

โลกเนยปกรณ : การตรวจชำระและศึกษา
โลกเนยปกรณสุส ปรีโสณวิมสา

พระมหาวิชาญ กนฺตสาโร (มาบ้านไร่)

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาบาลี
บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พ.ศ.๒๕๔๘

ISBN 974-364-422-9

โลกเนยปกรณ :
การตรวจชำระและศึกษา

พระมหาวิชาญ กนฺตสโร (มาบ้านไร่)

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาบาลี
บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พ.ศ.๒๕๔๘

(ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย)

โลกนุญปุกรณ์ : ปรีโสณวิมสา

กนฺตสารภิกขุณา รจิตา

อัย รจนาวิสโย

พุทธสตมมหาปณฺธิตฎฺฐิติววตฺถาย ปาลิภาสาสิกขาปริปุรียา
รจิตโต

ทญฺยรรณฺเญ

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย – มหาวิทยาลัยตนฺตฺส
ปณฺธิตสภาย ปกาสิโต

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย–มหาวิทยาลัยตนฺตฺส ปณฺธิตสภาย อัย รจนาวิสโย
พุทธสตมมหาปณฺธิตฎฺฐิติววตฺถาย ปาลิภาสาสิกขาปริปุรียา อนุมฺมโต.

.....
(พระมหาสมจินต์ สมมาปญฺโญ)
วิชฺชายนปติ

รจนาวิสยวิมฺสาย สมฺปาทกสภาย

..... สถาปติ

(พระมหาจิระพันธ์ จันทรสี)

..... สามาชิโก
(พระสุธีธรรมานุวัตร)

..... สามาชิโก
(อาจารย์ ดร.ชัยณรงค์ กลิ่นน้อย)

..... สามาชิโก
(นายประภาส สุระเสน)

..... สามาชิโก
(นายสุวัฒน์ โกพลรัตน์)

รจนาวิสยปริपालนาย สมุปาทกสภาย

พระสุธีธรรมานุวัตร	สถาปติ
นายประภาส สุระเสน	สามาชิโก
นายสุวัฒน์ โกพลรัตน์	สามาชิโก

รจนาวินิจฉัย : โลกเนยยุปกรณ : ปริโสณวิมสา

อนุวิจารณ์ : กนุตสารภิกขุ

จิต : พุทฺธสตมมหาปณฺธิโต (ปาลี)

รจนาวินิจฉัยปาลนาย สมุปาทกสภา

: พระสุธีธรรมานุวัตร ปาลี IX, M.A., Ph.D.

นายประภาส สุระเสน ปาลี IX, M.A.

นายสุวัฒน์ โกพลรัตน์ ปาลี IX, M.A.

อุปฐาธิลาภิน : ๒๕๔๙ พุทฺธสเก ผคฺคณมมาสสุส จตุวิสติมทิน

สงเขปตโก

อิทฺถุ โลกเนยยุปกรณํ สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส โปธิสตฺตชาตสมเย อตฺตชาตทีปิก-
คนฺโถ โหติ. ชาตกมฺมุตตกาวตฺถุํ นิสฺสาย อตฺตโน มติยา วิรจิตฺ. อยมฺปน อยุชฺฌิมยสมเย
ลฺลิตฺโต มณฺเณ, ลฺลิตินาโม จ น ปญฺญายิ. โลกเนยยุปกรณํ อติวิย สฺกนฺนุตาณํ ชนानํ
คตฺติมฺมปฺปญฺหิสฺสยฺตฺตา วโหหารปฏฺฐิภาณสงฺขาตา ปญฺหาปฺจฉาวิสฺสชฺชนาเยว ชีวิตคตฺติมคฺคตฺถาย โหติ.

อยมฺปน รจนาวินฺโย ปจฺมกณฺทโต ปญฺจาย ยาว เอกจตฺตาฬีสมกณฺทา ปริ-
วตฺตนวิมฺสาณํ นานาสมเย ลฺลิตํ "ฉบฺบรอนฺทรํ ไม้ประกับประดับเกล็ดหอย, ฉบฺบล่องชาต
ไม้ประกับทาชาต สมเด็จพระพนฺวสฺสา สร้าง พ.ศ. ๒๓๕๓, ฉบฺบทองทึบ ไม้ประกับธรรมดา,
ฉบฺบล่องชาต ไม้ประกับทาชาต ลายฉลุทอง, ฉบฺบอักษรโรมัน จ" อิจฺเจว นามปากกํ โลก-
เนยยุปกรณํ วิมฺลิตฺวา ลิกฺขิตฺวา ลฺลิตฺโต โหติ. วิเสสฺตเถ ปาลีภาสาวิโหหารลกฺขणे วิรุทฺธ-
โปตฺถกสฺสจิวฺชณนลกฺขणे รจนาวตฺตเน รจนาสฺมเย อตฺถพฺยญฺชนตฺตญฺยํ รจนาลกฺขणे
ฉนฺทลกฺขณคณฺนาวิมฺสาย จ. ปริโสธิตฺวา วิมฺลิตฺวา จ ปน ทญฺยกฺขรสงฺขาตํ ปาลีภาสาญฺตํ
วฺยากรณสมฺปนฺนํ โลกเนยยุปการณํ นาม ลพฺภติ.

อิติปฺเตตรจนาวินฺโย ปเนตฺถ ทฺวฏฺฐพฺโพ "อเนกํ โลกเนยยุปกรณํ อนุวิจารณ์
พุทฺธสาสนสฺส วุฑฺฒิ วิรุพฺพิ เวปฺปุลลํ อิจฺฉนฺเตน วิมฺลิตฺตญฺจ ปรีวตฺติตฺตญฺจ ลิกฺขิตฺตญฺจ ส-
สฺนฺหิตฺตญฺจ จกฺกิวฺลิกปจฺมชตฺติยสมเย ลฺลิตํ 'ฉบฺบรอนฺทรํ ไม้ประกับประดับเกล็ดหอย' อิติ
นามปากกํ 'ฉบฺบบาลิอักษรโรมัน' อิติ นามปากกญฺจ คหิตํ. เยภฺยูเยน ปาลีภาสานิเยเมน
อนุวตฺตติ. อญฺญํ 'ฉบฺบรอนฺทรํ ไม้ประกับประดับเกล็ดหอย' อิติ คนฺโถ ราชูปถมกํ
นิสฺสาย วิรจิตฺ, อญฺญํ 'บาลิอักษรโรมัน' อิติ คนฺโถ สพฺพสฺมา จานสฺมา วิมฺลิตฺตญฺจ

ปรีวตติตฺตญฺจ ลิกฺขิตฺตญฺจ สํสฺนฺหิตฺตญฺจ อุปถมฺภํ ลภติ. เทวิเม สพฺพตฺถ พหุโปตฺถกคฺคณฺเถหิ
สทฺธิํ สํสฺนฺหิตา วิมฺลิตฺตญฺจ ปรีวตติตฺตญฺจ ลิกฺขิตฺตญฺจ เลขิตฺตญฺจ อานันฺดา สพฺพโส ปริปุณฺณา
กตา วิรุตฺตปาเจ วิโสเธตฺวา รจิตา"ติ.

กตฺถจปี โลกเนยฺยปฺปกรณฺตถาย อตฺถโก จ ปาจา จ ภาสาโวหารลกฺขณญฺจ
น สเมนฺติ. "ปจฺจตฺตํ กิริยาปทวจเนน อสมํ โหติ, มกาโร ปการํ ปปฺโปติ, อากาโร อการํ
ปปฺโปติ, อีกาโร จ อการํ ปปฺโปติ"ติ อาทิกมฺปน วิรุตฺตปาจโปตฺถกสฺสจิวุณฺณํ เยภฺยุเยน
ปญฺญาติ. "เลขโก ปาลิภาสาย อโกวิทฺโห ปมตฺโต เลขนวิธี อกาสิ, สเจ อิมาย ปาลิ-
ภาสาย โกวิทฺโห ภเวยฺย, วิรุตฺตปาเจ วิโสเธตฺวา นามสทฺทญฺเจว วากฺยกญฺจ วิรจยิ, ตทา
ปน กตานุรูปเณ ตเมว อกาสิ"ติ สนนฺนิฏฺฐานํ กโรมิ. เอวํ อนุกฺกเมน ปาลิภาสวตฺตมนา-
นฺวตฺตณฺณํ ทฺวฺจพฺพ.

ชื่อวิทยานิพนธ์	: โลกเนยฺยปกรณํ : การตรวจชำระและศึกษา
ผู้วิจัย	: พระมหาวิชาญ กนฺตสโร (มาบ้านไร่)
ปริญญา	: พุทธศาสตรมหาบัณฑิต (บาลี)

คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์

: พระสุธีธรรมานวัตร ป.ธ. ๙, M.A., Ph.D.

นายประภาส สุระเสน ป.ธ. ๙, M.A.

นายสุวัฒน์ โกพลรัตน์ ป.ธ. ๙, M.A.

วันสำเร็จการศึกษา : ๒๔ มีนาคม ๒๕๔๙

บทคัดย่อ

คัมภีร์โลกเนยยปกรณ์ เป็นคัมภีร์ที่รจนาถึงอดีตชาติครั้งยังเสวยพระชาติเป็นพระโพธิสัตว์ขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เป็นคัมภีร์นอกชาดกที่แต่งในประเทศไทยน่าจะแต่งในสมัยอยุธยา ไม่ปรากฏนามผู้แต่ง คัมภีร์โลกเนยยปกรณ์มุ่งเน้นในการถาม-ตอบปัญหาแบบใช้โวหารปฏิภาณ ซึ่งมีทั้งข้อคิดที่สะกิดเตือนใจผู้ฟังเป็นอย่างยิ่ง เพื่อเป็นแนวทางในการดำเนินชีวิต

วิทยานิพนธ์นี้ มีจุดมุ่งหมายเพื่อตรวจสอบชำระและศึกษาคัมภีร์โลกเนยยปกรณ์ หมดทั้ง ๔๑ ปริจเฉท โดยใช้ต้นฉบับใบลานอักษรขอม ๔ ฉบับ คือ ๑. ฉบับรองทรง ร. ๑ ไม่ปะกับระดับเกล็ดหอย ๒. ฉบับล่องชาด ไม่ปะกับทาทาชาด สมเด็จพระพนังวิลาสสร้าง พ.ศ. ๒๓๕๓ ๓. ฉบับทองทึบ ไม่ปะกับธรรมดา ๔. ฉบับล่องชาด ไม่ปะกับทาทาชาดลายฉลุทอง และฉบับอักษรโรมัน ๑ ฉบับ ผู้วิจัยใช้ฉบับรองทรง ไม่ปะกับระดับเกล็ดหอย ซึ่งคัดลอกขึ้นในสมัยรัชกาลที่ ๑ เป็นต้นฉบับในการปริวรรต ตรวจสอบ โดยศึกษาเปรียบเทียบกับฉบับต่าง ๆ เพื่อให้ได้คัมภีร์โลกเนยยปกรณ์ฉบับบาลีอักษรไทย ที่ถูกต้องและสมบูรณ์ที่สุด

ผลของการวิจัยพบว่า คัมภีร์โลกเนยยปกรณ์ฉบับรองทรง ไม่ปะกับระดับเกล็ดหอยซึ่งคัดลอกในสมัยรัชกาลที่ ๑ และฉบับบาลีอักษรโรมัน ถือว่าถูกต้องและสมบูรณ์ที่สุด เพราะฉบับรองทรง ไม่ปะกับเกล็ดหอย เป็นฉบับที่จัดทำคัดลอกโดยฝ่ายราชการบ้านเมือง และฉบับบาลีอักษรโรมัน ผู้ตรวจสอบชำระได้รวบรวมฉบับต่าง ๆ มาเพิ่มเติมส่วนที่ขาดหายไป โดยอาศัยหลักฐานจากฉบับต่าง ๆ ที่มีอยู่ จึงทำให้มีเนื้อหาที่สมบูรณ์ยิ่งขึ้น

ในส่วนของเนื้อหา ลักษณะภาษา ลำนวนโวหาร มีความแตกต่างกันไม่มากนัก แต่วิธีจารตัวเขียนต้นฉบับนั้นมีความแตกต่างกันมาก เช่น จารผัดไวยากรณ์ เช่น ปฐมาวิภัติ เอกวณะ กิริยาเป็นพหุวณะ จารผัดศัพท์ เช่น จาร ป เป็น ม จารผัดสระ เช่น จาร อา

เป็น อ จาร อี เป็น อิ สันนิษฐานว่า ผู้จารมีความรู้ภาษาบาลีไม่เพียงพอ ขาดความรอบคอบในการจาร ถ้ามีความรู้ภาษาบาลีดี ก็มักจะแก้ไขปรับปรุงและเพิ่มเติมเอง หรืออาจจะมีการจารภาษาบาลีที่เป็นเอกลักษณ์เฉพาะแต่ละยุคสมัย ซึ่งเป็นเครื่องแสดงให้เห็นถึงพัฒนาการการจารภาษาบาลีแต่ละยุคแต่ละสมัยได้เป็นอย่างดี

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ สำเร็จลงได้ด้วยดี เพราะได้รับความช่วยเหลือและแนะนำจากคณาจารย์ที่ปรึกษา ๓ ท่าน คือ พระสุธีธรรมานุวัตร อาจารย์ประภาส สุระเสน และอาจารย์สุวัฒน์ โกพลรัตน์ ผู้วิจัยขอขอบคุณมา ณ โอกาสนี้ นอกจากนี้ขอขอบคุณอาจารย์เสรี อาจสาคร ที่ช่วยเหลือให้ข้อมูลด้านฉันทลักษณ์ ขอขอบคุณพระครูใบฎีกาสันน ทยุรกุโข ที่อนุเคราะห์ให้คำปรึกษาเกี่ยวกับการให้ข้อมูลการให้คำปรึกษาเกี่ยวกับ การกำหนดระยะเวลา

การจัดสรรเวลา และวิธีการดำเนินการวิจัย ขอขอบคุณเจ้าหน้าที่หอสมุดแห่งชาติ ในส่วน
โบราณคดีชั้น ๔ ที่ให้ความสะดวกในการคัดลอกและถวายภัตตาหาร ระหว่างเดือนกุมภาพันธ์
– มีนาคม พุทธศักราช ๒๕๔๕ ทุกท่าน

ขอขอบคุณอาจารย์พระมหาสมจินต์ สุมปาญโย คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย มหา
วิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย และเจ้าหน้าที่บัณฑิตวิทยาลัยทุกท่าน ที่ได้อนุเคราะห์
ผู้วิจัยในการให้คำปรึกษาในทุกเรื่อง อีกทั้งขอขอบพระคุณพระครูวิบูลย์ธรรมรังษี เจ้าอาวาส
วัดภาณุรังษี เจ้าคณะแขวงบางพลัด เขตบางพลัด กรุงเทพฯ ที่ได้เมตตาให้ที่พักชั่วคราวใน
การศึกษาเล่าเรียนภาคทฤษฎี ขอขอบพระคุณพระครูโกศลธรรมสุนทร เจ้าอาวาสวัดบ้าน-
พร้าวนอก เจ้าคณะอำเภอสามโคก จังหวัดปทุมธานี และเหล่าอุบาสกอุบาสิกา วัดบ้าน-
พร้าวนอกทุกท่านที่เมตตาอนุเคราะห์ให้ที่พักในการทำวิทยานิพนธ์ ขอขอบคุณคุณชนาธิป คุณ
ญาณวิทย์ และคุณเจนชัย มาบ้านไร่ ที่ได้ถวายทุนในการศึกษาระดับบัณฑิตวิทยาลัย และ
ที่จะลืมไม่ได้ก็คือกำลังใจจากโยมแม่ฮึด มาบ้านไร่ ที่ได้ให้กำลังใจตลอดมา

ผู้วิจัยขอขอบคุณงานความดีทั้งหลายที่เกิดจากการทำวิทยานิพนธ์นี้ อุทิศเพื่อเป็น
พุทธบูชา ธรรมบูชา สังฆบูชา เพื่อตอบแทนคุณของบิดา-มารดา บุรพจารย์ และผู้มีอุป-
การคุณต่อผู้วิจัยทุกท่าน

พระมหาวิชาญ กนฺตสโร (มาบ้านไร่)

๒๔ มีนาคม ๒๕๔๙

สารบัญ

บทคัดย่อภาษาบาลี	ก
บทคัดย่อภาษาไทย	ค
กิตติกรรมประกาศ	จ
สารบัญ	ฉ

๒.๒.๘	หลักธรรม	๕๗
๒.๒.๙	ลักษณะการประพันธ์	๕๙
๒.๒.๑๐	สำนวนภาษา	๖๔
๒.๒.๑๑	คุณค่าของคัมภีร์โลกเนยฺยปกรณ	๖๕

บทที่ ๓ โสธิตโลกเนยฺยปกรณ

๓.๑	อุปปตติกา	ปณามคาถา	๙๒
๓.๒	วิตกกပ္ปโย	ปจโม	๙๙
๓.๓	มลตรปโย	ทุติโย	๑๑๗
๓.๔	ปณฺหิตวินิจฺฉยปโย	ตติโย	๑๔๐
๓.๕	พหุပ္ปฏติปโย	จตุตฺโถ	๑๔๖
๓.๖	ปิยตรปโย	ปญจโม	๑๕๐
๓.๗	รสปโย	ฉฺฉโม	๑๕๔
๓.๘	ขานียาฆาตปโย	สตุตฺโถ	๑๕๕
๓.๙	ทวารปโย	อฏฺฐโม	๑๕๘
๓.๑๐	อฏฺฐวินิจฺฉยปโย	นวโม	๑๖๑
๓.๑๑	เกฬปโย	ทสโม	๑๖๘
๓.๑๒	ปโรหิตปโย	เอกาทสโม	๑๗๘
๓.๑๓	ปริหารปโย	ทฺวาทสโม	๑๘๙
๓.๑๔	อุปราชฎจกณฺหปโย	เตรสิโม	๑๙๖
๓.๑๕	อสุสธาวนกณฺหปโย	จุทฺทสโม	๒๐๒
๓.๑๖	มหตฺตปโย	ปณฺณรสิโม	๒๐๗
๓.๑๗	โกธปโย	โสฬสโม	๒๑๘
๓.๑๘	อาสงฺกิตปโย	สตุตฺรสิโม	๒๒๑
๓.๑๙	หิตเปกฺขปโย	อฏฺฐารสิโม	๒๒๙
๓.๒๐	อกตญฺญปโย	เอกุนวิสฺติโม	๒๓๗
๓.๒๑	สลฺลปโย	วิสฺติโม	๒๔๗
๓.๒๒	เอกวจนปโย	เอกวิสฺติโม	๒๕๒
๓.๒๓	วิโยคกณฺหปโย	ทฺวาวิสฺติโม	๒๕๗

๓.๒๔	อิริยตถกณฺทปญฺโห	เตวีสติโม	๒๗๒
๓.๒๕	อวาทกณฺทปญฺโห	จตุวีตีสติโม	๒๘๑
๓.๒๖	เทวตาอุปลํหณกณฺทปญฺโห	ปญฺจวีตีสติโม	๒๙๐
๓.๒๗	นครปเวสนกณฺทปญฺโห	ฉวีตีสติโม	๓๐๑
๓.๒๘	เกริสทตถกณฺทปญฺโห	สตุตวีตีสติโม	๓๐๙
๓.๒๙	กลุยาณิกณฺทปญฺโห	อฏฺฐวีตีสติโม	๓๑๔
๓.๓๐	คมนกณฺทปญฺโห	เอกุตีตีสติโม	๓๓๔
๓.๓๑	จตุทฺทจฺจริตกณฺทปญฺโห	สมตีสติโม	๓๔๗
๓.๓๒	รณวิษยกณฺทปญฺโห	เอกตีสติโม	๓๖๒
๓.๓๓	อุปราชกณฺทปญฺโห	ทวตตีสติโม	๓๗๔
๓.๓๔	ราชพุทฺธิจฺจริตกณฺทปญฺโห	เตตตตีสติโม	๓๘๕
๓.๓๕	ธมฺมุชฺฌกณฺทปญฺโห	จตุตตีสติโม	๓๙๑
๓.๓๖	ทฺวาทสปญฺหกณฺทปญฺโห	ปญฺจตตีสติโม	๔๐๖
๓.๓๗	ปญฺหตฺตยกณฺทปญฺโห	ฉตตีสติโม	๔๔๙
๓.๓๘	กฺุรฺธมฺมกณฺทปญฺโห	สตุตตีสติโม	๔๕๔
๓.๓๙	สคฺคปฺรายนปญฺโห	อฏฺฐตตีสติโม	๕๐๕
๓.๔๐	จตุสจฺจปญฺโห	เอกุตจตุตตีสติโม	๕๐๙
๓.๔๑	นิคฺคมนปญฺโห	จตุตตีสติโม	๕๑๐
๓.๔๒	อนุสาสนปญฺโห	เอกจตุตตีสติโม	๕๑๒

บทที่ ๔ โลกเนยยปรกณฺแปล

๔.๑	อุปตฺตติกาว่าด้วยปณามกถาและการอุปฺติของเรื่อง	๕๑๗
๔.๒	วิตักกปัญฺหาว่าด้วยการแก้วิตักกปัญฺหา ๓ ข้อ	๕๒๑
๔.๓	มลฺลตรปัญฺหาว่าด้วยมลฺลตรธรรม หรือกัลยาณธรรม	๕๓๐
๔.๔	บັນฺทิตวินิจฉัยปัญฺหาว่าด้วยการสรรหาบັນฺทิตเข้ารับราชการ	๕๔๒
๔.๕	พหุปฺปฏฺติปัญฺหาว่าด้วยสิ่งที่มากกลับมีน้อย,สิ่งน้อยกลับมีมาก	๕๔๖
๔.๖	ปิยตรปัญฺหาว่าด้วยสิ่งเป็นที่รักยิ่งในโลก	๕๔๘

๔.๗	รสนปัญหาว่าด้วยสิ่งที่มีรสยิ่งกว่ารสในโลก	๕๕๐
๔.๘	ขานินยาฆาตปัญหาว่าด้วยธรรมชาติที่เกิดขึ้นเพื่อฆ่าแม่	๕๕๑
๔.๙	ทวารปัญหาว่าด้วยบ่อเกิดแห่งความเลื่อมและเจริญ	๕๕๓
๔.๑๐	อัญญวินิจนัยปัญหาว่าด้วยการตัดสินคดีความ	๕๕๕
๔.๑๑	เกฬปัญหาว่าด้วยสิ่งที่เล่นแล้วก่อให้เกิดความสุข	๕๕๙
๔.๑๒	ปโรหิตปัญหาว่าด้วยการแก้ปัญหของปโรหิต	๕๖๕
๔.๑๓	ปริหาริปัญหาว่าด้วยบุคคลที่ควรรักษาน้ำจิตน้ำใจ	๕๗๒
๔.๑๔	อุปราชาฐานกัณท์ปัญหาว่าด้วยผู้ที่สมควรแก่การเป็นอุปราช	๕๗๗
๔.๑๕	อัสสธาวนกัณท์ปัญหาว่าด้วยการแข่งขันขี่ม้า	๕๘๐
๔.๑๖	มหัตตปัญหาว่าด้วยคุณธรรมของคนดี	๕๘๒
๔.๑๗	โกธปัญหาว่าด้วยสิ่งที่โกรธแล้วก่อให้เกิดความพินาศ	๕๘๘
๔.๑๘	อาสังกิตปัญหาว่าด้วยเหตุระแวงใจในพระโพธิสัตว์	๕๙๐
๔.๑๙	หิตเปกษะปัญหาว่าด้วยการเพ่งเล็งสิ่งที่เป็นประโยชน์ดีกว่า	๕๙๕
๔.๒๐	อกตัญญูปัญหาว่าด้วยการรู้คุณและไม่รู้คุณคน	๕๙๙
๔.๒๑	ลัลละปัญหาว่าด้วยวัตถุเป็นเครื่องเสียบแทงกายและใจ	๖๐๖
๔.๒๒	เอกวจนะปัญหาว่าด้วยคำว่า "ราชา" มีความหมายกว้าง	๖๐๙
๔.๒๓	วิโยคกัณท์ปัญหาว่าด้วยการพลัดพรากจากมารดาบิดา	๖๑๓
๔.๒๔	อริวัตถะกัณท์ปัญหาว่าด้วยการอยู่นอกเมือง	๖๒๒
๔.๒๕	อวาทกัณท์ปัญหาว่าด้วยการพบเนื้อคู่	๖๒๘
๔.๒๖	เทวดาอุปสังฆกัณท์ปัญหาว่าด้วยเทวดาทำลงสังฆรณ์	๖๓๓
๔.๒๗	นครปเวสนกัณท์ปัญหาว่าด้วยการกลับเข้ามายังพระนคร	๖๔๐
๔.๒๘	เกริสัททตถวิจารณ์กัณท์ปัญหาว่าด้วยการอธิบายเสียงกลอง	๖๔๔
๔.๒๙	กัลยาณีกัณท์ปัญหาว่าด้วยนางกัลยาณีเข้าเฝ้าตอบปัญหา	๖๔๗

๔.๓๐	คมนกัณฑ์ปัญหา ว่าด้วยการออกไปทรมานพระเจ้าอากังคี	๖๕๘
๔.๓๑	จตุทหุจริตกัณฑ์ปัญหาว่าด้วยนางกัลยาณีข่มขืน ๔ บัณฑิต ๖๖๖	
๔.๓๒	รณวิชัยกัณฑ์ปัญหาว่าด้วยชัยชนะของพระโพธิสัตว์	๖๗๕
๔.๓๓	อุปราชกัณฑ์ปัญหาว่าด้วยการตั้งอุปราช	๖๘๒
๔.๓๔	ราชพทุธิจริตกัณฑ์ปัญหาว่าด้วยการกลับใจของพระราชา	๖๘๙
๔.๓๕	ธัมมยุชฌกัณฑ์ปัญหาว่าด้วยการรบกัณฑ์ด้วยธรรมะ	๖๙๓
๔.๓๖	ทวาทสปัญหกัณฑ์ปัญหาว่าด้วยการแก้ปัญห ๑๒ ข้อ	๗๐๒
๔.๓๗	ปัญหัตถตยปัญหว่าด้วยการแก้ปัญหแก้ฎริปัญญา๓ ข้อ	๗๒๙
๔.๓๘	กुरुธรรมกัณฑ์ปัญหาว่าด้วยกुरुธรรม ๑๑ ข้อ	๗๓๓
๔.๓๙	ลัคคปรายณปัญหว่าด้วยผู้สมควรจะได้ไปเกิดในสวรรค์	๗๓๗
๔.๔๐	จตุลัจฉปัญหว่าด้วยอริยสัจ ๔	๗๗๐
๔.๔๑	นิคมนปัญหว่าด้วยการประมวลชาดก	๗๗๐
๔.๔๒	อนุสาสนปัญห ว่าด้วยพระอนุสาสนของพระพุทธเจ้า	๗๗๒
บทที่ ๕ สรุปลผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ		
๕.๑	สรุป	๗๗๔
๕.๒	ข้อเสนอแนะ	๗๗๕
บรรณานุกรม		๗๗๖
ภาคผนวก		๗๘๕
ประวัติผู้วิจัย		๗๙๕

คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ

ก. คำย่อเกี่ยวกับพระไตรปิฎก

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ ใช้พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย และพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย และพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาวิทยาลัย ใน การอ้างอิง โดยระบุ เล่ม/ข้อ/หน้า หลังคำย่อคัมภีร์ เช่น ชุ.จริยา. (บาลี)๓๓/๙๑/๕๙๓ หมายถึง สุตตปิฎก ชุททกนิกาย จริยาปิฎกปาลิ พระไตรปิฎกภาษาบาลีเล่มที่ ๓๓ ข้อที่

๙๑ หน้าที่ ๕๙๓, ขุ.จரிய. (ไทย) ๓๓/๙๑/๗๓๙ หมายถึง สุตตันตปิฎก ขุททกนิกายจரிய
ปิฎก พระไตรปิฎกภาษาไทยเล่มที่ ๓๓ ข้อที่ ๙๑ หน้าที่ ๗๓๙

พระวินัยปิฎก

วิ.มหา.	(บาลี) =	วินัยปิฎก มหาวิภังคปาติ (ภาษาบาลี)
วิ.ม.	(บาลี) =	วินัยปิฎก มหาวคคปาติ (ภาษาบาลี)
วิ.ป.	(บาลี) =	วินัยปิฎก ปริวารวคคปาติ (ภาษาบาลี)

พระสุตตันตปิฎก

ที.สี.	(บาลี) =	สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย สีลขุททกคปาติ (ภาษาบาลี)
ที.ม.	(บาลี) =	สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย มหาวคคปาติ (ภาษาบาลี)
ที.ปา.	(บาลี) =	สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย ปาฎิกวคคปาติ (ภาษาบาลี)
ม.อุ.	(บาลี) =	สุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย อุปริปถณสคคปาติ (ภาษาบาลี)
ล.ส.	(บาลี) =	สุตตันตปิฎก สญฺจุตตนิกาย สคคาวคคปาติ (ภาษาบาลี)
ล.นิ.	(บาลี) =	สุตตันตปิฎก สญฺจุตตนิกาย นิทานวคคปาติ (ภาษาบาลี)
ล.สพ.	(บาลี) =	สุตตันตปิฎก สญฺจุตตนิกาย สพายตนวคคปาติ (ภาษาบาลี)
ล.ม.	(บาลี) =	สุตตันตปิฎก สญฺจุตตนิกาย มหาวารวคคปาติ (ภาษาบาลี)
ขุ.ธ.	(บาลี) =	สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ธมมปทปาติ (ภาษาบาลี)
ขุ.ธ.	(ไทย) =	สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ธรรมบท (ภาษาไทย)
ขุ.อุ.	(บาลี) =	สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย อุทานปาติ (ภาษาบาลี)
ขุ.เถร.	(บาลี) =	สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย เถรคาถาปาติ (ภาษาบาลี)
ขุ.ชา.	(บาลี) =	สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ชาตกปาติ (ภาษาบาลี)
ขุ.ม.	(บาลี) =	สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย มหานิทฺเทสปาติ (ภาษาบาลี)
ขุ.จุ.	(บาลี) =	สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย จุฬนิทฺเทสปาติ (ภาษาบาลี)
ขุ.ป.	(บาลี) =	สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ปฏิสมฺภิทามคคปาติ (ภาษาบาลี)
ขุ.อป.	(บาลี) =	สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย อปทานปาติ (ภาษาบาลี)
ขุ.จரிய.	(บาลี) =	สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย จரியปิฎกปาติ (ภาษาบาลี)

ข. คำย่อเกี่ยวกับบรรณกถา

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ใช้วรรณกรรมภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย และ
 อรรถกถาภาษาไทย ฉบับมหาวิทยาลัย ในการอ้างอิง โดยระบุ เล่ม/(ข้อ)/หน้า หลัง
 ค่าย่อชื่อคัมภีร์ เช่น ขุ.ชา.อ. (บาลี) ๗/๘๑/๓๐๙ หมายถึง ขุททกนิกาย ชาตกอฏฐกถา
 อรรถกถาภาษาบาลี เล่มที่ ๗ ข้อที่ ๘๑ หน้า ๓๐๙

สุดท้ายคฤกฏกถา

- ขุ.ธ.อ. (บาลี) = ขุททกนิกาย ธมมปทอฏฐกถา (ภาษาบาลี)
 ขุ.เถร.อ. (บาลี) = ขุททกนิกาย ปรมตถปิณี เถรคาถาอฏฐกถา (ภาษาบาลี)
 ขุ.ชา.อ. (บาลี) = ขุททกนิกาย ชาตกอฏฐกถา (ภาษาบาลี)
 ธมฺม. ป. (บาลี) = ธมมปทอฏฐกถา ปจโม ภาโค (ภาษาบาลี)
 ธมฺม. ฉ. (บาลี) = ธมมปทอฏฐกถา ฉญโจ ภาโค (ภาษาบาลี)
 ธมฺม.สตุต. (บาลี) = ธมมปทอฏฐกถา สตุตโม ภาโค (ภาษาบาลี)

ค. ค่าย่อเกี่ยวกับคัมภีร์ฎีกา

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ใช้ฎีกาภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ในการ
 อ้างอิง โดยจะระบุ เล่ม/ข้อ/หน้า หลังค่าย่อชื่อคัมภีร์ เช่น ม.มฺว.ฎีกา มัชฌิมนิกาย(บาลี)
 ๒/๒๔๑/๑๑๐ หมายถึง ลินตูปุคคาลินี มุลปณณาสกฎีกา เล่มที่ ๒ ข้อที่ ๒๔๑ หน้า ๑๐

วินยปิฎกฎีกา

- สารตถ.ฎีกา.(บาลี) = สารตถปิณีฎีกา (ภาษาบาลี)
 วิมติ.ฎีกา. (บาลี) = วิมตวิโนทนีฎีกา (ภาษาบาลี)

สุดท้ายคฤกฏฎีกา

- ม.มฺว.ฎีกา. (บาลี) = ลินตูปุคคาลินี มุลปณณาสกฎีกา (ภาษาบาลี)
 อญ.ทก.ฎีกา. (บาลี) = อญจุตตรนิกาย ทกนิปาตฎีกา (ภาษาบาลี)
 ขุ.ธ.ฎีกา. (บาลี) = ขุททกนิกาย ธมมปทมหาฎีกา (ภาษาบาลี)

ง. ค่าย่อเกี่ยวกับคัมภีร์ปกรณ์วิเสส และปกรณ์อื่น

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ใช้ปรณวิเสส และปรณอื่น ฉบับมหายาญราชวิทยาลัย และ ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ในการอ้างอิง โดยจะระบุ เล่ม/หน้า หลังคำย่อชื่อคัมภีร์ เช่น วิสุมุติ. (บาลี) ๑/๖๗ หมายถึง ปรณวิเสสวิสุมุติมคฺค เล่มที่ ๑ หน้า ๖๗

ปรณวิเสส

เปฏโก.	(บาลี) =	เปฏโกปเทศ (ภาษาบาลี)
วิสุมุติ.	(บาลี) =	วิสุมุติมคฺคปรณ (ภาษาบาลี)
มจฺจล. พุ.	(บาลี) =	มจฺจลตฺถปิณี พุติโย ภาค (ภาษาบาลี)

ปรณอื่น

ฉนฺโท.	(บาลี) =	ฉนฺโทมณฺชรี (ภาษาบาลี)
ชิน.	(บาลี) =	ชินจรีต (ภาษาบาลี)
ชินมหา.	(บาลี) =	ชินมหานิทาน (ภาษาบาลี)
ชินกาล.	(บาลี) =	ชินกาลมาลีปรณ (ภาษาบาลี)
นิตฺติ.ธาค.	(บาลี) =	สทฺทนิตฺติธาคุมาลา (ภาษาบาลี)
นิตฺติ.ปท.	(บาลี) =	สทฺทนิตฺติปทุมาลา (ภาษาบาลี)
นิตฺติ.สฺสฺตต.	(บาลี) =	สทฺทนิตฺติสฺสฺตตุมาลา (ภาษาบาลี)
ฐ.	(บาลี) =	ฐปฺลิตฺติปรณ (ภาษาบาลี)
วุดฺโธ.(สฺสฺตต).	(บาลี) =	วุดฺโธทยมณฺชรี (สูตร) (ภาษาบาลี)
วุดฺโธ.มณฺชรี.	(บาลี) =	วุดฺโธทยมณฺชรี (หน้า) (ภาษาบาลี)
สจฺจคห.	(บาลี) =	อภิธมฺมตฺถสจฺจคห (ภาษาบาลี)
สฺฐจิ.	(บาลี) =	อภิธานปฺปทีปิกาสุจิ (ภาษาบาลี)
อภิธาน.	(บาลี) =	อภิธานปฺปทีปิกา (ภาษาบาลี)
ชินา.ฎีกา	(บาลี) =	ชินาลงฺการฎีกา (ภาษาบาลี)

จ. คำย่อเกี่ยวกับคัมภีร์โลกเนยปรณ

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ใช้คัมภีร์โลกเนยปรณ ไบลาน ภาษาบาลี อักษรขอม ฉบับ หอสมุดแห่งชาติ และภาษาบาลี อักษรโรมัน ฉบับของ Padmanabh S. Jaini ในการอ้างอิง โดยจะระบุ ชื่อคัมภีร์ หลังคำย่อชื่อคัมภีร์ เช่น ร.ท.,ล.,ท.ท.,ล.ฉ. : ภวากเว หมายถึงคัมภีร์

โปลาน ภาษาบาลี อักษรขอม ฉบับรองทรง ,ฉบับล่องชาด ,ฉบับทองทิบ ,ฉบับล่องชาด ลาย
ฉลุ

คัมภีร์โปลานอักษรขอม

- ร.ท. (पालि) = โลกเนยฺยปฺกฺรณํ (อักษรขอม ภาษาบาลี) ฉบับ
รองทรง ร.๑ เลขที่ ๖๔๕๗/๑-๑๑.
- ท.ท. (पालि) = โลกเนยฺยปฺกฺรณํ (อักษรขอม ภาษาบาลี) ฉบับ
ทองใหญ่ ร.๑ เลขที่ ๖๔๕๗/๑-๑๐.
- ล. (पालि) = โลกเนยฺยปฺกฺรณํ (อักษรขอม ภาษาบาลี) ฉบับ
ล่องชาด ร.๒ เลขที่ ๕๓๖๓/๑-๙.
- ล.ฉ. (पालि) = โลกเนยฺยปฺกฺรณํ (อักษรขอม ภาษาบาลี) ฉบับ
ล่องชาด ลายฉลุ ร.๔ เลขที่ ๕๕๕๙/๑-๑๑.
- โลกเนยฺย (पालि) = โลกเนยฺยปฺกฺรณํ

คัมภีร์บาลีอักษรโรมัน

- ร.ม. (पालि) = โลกเนยฺยปฺกฺรณํ (อักษรโรมัน ภาษาบาลี) ฉบับ
อักษรโรมัน ฉบับของ Padmanabh S. Jaini.
“Lokaneyyappakaranam”. รวบรวมเสร็จเมื่อปี
ค.ศ. ๑๙๘๖. หรือปี พ.ศ. ๒๕๒๙

บทที่ ๑

บทนำ

๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

หนังสือที่บันทึกคำสั่งสอนในพระพุทธศาสนามีเป็นจำนวนมาก ทั้งที่เป็นคำสอนโดยตรง และที่เป็นคำสอนโดยอ้อม หนังสือที่บันทึกคำสอนหลักเป็นที่รู้จักกันมากที่สุด ก็คือ พระไตรปิฎก*

ชาดก เป็นวิธีสอนธรรมอย่างหนึ่งในพระไตรปิฎก เป็นหนึ่งในบรรดาคำสอนมโหรี ๙ ที่เรียกว่า นวังคสัตตทูลสนธิ^๑ ชาดกเป็นการสอนที่มุ่งให้ผู้ฟังได้ฟังนิทานโดยมีธรรมะแทรก ซึ่งโดยมากจะบันทึกอยู่ในรูปคาถา^๒ ภายหลังพุทธปรินิพพาน พระเถระได้พากันรจนาคัมภีร์ขึ้นมาขยายเนื้อความคาถาในชาดก เพื่อให้ผู้อ่านเข้าใจเรื่องได้ง่ายขึ้น เรียกหนังสือที่แต่งขึ้นหลังนี้ว่า อรรถกถาชาดกบ้าง ฎีกาชาดกบ้าง

คำสอนในชาดกเป็นเรื่องที่น่าสนใจ แต่ในขณะเดียวกันผู้จะศึกษาก็ควรรู้วิธีการหาความรู้ในชาดก เพื่อจะได้เข้าใจความหมายอย่างถ่องแท้

* พระไตรปิฎก หมายถึง กระจาดหรือตะกร้า ได้แก่

๑. วินัยปิฎก (หมวดพระวินัย, ประมวลสิกขาบท สำหรับภิกษุสงฆ์ และภิกษุณีสงฆ์)

๒. สุตตันตปิฎก (หมวดพระสูตร, ประมวลพระธรรมเทศนา คำบรรยายธรรมและเรื่องเล่า ต่าง ๆ อันยังเยื้องตามบุคคลและโอกาส)

๓. อภิธรรมปิฎก (หมวดอภิธรรม, ประมวลหลักธรรมและคำอธิบายในรูปหลักวิชาล้วน ๆ ไม่เกี่ยวกับเหตุการณ์และบุคคล), พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต). **พจนานุกรมพุทธศาสตร์** ฉบับประมวลธรรม. (กรุงเทพฯ : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า ๑๐๒ – ๑๐๔.

^๑ นวังคสัตตทูลสนธิ ได้แก่ คำสั่งสอนของพระศาสดา มโหรี ๙, พุทธพจน์มโหรีประกอบ ๙ อย่าง, ส่วนประกอบ ๙ อย่างที่เป็นคำสอนของพระพุทธเจ้า คือ ๑. สุตตะ ๒. เคยยะ ๓. เวยยาकरणะ ๔. คาถา ๕. อุทาน ๖. อิติวุตตะกะ ๗. ชาดก ๘. อัปภูตธรรม ๙. เวทัลละ, พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต). **พจนานุกรมพุทธศาสตร์** ฉบับประมวลศัพท์. (กรุงเทพฯ : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๑๑๖-๑๑๗.

^๒ คาถา คือ ความร้อยกรองกลั่น เช่น ธรรมบท เถรคาถา เถรีคาถา เป็นต้น (เรื่องเดียวกัน).

อย่างไรก็ตาม การศึกษานิทานชาดกทั้งด้านศาสนา วรรณกรรม และประวัติศาสตร์ นอกจากไม่ทำให้้อับจนคำตอบต่อคำถามของคนในยุคสมัยนี้ ก็เป็นการเสนอทางออกได้อย่างหนึ่ง ที่ยังช่วยให้รู้วิถีคิดของคนโบราณ ที่จุดประกายความคิดให้อนุชนได้ขบคิดกันต่อมา

พระบรมราชาธิบายเรื่องนิบาตชาดก ตอนหนึ่งว่า

หนังสือชาดกปกรณ์ เป็นคัมภีร์ชนิดหนึ่งที่ผู้แต่งได้ร้อยกรองขึ้นไว้ เพื่อประโยชน์บางประการ เช่น สำหรับคนที่ชอบฟังธรรมะแบบเป็นนิทาน เพราะผู้ที่แต่งชาดก มักจะมุ่งหมายไปทางให้ผู้ฟังเพลิดเพลินไปกับเรื่องราวต่าง ๆ อาจมีการสอดแทรกธรรมะบ้างเป็นครั้งคราวหรืออาจเรียกว่า นิทานปนธรรมะก็ได้เช่นเดียวกัน โดยทั่วไป ผู้คนมักจะถือว่าชาดก เป็นนิทานที่ผู้แต่งนึกแต่งขึ้นมาอย่างไม่มีความจริงเป็นหลักฐาน เช่น สัตว์วิจิตรจนพูดได้เหมือนมนุษย์เป็นต้น ยิ่งไปกว่านั้น ชาดก บางเรื่องอ้างเอาคำพุทธวจนะเข้ามาโดยมีการบังคับกะเกณฑ์ให้เชื่อว่าถ้าผู้ใดไม่เชื่อถือก็จะต้องตกนรก ความเป็นจริงหาเป็นเช่นนั้นไม่ ถ้าเราพิจารณากันจริง ๆ แล้ว ชาดกปกรณ์ เป็นเรื่องที่ควรศึกษาพอสมควร ไม่เช่นนั้น พระโบราณจารย์ คงไม่อุตสาหัสร้อยกรองเอาไว้^๓

เรื่องชาดกที่แต่งขึ้นภายหลังพุทธปรินิพพาน ไม่ใช่จะมีแต่ในประเทศศรีลังกา และพม่าเท่านั้น ในประเทศไทยก็มีผู้ค้นพบการแต่งเรื่องชาดก

สุภาพรรณ ณ บางช้าง เสนอไว้ในงานวิจัยว่า

ในประเทศไทยได้พบว่า มีการแต่งคัมภีร์บาลีประเภทชาดกขึ้นเท่าที่รวบรวมได้มี ๖ เรื่อง คือ ปัญญาสชาดก สัมโมหนิทาน ดินपालชาดก ราโชวาทชาดก ธนัญชัยบัณฑิตชาดกและสิวชัยชาดก ชาดกเหล่านี้ โดยส่วนใหญ่แสดงเรื่องของพระโพธิสัตว์ ซึ่งพระภิกษุในประเทศไทย ได้แต่งขึ้นใหม่ ถือว่าเป็นชาดกนอกนิบาตหรือชาดกที่อยู่นอกไปจาก

^๓ พระบรมราชาธิบาย เรื่องนิบาตชาดก ในพระบาทสมเด็จพระรามาธิบดีศรีสุนทรมหาจุฬาลงกรณ์ พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชนิพนธ์, อ้างใน ขุททกนิกายชาดกกฎกถา ปจโม ภาค เอกนิปาต-วณฺณนา เทพยรรณเจ มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยเยน ปกาลิตา. (กรุงเทพ ฯ : โรงพิมพ์วิญญูญาณ, ๒๕๓๕).

ชาดกในพระไตรปิฎก ผลงานเหล่านี้มีความน่าสนใจควรแก่การศึกษา...^๔

คัมภีร์ประเภทชาดกที่รองศาสตราจารย์ดร. สุภาพรณ ญ บางช้าง ได้รวบรวมมาไว้ในหนังสือ วิวัฒนาการวรรณคดีสายพระสูตรต้นตอปิฎกที่แต่งในประเทศไทย มีคัมภีร์หนึ่งที่น่าสนใจคัมภีร์หนึ่ง คือคัมภีร์โลกเนยปรกณ เป็นคัมภีร์ที่แสดงเรื่องธัญชัยบัณฑิต ซึ่งแต่งเป็นอดีตชาติของพระพุทธเจ้า เมื่อครั้งเสวยพระชาติเป็นพระโพธิสัตว์ ถึงศาสตราจารย์ดร. นิยะดา เหล่าสุนทร ยังได้ให้ความสำคัญเกี่ยวกับคัมภีร์นี้เช่นกันแต่ใช้ชื่อผู้แสดงเป็นชื่อเรื่องแทน ดังมีข้อความที่ท่านกล่าวไว้ว่า

ธัญชัยบัณฑิต เป็นชาดกที่แต่งยุคหลัง เป็นชาดกนอกนิบาต...

เป็นผลผลิตของความชาญฉลาดของนักปราชญ์ไทยในสมัยอยุธยาที่พยายามเรียบเรียงผูกเรื่องชาดกซึ่งเป็นวรรณกรรมศาสนาประเภทหนึ่งให้ปรากฏขึ้น พร้อมทั้งแทรกสารัตถธรรม ที่ชาญฉลาดอันได้เลือกสรรไว้อย่างดีแล้วผนวกเข้าในเนื้อเรื่อง ยังผลให้งานนี้มีคุณค่าทางพุทธปัญญาอย่างยิ่ง...^๕

คัมภีร์โลกเนยปรกณ เป็นเรื่องที่น่าสนใจ เพราะนอกจากจะเป็นการพัฒนาการของวรรณคดีบาลีประเภทชาดก ซึ่งเป็นผลผลิตใหม่ในประเทศไทยแล้ว ยังสะท้อนถึงคติความเชื่อ ค่านิยมเชิงจริยธรรมและ ศาสนธรรมของคนไทยในสมัยที่แต่งทั้งที่เป็นคติความเชื่อค่านิยมของผู้ปกครองและของประชาชน

คัมภีร์โลกเนยปรกณเป็นเรื่องที่แต่งขึ้นเพื่อแก้ปริศนาธรรม สอนเรื่องความผิดชอบชั่วดี เช่น ข้อความบางตอนว่า

จะรู้จักคนดีและชั่วรู้เมื่อทำงาน จะรู้คนนักปราชญ์และพาล รู้เมื่อเข้าสู่ที่ประชุม จะรู้หมู่ญาติว่าดีชั่วรู้เมื่อความทุกข์มาถึง จะรู้ว่ามีมิตรหายที่ดีและชั่วรู้เมื่อมีอันตราย จะรู้ว่าเมียดและร้ายนั้นรู้เมื่อสิ้นสมบัติ คนโง่ไม่มีปัญญา ย่อมมีความซี้เกียจเป็นเบื้องหน้า จะเรียนศิลปวิชาการว่า

^๔ สุภาพรณ ญ บางช้าง, วิวัฒนาการวรรณคดีสายพระสูตรต้นตอปิฎกที่แต่งในประเทศไทย,

(กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, พิมพ์ครั้งที่ ๑ พ.ศ. ๒๕๓๓), หน้า ๑๔.

^๕ นิยะดา เหล่าสุนทร, ธัญชัยบัณฑิตชาดก : ภาพสะท้อนภูมิปัญญาของชาวอยุธยา, (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์แม่คำผาง, ๒๕๔๒), หน้า ๑๑.

กนิยาพิษ มีความประมาทราวกะมิตรที่ชอบใจ จะรู้สิ่งไรก็รู้ให้จริง รู้แล้ว
อย่านิ่งเร่งศึกษา มีวิชาความรู้เป็นทรัพย์อันประเสริฐ ความเจ็บไข้
เป็นภัยใหญ่กว่าข้าศึกทั้งปวง ความรักสิ่งไรไม่เท่ารักตัวของตน กำลัง
อะไรไม่แรงเท่ากำลังกรรมย่อมจะทำให้ปรากฏทั้งชาตินี้และชาติหน้า ดัง-
ข้าพระพุทธเจ้าพรรณนามาฉะนี้^๖

ข้อความอีกตอนหนึ่งว่า

พระเจ้าโกรพราชตรัสถามว่า คนที่ชั่วแล้วจะทำดีได้เพราะเหตุใด
ธัญชัยตอบว่า ด้วยอาศัยกรรม ๓ คือ ขันติ ความกตัญญูและความ-
สัตย์ ยกตัวอย่างเรื่องเสือโคร่งและแม่โค^๗

และข้อความตอนหนึ่งว่า

สัญญาติว่าคนชั่วนั้น ถ้าค่อยรู้ค่อยหลักค่อยมีศมศึกษันแต่เล็กน้อย
สำแดงอาการศกคักคุดจั่งว่ารู้เป็นอันมาก อุตตวารี ยโท คาลา มี
ครวนาดูจนน้ำครึ่งกระออม ธรรมดว่าน้ำครึ่งกระออมนั้น ถ้าบุคคลแบก
ขึ้นเดินไปก็ให้เสียงอยู่ ชลุก ๆ ชลัก ๆ สงบอยู่มิได้แลมีฉันใด สัญชาติ
คนชั่วนั้น ถ้าค่อยมีศมศึกษัน ค่อยรู้หลักขึ้นเล็กน้อย ก็ค่อยพูดจาวา
กล่าวนั้น ๆ นี้ ๆ ข่มขู่ท่านผู้อื่น ให้เสียงอุปไมยดั่งน้ำครึ่งกระออมอัน
บุคคลแบกขึ้นแล้วเดินไปแลให้เสียงนั้น^๘

นอกจากนี้ แม้ธัญชัยชาดกได้มีสำนวนแปลเป็นภาษาไทย ของพระครูศิริ-
ปัญญามุนี (อ่อน) แต่ไม่ระบุปี พ.ศ. และไม่ทราบว่าท่านผู้แปลใช้บาลีฉบับใดเป็นฉบับเดิมเพราะ
ท่านไม่ได้ระบุไว้ ส่วนศาสตราจารย์ ดร. นิยะดา เหล่าสุนทร ได้คัดลอกสำนวนแปลจากอักษร
ขอมไทยสำนวนอยุธยาที่หอสมุดแห่งชาติ และรองศาสตราจารย์ ดร. สุภาพรรณ ณ บางช้าง
ได้กล่าวถึงธัญชัยบัณฑิตไว้พอสังเขปเพื่อใช้เป็นแนวทางในการศึกษาต่อไป แต่ทั้งนี้ก็ยังไม่มีใคร

^๖ พระครูศิริปัญญามุนี (อ่อน), **ธัญชัยบัณฑิต**, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ ลูก ส. ธรรมภักดี,
๒๕๓๐), หน้า ๑๖ - ๑๗.

^๗ สุภาพรรณ ณ บางช้าง, **วิวัฒนาการวรรณคดีสายพระสุตตันตปิฎกที่แต่งในประเทศไทย**, หน้า
๑๑๗.

^๘ นิยะดา เหล่าสุนทร, **ธัญชัยบัณฑิตชาดก : ภาพสะท้อนภูมิปัญญาของชาวอยุธยา**, หน้า ๑๑-๑๒.

ปริวรรตและตรวจชำระเป็นภาษาบาลีอักษรไทย มีแต่ฉบับบาลีฉบับโรมันที่ Padmanabh S. Jaini ตรวจชำระโดยอาศัยต้นฉบับอักษรขอม จากหอสมุดแห่งชาติและอีกหลายแห่ง^๕

ดังนั้น ผู้วิจัยจึงเห็นว่า ควรทำการตรวจชำระคัมภีร์โลกเนยยกกรรม ซึ่งเป็นเรื่องเดียวกันกับธัญชัยบัณฑิต จากอักษรขอมภาษาบาลี เป็นอักษรภาษาไทยปัจจุบัน โดยรวบรวมจากหอสมุดแห่งชาติ คัดเลือกฉบับที่สมบูรณ์ที่สุด จำนวน ๔ ฉบับ คือ ๑. ฉบับรองทรง ร. ๑ ไม่ตรงกับระดับเกล็ดหอย ๒. ฉบับล่องชาด ไม่ตรงกับทาชาด สมเด็จพระพันวัสสาสวราง พ.ศ. ๒๓๕๓ ๓. ฉบับทองทึบ ไม่ตรงกับธรรมดา ๔. ฉบับล่องชาด ไม่ตรงกับทาชาดลายฉลุทองและฉบับอักษรโรมัน แล้วแปลเป็นภาษาไทยพร้อมกับทำการศึกษาประวัติความเป็นมาของคัมภีร์ประวัติผู้แต่ง ปีที่แต่ง คติความเชื่อ และหลักธรรม

๑.๒ วัตถุประสงค์ในการวิจัย

๑.๒.๑ เพื่อปริวรรตและตรวจชำระคัมภีร์โลกเนยยกกรรม จากต้นฉบับภาษาบาลีอักษรขอม เป็นภาษาบาลีอักษรไทย และแปลเป็นภาษาไทย

๑.๒.๒ เพื่อศึกษาคัมภีร์โลกเนยยกกรรมในด้านประวัติผู้แต่ง สมัยที่แต่ง โครงสร้างเนื้อหา ลักษณะการประพันธ์ ลำนวนภาษา และวิธีจารลงบนใบลาน

๑.๓ ขอบเขตของการวิจัย

ศึกษาคัมภีร์โลกเนยยกกรรมฉบับภาษาบาลี อักษรขอม เท่าที่จะสืบค้นได้จากแหล่งต่าง ๆ คือ หอสมุดแห่งชาติ คัดเลือกฉบับที่สมบูรณ์ที่สุด จำนวน ๔ ฉบับ คือ ๑. ฉบับรองทรง ร. ๑ ไม่ตรงกับระดับเกล็ดหอย ๒. ฉบับล่องชาด ไม่ตรงกับทาชาดสมเด็จพระพันวัสสาสวราง พ.ศ. ๒๓๕๓ ๓. ฉบับทองทึบ ไม่ตรงกับธรรมดา ๔. ฉบับล่องชาด ไม่ตรงกับทาชาดลายฉลุทอง และฉบับอักษรโรมัน คัดเลือกฉบับที่สมบูรณ์ที่สุด มาปริวรรตเป็นอักษรไทย ตรวจชำระ และแปลเป็นไทย

๑.๔ ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

^๕ Padmanabh S. Jaini, "Lokaneyyappakaranam" (London : the pāli text society, 1986).

คัมภีร์โลกเนยยกถ์ เท่าที่ผู้วิจัยค้นพบข้อมูลที่สมบูรณ์ที่สุด จะมีแต่เพียง

๑. Padmanabh S. Jaini ได้ปริวรรตและตรวจสอบคัมภีร์โลกเนยยกถ์ จากอักษรขอมเป็นอักษรโรมัน ฉบับภาษาบาลี-อักษรโรมัน เป็นการรวบรวมคัมภีร์โลกเนยยกถ์จากที่ต่าง ๆ มาปริวรรต โดยใช้ต้นฉบับจากหลายแห่ง เช่น หอสมุดแห่งชาติ พิมพ์เผยแพร่ในปี ค.ศ. ๑๙๙๖ หรือปี พ.ศ. ๒๕๓๙^{๑๐} แต่ผู้วิจัยเห็นว่ายังมีข้อผิดพลาดอยู่บ้าง เช่น บทอุปบัติกถา มีข้อความขาดหายไปบางแห่ง และมีการจารผิดไวยากรณ์ เป็นต้น

๒. พระครูศิริปัญญามุนี (อ่อน) ได้รวบรวมและแปลเป็นภาษาไทยฉบับย่อ ได้ย่อเอาเฉพาะความที่จะเป็นประโยชน์แก่ผู้อ่าน และนำไปใช้ในชีวิตจริงได้ ซึ่งจัดพิมพ์เผยแพร่โดยโรงพิมพ์ ลูก ส. ธรรมภักดี เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๓๐ โดยใช้ชื่อเป็นภาษาไทยว่า "ธัญชัยบัณฑิต"^{๑๑} ถึงแม้ว่า จะเป็นฉบับที่ได้รับความนิยม แต่ก็ยังเป็นเพียงฉบับย่อซึ่งมิได้ครอบคลุมเนื้อหาทั้งหมดของคัมภีร์โลกเนยยกถ์ที่เป็นต้นฉบับเดิม

๓. ศ.ดร. นิยะดา เหล่าสุนทร ได้ทำการวิจัย และให้ข้อเสนอแนะว่า **ธัญชัยบัณฑิตชาดก** น่าจะใช้เป็นเรื่องที่เป็นแบบฉบับของนิทานไทยอันสมบูรณ์ไปด้วยอรรถรสทางภาษา และพร้อมไปด้วยสารัตถธรรมที่ลึกซึ้ง อันแสดงถึงภูมิปัญญาของคนไทย โดยเฉพาะชาวอยุธยา ซึ่งเป็นเกียรติยศและเกียรติภูมิของชาติ พร้อมทั้งได้รวบรวมฉบับที่แปลเป็นไทยโดยหอสมุดแห่งชาติ ซึ่งจัดพิมพ์เผยแพร่โดยสำนักพิมพ์แม่คำผาง เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๔๒ โดยใช้ชื่องานวิจัยฉบับนี้ว่า **"ธัญชัยบัณฑิตชาดก : ภาพสะท้อนภูมิปัญญาของชาวอยุธยา"**^{๑๒} จากการศึกษา

ผลงานฉบับนี้ ผู้วิจัยพบว่า เป็นเพียงการนำเอาต้นฉบับมาจากหอสมุดแห่งชาติ ฝ่ายโบราณคดีแล้ววิเคราะห์วิจัยเท่านั้น มิได้เป็นการนำเอาต้นฉบับเดิมมาจากภาษาบาลี อักษรขอม

๑.๕ วิธีการดำเนินการวิจัย

๑.๕.๑ รวบรวมต้นฉบับตัวเขียนคัมภีร์โลกเนยยกถ์ ฉบับภาษาบาลีอักษรขอม ที่มีอยู่ในหอสมุดแห่งชาติ คัดเลือกฉบับที่สมบูรณ์ที่สุด จำนวน ๔ ฉบับ คือ ๑. ฉบับรองทรง ร.๑ ไม่ประทับประทับ เกล็ดหอย ๒. ฉบับล่องชาด ไม่ประทับทาสดสมเด็จพระพันวัสสาสร้าง

^{๑๐} Padmanabh S. Jaini, "Lokaneyyappakaranam".

^{๑๑} พระครูศิริปัญญามุนี (อ่อน), **ธัญชัยบัณฑิต**.

^{๑๒} นิยะดา เหล่าสุนทร, **ธัญชัยบัณฑิตชาดก : ภาพสะท้อนภูมิปัญญาของชาวอยุธยา**.

พ.ศ. ๒๓๕๓ ๓. ฉบับทองทึบ ไม่ประทับธรรมดา ๔. ฉบับล่องชาด ไม่ประทับหาชาด ลายฉลุทอง และฉบับอักษรโรมัน โดยนำมาปริวรรตเป็นภาษาบาลีอักษรไทย เทียบเคียงหาข้อมูลที่ถูกต้องใกล้เคียงกันมากที่สุด พร้อมทั้งตรวจชำระฉบับตัวเขียน แล้วแปลเป็นภาษาไทย

๑.๕.๒ นำหลักฐานที่ได้มาศึกษาเกี่ยวกับประวัติผู้แต่ง สมัยที่แต่ง โครงสร้างเนื้อหา ลักษณะการประพันธ์ จำนวนภาษา และวิธีการลงบบนใบลาน

๑.๕.๓ รวบรวมต้นฉบับคัมภีร์โลกเนยยปกรณ์ที่ตรวจชำระแล้ว และผลที่ได้จากการศึกษา

๑.๕.๔ จัดทำเป็นเอกสารรายงานการวิจัยเป็นอักษรไทย-ภาษาบาลี และแปลเป็นภาษาไทย เพื่อนำเสนอต่อไป

๑.๖ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับจากการวิจัย

๑.๖.๑ ได้คัมภีร์โลกเนยยปกรณ์ ฉบับภาษาบาลี-อักษรไทย ที่ปริวรรตตรวจสอบอย่างสมบูรณ์ และฉบับที่แปลเป็นภาษาไทย

๑.๖.๒ ได้ความรู้เกี่ยวกับคัมภีร์โลกเนยยปกรณ์ ในด้านประวัติผู้แต่ง สมัยที่แต่ง โครงสร้าง เนื้อหา ลักษณะการประพันธ์ จำนวนภาษา และวิธีการลงบบนใบลาน

บทที่ ๒ ศึกษาวิเคราะห์คัมภีร์โลกเนยปกรณ

การศึกษาวิเคราะห์เกี่ยวกับคัมภีร์โลกเนยปกรณ ผู้วิจัยจะได้ทำการศึกษาเกี่ยวกับประวัติผู้แต่ง สมัยที่แต่ง วิธีการจารลงในใบลาน เนื้อหา โครงสร้าง ลักษณะการประพันธ์ และสำนวนภาษา โดยได้รวบรวมเอาหลักฐานมาจากที่ต่าง ๆ ตามที่สืบค้นได้ ดังต่อไปนี้

๒.๑ ประวัติผู้แต่ง สมัยที่แต่ง และวิธีการจารลงในใบลาน

๒.๑.๑ ความหมายของคำว่า "โลกเนยปกรณ"

คำว่า **โลกเนยปกรณ** ประกอบขึ้นจากศัพท์ ๓ ศัพท์ คือ **โลก** , **เนย** กับ **ปกรณ** ศัพท์ว่า **โลก**^๑ เป็นนามอย่างเดียว (เป็นปุงลึงค์) แปลว่า สัตว์, แผ่นดิน, ภพ (มีกามภพเป็นต้น), โลก, วิเคราะห์ว่า ลุขุขติ โข โลโก วุจจติ. ลุข ธาตุ ณ ปัจจัย. แปลงช เป็น ก.^๒

คำว่า **โลก** โดยมากมักพบคำนี้สมาสอยู่หน้าศัพท์นามต่าง ๆ เช่น

โลกครุ ครุของโลก, **โลกครุ** พระนามของพระพุทธเจ้าพระองค์หนึ่งใน ๓๒ องค์,^๓ **โลกเขฏฐ**^๔ **โลกเขฏฐ**, **โลกเชษฐ** (ผู้เป็นใหญ่ในโลก, ผู้ประเสริฐที่สุดในโลก) พระนามของพระพุทธเจ้า,^๕ **โลกธมม**^๖ เรื่องของโลก, อารมณ์ของโลก, ธรรมของโลก, ธรรมดาของโลก, **โลกธรรม** (มี ๘ อย่างคือ มีลาภ เสื่อมลาภ มียศ เสื่อมยศ นินทา สรรเสริญ สุข ข

^๑ วิ.มหา.(บาลี) ๑/๔/๔, วิ.ม.(บาลี) ๔/๔/๔, วิ.ม.(บาลี) ๕/๒๕๘/๒๓, วิ.ป.(บาลี) ๘/๓๒๕/๒๗๙, ที.สี.(บาลี) ๙/๓๑/๑๔, ส.นิ.(บาลี) ๑๖/๑๐/๑๑, ส.ม. ๑๙/๑๐๗๘/๓๖๔.

^๒ ป. หลงสมบุญ, **พจนานุกรมบาลี-ไทย**. (กรุงเทพฯ : พิมพ์ที่โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, ๒๕๑๙). หน้า ๕๔๕.

^๓ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๔๕.

^๔ ชุ.อป.(บาลี) ๓๒/๓๑/๑๘๖

^๕ ป. หลงสมบุญ, **พจนานุกรมบาลี-ไทย**, หน้า ๕๔๕.

^๖ ที.ม.(บาลี) ๑๐/๕๗/๒๖, ส.ส.พ.(บาลี) ๑๘/๒๗/๑๐๕, ส.ม.(บาลี) ๒๙/๔๒/๑๐๓, ชุ.ป.(บาลี) ๓๑/๒๑/๒๔, ชุ.อป.(บาลี) ๓๓/๒๕๓/๓๒๖.

ทุกข์),^๙ โลกธาตุ^๙ แผ่นดิน, โลกธาตุ (แหล่งล้า, จักรวาลทั้งหมด), โลกนาถ^๙ โลกนาถ พระนามของพระพุทธเจ้า, แปลตามอักษรว่า ผู้เป็นที่พึ่งของโลก พิจารณาในความหมายกว้าง ได้แก่ พระพุทธเจ้า พระพรหม พระนารายณ์ พระศิวะ พระเจ้าแผ่นดิน และอื่น ๆ.^{๑๐} โลกตถจริยา ความประพฤติเป็นประโยชน์แก่โลก (การบำเพ็ญประโยชน์แก่ชาวโลกโดยมิได้คำนึงว่าจะเป็นญาติหรือพวกพ้องของตน),^{๑๑} โลกอธิปไตย ความเป็นใหญ่ยิ่งแห่งโลก, ความเป็นใหญ่ยิ่งในโลก, โลกอธิปไตย (การถือโลกเป็นใหญ่),^{๑๒} โลกपाल เทพผู้รักษาโลก, ผู้รักษาโลก ทั้ง ๔ ทิศ มีอยู่ ๔ ท่าน เรียกว่า ท้าวจุลโลกบาล หรือท้าวจตุรุมหาราช^{๑๓} ได้แก่ ท้าวธรรฐ ท้าววิรูปักษ์ ท้าววิรูปักษ์ และท้าวกุเวร, โลกวัชชะ โทษฝ่ายโลก, โทษทางโลก^{๑๔}

ศัพท์ว่า เนยย เป็น คุณศัพท์ แปลว่า ควรนำไป, ควรแนะนำ, ควรชักนำ, ควรสั่งสอน, ควรฝึกสอน, (สิ่ง) อันเขาพึงนำไป, ผู้พ้อแนะนำได้^{๑๕}

คำว่า เนยย โดยมากมักใช้เป็นคุณศัพท์ของศัพท์อื่น เช่น

อาหุเนยโย ผู้ควรรับซึ่งปัจจัยสี่ที่บุคคลนำมาแต่ไกล, ผู้ควรรับทานที่บุคคลนำมาบูชา, ผู้ควรรับวัตถุที่บุคคลให้ด้วยความเอื้อเฟื้อ มีบทวิเคราะห์ว่า อาเนตวา อนุตพุพนติ อาหุณฺติ อหฺรตฺติติ วา อาหุเนยโย.^{๑๖}

ปาหุเนยโย ผู้ควรซึ่งของต้อนรับ, ผู้ควรซึ่งวัตถุอันบุคคลนำมาบูชาก่อน, ผู้ควรได้รับของต้อนรับแขก^{๑๗}

^๙ ป. หลงสมบุญ, พจนานุกรมบาลี-ไทย, หน้า ๕๔๕-๕๔๖.

^{๑๐} วิ.มหา.(บาลี) ๔/๑๗/๑๖ ,ที.ล.(บาลี) ๙/๔๙/๔๖ ,ที.มหา.(บาลี) ๑๐/๒๐๐/๑๒๑ ,ที.ปา.(บาลี) ๑๑/๙๑/๑๒๕ ,ม.อุ.(บาลี) ๑๔/๕๘/๔๑ ,ส.ล.(บาลี) ๑๕/๓๗/๒๙,ช.จุ.(บาลี) ๓๐/๘๕/๑๘๒.

^{๑๑} ช.อุ.(บาลี) ๒๕/๑๐๐๒/๕๒๗ ,ช.จุ.(บาลี) ๓๐/๒๐/๓ ,ช.อป.(บาลี) ๓๓/๓๑๗/๓๘๘.

^{๑๒} ป. หลงสมบุญ, พจนานุกรมบาลี-ไทย, หน้า ๕๔๖.

^{๑๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๔๖.

^{๑๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๔๖.

^{๑๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๔๖.

^{๑๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๔๖.

^{๑๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๔๓, พระอุตรคณาธิการ (ชวินทร์ สระคำ),รศ.ดร. จำลอง สารพัดนึก, พจนานุกรม บาลี-ไทย. (กรุงเทพฯ : เรื่องปัญญา ท่าพระจันทร์, ๒๕๓๘). หน้า ๓๐๑.

^{๑๘} ป. หลงสมบุญ, พจนานุกรมบาลี-ไทย, หน้า ๘๕.

^{๑๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๐๗.

ศัพท์ว่า **ปกรณ**^{๑๘} เป็นนาม (เป็นนปฺงสกลิงค์) แปลว่า คัมภีร์, ตำรา, หนังสือ
คำว่า **ปกรณ** โดยมากมักพบสมาสอยู่ศัพท์อื่นเป็นส่วนมาก มักใช้เป็นชื่อเรียก
ตำราที่พระเถระในพระพุทธศาสนาแต่งขึ้นภายหลัง เช่น

วิสุทธิมคฺคสูตร นาม **ปกรณ**วิเสสสูตร ปจฺโม ภาโค^{๑๙} แปลว่า ปกรณวิเสสชื่อ
วิสุทธิมรรค ภาคที่ ๑.

คำว่า **โลกเนยฺยปกรณ** จึงแปลว่า ปกรณ(ตำรา)สำหรับแนะนำชาวโลก หมายถึง
ตำราที่ใช้แนะนำ ชักนำ สั่งสอนหมู่ประชุมชนที่นับถือพระพุทธศาสนา ให้ตั้งมั่นอยู่ในคุณความดี
คัมภีร์โลกเนยฺยปกรณ ถึงจะมีชื่อเรียกต่าง ๆ กันตามแต่สมัยที่คัดลอกก็ตาม ผู้
วิจัยเห็นว่าน่าจะเป็นเพราะจารึกผิด หรือจารด้วยความพลั้งเผลอ แต่ความหมายของคัมภีร์ยังคง
เดิม ดังนี้

๑. คัมภีร์ใบลานฉบับรองทรง ไม่ประทับเกล็ดหอยเรียกชื่อคัมภีร์ว่า "โลกกฺุณเนยฺย-
ปรีปฺุณณฺณูก" หมายถึง พระสูตรที่เต็มบริบูรณ์ด้วยข้อแนะนำดัดเตือนสำหรับการดำเนินชีวิตอยู่
ในโลก

๒. คัมภีร์ใบลานฉบับทองทิบ ไม่ประทับธรรมดา และคัมภีร์ใบลานฉบับล่องชาด
ไม่ประทับทาสาด ลายฉลุ เรียกชื่อคัมภีร์ว่า "โลกเนยฺย" หมายถึง พระสูตรว่าด้วยข้อแนะ
นำดัดเตือนสำหรับการดำเนินชีวิตอยู่ในโลก

๓. คัมภีร์ใบลานฉบับล่องชาด ไม่ประทับทาสาดเรียกชื่อคัมภีร์ว่า "พฺุรโลกเนยฺย-
กมฺุสสรชาตกฺุ" หมายถึงพระชาดกว่า ด้วยการระลึกถึงการกระทำอันเป็นข้อแนะนำดัดเตือน
สำหรับการดำเนินอยู่ในโลก

๔. คัมภีร์อักษรโรมันเรียกชื่อคัมภีร์ว่า "โลกเนยฺยปกรณ" หมายถึง คัมภีร์ที่
ร้อยกรองเกี่ยวกับข้อแนะนำดัดเตือนสำหรับการดำเนินอยู่ในโลก

ฉบับแปลของพระครูศิริปัญญาโมณี (อ่อน)^{๒๐} และงานวิจัยสะท้อนภูมิปัญญาชาว
อยุธยาของศ. ดร. นิยะดา เหล่าสุนทร^{๒๑} เรียกชื่อว่า "ธณฺญชยัณฺฑิต" เหตุที่ใช้ชื่อว่า ธณฺญชยั

^{๑๘} เรื่องเดียวกัน หน้า ๓๔๔.

^{๑๙} วิสุทธิ.

^{๒๐} พระครูศิริปัญญาโมณี (อ่อน), ธณฺญชยัณฺฑิต.

^{๒๑} นิยะดา เหล่าสุนทร, ธณฺญชยัณฺฑิตชาดก : ภาพสะท้อนภูมิปัญญาของชาวอยุธยา.

บัณฑิต เพราะพระโพธิสัตว์หรือตัวเอกในเรื่องมีชื่อว่า "ธัญชัย" ถึงจะใช้ชื่อต่างกันอย่างไรก็ตาม แต่เนื้อหาของคัมภีร์ส่วนมากล้วนคล้ายกัน

๒.๑.๒ ประวัติผู้แต่ง

ในปณามคาถาไม่ได้ระบุว่า ผู้แต่งเป็นใคร อยู่วัดไหน เป็นศิษย์ของใคร

ดร. สุภาพรรณ ฦ บางช้าง ให้ทรรศนะไว้ว่า^{๒๒}

"ในตัวคัมภีร์ธัญชัยบัณฑิตชาดก มิได้ระบุชื่อผู้แต่งและประวัติการแต่ง ผู้วิจัยสันนิษฐานว่า คัมภีร์ธัญชัยบัณฑิตชาดกเป็นผลงานที่แต่งขึ้นในดินแดนภาคกลางสมัยอยุธยา โดยน่าจะแต่งในช่วงระยะเวลาเดียวกับการแต่งปัญญาสชาดกส่วนที่ ๓ ประมาณระหว่าง พ.ศ. ๒๐๐๐ – ๒๓๐๐ เหตุผลที่นำมาสู่ข้อสันนิษฐานดังกล่าวคือ

๑. ไม่ปรากฏหลักฐานต้นฉบับคัมภีร์ธัญชัยบัณฑิตชาดกในบัญชีที่มีอยู่ในวัดต่าง ๆ ในดินแดนภาคเหนือ โดยเฉพาะในเขตอำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่ ซึ่งคณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ทำการสำรวจ ทำให้สันนิษฐานว่า คัมภีร์นี้ไม่น่าจะเป็นผลิตผลทางวรรณกรรมของล้านนา

๒. คัมภีร์ที่มีโครงเรื่องยาวซับซ้อน ทำนองเดียวกับชาดกในปัญญาสชาดกส่วนที่ ๓ ซึ่งแต่งประมาณ พ.ศ. ๒๐๐๐-๒๓๐๐ ทั้งนี้คัมภีร์ธัญชัยบัณฑิตชาดกเป็นผลงานคนละแนวกับชาดกเหล่านั้นในปัญญาสชาดก คัมภีร์ธัญชัยบัณฑิตชาดกไม่ได้มีลักษณะสนุกสนานแบบนิทานทรงเครื่องซึ่งเน้นความเก่งของตัวเอกในเชิงอิทธิปาฏิหาริย์ และอารมณ์สะเทือนใจในด้านความรักและความโศกเศร้า แต่เน้นความมีปัญญาของตัวเอก แสดงสัจธรรมอย่างชัดเจนตลอดทั้งเรื่อง เข้าใจว่า ผลงานนี้อยู่ในกระแสของความพยายามที่จะประสานหรือดึงลักษณะชาดกบาลีแบบสนุกสนานที่กำลังเฟื่องฟูอยู่ในสมัยที่แต่งให้มาเข้ากับเป้าหมายการสอนสัจธรรมที่ควรเป็นแกนหลักของวรรณกรรมประเภทชาดกนับว่าเป็นผลงานชาดกบาลีที่เป็นงานสร้างสรรค์ที่สมบูรณ์ของไทย คือ มีลักษณะผสมนิทานไทยกับคติคำสอนตามแนวทางพุทธศาสนาอย่างเหมาะสม

๓. คัมภีร์นี้อาจจะได้รับอิทธิพลจากเรื่องศรีธัญชัย นิทานพื้นบ้านภาคกลางของไทย แต่ได้ปรับเปลี่ยนจากการสื่อความฉลาดแบบเพทุบายมีเล่ห์กลมาเป็นความฉลาดทางธรรม อย่างไรก็ตามในเรื่องนี้จำเป็นต้องมีการศึกษากันต่อไป เพราะในทางกลับกันเรื่องศรีธัญชัย

^{๒๒} สุภาพรรณ ฦ บางช้าง, วรรณการวรรณคดีสายพระสูตรต้นปฎกที่แต่งในประเทศไทย, หน้า

นิทานของไทยนั้นอาจจะได้รับอิทธิพลจากคัมภีร์ธัญชัยบัณฑิตชาดกก็ได้”

ศ. ดร. นิยะดา เหล่าสุนทร ให้ทรรศนะไว้ว่า^{๒๓}

“อาศัยหลักฐานจาก **ไตรเพท** งานนิพนธ์ของพระยาธรรมปรีชา(แก้ว) ในสมัยรัชกาลที่ ๑ ที่อ้างถึง **ธัญชัยบัณฑิตชาดก** ทำให้สามารถอนุมานได้ว่า **ธัญชัยบัณฑิตชาดก** คงต้องแต่งในสมัยอยุธยา แต่จะเป็นในรัชกาลใดและปีใดนั้นไม่สามารถกำหนดได้ แต่สังเกตได้ว่าในบรรดาชาดกทั้ง ๔ เรื่องที่เป็นผลผลิตทางปัญญาของชาวอยุธยาทั้ง ๔ เรื่องอันได้แก่ **ราโชวาทชาดก** **ติณปาเลชาดก** **สิวชัยชาดก** และ**ธัญชัยบัณฑิตชาดก** เรื่อง**ธัญชัยบัณฑิตชาดก** เป็นเรื่องใหญ่และสำคัญที่สุด”

ผู้วิจัยจึงสันนิษฐานตามหลักฐานที่ดร. สุภาพรรณ ณ บางช้าง และศ. ดร. นิยะดา เหล่าสุนทรว่า คัมภีร์โลกเนยยปกรณ์นี้ อาจแต่งขึ้นโดยท่านผู้เป็นปราชญ์ทางภาษาบาลีซึ่งมีชีวิตอยู่ในสมัยอยุธยา แต่ไม่มีหลักฐานระบุว่าผู้แต่งคือใคร อยู่ในสมัยอยุธยาช่วงไหน

๒.๑.๓ สมัยที่แต่ง

คัมภีร์โลกเนยยปกรณ์น่าจะแต่งขึ้นในสมัยอยุธยา เนื่องจากสมัยนี้พระมหากษัตริย์ได้ให้การสนับสนุนพระพุทธศาสนาเป็นสำคัญ ดังจะเห็นได้จากการสร้างพระพุทธรูปปางต่าง ๆ มากมาย เช่น ปางสมาธิ^{๒๔} ได้แก่ พระพุทธรูปเทวปฏิมากร ซึ่งประดิษฐานอยู่ภายในพระอุโบสถวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม ราชวรมหาวิหาร (วัดโพธิ์) เขตพระนคร กรุงเทพมหานคร ปางห้ามญาติ^{๒๕} ได้แก่ พระพุทธรูปโลกนาถราชสมมตวิงศ์ องค์อนันตญาณสัพพัญญู สยัมภู พุทธบพิตร ประดิษฐานอยู่ภายในพระวิหารของวัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามราชวรมหาวิหาร (วัดโพธิ์) เขตพระนคร กรุงเทพมหานคร ปางอุ้มบาตร^{๒๖} ได้แก่ หลวงพ่อวัดบ้านแหลม ประดิษฐานอยู่ที่วัดเพชรสมุทรวรวิหาร อำเภอมะนัง จังหวัดสมุทรสงคราม ปางพุทธไสยาสน์^{๒๗} ประดิษฐานอยู่ ณ พระวิหารวัดพระนอนจักรสีห์วรวิหาร อำเภอมะนัง จังหวัดสิงห์บุรี เป็นต้น

^{๒๓} นิยะดา เหล่าสุนทร, **ธัญชัยบัณฑิตชาดก : ภาพสะท้อนภูมิปัญญาของชาวอยุธยา**, หน้า ๑๗.

^{๒๔} ทศพล จังพานิชกุล, **พระพุทธรูป** มรดกล้ำค่าของเมืองไทย. (กรุงเทพฯ ฯ : พิมพ์ที่บริษัทคอมม่า ดีไซน์แอนด์พริ้นท์ จำกัด, ๒๕๔๕), หน้า ๑๙.

^{๒๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๕.

^{๒๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๗๗.

^{๒๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๘๕.

ทางฝ่ายพระสงฆ์เมื่อได้รับการบำรุงเป็นอย่างดีแล้ว ต่างก็มีกำลังใจในการศึกษาเล่าเรียนและเผยแผ่พระศาสนา และยังมีพระสงฆ์บางส่วนได้มีการตั้งคัมภีร์ขึ้นมากมาย เนื่องจากว่ายุคนั้นเป็นยุคทองของพระพุทธศาสนาอีกยุคหนึ่งเช่นเดียวกับยุคอื่น ๆ บางฉบับคาดว่าอาจจะสูญหายไปเนื่องจากการเก็บรักษาไว้ไม่ดี หรือเกิดจากการเผาทำลายในคราวเกิดภัยสงครามขึ้น

ดังนั้นคัมภีร์โลกเนยยปกรณ์หรือคัมภีร์ธัญชัยบัณฑิต เช่นเดียวกัน เกิดขึ้นจากภูมิปัญญาของพระภิกษุชาวอยุธยา ดังเนื้อความบางตอนที่มิในคัมภีร์โลกเนยยปกรณ์ เช่น

เขาไม่เชื่อเชิญ แล่ขึ้นเรือนเขา ๑ , เขาไม่ถาม
แล่พูด ๑ , ขอบยกยอปอปั่นตนเอง ๑ , ๓ อย่างนี้
เป็นลักษณะของคนชั่ว ^{๒๘}

ตรงกับโคลงโลกนิติ* สำนวนเก่า บทที่ ๑๙๐ คือ

ขึ้นสู่เรือนท่านบ่	เรียกหา ตนน
ท่านบ่ ถามเจรจา	อวดรู้
ยอตัวอหังการ	ยงยิ่ง คนนา
สามสิ่งทรลักษณ์ผู้	โหดแท้สาธารณ
ท่านไปเรียกเร่งขึ้น	เรือนเขา กิติ
ท่านไปถามด่วนดา	กล่าวแก้
อวดอุตมเองเอา	ดิกกล่าว
ลักษณะสามนี้แล	ถ่อยแท้โหดหิน ^{๒๙}

รศ. ดร. สุภาพรณ ณ บางช้าง ให้ทรรศนะไว้ว่า ^{๓๐}

^{๒๘} โลกเนยย : คาทาที่ ๓๑.

* "ตามข้อสันนิษฐานของข้าพเจ้า ข้าพเจ้าเห็นว่า **โคลงโลกนิติ** มีความเก่าแก่ไม่น้อยกว่าสมัยพระนารายณ์ (พ.ศ. ๒๑๙๙-๒๒๓๑) คือ ประมาณ ๓๐๐ ปีล่วงมาแล้วและอาจมีความเก่าแก่ถึงสมัยพระบรมไตรโลกนาถก็เป็นได้ ซึ่งถ้าเป็นจริงเช่นนั้น ก็หมายความว่า **โคลงโลกนิติ** ได้มีมาแล้วร่วม ๕๐๐ ปี" , แก้ว สุรยกันต์ , "ของดีจากโคลงโลกนิติ" ใน **ประมวลธรรมานุกคหะ**. (พระนคร : โรงพิมพ์พระจันทร์, ๒๕๑๑). หน้า ๗๓.

^{๒๙} นิยะดา เหล่าสุนทร, **ธัญชัยบัณฑิตชาดก : ภาพสะท้อนภูมิปัญญาของชาวอยุธยา**, หน้า ๑๓.

^{๓๐} สุภาพรณ ณ บางช้าง, **วิวัฒนาการวรรณคดีสายพระสุตตันตปิฎกที่แต่งในประเทศไทย**, หน้า

"ในประเทศไทยได้พบว่า มีการแต่งคัมภีร์บาลีประเภทชาดกขึ้นเท่าที่รวบรวมได้มี ๖ เรื่อง คือ ปัญญาสาตก สัมโมหนิทาน ตินปาลชาตก ราโชวาทชาตก ธนัญชัยบัณฑิตชาตก และสรีวิชัยชาตก ชาดกเหล่านี้โดยส่วนใหญ่แสดงเรื่องของพระโพธิสัตว์ ซึ่งพระภิกษุในประเทศไทย ได้แต่งขึ้นใหม่ถือว่าเป็นชาดกนอกนิบาตหรือชาดกที่อยู่นอกไปจากชาดกในพระไตรปิฎก ผลงานเหล่านี้มีความน่าสนใจควรแก่การศึกษา"

๒.๑.๔ ความสำคัญของคัมภีร์โลกเนยยปกรณ์

จากการศึกษาคัมภีร์โลกเนยยปกรณ์ ผู้วิจัยพบว่า โลกเนยยปกรณ์เป็นชาดกนอกนิบาต เกี่ยวกับการถาม – ตอบปัญหาธรรมะ อันเป็นศิลปะการสอนธรรมอย่างหนึ่ง ซึ่งผู้แต่งคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา มักแต่งเรื่องพระพุทธเจ้าที่มีมาในชาดกก่อน ๆ ตามที่กล่าวไว้ในคัมภีร์ที่แต่งขึ้น โดยชาดกนอกนิบาตนี้มีความต่างกับชาดกในนิบาต คือ คาถาบางคาถาเป็นการจับใส่พระโอษฐ์ซึ่งหาที่มาไม่ได้ ส่วนคาถาชาดกในนิบาตคาถาส່ว่นมากมักจะมีในพระไตรปิฎก มีที่มาที่อ้างอิงอย่างชัดเจน องค์ประกอบของชาดก โดยทั่วไปต้องประกอบด้วย^{๓๑}

- เล่าถึงการที่พระพุทธเจ้าทรงเวียนว่ายตายเกิด
- การถือกำเนิดในชาติต่าง ๆ
- การผจญกับเหตุการณ์ต่าง ๆ ดีบ้าง ชั่วบ้าง
- การทำความดีติดต่อกันมากบ้าง น้อยบ้าง
- การเป็นพระพุทธเจ้าในชาติสุดท้าย

ในส่วนความสำคัญของคัมภีร์โลกเนยยปกรณ์ หลังจาก que ผู้วิจัยได้ทำการปริวรรตและตรวจสอบแล้ว ผู้วิจัยพบว่า คัมภีร์โลกเนยยปกรณ์ จัดเป็นปกรณ์หรือคัมภีร์ที่มีระเบียบแบบแผน ต้องตามชาดกนอกนิบาต พร้อมทั้งได้เห็นความแตกต่างระหว่างต้นฉบับเดิม กับฉบับที่นำมาพิมพ์เผยแพร่ในนาม "ธนัญชัยบัณฑิต" เช่น คัมภีร์โลกเนยยปกรณ์ฉบับสมบูรณ์มีปัญหาทั้งหมด ๔๑ ข้อ ส่วนฉบับที่นำมาพิมพ์เผยแพร่ในนาม "ธนัญชัยบัณฑิต" มีปัญหาเพียง ๒๖ ข้อ เท่านั้น ทำให้เห็นเนื้อความที่ขาดหายไปมากเกิดครั้ง ดังนั้น ผู้วิจัยจึงเห็นว่า การได้ปริวรรตและตรวจสอบคัมภีร์โลกเนยยปกรณ์ แล้วจัดทำเป็นวิทยานิพนธ์จึงเป็นกิจสำคัญยิ่งในการเผยแผ่คัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา

^{๓๑} สุชีพ ปุญญานุภาพ, พระไตรปิฎก ฉบับสำหรับประชาชน (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, พิมพ์ครั้งที่ ๑๖ พ.ศ. ๒๕๓๙), หน้า ๖๑๔.

๒.๑.๕ ต้นฉบับตัวเขียนที่ใช้ในการตรวจชำระ

ผู้วิจัยได้สืบค้นต้นฉบับตัวเขียนคัมภีร์โลกเนยปรกณ์เพื่อใช้ในการตรวจชำระ พบต้นฉบับตัวเขียนที่อยู่ในหอสมุดแห่งชาติ ท่าวาสุกรี แผนกโบราณคดี กรุงเทพมหานคร อยู่หลายฉบับ ส่วนมากมักจะจารในสมัยเดียวกัน มีการจารเหมือนกัน มีข้อผิดพลาดเหมือนกัน ดังนั้นผู้วิจัยจึงได้เลือกเอามาทำวิจัยเพียง ๔ ฉบับ คือ

๑. ฉบับรองทรง ร.๑ ไม่ตรงกับเกล็ดหอย เลขที่ ๖๔๔๗/๑-๑๑ โลกเนย-ปรกณ์ผูก มี ๑๑ ผูก ๔๑ กัณฑ์ จารอักษรขอม ภาษาบาลี เส้นจารหน้าละ ๕ บรรทัด ขนาดใบลานกว้าง ๕.๕ เซนติเมตร ยาว ๕๗.๕ เซนติเมตร ไม่ปรากฏนามผู้แต่ง ไม่ปรากฏนามผู้สร้าง และไม่ปรากฏปีที่สร้าง ใบลานอยู่ในสภาพดี ใช้อักษรย่อในการตรวจชำระครั้งนี้ว่า "ร.ท." (ฉบับรองทรง ร.๑)

ข้อสังเกต ใบลานจะยาว กว้าง และหนากว่าฉบับอื่นเล็กน้อย จากการศึกษาโดยละเอียดแล้วพบว่า ฉบับนี้สมบูรณ์ที่สุด คือจารตัวอักษรผิดพลาดน้อยกว่าฉบับอื่น ในการตรวจชำระครั้งนี้ ผู้วิจัยจึงได้ถือเอาฉบับนี้เป็นหลัก แต่ก็มิได้ถือว่าเป็นฉบับที่ถูกต้องทั้งหมด เพราะยังมีข้อบกพร่องอยู่บ้าง ผู้วิจัยจะพิจารณาเทียบเคียงกับทุกฉบับ เพื่อความถูกต้องสมบูรณ์

ลักษณะการจารตัวอักษร

- จารพยัญชนะวรรค ฎ เป็นวรรค ต
- เช่น ปถวิ, ปริมาน, มานว.
- นิยมจาร ฌ เป็น ณ เช่น ปณโห จารเป็น ปณโห
- ไม่ซ้อนพยัญชนะในที่ควรซ้อน เช่น อตุตต จารเป็น อตต
- จาร ตถ เป็น ฏจ เช่น อินฺทปตฺถนคเร จารเป็น อินฺทปฏฺจนคเร

๑. ฉบับทองทิบ ร.๑ ไม่ตรงกับธรรมดา เลขที่ ๖๔๔๗/๑-๑๐ โลกเนย มี ๑๐ ผูก มี ๑๐ ผูก ๔๐ กัณฑ์ จารอักษรขอม ภาษาบาลี เส้นจารหน้าละ ๕ บรรทัด ขนาดใบลานกว้าง ๕.๓ เซนติเมตร ยาว ๕๗.๕ เซนติเมตร ไม่ปรากฏนามผู้แต่ง ไม่ปรากฏนามผู้สร้าง และไม่ปรากฏปีที่สร้าง ใบลานอยู่ในสภาพดี ใช้อักษรย่อในการตรวจชำระครั้งนี้ว่า "ท.ท." (ฉบับทองทิบ ร.๑)

ข้อสังเกต ฉบับนี้ใบลานจะมีความกว้าง ยาว น้อยกว่าฉบับ ร.ท. เล็กน้อย อีกทั้งฉบับนี้ยังได้ตัดบทจบลงในตอนท้ายคาถานิคมปัญหา ฉบับนี้จารตัวอักษรผิดพลาดมากกว่าฉบับ

ร.ท. หลายแห่ง ถึงอย่างนั้น บางตัวอักษรที่ฉบับ ร.ท. จารผิด แต่ฉบับ ท.ท. นี้จารถูกก็มี ผู้วิจัยจึงใช้ฉบับนี้เป็นฉบับเทียบเคียง

ลักษณะการจารตัวอักษร

- ไม่ซ้อนพยัญชนะในที่ควรซ้อน เช่น วิรตจิตโต จารเป็น วิรตจิตโต
- จารทิมสระ เป็นรัสสระหลายแห่ง เช่น ปาสาทชนน จารเป็น ปาสาทชนน
- โลโกวาทาสาเน จารเป็น โลโกวาทาสาเน
- จารพยัญชนะเกิน เช่น อนุสาสโก จารเป็น อนุสาลีโก

๓. ฉบับล่องชาด ร.๒ ไม่ประทับทาสาด เลขที่ ๕๓๖๓/๑-๙ พุทธโลกเนยย-
กมุตสรชาตทุก มี ๙ ผูก ๔๐ กัณฑ์ จารอักษรขอม ภาษาบาลี เส้นจารหน้าละ ๕ บรรทัด
ขนาดใบลานกว้าง ๕.๓ เซนติเมตรยาว ๕๗.๕ เซนติเมตร ไม่ปรากฏนามผู้แต่ง แต่ปรากฏ
ผู้สร้าง คือ สมเด็จพระพันวัสสาทรังให้สร้างเมื่อ พ.ศ. ๒๓๕๓ ต้นรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระ
พุทธเลิศหล้านภาลัย รัชกาลที่ ๒ ใบลานอยู่ในสภาพดี ใช้อักษรย่อในการตรวจชำระครั้ง
นี้ว่า "ล" (ฉบับล่องชาด ไม่ประทับทาสาด)

ข้อสังเกต ฉบับนี้จารตัวอักษรทั้งสระ พยัญชนะ และประโยค ผิดพลาดมากกว่า
ฉบับอื่น กล่าวคือจารตัวอักษรผิดบ้าง ตกบ้าง เกินบ้าง ขำบ้าง หลายแห่ง และข้อความฉบับ
นี้ยังได้ตัดบทจบลงในตอนท้ายคาถานิคมปัญหา ถึงอย่างนั้น บางตัวอักษรที่ฉบับ ร.ท. จารผิด
แต่ฉบับ ล. นี้จารถูกก็มีผู้วิจัยจึงใช้ฉบับนี้เป็นฉบับเทียบเคียง

ลักษณะการจารตัวอักษร

- ไม่นิยมซ้อนพยัญชนะในที่ควรซ้อน เช่น รตนตตย เป็น รตนตย, วุฑฒิกามา
เป็น วุฒิกามา
- นิยมสร้างประโยคและคัมพาก เช่น เกน ปุจฉิตน เทลิตติ เป็น โก ปุจฉิต
เทลิตติ
- นิยมทำประโยคเอกพจน์เป็นประโยคพหูพจน์ เช่น อุกโขภินิสัชาตพลนิกาย
อโหล เป็น อุกโขภินิสัชาตพลนิกายา อโหล

๔. ฉบับล่องชาด ร.๔ ไม่ประทับทาสาด ลายฉลุ เลขที่ ๕๕๕๙/๑-๑๑ โลก-
เนยย มี ๑๑ ผูก ๔๑ กัณฑ์ จารอักษรขอม ภาษาบาลี เส้นจารหน้าละ ๕ บรรทัดขนาด
ใบลานกว้าง ๕.๕ เซนติเมตร ยาว ๕๗.๕ เซนติเมตร ไม่ปรากฏนามผู้แต่ง แต่ปรากฏผู้สร้าง

คือ พระยาศรีสหเทพให้สร้างขึ้น คาดว่าน่าจะสร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ ๔ ใบลานอยู่ในสภาพดี ใช้อักษรย่อในการตรวจชำระครั้งนี้ว่า "ล.ฉ." (ฉบับล่องชาด ไม่ประกับทาชาด ลายฉลุ)

ข้อสังเกต ใบลานจะยาว กว้าง และหนาเท่ากับฉบับ ร.ท. จากการศึกษาดูโดยละเอียดแล้วพบว่า ฉบับนี้สมบูรณ์เทียบเท่ากับฉบับ ร.ท. คือจารตัวอักษรผิดพลาดน้อยกว่าฉบับอื่น ในการตรวจชำระครั้งนี้ ผู้วิจัยจึงได้ถือเอาฉบับนี้เป็นฉบับเทียบเคียงอีกฉบับ

ลักษณะการจารตัวอักษร

- มักใช้พยัญชนะผิดวรรค เช่น ทุฏฐพฺราหฺมโณ เป็น พุชฺชพฺราหฺมโณ
- นิยมซ้อนพยัญชนะในที่ไม่ควรซ้อน เช่น อุชฺชโก เป็น อุชฺชโก
- ไม่ซ้อนพยัญชนะในที่ควรซ้อน เช่น ปริวุโต เป็น ปริวุโต

๕. ฉบับของ Padmanabh S. Jaini ได้ตรวจชำระ และมีชื่อเรียกว่า 'LOKANEYYAP PAKARANAM'. ชำระแล้วเสร็จเมื่อปี ค.ศ. ๑๙๘๖. หรือปี พ.ศ. ๒๕๒๙ ฉบับนี้ถือว่าสมบูรณ์มาก ผู้ตรวจชำระได้ต้นฉบับอักษรขอมจากหอสมุดแห่งชาติประเทศฝรั่งเศส ประเทศไทย และที่อื่น ๆ มาตรวจชำระ ในการตรวจชำระครั้งนี้ ผู้วิจัยจึงได้ถือเอาเป็นฉบับเทียบเคียง โดยใช้อักษรย่อว่า "ร.ม." (ฉบับบาลี อักษรโรมัน)

ลักษณะการเขียนตัวอักษร

- จาร ล เป็น พ เช่น อุโลลลสฺสทฺทํ เป็น อุโลฬสฺสทฺทํ
- เขียนทีฆสระ เป็นรัสสระหลายแห่ง เช่น อาณาเปลิ เป็น อาณเปลิ
- มักใช้ศัพท์ที่ใกล้เคียงแทนกัน เช่น เคเห เป็น คามะ

๒.๑.๖ วิธีการและหลักเกณฑ์ในการตรวจชำระ

ในงานวิจัยนี้ ผู้วิจัยได้กำหนดวิธีการและหลักเกณฑ์ในการตรวจชำระไว้ ดังนี้
ค้นหาต้นฉบับตัวเขียนคัมภีร์โลกเนยยปกรณ์เพื่อใช้ในการตรวจชำระ พบต้นฉบับตัวเขียนจำนวนหลายฉบับ อยู่ในหอสมุดแห่งชาติ ผู้วิจัยได้เลือกเอาฉบับที่สมบูรณ์ที่สุดมาทำการวิจัย ๔ ฉบับ และฉบับอักษรโรมัน ๑ ฉบับ

ปริวรรตต้นฉบับตัวเขียน ๔ ฉบับ จากภาษาบาลีอักษรขอม เป็นภาษาบาลีอักษรไทย และจากภาษาบาลี อักษรโรมัน เป็นภาษาบาลี อักษรไทย แล้วนำมาเปรียบเทียบกัน

ศึกษาเปรียบเทียบลักษณะตัวอักษรที่จาร และเขียน ความบกพร่องของการสะกดคำ ความผิดพลาดทางไวยากรณ์ สภาพความสมบูรณ์ทางกายภาพของใบลานต้นฉบับตัวเขียนทั้ง ๔ ฉบับ และสภาพความสมบูรณ์ทางกายภาพของภาษาบาลี อักษรโรมัน ๑ ฉบับ

จากการศึกษาโดยละเอียดแล้ว พบว่า ฉบับรองทรง ร. ๑ ไม่ตรงกับเกล็ดหอยเลขที่ ๖๔๔๗/๑-๑๑ โลกนุยุยปริปัญณสูตร ในหอสมุดแห่งชาติ ใช้อักษรย่อในการตรวจชำระครั้งนี้ว่า "ร.ท." เป็นฉบับที่สมบูรณ์ที่สุด ในแง่ของลักษณะตัวอักษรที่จาร ความถูกต้องของการสะกดคำ หลักไวยากรณ์และความสมบูรณ์ของใบลาน

ดังนั้น ผู้วิจัยจึงเลือกใช้ฉบับรองทรง ร. ๑ "ร.ท." เป็นหลัก และอาศัยต้นฉบับอื่นเป็นหลักฐานในการพิจารณา เพราะฉบับ "ร.ท." แม้จะสมบูรณ์ที่สุด แต่ก็มิใช่จะถูกต้องทั้งหมด ยังมีที่จารผิดพลาดบกพร่องอยู่บางส่วน

การเลือกคำหรือข้อความที่ต้องเหมาะสมที่สุด จากต้นฉบับทั้ง ๕ มาใช้ในฉบับตรวจชำระครั้งนี้ ผู้วิจัยได้กำหนดหลักเกณฑ์ ดังนี้

๑. ยึดต้นฉบับส่วนมากเป็นเกณฑ์ ในกรณีที่บางคำอาจเขียนได้หลายแบบเป็นที่ยอมรับกันว่าเป็นแบบที่ถูกต้องทั้งหมด และต้นฉบับที่ใช้ในการตรวจชำระเขียนต่างกัน โดยเฉพาะพยัญชนะในวรรค ฎ และวรรค ต มักใช้แทนกันและมีใช้อยู่ทั้ง ๒ แบบ ในช่วงที่จารต้นฉบับมักใช้วรรค ต มากกว่า แต่ในปัจจุบันนิยมใช้วรรค ฎ เช่น ปฎิวสติ หรือ ปติวสติ, ปฎิสมุกทา หรือ ปติสมุกทา, ปจวิ หรือ ปถวิ ผู้วิจัยจะใช้ตามความนิยมในปัจจุบัน และใช้คำนั้นไปตลอด

๒. ถ้าในฉบับที่ตรวจสอบชำระทุกฉบับจารผิด หรือใช้ตัวสะกดผิด ผู้วิจัยจะถือว่าเป็นความบกพร่องผิดพลาดของผู้จาร ในกรณีนี้จะใช้ตามที่ปรากฏอยู่เป็นส่วนใหญ่ในคัมภีร์ต่อไปนี้ คือ

- ๑) พระไตรปิฎก
- ๒) อรรถกถา
- ๓) ฎีกา
- ๔) ปกรณ์วิเสส
- ๕) อัมมปัทฏฐกถา

๖) พจนานุกรมบาลี - ไทย เช่น ป. หลงสมบูรณ์, พระอุตรคณาธิการ (ชวินทรสระคำ), รศ.ดร.จำลอง สารพัดนึก.

ถ้าศัพท์ใดมีใช้ในพระไตรปิฎกแล้ว ก็จะใช้ตาม แต่ถ้าศัพท์ใดเป็นศัพท์ในชั้นหลังไม่พบว่ามิใช่ในพระไตรปิฎก ก็จะใช้ตามที่มีในอรรถกถา ฎีกา ปกรณ์วิเสส และอัมมปัทมฐกถา ลดหลั่นกันลงมาตามลำดับความสำคัญ ทั้งนี้ ถ้าศัพท์ลักษณะเดียวกันมีใช้ในคัมภีร์ทุกชั้นแต่ใช้ต่างกัน ก็จะถือเอาตามที่มีใช้ในพระไตรปิฎกเป็นเกณฑ์

๓. การสะกดคำ หรือการซ้อนพยัญชนะตัวสะกด ในต้นฉบับตัวเขียนบางฉบับมีพยัญชนะซ้อน บางฉบับไม่มีพยัญชนะซ้อน หรือบางครั้งในฉบับเดียวกันก็ยังมีใช้ทั้ง ๒ แบบ ผู้วิจัยจะใช้ตามความนิยมในปัจจุบันเป็นเกณฑ์ อย่างเช่น อภุต – อพฺภูต, วิสฺสขุเชสิ – วิสขุเชสิ

๔. ในกรณีที่ฉบับใดฉบับหนึ่งจารคำหรือข้อความซ้ำกัน หรือตกหล่นไป ผู้วิจัยจะตัดออกหรือเพิ่มเข้าโดยยึดหลักต้นฉบับส่วนใหญ่เป็นหลักพิจารณาถึงความเหมาะสม เช่น ความรอบคอบของผู้จาร สภาพของต้นฉบับ ความถูกต้องในด้านภาษา และเนื้อความประกอบด้วย

๕. ข้อบกพร่องเกี่ยวกับหลักไวยากรณ์ เช่น ผิดพจน์ ผิดลิงค์ แต่ละฉบับมีข้อความแตกต่างกันไป และไม่มีฉบับใดที่อาจถือได้ว่าถูกต้องทั้งหมดแม้แต่ฉบับเดียว ผู้วิจัยอาจจะพิจารณาข้อบกพร่องต่าง ๆ เหล่านี้ว่ามีมาอย่างไร และพยายามเปรียบเทียบกับทุกฉบับ เพื่อหาฉบับที่ถูกต้องที่สุด ถ้าไม่มีฉบับใดฉบับหนึ่งถูกต้องจะพิจารณาเนื้อความและรูปประโยค แล้วใส่คำที่ถูกต้องไว้

๖. คำนามที่เป็นชื่อเฉพาะ แต่ละฉบับใช้ต่างกัน เช่น ชื่อเรียกนครอินทปัตถ์ บางฉบับใช้คำว่า อินทปัตถนคร บางฉบับใช้คำว่า อินทปฏฺฐนนคร หรือแม้แต่ในฉบับเดียวกันก็ยังมีใช้ต่างกัน เช่น นามของพระโพธิสัตว์ มีใช้ถึง ๓ แบบ คือ ธนญชยปณฺติโต, ธนญเชยฺยปณฺติโต, ธนญชยฺยปณฺติโต ในกรณีนี้ ผู้วิจัยจะใช้ตามความนิยมในปัจจุบันเป็นเกณฑ์

๗. เนื่องจากในต้นฉบับทั้ง ๔ มักจะจารข้อความติดกันไปตลอดโดยไม่ย่อหน้า และไม่ปรากฏคำอันเป็นหัวข้อของเนื้อหา และคำลงท้ายไว้ด้วย แต่สำหรับฉบับบาลีอักษรโรมัน มีการย่อหน้าไว้ ในฉบับที่ตรวจชำระนี้ ผู้วิจัยจึงได้จัดย่อหน้า วรรค ตอน เสียใหม่ และเพิ่มคำอันเป็นหัวข้อของเนื้อหา และคำลงท้ายเข้ามา เพื่อให้สังเกตจุดเริ่มต้นและจุดลงท้ายของเนื้อหาได้ง่ายขึ้น เช่น อุปฺปตฺติกา.....อุปฺปตฺติกา นิฏฺฐิตา. วิตฺถกฺกปฺปโย ปจฺจโม.....วิตฺถกฺกปฺปโย นิฏฺฐิต.

๘. เชนฺจอรฺรธ มีหลักเกณฑ์ ดังนี้

– คำหรือข้อความที่ไม่ได้เลือกมาใช้ในฉบับที่ตรวจชำระแล้ว ซึ่งสะกดแตกต่างจากคำที่คัดเลือกมา เช่น จารทิมสฺระ รัสสฺระผิต จารเกณ จารตก ตัวสะกดแตกต่างกัน เป็นต้น

ผู้วิจัยจะทำเชิงอรรถไว้ด้านล่างของหน้านั้น ๆ ทุกคำ จะมีอักษรย่อของต้นฉบับตัวเขียนนั้น ๆ กำกับอยู่^{๓๒}

– การทำเชิงอรรถข้อความที่ขาดหายไปยาว ๆ ผู้วิจัยใช้เครื่องหมาย "ฯลฯ" ใส่ไว้ข้างหลังของข้อความที่ขาดหายไป

– การทำเชิงอรรถข้อความ หรือบทสนทนา ยาว ๆ ที่มีคำที่แตกต่างกันหลายคำ คือ เฉพาะคำต้นและคำท้ายเท่านั้นที่ต่างกัน ส่วนคำที่อยู่ตรงกลางเหมือนกัน ผู้วิจัยอาจจะละข้อความที่เหมือนกัน จะใส่เฉพาะคำที่แตกต่างกันเท่านั้น โดยใช้เครื่องหมายจุด ๓ จุด "..." ใส่ไว้ข้างหน้าหรือข้างหลังคำที่แตกต่างกัน เพื่อแทนข้อความที่เหมือนกัน

– คำที่ซ้ำกัน หากใส่เชิงอรรถไว้หมดทุกคำ จะเป็นการซ้ำกัน ไม่เกิดประโยชน์เท่าที่ควร ในกรณีนี้ ผู้วิจัยจะใส่เชิงอรรถไว้ที่คำแรกเท่านั้น ในคำต่อไปจะไม่ใส่ไว้อีก (ยกเว้นในกรณีที่ฉบับใดฉบับหนึ่งจารไว้ต่างจากเดิม) ยกตัวอย่างเช่น ร.ท.,ล.,ท.ท.,ล.ณ. : วุฒิกามา, ปจฺฉาปทมฺปิ เอวํ ทฏฺฐพฺพํ จะใส่เชิงอรรถไว้เฉพาะคำแรกเท่านั้น คำต่อ ๆ ไปจะไม่ใส่ไว้อีก

– ในกรณีที่ไม่มีฉบับใดฉบับหนึ่ง สะกดตรงตามพระไตรปิฎกเป็นต้นดังกล่าว ส่วนใหญ่จะเป็นการจารที่มสละเป็นรัสสละ หรือจารรัสสละเป็นทิมสละ เช่น อาณาเปลิ – อาณแปลสิ, กิเพนฺติ – กิเลนฺติ, กิเพนฺติ อาจจะเป็นเพราะความไม่รอบคอบของผู้จาร หรือเป็นความนิยมในสมัยนั้น ผู้วิจัยจะใช้ตามความนิยมในปัจจุบัน

– ในกรณีที่ผู้แต่งคัมภีร์ ได้นำข้อความจากพระไตรปิฎกรวมทั้งคัมภีร์อื่น ๆ มาลงไว้ในคัมภีร์นี้ด้วย แต่เมื่อผู้วิจัยได้นำมาเทียบเคียงกันดูแล้ว ปรากฏว่ามีที่ไม่ตรงกันบางคำ บางตัวอักษร ในกรณีนี้ ผู้วิจัยจะถือเอาตามต้นฉบับเป็นเกณฑ์ ส่วนข้อความที่ต่างกันนั้น จะทำเป็นเชิงอรรถบอกไว้ให้ทราบ

– ในการตรวจชำระครั้งนี้ ได้ใช้พระไตรปิฎก ฉบับภาษาบาลี และฉบับแปลภาษาไทย ฉบับของมหาจุฬาฯ เป็นฉบับเทียบเคียง และได้ใช้อรรถกถา ฯลฯ ทั้งฉบับของมหาจุฬาฯ และมหามกุฏฯ เป็นฉบับเทียบเคียง โดยจะทำเชิงอรรถใส่ที่มาไว้เป็นอักษรย่อ

เมื่อได้ฉบับที่ตรวจชำระสมบูรณ์แล้ว ผู้วิจัยจะแปลเป็นภาษาไทย เฉพาะพระพุทฺธพจน์ ผู้วิจัยจะใช้คำแปลตามพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาฯ ส่วนการสะกดคำในภาษาจะใช้ตามพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒

^{๓๒} เลขที่ปรากฏเรียงลำดับ จัดเป็นเชิงอรรถตามปกติ ,ส่วน * หมายถึง เชิงอรรถกรณีพิเศษ.

๒.๑.๗ วิวัฒนาการความเป็นมาของการคัดลอกและการจารต้นฉบับ

ในคัมภีร์ใบลานต้นฉบับตัวเขียนคัมภีร์โลกเนยยปกรณ์ทั้ง ๔ ฉบับในหอสมุดแห่งชาตินั้น ฉบับลงชาด ไม่ประทับหาชาด ลายฉลุ เลขที่ ๕๕๕๙/๑-๑๑ มีหลักฐานระบุนามผู้สร้างไว้อย่างชัดเจน คือในใบลานตอนเริ่มปณามคาถา มีข้อความจารไว้ว่า "พระยาศรีสหเทพ ให้สร้างขึ้น" ส่วนอีก ๓ ฉบับ ไม่มีหลักฐานระบุชัดเจนเกี่ยวกับนามผู้สร้าง เป็นแต่เพียงสันนิษฐานเท่านั้น ส่วนฉบับบาลี อักษรโรมันมีหลักฐานระบุนามผู้รวบรวม คือ Padmanabh S. Jaini ได้ตรวจชำระแล้วเสร็จเมื่อปี ค.ศ. ๑๙๘๖ หรือปี พ.ศ. ๒๕๒๙

จากหลักฐานที่ได้ ผู้วิจัยได้ศึกษาวิเคราะห์ความเป็นมาของการคัดลอก โดยมีหลักเกณฑ์ตัดสิน คือ

๑. จารผิดเหมือนกัน
๒. จารตกเหมือนกัน
๓. จารซ้ำเหมือนกัน

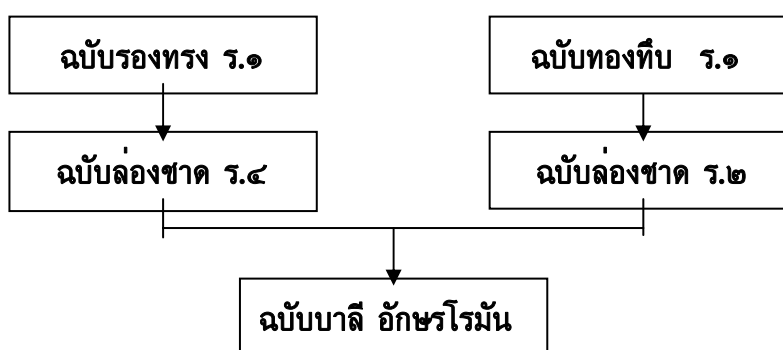
จากหลักเกณฑ์นี้ ทำให้ได้ทราบว่า ต้นฉบับตัวเขียนทั้ง ๕ ฉบับนี้ มีการคัดลอกถ่ายทอดกันไปมา ๓ แบบ คือ

แบบที่ ๑ ฉบับรองทรง ร.๑ ถูกคัดลอกโดยฉบับลงชาด ร.๔ เพราะมีความสมบูรณ์ครบทั้ง ๑๑ ผูก มี ๔๑ กัณฑ์ มีการจารที่ใกล้เคียงกัน

แบบที่ ๒ ฉบับทองทิบ ร.๑ ถูกคัดลอกโดยฉบับลงชาด ร.๒ เพราะมีข้อความที่ผิด ข้อความที่ซ้ำ ประโยคที่ขาดหายไปใกล้เคียงกัน

แบบที่ ๓ ฉบับบาลี อักษรโรมัน เป็นฉบับตรวจชำระขึ้นมาใหม่เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๒๙ จึงเป็นฉบับที่สมบูรณ์ที่สุด แต่ก็มีข้อความ คัดพิท บางตอนขาดหายไปบ้าง

สามารถจัดลำดับก่อนหลังการจารคัมภีร์ทั้ง ๕ ฉบับนี้ได้ ดังนี้

รวมความว่า ต้นฉบับตัวเขียนคัมภีร์โลกเนยปรกณ์ทั้ง ๕ ฉบับนี้ มีการจารกันมาตามลำดับ แต่อาจจะต่างฝ่ายต่างจาร ต่างวัน ต่างเวลากันอยู่บ้าง ทำให้มีข้อผิดพลาดในการจารเกิดขึ้น

๒.๑.๘ ข้อผิดพลาดที่พบในการจาร

การกระทำใด ๆ ก็ตาม ล้วนมีข้อบกพร่อง ผิดพลาดทั้งสิ้น ลักษณะการจารเพื่อคัดลอกคัมภีร์ใบลานก็เช่นเดียวกัน เรามักจะพบกับข้อผิดพลาดอันเกิดจากความพลั้งเผลอหรือความประมาทได้เช่นกัน คัมภีร์โลกเนยปรกณ์นี้เช่นเดียวกัน ผู้วิจัยได้พบข้อผิดพลาดบกพร่องของคัมภีร์ฉบับใบลานที่จารด้วยอักษรขอม

การตรวจสอบชำระต้นฉบับคัมภีร์ใบลานที่จารด้วยอักษรขอมทั้ง ๔ ฉบับ ผู้วิจัยได้พบข้อบกพร่องต่าง ๆ ทุกฉบับ ไม่มีฉบับใดที่จารถูกต้องสมบูรณ์ เมื่อตรวจสอบเปรียบเทียบกันทุกฉบับแล้วจะพบว่า ฉบับล่องชาด ไม่ตรงกับทาสาด "ล." ผิดมากที่สุด ฉบับทองทิบ "ท.ท." ผิดรองลงมา ฉบับล่องชาด ไม่ตรงกับทาสาด ลายฉลุ "ล.ฉ." ผิดน้อยรองลงมา ฉบับรองทรง ไม่ตรงกับเกล็ดหอย "ร.ท." และฉบับอักษรโรมัน "ร.ม" ผิดน้อยที่สุด

ข้อบกพร่อง คือ การจารสระและนิคหิต พบว่าจารคลาดเคลื่อนมาก หรือแม้แต่พยัญชนะจารสับสนกัน ในที่นี้ผู้วิจัยจะยกตัวอย่างเฉพาะที่อยู่ในคาถามาแสดงเพื่อสะดวกแก่การเปรียบเทียบ เช่น ภวภเว เป็น ภวภเว [๑] หมายถึง ให้ดูโลกเนยปรกณ์คาถาที่ ๑ เป็นต้น

๑. การจารสระ

รูปลักษณะอักษรขอมมีลักษณะพิเศษ ถ้าไม่ระมัดระวังในการจารแล้ว จะทำให้ผิดได้ง่ายเช่น การจารสระ โอ (—) ถ้าผู้จาร จารสระหน้าตก ก็เป็นสระ —า ถ้าจารสระหลังตกก็เป็นสระ — เป็นต้น ความสับสนในการจารสระของทุกฉบับขอยกตัวอย่างมาให้ดูดังนี้

๑.๑ จารสระ อ (ะ) สับสนกับสระอื่น

จาร อ เป็น อา เช่น

ภวภเว	เป็น	ภวภเว [๑]
ราช	เป็น	ราชา [๔๕]
กเรยฺย	เป็น	กาเรยฺย [๘๖]
กเร	เป็น	กาเร [๕๕๖]

ปทานุปปยตัม	เป็น	ปทานุปปยาตัม [๕๘๒]
จาร อ เป็น อี เช่น		
ภริยัม	เป็น	ภริยัม [๖๖]
เมตตจิตตญจ	เป็น	เมตตจิตตญจ
อภินญาย	เป็น	อภินญาย [๕๕๙]
กัปติ ,กิลติ	เป็น	กิลติ [๕๖๕]
จาร อ เป็น อุ เช่น		
हारिสมुता	เป็น	हारिสมुता [๙๘]
आकारगेन	เป็น	आकारगेन [๔๕๖]
आश्वज	เป็น	อุชฺวญจ [๕๒๒]
प्रादुति	เป็น	ปฺวฺตุติ [๕๘๔]
จาร อ เป็น เอ เช่น		
स्त्रीवल्लेख	เป็น	สตรีเว โลเกสุ [๓๘๒]
จาร อ เป็น โอ เช่น		
वन्दि न	เป็น	วณฺदि โน [๒๐๔]
मुख	เป็น	มุสฺโส ,มุสฺโส [๒๕๑]
จาร อ เป็น อัม เช่น		
अन्वा	เป็น	ธนํ วา [๑๕]
मित्त्वा	เป็น	มิตฺตํ วา [๒๒]
सुधासिद्धसुसातो	เป็น	สุภาสิตํ รสํ สาโท [๖๑]
सकटकामं सोपल	เป็น	สกตฺตคามโสพลํ [๑๑๐]
๑.๒ จารสระ อา สับสนกับสระอื่น		
จาร อา เป็น อ เช่น		
स्फपगुल्लेहि	เป็น	สพฺพกุสฺสเลหิ [๒]
प्रासाथन्न	เป็น	ปสาทชนนํ [๖]
थन्ता	เป็น	ทณฺต [๓๐๘]
पाथेहि	เป็น	ปเทหิ [๕๖๓]

จาร อา เป็น อี เช่น			
สมาธิมหา	เป็น	สมาธิมหิ	[๗๙]
จาร อา เป็น อุ เช่น			
อาชาวญจ	เป็น	อุชวญจ	[๕๒๒]
จาร อา เป็น เอ เช่น			
ลิริยา	เป็น	ลิริเย	[๑๒๘]
ชวา	เป็น	ชเว	[๑๒๙]
ทสวิธา ธมฺมา	เป็น	ทสวิเธ ธมฺเม	[๕๐๗]
จาร อา เป็น อัม เช่น			
สพฺพมจฺจคฺลา	เป็น	สพฺพมจฺจคฺลํ	[๔]
กงฺขา	เป็น	กัม	[๔๑]
อาชานิยา	เป็น	อาชานิยม์	[๔๗]
พลาหิณพลา เจว	เป็น	พลาหิณพลญฺเจว	[๕๕๗]
ปตฺตา	เป็น	ปตฺตํ	[๕๗๓]
จาร อา เป็น โอ เช่น			
เมตฺติยา	เป็น	เมตฺติโย	[๓๐]
ชาตตฺตา	เป็น	ชาตโต	[๗๔]
–สมฺปนฺนา	เป็น	–สมฺปนฺโน	[๑๒๒]
รูกฺขา	เป็น	รูกฺโข	[๔๖๙]
๑.๓ จารสระ อี สับสนกับสระอื่น			
จาร อี เป็น อ เช่น			
เอกิกนฺติ	เป็น	เอกกนฺติ	[๒๕]
คณฺหามิ	เป็น	คณฺหาม	[๔๐]
วินิปาติโก	เป็น	วินิปาติโก	[๕๖๒]
นิรโย	เป็น	นิรโย	[๔๖๖]
จาร อี เป็น อี เช่น			
ปาณินํ	เป็น	ปาณินํ	[๕๑๙]
พลาหิณพลา เจว	เป็น	พลาหิณพลญฺเจว	[๕๕๗]

จาร อี เป็น เอ เช่น	
โรปีต	เป็น โรเปต [๔๑๘]
จาร อี เป็น โอ เช่น	
อภิภาวติ	เป็น อภิภาวนโต [๒๑๘]
จาร อี เป็น อัม เช่น	
อภिरุยหติ	เป็น อภिरุยหนตัม [๒๖๔]
๑.๔ จารสระ อี สับสนกับสระอื่น	
จาร อี เป็น อ เช่น	
ธีเรหิติ	เป็น ธีเรหิตี [๔๗๗]
จาร อี เป็น อา เช่น	
ปาณาติปาตี	เป็น ปาณาติปาตา [๓๒]
จาร อี เป็น อิ เช่น	
ปญญาติปตโมนุโท	เป็น ปญญาติปตโมนุทุโร [๑]
อคคคมคคปพายี	เป็น อคคคมคคปพายิ [๒]
วิมฺเสตฺวา	เป็น วิมฺเสตฺวา [๕๔๒]
มหิปติ	เป็น มหิปติ [๕๔๓]
สิลพพตปรามาสี	เป็น สิลพพตปรามาสิ [๕๖๒]
กิพติ	เป็น กิพติ [๕๖๕]
๑.๕ จารสระ อุ สับสนกับสระอื่น	
จาร อุ เป็น อ เช่น	
ตุมุโล	เป็น ตุมโล [๑๑]
ปุเนว	เป็น ปเนว [๑๖]
มุททารุณํ	เป็น มุททารุณัม [๕๒๓]
อกุลํ คตา	เป็น อกฺลจฺคตา [๕๕๙]
ทกฺขินฺทริยํ	เป็น ทกฺขินฺทริยํ. [๕๖๐]
จาร อุ เป็น อิ เช่น	
โสตจกฺขินฺทริโย	เป็น โสตจกฺขินฺทริโย [๑๒๕]
นิพฺพตฺติ	เป็น นิพฺพตฺติ [๕๖๐]

	สมปตฺตูปาทํ	เป็น	สมปตฺติปาท์ [๕๑๒]
	จาร อุ เป็น อุ เซ่น		
	พหุ	เป็น	พหุ [๑๒]
	ธนู	เป็น	ธนู [๖๐]
	ธมฺมปฺชาย	เป็น	ธมฺมปฺชาย [๑๑๐]
	นุ น	เป็น	นุน [๕๙๐]
	จาร อุ เป็น อํ เซ่น		
	ปวตฺตตฺ	เป็น	ปวตฺติตํ [๑๐๙]
๑.๖	จารสฺระ อุ สับสนกับสฺระอื่น		
	จาร อุ เป็น อ เซ่น		
	ปริภูโต	เป็น	ปริภโต [๙๗]
	กฺกฺจิตฺเตน	เป็น	กฺกฺจิตฺเตน [๕๖๙]
	จาร อุ เป็น อุ เซ่น		
	มุฬฺโหปี	เป็น	มุฬฺโห จ [๑๑๙]
	สฺสุโร	เป็น	สฺสุโร [๓๒๐]
๑.๗	จารสฺระ เอ สับสนกับสฺระอื่น		
	จาร เอ เป็น อ เซ่น		
	กฺุเป วาริ	เป็น	กฺุปปวาริ [๕๐]
	ภาเวติ	เป็น	ภาวติ [๗๙]
	ติทิว	เป็น	ติทิว [๑๐๔]
	จาร เอ เป็น อา เซ่น		
	ปฺตฺตทาสฺสโหฺทเร	เป็น	ปฺตฺตทาสฺส โสโหฺทรา [๙]
	จาร เอ เป็น อิ เซ่น		
	เทวติ	เป็น	ทิวติ [๕๘๙]
	จาร เอ เป็น อี เซ่น		
	ผลตฺถิ	เป็น	ผลตฺถิ [๕๘๔]
	จาร เอ เป็น โอ เซ่น		
	วตฺตเต	เป็น	วตฺตโต [๑๑๔]

ส่วาเส	เป็น	ส่วาโส [๑๖๔]
หึเส	เป็น	หึโส [๕๓๖]
อุปการเก	เป็น	อุปการโก [๕๖๖]
จาร เอ เป็น อ์ เช่น		
สคฺเค	เป็น	สคฺคํ [๑๓๘]
อตฺเถ	เป็น	อตฺถํ [๒๙๒]
เต	เป็น	ตํ [๕๒๖]
๑.๘ จารสระ โอ สับสนกับสระอื่น		
จาร โอ เป็น อ์ เช่น		
อญฺตโร	เป็น	อญฺตร [๑๗๓]
ชลิโต วิสารโท	เป็น	ชลิตวิสารโท [๕๙๖]
จาร โอ เป็น อา เช่น		
สยเมโวปสมฺมติ	เป็น	สยเมวาปสมฺมติ [๗]
อายุตฺตโก	เป็น	อายุตฺตกา [๑๒]
ธนฺหารโกปี	เป็น	ธนฺหารกาปี [๓๒]
เทหฺโซ	เป็น	เทหฺซา [๕๕]
ลามโก	เป็น	ลามกา [๕๐๑]
มโนวิริยสํยโม	เป็น	มโนวิริยสํยมา [๕๓๗]
คฺฎฺจโร	เป็น	คฺฎฺจา [๕๘๙]
จาร โอ เป็น เอ เช่น		
อปฺปิโย	เป็น	อปฺปิเย [๓๕]
สโหฺตรา	เป็น	สโหฺตรา [๕๖]
สคฺกุณ	เป็น	สคฺกุณ [๒๐๔]
เทหฺโซ	เป็น	เทหฺเซ [๔๖๒]
จาร โอ เป็น อ์ เช่น		
คฺมน	เป็น	คฺมนํ [๓๕]
ลภิตฺ ลาภโก	เป็น	ลภิตํ ลาภํ [๖๕]
อนิสฺสโร	เป็น	อนิสฺสรํ [๑๗๒]

สนิสุสโย

เป็น สนิสุสยัม [๓๘๗]

๒. การจารนิคหิต

นิคหิต(นิคฺคหิตํ) ในภาษาบาลี เป็นสิ่งที่ต้องระมัดระวังในการจารมาก ยิ่งเป็นอักษรขอมยิ่งเป็นสิ่งจำเป็นที่สุดที่ผู้จารมักจะจารนิคหิตผิดได้ง่าย ซึ่งทำให้เกิดการผิดพลาดหรือบกพร่อง ขอนำมาเป็นตัวอย่างให้ดูดังนี้

๒.๑ มิได้จารนิคหิตในคำที่ต้องมีนิคหิต เช่น

สพฺพสมฺปตฺติ เป็น สพฺพสมฺปตฺติ [๑๔๒]

ติ เป็น ต [๕๑๗]

๒.๒ จารนิคหิตในคำที่ไม่ควรมินิคหิต เช่น กริสุสํมิ เป็น กริสุสํมิ [๕๗๑]

๒.๓ คำที่มีนิคหิต เมื่อสนธิกับคำอื่นที่ตามมา ต้องเปลี่ยนไปตามกฎของไวยากรณ์ แต่การจารผู้จารไม่ดำเนินไปตามกฎไวยากรณ์นั้น คือจารเป็นนิคหิตทั้งหมด มีปรากฏดังต่อไปนี้

จาร ภูษฺงคฺคฺส เป็น ภูษฺคฺคฺส [๓๙๙]

จาร อกฺโกธมฺวิหีสา เป็น อโกธํ อวิหีสา [๕๐๗]

จาร อมฺงกุฏโต เป็น อมฺกุฏโต [๕๑๕]

จาร สฺสฺงคฺคฺหิตํ เป็น สฺสฺคฺคฺหิตํ [๕๕๓]

๒.๔ คำที่เป็นนิคหิตจารเป็นสระอื่น ๆ เช่น

จาร (อ) เป็น อ เช่น

ปติพฺพตํ เป็น ปติพฺพต [๑๒๓]

อตฺถํ เป็น อตฺถ [๑๗๑]

สํ เป็น สก [๕๕๑]

กาลํ วิกาลํ สพฺพทา เป็น กาลํ วิกาลสพฺพทา [๕๕๗]

เป็น อา เช่น

มลามลตรํ เป็น มลามลตรา [๒๔]

เอกิกนฺติ เป็น เอกิกาทิ [๒๕]

ปฺปฺผํ เป็น ปฺปฺผา [๔๗]

ฉายํ เป็น ฉายา [๓๘๗]

เป็น อิ เช่น

สํวริ ยาดิ	เป็น	สํวริ ยาดิ [๑๐๗]	
เป็น อี เซ่น	ปุดตํ	เป็น	ปุดติ [๔๘๗]
เป็น เอ เซ่น			
โสจณํ	เป็น	โสจเร [๒๙๙]	
ทวารํ	เป็น	ทวาเร [๓๕๐]	
เป็น โอ เซ่น			
ยนุดาคคํ	เป็น	ยนุดาคโค [๙๐]	
มุกขนุนนุขรรจุริ	เป็น	มุกขนุนนุขรรจุโร [๑๙๗]	
โส สพุพรสํ	เป็น	โส สพุพรโส [๑๙๙]	
วจนํ	เป็น	วจโน [๓๘๑]	

๓. การจารพยัญชนะ

การจารพยัญชนะปรากฏว่ามีข้อบกพร่องทุกต้นฉบับ ผู้วิจัยได้นำมา และทำเป็นเชิงอรรถไว้เท่าที่เห็นว่าจำเป็น ซึ่งผู้วิจัยได้ทำการเปรียบเทียบฉบับอักษรขอมจำนวน ๔ ฉบับ คือ (๑.) ฉบับรองทรง ร. ๑ ไม่ตรงกับระดับเกล็ดหอย (๒.) ฉบับล่องชาด ไม่ตรงกับทาสาด สมเด็จพระพันวัสสาสวราง พ.ศ. ๒๓๕๓ (๓.) ฉบับทองทึบ ไม่ตรงกับธรรมดา (๔.) ฉบับล่องชาด ไม่ตรงกับทาสาด ลายฉลุทอง และฉบับอักษรโรมันอีก ๑ ฉบับ มีดังต่อไปนี้

๓.๑ จารพยัญชนะสับสนเนื่องจากกรุปยัญชนะคล้ายคลึงกัน เช่น

วิโร	เป็น	วิโร [๓๖]
นุกขตตราชาวิ	เป็น	นุกขตตราชา วิย [๔๔]
สคคโค	เป็น	สคคโค [๕๑๗]
กิปติ	เป็น	กิลติ [๕๖๕]
ปจวิ	เป็น	ปถวิ [๕๗๐]
ยถา	เป็น	ยทา [๕๗๘]
ปจโม	เป็น	ปถโม [๕๘๗]
อโธสาโรปกมุณินติ	เป็น	อโธสาโรจกมุณินติ [๕๘๘]

๓.๒ จารพยัญชนะสับสนเนื่องจากเสียงพยัญชนะคล้ายกัน เช่น

จาร โสภณ เป็น โสภเน [๔๗๒]

จาร ยุชฌเ เป็น ยุทุธ [๔๖๔]

๓.๓ จารพยัญชนะผิด

เนื่องจากความพลั้งเผลอและอื่น ๆ โดยเฉพาะการจารต้นฉบับ ฉบับล่องชาด ไม่
 ประทับทาสาด "ล." ผิดมากที่สุด ฉบับล่องชาด ไม่ประทับทาสาด ลายฉลุ "ล.ฉ." และ
 ฉบับทองทึบ "ท.ท." ผิดน้อยรองลงมา ฉบับรองทรง ไม่ประทับเกล็ดหอย "ร.ท." และฉบับ
 อักษรโรมัน "ร.ม" ผิดน้อยที่สุด ดูรายละเอียดเชิงอรรถบทที่ ๓ ในที่นี้จะนำลักษณะที่คลาด-
 เคลื่อนมาพอเป็นตัวอย่าง ดังนี้

อสณณโต เป็น อสณณโน [๔๕]

สุปณโณ เป็น รุจจติ [๑๗๔]

การยหตพุด คโต เป็น การยหตพุดมาคตา [๕๔๕]

ชโน เป็น มทุโร [๕๕๖]

สิลพุตปรามาสี เป็น สิลวตุต ปรามาสี
 ,สิลวสุต ปรามาสี [๕๖๒]

พิขั เป็น วิขั ,วิขุขั [๕๗๒]

ทลททา เป็น ทลททา [๕๘๐]

โพธิสตุตสมาจินตมมคัค เป็น โพธิสตุตสมาจินตมมคัค
 ,โพธิสตุตสมาจินตมมคัค [๕๘๑]

อโธสาโรปีโกติ เป็น อโธสาโรปตุโต
 ,อโธสาโรปีโต [๕๘๗]

เวพุริยมุตตาภรณญจ เป็น เวพุยมุตตาภรณญจ
 ,เวพุริยมุตตาภรณญจ [๕๘๙]

นิวาเรยัย เป็น นิวาเลยัย ,นิวาเลยยา [๕๙๒]

ตยา เป็น ตวั [๕๙๓]

๓.๔ จารพยัญชนะซ้ำคำ หรือจารเกิน เช่น

ปทาตพพเมตัม เป็น ปทาตพพเมว ตัม [๕๙๓]

อนิจา เป็น อนิจจา [๕๙๖]

สิลลสมปนโน เป็น สิลลสมปนโน [๕๙๗]

วิภูฏเนโท	เป็น	วิภูฏจเนโท ,วิภูฏนุโท [๕๙๐]
๓.๕ จารตคคำหรือข้อความ เช่น		
กี กริสฺสติ	เป็น	กิ กริสฺสลิ [๗]
ตาเปตุ	เป็น	ตาเสตุ [๒๙]
ปัสสิ โย	เป็น	ปัสสนุติ ,ปัสสติ [๓๑]
พฺยาธิกุลาวาโส	เป็น	พฺยาธินิวาโส [๓๓]
ททาหิ เมติ	เป็น	ททามิ โสติ [๕๙๒]
๓.๖ จารพยัญชนะตก เช่น		
ปญฺญาโต คุณสาครเหติ	เป็น	ปญฺญาคุณสาครเหติ [๑]
หิตมาวห	เป็น	หิตาวห [๖]
นิสฺวานติ	เป็น	เสวนติ [๙]
ชินฺโคจรนฺต	เป็น	ชินฺโคนฺต [๓๘]
ทฺฤขญฺจาติ	เป็น	ทฺฤขํ [๗๘]
อฺกุโกธมวิหิสา	เป็น	อฺโกธมวิหิสา [๕๐๗]
รฺจินารฺจินมฺหิ	เป็น	รฺจินารฺจิมฺหิ [๕๕๗]
อธิสเร	เป็น	อธีเร [๕๕๘]
กุลานิ อฺกุลํ คตา	เป็น	กุลานิ อลงฺคตา [๕๕๙]
อภินฺนฺจาย การยิ	เป็น	อภินฺนฺจายิ [๕๕๙]
อฺปฺปทานานิ	เป็น	ปทานานิ [๕๘๖]
ภวนฺต	เป็น	ภวตํ [๕๙๓]
๓.๗ จารพยัญชนะผิดวรรค เช่น		
โลกเนญฺย	เป็น	โลกเณญฺย [๒]
มฺุขราวิสฺสทฺโท	เป็น	มฺุขราวิสฺสทฺโธ [๓๖]
อนฺณว	เป็น	อนฺนว [๕๐]
ปฏฺิลพฺภติ	เป็น	ปตฺิลพฺภติ [๕๒๐]
อภินฺนฺจาย	เป็น	อภินฺตฺจาย [๕๕๙]
ปฏฺิคฺคาหกาน	เป็น	ปตฺิคาคาหกาน [๕๘๒]
๓.๘ จารพยัญชนะเกิน เช่น		
		อดถํ เป็น นตถํ [๕๖๘]

	มา ราช	เป็น มหาราช [๕๖๓]
๓.๙	ซ้อนพยัญชนะในที่ไม่ควรซ้อน เช่น	
	ภยุปทุทเว	เป็น ภยุปทุทเว [๒]
	นานานเยหิลกต์	เป็น นานานเยหิลกต์ [๕]
	จเซ	เป็น จชเซ [๙]
	เวโซ ตเถว	เป็น เวชโซ ตตเถว [๑๕]
	นปฺสโก	เป็น นปฺสกุโก [๓๕]
๓.๑๐	ไม่ซ้อนพยัญชนะในที่ควรซ้อน เช่น	
	อคฺคมคฺคปฺพายี	เป็น อคฺคมคฺคปฺพายี [๒]
	วิรตฺตจิตฺโต	เป็น วิรตจิตฺโต [๒]
	วฑฺฒตฺ	เป็น วฒตฺ [๔]
	รตฺนตฺตยํ	เป็น รตนตยํ [๕]
	วิชฺชเต	เป็น วิชเต [๑๐]
	ปรีวชฺเชยฺย	เป็น ปรีวชเยย [๑๖]
	สฺุณิมฺมลํ	เป็น สุนิมลํ [๓๙]
	ปฏฺฐิลพฺภติ	เป็น ปฏฐิลภติ [๕๒๐]
	ปวฑฺฒโน	เป็น ปวฒโน [๕๒๓]
	ทฺหฺสฺสึโล	เป็น ทฬิลโล [๕๖๒]
	โกฏฺฐามิ	เป็น โกฐามิ [๕๗๓]
	ปฏฺฐิคฺคาหกานํ	เป็น ปฏฐิกากานํ [๕๘๒]
	รชฺชํ	เป็น รชํ [๕๖๗]
	รลฺลํ	เป็น รลํ [๕๗๐]

๓.๑๑ เมื่อนำต้นฉบับคัมภีร์ใบลานที่สำรวจพบในหอสมุดแห่งชาติทั้ง ๔ ฉบับ เทียบกับฉบับอักษรโรมัน ผู้วิจัยพบว่าคาถาขาดหายไปทั้ง ๕ ฉบับ แต่ละฉบับขาดหายไปมาก บ้างน้อยบ้าง คาถาที่ขาดหายไปผู้วิจัยได้ทำเป็นตารางแสดงให้เห็น เฉพาะคาถาที่หายไปผู้วิจัย จะใส่ให้เต็ม ในส่วนคาถาที่มีผู้วิจัยจะใช้สัญลักษณ์ (.....) ดังนี้

คาถาที่	รูปแบบคาถา	ฉบับที่คาถาขาดหาย

๕๗	อุสสาวพินทุติณคค์ อสารกสฺส ชีวสฺส	ตถา ชีวมสารกํ, สารมาทาย ปณฺธิโตติ	ล.,ท.ท.
๖๓	ผลํ กทลโน หนฺติ	เวพุ หนฺติ ผลํ นพํ	ล.,ท.ท.
๖๗		วาเจน ทุคฺคตี คโต, ...	ล.,ท.ท.
๖๘		วาเจน วิสุทฺธี คโต	ร.ท.,ร.ม.,ล.,ท.ท.,ล.ฉ.
๗๙		สุเขนุทฺธจฺจกุกุจฺจํ	ร.ท.,ร.ม.
๘๑	ตปสา ทหนฺติ ปทุฏฺฐจิตฺตํ		ร.ท.
๒๗๓, ๒๗๔	อธิตถา สเจ เอตาทิสฺส วณฺโณ ทุมเม กาลํ กโรติ มยุหํ ชียนฺติ เทวาปี อกตญฺญ วหํ ภวํ, เอกํ ปุณ ชีวํ นาม โอสถนฺตสฺส ทสฺสนฺติ.	สุตฺวา วาทยมฺปี จินฺตยิ	ล.ฉ.
๓๒๔ ๓๒๕	โยธ สปุริสฺส ราช- คฺคณํ สรณฺโต โทสํ อปฺปตฺโต ภเว, ตสฺมา หิ ภูมิปาทานิ คฺคณโถสฺสโกโต อุกฺโก โทสํ ตสฺส ตว มชฺฌา คฺคณํ สรามี สพฺพทา. พหฺวจนฺนโร ราชา โภณฺโต ยสฺสทายโก, ยทิ เอวํโร โทสิ สมนฺตญฺจ กตฺตพฺพมิตฺ.	คฺคณโถสฺส ปเนสฺส ตสฺส	ล.,ท.ท.
๓๓๗	โก โภ โภ โภ โมฆปุริสฺส อิตฺถิยานํ ปฺราเชยฺย, สิงฺคาสีหิ สมํ วา โย สํวาสฺส ตาหิ ตาว หิ, สํวาสฺส นิจฺจํ พาลสฺส อาหติ.		ล. ,ท.ท.

๓๓๙	โก กุณปงฺโก หุตฺวา ราเคน สยมงฺกุเส,	ล.,ท.ท.
๓๔๐	โก มูโค มหฺทราเคหิ นินฺทมฺพุหา รตฺติ ยทา. โย ขาโต เสวลี วาสี ชีวนฺติ เปสการก, เอกธมฺมํ น ชานาสิ อีโร 'โสโต'ติ วุจฺจติ.	
๓๓๗	ยถา ฅมฺเภ นินฺนธฺยฺย วจฺณํ ทามา นโร อธิ,	ล.,ท.ท.
๓๓๘	พณฺธฺยฺย วสคํ จิตฺตํ สติยารมฺมณฺเ ทพฺพํ.	
๓๓๙	โย ททา ทานํ สทฺธาย สุกฺตํ โสธิตฺจฺจติ, ตโต อชฺฌตฺติกลฺยาโณ อุตฺตโม จ มหปฺปโล. สัลลํ วิริยญฺจ ขนฺติ จ อโลโก เมตฺตยฺปิ จ, ปญฺจาเปเต มหฺปาญฺโณ เอตํ พุทฺธสฺส สาสนํ.	
๓๔๔	โย ปรสฺส อปฺปวชฺช- มณฺมตฺตํ ปกาเสติ,	ล.,ท.ท.
๓๔๕	สกวชฺชํ มหนฺตํปี เมรุมตฺตํ น ปสฺสติ. โส ปสฺส ปุริเส สพฺเพ 'ทุชนโส'ติ วุจฺจติ, โย ตสฺเสว สมากมฺม อุกฺยตฺถ ภายา ลภีติ.	
๔๒๖	กถํ ชฺหเสสฺสติ สามี น ชีวามิ ตยา วินา,	ร.ท.,ล.ฉ.,ล.,ท.ท.
๔๒๗	โก เม ธนฺนุปฺปาเทติ มรณํ เม ภวิสฺสตีติ.	
๔๒๘	หา หา ปติวิโยคํ เม เอกเมกํ กถํ ลียา,	
๔๒๙	เสยฺโย เม มรณเมตฺถ กถํ ชีวามิ เอกิกา.	
๔๒๙	อิทานิ สพฺพโลกสฺมี- มิตฺถิโย ว สสามิกา,	
๔๓๐	อหเมว हि โลกสฺมี วิธฺวา โหมิ เอกิกา.	
๔๓๐	นनु เม ปุพฺพชาติสฺส ปาปกมฺมํ กตํ มยา,	
๔๓๐	เตน กมฺมวิปาเคน วิธฺวา โหมิ เอกิกาคิ.	
๔๓๑	น คามธฺมโม น นิคมฺมธฺมโม น จาปียเมกกุลสฺส ธฺมโม, สพฺพสฺส โลกสฺส สเทวกสฺส เอเสว ธฺมโม ยทิตฺถมนิจฺจตา"ติ.	
๔๓๒	ทหฺราปี จ เย วุฑฺฒา เย ว พาลา ये ปณฺธิตา, อฑฺฒา เจว ทลิตฺทา จ สพฺเพ มจฺจุปฺปายนา.	

๔๓๓	ผลานมิว ปุกานัน	นิจจมปตนโต ภัย,	
	เอวมายุ มนุสฺसानัน	นิจจํ มรณโต ภัย.	
	ยถาปี กุมภการสุส	กตํ มตฺตติกาชนัน,	
๔๓๔	ขุทฺทกญฺจ มหฺนตญฺจ	ยํ ปกุกํ ยญฺจ อปุกุกํ,	
	สพฺพํ เกทปริยฺนต-	เมวํ มจฺจานัน ชีวิตํ.	
๔๓๕	ปสฺสสถ โว ทหฺรํ กุมาร-	มมฺมตาท วชฺชิตํ,	
	กิจฺจนา ลหฺธํ ปิยปฺตต-	มปฺปตฺวา จ ชริ มตํ.	
๔๓๖	ยถา วาริवाโห ปุโร	วเห รุกฺเข ปกุลฺลฺลเจ,	
	เอวํ ชราย มรณฺเน	วฺยฺยหฺนเต สพฺพปาณิน,	
๔๓๗	อนิจฺจา สพฺพสงฺขารา	อุปฺปาทวธมฺมิโน,	
	อุปฺปชฺชิตฺวา นิรุชฺชนฺติ	เตสํ วุปฺสโม สฺวโข.	
๔๓๘	ปสฺสสาหิ มํ ภาทฺทมฺเข	อหํ เสฏฺฐิ มหฺตฺถโน,	
	ตว ปุณฺณานุกาเวน	ชิตฺทํ ติทฺถสาเล.	
๔๓๙	ทฺวาทสโยชนฺพุเพเธ	วิมานเ รตนามเย,	
	กุฎาคารวรูเปเต	นารีวรคณา ยุตฺเต.	
๔๔๐	ตฺริยา ตาฬสํฆญฺเจ	นจฺจติ ตํ ปิโพธิเน,	
	ตํ ตํ อญฺยานสมฺปนฺเน	กปฺปรุกฺขวิภูสิเต.	
๔๔๑	นานา ทิชคณากิณฺณ	สฺวณฺณวาลิกสฺสณเต,	
	นทียา มณฺวิณฺณาย	สมฺนฺตา อุปฺโสภิตะ.	
๔๔๒	ปทุมฺปฺปัลลสฺสณฺเน	จากวากปฺกุชิตะ,	
	ตสฺसानุกาเวน สมฺปตฺติ-	เมทิสฺสเล.	
๔๔๓	เอวํ สพฺพพฺกสมฺปนฺโน	สพฺพกามสมิทฺธิ,	
	ตว สินฺหนํ นิสฺสาย	อหํ ชาโตสฺมิ โสภณ,	
๔๔๔	สพฺพาภรณสํชาตา	อจฺฉรา สหสฺสา โหณฺติติ.	
๔๔๕	หา หา ปุตฺต สฺภํ รูปํ	ปจฺมํ ปุตฺตกํ ลภิ,	
	อิทานิ เต มริสฺสลิ	กถํ กาทามิ ปุตฺตก.	
๔๔๖	อิทานิ วต โลกสฺมิ-	มิตฺถิโย ว สปฺตฺตกา,	
	อหเมว हि โลกสฺมี	วิโยคา ปุตฺตกา ภวี.	

๔๔๗	มหาทุกข์ วิโยโค ปุตตเมกเมกํ กถํ ลียา, เสยฺโย เม มรณเมตถ กถํ ชีวามิ เอกิกาคิ. น คามธมฺโม น นิคมมธมฺโม	
๔๔๘	น จापียเมกกุสฺส ธมฺโม, สพฺพสฺส โลกสฺส สเทวกสฺส เอเสว ธมฺโม ยทิทมนิจฺจตา.	
๔๔๙	ทหราปี จ เย วุฑฺฒา เย พาลา เย จ ปณฺธิตา, อหฺมฺมา เจว ทลิตฺทา จ สพฺเพ มจฺจุปรายนา.	
๔๕๐	ผลานมฺวิ ปฏฺกานํ นิจฺจํ ปตฺนโต ภยํ, เอวมาเย มนุสฺसानํ นิจฺจํ มรณโต ภยํ.	
๔๕๑	ยถาปี กุมฺภการสฺส กตํ มตฺติกภาชนํ, ชุตฺตกณฺจ มหนฺตณฺจ ยํ ปกฺกํ ยณฺจ อปฺกํ,	
๔๕๒	สพฺพํ เกทปริยฺนต- เมวํ มจฺจาน ชีวิตํ. ยถา วาริวโห ปุโร วเห รุกฺเข ปฏฺลฏฺเฐ,	
๔๕๓	เอวํ ชราย มรณฺน วุญฺหนเต สพฺพปาณินฺ. มา พาพฺหํ ปริเทเวสิ เอสา โลกสฺส ธมฺมตา, อนิจฺจา สพฺพสํขารา สพฺพพฺพุเทหิ เทลิตาคิ.	
๔๕๔	นูนํ เม ปุพฺพชาติสฺส ปาปกมมํ กตมฺมยา, เตน กมฺมวิปาเคน วิโยโค อตฺตโน ภริยา"ติ.	
๔๕๕	น คามธมฺโม น นิคมมธมฺโม น จापียเมกกุสฺส ธมฺโม, สพฺพสฺส โลกสฺส สเทวกสฺส เอเสว ธมฺโม ยทิทมนิจฺจตา. ทหราปี จ เย วุฑฺฒา เย พาลา เย จ ปณฺธิตา, อหฺมฺมา เจว ทลิตฺทา จ สพฺเพ มจฺจุปรายนา. อนิจฺจา สพฺพสํขารา อุปฺปาทวธมฺมिโน, อุปฺปชฺชิตฺวา นิรุชฺฌนฺติ เตสํ วุปฺสโม สฺวฺชิติ.	
๔๕๖	นายํ รุกฺโข ทูรารุโห นปี คามโต อารกา,	ร.ท.

	อาการเกิน ชานามิ นาย สาสุนโโล หุโมติ.	
๔๖๘	 พหุ จาปี อสาธุนัน ฐน วาริ ว อดณเว.	ร.ท.,ร.ม.,ล.,ท.ท.,ล.ฉ.
๔๖๙	อมุพุ ปิวนติ โน นชุโซ รุกขา ขาหุนติ โน ผล, เมฆา โน กทาจิ สสุสั ปรตถาย สต ฐน	ร.ม. : กิ่งคาถาแรกไม่มี ร.ท.,ล.,ท.ท.,ล.ฉ. : กิ่งคาถา หลังไม่มี
๔๔๗	ปุตตัม วีย ส่า ยทิ ปุตตานัน จ หิตลโน, ...	ล.,ท.ท.,ล.ฉ.
๔๔๒	 ตถา ทายกานัน ผลานัน ปทานัน, ...	ร.ท.
๔๔๕	ปณิเตหิ จิตตปสาเทหิ ยุตุตัม	ร.ม.,ล.ฉ.
๔๔๖	ปญญาปชุโขโต ขลิโต วิสารโท ปภงฺกโร ติมวินทยนฺโต, ยถา วิญญูปุปายามคฺควิจาโร เอวํ วตถุํ ธาเรยฺย คณฺหนฺตฺ จ.	ล.,ท.ท.

รวมทั้งหมด ๔๘ คาถา กับอีก ๑/๖ คาถา

ข้อบกพร่องของต้นฉบับคัมภีร์โลกเนยยปรกณที่พิมพ์ด้วยอักษรโรมัน

การชำระต้นฉบับคัมภีร์ที่พิมพ์ด้วยอักษรโรมันจำนวน ๑ ฉบับ ผู้วิจัยได้พบข้อบกพร่องพอสมควร ดังนั้นผู้วิจัยขอนำข้อบกพร่องที่พบในการพิมพ์อักษรโรมันมาให้ดูเป็นตัวอย่างดังต่อไปนี้

๑. การพิมพ์สระ

ตัวอักษรโรมันที่ใช้พิมพ์ภาษาบาลีนั้น มีเครื่องหมายเพิ่มเป็นบางอักษรบางคำ ถ้าการพิมพ์ใส่เครื่องหมายต่าง ๆ ลงไปผิดหรือลืมใส่ลงไป คำจะเปลี่ยนไปทันที เช่น

จาร เต	เป็น	ตัม [๕๒๖]
จาร อนุภุมโป	เป็น	อนุภุมปโต [๕๒๗]
จาร ปกขกา	เป็น	ปกขโต [๕๔๒]
จาร กเร	เป็น	กโร [๕๔๕]
จาร อเปตโลมหัสสุส	เป็น	อเปตเลมหัสสุส [๕๖๑]
จาร กามานิ สาริโน	เป็น	กามานุสาริโน [๕๖๑]

๒. การพิมพ์นิคหิต

การพิมพ์นิคหิตที่เป็นอักษรโรมัน ผู้วิจัยพบโดยมากจะเป็นการเปลี่ยน (อ) (AM) (นิคหิต) เป็น ม และเป็น ง เพราะการอาเทศนิคหิตเป็น ม และเป็น ง มักนิยมกันทั่วไปในหมู่นักบาลีไวยากรณ์ทั่วไปแต่การพิมพ์ในอักษรโรมันจะเห็นว่าบางที่ไม่มีการเปลี่ยนนิคหิตเป็น ม และเป็น ง เช่น

จาร อตุณตเถน	เป็น	อตถอตุเถน [๕๒๗]
จาร สุตฺตคหิตํ	เป็น	สุตฺตคหิตํ [๕๕๓]

๓. การพิมพ์พยัญชนะ

การพิมพ์ภาษาบาลีด้วยอักษรโรมัน มีปัญหาเพราะต้องใส่เครื่องหมายประจำตัวอักษรแต่ละตัว ถ้าใส่ผิดหรือลืมใส่จะทำให้ความหมายเปลี่ยนไปทันที การพิมพ์พยัญชนะที่เป็นสาเหตุให้คลาดเคลื่อน จึงพอสรุปเป็นตัวอย่างได้ดังนี้

จาร ปุตฺตานญจ ทิตฺติโน	เป็น	ปุตฺตานญจ ทิ[ตัม กรา] [๕๔๖]
จาร ปคฺคณฺเห ปคฺคณฺหารหํ	เป็น	ปคฺคเห ปคฺคหารหํ [๕๕๕]
จาร ปุริสาณญจ	เป็น	ปุริสานํ วา [๕๖๐]

๒.๒ เนื้อหา โครงสร้าง ลักษณะการประพันธ์ และสำนวนภาษา

๒.๒.๑ อุปัตติคาถา

อุปัตติคาถา หรือคาถาว่าด้วยการเกิดขึ้นแห่งเรื่องนี้ เป็นเรื่องเกี่ยวกับการเริ่มต้น
ถามถึงผู้แสดง สถานที่ เวลา มูลเหตุแห่งการแสดง และผู้ที่ถูกปรารภถึง การแต่งคัมภีร์ทาง
พระพุทธศาสนานั้นถ้าจะให้ความสมบูรณ์แบบที่สุด ส่วนมากมักจะมีบทตั้ง คือ บทปณามคาถา
อันเป็นการนอบน้อมถึงองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าก่อน ซึ่งท่านได้แต่งไว้ถึง ๖ คาถา ดังนี้

ปญญาโต คุณสาครเหติ สุกโต	ปญญาโย โลกุตตโม
ปญญาทีปโตโมณโท ภวภเว	ปญญาโย ปารังคโต,
ปญญาอาริยสพฺพธมฺมนิปุโณ	ปญญาโย อคฺคํ คโต
ปญญาวนฺต นมามิ ตํ ชินวรี	ปญญาโย มคฺคํ คตํ,[๑]

สรณมาธิตานํ อคฺคมคฺคปฺปทาปี
สรณมรฺวจันํ พุทฺธมกายนมคฺโค,
สครุฑุทฺทชฺชานํ สคฺคมคฺคปฺปทาตา
สมฺปคตสฺสวํ ตํ ธมฺมมคฺคํ นมามิ,[๒]
วิวิจฺจ กาเมหิ อสฺสเกหิ จ
วิวิจฺจ สพฺพากุสเลหิ สพฺพโส,
วิรตฺตจิตฺโต ภวสาครมฺหิ โย
วิเวกยฺตตฺตํ นมามิ หารกํ,[๓]

สรณสฺส นมฺมุตสฺส	สพฺพตฺถ ญฺญปทุทเว,
อานุกาเวน โสเสตฺวา	วฑฺฒนตฺถ สพฺพมจฺจคฺลา,[๔]
โลกเนยฺยํ ปวฺกขามิ	นนานนฺยหิลงฺกตํ,
ปญฺเหหิ ปรมตฺถเอหิ	วณฺหิตฺวา รตนตฺตยํ,[๕]
ปาสาทชนนํ สาธุ-	ชนานํ หิตมวทํ,
อิมํ สุภาสิตํ วาญํ	วฑฺฒนิกามา สฺสณฺถ เม"ติ,[๖]

เมื่อจบบทปณามคาถาแล้วจึงจะเริ่มบทต่อไปคือ บทอุปัตติคาถา ซึ่งเป็นมูลเหตุให้
เกิดการอธิบายเรื่องนี้ขึ้นมา ซึ่งคัมภีร์โลกเนยยปกรณ์นี้ ได้เริ่มเนื้อหาของอุปัตติคาถา ซึ่งเป็น
คาถาว่าด้วยการเกิดแห่งเรื่อง โดยเรื่องนี้เกิดจากการนำเอาบุรพกรรมของพระองค์ผู้มีมาลเถระ

มาแล้ว โดยผู้ที่ทูลถามคือพระอานนทเถระ จุดประสงค์ก็เพื่อต้องการให้โอวาทแก่พระเจ้าปเสนทิโกศล

๒.๒.๒ เนื้อหาโดยย่อ

คัมภีร์โลกเนยยปกรณ์ เป็นคัมภีร์ที่ว่าด้วยการถามและการตอบปัญหา ซึ่งมีการผูกเป็นปัญหาทั้งหมด ๔๑ ปัญหา สรุปความแต่ละปัญหาได้ ดังนี้

วิตักกปัญหาที่ ๑

ว่าด้วยการแก้วิตักกปัญหา ๔ ข้อ

กล่าวถึงการที่พระเจ้าโกรพยะได้ส่งอำมาตย์ไปถามเกี่ยวกับวิตักกปัญหากับพระโพธิสัตว์ ซึ่งพระโพธิสัตว์ได้ถามเกี่ยวกับวิตักกปัญหาไป ๔ อย่าง คือ ๑. หลุม ๒. ลูกฟัก ๓. หญิงมีครรภ์ ๔. ขน เพื่อให้เหล่าราชบัณฑิตของพระราชานำเอาไปขบคิด

มลตรปัญหาที่ ๒

ว่าด้วยมลตรธรรม หรือกัลยาณธรรม

กล่าวถึงนันทยักษจับพระเจ้าโกรพยะได้แล้วถามถึงมลตรปัญหา ถ้าตอบได้จะไม่กิน แต่ถ้าตอบไม่ได้จะจับกินเป็นอาหารเสีย ฝ่ายพระเจ้าโกรพยะได้ขอเวลาไปขบคิด ๗ วัน

บัณฑิตวินิจัยปัญหาที่ ๓

ว่าด้วยการสรรหาบัณฑิตเข้ารับราชการ

กล่าวถึงพระเจ้าโกรพยะได้ส่งเหล่าอำมาตย์ไปสรรหาเด็ก ที่มีความรู้ความสามารถ เข้ามารับสนองพระราชกิจ ซึ่งได้มา ๓ คน และพระราชินีได้พระราชทานชื่อให้ตามลำดับ คือ คนที่ ๑ ให้ชื่อว่า "สุนทรालย์บัณฑิต" คนที่ ๒ ให้ชื่อว่า "อิฏฐารมณบัณฑิต" คนที่ ๓ ให้ชื่อว่า "อภัยบัณฑิต"

พหุุปปฏิปัญหาที่ ๔

ว่าด้วยสิ่งที่มีมากกลับมีน้อย , สิ่งน้อยกลับมีมาก

กล่าวถึงบัณฑิตทั้ง ๔ ได้ให้ความเห็นว่าสิ่งที่มีมากกลับเป็นน้อย , สิ่งที่มีน้อยกลับเป็นมาก อันได้แก่ ทรัพย์น้อยของเหล่าสาธุชนคนดี ชื่อว่ากลับเป็นมาก ทรัพย์อันมากยิ่งของเหล่าอสัตบุรุษ ชื่อว่ากลับเป็นน้อย , วัตถุน้อยกลับเป็นมาก ได้แก่ผลแห่งต้นไทร วัตถุมากกลับเป็นน้อย ได้แก่ผลไม้ไผ่ , วัตถุน้อยชื่อว่ากลับมีมาก ได้แก่ไขปลา วัตถุมากกลับมีน้อย ได้แก่ฟองน้ำ , วัตถุน้อยกลับมีมาก ได้แก่ลูกโค วัตถุมากกลับมีน้อย ได้แก่ลูกเสือ

ปิยตรปัญหาที่ ๕

ว่าด้วยสิ่งเป็นที่รักยิ่งในโลก

กล่าวถึงสิ่งเป็นที่รักยิ่งในโลกนี้ อันได้แก่ ตนเชื่อว่าเป็นที่รักยิ่ง ,บุตรธิดาเชื่อว่าเป็นที่รักยิ่ง ,ภรรยาเชื่อว่าเป็นที่รักยิ่ง ,มารดาบิดาเชื่อว่าเป็นที่รักยิ่ง ในโลกนี้

รสปัญหาที่ ๖

ว่าด้วยสิ่งที่มีรสยิ่งกว่ารสในโลก

กล่าวถึงสิ่งที่มีรสยิ่งในโลก ซึ่งบัณฑิตทั้ง ๓ ได้ให้ความเห็นดังนี้
 ข้าวขาว ๆ กินกับแกงเนื้อ นี่แลมีรสยิ่งนัก ,จตุมธุรสทั้ง ๔ คือ น้ำผึ้ง น้ำอ้อย น้ำตาลกรวดและน้ำตาลทราย นี่แลมีรสยิ่งนัก,สุธาโภชนะอันเป็นทิพย์ นี่แลมีรสยิ่งกว่ารสทั้งปวง แต่พระโพธิสัตว์ได้ให้ความเห็นดังนี้

เมื่อคนสนทนาเจรจากัน มักมีสัจจะเป็นรส, เมื่อจะขับร้อง มีเครื่องดนตรีเป็นรส, เมื่อจะประโคม มีกังสดาลเป็นรส, เมื่อจะปล้ำกันมีกำลังเป็นรส, เมื่อจะเข้าสงคราม มีธนูเป็นรส, เมื่อจะเสพ-
 กาม มีความเป็นหนุ่มสาวเป็นรส, เมื่อจะทานอาหาร มีความหิวเป็นรส, เมื่อจะวินิจฉัยคดี มีความฉลาดเป็นรส, เมื่อจะเสวยธรรมในไตรโลก มีสุจริตรธรรมเป็นรส, คนผู้เป็นบัณฑิตพึงรู้อย่างนี้ มรรคและผลทั้งสอง เป็นรสของตนไม่ที่มีพิษในสังสารวัฏฏ์, คำเป็นสุภาษิต มีความสุขเป็น-
 รส, บุคคลพึงเป็นผู้เข้าสู่สงครามพร้อมกับความดี^{๓๓}

ขานิยามาตปัญหาที่ ๗

ว่าด้วยธรรมชาติที่เกิดขึ้นเพื่อฆ่าแม่

กล่าวถึงธรรมชาติที่เสียฆ่าเสียซึ่งแม่ ซึ่งได้แก่ ลากที่เกิดขึ้นโดยไม่ชอบธรรม ,ฆ่าอาชาน ,ลูกกล้วย ,ขุยตันไผ่ ซึ่งสิ่งเหล่านี้เมื่อเกิดขึ้นแล้วย่อมกำจัดผู้ให้เกิด คือ แม่ ให้พินาศ

ทวารปัญหาที่ ๘

ว่าด้วยบ่อเกิดแห่งความเสื่อมและความเจริญ

กล่าวถึงช่องทางที่เกิดแห่งความเสื่อมและความเจริญ อันได้แก่ ความนิบหนวยหรือความเจริญ เกิดจากช่องปาก ,เกิดจากช่องจมูก ,เกิดจากช่องหู ,เกิดจากตา

^{๓๓} โลกเนยย : คาทาที่ ๕๙ - ๖๑.

อภิวินิจฉัยปัญหาที่ ๙ ว่าด้วยการตัดสินคดีความ

กล่าวถึงพระโพธิสัตว์ได้ตัดสินคดีความที่คนเลี้ยงแพะได้ฟ้องเรียกค่าเสียหาย จากเจ้าของสุนัขที่ปล่อยให้สุนัขรุมกัดแพะ แต่สอบสวนได้ความว่าแพะได้วิ่งเข้าไปหาสุนัขเองจึงถูกสุนัขกัดตาย พระโพธิสัตว์จึงตัดสินให้เจ้าของสุนัขชนะคดี เป็นเหตุให้เกิดความยินดีแก่คนทั่วไป

เกฬปัญหาที่ ๑๐ ว่าด้วยสิ่งที่เล่นแล้วก่อให้เกิดความสุข

กล่าวถึงการเล่นที่ก่อให้เกิดความสุขในทางโลกและทางธรรม อันได้แก่ การเล่นกามคุณ ๕ จึงจะมีความสุข ,การเล่นได้เสียทรัพย์สินนั้นแล จึงจะบังเกิดความสุข ,การเล่นแพ้นะนั้นแล จึงจะมีความสุข

ฝ่ายพระโพธิสัตว์ได้ให้ความเห็นว่า

"คนทั้งหลาย ย่อมละจิตที่ประทุษร้ายได้ ด้วย-
ตบะ, ละความผูกอาฆาตได้ ด้วยตบะ, ละวาจาชั่ว-
หยาบได้ ด้วยตบะ, จะมีความสุขทั้งโลกนี้ และโลก-
หน้าได้ ก็ด้วยตบะนั้นทีเดียว".^{๓๔}

ปุโรหิตปัญหาที่ ๑๑ ว่าด้วยการแก้ปัญหของปุโรหิต

กล่าวถึงปัญหาที่พราหมณ์ปุโรหิตได้ถามปัญหากับพระโพธิสัตว์จนเป็นที่พอใจ แล้วถามถึงปุโรหิตธรรมกับพระโพธิสัตว์ ๆ จึงได้กล่าวถึงปุโรหิตธรรม ๕ ข้อ ได้แก่ พึงชำระล้างภาชนะให้ดี จัดเป็นประการที่ ๑, ให้ใส่น้ำอมฤตลงในภาชนะให้เต็มแล้วถวายพระราชาเป็นประจำ จัดเป็นประการที่ ๒, เฝ้าความชั่วของพระราชาเป็นนิจ จัดเป็นประการที่ ๓, พร่ำสอนธรรมแก่พระราชาผู้ประมาทเป็นนิจ จัดเป็นประการที่ ๔, พร่ำสอนสิ่งที่เป็นประโยชน์แก่พระราชาผู้ประมาทเป็นนิจ จัดเป็นประการที่ ๕.

^{๓๔} โลกเนยย : คาทาที่ ๘๑.

บริหารปัญหาที่ ๑๒

ว่าด้วยบุคคลที่ควรรักษาน้ำจิตน้ำใจ

กล่าวถึงผู้ที่อยู่ยังดำรงชีวิตอยู่ในโลกนี้พึงรักษาน้ำจิตน้ำใจ กับบุคคลเหล่านี้ คือ พึงรักษาน้ำจิตน้ำใจของผู้มีโสดา ตาติ , พึงรักษาน้ำใจของบุรุษที่ดี , พึงรักษาน้ำจิตน้ำใจ ผู้มีจิตดี , พึงรักษาน้ำจิตน้ำใจของผู้ประกอบการทำงานดี

อุปราชฐานกณฑ์ปัญหาที่ ๑๓

ว่าด้วยผู้ที่สมควรแก่การเป็นอุปราช

กล่าวถึงผู้ที่สมควรจะเป็นอุปราชต้องประกอบด้วยคุณสมบัติ ดังนี้ ผู้ฉลาดแกว-
กล้าในกิจสงคราม , ผู้ฉลาดในการไคร่ครวญกิจ , คนฉลาดในการงานทุกอย่าง , คนที่ฉลาด เป็นบัณฑิต เหล่านี้สมควรเป็นอุปราช

อัสสวานกณฑ์ปัญหาที่ ๑๔

ว่าด้วยการแข่งขันขี่ม้า

กล่าวถึงพระเจ้าโกรพิยะประสงค์จะทดลองว่า พระโพธิสัตว์มีความมักใหญ่ใฝ่สูงหรือไม่ ถ้ามีความมักใหญ่ใฝ่สูงจะเลือกขี่ม้าไปนำเอาแก้วมณีมา พระโพธิสัตว์ไม่ขี่ม้าไป แต่พระโพธิสัตว์ได้เหาะไปเอาแก้วมณีมาถวาย จึงยังสร้างความหวาดระแวงให้พระราชา

มหัตตะปัญหาที่ ๑๕

ว่าด้วยคุณธรรมของคนดี

กล่าวถึงคนชั่วแล้วกลับปรากฏในโลกว่า 'ดี' เพราะอาศัยเหตุเหล่านี้ คือ ด้วยเหตุให้เป็นไป ๓ ประการ คือ ด้วยสัจจะ ด้วยความเป็นผู้มีความกตัญญู และด้วยขันติ , ด้วยอำนาจแห่งการหลอกลวงที่ตนประพฤติ , ด้วยเหตุที่ประพฤติสรรเสริญตนเอง , ด้วยเหตุที่ตนประพฤติเป็นไปเพราะการเอาชนะผู้อื่น การติดอยู่ทุกข์ และการวิวาททุ่มเถียงกัน

โกธะปัญหาที่ ๑๖

ว่าด้วยสิ่งที่โกรธแล้วก่อให้เกิดความพินาศ

กล่าวถึงสิ่งที่โกรธแล้วมักก่อความพินาศให้ ได้แก่ ขึ้นชื่อว่างู โกรธแล้วดุร้ายนัก , ช้างตกมัน โกรธแล้วดุร้ายกว่า , ราชสีห์ โกรธแล้วดุร้ายกว่า , แต่ว่าพระราชา โกรธแล้วดุร้ายยิ่งนัก เพราะว่า สามารถทำให้ทุกสิ่งทุกอย่างพินาศไปได้

อาสังกิตปัญหาที่ ๑๗

ว่าด้วยเหตุระแวงใจในพระโพธิสัตว์

กล่าวถึงการทวีความรุนแรงแห่งความหวาดระแวงในพระโพธิสัตว์มากยิ่งขึ้น จนเป็นเหตุให้พระราชา ปุโรหิต เสนาบดี และบัณฑิตทั้ง ๓ ประชุมลับเพื่อหาทางกำจัดพระโพธิสัตว์กัน แต่ไม่สามารถทำอะไรพระโพธิสัตว์ได้

ทิตเพกษะปัญหาที่ ๑๒๘

ว่าด้วยการเพ่งเล็งสิ่งที่เป็นประโยชน์ดีกว่า

กล่าวถึงการลงโทษบัณฑิตทั้ง ๓ แต่พระโพธิสัตว์ได้ทูลขอและกราบทูลให้ทบทวนถึงคุณความดีของบัณฑิตทั้ง ๓ ได้ทำไว้อย่างมากมาย เพราะฉะนั้น บุคคลไม่ควรเพ่งเล็งโทษเล็ก ๆ น้อย ๆ ของกันและกัน แต่ควรคำนึงถึงประโยชน์ที่จะได้รับดีกว่า

อกัตถุญญปัญหาที่ ๑๙

ว่าด้วยการรู้คุณและไม่รู้คุณคน

กล่าวถึงลักษณะของคนที่อกัตถุญญไม่รู้คุณคนอื่น ได้แก่ คนที่อาศัยวิชาความรู้จากคนอื่นไปเลี้ยงชีวิตจนมีชื่อเสียงแล้ว แต่ลืมตัวไม่ยอมบอกชื่ออาจารย์ผู้ถ่ายทอดความรู้ที่ตนได้ศึกษาเล่าเรียนมาตามความเป็นจริง จนในที่สุดมนต์ที่คนอกัตถุญญเรียนมาได้เสื่อมไปสิ้น

สัลลปะปัญหาที่ ๒๐

ว่าด้วยวัตถุเป็นเครื่องเสียบแทงกายและใจ

กล่าวถึงวัตถุที่เสียบแทงกายและใจไม่ให้เจริญ อันได้แก่ การกิน การอยู่ การส้องเสพ การนอนหันหน้าไปยังทิศทั้ง ๔ การแสวงหา และความพลั้งพลาดที่ไม่สมควร ย่อมก่อให้เกิดโทษแก่ผู้ปฏิบัติ

เอกวจนะปัญหาที่ ๒๑

ว่าด้วยคำว่า "ราชา" มีความหมายกว้าง

กล่าวถึงสิ่งที่พระราชาควรรู้อะไรที่ควรประพฤติก่อและสิ่งที่ควรเว้น อันได้แก่ พระราชารู้ว่าใครมีทรัพย์ โภคะหรือคุณ จึงบีบบังคับนั้นด้วยอาชญา, รับสั่งให้เอามิดดัดคอง, ให้เสียบด้วยหลาว, ให้ย่ำยีด้วยเดช, ส้องเสพสมาคมกับคนทั้งปวง รู้ว่าใครกล้าซี้ขลาด ใครมีกำลังไม่มีกำลัง รู้จักเลือกคบคนนั้น ๆ นี่คือนั่นที่ควรเว้น ,เป็นผู้อดกลั้นภาระหน้าที่ทั้งสิ้น ด้วยเหตุ ๒ อย่าง ทั้งฝ่ายโลกและฝ่ายธรรม คือ รู้เทศกาลไถ เก็บเกี่ยว การค้าขาย ฤดูฝน การขับโจร จัดการออมขอมคนที่มิเวรกัน หรือการตัดสินใจตัดสินใจ, รู้เหตุทางธรรม คือ ด้วยการบำรุงสมณพราหมณ์ นี่คือนั่นที่ควรประพฤติก่อ

วิโยคกัณฑ์ปัญหาที่ ๒๒

ว่าด้วยการพลัดพรากจากมารดาบิดา

กล่าวถึงพระโพธิสัตว์ต้องพลัดพรากจากมารดาและบิดา ซึ่งสร้างความเศร้าโศกเสียใจให้กับนางสุชุมาลีเป็นอย่างมาก ที่ต้องพลัดพรากจากบุตรสุดที่รักซึ่งมีอยู่เพียงคนเดียว จนนางถึงกับเป็นลมล้มสลบหลายครั้งหลายหน

อิวัตถะกัณฑ์ปัญหาที่ ๒๓

ว่าด้วยการอยู่นอกเมือง

กล่าวถึงการออกจากเมืองไปอาศัยการเป่าขลุ่ยเลี้ยงตัว เพื่อผ่อนคลายความตึงเครียดที่เกิดขึ้นกับพระราชา อีกทั้งยังเป็นการแสดงให้พระราชาได้ทราบว่า ตนมีความจงรักภักดีต่อพระองค์อยู่ตลอดเวลา

อาวาทกัณฑ์ปัญหาที่ ๒๔

ว่าด้วยการพบเนื้อคู่

พระโพธิสัตว์ได้พบกับนางกัลยาณี ลูกสาวเจ้าของไร่ฝ้าย เมื่อทั้งสองได้พบกันแล้ว จึงได้ทดสอบปัญญาของกันและกัน พอต่างทราบว่ามิมีปัญหาเสมอกันทั้งยังไม่มีคู่เหมือนกันจึงตกลงปลงใจอยู่ร่วมกัน

เทวดาอุปสังฆรณกัณฑ์ปัญหาที่ ๒๕

ว่าด้วยเทวดาทำลงสังฆรณ

กล่าวถึงเทวดาที่รักษาดัชนีพระนครในเมืองอินทปัตถ์ ได้แสดงอภิเนหาริย์ให้เป็นลงสังฆรณ เพื่อต้องการให้พระเจ้าโกธิยะส่งราชรถไปรับพระโพธิสัตว์กลับพระนคร โดยการถามถึงความหมายของเสียงกลองไชยเกรี , กลองฉันทเกรี , กลองนันทเกรี และกลองเวลเกรี

นครเปวเสนกัณฑ์ปัญหาที่ ๒๖

ว่าด้วยการกลับเข้ามายังพระนคร

กล่าวถึงการกลับมาเพื่อแก้ปัญหาของพระโพธิสัตว์ อันนำมาซึ่งความยินดีให้กับมารดาบิดา และสหชาติของพระโพธิสัตว์ที่ได้พลัดพรากจากกันไปนาน อีกทั้งพระโพธิสัตว์ยังได้พานางกัลยาณีเข้าเมืองมาอยู่ด้วย

เกริสัททตถวิจารณกัณฑ์ปัญหาที่ ๒๗

ว่าด้วยการอธิบายเสียงกลอง

กล่าวถึงความหมายของเสียงกลองทั้ง ๔ อันได้แก่ เสียงกลองไชยเกร์ซึ่งมีเสียงดัง ทะทะ หมายถึง ทศพิธราชธรรม ,เสียงกลองฉันทเกร์ซึ่งมีเสียงดังโทโท หมายถึง ให้พระราชาทรงใคร่ครวญก่อนแล้วจึงเชื่อ ,เสียงกลองฉันทเกร์ซึ่งมีเสียงดังทุทุ หมายถึง ผู้ที่เป็นพระราชาก็รักษาอาณาจักร และเสียงกลองเวลเกร์ซึ่งมีเสียงดังทิทิต หมายถึง พระราชาก็มีความเห็นที่ถูกต้อง มีสิ่งจะมีปัญญา มีความเพียร และมีความสำรวม

กัลยาณิกถกปัญหาที่ ๒๘

ว่าด้วยนางกัลยาณิเข้าเฝ้าตอบปัญหา

กล่าวถึงพระราชาทรงสดับธรรมของพระมหาสัตว์แล้ว มีจิตเลื่อมใส เมื่อจะบูชาด้วยของอย่างต่าง ๆ เป็นเครื่องบูชาทั้งหมดพันอย่าง จึงตรัสถามว่า

เรายินดีจะให้สมบัติแก่เจ้า โดยประการทั้งปวง

คือ แม่โค ลูกโค ช้าง ม้า รถ รถม้า พร้อมทั้ง

ภรรยาอย่างละพัน เพราะการชวนชวนตอบปัญหาของเจ้า^{๓๕}

แต่พระโพธิสัตว์รับของทุกอย่างยกเว้นภรรยา เมื่อพระราชตรัสถามได้ความชัด จึงมีพระประสงค์จะทอดพระเนตรนางกัลยาณิ

กณกถกปัญหาที่ ๒๙

ว่าด้วยการออกไปทรมานพระเจ้าอากังคิ

กล่าวถึงการออกไปปราบความพะยัคของพระเจ้าอากังคิแห่งเจตียนคร เมื่อพระราชต้องการให้ปุโรหิตตรวจดูฤกษ์ให้ แต่พระโพธิสัตว์กล่าวว่า ถึงจะมีฤกษ์ดี วันดี ใคร ๆ ก็ไม่สามารถห้ามบาปกรรมด้วยฤกษ์ดี วันดีได้ แต่ถ้าเราพร้อมเมื่อไร นั่นแหละคือ ฤกษ์ดี ยามดี

จตุทหุจรีกถกปัญหาที่ ๓๐

ว่าด้วยนางกัลยาณิข่มขี้ ๔ บัณฑิต

กล่าวถึงนางกัลยาณิข่มขี้บัณฑิตทั้ง ๓ และเสนาบดี ด้วยการผูกติดกับคันไถบาง ,เอาเชือกห่อไปวางไว้ตรงทาง ๔ แพร่งบ้าง ,เอาใส่โลงไปวางไว้ใกล้ประตูพระราชวังบ้าง ,และเอาเสนาบดีใส่กระสอบไปถวายเป็นถวายแก่พระราชบิดา ด้วยกำลังแห่งปัญญาของตน

รณวิชัยกถกปัญหาที่ ๓๑

ว่าด้วยชัยชนะของพระโพธิสัตว์

^{๓๕} โลกเนยย : คาทาที่ ๓๑๓.

กล่าวถึงพระโพธิสัตว์รับขณะพระเจ้าอากังคี ด้วยการส่งสหชาติทั้ง ๕๐๐ นายไป
รับใช้นายทหารใหญ่ทั้ง ๕๐๐ นาย ส่วนตัวเองเข้าเฝ้ารับใช้พระเจ้าอากังคี พอสบโอกาสเมื่อ
พระเจ้าอากังคีจัดงานเลี้ยงเหล่าทหารกิน ต้มจมนมมายจึงได้ให้สัญญาณจับนายทหารใหญ่ ส่วน
ตัวท่านจับพระเจ้าอากังคีไว้

อุปราชกัณฑ์ปัญหาที่ ๓๒

ว่าด้วยการตั้งอุปราช

กล่าวถึงการรับขณะแล้วกลับมาสู่นครอินทปัตถ์ของพระโพธิสัตว์ พระเจ้าโกรพยะ
จึงได้แต่งตั้งพระโพธิสัตว์เป็นอุปราช พระโพธิสัตว์จึงสนองพระราชกรณียกิจด้วยการสอนอรรถ
และธรรม แก่ชาวพระนคร ชาวพระนครต่างประพฤติตามคำของพระโพธิสัตว์ตลอดเวลา

ราชพุทธิจริตกัณฑ์ปัญหาที่ ๓๓

ว่าด้วยการกลับใจของพระราชา

กล่าวถึงพระเจ้าโกรพยะ และชาวนครอินทปัตถ์ ต่างรักษาศีล ตั้งอยู่ในคำสั่งสอน
ของพระโพธิสัตว์ จนเป็นเหตุให้ผู้ที่ไม่ฝึกฝนในธรรมอย่างอุชุกเสนาบตีเกิดความแค้นเคืองได้พา
เอาบุตร ภรรยา และบริวารประมาณ ๑,๐๐๐ ออกไปสวามิภักดิ์ต่อพระเจ้าวิโรห แห่งเจดिय
รัฐ ในเจดียนคร เพื่อให้นำกำลังมายึดอินทปัตถ์นคร

ธัมมยุชฌกัณฑ์ปัญหาที่ ๓๔

ว่าด้วยการรบกัณฑ์ด้วยธรรมะ

กล่าวถึงวิธีการรบด้วยธรรมยุทธ คือ ผู้ที่ชนะกามฉันทะ ด้วยสมาธิ ,ชนะพยาบาท
ด้วยอำนาจปีติ ,ชนะถีนมิตตะ ด้วยอำนาจการตริตระนอง ,ชนะอุทัจจกุกกัจจะ ด้วยอำนาจความ
สุข ,ชนะวิจิกิจฉา ด้วยวิจาร์ เชื่อว่าเป็นผู้ชนะอย่างแท้จริง

ทวาทสปัญหกัณฑ์ปัญหาที่ ๓๕

ว่าด้วยการแก้ปัญหา ๑๒ ข้อ

กล่าวถึงปัญหา ๑๒ ข้อที่พระโพธิสัตว์พยากรณ์แก่เทวินทพราหมณ์ ปัญหา ๑๒
ข้อ ได้แก่ ปลุกต้นมะพร้าว จัดว่าปลุกไม้สัตบุรุษ, ปลุกไม้พืช ชื่อว่า ปลุกไม้สัตบุรุษ, ตั้ง
โรงอุโบสถ ชื่อว่าตั้งบุญ, ตั้งตุ่มสุรา ชื่อว่า ตั้งบาป, เลี้ยงญาติ บังเกิดความเจริญ, เลี้ยงสัตว์
ของเลี้ยง จัดเป็นหายนะ, คบสัตบุรุษ จัดเป็นคุณ, คบอสัตบุรุษ จัดเป็นโทษ, อุปัฏฐากพระ
รัตนตรัย จัดเป็นความสุข, ล่องลงบรรพบุรุษ และอุปัฏฐากแม่มดจัดเป็นทุกข์, ความจริง จัด
เป็นสุภาสิต, มุสาวาท จัดเป็นทุพภาสิต นำความฉิบหายมาให้

ปัญหาตัดยปัญหาที่ ๓๖

ว่าด้วยการแก้ปัญหากลุ่มปัญหา ๓ ข้อ

กล่าวถึงการพยากรณ์ปัญหา ๓ ข้อของกรุปปัญหา อันได้แก่ เหตุแห่งความตั้งมั่น หทัยเป็นเสาหลักที่คนตั้งไว้ด้วยปัญญา ,เหตุที่กล่าวคำว่าสาธโว เพราะต้องการให้ตั้งใจฟังธรรม ,และพยากรณ์เกี่ยวกับมิตร ๔ จำพวก คือ มิตรมีอุปการะ มิตรร่วมสุขร่วมทุกข์ มิตรแนะนำ ประโยชน์ และมิตรผู้อนุเคราะห์ พร้อมอมิตรมี ๔ จำพวก คือ อมิตรแนะนำสิ่งอื่น อมิตร ชอบพูด อมิตรชอบคล้อยตาม และอมิตรที่ฟังฟังไม่ได้

กुरुธรรมกถาปัญหาที่ ๓๗

ว่าด้วยกुरुธรรม ๑๐ ข้อ

กล่าวถึงกुरुธรรม ได้แก่ ธรรม ๑๐ อย่างเหล่านั้น คือ ทาน ศีล การบริจาค ความซื่อตรง ความอ่อนโยน ความเพียร ความไม่โกรธ ความไม่เบียดเบียน ความอดทน และความไม่ขัดข้อง จัดเป็นราชธรรมสำหรับพระราชา

ลัคนาปัญหาที่ ๓๘

ว่าด้วยผู้สมควรจะได้ไปเกิดในสวรรค์

กล่าวถึงผู้ที่อยู่ในโลกนี้ไม่ประมาท ให้ทาน รักษาศีล และเจริญภาวนา เมื่อละ โลกนี้ไปแล้วย่อมเข้าสู่สุคติโลกสวรรค์เสมอกันทุกคน

จุตสังขปัญหาที่ ๓๙

ว่าด้วยอริยสัง ๔

กล่าวถึงการประกาศสังขธรรม คือ อริยสังข ๔ อันได้แก่ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ และมรรค ธรรมทั้ง ๔ ประการนี้เป็นธรรมที่พระพุทธเจ้าไม่เคยละ

นิคมนปัญหาที่ ๔๐

ว่าด้วยการประมวลชาดก

กล่าวถึงการกลับชาติมาเกิดของผู้ที่มีชื่อปรากฏในคัมภีร์โลกเนยยปรกณนี้ เช่น อุชุกเสนาบตี ได้มาเกิดเป็นพระเทวทัตต์ ,นันทิยักข ได้มาเกิดเป็นพระองคุลิมาล ,ธัญชัย- เศรษฐี ได้มาเกิดเป็นพระเจ้าสุทโธทนะ ,นางสุขุมาลี ได้มาเกิดเป็นพระนางสิริมหามายา ,นาง กัลยาณี ได้มาเกิดเป็นพระนางยโสธรา เป็นต้น

อนุสาสนปัญหาที่ ๔๑

ว่าด้วยพระอนุสาสน์ของพระพุทธเจ้า^{๓๖}

กล่าวถึงสาธุชนคนมีปัญญา ย่อมรู้สิ่งที่เป็นกุศลและอกุศล สิ่งไม่ควรเสพและสิ่งที่ไม่ควรเสพ ให้มีหิริโอตตปปะ ประกอบด้วยความเพียร เมื่อทรงจำ ศึกษา เล่าเรียนเอาภาชิตนี้แล้ว จะก่อให้เกิดประโยชน์แก่อกุศล และความสุขในโลกทั้ง ๓

๒.๒.๓ นิคมปัญหา

คัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาที่สมบูรณ์แบบนั้นผู้แต่งขึ้นทุกคัมภีร์ ก่อนจะมีการประมวลคาถาทั้งหมดส่วนมากมักจะมีนิคมคาถา ซึ่งเป็นคำประพันธ์ที่กล่าวย่อคำเดิมให้สั้น เพื่อให้ผู้ฟังได้เข้าใจง่าย^{๓๗} นิคมคาถาคือการสรุปความย่อตั้งแต่ต้นจนจบ และบอกชื่อของผู้แต่ง ปีที่แต่ง สถานที่แต่ง สมัยที่แต่ง การตั้งปรารภนาของผู้แต่ง^{๓๘}

คัมภีร์โลกเนยยปกรณ์นี้ ไม่มีการสรุปความย่อตั้งแต่ต้นจนจบ ไม่มีการบอกชื่อผู้แต่ง ปีที่แต่ง สถานที่แต่ง สมัยที่แต่ง และการตั้งความปรารภนา เป็นแต่แสดงผู้ที่อยู่ร่วมในเหตุการณ์หรือในเรื่องนั้น ๆ ว่าชาติก่อนเกิดเป็นผู้นั้น พอมาชาตินี้จึงได้เกิดเป็นผู้นี้ และที่ประมวลคาถาเห็นมีแต่แต่งประพันธ์เป็นคาถาตอนสรุปสุดท้ายบทนิคมปัญหา ดังนี้

โย สาคโร ว รุจิโร รวิ วา ภาโต
 พุรหุมาสุรามลีโรมณิธมฺชาโต,
 โลกคฺคฺปุชฺนิมฺมชุกโร สุธิตโต
 โตเสติ โส นรโลเก วรธมฺมทโส.[๕๙๕]
 เอโส ธนญฺชยมหาปุริโส น อญฺโณ
 พุทฺโธ สพฺพญฺญ ปวโร อิติ โลกนาโถ,
 ปญฺญาปชฺโชโต ชลิตโต วิสารโท
 ปภฺงฺกโร ติมวิโนทยนฺโต,
 ยถา วิญญฺปุปายามคฺคฺวิจฺจาโร
 เอวํ วตฺถุ ธาเรยฺย คณฺหนฺตฺ จ.[๕๙๖]^{๓๙}

^{๓๖} คำแนะนำ , คำสั่งสอน.

^{๓๗} ป. หลงสมบุญ, พจนานุกรมบาลี-ไทย, หน้า ๓๒๖.

^{๓๘} มงคล. พุ, หน้า ๔๗๖.

^{๓๙} โลกเนยย : คาถาที่ ๕๙๕ - ๕๙๖.

ผู้ใดดงาม ดุจสาคร สว่างรุ่งเรือง ดุจพระ—
 อาทิตย มีเสียงและรัสมิ์ดุจพรหม มีธรรมดุจแก้วมณี—
 เกิด มีความรู้ดี เพราะทำเหตุตรงคือนิยมบูชาบุคคล—
 ผู้เลิศในโลก, ผู้นั้นอาจให้ธรรมอันประเสริฐ ย่อมทำให้
 นรชนในโลกยินดีได้. ผู้นั้นคือ ธนัญชัยมหาบุรุษ หาใช่
 ใครอื่นไม่ เป็นพระลัทธิปัญญพุทธเจ้า ผู้ประเสริฐ เป็น
 ที่พึ่งของชาวโลก ดังกล่าวมานี้ มีปัญญาสว่าง—
 รุ่งเรือง แก้วกล้า ทำสรรพสิ่งให้สว่าง กำจัดความ—
 มืดได้ พิจารณาหนทางอันนำสัตว์ไปสู่การตรัสรู้ได้
 ฉันท, ขอสาธุชนพึงทรงจำ และเรียนเอาเรื่องนี้
 ฉันทนั้นเกิด.

สุชีพ ปุณฺณานุภาพ ให้ทรศนะไว้ว่า^{๔๐}

"ในอรรถกถาแสดงด้วยว่า ผู้นั้นผู้นี้กลับชาติมาเกิดเป็นใครในสมัยพระพุทธเจ้า แต่
 ในบาลีพระไตรปิฎกกล่าวถึงเพียงบางเรื่อง เพราะฉะนั้น สารสำคัญจึงอยู่ที่คุณงามความดีและ
 อยู่ที่คตินิธิธรรมในนิทานนั้น ๆ"

๒.๒.๔ จุดมุ่งหมายในการแต่ง

การแต่งคัมภีร์โลกเนยยปกรณ์ ผู้วิจัยสันนิษฐานว่า ผู้แต่งมีจุดมุ่งหมายดังนี้

๑) ผู้แต่งมุ่งจะสอนนิทานแบบอิงธรรมะ เพื่อให้ผู้ศึกษาได้เข้าใจในหลักธรรมคำสั่ง
 สอน ทั้งที่สามารถนำเอาไปใช้ในชีวิตประจำวันได้ และนำเอาไปเป็นแนวทางแห่งการปฏิบัติเพื่อ
 คุณธรรมเบื่องสูงยิ่งขึ้นไป ดังตัวอย่าง

สำหรับใช้ในชีวิตประจำวัน เช่น

"คนเราถึงมีความสามารถ แต่ไม่มีเพื่อน ถึงมีฤทธิ์เดช จักทำอะไรได้
 ฉันท, ไฟที่ลุกโพลงในที่อับลมย่อมสงบลงเองทีเดียว ฉันทนั้น คนที่มีเพื่อน
 ถึงทำประตูปให้ดับไป ไม่มีเสื่อมสิ้นทีเดียว เหมือนไฟไหม้ป่ามีลมเป็นเพื่อน
 โหมกระพืออยู่ ฉันทนั้น มิตรที่ร่ำรวยทรัพย์ บุตร ภรรยา พร้อมสหาย
 ก็คบหาเขา ผู้ซึ่งมีประโยชน์นั้น เพราะประโยชน์อย่างใหญ่มหาศาล มีอยู่
 ในโลก. ถ้าไม่สามารถมีทรัพย์เลย ถึงจะมีประโยชน์อยู่ก็ตาม ความสงสัย
 จึงเป็นสิ่งที่เขารู้ได้ทุกอย่างเอง เหมือนไฟรุ่งเรืองอยู่ในมือ ฉันทนั้น".^{๔๑}

^{๔๐} สุชีพ ปุณฺณานุภาพ, พระไตรปิฎก ฉบับสำหรับประชาชน, หน้า ๖๑๔.

๒) เป็นแนวทางแห่งการปฏิบัติเพื่อคุณธรรมเบื้องสูงยิ่งขึ้นไป เช่น

พระมหาลัตวี เมื่อจะรับพร จึงได้กล่าวคาถาทั้งหลายว่า

"ข้าแต่ท้าวลัทธิ ผู้เป็นอิสระแห่งภูตทั้งปวง ถ้าท่าน
จะให้พรแก่เราไซ้, ขอเหล่าคนชั่ว อย่าพึงเข้าใกล้เรา
หรือขอเราจงระลึกถึงแต่สิ่งที่เป็นกุศล. ขอเราพึงห้าม
ตนจากกามคุณ ๕ พึงอุตสาหะทำกามคุณเหล่านั้น
ให้เป็นความเพียร, เราขอเรียนอาพร ๔ ประการ
เหล่านั้น เราจะทำให้ท่านประทานแก่เรา".

ท้าวเทวราช พึงคาถานั้นแล้ว เมื่อจะให้พร จึงกล่าวคาถาว่า

"ท่านปรารถนาพรใดที่มีอยู่, เราจะให้พรทั้ง ๔ ประการ
นั้น แก่ท่าน, เมื่อใดท่านตรัสรู้สิ่งที่ท่านรู้ทั้งปวง เมื่อนั้น
เราขอบรรพชาในศาสนาของท่านด้วยเถิด".^{๔๒}

๓) เพื่อใช้เป็นที่ยึดเหนี่ยวทางจิตใจ เช่น

การบูชาพระพุทธรูปทำให้มีเดชมาก, การบูชาพระธรรมทำให้มีปัญญามาก, การ
บูชาพระสงฆ์ทำให้มีโชคมาก, การบูชาเหล่านั้นแล ย่อมมีอยู่ในโลก. เพราะเหตุนี้ ผู้ใด จึง
ประสบความสุขเป็นอันมากในสัมปรายภพ, เพราะฉะนั้น จึงควรบูชาพระรัตนตรัยอย่างเดียว^{๔๓}

๒.๒.๕ วิธีการเสนอเนื้อหา

เนื้อหาที่ใช้ในการนำเสนอของคัมภีร์โลกเนยปรกณ์นี้ ผู้แต่งจะเน้นเนื้อหาไปทาง
พุทธปัญญาและการแก้ปัญหาโดยอาศัยพุทธปัญญาเป็นส่วนใหญ่ดังนี้

๑) การตอบปัญหาโดยวิธีพุทธปัญญา ดังนี้

- สิ่งที่เป็นสุจริตธรรม ผู้แต่งคัมภีร์โลกเนยปรกณ์แสดงไว้ดังนี้
เขาไม่เชื่อเชิญ แลขึ้นเรือนเขา ๑ , เขาไม่ถาม
แลพูด ๑ , ขอบยกยอปอปั้นตนเอง ๑ , ๓ อย่างนี้
เป็นลักษณะของคนชั่ว^{๔๔}

^{๔๑} โลกเนย : คาถาที่ ๗ - ๑๐.

^{๔๒} โลกเนย : คาถาที่ ๕๙๒ , ๕๙๓.

^{๔๓} โลกเนย : หน้า ๔๒๙ , โลกเนยปรกณ์แปล หน้า ๖๙๓.

^{๔๔} โลกเนย : คาถาที่ ๓๑.

– สิ่งที่เป็นปัญหาควรพยากรณ์ ผู้แต่งคัมภีร์โลกเนยปรกณ์ ได้แต่งไว้ดังนี้

"ปลูกต้นไม้ชนิดใด ? จัดเป็นสัตบุรุษ, ต้นไม้ชนิดใด ? จัดเป็นอสัตบุรุษ, บุญ ตั้งอยู่อย่างไร ?, บาปตั้งอยู่อย่างไร ?, รักษาอะไร ? บังเกิดความเจริญแก่ตน, รักษาอะไร ? เป็นภาระ, คบหาคนเช่นไร ? จัดเป็นคุณ, คบหาคนเช่นไร ? จัดเป็นโทษ, อุบัติฎากใคร ? จัดเป็นสุข, อุบัติฎากใคร ? จัดเป็นทุกข์, ความอย่างไร ? จัดเป็นสุภาสิต, ทุพภาสิตเช่นไร ? จัดว่าพินาศ, ท่านทราบ ความเหล่านี้ทั้งหมด, จงบอกปัญหาที่เราถามด้วยเถิด".

"ปลูกต้นไม้พรวัว จัดว่าปลูกไม้สัตบุรุษ, ปลูกไม้พิษ ชื่อว่าปลูกไม้อสัตบุรุษ, ตั้งโรงอุโบสถ ชื่อว่าตั้งบุญ, ตั้งตุ่มสุรา ชื่อว่าตั้งบาป, เลี้ยงญาติ บังเกิดความเจริญ, เลี้ยงสัตว์ของเลี้ยง จัดเป็นหายนะ, คบสัตบุรุษ จัดเป็นคุณ, คบอสัตบุรุษ จัดเป็นโทษ, อุบัติฎากพระรัตนตรัย จัดเป็นความสุข, ล่องลงบรรพบุรุษ และอุบัติฎากแม่มดจัดเป็นทุกข์, ความจริง จัดเป็นสุภาสิต, มุสาวาท จัดเป็นทุพภาสิต นำความฉิบหายมาให้, ปัญหา ๑๒ ประการเหล่านี้จัดเป็นประโยชน์ที่บัณฑิตพึงรู้".^{๔๕}

๒) เนื้อหา : ผู้แต่งมีวิธีการตั้งและตอบปัญหา ดังนี้

– ตั้งปัญหาก่อนแล้วตามแก้ที่หลัง เช่น การถามวิตักกปัญหาข้อที่ ๒ เกี่ยวกับ "ลูกฟักเขียวที่อาศัยเครือรากเส้นเดียวจึงเจริญเติบโตใหญ่ขึ้นตามลำดับ เครือวัลย์นั้นก็หาได้ขาดไม่ ถึงจะมีลูกใหญ่กว่าเครือก็ตาม เพราะเหตุใด เครือวัลย์จึงไม่ขาด" เป็นการนำเสนอปัญหาไปเพื่อให้ผู้อื่นนำไปขบคิดก่อน แล้วตามไปเฉลยที่หลัง ดังนี้ "ผลฟักเขียวอุปมาดังพระนคร, ขอบเขตเป็นเช่นพื้นที่ของพระนครนั้น ,เมื่อดฟักเขียวเป็นเช่นกับราชสมบัติ ,ทรัพย์สมบัติเป็นเช่นกับเนื้อฟักเขียว ,ส่วนเถาฟัก เป็นเช่นกับพระราชา ,เมื่อใด พระราชา สวรรคต ,เมื่อนั้นแว่นแคว้น โภคสมบัติ เหล่าเสนาผู้แกล้วกล้า ก็พินาศไปด้วยดังนี้

– ตั้งปัญหาแล้วเฉลย เช่น การตั้งปัญหา โดยยกเอาเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นเฉพาะหน้า ดังตัวอย่าง คือ งามและพังพอนที่กัดกันจนตาย แล้วตั้งคำถาม อะไรโกรธร้ายที่สุดบางคนตอบว่า

^{๔๕} โลกเนย : คาทาที่ ๔๑๘-๔๒๓ ,โลกเนยปรกณ์ แปล หน้า ๖๗๕.

างู บางคนตอบว่าข้างตม้น บางคนตอบว่าราชสีห์ แต่ธัญชัยบัณฑิตตอบว่าพระราช โกรธแล้วดุร้ายที่สุด

– ลักษณะเด่นอีกประการหนึ่งของคัมภีร์โลกเนยปกรณ์ คือ มีการแต่งสรุปจบในแต่ละบทแต่ละกัณฑ์

– ก่อนจบสุดท้าย ชี้ให้เห็นถึงอันสงส์ของการสร้างความคิด การแต่งคัมภีร์โลกเนยปกรณ์ที่มีเนื้อหายาว และสมบูรณ์ ทำให้คัมภีร์โลกเนยปกรณ์ มีลักษณะเป็นวรรณกรรมเรื่องยาวแฝงไว้ด้วยคติธรรม

๒.๒.๖ ที่มาของเนื้อหา

คัมภีร์โลกเนยปกรณ์นี้ ผู้วิจัยเห็นว่าผู้แต่งได้คัดลอกเอาเนื้อหา มาจากหลายแห่งเท่าที่ผู้วิจัยได้ค้นพบมี ๔ แหล่ง คือ

๑. พระไตรปิฎก
๒. อรรถกถา
๓. อัมมปทัฏฐกถา
๔. โคลงโลกนิติ

เปรียบเทียบคัมภีร์โลกเนยปกรณ์ที่คัดลอกเอาเนื้อหา มาจากในพระไตรปิฎก และอัมมปทัฏฐกถา ภาค ๑ เช่น

พระไตรปิฎก ,อัมมปทัฏฐกถา :

"อนิจจา วต สงฺขาร"	อุปปาทวยธมฺมิโน,
อุปปชฺชิตฺวา นิรุชฌนฺติ	เตสํ รูปสโม สฺสุโข. ^{๔๖}

คัมภีร์โลกเนยปกรณ์ :

"อนิจจา สพฺพสงฺขาร"	อุปปาทวยธมฺมิโน,
อุปปชฺชิตฺวา นิรุชฌนฺติ	เตสํ รูปสโม สฺสุโข. ^{๔๗}

^{๔๖} ที.มหา.(บาลี) ๑๐/๑๔๗/๑๘๑ ,ส.ส.(บาลี) ๑๕/๒๕/๘ ,ส.น.(บาลี) ๑๖/๔๕๙/๒๒๗ ,พ.ชา.(บาลี). ๒๗/๙๕/๓๑ ,ธมฺม, ป, หน้า ๖๒.

^{๔๗} โลกเนยฺย : คาทาที่ ๔๓๖ ,๔๕๕.

ในคัมภีร์โลกเนยยปกรณ์ได้ยกเอาคานานี้มาจากพระไตรปิฎก และอัมมปัทฏฐกถา ต่างกันตรงที่ พระไตรปิฎกและอัมมปัทฏฐกถา เป็น **วต สงขาร** ส่วนในคัมภีร์โลกเนยยปกรณ์ เป็น **สพฺพสงขาร**

เปรียบเทียบคัมภีร์โลกเนยยปกรณ์ที่คัดลอกเอาเนื้อหา มาจากในอรรถกถา เช่น
อรรถกถาโมหสถชาดก : "...ก็บ้านทั้ง ๔ คือ บ้านชื่อทักษิณวรมัชฌคาม ๑ ปัจฉิมว

มัชฌคาม ๑ อุตตรวรมัชฌคาม ๑ ปาจิณวรมัชฌคาม ๑ มีอยู่ที่-
ประตูทั้ง ๔ แห่งกรุงมิถิลา ในบ้านทั้ง ๔ นั้น เศรษฐีชื่อสิริวิมล
อยู่ในบ้านชื่อปาจิณวรมัชฌคาม ภรรยาของเศรษฐีนั้นชื่อสุนนาเทวี
วันนั้นพระมหาสัตว์จุติจากดาวดึงส์พิภพ ถีอปฏิสนธิในครรภ์แห่งนาง
สุนนาเทวี ในเวลาที่พระราชาทรงพระสุบิน เทพบุตรอีกพันหนึ่งจุติ
จากดาวดึงส์พิภพ ถีอปฏิสนธิในตระกูลแห่งเศรษฐีใหญ่น้อยในบ้านนั้น
นั้นเอง ฝ่ายนางสุนนาเทวีคลอดบุตรมีพรรณดุจทองคำ โดยกาลล่วง
มาได้ ๑๐ เดือน..."^{๔๘}

คัมภีร์โลกเนยยปกรณ์ : "...พระองค์ได้มีบ้านล้วนตั้งอยู่ ๔ ตำบลที่ประตูพระนครทั้ง ๔
คือ ประตูทิศปาจิณคาม ประตูทิศทักษิณคาม ประตูทิศปัจฉิมคาม
ประตูทิศอุตตรคาม. บรรดาประตูพระนครเหล่านั้น ประตูทางทิศปาจิณ-
คาม ธัญชัยเศรษฐีอาศัยอยู่, ประตูทางทิศทักษิณคาม วิศาลเศรษฐี
อาศัยอยู่, ประตูทางทิศปัจฉิมคาม สัจเศรษฐีอาศัยอยู่, ประตูทางทิศ
อุตตรคาม สัทธสณเศรษฐีอาศัยอยู่. เศรษฐีแต่ละท่าน ต่างก็มีบริวาร
คนละ ๕๐๐ คน บรรดาเศรษฐีเหล่านั้น ธัญชัยเศรษฐีได้มีอัคร-
ชายา นามว่าสุขุมาลี. ในเพลากลางวันหนึ่ง พระโพธิสัตว์เสด็จ-
เคลื่อนจากภพดาวดึงส์มาถีอเอาปฏิสนธิ ในท้องของนาง. เทพบุตรอีก
๕๐๐ เหล่าอื่นอีกต่างก็พากันลงมาถีอปฏิสนธิ ในเรือนเศรษฐี ๕๐๐
หลัง ในปาจิณคามนั้นเช่นกัน..."^{๔๙}

^{๔๘} มหามกุฏราชวิทยาลัย พิมพ์เนื่องในวโรกาส ครบ ๒๐๐ ปี แห่งพระราชวงศ์จักรี กรุงเทพมหานคร - โกลินทร์ พุทธศักราช ๒๕๒๕, **พระสูตร และอรรถกถา** แปล **พุทธทศนิกาย ชาดก** เล่มที่ ๔ ภาคที่ ๒, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : พิมพ์ที่โรงพิมพ์มกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๖), หน้า ๓๒๘.

^{๔๙} โลกเนยยปกรณ์ แปล หน้า ๓.

ในคัมภีร์โลกเนยยปกรณ์ได้ยกเอาเนื้อหาส่วนนี้มาจากอรรถกถาต่างกันตรงที่ อรรถกถา : กรุงมิลลา เศรษฐีชื่อสิริวัฒกะ ภรรยาชื่อสุนาเทวี พระมหาสัตว์จติจากดาวดึงส์พิภพ ถือปฏิสนธิในครรภ์พร้อมเทพบุตรอีกพันหนึ่ง ส่วนในคัมภีร์โลกเนยยปกรณ์ ไม่กล่าวถึงพระนคร เศรษฐีชื่อธัญชัย ภรรยาชื่อว่าสุขุมาลิ พระโพธิสัตว์เคลื่อนจากภพดาวดึงส์มาถือนาถปฏิสนธิในครรภ์พร้อมเทพบุตร ๕๐๐

เปรียบเทียบคัมภีร์โลกเนยยปกรณ์ที่คัดลอกเอาเนื้อหา มาจากอัมมปทัฏฐกถาภาค ๑ เช่น

อัมมปทัฏฐกถา : "ผล เว กทลี หนุตี ผล เวพุ, ผล นพ,
สกุภาโร กาปุริส หนุตี คพโก อสุตตริ ยถา"ติ.^{๕๐}
คัมภีร์โลกเนยยปกรณ์ : ผล กทลีโน หนุตี เวพุ หนุตี ผล นพ,
ลาโก กาปุริส หนุตี อธิ โลเก ปรตถ วา"ติ.^{๕๑}

ในคัมภีร์โลกเนยยปกรณ์ได้มีเนื้อหาส่วนนี้คล้ายกับอัมมปทัฏฐกถาภาค ๑ ต่างกัน

ตรงที่ อัมมปทัฏฐกถา : "...เว กทลี..... ผล เวพุ,.....
สกุภาโร..... คพโก อสุตตริ ยถา"ติ.
ส่วนในคัมภีร์โลกเนยยปกรณ์ :

.....กทลีโน..... เวพุ หนุตี,.....
ลาโก..... อธิ โลเก ปรตถ วา"ติ.

เปรียบเทียบคัมภีร์โลกเนยยปกรณ์ที่มีเนื้อหาปรากฏคล้ายในโคลงโลกนิติ เช่น

โคลงโลกนิติ :	(๑๕๗) ดูข้าดูเมื่อไฉ่	การหนัก
	ดูมิตรพวงศารัก	เมื่อไร
	ดูเมียเมื่อไฉ่จัก	จวนชีพ
	อาจจู้จู้จิตไว้	ว่าร้ายฤาดีฯ ^{๕๒}

^{๕๐} อัมม. ฉ. หน้า ๒๓.

^{๕๑} โลกเนยย : คาถาที่ ๖๓.

^{๕๒} กรมศิลปากร, ประชุมโคลงโลกนิติ, หน้า ๑๐๖.

คัมภีร์โลกเนยปกรณ์ : "ชาเนยเย เปสเย ภจเจ พนธวมปี ภโยคเม,
 อปทาสุ ตถา มิตเต ทารญจ วิวากุขเย"ติ.^{๕๓}
 "คนฉลาด จะรู้จักอำมาตย์ดีหรือชั่ว ต่อเมื่อใช้สอยทำงาน,
 จะรู้จักเฝ้าพันธุ์พวกพ้อง ว่าเป็นคนดีหรือเลว รู้ได้เมื่อภัยมาถึงตัว,
 จะรู้จักมิตรดีหรือชั่ว รู้ได้เมื่อสิ้นทรัพย์, จะรู้จักเมียว่าเป็นคนดี
 หรือชั่ว รู้ได้เมื่อสิ้นโภคะสมบัติแล้ว".

๒.๒.๗ คติความเชื่อ

คติความเชื่อซึ่งเป็นสิ่งที่เชื่อถือกันมาในสมัยนั้น ผู้แต่งคัมภีร์โลกเนยปกรณ์มีวิธี
 การดังนี้ คือ

๑) ความเชื่อเกี่ยวกับการกิน ผู้คนสมัยนั้นมักจะถือความเชื่อเกี่ยวกับโภชนาการเป็น
 สำคัญ เช่น

การหันหน้าไปของคนจะบริโภคนอาหาร บ่ายหน้าไปทิศบูรพา
 อายุจะเจริญ, บ่ายหน้าไปทางทิศทักษิณ จะมีทรัพย์, บ่ายหน้าไปทิศ
 ปัจฉิม จะมียศ^{๕๔}

๒) ความเชื่อเฉพาะคน เฉพาะกลุ่ม เกี่ยวกับคนดีของผู้คนในยุคนั้น คือ
 – เชื่อว่า คนเกียจคร้านเป็นคนดี เป็นความเชื่อของผู้มักเกียจคร้านทำงาน
 ดังนี้

ใคร ที่ลุกขึ้นแต่เช้า ล้างหน้า เคี้ยวไม้สีฟัน อาบน้ำชำระล้างแล้วกินอาหาร
 อย่างดี หลับบนที่นอนอย่างดี ลูบไล้ด้วยเครื่องไฉมีกลิ่นหอม คล้องพวงดอกไม้หอมประดับด้วย
 เครื่องแต่งตัวทุกอย่าง พลิกกลับไปกลับมาด้วยอริยาบททั้ง ๔ อย่างมีความสุข อย่าได้ทำการ-
 งาน มีกสิกรรมและพานิชกรรมเป็นต้น, คนผู้มีความเกียจคร้านนั้น เชื่อว่าเป็นสาธุชนคนดี^{๕๕}

– เชื่อว่า คนที่ไม่รู้บาปบุญคุณโทษเป็นคนดี เป็นลักษณะของคนอกตัญญู ดังนี้
 ผู้ที่ประสัจจะดูรูปด้วยจักขุ มีจิตคิดอย่างใด ก็ประพฤติเช่นนั้น, ผู้ที่ประสัจจะ
 ฟัง มีจิตคิดจะฟังอย่างใด ก็ประพฤติเช่นนั้น, ผู้ที่ต้องการจะสูดกลิ่นใดก็ประพฤติตามกลิ่นนั้น,

^{๕๓} โลกเนย : คาทาที่ ๒๐.

^{๕๔} โลกเนย : คาทาที่ ๘๓.

^{๕๕} โลกเนย : หน้า ๑๔๒ ,โลกเนย แปล หน้า ๕๔๓.

ผู้ที่ต้องการบริโภครสใด ก็ประพติเช่นนั้น, ผู้ที่ต้องการจะสัมผัสสิ่งใดก็ประพติด้วยสัมผัสนั้น, ผู้ที่ไม่รู้บาปบุญคุณโทษ จัดว่าเป็นสาธุชนคนดี^{๕๖}

– เชื่อว่า คนที่ดูร้ายเป็นคนดี เป็นลักษณะของคนขาดขันติธรรม ความยับยั้งชั่งใจ ไม่อาจอดทนต่อคำเลียดสี กระทบกระทั่งได้ ดังนี้

คนที่ด่าเก่ง ปากเก่ง ทบตีคนอื่นไปทั่ว กล่าวข่มขี้ย่ำยีทุกคน สามารถจะให้ตนได้รับชัยชนะเหนือคนอื่น เชื่อว่า สาธุชนคนดี^{๕๗}

๒.๒.๘ หลักธรรม

คัมภีร์โลกเนยยกัณฐ มีสำนวนที่มาหลายแห่ง แต่ละแห่งล้วนแทรกหลักธรรมเข้ามาเป็นนิทรรศนะ ดังนี้

๑) หลักธรรมของผู้สมควรเรียกว่าเป็นบัณฑิตได้ ต้องมีลักษณะดังนี้

"ท่านผู้ฉลาดทั้งหลาย กล่าวว่า ปัญญาแล ประเสริฐที่สุด

ดุจดวงจันทร์ราชาแห่งนักษัตร ประเสริฐกว่าดาวทั้งหลาย

ศีล สิริ และเมธีธรรมของสัตบุรุษ ย่อมเป็นไปตามบุคคลผู้มีปัญญา".^{๕๘}

ปกติผู้เป็นบัณฑิต มักจะมองเห็นปัญญาเป็นสิ่งสำคัญยิ่งกว่าสิ่งอื่นใด เพราะผู้มีปัญญามักจะหาทรัพย์ หรือหาทางแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นทั้งแก่ตนเองและผู้อื่นได้ ดังนั้น ท่านจึงสรรเสริญปัญญาว่า เป็นสิ่งประเสริฐที่สุดสำหรับมนุษย์

๒) หลักธรรมของผู้รักธรรมยิ่งชีวิต ย่อมสละชีวิตเพื่อรักษาธรรมให้คงอยู่

พึงสละทรัพย์เพื่อรักษาอวัยวะ ,เมื่อจะรักษาชีวิต

พึงสละอวัยวะบางส่วน ,นรชนเมื่อจะรักษาธรรม

พึงสละกระทั่งอวัยวะ ทรัพย์ และแม้กระทั่งชีวิต

ทุกอย่างเสียได้^{๕๙}

ผู้เป็นสัตบุรุษ มักจะรักธรรมยิ่งกว่าชีวิต ถึงทรัพย์สิ้นจะหมดไป ร่างกายจะพินาศไป เพื่อให้ธรรมดำรงอยู่ จึงยอมสละได้แม้ชีวิตตน

^{๕๖} โลกเนยยกัณฐ : หน้า ๑๔๓ ,โลกเนยยกัณฐ แปล หน้า ๕๔๓.

^{๕๗} โลกเนยยกัณฐ : หน้า ๑๔๓ ,โลกเนยยกัณฐ แปล หน้า ๕๔๔.

^{๕๘} โลกเนยยกัณฐ : คาทาที่ ๔๔ และ ๔๙๐.

^{๕๙} โลกเนยยกัณฐ : คาทาที่ ๕๐๓.

- ๓) หลักธรรมของผู้ฉลาดเลือกคบคน อันเป็นลักษณะของสัตบุรุษ
 ข้าแต่ราชา คนเกียจคร้านไม่ใช่คนดี คนจดจำไม่ได้
 ก็ไม่ใช่คนดี, คนโกรธก็ไม่ใช่คนดี บัณฑิตกล่าวกันอย่างนี้^{๖๐}

ผู้เป็นสัตบุรุษมักคบหาสมาคมกับสัตบุรุษ ปราณูชนมักคบกับปราณูชน บัณฑิตมัก
 คบกับบัณฑิต อสัตบุรุษมักคบกับอสัตบุรุษ ดังนั้น วิญญูชนพึงเว้นคนเกียจคร้าน คนสุตะน้อย
 และคนมักโกรธ เป็นต้นเสียให้ไกล

- ๔) หลักธรรมของชาติผู้ดีมีสกุล อันแบ่งบอกรรยามารยาท
 มารยาทส่อตระกูล, ถ้อยคำ ท่านกล่าวว่าส่อ—
 ประเทศชาติบ้านเมือง, ความเกี่ยวเนื่องส่อความรัก
 โภชนะที่ออกมาส่อว่าเลวหรือประณีต^{๖๑}

ชาติผู้ดีมีสกุลมักมีจรรยา มารยาท ถ้อยคำที่เป็นเหตุนำความเจริญใจมาให้ ถึง
 ความคุ้นเคยกันมักแสดงให้เห็นถึงความเคารพรักกัน แม้อาหารที่รับประทานเข้าไปยังส่อให้เห็น
 อุปนิสัยการบริโภค

- ๕) หลักสัจธรรม อันเป็นผลมาจากกรรมดี กรรมชั่วที่ตัวทำ
 คนเราได้ชื่อเสียง เพราะกรรม, เสวยยศ เพราะกรรม,
 ความเสื่อมจะมีก็เพราะกรรม, จะถูกจองจำเพราะฆ่าเขา,
 คนรู้เหตุแห่งกรรมเป็นต่าง ๆ แล้ว เพราะฉะนั้น พึงเว้น
 กรรมเสีย, คำว่า 'กรรม' จะไม่มีในโลกอีกต่อไป^{๖๒}

เหล่าสรรพสัตว์ที่ดำรงอยู่ในโลก จะประสบกับสุขหรือทุกข์ ล้วนเป็นผลมา
 จากกรรมที่ตัวทำทั้งสิ้น ถ้าทำกรรมดี มักได้รับผลดี หากทำกรรมชั่วแล้ว มักประสบกับทุกข์
 อยู่ร่ำไป

^{๖๐} โลกเนยย : คาทาที่ ๔๕.

^{๖๑} โลกเนยย : คาทาที่ ๔๖.

^{๖๒} โลกเนยย : คาทาที่ ๒๓๐.

๒.๒.๙ ลักษณะการประพันธ์

คัมภีร์โลกเนยยปกรณ์ มีความยาวถึง ๔๑ กัณฑ์ มีลักษณะการประพันธ์ ๒ แบบ คือ

๑. การประพันธ์เนื้อเรื่อง

๒. การประพันธ์คาถา

๑. การประพันธ์เนื้อเรื่องมี ๓ ลักษณะ คือ

๑. ลักษณะการประพันธ์เป็นร้อยแก้ว เช่น ยสุมิณฺหิ สมเย พุทฺโธ ภควา สายนฺหสมเย ปฏิสลฺลนา วุฏฺฐิตฺตํ สุตฺตรตฺตนิรฺวชิตปวฺรวิมลลิตฺตมฺมาสเน นินฺนโน สพุพ-
โลกสฺส ปวฺร ธมฺมเทสนํ ปวตฺเตสิ. เทสนาปรีโยสาเน ลิงฺคาลเสฏฺฐํ สปริวาริ อคฺคผลํ
ปาปุณฺนิ เสสปริสา พหุ โสตาปตฺติผลาทีนํ สมฺปาปุณฺณํ. ตสฺมี ขณฺเ อายสฺมา อานนฺโท
ภควโต พหุคณฺเ นิเวเทสิ "อจฺฉริยํ ภนฺเต, อภฺตํ ภนฺเต, พุทฺโธ นาม มิจฺฉาทิฏฺฐิกานํ นิพฺพ-
พิเสวนํ กาคฺคํ สมตฺถิโก โหติ"ติ.

ข้อความที่เป็นร้อยแก้ว บางแห่งท่านแต่งเป็นประโยคกริยาประธานัย เช่น

กมุโท ปน รณฺโณ มหาวินิจฺฉยโมณมิตฺวา ราชา นํ สมฺปฏิจฺฉิตฺวา.

บางแห่งท่านแต่งเป็นประโยคในที่ไม่ควรแต่ง เช่น

โก ปุจฺฉติ เทสิโต, ควรเป็น เกน ปุจฺฉิตฺเตน เทสิโตติ

การใช้ศัพท์นามอวุตตกรรมที่แปลว่า ซึ่ง สัมพันธ์เข้ากับศัพท์นามที่ประกอบด้วย ยุ
ปัจจัย ท่านไม่นิยมแต่งอวุตตกรรมให้มีรูปเป็นณัฐวิภัตติ คงแต่งให้มีรูปเป็นทุตยวิภัตติ เช่น
ตสฺมา อมฺหากมิมสฺส อตฺถํ ปณฺชิตานํ ปุจฺฉนฺตถาย คมิสฺสสํ,

ในคัมภีร์เดียวกัน ท่านใช้ศัพท์ที่มีรูปต่างกัน แต่มีความหมายแทนกันได้ เคเห ก็
มีไช้ คาเม, ขเร ก็มีไช้

ท่านนิยมใช้ศัพท์สนธิและไม่สนธิทั้ง ๒ แบบ เช่น ภูตปุพฺพํ ภิกฺขเว อินฺทปตฺต-
นคเร ธนฺนชยโกรพฺยราชา นาม รชฺชชกการสิ. ภูตปุพฺพํ ภิกฺขเว อินฺทปตฺตนคเร ธนฺนชย-
โกรพฺยราชา นาม รชฺชํ การสิ, อถ โข आयสฺมา อานนฺโท ภควนฺตํ เอตทโวจ.

ท่านใช้คำว่า โก แทนคำว่า โกจิ เช่น โก อตฺถํ ภาตฺตุํ สกฺกญฺเยย.

๒. ลักษณะการแต่งเป็นร้อยกรอง ท่านนิยมแต่งเป็นปัฐยาวัตรฉันทโดยมาก แต่
มีแต่งเป็นฉันทอื่นบ้างเพื่อแสดงให้เห็นถึงความรู้ความสามารถของผู้แต่ง ลักษณะการแต่งปัฐยา
วัตรฉันท มีแต่งแบบธรรมดาทั่วไป เช่น

"อสหาโย สมตโกปี	เดชสี ก็ กริสุสติ,
นิวาเต ชลิตอ อคฺคิ	สยเมโวปสมฺมติ.[๗]
อคฺคิโน ทหโต ทายํ	สขา ภวติ มาลุโต,
เอวํ ปทีปํ นาเสติ	ขิณฺณตฺเถว พนฺธโว.[๘]
ธนฺทึนํ จชฺเช มิตฺโต	ปุตฺตทารสํโหเร,
ตํ อตฺถวณฺตํ นิสฺสวนฺติ	อตฺถโก โลเก มหาสขา.[๙]
ยทิ นตฺถสฺส สมตโก	อตฺถสฺสปี จ วิชฺชเต,
หตฺถตฺถํ นุ ภเว ตสฺส	สพฺพญฺญตฺตํ น สํสโย"ติ.[๑๐]

บางครั้งมีแต่งเล่นคำบ้าง เช่น

"วาเจเน อปฺปลาโก วา	วาเจเน ธนฺวา ลียา,
วาเจเน ปุตฺตํ นาเสติ	วาเจเน ภริยํ ภเช.[๖๔]
วาเจเน ภยํ มคฺคิโค เต	วาเจเน อหุจฺจํ ฉินฺนํทฺย,
วาเจเน อตฺตํ หนฺติ	วาเจเน ลภิตฺวา ลาภโก.[๖๕]
วาเจเน วฑฺฒเต ปุตฺตํ	วาเจเน วฑฺฒเต ภริยํ,
วาเจเน จ สมนํ โทสํ	วาเจเน จคฺคสํสฺสํทฺธิโย.[๖๖]
วาเจเน สฺสขมคฺคิโค เต	วาเจเน ทฺถคฺคตฺถิ คโต,
วาเจเน สฺสคตฺถิ คโต	วาเจเน พลํ ชาเปติ.[๖๗]
วาเจเน นิพฺพตฺถิ คโต	วาเจเน วิสฺสุทฺธิ คโต
ตสฺมา จ ปณฺธิโต โปโส	สญฺญมํ วจฺนํ ฐาณ"ติ.[๖๘]

๓. ลักษณะการแต่งเป็นร้อยแก้วผสมร้อยกรอง แต่งโดยการแสดงเป็นเนื้อเรื่องแบบ
ถาม—ตอบ แล้วผู้เป็นคาถา เช่น ตทา เอโก เสโน "อยมฺลฺลโก อตฺถิสฺสโร มหพฺพลโธ อมฺหากํ
ราชา ภวิตฺตํ ยุตฺโต"ติ อาห. สพฺเพ "สาธฺว"ติ สมนฺปฏิจฺฉิสฺส. ตทา มหากาโก นิวาเรตฺถกาโม
เอวมาห

"สพฺเพหิ กิร ฌาตฺติหิ	โกสิโย อิสฺสโร กโต,
สเจ ฌาตฺติหิณฺญาโต	ภณฺเวยยาม เอกวาจิกนฺ"ติ.[๖๙]

สพฺเพ มหุลลสฺสกุณา อนฺุชานาเปนฺตา อาหํสุ

"ภณ สมนํ อนฺุญญาโต	อตฺถํ ธมฺมญฺจ เกวลํ,
สนฺติ หิ ทหฺรา ปกฺขี	ปญฺญาวนฺโต ชุตินฺธรา"ติ.[๗๐]

กาโก อาห

"น เม รุจจติ ภทฺทํ โว อุลลสฺสากิเสจัน,
อภุทฺธสฺส มุขํ ปสฺส กุทฺโธ โส ก็ กริสฺสตี"ติ.[๑๖๙]

สพฺเพ เต "สจฺจเมวา"ติ วทิสฺส. ตทา เอโก คิขุณฺณมหาสกุณฺโณ "มหากาโก ปน
อติสฺสโร มหพฺพโล อมฺหากํ ราชา ภวิตุํ ยุตฺโต"ติ อาห. สพฺเพ "สาธู"ติ สมฺปฏิจฺจนฺติ.
มหาอุลฺลโก อาห

"สพฺเพหิ กิร ฅาตีหิ จณฺหาโล อิสฺสโร กโต,
สเจ ฅาตีหิณฺณฅาโต ภณฺเวยยาเมกาวาจิณฺ"ติ.[๑๗๐]

มหาสกุณฺนา อาหิสฺส

"ภณฺ สมนฺม อนฺนุฅาโต อตถํ ธมฺมญฺจ เกวลํ,
สนฺติ หิ ททรา ปกฺขี ปณฺณาวนฺโต ชุตินฺธรา"ติ.[๑๗๑]

อุลฺลโก อาห

"น เม รุจจติ ภทฺทํ โว กากสฺส อภิเสจัน,
อนิสฺสโร อโย หีเส อิสฺสโร ก็ กริสฺสตี"ติ.[๑๗๒]

สพฺเพ เต "สจฺจเมวา"ติ วทิสฺส. ตํ สุตฺวา กาโก โกธาทิฏฺฐโต "อมฺโห มยฺหํ
ราชภาโว ปาปฺปณฺเอย, นาสลีสฺ"ติ วทติ. อุลฺลโก ปน "อมฺโห มยฺหํ ราชภาโว ปาปฺปณฺเอย,
นาสลีสฺ"ติ วทติ. เต อญฺญมญฺญํ กลหนฺติ เจว ยฺชฺชนฺติ จ. อุโภ สนนฺิปปติฏฺฐานโต นิฏ-
ขมิตฺวา อากปฺปมาฆาตํ พนฺธิตฺวา ปกฺกมนฺติ.

๒. การประพันธ์คำถาไม ๓ ลักษณะ คือ

๑. อ้างพระพุทธรูปและคัมภีร์อื่น เช่น

"ปณฺญา หิ เสฏฺฐา กุสลา วทฺนฺติ
นภฺตตฺตราชาวิว ตารกานํ,
สิลํ สิริ จาปี สตญฺจ ธมฺโม
อนฺวายิกา ปณฺณวโต ภวณฺ"ติ.^{๖๓}
"ปณฺญา ปสฺตถา กุสลา วทฺนฺติ

^{๖๓} ชุ.ชา.(บาลี) ๒๗/๘๑/๔๓๖, ชุ.ชา.อ.(บาลี) ๗/๘๑/๓๐๙.

นฤขตตราชาวิว ตารกาน,
 สีสํ สิริญาปี สตณจ ธมโม
 อนวายิกา ปณฺหวโต ภวนฺติ"ติ.[๔๔]

"ปณฺวา จ เสฏฺฐา กุสลา วทนฺติ

นฤขตตราชาวิว ตารกาน,
 สีสํ สิริญาปี สตณจ ธมโม

อนวายิกา ปณฺหวโต ภวนฺติ"ติ.[๔๕๐]^{๖๔}

"อนิจฺจา วต สงฺขารํ	อุปปาทวยธมฺมิโน,
อุปปชฺชิตฺวา นิสฺสณฺณํ	เตสํ วุปฺสโม สฺสฺโข. ^{๖๕}
"อนิจฺจา สพฺพสงฺขารํ	อุปปาทวยธมฺมิโน,
อุปปชฺชิตฺวา นิสฺสณฺณํ	เตสํ วุปฺสโม สฺสฺโข. ^{๖๖}

๒. แต่งเลียนแบบพระไตรปิฎก

ผู้วิจัยสันนิษฐานว่า ผู้แต่งคงมีความเชี่ยวชาญในพระไตรปิฎกมากพอสมควร หรือ
 ไม่ก็ผู้แต่งอาจจำพระไตรปิฎกมาไม่หมด แล้วแต่งเพิ่มในส่วนที่จำไม่หมด เช่น

– พระไตรปิฎก

"คนฺโธ อีสํ จิรทิกฺขิตานํ
 กายา จฺโต คจฺฉติ มาตุเลน
 อิตฺโต ปฏิกฺกมฺม สหสฺสเนตฺต
 คนฺโธ อีสํ อสุจิ เทวราช.
 คนฺโธ อีสํ จิรทิกฺขิตานํ
 กายา จฺโต คจฺฉตุ มาตุเลน
 คนฺธญฺจ เอตํ ปฏิกฺกขาม ภนฺเต

^{๖๔} โลกเนยย : คาทาที่ ๔๔,๔๕๐.

^{๖๕} ที.มหา.(บาลี) ๑๐/๑๔๗/๑๘๑ ,สํ.ส.(บาลี) ๑๔/๒๕/๘ ,สํ.น.(บาลี) ๑๖/๔๕๙/๒๒๗ ,พ.ชา.
 (บาลี) ๒๗/๙๕/๓๑ ,ธมฺม, ป, หน้า ๖๒.

^{๖๖} โลกเนยย : คาทาที่ ๔๓๖ ,๔๕๕.

นเหตุท เทว ปฏิกกุลสณฺณิน".^{๖๗}

– คัมภีร์โลกเนยยปกรณ

"คนุโธ ปชานํ ปุณฺณอุปฺปกาณํ
 กายา มุตฺโต คจฺฉติ มาลฺูเตน,
 เอโก อติภุมฺม สหสฺสเนตฺโต
 คนุโธ ปชานมฺสฺสจฺจ เทวราชา"ติ.[๔๙๓]
 "คนุโธ ปชานํ สมสฺสสึลฺลวณฺตานํ
 กายา มุตฺโต คจฺฉติ มาลฺูเตน,
 เอโกปี ปุตฺตญฺหิ สึลฺลสฺส คนุโธ
 คนุโธ สฺสจฺจ ฌริ ติทฺถาลเย"ติ.[๔๙๔]

๓. ผู้แต่ง แต่งขึ้นมาเอง

มีข้อสังเกตว่า ในคัมภีร์โลกเนยยปกรณนี้ ผู้แต่งต้องการจะประกาศให้เห็นความสามารถของตัวผู้แต่งเอง โดยการแต่งในทำนองลักษณะเล่นคำ หรือเล่นตัวอักษร เช่น

ปญฺญาโต คุณสาครเหหิ สฺสคฺโต ปญฺญาโย โลกุตฺตโม
 ปญฺญาทีปตโมนุโท ภวภเว ปญฺญาโย ปารํชคฺโต,
 ปญฺญายาริยสพฺพธมฺมนิปุณฺเณ ปญฺญาโย อคฺคํ คโต
 ปญฺญาวานุต นมามิ ตํ ชินวโร ปญฺญาโย มคฺคํ คตํ,[๑]

สรณฺมาธิตตานํ อคฺคมคฺคปฺปทาปี
 สรณฺมรฺวจฺฉินํ พุรฺหมกายนมคฺโค,
 สครุฑฺธฤชคานํ สคฺคมคฺคปฺปทาตา
 สมฺปคฺคตลิวํ ตํ ธมฺมมคฺคํ นมามิ,[๒]
 วิวิจฺจ กาเมหิ อเสสเกหิ จ
 วิวิจฺจ สพฺพากุสเลหิ สพฺพโส,
 วิรตฺตจิตฺโต ภวสาครมฺหิ โย
 วิเวกยฺตตฺตปี นมามิ หารกํ,[๓]

^{๖๗} ส.ส.(บาลี) ๑๔/๒๔๔/๓๗๒ ,ช.ช.(บาลี) ๒๗/๕๕-๕๖/๔๓๒.

"กมุเมน กิตติ ลมเต ยสสุสี
 กมุเมน หานญจ วธาย พนุธิ,
 กมุสสุ นานากรณ์ วิทิตวา
 ตสฺมา วเช 'นตฺถิ กมุมนฺติ โลเก"ติ.[๒๓๐]

๒.๒.๑๐ สำนวนภาษา

คัมภีร์โลกเนยยปกรณ์ มีสำนวนการแต่ง ดังนี้

– บางฉบับ คือ ร.ท.,ร.ม.,ล.ฉ. นิยมแต่งเป็นกิริยาในระหว่าง เช่น โสปี
 สญจาคารุสฺส เอเตหิ ทารเกหิ สหฺมึ ปญฺจเสฏฺฐจิสฺมฺ สมนฺนิปาเตตฺวา เตสฺมฺ เอเกกํ "กตโม
 วิตฺถโก"ติ ปุจฺฉิตฺวา อาโรเจสิ. โสปี สญจาคารุสฺส เอเตหิ ทารเกหิ สหฺมึ ปญฺจเสฏฺฐจิสฺมฺ
 สมนฺนิปาเตตฺวา เตสฺมฺ เอเกกํ "กตโม วิตฺถโก"ติ **ปุจฺฉิตฺวา**, สหฺมึ อปฺปฏิกฺขานฺเห "กึ วิ-
 ตฺถโก"ติ วุตฺเต, สหฺมึ ปจฺฉา ธนญฺชยฺกุมารํ "ตาท กตโม วิตฺถโก"ติ ปุจฺฉิ.

– บางฉบับ คือ ล.,ท.ท. นิยมแต่งเป็นกิริยาคุมพากษ์ เช่น โสปี สญ-
 จาคารุสฺส เอเตหิ ทารเกหิ สหฺมึ ปญฺจเสฏฺฐจิสฺมฺ สมนฺนิปาเตสิ. โส ราชปฺริโส เตสฺมฺ เอเกกํ
 "กตโม วิตฺถโก"ติ **ปุจฺฉิ**, สหฺมึ อปฺปฏิกฺขานฺนา "กึ วิตฺถโก"ติ วุตฺเต, สหฺมึ ปจฺฉา ธนญ-
 ชยฺกุมารํ "ตาท กตโม วิตฺถโก"ติ ปุจฺฉิ.

– บางฉบับ คือ ร.ท.,ร.ม.,ล.ฉ. นิยมใช้เป็นปูลงค์ เช่น **อยมว ปถโม
 วิตฺถโกติ**, คือ ล. นิยมใช้เป็นปูลงค์ เช่น **สพฺพา ราชกิจฺจา ทิวเสสฺส กาทพฺพา**

– บางฉบับ คือ ล.,ท.ท. นิยมใช้เป็นปูลงค์ เช่น **อทมว ปถมํ
 วิตฺถกุนฺติ**, คือ ร.ท.,ร.ม.,ล.ฉ. นิยมใช้เป็นปูลงค์ เช่น **ราชกิจฺจานิ ทิวเสสฺส กาทพฺพานิ**

– บางฉบับ คือ ท.ท.,ล.ฉ. นิยมแต่งประโยคเป็นพหูพจน์ เช่น รตฺตีสฺสุ
 อิมสฺมฺ อตฺถา **อุปฺชาเรตพฺพา"ติ**. สหฺมึ สมฺปฏฺธิจฺฉิสฺส. ตโต ปฏฺฐาย อตฺถงฺคเต สฺสุริเย เภริ-
 เวลาย สหฺมึ เต มหฺตเล สมนฺนิปตฺตีสฺส. สมนฺนิปาเตตฺวา จ ปน เตสฺมฺ อตฺถํ **อุปฺชาเรนฺติ**.
 สหฺมึ เตสฺส ตาทพฺพกุนฺตเร **อุปฺชาเรนฺตาปี** เนว ญาคุํ สกฺโกนฺติ.

– บางฉบับ คือ ร.ท.,ร.ม.,ล. นิยมแต่งประโยคเป็นเอกพจน์ เช่น รตฺตีสฺสุ
 อิมสฺมฺ **อตฺถอ** **อุปฺชาเรตพฺโพ"ติ**. สหฺมึ สมฺปฏฺธิจฺฉิสฺส. ตโต ปฏฺฐาย อตฺถงฺคเต สฺสุริเย เภริ-
 –เวลาย สหฺมึ เต มหฺตเล สมนฺนิปตฺตีสฺส. สมนฺนิปาเตตฺวา จ ปน เตสฺมฺ อตฺถํ **อุปฺชาเร-**
นฺติ.

– บางฉบับ คือ ร.ท.,ร.ม. นิยมแต่งบุพการีกิริยาพหูพจน์เป็นเอกพจน์ เช่น
สพเพ เต สตุตทาพหุนตเร **อุปฐาเรโนโตปี** เนว ณาตุํ สกุโกนติ.

ลักษณะเช่นนี้ ผู้วิจัยเห็นว่าอาจจะเป็นการใช้สำนวนภาษาที่ผิดพลาด ของผู้แต่ง
คัมภีร์โลกเนยยปกรณ์ หรืออาจจะเป็นความผิดพลาดของการจารคัดลอกสมัยต่อมาก็เป็นได้

๒.๒.๑๑ คุณค่าของคัมภีร์โลกเนยยปกรณ์

๑) เป็นชาตกนอกนิบาตที่สอนธรรมะเกี่ยวกับบาป บุญ คุณความงามความดี และ
ความกตัญญูตเวทีเป็นต้นได้เป็นอย่างดี เพราะว่าคัมภีร์โลกเนยยปกรณ์บางส่วนบางตอนได้นำ
เอาเค้าโครงเนื้อหามาจากพระไตรปิฎกและอัมมปัทมสูตรฯ ดังปรากฏในคัมภีร์โลกเนยยปกรณ์
คาถาที่ ๒๓ เช่น

"นตถิ วิชฺชาสมํ วิตุตํ นตถิ พยาธิสโม อริ,
นตถิ อตฺตสมํ เปมํ นตถิ กมฺมสมํ พลนุ"ติ.[๒๓]^{๖๔}

๒) เป็นชาตกนอกนิบาตที่มีระเบียบแบบแผน คือ มีบทปณามคาถา อุปัตติคาถา
และมีบทลงท้ายคือนิมคมคาถา

ปณามคาถา

ปญฺญาโต คุณสาครเหติ สุคโต ปญฺญาย โลกุตฺตโม
ปญฺญาทีปโตโมนุโท ภวภเว ปญฺญาย ปารํชฺคโต,
ปญฺญายาริสพฺพธมฺมนิปุโณ ปญฺญาย อคฺคํ คโต
ปญฺญาวนฺต นมามิ ตํ ชินวรี ปญฺญาย มคฺคํ คตํ,[๑]

สรณมาธิตานํ อคฺคมคฺคปฺปทาปี
สรณมรฺวจินํ พุรหฺมกายานมคฺโค,
สครุฑธฺมฺมคานํ สคฺคมคฺคปฺปทาตา
สมุปคตสิวํ ตํ ธมฺมมคฺคํ นมามิ,[๒]
วิวิจฺจ กาเมหิ อสฺสเกหิ จ
วิวิจฺจ สพฺพากุสเลหิ สพฺพโส,

^{๖๔} "นตถิ รากสโม อคฺคิ นตถิ โทสสโม คโท
นตถิ โมหสมํ ชลํ นตถิ ตณฺหาสมา นทีติ"
: ธมฺม, สตุต, หน้า ๒๗.

วิรัตนจิตโต ภาวสาครมฺหิ โย

วิเวกยุตฺตํ ปิ นมามิ หารกํ,[๓]

อุปปัตติคาถา

"โลกนโย ปน เกน เทลิตฺ, กตฺถ เทลิตฺ, กทา เทลิตฺ, กสฺมา เทลิตฺ, กํ อารพฺภ เทลิตฺ เกน ปุจฺฉิตฺน เทลิตฺ"ติ. ตตฺรทํ วิสฺขุชนํ.

นิคมคาถา ซึ่งเป็นคาถาสุดท้าย ผู้แต่งคัมภีร์โลกเนยยปกรณ์ยังได้แต่งแสดงฉันท คือ วสันตติลกฉันท ดังนี้

"โย สาคโร ว รุจิโร รวิ วา ภาโต

พฺรหฺมาสุรามรสีโรมณิธมฺชาโต,

โลกคฺคฺชุปฺชนิมณฺชุกโร สุธีโต

โตเสติ โส นรโลเก วรธมฺทโส.[๕๕๕]

เอโส ธนญฺชยมหาปฺริโส น อญฺโญ

พฺพุโธ สพฺพญฺ ปวโร อิติ โลกนาโถ,

๓) เป็นชาตกที่มีคุณค่าด้านจิตใจ สำหรับพุทธศาสนิกชน ที่นับถือพระรัตนตรัย อันเป็นที่พึ่งสูงสุด ซึ่งมีจุดมุ่งหมายในอันต้องการความสุขทั้งโลกนี้และโลกหน้าโดยทำใจให้เกิดเลื่อมใสอย่างพอใจว่า 'พระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์' เป็นที่พึ่งของเรา' จึงนำความสุขเป็นอันมากในปัจจุบันมาให้ ในเวลาใกล้ตายทั้งผู้นั้นยังได้เสวยสมบัติ ๓ ประการ^{๖๔}

๔) เป็นชาตกที่มีคุณค่าทางฉันทลักษณะที่ควรศึกษาในคัมภีร์โลกเนยยปกรณ์

พระเถระผู้รจนา ได้รจนาคัมภีร์โลกเนยยปกรณ์ด้วยการรจนาเป็นประเภทวิมลสกะ คือประกอบด้วยบทประพันธ์ที่เป็นฉันท และบทประพันธ์ที่เป็นฉุฉนยะ ที่เป็นฉันทมีจำนวน ๕๙๖ บท ประกอบด้วยฉันท ๑๔ ชนิด เป็นฉันทที่มีปรากฏในคัมภีร์วุตโตทัยปกรณ์ และฉันทโหม์ชรีฝ่ายบาลี ซึ่งผู้วิจัยจะกล่าวถึงในลำดับต่อไป

สำหรับคัมภีร์วุตโตทัย พระสังฆรักขิตมหาสาหมิท่านแสดงฉันทไว้ ๑๐๘ ชนิด จัดเป็น ๒ ประเภท คือ

๑. ฉันทมาตราพฤติ มี ๒๕ ชนิด

๒. ฉันทวรรณพฤติ มี ๘๓ ชนิด

^{๖๔} โลกเนยย : หน้า ๔๓๘ ,โลกเนยยปกรณ์ แปล หน้า ๗๒๓.

และท่านยังกำหนดให้มีสามัญญตาอีกชนิดหนึ่ง ทั้งในมาตราพฤติและวรรณพฤติรวม เป็น ๑๐๙ ชนิด^{๗๐}

คณะนิม

คณะนิม คือ การกำหนดมาตรา หรือ ครุ ลหุ ให้เข้าเป็นกลุ่ม ๆ เช่น กำหนดให้ ๔ มาตราเป็น ๑ คณะในฉันทมาตราพฤติ กำหนดให้ ๓ พยางค์เป็น ๑ คณะในฉันทวรรณพฤติ ในฉันทมาตราพฤติท่านกำหนดให้ใช้ได้เพียง ๕ คณะเท่านั้น ดังมีกฎระบุไว้ว่า

ภขสา สพุพคลหุ ปญจิเม สนิตา คณา
อริยาทิมหิ วิญญะยา คโณ อธ จตุกกโล^{๗๑}

แปลความว่า คณะ ๕ คณะได้แก่ ภ-คณะ ข-คณะ ส-คณะ ม-คณะ และ น-คณะ ผู้ศึกษาทั้งหลายพึงทราบว่ ปรากฏในอริยาคาถา เป็นต้น คณะในฉันทมาตราพฤตินี้ แต่ละคณะต้องมี ๔ มาตรา

ฉันทวรรณพฤติ

ฉันทวรรณพฤติ พระฉันทาจารย์ท่านกำหนดคณะไว้ทั้งหมด ๘ คณะ คณะหนึ่ง ๆ มี ๓ พยางค์ มีข้อบังคับดังต่อไปนี้

สพุพคลา มุนาทิลลหุ ภยา มชุนนตครุ ชสา
มชุนนตลา รเตเตฏฐจ คณา โค ครุ โล ลหุ.^{๗๒}

คณะ ๘ คณะ คือ ม-คณะ น-คณะ ภ-คณะ ย-คณะ ข-คณะ ส-คณะ ร-คณะ ต-คณะ โค หมายถึง ครุ โล หมายถึง ลหุ

ในวิทยานิพนธ์นี้ผู้วิจัยใช้เครื่องหมายแทน ครุ-ลหุ ดังต่อไปนี้

เครื่องหมาย "๒" หมายถึง ครุ
เครื่องหมาย "๑" หมายถึง ลหุ

^{๗๐} พระสังฆรักขิตมหาสาหมิ, : **วุดโตทยปุปกรณ์** แปลโดยพระธรรมคุณาภรณ์ (เจ้า จิตปัญโญ), หน้า ๓๑ ธนบุรี : โรงพิมพ์ประยูรวงศ์, ๒๕๐๘. (คณะสงฆ์วัดโพธาราม พิมพ์อุทิศถวายในงานพระเมรุพระศพ สมเด็จพระสังฆราช (ญาโณทโยมหาเถระ) ณ วัดเทพศิรินทราวาส ๒๐ พฤศจิกายน ๒๕๐๘).

^{๗๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒.

^{๗๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒.

คณะนั้ทั้ง ๘ คณะนั้มีกฎข้อบังคับใช้ ครุ ลหุ ดังนี้คือ

๑. สัพพครุ ม-คณะ มี ๓ พยางค์ เป็นครุล้วน ใช้สัญลักษณ์เป็น ๒ ๒ ๒
๒. สัพพลหุ น-คณะ มี ๓ พยางค์ มีลหุล้วน ใช้สัญลักษณ์เป็น ๑ ๑ ๑
๓. อาทิกรุ ภ-คณะ มี ๓ พยางค์ มีครุอยู่ต้น ใช้สัญลักษณ์เป็น ๒ ๑ ๑
๔. อาทิลหุ ย-คณะ มี ๓ พยางค์ มีลหุอยู่ต้น ใช้สัญลักษณ์เป็น ๑ ๒ ๒
๕. มชุณครุ ช-คณะ มี ๓ พยางค์ มีครุอยู่กลาง ใช้สัญลักษณ์เป็น ๑ ๒ ๑
๖. มชุณลหุ ร-คณะ มี ๓ พยางค์ มีลหุอยู่กลาง ใช้สัญลักษณ์เป็น ๒ ๑ ๒
๗. อนุดครุ ส-คณะ มี ๓ พยางค์ มีครุอยู่ท้าย ใช้สัญลักษณ์เป็น ๑ ๑ ๒
๘. อนุดลหุ ต-คณะ มี ๓ พยางค์ มีลหุอยู่ท้าย ใช้สัญลักษณ์เป็น ๒ ๒ ๑

เพื่อการจดจำได้ง่าย พระโบราณจารย์จึงรจนาเป็นคาถาไว้ว่า

สัพพญญ โม สุมุณี โน สุกโต โส มุนินท โข
มาราริ โต มารชิ โภ นายโก โร มเหสี โย.^{๗๓}

หมายความว่า

ม คณะ สัพพญญ	น คณะ สุมุณี
ส คณะ สุกโต	ช คณะ มุนินท
ต คณะ มาราริ	ภ คณะ มารชิ
ร คณะ นายโก	ย คณะ มเหสี

สัญลักษณ์ของครุ ลหุ

สัญลักษณ์ ครุ ลหุ หรือสัณฐานของครุ ลหุ นั้น ท่านกำหนดให้เขียนเป็นรูปต่าง ๆ หลายนัยดังต่อไปนี้

สัญลักษณ์ครุ เขียนได้ ๕ อย่างคือ

๑. เขียนเป็นรูปพระจันทร์ครึ่งเสี้ยว
๒. เขียนเป็นรูปห่วงใส่หูเด็กผู้หญิง คล้ายตัวเอสอักษรโรมัน S
๓. เขียนเป็นรูปไม้ตีกลองลึงกา ปลายงอ
๔. เขียนเป็นรูปปลายหางปลากระเบน
๕. เขียนเป็นรูปไม้ผัด แบบศิลาจารึกวัดพระเชตุพนฯ "อ"

^{๗๓} ฉันท ขาวโง, "ฉันทศาสตร์" สารานุกรมไทยฉบับราชบัณฑิตยสถาน เล่ม ๑๐ (๒๕๒๔) ,หน้า

สัญลักษณ์หลุ เขียนได้ ๓ อย่างคือ

๑. เขียนเป็นรูปไม้กัณฑ์เส้นตรง

๒. เขียนเป็นเลขศูนย์ แบบศิลาจารึกวัดพระเชตุพนฯ "๐"

๓. เขียนเป็นรูปตีนเหยียด "สระ อุ"

ในวิธานพนธ์นี้ ผู้วิจัยใช้รูป ครุเป็นเลข ๒ หลุเป็นเลข ๑

พยางค์ที่จัดว่าเป็น ครุ หมายถึง

- พยางค์ที่มีสระเสียงยาวทั้งหมด (ทิมครุ) เช่น ทารา [๓๒], ราชา [๔๕]
- พยางค์ที่มีตัวสะกด (สโยคาทิมครุ) เช่น ธมมมคฺ [๒]
- พยางค์ที่มีนิคหิต (นิคฺคหิตปรครุ) เช่น มลฺ มลตรฺ [๒๔]
- พยางค์ที่อยู่ตัวสุดท้ายบาท(ปาทนฺตครุ) เช่น ปาณติปาติ ธนหารโกปี[๓๒]

พยางค์ที่จัดเป็น หลุ หมายถึง

- พยางค์ที่มีสระเสียงสั้นและไม่มีตัวสะกด เช่น ธรติ [๗๒]

บาท (บาท)

บาท คือ จำนวนพยางค์ในแต่ละวรรคของฉันทแต่ละชนิด เช่น ปุริยาวัตนํมี ๔ บาท เป็น ๑ คาถาหรือ ๑ บท แต่ละบาทมี ๘ พยางค์หรือวลันตติลกฉันทมีบาทละ ๑๔ พยางค์รวม ๔ บาทเป็น ๑ คาถา หรือ ๑ บทเป็นต้น

ยติ (การหยุดและการตัด) มี ๒ คือ

- มัชฌยติ ยติกลางบาท
- ปาทันตยติ ยติที่สุมบาท

มัชฌยติ (ยติกลางบาท) หมายถึง การหยุดพักเสียงในระหว่างบาท เช่น

อิฏฺจตุโก มุนิโน โย อสิคฺควโร อิจฺฉิตฺตสฺสูปทายิ [๒๗๘]

แยกยติเป็น ๗-๗-๗ (๗ พยางค์ ๗ พยางค์และ ๗ พยางค์) ๗ พยางค์ ได้แก่

อิฏฺจตุโก มุนิโน, ๗ พยางค์ ได้แก่ โย อสิคฺควโร, ๗ พยางค์ ได้แก่ อิจฺฉิตฺตสฺสูปทายิ, ปาทันตยติ (ยติที่สุมบาท) หมายถึง การหยุดพักเสียงเมื่อสวดจบบาทหนึ่ง ๆ หรือการเว้นวรรคเมื่อเขียนครบจำนวนพยางค์ของแต่ละบาท จากคัมภีร์โลกเนยยปกรณคาถาที่ ๔ เช่น

สรณฺสุ นมนฺตฺสฺส

สพฺพตฺถ ญฺยปฺทเว,

อาณฺภาเวน โสเสตฺวา

วฑฺฒนฺตุ สพฺพมฺงฺคฺลา. [๔]

ในคัมภีร์โลกเนยยปกรณ์นี้ พระเถระผู้รจนาได้ใช้ฉันทวรรณพฤติรจนาเป็นระยะ ๆ โดยใช้ฉันทลักษณ์ที่ปรากฏในคัมภีร์วุตโตทัยปกรณ์ ๑๔ ชนิด ได้แก่

๑. ปุริยวัตถ์	บาทละ ๘ พยางค์
๒. วิปุลฉันท	บาทละ ๘ พยางค์
๓. อินทรวชิรฉันท	บาทละ ๑๑ พยางค์
๔. อุปชาติฉันท	บาทละ ๑๑ พยางค์
๕. วังสัณฐฉันท	บาทละ ๑๒ พยางค์
๖. อินทวังสฉันท	บาทละ ๑๒ พยางค์
๗. ทศวิลัมพิตฉันท	บาทละ ๑๒ พยางค์
๘. กุชังคปพายาตฉันท	บาทละ ๑๒ พยางค์
๙. ปัทสสินฉันท	บาทละ ๑๓ พยางค์
๑๐. วสันตติลกฉันท	บาทละ ๑๔ พยางค์
๑๑. มालินีฉันท	บาทละ ๑๕ พยางค์
๑๒. สัททูลวิกิพิตฉันท	บาทละ ๑๙ พยางค์
๑๓. สัทธราฉันท	บาทละ ๒๑ พยางค์
๑๔. สามัญญฉันท	แต่ละบาทมีจำนวนพยางค์ไม่เสมอกัน

ปุริยวัตถ์

คาถาหนึ่ง ๆ มี ๔ บาท แต่ละบาทมี ๘ พยางค์ ท่านวางกฎไว้ว่า ต่อจากพยางค์ที่ ๑ ในบาททั้ง ๔ ห้ามใช้ ส-คณะ และ น-คณะ ต่อจาก ๔ พยางค์แรกในวิสมปาท (บาทที่ ๑ ที่ ๓ ซึ่งเรียกว่าบาทขอน) ให้ใช้ได้เฉพาะ ย-คณะเท่านั้น และต่อจาก ๔ พยางค์แรกในสมปาท (บาทที่ ๒ ที่ ๔ ซึ่งเรียกว่าบาทคู้) ให้ใช้ได้เฉพาะ ช-คณะเท่านั้น

ในคัมภีร์โลกเนยยปกรณ์นี้ พระเถระผู้รจนาได้ใช้ฉันทนี้ในการเล่าเรื่องเพื่อการดำเนินเรื่องให้รวดเร็วขึ้น เพราะปุริยวัตถ์มีสำเนียงไพเราะ เนื่องด้วยมีสำเนียง ครุ ลหุ สม่่าเสมอ ทัดเทียมกัน เช่น ครุ มี ๖ พยางค์ ลหุ มี ๖ พยางค์ จึงเป็นที่นิยมของนักปราชญ์ภาษาบาลีมาก แม้ในคัมภีร์ฉันทโทยาลยยังกล่าวว่า

"ความสม่ำเสมอของหมู่ครุ ลหุ อาจารย์ทั้งหลายกล่าวกันว่า
มีอยู่ ในนายกคณะ ในปุริยวัตถ์คาถาเท่านั้น ฉะนั้น ปุริยวัตถ์

[illegible]

วิสมปาท

คณะ		ห้าม น-ส-คณะ				ย-คณะ			
พยางค์	๑	๒	๓	๔	๕	๖	๗	๘	
สูตร ^{๗๕}	ส	เม	สุ	ลินุ	ฐุ	โต	เข	น	
สัญลักษณ์	๐	๐	๐	๐	๑	๒	๒	๐	

สมปาท

ห้าม น-ส-คณะ				ช-คณะ			
๑	๒	๓	๔	๕	๖	๗	๘
ปจ	ยา	วตุ	ตัม	ป	กิต	ติ	ตัม
๐	๐	๐	๐	๑	๒	๑	๐

คลานันท์ สมตา ปริญญาโท
อโศก หัสวิภูษาว

วตุเตว นายเกริตา,
โมริวิชฌนา นิภา

: พระคันธसारิกว้างศ์, **วุดโทหยมณชิ** (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์พิทักษ์อักษร, ๒๕๔๕) หน้า ๓๑๘.

๗๕ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๑๗.

ปฐยาวัตฉันท์นี้ มีเฉพาะปาหัตตยติเท่านั้น เช่น

สรณสุ นมนตสุส สพุพตถ ญุปทุทเว,
 อานุภาเวน โสเสตวา วทุณนตุ สพุพมุงคลา.[๔]

วิปูลาฉันท์

วิปูลาฉันท์ เป็นฉันท์ในกลุ่มอนุญจุฉาฉันท์ มีลักษณะคล้าย ๆ ปฐยาวัตฉันท์โดย
 ทานวางกฎไว้ว่า

๑. ทุก ๆ บาทต้องมีเพียง ๘ พยางค์
๒. ต่อจากพยางค์ที่ ๑ ห้าม ส-คณะ น-คณะ ในบาททั้ง ๔
๓. ต่อจากพยางค์ที่ ๔ ในวิสมปาท จะต้องมี ม-คณะ หรือ น-คณะเป็นต้น
๔. ต่อจากพยางค์ที่ ๕ ในสมปาทจะต้องมี ช-คณะ

การเรียกชื่อนั้น เรียกตามคณะที่มีปรากฏอยู่ต่อจากพยางค์ที่ ๔ ในวิสมปาท อาจจะ
 เป็บ ปฐม, ตติย, หรือ อุกย-วิปูลาก็ได้ เช่นถ้ามี ม-คณะอยู่ต่อจากพยางค์ที่ ๔ ในปฐมบาท ก็
 จะเรียกชื่อวิปูลาฉันท์นั้นว่า ปฐมมการวิปูลาฉันท์ ถ้ามี ม-คณะอยู่ในตติยปาทก็จะเรียกว่า ตติย
 มการวิปูลาฉันท์ หรือถ้ามี ม-คณะอยู่ในวิสมปาททั้งสองบาท ก็จะเรียกว่า อุกยมการวิปูลาฉันท์
 สำหรับคณะอื่น ๆ ก็มีการกำหนดและเรียกชื่อโดยนี้ ดังนั้นวิปูลาฉันท์นี้จึงมีรูปแบบถึง ๑๘ ชนิด

อนึ่ง นอกจากวิปูลาฉันท์ทั้ง ๑๘ ชนิดที่กล่าวมาแล้วนั้น ยังมีวิปูลาฉันท์อีกชนิด
 หนึ่ง ซึ่งท่านเรียกชื่อว่า สังกถณวิปูลาฉันท์ คือการรจนาโดยนำเอาวิปูลาฉันท์ทั้ง ๑๘ ชนิดนั้น
 มาผสมกันเช่นปฐมบาทเป็น รการวิปูลาฉันท์ ส่วนตติยปาทเป็น สการวิปูลาฉันท์ ในกรณีเช่นนี้
 ท่านจะรวมเรียกว่าปฐมรการตติยสการวิปูลาฉันท์ เช่น

โก นุ มลามลตร ก็ มล มลตร ภาเว,
 เกน สพุพตถ น ปสุเส ตัม เม อุกขาหิ ปุจฉโต.[๒๔]

วิปูลาฉันท์ที่พบในคัมภีร์โลกเนยยปกรณ์นี้มี ๑๓๗ คาถา แบ่งออกเป็น ๒ ประเภท
 ตามลักษณะของคณะฉันท์ คือ

๑. วิปูลาฉันท์
๒. สังกถณวิปูลา

วิปูลาฉันท์ที่พบในคัมภีร์โลกเนยยปกรณ์นี้มี ๑๖ ประเภทดังต่อไปนี้

๑. ปฐมมการวิปุลฉันท	คือคาถาที่	๙,๑๓,๒๘,๘๙,๑๒๕,๑๕๘, ๒๑๙,๒๓๕,๒๕๗,๓๔๓,๓๗๘, ๔๒๒,๔๘๗,๔๙๖,๕๐๘,๕๔๐, ๕๗๘
๒. ตติยมการวิปุลฉันท	"	๘,๒๒,๓๙,๕๖,๖๔,๗๓,๘๐, ๙๔,๒๐๓,๒๗๑,๓๑๘,๓๙๐, ๕๑๙,๕๕๒,๕๘๗
๓. อุกยมการวิปุลฉันท	"	๑๕๓,๒๗๕
๔. ปฐมรการวิปุลฉันท	"	๒๒๒,๓๐๔,๓๓๒,๓๘๔,๓๘๘, ๕๐๕,๕๗๙,๕๗๙
๕. ตติยรการวิปุลฉันท	"	๕๑,๑๐๑,คาถากึ่งที่ ๑๔๓ ๓๓๑,๓๖๖,๓๖๙,๔๗๕,๔๗๖
๕. ปฐมนการวิปุลฉันท	"	๖๐,๑๔๘,๒๓๑,๒๔๙,๒๖๘, ๓๑๗,๓๖๑,๓๖๘,๔๐๑,๔๗๐, ๕๒๒,๕๖๖,๕๙๔
๖. ตติยนการวิปุลฉันท	"	๒๑๗,๒๒๐,๓๒๘,๓๕๖,๓๖๓, ๕๕๙,
๗. ปฐมตการวิปุลฉันท	"	๑๒๗,๕๕๓
๘. ตติยตการวิปุลฉันท	"	๔๗,๔๘๒,๕๓๕
๙. ปฐมภการวิปุลฉันท	"	๒๑๑,๕๔๖
๑๐. ตติยภการวิปุลฉันท	"	๔๐
๑๑. ปฐมสการวิปุลฉันท	"	๑๐,๑๖,๔๘,๕๗,๙๗,๒๖๕, ๒๗๒,๒๗๓,๒๘๖,๓๑๙, ๓๔๐,๓๘๗,๔๗๗,๕๔๒
๑๒. ตติยสการวิปุลฉันท	"	๒๐๙,๓๖๗,๔๒๗,๔๖๙,๕๒๑, ๕๕๔,๕๗๒
๑๓. อุกยสการวิปุลฉันท	"	๘๖,๓๙๒,๔๐๕,๔๐๙,๔๓๔
๑๔. ปฐมชการวิปุลฉันท	"	๒๕,๓๐,๑๓๑,๒๔๗,๔๑๒,

		๔๑๗,๕๔๗
๑๕. ตติยการวิปูลาฉันท	"	๑๐๙,๑๕๖,๒๕๘,๒๖๔,๓๐๖, ๔๔๓,๕๒๖,๕๓๖
๑๖. อุกยการวิปูลาฉันท	"	๑๐๒,๔๕๘

สังกณวิปูลาที่พบในคัมภีร์โลกเนยปรกณนี้ มี ๑๓ ประเภทดังต่อไปนี้

๑. ปฐมภการตติยการวิปูลาฉันท	คือคาถาที่	๑๒๑,๒๐๐
๒. ปฐมภการตติยการวิปูลาฉันท	"	๔๓๗
๓. ปฐมภการตติยการวิปูลาฉันท	"	๑๓๙
๔. ปฐมภการตติยการวิปูลาฉันท	"	๒๖๐,๓๓๓
๕. ปฐมภการตติยการวิปูลาฉันท	"	๕๑๗
๖. ปฐมภการตติยการวิปูลาฉันท	"	๒๓๓
๗. ปฐมภการตติยการวิปูลาฉันท	"	๕๗๑
๘. ปฐมภการตติยการวิปูลาฉันท	"	๕๐๖
๙. ปฐมภการตติยการวิปูลาฉันท	"	๒๕๙,๕๕๑
๑๐. ปฐมภการตติยการวิปูลาฉันท	"	๑๑,๒๔
๑๑. ปฐมภการตติยการวิปูลาฉันท	"	๓๖๕
๑๒. ปฐมภการตติยการวิปูลาฉันท	"	๔๒๖
๑๓. ปฐมภการตติยการวิปูลาฉันท	"	๕๖๓

ลักษณะปฐมภการวิปูลาฉันท

ปฐมปาท

คณะ	ห้าม น-ส-คณะ				ม-คณะ			
พยางค์	๑	๒	๓	๔	๕	๖	๗	๘
สูตร ^{๗๖}	ม	วิ	ปู	ลา	โมนุ	โก	ธิม	หา
สัญลักษณ์	๐	๐	๐	๐	๒	๒	๒	๐

ตติยปาท

ทุติยปาท

	ห้าม น-ส-คณะ				ช-คณะ			
	๑	๒	๓	๔	๕	๖	๗	๘
	๐	๐	๐	๐	๑	๒	๑	๐

จตุตถปาท

^{๗๖} พระวิสุทธิธำรงมหาเถร, **ฉนุโทมณฺษรี** (ลำปาง : ท่ามะโอ, ๒๕๒๘), หน้า ๒๑. (อัคราณา).

สัญลักษณ์	๐	๐	๐	๐	๑	๒	๒	๐
พยางค์	๑	๒	๓	๔	๕	๖	๗	๘
คณะ		ห้าม น-ส-คณะ			ย-คณะ			

๐	๐	๐	๐	๑	๒	๑	๐
๑	๒	๓	๔	๕	๖	๗	๘
	ห้าม น-ส-คณะ			ช-คณะ			

วิปูลาฉน์นี้ ยติ มีเฉพาะปาหั้นตยติเท่านั้น ตัวอย่างของ**ปฐมการวิปูลาฉน์** เช่น

ปุพเพ ปุพเพ กมุเมนุจ- วิเสเส รสวา ตโต,
ตถา สุมตติโก ราชา วิปริโต ว พุชชโน.[๘๙]

ลักษณะตติยมการวิปูลาฉน์

ปฐมปาท

คณะ		ห้าม น-ส-คณะ			ย-คณะ			
พยางค์	๑	๒	๓	๔	๕	๖	๗	๘
สัญลักษณ์	๐	๐	๐	๐	๑	๒	๒	๐

ทุติยปาท

	ห้าม น-ส-คณะ			ช-คณะ			
๑	๒	๓	๔	๕	๖	๗	๘
๐	๐	๐	๐	๑	๒	๑	๐

ตติยปาท

สัญลักษณ์	๐	๐	๐	๐	๒	๒	๒	๐
สูตร ^{๗๗}	ม	วิ	ปุ	ลา	โมนุ	โก	ธิม	หา
พยางค์	๑	๒	๓	๔	๕	๖	๗	๘
คณะ		ห้าม น-ส-คณะ			ม-คณะ			

จตุตถปาท

๐	๐	๐	๐	๑	๒	๑	๐
๑	๒	๓	๔	๕	๖	๗	๘
	ห้าม น-ส-คณะ			ช-คณะ			

วิปูลาฉน์นี้ ยติ มีเฉพาะปาหั้นตยติเท่านั้น ตัวอย่างของ**ตติยมการวิปูลาฉน์** เช่น

คณฺหาตุ ปญฺจ สีลานิ ปาลยตุ สุนิมฺมลํ,
อลํ โน ตวํ โภ ตตฺถํ นิพฺพานตถญฺจ วิมลํ. [๓๙]

ลักษณะอุภยมการวิปูลาฉน์

ปฐมปาท

คณะ		ห้าม น-ส-คณะ			ม-คณะ			
พยางค์	๑	๒	๓	๔	๕	๖	๗	๘
สัญลักษณ์	๐	๐	๐	๐	๒	๒	๒	๐

ทุติยปาท

	ห้าม น-ส-คณะ			ช-คณะ			
๑	๒	๓	๔	๕	๖	๗	๘
๐	๐	๐	๐	๑	๒	๑	๐

ตติยปาท

สัญลักษณ์	๐	๐	๐	๐	๒	๒	๒	๐

จตุตถปาท

๐	๐	๐	๐	๑	๒	๑	๐

^{๗๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๑.

สูตร ^{๗๘}	ม	วิ	ปุ	ลา	โมนุ	โก	ธิม	หา
พยางค์	๑	๒	๓	๔	๕	๖	๗	๘
คณะ		ห้าม น-ส-คณะ			ม-คณะ			

๑	๒	๓	๔	๕	๖	๗	๘
	ห้าม น-ส-คณะ			ช-คณะ			

วิปูลาฉน์ทึนี้ ยติ มีเฉพาะปาห็นตยติเท่านั้น ตัวอย่างของอุภยการวิปูลาฉน์ทึ เช่น

โลภา ปมาทา วิสุสาสา
โลภํ ปมาทํ วิสุสาสํ

ปุริโส นสุสเต ติหิ,
น กรเญย พุโร ตโต. [๑๕๓]

ลักษณะตติยการวิปูลาฉน์

ปฐมปาท

คณะ		ห้าม น-ส คณะ			น-คณะ			
พยางค์	๑	๒	๓	๔	๕	๖	๗	๘
สูตร ^{๗๙}	ร	วิ	ปุ	ลา	โรณุ	ณ	วา	เจ
สัญลักษณ์	๐	๐	๐	๐	๑	๒	๒	๐

ตติยปาท

สัญลักษณ์	๐	๐	๐	๐	๒	๑	๒	๐
พยางค์	๑	๒	๓	๔	๕	๖	๗	๘
คณะ		ห้าม น-ส-คณะ			ย-คณะ			

ทุติยปาท

	ห้าม น-ส-คณะ			ช-คณะ			
๑	๒	๓	๔	๕	๖	๗	๘
๐	๐	๐	๐	๑	๒	๑	๐

จตุตถปาท

๐	๐	๐	๐	๑	๒	๑	๐
๑	๒	๓	๔	๕	๖	๗	๘
	ห้าม น-ส-คณะ			ช-คณะ			

วิปูลาฉน์ทึนี้ ยติ มีเฉพาะปาห็นตยติเท่านั้น ตัวอย่างของปฐมการวิปูลาฉน์ทึ เช่น

อินทนิโลรุลยํ
ทิสฺสเต ว สทา ยสฺมี

นानารตนญฺลิตํ,
ปริชาเนกปฏฺกขา. [๑๔๐]

ลักษณะปฐมการวิปูลาฉน์

ปฐมปาท

คณะ		ห้าม น-ส คณะ			น-คณะ			

ทุติยปาท

	ห้าม น-ส-คณะ			ช-คณะ			

^{๗๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๑.

^{๗๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๑.

พยางค์	๑	๒	๓	๔	๕	๖	๗	๘
สูตร ^{๔๐}	โน	ณ	วา	เจ	น	วิ	ปุ	ลา
สัญลักษณ์	๐	๐	๐	๐	๑	๑	๑	๐

ตติยปาท

สัญลักษณ์	๐	๐	๐	๐	๑	๒	๒	๐
พยางค์	๑	๒	๓	๔	๕	๖	๗	๘
คณะ		ห้าม น-ส-คณะ			ย-คณะ			

๑	๒	๓	๔	๕	๖	๗	๘
๐	๐	๐	๐	๑	๒	๑	๐

จตุตถปาท

๐	๐	๐	๐	๑	๒	๑	๐
๑	๒	๓	๔	๕	๖	๗	๘
	ห้าม น-ส-คณะ			ช-คณะ			

วิปูลาฉน์นี้ ยติ มีเฉพาะปาทนต์ยติเท่านั้น ตัวอย่างของ**ปฐมนการวิปูลาฉน์** เช่น

สงคามสฺส ธนุ รโส
ธมฺโม รโส ติโลกานํ

กามานํ โยพพณํ รโส,
ปนฺนํ โย วิชานเย. [๖๐]

ลักษณะตติยนการวิปูลาฉน์

ปฐมปาท

คณะ		ห้าม น-ส-คณะ			ย-คณะ			
พยางค์	๑	๒	๓	๔	๕	๖	๗	๘
สัญลักษณ์	๐	๐	๐	๐	๑	๒	๒	๐

ตติยปาท

สัญลักษณ์	๐	๐	๐	๐	๑	๑	๑	๐
สูตร ^{๔๑}	โน	ณ	วา	เจ	น	วิ	ปุ	ลา
พยางค์	๑	๒	๓	๔	๕	๖	๗	๘
คณะ		ห้าม น-ส-คณะ			น-คณะ			

ทุติยปาท

	ห้าม น-ส-คณะ			ช-คณะ			
๑	๒	๓	๔	๕	๖	๗	๘
๐	๐	๐	๐	๑	๒	๑	๐

จตุตถปาท

๐	๐	๐	๐	๑	๒	๑	๐
๑	๒	๓	๔	๕	๖	๗	๘
	ห้าม น-ส คณะ			ช-คณะ			

วิปูลาฉน์นี้ ยติ มีเฉพาะปาทนต์ยติเท่านั้น ตัวอย่างของ**ตติยนการวิปูลาฉน์** เช่น

โย โกธสฺส วสํ ยาทิ
ทุคฺขา จ ครหิตํ จ

ส ยาทิ นรํมิโต,
ปจฺจตฺตํ น มุญจติ. [๒๑๗]

ลักษณะตติยการวิปูลาฉน์

ปฐมปาท

คณะ		ห้าม น-ส-คณะ			ย-คณะ			

ทุติยปาท

	ห้าม น-ส-คณะ			ช-คณะ			

^{๔๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๑.

^{๔๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๑.

พยางค์	๑	๒	๓	๔	๕	๖	๗	๘
สัญลักษณ์	๐	๐	๐	๐	๑	๒	๒	๐

ตติยปาท

สัญลักษณ์	๐	๐	๐	๐	๑	๑	๑	๐
สูตร ^{๔๒}	เก	นณ	ณ	วา	ภพ	พิ	ปุ	ลา
พยางค์	๑	๒	๓	๔	๕	๖	๗	๘
คณะ		ห้าม น-ส-คณะ			ภ-คณะ			

๑	๒	๓	๔	๕	๖	๗	๘
๐	๐	๐	๐	๑	๒	๑	๐

จตุตถปาท

๐	๐	๐	๐	๑	๒	๑	๐
๑	๒	๓	๔	๕	๖	๗	๘
	ห้าม น-ส-คณะ			ช-คณะ			

วิปูลาฉน์นี้ ยติ มีเฉพาะปาทนต์ยติเท่านั้น ตัวอย่างของตติยการวิปูลาฉน์ เช่น

คณหามิ ปญจ สीलานิ
เอวํ สงคณหาตุ ปริ-

ปาลยามิ สุนิมมลํ,
สุทฺธิวาทริกนฺติ มนฺติ. [๔๐]

ลักษณะตติยการวิปูลาฉน์

ปฐมปาท

คณะ		ห้าม น-ส-คณะ			ย-คณะ			
พยางค์	๑	๒	๓	๔	๕	๖	๗	๘
สัญลักษณ์	๐	๐	๐	๐	๑	๒	๒	๐

ตติยปาท

สัญลักษณ์	๐	๐	๐	๐	๑	๑	๒	๐
สูตร ^{๔๓}	โสณ	ณ	วา	ส	วิ	ปุ	ลา	สา
พยางค์	๑	๒	๓	๔	๕	๖	๗	๘
คณะ		ห้าม น-ส-คณะ			ส-คณะ			

ทุตติยปาท

	ห้าม น-ส-คณะ			ช-คณะ			
๑	๒	๓	๔	๕	๖	๗	๘
๐	๐	๐	๐	๑	๒	๑	๐

จตุตถปาท

๐	๐	๐	๐	๑	๒	๑	๐
๑	๒	๓	๔	๕	๖	๗	๘
	ห้าม น-ส-คณะ			ช-คณะ			

วิปูลาฉน์นี้ ยติ มีเฉพาะปาทนต์ยติเท่านั้น ตัวอย่างของตติยการวิปูลาฉน์ เช่น

คุณโทสสุส เม ตสฺมี
สุขุมาลสุส ปทุมสุส

น โกจิ ทวยวชฺชิโต,
นาโพ ภวติ กุกกโส. [๒๐๙]

อินทรวีเชียรฉน์

อินทรวีเชียรฉน์ แปลว่า ฉน์ที่มีลิลลาเหมือนสายฟ้าขององค์อมรินทร์ เพราะมี
ต-คณะ ๒ คณะ เรียงกัน ช-คณะ และครุ ๒ พยางค์ เป็นเอกาทลักขรฉน์ บาทละ ๑๑

^{๔๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๑.

^{๔๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๑.

พยางค์ สังกัดกลุ่มติฎฐฐานันท์ หมายความว่า เป็นฉันทที่ชวนให้เพลิดเพลินยัมแย้มแจ่มใส และฉันทชนิดนี้เป็นสมปาทฉันท

ในคัมภีร์โลกเนยยปกรณ์นี้ ผู้รจนาได้ประพันธ์ฉันทนี้ไว้ ๙ คาถา คือคาถาที่ ๔๔, ๑๐๖, ๑๘๔, ๑๙๐, ๑๙๑, ๒๓๐, ๓๐๗, ๓๕๓ และคาถาที่ ๔๙๐

ลักษณะของอินทรวีเชียรฉันท

คณะ	ต-คณะ			ต-คณะ			ช-คณะ			ครุ	ครุ
พยางค์	๑	๒	๓	๔	๕	๖	๗	๘	๙	๑๐	๑๑
สูตร ^{๔๔}	อินุ	ทา	ทิ	กา	ตา	ว	ชิ	รา	ช	คา	โค
สัญญาลักษณ์	๒	๒	๑	๒	๒	๑	๑	๒	๑	๒	๒

อินทรวีเชียรฉันทนี้มี ยติ ๒ คือ

ยติ ก. ๕-๖

ยติ ข. ปาทันตยติ

เช่น

จณฺหาปฺตุโต มม สมฺปทาสิ

ธมฺเมเน มนฺเต ปกฺติญฺจ สํสิ,

มา จสฺสุ เม ปุจฺฉิโต นามโคตรุตํ

คฺยุหิตถ มา ตํ วิชเหยุย มนฺโต. [๑๘๔]

อุปชาติฉันท

อุปชาติฉันท แปลว่า ฉันทที่มีกำเนิดผสมกันฉันทใกล้เคียง ๒ ชนิด คือ อินทรวีเชียรฉันท และอุเปนทรวีเชียรฉันท เมื่อนำฉันททั้งสองชนิดนี้มารจนาปนกัน จะเกิดเป็นอุปชาติฉันททันที อุปชาติฉันทนี้เป็นเอกาทลักษณ์ฉันท บาทละ ๑๑ พยางค์ มี ๓ คณะ และครุ อีก ๒ พยางค์ สังกัดกลุ่มติฎฐฐานันท์

ในคัมภีร์โลกเนยยปกรณ์นี้ ผู้รจนาได้ประพันธ์ฉันทนี้ไว้ ๓๖ คาถา คือ คาถาที่ ๓๒, ๓๓, ๓๔, ๓๕, ๓๖, ๓๗, ๓๘, ๔๒, ๑๐๓, ๑๐๕, ๑๑๐, ๑๖๒, ๑๘๐, ๑๘๒, ๑๘๓, ๑๘๕, ๑๘๘, ๑๘๙, ๒๐๖

^{๔๔} พระคันธสารากวีวงศ์, วุตโตทยมณฺษรี (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ทักษิณอักษร, ๒๕๔๕) หน้า ๑๙๐.

,๒๑๕,๒๘๕,๒๘๗,๓๐๐,๓๑๓,๓๒๐,๓๘๓,๔๔๖,๔๗๙,๔๙๒,๕๐๓,๕๑๐,๕๑๑,๕๑๒,๕๑๕,๕๘๙,
และคาถาที่ ๕๙๐

อนึ่งฉันท์ทั้ง ๓๖ บทนี้ ผู้รจนานำเอาอินทริเชียรฉันท์และอุเปนทริเชียรฉันท์
มาผสมกันแล้วรจนาเป็นอุปชาติฉันท์ไว้ถึง ๑๓ ชนิด ในจำนวน ๑๔ ชนิดที่มีอยู่พระฉันท์อาจารย์
นำเอาบาททั้ง ๔ ของอินทริเชียรฉันท์เป็นตัวตั้งแล้วแผ่ปัตถาระ(การกระจายลักษณะฉันท์)ออกไป
วิธีแผ่ปัตถาระชนิดของอุปชาติฉันท์นี้ ผู้วิจัยจะนำมากล่าวในลำดับต่อไป

ในคัมภีร์วุตโตทัยปกรณ์ ท่านแสดงตัวอย่างของอุปชาติฉันท์ที่มีชื่อว่า อทุทา ไว้ว่า

อนนฺตโรหิริตลกฺขณา เจ

ปาทา วิมฺลฺลสา อุปชาติโย ตา

เอวํ กิลฺยญฺญาสฺ วิมฺลฺลิตาสฺ

วทนฺติ ขาติสฺสูทเมว นาม^{๘๕}

ผู้วิจัยได้ศึกษาอุปชาติฉันท์ในคัมภีร์นี้ ตามวิธีปัตถาระ มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

ลักษณะอุปชาติฉันท์ที่ชื่อ กิตติ เช่น

อุ อปายปโตปี มนุสฺสญฺโต
อิ อุมมตฺตโก เอพฺมุโคปี ยกุโข,
อิ สมฺพปฺลาโป ผรุสฺสํ ทุสฺสิโล
อิ คารยฺห ยุตฺโต สฺรรุโป นโร.[๓๗]

ลักษณะอุปชาติฉันท์ที่ชื่อ วาณิ เช่น

อิ สฺวโร สมตฺตโก พลฺวา สปญฺโณ
อุ สฺลฺลพฺกิตฺตํปี สเจ อฺคณฺหิ,
อิ ขมฺพฺพุทฺติปาราชรณํ สพตฺถ
อิ กิ เม ปทฺฏจฺจสฺส รชฺชํ น คณฺโห.[๓๒๐]

ลักษณะอุปชาติฉันท์ที่ชื่อ มาลา เช่น

อุ ทิสฺสา หิ เม ธมฺมกถํ สฺถนฺนตุ
อุ ทิสฺสา หิ เม ยฺยชฺชนฺตุ พุทฺธสฺสาเน,
อุ ทิสฺสา หิ เม เต มนุชา ภชฺชนฺตุ

^{๘๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๙๔.

- อี เย ธมฺมา เม วา อุปยฺนฺติ สฺนฺโต.[๒๘๕]
ลักษณะอุปชาติฉันทที่ชื่อ สาลา เช่น
 อี ตสฺมา ภยํ วิวิธํ สฺริตฺวา
 อี เวรํ ชหิตฺวาน รเมยฺย สึลฺลํ,
 อุ อนนฺตคุณญจ มหानิสฺสํ
 อี สมฺปตฺตูปาทํ ชินฺโคจฺรณฺตํ.[๓๘]
- ลักษณะอุปชาติฉันทที่ชื่อ** หังสี (วิปริตขยานกั) เช่น
 อุ อปายปตฺโตปี มนุสฺสญฺโต
 อี ทฺวคฺคณฺธฺวาโต วิรโฬ จ ทนฺโต,
 อุ อสทฺทฺวาโท มุขฺราวิสทฺโท
 อี กาสาธิโก ตฺวจฺฉวโท นโร.[๓๖]
- ลักษณะอุปชาติฉันทที่ชื่อ** พาลา เช่น
 อุ อปายปตฺโตปี มนุสฺสญฺโต
 อุ ทลิตฺทญฺโต ปฺรทาสชาโต,
 อุ จณฺทลฺกฺเล นิธเนปี ชาโต
 อี โภคสฺส หิโน ธนฺหารโก โส.[๓๔]
- ลักษณะอุปชาติฉันทที่ชื่อ** ชาลา เช่น
 อี โสทํ ชนินฺเทน ชเนติ ปุญฺโজ
 อี มกฺขากิญฺโต อลกมภาณึ,
 อี มนฺดา อิเม พฺรหฺมณฺสฺสาติมิจฺฉา
 อุ ปหิณฺมนฺโต กปณฺมรฺทามิตี.[๑๘๕]
- ลักษณะอุปชาติฉันทที่ชื่อ** อทุทา เช่น
 อุ อปายปตฺโตปี มนุสฺสญฺโต
 อี อปฺปายุกโก พฺยาธิกฺลฺวาโส,
 อี ทฺวปฺปญฺจโรโป วิกโล วิโยโค
 อุ ปิเยหิ โย โส ปฺรปาณฺชาโต.[๓๓]
- ลักษณะอุปชาติฉันทที่ชื่อ** ภัททา (อาขยานกั) เช่น
 อี ปาณาติปาตี ธนฺหารโกปี

อุ ปรสฺส ทารา วจนสจฺจ,
 อิ มชฺช ปิวิ โย อธิ โส นโร
 อุ สมฺมุลจเฉโท มุนินา ปวฺตโต.[๓๒]

ลักษณะอุปชาติฉันทที่ชื่อ เปมา เช่น

อุ อพายปตฺโตปี มนุสฺสภูโต
 อุ นปฺสโก ทุกฺขสโย อปีโย,
 อิ อิตถิ จ ปิเยหิ ขเนหิ วิโยโค
 อุ ปรสฺส ทาริ คมนิ นโร โส.[๓๕]

ลักษณะอุปชาติฉันทที่ชื่อ รามา เช่น

อิ โสปาณอคฺคมุหิ ฉทฺวากนฺติเก
 อุ วิธิมุหิ ปจฺฉา กริโน น สณฺจิตฺ,
 อิ อุสุรเสยฺยมนิสฺสการิโน
 อุ วินฺนฺจโกโค ปน หานโกคิโน.[๑๐๕]

วังสัฏฐฉันท

วังสัฏฐฉันท แปลว่า ฉันทอันเป็นที่ตั้งแห่งคณะที่มีเสียงไม่สม่ำเสมอ กัน เหมือนดนตรีสุลริระ คือ มีปี ขลุ่ย ชื่อฉันทที่ท้าวใช้เป็นอาภรณ์ดัดถิลถึงควา วังสัฏฐา ก็มี ส่วนในคัมภีร์ฉันทโหมฏฐริ ท้าวผู้เรไรเรียกว่า วังสัฏฐวิละ เป็นทวาทลักขรฉันท บาทละ ๑๒ พยางค์ มี ๔ คณะ ลังกัดกลุ่ม ขคตฉันท

ในคัมภีร์โลกเนยยปกรณนี้ ผู้ประพันธ์ได้รจนาคาถาเป็นฉันทนี้ไว้ทั้งหมด ๔ คาถาคือ คาถาที่ ๓,๙๓,๑๐๔,และคาถาที่ ๒๐๗

ลักษณะวังสัฏฐฉันท

คณะ	ช-คณะ	ต-คณะ	ข-คณะ	ร-คณะ

สุรยุคเส อินทุ ว ภาสุโร สุโก.[๗๓]

คณะ	ต-คณะ			ต-คณะ			ช-คณะ			ร-คณะ		
พยางค์	๑	๒	๓	๔	๕	๖	๗	๘	๙	๑๐	๑๑	๑๒
สูตร ^{๔๗}	สา	อินุ	ท	ว	สา	ข	ลุ	ยตุ	ณ	ตา	ข	รา
ลัญญลักษณ์	๒	๒	๑	๒	๒	๑	๑	๒	๑	๒	๑	๒

๘๗ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๒๐.

ยติ ข. ปาทันตยติ

เช่น

ทุราติทุโร หิตโก สทา สมา
 ทุรตุถสสึ ทุรติกกโม มุนิ,
 ทูเร จิตานํ สทตฺถนายโก
 ทูรญจ นิพฺพานธูรํ คตฺนตํ นม.[๓๑๐]

ทุตวิลัมพิตฉันท

ทุตวิลัมพิตฉันท แปลว่า ฉันทที่มี น-คณะ ภ-คณะ ภา-คณะ และร-คณะ ใน
 ทุกบาท เป็นทวาทลักขรฉันท สังกัดกลุ่มขคตฉันท

ในคัมภีร์โลกเนยยปกรณ์^{๔๔} ผู้ประพันธ์ได้รจนาคาถาเป็นฉันทนี้ไว้เพียงคาถาเดียว
 คือ คาถาที่ ๙๑

ลักษณะทุตวิลัมพิตฉันท

คณะ	น-คณะ			ภ-คณะ			ภา-คณะ			ร-คณะ		
พยางค์	๑	๒	๓	๔	๕	๖	๗	๘	๙	๑๐	๑๑	๑๒
สูตร ^{๔๕}	ทุ	ต	วิ	ล	ม	พิ	ต	มา	ห	น	ภา	รา
สัญลักษณ์	๑	๑	๑	๒	๑	๑	๒	๑	๑	๒	๑	๒

ทุตวิลัมพิตฉันทนี้มี ยติ ๒ คือ

ยติ ก. ๖-๖

ยติ ข. ปาทันตยติ

เช่น

ผรสุนาปี ภูสํ ปริตฺจจฺโติ
 สฺรภิเรว หิ จนฺทนปาทโป,
 ผรสฺวากุยปโตปี จ ขตฺติโย
 ปิยฺมทาหฺรตี สวนามตฺ.[๙๑]

^{๔๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๒๓.

ภูซังคปยาดฉันท

ภูซังคปยาดฉันท แปลว่า ฉันทนี้มี ย-คณะ ๔ คณะ ดำเนินไปไม่ขาดสายเหมือน พญางูเลื้อย ติดต่อกันไปไม่ขาดสาย กล่าวคือ ฉันทนี้มี ย-คณะล้วน ๆ ติดต่อกันโดยตลอด ท่านจัดเป็นฉันทตลก เป็นทวาทลักขรฉันท ๔ คณะ สังกัดกลุ่มชคตีฉันท

ในคัมภีร์โลกเนยยปกรณ์นี้ ท่านผู้ประพันธ์ได้รจนาคาถาเป็นฉันทนี้ไว้ทั้งหมด ๗ คาถา คือ คาถาที่ ๕๘๐, ๕๘๑, ๕๘๒, ๕๘๓, ๕๘๔, ๕๘๕, และคาถาที่ ๕๘๖

ลักษณะภูซังคปยาดฉันท

คณะ	ย-คณะ			ย-คณะ			ย-คณะ			ย-คณะ		
พยางค์	๑	๒	๓	๔	๕	๖	๗	๘	๙	๑๐	๑๑	๑๒
สูตร ^{๘๙}	ภุ	ชงุ	คปุ	ป	ยา	ตัม	ภ	เว	เว	ห	เย	หิ
ลัญญลักษณ์	๑	๒	๒	๑	๒	๒	๑	๒	๒	๑	๒	๒

ภูซังคปยาดฉันทนี้มี ยติ ๒ คือ

ยติ ก. ๖-๖

ยติ ข. ปาหันทยติ

เช่น

ปทานาธิมุตตา ทลิตุทา สมิตุธา

อนาทาธิมุตตา สมิตุทา สมิตุธา

อทานาธิมุตตา ทลิตุทา สมิตุธา

ปทานาธิมุตตา สมิตุทา สมิตุธา.[๕๘๐]

ปัทสลิฉันท

ปัทสลิฉันท แปลว่า ฉันทที่มี ม-คณะ น-คณะ ช-คณะ ร-คณะ และครุ

๑ ตัวในทุกบาทคาถา สังกัดกลุ่ม อติชคตี

ในคัมภีร์โลกเนยยปกรณ์นี้ ผู้ประพันธ์ได้รจนาคาถาเป็นฉันทนี้ไว้เพียงคาถาเดียว คือ คาถาที่ ๙๒

ลักษณะปัทสลิฉันท

^{๘๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๑๘.

คณะ	ม-คณะ			น-คณะ			ช-คณะ			ร-คณะ			ครู
พยางค์	๑	๒	๓	๔	๕	๖	๗	๘	๙	๑๐	๑๑	๑๒	๑๓
สูตร ^{๙๐}	มุนา	ชุรา	โค	ติ	ท	ส	ย	ติป	ป	หส	ลิ	ณี	สา
สัญลักษณ์	๒	๒	๒	๑	๑	๑	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๒

ปหฺลสิณฺณํนี้มี ยติ ๒ คือ

ยติ ก. ๓-๘

ยติ ข. ปาหฺนตยติ

เช่น

สาธตุํ ธมฺมิกสมาคฺคา ขลัน

สาธุนํ น ขลสฺสมาคฺคา ขลัน,

อาโมทํ กุสุมภวํ ธเรติ ภูมि

ทุกฺคณฺธํ น จ กุสุมานิ ธารยณฺติ.[๙๒]

วสันตติลกฉันท

วสันตติลกฉันท แปลว่า ฉันทที่มีลีลางดงาม เหมือนเมฆในฤดูวสันต์ วสันตติลก-
ฉันทนี้ ฉันทาจารย์ท่านเรียกชื่อต่าง ๆ กันออกไปดังนี้คือ

๑. ฉันทาจารย์ เรียกชื่อว่า วสันตติลก
๒. คัมภีร์ฉันทโศรตนาถา เรียกชื่อว่า มัญชุติกา
๓. ฤาษีเสตวะ เรียกชื่อว่า อุทธัสสินี
๔. ฤาษีกัสสปะ เรียกชื่อว่า ลีโศรตะ หรือ ลีโศรตะ
๕. ปิงคลาจารย์ เรียกชื่อว่า มธุมาธวี

วสันตติลกฉันทนี้เป็นจุทหลักขรฉันท บาทละ ๑๔ พยางค์ มี ๔ คณะ คือ ต-คณะ
ภ-คณะ ช-คณะ ช-คณะ และครู ๒ พยางค์ สังกัดกลุ่มลักกรีฉันท

ในคัมภีร์โลกเนยยปกรณ์นี้ ผู้ประพันธ์ได้จนาคาถาเป็นฉันทนี้ไว้ ๗ คาถากึ่ง คือ
คาถาที่ ๙๐, ๑๖๓, ๑๖๔, ๒๐๘, ๓๒๓, ๔๒๔, ๕๙๕ และอีก ๒ บาทในคาถาที่ ๕๙๖

ลักษณะวสันตติลกฉันท

คณะ	ต-คณะ	ภ-คณะ	ช-คณะ	ช-คณะ	ครู

^{๙๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๔๐.

พยางค์	๑	๒	๓	๔	๕	๖	๗	๘	๙	๑๐	๑๑	๑๒	๑๓	๑๔
สูตร ^{๙๑}	วุด	ตา	ว	สน	ต	ติ	ล	กา	ต	ภ	ชา	ช	คา	โค
สัญลักษณ์	๒	๒	๑	๒	๑	๑	๑	๒	๑	๑	๒	๑	๒	๒

วสันตดิถีลกันชนนี้มี ยติ ๒ คือ

ยติ ก. ๘-๖

ยติ ข. ปาทันตยติ

เช่น

เต สาสโว ภาวนมณฺหลโมพิตา

เย สารุตฺตํ นิรูปการิสฺส หสฺสยนฺติ,

อตุลปฺปโยชนวสีกตชินฺนเทโห

ปุพฺพโปปการินิ ขโลปี หิ สารุกฺกโป.[๔๒๔]

มालินีฉันท์

มालินีฉันท์ แปลว่า ฉันท์ที่มีลีลางดงาม เหมือนดนตรีงามผู้ประดับด้วยพวงดอกไม้ ประกอบด้วย น-คณะ น-คณะ ม-คณะ ย-คณะ และย-คณะ เป็นปัญจทลักษณ์ฉันท์ สังกัดกลุ่มอดีตสิกกริฉันท์

ในคัมภีร์โลกเนยยปกรณ์นี้ ผู้ประพันธ์ได้รจนาคาถาเป็นฉันท์นี้ไว้เพียงคาถาเดียว เพื่อเป็นแบบอย่าง คือ คาถาที่ ๒

ลักษณะมาลินีฉันท์

คณะ	น-คณะ			น-คณะ			ม-คณะ			ย-คณะ			ย-คณะ		
พยางค์	๑	๒	๓	๔	๕	๖	๗	๘	๙	๑๐	๑๑	๑๒	๑๓	๑๔	๑๕
สูตร	น	น	ม	ย	ย	ยุ	ตา	ยํ	มา	ลิ	นี	โก	คิ	ลี	หิ
สัญลักษณ์	๑	๑	๑	๑	๑	๑	๒	๒	๒	๑	๒	๒	๑	๒	๒

มालินีฉันท์นี้มี ยติ ๒ คือ

ยติ ก. ๘-๗

ยติ ข. ปาทันตยติ

เช่น

^{๙๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๔๘.

สรณมธิตานํ อคฺคมคฺคปฺปทาปี
 สรณมรฺวจันํ พุทฺทมกายนมคฺโค,
 สครุทฺทชฺชานํ สคฺคมคฺคปฺปทาตา
 สมุปคตสฺสวํ ตํ ธมฺมมคฺคํ นมามิ.[๒]

สัททูลวิกิพิตฉันท

สัททูลวิกิพิตฉันท แปลว่า ฉันท ที่มีลีลาเก๋อย่าง ดังพยาเสือโคร่ง ประกอบด้วย ๖ คณะ คือ ม-คณะ ส-คณะ ช-คณะ ส-คณะ ต-คณะ ต-คณะ และครุ ๑ พยางค์ เป็นแอกวนวิลักษณ์ฉันท บาทละ ๑๙ พยางค์ สังกัดกลุ่ม อติฉติ

ในคัมภีร์โลกเนยยปกรณ์นี้ ผู้ประพันธ์ได้รจนาคาถาเป็นฉันทนี้ไว้ ๒ คาถา คือ คาถาที่ ๑ และคาถาที่ ๑๖๕

ลักษณะสัททูลวิกิพิตฉันท

คณะ	ม-คณะ			ส-คณะ			ช-คณะ			ส-คณะ			ต-คณะ			ต-คณะ			ครุ
พยางค์	๑	๒	๓	๔	๕	๖	๗	๘	๙	๑๐	๑๑	๑๒	๑๓	๑๔	๑๕	๑๖	๑๗	๑๘	๑๙
สูตร ^{๑๒}	อกุ	กสุ	เส	หิ	ย	ติมุ	ส	ชา	ส	ต	ต	คา	สทุ	ทุ	ล	วิกิ	กิ	พิ	ติ
สัญลักษณ์	๒	๒	๒	๑	๑	๒	๑	๒	๑	๑	๑	๒	๒	๒	๑	๒	๒	๑	๒

สัททูลวิกิพิตฉันทนี้มี ยติ ๒ คือ

ยติ ก. ๑๒--๗

ยติ ข. ปาหัตตยติ

เช่น

ปญฺญาทีคุณสาครเหติ สุกโต

ปญฺญาเย โลกุตฺตโร

ปญฺญาทีปตโมนุโท ภวภเว

ปญฺญาเย ปารํสุคโต,

ปญฺญายาริยสพฺพธมฺมนิปุโณ

ปญฺญาเย อคฺคํ คโต

ปญฺญาวนฺต นมามิ ตํ ชินวโร

ปญฺญาเย มคฺคํ คตํ [๑]

สัทธรรฉันท

^{๑๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๖๘.

น ทิสฺสเตตฺถ ยํ ฉนฺทํ ปโยเค ทิสฺสเต ยทฺติ,
 วิสมกฺขรปาทํ ตํ คาถา สามญฺณนามโต.^{๙๓}

"หากคาถาใด ไม่พบในคัมภีร์วุตโตทัยนี้ แต่พบมีในอุททาหรณ์ คาถานั้น
 ที่มีพยางค์ หรือบาทไม่เท่ากัน พึงทราบโดยชื่อว่า คาถาสามัญ"

เช่น

ยกุโขปี พลวา เอตํ น สกฺโกสิ สลฺลปิตุํ
 คณฺหาติ มนุสฺเส สพฺเพ นิจฺจโลหิตปาณินฺ[๒๖]

ตารางแสดงความถี่ของฉันทที่ใช้ในคัมภีร์โลกนัยยปกรณ์

ชื่อฉันท	ความถี่ (คาถา)	คิดเป็นร้อยละ
ปัฐยาวัตฉันท	๒๔๕	๐.๔๑๑๐๗๓%
วิปุลฉันท	๑๓๗ ๑/๒	๐.๒๒๙๙๔๙๗%
อินทรวิเชียรฉันท	๙	๐.๐๑๕๑๐๐๗%
อุปชาติฉันท	๓๖	๐.๐๖๐๔๐๒๗%
วังสภุฉันท	๔	๐.๐๐๖๗๑๑๔%
อินทวังสฉันท	๑	๐.๐๐๑๖๗๗๙%
ทนต์วิมลพิตฉันท	๑	๐.๐๐๑๖๗๗๙%
ภุชังคปพายาตฉันท	๗	๐.๐๑๑๗๔๕%
ปหัสสินีฉันท	๑	๐.๐๐๑๖๗๗๙%
วสันตติลกฉันท	๗ ๑/๒	๐.๐๑๒๕๙๔%
มาลินีฉันท	๑	๐.๐๐๑๖๗๗๙%
ลัททูลวิกิพิตฉันท	๒	๐.๐๐๓๓๕๕๗%
ลัทธราฉันท	๒	๐.๐๐๓๓๕๕๗%
สามัญญฉันท	๑๔๒	๐.๒๓๙๒๕๕%
รวมค่าเฉลี่ย	๕๙๖	๐.๙๙๙๒๔๔๕%

^{๙๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๔๔.

บทที่ ๓
โศจิตโลกเนยฺยปฺปกรณํ

โลกเนยฺยปฺปกรณํ^๑

๓.๑ อุปปตฺติกา^๒ ปณามคาถา^๓

[]^๔ "ปญฺญาโต คุณสาครเหติ^๕ สุคโต ปญฺญาโย โลกุตฺตโม
ปญฺญาทีปตโมนุโ^๖ ภาวเว^๗ ปญฺญาโย ปารจฺคโต,
ปญฺญายาริยสพฺพธมฺมนิปฺโป^๘ ปญฺญาโย อคฺคํ คโต
ปญฺญาวนฺตํ นมามิ ตํ ชินวรี ปญฺญาโย มคฺคํ คตํ,^๙[๑]

สรณมาธิตตานํ^{๑๐} อคฺคมคฺคปฺปทายี^{๑๑}

สรณมรฺวรานํ พุทฺธมกายนมคฺโค,

สครุทฺธกุชฺชานํ^{๑๒} สคฺคมคฺคปฺปาทา

สมฺปคตฺตวิ^{๑๓} ตํ ธมฺมมคฺคํ^{๑๔} นมามิ,[๒]

^๑ ร.ท. : โลกเนยฺยปริปฺพณฺณฎก,ล. : พุทฺธโลกเนยฺยกมฺมสรชาตก,ท.ท. : โลกเนยฺย,ล.ฉ. : โลกเนยฺย

^๒ ร.ท.,ล.,ท.ท.,ล.ฉ. : นตฺถิ

^๓ ร.ท.,ร.ม.,ล.,ท.ท.,ล.ฉ. : นตฺถิ

^๔ ล. : นมตฺถุ,ท.ท. : นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส

^๕ ร.ท. : ปญฺญาคุณสาครเหติ

^๖ ท.ท. : ปญฺญาโย ทีปตโมนุโ,ล.ฉ. : ปญฺญาทีปตโมนุโ

^๗ ร.ท.,ล.,ท.ท.,ล.ฉ. : ภาวภาว

^๘ ร.ท. : ปญฺญาโย สพฺพธมฺมธมฺมนิปฺโป,ล. : ปญฺญาริยสพฺพธมฺมนิปฺโป,ท.ท. : ปญฺญายาริย-
สพฺพธมฺมนิปฺโป

^๙ ร.ท.,ร.ม.,ล.,ท.ท.,ล.ฉ. : ปญฺญาโย ยุตฺโต โมกฺขมคฺคํ คโต ตํ ปญฺญาวนฺตํ นมามิ

^{๑๐} ร.ท. : สรณอธิตตานํ

^{๑๑} ร.ม. : สรณมาธิตตานมคฺคมคฺคปฺปทายี,ล.,ท.ท. : อคฺคมคฺคปฺปทายี,ล.ฉ. : อคฺคํ มคฺคมาทายี

^{๑๒} ร.ม.,ล.ฉ. : สครุทฺธกุชฺชานํ,ล. : ครุทฺธกุชฺชานํ

^{๑๓} ร.ท. : สมฺปคตฺตํ วิ,ท.ท. : สมฺปคตฺตวิ,ท.ท. : สมฺปคตฺตํ วิ

^{๑๔} ร.ท. : ธมฺมมคฺคํ

วิวิจฺจ กาเมหิ อสฺสเกหิ จ^{๑๕}

วิวิจฺจ สพฺพากุสเลหิ^{๑๖} สพฺพโส,

วิรตฺตจิตฺโต^{๑๗} ภาวสาครมฺหิ โย

วิเวกยฺตุตฺตปํ นมามิ หารกํ,^{๑๘}[๓]

สฺรณสฺสุ นมนตฺสฺส สพฺพตฺถ ญฺยุปฺพุทฺทเว,^{๑๙}

อานุกาเวน โสเสตฺวา วฑฺฒนฺตุ^{๒๐} สพฺพมจฺจุลา.^{๒๑}[๔]

โลกนฺยํ^{๒๒} ปวกุขามิ นานานนฺยหิลฺงกตํ,^{๒๓}

ปญฺहेหิ^{๒๔} ปรมตฺเตหิ วนฺทิตฺวา รตนตฺตยํ.^{๒๕}[๕]

ปาสาทชนนํ^{๒๖} สาธุ- ชนํ หิตมวทํ,^{๒๗}

อิมํ สุกาสิตํ วากุญฺญํ วุฑฺฒิกามา^{๒๘} สุกฺณถ เม"ติ.^{๒๙}[๖]

"โลกนโย"^{๓๐} ปน เกน เทลิตฺ, กตฺถ เทลิตฺ, กทา เทลิตฺ, กสุมา เทลิตฺ, กํ
อารพฺก เทลิตฺ"^{๓๑} เกน ปุจฺฉิตฺน"^{๓๒} เทลิตฺ"ติ."^{๓๓} ตตฺตริทํ วิสขุชนํ

^{๑๕} ร.ท., ร.ม. : "จ" สทฺโท นตฺถิ

^{๑๖} ล.ฉ. : สพฺพกุสเลหิ

^{๑๗} ร.ท., ท.ท. : วิรตฺตจิตฺโต

^{๑๘} ร.ท. : ปนมามิ นิสารกํ, ร.ม. : ปนมามิ นินหารกํ, ล. : นินาครํ, ท.ท., ล.ฉ. : นินารกํ

^{๑๙} ท.ท. : ญฺยุปฺพุทฺทเว

^{๒๐} ร.ท., ล., ท.ท., ล.ฉ. : วฑฺฒนฺตุ, ปจฺฉาปทมฺปิ เอวํ ทฏฺฐพฺพํ

^{๒๑} ร.ท., ล., ท.ท., ล.ฉ. : สพฺพมจฺจุลํ

^{๒๒} ร.ม. : โลกนฺยํ, ล. : โลกนฺยํ

^{๒๓} ล. : วปกุขามิ นานานนฺยหิ อลฺงกตํ, ท.ท. : นานานนฺยอลฺงกตํ, ล.ฉ. : นานานนฺยหิลฺกตํ

^{๒๔} ร.ท., ล., ท.ท. : ปญฺहेหิ, ปจฺฉาปทมฺปิ เอวํ ทฏฺฐพฺพํ

^{๒๕} ล. : รตนตฺตยํ

^{๒๖} ล., ท.ท. : ปาสาทชนนํ

^{๒๗} ร.ม. : หิตาวทํ

^{๒๘} ร.ท., ล., ท.ท., ล.ฉ. : วุฑฺฒิกามา, ปจฺฉาปทมฺปิ เอวํ ทฏฺฐพฺพํ

^{๒๙} ร.ม. : สุกฺณถ เม, ร.ท., ล., ท.ท., ล.ฉ. : "อิตฺติ" สทฺโท นตฺถิ

^{๓๐} ร.ท. : โลกนฺยโน, ล. : โลกนฺยนฺนปฺปน, ล.ฉ. : โลกนฺยโน

^{๓๑} ร.ท., ร.ม. : "กสุมา เทลิตฺ, กํ อารพฺก เทลิตฺ" อิมานิ ปทานิ นตฺถิ

^{๓๒} ล., ท.ท. : โก ปุจฺฉิตฺติ

"เคน เทลิต"ติ. สุมาสุมพุทเธน เทลิต.
 "กตุถ เทลิต"ติ. เขตวนมหาวีหारे^{๓๔} เทลิต.
 "กทา เทลิต"ติ. โลโกวาทาสาเน^{๓๕} เทลิต.
 "กสุมา"^{๓๖} เทลิต"ติ. โกสลราชสุส โอวาทตุถาย^{๓๗} เทลิต.
 "กั อารพุท เทลิต"ติ. อังคุลิมาตตุเถรี^{๓๘} อารพุท เทลิต.
 "เคน ปุจันเตน"^{๓๙} เทลิต"ติ.^{๔๐} อายสุมา^{๔๑} อานนุตเตเรน ปุจันเตน^{๔๒} เทลิต.
 กถ ? ยสุมิญหิ^{๔๓} สมเย พุทโธ ภควา สายณหสมเย ปฏิสลุลานา วุฏฐิต

๔๔

สตฺตรตนวิรยชิตปาวริมลลิตธมฺมาสเน นิสินฺโน สพุทฺโลกสุส ปาวริ ธมฺมเทสนํ^{๔๕} ปวตฺเตลิ

เทสนาปรีโยसानะ ลิงคาลเสฏฺฐิ สปริวาริ อคฺคผล^{๔๖} ปาปุณิ. เสสปริสา พหุ โสตาปตฺติ-
 ผลาทินิ^{๔๗} สมฺปาปุณิสฺส. ตสฺมี ขณ อายสุมา อานนุโธ ภควโต พหุคฺคณ^{๔๘} นิเวเทสิ "อจฺฉริ

^{๓๓} ล.,ท.ท. : "อติ" สหุโท นตฺถิ

^{๓๔} ล.ฉ. : เขตวนะ มหาวีหारे

^{๓๕} ท.ท. : โลโกวาทาสาเน

^{๓๖} ท.ท. : กิสฺมี

^{๓๗} ร.ม. : โอวาทโต ,ล.,ท.ท. : โกสลราชสุส โอวาทะ

^{๓๘} ล.ฉ. : อังคุลิมาตตุเถรี, ปจฺฉาปทมิปี เอวํ ทฎฺฐพฺพํ

^{๓๙} ล.,ท.ท. : โก ปุจันติ

^{๔๐} ร.ม. : "เคน ปุจันเตน เทลิต"ติ ปทํ นตฺถิ

^{๔๑} ร.ท.,ล.ฉ. : อายสุมาโต

^{๔๒} ล. : อายสุมาตานุตเตเรน ปุจันโต ,ท.ท. : ปุจันตฺวา

^{๔๓} ล.,ท.ท. : "หิ" สหุโท นตฺถิ

^{๔๔} ท.ท. : วุฏฺฐิต

^{๔๕} ร.ม.,ล.,ล.ฉ. : สพุทฺโลกปาวธมฺมเทสนํ

^{๔๖} ร.ม. : ผลํ ,ล.,ท.ท. : มคฺคผลํ

^{๔๗} ร.ท.,ร.ม.,ท.ท. : โสตาปตฺติผลาทินิ ,ล. : โสตาปฏฺติผลาทินิ ,ล.ฉ. : โสตาปตฺติผลาทินิ

^{๔๘} ร.ม.,ล.,ท.ท.,ล.ฉ. : คฺคณํ

ยัณเฑ, อญฺ๔๕ ญนเฑ, พุ๓ุ๓ นาม มิจ๓า๓ิฏ๓จิก๓นํ นิพ๓ิเส๓นํ กาคุํ ส๓ต๓โก โห๓ติ"ติ. []

๕๐

ส๓ต๓๕๑ จ ป๓ ภา๓ว๓ โลก๓นา๓โก โก๓ส๓ล๓ราช๓ส๓ส ฐ๓มํ โส๓ต๓ก๓ม๓ส๓ส จิต๓ต๓ว๓ริ๕๒ ฅ๓ต๓ว๓
โ๓ว๓ทา๕๓ ท๓ต๓กา๓โม อ๓ย๓ส๓ม๓น๓ตํ []๕๔ เ๓ต๓ท๓โว๓จ "อ๓ต๓เถ๓ว๓น๓น๓ท๕๕ อ๓จ๓ณ๓ริ๓ยํ, []๕๖ อ๓น๓น๓ท
เ๓ส๕๗ พุ๓ุ๓วิ๓ส๓โย โห๓ติ, ปุ๓ุ๓เพ ๓ิ๕๘ อ๓น๓น๓ท อ๓ป๓ริ๓ป๓ก๓ณ๓ณ๓๕๙ ก๓ก๓ข๓พ๓จิต๓ต๓ส๓ส๖๐ ย๓ก๓ข๓ส๓ส
นิพ๓ิเส๓นํ กาคุํ ส๓ต๓โก โห๓มิ"ติ.๖๑ อ๓ถ โข อ๓ย๓ส๓มา อ๓น๓น๓โท ภา๓คว๓น๓ตํ เ๓ต๓ท๓โว๓จ "กิ๓น๓นุ
ปุ๓ุ๓เพ ก๓ก๓ข๓พ๓จิต๓ต๓นํ ย๓ก๓ข๓นํ นิพ๓ิเส๓นํ กาคุํ ส๓ต๓โก ฅ๓ต๓พ๓โพ ๓ โห๓ติ"ติ.๖๒

อ๓ถ โข ภา๓คว๓๖๓ มุ๓ข๓ก๓ม๓ล๖๔ วิ๓ริ๓ต๓ว๓ อ๓มิ๓ต๓ส๓ม๓ภา๓ร๓ณ๓ผล๓นิพ๓พ๓ต๓ต๓พ๓ร๓ห๓ม๓ส๓ริ๖๕ นิ๓จ๓
ณ๓เร๓ต๓ว๓ []๖๖ ร๓ต๓ต๓ป๓ว๓ร๓ป๓ส๓ก๓ล๓จີ๓ว๓โร เ๓ร๓ว๓ณ๓ณ๓ส๓ทิส๓ ท๓ก๓ข๓ณ๓ห๓ต๓ถิ อ๓ก๓ข๓ปิ๓ต๓ว๓๖๗ อ๓ง๓ค๓ล๓ิ๓มา๓ล๓ต๓
เถ๓ริ ท๓ส๓เส๓ต๓ว๓ เ๓ว๓มา๓ท "ภู๓ต๓ปุ๓พ๓พิ ๓ิ๓ก๓ข๓เว อ๓ย๓ส๓มา อ๓ง๓ค๓ล๓ิ๓มา๓ล๓ต๓เถ๓โร๖๘ นิ๓จ๓โล๓หิ๓ต๓ปา๓ณิ
ย๓ก๓โย๖๙ ๓ุ๓ต๓ว๓ นิพ๓พ๓ต๓ติ"ติ. อ๓ย๓เม๓ว อ๓น๓ปุ๓พ๓พิ๓ก๓ถ๓.๗๐

๕๕ ร.ม. : อพ๓ญ๓ตํ ,ล.,ท.,ท.,ล.ณ. : อพ๓ญ๓ตํ

๕๐ ล. : ตํ ตํ ,ท.,ท.,ล.ณ. : ส๓ต๓ว๓

๕๑ ท.,ท.,ล.ณ. : "ส๓ต๓ถ๓" ป๓ทํ น๓ต๓ถิ

๕๒ ร.ม. : จิต๓ต๓จ๓จ๓ริ ,ท.,ท. : จิต๓ต๓ว๓ร๓ณ๓

๕๓ ร.ท. : "โ๓ว๓ทา" ป๓ทํ น๓ต๓ถิ

๕๔ ท.,ท.,ล.ณ. : อ๓น๓น๓ทํ

๕๕ ล.ณ. : อ๓ข๓เช๓ว อ๓น๓น๓ท

๕๖ ล.,ท.,ท.,ล.ณ. : เ๓ต๓เม๓ว

๕๗ ล.,ท.,ท. : "เ๓ส" ป๓ทํ น๓ต๓ถิ

๕๘ ท.,ท. : "๓ิ" ส๓ท๓โท น๓ต๓ถิ ,ท.,ท. : ปุ๓ุ๓เพ๓

๕๙ ล.ณ. : อ๓ป๓ริ๓ป๓ก๓ณ๓ณ๓

๖๐ ล. : ก๓ก๓ข๓ล๓จิต๓ต๓ส๓ส ,ท.,ท. : อ๓ป๓ริ๓ป๓ก๓ณ๓ณ๓ โณ ก๓ก๓ข๓ล๓จิต๓ต๓ส๓ส ,ป๓จ๓ณ๓ป๓ท๓ม๓ปี เ๓วํ ท๓ก๓ข๓พ๓

๖๑ ร.ท.,ร.ม.,ล.ณ. : โห๓ติ๓ติ ,ล. : "๓ต๓ว๓" ป๓ทํ อ๓ต๓ถิ

๖๒ ท.,ท. : "โห๓ติ" ป๓ทํ น๓ต๓ถิ ,ล.ณ. : โห๓ติ๓ติ

๖๓ ร.ม. : "ภา๓คว๓" ป๓ทํ น๓ต๓ถิ

๖๔ ล.ณ. : มุ๓ข๓ก๓ม๓ล๓

๖๕ ล.ณ. : อ๓มิ๓ต๓ส๓ม๓ภา๓ร๓ณ๓ผล๓นิพ๓พ๓ต๓ต๓ พ๓ร๓ห๓ม๓ส๓ริ

๖๖ ล.,ท.,ท. : ต๓เม๓ต๓ท๓โว๓จ ภา๓คว๓

๖๗ ร.ม. : ท๓ก๓ข๓ณ๓ห๓ต๓ม๓ก๓ข๓ปิ๓ต๓ว๓

"ภูตปุพพ์ ภิกขเว อินฺทปตฺตนนฺเร"^{๖๑} ธนญฺชยโกรพฺยราชา นาม"^{๖๒} รชฺชมกาเรสิ."^{๖๓}
 ตสฺส โสฬสฺสติดิถสฺสสุณํ เชฏฺฐกา อตุลา เทว"^{๖๔} []"^{๖๕} อคฺคมเหสี"^{๖๖} อโหสิ. ตสฺส อตฺถญฺจ
 ฌมฺมญฺจ อนุสฺสํโก"^{๖๗} ภูฏจพฺรหฺมณฺ"^{๖๘} นาม ปโรหิต"^{๖๙} อโหสิ. อุชฺชโก"^{๗๐} นาม"^{๗๑} เสนาป
 ติ
 อโหสิ. โส"^{๗๒} จตฺรจฺจพลเสนาย สมนฺนาคโต อุกฺโขภินิํสํชาตพฺลนิกายอ อโหสิ."^{๗๓} ตสฺส จตฺต"^{๗๔}
 นคฺรทฺวารเรสุ []"^{๗๕} "ปาจันคามทฺวาร"^{๗๖} ทกฺขินคามทฺวาร"^{๗๗} ปจฺฉิมคามทฺวารํ อุตฺตรคาม
 –ทฺวารนฺ"^{๗๘} จตฺตารอ คามวรา อเหตุ. เตสุ ปาจันคามทฺวาร ธนญฺชยเสฏฺฐิํ ติฏฺฐติ, ทกฺขิน
 –คามทฺวาร วิสาลเสฏฺฐิํ, ปจฺฉิมคามทฺวาร สุกฺขิเสฏฺฐิํ, อุตฺตรคามทฺวาร สุกฺกสฺสณเสฏฺฐิํ น

^{๖๑} ร.ม.,ท.ท. : มหาอญฺจุลิมาลเถโร ,ล. : มหาอญฺจุลิมาลเถโร ,ล.น. : มหาอญฺจุลิมาลเถโร

^{๖๒} ล.น. : นิจฺจํ โลหิตปาณียกฺโข

^{๖๓} ล. : ปุพฺพิกถา ,ล.น. : อนุปุพฺพิกถา

^{๖๔} ร.ท.,ล.น. : อินฺทปฏฺฐนคเร ,ท.ท. : อินฺทปตฺตนนฺเร

^{๖๕} ร.ม. : ธนญฺชยโกรพฺโย ราชา นาม

^{๖๖} ล.,ท.ท.,ล.น. : รชฺชํ กาเรสิ.

^{๖๗} ร.ม. : "เทว" ปทํ นตฺถิ

^{๖๘} ร.ม.,ท.ท. : นาม

^{๖๙} ร.ม. : อตุลา นาม มเหสี ,ล.น. : อคฺคมเหสี

^{๖๙} ล.,ท.ท. : อนุสฺสํโก

^{๖๘} ล.น. : ทุชฺชพฺรหฺมณฺ ,ปจฺฉาปทฺมปี เอวํ ภูฏจพฺพํ

^{๖๙} ร.ม.,ล. : ปโรหิต

^{๗๐} ล.น. : อุชฺชโก

^{๗๑} ร.ม. : "นาม" ปทํ นตฺถิ

^{๗๒} ล.,ท.ท. : ตสฺส

^{๗๓} ล. : อุกฺโขภินิํสํชาตพฺลนิกายา อเหตุ,ท.ท. : สมนฺนาคตา อุกฺโขภินิํสํชาตา พฺลนิกายา อเหตุ.

^{๗๔} ร.ม.,ท.ท. : จตฺตํ ,ปจฺฉาปทฺมปี เอวํ ภูฏจพฺพํ

^{๗๕} ล. ,ท.ท. : เอโก

^{๗๖} ล. : ปาจันคามทฺวารํ

^{๗๗} ร.ท. : "ทกฺขินคามทฺวาร" ปทํ นตฺถิ

^{๗๘} ร.ม. : "อุตฺตรคามทฺวารนฺ" ปทํ นตฺถิ

ามปฏิวสติ.^{๘๕} เอเกกสัส เสฏฺฐิโน ปญจสตปญจสตเสฏฺฐิปริวาร^{๘๖} อหสิ.^{๘๗} เตสุ ธนญชย

เสฏฺฐิโน สุขุมาสี นาม อคฺคกริยา^{๘๘} อโหสิ.^{๘๙} เอกสมิ ปจฺจุสกาเล โพธิสตุโต ตาวตีส-
ภวนโต จิตฺวา ตสฺสา กุจฺฉิยํ ปฏิสนฺธี คณฺหิ. อญฺเญปี ปญจสตเทวปฺตุตา จิตฺวา ตตฺถ

เตสํ ปญจสตเคหสิ^{๙๐} ปฏิสนฺธี คณฺหิสฺส. ตสมิ []^{๙๑} ราชา สิริสยเน นิปนฺโน อจฺฉริย^{๙๒}
สุปิเน ปสฺสิ. เอวรฺุโป สุปิโน อโหสิ "ราชา มหติยา ปริสาเย ปริวฺโต"^{๙๓} มหาวินิจฺฉยมชฺเช
สึหาสเน ปุลฺลงฺกํ อาภุชฺชิตฺวา^{๙๔} ตทา^{๙๕} ราชนฺคเณ มหนฺตํ อคฺคิราสิ ตาลกฺขนฺธปฺปมาณํ^{๙๖}
อุฏฺฐหิตฺวา. ตสฺส^{๙๗} มชฺเช มหนฺตํ จกฺกปฺปมาณํ มหากุมฺพุทฺธปฺปมํ อภิกฺกมิตฺวา^{๙๘} ตาลกฺขนฺธคฺคิ-
ราสิโต อุฏฺฐหิตฺวา. กุมฺพุทฺธ^{๙๙} ปน รณฺโณ มหาวินิจฺฉยมณนิมิตฺวา^{๑๐๐} ราชนํ สมฺปฏฺฐิจฺฉิตฺวา^{๑๐๑} ราชา

^{๘๕} ล. : ปติวสฺสติ ,ท.ท. : ปติวสฺติ

^{๘๖} ร.ม. : ปญจสตปญจสตเสฏฺฐิปริวาร ,ล.,ท.ท. : ปญจสตเสฏฺฐิปริวาร

^{๘๗} ร.ม. : อโหสิ

^{๘๘} ร.ม.,ล.,ท.ท. : อคฺคคมเหสี

^{๘๙} ล. : "อโหสิ" ปทํ นตฺถิ

^{๙๐} ท.ท. : ปญจสตเคห

^{๙๑} ท.ท. : ขณ

^{๙๒} ร.ม. : นิปนฺโน อยํ

^{๙๓} ร.ท.,ล.,ท.ท.,ล.ฉ. : ปริวฺตุโต ,ปจฺฉาปทฺมปี เอวํ ทฏฺฐพฺพํ

^{๙๔} ร.ม. : ปุลฺลงฺกมาภุชฺชิตฺวา ,ล.ฉ. : อาภุชฺชิตฺวา

^{๙๕} ล.ฉ. : "ตทา" ปทํ นตฺถิ

^{๙๖} ร.ม. : มหนฺตมคฺคิราสิตาลกฺขนฺธปฺปมาณํ ,ท.ท. : ตาลกฺขนฺธปฺปมาณ

^{๙๗} ล. : อุฏฺฐหิตฺวา. ตสมิ ,ท.ท. : ตสมิ

^{๙๘} ร.ม. : มหนฺตจกฺกปฺปมาณมฺมมฺหากุมฺพุทฺธปฺปมภิกฺกมิตฺวา ,ล.,ท.ท. : มหากุมฺพุทฺธปฺปมํ อุฏฺฐหิตฺวา

^{๙๙} ร.ม.,ล.,ล.ฉ.,ท.ท. : กุมฺพุทฺธ ,ปจฺฉาปทฺมปี เอวํ ทฏฺฐพฺพํ ,ท.ท. : ตาลกฺขนฺธคฺคิราสิ อุฏฺฐหิต

อุฏฺฐหิต. กุมฺพุทฺธ ,ล.ฉ. : อตฺตภิกฺกมิตฺวา ตาลกฺขนฺธคฺคิราสิ อุฏฺฐหิต อุฏฺฐหิต. กุมฺพุทฺธ

^{๑๐๐} ร.ท.,ล.ฉ. : มหาวินิจฺฉยํ โอนมฺมิ ,ร.ม. : มหาวินิจฺฉยมณนิมิตฺวา ,ล. : วินิจฺฉเยยา โอนมฺมิ

,ท.ท. : โอนมฺมิ

^{๑๐๑} ท.ท. : สมฺปฏฺฐิจฺฉิตฺวา

ปน ตสฺมี กุมฺทคพฺเภ นิสฺสินโน^{๑๐๖} ปลฺลงฺกมาภฺชิตฺวา ตตฺถเภา กุมฺเท อจฺฉิ. ตทา อคฺคิ อนฺตร-
ธายิตฺวา ปฺรินิพฺพายิ. กุมฺท^{๑๐๗} ปน สกฺลชฺมพฺพิเป อาโลกํ ชลตี"ติ.^{๑๐๘} ทิสฺวา จ ปน ป-
พฺพชฺฉิตฺวา ปาโธว สรริกิจฺจํ กตฺวา มหาตเล อมจฺจคณฺมชฺเช ราชปลฺลงฺเก นิสฺสินโน ปโรหิตํ
ปฏโกสาเปตฺวา สุปฺปํ ทิฏฺฐํ นิยาเมเนว^{๑๐๙} กเถสิ. พฺรหฺมโณ ตสฺส สุปฺปํ พฺยาภาสิ "มหา-
ราช ตุมฺหากํ ปณฺชิตฺเตน มยาเยว สทิสํ มหนฺตํ อคฺคิราสิ,^{๑๑๐} กุมฺทํ ปน อฺปฺปนฺนปณฺชิต-
สทิสํ, โส ปน ตุมฺหากํ เวรียนฺตเร อุตฺตริตฺตํ^{๑๑๑} สมตฺถิโก โหติ, สกฺลชฺมพฺพิเป ปณฺญา อา-
โลโก วีย ชลตี"ติ. ราชา ตํ สุตฺวา "อิทา นิ กุหิณฺ"ติ ปุจฺฉิ. "มหाराช อิทา นิ ปฏิสฺสนฺธิโก,
อชฺชโต^{๑๑๒} ปฏฺฐาย []^{๑๑๓} ทสฺมาสจฺเจเนน ปสฺสุโต^{๑๑๔} โหตี"ติ.

ตโต ปฏฺฐาย สฺชุมมาสิ ทสฺมาสจฺเจเนน คพฺภํ ธาเรตฺวา เจตมาเส อสฺสวทิวเส
ปจฺจุสฺสเม ปุตฺตํ วิชายิ.^{๑๑๕} ตทา เตสํ ภริยาโย^{๑๑๖} ปญฺจสฺตปุตฺเต^{๑๑๗} วิชายีสุ. ตสฺส วิชาต-
กาเล^{๑๑๘} รณฺโณ นนฺทเกริ มหนฺเตน สทฺเทน สกฺลกูรฺรภูเจ สยเมว โขภะติ. เต^{๑๑๙} ตสฺส
นามกรณทิวเส^{๑๒๐} "ธณฺญชฺยกุมารโ"ติสฺส นามํ กรีสุ. []^{๑๒๑} ราชานนฺทเกริยา สยเมว^{๑๒๒}

^{๑๐๖} ล.,ท.ท. : "นิสินโน" ปทํ นตฺถิ

^{๑๐๗} ท.ท. : นิพฺพายิ. กุมฺทฺโธ, ปจฺฉาปทมฺปิ เอวํ ทฏฺฐพฺพํ

^{๑๐๘} ท.ท. : ปชฺชชฺลตี, "อติ" สทฺโท นตฺถิ

^{๑๐๙} ล.ฉ. : ทิฏฺฐนิยาเมเนว

^{๑๑๐} ล.,ท.ท. : ปณฺชิตฺโต อหเมว สทิสํ มหนฺตฺราสิ, ล.ฉ. : สทิสํ มหนฺตอคฺคิราสิ

^{๑๑๑} ท.ท. : อุตฺตริตฺตํ

^{๑๑๒} ล. : ปฏิสฺสนฺธิโต

^{๑๑๓} ล.,ท.ท. : ยาว

^{๑๑๔} ร.ม. : ทสฺมาสจฺจณฺฐโต, ล. : ทสฺมาจฺเจเนน ปสฺสุโต, ท.ท. : ปสฺสุโต, ล.ฉ. : ปสฺสุโต

^{๑๑๕} ท.ท. : วิชายิ, ปจฺฉาปทมฺปิ เอวํ ทฏฺฐพฺพํ

^{๑๑๖} ล. : "ภริยาโย" ปทํ นตฺถิ, ท.ท. : เสฏฺฐิณํ เคเห อิตฺถิโย

^{๑๑๗} ล. : ปญฺจสฺสเทวปุตฺตา

^{๑๑๘} ร.ม. : วิชายิ. ...วิชาตกาเล

^{๑๑๙} ท.ท. : เตเน

^{๑๒๐} ล.,ท.ท.,ล.ฉ. : นามคหณทิวเส

^{๑๒๑} ล. : ตสฺส วิชาตกาเล

^{๑๒๒} ท.ท. : นนฺทเกริสยเมว

โฆภมานาย^{๑๒๓} สทฺทํ สุตฺวา ขุพฺภิตทฺทโย ชาโต ปโรหิตํ ปกุโกสาเปตฺวา ปุจฺฉิ "พฺราหฺมณ
กสฺมา นนฺทเกรี สยเมว อุโลลสทฺทํ"^{๑๒๔} โฆเกตี"ติ. "มา ภายิ มหาราช, อชฺช ปณฺธิโต
วิชาโต"ติ.^{๑๒๕} ตํ สุตฺวา ราชา จตฺตาริ อมฺจเจ ปกุโกสาเปตฺวา "โฆนฺโต เตนฺหิ จตฺติ
นฺครทฺวารเอหิ"^{๑๒๖} นิภฺขมถ, ยสฺส อชฺเชว วิชายปฺตฺตํ ชานาถา"ติ"^{๑๒๗} อาถนาเปสิ.^{๑๒๘}

ตํ สุตฺวา อมฺจจา จตฺติ นฺครทฺวารเอหิ สยเมว^{๑๒๙} นิภฺขมีสุ. เตสุ ปาจิณคาม-
ทฺวารเณ^{๑๓๐} อมฺจโจ^{๑๓๑} นิภฺขมิตฺวา^{๑๓๒} ตสฺมี^{๑๓๓} เคเห^{๑๓๔} ปญฺจสทฺทการเกหิ ปริวเรหิ สทฺ
ธีธณฺชยเสฏฺฐจิโน วิชายปฺตฺตํ ชานิตฺวา นินฺตเตตฺตา รณฺโณ อาโรเจสิ. ราชา ตํ สุตฺวา ปิตี-
ภริตทฺทโย ธณฺชยเสฏฺฐจิสฺส จตฺติ ธาตุหิ^{๑๓๕} จ สทฺธี กุมารปิลนฺธเนหิ^{๑๓๖} จ []^{๑๓๗} สหส-
ส-

ชีรมูลํ ปาเหลสิ. เสสฺกุมารานํ^{๑๓๘} เอเกกธาทิหิ สทฺธี^{๑๓๙} ปญฺจสทฺชีรมูลํ ทาเปสิ^{๑๔๐} "วทฺธมนกาเล

^{๑๒๓} ล.,ท.ท. : "โฆภมานาย" ปทํ นตฺถิ

^{๑๒๔} ร.ม.,ล.ณ. : อุโลลสทฺทํ ,ล. : อุโลลสทฺทํ

^{๑๒๕} ท.ท.,ล.ณ. : ชาโตติ

^{๑๒๖} ร.ท. : ทฺวารเอหิ ,ร.ม. : จตฺติ ทฺวารเอหิ นฺครทฺวารเอหิ ,ล.,ท.ท. : จตฺนฺครทฺวารเณ

^{๑๒๗} ท.ท. : วิชายปฺตฺตํชฺชายตฺถาติ

^{๑๒๘} ร.ม. : อาถนาเปสิ ,ล. : อาถนาเปติ.

^{๑๒๙} ล.,ท.ท. : อมฺจจา ตํ สุตฺวา จตฺนฺครทฺวาราย สยเมว ,ล.ณ. : สยเมว

^{๑๓๐} ท.ท. : ปาจิณคามทฺวารเ คณฺตฺวา

^{๑๓๑} ล. : ปาจิณคามทฺวารํ คจฺฉนฺตา อมฺจจา ,ล.ณ. : อมฺจจา

^{๑๓๒} ท.ท. : "นิภฺขมิตฺวา" ปทํ นตฺถิ

^{๑๓๓} ร.ม.,ล. : "ตสฺมี" ปทํ นตฺถิ

^{๑๓๔} ร.ม. : คาม

^{๑๓๕} ร.ม.,ล.,ล.ณ. : จตฺธาทิหิ ,ท.ท. : ธาติหิ

^{๑๓๖} ร.ม. : กุมารปิลนฺธเนหิ ,ล. : จตฺธาทิหิ จตฺกุมารปิลนฺธเนหิ

^{๑๓๗} ท.ท. : สทฺธี

^{๑๓๘} ล. : เสสํ ,ท.ท. : เสสนํ

^{๑๓๙} ล.,ท.ท. : "สทฺธี" ปทํ นตฺถิ ,ท.ท. : เอเกกํ ธาติหิ , "สทฺธี" ปทํ นตฺถิ

วิมลิตุสสามิ"ติ จินตยิ.^{๑๔๑} อปรภาเค ปญจสตุกุมารหิ สทุธิ ธนญชยกุมารโ วฒิ.^{๑๔๒} เอเต
กุมารรา โพธิสตุตสสุส นิจุจเมว ปริวารา โหนติ,^{๑๔๓} นิจุจเมว เตน สทุธิ กิเพนติ.^{๑๔๔}

อุปปตติกกถา นิฏฐิตา.^{๑๔๕}

๓.๒ วิตกกูปญโ ปจโม^{๑๔๖}

เตลล์ สตุตวสุลิกกาเล สมฺปตเต ราชา วิมลิตุกาโม ปโรหิตํ ปุจฺฉิ "อจฺจริย เต"^{๑๔๗}

กุมารรา^{๑๔๘} ปญฺชิตถาเวน วิมลิตพฺพา"ติ.^{๑๔๙} โส "รฺจุจติ มหาราชา"ติ [].^{๑๕๐} "กตเมน
วิมลิตพฺพา"ติ.^{๑๕๑} "เตนหิ มหาราช เต วิตกกวิมลสเนน ปุจฺฉิตพฺพา"ติ.^{๑๕๒} โส "สาธฺว"ติ สม-
ปฏิจฺฉิตฺวา เอกํ ปญฺชิตํ อมจฺจํ ปกโกสาเปตฺวา []^{๑๕๓} "โม อมจฺจ ธนญชยเสฏฺฐจิสฺส
สนฺติกํ คนฺตฺวา สพฺเพ ทหฺรกุมารเ สนฺนิปาตาเปตฺวา"^{๑๕๔} "กตโม วิตกกโกติ"^{๑๕๕} ปุจฺฉิ, สพฺพ-

ปจฺฉา^{๑๕๖} ธนญชยกุมารํ []^{๑๕๗} ปุจฺฉิ, เยหิ^{๑๕๘} โย โย^{๑๕๙} วิตกกโก รฺจุจติ, ตํ ตํ วทฺนฺตานํ^{๑๖๐}

^{๑๔๐} ท.ท. : ทาเปตฺวา

^{๑๔๑} ล. : จินตยิตฺวา ,ท.ท. : จินตลฺล

^{๑๔๒} ร.ม. : วฑฺฒิ ,ล. : วุฒิ

^{๑๔๓} ร.ม. : "นิจุจเมว ปริวารา โหนติ" ปทํ นตฺถิ ,ล.,ท.ท. : โหนตฺติ

^{๑๔๔} ล.,ท.ท. : กิลนฺติ ,ล.ณ. : กิพนฺติ

^{๑๔๕} ล. : นิตฺถิตา ,ปจฺฉาปทฺมปี เอวํ ทฏฺฐพฺพํ

^{๑๔๖} ร.ท.,ล.,ท.ท.,ล.ณ. : เอวฺมปทํ สพฺพตฺถ นตฺถิ

^{๑๔๗} ล.,ท.ท. : เตลล์

^{๑๔๘} ล.,ท.ท. : "กุมารรา" ปทํ นตฺถิ

^{๑๔๙} ล.,ท.ท. : ปญฺชิตถาวํ วิมลิตพฺพนฺ"ติ.

^{๑๕๐} ล. : วตฺวา ,ท.ท. : วทติ

^{๑๕๑} ล.,ท.ท. : กตมํ วิมลิตพฺพนฺ"ติ ปุจฺฉิ ,ล.ณ. : วิมลิตพฺพาติ

^{๑๕๒} ล.,ท.ท. : เตลล์ วิตกกเมว ปุจฺฉิตพฺพนฺ"ติ, อปฺปจ สพฺพตฺถ "วิตกกํ" ทฏฺฐพฺพํ

^{๑๕๓} ล.,ท.ท. : เอวมาห

^{๑๕๔} ร.ท. : สนฺนิปาเตตฺวา

^{๑๕๕} ล.,ท.ท. : "กตมํ วิตกกนฺ"ติ

^{๑๕๖} ล.,ท.ท. : ปุจฺฉิตกาเล

เตล้ วจนานิ ลิขิตวา^{๑๖๑} มเมว อาโรเจสิ"ติ"^{๑๖๒} เปเสสิ.^{๑๖๓} โส สมฺปฏิจฺฉิตวา สิริสิ อญฺชลิ
 ปติฏฺฐาเปตวา วนฺทิตวา, เยน ธนญฺชยเสฏฺฐิ, เตนฺอุปสงฺกมิ, อุปสงฺกมิตวา ตสฺส ราชอาณ^{๑๖๔}
 อาโรเจสิ. โสปี สณฺจาคาเรสุ เอเตหิ ทารเกหิ สหุธิ^{๑๖๕} ปญฺจเสฏฺฐิสฺส^{๑๖๖} สนนฺปาเตตวา
 []^{๑๖๗} เตล้ เอเกกั "กตโม วิตฺถโก"ติ ปุจฺฉิตวา,^{๑๖๘} สหุเพหิ อปฺปฏิกฺขาณฺเห^{๑๖๙} "กั วิตฺถโก"ติ
 วุตฺเต, สหุพปจฺฉา ธนญฺชยกุมาร^{๑๗๐} "ตาท กตโม วิตฺถโก"ติ ปุจฺฉิ. โส อาห "วิตฺถโก เม
 จตฺตพฺพิโส, เอกั กุปฺ, ^{๑๗๑} เอกั กุมฺภณฺฑล, เอกา คพฺพิตฺธิ, เอกา โลมา"ติ. "กถั กุปฺน"ติ
 ปุจฺฉิ. "โก ยตถ ภูมี สมตลั กุทฺทาเลน^{๑๗๒} ขณฺติวา^{๑๗๓} คมฺภีรํ กุปํ กตวา สหุพปสฺสํ
 ราสี กตวา เอกั ฌมฺภ^{๑๗๔} อุกฺกขิปิตวา^{๑๗๕} สหุพปสฺสํ ปกฺกขิปิตวา^{๑๗๖} มุสเลน ขณฺเณติ, เนว
 ปุร^{๑๗๗} โหติ, กสฺมา ปุริ, ^{๑๗๘} น ปุริ, อยเมว ปจฺจโม วิตฺถโก"ติ.^{๑๗๙} โส ลิขิตวา^{๑๘๐} "กถั

^{๑๕๗} ล.,ท.ท. : ปจฺฉา

^{๑๕๘} ล. : ยาว ,ท.ท. : ปุจฺฉาหิ เยเยว

^{๑๕๙} ล.,ท.ท. : "โย โย" ปทํ นตฺถิ

^{๑๖๐} ล.,ท.ท. : "ตํ ตํ วนฺทิตวานํ" ปทํ นตฺถิ

^{๑๖๑} ล. : วจเนน ลิขิตวา ,ท.ท. : วจนํ ลิขิตวา

^{๑๖๒} ท.ท. : มม อาโรเจหิ

^{๑๖๓} ท.ท. : "เปเสสิ" ปทํ นตฺถิ

^{๑๖๔} ร.ท. : ราชา ,ล.ณ. : ราชานํ

^{๑๖๕} ล. : "สหุธิ" ปทํ นตฺถิ

^{๑๖๖} ล. : ปญฺจสเสฏฺฐิ

^{๑๖๗} ล. : โส ราชปุริโส ,ท.ท. : สนนฺปาเตสิ. โส ราชปุริโส

^{๑๖๘} ล.,ท.ท. : ปุจฺฉิ

^{๑๖๙} ล.,ท.ท. : สหุเพปี อปฺปติฏฺฐาณ

^{๑๗๐} ร.ม.,ล.ณ. : ธนญฺชยกุมารํ ,ล.,ท.ท. : สหุเพสํ ปจฺฉา ธนญฺชยกุมารํ ,ปจฺฉาปทฺมปี เอวํ

ทฎฺฐพฺพ

^{๑๗๑} ล. : กุปฺ, อปฺจ สหุพตถ ทฎฺฐพฺพ ,ล.ณ. : เอกกุปํ

^{๑๗๒} ล.ณ. : สมตลกุทฺทาเลน

^{๑๗๓} ล. : ขณฺติ ,ท.ท. : อุกฺกขาเลน ขณฺณติ

^{๑๗๔} ล.ณ. : เอกกมฺภิ

^{๑๗๕} ล.,ท.ท. : ปกฺกขิปิตวา

^{๑๗๖} ล. : อุกฺกขิปิ

^{๑๗๗} ล.,ท.ท. : ปุริ

กุมภภณฺทผลนํ"ติ ปุจฺฉิ. "โก กุมภภณฺทผล^{๑๘๑} มหนฺตํ ปาฏิปฺปมาณ^{๑๘๒} เอกํ มุลวลล^{๑๘๓}
 นิสฺสาย ติฏฺฐติ, ส^{๑๘๔} เนว จินฺทติ, มหตีปํ รชฺชูปฺปมาณา,^{๑๘๕} ส^{๑๘๖} กสฺมา น จินฺทติ,^{๑๘๗}
 อยเมว ทุตฺติโย วิตฺถโก"ติ.^{๑๘๘} โส ลิกฺขิตฺวา "กถํ คพฺพิตฺถิ"ติ ปุจฺฉิ. "โก อิตฺถิ นาม^{๑๘๙}

ปฏติยา ทิเน ทิเน^{๑๙๐} เทว เทว^{๑๙๑} ตณฺหุลลนาฬิโย^{๑๙๒} ภูณฺชิ, คพฺพชาริตกาเลโต ปฏฺฐาย ยาวป
 สุตฺติกาเล ตตฺเถว^{๑๙๓} ปริภุณฺชิ, อภิกฺขณํ นาคา อภิกฺขณํ ภคฺคา^{๑๙๔} กถํ ปุตฺตํ ปาเลติ,^{๑๙๕}
 กถํ ภตฺตํ []^{๑๙๖}, อยเมว ตติโย วิตฺถโก"ติ.^{๑๙๗} โส []^{๑๙๘} ลิกฺขิตฺวา "กํ นุ โลมา"ติ ปุจฺฉิ.
 "โก ปุริสํ ภูโลมา^{๑๙๙} ปน เตหิ น สฺสญฺจวนฺเต,^{๒๐๐} []^{๒๐๑} หนุโลมา ปน เตหิ^{๒๐๒}

^{๑๘๑} ล.,ท.ท.,ล.ฉ. : "ปุริติ" ปทํ นตฺถิ

^{๑๘๒} ล. : ปถมํ วิตฺถกนฺ"ติ ,ท.ท. : ปุริติ อิทเมว ปถมํ วิตฺถกนฺติ

^{๑๘๓} ล. : ลิกฺขติ, อปฺจ อญฺญตฺถ ทฏฺฐพฺพ

^{๑๘๔} ล.,ท.ท. : กุมภภณฺทผล

^{๑๘๕} ล.,ท.ท. : ปาติปฺปมาโณ

^{๑๘๖} ร.ท.,ร.ม. : มุลํ วลฺลํ ,ล.,ท.ท. : มุลวลล

^{๑๘๗} ล. : "ส" ปทํ นตฺถิ, อญฺญตฺถ ทฏฺฐพฺพ ,ท.ท. : "ติฏฺฐติ, ส" ปทํ นตฺถิ

^{๑๘๘} ล. : มหนฺตโต รชฺชูปฺปมาโณ ,ท.ท. : มหนฺตโต รชฺชูปฺปมาโณ

^{๑๘๙} ท.ท. : "ส" ปทํ นตฺถิ

^{๑๙๐} ร.ท. : นจฺฉินฺทติ

^{๑๙๑} ล. : ทุตฺติโย วิตฺถกนฺติ ,ท.ท. : อิทเมว ทุตฺติโย วิตฺถกนฺติ

^{๑๙๒} ล.,ท.ท. : "นาม" ปทํ นตฺถิ

^{๑๙๓} ร.ท.,ร.ม. : ทินฺเน ทินฺเน ,ล.,ท.ท. : ทินฺเน เทว ,ท.ท. : เทว

^{๑๙๔} ล.,ท.ท. : "เทว เทว" ปทํ นตฺถิ

^{๑๙๕} ล. : ตณฺหุลลนาฬิโย

^{๑๙๖} ล.,ท.ท. : ปสฺสุติกาเล ตเถว

^{๑๙๗} ล.,ท.ท.,ล.ฉ. : ภคฺคา

^{๑๙๘} ล. : ฌเมติ

^{๑๙๙} ล. : ฌเมติ ,ท.ท. : ปาเปติ

^{๒๐๐} ล. : ตติโย วิตฺถกนฺติ ,ท.ท. : อิทเมว ตติโย วิตฺถกนฺติ

^{๒๐๑} ล. ,ท.ท. : ปญฺณ

^{๒๐๒} ร.ท.,ร.ม. : ภูโลมา ,ล.,ล.ฉ. : ภูโลมา

นิจุจเมว ลุณณเว รกขณเต,^{๒๐๓} ภูมิโณมาปี น รุหนติ,^{๒๐๔} หนูโณมา ปน ขิปโปเมว รุหนติ,
 กสฺมา โหติ, อยเมว จตุตฺถิ วิตฺถโก"ติ."^{๒๐๕} โส ปน สฬฺพตฺถิ^{๒๐๖} ลิขิตฺวา ราชินิเวสนํ
 คนฺตฺวา รัญโณ ทสฺเสสิ. โส ปณฺณํ วาเจตฺวา^{๒๐๗} อุปฺชาเรตฺวา^{๒๐๘} เตสํ อตฺถํ ภาตฺถํ น
 สกฺกญฺเอย.

ตสฺมี สมเย โกรพฺยราชา ราชูปราชมหามตฺตเสนาปติพฺรหฺมณปโรหิตปณฺธิตา-
 ทโย^{๒๐๙} สนิปาเตตฺวา ปณฺหานํ อตฺถํ อุปฺชาเรสิ.^{๒๑๐} สฬฺเพ เต เตสํ อตฺถํ ภาตฺถํ น
 สกฺโกนฺติ. ปโรหิต ปน "อัย"^{๒๑๑} กสฺส ปณฺโห"ติ"^{๒๑๒} ปุจฺฉิ "อัย ธนญฺชยเสฏฺฐิปปุตฺตสฺส ธนญ-
 ชยกุมารสฺส ปณฺโห"ติ."^{๒๑๓} โส "เนว อิมสฺสมตฺถ"^{๒๑๔} โกจิ ภาตฺถํ สกฺโกติ"ติ นิเวเทสิ.^{๒๑๕}

ตํ สุตฺวา ราชา โกธํวิญฺญโต เอวมาห "โกนฺโต อัย ทารกสฺส วิตฺถโก,^{๒๑๖} ยทิ
 มหุลลกานํ โกสลานํ วิตฺถโก, โก"^{๒๑๗} อตฺถํ ภาตฺถํ สกฺกญฺเอย,^{๒๑๘} อชฺชโต ปฏฺจาย สฬฺพานิ"^{๒๑๙}

^{๒๐๐} ล. : ลุณณนฺติ ,ท.ท. : เตน ลุณณนฺติ

^{๒๐๑} ท.ท. : ปริรกขณฺติ

^{๒๐๒} ล. : "เตหิ" ปทํ นตฺถิ ,ท.ท. : เตน

^{๒๐๓} ล. : "รกขณฺเต" ปทํ นตฺถิ ,ท.ท. : นิจุจเมว ลุณณนฺติ รกขณฺติ,

^{๒๐๔} ล.,ท.ท. : ปน น รุญหนฺติ ,ปจฺฉาปทมิ เอวํ ทฏฺฐพฺพํ

^{๒๐๕} ล. : จตุตฺถํ วิตฺถกนฺติ ,ท.ท. : อิทเมว จตุตฺถํ วิตฺถกนฺติ

^{๒๐๖} ท.ท. : ตํ ,ล.ณ. : สฬฺพตฺถิ

^{๒๐๗} ร.ท. : วาเจตฺวา, ล. : ปน วาเปตฺวา ,ล.ณ. : วาเปตฺวา

^{๒๐๘} ร.ท. : "อุปฺชาเรตฺวา" ปทํ นตฺถิ

^{๒๐๙} ล.,ล.ณ. : โกรพฺยราชูปราชมหามตฺตเสนาปติพฺรหฺมณปโรหิตปณฺธิตาทโย

^{๒๑๐} ล. : ปณฺหาปนตฺถํ อุปฺชาเรสิ.

^{๒๑๑} ล.,ท.ท. : "อัย" ปทํ นตฺถิ

^{๒๑๒} ท.ท. : ปณฺหนฺติ

^{๒๑๓} ร.ท.,ร.ม. : ธนญฺชยกุมารปณฺโห"ติ ,ล. : "ธนญฺชยเสฏฺฐิปปุตฺโต ธนญฺชยกุมารโร วิตฺถกนฺ"ติ.

,ท.ท. : วิตฺถกนฺติ

^{๒๑๔} ท.ท.,ล.ณ. : อิมสฺสมตฺถํ

^{๒๑๕} ล.,ท.ท.,ล.ณ. : นิเวเทสิ

^{๒๑๖} ล. : วิตฺถกนฺ"ติ

^{๒๑๗} ล.,ท.ท. : โกจิ ,ล.ณ. : "โก" ปทํ นตฺถิ

^{๒๑๘} ล. : สกฺโกติ ,ท.ท. : น สกฺโกติ

ราชกิจจานุ^{๒๒๐} ทิวเสสุ กาทพพานิ^{๒๒๑} รตติส อิมส์ อตถา อุปฮารตพพา"ติ.^{๒๒๒} สพเพ
สมปฏิจฉินุ. ตโต ปฏจาย อตถงคเต สूरिय^{๒๒๓} เกริเวลาย สพเพ เต มหาตเล สนนปติส
.สนนปเตตวา จ ปน เตส^{๒๒๔} อตถ^{๒๒๕} อุปฮารนติ. สพเพ เต สดตาทพพนตเร อุป
-ฮารนตปิ^{๒๒๖} เนว ภาตุ สุกโกนติ.^{๒๒๗} อฏจเม ทิวเส ปุพพณสมเย ปโรหิต ราช
วานันเวเทสิ "มหาราช อิมส์ อตถเ ธนญชยกุมาริ ภาตุ สุกโกติ, ตสส ปณติตภาโว
^{๒๒๘}

นาม ตสฺมา วิมลิตพโพ"ติ.

ตํ สุตวา ราชา "สาธ"ติ สมปฏิจฉินิ. ตสฺมี ขณ ราชา "ปญจสตเสฏฺฐิ"^{๒๒๙}
จ^{๒๓๐} ธนญชยเสฏฺฐิ^{๒๓๑} จ ปญจทารกสตานิ จ ธนญชยกุมารญจ^{๒๓๒} อาทาย อาคจณนตุ"
ติปณณํ ลิขาเปตวา เอกํ ปาพมูลิกํ คณหาเปตวา^{๒๓๓} เปเสสิ.^{๒๓๔} โส ตํ สมปฏิจฉินตวา, เ
ยธนญชยเสฏฺฐิ, เตนุปลงกมิ, อุปสงกมิตวา สพเพ เต เสฏฺฐิโน ธนญชยคหปตินา สนนปเตต
วาปณณํ วาเจสิ.^{๒๓๕} สุตวา จ ปน มหาเสฏฺฐิ^{๒๓๖} ปญจทารกสเทหิ สหุธิ ธนญชยกุมาริ ส

^{๒๒๙} ท.ท. : "สพพานิ" ปทํ นตฺถิ

^{๒๒๐} ล. : สพพา ราชกิจจา

^{๒๒๑} ล. : กาทพพา ,ท.ท. : วเสสุ กาทพพา

^{๒๒๒} ร.ท.,ร.ม. : อตถโ อุปฮารตพโพ"ติ. ,ล. : อตถเ อุปฮารตพโพ"ติ.

^{๒๒๓} ล.,ท.ท. : "สूरिय" ปทํ นตฺถิ

^{๒๒๔} ร.ท. : "เตส" ปทํ นตฺถิ

^{๒๒๕} ล.,ท.ท. : อตถเ สพเพ เต ,ล.ณ. : อตถเ

^{๒๒๖} ร.ท.,ร.ม. : อุปฮารนตปิ ,ล.,ท.ท. : สดตาทพพนตเร สพเพ เต สนนปติส

^{๒๒๗} ท.ท. : สุกโกติ

^{๒๒๘} ล.,ท.ท. : ปณติต

^{๒๒๙} ท.ท. : ปญจสตเสฏฺฐิโน

^{๒๓๐} ล.,ท.ท. : สพพตถ "จ" สหุโท นตฺถิ

^{๒๓๑} ท.ท. : ธนญชยเสฏฺฐิอาทโย

^{๒๓๒} ล.,ท.ท. : ธนญชยกุมาราทินิ

^{๒๓๓} ท.ท. : คณหาเปสิ

^{๒๓๔} ท.ท. : "เปเสสิ" ปทํ นตฺถิ

^{๒๓๕} ล.,ท.ท. : วาเจติ

นุ-นิปาเตตวา ตํ ปวฺตตี อโรเจสิ. ตํ สุตฺวา ธนุชยกุมารโ "อชฺช คนฺตุํ น สกฺโกมิ, ต
 สฺมาเสว คจฺฉามิ"ติ.^{๒๓๖} ตํ สุตฺวา ปาหฺมุลิโก นินฺตติวฺวา "เอเต เนว" รมฺโย นินฺเว
 สิ. ตํ สุตฺวา ราชา เตสํ เสนาปติปโรหิตพฺรหฺมณฺปนฺนิตานํ "มหาดเล ปุณฺทิวเส สนนฺิปาเตน
 ตู"ติ^{๒๓๗}

โฆสาเปสิ. อถ ตสฺมี ทิวเส สพฺเพ เสฏฺฐิโน ปณฺณากาเร สชฺเชตฺวา^{๒๓๘} ปุณฺทิวเส, เอกจฺเจ
 เวฬุริยา, เอกจฺเจ รตนานิ, เอกจฺเจ มณฺนิมุตฺตา, เอกจฺเจ อินฺทนิลา, เอกจฺเจ ผลิกา, มหคฺช-
 รตนํ ปณฺณาการํ^{๒๓๙} กตฺวา อาทาย ธนุชยเสฏฺฐิโน ปาเหสฺสุ. ธนุชยเสฏฺฐิ ปน "เก
 ปณฺณากาโร รุจิสฺสนฺติ"^{๒๔๐} ตาตา"ติ ธนุชยกุมารํ ปุจฺฉิ. โส "เสฏฺฐิสฺส ตาลผลปฺมานํ
 มณฺนิชิตํ ปณฺณาการํ"^{๒๔๑} กาคํ วฏฺฐติ"ติ^{๒๔๒} วตฺวา อญฺโยเชสิ. ตทา ธนุชยเสฏฺฐิ สพฺพ-
 เสฏฺฐิปริวาโร^{๒๔๓} ราชนิเวสนํ^{๒๔๔} คนฺตฺวา มหาดเล อภิรฺยุหิตฺวา ราชนํ อญฺชลีํ ลีร
 ลิจฺเปตฺวา วนฺทิตฺวา เอกมนฺตํ อฏฺฐจาสิ.

ราชา คหปติเก ทิสฺวา โสมนสฺสปฺตฺโต เอวมาห "โก คหปติกา"^{๒๔๕} ธนุชย-
 กุมารโ กทา อคฺมิสฺสตี"ติ. ตํ สุตฺวา ธนุชยเสฏฺฐิ "น ปสฺสมานิ มหาราช ธนุชย-
 กุมารโ อิทานิ อคฺมิสฺสตี"ติ นินฺเวสิ. ตทา ธนุชยกุมารโ ปญฺจทารกสเทหิ ปริวฺโต^{๒๔๖}
 นิवासิตเสตฺวตฺถิโก ปารุปีตเสตฺวตฺถิโก สุวณฺณทณฺทปทิกทฺตฺถิโก ตํ^{๒๔๗} ปณฺณาการํ กาคํ กาโม^{๒๔๘}

^{๒๓๖} ล.,ท.ท. : "มหาเสฏฺฐิ" ปทํ นตฺถิ

^{๒๓๗} ล.,ท.ท. : เอวมาห

^{๒๓๘} ท.ท. : สนนฺิปาเตนตีติ

^{๒๓๙} ล. : เสฏฺฐิ ปณฺณาการํ ทเสตฺวา ,ท.ท. : ปณฺณาการํ ทสฺเสนตี

^{๒๔๐} ร.ม.,ล.,ล.ฉ. : มหคฺชรตนปณฺณาการํ ,ท.ท. : ปณฺณาการ

^{๒๔๑} ล. : เตน ปณฺณากาเรน รุจฺจติ ,ท.ท. : ปณฺณาการเนรรุจฺจิตา ,ล.ฉ. : เอกรุปีสฺสนฺติ

^{๒๔๒} ร.ม. : มณฺนิชิตปณฺณาการํ ,ท.ท. : ตาลผลปฺมานมณฺนิชิตํ ,ล.ฉ. : มณฺนิชิตปณฺณาการํ

^{๒๔๓} ร.ม.,ท.ท.,ล.ฉ. : วตฺตตีติ

^{๒๔๔} ล. : สปริวโร

^{๒๔๕} ล.ฉ. : ราชนคหํ

^{๒๔๖} ล. : คหปติกา ,ท.ท. : คหปติ

^{๒๔๗} ร.ท.,ล.,ท.ท.,ล.ฉ. : ปริวฺตฺโต ,ปจฺฉาปทฺมปี เอวํ ทฏฺฐพฺพํ

^{๒๔๘} ท.ท. : "ค" ปทํ นตฺถิ

^{๒๔๙} ล.,ท.ท. : "กาโม" ปทํ นตฺถิ

ราชกุลิ สมปาปฺนิตฺวา^{๒๕๐} อลงฺกตมฺหาคเล อภิรฺยฺหิตฺวา ทณฺทฺธิปเก^{๒๕๑} ปฏฺิปาฏฺิยา เต
 กุมารเ^{๒๕๒} ปตฺิฏฺจาเปตฺวา วณฺทิตฺวา เอกมฺนฺเต ปฏฺิปาฏฺิยา นิสฺสํทาปยิ.^{๒๕๓} สฬฺเพ เต ราช
 –ปฺริสา เสนาปตฺิพฺราหฺมปโรหิตาทโย^{๒๕๔} มหาสตฺตสฺส รุปสิริ ทิสฺวา วิมฺหยมาณา^{๒๕๕} อญฺญ
 –
 มญฺญํ สลฺลปฺนฺติ.

ราชา ตํ ทิสฺวา โสมนสฺสปฺปตฺโต เอวมาห "โก ฌณฺชย กิณฺุ ทณฺทฺธิปกา"ติ.
 โส ตํ อญฺชลิ ปณามตฺวา อาห^{๒๕๖} "เทว อิมเ^{๒๕๗} []"^{๒๕๘} ตุมหากํ ปณฺณากาเร^{๒๕๙}

คณฺหิสฺสามิ"ติ. สฬฺเพ เต อุลฺลสฺสทฺเทน "นิจฺปการาปี"^{๒๖๐} นคฺชนฺติ"ติ []"^{๒๖๑} หสนฺติ. ราช
 "ทีปเกน โก อตฺถิ"ติ ปุจฺฉิ. โส ตสฺส นิเวทสิ "เทว ทีปชาลสฺส พหุปกาโร โหติ"ติ.
 "โก อุปกาโร"ติ ปุจฺฉิ. "เทว ภตฺตมจฺฉมฺสปจฺจเนน วา อุณฺโหทกปจฺจเนน วา สิตฺรชฺชน–
 วิโนทนต์ถาย วา อคฺคิ นาม สมตฺถิ โหติ, อปฺปจายํ ทีปชาลา อปฺปตฺรา โหติ,^{๒๖๒} ตสฺมา
 สฬฺเพ เต อติมญฺญนฺติ^{๒๖๓} หสนฺติ, ยถา เทว อคฺคิ นาม []"^{๒๖๔} อุปการโก ภตฺตปจฺจนาทีน–
 มปฺปตฺโร^{๒๖๕} เตสํ อติมญฺญนฺโต โหติ, []"^{๒๖๖} เอวํ เตสํ มนุสฺसानํ ทลิตฺทปฺปตฺโต ปฺริโส
 อติมญฺญมจฺฉนฺโต^{๒๖๗} โหติ,^{๒๖๘} ยถา เทว อยมคฺคิ []"^{๒๖๙} ฆรํ วา วณฺํ วา ทหนฺโต^{๒๗๐}

^{๒๕๐} ล.,ท.ท. : สมปาปฺนิ

^{๒๕๑} ล. : ทณฺทฺธิปํ ,ท.ท. : ทณฺทฺธิป

^{๒๕๒} ล.,ท.ท. : "เต กุมารเ" ปทํ นคฺคิ

^{๒๕๓} ล.,ท.ท. : ปตฺิปาฏฺิยา นิสฺสํทิสฺสุ.

^{๒๕๔} ล. : เสนาปตฺิอาทโย สฬฺเพ เต พฺราหฺมณปโรหิตาทโย

^{๒๕๕} ร.ท.,ร.ม. : วิมฺหมาณา ,ล.ฉ. : วิมฺหมา

^{๒๕๖} ล. : "อาห" ปทํ นคฺคิ

^{๒๕๗} ร.ท. : ชาลตฺถาย ,ล.,ท.ท. : อิมหิ ชาเลหิ

^{๒๕๘} ล.ฉ. : ชาลตฺถาย

^{๒๕๙} ล.,ท.ท. : ปณฺณาการตฺถาย

^{๒๖๐} ล. : นิจฺปการํปี ,ท.ท. : อุลฺลสฺสทฺเทน นิจฺปการํปี ,ล.ฉ. : นิลจฺจการาปี

^{๒๖๑} ล.,ท.ท. : วจเนน

^{๒๖๒} ล. : อปฺตรํ โหติติ ,ท.ท. : อปฺปตฺรํ โหติ

เตล^{๒๗๑} ทุมมทุมมสท^{๒๗๒} กรุโธ []^{๒๗๓} อติฏโธ^{๒๗๔} โหติ, เอว มนุสโส พหุณปโต
 ยสกิตติปโต เตล^{๒๗๕} อติฏโธ^{๒๗๕} โหติ, ยถาปี อคฺติ อปฺป วา มหนตฺ วา เอกมณฺโต โหติ,
 เอวเมว มนุสโส ทลฺหิโต วา สมิทฺโธ วา อปฺเปสฺสโก วา มหฺสสฺสโก วา เอกมณฺโต^{๒๗๖}
 โหติ"ติ วตฺวา ทสฺเสนฺโต อาห

"อสหาโย สมตฺถอปิ	เตชสี กิ กริสฺสติ, ^{๒๗๗}
นิวาเต ชลิตฺ อคฺติ	สยเมวปสมฺมติ. ^{๒๗๘} [๗]
อคฺคิโน ทฺโหโต ทายํ	สขา ภวติ มาลฺลโต,
เอวํ ปทีปํ นาเสติ	ชิณฺเณตฺถเอว ^{๒๗๙} พนฺธโว.[๘]
ธนฺทึนํ จเช ^{๒๘๐} มิติโต	ปุตฺตทวารสโหเท ^{๒๘๑} ,

^{๒๖๓} ล.,ท.ท. : อติมญฺญตฺถ

^{๒๖๔} ล.,ท.ท. : ยทิ

^{๒๖๕} ร.ท. : ภาตฺตปจฺจนาทึนํ อปฺปตโร ,ล.,ท.ท. : อุปการิตํ ภาตฺตปจฺจิตฺตาทึนํ อปฺปตรํ ,ล.ณ. :
 ภาตฺตปจฺจนาทึนํ อปฺปตโร

^{๒๖๖} ล.ณ. : ยถา เทว อยํ อคฺติ ฆรํ วา วณํ วา ทนฺโต

^{๒๖๗} ร.ม.,ท.ท.,ล.ณ. : อติมญฺญตฺโ

^{๒๖๘} ล.,ท.ท. : "โหติ" ปทํ นตฺถิ

^{๒๖๙} ล.,ท.ท.: ยทิ

^{๒๗๐} ล.ณ. : "ยถา เทว อยมคฺติ ฆรํ วา วณํ วา ทนฺโต" อิมานิ ปทานิ นตฺถิ

^{๒๗๑} ล.,ท.ท. : "เตล" ปทํ นตฺถิ

^{๒๗๒} ล. : ทมทมสทฺทํ ,ท.ท. : ทุมทุมสทฺทํ

^{๒๗๓} ล.,ท.ท. : เตล

^{๒๗๔} ล.,ท.ท. : อติฏโธ ,ล.ณ. : อติภิตฺตโธ

^{๒๗๕} ร.ม. : ภิตฺตโธ ,ล.,ท.ท. : อติภิตฺตโธ ,ล.ณ. : อติภิต

^{๒๗๖} ล.,ท.ท. : เอกมณฺโต

^{๒๗๗} ท.ท. : กิ กริสฺสสิ

* อิมา คาทาโย คเวสิตฺวา น ทิสฺสนฺติ.

^{๒๗๘} ท.ท. : สยเมวปสมฺมติ ,ร.ท.,ล.ณ. : สยเมวปสมฺม

^{๒๗๙} ล.,ท.ท. : ชิณฺเณตฺถเอว ,ล.ณ. : ชิณฺเณ นตฺถเอว

^{๒๘๐} ร.ท.,ล.,ท.ท.,ล.ณ. : จชฺเช

^{๒๘๑} ร.ท.,ล.,ท.ท.,ล.ณ. : ปุตฺตทวาร สโหตรา

ชานิสฺสติ,^{๒๕๗} มา อวจุตฺถ, เทว ขีเรน มม มุขํ เตเมติ, ตุมหากํ เสนาปติปโรหิตปณฺฑิตาทีหิ
 อิมสฺมตฺถา^{๒๕๘} ชานิตพฺพา,^{๒๕๙} ทฺวฏฺฐปโรหิต ปน อัย^{๓๐๐} มม โกสฺสตร^{๓๐๑} โหติ, กสฺมา ปน
 วทามิ, []^{๓๐๒} กิณฺจ วิตฺถโก นาม ทารเกณ^{๓๐๓} อุปฺจาริต นโหติ,^{๓๐๔} อปีจ อิมินา ปณฺหตฺติเกณ
 อตฺถภาสเกณ^{๓๐๕} อาทิกฺขยาณํ มชฺฌกฺขยาณํ ปริโยสากฺขยาณํ []^{๓๐๖} วจันํ สฺภาสิตํ,^{๓๐๗}
 ตสฺมา ตวายํ ยาจิตพฺโพ โหติ,^{๓๐๘} []^{๓๐๙} เทว กิณฺนุ อีเชว อิมสฺ อตฺถํ ภาสิตุํ^{๓๑๐}
 รุจฺจติ,^{๓๑๑} ภาสิสฺสามิ"ติ ราชาเน นินฺเวทสิ.

ตํ สุตฺวา ราชา อุสฺสิตเสตฺตจฺจตฺเต^{๓๑๒} ปวฺรปลฺลงเก^{๓๑๓} ธมฺมาสนํ^{๓๑๔} ปญฺญาเปตฺวา
 ตตฺถเวย ตํ นิสฺสทาเปสิ. โส อาสเน อภิรฺุหิตฺวา ปลฺลงกํ อาภุชิตฺวา^{๓๑๕} ราชาเน นินฺเวเสสิ
 "เตสฺสุ^{๓๑๖} ปจฺจิม สฺกนิตพฺโพ,^{๓๑๗} ปฏฺิปาฏิยา กเถสฺสามิ"ติ. ราชา โสมนสฺสปฺตโต "ปจฺเมว กฺุป-

^{๒๕๖} ร.ม. : น

^{๒๕๗} ล. ,ท.ท. : ชานิสฺสามิติ ,ล.ฉ. : ชานิสฺสามิ

^{๒๕๘} ล. : อิมสฺ อตฺถํ ,ท.ท. : เสนาปติปโรหิตปณฺฑิตาทีโย อิมสฺ อตฺถํ ,ล.ฉ. : อิมสฺ อตฺถา

^{๒๕๙} ล. : ชานิตพฺพา"ติ วุตฺเต ,ท.ท. : ชานิสฺสนฺติ

^{๓๐๐} ร.ม. : ปนายํ ,ล. ,ท.ท. : ภวํ

^{๓๐๑} ล. : โกสฺสตรํ ,ล.ฉ. : โกสฺสตรโร

^{๓๐๒} ล. : น ภวามิ, อหํ ,ท.ท. : น ภวามิ ว, อหํ ปน

^{๓๐๓} ร.ม.,ล.ฉ. : ทรรทารเกณ ,ท.ท. : วิตฺถกํ นาม ทรรทารโก

^{๓๐๔} ล. : วิตฺถกํ นาม ทารโก มหาปญฺโญ ปริวิตฺถโก โหติ,

^{๓๐๕} ร.ท. : ปณฺหตฺติเกณ ,ล. : อปี ตฺวํ ปณฺหสฺส อตฺถํ ภาสิตเณ

^{๓๐๖} ท.ท. : ตว

^{๓๐๗} ท.ท. : สฺภาสิตนฺติ

^{๓๐๘} ล. : โหตุติ ,ท.ท. : "โหติ" ปทํ นตฺถิ "อติ" สทฺโท ทฺวฏฺฐพฺโพ

^{๓๐๙} ล. ,ท.ท. : โส

^{๓๑๐} ล. : "ภาสิตุํ" ปทํ นตฺถิ ,ท.ท. : ธมฺมสฺสชาตํ ภาสิตํ

^{๓๑๑} ล. : รุจฺจนํ

^{๓๑๒} ร.ม. : สมนฺสฺสิตเต เสตฺตจฺจตฺเต ,ล.,ท.ท. : สมนฺสฺสิตเสตฺตจฺจตฺเต ,ล.ฉ. : สมนฺสฺสิตเสตฺตจฺจตฺเต

^{๓๑๓} ร.ม. : ปวฺรปลฺลงเก

^{๓๑๔} ร.ท. : อาสเน ,ล.,ท.ท. : ธมฺมาสนเณ

^{๓๑๕} ร.ท.,ล. : ปลฺลงกํ อาภุชิตฺวา อภิรฺุหิตฺวา ,ท.ท.,ล.ฉ. : ปลฺลงกมาภุชิตฺวา อภิรฺุหิตฺวา

วิตกกัม สุนิตพพ,^{๓๑๘} ปฏิปายา กเถหิตี^{๓๑๙} อาห.^{๓๒๐} ตทา มหาสตุโต อจณมุกโต เกสร-
 สโห วิย กุปิตกุกสตุถ ปกาเสสิ^{๓๒๑} เทว โย ภูมิปะเทโส สมตโล^{๓๒๒} โหติ, ตสฺมี ขณิตวา
 ปสฺ อุตฺตริตวา^{๓๒๓} ราสี กตฺวา กุปํ กริตฺวา^{๓๒๔} ตตฺถ ฌมภ^{๓๒๕} ปกฺขิปิตฺวา สกลปสฺ ปก-
 -ขิปิตฺวา มุสเล ฆฏฺเฐ,^{๓๒๖} ตานิ ปสฺนินิ สกลานิ^{๓๒๗} ปุเรตุํ อหารติ,^{๓๒๘} เตหิ สกลเลห-
 นปุรติ, อญฺญานิ^{๓๒๙} ปุเรตุํ อหารติ, ยสฺมา เยภฺยเยน มุสเลน ฆฏฺเฐ,^{๓๓๐} ตสฺมา กุปทฺวิหิ
 วาอญฺเณหิ วา กุเปหิ^{๓๓๑} ปสฺนินิ^{๓๓๒} ปุรติ, เสยฺยถาปี ตุมหากํ พลเสนาย กสฺส^{๓๓๓} ท-
 วิ-

สตุตฺตคฺคฺยหิ^{๓๓๔} โหติ, ยทิ^{๓๓๕} เอโก เสนาปติ ทฺวิสตุตฺตคฺคฺมภํ ภาซิ,^{๓๓๖} ภาซิตฺวา จ ปน ทฺวิ-

น

^{๓๑๖} ท.ท. : เทว เศล

^{๓๑๗} ร.ท. : สุนิตพพ, ล. : ตตฺถ ปณฺเฬสุ ปณฺปนฺนํ ตยา สุนิตพพ, ท.ท. : อตุโธ สุนิตพพ

^{๓๑๘} ล.,ท.ท.,ล.ฉ. : "สุนิตพพ" ปทํ นตฺถิ

^{๓๑๙} ร.ม. : ปฏิปายา กเถหิตี อาห. ,ล.,ท.ท. : กเถตุติ.

^{๓๒๐} ล.,ท.ท.,ล.ฉ. : "อาห" ปทํ นตฺถิ

^{๓๒๑} ล. : กุปฺปธ วิตกกุกถํ ปกาเสติ

^{๓๒๒} ล.,ท.ท. : ยสฺมี ภูมิปะเทโส สมตล

^{๓๒๓} ร.ม. : ปสฺมุฏฺฐริตฺวา

^{๓๒๔} ล. : โหติ ,ท.ท. : กุปฺปํ กริตฺ

^{๓๒๕} ล.,ท.ท. : ฌมฺภ

^{๓๒๖} ล. : ฆฏฺเฐ ,ท.ท.,ล.ฉ. : มุสเลน ฆฏฺเฐ

^{๓๒๗} ล. : "ตานิ ปสฺนินิ สกลานิ" ปทํ นตฺถิ, "มหนฺตํ อญฺญํ ปสฺ" เอวมนฺ ทฺฏฺจพฺพ ,ท.ท. : เตน สกล

^{๓๒๘} ท.ท. : อารพฺปิ ,ปัจฉาปทฺมปี เอวํ ทฺฏฺจพฺพ ,ล.ฉ. : อจารติ

^{๓๒๙} ท.ท. : อญฺญานิ ปสฺนินิ

^{๓๓๐} ร.ม. : ฆฏฺเฐ

^{๓๓๑} ร.ท.,ล.ฉ. : "กุเปหิ" ปทํ นตฺถิ ,ล.ฉ. : "รณฺโณ หิ วา" ปทสฺทฺโธ ทฺฏฺจพฺพ

^{๓๓๒} ล.,ท.ท. : กุปฺปํ อุกฺเขปตฺโต สนิทฺธิ น

^{๓๓๓} ล. : โก ,ท.ท. : พลนํโยโก ,ล.ฉ. : พลนํยอกสฺส

* อิมํ คาถาโย คเวสิตฺวา น ทิสฺสนฺติ.

^{๓๓๔} ล.,ท.ท. : สตุตฺตคฺคฺมภํ ,ล.ฉ. : ทฺวิ สตุตฺต คฺคฺมภํ ,อญฺญมฺปี เอวํ ทฺฏฺจพฺพ ,ท.ท. : สตุตฺตคฺคฺมภํ

^{๓๓๕} ล.,ท.ท. : ยถา

สตุตนายเก จเปลิ,^{๓๓๗} เทว สตุตพลงนายกา โหนติ,^{๓๓๘} ตโต ปฏจาย กิจจานิ ภัยทณฺเ
นพหุสีกตานิ เตน อติพหุสีกตานิ จ วีย อุปปตฺรานิ โหนติ,^{๓๓๙} สเจ อญญํ รชฺชํ วิลุมพิตวา
สกลํ อหริตฺวา ตุมหากํ นิยยาเทตฺวา ปุเรตุํ อหฺรติ,^{๓๔๐}

ยถา ขณฺติ ตถา ภาชิ ยถา ราสิ ตถา คุมฺภา,
ยถา ฅมฺภา ตถา นายกา ยถา ฆาฏโก^{๓๔๑} ตถา ทณฺโท.
ยสฺมึ พหุ^{๓๔๒} นายโก พหุ
อายุตฺตโก^{๓๔๓} โส^{๓๔๔} นาสติ,^{๓๔๕}[๑๒]
ยตุถ พหโว เนตฺตาโร สพฺเพ ปณฺทิตมานิโน,
สพฺเพ มหฺนตฺมิจฺจนฺติ กตํ เตสํ วินสฺสตี.^{๓๔๖}[๑๓]
โนรณาย วินาสาย พหุณาย กตา ภุสํ,
โนมฺหิ สนฺติ วินาสฺสนฺติ^{๓๔๗} ปทุมฺมาภฺเกหิ สตุตฺตี^{๓๔๘}ติ,^{๓๔๙}[๑๔]*
เอวเมว กุปฺวิตกฺกตฺโถ^{๓๕๐}ติ.

ตํ สุตฺวา ราชา สาธุการฺมกาสิ.^{๓๕๐} "มหาราช มหฺติจฺจาภฺปิปฺมาณํ^{๓๕๑} กุมฺภณฺฑผลํ

^{๓๓๖} ล.,ล.ฉ. : "ภาชิ" ปทํ นตฺถิ

^{๓๓๗} ร.ม. : ทฺวิสตนายก ฅเปติ ,ล. : สตุตนายกํ ฅเปลิ ,ท.ท. : สตุตนายกฅเปลิ ,ล.ฉ. : ฅเปลิ

^{๓๓๘} ล.,ท.ท. : สตุตพลงนายโก โหติ

^{๓๓๙} ล.,ท.ท. : กิจฺเจเน วา ภัยทณฺเเตน วา พหุสีกตา เตน อติพหุโล วีย อุปปตฺรํ โหติ,

^{๓๔๐} ร.ม. : ปุเรตฺรมาหฺรติ, ล. : อหฺรติ ,ท.ท. : นิยาเทตฺวา ปุเรตุํ อหฺรติ

^{๓๔๑} ล.,ท.ท. : ยถา ฅมฺโก ตถา นายโก ยถา ฆาฏ

^{๓๔๒} ท.ท. : พหุ ,ปจฺฉาปทฺมปี เอวํ ทณฺฑพฺพํ

^{๓๔๓} ร.ม. : นายกา พหุ อายุตฺตกา ,ล.ฉ. : พหุ อายุตฺตกา

^{๓๔๔} ล. : ตสฺมึ

^{๓๔๕} ท.ท. : อายุตฺโก ตสฺมึ นาสติ โหติ

^{๓๔๖} ล. : วินสฺสตีติ

^{๓๔๗} ร.ม. : โน นมฺิสฺสนฺติ นสฺสนฺติ ,ล.,ท.ท.,ล.ฉ. : วินสฺสนฺติ

^{๓๔๘} ท.ท. : ปทุมฺมานฺปิภฺเกหิ สตุตฺตี

^{๓๔๙} ล. : เอวเมวํ กุปฺปํ วิตกฺกนฺติ ,ท.ท. : กุปฺปํ วิตกฺกนฺติ

* อิมํ คาถา คเวสิตฺวา น ทิสฺสตี.

^{๓๕๐} ท.ท.,ล.ฉ. : สาธุการํ อทาสิ

เอวาลล^{๓๕๒} นิสสัย ตัญจติ,^{๓๕๓} ธิรตฺรํ ลคฺคณํ ฉินฺทิตฺตํ นาสกฺขิ, มหติปี โครชฺชุปฺปมาณา

๓๕๔

โหติ, เจ ฉินฺทเยย, สฬฺพานิ ตานิ วินสฺสนฺติ,^{๓๕๕} นครูปมํ กุมฺภณฺฑผลํ, ตสฺส ตจฺสทิสสา
 สียา,^{๓๕๖} คุมฺภวิขฺขํ รชฺชสทิสํ,^{๓๕๗} มํสฺสทิสสา โภคา, วณฺณสทิสสา นาฏกา, วลฺลิ ปน ราช
 -สทิสสาเยว, ยทา ชานิสฺสติ,^{๓๕๘} ตทา สิมรชฺชโกศสฺสรจฺจนา^{๓๕๙} นาสเนตฺติ"ติ เทเสนฺโต อาห

"ธนวา^{๓๖๐} โสตุถิโย ราชานํ นทึ เวชฺ^{๓๖๑} ตเถว^{๓๖๒} จ,

ปญฺจ ยตฺถ^{๓๖๓} น วิชฺชนนฺเต น ตตฺถ ทิวสํ วเส"ติ.[๑๕]*

เอวเมว กุมฺภณฺฑผลวิตกฺกสฺสตุโถ"ติ.^{๓๖๔}

"มหาราช กถิ^{๓๖๕} คพฺภิตฺตวิตกฺโก ?^{๓๖๖} อิตฺถิ นาม ทินเน เทว เทว ตณฺฑุล-
 นาฬิโย ปกตฺติยา^{๓๖๗} ภูณฺชิ.^{๓๖๘} ยทา คพฺภวฺชฺชมา ทินเน ทินเน^{๓๖๙} ปกตฺติ ภกฺขติ, ตทา นาถิก-
 ตราภิกฺขณํ^{๓๗๐} ภูณฺชิ. ยสฺมา ตสฺสา ปสฺสุตฺตยา^{๓๗๑} เตโชธาทุ ทหติ, ตสฺมา ธิรตฺรา^{๓๗๒} โหติ.

๓๕๑ ท.ท. : มหนตํ ปาติปปมานํ ,ล.ฉ. : มหติปาฏิปปมานํ

๓๕๒ ร.ม. : กุมฺภณฺฑผลเมวาลล ,ล.,ท.ท. : เอกํ วลฺลิ

๓๕๓ ล.,ท.ท. : "ตัญจติ" ปทํ นตฺถิ

๓๕๔ ร.ม. : โครชฺชุปฺปมาโน ,ล.,ท.ท. : โครชฺชุปฺปมาโน ,ท.ท. : มหติ มิโครชฺชุปฺปมาณา

๓๕๕ ล.,ท.ท. : สฬฺเพ เต นสฺสนฺติ ,ล.ฉ. : นสฺสนฺติ

๓๕๖ ล. : ตจฺจํ สลฺลิ, ท.ท. : ตจฺจํ สทิสํ สิมํ

๓๕๗ ท.ท. : "คุมฺภวิขฺขํ รชฺชสทิสํ" ปทํ นตฺถิ

๓๕๘ ล.,ท.ท.,ล.ฉ. : ราชานํ นสฺสติ

๓๕๙ ร.ม. : รชฺชโกศสฺสรจฺจนา ,ล. : สิมํ รชฺชโกศสฺสรจฺจนา ,ล.ฉ. : สิมรจฺจโกศสฺสรจฺจนา

๓๖๐ ล.ฉ. : ธนํ วา

๓๖๑ ล.ฉ. : นทึ เวชฺโช

๓๖๒ ร.ม. : ตตฺถเว

๓๖๓ ล.ฉ. : ปญฺจภาโว

๓๖๔ ล. : "อิตฺติ" สฬฺโท นตฺถิ ,ท.ท.,ล.ฉ. : กุมฺภณฺฑผลวิตกฺกตุโถ

๓๖๕ ร.ม.,ล.ฉ. : "กถิ" ปทํ นตฺถิ

๓๖๖ ล.,ท.ท. : อุปมํ คพฺภิตฺตวิตกฺกํ ?

๓๖๗ ล. : ทินเน เทว นาลิกตฺตํ ปกตฺติยา ,ท.ท. : นาลิกตฺตํ ปกตฺติยา

๓๖๘ ท.ท. : ภูณฺชิ

๓๖๙ ร.ท. : ทินเน ทินเน ,ล. : คพฺภิตฺตวิตกฺกํ คพฺภวฺชฺชมา ทินเน ,ท.ท. : "ทินเน" ปทํ นตฺถิ

ยถา คพฺโง,^{๓๖๓} ตถา ราชโกฏฺฐาจารย์,^{๓๖๔} ยถา ปกตฺธาตฺ, ตถา ปกตฺสຸກາ,^{๓๖๕} ยถา คพฺก

—

วทฺโฒ [],^{๓๖๖} ตถา สຸກา วทฺฒนฺติ.^{๓๖๗} ยสฺมา อภิกฺขณฺมวทฺฒเนนฺโต,^{๓๖๘} ตสฺมา อยมติเรกตรํ
ทหติ, นาเสตี"ติ เทเสนฺโต อาห

"โย ธฺวานิ ปริวชฺเชยฺย ^{๓๖๙}	อธฺวา โนปเสวติ,
ธฺวานิ ตสฺส นสฺสนฺติ	อธฺวา นฺนฺจา ปุเนว ^{๓๗๐} หิ.[๑๖]
อนตฺโถ พฺยตฺถรຸเปณ ^{๓๗๑}	อตฺโถ พฺยนตฺถรຸปโก, ^{๓๗๒}
อุปฺปชฺเต ^{๓๗๓} วินาสาย	ตสฺมา ยุตฺตํ ปรีกฺขณฺน"ติ.[๑๗]*

เอวเมว คพฺภิตฺติวิตฺถกฺกสฺสตฺโถ"ติ.^{๓๗๔}

* อิมํ คถาโย คเวสิตฺวา น ทิสฺสนฺติ.

^{๓๖๐} ร.ม. : ปกฺกติ ภกฺขติ, ตทา นากตฺลมภิกฺขณํ, ร.ท. : นากตรา อภิกฺขณํ, ล.,ท.ท. : นาคตรํ
ภิกฺขณํ, ล.ฉ. : เทว เทว อภิกฺขณํ

^{๓๖๑} ร.ท.,ร.ม.,ล.ฉ. : ปสฺตาย, ล. : ตสฺส ปสฺตานญจ, ท.ท. : ปสฺตฺตานญจ

^{๓๖๒} ล.,ท.ท. : ถิรตรํ, ล.ฉ. : ชิรตรา

^{๓๖๓} ล. : คพฺภํ

^{๓๖๔} ท.ท. : ราชโกฏฺฐาจารย์

^{๓๖๕} ล. : ปกตฺราชนํ, ล.ฉ. : ปกตฺสຸกາ

^{๓๖๖} ร.ท.,ล.,ท.ท. : โหติ

^{๓๖๗} ท.ท. : วโฒ, ล.ฉ. : วฒนฺติ

^{๓๖๘} ร.ท. : วฒเนนฺโต, ร.ม. : ยสฺมา อภิกฺขณฺมวทฺฒเนนฺโต, ยํ อติเรกตรํ, ล. : คพฺภวโฒ
อภิกฺขณํ วฒนฺโต, ท.ท. : อภิกฺขณํ วฒเนนฺโต, ล.ฉ. : อภิกฺขณํ วฒนฺโต

^{๓๖๙} ร.ท.,ล.ฉ. : ปริวชฺเชยฺย

^{๓๗๐} ร.ม. : ปุเนว, ล. ท.ท. : นตฺถา ปุเรว, ล.ฉ. : ปุเรว

^{๓๗๑} ล.,ท.ท. : อนตฺโถปฺปตฺถรຸรຸเปณ, ล.ฉ. : อนตฺโถปฺปนตฺถรຸปโก

^{๓๗๒} ร.ท. : อนตฺโถ ปนตฺถอธฺรຸปโก, ล.,ท.ท. : อตฺโถปฺปนตฺถอธฺรຸปโก

^{๓๗๓} ร.ท. : อุปฺปชฺเต, ร.ม. : อุปฺปชฺเต, ล. : อุปฺปชฺชนฺติ, ท.ท. : อุปฺปชฺชนต

^{๓๗๔} ร.ท. : คพฺภิตฺติวิตฺถกฺกสฺสตฺโถติ, ล. : คพฺภิตฺติวิตฺถกฺกสฺสตฺถนฺติ, ล.ฉ. : คพฺภิตฺติวิตฺถกฺโกตฺโถ

"มหาราช กถั หนูโลมวิตุกโก หนูโลมวิตุกโก?"^{๓๘๕} หนูโลมา เนว เณทามิ,^{๓๘๖}
 น ลุญจามิ, ทพฺเหน รุหติ,^{๓๘๗} หนูโลมา^{๓๘๘} ปน^{๓๘๙} นิจุเมว เณทามิ ลุญจามิ, อติเรกตรั
 ขิปฺเปเมว รุหติ. ยถา หนูโลมา, ตถา ปุราณเสวโก. ยสฺมา^{๓๙๐} หนูโลมา ปน เนว เณทนฺติ,
 น^{๓๙๑} ลุญจนฺติ, ตสฺมา ทพฺเหน รุหาปิตฺตํ^{๓๙๒} น รุหติ. ยสฺมา ปุราณเสวโก []^{๓๙๓} ปุราณวเสน
 วิสฺสาสตุถํ ปตฺโต นิราลโย^{๓๙๔} โหติ, น^{๓๙๕} อติมณฺณติ, อาณา จิตฺเตว,^{๓๙๖} เนว^{๓๙๗} ฉนฺทานุ-
 คติ, []^{๓๙๘} น ภาเย^{๓๙๙} กโรติ, ตสฺมา น รุหติ.

อปีจ ปุญฺญปนิสฺสาย ปเรณ^{๔๐๐} น ปจฺจติ, ลากคฺคยสคฺคกิริตรํ รุโหปี เนว รุหติ.^{๔๐๑}
 ยสฺมา หนูโลมา ปน อภิกฺขณเมว ฉินฺทนฺติ, ลุญจนฺติ,^{๔๐๒} ตสฺมา ขิปฺเปเมว รุหติ,^{๔๐๓} ยสฺมา
 ตทหเสวโก ตทหวเสน วิสฺสาสโก^{๔๐๔} ยํ ยํ อาณาเปติ,^{๔๐๕} ฉนฺทานุคฺติเยว, ภาเยว กโรติ,

^{๓๘๕} ร.ท.,ล.,ท.ท.,ล.ฉ. : "กถั หนูโลมวิตุกโก หนูโลมวิตุกโก" ปทํ นตฺถิ, ร.ท. : "หนูโลมา" เอวฺมฺปน
 ทฏฺฐพฺพํ, ล.,ท.ท. : "มเมว โลมวิตุกกณฺณ" เอวฺมฺปน ทฏฺฐพฺพํ,ล.ฉ. : "กูปฺโมโลมวิตุกโก" เอวฺมฺปน ทฏฺฐพฺพํ

^{๓๘๖} ร.ท. : เณโท ,ร.ม.,ล.,ท.ท. : เณทา

^{๓๘๗} ร.ท.,ล.ฉ. : รุหติ, ล. : ทนฺเณ รุหนฺติ ,ท.ท. : เณทนฺเตน รุหนฺติ ,สพฺพตฺถ ทฏฺฐพฺพํ

^{๓๘๘} ล. : หนูโลมานิ

^{๓๘๙} ร.ท. : "ปน" สทฺโท นตฺถิ

^{๓๙๐} ร.ท. : ยถา ,ล.ช. : ขิปฺเปเมว รุหนฺติ. ยถา หนูโลมา, ตถา ปุราณเสวโก. ยสฺมา

^{๓๙๑} ล. : "น" สทฺโท นตฺถิ

^{๓๙๒} ล. : ทนฺเณ รุหาปิตฺโต ,ท.ท. : เณทนฺเตนรุหาปิตฺโต ,ล.ฉ. : ทนฺเณ รุหาปิตฺโต

^{๓๙๓} ล.,ท.ท. : ปน

^{๓๙๔} ร.ท.,ล.ฉ. : วิสาสตฺถปตฺโต นิราลโย ,ร.ม. : วิสาสตฺถ ปตฺโต นิราลโย ,ล.,ท.ท. : นิราลโย

^{๓๙๕} ร.ท.,ร.ม.,ล.,ท.ท.,ล.ฉ. : "น" สทฺโท นตฺถิ

^{๓๙๖} ร.ท.,ท.ท. : จิตฺเตว ,ร.ม. : จิตฺเตว ,ล. : อาณาปี น คตฺเตว

^{๓๙๗} ล. : "เนว" ปทํ นตฺถิ ,ล.ฉ. : "จิตฺเตว, เนว" ปทสทฺโท นตฺถิ

^{๓๙๘} ล. : เย ,ท.ท. : ยา

^{๓๙๙} ล.,ท.ท. : เนว ภาเยน

^{๔๐๐} ร.ม. : ปุญฺญปนิสฺสาย ปเรณ, ล. : ปุญฺญปนิสฺส ปุเรน ,ท.ท.,ล.ฉ. : ปุเรน

^{๔๐๑} ท.ท. : ลากคฺคํ ยสคฺคํ กิริตรํรุหาปิตฺโต เนวรุหนฺติ.

^{๔๐๒} ร.ม. : "ลุญจนฺติ" ปทํ นตฺถิ

^{๔๐๓} ท.ท. : รุหนฺติ ,ปจฺจปทฺมปี เอวํ ทฏฺฐพฺพํ

^{๔๐๔} ร.ม. : วิสาสโก, ล. : ตทหเสวโก ตทหวเสน วิสาสโก ,ท.ท. : วิสาสโก

^{๔๐๕} ท.ท.,ล.ฉ. : อาณาเปติ

ตสฺมา รุหติ.

อปิจ ปุณฺณปนิสฺสาย ปเรน ปจฺจติ, ลากคฺคยสฺสคฺคํ ขิปฺปเมว ลภติ. เสวเกน
 ปน ปุราณน^{๔๐๖} วา ตทเหณ วา สามิกโก^{๔๐๗} []^{๔๐๘} "ตสฺส สภาเวน ปวตฺติญฺจ"^{๔๐๙} ตสฺส^{๔๑๐}
 ชานนญฺจ^{๔๑๑} สจฺเจน ปวตฺติญฺจ^{๔๑๒} อสฺสสาเหณ วิธานน^{๔๑๓} จ ปุณฺณมมฺเมน จา"ติ"^{๔๑๔} ปญฺจ-
 วิธเทหิ การณฺเหสิ เสวิตพุโ"ติ."^{๔๑๕} ตสฺส สภาเวน ปวตฺตี ทสฺเสตฺตมาห^{๔๑๖}

"ยสฺส ยสฺส หิ โย ภาโว เตน เตน หิ ตํ ชนํ,
 อนุปฺปวิสฺส^{๔๑๗} เมธาวิ ขิปฺปมตฺตํ วสํ นย. [๑๘]
 ลุฑฺธมตฺเตน^{๔๑๘} คณฺหะยย ญฺจ อญฺชลิคมฺมุนา,
 ฉนฺทานุคฺคิยา มุพฺโพ"ติ"^{๔๑๙} ยถาภูเตน ปณฺทิตนฺ"ติ."^{๔๒๐} [๑๙]*

ตสฺส ชานนํ^{๔๒๑} ทสฺเสตฺตมาห อาห

"ชาเนยฺย เปสฺเย ภจฺเจ พนฺธวมฺปิ ภโยคเม,
 อปทาสุ ตถา มิตฺเต ทารญฺจ วิภวญฺชเย"ติ. [๒๐]*

* อิมํ คถาโย คเวสิตฺวา น ทิสฺสนฺติ.

^{๔๐๖} ล. : สวโก ปน ปุราณน ,ท.ท. : สวโก ปน ปุราณน

^{๔๐๗} ล.,ท.ท. : สามิกสฺส ,ล.ฉ. : สามิกา

^{๔๐๘} ท.ท. : เสเวน

^{๔๐๙} ร.ท. : ปวตฺติญฺจ ,ล.,ท.ท. : ปวตฺติ ,ล.ฉ. : ปวตฺติญฺจ

^{๔๑๐} ล. : "ตสฺส" ปทํ นตฺติ

^{๔๑๑} ล. : ชานิตฺตํ ,ท.ท. : ชานชานํ

^{๔๑๒} ท.ท. : ปวตฺติ จ ,ล.ฉ. : ปวตฺติพุพา

^{๔๑๓} ร.ท. : วิธเนน ,ท.ท.,ล.ฉ. : วิชานน

^{๔๑๔} ล.,ท.ท. : วาติ

^{๔๑๕} ล.,ท.ท. : "อิติ" สพุโ นตฺติ ,ล.ฉ. : เสวิตพุพาติ

^{๔๑๖} ร.ท.,ล.,ท.ท.,ล.ฉ. : ทสฺเสตฺตมาห อาห ,ร.ท.,ท.ท. : ปวตฺติ ,ล. : ปวตฺติ ,ล.ฉ. : ปวตฺติ

^{๔๑๗} ร.ท. ,ล.ฉ. : อนุปฺปวิสฺส ,ล. : อนุปฺปวตฺติ ,ท.ท. : อนุปฺปวิสฺส

^{๔๑๘} ล.,ท.ท. : ลุฑฺธมตฺเตน

^{๔๑๙} ท.ท. : มุพฺโพ ,ล.ฉ. : มุพฺเพ

^{๔๒๐} ร.ท.,ล.,ท.ท.,ล.ฉ. : ปณฺทิตนฺ

^{๔๒๑} ท.ท. : ชานชานญฺจ

สจฺเจน ปวฺตติ^{๔๒๒} ทสฺเสนฺโต อาห^{๔๒๓}

"ปฏฺฐิจิตฺถํ นิสเวยฺย^{๔๒๔} กุจฺฉินา ตุ หุตาสฺนํ,
 สามีนํ สจฺจภาเวน ปรโลภมมายยา"ติ.^{๔๒๕}[๒๑]*

อุสฺสาเหเน วิชานเนน จ ทสฺเสนฺโต อาห

"อุสฺสาโห อริวา มิตฺตํ อาลสฺสํ มิตฺตวา^{๔๒๖} อริ,
 วิสํ วิย มิตฺตํ^{๔๒๗} วิชฺชา ปมาโทมิตฺต วา วิสฺนุ"ติ.^{๔๒๘}[๒๒]*

ปุพฺพกมฺเมน^{๔๒๙} ทสฺเสนฺโต อาห

"นตฺถิ วิชฺชาสมํ^{๔๓๐} วิตฺตํ นตฺถิ พฺยาธิสโม อริ,
 นตฺถิ อตฺตสมํ เปมํ นตฺถิ กมฺมสมํ พลนุ"ติ.[๒๓]^{๔๓๑}

เอวเมว โลมาวิตกฺโก"ติ.^{๔๓๒}

* อิม่า คาถาโย คเวสิตฺวา น ทิสฺสนฺติ.

^{๔๒๒} ร.ท.,ล.ฉ. : ปวติ ,ล.,ท.ท. : "ปวตฺติ" ปทํ นตฺถิ

^{๔๒๓} ร.ท. : "อาห" ปทํ นตฺถิ

^{๔๒๔} ร.ท. : ปฏฺฐิจิตฺถํ โอวาทกนิสเวยฺย ,ล. : ปิตฺถิจิตฺถํ นิสเวย

^{๔๒๕} ร.ท. : ปรโลภํ อามายยาติ ,ล.,ท.ท. : ปรโลภํ อามายยาติ ,ล.ฉ. : ปรโลภํ อมายยาติ

^{๔๒๖} ร.ท.,ล.ฉ. : มิตฺมาลสฺสํ มิตฺตํ วา ,ล. : อริริมิตฺตํ อลสฺสํ มิตฺตํ วา ,ท.ท. : อลสฺสํ มิตฺตํ วา

^{๔๒๗} ร.ม. : มตฺ

^{๔๒๘} ร.ท.,ร.ม. : ปมาโทมิตฺตํ วา วิสํ

^{๔๒๙} ท.ท.,ล.ฉ. : ปุพฺพกมฺเมน

^{๔๓๐} ร.ม.,ล.,ท.ท.,ล.ฉ. : วิชาสมํ

^{๔๓๑} นตฺถิ ราคสโม อคฺคิ นตฺถิ โทสฺสโม กลิ

นตฺถิ ขนฺธสฺมา ทฺกฺขา นตฺถิ สนฺติปรี สุขํ.

: ชุ.ธ.(บาลี) ๒๕/๒๐๒/๔๒.

นตฺถิ ราคสโม อคฺคิ นตฺถิ โทสฺสโม คโห

นตฺถิ โมหสมํ ชาลํ นตฺถิ ตณฺหาสฺมา นที.

: ชุ.ธ.(บาลี) ๒๕/๒๕๑/๖๐.

^{๔๓๒} ล. : โลมาวิตกฺกสฺส อตฺถนฺติ ,ท.ท. : โลมาวิตกฺกสฺส อตฺถนฺติ

ราชา ตสฺส วจันํ สุตฺวา โสมนสฺสชาโต สกฺวตถาภรณานิ^{๔๓๓} โอมุญฺจิตฺวา สาธู-
 การํ ทนฺโต เอวมาห^{๔๓๔} "ตาท อิทํ ตุมหากํ มธฺรฺวจันํ ภาสิตํ,^{๔๓๕} เตน ตฺวญฺโจะ^{๔๓๖} ธมฺมํ
 ปุเชสฺสามิ,^{๔๓๗} ตุมหาทิสฺส ทารโก^{๔๓๘} มหาปญฺโญ น^{๔๓๙} ทิฏฺฐปฺพุโพ น สฺโต^{๔๔๐} โหติ^{๔๔๑} ตโต^{๔๔๒}
 สพุพา ขตฺติยกฺกญาโย อคฺคฺมฺหสิปฺปมุขา สพุพาภรณานิ^{๔๔๓} โอมุญฺจิตฺวา []^{๔๔๔}
 ธมฺมํ ปุเชนฺติ. ตโต อญฺเณปี พุราหฺมณคหปติปโรหิตปณฺฑิตปฺปมุขา^{๔๔๕} สพุพาภรณานิ^{๔๔๖}
 โอมุญฺจิตฺวา ตสฺส ธมฺมํ ปุเชนฺติ. ตโต พลนิกายา อมจฺจเสนาปติปฺปมุขา^{๔๔๗} สพุพาภรณานิ
 โอมุญฺจิตฺวา ตสฺส ธมฺมํ ปุเชนฺติ.^{๔๔๘} ปุชฺชิตสฺสกาโร^{๔๔๙} จ ปน มหาสฺตโต อาสนา โอริยุห
 ราชนํ วนฺทิตฺวา อาปฺจุณฺจิตฺวา สกฺกฺจानมฺว อคฺมาสิ.^{๔๕๐} สพุเพ เตน สทฺธิ สกฺกฺจานมฺว
 อคฺมํสุ.^{๔๕๑}

^{๔๓๓} ร.ท.,ล.,ล.ฉ. : อตฺตวตฺถาภรณานิ ,ท.ท. : โสมนสฺสปฺตโต อตฺตวตฺถาภรณานิ

^{๔๓๔} ร.ท.,ล.ฉ. : ททเมวํ อาห ,ล. : สาธูการเหติ ททเมว อาห ,ท.ท. : ททเจวมาห

^{๔๓๕} ร.ท.,ล.,ท.ท. : สฺภาสิตํ,

^{๔๓๖} ร.ท.,ล.,ท.ท. : ตฺวญฺโจะ

^{๔๓๗} ล. : ปุเชสฺสามิ ,ล.ฉ. : ปุเชสฺสามิ

^{๔๓๘} ล.,ท.ท. : ตุมหาทิสฺส ทารกสฺส

^{๔๓๙} ร.ม. : "น" สทฺโท นตฺถิ

^{๔๔๐} ท.ท. : สุตฺปฺพุโพ

^{๔๔๑} ท.ท. : "โหติ" ปทํ นตฺถิ

^{๔๔๒} ท.ท. : เต

^{๔๔๓} ล. : สพุพาภรณํ ,อปีจ สพุพตฺถ ทฺวญฺโจะ ,ท.ท. : ขตฺติยกฺกญา อคฺคฺมฺหสิ ปฺมุขา สพุพาภรณ

^{๔๔๔} ล.,ท.ท. : ตสฺส

^{๔๔๕} ร.ม. : พุราหฺมณคหปติปณฺฑิตปฺมุขา ,ล.,ท.ท. : พุราหฺมณปโรหิตปณฺฑิตปฺมุขา ,ล.ฉ. : พล-

นิกายา อมจฺจเสนาปติปฺมุขา

^{๔๔๖} ท.ท. : สพุพาภรณํ ,ปจฺฉาปทฺมปี เอวํ ทฺวญฺโจะ

^{๔๔๗} ร.ท.,ล. : พลนิกายา อมจฺจเสนาปติปฺมุขา ,ร.ม.,ท.ท. : อมจฺจเสนาปติปฺมุขา

^{๔๔๘} ล.ฉ. : "ตโต พลนิกายา อมจฺจเสนาปติปฺมุขา สพุพาภรณานิ โอมุญฺจิตฺวา ตสฺส ธมฺมํ

ปุเชนฺติ" อิมานิ ปทานิ นตฺถิ

^{๔๔๙} ล.,ท.ท. : ปุชฺชิตฺวา ,ล.ฉ. : ปุชฺชิตสฺสกาโร

^{๔๕๐} ร.ท. ล. ,ล.ฉ. : อคฺคฺมาสิ ,อถวา สพุพตฺถ ทฺวญฺโจะ ,ท.ท. : สกฺกฺจานมฺว อคฺคฺมาสิ

^{๔๕๑} ร.ท.,ล.,ล.ฉ. : อคฺคฺมํสุ ,อถวา สพุพตฺถ ทฺวญฺโจะ ,ท.ท. : เต สทฺธิ สกฺกฺจานมฺว อคฺคฺมํสุ

ตทา ราช่า สฬุพานิ ปุชูปกรณานิ ตสฺส นิยยาทาเปลิ. โส ปน ทานสาลตถาย
 สมฺปฏิจฺฉิตฺวา^{๔๕๒} ตสฺมี คามทฺวาระ ทานสาลํ การาเปตฺวา สฬุพกาลเมว ทานวตฺตํ ปวตฺเตสิ.
 ปุพฺพณฺเห ทนฺตกฏฺฐมฺโขทกยาคุชชโกชนปีณฺทปาทิกสฺส ภิกฺขุ,^{๔๕๓} มชฺฌณฺเห สฺวณฺณรชฏาวตฺถํ
 มธฺรฺโรตฺถิเกสชฺชญฺจ, ส่ายณฺเห เสนาสนนสิฬิมิพฺพนปทีปเตลสฺสปี ปฏฺฐาปายา นิจฺจเมว^{๔๕๔}
 ททมาโน อโหสิ.^{๔๕๕} ตโต ปฏฺฐาย ราช่า ตสฺส คุณฺโณ อนุสฺสริ.

วิตถกฺกปณฺโห^{๔๕๖} ปจฺจโม^{๔๕๗} นิฏฺฐิต.^{๔๕๘}

๓.๓ มลตลปณฺโห ทฺติโย^{๔๕๙}

อถกทิวสํ ราช่า จตฺรจฺจพลนิกายะหิ สฬุธี มิคมารณตถาย^{๔๖๐} นครโต นิภฺขมิตฺวา
 อรณฺญํ ปาวสิ.^{๔๖๑} เอกสฺมี มหตฺวินคฺมุเพ สมฺนตโต ปริวาระตฺวา คฺมุพํ ปญฺโญ^{๔๖๒} ปาวสิ.^{๔๖๓}
 ตทา เอโก เอฬมิคฺโค^{๔๖๔} รณฺโณ สฺมชฺชจฺจเน นิภฺขมิตฺวา ปลายิ. ตสฺมี ขณ ราช่า ชว-

^{๔๕๒} ล. : ทานสฺสตถาย สมฺปฏิจฺฉิตฺวา ,ท.ท. : สมฺปฏิจฺฉิตฺวา

^{๔๕๓} ร.ท. : ปุพฺพณฺโห ทนฺตกฏฺฐมฺโขทกํ ยาคฺชชโกชนํ ปีณฺทปาทิกสฺส ภิกฺขุ ,ล.ณ. : ทนฺตกฏฺฐ-
 มฺโขทกํ ยาคฺชชโกชนํ ปีณฺทปาทิกสฺส ภิกฺขุโน

^{๔๕๔} ร.ท. : มชฺฌณฺโห สฺวณฺณรชฏาวตฺถมธฺรฺโรตฺถิเกสชฺชญฺจ ส่ายณฺโห เสนาสนปทีปเตลสฺสปี จาติ.
 ตโต ราช่า นิจฺจเมว ,ล. : เสนาสนนสิฬิมิพฺพนปทีปเตลสฺสปี โยวาระสฺสุ ทานํ ,ล.ณ. : จาติ ตโย วาเร นิจฺจเมว

^{๔๕๕} ล. : "อโหสิ" ปทํ นตฺถิ ,ท.ท. : "ปฏฺฐาปายา นิจฺจเมว ททมาโน อโหสิ" อิมานิ ปทานิ นตฺถิ,
 "ตโย วาเรสฺสุ ทานํ เทติ" เอวฺมปน ทฏฺฐพฺพํ

^{๔๕๖} ร.ท.,ล.,ท.ท.,ล.ณ. : "ปณฺโห" ปทํ สฬุพตฺถาปี "ปณฺโห" เอวํ ทฏฺฐพฺพํ

^{๔๕๗} ล.,ท.ท. : "ปจฺจโม" ปทํ นตฺถิ ,ร.ท.,ล.,ท.ท.,ล.ณ. : "ปจฺจโม" ปทํ สฬุพตฺถาปี "ปจฺจโม" เอวํ ทฏฺฐพ-

พํ

^{๔๕๘} ล.,ท.ท. : นิฏฺฐิต

^{๔๕๙} ร.ท.,ล.,ท.ท. : "มลตลปณฺโห ทฺติโย" นตฺถิ.

^{๔๖๐} ล.,ท.ท. : มิคฺคมารณตถาย ,ล.ณ. : มิคฺคหฺรณตถาย

^{๔๖๑} ร.ท.,ล.ณ. : ปวสิตฺวา

^{๔๖๒} ร.ม. : คฺมุพมฺพฺโห ,ล. : ปญฺโญ ,ท.ท. : ปปฺโป

^{๔๖๓} ล.,ท.ท. ,ล.ณ. : คามะสิ

^{๔๖๔} ร.ท. : เฬมิคฺโค ,ล. : เอฬมิคฺโค ,ท.ท. : มิคฺโค

พลวาทนภริยหิตวา^{๔๖๕} อนุพนฺธิ. สพฺเพ เต ปจฺฉโต อนุพนฺธิวา^{๔๖๖} []^{๔๖๗} ตสฺส ทูรต-
 รตฺตา สมฺปาปฺณิตุ^{๔๖๘} นาสกฺขีสุ. ราชา ปน มิคํ ปจฺฉโต อนุพนฺธิวา วิชฺฌิตุมสภฺกฺกฺนิวา^{๔๖๙}
 ตํ ทูรตฺรคตมปฺสสนฺโต^{๔๗๐} เอกํ^{๔๗๑} มหานิโครธํ ปสฺสิตวา ปรีฬาสมตฺถาย^{๔๗๒} นิโครธปริมณฺทลํ
 ปาวีสิ. โส นิโครธปริมณฺทโล เวสฺสวณฺณสฺส^{๔๗๓} สนฺติกา เอเกน นนฺทียกฺเขน ลทฺโธ โหติ

เวสฺสวณฺโณ ตํ อาห "จเปตฺวา มลตฺถมฺมชานนํเกยว"^{๔๗๔} โย^{๔๗๕} อญฺเญ^{๔๗๖} อิมํ นิโครธปรี-
 มณฺทลํ ปวิสฺติ,^{๔๗๗} ตํ ขาทิตุํ ลภฺสิ,^{๔๗๘} อปวิสฺนเต จ^{๔๗๙} ฉายมณฺกมณฺเต^{๔๘๐} จ มา ลภฺสิ"ติ.^{๔๘๑}
 ตโต ปฏฺจาย ยสฺมึ ตสฺมึ^{๔๘๒} ปวิสฺนเต อสภฺกฺกฺนเต^{๔๘๓} มลตฺรธมฺมชานนเต โส มหณฺเตน

^{๔๖๕} ร.ท. : ขวพลวาทน ภริยหิตวา ,ร.ม. : ขวพลวาทนภริยหิตวา ,ล.,ท.ท. : ขวนอสุสพาทน
 ภริยหิตวา

^{๔๖๖} ล.,ท.ท. : อนุพนฺธิสุ

^{๔๖๗} ล.,ท.ท. : เต

^{๔๖๘} ล. : ทูรตํ สมเปตฺ,ท.ท. : ทูรตํ สมเป คมิตุํ

^{๔๖๙} ล.,ท.ท. : อนุพนฺธิ วิชฺฌิตุํ นาสกฺขี

^{๔๗๐} ล. : ทูรตํ นาทิสฺส ,ท.ท. : ทูรตํ นาทิสฺส ,ล.ณ. : ทูรตฺรคตตํ อปสฺสนฺโต

^{๔๗๑} ล.,ท.ท. : "เอก" ปทํ นตฺถิ

^{๔๗๒} ล. : ปสฺสิตฺวา ปรีฬาสมตฺถโย ,ท.ท. : ปสฺสิ. โส ปรีฬาทูรตฺถาย

^{๔๗๓} ร.ท.,ล.ณ. : เวสฺสวณฺณสฺส ,ล. : ตํ นิโครธปริมณฺทลํ เวสฺสวณฺณสฺส ,ท.ท. : ตํ นิโครธปรี-
 มณฺทลํ เวสฺสวณฺณสฺส ,ปจฺฉาปทฺมปี เอวํ ทฏฺฐพฺพํ

^{๔๗๔} ร.ท. : มลตฺถชานนํเกยว ,ล.,ท.ท. : มลตฺถมฺม ชานนํเกยว

^{๔๗๕} ล.,ท.ท. : "โย" ปทํ นตฺถิ

^{๔๗๖} ล. : อญฺเญ

^{๔๗๗} ล. : ปวิสฺนติ ,ท.ท. : ปวิสฺนตํ

^{๔๗๘} ล. : ลพฺเภสิ ,ล.ณ. : ลภิ

^{๔๗๙} ล.,ท.ท. : "จ" สทฺโธ นตฺถิ, "ปน" สทฺโธ ปน ทฏฺฐพฺพโ

^{๔๘๐} ล.,ท.ท. : อภฺกมณฺเต ,ล.ณ. : นาย อนภฺกมณฺเต

^{๔๘๑} ร.ท.: ลภิ ,ร.ม.: ลภติ ,ล. : ลพฺเภงาติ ,ท.ท. : "จ มา" ปทํ นตฺถิ, "ลพฺภสิติ" ปทฺมปน ทฏฺฐพฺพํ

^{๔๘๒} ล. : ยสฺมึ ,ท.ท. : ปตฺถาย เย ตสฺมึ

^{๔๘๓} ล. : อภฺกมณฺเต ,ท.ท.,ล.ณ. : ปวิสฺนติ อภฺกมณฺติ

พเลน ต^{๔๘๔} คเหตฺวา มํสฺโลหิตํ ปรีกฺขฺยชิ. ตทา โส ตสฺมี ปวีสนฺตสฺส รณฺโณ หตฺถํ
 พพฺหํ คเหตฺวา "โกสิ ตวํ สุวาทเนน สกพลนิกาเยนา"ติ ปุจฺฉิ. ตํ สุตฺวา ราชา "อหํ
 ธนญฺชยโกรพฺโย ราชา^{๔๘๕} นามา"ติ อาห.^{๔๘๖} "มหาราช มลตรธมฺมํ ชานาสี"ติ ปุจฺฉิ. โส
 "โก มลตรธมฺโม"ติ^{๔๘๗} อาห. โส ตํ ปกาเสนฺโต เอวมาห

"โก นุ มลามลตร^{๔๘๘} กิ มลํ มลตรํ ภาเว,

เตน สพฺพตฺถ น ปสฺเส ตํ เม อกฺขาหิ ปุจฺฉิตฺติ."ติ.[๒๔]*

ตํ สุตฺวา ราชา "น ชานามิ"ติ วตฺวา, เตน^{๔๘๙} "เตนहि ตเวว มํสฺโลหิตปรีโกโค"^{๔๙๐}
 หุตฺวา ขาทิสฺสามิ"ติ วุตฺเต,^{๔๙๑} ตํ สุตฺวา []^{๔๙๒} "อิมสฺส อตฺถํ กิ นุ ชานาสี"ติ ปุจฺฉิตฺวา,^{๔๙๓}
 "น ชานามิ มหาราช"ติ วุตฺเต,^{๔๙๔} "เตนहि อญฺญสฺส อตฺถํ ภณามิ, กถํ ชานาสี"ติ วตฺวา,^{๔๙๕}
 "มหาราช โย อิมสฺส อตฺถํ อจฺฉริโยเยว"^{๔๙๖}, โส"ติ^{๔๙๗} วุตฺเต,^{๔๙๘} "โก"^{๔๙๙} นุ โข ปน มล-
 ตรธมฺโม^{๕๐๐} นาม น สุตฺพุพฺโพ,^{๕๐๑} ตสฺมา อมฺหากมิมสฺส^{๕๐๒} อตฺถํ ปณฺทิตานํ ปุจฺฉนฺตถาย

^{๔๘๔} ท.ท. : เต

* อิมมา คาถา คเวสิตฺวา น ทิสฺสติ.

^{๔๘๕} ร.ท.,ล.,ท.ท.,ล.ฉ. : ธนญฺชยโกรพฺยราชา ,ร.ม. : ธนญฺชยโกรพฺโย ราชา

^{๔๘๖} ล.,ท.ท. : "อาห" ปทํ นตฺถิ

^{๔๘๗} ล.,ท.ท. : "กถํ มลตรธมฺมนุ"ติ

^{๔๘๘} ร.ท.,ล.,ท.ท.,ล.ฉ. : กา นุ มลามลตรธา

^{๔๘๙} ล. : โส ,ท.ท. : อาห. โส

^{๔๙๐} ล.,ท.ท.,ล.ฉ. : ตวเมว ปรีโกโค

^{๔๙๑} ล.,ท.ท. : อาห

^{๔๙๒} ล.,ท.ท. : ราชา

^{๔๙๓} ล.,ท.ท. : ปุจฺฉิ ,ล.ฉ. : "วตฺวา" ปทํ นตฺถิ

^{๔๙๔} ล.,ท.ท.,ล.ฉ. : "วุตฺเต" ปทํ นตฺถิ, อปฺปจ สพฺพตฺถ เอวํ ทญฺจพฺพ

^{๔๙๕} ล.,ท.ท. : ปุจฺฉิ

^{๔๙๖} ร.ม. : อจฺฉริโยเยว

^{๔๙๗} ล.,ท.ท. : ยมิมสฺส อตฺถมจฺฉริโยเยว อตฺถนุ"ติ

^{๔๙๘} ร.ท.,ล.,ท.ท.,ล.ฉ. : สพฺพตฺถ "วุตฺเต" วจัน นตฺถิ

^{๔๙๙} ร.ม.,ล.,ท.ท.,ล.ฉ. : "โก" ปทํ นตฺถิ

^{๕๐๐} ล.,ท.ท. : มลตรธมฺมํ

^{๕๐๑} ล. : สุตฺพุพฺพนฺติ ,ท.ท. : สุตฺพุพฺพ

คมิสฺสามิ, ปณฺธิเตสุ กเถนฺเตสุ ตมตฺถมาทาย ตุมหากเมว กเถสฺสามิ"ติ วตฺวา,^{๕๐๓} "มหา-
 ราช ขโน^{๕๐๔} นาม สาลิกสฺส ยฺกขสฺส กฺกขพฺสฺส หตฺถคฺโต ตสฺส หตฺถา มุญฺจิตฺวา
 ปุณฺณามิโก^{๕๐๕} น ทิฏฺฐปฺพุโป"ติ วุตฺเต, "ยฺกข ราชานาม 'สุโร จ มหิทธิโก จ ปรมทฺทโน จ
 วจนสทฺททฺภูโต จ วจนมธูโร จา"ติ^{๕๐๖} อิมานิ ปญฺจ อตฺถานิ จ อชฺชนโต^{๕๐๗} เตนฺ สจฺจ-
 ฆเลน สมฺนฺนาคโต, โย ราชานาม วจนาสโก^{๕๐๘} นาม คพฺภวิชายิตฺติยา^{๕๐๙} คพฺโโก^{๕๑๐} วย
 นิภฺขมิตฺวา ปุณฺ ปวิสิตฺตํ น สกฺโกติ, []^{๕๑๑} เตนฺ สจฺจภาวปคฺติโก^{๕๑๒} โหติ, ตสฺมา อิมสฺส
 อตฺถํ ปณฺธิตานํ ปุจฺจิตฺวา ปุณฺณาคฺตฺวา ตุมหากํ ทสฺเสสฺสามิ"ติ วตฺวา,^{๕๑๓} "มหाराช
 กิ ตว สฺนฺติเก, ปณฺธิตฺถสฺสโล^{๕๑๔} อตฺถิ"ติ วุตฺเต, "อาห ยฺกขา"ติ วตฺวา,^{๕๑๕} "เตนฺหิ มหाराช
 กตฺติวเส ปุณฺณามิสฺสสฺส"ติ^{๕๑๖} วุตฺเต, "สฺตตฺทิวเส ปุณฺณามิสฺสสามิ"ติ วตฺวา,^{๕๑๗} "เตนฺหิ โย อิมสฺส
 อตฺถํ ชานาติ, ตํ เปเสถ, ตวํ ปุณฺ มา อาคจฺฉสิ, โน เจ, สยเมว อาคจฺฉสิ, []^{๕๑๘}
 ปริภุญฺชิสฺสามิ,^{๕๑๙} โน []^{๕๒๐} เจ สยํ อาคมิสฺสสิ, สรชฺชํ^{๕๒๑} ปริภุญฺชิสฺสามิ"ติ วุตฺเต, ตถา

^{๕๐๒} ท.ท. : ตุมหากํ อิมสฺส ,ล.ฉ. : อุมหากํ อิมสฺส

^{๕๐๓} ท.ท. : วตฺติ ,ล.ฉ. : "วตฺวา" ปทํ นตฺถิ

^{๕๐๔} ร.ท.,ล.,ล.ฉ. : ราชานาม ,ท.ท. : ราชานโน

^{๕๐๕} ล.,ท.ท. : ปุณฺณามิ

^{๕๐๖} ล.,ท.ท. : "อติ" สทฺโท นตฺถิ

^{๕๐๗} ล.,ท.ท. : "จ อชฺชนโต" ปทํ นตฺถิ ,ล.ฉ. : อชฺชนโต

^{๕๐๘} ล.,ท.ท.,ล.ฉ. : วจนาสกํ

^{๕๐๙} ร.ม. : นามคพฺภวิชา ยิตฺติยา ,ล.,ท.ท. : คพฺภวิชา ยิตฺติ ,ล.ฉ. : คพฺภํ วิชา ยิตฺติยา

^{๕๑๐} ล.,ท.ท. : "คพฺโโก" ปทํ นตฺถิ ,ล.ฉ. : คพฺภํ

^{๕๑๑} ล. : จินฺตฺนโต

^{๕๑๒} ล.,ท.ท. : สจฺจภาวํ ปคฺติยา ,ล.ฉ. : สจฺจภาเวน ปคฺติโก

^{๕๑๓} ท.ท. : อาห ,ล.ฉ. : "วตฺวา" ปทํ นตฺถิ

^{๕๑๔} ล. : ปณฺธิตา กุสลา

^{๕๑๕} ล.,ท.ท.,ล.ฉ. : "วตฺวา" ปทํ นตฺถิ

^{๕๑๖} ล. : กตฺถิวเส ปุณฺณาคจฺฉสิ ,ท.ท. : ปุณฺณาคจฺฉสิ

^{๕๑๗} ร.ม. : "เตนฺหิ มหाराช กตฺถิวเส ปุณฺณามิสฺสสฺส"ติ วุตฺเต, สฺตตฺทิวเส ปุณฺณามิสฺสสามิ"ติ วตฺวา"

อิมานิ ปทานิ นตฺถิ ,ล. : "วุตฺเต, สฺตตฺทิวเส ปุณฺณามิสฺสสามิ"ติ วตฺวา" ปทํ นตฺถิ.

^{๕๑๘} ท.ท. : ตํ ,ล.ฉ. : สรญฺจํ

^{๕๑๙} ล.,ล.ฉ. : "ปริภุญฺชิสฺสามิ" ปทํ นตฺถิ ,ร.ม. : "โน เจ, สยเมว อาคจฺฉสิ, ปริภุญฺชิสฺสามิ" อิมานิ

[]^{๕๒๒} ปฏิญณ์^{๕๒๓} ทตฺวา^{๕๒๔} ปุณาคนฺตฺวา เสนาคุมภํ สมฺปาปฺณิตฺวา^{๕๒๕} []^{๕๒๖} พลนิกาย
หิ

ปริจฺจโต นครเมว อาคนฺตฺวา ปาสาทมภิริยุหิ.

ปุณทิวเส ราชา ราชูปราชมหามจุจฺราชเสนาปติพฺรหฺมณฺณตฺตปโรหิตปมฺเข

^{๕๒๗}

มหาชนเ^{๕๒๘} มหาตเล สนนฺปิตาเปตฺวา มลตรธมฺมํ ปุจฺฉิ "โก"^{๕๒๙} นุ มลา"ตฺยาที."^{๕๓๐} ตํ
สฺสฺตฺวา สฬฺเพ เต "มหาราช น ชานามา"ติ นิเวเทนฺติ. ตํ สฺสฺตฺวา โกรพฺยราชา ภัตฺมานโส
"ซีวิตํ เม นตฺถิ"ติ อาห.^{๕๓๑} ตํ สฺสฺตฺวา ปโรหิต "กิเมตํ วทสิ มหาราช"าติ อาห. โส
ปุณ นิยาเมเนว^{๕๓๒} กเถสิ^{๕๓๓} "อมฺหากํ ปณ โกจิ"^{๕๓๔} อิมสฺส อตฺถํ เนว^{๕๓๕} ชานเยย, ม
ม

ปทานิ นตฺถิ ,ล. : "ปุณ มา อาคจฺฉสิ, โน เจ, สยเมว อาคจฺฉสิ, ปรีฏฺญชิสฺสํ" อิมานิ ปทานิ นตฺถิ

^{๕๒๐} ล.,ท.ท. : วา

^{๕๒๑} ร.ม.,ล.ฉ. : "สยํ อาคมิสฺสสิ, สรชฺชํ" อิมานิ ปทานิ นตฺถิ

^{๕๒๒} ล.,ท.ท. : ราช

^{๕๒๓} ร.ม. : ปฏิญณ์. ร.ท. ,ล.ฉ. : ปติญณ์

^{๕๒๔} ล.,ท.ท. : "ปฏิญณ์ ทตฺวา" ปทํ นตฺถิ

^{๕๒๕} ล.,ท.ท. : สมฺปาปฺณิ

^{๕๒๖} ล.,ท.ท. : ราช

^{๕๒๗} ร.ม. : มหามจุจฺราชเสนาปติพฺรหฺมณฺณตฺตปโรหิตปมฺเข ,ล. : มหามจุจฺราชเสนาปติปมฺชา

พฺรหฺมณฺณตฺตปโรหิตปมฺชา ,ท.ท. : มหามจุจฺราชเสนาปติปมฺชา พฺรหฺมณฺณตฺตปมฺชา

^{๕๒๘} ล.,ท.ท. : "มหาชน" ปทํ นตฺถิ

^{๕๒๙} ล.ฉ. : กา

^{๕๓๐} ล.,ท.ท. : กิณฺนุ มลาพฺยาที"ติ

^{๕๓๑} ล. : วตฺวา ,อปีจ สฬฺพตฺถ ทฏฺฐพฺพํ ,ท.ท. : วทติ

^{๕๓๒} ร.ม. : นิยาเมเนว ,ท.ท. : ปุริมฺนิยาเมเนว

^{๕๓๓} ท.ท. : กเถตฺวา

^{๕๓๔} ล.,ท.ท. : "โกจิ" ปทํ นตฺถิ

^{๕๓๕} ร.ท. : "เนว" ปทํ นตฺถิ

รชชฌญ^{๕๓๖} นาสลลล"ติ. ตํ สุตฺวา เสนาปติ "อิมสฺส อตุถํ สมนาสมฺพุทฺเธน จเปตฺวา

๕๓๗

น^{๕๓๘} โกจิ อญฺโณ ชานิสฺสตี"ติ อาห.^{๕๓๙} []^{๕๔๐} "เตนหิ นนุ ธนญฺชยกุมารเณ^{๕๔๑} อุปฺชาเร-
ตฺพุทฺ"ติ. "มหาราช อยํ ธนญฺชยกุมารโ ชีรมุขคนฺธวายโก,^{๕๔๒} ก็ ชานาตี"ติ. ราชา
โกธากิภูโต อยทณฺทปทตฺตญฺญโจ^{๕๔๓} วีย เอวมาห "โกนฺโต เย []^{๕๔๔} สตฺตมทิวเส

๕๔๕

อิมสฺส อตุถํ น^{๕๔๖} ชานนฺติ, ชีวิตํ เตสํ นตฺถิ"ติ.

ตํ สุตฺวา สฬฺเพ มรณญยิตาปี, []^{๕๔๗} เอโกปี วตฺตํ น สกโกนฺโต, มงฺกุฎตา
ตุณฺหิภูตา นิสฺสีสุ. ปโรหิตो ปน "มหาราช สฬฺเพหิ เอเกเกน เอส^{๕๔๘} อุปฺชาเรตฺพุทฺ"ติ
อาห.^{๕๔๙} ตํ สุตฺวา ราชา^{๕๕๐} สมนฺปฏิจฺฉิ. ตํ ทิวสํ ราชปฺตฺตฺราชูปราชมหามจฺจเสนาปติ-
ปมฺุชา เอตสฺส อตฺถมฺอุปฺชาเรนา^{๕๕๑} สฬฺเพ เต "โก มลตโร"ติ สฬฺพิทิวสํ โกลาหลํ วทนฺติ.
ตทา สूरียสฺส^{๕๕๒} อตฺถจฺจนกาเล สฬฺเพสฺส^{๕๕๓} เอโกปี อจฺจหิตํ น สกโกนฺโต^{๕๕๔} ตเมว อุป-

—

๕๓๖ ล. : มมญจ สรฏฺจญจ ,ท.ท. : มมญจ สกสรฏฺจญจ ,ล.ฉ. : มม รฏฺจญจ

๕๓๗ ร.ท. : สมนาสมฺพุทฺธํ ติเปตฺวา

๕๓๘ ร.ท.,ล.,ท.ท.,ล.ฉ. : "น" สฬฺโท นตฺถิ

๕๓๙ ล. : "อาห" ปทํ นตฺถิ

๕๔๐ ล. : ราชา

๕๔๑ ล.,ท.ท. : ธนญฺชยกุมารโ

๕๔๒ ท.ท. : ชีรมุขคนฺธโ วายติ

๕๔๓ ร.ท. : อยทณฺทปทตฺตญฺญโจ ภูชคนฺโ ,ล.,ท.ท. : อยทณฺทปทตฺตญฺญโจ ภูชติโน

๕๔๔ ล.,ท.ท. : เย

๕๔๕ ร.ม.,ล. : สตฺตมทิวเส

๕๔๖ ร.ท. : "น" สฬฺโท นตฺถิ

๕๔๗ ล.,ท.ท.,ล.ฉ. : โกจิ

๕๔๘ ล. : สฬฺเพ เอเกโก ,ท.ท. : "เอส" ปทํ นตฺถิ

๕๔๙ ท.ท. : สฬฺเพ เอเกกา อุปฺชาเรสฺสนตฺติ วทติ

๕๕๐ ล. : "ราชา" ปทํ นตฺถิ

๕๕๑ ร.ท. : อตุถํ อุปฺชาเรนาโต ,ล. : อตุถํ อุปฺชาเรนาติ ,ท.ท. : เอกสฺส อตุถํ อุปฺชาเรนาติ

๕๕๒ ล.,ท.ท. : "สूरียสฺส" ปทํ นตฺถิ

ธารณฺติ. ปจฺมยํสมนฺนตเร ราชํ ขคฺคหตฺถํ ตตฺถ คนฺตวํ "โฆนฺโต เอตสฺส อตฺถํ โโก
 ฆานํ" สกฺโกติ, ยถิ โน, ขคฺเคน คีวํ จินฺทิสฺสามิ"ติ ตชฺชนฺโต^{๕๕๕} อาห.^{๕๕๖} สฬฺเพ อญฺช
 ลี

สิริสิ ปณฺาเมตวํ ตณฺฺหิฏฺฐตา นิสฺสีสุ. โส ปวิสิตวํ มชฺฌิมยํสมนฺนตฺร^{๕๕๗} ตเถว นิฏฺ-
 ขมิตวํ,^{๕๕๘} หุตฺยทิวเส อติฏฺกนฺเต, ตติยทิวเส สมฺปตฺเต, สฬฺเพ พุราหฺมณปฺโรหิตาทโย สนฺ-

นิปิตฺตวํ สฬฺพทิวสเมว^{๕๕๙} อุปธารณฺตา^{๕๖๐} ฆานํ น^{๕๖๑} สกฺโกนฺติ. ราชํ ติยํมรตฺตี ตเถว
 นิฏฺขมิ. ตติยทิวเส อติฏฺกนฺเต จตฺตตฺถทิวเส^{๕๖๒} สมฺปตฺเต สฬฺเพ ปณฺฑิตา สนฺนิปิตฺตวํ สฬฺพ-
 ทิวรตฺตินมจฺเจน^{๕๖๓} อุปธารณฺตา^{๕๖๔} ฆานํ น สกฺโกนฺติ. ราชํ ตเถว^{๕๖๕} คนฺตวํ กเถสิ.
 จตฺตตฺถทิวเส อติฏฺกนฺเต, ปญฺจมทิวเส สมฺปตฺเต, สฬฺโพ ภิกฺขุสํฆํ สํมราชปฺมุโข^{๕๖๖} สนฺนิ-
 ปิตฺตวํ ตเถว อุปธารณฺโต^{๕๖๗} ฆานํ น สกฺโกติ.^{๕๖๘} ตํ รตฺตี ราชํ ปจฺเม ยามํ สุทฺธ-
 สากฺกํ นิวาเสตวํ สุทฺธตฺตราสงฺคํ เอกํ ลคฺคิตวํ^{๕๖๙} คนฺธมาลาทิตฺถํ นิฏฺขมิตวํ สํม-

^{๕๕๗} ร.ท., ร.ม. : สฬฺเพ, ล. : อฏฺฐจฺจคเต กาเล สฬฺเพ, ท.ท. : อฏฺฐจฺจคตกาเล สฬฺเพ เต

^{๕๕๘} ล. : สกฺโกนฺติ, ล.ฉ. : อสกฺโกนฺตา

^{๕๕๙} ล. : "ตชฺชนฺโต" ปทํ นตฺถิ, ล. : ตชฺเชติ

^{๕๕๖} ร.ม. : "ตชฺชนฺโต อาห." ปทํ นตฺถิ, ท.ท. : "อาห" ปทํ นตฺถิ

^{๕๕๗} ร.ม. : มชฺฌิมสมนฺนตฺร, ล., ล.ฉ. : มชฺฌิมปจฺจิมสมนฺนตฺร, ท.ท. : มชฺฌิมจฺจิมสมนฺนตฺร

^{๕๕๘} ท.ท. : นิฏฺขมิ

^{๕๕๙} ล. : สฬฺเพ ทิวํ รตฺติยา ทิวสเมว

^{๕๖๐} ร.ท., ร.ม. : อุปธารณฺโต, ล., ท.ท. : อุปธารณฺติ

^{๕๖๑} ล. : "น" สฬฺโห นตฺถิ

^{๕๖๒} ร.ม. : จตฺตทิวเส

^{๕๖๓} ร.ม. : สฬฺพทิวรตฺตินมจฺเจน, ล., ท.ท. : สฬฺพทิวรตฺติยา อจฺเจน

^{๕๖๔} ร.ท., ล., ท.ท., ล.ฉ. : อุปธารณฺโต

^{๕๖๕} ล. : ตตฺเถว, อญฺญตฺถาปี เอวํ ทฏฺฐพฺพํ

^{๕๖๖} ล. : สฬฺเพ ภิกฺขุสํมราชปฺมุขา, ท.ท. : สฬฺเพ ภิกฺขุสํมราชปฺมุขํ

^{๕๖๗} ล., ล.ฉ. : อุปธารณฺตา, ท.ท. : ตํ อุปธารณฺติ

^{๕๖๘} ล. : สกฺโกนฺติ

^{๕๖๙} ร.ม. : สุทฺธตฺตราสงฺคํ เอกํ ลคฺคิตวํ

ราชสุล สันติกัน คนดว^{๕๗๐} ปุเชตว วนทิตว เอกมนต์ นิสิต. นิสินโน โข ราช
 อญชลี ปณามตว ภิขุสัสมเมตทว^{๕๗๑} "ภนเต อชช ปุพพณทิวสโต ปญจาย ยาว
 ปจมายา โกจิ เอตสส อตถิ ชานิตุ สมนโต อุปธเรตีติ. "ตํ น ชานาม มหาราช"ติ
 วุตเต, ตํ สุตวา []^{๕๗๒} ตถะหิฏโต อญจายาสนา ปาสาทเมว^{๕๗๓} ปาวิสสิ. ราช ปจฉิมยาม
 สมปตเต รตตวตถิ นีวาเสตว รตตตตราสงฆ^{๕๗๔} ปารูปิตวา จุฬวีชนี คเหตุวา นิขมิตวา
 เอกมนต์ นิสิติตวา เอวมาห "ภนเต สมนเนหิ"^{๕๗๕} นาม คนธธูรปฏิบัติเกหิ^{๕๗๖} เอตสส อตโ
 ถ

ชานิตพุโพ,^{๕๗๗} กสมมา เนว ชานณา"ติ.^{๕๗๘} "มหาราช เอตสส สุกุมคมภีรตํ ทุชานเยย-
 ภาว^{๕๗๙} น ชานามา"ติ.

ตํ สุตวา ราช วิมยมาโน "อโห สมนโน นาม นตถิ"ติ วุตวา ปกคามิ.
 ราช^{๕๘๐} ปจฉิมยาม สมปตเต กาสีกวตถิ นีวาเสตว มณิจุมพฏิ ธาเรนโต^{๕๘๑} ทนุทตโต^{๕๘๒}
 นิขมิตวา ตชเชสิ^{๕๘๓} "อโยโย เอตสส อตถิ ชานิตุสมตโต,^{๕๘๔} โก ทุปปญชชาติเกน^{๕๘๕}
 มยหิ อตโต โหตี"ติ [],^{๕๘๖} ตํ สุตวา ภิขุสัสม ภัยปตโต^{๕๘๗} ปฏิวจัน ทาตุสมสกุณิตวา
 ๕๘๘

^{๕๗๐} ล.,ท.ท. : "สัสมราชสุล สันติกัน คนดว" อิมานิ ปทานิ นตถิ

^{๕๗๑} ร.ม. : ภิขุสัสม เอตทว

^{๕๗๒} ล.,ท.ท. : ราช

^{๕๗๓} ร.ท.,ร.ม.,ล.,ท.ท. : "ปาสาทเมว" ปทํ นตถิ

^{๕๗๔} ร.ท. : รตตํ อุตตราสงฆํ ,ร.ม. : รตตตราสงฆํ

^{๕๗๕} ล.,ท.ท. : สมนโน

^{๕๗๖} ร.ม. : คนธธูรปฏิบัติเกหิ ,ล.,ท.ท. : คนธธูรํ ปติปตติโก

^{๕๗๗} ล.,ท.ท. : อตถิ ชานิตพุโพ

^{๕๗๘} ล. : ชานาสี"ติ.

^{๕๗๙} ร.ม. : สุกุมคมภีรตํ ทุชานเยยภาวํ ,ล.,ท.ท. : ทุชานเยยภาวํ ,ล.ฉ. : ทุชานเยยภาวํ

^{๕๘๐} ร.ท. : "ราช" นตถิ.

^{๕๘๑} ท.ท.,ล.ฉ. : มณิจุมพฏิ ธาเรตวา

^{๕๘๒} ร.ม.,ล. : มณิจุมพฏิ ธาเรตวา ทนุทตเตน

^{๕๘๓} ล.,ท.ท. : อญจาสิ

^{๕๘๔} ร.ท. : ชานิตุ สมนโต. ,ล.,ล.ฉ. : ชานิตุ อสมตโต

^{๕๘๕} ร.ท. : ทุปปญชชาติเกน ,ล.,ท.ท. : ทุปปญชชาติกิส

นีสิต. ราชา วิมหายมานโส ตุณหิภูโต อุฏจายาสนา ปกุกามิ. ปญจมทิวเส อติกกนเต,
 ฦจทิวเส^{๕๘๕} สมปุตเต, โส ปาโต รตนสีหาสเน นิลินโน อมจจะเสนาปติปโรหิตพราหมณ-
 ปรวิโต^{๕๘๐} เอวมาห "ภนุโต ตุมहे มา ปมาทา"^{๕๘๑} โหถ,^{๕๘๒} สเจ อีเฐ วสิสฺสามิ, โส
 ยุกโข^{๕๘๓} สกลรชฺชํ นาเสติ, ตสฺมา เสว ว เอกโก ว คมิสฺสามิ"ติ. ตํ สุตฺวา สพเพ อสฺสฺสนิ
 มุญฺจิตฺวา ตุณหิภูตา นีสิตีสุ. ราชา เตสํ^{๕๘๔} วิปริตภาวํ ทิสฺวา ปาสาทเมว ปาวิสสิ. สกล-
 รตติยา อจฺเจยน เอโก เอตสฺส อตฺถํ ขานิตุํ สมตฺถิโก นาม นตฺถิ. ราชา ปุพฺพพณฺหสมเย
 ณะหาตฺวา นิลวตฺถธโร ตุจฺจเหตุเถโก ปทจฺรเณ^{๕๘๕} ราชกุลโต นิกุมขามิ.^{๕๘๖}

ตทา โสฬสอิตฺถิสหสฺสา อตุลาเทวิปุมฺชา วิกิริเกเส โรทนต์ตา^{๕๘๗} ตสฺเสว อนุพนฺธิสฺส.
 ทุฏฺจพราหมณปโรหิตโต จ อุชฺชเสนาปติ จ อมจฺจคณฺเห สทฺธิ อนุพนฺธิสฺส. สกลนครเมก-
 โกลาหลมโหสิ.^{๕๘๘} ราชา จ มหาชนสฺส โรทนต์สฺส ปรีเทวนตฺสส []^{๕๘๙} นิกุมขามิ.^{๖๐๐}

ตทา ธนญฺชยกุมาริ ปญฺจสตทารกปรวิโต^{๖๐๑} ตํ อุโลสทฺทํ^{๖๐๒} สุตฺวา โอลโลก-
 นตฺถาย อคารรา^{๖๐๓} อภิธาวิตฺวา []^{๖๐๔} ราชานํ วนฺทิตฺวา "กหํ คโตสฺสี"ติ ปุจฺฉิ. "ธนญชย

-
- ^{๕๘๖} ล.,ท.ท. : วุตเต
^{๕๘๗} ร.ท.,ร.ม.,ล. : ภัยปุตโต
^{๕๘๘} ล.,ท.ท. : น สกฺเขยฺย ,ล.ฉ. : ทาตุํ อสกุณฺณิตฺวา
^{๕๘๙} ร.ท. : ฦจเฐ ทิวเส ,ล.,ท.ท. : ฉทิวเส
^{๕๙๐} ท.ท. : อมจจะเสนาปติปโรหิตพราหมณเหติ ปรวิโต
^{๕๙๑} ร.ท. : ปมาโท
^{๕๙๒} ร.ม. : โหตุถ
^{๕๙๓} ล.,ท.ท. : "โส ยุกโข" ปทํ นตฺถิ
^{๕๙๔} ล.,ท.ท. : "เตสํ" ปทํ นตฺถิ
^{๕๙๕} ล.,ท.ท. : ตุจฺจเหตุเถโก ปทจฺรเณ
^{๕๙๖} ล. : นิกุมขิตฺวา.
^{๕๙๗} ร.ม. : โรทนต์โต ,ล. : วิกิริเกเส โรทนต์โต
^{๕๙๘} ร.ท.,ล.,ท.ท.,ล.ฉ. : สกลนครํ เอกโกลาหลํ อโหสิ
^{๕๙๙} ร.ท. : ปาฏิตฺเตนทฺธาเรน ,ท.ท.,ล.ฉ. : ปาจิณฺนทฺวาเรน
^{๖๐๐} ล. : นิกุมขิตฺวา.
^{๖๐๑} ท.ท. : ปญฺจสตทารเกติ ปรวิโต
^{๖๐๒} ร.ท. : อุโลสทฺทํ ,ล. : โอลโลสทฺทํ ,ล.ฉ. : อุโลสทฺทํ
^{๖๐๓} ร.ท. : อคฺคารรา ,ล.ฉ. : อตฺตารรา

ยักษสัส สุนติ^{๖๐๕} คมิลุสสามิ^{๖๐๖}ติ อาจิขิตวา, "กั การณนุ^{๖๐๗}ติ วุตเต, สพพ^{๖๐๘} การณ^{๖๐๙}
 วิตุถาเรน กเถสิ. "มหาราช ตสฺส สุนติ^{๖๑๐} สยเมว คจฺจามิ^{๖๑๑}ติ. "ตาต กั มลตรธมฺม^{๖๑๒} ชานาสี^{๖๑๓}ติ.
 "เทวาท^{๖๑๔} ชานามิ, จเปตวา มเมว สกลขมฺพุทฺธิเป โกจิ อญฺโณ ชานาตี^{๖๑๕}ติ. "เตนหิ
 ภาสิสฺสตี^{๖๑๖}ติ. "เทว อยเมว สมฺมาสมฺพุทฺเธน เทสิโต, อีเชว^{๖๑๗} น รุจฺจตี^{๖๑๘}ติ. "สาธู ตาต
 อิทานิ สตฺตเม ทิวเส สมฺปตฺเต อลงฺกตธมฺมาสนเ^{๖๑๙} กรณญจ^{๖๒๐} ปปฺยโจ จ ว^{๖๒๑}, ตสฺมา
 มย^{๖๒๒} อหฺยจ ตฺวญจ คมิลุสสามา^{๖๒๓}ติ. "อาม เทวา^{๖๒๔}ติ วุตเต, "ตาต กั นุ ลหฺวตี^{๖๒๕}ติ
 ปุจฺฉิ^{๖๒๖} "เทว สุตฺตนิวาสนวตฺถํ สุตฺตตฺตฺราสจํ ลเภยฺย, ตุมฺहे ปน หตฺถิขนฺธวรมภิรฺยุหิตฺวา
 สมฺมุตฺตเสตฺตจฺจตฺเต^{๖๒๗} จตฺตฺรจฺจพลนิกายะหิ สหฺวตี คจฺจนฺตา^{๖๒๘} มยิ คเต^{๖๒๙} อนฺุพนฺธิตุํ
 คมิลุสสา^{๖๓๐}ติ. ตํ สุตฺวา ราชา "สาธู^{๖๓๑}ติ สมฺปฏฺิจฺฉิตฺวา ตถา อกาสิ.

ตทา ธนญฺชยเสฏฺฐิ จ สุชฺชมาลเทวี จ ตํ ปวตฺตี สฺสณฺติวา ตตฺถ สีนํ คนฺตฺวา
 ราชานํ วนฺทิตฺวา เอวมาห "มหาราช อยํ ธนญฺชยทหโร ชีรฺมฺขคนฺธวายโก, ^{๖๓๒}กถํ ยุกฺเขน

^{๖๐๕} ล.ฉ. : ราชานํ ทิสฺวา

^{๖๐๕} ล.,ล.ฉ. : สุนติเก ,อปัจจ อญฺญตฺถ ทฏฺฐพฺพ

^{๖๐๖} ล.ฉ. : กัการณนาคิ

^{๖๐๗} ล.,ท.ท. : "อาจิขิตฺวา, กั การณนุติ วุตเต" ปทํ นตฺถิ,ท.ท. : "วตฺวา" ปทํ ทฏฺฐพฺพ

^{๖๐๘} ล.,ท.ท.,ล.ฉ. : เทว เนวาท

^{๖๐๙} ร.ท.,ท.ท. : ภาสิสฺสตี ,ร.ม. : ภาสิสฺสสามิตี ,ล.ฉ. : ภาสิสฺสตี

^{๖๑๐} ท.ท. : อิตฺเมว

^{๖๑๑} ล. : อลงฺกตธมฺมาสนญจ ,ท.ท. : สตฺตโม ทิวโส สมฺปตฺโต อลงฺกตธมฺมาสน

^{๖๑๒} ล. : "กรณญจ" ปทํ นตฺถิ,ท.ท. : กโรนฺโต

^{๖๑๓} ล.,ท.ท. : หุตฺวา

* อิมมา คาคาโย คเวสิตฺวา น ทิสฺสุนฺติ.

^{๖๑๔} ล.,ท.ท. : "มย" ปทํ นตฺถิ

^{๖๑๕} ล.ฉ. : ลจฺจสตี

^{๖๑๖} ล.,ท.ท. : "ปุจฺฉิ" ปทํ นตฺถิ

^{๖๑๗} ท.ท. : ลเภยฺยุนฺติ

^{๖๑๘} ล. : หตฺถิขนฺธวํ ภิรฺยุหิ สมฺมุตฺตเสตฺตจฺจตฺเตหิ ,ท.ท. : สมฺมุตฺตเสตฺตจฺจตฺเตหิ

^{๖๑๙} ล.,ท.ท. : คจฺจนฺโต

^{๖๒๐} ล.,ท.ท. : "มยิ คเต" ปทํ นตฺถิ, "ม" ปทฺมฺปน ทฏฺฐพฺพ

^{๖๒๑} ร.ม. : ทหโร ชีรฺมฺขคนฺธวายโก, ล. : ทหโร ชีรฺมฺข วายติ ,ท.ท. : ทหโร ชีรฺมฺขคนฺธวายติ

สลลปี่ตุ๋ สกโกตี"ติ. "โห อัย สยเมว คจณตี"ติ อาห. ธนญชยกุมารโ มาตาปิตูนั "อมม
 ตาต มา มั นิวาเรธา"ติ วทติ.

ตัม สุตวา มาตา คาถมาห

"หา ตาต ปียปุตตก หา ตาต หทยั มม,
 ซีวิตัม เตส ปุตเตหิ^{๖๒๒} มา มั ญฑเทสิ เอภิกนุ"ติ.^{๖๒๓}[๒๕]*

ตสส ปิตา เอวมาห

"ยโกไชปี พลวา เอตัม น สกโกสิ สลลปี่ตุ๋,
 คณหาติ มนุสเส สพเพ นิจฺจโลหิตปาณิน[๒๖]
 อลเมเตน ยุตฺเธน ยุกเขน ฆรฺเสน จ,
 มญฺญามิ โส อหัม^{๖๒๔} ดุยหัม ซีวิตัม อปปียัม^{๖๒๕} คตฺนุ"ติ.[๒๗]*

เอวญจ ปน วตฺวา^{๖๒๖} "ตาต ตวัม ทหฺรทารโก สุขุมาลโ,^{๖๒๗} ยโกไช ปน สาหสิโก
 มหพฺพลโ มหากาโย ตาลปฺปมาณจฺจุคฺคโต จกฺขุมา จณฺทภาณุสฺสทิสโ,^{๖๒๘} กถัม เตน สทฺธี
 สลลปี่ตุ๋ สกโกสิ"ติ [].^{๖๒๙} มหาสตุโต อาห

"มาตาปิตูนั ปาทานิ^{๖๓๐} วนฺทิตุํ สาธโว, มม
 วตฺตกาโม อหัม ภิกฺขุ ตัม สุนฺนตุ สฺมาหิตา.[๒๘]
 ขุทฺทัม วา ถินกัม วาปี โสเสนโตยัม^{๖๓๑} ทิวากโร,

,ล.ฉ. : ทหโร ขิรมุขครุทวายโก

^{๖๒๒} ร.ม. : เตส ปุตเตหิ

^{๖๒๓} ล.,ท.ท. : เอภิกาติ ,ล.ฉ. : เอภิกนุติ

^{๖๒๔} ร.ม. : โส วหัม ,ล. : โสหัม ,ล.ฉ. : อัย

^{๖๒๕} ร.ม.,ท.ท. : อปปียัม

* อิมมา คาถาโย คเวสิตฺวา น ทิสฺสนฺติ.

^{๖๒๖} ร.ม.,ล.,ท.ท. : "เอวญจ ปน วตฺวา" ปทัม นตฺถิ.

^{๖๒๗} ร.ม. : สุขุมาลโ ,ล. : ทหโรโก สุขุมาลโ,

^{๖๒๘} ร.ท. : จกฺขุ จณฺทภาณุสฺสทิสโ ,ร.ม. : ตาลปมาณจฺจุคฺคโต จ จกฺขุมา จณฺทภาณุสฺสทิสโ ,ล.

,ท.ท. : ตาลปมาณมฺหุคฺคโต จกฺขุ จณฺทภาณุสฺสทิสโ

^{๖๒๙} ร.ม.,ล.,ท.ท. : วุตเต,

^{๖๓๐} ร.ม. : ราชานัม ,ล. : ปาปานิ

^{๖๓๑} ล. : เสนโตยัม

นิมุขิตวาปี ตาเปตุ^{๖๓๒} น สกโกติ มหณณเว.[๒๙]
 ปทุญโจ สุริโย วีย สาคโร วีย เมตติยา,^{๖๓๓}
 เอกาทธานิสส์เสสุ สมุทุเทเน^{๖๓๔} ปกาสิตา"ติ.[๓๐]*

ตัม สุตวา มาตาปิตโร นิวาเรตุ อสกุโกนตา อนุสาสนตา^{๖๓๕} วรมทสุ^{๖๓๖} "ปีย-
 ปุตตก สพพโสติ สพพสิทธิ สพพชโย ภวตุ เต"ติ [].^{๖๓๗} โส^{๖๓๘} มาตาปิตูนํ วณิตวา
 าราชานํ นิเวเทสิ "ยาถ มหาราช, มม ภารํ กโรธา"ติ.

ตัม สุตวา อุชุกเสนาปติ "มหาราช ตว คมนํ น รุจจติ, ธนญชยกุมารสฺส คมนํ
 รุจจติ [],^{๖๓๙} กสฺมา จ ปน วทามิ ? มหาราช^{๖๔๐} อยํ มลตรธมฺมํ ชานิตุํ สมตฺถิโก, โสติ
 เต, โน เจ, []^{๖๔๑} ตสฺส ปริภุโต^{๖๔๒} โหติ, ยทิ ตว^{๖๔๓} เตน คมนํ,^{๖๔๔} โส []^{๖๔๕} ภกฺขติ"
 ติ

อาห.^{๖๔๖} ตัม สุตวา ราชา อาห^{๖๔๗} "โก อยํ มลตรธมฺมํ ชานิตุํ สมตฺถิโก, กสฺมา จ ปน
 วทามิ ? อยํ ธมฺมํ พุทฺธลีฬาย ภาเสยฺย, ตสฺมา สกโก โหติ, มม คมนํ รุจจติ"ติ [].^{๖๔๘}

^{๖๓๒} ร.ท.,ล.,ล.ฉ. : ตาเสตุ

^{๖๓๓} ร.ท. : เมตติโย

^{๖๓๔} ท.ท. : สมุทุเทเน

^{๖๓๕} ร.ท.: อสกุโกนโต อนุสาสนโต ,ร.ม. : อสกุโกนโต อนุสาสนตา ,ล.: อสกุโกนโต อนุสาสนโต.

^{๖๓๖} ล.,ท.ท. : "วรมทสุ" ปทํ นตฺถิ ,ล.ฉ. : วรํ อทฺสุ

^{๖๓๗} ท.ท. : วณิต

^{๖๓๘} ท.ท. : "โส" ปทํ นตฺถิ

^{๖๓๙} ล.,ท.ท. : รุจจตฺติ วตฺวา

^{๖๔๐} ร.ม. : "มหาราช" ปทํ นตฺถิ

^{๖๔๑} ท.ท.,ล.ฉ. : โส

^{๖๔๒} ล. : ปริภุคํ ,ท.ท. : ปริภุโค

^{๖๔๓} ท.ท. : ตยา

^{๖๔๔} ล. : คมนเน

^{๖๔๕} ท.ท. : เตน ,ล.ฉ. : ตัม

ตํ สุตฺวา มหาสฺวโต อาห "มหาราช ยถิ ตสฺส []^{๖๔๕} ภายามิ,^{๖๕๐} อญฺญตฺถ คมิสฺสํ,^{๖๕๑}
 โก^{๖๕๒} ตสฺส สฺนฺติํ น คมิสฺสํ,^{๖๕๓} อปฺจ ยถิ ราชปาทมูลิกมาณาเปสิ,^{๖๕๔} ตสฺ
 ส
 ภาตี^{๖๕๕} กริสฺสํ,^{๖๕๖} ตสฺมา ตว คมนํ รุจฺจติ, อปฺจ มม ยกุขสฺส จ อานุภาโว^{๖๕๗} ตว
 ๖๕๘

ทิสฺสติ, พุรฺรฏฺจาเน นิลยิตฺวา^{๖๕๙} โอลเกหิ"ติ.

ตํ สุตฺวา พุฏฺฐพฺราหฺมโณ ปโรหิตो^{๖๖๐} "ราช []^{๖๖๑} คมนํ นาม รุจฺจติ, ยถิ^{๖๖๒}
 ธนญฺชยกุมาริ ธมฺมสฺส อตฺถํ ชานิตุํ น^{๖๖๓} สฺมตฺถิ, ยกุโข ตํ []^{๖๖๔} ขาติตฺวา ปุณฺ นครเมว
 อาคนฺตฺวา สรฺภจํ ราชานํ ขาติสฺสติ, สฺเจ ราชา จฺเจยฺย, สฺราขํ คหปติปฺตฺตํ ขาติตฺวา น
 จ อธิ ปุณฺ อาคจฺจมาโน^{๖๖๕} อมฺหากํ ขาติสฺสติ, ตสฺมา คมนํ รญฺเอย รุจฺจติ"ติ อาห.^{๖๖๖}

๖๔๖ ท.ท. : วทติ

๖๔๗ ล.,ท.ท. : "อาห" ปทํ นตฺถิ

๖๔๘ ท.ท. : วทติ

๖๔๙ ล. : มา

๖๕๐ ล. : ภายิ

๖๕๑ ล. : คมนเนน

๖๕๒ ล.,ท.ท. : "โก" ปทํ นตฺถิ

๖๕๓ ล. : มหาราช ยถิ ตสฺส ภายิ, อญฺญตฺถ คมนเนน ตสฺส สฺนฺติํ น คมิสฺสํ,

๖๕๔ ร.ท. : ราชมูลิกํ อาณาเปสิ ,ท.ท.,ล.ฉ. : ราชมูลิกํ อาณเปสิ

๖๕๕ ร.ท. : อคฺคิ ,ท.ท. : ภาตฺตี

๖๕๖ ล. : "ตสฺส ภาตี กริสฺสํ" ปทํ นตฺถิ.

๖๕๗ ร.ท. : อานุภาโว ต ,ร.ม. : อนฺภาโว ,ล. : มมญจ ยกุขสฺส อานุภาวญจ ,ท.ท. : อานุภาวํ

๖๕๘ ล. ,ท.ท. : "ตว" ปทํ นตฺถิ

๖๕๙ ล. : นิลยติ ,ท.ท. : นิลยสิ ,ล.ฉ. : นิลยิตฺวา

๖๖๐ ท.ท. : พุฏฺฐพฺราหฺมณปโรหิตอ

๖๖๑ ท.ท.,ล.ฉ. : ตว

๖๖๒ ร.ท.,ล.ฉ. : "ยถิ" ปทํ นตฺถิ ,ล. : ตสฺมา ,ท.ท. : กสฺมา

๖๖๓ ร.ท.,ร.ม. : "น" ปทํ นตฺถิ

๖๖๔ ร.ม. : น

ตํ สุตฺวา อตฺตลาเทวํ "คมนํ รมณํ รุจฺจติ, ยสฺมา น รมณํ^{๖๖๗} ธนญฺชยกุมารํ^{๖๖๘}
 เปลิตํ, สยเมว คนฺตุกาโม, []^{๖๖๙} สเจ ราชานํ คจฺเจยฺย, []^{๖๗๐} ทหฺรกุมารสฺส วญฺจน-
 โทสมาริปิตํ อลํ, ตสฺมา คมนํ รมณํ รุจฺจติ"ติ อาห.^{๖๗๑} สพฺเพ เอกจฺจนฺทา หุตฺวา คมนํ
 สขุเชนฺติ. ราชานํ จตฺตฺรจฺจนฺตํ เสนาย ปรีวฺตํ สราชเทวีย^{๖๗๒} สเสฏฺฐจฺจคหฺปติโก นิกฺขมิตฺวา^{๖๗๓}
 []^{๖๗๔} ธนญฺชยกุมารมฺงเกนาทาย อาลิจฺจติวาทํ หตฺถิกขณฺธํ นิลินฺโน สมนุสฺสิตจฺจิตฺโต ปญฺจ-
 ตูริยํ^{๖๗๕} ฉาทาเปตฺวา คนฺตุวาทํ^{๖๗๖} อนุกฺกเมน ตสฺส สมนฺตํ^{๖๗๗} สมฺปาปฺปณํ สราชิกา พล-
 นิกายา^{๖๗๘} คุมฺเพ นิลียสฺส.^{๖๗๙}

ตทา มหาสตุตฺโต สุตฺตสฺสากํ นีวาเสตฺวา สุตฺตตฺตฺตราสจฺจเมกํ ลลฺลคฺเคตฺวา วิชเน
 หตฺถเณทาย เกสฺรสีโห วิย วิชมฺภมาโน^{๖๘๐} นิโครธมฺอุปสงฺกมโน^{๖๘๑} เมตฺตจฺจิตํ สมฺมจฺจาเปตฺวา
 เมตฺตาวิหารานุกาเวน คมิโก^{๖๘๒} พหิ นิโครธมฺลํ จรมาโน "โก นนฺทียกฺข อาคมิสฺสสามิ"ติ
 อาห. โส ตสฺส ทูรโต อาคจฺจนฺตสฺส ปุตฺตสิเนหํ สมฺมจฺจิตฺวา นิโครธมฺลํ อทิสฺสมาน-
 กาโย จตฺวา^{๖๘๓} ตสฺส วจนํ สุตฺวา อติปิยตรชาโต ทิสฺสมานกาโย ปฏฺวิจนํ^{๖๘๔} อโวจ "โก

^{๖๖๕} ท.ท. : คจฺจิสฺสติ โน

^{๖๖๖} ล. : วตฺวา ,ท.ท. : วทติ

^{๖๖๗} ล.ฉ. : รมณ

^{๖๖๘} ล.,ท.ท. : ราชานํ ธนญฺชยกุมารํ

^{๖๖๙} ล. : อยํ

^{๖๗๐} ล. : ยสฺมา

^{๖๗๑} ล. : วตฺวา ,ท.ท. : วทติ

^{๖๗๒} ร.ท.,ล.,ท.ท. : ปรีวฺตํ สราชเทวีย

^{๖๗๓} ล. : นิกฺขเมยฺย ,ท.ท. : สเสฏฺฐจฺจคหฺปตินา นิกฺขมิ

^{๖๗๔} ล.,ท.ท. : ราชานํ

^{๖๗๕} ร.ท.,ล.,ล.ฉ. : สมนุสฺสิตปญฺจวณฺณจฺจิตํ ,ร.ม. : สมนุสฺสิตจฺจิตํ ปญฺจ

^{๖๗๖} ล. : นาทเนน คจฺเจยฺย ,ท.ท. : สมนุสฺสิตปญฺจวณฺณจฺจิตตนาทเนน คจฺเจยฺย

^{๖๗๗} ล. : สมิปํ

^{๖๗๘} ร.ท.,ล.ฉ. : สราชิกายา ,ล. : พลนิกายาย ,ท.ท. : สราชิกาย พลนิกายาย

^{๖๗๙} ล.,ท.ท. : นิลีย ,ล.ฉ. : นิลียสฺส

^{๖๘๐} ร.ม.,ล.,ล.ฉ. : วิชมฺภมาโน

^{๖๘๑} ท.ท. : นิโครธํ อุปสงฺกมิ ,ล.ฉ. : นิโครธํ อุปสงฺกมโน

^{๖๘๒} ล.,ท.ท. : คมนํ

มานว โก ตูว์^{๖๘๕} นาม กสฺส วา ปุตุโต^{๖๘๖}ติ []. "โก ธนุชยกุมาริ นามาคิ ธนุชย-
 เสฏฺฐิปุตุโต โหมี^{๖๘๗}ติ วุตเต, "กิมาคโตสี^{๖๘๘}ติ ปุจฺฉิตฺวา, "อหิ ปน ธนุชยโกรพฺยราชสฺส
 ทาสปุตุโต^{๖๘๙} เตน^{๖๙๐} เปลิตโต อาคมิสฺสสามิ^{๖๙๑}ติ วุตเต, "ตาท มลตฺรธมฺมํ ญตฺวา รมฺโณ^{๖๙๒}
 เปลิตโต^{๖๙๓}ติ วุตฺวา, "โก มม ชานภาว^{๖๙๔} ชานาสิ, อหิ เตน^{๖๙๕} ตุมหากํ ปรีโภคตฺถาย
 เปลิตโต^{๖๙๖}ติ วุตเต, "มม ทนฺตสฺส ตว มํสโลหิตํ เตเมตฺตมฺปโปหนกํ, ตสฺมา^{๖๙๗} ตูว์ เนว
 ภกฺขามิ, เตนหิ เอหิ^{๖๙๘}ติ อาห. โล อปฺวิสิตฺวา ว^{๖๙๙} ตสฺส สมิปํ ตฺถนฺทฺยโต อฏฺฐาสสิ.
 ยกุโข อาห^{๗๐๐} "ตาท เกน น ปาวีสิ^{๗๐๑}ติ. "สฺจจฺริตธมฺมํ ปวตฺเตสฺสสามิ, ตสฺมา น ปวีสิสฺสสามิ^{๗๐๒}ติ.
 "โก สฺจจฺริตธมฺโม^{๗๐๓}ติ. "เตนหิ ตูว์ มนฺสิกโรหิ, ภาสิสฺสสามิ^{๗๐๔}ติ วุตฺวา^{๗๐๕} อิมํ คากมาห

^{๖๘๗} ล.,ท.ท. : อฏฺฐาสสิ ,ล.ฉ. : ญตฺวา

^{๖๘๘} ล. : อติปิยตรํ ชาโต ทิสฺสमानกาเยน ปติวจฺนํ ,ท.ท. : อติปิยตรํ โหติ ทิสฺสमानกาเยน ปติวจฺนํ

* อิมา คากา คเวสิตฺวา น ทิสฺสติ.

^{๖๘๙} ร.ม. : ตู

^{๖๙๐} ล. : ปุจฺฉิ

^{๖๙๑} ร.ท. : "วุตเต" ปทํ นตฺถิ ,สพฺพตฺถ เอวํ ทฏฺฐพฺพํ ,ล.ฉ. : "โหมีติ วุตเต" สทฺทปทํ นตฺถิ

^{๖๙๒} ล.,ท.ท.,ล.ฉ. : "ปุจฺฉิตฺวา" ปทํ นตฺถิ

^{๖๙๓} ล.,ท.ท. : ปนสฺส ทาสปุตุโต ธนุชยโกรพฺยราชเณ

^{๖๙๔} ล.,ท.ท. : "เตน" ปทํ นตฺถิ

^{๖๙๕} ร.ม. : อาคมิตฺติ ,ท.ท. : อาคมิสฺสสามิตฺติ

^{๖๙๖} ล. : มลตฺรธมฺมํ ชานิตฺตํ สกฺกา รมฺญา ,ท.ท. : รมฺญา ,ล.ฉ. : ปตฺวา รมฺญา

^{๖๙๗} ล.,ท.ท.,ล.ฉ. : "วตฺวา" ปทํ นตฺถิ

^{๖๙๘} ล. : มหาราชภาว

^{๖๙๙} ล.,ท.ท. : "อหิ เตน" ปทํ นตฺถิ

^{๗๐๐} ร.ม. : วตฺวา , ล.,ท.ท.,ล.ฉ. : "วุตเต" ปทํ นตฺถิ

^{๗๐๑} ล. : "มม ทนฺตสฺส ตว มํสโลหิตํ เตเมตฺตมฺปโปหนกํ, ตสฺมา" อิมานิ ปทานิ นตฺถิ , "ทนฺตมํสเปสิ

อปฺปตฺริ" เอวมฺปน ทฏฺฐพฺพํ ,ท.ท. : ทนฺตมํสํ เปสิตสฺส อมตฺริ

* อิมา คากา คเวสิตฺวา น ทิสฺสติ.

^{๗๐๒} ล.,ท.ท. : "อาห" ปทํ นตฺถิ

^{๗๐๓} ร.ท.,ล.,ท.ท.,ล.ฉ. : ปวีสิตฺวา

^{๗๐๔} ล.,ท.ท. : "อาห" ปทํ นตฺถิ

^{๗๐๕} ล. : กถิ สฺจจฺริตธมฺมนฺติ. ,ท.ท. : อฺปวีสฺสสามิตฺติ. กถิ สฺจจฺริตธมฺมนฺติ

^{๗๐๖} ล.,ท.ท. : "วตฺวา" ปทํ นตฺถิ

"อนิมนต์ ฆรฺ คนฺตฺวา อปฺจุณา ปรีภาสติ,
 อุตฺตานญจ ปสฺสึ โย^{๓๐๓} ติวริํ หีนลกฺขณฺ"ติ.[๓๑]*

ตํ สุตฺวา ยกุโข^{๓๐๔} วิมฺหยาโน "อัยฺ ปุริโส อาชานฺโณ"ติ จินฺตตฺวา "ตาท มล-
 ทรธฺมฺสฺส อตฺถํ ปกาเสหิ"ติ อาห. "เนว ตํ ปกาเสสฺสํ"ติ. "เตนหิ ตํ^{๓๐๕} ขาทิสฺสํ"ติ.
 "โก มํ ขาทิตฺํ สกฺโกสิ, กสฺมา จ ปน วทามิ,^{๓๐๖} กตเมหิ การเณหิ ขาทิสฺ"ติ. "เตน
 นิโครธนายาย^{๓๐๗} ปวิสฺนฺเตน มลทรธฺมฺมชานนฺเตน จ ทฺวึหิ การเณหิปี ภกฺขิตฺํ สกฺโกมิ"ติ.
 "โก เตหิ ทฺวึหิ การเณหิ ธมฺมํ ชานาสิ, กสฺมา^{๓๐๘} ภกฺขิตฺํ น^{๓๐๙} สกฺโกสิ, ยสฺมา^{๓๑๐}
 มมํ ว^{๓๑๑} ปกฺโกสิ, ตว วเสน ปวิสฺสํ, โน สยํ, อปีจ มลทรธฺมํ ชานามิ,^{๓๑๒} ตสฺมา
 มํ ขาทิตฺํ น สกฺโกสิ"ติ. "ตาท สเจ มลทรธฺมํ ชานาสิ, กสฺมา น ภาสสิ"ติ.^{๓๑๓} "โก จานํ

วา ปุคฺคโล วา น รุจฺจติ, ตสฺมา น ภาสิสฺสํ"ติ. "ตาท จานญจ อลงฺกริสฺสํ,^{๓๑๔}
 โก รุจฺจติ ปุคฺคโล"ติ ปุจฺฉิ. "โก ตวํ จ น รุจฺจสิ, ยสฺมา เย ยกฺขกฺกฺขพา ฆรฺสา^{๓๑๕}
 นิจฺจํ โลหิตปาณิโย, ตสฺมา เตสฺ"น รุจฺจติ, มลทรธฺมโม นาม กฺลฺยาณกฺสฺส^{๓๑๖} อัย^{๓๑๗}

^{๓๐๓} ล. : ปสฺสฺนฺติ ,ท.ท. : ปสฺสฺติ

^{๓๐๔} ร.ท.,ร.ม.,ล.,ท.ท.,ล.ฉ. : "ยกุโข" ปทํ นตฺถิ

^{๓๐๕} ล. : "ตํ" ปทํ นตฺถิ

^{๓๐๖} ล.,ท.ท. : วเทสิ

^{๓๐๗} ล. : เต นิโครธนายาย ,ท.ท. : นิโครธนาย

^{๓๐๘} ล.,ท.ท.,ล.ฉ. : "ธมฺมํ ชานาสิ, กสฺมา" อิมานิ ปทานิ นตฺถิ

^{๓๐๙} ล.,ท.ท.,ล.ฉ. : "น" สทฺโท นตฺถิ

^{๓๑๐} ล. : กสฺมา ,ท.ท. : ตสฺมา

^{๓๑๑} ล.,ท.ท. : "มมํ ว" ปทํ นตฺถิ

^{๓๑๒} ท.ท. : ชานิสฺสํ

^{๓๑๓} ล.,ท.ท. : ภาสิสฺสํ

^{๓๑๔} ล. : อลงฺกตํ กริสฺสํ

^{๓๑๕} ล.,ท.ท. : กกฺขลฆรฺสา

^{๓๑๖} ล.,ท.ท. : "เตสฺ" ปทํ นตฺถิ

^{๓๑๗} ร.ม. : กฺลฺยาณิกฺสฺส ,ท.ท. : กฺลฺยาณสฺส

^{๓๑๘} ล.,ท.ท.,ล.ฉ. : "อัย" ปทํ นตฺถิ

รุจติ. ยถิ กลยาณธมมํ ปวตฺติสฺสลิ,^{๗๑๙} ภาสิสฺสามิ"ติ. "ตาต กลยาณธมมํ ปวตฺติสฺสามิ, ตํ
 ภาสเถ"ติ.^{๗๒๐} "โก อธิ น รุจติ"ติ. โส ตํ สุตฺวา อลงฺกตปฺปียตฺตํ อูจฺจาสนํ สฺมฺมุสฺสิต-
 เสตฺตจฺจนฺตํ^{๗๒๑} อิทฺธิพฺเพน มาเปตฺวา "ตาต อธิ นิสฺสิทฺถ, ธมฺมํ เทเสถ"ติ อายาจติ.^{๗๒๒} "โก
 มม สรฺรํ มลํ, สฺพุทฺธเกน วิโลเชตฺวา"^{๗๒๓} ญหาตฺวา []^{๗๒๔} ภาสิสฺสามิ"ติ. ตํ สุตฺวา []
^{๗๒๕}

โสตุริเตน^{๗๒๖} หิมวฺนตํ คนฺตฺวา อนินฺตตฺตทฺทโต ปาณียมฺิทฺธิพฺเพน สีสฺเมว อหริตฺวา มหา-
 สตฺตํ ญหาเปตฺวา สิญฺจิตฺวา คนฺธสรฺโต คนฺธมาทาย วิลิมฺปิตฺวา อาทาย ติฏฺฐติ.^{๗๒๗} ตท
 า

มหาสฺตฺโต อลงฺกตปฺปียตฺเต อาสเน ปลงฺกมาภุชิตฺวา จิตฺตวิชนี^{๗๒๘} คเหตฺวา ธมฺมํ ภาสติ.
 ตทา ธนญฺชยโกรพฺยราชา ตมลงฺกตาสเน นิสินฺนํ ทิสฺวา "อํ ยกฺขํ ทเมตฺวา
 นิพฺพิเสวณํ กตฺวา มลฺลตรธมฺมํ ภาสตี"ติ^{๗๒๙} จินฺเตตฺวา^{๗๓๐} สปริวารो นิโครธสฺมิปํ คนฺตฺวา^{๗๓๑}
 ขนฺธาวารํ นิวาเสตฺวา ธมฺมํ อสฺสึสสิ. "โก ยกฺขราช สาธุกํ มนสิกโรหิ, กลยาณธมฺมํ
 ภาสิสฺสามิ"ติ วตฺวา อิมํ คาถมาห

"ปาณาดิปาตี"^{๗๓๒} ธนหารโกปี^{๗๓๓}

^{๗๑๙} ท.ท. : ปติปวตฺติสฺสลิ, ปจฺฉาปทฺมปี เอวํ ทฺฐจฺหุพํ

^{๗๒๐} ร.ท. : ภาสิสฺสามิติ, ล.,ท.ท.,ล.ณ. : ภาสิสฺสึติ

^{๗๒๑} ร.ท.,ร.ม. : อลงฺกตปฺปียตํ อูจฺจาสนํ สฺมฺมุสฺสิตเสตฺตจฺจนฺตํ, ล.,ท.ท. : อลงฺกตปฺปียตฺเต อูจฺจาสน
 สฺมฺมุสฺสิตเสตฺตจฺจนฺตเต

^{๗๒๒} ร.ท. : "อายาจติ" ปทํ นตฺถิ, ล.,ท.ท. : ยาจติ

^{๗๒๓} ล.,ท.ท. : "วิโลเชตฺวา" ปทํ นตฺถิ

^{๗๒๔} ร.ท.,ล.ณ. : สิญฺจิตฺวา ตญฺจ, ล. : ลิมฺปิตฺวา, ท.ท. : สิญฺจิตฺวา

^{๗๒๕} ล. : ปน, ท.ท. : โส ปน ตฺริเตน

^{๗๒๖} ล. : ตฺริเยน, ล.ณ. : โส ตฺริเตน

^{๗๒๗} ล.,ท.ท. : ยาจติ, ล.ณ. : ปติ

^{๗๒๘} ร.ม. : ปลงฺกมาภุชิตฺวา จิตฺตวิชนี

^{๗๒๙} ร.ท. : ภาสึติ

^{๗๓๐} ล.,ท.ท. : "จินฺเตตฺวา" ปทํ นตฺถิ

^{๗๓๑} ร.ท.,ล.ณ. : "คนฺตฺวา" ปทํ นตฺถิ

^{๗๓๒} ร.ม. : ปาณาดิปาตา

^{๗๓๓} ร.ท.,ล.,ท.ท.,ล.ณ. : ปาณาดิปาตา ธนหารกาปี

๓๓๔ ปรสฺส ทารา วจณมสฺสจํ,^{๓๓๔}
 มชฺชํ ปีริ โย อธิ โส นโร ว
 สมุจฺเจโท มุนินา ปวฺตโต.^{๓๓๕}[๓๒]
 ๓๓๖ อปายปตฺโตปี มนุสฺสญฺโต^{๓๓๖}
 อปฺปายโก พฺยาธิกุลาวาโส,^{๓๓๗}
 ๓๓๘ ทุปฺปญฺญรูปโป^{๓๓๘} วิกโล วิโยโค
 ๓๓๙ ปิเยหิ โย^{๓๓๙} โส ปรปาณฆาโต.[๓๓]
 ๓๔๐ อปายปตฺโตปี มนุสฺสญฺโต
 ๓๔๑ ทลิตฺตญฺโต ปรทาสชาโต,
 []^{๓๔๐} จณฺทลฺกฺเล นิธเนปี^{๓๔๑} ชาโต
 ๓๔๒ โภคสฺส ทิโน ธนหารโก โส.[๓๔]
 ๓๔๓ อปายปตฺโตปี มนุสฺสญฺโต
 ๓๔๔ นปฺสโก^{๓๔๒} ทฺถุขสโย อปีโย,^{๓๔๓}
 ๓๔๕ อิตฺถิ จ ปิเยหิ ชเนหิ^{๓๔๔} วิโยโค
 ๓๔๖ ปรสฺส ทารํ คมนโน^{๓๔๕} นโร โส.[๓๕]
 ๓๔๗ อปายปตฺโตปี มนุสฺสญฺโต

^{๓๓๔} ร.ท.,ล.,ล.ณ. : ทารํ วจณํ อสฺสจํ ,ท.ท. : ทารํ เสวณฺโต ว น วจณนฺโต อสฺสจํ

^{๓๓๕} ล. : อมุจฺเจโท มุนินาปี วฺตโต.

^{๓๓๖} ร.ท. : "มนุสฺสญฺโต" นตฺถิ ,ร.ม. : อปายปตฺโต มนุสฺสญฺโต

^{๓๓๗} ร.ท. : พฺยาธินิวาโส ,ล. : พฺยาธิกุลาวาโส,

^{๓๓๘} ร.ท.,ล.ณ. : ทุปฺปญฺญาวิริรูปโป ,ร.ม.,ท.ท. : ทุปฺปญฺญรูปโป ,ล. : ทุปฺปญฺญารูปโป

^{๓๓๙} ท.ท. : "ปิเยหิ โย" ปทํ นตฺถิ

^{๓๔๐} ร.ท. : นปฺสโก ทฺถุขสโย อปีโย

^{๓๔๑} ล.,ท.ท. : นิธเน จ

^{๓๔๒} ท.ท. : นปฺสโก

^{๓๔๓} ล. : นปฺสโก ทฺถุขสโย อปีโย

^{๓๔๔} ล.ณ. : "ชเนหิ" ปทํ นตฺถิ

* อิมมา คาถาโย คเวสิตฺวา น ทิสฺสนฺติ.

^{๓๔๕} ล. : ปรทารํ คมนนํ ,ท.ท. : คมนนํ ,ล.ณ. : ทารคมนโน

ทุคนธวาโต วัธโพ^{๓๔๖} จ ทนุโต,^{๓๔๗}
 อสททวาโท^{๓๔๘} มุขราวิสทโท^{๓๔๙}
 กาพาธิโก ตุจฉวโท^{๓๕๐} นโร โส.[๓๖]
 อปายปโตปี มนุสสุทโต
 อุมมตตโก เอพมุคโคปี ยกุโข,
 สมุพปลาโป ผรุโส ทุสสิโล
 คารยหุตุโต สุรรูป^{๓๕๑} นโร โส.[๓๗]
 ตสฺมา ภยัม^{๓๕๒} วิวิธํ สริตฺวา
 เวรํ ชหิตฺวาน^{๓๕๓} รเมยฺย สิลํ,
 อนนฺตคุณญจ มหานิสฺสํ
 สมฺปตฺตปาที ชินโคจฺรณฺตํ.^{๓๕๔}[๓๘]
 คณฺหาตุ ปญฺจ สीलานิ ปาลยตุ สุนิมฺมลํ,^{๓๕๕}
 อลํ โน ตว^{๓๕๖} โภ ทตฺถํ นิพฺพานตฺถญฺจ วิมฺลนฺ"ติ.[๓๙]*

เทสนาวสาเน นนุทียกุโข ธมฺมสุส ปสนฺเนน อญฺชลี ปคฺคเหตฺวา^{๓๕๗} หุตฺวา

๓๕๘

^{๓๔๖} ร.ม. : วัธพู ,ท.ท. : วัธโล

^{๓๔๗} ล.: "ทุคนธวาโต วัธโพ จ ทนุโต" ปทํ นตฺถิ

^{๓๔๘} ล. : ทุเรณฺทวาโท ,ล.ฉ. : อสททวาโป

^{๓๔๙} ร.ม. : มุขราวิสทโท

^{๓๕๐} ล.,ท.ท. : กาลาติโก ตุจฉวทโท ,ล.ฉ. : ตุจฉวโร

^{๓๕๑} ร.ม.,ท.ท.,ล.ฉ. : สุรรูป ,ล. : สุราโป

^{๓๕๒} ร.ม. : ภยมฺม ,ล.,ท.ท. : ภยิม ,ล.ฉ. : ภมิม

^{๓๕๓} ร.ท. : ชหิตฺวา ,ล.ฉ. : ชหิตฺวา น

^{๓๕๔} ร.ม. : สมฺปตฺตปาที ชินโคจฺรณฺตํ.

^{๓๕๕} ร.ท.,ท.ท. : ปาลยณฺตํ สุนิมฺลํ ,ร.ม. : สุนิมลํ ,ล. : ปาลยณฺติ สุนิมลํ,

^{๓๕๖} ล.,ท.ท. : ตว

* อิมํ คาถา คเวสิตฺวา น ทิสฺสติ.

เอวมาห

"คณฺหามิ"^{๗๕๕} ปญฺจ สีสานิ ปาลยามี สุนิมฺมล,^{๗๖๐}

เอวํ สงฺคณฺหาตุ 'ปริ— สุตฺตวิหาริกนฺติ"^{๗๖๑} มนฺ'ติ.[๔๐]*

ตํ สุตฺวา โพธิสตุโต "เตนฺหิ อุกฺกุฏิกํ นิสฺสิตถ, สีสํคณฺหา"ติ"^{๗๖๒} อาห.^{๗๖๓}
 โส ตํ สุตฺวา อญฺชลี ปณฺาเมตฺวา อุกฺกุฏิกํ นิสฺสิตฺวา "ปณฺฺิต สีสํ ยาจามี"ติ อาห.^{๗๖๔}
 โพธิสตุโต ปาณฺาติปาตา เวรมณียาทีนํ"^{๗๖๕} ปญฺจ สีสานิ ปกาเสตฺวา ตํ นิพฺพิเสวณํ กตฺวา
 สีสํคณฺหาเปตฺวา ตฺถเห อโหสิ.

ตทา สกลวนวาสี เทวตาโย อทิสฺสमानกายา"^{๗๖๖} สาธุการํ สทฺทํ ปากฺกํ กตฺวา
 เอกโกลาหลมกํสุ.^{๗๖๗} ยกฺโข ปน สีสํคณฺหา "ปณฺฺิต มลฺลตรธมฺมํ กเถา"ติ อาลปติ.^{๗๖๘}
 ตํ สุตฺวา ปณฺฺิตโต "โก เตนฺหิ อมฺหากํ ราชานํ ตตฺถ"^{๗๖๙} ปวิฏฺฐาเปตฺวา ธมฺมํ โฆเสตฺวา"^{๗๗๐}
 เทวสฺสเม ปเวสาเปสิ"ติ"^{๗๗๑} อาณฺาเปสิ.

ตํ สุตฺวา ยกฺโข อฏฺฐายาสนา ราชานมฺปสงฺกมิตฺวา "มหาราช ธมฺมาสนสฺมีเป
 นิสฺสิตถ,^{๗๗๒} มลฺลตรธมฺมํ สุณฺาถ, เอธา"ติ"^{๗๗๓} อายาจติ. ราชฯ ตํ สุตฺวา นิพฺพิเสวณาวํ กตฺวา

^{๗๕๕} ร.ม. : นนฺทยกฺโข ธมฺมสมฺมสเนน สนฺโตสปตฺโต

^{๗๕๘} ล.,ท.ท.,ล.ฉ. : "หุตฺวา" ปทํ นตฺถิ

^{๗๕๙} ท.ท. : คณฺหาม

^{๗๖๐} ร.ท.,ล.,ท.ท. : ปาเลยฺยนฺตํ สุนิมฺล,ล.ฉ. : ปาเลยฺยนฺตํ สุนิมฺมล

^{๗๖๑} ล. : สุตฺตวิหิตุํ 'จิสฺสทฺทวิหาริกํ ,ท.ท. : สงฺคณฺหิตุํ จิสฺสทฺทวิหาริกนฺติ

^{๗๖๒} ล.ฉ. : นิสฺสิตฺวา สีสํ อุกฺคณฺหาติ

^{๗๖๓} ร.ม. : "อาห" ปทํ นตฺถิ ,ล. : สีสฯ คณฺหา"ติ วตฺวา ,ท.ท. : วตฺติ

^{๗๖๔} ล. : "อิตฺติ" สทฺโท "อาห" ปทญฺจ นตฺถิ ,ท.ท. : "อาห" ปทํ นตฺถิ

^{๗๖๕} ร.ท. : ปาณฺาติปาตา เวรมณิ ,ร.ม. : ปาณฺาติปาตา

^{๗๖๖} ร.ท.,ล.,ท.ท.,ล.ฉ. : อทิสฺสमानกายา

^{๗๖๗} ร.ท.,ล.ฉ. : เอกโกลาหลํ อกํสุ ,ล.,ท.ท. : เอกโกลาหลํ อโหสิ

^{๗๖๘} ล.,ท.ท. : ตํ ยาจติ ,ปจฺฉาปทฺมปี เอวํ ทฏฺฐพฺพํ ,ล.ฉ. : อายาจติ

^{๗๖๙} ล.,ท.ท. : "ตตฺถ" ปทํ นตฺถิ

^{๗๗๐} ล. : โฆสถ ,ท.ท. : โฆสธาติ

^{๗๗๑} ล.,ท.ท. : "เทวสฺสเม ปเวสาเปสิ" ปทํ นตฺถิ

^{๗๗๒} ล. : ธมฺมาสนสฺมีเป นิสฺสิตถาติ ,ท.ท. : นิสฺสิตถาติ

^{๗๗๓} ร.ท.,ล.ฉ. : "เอธ" ปทํ นตฺถิ ,ล.,ท.ท. : เอหิติ

อุฏฺฐายาสนา สปริวาริ^{๓๓๔} ธมฺมาสนสมเป เอกมนฺตํ ปญฺญตฺตาสเน^{๓๓๕} นิสิตฺติ. ยกุโข ปน

"โกนฺโธ เทวสฺมา, ธนญฺชยกุมาริ มลฺลตรธมฺมํ เทเสติ, มลฺลตลธมฺมํ สุณฺณา"ติ อุกฺโขเสสิ. ตสฺมี
ขณฺเ สกลวนวาสี เทวตาโย "อโย มลฺลตรธมฺโม นาม น"^{๓๓๖} สุตปฺพุโพ,^{๓๓๗} อตฺถํ วา พุยฺยชนํ
วา []^{๓๓๘} สุตปฺพุพนฺ"ติ จินฺตยิตฺวา ทิสฺสमानกายา^{๓๓๙} สมากตา ธมฺมมายาจฺนฺติ. ยกุโข ปน
เอกมนฺตํ นิสิตฺติววา อญฺชลิ ปณฺนาเมตฺวา "เทเสตุ ปญฺชิตา"ติ ธมฺมมายาจฺติ.^{๓๔๐}

ตทา มหาสตุโธ ปญฺจ ปาสาทานิ อุกฺขิณี อุมฺมิเลตฺวา สมนฺตโต ปริสโมโลเก-
ตฺวา อหตฺตกุกฺกจฺจํ วา อปาทกุกฺกจฺจํ วา อชิปิตสทฺทํ วา ปริสํ^{๓๔๑} ทิสฺวา ธมฺมํ เทเสสิ
"ยกุขราช อโย มลฺลตรธมฺโม น จ เทวยฺกษคฺคณฺพพฺพนาคสุปฺพนฺตปาสสมณพฺรหฺมณฺณํ วิสโย,
สวากปฺจเจกพุทฺธสมฺมาสมฺพุทฺธานํ"^{๓๔๒} วิสโย โหติ, ตสฺมา สวาทํ มนสิกโรถ,^{๓๔๓} ภาสิสฺสสามิ"ติ
วตฺวา อิมํ คาถมาห

"[]"^{๓๔๔} ทิฏฺฐเจชฺฐุทฺธจฺจโตสทฺธํ กงฺขา^{๓๔๕} ถีนฺนุนฺติ^{๓๔๖} ทส,

^{๓๓๔} ล.,ท.ท. : สปริวาริ สทฺธิ

^{๓๓๕} ล.,ท.ท. : อาสนํ ปญฺญตฺตํ

^{๓๓๖} ท.ท. : "น" สทฺโท นตฺถิ

^{๓๓๗} ร.ม. : มลฺลตรํ ธมฺมํ นาม กิ อตฺถํ วา น สุตปฺพุพนฺติ ,ล. : "น สุตปฺพุโพ" ปทํ นตฺถิ
,ท.ท. : สุณาม ,ล.ณ. : มลฺลตรธมฺมา นาม น สุตปฺพุพา

* อิมา คาถาโย คเวสิตฺวา น ทิสฺสนฺติ.

^{๓๓๘} ท.ท. : น

^{๓๓๙} ร.ท. : ทิสฺสमानกายา ,ร.ม. : ทิสฺமாகายา ,ล.,ท.ท. : จินฺตสุ อทิสฺสमानกายเณ

^{๓๔๐} ล.,ท.ท. : "ยกุโข ปน เอกมนฺตํ นิสิตฺติววา อญฺชลิ ปณฺนาเมตฺวา เทเสตุ ปญฺชิตาติ ธมฺม-
มายาจติ" สทฺทปทํ นตฺถิ ,ล.ณ. : ธมฺมํ อายาจติ

^{๓๔๑} ร.ท. : ปริสํ วา ,ร.ม. : อหตฺตกุกฺกจฺจํ วา อปาทกุกฺกจฺจํ วา อชิปิตสทฺทํ วา ปริสํ ,ล.,ท.ท. :
หตฺตกุกฺกจฺจํ วา อุกฺกาชิปิตสทฺทํ วา นาโหติ

^{๓๔๒} ร.ท.,ร.ม. : สวากปฺจเจกโพธิสมฺมาสมฺพุทฺธานํ

^{๓๔๓} ล.,ท.ท. : มนสิกโรหิ

* อิมา คาถาโย คเวสิตฺวา น ทิสฺสนฺติ.

^{๓๔๔} ล. : ทิฏฺฐจิลฺลอุทฺธจฺจโตสทฺธํ โมทกขํ วิจิจฺจนา นาม

โลกนาศยุเคนเต ^{๗๘๗}	กิเลส จิตตภิเลสโต.[๔๑]
เอเต ทส กิเลสเ ว	มคฺคสฺส ตมกสมฺภูเต, ^{๗๘๘}
นิพพานมธิตฺตเจยฺย ^{๗๘๙}	อาหุ มลตรํ ภเว. ^{๗๙๐} [๔๒]
โย จ มลตรํ หนฺติ	อุปปนฺนญจ อนฺนปฺนํ, ^{๗๙๑}
อนฺนปาทาย โส โหติ	นิพพานมธิตฺตเจยฺย ^{๗๙๒} ติ.[๔๓]*

ตตฺถ "ทิจฺฉิ"ติ วิปริตวเสน^{๗๙๓} อญฺญภูโต. "เอชา"ติ โลภวเสน สํสारे โอ-
 โลเกนฺโต.^{๗๙๔} "อุทฺธจฺจนฺ"ติ อุทฺธจฺจวเสน ธมฺมํ น^{๗๙๕} รกฺขาเปนฺโต.^{๗๙๖} "โทโส"ติ โทสวเสน
 เวรมาฆาโต.^{๗๙๗} "อนฺโธ"ติ โมหวเสน น จ^{๗๙๘} นิพพานํ เปกฺขาเปนฺโต.^{๗๙๙} "กํขา"ติ กํขาวเสน
 รตนตฺตยสฺส คุณฺโณ วิจิกิฉฺชาเปนฺโต. "ถีนฺน"ติ ถีนวเสน สํสारे นิทฺโทกฺกมาเปนฺโต. "อุณฺตี"ติ^{๘๐๐}
 อหํการวเสน ญทฺโธ มาโน โหติ. "โลกนาศยุเคนเต"ติ^{๘๐๑} อหิริโกโนตฺตปฺปสํชาเตน^{๘๐๒} อกุสล-

เจตสิกฺยกฺเคน สทฺธิเมเต ทส ธมฺมาอิติ อิมํ กิเลสํ นาม จิตตภิเลสโต สํเขเปน ทสฺวิธา^{๘๐๓}

^{๗๘๕} ล.,ล.ฉ. : กํขํ

^{๗๘๖} ร.ม. : ถีนฺนํ ,ท.ท. : ทิจฺฉิตฺตเจยฺยทฺธจฺจวเสน

^{๗๘๗} ล. : โลกนาศยุเคนเต ,ท.ท. : โลกนาศยุเคนเต ,ล.ฉ. : โลกนาศยุเคนเต

^{๗๘๘} ร.ท. : ธมฺมกรมฺภูเต ,ร.ม.,ล.ฉ. : ตมกรมฺภูเต ,ล. : ปสฺส ตมกรมฺภูโต

^{๗๘๙} ท.ท. : นิพพานมธิตฺตเจยฺย

^{๗๙๐} ล. : "ภเว" ปทํ นตฺถิ

^{๗๙๑} ร.ม. : อนฺนปํ

^{๗๙๒} ล.,ท.ท. : ทิจฺฉวเสน

^{๗๙๓} ร.ม. : โลโกณฺโต ,ล.,ท.ท. : สํสारे น ปโลเกติ ,ล.ฉ. : โลโกณฺโต

^{๗๙๔} ล. : "น" สทฺโท นตฺถิ

^{๗๙๕} ท.ท. : รกฺขาสฺนโต

^{๗๙๖} ล.,ท.ท. : โทสวเสน เวรํ อาฆาโฏ ,ล.ฉ. : โทสวเสน เวรํ อาฆาโต

^{๗๙๗} ล. : "น จ" สทฺโท นตฺถิ , "นิจ" เหวํ ทฏฺฐพฺพํ

^{๗๙๘} ล.,ท.ท. : นิจฺฉินิพพานาเปกฺโข สนฺโต

^{๗๙๙} ร.ท. : "อุณฺตี"ติ ,ร.ม. : นิทฺโทกมาเปนฺโต. "อุณฺตี"ติ

^{๘๐๐} ล.,ท.ท. : โลกนาศยุเคนเต สหาคิ ,ล.ฉ. : โลกนาศยุเคนเต

^{๘๐๑} ล.ฉ. : อหิริโกโนตฺตปฺปสํชาเตน

^{๘๐๒} ล.,ท.ท. : ทสฺวิธา

วิตุถาเรน ทิยทุฒทสสทสสทสสชาโย^{๘๐๓} โหติ"ติ อตฺถิ.

เทสนาวสานเน เทวสฺมานิ^{๘๐๔} สาธกาเรน มหาปถวิวิชชนสทฺโท^{๘๐๕} วีย อุลโลลสทฺโท
อโหสิ. ยกุโข ปน มหาสตุตสฺส ปาทุมฺมเล นิปตติวา^{๘๐๖} วณฺทิตวา สุนฺทรจิรุตฺตเมว มม
ตานํ เลณํ ทิปํ นาถิ^{๘๐๗} สรณํ "อุคฺคณฺหาตุ มํ เสฏฺโฐ,^{๘๐๘} ตวเมว อาจริโย โหติ,
๘๐๙

อิโต ปญฺจาย ตุมฺหากมฺปการํ กริสฺสํม, มเมวานุคฺคณฺหา"ติ วตฺวา อญฺจายาสนา เอกมฺนุดํ
นิสฺสีทิ. ตทา เทวสฺมา^{๘๑๐} โพธิสฺสตุตํ วณฺทิตวา ปทกฺขิณํ กตฺวา ตตฺถเว อนฺตรธายีสุ. ราชา
มหาสตุตํ ธมฺมาสนโต อุคฺคเหตฺวา องฺเกน อุปคฺยุหิตฺวา สีสเ จมฺพิตฺวา "ตเมว จเปตฺวา
โกจิ อญฺโฆ อมจฺโจะ วา เสนาปติ วา ปโรหิตโ วา อุปราชราชปฺตโต วา อคฺคมฺเหลิ วา
มม มาตฺตูปตฺกุลวคฺคสหายาทิโก^{๘๑๑} วา เอโกปี มม ปตฺติจฺจา^{๘๑๒} นาม นตฺถิ"ติ ฤตี กตฺวา
มหาสตุตมฺปคฺยุหิตฺวา องฺเกนาทาย หตฺถิกฺขณฺธํ นิสฺสินโน ปญฺจวณฺณธชฺชปฏฺฏากณฺตตสฺมฺมุสฺสิตฺเทหิ^{๘๑๓}
จตฺตฺรชฺคพลนิกายะหิ ปรีวฺโต อนุกฺกเมน อินฺทปตฺถนคฺรํ สมฺปาปฺณิ. ยกุโข ปน สพฺพปจฺจนา
อนุพฺพนฺธิ. โพธิสฺสตุตํ ปน พหิปาจิณฺคามาสฺนเนน มหาสาลรฺกฺเช^{๘๑๔} ทิสฺวา "[]"^{๘๑๕} อธิ หตฺถิ
ปตฺติจฺจาเปถา"ติ อาห. ตสฺมี ขณฺเ ยกุโข มหาสตุตสฺส ปรีวฺโต อญฺชลี ปณามेतฺวา

^{๘๐๓} ล.,ล.ฉ. : ทิยฒทสสทสสชาโย ,ท.ท. : ทิยฒทสสทสสชาโย

^{๘๐๔} ล. : เทวสฺมาโย ,ท.ท. : เทวสฺมา

^{๘๐๕} ร.ม. : มหาปถวิวิชชนสทฺโท ,ล. : มหาปถวิวิชชนสทฺโท

^{๘๐๖} ล. : นิปตฺติวา

^{๘๐๗} ร.ท.,ล. : สุนฺทรจิรุตฺตเมว มม ตานํ เลณํ ทิปํ นาถิ สรณํ ,ท.ท. : สุนฺทรจิรุตฺตเมว มม
ตานํ เลณํ ทิปํ นาถิ สรณํ ,ล.ฉ. : สุนฺทรจิรุตฺตเมว มม ตานํ เลณํ ทิปํ นาถิ สรณํ

^{๘๐๘} ล. : อธิ มํ อนฺนุสฺสเญยยาติ ,ท.ท. : อธิ มํ อนฺนุสฺสเญยยาติ ,ล.ฉ. : สิสฺโส หุตฺวา

^{๘๐๙} ล. : โหติ

^{๘๑๐} ท.ท. : เทวสฺมาโย

^{๘๑๑} ล.,ท.ท. : มาตฺตูปตฺกุลวคฺคสหายาทิโย

^{๘๑๒} ล.,ท.ท. : มํ ปตฺติจฺจาเปตฺ

^{๘๑๓} ท.ท. : ปญฺจวณฺณธชฺชปฏฺฏากณฺตตสฺมฺมุสฺสิตฺเทหิ ,ล.ฉ. : ปญฺจวณฺณธชฺชปฏฺฏากณฺตตสฺมฺมุสฺสิต

^{๘๑๔} ท.ท. : มหาสาลรฺกฺช

^{๘๑๕} ร.ท.,ล.,ท.ท.,ล.ฉ. : ราชา

อฏฐาลิ. โพธิสตุโต ตํ "อิธ มหาสาลรุกเข วส,^{๘๑๖} ตฺยหมานุรุกรขามิ"ติ อาห.^{๘๑๗} ตตฺถ ยกุโข
ปาวลิส.^{๘๑๘} ราชา^{๘๑๙} หตฺถิ เปเสตฺวา^{๘๒๐} ออนุกเมน ราชหฺวารํ สมฺปาปฺณิตฺวา^{๘๒๑} []

๘๒๒

ตมฺปคุยฺหิตฺวา^{๘๒๓} ปาสาหํ อภิรฺยุหิตฺวา สีสฺหาสเน นิสฺสทาเปตฺวา สยเมว รตนปลฺลงเก^{๘๒๔}
นิสฺสิตฺวา^{๘๒๕} []^{๘๒๖} ธนญฺชยเสฏฺฐจฺญจ สฺขุมาลิตฺเวญฺจ เอกมฺนฺเต นิสฺสทาเปตฺวา โภช
นํ

ภุญฺชยิตฺวา อาห.^{๘๒๗} "อโยมิโต ปญฺจาย มเมว ปุตุโต, เทถา"ติ [].^{๘๒๘} ขายปติกา "ยถารุ
จิกโรธ"^{๘๒๙} เทวา"ติ นิเวเทสฺสุ.^{๘๓๐}

ตํ สุตฺวา []^{๘๓๑} ธนญฺชยกุมารํ ลินฺยจิตฺวา สกรชฺชํ กตฺวา^{๘๓๒} ราชมณฺฑิรโต อวิหฺ
ร

ปรตฺถาภิมุขญฺจาเน วิถิยํ^{๘๓๓} มหฺนตํ ปาสาหํ กาเรตฺวา ธนญฺชยกุมารสฺส อทาลิ. ทิวเส ทิวเส

^{๘๑๖} ล. : วสธ ,ท.ท. : วสุสธ

^{๘๑๗} ล. : วตฺวา ,ท.ท. : วทติ

^{๘๑๘} ล. : ยกุขํ ปวิสิตฺวา ,ท.ท. : ปวิสิตฺวา

^{๘๑๙} ล.,ท.ท. : "ราชา" ปทํ นตฺถิ

^{๘๒๐} ล.,ท.ท. : เปเสสิ

^{๘๒๑} ล.,ท.ท. : สมฺปาปฺณิ

^{๘๒๒} ล.,ท.ท. : ราชา

^{๘๒๓} ท.ท. : ตํ อุกฺคฺมฺหิตฺวา

^{๘๒๔} ร.ม. : รตนมณฺเญ

^{๘๒๕} ล.,ท.ท. : นิสฺสิติ

^{๘๒๖} ล.,ท.ท. : ราชา

^{๘๒๗} ล. : "โภชนํ ภุญฺชยิตฺวา อาห" ปทํ นตฺถิ , "โภชยปติ" เอวมฺปน ทฏฺฐพฺพํ ,ท.ท. : "โภชนํ
ภุญฺชยิตฺวา อาห" ปทํ นตฺถิ , "โภชยติ" เอวมฺปน ทฏฺฐพฺพํ

^{๘๒๘} ล. : วตฺวา ,ท.ท. : เทหิติ อาห

^{๘๒๙} ท.ท. : กาดุํ

^{๘๓๐} ล. : นิเวเทสิ

^{๘๓๑} ล.,ท.ท. : ราชา

^{๘๓๒} ล. : "กตฺวา" ปทํ นตฺถิ

^{๘๓๓} ท.ท. : วิถิเย

ตสฺส สตสฺสทสฺสํ ทาเปตฺวา ยสฺสนพฺลวาทเน^{๘๓๔} ทาเปตฺวา ฌณฺชยเสฏฺฐจิสฺส คามมายุโภค-
คามํ กตฺวา อทาสี. ตโต ปฏฺจาย โปธิสฺสโต ปญฺจโครสํ อปฺโปทกมรฺอุปายาสํ ทิวเส

ทิวเส เทว วาเร ยกฺขสฺส นิจฺจํ ทาเปตฺวา []^{๘๓๕} กุรฺรณฺเจ จนฺทิมสฺสุริยา^{๘๓๖} วีย ปากโ
ภู

[]^{๘๓๗} ปญฺญานุกาเวน ยสฺสคฺคฺลภคฺคปฺปโต โหติ. ตมตฺถํ ปกาเสนฺโต สตุถา^{๘๓๘} อาห

"ปญฺญา ปสตุถา กุสลา วทนฺติ

นกุชฺตฺตราชาวิว ตารกานํ,

สึลํ สิริญจาปี สตญจ ธมฺโม

อนฺวายิกา ปญฺญวโต ภาวนฺตี"ติ.[๔๔]^{๘๓๙}

มลฺลตรปญฺโห ทฺติโย^{๘๔๐} นิฏฺฐิต.

๓.๔ ปญฺทิตวินิจฺฉยปญฺโห ตติโย

ตโต ปฏฺจาย โปธิสฺสตสฺส ยโส มหา อโหสิ. โส รณฺโณ []^{๘๔๑} นิเวสเน
นิจฺจเมว อุปฏฺจานํ กโรติ. เอกทิวสํ ราชา พุราหฺมณปญฺทิตปโรหิตาทีหิ^{๘๔๒} จ อมจฺจคณ-

^{๘๓๔} ท.ท. : ยสฺสนพฺลวาทนํ

^{๘๓๕} ล. : ตโต โปธิสฺสโต ,ท.ท. : ตทา โปธิสฺสโต

^{๘๓๖} ร.ท.,ล.ฉ. : จนฺทิมสฺสุริโย ,ล. : จนฺทิมสฺสุริโย ,ท.ท. : จนฺทิมสฺสุริโย

^{๘๓๗} ล. : โหติ ,ท.ท. : ปากโต โหติ

^{๘๓๘} ล.,ท.ท. : "ปกาเสนฺโต สตุถา" ปทํ นตฺถิ

^{๘๓๙} ปญฺญา หิ เสฏฺฐา กุสลา วทนฺติ
นกุชฺตฺตราชาวิว ตารกานํ,
สึลํ สิริ จาปี สตญจ ธมฺโม
อนฺวายิกา ปญฺญวโต ภาวนฺตีติ.

: ขุ.ชา.(บาลี) ๒๗/๘๑/๔๓๖ ,ขุ.ชา.อ.(บาลี) ๗/๘๑/๓๐๙.

^{๘๔๐} ล.,ท.ท.,ล.ฉ. : "ทฺติโย" ปทํ นตฺถิ

^{๘๔๑} ล. : ทิวเส

^{๘๔๒} ท.ท. : พุราหฺมณปโรหิตาทีหิ

เสนาปติอาทิตี^{๘๔๓} จ ปรวารีโต มหาวินัจญเย นิสิติ. ตสฺมี ขณ ธนญชยกุมาริ ราชูปฏฺฐานัน
 คนฺตฺวา มหาวินัจญยมภิรฺยุหิ. ราชา ตมาคจฺจนฺตํ ทิสฺวา ปิตฺถริตฺตทโย ปโรหิตมาห "ปโรหิต
 สุนฺทรี []"^{๘๔๔} อาคจฺจนฺตํ ปสฺสธ, กทา พหุตรรา ทารกา ปณฺธิโต วยิ ลภิตพฺพา"ติ.^{๘๔๕} ตํ
 สุตฺวา ปโรหิต "มหาราช สกฺลธมฺมเจ วิมฺลสาเปตฺวา ลภิตพฺพา"ติ^{๘๔๖} อาห. ตํ สุตฺวา []"^{๘๔๗}
 "สาธฺว"ติ สมฺปฏฺิจฺจิตฺวา^{๘๔๘} ตสฺมี นิสินฺนํ^{๘๔๙} โพธิสฺตฺตเมว^{๘๕๐} อาห "ตาท ปณฺธิต ตุมฺหาทิสฺวา
 ปณฺธิตา ภวณฺติ อุทาทู โน"ติ. "มहिปติ ติสฺสุ คามทฺวารเรสุ วิมฺลิตพฺพา"ติ.^{๘๕๑} "เกณ วิมฺลิตํ
 วฏฺฏติ"ติ.^{๘๕๒} "เทว สาธฺวิกฺจปญฺหํ ปุจฺฉิตํ วฏฺฏติ"ติ. ตํ สุตฺวา ราชา ตโย อมฺจฺเจ อา
 –มนฺเตตฺวา "โณนฺโต ติณิ คามทฺวารานิ"^{๘๕๓} คนฺตฺวา, โย โย สตฺตวสฺสสิทฺทารโก^{๘๕๔} สาธฺวิกฺจ

ปญฺหํ นาม ชานิตํ สมตฺถโก,^{๘๕๕} ตํ ตํ เอกํ วา พหุตรํ วา อาเนตฺวา ปุพฺพคามทฺวารเร
 จเปถา"ติ อาณานิเปตฺติ.^{๘๕๖}

เตปิ อมฺจฺจา ราชานํ วนฺทิตฺวา, เอโก ทฺกฺขิณคามทฺวารํ, เอโก ปจฺฉิมคามทฺวารํ,
 เอโก อุตฺตรคามทฺวารํ^{๘๕๗} คจฺฉติ. เตสุ ทฺกฺขิณทฺวารคามคณนามจฺโจ ตํ คามํ ปตฺวา^{๘๕๘}

^{๘๔๓} ล. : พฺราหฺมณปณฺธิตปโรหิตอมฺจฺคณเสนาปติอาทิตี จ

^{๘๔๔} ล. : ธีริ

^{๘๔๕} ล.,ท.ท. : พหุตรํ ทารกปณฺธิตํ วยิ ลภิตพฺพนฺติ.

^{๘๔๖} ล.,ท.ท. : ลภิตพฺพนฺติ

^{๘๔๗} ล.,ท.ท. : ราชา

^{๘๔๘} ล.,ท.ท. : สมฺปฏฺิจฺฉิ

^{๘๔๙} ร.ท. : นิสินฺนเมตฺเต ว ,ล.,ท.ท. : นิสินฺเน

^{๘๕๐} ร.ท. : "โพธิสฺตฺตเมว" ปทํ นตฺถิ ,ล. : "โพธิสฺตฺตเมว" ปทํ นตฺถิ "ตเมว" เอวฺมฺปน ทฏฺฐพฺพํ

^{๘๕๑} ล.,ท.ท. : ติณิ คามทฺวารเร วิมฺลิตพฺพนฺติ

^{๘๕๒} ล. : วตฺตตฺติ ,ท.ท. : วิมฺลิตํ วตฺตตฺติ

^{๘๕๓} ล.,ท.ท. : ตโย คามทฺวารเร

^{๘๕๔} ล.,ท.ท. : ยํ ยํ สตฺตวสฺสสิทฺทารกํ

^{๘๕๕} ล.,ท.ท. : สมตฺถเณ

^{๘๕๖} ล. : อาณานิเปตฺติ ,ท.ท. : อาณเปตฺติ

^{๘๕๗} ร.ม. : อุตฺตรคามทฺวารํ ,ล. : เอโก ทฺกฺขิณทฺวารคามํ, เอโก ปจฺฉิมทฺวารคามํ, เอโก อุตฺตร-
 ทฺวารคามํ

^{๘๕๘} ร.ท. : คนฺตฺวา

ตสฺส วิสาลเสฏฺฐิสฺส ชมฺ รํ สมฺปาปฺณิตฺวา ราชปญฺหมาโรเจสิ.^{๘๕๕} ตํ สุตฺวา คหปติ สฬฺเพสฺส^{๘๖๐}
ปาทุมฺมุลิกานํ^{๘๖๑} "สตฺตวสฺสสิกาหารเก อาเนตฺตฺมาหิณฺชนฺตฺตฺ"ติ^{๘๖๒} เปสฺเสสิ. เต สกฺกคาเม ปริเยสนฺตา

เจตมาเส เอกทิวเส^{๘๖๓} สตฺตวสฺสสิกาหารเก^{๘๖๔} สหสฺสสา ลภฺนฺตา^{๘๖๕} อาเนตฺวา^{๘๖๖} เสฏฺฐิสฺส สฺนฺติเก
สณฺหาคาเร สฺนฺนิปาตาเปสฺสฺ. ^{๘๖๗}ตตฺถ นิสฺสิทิตฺวา ราชปฺริโส "โฆนฺโต กตมํ สาธฺกิจฺจนฺ"ติ
ทฺหารเก ปุจฺฉิ.^{๘๖๘} เตหิ อปฺปฏิกฺขาณฺเห^{๘๖๙} "กึ สาธฺกิจฺจนฺ"ติ วุตฺเต, เตสฺสมพฺพนฺตเร^{๘๗๐} เอโก
คณฺิกาปฺตฺโต เทโส นาม เอวมาห "โย กาลสฺสเสว วุจฺจาย ทนฺตกฺกจฺจํ มุขโรวณฺํ กตฺวา
ณฺหาตฺวา^{๘๗๑} ปณฺนิตฺวาทํ ภูณฺชิตฺวา^{๘๗๒} ปญฺญตฺตปฺวรสฺยนาสเน นินฺทิตฺวา คนฺธวิเลปเนหิ
วิลิมฺปตฺวา คนฺธมัลลํ ปิลนฺธิตฺวา สฬฺพาลงฺกาเรหิ อลงฺกริตฺวา จตฺตฺหิ อิริยาปเถหิ สฺสุเขหิ
สฺสุขานิ^{๘๗๓} ปวตฺเตตฺวา มา กลิวนฺนิชกาทีนํ กมฺมานิ อากาสิ, อลสฺสกาโว^{๘๗๔} โส ชโน^{๘๗๕}
สาธฺชโน นาม โหติ"ติ. ตํ สุตฺวา ราชปฺริโส ตมาเนตฺวา^{๘๗๖} ปกฺกามิ.

^{๘๕๕} ล.ฉ. : ราชปญฺณํ อาโรเจสิ ,ปจฺฉาปทมฺปี เอวํ ทฏฺฐพฺพํ

^{๘๖๐} ร.ท.,ล.ฉ. : "เตสฺ" ปทํ นตฺถิ

^{๘๖๑} ร.ท. : ปาทุมฺมุลิก ,ร.ม. : ปาทุมฺมุลิก

^{๘๖๒} ล.ฉ. : อาเนตฺตํ อาหิณฺชนฺตฺ

^{๘๖๓} ล.,ท.ท. : เจตมาเสณ เอกทิวเสน ,ล.ฉ. : เอกทิวเสน

^{๘๖๔} ร.ม. : สตฺตวสฺสสิกาหารเก

^{๘๖๕} ล.,ท.ท. : สหสฺสเส ลภฺนฺติ

^{๘๖๖} ล.,ท.ท. : "อาเนตฺวา" ปทํ นตฺถิ

^{๘๖๗} ท.ท. : สฺนฺนิปตฺติตฺวา อาเนสฺสํ ,ล.ฉ. : สฺนฺนิปตฺติตาเปสฺสํ

^{๘๖๘} ล. : ปุจฺฉิตฺโต

^{๘๖๙} ร.ท.,ร.ม. : อปฺปฏิกฺขาณฺเห ,ล. : อปตฺติกาโน ,ท.ท. : เต อปตฺติกาโน

^{๘๗๐} ท.ท. : วทิสฺสํ. เตสฺสํ อพฺพนฺตเร

^{๘๗๑} ร.ท.,ล.ฉ. : "ณฺหาตฺวา" ปทํ นตฺถิ

^{๘๗๒} ร.ม. : ภูณฺชิตฺวา

^{๘๗๓} ล.,ท.ท. : "สฺสุขานิ" ปทํ นตฺถิ

^{๘๗๔} ล. : อลสฺสกาโวติ ,ท.ท. : อลสฺสกาโวติ ,ล.ฉ. : อลสฺสกาโว

^{๘๗๕} ล.,ท.ท.,ล.ฉ. : "ชโน" ปทํ นตฺถิ

^{๘๗๖} ร.ท.,ล.ฉ. : ตํ อาทาย ,ท.ท. : ตํ อาเนตฺวา

ปัจฉิมทวารคามคณนามจุใจ^{๘๗๗} ปน ตัม คามัม ปตฺวา ตสฺส สฺขิเสฏฺฐิสุสฺส เคหํ
สมฺปาปฺณิตฺวา ราชปญฺหมาโรเจสิ. ตัม สุตฺวา เสฏฺฐิ ตตฺถ เหว ปรีเยสนฺโต []^{๘๗๘} ตตฺถ เหว
ทารเก สดฺตสฺส ตปมาเน ลภติ.^{๘๗๙} ตตฺถ เหว เต สมนฺนิปาตาเปตฺวา^{๘๘๐} ราชปฺริโส ตเถว ราช-

ปญฺหํ ปุจฺฉิ. เต ตเถว อปฺปฏิภาณฯ^{๘๘๑} โหนฺติ. เตสมฺพญฺนฺตเร เอโก ธฺตฺตปฺตฺโต^{๘๘๒} สฺโร
๘๘๓

นาม เอวมาห "โย ยัม รุปํ จกฺขุณา ทฏฺฐกาโม ทิฏฺฐเจเน ปวตฺตติ, ยัม สทฺทํ โสเตเน
โสตุกาโม สฺเตเน ปวตฺตติ, ยัม คนฺธํ ฆาเนเน ฆายิตฺกาโม ฆาเนเน ปวตฺตติ, ยัม รสํ
ชีวหาเย^{๘๘๔} ภูณฺชิตฺกาโม ภูณฺเชเน ปวตฺตติ, ยัม โผฏฺฐพฺพํ กาเยเน สมฺพสฺสิตฺกาโม สมฺพสฺสเน
ปวตฺตติ, อสฺสณฺนิภาโว โส สารุชฺชนํ นาม โหติ"ติ. ตัม สุตฺวา ราชปฺริโส ตมานตฺวา ปกฺกามิ.

อุตฺตรทวารคามคณนามจุใจปี ตัม คามัม ปตฺวา []^{๘๘๕} สฺทสฺสสนฺเสฏฺฐิสุสฺส เคหํ สม-
ปาปฺณิตฺวา ราชปญฺหมาโรเจสิ. ตัม สุตฺวา เสฏฺฐิ ตตฺถ เหว ปรีเยสนฺโต ตตฺถ เหว ทารเก ปญฺจสฺเต
ลภติ.^{๘๘๖} ตตฺถ เหว สมนฺนิปาตาเปตฺวา ราชปฺริโส ตตฺถ เหว ราชปญฺหํ ปุจฺฉิ. เต ตเถว อปฺปฏิภาณ
าโหนฺติ. เตสมฺพญฺนฺตเร เอโก ทารโก มลฺลปฺตฺโต ตติฏฺโข^{๘๘๗} นาม เอวมาห "โย ยัม
ยํอกฺโกสนฺโต ปรีภาสนฺโต,^{๘๘๘} ตัม ตัม มทฺทติ นิคฺคหติ^{๘๘๙} วรฺติ, ตสฺมา ปฺรสุสฺ^{๘๙๐} ปฺราษยํ

^{๘๗๗} ล. : ปัจฉิมคามคณนามจุใจ ,ท.ท. : ปัจฉิมทวารคามคณนามจุใจ

^{๘๗๘} ล. : เปสิ ,ท.ท. : ปรีเยสนฺตา เปสิ ,อปีจ อญฺญตฺถ เอวํ ทฏฺฐพฺพํ

^{๘๗๙} ล.,ท.ท. : ลภนฺติ ,อปีจ อญฺญตฺถ เอวํ ทฏฺฐพฺพํ

^{๘๘๐} ล.,ท.ท. : สมนฺนิปิตฺวา ,อปีจ อญฺญตฺถ เอวํ ทฏฺฐพฺพํ ,ล.ณ. : สมนฺนิปาเตตฺวา

^{๘๘๑} ร.ม.,ล.,ท.ท. : อปฺปฏิภาณา ,ล.ณ. : อปฺติภาณา ,อปีจ อญฺญตฺถ เอวํ ทฏฺฐพฺพํ

^{๘๘๒} ร.ม. : ธฺตฺตปฺตฺโต

^{๘๘๓} ล. : สฺโร

^{๘๘๔} ร.ม.,ล.,ท.ท.,ล.ณ. : ชิวฺเหเน

^{๘๘๕} ล.,ท.ท.,ล.ณ. : ตสฺส

^{๘๘๖} ล.ณ. : "ตตฺถ เหว ปรีเยสนฺโต ตตฺถ เหว ทารเก ปญฺจสฺเต ลภติ" อิมานิ ปทานิ นตฺถิ

^{๘๘๗} ล. : ตติฏฺโข

^{๘๘๘} ล. : อกฺโกสนฺตํ ปรีภาสนฺตํ ,ท.ท. : อกฺโกสนฺตํ ปรีภาสนฺตํ ปฺรหฺรณฺตํ

^{๘๘๙} ร.ท.,ล. : นิมฺมทฺติ นิคฺคยฺหติ

^{๘๙๐} ล.,ท.ท. : "ตสฺมา ปฺรสุส" ปทํ นตฺถิ

ลภาเปตุ^{๘๕๑} สมตฤภาโว, โส ฐาฐโน ปิโหติ"ติ. ตํ สุตฺวา ราชปุริโส ตมานะตฺวา ปฏกามิ.

เตปี ตโย อมจฺจา เอกาเหเนว ตํ ราชนิเวสนํ สมปาปุณฺติว^{๘๕๒} เต รมฺโย
ทสฺเสนฺดา^{๘๕๓} เต รมฺโย พฺยากริสุ^{๘๕๔} ตํ สุตฺวา ราชา ปโรหิตํ "กิณฺณุ โข อิมํ ตโย
ทรรกา ปณฺธิตฺภูตา, โน วา"ติ ปุจฺฉิ. "มหาราช 'ปณฺธิตา'ติ วทามิ"ติ. ราชา โปธิสฺสํ
ปุจฺฉิ "ธณฺษยกุมาร กิณฺณุ อิมํ ปณฺธิตฺภูตา, โน วา"ติ. "มหาราช อิมํ โกสฺลา, เนว

ปณฺธิตา"ติ. "กสฺมา จ ปน วทสฺสี"ติ. "เทว ยาทิสํ ทรรโก อตฺตโน โลพตฺยา^{๘๕๕}
ยถา จินฺตํ การณํ ทสฺเสนฺติ,^{๘๕๖} ตาทิสํ^{๘๕๗} อตฺตโน^{๘๕๘} อภิญญาเนน 'โกสโล'ติ
วตฺตพฺโพ,^{๘๕๙} อิมํ ปญฺหา น จ ปณฺธิเตหิ ภาสิตา, ปจฺโม ทรรโก^{๙๐๐} คณิกาย^{๙๐๑} วจนโต^{๙๐๒}
อลงฺกตปฺคุคฺคํ^{๙๐๓} ปสฺสณฺโต, อยมจฺจนฺตเมว คณิกาย ปฺตุโต, ทฺติโย ชฺตฺตสฺส^{๙๐๔} วจนโต
ปญฺจกามานํ กามสฺส^{๙๐๕} ปสฺสณฺโต, อยมจฺจนฺตเมว ชฺตฺตสฺส ปฺตุโต, ตติโย มลฺลสฺส วจนโต
ปทฺฏจกมฺมํ ปสฺสณฺโต, อยมจฺจนฺตเมว มลฺลสฺส ปฺตุโต"ติ [].^{๙๐๖} "กถญฺจ วจัน วทนฺติ^{๙๐๗}

^{๘๕๑} ล. : ปราเชยฺยํ ลภิตุํ, ท.ท. : ปราเชยฺยํ ลภิตุํ

^{๘๕๒} ล., ท.ท. : สมปาปุณฺติสุ

^{๘๕๓} ร.ท. : "ทสฺเสนฺดา" ปทํ นตฺถิ, ล., ท.ท. : ทสฺเสนฺติ, ล.ฉ. : ทสฺเสนฺโต

^{๘๕๔} ล. : พฺยากริตฺวา, ท.ท. : พฺยากริตา

* อิมํ คาคา คเวสิตฺวา น ทิสฺสตี.

^{๘๕๕} ร.ม. : โลพตฺยา

^{๘๕๖} ล., ท.ท. : "อตฺตโน โลพตฺยา ยถา จินฺตํ การณํ ทสฺเสนฺติ" อิมานิ ปทานิ นตฺถิ

^{๘๕๗} ล., ท.ท. : ตาทิสํ

^{๘๕๘} ล., ท.ท. : "อตฺตโน" ปทํ นตฺถิ

^{๘๕๙} ล. : วตฺวา

^{๙๐๐} ล. : "ทรรโก" ปทํ นตฺถิ

^{๙๐๑} ล. : คณิกสฺส, อปฺจ อญฺจตฺถ เหวํ ทฏฺฐพฺพํ

^{๙๐๒} ท.ท. : "ทรรโก คณิกาย วจนโต" ปทํ นตฺถิ

^{๙๐๓} ล. : อลงฺกตํ, ท.ท. : อลงฺกต

^{๙๐๔} ร.ม., ล. : ชฺตฺตสฺส

^{๙๐๕} ล. : สฺสํ

^{๙๐๖} ล., ท.ท. : ปจฺโม อลงฺกตํ ปสฺสณฺโต คณิกสฺส วจนโต, อยมจฺจนฺตเมว คณิกสฺส ปฺตุโต, ทฺติโย
ปญฺจกามานํ สฺสํ ปสฺสณฺโต ชฺตฺตสฺส วจนโต, อยมจฺจนฺตเมว ชฺตฺตสฺส ปฺตุโต, ตติโย ปทฺฏจกมฺมํ ปสฺสณฺโต มลฺลสฺส

ปณฺธิตา"ติ ปุจฺฉิ โส ปณฺธิตสฺส วจฺนํ ปกาเสนฺโต คากมาห

"น สํวํ อลฺโส ราช"^{๕๐๘} น สํวํ โย อสญฺญิต,^{๕๐๙}
 น สํวํ โกธโน โส จ เอวํ ปณฺธิตภาสิโต"ติ.[๔๕]*

ตํ สุตฺวา ราชฯ "เกน อากาเรน"^{๕๑๐} อิมสํ ทารกานํ"^{๕๑๑} มาตุกุลํ ชานาสิ"ติ
 อาห.^{๕๑๒} "วจฺเนน"^{๕๑๓} ชานิสฺสํมี"ติ [].^{๕๑๔} ตํ สุตฺวา ราชฯ "เตสํ มาตุกุลํ อจฺจนฺตํ, ปณฺธิต-
 วจฺนญจ ตนฺติอาจาโร"^{๕๑๕} กุลมาชฺชยานนฺ"ติ ปุจฺฉิ เอโส"^{๕๑๖} "อาม เทวา"ติ วตฺวา"^{๕๑๗} อิมํ
 คากมาห"^{๕๑๘}

"อาจาโร กุลมาชฺชยาติ เทสมาชฺชยาติ ภาสิตํ,
 สมนฺทโว เปมมาชฺชยาติ วปุราชฺชยาติ โภชนนฺ"ติ.[๔๖]*

ตสฺมา เต ตโย ทารกา โพธิสฺสตฺตสฺส อาฆาฏํ พนฺธิสฺส. ตํ สุตฺวา ราชฯ "วิทฺทฺชนํ
 สีนฺหวเสน จ ครหิตํ อามสฺมกฺวเสน"^{๕๑๙} จ, โภณฺโต ปณฺธิตา อิม, โก อตฺถิ มาตา-
 ปิตุหิ"ติ วตฺวา อิมํ คากมาห

วจนฺโต, อยมจฺจนฺตเมว มลสฺส ปฺตฺโตติ วตฺวา ,ท.ท. : วทติ

^{๕๐๗} ท.ท. : กถํ ปณฺธิตสฺส วโจ

^{๕๐๘} ร.ท.,ร.ม. : ราชฯ

^{๕๐๙} ท.ท. : อสญฺญิโน

* อิมฯ คากฯ คเวสิตฺวา น ทิสฺสติ.

^{๕๑๐} ล.,ท.ท.,ล.ฉ. : "อากาเรน" ปทํ นตฺถิ

^{๕๑๑} ล.,ท.ท. : "ทารกานํ" ปทํ นตฺถิ , "การณฺน" เอวมนฺ ทฏฺฐพฺพํ

^{๕๑๒} ล.,ท.ท. : "อาห" ปทํ นตฺถิ

^{๕๑๓} ล.,ท.ท. : วจฺนเมว ปณฺธิตานํ เอตเมว ,ล.ฉ. : วจฺเนนเยว

^{๕๑๔} ล. : วตฺวา

^{๕๑๕} ล.,ท.ท.,ล.ฉ. : วจฺนนฺติ อาจาโร

^{๕๑๖} ล.,ท.ท. : เอเตหิ ,ล.ฉ. : โส

^{๕๑๗} ล.,ท.ท. : วุตฺเต

^{๕๑๘} ล.,ท.ท. : "อิมํ คากมาห" ปทํ นตฺถิ

^{๕๑๙} ล.,ท.ท. : ปสฺมกฺวเสน ,ล.ฉ. : สมนฺทวเสน

"ยถาปี กลโต ปุပ္ผิ^{๕๒๐} เสลโต มณิ คณฺหิยา,
 อาชานิยา^{๕๒๑} คหฺรพฺภิตโต เอวํ ปณฺทิตชาตียา.^{๕๒๒} [๔๗]
 น ปริวชฺชติ โลโก อเมธฺยา มณฺนิมุตฺตมํ,^{๕๒๓}
 รตนญฺจ สุตตานํ ทุกฺกุลา อาหตา^{๕๒๔} ปิยาติ.^{๕๒๕} [๔๘]
 วิสาปี อมตมาเทยฺย อเมธฺยาปี^{๕๒๖} กาญฺจนํ,
 นิจาปี อุตฺตมา วิชฺชา^{๕๒๗} รตนา จาปี ทุกฺกุลา"ติ.^{๕๒๘} [๔๙]*

เอวญฺจ ปน วตฺวา ราชา เตสํ ยสฺสธวาทเน^{๕๒๙} ทาเปตฺวา คณฺิกาปฺตฺตสฺส
 "สฺนุทราเลยฺยปณฺทิตโต"ติ, ชฺตฺตสฺส^{๕๓๐} "อญฺญารมฺมณปณฺทิตโต"ติ,^{๕๓๑} มลฺลปฺตฺตสฺส "อภยปณฺทิตโต"ติ
 เตสํ นามปณฺยตฺตี ทตฺวา^{๕๓๒} ธนญฺชยปณฺทิตสฺส ฆรปริยฺนเต^{๕๓๓} เตสํ ฆราวาสํ ทาเปสิ.^{๕๓๔}
 ตโต ปฏฺจาย ราชูปฏฺจจานญฺจ ราชกิจฺจญฺจ กโรนฺตา^{๕๓๕} เตปี ตโย ปณฺทิตา ธนญฺชยปณฺทิตเต
 นสฺสทฺธี เอกโต โทหนฺติ. เต ธนญฺชยปณฺทิตสฺส โอตาราทเพกฺขา ฉายา วิย อญฺพนธฺสีสุ.

ปณฺทิตวินิจฺฉยปณฺโท คตฺติโย^{๕๓๖} นิฏฺฐิต.

^{๕๒๐} ล.,ล.ฉ. : ปุปฺผา ,ท.ท. : กลโต ปุปฺผา

^{๕๒๑} ล.,ท.ท.,ล.ฉ. : อาชานิยํ

^{๕๒๒} ล.,ท.ท.,ล.ฉ. : ปณฺทิตชาตียโย

^{๕๒๓} ร.ม. : อมภฺยา มณฺนิมุตฺตมํ ,ล. : อมุชฺฌมมณฺนิมุตฺตมํ ,ท.ท. : อมชฺฌามมณฺนิมุตฺตมํ

^{๕๒๔} ร.ม. : ทุกฺกุลา อาหตา ,ล. ,ท.ท. ,ล.ฉ. : ธีรตณฺญฺจ สุตตานํ ทุกฺกุลาหนิตา

^{๕๒๕} ล.ฉ. : "อติ" สทฺโท นตฺถิ

* อิมา คาถาโย คเวสิตฺวา น ทิสฺสนฺติ.

^{๕๒๖} ท.ท. : วิสาปมคฺคเทยฺย อเมชฺฌมาปี ,ล.ฉ. : อเมชฺฌมมาปี

^{๕๒๗} ร.ม.,ท.ท. : วิชา

^{๕๒๘} ร.ม.,ล.ฉ. : ทุกฺกุลาติ. ,ล. : "วิสาปี อมตมาเทยฺย อเมธฺยาปี กาญฺจนํ นิจาปี อุตฺตมา วิชฺชา

รตนา จาปี ทุกฺกุลาติ" สทฺทพทํ นตฺถิ ,ท.ท. : รตตนา จาปี ทุกฺกุลา

^{๕๒๙} ท.ท. : ยสฺสธวาทนํ ,ล.ฉ. : ยสฺสธวาทเน

^{๕๓๐} ล.,ท.ท.,ล.ฉ. : ชฺตฺตปฺตฺตสฺส

^{๕๓๑} ร.ม. : "คณฺธารมฺมณปณฺทิตโต"ติ,

^{๕๓๒} ท.ท. : เทติ

^{๕๓๓} ท.ท. : ปริสยฺนเต ,ล.ฉ. : ปริสปริยฺนเต

^{๕๓๔} ล. : ทาเปตฺวา

^{๕๓๕} ล.,ท.ท. : กิจฺจกมฺมกรณํ ,ล.ฉ. : กโรนฺโต

๓.๕ พหุப்புภูติปณฺโท จตุตฺโต

อปรภาเค ปุเนกัลลัจฉเร สมฺปตเต ราชา เสนงคปริวฺโต มหาตเล นิลินฺโน
เตลฺลํ ปณฺทิตานํ วิมฺลนตฺถาย อุปปตฺตรํ^{๕๓๗} ปณฺหํ ปุจฺฉิ "โกนฺโถ ปณฺทิตา ก็ นาม อุปฺป-
ตฺรํ พหุํ ภาเวยฺย, ก็ นาม^{๕๓๘} พหุตรมฺปุกํ^{๕๓๙} ภาเวยฺยา"ติ.

ตํ สุตฺวา ธนญฺชยปณฺทิตो อญฺชลీ ปณฺาเมตฺวา "มทินฺทรา^{๕๔๐} สาธฺนฺมปฺตฺรํ
ธนํ พหุํ ภาวติ, อสาธฺนํ พหุตรํ ธนฺมปฺปํ ภาวติ"ติ นิเวเทสิ. สุนฺทราเลยฺโย "ภทฺทนฺเต อุปฺตฺรํ
นิโครธวฺชํ^{๕๔๑} พหุํ ภาวติ, พหุตรํ เวพฺพผลมฺปตฺรํ^{๕๔๒} ภาวติ"ติ วเทสิ. อภิฏาโรมณปณฺทิตो
"รเถสฺส อุปฺตฺรํ มจฺจนฺทชฺชํ^{๕๔๓} พหุํ ภาวติ, พหุตรํ เผลุ^{๕๔๔} อุปฺปํ ภาวติ"ติ นิเวเทสิ. อภโย
ปน "เทว อุปฺตฺรํ โควจฺฉํ^{๕๔๕} พหุํ ภาวติ, พหุตรํ พุคฺคฆโปตฺโก อุปฺปโก^{๕๔๖} ภาวติ"ติ
นิเวเทสิ.

[]^{๕๔๗} สุตฺวา จ ปน โกรพฺยราชา อภยํ^{๕๔๘} "กสฺมา เอวํ วเทสิ"ติ ปุจฺฉิ. "เทว
คาวี เอเกกัลลัจฉเร เอเกกํ โปตกํ ปสฺสูตา^{๕๔๙} ปุณฺปปุณฺ, เต อโรคา สฺขวทฺธกา พหุภา^{๕๕๐}

^{๕๓๖} ล.,ท.ท. : "ตติโย" ปทํ นตฺถิ

^{๕๓๗} ล.,ท.ท.,ล.ฉ. : สมฺปตฺติ

^{๕๓๘} ล.,ท.ท.,ล.ฉ. : "นาม" ปทํ นตฺถิ

^{๕๓๙} ร.ท.,ล. : พหุตรมฺปุกํ ,ล.ฉ. : พหุตรํ อุปฺปํ

^{๕๔๐} ล.,ท.ท.,ล.ฉ. : มทินฺทรา

^{๕๔๑} ท.ท.,ล.ฉ. : นิโครธวฺชํ ,ปจฺฉาปทฺมปี เอวํ ทฏฺฐพฺพํ

^{๕๔๒} ร.ม. : เวพฺพจฺลมฺปตฺรํ ,ล. : เวพฺพผลมฺปตฺรํ ,ท.ท. : เวพฺพผลํ อุปฺปํ ,ล.ฉ. : เวพฺพผลํ อุปฺตฺรํ

^{๕๔๓} ท.ท. : มจฺจนฺทชฺชํ

^{๕๔๔} ร.ท.,ร.ม.,ล.ฉ. : เวฬุ,ปจฺฉาปทฺมปี เอวํ ทฏฺฐพฺพํ

^{๕๔๕} ร.ท. : คาวีวจฺฉํ ,ล. : คาวีวจฺฉํ ,ท.ท. : คามวจฺฉํ

^{๕๔๖} ล.,ท.ท. : พหุตรํ พุคฺคฆโปตฺกํ อุปฺปํ

^{๕๔๗} ล.,ล.ฉ. : ตํ

^{๕๔๘} ท.ท.,ล.ฉ. : อภย ,ปจฺฉาปทฺมปี เอวํ ทฏฺฐพฺพํ

^{๕๔๙} ล. : ปุตฺตํ จ สุตฺตํ ,ท.ท. : ปสฺสูตฺตํ ,ล.ฉ. : ปสฺสูตฺตา

^{๕๕๐} ล.,ท.ท. : อโรคํ สฺขํ วธฺนํ พหุํ

ชีวนติ, เตน อปุปกปี พหุตร ภาวติ, พุคฺฉิณี ปน เอกวาเร จตุ^{๕๕๑} ปญจ พุคฺฉิโปตเก
ปสุตา,^{๕๕๒} ส่า จตุ ปญจ วาเร เอกเกทินเ ว ภตฺเตน เต^{๕๕๓} วิมฺลิสฺส, เย ทนฺตคฺเคน^{๕๕๔} ตํ
น ทํสนฺติ,^{๕๕๕} เต มาเรติ,^{๕๕๖} เย เณกา, เต ปรีปาลยิ, จตุปญจสํวจฺจเรปี เอโก^{๕๕๗} ภาวติ, เตน
พหุปี อปุปตร ภาวตี"ติ.

ราชา อภิฏาณมณฺณปณฺธิตํ "กสฺมา เอวํ วเทสฺสิ"ติ ปุจฺฉิ. "ชนินฺท มจฺฉณฺทํ ปน
ทวิโกสกา ชาตํ เอกมณเณโกโปตํ,^{๕๕๘} สเจ เนว มนุสฺสสา มาเรณฺติ, สพฺพตฺโตทกํ^{๕๕๙} อติสฺม-
พาเธติ, เตน อปุปกปี พหุตร ภาวติ, เวพุ ปน ยทาปี อุปฺปนฺ,^{๕๖๐} ตทา ฆฏฺฐุปฺมาณํ
ปาติปฺปมาณํ ชาตํ สกฺลรหทาภิณฺณ^{๕๖๑} พหุ^{๕๖๒} อจิรวติ ตรจฺจเณ วา เตน วา ปหตี^{๕๖๓}
วินาสติ, เตน พหุปี อปุปก ฺโหตี"ติ.^{๕๖๔}

ราชา ตํ สุตฺวา สุนฺทราเลยฺยปณฺธิตํ "กสฺมา เอวํ วเทสฺสิ"ติ ปุจฺฉิ. "เทว นิโครธ-
พีชํ ติลปฺปมาณํ อปุปกํ รุหนกาเล นิจฺจเมว วฑฺฒติ,^{๕๖๕} เตน อปุปกปี พหุตร ภาวติ,^{๕๖๖}
ปุกํ สกฺลปี เวพุซาลชนฺธ^{๕๖๗} สมุลํ นาเสติ, เตน พหุปี อปุปตร ภาวตี"ติ.

^{๕๕๑} ร.ท.,ร.ม.,ล.ฉ. : ฉ

^{๕๕๒} ล.,ท.ท. : พุคฺฉิโปตํ ปสุตํ ,ล.ฉ. : ปสุตโต

^{๕๕๓} ล. : "จตุ ปญจ วาเร เอกเกทินเ ว ภตฺเตน เต" อิมานิ ปทานิ "จตุปญจาทินํ พาลคฺเขน
เตสํ" เอวํ ทฏฺฐพฺพานิ ,ท.ท. : เอกทินํ ตาลคฺเคน เตสํ ,ล.ฉ. : สุตต น เต

^{๕๕๔} ล. : ทนฺทาพนฺทคฺเคน ,ล.ฉ. : ทนฺทาพนฺทคฺเคน

^{๕๕๕} ล.,ล.ฉ. : ทํสฺติว ,ท.ท. : เตน ทํสฺติว

^{๕๕๖} ล. : "เต มาเรติ" ปทํ นตฺถิ

^{๕๕๗} ล.,ท.ท. : จตุปญจวาเรณ เอกํ

^{๕๕๘} ล. : เทวโกสกาชาตํ เอกเก อเนโกโปฏฺฐิ ชาตํ ,ท.ท. : เทวโกสกา ชาตํ เอกเก อเนโกโปฏฺฐิ ชาตํ

^{๕๕๙} ท.ท. : สพฺพตฺโตทเกน

^{๕๖๐} ล.,ท.ท. : กทาจิ อุปฺปนฺ

^{๕๖๑} ร.ม. : สกฺลรหทาภิณฺ ,ล.ฉ. : สกฺลรหทาภิณฺ

^{๕๖๒} ล.,ท.ท. : ฆฏฺฐุปฺมาเน ชาเต สกฺลรหทาภิณฺเน พหุเก ,ล.ฉ. : พหุ

^{๕๖๓} ล.,ท.ท. : ปเทเตน

^{๕๖๔} ล.,ท.ท. : อปุปตร ฺโหตี

^{๕๖๕} ล. : วฒฺเนเต ,ท.ท.,ล.ฉ. : วฒฺติ

^{๕๖๖} ล.,ท.ท. : "เตน อปุปกปี พหุตร ภาวติ" อิมานิ ปทานิ นตฺถิ

^{๕๖๗} ร.ท. : สกฺลเมว เวพุซาลชนฺธ ,ร.ม. : เวพุซาลชนฺธ ,ล. : ปุกเก สกฺเลเหว เวฬุผลํ ชนฺธ

ราชา ธนุชยปณฺธิตํ ปุจฺฉิ "กสฺมา วเทสํ"ติ. โส "มหิปติ สาธุชนานมปฺกํปี
 ธนํ กฏฺจจุปฺมาณํ สพฺเพสํ ปฏฺฐิตาหฺวณิพฺพทลิตุทฺตานํ"^{๕๖๘} กปณฺทศฺศดานญฺจ อญฺญตรสฺส^{๕๖๙}
 ฌรติ, เตน อปฺปํปี พหุตรํ โหติ, อสฺสาธุนํ ชนํ ธนํ พหุํปี ทาเนน วา ปรีโกเคน วา
 เทว อตุเถ สาธตุํ^{๕๗๐} น^{๕๗๑} สกฺโกติ, เตน พหุํปี อปฺปตรํ ภาวตี"ติ วตฺวา"^{๕๗๒} ทสฺเสนฺโต
 คากมาห

"ธนมปฺปปี สาธุนํ กุเป วาริ"^{๕๗๓} ว นิสฺสโย,
 พหุ จาปี อสฺสาธุนํ ธนํ วาริ ว อญฺญว.^{๕๗๔}[๕๐]
 อมฺพุํ ปิวนฺติ โน นชฺโช รุกฺขา ขาทนฺติ โน ผลํ,
 เมฆา น กทาจิ สสฺสํ^{๕๗๕} ปฺรตฺถาย สตํ ธนํ[๕๑]

[]^{๕๗๖} โหติ สมฺปตฺติ สฺขํ ปชานํ

ตทา นาสนํ กสฺส สฺขํ ยทา วา,

อสนฺตสฺส สมฺปตฺติปี วินาสนญฺจ

สตํ ชนฺตุนํ ตสฺส วินาสนญฺจา"ติ.[๕๒]*

"มหาราช พุชฺชโน"^{๕๗๗} ยทา สมฺปตฺตี ปตฺโต, ตทา สพฺเพ"^{๕๗๘} พลกฺกาเรน

สมฺมุเล, ล.ฉ. : สกฺลเมว เวพฺพผลํ ชนํ

^{๕๖๘} ร.ม. : ปฏฺฐิตาหฺวณิพฺพทลิตุทฺตานํ

^{๕๖๙} ล. : คากํ พณิพฺพทลิตุทฺทกปฺนกทศฺศดานญฺจ ตริ, ท.ท. : คากพณิพฺพทลิตุทฺทกปฺนก-

ทศฺศดานญฺจ อญฺญตรํ

^{๕๗๐} ล., ท.ท. : "เทว อตุเถ สาธตุํ" ปทํ นตฺถิ

^{๕๗๑} ท.ท. : "น" สทฺโธ นตฺถิ

^{๕๗๒} ล., ท.ท. : "อิติ วตฺวา" ปทํ นตฺถิ

* อิมํ คากาโย คเวสิตฺวา น ทิสฺสนฺติ.

^{๕๗๓} ล., ท.ท. : กุปฺปาวาริ, ล.ฉ. : ธนํ อปฺปมฺปิ สาธุนํ กุปฺปาวาริ

^{๕๗๔} ล. : ธนวาริ ว อญฺญว, ท.ท. : น ปาวาริ ว อญฺญว

^{๕๗๕} ล., ท.ท. : นกฺขาปี โน วสฺสํ, ล.ฉ. : เมฆานํ กฺวาจิ โน วสฺสํ

^{๕๗๖} ร.ม., ล. : สโต, ท.ท., ล.ฉ. : สนฺโต

^{๕๗๗} ร.ม., ล., ท.ท., ล.ฉ. : พุชฺชโน

^{๕๗๘} ท.ท. : สพฺเพสํ

ปีพิตา,^{๕๗๕} ยทา วินาสปุตโต,^{๕๗๖} ตทา สพุเพ ปทุฏเฐน ปีพิตา"ติ, สปุปริโสปี ยทาส
มุตตตีปุตโต,^{๕๗๗} ตทา สพุเพส นิจุเมว ทานํ เทติ, ยทา วินาสปุตโต,^{๕๗๘} ตทา สพุเพส—
มุตตโน ชีวิตยาปนเน ทานํ ยาจตี"ติ.^{๕๗๙} ตํ สุตวา ราชา "สาธู"ติ สาธูการํ ทตว
าศีวปีณนํ นีหริตวา ตสฺส^{๕๘๐} ธมฺมํ ปุเชติ. เตปี สพุเพ วตถาภณานิ นีหริตวา ตสฺ
สธมฺมํ ปุเชนติ.

พหุပ္ปฏติပ္ปญโ ^{๕๘๑} จตุตถโก นิฏฺฐิตโ. ^{๕๘๒}

๓.๖ ปียตรปญโ ปญจโม

เอกทิวส^{๕๘๓} ราชา เสนงคปริวโต มหาตเล นิสินโน เตสํ จตุณฺเฬ ปญฺทิตานวี
มสฺนตถาย ปียตรํ ปญฺหํ ปุจฺฉิ "โกนฺโต ปญฺทิตา กิณฺณ อิมสฺมี โลเก ปียตรํ ภาวตี"ติ.^{๕๘๔}
ธนญชยปญฺทิตो ปน "อตุตทา นาม ปียตรโ" ^{๕๘๕} เทวา"ติ อาห.^{๕๘๖} สุนฺทราเลโย ปน "ปุตฺต—
ธิตโร ปียตรา" ^{๕๘๗} เทวา"ติ อาห.^{๕๘๘} อิกฺขจารมฺมโณ ปน "ภริยา ปียตรา" ^{๕๘๙} เทวา"ติ อาห.
อภยปญฺทิตो ^{๕๙๐} ปน "มาตาปิตโร ปียตรา เทวา"ติ ^{๕๙๑} อาห. "อภยปญฺทิต กสฺมา ปนาว
ทสิ"ติ. โส อาห "มหาราช มาตาปิตโร" ^{๕๙๒} นาม พหุปการา ^{๕๙๓} ชีรสฺส ทายกา, ยสฺมา

^{๕๗๕} ล. : ปีโต ,ท.ท. : ปีลิตา ,ล.ฉ. : สพลกาเรน ปีพิโต

^{๕๗๖} ร.ม. : วินาสปุตโต ,ล. : วินาส ,ท.ท. : ปุตโต

^{๕๗๗} ท.ท. : "ตทา สพุเพ ปทุฏเฐน ปีพิตาติ, สปุปริโสปี ยทา สมุตตตี ปุตโต" ปทานิ นตฺถิ

^{๕๗๘} ร.ม. : วินาสปุตโต, ล. : วินาส

^{๕๗๙} ล.,ท.ท. : ผลํ เทติ

^{๕๘๐} ล. : "ตสฺส" ปทํ นตฺถิ

^{๕๘๑} ร.ม. : พหุပ္ปฏติပ္ปญโ

^{๕๘๒} ล.,ท.ท. : พหุပ္ปฏติပ္ปญหํ นิตฺถิตํ

^{๕๘๓} ล.,ท.ท. : เอกทิวส

^{๕๘๔} ท.ท. : ลภนฺตติ

^{๕๘๕} ล.,ท.ท. : อตุตตานํ ปียตรํ

^{๕๘๖} ล. : วตฺวา ,อญฺญตฺถ เหวมฺปิ ทฏฺฐพฺพํ

^{๕๘๗} ล.,ท.ท. : ปุตฺตธิตโร ปียตรํ ,ล.ฉ. : "ปียตรา" ปทํ นตฺถิ

^{๕๘๘} ท.ท. : วทติ ,ล.ฉ. : "อาห" ปทํ นตฺถิ ,อญฺญตฺถ เหวมฺปิ ทฏฺฐพฺพํ

^{๕๘๙} ร.ท.,ล.ฉ. : "ปียตรา" ปทํ นตฺถิ ,ล.,ท.ท. : ภริยํ ปียตรํ

^{๕๙๐} ล.,ท.ท. : อภโย

^{๕๙๑} ล.,ท.ท. : "มาตาปิตุ ปียตรน"ติ

มาตาปิตุหิ สหุธี ชีวนุโต ปุตตา, ตสฺมา^{๕๕๘} 'มาตาปิตโร สหุพกาลํ อติปิยตรา'ติ วทามิ"ติ.^{๕๕๙}

ตํ สุตฺวา ราชา "อริยสารมมณปณฺฑิต กสฺมา จ ปน วเทสฺ"ติ ปุจฺฉิ โส อาห "มหาราช ภริยา นาม, ยทา มาตาปิตูนมฺจุยเณ มาตาปิตุสทิสฺสา,^{๕๖๐} ตทา ภริยาย จเปตฺวา อญฺญกุลวสฺสหายาทโย ปิยตรา นาม^{๕๖๑} นตฺถิ, ตสฺมา ภริยาย^{๕๖๒} สหุธี ชีวนุโต^{๕๖๓} สามีโก, ตสฺส ภริยา สหุพกาลเมว ปิยตรา โหติ"ติ.^{๕๖๔}

ราชา "สุนฺทราเลยย กสฺมา จ ปน วเทสฺ"ติ ปุจฺฉิ โส อาห "มหาราช ปุริโสปี นาม ทหฺรกาเล []^{๕๖๕} มาตาปิตูนมฺจุยเณ ภริยํ นิสฺสาย มหฺลลกกาเล ปุตฺตธิตาหิ สหุธี ชีวนุโต, ตสฺมา ปุตฺตธิตโร^{๕๖๖} สหุพกาลเมว ปิยตรา^{๕๖๗} โหนติ"ติ.

ราชา "ธณฺชยปณฺฑิต กสฺมา []^{๕๖๘} วเทสฺ"ติ ปุจฺฉิ โส อาห "มหาราช มาตา-
ปิตูนํ นาม ชายปติหิ อสฺวาเส^{๕๖๙} ปุตฺตธิตโร ปิยตรา,^{๕๗๐} ยทา ตาสํ ชรํ พนฺธิตฺวา ชาย-
ปติหิ สฺวาโส^{๕๗๑} อตฺถิ,^{๕๗๒} ตทา ตาสํ มาตาปิตู ลินฺโห หายติ, อปีจ ชายปติกา นาม,
ยทา []^{๕๗๓} ชราวเสน วา วิโยเคน วา ปุตฺตา,^{๕๗๔} ตทา ภริยลินฺโห หายติ, อปีจ ปุตฺต-

^{๕๕๖} ล. : มาตาปิตุ ,ท.ท. : มาตาปิตา

^{๕๕๗} ท.ท. : พหุปปการา ,ล.ฉ. : พหุปปกาโร

^{๕๕๘} ล. : ปุตุโต, เตสํ ,ท.ท. : ชีวินุ ปุตุโต เตสํ

^{๕๕๙} ล. : อติปิยตพฺพํ วทามิ ,ท.ท. : อติปิยตพฺพํ วทามิติ

^{๕๖๐} ล.,ท.ท. : "มาตาปิตุสทิสฺสา" ปทํ นตฺถิ ,ล.ฉ. : มาตาปิตุสทิสฺ

^{๕๖๑} ล. : ปิยตรํ นามํ ,ท.ท. : ปิยตรํ นาม

^{๕๖๒} ล.,ท.ท. : ภริยาหิ

^{๕๖๓} ล.,ท.ท. : ชีวินุ

^{๕๖๔} ล. : ปิยตรํ โหติ.

^{๕๖๕} ล. : มาตาปิตูนํ นิสฺสาย

^{๕๖๖} ล.,ท.ท. : ปุริโส ปุตฺตธิตรํ

^{๕๖๗} ล.,ท.ท. : ปิยตรํ

^{๕๖๘} ท.ท. : จ ปน

^{๕๖๙} ล.,ท.ท. : "ชายปติหิ อสฺวาเส" ปทํ นตฺถิ ,ท.ท. : "เตสํ" ปทํ ทญฺจพฺพํ ,ล.ฉ. : อสฺวาโส

^{๕๗๐} ล.,ท.ท. : ปุตฺตธิตรํ ปิยตรํ ,ล.ฉ. : ปิยตโร

^{๕๗๑} ล. : ชรพนฺธิตฺเต ชายปติ สฺวาโส ,ท.ท. : ชรพนฺธิตฺเต ชายปติ สฺวาเส ,ล.ฉ. : สฺวาเสน

^{๕๗๒} ล.,ท.ท. : "อตฺถิ" ปทํ นตฺถิ

^{๕๗๓} ท.ท. : เตสํ

ธัตโร^{๑๐๑๕} นาม อุปุตติกาลโต ปฏาย ยาว ทรรกาลา ปียตรา โหนติ,^{๑๐๑๖} ยทา ปุต-
ธัตโร มรพนธเน^{๑๐๑๗} พนธิวาทา ขายปติสวาเสน มาตาปิตูนัน นานุปกาเรน อุปทวม-
กัฏ,^{๑๐๑๘} ตทา ปุตติธัตโร^{๑๐๑๙} สินเโ หายติ, เอเตส สินเโ สพุพกาลเมว นาโหสิ,^{๑๐๒๐}
อตุตา หิ อตุตโน สพุพกาลเมว สินเโ โหติ"ติ^{๑๐๒๑} วตุวา^{๑๐๒๒} คากมาห

"นตถิ วิชาสมัง วิตุตัง	นตถิ พยาธิสโม อริ,
นตถิ อตุตสมัง เปมัง	นตถิ กมฺมสมัง พล.[๕๓]
อาปทาย ธนํ รุกเข	ทาเร รุกเข ธเนนปี,
อตุตานัง สตตํ รุกเข	ทาเรหิปี ธเนหิปี"ติ.[๕๔]*

อตุตโน ปน อิเธว ทุกขญํ โรคพยาธิ อุปนฺนา อุปปีพกกมฺวเสน สม-
ภูตา,^{๑๐๒๓} มาตาปิตโร วา ปุตติธัตโร วา ภริยา วา^{๑๐๒๔} เนว อุปสเมตุํ สกโกณฺติ, อปีจ
มาตาปิตโร ปุตติธัตฺตทารา จ อุปทฺทวา น,^{๑๐๒๕} อตุตโน พเลน, น ปเรส^{๑๐๒๖} วุปสเมนฺติ,
กมฺมสฺสหายนฺวเสน โนปี อุปสเมตุํ สกโกณฺติ, โส^{๑๐๒๗} สยเมว ขราพาโธ อากุญฺจิตปาท-
หตุเถ^{๑๐๒๘} โหติ,^{๑๐๒๙} สพุเพ เต พหิตโต โอลเเกตุวา^{๑๐๓๐} โหนติ"ติ^{๑๐๓๑} วตุวา^{๑๐๓๒} คากมาห

^{๑๐๑๕} ท.ท. : วิโยคปุตเตน วา

^{๑๐๑๕} ล.,ท.ท. : ปุตติธัตโร, อปีจ อญฺญตฺถ เอวํ ฏฐพฺพํ

^{๑๐๑๖} ล. : ทรรกาลา ปียตรํ โหติ ,ท.ท. : ตาว ทรรกาลา ปียตรํ โหติ

^{๑๐๑๗} ท.ท. : ปุตติธัตโร มร

^{๑๐๑๘} ล.,ท.ท. : ปกาเรน อุปทฺทํ กตฺวา ,ล.ฉ. : อุปทฺทวํ อกัฏ

^{๑๐๑๙} ล.,ท.ท. : ปุตติธัต

^{๑๐๒๐} ล.,ท.ท. : นาโหติ

^{๑๐๒๑} ร.ท. : โอลเเกนฺติ"ติ

^{๑๐๒๒} ล.,ท.ท. : "วตุวา" ปทํ นตถิ

* อิมมา คากาโย คเวสิตุวา น ทิสฺสนฺติ.

^{๑๐๒๓} ล.,ท.ท. : อุปนฺโน อุปปีลกปาปวเสน สมฺภูโต

^{๑๐๒๔} ล.,ท.ท. : มาตาปิตุ วา ปุตติธัตฺต วา ภริยํ วา

^{๑๐๒๕} ล.,ท.ท. : มาตาปิตุปุตติธัตฺตทาราญจ อุปทฺทํ ปกาเรน

^{๑๐๒๖} ท.ท. : "อตุตโน พเลน, น ปเรส" อิมานิ ปทานิ นตถิ

^{๑๐๒๗} ล. : "อตุตโน พเลน, น ปเรส วุปสเมนฺติ, กมฺมสฺส หายนฺวเสนโนปี อุปสเมตุํ สกโกณฺติ, โส"

อิมานิ ปทานิ นตถิ ,ท.ท. : "โส" ปทํ นตถิ

ตํ สุตฺวา ราชา สาธุการํ กตฺวา สตสฺสสฺสฺสวณฺเณหิ ตสฺส ธมฺมมกฺปิเชติ.^{๑๐๔๕}
 ตโต^{๑๐๔๖} ปฏฺจาย ตโย^{๑๐๔๗} ปณฺทิตา ตสฺส อาฆาตมตฺติพาฬุหํ พนฺธิสฺส.^{๑๐๔๘}
 ปิยตรปญฺโห ปญฺจโม นิฏฺฐิตो.^{๑๐๔๙}

๓.๗ รสปญฺโห ฉฺฌาโง

เอวํ เตสฺมจฺจวสฺสเสสฺส อติฏฺกนฺเตสฺส^{๑๐๕๐} นวสํวจฺจนเร^{๑๐๕๑} สมฺปตฺเต ปุณฺณทิวสํ^{๑๐๕๒}
 จตฺตาริ ปณฺทิตา ราชูปฏฺจจํ คนฺตฺวา ราชกุลํ สมฺปาปฺปณฺธิสฺส^{๑๐๕๓} []^{๑๐๕๔} เอกมฺนตํ นิสฺสีทิสฺส.
 อถ โข ราชา พลนิกาเยหิ สหุธี ปณฺธิโกชนํ ภูณฺชิตฺวา วจฺนถํ^{๑๐๕๕} สมฺภูจฺจาเปสิ "โกณฺโถ
 ปณฺทิตา อาหาโร นาม โกจิ รสฺสตุตฺตโม โหติ, ภทฺทกํ กตฺมญฺจ วเทสิ"ติ [].^{๑๐๕๖}
 สุนฺทราเลโย "มํสปณฺธิตฺสขาเตน รสฺสตุตฺตโม อยฺนฺ"ติ [].^{๑๐๕๗} อภิฏฺจารมฺมณปณฺธิโต ปน "จตุ-

^{๑๐๔๔} ท.ท. : สุกตํ ทุกตํ,ล.ฉ. : สุกกฏํ ทุกฏํ

^{๑๐๔๕} ล. : ธมฺมํ อภิปฺมุเชสิ,ล.ฉ. : ธมฺมํ อภิปฺมุเชติ

^{๑๐๔๖} ร.ท. : "ตโต" ปทํ นตฺถิ,

^{๑๐๔๗} ร.ท. : "ตโย" ปทํ นตฺถิ,

^{๑๐๔๘} ล.,ท.ท. : "ตโต ปฏฺจาย ตโย ปณฺทิตา ตสฺส อาฆาตมตฺติพาฬุหํ พนฺธิสฺส" ปทานิ นตฺถิ

^{๑๐๔๙} ล.,ท.ท. : นิตฺถิโต,อณฺณตฺถาปี เอวํ ฏฺฐจฺจพฺพํ

^{๑๐๕๐} ท.ท. : เตสํ อจฺจวสฺสเสสฺส อติฏฺกนฺเต

^{๑๐๕๑} ร.ท. : เตสํ อจฺจวสฺสเสสฺส อติฏฺกนฺเตสฺส นวสํวจฺจนเร,ร.ม. : นวสํวจฺจนเร,ล. : เตสํ อจฺจวสฺสเสสฺส

อติฏฺกนฺเต นวสํวจฺจนเร

^{๑๐๕๒} ล.,ท.ท. : อเอกทิวสํ

^{๑๐๕๓} ล.,ท.ท. : สมฺปาปฺปณฺธิสฺส

^{๑๐๕๔} ล.,ท.ท. : มหาตเล อภิรฺยฺยหิตฺวา,ล.ฉ. : มหาตลํ อภิรฺยฺยหิตฺวา

^{๑๐๕๕} ท.ท. : ภูณฺชิตฺวา จ ปน ถํ

^{๑๐๕๖} ล.,ท.ท. : วตฺเต

^{๑๐๕๗} ล. : วตฺวา,ท.ท. : วตฺติ,อปีจ อณฺณตฺถ เอวํ ฏฺฐจฺจพฺพํ

มธุรรโสล อุตโตโม, ตสุมา^{๑๐๕๘} รสุตโตโม อยฺนุ"ติ. อภยปฺนุติโต "ทิพฺพสุธาโกชนรโสล อุตโตโม,
ตสุมา รสุตโตโม อยฺนุ"ติ. เตปํ ตโย โปธิสตฺตํ "มหาปณฺธิต กตโม รสุตโตโม"ติ ปุจฺฉิสฺ.
โปธิสตฺโต หลิตฺตูปาเทน ตฺยฺนํ อโหสิ.

ตํ สุตฺวา ราชา ตํ ปุจฺฉิ "กถํ ชนฺนชย วเทสํ"ติ. โสล อาห^{๑๐๕๙} "ทิปฺนรินฺท"^{๑๐๖๐}
ยํ ยํ ลฺลํ วา ปณฺธิตํ วา, ฉาเต น ตํ ตํ รสุตตมํ []^{๑๐๖๑} ภเวยฺยา"ติ [].^{๑๐๖๒} ราชา "เอวเมว
เต วเทยฺยฺนุ"ติ อาห.^{๑๐๖๓} "มหาราช เอเต ตาพรเสณ รลํ อชานนตาย"^{๑๐๖๔} วเทยฺยํ,^{๑๐๖๕} เอว-
เมว รโสล โหติ"ติ วตฺวา^{๑๐๖๖} เทเสณฺโต คากมาห

"สลฺลปสฺส รโสล สจฺจํ	วาทิตสฺส [] ^{๑๐๖๗} รโสล ตฺวริโย, ^{๑๐๖๘}
ตฺวริยสฺส รโสล ตาพา	ผลานํ ^{๑๐๖๙} ฌามํ รโสล ภเว.[๕๙]
สงฺคามสฺส ธนุ" ^{๑๐๗๐} รโสล	กามานํ โยพฺพนํ รโสล,
[] ^{๑๐๗๑} ธมฺโม รโสล ติโลกานํ	ปณฺธิโต จ วิชานเย. ^{๑๐๗๒} [๖๐]

^{๑๐๕๘} ล.,ท.ท. : "อุตโตโม, ตสุมา" ปทํ นตฺถิ,อ.ป.จ. อณฺณตฺถ เอวํ ทฺวฺจฺพพํ

* อิมมา คากาโย คเวสิตฺวา น ทิสฺสนฺติ.

^{๑๐๕๙} ล.,ท.ท. : "โสล อาห" ปทํ นตฺถิ

^{๑๐๖๐} ล.,ท.ท. : ทิปฺนรินฺท

^{๑๐๖๑} ล.,ท.ท.,ล.ฉ. : มธุรรสสมฺภูตํ

^{๑๐๖๒} ล. : วตฺวา ,ท.ท. : วทติ

^{๑๐๖๓} ล.,ท.ท. : "อาห" ปทํ นตฺถิ

^{๑๐๖๔} ร.ท. : ตาลรเสณ รลํ อชานนตาย ,ร.ม. : อชานนตาย ,ล. : พาลรเสณ รลํ อชานนตาย ,ท.ท. :

พาลารเสณ รสชานนตาย

^{๑๐๖๕} ล.,ท.ท. : วเทยฺยฺนุ"ติ

* อิมมา คากาโย คเวสิตฺวา น ทิสฺสนฺติ.

^{๑๐๖๖} ล.,ท.ท. : "วตฺวา" ปทํ นตฺถิ

^{๑๐๖๗} ล.,ท.ท.,ล.ฉ. : สโร

^{๑๐๖๘} ร.ม.,ล.,ท.ท.,ล.ฉ. : "ตฺวริโย" ปทํ นตฺถิ

^{๑๐๖๙} ท.ท. : ตาลา อกฺขลนํ

^{๑๐๗๐} ล.,ท.ท. : ธนุ สงฺคามสฺส

^{๑๐๗๑} ร.ท.,ท.ท.,ล.ฉ. : อาหารสฺส รโสล ฉาตา วินิจฺเจยฺยสฺส กวิ รโสล ,ล. : ฉาตา รลโสล

อาหารสฺส วินิจฺเจยฺยสฺส กวิ รโสล

^{๑๐๗๒} ล. : วิชานเย

สรรวิสรุกขสุส ทวยเมวามต์ ผล,^{๑๐๗๓}
 สุภาสิตรสสุสาโท^{๑๐๗๔} สาธุหิ สห สงคโม"ติ.[๖๑]*
 ตํ สุตฺวา ราชา เต "กถํ อมฺโห"ติ ปุจฺฉิ เต ปณฺนาเมตฺวา ตฺวณฺหิภูตา นิสํหิตํ.
 รสปญฺโท ฌฺมโจ ฌฺมจฺโติ.

๓.๘ ขานียาฆาตปญฺโท สุตฺโม

ราชา สุขนิสินฺนกาเล เตสํ วิมฺลิตฺกามา อาห^{๑๐๗๕} "โภญฺโต ตุมฺहे เอกํ ปญฺหํ
 ปุจฺฉิสฺสามิ"ติ [].^{๑๐๗๖} "ภนฺเต"ติ^{๑๐๗๗} เต ปญฺชิตา ปจฺจสฺสโสสุ. ราชา เอตทวโจ "โภญฺโต

ปญฺชิตา กิณฺนุ ขานียสุส อาฆาโต^{๑๐๗๘} โหติ"ติ. โภธิตฺโต []^{๑๐๗๙} อาห "เทว พุลฺลโภ"^{๑๐๘๐}
 ขานียสุส อาฆาโต"ติ. สุนฺทราเลโย "เทว อาขานีย ขานียสุส อาฆาโต"ติ. ธิฏฺฐารมฺมโน
 "เทว กทลฺล ขานียสุส อาฆาโต"ติ. อภโย "เทว เวพฺพ นาม ขานียสุส อาฆาโต"ติ.

ตํ สุตฺวา ราชา "[]"^{๑๐๘๑} อภย กสฺมา เอวํ วเทสิ"ติ ปุจฺฉิ.^{๑๐๘๒} "เทว เวพฺพ นาม
 ยทา ผลे ชาโต,^{๑๐๘๓} ตทา สพฺโพปี สกฺขนฺโธ สฺมุโล^{๑๐๘๔} นสฺสติ, ตสฺมา ขานียสุส อาฆาตํ

^{๑๐๗๓} ล. : ทวยเมวามตฺตผล, ท.ท. : ทวยเมวามตผล, ล.ฉ. : ทวยเมวามคฺตผล

^{๑๐๗๔} ท.ท., ล.ฉ. : สุภาสิตํ รลํ สาโท

^{๑๐๗๕} ล., ท.ท. : "อาห" ปทํ นตฺถิ, อญฺญตฺถาปี เอวํ ทญฺจพฺพํ

^{๑๐๗๖} ล. : วตฺวา, ท.ท. : วทติ, อญฺญตฺถาปี เอวํ ทญฺจพฺพํ

^{๑๐๗๗} ล., ท.ท. : "ภทฺตุนเต"ติ

^{๑๐๗๘} ร.ท., ล., ท.ท., ล.ฉ. : ขนียสุส อาฆาโต, อญฺญตฺถาปี เอวํ ทญฺจพฺพํ

^{๑๐๗๙} ล., ท.ท., ล.ฉ. : ปน

^{๑๐๘๐} ร.ท. : พุทฺทโธ, ร.ม. : พุทฺโธ, ล., ท.ท. : พุลาโภ

^{๑๐๘๑} ล., ท.ท. : ตาต

^{๑๐๘๒} ท.ท. : วทติ

^{๑๐๘๓} ร.ท. : ผลชาโต, ล., ท.ท. : ผลํ ชาตํ, อญฺญตฺถาปี เอวํ ทญฺจพฺพํ

^{๑๐๘๔} ร.ท. : สฺมุโล, ร.ม. : สกฺขนฺโธ, ล., ท.ท. : สพฺพปี สกฺขนฺโธ สฺมุลกํ

วทามิ"ติ. โส "อิฏฐารมฺมณปณฺธิต"^{๑๐๘๕} กสฺมา เอว"^{๑๐๘๖} วเทสิ"ติ ปุจฺฉิ. "เทว กทลฺลี นาม
 ยทา ผลฺล ชาตา,^{๑๐๘๗} ตทา []^{๑๐๘๘} ขนฺธํ จินฺหิตฺวา^{๑๐๘๙} ผลํ คณฺหฺนฺติ, ยถิ โน จินฺหฺนฺติ,
 []^{๑๐๙๐} สยเมว^{๑๐๙๑} นสฺสฺติ, []^{๑๐๙๒} ยถิ เนว ผลํ คณฺหฺนฺติ, เนว ขนฺธํ จินฺหฺนฺติ, สยเมว
 สฺสฺติ, ตสฺมา ขานียสฺส อาฆาตํ วทามิ"ติ.^{๑๐๙๓} โส "ตาท สุนฺทราเลยฺย กสฺมา ตํ"^{๑๐๙๔}
 วเทสิ"ติ^{๑๐๙๕} ปุจฺฉิ.^{๑๐๙๖} "เทว คหฺรพฺภิ"^{๑๐๙๗} อสฺสฺตรี นาม, ยทา อาขานียํ^{๑๐๙๘} คพฺภปตฺติจฺจิตา,
 คพฺภปาเก สมฺปตฺเต อหฺรคพฺภํ ฆาเลตฺวา อาขานียํ คณฺหฺนฺติ, ตทา อสฺสฺตรี มรติ,^{๑๐๙๙}
 ยถิ^{๑๑๐๐} โน, สห อาขานียเณน อสฺสฺตรี สยเมว มรติ, ตสฺมา ขานียสฺส อาฆาตํ วทามิ"ติ.

"ตาท ธนญฺชย กสฺมา ตํ วเทสิ"ติ ปุจฺฉิ.^{๑๑๐๑} "เทว โลโก"^{๑๑๐๒} นาม กาปฺริเสน
 ขนิโต กาปฺริสํ หนฺติ, ตสฺมา กาปฺริโส นาม เอวํ วิลुปฺปํ จินฺเตติ,^{๑๑๐๓} ปเรสํ ธนํ
 นาม อทินฺนํ พเลน อาทียเต,^{๑๑๐๔} ยถา ปเร น เทนฺติ,^{๑๑๐๕} เอวํ จินฺเตสิ^{๑๑๐๖} 'กทา มหา-

^{๑๐๘๕} ล. : อิฏฐารมฺมณ ,ท.ท. : อิฏฐารมฺมณ

^{๑๐๘๖} ล.,ท.ท. : เตน ,ล.ฉ. : ตํ

^{๑๐๘๗} ท.ท. : ผลํ ชาตํ

^{๑๐๘๘} ท.ท.,ล.ฉ. : ตํ

^{๑๐๘๙} ร.ม. : จินฺหิตฺวา

^{๑๐๙๐} ล.,ท.ท.,ล.ฉ. : ผลํ คณฺหฺนฺติ

^{๑๐๙๑} ล.,ท.ท. : สกลขนฺธํ

^{๑๐๙๒} ท.ท. : ยถิ เนว ผลํ คณฺหฺนฺติ, สกลขนฺธํ นาสติ

^{๑๐๙๓} ท.ท. : วทติ

^{๑๐๙๔} ล.,ท.ท. : เตน ,อญฺญตฺถาปี เอวํ ทฏฺฐพฺพํ

^{๑๐๙๕} ร.ม. : วเทสิ"ติ ,ท.ท. : วเทสิติ

^{๑๐๙๖} ร.ท.,ล.,ท.ท.,ล.ฉ. : "ปุจฺฉิ" ปทํ นตฺถิ

^{๑๐๙๗} ล.,ท.ท. : "คหฺรพฺภิ" ปทํ นตฺถิ

^{๑๐๙๘} ล. : อาขานียสฺส

^{๑๐๙๙} ท.ท. : มรณฺติ

^{๑๑๐๐} ล.ฉ. : ยถิ ว

^{๑๑๐๑} ท.ท. : "ปุจฺฉิ" ปทํ นตฺถิ

^{๑๑๐๒} ล.,ท.ท.,ล.ฉ. : ลาโก

^{๑๑๐๓} ร.ท.,ล.ฉ. : "เอวํ วิลุปฺปํ จินฺเตติ" ปทานิ นตฺถิ ,ร.ม. : จินฺเตสิ ,ล.,ท.ท. : วิสมํ จินฺเตสิ

^{๑๑๐๔} ล.,ท.ท. : อทินฺนเวสเณน อาทียติ ,ล.ฉ. : อทินฺนเวสเณน อาทียเต

สมปตติมนุวิสุตมิตี, เตนปี กาปฺริโส เณน วา วญฺจเนน วา พลกฺกาเรน วา คชฺเณน
 วา ญฺญวณฺเณน วา ญฺญจิตฺเตน วา อิตฺถาย วา ธนํ สํหฺรโต^{๑๑๐๗} พหุปโกโค []^{๑๑๐๘} มหา-
 ปริวาริ มหาสมปตติมนุวมาโน โหติ, ตสฺมา ทุจฺจริตสฺส ผลญฺเตน ปญฺจธา^{๑๑๐๙} หรณฺเณ
 โส สมปตฺตี^{๑๑๑๐} นาเสติ, สยเมว จ นาเสติ, จตุสฺสปี อปาเยสฺสุ มหาทุกฺขมนุวมาโน 'อิทํ
 ทุจฺจริตสฺส ผลนฺ'ติ ญตฺวา^{๑๑๑๑} โหติ, สปัปฺริโส นาม ธมฺมสฺสวณฺเณน วา ปุชฺชาย^{๑๑๑๒} วา
 เวชฺชกมฺเมน วา ภตฺติกาย วา ปิตฺติยา จิตฺเตน^{๑๑๑๓} วา ธนํ สํหฺรติ, อนฺตมโสปี กลฺวิณฺชา-
 ทิเกน^{๑๑๑๔} [],^{๑๑๑๕} อปฺปิจ ราชเสวเกน ราชา^{๑๑๑๖} สามภตฺติกตฺถาย โตเสตพฺโพ, น อตฺตูกํ
 สนฺตถาย^{๑๑๑๗} โตเสตพฺโพ,^{๑๑๑๘} เตน ยํ ภิกฺขุ กาปฺริเสน ทุจฺจริเตน กตํ, น สุจฺริเตน,^{๑๑๑๙}
 ตสฺมา โลโก นาม กาปฺริสํ หนฺติ'ติ วตฺวา คากมาห

"อนตฺโถ พฺยตฺถรูปเณ อตฺโถ พฺยนตฺถรูปโต,
 อุปฺปชฺชเต^{๑๑๒๐} วินาสาย ตสฺมา ยุตฺตํ^{๑๑๒๑} ปรีกฺขณํ[๖๒]

^{๑๑๐๕} ท.ท. : กทา ปเรน ทินฺนุนฺติ, ล.ณ. : กา ปเรน ทินฺนํ

^{๑๑๐๖} ล.,ท.ท.,ล.ณ. : "เอวํ จินฺตสิ" ปทํ นตฺถิ

^{๑๑๐๗} ล.,ท.ท. : สํหฺรติ

^{๑๑๐๘} ล.,ท.ท. : โหติ, ปจฺฉาปเทปี เอวํ ทฺฐรพฺพํ

^{๑๑๐๙} ล.,ท.ท. : เตน ทุจฺจริเตน ผลเณน ปญฺจสาธารเณน

* อิมมา คากาโย คเวสิตฺวา น ทิสฺสนฺติ.

^{๑๑๑๐} ล.,ท.ท. : "หฺรณฺเณ โส สมปตฺตี" ปทํ นตฺถิ

^{๑๑๑๑} ล.,ท.ท. : 'อิทํ ทุจฺจริตสฺส ผลนฺติ ญตฺวา' อิมานิ ปทานิ นตฺถิ

^{๑๑๑๒} ล.,ท.ท. : ปุชฺชานตฺถาย

^{๑๑๑๓} ร.ม. : วิตฺติจิตฺเตน

^{๑๑๑๔} ร.ท.,ล.,ท.ท.,ล.ณ. : ธมฺเมเนน กลฺวิณฺชาทิเกน, ร.ม. : กลฺวิณฺชาทิเกน

^{๑๑๑๕} ร.ท. : กาทํ, ล.,ท.ท.,ล.ณ. : กตฺตพฺพํ

^{๑๑๑๖} ท.ท. : ราชเสวโก ปน

* อิมมา คากาโย คเวสิตฺวา น ทิสฺสนฺติ.

^{๑๑๑๗} ร.ท. : จาภตฺตี สนฺตถาย, ร.ม. : อตฺตูกํสนฺติถาย, ท.ท. : กตพฺโพ, มา อตฺตตฺถาย

^{๑๑๑๘} ล. : "อปฺปิจ ราชเสวเกน ราชา สามภตฺติกตฺถาย โตเสตพฺโพ, น อตฺตูกํสนฺติถาย

โตเสตพฺโพ' อิมานิ ปทานิ นตฺถิ, ท.ท. : กตพฺโพติ

^{๑๑๑๙} ร.ม. : มา สุจฺริเตน, ล.,ท.ท. : "น สุจฺริเตน" ปทํ นตฺถิ

^{๑๑๒๐} ล.,ล.ณ. : อุปฺปชฺชเนเต, ท.ท. : อุปฺปชฺชเนเต

ผล กทลโน หนุติ^{๑๑๒๒} เวฬุ หนุติ ผล นพฺ, ^{๑๑๒๓}
 ลาโก กาปุริส หนุติ อิธ โลเก ปรตถ^{๑๑๒๔} วา"ติ[๖๓]*
 ตํ สุตวา ราชา ตเถว ปุเชลล.
 ชานียาฆาตปญฺโห^{๑๑๒๕} สตตโม นิฏฺฐิต.

๓.๙ ทวารปญฺโห อฏฺฐโม

ตโต ปรี^{๑๑๒๖} นวสฺสเสสฺส อติกกนฺเตสฺส^{๑๑๒๗} เตสํ ทสฺมวสฺสเส สฺมปตฺเต เต กาลนฺตเร
 เอกทิวส^{๑๑๒๘} ราชูปฏฺฐานํ คจฺจนฺติ.^{๑๑๒๙} ราชา ภูตฺตปาทราสสเม ปาสาททวารे นิสินฺโน
 เสนงฺคพลนิกายะหิ ปรีวโต []^{๑๑๓๐} ปาสาททวารเหตุปาทาย จตฺตุนํ ปญฺชิตานํ ปญฺหํ ปุจฺฉิตุ-
 กาโม เต "ปญฺชิตา"ติ อามนฺเตลล. "ภนฺเต"ติ^{๑๑๓๑} เต ปญฺชิตา []^{๑๑๓๒} ปจฺจสฺสโสฬฺสํ. ราชา
 เอตทวโจ "โกนฺโต ปญฺชิตา กุโต"^{๑๑๓๓} ทวารโต วา กลี วา ลีรี วา อุปฺปาทิตา"ติ. โพธิ-
 สตฺโต ปน "เทว มุขทวารโต"^{๑๑๓๔} กลี วา ลีรี วา อุปฺปาทิตา"ติ.^{๑๑๓๕} สุนฺทราเลยฺโย
 ปญฺชิตโต^{๑๑๓๖} ปน^{๑๑๓๗} "เทว ฆานทวารโต กลี วา ลีรี วา อุปฺปาทิตา"ติ. อิกฺขารมฺมณปญฺชิตโต

^{๑๑๒๑} ร.ม. : ตํ

^{๑๑๒๒} ร.ท.,ร.ม. : "หนุติ" ปทํ นตฺถิ

^{๑๑๒๓} ล.,ท.ท. : "ผล กทลโน หนุติ เวฬุ หนุติ ผล นพฺ" อยํ เทว คาลา นตฺถิ

^{๑๑๒๔} ร.ท. : ปรตถ ,ล.ฉ. : ปเรสฺ ,ล. : อิเธส จ ปเรสฺ ,ท.ท. : อิเธสฺ จ ปเรสฺ

^{๑๑๒๕} ร.ท.,ท.ท. : ชนียาฆาตปญฺโห ,ร.ม. : ชนียาฆาตปญฺโห ,ล. : ชนียาฆาตปญฺโห

^{๑๑๒๖} ร.ท. : "ปรี" ปทํ นตฺถิ

^{๑๑๒๗} ร.ท. : นวสฺสเสสฺส อติกกนฺเตสฺส ,ร.ม. : นวสฺสเสสฺส อติกกนฺเตสฺส ,ล.,ท.ท. : นวสฺสเสสฺส จ อติกกนฺเต

^{๑๑๒๘} ท.ท. : เอกทิวส

^{๑๑๒๙} ล.,ท.ท. : "ราชูปฏฺฐานํ คจฺจนฺติ" ปทํ นตฺถิ

^{๑๑๓๐} ล.,ท.ท. : อโหสิ. ราชา

^{๑๑๓๑} ล.,ท.ท. : ภทฺทนฺเตติ ,ล.ฉ. : ภทฺทนฺเตติ

^{๑๑๓๒} ท.ท.,ล.ท. : รณฺโณ

^{๑๑๓๓} ล.,ท.ท. : กาจิ

^{๑๑๓๔} ล. : มุขทวารกสฺส ,ปจฺฉาปเทปี เอวํ ทฏฺฐพฺพํ

^{๑๑๓๕} ล. : อุปาทิตนฺ"ติ วตฺวา ,ท.ท. : อุปาทิตนฺติ ,ปจฺฉาปเทปี เอวํ ทฏฺฐพฺพํ ,ล.ฉ. : อุปาทิตาติ

^{๑๑๓๖} ล.,ท.ท. : "ปญฺชิตโต" ปทํ นตฺถิ

ปน "เทว โสิตหฺวารโต กลี วา ลีรี วา อุปฺปาติตา"ติ. อภโย ปน "เทว จกฺขุหฺวารโต กลี วา ลีรี วา อุปฺปาติตา"ติ.

ตํ สุตฺวา ราชา "อภย กสฺมา ตํ วเทสึ"ติ ปุจฺฉิ. "เทว จกฺขุหฺวาร"^{๑๑๓๘} นิสฺสาย 'สุโก จ ลามโก จ สุกฺโก จ วิกลฺงฺโก จ อุตฺตโม จ หีโน จา'ติ สฬฺเพ รุปรามมณา ซานิตพฺพา มนุสฺเสหิ"^{๑๑๓๙} นาม, ตสฺมา 'จกฺขุหฺวารโต กลี วา ลีรี วา อุปฺปาเทตพฺพา'ติ"^{๑๑๔๐} วทามิ"ติ.

ราชา "อิฏฺฐารมมณ กสฺมา เอวํ วเทสึ"ติ ปุจฺฉิ. "มทึปติ โสิตหฺวาร นิสฺสาย 'นินฺทา จ ปสฺสา จ []"^{๑๑๔๑} โรทมานา จ รมฺมา จ อกฺโกสนปริภาสนา"^{๑๑๔๒} จา'ติ สฬฺเพ โสิตหฺวารมมณา"^{๑๑๔๓} ซานิตพฺพา มนุสฺเสหิ นาม, ตสฺมา 'โสิตหฺวารโต กลี วา ลีรี วา อุปฺปาเทตพฺพา'ติ"^{๑๑๔๔} วทามิ"ติ.

ราชา "สุนฺทราเลยฺย กสฺมา ตํ วเทสึ"ติ ปุจฺฉิ. "รเถสภ ฆานหฺวาร นิสฺสาย 'สุคนฺโธ วา ทุคฺคนฺโธ วา มลคฺคนฺโธ วา จนฺทนคฺคนฺโธ วา"^{๑๑๔๕} ปุติวโย วา คูถวโย วา ปุติ-คูถวโย วา'ติ สฬฺเพ คณฺธารมมณา ซานิตพฺพา มนุสฺเสหิ นาม, ตสฺมา 'ฆานหฺวารโต กลี วา ลีรี วา อุปฺปาเทตพฺพา'ติ วเทมิ"ติ.

ราชา "ธนฺนชย กสฺมา ตํ วเทสึ"ติ ปุจฺฉิ. "มทินฺท เอเตน พฺยากรณฺน ตุมฺหากํ เนว พฺยากรโณติ, กสฺมา ? รุปรามมณํ วา สฬฺทารมมณํ วา คณฺธารมมณํ วา ตตฺถ ตตฺถ หฺวาเร ปาวิสิ, เต เนว ตํ ทวยมฺหปาติ,"^{๑๑๔๖} เนว ตุมฺหากํ เอตํ พฺยากรณํ, อิทเมว ตุมฺหากํ พฺยากรณํ มุขหฺวารโต หฺวจนํ วา สฺวจนํ วา ภาสิตํ,"^{๑๑๔๗} ตสฺมา ตโต ตํ ทวยเมว"^{๑๑๔๘}

^{๑๑๓๗} ล.,ท.ท. : "ปน" สหฺโท นตฺถิ, ปจฺฉาปเทปี เอวํ ทฏฺฐพฺพํ

^{๑๑๓๘} ล. : จกฺขุหฺวารสฺส

^{๑๑๓๙} ล.,ท.ท. : รุปรามมณฺเณ ซานิตพฺพา มนุสฺสํ, ปจฺฉาปเทปี เอวํ ทฏฺฐพฺพํ

^{๑๑๔๐} ล.,ท.ท. : อุปฺปาติตพฺพนฺ"ติ

^{๑๑๔๑} ร.ท.,ล.,ท.ท. : หสนา จ ,ล.ฉ. : หสมานา จ

^{๑๑๔๒} ล. : อกฺโกสนโต ปริภาสนตา, ท.ท. : อกฺโกสปริภาสนตา

^{๑๑๔๓} ร.ท.,ล.,ท.ท. : โสิตหฺวารมมณ, ร.ม. : โสิตหฺวารามมณ, ล.ฉ. : สฬฺทารมมณา

^{๑๑๔๔} ร.ม. : อุปฺปาเทตพฺพา, ล.,ท.ท. : อุปฺปาติตพฺพนฺ"ติ

^{๑๑๔๕} ร.ม. : จนฺทนคฺคนฺโธ วา, ล. : "จนฺทนคฺคนฺโธ วา" ปทํ นตฺถิ

^{๑๑๔๖} ร.ท. : "เต เนว ตํ ทวยมฺหปาติ" ปทํ นตฺถิ, ร.ม.,ล.,ท.ท.,ล.ฉ. : "ตํ ทวย" ปทํ นตฺถิ

^{๑๑๔๗} ล.,ท.ท. : หฺวจฺโจ สฺวจฺโจ วจนาสิโต

อุปาทาเทพพนน^{๑๑๔๕} วัตวา^{๑๑๕๐} อาจิขุณโฑ คากมาห

"วาเจน อุปปลาโก วา ^{๑๑๕๑}	วาเจน ธนวา ลียา, ^{๑๑๕๒}
วาเจน ปุตุต นาเสติ	วาเจน ภริย ภเช. ^{๑๑๕๓} [๖๔]
วาเจน ภย มคโค ^{๑๑๕๔} เต	วาเจน อทุธ ฉินฺทยุ,
วาเจน อุตตาน หนติ ^{๑๑๕๕}	วาเจน ลภโต ลาโก. ^{๑๑๕๖} [๖๕]
วาเจน วฑฒเต ปุตุต ^{๑๑๕๗}	วาเจน วฑฒเต ^{๑๑๕๘} ภริย, ^{๑๑๕๙}
วาเจน จ สม โทส	วาเจน จคฺคโสติโย.[๖๖]

วาเจน สุขุมคโค เต	วาเจน ทุคฺคตี คโต, ^{๑๑๖๐}
วาเจน สุขตี คโต	วาเจน ผล ปาเปติ. ^{๑๑๖๑} [๖๗]
วาเจน นิพฺพตฺตี คโต	วาเจน วิสุทฺธี คโต ^{๑๑๖๒}
ตสฺมา จ ปณฺทิต โปโส	สณฺณม ^{๑๑๖๓} วณฺ ฐวณฺ"ติ.[๖๘]*

ติ สุตวา ราชา ตสฺส สาทูการมทาสี.

^{๑๑๔๘} ล.,ท.ท. : "ตสฺมา ตโต ตํ ทวายเมว" ปทํ นตฺถิ

^{๑๑๔๙} ล.,ท.ท. : อุปาทิตพโพ

^{๑๑๕๐} ล.,ท.ท. : "วัตวา" ปทํ นตฺถิ ,อปัจ "โส ตํ" เอว ฏฐพพ

^{๑๑๕๑} ล.,ท.ท. : อุปปลาภณจ

^{๑๑๕๒} ร.ม.,ท.ท. : สโต วา ,ล.,ล.ณ. : ธนํ นาสโต

^{๑๑๕๓} ร.ม. : ปชเช ,ล. : ภริยา จ ,ท.ท.,ล.ณ. : ภริยา จชเช

^{๑๑๕๔} ร.ม. : มคฺคา

^{๑๑๕๕} ร.ม. : อุตตาน หนติ วาเจน

^{๑๑๕๖} ล.,ท.ท. : ลภโต ลาโก

^{๑๑๕๗} ร.ม. : วญฺเจเต ฐุตฺตํ ,ท.ท. : วญฺเจเต ปุตุต

^{๑๑๕๘} ร.ม.,ท.ท. : วญฺเจเต

^{๑๑๕๙} ล. : ปุตุต วมฺติ วาเจน ภริย วม,

* อิมมา คากาโย คเวสิตฺวา น ทิสฺสนฺติ.

^{๑๑๖๐} ล.,ท.ท. : "วาเจน ทุคฺคตี คโต" อยํ คากา นตฺถิ

^{๑๑๖๑} ร.ม. : ชาติเมติ

^{๑๑๖๒} ร.ท.,ร.ม.,ล.,ท.ท.,ล.ณ. : "วาเจน วิสุทฺธี คโต" อิมมา คากา นตฺถิ

^{๑๑๖๓} ร.ม. : สยม

ทวารปณฺโท อฏฺโฐ นินฺนํ

๓.๑๐ อฏฺโฐนินฺนํทวารปณฺโท นวโม

ตโต []^{๑๑๖๔} นวสฺสเสสฺส อติกกนฺเตสฺส เตสํ ทสเม สํวจฺนเร^{๑๑๖๕} สมฺปตฺเต^{๑๑๖๖}
 เตสฺส กาลนฺตเร วฑฺฒิตฺเตสฺส^{๑๑๖๗} ธนญฺชยปณฺทิตฺตสฺส ปญฺญา สกฺลกูรฺรภูเจ อินฺทปตฺตณฺคเร จนฺทิม-
 สूरียา^{๑๑๖๘} วีย ปากฺกฺวา อโหสิ. สพฺเพ นคฺรวาสีโน มนุสฺสา, []^{๑๑๖๙} ตสฺส รูปํ ปสฺสณฺตา
 ธมฺมํ สฺสณฺตา, ตเมว สพฺพกาลเมว ปสฺสณฺติ จ สฺสณฺติ จ,^{๑๑๗๐} เย อปสฺสณฺตา อสฺสณฺตา
 จ เต สพฺพกาลเมว โสตุํ ปตฺถยณฺติ.^{๑๑๗๑} ตทา พหิณฺคเร คาเม, เอโก สุนฺชปาลกปฺริโส
 เอโก อชปาลกปฺริโส จ ปฏฺวีวสฺติ.^{๑๑๗๒} เอกสฺมี ทิวเส อชปาลกตฺติโก เอกสฺส เสฏฺฐิสฺส อช-
 คณฺเณ โคจรณฺตถาย เขตฺตจาร์ ปาเชสิ.^{๑๑๗๓} ตทา สุนฺชปาลกปฺริโส สุนฺชปรีวโร ตินฺนญฺจ-
 คหณฺตถาย คามโต นิภฺขมิตฺวา []^{๑๑๗๔} ตสฺส อชปาลสฺส เขตฺตสฺมีเป เอกสฺมี เขตฺตมชฺเฌ
 คุมฺพญฺจานเ^{๑๑๗๕} อุทฺรผาสฺสคฺตถาย ปาวีสิ. สพฺเพปิ สุนฺชา ตสฺส สมฺนตโต อาธาวนฺติ, วิ-
 ธาวนฺติ. ตทา อชคณฺพณฺตเร เอโก อชปโตโก ธาวิตฺวา ตํ เขตฺตํ ปาปฺถนฺโต^{๑๑๗๖} เอกเณ
 สุนฺเชน^{๑๑๗๗} ฬสิโต ชีวิตฺกขยํ ปตฺโต. ทิสฺวา จ ปน อชปาลโก ตตฺถ ธาวนฺโต "กสฺส

^{๑๑๖๔} ร.ท.,ท.ท.,ล.ณ. : ปรี

^{๑๑๖๕} ร.ท. : เอกาทสฺมวสฺเส ,ท.ท. : เอกาทสฺสิเก

^{๑๑๖๖} ล. : "ตโต นวสฺสเสสฺส อติกกนฺเตสฺส เตสํ ทสเม สํวจฺนเร สมฺปตฺเต" อิมานิ ปทานิ นตฺถิ

^{๑๑๖๗} ล.,ท.ท. : "วฑฺฒิตฺเตสฺส" ปทํ นตฺถิ , "กาลนฺตเรสฺส" เอวมนฺ ทฏฺฐพฺพ

^{๑๑๖๘} ร.ม. : จนฺทิมสूरียา ,ล. : จนฺทิสूरีย ,ท.ท. : จนฺทิมสूरีย

^{๑๑๖๙} ร.ท.,ล.,ท.ท.,ล.ณ. : เย

^{๑๑๗๐} ร.ท.,ล.,ท.ท.,ล.ณ. : "จ สฺสณฺติ จ" ปทํ นตฺถิ

^{๑๑๗๑} ล.,ท.ท.,ล.ณ. : ปฏฺฐยณฺติ

^{๑๑๗๒} ร.ท.,ร.ม.,ล.ณ. : ปตฺตวสฺติ ,ล. : ปตฺตวสฺสติ ,ท.ท. : อชฺชปฺริโส จ ปตฺตวสฺสติ

^{๑๑๗๓} ล.ณ. : เขตฺตญฺจานํ ปาเปสิ

^{๑๑๗๔} ล.,ท.ท. : โส

^{๑๑๗๕} ล.,ท.ท. : คุมฺพตฺถาน

^{๑๑๗๖} ล.,ท.ท. : ปาปฺถน

^{๑๑๗๗} ล.,ท.ท. : เอโก สุนฺช

สุนฺโฆ มม อหํ ทสฺสิดวา ชีวิตกฺขยํ ปาเปสฺส^{๑๑๖๘}ติ มหาสทฺทมกาสิ. สุตฺวา จ ปน สุนฺชนปาโล
 เอตํ การณเมว อทกฺขณฺโต จ อสฺสณฺนโต^{๑๑๖๙} จ อชปาลสฺส มหาสทฺทํ สฺสณฺดวา^{๑๑๗๐} คุมฺพโต
 นิภฺขมิตฺวา อาห^{๑๑๗๑} "โภ มยฺหํ สุนฺโฆ, อหเมตํ การณํ น ปสฺสํามิ, น สฺสณฺนามิ, น ชานามิ"ติ.
 โส "อมฺโภ เอวํ โหตุ,^{๑๑๗๒} ยสฺมา ตฺยหํ สุนฺโฆ อยํ, ตสฺมา ตว ภาโร"ติ วตฺวา ตมาทาย
 เสฏฺฐิสฺส สนฺตํกํ คนฺดวา สพฺพเมว อาจิกฺขิ. ตํ สุตฺวา เสฏฺฐิปี "โภ ปุริส มยฺหเมว
 อชฺมุลํ เทหิ"ติ อาห.^{๑๑๗๓} โส "สํมิ อิทํ เม รุจฺจติ, เทมิ, โน เจ,^{๑๑๗๔} น เทมิ"ติ อาห.^{๑๑๗๕}
 "เตนฺหิ วินิจฺจนํ คมฺิสฺสํามา"ติ [].^{๑๑๗๖} "อาม สํมิ"ติ. โส ตํ วินิจฺจนฺตํมาเนตฺวา วินิจฺจน-
 มหามตฺตสฺส ทสฺเสตฺวา^{๑๑๗๗} เตเนว นียาเมน ตสฺส ตมาโรเจสิ.

ตํ สุตฺวา มหามตฺโต^{๑๑๗๘} "อมฺโภ ตฺยหํ สุนฺโฆ อยํ สจฺจนฺ"ติ ปุจฺฉิ "สจฺจํ สํมิ
 น ปสฺสํามิ,^{๑๑๗๙} น สฺสณฺนามิ,^{๑๑๘๐} น ชานามิ"ติ. โส นํ "สฺนฺชสฺส ทสฺสิดถาย เตนฺหิ ยสฺมา
 []^{๑๑๘๑} ตว สุนฺโฆ โหติ, ตสฺมา^{๑๑๘๒} อชฺมุลํ เทหิ"ติ อาห. โส นมาห^{๑๑๘๓} "น วิรุชฺฌามิ, นท
 สฺสํามิ"ติ. "เตนฺหายํ กลหฺวิวาโท^{๑๑๘๔} ตุมฺเหหิ^{๑๑๘๕} อชฺกุเสนาปติมฺหามตฺตสฺส ปาปฺณิตฺพุโป"ติ.^{๑๑๘๖}

^{๑๑๖๘} ล. : ปาเปตฺวา ทสฺสิดวาติ, ท.ท. : อยํ ตํ ชีวิตกฺขยํ ปาเปตฺวา ทสฺสิดวาติ

^{๑๑๖๙} ล. : น ทิฏฺฐิปี น สฺสณฺนตา, ท.ท. : น ทิฏฺฐิ จ น สฺสณฺนโต จ

^{๑๑๗๐} ล., ท.ท. : "อชปาลสฺส มหาสทฺทํ สฺสณฺดวา" ปทํ นตฺถิ

^{๑๑๗๑} ล., ท.ท. : "อาห" ปทํ นตฺถิ

^{๑๑๗๒} ล., ท.ท. : เอวเมว โหถ

^{๑๑๗๓} ท.ท. : วทติ, ปจฺฉาปเทปี เอวํ ทฏฺฐพฺพํ

^{๑๑๗๔} ล. : "สํมิ อิทํ เม รุจฺจติ, เทมิ, โน เจ" ปทํ นตฺถิ, ท.ท. : "โน เจ" ปทํ นตฺถิ

^{๑๑๗๕} ล. : น เทมิ, น เทมิติ วตฺวา.

^{๑๑๗๖} ล. : คมฺิสฺสํามิติ วตฺวา, ท.ท. : วทติ

^{๑๑๗๗} ล., ท.ท. : ทสฺเสสิ

^{๑๑๗๘} ร.ท., ร.ม., ท.ท. : มหาสตฺโต

^{๑๑๗๙} ล. : ทิสฺสํามิ, ล.ฉ. : "น ปสฺสํามิ" สทฺทปทํ นตฺถิ

^{๑๑๘๐} ร.ท. : "น ปสฺสํามิ, น สฺสณฺนามิ" ปทํ นตฺถิ

^{๑๑๘๑} ล. : ตสฺมา

^{๑๑๘๒} ล., ท.ท. : "ตสฺมา" ปทํ นตฺถิ

^{๑๑๘๓} ท.ท. : "นมาห" ปทํ นตฺถิ

เต อุโก "อาม สามิ"ติ อโวจุ. "อิม ทิวสมาคเมถ"ติ. ตัม รตติภาเค ปน เสฏฐิ อชุก-
 เสนาปติเคหิ คนฺดวา ตัม วนฺทิตวา^{๑๑๕๗} ลญฺ ปณฺณากาเรหิ สทฺธิ ทตฺวา เตเนว นียาเมน
 ตัม วิวาทํ ทสฺเสติ. โส อคฺติมคฺคตฺยา^{๑๑๕๘} "วินิจฺเญเนว สจฺจํ วตฺติสฺสามิ"ติ^{๑๑๕๙} วตฺวา ต-
 มุยฺโยเชสิ. ปุณฺทิวเส เสนาปติ วินิจฺเญสาลํ คนฺดวา นิสิตฺวา "กลหวิวาทยฺตุตฺตํ อญฺญิ"^{๑๒๐๐}
 วินิจฺฉิสฺสามิ"ติ อาห. วินิจฺเญมฺหามตฺโต^{๑๒๐๑} เตเนว กลหวิวาทเนน ตมญฺญิ"^{๑๒๐๒} ทสฺเสติ "เอวเมว
 สามิ"ติ. โส "สจฺจํ เสฏฐิ"ติ ปุจฺฉิ. "สจฺจํ สามิ"ติ. "สจฺจํ ปุริสา"ติ ปุจฺฉิ. โส ตเถว อว-
 จ "เอวเมว สามิ"ติ. "โก สุนฺชา จ เตสํปี สทฺธา"^{๑๒๐๓} คุมฺมสฺมี จิตฺกาเล ตยา ทิฏฺฐา สุตฺตา-
 ยะว,^{๑๒๐๔} วญฺจนวเสน 'น ทิฏฺฐา, น สุตฺตา'ติ^{๑๒๐๕} วเทสิ, ตสฺมา 'ทิฏฺฐา สุตฺตา'ติ วตฺตพฺพํ
 ภเวยฺย,^{๑๒๐๖} โภณฺโต มนุสฺสา กถมิทํ วจฺนนฺ"ติ ปุจฺฉิ.^{๑๒๐๗} เอกจฺเจ "สาธฺตุ"ติ สมฺปฏฺิจฺฉิ.
 เอกจฺเจ ตฺถนฺทิจฺจุตา นิสิตฺสู. ตัม สุตฺวา เสนาปติ "เตนหิ สจฺจเมว วตฺตพฺพํ โหติ, โภณฺโต
 ยสฺมา อยํ สุตฺวา เจว ทิสฺวา"^{๑๒๐๘} จ อมฺหากํ วญฺจติ,^{๑๒๐๙} ตสฺมา เอกํปี อหํ จตฺตฺคณ-
 มาณาเปสฺสามิ"ติ อาห.^{๑๒๑๐} โสปี "น ปราเชยฺยามี, เนว ชฺเหสฺสามิ"ติ อาห. "เตนหิ ราช-

^{๑๑๕๔} ล.,ท.ท. : กลหวิวาทํ

^{๑๑๕๕} ล. : "ตุมฺเหหิ" ปทํ นตฺถิ

^{๑๑๕๖} ล.,ท.ท. : อชุกเสนาปติมฺหามตฺตํ ปาปฺณิตพฺพนฺติ

^{๑๑๕๗} ร.ท. : "ตัม วนฺทิตฺวา" ปทํ นตฺถิ

^{๑๑๕๘} ล.,ท.ท. : อคฺติวิหฺตฺยา

^{๑๑๕๙} ล.,ท.ท. : วินิจฺเญยฺยํ เนว สจฺจํ ปุจฺฉามิ

^{๑๒๐๐} ร.ท.,ล.ฉ. : กลหวิวาทยฺตุตฺโต อตฺถิ, ล.,ท.ท. : กพฺพวิวาทํ ยฺตุตฺโต อตฺถิ

^{๑๒๐๑} ล.,ท.ท. : วินิจฺเญยฺยมหาสคฺคโต

^{๑๒๐๒} ล. : เตน เนว อชฺชกพฺพวาทเนน เทน, ท.ท. : อชฺชกณฺทํ วิวาทเนน

^{๑๒๐๓} ล.,ท.ท. : "สฺนฺชา จ เตสํปี สทฺธา" ปทํ นตฺถิ

^{๑๒๐๔} ท.ท. : ทิฏฺฐํ สุตฺตเมว, ล.ฉ. : ทิฏฺฐสฺุตฺตาเยว

^{๑๒๐๕} ล.,ท.ท. : น ทิฏฺฐํ, น สุตฺนฺติ

^{๑๒๐๖} ล. : ทิฏฺฐสฺุตฺตวตฺตพฺโพ โหตฺติ, ท.ท. : ทิฏฺฐสฺุตฺตวตฺตพฺโพ โหติ, ล.ฉ. : ภเวยฺยติ

^{๑๒๐๗} ล. : ปุจฺฉิ

^{๑๒๐๘} ท.ท. : สุตฺตเมว ทิฏฺฐเมว

^{๑๒๐๙} ล. : วตฺตพฺโพ, ล.ฉ. : วญฺจติ

^{๑๒๑๐} ท.ท. : "อาห" ปทํ นตฺถิ, ปจฺฉาปเทปิ เอวํ ทญฺจพฺพํ

ทณฺเฑน พนฺธาเปมฺ"ติ.^{๑๒๑๑} ตํ สุตฺวา จ ปน ปุริโส พาหา ปคฺคยฺห สีสฺเส จเปตฺวา โรทิตฺวา
 วินิจฺจนฺยสาลโต นิภฺขมิตฺวา จตฺตารอ ปณฺทิตฺเต ราชูปฏฺฐจฺานโต อาคจฺฉนฺเต ทิสฺวา ธนญฺชย-
 ปณฺทิตํ สญฺชานิตฺวา ตสฺส ปาหฺมุเล นิปตฺติตฺวา โรทิตฺวา เตเนว นียาเมน ตํ กเถตฺวา
 อาห "สํมิ ตุมฺหากํ จเปตฺวา สกฺลนฺนเร เอโก โกจิ อญฺโฆ มม ปตฺติจฺจา น โหติ, อयํ
 เสนาปติ, อตฺตโน หตฺถคตํ มกฺกฏฺหตฺถคตํ"^{๑๒๑๒} มณฺี วีย พุคฺคหตฺถคตํ วีย จ เอฟโปตฺก-
 ปิ,^{๑๒๑๓} เอวเมว ฐฏฺจํ นาเสติ"ติ.

ตํ สุตฺวา มหาสตุโต การุญฺยปฺตฺโต^{๑๒๑๔} จินฺตลฺล "อํยํ เสนาปติ มม เวรํ
 ภเวยฺย, กาปุริเสน"^{๑๒๑๕} นาม ปณฺทิตฺเตน น ปฏฺิสณฺจารอ^{๑๒๑๖} กาทพฺโพ, ยทิ เอตสฺส วจฺนํ น
 กริสฺสํมิ, มมํ ชีวิตกฺขยเณ"^{๑๒๑๗} นิคฺคณฺหสฺสติ, อปฺิจ กาปุริโส ฝรสนฺนา"^{๑๒๑๘} พุทฺธการก-
 ปุริสํ"^{๑๒๑๙} นาม อํรปํ ฝาลลติ, เตยฺว"^{๑๒๒๐} อตฺตโน ชีวิตมคฺเคนตฺวา พรหิตํ กรโณตฺติ, สป-
 ปุริสา นาม กทาจิ ธมฺมํ นาตฺติกฺกเมยฺยํ, โกจิ ธมฺเม จิตฺโต พรสฺมํ จุณฺณวิจุณฺณเป สรริ
 กรโณตฺเต"^{๑๒๒๑} มรณสฺส เณว ภายตฺติ"ติ จินฺตตฺวา []"^{๑๒๒๒} "โก อุกฺโก มยํ วินิจฺจนํ คมิสฺสํ,
 เอถ, ตฺยหํ ปตฺติจฺจามฺหิ"ติ วตฺวา"^{๑๒๒๓} ตํ วินิจฺจนฺยจฺานมาเนตฺวา ปาปฺณิตฺวา เอกมฺนตํ นิสฺสิทิ.
 เต ตโย ปณฺทิตา "อํยํ เสนาปตฺตินา กลหฺญาโต, ตสฺสมิเมตสฺส โทสํโรปเณน ปสฺสิสฺสามา"ติ"^{๑๒๒๔}

^{๑๒๑๑} ล. : พนฺธาเปสํ"ติ

^{๑๒๑๒} ร.ท. : มณฺิราชหตฺถคตํ ,ร.ม. : มกฺกฏฺหตฺถคตํ ,ล. : นครํ มกฺกฏฺหตฺถคตฺเตน ,ท.ท. : นครํ หตฺถ-
 คตฺเตน มกฺกฏฺสฺส หตฺถคตฺเตน ,ล.ฉ. : มกฺกฏฺหตฺถคตํ

^{๑๒๑๓} ล. : พุคฺคหตฺถคตฺเตน เอฟโป วีย ,ล. : พุคฺคหตฺถคตฺเตน วีย เอลโปฏฺโก วีย

^{๑๒๑๔} ร.ม.,ท.ท. : การุญฺยปฺตฺโต ,ล. : การุญฺยจิตฺโต

^{๑๒๑๕} ล.,ท.ท. : กาปุริโส

^{๑๒๑๖} ล.,ท.ท. : ปตฺติสณฺจารอ ,ล.ฉ. : ปฏฺิสณฺจารอ

^{๑๒๑๗} ท.ท. : ชีวิตกฺขยํ

^{๑๒๑๘} ล.,ท.ท.,ล.ฉ. : "กาปุริโส ฝรสนฺนา" ปทํ นตฺติ

^{๑๒๑๙} ล.,ท.ท. : พุทฺธการกปุริโส ,ล.ฉ. : พุทฺธการกปุริสา

^{๑๒๒๐} ร.ท.,ล.,ท.ท.,ล.ฉ. : "อํรปํ ฝาลลติ, เตยฺว" อิมานิ ปทานิ นตฺติ

^{๑๒๒๑} ล.,ท.ท. : "พรสฺมํ จุณฺณวิจุณฺณเป สรริ กรโณตฺเต" อิมานิ ปทานิ นตฺติ

^{๑๒๒๒} ล. : เอวเมว ,ท.ท. : เอวมาห

^{๑๒๒๓} ล.,ท.ท. : "วตฺวา" ปทํ นตฺติ , "โส" ปทํปน ทฏฺจพฺพํ

^{๑๒๒๔} ล. : ปสฺสิสฺสามํติ ,ล.ฉ. : โทสํโรปเณน ปสฺสิสฺสามาติ

เตน สทุธิ คจฺจนฺตา เอกมนฺตํ นิสํสีสุ. ตํ ทิสฺวา เสนาปติ "อเร"^{๑๒๒๕} อมฺโห ปณฺธิต ม
มโหสมกาสิ, ตวํ ตมิธานะยฺยสี"ติ อาห. โพธิสฺสโต ปน "ตาด เสนาปติ กถเมตสฺส กลห
-วิวาโท, มา กุฑฺโธสี"ติ อาห. โส ตสฺส ปญฺญาภาเวน ภยปฺปโต อาห "ปณฺธิต เอ
สตาเว เอตสฺส กลหวิวาทสฺส สพฺพตฺถํ ปกาเสตี"ติ.^{๑๒๒๖} "ตาด เสนาปติ ยถิ เอวํ ภเวยฺ
ย,ตุมหากํ ปุจฺจนฺเต เอวํ สมฺปชฺชตี"ติ. "กึ ปณฺธิตา"ติ. "เอตสฺมี ปรวาเท สติ 'น สฺสนา
มิ,น ปสฺสามิ,^{๑๒๒๗} น ชานามิ"ติ ปรีหารเณ สกฺวาโท ปุจฺฉิตพฺโพ"ติ.^{๑๒๒๘} "เตนหิ ปุจฺเจยฺยาถา"
ติ.

"โห อชฺปาละ สุนฺชน อชฺสฺส ทฺสิตฺถจฺานํ ตาว ติฏฺฐตฺ, กุโต ทูรํ กติปฺปมาณมอชํ มาเรนฺโต
สฺนฺโข ตยา 'น สฺสโต, น ทิฏฺฐโจ"ติ วุตฺโต"ติ"^{๑๒๒๙} ปุจฺฉิ. "สํมิ สจฺจิปฺปายมปฺปมาณนฺ"ติ.^{๑๒๓๐}
สฺนฺชปาโล อาห "ตสฺมิมนฺตเร อญฺโณ คุมฺโพ ปฏฺิจจณฺโน"^{๑๒๓๑} อตฺถิ"ติ. "สจฺจมชฺปาละกา"ติ.
"สจฺจํ สํมิ"ติ. "โห อชฺปาละ เตนหิ เอวํ สนฺเต อิมินา โส"^{๑๒๓๒} สฺสโต จ ทิฏฺฐโจ จา"ติ กเถตุํ

สกุโกสี"ติ. "สํมิ น สกุโกมิ"ติ. ตํ สุตฺวา ปณฺธิโต "กถ"^{๑๒๓๓} เสนาปติ อิมินา"^{๑๒๓๔} โส
สฺสโต จ ทิฏฺฐโจ จา"ติ ปรีปุจฺฉสิ, อปฺิจ สเจ โว 'ทิฏฺฐโจ"ติ วจฺนํ อตฺถิ, อิมินา อชฺปาละเกน
อชฺมุลํ ทาทพฺพํ, สฺนฺชปาเลน อชฺปาโล ฉนฺทวาทาเวสน"^{๑๒๓๕} พนฺธิตพฺโพ"ติ.

^{๑๒๒๕} ท.ท.,ล.ฉ. : "อเร" ปทํ นตฺถิ

^{๑๒๒๖} ล. : ปกาเสตฺสํสามิตี,ท.ท. : เตน เอตํ กถวิวาทํ ตสฺส สพฺพตฺถ ปกาเสหิตี

^{๑๒๒๗} ร.ม.,ล.,ท.ท.,ล.ฉ. : ทิฏฺฐจํมิ

^{๑๒๒๘} ล. : วาทํ ปุจฺฉิตพฺพนฺติ,ท.ท. : สกฺกวาทํ ปุจฺฉิตพฺพนฺติ

^{๑๒๒๙} ล.,ท.ท. : "สฺนฺชน อชฺสฺส ทฺสิตฺถจฺานํ ตาว ติฏฺฐตฺ, กุโต ทูรํ กติปฺปมาณมอชํ มาเรนฺเต
สฺนฺโข ตยา น สฺสโต, น ทิฏฺฐโจติ วุตฺโต"ติ" อิมานิ ปทานิ นตฺถิ,เอวํปน ทฏฺฐพฺพํ "คฺมุพคฺคฺนเณ ถิเตน กตมา
คฺมุพโต ทูรปฺมานเณ อชฺชมารีโต สฺนฺชเช ทิฏฺฐโจติ"

^{๑๒๓๐} ร.ม.,ท.ท. : สจฺจิปฺปายมปฺปมาณนฺติ,ล. : สจฺจิปฺปายมปฺปมาณนฺติ

^{๑๒๓๑} ล. : อญฺณคฺมุพํ ปติจฺจนฺนํ,ท.ท. : อญฺณํ คฺมุพํ ปติจฺจนฺนํ

^{๑๒๓๒} ล.,ท.ท. : "อิมินา โส" ปทํ นตฺถิ,"อญํ" ปทฺมฺปน ทฏฺฐพฺพํ,อปฺิจ อญฺณตฺถ เอวํ ทฏฺฐพฺพํ

^{๑๒๓๓} ท.ท. : "กถ" ปทํ นตฺถิ

^{๑๒๓๔} ท.ท. : อญํ

^{๑๒๓๕} ล.,ท.ท.,ล.ฉ. : "ทิฏฺฐโจติ วจฺนํ อตฺถิ, อิมินา อชฺปาละเกน อชฺมุลํ ทาทพฺพํ, สฺนฺชปาเลน

ตัม สุตฺวา มหาชนา อุลฺโลสฺสทฺเทเน สาสฺนํ ปวตฺตยีสฺส. ตัม สทฺทํ สุตฺวา ราชา
 "โก โกลาหลสฺสทฺโท"ติ^{๑๒๓๖} ปุจฺฉิ. ตทา อมจฺจา สทฺทํ ปวตฺตํ ญโย อาโรเจสฺส. ราชา
 ปณฺธิตญฺจ เสนาปติญฺจ ปกุโกสาเปตฺวา "เกเน วินิจฺฉเยนา"ติ ปุจฺฉิ. ตสฺมี ฌณฺชยปณฺธิเตน
 สทฺทตฺถาปี ญโย ปกาสิตฺเต ราชา "สจฺจเมว เสนาปติ"ติ ปุจฺฉิ. "เอวเมว มหาราชา"ติ.
 ตัม สุตฺวา ราชา "เตนหิ ฌณฺชย วินิจฺฉยกมฺเม จิตฺตํ"ติ อาห. "มเมว น รุจฺจติ เทวา"ติ.
 "เกเน วเทสิ ปณฺธิตา"ติ. "มหาราชา ยสฺมา เอเตสฺส วินิจฺฉเยยามิ, เต มิจฺฉาวาจา ทุณฺณชฺ-
 ฌาสยา, ยทา มํ วินิจฺฉเย ปติฏฺฐาเปถเมว,^{๑๒๓๗} ตทา เต มยํ สทฺทกาลเมว โทสาโรปนํ
 ปริเยสนฺติ, ตสฺมา มเมว น รุจฺจติ"ติ []^{๑๒๓๘} วตฺวา^{๑๒๓๙} ทสฺเสนโต อาห

"สาธุนํ สาธุนญฺเจว	อสาธุนมฺสาธุนา, ^{๑๒๔๐}
สจฺเจเน อลิกวาทีน-	มลิกานมฺลิกเห ^{๑๒๔๑} จ.[๖๙]
โลเพหิ โลพฺวาจัน	ทมิฬานํ ทมิฬเห ^{๑๒๔๒} จ,
โจรเมว ตุ โจรานํ ^{๑๒๔๓}	มิตฺตสฺสขํ สมากโม.[๗๐]
ยถา โหติ มหาราชา	นิจฺจํ สจฺจํ ภณามิห,
สทฺทเพ เต ภาสฺมาทาย	อลิกํ วจฺนํ ฐวํ.[๗๑]
มยฺหเมวมิเนสฺสญฺจ ^{๑๒๔๔}	เอวํ ทุกฺขํ จิตฺตํ ^{๑๒๔๕} ภเว,

อชปาโล ฉนฺทวาทาเสนา" อิมานิ ปทานิ นตฺถิ, เอวํปณฺ ทุณฺณชฺพํ "โทสสฺส วจฺนํ อยํ สุตฺวา จ ทิฏฺฐิ จาตติ
 วเทยฺย, ตัม วิสฺนุเทเน ปริจฺฉินฺนินฺตพฺโพ, กถํ เอวํ ตัม วจฺนํ อปุจฺฉินฺวาเสนา ปริจฺฉินฺนเทสฺสิ. ตัม สุตฺวา เสนาปติ
 กถํ ปริจฺฉินฺนเทสฺสิ ปุจฺฉิ. อยํ อชฺชปาโลโก อชฺชมุลํ ปาตพฺโพ, สุนฺทฺชปาโล อชฺชปาโล ฉนฺทวาทนฺวาเสนา พนฺธิ-
 ตพฺโพ"ติ วตฺวา", ท.ท. : วทติ

^{๑๒๓๖} ร.ท.,ท.ท. : "โกลาหลสฺสทฺโท"ติ ,ล. : "โกลาหลํ สทฺโท"ติ

^{๑๒๓๗} ล.,ท.ท. : ปติฏฺฐาเปถิ ,ล.ฉ. : ปติฏฺฐเปถ

^{๑๒๓๘} ล. : วทามิติ ,ท.ท. : วทามิ, เตเน วทามิติ

^{๑๒๓๙} ล.,ท.ท. : "วตฺวา" ปทํ นตฺถิ

^{๑๒๔๐} ล. : สาธุนา เจว อสาธุนญฺจ อสาธุนา,

^{๑๒๔๑} ล.,ท.ท. : สจฺจจฺเจหิ สจฺเจเน อลิกานํ อลิกเห จ ,ล.ฉ. : สจฺจวาทีนํ อลิกานํ อลิกเห

^{๑๒๔๒} ล. : โลเลหิ โลเลนาเทว ทมิฬานํ ทมิฬเห ,ท.ท. : โลเลหิ โลเลวาจันํ ทมิฬานํ ทมิฬเห

^{๑๒๔๓} ล.,ท.ท. : โจรานํ ว โจเรหิ

* อิมา คาถาโย คเวสิตฺวา น ทิสฺสนฺติ.

^{๑๒๔๔} ล.,ท.ท.,ล.ฉ. : มยฺหเมวเยว อิมสฺสญฺจ

วิทยา อาณา จ ราชัน^{๑๒๔๖} มจจันญจ อาวิลา.^{๑๒๔๗}[๗๒]
 ยทา ธมฺมิกราชาน^{๑๒๔๘} มจจาทิธมฺมิกา,
 ยทา ธมฺมิกามจจา วา ราชานติ^{๑๒๔๙} ธมฺมิกา.[๗๓]
 ตทา รชฺช วินาสาย คารยหตฺตญจ ชาตตฺตา,^{๑๒๕๐}
 เย เจ มจจันปุกฺขา^{๑๒๕๑} จ ปุตฺตา มิตฺตา จ ฌาตกา.[๗๔]
 อนาถา วา ธมฺมมฺหฺจจา วจัน เนว อานเย,^{๑๒๕๒}
 วจัน ยทิ อานเยย สรณฺโง จ วินสฺสตี"ติ.[๗๕]*

ราชานาปติสฺส ทฺพพิณฺจณฺยภาวสฺส จ ธมฺมิกภาวสฺส^{๑๒๕๓} จ ชานนฺวเสน
 ปณฺชิตสฺส ปทฺฐจวจัน สุตฺวา^{๑๒๕๔} ตฺถนฺทีกาเวน ปาวิสิ. ตํ สุตฺวา จ ปน เสนาปติ
 โกธาภิภูโต อาห "ธนฺตฺชย เอโก ตฺวํ อติวिय สุนฺทโร, อหเมว กาทพฺพํ ชานิสฺสามี"ติ.
 โพธิสฺสโต หสนฺโต เอวมาห

"นตฺตโหสิ^{๑๒๕๕} ชโน ชญญา ชญญา โหสิ ปรสฺส ตฺ,
 คฺยุหํ กุมฺโม ว องฺคานิ ปรภาวญจ ลกฺขเย.^{๑๒๕๖}[๗๖]
 อุปการํ หิ เตเนว^{๑๒๕๗} สตฺตฺนา สตฺตฺมฺทฺธเร,^{๑๒๕๘}

^{๑๒๔๕} ร.ม. : ทุกขจิตฺตํ

^{๑๒๔๖} ล.,ท.ท. : วิสฺสุ อานญจ ราชานํ

^{๑๒๔๗} ร.ท. : อวิสฺสุ ,ร.ม. : อาวิฬา ,ล.,ท.ท. : อาวิสฺสุ ,ล.ฉ. : อาวิสฺสเสสฺสุ

^{๑๒๔๘} ล.,ท.ท. : ธมฺมํ ราชานํ

^{๑๒๔๙} ล. : ธมฺมญจามจจัน ราชานญจ ,ท.ท. : ธมฺมญจามจจัน ราชานติ

^{๑๒๕๐} ร.ท. : ชาตโต ,ร.ม. : ชาตตฺตา ,ล.,ล.ฉ. : คารยฺหตฺตพฺพมาคโต ,ท.ท. : คารยฺหิตพฺพมาคโต

^{๑๒๕๑} ร.ม. : มจจันปุกฺขา ,ล. : มจจัน ปุกฺขา

^{๑๒๕๒} ร.ม. : อานเยย

^{๑๒๕๓} ร.ม. : ธมฺมิกภาวสฺส ,ล.,ท.ท. : ทฺวินฺจณฺยภาวญจ ธมฺมิกภาวญจ

^{๑๒๕๔} ท.ท. : อคฺคฺเหลสิ. ราชาน

^{๑๒๕๕} ร.ม. : อตฺตโหสิ

^{๑๒๕๖} ท.ท. : สกฺขเย

* อิมํ คาถาโย คเวสิตฺวา น ทิสฺสนฺติ.

^{๑๒๕๗} ร.ม. : เตน

^{๑๒๕๘} ล. : อตฺตนา สตฺตฺมฺทฺธราเล

บาทลคค์ กรฏเจณ กณฏเกเนว กณฏกนฺ"ติ.^{๑๒๕๕}[๗๗]*
 เอวญจ ปน วตฺวา สกฺกจฺจณเมว ปาปุณฺนิ สพฺเพปี เต สกฺกจฺจณเมว ปาปุณฺนิสฺสุ.
 อฏฺฐวีนิจฺฉยปณฺโห^{๑๒๖๐} นวโม นิฏฺฐิต.

๓.๑๑ เกฬิปปณฺโห ทสโม

เอวํ เตสํ ทสวสฺสเสสฺสุ อติฏฺกนฺเตสฺสุ^{๑๒๖๑} เอกาทสเม สํวจฺจนเร สมฺปตฺเต ปุณฺเนทิวสํ
 ปาฏิปทฺตปุณฺณมิตฺตติสฺสมเย^{๑๒๖๒} กตฺติกมาเส^{๑๒๖๓} จนฺทนายาย ฌุสฺสีเต อมจฺจคณฺเสนาปติปโรหิต-
 ปริวาริเต นิลินฺเน รญฺโณ^{๑๒๖๔} ตสฺมิมฺพกฺขนฺตเร จตฺตาริ ปณฺธิตา เอกมฺนตํ นิสฺสีทิสฺสุ. ราชฯ
 อมจฺจจํ พลวาทนํ เสนาปติอาทินํ มจฺจมนฺสเรสฺส สฺสุราปาณฺเห ปณฺธิตาหารเห โภชเนหิ จ
 โภเชตฺวา สยํปี ภูณฺชิ. โส สฺขนิลฺลินฺโน^{๑๒๖๕} มชฺฌิมยามนฺตเร จนฺทนายาย สฺขสมฺภุสฺสีโต
 ปณฺธิเต อามนฺเตตฺวา เอวมาห "โณโธ ปณฺธิตา อชฺช จนฺทนายาย สฺขสมฺภุสฺสีตกาเล เก
 นกัณฺโณ สฺขสมฺภุสฺสํ^{๑๒๖๖} โหติ"ติ. ตํ สุตฺวา มหาสฺตฺโต อญฺชลีสํ ปณฺนามेतฺวา เอวํ วเทสิ "มหา
 -ราช มจฺจคณฺเณ กัณฺโณ สฺขสมฺภุสฺสํ กัณฺโณ"ติ.^{๑๒๖๗} สฺสุนฺทราเลยฺยปณฺธิโต "ปญฺจกามาเมหิ กัณฺ
 โณ สฺขสมฺภุสฺสํ^{๑๒๖๘} เทวา"ติ. อภิชาตมณฺเณปณฺธิโต "ชนฺทายณฺลาเภน กัณฺโณ สฺขสมฺภุสฺสํ เทวา"
 ติ.อภยปณฺธิโต ปน "ชยฺยปราชยทสฺสเนน^{๑๒๖๙} กัณฺโณ สฺขสมฺภุสฺสํ เทวา"ติ.

ราชฯ "อภย ตวํปี^{๑๒๗๐} กสฺมา เอวํ วเทสิ"ติ ปุจฺฉ. "โตมเรน ยุตฺตสฺส จ^{๑๒๗๑}

^{๑๒๕๕} ร.ม. : กนฺ"ติ ,ท.ท. : กรตฺเถน กณฺฏเกเนว กณฺฏกนฺติ

^{๑๒๖๐} ล.,ท.ท. : วินิจฺฉยปณฺโห

^{๑๒๖๑} ล. : ทสเม วสฺสเสสฺส อติฏฺกนฺเต ,ท.ท. : ทสเม วสฺสเก อติฏฺกนฺเต

^{๑๒๖๒} ล.,ท.ท. : อเถกสฺมึ ปาติปทฺตปุณฺณมิตฺตติสฺสมเย

^{๑๒๖๓} ร.ม.,ท.ท.,ล.ฉ. : กตฺติกมาเส

^{๑๒๖๔} ล.,ท.ท. : จนฺทนายาย ฌุสฺสีเต อมจฺจคณฺเสนาปติปโรหิตปริวาริโต นิลินฺโน ราชฯ

^{๑๒๖๕} ล.,ท.ท. : ตสฺมึ สฺขนิลฺลินฺเน

^{๑๒๖๖} ล. : เกณจิ กิลนฺเตน สฺขสมฺภุสฺสํ ,ท.ท. : สฺขํ สมฺภุสฺสเนน เกณจิ กิลนฺเตน สฺขสมฺภุสฺสํ

^{๑๒๖๗} ร.ท. : มจฺจคณฺเณ กัณฺโณ สฺขสมฺภุสฺสํ กิลิตพฺพนฺติ ,ล.,ท.ท. : มจฺจคณฺเณ กัณฺโณ สฺขสมฺภุสฺสํ กิลิตพฺโพติ

^{๑๒๖๘} ล. : สฺขสมฺภุสฺสํ ,ท.ท. : ปญฺจกามาเมน กิลนฺเตน สฺขสมฺภุสฺสํ ,อ.ป.จ. : อญฺญตฺถาปี เอวํ ทฏฺฐพฺพ

^{๑๒๖๙} ท.ท. : เชยฺยปราชยเยน

^{๑๒๗๐} ล.,ท.ท.,ล.ฉ. : "ตวํปี" ปทํ นตฺถิ ,อ.ป.จ. : อญฺญตฺถาปี เอวํ ทฏฺฐพฺพ

สตุเถเนกสสุส ปิริสสสุส ยุตสสุส จ ตฺจณหตุเถเนกสสุส มลลยุตสสุส จ หตุถิมหิสอุสภ-
อชฏุกกุญญุตฐาทินญจ ชยปราชย์ ทสฺสเนน กิพฺนํ สฺขสมฺภูตํ เทวา"ติ.

ราชา "อิฏฺฐาธมฺมณ ตฺวปี กสฺมา วเทสี"ติ ปุจฺฉิ โส "กपालปาเตน วา ลกฺข-
ปาเตน วา ปาเสน วา ธุตเตน วา จตฺตฺรเคน วา ธนสฺส หายนลาเภน กิพฺนํ"^{๑๒๗๒} สฺข-
-
สมฺภูตํ เทวา"ติ.

ราชา "สุนฺทราเลยย ตฺวปี กสฺมา เอวํ วเทสี"ติ ปุจฺฉิ "โยพฺพนิตฺติรูปทสฺสเนน
วา []"^{๑๒๗๓} ฉวิสฺมณฺสเสน วา []"^{๑๒๗๔} ปญฺจกามาเท กิพฺนํ สฺขสมฺภูตํ เทวา"ติ.

ราชา "ธนญชย เอวเมเต วทฺนตา, กิณฺณํ วเทสี"ติ ปุจฺฉิ "เทว อยํ สุนฺทราเลยโย
ปญฺจกามสฺขมฺชานนฺวเสน เอว"^{๑๒๗๕} วทติ, อยํ อิฏฺฐาธมฺมโณ ธนสฺส"^{๑๒๗๖} หายนมฺชานนฺวเสน
เอวํ วทติ, อยํ อภโย ชยปราชยมฺชานนฺวเสน"^{๑๒๗๗} เอวํ วทติ, เย ปญฺจกามา เสวิตพฺพา
เต"^{๑๒๗๘} เสวติ, ยํ หายนํ ลหฺตพฺพํ, ตํ หายนํ ลภติ นาม,^{๑๒๗๙} ยํ ลหฺตํ หาดพฺพํ, ตํ ลหฺตํ
หายนํ นาม, ยํ ชยปราชย์,^{๑๒๘๐} ตํ ชยปราชย์"^{๑๒๘๑} นาม, เอวเมว ตํ สฺขสมฺภูตํ"^{๑๒๘๒} เทวา"ติ.

ราชา "กถํ ปญฺจกามา เสวิตพฺพา"ติ"^{๑๒๘๓} ปุจฺฉิ "มหาราช เตสฺส ปญฺจกามสฺสุ
รูปารมฺมณํ นาม ยํ พุทฺธปจฺเจกพุทฺธสํวทสมณานํ รูปํ ปสฺสิตพฺพํ, ยสฺมา ปิยจกฺขุนา ปสฺสิตฺวา

^{๑๒๗๑} ล. : ยุตฺตญจ ,ท.ท. : รณยุตฺตญจ ,อปีจ อญฺจตฺถาปี เอวํ ทฏฺฐพฺพํ

^{๑๒๗๒} ล.,ท.ท. : ธนํ หายลหฺตํ กิณฺณํ

^{๑๒๗๓} ร.ท. : สทฺธวเสน ตินฺนฆาเตน ,ล.,ท.ท.,ล.ฉ. : สุนฺทสฺสุตเตน วา คณฺธฆายเนน วา

^{๑๒๗๔} ร.ท.,ล.,ท.ท.,ล.ฉ. : เมถุนวเสน

^{๑๒๗๕} ล.,ท.ท. : "เอวํ" ปทํ นตฺถิ ,ปจฺฉาปทฺมปี เอวํ ทฏฺฐพฺพํ

^{๑๒๗๖} ล. : "ธนสฺส" ปทํ นตฺถิ ,ท.ท. : ลหฺตม

^{๑๒๗๗} ล. : ชยฺยปราชฺชยํ

^{๑๒๗๘} ล.,ท.ท. : ยํ ปญฺจกามํ เสวิตพฺพํ ตํ

^{๑๒๗๙} ล. : "ยํ หายนํ ลหฺตพฺพํ, ตํ หายนํ ลภติ นาม" อิมานิ ปทานิ นตฺถิ

^{๑๒๘๐} ล. : ชยปราชฺยิตพฺพํ

^{๑๒๘๑} ล. : ชยปราชฺยุนฺติ ,ล.ฉ. : ชยปราชฺยติ

^{๑๒๘๒} ล. : สฺขสมฺภูโต

^{๑๒๘๓} ล.,ท.ท. : ปญฺจกามํ เสวิตพฺพนฺติ

อิธ วา ปเร วา สุขเนตฺตํ สุขจิตฺตํ โหติ, ตสฺมา ตํ ปสฺสิตพฺพเมว,^{๑๒๘๔} อิตฺถิรูปํ ป
นยสฺมา ปิยจกฺขุณา ปสฺสิตฺวา ลินฺหจิตฺตมฺปฺปาเทตฺวา ลทฺธกามตฺตาย อลทฺธาย อิธ จ ปเร
^{๑๒๘๕}

จ ทุกฺขสมฺภูโต โหติ, ยถิ ลทฺธา ปริรทฺขปรีคฺคหฺวเสน อิธ จ ปเร จ ทุกฺขสมฺภูโต โหติ,
ตสฺมา ตํ น ปสฺสิตพฺพเมว, สทฺทธารมฺมณํ นาม มหาราช โย ธมฺมสากจฺจสทฺโท โย ธมฺม-
ภาสิตสทฺโท, โส^{๑๒๘๖} สฺกฺกิตพฺโพ,^{๑๒๘๗} ยสฺมา โสตฺวิญญาณนฺ ฌนฺเทน สฺกฺกิตฺวา อิธ วา ปเร
วา นิวาทสทฺเทน^{๑๒๘๘} วา สุขโสตํ สุขจิตฺตํ โหติ,^{๑๒๘๙} ตสฺมา โส สฺกฺกิตพฺโพเยว [],^{๑๒๙๐}
อิตฺถิสทฺทํ ปน, ยสฺมา สลฺลอปํ วา คายนํ วา หสฺนํ วา^{๑๒๙๑} สฺกฺกิตฺวา ลินฺหจิตฺตมฺปฺปาเทตฺวา
ลทฺธกามตฺตาย อลทฺธาย จ, ยถิ ลทฺธาย ปริรทฺขณตฺถาย จ อิธ วา ปเร วา ทุกฺข-
สมฺภูโต^{๑๒๙๒} โหติ, ตสฺมา โส น สฺกฺกิตพฺโพเยว, คนฺธธารมฺมณํ นาม, โย สฺกฺกนฺโธ จุมฺพิโต
ฆาณปฺปสาทปจฺยญฺเตน ตสฺส ฆายเนน ลีลคฺนฺโธ ปวตฺติตพฺโพ, โย ทฺกคฺนฺโธ จุมฺพิโต
ฆาณปฺปสาทปจฺยญฺเตน^{๑๒๙๓} ตสฺส ฆายเนน^{๑๒๙๔} อสฺสภกมฺมญฺจํ ปวตฺติตพฺพํ, ยสฺมาปี ลีล-
คฺนฺธวิทกฺกจิตฺเตน จ อสฺสภกมฺมญฺจํวิทกฺกจิตฺเตน จ อนิจฺเจน อิธ วา ปเร^{๑๒๙๕} วา สุข-

นาลํ สุขจิตฺตํ^{๑๒๙๖} โหติ,^{๑๒๙๗} ตสฺมา ตํ^{๑๒๙๘} จุมฺพิตพฺพเมว, อิตฺถิคฺนฺธํ^{๑๒๙๙} วิทกฺกจิตฺเตน,^{๑๓๐๐}

^{๑๒๘๔} ล.,ท.ท. : ปสฺสิตพฺโพ โหติ ,ปจฺฉาปทฺมปี เอวํ ทฺฐจพฺพํ

^{๑๒๘๕} ท.ท. : ปรสุส ,ปจฺฉาปทฺมปี เอวํ ทฺฐจพฺพํ

^{๑๒๘๖} ร.ท.,ร.ม.,ล.ณ. : "โส" ปทํ นตฺถิ

^{๑๒๘๗} ล.,ท.ท. : ยํ ธมฺมสากจฺจสทฺทํ ยํ ธมฺมภาสิตสทฺทํ, ตํ สฺกฺกิตพฺพํ

^{๑๒๘๘} ท.ท. : นิวาล์เกน ,ล.ณ. : นิราสฺงเกน

^{๑๒๘๙} ล.,ท.ท. : "โหติ" ปทํ นตฺถิ

^{๑๒๙๐} ล.,ท.ท. : โหติ

^{๑๒๙๑} ล.,ท.ท. : สลฺลอปน วา คายเนน วา หสฺเนน วา ,ล.ณ. : "หสฺนํ วา" ปทํ นตฺถิ

^{๑๒๙๒} ล.,ท.ท. : ทุกฺโข ,ปจฺฉาปทฺมปี เอวํ ทฺฐจพฺพํ

^{๑๒๙๓} ร.ท.,ร.ม. : ทฺกคฺนฺโธ จุมฺพิโต ฆาณปฺปสาทปจฺยญฺเตน ,ล.,ท.ท. : ยํ สฺกฺกนฺธํ จุมฺพิตํ ตํ ตํ
ฆาณปฺปสาเทน ลีลคฺนฺธํ ปวตฺติตพฺพํ, ยํ ทฺกคฺนฺธํ จุมฺพิตํ ตํ ตํ ฆาณปฺปสาเทน

^{๑๒๙๔} ล.,ท.ท. : "ตสฺส ฆายเนน" ปทํ นตฺถิ

^{๑๒๙๕} ล. : ปรสุส ,ปจฺฉาปทฺมปี เอวํ ทฺฐจพฺพํ

ยสุมา จุมพิตคนเนน วา คนธปวายนเนน วา ฆายเนน^{๑๓๐๑} ลหุธกามตาย อลหุธาย, ยทิ ลหุธาทโต^{๑๓๐๒} ปฏฺจาย อธิ วา ปเร วา ทุกขสมฺภูโต^{๑๓๐๓} โหติ, ตสฺมา โส^{๑๓๐๔} น เสวิตพุโพเยว [],^{๑๓๐๕} รสารมฺมณํ นาม ยํ ยํ โอทนาทิสโต วิเสสภูตํ^{๑๓๐๖} ธมฺมรสํ ปจฺจเวกฺขติ, ตํ ตํ ชิวหาวิญญานปจฺจยสมฺภูเตน มโนวิญญเณน^{๑๓๐๗} ปวตฺตติ, มโนทฺวาเรณ คณฺหาติ, ธมฺมรสมฺมตํ สงฺฆาตํ^{๑๓๐๘} ตํ เสวิตพุพฺพํ, ยสุมา อิตฺติยา วจนรสนฺนํ^{๑๓๐๙} อาหารรสนฺนํ ชิวหารสนฺนํ ปิวดิ, ภูยฺชติ, []^{๑๓๑๐} ฉนฺเนน มธุโร โหติ, ปิโย จ ตสฺส^{๑๓๑๑} ลหุธกามตาย อลหุธาย วา ลหุธาทโต ปฏฺจาย วา ลหุธวิโยคตาย วา อธิ วา ปเร^{๑๓๑๒} วา ทุกขสมฺภูโต โหติ, ตสฺมา น เสวิตพุโพเยว, โผฏฺฐพฺพารมฺมณํ นามเยว โลกธมฺเมเนน ฌสฺสลิโต^{๑๓๑๓} น กมฺปติ, ตํ ตํ โลกธมฺม- ฌสฺสนํ รกฺขิตพฺพํ,^{๑๓๑๔} เสยฺยถิํ ?

๑๒๕๖ ล.,ท.ท. : อนิจฺเจเน สฺขนาสํ สฺขจิตฺตํ

๑๒๕๗ ท.ท. : "โหติ" ปทํ นตฺถิ

๑๒๕๘ ท.ท. : "ตํ" ปทํ นตฺถิ

๑๒๕๙ ท.ท. : จุมพิตพุโพ โหติ, อิตฺติยา คนธํ ปน

๑๓๐๐ ล. : "ยสุมาปี สิลคนธวิตฺถกจิตฺเตเนน จ อสุกกมฺมฏฺฐานวิตฺถกจิตฺเตเนน จ อนิจฺเจเน อธิวา ปเร วา สฺขนาสํ สฺขจิตฺตํ โหติ, ตสฺมา ตํ จุมพิตพฺพเมว, อิตฺติคนธํ วิตฺถกจิตฺเตเนน" อิมานิ ปทานิ นตฺถิ ,ท.ท., ล.ณ. : "วิตฺถกจิตฺเตเนน" ปทํ นตฺถิ

๑๓๐๑ ท.ท. : จุมพิตเตน วา คนธปวายนเนน วา ฆาเนน

๑๓๐๒ ท.ท. : ลหุธาทโต

๑๓๐๓ ท.ท. : ทุกฺโข ,ปจฺฉาปทฺมปี เอวํ ทฏฺฐพฺพํ

๑๓๐๔ ท.ท. : "โส" ปทํ นตฺถิ ,ปจฺฉาปทฺมปี เอวํ ทฏฺฐพฺพํ

๑๓๐๕ ท.ท. : โหติ ,ปจฺฉาปทฺมปี เอวํ ทฏฺฐพฺพํ

๑๓๐๖ ล.,ท.ท. : "โอทนาทิสโต วิเสสภูตํ" ปทํ นตฺถิ

๑๓๐๗ ล.,ท.ท. : ชิวหาวิญญเณน

๑๓๐๘ ท.ท. : อุกคณฺหาติ, ธมฺมรสนฺนํสงฺฆาตํ ,ล.ณ. : มโนทฺวาเร คณฺหาติ, ธมฺมรสํ อมตฺสํชาตา

๑๓๐๙ ท.ท.,ล.ณ. : "วจนรสนฺนํ" ปทํ นตฺถิ

๑๓๑๐ ล.,ท.ท. : รัชชติ

๑๓๑๑ ล.,ท.ท. : "จ ตสฺส" ปทํ นตฺถิ , "โหติ" ปทฺมปน ทฏฺฐพฺพํ

๑๓๑๒ ท.ท. : ปรสฺส ,ปจฺฉาปทฺมปี เอวํ ทฏฺฐพฺพํ

๑๓๑๓ ล.,ท.ท. : ยํ ยํ โลกธมฺมํ ฌสฺสลิตํ

๑๓๑๔ ล.,ท.ท. : "รกฺขิตพฺพํ" ปทํ นตฺถิ

'ลาโห อลาโห จ ยโส อยโส จ

นินทา ปัสสา จ สุขํ จ ทุกฺข^{๑๓๑๕}

เอเต อนิจฺจา มนุเชสุ ธมฺมา^{๑๓๑๖}

หาโส จ โสโก จ^{๑๓๑๗} ราชเสฏฺฐา"ติ."^{๑๓๑๘}[๗๘]

ยสฺมา อิตฺติยา ฉวิสฺสสมฺมัญจ เมถุนสฺสวณฺสมฺมัญจ ฉนฺเทน วิมฺหยาโน โหติ,
ลหฺตคามตาย อลหฺตาย วา ลหฺตโต ปฏฺจาย วา อิทฺ จ ปเร จ ทุกฺขสฺมฺภูโต โหติ, ตสฺมา
โส น เสวิตพุโฬเยว, เอวญฺจ สพฺพา กามา เสวิตพฺพา"ติ."^{๑๓๑๙}

ราชา "กถํ หายนํ"^{๑๓๒๐} ลหฺตํ หายิตพฺพนํ"ติ"^{๑๓๒๑} ปุจฺฉิ. "มหาราช โย กมฺมผลสฺสทฺโท
ยํ สุวณฺณวตฺตถาทิกมตฺตโน"^{๑๓๒๒} สนฺตํ, ตํ กุสฺลธมฺเมสุ ทานาทิเกสุ อานิสฺสํทายเกสุ ปตฺเถติ,^{๑๓๒๓}
โส สุขํ โหติ, เอวเมว สหฺตาย หายิตพฺพํ"^{๑๓๒๔} โหติ, เตเนว ผลเน ทิฏฺฐธมฺเม วา สมฺ
-ปฺราเย วา มหาสมฺปตฺตํ อณฺภวติ, นิราสํ กมฺเมน"^{๑๓๒๕} ลหฺตํ ตํ สุขํ อณฺภวมาโ
น

โหติ, เอวเมว หายนํ"^{๑๓๒๖} ลภิตพฺพํ"^{๑๓๒๗} โหติ, ยสฺมา อหฺตกมฺเมน กุญฺจิตฺเตน"^{๑๓๒๘} ลหฺตา^{๑๓๒๙}
โทสจิตฺเตน โมหจิตฺเตน หายโน สห กิพฺพนฺเตหิ กลหฺวิวาโท โหติ, มหฺพโย จ"^{๑๓๓๐} อีเธว

^{๑๓๑๕} ร.ท.,ร.ม. : ปัสสา สุขํ ทุกฺขญฺจาทิ ,ล.,ท.ท. : จ สุขญฺจ ทุกฺขํ

^{๑๓๑๖} ขุ.ชา. (บาลี) ๒๗/๑๑๔/๑๑๐.

^{๑๓๑๗} ล. : หโส จติ กิโส จติ ราชเสฏฺฐ,ท.ท. : หาโสปี กิโส จติ

^{๑๓๑๘} ร.ม. : "อิตฺ" สหฺโต นตฺถิ ,ล.ฉ. : ราชเสฏฺฐโจติ

^{๑๓๑๙} ล.,ท.ท. : ปญฺจกามํ เสวิตพฺพนํ มหิปปติ

^{๑๓๒๐} ท.ท.,ล.ฉ. : "หายนํ" ปทํ นตฺถิ ,ปจฺฉาปทมฺปี เอวํ ทฏฺฐพฺพํ

^{๑๓๒๑} ร.ท.,ล. : ลหฺตา หายิตพฺพนํ ,ร.ม. : อหฺตํ หายิตพฺพนํ ,ท.ท. : ลหฺตํ หายิตพฺพนํ

^{๑๓๒๒} ท.ท. : สุวณฺณวตฺตถาทิกมตฺตโน อตฺตโน

^{๑๓๒๓} ร.ท.,ล.ฉ. : ทานาทิเกหิ อานิสฺสํทายเกหิ ปุเชติ, ล. : จขุเชติ ,ท.ท. : อานิสฺสํเสสุ จขุเชติ

^{๑๓๒๔} ร.ม. : สหฺตา หายิตพฺพํ ,ล.,ท.ท. : หายิตพฺโ ,ปจฺฉาปทมฺปี เอวํ ทฏฺฐพฺพํ

^{๑๓๒๕} ล.ฉ. : นิราสํคกมฺเมน

^{๑๓๒๖} ล.ฉ. : "หายนํ" ปทํ นตฺถิ

^{๑๓๒๗} ล.,ท.ท. : ลภิตพฺโ

^{๑๓๒๘} ร.ม.,ท.ท. : กุญฺจิตฺเตน

^{๑๓๒๙} ท.ท. : ลหฺโต

^{๑๓๓๐} ท.ท. : "จ" สหฺโต นตฺถิ , "โหติ" ปทมฺปน ทฏฺฐพฺพํ

ทุกโข โหติ, ปเรสุ จตุสุ อปาเยสุ ทุกโข โหติ,^{๑๓๓๑} ตสุมา อกุเชน ลหุ^{๑๓๓๒}
 หายิตพพ^{๑๓๓๓} โหติ, เอวเมว ลหุ^{๑๓๓๔} หายิตพพ^{๑๓๓๕}ติ [].

ราชา "กถิ ชยปราชยิตพพ^{๑๓๓๕}ติ" ^{๑๓๓๖}ปุจฉิ "มหาราช เวเรียนัน สกพลทมเนน
 ปราชิตพพ, เต ปราชยิตพพา โหนติ, เตส^{๑๓๓๖} โจรานิ นิคฺคเหน ปาปจิตตมาริเณ
 นปราชยิตพพ, ^{๑๓๓๗}เต ชยิตพพา โหนติ"ติ.^{๑๓๓๘} ตํ สุตฺวา อุกฺกุเสนาปติ "สจฺจเมว โจรา
 นชยิตพพ^{๑๓๓๙}ติ อาห.^{๑๓๔๐} โพธิสฺสโต "อโย โจรมชานนวเสน เอว วทตี"ติ อติมหาสทฺเทน หส
 -มานโน เอวมาห. []^{๑๓๔๑}เสนาปติ "กิ นาม วทสี"ติ ปุจฉิ.

ตํ สุตฺวา ปณฺทิตो รมฺโห นิเวทสิ^{๑๓๔๒} "ติรจฺฉานคโต^{๑๓๔๓} วา มนุสฺสโต
 วา อมนุสฺสโต วา ราชาโต วา สกสฺสรีโร วา ฅยานิ อูปนฺนนานิ ปญฺจ เวรสิชฺชาตานิ, กถิ ?
 อหิพฺพคฺชชคฺคกฺกุชฺรสุทฺถมหิสฺสทฺถิลิงควราหุทฺถคราสภอชฺครสฺสทฺธิอนุณานาภิโสณสิงฺคาลติรจฺฉ

^{๑๓๓๑} ร.ม. : "ปเรสุ จตุสุ อปาเยสุ ทุกโข โหติ" ปทํ นตฺถิ

^{๑๓๓๒} ท.ท. : น

^{๑๓๓๓} ท.ท. : หายิตพพ

^{๑๓๓๔} ล. : มหิปตฺติ, ท.ท. : ลหุทฺทหายิตพพ^{๑๓๓๕}ติ มหิปติ

^{๑๓๓๕} ร.ท. : ชยปราชยิตพพ^{๑๓๓๖}ติ, ร.ม. : มหิปติราชา "กถิ ชยํ ปราชยิตพพ^{๑๓๓๗}ติ

^{๑๓๓๖} ล.ฉ. : "ราชา กถิ ชยปราชยิตพพ^{๑๓๓๗}ติ ปุจฉิ" อิมานิ ปทานิ นตฺถิ

^{๑๓๓๗} ล. : ปราชยิต, โส ปราชยิตพพ^{๑๓๓๘}ติ โหติ, โส, ท.ท. : ปราชยิต, โส ปราชยิตพพ^{๑๓๓๙}ติ โหติ, โย

^{๑๓๓๘} ร.ม. : ปาปจิตตมานเนน ปชยิตพพ, ล. : ชยิต, ท.ท. : ชยิต

^{๑๓๓๙} ล., ท.ท. : โส ชยิตพพ^{๑๓๔๐}ติ โหติ

^{๑๓๔๐} ท.ท. : ชยิตพพ^{๑๓๔๑}ติ วทตี

^{๑๓๔๑} ร.ท., ล.ฉ. : มหาสทฺเทน หสติ. เสนาปติ โกธากฺกุโต อาห ตาต เวเรียนัน สกพลทมเนน
 ปราชยิตพพ^{๑๓๔๒}ติ วทสี, กิณฺณุ ชานาสีติ. โพธิสฺสโต อโย เวรํ อชานนวเสน วทตีติ อติมหาสทฺเทน หสติ. ล.,
 ท.ท. : เสนาปติ โกธากฺกุโต อโย ตาต เวเรียนัน สกพลทมเนน ปราชยิตพพ^{๑๓๔๓}ติ วทสี, กิ นุ ชานาสีติ. โพธิ-
 สโต อโย เวรํ อชานนวเสน วทตีติ อติมหาสทฺเทน หสฺสมานโน เอวมาห.

^{๑๓๔๒} ท.ท. : "เสนาปติ กิ นาม วทสีติ ปุจฉิตํ สุตฺวา ปณฺทิตो รมฺโห นิเวทสิ" ปทานิ นตฺถิ

^{๑๓๔๓} ล. : มหาราช ติรจฺฉานคโต, ท.ท. : ติรจฺฉานคโต

—สีหาทโย^{๑๓๔๔} สพุเพ ตีรจณานา นาม ปรี ปีเพนเต ว เวรวเสน, เอวํ ตีรจณาคตโต
 ภยานิ อุปปन्नานิ เอกเวรสชาตานิ,^{๑๓๔๕} อถ โข โจรมิตตวาทิสาลโหิตปุตตทารมาดาปีตุ-
 ภาตูกคินิอาทโย สพุเพ มนุสฺสา โลกภยโธสาปี เวรวเสน, เอวํ มนุสฺสโต ภยานิ อุปปन्नานิ
 ทุติยเวรสชาตานิ, อถ ยกุขยกุขินีนวปติเปตปีสาจากทโยปี เวรวเสน, เอวมนุสฺสโต ภยานิ
 อุปปन्नานิ ตติยเวรสชาตานิ, อถ ราชทณฺฑน วา ราชวิรูปุเปน วา ราชปพฺพาชิตน วา
 ราชฆาตเนน วาปี เวรวเสน, เอวํ ราชโต ภยานิ อุปปन्नานิ จตุตถเวรสชาตานิ, อถ จกุ-
 โรโค โสตรโค ฆานโรโค ชิวหาโรโค กายโรโค สีสโรโค มุขโรโค กณฺณโรโค ทนฺต-
 โรโค กาโส สาส ปีสาส อุโหโร กุจฺจโรโค กุญฺจ คณฺโฑ กิลาส โสโส อุป-
 มาโร^{๑๓๔๖} สพุเพ โรคา สตุเต ปีเพนเต ว^{๑๓๔๗} เวรวเสน,^{๑๓๔๘} เอวํ สกลสรีโรติ ภยานิ
 อุปริโต ภยานิ อุปปन्नานิ ปญฺจมเวรสชาตา ยทิ^{๑๓๔๙} อวิจิมหานิเรยฺสุ^{๑๓๕๐} ทุกขมนุสฺสวามานา
 สหนฺตา^{๑๓๕๑} เอวํ ปญฺจเวรานิ อุปปन्नานิ สหตพฺพานิ โหนฺติ,^{๑๓๕๒} ยสฺมา ญาณวิตกฺกเกน

๑๓๕๓

กายพเลน นิคฺคหิตโต^{๑๓๕๔} ทาสฺภูโต วีย, ตสฺมา 'เตสํ เวรียานํ สกลพลทมนเนน ปราชยิตพฺพนฺ'ติ
 วทามิ, อปีจ มหาราช โจรา นาม กามจฺจนฺทพฺยาปาทณฺิณมิทฺฐทฺฐจฺจกุกฺกุจฺจวิจิจฺจนาทโยปี

๑๓๕๕

^{๑๓๔๔} ร.ม.: อชฺพยุคฺขชคฺคกฺกุณฺนขรสุกฺกรมหิสฺสทฺถถิลิงฺควลาหุรฺคฺคฺรสภอชฺครสฺตปทฺธิอนุนาภิโสณฺสิงฺคาล
 —ตีรจณสีหาทโย ,ล.,ท.ท. : อชฺพยุคฺขชคฺคกฺกุณฺนขรสุกฺกรมหิสฺสทฺถถิลิงฺคพลาหุรฺคฺคฺรสภอชฺครสฺตปทฺธิอนุนาภิโสณฺสิงฺคาลตีรจณสีหาทโย

^{๑๓๔๕} ท.ท. : เอกเวรสชาตา ,ปจฺฉาปทฺมปี เอวํ ทญฺฐพฺพ

^{๑๓๔๖} ท.ท. : อุปมาโร

^{๑๓๔๗} ท.ท. : "สตุเต ปีเพนเต ว" ปทํ นตฺถิ

^{๑๓๔๘} ท.ท. : นิเวเวเสน ,ล.ณ. : เวรวเสน

^{๑๓๔๙} ท.ท.,ล.ณ. : ยถา

^{๑๓๕๐} ร.ม. : อวิจิมหานิเรยฺสุ ,ล. : ยถา อวิจิมหานิเรยฺสุ

^{๑๓๕๑} ล. : ทุกฺขํ อนุสฺสหนฺโต ,ท.ท. : ทุกฺขวามานํ สหนฺโต

^{๑๓๕๒} ล.,ท.ท. : ปญฺจเวรสุ อุปปन्नํ สหตพฺโพ โหติ

^{๑๓๕๓} ร.ท. : วิญฺญาณวิตกฺกเกน พฺยาปาทญฺจ เวรสมฺภูตา นานาวิตกฺกเกน ,ล.,ท.ท. : ปกาเรน
 พฺยาปาทิตพฺโพ เวรวเสนนํ วิตกฺกเกน

^{๑๓๕๔} ท.ท. : กายพเลนนิคฺคหนฺโต

^{๑๓๕๕} ร.ม. : กามจฺจนฺทพฺยาปาทณฺิณมิทฺฐทฺฐจฺจกุกฺกุจฺจวิจิจฺจนาทโยปี

ปญจโจรา นาม โหนฺติ, กสฺมา จ ปน วทามิ ? อิมานิ ปญจวิธจิตตานิ สุตตาวรณน
 []^{๑๓๕๖} จ 'โจรา'ติ วุจฺจนฺติ, ยถา พาลปุริโส อมิตตมทฺทนต์ถาย ปญจาวุสสนฺนหนฺโต,^{๑๓๕๗}
 ยถา อมิจฺจา สมฺปตฺตา,^{๑๓๕๘} ตทา เตน เต นิมทฺทฺทฺโต []^{๑๓๕๙} มาเรณฺโต, เอวเมว กลฺยาณ
 -ปุริโส ปญจโจรมทฺทนต์ถาย กลฺลิณปริกมฺมํ สขุเชนฺโต ภาเวณฺโต,^{๑๓๖๐} ยถา โจรา มิตฺตา
 อุปฺปนฺนา,^{๑๓๖๑} ตทา เตน เต นิมทฺทฺทฺโต ปลาเปณฺโต มาเรณฺโต, เตน วุตฺตํ

'กามฉนฺท'^{๑๓๖๒} สฺมาธิมฺหา^{๑๓๖๓} พฺยาปาทํ ปิตฺยาปี จ,
 ถีนมิทฺธํ วิตกฺเกน สฺุเชนฺทฺทฺจจฺกุกฺจํ^{๑๓๖๔}
 วิจิกิฉฺฉํ วิจาเรณ ภาเวติ^{๑๓๖๕} กุสฺลํ พหฺนฺติ.[๗๙]*

ยสฺมา มหาราช เต นิคฺคหนฺโต, ตสฺมา 'เตสํ ขยิตพฺพา'ติ วทามิ, เตน มาตุ-
 คามา วา อภฺยทฺทฺทฺวา วา^{๑๓๖๖} ยฺยทฺธกมฺมํ วา เนว เสเวตพฺพา'ติ วตฺวา เอวมาท

"อิติเสวากุขํ เสเวยฺย ยฺยทฺธํ เสเวยฺย โย นโร,
 โส ธนํ []^{๑๓๖๗} วินาสสิ อิทฺ เจว ปเรสุ จา"ติ.[๘๐]*

เอวเมว เสนาปติ เวรญฺจ โจรญฺจ เขยฺยา"ติ [].^{๑๓๖๘} ตํ สุตฺวา เสนาปติ
 โกธาทิฏฺฐโต []^{๑๓๖๙} ตฺถุหิ อโหสิ.^{๑๓๗๐} ตทา ราชา ตเมว "ธนญฺชย กถิ มํจฺจลสฺสขฺน"ติ

^{๑๓๕๖} ร.ท.,ล.ฉ. : สุตตาวรณน มุตตาวรณน จ ,ล.,ท.ท. : สุตตวรกมฺเมน ปพฺพชาวรกมฺเมน
 มคฺคาวรกมฺเมน

^{๑๓๕๗} ท.ท. : ปญจาวุสสนฺนหนฺโต ,ล.ฉ. : ปญจาวุสฺ สนฺนหนฺโต

^{๑๓๕๘} ล.,ท.ท. : อมิตฺเต สมฺปตฺเต ,ล.ฉ. : "สมฺปตฺตา" ปทํ นตฺถิ

^{๑๓๕๙} ล.,ล.ฉ. : ปลาเปณฺโต ,ท.ท. : ตํ มทฺทฺทฺโต ปลาเปณฺโต ,ปจฺจปาทมฺปิ เอวํ ทฏฺฐพฺพํ

* อิมานิ คาคาโย คเวสิตฺวา น ทิสฺสนฺติ.

^{๑๓๖๐} ร.ท. : "ภาเวณฺโต" ปทํ นตฺถิ

^{๑๓๖๑} ล. : โจรจิตฺเตสุ อุปฺปนฺเนสุ ,ท.ท. : โจรมิตฺเตสุ อุปฺปนฺเนสุ

^{๑๓๖๒} ร.ม. : กามฉนฺทํ

^{๑๓๖๓} ล.ฉ. : สฺมาธิมฺหิ

^{๑๓๖๔} ร.ท.,ร.ม. : "สฺุเชนฺทฺทฺจจฺกุกฺจํ" อยํ คาคา นตฺถิ.

^{๑๓๖๕} ร.ม. : ภาวติ

^{๑๓๖๖} ล.,ท.ท. : มาตุคามํ วา อภฺยทฺทฺทฺวา

^{๑๓๖๗} ล. : กายํ ,ท.ท. : ธนคฺคํ

^{๑๓๖๘} ล. : วตฺวา ,ท.ท. : วทติ

^{๑๓๖๙} ล.,ท.ท.,ล.ฉ. : นิสินฺโน

ปุจฉิ.^{๑๓๗๑} "มหาราช ตโป^{๑๓๗๒} 'มงฺคโล'ติ วุจฺจตี"ติ.

ตํ สุตฺวา ปโรหิต "สจฺจเมว ตโป มงฺคโล สุโข น^{๑๓๗๓} โหตี"ติ อาห. โพธิสตุโต "ตปฺมชานนฺวเสน วทตี"ติ มหาสทฺเทน หสตี.^{๑๓๗๔} ตํ สุตฺวา ปโรหิต โกธากิภูโต เอวมาห "ปณฺฑิต ตฺวํ เวทฺทสฺสํ เนว อุกฺคณฺห, เกน ตปํ ชานาสี"ติ. โส ตํ ปโรหิตํ "เตนหิ ตปํ วทฺชาหิ"ติ ปุจฉิ. "ตาด ปณฺฑิต อคฺคิหุตฺตํ มหายุญํ ยชิตํ 'ตโป'ติ วุจฺจตี"ติ. โส ตํ สุตฺวา พาทํ ปาณินา อปฺโฆฏฺเตว^{๑๓๗๕} มหาสทฺเทน หสนฺโต "อโห พฺราหฺมโณ นา มอจฺจนฺตเมว ตปํ น ชานาติ, ราชานํ วญฺจนวเสน วทตี"ติ อาห. ราช^{๑๓๗๖} "กถํ วทสี"ติปุจฉิ. "มหาราช ตโป นาม อภิขุฌาโทมนสฺสาทีนํปี ตปนฺโต อินฺทริยสํวร, ปุคฺคโลปี โกสชฺชสฺส ตปนฺโต จ 'อาตปปี'ติ วุจฺจติ, ยสฺส^{๑๓๗๗} จ อุตฺตานํ ปเร หตฺถวิกาเรน มุขวิ-
-การณ^{๑๓๗๘} เกฬี กโรติ, ทุมฺเชน อาฆาตํ พนฺธติ, เตน ตํ^{๑๓๗๙} จกฺขุ นาม 'สนฺเตน อยํ ม

ม เกฬี กโรตี"ติ วิตฺถเกน อาฆาโต พนฺธิตพฺโพ, ยสฺส^{๑๓๘๐} อุตฺตานํ ปโร^{๑๓๘๑} อุกฺโกสตี, ปรี-
ภาสตี, โส เตน สฺถนาติ 'อยํ มํ อุกฺโกสตี, ปรีภาสตี"ติ วิตฺถเกน อาฆาโต พนฺธิตพฺโพ,
ยสฺส ปโร อุตฺตานํ ปหฺรติ []^{๑๓๘๒} ฉินฺทติ, กาเยน ผุสฺสตี,^{๑๓๘๓} เตน 'อยํ มํ ปหฺรติ วิชฺฌติ
ฉินฺทติ ผุสฺสตี"ติ วิตฺถเกน อาฆาโต พนฺธิตพฺโพ, ตํ ตเมว มม กมฺเมน อุปฺปชฺชตี"ติ

^{๑๓๗๐} ล.,ท.ท. : "อโหสิ" ปทํ นตฺถิ

^{๑๓๗๑} ล. : วเทสิ ,ท.ท. : นิเวเทสิติ

^{๑๓๗๒} ล.,ท.ท. : ตโปโป ,ปจฺฉาปทฺมปี เอวํ ทฏฺฐพฺพํ

^{๑๓๗๓} ล.,ท.ท. : "น" ปทํ นตฺถิ

^{๑๓๗๔} ร.ม. : หสฺมาโน ,ล. : หสฺมาโน วตฺวา ,ท.ท. : หสฺมาโน วทติ

^{๑๓๗๕} ล.,ท.ท. : อปฺโฆเตสิ

^{๑๓๗๖} ล. : "ราชา" ปทํ นตฺถิ

^{๑๓๗๗} ล.,ท.ท. : โย ,อญฺญตฺถาปี เอวํ ทฏฺฐพฺพํ

^{๑๓๗๘} ล. : "มุขวิกาเรน" ปทํ นตฺถิ

^{๑๓๗๙} ล.,ท.ท. : "เตน ตํ" ปทํ นตฺถิ

^{๑๓๘๐} ล.,ท.ท. : อาฆาตํ พนฺธิตพฺพํ, โย ,อญฺญตฺถาปี เอวํ ทฏฺฐพฺพํ

^{๑๓๘๑} ล.,ท.ท. : ปเรน ,อญฺญตฺถาปี เอวํ ทฏฺฐพฺพํ

^{๑๓๘๒} ล. : วิชฺชติ ,ท.ท. : วิชฺชติ ,ล.ฉ. : วิชฺฌติ

^{๑๓๘๓} ล. : ผุสฺสสิ

ปญญามูเลน^{๑๓๘๔} วิชาเรน วุปลเมติ, เตน เตน สฺขํ จิตตสมภูตํ มงฺคลนฺ"ติ วตฺวา^{๑๓๘๕}

[]^{๑๓๘๖} คากมาห

"ตปฺสา ทหนฺติ^{๑๓๘๗} ปทฺฏจจิตฺตํ^{๑๓๘๘}

ตปฺสา ทหนฺติ อาฆาตพฺพนํ,

ตปฺสา ทหนฺติ ปทฺฏจจวํ

เตเนว อิเธว สฺขี ปรตฺถ จา"ติ.[๘๑]*

"โก รุกฺขมฺลสาขมฺคคฺคิตลมธฺสปปิขีเรหิ^{๑๓๘๙} อคฺคินา ฌาปีเตน มงฺคลสมฺภูโต"ติ
อตุโณ,^{๑๓๙๐} ตสฺมา พฺราหฺมณสฺส อวิชาโน อตฺตานมฺว ทํสฺติ, ยถา ปุริสสฺส ปาเทสุ ปฏี-
มุกฺกุปาหนา อตฺตโนยว ปาทํ ทํสฺติ"ติ^{๑๓๙๑} วตฺวา เกฬี กโรนฺโต อาห

"ยถาปี กิตฺตา ปุริสสฺสปาหนา

สุขสฺส อตฺถาย ทุกฺขมฺทพฺพเห,

หมฺมาภิตตฺตา ตลสา ปปีฬิตา^{๑๓๙๒}

ตสฺสเว ปาเท ปุริสสฺส ขาเทเร"ติ.[๘๒]^{๑๓๙๓}

"มหาราช 'เอวมชฺช มงฺคลกิฬา กิฬิตพฺพาเยว สฺขสมฺภูตา"ติ วทามิ"ติ วุตฺเต,^{๑๓๙๔}
ตํ สุตฺวา ปโรหิตो โกธวเสน ตฺณฺหิฏฺโต นิสฺสิ.^{๑๓๙๕} ตํ สุตฺวา ราชา สาธุการิ ทตฺวา
เอวมาห "ตาท ธนญฺชย อิทานิ รตฺติกาเล^{๑๓๙๖} เสว ปุชฺชํ กริสฺสามิ"ติ^{๑๓๙๗} วตฺวา อญฺจายาสนา

^{๑๓๘๔} ล.,ท.ท. : "อุปปชชิตฺติ ปญญามูเลน" ปทํ นตฺถิ

^{๑๓๘๕} ล.,ท.ท. : "วตฺวา" ปทํ นตฺถิ, อญฺญตฺถาปี เอวํ ทฏฺฐพฺพํ

^{๑๓๘๖} ร.ท.,ล.ณ. : นํ เทเสนฺโต

^{๑๓๘๗} ล.,ล.ณ. : ชหนฺติ, ท.ท. : ตปฺปสา ชหนฺติ, อญฺญตฺถาปี เอวํ ทฏฺฐพฺพํ

^{๑๓๘๘} ร.ท. : "ตปฺสา ทหนฺติ ปทฺฏจจิตฺต" อิมา คากา นตฺถิ

* อิมา คากา คเวสิตฺวา น ทิสฺสติ.

^{๑๓๘๙} ท.ท. : รุกฺขมฺลสขมฺคคฺคิตลมธฺสปปิขีเร, ล.ณ. : รุกฺขปณฺณสากมฺคคฺคิตลมธฺสปปิขีเร

^{๑๓๙๐} ล. : อวจํ, ท.ท.,ล.ณ. : อวจ

^{๑๓๙๑} ร.ม. : ทํสฺติ, ล.,ท.ท. : ปจฺจณฺหนปติ มคฺคปฺริโส อตฺตานมฺว ปาทํ ทํสฺติ

^{๑๓๙๒} ร.ม.,ล.ณ. : ตลสา จ ปีฬิตา, ล.,ท.ท. : พลสา จ ปีฬิตา

^{๑๓๙๓} ชุ.ชา.(บาลี) ๒๗/๑๖๑/๑๐๘, ชุ.ชา.อ.(บาลี) ๓/๑๖๑/๒๒๔.

^{๑๓๙๔} ร.ท.,ล.ณ. : "วุตฺเต" ปทํ นตฺถิ

^{๑๓๙๕} ล.,ท.ท. : "มหาราช เอวมชฺช มงฺคลกิฬา กิฬิตพฺพาเยว สฺขสมฺภูตาติ วทามิ วุตฺเต, ตํ

ปาสาทเมว ปาวีสิ. เตปี สพเพ สกฏจानเมว อคมัสสุ.

เกฬิปปญโ ^{๑๓๕๘} ทสโม นิฏฐิต.

๓.๑๒ ปโรหิตปญโ เอกาทสโม

อถ ราชา มหาสยเน สยิตวา จินฺตลสิ "อัย ชนญชโย อติวีย สฺวโร, ตโย ปญฺหิตเต เสนาปติปโรหิตญจ เนว ภายติ, เกฬิ กโรนฺโต หาสเนโต สลฺลปติ, เตเน นิสฺสาย [] ^{๑๓๕๕} มานถุทฺธโร ^{๑๔๐๐} อติวีย วาจสฺมรฺมฺโร ^{๑๔๐๑} ธมฺมกถิกโก โหติ"ติ. ปุนทิวเส ราชา มหารเห อาสเน ^{๑๔๐๒} นิสฺสนฺโน เสนนฺจปรีวฺโต ตโย ปญฺหิตเต ทิสฺวา โน ^{๑๔๐๓} โพธิสฺสตุตฺ [] ^{๑๔๐๔} เสนาปติ- ปโรหิตํ ปุจฺฉิ "โณนฺโต กิณฺนุ ชนญชยปญฺหิตํ ปสฺสส, โณนฺโต อัย ชนญชยปญฺหิตโต อติวีย วาจสฺมรฺมฺโร ธมฺมกถิกโก โหติ"ติ. ^{๑๔๐๕} เสนาปติ "เทว อัยมติวีย มานถุทฺธโร [] ^{๑๔๐๖} มธฺรฺปี นิสฺสตุตฺ วทติ"ติ ^{๑๔๐๗} อาห. ปโรหิต "มหาราช อัยมติมธฺรฺกถิกโกปี เนว เวทฺทคฺสาสนญจ นิสฺสตุตฺธมฺมญจ ลิกฺขณฺโต อหํการวเสน ฌาณถุทฺธโร โหติ, ตสฺส ปุชฺชาสฺสการมาคเมถ, ตสฺส

สฺวโร ปโรหิตโกธวเสน ตฺถุทฺทฺธโร นิสฺสิติ" สพพปํ นตฺถิ.

^{๑๓๕๖} ร.ม. : ปภาเต, ล.,ท.ท. : รตฺตภาเต

^{๑๓๕๗} ร.ม.,ล.,ท.ท. : ปุชฺชิสฺสํมิตฺติ, ล.ฉ. : ปุชฺชิสฺสํมิตฺติ

^{๑๓๕๘} ล. : เกฬิปปญโ, ล.ฉ. : เกฬิปปญโ

^{๑๓๕๙} ร.ท.,ล.,ท.ท.,ล.ฉ. : อติวีย

^{๑๔๐๐} ล. : อติวีย มานถุทฺธโร

^{๑๔๐๑} ล. ท.ท. : ตสฺส วาจนญจ สฺมรฺมฺโร อติวีย วาจํ มธฺรฺ

^{๑๔๐๒} ร.ท.,ร.ม.,ล.,ท.ท.,ล.ฉ. : "มหารเห" ปํ นตฺถิ

^{๑๔๐๓} ล. : "โน" ปํ นตฺถิ

^{๑๔๐๔} ล. : ปุจฺฉิ

^{๑๔๐๕} ล.,ท.ท. : "โณนฺโต อัย ชนญชยปญฺหิตโต อติวีย วาจสฺมรฺมฺโร ธมฺมกถิกโก โหติ"ติ ปทานิ นตฺถิ

^{๑๔๐๖} ล.,ท.ท. : มานถุทฺธโร ฌนถุทฺธโร

^{๑๔๐๗} ร.ท.,ล.ฉ. : "วทติ" ปํ นตฺถิ, ล. : ภาวติ วทติ, ท.ท. : ภาวตฺติ วทลล

วิมลิสสุสามา"ติ^{๑๔๐๘} วทติ.^{๑๔๐๙} โพธิสตุโต นิภขมนกาเล "เอเต ชนา มม โทสาโรปนตุถาย
รหตุเถสสุส กิณฺณิ อวชฺเชนฺติ"ติ มณฺณมาโน ทิมกาเลน^{๑๔๑๐} ราชกุลํ สมฺปาปฺณิตฺวา จ ราชานํ
วณฺหิตฺวา เอกมณฺดํ นิสิติ.

ตํ ทิสฺวา ราชา ปฏิสณฺจารํ กโรนฺโต "ธณฺชย ตฺวณฺเณว อนุสฺสรามิ, เกน
อติกาเล อาคโตสฺ"ติ ปุจฺฉิ. "มหาราช หิโย สรสิ ตุมฺหากํ อูปฏฺฐหิสฺสามิ, อชฺช ปุพฺพณฺโหโต
ปฏฺฐาย ยาว มมาคมณํ นิพฺพโมกฺกมามี"ติ. "เตนฺหิ สลฺลเปถ, สฺสณามิ"ติ.^{๑๔๑๑} "เทว เกน

ปฺริทสนฺเตน^{๑๔๑๒} ปณฺทิตฺเตน^{๑๔๑๓} สลฺลเปยฺยามี"ติ. "สาธู ปณฺทิต เตนฺหิ ปโรหิตฺเตน^{๑๔๑๔} สทฺธิ
[]^{๑๔๑๕} สลฺลเปหิ"ติ. โส อาห "อาจริย ปุจฺฉตุ,^{๑๔๑๖} พฺยากริสฺสามิ"ติ. "กตมํ ชานาสี ปณฺทิตา"ติ."
เยน เยน ปุจฺฉสิ, ตสฺส ตสฺส สทฺพตฺถเมว สทฺพํ ชานามิ"ติ. "ปณฺทิต ทฺรโก เนว สทฺพํ
ชานาสี"ติ. "กถมาจริยา"ติ.^{๑๔๑๗} "กิณฺณู ภตฺตภตฺตํ ชานาสี"ติ. "อาม ชานามิ"ติ.^{๑๔๑๘} []^{๑๔๑๙}
"อโห อยํ หรทฺรโก อนตํ เนว ชานาตี"ติ.^{๑๔๒๐} "เตนฺหิ สฺสณาคู, ภาสิสฺสามิ,^{๑๔๒๑}

ปุพฺเพ ปฏฺฐเช^{๑๔๒๒} อายุตฺถิ ธนฺตฺถิ ทกฺขิณฺเนน จ,
ปุจฺฉิเมเนน จ ยสฺตฺถิ ภตฺตํ ภุญฺเชยฺยาภิมุโข"ติ.[๘๓]*

^{๑๔๐๘} ร.ม. : วิมลิสฺสามิตี

^{๑๔๐๙} ล.,ท.ท. : วเทสิ

^{๑๔๑๐} ท.ท.,ล.ณ. : ทิมฺจณฺายาย

^{๑๔๑๑} ร.ท. "เตนฺหิ สลฺลเปถ, สฺสณามิตี" ปทํ นตฺถิ,ร.ม. : สลเปถ, สฺสณามิตี

* อิมํ คาคา คเวสิตฺวา น ทิสฺสติ.

^{๑๔๑๒} ล. : เก ปฺริทเรสิ,ท.ท. : ปฺริทาเรสิ,ล.ณ. : ปฺริทาสี, เตน

^{๑๔๑๓} ร.ม.,ท.ท.,ล.ณ. : "ปณฺทิตฺเตน" ปทํ นตฺถิ,ท.ท. : "เกน" ปทฺมปณ ทฏฺฐพฺพํ

^{๑๔๑๔} ล. : "เตนฺหิ ปโรหิตฺเตน" ปทํ นตฺถิ,ท.ท. : "ปโรหิตฺเตน" ปทํ นตฺถิ

^{๑๔๑๕} ร.ม.: ปฺริทสนฺเตน สลฺลเปยฺยามีติ. สาธู ปณฺทิตฺเตน หิ สทฺธิ สลเปหิตี. ,ล.: สลฺลปํ สลฺลเปหิตี

^{๑๔๑๖} ล.ณ. : ปุจฺฉ

^{๑๔๑๗} ร.ท.,ล.,ท.ท. : "กถมาจริยา"ติ ปทํ นตฺถิ

^{๑๔๑๘} ท.ท.,ล.ณ. : "อาม ชานามิตี" ปทํ นตฺถิ

^{๑๔๑๙} ร.ท. : อาม อาจริยาติ,ล.,ท.ท.,ล.ณ. : กถมาจริยาติ

^{๑๔๒๐} ร.ท.,ล.,ท.ท. : ชานาสีติ

^{๑๔๒๑} ล.,ท.ท. : ภาสิสฺสามิตี

^{๑๔๒๒} ร.ท.,ล.,ท.ท.,ล.ณ. : ปุพฺเพ ภุญฺเช จ

"เกน โทเสน ฆตฺตํ ภูณฺช ภูตฺตรากฺโข"ติ^{๑๔๒๓} ปุจฺฉิ. "ปุริมสฺมี ปณฺทิต เอโก
ยโกโข ทีโฆ นาม, ตสฺมา เตน^{๑๔๒๔} ทีฆายุกโก, ทกฺขิเณ กาโล นาม, ตสฺมา เตน ฌนฺตฺติ,
ปจฺฉิเม สิริโย นาม, ตสฺมา เตน ยสฺตฺติ, อุตฺตรสฺมี วิรุฬฺหโก นาม ปฏฺวสฺติ, ตสฺมา เตน
นिरฺตฺติ, ฆตฺตํ ภูณฺชเยยฺยากฺโข โหติ"ติ.

ตํ สุตฺวา มหาสฺตฺโต ปาณิ อปฺโฆฏฺเตว หสนฺโต อาห "อาจฺริย ทีโฆ กิ ปุพฺเพ
ภูณฺชานสฺส กโรติ, เยน^{๑๔๒๕} โส ทีฆายุกโก โหติ"ติ. "โส ตสฺส วรทโท ปณฺทิตา"ติ. "สเจ
เย ตสฺส ปฏฺฐิจิ ทสฺเสตฺวา ฆตฺตํ ภูณฺชนฺติ, กิ เตสํ กโรติ"ติ. "โส ตสฺส ภูฏวเสน อภิ-

สปปนฺโต^{๑๔๒๖} นิคฺคหนฺโต^{๑๔๒๗} ปณฺทิตา"ติ. "อาจฺริย เตน ปจฺฉิมสฺมี สิริยํ ฆตฺตภูณฺชาภิ-
มุโข^{๑๔๒๘} ยสฺตฺติ, ตสฺสเว ปฏฺฐิจิ ทสฺเสตฺ, กิ เนว โส อภิสปปิโต ยสฺตฺติ โหติ"ติ.

ตํ สุตฺวา ปโรหิโต อปฺปฏฺฐิกานเณ ตฺถนฺที อโหสิ. โส ตํ "เกนา"ติ ปุจฺฉิ.
พฺรหฺมโณ อาห "เตนหิ เนว คากาพฺพยฺชนํ สฺถิตพฺพเมว ปณฺทิตา"ติ. "อาจฺริย คากา-
พฺพยฺชนํ สารกฺลฺยาณโณ โหติ, ตฺวเมว ตสฺส อตฺถํ น ชานาสิ, อญฺญํ ภณฺสี"ติ. "กถํ
ปณฺทิตา"ติ. "เตน มนสิกรฺโรหิ, ภาสิสฺสามิ, อาจฺริย ภูณฺชิสฺสทฺโท 'ภกฺขเณ จ ปาลเน จ หรเณ
จา'ติ ภูณฺชो มุขสฺสทฺโท ทฺวารญฺจ อฺปาโย, ปาติมุโข ทิสฺสเยว เวทิตพฺโพ,^{๑๔๒๙}

'มาตาปิตา ทิสฺสา ปุพฺพา อาจฺริยา ทกฺขิณา ทิสฺสา,

ฌาติวคฺคา จ ปจฺฉิมา ภริยา อุตฺตรา ทิสฺสา'ติ.[๘๔]*

กสฺมา มาตาปิตโร 'ปุพฺพาทิสฺสา'ติ วุจฺจนฺติ ?,^{๑๔๓๐} ปุพฺพกาลโต ปฏฺฐาย มาตา-
ปิตโร ปุพฺเพ ปุณฺณํ กตฺวา อิมินา 'มย'^{๑๔๓๑} ปฺตฺตํ ลภฺยยามา'ติ ปตฺถนมนฺกสฺ, ตสฺมา 'ปุพฺพ-

^{๑๔๒๓} ร.ม. : ภูณฺชติ อุตฺตรากฺโขติ

^{๑๔๒๔} ล. : ตสฺส ,ท.ท.,ล.ฉ. : "เตน" ปทํ นตฺติ

^{๑๔๒๕} ร.ม.,ล.,ท.ท.,ล.ฉ. : "เยน" ปทํ นตฺติ

* อิมา คากา คเวสิตฺวา น ทิสฺสติ.

^{๑๔๒๖} ล. : อภิสนฺโต

^{๑๔๒๗} ล. : "นิคฺคหนฺโต" ปทํ นตฺติ

^{๑๔๒๘} ร.ท.,ท.ท. : ฆตฺตํ ภูณฺชติ มุโข

^{๑๔๒๙} ล.,ท.ท. : ทิสฺสเมว เวทิตพฺโพติ

^{๑๔๓๐} ร.ม. : "วุจฺจนฺติ" ปทํ นตฺติ ,ล.,ท.ท.,ล.ฉ. : วตฺวา

^{๑๔๓๑} ร.ท.,ล.,ท.ท. : อิมินา นามเมว

ทิสฺสา'ติ วุจฺจนฺติ. ขายมานเ ปุพฺเพ ว รกฺขณฺติ, ปุพฺเพ ว อนฺุสฺสาณฺติ,^{๑๔๓๒} ปุพฺเพ ว อตฺเ
ถปิยเชนฺติ, ปุพฺเพ ว ยุตฺตายุตฺตํ ทสฺเสนฺติ, ปุพฺเพ ว วตฺถาลงฺการาทีนํ จ เทนฺติ, ตสฺม
า'ปุพฺพทิสฺสา'ติ วุจฺจนฺติ. มาตาปีตโร สพฺพกาลเมว ตาสํ ปุตฺตธิตฺตรานํ พหุปการา เตหิ ธิตฺร
-ปุตฺเตหิ आयวพฺพนนิกาตาย เคเห วา โอนาทีหิปี สอุปายกา ภรณฺติ,^{๑๔๓๓} โย ปุตฺโต เต
ลํ

มุขโต เตหิ วา ทินฺนํ โภชนํ^{๑๔๓๔} ภุญฺชิ, โส อุภยตฺถ โลเก आयวพฺพโก โหติ.

อาจริยา กสฺมา 'ทกฺขิณทิสฺสา'ติ วุจฺจนฺติ? ทกฺขิณเญยฺตาย อาจริยสฺส,อนฺเคววาลิโก
หิ อาจริยสฺส วเสน^{๑๔๓๕} อทกฺขิตํ กุสฺลากุสฺลํ ทกฺขเญย, อทกฺขิตํ อตฺถํ ทกฺขเญย, อทกฺขิ
ตฺลิลกฺขนฺธํ ทกฺขเญย, อทกฺขิตํ วิมุตฺติถาณํ ทกฺขเญย, อทกฺขิตํ นิพฺพานํ ทกฺขเญย,^{๑๔๓๖} ตสฺมา
'ทกฺขิณทิสฺสา'ติ วุจฺจนฺติ. อาจริโย ปน สพฺพกาลเมว อนฺเคววาลิเก อนฺุสฺสาสิตฺถกามตาย เจว
อตฺตโน^{๑๔๓๗} วิตฺถเกน สพฺพลิปฺปานํ ปาปฺปณฺตฺถกามตาย จ ตสฺมีเยว อุปายเ กุสฺโล ภวติ
[].^{๑๔๓๘}

มาตาปีตุนํ^{๑๔๓๙} ปจฺฉา วา ปุเร วา ชาตา^{๑๔๔๐} ภาตฺวิคฺคา อนุกมฺเปนฺติ, โปเสนฺติ,
[]^{๑๔๔๑} ตสฺมา "ปจฺฉิมทิสฺสา"ติ วุจฺจนฺติ. ภาตฺวิคฺคา ปน ยสฺสอิสฺสรตฺตํ คตา, ตสฺมี ตสฺมี

^{๑๔๓๒} ล. : โปเณนฺติ

^{๑๔๓๓} ล.,ท.ท. : "เตหิ ธิตฺรปุตฺเตหิ आयวพฺพนนิกาตาย เคเห วา โอนาทีหิปี สอุปายกา ภรณฺติ"
อิมานิ ปทานิ นตฺถิ, "เต วิตฺถกฺกนฺเต วสทิกามาตาย ตเมว โอนํ โอปายํ ภวติ" อิมานิ ปน ปทานิ ทฺวฏฺพพานิ

^{๑๔๓๔} ล.,ท.ท. : "มุขโต เตหิ วา ทินฺนํ โภชนํ" อิมานิ ปทานิ นตฺถิ, "มุขํ ปวตฺตโต ทิสฺโส"
เอวมฺปน ทฺวฏฺพพํ

^{๑๔๓๕} ล.,ท.ท. : "อนฺเคววาลิโก หิ อาจริยสฺส วเสน" อิมานิ ปทานิ นตฺถิ

^{๑๔๓๖} ร.ท.,ร.ม.,ล.ฉ. : อทกฺขิ กุสฺลํ ทกฺขเญย, อทกฺขิ อตฺถํ ทกฺขเญย, อทกฺขิ สิลกฺขนฺธํ ทกฺขเญย,
อทกฺขิ วิมุตฺติถาณํ ทกฺขเญย, อทกฺขิ นิพฺพานํ ทกฺขเญย, ล.,ท.ท. : ทกฺขิณเญย ตาย อาจริยานํ, อทกฺขิกุสฺลา-
กุสฺลํ ทกฺขเญย, อทกฺขิอตฺถํ ทกฺขติ, อทกฺขิสิลกฺขนฺธเ เทเสติ, อทกฺขีวิมุตฺติถาณํ เทเสติ, อทกฺขินิพฺพานํ ทกฺขติ,

^{๑๔๓๗} ล. : "-กามตาย เจว อตฺตโน" ปทํ นตฺถิ, ท.ท. : อนฺุสฺสาสิ. ตํ ตสฺส

^{๑๔๓๘} ล. : วุจฺจติ, ท.ท. : ตเมว อุปายํ ภวติ วุจฺจติ

^{๑๔๓๙} ล.,ท.ท. : มาตฺชนินฺดา

^{๑๔๔๐} ล.,ท.ท. : "วา ปุเร วา ชาตา" ปทํ นตฺถิ

^{๑๔๔๑} ล.,ท.ท. : รกฺขณฺติ

ชหิสุสามิ, พุทฺธสาสนมฺหิสุสามิติ, ตาต พุทฺธสาสนํ ปโรหิตมฺมํ เทเสหิ"ติ. โพธิสตุโต
ตสฺส ปโรหิตมฺมเมว เทเสสิ "ปโรหิตมฺโม^{๑๔๔๘} ปน ปญฺจวิเชหิ กิจฺเจหิ สมนฺนาคโต,^{๑๔๔๙}
เสยฺยถิํ ? , เอโก ปจฺม^{๑๔๕๐} สุตฺตภาชน^{๑๔๕๑} วิโสเธยฺย, ทุตฺติ^{๑๔๕๒} อมโตทเกน สุตฺตภาชน^{๑๔๕๓}
ปุเรตฺวา รณฺโณ นิพฺพุต^{๑๔๕๔} เทติ, ตตฺติยํ นิพฺพุตํ รณฺโณ กลี ฌาเปติ, จตุตฺถํ นิพฺพุตํ
रणฺโณ^{๑๔๕๕} ธมฺมมนุสฺสาเสติ, ปญฺจมํ นิพฺพุตํ รณฺโณ []^{๑๔๕๖} อนุสฺสาเสติ.

กถํ ? , ภาชนํ นาม กายสํชาตํ,^{๑๔๕๗} สพฺพกาลเมว ปญฺจสีลสมฺปนฺโน อฏฺฐมียํ วา
จาทุทฺทสิปฺนฺนรสิปฺปาทฺเต^{๑๔๕๘} อุโปสถสีลํ รกฺขติ, สพฺพกาลเมว สตฺตหิ โพชฺฆณฺเจหิ^{๑๔๕๙}
สมนฺนาคโต จ กายสํชาตสฺส ภาชนสฺส วิโสธนาภาเวน^{๑๔๖๐} เอวํ สุตฺตภาชนํ วิโสเธยฺย, ปจฺม.^{๑๔๖๑}
กตเม สตฺต^{๑๔๖๒} ? "สตีสมฺโพชฺฆณฺจโค ๆ เป ๆ"^{๑๔๖๓} อุเปกฺขาสมฺโพชฺฆณฺจโค จา"ติ.

อถ อมตธมฺมสํชาตมฺมโตทกํ^{๑๔๖๔} นาม เตน อมตธมฺเมน สุตฺตภาชนํ ปุเรตฺวา
रणฺโณ นิพฺพุตํ เทติ. เยปี จ อชฺชตฺตติกมคฺคสํชาตา^{๑๔๖๕} ธมฺมา^{๑๔๖๖} นิพฺพานมาวหา^{๑๔๖๗}

^{๑๔๔๘} ล. : ปโรหิต ฐมฺเม ,ท.ท.,ล.ณ. : ปโรหิต

^{๑๔๔๙} ร.ม. : สมนนาคโต

^{๑๔๕๐} ร.ท.,ล. : "ปจฺม" ปทํ นตฺถิ

^{๑๔๕๑} ล. : สุตฺตภาชน ,ท.ท. : เอโก สุตฺตภาชน ,อ.ป.จ. สพฺพตฺถ ทฎฺฐพฺพ

^{๑๔๕๒} ล.,ท.ท. : ทุตฺติยํ

^{๑๔๕๓} ร.ม.,ล.,ท.ท. : สุตฺตภาชนสฺส

^{๑๔๕๔} ร.ท.,ร.ม.,ล.,ท.ท.,ล.ณ. : สพฺพตฺถ "นิพฺพุตํ" ปทํ ทฎฺฐพฺพ

^{๑๔๕๕} ล.,ท.ท. : สพฺพตฺถ "ราชนํ" ปทํ ทฎฺฐพฺพ

^{๑๔๕๖} ล.,ท.ท.,ล.ณ. : อตฺถิ

^{๑๔๕๗} ล. : กายภาชนสํชาโต ,ท.ท. : กายภาชนํ สํชาโต

^{๑๔๕๘} ร.ม. : จาทุทฺทสิปฺนฺนรสิปฺปาทฺเต, ล. : จาทุทฺทสิปฺนฺนรสิปฺปาทฺเต ,ท.ท. : จาทุทฺทสิปฺนฺนรสิปฺปาทฺเต

^{๑๔๕๙} ล.,ท.ท. : สตฺตโพชฺฆณฺเจหิ

^{๑๔๖๐} ล.,ท.ท. : "จ กายสํชาตสฺส ภาชนสฺส วิโสธนาภาเวน" ปทํ นตฺถิ

^{๑๔๖๑} ล.,ท.ท. : ภาชนํ วิโสเธยฺยนฺติ, ปถโม.

^{๑๔๖๒} ล. : "สตฺต" ปทํ นตฺถิ, เอตฺถ ปน "จ" สทฺโท ทฎฺฐพฺพ

^{๑๔๖๓} ร.ม.,ล.,ท.ท.,ล.ณ. : ๆ ล ๆ

^{๑๔๖๔} ล. : อมตฺตํ ธมฺมสํชาตํ อมตฺตโตทกํ ,ล.ณ. : อมตธมฺมสํชาตํ อมตฺตโตทกํ

^{๑๔๖๕} ล.,ท.ท.,ล.ณ. : ยา อฏฺฐจฺจติกมคฺคสํชาตา

^{๑๔๖๖} ล.,ท.ท. : "ธมฺมา" ปทํ นตฺถิ

โหนติ,^{๑๔๖๘} เต อมตธมฺเม^{๑๔๖๙} นาม ปุพฺพณฺหสมเย นิจุจํ ญโณ เทเสติ.^{๑๔๗๐} กตเม
อฏฺฐ ?^{๑๔๗๑} "สมฺมาทิฏฺฐิ สมฺมาสงฺกปฺโป สมฺมาวาจา สมฺมากมฺมุนฺโต^{๑๔๗๒} สมฺมาอาชีโว สมฺมา
-วายาโม สมฺมาสติ สมฺมาสมาธิ"ติ.

เอวมมโตทเคน สุตฺตภาชนํ ปุเรตฺวา^{๑๔๗๓} ญโณ เทติ, ทฺติยํ.^{๑๔๗๔}

ญโณ กลิ นาม วิริยคฺคินา^{๑๔๗๕} ตสฺส ปาปปี^{๑๔๗๖} ฌาเปติ, สพฺพกาลเมว จตุ-
สมฺมปฺปธานวิริยํ^{๑๔๗๗} ญโณ เทเสสิ.^{๑๔๗๘} กตมานิ จตฺตาริ ?^{๑๔๗๙} อุปฺปนฺนํ ปาปกาณํ ธมฺมา
นํปหานาย^{๑๔๘๐} วายาโม, อนฺุปฺปนฺนํ ปาปกาณํ ธมฺมานมฺนุปาทาย วายาโม, อนฺุปฺปนฺนา
นํกุสลานํ ธมฺมานมฺนุปาทาย วายาโม, อุปฺปนฺนํ กุสลานํ ธมฺมานํ^{๑๔๘๑} ภิโย ภาว
ายวายาโม จ,^{๑๔๘๒} เอวํ ญโณ กลิ ฌาเปติ,^{๑๔๘๓} ตฺติยํ.

อถ ญโณ []^{๑๔๘๔} อนุสาสนํ นาม สายณฺหสมเย นิจุจเมว คาทํ วเทยฺย

๑๔๘๕

^{๑๔๖๗} ล. : นิพฺพานํ อวฺหาติ ,ท.ท. : นิพฺพานมาวฺหาติ ,ล.ฉ. : นิพฺพานมาวฺหนฺติ

^{๑๔๖๘} ล.,ท.ท. ,ล.ฉ. : "โหนติ" ปทํ นตฺถิ

^{๑๔๖๙} ล.,ท.ท. : สํ อมตฺตธมฺมา ,ล.ฉ. : อมตฺตธมฺมา

^{๑๔๗๐} ล. : เทติ

^{๑๔๗๑} ล.,ท.ท. : "กตเม อฏฺฐ ?" ปทํ นตฺถิ

^{๑๔๗๒} ร.ม. : "สมฺมากมฺมุนฺโต" ปทํ นตฺถิ

^{๑๔๗๓} ล.,ท.ท. : "ปุเรตฺวา" ปทํ นตฺถิ

^{๑๔๗๔} ร.ท.,ล.ฉ. : ยํ ,ร.ม. : ทฺติยํ ,ท.ท. : เทตฺติ, ทฺติยํ

^{๑๔๗๕} ล.,ท.ท. : "วิริยคฺคินา" ปทํ นตฺถิ

^{๑๔๗๖} ล. : ปาปจิตฺตํ

^{๑๔๗๗} ล. : จตฺตาริ สมฺปทานวิริยํ

^{๑๔๗๘} ท.ท. : เทเสสิ

^{๑๔๗๙} ร.ม. : กตมา จตฺตาริ? ,ล.,ท.ท. : "กตมานิ จตฺตาริ ?" ปทํ นตฺถิ

^{๑๔๘๐} ล. : ปทาย

^{๑๔๘๑} ล. : "ธมฺมานํ" ปทํ นตฺถิ

^{๑๔๘๒} ล.,ท.ท. : จาติ

^{๑๔๘๓} ล.,ท.ท. : กลิขุฌาเปตฺติ

^{๑๔๘๔} ล. : ธมฺมํ ,ล.ฉ. : ธมฺโม

^{๑๔๘๕} ล.,ท.ท. : คาทา อภาสิ

"อธมเม^{๑๔๘๖} เนว วิตตุถิ^{๑๔๘๗} โกธํ หาสํ นิวารเย,
 ตโต กิจจานิ กเรย^{๑๔๘๘} ราชกิจจาติกานิ จ.[๘๖]
 ธิติ ขนฺติ จ สจฺจญจ มโนวิริยสยโม,^{๑๔๘๙}
 อิมานิ ปญจ อตฺถานิ ราชานมฺพการกา,
 เต กตฺวา สุขีโต โหติ เทเวสุ มนุสฺเสสุ จ.[๘๗]
 ปิพฺเปติริมรียาทา^{๑๔๙๐} ภวนฺติ กิร สาคฺรา,
 ปริยาทาติกุม^{๑๔๙๑} สาธุ อิจฺฉนฺติ ปิพฺเปปี^{๑๔๙๒} น.[๘๘]
 []^{๑๔๙๓} ปุพฺเพ ปุพฺเพ กมฺเมเนจฺฉ- วิเสสํ รสฺวา ตโต,
 ตถา สฺเมตฺติโก ราชา วิปริโต ว พุชฺชน.[๘๙]
 สุกฺโขปี^{๑๔๙๔} จฺนฺทนตรู น ชหาติ คนฺธ,
 นาโค คโต รณมุเข น ชหาติ ลีฬ^{๑๔๙๕},
 ยนฺตาคต^{๑๔๙๖} มธฺรลํ น ชหาติ อฺจุจฺ,
 ทุกฺโขปี ปณฺทิตนโร น ชหาติ ธมฺม.[๙๐]
 ผรฺสนาปี^{๑๔๙๗} ภูลํ ปฺริตจฺฉิโต
 สฺวริเรว หิ^{๑๔๙๘} จฺนฺทนปาทโป,^{๑๔๙๙}

^{๑๔๘๖} ร.ท. ,ท.ท. ,ล.ฉ. : ปถเม ,ร.ม. : อธเม

^{๑๔๘๗} ร.ม. : วินิตฺตํ ,ท.ท. : นิตฺตํ ,ล.ฉ. : วิตฺตํ

^{๑๔๘๘} ล. : การเรย ,ล.ฉ. : การเรย

^{๑๔๘๙} ล.,ท.ท. : มโนวิริย สญฺญโม ,ล.ฉ. : มโนวิริยสญฺญโม

^{๑๔๙๐} ร.ม.,ท.ท. : ปพฺเปติมรียาทา

^{๑๔๙๑} ร.ม. : มรียาทาติกุม ,ล.,ท.ท. : ปริยาทาติกุม ,ล.ฉ. : ปริยาทาติกุม

^{๑๔๙๒} ร.ม.,ท.ท. : ปพฺเปปี ,ล. : มิตฺเตปี ,ล.ฉ. : ปพฺเปปี

^{๑๔๙๓} ร.ม. : วจฺนํ

^{๑๔๙๔} ร.ม. : สุกฺโขปี

^{๑๔๙๕} ล.,ท.ท.,ล.ฉ. : ลีฬ

^{๑๔๙๖} ร.ม. : ยนฺตาคโต

^{๑๔๙๗} ล. : ผรฺสนาปี

^{๑๔๙๘} ร.ม.,ล.,ท.ท.,ล.ฉ. : "หิ" สหฺโต นตฺถิ

^{๑๔๙๙} ร.ท. : จนฺทนปาท,

อสหาเสน ธมฺเมน
 ธมฺมสฺส คฺคุโต เมธาวิ
 โย จ ตฺลํ ว ปคฺคยห
 ปาปานิ ปริวชฺเชติ
 การุญญํ ปิยภาวญฺจ
 ชเนติ สกรฺภูจฺจสมิ
 ปริภุโต^{๑๕๑๖} มุทุ โหติ
 เอตํปี อุกฺกํ ญตฺวา
 ลกฺขี อวคฺคฺ^{๑๕๑๗} สํชาตา
 อิติ พาลสฺส สงฺกปโป

สเมน นยตี ปเร,
 'ธมฺมตฺถิโก'^{๑๕๑๒} ปวฺจจติ.[๙๔]
 วรมาทาย คจฺฉติ,
 โส มฺหิ เตน โส มฺหิ.[๙๕]
 เมตฺตจิตฺตญฺจ^{๑๕๑๓} ตายนํ,
 ชเนตฺตี ว^{๑๕๑๔} สกฺตรชฺ.^{๑๕๑๕}[๙๖]
 อติตฺถิโก จ เวรฺวา,^{๑๕๑๖}
 อนุมชฺฉํ สมาจเร.[๙๗]
 อลกฺขี หาริสฺสมุตตา,^{๑๕๑๗}
 คณฺเหยฺย กลิมตฺตโน.[๙๘]

อลกฺขี วามโตญฺญาโต^{๑๕๒๐}
 อิติ สนฺตสฺส สงฺกปโป
 นครํ ภูตลํ^{๑๕๒๑} นาม
 ตโต นครจกฺกญฺจ
 ปฺรํ สนฺตคฺคณํ^{๑๕๒๔} นาม

อวคฺคฺปี อกฺกนฺตโก,^{๑๕๒๑}
 คณฺเหยฺย กนฺตมตฺตโน.[๙๙]
 รกฺขิตพฺพมณากุลํ,^{๑๕๒๓}
 เมขลญฺจ ตโต ปฺรํ.[๑๐๐]
 รกฺขิตพฺพมณากุลํ,

^{๑๕๑๒} ร.ม. : ธมฺมจฺโจติ

^{๑๕๑๓} ล. : ปิยภาวญฺจ เมตฺตจิตฺตญฺจ

^{๑๕๑๔} ร.ท. : ชเนต จ ,ร.ม. : ชเนตฺตี ว ,ล.,ท.ท.,ล.ฉ. : ชเนตฺตี ว

^{๑๕๑๕} ล. : สกฺกตเช ,ท.ท. : สกฺตรเช

^{๑๕๑๖} ล. : ปริภุโต ,ล.ฉ. : ปริภุตฺโต

^{๑๕๑๗} ร.ท.,ร.ม. : อติตฺถิโกติเกเรโว ,ล.,ท.ท.,ล.ฉ. : อติตฺถิโกติเกเรโว

^{๑๕๑๘} ล. : อวคฺค ,ท.ท.,ล.ฉ. : ลกฺขี อวคฺค

^{๑๕๑๙} ร.ม. : หาริสฺสมุตตา

^{๑๕๒๐} ร.ท. : วโปโตญฺญาโต ,ร.ม.,ล.ฉ. : วามโต ญาโต

^{๑๕๒๑} ร.ท. : อกฺกนฺตโก

^{๑๕๒๒} ร.ม. : ภูตลํ

^{๑๕๒๓} ท.ท.,ล.ฉ. : รกฺขิตพฺพํ อนากุลํ ,อปีจ ปจฺฉาปทเมวํ ทญฺจพฺพํ

^{๑๕๒๔} ร.ม. : ปฺรํ อนฺตคฺคณํ ,ล. : ปฺรํ อนฺตคฺคณํ

ภูตลัม สมิติทชยาตา^{๑๕๒๕} นครกษี^{๑๕๒๖} วิกฤษณา.[๑๐๑]
 ฐิตกษตา อนุตคณา^{๑๕๒๗} นครสส จ สพพทา,^{๑๕๒๘}
 เมขลา สุริยธสส รกษิตญจ อปญจลัม.^{๑๕๒๙}[๑๐๒]

สุรมปี ปิตวา น กทาจิ มุฬุโ
 วณฺโณ พโล ฃาณพเลน ยุตโต,
 อมญฺญโต ปรีสาย มชฺเฃ
 สกโก วิเนตุํ สกลํ ปชานํ[๑๐๓]
 สหสฺสเนตฺโต ว สุธาสีโน ยถา
 อเปกขมาโน ตีทเว^{๑๕๓๐} สมนฺตโต,
 สกมฺหิ รกฺขเจ สกเล ชนาธิโป^{๑๕๓๑}
 สุขาวโห สิวาทยาอุโก^{๑๕๓๒} ตถา.[๑๐๔]
 โสปาณอคุคมฺหิ^{๑๕๓๓} ฉทวารกนฺตเก
 วิถิมฺหิ ปจฺฉา กริโน^{๑๕๓๔} น สณฺจิตฺ,
 อุตฺตรเสยฺยมนิสฺสมการิโน^{๑๕๓๕}
 วินฺนฺจโกโค ปน หานโกคิโน.[๑๐๕]
 ราชาสเน ฃลลวรวงฺคเสฏฺเฐ^{๑๕๓๖}

^{๑๕๒๕} ล. : สมิติทชยาตา

^{๑๕๒๖} ร.ม. : นครา รกษี

^{๑๕๒๗} ล. : ฐิตากษตา อนุตคณํ

^{๑๕๒๘} ร.ม. : สพพนา ,ล. : สทา ,ท.ท. : สพพทา

^{๑๕๒๙} ท.ท. : อปญจลา

^{๑๕๓๐} ร.ม. : ตีทิว

^{๑๕๓๑} ร.ม. : ชนาทิโป

^{๑๕๓๒} ล.,ท.ท. : สุขาวเท สิวาทยาอุโก

* อิมมา คาทาโย คเวสิตฺวา น ทิสฺสนฺติ.

^{๑๕๓๓} ร.ม.,ล. : โสปาณคุคมฺหิ

^{๑๕๓๔} ล. : ริโน ,ท.ท.,ล.ณ. : กริโน

^{๑๕๓๕} ล.,ล.ณ. : อุตฺตรเสยฺยํ อนิสฺมการิโน ,ท.ท. : อุตฺตรเสยฺยํ อนิสฺมการิโน

^{๑๕๓๖} ล.,ล.ณ. : ชาลวรวงฺคเสฏฺเฐ

มชฌมฺหิ ขนฺธ กริโน นิลินฺโน,
 วุตตตฺถเสวี^{๑๕๓๗} จ นิสฺมการี
 วุฑฺฒิสฺส^{๑๕๓๘} วิญญู น วิจฺรุตติ^{๑๕๓๙} ทฺวาเร.[๑๐๖]
 มา ราช สํวรํ ยาทิ^{๑๕๔๐} มคฺเค จ พหิ มา จเร,
 มา ยาทิ ปุเร อสฺสเ จฺจนาคะหิ^{๑๕๔๑} มา จเร.[๑๐๗]
 มา ยานะหิกรุญฺห^{๑๕๔๒} เนว กเร นิลินฺโน
 หตฺถิ^{๑๕๔๓} มา ธาวิ มา ติฏฺฐ กเรยฺย เทว,
 มา ปาเสหิ กเร พนฺธิ^{๑๕๔๔} มา ติฏฺฐ หยธาวินฺโน[๑๐๘]
 มา กิพฺพันํ วเน ยาทิ มา รุตฺเต รุตฺตักิพินฺโน^{๑๕๔๕}
 อุกฺคณฺหาตุ ปวตฺตตุ^{๑๕๔๖} มา ปมาเทหิ ขตฺติยา"ติ.[๑๐๙]*
 เอวํ รมฺโณ^{๑๕๔๗} อตฺถิ^{๑๕๔๘} อนฺุสํสนํ ปญฺจมํ. อุกฺคณฺหาตุ พฺราหฺมณ ปโรหิต-
 ธมฺมนฺ"ติ. "อุคฺคณฺหามิ ปณฺชิต ปโรหิตธมฺมนฺ"ติ^{๑๕๔๙} วตฺวา วุตฺตวิชฺขี^{๑๕๕๐} นนฺทิตฺวา^{๑๕๕๑} เตน
 ธมฺเมน ปฏฺิปปชฺชิ. ราชฯ "สาธฺ"ติ สาธฺการํ ทวฺวา ตสฺส เณฺอุสภคชฺหยรถกณฺณทาสีทาสฯ^{๑๕๕๒}

^{๑๕๓๗} ร.ม. : วุตตตตเสวี ,ท.ท. : วุตตตตเสวี

^{๑๕๓๘} ล. : อุฑฺฒิสฺส ,ท.ท. : วุฑฺฒิสฺส

^{๑๕๓๙} ร.ม.,ล. : วิจฺรุตติ

^{๑๕๔๐} ล.,ท.ท. : สํวรียาทิ

^{๑๕๔๑} ร.ม.,ล.,ท.ท. : จฺจนาคะหิ

^{๑๕๔๒} ร.ม. : มา ยาทิขรยา เทหิ, มา กรุญฺห ,ล.,ท.ท. : มา ยาทิ ขรยานะหิ มา กรุญฺห

^{๑๕๔๓} ร.ม.,ล.,ท.ท. : หตฺถิ

^{๑๕๔๔} ล. : "มา ปาเสหิ กเร พนฺธิ" ปทํ นตฺถิ

^{๑๕๔๕} ร.ม. : ม รุเก รุตฺกิพินฺโน ,ล.,ท.ท. : รุเต รุตฺกิลินฺโน

^{๑๕๔๖} ร.ท.,ร.ม.,ล. : ปวตฺติ ,ท.ท. : ปวตฺติตํ

* อีมา คาทาโย คเวสิตฺวา น ทิสฺสนฺติ.

^{๑๕๔๗} ล.,ท.ท. : ราชานํ

^{๑๕๔๘} ล.,ท.ท. : "อตฺถิ" ปทํ นตฺถิ

^{๑๕๔๙} ล. : "อุคฺคณฺหามิ ปณฺชิต ปโรหิตธมฺมนฺ"ติ ปทํ นตฺถิ

^{๑๕๕๐} ร.ท. : สุตฺตํ ,ล.,ท.ท. : สุตฺตวิชฺขี ,ล.ฉ. : สุตฺตวคฺคํ

^{๑๕๕๑} ร.ท.,ท.ท.,ล.ฉ. : ฉินฺทิตฺวา

^{๑๕๕๒} ล. : เณฺอุสภคชฺหี หยํ รถกณฺณ ทาสีทาสฯ

คามวรา จ^{๑๕๕๓} ธมฺมปุชา สขุเชตฺวา^{๑๕๕๔} เอวมาห

"หตฺถิสฺสหฺสฺสา อสฺสโคมฺหิสา^{๑๕๕๕}

รธา สกณฺญา สปฺสาธนาย,

ทาสีสฺสหฺสฺสา วรทาสฺสตา

ภณฺฑุกา สภตฺตคามํ โสฬส,^{๑๕๕๖}

ปญฺหสฺส เวยยากรณฺน ตุญฺโฆ^{๑๕๕๗}

ททามิ เต ธมฺมปุชาย^{๑๕๕๘} อีรา"ติ.[๑๑๐]*

ปฺโรหิตปญฺโห^{๑๕๕๙} เอกาทสฺโม นิฏฺฐิต.

๓.๑๓ ปฺโรหิตปญฺโห เอกาทสฺโม

เอวํ เตสํ เอกาทสฺส วสฺสเสสฺส อติฏฺกนฺตสฺส^{๑๕๖๐} ทฺวาทสฺเม วสฺสเส^{๑๕๖๑} สมฺปตฺเต
อเนกทิวสํ^{๑๕๖๒} ราชา มหาวิญฺญเญ นิสิไนโน^{๑๕๖๓} จตฺตาริ ปณฺธิตา สฬฺเพสฺสมพฺพนฺตริกา^{๑๕๖๔}
เอกมฺนตํ นิสิตฺสํ. อถ ราชา เตสํ วิญฺญายามจฺจํ^{๑๕๖๕} วิวทฺหานัน^{๑๕๖๖} วจนญฺจ ทฺพพจน-
สฺวจนวเสน^{๑๕๖๗} พหฺวจนํ สุตฺวา สํวิคฺคมานโส โหติ. อถ ปณฺธิเต อามนฺเตตฺวา ราชา

^{๑๕๕๓} ล.,ท.,ท.,ล.ณ. : "จ" สหฺโห นตฺถิ

^{๑๕๕๔} ล. : ธมฺมปุชาย สขุชิตฺวา ,ท.ท. : สขุชิตฺวา ,ล.ณ. : สขุชิตา

^{๑๕๕๕} ร.ม. : อสฺสโคมฺหิสา

^{๑๕๕๖} ล.,ท.ท. : สภตฺตคามํโสฬสํ

^{๑๕๕๗} ล.,ท.ท. : ตุญฺโฆ

^{๑๕๕๘} ร.ม. : ธมฺมปุชาย

^{๑๕๕๙} ร.ม. : ปฺโรหิตปญฺโห ,อณฺณตฺถาปี เอวํ ทญฺจพฺพํ

^{๑๕๖๐} ล.,ท.ท. : เอกาทสฺเม อติฏฺกนฺต

^{๑๕๖๑} ล.,ท.ท. : "วสฺสเส" ปทํ นตฺถิ

^{๑๕๖๒} ร.ท.,ล.ณ. : ปุเนกทิวสํ

^{๑๕๖๓} ร.ท.,ล.ณ. : นิสิติ

^{๑๕๖๔} ล.,ท.ท. : สฬฺเพสฺสํ อพฺพนฺตริการิ

^{๑๕๖๕} ร.ท.,ล.,ท.ท. : วิญฺญายามจฺจํ ,ร.ม. : วิญฺญายามจฺจํ

^{๑๕๖๖} ล. : "วิวทฺหานัน" ปทํ นตฺถิ ,ท.ท.,ล.ณ. : วจนญฺจ เตสํ วิวาทานํ

^{๑๕๖๗} ล. : ทฺวจนวเสน ,ท.ท. : ทฺวจนสฺวจนวเสน

เอตทโวจ "โกนุโต ปณฺธิตา ปรีหาโร นาม กสฺสจฺจ มนาเปตฺตํ ปรีตํ ปรีหาริตพฺพนฺ"ติ.^{๑๕๖๘}
 โพธิสฺสโต "เทว สฺสฺสโตสฺส สฺสเนตฺตสฺส มนาเปตฺตํ" ^{๑๕๖๙}ปรีหาริตพฺพนฺ"ติ ^{๑๕๗๐}อาห. ^{๑๕๗๑}สฺนุทรา-
 เลยฺโย "เทว สฺสฺสโตสฺส" ^{๑๕๗๒}มนาเปตฺตํ ปรีหาริตพฺพนฺ"ติ อาห. ^{๑๕๗๓}อฺภฺย "เทว สฺส-
 จิตฺตสฺส มนาเปตฺตํ ปรีหาริตพฺพนฺ"ติ อาห. อภฺย "เทว สฺสฺสโตสฺส มนาเปตฺตํ ปรีหาริต-
 พฺพนฺ"ติ อาห.

ตํ สฺตฺวา ราชฯ เอวมาห "อภฺย กสฺมา เอวํ วเทสฺ"ติ [].^{๑๕๗๔} "ภูมินฺทฺร สฺสฺกมฺโม
 นาม เสนาปตฺตฺสขาโต, เสนาปติ นาม สกฺลธฺรฺวเจ กมฺมธฺราโณ โหติ, ยํ ทฺวจฺจริตํ, ตํ นิคฺค-
 คหฺติเยว,^{๑๕๗๕} ยํ สฺสฺจริตํ, ตมฺมุคฺคณฺหฺติเยว, โย ตสฺส มนาเปนฺโต ปรีหาโร, โส เตน^{๑๕๗๖}
 สฺสาธฺวจฺเณน ปรีหาริตพฺโพ โหติ, ตสฺมา มนาเปนฺโต ปรีหาริตพฺพนฺ"ติ.^{๑๕๗๗}

ตํ สฺตฺวา ราชฯ "อฺภฺย กสฺมา ปเนตํ วเทสฺ"ติ ปุจฺฉิ. "ชนินฺทฺร สฺสฺจิตฺโต
 นาม ปรีหิตฺสขาโต, ปรีหิต นาม พฺราหฺมณฺวโส จตฺตฺส อิริยาปเถสฺ จ ปรีโกเคสฺ จ
 ปรีหาเรสฺ จ กิจฺเจสฺ สฺสาธฺจิตฺเตน สยฺโม"^{๑๕๗๘} โหติ, โส รมฺภโย อตฺถกฺกญฺจ ธมฺมกฺกญฺจ นิจฺจเมว
 อนุสาลิ, โย ตสฺส มนาเปนฺโต ปรีหาโร []^{๑๕๗๙} ภชฺชนฺโต จ มิตฺตสฺนถฺวโจ จ, โส ราชวฺเสสฺ
 ปมาเทน^{๑๕๘๐} วา ขลิตฺเตน วา อญฺญาเณน วา ราชทณฺฑเณน วา ภยปฺปตฺโต โหติ, ปรีหิตโต
 ปน อตฺถกฺกญฺจเมว เสน ตสฺส ภยภฺยํ กโรติ, ตสฺมา^{๑๕๘๑} มนาเปนฺโต ปรีหาริตพฺโพ"ติ.

^{๑๕๖๘} ล.: ปรีวตฺตพฺพนฺติ, ท.ท.: ปรีหาริตพฺพนฺติ, ล.ณ.: มนาโป ปรีหิตพฺโพติ, สพฺพตฺถ เอวํ ทฺวจฺจพฺพ

^{๑๕๖๙} ล. ท.ท.: มนาเปนฺติ, ล.ณ.: มนาโป

^{๑๕๗๐} ร.ท., ล.ณ.: สพฺพตฺถ "มนาโป ปรีหาริตพฺโพ"ติ วจฺนเมตฺถิ

^{๑๕๗๑} ล.: วตฺวา, ท.ท., ล.ณ.: "อาห" ปทํ นตฺถิ

^{๑๕๗๒} ล.: สฺสฺสโตสฺส

^{๑๕๗๓} ล., ล.ณ.: "อาห" ปทํ นตฺถิ, อปฺปิยาเมตฺถิ สพฺพตฺถ เวทิตพฺโพ

^{๑๕๗๔} ท.ท., ล.ณ.: ปุจฺฉิ

^{๑๕๗๕} ล., ท.ท.: นิคฺคหิตํ, อปฺปิ ตถา ทฺวจฺจพฺพ

^{๑๕๗๖} ล., ท.ท.: "เตน" ปทํ นตฺถิ

^{๑๕๗๗} ล.: มนาเปนฺโต ปรีหาริตพฺโพติ วตฺวา, ท.ท.: มนาเปนฺโต ปรีหาริตพฺโพติ อาห

^{๑๕๗๘} ร.ท., ล., ล.ณ.: สยฺมโม, ท.ท.: สยฺโม

^{๑๕๗๙} ล., ท.ท.: ตํ

^{๑๕๘๐} ล.: ราชวฺเสสฺ สฺสฺจิตฺตสฺสเมเนน

^{๑๕๘๑} ร.ม.: ภยภฺยํ กโร, ตสฺส, ท.ท.: ภยภฺยํ กโร, ตสฺมา สมนาเปนฺโต

ตํ สุตฺวา ราชา "สุนฺทราเลยุย กสฺมา ปเนตํ วเทสํ"ติ ปุจฺฉิ. "มหิปติ สฺวโปโส
นาม ตุมหาทีโส ราชสํชาโต, ราชา นาม กสิณชกมฺเมน^{๑๕๘๒} วา วินิจฺฉยกมฺเมน วา รมฺมจํ
วทุณฺณตถาย อุตฺตํโก โหติ, โย อยโส ยสฺสโต อลาโก ลากฺสโต นิธโน ธนีสฺสโร
กโต, กณฺโห กณฺเณ^{๑๕๘๓} ปทุมฺเจเน นิคฺคหิตो มุท มุทฺนา สาธุ สาธุนา ปคฺคหิตो,^{๑๕๘๔} โย

ตสฺส มนาเปนฺโต, โส สฺวจปฺริหโร^{๑๕๘๕} โหติ, ตสฺมา.^{๑๕๘๖} 'โส มนาเปนฺโต ปฺริหาริตพฺโพ'
ติวทามิ"ติ อาห.

ตํ สุตฺวา ราชา "ธณฺชย กสฺมา ปเนตํ วเทสํ"ติ ปุจฺฉิ. "ทวิปฺตินท^{๑๕๘๗} สฺวโสโต
สฺเนตโต นาม^{๑๕๘๘} พุทฺธปฺจเจกพุทฺธสาวกวิสปฺปรีสสํชาโต ว, พุทฺโธ จ ปฺจเจกพุทฺโธ จ สาวโก
จ^{๑๕๘๙} ทิพฺพจกฺขุทิพฺปโสตนฺนํ ยถารหํ^{๑๕๙๐} สพฺพสฺสโต สพฺพทฺวิจฺโห โหติ, []^{๑๕๙๑} เอเต หิ

'สฺเนตโต สฺวโสตา'ติ สํชาตา,^{๑๕๙๒} โย เตสํ มนาเปนฺโต ปฺริหโร,^{๑๕๙๓} โส มฺลาวาทา ผรุส-
—วจา ปัสฺสวาวา^{๑๕๙๔} สมฺมปฺลาวาจา ปหานวเสน ปฺริหารโ หติ, ธมฺมปฺริหารโ หติ, ตสฺม
า

^{๑๕๘๒} ล. : กสิณมฺเมน ,ท.ท. : พณฺณมฺเมน

^{๑๕๘๓} ล. : ทพฺพทพฺเพเน ปทุมฺเจ,ท.ท. : : ทพฺพํ ทพฺเพเน ปทุมฺเจ

^{๑๕๘๔} ร.ม. : นิคฺคโห มุทํ มุทฺนา สาธุ สาธุนา ปคฺคโห โหติ ,ล.,ท.ท. : นิคฺคโห มุทํ มุทฺสาธุ
สาธุนา ปคฺคหิตो,

^{๑๕๘๕} ล. : สฺวจปฺริหโร ,ท.ท. : ปฺริหาริตพฺโพ

^{๑๕๘๖} ร.ท. : ตสฺมา ตสฺส ,ล.,ท.ท. : ตสฺมาสฺส

^{๑๕๘๗} ล.,ท.ท. : ทิพฺพนินฺท

^{๑๕๘๘} ล.,ท.ท. : "นาม" ปทํ นตฺถิ

^{๑๕๘๙} ล. : พุทฺธปฺจเจกพุทฺธสาวกา ,ท.ท. : ปน

^{๑๕๙๐} ล.,ท.ท. : "ยถารหํ" ปทํ นตฺถิ

^{๑๕๙๑} ร.ท.,ล.ฉ. : กวี ปณฺณญาณพลวเสน ตถา โหติ สปฺปรีโส จ น ธมฺมสฺสวณฺนเสน ตถา โหติ,
ล.,ท.ท. : กวี ปณฺณญาณพลวเสน สพฺพสฺสโต สพฺพทฺวิจฺโห โหติ. สปฺปรีโส ปน ธมฺมสฺสวณฺนเสน สพฺพสฺสโต
สพฺพทฺวิจฺโห โหติ

^{๑๕๙๒} ล. : สฺเนตฺตา สฺวโสตสํชาตา ,ท.ท. : สํชาโต

^{๑๕๙๓} ล.,ท.ท. : ปฺริหารโ

^{๑๕๙๔} ล.,ท.ท. : มิจฺฉวาวา

'เตลั มนาเปโนโต ปรีหิตพุโพ'ติ วทามิ, อปีจ เสนาปติ นาม ราชอาณั รกษณตุถาย
 โทสจิตตพเลน สัพพตถ นิคคหกิจจํ กโรติ, ขนฺติ นาม น มนาโป โหติ, ปโรหิต นาม
 พุราหุณมานรกษณตุถาย โลภจิตฺเตน สัพเพสมสํ
 นาม น มนาโป โหติ, มหาราช ราชานาม มานรกษณตุถาย โมหจิตฺเตน^{๑๕๕๕} สัพเพลั
 อหํการปกาสนกิจจํ กโรติ, อปฺปิจโน^{๑๕๕๖} นาม น มนาโป โหติ, เสนาปติ นาม ปุพฺพกาเล
 อาณั รกษณตุถาย "อิทํ น ตุมฺเหหิ กาทพฺพํ, ยทิ กตํ, ตุมฺเห"^{๑๕๕๗} 'สํราณียกมฺเมน ตชฺชนีย-
 กมฺเมน ปพฺพาชนียกมฺเมนา'ติ^{๑๕๕๘} อิมะหิ น มุจฺจถา'ติ^{๑๕๕๙} การุญฺณวเสน ธมฺเมน รชฺช-
 นุสํเสติ^{๑๖๐๐} ปกาเสติ, เนว^{๑๖๐๑} ราชทณฺฑน อาโรปีเตน ปทฺฐจฺจิตฺเตน กโรติ, เสนาปติ อาณั
 รกษณตุถาย 'เพเนถ พนฺธเถ เณถ วิลุมฺเปถา'ติ^{๑๖๐๒} กุญฺจจิตฺเตน โทสํมาโรเปตุมฺณ^{๑๖๐๓}
 ภณฺติ, อญฺญํ กโรติ, อปีจ สุกมโม นาม น โหติ อยเมวา'ติ

"มธูริ นินฺผลั"^{๑๖๐๔} กิจจํ นนฺจมพฺพนฺตรํ ภเว,
 ตาทิสํ โนปเสเวยฺย^{๑๖๐๕} วิสฺมึสฺสํ คุพฺพิ^{๑๖๐๖} ยถา.[๑๑๑]

^{๑๕๕๕} ร.ท. : "สัพเพสมสํ
 ราช ราชานาม มานรกษณตุถาย โมหจิตฺเตน" อิมานิ ปทานิ นตฺถิ.

^{๑๕๕๖} ร.ม.,ล.,ท.ท. : อปฺปิจโน

^{๑๕๕๗} ล.,ท.ท. : "อิทํ น ตุมฺเหหิ กาทพฺพํ, ยทิ กตํ, ตุมฺเห" อิมานิ ปทานิ นตฺถิ

^{๑๕๕๘} ร.ม. : ปุพฺพาชนียกมฺเมนาติ

^{๑๕๕๙} ล.,ท.ท. : "อิมะหิ น มุจฺจถา'ติ" ปทํ นตฺถิ

^{๑๖๐๐} ล. : รกษณตุถาย สํราณียกมฺเมน ตชฺชนียกมฺเมน ปพฺพาชนียกมฺเมนาติ การุญฺณวเสน
 รชฺชมนุสํเสติ,ล.ฉ. : สเมน รุญฺจํ อนุสํเสติเยว

^{๑๖๐๑} ล.ฉ. : "ปกาเสติ, เนว" ปทสฺสทโท นตฺถิ

^{๑๖๐๒} ล. : 'เพเนถ พนฺธเถ เณถ วิลุมฺเปถา'ติ

^{๑๖๐๓} ล.,ท.ท. : โทสํราเปติ อญฺญํ,ล.ฉ. : โทสํ อาโรเปตุมฺณ

* อิมํ คาทาโย คเวสิตฺวา น ทิสฺสนฺติ.

^{๑๖๐๔} ร.ม. : นินฺผลั

^{๑๖๐๕} ร.ม. : โนจเสเวยฺย

สปปโป ทุฏโโจ ขโล ทุฏโโจ สปปปา ทุฏจตโร ขโล,
 มนุโตสถั ว โส^{๑๖๐๗} สปปโป ขโล เกโนปสมมติ.^{๑๖๐๘}[๑๑๒]
 ทุชชโน^{๑๖๐๙} วชชนีโย ว วิชชยาลงกโตปี เจ,^{๑๖๑๐}
 มณีนาลงกโต สนุโต สปปโป ก็ น ทยงกโร.^{๑๖๑๑}[๑๑๓]
 ชีรปานั ฏุชชคัสส^{๑๖๑๒} เกวลั วิสวทุณณั,
 อุปการโร หิ นิจัน- มปการาย วตตเต.^{๑๖๑๓}[๑๑๔]
 ขลปิติ น กตตพพา^{๑๖๑๔} อทุณวาริมโฏ ยถา,
 ลีรสสา วุฬหมานปี ขโล ขลั ขลายเต.[๑๑๕]
 ปโรกเข คุณนหาร^{๑๖๑๕} ปจจกเข ปียวาทินั,
 จเชย^{๑๖๑๖} ตาทิสั มิตตัม วิสกมุภั ปโยมุขั.[๑๑๖]
 สกการามธัสสุยุดโต^{๑๖๑๗} วิชชูปปนโนปี สิกขจิต,
 ชีรกมุภสทสเสหิ นิมุโพ ก็ มธุรายเต"ติ.[๑๑๗]*

เอวเมว มหาราช ทุฏโโจ ปน จกขุโสโต นาม น^{๑๖๑๘} โหติ, ปโรหิตो จ นาม
 ปุพพกาเล สจจรชณตถาย ราชานั ทลวิธราชธมเมเน นาม^{๑๖๑๙} อตถสัชาตัม สมมปปฐาเนน

^{๑๖๐๖} ล. : วิสสิมัสส คุลั ,ท.ท. : คุลั

^{๑๖๐๗} ร.ม. : มนุโตสธวโส

^{๑๖๐๘} ร.ม.,ล.,ท.ท. : เกโนปสมมติ

^{๑๖๐๙} ร.ม. : ทุชชโน

^{๑๖๑๐} ร.ม.,ร.ท. : ทุชชโน วชชนีโย ว วิชชยาลงกโตปี จ, ล. : ทุชชโน วชชนีโย จ วิชชยาลงกโตปี

จ ล.ฉ. : ทุชชโน ว ชนนีโย จ วิชชยาลงกโตปี จ

^{๑๖๑๑} ร.ม. : ทยงกโร ,ล.,ล.ฉ. : กิณภยั กโต ,ท.ท. : ภยั กโต

^{๑๖๑๒} ท.ท. : ชีรปานั ฏุชชคัสส

^{๑๖๑๓} ล. : นิจันนั อุปการาย วตตโต.

^{๑๖๑๔} ร.ม. : ขลมิติ น กตตพพา

^{๑๖๑๕} ล.,ท.ท.,ล.ฉ. : คุณนหารั

^{๑๖๑๖} ล. : วเชย

^{๑๖๑๗} ล. : สกมธัสสุยุดโต

* อิมมา คาถาโย คเวสิตวา น ทิสสนติ.

^{๑๖๑๘} ล.,ท.ท. : จกขุโสตพโพ ว ,ล.ฉ. : "น" สทโท นตถิ

^{๑๖๑๙} ล.,ท.ท.,ล.ท. : "นาม" ปทัง นตถิ ,อปีจ ปจจนาปทเมวั ทฏฐพพั

อครุโก^{๑๖๓๗} อนลโส สนฺตุจฺโจ^{๑๖๓๘} สจฺจวา^{๑๖๓๙} สฺจจิ,
 อลฺหุโธ อตฺถกาโม จ อิทฺโส สฺหหุตฺโตโม.^{๑๖๔๐}[๑๖๐]
 น ยาทิ โกปํ สฺขโน นาสกาเล ปตฺติจฺเจเต,^{๑๖๔๑}
 เณเทปี จนฺทนตรุ^{๑๖๔๒} สฺสุรภี เจว วาสียา.[๑๖๑]
 รูปโยพฺพนสมฺปนฺนา^{๑๖๔๓} วิสาลกฺลสมฺภวา,
 วิชฺชาหิณา น โสภนฺติ นิคฺคณฺธาริว กิสุกา.[๑๖๒]
 โกกิลานํ สโร รุปํ นาริรูป^{๑๖๔๔} ปตฺติพฺพตํ,^{๑๖๔๕}
 วิชฺชา รูปมรฺูปานํ ขนฺติ รูปํ ตปฺสฺสินํ.[๑๖๓]
 กุเทสฺสยจ กุมิตฺตยจ กุสมฺพนฺธํ กุพฺพนฺธวํ,
 กุทารณฺจ กุราชณฺจ ทฺวโรโต ปริวชฺชเย"ติ.[๑๖๔]*
 เอวเมว มหาราช กุราชา จกฺขุโสตฺสติ นาม^{๑๖๔๖} เนว โหติ, สติลามโก^{๑๖๔๗}
 โหติ"ติ.^{๑๖๔๘} ตมตฺถํ ปกาเสณฺโต คาถมาห^{๑๖๔๙}
 "โย โกจิ โลโก โทโส จ โมโห โสตจกฺขุณฺทริโย,^{๑๖๕๐}

^{๑๖๓๘} ร.ท.,ล.ฉ. : อิมหิ

^{๑๖๓๙} ร.ท.,ล.,ท.ท.,ล.ฉ. : "มานํ วา ยสํ วา จปยิตฺวา" อิม ปทสฺสททา นตฺถิ

^{๑๖๔๐} ร.ท.,ล.,ท.ท.,ล.ฉ. : "ตํปี อจฺปยิตฺวา สาธุ" อิมานิ ปทานิ นตฺถิ

^{๑๖๔๑} ร.ท. : ตฺรฺโณโว ,ล.,ล.ฉ. : อครุโรว ,ท.ท. : อครุโรว

^{๑๖๔๒} ร.ท. : อลนลโส อสฺสโต ,ร.ม. : สนฺตุตฺโต ,ล. : อสฺสโต ,ท.ท. : อลโส ,ล.ฉ. : อนาลโย อลโส

^{๑๖๔๓} ร.ม. : สจฺจวาจา

^{๑๖๔๔} ร.ม. : สฺหหุตฺโตโม

^{๑๖๔๕} ล.,ท.ท. : ปตฺติจฺเจเต

^{๑๖๔๖} ล. : จนฺทนตรุ

^{๑๖๔๗} ล. : รูปโยภณสมฺปนฺโน

^{๑๖๔๘} ร.ม.,ล.,ท.ท.,ล.ฉ. : "นาริรูป" ปทํ นตฺถิ

^{๑๖๔๙} ร.ม. : ปตฺติพฺพต ,ล.,ท.ท.,ล.ฉ. : ปตฺติพฺพตา

^{๑๖๕๐} ล.,ท.ท. : "นาม" ปทํ นตฺถิ

^{๑๖๕๑} ล.,ท.ท.,ล.ฉ. : ลามโก

^{๑๖๕๒} ล. : "โหติ" ปทํ นตฺถิ ,ท.ท. : "อติ" สหฺโห นตฺถิ

^{๑๖๕๓} ล.,ล.ฉ. : สตฺถา อาห

^{๑๖๕๔} ล. : โสตจกฺขุณฺทริโย

โหติ จ เนว จกขุนทุริ โสติทุริ เนว วุจจตี"ติ.[๑๒๕]*

ตี สุตวา ราชา "อยัม มม โทสเมว ปกาเสสตี"ตี^{๑๖๕๑} สวัคคมาโน โกธากิภูโต
อุฏฺฐายาสนา ปาสาทเมว ปาวีสิ. ปโรหิโต จ เสนาปติ จ ตถา วิตกฺเคน โกธากิภูตา
หุตฺวา^{๑๖๕๒} สกฺกฺขจฺจานเมว คจฺจนฺติ. ตทา เสนาปติ ตสฺส โทสมภิกฺขณฺณนุสฺสริ. ปโรหิโต
ปน "อยเมว มมาจริโย,^{๑๖๕๓} ตสฺส วจัน มยา^{๑๖๕๔} ปฏิปฺชิตพฺพเมวา"ติ อนุสฺสริ. ราชาปี
มชฺฌตฺตจิตฺโต^{๑๖๕๕} น^{๑๖๕๖} อนุสฺสริ. ตโย ปณฺชิตา ตสฺส โทสาโรปนตฺถาย ตเมว เหตุมฺ-
ปาทาย^{๑๖๕๗} สพฺพกาลเมว อนุสฺสริสฺสุ.

ปริหาริปัญโ ทฺวาทสโม นิฏฺฐิต.^{๑๖๕๘}

๓.๑๔ อุปราขจฺจานกณฺทปณฺโ ทเรสโม

ตโต ปรี ราชา มหาสตตสฺส อชฺฌาสยํ วิมฺลิตฺกามो []^{๑๖๕๙} "กิณฺนุ โข อยํ
มหนฺตกาโม อุทฺทาหุ โน"ติ จินฺตยิตฺวา^{๑๖๖๐} เสสํ กณฺณนุสฺสริ.^{๑๖๖๑} ปุณฺ^{๑๖๖๒} เอกทิวสํ ราชา
เสนํคปริวุโต มหาวิสาลมาพกมชฺฌเ^{๑๖๖๓} รตนปฺลลฺงเก นิสินฺโน พลนิกายโมโลเกสิ. โอ-
โลเกตฺวา จ ปน จตฺตาริ ปณฺชิตเต ทิสฺวา โทสมนุสฺสริ. อถ โข ราชา ปณฺชิตเต
อามนฺตสิ "จินฺเตถ ปณฺชิตา"ติ. "ภทฺทหนฺเต"ติ เต ปณฺชิตา รณฺโธ ปจฺจสฺสิสฺสุ. ราชา

^{๑๖๕๑} ล.,ท.ท. : ปกาเสตีติ

^{๑๖๕๒} ล. : "หุตฺวา" ปทํ นตฺถิ

^{๑๖๕๓} ท.ท. : "จ ตถา วิตกฺเคน โกธากิภูตา หุตฺวา สกฺกฺขจฺจานเมว คจฺจนฺติ. ตทา เสนาปติ ตสฺส
โทสมภิกฺขณฺณนุสฺสริ. ปโรหิโต ปน อยเมว มมาจริโย" อิมานิ ปทานิ นตฺถิ

^{๑๖๕๔} ท.ท. : "มยา" ปทํ นตฺถิ

^{๑๖๕๕} ร.ม. : มชฺฌตฺตจิตฺโต, ล.,ท.ท. : มชฺฌตฺตจิตฺเตน

^{๑๖๕๖} ร.ม.,ท.ท. : "น" สทฺโท นตฺถิ, ล.ฉ. : นํ

^{๑๖๕๗} ร.ม. : เหตุ อุปาทาย, ล.,ท.ท. : เหตุปาทาย

^{๑๖๕๘} ล. : นตฺถิโต.

^{๑๖๕๙} ร.ท.,ล.,ท.ท.,ล.ฉ. : จินฺเตสิ

^{๑๖๖๐} ร.ม. : จิตฺตยิตฺวา, ท.ท. : "จินฺตยิตฺวา" ปทํ นตฺถิ

^{๑๖๖๑} ล. : เสสา ปน กถํ อนุสฺสริ, ท.ท. : เสนา ปน ราชา กถํ อนุสฺสริ

^{๑๖๖๒} ล.,ท.ท. : "ปุณฺ" ปทํ นตฺถิ, ล.ฉ. : "จินฺตยิตฺวา เสสํ กณฺณนุสฺสริ. ปุณฺ" ปทสทฺทา นตฺถิ

^{๑๖๖๓} ล. : มหาวิสาลมชฺฌเ, ท.ท. : เสนาญคปริวุโต มหาวิสาลมาลกมชฺฌเ

เอตทโวจ "โกนุโต อิทานิ มยฺหฺมฺปฺราชา นาม นตฺถิ, กสฺส^{๑๖๖๔} อุปฺปาสฺสจฺจํ รุจฺจตี"ติ.
 โพธิสฺสโต ปน "เทว โกสฺสสฺส^{๑๖๖๕} นาม อุปฺปาสฺสจฺจํ รุจฺจตี"ติ อาห.^{๑๖๖๖} สุนฺทฺราเลยโยจ
 อธิจฺจารมฺมณ จ อภโย จ ตถา วทิสฺส.^{๑๖๖๗}

ตํ สุตฺวา ราชา "อภย กตมํ โกสฺสํ วทิสฺส"ติ ปุจฺฉิ. "เทว โกสฺสโล นาม สฺสร-
 กิจฺจโกสฺสโล, สฺสรโร นาม ยทา สํคาเม วตฺตมาเน,^{๑๖๖๘} ตทา []^{๑๖๖๙} ปจฺจตฺถิกจฺจนฺเตเนน วา
 นิมฺมทฺเตเนน วา ปลาเปเนน วา พลโกฏฺจปตฺติจฺจาเปเนน วา สพฺพกิจฺจานิ นิฏฺฐาเปตฺตํ^{๑๖๗๐} สมตฺถิโก
 เนว ตุมฺหากํ กิจฺจาเปติ, ตานิ กิจฺจานิ การฺราเปติ,^{๑๖๗๑} ตสฺมา 'สฺสรกิจฺจกฺกุสฺสโล^{๑๖๗๒} อุปฺปาสฺส-
 จํ รุจฺจตี'ติ วทามิ"ติ.

ราชา "อธิจฺจารมฺมณ กตมํ โกสฺสํ วทิสฺส"ติ ปุจฺฉิ. "เทว โกสฺสโล นาม นิสมฺม-
 กิจฺจโกสฺสโล, นิสมฺมการี ปน ยทา วิวาทานิ นิจฺจํ วตฺตมานานิ,^{๑๖๗๓} ตทา ราชกุเล วา
 อมฺจเจสฺสุ วา พลเจสฺสุ วา รฏฺฐเจสฺสุ วา^{๑๖๗๔} กสฺสเณ วา วุฏฺฐเจ วา อุทเก วา กลหวิวาเทสฺสุ
 วา^{๑๖๗๕} วิจาเรเนว สพฺพกิจฺจานิ นิฏฺฐาเปตฺตํ สมตฺถิโก, เนว ตุมฺหากํ กิจฺจาเปติ, ตานิกิจฺจานิ
 การฺราเปติ,^{๑๖๗๖} ตสฺมา 'นิสมฺมกิจฺจโกสฺสโล^{๑๖๗๗} อุปฺปาสฺสจฺจํ รุจฺจตี'ติ วทามิ"ติ [].^{๑๖๗๘}

^{๑๖๖๔} ล.,ท.ท. : โกจิ ,ล.ฉ. : กสฺมา

^{๑๖๖๕} ล. : โกสฺสโล ,ท.ท. : โกสฺสโล ,อถวา สพฺพตฺถ กุฏฺฐพฺพ ,ล.ฉ. : โกสฺสสฺส

^{๑๖๖๖} ล.,ท.ท. : "อาห" ปทํ นตฺถิ ,อถวา สพฺพตฺถ กุฏฺฐพฺพ

^{๑๖๖๗} ล.,ท.ท. : สุนฺทฺราเลยโย เทว โกสฺสโล นาม อุปฺปาสฺสจฺจํ รุจฺจตีติ. อธิจฺจารมฺมณ เทว
 โกสฺสโล นาม อุปฺปาสฺสจฺจํ รุจฺจตีติ. อภโย เทว โกสฺสโล นาม อุปฺปาสฺสจฺจํ รุจฺจตีติ.

^{๑๖๖๘} ร.ม. : สํคาโม วตฺตมาเน,

^{๑๖๖๙} ล.,ท.ท.,ล.ฉ. : โส ,อปัจจ สพฺพตฺถ กุฏฺฐพฺพ

^{๑๖๗๐} ร.ท.,ร.ม.,ท.ท. : นิฏฺฐาเปตฺตํ ,ล. : สพฺพกิจฺจานิฏฺฐาเปตฺตํ

^{๑๖๗๑} ล.,ท.ท. : "ตานิ กิจฺจานิ การฺราเปติ" อิมานิ ปทานิ นตฺถิ

^{๑๖๗๒} ล. : สฺสรกิจฺจกฺกุสฺสโล ,ท.ท. : สฺสรกิจฺจกฺกุสฺสโล

^{๑๖๗๓} ร.ท.,ล.,ท.ท.,ล.ฉ. : วิจาเรตฺส ปวตฺตมาเนสฺสุ

^{๑๖๗๔} ล. : "รฏฺฐเจสฺสุ วา" ปทํ นตฺถิ

^{๑๖๗๕} ล. : ราชกุเลเนน อมฺจเจเนน พลเณน กสฺสเณน วุฏฺฐเจเนน อุทเกเนน กลหวิวาเทเนน ,ท.ท. : ราชกุเลเนน วา
 อมฺจเจเนน วา พลเณน วา รฏฺฐเจเนน วา กสฺสเณน วา วุฏฺฐเจเนน วา อุทเกเนน วา กลหวิวาเทเนน วา

^{๑๖๗๖} ร.ม. : "ตานิ กิจฺจานิ" ปทํ นตฺถิ , "การฺราเปติ" เอวํปน กุฏฺฐพฺพ ,ล.,ท.ท. : "ตานิ กิจฺจานิ
 การฺราเปติ" อิมานิ ปทานิ นตฺถิ

^{๑๖๗๗} ล. : นิสมฺมกิจฺจโกสฺสโล ,ท.ท. : นิสมฺมการโกสฺสโล ,อปัจจ สพฺพตฺถ กุฏฺฐพฺพ

ราชา "สุนทรालอย กตม โกสล วทสี"ติ ปุจฉิ "เทว โกสล นาม สัพพกิจจ-
กมมโกสล, กมมกโร ปน ยทา กตตพพกมเม วตตมาน, ตทา 'ราชกุล จ ราชกุลณ จ
นคเร จ อุตฺตยาน จา'ติ อาทิสฺส นวกมเมสฺส สัพพกิจจานิ นิฏฺฐาเปตฺถ สมนฺตโก, เนว ตุมหากิ"^{๑๖๗๕}
กิจจนาเปติ, ตานิ กิจจานิ การาเปติ,^{๑๖๘๐} ตสฺมา 'สัพพกมมโกสลสฺส อุปฺราชาญฺจานํ รุจฺจตี'ติ
วทามิ"ติ.

ราชา "ธนญชย กตม โกสล วทสี"ติ ปุจฉิ "เทว โกสล นาม ปณฺตติโกสล,
ปณฺตติโต ปน อินฺทริเยสฺส สณฺณิตฺถํ สมนฺตโก จ, ปญฺจสึลลํ สมหาทาเปตฺถ สมนฺตโก"^{๑๖๘๑} จ, โยธ-
สฺสเรน วา นิสมฺมการเณ"^{๑๖๘๒} วา กมฺมการเณ กตตพพานิ สัพพกิจจานิ"^{๑๖๘๓} ธมฺเมน นิฏฺฐา-
จาเปตฺถ"^{๑๖๘๔} สมนฺตโก โหติ, อปณฺตติโต"^{๑๖๘๕} สัพพกิจจเณ ธมฺเมน นิฏฺฐาเปติ, อปณฺตติสฺสเรน"^{๑๖๘๖}
ปน ปจฺจตฺติโก ปลาเปตฺถกาเมณ"^{๑๖๘๗} ปญฺญาวุเณ มาริโต, โน เจ,^{๑๖๘๘} อนฺุพฺนฺธิโต, เนว
ธมฺเมน ยุตฺเตน ปลาเปตฺถ โหติ, เตน ธมฺมตฺติโก คเหตุกาเมณ"^{๑๖๘๙} ปญฺญาวุเณ คหิโต,^{๑๖๙๐}

โน เจ,^{๑๖๙๑} อคฺคินา"^{๑๖๙๒} ฌาปีโต เนว ธมฺเมน คหิโต โหติ, อปีจ อปณฺตติธมฺมการเณ"^{๑๖๙๓}

^{๑๖๗๘} ล.,ท.ท. : วตฺวา

^{๑๖๗๙} ล.,ท.ท. : ตฺยหิ

^{๑๖๘๐} ล.,ท.ท. : "ตานิ กิจจานิ การาเปติ" อิมานิ ปทานิ นตฺถิ

^{๑๖๘๑} ล. : สมหาทานํ สตฺโก,ท.ท. : ปญฺจสึลลสมหาทานํ สตฺโก

^{๑๖๘๒} ล.,ท.ท. : โส จ สฺสฺสนิกมฺมการเณ,ล.ณ. : โส จ สฺสฺเรน วา นิสมฺมการเณ

^{๑๖๘๓} ล.,ท.ท. : กตตพพกมเม วา สัพพกิจจเณ

^{๑๖๘๔} ล.,ท.ท. : นิฏฺฐาเปตฺถ

^{๑๖๘๕} ล.,ท.ท.,ล.ณ. : น ปณฺตติโต

^{๑๖๘๖} ล. : อภยปณฺตติสฺสโร,ท.ท. : อปณฺตติสฺสโร

^{๑๖๘๗} ล.,ท.ท. : ปจฺจตฺติกํ ปลาเปตฺถ

^{๑๖๘๘} ร.ท.,ล.,ท.ท. : "โน เจ" ปทํ นตฺถิ

^{๑๖๘๙} ล.,ท.ท. : "เตน ธมฺมตฺติโก คเหตุกาเมณ" อิหํ ปทํ เอวํ ทฺวสฺสพฺพ "ปจฺจตฺติกํ ปลาเปตฺถ"

^{๑๖๙๐} ล. : มาริโต,ท.ท. : ปญฺญาวุเณ มาริโต,ล.ณ. : คหิโต

^{๑๖๙๑} ร.ท.,ล.,ท.ท.,ล.ณ. : "โน เจ" สทฺทา นตฺถิ

^{๑๖๙๒} ร.ม. : อคฺคิสฺสขาเต คนคาเหณ

^{๑๖๙๓} ล. : อปณฺตติธมฺมการเณ

ปน วิปริตสุ กิจเจสุ ยมมิตตํ นิคฺคเหยฺย, ยํ มิตตํ ปคฺคเหยฺย,^{๑๖๕๔} อธมฺมวิจาโร โหติ,
 โส หิ, เย, อตฺตโน อเปกฺขชาโต อปาปกาโร อโทสการา สีลาทิกฺขณฺยตฺตา วา เจ โหณฺติ,
 เต นิคฺคหนฺติ, ये อตฺตโน ปกฺขชาตา ปาปการา โทสการา ทุสฺสีลาทวคฺคณฺยตฺตา^{๑๖๕๕}
 โหณฺติ, เต ปคฺคหิตฺวา ปจฺฉา เตสฺมตฺติเรกํปี ทสฺสตสฺสทสฺสภาคํ ทุกฺขวิปากมฺนุวาทิ.^{๑๖๕๖}

อปิจ อปฺนุทิตกมฺมกาโร ปน นวกมฺเมสุ ปรี ชนํ วา ปรสุสฺส สนฺตกโต มหิสํ วา
 เปลิตฺวาปี^{๑๖๕๗} 'อยมฺญาโต อยมฺญาโต'^{๑๖๕๘} อยํ มหพฺพโล, อยํ พุพฺพโล'ติ น วิจารเติ,
 อธมฺเมน กโรณฺโต^{๑๖๕๙} โหติ, ตสฺมา ฐฏฺเฐ โรคฺภยโจรภยอมนุสฺสภยาทิสฺสพฺพภยานิ^{๑๖๖๐} สมุ-
 ภวณฺติ,^{๑๖๖๑} มหาราช สีสลวํ, ยสฺมา ปน เนว^{๑๖๖๒} ติณฺณมมจฺจํ ปวตฺตพฺพํ, ตํ เตสํ
 เนว โหติ, เยน หิ ฐฏฺฐสฺส อภยํ กเรยฺย^{๑๖๖๓} โย^{๑๖๖๔} เอกาทสฺหิ ปวตฺตมาโน ฐฏฺฐ-
 วทฺธโน^{๑๖๖๕} โหติ, โส^{๑๖๖๖} 'กฺุรฺธมฺโม'ติ วุจฺจติ, กิจจํ ปกาเสณฺโต อาห

^{๑๖๕๔} ล. : วิตตํ อุกฺคเหยฺย

^{๑๖๕๕} ร.ท. : ทุสฺสคฺคณฺยตฺตา ,ร.ม. : ทุสฺสีลาทวคฺคณฺยตฺตา

^{๑๖๕๖} ร.ท. : ทุกฺขวิปากํ อณฺวาทิ ,ร.ม. : ทุกฺขวิปากมฺนุวาทิ ,ล.,ท.ท. : "โส หิ เย อตฺตโน อเปกฺข-
 ชาโต อปาปกาโร อโทสการา สีลาทิกฺขณฺยตฺตา วา เจ โหณฺติ, เต นิคฺคหนฺติ, ये อตฺตโน ปกฺขชาตา ปา-
 ปการา โทสการา ทุสฺสีลาทวคฺคณฺยตฺตา โหณฺติ, เต ปคฺคหิตฺวา ปจฺฉา เตสฺมตฺติเรกํปี ทสฺสตสฺสทสฺสภาคํ ทุกฺขวิปาก-
 มณฺวาทิ" อิมานิ ปทานิ นตฺถิ, เอวฺมฺปน ทฏฺฐพฺพํ "ปฺกฺขชาโต ตเถว ปาปํ โทสาโทสํ ตฺถณฺนาตฺถณฺนา",ล.ฉ. :
 ทุกฺข์ วิปากํ อณฺวาทิ

^{๑๖๕๗} ร.ท. : "นวกมฺเมสุ ปรี ชนํ วาปฺรสุสฺส สนฺตกโต มหิสํ วา เปลิตฺวาปี" อิมานิ ปทานิ นตฺถิ
 ล.,ท.ท. : "นวกมฺเมสุ ปรี ชนํ วา ปรสุสฺส สนฺตกโต มหิสํ วา เปลิตฺวาปี" อิมานิ ปทานิ เอวฺมฺปน ทฏฺฐพฺพานิ
 "นวกมฺเม กิจเจสุ ปรีชนํ เปลิตฺสุ โคมทิสํ เปลิตฺสุ",ล.ฉ. : ปรีชนํ เปลิตฺสุ วา โคมทิสํ เปลิตฺสุ วา

^{๑๖๕๘} ร.ท. : อยํ ญาโต อยํ มณฺญาโต ,ร.ม. : อยมฺญาโต ,ล. : อยํญาโต อยํ อณฺญาโต

^{๑๖๕๙} ล. : คโต ,ท.ท. : กโต

^{๑๖๖๐} ร.ท. ,ล. ,ท.ท. : โรคฺภยโจรภยอมนุสฺสภยาทิสฺสพฺพภยํ ,ร.ม. : โรคฺภยํ ฌารภยมมนุสฺสภยาทิส-
 สพฺพภยานิ

^{๑๖๖๑} ล.,ท.ท. : สมฺภูตฺตุนฺติ ,ล.ฉ. : สมฺภูตํ

^{๑๖๖๒} ร.ท.,ล.ฉ. : "ปน เนว" ปทสฺสทโท นตฺถิ

^{๑๖๖๓} ล.,ท.ท. : "ตํ เตสํ เนว โหติ, เยน หิ ฐฏฺฐสฺส อภยํ กเรยฺย" อิมานิ ปทานิ นตฺถิ

^{๑๖๖๔} ล.,ท.ท. : ยํ ,ล.ฉ. : "โย" ปทํ นตฺถิ

^{๑๖๖๕} ร.ม. : ยเมกาทสฺหํ ปวตฺตมาโน ฐฏฺฐวทฺธโน ,ล.ฉ. : เอกาทสฺสนจวตโน ฐฏฺฐวทฺธโน

^{๑๖๖๖} ล.,ท.ท. : "โส" ปทํ นตฺถิ

"ราชา มาตา มเหสี จ อุปราชา ปโรหิต,
 รชชุกโก^{๑๗๐๗} สารถิ^{๑๗๐๘} เสฏฐิ โทโณ โทวาริโก ตถา.[๑๒๖]
 คณิกา จ^{๑๗๐๙} เอกาทส กุรุธมเม ปติฏฐิตา,^{๑๗๑๐}
 สีสํ สยโม^{๑๗๑๑} เจว 'กุรุธมโม'ติ วุจจตี"ติ.[๑๒๗]

[]^{๑๗๑๒} ตสฺมา^{๑๗๑๓} ปณฺทิต^{๑๗๑๔} กิจจสฺส โสโณ อุปราชญฺจนํ 'วุจจตี'ติ วทามิ"ติ.^{๑๗๑๕}

ต้ สุตฺวา ราชา "อยมจฺจนฺตเมว มหคฺชญฺจนกาโม"ติ สํวคฺคจิตฺโต []^{๑๗๑๖} ตฺถเห-
 ภาเวน นิสฺสิท. โพธิสฺสโต ตสฺส มุขโมโลเกตฺวา สํวคฺคภาวํ ญตฺวา ตสฺมี ขณเ อิเม^{๑๗๑๗}
 สฺตตฺต ชนา 'ราชา จ ปโรหิต จ รชชุกโก จ สารถิ จ เสฏฐิ จ โทโณ จ โทวาริโก จา'ติ
 อญฺญมญฺญํ มุขโมโลเกนฺตา []^{๑๗๑๘} สํวคฺคภาเวน นิสฺสินฺตี"ติ^{๑๗๑๙} ญตฺวา จินฺตลฺลิตี^{๑๗๒๐} "ราช-
 กมฺมานิ นาม ภาริยานิ, โก ชานาติ, ขิปฺปเมว คนฺตุํ วุจฺจตี"ติ ราชานํ วทิตฺวา อญฺญ-
 จายาสฺนา สกฺกญฺจนมคฺมาลี. ตสฺส คตกาเล ราชา "โณนฺโต กถํ ปณฺทิตสฺส อชฺฌาสยํ

^{๑๗๐๗} ล. : รชชุกโก ,ท.ท. : รชชุกโก

^{๑๗๐๘} ร.ม. : สารถิ

^{๑๗๐๙} ร.ท.,ล.,ท.ท.,ล.ฉ. : วา ,ร.ม. : "จ" สหุโท นตฺถิ

^{๑๗๑๐} ชุ.ชา.อ.(บาลี) ๔/๒๗๖/๑๐๒ ,ล. : กุรุธมเมน ปติฏฐิตา ,ท.ท. : ปติฏฐิตา

^{๑๗๑๑} ล.,ท.ท. : สีสเล สยุมโม ,ล.ฉ. : สยุมโม

^{๑๗๑๒} ร.ม.,ท.ท. : เอวญจ ปน วตฺวา มหาสฺสโต นิเวทลฺลิตี ,ล.: เอวญจ ปน วตฺวา มหาสฺสโต จินฺตลฺลิตี

^{๑๗๑๓} ร.ม. : "ตสฺมา" ปทํ นตฺถิ

^{๑๗๑๔} ร.ม. : ปณฺทิตโกสสสฺส ,ล.,ท.ท. : ปณฺทิต

^{๑๗๑๕} ล. : "อติ" สหุโท นตฺถิ

^{๑๗๑๖} ล.,ท.ท. : โหติ

^{๑๗๑๗} ล.,ท.ท. : "ขณเ อิเม" ปทํ นตฺถิ

^{๑๗๑๘} ล. : เตลฺลิตี ,ท.ท. : มุขโมโลเกนฺเต เตลฺลิตี

^{๑๗๑๙} ล. : สํวคฺคภาวํ นิสฺสินฺตี ,ท.ท. : สํวคฺคภาวํ นิสฺสินฺตี

^{๑๗๒๐} ล. : "จินฺตลฺลิตี" ปทํ นตฺถิ

ปัสเสยยุญ"ติ^{๑๗๒๑} ปุจฺฉิ^{๑๗๒๒} เอเตปี ชนา เอกุปฺพาเรเนว ญญโณ นิเวเทสุ "มหาราช ตสฺส มหุตกมชฺฌาสยํ ปัสสามา"ติ. "กั กาทพฺพนุ"ติ. เสนาปติ "มาเรตพฺโพ เทวา"ติ อาห.

๑๗๒๓

ปโรหิต ปนาห "ปณฺธิโต นาม น มาเรตพฺโพ, ยถิ โทโส อติทารุโณ ปพฺพาเซตพฺโพ,^{๑๗๒๔}
อิทานิ โอตาโร อเปกฺขิตพฺโพ"ติ.^{๑๗๒๕} ตํ สุตฺวา ราชา สมฺปฏฺิจฉิ^{๑๗๒๖} "เตนหิ ตุมฺहे ตสฺส
โอตารมเปกฺขธา"ติ.^{๑๗๒๖} เตปี ตโย ปณฺธิตา อหฺสู^{๑๗๒๗} "มหาราช ตสฺส โอตาราเปกฺขิต

—

กมฺมมฺหากิ^{๑๗๒๘} ภาริ ภาเวยฺย, อยญฺจ มยญฺจ สพฺพกาลเมว เอกโต ปวตฺตา, ตสฺมา นิกฺขา
ภเวยฺยาธา"ติ อหฺสู.^{๑๗๒๙} ราชา "สาธู"ติ สมฺปฏฺิจฉิตฺวา อญฺจายาสนา ปาสาทเมว ปาวิสสิ.

ตทา สพฺเพ มหาวิสาละมาพฺโต โอตริตฺวา ตสฺส โทสาโรปนปริเยสนกมฺมมณฺณมณฺณ
ณฺตฺวา สกฺกฺจณฺณเมว ปาปฺณิสฺส. ปุณฺทิสฺสโต ปฏฺิจาย ฌายา วีย ตสฺส โอตาราเปกฺขาเยว^{๑๗๓๐}
อนุพฺพนฺธิสฺส. โส ปญฺญาพเลน อญฺณมณฺณ มุโขโลกิตมตฺเตน^{๑๗๓๑} เตสํ รหฺสสฺส กมฺม []^{๑๗๓๒}
ณฺตฺวา สพฺพกาลเมว ปมตฺโต วา ขลิโต วา นาโหสิ, นิจฺจเมว ราชูปฏฺิจานํ จรมาโน
สพฺเพสํ ราชูปมฺขานํ นิจฺจเมว สํวิคฺคภาวํ ณฺตฺวา "สพฺพกาลเมว ราชเสวโก เกนจิ^{๑๗๓๓}
กิญฺจิ น สลฺลปติ, ภาวนเตตฺถ การณานิ"ติ จินฺตสสิ.^{๑๗๓๔}

^{๑๗๒๑} ร.ม.,ล.,ท.ท.,ล.ณ. : ปัสเสยยุญติ

^{๑๗๒๒} ล.,ท.ท. : "ปุจฺฉิ" ปทํ นตฺถิ

^{๑๗๒๓} ล.,ท.ท. : "อาห" ปทํ นตฺถิ, สพฺพตฺถาปี เอวํ ทฏฺฐพฺพํ

^{๑๗๒๔} ล. : อติทารุโณ ปพฺพาเซตพฺโพ

^{๑๗๒๕} ล.,ท.ท. : โอตาริเปกฺขิตพฺโพติ วตฺวา, อปฺปิณฺณตฺถ "วตฺวา" ปทํ ทฏฺฐพฺพํ

^{๑๗๒๖} ล.ณ. : สมฺปฏฺิจฉิตฺวา

^{๑๗๒๗} ท.ท. : โอตาราเปกฺขธาติ วตฺติ, ล.ณ. : โอตาริ อเปกฺขธาติ

^{๑๗๒๘} ท.ท. : "อหฺสู" ปทํ นตฺถิ

^{๑๗๒๙} ล. : โอตาราเปกฺขิตํ กมฺมํ อมฺหากํ, ท.ท. : โอตาราเปกฺขิตกมฺมสฺส อมฺหากํ

^{๑๗๓๐} ล.,ท.ท. : ภาเวยฺยามาติ วตฺวา, ล.ณ. : "อหฺสู" ปทํ นตฺถิ

^{๑๗๓๑} ล.,ท.ท. : โอตาราเปกฺขิตเมว

^{๑๗๓๒} ล.,ท.ท. : "อญฺณมณฺณ มุโขโลกิตมตฺเตน" ปทํ นตฺถิ

^{๑๗๓๓} ล.,ท.ท. : อญฺณมณฺณ มุขํ โอลเกติ มตฺถํ

^{๑๗๓๔} ล. : ราชาวสฺส กสฺสจฺจิ, ท.ท. : ราชาวเสกสฺสจฺจิ

อุปราชภูพานกณโท^{๑๓๖} เตรสมปญโท นิฏจโต.

๓.๑๕ อสฺสธาวนกณทปญโท จุททสโม

เอวํ เศลํ ทฺวาทสฺสเสสฺส อติฏกนฺเตสฺส^{๑๓๗} เตรสมสํวจฺนเร สมฺปตฺเต ปุณฺณทิวสํ^{๑๓๘}

[]^{๑๓๙} ราชฯ พลนิกาเยหิ ปรีวฺโต มหาวิสาลมาพเก นิสินฺโน "โกนฺโต ปณฺทิตสฺส โทสํ
กถํ ปสฺสธ"ติ อาห. เต "เทว ฉายา วีย อนุพฺนุชฺชียมานา ตสฺส กิณฺจ โทสํ ปสฺสิตุํ น
สกุโกมา"ติ อาหํสฺส.^{๑๔๐} ตํ สุตฺวา ราชฯ สํวคฺคมานโส จินฺตลฺล "อโย ธนญฺชโย, สเจ รชฺชํ
ปตฺถยมาโน วาหนํ"^{๑๔๑} อภิรฺยฺหิตฺตกาโม, ตสฺมา^{๑๔๒} อสฺสํ วิธํ^{๑๔๓} เปสฺสสฺสามิ"ติ. ตสฺส^{๑๔๔}
จินฺติตสมนฺนตฺรเมว โพธิสฺสโต ราชฺฐปญฺจานตฺถาย^{๑๔๕} ราชนิเวสนํ สมฺปาปฺณิตฺวา ราชฯ
นํวณฺทิตฺวา เอกมณฺตํ นิสิติ. ราชฯ "โกนฺโต ปณฺทิตา ตุมฺहे สเจ ปาโต ติโยชนมตฺถ
ก

คจฺจน, อสฺสํ ธาวิตุํ เปสฺสสฺสามิ"ติ วตฺวา,^{๑๔๖} เตหิ "อามา"ติ วุตฺเต, "เตนหิ []"^{๑๔๗} เศลํ
ราชฯวหนอสฺสเสสฺส ยํ ยํ อติชวณํ^{๑๔๘} ยถารุจํ อภิรฺยฺหธ"ติ อาห.^{๑๔๙} ตํ สุตฺวา โพธิสฺสโต
"เอเตสฺส ปุเรตรํ วกฺชนฺเตสฺส, วทามิ"ติ^{๑๕๐} อากเมนฺโต^{๑๕๑} ปณฺนาเมตฺวา ตุนฺหิ นิสิติ.^{๑๕๒}

^{๑๓๕} ล. : "จินฺตลฺล" ปทํ นตฺถิ,ท.ท. : "อติ จินฺตลฺล" ปทํ นตฺถิ

^{๑๓๖} ร.ท. : อุปราชกณโท,ร.ม.,ล.ฉ. : อุปราชกณโท,ล.,ท.ท. : อุปราชกณโท นิฏจโต

^{๑๓๗} ล.,ท.ท. : ทฺวาทสฺสเสสฺส อติฏกนฺเต

^{๑๓๘} ล.,ท.ท. : อณฺเฏทิวสํ

^{๑๓๙} ล.,ท.ท. : ตสฺมี

^{๑๔๐} ล.,ท.ท. : "อหํสฺส" ปทํ นตฺถิ,สพฺพตฺถาปี เอวํ ทฺวาทสฺส

^{๑๔๑} ล.,ท.ท. : พาหนํ,ล.ฉ. : วาหนํ

^{๑๔๒} ร.ม. : ตสฺส,ล.ฉ. : ตสฺมา

^{๑๔๓} ล. : อสฺส ธาวิตุํ,ท.ท. : ธาวิตุํ

^{๑๔๔} ล.,ท.ท. : ตสฺมี

^{๑๔๕} ล. : ราชฺฐปญฺจานํ

^{๑๔๖} ล.,ท.ท. : "วตฺวา" ปทํ นตฺถิ

^{๑๔๗} ล.,ท.ท. : ราชฯ

^{๑๔๘} ร.ม. : อติชวณํ,ล.,ท.ท. : อติชวณํ,สพฺพตฺถาปี เอวํ ทฺวาทสฺส

^{๑๔๙} ล. : วตฺวา,ท.ท. : อภิรฺยฺหณฺติ วตฺวา

^{๑๕๐} ร.ม. : มา วกฺชามิ

^{๑๕๑} ล.,ท.ท. : อากเมติ

ตโย ปณฺธิตา ยํ ยมตฺตวณฺํ สญฺชานิตฺวา "อสุกฺกมฺมํ คณฺหาเม ทฺวา"ติ อาหํสุ. โพธิ-
สตุโต "มหาราช ปาทจเรณณ คมฺมสฺสามิ"ติ สพุพฺปจฺฉา วทติ. ราชา ตํ สุตฺวา "สํว"ติ
วตุวา ปาสาทเมว ปาวลฺสิ. สพุเพปี สกฺกจฺฉานเมว ปาปุณฺนํสุ.

ราชา "ธณฺญชยฺสฺส ปราชโย,^{๑๗๕๓}เตสฺยจ ชโย^{๑๗๕๔} อจฺจนฺตเมว โหติ, ปราเชนฺตํ

๑๗๕๕

ปน ตํ^{๑๗๕๖} ปพุพาเชสฺสามิ"ติ จินฺตเตว^{๑๗๕๗} ปุณฺทิวเส []^{๑๗๕๘}จตุรํคฺพลนิกายปริวฺโต ทกฺขิณ-
ทฺวารเณว นิกฺขมิตฺวา, เยน เขยฺยญฺมิตฺมราชมฺโวล, เตนฺอุปสงฺกมิตฺวา []^{๑๗๕๙}ราชวาทเน
นสิทิตฺวา เสนาปติมามนฺเตว วชฺริมณฺญจ เวพุริยมณฺญจ^{๑๗๖๐} ผลิกมณฺญจ โลหิตจฺคมณฺญจ
จตุพฺพิธํ มณฺริตนํ เสนาปติหตุเถ จเปตฺวา []^{๑๗๖๑}"โกณฺโถ อิตฺโต ตโยชนมตฺถเก อสุกฺกจฺฉาเน
นาม นสิทถ, เตสฺ จตฺตฺส ปณฺธิเตสฺ โย เอกวารเณ ปตฺโต, โส^{๑๗๖๒}ตฺสฺส เอกํ มณฺริตนํ เทถ,
เทว วาเร เทว รตนานิ เทถ, ตโย วาเร ตินิ รตนานิ เทถ, จตฺตฺถวาทเร จตฺตฺวาริ
รตนานิ เทถ, ยถิ สพุเพ []^{๑๗๖๓}เอกชเณนฺว สฺมปตฺตา,^{๑๗๖๔}เอเกกํ มณฺริตนํ เทธา"ติ วตุวา
ปาเหเนโต^{๑๗๖๕} ปโรหิตํ สกฺขี กตฺวา เปเสสิ. เตสฺ^{๑๗๖๖}คตฺทกาเล ราชา จตฺตฺวาริ ปณฺธิเต
"โก ปณฺธิตา"ติ^{๑๗๖๗}อามนฺเตวเตว เตหิ "วาทนอสฺเส ทาเปธา"ติ^{๑๗๖๘}วตุเต, "โกณฺโถ ตโย

๑๗๕๒ ล.,ท.ท. : "นสิท" ปทํ นตฺถิ

๑๗๕๓ ล. : ปราชโย ,ท.ท.,ล.ณ. : ปราเชยฺโย

๑๗๕๔ ล.,ท.ท. : ชยฺยํ ,ล.ณ. : ชยํ

๑๗๕๕ ล. : ปราเชนฺตา ,ท.ท. : ปราชิตฺวา

๑๗๕๖ ล.,ท.ท. : "ตํ" ปทํ นตฺถิ

๑๗๕๗ ท.ท. : จินฺตเตสิ

๑๗๕๘ ล. : ราชา ,ท.ท. : ราชา ชาโต

๑๗๕๙ ล. : ตสฺมี ,ท.ท. : ตตฺถเว ,ล.ณ. : เตนฺอุปสงฺกมิ, อุปสงฺกมิตฺวา ตตฺถเว

๑๗๖๐ ร.ม. : เวพุริยมณฺญจ ,ล. : วชฺริมณฺญจ เวพุริยมณฺญจ ,ท.ท. : เวพุริยมณฺญจ

๑๗๖๑ ล.,ท.ท. : อาห

๑๗๖๒ ล.,ท.ท.,ล.ณ. : "โส" ปทํ นตฺถิ

๑๗๖๓ ล.,ท.ท. : เต

๑๗๖๔ ร.ม. : สฺมปตฺตา

๑๗๖๕ ล.,ท.ท. : ปาเหสิ

๑๗๖๖ ล.,ท.ท. : ตสฺมี

๑๗๖๗ ร.ม. : ปณฺธิตาติ ,ล.,ท.ท. : "โก ปณฺธิตา"ติ ปทํ นตฺถิ

อสุเส อภิรุษยถ ชาเวถ, ธนญชโย ปาทจรณน ชาเวตุ"ติ^{๑๗๖๕} อาณาเปลี.

จตุตาริ ปณฺธิตา ราชานํ วณฺหิตฺวา พลโกฏฺจมนฺทลโต นิภขมีสุ.^{๑๗๖๐} ตโย จ
ปณฺธิตา เอเกกมสฺสมภิรุษยหีสุ.^{๑๗๖๑} โพธิสตุโต ปน นนฺทียกฺขเสนาปติมนุสฺสร.^{๑๗๖๒} ยกฺโขปี
จิตฺตวารี ญตฺวา อจฺจรลํฆาฏฺมตฺเตเนว^{๑๗๖๓} อทิสฺสमानกาเยน สมฺปาปฺณิตฺวา โพธิสตุตฺปี
ทิสฺสमानมฺกฺโขปีตฺวา^{๑๗๖๔} อตฺตโน^{๑๗๖๕} ขนฺธํ นิสฺสทาเปตฺวา ธาวติ. ตโย ปณฺธิตา ราชสฺกฺขียา
คณฺทิสฺสทฺเทน ธาวนฺติ. โพธิสตุโต สฬฺพปจฺฉา ธาวติ. ราชา จ พลนิกายो จ มหาสตุตฺ
ปจฺวิโต ตาลกฺขนฺธปฺปมาเณ^{๑๗๖๖} อากาเส ปลฺลงฺกมาภฺยชิตฺ^{๑๗๖๗} ทิสฺวา "อยมฺิทุพฺเพน คคณฺพ-
ภนฺตเรณ^{๑๗๖๘} ปลฺลงฺกมาภฺยชิตฺวา คโต"ติ ญตฺวา, ตโต สฬฺเพ ภยภีโต อุตฺตราสา โลมฺหสฺสา-
ชาตา.^{๑๗๖๙} โพธิสตุโต ยกฺขานฺนกาเยน ธาวนฺโต ตโยชนปฺปมาเณ^{๑๗๗๐} อติภฺกมิตฺวา เสนาปติ-
หตฺถโต มณี คเหตฺวา นีวตฺเตตฺวา มฺหุตฺเตเนว^{๑๗๗๑} ราชานํ สมฺปาปฺณิ เสนาปติ จ ปโรหิตो
จ^{๑๗๗๒} ตํ ทิสฺวา ตถา วิตฺกฺเกตฺวา ภยปฺตโต^{๑๗๗๓} อุตฺตราโส โลมฺหสฺสาโต. เสยฺยถาปี พลว

^{๑๗๖๘} ล.,ท.ท. : อามนฺเตสิ เตสํ พาหนํ อสุสํ ทาเปสฺติ

^{๑๗๖๙} ล.,ท.ท. : ธาวตฺติ

^{๑๗๗๐} ล.,ท.ท. : นิภขมิตฺวา

^{๑๗๗๑} ล.,ล.ฉ. : เอเกกํ อสุสํ อภิรุษยหีสุ.

^{๑๗๗๒} ร.ท.,ร.ม. : นนฺทียกฺขเสนาปติมนุสฺสร, ล.,ล.ฉ. : นนฺทียกฺขเสนาปติ อนุสฺสร

^{๑๗๗๓} ร.ม. : อจฺจรลํฆาฏฺมตฺเตเนว ,ล. : อจฺจรลํฆาฏฺ มเตเนว

^{๑๗๗๔} ล.,ท.ท. : สมฺปาปฺณิ โพธิสตุโต ทิสฺสमानํ อุกฺโขปีตฺวา ,ล.ฉ. : ทิสฺสमानํ อุกฺโขปีตฺวา

^{๑๗๗๕} ร.ม. : อตฺตโน

^{๑๗๗๖} ร.ม.,ล.ฉ. : ตาลกฺขนฺธปฺปมาเณ ,ล. : ปจฺวิโต ตาลกฺขนฺธปฺปมาเณ

^{๑๗๗๗} ร.ม. : ปลฺลงฺกมาภฺยชิตฺ

^{๑๗๗๘} ล. : คคณฺณพฺภนฺตเรณ ,ล.ฉ. : อโย อิทฺธิพฺเพน คคณฺณพฺภนฺตเร

^{๑๗๗๙} ร.ท.,ร.ม. : ปลฺลงฺกมาภฺยชิตฺวา, ตโต สฬฺเพ ภยภีโต อุตฺตราโส โลมฺหสฺสาโต ,ล. : ปลฺลสฺมานนฺติ
สฬฺโพ ภยภีโต อุตฺตราโส โลมฺหสฺสาโต ,ท.ท. : ปลฺลสฺมานนฺติ สฬฺโพ ภยภีโต อุตฺตราโส โลมฺหสฺสาโต อโหสิ

^{๑๗๘๐} ร.ท.,ล.,ท.ท. : ตโยชนปฺปมาเณ ,ร.ม. : ตโยชนปฺปมาเณ ,ล.ฉ. : ตโยชนปฺปมาเณ

^{๑๗๘๑} ร.ม.,ล. : มฺหุตฺเตเนว

^{๑๗๘๒} ล. : ปโรหิตญจ

^{๑๗๘๓} ร.ม. : ภยปฺตโต ,ล. : วิตฺกฺกนฺติ ภยปฺตโต ,ท.ท. : วิตฺกฺกนฺติ. ภยปฺตโต

ธนู คเหตฺวา ปญฺจพฺยามมตฺเต^{๑๖๘๔} ลิลลณฺภํ วิชฺฌิตฺวา ตํ สรํ^{๑๖๘๕} ญฺปิ ตฺวา ปุณฺาโคโต
 ขิปฺโปเมว นินฺตเตสิ, เอวํ โส คตาคโคโต ขิปฺโปเมว โหติ. โส ตํ มณฺิรตํ ญฺโย ทตฺวา
 นินฺตเตตฺวา ปุณฺปุณํ มณฺิรตํ คเหตฺวา จตฺตาริ^{๑๖๘๖} มณฺิรตนาณิ นินฺตตฺมาโน^{๑๖๘๗} จตฺตถฺวาเร
 ญฺโย อทาสิ. เตสุ ตีสุ^{๑๖๘๘} อสฺเสสุ เอเกโก อสฺโส^{๑๖๘๙} สตฺตโยชนปริมณฺฑลมิณฺหปตฺถณค
 รํปทฺกขิณํ ธาวิตฺวา รตนรตฺติ^{๑๖๙๐} วยิ ทิสฺสติ, อนฺนตฺเมว^{๑๖๙๑} ทิสฺสติ. เตสุ เอกโยชนปฺปมาณํ
 ธาวนฺเตสุ^{๑๖๙๒} มหาสฺสโคโต ตโยชนปฺปมาณเ อติกกฺกมิตฺวา คตาคโคโต จตฺตถฺวาเร^{๑๖๙๓} ราชานํ
 สมฺปาปฺปณฺิเยว.^{๑๖๙๔} ตสฺมี ขณเ ตโย ปณฺุฑิตา เนว สมฺปาปฺปณฺิสฺสุ. ตทา เต เสนาปติมนฺุตรามคฺเค
 อาคจฺจนฺตํ^{๑๖๙๕} ทิสฺวา ปุจฺณิสฺสุ "เสนาปติ กิมนฺุหากํ มณฺิ นาทาสิ, ตวํ มา อคฺมาสี"ติ.^{๑๖๙๖}
 ตํ สุตฺวา เสนาปติ "ธณฺุชโย จตฺตาริ วาเร มณฺิรตนาณิ"^{๑๖๙๗} คเหตฺวา ปกฺกามิ"ติ อาห.
 เต ตํ สุตฺวา สํวิคฺคมาณสา^{๑๖๙๘} นินฺตเตตฺวา ราชานํ สมฺปาปฺปณฺิสฺสุ.

ราชา ตฺถุณฺิภาเวน นครํ ปวิสิตฺวา ปาสาทมภิรฺยุทิตฺวา^{๑๖๙๙} มหาสยเน นิปฺมุขิตฺวา
 จินฺตเตสิ "อํ ธณฺุชโย ปณฺุฑิตอ อติวีย สฺฐโร มหพฺพลโ มหานุภาโว อิทฺธิมา โลกียชฺ-
 ฌาเนหิ สมฺปนฺโน, สกฺลชมฺพุทฺธิปฺรชฺชํ คเหตุํ สมตฺโโก"^{๑๗๐๐} ยทิ เตชิตฺธิหิ เม รชฺชํ อิจฺเจเยย,^{๑๗๐๑}

^{๑๖๘๔} ร.ม. : ปญฺจพฺยามมเต ,ล. : ปญฺจพฺยามํ ,ท.ท. : ปญฺจพฺยามนฺเต

^{๑๖๘๕} ล.,ท.ท. : "ตํ สรํ" ปทํ นตฺถิ

^{๑๖๘๖} ล. : จตฺตาริ

^{๑๖๘๗} ร.ม. : วตฺตตฺมาโน ,ล.,ท.ท. : นินฺตตฺมาเนน จตฺตถฺวาเรณ

^{๑๖๘๘} ล.,ท.ท. : ตโย

^{๑๖๘๙} ล.,ท.ท. : เอกํ อสฺสํ

^{๑๖๙๐} ล. : รตนรตฺติยา ,ท.ท. : รตนรตฺติยา

^{๑๖๙๑} ล. : อนฺนตฺเมว ,ท.ท. : อนฺตํ เนว

^{๑๖๙๒} ล.,ท.ท. : เต เอกโยชนปฺปมาเน ธาวิตฺวา

^{๑๖๙๓} ล.,ท.ท. : จตฺตถฺวาเรเนว

^{๑๖๙๔} ล.,ท.ท. : "ราชานํ สมฺปาปฺปณฺิเยว" ปทํ นตฺถิ

^{๑๖๙๕} ร.ม.,ล.ณ. : อาคจฺจนฺเต

^{๑๖๙๖} ร.ม. : กิมนฺุหากํ มณฺิ นาทาสิสฺสติ ,ล.,ท.ท. : กิ มณฺิ อมฺุหากํ ทาสิ, ตฺถุณฺิ อาคมฺุม

^{๑๖๙๗} ล.,ท.ท. : จตฺตถฺวาเรณ จตฺตาริ มณฺิรตเน

^{๑๖๙๘} ร.ม. : สํวิคฺคมาณโส ,ล. : สํวิคฺคมาณสา

^{๑๖๙๙} ล. : ปาวิสิ ปาสาทํ อภิรฺยุทิตฺวา ,ล.ณ. : ปาสาทํ อภิรฺยุทิตฺวา

^{๑๗๐๐} ร.ม. : สกฺโกณฺุโคโต โหติ,

ลภิตุ สมตฺโถ โหติ, อयํ เอกโกปี^{๑๘๐๒} กิสุมี ฌตฺวา กาเล อทุธา มํ ราชํ คณฺหิกาโม,
 น^{๑๘๐๓} โกจิ ตํ นินฺวาเรตุํ สกฺโกติ"ติ,^{๑๘๐๔} ตสฺมา ตสฺเสว ฃยฺตฺราโส ฃมฺภิโต โหติ. เตปี สฬฺเพ
 สกฺกฺจํ นเมว ปาปฺณิตฺวา ตถา^{๑๘๐๕} จินฺตยีสฺสุ. เตสุ ปโรหิโต จินฺตลฺลิตฺติ "อโยเมว อิทฺธิมา
 พลฺวา"^{๑๘๐๖} อติวีย สฺสุโร ลภสมฺปนฺโน^{๑๘๐๗} รูปสมฺปนฺโน, ราชกิจฺจํ นิ การาเปสฺสามิ"ติ.^{๑๘๐๘}
 เสนาปติ ปนฺ เหวํ จินฺตลฺลิตฺติ "อโย อิทฺธิมา พลฺวา อติวีย สฺสุโร ลภสมฺปนฺโน รูปสมฺปนฺโน, ตํ"^{๑๘๐๙}
 ชนินฺนํ เหว มาราเปสฺสามิ"ติ. เต สญฺญํ กตฺวา วิหรีสุ.^{๑๘๑๐} ยถา ?

"พลฺเลหิ จ พลฺวา เจว"^{๑๘๑๑} ฃณฺหา เจว ฃณฺเหิ จ,^{๑๘๑๒}
 ลีริเยหิ จ ลีริยา^{๑๘๑๓} เจว สฺสุโร เจว สฺสุเรหิ^{๑๘๑๔} จ.[๑๒๘]
 ชเวหิ จ ชวา^{๑๘๑๕} เจว ฃณฺลํ คติ^{๑๘๑๖} สฬฺพทา,
 ปุญฺญเยหิ อปฺปปุญฺญญานํ^{๑๘๑๗} นตฺถิ ฃณฺโณ กุทาจฺจ นนฺ"ติ.[๑๒๙]*
 อสฺสชวํ นกฺกนฺโห จตฺตฺตฺสสมฺปนฺโน^{๑๘๑๘} นิฏฺฐิตฺติ.^{๑๘๑๙}

^{๑๘๐๑} ล.,ท.ท. : "อจุณฺเยย" ปทํ นตฺถิ

^{๑๘๐๒} ล. : สฬฺพกาลเมว เย เก ,ท.ท. : สฬฺพกาลเมว สเจ โส

* อีมา คาคาโย คเวสิตฺวา น ทิสฺสนฺติ.

^{๑๘๐๓} ล.,ท.ท. : "น" ปทํ นตฺถิ

^{๑๘๐๔} ร.ม. : "ยทิ เตชิตฺติ เม ราชํ อจุณฺเยย, ลภิตุ สมตฺโถ โหติ, อโย เอกโกปี กิสุมี ฌตฺวา
 กาเล อทุธา มํ ราชํ คณฺหิกาโม น โกจิ ตํ นินฺวาเรตุํ สกฺโกติ"ติ" ปทานิ นตฺถิ ,ล. : อสฺกโกติ

^{๑๘๐๕} ล.,ท.ท. : "ตถา" ปทํ นตฺถิ

^{๑๘๐๖} ล.,ท.ท. : อิทฺธิมนฺโต พลฺวมนฺโต ,สฬฺพตฺถาปี เหวํ ทฏฺฐพฺพํ

^{๑๘๐๗} ล. : สฺสุโร ฃณฺลสมตฺโถ ,ท.ท. : สฺสุโร ฃณฺลสมตฺโถ

^{๑๘๐๘} ล.,ท.ท.,ล.ณ. : นินฺวาเรสฺสตีติ ,สฬฺพตฺถาปี เหวํ ทฏฺฐพฺพํ

^{๑๘๐๙} ล. : เกน ,ท.ท. : เตน

^{๑๘๑๐} ล. : วิหาสุ

^{๑๘๑๑} ร.ท. : "เจว" ปทํ นตฺถิ ,ล.,ท.ท. : พลฺเล เจว

^{๑๘๑๒} ล. ; "ฃณฺหา เจว" ปทํ นตฺถิ, ฃณฺเหิ จ

^{๑๘๑๓} ล. : "จ" สฬฺโห นตฺถิ ,ลีริเย ,ท.ท. : ลีริเย

^{๑๘๑๔} ร.ม. : สฺสุเรหิ

^{๑๘๑๕} ล.,ท.ท. : ชเว

^{๑๘๑๖} ร.ท. : ฃณฺลิตฺตยจฺติ ,ล.,ท.ท.,ล.ณ. : ฃณฺลพฺพนฺติ

^{๑๘๑๗} ล. : ฃณฺโณ อปฺปปุญฺญเยหิ ,ท.ท. : อปฺปปุญฺญเยหิ

๓.๑๖ มหัตตปณฺโห ปณฺณรสนโม

ตโต จ^{๑๘๒๐} ปฏฺจาย ราชชา มหาสคฺตสฺส สพฺพกาลเมว ภยฺตุราโส โหติ. เอกทิวสํ
ราชา ตสฺมิมนาคเต ติสฺส ปณฺธิเตสฺส^{๑๘๒๑} ราชูปฏฺจานํ อากเตสฺส เสนาปติ^{๑๘๒๒} ปโรหิตญฺจ ปุจฺฉิ
"โกณฺโถ ธนญฺชยํ ปสฺสเถ"ติ. ปโรหิตो อาห "มหाराช อยฺมหํการวเสน^{๑๘๒๓} อติวีย มานตุ

—
ถทฺโธ^{๑๘๒๔} โหติ"ติ. เสนาปติ ปนาห "มหाराช อยฺมทิวเสน อติวีย มานตุถทฺโธ โหติ"ติ.
ตํ สุตฺวา ราชชา "เตนหิ เสนาปติ คณฺหถ พนฺธเถ"ติ อาณาเปสิ. "มหाराช อยฺมทิวเสน
อากาเส ปกฺขนฺติ, เตน คณฺหิตุํ น สกฺโกมํ"ติ.^{๑๘๒๕} "กํ กาทพฺพน"ติ. []^{๑๘๒๖} "เทว เตนหิ ตโ
ย

ธนญฺชเยน วิสฺสาสํ^{๑๘๒๗} สลฺลเปยฺยํ.^{๑๘๒๘} ยทิสฺส^{๑๘๒๙} ขลิเตน วา ปมาเทน วา ยุตฺโต,^{๑๘๓๐}
ตํ

ราชทณฺเฑน คณฺเหยฺยุน"ติ. สุนฺทราเลยโย "มหाराช ธนญฺชยสฺส มหัตตปณฺหํ ปุจฺเจยฺยาถ,^{๑๘๓๑}
เตน อยํ สจฺจเมว น^{๑๘๓๒} นิเวทยฺย, อยํ ตํ ขลิเตน วา ปมาเทน^{๑๘๓๓} วา ปริวตฺเตตฺตุ

^{๑๘๑๘} ล.,ท.ท. : "จตุทฺทสมปณฺโห" ปทํ นตฺถิ

^{๑๘๑๙} ล.,ท.ท. : อสฺสธาวกณฺท์ นิฏฺฐิตํ

^{๑๘๒๐} ล.,ท.ท.,ล.ฉ. : "จ" สทฺโธ นตฺถิ

^{๑๘๒๑} ล. : ตโย ปณฺธิเต,ท.ท. : ตสฺมี มหาสคฺเต อนาคเต ตโย ปณฺธิเต

^{๑๘๒๒} ร.ท.,ร.ม. : เสนาปติ,ล.,ท.ท. : คณฺตุวา เสนาปติ

^{๑๘๒๓} ร.ท. : อยํ มยฺหํ การวเสน,ล.,ท.ท.,ล.ฉ. : อยํ อหํการวเสน

^{๑๘๒๔} ล.,ท.ท. : มานถทฺโธ,ปจฺฉาปทมฺปิ เอวํ ทฏฺฐพฺพํ

^{๑๘๒๕} ล.,ท.ท. : สกฺโกมาติ

^{๑๘๒๖} ล. : "เสนาปติ" ปทํ นตฺถิ

^{๑๘๒๗} ร.ท.,ร.ม. : วิสฺสาสํ,ล. : ธนญฺชยวิสาเสน,ท.ท. : ธนญฺชยํ วิสาเสน

^{๑๘๒๘} ล.,ท.ท. : สลฺลปํ สลฺลปายฺยุนฺติ

^{๑๘๒๙} ล.,ท.ท. : "โส" ปทํ นตฺถิ

^{๑๘๓๐} ล. : "ยุตฺโต" ปทํ นตฺถิ,ท.ท. : "ยุตฺโต" ปทํ นตฺถิ,"เตน" ปทมฺปน ทฏฺฐพฺพํ

^{๑๘๓๑} ล.,ท.ท. : ปุจฺเจยฺยาถาติ

สกุโกตี"ติ.^{๑๘๓๔} ราชา สมุปฏิจฉิ

ตทา ปน โพธิสตุโต ต^{๑๘๓๕} สมนนุตรเมว ราชกุล สมุปาปุณิ ปาปุณิตวา จ ป
นราชานํ วนุทิตวา เอกมนตุํ นิสฺสิ. ตํ ทิสฺวา ราชา ปฏิสนุถาร^{๑๘๓๖} กตวา ธนญชยเม
ว

"อนุสฺสรามิ, เตนหิ ปุณฺ สลฺลเปถ, สฺสณฺเญยามี"ติ วตฺวา, "เทว เกนจิ ปรีหาสิเตน นินฺเวทยะยามี"ติ
วุตฺเต,^{๑๘๓๗} "สาธุ ปณฺทิต []"^{๑๘๓๘} อชฺเชว ปญฺหาปฏิกาคเมว ตฺยหํ ปุจฺฉิสฺสामी"ติ อาห.^{๑๘๓๙}
"เทว ปุจฺฉณา"ติ. "ธนญชย เกน หินฺภาโว"^{๑๘๔๐} นาม 'มหตฺโต'ติ ปากโฏ โลกสฺมินฺติ ปุจฺฉิ.
"หิณฺภาโว นาม 'สจฺเจน วา กตญฺญตฺยา วา ขนฺติยา วา'ติ ติวเณ ปวตฺเตน 'มหตฺโต'ติ
ปากโฏ^{๑๘๔๑} โลกสฺมี"^{๑๘๔๒} เทวา"ติ. สุนฺทราเลยโย ปน "หิณฺภาโว นาม วญฺจนวเสน ปวตฺเตน
'มหตฺโต'ติ ปากโฏ โลกสฺมี เทวา"ติ อาห. อภิจารมฺมโณ "หิณฺภาโว นาม อตฺตปัสฺสเนน
ปวตฺเตน"^{๑๘๔๓} 'มหตฺโต'ติ ปากโฏ โลกสฺมี เทวา"ติ อาห. อภโย ปนาห "หิณฺภาโว นาม
ปรสฺส กมฺมสฺส จ วจนสฺส จ"^{๑๘๔๔} ชินฺเนน ปวตฺเตน 'มหตฺโต'ติ ปากโฏ โลกสฺมี เทวา"ติ.

ราชา "อภย กสฺมา วเทสี"ติ. "เทว หินฺปุริโส ปน ปรสฺมี กิตเก อุกโกสนฺเต ว
าปริภาสฺนเต วา ปทุฏฺฐกาเส วา กิตเก โปเถนฺเต วา ปหรนฺเต วา ปทุฏฺฐกเร วา

๑๘๔๕

^{๑๘๓๒} ร.ท.,ล. : "น" สทฺโท นตุถิ

^{๑๘๓๓} ล. : ตํ เตน ขลิตฺตํ ปมาทํ ,ท.ท. : ตํ เตน ขลิตฺตํ วา ปมาทํ วา

^{๑๘๓๔} ล.,ท.ท. : "อิติ" สทฺโท นตุถิ

^{๑๘๓๕} ล.,ท.ท. : "ตํ" ปทํ นตุถิ

^{๑๘๓๖} ร.ท.,ร.ม.,ล.,ล.ณ. : ปฏิสนุถาร

^{๑๘๓๗} ล.,ท.ท. : "วุตฺเต" ปทํ นตุถิ

^{๑๘๓๘} ล. : "เต" ปทํ อตุถิ

^{๑๘๓๙} ล.,ท.ท. : "อาห" ปทํ นตุถิ ,ปจฺฉาปทฺมปี เอวํ ทฎฺฐพฺพ

^{๑๘๔๐} ล.,ท.ท. : หินฺภาโว ,ปจฺฉาปทฺมปี เอวํ ทฎฺฐพฺพ

^{๑๘๔๑} ล. : "อิติ ปากโฏ" สทฺทปทํ นตุถิ ,ท.ท. : "ปากโฏ" ปทํ นตุถิ ,ปจฺฉาปทฺมปี เอวํ ทฎฺฐพฺพ

^{๑๘๔๒} ร.ท. : "มหตฺโตติ ปากโฏ โลกสฺมี" ปทํ นตุถิ

^{๑๘๔๓} ล.,ท.ท. : อตฺตานํ ปัสฺสเนน ปรีนคฺคหิเตน

^{๑๘๔๔} ล. : ปรสฺสกมฺมญจ วจนญจ ,ท.ท. : ปรสฺสกมฺมญจ วจนญจ

^{๑๘๔๕} ล.,ท.ท. : ปเรณ กิตเกณ อโกสนฺเตน วา ปทุฏฺฐกาเรณ วา กิตเกณ โปเถน วา ปหรนฺเตน

ตํ ตํ สัตตคุณน ชิเนตวา^{๑๘๔๖} []^{๑๘๔๗} มหตตฏจानะ อุตตานํ จเปตํ สมตฺโถ โหติ,^{๑๘๔๘}
ตสฺมา ตํ 'มหตฺโต'ติ โลกสฺมี วทามิ"ติ.

ราชา^{๑๘๔๙} "อิจฺจารมฺมณ กสฺมา เอว"^{๑๘๕๐} วเทสิ"ติ ปุจฺฉิ^{๑๘๕๑} "มหาราช หินปฺริโส

ปน ปเรหิ อุตตโน อุปการะ การิตะ^{๑๘๕๒} จ อุตตนา^{๑๘๕๓} ปเรสํ อุปการูปสเม การิตะ จ^{๑๘๕๔}
ปเรสํ คุณํ ปฏิจฺฉนฺโน^{๑๘๕๕} อุตตโน คุณํ ปกาเสติ,^{๑๘๕๖} โส มหตตฏจानะ อุตตานํ จเปตํ
สมตฺโถ โหติ,^{๑๘๕๗} ตสฺมา ตํ 'มหตฺโต'ติ โลกสฺมี วทามิ"ติ.

ราชา "สุนฺทราเลยฺย กสฺมา เอว วเทสิ"ติ ปุจฺฉิ. "มหาราช หินปฺริโส ปน
ปุพฺเพ อุตตโน^{๑๘๕๘} ขลิเตน วา ปมาเทน วา ตถา ปากโฏ ปจฺฉา วญฺจนกมฺเมน
จิตฺ ปเรน เต นิวุตฺโตปี วญฺจนกมฺเมน^{๑๘๕๙} ปรสฺส ภณฺฑํ คณฺหนโก^{๑๘๖๐}
จ ปรทาเรน สํวาสคฺมนโก^{๑๘๖๑} จ ราชานํ []^{๑๘๖๒} ตํ ตํ เลสวเสน ลุทฺทกาเรน วญฺเจเนน
ปากโฏ ปเรน อิสฺสรสฺส สนฺติเก อาเนโต อุตตโน วญฺจนโวหาเรน ปหาเรน^{๑๘๖๓} มหตตฏ-

วา ปทุฏฺจกาเรน ,ล.ณ : ปทุฏฺจกาเรน วา

^{๑๘๔๖} ร.ม. : ชิเนตวา ,ท.ท. : สัตตคุณน ชิเนตวา

^{๑๘๔๗} ล.,ท.ท. : โส

^{๑๘๔๘} ท.ท. : "โหติ" ปทํ นตฺถิ

^{๑๘๔๙} ล. : "ราชา" ปทํ นตฺถิ

^{๑๘๕๐} ล.,ท.ท. : "เอว" สหฺโต นตฺถิ

^{๑๘๕๑} ล.,ท.ท. : "ปุจฺฉิ" สหฺพํ ปทํ นตฺถิ

^{๑๘๕๒} ล.,ท.ท. : ปเรน อุตตานํ อุปการํ การิตะ

^{๑๘๕๓} ล.,ท.ท. : "จ อุตตนา" ปทํ นตฺถิ

^{๑๘๕๔} ล.,ท.ท. : อุปการํ สยเมว การิตะ จ โส

^{๑๘๕๕} ร.ม. : ปฏิจฺฉนฺโน ,ล. : คุณํ ปตฺติจฺฉนฺโน

^{๑๘๕๖} ล. : อุตตานํ คุณํ ปกาสิโต ,ท.ท. : อุตตานํ คุณํ ปกาสิโต

^{๑๘๕๗} ล.,ท.ท. : "โหติ" ปทํ นตฺถิ

^{๑๘๕๘} ล.,ท.ท. : "ปุพฺเพ อุตตโน" ปทํ นตฺถิ ,อิธ ปน "ยถา" ปทํ ทฺวญฺจพํ

^{๑๘๕๙} ร.ม. : วญฺจนกมฺเมน ,ล.,ท.ท. : "ตถา ปากโฏ ปจฺฉา วญฺจนกมฺเมน จิตฺ ปเรน เต นิวุตฺโตปี

วญฺจนกมฺเมน" อิมานิ ปทานิ นตฺถิ

^{๑๘๖๐} ล.,ท.ท. : คหิโต

^{๑๘๖๑} ล.,ท.ท. : สํวาโส

จาเน อุตตานํ จเปตุํ สมตฺโถ โหติ, ตสฺมา ตํ 'มหตฺโต'ติ โลกสฺมี วหามิ"ติ.

ราชา "ธณฺชย เอวเมว เต []^{๑๘๖๔} วทฺนติ, กสฺมา เอวํ วทสฺส"ติ ปุจฺฉิ "มหาราช
 อयํ สุนฺทราเลโย คณิกาปุตฺตวเสน, เอตสฺส มาตา สพฺพกาลเมว ปุริสํ วญฺจติ, วญฺจน-
 วจนํ^{๑๘๖๕} ปสฺสติ, อयํ อิกฺขจารมฺมโน ธุตฺตปุตฺตวเสน,^{๑๘๖๖} เอตสฺส ปิตา สพฺพกาลเมว อูปการก-
 ปุคฺคสฺส ภาณมกฺกจิตฺเตน ปีเพติ,^{๑๘๖๗} อกตญฺญาวํ ปสฺสติ, อยมภโย มลฺลปุตฺตวเสน,
 เอตสฺส ปิตา สพฺพกาลเมว ปรี โปเถติ จ ปหริติ จ^{๑๘๖๘} ปฏฺิขจิตฺโต, ยุตฺถกมฺมํ ปสฺสติ,
 มหาราช สจฺจขนฺตีกตญฺญตา นาม มหปฺฟโล โหติ, เย เย เตสุ เอเกกสฺส ธมฺมสฺส ป-
 วตฺตยิสฺส, เต เต มหตฺตา^{๑๘๖๙} โหนฺติ, ปุพฺเพปิ ตโย ติรจฺฉานคตา, เอโก สจฺจรทฺโข, เอโก
 กตญฺญ, เอโก ขนฺติโก^{๑๘๗๐} โหนฺติ, เต ติรจฺฉานคตาวํ ปชฺหิตฺวา ทิพฺพตฺตาวํ คตา^{๑๘๗๑}
 หุตฺวา ทิพฺพสมฺปตฺติมนุโกนฺตี"ติ.^{๑๘๗๒} "กถํ ปณฺชิตา"ติ. "มหาราช วตฺถุมาริสฺสามิ,^{๑๘๗๓}

อติเต^{๑๘๗๔} กิร โกสลรฏฺเฏ เอกสฺส กฏฺมมิกสฺส เคเห เอกา คาวี^{๑๘๗๕} พหลา นาม.
 ตสฺสา เอกวจฺฉโก^{๑๘๗๖} อโหสิ. เอกสฺมี สมเย พหลาคาวี ตินฺปรีเยสนตฺถาย สวจฺฉเกน^{๑๘๗๗}

^{๑๘๖๒} ล.,ท.ท.,ล.ฉ. : ราชอาณํ อติกกโม จ โส

^{๑๘๖๓} ล.,ท.ท. : เลเสน วา วญฺเจน วา สุนฺทราเรน วา อปฺปากโต โส

^{๑๘๖๔} ล. : "ตโย" ปทํ อตฺถิ

^{๑๘๖๕} ล. : วญฺจน

^{๑๘๖๖} ร.ท. : ธุตฺตวเสน ,ร.ม. : ธุตฺตปุตฺตวเสน ,ท.ท. : ธุตฺตวเสน

^{๑๘๖๗} ล.,ท.ท. : ปีลิตฺโต

^{๑๘๖๘} ล.,ท.ท. : โปเถนฺโต ปหริณฺโต

^{๑๘๖๙} ล. : มหตฺตา ,ท.ท.,ล.ฉ. : มหตฺโต

^{๑๘๗๐} ล.,ท.ท.,ล.ฉ. : ขนฺติ อโกลิ

^{๑๘๗๑} ล.,ท.ท. : "คตา" ปทํ นตฺถิ

^{๑๘๗๒} ล. : ทิพฺพสมฺปตฺติ อุนฺนาววณฺติ ,ล.,ท.ท. : "อติ" สทฺโท นตฺถิ

^{๑๘๗๓} ร.ท. : วตฺถุ อาริสฺสามิ ,ร.ม.,ท.ท. : เอกมตฺถุมาริสฺสามิ ,ล. : วตฺถุ อาริสฺสามิ

^{๑๘๗๔} ล.,ท.ท. : อติเต

^{๑๘๗๕} ล.,ท.ท. : คาวี

^{๑๘๗๖} ล.,ท.ท. : เอกา วจฺฉกา ,ปจฺฉาปทฺมปี เอวํ ทฏฺฐพฺพํ ,ล.ฉ. : เอโก วจฺฉโก

^{๑๘๗๗} ล. : สวจฺฉกา ,ท.ท. : สห วจฺฉกา

จ โคคณหิ จ สทุธิ^{๑๘๗๘} คามโต นิขมิตวา []^{๑๘๗๙} คนฺตวา สวจณญจ โคคณ จ ขหิ-
ตฺวา^{๑๘๘๐} เอกา^{๑๘๘๑} อรญเณ ปาวสี. วจฺณโก ปน โคคณหิ สทุธิ คจฺจติ. ตทา ตสฺมิมรญเณ
เอโก มหาพฺยคุโฆ อตฺถิ. โส ตํ คาวี ตินฺ^{๑๘๘๒} ขาทฺนฺตี ทิสฺวา "อิมํ คาวี คณฺหิตฺวา
ขาทามิ"ติ จินฺตสิ.^{๑๘๘๓} ตทา โส^{๑๘๘๔} คาวียา สนนฺติมากจฺจติ.^{๑๘๘๕} สฺวา ตํ พฺยคุฆํ ทิสฺวา
อุทฺทโมโลเกตฺวา น เตน ภิตา^{๑๘๘๖} "มหาพฺยคุฆม ภิมตฺถาย คณฺหาสิ"ติ^{๑๘๘๗} อาห. โส "
ตํคณฺหิตฺวา ขาทามิ"ติ อาห. "มหาพฺยคุฆม ขมาหิ, เม ททโร เอโก ปุตฺโต"ติ^{๑๘๘๘} อตฺถิ,
ตํ

ถญฺญํ ปาเยตฺวา^{๑๘๘๙} อาคจฺฉามิ, ปุณฺ^{๑๘๙๐} อิทํ เม สรีรํ เต^{๑๘๙๑} ทาตฺนฺ"ติ วุตฺเต,^{๑๘๙๒} โส
อาห "ยทิ เต สจฺจวณฺณํ ขามามิ"ติ. สฺวา "สจฺจณฺ"ติ วตฺวา^{๑๘๙๓} มหาพฺยคุฆมาปฺจุจฺฉิตฺวา คนฺตฺวา
ปุตฺตํ ถญฺญํ ปาเยตฺวา "โฆ สีนฺํ ถญฺญํ ปาเยหิ, มหาพฺยคุฆสฺส เม^{๑๘๙๔} สรีรํ ทสฺสามิ"ติ
อาห. โส วจฺณโก^{๑๘๙๕} "อมฺม กิ เม วเทสิ"ติ ปฺจุจฺฉิ. สฺวา ปุตฺตสิเนหฺน โรทิตฺวา ตมตฺถํ
กเถสิ. โส มาตฺตฺกตฺตยิ^{๑๘๙๖} กุสฺลตฺถาย จ มาตฺตฺกตฺตยฺญตฺถาย จ^{๑๘๙๗} มาตฺรํ เอตทโวจ "หา^{๑๘๙๘}

^{๑๘๗๘} ล.,ท.ท. : "จ โคคณหิ จ สทุธิ" ปทํ นตฺถิ

^{๑๘๗๙} ล.,ท.ท. : โคคณหิ สทุธิ

^{๑๘๘๐} ล.,ท.ท. : "สวจณญจ โคคณ จ ขหิตฺวา" อิมานิ ปทานิ นตฺถิ

^{๑๘๘๑} ล.,ท.ท. : เอกิกา

^{๑๘๘๒} ร.ม. : คาวี ตินฺขาทฺนฺตี, ล. : ตินฺณํ

^{๑๘๘๓} ล.,ท.ท. : จินฺตตฺวา

^{๑๘๘๔} ล. : "โส" ปทํ นตฺถิ, ท.ท. : "ตทา โส" ปทํ นตฺถิ, "ตฺถาย" ปทมนฺ พทฺจพฺพํ

^{๑๘๘๕} ล. : คาวีสนนฺติโก อาคจฺจติ, ท.ท., ล.ณ. : สนนฺติโก อาคจฺจติ

^{๑๘๘๖} ร.ม. : นตฺทิตฺตา, ร.ท. : เกน คหิตฺตาเยว, ล.,ท.ท. : "น เตน ภิตา" ปทํ นตฺถิ

^{๑๘๘๗} ล.,ท.ท. : พฺยคุฆม ภิมตฺถายาคโตสิติ

^{๑๘๘๘} ล.,ท.ท. : ททรา เอกา วจฺจกา

^{๑๘๘๙} ล. : ถนํ ปาเยตฺถา, ท.ท. : ถนํ ปายิตฺวา

^{๑๘๙๐} ล.,ท.ท. : "ปุณ" สทุโท นตฺถิ

^{๑๘๙๑} ล.,ท.ท. : "เต" ปทํ นตฺถิ

^{๑๘๙๒} ร.ท. : "วุตฺเต" ปทํ นตฺถิ

^{๑๘๙๓} ล.,ท.ท. : วุตฺเต

^{๑๘๙๔} ล.,ท.ท. : "เม" ปทํ นตฺถิ

^{๑๘๙๕} ล. : สฺวา วจฺจกา, ท.ท. : โส วจฺจกา

อมม มหาพยุคขสฺส ตว มา สรริ เทหิ,^{๑๘๙๕} อหิ มหาพยุคขสฺส เม^{๑๘๙๖} สรริ มาตุยา
 ปฏิมมี"ติ.^{๑๘๙๗} สา พหลา^{๑๘๙๘} คาวิ อตฺตโน ปุตฺตเมตทโวจ "โก ปียปุตฺตก อหิ"^{๑๘๙๙}
 มหาพยุคขสฺส น^{๑๙๐๐} ตว เทมิ, เม^{๑๙๐๑} สรริ ทาตุมปฏินฺณมกาสิ,^{๑๙๐๒} สเจ เม สรริ มหา-
 พยุคขสฺส เนว^{๑๙๐๓} อทาสิ,^{๑๙๐๔} เม วจัน สจฺจํ ภาวิสฺสติ, สจฺจญฺจ^{๑๙๐๕} นาม สพฺพสมฺปตฺติ-
 ทายกญฺจ เทวมนุสฺเสหิ ปสฺสิตญฺจ, มุสฺสาวาทิ^{๑๙๐๖} มหนฺตํ ปาปํ ขนิสฺสติ, ครหิโต จ,^{๑๙๐๗}
 ตสฺมา^{๑๙๐๘} สรริ เม วินฺนํปปี, สจฺจมวินฺนํ,^{๑๙๐๙} ธมฺมํ รุกขามิ,^{๑๙๑๐} น ขหามิ"ติ.^{๑๙๑๑} อถ สา
 พหลา คาวิ มหาพยุคขสฺส สนฺติกกมฺปสจฺจกมิตฺวา ติฏฺฐติ. โส วจฺจโก^{๑๙๑๒} โรทิตฺวา อตฺตโน
 มาตรํ ปจฺจโต อนุพนฺธิ.^{๑๙๑๓} โส วจฺจโก มหาพยุคขสฺส เอตทโวจ "มหาพยุคข มม"^{๑๙๑๔}

^{๑๘๙๖} ล. : มาตุตถาย ,ท.ท. : มาตุภตฺติย

^{๑๘๙๗} ร.ม. : มาตุกญฺญตฺตาย จ ,ล.,ท.ท. : อุโก "จ" สหฺทา นตฺถิ

^{๑๘๙๘} ล.,ท.ท.,ล.ณ. : "หา" ปทํ นตฺถิ

^{๑๘๙๙} ล. : พยุคขสฺส ตว สรริ มา เทสิ

^{๑๙๐๐} ล.,ท.ท. : "เม" ปทํ นตฺถิ

^{๑๙๐๑} ล.,ท.ท. : ปตฺติมมีติ

^{๑๙๐๒} ล.,ท.ท. : สหฺพตฺถ "พหลา" ปทํ นตฺถิ

^{๑๙๐๓} ล. : "อหิ" ปทํ นตฺถิ

^{๑๙๐๔} ร.ท.,ล.,ท.ท.,ล.ณ. : เกน

^{๑๙๐๕} ร.ม. : "เทมิ เม" ปทํ นตฺถิ ,ท.ท. : เทหิ เม

^{๑๙๐๖} ล.,ท.ท. : ทาตุํ ปฏินฺณํ กตฺวา ,ล.ณ. : ทาตุํ ปฏินฺณํ อกาสี

^{๑๙๐๗} ล.,ท.ท. : "เนว" สหฺโท นตฺถิ ,ล.ณ. : เยน

^{๑๙๐๘} ล.,ท.ท. : ทตฺวา ,ล.ณ. : อทาสี

^{๑๙๐๙} ล.,ท.ท. : สหฺพตฺถ "จ" สหฺโท นตฺถิ

^{๑๙๑๐} ล.,ท.ท. : มุสฺสาวาทิ

^{๑๙๑๑} ล.,ท.ท. : "ครหิโต จ" ปทํ นตฺถิ

^{๑๙๑๒} ร.ม. : กสฺมา

^{๑๙๑๓} ล.,ท.ท. : วินตฺถมฺปปี, สจฺจธมฺมภาวํ

^{๑๙๑๔} ล.,ท.ท. : "ธมฺมํ รุกขามิ" ปทํ นตฺถิ

^{๑๙๑๕} ล.,ท.ท. : ขหิสฺสํมีติ

^{๑๙๑๖} ล. : ติตฺถติ. สา วจฺจนา

^{๑๙๑๗} ร.ม. : "โส วจฺจโก โรทิตฺวา อตฺตโน มาตรํ ปจฺจโต อนุพนฺธิ" ปทํ นตฺถิ ,ล.,ท.ท. : อนุคฺจจติ

,ล.ณ. : อนุคฺจจติ

อนุกมฺปาย เม สรีริ ขาทาหิ, เม มาตุ ชีวติ เทตุ,^{๑๕๑} กตญฺญตา นาม สพฺพสมฺปตฺติ-
 ทายกา^{๑๕๒๐} เทวมนุสฺเสหิ ปสฺสิตา^{๑๕๒๑} จ,^{๑๕๒๒} ตสฺมา มาตริ กตญฺญตา มยา กาทพฺพา,
 มหาพฺยคุช^{๑๕๒๓} ตฺวํ ขมิตุํ ยุตฺโตสิ,^{๑๕๒๔}

ชนฺติ นาม สพฺพปฺญญเหหิ ปรมา

สพฺพสมฺปตฺติทายกา เทวมนุสฺเสหิ ปสฺสิตา จ,^{๑๕๒๕}

สพฺเพสํ ทิพฺพปฺปฺรณ^{๑๕๒๖} ทิฆายุกา

สพฺพสมิทฺธา^{๑๕๒๗} อโรคา สุขิตา จ สทา"ติ."^{๑๕๒๘}[๑๓๐]*

มหาพฺยคุช^{๑๕๒๙} ตสฺส วจันํ สุตฺวา "อหํ ขมนฺโต^{๑๕๓๐} อุกฺโก น ขาทามิ"ติ อาห.^{๑๕๓๑}

ตทา เตสํ สุตฺตานํ สจฺจเตเชน กตญฺญตานุภาเวน ชนฺตียานุภาเวน จ^{๑๕๓๒} สกฺกสฺส ภาวน-
 มุณฺหาการํ ทสฺเสสิ. สกฺโก อวชฺเชนฺโต ตํ การณํ ญตฺวา^{๑๕๓๓} เตสํ ตินฺนํ สุตฺตานํ สจฺจ-
 ชนฺติกตญฺญตานุภาวํ ทิสฺวา สคฺคโต โอตฺริตฺวา เตสํ สนฺติกํ คนฺตฺวา ธมฺมํ เทเสนฺโต
 อิมํ คาถมาห

^{๑๕๑} ล. : วจฺจกา พฺยคุชเมตทโวจ พฺยคุช มํ

^{๑๕๑} ล.,ท.ท. : มาตา ชีวติ

^{๑๕๒๐} ร.ท. : สพฺพสมฺปตฺติทายโก

^{๑๕๒๑} ร.ท. : ปสฺสิตโต

^{๑๕๒๒} ล.,ท.ท. : "จ" สทุโท นตฺถิ

^{๑๕๒๓} ล.,ท.ท. : กาทพฺพาคิ, พฺยคุช

^{๑๕๒๔} ล.,ท.ท. : ขมิติ ยุตฺโต

^{๑๕๒๕} ล.,ท.ท. : เอตฺถ คาถายํ "จ" สทุโท นตฺถิ

* อิมา คาถาโย คเวสิตฺวา น ทิสฺสนฺติ.

^{๑๕๒๖} ล. : สพฺพปฺปฺรณา,ท.ท. : สพฺพปฺปฺรณา

^{๑๕๒๗} ร.ท. : สมิทฺธา,ล.,ท.ท. : สมิทฺธา

^{๑๕๒๘} ท.ท. : อาห

^{๑๕๒๙} ล.,ท.ท. : พฺยคุช,สพฺพตฺถาปี เอวํ ทฏฺฐพฺพํ

^{๑๕๓๐} ล.,ท.ท. : ขมามิ

^{๑๕๓๑} ล.,ท.ท. : "อาห" ปทํ นตฺถิ

^{๑๕๓๒} ล.,ท.ท. : "จ" สทุโท นตฺถิ

^{๑๕๓๓} ล. : "ตํ การณํ ญตฺวา" ปทํ นตฺถิ

"นตฺถิ สจฺจสมํ พลํ^{๑๕๓๔} นตฺถิ ขนฺติสมํ สุภํ,
 กตญฺญตาสมํ นตฺถิ^{๑๕๓๕} ติวริมฺมุตฺตมํ^{๑๕๓๖} วรํ.[๑๓๑]
 โย สพฺพกุสฺลํ กตฺวา สจฺจํ น ปฏิภาสติ,^{๑๕๓๗}
 นีรตฺตญฺจ ผลํ ตสฺส^{๑๕๓๘} สพฺพพฺพุเทหิ เทสิตํ.[๑๓๒]
 โย สพฺพกุสฺลํ กตฺวา ขนฺติ ตสฺส น วิชฺชติ,^{๑๕๓๙}
 นีรตฺตญฺจ ผลํ ตสฺส สพฺพพฺพุเทหิ เทสิตํ.[๑๓๓]
 โย สพฺพกุสฺลํ กตฺวา น วิชฺชติ กตญฺญตฺวา,
 นีรตฺตญฺจ ผลํ ตสฺส สพฺพพฺพุเทหิ เทสิตํ"ติ.[๑๓๔]*

ตทา สกฺโก เต ตโย สตฺเต^{๑๕๔๐} ตาวตีสกฺวเน เทวโลกํ เนตฺวา เอเกกสฺส เอเกกํ
 วิมานํ เทวจราสหสฺสโกฏิปริปฺปณฺณํ ทิพฺพโกชนปริปฺปณฺณํ^{๑๕๔๑} ทิพฺพโกเคหิ สมฺปนฺนํ นจฺจคิตฺ-
 สงฺฆุจฺจํ ปญฺจกตฺริเยหิ อเนกโกฏิสตรฺชฺชปฏากาทิ^{๑๕๔๒} สมฺปนฺนํ ทิพฺพกามคฺเชหิ สมฺมิตฺ-
 มทาลิ.^{๑๕๔๓} ตทา ตโย []^{๑๕๔๔} สกฺเกน สทฺธิ อตฺถกามา อตฺตภาวํ^{๑๕๔๕} ปชฺหิตฺวา เทวปฺตฺต-
 ภาวํ ลภีสุ. สพฺเพ ตตฺถ ทิพฺพสุขํ ปฏิลภีสุ"ติ วตฺวา^{๑๕๔๖} ตมตฺถํ ปกาเสนฺโต []^{๑๕๔๗} อาห
 "สจฺจํ หิ ปรมํ โลเก สจฺจํ โลเก ปธานตํ,^{๑๕๔๘}

^{๑๕๓๔} ล. : สจฺจสมํ ปุณฺณํ ,ท.ท.,ล.ฉ. : ปุณฺณํ

^{๑๕๓๕} ล.,ท.ท. : น สมฺมุนฺติ

^{๑๕๓๖} ร.ม. : ติวริมฺมุตฺตรํ ,ล. : ติวริมฺมุตฺตมํ ,ท.ท.,ล.ฉ. : ติวริ มฺมุตฺตมํ

^{๑๕๓๗} ร.ท.,ล.,ท.ท.,ล.ฉ. : ปฏิพนฺธติ

^{๑๕๓๘} ท.ท.,ล.ฉ. : ผลนตฺสฺส ,ปจฺฉาปทฺมปี เอว ทฺฐจฺพ

^{๑๕๓๙} ล. : วิชฺชติ ,สพฺพตฺถ "วิช" ปทํ ทฺฐจฺพ

^{๑๕๔๐} ล.,ท.ท. : "เต ตโย สตฺเต" ปทานิ นตฺถิ , "เตสํ" ปทฺมปน ทฺฐจฺพ

^{๑๕๔๑} ร.ท. : เอกํ วิมานํ เทวจราสหสฺสปริวารํ ปุณฺณํ ,ร.ม. : ทิพฺพโกชนปริปฺปณฺณํ ,ล.,ล.ฉ. :

"ทิพฺพโกชนปริปฺปณฺณํ" ปทํ นตฺถิ

^{๑๕๔๒} ล. : นจฺจคิตฺสงฺฆุจฺจตฺถปญฺจกตฺริเยหิ อเนกโกฏิสตรฺชฺชปฏากาทิ

^{๑๕๔๓} ล.,ท.ท. : สทฺธิ อทาลิ ,ล.ฉ. : สมฺมิตฺ อทาลิ

^{๑๕๔๔} ล.,ท.ท.,ล.ฉ. : สตฺตา

^{๑๕๔๕} ล.,ท.ท. : อตฺถกามาเนน อตฺตสตรฺชฺชปฏากาทิ

^{๑๕๔๖} ล.,ท.ท.,ล.ฉ. : "อิติ วตฺวา" สทฺทปทํ นตฺถิ

^{๑๕๔๗} ล.,ท.ท.,ล.ฉ. : สตฺถา

^{๑๕๔๘} ล.,ท.ท. : ปธานตา ,ล.ฉ. : ปธานํ วา

สจเจปี วิชขมานสมิ	สพพปญญจ วิชขติ.[๑๓๕]
ยถาปี พหลา คาวี	ปุพเพ สจจญจ ภาสติ,
ตเถว ^{๑๕๔๕} สจเจเตเชน	สคเค ส่า อุปปชติ. ^{๑๕๕๐} [๑๓๖]
ขนฺติ หิ ปรมํ โลเก	ขนฺติ โลเก ปธานตา,
ขนฺติยา วิชขมานาย	สพพปญญจ วิชขติ.[๑๓๗]
ยถาปี พยคฺขมราชา จ ^{๑๕๕๑}	คาวี ขมติ โส ตทา, ^{๑๕๕๒}
ตเถว ขนฺติเตเชน	สคเค ^{๑๕๕๓} โส อุปชติ. ^{๑๕๕๔} [๑๓๘]
กตญฺญตา ธมฺมมฺูลา	กตญฺญ ^{๑๕๕๕} โลเก ^{๑๕๕๖} ปธานตา, ^{๑๕๕๗}
กตญฺญตาย สนฺติยา	สพพปญญจ วิชขติ.[๑๓๙]
ยถาปี วจฺจโก ^{๑๕๕๘} ปุพเพ	มาตุกตฺโต ^{๑๕๕๙} กตญฺญตา,
กตญฺญตานฺนาภาเวน	สคเค โส อุปชติ.[๑๔๐]
ตสฺมา หิ สพพสมฺปตฺตี	ปตฺถยฺนฺโต วิจฺจขโณ, ^{๑๕๖๐}
สจจํ ขนฺติ กตญฺญตา	สพพทา จ กโรนฺติ เตติ.[๑๔๑]
กตญฺญตา จ ขนฺติ จ	กรเยย สตตํ ฐวํ,
ตสฺมา เย สพพสมฺปตฺตี ^{๑๕๖๑}	ปตฺถยฺนฺตา วิจฺจขณา,

^{๑๕๔๕} ล.,ท.ท.,ล.ณ. : ตตเถว ,ปจฺฉาปทมปี เอวํ ทฏฺฐพฺพํ

^{๑๕๕๐} ร.ม.,ท.ท. : อุปปชติ ,ล. : อุปชติ ,ปจฺฉาปทมปี เอวํ ทฏฺฐพฺพํ

^{๑๕๕๑} ล. : ยถา พยคฺขมราชาปี ,ท.ท. : ปี

^{๑๕๕๒} ล. : โสภนา

^{๑๕๕๓} ร.ม. : สคคํ ,ปจฺฉาปทมปี เอวํ ทฏฺฐพฺพํ

^{๑๕๕๔} ร.ม. : อุปปชติ ,ปจฺฉาปทมปี เอวํ ทฏฺฐพฺพํ

* อิม่า คาทาโย คเวสิตฺวา น ทิสฺสนฺติ.

^{๑๕๕๕} ร.ม.,ล.,ท.ท.,ล.ณ. : กตญฺญตา

^{๑๕๕๖} ร.ม.,ล.,ท.ท.,ล.ณ. : "โลเก" ปทํ นตฺถิ

^{๑๕๕๗} ร.ม. : "กตญฺญ โลเก ปธานตา" อิม่า คาทา นตฺถิ

^{๑๕๕๘} ล.,ท.ท. : วจฺจกา

^{๑๕๕๙} ร.ท.,ร.ม.,ท.ท.,ล.ณ. : มาตุกตฺตา ,ล. : มาตา ภาตา

^{๑๕๖๐} ท.ท. : ปฏฺฐยฺนฺตา วิจฺจขณา

กตัญญูตา สจจํ ขนฺติ	สพฺพทา จ กโรนฺติ เตติ.[๑๔๒]
โย มาตรํ ปิตํ วา	ครุํ วา ปิรฺรฺปาสติ, ^{๑๕๖๒}
กตัญญูตา ทพฺพหิณฺจํ	สจฺจวาโท ขโม สทา,
มนุสฺเส เทวโลเก วา	ปโปติติ ปรมํ สุขํ.[๑๔๓]
นตฺถิ สจจํ สมํ ปุณฺณํ	นตฺถิ ขนฺติ สมํ สุขํ,
กตัญญูตาสมํ นตฺถิ	ติวิธมุตตมํ วรํ.[๑๔๔]
โย สพฺพกุสฺสํ กตฺวา	สจฺจวาทีนํ ปวตฺตติ,
นिरตฺตญฺจ ผลํ ตสฺส	สพฺพพฺพุเทหิ เทสิตํ.[๑๔๕]
ขนฺติ สจจํ กตัญญู ^{๑๕๖๓} จ	ตโย ธมฺมา มหปฺผลา,
เทวาปี นํ ปสฺสณฺติ	เปจฺจ สคฺเค ปโมทิตฺติ". ^{๑๕๖๔} [๑๔๖]*

เอวํ มหาสโต อตฺตมาหริตฺวา เทเสตฺวา อาห "มหาราช โย วญฺจนกมฺเมน
 อตฺตปสฺสณิกฺจเณ ปรสฺส^{๑๕๖๕} ชินนิกฺจเณ จ"^{๑๕๖๖} วิรฺุทฺธกาโย จ"^{๑๕๖๗} วิรฺุทฺธวาโจ จ, โส^{๑๕๖๘}
 สพฺพกาลเมว ตํ ตํ สภาว"^{๑๕๖๙} สจจํ น ปกาสโต,^{๑๕๗๐} []"^{๑๕๗๑} อีธฺว พุจฺจริเตน
 ปริตฺเตน^{๑๕๗๒} []"^{๑๕๗๓} กเตน ปรตฺถิ^{๑๕๗๔} พุทฺธมนุโกติ, เตน^{๑๕๗๕} มนุสฺสาวาทมฺเลน นานปฺปการํ

^{๑๕๖๑} ร.ม. : สพฺพสมฺปตฺติ ,ล.ฉ. : สพฺเพ สมฺปตฺติ

^{๑๕๖๒} ร.ม. : ครุํ วา ปิรฺรฺปาสติ

^{๑๕๖๓} ร.ม. : กตัญญูตา จ

^{๑๕๖๔} ล.,ท.ท. : "กตัญญูตา จ ขนฺติ จ ฯลฯ เปจฺจ สคฺเค ปโมทิตฺติ" อิมํ คถา นตฺถิ

^{๑๕๖๕} ร.ม. : ปรส

^{๑๕๖๖} ล.,ท.ท. : "เทเสตฺวา อาห มหาราช โย วญฺจนกมฺเมน อตฺตปสฺสณิกฺจเณ ปรสฺส ชินน-
 กิกฺจเณ จ" อิมานิ ปทานิ นตฺถิ, "เทว" เอกเมว ปทํ ทฎฺฐพฺพ์

^{๑๕๖๗} ล.,ท.ท. : "จ" สทฺโท นตฺถิ

^{๑๕๖๘} ล.,ท.ท. : "โส" ปทํ นตฺถิ

^{๑๕๖๙} ล.,ท.ท. : สภาเวน

^{๑๕๗๐} ล.,ท.ท. : "สจจํ น ปกาสโต" ปทํ นตฺถิ

^{๑๕๗๑} ล.,ท.ท. : ภาสิตอ, โส

^{๑๕๗๒} ล. : "พุจฺจริเตน ปริตฺเตน" ปทํ นตฺถิ

^{๑๕๗๓} ล. : กิตฺเตน ,ท.ท. : กิตฺตเตน

^{๑๕๗๔} ล.,ท.ท. : ปริตฺเตน

^{๑๕๗๕} ล.,ท.ท. : "เตน" ปทํ นตฺถิ

ทุกข^{๑๕๗๖} อนุโภติ, ยทิ สจฺเจ จิต^{๑๕๗๗} ปริมตฺตญฺเตน^{๑๕๗๘} สจฺจพฺเพลน ทิพฺพสมฺปตฺติมนุโภติ,
 ตํ ตํ ปาปกมฺมํ ตโต^{๑๕๗๙} พาหิโร []^{๑๕๘๐} โหติ, อีเชว ราชูปราชมหามตฺตานํ สการุญฺเณน
 โทสโรปนกิจฺจ^{๑๕๘๑}, ยทิ โน การุญฺเณน เอเต มิจฺฉาทิฏฺฐิกา ปาปตฺรา โหนฺติ, อนฺตมโสปี
 พุยฺศุโข ตสฺส สจฺเจเนน ขมติ, ทิพฺพสมฺปตฺติมนุโภติ,^{๑๕๘๒} กตญฺญตฺยา ปน อีเชวราชูปราช-
 มหามตฺตา อวิรุทฺธา^{๑๕๘๓} 'อยมฺมหํ' คฺคณฺวา^{๑๕๘๔} กตญฺญ กตเวที, อมฺหํ ทุกฺขภยฺมฺหิ อุ-
 ปนฺเน, อยมฺมหํ นาถภูโต'ติ อคฺคญฺจํ ปาเปสฺสุ^{๑๕๘๕} ตสฺส เฝเลน^{๑๕๘๖} มหาสมฺปตฺติมนุภาวฺติ,
 อนฺตมโสปี วจฺจโก มาตุกตญฺญตฺยา พฺเพลน ทิพฺพสมฺปตฺติมนุภาวฺติ, โย อกตญฺญ^{๑๕๘๗}, โส
 วาหโณ^{๑๕๘๘} อชฺชโมตฺตริตฺตํ น สกฺโกนฺติ, เต หิ ตมนฺติกกมฺม,^{๑๕๘๙} ยทิ ธมฺมํ ธาเรณฺติ, อคฺคญฺ-
 จาเน จเปณฺติ, โอฟารํ ผลํ ลภณฺติ,^{๑๕๙๐} โย ขนฺติกสฺส ตีหิ ทฺวาเรหิ โทสํ กตฺตกาโม,^{๑๕๙๑}
 โส สยเมว ภยฺยปฺตโต^{๑๕๙๒} โหติ, เอวเมว มหาราช สจฺจํ ขนฺติ กตญฺญมฺหโต^{๑๕๙๓}
 โหติ"ติ.^{๑๕๙๔}

^{๑๕๗๖} ล.,ท.ท. : "น่านปการุ ทุกข" ปทํ นตฺถิ

^{๑๕๗๗} ล.,ท.ท. : "จิต" ปทํ นตฺถิ ,ล.ฉ. : ติโต

^{๑๕๗๘} ร.ม. : ปริมตฺตญฺเตน ,ล. : ปริมตฺตญฺเตน

^{๑๕๗๙} ล.,ท.ท. : "ตโต" ปทํ นตฺถิ

^{๑๕๘๐} ล. : ตสฺส

^{๑๕๘๑} ล.,ท.ท. : ราชูปราชมหามตฺตา สการุญฺเณน โทสโรปน

^{๑๕๘๒} ล.,ท.ท. : สหสมฺปตฺติ อนุโภติ ,ล.ฉ. : ทิพฺพสมฺปตฺติ อนุโภติ

^{๑๕๘๓} ร.ท. : ราชูปราชมหามตฺโต อวิรุทฺธ ,ร.ม. : อวิรุทฺธา ,ล.,ท.ท. : "อวิรุทฺธา" ปทํ นตฺถิ

^{๑๕๘๔} ล. : ชานนฺตามหํ คฺคณฺ ,ท.ท.,ล.ฉ. : คฺคณ

^{๑๕๘๕} ล.,ท.ท. : มยฺหํ ทุกฺขภยฺยปฺนฺเน, อยเมว นาถภูตฺตา อคฺคํ ปาเปสฺสุ

^{๑๕๘๖} ร.ม. : ตมฺเณน ,ล.,ท.ท. : "ตสฺส เฝเลน" ปทํ นตฺถิ, "ปเรสฺสุ" ปทมฺปน อตฺถิ

^{๑๕๘๗} ล. : อกตญฺญกานํ ,ท.ท. : อกตญฺญตฺตานํ

^{๑๕๘๘} ล.,ท.ท. : สราชกา พลพาหนา

^{๑๕๘๙} ร.ม. : ตมนฺติกกมฺม ,ล.,ท.ท. : เตสํ อตฺติกกมฺม

^{๑๕๙๐} ล.,ท.ท. : "โอฟารํ ผลํ ลภณฺติ" ปทํ นตฺถิ

^{๑๕๙๑} ล.ฉ. : กโรติ

^{๑๕๙๒} ล. : ภยฺยปโต

^{๑๕๙๓} ล. : กตญฺญ มหโต ,ท.ท. : สจฺจขนฺติกตญฺญมฺหโต

^{๑๕๙๔} ร.ม. : มหโต โหติ

ตํ สุตฺวา ราชา "อยเมว มิจฺฉาทิฏฺฐิตํ มํ 'วจฺจนฺตํ ปาปตโร"ติ^{๑๕๕} อุตฺตนาปี
 ตํ อติฏฺกมม^{๑๕๖} อวจ, อยมิทฺธิวเสน อติวีย สฺสุโร โหติ"ติ จินฺตเตว []^{๑๕๗} อตฺถจฺจเต
 []^{๑๕๘} สฺสุริเย^{๑๕๕} []^{๒๐๐๐} ปาสาทเมว ปาวลฺลิ. เตปี สกสฺสกาจฺจนาเมว ปาปฺถึ.
 มหตฺตปญฺโห ปณฺนรลโม นิฏฺฐิต^{๒๐๐๑}.

๓.๑๗ โกธปญฺโห โสฬสโม

ตทา เตรสฺสํ วสฺเสสฺสํ อติฏฺกนฺเตสฺสํ ตสฺส^{๒๐๐๒} จุทฺทสวสฺเส^{๒๐๐๓} สมนฺตเต []^{๒๐๐๔}
 เสนาปติ โฬธสฺสํ []^{๒๐๐๕} สยเมว ฉายา วีย โธตาราเปกฺโข ตสฺส โหสาโรปนตฺถาย
 นิจฺจเมว ปริเยสตี. ปุเนกทิวสํ จตฺตาริ ปณฺทิตา ราชูปญฺจันํ คนฺตวา วนฺทิตวา นิสฺสีสุ.
 ตทา เอโก โปสฺสกนฺจฺกุลโล ตตฺถ นีวาโส พนฺธนโต มุญฺจิตฺวา ปาสาทกิตฺตี ธาวิ.^{๒๐๐๖} ตสฺมี
 กิตฺติคฺคิเท^{๒๐๐๗} เอโก กณฺหสฺสโป ตโต นิจฺจมิตฺวา ตํ นนฺกุลํ ปสฺสิ.^{๒๐๐๘} เต^{๒๐๐๙} อญฺญมญฺญํ
 ยฺยชฺชิตฺวา เทวปี มรณฺตปตฺตา^{๒๐๑๐} อหฺลํ. อถ เหมจฺจา นิเวสนวาลิโน มนฺตฺสา เต ทิสฺวา

^{๑๕๕} ล.,ท.ท. : "วจฺจนา ปาปตฺร"ติ, ล.ฉ. : "โส สยเมว ภัยปฺตโต โหติ, เอวเมว มหาราช
 สจฺจํ ขนฺติ กตญฺญ มหตฺโต โหติติ. ตํ สุตฺวา ราชา อยเมว มิจฺฉาทิฏฺฐิตํ มํ วจฺจนฺตํ ปาปตโร"ติ อิมานิ
 ปทานิ นตฺถิ

^{๑๕๖} ล. : "อุตฺตนาปี ตํ อติฏฺกมม" ปทํ นตฺถิ, ท.ท. : ยทิ อุตฺตโน จิตฺตมตฺติฏฺกมม

^{๑๕๗} ล.,ท.ท. : ตถา

^{๑๕๘} ล.,ล.ฉ. : สมนฺตเต, ท.ท. : อฏฺฐจฺจเต สมนฺตเต

^{๑๕๕} ล.,ท.ท.,ล.ฉ. : "สฺสุริเย" ปทํ นตฺถิ

^{๒๐๐๐} ล.,ท.ท. : ราชา

^{๒๐๐๑} ร.ท. : ปณฺนรลโม นิฏฺฐิ, ร.ม. : ปณฺนรลโมนิฏฺฐิต

^{๒๐๐๒} ล.,ท.ท. : "เตรสฺสํ วสฺเสสฺสํ อติฏฺกนฺเตสฺสํ ตสฺส" อิมานิ ปทานิ นตฺถิ

^{๒๐๐๓} ร.ม. : จุทฺทสวสฺเส, ล. : จุทฺทสวเส, ท.ท. : จุทฺทสวสฺเส

^{๒๐๐๔} ร.ท.,ล.,ท.ท.,ล.ฉ. : ตโต ปญฺจาย

^{๒๐๐๕} ล.,ท.ท. : โส

^{๒๐๐๖} ล.,ท.ท. : ธาวิตฺวา

^{๒๐๐๗} ล. : กิตฺติคฺคิเจ

^{๒๐๐๘} ล. : ทิสฺวา, ท.ท. : นนฺกุลํ ทิสฺวา

^{๒๐๐๙} ล.,ท.ท. : "เต" ปทํ นตฺถิ

โอโกลกนตุถาย เยญเยเน ธาวนฺติ.^{๒๐๑๑} ราชา โอโพลสทุ^{๒๐๑๒} สุตฺวา "เกนา"ติ ปุจฺฉิตฺวา^{๒๐๑๓}
 เตสํ มตภาวํ สุตฺวา สํวึคฺคมานโส อโหสิ. ตํ []^{๒๐๑๔} สฺถนฺนเตสฺ^{๒๐๑๕} เตสฺ ปณฺธิเตสฺ
 สฺนุทราเลโย "สปปโป นาม ทฺวฺจโกโธ"ติ อาห.^{๒๐๑๖} อภิچارมฺมโนปี "มทฺหตฺถิ"^{๒๐๑๗} ปน อติวีย
 ทฺวฺจโกโธ"ติ อาห. อภโยปี "เกสรสํโห ปน"^{๒๐๑๘} อติวีย ทฺวฺจโกโธ"ติ อาห. เต อญฺญมญฺญํ
 วิวทฺนตา^{๒๐๑๙} โพธิสฺส ตํ ปุจฺฉิสฺส "ปณฺธิตํ กถํ วทฺเยยฺยาถา"ติ.^{๒๐๒๐} "สมฺมม อโย ราชกุเล น
 วทฺเตพฺโพ"ติ [].^{๒๐๒๑}

ตํ สุตฺวา ราชา "[]"^{๒๐๒๒} วทฺเยยฺยาถา"ติ อาห.^{๒๐๒๓} โส อญฺชลิ ปณามเตวฺวา ตฺถ
 หินฺสีทิ.^{๒๐๒๔} สฺนุทราเลโย อญฺชลิ ปณามเตวฺวา นิเวทฺสิ "เทว กณฺหสปปโป นาม เยญเย
 มนฺนุสฺเสหิ ปทฺโต"^{๒๐๒๕} เนว ปลาโย, ตสฺมา 'ทฺวฺจโกโธ'ติ วทามิ"ติ. ราชา "อภิچارมฺมณ กสฺม
 ุปเนตํ วทฺสี"ติ ปุจฺฉิ. "เทว มทฺหตฺถิ"^{๒๐๒๖} นาม เนว อญฺญสํโห จ ปโตทฺยญฺจโห จ ทิปี
 –พฺยคฺขมโต จ []^{๒๐๒๗} ภายติ, อติกกมฺม ตํ^{๒๐๒๘} วิชฺชติ, ตสฺมา 'อติวีย ทฺวฺจโกโธ'ติ วทามิ"

^{๒๐๑๑} ร.ม. : มรณปฺปตา, ล. : เทว มรณํ ปตา, ท.ท. : เทว มรณปตฺตา

^{๒๐๑๑} ล. : ธาวติ

^{๒๐๑๒} ล., ท.ท. : โอโกลสทุ

^{๒๐๑๓} ล., ท.ท. : ปุจฺฉิ

^{๒๐๑๔} ล. : สุตฺวา ปณฺธิตา, ท.ท. : สุตฺวา

^{๒๐๑๕} ล. : "สฺถนฺนเตสฺ" ปทํ นตฺถิ

^{๒๐๑๖} ล., ท.ท. : สทฺพตฺถ "วตฺวา" ปทํ ทฺวฺจพฺพ

^{๒๐๑๗} ล. : มทฺหตฺถิ

^{๒๐๑๘} ล., ท.ท. : "ปน" สทฺโห นตฺถิ

^{๒๐๑๙} ร.ท., ร.ม., ล., ท.ท., ล.ฉ. : "วิวทฺนตา" ปทํ นตฺถิ

^{๒๐๒๐} ล. : วทฺเยยฺยาสีติ.

^{๒๐๒๑} ล. : วทฺเตพฺพนฺติ วตฺวา

^{๒๐๒๒} ล., ล.ฉ. : วทฺเตพฺพ

^{๒๐๒๓} ล., ท.ท. : "อาห" ปทํ นตฺถิ

^{๒๐๒๔} ล., ท.ท. : "นินฺสีทิ" ปทํ นตฺถิ

^{๒๐๒๕} ล. : มนฺนุสฺส มทฺเตน, ท.ท. : มนฺนุสฺสมทฺเตน

^{๒๐๒๖} ล. : มทฺหตฺถิ, ท.ท., ล.ฉ. : มทฺหตฺถิ

^{๒๐๒๗} ล., ท.ท. : ภาโย

^{๒๐๒๘} ล. : อติกกมฺม, ท.ท. : อติกกมฺม

ติ.ราชา "อภย กสุมมา วทสี"ติ ปุจฉิ.^{๒๐๒๕} "เทว เกสรสีโห นาม ยํ ยํ หริตุกาโม สีหนาเ
ทนต์สฺส ตสฺส^{๒๐๓๐} กณฺณํ ภินฺทฺโต วิย^{๒๐๓๑} โกธวเสน นทติ,^{๒๐๓๒} ตสฺมา 'พฺภุจโกโ
ธ'ติวทามิ"ติ.^{๒๐๓๓} โพธิสตุโต ตฺถุหิฏฺโต นิสฺสิทิ.

ราชา ตํ ปุจฉิ "ธณฺชย เอวเมว เต วเทยฺยํ, กถํ วทสี"ติ.^{๒๐๓๔} "เทว เอเต
อญฺญาณวเสน วทฺสี"ติ. "กถํ วทสี"ติ ปุจฉิ. "อโย ราชกุเล เนว วตฺตพฺโพ, เทว^{๒๐๓๕}
มยฺหเมว อนญฺญาณา"ติ. "ตฺถุมญฺญาโต มยา"ติ. "ราชา นาม อติวิย พฺภุจกุทฺโธ [],^{๒๐๓๖}

กสุมมา ? เทว เตนฺหิ สฺสุณาถ,^{๒๐๓๗} สาธุกํ มนสิสิโรถ, ภาสิสฺสามิ"ติ วตฺวา^{๒๐๓๘} ทสฺเสนโต
คาถมาห

"ยถา ททติ โลกสฺมี	สพฺพภูตานิ ปาวโก,
อคุติ ว ททเต ^{๒๐๓๙} ราชา	ปพฺภุจโจ สกลํ ปชํ. ^{๒๐๔๐} [๑๔๗]
เอกเมว อคุติ ททติ ^{๒๐๔๑}	นรํ โส พุรุสํ,
กุลํ ททติ ^{๒๐๔๒} ราชคุติ	สพฺพญฺํ สทฺธาปรํ. ^{๒๐๔๓} [๑๔๘]

^{๒๐๒๕} ท.ท. : "ปุจฉิ" ปทํ นตฺถิ

^{๒๐๓๐} ล.,ท.ท. : เตสํ

^{๒๐๓๑} ล.,ท.ท. : ภินฺทฺตาเปตฺวา

^{๒๐๓๒} ล.,ท.ท. : "นทติ" ปทํ นตฺถิ

^{๒๐๓๓} ร.ม. : วทามิ

^{๒๐๓๔} ล.,ท.ท. : วเทถาติ

^{๒๐๓๕} ล. : น วตฺตพฺโพ เทวาติ ,ท.ท. : ราชกุเลน วตฺตพฺโพ เทวาติ

^{๒๐๓๖} ล. : วาติ ,ท.ท. : เทวาติ

* อิมมา คาถาโย คเวสิตฺวา น ทิสฺสนฺติ.

^{๒๐๓๗} ร.ม. : สฺสุณาถ

^{๒๐๓๘} ล.,ท.ท. : "วตฺวา" ปทํ นตฺถิ

^{๒๐๓๙} ร.ท. : ททเต ,อญฺญปทฺมปี เอวํ พฺภุจพฺพํ ,ล.,ท.ท. : พยฺหติ ,ล.ฉ. : ททโต

^{๒๐๔๐} ล.,ท.ท.,ล.ฉ. : ปชฺชํ

^{๒๐๔๑} ล.,ท.ท. : เอกเมวคุติ พยฺหติ

^{๒๐๔๒} ท.ท. : กุลนฺททคุติ

^{๒๐๔๓} ล. : สทฺธารํ ปรํ ,ท.ท. : สพฺพญฺํ สทฺธาปรํ

ติฏจนฺติ เกจิ ตรุโว	ทหนา ทตฺตมกานเน, ^{๒๐๔๔}
ราชโกเปน สัทตฺตมา ^{๒๐๔๕}	น ติฏจนฺติ ปราชโน.[๑๔๙]
ทฺเรน นาวมนตฺตพพา	ราชาโน ทิมพาหุกา,
คณฺหนฺติ สหสา ทพฺหิ	ทิสํ โลเก จ ปีพกั. ^{๒๐๔๖} [๑๕๐]
ตปฺปเต ยาดิ สนฺธานํ	ทฺรวีภาวติ วา น ตํ,
มฺพฺพชฺชุนจิตฺเตน ^{๒๐๔๗}	[] ^{๒๐๔๘} กิ โลหุมฺปมียเต"ติ.[๑๕๑]*

ตํ สุตฺวา ราชา อติวีย กุทฺโธ อาห "โกนฺโต อยํ มม อนฺนุญญาตการณน เอวํ
 วทติ,^{๒๐๔๙} มม^{๒๐๕๐} ครหนฺตฺตาย อนนฺกปฺริยาเยน ตํ ตํ^{๒๐๕๑} อาหริตฺวา ปฏฺวิเลน วทติ, คหปติ-
 ปฺตุโต นาม ธนฺตถุทฺตาย มานถฺกทฺโธ^{๒๐๕๒} โหติ"ติ วตฺวา ปฺน ปาสาทเมว ปาวิลิ. เตปี^{๒๐๕๓}
 สพฺเพ สกฺกจฺจํ อคฺมฺสฺ.^{๒๐๕๔} ตโต ปฏฺจาย ราชา ตสฺส นิจฺจํ โทสเมว อนฺนุสฺสริ.

โกธปณฺโห โสฬสโม นิฏฺจติ.

๓.๑๘ อาสํกิตกณฺทปณฺโห สดฺตรสโม

สพฺเพปี ราชเสวกา เสนาปติพฺรหฺมณฺปนฺนิตฺตปโรหิตอาทโย^{๒๐๕๕} สพฺพกาลํ รณฺโณ
 ทฺมุขภาวํ ทิสฺวา อภิภฺขณํ อญฺญมญฺญํ สลฺลปนฺติ. อเถกทิวสํ ปโรหิตอ ราชานํ ปุจฺฉิ

^{๒๐๔๔} ร.ม. : ทตฺตมกานเน

^{๒๐๔๕} ร.ท. : ราชโกปนสัทตตฺตมา ,ล. : ราชโกธอาปนตฺตมา ,ท.ท. : ราชโกธนลาตฺตตฺตมา

^{๒๐๔๖} ล. : โลโกปํ ปีลิกํ ,ล.ฉ. : ปีพกั

^{๒๐๔๗} ร.ม. : มทฺนา ทฺชชุนจิตฺเตน ,ล. : ปทฺนา ชนจิตฺเตน

^{๒๐๔๘} ล. : ตปฺปเต ยาดิ สทฺธาน

^{๒๐๔๙} ล. : วทสฺสิติ ,ท.ท. : วเทติ ,ปจฺฉาปทฺมปี เอวํ ทฏฺฐพฺพ

^{๒๐๕๐} ล.,ท.ท. : มํ

^{๒๐๕๑} ล.,ท.ท. : "ตํ ตํ" ปทํ นตฺถิ ,ล.ฉ. : "ตํ" ปทํ นตฺถิ

^{๒๐๕๒} ร.ม.,ล. : ธนฺตถุทฺตาย มานถฺกทฺโธ ,ท.ท. : มานถฺกทฺโธ

^{๒๐๕๓} ล.,ท.ท. : "เตปี" ปทํ นตฺถิ

^{๒๐๕๔} ร.ท.,ล.ฉ. : อคฺคคฺมฺสฺ ,ร.ม.,ล.,ท.ท. : ปาปฺณิสฺ

^{๒๐๕๕} ร.ม. : เสนาปติอาทโย พฺรหฺมณฺปนฺนิตฺตปโรหิตอาทโย ,ล.,ท.ท. : เสนาปติอาทโย พฺรหฺมณ-

"มหाराช กิณเต วิมนสิ, กิ จินตยมาโน ตวมสิ,^{๒๐๕๖} ทุมุโข^{๒๐๕๗} หุตวา ปัสสามิ"ติ. "อามพราหฺมณา"ติ. "เกน ทุมุมนิส"ติ. "วกฺขิตฺตํ น สกโกมิ, อยํ คฺยุหิตพฺโพ"ติ.^{๒๐๕๘} "โย สฺกนิตพฺโพ ตสฺสเว มนฺเตส"ติ. ราชา "สาธฺว"ติ สมฺปฏฺจิจฺฉิตวา อุฏฺฐายาสนา^{๒๐๕๙} เสนาปติ-ปโรหิตญจ^{๒๐๖๐} คเหตฺวา อุปริปาสาทมภฺริยุหิตฺวา^{๒๐๖๑} ปจฺฉา อญฺญตฺร มหาสตฺตํ ตโย ปณฺธิเต ปกฺโกสาเปลิ.^{๒๐๖๒} เต อภฺริยุหิตฺวา ราชานํ วนฺทิตฺวา นิสฺสีทิสฺส. ราชา เตสเมตทโวจ "โกนฺโถ อยํ ธนญฺชโย มเมว กณฺณกํ สมฺภูโต, กสฺมา ปน วทามิ? ปจฺมเมว 'อยํ มหิจฺฉ'ติ สญฺญาย ตสฺส ปญฺหํ สฺกนํ, เตन ตํ นิคฺคหิตฺตํ ตาย []"^{๒๐๖๓} อสฺสํ ชาวาเปมิ,^{๒๐๖๔} ตสฺส อิทฺธิวธิยา อากาสจฺรณาย ภายามิ, ตโต ปฏฺฐาย ยทา ตํ ปัสสามิ, ตทา ภยปฺปตฺโต, ยทิ ตํ มาเรตฺตญจ พนฺธนาคารสฺส พนฺธิตฺตญจ น สกกา,^{๒๐๖๕} []^{๒๐๖๖} กิ กตฺตพฺพนฺ"ติ อาห.^{๒๐๖๗}

เสนาปติ "เทว อริ นาม ฆาฏฺเตพฺโพ,^{๒๐๖๘} ฆาตกกมฺมํ^{๒๐๖๙} ชานามิ, อิทานิ เกน มาเรตฺตพฺโพ,^{๒๐๗๐} น สกกา กาคฺคฺนฺ"ติ อาห.^{๒๐๗๑} ราชา^{๒๐๗๒} "กตฺตพฺพนํ นาม น"^{๒๐๗๓} ชานามิ"ติ

^{๒๐๕๖} ล.,ท.ท. : ตุมหากํ

^{๒๐๕๗} ล. : มุขํ ทุมุโข ,ท.ท. : ทุมุขํ ทุมุโข ,ล.ฉ. : ทุมุมนิ

^{๒๐๕๘} ล. : คฺยุหํ วัตพฺโพ"ติ

^{๒๐๕๙} ร.ท. : โส "สาธฺว"ติ สมฺปฏฺจิจฺฉิตวา อุฏฺฐายาสนา ,ร.ม. : อุฏฺฐายาสนา

^{๒๐๖๐} ล. : เสนาปติปโรหิตา ,ท.ท. : "จ" สทฺโท นตฺถิ

^{๒๐๖๑} ท.ท. : อุปริปาสาทํ อภฺริยุหิ ,ล.ฉ. : อุปริปาสาทํ อภฺริยุหิตฺวา

^{๒๐๖๒} ล. : ปโกสาเปตฺวา ,ท.ท. : ตโย ปณฺธิเต ปกฺโกสาเปตฺวา

^{๒๐๖๓} ร.ม. : ปณฺธิเต

^{๒๐๖๔} ร.ม. : ชาวิสฺสามิ ,ล. : ชาวิเปสฺมิ ,ท.ท. : ชาวิเปสฺสามิ

^{๒๐๖๕} ล. : พนฺธนญจ น สกโก

^{๒๐๖๖} ล. : กาคฺคฺ ,ท.ท. : ตํ ,ล.ฉ. : ตสฺส

^{๒๐๖๗} ล.,ท.ท. : "อาห" ปทํ นตฺถิ

^{๒๐๖๘} ร.ท. : ฆฏฺเตตฺวา ,ล.,ท.ท. : ฆาฏฺเตพฺพนํ ,ล.ฉ. : ฆาฏฺเตพฺโพ

^{๒๐๖๙} ร.ท.,ร.ม. : ฆาฏฺกกมฺมํ ,ล.,ล.ฉ. : ฆาฏฺกมฺมํ

^{๒๐๗๐} ล.,ท.ท. : มาเรตฺตพฺพนํ

^{๒๐๗๑} ล. : กตฺตพฺพนฺติ วญจ ,ท.ท. : "กาคฺคฺนฺติ อาห" ปทํ นตฺถิ , "กตฺตพฺพนํ" ปทฺมปน ทฏฺฐพฺพนํ

^{๒๐๗๒} ล.,ท.ท. : "ราชา" ปทํ นตฺถิ

^{๒๐๗๓} ล. : "น" สทฺโท

วเทสิ.^{๒๐๗๔} ปโรหิต "เทว ตสฺส โทโส ปริยลิตพฺโพ,^{๒๐๗๕} ยทา วิรุฑฺธาวํ ลเภยยาม, ตทา ปากฺกํ กริสฺสามิ"ติ^{๒๐๗๖} นิเวเทสิ. ตํ สุตฺวา ราชา "สาธฺม"ติ สมฺปฏฺิจฺฉิตฺวา เอวมาห "โกหนฺโต โกจิ ตสฺส วิรุฑฺธํ ปริยลิตํ สกโกตี"ติ. ตโย ปณฺธิตา "เทว อมฺเห"ติ^{๒๐๗๗} ปริยลิตํ สกกา"ติ^{๒๐๗๘} นิเวเทสิ. "กถํ วเทธา"ติ ปุจฺฉิ. "เทว ราชกิจฺจํ นาม ราชกุเล กถาสลฺลาป-
มนิวารตพฺพ"ติ^{๒๐๗๙} โหติ, อุนฺชานาถ^{๒๐๘๐} เตน^{๒๐๘๑} ตํ สลฺลาเปเน วา ปณฺเหน วา อาเนยฺยาม,
อณฺณมณฺณํ สลฺลาปามา"ติ [].^{๒๐๘๒} ตํ สุตฺวา ราชา สมฺปฏฺิจฺฉิตฺวา อุกฺโขเชสิ.^{๒๐๘๓} เตปี
ปญฺจ ชนา ราชานํ วนฺทิตฺวา ปาสาทโต โอตริสฺสุ.^{๒๐๘๔}

เตสฺส ตโยเยว ปณฺธิตา^{๒๐๘๕} นิสินฺนา.^{๒๐๘๖} สุนฺทราเลยโย นาฏกา ทิสฺวา ปฏฺิพทฺธ-
จิตฺโต โหติ.^{๒๐๘๗} อภิฏาณมฺโณ รญฺโณ รตฺตกมฺพลํ ทิสฺวา นิวาเสตฺกามา โหติ. อภโย
รญฺโณ สตฺถิ^{๒๐๘๘} ทิสฺวา คณฺหิตฺกามา โหติ. นินฺตฺตกาเล สพฺพมฺนุสฺสริตฺวา^{๒๐๘๙} สกฺกฺจานมว
คจฺฉนฺตา^{๒๐๙๐} []^{๒๐๙๑} เอกมคฺเคเนว คนฺตฺวา^{๒๐๙๒} โพธิสฺสตฺสสฺส ฆรทฺวารํ สมฺปาปฺณิตฺวา^{๒๐๙๓}

^{๒๐๗๔} ท.ท.,ล.ฉ. : "วเทสิ" ปทํ นตฺถิ

^{๒๐๗๕} ล.,ท.ท. : โทโส ปริยลิตพฺพ

^{๒๐๗๖} ท.ท. : ปากฺกํ กริสฺสามาติ ,ล.ฉ. : กริสฺสามาติ

^{๒๐๗๗} ล.,ท.ท.,ล.ฉ. : มยํ

^{๒๐๗๘} ล.,ท.ท.,ล.ฉ. : สกโกมาติ

^{๒๐๗๙} ล. : กถาสลฺลาปํ นิวารตพฺพ ,ท.ท. : กถาสลฺลาปํ นิวารตพฺพ

^{๒๐๘๐} ล. : ตํ อชานาถ

^{๒๐๘๑} ล. : "เตน" ปทํ นตฺถิ

^{๒๐๘๒} ท.ท. : วตฺวา

^{๒๐๘๓} ร.ม.,ท.ท. : อุกฺโขเชสิ

^{๒๐๘๔} ล.,ท.ท. : โอตริตฺวา

^{๒๐๘๕} ล.,ท.ท. : "เตสฺส ตโยเยว ปณฺธิตา" ปทํ นตฺถิ

^{๒๐๘๖} ร.ม. : นิสินฺนา ,ล.,ท.ท. : ตสฺมี นิสินฺน ,ล.ฉ. : นิสินฺโน

^{๒๐๘๗} ล.ฉ. : "โหติ" ปทํ นตฺถิ ,ปจฺฉาปทฺมปี เอวํ ทฏฺฐพฺพ

^{๒๐๘๘} ร.ม. : สตฺถิ

^{๒๐๘๙} ร.ม. : สพฺพมฺนุสฺสริตา ,ล. : สพฺพํ อุนฺสฺสริสฺสุ

^{๒๐๙๐} ร.ม. : สกฺกฺจานมว คตา ,ล.,ท.ท. : คตา ,ล.ฉ. : คจฺฉนฺโต

^{๒๐๙๑} ร.ม.,ล.,ท.ท. : ตโย ปณฺธิตา

^{๒๐๙๒} ล.,ท.ท. : อาคนฺตฺวา

"อิทานิ ธนุขยํ ขลนตุถาย สลฺลาเปน อายามา"ติ^{๒๐๙๔} []^{๒๐๙๕} เอกจฺจนฺเทน หุตฺวา ตสฺส
 ฆรทฺวารเร จตฺวา^{๒๐๙๖} "สํมิ ปณฺทิตา"ติ วทิสฺส. ตํ สุตฺวา โพธิสฺสโต "กํ สมนฺมา"ติ วตฺวา,
 "สํมิ อิทานิ มนฺเตตฺตพฺพนฺ"ติ วุตฺเต, "อชฺช อนฺโต ราชกุเลสุ น สกฺโกมิ, เอถา"ติ อา-
 มนฺเตสิ. เต ตสฺส เคหํ ปวิสิตฺวา ปณฺาเมตฺวา ปฏฺิสนฺถารํ กตฺวา นิสิตฺวา^{๒๐๙๗} []^{๒๐๙๘}
 ราชสมฺปตฺติยจ ราชภวณฺญจ อญฺณมญฺญํ วณฺณยนฺติ. โพธิสฺสโต "กตมญฺจ อจฺฉริยํ ปสฺสถ
 วณฺณณ, สฺสณามิ"ติ ปุจฺฉิ. สฺสนฺทราเลยโย อาห^{๒๐๙๙} "สพฺพทา กญฺญาโย อุตฺตมรूपธฺรา เทวจ-
 ฉรา วีย ทสฺสํ"ติ [].^{๒๑๐๐} โส "สมฺม ทิสฺวา ปฏฺิพทฺธจิตฺโต"^{๒๑๐๑} ภเวยฺยาสี"ติ ปุจฺฉิ. "อาม
 สํมิ"ติ. อภิฏฺจารมฺมโณ ปนาห "รณฺโณ กมฺพลํ ทิพฺพทฺธสฺสทิสํ ทสฺสํ"ติ.^{๒๑๐๒} โส "สมฺม
 ทิสฺวา ธาเรตฺกามา"^{๒๑๐๓} ภเวยฺยาสี"ติ ปุจฺฉิ. "อาม สํมิ"ติ. อภโย ปนาห "รณฺโณ สตฺถํ
 สตฺตฺรตนวิจิตฺตํ ทิพฺพทฺธสฺสทิสํ ทสฺสํ"ติ. โส "สมฺม ทิสฺวา ธาเรตฺกามา ภเวยฺยาสี"ติ
 ปุจฺฉิ. "อาม สํมิ"ติ. "มม"^{๒๑๐๔} เคหํ ปน อาคณฺตฺวา อิเม มม โทสํ ปรีเยสนตุถาย ปรี-
 หารนฺติ"ติ^{๒๑๐๕} ญตฺวา เอวมาห "โณนฺโต อมฺหากํ กิพฺพนตุถาย วา ปรีหารตุถาย วา"^{๒๑๐๖} เอกํ
 ปณฺณสาลํ มาเปสฺสํ"ติ.^{๒๑๐๗} เต สมฺปฏฺิจฺฉิตฺวา ตมาปุจฺฉิตฺวา^{๒๑๐๘} สกฺกฺจฺจณเมว ปาปุณฺสี.

^{๒๐๙๓} ล.,ท.ท. : สมฺปาปุณฺสี. เต

^{๒๐๙๔} ล. : ยามาติ ,ท.ท. : น ยามาติ

^{๒๐๙๕} ล.,ท.ท. : วตฺวา

^{๒๐๙๖} ล.,ท.ท. : ฆรทฺวารํ ปาปุณฺตฺวา ,ล.ฉ. : ญตฺวา

^{๒๐๙๗} ล.,ท.ท. : นิสิตฺสู

^{๒๐๙๘} ล. : เต

^{๒๐๙๙} ล.,ท.ท. : สพฺพตฺถ "อาห" ปทํ นตฺถิ

^{๒๑๐๐} ล.,ท.ท. : สพฺพตฺถ "วตฺวา" ปทํ ทญฺจพฺพํ

^{๒๑๐๑} ล. : ปฏฺิพทฺธจิตฺตํ

^{๒๑๐๒} ร.ท. : ปสฺสํมิตฺติ ,ท.ท. : ทิสฺสํมิตฺติ วตฺวา ,ปจฺฉาปทฺมปี เอวํ ทญฺจพฺพํ

^{๒๑๐๓} ร.ท. : นิวาเสตฺกามา ,ล. : นิวาเรตฺ กามา ,ท.ท.,ล.ฉ. : นิवासิตฺกามา

^{๒๑๐๔} ล. : "มม" ปทํ นตฺถิ

^{๒๑๐๕} ร.ม.,ล. : ปรีหารนฺตฺติ

^{๒๑๐๖} ล. : "ปรีหารตุถาย วา" ปทํ นตฺถิ

^{๒๑๐๗} ท.ท. : สาลํ มาเปสฺสํมาติ

^{๒๑๐๘} ร.ม. : ตมาปุจฺฉิ ,ล.,ล.ฉ. : ตํ อาปุจฺฉิตฺวา ,ท.ท. : "ตมาปุจฺฉิตฺวา" ปทํ นตฺถิ

โส มหาวิทยาลัย^{๒๑๐๕} ปุสเส เอก์ สภาสาล์ เทวสภ^{๒๑๑๐}วีย การาเปลี. ตสุมี สาลายัก ทาจ โปธิสตุโต, กทาจ สุนทราเลโย, กทาจ อิกุจารมมโน, กทาจ อภโย,^{๒๑๑๑} กทาจ เอโก, เทว, ตโย, จตุตาโร ปณฺธิตา นิลินนา จ โหนฺติ. ตโต ปฏฺจาย คตาคตา^{๒๑๑๒} มนุสฺสา "จตุณฺนํ ปณฺธิตานํ สาลา อยฺนฺ"ติ สญฺญาย นิสฺสีสุ.^{๒๑๑๓} มหาสตุโต "อิมสเมว โทสโรปนํ ปรีเยสนฺตา ภเวยฺย,^{๒๑๑๔} อิตฺโต ปฏฺจาย อิมสํ สลฺลาเปเน วา ราชปญฺหปฺจณฺเนเน วา สพฺพปจฺฉา ภาเสยฺยามี, อยํ ญฺูน ราชา มยฺหเมว ปียตฺรํ ทพฺพํ มิตฺตสํชาตมิตานิ^{๒๑๑๕} อมิตฺโต โหตี"ติ จินฺเตสิ.

ปุณฺณทิวสํ เต^{๒๑๑๖} ปณฺธิตา ราชูปฏฺจจณฺตา^{๒๑๑๗} มหาสตุตฺตสฺส ชรทฺวารํ คนฺตฺวา อาหํสุ "สํมิ"^{๒๑๑๘} ปณฺธิต ราชูปฏฺจจณฺตมฺมเหสิ สหฺวี เอถา"ติ. ตํ สุตฺวา มหาสตุโต "โภ"^{๒๑๑๙} ตุมฺเห คจฺเจยฺยาถ, อฆาสฺโก^{๒๑๒๐} วิหรามิ, วิกาเล คมฺิสฺสามิ"ติ อาห.^{๒๑๒๑} เต ตํ สุตฺวา ราชกฺุลํ คนฺตฺวา^{๒๑๒๒} ราชานํ วนฺทิตฺวา เอกมฺนตฺมจฺจุสฺส. เต ทิสฺวา ราชา ปุจฺฉิ "โฆนฺโต กสฺมา สพฺเพหิ ตุมฺเหหิ สหฺวี ธนญฺชโย นาคโต อุทาทู กุปฺปีโต"ติ. "อฆาสฺโก เทว,^{๒๑๒๓} เนว กุปฺปีโต"ติ.^{๒๑๒๔} เตสํ คตกาเล มหาสตุโต จินฺเตตฺวา^{๒๑๒๕} "อิทานิ เตสํ ปรีหาโ รสฺมมฺสนฺโต มยฺหํ คมฺิตุํ น อรหตี"ติ ปกฺกามิ. เตสํ^{๒๑๒๖} ปรีหารสฺมนนฺตรเมว โปธิสตุโต

^{๒๑๐๕} ร.ม. : มหาปถวิยา ,ล. : วิถิสฺสํ ,ท.ท. : มหาปถวิสฺส

^{๒๑๑๐} ล. : ทิพฺพสพฺภํ

^{๒๑๑๑} ล. : "กทาจ อภโย" ปทํ นตฺถิ

^{๒๑๑๒} ล.,ท.ท. : คตา

^{๒๑๑๓} ล. : "นิสฺสีสุ" ปทํ นตฺถิ ,ท.ท. : สญฺญายีสฺสุ

^{๒๑๑๔} ล.,ท.ท. : ภเวยฺยนฺติ

^{๒๑๑๕} ล. : จิตฺตสํชาตํ อิทานิ ,ท.ท. : มิตฺตสํชาตํ อิทานิ ,ล.ฉ. : มิตฺตสํชาตสฺส อิทานิ

^{๒๑๑๖} ล.,ท.ท. : "เต" ปทํ นตฺถิ

^{๒๑๑๗} ล.,ท.ท.,ล.ฉ. : คนฺตฺวา

^{๒๑๑๘} ล. : "สํมิ" ปทํ นตฺถิ

* อิมา คาถา คเวสิตฺวา น ทิสฺสติ

^{๒๑๑๙} ล.,ท.ท. : โฆนฺโต

^{๒๑๒๐} ล.,ท.ท. : อฆาสฺกํ

^{๒๑๒๑} ล.,ท.ท. : "อาห" ปทํ นตฺถิ

^{๒๑๒๒} ล.,ท.ท. : อคฺคมฺิสฺสุ

ต[]^{๒๑๒๗} ราชนิเวสน์ ปาปุณนโต^{๒๑๒๘} ราชานัน วนทิตฺวา เอกมนฺตํ นิสฺสํ นินฺนํ โข รา
ชาปุจฺฉิ "กิณฺณุ ธนญฺชย อติกาเล"^{๒๑๒๙} เอถา"ติ. "เทว ภเยน อนาคมา"ติ. "กิณฺณุ ภยสี"
ติ.

โส พฺยากรโณโต อาห

"อคฺคิ อาโปตฺถิโย มุพฺโพ โส ปโป ราชกุลานิ จ,
ปิยตฺเต โน จ คนฺตพฺพา สขุขุปาณหฺรานิ จา"ติ.[๑๕๒]*

ตํ สุตฺวา ราชา "กิณฺณุ อิมสํ ลินฺเนโห อุทาทุ โน"ติ ปุจฺฉิ. "เทว เตสุเยว"^{๒๑๓๐}
สเจ ลินฺเนโห จ นิสฺสเนโห จ โหติ, อตฺถํ นาวหติ, เตสํ มชฺฌตฺตภาโว อวาทตี"ติ.^{๒๑๓๑}
"กสฺมา วเทสี"ติ. "เอตเทว เทวา"ติ วตฺวา คากา อภาสี^{๒๑๓๒}

"โลภา ปมาทา วิสฺสาสา ปุริโส นสฺสเต"^{๒๑๓๓} ติหิ,
โลภํ ปมาทํ วิสฺสาสํ น กเรยฺย พุโธ ตโต.[๑๕๓]
อมิตฺตสฺส^{๒๑๓๔} น วิสฺสาโส^{๒๑๓๕} มิตฺตสฺสาปี^{๒๑๓๖} น วิสฺสเส,
กทาจิ กุปีโต มิตฺโต สพฺพทิสฺสํ ปกาลเย.[๑๕๔]

^{๒๑๒๗} ล. : เทวาติ

^{๒๑๒๘} ล. : กุปีโต ,ท.ท.,ล.ฉ. : กุฑุโธติ

^{๒๑๒๙} ล.,ท.ท. : จินฺตลสิ

^{๒๑๓๐} ล. : ตสฺมี

^{๒๑๓๑} ล.,ท.ท. : "ปน" สทฺโท นตฺถิ

^{๒๑๓๒} ล.,ท.ท. : ปาปุณฺนิ

^{๒๑๓๓} ล.,ท.ท. : อติวิกาเล

^{๒๑๓๔} ล.,ท.ท. : เตสํ มเมว

^{๒๑๓๕} ร.ม. : อาเหตฺติ ,ท.ท. : อาหติ, อตฺถิ, นาโหติ

^{๒๑๓๖} ล. : อรหติ อตฺถิ นาโหติ, กสฺมา วเทมิ, เอตมชฺฌตฺตเมว อตฺถนฺต"ติ อาห ,ท.ท. :

"วตฺวา คากา อภาสี" อิมานิ ปทานิ นตฺถิ, "อาห" ปทมฺปน ทฏฺฐพฺพํ ,ล.ฉ. : อารหตฺติ

* อิมา คากาโย คเวสิตฺวา น ทิสฺสนฺติ.

^{๒๑๓๗} ร.ม. : ตพฺยตฺถิเต ,ล.,ท.ท.,ล.ฉ. : คพฺยเต

^{๒๑๓๘} ร.ม. : "อมิตฺตสฺส" ปทํ นตฺถิ

^{๒๑๓๙} ร.ท.,ร.ม. : น วิสฺสาโส อมิตฺตสฺส ,ล. : นิสฺสเส อมิตฺสส ,ท.ท.,ล.ฉ. : น วิสฺสเส อมิตฺตสฺส

^{๒๑๔๐} ร.ม. : มิตฺตญฺจาปี

อดทนาส^{๒๑๓๓} มโนทุกข^{๒๑๓๔} จ, ^{๒๑๓๕}มเร พุจจรัตน^{๒๑๓๖} จ,
 วญจนญจาวมานญจ ^{๒๑๓๗}มติมา น ปกาสเย"ติ.[๑๕๕]*
 ต^{๒๑๓๘} สุตวา ราช "กัณฺฐ เอเต [] ^{๒๑๓๙}มิตตา โหนฺติ"ติ อาห. "เนว โหนฺติ
 เทวา"ติ. "กัณฺฐา วเทสิ"ติ. เอตทโวจ "เทว โหติ"ติ วตฺวา คาถา อภาสี^{๒๑๔๐}
 "อหิตา ปฏิสเฐ จ ^{๒๑๔๑}หิตสุ จ นิโยชเย,^{๒๑๔๒}
 พุยฺสเนสุ ปตฺถิจิต^{๒๑๔๓} ^{๒๑๔๔}สฺสขเปา มิตฺตลภฺษณา.[๑๕๖]
 โส พนฺธุ โย หิตะ ยุตฺโต ^{๒๑๔๕}โส ปิตา โย ตฺว โปสโก,
 โส มิตฺโต ยตฺถ วิสุสาโส^{๒๑๔๖} ^{๒๑๔๗}สา ภริยา ยตฺถ นิพฺพตฺติ.[๑๕๗]
 พุทฺธา ภริยา สตถ^{๒๑๔๘} ^{๒๑๔๙}มิตฺตํ ทาโส อุตฺตรทายโก,
 สสฺสโป^{๒๑๕๐} ว ^{๒๑๕๑}มเร วาโส ^{๒๑๕๒}มจฺจุเมว^{๒๑๕๓} น สํสโย.^{๒๑๕๔}[๑๕๘]
 อสํสํ สมฺปโยเคน ^{๒๑๕๕}สุขโน จ วิหียติ,
 มคฺโค^{๒๑๕๖} ^{๒๑๕๗}ติมฺสสโยคา ^{๒๑๕๘}สโม จ วิสฺมาเยเต.[๑๕๙]
 พุทฺธา ปจฺเจกพุทฺธา จ^{๒๑๕๙} ^{๒๑๖๐}อรหนฺตา พุทฺธสาวกา,

-
- ^{๒๑๓๓} ร.ม. : อดทนาส
^{๒๑๓๔} ร.ม. : พุจจรัตน
^{๒๑๓๕} ร.ม. : น
^{๒๑๓๖} ล.,ท.ท. : "กัณฺฐา วเทสิติ. เอตทโวจ เทว โหติติ วตฺวา คาถา อภาสี" ปทานิ นตฺถิ ,ล. :
 "ติวริ มิตฺตํ โหติติ วตฺวา คากมาห" ปทมน พทฺฐพฺพ ,ท.ท. : เอตเมว โหติติ วตฺวา คากมาห
^{๒๑๓๗} ร.ม. : นิโยชเย
^{๒๑๓๘} ร.ท.,ร.ม.,ล.,ท.ท.,ล.ณ. : ปตฺถิจาโต
^{๒๑๓๙} ล. : สฺสขเปา มิตฺตลภฺษณํ ,ท.ท. : สํสเปา มิตฺตลภฺษณํ
^{๒๑๔๐} ร.ม. : วิสุสาโส ,ล.,ท.ท.,ล.ณ. : ตํ มิตฺตํ ยตฺถ วิสุสาโส
^{๒๑๔๑} ร.ม. : นิพฺพตฺติ ,ล. : ภริยา ยตฺถ นิพฺพตฺ ,ท.ท. : ยตฺถ นิพฺพตฺ
^{๒๑๔๒} ร.ม. : สฺสจฺ ,ล. : ภริยา สฺสจฺ
^{๒๑๔๓} ร.ม. : สสฺสโป
^{๒๑๔๔} ร.ม.,ท.ท. : มจฺจุเทว
^{๒๑๔๕} ล. : นิสฺสเยโย ,ท.ท. : นิสฺสโย
^{๒๑๔๖} ร.ม. : มคฺโค
^{๒๑๔๗} ล.,ล.ณ. : มคฺโค จ มคฺคสโยโค ^{๒๑๔๘}อสมโม จ วิสุสมโม จ.

มาตาปีตุครุภาเวตา^{๒๑๕๓} ทายกา ธมฺมเทสกา,^{๒๑๕๔}
 มิตฺตํ ทสฺวิธํ โลเก เวทิตพฺพํ นยญฺญนา.^{๒๑๕๕}[๑๖๐]
 เมตฺติภาวญฺจ^{๒๑๕๖} กาเรยฺย กตเวทิจฺจ กาเรยฺย,
 กาเรยฺย การํ ปุชฺชํ เตสฺส ทสฺวิเธสุปี,
 นิทฺทิตํ ยถา สํวํ^{๒๑๕๗} ปฺรตฺถ^{๒๑๕๘} สุขทายกํ.[๑๖๑]
 นิหียติ ปุริโส หีนเสวี
 น จ หายเย กทาจิ ตฺลุยเสวี,^{๒๑๕๙}
 เสฏฺฐมฺพคฺคมฺม อุตฺเทติ^{๒๑๖๐} ขิปปํ
 ตสฺมา อตฺตโน อุตฺตรํ ภาเซถ.[๑๖๒]
 เกโก ยถา กมลปฺปผิตฺเต^{๒๑๖๑} นิลินฺโน
 เรณฺณ อนาทีย^{๒๑๖๒} จิรํ วิติ นาม กาลํ,
 อปฺปปี พาลทฺชโนปี จิรํ นิลินฺโน
 กาเส สโต มตฺริสํ น วิชานเย^{๒๑๖๓} ว.[๑๖๓]
 วาโส ทเร ผลรสํ^{๒๑๖๔} รมโร สฺสฺคนฺธํ^{๒๑๖๕}

^{๒๑๕๒} ล. : พุทฺโธ จ ปจฺเจกพุทฺโธ จ

^{๒๑๕๓} ร.ม. : มาตา ปิตา ครู ธาตา ,ล.,ท.ท. : มาตาปีตุครุภาตา

^{๒๑๕๔} ร.ม. : ธมฺมเทสนา

^{๒๑๕๕} ล. : น สญฺญนา ,ท.ท. : น ยญฺชนา

^{๒๑๕๖} ท.ท. : มิตฺติภาวญฺจ

^{๒๑๕๗} ร.ม. : สํ, ล. : นิทฺทิตํ ฉ น สํวํ

^{๒๑๕๘} ล. : ปฺรตฺถํ

^{๒๑๕๙} ร.ท. : ตสฺส เสวี ,ล. : ตฺลุยเสวี ,ท.ท.,ล.ฉ. : หายเย กทาปี ตฺลุยเสวี

^{๒๑๖๐} ร.ม. : อุตฺเทติ ,ท.ท. : อุตฺเทติ

^{๒๑๖๑} ร.ม.,ล.,ท.ท. : กมลปฺปผิตฺเต

* อิมมา คาถาโย คเวสิตฺวา น ทิสฺสนฺติ.

^{๒๑๖๒} ร.ม. : เรณฺมนาทีย

^{๒๑๖๓} ร.ม. : วิชานเย

^{๒๑๖๔} ร.ม. : ผลรสํ ,ล. : ทฺเร กผฺรสํ ,ท.ท. : ทฺเร กผฺรสํ

อาทาย ขิปุปุคมม ยถา ปเพติ,^{๒๑๖๖}
 เอว วิภาวิ สุขเน คหิตะ สวาโส
 ทูเร มตา จ อุปคัมม ว เสเว.[๑๖๔]
 รุกข์ ขีณผล จขนฺติ วิหค^{๒๑๖๗}
 ทพฺผ^{๒๑๖๘} วนนฺตํ มิค^{๒๑๖๙},
 มาลา มิลาตา ปชนฺติ ภมรา^{๒๑๗๐}
 สุกกํ สรํ สารสา,
 ธนฺนุจ^{๒๑๗๑} ปุริสํ จขนฺติ วนิตา
 ภฏฺฐปสฺส^{๒๑๗๒} มนฺตินา,
 สพฺพาการวสา ขโนภิมเต^{๒๑๗๓}
 กสยาตร โภ วุลลโก"ติ.^{๒๑๗๔}[๑๖๕]*

ตํ สุตฺวา ราชา "กิณฺนุ เต ปณฺทิต น"^{๒๑๗๕} ปฏิสนฺถารํ กรายยนฺ"ติ ปุจฺฉิ.^{๒๑๗๖}
 "เทว ปฏิสนฺถารํ กริสฺสาม,^{๒๑๗๗} ปณฺธิโตปี เนว วิสฺสตุเถหิ"^{๒๑๗๘} อมฺเหหิ สทฺธี ปฏิสนฺถารํ

^{๒๑๖๕} ร.ม. : ภูมิโร สคนธ

^{๒๑๖๖} ล.,ท.ท. : ปเลสิ

^{๒๑๖๗} ล. : ปชนฺติ วิหงฺกา ,ท.ท.,ล.ณ. : จขฺขนฺติ วิหฺคา

^{๒๑๖๘} ล.,ท.ท. : ทผ

^{๒๑๖๙} ล.,ท.ท. : มิคฺคา

^{๒๑๗๐} ร.ม. : "ภมรา" ปทํ นตฺถิ ,ล. : มิลาย ลิตา จขณฺนฺติ อลิตณา ,ท.ท. : จขฺขนฺติ ลิมนคณา

^{๒๑๗๑} ร.ม. : ธนฺนุจ ,ล.,ท.ท. : ธนฺนตฺถ

^{๒๑๗๒} ร.ม. : ฐปสฺส ,ล. : ฐมินสฺสติ ,ท.ท. : ฐปตี นสฺส

^{๒๑๗๓} ล. : ขโนภิมมเต

^{๒๑๗๔} ล.,ท.ท. : วลภาติ

* อิมมา คากา คเวสิตฺวา น ทิสฺสติ.

^{๒๑๗๕} ล. : "ปณฺทิต น" ปทํ นตฺถิ ,ท.ท. : ปณฺธิเตน

^{๒๑๗๖} ล.,ท.ท. : "ปุจฺฉิ" ปทํ นตฺถิ

^{๒๑๗๗} ร.ม. : กริสฺสามิ

^{๒๑๗๘} ร.ท. : ปณฺธิโต ปน วิสฺสญฺเจ ,ร.ม. : วิสฺสตุเถหิ ,ล.,ท.ท. : วิสฺสตุเถน ,ล.ณ. : วิสฺสญฺเจหิ

กโรตี"ติ. "กั ญฺณ^{๒๑๗๕} ปณฺทิต เอตเมว สจฺจนฺ"ติ. "สจฺจํ มหาราชา"ติ. "กสฺมา วเทสี"ติ.^{๒๑๘๐}

"เอตเมว โหตี"ติ วตุวา คาถมาห

"สก็ ทุฏฺจญฺจ โย^{๒๑๘๑} มิตฺตํ ปุณฺ สนฺธามฺจิณฺติ,

โส มจฺจุํปคณฺหาติ คพฺภมสฺสตรึ^{๒๑๘๒} ยถา"ติ.[๑๖๖]*

ตํ สุตฺวา ราชา ตฺถุเหิภาเวน มชฺฌตฺตมโน^{๒๑๘๓} อญฺญาสาสนา ปาสาทเมว
ปาวีสิ. สพฺเพปี สกฺกฺจานเมว อคมํสุ.

อาสจฺกิตกณฺทปญฺโท สตฺตรสโม^{๒๑๘๔} นิฏฺฐิต.^{๒๑๘๕}

๓.๑๙ หิตเพกฺขปญฺโท อฏฺฐารสโม

เอวํ เตสํ จุฑฺทสวสฺสเสสฺส อติฏฺกนฺเตสฺส^{๒๑๘๖} ปณฺณรเสว วสฺเส สมนฺตเต^{๒๑๘๗} ตโต
ปฏฺฐาย ราชา มหาสตุตฺสส อชฺฌาสยํ วิจาเรนฺโต "ออยมปุปฺมตฺโต วา ขลิตฺโต วา นาโหสิ,^{๒๑๘๘}
กถํ โทสโรปนํ ภเวยฺย,^{๒๑๘๙} ปุจฺฉิตฺตพฺพปญฺหํ จเปตฺวา โกจิ อญฺโณ น ตํ ปมาทาเปตฺว วา
ขลิตาเปตฺว วา^{๒๑๙๐} สกฺโกติ, ตสฺมา เอเตหิ สทฺธี อภิกฺขณํ สลฺลปีสุสํมิ"ติ^{๒๑๙๑} สมนฺนิจฺจํ^{๒๑๙๒}

^{๒๑๗๕} ร.ม. : ญฺณ ,ล.,ท.ท.,ล.ฉ. : กิณฺญ

^{๒๑๘๐} ล.,ท.ท. : "กสฺมา วเทสี" ปทํ นตฺถิ

^{๒๑๘๑} ล.,ท.ท.,ล.ฉ. : ทุฏฺจญฺจ ยํ

^{๒๑๘๒} ร.ม. : ส มจฺจุํปคณฺหาติ คพฺภินิสฺสตรึ ,ท.ท.,ล.ฉ. : คพฺโภ อสฺสตรึ

^{๒๑๘๓} ท.ท. : อชฺชคฺมาเนน

^{๒๑๘๔} ร.ท. : "สตฺตรสโม" ปทํ นตฺถิ

^{๒๑๘๕} ร.ม.,ล.,ท.ท. : "อาสจฺกิตกณฺทปญฺโท สตฺตรสโม นิฏฺฐิต" ปทํ นตฺถิ, ล. : อาสจฺกิตกณฺทํ

นิตฺถิตํ ,ท.ท. : อาสจฺกิตกณฺทํ นิฏฺฐิตํ

^{๒๑๘๖} ร.ท. : เตสํ จุฑฺทสวสฺส อติฏฺกนฺเต ,ร.ม. : จุฑฺทสวสฺส อติฏฺกนฺเตสฺส ,ท.ท. : จุฑฺทสวสฺส อติฏฺกนฺเต

^{๒๑๘๗} ล. : จุฑฺทสวสฺส อติฏฺกนฺเต ปณฺณรเสว วสฺเสสฺสมนฺตเต

^{๒๑๘๘} ล. : นาโหสีติ

^{๒๑๘๙} ล. : โทสโร การํ ภาวตุ ,ท.ท. : โทสโร ภาวตุ

^{๒๑๙๐} ล. : ปมาทํ ขลิตํ โรเปตฺว ,ท.ท. : ปมาทขลิตาเปตฺว

^{๒๑๙๑} ร.ม. : สลฺลปีสุสํมิติ

^{๒๑๙๒} ล. : สนิจฺจยํ ,ท.ท. : สมนฺนิจฺจยํ

กตฺวา ปุณฺณทิวสํ^{๒๑๕๓} จตฺตาริ ปณฺธิเต ราชูปฏฺฐานมคเต^{๒๑๕๔} []^{๒๑๕๕} เอตทฺโวจ "โกณฺโถ
ปณฺธิตา กิณฺณ มเมว เปกฺขสิ อุทากุ อตฺตานํ เปกฺขสิ"ติ. เตสฺส ตโย^{๒๑๕๖} ปณฺธิตา เอกปฺ-
ปหารเณว ราชานํ นิเวทสฺส^{๒๑๕๗} "เทว อหฺญจ"^{๒๑๕๘} สฬฺพกาลํ หิตเปกฺโข ดฺยฺหเมว หิตเปกฺขน-
วเสนปี อปฺปิจฺฉิ สฬฺพิริยาปเถสฺส อตฺตานํ^{๒๑๕๙} นิคฺคหนฺโต ดฺยฺหเมว อตฺถํ ปริเยสนฺโต
จ^{๒๑๕๙} สฬฺพทฺทุกฺโข นาริมิสฺสามิ"ติ.^{๒๑๖๐}

ตํ สุตฺวา มหาสคฺโต ดฺยฺหิ หุตฺวา ว^{๒๑๖๑} โถกํ หลิ.^{๒๑๖๒} ราชา "ธณฺชย กิณฺณ
ดฺวณฺ"ติ^{๒๑๖๓} ปุจฺฉิ "เทว มยฺหเมว อตฺตหิตเปกฺขนญฺจ ดฺยฺหํ หิตเปกฺขนญฺจ ดฺยา สยํ ชานิ-
ตพฺพนฺ"ติ. สุนฺทราเลยฺโย อาห^{๒๑๖๔} "เทว อยํ สฬฺพกาลเมว^{๒๑๖๕} สฺซุมาโล อตฺตหิตเปกฺ-
ข

มทิจฺฉิ โหติ, []^{๒๑๖๖} สามิกตฺติกาจ^{๒๑๖๗} ทฬํ สกณฺฏกฺกฺโต โหติ"ติ [].^{๒๑๖๘} "กถํ
สุนฺทราเลยฺยา"ติ.^{๒๑๖๙} "มหาราช อยํ^{๒๑๗๐} สฬฺพิริยาปเถสฺส^{๒๑๗๑} ปญฺจสทฺปริวาริ อนฺรุมติ,^{๒๑๗๒}

^{๒๑๕๓} ล.,ท.ท. : เอกทิวสํ

^{๒๑๕๔} ล.,ท.ท.,ล.ฉ. : ปณฺธิตา ราชูปฏฺฐานํ อาคณฺดฺวา

^{๒๑๕๕} ล.,ท.ท. : ราชา

^{๒๑๕๖} ล. : "ตโย" ปทํ นตฺถิ ,ท.ท. : ปณฺธิเตสฺส ตโย

^{๒๑๕๗} ล.,ท.ท. : อหฺญจ อหฺญจ

^{๒๑๕๘} ร.ม. : สฬฺพิริยาปเถสฺส อตฺตา

^{๒๑๕๙} ล.,ท.ท. : "จ" สฬฺโ ท นตฺถิ

^{๒๑๖๐} ร.ท. : นาริมิสฺสามิตี ,ร.ม. : นาริมิสฺสามิตี ,ท.ท. : อฺสุสาหามิตี

^{๒๑๖๑} ล. : "หุตฺวา ว" ปทสฬฺโ ท นตฺถิ ,ท.ท. : ดฺยฺหิภาเวน ,ล.ฉ. : "ว" สฬฺโ ท นตฺถิ

^{๒๑๖๒} ล. : หลฺลิ

^{๒๑๖๓} ล.,ท.ท.,ล.ฉ. : ดฺยฺหณฺติ

^{๒๑๖๔} ล.,ท.ท. : "อาห" ปทํ นตฺถิ

^{๒๑๖๕} ล.,ท.ท. : สฬฺพกาลํ

^{๒๑๖๖} ล.,ท.ท. ,ล.ฉ. : มม

^{๒๑๖๗} ล.,ท.ท.,ล.ฉ. : สามิกตฺติกสฺส

^{๒๑๖๘} ล.,ท.ท. : วตฺวา

^{๒๑๖๙} ล.,ท.ท. : "สุนฺทราเลยฺยาติ" ปทํ นตฺถิ

^{๒๑๗๐} ล.,ท.ท. : "อยํ" ปทํ นตฺถิ

^{๒๑๗๑} ล. : สฬฺพทฺถ อิริยาปเถสฺส

ตสุม่า 'อตุตทิตเปกฺโข มหิจฺฉินฺติ วทามิ'ติ. เทว ปณฺธิตา "เทว สจฺจเมว วทตี"ติ อาหํสู.
 "สจฺจํ ธนญฺชยา"ติ ปุจฺฉิ. "สจฺจํ เทวา"ติ. "กสุม่า"ติ. โส ปนาห "คหปติปุตฺตาเยว"^{๒๒๑๓}
 สหุเพ สหชาตา มเมว^{๒๒๑๔} ปริวารา โหนฺติ, เอเต ปณฺธิตา ปรี^{๒๒๑๕} ครหิตุกามา^{๒๒๑๖}
 คณิกาปุตฺโตเยว ชุตฺตปุตฺโตเยว มลฺลปุตฺโตเยว จ, ยสุม่า^{๒๒๑๗} อปริวารา โหนฺติ, สยญจ ยสุม่า
 ยสฺมหิจฺฉณาวมตฺตสฺสชุตฺตภาวมตฺตทิตภาวญจ^{๒๒๑๘} ชานามิ น^{๒๒๑๙} วทามิ, ตสุม่า 'อหเมว^{๒๒๒๐}
 สามิกตฺติโก นาม อโหสิณฺ'ติ^{๒๒๒๑} วทนฺติ, เกโก นาม นทปิ, อตุตโน สหุเทเน สทิสฺสเยว
 สมานโน นาโหสิ,^{๒๒๒๒} เทว เต ปณฺธิตา อตุตสฺสชกามตาย อตุตทิตกามตาย จ มหิจฺฉา
 ๒๒๒๓

โหนฺติ,^{๒๒๒๔} โน ตฺยฺหนฺ'ติ.^{๒๒๒๕} "กถํ ปณฺธิตา"ติ. "เทว อิเม ตโย ยทา ตุมหากํ ปาสาท

—

มภิรฺยหีสฺสุ,^{๒๒๒๖} ตทา เตสฺสุ^{๒๒๒๗} สุนฺทราเลยโย ตุมหากํ นาฏกา ทิสฺวา ปฏฺิพทฺชจิตฺโต โหตี"
 ติ.

^{๒๒๑๒} ล.,ท.ท.,ล.ฉ. : อนุรุมติ

^{๒๒๑๓} ล. : เทวา กสุม่า ปนาหํ คหปติปุตฺเตเยว ,ท.ท. : เทวา กสุม่า ปนาหํ คหปติปุตฺเตเยว

^{๒๒๑๔} ล. : เตเมว ,ท.ท. : เตมเมว

^{๒๒๑๕} ล.,ท.ท.,ล.ฉ. : "ปรี" ปทํ นตฺถิ

^{๒๒๑๖} ล.,ท.ท. : ครหิตฺวา

^{๒๒๑๗} ล.,ท.ท. : คณิกาปุตฺตเมว ชุตฺตปุตฺตเมว มลฺลปุตฺตเมว, ตสุม่า ,ล.ฉ. : กสุม่า

^{๒๒๑๘} ล.,ท.ท. : ยสฺสสมหิจฺฉณาวํ อตุตสฺสชกตาย ภาวํ อตุตทิตภาวํ

^{๒๒๑๙} ร.ท.,ร.ม. : "น" สหุโท นตฺถิ

^{๒๒๒๐} ล.,ท.ท. : มยฺหเมว

^{๒๒๒๑} ล. : โน โหตี ,ท.ท. : โหตี ,ล.ฉ. : อโหสิ

^{๒๒๒๒} ล.,ท.ท. : "วทนฺติ, เกโก นาม นทปิ, อตุตโน สหุเทเน สทิสฺสเยวสมานโน นาโหสิ" ปทานิ

นตฺถิ

^{๒๒๒๓} ล. : มหิจฺฉากามตฺตตาย

^{๒๒๒๔} ล. : "โหนฺติ" ปทํ นตฺถิ

^{๒๒๒๕} ล.,ท.ท. : มยฺหนฺติ

^{๒๒๒๖} ล.,ท.ท. : ปาสาทํ อภิรฺยหิตฺวา ,ล.ฉ. : ปาสาทํ อภิรฺยหีสฺสุ

^{๒๒๒๗} ล.,ท.ท. : "เตสฺสุ" ปทํ นตฺถิ

"สจฺจํ สุนฺทราเลยุยา"ติ. "สจฺจํ เทวา"ติ. ราชา โกธากิภูโต พนฺธนาคาเร^{๒๒๒๘} ปเวสาเปสิ.
 "เทว อิจฺฉารมฺมโณ ตุมหากํ กมฺพลํ ทิสฺวา ปฏฺวิพทฺธจิตฺโต"ติ. "สจฺจํ อิจฺฉารมฺมณา"ติ.
 "สจฺจํ เทวา"ติ. ตํ พนฺธนาคาเร ปเวสาเปสิ. "เทว อภโย ตถา ตุมหากํ ชคฺครตนํ ทิสฺวา
 ปฏฺวิพทฺธจิตฺโต"ติ. "สจฺจมฺภยา"ติ. "สจฺจํ เทวา"ติ. ตํ พนฺธนาคาเร ปเวสาเปสิ. "เทว ตโย
 ปณฺชิตา มหิจฺฉา สกฺกนา วียา"ติ.

"กถํ ปณฺชิตา"ติ. "เทว อิมสฺมี กปฺเป ปจฺมกปฺปกาลे หิมวฺนตปฺพเต สกฺกนา
 วสนฺติ, เตสฺมพฺพนฺตเร^{๒๒๒๙} "เอโก หีโส เอโก สุปฺบโณ เอโก สุโว เอโก มหากาโก เอโก
 มหาอุลฺลุโก^{๒๒๓๐} จา"ติ ปญฺจ สกฺกนา วสีสุ.^{๒๒๓๑} อปรภาเค โย, ยสฺส ปิฬิตฺ, โกจิ ตํ^{๒๒๓๒}
 นิวาเรตุํ วา รกฺขิตุํ วา สมตฺถิโก นาโหสิ. สพฺพกาลเมว เนสํ^{๒๒๓๓} โกลาหลํ สมฺภูตํ^{๒๒๓๔} โหติ.
 เอกสฺมี สมเย มหาสกฺกนา จ^{๒๒๓๕} มหุลลสกฺกนา จ เตหิ ปญฺจหิ สกฺกเนหิ สทฺธิ มโนสิลา-
 ปฏฺเฏ^{๒๒๓๖} สมนฺนปิตฺตวา "อิทานิ สพฺพกาลมฺมหากํ โกลาหลํ สมฺภูตํ ก็ กโรมา"ติ อญฺญ-
 มญฺญมฺปชาเรนฺติ. เอโก มหุลลสกฺกโณ "มยา อุปฺชาเรตฺตพฺโพ,^{๒๒๓๗} ตุมฺहेหิ ตํ^{๒๒๓๘} ราชาภิเส
 กํ

กาตุํ ยุตุตฺนุ"ติ^{๒๒๓๙} อาห. สพฺเพ "สาธู"ติ วตฺวา "โกจิ อมฺหากํ ราชา,^{๒๒๔๐} โกจิ อมฺหากํ
 ราชา"ติ อาหํสุ.^{๒๒๔๑} ตทา เอโก เสโน "อยมฺลฺลโก อติสฺสุโร มหพฺพลี อมฺหากํ ราชา

^{๒๒๒๘} ท.ท. : พนฺธนาคารํ , ปจฺฉาปทมฺปี เอวํ ทฺวฺจพฺพ

^{๒๒๒๙} ล.,ท.ท. : ตสฺมี อพฺพนฺตเร ,ล.ฉ. : เตสํ อพฺพนฺตเร

^{๒๒๓๐} ท.ท. : อุลฺลุโก ,ท.ท.,ล.ฉ. : มหาอุลฺลุโก , ปจฺฉาปทมฺปี เอวํ ทฺวฺจพฺพ

^{๒๒๓๑} ร.ท.,ล. : วสนฺติ

^{๒๒๓๒} ล. : "ตํ" ปทํ นตฺถิ

^{๒๒๓๓} ล. : "เนสํ" ปทํ นตฺถิ

^{๒๒๓๔} ล. : โกลลํ สมฺภูโต ,ล.ฉ. : โกลาหลสมฺภูตํ

^{๒๒๓๕} ท.ท. : "วสีสุ. อปรภาเค โย, ยสฺส ปิฬิตฺ, โกจิ ตํ นิวาเรตุํ วา รกฺขิตุํ วา สมตฺถิโก
 นาโหสิ. สพฺพกาลเมว เนสํ โกลาหลํ สมฺภูตํ โหติ. เอกสฺมี สมเย มหาสกฺกนา จ" อิมานิ ปทานิ นตฺถิ

^{๒๒๓๖} ร.ท.,ร.ม.,ล.,ท.ท.,ล.ฉ. : มโนสิลาปตฺเต

^{๒๒๓๗} ล. : อุปฺชาเรตฺตพฺพํ ,ท.ท. : อุปฺชาเรตฺตพฺพํ

^{๒๒๓๘} ล.,ท.ท. : "ตุมฺहेหิ ตํ" ปทํ นตฺถิ

^{๒๒๓๙} ล.,ท.ท. : ยุตุตฺติ

^{๒๒๔๐} ล.,ท.ท. : ราชาติ

ภวัต^{๒๒๔๒} ยุติ^{๒๒๔๓}ติ อาห. สพเพ "สาธิตี สมปฏิจฉินฺส. ตทา มหากาโก นิวาเรตุกาโก
มเอวมาห

"สพเพหิ กิร ภาตตี^{๒๒๔๔} โกลิโย อิสฺสโร กโต,
สเจ ภาตตี^{๒๒๔๕} อนุญญาโต

ภณฺเญยฺหา^{๒๒๔๖} เอกวาจิกนฺติ. [๑๖๗]

สพเพ มหุลลกลสฺสุณา อนุชานาเปนฺตา^{๒๒๔๗} อาหฺสฺ

"ภณ สมฺม อนุญญาโต อตถิ^{๒๒๔๘} ธมฺมญจ เกวลํ,^{๒๒๔๙}

สนฺติ หิ ทหฺรา ปกฺขี ปญฺญาวนฺโต ชุตินฺธรา^{๒๒๕๐}ติ. [๑๖๘]

กาโก อาห

"น เม รุจฺจติ ภทฺทํ โว อุลฺลภสฺสาภิเสจฺนํ,

อภฺกุกุทฺธสฺส^{๒๒๕๑} มุขํ ปสฺส กุทฺโธ^{๒๒๕๒}โส กิ กริสฺสตี^{๒๒๕๓}ติ. [๑๖๙]

สพเพ เต "สจฺจเมวา^{๒๒๕๔}ติ วทิสฺส. ตทา เอโก คิขุณฺณมหาสฺสุณฺโณ "มหากาโก^{๒๒๕๕}

^{๒๒๕๑} ร.ม. : อาห, ล.,ท.ท. : "โกจิ อมฺหากํราชาติ อาหฺสฺ" อิมานิ ปทานิ นตฺถิ

^{๒๒๕๒} ล.,ท.ท. : ภวัตติ, อถวา สพฺพตฺถ เหวํ ทฏฺฐพฺพํ

^{๒๒๕๓} ล.,ท.ท. : "ยุติโตติ อาห" ปทํ นตฺถิ, สพฺพตฺถาปี เหวํ ทฏฺฐพฺพํ

^{๒๒๕๔} ท.ท.,ล.ณ. : กิรณฺญาตตี, อปฺปจ สพฺพตฺถ เหวํ ทฏฺฐพฺพํ

^{๒๒๕๕} ชุ.ชา.อ.,ร.ท.,ร.ม. : ภาตตีอนุญญาโต, ท.ท.,ล.ณ. : สเจญฺญาตตี อนุญญาโต

^{๒๒๕๖} ชุ.ชา.(บาลี) ๒๗/๕๘/๘๒, ชุ.ชา.อ.(บาลี) ๔/๕๘/๘๗, ร.ม. : กวาจิกนฺติ, ท.ท. :

ภณฺเญยฺหาเทกวาจิกนฺติ, ล.ณ. : ภณฺเญยฺหาเมกวาจิกนฺติ

^{๒๒๕๗} ร.ม.,ล. : อนุชานาเปนฺโต

^{๒๒๕๘} ร.ม. : อต

^{๒๒๕๙} ร.ม. : เกวลมฺ, ล.,ท.ท. : เกพลํ, อปฺปจ สพฺพตฺถ เหวํ ทฏฺฐพฺพํ

^{๒๒๕๐} ชุ.ชา.(บาลี) ๒๗/๕๘/๘๒, ชุ.ชา.อ.(บาลี) ๔/๕๘/๘๗, ร.ม. : ชุตินฺธโร

^{๒๒๕๑} ร.ท.,ล.ณ.,ล.,ท.ท. : อภฺกุกุทฺธสฺส, ร.ม. : อภฺกุกุทฺธ

^{๒๒๕๒} ร.ม. : จสฺส กุโธ, ล.,ท.ท. : อภฺกุกุทฺธ มุขญจสฺส กุโธ

^{๒๒๕๓} ชุ.ชา.(บาลี) ๒๕/๕๘/๘๒, ชุ.ชา.อ.(บาลี) ๔/๕๘/๘๗.

^{๒๒๕๔} ล.,ท.ท. : วตฺวา, อปฺปจ สพฺพตฺถ เหวํ ทฏฺฐพฺพํ

^{๒๒๕๕} ร.ท.,ล.ณ. : กาโก

ปน^{๒๒๕๖} อติสุโร มหัพโล อมหากั ราชา ภวิตุ ยุตโต"ติ อาห. สพเพ "สาธู"ติ สม-
ปฏิจจนฺติ. มหาอุลฺโล อาห

"สพเพหิ กิร ภาตึหิ จณฺหาโล อติสุโร กโต,
สเจ ภาตึหิณฺณญาโต ภณฺเวยยาเมกฺวาจิกนฺ"ติ.^{๒๒๕๗}[๑๗๐]*

มหาสกุณา อาหํสุ

"ภณ สมฺม อนฺณญาโต อตฺถิ^{๒๒๕๘} ธมฺมญจ เกวลํ,
สนฺติ หิ ทหฺรา ปกฺขี

ปญฺญาวนฺโต ชุตินฺธรา"ติ.^{๒๒๕๙}[๑๗๑]*

อุลฺโล อาห

"น เม รุจฺจติ ภทฺทํ โว กากสฺส อภิสฺสจฺณ,
อนิสฺสโร^{๒๒๖๐} อยํ หีเส อติสุโร กิ์ กริสฺสตี"ติ.[๑๗๒]*

สพเพ เต "สจฺจเมวา"ติ วทีสุ. ตํ สุตฺวา กาโก โกธาทิฏฺฐโต "อมฺโห มยฺหํ
ราชภาโว ปาปฺเณยฺย, นาสึ"ติ วทติ.^{๒๒๖๑} อุลฺโล ปน "อมฺโห มยฺหํ ราชภาโว ปาปฺเณยฺย,
นาสึ"ติ วทติ. เต อญฺญมญฺญํ กลหนฺติ เจว^{๒๒๖๒} ยฺชฺชนฺติ จ. อุโภ สนนฺิปตฺติจฺ्ञานโต^{๒๒๖๓}
นิกฺขมิตฺวา อากปฺปมาฆาตํ^{๒๒๖๔} พนฺธิตฺวา ปกฺกมนฺติ. เตสํ คตฺถาเล ตสฺมี สมากเม เอโก
มหลฺลสกุโน^{๒๒๖๕} คากมภาสิ^{๒๒๖๖}

^{๒๒๕๖} ร.ท. : "ปน" สทฺโท นตฺถิ

* อิมํ คากาโย คเวสิตฺวา น ทิสฺสนฺติ.

^{๒๒๕๗} ร.ม. : ภณฺเวยยาโทกฺวาจิกนฺติ ,ล.,ท.ท. : ภณฺเวยยาเทกฺวาจิกนฺติ, สพฺพตฺถ จ ทฺฐจฺพฺพ

^{๒๒๕๘} ร.ม.,ล. : อตฺถ

^{๒๒๕๙} ล.,ท.ท.,ล.ณ. : ชุตินฺธโรติ, สพฺพตฺถ จ ทฺฐจฺพฺพ

^{๒๒๖๐} ร.ท.,ร.ม. : อนิสฺสรํ ,ล.,ท.ท.,ล.ณ. : อนิสฺสรมยํ

^{๒๒๖๑} ท.ท. : วตฺวา ,อปีจ สพฺพตฺถ เอวํ ทฺฐจฺพฺพ

^{๒๒๖๒} ล.,ท.ท. : "จ" อุโภปี สทฺทา นตฺถิ

^{๒๒๖๓} ล. : สนนฺิปตฺโต ,ท.ท. : สนนฺิปตฺตา

^{๒๒๖๔} ร.ท. : สกัลลํ กปฺปํ อาฆาตํ ,ล.ณ. : สกัลลํ กปฺปํ อาฆาฏํ ,ร.ม.,ล.,ท.ท. : สกลมกปฺปํ อาฆาฏํ

^{๒๒๖๕} ร.ท. : เอโก มหลฺลสกุโน ,ร.ม. : มลฺลสกุโน

^{๒๒๖๖} ล. : คากา อภาสิ ,ล.ณ. : คากํ อภาสิ

"อภิเสโก สุปณณสุส จุฬปุกขา ทูราคตา,^{๒๒๖๖}
 สุโว อีโรปี รุจติ
 อญตโร^{๒๒๖๗} ทุพพล ภาเว"ติ.[๑๗๓]*
 สุโว อาห
 "สพเพหิ กิร ภาตีหิ
 สเจ ภาตีหิณฺณยาโต
 สกุนา อาหํสุ
 "ภณ สมฺม อนฺณยาโต
 สนฺติ หิ ททรา ปกฺขี
 สุโว อาห
 "รุจติ เม ว อีสฺสโร
 วณฺณํ รูปํ พลํ ปณฺณํ
 มหาสกุนา สุปณฺนาทโย อาหํสุ^{๒๒๖๘}
 "สาธฺมฺ สาสฺมฺ"ติ ภาสิสฺสลิ
 สุวปณฺทิตนาเมน
 ททา หีเส ราชากิเสกํ สมฺปตฺโต "ราชหีเส"ติ ปากโฏ^{๒๒๖๙} โหติ. เอวเมว มหา
 –ราช ปณฺทิตเต พนฺธนา โมเจตฺตฺติ. "น สกโกมิ ปณฺทิตา"ติ. โส "มหाराช ยทิ เอ

^{๒๒๖๖} ล. : สุวกสุส จุฬปุกขี ทูราคโต ,ท.ท. : จุลปุกขี ทูราคตา ,ล.ณ. : จุฬปุกขี ทูราคตา

^{๒๒๖๗} ท.ท.,ล.ณ. : อญตฺร

* อีมา คาทาโย คเวสิตฺวา น ทิสฺสนฺติ.

^{๒๒๖๘} ล.,ท.ท.,ล.ณ. : รุจติ

^{๒๒๖๙} ร.ม. : ภณฺณยาท เอกวาจิกนฺติ

^{๒๒๗๐} ร.ม. : วณฺณรูปพลปณฺณา มุฑฺจิตฺตํ สมฺมุณฺติ ,ล.,ท.ท. : วณฺณรูปํ พลปณฺณํ มุฑฺจิตฺตํ

ธมฺมวิทฺตติ ,ล.ณ. : มุฑฺจิตฺตํ ธมฺมวิทฺตติ

^{๒๒๗๑} ล.,ท.ท.,ล.ณ. : เอวมาหํสุ

^{๒๒๗๒} ร.ท. : กุปฺปีณฺตฺวา สํวตฺตเน ,ล. : สํวตฺตเน ,ท.ท.,ล.ณ. : กุปฺปีณฺตฺวา สํวตฺตเน

^{๒๒๗๓} ล.,ท.ท.,ล.ณ. : ปากโต

วโปตตติ, ตุยหญจ มยหญจ คารยเหน ภวิตพพเมวา"ติ.^{๒๒๗๕} "กณฺ"ติ. "อยมิสฺสาพเลน

๒๒๗๖

อิมสฺ โทสํ วณฺเณตฺวา วินา มฺลฺลา เปสฺสตีติ^{๒๒๗๖} มม คารยฺโห โหติ, อปีจ ราชฯ คณิกา-
ปฺตุตฺ ฐุตฺตปฺตุตฺ^{๒๒๗๗} มลฺลปฺตุตฺตญจ^{๒๒๗๘} ปณฺธิตฺตฺตฺจฺจเน จเปตฺวา อิมสมฺชานนฺวเสน โทสมฯ

—

โรเปตีติ^{๒๒๘๐} ตุยฺหํ คารยฺโห โหติ, เตสํ พนฺธนโต โมเจตฺมํ ยุตฺตฺน"ติ. "สาธู ปณฺธิต เ
ตมฺยฺจาเปสฺ"ติ. เตปี มฺยฺจิตฺวา ปุณฺนาคนฺตฺวา ราชานํ วนฺทิตฺวา เอกมฺนตฺ นิสฺสีสฺ. ราชฯ เ
ตทิสฺสา "อิม ปพฺพเชธา"ติ อาณฯเปสฺ.^{๒๒๘๑} โพธิสฺสโต "ยทฺธิ อิม ปพฺพาเชสิ, อิม อญ
ณฺปเทสํ คตา ตุยฺหํ ปทฺฐจํ กรยฺยฺนฺติ ตสฺมา ปพฺพาชนิกมฺมํ []^{๒๒๘๒} น ยุตฺตฺน"ติ.

ตฺสฺตฺวา ราชฯ "เตนทฺธิ ตุยฺหํ ทาสฯ โหนฺตฺ"ติ อาห.^{๒๒๘๓} โส "เทว 'อยมเตสฺมตฺตโน ทา
ส-ภาเวน ลหฺตฺกามตฺยา^{๒๒๘๔} อวธา'ติ มม^{๒๒๘๕} คารยฺโห โหติ, ตสฺมา ปณฺธิตฺตฺตฺจฺจเน จเปตฺพโ
พ"ติวตฺวา คากมาห

"ทฺชฺชเนน^{๒๒๘๖} ทิ สํสคฺโค^{๒๒๘๗} สตฺตฺนาปี น ยฺชฺชเต,
ตฺตฺโต^{๒๒๘๘} ทฺทติ^{๒๒๘๙} อญฺคาโร สนฺเต กายายเต กโร.^{๒๒๙๐} [๑๗๘]

^{๒๒๗๕} ล. : คารยฺหตฺพพเมว ,ท.ท. : คารยฺหญจ ภวิตพพเมว

^{๒๒๗๖} ล.,ท.ท. : กณฺ, อยมํ อิมิสฺสาพเลน ,ล.ณ. : อยมํ อิมิสฺสาพเลน

^{๒๒๗๗} ล.,ท.ท. : วินาสํ ปาปุณฺตฺติ ,ล.ณ. : วินาสํ ปาเปตีติ

^{๒๒๗๘} ท.ท. : "ฐุตฺตปฺตุตฺ" ปทํ นตฺติ

^{๒๒๗๙} ล.,ท.ท. : "จ" สทฺโห นตฺติ

* อิมฯ คากาโย คเวสิตฺวา น ทิสฺสนฺติ.

^{๒๒๘๐} ล.,ท.ท. : โทสํโรปนฺนฺติ ,ล.ณ. : โทสํ อาโรเจตีติ

^{๒๒๘๑} ล. : อาณเปสฺ ,ท.ท.,ล.ณ. : อาณเปสฺ

^{๒๒๘๒} ล.,ท.ท.,ล.ณ. : นาม

^{๒๒๘๓} ล.,ท.ท. : "อาห" ปทํ นตฺติ

^{๒๒๘๔} ล.,ท.ท. : ทาสลหฺตฺกามตฺยา

^{๒๒๘๕} ล.,ท.ท. : มํ

^{๒๒๘๖} ร.ม. : ทฺชฺชเนน ,อปีจ สทฺพตฺถ เอวํ ทฺฐจพฺพ

^{๒๒๘๗} ล. : ทฺชฺชเนน ทินสํสคฺโค ,ท.ท.,ล.ณ. : ทฺชฺชเนน ทินสํสคฺโค

^{๒๒๘๘} ล.,ท.ท. : ทิตฺโต ,ล.ณ. : ทิตฺโต

^{๒๒๘๙} ร.ม. : ททติ

สิงคี ปณฺณาสหฺตเถน

วชฺเช สฺเตน วาชนิ^{๒๒๙๑}หตฺถินนฺตุ สหฺสฺเสน^{๒๒๙๒}เทวสหฺสฺเสน ทุชฺชนนฺ"ติ.^{๒๒๙๓} [๑๗๙]*

ราชา "สาธฺ"ติ สมฺปฏฺิจฺฉิตฺวา เต ตตฺถเภา จเปตฺวา^{๒๒๙๔} อุกฺกจายาสนา ปาสาทํ
ปาวลฺสิ. เตปี สกฺกจฺฉานเมว อคฺมฺสฺ.^{๒๒๙๕}

หิตเพกฺขปญฺโห อุกฺกจาสโม นินฺนํจิโต.

๓.๒๐ ออกตณฺณปญฺโห เภณวีสติโม

ตโต ปรี สพฺเพ เต ตสฺส โทสาโรปนฺตถาย โอตาราเพกฺขา อนฺุพนฺธิสฺ. อเถก-
ทิวสํ จตฺตาริ ปณฺธิตา^{๒๒๙๖} ราชูปฺปจฺฉานํ คนฺตฺวา สายนฺุหสมเย ราชกุลโต โอตริตฺวา
สกฺกจฺฉานมาคนฺตฺวา^{๒๒๙๗} สภาย สาลายํ นิสฺสีทิสฺ. เตสฺ ตตฺถ นิสฺสินฺสฺ สุนฺทราเลยโย "ธณฺญ-
ชย"^{๒๒๙๘} มหาปณฺธิต กิ นาม ตุมฺหากมจฺฉริยภูตํ ชานาสี"ติ ปุจฺฉิ.^{๒๒๙๙} []^{๒๓๐๐} "อาม
ชานามิ,^{๒๓๐๑} ตุมฺเห^{๒๓๐๒} กิ ชานาถา"ติ ปุจฺฉิ.^{๒๓๐๓} สุนฺทราเลยโย "ปณฺธิต ปฏฺิสนฺถารํ ชานามิ"ติ
อาห.^{๒๓๐๔} อุกฺกจาสมฺโมเน "ปณฺธิต ชุตํ"^{๒๓๐๕} ชานามิ"ติ อาห. อภโย "ปณฺธิต คารวํ ชานามิ"
ติ

^{๒๒๙๐} ร.ท.,ร.ม. : สนฺโต กาฬายตํ กรํ ,ล.,ท.ท.,ล.ฉ. : สนฺโต กาฬายตํ กรํ

^{๒๒๙๑} ร.ม. : สฺเตน วาชนิ วชฺเช ,ล. : อชินิ วเช ,ล.ฉ. : อชินิ วเช

^{๒๒๙๒} ล. : สหฺสฺเสนนฺติ

^{๒๒๙๓} ล. : "เทวสหฺสฺเสน ทุชฺชนนฺติ" ปทํ นตฺถิ ,ท.ท. : เทสฺเตน ทุชฺชนนฺติ

^{๒๒๙๔} ล.,ล.ฉ. : ธิเปสิ ,ท.ท. : ตเถว ธิเปตฺวา

^{๒๒๙๕} ล.,ท.ท. : "อุกฺกจายาสนา ปาสาทํ ปาวลฺสิ. เตปี สกฺกจฺฉานเมว อคฺมฺสฺ" อิมานิ ปทานิ นตฺถิ

^{๒๒๙๖} ล.,ท.ท.,ล.ฉ. : "ปณฺธิตา" ปทํ นตฺถิ

^{๒๒๙๗} ล.,ล.ฉ. : สกฺกจฺฉานํ คนฺตฺวา ,ท.ท. : สกฺกจฺฉานํ คนฺตฺวา

^{๒๒๙๘} ล.,ท.ท. : ธณฺญชยํ ปุจฺฉิ

^{๒๒๙๙} ล.,ท.ท. : "ปุจฺฉิ" ปทํ นตฺถิ

^{๒๓๐๐} ล.,ท.ท. : โส เต กิ นาม ตุมฺหากํ อจฺฉริยภูตํ ชานาถาติ ปุจฺฉิ

^{๒๓๐๑} ล.,ท.ท. : ชานามาติ

^{๒๓๐๒} ร.ท.,ร.ม.,ล.ฉ. : "ตุมฺเห" ปทํ นตฺถิ

อาห. โส "โหนโต เอวํ ตุมเห ชานะยยาถ,^{๒๓๐๖} อสารถา เต^{๒๓๐๗} โหนตี"ติ อาห. เต
 "กิตฺตํ ชานาสี"ติ ปุจฺฉีสุ. "กตญฺญกตเวที ชานามิ,^{๒๓๐๘} ตุมเห ชานาถาติ,^{๒๓๐๙} ปุคฺคโล
 ปุพฺเพ เอกวาเรน อุตฺตโน ปเรหิ กตฺตปกาโร^{๒๓๑๐} สหสฺสวเณ ปจฺฉา ตสฺส คุณํ
 กตฺวา^{๒๓๑๑} กตญฺญกตเวทือชานนวเสน^{๒๓๑๒} อิทํ จ ปเรถ จ ปราภโว ลามโก โหตี"ติ.
 สุนฺทราเลยโย อาห "เตนหิ กิณฺณุ ตยา รณฺโณ อุปกาโร กโต อุทาทู รณฺณา ตุมหาก—
 มุปกาโร กโต"ติ.^{๒๓๑๓} โส อาห^{๒๓๑๔} "สุนฺทราเลยโย รณฺโณ อุปการํ กโรมิ, ราชา ปน มยฺหเมว
 อุปการํ น^{๒๓๑๕} กโรตี"ติ. "เตนหิ รณฺโณ คุณํ น^{๒๓๑๖} ชานาสี, อุทาทู ราชา ตุมหากํ ค
 ณฺน ชานาตี"ติ ปุจฺฉิ. "อหํ รณฺโณ คุณํ สหฺพกालํ ชานามิ, ตสฺส รณฺโณ จิตฺตํ น ชานามิ"ติ.
 เต "สาธฺว"ติ สมฺปฏิจฺฉิตฺวา เอกกฺขจฺฉานเมว^{๒๓๑๗} ปาปุณฺสี.^{๒๓๑๘} เตปี ตโย ปณฺทิตา "อมิตฺตา
 นปีฏฺฐี ปสฺสามา"ติ จินฺตยีสฺสุ. โปธิสฺสโต "เอเต มม วจฺนํ คณฺหิตุํ ลเภยฺยุนฺ"ติ^{๒๓๑๙} จินฺเต
 ลี.

^{๒๓๐๓} ล.,ท.ท. : "ตุมเห ก็ ชานาถาติ ปุจฉิ" อิมานิ ปทานิ นตฺถิ, "กถํ ชานาสีติ" ปทญจ อตฺถิ
 ,ล.ฉ. : "ปุจฉิ" ปทํ นตฺถิ

^{๒๓๐๔} ล.,ท.ท. : สหฺพตฺถุ "อาห" ปทํ นตฺถิ

^{๒๓๐๕} ล.,ท.ท.,ล.ฉ. : ฤติยํ

^{๒๓๐๖} ร.ม. : ชานะยยาถ

^{๒๓๐๗} ล.,ท.ท. : "เต" ปทํ นตฺถิ

^{๒๓๐๘} ล.,ท.ท. : ชานามีติ

^{๒๓๐๙} ล.,ท.ท.,ล.ฉ. : ชานาถาปี

^{๒๓๑๐} ล.,ท.ท. : "ปุคฺคโล ปุพฺเพ เอกวาเรน อุตฺตโน ปเรหิ กตฺตปกาโร" อิมานิ ปทานิ นตฺถิ

^{๒๓๑๑} ล.,ท.ท. : "ปจฺฉา ตสฺส คุณํ กตฺวา" อิมานิ ปทานิ นตฺถิ

^{๒๓๑๒} ท.ท. : กตเวทือชานนวเสน

^{๒๓๑๓} ล. : ราชา ตุมหากํ อุปการํ กโรติ ,ท.ท. : ราชา ตุมหากํ อุปการํ กโตติ

^{๒๓๑๔} ล.,ท.ท. : "อาห" ปทํ นตฺถิ

^{๒๓๑๕} ร.ท.,ร.ท.,ล.,ท.ท.,ล.ฉ. : "น" สหฺโท นตฺถิ

^{๒๓๑๖} ล.ฉ. : "น" สหฺโท นตฺถิ,ปจฺฉาสหฺโทปี เอวํ ทญฺจพฺโพ

^{๒๓๑๗} ล.,ท.ท. : สกฺกจฺฉานเมว

^{๒๓๑๘} ล.ฉ. : อคฺคมฺสฺสุ

^{๒๓๑๙} ล. : ลเภยฺยุนฺตีติ

ปุนทิวเส ปาตราชเวลาย จตุตโร ปณฺธิตา ราชูปฏฺฐานํ คนฺตฺวา มหารหมาสํ
 อภิรุษิตฺวา^{๒๓๒๐} ราชานํ วนฺทิตฺวา เอกมนฺตํ นิสํหิตฺวา สฺขนิสินฺนกาเล สฺนุทราเลยุโย ราชานํ
 นิเวเทสิ "เทว 'ตสฺส อุปการํ น"^{๒๓๒๑} กโรสิ, ปณฺธิโต ปน ตุมหากมฺปการํ กโรติ, อปีจ
 ปณฺธิโต ตุมหากํ กตเวที, ตุมहे ปณฺธิตสฺส []^{๒๓๒๒} อกตญฺญ อกตเวที, ปณฺธิโต,^{๒๓๒๓} โย
 อกตเวที,^{๒๓๒๔} โส^{๒๓๒๕} อธิ จ ปรตฺถ จ ปรากโว โหตีติ^{๒๓๒๖} อวจา"ติ.

ตํ สุตฺวา ราชา "สจฺจํ ธนญฺชยปณฺธิตา"ติ ปุจฺฉิ "อาม มหาราช อปีจ ตุมหากํ
 คุณํ นิจุเมว ชานามิ, 'ตุมหากํ ททํ น ชานามิ'ติ []^{๒๓๒๗} วทามิ"ติ. ตํ สุตฺวา^{๒๓๒๘} ราช
 ๑
 "สจฺจํ"^{๒๓๒๙} สฺนุทราเลยุย อยเมวํ วทตีติ.^{๒๓๓๐} "อาม เทว"^{๒๓๓๑} เอวํ เลเสน ปฏิกุญฺหํ วทติ,
 เลเสน น^{๒๓๓๒} ชานามิ"ติ. "ธนญฺชย สจฺจเมว 'อกตญฺญ อกตเวที ปรากโว'ติ วเทสี"ติ. "อา
 มเทวา"ติ. "กถนุ"ติ.^{๒๓๓๓} โพธิสตุโต ชาติสฺสรญฺญาเนน อตีตภาวํ^{๒๓๓๔} ชานิตฺวา เอวมาห "มหา

^{๒๓๒๐} ล. : มหารทํ อภิรุษิตฺวา

^{๒๓๒๑} ร.ท.,ร.ม.,ล.,ท.ท.,ล.ฉ. : "น" สทฺโท นตฺถิ

^{๒๓๒๒} ล.,ท.ท. : คุณํ

^{๒๓๒๓} ล.,ท.ท. : "ปณฺธิโต" ปทํ นตฺถิ

^{๒๓๒๔} ท.ท. : อกตญฺญ อกตเวที

^{๒๓๒๕} ร.ม.,ท.ท.,ล.ฉ. : "โส" ปทํ นตฺถิ

^{๒๓๒๖} ล.,ท.ท. : "โหติ" ปทํ นตฺถิ

^{๒๓๒๗} ล.,ท.ท.,ล.ฉ. : โน เอวํ

^{๒๓๒๘} ร.ท.,ล.,ท.ท.,ล.ฉ. : "ตํ สุตฺวา" ปทํ นตฺถิ

^{๒๓๒๙} ล.,ท.ท.,ล.ฉ. : "สจฺจํ" ปทํ นตฺถิ

^{๒๓๓๐} ล. : อยํ ปุจฺจตฺติติ ,ท.ท. : อยํ เอวํ วุจฺจตฺติ

^{๒๓๓๑} ร.ม. : "เทว" ปทํ นตฺถิ

^{๒๓๓๒} ร.ม. : เลเสน ปฏิกุญฺหํ วทติ, เลเสน ,ล.,ท.ท. : เลเสน ปตฺติกุญฺหํ วุจฺจติ, เลเสน

^{๒๓๓๓} ล. : "อติ" ปทํ นตฺถิ ,ท.ท. : "กถนุ" ปทํ นตฺถิ

^{๒๓๓๔} ล. : อติตภาวํ

ราช ปุพเพ วตฺถุมหาริสฺสามิ^{๒๓๓๕}

อติเต []^{๒๓๓๖} ตวเมว พารานลฺยํ พฺรหฺมทตฺโต หุตฺวา รชฺชํ กาเรสิ. อयํ ปโรหิตโ
ตสฺส ปโรหิตโ, อयํ เสนาปติ ปโรหิตปฺตฺโต หุตฺวา เทวปฺตฺโต^{๒๓๓๗} นาม โหติ. ตทา
ปโรหิตกฺุลานิ อหิวตฺกโรเคน นสฺสึสุ.^{๒๓๓๘} เอโส เทวปฺตฺโต^{๒๓๓๙} ภิตฺตี ภินฺทิตฺวา ปลาโต. โส
ตฤกลิลํ คนฺตฺวา ทิสปาโมกฺขสฺสาจริยสฺส^{๒๓๔๐} สฺนฺติเก เวทสิปฺปานิ อุกฺคณฺหิตฺวา อาจริยํ
วณฺทิตฺวา นิภฺขมณฺโต เอกํ ปจฺจนฺตฺนคฺรํ สมฺปาปฺณิ. ตํ นิสฺสํยา มหาคาโม จณฺทาลนามโก
โหติ. ตทา อหํ ตสฺมี คาเม ปฏฺิวสํมิ^{๒๓๔๑} ปณฺทิตโ พฺยตฺโต อกาลผลํ คณฺทิตุํ มนฺตํ
ชานนโก.^{๒๓๔๒} โส ปาโต อฏฺฏจาย^{๒๓๔๓} กาชมาทาย ตโต คามา นิภฺขมิตฺวา อรณฺเย เอก

มมฺพฺรฺกฺขมฺปคนฺตฺวา สตฺตปทฺมตฺถเก จิตฺโต ตํ มนฺตํ ปรีวตฺเตตฺวา อมฺพฺรฺกฺขมฺทกฺวสฺสลิเกน
ปหฺรี.^{๒๓๔๔} รุกฺขโต ตํ ขณฺณเยว โปราณปณฺณานิ ปตฺนฺติ.^{๒๓๔๕} นวานิ ปตฺตานิ อฺปรุหนฺติ,^{๒๓๔๖}
ปฺปฺพานิ ปฺปฺพลิตฺวา ปตฺนฺติ, อมฺพณฺณานิ อฏฺฏจาย มฺหุตฺเตเนว^{๒๓๔๗} ปกฺกานิ มธฺรานิ วณฺณ

วณฺฏานิ^{๒๓๔๘} ทิพฺพผลสฺทิสฺสานิ หุตฺวา รุกฺขโต ปตฺนฺติ. โส อฺจุจินฺตฺวา^{๒๓๔๙} ยาวตฺถํ ชาทิตฺวา
ากาขํ ปฺปรเตวฺวา เคหมากนฺตฺวา^{๒๓๕๐} ตานิ วิภินฺตฺวา^{๒๓๕๑} ปฺตฺตทารํ โปเสสิ. โส พฺรหฺมณ

^{๒๓๓๕} ล. : วตฺถุ อหริสฺสามิติ ,ท.ท. : วตฺตํ อหริสฺสามิติ ,ล.ณ. : วตฺถุ อหริสฺสามิ

^{๒๓๓๖} ล.,ล.ณ. : เทว

^{๒๓๓๗} ล.,ท.ท. : เทวจฺจโร

^{๒๓๓๘} ล.,ท.ท.,ล.ณ. : วินสฺสึสุ

^{๒๓๓๙} ล.,ท.ท. : เอโก เทวจฺจโร ,ล.ณ. : เอโก เทวปฺตฺโต

^{๒๓๔๐} ล. : ทิสปาโมกฺขาจริยสฺส

^{๒๓๔๑} ร.ม. : ปตฺิวสํมิ ,ล.,ท.ท. : ปตฺิวสฺสามิ

^{๒๓๔๒} ล. : ชานามิ ,ท.ท. : ชานาติ

^{๒๓๔๓} ล.,ล.ณ. : วฏฺฏจาย

^{๒๓๔๔} ร.ม. : หรี. ,ล.,ท.ท.,ล.ณ. : อมฺพฺรฺกฺขํ เอเกน อฺทกฺวสฺสเตน ปหฺรี

^{๒๓๔๕} ล. : โปราณปณฺณานิ ปตฺตฺนฺติ ,ล.ณ. : ปวตฺตฺนฺติ

^{๒๓๔๖} ล.,ท.ท. : อฺปรุหนฺติ ,ล.ณ. : โอปฺรุหนฺติ

^{๒๓๔๗} ร.ม. : มหุตฺเตเนว ,ล. : มหฺเตเยว ,ท.ท. : มหุตฺเตเยว

กุมารโ จณฑาลมกาเล อมพปุกกานิ อหริตวา วิกีนนุ^{๒๓๕๒} ทิสฺวา "นิสฺสย" ^{๒๓๕๓} เต
หิ

มนฺตวเสน ^{๒๓๕๔} อุปฺปนฺเนหิ ^{๒๓๕๕} ภวิตพฺพ, อิมํ ปุริสํ นิสฺสาย อิมมคฺคมนฺตํ ลภิสฺสามิ"ติ
จินฺตตฺวา ตสฺส อหฺรณฺนิยามํ ปรีคฺคณฺหนฺโต ^{๒๓๕๖} ตํ ญตฺวา ตสฺมี อรณฺญโต อนาคเตยฺว ตสฺ
สเคหํ คนฺตฺวา อชานฺนฺโต วีย หุตฺวา ตสฺส ภริยํ ^{๒๓๕๗} "กุหี เม อจฺจาริโย"ติ ปุจฺจิตฺวา,
^{๒๓๕๘}

"อรณฺญํ คโต"ติ วุตฺเต, ตมาคฺคยมาโน จตฺวา ปจฺจุคฺคณฺตฺวา หตฺถโต กาชํ คเหตฺวา อา-
หริตฺวา ^{๒๓๕๙} เคเห จเปลิ. ^{๒๓๖๐}

โส จณฺทาลอ ตํ โอลิเกตฺวา ภริยมาห "ภทฺเท อยํ มาณโว" ^{๒๓๖๑} มนฺตตฺถาย
อาคโต, เนวสฺส ^{๒๓๖๒} หตฺถเ มนฺโต จสฺสติ, อสฺสปุริสํ ^{๒๓๖๓} อยนฺ"ติ. ^{๒๓๖๔} โส มาณโวปี "อหฺมิมํ
มนฺตมาจริสฺส อุปการโก หุตฺวา ลภิสฺสามิ"ติ จินฺตตฺวา ตโต [] ^{๒๓๖๕} ตสฺส เคเห สพฺพ-

^{๒๓๕๔} ล.,ท.ท.,ล.ฉ. : โอชวณฺตานิ

^{๒๓๕๕} ล.,ท.ท.,ล.ฉ. : โอจินฺตฺวา

^{๒๓๕๖} ล.,ท.ท.,ล.ฉ. : เคหํ คนฺตฺวา

^{๒๓๕๗} ล.,ท.ท. : วิกีนฺตฺวา

^{๒๓๕๘} ล.,ท.ท. : หริตฺวา วิกีนนฺตํ

^{๒๓๕๙} ล.,ท.ท. : นิสฺสเยเนว ,ล.ฉ. : นิสฺสยํ

^{๒๓๕๔} ร.ม. : นิสฺสยํ ,ล.,ท.ท. : มนฺตวเสน

^{๒๓๕๕} ร.ม. : อุปฺปนฺเนหิ ,ล. : "อุปฺปนฺเนหิ" ปทํ นตฺถิ

^{๒๓๕๖} ร.ท. : อหฺรณฺปรีคฺคณฺหนฺโต ,ร.ม. : อหฺรณฺนิยามํ ปรีคฺคณฺหนฺโต ,ล. : อมฺพอาหฺรณํ ปรีคฺคณฺหนฺโต

,ท.ท. : อมฺพปุกกอาหฺรณํ ปรีคฺคณฺหนฺโต

^{๒๓๕๗} ร.ม. : ภริยํ

^{๒๓๕๘} ล.,ท.ท. : ปุจฺจิ

^{๒๓๕๙} ล. : "อหฺริตฺวา" ปทํ นตฺถิ

^{๒๓๖๐} ล.,ท.ท. : เคหํ ญเปลิ ,ล.ฉ. : ญเปลิ

^{๒๓๖๑} ร.ท.,ร.ม.,ล.,ท.ท. : มาณโว ,ปจฺจปาทมฺปิ เอวํ ทฏฺฐพฺพ

^{๒๓๖๒} ล. : น ตสฺส ,ท.ท. : น ปนฺสฺส

^{๒๓๖๓} ร.ม. : อสฺสปุริสํ

^{๒๓๖๔} ล.,ท.ท. : "อโย" ปทํ นตฺถิ

กิจจานิ กโรติ, ทารุณี^{๒๓๖๖} อหฺรติ, ธณฺณํ โภจฺญเหติ^{๒๓๖๗} ปจติ,^{๒๓๖๘} มุขโธวณาทินิ เทติ, ปาเท
โธวติ. เอกทิวสํ จณฺหาเลน "ตาด มาณว มญฺจปทํ เทหิ"ติ วุตฺเต, อญฺญมปฺปสฺสิตฺวา^{๒๓๖๙}
สพฺพรตฺตํ อูรุมฺหิ จเปตฺวา นิสฺสํ. อปรภาเค จณฺหาลลฺสฺส ภริยา^{๒๓๗๐} ปุตฺตํ วิชายิ. ตสฺส
ปสฺสุตฺตกาเล ปุริสกมฺมํ สพฺพมกาสิ. สว เอกทิวสํ จณฺหาลลฺสฺส อาห "สํมิ อยมติชาติ-
สมฺปนฺโน หุตฺวาป"ิ^{๒๓๗๑} มนฺตตฺถาย อมฺหากํ เวยฺยาวจฺจกรํ กโรติเยว, ตสฺส หตฺถे มนฺตํ^{๒๓๗๒}
ติฏฺฐจฺจุ วา, มา วา, เทถ ตสฺส มนฺตนฺ"ติ. โส "สาธฺว"ติ สมฺปฏฺิจฺฉิตฺวา ตสฺส มนฺตํ ทตฺวา
เอวมาห "ตาด อนคฺโข มนฺโต, ตุมฺหิ"ิ^{๒๓๗๓} นิสฺสาย มหาลาภสฺสกาโร ภวิสฺสติ รญฺญ
วาวา ราชมหามตฺเตน วา "โก เต อาจฺริโย"ติ เกนจิ วา ปุณฺณกาเล มา มํ นิคฺคยฺโห,

๒๓๗๔

สเจ "จณฺหาลลฺสฺส เม สนฺติกา มนฺโต คหิโต"ติ ลชฺชมาโน^{๒๓๗๕} "พฺราหฺมณมหาสาโ
ลเม อาจฺริโย"ติ^{๒๓๗๖} กเถสิ, อิมสฺส มนฺตสฺส^{๒๓๗๗} ผลํ น ลภิสฺสสฺ"ติ. โส "กึการ
ณา

นิคฺคยฺหิสฺสํ,^{๒๓๗๘} เกนจิ ปุณฺณกาเล ตฺยฺหเมว^{๒๓๗๙} กเถสฺสํ"ติ วตฺวา ตํ วนฺทิตฺวา จณฺหา-
คามโต นิภฺขมิตฺวา มนฺตํ วิมฺลิตฺวา อนุปฺพุเพน พารานสฺสํ ปตฺวา []^{๒๓๘๐} อมฺพานิ

๒๓๖๕ ล.,ท.ท.,ล.ณ. : ปุณฺณาย

๒๓๖๖ ล. : ทารุณี

๒๓๖๗ ร.ม.,ล.,ท.ท.,ล.ณ. : โภจฺญเหติ

๒๓๖๘ ล. : ปจติ,ท.ท.,ล.ณ. : ปจฺจติ

๒๓๖๙ ร.ม. : อญฺญมปฺปสฺสิตฺวา,ล.,ท.ท.,ล.ณ. : อญฺณํ อปฺปสฺสิตฺวา

๒๓๗๐ ล. : ภริยา จณฺหาลลฺสฺส,ท.ท. : "ภริยา" ปทํ นตฺถิ

๒๓๗๑ ล. : "ป"ิ สทฺโท นตฺถิ

๒๓๗๒ ล.,ท.ท.,ล.ณ. : "มนฺตํ" ปทํ นตฺถิ

๒๓๗๓ ล. : ตว อิมํ

๒๓๗๔ ร.ม.,ท.ท. : นิคฺคหิตฺวา,ล. : นิคฺคณฺหิตฺวา,ล.ณ. : นิคฺคยฺห

๒๓๗๕ ร.ม.,ล. : ลชฺชมาโน,ท.ท.,ล.ณ. : ลชฺชนฺโต

๒๓๗๖ ล. : "อิติ" สทฺโท นตฺถิ

๒๓๗๗ ล.,ล.ณ. : "มนฺตสฺส" ปทํ นตฺถิ

๒๓๗๘ ร.ม.,ล.,ท.ท. : นิคฺคหิตฺสํมิ,ล.ณ. : นิคฺคยฺหิตฺสํมิ

๒๓๗๙ ล.,ท.ท. : ตุมฺเหว

๒๓๘๐ ล. : ตานิ

วิกิณิตวา^{๒๓๘๑} พหุณ^{๒๓๘๒} ลภิ.

อถกทิวสมุขยานปาโล ตสฺส หตฺถโต อมฺพานิ กิณิตวา ราชโณ อทาสิ. ราชานินิ ปริภุชิตวา "อโห อติมธุรานิ, กุโธ ตยา เอวรูปานิ อมฺพานิ ลทฺธานิ"^{๒๓๘๓}ติ ปุจฺฉิ. "เทว เอโก มาณโว อกาลอมฺพผลานิ อาเนตฺวา วิกิณิตา, ตโต เม คหิตานิ"^{๒๓๘๔}ติ. "อโธ ปุจฺฉาย 'อิธว อมฺพานิ อาทฺรุตฺติ วเทหิ"^{๒๓๘๕}ติ. โส ตถา อทาสิ. มาณโวปี ตโต ปุจฺฉาย อมฺพานิ ราชกุลํ อาทริ. ราชญา จ "มมฺปุจฺฉหา"^{๒๓๘๖}ติ วุตฺเต, โส ราชานมฺปุจฺฉ- จหนฺโต พหุณํ ลภิตฺวา อนุกฺกเมน วิสฺสาสิโก ชาโต.

อถกทิวสํ ราชานํ ปุจฺฉิ "มาณว กุโธ อกาเล เอวํ วณฺณคณฺธรสสมฺปนฺนานิ"^{๒๓๘๗}ติ อมฺพานิ ลภสิ,^{๒๓๘๘} กิณฺโรวา นาคิ วา สุปฺปณฺโณ วา^{๒๓๘๙} เทโว วา โกจิ เทติ, อุทาทุ มนฺตพลเมตฺน"^{๒๓๙๐}ติ. "น เม มหาราช โกจิ เทติ, อนคฺโข ปน เม มนฺโต อตฺถิ, ตสฺส ตํ พลนฺ"^{๒๓๙๑}ติ. "เตนหิ อหเมกทิวสํ มนฺตพลํ ทฏฺฐกาโม"^{๒๓๙๒}ติ. "สาธู เทว ทสฺเสสฺสามิ"^{๒๓๙๓}ติ. ราชานํ ปุณฺ ทิวเส เตน สทฺธิมุขยานํ คณฺตฺวา "ทสฺเสหิ"^{๒๓๙๔}ติ อาท. โส "สาธู"^{๒๓๙๕}ติ อมฺพรฺกฺขมฺปคณฺตฺวา สตฺต- ปทมตฺถเก จิตฺ มนฺตํ ปรีวตฺเตตฺวา อุทเกน ปหฺรติ. ตํ ขณฺณเวยว อมฺพรฺกฺโข เหฏฺฐจา วุตฺตนเยเนว ผลํ คเหตฺวา มหาเมโข วีย อมฺพผลวสฺสํ วิสฺสาเปสิ,^{๒๓๙๖} มหาชนิ สาธู- การมทาสิ, เจลฺลกฺเขเป ปวตฺตยีสฺสุ. ราชานํ อมฺพผลานิ ชาทิตฺวา ตสฺส พหุณํ ทตฺวา "มาณว เอวรูปํ เต มนฺโต อจฺฉริโย,^{๒๓๙๗} กสฺส สนฺติเก คหิต"^{๒๓๙๘}ติ ปุจฺฉิ. มาณโว "สจฺจํ 'จณฺทาลสฺส สนฺติเก"^{๒๓๙๙}ติ วกฺขามิ, ลชฺชตพฺพํ ปาปฺณิตฺวา"^{๒๔๐๐}ติ ภวิสฺสามิ, []^{๒๔๐๑} มเมว ครหิสฺสนฺติ,

^{๒๓๘๑} ร.ม. : "อมฺพานิ วิกิณิตวา" ปทํ นตฺถิ

^{๒๓๘๒} ล.,ท.ท.,ล.ณ. : พหุณํ,ปจฺฉาปทมปี เอวํ ทฏฺฐพฺพํ

^{๒๓๘๓} ล.,ท.ท. : เอวรูปา อมฺพา ลทฺธาติ

^{๒๓๘๔} ล.,ท.ท. : คหิตาติ

^{๒๓๘๕} ล.,ท.ท. : วเทหิติ

^{๒๓๘๖} ร.ท.,ร.ม. : "มํ อฺปุจฺฉหา"^{๒๓๘๖}ติ,ล.,ล.ณ. : ราชญาปี "มํ อฺปุจฺฉหา"^{๒๓๘๖}ติ

^{๒๓๘๗} ล. : วณฺณคณฺธรสสมฺปนฺนานิ

^{๒๓๘๘} ล.,ล.ณ. : ลภิติ

^{๒๓๘๙} ร.ม. : สุปฺปณฺโณ วา

^{๒๓๙๐} ล.,ท.ท. : วสฺสสิ

^{๒๓๙๑} ร.ท.,ร.ม. : อจฺฉริโย,ล.,ท.ท. : อจฺฉริยํ

^{๒๓๙๒} ล.,ท.ท. : "ปาปฺณิตฺวา" ปทํ นตฺถิ,ล.ณ. : "ลชฺชตพฺพํ ปาปฺณิตฺวา" ปทํ นตฺถิ

มนุโต นุ โข เม ปคุโน^{๒๓๙๔} อิทานิ []^{๒๓๙๕} นสฺสติ, ทิสปาโมกฺขาจริยํ อุทิสฺสามิ"ติ^{๒๓๙๖}
 จินฺเตตฺวา มุสฺสวาทํ กตฺวา "ตถกฺกสฺสาลํ ทิสปาโมกฺขาจริยสฺส สนฺติเก คหิโต เม"ติ []^{๒๓๙๗}
 ปจฺจุทฺทาลิ. ตํ ขณฺณเยว มนุโต อนฺตรธายิ.

ราชา โสมนสฺสชาโต ตมาทาย นครํ ปวิสิตฺวา ปุเนกทิวสํ "อมฺพํ ชาทิสฺสามิ"ติ
 อุตฺตยานํ คนฺตฺวา มงฺคลลิสฺสาปฏฺเฏ^{๒๓๙๘} นิสฺสินโน "มานว อมฺพานิ อาทรา"ติ อาท. โส "สาธู"ติ
 อมฺพรฺกฺขมฺปคนฺตฺวา สตฺตปทฺมตฺถเก จิตฺ "มนฺตํ ปวตฺเตสฺสามิ"ติ จินฺเตนฺโต มนฺเต อวฏฺฏ-
 จหนฺเต^{๒๓๙๙} มนฺตสฺส อาทิมอนฺตมปฺสฺสนฺโตเยว มนฺตสฺส^{๒๔๐๐} อนฺตรหิตภาวํ ญตฺวา ลชฺชิตฺ
 มุโค จ ญทฺโธ จ วีย ปุริสฺ^{๒๔๐๑} อฏฺฐจาลิ.

ราชา "อโย ปุพฺเพ ปริสฺมชฺเฌเยว"^{๒๔๐๒} อมฺพานิ อาทริตฺวา อมฺหากํ เทติ, ขน-
 เมทฺวสฺสํ วีย อมฺพวสฺสํ วสฺสาเปสิ,^{๒๔๐๓} อิทานิ ญทฺโธเยว จิตฺ, กิณฺนุ โข การณฺนํ"ติ
 จินฺเตตฺวา ตํ ปุจฺฉนฺโต คาทมาท

"อหาสิ เม อมฺพผลานิ ปุพฺเพ
 อญฺญิ ญฺลลานิ จ พฺรหฺมจาริ,
 เตเหว มนฺเตหิ น ทานิ ตฺยหํ
 ทุมปฺผลา ปาตุทฺวานฺติ พฺรหฺเม"ติ.^{๒๔๐๔}[๑๘๐]

ตํ สุตฺวา มาณโว "สเจ 'อมฺพผลํ น คณฺหามิ"ติ วทฺขามิ, ราชา เม กุชฺฌิสฺสติ,
 มุสฺสวาทเณ ตํ วญฺเจสฺสามิ"ติ จินฺเตตฺวา^{๒๔๐๕} ทฺยติ คาทํ อาท

^{๒๓๙๓} ร.ท.,ล.ฉ. : ลชฺชิสฺสามิ มญฺเญ

^{๒๓๙๔} ล. : ปคุโน

^{๒๓๙๕} ล.,ล.ฉ. : น

^{๒๓๙๖} ร.ท. : อุทิสฺสามิติ ,ร.ม. : อุทิสฺสามิติ ,ล.,ท.ท.,ล.ฉ. : ปทิสฺสามิติ

^{๒๓๙๗} ล.,ท.ท.,ล.ฉ. : วทฺนฺโต อาจริยํ

^{๒๓๙๘} ร.ท.,ร.ม.,ล.,ท.ท.,ล.ฉ. : มงฺคลลิสฺสาปตฺเต

^{๒๓๙๙} ร.ม. : อวฏฺฏจหนฺเต ,ล. : อวฏฺฏจหนฺเต ,ท.ท. : มนฺโต อวฏฺฏจหนฺโต

^{๒๔๐๐} ล.,ท.ท. : "มนฺตสฺส อาทิมอนฺตมปฺสฺสนฺโตเยว มนฺตสฺส" อิมานิ ปทานิ นตฺถิ

^{๒๔๐๑} ล.,ท.ท. : "มุโค จ ญทฺโธ จ วีย ปุริส" อิมานิ ปทานิ นตฺถิ

^{๒๔๐๒} ร.ม. : ปุริสฺมชฺเฌเยว

^{๒๔๐๓} ล. : "ขนเมทฺวสฺสํ วีย อมฺพวสฺสํ วสฺสาเปสิ" ปทํ นตฺถิ

^{๒๔๐๔} ชุ.ชา.(บาลี) ๒๗/๑/๒๗๐ , Chu.ชา.อ.(บาลี) ๖/๑/๑๓๘.

"นฤขตตโยคัม ปฏิมานยามิ

ขณัม มุหุตตญจ ขณญจ น ปัสส,

นฤขตตโยคญจ ขณญจ ลหุธา

อทุธาหริสฺสมฺพผลํ ปหุตฺนุ"ติ.^{๒๔๐๖}[๑๘๑]

ราชา "อัยํ ปุพฺเพ"^{๒๔๐๗} อญฺญถา นฤขตตโยคญจ น วทติ, กิณฺณุ โข เอตฺนุ"ติ
อารพฺภนฺโต^{๒๔๐๘} ปุจฺฉนฺโต คาถา อภาสิ

"นฤขตตโยคัม น ปุเร อภาณิ

ขณัม มุหุตฺตํ น ปุเร อสฺสลิ,

สยํ หริ อมฺพผลํ มุหุตฺตํ

วณฺณน คนฺธน รเสนฺนเปตํ.[๑๘๒]

มนฺตาทิขปฺเปน ปุเรสิ ตฺยหํ

ทุมปฺผลา ปาตุภวานฺติ พฺรหฺเม,

สุวาชฺช น ปเรสิ ขปฺปมฺปิ มนฺตํ

อัยํ โส โก นาม ตวาชฺช ธมฺโม"ติ.^{๒๔๐๙}[๑๘๓]

ตํ สุตฺวา มาณโว "น สกฺกา ราชาณํ มุสฺสวาเทน วญฺเจตฺถ, สเจปิ เม สภาเวน
กถิตน อานมกเรยฺย, สภาวเมว กถสฺสํ"ติ จินฺตตฺวา เทว คาถา อภาสิ

"จณฺทาลปฺตฺโต มม สมฺปทาสิ

ธมฺเมน มนฺเต ปกตฺติญจ สฺสลิ,

มา จสฺส เม ปุจฺฉิตฺโต นามโคตฺตํ

คฺยุหิตฺโต อตฺถํ วิชเหยฺย มนฺโต.[๑๘๔]

โสหํ ขนินฺเทน ขนฺนํหิ ปุณฺโณ

มกฺขาภิภูโต อลิกํ อภาณํ,

มนฺตา อิเม พฺรหฺมณฺสฺสาติ มิจฺฉา

^{๒๔๐๕} ล.,ท.ท. : "จินฺตตฺวา" ปทํ นตฺถิ

^{๒๔๐๖} ขุ.ชา.(บาลี) ๒๗/๒/๒๗๐ ,ขุ.ชา.อ.(บาลี) ๖/๒/๑๓๙.

^{๒๔๐๗} ล. : "ปุพฺเพ" ปทํ นตฺถิ ,ท.ท. : "อัยํ ปุพฺเพ" ปทํ นตฺถิ , "อญฺญํ อญฺญถา" ปทํ ทฎฺฐพฺพํ

^{๒๔๐๘} ล.,ท.ท.,ล.ฉ. : "อารพฺภนฺโต" ปทํ นตฺถิ

^{๒๔๐๙} ขุ.ชา.(บาลี) ๒๗/๓-๔/๒๗๐ ,ขุ.ชา.อ.(บาลี) ๖/๓-๔/๑๓๙.

ปรีณมนุโต กหาปโณ รุทามิ"ติ.^{๒๔๑๐}[๑๕๕]

ตํ สุตฺวา ราชา "อัย ปาปธมฺโม เอวรูปํ รตนํ น โอลิเกสิ, เอวรูปํ อุตฺตม-
รตเน จ ลิทุเธ^{๒๔๑๑} ชาติ, ก็ กริสฺสตีติ กุชฺฌิตฺวา ตสฺส ครหฺนโต อีมา คาคา^{๒๔๑๒} อภาสี

"เอรณฺหา ปุจิมฺหา วา อถ วา ปาลิภทฺทกา,
มธฺมํ มธฺตฺติโก วินฺเท โส หิ ตสฺส ทุมฺมุตฺโตโม.[๑๕๖]
ขตฺติยา พุราหฺมณา เวสฺสา สุตฺทา จณฺทาลปุกฺกุสา,
ยมฺหา ธมฺมํ วิชานเยย โส หิ ตสฺส นรุตฺตโม.[๑๕๗]

อิมสฺส ทณฺทญฺจ วธฺญฺจ ทตฺวา

คเล คเหตฺวา ขลยาถ จมฺมํ,

โย อุตฺตมตฺถํ กสิเรน ลหฺธํ

มานาติมาเนน วินาสยิตฺวา"ติ.^{๒๔๑๓}[๑๕๘]

ราชปุริสา ตถา กตฺวา "ตฺวมาจริยสฺส^{๒๔๑๔} สฺนฺติกํ คนฺตฺวา []^{๒๔๑๕} อาราธตฺวา,
สเจ ปุณฺ มนฺเต ลภสิ, อิธาคฺจเญยาสี, โน เจ, อิมํ ทิสฺสํ น โอลิเกยฺยาสี"ติ^{๒๔๑๖} ตํ
นิพฺพิเสวมากํสุ. โส อนาถิ หุตฺวา "จเปตฺวา อาจริยํ^{๒๔๑๗} น เม อญฺญํ ปฏฺฐิรณฺโณ อตฺถิ,^{๒๔๑๘}
ตสฺสเลว สฺนฺติกํ คนฺตฺวา อาราธตฺวา มนฺตํ ยาจิสฺสามิ"ติ โรทฺหโต []^{๒๔๑๙} คามมคฺมาลีเยว.

อถ นมาคฺจณฺตํ ทิสฺวา จณฺทาลิ ภริยมามนฺเตตฺวา "ภทฺเท ปสฺส ตํ ปาปธมฺมํ
ปรีณมนฺตํ^{๒๔๒๐} วินาสมนฺตํ มนฺตตฺถาย^{๒๔๒๑} ปุณาคตฺนํ"ติ อาห. โสปี จณฺทาลมฺปสฺสํกมิตฺวา

^{๒๔๑๐} ขุ.ชา.(บาลี) ๒๗/๕-๖/๒๗๑, ขุ.ชา.อ.(บาลี) ๖/๕-๖/๑๔๐.

^{๒๔๑๑} ล.,ท.,ท.,ล.น. : ลทุเธ

^{๒๔๑๒} ล. : อิมํ คาคํ, ท.ท. : อิมํ คากมาท

^{๒๔๑๓} ขุ.ชา.(บาลี) ๒๗/๗-๘/๒๗๑, ขุ.ชา.อ.(บาลี) ๖/๗-๘/๑๔๐-๑๔๑.

^{๒๔๑๔} ร.ม. : ตมาจริยสฺส, ล.,ท.,ท.,ล.น. : ตวํ อาจริยสฺส

^{๒๔๑๕} ล.,ท.,ท. : ตํ

^{๒๔๑๖} ร.ท.,ร.ม.,ท.,ท.,ล.น. : โอลิเกสฺตีติ, ล. : โอลิเกสิ

^{๒๔๑๗} ล. : อาจริโย, ท.ท. : อาจริเย, ล.น. : อาจริเยน

^{๒๔๑๘} ล. : ปฏฺฐิรํ นตฺถิ, ท.ท.,ล.น. : นตฺถิ

^{๒๔๑๙} ล.,ท.,ท.,ล.น. : ตํ

^{๒๔๒๐} ร.ท.,ร.ม.,ท.,ท. : ปรีณมนฺตํ, ล. : ปรีณมนฺตํ

^{๒๔๒๑} ล.,ท.,ท. : "มนฺตตฺถาย" ปทํ นตฺถิ

วนทิตวา เอกมนตมนิสฺสินโน "กัการณา อาคโธสี"ติ ปุณฺโณ, "อาจริย อหํ มุสาวาทํ กตฺวา

[]^{๒๔๒๒} มหาวินาสํ ปตฺโต"ติ วตฺวา อจฺจยํ เทเสตฺวา ปุณฺ มนฺเต^{๒๔๒๓} ยาจฺนฺโต คากมาห

"ยถา สมํ มณฺญมโน ปเตยฺย

โสฬสํ คุหํ นรํ ปุติวาทํ,

รชชุตติ วา อกกเม กณฺหสปปิ

อนฺโธ ยถา โชติมธฺวิจฺเจยฺย,

เอวมปี มํ ตวํ ขลิตํ สปญฺโณ

ปหีนมนตฺสส ปุณฺ สมฺปทาหิ"ติ.^{๒๔๒๔}[๑๘๙]

อถ นมาจริโย^{๒๔๒๕} "ตาด กิ กเถสิ, อนฺโธ พหิ^{๒๔๒๖} ทินฺนาย^{๒๔๒๗} สญฺญา

ย

โสฬสาทินิ^{๒๔๒๘} ปริหฺรติ, มยา ปจฺมเมว กถิตมิตานิ กิ อตฺถมมม^{๒๔๒๙} สนฺติกมาคโธสี"

ติวตฺวา คากา อภาสิ^{๒๔๓๐}

"ธมฺเมน มนฺเต ตว สมฺปทาสิ^{๒๔๓๑}

ตวมปี ธมฺเมน ปริคฺคเหสิ,

ปกติมปี เต อตฺตมโน อสฺสี

ธมฺเม จิตํ ตํ น ขเหยยฺย มนฺโต.[๑๙๐]

โย พาล มนฺตํ กสิเรน ลหุํ

ยํ พุทฺธํ อชฺช มนุสฺสโลเก,

^{๒๔๒๒} ล.,ท.ท.,ล.ฉ. : อาจริยํ ปจฺจกฺขิตฺวา

^{๒๔๒๓} ล.,ท.ท. : มนฺตํ

^{๒๔๒๔} พุ.ชา.(บาลี) ๒๗/๑๐/๒๗๑, พุ.ชา.อ.(บาลี) ๖/๑๐/๑๔๒.

^{๒๔๒๕} ล.ฉ. : นํ อาจริโย

^{๒๔๒๖} ร.ม. : ทิ, ล. : อนฺธํปิ ทิ, ท.ท. : อหฺโธปิ ทิ

^{๒๔๒๗} ร.ม.,ล.,ท.ท.,ล.ฉ. : "ทินฺนาย" ปทํ นตฺถิ

^{๒๔๒๘} ร.ม. : โสฬสาทิสฺส, ล. : มาทินิ, ท.ท. : โสฬสาทินิ

^{๒๔๒๙} ท.ท. : กิมนฺตํ มมํ

^{๒๔๓๐} ล.,ท.ท. : คากมาห

^{๒๔๓๑} ร.ม. : เต ตว สมฺปทาสิ

กิจจาปี ลหุธา ชีวิตุํ อปฺปญฺโณ
 วินาสยํ อลิกํ ภาสฺมาโน[๑๙๑]
 มุพฺพหฺสฺส อกตญฺญโน จ
 มุสา ภาณนฺตสฺส อสญฺญตสฺส,
 มนฺเต มยํ ตาทิสฺสเก น เทม
 กุโต มนฺโต คจฺฉ น มยฺห รุจฺจสี"ติ.^{๒๔๓๒}[๑๙๒]
 โส เอวมาจริเยน อญฺโยชิโต "กํ มยฺหํ ชีวิตฺนา"ติ อรญฺญํ ปวิสิตฺวา อนาโณ^{๒๔๓๓}
 มรติ. เอวํ มหาราช อกตญฺญอกตเวทิการณา^{๒๔๓๔} ปราภโว โหติ"ติ.
 ตํ สุตฺวา เสนาปติ โกธวเสน "มหาราช อยํ คหปติปฺตฺโต มํ ครหติ, []^{๒๔๓๕}
 สยเมว โยเชสฺสํมี"ติ^{๒๔๓๖} อาห.^{๒๔๓๗} ตํ สุตฺวา ราชา ตุนฺหิฏฺโต ปาสาทํ ปาวีสิ. สพฺเพปี
 สกฺกฺจฺจานเมว อคฺมํสุ.^{๒๔๓๘}
 อกตญฺญปญฺโห เอญฺนวิสฺติโม^{๒๔๓๙} นิฏฺฐิตो.

๓.๒๑ สลฺลปญฺโห วิสฺติโม

เอวํ เศลํ ปญฺณรสฺสวสฺสํ อติฏฺกนฺเตสฺส โสฬสวสฺสํ สมฺปตฺเต^{๒๔๔๐} ปุณฺเนทิวสํ
 เสนาปติ รโหคตสฺส รญฺโณ อุปสํกมิตฺวา ราชาเนตทโวจ "เทว ปุราณราชกิจฺเจสฺส โย

^{๒๔๓๒} ขุ.ชา.(บาลี) ๒๗/๑๑-๑๓/๒๗๒ , ขุ.ชา.อ.(บาลี) ๖/๑๑-๑๓/๑๔๒.

^{๒๔๓๓} ล.,ท.ท. : อนาถิ

^{๒๔๓๔} ล. : อกตญฺญอกตเวทิการณิ

^{๒๔๓๕} ล.,ท.ท. : ตํ

^{๒๔๓๖} ล.,ท.ท.,ล.ฉ. : ขาญฺสํมีติ

^{๒๔๓๗} ล.,ท.ท. : "อาห" ปทํ นคฺติ

^{๒๔๓๘} ล.,ท.ท. : ปาปฺณิสฺส ,ล.ฉ. : อคฺคํมํสุ

^{๒๔๓๙} ร.ม.,ล.ฉ. : เอญฺนวิสฺติโม

^{๒๔๔๐} ร.ม. : สมเต ,ล.,ท.ท. : ปญฺณรสฺสวสฺสํ อติฏฺกนฺเต โสฬสวสฺสํ สมฺปตฺเต

มหิทธิโก^{๒๔๔๑} อธิธัมมา^{๒๔๔๒} มหพพล^{๒๔๔๓} วญจนกุลโล จ โลโพ จ มตฺโต, โล ราชเสวโ
ก

ว^{๒๔๔๔} โหนฺโต ฆาตเนน วา พนฺธเนน วา รฏฺฐา ปพฺพาชเนน^{๒๔๔๕} วา กาเรตฺพุโป. อยฺย
หิชนฺชโย มหิทธิโก อธิธัมมา มหพพล วญจนกุลโล ทฏฺฐาสโย^{๒๔๔๖} อติสฺสูโร ตุมหากํ รช
ขคฺคหิตุํ สมตฺโต, ตสฺมา ฆาตเนน วา พนฺธเนน วา ปพฺพาชเนน วา^{๒๔๔๗} กาเรตฺพุโป"ติ.

ตํ สุตฺวา ราชา ภยปฺตฺโต^{๒๔๔๘} อติอฺตุราโส สุกกกณฺโจ เอวมาห "เสนาปติ
ยทา^{๒๔๔๙} เอวํ สนฺเต อิมํ ธนฺชโย^{๒๔๕๐} ยถิ ฆาเตสฺสามิ, วชฺฌฆาตเกน มหิทธิเกน มนฺเตสิ,
ยถิ พนฺธเนน พนฺธิสฺสามิ, อยํ^{๒๔๕๑} สนฺชลิทฺถพนฺธณฺญจ อญฺญญจ อธิธฺมมา มนฺเตน วา
เนตฺวา ปลายิสฺสติ วา คฺคตฺติกํ วา^{๒๔๕๒} มุญฺจาเปสฺสติ, มุญฺจิตฺวา ปน ฆาตนฺโต จ พนฺธนํ
ตจ อากาเสน คนฺตฺวา มํ มาเรตฺวา รชฺชํ คเหตฺวา สมฺปตฺติมนฺวติ, ยถิ^{๒๔๕๓} เอตสฺส โ
ทลํ

คเหตฺวา ปจฺจกฺโข กตฺวา ปพฺพาเชตฺพุโป, โน ปจฺจกฺโข อกตฺวา^{๒๔๕๔} อยํ ปรรชฺชํ คนฺตฺวา
เตหิ ราชฺหิ พลนิกาเย อาเนตฺวา อมฺหากํ รฏฺฐํ วิลุมฺเปติ. ยถิ ฆาเตสฺสาม วา พนฺธิสฺสาม
วา ปพฺพาเชสฺสาม วา, สพฺพํ ตมมฺหากํ เนว สมฺชฺฌิสฺสติ. อยฺยหิ มหิทธิโก อธิธฺมมา อมฺหากํ

^{๒๔๔๑} ร.ม. : มหิทธิโก

^{๒๔๔๒} ล.,ท.ท. : อธิธมฺมโต, ปจฺฉาปทฺมปี เอวํ ทฏฺฐพฺพํ

^{๒๔๔๓} ท.ท. : "มหพพล" ปทํ นตฺถิ

^{๒๔๔๔} ล. : น ,ท.ท.,ล.ณ. : น โหติ

^{๒๔๔๕} ล.,ท.ท. : ปพฺพาชิตฺเตน

^{๒๔๔๖} ท.ท. : โลลชฺฌาสโย ,ล.ณ. : โลพชฺฌาสโย

^{๒๔๔๗} ล. : "วา พนฺธเนน วา ปพฺพาชเนน วา" ปทํ นตฺถิ , "วญฺชิตฺเตน วา" เอวมฺปิ ทฏฺฐพฺพํ

^{๒๔๔๘} ร.ท.,ร.ม. : ภยปตฺโต

^{๒๔๔๙} ล.,ท.ท.,ล.ณ. : ยถิ ,ปจฺฉาปทฺมปี เอวํ ทฏฺฐพฺพํ

^{๒๔๕๐} ล. : อยํ ธนฺชเยโย ,ท.ท. : อยํ ธนฺชเยยํ

^{๒๔๕๑} ล. : "พนฺธิสฺสามิ, อยํ" ปทํ นตฺถิ ,ล.ณ. : "อยํ" ปทํ นตฺถิ

^{๒๔๕๒} ร.ม. : คฺคตฺติกํ วา ,ล. : "วา เนตฺวา ปลายิสฺสติ วา คฺคตฺติกํ วา" ปทํ นตฺถิ , "สทฺธิจฺเจตฺติ ภคฺคติ"

เอวมฺปน ทฏฺฐพฺพํ ,ท.ท. : "ยถิ พนฺธิสฺสาม เนน วา สนฺชลิทฺถพนฺธณฺญจ อธิธมฺมเตน สนฺธิจฺเจตฺติ ภคฺคติ
มุญฺจาเปสิ" เอวํ ทฏฺฐพฺพํ

^{๒๔๕๓} ล.,ท.ท. : ตสฺมา

^{๒๔๕๔} ร.ท.,ร.ม.,ท.ท.,ล.ณ. : กตฺวา ,ล. : "ปพฺพาเชตฺพุโป, โน ปจฺจกฺโข อกตฺวา" ปทํ นตฺถิ

ยถา จินตเนนแนว กริสฺสติ. เตณหิ ยถิ ยักญจิ อิมสฺส ปจฺจกฺเข วกฺขิสฺสามิ, โน ปโรกฺเข,
 อยํ สุตฺวา สญฺญากาเรน วจฺสา อตฺตโน ทุกฺกตภาวํ ญตฺวา อมฺหากมฺมนาปานิ ตาเนว
 วจนานิ ชานิตฺวา ปฏฺวิเตตฺ^{๒๔๕๕} เนว สกฺโกตฺติ, ตสฺมา อมฺหากญฺเอย อิมสฺสปี สพฺพํ ตํ
 ลหุํ ภาวิสฺสตี"ติ. โส^{๒๔๕๖} "สาธู เทวา"ติ สมฺปฏฺิจฺฉิตฺวา อญฺญาสาสนา สกฺกฺจฺจานเมว ปาปฺญิ.
 ตโต ปฏฺจาย มหาสฺตโต สพฺพेषฺสปี เตสฺสุ ราชาทิสฺ^{๒๔๕๗} กสฺสจฺจิ เนว สลฺลปฺนโต

๒๔๕๘

ราชกุลํ คนฺดฺวา ราชูปฏฺจํ กตฺวา ตฺวณฺเฎภาเวน สกฺกฺจฺจานเมว คโต. ตโย ปณฺธิตา
 สกฺกยวเสน คตาคตา^{๒๔๕๙} ตถา โหณฺติ. ตสฺมา มหาสฺตตฺสฺส เต ราชา จ เสนาปติ จ
 ขลิเตน วา ปมาเทน วา โทสฺมาโรเปตฺ^{๒๔๖๐} น สกฺโกณฺติ. เอวํ สตฺตมาเสสฺส อติฏฺกนฺเตสฺ
 ปุณฺณทิวสํ^{๒๔๖๑} ราชา มหาวิสาละมาพเก นิสฺสินโน มหฺนตฺติ พลนิกาเยหิ ปรีวฺโต ตสฺมิ-
 มพฺพนตฺเร จตฺสฺส ปณฺธิเตสฺส นิสฺสินเนสฺ^{๒๔๖๒} []^{๒๔๖๓} สฺสนิสฺสินนกาเล ปณฺธิเต ปุจฺฉิ "โกณฺโต
 กสฺมา ตุมฺहे"^{๒๔๖๔} สพฺพกาลํ ตฺวณฺเฎฏตา, กิณฺนุ ตุมฺหากมฺมุปฺตติกาลโต ปฏฺจาย สลฺลปฺน^{๒๔๖๕}
 ภาเวยฺยุนฺ"ติ.

ตํ สุตฺวา มหาสฺตโต อญฺชลี ปณามตฺวา^{๒๔๖๖} ตฺวณฺเฎฏโต นิสฺสิ. ราชา สฺนุทฺรา-

^{๒๔๕๕} ล.,ท.ท.: "มาเตสฺสาม วา พนฺธิสฺสาม วา ปพฺพาเชสฺสาม วา, สพฺพํ ตมฺมหารัก เนว สมฺมุณฺธิสฺสตี
 อญฺญิ มหิพุทฺธิโก อิพุทฺธิยา อมฺหารัก ยถา จินตเนนแนว กริสฺสติ. เตณหิ ยถิ ยักญจิ อิมสฺส ปจฺจกฺเข วกฺขิสฺสามิ,
 โน ปโรกฺเข, อยํ สุตฺวา สญฺญากาเรน วจฺสา อตฺตโน ทุกฺกตภาวํ ญตฺวา อมฺหากมฺมนาปานิ ตาเนว วจนานิ
 ชานิตฺวา ปฏฺวิเตตฺ" อิมานิ ปทานิ นตฺถิ, "ตํ ปจฺจกฺเขน อยํ สจฺจวาทิวเสน อคฺคทุกฺกฏฺรภาวํ ชานิตฺพฺพา
 ปรีวตฺเตตฺ" เอวมฺปน ฏฺฐจฺพฺ

^{๒๔๕๖} ล.,ท.ท.: "ตสฺมา อมฺหากญฺเอย อิมสฺสปี สพฺพํ ตํ ลหุํ ภาวิสฺสตี. โส" ปทานิ นตฺถิ

^{๒๔๕๗} ล.,ท.ท.: สพฺเพ เต ราชาทโย

^{๒๔๕๘} ล.: สลฺลเปสฺตี, ท.ท.: สลฺลเปติ

^{๒๔๕๙} ล.: คตาคเตสฺ, ท.ท.: คตาคตา ตฺวณฺเฎฏตา

^{๒๔๖๐} ล.,ท.ท.: โทสฺมาโรเปตฺ, ปจฺฉาปทมฺปี เอวํ ฏฺฐจฺพฺ, ล.ฉ.: โทสํ อาโรเปตฺ

^{๒๔๖๑} ล.,ท.ท.: สตฺตมาเส อติฏฺกนฺเต อเถกทิวสํ

^{๒๔๖๒} ล.,ท.ท.: จตฺตาโร ปณฺธิตา นิสฺสี, ปจฺฉาปทมฺปี เอวํ ฏฺฐจฺพฺ

^{๒๔๖๓} ล.,ท.ท.: ราชา, ปจฺฉาปทมฺปี เอวํ ฏฺฐจฺพฺ

^{๒๔๖๔} ล.,ท.ท.: "ตุมฺहे" ปทํ นตฺถิ, ปจฺฉาปทมฺปี เอวํ ฏฺฐจฺพฺ

^{๒๔๖๕} ล.,ท.ท.: สลฺลปฺน, ล.ฉ.: สลฺลปฺน, ปจฺฉาปทมฺปี เอวํ ฏฺฐจฺพฺ

^{๒๔๖๖} ร.ม.: ปณามตฺวา

เลื่อย^{๒๔๖๗} "กีนุ สุทราเลื่อยา"ติ ปุจนิ สุทราเลื่อยา "ปญจ สลลานิ เม มหาราชา"ติ
วตวา คากมาห

"พาลโก ปณณฐโม จ วุฑฺฒิตี^{๒๔๖๘} ปลลโลทก,
อายุขยกรํ นิจํ รตโต ว ทธิโกชนนุ"ติ.[๑๙๓]*

ราชา^{๒๔๖๙} "กีนุ อิจจามมณา"ติ ปุจนิ อิจจามมณ "จตุวิธ สยเน สลลานิ
เม มหาราชา"ติ วตวา คากมาห

"ปุพเพ สิริสิ เมธาวิ ทิมาเย ทกขิณ กเต,
ปุจนิเม จิตตสนดาปี วเช^{๒๔๗๐} มรณมุตตเร"ติ.[๑๙๔]*

ราชา "กีนุ อภยา"ติ ปุจนิ อภโย "จตุวิธ ภูษเช สลลานิ เม มหาราชา"ติ
วตวา คากมาห

"ภูตวาน สยโต ญลํ ติจจโต พลวฑฺฒน,
อายุ จงกมโต นิจํ มจจุ ธาวติ ธาวโต.[๑๙๕]
อายุ ปุพพมุโข ภูษโฆ ธนวา ทกขินามุโข,
ปุจนิเม ยสกิตติ จ มจจุ ภูษชุตตรามุโข"ติ.[๑๙๖]*

ราชา โพธิสตุตํ "กีนุ ธนชยา"ติ ปุจนิ โพธิสตุต ปน "สตตวตถุ"^{๒๔๗๑} สลลานิ
เม มหาราชา"ติ วตวา คากมาห

"สสิ ทิวสทูลโก วิคตโยพพนา^{๒๔๗๒} กามินี
สโร วิคตวาริโฆ มุขนุนนุขรรจุริ,^{๒๔๗๓}
ปฏ ธนปรายโน สตตทคโคโต สชุนโน,^{๒๔๗๔}

^{๒๔๖๗} ร.ท.,ล.,ท.ท. : "สุทราเลื่อย" ปทํ นตติ ,ร.ม. : สุทราเลื่อย

* อิมมา คากาโย คเวสิตวา น ทิสสนติ.

^{๒๔๖๘} ร.ท.,ล. : "พาลโก ปณณฐโม จ วุฑฺฒิตี ,ร.ม. : วุฑฺฒิตี ,ล.ฉ. : วณณฐโม จ วุฑฺฒิตี

^{๒๔๖๙} ล.,ท.ท. : โส นํ ,ปจฺฉาปทมิปี เอวํ ทฏฺฐพพ

^{๒๔๗๐} ล. : มชฺเฌ ,ท.ท. : วชฺเช

^{๒๔๗๑} ล. : สตตวตถุส ,ล.ฉ. : สตตวตถุณิ

^{๒๔๗๒} ร.ม. : วิคตโยพพโน ,ล.: ทิวสํ ทูลเก วิคตโยพพนา,ท.ท. : สสิ ทิวสํ ทูลเก วิคตโยพพนา

^{๒๔๗๓} ร.ม. : มุขมนนุขรรจุโร ,ล.,ล.ฉ. : มุขนนุขรรจุโร ,ท.ท. : มุขนุขรรจุโร รุจิโน

^{๒๔๗๔} ร.ท.,ล.ฉ. : ชโน ,ร.ม.,ล. : สชุนโน ,ท.ท. : สตตํ ทคโคโต สชุนโน

นราธิปติ โย ขโล

มนสิ สตุต สลลانی^{๒๔๗๕}เม"ติ.[๑๙๗]*

ตํ สตุตฺวา เสนาปติ "โก ธนญชย อหเมว^{๒๔๗๖} รญโย ปิโย มนาโป โหมิ,^{๒๔๗๗}
 กสฺมา^{๒๔๗๘} มํ 'ขโล'ติ อวจา"ติ อาห. โส ตํ "โก เนว ตว อุปสํกุปามิ,^{๒๔๗๙} ม
 ม

อชฺฌาสเยน วทามิ, ตวํ มยา อติกลหกาโม^{๒๔๘๐} ภวาหิ"ติ วตฺวา คาถมาห

"สตฺถกพฺพปโมเทน^{๒๔๘๑}

กาโล คจฺฉติ อิมํ,

พฺยสเนน อสํฐนํ

นิทุทาย กลฺहेน วา.[๑๙๘]

น วินา ปรวาเทน

รหมนฺเต ทฺชฺชนา^{๒๔๘๒} ขลฺ,น โส สพฺพรสํ^{๒๔๘๓} ภูตฺวาวินา มีพฺहेน ตฺสฺสติ.^{๒๔๘๔}[๑๙๙]

ทฺวิชฺฐมฺหุตฺตาสกํ

ขรเมกนฺตนิฏฺฐจํ,^{๒๔๘๕}

ขลสฺสํหิสฺส จ มฺข-

มปการาย เภวลํ.[๒๐๐]

มฺขเนกน วิชฺฌนฺติ

ปาทเมกสฺส กณฺฐกา,

ทฺฐรา มฺขสฺสสฺเสน

โลกปาณหโร ขโล.^{๒๔๘๖}[๒๐๑]

กณฺฐกานํ ขลानญจ

ทฺวิเชว ปตฺติกรียา,

^{๒๔๗๕} ร.ท.,ล. : สลลปานิ ,ร.ม. : สลลانی

* อิมํ คาถาโย คเวสิตฺวา น ทิสฺสนฺติ.

^{๒๔๗๖} ล.,ท.ท. : มเมว

^{๒๔๗๗} ล.,ท.ท. : โหติ

^{๒๔๗๘} ล.,ท.ท.,ล.ฉ. : ตสฺมา

^{๒๔๗๙} ร.ท.,ล.ฉ. : อุปกุปามิ ,ร.ม. : อุปสํกุปามิ ,ล. : อุปกุปปามิ

^{๒๔๘๐} ล. : อยํ อติกลหกาโล ,ท.ท. : อยํ อติกลหกาโม

^{๒๔๘๑} ล. : สตฺถกพฺพปมาเทน ,ท.ท. : สตฺถกพฺพปโมเทน ,ล.ฉ. : สตฺถกพฺพปโมเทน

^{๒๔๘๒} ร.ท. : วา รหมนฺติ ทฺชฺชโน ,ร.ม. : ทฺชฺชนา ,ท.ท. : ทฺชฺชนา ,ล.ฉ. : รหมนฺตทฺชฺชโน

^{๒๔๘๓} ล. : สํ สพฺพรสํ ,ท.ท. : สุนฺทโร สพฺพรสํ ,ล.ฉ. : สพฺพรสํ

^{๒๔๘๔} ล.,ล.ฉ. : มชฺฌเนน ตฺสฺสติ ,ท.ท. : มชฺฌเนน ตฺสฺสติ

^{๒๔๘๕} ร.ท.,ล.ฉ. : ขรเมกนฺตนิฏฺฐจํ ,ร.ม. : ขรเมกนฺตนิฏฺฐจํ ,ล. : ขรเมกนฺตนิฏฺฐจํ

^{๒๔๘๖} ล. : ขโร

ปาหูกา มุขภคโค วา ทูรโต วา วิวุชชนนุ"ติ.^{๒๔๘๗}[๒๐๒]*
 ตํ สุตฺวา เสนาปติ ตสฺसानุภาวํ สรณฺโต ตฺวณฺทฺภูโต นิสฺสิทฺติ. ราชายํ ภัยฺตุราโส
 ปาสาทเมว ปาวิสฺสิ.

สลดปญฺโท วิสติโม นิฏฺฐิตो.

๓.๒๒ เอกวจนปญฺโท เอกวิสติโม

ตโต ปรี จตุตฺตาริ ปณฺธิตา ราชูปฏฺฏจณฺเมว คตา. ตโยปี ปณฺธิตา สกฺกย-
 วเสน คตาคตา ตถา โหนฺติ, ตสฺมา อพฺภนฺตเร^{๒๔๘๘} มหาสตุตฺตสฺส ราชายํ เสนาปติ
 วา^{๒๔๘๙} ขลิเตน วา ปมาเทน วา โทสมาริเปตฺตํ น สกฺโกนฺติ. ปุณฺณทิวสํ^{๒๔๙๐} ราชายํ มหา-
 วิสาลมาพเก นิสฺสินโน มหนฺเตหิ พลนิกายะหิ ปรีวฺโต, ตสฺมิมพฺภนฺตเร จตุสฺส ปณฺธิเตสฺส
 นิสฺสินเนสฺส^{๒๔๙๑} []^{๒๔๙๒} สฺขนิสฺสินนกาเล ปณฺธิเต ปุจฺฉิ "โกนฺโต กสฺมา ตุมฺहे สพฺพกาลเมว
 ตฺวณฺทฺภูตา [],^{๒๔๙๓} เอกกเมว วจณฺํ วเทถา"ติ.^{๒๔๙๔}

ตํ สุตฺวา มหาสตุตฺโต "อาม"^{๒๔๙๕} เทว ราชายํ"ติ [].^{๒๔๙๖} สุนฺทราเลยโย จ อิกฺขจฺจา-
 รมฺมโณ จ อภโย จ ตถา วตฺวา นิสฺสิทฺติ.^{๒๔๙๗} ตํ สุตฺวา ราชายํ "อภโย กสฺมา 'ราชายํ'ติ

^{๒๔๘๗} ล. : ทูรโต วา นีวชชนนฺติ ,ท.ท. : ทูรโต วา นีวชชนฺติ

^{๒๔๘๘} ล.,ท.ท.,ล.ฉ. : "อพฺภนฺตเร" ปทํ นตฺถิ

^{๒๔๘๙} ท.ท. : มหาสตุตฺโต เตน รณฺญา เสนาปตินา

^{๒๔๙๐} ท.ท. : อถกทิวสํ

^{๒๔๙๑} ท.ท. : จตุตฺตาริ ปณฺธิตา นิสฺสิทฺติ

^{๒๔๙๒} ท.ท. : ราชายํ

^{๒๔๙๓} ล.,ท.ท. : โหนฺติ

^{๒๔๙๔} ล.,ท.ท. : วเทยฺยนฺติ

^{๒๔๙๕} ล.,ท.ท.,ล.ฉ. : "อาม" ปทํ นตฺถิ

^{๒๔๙๖} ล.,ท.ท. : วตฺวา

^{๒๔๙๗} ล.,ท.ท. : สุนฺทราเลยโย เทว ราชายํ วตฺวา ,อิกฺขจฺจารมฺมโณ เทว ราชายํ วตฺวา ,อภโย

วเทสี"ติ ปุจฉิ.^{๒๔๙๘} "เทว ตุมหาทิสำ รำขำโน ยสฺส ธเนหิ โภเคหิ คฺเณหิ วำ มำนตถทฐ-
อหฺมการภำว"^{๒๔๙๙} ขำนิตฺวำ ตํ ตํ ทณฺเฑน ปิเพนฺติ, สฺตเถน คีวํ ฉินฺทนฺติ, สฺฐเลน วิชฺฌำ-
เปนฺติ, คเชน มทฺทำเปนฺติ จำ"ติ"^{๒๕๐๐} นินฺเวเทสิ. "อิฏฺฐำรมฺมณ กสฺมำ 'รำขำ'ติ วเทสี"ติ. "เทว
ตุมหาทิสำ รำขำโน ยํ ยํ ขนำนํ สฺฐำสฺสรํ พลำนลํ สญฺขำนิตฺวำ ตํ ตํ ปยิริปฺสนฺติ"^{๒๕๐๑}
นินฺเวเทสิ. "สฺนุทรำเลยฺย กสฺมำ 'รำขำ'ติ วเทสี"ติ. "มหารำข ตุมหาทิสำ รำขำโน กสฺเนน
วำ พิเชน วำ"^{๒๕๐๒} วำณิขฺเชน วำ วสฺเสน วำ โจเรน วำ เวเรน วำ"^{๒๕๐๓} วินิจฺจนฺน วำ
สมณพฺรำหฺมณฺน วำ ทวีหิ กārณฺหิ สกฺลภārสหำ โหนฺติ."^{๒๕๐๔}

กสฺโก"^{๒๕๐๕} หิ กสฺนภำเล จ สฺลนฺนภำเลน จ อมฺพำทิพฺขมฺปฺปนฺนวฺนฺติภำเล"^{๒๕๐๖}
จ ผลธārณภำเล จ. วำณิโข ภยณภำเล จ วิภยณภำเล จ."^{๒๕๐๗} วสฺโส อภำสวฺพฐมฺมจฺม-
นภำเล จ อโธปฺตนภำเล จ. โจโร ปฺรสฺส คำนปวิสนภำเล จ นิภยณฺตภำเล จ. เวโร อตฺตนā
อภำตติสฺส ปฺรสฺส ภำยทสฺสนภำเล จ. วินิจฺจนฺโย"^{๒๕๐๘} โจทกสฺส อฏฺฐสฺส จ ปฺริทārสฺส"^{๒๕๐๙}
อฏฺฐสฺส จ วิจārณภำเล. สมฺโณ ปิณฺฑปāตจฺรณภำเล"^{๒๕๑๐} จ อตฺตโน ขยวāนํ วิจārณภำเล
จ. พฺรāหฺมโณ อคฺคิหฺตจฺรณภำเล จ อตฺตโน วิสเยน โภชนสฺส ปฺริภฺยชนภำเล จ ภār-
สโห โหติ. สพฺเพ รำขำโน อิมสฺ ภārสหำ โหนฺติ"ติ นินฺเวเทสิ."^{๒๕๑๑}

^{๒๔๙๘} ท.ท. : "ปุจฉิ" ปทํ นตฺถิ

^{๒๔๙๙} ร.ท.,ล.ณ. : ธเนหิ วำ โภเคหิ วำ คฺเณหิ วำ มำนตถทฐอหฺมการภำวํ ,ร.ม. : มำนธธอหฺมการภำวํ
,ล.,ท.ท. : โภคฺเคหิ คฺเณหิ มำนธทฐํ อหฺมการภำวํ

^{๒๕๐๐} ล.,ท.ท. : "ปิเพนฺติ, สฺตเถน คีวํ ฉินฺทนฺติ, สฺฐเลน วิชฺฌำเปนฺติ, คเชน มทฺทำเปนฺติ จำติ"
อิมำนิ ปทำนํ นตฺถิ , "มหัสฺตเถน ฉินฺทํ สฺลลฺเลน วิชฺขิยํ มทฺทการิโตติ" เอวฺมฺปน ทฏฺฐพฺพํ

^{๒๕๐๑} ท.ท. : เตน ปฺริยฺปปāเสสิติ

^{๒๕๐๒} ร.ท. : วิชเนน วำ ,ร.ม.: วิชฺเชน วำ ,ล.: "พิเชน วำ" ปทํ นตฺถิ ,ท.ท.: กสฺเสน วำ วิชฺเชน วำ

^{๒๕๐๓} ร.ท.,ร.ม. : "เวเรน วำ" ปทํ นตฺถิ

^{๒๕๐๔} ล.,ท.ท. : สกฺลภārสโหติ นินฺเวเทสิ

^{๒๕๐๕} ร.ท.,ล.,ท.ท. : กสฺสโก

^{๒๕๐๖} ร.ม. : อมฺพำทิพฺขมฺปฺปนฺนวฺนฺติภำเล จ ,ล.ณ. : กสฺนํ ภำเลน จ ลāยณภำเล จ อมฺพāนิวāปฺปน-
วณิภำเล จ ผลธārณภำเล จ

^{๒๕๐๗} ร.ม. : วāณิภยณภำเล จ วิภยณภำเล จ ,ล.ณ. : วāณิขā ภยณภำเล จ วิภยณภำเล จ

^{๒๕๐๘} ร.ม. : วินิจฺจนเย ,ล.ณ. : วินิจฺเจยฺโย

^{๒๕๐๙} ร.ม. : ปฺริทārสฺส

^{๒๕๑๐} ร.ม. : ปิณฺฑปāตจฺรณภำเล จ

"ธนุชย กสฺมา 'ราชา'ติ วเทสี"ติ. "อิมสฺมี กายนคเร ราชา นามเน จิตฺตํ
 สพุพารมฺมณรชฺชํ กาเรสิ.^{๒๕๑๒} เอโก อุปราชา นามเน ชวนํ^{๒๕๑๓} โหติ, ตโต^{๒๕๑๔} เอโก
 เสนาปติ นามเน โฆฏฐพฺพนํ^{๒๕๑๕} โหติ. ตโต เอโก สงฺกิตโต นามเน สนฺตฺริณํ^{๒๕๑๖} ตโต
 เอโก พุโต นามเน สมฺปฏฺิจฺฉโน,^{๒๕๑๗} ตโต ปญฺจทวารปาลาทินาเมเน วิญญานานิ.^{๒๕๑๘} ตโต
 ปญฺจทวารผลกา นามเน ปสาทา โหนฺติ. อิทํ นครํ^{๒๕๑๙} นวทวารเหติ ปญฺจวิธํ ภา
 สมฺนุนาคตํ,^{๒๕๒๐}

อปฺปจ เทวปญฺญาส มหามจฺจา โหนฺติ. ตสฺมิมฺพญฺนตฺเร ปญฺจวิสฺติ ปญฺชิตา จ
 []^{๒๕๒๑} จุทฺส กปฺปรีสา จ^{๒๕๒๒} สตฺต เนฬา ธนวลฺสา วจฺจการา จ^{๒๕๒๓} ฉ อมจฺจา, ปุ
 นปญฺจวิสฺติปญฺชิตปรีเสสฺส จ จุทฺสกาปรีเสสฺส จ สพุเพสฺส สพุพกาลเมว เวยฺยาวจฺจํ กโรนุ

^{๒๕๑๑} ล.,ท.ท. : "กสฺสโก หิ กสฺนกาเล จ สฺลนยนกาเลเน จ อมฺพาติพิชฺมุปฺปนฺนาวนฺติกาเล จ ผล-
 ธารณกาเล จ, วาณิโข กยนกาเล จ วิกกยนกาเล จ, วสฺโส อากาสวุฑฺฒมฺภูจฺมนกาเล จ อโหปตนกาเล จ, โจโร
 ปรีสฺส ความปรีสนกาเล จ นิภฺชนตฺกาเล จ, เวโร อตฺตนา อาฆาติตสฺส ปรีสฺสกายทสฺสนกาเล จ, วินิจฺฉา
 ย

โจทกสฺส อฏฺฐสฺส จ ปรีหารสฺส อฏฺฐสฺส จ วิจารณกาเล, สมฺโณ ปิณฺทปาทจฺรณกาเล จ อตฺตโน ขยวยานํ
 วิจารณกาเล จ, พฺราหฺมโณ อคฺคิหุตฺตจฺรณกาเล จ อตฺตโน วิสเยเน โภชนสฺส ปรีภฺยชนกาเล จ ภาเรสฺส
 โหติ, สพุเพ ราชาโน อิมสฺส ภาเรสฺสา โหนฺตฺติ นินฺเวเทสิ" อิมานิ ปทานิ นตฺถิ

^{๒๕๑๒} ล.,ท.ท. : อิทํ กายนครํ จิตฺตราชํ นามเน รฏฺฐํ กาเรนฺโต

^{๒๕๑๓} ล.,ท.ท. : อุปราชานาเมเน ชโว

^{๒๕๑๔} ร.ท.,ร.ม. : "ตโต" ปทํ นตฺถิ

^{๒๕๑๕} ร.ม. : โฆฏฐพฺพนํ ,ล.,ท.ท. : โฆฏฺโธ

^{๒๕๑๖} ล. : สนฺตฺริณ ,ท.ท. : สนฺตฺริณ

^{๒๕๑๗} ร.ม. : สมฺปฏฺิจฺฉโน ,ล.,ท.ท. : สมฺปฏฺิจฺฉินฺโน

^{๒๕๑๘} ล.,ท.ท. : วิญญานา

^{๒๕๑๙} ล.,ท.ท. : ตสฺมิมฺ นคเร

^{๒๕๒๐} ล.,ท.ท. : สมฺนุนาคโต

^{๒๕๒๑} ล.,ท.ท. : โหนฺติ

^{๒๕๒๒} ร.ม. : จุทฺส กปฺปรีสา จ ,ล.,ท.ท. : "จ" ปทํ นตฺถิ

^{๒๕๒๓} ล.,ท.ท. : เณลา ฉเวยฺยา วจฺจการา โหนฺติ

น โลโก วิชฺขมานปี^{๒๕๓๕} จนนฺเต ปสฺสตี ลยฺจนํ.[๒๐๔]
 นรานิ วทํ ปญฺโญ สุตฺวา วาจํ สุธาสุธํ,^{๒๕๓๖}
 สคฺคณฺมวาจมาทเต^{๒๕๓๗} หีโส ชีรมิวมุกลี.^{๒๕๓๘}[๒๐๕]

สพฺพตถ สพฺเพ ว คุณฺา น สนฺติ
 คุณฺเณกเทสํ คุณฺยนฺติ สนฺโต,
 ยํ เกตกิกณฺฏลํกปตฺตํ^{๒๕๓๙}
 ลีโรมณฺญจานมฺุเปตี โลเก.[๒๐๖]
 หิตลีนํ สนฺติ น เต สฺุปนฺนิตา^{๒๕๔๐}
 สฺุปนฺนิตา สนฺติ น เต หิตลีนํ,
 สขา จ วิญญู^{๒๕๔๑} จ สฺุทฺทลฺโลโก ชโน
 ยถาสถํ สาธุ จ โรคหริ จ.[๒๐๗]
 เต สาธโว ภาวนมฺณทลโมฬิฏฺฐา^{๒๕๔๒}
 เย สาธุตํ นิรฺุปการิสฺสุ ทสฺสยฺนฺติ,
 อตฺตปฺปิโยชนวสีกตชินนเทโห^{๒๕๔๓}
 ปุพฺโพปการินิ^{๒๕๔๔} ขโลปี หิ สาธุกปฺปิ"ติ.[๒๐๘]*

ตํ สุตฺวา เสนาปตี เกฬี^{๒๕๔๕} กโรนฺโต อาห "ธนญฺชย กิณฺุญฺญํ ตวํ โทสวณฺโต
 ภาวหิ"ติ. ตํ สุตฺวา ปณฺฑิตो อาห

^{๒๕๓๕} ร.ม. : วิชฺขมานปี ,ล.ฉ. : วิชฺขมานมฺปิ

^{๒๕๓๖} ล.,ท.ท.,ล.ฉ. : สุธาสุธํ

^{๒๕๓๗} ร.ม. : สคฺคณฺมวาจมาทเต ,ท.ท. : สคฺคณฺมวาจมาทเต

^{๒๕๓๘} ล.,ท.ท. : ชีรมิวมุพฺล

^{๒๕๓๙} ร.ม. : เกตกิกณฺฏลํกปตฺตํ ,ท.ท. : เกตกิกณฺฏทลํกปตฺตํ ,ล.ฉ. : เกตกํ กณฺทกฺกปตฺตํ

^{๒๕๔๐} ร.ม. : ปณฺฑิตา

^{๒๕๔๑} ร.ม. : ปวิญญู

* อิมํ คาลาโย คเวสิตฺวา น ทิสฺสยฺนฺติ.

^{๒๕๔๒} ร.ท. : ภาวนมฺณทลโมฬิฏฺฐา ,ล.,ท.ท. : ภาวนมฺณทลโมฬิฏฺฐา

^{๒๕๔๓} ร.ท.,ร.ม. : อตฺตปฺปิโยชนวสีกตชินนเทโห ,ท.ท. : อตฺตปฺปิโยชนวสีกตชินนเทโห

^{๒๕๔๔} ร.ท.: อิตฺปิ โส ภควา อรหํ สมฺมาสมฺพุทฺโธ วิชาจฺรณสฺสปฺปุพฺโพปการินิ,ร.ม.,ล.: ปุพฺโพปการ

"คุณโทสสุส เม ตสุมี น โกจิ ทวยวชฺชิตโต,^{๒๕๔๖}
 สุขุมาลสุส ปทุมสุส นาโพ ภวติ กกกโส.^{๒๕๔๗}[๒๐๙]
 อตฺตปมปี^{๒๕๔๘} สาธุโน สิลาลาเลขา ว ติฏฺฐติ,
 ชลเลขา ว นิจานัน^{๒๕๔๙} ยํ กตํ ตํ วินสฺสติ.[๒๑๐]
 ปราปวาเท^{๒๕๕๐} พริโร ปริจฺฉิตฺตสฺสวโลจโน,
 ปงฺกุกมฺมญฺจ นาริสฺสุ ทุสฺสงฺกปฺเปสฺวาเจตโน.^{๒๕๕๑}[๒๑๑]
 วินยาวนตฺ^{๒๕๕๒} สนนฺตํ นิทฺโทสมวิโรหติ,^{๒๕๕๓}
 สเทหํ กตโลปานํ นิลินฺนมิว กุณฺขรํ.[๒๑๒]
 มุขเนกน วิชฺชนฺติ ปาทเมกสุส กณฺฐกา,
 ทูรา มุขสทฺสเสน โลกปาณหโร ชโล.[๒๑๓]
 ชโล สาสปมตฺตานิ ปรีโอสานิ ปสฺสติ,
 อตฺตโน หตฺถิมตฺตานิ ปสฺสณฺโตปี น ปสฺสตี"ติ.[๒๑๔]

ตํ สุตฺวา ราชา อติวีย โกธูปฺปนโน เอวมาห
 "โย อุตฺตมจํคํ มม^{๒๕๕๔} อุกฺกมาติ
 มาเนน ถทุเธน อโสภมาโน,
 อิมสฺส ทณฺฑญฺจ วรฺญจ^{๒๕๕๕} ทตฺวา
 คเล คเหตุวา ขลยาถ ชมฺมนฺ"ติ.[๒๑๕]*

^{๒๕๔๕} ล.,ท.ท. : เกลี

^{๒๕๔๖} ร.ม. : ทวยวชฺชิตโต ,ท.ท.,ล.ฉ. : ทวยํ วชฺชิตโต

^{๒๕๔๗} ร.ท.,ล.,ท.ท.,ล.ฉ. : นาพา ภวติ กกกสา ,ร.ม. : กกกสา

^{๒๕๔๘} ล. : คุณปมปี

^{๒๕๔๙} ท.ท. : ชลาลาเลขา ว นิจานัน

^{๒๕๕๐} ร.ม. : ปรีปวาเท ,ล. : ปรีปวาเท

^{๒๕๕๑} ล. : ทุสฺสกมฺเมวเปตฺตโน ,ท.ท.,ล.ฉ. : ทุสฺสกมฺเมวเจตโน

^{๒๕๕๒} ร.ม. : วินยาวนตํ ,ล.ฉ. : วินาย วนตํ

^{๒๕๕๓} ล. : วินยาวนตสนัน นิปฺปสมวิโรหติ ,ท.ท. : นิทฺโทสมวิโรหติ ,ล.ฉ. : นิปฺปสมํ วิโรหติ

* อีมา คาลาโย คเวสิตฺวา น ทิสฺสนฺติ.

^{๒๕๕๔} ร.ม. : มยิ

^{๒๕๕๕} ร.ม. : กณฺฐญฺจ ,ล.,ท.ท.,ล.ฉ. : กณฺญจ

ตัม สุตวา ราชปุริสา เสนาปติอาทโย โพธิสตุตสฺसानุภาเวน คเล วา หตุเถ วา
คณฺหิตุํ น สกฺโกนฺติ. ตัม สุตวา มหาสตุโต "อัยํ ราชา มเมว อติกุฑฺโธ, อิทานิ โกจิ
มํ คเหตุํ น สกฺโกติ, อปีจ อัยํ ราชา มม ยสฺทายโก, ยสฺมา สจําหํ นิสฺสามิ,^{๒๕๕๖} รมฺโ
ณ

อุปฺททโว ภวิสฺสติ,^{๒๕๕๗} ตสฺมา ราชกุลโต นิภฺขมิตุํ รุจฺจติ"ติ จินฺตตฺวา อฏฺฐายาสนา สกฺก-
จानเมว อคฺมาสิ.^{๒๕๕๘} ราชา^{๒๕๕๙} ตสฺส คตฺกाले วรฺกมฺมํ เสนาปติมาณาเปตฺวา อภฺยกร-
-มฺพุทฺทตฺถิ ทาเปตฺวา อฏฺฐายาสนา ปาสาทเมว ปาวิสฺสิ. สพฺเพปี เต สกฺกจानเมว อคฺม-
สฺ.

เอกวจนปญฺโห เอกวิสฺติโม นิฏฺฐิตโ.

๓.๒๓ วิโยคกณฺทปญฺโห ทฺวารวิสฺติโม

โพธิสตุโต คตฺกाले []^{๒๕๖๐} ภฺยชิตฺวา สุขสฺยเน นิพุทฺโหมกฺกมฺ. อพฺุฒฺรตฺติกสมฺเย
ปฺพุชฺฌิตฺวา ปลฺลจฺกมาภฺยชิตฺวา รมฺโณ อาทินวมนุสฺสริ "เกนจิ มม อตฺตโน ปาปีเตน"^{๒๕๖๑}
โทเสน อยฺมตฺวิย กุฑฺโธ, กิณฺนุ รมฺโณ 'วธฺธา'ติ วจฺนํ สจฺจมุทฺทาหุ โน, ยทิ เอวํ เยเกจิ
พลวาทนา เนว มํ นิคฺคหิตุํ สกฺโกนฺติ, อปีจ อัยํ มม ยสฺทายโก"ติ อารพฺภนฺโต^{๒๕๖๒}
สทฺธมฺมวิตกฺกคาถมภาสิ^{๒๕๖๓}

"โย นโร ยสฺส ขเรสุ โภชนํ
ภฺยเชยฺย เอกทา อุกฺโกสนฺตสฺส,
กุฑฺธสฺส คเลสุ นิภฺนฺทนต์สฺส"^{๒๕๖๔}

^{๒๕๕๖} ล.,ท.ท. : "สจําหํ นิสฺสามิ" ปทํ นตฺถิ

^{๒๕๕๗} ท.ท. : นิสฺสามิ

^{๒๕๕๘} ล.,ท.ท. : ปาปฺณิ,อณฺณตฺถาปี เอวํ ทฺวฺจฺพุพฺ,ล.ณ. : อคฺคมาสิ

^{๒๕๕๙} ล. : "ราชา" ปทํ นตฺถิ

^{๒๕๖๐} ล.,ท.ท.,ล.ณ. : ญฺหาตฺวา

^{๒๕๖๑} ล.,ท.ท. : "อตฺตโน ปาปีเตน" ปทํ นตฺถิ

* อีมา คาถา คเวสิตฺวา น ทิสฺสติ.

^{๒๕๖๒} ล.,ท.ท. : "อารพฺภนฺโต" ปทํ นตฺถิ

^{๒๕๖๓} ล. : สทฺธมฺมวิตกคาถา อภาสิ ,ท.ท. : สทฺธมฺมํ วิตกฺกคาถา อภาสิ

^{๒๕๖๔} ท.ท.,ล.ณ. : โภธสฺส คเลสุ นิภฺนฺทนต์สฺส

ตีหิ ทฺวาทฺเห กาทพุโ,

อตุถิ^{๒๕๖๕} โส ปุริสฺสุตโต

อวมณฺณมานโน^{๒๕๖๖} ภาณุนฺติ.[๒๑๖]*

จินฺตตฺวา จ ปน โกมลหทย^{๒๕๖๗} สฺสฺสปุริสฺสธมฺมํ สมฺภูจฺจาเปตฺวา^{๒๕๖๘} มหาสฺสโต โสมนสฺสปล
-ปตฺโต นิทฺทโมกฺกมิ.

ปุณฺณทิวสํ^{๒๕๖๙} เสนาปติ อภยกรหฺตฺถิมทฺทมภิริยุหิ.^{๒๕๗๐} โส ปน หตฺถิ มทฺทกาเล
อติวีย จณฺโท []^{๒๕๗๑} มหิสฺสพฺยคฺฆเกสฺสรสฺสึสฺสุมารขคฺคาทิสฺสเด จ มนุสฺสเส จ^{๒๕๗๒} มทฺททนฺวเส
น

นิมฺมทฺเตตฺถํ สกฺโกติ. อนฺตมโสปี มกฺขิกํ ทนฺตคฺคสฺมีปํ ทิสฺวา วิชฺฌนฺตถาย^{๒๕๗๓} ปธาวติ. รฏฺฐ
-

วาสินมภิกฺขตา โหนฺติ.^{๒๕๗๔} ตทา โพธิสฺสโต ปุพฺพณฺหสมเย สรรริจฺจํ กตฺวา ญฺหาตฺวา
ภุญฺชิตฺวา สฺขนิสินฺนกาเล โทสมนุสฺสสิริ "อฺยเมว ทาโส []"^{๒๕๗๕} ทฺวารปาโล มม ทฺวาร
-

วิวรณฺกาลเ^{๒๕๗๖} มํ ทาตุํ^{๒๕๗๗} []^{๒๕๗๘} สกฺโกติ, ตสฺมา ราชนทฺวารํ ปาปุณฺนิสฺสสามิ'ติ. โส คนฺ
ธฺวิลิมุเปตฺวา^{๒๕๗๙} โกเสยฺยวตฺถํ นิวาเสตฺวา อตฺตทานมฺลจฺกริตฺวา ปญฺจสฺตปฺริวารเห ปริวู
ด

^{๒๕๖๕} ล. : หตฺถิ

^{๒๕๖๖} ท.ท.ล.ฉ. : อวมานา

^{๒๕๖๗} ร.ท.,ล.ฉ. : สกฺลหทย ,ร.ม.,ล.,ท.ท. : กมลหทย

^{๒๕๖๘} ร.ม.,ล. : สมฺภูจฺเปตฺวา

^{๒๕๖๙} ล.,ท.ท.,ล.ฉ. : ปุณฺทิวเส

^{๒๕๗๐} ล. : อภยกรหฺตฺถิ มทฺทํ อภิริยุหิตฺวา ,ท.ท. : อภยจฺกรหฺตฺถิ มทฺทํ อภิริยุหิตฺวา

^{๒๕๗๑} ล. ,ท.ท. : โหติ

^{๒๕๗๒} ท.ท. : มหิสฺสพฺยคฺฆเกสฺสรสฺสึสฺสุมารขคฺคทิสฺสเดจ มนุสฺสเสจ

^{๒๕๗๓} ท.ท. : วิชฺฌนฺติ

^{๒๕๗๔} ล.,ท.ท.,ล.ฉ. : รฏฺฐวาสินํ อภิกฺขโต โหติ

^{๒๕๗๕} ล. : โหติ ,ท.ท. : โสติ

^{๒๕๗๖} ล. : ทฺวาราวการํ ,ท.ท. : ทฺวาราวกาสํ

^{๒๕๗๗} ร.ม. : ทฺวารวิวรณฺกาลํ ทานํ

เกสรสีโท วย ฆรโต^{๒๕๘๐} นิขมิตวา^{๒๕๘๑} มหาวีถึ ปฏิปชช.

ตํ ทิสฺวา เสนาปติ ตสฺสํภิมุขํ ธาวนตฺถาย^{๒๕๘๒} หตฺถิ เปสฺสิ. ตํ ทิสฺวา โพธิ-
สฺตตสฺสํ ปริวารา ฆยปฺตฺตา^{๒๕๘๓} ปลาญิตฺวา ภิขุชฺชนฺติ. ตํ ทิสฺวา มหาสฺตฺโต เมตฺตจิตฺตํ
สมฺภูจฺจาเปตฺวา^{๒๕๘๔} อฏฺฐาสิ. หตฺถิ ปน ตสฺสํ สมฺปิฏฺจาเน ธาวิตฺวา ตํ ทิสฺวา อิทฺธิพล
นปฺจฺโจสฺสภิชฺช. เสนาปติ โกธํภิกฺขุโต อํกุสฺสพฺเลน ปหริตฺวา ปุณฺ ธาวนตฺถาย เปสฺสิ. ปุ
นตฺถเว อฏฺฐาสิ. เสนาปติ เยภฺยุเยน อํกุสฺเสน ปหริตฺ. ปุริสฺสฺส^{๒๕๘๕} ปจฺจาสเน^{๒๕๘๖} นิสฺสิน
สฺส

หตฺถิ อตฺตโน^{๒๕๘๗} พฺเลน^{๒๕๘๘} เยภฺยุเยน วิขุณฺณยติ. หตฺถิสฺสํ ปน สกฺลสฺสริรมฺหา พินฺทุเลขาย^{๒๕๘๙}
สทิสํ โลหิตํ ปคฺฆรติ. ตสฺสเว เมตฺตพิพฺเลน สมฺนตฺโต อาธาวนฺโต^{๒๕๙๐} วิขุณฺณํ น สกฺโกติ.
ตํ ทิสฺวา มหาปุริสํ การุณฺณปฺตฺโต^{๒๕๙๑} "อํ หตฺถิ อติวีย ภิณฺมติ, เสนาปติสฺสํ มม
กายพฺลํ ทสฺสเสสฺสํ"ติ จินฺตฺเตว หตฺถิมุขํ ธาวิตฺวา อุโปทฺธิ หตฺถเทหิ ทนฺเต คเหตฺวา
ปิปฺพิตฺวา อุกฺกุฏฺทํ นิสฺสาเปสิ.^{๒๕๙๒} เสนาปติ ปน หตฺถิกฺขนฺธโต^{๒๕๙๓} ปติตฺวา ภูมิตฺเล ปริ
-วตฺเตตฺวา อฏฺฐหิตฺวา ฆยภิกฺขุโต^{๒๕๙๔} ธาวิตฺวา ราชกฺลํ ปาปุณฺ.

^{๒๕๘๗} ล.,ท.ท. : น

^{๒๕๘๘} ร.ม. : สิปฺเตตฺวา ,ล.,ท.ท. : สิมฺเตตฺวา

^{๒๕๘๙} ท.ท. : ตโต

^{๒๕๙๐} ท.ท. : "นิขมิตฺวา" ปทํ นตฺถิ

^{๒๕๙๑} ล.,ท.ท. : ตสฺสํภิมุขํ ธาวนฺตํ ,สพฺพตฺถาปี "ธาวนฺตํ" ปทํ ทฏฺฐพฺ

^{๒๕๙๒} ร.ท.,ร.ม. : ฆยปฺตฺตา

^{๒๕๙๓} ร.ม.,ล.,ท.ท. : สมฺภูจฺจาเปตฺวา

^{๒๕๙๔} ล.,ท.ท.,ล.ณ. : "ปุริสฺสฺส" ปทํ นตฺถิ

^{๒๕๙๕} ร.ม. : ปจฺจาสเน

^{๒๕๙๖} ล.,ท.ท.,ล.ณ. : "อตฺตโน" ปทํ นตฺถิ

^{๒๕๙๗} ท.ท. : นิสฺสินํ หตฺถิพฺลณฺจ

^{๒๕๙๘} ร.ท.,ร.ม. : วินฺทุเลขาย ,ล.,ท.ท.,ล.ณ. : วินฺทุเลขาย

^{๒๕๙๙} ท.ท. : อาธาวนฺติ

^{๒๕๙๐} ร.ม.,ท.ท. : การุณฺณปฺตฺโต

^{๒๕๙๑} ล. : นิสฺสาเปตฺวา

^{๒๕๙๒} ร.ม.,ล. : หตฺถิกฺขนฺธโต

^{๒๕๙๓} ร.ม. : ฆยภิกฺขุโต

ตัม ทิสฺวา ราชาน "กัณฺฐ สัมมาคมาสี"ติ ปุจฺฉิ. โส สพุพตฺถเมว อาจิกฺขิ. ตัม
 สุตฺวา ราชาน ภิตฺถิโต อุตฺตราโส ตฺถุหิฏฺฐโต จินฺตลล " อิมสฺส ธนญฺชยสฺส^{๒๕๕๕} การณน^{๒๕๕๖}
 มม พฺยาปาโท โหติ, อิทานิ โกธวเสน อาคจฺฉติ, เนว สุวาคเตน, เตณฺหิ ตสฺส อชฺฌาสย-
 โมโลเกตุํ ปาสาทมภิรฺยุหิสฺสามิ"ติ. โส อูปริปาสาทมภิรฺยุหิตฺวา นิสฺสิทฺวา สหปญฺชํ วิวริตฺวา
 โอโลเกสิ. โปธิสฺสโต "อํ โทโส เสนาปติการณน เนว ภเวยฺย,^{๒๕๕๗} เตณฺหิ ตสฺส คมน-
 มคฺเค อาคจฺฉิสฺสามิ, อาคตสฺส^{๒๕๕๘} จ ปน ปาเท คเหตุวา นครโต^{๒๕๕๙} ปาเตตฺวา ชีวิตฺกขํ
 ปาเปสฺสามิ, ยทิ หิ เอวํ สนฺเต รญฺโฆ เวรียยมตฺเตน^{๒๖๐๐} รญฺโฆ วา เม วา จิตฺตทุกขํ
 ภเวยฺย, เตณฺหิ อญฺญาตกเวเสน อญฺญํ ปเทสํ คมิสฺสามิ, โกโธ นาม น กาทพฺโพ"ติ จินฺตตฺวา
 คากา อภาลิ^{๒๖๐๑}

"โย โกธสฺส วสํ ยาทิ	ส ยาทิ นรํ อีโต,
ทุกฺขา จ ครหิโต จ	ปจฺจตฺตํปี น มุญฺจติ.[๒๕๗]
โย จชฺเชติ นโร ราก-	โทสโมหารโน ชล,
วิชฺฌิตุํ สมนฺตเถ เปเต	สเสเน เต อภิภวติ. ^{๒๖๐๒} [๒๕๘]
ตสฺมา หิ กุทฺโธ ทานิ	น เม อรหติ ทุพฺพิตุํ, ^{๒๖๐๓}

โก หิ นาม พุโธ โลเก	วสํ โกธสฺส [] ^{๒๖๐๔} คจฺฉติ.[๒๕๙]
สมตฺถิโก ^{๒๖๐๕} วเส กาคุ	หนตฺตํปี จ อิมํ ^{๒๖๐๖} ปุริ,

^{๒๕๕๕} ล.,ท.ท. : อํ ธนญฺชยโย

^{๒๕๕๖} ร.ม.,ล.,ท.ท.,ล.ฉ. : "การณน" ปทํ นตฺถิ ,ท.ท.,ล.ฉ. : "ยทิ" ปทํ ทฏฺฐพฺพํ

^{๒๕๕๗} ร.ท.,ล. : เสนาปติการณนเอว ภวิตพฺพํ ,ล. : เสนาปติการณนเมว ภวิตพฺพํ

^{๒๕๕๘} ท.ท. : ตสฺสาคมนํ อจฺฉินฺสามิ อาคณฺตฺวา

^{๒๕๕๙} ล.ฉ. : พหินครโต

^{๒๖๐๐} ล.,ท.ท.,ล.ฉ. : เวรีย ภเวยฺยามี เตน

^{๒๖๐๑} ล.,ท.ท. : คากมาท

^{๒๖๐๒} ร.ท.,ล.ฉ. : สเสเนติ อภิภวานฺโต ,ล. : วิชิตุํ สมนฺตเถ เต สเสเนติ ภวํ เต ,ท.ท. : วิชฺฌิตุ-
 มสมตฺถเถ เต สเสเนติ ภวตเต

^{๒๖๐๓} ร.ม. : ทุพฺพิตุ

* อิมมา คากาโย คเวสิตฺวา น ทิสฺสนฺติ.

^{๒๖๐๔} ล.,ท.ท.,ล.ฉ. : น

ตถา หิ เม กายพลํ ปญญาปี มม ตาทิสํ"ติ.^{๒๖๐๗}[๒๒๐]*

เอวญจ ปน วตฺวา มหาสตุโต ปุณ จินฺตลึ^{๒๖๐๘} "สเจ อีเธว วสิสฺสามิ, รณฺโณ
มม โทเสน จ มยิ^{๒๖๐๙} นิรปรารถโกเธน จ ปุณปุณํ ปาปจิตตมฺหปาทิ, สเจ อญฺญตฺถ
คมิสฺสามิ, โกโธ จสฺส วุปฺสมติ, เตณฺหิ ราชานํ วณฺหิตฺวา คมิสฺสามิ"ติ จินฺตตฺวา ราชกุล-
มคฺมาสิ. ปตฺวา^{๒๖๑๐} จ ปน ราชจฺกเณ จตฺวา รณฺโณ ปาสาทสฺส อุกฺขมาภฺติสึหปญฺชรสฺสทฺหํ
สุณฺนิ.^{๒๖๑๑} โอโโลเกตฺวา จ ปน มหาสตุโต สึหปญฺชเร ราชานํ วณฺหิตฺวา นิเวเทสิ

"อาปุจฺณามิ มหาราช	ชิตฺโต เทโวสิ ชตฺติย,
ตฺยหํ ภว สุชี เขโม	ทึฆายู นิรุพฺพทโว.[๒๒๑]
ยสฺมี ปเทเส สมนฺมาโน ^{๒๖๑๒}	น ปีติ น จ พนฺธฺวา,
น จ วิชฺชาคโม ^{๒๖๑๓} โกจิ	น ตตฺถ ทิวสํ วเส.[๒๒๒]
กฺุเทสญฺจ กฺุมิตฺตญฺจ	กฺุปฺตตฺถญฺจ กฺุพฺนธฺว,
กฺุทารญฺจ กฺุราชญฺจ	ทฺุรโต ปริวชฺเชย. ^{๒๖๑๔} [๒๒๓]
โนทยาย วินาสาย	พฺหุณายกตา ภฺส,
โน นมิสฺสสนฺติ นสฺสสนฺติ ^{๒๖๑๕}	ปทุมานญฺกเกหิ สตฺตติ. ^{๒๖๑๖} [๒๒๔]
พหโว ยตฺถ เนตาโร	สพฺเพ ปณฺฑิตมานิโน, ^{๒๖๑๗}

^{๒๖๐๕} ร.ม. : สมตฺถโก มํ

^{๒๖๐๖} ร.ม. : หนฺตฺปิ จ อิมํ, ล.,ท.ท.,ล.ฉ. : หนฺตฺวาน จ นิมํ

^{๒๖๐๗} ล.,ท.ท. : ตาทิสฺนฺติ

^{๒๖๐๘} ร.ท.,ล.ฉ. : "ปุณ จินฺตลึ" สทฺทปทํ นตฺถิ

^{๒๖๐๙} ล.,ท.ท. : มํ ปสฺเสน จ มํ

^{๒๖๑๐} ล. : วตฺวา ,ท.ท. : ราชกุลํ อคฺคมาสิ. วตฺวา

^{๒๖๑๑} ล.,ท.ท. : สุตฺวา อญฺจาลิ

^{๒๖๑๒} ร.ม. : สมนฺโน

^{๒๖๑๓} ร.ท.,ร.ม.,ล.,ท.ท. : วิชฺชาคโม

^{๒๖๑๔} ร.ท. : ทฺุรโต ปริวชฺเชยํ ,ล.ฉ. : ทฺุรโต ปริวชฺเชย

^{๒๖๑๕} ร.ท. : สนฺติ วินสฺสสนฺติ ,ล.,ท.ท.,ล.ฉ. : โนมฺหิ สนฺติ วินสฺสสนฺติ

^{๒๖๑๖} ร.ท. : ปทุมมกฺเกหิ ยตฺถ ,ท.ท. : ปทมากฺเกหิ สตฺตติ

* อิมํ คาถาโย คเวสิตฺวา น ทิสฺสสนฺติ.

^{๒๖๑๗} ท.ท.,ล.ฉ. : ปณฺฑิตวาทีโน

สพเพ มหนตมิจันนติ กตํ เตสํ วินสฺสติ.[๒๒๕]
 ตสฺมา^{๒๖๑๘} เตสํ วสํ ทานิ อาคนฺตฺวาน มยา อิตฺ,
 คนฺตฺวา ผาสฺวิหาเรสุ วสตา ยตฺถ กตฺถจิ,
 ยุตฺตกालํ ปติฏฺฐา จ^{๒๖๑๙} อิติ จินฺตฺยิ โส ตทา"ติ.[๒๒๖]*

เอวญฺจ ปน วตฺวา มหาสत्ตสฺส คตสฺส ราชา สฺสณฺาติ. ตสฺส เตเชน สกฺลิณฺท-
 ปตฺถนคฺรํ สฺสณฺาติปิ.^{๒๖๒๐}

โพธิสฺสโต ปน^{๒๖๒๑} นินฺตเตตฺวา สกฺกฺจณฺมว ปาปฺณิควา^{๒๖๒๒} สพเพ สหชาเต
 ปกฺโกสิตฺวา อาห "โณโต ยทาหํ ยกฺขํ ปริรูปาเสยฺยามี,^{๒๖๒๓} ตทา อปฺปมตฺตา โหถ,^{๒๖๒๔}
 อหฺมปี มาตาปิตโร วณฺทิตฺวา เตสุ "ปาจันนกฺปฺปสตา^{๒๖๒๕} ปญฺจ ทกฺขิณกฺปฺปสตา ปญฺจ
 ปจฺฉิมกฺปฺปสตา ปญฺจ^{๒๖๒๖} อุตฺตรกฺปฺปสตา ปญฺจา"ติ^{๒๖๒๗} ยตฺถ กตฺถจิ คาเม วสิสฺสํมามี, ตุมฺเ
 หอิเธว วสฺสา"ติ วตฺวา, เยน มาตาปิตโร, เตนุสฺสงฺกมิตฺวา^{๒๖๒๘} วณฺทิตฺวา เตเนว สพฺพนิยาเม
 นวอาจิกฺขิ "อิทานิ เตสุ คาเมสุ เอเกกฺสฺมี คาเม คมฺิสฺสํมามี^{๒๖๒๙} วสํ กปฺเปสฺสํมามี"ติ.

ตํ สุตฺวา เสฏฺฐิ อาห "ตาท อิเธว นิสฺสียาหิ"ติ.^{๒๖๓๐} "อหฺปี ตาท^{๒๖๓๑} สพฺพ-
 กาลํ ราชเวรี ภเวยฺยามี, ตฺยฺหญฺจ มยฺหญฺจ จิตฺตสฺสํ นโหสิ"ติ. "เตนหิ กิ กโรสี"ติ ปุจฺฉิ.
 "ตาท อญฺญตรปี คมิตฺุํ วญฺญตี"ติ. ตํ สุตฺวา มาตา "ตาท ปุตฺต ตยา สหฺธี คมฺิสฺสํมามี,

^{๒๖๑๘} ล. : กสฺมา

^{๒๖๑๙} ล. : ปติฏฺฐาย ,ท.ท. : ปติตฺถา เม ,ล.ฉ. : ปติฏฺฐา เม

^{๒๖๒๐} ท.ท. : สฺสญฺยติ ,ล.ฉ. : สฺสยฺยติ

^{๒๖๒๑} ล.,ท.ท.,ล.ฉ. : ปฺน

^{๒๖๒๒} ล.,ท.ท. : ปาปฺณิ

^{๒๖๒๓} ล.,ท.ท. : ปริรูปาเสยฺยามี

^{๒๖๒๔} ร.ม.,ล.,ท.ท. : โหถาติ

^{๒๖๒๕} ร.ม. : ปาจันนกฺปาสตา ,ท.ท. : ปาจันนกฺปาสตา

^{๒๖๒๖} ท.ท. : "ปจฺฉิมกฺปฺปสตา ปญฺจ" ปทํ นตฺถิ

^{๒๖๒๗} ล.ฉ. : ปาจันนกฺปาสคามญฺจ ทกฺขิณกฺปาสคามญฺจปจฺฉิมกฺปาสคามญฺจ อุตฺตรกฺปาสคามญฺจ

^{๒๖๒๘} ท.ท.,ล.ฉ. : เตนุสฺสงฺกมิ, อุปฺสงฺกมิตฺวา

^{๒๖๒๙} ล.ฉ. : คนฺตฺวา

^{๒๖๓๐} ร.ม.,ท.ท. : นิสฺสียีติ

^{๒๖๓๑} ร.ท.,ล. : สเจ เอวํ สนฺเต สพฺพกาลํ ,ท.ท.,ล.ฉ. : อลฺปี ตาท สเจ เอวํ สนฺเต

วลีสยามิ"ติ. "อมุม มา วเทสิ, ราชอาณานิ^{๒๖๓๒} นาม, สเจ เอวิ สนนเตปี อุมหากิ กุ
 ลันนาเสสสุติ,^{๒๖๓๓} ตสุมา เอกโก ว คมิสฺสามิ, ปุตุโต นาม พลสมฺปนฺนตฺถาย^{๒๖๓๔} ชาโต, โ
 ย

ปุตุโต ราชปทุมฺมโจ, โส^{๒๖๓๕} ภาตินิ มาตาปีตุนิ กุลเมว^{๒๖๓๖} เตเนว นาสติ, ตสุมา พุตุโต
 นาม วชฺชิตฺตพฺโพ^{๒๖๓๗} โหติ"ติ วตฺวา^{๒๖๓๘} เอวมาห

"พฺนุณฺณ พฺนุญฺเณวโส	วินาสายุปฺปชฺชเต, ^{๒๖๓๙}
ยทิ ปญฺโญ นุโม นตฺถิ	สาธุโก ^{๒๖๔๐} เกน ขณฺณเต.[๒๒๗]
จเช ^{๒๖๔๑} เอกิ กุลสฺสตุถิ	คามสฺสตุถิ ^{๒๖๔๒} กุลํ จเช,
คามิ ขนฺนปทสฺสตุถ-	มตฺตตุถิ ปถวิญฺจเช"ติ.[๒๒๘]*

ปีตา จ "ตาท โกจิ รมฺโห ตวํ ปรีกฺขชฺชติ"ติ^{๒๖๔๓} ปุจฺฉิ. "กมฺมเมว ปรีกฺขชฺชติ
 ตาตา"ติ วตฺวา^{๒๖๔๔} กมฺมพลํ ทสฺเสนฺโต อาห []^{๒๖๔๕}

"ภเวสฺส จรมานานิ	สตุตฺตานิ กมฺมปจฺจยา,
นิจฺจํ วาปี กตา ปุพฺเพ	จกฺกเนมิ ว อนฺเวติ.[๒๒๙]
กมฺเมน กิตฺติ ลภเต	ยสฺสสึ

* อิมมา คาถาโย คเวสิตฺวา น ทิสฺสนฺติ.

^{๒๖๓๒} ล.,ท.ท. : ราชอาณานิ

^{๒๖๓๓} ล.,ท.ท. : นาสติ

^{๒๖๓๔} ล. : สนนตฺถาย ,ท.ท. : กุลสฺสตุถาย ,ล.ฉ. : พลสมฺปนฺนตฺถาย

^{๒๖๓๕} ร.ท.,ร.ม.,ล.ฉ. : ส ภาตินิ ,ท.ท. : ราชูปทุมฺมโจ

^{๒๖๓๖} ล.,ท.ท. : "โส ภาตินิ มาตาปีตุนิ กุลเมว" อิมานิ ปทานิ นตฺถิ ,ล.ฉ. : กุลํ

^{๒๖๓๗} ล.,ท.ท. : พุตุตฺตํ นามวชฺชิตฺตพฺพนฺติ ,ล.ฉ. : วชิตฺตพฺโพ

^{๒๖๓๘} ล.,ท.ท. : "โหติติ วตฺวา" ปทํ นตฺถิ

^{๒๖๓๙} ร.ม. : วินาสายุปฺปชฺชเต

^{๒๖๔๐} ล. : พุยาธุโก

^{๒๖๔๑} ล.,ท.ท.,ล.ฉ. : จชเช ,ปจฺฉาปทมฺปี เอวํ ทฏฺฐพฺพํ

^{๒๖๔๒} ร.ม. : คามสฺสตุถิ

^{๒๖๔๓} ท.ท. : อนฺตเร ตว ปรีกฺขชฺชติ ,ล.ฉ. : ปรีกฺขชฺชติ ,ปจฺฉาปทมฺปี เอวํ ทฏฺฐพฺพํ

^{๒๖๔๔} ล. : "อิตติ วตฺวา" ปทํ นตฺถิ ,ท.ท. : "วตฺวา" ปทํ นตฺถิ

^{๒๖๔๕} ล. : ภวเส

กมฺเมน หานญจ วธาย พฺนุถิ,

กมฺมสฺส นานาภณํ วิทิตฺวา

ตสฺมา^{๒๖๔๖} วเช 'นตฺถิ กมฺมนุ'ติ โลเก'ติ.[๒๓๐]*

ตํ สุตฺวา คหปติ "กทาจิ ปุตฺต คมฺมสฺสามิ'ติ ปุจฺฉิ^{๒๖๔๗} "อชฺเชว คมฺมสฺสามิ'ติ.^{๒๖๔๘}
 "กิตฺตเกหิ^{๒๖๔๙} ปริวาระหิ คมฺมสฺส'ติ. "เอโก ว คมฺมสฺสามิ'ติ. ตํ สุตฺวา มาตาปิตโร กมฺปิต-
 ททยา อาหํสุ "ปุตฺต อมฺหากํ นาเสสิ, ยทา ตยา อมฺหากํ วิโยโค, ตทา อมฺหากํ ททย
 โสภคคินา ทฺยหติ,^{๒๖๕๐} มา อมฺหากํ นิทฺเทหิ'ติ.^{๒๖๕๑} ตํ สุตฺวา มหาสตุโต มาตาปิตูนํ
 ปาเทสุ นิปิตฺวา วนฺทิตฺวา^{๒๖๕๒} อาห "อมฺม ตาต เนว ตมฺหากํ คุณฺํ น ชานิสฺสามิ, ราช-
 -เวริภาวูปสมนตฺถาย คมฺมสฺสามิ, มาตาปิตุคุณฺํ นาม เมรุตฺตงฺคโต อุตฺตงฺคตฺร^{๒๖๕๓} จกฺกวาพ
 -
 วิตฺถารโต วิตฺถารตฺร^{๒๖๕๔} ปจฺวิพฺพลโต พฺพลตฺร สมฺมุตฺตมฺภีรโต คมฺภีรตฺตณฺจ, โกจิ คณฺฑุ-
 น สกฺโกติ, เตน วทามิ^{๒๖๕๕} 'มาตา จ^{๒๖๕๖} นาม ปฏฺฐินฺนคฺคณฺโต ปฏฺฐาย ยาว วิชาย-
 กาลนฺตเร ยํ ภุญฺชิตฺตฺกามา, ตํ ภุญฺชิตฺตํ น สกฺโกติ,^{๒๖๕๗} อปีจ ทิเน^{๒๖๕๘} คพฺภปาเก ครุเก วิย
 อาพาธ^{๒๖๕๙} วฑฺฒิตฺเต, ตาว เอวํ พหุทฺทุกฺขํ สหติ,^{๒๖๖๐} เอวํ มม คุณฺํ ปฏฺฐิคุณฺํ^{๒๖๖๑} เนว

* อิมา คาถาโย คเวสิตฺวา น ทิสฺสนฺติ.

^{๒๖๔๖} ร.ท.,ล.,ท.ท. : กสฺมา

^{๒๖๔๗} ท.ท. : "ปุจฉิ" ปทํ นตฺถิ

^{๒๖๔๘} ล. : "ปุจฉิ อชฺเชว คมฺมสฺสามิ'ติ" ปทํ นตฺถิ

^{๒๖๔๙} ร.ม.,ล. : กิตฺตเกหิ

^{๒๖๕๐} ร.ม.,ล.,ท.ท.,ล.ณ. : ทฺยหติ

^{๒๖๕๑} ร.ม. : ชหิสฺสํมิตฺติ ,ล.,ท.ท. : ชหิสฺสํมิตฺติ

^{๒๖๕๒} ล. : "วนฺทิตฺวา" ปทํ นตฺถิ

^{๒๖๕๓} ร.ท.,ท.ท. : อุตฺตงฺคโต อุตฺตงฺคตฺร ,ร.ม.,ล. : อุตฺตงฺคตฺร ,ล.ณ. : อุตฺตงฺคโต อุตฺตงฺคตฺร

^{๒๖๕๔} ล.,ท.ท. : จกฺกวาพวิจฺจารโต วิจฺจารตฺร

^{๒๖๕๕} ท.ท. : "เตน วทามิ" ปทํ นตฺถิ

^{๒๖๕๖} ล. : มาตูปิ คุณฺํ ,ท.ท. : มาตคุณฺํ

^{๒๖๕๗} ล.,ท.ท. : สกฺกา ,ล.ณ. : สกฺโก

^{๒๖๕๘} ร.ท.,ล. : ทิเนน ทิเนน ,ล.ณ. : ทิเน ทิเน

^{๒๖๕๙} ร.ท. : "ครุเก อาพาธ" ปทํ นตฺถิ ,ล. : ครุเกน วิย อาพาธเนน ,ท.ท. : กุรุเกน จ อาพาธเนน จ

^{๒๖๖๐} ล. : สหิ

กริสฺสามิ, คมิสฺสามิ, ยทา ปสฺสูทิกาลเ สกลมฺหฺรปฏฺลํ ภิชฺชนกาโล วีย อติวีย นฺริชฺชนติ, ตทา
 สกลสฺสรีโรมฺภูเป รุชฺชํ ฌเรยฺย, ตสฺส นิกฺขมเน สฺสทณฺเฑน วิชฺฌิตโจโร วีย^{๒๖๖๒} อสฺสาส-
 ปสฺสาสานํ ขยมตฺตํ คมิสฺสติ,^{๒๖๖๓} เอวํ มม มาตฺตุนํ ปจฺจุปการํ เนว กริสฺสามิ, อปฺจ
 วิชายิตกาลโต ปฏฺจาย โยพฺพนนฺตเร มม มาตฺตยา^{๒๖๖๔} ติฏฺฐนํ จรณํ สยณํ นิสฺสํ นหฺยานํ
 ญญชฺชนมฺลฺงการณํ^{๒๖๖๕} กิพฺพนญฺจ ปกตฺติกิจฺจานิ ทูลลภาณิ, ตาว นิจฺจเมว คฺคฺคปสฺสวาเณภยปีพิต-
 สฺสรีรฺทฺคนฺธสฺสุมนายนํ^{๒๖๖๖} โย โกจิ สฺสคฺคฺโค ลหฺวํ น สกฺกา, เอวํ พหุทฺทกฺขํ สหติ,^{๒๖๖๗} อปฺจ
 มม มาตา ชีรฺทหายิกา หุตฺวา ชีเรน มม กายธาดุโลหิตาทินํ วฑฺฒเนน []^{๒๖๖๘} เตน มม
 วาโยธาดุสฺสาสปสฺสาสาทินํ^{๒๖๖๙} วฑฺฒเนน []^{๒๖๗๐} พหุปการา โหติ, เอวํ มม มาตฺตุนํ ปจฺจุปการํ
 เนว กริสฺสามิ^{๒๖๗๑} คมิสฺสามิ, คฺคฺคนา ปน ปิตา เนว ชีรฺทหายโกปี, ยสฺมา มม ทฺทฺทเขสุ
 โรเคสุ ภยฺเยสุ กิลเมสุ ปสฺสวาเวสุ ปิตฺตปฏฺฏเจสุ^{๒๖๗๒} มม อตฺตกาโม มม ตวิธสฺมปตฺติกาโม

^{๒๖๖๑} ล. : "ปฏิคุณ" ปทํ นตฺถิ

^{๒๖๖๒} ท.ท. : สฺสทณฺเฑน สฺสเลน โจโร วีย

^{๒๖๖๓} ล., ท.ท. : "อสฺสาสปสฺสาสานํ ขยมตฺตํ คมิสฺสติ" อิมานิ ปทานิ นตฺถิ

^{๒๖๖๔} ร.ม. : มาตยา, ล. : มาตา

^{๒๖๖๕} ร.ม. : ญญชฺชนมฺลฺงการณํ, ล. : ติฏฺฐจฺจรณนีสฺสทณฺเฑนนาสายุปฺปชฺชติ

^{๒๖๖๖} ร.ม. : ภยปีพิตสฺสรีรฺทฺคนฺธสฺสุมนายนํ

^{๒๖๖๗} ล. : ยทิ จ ญญชฺชนการํ กิลฺจคฺคปตฺติกิจฺจานิ ทูลลภาตา ว นิจฺจเมว คฺคฺคปสฺสวาเณ อลฺยเตปี
 ทฺคนฺธํ สฺสสฺสวาเณ น สกฺกา เอวํ พหุทฺทกฺขํ สหฺตํ

^{๒๖๖๘} ร.ท. : เตน มม ปทวิธาดุเกสฺสาทินํ วฑฺฒเน เตน มม วา อาโปธาดุปีตาทินํ วฑฺฒเน, ล. : เตน
 มม ปทวิธาดุเกสฺสาทินํ วฑฺฒเน เตน มม วา อาโปธาดุปีตาทินํ วฑฺฒเน เตน มม เตโชธาดุกายพลาทินํ วฑฺฒเน
 เตน มม จิตฺตวฑฺฒเน เตน มม เจตฺตลิกวฑฺฒเน เตน มม ฉวิญฺญาณวฑฺฒเน

^{๒๖๖๙} ล. : วาโยธาดุสฺสาสปสฺสาสาทินํ

^{๒๖๗๐} ร.ท., ล.ฉ. : เตน มม เตโชธาดุกายพลาทินํ วฑฺฒเน เตน มม จิตฺตวฑฺฒเน เตน มม เจตฺตลิก-
 วฑฺฒเน เตน มม ฉวิญฺญาณวฑฺฒเน, ล. : เตน มม เตโชธาดุกายพลาทินํ วฑฺฒเน เตน มม จิตฺตํ วฑฺฒเน เตน
 น

มม เจตฺตลิกํ วฑฺฒเน เตน มม ฉวิญฺญาณวฑฺฒเน ชีรํ นาม

^{๒๖๗๑} ท.ท. : "อปฺจ วิชายิตกาลโต ปฏฺจาย โยพฺพนนฺตเร มม มาตฺตยา ติฏฺฐนํ จรณํ สยณํ นิสฺสํ นหฺยานํ
 ญญชฺชนมฺลฺงการณํ กิพฺพนญฺจ ปกตฺติกิจฺจานิ ทูลลภาณิ, ตาว นิจฺจเมว คฺคฺคปสฺสวาเณภยปีพิตสฺสรีรฺทฺคนฺธสฺสุมนายนํ
 โย โกจิ สฺสคฺคฺโค ลหฺวํ น สกฺกา, เอวํ พหุทฺทกฺขํ สหติ, อปฺจ มม มาตา ชีรฺทหายิกา หุตฺวา ชีเรน มม กาย-
 ธาดุโลหิตาทินํ วฑฺฒเน เตน มม วาโยธาดุสฺสาสปสฺสาสาทินํ วฑฺฒเน พหุปการา โหติ, เอวํ มม มาตฺตุนํ
 ปจฺจุปการํ เนว กริสฺสามิ" อิมานิ ปทานิ นตฺถิ

จ โหติ, ตสฺมา ปิตุคฺเณน สทิสฺส ญญโณ คุโณ^{๒๖๗๓} น โหติ, เอวํ มม ปิตุคฺเณํ ปจฺจุปการํ
น กริสฺสามิ, คมิสฺสามิ"ติ.

ตํ สุตฺวา ปีตา จ กมฺปมาโน อตฺตานํ สนฺธาวเรตฺมสกุโณโต วิลปฺโนโต อาห
"ทุกฺขํ เม ชนฺยถ^{๒๖๗๔} วิ— โยเคน ปียตฺรขํ,
อิโต เม หทยํ ทพฺพํ ปุตฺตโสภกคฺคินา ภูสํ.[๒๓๑]
กมฺมาราณํ ยถา อุกฺกา อนุโต ฌายติ^{๒๖๗๕} โน พหิ,
เอวํ เม ฌายเต^{๒๖๗๖} จิตฺตํ น ปสฺสามิ ปียตฺรชน"ติ.[๒๓๒]*

ตสฺส มาตา ปุตฺตวิโยคโสเกน ภินฺนหทยา วีย อตฺตานํ สนฺธาวเรตฺมสกุโณตฺตมฺปคฺยุหิตฺวา
อุงเก นิสฺสาเปตฺวา อตฺตโน ปุตฺตโมโลภียมาณา ภูณํ ปริเทวนฺตี คาถาภาสึ^{๒๖๗๗}

"หา หา หทยมฺส เม หา หา ปียตฺรโซ มม,
กถิ^{๒๖๗๘} ปาเทเน คมโน^{๒๖๗๙} ตฺวํ^{๒๖๘๐} กถเมโก คมิสฺสลิ.[๒๓๓]
อิโตหํ ตํ น ปสฺสามิ ทสฺสนีโย มโนรมฺเม,^{๒๖๘๑}
อนินฺทิจฺคปจฺจฺจโค อโหสิ ปียทสฺสนโน.[๒๓๔]
เกสฺสสฺส ทิฆา กภาพา^{๒๖๘๒} จ สุขฺมา อคฺคเวลฺลิโน,^{๒๖๘๓}
สมฺปหฺนฺจํ^{๒๖๘๔} มุขํ ตสฺส ชลฺลโกกาฬสทิสฺส.[๒๓๕]

^{๒๖๗๒} ร.ท.,ล.ฉ. : จ สฬเพสฺสปี อุปฺพุตฺสฺ ,ร.ม. : ปสฬเพสฺส ปิขุปฺพุตฺสฺ ,ล. : กิฬพนฺธนฺสฺ สฬเพสฺส
อุปฺพุตฺสฺ ,ท.ท. : กิลพนฺธนฺสฺ อุปฺพุตฺสฺ

* อิมา คาถาโย คเวสิตฺวา น ทิสฺสนฺติ.

^{๒๖๗๓} ล.,ท.ท. : "ญญโณ คุโณ" ปทํ นคฺติ

^{๒๖๗๔} ล. : ชยเนถ ,ท.ท.,ล.ฉ. : ทุกฺขํ โห เม ชนฺยถ

^{๒๖๗๕} ท.ท. : อนุโตฌายติ

^{๒๖๗๖} ล. : เอวเมชฺฌายเต

^{๒๖๗๗} ท.ท. : ปริเทวนฺตา คาถมาห

^{๒๖๗๘} ร.ม. : กถ

^{๒๖๗๙} ล. : ปเทเน คมเน

^{๒๖๘๐} ล.,ท.ท.,ล.ฉ. : "ตฺวํ" ปทํ นคฺติ

^{๒๖๘๑} ร.ม. : มโนรมฺเม ,ล. : มโนรมฺโม

^{๒๖๘๒} ร.ม. : กภาพา ,ล. : กณฺหา ,ท.ท.,ล.ฉ. : เกสฺสสฺส ทิฆา กณฺหา

^{๒๖๘๓} ร.ม. : อคฺคเวลฺลิโน ,ล.,ล.ฉ. : อคฺคเวลฺลิโน ,ท.ท. : อคฺคเวลฺลิโต

รุจิมณฑลทการ	สพพรชวโลจโน, ^{๒๖๘๕}
อโหสิ ตํ น ^{๒๖๘๖} ปสสามิ	อโหสิ ปยทสโน.[๒๓๖]
นิวาเต ทิปสกาโล ^{๒๖๘๗}	นาสา ตสส อนุคคตา,
พนุชชีวทการ	ตสสาสมุทธารุณา. ^{๒๖๘๘} [๒๓๗]
ทนต์ส สุตมาวิธา ^{๒๖๘๙}	มณิมุตตา ว สนติกา,
อโหสิ เกจิ ปสสามิ	อโหสิ ปยทสโน.[๒๓๘]
โสณภรณสมปนา ^{๒๖๙๐}	กพาปุตตส ^{๒๖๙๑} ภาสรา,
พาหุ เหมลตการ	รตตปลลวลงกตา. ^{๒๖๙๒} [๒๓๙]
เหมพิมพินพนธส ^{๒๖๙๓}	เทหลกชนลยโต, ^{๒๖๙๔}
อโหสิ เกจิ ปสสามิ	อโหสิ ปยทสโน.[๒๔๐]
อุรุ กริการการ	ปวรา อนุพพโส,
ขมานิ มคขมา ว	ตสส สุกนธกา จมมา.[๒๔๑]
กมมตา ^{๒๖๙๕} ปาทปฏิจ	ทิษา จ ชาลองคุลา, ^{๒๖๙๖}
โกมลา ตรุณา ^{๒๖๙๗} ปาท-	ตลา สุมุทโกมลา,

^{๒๖๘๔} ร.ม.,ล. : สมปหตถ

^{๒๖๘๕} ร.ท.,ร.ม. : สพพรชวโลจโน ,ล.,ท.ท. : รุจิมณฑลทการ สพพรชวโลจโน

* อิมา คาถาโย คเวสิตวา น ทิสฺสนฺติ.

^{๒๖๘๖} ล.,ท.ท. : เกนจิ ,ล.ฉ. : เกจิ

^{๒๖๘๗} ล. : ทิปสกาโล ,ท.ท. : ทิปสกาโล ,ล.ฉ. : ทิปสกาโล

^{๒๖๘๘} ร.ท.,ร.ม.,ล. : พนุชชีวทการ ตสสสมุทธารุณา ,ท.ท. : พนุชชีวทการ ตสส จ ธรรณา

^{๒๖๘๙} ร.ม. : สุตมาวิธา ,ล.,ล.ฉ. : ทนต์ส สุตมาวิธา ,ท.ท. : ทนต์ส สุตมาวิธา

^{๒๖๙๐} ร.ท. : โสณภรณสมปนา ,ร.ม. : โสณภรณสมปนา ,ล.ฉ. : โสณภรณสมปนา

^{๒๖๙๑} ล. : กนตาสุตตส ,ท.ท. : กนตาสุตตส ,ล.ฉ. : กนทา สุตตส

^{๒๖๙๒} ล. : พาหุ สามลตการ รตตปลลวลงกตา.

^{๒๖๙๓} ร.ม.,ท.ท. : เหมพิมพินพนธส

^{๒๖๙๔} ท.ท.,ล.ฉ. : เทหิ ลกชนลยโต

^{๒๖๙๕} ล. : กุมานตา

^{๒๖๙๖} ร.ม. : ชลองคุลา ,ล. : ปชชองคุลา ,ท.ท.,ล.ฉ. : ชลองคุลา

^{๒๖๙๗} ร.ท.,ร.ม.,ล.,ท.ท.,ล.ฉ. : กมลา ตรุณา

อิตโห่ เกจิ ปุสฺสามิ อโหสิ ปียทสฺสนา"ติ.^{๒๖๕๘}[๒๔๒]*
 โส มาตฺรํ วารยมาโน อาห

"มา ภทฺเท^{๒๖๕๙} ปริเทเวสิ เอสา โลกสฺส ฐมฺมตา,
 ยาว ชาตฺชรามตา สฺสุทฺธา จ อสฺสุทฺธา^{๒๖๖๐} ตถา.[๒๔๓]
 ลาภาลาภํ สฺสุขํ ทฺวํ ฤตฺติณฺหา สมฺมสนฺติ,^{๒๖๖๑}
 อิตฺถิ ปุริสา สทฺเพ ส— มา มา โสจิ^{๒๖๖๒} ไรฺหิ อมฺมา"ติ.[๒๔๔]*
 เอวํ วตฺวา ปุณฺ สมฺมสนฺโต^{๒๖๖๓} "อมฺม ตาต ราชกฺิจจํ นาม อติคุรุํ,^{๒๖๖๔} โย
 ราชเวรี พฺนฺธณญจ วรณญจ ปตฺโต, ตสฺสเสว ฌาตฺสาลโหิตมาตาปิตาทยो สทฺเพ เต สเจ
 ไรฺทฺนติ, ปริเทวฺนติ,^{๒๖๖๕} อิมินา รณฺหา อธฺมมิกเณ อนิสฺมมการินา^{๒๖๖๖} วิโยเคน เตสํ ราช—
 ทณฺโฑ อาโรปีโต,^{๒๖๖๗} อเถวํ ยถิ ตุมฺเห ไรฺทฺท ปริเทวฺ, เยน รณฺหา^{๒๖๖๘} ตุมฺหากํ ราช—
 ทณฺโฑ อาโรปีโต, เตน มม การเณน เตน จตฺตสฺส อปาเยสฺส ทฺวํ ขมฺนฺวามิ, ตุมฺเห ยถิ
 มมาปาเยสฺส ทฺวํ ขมฺนฺวเปตฺกามา อหฺตฺถ, ตุมฺหากมาไรฺทฺนํ วา []^{๒๖๖๙} โหติ,^{๒๖๗๐} เตน
 ตุมฺหากํ มยิ สินฺเห น โหติ, ยถิ ตุมฺหากํ มยิ สินฺเห โหติ,^{๒๖๗๑} อีเชว มํ ทฺวํ ขํ ปาเปถ,
 มา ปรโลเก, มม หิ อีเชว ทฺวํ ขปาปฺณินํ ปรโลเก มม ทฺวํ ขปาปฺณโต เสฏฺฐจตรํ โหติ,^{๒๖๗๒}

^{๒๖๕๘} ร.ม. : ปียทสฺสนา"ติ.

* อิมมา คาลาโย คเวสิตฺวา น ทิสฺสนฺติ.

^{๒๖๕๙} ท.ท.,ล.ฉ. : พาพฺหิ

^{๒๖๖๐} ร.ท.,ร.ม. : อสฺสิทฺธา ,ล.,ท.ท.,ล.ฉ. : ทลฺลิทฺทา

^{๒๖๖๑} ล.,ท.ท. : ฤตฺติณฺหาทย สมฺปสฺสนฺติ ,ล.ฉ. : ฤตฺติ นินฺหาทย สมฺมสนฺติ

^{๒๖๖๒} ร.ม.,ล. : —สา โสจิ มา ,ท.ท. : —สา มา โสจิ มา

^{๒๖๖๓} ล. : สมฺมสฺสาเสสิ

^{๒๖๖๔} ล. : "อติคุรุํ" ปทํ นตฺถิ ,ท.ท. : อติคุรุํ

^{๒๖๖๕} ท.ท.,ล.ฉ. : "ปริเทวฺนติ" ปทํ นตฺถิ

^{๒๖๖๖} ล. : อยํ ราชสา อธฺมมิกโณ อนิสฺมมกาโร

^{๒๖๖๗} ร.ท.,ล.,ท.ท.,ล.ฉ. : อาโรเปตฺพุโป

^{๒๖๖๘} ล. : ยถิ ราชสา

^{๒๖๖๙} ล.ฉ. : ปริเทวํ วา

^{๒๖๗๐} ล. : ทฺวํ ขํ ภาวามิ, ตุมฺหากํ ไรฺทฺวเสน อปาเยสฺส ปจฺจกามา วิย

ตสุมา ตุมเห มา โรทถ, มา ปรีเทวธา"ติ วตฺวา []^{๒๓๑๓} มาตาปิตูนํ ปาเท วนฺทิตฺวา []^{๒๓๑๔}
 คามวาสีชนานํ โรทฺหฺนฺตานํ ปรีเทวฺนฺตานํ คามา นิภฺขโต.^{๒๓๑๕} สฺมา โพธิสฺสตุตฺตสฺส^{๒๓๑๖} มาตา
 สปริวรา^{๒๓๑๗} อตฺตโน ปุตฺตมณฺเฑนฺทิตฺวา คามุปฺจาเร ตสฺส คมนโมโลเกนฺตา อฏฺฐาสิ. โอ-
 โลเกตฺวา จ ปน ยาว อปฺสฺสํนฺติ มหาสทฺเทน ปรีเทวมานา คากา อภาสิ^{๒๓๑๘}

"หา หา ตว สฺภํ รูปํ	ปจฺมํ มม เอกโก,
สพฺพกาลํ ภเวสฺสํ	รตฺตนิทฺวํตฺตนิทฺตา. ^{๒๓๑๙} [๒๔๕]
ยทา เต เนว ปสฺสํ	ตทา โสภคฺคินา ทพฺพมา,
ยโต ราชูปฏฺฐาเก เต	น ทิสฺสํ จิรํ มตา.[๒๔๖]
ยโต สรามิ อตฺตรขํ	ตโต โสภคฺคินา ทพฺพมา,
อชฺเชว เต น ปสฺสํ	มหาทฺถุขํ ^{๒๓๒๐} สมนุปฺปีตา.[๒๔๗]
หา หา ตว สฺภํ รูปํ	กถเมโก คมิสฺสสิ,
โส ตวํ มุทฺตลาปาโท	กถํ คจฺฉสิ ปตฺติโก.[๒๔๘]
กถเมเกน สยสิ	กถเมโก นิสฺสสิ,
กถํ ติฏฺฐสิ เอโกปี	กถเมโก ปพฺพชฺฉสิ. ^{๒๓๒๑} [๒๔๙]
ปเร สมนฺตโต ปสฺส	โจรเวริญฺจ ปสฺสสิ,
ปสฺสิตฺวา วาพฺมิกาภิณฺเณ	เกน อมฺเห สริสฺสสิ.[๒๕๐]
วาทาตเป ^{๒๓๒๒} สฺขุมาโล	มุสฺส ^{๒๓๒๓} สริริ ทยฺหนฺติ,

^{๒๓๑๑} ร.ม. : มยิ สีนโหติ ,ล. : ยทิ มม สีนโห โทถ

^{๒๓๑๒} ล. : "มม หิ อีหฺเว ทฺถุขปาปฺณินํ ปรีโลเก มม ทฺถุขปาปฺณโต เสฏฺฐตฺร โหติ" ปทานิ นตฺถิ

^{๒๓๑๓} ร.ท.,ท.ท.,ล.ฉ. : โพธิสฺสตุโต

^{๒๓๑๔} ล.,ท.ท.,ล.ฉ. : ปทกฺขินิ กตฺวา

^{๒๓๑๕} ร.ท.,ล.ฉ. : นิคฺคโต ,ร.ม.,ท.ท. : นิคโต

^{๒๓๑๖} ร.ท. : "โพธิสฺสตุตฺตสฺส" ปทํ นตฺถิ

^{๒๓๑๗} ร.ท. : ปริวรา ,ร.ม. : สริวรา ,ล. : สปริวเรหิ ,ท.ท. : สปริวรา

^{๒๓๑๘} ล. : คากมาห

^{๒๓๑๙} ร.ม. : รตฺตนิทฺวํตฺตนิทฺตา ,ล.,ล.ฉ. : ภริสฺสํ รตฺตนิทฺวํตฺตนิทฺโต

^{๒๓๒๐} ร.ม. : หา หา ทฺถุขํ

^{๒๓๒๑} ท.ท.,ล.ฉ. : เอโก จ กถํ เอโก จ ภูณฺชสิ

^{๒๓๒๒} ล. : วาโต ตปฺเป ,ท.ท. : วาตา ตปฺเป

หิมวฏฺฐิ กุเส ตินฺณ

วาลูกา ปัสส ปุสฺส[๒๕๑]

กาโย กญฺจนสํกาส

กณฺโห มลิตตฺตฺส[๒๕๒]

อติสฺส เต อติยฺย

โรคุปฺปนโน สโห ภวฺ[๒๕๓]

ทุกฺโข วาโส ปโร เสติ

กมฺมเห สริสฺส,

เกน กมฺมวิปาเกน

โปตกา มิคปฺกฺขิโน[๒๕๔]

นรฺสส ปิยสํวาโส

ปุพฺเพหิ วินาสฺย,

เตน กมฺมวิปาเกน

วิโยคํ เม ปิยตรชนฺ[๒๕๕]*

สา เอวํ โรทฺถนํ ปรีทฺถนํ^{๒๓๖} โสกํปี พเลน อตฺตานํ สนฺธฺวเรตฺตมสฺสโกณฺติ

๒๓๖

วิสญฺญิ หุตฺวา []^{๒๓๗} ฉมายํ เสติ. ตํ ทิสฺวา ปรีวรา []^{๒๓๘} นมฺมุขิปิตฺวา ธาเรตฺวา
 อุกฺกุยฺหิสุ. ตทา มหาสฺสโต กมฺปิตฺตผลิตทโย^{๒๓๙} "อิทา นิ มม มาตา โสภพเลน มหา-
 ทุกฺขมนฺนํ, โสกํ วิโนทตฺตํ นีวตฺติสฺสํ"ติ จินฺตตฺวา นีวตฺเตสิ. ปิตฺวา จ ปน วิสญฺญิภาวํ
 ทิสฺวา ตสฺสา สีสํมุขิปิตฺวา อุทฺเทน ปรีปฺโณสฺสิ. สา โยเกว ปฏฺฐิตทฺธสฺสา^{๒๔๐}
 ปิยตรชนํ ทิสฺวา อาห "หา หา ปุตฺตก มา นาสฺสิ, มา"^{๒๔๑} มมนํ กโรสฺสิ"ติ. มหาสฺสโต
 มาตรมสฺสเสนฺโต "อมฺม มา โสจฺสิ, มา ปรีเทวสิ, กี เม พลฺยานโกสฺสโลปายํ น ชานาสฺสิ,

๒๓๖ ล. : ผลโส ,ท.ท. ,ล.ฉ. : ผู้โส

๒๓๗ ร.ท.,ร.ม.,ล.,ล.ฉ. : มลิตตฺตฺส ,ท.ท. : กาลิ กญฺจนลกาโส กณฺโห มลิตตฺตฺส

* อิม่า คากาโย คเวสิตฺวา น ทิสฺสนฺติ.

๒๓๘ ท.ท.,ล.ฉ. : ตว

๒๓๙ ร.ม. : วินาสฺย ,ล. : นาสฺย ,ท.ท.,ล.ฉ. : นาสฺย

๒๔๐ ล.,ท.ท. : โรทฺถนํ ปรีทฺถนํ

๒๔๑ ร.ม. : สา เอวํ โรทฺถนํ ปรีทฺถนํ โสกํปี พเลน อตฺตานํ สนฺธฺวเรตฺตมสฺสโกณฺติ

๒๔๒ ล.,ท.ท. : ปิตฺวา

๒๔๓ ล.,ล.ฉ. : ราชลิเตน ,ท.ท. : ราคผลเตน

๒๔๔ ร.ท.,ร.ม.,ล. : กมฺปิตฺตผลิตทโย

๒๔๕ ร.ม. : ปฏฺฐิตทฺธสฺสา

๒๔๖ ร.ท.,ร.ม.,ล.,ท.ท.,ล.ฉ. : "มา" ปทํ นตฺถิ

ยทา นนุทัยกข์ เมตตพเลน นิพพิเสวนํ กริสฺสามิ, ตทา^{๒๓๓๔} มนุสฺสํ ทมมาโน อุตตมโส
ปิตฺตานิ ราชโต จ วุปฺสมนตฺถาย คมิสฺสามิ"ติ อาห.

ตํ สุตฺวา สุกฺุมาลี ตสฺส เอตทโวจ "ปิยปุตฺตก เตณฺหิ กสฺมา นํ เมตฺตจิตฺเตน
รณฺโณ โกธูปสมกมฺมํ น อกาสิ"ติ.^{๒๓๓๕} "อมฺม สเจ ตํ ราชโกปมฺปสเมตฺตํ สุกฺคามิ,^{๒๓๓๖} เนว

วิเสโส โหติ, มนุสฺสา 'อโย' ปฏฺฐิสฺสณฺหาเรณ, น สจฺเจน โกธูปสมตฺติ"ติ วณฺณยิสฺสณฺติ,^{๒๓๓๗}
ราชา มํ ปริเยสาเปสฺสติ, ตสฺมา สกลขมฺพฺทีเป ปากโฏ^{๒๓๓๘} วิเสโส, เตณ อญฺญํ เทสํ
คมิสฺสามิ, ธมฺมธโร นาม เมตฺตจิตฺโต นาม จ ยตฺถา ยาทิ, สพฺพตฺเถว มนุสฺसानญจ []^{๒๓๓๙}
ปิโย โหติ, เทวตา ตํ^{๒๓๔๐} รกฺขณฺติ, ปุชฺชิตา โหติ,^{๒๓๔๑} ตุมฺहे โสตฺถินา อาคตํ มํ^{๒๓๔๒}
ปสฺสธ, มา ภายิตฺถา"ติ^{๒๓๔๓} วตฺวา เทเสนฺโต อาห

"จลฺลตฺเตเกน ^{๒๓๔๔} ปาเทน	ติฏฺฐตฺเตเกน ปณฺธิโต,
นาธิเปกฺขิ ปรี จานํ ^{๒๓๔๕}	ปุพฺพมายตน์ จเช.[๒๔๕]
ทฺฤชฺชินฺวาสฺสฺวาปาโต	นิทานโทสสตํ ^{๒๓๔๖} ยถา,
ปาณาเปโต ^{๒๓๔๗} มณิ ภูปี	เกโก กานํ สุขํ วเช.[๒๔๖]

^{๒๓๓๔} ล. : ตโต

^{๒๓๓๕} ร.ท.,ร.ม.,ท.ท. : โกธูปสมกมฺมํ อกาสิติ ,ล. : เมตฺตจิตฺเตน โก จ รณฺโณ กมฺมกาสิติ

^{๒๓๓๖} ร.ม.,ท.ท. : อมฺม เจ ตํ ราชโกปมฺปสเมตฺตํ สุกฺคามิ

* อิมมา คาลาโย คเวสิตฺวา น ทิสฺสณฺติ.

^{๒๓๓๗} ท.ท. : "น สจฺเจน โกธูปสมตฺติ วณฺณยิสฺสณฺติ" ปทานิ นตฺถิ, "โกปํ สมตฺติ วณฺณยณฺติ"

เอวํ ปน ทฏฺฐพฺพํ

^{๒๓๓๘} ร.ม.,ล.,ท.ท. : ปากโต

^{๒๓๓๙} ท.ท.,ล.ฉ. : อมนุสฺसानญจ

^{๒๓๔๐} ร.ท.,ร.ม.,ล.,ท.ท.,ล.ฉ. : "ตํ" ปทํ นตฺถิ

^{๒๓๔๑} ล. : ปุชฺชิตา โหนฺติ

^{๒๓๔๒} ล. : อาคมิสฺสามิ

^{๒๓๔๓} ร.ท.,ร.ม.,ท.ท.,ล.ฉ. : ภายิตฺถิ ,ปจฺฉาปทฺมปี เอวํ ทฏฺฐพฺพํ

^{๒๓๔๔} ท.ท.,ล.ฉ. : ปลฺลตฺเตเกน

^{๒๓๔๕} ร.ท.,ร.ม. : นาธิเปกฺเช ปรีจานํ ,ท.ท.,ล.ฉ. : นาเปปิเกเช ปรีจานํ

^{๒๓๔๖} ท.ท. : ปชฺเช. ทฺฤชฺชินฺวาสฺสฺวาปาโต นิทานโทสสตํ

^{๒๓๔๗} ร.ม.,ท.ท.,ล.ฉ. : ปาณาเปโต

ฎปตต์^{๒๓๔๘} ปณฺทิตตญจ เนว ตุลยํ กทาจีปี,
 สเทเส ปุชิต ราชา พุโร สพฺพตถ ปุชิต"ติ."^{๒๓๔๙}[๒๕๗]*
 ราชา มํ ปริเยสาเปสฺสติ, ตสฺมา สกลสมพฺทีเป ปากโฏ วิเสโส, เตน อญฺญ-
 เทสํ คมิสฺสามิ, []^{๒๓๕๐} โสตุณินา อาคตญจ มํ ปสฺสธ, มา ภายิตฺถา"ติ.
 ตํ สุตฺวา มาตา โสภํ วิโนทตฺวา "ปียปฺตตถ โสตุณินา ยาหิ, ชยวฑฺฒโก आयु-
 วฑฺฒโก"^{๒๓๕๑} โหตุ"ติ วตฺวา "กิมลํ, ก็ คณฺหิตฺวา คจฺฉสฺ"ติ ปุจฺฉิ. "อมุม รตนเหิ สหฺธิ
 เวฬุ"^{๒๓๕๒} ลภิตพฺพน"ติ. ส่าปี ขรโต เวฬุเวน สหฺธิ"^{๒๓๕๓} "วชิรมณิ เวฬุริยมณิ ผลิกม
 ณฺมุตฺตามณิ มํสํารคฺคฺลมณิ โลหิตามณิ"^{๒๓๕๔} จา"ติ สตฺต รตนเ อาหฺราเปตฺวา ตสฺส ทาเปต
 วาสกฺกฺจํ คตา."^{๒๓๕๕} โส มาตรมุโยเชตฺวา คามุปจฺจารโต นิขมิตฺวา ปกฺกามิ. ตม
 ตถูปกาเสนโต สตฺถา"^{๒๓๕๖} อาห
 "ตโต โส มาตฺรํ โสภํ วิโนทตฺวา ปสาสติ,
 อญฺโยเชตฺวา นิขมฺนโต สโห วิย วิขมฺภิต"ติ."^{๒๓๕๗}*
 วิโยคกณฺโท ทฺวาวีสตมปญฺโท นิฏฺฐิต."^{๒๓๕๘}

๓.๒๔ อธิวตฺถกณฺทปญฺโท เทวีสติโม

-
- ^{๒๓๔๘} ร.ท. : เตปตฺ ,ร.ม. : ฎปตฺ ,ท.ท. : ฎเปต
^{๒๓๔๙} ร.ท.,ท.ท.,ล.ณ. : "พุโร สพฺพตถ ปุชิต"ติ" อิมานิ ปทานิ ,ร.ม. : พุโร สพฺพตถ ปุชิต
 นตฺถิ ,ล. : "เทเสนโต อาห ฯลฯ มา ภายิตฺถา"ติ" ปทโต ปฏฺจาย อีเชว นตฺถิ
^{๒๓๕๐} ท.ท.,ล.ณ. : พุโร สพฺพตถ ปุชิต
 * อิม่า คาทา คเวสิตฺวา น ทิสฺสติ.
^{๒๓๕๑} ล.,ท.ท. : ชยวฑฺฒโก สฺชวฑฺฒโก ,ล.ณ. : ชยวฑฺฒโก आयวฑฺฒโก
^{๒๓๕๒} ล. : เวฬุ,ปจฺฉาปทฺมปี เอวํ ทฏฺฐพฺพ
^{๒๓๕๓} ร.ม. : เวฬุ สหฺธิ ,ล. : เวฬุ สหฺธิ
^{๒๓๕๔} ท.ท. : มํสํารคฺคฺมณิ โลหิตาญฺคมณิ
^{๒๓๕๕} ล. : นินฺวตฺติตฺวา ปาปฺณิ ,ท.ท. : ทาเปสิ. สกฺลจฺจํ คโต นินฺวตฺเตตฺวา ปาปฺณิ
^{๒๓๕๖} ร.ท. : "สตฺถา" ปทํ นตฺถิ
^{๒๓๕๗} ล. : วิโยคกณฺทํ นินฺตฺถิตํ

ราชา ปน ตสฺส คมนกาเล ปลายนภาวํ วิทิตฺวา โอนมทุมฺมนิ หุตฺวา สิริ-
สยณคพฺภํ ปวิสิตฺวา กายํ ปสาเรตฺวา ทกฺขิณพาทูํ ลลาภฺเฏ จเปตฺวา จินฺตสฺส "ออยฺยหิ

๒๓๕๘

นาโหสิ,^{๒๓๕๙} ออยฺยหิ เอกโก ว มยฺหํ ชีวิตํ เทติ, ปติฏฺฐา โหติ, อิทานิ ตสฺส วจฺนํ เวร-
มุคฺคณฺหิสฺสามิ, []^{๒๓๖๐} อาณานิ,^{๒๓๖๑} มทุทฺตฺติ^{๒๓๖๒} ทสฺสามิ, อิทานิ โส เสนาปตินา

ยฺชฺฌมฺโตะ []^{๒๓๖๓} โกธวเสน นิภฺขณฺโตะ,^{๒๓๖๔} กุหิ คโต, อโห อหํ พาลาติพาโล มุคฺคาติมุ-
ค

อนฺธาทินฺโธ วิปรีตาทิวิปรีโต,^{๒๓๖๕} มม ชีวิตนฺตราโย รชฺชนฺตราโย ทฺพภิกฺขนฺตราโย อหิ-
วาทกโรคนฺตราโย จ สมฺภูโต,^{๒๓๖๖} เกน ก็ กาทพฺโพ, อโห อิทานิ มม ชีวิตมนํ หุตฺวา
วิสญฺจมสฺสยฺจา"ติ.^{๒๓๖๗} เอวํ สกฺลทิวสฺสรัตนมฺจฺเจยน จินฺตณฺโตะ []^{๒๓๖๘} ราชา เตสํ
เสนาปติปฺมุขานมฺมจฺจํ พาลานญฺจ วเสน^{๒๓๖๙} สกฺลราชกิฺจฺเจ ปวตฺตติ, โน ยาว ทิวส-
รัตนมฺจฺเจยน นิปฺชฺชติ.^{๒๓๗๐}

^{๒๓๕๘} ล. : "หิ" สหฺโท นตฺถิ, ปจฺฉาปทมฺปิ เอวํ ทฏฺฐพฺพํ

^{๒๓๕๙} ล. : นาโหติ

^{๒๓๖๐} ล., ท. ท. : อาณํ

^{๒๓๖๑} ล. : อาณเปสฺสามิ, ท. ท. : อาณเปสฺสามิ

^{๒๓๖๒} ร. ม. : มทุทฺตฺติ, ล. : มทุทฺตฺติ

^{๒๓๖๓} ล., ท. ท. : ปราชยฺยโต, ล. ฉ. : ยฺชฺฌมฺโตะ ปราชยฺยโต

^{๒๓๖๔} ล. : นิภฺขณฺโตะ

^{๒๓๖๕} ล. : "อหํ พาลาติพาโล มุคฺคาติมุคฺโค อนฺธาทินฺโธ วิปรีตาทิวิปรีโต" อิมานิ ปทานิ นตฺถิ
ล. ฉ. : "มุคฺคาติมุคฺโค อนฺธาทินฺโธ วิปรีตาทิวิปรีโต" อิมานิ ปทานิ นตฺถิ

^{๒๓๖๖} ร. ท. : "รชฺชนฺตราโย ทฺพภิกฺขนฺตราโย อหิ วาทกโรคนฺตราโย" อิมานิ ปทานิ นตฺถิ

^{๒๓๖๗} ล. : "อโห อิทานิ มม ชีวิตมนํ หุตฺวา วิสญฺจมสฺสยฺจา" อิมานิ ปทานิ นตฺถิ

^{๒๓๖๘} ล. : โหตฺติ

^{๒๓๖๙} ท. ท., ล. ฉ. : สชฺชนวเสน

^{๒๓๗๐} ร. ท., ร. ม., ล. ฉ. : นิปฺชฺชติ, ล. : ทิวสจฺเจยน นิปฺชฺชติ, ท. ท. : นิปชฺ

อถ สงคีติกาจริยา^{๒๓๓๑} "เอว รัญโธ ตสฺส คุณมนุสฺสรนฺตสฺส^{๒๓๓๒} สตฺตธา มุฑฺธา
 ฝเลยยา"ติ วทิสฺสุ^{๒๓๓๓} เอกจุเจ วทิสฺสุ^{๒๓๓๔} "อัย ราชา มหาสตฺตสฺส^{๒๓๓๕} สทฺธิมญฺญมญฺญํ
 พหุปกาโร ทสฺปารมฺมโย ปุเรนฺโต โหติ, ตสฺมา นินฺตรายิ โหติ"ติ.

กสฺมา น^{๒๓๓๖} เสนาปติ ตสฺส ทุสฺสิตฺวาปี^{๒๓๓๗} น อนฺตรายิ ?^{๒๓๓๘} ปริหา-

ร
 "อิมสฺส^{๒๓๓๙} เสนาปติตสฺส ยาว นิพฺพานา อนฺุพนฺธิตฺเววเสน เตน ทฺวจริตกมฺเมน มโน-
 โทโส^{๒๓๔๐} โหติ, ตสฺมา ลหุกมฺเมน ตสฺส น ปาปฺณิ"ติ.

ตทา โพธิสฺสโต อญฺญาตกเวเสน มญฺเชฏฺฐกํ^{๒๓๔๑} นิวาเสตฺวา เตน สีส-

จุมฺพฏกํ^{๒๓๔๒} เวเจฏฺฐตฺวา รตนสํารมฺงเค พนฺธิตฺวา เวฬุวํ ปลิพฺพเก ปกฺขิปีตฺวา ตมาทาย

๒๓๔๓

ปฏกามิ. ตํ ทิวสํ ติโยชนมคฺคตฺถกมิตฺวา สายณฺหสมเย ปาจิณกปฺปาสคามํ สมฺปาปฺณิ-
 ตฺวา^{๒๓๔๔} พหิกาเม เอกสฺมี พกฺลรฺกฺขมฺมูเล เอกํ สาลํ ทิสฺวา จินฺตสิ "อัย สาลา ปุพฺพ-

๒๓๔๑ ล.,ท.ท. : สัมภาจาริโย

๒๓๔๒ ร.ม. : คุณมนุสฺสรนฺตสฺส ,ล.,ท.ท. : ราชา ตสฺส คุณํ อนฺุสฺสรนฺโต

๒๓๔๓ ล. : วตฺวา ,ท.ท. : "วทิสฺสุ" ปทํ นตฺถิ

๒๓๔๔ ล.,ท.ท. : "วทิสฺสุ" ปทํ นตฺถิ

๒๓๔๕ ล.,ท.ท.,ล.ฉ. : มหาสตฺตเตน

๒๓๔๖ ล.,ท.ท. : "น" สทฺโท นตฺถิ ,ท.ท.,ล.ฉ. : ปน

๒๓๔๗ ร.ท. : ทุสฺสิโต ,ร.ม. : ทสฺสิสฺสโต ,ล.,ท.ท.,ล.ฉ. : ทุสฺสิโต

๒๓๔๘ ร.ท.,ล.,ล.ฉ. : อนฺตรายิตฺติ ? ,ท.ท. : นนฺตรายิตฺติ ?

๒๓๔๙ ล.,ท.ท. : อัย

๒๓๕๐ ร.ท.,ล.ฉ. : มโนปฺจิตฺโต ,ร.ม. : มโนปฺจฺฉิตฺโต ,ล.,ท.ท. : ววตฺถกมฺเมน โอจฺจโน ปจฺจิตฺโต

* อิมา คาถายิ คเวสิตฺวา น ทิสฺสนฺติ.

๒๓๕๑ ร.ท.,ล.ฉ. : คคคาเล มญฺเชฏฺฐสาฎกํ ,ร.ม. : มญฺเชฏฺฐํ ,ล.,ท.ท. : มญฺเชธสาฎกํ

๒๓๕๒ ร.ท. : สีสจฺจตํ ,ร.ม. : สีสจุมฺพิตํ ,ล. : สีสจุมฺพิตํ ,ท.ท. : สีสํ จุมฺพิตํ

๒๓๕๓ ร.ท.,ล. : อเสนาทาย ,ร.ม. : อท....นาทาย ,ท.ท.,ล.ฉ. : อเสนาทาย

๒๓๕๔ ล.,ท.ท. : สมฺปาปฺณิ

เทเวหิ ภวิตพพา, อิเชว สยิสสามิ"ติ. โส เอกสมิ ตพาลे ญหาตวา สรริกิจจํ กตวา
 สาลายํ ปวิสิตวา โลกํ วิสฺสมิตวา สุขนินฺนกาเล ปลฺลงฺกมาภุชิตวา^{๒๓๘๕} เวฬุวํ วาเทสิ^{๒๓๘๖}

"สุโข ภากฺขวนฺโต^{๒๓๘๗} โภณฺโต สุราสุรณฺตฺติโย,

สิเนหเมตฺติ^{๒๓๘๘} เอกโต สมากโม สมฺตฺติโต.^{๒๓๘๙} [๒๕๙]

'โมนตฺติกา สุขตฺติกา สุขินฺตา เต ภวิสฺสเร,

ลเภ จ โมทสุขตฺเต ปุณฺนเว^{๒๓๙๐} สิวํ คโต"ติ.^{๒๓๙๑} [๒๖๐]*

เอวเมว เวฬุสทฺโท โหติ.

ตํ สุตฺวา ตสฺมิมหิวดฺธา เทวตา ตาปสวณฺเณนาคนฺตฺวา เอวมาห "อิเชว โภ
 เอโส วสฺสี"ติ.^{๒๓๙๒} "มยุหํ โภ เอहि, สุณฺเวยยาสี"ติ [].^{๒๓๙๓} "อาม มาณว ตฺยหํ เวฬุสทฺโท
 อติมธฺโร"ติ สาลายํ ปวิสิตวา ปุณฺ ปุจฺฉิ "माणว เอตฺตํ อูทาทู อญฺญ^{๒๓๙๔} ชานาสี"ติ.
 "ตาปสฺ เอตํ ชานามิ, วตฺถมาเนยฺยํ ชานามิ วา"ติ. "เตนฺหิ ตมาเนยฺยาหิ"ติ. "อาม ปุพฺพณฺห-
 กาลโต ปญฺจาย ยาว สายญฺหา อินฺทปตฺตณฺครโต อากฺขณามิ, อติจฺฉาโตมฺหิ"ติ. "เตนฺหิ
 ตฺยหฺมหารํ ทสฺสามิ, ญญชฺสี"ติ. "อาม ญญชามิ"ติ. โส ขณฺมตฺเตน นิภฺขมิตฺวา โภชนมา-
 หริตฺวา []^{๒๓๙๕} ตสฺสเวย อทาสี.^{๒๓๙๖} โพธิสฺสโต ภตฺตํ ทิสฺวา อธิวตฺถภาวํ ญตฺวา ปุจฺฉิ "โ
 ภิกินฺนุ ตฺวํ เทโว วา []^{๒๓๙๗} นาโค วา สุปฺนญฺเณ วา"ติ. "माणว ตสฺมิ พฺกุลรฺกฺเข อธิ

^{๒๓๘๕} ร.ท. : ปลฺลงฺกมาภุชิตฺวา ,ร.ม. : ปลงฺกมาภุชิตฺวา ,ล. : ปลงฺกมาภุชิตฺวา

^{๒๓๘๖} ล.,ท.ท. : เวฬุวํ วาเทติ ,ล.ฉ. : วาเทติ

^{๒๓๘๗} ล. : ลฺกฺโข ภากฺขวนฺโต ,ท.ท. : ลฺกฺโข ภากฺขวนฺโต ,ล.ฉ. : ภากฺขวนฺโต

^{๒๓๘๘} ร.ม. : สิเนหเมตฺติ ,ล. : สิเนหํ เมตฺติ

^{๒๓๘๙} ร.ม.,ท.ท. : สมฺตฺติโม ,ล. : สมฺมฺจฺติโต โหตุ

^{๒๓๙๐} ร.ท.,ร.ม. : ปุณฺนเว

^{๒๓๙๑} ล.,ท.ท. : ลภิ ปโมทํ สุขิเชปฺจฺฉา ปุณฺนเว สิวํคตฺตาติ

^{๒๓๙๒} ล. : วสฺสตีติ ,ล.ฉ. : วสฺตีติ

^{๒๓๙๓} ล. : วตฺวา

^{๒๓๙๔} ร.ม. : มาณว เอตฺตํ ชานาสีติ

^{๒๓๙๕} ล.,ท.ท. : ปาวิสฺสิ

^{๒๓๙๖} ล. : ทตฺวา ,ท.ท. : วเทติ ,ล.ฉ. : เทติ

^{๒๓๙๗} ร.ท.,ล.,ท.ท.,ล.ฉ. : ยฺกฺโข วา

—วตฺถเทโวมุหิ"ติ.^{๒๗๕๘} []^{๒๗๕๙} ภตฺตกิจฺจาวสาเน สฺขนิสินฺโน^{๒๘๐๐} เทวตา อาห "ตาท เขยฺย
 —วตฺถมาเนยฺยาสี"ติ. "เทวเต เตนฺหิ สฺสนาถ, สํวํ มนสิโกโรถ, ภาสิสฺสามิ,^{๒๘๐๑} เทวเต อัย
 วตฺถ กุกฺกุสนฺธ ภาควติ^{๒๘๐๒} []^{๒๘๐๓} ปรีนุพฺพุเต อโหสิ"ติ^{๒๘๐๔} อหริตฺวา อาห
 "ปาทลีนฺคเร วาสี^{๒๘๐๕} โสโณ จ^{๒๘๐๖} หตฺธิปาลโก,
 อทุโธ มหฺตฺธโน โหติ สทุโธ ติสฺสธํ คโต.[๒๗๑]
 เกนจิเทว กรณียเน^{๒๘๐๗} กเรณฺณมฺภิรฺยุหฺติ,
 อรณฺณสุมิ ปวิฏฺโง โส เอโก ว สีสฺหตฺถินา^{๒๘๐๘} [๒๗๒]
 อถสฺส อนฺตรามคฺเค ผลเมกมฺพุมฺพรี,^{๒๘๐๙}
 ทิสฺวา คณฺหิตฺกามาปี อุตฺตนิเณ^{๒๘๑๐} โหติ ตํ พุํ.[๒๗๓]
 ตสฺมิมฺยจ กณฺหสฺสโป จ กุลาปมกริ, ตทา
 ตํ ทิสฺวา อภิรฺยุหฺติ^{๒๘๑๑} 'สโป'อิติปี มณฺณติ.[๒๗๔]
 มณฺเณ จ อหิกโมย^{๒๘๑๒} มาเรตฺตมฺิธมาคโต,
 จินฺเตตฺตวา จ ปน โส ตสฺ— ส ญมฺมุเล อทฺธธ.[๒๗๕]
 เตเน ทฏฺฐจฺวิเสเนว^{๒๘๑๓} อาวสิ สกฺล^{๒๘๑๔} ตนฺ,

^{๒๗๕๘} ร.ท.,ล.ฉ. : อธิวตฺถเทโว ,ร.ม. : อธิวตฺถเทโวมุหิ ,ล.,ท.ท. : อธิวตฺถเทวาติ

^{๒๗๕๙} ร.ท.,ล.ฉ.ฉ. : ตวํ โก นามอสฺสีติ. เทวเต รณฺณโย ตฺริยราชเสวนโก นิภฺขมิตฺวา เวพฺพ
 วเทมิ, ปุริสเขยฺโย นามาติ. สวํ เตนฺหิ ภตฺตํ ภูณฺณธาติ. อาม เทวาติ ภูณฺณชิ.

^{๒๘๐๐} ล.,ท.ท. : สฺขนิสินฺโน

^{๒๘๐๑} ล.,ท.ท. : ภาสิสฺสามิ

^{๒๘๐๒} ล.,ท.ท. : กุกฺกุสนฺทสฺส ภาควโต

^{๒๘๐๓} ล.,ท.ท. : สวสเน ตสฺมิมิ

^{๒๘๐๔} ล. : "อิติ" สทุโธ นตฺถิ

^{๒๘๐๕} ท.ท.,ล.ฉ. : ปาทลิตฺตฺตฺนคฺรวาสิ

^{๒๘๐๖} ท.ท. : นาม

^{๒๘๐๗} ล.,ท.ท. : เกนจิ กรณียเน

^{๒๘๐๘} ล. : จ สีสฺหตฺถินา ,ท.ท.,ล.ฉ. : จ สหตฺถินา

^{๒๘๐๙} ร.ม. : ทพฺพเมกมฺพุมฺพรี

^{๒๘๑๐} ร.ท.,ร.ม. : อุตฺตนิเณ ,ล. : คณฺหิตฺกามาสิ อุตฺตนิเณ ,ท.ท.,ล.ฉ. : คณฺหิตฺกามาสิ อุตฺตนิเณ

^{๒๘๑๑} ล.,ท.ท.,ล.ฉ. : อภิรฺยุหนฺตํ

^{๒๘๑๒} ร.ท. : อภิรฺยุหฺคาคาโห,ล.,ท.ท.,ล.ฉ. : อหิกาคาโห

อติพาฬหิ ตติกขิตวา	กรณญจมุทิติ. ^{๒๘๑๕} [๒๖๖]
ยณฺณนาหิ ลภิตวาน	ธณญญจนปฺปกํ,
สุวณฺณํ รัชตญจาปี	ทาสทาสี คมฺปี ^{๒๘๑๖} จ.[๒๖๗]
หตฺถิสฺสญจ ปวริ	รตนญจ พหุวิธิ,
ฅาติคณญจ สฺพเพ เต	น มยฺหมิธ ตาณกา.[๒๖๘]
นฺนุ เม ปียปฺตฺตา จ	สฺพพา ภริยา ปียา จ เม,
สฺพเพ เคเห วสนฺตา จ	น มยฺหํ โกจิ สนฺตํ.[๒๖๙]
เอโกมฺหิ ^{๒๘๑๗} เวทนาปฺปตฺโต	นาญโณ ตาโณปี วิชฺชติ,
พฺพุโธ ว ตาณโก โลเก	โลกานํ พาฬฺหเวทนํ.[๒๗๐]
พฺพุธํ ธมฺมญจ สํมญจ	อาคโตสมิ สรรณมาหิ, ^{๒๘๑๘}
อตฺตานํ เม นิยฺยาเทมิ	สมฺพพฺพุธํ ชนตาณกํ.[๒๗๑]
เอวํ วตฺวาน โสโณ จ	นาญณํ จินฺตลฺลิตฺติ วตฺถกํ,
'อติปี โส ภควา'ติ	สฺรติ สตฺถุโน คฺคณฺ.[๒๗๒]
อุทฺมพฺรสุส อธิวตฺถา	สุตฺวา วากฺยมฺปี จินฺตยิ
'สเจ เอตาทีโส วณฺโณ	ทุมฺเม กาลํ กโรติ ^{๒๘๑๙} จ.[๒๗๓]
มยฺหํ ขิยนฺติ เทวาปี	อกตญญ วหํ ภวํ,
เอกํ ปุณฺ ชีวํ นาม	โอสถนตฺตสฺส ทสฺสนฺติ. ^{๒๘๒๐} [๒๗๔]
สา ตมโรคํ ญตฺวาน	โสตฺถิ คจฺฉาหิ โสณก,
ตโต อโรโค โอริยุห	รูกฺขสุมฺมา ชฺรมาคโต. ^{๒๘๒๑} [๒๗๕]

^{๒๘๑๕} ล. : ทฏฺโฐวเสเนว น ,ท.ท. : ทฏฺโฐลฺลิตฺติวิเสน ,ล.ฉ. : ทฏฺฐลฺลิตฺติ วิเสเนว

^{๒๘๑๖} ร.ม. : สกฺล ,ท.ท. : อวาลํ สกฺล

^{๒๘๑๗} ร.ท. : กรณญจมุทิติ ,ร.ม. : การณญจมุทิติ ,ล. : กรณญจมุทิติ ,ท.ท. : กรณญจมุทิติ

^{๒๘๑๘} ล. : ทาสทาสี คมฺปี จ ,ท.ท. : สุวณฺณรชฏญจปี ทาสทาสี คมฺปี ,ล.ฉ. : คมฺปี

^{๒๘๑๙} ร.ท.,ล.ฉ. : เอวญฺหิ ,ร.ม. : เอญฺหิ ,ล.,ท.ท. : เอวํ หิ

^{๒๘๒๐} ร.ม. : สรรณมํ ,ล.,ท.ท.,ล.ฉ. : คโตสมิ สรรณํ อหํ

^{๒๘๒๑} ร.ม.,ท.ท. : ทุมฺเม กาลงฺกโรติ

* อิมมา คาทาโย คเวสิตฺวา น ทิสฺสนฺติ.

^{๒๘๒๒} ล.,ท.ท. : โอสถํ ตสฺส ทสฺสนฺติ ,ล.ฉ. : "อธิวตฺถา ฯ เป ฯ ทสฺสนฺติ" อิมมา คาทา นตฺถิ

^{๒๘๒๓} ร.ท.,ล.ฉ. : เคหํ คโต

ฅาตมิตตานมกขาลิ สฬฬํ ปวตฺตมิตฺตโน,
 อยเมตถ จ สํเขโป วตถุํ วุตฺตํ ฅนฺนชเยน.[๒๗๖]
 อภิสมฺพุทฺธกาเล ส่า พุทฺธานุสฺสติเทสนา,
 มชฺฅมิกฺขจกถายปี วุตฺตา วิตฺถารโต ปนา"ติ.[๒๗๗]*

เอวํ ปน วตฺวา โส ปุณฺณทิวสฺมาห "เทวเต รตนตฺตยํ นาม อนนฺตคฺคฺชน"ติ.^{๒๘๒}
 ตํ สุตฺวา เทวตา "ส่ามิ ปณฺทิต กตโม เอเตสํ สตฺตกฺขร่านํ กิจฺจํ โหตี"ติ ปุจฺฉิ.^{๒๘๓}
 โส อาห^{๒๘๔} "เทวเต เตสํ กิจฺจํ พุทฺธานํ ว ปน สมฺภูโต คฺคฺชน"ติ. "กตโม^{๒๘๕} ปณฺทิตา"ติ
 .

"เตนหิ ส่ารฺกํ มนสิกรฺโรหิ, ภาสิสฺส่ามี"ติ^{๒๘๖}

อิกฺขจฺตโก มุณิโน^{๒๘๗} โย อิสฺสิคฺคฺชนวโร อิจฺฉิตสฺสปปทายิ^{๒๘๘}
 อิจฺฉนฺโต มคฺคตฺตมเม^{๒๘๙} อริยผลทโท อิทฺธิมนฺเตหิ อคฺโค,
 อิจฺฉาโลภาทิมุตฺโต อสิ ตลิตฺตมโท^{๒๙๐} อิสฺสโร สฬฬโลเก
 อินฺทฺตโก อคฺคตฺตมเมหิ วรสิวปฺรู^{๒๙๑} อิทฺธิมนฺตํ นนามิ.[๒๗๘]

ติกาโรเอว ติกาวหิตกโร ติกโมฆปารํ,^{๒๙๒}
 ติสฺโส วิชฺขานุปตฺโต^{๒๙๓} ติกาวภยหโร ติกฺขณานาสิยฺยตฺโต,
 ติกฺขณฺโต อคฺคตฺตมคฺคํ ปรมสฺสทโท ติกฺกณโมหนฺธกาโร,^{๒๙๔}

^{๒๘๒} ล. : อนนฺตคฺคฺชนติ ,ท.ท. : อนนฺตคฺคฺชนาติ

^{๒๘๓} ล. : วตฺวา ,ท.ท. : วตติ

^{๒๘๔} ท.ท. : "อาห" ปทํ นตฺถิ

^{๒๘๕} ล.,ท.ท. : กตเม

^{๒๘๖} ร.ม. : ภาสิสฺส่ามีติ ,ล.ฉ. : "อิตติ" สฬฬโท นตฺถิ

^{๒๘๗} ร.ม. : อิกาวโรเอว อิกฺขจกตฺตโก มุณิโน

^{๒๘๘} ร.ม.,ล.,ท.ท.,ล.ฉ. : อิสฺสิคฺคฺชนวโร อิจฺฉิตปปทายิ

^{๒๘๙} ร.ม.,ล.,ท.ท.,ล.ฉ. : เทวมนุสฺสํสาณมคฺคตฺตมเม

^{๒๙๐} ท.ท.,ล.ฉ. : ตลิตฺตปฏฺจโ

^{๒๙๑} ร.ม. : สิวิ ปฺรู

^{๒๙๒} ร.ม. : ติกโมฆปารม,

^{๒๙๓} ล. : "ติสฺโส วิชฺขานุปตฺโต" ปทํ นตฺถิ

ติณณํ โลกานมคฺโค ติภาสุขทโท ติณณโลกํ นมามิ.[๒๗๙]

ปีกาโรเอว^{๒๘๓๕} ปียวรทโท

จิตธมฺมคฺโค,^{๒๘๓๖}

โย ปิเพนฺโต รากโสภ^{๒๘๓๗} ปียตรกถโน

ปีณสิ พุทฺธกาโย,^{๒๘๓๘}

ปียตรมห^{๒๘๓๙}

พุทฺธมคฺคํ นมามิ.[๒๘๐]

โสกาโรเอว^{๒๘๔๐} โส ภควา ภวพณฺณมุตฺโต

โสกาณฺุโท^{๒๘๔๑} สกลญฺจ ปชานํ,

โสภติ สพุพคฺคณากรสุทฺโธ^{๒๘๔๒}

โสสมสุขท^{๒๘๔๓} นมามิ มุณินฺท.^[๒๘๑]

ภกาโรเอว^{๒๘๔๔} ภยฺชิตสพุพฺรโณ

ส มุณินฺโท ภคฺคกโร ภวจกฺกํ,

ภยฺชิตกํขํ เสสฺปชานํ

ภตฺติรหํ ปณมามิ มุณินฺท.^[๒๘๒]

คกาโรเอว คตญาณพลํ

คตวิริยพลํ คตเนกขมฺมวร^{๒๘๔๕},

^{๒๘๓๕} ท.ท. : ติณณโมหนธกาโม

^{๒๘๓๕} ล. : ปีกาโรเอว

^{๒๘๓๖} ล.,ท.ท.,ล.ฉ. : ปีตธมฺมามตฺโต

^{๒๘๓๗} ร.ท.,ล.ฉ. : รากโอสํ ,ร.ม.,ล.,ท.ท. : รากโส

^{๒๘๓๘} ร.ท. : ปีณสพฺพํ ตกโร ,ร.ม. : พุทฺธกาโย ,ท.ท.,ล.ฉ. : ปีณสพฺพกาโย

^{๒๘๓๙} ร.ท.,ล.ฉ. : ปียตรมหา

^{๒๘๔๐} ล. : โสกาโรเอว

^{๒๘๔๑} ล. : โสกาณฺุโป

^{๒๘๔๒} ร.ท. : สพุพคฺคณากรสุทฺโธ ,ร.ม. : สพุพคฺคณากรสุทฺโธ ,ล.,ล.ฉ. : สพุพคฺคณากรสุทฺโธ

^{๒๘๔๓} ร.ม. : โสสมสุขนํ ,ล.,ล.ฉ. : โสสมสุขํ ,ท.ท. : โสสมสุขํ ปน

^{๒๘๔๔} ล. : ภกาโรเอว

* อิมมา คากาโย คเวสิตฺวา น ทิสฺสนฺติ.

คมนิ สุกตสุส ปสตุตตร

คติมณฑมห์ สุกตมภิวนเต.[๒๘๓]

วากาโรเอว^{๒๘๔๖} วา เอว^{๒๘๔๗} วานานิกษมตณหาปวโร^{๒๘๔๘}

ผลทโท วฏฐสสารวาโส,^{๒๘๔๙}

วานา มล หริตวา วานปตติ คโต

วตสลาทิกนโร,

วาเจตวา สพพสตุเต กุสล^{๒๘๕๐} ลมเต

วานนิพพาธนถ์

วาเจตวา ธมมมคคสิวสุขท^{๒๘๕๑}

วานมุตต นามิ"ติ.[๒๘๕]*

อุคคณหาตุ เทวเต อิมิ พุทธรตตีนิ พุทธานุสสตีวณน"ติ.

ตํ สุตวา เทวตา ปสนนมานสา หุตวา อาห "สามิ มณิ เม อตถิ, กิณฺณุ ปสฺสิตุํ
 สกโกสิ"ติ. "เทวเต วเทสิ, สกโกมิ ทฏฺฐนฺ"ติ.^{๒๘๕๒} "ปณฺธิต สพพตถ นิธิกฺกมฺปิโย, เทวตา
 เยญฺญเยน รกฺขณฺติ, สพพญฺจานานิ คจฺจนฺติ, กสฺมา อิเธว วสามิ, อญฺญตถ คมิตุํ น สกโกมิ"ติ.
 ตํ สุตวา มหาสตุโต โถกํ จินฺเตตฺวา ชาติสฺสรยาณน^{๒๘๕๓} ญตฺวา เอวมาห "เทวเต ปุพฺเพ
 อหมิธ นคเร เอโก คณสตุถา หุตวา อโหสิ,^{๒๘๕๔} ตวเมโก พุราหฺมโณ หุตวา มม
 สนฺติเก ลิปฺเป คณฺหิ, เอกํ มณฺรตนํ ตสฺมี พุกฺกมุเล อาจริยภาคตฺถาย จเปสิ, ตสฺมี
 นิฏฺฐิต^{๒๘๕๕} ลิปฺเป เอเกน กิจฺจการณน ตฺริโต เคหํ คณฺตฺวา^{๒๘๕๖} อาจริยสฺส เนว มณฺรตนํ

^{๒๘๔๕} ร.ม. : คตเนกขมวรี,ท.ท. : คตวิริพลํ คตเนกขมวรี

^{๒๘๔๖} ล. : วากาโรเอว

^{๒๘๔๗} ท.ท.,ล.ณ. : "วา เอว" อิมิ สพุทา นตถิ

^{๒๘๔๘} ร.ม. : วานานิกษมตณหาปวโร,ท.ท.,ล.ณ. : วานานิกษมตณหาปวร

^{๒๘๔๙} ล. : วตตสสารวาโส

^{๒๘๕๐} ร.ม. : กุสล

^{๒๘๕๑} ร.ม. : ธมมมคคคสิวสุขท,ท.ท. : ธมมมคคํ ลิวํ สุขท

^{๒๘๕๒} ร.ม. : ทตฺตุนฺติ, ,ล. : วตฺตุนฺติ,ท.ท. : วตฺตุนฺติ

^{๒๘๕๓} ร.ม. : ชาติสฺสรยาณน,ร.ท. : ชาติสฺสรยาณน,ล.,ล.ณ. : ชาติสฺสรยาณน

^{๒๘๕๔} ล.,ท.ท. : "อโหสิ" ปทํ นตถิ

^{๒๘๕๕} ร.ม. : นิฏฺฐิต,ท.ท. : นตฺถิต

ปุเชลี, ปมฺภูเจลี อัจฉริยภาคสุส, มรณกาลทิวเส ตสุส^{๒๘๕๗} อนุสฺสรณน กาลมกาสี, เต
นโลภจิตฺเตน ตสุเสว อนุรฺกษณตุถาย อธิวตฺตา เทวตา หุตฺวา วลี,^{๒๘๕๘} เตน^{๒๘๕๙} อัจฉริย

—

ภาเคน พุทฺธการณน อญฺญตฺถ คมิตฺตํ น สกฺโกสิ'ติ.

ตํ สุตฺวา เทวตา ตทเห ว มณี คเหตฺวา โพธิสฺสตฺตสุส อภิมุขะ จเปตฺวา []^{๒๘๖๐}
เอวมาห "อัจฉริย ตุมฺหากมาจฉริยภาค"^{๒๘๖๑} ททามิ, อหารถ,^{๒๘๖๒} อัย สกฺลรฺกฺเข อาโลกํ กปฺเปสิ,
มนุสฺสา ปุพฺเพ 'อัย'^{๒๘๖๓} มหะสฺสขสุส เทวสุส รสี สนฺทิสฺสนฺ'ติ^{๒๘๖๔} วนฺทนฺติ, ภาสฺนฺติ, นานปฺ-
ปการํ พฺลิมาทาย ปุเชนฺติ, อิทานิ โส ตว^{๒๘๖๕} โหติ, อญฺญตฺถ มม คมนตฺถาย ตุมฺหากํ
ทสุสํ'ติ. โพธิสฺสตฺโต ตํ คเหตฺวา อาห "อัย ตาว มม รตนํ โหตุ, ดุยฺหํ จเปสฺสํมิ,
ยาว มมาคมนํ รกฺษถา"ติ. "อัจฉริย เอวเมว อญฺญตฺถ คมิตฺตํ น สกฺโกมิ, น
รกฺขิสฺสํมิ"ติ.^{๒๘๖๖} "มา ภายิ เทวเต, ยสฺมา มม สนฺตโก หุตฺวา จปฺโต"^{๒๘๖๗} รกฺษสิ, ตสฺมา
อญฺญตฺถ คมิตฺตํ สกฺโกสิ'ติ. "สาธู อัจฉริยา"ติ สมนฺปฺภิจฺฉิตฺวา^{๒๘๖๘} "เตนहि เสว มม ภตฺ-
ตํ

คณฺหาตฺตฺติ นิมนฺเตสิ. โส นิมนฺตณฺมธิวาเสสิ.^{๒๘๖๙} เทวตา ตสุส ทิพฺพปจฺจตฺตรณน สยํ
ปญฺญาเปตฺวา ตํ วนฺทิตฺวา ตตฺถเวย อนุตฺตรธาย. โส สยเน นปฺชฺชติ. ปุณฺทิวเส เทวตา ปณฺเฑ

^{๒๘๕๖} ล. : "เคหํ คณฺตฺวา" ปทํ นตฺถิ

^{๒๘๕๗} ล. : ตํ อนุสฺสริ ,ท.ท. : อนุสฺสริ

^{๒๘๕๘} ล. : วลีสุสฺติ ,ท.ท. : วลิตฺติ

^{๒๘๕๙} ล.,ท.ท. : "เตน" ปทํ นตฺถิ , "อัจฉริยํ เนว" เอวเมว ทฏฺฐพฺพํ

^{๒๘๖๐} ล. : วนฺทิตฺวา ,ท.ท. : อภิมุขํ จเปตฺวา วนฺทิตฺวา

^{๒๘๖๑} ล.,ล.ฉ. : ตุมฺหากํ เอตํ อัจฉริยภาคํ

^{๒๘๖๒} ร.ท. : "อหารถ" ปทํ นตฺถิ

^{๒๘๖๓} ล.,ท.ท. : "อัย" ปทํ นตฺถิ

^{๒๘๖๔} ร.ม. : รสี สทิสฺสนฺติ ,ล.,ท.ท. : เทวรสฺสีติ ทิสฺสนฺติ

^{๒๘๖๕} ล.,ท.ท. : ตสุสํ คโม ,ล.ฉ. : คโม

^{๒๘๖๖} ร.ท. : "น รกฺขิสฺสํมิ" ปทํ นตฺถิ

^{๒๘๖๗} ล.,ท.ท. : "จปฺโต" ปทํ นตฺถิ ,ล.ฉ. : ฌาปฺโต

^{๒๘๖๘} ล.,ท.ท. : สมนฺปฺภิจฺฉิตฺ

ทิพพาหาระ สขุชาเปตวา^{๒๘๖๐} สุวณฺณภาชนเ ปุเรตฺวา อาทาย มหาสตุตฺ โภเชสิ. มหาสตุโต
ตปน ภาตฺตกิจฺจาวสาเน ตสฺส สญฺญํ ทตฺวา ตตฺเถว วสนฺตถาย^{๒๘๖๑} กปฺปาสคามํ ปาวิสิ.

อธิตฺตถกฺกณฺโฑ เทวีสติมปฺณโฑ นิฏฺฐิตโ. ^{๒๘๖๒}

๓.๒๕ อวาทกถุทปณฺโฑ จตุวิสตีโม

ตทา เอกา กปฺปาสวาณิขิตฺตา โสฬสวสฺสสิกา ปญฺจกฺกฺยาณิ รุปสมนฺนาคตา^{๒๘๖๓}
สพฺพตฺถ โสภเนน กฺกฺยาณิ นาม อโหสิ.^{๒๘๖๔} สฺวา อตฺตโน ชนกสฺส กปฺปาสผลํ วิจินฺตฺวา
ยกปฺปาสวณํ ปุพฺพพณฺเฑยว ปวิสฺนตสฺส ภาตฺตปฺปมาทาย มคฺคํ ปฏิปชฺชิตฺวา^{๒๘๖๕} มหาสตุ
ตํ
ทฺูโรโต ปสฺสิตฺวา^{๒๘๖๖} จินฺตฺสิ "อยมฺเวรฺวโป ปุริโส อาชานเโย ^{๒๘๖๗} โหติ, ปรีคฺคณฺหิสฺสามิ
'อโย ปณฺธิโต วา โน วา'ติ.

โพธิสตุโต ปน ทฺูโรโต ว ตํ ทิสฺวา จินฺตฺสิ "อยมิตฺถิ เอวรฺวปา อญฺจสมฺปนฺนา
'สฺสสามิกา' ^{๒๘๖๘} วา โน วา, ปณฺธิตา วา โน วา'ติ ปรีคฺคณฺหิสฺสามิ'ติ. ตสฺสา ปิตา กุลโกสิ
นาม, มาตา นิธิ ^{๒๘๖๙} นามาติ. โส ตสฺสา สมิปํ คมนกาเล สตฺตปทฺมตฺถเก จิตฺโต ปุจฺฉิ
'ภทฺเท สภยาคตาสี อุทาทุ โน อาคตาสี'ติ. ตํ สุตฺวา กฺกฺยาณิ "อโย มม สฺสสามิกาว"

อสฺสสามิกาว ^{๒๘๗๐} ปุจฺฉตี'ติ ญตฺวา ^{๒๘๗๑} "อหฺมมฺโโก ^{๒๘๗๒} อภยาคมามี'ติ วทตี. ^{๒๘๗๓} ตํ สุตฺวา

^{๒๘๖๕} ล. : "โส นิมนฺตณฺณอิวาเสสิ" ปทํ นตฺถิ ,ท.ท. : นิมนฺตํ อธิวาเสสิ ,ล.ณ. : นิมนฺตํ อธิวาเสสิ

^{๒๘๖๖} ร.ม. : สขุชาเปตฺวา ,ล. : สนฺตเปตฺวา ,ท.ท. : ปณฺธิเตน ทิพฺพาหารเณ , "สขุชาเปตฺวา" ปทํ นตฺถิ

^{๒๘๖๗} ท.ท. : ทิวเส

^{๒๘๖๘} ล.,ท.ท. : อธิตฺตถกฺกณฺโฑ นิตฺถิตํ ,อญฺญตฺถาปี เอวํ ทฺูจพฺพํ

^{๒๘๖๙} ร.ท. : ปญฺจกฺกฺยาณิยา สมฺนฺนาคตา ,ร.ม. : สมฺนฺนาคตา ,ล.,ท.ท. : ปญฺจกฺกฺยาณสมฺนฺนาคตา

^{๒๘๗๐} ท.ท. : สพฺพตฺถโสภเนน กฺกฺยาณิ นาม โหติ

^{๒๘๗๑} ล ,ท.ท. : ปฏิปชฺชิตฺวา

^{๒๘๗๒} ร.ท.,ล.,ท.ท. : ทิสฺวา ,ร.ม. : วนฺทิตฺวา

^{๒๘๗๓} ร.ท.,ล.,ล.ณ. : อาชานเญโย ,ร.ม. : อาชานเโย ,ท.ท. : อาชานเญโย

^{๒๘๗๔} ร.ม.,ล.ณ. : สสามิกา ,ล. : สามิกา ,ท.ท. : สมฺนฺนาคตา 'สามิกา

^{๒๘๗๕} ร.ม. : นิธิ ,ท.ท.,ล.ณ. : นิธิ

อสุคามิกภาว^{๒๔๘๔} ฤตวา มหาสตุโต ตสฺสา สมิปคโต ปุจฺฉิ "ภทฺเท กา นามาสี"ติ. "ดา
ตอติถินมคฺคปวรา มม นาม"ติ. "ตว 'กลฺยาณิ'ติ นามเนน ภวิตพฺพน"ติ.^{๒๔๘๕} "อาม ดาตา"ติ.
^{๒๔๘๖}

"โก นาโมสิ ภาทิกา"ติ. "ภทฺเท ราชนมมนาโป นาม มมสฺสา"ติ.^{๒๔๘๗} "ตว ขโ
นนามสฺสา"ติ.^{๒๔๘๘} "อาม ภคินี"ติ. "กลฺยาณิ กาคตาสี, []"^{๒๔๘๙} เก อนาคเต คตาสี"ติ. "ชย
—ภาทิก"^{๒๔๙๐} อิตฺ อาคมามิ, อิตฺ คมิมสฺสามิ"ติ. "กสฺมา วเทสี"ติ. "ชยภาทิก เยน 'ตฺยหํ' กาคต
า,อาคตาสี'ติ วจเนน ภวิตพฺพ,^{๒๔๙๑} เตน มํ ปุพฺพอนมตคฺคชาตี ปุจฺฉสิ,^{๒๔๙๒} ตสฺมา เอว
น

ชานามิ, อิเชว ชานามิ^{๒๔๙๓} วทามิ, เอว เยน 'ตฺยหํ' เก อนาคเต คตาสี'ติ วจเนน ภวิตพฺพ,
เตน มม อนาคตชาตี สํสาเร สํสรนฺตี ปุจฺฉสิ,^{๒๔๙๔} เนว ชาติยา โภฏี ปุจฺฉสิ,
^{๒๔๙๕}

ตสฺมา เอตํ น ชานามิ, อิเชว ชานามิ วทามิ, เอวเมว จ ชาติยา โภฏี ชานามิ"ติ. "กั
ชาติยา โภฏี ชานาสี"ติ. "ภาทิก ยาว อนนฺทชาตีสํสาเร สํสรนฺตี, ตาว นิพฺพานารมฺมณ—
มคฺคผล"^{๒๔๙๖} ปาปฺปณฺตฺวา ชาติยา โภฏี ชานามิ, เอว วทามิ"ติ

^{๒๔๘๐} ร.ม. : สคามิกภาเวน อคามิกภาเวนเนว ,ล.,ท.ท. : สามีเกน อคามิกเกเนว

^{๒๔๘๑} ล.,ท.ท. : อาห

^{๒๔๘๒} ล.,ท.ท. : โภ ,ล.ฉ. : อหํ อมฺโภ

^{๒๔๘๓} ล. : จินฺตตฺวา ,ท.ท. : "อาห" ปทํ นตฺถิ

^{๒๔๘๔} ร.ม.,ล.,ล.ฉ. : อคามิกภาวํ

^{๒๔๘๕} ล.,ท.ท. : กลฺยาณิ นาม ภวิตพฺพาทิ

^{๒๔๘๖} ล.,ท.ท.,ล.ฉ. : ภาทาติ ,ปจฺฉาปทฺมปี เอวํ ทฏฺฐพฺพ

^{๒๔๘๗} ล.,ท.ท. : มม นาโมสฺสิติ

^{๒๔๘๘} ร.ม. : ชยฺโย นาม ,ล. : ชยฺโยติ นาโมสฺสิติ ,ท.ท. : ชยฺโยติ นาโมสฺสิติ

^{๒๔๘๙} ล. : อาคตาทิ ,ท.ท. : กลฺยาณิกาคตา อาคตาสี

^{๒๔๙๐} ท.ท. : ชยฺยภาทุ ,ปจฺฉาปทฺมปี เอวํ ทฏฺฐพฺพ

^{๒๔๙๑} ล.,ท.ท. : "ภวิตพฺพ" ปทํ นตฺถิ ,ปจฺฉาปทฺมปี เอวํ ทฏฺฐพฺพ

^{๒๔๙๒} ร.ม.,ล.ฉ. : ปุจฺฉิ ,ร.ท. : ปุพฺพอนมคฺคตตฺวาปุจฺฉสิ ,ล. : ปุจฺฉิ"ติ

^{๒๔๙๓} ท.ท. : "อิเชว ชานามิ" ปทํ นตฺถิ , "อิตฺ" สทฺโท ปน ทฏฺฐพฺพ

^{๒๔๙๔} ร.ท.,ล. : สํสรนฺตํ ปุจฺฉิ ,ร.ม. : สํสรนฺติ ปุจฺฉิ ,ท.ท. : ปุจฺฉิ

^{๒๔๙๕} ร.ท. : ชาติโย โภฏี ปุจฺฉิ ,ร.ม.,ล.ฉ. : ปุจฺฉิ ,ล. : ชาติโย โภฏี ปุจฺฉิ"ติ ,ท.ท. : ปุจฺฉติ

"ภทเท อิทานิ กสฺสตุถาย คจฺเจยยาสี"ติ. "อนนฺตคุณสฺสตุถาย คมิสฺสามี"ติ. "ตว ปิตโร คเวสสี"ติ.^{๒๔๙๖} "อาม เขยฺยาดิ."^{๒๔๙๗} "ตว ปิตา กุหิ คโต"ติ.^{๒๔๙๘} "สามิ มยฺหํ ปิตา มนุสฺสาภรณมฺลวณํ คโต"ติ.^{๒๔๙๙} "ตว ปิตา กปฺปาสวณํ คโต"ติ.^{๒๕๐๐} "อาม สามี"ติ. "เกน กรณียเนน ตว ปิตา คโต"ติ. "มม ปิตา กปฺปาสวณํ วิจฺจนตุถาย คโต"ติ. "เตนหิ ตยา สหุํ คมิสฺสามี"ติ. "เอถ สามิ มยา สหุํ สามิปมฺมา อคฺมาสิ, ทูราคฺมาหิ"ติ. โส "สาธฺว"ติ สมฺ- ปฏิจฺจิตฺวา ตสฺสา คมนาย อคฺโต^{๒๕๐๑} []^{๒๕๐๒} ตสฺสา ปจฺจนโต ทูโรโต จกฺขุปถโกฏฺฐิปปมาณ- มนุพฺพนธิตฺวา^{๒๕๐๓} ยาว กปฺปาสวณํ ปตฺวา ปิตุสฺสณฺติกมฺปสงฺกมิตฺวา ตาว อนุพฺพนธิ.

โส ตํ ทิสฺวา สณฺฑชานิตฺวา อวิหฺวเร เอกสฺมิมสฺสตุถมฺมูเล นิสีหิ. सा पितरा सहुं कपिपसकुम्पं पविस्तिवा कपिपसवल् विजयमाना कायति. तं सुत्वा महासत्त्वो पलिपुप्तो वेपुर्व निहริत्वा []^{๒๕๐๔} वाเทति. वेपुर्वसुतो लल्लकपिपาสवณं संखेयमानो ऐकनिनना^{๒๕๐๕} กตฺวา^{๒๕๐๖} ตสฺสา ฉนฺทคิตฺสทฺเทหิ สฺมาหริติ.^{๒๕๐๗} ตสฺสา^{๒๕๐๘} ปิตา มธฺรฺสทฺทํ สุत्वा "โก มธฺรฺสทฺทโท"ติ วตฺวา ตสฺส สนฺติกํ คณฺตฺวา วสณฺณจฺาเน อฏฺฐาสิ. ตํ ทิสฺวา มหาสत्त्वो वेปุर्वโมตาเรตฺวา นิสีหิ. โส "ตาด เวปุर्व วาเทหิ"ติ^{๒๕๐๙} วตฺวา "มาตุล ตว อิตฺโร คายาเปหิ,^{๒๕๑๐} เวปุर्व วาเทสฺสามี"ติ^{๒๕๑๑} วุตฺเต "มาณว มม อิตฺตา ลชฺชชานา เนว คายติ,

^{๒๔๙๖} ล.,ท.ท. : นิพพาน

^{๒๔๙๗} ร.ม.,ท.ท.,ล.ณ. : คเวสสีติ

^{๒๔๙๘} ร.ม. : "อาม เขยฺยาดิ" ปทํ นตฺถิ

^{๒๔๙๙} ล.,ท.ท. : คมนนฺติ, ปจฺฉาปทฺมปี เอวํ ทฏฺฐพฺพ

^{๒๕๐๐} ล. : มุลาภรณวณํ คมนนฺติ,ท.ท. : มิตฺตา มยฺหํ มุลาภรณวณํ คมนนฺติ

^{๒๕๐๑} ล. : คจฺเจยยาสีติ ภวิตพฺพ,ท.ท. : คจฺเจยยาดิ ภวิตพฺพ

^{๒๕๐๒} ล. : คมนาคเมตฺถ,ท.ท. : ตํ ตสฺสา คมนาคเมตฺถ

^{๒๕๐๓} ล.,ท.ท. : โส

^{๒๕๐๔} ร.ม. : จกฺขุปถโกฏฺฐิปปมาณมนุพฺพนธิตฺวา,ท.ท. : จกฺขุปถโกฏฺฐิปปมานํ อนุพฺพนธิตฺวา

^{๒๕๐๕} ร.ม. : เวปุर्व,ล. : เวลฺล,ท.ท. : เวลฺลว, ปจฺฉาปทฺมปี เอวํ ทฏฺฐพฺพ

^{๒๕๐๖} ท.ท. : สฺโขภนํ ऐकนินนา

^{๒๕๐๗} ล.,ท.ท. : "กตฺวา" ปทํ นตฺถิ

^{๒๕๐๘} ร.ท. : คิตฺสทฺเทหิ สฺมาหริติ,ล.,ท.ท. : ฉนฺทคายะหิ สฺมายติ

^{๒๕๐๙} ร.ม. : ตสฺส

^{๒๕๑๐} ล. : วาเทหิ,ท.ท. : วาเทหิ วทิต

^{๒๕๑๑} ล.,ท.ท. : คายาเปสิ,ล.ณ. : คายาเปตฺวา

เวฬุ วาเทหิ, []^{๒๕๑๓} ตว ยถารุจิ"ติ อาห. โส เนว เวฬุ ฌเน ปุเรตวา ตฺณหิ-
ภูโต^{๒๕๑๔} นิสฺสิ.

ตํ สุตฺวา กลฺยาณิ สีนฺหวเสน วิจฺจมาณา สกฺภาเวน สนฺธาเรตฺมสฺสโกณฺเฑี "ตาด
คายิสฺสามิ"ติ วตฺวา^{๒๕๑๕} มธฺรฺสเรน คายติ. []^{๒๕๑๖} โส เวฬุวาทสเรน สโม อติมธฺโร โหติ.
ตสฺสา ปิตา มธฺรฺสํ สุตฺวา วิมฺหยาโน อาห "มาณว"^{๒๕๑๗} สเจ มม อิตฺรํ คณฺหถ, ตฺยํ
ทสฺสามิ"ติ. ตํ สุตฺวา โพธิสฺสโต "ตาด ปุตฺตา นาม มาตาปิตฺวเจเนน ปวตฺตุนฺติ, กสฺมา
วเทสิ"ติ. "มาณว มม อิตาย"^{๒๕๑๘} ยสฺมา เสวเน อตฺถิ, ตสฺมา โกจิ ตสฺสา ฆเร พนฺธิตํ น
สฺสโกติ"ติ. "กาปี เสวเน"ติ ปุจฺฉิ. "มาณว พหุตรมิธฺว กถิตํ น สกฺโกมิ, สฺขนิสินฺหา
ลอคการสฺมี กเถสฺสามิ"ติ. []^{๒๕๑๙} โพธิสฺสโต เตน สทฺธี สกฺกทิวสํ กปฺปาสผลโมจฺนิ.

๒๕๒๐

สายนฺทกาเล ปิตา สกฺกปฺปาสราสี^{๒๕๒๑} กตฺวา ปฏฺิจฺฉาเทตฺวา อาห^{๒๕๒๒} "ตาด เอหิ, คมิสฺสาม,
เสว สกฺกเณน อาริสฺสามา"ติ. โพธิสฺสโต "อชฺเชว คเหสฺสามิ ตาตา"ติ อาห. "ชย อติภารํ
คเหตํ น สกฺโกสิ"ติ. "สกฺโกมิ ตาตา"ติ. "เตนหิ คณฺหา"ติ.^{๒๕๒๓} โพธิสฺสโต^{๒๕๒๔} สกฺกปฺปาส-

^{๒๕๑๒} ล.,ท.,ท.,ล.ณ. : วาเทหิติ

^{๒๕๑๓} ร.ม.,ล. : ตาว โน วา ,ท.ท. : วาเทสิ ตาว โน วา ,ล.ณ. : ตาว

^{๒๕๑๔} ล.,ท.ท. : "ฌเน ปุเรตวา ตฺณหิภูโต" ปทานิ นตฺถิ, "วาทโต ตฺณหิภาโว" เอวํ ทฎฺฐพฺพํ

^{๒๕๑๕} ร.ม.,ล.ท.ท. : อาห. ส่า

^{๒๕๑๖} ร.ท.,ล.ณ. : โพธิสฺสโต เวฬุ วาเทหิ.

^{๒๕๑๗} ล.,ท.ท. : มาณว ,อณฺณตฺถาปี เอวํ ทฎฺฐพฺพํ

^{๒๕๑๘} ร.ท.,ร.ม.,ล.,ล.ณ. : อิตา

^{๒๕๑๙} ร.ท.,ล.,ท.ท.,ล.ณ. : ตาด เกนจิ การเณน สหามิ, โสตุํ อนุพนฺธิสฺสามิติ. โก ตว นาโมสฺสิติ
ปุจฺฉิ. เขยโยติ มยฺหํ นาโมติ. โส ยถารุจิ กโรธติ อาห.

^{๒๕๒๐} ร.ม.: กปฺปาสผลโมจฺนิ ,ล.,ท.ท. : สกฺกทิวสจฺเจเนน กปฺปาสผลํ โอจฺนิ.ล.ณ. : กปฺปาสผลํ โอจฺนิ

^{๒๕๒๑} ร.ม. : สกฺกปฺปาสราสี

^{๒๕๒๒} ท.ท. : "อาห" ปทํ นตฺถิ ,อณฺณตฺถาปี เอวํ ทฎฺฐพฺพํ

^{๒๕๒๓} ร.ม. : คณฺหิตฺตติ ,ล.,ท.ท. : คณฺหิตฺตุนฺติ

^{๒๕๒๔} ล. : อชฺเชว คเหสฺสามิ

ราลิมติทพหุ พนธิตวา โอลมุพิก กตวา จุฬปิจุมาทาย^{๒๕๒๕} ทารโก วีย เอเกน หตุเถ
นโกฏฐิ อาทาย ปกุกมิตวา^{๒๕๒๖} เตน สทุธิ อนุปปุพเพน เคห์ ปาปุนิตวา^{๒๕๒๗} กปุปาส์ รุจจนญ

—

จาเน จเปตวา นุหัตวา^{๒๕๒๘} มณฺเฑตวา โถกั วิสมนตถาย เอกสมึ จาเน นิสฺสิทิ.

ตสฺสา มาตา "สามิ โก เอโส"ติ ปุจฺฉิ. "ภทฺเท อยมมฺหากํ อิตาย อตุโถ อาคโต"ติ.
สา ตํ สุตฺวา^{๒๕๒๙} โกชนํ สขุเชตฺวา^{๒๕๓๐} ปฏิปาณฺธิยา จเปสิ. โส "ขย ภตฺตํ ภูณฺชิตฺเมหิ"ติ
ปกุโกสิ. โส "สาธฺว"ติ สมฺปฏฺจฺฉิ. ^{๒๕๓๑}สพฺเพปิ ^{๒๕๓๒}คนฺดฺวา นิสฺสิทฺวา ^{๒๕๓๓}[] ^{๒๕๓๔}เอกโต ว
ภูณฺชิสฺสุ. ^{๒๕๓๕}ภูณฺชิตฺวา จ ปน มหาสตุโต ตํ "กถํ ตุมฺหากํ อิตฺถุ" ^{๒๕๓๖}เสวนิ ตาตา"ติ ปุจฺฉิ.
"ตฺยหํ ภคินิ" ^{๒๕๓๗}ปุจฺฉณฺา"ติ. โส โพธิสตุโต "กถํ กลฺยาณิ ตฺยหํ เสวนิ"ติ ปุจฺฉิ.

ตํ สุตฺวา กลฺยาณิ อาห "ภาติก" ^{๒๕๓๘}มม เสวนิ ทฺวริธา โหติ, ปุณ วิสฺติ หุตฺวา ^{๒๕๓๙}
สทฺธสฺสมฺปนฺโน โหติ, ^{๒๕๔๐}สกลคามวาลิ ปุริโส มม เสวนิ สหิตฺตุ ^{๒๕๔๑}น สกโกติ, กิณฺณ

^{๒๕๒๕} ล. : จลปิมุ อาทาย ,ท.ท. : ปุฬปิจุ อาทาย

^{๒๕๒๖} ล. : อุกคามิ ,ท.ท. : ปกุกามิ

^{๒๕๒๗} ล.,ท.ท. : ปาปุนิ

^{๒๕๒๘} ล.,ท.ท. : ถเปสิ ญหัตวา ,ล.ฉ. : ญหัตวา

^{๒๕๒๙} ล.,ท.ท. : "ตํ สุตฺวา" ปทํ นตฺถิ

^{๒๕๓๐} ล. : วฒตฺวา ,ท.ท. : สนฺตเปตฺวา ,ล.ฉ. : สมฺปาเทตฺวา

^{๒๕๓๑} ร.ท.,ล.,ท.ท.,ล.ฉ. : สมฺปฏฺจฺฉิตฺวา

^{๒๕๓๒} ท.ท.,ล.ฉ. : "สพฺเพปิ" ปทํ นตฺถิ

^{๒๕๓๓} ร.ท.,ล.ฉ. : นิสฺสิทิ

^{๒๕๓๔} ร.ท.,ล.,ล.ฉ. : เต

^{๒๕๓๕} ร.ท. : "ภูณฺชิสฺสุ" ปทํ นตฺถิ ,ท.ท. : ภูณฺชิ

^{๒๕๓๖} ล. : อิตฺถิ ,ท.ท. : อิตา

^{๒๕๓๗} ร.ม.,ท.ท. : ภคินิ ,ล. : ภคินิ

^{๒๕๓๘} ล.,ท.ท. : ภาตุ ,ปจฺฉาปทฺมปี เอวํ ทฏฺฐพฺพ

^{๒๕๓๙} ร.ม. : ทฺวริธา ภวิสฺสติ, สโม หุตฺวา ,ล.,ท.ท. : "ปุณ วิสฺติ หุตฺวา" ปทานิ นตฺถิ , "ทฺวริธ
ภวิสฺสติ" ปทฺมปน ทฏฺฐพฺพ

^{๒๕๔๐} ล.,ท.ท. : โหติติ. กลฺยาณิ

^{๒๕๔๑} ล.,ท.ท.,ล.ฉ. : สหิตฺตุ

สกุโกลี"ติ. "กตม"^{๒๕๔๒} ภาทเท"ติ. สภา "ภาติก ทูวิธา, เอกา"^{๒๕๔๓} ปริภาสิสุสามิ, เอกา ป-
หริสุสามิ, เอเกกา ทส จ วิสติ จ โหติ, กิตตกา?"^{๒๕๔๔} สภา"^{๒๕๔๕} 'โจโร จ พาโล จ

จณฺหาโล"^{๒๕๔๖} จ สิงฺคาโล จ"^{๒๕๔๗} ลามโก จ ทาสิปฺตุโต จ นาวิโก"^{๒๕๔๘} จ วิฆาสาโท จ
อาปนฺจเนโท []"^{๒๕๔๙} จา"ติ ทสฺหิ วตฺถุหิ ภาสิสุสามิ, "^{๒๕๕๐} อถ 'ทณฺเฑน ปหริสุสามิ, หตฺถตฺเตน
ปโปเจมิ, "^{๒๕๕๑} หตฺถมฺมุจฺจนา ปหริสุสามิ, "^{๒๕๕๒} กปฺปุเรน "^{๒๕๕๓} โปเจมิ, หตฺถมฺมุจฺจนา สีสํ ฆาเลมิ,
ปาเทหิ ฆาเตมิ, "^{๒๕๕๔} นนฺขหิ วิชฺฌเอมิ, นนฺขหิ ฉินฺทามิ, เกสํ โอบุเทมิ, "^{๒๕๕๕} ทนฺเต
ทิสฺสเม"ติ"^{๒๕๕๖} ทสฺวิเธหิ ปหริสุสามิ, เอเกกํ ปญฺญาสฺส ปญฺญาส อภิขณฺณํ ปวตฺติสฺสามิ, กิณฺณ
สฺหิตฺ"^{๒๕๕๗} สกุโกลี"ติ อาห."^{๒๕๕๘}

"ภาทเท สพฺพตฺถ สหสฺสํ สฺหิตฺ สกุโกมิ, "^{๒๕๕๙} มยฺหํ เสวณิ เอกวิธา, กิณฺณ สฺหิตฺ
สกุโกลี"ติ. สภา "ชย สหสฺสํ มม เสวณิ สฺหิตฺ สกุโกลี, "^{๒๕๖๐} กิณฺณ เอกํ เสวณิ สฺหิตฺ น

^{๒๕๔๒} ร.ท.,ร.ม. : กสฺมา ,ล.ฉ. : กตมา

^{๒๕๔๓} ล. : เอโก ,ปจฺฉาปทฺมปี เอวํ ทฺฐจฺพฺพํ ,ท.ท. : ทูวิธ, เอโก ,ปจฺฉาปทฺมปี เอวํ ทฺฐจฺพฺพํ

^{๒๕๔๔} ล. : กิ กตํ ? ,ท.ท. : กิตฺตกํ ? ,ล.ฉ. : กตมา ?

^{๒๕๔๕} ล.,ท.ท.,ล.ฉ. : "สภา" ปทํ นตฺถิ

^{๒๕๔๖} ล.,ท.ท. : จณฺหาโล

^{๒๕๔๗} ร.ท. : สิงฺคาโล จ ,ร.ม. : สิงฺคา "จ" สทฺโท นตฺถิ

^{๒๕๔๘} ล. : ทาสิปฺตุโต จ นาวภตฺติโก ,ท.ท. : นาวิภตฺติโก

^{๒๕๔๙} ล.,ล.ฉ. : จ วิกฺลจฺโค

^{๒๕๕๐} ล. : ทสฺวตฺถุหิ ปริภาสิสุสามิ ,ล.ฉ. : ปริภาสิสุสามิ

^{๒๕๕๑} ร.ม. : ปุจฺโจเตมิ ,ล. : ปโปเตมิ ,ท.ท.,ล.ฉ. : ปโปเตมิ

^{๒๕๕๒} ร.ม. : หตฺถมฺมุจฺจนา ปริสมฺหามิ ,ล.,ท.ท. : ปริสมฺหามิ

^{๒๕๕๓} ร.ม.,ล.ฉ. : กปฺปุเรน

^{๒๕๕๔} ล.,ท.ท.,ล.ฉ. : ฆณฺเฎมิ

^{๒๕๕๕} ร.ม. : กโรเทมิ ,ล.,ท.ท.,ล.ฉ. : กเฒมิ

^{๒๕๕๖} ล.,ท.ท.,ล.ฉ. : ทฺฐเจมฺมิติ

^{๒๕๕๗} ร.ม.,ล.,ท.ท. : สหาคฺคํ ,ปจฺฉาปทฺมปี เอวํ ทฺฐจฺพฺพํ

^{๒๕๕๘} ล.,ท.ท.,ล.ฉ. : "อาห" ปทํ นตฺถิ

^{๒๕๕๙} ล.,ท.ท. : สหสฺสํ สหาคฺคํ สกุโกมฺมิ"ติ

สกุโกมิ, สหามิ ขยา"ติ วตฺวา^{๒๕๖๑} "กถเมกาทิ"^{๒๕๖๒} ปุจฺฉิ โส "สาธู ภทฺเท สพฺพปี เสวนี
 ปวตฺเตสิ,^{๒๕๖๓} 'มา มา'ติ^{๒๕๖๔} วจเนน วทามิ, มา ปวตฺเตสิ, เอวเมว เอกํ กิณฺณุ สหิตฺตํ สกุโกสิ,
 อุทาทู โน"ติ. สา อาห "สหิตฺตํ สกุโกมิ, เอกเมว ปริเยสสุสํมิตฺติ."^{๒๕๖๕} "เตนहि ภทฺเท ตยา
 สทฺธิ มม"^{๒๕๖๖} สํวาลิ รุจฺฉิสฺสตี"ติ.^{๒๕๖๗} สา ปุจฺฉิ "ภาติก เอกํ ปญฺหํ ปุจฺฉิสฺสํมิตฺติ, กิณฺณุ
 วิสฺสขุเชสิ อุทาทู โน"ติ. "ภณานิ ภทฺเท, วิสฺสขุเชสฺสํมิตฺติ."ภาติก กตมา อิตฺติยา ทุกฺขา
 อโหสิ"ติ.^{๒๕๖๘} "ภทฺเท สํมิโก ปริตฺติยา หิ ฉนฺโท, ภริยาย ปฏฺธิจฺจุตฺโต"^{๒๕๖๙} อิตฺติยา ทุกฺขํ
 ภเวยฺย, สเจ สํมิโก สกฺลขมฺพุทฺติปฺรขฺขํ ตสฺสา ภริยาย ทาตุํ สกุโกติ, โน, เอวเมว ตสฺสา
 น สุโข^{๒๕๗๐} โหติ, นิจฺจมิตฺติยา ทุกฺขํ โหตี"ติ. ตํ สุตฺวา สา "สาธู"ติ ตสฺส ปาเทสุ ลีรสา
 นิปตฺติวา []^{๒๕๗๑} นิสฺสิ.

โส อาห^{๒๕๗๒} "ภทฺเท เอกํ ปญฺหํ ปุจฺฉิสฺสํมิตฺติ, กิณฺณุ วิสฺสขุเชสิ"ติ. "วิส-
 สขุเชสฺสํมิตฺติ."^{๒๕๗๓} "ภทฺเท โกจิ กสฺสจฺจิ พหุปการิ โหตี"ติ ปุจฺฉิ. "สํมิ ปุริโส นาม อิตฺติยา
 พหุปการิ โหติ, กสฺมา วทามิ ? ปุริโส จโร ปน เตสํ ปุริสํนามตฺติวีย ปทฺฐจฺปาปตโร,
 โส ปน กายญฺจ ขีวิตฺตญฺจ อคฺเณตฺวา จโรกมฺมํ กโรติ, ธนํ ลภิตฺวา ปุตฺตทาทํ โปเสติ,^{๒๕๗๔}

^{๒๕๖๐} ล.,ท.ท. : เสวเนน สหาคํ สกุโกสิติ

^{๒๕๖๑} ล. : "วตฺวา" ปทํ นตฺถิ ,ท.ท. : "ขย วตฺวา" ปทํ นตฺถิ ,ล.ฉ. : "สหามิ ขยาติ วตฺวา"

อิมานิ ปทานิ นตฺถิ

^{๒๕๖๒} ล.,ท.ท. : "กถํ เอกน"ติ

^{๒๕๖๓} ร.ท.,ล.,ท.ท.,ล.ฉ. : "สพฺพปี เสวนี ปวตฺเตสิ" อิมานิ ปทานิ นตฺถิ

^{๒๕๖๔} ร.ท.,ร.ม.,ท.ท.,ล.ฉ. : มมาติ

^{๒๕๖๕} ร.ม. : ปริเยสสุสํมิตฺติ

^{๒๕๖๖} ล. : "สทฺธิ มม" ปทํ นตฺถิ ,ท.ท. : "มม" ปทํ นตฺถิ

^{๒๕๖๗} ร.ท.,ร.ม. : รุจฺฉิสฺสตีติ ,ล.,ท.ท. : สํวาลิ รุจฺฉิสฺสํมิตฺติ

^{๒๕๖๘} ล. : อโหสิติ ,ท.ท.,ล.ฉ. : อโหสิ

^{๒๕๖๙} ล.,ท.ท. : สํมิกสฺส ฉนฺเทหิ ปริยตฺติเยหิ ปฏฺธิจฺจุตฺตํ ภริยา ,ล.ฉ. : ปฏฺธิจฺจุตฺตํ

^{๒๕๗๐} ล.,ท.ท. : "ตสฺสา น สุโข" ปทํ นตฺถิ ,ล.ฉ. : ผาสุ

^{๒๕๗๑} ล.,ล.ฉ. : วนฺทิตฺวา

^{๒๕๗๒} ท.ท. : "อาห" ปทํ นตฺถิ ,อญฺญตฺถาปี เอวํ ทฺฐจฺพฺพ

^{๒๕๗๓} ร.ท.,ล.ฉ. : ภณ, วิสฺสขุเชสฺสํมิตฺติ ,ร.ม. : วิสฺสขุเชสฺสํมิตฺติ ,ล.,ท.ท. : วิสฺสขุเชสฺสํมิตฺติ

^{๒๕๗๔} ร.ท.,ร.ม.,ล.,ท.ท.,ล.ฉ. : โปเสสิ

โล^{๒๕๕๒} "อาม อุม อุกคณหามิ"ติ^{๒๕๕๓} อาห.^{๒๕๕๔} เต นิทโทมกมมีสุ.^{๒๕๕๕}

ปุนทิวเส เต ขายปติกา "ยทิ ดุยหิ ทลิททกภาโว นาม อติ,^{๒๕๕๖} กิณฺณู ตาต
มม อิตฺรํ โปเสตุํ สกโกสิ []^{๒๕๕๗} อุทาหุ โน"ติ อาหํสุ. "สกโกมิ อุมมตาตา"ติ. "เตนหิ
ปจฺจยํ เทหิ, ตสฺสา วิสฺสชฺเชสํมา"ติ. โล สตฺตรตเน นีหริตฺวา ปฏิปาณฺธิยา จเปตฺวา "ตาต
อยมิโต อปฺปตรคฺโข, พลฺวา ปุริโส ยาว^{๒๕๕๘} อากาเส จิปี, ตาวปฺปมาณา^{๒๕๕๙} สุวณฺณราสิ
ตสฺส มฺล^{๓๐๐๐} โหติ, อยญฺจ เทว ราสิ จ ตโย ราสิ จ จตุ ราสิ จ^{๓๐๐๑} ปญฺจ ราสิ จณ
ราสิ จ สตฺต ราสิ จา"ติ อิมมา ราสิโย อิมสฺส จ^{๓๐๐๒} มฺลํ โหตุ"ติ^{๓๐๐๓} วตฺวา^{๓๐๐๔} ตมปฺ-
ปตรคฺขมาทาย "ตุว^{๓๐๐๕} ธนิกสฺส วิกเณยฺยาสี"ติ^{๓๐๐๖} ตสฺสา หตฺเถ จเปสิ. ส^{๓๐๐๗} ตมาทาย
ธนิกสฺส เคหํ คนฺตฺวา ตสฺส ตํ ทสฺเสสิ. โล ตํ ทิสฺวา หตฺเถนาทาย สีเส จเปตฺวา "อํ
สุวณฺณราสิปฺปมาณมฺล^{๓๐๐๘} โหติ, มยฺหเมว อปฺปํ สุวณฺณํ, อญฺญตฺถ คโตสี"ติ^{๓๐๐๙} อาห. ส

๒๕๕๑ ล.,ท.ท. : ทิลิททกภาเวนาคี

๒๕๕๒ ล.,ท.ท. : "นาม อติตติ อาห. โล" อิมานิ ปทานิ นตฺถิ

๒๕๕๓ ล. : สกโกมาติ ,ท.ท. : อุกคณหามาติ

๒๕๕๔ ร.ม. : อุกคณหามา อาห ,ล.,ท.ท.,ล.ณ. : "อาห" ปทํ นตฺถิ

๒๕๕๕ ล. : นิทโท โอกมิ ,ท.ท.,ล.ณ. : นิทโท โอกมมีสุ

๒๕๕๖ ร.ม.,ท.ท. : "ยทิ ดุยหิ ทลิททกภาโว นาม อติ" อิมานิ ปทานิ นตฺถิ

๒๕๕๗ ล.,ท.ท. : ดุยหิ ทลิททกภาเวน

๒๕๕๘ ท.ท. : "ยาว" ปทํ นตฺถิ

๒๕๕๙ ร.ท.,ร.ม. : ตาว ปมาณา ,ท.ท. : ยาว ปมานํ

๓๐๐๐ ท.ท. : ตาว มฺล

๓๐๐๑ ร.ม. : จราสิ จ

๓๐๐๒ ล.,ท.ท. : "อิมมา ราสิโย อิมสฺส จ" อิมานิ ปทานิ นตฺถิ

๓๐๐๓ ล.,ท.ท. : มฺล โหติ ,ล.ณ. : มฺล โหนฺตติ

๓๐๐๔ ล.,ท.ท. : "วตฺวา" ปทํ นตฺถิ

๓๐๐๕ ล. : ตสฺมี ,ท.ท. : อปฺปคฺคํ อาทาย ตสฺมี

๓๐๐๖ ร.ม. : วิกเณยฺยาสีติ ,ล. : ตสฺมี ธนิกสฺส วิกเณยฺยาสีติ

๓๐๐๗ ล.,ท.ท.,ล.ณ. : โล ,อญฺญตฺถาปี เอวํ ทฏฺจพฺพํ

๓๐๐๘ ร.ม. : สุวณฺณราสิปฺปมาณมฺล ,ล.,ล.ณ. : สุวณฺณราสิปฺปมาณมฺล ,ท.ท. : สุวณฺณราสิปฺปมาณมฺล

๓๐๐๙ ล.ณ. : คจฺฉาหิตี

สกลทิวส์ จรमानา กิณจิ^{๓๐๑๐} คเหตุ สกโกนุตมปัสสนตา^{๓๐๑๑} สายณฺเหเนว อาคนฺตฺวา ตสฺส
 ตมทาสี^{๓๐๑๒} "โกจิ เอโก คณฺหนโต นาม นาโหสิ"ติ.^{๓๐๑๓} โส คามมชฺเฌ นิสิตฺตฺวา เวฬุ
 วาเทติ. สกลคามวาสี มนุสฺสา เยภฺยุเณว อาคนฺตฺวา โสตุํ สมนฺตโต นิสิตฺสฺ. มธุรวเสน
 ตสฺส เอกจฺจา เอกํ, เทว, ตโย, จตุ, ปญฺจ, ทส กหาปเณ ปติสริ^{๓๐๑๔} อหฺสฺ. ยทา อตฺถงฺคเต
 สุริเย, อนุธกาเร ชาเต, เตน เตสเมว^{๓๐๑๕} สตุตฺรตนานํ ปฏิปาฏิยา จปีตานํ^{๓๐๑๖} รลฺโย
 จนฺทรลฺโย วีย อาโลกํ ชเนนฺติ. เต ชายปติกา เตสํ รลฺโย ทิสฺวา สํเวคปฺตฺตา^{๓๐๑๗}
 "อิมेषฺ อุตฺตมรตเนสฺ รลฺโย ภเวยฺยํ, อยํ สมิทฺโธ โหติ"ติ จินฺตสฺ. ชายปติกา อาหฺสฺ "ชย
 เอहि, อชฺเชว ตุมหากํ มม อิตฺริ ทสฺสามา"ติ. โส "อาคเมถา"ติ อาห. โส ปจฺมยาเม สม-
 ปตฺเต เวฬุ วาเทตฺวา^{๓๐๑๘} สหสฺสกาปณานิ ลภิตฺวา เตสํ ทตฺวา อุฏฺฐายาสนา เคหํ
 คโต.^{๓๐๑๙} เต ชายปติกา อตฺตโน อิตฺริ ตสฺส ปาทจาริกํ^{๓๐๒๐} กตฺวา อหฺสฺ. ตทา โพธิ-
 สตุโต ตาย สมคฺคํวาลํ วลี.

อวาทกณฺโฑ จตุวิสติมปณฺโฑ นิฏฺฐิต.

๓.๒๖ เทวตาอุปลํหารกณฺโฑ ปญฺจวิสติโม

ตทา ตตฺถ คามे วาสี เอโก พุราหฺมณฺวาณิโช อทุโฆ โหติ. โส^{๓๐๒๑} ตสฺมี^{๓๐๒๒}

^{๓๐๑๐} ล.,ท.ท. : โส สกลทิวส์ วิจรมาโน เนว โกจิ

^{๓๐๑๑} ล. : สกฺกณฺเญย ,ท.ท. : สกฺกณฺเญย

^{๓๐๑๒} ล.,ท.ท. : ตํ ทสฺเสตฺวา ,ล.ณ. : ตํ ทตฺวา

^{๓๐๑๓} ล.,ท.ท. : คณฺเญย โน โหติ"ติ

^{๓๐๑๔} ร.ท.,ล.ณ. : ปฏิสริ ,ร.ม. : กหาปเน จขิสริ ,ล. : กหาปเน ปติสริ

^{๓๐๑๕} ล.,ท.ท. : "ชาเต เตน เตสเมว" อิมานิ ปทานิ นตฺถิ

^{๓๐๑๖} ล.,ท.ท. : โส สตุตฺรตน ปฏิปาติยา ถเปตฺวา เตสํ ,ล.ณ. : ถปีตานํ

^{๓๐๑๗} ล. : สํเวคจิตฺตํ

^{๓๐๑๘} ล. : วาเทสิติ ,ท.ท. : วาเทติ

^{๓๐๑๙} ล. : คนฺตฺวา ,ท.ท. : คจฺจติ

^{๓๐๒๐} ร.ท. : ปาทปริจาริกํ ,ร.ม. : ปาทปริกํ

^{๓๐๒๑} ล.,ท.ท. : "โส" ปทํ นตฺถิ

^{๓๐๒๒} ล.,ท.ท. : ตํ

รตติภาเค จินฺเตตฺวา "อิมะ ชายปติกา อติวีย ทลิตฺทา มณฺรตํ กุโธ ลภิตพฺพเมว, เตนหิ
 ความโฆชกฺขสฺส สนฺตํ คุนฺตฺวา 'มม รตํ นสฺสตี'ติ วทามิ, ตํ ปกฺโกสาเปตฺวา ตชฺชนวเสณ
 ปุจฺฉิตฺวา สพฺพานิ ตานิ รตฺนานิ"^{๓๐๒๓} คณฺเหสฺสามิ"ติ สยเน นิปชฺชิ. โส ปุณฺทิวเส ปณฺณา
 -การํ คหาเปตฺวา ความโฆชกฺขสฺส สนฺตํ คุนฺตฺวา "สามิ มยฺหํ มณฺรตํ จิเรเนว นสฺส
 ติ,

อิทานิ กุโธ เอโก มณฺรตํ คเหตฺวา วิสฺสชฺชนตฺถาย อาหิณฺหติ,^{๓๐๒๔} โสปี^{๓๐๒๕} ตยา
 วิจินฺตฺถาย ปกฺโกสาเปตฺพุทฺธิ อาโรเจสิ.^{๓๐๒๖}

ตํ สุตฺวา ความโฆชโก "ตฺยหเมตํ สจฺจน"ติ วตฺวา []^{๓๐๒๗} ตํ ปกฺโกสาเปตฺว

า

"กุลโลลิ มณฺรตํ กุโธ ลทฺโธลี"ติ ปุจฺฉิ. "สามิ อิมานะ มม ชามาตฺสฺส สนฺติกานิ,
 ชามาตโร"^{๓๐๒๘} มยฺหํ อีตฺถ อวาทตฺถาย วิภินฺนาเปสิ"ติ. "เตนหิ ตฺยหํ ชามาตฺรมชฺเชว ปกฺโกสา"ติ
 .โส ตํ ปกฺโกสิ. ความโฆชโก^{๓๐๒๙} โพธิสฺสตฺตมามนฺเตตฺวา "ตาท กิร อิมะหิ ตฺยหํ สนฺตเกหิ
 ภวิตพฺพน"ติ ปุจฺฉิ. โส "อมฺโห อิมานิ มยฺหํ สนฺตกาเนว"ติ. "กุโธ ลภสิ"ติ. "อมฺโห ยตถ
 ธมฺมเทสนํ กเถสฺสามิ, ตตถ ภูมฺมากาสถลชฺลรฺกชฺมรอิวัตถเทวตา นานาวิธสฺสวณฺนรชตฺมณิ-
 รตฺนานิ อาทาย มม ธมฺมเทสนํ ปุเชนฺติ, เตน ลภามิ, โลเกเน ชานิตพฺพน"ติ.^{๓๐๓๐} พฺราหฺมโณ
 "ตาท เตนหิ พกฺกชฺชชฺมุเล อาโลกมณิ วณฺปปติสฺส สนฺตํ โหติ, ตสฺส คณฺตตฺถาย ธมฺมํ

^{๓๐๒๓} ล.,ท.ท. : สพฺเพ เต มณฺรตเน

^{๓๐๒๔} ร.ท.,ร.ม. : อาหิณฺหติ

^{๓๐๒๕} ล.,ท.ท. : ตํ

^{๓๐๒๖} ล. : ปกฺโกสาเปตฺพุทฺธิ อาโรเปสิ

* อิมะ คากา คเวสิตฺวา น ทิสฺสติ.

^{๓๐๒๗} ล.ฉ. : "สจฺจนฺติ วุตเต

^{๓๐๒๘} ล. : อิมะเนว สนฺตกา ชามาตรา ,ท.ท. : อิมะ เนว มม สนฺตกา, ชามาตา

^{๓๐๒๙} ล.,ท.ท. : "โส ตํ ปกฺโกสิ. ความโฆชโก" อิมานิ ปทานิ นตฺถิ

^{๓๐๓๐} ล. : "โลเกเน ชานิตพฺพน" ปทํ นตฺถิ ,ท.ท. : ลภิสฺสามิติ. โสเกเน ชานิตพฺพนติ

เทเสหิ"ติ อาห.^{๓๐๓๑} โส "สาธู อชฺเชว ธมฺมสํ สชฺเชหิ"ติ อาห. คามโกชโก อาห "ตาด
 ตตฺถ คามมชฺเฌ โสเธสฺสามิ, ธมฺมํ เทเสหิ"ติ. โส "สาธู"ติ สมฺปฏฺจฺฉิ. ตทา คามโกชโก
 ตตฺถ วิโสเธตฺวา ธมฺมาสนํ วิสฺสชฺเชตฺวา เตสํ สกฺลคามวาสีชนานํ "อัยํ เทวตาย มณี"^{๓๐๓๒}
 ทาเปตฺวา ธมฺมํ เทเสนฺโต สมตฺโถ, เอธา"ติ ธมฺมํ โฆสาเปสิ. โพธิสฺสโต ธมฺมาสนมฺภิ-
 รุยฺหิตฺวา นิสิตฺตฺวา วิชฺณี^{๓๐๓๓} คเหตฺวา ธมฺมํ เทเสนฺโต คากมาห

"ทิสฺสา หิ เม ธมฺมกถํ สฺถนฺนตุ

ทิสฺสา หิ เม ยุชฺชนฺตุ พุทฺธสํสาเน,

ทิสฺสา หิ เม เต มนุชา ภชฺชนฺตุ^{๓๐๓๔}

เย ธมฺมา เม วา อูปยฺนฺติ สฺนฺโต"ติ.^{๓๐๓๕}[๒๔๕]*

ตาย คากาย ภณิตาย สกฺลกปฺปาสคามโยชเน ปริมณฺทเล อากาสกฺมฺมชฺล-
 ถลทุมฺฆรอิทฺตฺวา เทวตาโย ธมฺมํ สฺถนฺนฺติ, ปสฺนฺนมานสา "โณนฺโต เทวสํฆา ธนญฺชย-
 ปณฺธิสฺส ธมฺมกถํ สฺถนาถ,^{๓๐๓๖} เอธา"ติ โฆเสนฺติ.^{๓๐๓๗} สพุเพ เทวคณา ตสฺมี สฺนฺนิ-
 ปติตฺวา^{๓๐๓๘} ปจฺวิตฺลโต ยาว เวหาสา อโนกาสา อทิสฺสมานกายา^{๓๐๓๙} ธมฺมํ สฺถนฺนฺติ. พกฺล-
 วณปฺปิปฺนทฺวตา^{๓๐๔๐} อาโลกมณฺเฑนทาย ตสฺสาภิมุখে จเปตฺวา เอกมณฺตมจฺจาสิ ธมฺมํ
 โสตุ.^{๓๐๔๑} เตสฺสุ สฺนฺนิปติเตสฺสุ^{๓๐๔๒} โพธิสฺสโต ธมฺมํ เทเสนฺโต คากา อภาสิ^{๓๐๔๓}

^{๓๐๓๑} ล.,ท.ท. : ภียโยโส "อาห" ปทํ นตฺถิ

^{๓๐๓๒} ร.ม.,ล.,ท.ท. : มณิ

^{๓๐๓๓} ร.ม.,ล. : วิชฺณี ,ท.ท. : วิชฺณี

^{๓๐๓๔} ล. : มนุชฺชา ภชฺชนฺตุ ,ท.ท. : มนฺชา ภชฺชนฺตุ

^{๓๐๓๕} ร.ม. : "อิติ" สพุโท นตฺถิ ,ล.,ท.ท. : ธมฺมํ เม ชาวูปยฺนฺติ สฺนฺตาคิ

* อิม่า คากาโย คเวสิตฺวา น ทิสฺสฺนฺติ.

^{๓๐๓๖} ร.ท.,ล.,ฉ. : ธมฺมํ โสตุํ

^{๓๐๓๗} ล. : โฆเสนฺโต

^{๓๐๓๘} ล.,ท.ท. : สฺนฺนิปติเต

^{๓๐๓๙} ล.,ท.ท. : เวหาสํ อโนกาโส อทิสฺสมานกายน

^{๓๐๔๐} ร.ม. : พกฺลวณปฺปิปฺนทฺวตา ,ล.,ท.ท. : พกฺลวณปติ ,ล.,ฉ. : พกฺลวณปฺปติปณฺธิ ปณฺ ทฺวตา

^{๓๐๔๑} ร.ท.,ล.,ฉ. : เอกมณฺตํ จิตา ธมฺมํ สฺถนาติ. ,ร.ม. : เอกมณฺตมจฺจาสิ ธมฺมํ สฺถนิตฺวา ,ล.,ท.ท. :

สฺถนาติ

^{๓๐๔๒} ล.,ท.ท. : ตสฺมี สฺนฺนิปติเต

"ยํ พุทฺโธ ภาสติ วาจํ สพฺพสฺสตาณุกมฺปิโก,
 ตํ สมฺมาปฏฺิปปนฺโน^{๓๐๔๔} ว สพฺพพุทฺธา ปมฺจุจติ.[๒๕๖]
 ปาณาติปาตา อวิหฺเรนฺโต
 ปรปฺปวาทา น กโรติ^{๓๐๔๕} ปาป,
 ภีรฺ^{๓๐๔๖} ปสฺสณฺติ ตทา สุธีรา
 ภยปฺปสฺสนฺโน น กโรติ ปาปนฺ"ติ.[๒๕๗]*

เทสนาวสานเน พกฺขลวนปฺปติเทวตา อญฺเญหิ มณฺริตเนหิ ธมฺมํ ปุเชลฺลิ. เสสเทวตา
 เอกจฺเจ จ สุวณฺณมาลาเย รชตมาลาเย มณฺริตเนน วชิรผลิเกหิ^{๓๐๔๗} จ ธมฺมํ ปุเชนฺติ.
 สํวณฺณการสทฺโท มหา อโหสิ. สตฺตโยชนมณฺฑเล สํวณฺณการสทฺเทน เอกโกลาหลมโหสิ.

ตทา อินฺทปตฺตณฺคเร "ฉตฺเต อธิวตฺตา เทวตา จ นครปฏฺิกาคา จา"ติ เทวตาโย
 สํวณฺณการํ อทฺสุ. โสปี สํวณฺณการสทฺโท^{๓๐๔๘} มหา อโหสิ. ตทา โกรพฺยราชา ตํ สทฺ
 ทํสุตฺวา "ตาด เทวเต กสฺส สํวณฺณการมทาสี"ติ^{๓๐๔๙} ปุจฺฉิ. "มหาราช ธนญฺชยปณฺติตสฺส มธฺร
 –ธมฺมเทสนาย สํวณฺณการํ ทสฺสามา"ติ. ตํ สุตฺวา ราชาน วิมฺหยมานो ตณฺเหทิฏฺโถ อโหสิ. ต
 ทามนุสฺสํ ธมฺมสวณฺาย^{๓๐๕๐} ปสฺสนฺนา, เอกจฺเจ นิवासนวตฺถญฺจ ปารุปนวตฺถญฺจ,^{๓๐๕๑} เอกจฺเจ
 ๓๐๕๒

ขุรสตฺถผรุสฺสญฺจ,^{๓๐๕๓} สพฺพภาชนญฺจ สุวณฺณรชตวตฺถฏาภรณญฺจ นานาวิธํ คเหตุวา^{๓๐๕๔} ตสฺส
 ธมฺมํ ปุเชนฺติ. สพฺเพ ตโย ราลฺลิ อุตฺตุงคปฺปมาณา^{๓๐๕๕} อเหตุ. ^{๓๐๕๖} สุวณฺณรชตฺรตนาลงฺการา

^{๓๐๔๓} ล.,ท.ท. : คากมาท

^{๓๐๔๔} ล.,ท.ท. : สมฺมาปฏฺิปปนฺโน

^{๓๐๔๕} ร.ม. : เกโรติ

^{๓๐๔๖} ร.ม. : ภีรฺ, ล. : ภีรฺ

^{๓๐๔๗} ล.,ท.ท. : สุวณฺณมาเล รชตมาเล มณฺริตนวชิรผลิกานาวธ

^{๓๐๔๘} ล. : สทฺโท, ท.ท. : "โสปี สํวณฺณการสทฺโท"ติ ปทํ นตฺถิ, "สทฺโท" ปทมฺปน ทฏฺจพฺพํ

^{๓๐๔๙} ล. : สํวณฺณการมทาสีติ

^{๓๐๕๐} ล.,ท.ท. : ธมฺมเทสณํ, ล.ฉ. : ธมฺมเทสนาย

^{๓๐๕๑} ร.ท.,ล.ฉ. : "ปารุปนวตฺถญฺจ" ปทํ นตฺถิ, ร.ม. : ปารุปนวตฺถญฺจ

^{๓๐๕๒} ล.,ท.ท. : "เอกจฺเจ" ปทํ นตฺถิ

^{๓๐๕๓} ร.ม. : ขุรสตฺถผรุสฺสญฺจ, ท.ท. : ขุรสฏฺจพฺพาลิผลสฺ จ

^{๓๐๕๔} ล. : "คเหตุวา" ปทํ นตฺถิ

โกฏิปมาณ^{๓๐๕๗} โหนติ. สพุพา เทวภูตา มหาสคตํ วนทิตฺวา ปทกฺขิณํ กตฺวา ตตฺถ
วอนฺตรธายีสุ. โส โปธิสฺสโต ธมฺมาสนโต โอริยุห อโลกมณี อาทาย สพุเพ เตสํ มาตา
-ปิตูนํ ทตฺวา เตหิ สทฺธิ เคหํ ปาปุณิ. สพุเพปี มนุสฺสา คามโกชกาทโย "กิณฺนุ โข อ
ยํเทโว วา นาโค วา สุปฺปณฺโณ วา ปีสาโจ วา"ติ จินฺตนาเวสน ภัยปฺปตฺตา โหนติ. ชาย
-ปติกา เตเนว วิตฺถเกน ภัยปฺปตฺตา โหนติ. สพุเพปี คามวาสี มนุสฺสา สพุพกาลเม
วตฺสส ภัยตฺราสเวสน คุรุการวํ กตฺวา โหนติ. []^{๓๐๕๘}

ตทา ปน ราชา เทวตานํ วจนํ สฺมิตกาลโต ปฏฺจาย สพุพกาลเมว สํวิคฺค-
จิตฺโต โหติ. อถ โข นครปฏิกฺคาหกเทวตา^{๓๐๕๙} จ ปาสาทเทวตา จ ฉตฺเต^{๓๐๖๐} อธิ-
วตฺถา^{๓๐๖๑} เทวตา จ นนฺதியกฺขาทิกา^{๓๐๖๒} โปธิสฺสตฺสส ปญฺหาวิสฺสชฺชนํ^{๓๐๖๓} จิเรเนว สฺมิตฺม-
ลภนฺตา^{๓๐๖๔} ราชภเว นิมิตฺตํ กาคุมิจฺจนฺติ. ^{๓๐๖๕}เตสํ นนฺதியกฺโข ^{๓๐๖๖}"อิมสฺส เสนาปตินา ^{๓๐๖๗}
สทฺธิ รัญโย^{๓๐๖๘} มยา อุปฺพุตฺถาโว^{๓๐๖๙} กาคพุโป เม สิลฺเลทโ ^{๓๐๗๐}ภเวยฺย, เตเนหิ ตสฺส
ภัยปฺปนฺตาย นิมิตฺตํ กาคพุพเมวา"ติ^{๓๐๗๑} จินฺตเตว สิลฺเลทภเวเนน อทฺธมฺรตฺติกสมเย อิทฺท-
ปตฺถนคฺรํ สมนฺตโต ธาวิตฺวา "พนฺธถ, หนถา"ติ อนนฺทสทฺสเสน อสนฺนิสทฺเทน^{๓๐๗๒} วีย มหา-

^{๓๐๕๕} ร.ท.ท. : อุตฺตงฺคปฺมาโน ,ร.ม. : อุตฺตงฺคปฺมาณ ,ล. : อุตฺตงฺโค ทตฺถิ อุตฺตงฺคปฺมาโน

^{๓๐๕๖} ล.ท.ท. : อโหสิ

^{๓๐๕๗} ล. : สฺวณฺณรชฺชฏฺรตนาถํการา โกฏิปมาณ ,ท.ท. : สฺวณฺณรชฺชฏฺรตนาถํ การา โกฏิปมาณ

^{๓๐๕๘} ล. : ธมฺมเทสนกณฺท์ นิตฺถิตํ ,ท.ท. : ธมฺมเทสนกณฺท์ นิฏฺฐิตํ ,ล.ฉ. : ธมฺมเทสนกณฺโท ปญฺจ-

วิสตีปฺโย นิฏฺฐิต

^{๓๐๕๙} ร.ม. : นครปฏิกฺคาหกเทวตา ,ล.ท.ท. : นครปตฺติคาหกเทวตา

^{๓๐๖๐} ร.ม.,ล.ฉ. : "ฉตฺเต" ปทํ นตฺถิ

^{๓๐๖๑} ล.ท.ท. : "อธิวตฺถา" ปทํ นตฺถิ

^{๓๐๖๒} ล. : นนฺதியกฺขาทโย ,ท.ท.,ล.ฉ. : ฉตฺตเทวตา จ นนฺதியกฺขาทโย

^{๓๐๖๓} ล.ท.ท. : ปญฺหํ ,ล.ฉ. : ปญฺหาวิสฺสชฺชนํ

^{๓๐๖๔} ล.ท.ท. : สฺมิตฺเตน ,ล.ฉ. : สฺมิตฺตํ อลภนฺตา

^{๓๐๖๕} ล. : มิตฺตํ กโรนฺโต ,ท.ท.,ล.ฉ. : กโรนฺติ

^{๓๐๖๖} ล. : วณฺณนยฺกโข

^{๓๐๖๗} ล.ท.ท. : อยํ เสนาปตฺติ

^{๓๐๖๘} ล. : "สทฺธิ รัญโย" ปทํ นตฺถิ ,ท.ท. : สทฺธ ราช

^{๓๐๖๙} ร.ท.,ร.ม. : อุปฺพุตฺถาโว ,ล.ท.ท. : อุปฺพุตฺตํ

^{๓๐๗๐} ล.ท.ท. : สิลล์ เม เกทํ

สทฺเท^{๓๐๖๓} อุปฺกโกสมกาสี.^{๓๐๖๔} นครวาสโน มนุสฺสา ตํ สทฺทํ สุตฺวา อติภยปฺปตฺตา^{๓๐๖๕}
 อุตฺราสา โหนฺติ. ตํ สุตฺวา ราชา เภรเวเคน^{๓๐๖๖} นครลฺปนฺตาย^{๓๐๖๗} "สทฺโท"ติ ฉมฺภิต-
 จิตฺโต^{๓๐๖๘} เสนาปตี ปกฺโกสาเปตฺวา "โภ เภรฺวสทฺเท กิ สฺณาสี"ติ ปุจฺฉิ.^{๓๐๖๙} "อาม เทว"ติ.
 "เตนฺหิ สฺุเรหิ สฺนฺนทฺธปญฺจาวุเรหิ ปาการมตฺถเก อภิรฺยฺหิตฺวา สฺณาคฺ ขานาคฺ โอลฺเกตฺ"ติ
 อาณาเปติ. เต ปาการมภิรฺยฺห โอลฺเกนฺตา^{๓๐๗๐} เอกํปี น ปสฺสฺนฺติ.^{๓๐๗๑} เภรฺวสทฺทํ ปจฺวิ-
 ภิขฺชนกาลํ^{๓๐๗๒} วีย สฺณนฺติ. เต ภยปฺปตฺตา ปฺนาคนฺตฺวา รมฺโย นิमितฺตมาโรเจสฺสุ. ตํ สุตฺวา
 ราชา "ทฺุณนิมิตฺตํ"^{๓๐๗๓} เทวตานฺภาเวน โหติ"ติ ญตฺวา ภยปฺปตฺโต โหติ. อพฺพมรตฺติกกาลโ
 ต

ปฏฺจาย ยาว อรฺุณคฺคมนา^{๓๐๗๔} []^{๓๐๗๕} เภรฺวสทฺโท ปวตฺตติ. เอวเมว สตฺตเม ทิวเส^{๓๐๗๖}
 อติภฺกนฺเต []^{๓๐๗๗} ราชา ปโรหิตเสนาปติปญฺชิตฺเต ปุจฺฉิตฺวา อโหสิ.^{๓๐๗๘}

ปูเนกทิวสํ นครปฏฺิคฺคาหกเทวตา^{๓๐๗๙} จตฺตาริ^{๓๐๘๐} ภูณปสฺสีสฺสจฺฉิ สฺุสฺสานโต อาทาย
 สฺุสฺสทณฺฑคฺเคน สฺุเลตฺวา อตฺถงฺคเต สฺุริเย อนฺธกาเร ชาเต^{๓๐๘๑} ราชภฺลโต จตฺตฺส ทิสาสฺสุ^{๓๐๘๒}

^{๓๐๖๑} ล.,ท.ท. : กริตพพเมวาทิ

^{๓๐๖๒} ล.,ท.ท. : อสุนิสทฺเทน ,ล.ฉ. : อสุนิสทฺเทน

^{๓๐๖๓} ล.,ล.ฉ. : "วีย มหาสทฺเทน" สทฺทปทํ นตฺถิ

^{๓๐๖๔} ล.,ท.ท. : อุปฺกโกสมกํสฺ

^{๓๐๖๕} ล. : อติภยภยปฺปตา ,ท.ท. : อตฺติภยปฺปตฺตา

^{๓๐๖๖} ล.,ท.ท. : "เภรเวเคน" ปทํ นตฺถิ

^{๓๐๖๗} ร.ม. : นครลฺปนฺตาย ,ล.,ท.ท. : นครวิปฺนฺตาย

^{๓๐๖๘} ล. : ฉมฺภิตจิตฺโต

^{๓๐๖๙} ท.ท. : "ปุจฺฉิ" ปทํ นตฺถิ

^{๓๐๗๐} ล.,ท.ท. : เตสฺสุ ปาการมภิรฺยฺหนฺเตสฺสุ โอลฺกิตฺเตสฺสุ

^{๓๐๗๑} ล.,ท.ท. : ทิสฺสฺนฺติ

^{๓๐๗๒} ล. : ปถวิภิขฺชนกาลี ,ท.ท. : ปถวิภิขฺชมานกาลี

^{๓๐๗๓} ร.ท.,ร.ม.,ล.,ท.ท. : ทฺุณนิมิตฺตํ

^{๓๐๗๔} ล. : อรฺุณคฺคเมณ ,ท.ท. : อรฺุณคฺคเมณ

^{๓๐๗๕} ล.,ท.ท. : ตาว

^{๓๐๗๖} ล.,ท.ท. : สตฺตทิวเส ,ปจฺฉาปทฺมปี เอวํ ทฺุจฺจพฺพ

^{๓๐๗๗} ล.,ท.ท. : เอวเมว

^{๓๐๗๘} ร.ม. : โหติ ,ล. : ปโรหิ จ เสนาปติปญฺชิตฺตปุจฺฉิตฺตา นาโหติ ,ท.ท. : นาโหติ ,ล.ฉ. : นาโหสิ

จเปตวา ภัตลิตสุส^{๓๐๕๓} รมโณ ภตฺตํ เตหิ ยาจาเปสิ. กุณปสีสานิ "เทว ธนญชยโกรพฺพ-
 มหาราช ตุมหากํ โภชนํ ยาจาม ชิมจนามา"ติ^{๓๐๕๔} วิรวีสุ.^{๓๐๕๕} ตํ สุตฺวา ราชา ฉมฺภิต-
 มโน อุตฺราโส จตฺตาริ อมฺจเจ "เก ภตฺตํ ยาจนฺติ, ชานนฺตุ"ติ^{๓๐๕๖} เปสสิ. เต อุกกา-
 หตฺถา^{๓๐๕๗} คนฺตฺวา กุณปสีสานิ ทิสฺวา ปุณฺนาคนฺตฺวา อาโรจยีสฺส. ตํ สุตฺวา ราชา ฉมฺภิต-
 มโน โลมหัสโส อโหสิ.^{๓๐๕๘} เอวเมว ทิเน ทิเน^{๓๐๕๙} โหติ. สตฺตเม ทิวเส อติกุณฺเต ปุณฺเนก-
 ทิวสํ ตาย รตฺติยา ปจฺมยामสฺมนฺตรเมว ปาสาทเทวตา อนเฏกุภาสเต อทิสฺสमानกายา^{๓๑๐๐}
 อาทาย สกฺลราชกุลํ สมนฺตโต ธาวนฺติ. เยน ราชา จิโต, เตน สพฺพา อุกกา ฉาเปตฺวา
 วิชลาเปนฺติ,^{๓๑๐๑} ยาว รตฺติยา อจฺจเยน []^{๓๑๐๒} กโรนฺติ. เต ทิสฺวา ราชา อุกฺกิคฺคตฺโต
 โลมหัสโส โหติ. เอวเมว ทิเน ทิเน โหติ. สตฺตเม ทิวเส อติกุณฺเต ปุณฺเนกทิวสํ ปาโต ว
 นฺตเต อธิวตฺถา เทวตา "ชยเกริ ฉนฺทเกริ นนฺทเกริ เวลเกรี"ติ^{๓๑๐๓} จตฺตาริ เกริโย^{๓๑๐๔}
 ภินฺทิตฺวา เกริขรโต ปาเตติ,^{๓๑๐๕} จมฺมา ภิชฺชนฺติ. นิมิตฺตกัสมฺมุจฺจิตํ. ทิสฺวา จ ปน เกริ-
 ปาลโก ภัตลิตโต หุตฺวา กาเชน อานยาเปตฺวา รมโณ ทสฺเสตฺวา^{๓๑๐๖} สพฺพมจฺฉริยา-
 โรเจสิ.^{๓๑๐๗} ตํ สุตฺวา ราชา สํวิคฺคจิตฺโต อุตฺราโส อมฺจจฺเสนาปติปโรหิตปุมฺข^{๓๑๐๘}

^{๓๐๘๕} ร.ท.,ร.ม. : นครปฏิคาหกเทวตา ,ล.,ท.ท. : นครปติคาหกเทวตา

^{๓๐๘๖} ล.,ท.ท. : จตฺตาริ

^{๓๐๘๗} ล.,ท.ท. : "ชาเต" ปทํ นตฺถิ

^{๓๐๘๘} ล.,ท.ท. : ราชกุลํ จตฺตีสํ

^{๓๐๘๙} ร.ม. : ภัตลิตสุส ,ล.,ท.ท.,ล.ฉ. : ตสุส

^{๓๐๙๐} ล. : ภาชนะ เทหิ ชิมฺจนามาติ ,ท.ท. : โภชนํ ภตฺตํ ยาจาม ชิมฺจนามาติ

^{๓๐๙๑} ล.,ท.ท. : "วิรวีสุ" ปทํ นตฺถิ

^{๓๐๙๒} ล.ฉ. : ชานาถาติ

^{๓๐๙๓} ล. : สอฺกกาหตฺถา

^{๓๐๙๔} ล.,ท.ท. : โหติ

^{๓๐๙๕} ล. : ทินเน ทินเน ,ปจฺฉาปทมฺปิ เอวํ ทญฺจพฺพํ

^{๓๑๐๐} ร.ม. : อทิสฺสमानกายา ,ล.,ท.ท. : อสทิสฺสमानกายเณ อทิสฺสमानกายา อนเฏสทอฺกกาณิ

^{๓๑๐๑} ล.,ท.ท. : สพฺเพ อุกกาชฺฌาเลน วิชฺฌณฺติ

^{๓๑๐๒} ล.,ท.ท. : ตาว

^{๓๑๐๓} ร.ท.,ล.ฉ. : ชยเกรี ฉนฺทเกรี นนฺทเกรี เวฬเกรี ,ล. : ชยภิริ ฉนฺทภิริ นนฺทภิริ เวฬเกรีติ

^{๓๑๐๔} ร.ท. : "จตฺตาริ เกริโย" ปทํ นตฺถิ ,ล.,ล.ฉ. : เกริ

^{๓๑๐๕} ล. : ปตฺนฺติ ,ท.ท. : เกริ ภินฺทิสฺส. เกริขรโต ปตฺตณฺติ

มหาชน^{๓๑๐๕} สนธิปาเตตวา "กั กาทพพน"ติ ปุจฉิ^{๓๑๑๐}

เตสุ ปโรหิต "มหาราช เหฏฐา วุตตนเยน สพพนมิตเตหิ อุปปนเนหิ^{๓๑๑๑} ธนญ-
ชยปณตติสสุ นิรปราชสสุ ปทฏฐการณน^{๓๑๑๒} ภวิตพพเมว, อิทานิ เต เภริ ภินนา ตุมหากั
อตุตสทิสสา, ตุຍหญจ ฐฏฐานญจ^{๓๑๑๓} อนุตตรายา อุปปนนา, ปณตติมิธเว^{๓๑๑๔} อาเนตุ ยุตตน"ติ
วทติ.^{๓๑๑๕} ตั สุตวา เสนาปติ "อัย ปณตติโต อุมหากั มหาปราชั กตวา, ยทิ อานีโต, อห
มหาลชชฎโต โหมิ,^{๓๑๑๖} เยนายมนุตตราโย วุปลเมตุ สมตโต, เตน วุปลโม^{๓๑๑๗} กาทพโพ"ติ
อาห.^{๓๑๑๘} ตั สุตวา ราชา "เกน กาทพโพเยวา"ติ^{๓๑๑๙} ปุจฉิ ปโรหิต "เตนหิ จตุสสุ นคร-
ทวารเรสุ นครมชฺเฒ จ เทวกุเล จ มหายญญั ยชิตวา จตุสสุ นครทวารเรสุ จตฺตาริ เภริโย
จมฺเมหิ ปฏิจฺจนเทสฺสามิ"ติ วทติ.^{๓๑๒๐} ราชา "สาธฺฐ"ติ สมฺปฏิจฺจติวา ตถา การาเปสิ. ปโรหิต
ณสุ ปาเทสุ มหายญญั ยชิตวา เภรี ปฏิจฺจนาเทสิ. ปารุเปตวา จ ปน โคเปน น สุกโก
เนตวา จ หราเปสิ.^{๓๑๒๑}

เตสุ ชยภริ ปาจิณทวาร "ท ทา"ติ สทฺเท^{๓๑๒๒} โขภติ. ฉนฺทภริ ทกฺขิณทวาร

^{๓๑๐๖} ล.,ท.ท. : ทสฺเสสิ

^{๓๑๐๗} ร.ม. : สทฺทมจฺฉริยมาโรเจสิ ,ท.ท. : สทฺพจฺฉริยั อารฺเจสิ ,ล.ฉ. : สทฺพ อจฺฉริยั อารฺเจสุ

^{๓๑๐๘} ล.,ท.ท. : มหามจฺจเสนาปติปโรหิตปมฺชั

^{๓๑๐๙} ล.,ท.ท. : "มหาชน" ปทํ นตฺถิ

^{๓๑๑๐} ล.ฉ. : "ปุจฉิ" ปทํ นตฺถิ

^{๓๑๑๑} ล.,ท.ท. : สพพนมิตเต อุปปนเน

^{๓๑๑๒} ล. : ปทฏฐการณน

^{๓๑๑๓} ร.ท. : มยฺหญจ

^{๓๑๑๔} ล.,ท.ท. : อนุตตราโย อุปปนนานิ ปณตติ อิธเว ,ล.ฉ. : ปณตติโต อิธเว

^{๓๑๑๕} ล. : ยุตฺโตติ วตฺวา ,ท.ท.,ล.ฉ. : ยุตฺโตติ วทติ

^{๓๑๑๖} ล.,ท.ท. : อาเนยฺย, มหาลชชฎโต โหติ

^{๓๑๑๗} ล.,ท.ท.,ล.ฉ. : "วุปลโม" ปทํ นตฺถิ

^{๓๑๑๘} ล. : กาทพฺพาหติ ,ท.ท. : กาทพฺพาติ ,อปิจ "อาห" ปทํ นตฺถิ

^{๓๑๑๙} ล.,ท.ท. : กตพพเมวาติ

* อิมา คาถา คเวสิตฺวา น ทิสฺสติ.

^{๓๑๒๐} ล. : วตฺวา ,ท.ท. : จมฺเมเน ปฏิจฺจนาเทสฺสามาติ วทติ ,ล.ฉ. : "วทติ" ปทํ นตฺถิ

^{๓๑๒๑} ล.,ท.ท. : คาเมเน สุกกาเปตฺวา ปทเตสิ ,ล.ฉ. : สุกกาเปตฺวา ปหาราเปสิ

^{๓๑๒๒} ล.,ท.ท. : สทฺโท ,ปจฺฉาปทมฺปิ เอว ทฏฐพฺพ

"โท โท"ติ สหุเท โขเกติ. นนุทเภาริ ปจฉิมทวาระ "ทุ ทุ"ติ สหุเท โขเกติ. เวลเภาริ อุตตร-
ทวาระ "ที ทิ"ติ สหุเท โขเกติ. จตุตถาโร เภริการา^{๓๑๒๓} สหุเท สุตวา "อโห อจฉริยมโห"^{๓๑๒๔}
อภูตนะ"ติ ภัตสีตา"^{๓๑๒๕} หุตวา ตัม ตัม กาเขนาทยา ปโรหิตสฺส สนนฺติกัม คนฺตวา ทสฺเสสฺสุ.
ปโรหิตโต ตัม ตัม อจฉริยํ สุตวา รมฺโณ สนนฺติกัม อาเนตฺวา ทสฺเสสิ.^{๓๑๒๖} ตัม สุตวา ราชา
สํวึคฺคมานโส หุตวา เภริชมเร ปุณฺ จปาเปสิ. เต ตถา อกัสมฺ. ตัม ทิวสมชฺชมรตฺติกสมเย
ฉตฺเต อธิวตฺถา เทวตา ชคฺคํ หตฺถเณทาย รมฺโณ สิริสยนคพฺเภ จตฺวา^{๓๑๒๗} อาห^{๓๑๒๘}

"ชยเภาริ"^{๓๑๒๙} ทสฺสทฺเทน โทสฺสทฺเทน^{๓๑๓๐} ฉนฺทเภาริยา,
นนุทเภาริยา ทสฺสทฺเทน ทิสฺสทฺเทน เวลเภาริยา,
เกนตฺถเณน มหาราช ตัม เม อทุกขาหิ ปุจฉนฺโต"ติ.[๒๘๘]*

ตัม สุตวา ราชา "เทวเต น ชานามิ"ติ อาห.^{๓๑๓๑} "มหาราช สเจ น ชานาสิ,
ชคฺเคน ตฺยหิ คีว ฉินฺทิสฺสามิ"ติ. ตัม สุตวา ราชา ภัตสีโต ภยปปตฺโต^{๓๑๓๒} อาห "เทวเต
ปณฺธิเตหิ สทฺธิ ปโรหิตํ ปุจฉนฺตฺสามิ"ติ. "มหาราช เสว สุนฺธิสฺสามิ"ติ วตฺวา ตตฺถเภา
อนฺตรธายิ.^{๓๑๓๓} ราชา วิภาตาย รตฺติยา ปโรหิตญจฺ เสนาปติญจฺ ตโย จ ปณฺธิเต
ปฏโกสาเปตฺวา ปุจฉนฺโต^{๓๑๓๔} "โณนฺโต รตฺติภาเค ฉตฺเต อธิวตฺถา เทวตา มํ ปุจฉนฺติ,^{๓๑๓๕}

'ท โท ทุ ทิ'ติ สหุเทน เภரியานํ สหุโท ภเว,

^{๓๑๒๓} ร.ท. : "เภาริการา" ปทํ นตฺถิ

^{๓๑๒๔} ร.ท.,ล.ฉ. : อจฉริยํ, อโห ,ร.ม. : อจฉริยมโห ,ท.ท. : อจฉริยํ, อโห

^{๓๑๒๕} ล. : ภัตสีตฺวา

^{๓๑๒๖} ร.ม. : "ปโรหิตโต ตัม ตัม อจฉริยํ สุตวา รมฺโณ สนนฺติกัม อาเนตฺวา ทสฺเสสิ" ปทานิ นตฺถิ

^{๓๑๒๗} ล.,ท.ท. : อฏฺฐาสิ

^{๓๑๒๘} ล. : "อาห" ปทํ นตฺถิ

^{๓๑๒๙} ล.,ท.ท. : ชยฺยเภาริ

^{๓๑๓๐} ล.,ท.ท.,ล.ฉ. : โทสฺสทฺเทน

^{๓๑๓๑} ท.ท. : "อาห" ปทํ นตฺถิ ,ปจฉาปทมฺปี เอวํ ทฏฺฐพฺพํ

^{๓๑๓๒} ล. : ภัตสีตภยปปตฺโต หุตฺวา

* อิมา คาคา คเวสีตฺวา น ทิสฺสติ.

^{๓๑๓๓} ล. : อนฺตรธายิตฺวา

^{๓๑๓๔} ล.,ท.ท. : ปุจฉิ

^{๓๑๓๕} ล.,ท.ท.,ล.ฉ. : ปุจฺจโ

เกนตฺเถน^{๓๑๓๖} มหาราช ตํ เม อุกขาหิ ปุจฺฉิตฺ",[๒๘๙]*

อิติ คาถมาห.^{๓๑๓๗}

ตํ สุตฺวา ปโรหิต "กตรปี ททสฺหํ, โก โทโทปี จ โส สหฺโท, ก็ ทุหฺปี จ
สทฺทญฺจ, กิตฺตกมฺปี^{๓๑๓๘} ทิตฺสทฺทนฺ"ติ. มหาสทฺโท โหติ. สหฺเพ อปฺปฏิภาณ^{๓๑๓๙} ญโย
อญฺชลี ปณามตฺวา ตฺถหิภูตา นิสฺสีสุ. "โณนฺโต เกน นิสฺสนฺนา"ติ.^{๓๑๔๐} สหฺเพ เอกปฺ-
ปหารเณว "น ชานามา"ติ วทิสฺสุ.^{๓๑๔๑}

"อิทานิ ชีวิตํ เม นตฺถิ"ติ วตฺวา ปโรหิตเณ^{๓๑๔๒} "เกน วทิสฺ"ติ วุตฺเต^{๓๑๔๓}
"ปโรหิต^{๓๑๔๔} สเจ เตสฺมตฺถํ น ชานามิ, เทวตา อชฺเชว มม คีวํ ขคฺเคน ฉินฺทเยย, ตสฺมา
วทามิ"ติ อาห. สหฺเพปี สุตฺวา ทยปฺปตฺตา โหณฺติ. เสนาปติ อาห "มหาราช ปโรหิตํ
ฉตฺเต อธิวตฺถาย เทวตาย พลี ทาเปหิ"ติ. ราชฯ อาห "เตนหิ กโรธา"ติ. ตทฺเหว ปโรหิต
สมุสฺสึเต เสดจฉตฺเต มหายญฺญํ ยชิตฺวา ตสฺมี ยญฺญมญฺชลฺเล อุกกามิสฺสึญฺเนน ราชาน-
มภิสฺสึจิตฺวา^{๓๑๔๕} มุเชน มจฺฉลานิ โสสยิ.^{๓๑๔๖} ราชฯ ชีวิตนฺตรายมนุสฺสรติ. ตํ รตฺติภาเค
ขคฺคหตฺถา เสดจฉตฺเตวตา มุคฺครหตฺถา ปาสาทเทวตา^{๓๑๔๗} จ อาคณฺตฺวา ญโย สิริสยน-
คพฺเภ อากาเส อฏฺฐาสิ "มหาราช เตสํ เก อตฺถ ชานาสิ, วเทหิ"ติ.

ตํ สุตฺวา ราชฯ ภิตฺติโต สุกฺกกญฺโจ "เทวเต สุตฺตาหํ ขมตฺ, อุปฺฐาเรสฺสามิ,^{๓๑๔๘}

^{๓๑๓๖} ร.ม. : เกนตฺน ,ท.ท. : เตนตฺเถน

^{๓๑๓๗} ล.,ท.ท. : คาถา อภาสิ

^{๓๑๓๘} ร.ม. : กิตกปี ,ล. : ก็ ,ท.ท. : โก โทโท สหฺโท, ก็ ทุหฺสทฺทญฺจ, กิตก ,ล.ฉ. : กํ กตฺมปี

^{๓๑๓๙} ล. : อปฺติภานา ,ท.ท.,ล.ฉ. : อปฺปฏิภาณ

^{๓๑๔๐} ร.ท.,ล.ฉ. : เกน อตฺเถน น ทิสฺสนฺตฺติ ,ร.ม.,ท.ท. : ทิสฺนตฺติ ,ล. : เกนตฺเถน ทิสฺสนฺตฺติ

^{๓๑๔๑} ล.,ท.ท. : "วทิสฺ" ปทํ นตฺถิ

^{๓๑๔๒} ล. : ปโรหิต ,ท.ท. : วทติ, ปโรหิต

^{๓๑๔๓} ล.,ท.ท. : "วุตฺเต" ปทํ นตฺถิ

^{๓๑๔๔} ร.ม. : มหิ ,ร.ท. : มหิปปติ

^{๓๑๔๕} ล.,ท.ท. : ญโย อภิสฺสึจิตฺวา ,ล.ฉ. : ราชานํ อภิสฺสึจิตฺวา

^{๓๑๔๖} ท.ท. : โสสยิสฺสุ

^{๓๑๔๗} ล.,ท.ท. : ขคฺคหตฺเถน เสดจฉตฺเตวตา มุคฺครหตฺเถน ปาสาทเทวตา

^{๓๑๔๘} ล.,ท.ท. : ปริเยสฺสึสามิ

เทวเต มหายญเฬ พลี^{๓๑๔๕} คณหาสี"ติ ปุจฉิ. "มหาราช ปุพเพ ตาติสา อมฺหากํ เทวตา
 เนว เวตนาหริยนฺติ,^{๓๑๕๐} ภูตเปตานํ รุจฺจติ, อปฺปิ ปุพเพ เนว พลีหิ ตุมฺหากํ รกฺขามิ,
 ตฺยํ ฐมฺเมหิ รกฺขามิ,^{๓๑๕๑} เอวเมว ยญฺญํ พุราหุมนฺนา กุหเกณ ตุมฺหากํ วญฺจนฺตฺถาย^{๓๑๕๒}
 กโรนฺติ, อมฺหากํ ทิพฺพโกโค มหา อโหสิ, โก มม ตุมฺหากํ พลีหิ อตุโธ,^{๓๑๕๓} ยทา ตวํ
 ฐมฺเม จิตฺโต, ตทา รกฺขิสฺสํ, []^{๓๑๕๔} อปฺปิ อิมํ อตฺถํ สุตฺตํ ทิวสํ^{๓๑๕๕} สหามิ, โน เจ,
 ขคฺเคน คีวํ ฉินฺทิสฺสํ, มุคฺคเรณ สีสํ ภินฺทิสฺสํ"ติ^{๓๑๕๖} วตฺวา อุโปปี ขลิตฺเต อาวูเช
 ปริภมิตฺวา ตตฺถเอว อนฺตรธายีสุ. วิภาตยา รตฺติยา ราชา สพฺเพ เต สนนฺิปาเตตฺวา^{๓๑๕๗}
 เภจฺจา วุตฺตเนยฺน มลฺลตรธมฺมวិจารสทิสาย^{๓๑๕๘} วิจาร์ณา โหติ. ตทา^{๓๑๕๙} สุตฺตทิวสํ อติกุ-
 กนฺเตสุ^{๓๑๖๐} "ตฺสฺส อตุโธ^{๓๑๖๑} ธนญฺชยสฺส สนนฺติเก ลหุโธ, อิทานิ กสฺส สนนฺติเก อิมํลล
 หุโธ"ติ^{๓๑๖๒} []^{๓๑๖๓} โสกาภิกฺขุโต มหาสยเน นิปชฺชิ. ตํ รตฺติภาเค นนฺทียกฺขเสนาปติ ปชฺ-
 ขลิตทณฺฑทฺธโต ตํ ปริภมิตฺวา^{๓๑๖๔} พหินฺคเร สมนฺตโต ธาวนฺโต^{๓๑๖๕} "อหเมว นนฺทียกฺข
 -เสนาปติ นาม, ราชา จ ปโรหิตโต จ เสนาปติ จ มม ภกฺโข โหติ"ติ นามํ สวา

^{๓๑๔๕} ร.ม. : พลี

^{๓๑๕๐} ร.ม. : เวตนาหริยนฺติ, ท.ท. : เวตน์ อาหริยนฺติ, ล.ฉ. : เวตตน์ อาหริยนฺติ

^{๓๑๕๑} ล. : รกฺขิสฺสํ, ยทิ โน นิคฺคหิสฺสํ, อปฺปิ อิมานิ อตฺถานิ นตฺถาย, ท.ท. : รกฺขิสฺสํ

^{๓๑๕๒} ล. : "เอวเมว ยญฺญํ พุราหุมนฺนา กุหเกณ ตุมฺหากํ วญฺจนฺตฺถาย" อิมานิ ปทานิ นตฺถิ

^{๓๑๕๓} ร.ม., ล., ท.ท., ล.ฉ. : "อตุโธ" ปทํ นตฺถิ

^{๓๑๕๔} ท.ท., ล.ฉ. : ยทิ โน นิคฺคหิสฺสํ

^{๓๑๕๕} ท.ท. : อิมานิ อตฺถานิ สุตฺตทิวสจฺเยน

^{๓๑๕๖} ร.ท., ร.ม. : "มุคฺคเรณ สีสํ ภินฺทิสฺสํ" อิมานิ ปทานิ นตฺถิ

^{๓๑๕๗} ท.ท. : สนนฺิปาเตลล

^{๓๑๕๘} ล., ท.ท., ล.ฉ. : มลฺลตรธมฺมวิจารสทิสเณ

^{๓๑๕๙} ล., ท.ท. : "วิจาร์ณา โหติ. ตทา" ปทํ นตฺถิ, ร.ม. : "ตทา" ปทํ นตฺถิ

^{๓๑๖๐} ล., ท.ท. : สุตฺตทิวสํ อติกกนฺเต, ล.ฉ. : เต สุตฺตทิวสํ อปฺปธารเณตฺวา เตลล อตฺถํ น ลกฺกนฺติ

^{๓๑๖๑} ล., ท.ท. : เตลล อตฺถํ น ลกฺกนฺติ, ล.ฉ. : ราชา ปุพเพ มลฺลตรธมฺมานํ อตุโธ

^{๓๑๖๒} ล., ท.ท. : "ธนญฺชยสฺส สนนฺติเก ลหุโธ, อิทานิ กสฺส สนนฺติเก อิมํลล ลหุโธ"ติ อิมานิ ปทานิ นตฺถิ

^{๓๑๖๓} ล., ท.ท. : ราชา

^{๓๑๖๔} ร.ม. : ตํ ปริภพฺพมิตโต

^{๓๑๖๕} ท.ท. : ธาวตติ, ปจฺฉาปทฺมปี เอวํ ทฺถวพฺพ

ติ.นครปฏิคาหกเทวดา ปุชฺชิตสตุหตุถาต^{๓๑๖๖} ปริพุมิตฺวา พหิ ราชกุลสมนฺตโต ธาวน
 ตา"อหเมว นครปฏิคาหกกา^{๓๑๖๗} เทวดา นาม, ราชานญจ ปโรหิตญจ เสนาปติญจ ขณฺทาขณ
 ทิกฉินฺทิสฺสามิ"ติ นามํ สํเวติ.^{๓๑๖๘} ฉตฺตเทวดา ปาสาทเสวตา จ ตเถว สิริสยเน อาก
 าสลิจิตา อาวูธ ปริพุมิตฺวา^{๓๑๖๙} ตชฺเชนฺติ. สกลนฺคเร เอกโกลาหลฺมโหสิ. อุโปปี เทว
 ตาอาหํสุ "มหาราช เตสมฺตเถขานาสี, กเถहि, โน เจ, ฉินฺทิสฺสามา"ติ.^{๓๑๗๐}

ราชา ภัตฺติโต หุตฺวา สุกฺกคตกณฺโจ วิวรุมุโข "อิทานิ"^{๓๑๗๑} ชีวิตํ เม นตฺถิ,
 เทวเต น ชานามิ"ติ อาห. เทวดา "เก ปุจฺฉิ"^{๓๑๗๒} มหาราช"ติ. "เทวเต ปโรหิตํ เสนาปติ
 ตโย ปณฺธิเต สมณพฺรหฺมณฺมหายเจ จ ปุจฺฉามิ, สพฺเพ น ชานิสฺสุ"ติ. "มหาราช สพฺเพ
 อนฺธพาลา ก็ ชานเยยฺม, อิมสมฺตโถ โปธิสตฺตคฺคสวากปจฺเจกพฺพุตฺสมาสมฺพฺพุเทหิ ชานิตพฺโพ,
 โกจิ อญฺโฆ ชานเยย, โย ตวํ มหาราช สนฺตมฺหิ ธนญฺชยมหาปฺริเส ปณฺธิตํ ปฺริเยสนํ
 น จรสิ, โสเยว มหาราช, ยถา ปฺริโส นาม อนฺธกาเร โอนฺทสฺสวีสมกณฺฏกขานุกองฺคาร-
 ราสิวิเสเส"^{๓๑๗๓} น ชานาติ, อกฺกมฺติ, เอวมตฺโหสิ"ติ วตฺวา^{๓๑๗๔} อุปมาย คาคา อภาสิ^{๓๑๗๕}

"โก นุ สนฺตมฺหิ อุตฺเท ปานีเย ปฺริเยสฺติ,
 ทิสฺวา มชฺฌตฺติเก กาลे มญฺเญ ชลํ มรีจิมฺหิ.[๒๙๐]
 ธาวนฺโต โสปี วิสตุถาย"^{๓๑๗๖} วิสญฺญี วิปริวตฺตติ,
 วิปริตฺตาย สญฺญาย นาสกฺขิ อุตฺเท ลภ.[๒๙๑]
 เอวํ ตวํ มหาราช อตฺเถ"^{๓๑๗๗} น ลภสิ มุคฺโค,^{๓๑๗๘}

^{๓๑๖๖} ล.,ท.ท. : "ติ" ปทํ นตฺถิ

^{๓๑๖๗} ร.ม. : นครปฏิคาหกกา ,ล.,ท.ท. : นครปติคาหกเทวดา

^{๓๑๖๘} ล. : สํเวตฺวา

^{๓๑๖๙} ร.ม.,ล.ณ. : ปริพุมิตฺวา

^{๓๑๗๐} ร.ท. : "อิทานิ...โน เจ ฉินฺทิสฺสาม" สพฺพปทํ นตฺถิ ,ล.,ท.ท. : ฉินฺทิสฺสามิ, ภัทฺทิสฺสามาติ

^{๓๑๗๑} ล.,ท.ท. : "วิวรุมุโข อิทานิ" ปทํ นตฺถิ ,ท.ท. : "อโหสิ" ปทํ ทญฺจพฺพํ

^{๓๑๗๒} ล.,ท.ท. : เกจิ ปุจฺเจยฺยาม

^{๓๑๗๓} ล.,ท.ท. : โอนฺทสฺสวีสมาวิสทกณฺฏกขานุกองฺคารอาสิวิเสสน

^{๓๑๗๔} ล.,ท.ท. : "เอวมตฺโหสิติ วตฺวา" ปทํ นตฺถิ , "เทวดา" ปทฺมปน ทญฺจพฺพํ

^{๓๑๗๕} ล.,ท.ท. : คาคามาห

^{๓๑๗๖} ล.,ท.ท.,ล.ณ. : วิตฺถาย

* อิมมา คาคาโย คเวสิตฺวา น ทิสฺสนฺติ.

พาลานมวิษานต์^{๓๑๗๕}

ธมมตถิ์ ปริจุณสี"ติ.[๒๙๒]*

ตํ สุตฺวา ราชา ยาจติ^{๓๑๘๐} "เทวเต เตนหิ ตินฺณํ ทิวสํนมจฺเจน ธนญฺชย-
ปณฺธิตํ ปริเยสฺสสํมิ, มํ ขมาหิ"ติ.^{๓๑๘๑} "มหาราช ปณฺธิตํ กปฺปาสกคาเม วสฺนุตํ ปกฺโกสาเปหิ,
ขมามิ, โน เจ, ขคฺเคน คีวํ ฉินฺทิสฺสํมิ, มุคฺคเรณ สีสํ ภิณฺทิสฺสํมิ"ติ ตชฺเชตฺวา ตตฺถเภา
อนฺตรธายีสุ.

เทวตาสํหารกณฺโฑ^{๓๑๘๒} ปญฺจวิสฺติมปณฺโฑ นิฏฺฐิต.

๓.๒๖ นครปเวสนกณฺฑปณฺโฑ ฉววิสฺติโม

ราชาปี วิภาตาย รตฺติยา ปุพฺพณฺหสมเย จตฺตาริ อมจฺเจ ปกฺโกสาเปตฺวา^{๓๑๘๓}
"โกณฺโฑ จตฺตาริ อสฺเส^{๓๑๘๔} มจฺจลเรณ โยเชตฺวา จตฺตาริ กปฺปาสคาเม^{๓๑๘๕} คนฺตฺวา ธนญ-
ชยปณฺธิตํ ปริเยสธา"ติ^{๓๑๘๖} วตฺวา "คามโกชกํ 'ราชปณฺหํ ปหิณฺเอยาสิ,^{๓๑๘๗} โน เจ, สหสฺส-
ทณฺโฑ ภวิสฺสตี"ติ วทณฺ,^{๓๑๘๘} เภาเมว ปณฺธิตํ ลเภยฺยาณ,^{๓๑๘๙} ยตฺถ ปณฺธิตํ ทิสฺวา ตตฺถเภา
สทฺสสฺสเสหิ สฺวณฺณเนหิ มม ปิโหสํ ขมาเปตฺวา อธิวตฺถานํ ปณฺหํ วิสฺซุชฺชนตฺถาย ขิปปเมว
อาเนยฺยาธา"ติ อาห.

เตปี จตฺตาริ อมจฺจา จตฺสทฺสสฺสสฺวณฺณเน คเหตฺวา^{๓๑๙๐} รเถ ปฏฺิจฺจนฺเนหิ^{๓๑๙๑}^{๓๑๗๕} ล.,ท.ท. : อตฺถิ^{๓๑๗๘} ร.ม. : มุโค^{๓๑๗๙} ล.,ท.ท. : พาลานํ เนว ชานตํ ,ล.ณ. : พาลานํ อวิษานตํ^{๓๑๘๐} ล.,ท.ท. : "ยาจติ" ปทํ นตฺถิ^{๓๑๘๑} ล.,ท.ท. : ขมสีติ^{๓๑๘๒} ร.ม. : เทวตาสํหารกณฺโฑ^{๓๑๘๓} ล.,ท.ท. : อาณเปสิ^{๓๑๘๔} ล.,ท.ท.,ล.ณ. : "อสฺเส" ปทํ นตฺถิ^{๓๑๘๕} ล.,ท.ท. : จตฺนํ กปฺปาสคามํ^{๓๑๘๖} ล.,ท.ท. : ปริเยสนฺตฺตติ^{๓๑๘๗} ล.,ท.ท. : ปหิณฺทิสฺสาเปสิ^{๓๑๘๘} ล.,ท.ท. : สหสฺสทณฺฑํ อาณเปสิติ วทณฺตุ^{๓๑๘๙} ล.,ท.ท. : ลเภยฺยณฺติ

มงคลสุเลหิ โยเซตวา อภิรุษิตวา จตุตถเณ นครทวารเณ ชาวมานา []^{๓๑๕๒} ปุพฺพพณฺห-
กาลโต ปฏฺจาย ยาว สายนฺทสมยา ตฺยโชนมตฺตมตฺกมิตฺวา เอเกกํ กปฺปาสคามํ สม-
ปาปฺปณฺสี. เตปี จตฺตารโ อมจฺจา, เยน คามโกชกา วสนฺติ,^{๓๑๕๓} เตนฺอุปสงฺกมฺสี. อุปสงฺกมิตฺวา
เต "ราชปณฺหํ มยา สทฺธิ เปสฺสิ, โน เจ, สทฺสฺสทฺทฺโข"ติ^{๓๑๕๔} วทฺสี. เต คามโกชกา วสนฺติ,
เตนฺอุปสงฺกมฺสี. อญฺเญ^{๓๑๕๕} []^{๓๑๕๖} ตโย กปฺปาสิกคามวาสี มนุสฺสา อปฺปฏฺฏิภาณ^{๓๑๕๗} "น
ชานาม,^{๓๑๕๘} น ชานามา"ติ วทฺสี. เอโก ปาจิณคามโกชโก []^{๓๑๕๙} "ราชปฺริส อิมสฺมึ คามช
ยเวพฺพมาณวํ จเปตฺวา โกจิ รญฺโณ ชานิตฺตมสมตฺโต น ภเวยฺยา"ติ จินฺตฺตวา^{๓๑๖๐} เตน
สทฺธิ, เยน มหาสฺสโต วสฺติ, เตน สมฺปาปฺปณฺสี. ปาปฺปณฺตฺวา จ ปน คามโกชโก "อมฺโก ชย-
เวพฺพโว อตฺถิ อูทาทุ โน"ติ ปุจฺฉิ. โส อาห "อาม อตฺถิ"ติ.

ตํ สุตฺวา อมจฺโจ มธฺรสรํ ญตฺวา ตฺถนฺทฺทฺภาเวน อฏฺฐจาลิ. คามโกชโก "เอถา"ติ
ปฏฺโกสิ. โสปี ฆรทฺวารโต นิภฺขมิตฺวา โสปาณสฺสีเส อฏฺฐจาลิ. ตํ ทิสฺวา อมจฺโจ อุกุกฺกํ
นิสฺสิตฺวา อญฺชลิ ปณฺาเมตฺวา อจฺฉิ. "กึ นุ อมจฺจ มํ สญฺชานาสี"ติ ปุจฺฉิ. "สามิ ตฺวํ
มเมว สามิโก, มเมว อาจริโย, อหํ กึ น ชานามิ"ติ. คามโกชโก "เอโส"ติ ตํ ปุจฺฉิ.
อมจฺโจ อาห "ชนฺชยปณฺชิตโต นนฺทียกฺขเสนาปตฺติสฺส นิพฺพิเสวนกรเณน อิมสฺมึ สกฺลฏฺฐเจ

จฺนฺโท วีย สฺสรีย วีย จ ปากโฏ"ติ.^{๓๑๖๑} ตํ สุตฺวา คามโกชโก "อโห อยํ ชนฺชยปณฺชิตโต
มหิทฺธิโก มหानุภาโว มเสฏฺโข"ติ จินฺตฺตวา อตฺถิวิย ภยฺตุราโส อโหสิ.^{๓๑๖๒} ตทา นิธินิ จ

^{๓๑๕๐} ล.,ท.ท. : อุกฺคเหตฺวา

^{๓๑๕๑} ร.ม. : ปฏฺิจฺฉเนหิ ,ท.ท. : ปตฺติจฺฉนฺเนหิ

^{๓๑๕๒} ล. : เปสฺสิ ,ท.ท. : เปสฺสุ

^{๓๑๕๓} ล.,ท.ท. : คามโกชโก วสฺติ

^{๓๑๕๔} ล. : สทฺสฺสทฺทฺโข อานเปสฺสิติ ,ท.ท. : สทฺสฺสทฺทฺโข อานเปสฺสิติ

^{๓๑๕๕} ล.,ท.ท. : "เต คามโกชกา วสนฺติ, เตนฺอุปสงฺกมฺสี. อญฺเญ" อิมานิ ปทานิ นตฺถิ

^{๓๑๕๖} ล.,ท.ท. : สทฺเพ เต

^{๓๑๕๗} ร.ท.,ร.ม.,ท.ท. : อปฺปฏฺฏิภาณ ,ล. : อปตฺติภาณ

^{๓๑๕๘} ท.ท. : "น ชานาม" ปทํ นตฺถิ

^{๓๑๕๙} ล.,ท.ท. : ตํ ราชปฺริสสฺส วจฺนํ สุตฺวา

^{๓๑๖๐} ล.,ท.ท. : "จินฺตฺตวา" ปทํ นตฺถิ , "คามโกชโก" ปทมฺปน ทฏฺฐพฺพ

^{๓๑๖๑} ล. : ปากโต จนฺทํ วีย สฺสรีย วีย อโหสฺสิตติ ,ท.ท. : ปากโต จนฺโท วีย สฺสรีย วีย โหสฺสิตติ

กลุยาณี จ ภิตติณิเท จตุวา สฬพาการิ สุตวา "อยเมว ธนญชยปณฺทิตฺติ ภิตลิตา."^{๓๒๐๓}

เตสุ กลุยาณี "มม สามิโก อจฺจนฺตเมว ราชทณฺฑเณ อุปทฺทิตฺติ"^{๓๒๐๔} ภาติ, ซีโว วา []

๓๒๐๕

เตน สทฺธิ ปวตฺติสสามิ"ติ นิภขมิตฺวา ตสฺส สมิเป นิสฺสิทฺติ. โพธิสฺสโต คามโกชกํ "กํ ปกฺโกสฺสิ"ติ ปุจฺฉิ.

ตํ สุตฺวา คามโกชโก อุกฺกุฏิกํ นิสฺสิทฺติว อญฺชลิ ปณฺาเมตฺวา "สามิ, ราชฯ การณฺณ"^{๓๒๐๖} มํ ราชปณฺห์ ปหิณฺเญยาเปติ,^{๓๒๐๗} กํ นาม ราชปณฺโห,^{๓๒๐๘} ตมฺปิหํ ตุมฺหา กํ

ปุจฺฉิสสามิ"ติ"^{๓๒๐๙} อห. "ตาต อยเมว"^{๓๒๑๐} ราชปณฺโห นาม, อหํ ปน ญญโณ ปณฺห์"^{๓๒๑๑} วิสขุเชนฺโต"^{๓๒๑๒} โหมิ, ยสฺมา ราชฯ ตํ ราชปณฺห์ ปหิณฺตุมาโรเจสิ,^{๓๒๑๓} ตสฺมา อหํ ตยา ปหิณฺตพฺโพ"ติ."^{๓๒๑๔} ตํ สุตฺวา คามโกชโก ราชปฺริสํ ปุจฺฉิ "ราชปฺริส อยํ ราชปณฺโห นาม อุตฺทาหุ โน"ติ. "อาม อยํ ราชปณฺโห นาม ตาตา"ติ. "เตนหิ ตํ คณฺห,^{๓๒๑๕} อญฺโยเยชยฺยามี"ติ. โส "สาธฺฐ"ติ สมฺปฏฺิจฺฉิตฺวา รทมาเนตฺวา สตสฺสทฺสสฺสหาปณฺํ นีหริตฺวา "สามิ ปณฺทิต อิมํ

,ล.ฉ. : ปากโตติ

^{๓๒๐๒} ล.,ท.ท. : "อโหสิ" ปทํ นตฺถิ

^{๓๒๐๓} ร.ท. : ภิตลิตฺติ, ล.,ท.ท. : ภาติติ ภิตลิตา

^{๓๒๐๔} ร.ม. : อุปทฺทิตฺติ, ล.ฉ. : อุปทฺทิต

^{๓๒๐๕} ล.,ท.ท. : โน, ล.ฉ. : โน วา

^{๓๒๐๖} ร.ท.,ร.ม. : กรณฺณ, ท.ท. : ราชอาณณ

^{๓๒๐๗} ล. : ปหิณฺสาเปสิ, ท.ท. : ปหิณฺสาเปตฺติ, ล.ฉ. : ราชปณฺณํ ปหิณฺสสาเปติ

^{๓๒๐๘} ร.ม. : กาม ราชปณฺโณ, ล.,ท.ท. : ราชปณฺห์, ล.ฉ. : โก นาม ราชปณฺโห

^{๓๒๐๙} ร.ม. : ปุจฺฉิสสามิ

^{๓๒๑๐} ร.ม.,ล.,ท.ท.,ล.ฉ. : อหเมว

^{๓๒๑๑} ร.ม. : ปณฺห์, ล.,ท.ท. : "ปณฺห์" ปทํ นตฺถิ

^{๓๒๑๒} ล.,ท.ท. : วิสขุชปณฺเห สมตฺโต, ล.ฉ. : วิสขุชนสมตฺโต

^{๓๒๑๓} ล. : ปหิณฺตุ อานเปสิ, ท.ท. : ญญโณ ราชปณฺห์ ปหิณฺตุ อานเปสิ, ล.ฉ. : "อาโรเจสิ" ปทํ นตฺถิ

^{๓๒๑๔} ร.ม. : ปหิณฺตพฺโพติ, ล.,ท.ท. : ปหิณฺตพฺโพ โหติ

^{๓๒๑๕} ล.,ท.ท. : อุกฺกุฏหาสิ

รณโณ ปิณฑิ, ฅณฺห,^{๓๒๑๖} รณโณ อาทินว ฅมาหิ"ติ อทาสิ.^{๓๒๑๗} โส ฅณฺหิภาเวน ฅเหตฺวา
 กลฺยาณียา หตฺเถ จเปตฺวา เอวมาห "ตาท อมจฺจ อิทานิ อตฺตสายนฺเห อีเฬว วสฺส, เสว
 ฅจฺจมา"ติ. โส "สํฐ"ติ สมนฺปฏิจฺฉิตฺวา^{๓๒๑๘} รุจฺจณฺญาเน รณํ จเปตฺวา อจฺฉิ.

ตทา กุลโกสิ กปฺปาสวณโต อาคนฺตฺวา ฅเหํ ปาปฺณิตฺวา รณํ ทิสฺวา ภีโต "กสฺส
 รโถ"ติ^{๓๒๑๙} ปุจฺฉิ. ตํ สุตฺวา มหาปุริสฺโส "อมจฺจสฺส รโถ ตาทา"ติ อุกฺกโกสิ. โส ฅนฺตฺวา
 []^{๓๒๒๐} ฅเหํ ปาวิสิ. นิธินิ ตสฺส "สํมิ อมฺหากํ ฅามาตโร ธนฺนฺเชยฺยปณฺทิตฺโต,^{๓๒๒๑} อิทา
 ฅิชา สวณฺณเนน รณํ ปหิณฺ"ติ^{๓๒๒๒} อจฺฉิ. โส ตํ สุตฺวา วิมฺหมานโส ฅณฺหิภาเวน^{๓๒๒๓}
 นิสิทฺธิ. โปธิสฺสโต ปณฺตาทาเรหิ อมจฺจํ โภเชตฺวา จตฺตฺพญฺจอสฺเสหิ สินฺธเว โภเชตฺวา สยเมว
 ภุญฺชิตฺวา สุขนิสินฺนกาเล สตสฺสทสฺสภณฺฑํ กลฺยาณิ ฅณฺหาเปตฺวา ตสฺสา มาตาปิตูนํ สนฺติเก
 จปาเปตฺวา อาห "อมฺม ตาท อิมํ ฅมฺหากํ ปฏิคฺคณํ ทสฺสามิ, เสว อาปฺุจฺฉิสฺสามิ"ติ. ตํ
 สุตฺวา "ตาท ตว ภคินิ ตยา สทฺธิ ฅมิตฺุํ รุจฺจติ อุตทาหุ อีเฬว วสฺสิตฺุํ รุจฺจติ"ติ ปุจฺฉิสฺส.
 "ตาท"^{๓๒๒๔} ตสฺส ยามํ สยณํ^{๓๒๒๕} ทานํ วา ยถารุจฺจิ กโรตฺว"ติ.^{๓๒๒๖}

ฅายปติกา "กถํ กลฺยาณิ"ติ ปุจฺฉิสฺส.^{๓๒๒๗} สํ อาห "อมฺม ตาท เตน สทฺธิ
 ฅมิตฺุํสามิ"ติ. เต อาหํสฺสุ "โภ ส" ^{๓๒๒๘}อมฺหากํ สินฺหา เอกา อีตา ปียา มนาปา, มา อิมํ
 วชฺเชสิ"ติ. "สเจ ฅมฺหากํ มยิ สินฺโห ภเว, มา นิวาเรถ,^{๓๒๒๙} กสฺมา วทามิ? อิตฺถิ ปน วิโยค-

^{๓๒๑๖} ล.,ท.ท. : อุกฺคณฺหตุ

^{๓๒๑๗} ล. : ฅมตฺตติ วตฺวา ,ท.ท. : ฅมตฺตติ ททาติ

^{๓๒๑๘} ล.,ท.ท. : สมนฺปฏิจฺฉิ

^{๓๒๑๙} ล.,ท.ท. : กสฺสจฺจิ รณนฺติ

^{๓๒๒๐} ล.,ท.ท. : มณฺเทตฺวา

^{๓๒๒๑} ล.,ท.ท. : ฅามาตโร ธนฺนฺเชยฺยปณฺทิตฺโต ,ล.ณ. : ธนฺนฺเชยฺยปณฺทิตฺโต

^{๓๒๒๒} ล.,ท.ท. : สวณฺณเรหิ ปหิณฺเยยาเปตฺติ

^{๓๒๒๓} ร.ม. : ฅณฺหิภาเวน

^{๓๒๒๔} ล.,ท.ท. : ปุจฺฉิ. อมฺม ตาท ,ล.ณ. : อมฺม ตาท

^{๓๒๒๕} ร.ม. : สยณํ

^{๓๒๒๖} ล.,ท.ท. : ตสฺสา ยานํ อยานํ ถานํ ยถารุจฺจิ ภเวยฺยนฺติ

^{๓๒๒๗} ล. : ปุจฺฉิ

^{๓๒๒๘} ล.,ท.ท. : "เต อาหํสฺสุ โภ ส" อิมานิ ปทานิ นตฺถิ ,ล.ณ. : ตาท ส

^{๓๒๒๙} ล.,ท.ท. : สเจ มม สินฺโห ภเวยฺย มา นิวาเรสิ

สามีกา มหาทุกขมณฺหวติ,^{๓๒๓๐} สเจ ตุมฺเห นีวเรถ, อีเฬว วสนฺตา^{๓๒๓๑} ทุกขมณฺหวามิ,[^{๓๒๓๒}
 วิโยคปติกา หิ ทหฺราอิติโย ปุริสาณมตฺตวิย รตฺติกา มา โหนฺติ,^{๓๒๓๓} สเจปี ตา อกา มา พล-
 กาเรณ กพฺพนฺติ, ยทิ อนุโตเคเห จิตา, ภิตฺติโกเณน วา สนนฺธิเกเทน วา อาเนตฺวา^{๓๒๓๔}
 อนาจารย์^{๓๒๓๕} จเรยฺย, สเจ เอเตนากาเรณ ลภามิ,^{๓๒๓๖} ตุมฺหากํ จิตฺตํ กิลฺมฺมจํ โหติ, วิโยค-
 -ปติ นาม อนาจรเณน อาโรเจสิ, สามิกานมิตฺถิณํ^{๓๒๓๗} สราขานํ เวรํ^{๓๒๓๘} ภเวยฺย, เตเน มหา-
 -ทุกขมณฺหวามิ, มา มํ นีวเรถา"ติ. ตํ สุตฺวา มาตาปิตโร "เตนหิ ตฺยุมฺเหว คมนํ รุจฺจติ
 "ติวตฺวา เอกจฺจนฺทา^{๓๒๓๙} โหนฺติ.

โพธิสตุโต วิภาตาย รตฺติยา ตฺริยงฺคิกเวเสน^{๓๒๔๐} มณฺเฏจฺจวตฺถํ นีวเสตฺวา เอกเณ
 อาโลกมณฺเณ สีสํ เวเจตฺวา^{๓๒๔๑} กลยาณิ อุตฺตานมฺลงฺการาเปตฺวา^{๓๒๔๒} มาตาปิตูนํ ปทกฺขิณํ
 กตฺวา อาปฺจุณฺติวา ตาย สทฺธิ^{๓๒๔๓} เคหโต นิภฺขมิ.^{๓๒๔๔} ปุพฺพณฺหสมเย อมฺจฺโจ^{๓๒๔๕} ร-
 ถํ
 โยเซตฺวา โสปาณปาทฺมุเล จเปสิ.^{๓๒๔๖} โพธิสตุโต ตาย สทฺธิ ปรวรมภิรฺยุหิ.^{๓๒๔๗} อมฺจฺโ-
 จ

^{๓๒๓๐} ร.ม. : มหาทุกขมณฺหว ,ล.,ท.ท. : วิโยคสามิกเณ มหาทุกฺขํ อนุภฺวิ ,ล.ฉ. : มหาทุกฺขํ อนุภฺวิ

^{๓๒๓๑} ล. : ตฺยุมฺหํ นีวเรณ อีเฬว วสนฺตํ

^{๓๒๓๒} ล.,ท.ท. : เตเน เตเน มม ปิเยน ภวสิ

^{๓๒๓๓} ล.,ท.ท. : วิโยคปติ อิตฺติ ทหฺรา ปุริสาณํ อตฺตวิย รตฺติกา มา โหติ

^{๓๒๓๔} ล.,ท.ท. : ภิตฺติเกณ วา โกเณน วา สนนฺธิเจเนน วา อาเนยฺย

^{๓๒๓๕} ร.ม.,ท.ท. : อนาจารย์

^{๓๒๓๖} ล.,ท.ท. : ภวติ

^{๓๒๓๗} ล.,ท.ท. : อนาจารย์ จเรณ วา โน วา สสามิกานํ อิตฺถิณํ

^{๓๒๓๘} ร.ม. : วร ,ล.,ท.ท. : เวริ

^{๓๒๓๙} ร.ม. : เอกจฺจนฺทา ,ล.,ท.ท. : สพฺเพ เอกจฺจนฺทา พฺตฺวา วสนฺตํ

^{๓๒๔๐} ร.ม. : ตฺริยงฺคิกเวเสน

^{๓๒๔๑} ร.ม.,ล.ฉ. : สีสํ เวเจตฺวา ,ล.,ท.ท. : สีสํ เวเจตฺวา

^{๓๒๔๒} ล.,ท.ท. : อุตฺตานํ อลฺงฺกริตฺวา ,ล.ฉ. : อุตฺตานํ อลฺงฺกริตฺวา

^{๓๒๔๓} ล.,ท.ท. : "ตาย สทฺธิ" ปทํ นตฺติ

^{๓๒๔๔} ล. : นิภฺขมึสุ

^{๓๒๔๕} ร.ม. : อมฺจฺเจ

รณ ปาเชลลี. โพธิสตุตสสุตฺตานุภาเวน เทวตา รกฺขมานยนฺติ. ลินฺธวาทา ชาวนฺติ. ปุพฺพพณฺณกาลโต
ปฏฺจาย ยาว ปาตฺราสกาลา^{๓๒๔๘} โส ติโยชนมตฺตมตฺตกฺกมิตฺวา นครปาจิณทวารคามํ สม-
ปาปฺปณิ.^{๓๒๔๙}

เตนาห ภควา

"ตโต รตฺยา วิวสฺสเน สूरียสฺสคฺคมนํ^{๓๒๕๐} ปติ,^{๓๒๕๑}
รณ โส อภฺริยุหิตฺวา ราชปฺริโส อาณาปยิ^{๓๒๕๒} รณ.[๒๕๓]
ยฺกฺขา วาตเวเคน ชาวยิ ปุพฺพพณฺเน ยาว ชาวนฺติ,
ปาตฺราสมฺปาคมิ มคฺคํ ติโยชนํ ทิฆิ.[๒๕๔]
อติกกมิตฺวา ตาวเทว ปาจิณคามทวารญจ,
ปาปฺปณิตฺวา ว โสตฺถินา"ติ.^{๓๒๕๓}[๒๕๕]*

ปาปฺปณิตฺวา จ ปน มหาสตุตฺโต ตมมจฺจมิเชว "โลกมาคฺคเมธา"ติ^{๓๒๕๔} ตตฺถเวา ร

ณ

^{๓๒๔๖} ล.,ท.ท. : ถเปตฺวา ,ล.ณ. : ถเปลล

^{๓๒๔๗} ล.,ท.ท. : โพธิสตุตฺโต จ เทวี่ จ รกฺขวํ อภฺริยุหิตฺวา ,ล.ณ. : รกฺขวํ อภฺริยุหิ

* อิมมา คาคาโย คเวลิตฺวา น ทิสฺสนฺติ.

^{๓๒๔๘} ล.,ท.ท. : ปาตฺราสกาลา

^{๓๒๔๙} ล.,ท.ท. : สมฺปาปฺปณิ

^{๓๒๕๐} ชุ.เถร.อ. : สूरียคฺคมนํ

^{๓๒๕๑} ชุ.เถร.(บาลี) ๒๖/๕๑๗/๓๔๕, ชุ.เถร.อ. ๒/๕๑๗/๑๗๓.

^{๓๒๕๒} ท.ท. : อาณายิสฺส

^{๓๒๕๓} ล.,ล.ณ. : "ตโต รตฺยา วิวสฺสเน

สूरียคฺคมนํ ปติ,

รณ โส อภฺริยุหิตฺวา

ปาเชตฺวา ราชปฺริโส

อาณายิสฺส รณ. ยฺกฺขา

วาตเวเคน ชาวยิ

ปุพฺพพณฺเน ยาว ชาวนฺติ,

ปาตฺราสมฺปาคมิ

มคฺคํ ติโยชนํ ทิฆิ.

อติกกามญจ ตาวเท

ปาจิณคามทวารญจ,

ปาปฺปณิตฺวา ว โสตฺถินา"ติ คาคา ทญฺจพฺพา

^{๓๒๕๔} ร.ม. : โลกมาคฺคเมธาติ ,ท.ท. : โลกํ อาคเมธาติ ,ล.ณ. : ตํ อมจฺจํ อีเชว โลกํ อาคเมธา

ติ

จปาเปตวา^{๓๒๕๕} []^{๓๒๕๖} กลยาณิมาย มาตาปิตูนํ สนฺตักมฺปสงฺกมิตฺวา เตสํ ปาเท สีสํ
 ปติฏฺฐาเปตฺวา วณฺหิตฺวา ตมาโลกมณีนํ สีสโต นีหริตฺวา มาตฺยา หตฺเถ จเปตฺวา อาห
 "ตุมหากํ อสฺสปุณฺณตถาย ทสฺสามิ, มา โรทถ, โสตถินา อาคจฺฉามิ"ติ. สํ^{๓๒๕๗} ตสฺส วจฺนํ
 สุตฺวา โสมนสฺสปตฺตา หุตฺวา องฺเก นีสทาเปตฺวา อุปคฺยุหิตฺวา สีสเ จมฺพิตฺวา อาห "ตาต
 ปุตฺต อหํ ปุพฺเพ ตว วิโยคโสเกน สมฺมุตฺเต ปตติอุทฺเท ปุตฺเตน มาตา วีย โสเกปุตฺตา

๓๒๕๘

อชฺเชว เทวตา วิเสเสน อุทกโต อุทฺธิปิตฺวา หตฺเถ จปิตลทฺธหฺรปุตฺตา วีย^{๓๒๕๙} โสมนสฺสป-
 ตฺตา อภิรมามิ"ติ. []^{๓๒๖๐} โพธิสฺสโต อตฺตโน ภริยํ มาตฺยา ปฏิจฺฉาเทตฺวา สพฺพการํ
 ทสฺเสตฺวา^{๓๒๖๑} "ราชูปฏฺฐานมาคจฺฉามิ"ติ^{๓๒๖๒} วตฺวา^{๓๒๖๓} มาตาปิตูนํ วณฺหิตฺวา ปทกฺขิณํ กตฺวา
 นิภฺขมิตฺวา รถมภิรฺยุหิตฺวา ปาเชตฺวา นครํ ปวิสิตฺวา อนุกฺกเมน^{๓๒๖๔} ราชทฺวารํ ปตฺวา
 ราชนิเวสนมภิรฺยุหิตฺวา เอกมนฺตํ อฏฺฐาสิ.

ราชา ตํ มณฺเษฏฺฐจฺวตฺถํ นิวาเสตฺวา เตนํ สีสํ เวเจตฺวา ปวิสนฺตํ ทิสฺวา
 โสมนสฺสปตฺโต หุตฺวา "โก อมจฺจ เกน ชีวิตํ กปฺปนํ ปณฺหิตํ ตวํ ปสฺสสี"ติ.^{๓๒๖๕} "อยํ
 ตูริยวาทนฺเตน^{๓๒๖๖} ชีวิตํ กปฺเปสิ ชินฺนทา"ติ. "เตน การเณน ปณฺหิตํ ตวํ ชีวิตํ กปฺเปสิ"ติ.^{๓๒๖๗}

^{๓๒๕๕} ล.,ท.ท. : โส ตตฺถ รถํ ถเปสิ ,ล.ฉ. : ถปาเปตฺวา

^{๓๒๕๖} ล.,ท.ท. : โพธิสฺสโต

^{๓๒๕๗} ร.ม. : โส

^{๓๒๕๘} ล.,ท.ท. : ตว วิโยคโสเกน มาตุ หรปุตฺตํ สมฺมุตฺเต ปตติ วา โสกา วีย

^{๓๒๕๙} ล.,ท.ท. : "จปิตลทฺธหฺรปุตฺตา วีย" ปทํ นตฺถิ "ถเปตฺวา" เอวมนํ ทฏฺฐพฺพํ

^{๓๒๖๐} ล.,ท.,ล.ฉ. : ตํ สุตฺวา

^{๓๒๖๑} ร.ม. : ทสฺเสตฺวา

^{๓๒๖๒} ล.,ท.ท. : ราชูปฏฺฐานตถาย อาปฺจฺฉามิติ ,ล.ฉ. : ราชูปฏฺฐานํ อาคจฺฉามิติ

^{๓๒๖๓} ล.,ท.ท. : "วตฺวา" ปทํ นตฺถิ , "โส" เอวมนํ ทฏฺฐพฺพํ

^{๓๒๖๔} ร.ท.,ร.ม.,ท.ท. : อนุกฺกเมน

^{๓๒๖๕} ล.,ท.ท. : กปฺเปยฺยํ ตยา ทิสฺสธตฺติ

^{๓๒๖๖} ร.ท.,ล. : ตูริยวาทนฺเตน ,ท.ท.,ล.ฉ. : ตูริยวาทน

^{๓๒๖๗} ล.,ท.ท. : กปฺเปสฺสสีติ

"มหาราช เวฬุวาทกตเคน ชีวติ กปุเปมิ"ติ. "ปณฺทิต กถํ นุ เตน ปวตฺเตส"ติ. โส "เทว
ยสุมา ตุมหากํ ราชปทุญฺโจ ภวามิ, []"^{๓๒๖๘} สพุพมฺหากมตติการุโโต โหมี"ติ วตฺวา คากา
อภาสี^{๓๒๖๙}

"น กิณฺจิ ปพฺพโต ภารา น ภารา ภวนตฺตยํ,^{๓๒๖๙๐}
สามิพุญฺจา^{๓๒๖๙๑} มหारा อมฺหากํ ภารเกทกํ,
นิชฺชเยตพฺพเมวาทิ^{๓๒๖๙๒} เอวเมว ตว โกธนิโย.[๒๙๖]
อุตฺตมมฺปิ นิปาเตน สฺฐํ เกเทน นิชฺชเย,
นิจํ อปฺปทาเนน^{๓๒๖๙๓} วิตฺถกเมเน^{๓๒๖๙๔} สมํ ชเย.[๒๙๗]
น โลเก โสภเต มุพฺโพ เกวลตฺตปสฺสีโต,^{๓๒๖๙๕}
อปิ สมฺปปีเต กุเป กตวิโช^{๓๒๖๙๖} ปกาลิโต.[๒๙๘]
นาลภมฺภิปตฺเตนฺติ นฺนํ^{๓๒๖๙๗} นิจฺจนฺติ โสจเน,^{๓๒๖๙๘}
วิปตฺตยจ น มุพฺพนฺติ นรา ปณฺทิตลฺกขณา.[๒๙๙]
ภูเณ มิตฺตํ มหเตน สาธุ
ปโรปตาเปเน สมิตฺติภาวํ,
สุเชเน วิชฺขํ ฆรฺุเสเน^{๓๒๖๙๙} นารี
อิจฺจนฺติ เต ये น จ ปณฺทิตา วา"ติ.[๓๐๐]*

^{๓๒๖๘} ล.,ท.,ล.ฉ. : ตสุมา

^{๓๒๖๙} ล.,ท.ท. : คากมาท ,อณฺตฺตถาปี เอวํ พุญฺจพฺพ

^{๓๒๖๙๐} ล. : ภวนตฺตยํ ,ท.ท. : ภวนตฺตย

^{๓๒๖๙๑} ล.,ท.ท. : สามิพุญฺจ

^{๓๒๖๙๒} ร.ท.,ล.ฉ. : นิชฺชเยตพฺพเมวาทิ ,ร.ม.,ล.,ท.ท. : นิชฺชเยตพฺพเมวาทิ

* อิม่า คากาโย คเวสิตฺวา น ทิสฺสนฺติ.

^{๓๒๖๙๓} ร.ม. : นิจมฺปทาเนน

^{๓๒๖๙๔} ท.ท. : วิทฺถกเมเน ,ล.ฉ. : วิทฺถกเยเน

^{๓๒๖๙๕} ล. : โวลลฺกขปสฺสีโต ,ล.ฉ. : เกวลคฺคปสฺสีโต

^{๓๒๖๙๖} ร.ท.,ท.ท. : กตํ วิโช ,ร.ม. : สมฺปปีเต ภูเป กตวิโช ,ล. : กตฺติวิโช

^{๓๒๖๙๗} ร.ม. : นาลภมฺภิปตฺเตนฺติ นฺนํ^{๓๒๖๙๗} นิจฺจนฺติ โสจเร,

^{๓๒๖๙๘} ร.ม. : ฆรฺุเสเน

ตัม สุตฺวา ราชาน "อโย เตเน ชีวิตัม กปเปยฺย, เนว ปจฺจตฺตโก, นีราสฺสโก โหมี"ติ

๓๒๖๕

จินฺเตตฺวา อติวีย โสมนสฺสโล ปุจฺฉิ "ปณฺชิต จตฺตาริ เภริสฺสททา"^{๓๒๘๐} อิติสฺมา อตฺถิ,^{๓๒๘๑}
 เตสํ ปกาเสตฺมํ ปกฺกโกสิ โน วา"ติ. "มหาราช สกฺกชมฺพทึเป มเมว จเปตฺวา โกจิ อญฺญโ
 ชานาตี"ติ. ราชาน "สาธฺว"ติ สมฺปฏฺิจฺฉิตฺวา อาห "มม ปุตฺโต"^{๓๒๘๒} ปาตฺราสกาเล อาคโต
 อติจฺฉาโต ภเวยฺย, ตมาทาย ตสฺส ชมฺรํ คนฺตฺวา ญฺหาเปตฺวา ราชภิกฺขํ []^{๓๒๘๓} ภุญฺชานเปตฺวา
 อิมสฺส ปณฺหสฺส"^{๓๒๘๔} วิสฺซุชฺชนตฺถาย สยญฺเห อาเนหิ"ติ.^{๓๒๘๕} ตัม สุตฺวา อมฺมจฺโจ ตัม ตสฺ
 ส

เคหํ ปาเปตฺวา ตถา อกาลิ.^{๓๒๘๖} ปญฺจสตปฺริวารานํ สหชาตา ตัม ปริวารेतฺวา อญฺจิสฺส.

นคฺรปเวสนกณฺโฑ"^{๓๒๘๗} ฉวิสฺติมปณฺโฑ นิฏฺฐิต.

๓.๒๘ เภริสฺสทตฺตวิจฺจารณกณฺพณฺโฑ สตฺตวิสฺติโม

ตสฺมี ขณฺเ ราชาน ราชจฺจนฺเ โสธานเปตฺวา วาลิกาย วิกิริานเปตฺวา"^{๓๒๘๘} อูปริ ลาซ-
 ปญฺจเมหิ วิกิริานเปตฺวา ตตฺถ มชฺเ อลงฺกตฺรตนปฺลลงฺกํ สฺมุสฺสิตเสตฺตตฺต"^{๓๒๘๙} จปาเปตฺวา
 ราชจฺจนฺเ สมฺนตโต สานฺนํหิ ปริกฺขิปปิตฺวา สมฺนตโต อนฺเต ทณฺฑทึปํ ชาลาเปตฺวา อุจฺฉ"^{๓๒๙๐}

^{๓๒๖๕} ร.ท.,ร.ม.,ล.,ท.ท.,ล.ฉ. : โหตีติ

^{๓๒๘๐} ล. : เภริสฺสทเท

^{๓๒๘๑} ล. : "อิติสฺมา อตฺถิ" ปทํ นตฺถิ ,ท.ท. : อจฺฉิริยา

^{๓๒๘๒} ร.ม. : ปุโต

^{๓๒๘๓} ล.,ท.ท. : ปหิณฺสฺสคามิ

^{๓๒๘๔} ร.ม. : ปณฺหสฺส ,ล. : อิมํ ปณฺหํ ,ท.ท. : ภุญฺชิตฺวา อิมํ ปณฺหํ

^{๓๒๘๕} ล.,ท.ท. : อาคจฺฉนตฺติ

^{๓๒๘๖} ล.,ท.ท. : กตฺวา

^{๓๒๘๗} ร.ม. : นคฺรปเวสนกณฺโฑ

^{๓๒๘๘} ร.ท.,ล.,ท.ท. : โอภิกิริานเปตฺวา ,ปจฺฉาปทฺมปี เอวํ ทญฺจพฺพํ ,ท.ท. : พาลุกาย โอภิกิริานเปตฺวา

^{๓๒๘๙} ร.ม. : สฺมุสฺสิตเสตฺตตฺต ,ล. : สฺมุสฺสิตเสตฺตตฺเต ,ท.ท. : อลงฺกตฺรตนปฺลลงฺเก สฺมุสฺสิตเสตฺตจฺฉตเต

^{๓๒๙๐} ล.,ท.ท. : "อุจฺฉ" ปทํ นตฺถิ

สขุณฺโณ กทลิจ สผลา จปาเปตฺวา "อชฺเชว ธนญฺชยปณฺธิโต เภริสทฺทานมตฺถํ ปฏกาเสยฺยา"ติ
 เภริญฺจราเปลิ. สกถนคฺรวาสินํ สกสฺสกุญฺจานโต นิฏฺขมิตฺวา ราชญฺคณฺเณ อนฺโตสํณิสฺสุ^{๓๒๕๑}
 สมนฺนิปาเปตฺวา สมนฺนโต พหิสํณิหิ มญฺจาติมญฺเจ ปิจาติปิเจ จ พนฺธธาเปตฺวา นิสฺสนฺนา
 โทหนฺติ. มชฺฌนฺตีกกาลโต ปฏฺจาย^{๓๒๕๒} ยาว สํยญฺหา ตาย วิธียา มนุสฺสํสํ คมนานิ ตาว
 น ขิยนฺเตเยว.^{๓๒๕๓} สขุชิตฺเต^{๓๒๕๔} จ ปน ราชา โพธิสฺสตฺตสฺส เสตวตฺถาลงฺกาเร ปหิณฺติวาท
 ตํสฺวณฺณลวิเกยฺย อานยิตฺวา^{๓๒๕๕} สมนุสฺสิตเสตมตฺเต รตนปลฺลงฺเก นิสฺสทาเปตฺวา สยํ รตน
 สีสํหาสเน เอกมณฺโตะ นิสฺสิตฺวา^{๓๒๕๖} เอกปาทมูลิกํ เทวภูตานิ ธมฺมํ โฆสํเปลิ^{๓๒๕๗} []^{๓๒๕๘}
 "โณโต เทวภูตา ฉตฺตเทวตา ปาสาทเทวตา นครปรีคฺคาหกเทวตา จ นนฺตียกฺขเสนาปติ-
 อาทโย, อิทานิ ธนญฺชยปณฺธิตสฺส เภริสทฺทานมตฺถํ^{๓๒๕๙} วิจาเรนฺตสฺส อหุติยสฺส^{๓๓๐๐} ธมฺม-
 เทสนํ^{๓๓๐๑} สุนฺนตฺตฺติ โฆสํเปลิ. []^{๓๓๐๒}

ตํ สุตฺวา สพฺพา^{๓๓๐๓} อธิวตฺถา เทวภูตา คคณฺตเล อทิสฺสमानกายา^{๓๓๐๔} อนฺโต
 อากาเส สมนฺนิปตฺติสฺสุ. ราชา มหาสตฺตสฺส เภริสทฺทํ^{๓๓๐๕} ปกาเสนฺโต อิมํ คาถมาห
 "ชยฺภเริ^{๓๓๐๖} ทสฺสทฺเทน โทสฺสทฺเทน ฉนฺทภเริยา,

^{๓๒๕๑} ล. : สํณิยา ,ปจฺจาปทฺมปี เอวํ ทฏฺจพฺพํ

^{๓๒๕๒} ร.ท.,ร.ม. : มชฺฌนฺตีกกาลโต ปฏฺจาย ,ล. : มชฺฌนฺตีกกาลโต ปตฺถาย

^{๓๒๕๓} ล. : คมนํ อนนฺเตเยว

^{๓๒๕๔} ล. ,ล.ฉ. : สขุชิตฺวา

^{๓๒๕๕} ล.,ล.ฉ. : อานยฺยาเปตฺวา

^{๓๒๕๖} ล. : ธิปาเปตฺวา นิสฺสิต

^{๓๒๕๗} ร.ม. : โฆเปลิ

^{๓๒๕๘} ล.,ล.ฉ. : โส

* อิมํ คาถาโย คเวสิตฺวา น ทิสฺสนฺติ.

^{๓๒๕๙} ร.ม. : เภริสทฺทานมตฺถํ ,ล. : ธนญฺชยปณฺธิโต เภริสทฺทมตฺถํ

^{๓๓๐๐} ล. : วิจาเรนฺโต อหุติโย

^{๓๓๐๑} ล. : "ธมฺมเทสนํ" ปทํ นตฺถิ

^{๓๓๐๒} ล. : นครปรีคฺคาหกเทวตา จ นนฺตียกฺขเสนาปติอาทโย อิทานิ จ นนฺตียกฺข ปณฺธิโต เภริ-
 สทฺทมตฺถํ วิจาเรนฺโต อหุติโย สุนฺนตฺตฺติ โฆสํ.

^{๓๓๐๓} ล. : "สพฺพา" ปทํ นตฺถิ ,ท.ท. : "สขุณฺโณ กทลิจ จ ฯลฯ ตํ สุตฺวา สพฺพา" อิมานิ ปทานิ นตฺถิ

^{๓๓๐๔} ล. : คคณฺตเล อทิสฺสमानกายา ,ท.ท. : อทิสฺสमानกายา

^{๓๓๐๕} ล. : เภริสทฺทมตฺถํ

นนทิกเภา^{๓๓๐๖} ทูลทูล

ทูลทูล เวลเภา^{๓๓๐๗},

เกณฑเณน มหาราช^{๓๓๐๘}

ตัม เม อภุหาติ ปุจฺฉิตฺติ^{๓๓๐๙} *

ตัม สุตฺวา มหาสฺสโต คคณตเล ปุณฺณจฺนุโท วีย ปากโฏ สพฺพตฺถ วิชานน-
ปากโฏ,^{๓๓๑๐} "มหาราช เตนหิ สฺสณณ, สฺสากํ มนสิโกโรถ, ภาสิสฺสามิ"ติ วตฺวา^{๓๓๑๑} ทสฺสทสฺส
อตุถํ ปากสนตฺถาย อิมํ คากมาห^{๓๓๑๒}

"ทสฺ ทานญจ สิลญจ

ททนฺตุชฺชุมฺพุตโป,

ทมอวิหีสฺสนติ จ

ททฺชนฺติ^{๓๓๑๓} อวิโรธนฺ"ติ^{๓๓๑๔} *

ตัม สุตฺวา เทวตา มหาสฺสทูลน เอกปฺปหาเรเนว "สฺสากํ สฺสากํ"ติ^{๓๓๑๕} สฺสากํ ททมา
เอเก ปุปฺเพ ขิปิตฺเต ตสฺส ปุชฺชนฺติ^{๓๓๑๖} ราชา เอกมฺภุจิกหาปเณน ตสฺส ปุชฺชนฺติ. มหาชน
อุลลอสฺสทูลน^{๓๓๑๗} สฺสากํ ททมา. ^{๓๓๑๘}โส โทสฺสทูลน อตุถํ ปากสนตฺถาย คากมาห^{๓๓๑๙}

[]^{๓๓๒๐}

^{๓๓๐๖} ล. : ชยฺเยภา^{๓๓๐๖}, ท.ท. ,ล.ฉ. : ชยฺเยภา^{๓๓๐๖}

^{๓๓๐๗} ร.ท.,ท.ท.,ล.ฉ. : นนทิกเภา ,ล. : นนทิกเภา

^{๓๓๐๘} ร.ท.,ร.ม. : เวลเภา^{๓๓๐๘}, ล. : เวลเภา^{๓๓๐๘}

^{๓๓๐๙} ล.ฉ. : ธนญชยฺย

^{๓๓๑๐} ล. : สพฺพมตฺถํ วิชานํ ปากโต โหติ ,ท.ท. : วิชานนปากโต โหติ

^{๓๓๑๑} ล. ,ท.ท. : "วตฺวา" ปทํ นตฺติ

^{๓๓๑๒} ร.ท.,ท.ท.,ล.ฉ. : คากํ อภาสิ ,ล. : ทสฺสทูลนตฺถายปคากํ อภาสิ

^{๓๓๑๓} ล. : ทมํ อวิหีสํ ชนฺติ จ ททฺชนฺติ

* อิมํ คากาโย คเวสิตฺวา น ทิสฺสนติ.

^{๓๓๑๔} ล.,ท.ท. : "เอกปฺปหาเรเนว สฺสากํ สฺสากํ" อิมานิ ปทานิ นตฺติ

^{๓๓๑๕} ล. : เอเตหิ ปุพฺเพหิ ขิปิตฺวา ตสฺส ปุชฺชนฺติ ,ท.ท. : เอเตหิ ปุพฺเพหิ ขิปิตฺวา ตสฺส ปุชฺชนฺติ

^{๓๓๑๖} ร.ม. : อุลลอสฺสทูลน ,ล.,ท.ท. : อุลลอสฺสทูลน

^{๓๓๑๗} ล.,ท.ท. : สฺสากํ มหา อโหสิ ,ล.ฉ. : สฺสากํ อทาสิ

^{๓๓๑๘} ล.,ท.ท. : คากํ อภาสิ

^{๓๓๑๙} ท.ท. : สชนฺธํ กทฺทลลํ ถเปตฺวา อชฺชเว ธนญชยฺยปณฺธิโต เภริสฺสทูลนตฺถํ ปากเสยฺยติ

ภริญจาราเปตฺวา สกณนคฺรวาสินํ สกณนโต นิภฺษมิตฺวา ราชนฺคเณ อนฺโต สานฺนิยา สนนฺปาเปตฺวา สามนฺโต
พหิสานฺนิยา มณฺเจตฺมญํ จกฺกเกตฺติจกฺกํ พนฺธาเปตฺวา นิสินฺนา โหนฺติ. มชฺฌตฺติกกาลโต ปตฺถาย ยาว สยญฺหา
วิธิยา มนฺตฺสณํ คมนํ อนฺเตยเวว สชฺชิตฺวา จ ปน ราชา โภธิสฺสทูลน เสตฺวตฺถาลํ กาทฺเพทฺติตฺวา ตํ

"โศภโรจปเรสญจ^{๓๓๒๐} เทวมนุสเสหิ ขตติยา,^{๓๓๒๑}
 ไรตญเจ เต วิจาเรหิ ไรตปาโท^{๓๓๒๒} ว กพทมนุ"ติ.[๓๐๓]*
 เทวตา ตเถว สาธุการิ กตฺวา ปุเชสฺสิติ. ราชา ตํ ตเถว ปุเชตติ.^{๓๓๒๓} โส
 ทุสททสฺส อตถํ ปกาสนตฺถาย คากมาห
 "ทฺวาทเณ^{๓๓๒๔} รชฺชหิณํ ทฺวชีเวน อปายุกํ,^{๓๓๒๕}
 ทฺวกุเรน ทํ กายํ ทฺวจิตฺเตน ทฺวชี ภยณฺ"ติ.^{๓๓๒๖} [๓๐๔]*
 เอวเมว สาธุการิ กโรนฺติ. โส ทิสททสฺส อตถํ ปกาสนตฺถาย คากมาห^{๓๓๒๗}
 "ทฺวิจฺจ สจฺจญฺจ ปญฺญา จ ทฺวิจฺจ วิริยญฺจ ทิวารตฺติ,^{๓๓๒๘}
 อสุกฺโก^{๓๓๒๙} จ ทิปาณํ ทิ- ปทานมุตฺตโม^{๓๓๓๐} วโร"ติ.[๓๐๕]*
 เอวเมว สาธุการิ กโรนฺติ. ตทา ฉตฺเต อธิวตฺถา เทวตา อตฺตโน กายํ^{๓๓๓๑}
 ทสฺเสตฺวา "สามิ ธนญฺชย ตฺยุมฺเมว อตถํ สาธุกํ โหติ, เนว อมฺเห อตถํ ปุจฺฉามา"ติ^{๓๓๓๒}
 ปุณ ปุจฺฉนฺโต []^{๓๓๓๓} คากมาห

สฺวณฺณลวิกาย อาเนยฺยาเปตฺวา สมนฺตเสตฉตฺเต รตนปฺลลฺงเก นิสฺสาเปตฺวา โสปี รตนสิหาสนํ เอกมนฺตํ
 ฤปาเปตฺวา นิสฺสิ. เอกํ ราชมฺลิกํ เทวภูตานิ ธมฺมํ โสสาเปสฺสิ. โส โภโกโต เทวภูตา ฉตฺตเทวตา ปาสาท-
 เทวตา รตนปติคากเทวตา จ นนฺทียกฺขเสนาปติอาทโย อิทานิ ธนญฺชเยยฺยปณฺตติโต เภริสทฺทมนฺตํ วิจาเรนฺโต
 อหฺตติโย สฺวณฺณตฺติ โสเสสฺสิ. ตํ สฺตฺวา

^{๓๓๒๐} ร.ม.,ล. : โสโรจปเรสญจ

^{๓๓๒๑} ล.,ท.ท.,ล.ฉ. : โทมนุสเสหิ ขตติย

^{๓๓๒๒} ร.ม.,ล.ฉ. : วิมาเรหิ โทตปาโท

^{๓๓๒๓} ล.,ท.ท. : ปุเชสฺสิ

^{๓๓๒๔} ล.,ท.ท. : ทฺวาทเณ

^{๓๓๒๕} ร.ท. : ทฺวชีเวน อปายุกํ,ร.ม. : ทฺวชีเวน อปายุกํ,ล.,ท.ท.,ล.ฉ. : อปายุกํ

^{๓๓๒๖} ล. : ทฺวจิตฺเตน ทฺวชีนยณฺติ,ท.ท.,ล.ฉ. : ทฺวกฺขภยณฺติ

* อิมา คากาโย คเวสิตฺวา น ทิสฺสนฺติ.

^{๓๓๒๗} ล.,ท.ท. : คากํ อากาสิ

^{๓๓๒๘} ล. : ทฺวิจฺจ สจฺจญฺจ ปทฺวิจฺจวิริยญฺจ สญฺญโม ทิวารตฺติ,ท.ท.,ล.ฉ. : สญฺญโม ทิวารตฺติ

^{๓๓๒๙} ร.ม. : อสุกฺกา

^{๓๓๓๐} ร.ท.,ร.ม. : "ทิปาณํ" ปทํ นตฺติ,ล.,ท.ท. : อสุกฺโก จ ทิปาณํ อตฺตโม

^{๓๓๓๑} ร.ม. : อนํ กายํ,ล.,ท.ท.,ล.ฉ. : อคฺคากายํ

^{๓๓๓๒} ร.ม.,ล. : มิจฺฉามาติ,ท.ท.,ล.ฉ. : อตฺถมิจฺฉามาติ

"ท โท หุ ทิ"ติ สหุเทน เกรียนัน สหุโท ภเว,
 เกณฑเถน ธนุชย ตัม เม อกฺขาหิ ปุจฺฉิตฺติ.[๓๐๖]*
 ตัม สุตฺวา มหาสฺสโต "เทวเต เตนหิ สุนาถ, สาสฺวกัม มนสิกโรถ, ภาสิสฺสามิ"ติ
 วตฺวา^{๓๓๓๔} เตสํ สหุทานมตฺถเมเตหิ^{๓๓๓๕} คากาปเทหิ ปกาเสนฺโต อิมํ คากมาห
 "ทพฺหิ"^{๓๓๓๖} ภเว หิ ปทฺฐจฺจรณฺโณ
 โทสํ ภเว ตฺริยโกธฺรณฺโณ,
 ทฺวกุรํ ภเว อนิสฺมม รณฺโณ
 ทิฏฺฐิจิ ภเว สิลวิปตฺติ รณฺโณ"ติ.[๓๐๗]*
 เอเต นว พุทฺธานุสฺสตีโย ว,^{๓๓๓๗}
 "ทนฺโต ทนฺตฺสุมฺมโล"^{๓๓๓๘} มุนิวโร ทนฺตานมคฺคํ คโต,^{๓๓๓๙}
 ฆณฺเณโต^{๓๓๔๐} สํฆวโร จ เตน ทมิโต ทนฺโต จ^{๓๓๔๑} มารากิฏฺ,
 ทสฺเสตฺวา ว ปาฏิหาริย์^{๓๓๔๒} สมณพฺรหฺมณทวานํ,
 ทกฺโข สหฺพภวณฺติ คฺฤณนิธฺวโร ทนฺตา^{๓๓๔๓} น ยนฺตํ นม.[๓๐๘]
 โธตฺกฺเข สมลฺลคฺฤณหิ^{๓๓๔๔} สกลํ โธโต ว สหฺพปฺปติ,^{๓๓๔๕}
 โธวิตฺวาน มลฺลชฺชนาน— มขิลํ สหฺพปปี สํโยชนํ,

^{๓๓๓๓} ล.,ท.ท. : เทวตา

^{๓๓๓๔} ล.,ท.ท. : "วตฺวา" ปทํ นตฺถิ ,"โล" ปทมฺปน ทฺฐจฺพมํ

^{๓๓๓๕} ร.ม. : สหุทานมตฺถเมเตหิ ,ล.,ท.ท.,ล.ฉ. : สหุทานํ อตฺถํ เอเตหิ

^{๓๓๓๖} ร.ท.,ล.,ท.ท.,ล.ฉ. : ทมฺ

^{๓๓๓๗} ร.ท.,ล.,ท.ท. : นว พุทฺธานุสฺสตีโย

^{๓๓๓๘} ร.ท. : ทนฺตฺสุมฺมํ โล ,ล. : ทนฺตฺสุมฺมลา ,ท.ท. : ทนฺเต สุมฺมโก

^{๓๓๓๙} ล. : ทนฺโต น มคฺคทฺโต ,ท.ท. : มุนิวโร ทนฺตานํ มคฺคจฺจโต

* อิมา คากาโย คเวสิตฺวา น ทิสฺสนฺติ.

^{๓๓๔๐} ล.,ท.ท.,ล.ฉ. : ทนฺโต

^{๓๓๔๑} ล.,ท.ท. : ทนฺตญจ

^{๓๓๔๒} ร.ม. : ทสฺเสตฺวา ว ปาฏิหาริย์ ,ล.,ล.ฉ. : วรปาฏิหาริย์ ,ท.ท. : วรปาดิหาริย์

^{๓๓๔๓} ร.ท. : คฺฤณนิธฺวโร ทนฺตา ,ร.ม.,ล.,ท.ท.,ล.ฉ. : คฺฤณนิธฺวโร ทนฺต

^{๓๓๔๔} ล. : โธตเก สมลํ คฺฤณหิ ,ท.ท. : โธตเก สมลํ คฺฤณหิ ,ล.ฉ. : สมลคฺฤณหิ

^{๓๓๔๕} ล. : โธเวยฺย สหฺพปฺปติ ,ท.ท.,ล.ฉ. : สหฺพปฺปติ

โธตโกธ สทา ชุนตฺถชนนํ โธเรยฺยสีลํ วรํ,^{๓๓๔๖}
 โธตา วสฺนุตํ นม,^{๓๓๔๗}[๓๐๙]

ทฺูราติทฺูโร หิตโก สทา สมา
 ทฺูรตฺถทสฺสี ทฺูรติกกโม มฺุณิ,
 ทฺูเร จิตานํ สทตฺถนายโก^{๓๓๔๘}
 ทฺูรญฺจ นิพฺพานธฺูรํ คตฺถนํ นม.[๓๑๐]
 ทิพฺโพภาสทิวากโร^{๓๓๔๙} กายโพธิ
 ทิพฺโพภาสเน วินฺทฺูรํจฺจโร โย,
 ทิพฺโพภาสทาตาติภาตาติภาตา^{๓๓๕๐}
 ส ชินโน^{๓๓๕๑} ทิพฺพามุปการโก ตฺนฺนมามิตฺติ.^{๓๓๕๒}[๓๑๑]*

ตํ สุตฺวา ฉตฺเต อธิวตฺถา เทวตา สตฺตฺรตฺถนฺมฺุจฺจํ ชิปปิตฺวา ตสฺส ปุเชลลิตฺติ.^{๓๓๕๓}
 สพุเพ เทวภูตา ทสฺสยมาํกายา^{๓๓๕๔} สตฺตฺรตฺถนฺมฺุจฺจํ ชิปปิตฺวา ตสฺส ปุเชนฺติ. รตฺนราสี ปน
 มหานาคจฺกปฺปมาณา โหนฺติ.^{๓๓๕๕} ราชา สตฺตฺรตฺถเนหิ ปุเรนฺเต กรณฺทเก อาทาย ตสฺส
 ปุเชลลิตฺติ. มหาชนโน^{๓๓๕๖} วตฺถาลจฺกการํ สรโรโต นิหริตฺวา ตสฺส ปุเชลลิตฺติ. สพุเพ เต ราสี สตฺต-
 หตฺถิปฺปมาณา^{๓๓๕๗} โหนฺติ. ตโต ปฏฺุจาย จตฺตารอ เกรี ปกติสฺสทฺเทน โขเกนฺติ.^{๓๓๕๘}

^{๓๓๔๖} ล. : ชุนตฺถํ ชนนํ โธเรยฺยสีลวํ

^{๓๓๔๗} ล. : โกตฺถเก สฺฐา กิณฺณํ พยฺสนํ โธสฺนุตํ นม ,ท.ท. : โธตเก สฺฐาวิกิณฺณํ พยฺสนํ
 โธตา วสฺนุตํ นม

^{๓๓๔๘} ล. : ทฺูเร จิตานํ ทตฺถํ นายโก

^{๓๓๔๙} ร.ม. : ทิพฺโพภาสทิวากโร ,ล.,ท.ท. : ทิพฺโพภาสทิวากรา

^{๓๓๕๐} ล.,ท.ท. : ทิพฺโพภาสทาตาติภาสจฺจโร

^{๓๓๕๑} ล.,ท.ท. : "ส ชินโน" ปทํ นตฺถิ

^{๓๓๕๒} ร.ท.,ร.ม. : อุปการกา สฺนฺนมามิตฺติ ,ล.,ท.ท. : ทิพฺพามุชากการภาสํ นมามิตฺติ

^{๓๓๕๓} ล.,ท.ท.,ล.ฉ. : ปุเชนฺติ ,ปจฺฉาปทฺมปี เอวํ ทฺุจฺจพฺพํ

^{๓๓๕๔} ล.,ท.ท. : ทิสฺมานาเยน ,ล.ฉ. : ทิสฺสมานาเยน

^{๓๓๕๕} ล.,ท.ท. : มหานาติจฺจจฺกปฺปมาโน โหติ

^{๓๓๕๖} ร.ม. : มหาชนา

^{๓๓๕๗} ร.ท.,ร.ม. : สตฺตฺรตฺถิปฺปมาณา ,ล.,ท.ท. : สตฺตฺรตฺถิปฺปมาณา

^{๓๓๕๘} ล.,ท.ท. : ปกตียา สฺสทฺเทน โขเกนฺติ

เกร็ดทศกวีวิจารณ์กณโฑ^{๓๓๕๕} สดุดีวีรสติปญโ โณจิโต.

๓.๒๙ กลยาณีกณพปญโ อญจวีรสติโม

ตทา ปน ราชา ตสฺส เอกํ ปญหํ ปุจฺฉิ "ปญฺทิต ยํ เทวตานํ 'อนิสุมการี'ติ
วจนํ, นิสุมการี^{๓๓๖๐} กริสฺสามิ, กถญจ กายนครํ นาม, โก จิตฺตราชา นาม, กญจ^{๓๓๖๑}
อุปราชานาเมน ขวนํ,^{๓๓๖๒} กญจ เสนาปตินาเมน โวญฺจนํ,^{๓๓๖๓} โกจิ 'สํกโต'ติ นาเมน^{๓๓๖๔}
สนฺติโรณ, กญจ ทุโตนานาเมน สมฺปฏฺจฺจนํ, กานิ จ^{๓๓๖๕} ฉทวารปาณานาเมน วิญญานานิ, เก
จ ปญจทวารผลกานาเมน ปสาทา, กตฺรานิ นว ทวารานิ, กตฺรา จ ฉ วิธิ, เกน จ เทว-
ปญฺญาส มหามจฺจา, อิมสฺส เก สดฺต กตฺตาโร โหนฺติ, เก จ ฉ เวยฺยาวจฺจกรา โหนฺติ, เก

จ จุทฺทส กาปฺริสา โหนฺติ, เก จ ปญจวีรสติ ปญฺทิตา โหนฺติ, เก เตสฺมตฺถาเน, อุกฺขาหิ"ติ.^{๓๓๖๖}

ตํ สุตฺวา มหาสฺสโต "เตนหิ มหาราช สาทุกํ มนสิกรโห, ภาสิสฺสามิ, กายนครํ
มหาราช ยสฺมา อญฺจารสฺสรูปสฺมุโ, ตสฺมา กายนครํ นาม, เสยฺยถิ ? []"^{๓๓๖๗}

"ปจฺวาโป"^{๓๓๖๘} จ เตโห จ วาโยธาทู ตเถว จ,
จกฺขุสฺสตญจ ชีวฺหา กาโย จ อาหาโร วญฺโณ

^{๓๓๕๕} ร.ท.,ร.ม.,ล.ฉ. : เกร็ดทศกวีวิจารณ์กณโฑ ,ล.,ท.ท. : เกร็ดทศกวีวิจารณ์กณโฑ

^{๓๓๖๐} ร.ท.,ร.ม. : อนิสุมการีติ วจนํ, นิสุมการี กริสฺสามิ ,ล.,ท.ท. : นิสุมการี

^{๓๓๖๑} ล.,ท.ท. : โกจิ ,ปจฺฉาปทฺมปี เอวํ ทญฺจพฺพํ

^{๓๓๖๒} ล. ,ท.ท. : ขโว ,ปจฺฉาปทฺมปี เอวํ ทญฺจพฺพํ

^{๓๓๖๓} ร.ม. : โผญฺจนํ ,ล. : โผญฺจพฺพนํ ,ล.ฉ. : โผญฺจพฺพนํ

^{๓๓๖๔} ล. : สํกิตานาเมน ,ท.ท. : โกจิ เสนาปตินาเมน โกจิ สํกิตานาเมน

^{๓๓๖๕} ล.,ท.ท. : สมฺปฏฺจฺจนโน, ยํ กิณฺจ

* อิมา คาคา คเวสิตฺวา น ทิสฺสติ.

^{๓๓๖๖} ล.,ท.ท. : ฉทวารปาณานาเมน วิญญานานิ, ยํกิณฺจ ปญจทวารผลกานาเมน ปสาโท, กตฺรํ ฉ
วิธิ, ยํ กิณฺจ เทวปญฺญาส มหามจฺจา, อิมสฺส ยํกิณฺจ สดฺต กตฺตา โหนฺติ, ยํกิณฺจ ฉ เวยฺยาวจฺจกรา โหนฺติ,
ยํ กิณฺจ จุทฺทส กาปฺริสา โหนฺติ, ยํกิณฺจ ปญจวีรสติ ปญฺทิตา โหนฺติ, เกนตฺถเนน อุกฺขาหิ

^{๓๓๖๗} ล.,ท.ท. : ปรีหาโร เจว คาคามา.

^{๓๓๖๘} ร.ท.,ล.,ท.ท.,ล.ฉ. : ปจฺวาโป

ปณฺโฑ โส อิตฺติ จ ปุมา^{๓๓๖๕} วตฺถุ จ ชีวิตฺนฺ"ติ.[๓๑๒]*
 อิทํ กายนคฺรํ นาม.
 จิตฺตราชา^{๓๓๖๐} มหาราช ยสฺมา วิจฺจิตฺเนน^{๓๓๖๑} กายานํ สามิกอ,^{๓๓๖๒} ตสฺมา
 "จิตฺตราชา"ติ^{๓๓๖๓} วทามิ.
 มหาราช ชวณํ อุปฺปาสานาเมน, ตสฺมา^{๓๓๖๔} 'อุปฺปาสา' วทามิ, กถํ ชวณํ ? อิม
 สฺสอารมฺมณฺสฺส ปวตฺติเตสฺส รูปารมฺมณํ จกฺขุณา ทฏฺฐพฺพโมโลกิตํ,^{๓๓๖๕} สทฺทอารมฺมณํ สทฺเท
 น
 สฺสณฺิตพฺพํ สฺสณฺิตํ,^{๓๓๖๖} คนฺธอารมฺมณํ ขาณฺเณน ขายิตพฺพํ^{๓๓๖๗} จุมฺพิตํ,^{๓๓๖๘} รสอารมฺมณํ ชีวห
 า
 ยสฺสายิตพฺพํ ภิกฺขณํ,^{๓๓๖๙} โผฏฺฐพฺพอารมฺมณํ กายเณน ผุสฺสณฺิตพฺพํ ผุสฺสณฺิตํ,^{๓๓๗๐} ธมฺมอารมฺมณํ มนฺเนน^{๓๓๗๑}
 สรตฺตพฺพํ^{๓๓๗๒} สรตฺตํ, ตสฺมา ชวณํ^{๓๓๗๓} "อุปฺปาสา"ติ วทามิ.
 มหาราช เสนาปตฺตินาเมน โวฏฺฐพฺพนํ,^{๓๓๗๔} ยสฺมา สทฺทเพสฺส อารมฺมณฺสฺส ยมิตม-

-
- ^{๓๓๖๕} ล. : จกฺขุโสปลยฺจขานณฺยจ ปสฺสาทอ รูปสทฺทอ คนฺธโร รโสโต จโรโอชปาปี อิตฺติ ปุโม จ
 ท.ท. ,ล.ณ. : ขานณฺยจ ชีวหา กาโย จ ภารโว คนฺธโร รโสชา อิตฺติ จ ปุมา
- ^{๓๓๖๐} ล. : จิตฺตํ ราชา
- ^{๓๓๖๑} ล.,ท.ท. : จิตฺเตน
- ^{๓๓๖๒} ล.,ท.ท. : สามิกํ
- ^{๓๓๖๓} ล. : จิตฺตํ ราชา นาม ,ท.ท. : นาม
- ^{๓๓๖๔} ล.,ท.ท.,ล.ณ. : ยสฺมา อิมสฺมี กายเณ สามิกอ ตสฺมา
- ^{๓๓๖๕} ร.ท. : สทฺเทน สฺสณฺิตํ, คนฺธอารมฺมณํ ขาณฺเณน ขายิตพฺพํ ,ร.ม. : ทฏฺฐโลกิตํ ,ล.,ท.ท. : ทิฏฺฐพฺพ
 โอโลเกนฺโต ,ล.ณ. : ทฏฺฐํ โอโลกิตํ
- ^{๓๓๖๖} ล.,ท.ท. : สฺสณฺิตพฺพ สฺสณฺิตโต
- ^{๓๓๖๗} ร.ม. : ขาณฺเณน ขานฺนิตพฺพํ ,ล.,ท.ท. : ขายิตพฺพ
- ^{๓๓๖๘} ล.,ท.ท. : จุมฺพิตโต
- ^{๓๓๖๙} ร.ม. : สาทพฺพํ ภิกฺขณํ ,ล.,ท.ท. : สยิตพฺพ โภกฺโข ,ล.ณ. : ภิกฺขตํ
- ^{๓๓๗๐} ล.,ท.ท. : ผุสฺสอารมฺมณํ ผุสฺสณฺิตพฺพ สมนฺโส ,ล.ณ. : ผุสฺสณฺิต
- ^{๓๓๗๑} ล. : "จกฺขุณา สทฺเทน ขาณฺเณน ชีวหา กายเณน มนฺเนน"ปทานิ นตฺติ ,ท.ท. : "มณฺเนน" ปทํ นตฺติ
- ^{๓๓๗๒} ร.ม. : สรตฺตพฺพํ ,ล.,ท.ท. : สรตฺตพฺพ สรณฺโต
- ^{๓๓๗๓} ล.,ท.ท. : "ตสฺมา ชวณํ" ปทํ นตฺติ , "เอเมว" ปทมนฺ ทฏฺฐพฺพ
- ^{๓๓๗๔} ล. : โวชวณํ ,ท.ท. : โวฏฺฐวณํ ,ล.ณ. : โผฏฺฐพฺพนํ

สุกัณามะติ วิจิณฺตโน ชวนสฺส ตํ ปหิณฺดาติ,^{๓๓๘๕} ตสฺมา "เสนาปตี"ติ วทามิ.

มหाराช "สํกัโตะ"ติ นามเณ สนฺติริณฺ,^{๓๓๘๖} ยสฺมา สพฺเพสฺส อารมฺมเณสฺส ยํ กิณฺติ
วิจิณฺตโน โวฏฺฐพฺพนสฺส ตํ ปหิณฺดาติ,^{๓๓๘๗} ตสฺมา "สํกัโตะ"ติ^{๓๓๘๘} วทามิ.

มหाराช "ทฺฐโตะ"ติ นามเณ สมฺปฏฺิจฺจนฺ,^{๓๓๘๙} ยสฺมา สพฺเพสฺส อารมฺมเณสฺส รุปา-
รมฺมณาทินิ^{๓๓๙๐} ปญฺจหิ วิญญาเณหิ ปวตฺติตานิ^{๓๓๙๑} สมฺปฏฺิจฺจนฺ สนฺติริณฺสฺส ปหิณฺดาติ,^{๓๓๙๒}
ตสฺมา "ทฺฐโตะ"ติ วทามิ.

มหाराช "ณ ทฺวารปาโล"ติ^{๓๓๙๓} นามเณ วิญญาณานิ,^{๓๓๙๔} ยสฺมา สพฺพารมฺมเณสฺส
ปสาทอาหณกานํ รุปรามฺมณาทินมารมฺมณานโมโลกนาทิกิจฺจานิ กโรนฺตา สมฺปฏฺิจฺจนฺสฺส
ปหิณฺดาติ, ตสฺมา "ทฺวารโก"ติ^{๓๓๙๕} วทามิ.

มหाराช "ปญฺจ ทฺวารผลกา"ติ^{๓๓๙๖} นามเณ ปสาทา,^{๓๓๙๗} ยสฺมา วิญญาเณหิ สทฺธิ
ปวตฺตุนฺติ,^{๓๓๙๘} เตสฺส จกฺขุปปสาโท^{๓๓๙๙} จกฺขุวิญญาณผลโก, ตพฺโพหาเรน 'ยทา ตโม-
โลเกสฺสสามิ, ตทา อุมฺมิลิตฺวา ปสฺสิสฺสามิ"ติ^{๓๔๐๐} อตฺตโน กิจฺจํ ปวตฺตติ, กทาจิ เสสา,^{๓๔๐๑}

^{๓๓๘๕} ร.ม. : ปหิณฺดา ,ล.ณ. : ปหิณฺติ ,สพฺพตฺถาปี เอวํ ทฺฐจฺพํ ,ล.,ท.ท. : อสุกัณามะนาติ ปริจ-
ณฺโน ชวนสฺส ปหิโตะ

^{๓๓๘๖} ล.,ท.ท. : สํกัโตะ นามเณ สนฺติริณ

^{๓๓๘๗} ล.,ท.ท. : เกณาทิ วิจิณฺตโน โวฏฺฐนสฺส ปหิโตะ

^{๓๓๘๘} ล. : สํกัโตะ นาม ,ท.ท. : สํกัโตะติ นาม

^{๓๓๘๙} ล.,ท.ท. : ทฺฐโตะ นาม สมฺปฏฺิจฺจนฺโน ,ล.ณ. : สมฺปฏฺิจฺจนฺ

^{๓๓๙๐} ล.,ท.ท. : รุปรามฺมณาทิน

^{๓๓๙๑} ล.,ท.ท. : "ปญฺจหิ วิญญาเณหิ ปวตฺติตานิ" อิมานิ ปทานิ นตฺถิ

^{๓๓๙๒} ล. : สมฺปฏฺิจฺจนฺโน สนฺติริณฺสฺส ปหิโตะ ,ท.ท. : ทิสฺวา สมฺปฏฺิจฺจนฺโน สนฺติริณฺสฺส ปหิโตะ

^{๓๓๙๓} ล.,ท.ท. : ทฺวารปาโล ,อปะจ "อติ" สทฺโธ นตฺถิ

^{๓๓๙๔} ล.,ท.ท. : วิญญาโณ

^{๓๓๙๕} ล.,ท.ท. : สพฺพํ อารมฺมณํ ปสาทา อาเนยฺย รุปรามฺมณํ โอลิเกสฺสสามิ รุปาตินํ ทิสฺวา
สมฺปฏฺิจฺจนฺตสฺส ปหิณฺดาติ "ณ ทฺวารปาโล" นาม ,ล.ณ. : ทฺวารปาโลติ

^{๓๓๙๖} ล.,ท.ท. : "อติ" สทฺโธ นตฺถิ

^{๓๓๙๗} ล.,ท.ท. : ปสาโท

^{๓๓๙๘} ร.ม. : ปวตฺตติ ,ท.ท. : ปวตฺตติ

^{๓๓๙๙} ร.ท. : จกฺขุปาสาโท ,ร.ม.,ล.,ท.ท.,ล.ณ. : จกฺขุปาสาโท

^{๓๔๐๐} ร.ท.,ร.ม. : อุมฺมิลิตฺวา ปสฺสิสฺสามิ ,ล. : อุมฺมิลิ ปสฺ ,ท.ท. : อุมฺมิลิสฺส

ตสุมา "ทวารผลกา"ติ^{๓๔๐๒} วทามิ.

มหาราช []^{๓๔๐๓} ทวารานิ^{๓๔๐๔} "เทว จกขุ นิ เทว โสทานิ เทว ฆาณานิ เอกัง
มุขเมกัม มลทวารเมกัม มุตตทวารัม"^{๓๔๐๕} นว ทวารานิ^{๓๔๐๖} วทามิ.

มหาราช ฉ วิถี ฉพพิธวีถิจิตตส์ชาตา,^{๓๔๐๗} เอเกกสุมิ สัตตรสจิจิตตฏจกานกาปี^{๓๔๐๘}
อุณลกขณกาปี^{๓๔๐๙} "ฉ วิถี"ติ []^{๓๔๑๐} วทามิ.

มหาราช เทวปณณาส มหามจจา เจตสิกส์ชารา, เตสุ^{๓๔๑๑} []^{๓๔๑๒} สัตต
กตฺตาโร,^{๓๔๑๓} มหาราช ผลุโส เวทนา สญญา เจตนา เอกคฺคตา ชีวิตนุหริยัม มนสิกาโร,
เตสุปี^{๓๔๑๔} ผลุโส ทฺวินฺนํ เมณฺฑานํ สีสฺปาโต วีย อมฺพิลาทีนํ ขาทนต์ ปสนฺตสฺส เอกสฺส
เขพาทิตฺตํ^{๓๔๑๕} วีย จ รุปาทีนํ ทสฺสนลกฺขโณ,^{๓๔๑๖} เวทนา สุโกชนรสฺสานุภวํ ราชา วีย,
สญญา ทารุอาทิสฺส วฑฺฒกียาทินวสญญาการณํ^{๓๔๑๗} วีย, เจตนาภิจฺจํ สาธนกาเมตา วฑฺฒกิ-
อาทโย วีย, เอกคฺคตา ญฺหาณียจฺจุณฺณํ สมฺปิณฺฑอุทกัม วีย, ชีวิตนุหริยมุปฺปลาทีนมนุปาลกมฺทุกัม

^{๓๔๐๑} ล.,ท.ท. : "อตุตโน ภิจจํ ปวตฺตติ, กทาจิ เสสา" อิมานิ ปทานิ นตฺถิ

^{๓๔๐๒} ล.,ท.ท. : "ทวารผลโก"ติ นาม

^{๓๔๐๓} ล.,ท.ท.,ล.ณ. : นว

^{๓๔๐๔} ล.,ท.ท. : ทวารานิ

^{๓๔๐๕} ล.,ท.ท. : เทว จกขุ เทว โสต เทว ฆาน เอกัง มุขํ เอกัง คฺจุณฺณํ เอกมุตตทวารัม

^{๓๔๐๖} ล.,ท.ท. : ทวารานิ นาม,ล.ณ. : ทวารานิ

^{๓๔๐๗} ล. : วิถี ฉพพิธวีถิจิตตส์ชาตา

^{๓๔๐๘} ล.,ท.ท. : สัตตรสจิจิตตปี

^{๓๔๐๙} ล.,ท.ท. : "อุณลกขณกาปี" ปทํ นตฺถิ,ล.ณ. : โอนลกขณกาปี

^{๓๔๑๐} ล.,ท.ท. : นาม

^{๓๔๑๑} ล.,ท.ท. : เตสุ

^{๓๔๑๒} ล.,ท.ท. : วิภวชีสุญญตญฺจ นาม

^{๓๔๑๓} ล.,ท.ท. : กตฺตา

^{๓๔๑๔} ล.,ท.ท. : "เตสุปี" ปทํ นตฺถิ

^{๓๔๑๕} ล.,ท.ท. : อมฺพิลา ปาทินนํ ปสนฺตมฺขรปาทีนํ

^{๓๔๑๖} ล.,ท.ท. : "จ รุปาทีนํทสฺสนลกฺขโณ" ปทํ นตฺถิ,ล.ณ. : ฬสฺสนลกฺขโณ

^{๓๔๑๗} ล.,ท.ท. : วฑฺฒกียาทินนํ สญญาการณํ,ล.ณ. : วฑฺฒกียาทินนํ สญญาการณํ

วีย ธาตี วีย จ กุมารมนุपालกา,^{๓๔๑๘} มนสิกาโร อาชานียานํ ปโยชนสารถิ วีย, อิเมปี
สตุต เจตลิกา^{๓๔๑๙} สพุพจิตตสาธารณา^{๓๔๒๐} นาม, ยสุมา สพุเพ สการณํ สมุปคตา,^{๓๔๒๑}
ตสุมา "กตตาริ"ติ^{๓๔๒๒} วทามิ.

ฉ เวยยาวจจกรรา มหาราช วิตกุโก วิจาโร อธิโมกุโข วิริยํ ปติ ฉนุโท.
เตสุ^{๓๔๒๓} วิตกุโก ปจมํ []^{๓๔๒๔} สกุนสฺส^{๓๔๒๕} ปกุขวิกเขโป^{๓๔๒๖} วีย ภมรสฺส ปทุมภาปิโต วิ
ย

จ. วิจาโร อนุวิจาโร วีย สกุนสฺส จ ภมรสฺส จ ปริพภมณํ วีย,^{๓๔๒๗} อธิโมกุโข อารมฺมเ
ณนิจฺจลภาเวน อินฺทขีโล วีย, วิริยํ หตฺถํ ปสารถํ วีย, อิเมปี เจตลิกา ฉพุพิธา ปกิณฺณ
กานาม, ยสุมา ยถารหํ สพุเพสํ เวยยาวจจกรรานุกูลโต ปวตฺตนฺติ,^{๓๔๒๘} ตสุมา "เวยยาวจ
จ-กรรา"ติ^{๓๔๒๙} วทามิ.

จุทสฺ^{๓๔๓๐} กาปฺริสา มหาราช, "โมโห อหิริกมโนตปฺปมฺหุจจํ"^{๓๔๓๑} โลโก ทิฏฺฐิ
มานโน โทโส []^{๓๔๓๒} มจฺฉริยํ^{๓๔๓๓} กุกุกุจจํ ถินมิทฺธํ^{๓๔๓๔} วิจิกจฺฉา เจ"ติ, เตสุปี^{๓๔๓๕} โมโห

^{๓๔๑๘} ล.,ท.ท. : กุมาร อนุปาเลติ ,ล.ฉ. : กุมาร อนุपालกา

^{๓๔๑๙} ล.,ท.ท. : อิมานิ เจตลิกานิ

^{๓๔๒๐} ล. : "สพุพจิตตสาธารณา" ปทํ นตฺถิ

^{๓๔๒๑} ร.ม. : ยสุมา สพุเพ สการณํ สมุตา ,ล.,ท.ท. : สพุเพสํ การณสมฺภูตํ ,ล.ฉ. : การณสมฺภูตา

^{๓๔๒๒} ล.,ท.ท. : กตตาริ , "อิตติ" สพุโท นตฺถิ , "นาม" ปทมฺปน ทฏฺฐพฺพํ

^{๓๔๒๓} ล.,ท.ท. : "เตสุ" ปทํ นตฺถิ ,ล.ฉ. : เตสุปี

^{๓๔๒๔} ร.ท.,ล.ฉ. : คโต ,ล.,ท.ท. : ปจมํ คนฺตฺวา

^{๓๔๒๕} ร.ม. : สกุนสฺส

^{๓๔๒๖} ล.,ท.ท. : ปกุขวิกเขโป

^{๓๔๒๗} ร.ม. : ปริภมณํ วีย ,ล.,ท.ท. : สกุนสฺส ปริภมณํ วีย ภมรสฺส ปริภมณํ วีย

^{๓๔๒๘} ล. : "อธิโมกุโข อารมฺมเณ นิจฺจลภาเวน อินฺทขีโล วีย, วิริยํ หตฺถํ ปสารถํ วีย, อิเม

ปี

เจตลิกา ฉพุพิธา ปกิณฺณกา นาม, ยสุมา ยถารหํ สพุเพสํ เวยยาวจจกรรานุกูลโต ปวตฺตนฺติ" ปทานิ นตฺถิ
,ท.ท. : เวยยาวจจกรํ ปวตฺติ

^{๓๔๒๙} ล.,ท.ท. : เวยยาวจจกรโร , "อิตติ" สพุโท นตฺถิ , "นาม" ปทมฺปน ทฏฺฐพฺพํ

^{๓๔๓๐} ร.ท.,ร.ม. : จุทส ,ล. : จุทสฺส

^{๓๔๓๑} ร.ม. : อหิริกมโนตปฺปมฺหุจจํ ,ล.,ท.ท.,ล.ฉ. : อหิริกํ อโนตปฺปํ อุทฺธจจํ

^{๓๔๓๒} ล.,ท.ท.,ล.ฉ. : อิสฺสา

อนฺธการปจฺจุปฺปจฺจาโน วีย, อหิริกํ คามสฺสโร วีย, อนฺตตปฺป^{๓๔๓๖} สลโก วีย, อุทฺธจฺจํ วาตา-
ภิมাত্রชปฺปฏากา^{๓๔๓๗} วีย, โลโก มกฺกฏเลโป^{๓๔๓๘} วีย, ทิฏฺฐิ มริจิมฺหิซลวทุตฺติ,^{๓๔๓๙} มาโน
เกตุกปฺปตาปจฺจุปฺปจฺจาโน วีย, โทโส ปหตาสีวิโส วีย, อิสฺสา ปรสฺสอุสฺสยนลกฺขณ, มจฺฉริย-
มตฺตสมฺปตฺติํ นิคฺคฺยหนลกฺขณ,^{๓๔๔๐} กุกฺกจฺจํ พุจฺจริตฺตฺสจฺจริตานุโลมลกฺขณ,^{๓๔๔๑} ถีนํ จิตฺตสฺส
อกมฺมณฺณตาลกฺขณ, มิหุธํ กายสฺส อกฺลตฺตาลกฺขณ,^{๓๔๔๒} วิจิกิจฺฉา เทวธูปถลกฺขณา,^{๓๔๔๓}
อิมเปี จุฑฺทสเจตฺติกา อกฺุสลา^{๓๔๔๔} นาม, ยสฺมา จตฺตราปายคามิมคฺคมาวหนฺติ,^{๓๔๔๕} ตสฺมา
"กาปฺุริสา"ติ^{๓๔๔๖} วทามิ.

ปญฺจวิสฺติ ปญฺชิตา มหาราช,^{๓๔๔๗} "สทฺธา สติ หิริ โอตฺตปฺปมโลโก"^{๓๔๔๘} อโทโส
ตฺตรมชฺชตฺตดา กายปสฺสทฺธิ จิตฺตปสฺสทฺธิ กายลหฺตา จิตฺตลหฺตา กายมฺุฑตา จิตฺตมฺุฑตา
กายกมฺมณฺณตดา จิตฺตกมฺมณฺณตดา กายปาคุณฺณตดา จิตฺตปาคุณฺณตดา กายชฺชุกตา^{๓๔๔๙} จิตฺตชฺ-
ชุกตา สมฺมาวาจา สมฺมากมฺมณฺโตะ สมฺมาอาชีโว กรฺณา มฺุฑิตา ปญฺณินฺทริยญฺจา"ติ. เตสฺปิ^{๓๔๕๐}

^{๓๔๓๓} ร.ม. : มิจฺฉิริยํ ,ล.,ท.ท. : มจฺฉิริยํ

^{๓๔๓๔} ล.,ท.ท. : กุกฺกจฺจํ ถีนมิหุธ

^{๓๔๓๕} ล.,ท.ท. : "เตสฺปิ" ปทํ นตฺถิ

^{๓๔๓๖} ร.ท.,ร.ม.,ท.ท.,ล.ณ. : อนฺตปฺป

^{๓๔๓๗} ล.,ท.ท. : วาตาภิมাত্রชปฺปฏากํ ,อณฺณตฺตดาเปี เอวํ ทฏฺฐพฺพํ

^{๓๔๓๘} ล. : มกฺกฏโลโป

^{๓๔๓๙} ล.,ท.ท. : ชลวฺฐิ วีย ,ล.ณ. : ชลวฺฐิ วีย

^{๓๔๔๐} ล.,ท.ท. : ปรสฺสปฺปตฺติ อฺุสฺสยนลกฺขณา, มจฺฉริยํ อตฺตสมฺปตฺติํ นิคฺคฺยหนลกฺขณ

^{๓๔๔๑} ล.,ท.ท. : พุจฺจริตฺตฺสจฺจริตานุโลมลกฺขณ

^{๓๔๔๒} ล. : อกฺลสฺสตฺตาลกฺขณ ,ท.ท.,ล.ณ. : อกฺลสฺสตฺตาลกฺขณ

^{๓๔๔๓} ล.,ท.ท. : "เทวธูปถลกฺขณา" ปทํ นตฺถิ

^{๓๔๔๔} ล.: อิมานิ เจตฺติกาณิ อกฺุสฺสจิตฺตานิ,ปจฺฉาปทฺมเปวํ ทฏฺฐพฺพํ ,ท.ท.: อิมานิ เจตฺติกา อกฺุสฺสจิตฺตา

^{๓๔๔๕} ล.,ท.ท. : จตฺตราปายคามิ อวหนฺโต ,ล.ณ. : จตฺตราปายคามิมคฺคํ อวหนฺติ

^{๓๔๔๖} ล.,ท.ท. : "อิตฺติ" สทฺโท นตฺถิ ,"นาม" ปทฺมปณ ทฏฺฐพฺพํ

^{๓๔๔๗} ล.,ท.ท. : "มหาราช" ปทํ นตฺถิ

^{๓๔๔๘} ร.ท.,ร.ม. : โอตฺตปฺปมโลโก ,ล.,ท.ท. : หิริโรตฺตปฺปํ อโลโก ,ล.ณ. : โอตฺตปฺปํ อโลโก

^{๓๔๔๙} ร.ท.,ร.ม. : กายลหฺตา จิตฺตลหฺตา กายามฺุฑตา จิตฺตมฺุฑตา กายกมฺมณฺณตดา กายปาคุณฺณตดา

กายชฺชุกตา ,ท.ท. : กายชฺชุกตา

สทุธา อุทกปฐาทมณิ^{๓๔๕๑} วย, สติ สมฺปยุตตานํ สารณลกฺขณา,^{๓๔๕๒} หิริ กุลวฐุ^{๓๔๕๓} วย

,

โอดตปฺป^{๓๔๕๔} เวลียา วย, อโลโก สปุริโส^{๓๔๕๕} วย, อโทโส อนุกุลมิตฺโต^{๓๔๕๖} วย ปริพาห

—

วินยณฺณโท^{๓๔๕๗} วย จ, ตตฺร จิตฺตเจตสิกานํ มชฺฌเปกฺขลกฺขณา,^{๓๔๕๘} กายปสฺสทฺธิ จิตฺต-
ปสฺสทฺธิ เนว อุทฺธจฺจุมนฺนาเมนฺติ,^{๓๔๕๙} กายลหฺตฺตา จิตฺตลหฺตฺตา เนว ถีนมิตฺถมฺมนฺนาเมนฺติ, กาย-
มฺหฺตฺตา จิตฺตมฺหฺตฺตา เนว ทิฏฺฐิमानมฺมนฺนาเมนฺติ, กายกมฺมณฺยตฺตา จิตฺตกมฺมณฺยตฺตา อนุปฺปาทกา
กามณฺทพฺยาปาทวิจิกิฉฺฉานํ,^{๓๔๖๐} กายปาคฺคณฺยตฺตา จิตฺตปาคฺคณฺยตฺตา อนุปฺปาทกา จิตฺตมฺนฺท-
ภาวสฺส,^{๓๔๖๑} กายชฺชุกตฺตา จิตฺตชฺชุกตฺตา อนุปฺปาทกา วฏฺกภาวสฺส,^{๓๔๖๒} อิมํ หิ ปญฺจวิสฺติ^{๓๔๖๓}
เจตสิกํ กุสลา นาม, ยสฺมา สุขมาวหฺนฺติ,^{๓๔๖๔} ตสฺมา "ปณฺทิตปฺริสา"ติ^{๓๔๖๕} วทามิ.

มหาราช ปณฺทิตปฺริสา กุสลเจตสิกสํชาตา, ยทา เตสุ เอกาปี สทุธา^{๓๔๖๖} ปวตฺตติ

^{๓๔๕๐} ล.,ท.ท. : "เตสํปี" ปทํ นตฺถิ ,ล.ฉ. : เตสํปี

^{๓๔๕๑} ร.ม. : อุทกปฐาทมณิ ,ล. : อุทกปฐาทมณิ ,ท.ท. : อุทกปฐาทมณิ

^{๓๔๕๒} ร.ม. : สารณลกฺขณา ,ล.,ท.ท.,ล.ฉ. : สรณลกฺขณา

^{๓๔๕๓} ล. : กุลวฐุ ,ท.ท.,ล.ฉ. : กุลวฐุ

^{๓๔๕๔} ร.ม.,ท.ท. : โอดตปฺป

^{๓๔๕๕} ล.,ท.ท.,ล.ฉ. : สปุริโส

^{๓๔๕๖} ล.,ท.ท.,ล.ฉ. : อนุกุลมิตฺโต

^{๓๔๕๗} ล.,ท.ท. : ปริพาหวินยณฺณโท

^{๓๔๕๘} ล.,ท.ท.,ล.ฉ. : มชฺฌตฺตกา จิตฺตเจตสิกานํ อชฺฌเปกฺขลกฺขณา

^{๓๔๕๙} ท.ท. : อุทฺธจฺจุ อฺปณฺนาเมนฺติ ,ล.ฉ. : อุทฺธจฺจุ อฺปณฺนาเมนฺติ ,ปจฺฉาปทฺมปี เอวํ ทฏฺฐพฺพํ

^{๓๔๖๐} ร.ท.,ร.ม. : อนุปฺปาทกา ฌนฺทพฺยาปาทวิจิกิฉฺฉานํ ,ล.,ท.ท. : อนุปฺปณฺนา ฌนฺทพฺยาปาทวิจิกิฉฺฉา

^{๓๔๖๑} ล.,ท.ท. : "อนุปฺปาทกา จิตฺตมฺนฺทภาวสฺส" ปทํ นตฺถิ , "อนุปฺปณฺนาย อินฺทียา" เอวมนฺ ทฏฺฐพฺพํ

^{๓๔๖๒} ล.,ท.ท. : กายชฺชุกตฺตา จิตฺตชฺชุกตฺตา อนุปฺปณฺนาย กุฉฺฉา

^{๓๔๖๓} ล.,ท.ท. : "หิ ปญฺจวิสฺติ" ปทํ นตฺถิ

^{๓๔๖๔} ร.ท. : ตสฺมา สุขํ อวหฺนฺติ ,ล.,ท.ท. : สตฺตํ อวหฺนฺติ ,ล.ฉ. : สุขํ อวหฺนฺติ

^{๓๔๖๕} ล.,ท.ท. : "อิติ" สทุโท นตฺถิ , "นาม" ปทฺมปณฺ ทฏฺฐพฺพํ

* อิมํ คาคา คเวสิตฺวา น ทิสฺสติ.

อญเณปี^{๓๔๖๖} ปวตฺตุนฺติ, ตทา อญเณ เจตลิกา จ กุสลจิตฺตญจ เตน เตน^{๓๔๖๗} สหุธี ปวตฺตุนฺติ,
ตถา อกุสลเจตลิกา จ,^{๓๔๖๘} ตสฺมา 'กาปฺริสา วา ปณฺธิตปฺริสา วา ราชานํมานยฺนฺติ,^{๓๔๖๙}
นิภทฺตุนฺติ, นิคฺคหฺนฺติ, ทาสฺยตํ วิทยา'ติ วทามิ, เนว^{๓๔๗๐} ตุมฺหากํ วทามิ'ติ ฌมฺมํ เทสยิ.

เทวสฺมา ปจฺวีตลโต ยาว ฉกามาวจรเทวตาเทวโลกา เอกโกลาหลํ สาธุการมกํสุ.
เตสุ สกโก เทวราชา สาธุการํ กโรติ. ตสฺมี เทวสฺมาคเม เทวตา ตํ วนฺทิตฺวา ปทกฺขิณํ
กตฺวา ตตฺถเวย อนฺตรธายีสุ.

ราชา ตสฺส ฌมฺมํ สุตฺวา ปสนฺนมนานโส หุตฺวา ตสฺส สพฺพสทฺสปุชาวิทฺธานเนน
ปุชฺยนฺโต^{๓๔๗๑} คาถมาห

"สทฺสฺส เชนฺ อุกฺกมฺมจ^{๓๔๗๒} นาคํ

อาชญฺญยฺตุเต ว อสฺสรเถ สภริเย,^{๓๔๗๓}

ปญฺหสฺส เวยยากรณฺเน ตุมฺหิ

ทวามิ เต สาปตฺเตยฺยานิ สพฺพโส'ติ.[๓๑๓]*

มหาสตุโต รตนปลฺลงฺกโต^{๓๔๗๔}โธตริตฺวา []^{๓๔๗๕} เอกมฺนฺตํ นิสิตฺตฺวา อาห "มหา-
ราช อิมานิ ปุชฺยานิ ติวิธานิ ยุตฺตานิ"^{๓๔๗๖} อญฺญตฺร ภริยาโย'ติ. "กสฺมา ปณฺธิตา'ติ. "มหारा-
ช

^{๓๔๖๖} ล.,ท.ท. : เอกสทฺธาทีนํ

^{๓๔๖๗} ร.ท.,ร.ม.,ล.,ท.ท. : "ปวตฺตติ อญเณปี" ปทํ นตฺถิ

^{๓๔๖๘} ล.,ท.ท. : เตหิ

^{๓๔๖๙} ล.,ท.ท. : กุสลเจตลิกญจ

^{๓๔๗๐} ล.,ท.ท. : กาปฺริเสน วา ปณฺธิเตน วา ราชานํ อานยฺนฺติ ,ล.ฉ. : ราชานํ อานยฺนฺติ

^{๓๔๗๑} ล.ฉ. : เทว

^{๓๔๗๒} ล. : ปุชฺยติ ,ท.ท. : สพฺพสทฺสํ ปุชาวิทฺธานเนน ปุชฺยติ

^{๓๔๗๓} ร.ท.,ท.ท. : ตฺรตญจ ,ล.,ล.ฉ. : เชนฺ ตฺรตญจ

^{๓๔๗๔} ล.,ท.ท. : อเถ สภริเย

^{๓๔๗๕} ร.ม. : รตนปลฺลงฺกโต ,ท.ท. : รตฺตนปลฺลงฺกโต

^{๓๔๗๖} ล.,ท.ท.,ล.ฉ. : ราชานํ วนฺทิตฺวา

^{๓๔๗๗} ล. : มหาราช อิมสุ ปุชาวิทฺธานสุ ,ท.ท. : อิมสุ ปุชาวิทฺธานสุ อธิกา

ภริยา เม อตฺถิ"ติ.^{๓๔๗๘} "เตนหิ อนุภริยาย อีมา^{๓๔๗๙} คณหาตุ"ติ. "มหाराช ตสฺสา เอกตฺต"^{๓๔๘๐}
 'มม อนญฺญา ภริยา'ติ ปฏฺยณฺ^{๓๔๘๑} ทสฺสามิ"ติ. "โก วิเสโส^{๓๔๘๒} ตฺยหิ ภริยาย ปณฺชิตา"ติ
 .
 "เทว ยทา มม ภริยํ ปสฺสสิ, ปสฺสตุ,^{๓๔๘๓} ปสฺสาปี น ยุตฺตา เม"ติ^{๓๔๘๔} วตฺวา คาก
 า
 อภาสิ^{๓๔๘๕}

"ปจฺจกฺเข ครุโว สํเส ปโรกฺเข มิตฺตพฺนธเว,
 กมฺมเนเต ทาสภจฺเจจ ปุตฺเต เนว มติตฺถิโย.[๓๑๔]
 รณา ปจฺจาคตํ สุรํ ธญฺญญ^{๓๔๘๖} ฆรมาคตํ,
 ชิณฺณมณฺณ^{๓๔๘๗} ปสฺสเยย ทารญฺจ คตฺติโยพฺพนุ"ติ.^{๓๔๘๘}[๓๑๕]*

"ปณฺชิต อิทานิ กุหิ จิตา ตว ภริยา, ปสฺสิตฺกามาโมหิ"ติ. "มหाराช อิทานิ มม
 มาตาปิตูนฺ^{๓๔๘๙} สนฺติเก ปฏฺิจฺฉาทสฺสามิ,^{๓๔๙๐} เสว อาเนยฺยามี, ปสฺสเถา"ติ. "ปณฺชิต เตนหิ ตว
 ภริยํ สยมาเนสฺสามิ"ติ. "สํสุ มหाराชา"ติ. ราชา อญฺญาสาสนา ปาสาทเมว ปาวิสฺสิ. มหา-
 ปุริโส สกฺกจฺจานเมว สมฺปาปฺปณฺตฺวา ญฺหาตฺวา นานคฺครสโกชนํ ภูณฺชิตฺวา สยเน นิปชฺชิ.

* อีมา คากาโย คเวสิตฺวา น ทิสฺสนฺติ.

^{๓๔๗๘} ล. : สนฺตฺติ ,ท.ท. : สนฺตฺติ

^{๓๔๗๙} ล.,ท.ท. : อนุภริยา หุตฺวา

^{๓๔๘๐} ล.,ท.ท. : เอกญฺญาติ ,ล.ฉ. : เอกา ตฺว

^{๓๔๘๑} ล.,ท.ท. : "มม อนญฺญาภริยาติ ปฏฺยณฺ" ปทํ นตฺถิ , "ปตฺติยํ" เอวมฺปน ทฏฺฐพฺพ

^{๓๔๘๒} ร.ม. : โก วิโสสา ,ล. : เตน วิเสเสน ,ท.ท. : เกน วิเสเสน

^{๓๔๘๓} ล.ฉ. : ปจฺจตุ

^{๓๔๘๔} ล.,ท.ท. : เทวตา ยทา มม ภริยํ ปสฺสสิ ปจฺจตุ สํเสตํ น ยุตฺโตมฺหิติ

^{๓๔๘๕} ล.,ท.ท. : "วตฺวา คากา อภาสิ" อิมานิ ปทานิ นตฺถิ , "อาห" ปทฺมฺปน ทฏฺฐพฺพ

^{๓๔๘๖} ล. : มจฺจาคตํ สุรธฺนญฺจ ,ท.ท. : ฉญฺญญ

^{๓๔๘๗} ร.ม. : ชิณฺณมณฺณ

^{๓๔๘๘} ร.ม. : คตฺติโยพฺพนุ"ติ

^{๓๔๘๙} ล.,ท.ท. : มาตาปิตุ ,อญฺญตฺถาปี เอว ทฏฺฐพฺพ

^{๓๔๙๐} ร.ม. : ปตฺติจฺฉาทสฺสามิ

ปุนทิวเส ราชา ปฏิจณนโยคค์^{๓๔๙๑} สขุเซตวา จตุรงคพลนิกาเยหิ สมุสสิตเสตจ-
 ฉตเต อลงกตหตฺติขนฺธเน นิสิตฺติวา,^{๓๔๙๒} เยน ปณฺธิโต, เตนฺอุปสงฺกมิตฺวา เอกมณฺตมฏฺฐาสิ. ตํ
 ทิสฺวา มหาสตุโต เคหโต โอตริตฺวา ราชา น วณฺทิตฺวา อฏฺฐาสิ. ราชา ตํ สุวณฺณรเก
 นิสิตฺทาเปตฺวา มหารหเมกํ ปเทสํ^{๓๔๙๓} ปกฺกามิ.^{๓๔๙๔} ปตฺวา จ ปน ปณฺธิตสฺส ปฏิจณนโยคฺเคสฺสุ
 ปฏิจฺฉาณมานยาเปตฺวา^{๓๔๙๕} อฺยุโยเซตฺวา สยเมกมณฺเต ขนฺธาวารํ อฏฺฐาสิ. โพธิสตุโต
 มาตาปิตูนํ สนฺติกํ คนฺตฺวา วณฺทิตฺวา อาห "อมฺม ตาต อิทานิ กลฺยาณํ สยเมว ราชา
 อาเนตฺตุมาคมิ, ขิปฺโปเมว อฺยุโยเซทา"ติ.^{๓๔๙๖} ตํ สุตฺวา มาตา กลฺยาณํ สตสฺสสฺสคฺขมฺนิเกหิ มหา-
 ปสาธเนหิ^{๓๔๙๗} อลงฺกริตฺวา ตสฺสา สตสฺสภฏฺฏตฺถุสฺสทฺโถนิ ตโต จ จตฺตมธฺรฺรเสหิ ปุริยมานา
 ปฏิจฺฉาเนตฺวา อาห "อฺยุเย กลฺยาณํ อิมหิ สพฺพุปฺกรเณหิ ราชยฺวราชมหามจฺเจ ตฺยห-
 มชฺฌาสเยน"^{๓๔๙๘} โภเชตฺตุ"ติ อฺยุโยเซสิ. โส มาตาปิตโร วณฺทิตฺวา ตมาทาย อนฺโตยานเ
 นิสิตฺทาเปตฺวา คนฺตฺวา^{๓๔๙๙} รมฺโถ สนฺติกํ สมฺปาปฺนิตฺวา^{๓๕๐๐} วณฺทิตฺวา^{๓๕๐๑} นิสิตฺติ.

ตํ ทิสฺวา ราชา วิมฺหยมาโนสํ หุตฺวา "มม สฺวณฺสา"^{๓๕๐๒} อติวีย โสภติ"ติ วตฺวา
 าทมฺปาทาย คจฺฉนฺโต ปณฺธิเตน สทฺธิํ สลฺลปิตฺตํ "ปณฺธิต เกน ตว ภริยา ปสฺสิตฺตพฺพา โ
 น
 วา"ติ ปุจฺฉิ.^{๓๕๐๓} "เอวเมว มหาราชา"ติ วตฺวา คาถา อภาสิ^{๓๕๐๔}

^{๓๔๙๑} ร.ท.,ร.ม.,ล.ฉ. : ปฏิจณนโยคค์ ,ล.,ท.ท. : ปติจณนโยคค์

^{๓๔๙๒} ล. : นิสิตทาเปตฺวา

^{๓๔๙๓} ล.,ท.ท. : "มหารเมกํ ปเทสํ" ปทํ นตฺถิ

^{๓๔๙๔} ร.ม. : ปกามิ

^{๓๔๙๕} ล.,ท.ท. : ปติจณนโยคค์ ปติจฉาเนตฺวา อาเนยยาเปตฺวา ,ล.ฉ. : ปฏิจณนโยคค์ สุปฏิจฉาณน
 อานยาเปตฺวา

^{๓๔๙๖} ร.ท.,ร.ม. : อฺยุโยเซธาติ. ,ล.,ท.ท. : โอโยเซตฺติติ

^{๓๔๙๗} ร.ท.,ร.ม. : มหาปสาเถหิ ,ล.,ท.ท. : มหาปสาเทหิ

^{๓๔๙๘} ร.ม. : ตฺยหฺมฉาสเยน ,ท.ท. : ราชยฺวราชมหามจฺจา ตฺยหํ อชฺฉาสเยน ,ล.ฉ. : ตฺยหํ อชฺฉาสเยน

^{๓๔๙๙} ล.,ท.ท. : "คนฺตฺวา" ปทํ นตฺถิ

^{๓๕๐๐} ร.ม. : สมฺปาปฺนิตฺวา

^{๓๕๐๑} ล.,ท.ท. : "วณฺทิตฺวา" ปทํ นตฺถิ

^{๓๕๐๒} ร.ท.,ร.ม. : เม สฺวณฺสา ,ล.,ท.ท. : สฺวณฺสสา

^{๓๕๐๓} ท.ท. : "ปุจฺฉิ" ปทํ นตฺถิ

"เย็น อัจฉริ สมนุญ์ เตน ตีณิ น การเย,
 วิวาทมตถสมุพญ์ ปโรกเช ทารทสน์.[๓๑๖]
 พรทาร์ พรณั ปรีหาสนญ นิจุเย,^{๓๕๐๕}
 นิจุ^{๓๕๐๖} ปรีเวสนญ ^{๓๕๐๗} น กาเรยย กทาจีปี"ติ.[๓๑๗]*

ตํ สุตวา ราชา "สาธู"ติ สมุปฺปิฉนิ. คนฺตวา จ ปน อนุกฺกเมน ปณฺชิตสฺส
 นิเวสนํ ปาปฺณิตฺวา อภिरุยฺหิ. โปธิสฺสโต นรินทํ ปญฺญตฺเต อาสเน นิสีทาเปตฺวา พลนิกาเย
 รุจฺจนฺนฺจาเน^{๓๕๐๘} นิสีทาเปลิ.^{๓๕๐๙} ตทา เทวี ทาสกมฺมกรे สพฺพูปกรณํ การาเปตฺวา นานาวิธ
 ขชฺชโกชนมฺสรเส^{๓๕๑๐} ปณฺเเต ปฏฺยทาเทตฺวา ราชยฺวราชมฺหามจฺจานิ^{๓๕๑๑} ยาว กุจฺฉิปุรี^{๓๕๑๒}
 ตาว โกชาเปตฺวา เสเสหิ^{๓๕๑๓} เตสํ ปรีวารे จ ทาสกมฺมกรे จ ตโต โกชาเปตฺวา^{๓๕๑๔}
 นิสิตฺติ.^{๓๕๑๕} ราชา ตํ นิสินฺนํ ปุจฺฉิ "อฺยุเย ตวํ กา นามา"ติ. "เทวาทํ กลฺยาณํ นามา"ติ.
 "กลฺยาณํ เกน ตว สามีกสฺส อนุกริยํ นิวาเรสี"ติ. "เทว เนว นิวาเรสฺสามิ, ปุพฺพปติปริ-
 เยสนตฺถาย วทามิ"ติ. "เกน สญฺชานาสี"ติ. "มหาราช ปุพฺเพปี เอสา อหํ มาตฺตคามาน-
 มนฺกริยา นาม ทฺวักขญฺตา"^{๓๕๑๖} เอสา ชาตี^{๓๕๑๗} ชาเนยฺยนุ"ติ. "โก เอวํ ชานาตี"ติ. "ปุณ อิมํ

^{๓๕๐๔} ล.,ท.ท. : คากมาท

^{๓๕๐๕} ร.ท. : ปเสญ นิจุเย ,ร.ม.,ท.ท. : "นิจุเย" ปทํ นตฺถิ ,ล.,ท.ท. : นิจุโย

^{๓๕๐๕} ล.,ท.ท. : คากมาท

* อิมา คากาโย คเวสิตฺวา น ทิสฺสนฺติ.

^{๓๕๐๖} ร.ท.,ล.,ท.ท.,ล.ฉ. : "นิจุ" ปทํ นตฺถิ ,ร.ม. : นิจุ

^{๓๕๐๗} ล.,ท.ท. : ปรีเวสนิวาสญ

^{๓๕๐๘} ร.ม. : รุจฺจนฺนาเน ,ล.,ท.ท. : พลนิกาโย รุจฺจนฺนาเน

^{๓๕๐๙} ล.,ท.ท. : นิสิตฺติ

^{๓๕๑๐} ร.ท.,ร.ม. : ขชฺชโกชนมฺสรเส ,ท.ท. : ขชฺชโกชนมฺจจฺมฺสร

^{๓๕๑๑} ล.,ท.ท. : ราชยฺวราชมฺหามจฺจา

^{๓๕๑๒} ล. : กุจฺฉิปุรียฺยามานา ,ท.ท. : กุจฺฉิปุรียฺยมานา ,ล.ฉ. : กุจฺฉิ ปุรีติ

^{๓๕๑๓} ล.,ท.ท. : โกเชตฺวา เสสํ

^{๓๕๑๔} ร.ม. : ชาเปตฺวา ,ล.,ท.ท. : ปรีวารญฺจ ทาสกมฺมกรญฺจ โกเชตฺวา

^{๓๕๑๕} ล.,ท.ท. : "นิสิตฺติ" ปทํ นตฺถิ

^{๓๕๑๖} ล.,ท.ท. : ทฺวักขญฺตนฺติ

^{๓๕๑๗} ร.ม.,ล.ฉ. : ชาตี ,ล.,ท.ท. : "เอสา ชาตี" ปทํ นตฺถิ

สา จ^{๓๕๓๐} ตสุสา กิณจิ อาที่นวมปัสสิตวา เอกจจนฺทา หุตวา เอกํ ปาหฺมุลิกมิตฺ
 ถิปกโกเสตฺวา^{๓๕๓๑} ตํ^{๓๕๓๒} "เทว ฐุตเต เวสํ คเหตุวา ภิกฺขาย^{๓๕๓๓} 'เอกมาจฺริยเมกมณฺ
 ต-วาสกนฺ'ติ เทว ฐุตเต ภตฺติ ตุมहे^{๓๕๓๔} ขฺยิลเวสํ คเหตุวา^{๓๕๓๕} []^{๓๕๓๖} อิมสฺมี นฺคร
 ๓๕๓๗

ภิกฺขาย จรณ,^{๓๕๓๘} สเจ ตุมहे เม วจัน กาคุํ สกุโกถ, สหสฺสกาหาปณํ ทสฺสามิ,^{๓๕๓๙} สเจ
 สมตฺถา เสว จรณ"ติ จ สุวทาหิ"ติ วตฺวา^{๓๕๔๐} ตสุสา หตฺเถ สหสฺสกาหาปณํ จเปตฺวา
 อฺยุโยเชสิ. สา ตถา กตฺวา เตสํ ปฏฺิณฺณํ คเหตุวา สหสฺสกาหาปณํ ทตฺวา นินฺตเตตฺวา
 ตสุสา ปวฺตติมาโรเจสิ.^{๓๕๔๑} ตํ ทิวสํ เทว ฐุตฺตา^{๓๕๔๒} อาปนโต ขฺยิลปริกฺขารํ วิกิณฺติวา
 นฺครโต นิภฺขมิตฺวา เอกสฺมี นิลิยสาลาญํ นิปฺขชิตฺวา ปาโต ว ขฺยิลเวสํ คเหตุวา ภสฺม-
 จฺจนฺเณหิ สรีรํ วิลิมฺปาเปตฺวา^{๓๕๔๓} ภิกฺขาย โภชนํ คเหตุวา นฺครํ ปวิสิตฺวา ภิกฺขาย จรณฺติ
 .มหาชนา เตสฺมิรียาปถํ ทิสฺวา ปสนฺนมานสา หุตฺวา คารวํ กตฺวา เตสํ []^{๓๕๔๔} เอกจฺเจ

๓๕๓๐ ล.,ท.ท. : "สา จ" ปทํ นตฺถิ

๓๕๓๑ ร.ม.,ล.ณ. : "ปกโกเสตฺวา" ปทํ นตฺถิ

๓๕๓๒ ล.,ท.ท. : "เอกํ ปาหฺมุลิกมิตฺถิ ปกโกเสตฺวา ตํ" ปทํ นตฺถิ , "เอกา ปาหฺมุลิกา" เอวมนฺ ทฏฺจพ

พ

๓๕๓๓ ล.,ท.ท. : "เวสํ คเหตุวา ภิกฺขาย" อิมานิ ปทานิ นตฺถิ

๓๕๓๔ ร.ม. : ฐุตเต ภตฺติ ตุมहे ,ล.,ท.ท. : "เทว ฐุตเต ภตฺติ ตุมहे" ปทํ นตฺถิ

๓๕๓๕ ร.ม. : ขตฺติลเวสํ คเหตุวา ,ล.,ท.ท. : คณฺหนตฺติ

๓๕๓๖ ล. : ปตฺติ การาเปนฺติ ,ท.ท. : ภตฺติ การาเปนฺติ

๓๕๓๗ ร.ม.,ล.ณ. : "นฺคร" ปทํ นตฺถิ

๓๕๓๘ ล.,ท.ท. : "อิมสฺมี นฺคร ภิกฺขาย จรณ" อิมานิ ปทานิ นตฺถิ

๓๕๓๙ ล.,ท.ท. : อมฺหากํ วจัน กาคุํ สมตฺถา ว สหสฺสกาหาปณํ ทสฺสามาติ

๓๕๔๐ ล.,ท.ท. : "สมตฺถา เสว จรณ"ติ จ สุวทาหิ"ติ วตฺวา" อิมานิ ปทานิ นตฺถิ , "สกุโกถ เสว
 เวสํ คณฺทิตฺวา อิมสฺมี ภิกฺขา จาเรณฺติ"ติ" เอวมนฺ ทฏฺจพ

๓๕๔๑ ร.ม. : ปวฺตติมาโรเจสิ ,ท.ท. : ปวฺตติ อาโรเจสิ ,ล.ณ. : ปวฺตติ อาโรเจสิ

๓๕๔๒ ร.ม. : หุตฺตา ,ล. : ฐุตฺตา ,ท.ท. : ฐุตฺตา

๓๕๔๓ ล.,ท.ท. : สรีเร วิลิมฺปิตฺวา ,ล.ณ. : วิลิมฺปิตฺวา

๓๕๔๔ ล.,ท.ท.,ล.ณ. : เอกจฺเจ ภิกฺขํ

ทาเปตฺวา ปกฺกมนฺติ.^{๓๕๖๐} สํ ดาวเทว ตสฺสา ปาหฺมุลิกาย^{๓๕๖๑} หตฺเถ ทตฺวา "อมฺม อิมานิ
เตลฺลํ ตาปสํ หตฺเถสุ"^{๓๕๖๒} จเปตฺวา,^{๓๕๖๓} 'ตาท ตวํ อัจจริโยสฺส, สฺสาเน ปฺลลจฺกมาภฺชิตฺวา
ฯ

อิมํ เกลฺลํ ธาเรตฺวา ติฏฺฐจฺ,^{๓๕๖๔} ตวมนฺเตวาลิโก อิมํ มุทฺทิกมาทาย อาปณฺ^{๓๕๖๕} คนฺตฺวา^{๓๕๖๖}
หริตฺถิกอามลคตฺถาย วิกิณฺ^{๓๕๖๗} สจฺ โกจิ มนุสฺสํ 'อิมํ กุโธ ลภสฺสํ'ติ ปุจฺฉติ,^{๓๕๖๘} ตํ
'อิมเมกา ยภฺชิตฺวา รตฺติภาเค คนฺตฺวา กุณฺเป ภภฺชิตฺวา มมาจฺริเยน คหิตา มมาจฺริยสฺส
ทตฺวา ปกฺกามิ, อิทานิ หริตฺถิกอามลคตฺถาย วิกิณฺสฺสามิ,^{๓๕๖๙} ยถิ ตุมฺहे มม วจฺนํ น สทฺทหถ,
มม อัจจริยํ ปุจฺฉณํ'ติ วเทหิ,^{๓๕๗๐} สจฺ อัจจริยํ ปุจฺฉติ, อัจจริโย^{๓๕๗๑} ตเถว วตฺวา
^{๓๕๗๒}

เกลฺลํ ทสฺเสตฺตุ'ติ วตฺวา^{๓๕๗๓} []^{๓๕๗๔} เตลฺลํ สหสฺสสฺกหาปณฺ เทหิ'ติ^{๓๕๗๕} วตฺวา^{๓๕๗๖} อญฺโฆเชลฺล
.

^{๓๕๖๐} ล.,ท.ท. : ปกฺกามิ

^{๓๕๖๑} ร.ม.,ล.ฉ. : ปาหฺมุลิกาย

^{๓๕๖๒} ล. : "หตฺเถสุ" ปทํ นตฺถิ ,ท.ท. : หตฺเถ

^{๓๕๖๓} ล.,ท.ท. : ธิเปตฺติ

^{๓๕๖๔} ล. : ติตฺถตฺต ,ท.ท. : ติฏฺฐตฺต

^{๓๕๖๕} ร.ม. : มุทฺทิกมาทาย อาปณฺ ,ล. : อาปเน ,ท.ท. : อาปเน

^{๓๕๖๖} ล.,ท.ท. : "คนฺตฺวา" ปทํ นตฺถิ

^{๓๕๖๗} ล. : วิกิณฺต ,ท.ท. : วิกิณฺต

^{๓๕๖๘} ล.,ท.ท.,ล.ฉ. : ปุจฺฉิ ,อญฺญตฺถาปี เอวํ ทฺวํ

^{๓๕๖๙} ร.ม. : วิกิณฺสฺสามิ ,ล. : วิกิณฺสฺสามิ วทฺ ,ท.ท. : วิกิณฺสฺสามิ วท

^{๓๕๗๐} ล.,ท.ท. : "ยถิ ตุมฺहे มม วจฺนํ น สทฺทหถ, มม อัจจริยํ ปุจฺฉณํ'ติ วเทหิ" ปทานิ นตฺถิ

^{๓๕๗๑} ล.,ท.ท. : "อัจจริโย" ปทํ นตฺถิ

^{๓๕๗๒} ล.,ท.ท. : วท

^{๓๕๗๓} ล.,ท.ท. : "เกลฺลํ ทสฺเสตฺตุ วตฺวา" ปทํ นตฺถิ

^{๓๕๗๔} ล.,ท.ท. : เตลฺลํ ตุมฺहे ตสฺสา อิมํ เตลฺลํ อากคฺคิณฺสฺสามิ จ สมตฺถาติ วตฺวา

^{๓๕๗๕} ล.,ท.ท. : ทาตฺติ

^{๓๕๗๖} ล. : "วตฺวา" ปทํ นตฺถิ

สา ปาหมูลิกา เต อาทาย รตติภาเค เอกํ ปาการสมิเปํ ดินทุกรุกข์ นิสุสาย ปาการํ
 อติภูมิตวา จิตฺตทวารเณ^{๓๕๗๖} ตโต นิขุมิตวา เตสํ สนฺติกํ คนฺตวา วุตตนเยเนว อา

โรเจสิ. เต ตถา กโรนฺติ.

ปุณฺณทิวสํ ลิริปฺงฺกขเทวี อตฺตโน สีสํ ปรามสิตวา ฉินฺนเกสภาวญฺจ ฃตฺวา
 สํเวคปตฺตา^{๓๕๗๗} หุตฺวา ตเถว มุทฺติกมทิสฺวา ปรีจาริกํ ปุจฺฉิตฺวา ลชฺชมานา^{๓๕๗๘} วาเสน
 สีสมฺปารูปิตฺวา นิปชฺชิ. ปรีจาริกา รมฺภเณ สนฺติกํ คนฺตวา อาโรเจสิ. ราชา สกฺลราชกุเล
 วิจิณาเปตฺวา อปฺสฺสนฺโต^{๓๕๗๙} สกฺลนคเร วิจิณาเปสิ. เต ตาปสฺสฺส อนุเตวาลิกํ^{๓๕๘๐} มุทฺติกํ
 วิกิตฺตถาย นิสินฺนํ ทิสฺวา ทพฺพํ คเหตุวา ปุจฺฉิตฺวา ตสฺมี เตเน^{๓๕๘๑} ตเถว อาโรเจเต^{๓๕๘๒}
 ตํ ตาปสมาทาย สฺสฺซานมชฺเฌ นิสินฺนสฺส อจฺจริยสฺส สนฺติเก คนฺตวา ปุจฺฉิสฺสฺ. ^{๓๕๘๓}โส
 เอเตเนว นิยาเมเนว อาโรเจตฺวา เตสํ มุทฺติกญฺจ เกสญฺจ ทตฺวา อญฺญโยเชสิ. ^{๓๕๘๔}เตปี
 รมฺภเณ สนฺติกํ คนฺตวา ทสฺเสตฺวา อาโรเจสฺส. ตํ สุตฺวา ราชา อญฺจายาสนา ตสฺสา ลิริ-
 คพฺพํ คนฺตวา เอกมฺนตํ นิสิตฺตวา ปุจฺฉิ "ภทฺเท กุหิ คจฺฉสิ, มุทฺติกํ นาเสสิ"ติ. สา
 ลชฺชชนวเสน^{๓๕๘๕} สยเน สยิตฺวา อาห "มหาราช เนว กตฺถจิ คจฺฉามิ, อีเหว นสฺสตี"ติ.
 ราชา ตํ ธารณวตฺถํ^{๓๕๘๖} นีหริตฺวา ฉินฺนเกสํ ทิสฺวา ภิตฺติโต มหาสทฺเทเน "อญฺญ ยกุขิณิ"ติ
 วทติ. สกฺลราชกุเล เกรวสทฺเทเน เอกปฺปหาเรเนว "อญฺญ ยกุขิณิ"ติ วิรวนฺติ. ราชา ปงฺกข-

^{๓๕๗๖} ร.ท., ร.ม. : จุฑททวารเณ ,ล.,ท.ท. : จุลทวารเณ ,ล.ฉ. : จุฬทวารเณ

^{๓๕๗๗} ร.ม.,ท.ท. : สํเวคปตฺตา ,ล. : สํเวคคจิตฺโต

^{๓๕๗๘} ร.ท.,ร.ม. : ลชฺชมานา ,ล. : ลชฺชมานํ ,ท.ท.,ล.ฉ. : ลชฺชมาน

^{๓๕๗๙} ร.ท.,ร.ม. : อปฺสฺสนฺโต ,ล.,ท.ท. : วิจิตฺวา น ปสฺสิ

^{๓๕๘๐} ร.ท.,ร.ม. : วาลิกํ ,ล.,ท.ท. : อนุเตวาลิกตาปสํ

^{๓๕๘๑} ล.,ท.ท. : "ตสฺมี เตเน" ปทํ นตฺถิ

^{๓๕๘๒} ล. : อาโรเจสิ ,ท.ท. : ตตฺเถว อาโรเจสิ

^{๓๕๘๓} ท.ท. : ตาปสํ เต อาทาย สฺสฺซานมชฺเฌ นิสินฺนสฺส อจฺจริยสฺส สนฺติกํ ปาปฺณิ

^{๓๕๘๔} ล. : "ตํ ตาปสมาทาย สฺสฺซานมชฺเฌ นิสินฺนสฺส อจฺจริยสฺส สนฺติเก คนฺตวา ปุจฺฉิสฺสฺ. โส
 เอเตเนว นิยาเมเนว อาโรเจตฺวา เตสํ มุทฺติกญฺจ เกสญฺจ ทตฺวา อญฺญโยเชสิ" อิมานิ ปทานิ นตฺถิ

^{๓๕๘๕} ร.ม. : ลชฺชนวเสน

^{๓๕๘๖} ร.ท. : ธารณวตฺถํ ,ร.ม. : อีเมว นสฺสตีติ. ราชา ตํ ธารณวตฺถํ ,ล.,ท.ท.,ล.ฉ. : ธารูปณวตฺถํ

เทวี^{๓๕๘๘} นครโต นีหริตวา ปุพพาขณีย์ กุมมกาสี. ส่า อตฺตโน ธมฺมตาย จรติ.

ตทา เอกา มหุลลิกิตฺติ วิธวา ตํ วิจฺรุตฺติ ทิสฺวา อิตฺติ สินฺหปุปาเทตฺวา^{๓๕๘๙}
 "กุหิ คจฺฉสฺส"ติ ปุจฺฉิ. "อมฺม นีวาสนนฺณจฺาน"ิ^{๓๕๙๐} ปรีเยสฺสณฺตถาย อาคมิสฺสสามิ"ติ. "เตนหิ มม
 เคเห"ิ^{๓๕๙๑} วส"ติ"ิ^{๓๕๙๒} อาเนตฺวา อิตฺถุจฺานเ"ิ^{๓๕๙๓} ปฏฺิขคฺคตฺติ. ตํ ทิวสํ เทว ตาปสา^{๓๕๙๔}
 ลยฺจนลาเภณ ปุณฺ ปุพฺพเวสํ คเหตฺวา นิจฺมาปณฺเ สุรํ ปีนฺติ. สหสฺสภณฺฑโต^{๓๕๙๕}
 อาจริโย ทฺวิภาคํ คเหตฺวา อนฺเนตฺวาสิกเมกํ ภาคํ คาหาเปตฺวา วทติ. กติปาเหเนว ราชา
 "โกณฺโฑ อมจฺจา, เทว ตาปเส อีเชว อาเนถา"ติ"ิ^{๓๕๙๖} อาห. "มหาราช อชฺเชว น ปสฺสามา"ติ.
 ตํ สุตฺวา ราชา ลํวิคฺคมานโส อโหสิ.^{๓๕๙๗} โส ตโต ปฏฺิจาย สหฺพกาลเมว รตฺติภาเค
 สกฺลนคเร วิมฺสจฺรตฺถาย จรติ. เอกรตฺติภาเค ราชา เตสํ ธุตฺตานํ^{๓๕๙๘} เคหํ ปาปุณฺนิตฺวา
 เอกมฺนฺเต ปฏฺิจนฺนนฺณจฺานเ"ิ^{๓๕๙๙} อฏฺฺจาสี. เต ปนฺ สุรํมทวเสน สหสฺสภณฺฑทฺทภาชณการณเณ
 อญฺญมญฺญํ กลหํ กโรนฺตา,^{๓๖๐๐} เอโก "อหฺมาจริโย หุตฺวา อิมํ มยฺหํ กาลิเทวี"^{๓๖๐๑}
 ทาเปสิ, ตสฺมา ทฺวิคฺคณํ คณฺหิสฺสามิ"ติ. เอโก ปนฺ "อนฺเนตฺวาสิโก โหมิ, ตสฺมา ปงฺกขเทเวีย

มฺหุทฺทิกํ วิกิณฺนโต^{๓๖๐๒} ราชปฺริเส วญฺเจสฺสามิ, ตสฺมา สโมเยว มยา ว ลพฺภิตพฺโพ"ติ"^{๓๖๐๓} อาห.

^{๓๕๘๘} ร.ม. : ปงฺกขเทวี, ล. : ปงฺกขเทวี

^{๓๕๘๙} ล.,ท.ท. : ปุตฺตสิเนหํ อุปาเทตฺวา

^{๓๕๙๐} ร.ท.,ร.ม.,ล. : นีวาสนนฺณจฺาน, ท.ท. : นีวาสนนฺณ

^{๓๕๙๑} ร.ม. : เคเห, ท.ท. : เคหํ

^{๓๕๙๒} ล. : วสิสฺสตุตฺติ, ท.ท. : วสิสฺสตุตฺติ

^{๓๕๙๓} ล.,ท.ท. : "อิตฺถุจฺานเ"ิ ปทํ นตฺถิ

^{๓๕๙๔} ร.ม. : ตาปสา

^{๓๕๙๕} ล.,ท.ท. : สหสฺสภณฺฑ

^{๓๕๙๖} ล.,ท.ท. : อาเนตฺวา

^{๓๕๙๗} ร.ม. : โหสิ, ล.,ท.ท. : โหติ

^{๓๕๙๘} ร.ม. : ธุตฺตานํ

^{๓๕๙๙} ล.,ท.ท. : ปตฺติจฺนนฺนจฺานเ

^{๓๖๐๐} ร.ท.,ร.ม. : กโรนฺโต, ล. : กณฺหํ กโรนฺติ, ท.ท. : ทพฺหํ กโรนฺติ

^{๓๖๐๑} ร.ท.,ร.ม.,ล.,ท.ท. : กาลเทวี

^{๓๖๐๒} ล. : วิกิณฺนสฺสามิ, ท.ท. : วิกิณฺนสฺสามิ

^{๓๖๐๓} ล. : สเมว ลพฺภิตพฺพาติ, ท.ท. : สยเมว ลพฺภิตพฺพาปิติ

ราชา เศล วจน สุตวา เคญจ วิถญจ สลลกุเขตวา ปกมิตวา^{๓๖๐๔} ปุนทิวเสปี
 ราชปุริเส "อสุกฏจानะ จ อสุกเคเห จ"^{๓๖๐๕} เย เย วสนติ, เต เต ตโต ขิปุปมานนตุ"ติ
 อาณาเปติ."^{๓๖๐๖} เต อุโก ธุตเต"^{๓๖๐๗} อาทาย ญโย สนติกั คนตุวา ทสเสสุ. ราชา "โกนโต
 รติภาเค"^{๓๖๐๘} เตน สุวณณน อญญมญญ กฬหิ"^{๓๖๐๙} กโรธา"ติ"^{๓๖๑๐} ปุจฉิ. เต อาหสิ "เทว
 ธุตตการณน"^{๓๖๑๑} กฬหวิวาทคตา"ติ."^{๓๖๑๒} ราชา โกธากิฏโต "โกนโต วสลา, กาลิเทวินามญจ
 ปงกขเทวินามญจ วเทถ, กิณนุ มยหิ วญเจสเสสา"ติ. เต ภิตา สจจภาวเมว นิเวหสิ. ตั
 สุตวา ราชา ปญจอิติสตา []"^{๓๖๑๓} เทวีปมุชา จ ปริจาริกา จ"^{๓๖๑๔} []"^{๓๖๑๕} ปงกขเทวี"^{๓๖๑๖}
 ปริเยสาเปสิ. ตาปี"^{๓๖๑๗} กาลิเทวี จ ปมุชา สหพญจानะ ปงกขเทวี ปริเยสิตวา อทิสวา
 อนุกเมน"^{๓๖๑๘} ตั เคหิ ปาปุนิตวา ตั ทิสวา วนทิตวา "มณสิริ ปเวสตุ"ติ ยาจยมานา
 ตาย ตาส วจนมนุสสนติยา"^{๓๖๑๙} "โกนติ ราชา เจ สยมาคจฉติ,"^{๓๖๒๐} เตนานิ คมิสสามิ"ติ
 วุตตา"^{๓๖๒๑} นินวตติตวา ญโย อาโรเจสุ.

^{๓๖๐๔} ล. : ปกคามิ ,ท.ท. : สญญ กตุวา ปกคามิ

^{๓๖๐๕} ท.ท. : อสุกฏจानญจ อสุกเคเหญจ

^{๓๖๐๖} ท.ท. : "อาณาเปติ" ปท นตติ ,ล.ฉ. : อาณเปติ

^{๓๖๐๗} ร.ท.,ล. : ธุตเต ,ร.ม.,ท.ท. : ธุตเต

^{๓๖๐๘} ร.ม. : รติภาเค

^{๓๖๐๙} ร.ม.,ท.ท. : "กฬหิ" ปท นตติ

^{๓๖๑๐} ล.,ท.ท. : กฬหุนติ

^{๓๖๑๑} ร.ม. : เต อหสิ เทว ธุตตการณน

^{๓๖๑๒} ล.,ท.ท. : วิวาทามาติ ,ล.ฉ. : กฬหวิวาท คตติ

^{๓๖๑๓} ล.,ท.ท. : กาลิ

^{๓๖๑๔} ล. : "ปริจาริกา จ" ปท นตติ

^{๓๖๑๕} ล.,ท.ท. : ตั อนุกเมน วิจินิตวา

^{๓๖๑๖} ร.ม. : ปงกขเทวี ,ล. : ปงกขเทวี

^{๓๖๑๗} ล. : ปริเยสาเปนติ. เต ,ท.ท. : ปริเยสาเปติ. เต

^{๓๖๑๘} ร.ม. : อนุกเมน

^{๓๖๑๙} ล. : สวา วจน คณทิ ,ท.ท. : ยาจมาโน สวา วจน คณทิ ,ล.ฉ. : วจน อคณนติยา

^{๓๖๒๐} ล.,ท.ท. : สย อาคนตุวา ,ล.ฉ. : สย อาคจฉติ

^{๓๖๒๑} ล.,ท.ท. : "วุตตา" ปท นตติ , "เต" ปทมปน ทฏรพ

ราชา จตุรงคพลนิกายะ สมุสฺสิตเสตจฺจนฺตเต หตฺถิขณฺเฐ^{๓๖๒๒} นิสีทิตฺวา ปาวีสี.^{๓๖๒๓}
 ปตฺวา จ ปน ราชา สยํ ตมาทาย หตฺถิขณฺเฐ นิสีทาเปตฺวา มณฺธิรเมว ปวีสีตฺวา ปุณ
 อภิลิขิตฺวา อคฺคมลฺลิกฺขาเน จเปตฺวา []^{๓๖๒๔} เวรีย อวาวณฺเฐ นิททาเปตฺวา^{๓๖๒๕} หตฺถิ-
 คณฺมกฺกมาเปสี. ส่า เมตฺตาสงฺคเห จเปตฺวา อิมาสํ ปญฺจนํ อิตฺถิสฺตานํ กาลิปฺมุขานํ ฆาตनํ^{๓๖๒๖}
 วาเรสี^{๓๖๒๗} "มหาราช อิมะ ยสฺมา มม เวรียฎฺตา พาลา จ, สเจ ตฺวเมวํ กโรสี, อหฺยจ
 ตฺวญฺจ พาลตโร จ ปาปตโรเยว จ,^{๓๖๒๘} ตสฺมา มา ฆาเตสี"ติ. ราชา ตสฺสา ธมฺมเทสนํ
 สุตฺวา "ตฺว"^{๓๖๒๙} อติวีย เสฏฺฐา โลกสฺมี, ภทฺเต เตนฺหิ อิมา ตฺยํ ทาลีย โหนฺตุ"ติ^{๓๖๓๐}
 อาห.^{๓๖๓๑} "มหาราช อัยํ ปุพฺเพ วีย เทวี"ติ.^{๓๖๓๒} "ภทฺเต ตฺวเมวํ วเทสี 'อนฺุกรียา นาม
 เอวํ สกทารสฺส ทุกฺขญฺตา',^{๓๖๓๓} ตสฺมา ยา ยา อนฺุกรียา [],^{๓๖๓๔} ตํ ตํ น คณฺหิสฺสามิ
 ,
 ตฺยํ ทาลีย ฆวณฺตุ"ติ วตฺวา^{๓๖๓๕} อิมา คาลา อภาสี^{๓๖๓๖}

^{๓๖๒๒} ล.,ท.ท. : จตุรงคพลนิกายะติ สมุสฺสิตเสตจฺจนฺตเตหิ หตฺถิขณฺเฐ ,ล.ฉ. : หตฺถิขณฺเฐ

^{๓๖๒๓} ล.,ท.ท. : ปายาสี

^{๓๖๒๔} ล.,ท.ท. : ราชา เต สพฺเพ ,ล.ฉ. : สพฺพา

^{๓๖๒๕} ล. : นิทิตฺวา ,ท.ท. : อวาวเต นิทิตฺวา

^{๓๖๒๖} ร.ท. : โทปนํ ,ร.ม. : โทปนํ ,ล.,ท.ท. : "เมตฺตาสงฺคเห จเปตฺวา อิมาสํ ปญฺจนํ อิตฺถิสฺตานํ
 กาลิปฺมุขานํ ฆาตนํ" อิมานิ ปทานิ นตฺถิ , "โสภาโรปนํ อิมิสฺสา กาลิปฺมุขาย" เอวมนํ ทฏฺฐพฺพํ

^{๓๖๒๗} ล.,ท.ท. : นิวาเรสี

^{๓๖๒๘} ท.ท. : "พาลา จ, สเจ ตฺวเมวํ กโรสี, อหฺยจ ตฺวญฺจ พาลตโร จ ปาปตโรเยว จ" ปทานิ นตฺถิ

^{๓๖๒๙} ท.ท. : "ตสฺสา ธมฺมเทสนํ สุตฺวา ตฺว" อิมานิ ปทานิ นตฺถิ

^{๓๖๓๐} ท.ท. : ทาลิ อโหสนฺติ

^{๓๖๓๑} ท.ท. : "อาห" ปทํ นตฺถิ

^{๓๖๓๒} ร.ม.,ล.ฉ. : เทวาติ

^{๓๖๓๓} ล. : "พาลา จ, สเจ ตฺวเมวํ กโรสี, อหฺยจ ตฺวญฺจ พาลตโร จ ปาปตโรเยว จ, ตสฺมา มา
 ฆาเตสีติ. ราชา ตสฺสา ธมฺมเทสนํ สุตฺวา ตฺว อติวีย เสฏฺฐา โลกสฺมี, ภทฺเต เตนฺหิ อิมา ตฺยํ ทาลีย
 โหนฺตุติ อาห. มหาราช อัยํ ปุพฺเพ วีย เทวีติ. ภทฺเต ตฺวเมวํ วเทสี อนฺุกรียา นาม เอวํ สกทารสฺส
 ทุกฺขญฺตา" อิมานิ ปทานิ นตฺถิ

^{๓๖๓๔} ล.,ท.ท. : หุตฺวา

* อิมา คาลาโย คเวสีตฺวา น ทิสฺสนฺติ.

^{๓๖๓๕} ล.,ท.ท. : "วตฺวา" ปทํ นตฺถิ ,ปจฺฉาปทมนํ เอวํ ทฏฺฐพฺพํ

"ปรหิสนลทเทณ^{๓๖๓๗} ทุกุโข ทุรชนสฺส จ,
 พาลเอหิ สํสคฺเคนว^{๓๖๓๘} ทุกุโข สํสฺสจฺจ จ.[๓๖๓๘]
 อนฺุทธารปฏฺิเมน ทุกุโข จ นาริโย ภเว,
 อลฺิเกหิ จ ทาเรหิ ทุกุโข จ ปุริสสฺส^{๓๖๓๙} จา"ติ.[๓๖๓๙]*

โส เอวํ วตฺวา^{๓๖๔๐} "เตนหิ ตว ปริจาริกา หุตฺวา ภวณฺุติ"ติ. ตา เอกจฺจนฺุทา
 หุตฺวา สตสฺสทฺสสฺสกาปณฺิ ตสฺสา มหฺลลิกาย อหฺสฺส^{๓๖๔๑} เอวํ มหาราช อยํ มม ปุพฺพปติ,
 ชานิสฺสตี"ติ.^{๓๖๔๒}

ตํ สุตฺวา ราชฯ สํสฺสกาโร ทตฺวา มหาลตาปสาธนํ โภกฺคฺชนิกํ ตสฺสา ปุเชตฺวา
 เอวมาท "กิณฺุ ธนญฺชย ตวมิมํ กลฺยาณินฺุตว ปุพฺพฆารณฺิ^{๓๖๔๓} ชานาลิ อุตฺทาหุ โน"ติ. โส
 ชาติสฺสรณฺาณณ^{๓๖๔๔} ชานิตฺวา "ชานามิ []"^{๓๖๔๕} มหาราช, ปุพฺเพ ปจฺมกปฺเป อหํ มโนโซ
 นาม มหาราชฯ^{๓๖๔๖} หุตฺวา วิสาเล นาม ราชธานียํ รชฺสํ กาเรสิ, อยํ ตสฺส อคฺคฺมเหสิ
 นามเนน สสิเทวี่ นาม, ตทา ราชฯ สพฺพกาลเมว วินิจฺจนฺิ วิจาเรสิ, ตสฺมี วินิจฺจนฺิ สห-
 ภริยาโย ว นิสฺสิ, อเถกทิวสํ ราชปฺริโส เอกํ โจโร^{๓๖๔๗} ปญฺจพฺนฺธเนน อานียมาโน วินิจฺจนฺิ
 ปตฺวา รมฺโย ทสฺเสสิ. ราชฯ ตสฺส ตตฺตโต วินิจฺจิตฺวา โทสาโรเปตฺวา^{๓๖๔๘} สขีเวน สฺล-
 มาโรเปตฺมาณาเปตฺวา^{๓๖๔๙} อญฺโยเชสิ. ตํ สุตฺวา วชฺฌฆาตกา^{๓๖๕๐} ตํ ปฏฺิจยมุโก พาหุํ พนฺธิตฺวา

^{๓๖๓๖} ล.,ท.ท. : อิมิ คากมาท

^{๓๖๓๗} ล. : ปรหิสนลทเทณ

^{๓๖๓๘} ล. : สํสคฺเคนว

^{๓๖๓๙} ร.ม. : ปุริสสฺส

^{๓๖๔๐} ล.,ท.ท. ,ล.ฉ. : "โส เอวํ วตฺวา" ปทานิ นตฺถิ, "สา ตํ สุตฺวา" ปทานิ ปน ทฺวจฺพฺพานิ

^{๓๖๔๑} ล.,ท.ท. : ทตฺวา อจฺฉิ

^{๓๖๔๒} ล.,ท.ท. : ปุพฺพปติปตฺติญฺชชานิสฺสํมิตฺติ

^{๓๖๔๓} ล.,ท.ท. : อยํ กลฺยาณิ ตเถว ปุพฺพฆารณฺิ ,ล.ฉ. : ปุพฺพฆารณฺิ

^{๓๖๔๔} ร.ท.,ร.ม.,ล. : ชาติสฺสรณฺาณณ ,ท.ท.,ล.ฉ. : ชาติสฺสรณฺาณณ

^{๓๖๔๕} ล.,ท.ท. : มหาราชฯ

^{๓๖๔๖} ร.ท.,ร.ม. : ทาราชฯ ,ล.,ท.ท. : ราชฯ

^{๓๖๔๗} ล.,ท.ท. : ราชปฺริเสน เอกํ โจโร

^{๓๖๔๘} ล. : โทสาโรเปสิ ,ท.ท. : โทสาโรเจสิ

^{๓๖๔๙} ร.ท.,ร.ม. : สฺลมาโรเปตฺมาณาเปตฺวา ,ท.ท. : สฺลลํ อโรเปตฺุ อถนเปตฺวา

คิ่ว พนฺธิสุ.^{๓๖๕๑} โส เภรวสทฺเทน การุญเณน^{๓๖๕๒} "สํมิ มเมว ปุตุตกริยํ ปสฺสิตฺตมา-
 ปุจฺฉามิ"ติ^{๓๖๕๓} ปโรทิต. ตํ สุตฺวา ราชา ปกฺโกสาเปตฺวา ปุจฺฉิ "โก โจโร ตฺวํ ปน ลากฺน-
 ธเนน^{๓๖๕๔} กิณฺณุ ปุตุตฺ วั ภริยํ วั โปสฺสสิ อุทาทุ โน"ติ. "เทว เต โปสฺสสํมิ"ติ. "โก
 มรณกาเล ตยา สทฺธิ มาเรตพฺพาเยว, กสฺมา 'มเมว ปุตุตกริยํ []"^{๓๖๕๕} ปสฺสิตฺตมาปุจฺฉามิ"ติ
 วทาสี"ติ. "เทว อหํ ปน โจรูปฺปนฺโน ปุพฺเพ กตปาโป อชฺช โจรกมฺมํ กโรมิ, มหา-
 ปราโร^{๓๖๕๖} โหติ, กสฺมา"^{๓๖๕๗} อุตฺตโน ปุตุตกริยานมฺพุทฺทภาว"^{๓๖๕๘} กริสฺสํมิ, สพฺเพ สกฺขนา
 นาม ปุตุตกริยชาติสาโลหิตมาตาปิตุอาทโย^{๓๖๕๙} โหนฺติ, อหํ สกฺโก ตานํ^{๓๖๖๐} นาเสยฺยํ, น
 จ เต นาลิตพฺพา"ติ. ตํ สุตฺวา สลฺลเทวี "อโยมตฺวิย เมตฺตากรุณายิกो เทวา"ติ อาท. "ภทฺเท
 โปโส นาม 'อิตฺติยา อตฺติย เมตฺตากรุณาการโก"ติ วุจฺจตี"ติ.^{๓๖๖๑} "เทว"^{๓๖๖๒} อโย โจร
 สมนโน เอว เมตฺตากรุณาหิ มรณปฺตโตป"^{๓๖๖๓} สาธุนํ วจเนน สทิสฺวจนสฺสลาโป, ยทิ
 อโจรกโต^{๓๖๖๔} อตฺติย เมตฺตากรุณายิกो โหติ, มหาราช อิมสฺส ชีวิตํ ยาจิสุสํมิ"ติ. "ภทฺเท
 ยถารุจํ กโรสิ, ตสฺสเสว ชีวิตํ ททามิ"ติ. สํ ตสฺส พนฺธโนโต โมเจตฺวา ตสฺส กหาปณ-
 สหสฺสํ ทตฺวา ตสฺส อชฺฌาสเยน คมนการมาณาเปสฺสิ"ติ.^{๓๖๖๕}

^{๓๖๕๐} ร.ท.,ร.ม.,ล.ฉ. : วชฆาฏกา ,ล. : เพชฆาฏโก ,ท.ท. : วชชฆาฏโก

^{๓๖๕๑} ล. : พนฺธิ ,ท.ท. : พาทุํ พนฺธิ คิ่ว พนฺธิ

^{๓๖๕๒} ร.ม. : การุญเณน

^{๓๖๕๓} ล.,ท.ท. : ปสฺสํมิ อาปุจฺฉามิติ ,ปุจฺฉาปทมฺปิ เอวํ ทฏฺฐพฺพํ

^{๓๖๕๔} ล.,ท.ท. : ธนลภาเก

^{๓๖๕๕} ล. : อุปุตุตฺ

^{๓๖๕๖} ร.ท.,ร.ม. : มหาราโร

^{๓๖๕๗} ท.ท. : ตสฺมา

^{๓๖๕๘} ล.,ท.ท. : ปุตุตกริยํ อุปุตุตฺ

^{๓๖๕๙} ร.ม. : ปุตุตกริยชาติสาเลหิตมาตาปิตุอาทโย ,ล.,ท.ท. : ปุตุตกริยาชาติสาโลหิตมาตาปิตุอาทินํ

^{๓๖๖๐} ร.ม.,ล.,ท.ท. : สกฺกตานํ

^{๓๖๖๑} ล.,ท.ท. : เมตฺตากรุณาปุโรสฺติ วุจฺจติ

^{๓๖๖๒} ร.ม. : เทวี

^{๓๖๖๓} ร.ท.,ร.ม.,ล.ฉ. : มรณปฺตโตป ,ล.,ท.ท. : เมตฺตากรุณา มรณํ ปฺตโตป

^{๓๖๖๔} ล. : อโจโร ตโต ,ท.ท. : สลฺลาโป ยทิ อโจโร ตโต

* อิมํ คาถาโย คเวสิตฺวา น ทิสฺสนฺติ.

^{๓๖๖๕} ล. : คมนาเปสฺสิ ,ท.ท. : คมนาณาเปสฺสิ ,ล.ฉ. : คมนการํ อาณาเปสฺสิ

โส ปณฺธิโต เอวํ วตฺตุมหาหริตฺวา ปุณฺ นินฺเวเทสิ "มหาราช อิมเมวเมว ปุริสสฺส
 ปุริมภาวชานมานปุพฺพพฺพณฺนี^{๓๖๖๖} สญฺชานามิ'ติ. ราชชา ปณฺธิตสฺส^{๓๖๖๗} สาธุการํ กตฺวา อุฏฺฐ-
 จายาสฺนา ปาสาทเมว คนฺตฺวา^{๓๖๖๘} สพฺพกาลเมว โพธิสฺสตฺตสฺส คุณมฺมณฺุสฺสรติ.^{๓๖๖๙}

กถฺยถึณฺทโธ อฏฺฐวิสฺติมปณฺโธ นิฏฺฐิตโธ.^{๓๖๗๐}

๓.๓๐ คมนกณฺทปณฺโธ เอณฺตีสติโม

ปุณฺทิวเส มหาสฺตฺโต วิกาเล ราชูปฏฺฐจํญํ คนฺตฺวา วณฺทิตฺวา เอกมฺนตํ นิสฺสีทิ.
 เอกมฺนตํ นิสฺสินํ โข ราชชา ปุจฺฉนฺโต คากฺมาห^{๓๖๗๑}

"สุโร^{๓๖๗๒} สมตฺถิโก พลฺวา สปณฺโณ

สฺสพฺพกิตฺตพฺพปี สเจ อุคฺคหิ,

ชมฺพทึปราชฺรณฺ^{๓๖๗๓} สพฺพตฺถ

กึ เม ปทฺฏจฺจสฺส รชฺชํ น คณฺโห'ติ.^{๓๖๗๔}[๓๒๐]*

"มหาราช ปุริเสน นาม ปทฺฏจฺจสฺส อุพฺททฺตภาโว น กาดพฺโพ, ตสฺมา ยส-
 ทายกสฺส^{๓๖๗๕} น กริสฺสามิ'ติ วตฺวา สปุริสธมฺมํ เทเสนฺโต คากฺกา อภาสิ^{๓๖๗๖}

"สตํ ฆรฺุสฺสวาจาหิ^{๓๖๗๗} น ยาทิ วิกตึ^{๓๖๗๘} มโน,

^{๓๖๖๖} ร.ท.,ร.ม. : ปุริภาวชานมานปุพฺพพฺพณฺนี ,ล.,ท.ท. : ปุริสภาวํ ชานมานปุพฺพพฺพณฺนี

^{๓๖๖๗} ล. : สาธุ ปณฺธิตาดิ ,ท.ท. : สาธุปณฺธิต

^{๓๖๖๘} ล.,ท.ท. : ปาปุณิ

^{๓๖๖๙} ล.,ม.ม.,ล.ณ. : คุณํ อนุสฺสรติ

^{๓๖๗๐} ท.ท. : "กถฺยถึณฺทโธ อฏฺฐวิสฺติมปณฺโธ นิฏฺฐิตโธ" ปทานิ นตฺถิ

^{๓๖๗๑} ล.,ท.ท. : คากํ อภาสิ

^{๓๖๗๒} ร.ท. : สุโร

^{๓๖๗๓} ล.,ท.ท. : ชมฺพทึเป ราชฺรชฺชํ ,ล.ณ. : ชมฺพทึปราชฺรชฺชํ

^{๓๖๗๔} ล.,ล.ณ. : คณฺหาติ ,ท.ท. : รชฺชํ น คณฺหาติ

^{๓๖๗๕} ล. : ตสฺส ยสฺส ทายกสฺส

^{๓๖๗๖} ล.,ท.ท. : "คากฺกา อภาสิ" ปทํ นตฺถิ , "อาห" ปทฺมปน ทฏฺฐพฺพ

^{๓๖๗๗} ร.ท. : สตํ ฆรฺุสฺสวาจาหิ ,ล. : สตฆรฺุสฺสวาจาหิ

^{๓๖๗๘} ร.ท.,ร.ม.,ล. : วิกติ

ติณกาหิ น สกุโก^{๓๖๗๕} จ ตาเปตุํ สาคเร ชลฺ[๓๖๑]

ปรเสนาปี ภูสฺ^{๓๖๘๐} ปรีตจฺฉิตโต

สุรฺภิเอา^{๓๖๘๑} หิ จนฺทนปาทโป,

ผสฺสวากฺยาปาโตปี^{๓๖๘๒} สุชโน

ปิยมุทาทริ สวณามนฺตฺ.^{๓๖๘๓}[๓๖๒]

สกุโกปี จนฺตนตรุ น ชหาติ คนฺธ

นาโค คโต รณมุข น ชหาติ ลีฬฺ,^{๓๖๘๔}

ยณฺดาคตํ มธฺรฺสํ น ชหาติ อฺจฺฉ

ทุกฺโขปี ปณฺทิตชโน น ชหาติ ธมฺมํ.[๓๖๓]

โยธ สปุปรฺโส ราช— คุณโทโส ปเนโส ตสฺส

คุณํ สรณฺโต โทสํ อปฺปตฺโต ภเว,

ตสฺมา หิ ภูมิปาทานิ คุณโทสโกโต อฺโง

โทสํ ตสฺส ตว มชฺฌมา คุณํ สรามิ สพฺพทา.[๓๖๔]

พหฺวจฺนโกโร ราชา โภณฺโต ยสฺสทายโก,

ยทิ เอวํโกโร โทสิ สมนฺนิตฺตยจ กตฺตพฺพมิตฺ.^{๓๖๘๕}[๓๖๕]

ปาปํ สมาจฺรติ วิ— จิตฺตวณฺโณ ชีวณฺณโย^{๓๖๘๖}

^{๓๖๗๕} ร.ท.,ล.ฉ. : สกุกา,ล. : ติณณกาหิ น สกา,ท.ท. : ติณณกาหิ น สกุกา

^{๓๖๘๐} ร.ท. : ภูสํ,ล. : ผรฺสฺสนาปี ภูสฺ,ท.ท.,ล.ฉ. : ผรฺสนาปี ภูสํ

^{๓๖๘๑} ร.ม. : สรภิ ว,ล.,ท.ท.,ล.ฉ. : สุรภิเอา

^{๓๖๘๒} ล.,ท.ท. : ผรฺสฺสวากฺยปาโตปี,ล.ฉ. : ผรฺสฺสวากฺยาหโต

^{๓๖๘๓} ล. : สวณฺณามตฺ,ท.ท. : สวณามตํ

^{๓๖๘๔} ร.ท. : ลีฬํ,ร.ม. : ลี,ล. : ชหาติ ลีฬํ,ท.ท.,ล.ฉ. : ลีฬํ

^{๓๖๘๕} ล.,ท.ท. : "โยธ สปุปรฺโส ราช— คุณโทโส ปเนโส ตสฺส

คุณํ สรณฺโต โทส— มปฺปตฺโต ภเว,

ตสฺมา หิ ภูมิปาทานิ คุณโทสโกโต อฺโง

โทสํ ตสฺส ตว มชฺฌมา คุณํ สรามิ สพฺพทา.

พหฺวจฺนโกโร ราชา โภณฺโต ยสฺสทายโก,

ยทิ เอวํโกโร โทสิ สมนฺนิตฺตยจ กตฺตพฺพมิตฺ" อิมา คาถา นนฺตฺติ

* อิมา คาถาโย คเวสิตฺวา น ทิสฺสนฺติ.

ปตฺวา ปทุสฺสกรุณา จ มชฺฌพฺพุติ,^{๓๖๘๗}
 ปาณจฺเจ ปน^{๓๖๘๘} จ สาทูชนํ สพฺพตฺถ^{๓๖๘๙}
 เวลฺลตฺสฺสนฺทริ^{๓๖๙๐} อิว วิตฺถกมิตฺตํ สมตฺถโก'ติ.[๓๖๙๑]*

"ปณฺฑิต เอวเมว โหตุ, ตว มาตาปิตุ สฺนติเก วสิตพฺพํ, กสฺมา อสฺมา อญฺญาต-
 กเวเสน อญฺญตฺถ คจฺฉสฺ"ติ. "[]^{๓๖๙๑} สเจ มม มาตาปิตุ สฺนติเก วสามิ, สพฺพกาลเมว
 สพฺพิริยาปถสฺสุ สหปริวารเหติ ปวตฺติสฺสํ, เตน มยฺหํ ปจฺจตฺถิกเมว ภวิตพฺพํ,^{๓๖๙๒} ตสฺมา
 รญฺญา กตวเสนอญฺญตฺถ คมิสฺสํ"ติ.

"ปณฺฑิต เอวเมว โหตุ"ติ วตฺวา^{๓๖๙๓} ปุจฺฉนฺโต อาห^{๓๖๙๔}
 "ตวํปี ปุจฺฉามิ, อโนมมญฺญ^{๓๖๙๕}
 ธนญฺเชยฺย เกวลํ ธมฺมทสฺสี
 อญฺโณปี ตยฺหํ วินาสํ กโรติ,
 เอกสฺส ตสฺมา น กโรติ,^{๓๖๙๖} โทสนฺ"ติ.*

"มหาราช ปณฺฑิตो นาม อตฺตโน จ ปฺรสุสฺส จ การณสํชาเตหิ ทฺวิการเณหิ
 วิชาเรหิ,^{๓๖๙๗} 'กถิ'^{๓๖๙๘} อตฺตโน ปน กรณิ'^{๓๖๙๙} อยํ มม ปุพฺพเวรีหิ มม วินาสํ กโรติ, สเจ
 น กโรติ,^{๓๗๐๐} อปายปตฺโต ภวามิ'ติ วิชาเรติ, 'ปฺรสุสฺส ปน อญฺโณ'^{๓๗๐๑} สเจ เนว มยฺหํ ปุพฺเพ

^{๓๖๘๖} ร.ม. : วิตฺถกมิตฺตํ, ล. : ติตฺถกมิตฺตํ, ท.ท., ล.ฉ. : ชิตฺถกมิตฺตํ

^{๓๖๘๗} ล. : ปทุสฺสกรุณา ปจฺจ มชฺฌํ พุทฺธิ, ท.ท. : ปทํ สกรุณา ปจฺจ มชฺฌพฺพุทฺธิ

^{๓๖๘๘} ล. : ปาณจฺเจ ปน, ท.ท. : ปาณจฺเจหิ น, ล.ฉ. : ปาณจฺเจ ปน

^{๓๖๘๙} ร.ม. : สวตฺถิ, ล. : ลภติ, ท.ท. : สุกตฺติ

^{๓๖๙๐} ร.ม. : เวลฺลตฺสฺสนฺทริ

^{๓๖๙๑} ล., ท.ท., ล.ฉ. : มหาราช

^{๓๖๙๒} ล., ท.ท. : ภวิตพฺพํ

^{๓๖๙๓} ล., ท.ท. : "อิติ วตฺวา" สทฺทปทํ นตฺถิ

^{๓๖๙๔} ล., ท.ท. : คากมาห

^{๓๖๙๕} ล., ล.ฉ. : อโนมมญฺญ

^{๓๖๙๖} ล. : กโรสฺสิต, ท.ท. : เอตฺสฺส กสฺมา น กโรสฺส

^{๓๖๙๗} ล., ท.ท. : ทฺวิหิ การเณหิ วิชาเรติ

^{๓๖๙๘} ล., ท.ท. : "กถิ" ปทํ นตฺถิ

^{๓๖๙๙} ล., ท.ท. : "กรณิ" ปทํ นตฺถิ, ล.ฉ. : การณิ

เวริโกเลีย,^{๓๗๐๒} น ปุพเพ เวรสมุจจิตวินาส^{๓๗๐๓} กโรตีติ วิชาเรติ,^{๓๗๐๔} น ปฏิโทโสเยว
กาทพุโพ"ติ วตฺวา วิตฎกา คาคา อภาสิ.^{๓๗๐๕}

"สุกริ ลเภ สาธุ อสาธุ ทุกฺกกริ ลเภ,
ปรีสุส ฉนฺติ ทุสฺสนนฺ^{๓๗๐๖} ปุณฺ ทุสฺสตนา ลเภ,
ปรีสุส ฉนฺตฺวณฺ^{๓๗๐๗} ปุณฺ วณฺตนา ลเภ,
เอวํ ตสฺส ปฏิทโส^{๓๗๐๘} น กรเญยามิ ตาทิโน"ติ.*

ตํ สุตฺวา ราชา "สาธฺ"ติ สาธุการํ ทตฺวา "อัยํ อจฺจนฺตเมว มหาสปุริโส โหติ,
อิโต ปฏฺจาย ธนญฺชย มยา ตว^{๓๗๐๙} มหาสปุริสกาโร^{๓๗๑๐} นามญฺญาทพุโพ"ติ ปัสสี.^{๓๗๑๑}
ปโรหิตो ปน "สาธฺ"ติ สาธุการํ ทตฺวา อาห "มหาราช อัยํ เกนจิ อคฺคญฺจสเยน^{๓๗๑๒} ตยาปี
อคฺคญฺจานเนน ปคฺคหิตพฺพเมว"ติ. ราชา "ปโรหิต อัยํ อุปราชญฺจานเน จเปตฺวาเยว"ติ.^{๓๗๑๓}
ตํ สุตฺวา เสนาปติ "มหาราชูปราชา^{๓๗๑๔} นาม ตุมหากํ มนุชฺชสฺส รุจฺจติ"ติ. "เสนาปติ
เสยฺยถาปี อิมํ ธนญฺชย^{๓๗๑๕} ปฏฺคฺญาเย ปฏิกริยฺสामी, อัยํ มหาชนเหติ ขตฺตฺยพฺรหฺมณ-
คหปติกาทีหิ วณฺทิตพุโพเยว,^{๓๗๑๖} ตทา มม อุปราชา โหตุ, อวจา"ติ.^{๓๗๑๗} "อปีจ มหาราช

* อีมา คาคา คเวสิตฺวา น ทิสฺสติ.

^{๓๗๑๐} ล.,ท.ท. : "สเจ น กโรตี" ปทํ นตฺถิ

^{๓๗๑๑} ล.,ท.ท. : วิชาเรณ ปรี ปน อญฺญํ

^{๓๗๑๒} ล. : ปุพฺพเวรสุส ,ท.ท. : ปุพฺพเวเรน

^{๓๗๑๓} ล. : ปุพฺพเวรสุส น มุจฺจิตวินาส ,ท.ท. : ปุพฺพเวรสุส มุจฺจิตํ วินาส

^{๓๗๑๔} ล.,ท.ท. : "อิติ วิชาเรติ" สทฺทปทํ นตฺถิ

^{๓๗๑๕} ล. : ปติโทสเมว กตพฺพาปี วิตฎกคาคา ,ท.ท. : ปติโทสเมว กตพฺพาปี วิตฎกคาคา สรณฺติ

^{๓๗๑๖} ล. : ปรี อิจฺฉนฺติ ทุสฺสนนฺติ ,ท.ท. : ปรีสุส อิจฺฉนฺติ ทุสฺสนํ

^{๓๗๑๗} ล. : ทุสฺสตทาลภเต, ปรี อิจฺฉวณฺนํ ,ท.ท. : ปรีสุส อิจฺฉนฺติ วณฺนํ

^{๓๗๑๘} ร.ท. : ปติทโส

^{๓๗๑๙} ล.,ท.ท. : "มยา ตว" ปทํ นตฺถิ

^{๓๗๑๐} ล.,ท.ท. : ธนญฺชเยยฺยมหาสปุริโสติ

^{๓๗๑๑} ล.,ท.ท. : "ปัสสี" ปทํ นตฺถิ

^{๓๗๑๒} ล. : "เกนจิ อคฺคญฺจสเยน" ปทํ นตฺถิ ,ท.ท. : เกจิ อคฺคญฺจานเน

^{๓๗๑๓} ล.,ท.ท. : ธิเปตพฺพเมวาทิ ,ล.ฉ. : ธิเปตพุโพเยวาทิ

^{๓๗๑๔} ล.,ท.ท. : มหาราช อุปราชา

^{๓๗๑๕} ล.,ท.ท. : "อิมํ ธนญฺชย" ปทํ นตฺถิ

อุปราชา นาม กิจเจสุ สัพพสงคามesu นิปฺปชิตุํ สกโกติ"ติ วตฺวา^{๓๖๑๘} นิวารณตุถาย
คาถมาห

"สุโร สมตฺโถ พลฺวา สปญฺโถ

สพฺเพสุ กิจเจสุ อุสุโก กโรติ,

ยสุมา การณฺเนว กโรติ ปาปํ

ตสุมา ยสฺสคฺโค อุปราชนฺจฺฉานนฺ"ติ.^{๓๖๑๙*}

ตํ สุตฺวา มหาสตุโต "สาธฺว"ติ สมฺปฏฺิจฺฉิตฺวา^{๓๖๒๐} "โก ยสุมา ยฺพุธ มยฺหํ
อุปาโย,^{๓๖๒๑} ตสุมา ตยา มม สงคามे ปลฺลิตฺพุเพว,^{๓๖๒๒} โย อมฺหากํ รณฺโถ
เวริโก, ตํ คณฺหิสฺสามิ"ติ อาห. "ตาต เอโก ทมิพฺราชา อาภฺงคฺริราชา นาม สมฺพุตฺติเร
อาภฺงคฺริภฺจ^{๓๖๒๓} ปจฺจฺจนฺตนลฺลสาณฺนคเร รชฺชํ กาเรสิ, ตสฺส ปญฺจสฺตพฺลนํยา กา สฺนฺติ, เอเกกสฺส
สุริโยธา นหฺตา จตฺรจฺจนฺตพฺลสมฺปนฺนา สฺนฺติ,^{๓๖๒๔} อยํ ภฺงคฺริราชา ปน 'สกลสมฺพุทฺธิปฺราชาโน
มม อุปฏฺฉานํ อาคจฺฉนฺตฺว"ติ ปณฺณํ เปสฺสิ,^{๓๖๒๕} โย ปน เนว อุสฺสยาติ, สยเมว คนฺตฺวา
ตสฺสเสว พฺลนํยาเกหิ วิลุมฺเปติ, เจ ลภฺติ, ตํ ภฺจํ อตฺตโน รชฺชํ กตฺวา สพฺเพ เต ภฺจ
—วาลิโน มนุสฺเส ยฺพุธเนน ทลิตฺเทก กตฺวา สกฺวเสน อาทาย ตสฺส รณฺเเว โอโรธตฺถิโน
ยสฺสกาชา กตฺวา ตสฺสเสว สมฺมุขํ สวาลํ กโรติ, เตสํ ราชนํ อราชภาวํ อกาสิ, กทา
จิมาราเปติ, โน เจ เตสํ อตฺตโน วเส นินฺตฺวาเปตุมํ สกโกสิ, ตสฺสเสว สพฺพกาลํ สสฺสสฺส
จขลวานิชาณฺญจ อุปฺพุทฺตภาวํ กโรติ, อมฺหากํ รณฺโถ ปิตฺราชนาเล เอวํ กโรติ, โสปี อติตา
นิตฺถิ สํวจฺฉรานิ เอวํ อุปฺพุทฺตภาวํ กตฺวา อิทานิ โน อกาสิ"ติ. โพธิสตุโต "ตสฺส ส

* อีมา คาถา คเวสิตฺวา น ทิสฺสติ.

^{๓๖๑๖} ล.,ท.ท. : มหิชนเ ขตฺติยพฺราหมณคหปติกาทโย วุนฺทิตพฺพเมว

^{๓๖๑๗} ล. : โหติ อวจฺจาติ ,ท.ท. : โหติ มา อวธาติ ,ล.ณ. : มา อวจาติ

^{๓๖๑๘} ล.,ท.ท. : "วตฺวา" ปทํ นตฺถิ , "โส" ปทฺมปน ทภฺจพฺพ

^{๓๖๑๙} ล.,ล.ณ. : น สกโก อุปราชนานฺนติ ,ท.ท. : น สกโก อุปราชนฺจฺฉานนฺติ

^{๓๖๒๐} ท.ท. : สมฺปฏฺิจฺฉิ

^{๓๖๒๑} ล.,ท.ท. : ยฺพุธ ตยา อุปายํ

^{๓๖๒๒} ล.,ท.ท. : ปลฺลิตฺพุพเมว

^{๓๖๒๓} ล.,ท.ท. : ทมิลราชา ภฺงคฺริราชนาเมเน สมฺพุตฺติเร ภฺงคฺริภฺจ

^{๓๖๒๔} ล.,ท.ท. : ธานหฺตฺเต จตฺรจฺจนฺตพฺลสมฺปนฺนสฺสสฺนฺติ

^{๓๖๒๕} ล.,ท.ท. : อุปฏฺฉาตฺตฺว"ติ ปณฺณํ นินฺปราชสฺส ทสฺสติ

จัมมหาราชา"ติ เวเทสิ. "อาม มหาปุริโส"ติ. "เตนहि महाराज विष्णुपेतपुपोयव उताहु नो
 "ติ."วิष्णुपेतपुपोयव महापुरिโส"ติ. "न वृण्वति महाराज, कसुमा ओवं वतामि, त्वे यो रा
 चायसुमा स्करुषे वसुन्तसुसेव निरप्राससु सुसेति,^{๓๗๒} โส 'โจรรราชา नाम'ติ वृज्जति, อิ
 थानिโส आगङ्किराชา वोहि, सजे लघिससสาม, तेन द्युहि यโสसกลखमुत्तिเป वत्तติ, दुवं
 ๓๗๒

'อัย เนว โปราณราชา'ติ^{๓๗๒} สกลขมุत्ติเป ครหิตพโพยว^{๓๗๒} ตุมหากัม ปากโฏ ชาโต
 []^{๓๗๓} ตสุมมา ตุมหากัม ยสกรุขณตถาย วत्ตณตถาย จ วताมि, มยา เอส เนว^{๓๗๓}
 วิष्ณุปेतพโพยวา"ติ.^{๓๗๓}

ตัม สุตวา ราชาน "สาธ"ติ สมปฏิจันตวา^{๓๗๓} "มหาปุริส กติปมาเนว พลวาทเน
 ลภสี"ติ^{๓๗๔} ปุจัน. "มหาราชา ปญจสททปฐิสสตถย ปญจสททโกฏจกญจ คณหิตพพ
 —

เมว, มยา ปเนโส นรินโท คหิตพโพยวา"ติ.^{๓๗๕} "เตนहि महापुरिस् पञ्चावुधे विजि
 तुकण्ठाहु"ติ.^{๓๗๖} "महाराज तुज्जहदुधेन कहिटपुपोयवा"ติ.^{๓๗๖} ตัม สุตวา ราชาน วิมหายमानโ
 ส

^{๓๗๖} ล.,ท.ท. : "โย ปน เนว อุตฺตยาติ สยเมว คนฺตวา ตสฺเสว พณายเกหิ วิष्ณุเปติ, เจลภิตตัม
 รุจํ อตฺตโน รุชํ กตฺวา สพฺเพ เต รุจฺจวสิโน มนุสฺเส ยฺพุเทน ทลิทฺฐเก กตฺวา สกฺวเสน อาทาย ตสฺส
 รณฺเณ โอโรธตฺตนิโย สกฺขายา กตฺวา ตสฺเสว สมุเข สวาสํ กโรติ เตสํ ราชนํ อราชภาวํ อกาสิ, ททาจ
 มารูปเต, โน เจ เตสํ อตฺตโน วเส นินฺตทาเปตุมํ สกฺโกสิ, ตสฺเสว สพฺพกาลํ สสฺสสฺส จ ชลวานิชานญจ
 อฺปทฺตภาวํ กโรติ, อมฺหากํ รณฺเณ ปิตฺราชกาเล ओवं กโรติ, โสปี อตฺตานิ ตินิ สํวจฺจรานิ ओवं อฺปทฺต-
 ภาวํ กตฺวา อิธานิ โน อกาสิ"ติ. โพธิสสตโต ตสฺส สจจํ महाराजाति वेतेहि. अम महापुरिस्ति. तेनहि
 महाराज विष्णुपेतपुपोयव उताहु नोति. विष्णुपेतपुपोयव महापुरिस्ति. न वृण्वति महाराज, कसुमा ओवं
 वतामि, त्वे यो राचा यसुमा स्करुषे वसुन्तसुसेव निरप्राससु सुसेति" อิมานิ ปทานิ นตฺถิ

^{๓๗๖} ล.,ท.ท. : "ตวํ" ปทํ นตฺถิ

^{๓๗๗} ล.,ท.ท. : โปราณราชา ดยฺหํ

^{๓๗๘} ล.,ท.ท. : ครหิตพพเมว

^{๓๗๙} ร.ท.,ร.ม. : ตุมหากัม ปากโฏ ชาโต อัย เนว โปราณราชาติ สกลขมุत्ติเป ครหิตพโพยว

^{๓๗๙} ร.ท. : "เนว" ปทํ นตฺถิ, ล.,ท.ท. : "มยา เอส เนว" ปทํ นตฺถิ, "อัย เอตํ" เอวมน พฏฺจพฺพ

^{๓๗๙} ล.,ท.ท. : วิष्ณุเปตพพเมวาติ

^{๓๗๙} ล.,ท.ท. : สมปฏิจัน. ราชาน

^{๓๗๙} ร.ม. : อฺปจาสิติ, ล. : กติปมาเนว พลวาทเน อฺปฐาเรสฺสิติ, ท.ท. : พลวาทเน อฺปฐาเรสฺสิติ

หุตฺวา "มหาปฺริส กิตฺเตน กาลญฺเจเนน ลภิตพฺโพ"ติ^{๓๗๓๘} ปุจฺฉิ^{๓๗๓๙} "มหाराช จิเรเน เอก-
 สํวจฺจรูปฺมาเนเน^{๓๗๔๐} ลภิตพฺโพ"ติ. []^{๓๗๔๑} "มหาปฺริส เตเนหิ ปโรหิตเณ ตยา สุนฺภชตฺตญฺ
 คมนทิวโส จ วิจาเรตพฺโพ"ติ.^{๓๗๔๒} "มหाराช โก"^{๓๗๔๓} สุนฺภชตฺเตเน^{๓๗๔๔} จ สุตฺวเสเน
 จสฺสุนฺภชตฺตญฺ สุตฺวสญฺเจ เนว ปาปกมฺมํ สเมตฺถํ สกโกติ, ยทา คมนวิธานํ ตชฺเชตฺวา, ต
 ทาคมิสฺสสํ"ติ. "มหาปฺริส ยทา คมิสฺสสํ, ตทา ตํ ปญฺจสตฺสหาตญฺจ ปญฺจสตฺพ
 ล-โกฏฺฐกญฺจ"^{๓๗๔๕} โกเชตฺสสํ, อลงฺกริสฺสสํ จา"ติ.^{๓๗๔๖} "มหाराช โกเชตฺตพฺพเม, น อล
 ง-กริตฺตพฺพเมว, ยทา ลภิตฺวา อากมิสฺสสํ, ตทา อลงฺกริตฺตพฺพเมว"ติ วตฺวา อาห

"รณฺหา ปจฺจาคคํ สุตฺวํ ฌณฺณญฺจ"^{๓๗๔๗} ฆรฺมาคคํ,
 ชินฺณมณฺเนนํ ปสฺสเยย ทารญฺจ คตฺติโยพฺพนนฺ"ติ.[๓๗๗]*

^{๓๗๓๕} ล.,ท.ท. : อหํ ปน ตํ นรินฺทํ คหิตฺตพฺพเมวาทิ

^{๓๗๓๖} ร.ท.,ล. : "คณฺหาตฺต"ติ ปทํ นตฺถิ ,ท.ท. : คณฺหาตฺต

^{๓๗๓๗} ล.,ท.ท. : คหิตฺตพฺพเมวาทิ

* อิมฺหา คาลาโย คเวสิตฺวา น ทิสฺสณฺติ.

^{๓๗๓๘} ร.ม. : กตฺเมเสว กาลสฺส จเยเน ลภิตพฺโพติ ,ล.,ท.ท. : กิตฺเมว กาลจฺเจเนน ลภิตพฺพนฺติ

^{๓๗๓๙} ท.ท. : "ปุจฺฉิ" ปทํ นตฺถิ ,อณฺณตฺถาปี เอวํ ทฏฺฐพฺพ

^{๓๗๔๐} ร.ม. : เอกสํวจฺจรูปฺมาเนเน ,ล.,ท.ท. : เอกสํวจฺจเรเน

^{๓๗๔๑} ล.,ท.ท. : โย ปน อุตฺตสฺสกตฺติสยเมว ตสฺสเสว พลนํย เกหิ วิลุมฺเปติ สมฺปาปฺปณฺิ เจลภิตฺวารชฺชํ
 กตฺวา สพฺเพ รฏฺฐราสิโน มนุสฺสา ยุตฺตทฺธิทฺธกนฺติ กตฺวา สกฺวเสเน อาทาย ตสฺส รณฺโณ โอโรธคณา สกฺขายํ
 กตฺวา ตสฺสเสวสฺส มุเข สํวสํ กโรติ. เต เต ราชาโน อราชาภาวํ กตฺวา กทาจิ มาราเปสิ, โน นินฺตเตตฺวา
 ตสฺสเสว สพฺพกาลํ ชลลณฺพณฺชฺชญฺจ อฺปฺพุตฺถํ กโรติ อมฺหากํ รณฺโณ ปิตฺราชกาเล เอวํ กโรติ ยาว ติณฺ
 สํวจฺจเรเน ตาว เอวํ อฺปฺพุตฺถํ กตฺวา อิจฺฉนฺโน โหติ. โพธิสฺสโต ตสฺส สจฺจํ มหाराชติ นินฺเวเทสิ. อาม
 มหาปฺริส"ติ. เตเนหิ มหाराช วิลุมฺเปตฺตพฺโพ อูทาหุ โนติ. วิลุมฺเปตฺตพฺพเมว มหาปฺริส"ติ. น วตฺตติ, มหाराช
 กสฺมา เอวํ วเทมิ, เทว โย ราชา ยสฺส สกรชฺชํ วสฺสณฺตสฺสเสว.

^{๓๗๔๒} ล.,ท.ท. : ปโรหิตํ ตุมฺहे สุนฺภชตฺเตหิ คมนทิวเส วิจาริตฺตพฺพนฺติ

^{๓๗๔๓} ร.ท. : "โก" ปทํ นตฺถิ

^{๓๗๔๔} ร.ม. : สุนฺภชเตเน ,ล.,ท.ท. : สุนฺภชตฺเตหิ สุตฺวเสหิ

^{๓๗๔๕} ล.,ท.ท. : "ปญฺจสตฺพลโกฏฺฐกญฺจ" ปทํ นตฺถิ

^{๓๗๔๖} ร.ท.,ล.ณ. : โกเชตฺวา อลงฺกริสฺสสํ"ติ ,ท.ท. : "จ" สทฺโท นตฺถิ

^{๓๗๔๗} ล. : ฌณฺญ

ราชา "สาธู"ติ สมปฏิจฉิ.^{๓๖๔๘} สุริยสุส^{๓๖๔๙} อตถงคตกาเล มหาปุริโส ราชานํ
 ปญจปติฏฐิตน วนทิตวา อฏฺฐายาสนา สกฏฺฏานเมว อคมาสิ. ตสฺส คตกาเล เสนาปติ
 รมฺโณ นิเวทสิ "มหาราช กลฺยาณํ เนว เอตสฺส รุจฺจติ, ตฺยุมเมว รุจฺจติ"ติ. ตํ สุตฺวา
 ราชา โกธํภิกฺขโต "วสฺสลิ มา"^{๓๖๕๐} อวจ, อยํ มเมว ปุตุโต, เอสา มเมว สฺถินฺสา, สเจ
 โอโรธคฺโคณ สฺภาปิต^{๓๖๕๑} ตสฺส รุจฺจติ, สฺวา จาคณฺเณยว, กิ มม สฺถินฺสายน อาเนยฺย, เอ
 วํภาปุริเสน วุตฺตุนฺติ"ติ^{๓๖๕๒} กเถตฺวา "โก อิตฺถ คจฺฉณ"ติ วตฺวา อฏฺฐายาสนา ปาสาทเม
 วปาวิสิ.^{๓๖๕๓}

ปุนทิวเส มหาปุริโส กุลโกสินฺธิเน สกฺลา จ ภณฺทโกเค จ กปฺปาสคามโต อา-
 เนยฺยาเปสิ. อาเนตฺวา จ ปน อตฺตโน มาตาปิตุ สนฺติเก วิสาเปตฺวา ปญฺจสกฏฺสเท ปญฺจ-
 สตปเทสวตฺถุหิ []^{๓๖๕๔} ปุเรตฺวา เอกกสมฺมํ ปญฺจ []^{๓๖๕๕} วาณิเช นิสฺสิทาเปตฺวา เอกกสฺส
 อพฺพนฺตเร เอกกสทฺชาตโยธํ จเปตฺวา^{๓๖๕๖} สตฺตทิวสํนิ เตหิ สพฺเพหิ^{๓๖๕๗} สชฺเชตฺว
 ๑

ปาดราสกาเล สพฺเพหิ สทฺชาตโยธเหหิ สทฺธี ราชูปฏฺฏานํ คนฺตฺวา ราชานํ วนทิตฺวา เอก-
 มนฺตํ นิสฺสิทิตฺวา,^{๓๖๕๘} ปญฺจสทฺชาตโยธาสตา เอกมนฺตํ นิสฺสิทิสฺส. เอกมนฺตํ นิสฺสินํ โข ราชา
 ปุจฺฉิ "มหาปุริส กิณฺณุ คมนํ วิธานํ วิสฺสชฺชิตํ"^{๓๖๕๙} โน วา"ติ. "วิสฺสชฺชิตํ"^{๓๖๖๐} มหาราช"ติ.

^{๓๖๔๘} ล. : สมปฏิจฉิตฺวา

^{๓๖๔๙} ล.,ท.ท. : "สุริยสุส" ปทํ นตฺถิ

^{๓๖๕๐} ร.ท.,ล.ฉ. : "มา" สทฺโท นตฺถิ

^{๓๖๕๑} ร.ม. : อโรธคณ สกฺกาปิต

^{๓๖๕๒} ร.ท. : วุตฺตุนฺติ ,ร.ม. : วตฺตุนฺติ

^{๓๖๕๓} ล.,ท.ท. : "ตสฺส คตกาเล เสนาปติ รมฺโณ นิเวทสิ "มหาราช กลฺยาณํ เนว เอตสฺส รุจฺจติ,
 ตฺยุมเมว รุจฺจติ. ตํ สุตฺวา ราชา โกธํภิกฺขโต วสฺสลิ มา อวจ, อยํ มเมว ปุตุโต, เอสา มเมว สฺถินฺสา,
 สเจ โอโรธคฺโคณ สฺภาปิต ตสฺส รุจฺจติ, สฺวา จาคณฺเณยว, กิ มม สฺถินฺสายน อาเนยฺย, เอกา ปุริเสน วุตฺตุนฺติ
 กเถตฺวา โภ อิตฺถ คจฺฉณ"ติ วตฺวา อฏฺฐายาสนา ปาสาทเมว ปาวิสิ" อิมานิ ปทานิ นตฺถิ

^{๓๖๕๔} ล. : สทฺชาตโยธเหหิ

^{๓๖๕๕} ล.,ล.ฉ. : ปญฺจ

^{๓๖๕๖} ล.,ท.ท. : วิสฺสชฺชสิ ,ล.ฉ. : ธิเปตฺวา

^{๓๖๕๗} ล.,ท.ท. : "สตฺตทิวสํนิ เตหิ สพฺเพหิ" ปทานิ นตฺถิ , "สตฺตทิวสจฺเจน" ปทานิ ปน ทฏฺฐพฺพานิ

^{๓๖๕๘} ล.,ท.ท.,ล.ฉ. : นิสฺสิทิ

"กทา คมิสฺสสี"ติ. "เสว คมิสฺสามิ"ติ. ตทา มหาราชา ขาทนิยโกชนิเยหิ^{๓๗๖๑} สห มจฺฉมัสฺสเสหิ
 มหาปฺริเสน จ ปญฺจโยธาสเตน จ โกชาเปตฺวา^{๓๗๖๒} []^{๓๗๖๓} ปณฺเตหิ คนฺธรสฺสเหหิ วิลิมฺเปตฺวา
 สฺขนิสินฺนกาเล ตํ ปุจฺฉิ "มหาปฺริส ตยา อปฺปสฺตเถน สงฺคาโม, เกน พฺยุเหน, เกน วิลุมฺเปน,
 เกน สฺนุนฺทุเณน, เกน ลหฺฐวาทเณ ลภิตฺพุ"ติ.^{๓๗๖๔} "มหาราช ปเทสญจ วณฺญจ อุทกญจ
 น ชานามิ, อิท วเทตฺถํ น สกฺโกมิ, ยถิ สพฺพตฺถ ชานามิ, สกฺโกมิ"ติ. "สาธู มหาปฺริสา"ติ.^{๓๗๖๕}
 "มหาราช อชฺช วารยฺยุเณน ยสฺสตาย ลาภตฺตาย มหนตฺตตาย จ ยฺยุธํ น กโรมิ, ยํ ตวํ
 มมคฺคฺจฺจาเน จเปตฺถํ วเทสิ, เตน ยฺยุธํ กริสฺสามิ, []^{๓๗๖๖} อปฺิจ อยํ เสนาปติ มม สฺสร-
 ภาณพลโกสฺสลุณฺพายญจ ญาตฺตุกาโม จ ปสฺสิตฺตุกาโม จ^{๓๗๖๗} เอวํ วทติ,^{๓๗๖๘} ตสฺมา ยฺยุธํ
 กริสฺสามิ,^{๓๗๖๙} กสฺมา^{๓๗๗๐} อนาคเต ปณฺธิโต ธมฺมาสเน^{๓๗๗๑} นิสิตฺวา จิตฺตวิชนี คเหตุวา
 'อติเตปี'^{๓๗๗๒} ธนญฺชยมหาปฺริสํ ยลิจฺฉิตตยา ลาภิจฺฉิตตยา มหนตฺตกาเมตยา จ^{๓๗๗๓} ยฺยุธมฺส-
 สหตี"ติ กเถสิ. อปฺิจ พาลปฺริสา 'เอส ธนญฺชยมหาปฺริสํ พุทฺธงฺกุรวิสฺโส'^{๓๗๗๔} สาธุเทหิ
 พลนายนเกหิ ยฺยุธ อสฺสหติ,^{๓๗๗๕} สพฺเพ มยฺมสฺส อนุกโรมา"ติ วทิสฺสนฺติ, มมญฺเฬว อญฺเฬสญจ
 อกฺขลลาลิ ภาวิสฺสติ.^{๓๗๗๖} ตสฺมา "อยํ สามีภตฺตีกวเสน ยฺยุธํ กริตฺตี"ติ ปากฺกํ วทามิ"ติ.

^{๓๗๕๕} ล.,ท.ท. : วิสขุเซตฺวา ,ล.ฉ. : สขุชิตํ

^{๓๗๖๐} ร.ท. : วิสขุชิตํ ,ร.ม. : วิสฺสขิตํ ,ล. : สเซมิ ,ท.ท. : สขุเซมิ ,ล.ฉ. : สขุชิตํ

^{๓๗๖๑} ร.ท.,ล.ฉ. : ขาทนิยโกชนิยานิ ,ร.ม.,ท.ท. : ขาทนิยโกชนิเยหิ

^{๓๗๖๒} ล.,ท.ท. : มหาปฺริสญจ ปญฺจโยธาสตญจ โกชาเปสิ

^{๓๗๖๓} ล.,ท.ท. : เต สพฺเพ ภูณฺชิตฺวา

^{๓๗๖๔} ล.,ท.ท. : ตฺยหิ อปฺปสฺตเถน พฺยุเหน เกน ลหฺฐวาทเณ ลภิตฺพุเสตี

^{๓๗๖๕} ร.ท. : มหาปฺริสตี ,ร.ม. : "มหาราช" ปทํ นตฺถิ

^{๓๗๖๖} ร.ท. : มหาราช

^{๓๗๖๗} ล.,ท.ท. : ญาตฺตุกามญจ ปสฺสนกามญจ

^{๓๗๖๘} ท.ท. : "เอวํ วทติ" ปทํ นตฺถิ

^{๓๗๖๙} ล. : "เอวํ วทติ, ตสฺมา ยฺยุธํ กริสฺสามิ" อิมานิ ปทานิ นตฺถิ

^{๓๗๗๐} ล. : ยสฺมา

^{๓๗๗๑} ร.ม.,ล.,ท.ท. : ธมฺมาสนํ

^{๓๗๗๒} ล.,ท.ท. : "อติเตปี" ปทํ นตฺถิ, "อิทานิ" ปทมนฺ ปทมนฺ ทญฺจพฺพํ

^{๓๗๗๓} ล.,ท.ท. : "มหนตฺตกาเมตยา จ" ปทํ นตฺถิ

^{๓๗๗๔} ร.ม. : พุทฺธงฺกุรวิสฺโส

^{๓๗๗๕} ร.ม. : อสฺสหติ

ตำ สุตวา ราชา "สาธ"ติ สมุปัจฉิตวา "ตุยหํ ชยวฑฒโก พลวฑฒโก อายุ-
 วฑฒโก โหตุ,^{๓๗๖๖} สฬพโสติ ภาวตุ"ติ อญโยเชสิ. มหาปุริโส ราชานํ วนฺทิตวา อญฺจายาสนา
 สฬปริวารเหติ สกฺกจฺณเมว คนฺตวา สฬเพ สกฺกเฏ ตเถว จเปตวา^{๓๗๖๗} สฬชาตโยเชติ สฬธี
 ปาจิณคามทวารํ สมุปาปฺณิตวา มาตาปิตูนํ สมนฺติกํ คนฺตวา วนฺทิตวา เอกมนฺตํ นิสฺสิท.
 เอกมนฺตํ นิสฺสินฺ โข มาตาปิตูนํ ยุตฺตคฺมนมาโรเจตวา มาตาปิตโร^{๓๗๖๘} วรํ ทาเปตวา
 วนฺทิตวา ปทกฺขิณํ กตวา อาปฺจฉิตวา นินฺตติ.^{๓๗๖๙} ปญฺจสทโยธา สกฺกมาตาปิตโร วนฺทิตวา
 วรํ ทาเปตวา ปทกฺขิณํ กตวา อาปฺจฉิตวา เตน สฬธี นินฺตตนฺติ. โส เตหิ สฬธี^{๓๗๗๐}
 อนุกฺกเมว สกฺกจฺณเมว ปาปฺณิตวา ญฺหาตวา^{๓๗๗๑} อลงฺกกริตวา โภชนํ ญญชิตวา สุข-
 นิสฺสินฺกาเล กลฺยาณิมนุสฺสาสิ^{๓๗๗๒} "ภทฺเท อหํ ปน สงฺคามํ คมิสฺสํมิ, ตวญฺจ ยโต ยโต
 อูปฺพุเว^{๓๗๗๓} จ อูปฺปนฺเน ทุกฺเข จ อูปฺปนฺเน ตโต ตโต รณฺโณ นิเวทสิ, อชฺชตคฺเค^{๓๗๗๔}
 ราชา อมฺหากํ นาถฺภูโต โหติ, เนว มาตาปิตุสฺสสุสฺสสุยา ภวนฺติ,^{๓๗๗๕} ตสฺมา^{๓๗๗๖} สฬเพ
 พ

มยํ วิชายโต ปญฺจาย ยาว วยฺยปฺตตา []^{๓๗๗๗} มาตาปิตโร นิสฺสํย ชรพฺพนฺธนโต ปญฺจาย
 ยาว มหฺลลกา กาลนฺตเร ติฏฺฐญฺจรนิสฺสินฺสยนปฺริญฺชนพฺยาธโรคาทโย^{๓๗๗๘} ปวตฺตา,^{๓๗๗๙}

^{๓๗๖๖} ล.,ท.ท. : "อปัจจ พาลปุริสา เอส ธนญชยมหาปุริโส พุทฺธงฺกุโรวิเสโส สาธุเชติ พจนายเกหิ
 ยุตฺเต อุตฺตสฺสทติ. สฬเพ มยฺมสฺส อนุกโรมาติ วทิสฺสนฺติ, มมญฺเญว อญฺเญสญฺจ อกฺุสฺสรสิ ภวิสฺสติ" ปทานิ นตฺติ

^{๓๗๖๗} ร.ท.,ท.ท. : ชยวฑฒโก พลวฑฒโก आयुฑฒโก โหตุ, ล. : วฑฒโก พลวฑฒโก आयुฑฒโก โหติ

^{๓๗๖๘} ล. : ธิเปสิ. โส ,ท.ท. : สกฺกเฏ ตตฺเถว ธิเปสิ. โส

^{๓๗๖๙} ล.,ท.ท. : มาตาปิตุ ,อญฺจตฺถาปี เอวํ ทฺวญฺจพฺพํ

^{๓๗๗๐} ล.,ท.ท. : อาปฺจฉิ นินฺเวทสิ

^{๓๗๗๑} ร.ท. : "เตหิ สฬธี" ปทํ นตฺติ, ล.,ท.ท. : "สฬธี" ปทํ นตฺติ

^{๓๗๗๒} ร.ท. : ญฺหาตวา

^{๓๗๗๓} ร.ม. : กลฺยาณิมนุสฺสาเสยฺย, ล.,ท.ท. : กลฺยาณิ อนุสฺสาเสยฺย

^{๓๗๗๔} ร.ท.,ล.,ท.ท. : อูปฺพุเว ,ร.ม. : อูปฺพุทฺถาเว

^{๓๗๗๕} ร.ม.,ล.,ท.ท. : อชฺช วาเร

^{๓๗๗๖} ล.ฉ. : "อปัจจ อยํ เสนาปติ ๗ เป ๗ มาตาปิตุสฺสสุสฺสสุยา ภวนฺติ" อิมานิ ปทานิ นตฺติ

^{๓๗๗๗} ล.,ท.ท.,ล.ฉ. : กสฺมา

^{๓๗๗๘} ล.,ท.ท. : ตาว

^{๓๗๗๙} ร.ม. : ติฏฺฐญฺจรนิสฺสินฺสยนปฺริญฺชนพฺยาธิเก ,ล.,ท.ท. : มหฺลกาลนฺตเร ติตฺถินิทฺถนิสฺสิน-
 ปฺริญฺชนพฺยาธโรคาทโย

ดาว หุติยเก นิสสัย มหุลลกกาลโต ปฏาย ยาว มรณกาลสมปุตตา ดาว ปุตตธิตโร
 นิสสัย เตสุปี สัพพกาลนุเตรสุ, ยโต ยโต ภัยทณฺฑุปททวูปสคฺคโจรวราทโย อุปฺปนฺนา
 โหนฺติ, ตโต ตโต ราชานํ นิสสัย ราชานํ ตาณํ กโรม,^{๓๗๕๑} ตสฺมา^{๓๗๕๒} 'อัย ราชา
 อมฺหากํ ตาณนฺ'ติ วทามิ"ติ วตฺวา^{๓๗๕๓} เทเสนฺโต อาห

"มกฺขิกานญฺจ อากาสํ สํสุมารานํ อุทกํ,
 สีนํ กายจณฺคุหิ"^{๓๗๕๔} กุญฺชรานํ มหาวนํ[๓๒๘]
 อุปสคฺคสฺส ราชานํ อิตฺถานํ หุติยโก,
 ชนนิ ทารกสฺเสว อจฺจนฺตนาถสมฺภวา"ติ.^{๓๗๕๕}[๓๒๙]*

ตํ สุตฺวา กลฺยาณิ "มา ภายิ,^{๓๗๕๖} มหาปฺริส สงฺคาเม อุปฺปมตฺโต โหติ, ตสฺมี
 สกภารํ ภวตุ, อิว อุปฺปมตฺตา โหมิ, สกภารํ ภวตา"ติ.^{๓๗๕๗} ส่า สามิกวิโยเคน ปญฺจจฺค-
 ปตฺติจฺเจเตน วนฺทิตฺวา ปทกฺขิณํ กตฺวา สามิกสฺส ปาทมฺเเล นิปฺชชิตฺวา โรทมานา อาห
 "อัยยปุตฺต มาตาปิตุ วิโยโค จ ปุตฺตวิโยโค จ"^{๓๗๕๘} มหาทกฺโข โหติ, สามิวิโยโค นาม
 สัพพทกฺขโต ทกฺขตรพฺโหล,^{๓๗๕๙} ทกฺขสฺส จ อกฺขปการโณ,^{๓๘๐๐} ยถิ หิ สามิวิโยเคนาริ ปน
 มาตาปิตุญฺจาลโหติทพฺพนฺตเร สติ ทกฺขตรมนฺนํ, อหิ"^{๓๘๐๑} สามิวิโยเคนาว อรินมพฺพนฺตเร
 วสนสฺสิทา โหติ, ตสฺมา สัพพทกฺขโต ทกฺขตรมนฺนํวามิ, อริ ปน วิธติโย เยน เยน วิธวานํ

^{๓๗๕๐} ล.,ท.ท. : "ปวตฺตา" ปทํ นตฺถิ

^{๓๗๕๑} ล.,ท.ท. : "ราชานํ ตาณํ กโรม" อิมานิ ปทานิ นตฺถิ

^{๓๗๕๒} ล. : ยสฺมา

^{๓๗๕๓} ล.,ท.ท. : "อิติ วตฺวา" สทฺทปทํ นตฺถิ , "เตน" ปทมนฺ ทฏฺจพฺพ

* อิม่า คากาโย คเวสิตฺวา น ทิสฺสนฺติ.

^{๓๗๕๔} ร.ม. : กญฺจณฺคุหิ

^{๓๗๕๕} ร.ม. : อจฺจนฺต ราช่า ญมฺภวา"ติ. ,ล.,ท.ท.,ล.ณ. : นาถสมฺภวานฺติ

^{๓๗๕๖} ร.ม. : "มา ภายิ" ปทํ นตฺถิ

^{๓๗๕๗} ร.ม. : สกภารํ ภวตฺ, เทว หิ ภวตฺรา ว โหนฺตุ"ติ. ,ล. : สกภารตฺถาติ ,ท.ท. : จาคถาติ

^{๓๗๕๘} ร.ม. : ปุตฺตวิโยโค จ

^{๓๗๕๙} ร.ม. : ทกฺขตรพฺพเล ,ล. : สัพพทกฺขตรํ อนุภวามานํ ,ท.ท. : ทกฺขตรํ อนุภวามานํ

^{๓๘๐๐} ล.,ท.ท. : "ทกฺขสฺส จ อกฺขปการโณ" อิมานิ ปทานิ นตฺถิ

^{๓๘๐๑} ล.,ท.ท. : สเต ทกฺขตรํ อนุภวามานา อชฺชาหิ

อุพุตการณ^{๓๘๐๒} เตน ปิยิตี หีสติ, อุปสัคคากเล ปน ยทา ปุขิปโตกา กุลาวเก มาตา-
 ปิตุมรณ มหาทุกขมนุภวติ,^{๓๘๐๓} ยทา ปุขิลุทโท มารณตถาย อาคโต, ตทา มาตา-
 ปิตโร ทิสาทิส โอโลเกนตา อุปสสนตา^{๓๘๐๔} ตโต มหาทุกขา ภวติ,^{๓๘๐๕} เอเมว อหิ
 วิโยคสามิกา มหาทุกขา^{๓๘๐๖} โหมิ, ยทา อริ วิหีสาย อาคโต, ตทา ตว ทิสาทิสโมโลเกนติ^{๓๘๐๗}
 อุปสสนติ โหมิ,^{๓๘๐๘} ตโต มหาทุกขมนุภวามิ, เอว วา อญเณน วา เม ทุกขานุภวน^{๓๘๐๙}
 โหติ, อหิ ปน กาลกตัม จเปตวา เนว เสสานมญเณสํ วจนํ สเมตุม^{๓๘๑๐} สกโกมิ"ติ. "ภทเท
 ยทิ เอว โหติ, ตยหเมว ฌานพลํ สุโณมิ, ปสฺสามิ, ปยวิโยโค นาม สหุพกาลเมว ทุกข-
 ภูโต, ยทา โกจิ^{๓๘๑๑} นิโรธสจฺจํ ปตฺโต, ตทา นิสฺโสโก^{๓๘๑๒} โหติ, มา ภายิ, เวริ นาม
 ภทเท ยทา อนุโตเวรี ฆาเตตุม สมตฺถิ, ตทา พหิเวรี วินาสตี"ติ วตฺวา คาถา อภาสี^{๓๘๑๓}

"มาเรตุม กิตฺตกา^{๓๘๑๔} สกกา ทุกฺขนา คคโณปมา,^{๓๘๑๕}
 มาริตะ โกธจิตฺเต ตุ มาริตะ โหติ ทุกฺขโน[๓๓๐]
 ภูมํ กณฺฐกัลลิกณฺเณ^{๓๘๑๖} ฉาติตุม เนว สกฺยเต,
 อุปาหนมตฺตเกน^{๓๘๑๗} ฉนฺนา ภวติ เมทนี[๓๓๑]

^{๓๘๐๒} ร.ม. : อุปพุต ,ล.,ท.ท. : อุปพุตฺ เตน

^{๓๘๐๓} ล.,ท.ท. : มหาทุกฺข ภวติ ,ล.ฉ. : มหาทุกฺข อนุภวติ

^{๓๘๐๔} ร.ท.,ร.ม.,.ฉ. : โอโลเกนโต อุปสสนตา

^{๓๘๐๕} ล. : มหาทุกฺโข ภวติ ,ท.ท. : โอโลเกนโต อุปสสนโต ตโต มหาทุกฺโข ภวติ

^{๓๘๐๖} ล. : มหาทุกฺโข

^{๓๘๐๗} ร.ม. : ทิสาทิสโมโลเกนติ ,ล.,ท.ท. : ทิสาทิส โอโลเกสฺสามิ ,ล.ฉ. : ทิสาทิส โอโลเกนติ

* อิมะ คาถายิ คเวสิตฺวา น ทิสฺสนติ.

^{๓๘๐๘} ล.ฉ. : "โหมิ" ปทํ นตฺถิ

^{๓๘๐๙} ล.,ท.ท. : "วา อญเณน วา เม ทุกฺขานุภวน" อิมานิ ปทานิ นตฺถิ

^{๓๘๑๐} ล. : วสํ ฆาตฺตุม ,ท.ท. : วสฺสํ ฆเตตุม

^{๓๘๑๑} ล.,ท.ท. : "โกจิ" ปทํ นตฺถิ

^{๓๘๑๒} ร.ท.,ร.ม.,ท.ท. : นิสฺโสโก ,ล. : น สฺโสโก

^{๓๘๑๓} ล.,ท.ท. : คากมาห

^{๓๘๑๔} ร.ม. : กิตฺกา ,ท.ท. : มาเรตูกิตฺติกา ,ล.ฉ. : กิตฺติกา

^{๓๘๑๕} ร.ท.,ร.ม.,ล. : ทุกฺขนา คคโณปมา

^{๓๘๑๖} ล. : ภูมิมิ กณฺฐกัลลิกณฺเณ

^{๓๘๑๗} ล. : อุปาหนมตฺเตน

อิณา เสสา อคฺติ^{๓๘๑๘} เสสา สตุตฺต เสสา ตเถว จ,
 ปุณฺณปุณฺณ วิวตฺตมฺมเต^{๓๘๑๙} ตสฺมา เสสํ น การเย"ติ.[๓๓๒]*

ตํ สุตฺวา กลฺยาณิ "สาธุ สาธุ"ติ สมฺปฏฺิจฺฉิ เต เอกฉนฺทา หุตฺวา อจฺฉิสฺส โส
 วิภาตยา รตฺติยา เอกํ สกฺกมภิกฺขุหิตฺวา วิจฺจณาย สพฺเพเยว วาณิเช ปริจฺฉินฺทาเปตฺวา
 ปณฺณํ ลิกฺขาปนฺสฺส นิฏฺฐิตฺสฺส จ^{๓๘๒๐} ปญฺจสกฺกสฺส เตสฺส คจฺฉนฺเตสฺส โส สพฺพปจฺฉา คนฺตฺวา,^{๓๘๒๑}
 เยน ทกฺขิณทวารํ, เตนุปสงฺกมิ, อุปสงฺกมิตฺวา ทุมฺราชมณฺฑเล ปวฺลิตฺวา สมฺมํ การาเปตฺวา
 เต สพฺเพ อาณานิ^{๓๘๒๒} "โณนฺโต มยเมกาเทเนว ตํ สมฺปาปฺณิสฺสาม, เอเกกฺวาเร เทว
 ตโย จตุ ปญฺจ ชานาถ, ยทิ เกนจิ ตุมฺहे"^{๓๘๒๓} 'กุโธ อากคฺตีสฺส'ติ ปุฏฺฐา,^{๓๘๒๔} 'มยฺมสฺส—
 นครโต วา รกฺขโต วา"^{๓๘๒๕} อสฺสูกคามโต วา"ติ วเทยฺยาถา"ติ.^{๓๘๒๖} โววิทฺวา จ ปน อฏฺฐาย
 "คจฺฉามา"ติ วตฺวา^{๓๘๒๗} คจฺฉนฺโต^{๓๘๒๘} ติสฺส มาเสสฺส อติกฺกนฺเตสฺส อนุกฺกเมน^{๓๘๒๙} ปุณฺ เตเหว
 สหุธี^{๓๘๓๐} สมฺปาปฺณิ^{๓๘๓๑} ตมตฺถํ ปกาเสนฺโต สตุถา อาห

"ตโต โส อรุโณทโย^{๓๘๓๒} สํวริ อจฺเจเยน จ,
 เอโก ปญฺจสฺสํ จกฺกํ อาทาย ปฺรโต คโต."^{๓๘๓๓}[๓๓๓]

^{๓๘๑๘} ล. : กณฺฐกเสสาติเสสา

^{๓๘๑๙} ร.ท.,ล.,ท.ท. : วิวตฺตมฺมเต

^{๓๘๒๐} ล. : ลิกฺขาเปสิ. นิตฺติตา ปน ,ท.ท. : พานิชฺเช ปริจฺฉินฺทาเปสิ ปณฺณํ ลิกฺขาเปสิ. นิฏฺฐิตา จ

^{๓๘๒๑} ล.,ท.ท. : คจฺฉนฺติ

* อิมา คาลาโย คเวสิตฺวา น ทิสฺสนฺติ.

^{๓๘๒๒} ล. : สมฺมตฺติตา โส อาณานิ,ล.ฉ. : อาณานิ

^{๓๘๒๓} ล.,ท.ท. : โกจิ ตสฺมี

^{๓๘๒๔} ร.ม. : อากคฺตีสฺส ปุฏฺฐา,ล.,ท.ท. : อากคฺตีสฺส ปุฏฺฐา

^{๓๘๒๕} ร.ม.,ล. : "รกฺขโต วา" ปทํ นตฺถิ,ท.ท. : "วา" สหฺโต นตฺถิ

^{๓๘๒๖} ล.,ท.ท. : "วเทยฺยาถา" ปทํ นตฺถิ

^{๓๘๒๗} ร.ท. : รกฺขนฺติ เปเสตฺวา,ล. : วทฺตฺติ เปเสตฺวา,ท.ท.,ล.ฉ. : คจฺฉาม รกฺขนฺตฺติ เปเสตฺวา

^{๓๘๒๘} ล.,ท.ท. : คจฺฉนฺตา จ ปน เตเนว

^{๓๘๒๙} ล.,ท.ท. : ตโย มาเสว อติกฺกนฺเต อนุกฺกเมน

^{๓๘๓๐} ล.,ท.ท. : "ปุณฺ เตเหว สหุธี" ปทํ นตฺถิ

^{๓๘๓๑} ล.,ท.ท. : สมฺปาปฺณิสฺส

^{๓๘๓๒} ร.ม.,ล. : อรุโณทโย,ท.ท. : อรุโณทโย,ล.ฉ. : อรุโณทโย

^{๓๘๓๓} ร.ม. : ปญฺจสฺสจกฺก— มาทาย สมฺปาคโต.

เยน ภงครุจ ติ^{๓๘๓๔} ตโย มาเส อติภนเต,
 ปาปณิตวา ปุรเมตตัม เอว เตนุปลงกมิติ.^{๓๘๓๕}[๓๓๔]*
 คมนกณโท เอกุณตีสติมปณโท^{๓๘๓๖} นิฏจโต.

๓.๓๑ จตุททจจริตกณทปณโท ตีสติโม

ตสเสว คมนกาเล เสนาปติ จินเตสิ "อิมาย กลยาณียา วิโยคสามิกาย^{๓๘๓๗} สห
 ตโย ปณตเต เมถุนสวาล์ การุสสามิติ."^{๓๘๓๘} โสปี ปุนทิวเส ราชูปฏจัน คณตวา ตโย
 ปณตเต ปุจฉิ "โกนโต ปณตตา กิณฺณ มหาปุริสสส ภริยํ ปสฺสธา"ติ.^{๓๘๓๙} "สามิ กถํ
 ปสฺสสิสามา"ติ.^{๓๘๔๐} "โก ตาตา เมถุนสโยควเสน"^{๓๘๔๑} สามิวิโยควเสน^{๓๘๔๒} อติวีย ตณฺหา^{๓๘๔๓}
 ส ปโลเกตพพา"ติ.^{๓๘๔๔} "สามิ ส มหาปริวารา สารกฺขา จ, ตํ พุปฺปโลเกสสามา"ติ. "ตาตา
 ตสฺสา ปริวารา ภตฺติเกน สุปฺปโลกนฺตี"ติ.^{๓๘๔๕} "สาธู สามิติ. ตํ ทิวสเมว ตโย ปณตติ
 ราชูปฏจัน คณตวา สยณฺเห ปุณคณตวา มหาปุริสวาสสส พหิตฺตยํ มหาวิถิ อนุก

^{๓๘๓๔} ร.ท. : อาภงครุจ สติ ,ร.ม.,ท.ท.,ล.ฉ. : สติ ,ล. : ภงครุจ เปติ

^{๓๘๓๕} ร.ม. : ปุริ ปตต- เมวมเตนุปลงกมิติ. ,ล. : ปุรเมตตัม เอเตนุปลงกมิติ

^{๓๘๓๖} ร.ท.,ร.ม. : เอกุณตีสติมปณโท

^{๓๘๓๗} ร.ท.,ล.ฉ. : "อัย กลยาณิ วิโยคสามิกา ,ล.,ท.ท. : อัย กลยาณิ วิโยคสามิกเณ

^{๓๘๓๘} ร.ท.,ล.ฉ. : ตาย สห เมถุนภาวาวเสน ปุจฉิสสามิติ ,ล.,ท.ท. : สห วาเสวสนฺเต ปุจฉิสสามิติ

^{๓๘๓๙} ร.ม.,ล.,ท.ท. : ปสฺสเสยยาถาติ

^{๓๘๔๐} ร.ม. : ปสฺสสิสามิติ.

^{๓๘๔๑} ล. : เมถุนโยควเสน ,ท.ท. : "เมถุนสโยควเสน" ปทํ นตฺถิ

^{๓๘๔๒} ล.,ล.ฉ. : "สามิวิโยควเสน" ปทํ นตฺถิ ,ท.ท. : วิโยควเสน

^{๓๘๔๓} ร.ม. : ตาตา เมถุนสโยควเสน อติวีย ตณฺหา

^{๓๘๔๔} ล.,ท.ท. : ตสฺสา ปโลเกตพพาติ

^{๓๘๔๕} ล. : สุปฺปโลกนฺตี ,ท.ท. : ปริวารา ภตฺติเกน สุปฺปโลกนฺตี

กเมน สมฺปาปฺนิตฺวา สกสกกฺจฺจํ นว อาคนฺตฺวา ตตฺถ เหว พหิวดติยมปฺราปฺรมาหิณฺทฺหติ.^{๓๘๔๖}
 ตทา กลฺยาณิ อฺปฺริ นินฺเวสนฺโต เตสํ กิริยโมโลกิย.^{๓๘๔๗} สํปี เอกํ พลิตฺถิ "เตสํ กิริ
 ยํชานฺตุ"ติ เปสฺสสิ. สํ คณฺตฺวา วติยา ทฺวาวเร จิตฺตา. เต ตํ ทิสฺวา "ภคินิ มหาปฺริสฺส
 สคฺมนฺโต ปฏฺจาย รโห ภูตาสิ, อยฺยิสฺสา กลฺยาณิยา ตฺยหํ 'ปณฺทิตฺทาวา' สนฺเต มา ภายสิ'
 ติอาโรเจธา"ติ.^{๓๘๔๘} วตฺวา ปกฺกมฺิสฺสุ. สํ ปุณฺนาคนฺตฺวา ตสฺสา ตํ สํสนฺนมาจิกฺขิ.

ตํ สุตฺวา กลฺยาณิ "เต วญฺจิสฺสามิ"ติ ตํ ทิวสํ ทาสกมฺมกาเรปี ปกฺโกสสาเปตฺวา
 สหฺพมตฺถมาจิกฺขิตฺวา "เต วญฺจิสฺสามิ, อนฺโต วตฺติยา สมิเป ปาณียกฺกํ ขณฺนฺตุ, ตตฺถ ยนฺเตหิ
 อุกฺกเขมิ, มํ จเปนฺตุ, อุกฺกเขมิ, มํ ยญฺจิสฺเมน ทาเรตฺถํ สมตฺถา,^{๓๘๔๙} อปฺิจ อธิ วิธิปฺสฺเส อาปเณ
 จเปนฺตุ, ตตฺถาปเณ เอกโมสธขณฺธวณฺธิ อุกฺกเขมิ มญฺจุสฺวาณฺธิ เทว สํลาโย กโรนฺตุ, อปฺิจ
 อนฺโตวตฺติยํ ทฺวาวรสมิเป เอกํ สิตฺสาลํ กโรนฺตุ"ติ อาณาเปสิ. ตโต ปฏฺจาย กลฺยาณิ
 สํยณฺหสมฺเย กทาจิ เสตวตฺถาภรณฺเห, กทาจิ ปิตวตฺถาภรณฺเห, กทาจิ กุสุมฺวตฺถาภรณฺเห.^{๓๘๕๐}
 อตฺตํตามลฺงกิริตฺวา สิตฺสาลายมปฺราปฺริ จกฺกมิ. กุเป อุกฺกหาโรตฺถณฺพลิตฺถิ โอโลเกนฺติ รมนฺติ
 หสิ.^{๓๘๕๑} เต ราชูปฏฺจจฺจํ อาคนฺตฺวา ตํ ทิสฺวา วิมฺหยมาณา ปฏฺทิพฺพทฺธจิตฺตา อเหสฺสุ.

เตสฺปิ สุนฺทราเลยฺโย เต อชานาเปตฺวา.^{๓๘๕๒} สตฺกหาปณฺมุจฺจเคน อาทาย ตสฺสา
 คามํ คณฺตฺวา พหิวดิยํ จตฺวา เอกํ พลิตฺถิมุกฺกเขปีเตน อุกฺกหาโร ทิสฺวา วติยํ ขณฺนฺโต.^{๓๘๕๓}
 ตาย สทฺธิ มนฺเตสิ "ภคินิ อติวีย อนฺธกาเร อุกฺกํ ทาเรสิ"ติ. "สามิ"^{๓๘๕๔} มยฺหมยฺยา
 ตุมฺเหหิ สทฺธิ ทาสกิปิตฺถกามา.^{๓๘๕๕} สาลํ ปติฏฺฐาเปสิ"ติ.^{๓๘๕๖} โส ตํ สุตฺวา โสมนสฺสปฺตฺโต.^{๓๘๕๗}

^{๓๘๔๖} ร.ม. : พหิวดติยมปฺราปฺรมาหิณฺทฺหติ ,ล.ฉ. : พหิวดิยํ อปฺราปฺริ อาหิณฺทฺหติ

^{๓๘๔๗} ล.ฉ. : กิริยํ โอโลเกตฺวา

^{๓๘๔๘} ล.,ท.ท. : อาโรเจสิติ ,ล.ฉ. : อาโรเจหิ

^{๓๘๔๙} ร.ม. : ยญฺจิสฺมนํ ฆนฺทสมตฺถมปี ,ล.,ท.ท. : ยญฺจิสฺมนํ ขนฺทิตฺถํ สมตฺถ

^{๓๘๕๐} ร.ม. : กุสุมฺวตฺถาภรณฺเห ,ล.,ท.ท. : กุสุมฺวตฺถาภรณฺเห

^{๓๘๕๑} ล.,ท.ท. : โอโลเกติ รมนฺติ ภาสิ.

^{๓๘๕๒} ร.ท. : เตสํ อนาโรเจตฺวา ,ล.,ท.ท. : เตสํ อชานาเปตฺวา

^{๓๘๕๓} ล.,ท.ท. : ขณฺน

^{๓๘๕๔} ล.,ล.ฉ. : สํสุ ,ท.ท. : ส

^{๓๘๕๕} ล.,ท.ท. ,ล.ฉ. : "ทาสกิปิตฺถกามา" ปทํ นตฺถิ

^{๓๘๕๖} ร.ท.,ท.ท. : สลฺลสมตฺถาย ปติฏฺฐาเปสิติ ,ล.,ล.ฉ. : สลฺลาปตฺถาย ปติฏฺฐาเปสิ

^{๓๘๕๗} ร.ม.,ท.ท. : โสมนสฺสปฺตฺโต

อาห "ภทเท เตนหิ มํ กลยาณียา สหุธี มนฺเตตุํ สกโกสิ"ติ. "สามิ น ทุลลโกลิ, อิเฐ
 ทวารรทฺทกา^{๓๘๕๘} มหา อเหสฺสํ, ปวิสิตุํ น^{๓๘๕๙} ทุลลโกลิ, สเจ ปวิสิตฺวา เตหิ มนฺเตตุํ
 สุลเภถ,^{๓๘๖๐} กสฺมา, เต ตฺยหเมว อารพฺภนฺติ, ตสฺมา 'สูลโกลิ'ติ^{๓๘๖๑} วทามิ"ติ. "ภทเท เกน
 ปวิสิตุํ ลภามิ, เตน วทahi,^{๓๘๖๒} กหาปนสฺตํ ทสฺสามิ"ติ. "เตนหิ สเจ มม วจเนน กาคุํ
 สกโกสิ, สุลภสิ, โน วา, ทุลลสิ"ติ. "ภทเท สกโกมิ, เกน วเทสิ"ติ. "สามิ อหฺมกฺเขมิ, มํ
 ยญฺจิโกภฺยิยา โอนฺนามิ, ตวํ ยญฺจิโกภฺยิ หตฺถปาเทหิ โอลฺมพฺสิ"ติ.^{๓๘๖๓} "สาธู ภทฺเท, กริสฺสามิ"ติ.
 "สามิ เตนหิ เสว อิมินา กาเลน อากฺขณฺธา"ติ.^{๓๘๖๔} "อิทาเนว ภทฺเท"ติ. "เตนหิ มยฺหํ
 โอลฺมภกมตฺติการิยํ,^{๓๘๖๕} กหาปนสฺตํ มม ทาตุํ วเทสิ,^{๓๘๖๖} ตํปี มยฺหํ เทถ, ปุริสภตฺติ^{๓๘๖๗}
 กริสฺสามิ, ตสฺสา อาริเจสฺสามิ"ติ. โส "สาธู"ติ วตฺวา กหาปนสฺตํ จุพฺสากฺเณ^{๓๘๖๘} เวเจตฺวา
 ขิปฺติ.^{๓๘๖๙} สํ ตํ คเหตฺวา "สามิ ยาว อหํ น อากฺตา,^{๓๘๗๐} ตาว อากเมถา"ติ วตฺวา
 ปกฺกนฺติ^{๓๘๗๑} ตสฺสา สนฺติกํ คนฺตฺวา ตํ ทสฺเสตฺวา สพฺพมตฺถํ อาริเจสิ.^{๓๘๗๒} สํ ตํ สุตฺวา
 ๑

เอกํ พลวณฺตํ ปุริสํมามนฺเตตฺวา สพฺพมตฺถมาโรเจนฺติ^{๓๘๗๓} "ตาท ตํ ยญฺจิรชฺชุมาทาย วติยา

^{๓๘๕๘} ล.,ท.ท. : ทวารํ รทฺทนฺเต,ล.ณ. : ทวารํ รทฺทนฺตา

^{๓๘๕๙} ล.,ท.ท.,ล.ณ. : "น" สหุโท นตฺถิ

^{๓๘๖๐} ร.ม. : ตยา มนฺเตตุํ สุลเภถ,ล.,ท.ท.,ล.ณ. : สุลโกลิ

^{๓๘๖๑} ร.ม. : สุลเภถาติ,ล. : สฺสุรํ,ท.ท. : สฺสุลํ

^{๓๘๖๒} ร.ท.,ร.ม. : วทามิ,ล.,ท.ท. : วเทสิ

^{๓๘๖๓} ร.ท.,ล.ณ. : หตฺถปาเทหิ โอลฺมพิตฺวา ปุณฺ อุกฺเขมิ มํ อุกฺเณ โอรุยฺหาติ,ล. : โอลฺมเพหิ
 ปุณฺ อุกฺเขมิ มํ อุกฺเณ โอรุยฺหสิติ,ท.ท. : โอลฺมเพสิ ปุณฺ อุกฺเขมิ มํ อุกฺเณ โอรุยฺหสิติ

^{๓๘๖๔} ล.,ท.ท. : เอเตน กาเลน อากฺมิสฺสสิติ,ล.ณ. : อากฺขณฺธาติ

^{๓๘๖๕} ร.ม. : โอลฺมพฺนตฺติการิยํ,ล. : สมฺพกํ อตฺติการิยํ,ท.ท. : อยํ ลมฺพกํ อตฺติการิยํ

^{๓๘๖๖} ร.ม. : โอลฺมพฺนตฺติการิยํ ปคฺคณฺหาเปตุํ,อ.ป.จ. : กหาปนสฺตํ ทสฺสามิ"ติ วเทสิ

^{๓๘๖๗} ร.ม. : ปุริสภตฺติ

^{๓๘๖๘} ร.ท.,ร.ม. : จุพฺสากฺเณ,ล. : จุลลสากฺเณ,ท.ท. : จุลสากฺเณ

^{๓๘๖๙} ล. : เวเจตฺวา ขิปีตฺวา,ท.ท. : เวเจตฺวา ขิปีตฺวา

^{๓๘๗๐} ล.,ท.ท. : มมาคตา

^{๓๘๗๑} ล.,ท.ท. : ปกฺกามิ

^{๓๘๗๒} ล. : สพฺพมตฺถาโรเจสิติ,ท.ท. : สพฺพตฺถาโรเจสิ

^{๓๘๗๓} ล.,ท.ท. : สพฺพตฺถาโรเจสิ

อติภุมิตวา พหิ จิต^{๓๘๗๔} ตํ ยญฺจิรชฺชุมากทฺตฺตวา ปณฺทิตํ ตาย รชฺชยา อารุหิตวา^{๓๘๗๕}
 ยญฺจิโกฏุมฺหิ หตฺถปาเทหิ โอลฺมพฺนตํ^{๓๘๗๖} ตาหิ []^{๓๘๗๗} รชฺชหิ อติพฺพหํ พนฺธิตวา ปุ
 นนฺอกุเขปมฺมุขิปิตวา รชฺชกฺมาหฺราเปตวา ปุณฺ นินฺวตฺติตวา^{๓๘๗๘} อติภุมิตวา ตํ ทวารลคฺค
 –มุเลน อติพฺพหํ พนฺธิตวา มยฺหมาโรเจหิ^{๓๘๗๙}ติ อาณานิเปสฺสิ.

โส ตํ วณฺหิตวา ตาย สทฺธิ คจฺฉนฺโต ตถา อกาลิ. โส เตน พทฺเธน ลชฺชน–
 วเสน จ ภยวเสน จ ตฺถุหิ อโหสิ. เอโส ตเถว^{๓๘๘๐} กตฺวา ปุณฺนาคนฺตวา ตสฺสา อารุเจสิ.
 ตํ สุตฺวา เทวี่ "โกณฺโถ เสว ปาโถ ว นนฺครคฺคตฺติมฺหามจฺเจ 'อชฺช รตฺติยํ ปาณินฺยโจรํ
 ลภิสฺสาม, ยญฺจิมฺหิ พนฺธิสฺสามา'ติ อโรเจธา"ติ เปเสตฺวา^{๓๘๘๑} สยเน นิปชฺชิ. ปภาตยา จ
 รตฺติยา คตาคตา มนุสฺสา เยภฺยุเยน โอลเณตฺวา^{๓๘๘๒} อญฺจิสฺสุ. เทวี่ ปณฺทิตา ตํ ปวฺตฺติ
 สุตฺวา อาคนฺตวา โอลเณตฺวา^{๓๘๘๓} โส ปน อปฺปจฺจาโก มหามจฺจสฺส สพฺพมตฺตมาโรเจสิ.
 โส ตํ สุตฺวา เอกํ กตฺตาริ^{๓๘๘๔} "เตนหิ ตํ สณฺขานตฺตู"ติ เปเสสิ. โส ตํ ทิสฺวา สณฺขานิตฺวา
 นินฺวตฺติตวา ตสฺส อโรเจสิ. โส สยเมว อสฺเสนาคนฺตวา^{๓๘๘๕} ตํ ทิสฺวา สณฺขานิตฺวา "ตาท
 สุนฺทราเลยฺย เกน เอวํ ภูโตสฺสี"ติ ปุจฺฉิ. โส เตน ปุจฺฉิตฺวา^{๓๘๘๖} ลชฺชชาวเสน ตฺถุหิ อโหสิ.^{๓๘๘๗}
 โส มหามจฺโจปี การุญญวเสน อปฺปจฺจากมาห "ตสฺสา วเทหิ 'ตํ ยาจิสฺสามิ'ติ. สว ตํ

^{๓๘๗๔} ร.ม. : จิต ,ท.ท. : ติเต ,ล.ฉ. : ติโต

^{๓๘๗๕} ล.,ท.ท. : "ตาย รชฺชยา อารุหิตวา" อิมานิ ปทานิ นตฺถิ ,ล.ฉ. : อารุหิตวา

^{๓๘๗๖} ล. : โอลมฺพิตวา

^{๓๘๗๗} ล. : สทฺธิ ,ท.ท. : เตหิ สทฺธิ

^{๓๘๗๘} ท.ท. : "ปุณฺ นินฺวตฺติตวา" ปทํ นตฺถิ

^{๓๘๗๙} ล.,ท.ท. : มยฺหํ อโรเจสฺสีติ อาณานิเปสฺสิ ,ล.ฉ. : อาณานิเปสฺสิ

^{๓๘๘๐} ล.,ท.ท. : เอเต เนว

* อิมานิ คาทาโย คเวสิตฺวา น ทิสฺสนฺติ.

^{๓๘๘๑} ล.,ท.ท. : "เปเสตฺวา" ปทํ นตฺถิ

^{๓๘๘๒} ล.,ท.ท.,ล.ฉ. : โอลเณตฺวา

^{๓๘๘๓} ล.,ท.ท. : ปลิตํ อญฺจิสฺสุ ,ล.ฉ. : ปลิสฺสิสฺสุ

^{๓๘๘๔} ร.ม. : กตฺตาริ

^{๓๘๘๕} ร.ม. : อสฺเสนาคนฺตวา

^{๓๘๘๖} ล.,ท.ท.,ล.ฉ. : "เตน ปุจฺฉิตฺวา" ปทํ นตฺถิ , "ตํ สุตฺวา" ปทมนฺน ทญฺจพฺพ

^{๓๘๘๗} ล.,ท.ท. : "อโหสิ" ปทํ นตฺถิ

สุตฺวา สยเมว โอตริตฺวา สิตฺตสาละยํ นิสิตฺตฺวา "กั วเทสั"ติ ปุจฺฉิ. โส "อญฺเย ตํ สพฺพ-
เมว ปุจฺฉิสฺสํ, โมจาเปหิ"ติ^{๓๘๘} อาห. "มหามจฺจ ยถารุจิ กโรหิ, เอตํ น ชานามิ"ติ. ส่า
ตํ โมจาเปตฺวา ตสฺส นิยฺยาเทตฺวา มหาชนฺเมว ตํ ครหิตุมภาสิ

"วิขุชฺฏานญฺจ โลพตํ สตถานญฺจาดิตฺกขตํ,
สึมตํ^{๓๘๘} วายูเตชานํ อนุกุพฺพนฺติ นาริโย.[๓๓๕]
ทิกฺโขณิ ถินมหารอ พุทฺธิ จาปี จตุคฺคฺคฺคฺ, ^{๓๘๙}
ฉคฺโขณิ โหติ วายาโม กามตถญฺจคฺคฺ โภเว"ติ.[๓๓๖]*

เอวญฺจ ปน วตฺวา นิเวสนเมว ปาวิสิ. มหามจฺจิ ตมาทาย ปรภุโ
ทสฺสเสตฺวา^{๓๘๙} เตเนว อาจิกฺขิ. ราช่า "สุนฺทราเลยฺเย เกน เอวํ ภวสิ"ติ ปุจฺฉิ. โส อยฺชสิ
ปณามेतฺวา มจฺจุฏฺโธ นิสิตฺ. "กิณฺณุ กลฺยาณิยา สทฺธิ สลฺลาปนตฺถาย คโตสึ"ติ ปุจฺฉิ. "อาม
มหาราช่า"ติ. ราช่า โกธํภุฏฺโธ อาห. "โก วสฺส คโตสึ, โก^{๓๙๐} พาลเอหิ มยฺหํ อตฺถิ
,ภาวํ เนว ชานาสิ"ติ.^{๓๙๑} โส ภิโต ราชานํ วนฺทิตฺวา อญฺจายาสนา ส่าฏเกน สึ
สํปารุเปตฺวา ธาวันฺโต สกฺกจฺจานเมวมคฺคมาสิ.^{๓๙๒}

ปุณฺทิวเส อญฺจารมณฺปนฺทิตฺ "อญํ สุนฺทราเลยฺโย อติพาโล, สยเมว คมิสฺสํ"ติ
จิณฺตตฺวา ส่ายณฺทสมยํ ตตฺถเอว วิธิยมปฺราปรํ จงฺกมฺนฺโต^{๓๙๓} ตํ นิสินฺนํ ทิสฺวา สกฺกจฺจานเมว
คณฺตุกาโม วิย อาหณฺทติ.^{๓๙๔} กลฺยาณิ สิตฺตสาละยํ นิสินฺนา ตํ ทิสฺวา นิเวสนํ คณฺตฺวา
เอกํ พลิตฺถิ เตเนว สทฺธิ สลฺลาเปตฺุ เปสฺสสิ. ส่าปี คณฺตฺวา ตํ วนฺทิตฺวา "ส่ามิ ตฺยหํ
ภคินิยา สทฺธิ สลฺลาปิฏฺคาโมสึ"ติ อาห. โส โสมนสฺสปฺตฺโต^{๓๙๕} "ภคินิ เกน ส่า มยา
ลภิตพฺพาเยว, อกฺขาหิ, กหาปณสํ ทสฺสํ"ติ. "ส่ามิ ทฺวารรฺกฺขิกา มหา อหฺสิ, เสว

^{๓๘๘} ล.,ท.ท. : ปุจฺฉิตพฺพเมว โมจาเปสฺติ

^{๓๘๙} ล.,ท.ท.,ล.ฉ. : สึเมว

^{๓๙๐} ร.ท. : พุทฺธิมาหิ จตุคฺคฺคฺ,ร.ม.,ล.ฉ. : จตุคฺคฺคฺ,ล.,ท.ท. : พุทฺธิมาหิ จตุคฺคฺคฺ

^{๓๙๑} ท.ท. : ทสฺสสิ

^{๓๙๒} ล. : วสฺส คเต คเต เก

^{๓๙๓} ล.,ท.ท. : "ภาวํ เนว ชานาสิ" ปทํ นตฺถิ

^{๓๙๔} ล.,ท.ท. : สกฺกจฺจานเมว ปาปุณิ,ล.ฉ. : สกฺกจฺจานเมว อคฺคมาสิ

^{๓๙๕} ล. : จงฺกมิ,ท.ท. : จงฺกมิ. กลฺยาณิ สิตฺตสาละยํ

^{๓๙๖} ท.ท. : คมิตุํ กามตาทินตฺตํ ทิสฺวา,ล.ฉ. : อาทินฺทติ

^{๓๙๗} ร.ท.,ท.ท.,ล.ฉ. : โสมนสฺสวเสน,ร.ม. : โสมนสฺสปฺตฺโต,ล. : ปณฺสวเสน

ฉิทฺทเกทํ สํชานามิ, เตเนว ฉิทฺเทน อาเนยฺยามิ, กหาปนฺนเมว เทหิ,^{๓๘๙๘} ฉิทฺทเกทตฺถาย
ภตฺตี^{๓๘๙๙} กโรมิ"ติ. โส ตสฺส กหาปนํ ทตฺวา ปฏฺกามิ. สํ ตํ คเหตฺวา กลฺยาณียา
ทตฺวา ตมตฺถมาจิกฺขิ.^{๓๙๐๐}

ปุณฺทิวเส กลฺยาณี วตฺติ ฉิทฺทาเปตฺวา เกทาเปตฺวา ฉิทฺทํ ปวิสฺสํกมกฺกาย ปิโหนํ
การาเปตฺวา ตสฺส อากมฺนกาเล ตํ พลิตฺถิ ฉิทฺทวตฺติยํ ปเวสาเปสิ.^{๓๙๐๑} โส ตํ ทิสฺวา
"มม มโนโรถ มตฺถกํ ปาปุณฺณิสฺสตี"ติ^{๓๙๐๒} จินฺตฺเตว ราชูปฺปจฺจานเมว คโต. สํปี ฉิทฺทเส
กฏตฺถรณฺมตฺถราเปตฺวา^{๓๙๐๓} เทว เทว ปุริเส อนฺตรํ จ พาหิรปฺสฺเส จเปตฺวา "โกนฺโถ
ปญฺชิตสฺส อพฺพกยสฺส ปวิสนกาเล อตฺถรณฺน ยาว"^{๓๙๐๔} คโต สีสญฺจ ยาว โคปฺโต
ปาเท จ สพฺพพฺคํ^{๓๙๐๕} เวเจตฺวา รชฺชยา อติทพฺพํ พนฺธิตฺวา เอเกน เวพฺพชนฺธํ^{๓๙๐๖}
พนฺธิตฺวา อาทาย จตฺมคฺคณฺตเร นคฺรณฺชฺเฌ ตีหิ ฅมฺเภหิ ลคฺคิตฺวา เนว เกณจิ
ชานาเปถา"ติ^{๓๙๐๗} อาณาเปนฺตี สิตฺถสาละยํ นิสฺสี. ^{๓๙๐๘}

โส ราชูปฺปจฺจานโต อากนฺตฺวา ตํ กลฺยาณี^{๓๙๐๙} ปุณฺ สยณฺหสมเย จิตํ ทิสฺวา
วาทาตุเรณ วิมฺหยมาโน อาหิณฺทติ.^{๓๙๑๐} สํ ตํ ทิสฺวา หสนฺตี อาณนฺตี โอลฺลเกนฺตี^{๓๙๑๑}
อตฺถงฺคเต สุริเย นิเวสนมภิรฺยุทฺวา ตํ พลิตฺถิ ปุณฺ เปเสสิ. สํ คนฺตฺวา ตํ วนฺทิตฺวา

^{๓๘๙๘} ล. : ภวํ ปาวีสิ นยฺยามิ กหาปนํ เมว เทหิ ,ท.ท.: ภวํ ปาวีสิ อาเนยฺยามิ สทกหาปนเมว เทหิ

^{๓๘๙๙} ร.ม. : ภตฺตี ,ท.ท. : ภิตฺตี ,ล.ฉ. : ภตี

^{๓๙๐๐} ท.ท. : สพฺพตฺถาจิกฺขิ ,ล.ฉ. : สพฺพมตฺถํ อาจิกฺขิ

^{๓๙๐๑} ล.,ท.ท. : กลฺยาณิจินฺทํ เกทาเปตฺวา จินฺทํ ปนฺ กาย ปสาเรณ ปวิสฺสํ ลพฺพิทพฺพเมว

สํ ตสฺส คมนกาเล พลิตฺถิ ฉินฺทวตฺติยํ ปวิสาเปสิ.

^{๓๙๐๒} ล. : มตฺถกา ปาปุณฺณามิตฺติ ,ท.ท. : ปาปุณฺณตฺติ

^{๓๙๐๓} ร.ม. : อตฺถรณฺมตฺถราเปตฺวา ,ท.ท. : สุตฺถรณํ อฏฺฐราเปตฺวา ,ล.ฉ. : สฏฺฐรณํ อตฺถราเปตฺวา

^{๓๙๐๔} ล.,ท.ท. : "ยาว" ปทํ นตฺถิ ,อญฺญตฺถาปี เอวํ ทญฺจพฺพํ

^{๓๙๐๕} ร.ม. : โคปฺโต ปาเท จ สพฺพพฺคํ ,ล.,ท.ท. : ปาทญฺจ สพฺพพฺค

^{๓๙๐๖} ร.ม.,ท.ท. : เวพฺพชนฺธ

^{๓๙๐๗} ร.ท. : ลคฺคิตฺวา เกณจิ ชานาเปถาติ ,ล. : ชานาเปตฺติ ,ท.ท. : โกจิ ชานาเปตฺติ

^{๓๙๐๘} ท.ท. : อาณเปสิ. สํ สิตฺถสาละยํ นิสฺสินฺนา ,ล.ฉ. : นิสฺสินฺนา

^{๓๙๐๙} ร.ท.,ล.,ท.ท.,ล.ฉ. : "ตํ กลฺยาณี ปุณฺ" ปทํ นตฺถิ ,ร.ม. : พลิตฺถิ

^{๓๙๑๐} ร.ม. : อาหิณฺทติ ,ท.ท. : วาทาตุเรหิ วิถิคฺมานโส อาหิณฺทติ

^{๓๙๑๑} ท.ท. : หสิ อาหนฺติ โอลฺลเกติ

เตเนว ฉิทฺเตน ตมานะสิ. เตปี จตุตารโ ปุริสา ตสฺส อหฺมกาเยน ปวิสนฺตสฺส^{๓๕๑๒}
 เตเนว อตฺตเรณน พนฺธิตฺวา ตสฺสา อาจิภฺขีสุ. สฺวา ทิปฺชาเลหิ อาคนฺตฺวา ตโมโลเกตฺวา
 ครหฺนฺตียะว^{๓๕๑๓} คากา อภาสิ

"โก โภ โภ โมฆปุริส อิตฺถิยานิ"^{๓๕๑๔}

ปราเชยฺย, สิงฺคาลีหิ สมํ วา

โย สํวาสํ ตาหิ ตาว หิ,

สํวาสํ นิจฺจํ พาลสฺส อาหติ."^{๓๕๑๕}[๓๓๗]

ทฺวคฺคฺนฺโธ^{๓๕๑๖} อสฺสุจิ กายิ กุณฺโป อุกฺกกรูปโม,^{๓๕๑๗}

นินฺทิตฺโต จกฺขุญฺเตหิ กายิ พาลาภินฺนฺทิตฺโต,

พหุสสมฺมปฺปฏิจฺฉนฺโน^{๓๕๑๘} นวทฺวารโ มหาวณฺโณ^{๓๕๑๙}

สมนฺตโต^{๓๕๒๐} ปคฺขมรติ อสฺสุจิ ปุตฺติคฺคฺนฺธีย"ติ"^{๓๕๒๑}[๓๓๘]*

เอวญฺจ ปน วตฺวา มณฺธิรเมว ปาวิสิ.

ปจฺจุสฺสกาเล ปน จตุตารโ ปุริสา ตมาทาย เกจิ อชานาเปตฺวา จตุมคฺคฺนฺตเรณ

^{๓๕๑๒} ล.,ท.ท. : ตสฺมี อหฺมกาเย ปวิสนฺเต

^{๓๕๑๓} ร.ม. : ครหฺนฺตียะว ,ล.,ท.ท. : ครหฺเตเนว

^{๓๕๑๔} ร.ม. : อิตฺถิยํ

^{๓๕๑๕} ร.ม. : นิจฺจ พาลสฺส อาหติ. ,ล.,ท.ท. :

"โก โภ โภ โมฆปุริส อิตฺถิยํ

ปราเชยฺย, สิงฺคาลีหิ สมํ วา

โย สํวาสํ ตาหิ ตาว หิ,

สํวาสํ นิจฺจํ พาลสฺส อาหติ" อิมา คากา นตฺถิ

* อิมา คากายิ คเวสิตฺวา น ทิสฺสนฺติ.

^{๓๕๑๖} ร.ท.,ร.ม.,ล. : ทฺวคฺคฺนฺโธ

^{๓๕๑๗} ร.ท.,ร.ม.,ล.,ท.ท.,ล.ณ. : อุกฺกกรูปโม

^{๓๕๑๘} ร.ม. : "พหุสสมฺมปฺปฏิจฺฉนฺโน" ปทํ นตฺถิ

^{๓๕๑๙} ร.ม. : นวทฺวารโ มหาวณฺ ,ล. : พหิสมฺมปฺปฏิจฺฉนฺโน นวทฺวารโ มหาวณฺ ,ท.ท. : พหิสมฺม-

ปฺปฏิจฺฉนฺโน นวทฺวารโ มหาวณฺ ,ล.ณ. : พหิสมฺมปฺปฏิจฺฉนฺโต นวทฺวารโ มหาวณฺ

^{๓๕๒๐} ร.ม. : สพฺพโต

^{๓๕๒๑} ร.ม. : นวทฺวารโ มหาวณฺ สพฺพโต

ปคฺขมรติ อสฺสุจิ ปุตฺติคฺคฺนฺธีย"ติ.

นครมขุเม ตีหิ ฌมเกหิ ลคคิตวา ปุณาคตา.^{๓๕๒๒} ปุณทิวเส อหุธิกา มนุสฺสา^{๓๕๒๓} เยภุญเยน
ปสฺสณฺดา^{๓๕๒๔} เนว^{๓๕๒๕} ชานีสุ.^{๓๕๒๖} นครคฺคตฺติมหามจฺจา ตํ สญฺชานิตฺวา โมหาเปตฺวา^{๓๕๒๗}
รณฺโณ ทสฺเสตฺวา สพฺพมตฺตมาโรเจสุ.^{๓๕๒๘} ราชา "เกน จ เอวํ ภวสี"ติ^{๓๕๒๙} ปุจฺฉิ. โส อญฺชลิ
ปณฺนาเมตฺวา อาห "เอเตน กลฺยาณิการณฺน ภวามิ มหาราชา"ติ. "กิณฺนุ ตยา สลฺลาเปตฺ-
กามตาย"^{๓๕๓๐} คจฺฉสิ"ติ. "อาม มหาราชา"ติ. โส โกธากิฏฺโฏ ตตฺถเอว ปพฺพาเชสิ. โส
ตถเอว สกฺกจฺจานเมว ปาปุณฺนิ.

ปุณฺเนทิวสมภยปณฺทิตฺโต ตถเอว จินฺตเนโต อปฺราปรํ จงฺกมิ. ส่า ตํ กิริยํ ทิสฺวา
มญฺชสฺวาณิขปุริเส ปกฺโกสาเปตฺวา "โฆนฺโต ยถา โส อนฺเต มญฺชเส ปวิสาเปตฺ"^{๓๕๓๑}
สมตฺถโก, ตถา กโรธ,^{๓๕๓๒} มา^{๓๕๓๓} นิภฺจมิตฺถํ เทถ, อติทพฺพํ กโรธ"ติ^{๓๕๓๔} เปเสสิ. เตปี
จตฺตาโร ปุริสา คนฺตฺวา ตสฺส อุโฆสฺส ปสฺเสสฺส อนฺุวิจฺจนฺตา^{๓๕๓๕} อญฺชลิ ปณฺนาเมตฺวา "ส่ามิ
เกนตฺถเกน อาหิณฺทสี"ติ ปุจฺฉิสุ. "โฆนฺโต 'เกน เทว ปณฺทิตา มหาปฺราธปฺตฺตา"ติ^{๓๕๓๖}
ชานิตฺถํ คจฺฉามิ"ติ.^{๓๕๓๗} "ส่ามิ เทว ปณฺทิตา อิตฺถิหิ สทฺธิ สลฺลปนฺติ, อีมา นาริโย นิภ-
จมิทพฺพปวิสิตฺตพฺพจฺจานานิ อชานนฺติ อฏฺฐาเน^{๓๕๓๘} อาเนยฺยํ, ตสฺมา ปุริสโคปกกา ทิสฺวา^{๓๕๓๙}

^{๓๕๒๒} ล.,ท.ท. : ปุณาคนฺตฺวา

^{๓๕๒๓} ล. : คตคเต มนุสฺเส ,ท.ท. : คตาคเต มนุสฺสา

^{๓๕๒๔} ล.,ท.ท. : ปสฺสลิตฺถํ

^{๓๕๒๕} ล.,ท.ท. : "เนว" สทฺโท นตฺถิ

^{๓๕๒๖} ล.,ท.ท. : ชานิสฺสณฺติ

^{๓๕๒๗} ร.ม. : นครคคตฺติมหามจฺจา ตํ สญฺชานิตฺวา โมหาเปตฺวา

^{๓๕๒๘} ร.ท.,ร.ม.,ล.ณ. : สพฺพมตฺตมาโรเจสิ ,ล.,ท.ท. : ทสฺเสสิ. สพฺพตฺตการณํ อาโรเจสิ

^{๓๕๒๙} ล.,ท.ท. : เกเนว ภวิสฺสสิตี

^{๓๕๓๐} ร.ม. : สลาเปตฺกามตาย ,ล. : สลเปตฺถํ กามตาย

^{๓๕๓๑} ร.ม. : ปวิเสยฺย ,ล.ณ. : ปวิเสตฺถํ

^{๓๕๓๒} ร.ท. : กโรนฺตา ,ล.,ท.ท. : สมตฺถา ตตฺถเอว กโรนฺตฺถ ,ล.ณ. : สมตฺถโก, ตถเอว กโรนฺโต

^{๓๕๓๓} ล.,ท.ท. : "มา" สทฺโท นตฺถิ

^{๓๕๓๔} ร.ท.,ท.ท.,ล.ณ. : กโรตฺตุติ ,ล. : นิภจมิตฺถกาย อทถ, อติทลฺลํ กโรนฺตฺตุติ

^{๓๕๓๕} ล.,ท.ท. : อนฺุวิจฺจนฺติ

^{๓๕๓๖} ล.,ท.ท. : ปณฺทิตเต มหาปฺราธปฺตฺเต

^{๓๕๓๗} ล.,ท.ท.,ล.ณ. : อิจฺฉามิตี

^{๓๕๓๘} ล. : นิภจมิทพฺพิตพฺพา อาชานตายฏฺฐาเน ,ท.ท. : นิภจมิทพฺพิตฺถญฺจ อชานตาย อฏฺฐาเน

ทพฺเหน คณฺหฺนฺติ, ยถิ มยํ สยเมว อาเนยฺยาม, โกจิ ชานิตุํ สมตฺถิโก โหติ"ติ. "โภ ตุมหากํ
 วจเนว หทยํคํ กณฺณสฺสขญฺจ ภเวยฺย, กิณฺณํ ตุมहे มเมว อุปการํ กาคุํ สกฺโกถ"^{๓๕๔๐}
 อุทาทุ โน วา"ติ. "น ทุกฺกโร สามี, อมฺหากํ"^{๓๕๔๑} วจเนน กาคุํ อุตฺตสฺสทฺธิ, ลภะยาสี"ติ. "โภนฺโต
 ตุมหากเมกเกสฺส กหาปณสฺสํ ทสฺสํ, เยน ลภาเปถ, เตนฺสฺสํหามี"ติ."^{๓๕๔๒} "เตนฺหิ รโห คโต
 มนฺเตตุํ สกฺโกถ"ติ."^{๓๕๔๓} โส ตํ สุตฺวา ปมฺพิตตฺตํ เทหิ สภาสาละย มาณีโต"^{๓๕๔๔} เอกมนฺตํ
 นิลินฺโน เต นิลินฺเน ปุจฺฉิ "เยน ลภิตุํ สกฺโกมิ, เตน วทถา"ติ."^{๓๕๔๕} "สามี เย อิมะ มณฺชฺเร
 วิกิตฺตํ น สกฺโกมิ,"^{๓๕๔๖} เต อาทาย อนฺโตวตฺติยํ จเปม, ตสฺมา อนฺโตมณฺชฺเร ปเวสาเปตฺวา
 นิปฺชฺชาเปตฺวา"^{๓๕๔๗} ปีทหาม, อนฺโตวตฺติยํ ตํ อาทาย"^{๓๕๔๘} ปตฺติจฺจาเปตฺวา ดุยฺหํ ภคินิยา
 อาโรเจตฺวา"^{๓๕๔๙} ตสฺสาคมนกาเล วิวราม, ตทา นิภฺขม, ดุยฺหํ ยถารุจฺจิ กโรหิ"ติ."^{๓๕๕๐} โส
 "สาธฺว"ติ สมฺปฏฺิจฺฉิตฺวา จตฺตาริ กหาปณสฺตานิ อาทราเปตฺวา เตสํ ทาเปตฺวา อจฺฉิ. เตปี
 อภยสฺส"^{๓๕๕๑} อตฺถจฺจตกาเล อนฺโตมณฺชฺเร ปเวสาเปตฺวา นิปฺชฺชาเปตฺวา"^{๓๕๕๒} ปีทิตฺวา อาทาย
 อนฺโตวตฺติยํ ปวีสิตฺวา ตสฺสา อาโรเจสฺสํ. สว สปริวาริหิ อาคนฺตฺวา ตสฺส ครหณตฺถาย อภาสิ

"โภ กุณฺปงฺโก หุตฺวา

ราเคน สยมํกุเส,

โภ มฺุโค มหฺตฺราเคหิ

นิทฺมฺพฺหา"^{๓๕๕๓} รตฺติ ยทา.[๓๓๙]

^{๓๕๓๕} ล. : "ทิสฺวา" ปทํ นตฺถิ

^{๓๕๔๐} ล. : สกฺโกถิ, ท.ท. : สกฺกา

^{๓๕๔๑} ล., ท.ท. : ทุกฺกโร สามีติ มม

^{๓๕๔๒} ร.ม. : เตนฺสฺสํหามีติ. , ล., ท.ท. : ลภติ เตนฺสํหามีติ

^{๓๕๔๓} ล., ท.ท. : "มนฺเตตุํ สกฺโกถิ" ปทํ นตฺถิ, "ปวตฺตติ" ปทมนฺ ปฏฺจพฺพ

^{๓๕๔๔} ร.ม. : สภาสาพายมาณีโต, ล. : อาเนตฺวา, ท.ท. : เต สภาสาละยํ อาเนตฺวา

^{๓๕๔๕} ท.ท., ล.ฉ. : กเถถาติ

^{๓๕๔๖} ท.ท. : สกฺโกมิ, ปจฺฉาปทมนฺปี เอวํ ปฏฺจพฺพ

* อิมะ คาทาโย คเวสิตฺวา น ทิสฺสนฺติ.

^{๓๕๔๗} ร.ม., ล.ฉ. : นิปฺชฺชาเปตฺวา, ล., ท.ท. : ปวีสิตฺวา นิปฺชิตฺวา, ปจฺฉาปทมนฺปี เอวํ ปฏฺจพฺพ

^{๓๕๔๘} ล., ท.ท. : "ตํ อาทาย" ปทํ นตฺถิ

^{๓๕๔๙} ร.ม., ท.ท. : อาโรเปตฺวา

^{๓๕๕๐} ล., ท.ท. : กโรหิติ

^{๓๕๕๑} ล., ท.ท. : ตโต อภายิ

^{๓๕๕๒} ท.ท. : อนฺโตมณฺชฺเร ปวีสิตฺวา นิปฺชิตฺ. เต

^{๓๕๕๓} ร.ท. : นิทฺมฺพฺหา, ร.ม. : นิทฺมฺพฺหา

โย ฆาโต เสวลี วาสี ชีวนุตี^{๓๕๕๔} เปสการก,
 เอกธมฺมํ น ชานาสี ธีโร 'โสโต'ติ วุจฺจติ.^{๓๕๕๕}[๓๔๐]
 กาโยยํ กุณเป ฆาโต กุณโป กุณเป รโต,
 อินฺทชาลกฺกุโร ว^{๓๕๕๖} พาเลน อภิปตฺถิโต.^{๓๕๕๗}[๓๔๑]
 อเมขุณฺณปตฺถโก วายํ จิตฺตโก พาลนฺนทิตฺ,
 ทฺวตฺตีสวธิโกฏฺฐจาโส^{๓๕๕๘} เกสาลอมาทิกโก อยนฺ'ติ.[๓๔๒]*

เอวญจ ปน วตฺวา "โกนฺโต อชฺเชว ปจฺจุสกาลเ อิมํ มณฺชฺสุมาทาย กิณฺจ
 อชานาเปตฺวา ราชทฺวารสมีเป จเปตฺวา อาคจฺฉนฺตฺ"ติ เปสฺเสตฺวา มณฺชฺสุมาว^{๓๕๕๙} ปาวิสฺ.

ตํ สุตฺวา อภโย "อหํ ปน อิมเหิ วณฺจิตฺมเหิ"ติ จินฺตฺตฺวา วิวราเปตฺม-
 สกโกนฺโต^{๓๕๖๐} นิปชฺชิ. เต ปจฺจุสกาลเ ตถา กตฺวา นินฺตฺตฺสฺ. วิภาตฺยา รตฺติยา อนฺโต-
 ราชกฺุลวาลิกา จ พหิวาลิกา จ นิกฺขมิตฺวา^{๓๕๖๑} เยภฺยุเณน ปรีวาทฺตฺวา โอลเณนฺตา^{๓๕๖๒}
 "อิธเว โกจิ กุณเป ฌทฺเทสฺ"ติ จินฺตฺยิสฺ.^{๓๕๖๓} สพฺเพปิ เต มหามจฺจา เสนาปตฺติปฺมุชา ปรี-
 วาทฺตฺวา ตเถว จินฺตฺตฺวา "ฉาเปตฺํ วณฺณตฺติ"ติ [].^{๓๕๖๔} ตํ สุตฺวา อภโย ทนฺนเณน อุกฺโกหิ
 หตฺถเหิ ปาทเหิ สีสฺเสน จตฺุโร ปสฺเส ฆณฺเณนฺโต^{๓๕๖๕} เกทาเปตฺํ เนว สกโกสิ.^{๓๕๖๖} ตํ สุตฺวา

^{๓๕๕๔} ร.ท. : ตโต เสวสราชิ ชีวนุต ,ร.ม. : ชีวนุต

^{๓๕๕๕} ล.,ท.ท. : "โก กุณปงฺโค ทฺตฺวา ราชเคน สยมจฺกุเส,
 โภ มฺโค มทฺทราเคหิ นินฺทมฺพฺพา รตฺติ ยทา.
 โย ฆาโต เสวลี วาสี ชีวนุตี เปสการก,
 เอกธมฺมํ น ชานาสี ธีโร โสโตติ วุจฺจติ." อิมา คาทา นตฺถิ

^{๓๕๕๖} ร.ท. : อินฺทชาลกฺกุโร ว ,ร.ม. : อินฺทชาลกฺกุโร ว ,ล.,ท.ท.,ล.ฉ. : อินฺทชาลกฺกุโร ว

^{๓๕๕๗} ร.ท.,ท.ท. ล.ฉ. : พาลานมภิปตฺถิโต ,ล. : พาลานมภิปตฺถิโต

^{๓๕๕๘} ร.ม. : ทฺวตฺตีสวธิโกฏฺฐจาโส

^{๓๕๕๙} ร.ม. : มณฺชฺสุมาว ,ล. : เปสฺเสสิ มณฺชฺสุมาว

^{๓๕๖๐} ล. : วิวริตฺํ อสกโกนฺโต ,ท.ท. : วณฺจิสฺติ จินฺตฺตฺวา วิวริตฺํ อสกโกนฺโต

^{๓๕๖๑} ล. : อนฺโตราชกฺุลวาลิปเกหิ ปาวิสฺ ,ท.ท.,ล.ฉ. : "นิกฺขมิตฺวา" ปทํ นตฺถิ

^{๓๕๖๒} ล.,ท.ท. : โอลเณสิ ,ล.ฉ. : โอลเณนฺโต

^{๓๕๖๓} ล.,ท.ท. : จินฺตฺลสิ

^{๓๕๖๔} ล.,ล.ฉ. : วทฺตติติ วทฺตติ

^{๓๕๖๕} ล. : ฆณฺเณน ,ท.ท. : ฆณฺเณน

^{๓๕๖๖} ล.,ท.ท. : "เกทาเปตฺํ เนว สกโกสิ" อิมานิ ปทานิ นตฺถิ

สพเพ เต "ชีวดี"ติ วตฺวา จาเลตฺวา วิวราเปตฺวา ปณฺทิตํ ทิสฺวา "เกน เหวํ ภวสี"ติ
 ปุจฺฉิสฺส. โส ลขฺชาวเสน^{๓๕๖๖} มงฺกุฏโต ตฺวณฺหิ อโหสิ.^{๓๕๖๗} เต ตํ รณฺโณ สฺนฺติกมานยิตฺวา
 สพฺพาการํ ทสฺสเนตฺติ. ตํ สุตฺวา ราชา อชฺฌาสยํ วิทิตฺวา "โภ กิณฺณุ กลฺยาณียา วเสน
 ปราเชสี"ติ ปุจฺฉิ. โส อญฺชลี ปณามตฺวา "อาม มหาราชา"ติ นิเวเทสิ.^{๓๕๖๘} โส ตํ
 สุตฺวา โภธวิญฺญโต ตตฺถเวย ปพฺพาเชสิ. โส ราชา นํ วนฺทิตฺวา ตเถว ธาวิตฺวา^{๓๕๖๙} สกฺก-
 จานมว ปาปฺปณิ.

คโต จ ปฏฺจาย เสนาปติ "อิมะ ปณฺธิตา อติพาลา อิตฺติยา ปราเชยฺยา, อหํ
 ปน เนว ปราเชยฺยามิ, สยํ คมฺมสํมา"ติ จินฺตตฺวา ยาว สूरียสฺส อตฺถงฺกมิตกาลา อปฺราปรํ
 จงฺกมิ.^{๓๕๗๐} ปุณฺทิวเส เสนาปติ ราชูปฏฺจจฺฉาโต นินฺตฺตนาเล หตฺถิชนฺธะ นินฺนุโน ตาย วิธียา
 ปฏฺธิปชฺชิตฺวา^{๓๕๗๑} ตตฺถเวย จตฺวา^{๓๕๗๒} เทวัญจ อาปณฺณจ ทิสฺวา "โฆนฺโต มหาปุริสสฺส ปเทสฺส
 สาธู อาปณฺนา อตฺถิ"ติ วาณิเช ปุจฺฉิ. เต ตํ วนฺทิตฺวา "อาม สามี"ติ วทิสฺส. โส "ภสฺสชฺชํ
 คณฺหา"ติ วตฺวา ยาว สूरียสฺส อตฺถงฺกมิตกาลา อปฺราปรํ จงฺกมิตฺวา กลฺยาณิโม-
 โลเกตฺวา^{๓๕๗๓} ตาว สกฺกจฺฉานมว คโต. ส่า ตํ^{๓๕๗๔} รตฺติภาเค ภสฺสชฺชวาณิเชเก^{๓๕๗๕} ปกฺ-
 โกสาเปตฺวา "โฆนฺโต อโธ ปฏฺจาย สายณฺหสมฺเย ตุมฺเหหิ สทฺธิ อาปณฺ คมฺมสํมา,
 เสนาปติสฺส อตฺตานํ ทสฺสเนตฺตํ, ยถา โส ตุมฺหากมนฺโต ภสฺสชฺชเปพฺเพ ปเวเสยฺย, ตถา
 กโรธ"ติ^{๓๕๗๖} เปสฺสสิ. เต "สาธู"ติ สมนฺปฏฺธิจฺฉิตฺวา สกฺกจฺฉานมว อคฺคํ.^{๓๕๗๗}

ปุณฺทิวเส เตน กาเลน กลฺยาณิ กุสุมฺภวตฺถาภรณฺเห อตฺตานมลงฺกิตฺวา

^{๓๕๖๖} ล. : ลขฺชาวเสน ,ท.ท.,ล.ฉ. : ลขฺชาวเสน

^{๓๕๖๗} ร.ท.,ร.ม.,ล.,ท.ท.,ล.ฉ. : "อโหสิ" ปทํ นตฺถิ ,อญฺญตฺถาปี เหวํ ทฏฺฐพฺพํ

^{๓๕๖๘} ท.ท. : "นิเวเทสิ" ปทํ นตฺถิ

^{๓๕๖๙} ล.,ท.ท. : ธาวิตฺติ ,ล.ฉ. : ธาวิตฺโต

^{๓๕๗๐} ล.,ท.ท. : "ยาว สूरียสฺส อตฺถงฺกมิตกาลา อปฺราปรํ จงฺกมิ" อิมานิ ปทานิ นตฺถิ

^{๓๕๗๑} ล. : เตน วิธินา ปฏฺธิปชฺชิตฺวา ,ท.ท. : เตน วิธินา ปตฺติปชฺชิตฺวา

^{๓๕๗๒} ล.,ท.ท.,ล.ฉ. : ปตฺวา

^{๓๕๗๓} ร.ท.,ล.ฉ. : กลฺยาณิ โอลฺเกนฺตี ,ล.,ท.ท. : จงฺกมิ. กลฺยาณิ โอลฺเกสิ

^{๓๕๗๔} ร.ท. : "คโต. ส่า ตํ" ปทํ นตฺถิ , "คจฺฉนฺตา" ปทฺมฺปน ทฏฺฐพฺพํ ,ท.ท. : สาคฺคํ

^{๓๕๗๕} ร.ม. : สชฺชวาณิเชเก ,ล. : ภสฺสชฺชวาณิเชเก ,ท.ท. : ภสฺสชฺชวาณิเชเก

^{๓๕๗๖} ล. : ตตฺถเวย กโรนฺตฺติ ,ท.ท. : กโรนฺตฺติ

^{๓๕๗๗} ล.,ท.ท. : ปาปฺปณิสฺส ,ล.ฉ. : อคฺคํ

เกสขุชาปณเ สห ปริวาราทิ อาหิณฑติ. เสนาปติ ปน ตตฺเถว ราชูปฏฺฐานโต อาคนฺตฺวา
 กลฺยาณํ ทิสฺวา วิมฺหยาโน อาห "โณโต วาณิเช กิณฺณุ รตฺตจฺนทสฺสโร"^{๓๕๗๕} "อตุถิ"ติ. "อตุถิ
 สามี"ติ วทิสฺสุ. "สเจ อตุถิ ตมาทาย มม สนฺติเก คจฺฉณ, คณฺหิสฺสสามี"ติ. เทวี ปน เสนาปติ-
 สมฺมุখে"^{๓๕๗๖} รมิตฺตฺกามา วิย หาเสตฺตฺกามา วิย จ"^{๓๕๗๗} วติยํ ปาวิสฺสิ. เสนาปติ ตสฺสา รูปสิริ-
 โมโลเกตฺวา ปฏฺกามิ."^{๓๕๗๘}

ปุณฺทิวเส เอโก รตฺตจฺนทสนฺนมาทาย ตสฺส สนฺติกํ คนฺตฺวา วนฺทิตฺวา ตํ
 ทสฺเสตฺวา"^{๓๕๗๙} เอกมณฺตํ นิสฺสิทิ. โส "ตาด เตน มยฺหมตฺตฺโต นตฺถิ, เอกํ ปุจฺฉิตฺตฺมิจฺฉามิ"ติ.
 โส "สามี ปุจฺฉณ"ติ อาห. "เกน ตโย ปณฺทิตา นสฺสนฺติ"ติ. "สามี เต ปริสฺชเนหิ สหฺวํ

อกุลฺลา, เตหิ ทพฺพํ คณฺหาเปนฺติ,"^{๓๕๘๐} เตน วิปฺปการี"^{๓๕๘๑} ปาปุณฺณ"ติ. "ตว"^{๓๕๘๒} มม อุปการี
 กาคู"^{๓๕๘๓} สกฺโกสิ"^{๓๕๘๔} อุทาทู โน"ติ. "สามี เต เอส น ทุลฺลโก,"^{๓๕๘๕} มม วจฺเนน กาคู-
 มุสฺสทฺสสิ, สฺลเสสิ"ติ. "กถํ วเทหิ, กหาปณฺสํ ทสฺสสามี"ติ. "สามี อิมเ มนฺตา จตฺตฺกณฺณมนฺตา
 นาม อตุถิ, เต []"^{๓๕๘๖} ชานาสี"ติ. โส "สาธู"ติ สมฺปฏฺิจฺฉิตฺวา ตมาทาย ปุปฺพวเน นิมฺ-
 มนฺนุสฺเส คนฺตฺวา ฆาสุกฺกฺจาเน"^{๓๕๘๗} นิสฺสิทิตฺวา "กถํ วเทหิติ"^{๓๕๘๘} ปุจฺฉิ. "สามี กลฺยาณํ ปน

^{๓๕๗๕} ล. : รตฺตจฺนทสฺสโร ,ท.ท. : รตฺตจฺนทสนฺนมา

^{๓๕๗๖} ร.ม.,ล.,ท.ท. : เสนาปติสมฺมุখে

^{๓๕๗๗} ล.,ท.ท. : รมฺเมยฺย หาเสยฺย

^{๓๕๗๘} ร.ท. : "ปฏฺกามิ" ปทํ นตฺถิ

^{๓๕๗๙} ร.ม. : "วณฺทิตฺวา ตํ ทสฺเสตฺวา" ปทํ นตฺถิ

^{๓๕๘๐} ล.,ท.ท. : อากุเลน ทพฺพํ คณฺหนฺติ

^{๓๕๘๑} ร.ม.,ท.ท.,ล.ฉ. : วิปฺปการี

^{๓๕๘๒} ล.,ท.ท. : กาสฺสํ. ตุมฺเห

^{๓๕๘๓} ล.,ท.ท. : "กาคู" ปทํ นตฺถิ

^{๓๕๘๔} ล.,ท.ท. : สกฺโกสิ

^{๓๕๘๕} ล.,ท.ท. : ทุลฺลกานฺติ

^{๓๕๘๖} ล. : น ,ท.ท. : "อตุถิ, เต" ปทํ นตฺถิ

^{๓๕๘๗} ร.ม. : นิมนฺนุสฺเส คนฺตฺวา ฆาสุกฺกฺจาเน ,ล. : ฆาสุกฺกฺจาเน

^{๓๕๘๘} ล. : นิสฺสิทาเปตฺวา "กถํ วเทหิติ" ,ท.ท. : วเทหิติ

ยสุมา ตูยหิ ทิฏฐกาลโต ปฏจาย รมติ, ยทา เทวี อาคตา, ตทา ตํ ปกโกสิสุสามิ, อถ
 ตว มยุหิ ปกโกสิตกาเล ปริชชนหิ ทิฏฐสุตการณน คมิตพพเมว, สเจ ตวเมเตน อสุ-
 สาเหสิ, สุลโกเยว, โน วา, ทุลโก โหติ"ติ. "สมม เกน สุลภาเปสิ, เกน^{๓๕๓} กริสุสามิ"ติ.
 "สามิ มยุหิ มหาอิสถเปพกมนโต^{๓๕๔} ปวิสิตวา นิลยสิ,^{๓๕๕} ตํ ปิทหามิ, ยทา เทวี
 อาคตา, ตทา วิวรามิ, อฏฐหิตวา^{๓๕๖} ตํ คณหาสิ, เอวเมสา สุลภิตพพาเยวา"ติ. โส
 "สาธู"ติ สมปฏิจติตวา กหาปณสํ ตตวา อญโยเชสิ. โส คนตวา ตสฺสา สพพมตฺตมา-
 จิกขิตวา อาปณ นิสิติ.

ตํ ทิวสํ เตน กาเลน เทวี กาสิกวตฺถาภรณหิ อตฺตานมลงกริตวา ปุณาปณ
 วิจริ. โส ราชูปฏจานโต อาคนตวา ตํ ทิสฺวา หตฺถิ จเปสิ. सा तस्य समुखज्ञाने^{๓๕๗}
 रमित्वा हसित्वा त्वारं पวิสित्वा सित्तालयां निसिति. सेनापति तं तिसฺวา โถกํ ปกกมิตวา
 หตฺถิขนฺธโต โอตริตวา ปริวเร สกขรมุโยเชตวา ทวีหิ ปุริเสหิ อาคนตวา ปฏิจจนฺนิญ-
 จาเน ปุริเส จเปตวา เอกโก อาปณํ คนตวา ตฺริเตน เปพกํ ปวิสิตวา อุกุกฺกํ นิสิติ.
 ตทา วาณิชา ตํ ปิทิตวา จตุวิสิทฺทเรหิ พนฺธเนหิ พนฺธิตวา จตุหิ ปุริเสหิ คณหาเปตวา^{๓๕๘}
 อนฺโตวตฺติยํ ปเวสาเปตวา^{๓๕๙} เอกมนฺเต จเปตวา ตสฺสา สนฺติกํ คนตวา อาโรเจสฺ. सा तं
 सूतुवा "गोनुतो यार रत्तिया पज्जुसम्मये"^{๔๐๐} तपुहं कोपेयेव, रणुणे तसेसुสามि"ติ
 आणापेसि.^{๔๐๑} ते तदा अगंसु. सोपि खानमानो तसฺสา रुपสิริ สनฺธาย เปพกํ ปเวสาเปตुं
 वयज्जनगावं न खानाति.

^{๓๕๓} ล. : เตน สุลภิ, เตน ,ท.ท. : ทิฏฐสุตํ ภาวิตพพเมว สจเจ ตวฺ เอเกน อสุสาเหสิ

สุลพพเมว โน วา ทุลพพา โหติติ. สมม เกน สลภิ เตน

^{๓๕๔} ท.ท. : โส มยุหิ มหาอิสถเจลกอนฺเต

^{๓๕๕} ล.,ท.ท. : นิลยิตวา

^{๓๕๖} ล.,ท.ท. : อฏฐหิตฺสลิ

^{๓๕๗} ร.ม. ,ล.ฉ. : สมุขจฺ्ञาเน ,ล. : สมุขธาเน ,ท.ท. : สมุขตฺถาเน

^{๓๕๘} ล.,ท.ท. : อาทาย

^{๓๕๙} ล.,ท.ท. : ปวิสิตวา

^{๔๐๐} ร.ท.,ล.ฉ. : "ปจฺจุสम्मये" ปทํ นตฺติ

^{๔๐๑} ล.,ท.ท. : "อาณาเปสิ" ปทํ นตฺติ

ปุนทิวเส กลยาณี ปาตราส์ ภูษณาวสานะ ตมาหระเปตวา^{๔๐๐๒} ราชกุลล์ สม-
 ปาปฺณิ. ส่า รณฺโณ มหาวิณฺญเเย นิสฺสนฺส นิสฺสนฺจฺจํ^{๔๐๐๓} ปตฺวา ตํ ปญฺจคฺคปตฺตฺตฺตฺตฺต
 วนฺทิตฺวา เอกมฺนฺตํ นิสฺสิตฺวา ตํ วิณฺญยสาลมฺชฺเชม จปาเปตฺวา "มหาราช อยํ เกนจิ
 โจเรน มม ปเทสฺสมุขํ^{๔๐๐๔} ฉตฺตฺโต น ชานามิ, วิณฺจติตุํ ฏฺฐติ"ติ นิเวเทสิ. ตํ สุตฺวา
 ราช่า ตํ วิวราเปตฺวา เสนาปตฺติ ปสฺสนฺโต "โภ เกน เปพฺกํ ปาวิสฺ"ติ ปุจฺฉิ. "มหาราช
 กลยาณียา ปุริโส มํ วนฺเจสิ"ติ. โส โกธากิฏฺโต "มม สฺกฺหนาย วิโยคสํมิกาย สทฺธิม-
 นาจารย์^{๔๐๐๕} จริตุกาโมสฺ"ติ ปุจฺฉิ. โส มงฺกฏฺโต ตฺถนฺทึ อโหสิ. ราช่า "อมฺโภ โย โย
 อยฺโณ ปฺรทารกโร, ตสฺส ตสฺส ทณฺฑมาณาเปสิ,^{๔๐๐๖} กสฺมา สยํ กโรสิ, ยถา ลวณํ มจฺจ-
 มํสฺสํ วิธฺเสติ, สยํ ปุติเยว ปาปฺณิ,^{๔๐๐๗} เอวํ ตวํ โหหิ, อยํ กลยาณี ปตฺติภตฺตา โหติ,
 โน เจ จรสิ"ติ อาห.^{๔๐๐๘}

ส่า ตํ สุตฺวา "มहिปติ อหํ ปน เกนจิ ปโลเกตุํ น สกฺโกมิ, โย หิ ยทิ มํ
 ปโลเกติ,^{๔๐๐๙} เยน เกนจิ วิกาเรน เตน อมฺญจาเปตุํ^{๔๐๑๐} เตน วนฺจณวเสน กริสฺสามิ, อิม
 ปุริสา 'อิตฺถิโย วิโยคสํมิกา โลพการา^{๔๐๑๑} ภวิสฺสนฺติ"ติ^{๔๐๑๒} สณฺณํ คจฺจนฺติ"ติ^{๔๐๑๓}
 ทสฺเสนฺติ คากา อภาสิ^{๔๐๑๔}

"[]^{๔๐๑๕} ยถา สิงฺคาลา ทิสฺสนฺติ มหิสฺสทวณฺชนํ,

^{๔๐๐๒} ล. : ภูษณิตฺวา วสานะ ตํ อาโรเปตฺวา ,ท.ท. : ภูษณิตฺวา วสานะ ตํ อาหระเปตฺวา

^{๔๐๐๓} ร.ม. : มหาวิณฺญเเย นิสฺสนฺส นิสฺสนฺจํ ,ล.,ท.ท. : "นิสฺสนฺจํ" ปทํ นตฺถิ

^{๔๐๐๔} ร.ท.,ร.ม. : ปเทสฺสมุขํ ,ล. : ปเทสฺ สมุเข ,ท.ท.,ล.ฉ. : ปเทสฺสมุเข

^{๔๐๐๕} ล.,ท.ท. : สฺกฺหนาย วิโยคสํมิเกน สทฺธิ อนาจารย์ ,ล.ฉ. : สทฺธิ อนาจารย์

^{๔๐๐๖} ร.ม. : อยฺโณ ปฺรทารกมฺจโร, ตสฺส ตสฺส ทณฺฑมาณาเปสิ ,ล.,ท.ท. : ตํ ตํ ทณฺฑํ อาณเปสิ

^{๔๐๐๗} ล.,ท.ท. : "ปาปฺณิ" ปทํ นตฺถิ

^{๔๐๐๘} ท.ท. : "อาห" ปทํ นตฺถิ

* อิม่า คากาโย คเวสิตฺวา น ทิสฺสนฺติ.

^{๔๐๐๙} ล.,ท.ท. : "โย หิ ยทิ มํ ปโลเกติ" อิมานิ ปทานิ นตฺถิ

^{๔๐๑๐} ล.,ท.ท. : "เตน อมฺญจาเปตุํ" ปทํ นตฺถิ

^{๔๐๑๑} ร.ม. : โลพการา

^{๔๐๑๒} ล.,ท.ท. : "อิตฺถิโย วิโยคสํมิกา โลพการา ภวิสฺสนฺติ" อิมานิ ปทานิ นตฺถิ

^{๔๐๑๓} ล.,ท.ท. : สยํ อจฺจนฺติ

^{๔๐๑๔} ล.,ท.ท. : คากา

มัส ขาทนกามา หิ	โกภุขณติ รเว รเว.[๓๔๓]
สูกโร ตารกา ปลิส ^{๔๐๑๖}	ภุขณตถาโยโลกยิ,
อโยคุพฺพญจ มุสิโก	ภุขิกาโม ว ขาหติ,
พาลอ ว ปติพฺพตญจ ^{๔๐๑๗}	อุตฺตานตถาย อุชฺชุกิ.[๓๔๔]
เอวเมว มหาราช	พาลา ^{๔๐๑๘} มํ เสวนมิจฺเณ,
อุสฺสาเหเน ปโลเกตุํ	น ลภนติ กุทาจนํ.[๓๔๕]
ยถา อฏฺกามมกุชิกา	ฆานํ อโยคุฬปี ^{๔๐๑๙} จ,
ปทา อคฺคิ ^{๔๐๒๐} สลโก เจว	นิพฺพาเปตุํ ปตฺถเต มํ, ^{๔๐๒๑}
เอวํ พาลา มมิจฺฉนฺติ	ทพฺพกายา ^{๔๐๒๒} ขิปปตฺรณฺติ.[๓๔๖]*

ตํ สุตฺวา ราชา "กลฺยาณิ กิณฺณํ ตโย ปณฺธิตา ตฺยหฺมิจฺฉนฺติ"ติ ปุจฺฉิ. "อาม
 มหาราช"ติ. ราชา เต ปกฺโกสาเปตฺวา ปุจฺฉิ "โณนฺโต ปณฺธิตา โกจิ กลฺยาณียา สหฺติ
 อนาจารํ จริตุํ ปจฺมมฺหาหฺรณํ"^{๔๐๒๓} นยตี"ติ. เต เอกปฺปหาเรเนว "มหาราช เสนาปติ ปจ-
 มฺหาหฺรณํ นยตี"ติ อาหํสฺ. "เสนาปติ สจฺจนฺ"ติ ปุจฺฉิ. "สจฺจํ มหาราช"ติ. ราชา โกธวเสน
 เสนงฺคมชฺเฒ มหาสทฺเทเน โฆเสสิ "โณนฺโต อยํ เสนาปติ สยเมว ทฺวจฺจริตํ จรติ,^{๔๐๒๔}
 อติวีย ปาปตโร^{๔๐๒๕} โหติ, ปเรสํ ปโยเชยฺย, ตโต ปาปตโร อติวีย ลามโก โหติ, ปเร
 ปโยเชนฺโต ปจฺมเมว"^{๔๐๒๖} มหาปฺราโร โหติ, ตโย ปน ปณฺธิตา ปเรสํ วจเนน ทฺวจฺจริตํ
 จเรยฺย, เกน ปณฺธิตา, อปิจ เต 'รณฺญา อิเม อคฺคปณฺธิตฺถฺจฺจาเน จปีตา'ติ ขานิตา, อหํปี

^{๔๐๑๕} ล. : เทว

^{๔๐๑๖} ร.ม. : ปลิ

^{๔๐๑๗} ร.ท.,ร.ม.,ท.ท. : ปรีวตญจ ,ล. : พาลญฺเจว ปรีวตญจ ,ล.ฉ. : ปรีวตตญจ

^{๔๐๑๘} ล. : พาลอ

^{๔๐๑๙} ร.ท. : ฆานํ อโยโย คุฬปี ,ร.ม. : ฆานอโยคุฬปี ,ท.ท. : อโยคุฬปี

^{๔๐๒๐} ร.ท.,ล.ฉ. : ชาลคฺคํ ,ท.ท. : จ ชาลคฺคิ

^{๔๐๒๑} ร.ท. : มชฺฉมคฺคํ ,ท.ท. : มชฺฉมจฺจมา

^{๔๐๒๒} ล. : มํ พาลา อิจฺฉนฺติ ทพฺพกายํ ,ท.ท. : มํ พาลา อิจฺฉนฺติ ทพฺพกายา ,ล.ฉ. : ทพฺพกายา

^{๔๐๒๓} ล.,ท.ท. : "ปจฺม" ปทํ นตฺถิ , "อุทาหฺรณํ" ปทเมว ทฺวจฺจพฺพํ ,ปจฺฉาปทมปี เอวํ ทฺวจฺจพฺพํ

^{๔๐๒๔} ล.,ท.ท. : จริสฺสตี

^{๔๐๒๕} ล.,ท.ท. : ปาปตรํ

^{๔๐๒๖} ล. : มํ ปโยเชตฺวา ปถเมว ,ท.ท. : มํ ปโยชนญฺจ ปถเมว ,ล.ฉ. : ปถเมว

สยมิเมส รุกขิตพุโพ,^{๔๐๒๓} อชฺเชว อคณฺเณตา^{๔๐๒๔} กยฺราถ, เอวเมว มหาปฺราธา โหณฺติ,

^{๔๐๒๕}

โก มยุหํ พาละหิ อตุโธ, โภณฺโต วชฺฌฆาตกา อิเม จตุตาโร ชเน พนฺธนาคาเรสุ
สํขลิกะหิ อติวีย ทพฺพหํ พนฺธิตฺวา จเปณฺตุ"ติ.^{๔๐๓๐}

ตํ สุตฺวา กลฺยาณิ "มหาราช อิเมสมาทึนฺวา ยาจิตพุพาเยว,^{๔๐๓๑} ยทิ ยาจิสฺสามิ,
ตุมุเหหิ จ มหาปฺริเสน^{๔๐๓๒} จ มเมว อยํ 'อิเมหิ สหุธี อนาจารย์ จรติ'ติ โส
โทโส^{๔๐๓๓} ปสฺสิตพุโพเอว,^{๔๐๓๔} ตสฺมา เนว ยาจิสฺสามิ"ติ อาห. "กลฺยาณิ ยทา มม ปฺตุโต
อาคโต, ตทา เตสฺมตฺวีย ทณฺทมาโรเปมิ"ติ. วิชฺฌฆาตกา^{๔๐๓๕} เต ตถา กรีสฺสุ. ส่า ราชานํ
วนฺทิตฺวา สกฺกฺจานเมว ปาปฺณิ.

สงฺคีติกาจริโย^{๔๐๓๖} คาถาพนฺธนฺตถํ ปกาเสนฺโต คาถมาห

"วาทาตุเรณิเม สตุตา	ธนฺกฺขยญฺจ ^{๔๐๓๗} สพุพโส,
ปฺตุตทารา จ นสฺสนฺติ	น รุกฺขณฺติ คุณฺยสํ วา. ^{๔๐๓๘} [๓๔๗]
อตุตา จ วินฺนฺโจเยว	อิธ ทณฺทภยํ ^{๔๐๓๙} ปตุโต,
กายสฺส เกทา ทุปฺปโย	นิริยํ โสธิจฺจณฺติ"ติ.[๓๔๘]*

^{๔๐๒๓} ล. : ถปิตฺนฺติ ขานิตพุพา อมฺหากํ สรูกฺขิตพุพเมว ,ท.ท. : ถปิตฺนฺติ ขานิตญจ อมฺหากํ
ยสํ รุกฺขิตพุพเมว

^{๔๐๒๔} ล. : อคฺคณฺเณยํ ,ท.ท. : อคฺคณฺเณย

^{๔๐๒๕} ล.,ท.ท. : มหาปฺราธา โหติ

^{๔๐๓๐} ล.,ท.ท. : "พนฺธิตฺวา จเปณฺตุติ" ปทํ นตฺถิ, "พนฺธนฺตฺติ" ปทฺมปม ทฏฺจพฺพํ ,ล.ณ. : ถเปณฺตฺติ

^{๔๐๓๑} ล.,ท.ท. : อิเมสํ อาทึนํ ยาจิตพุพเมว

^{๔๐๓๒} ล.,ท.ท.,ล.ณ. : ตฺยฺหญฺจ มหาปฺริสฺสส

^{๔๐๓๓} ร.ม. : ทโส ,ล.,ท.ท. : โทสํ ,ล.ณ. : โทสา

^{๔๐๓๔} ล.,ท.ท. : ปสฺสิตพุพเมว ,ล.ณ. : ปสฺสิตพุพาเยว

^{๔๐๓๕} ล. : วชฺฆาฏฺกา ,ท.ท.,ล.ณ. : วชฺฆาฏฺกา

* อิม่า คาถาโย คเวสิตฺวา น ทิสฺสนฺติ.

^{๔๐๓๖} ล. : สํขิกาจริโย ,ท.ท. : สงฺคีติกาจริเยน

^{๔๐๓๗} ร.ท.,ร.ม.,ท.ท.,ล.ณ. : ธนฺกฺขยญฺจ ,ล. : ธนํ ขยญฺจ

^{๔๐๓๘} ล.,ท.ท. : นสฺสนฺติ คุณฺยสฺรา ,ล.ณ. : นสฺสนฺติ คุณฺยสํ วา

^{๔๐๓๙} ล. : อตุตฺตานญฺจ วินฺตฺโต จ ทณฺทภยญฺจ ,ท.ท. : อตุตฺตานญฺจ วินฺตฺโต ทณฺทภย

จตุรจุรติกณโฑ^{๔๐๔๐} ตีสติมปณโฑ นิฏฐิต.

๓.๓๒ รณวิชัยกณทปณโฑ เอกตีสติโม

มหาสตุโต ปณ^{๔๐๔๑} อากงศิริภุจ ปตุโต ปณณาสราชสตุยเว^{๔๐๔๒} อนนุตราเยน
สมุปาปุณนเตสุ^{๔๐๔๓} ตัมภนํ กยาเปตวา วิภกยาเปตวา^{๔๐๔๔} จ สยเมว สหชาตปุริเสหิ สหุธิ
นครวาลีหิ อากุเลหิ วสนโต^{๔๐๔๕} ปณจสภฏสเต เสสขเนหิ สหุธิมนุกกเมน นีวตตะเปตวา
ออุโยเชลล. เต อนุกกเมน อินทปตถนครํ สมุปาปุณิสสุ. เต ปณ มนุสสา สกการํ ทสเสตวา
ารณโณ^{๔๐๔๖} อาโรเจสุ. มหาปุริโส ปณ สหุเพ สหชาตโยธ เตสํ ปณจสตพลปริณายกาน
-มนุเตร ปเวสาเปลล. เต สหุเพ เตสํ ปริวารานํ มนุทวเสน कुณวเสน เอเกกํ ปวตตุน
ติ.สยเมว ปณ มหาปุริโส^{๔๐๔๗} อาณานายกสสุ อนนุตเร ปวิสิตวา ตสสุ^{๔๐๔๘} กตตพพกมเม
มสุอุปปนเนสุ^{๔๐๔๙} สหชาเตหิ สหุธิ ปวตเตลล.

เอกทิวสมานานายโก สุขนิสินนกาเล ปริวารเหหิ สหุธิ ราชกิจจํ วรรณยติ "อมุโ
อมุหากํ ราชา สยเมว สกลนครํ รกขมาโน สหุพกาลเมว รตติภาเค ปจมายมญจ
มชุณิมยามญจ^{๔๐๕๐} เอกโก ว ขคคหตุเถ สกลนครํ วิจรรนโต^{๔๐๕๑} รกขติ, เตน สาธุกิจจํ
วทามิ"ติ. สหุเพ เต ปริวาร "สาธู สามิ"ติ วทีสุ. มหาปุริโส ปณ "สามิ เอวมสาธุกิจ

^{๔๐๔๐} ร.ม. : จตุรณํ จุรติกณโฑ ,ล. : จตุตาริ จุรติตถกณํ ,ท.ท. : จตุตาริ จุรติกณํ
,ล.ฉ. : จตุรจุรติตถกณโฑ

^{๔๐๔๑} ร.ม. : ปจมี ,ล.,ท.ท. : "ปณ" สหุโ นตถิ

^{๔๐๔๒} ล.ฉ. : ปณจสภฏสเตยเว

^{๔๐๔๓} ล.,ท.ท. : ปณจสภฏสตาเนว นเยน สมุปาปุณิสสุ

^{๔๐๔๔} ร.ท. : กยาเปตวา ,ร.ม.,ล.ฉ. : วิภกยาเปตวา ,ล.,ท.ท. : กยวิภกยาเปตวา

^{๔๐๔๕} ล.,ท.ท. : วสตี

^{๔๐๔๖} ร.ม. : อญโณ

^{๔๐๔๗} ล.,ท.ท. : "มหาปุริโส" ปทํ นตถิ

^{๔๐๔๘} ล. : กสุมิ ,ท.ท. : ตสุมิ

^{๔๐๔๙} ร.ท.,ร.ม. : กตตพพกมเมสุ อุปนเนสุ

^{๔๐๕๐} ล.,ท.ท. : ปจมายมญจเร ยาว มชุณิมสมปตเต ตาว

^{๔๐๕๑} ล.,ท.ท. : ขคคหตุเถ สกลนครเร วิจรรติ

จ้วทามี่"ติ อาห. "กัสม่า เอวี่ วทสี"ติ^{๔๐๕๒} ปุจฉิ. "สามิ รมุโย อปรีวารัสส คมนั

๔๐๕๓

น รุจจติ, กา กถา รตติยา เอกโก ว วิจรติ, ยาว เอกโก รกขติ,^{๔๐๕๔} ตสฺมา เอวี่
วทามิ, เยเกจิ หิ^{๔๐๕๕} เอกกั ว ราชานั วิจรนต์ น ชานนฺติ, กทาจิ ยสฺมึ เคเห เลทุทุ จ
อคุติ จ โจเรน^{๔๐๕๖} วิสฺสชฺชิตฺ, ตสฺมึ รมุโย สมฺปตฺเต ตทา เควาสีโน^{๔๐๕๗} นิภฺชนฺตา, ยทิ
โจรํ อปสฺสณฺตา ตยฺจ ปสฺสณฺตา ตํ ทพฺพํ คณฺหนฺตา อุปฺพุตฺตมฺมํ กโรนฺติ, สเจ อตฺตโน^{๔๐๕๘}
ราชภาวมาจิกฺขิ, เตปี เกจิ สทฺทหนฺตา จ สญฺชานนฺตา จ สพฺพกาลเมว อตฺตโน คฺณั^{๔๐๕๙}
วณฺณยฺนฺติ, เตเน รมุโย ยสฺกิตฺติ น สนฺติ,^{๔๐๖๐} อปีจ โย โกจิ ตํ สญฺชานนฺโต วา ปสฺสณฺโตว
า^{๔๐๖๑} ยทิ เนว โหติ,^{๔๐๖๒} อนฺตมโสปี รมุโย ปาทา กณฺณเกน วา กปาเลน วา ชาณฺณเกน
า วิชฺฌิตา^{๔๐๖๓} มุคฺคติลปฺปมาณวโน จ^{๔๐๖๔} โหติ, เยน เกนจิ ชเนน 'เกน ตฺยหํ วโน'ติปฺ
ฏโจปี^{๔๐๖๕} 'สัวราย วิจริสฺสามิ'ติ วทนฺโต^{๔๐๖๖} เตเน เวรีนา ลทฺโธกาโส โหติ, ยทิ 'ราช-นิ
วสเน วิจริสฺสามิ'ติ วเทยฺย, เตเน ทฺวิธากาเรน ราชา 'มุสา'ติ รุจจติ, ตสฺมา 'อสาธฺ'ติ ว
ทามี่"ติ.

๔๐๕๒ ร.ม. : วทมีติ

๔๐๕๓ ล.,ท.ท. : ราชาน นาม อปฺเปติ ปรีวาริ คมนนฺติ

๔๐๕๔ ร.ท.,ล.,ท.ท. : "ยาว เอกโก รกขติ" อิมานิ ปทานิ นตฺถิ,ร.ม. : "รกขติ" ปทํ นตฺถิ

๔๐๕๕ ล.,ท.ท. : ยักกฺขิ, ปจฺฉาปทฺมปี เอวี่ ทฺวสฺสพฺพํ

๔๐๕๖ ล.,ท.ท. : เลณฺทฺนํ จ อคุตินํ จ โจโร

๔๐๕๗ ร.ม. : เควาสีโน,ล.,ท.ท. : เควาสี

๔๐๕๘ ล.,ท.ท. : "อตฺตโน" ปทํ นตฺถิ

๔๐๕๙ ล.,ท.ท. : "อตฺตโน คฺณั" ปทํ นตฺถิ

๔๐๖๐ ล. : นาเสติ,ท.ท. : นาเสนฺติ

๔๐๖๑ ล.,ท.ท. : ยักกฺขิ อปสฺสจ ตํ วา อปฺปสฺสณฺตํ

๔๐๖๒ ล.,ท.ท. : "ยทิ เนว โหติ" ปทํ นตฺถิ

๔๐๖๓ ร.ท. : ขณฺเณน วิชฺฌนฺติ,ล.,ท.ท.,ล.ณ. : ขณฺเณน วิชฺฌนฺติ ฉินฺทนฺติ

๔๐๖๔ ร.ท.,ล. : มุคฺคติลปฺปมาณวโน จ,ร.ม.,ท.ท. : มุคฺคติลปฺปมาณวโน จ

๔๐๖๕ ล.,ท.ท. : ปุจฉิ เตเน,ล.ณ. : ปุจฉิตฺปี

๔๐๖๖ ล.,ท.ท. : วุตเต

โส ตํ สุตฺวา "ตาด ตฺวํ โก นาโมสฺส"ติ ปุจฺฉิ. "อหํ ราชคหเสวโก^{๔๐๖๗} นาม
 สามี"ติ. "ตาด 'ราชคหโก'ติ^{๔๐๖๘} ตว วจัน มเมว หทยังคฺมํ สฺสฺสจฺจฺตรํ, กิณฺณุ เอวมฺมฺหํ^{๔๐๖๙}
 รมฺโณ สมฺมุเข^{๔๐๗๐} วเทตุํ สกฺโกสฺสิ อฺทฺทาหุ โน"ติ. "สกฺโกมฺ"ติ. โส ตมาทาย รมฺโณ สฺนฺตํ
 คณฺตุวํ^{๔๐๗๑} ทสฺเสตฺวา ตํ ตสฺส วกฺขาเปติ.^{๔๐๗๒} ตํ สุตฺวา ราชา "อํ มม อตฺถกาโม
 สฺสาธฺว"ติ จินฺตฺตฺวา^{๔๐๗๓} "อิโต ปญฺจาย มเมว สมีเป อฺปฺปจฺจาโก วสาหิ"ติ^{๔๐๗๔} เปสฺสิ. โสปี
 ตโต ปญฺจาย ราชสมีเป อฺปฺปจฺจาโก โหติ.

อปรภาเค ราชฯ เสนางคฺปี โภเชตฺกามา^{๔๐๗๕} มหาปุริสํ "โก ราชคห" ^{๔๐๗๖}ยตฺถ
 ปเทสฺส เขยฺยุมฺมิ อตฺถิ,^{๔๐๗๗} ตตฺถเวย ปตฺติชคฺคาเปตฺวา^{๔๐๗๘} สพฺเพปี พฺลนายเก ปฏฺิปาฏฺิยา
 ปตฺติจฺจาเปตฺวา^{๔๐๗๙} มเมว อาสन्नํ ปญฺญาเปหิ"ติ อาณายเปสิ. โสปี สมฺปฏฺิจฺฉิตฺวา ราชานํ
 วนฺทิตฺวา หตฺถกมฺมสทฺสเส อาทาย นครโต นิภฺขมิตฺวา ยตฺถ จาเน พหิเนเร สพฺพํ
 ปฏฺิชคฺคจฺฉานํ การตฺวา ราชานํ ปญฺญาเปตฺวา ปญฺจสทฺทพลโกฏฺจเก ปตฺติจฺจาเปตฺวา ตตฺถ
 ตตฺถาปี^{๔๐๘๐} เตสฺมนฺตเร เอเกกสฺส อีสฺสรสฺส สฺนฺติเก^{๔๐๘๑} เอเกกสฺสชาตเก โยธึ วสา-

^{๔๐๖๗} ล.,ท.ท. : ราชปติคหโก ,ล.ฉ. : ราชคหโก

^{๔๐๖๘} ล.,ท.ท. : ราชคหก

^{๔๐๖๙} ล.,ท.ท.,ล.ฉ. : "อมฺหํ" ปทํ นตฺถิ

^{๔๐๗๐} ร.ม.,ล.,ท.ท. : สมฺมุเข

^{๔๐๗๑} ล. : "คณฺตุวํ" ปทํ นตฺถิ

^{๔๐๗๒} ล.,ท.ท. : วกฺขาเปตฺวา

^{๔๐๗๓} ล.,ท.ท. : วตฺวา

^{๔๐๗๔} ล.,ท.ท. : สมีเป อฺปฺปจฺจานํ วสฺสํติ

^{๔๐๗๕} ร.ท.,ร.ม.,ล.ฉ. : "เสนางคฺปี โภเชตฺกามา" ปทํ นตฺถิ

^{๔๐๗๖} ร.ท.,ร.ม.,ล.ฉ. : "โก ราชคห" ปทํ นตฺถิ ,ล.,ท.ท. : "ราชา เสนางค โภเชตฺกามา
 มหาปุริสํ โภ ราชคห" อิมานิ ปทานิ นตฺถิ

^{๔๐๗๗} ล. : "อตฺถิ" ปทํ นตฺถิ ,ท.ท. : เขยฺยุมฺมิติ

^{๔๐๗๘} ล. : ปตฺติชคฺคาเปสิ ,ท.ท. : ปตฺติชคฺคณาเปสิ

^{๔๐๗๙} ล. : ปตฺติจฺจาเปสิ ,ท.ท. : ปตฺติปาตฺติยา ปตฺติจฺจาเปสิ

^{๔๐๘๐} ล.,ท.ท. : "ตตฺถ ตตฺถเวย" ปทํ นตฺถิ

^{๔๐๘๑} ล.,ท.ท.,ล.ฉ. : "อิสฺสรสฺส สฺนฺติเก" ปทํ นตฺถิ

เปตฺวา^{๔๐๘๒} "เตลฺ เตลฺมตฺเถว กาเรนฺตุ"^{๔๐๘๓} อปฺปมตฺตา โหณฺตุ"ติ สญฺญมทาสิ. นิฏฺฐิตะ จ ตสฺมี รญฺโถ อาโรเจสิ. ราชา จตฺตฺหิ พลนิกายะหิ สทฺธิ^{๔๐๘๔} ตตฺถ คนฺตฺวา สมฺมุตฺตเสตฺตจฺจนฺเต ตราชาสเน นิสิตฺตฺวา ชยชคฺคเมกปฺสฺเส จเปตฺวา อตฺตโน ปจฺจิมาสเน โสฬสนาฏกิตฺติสทฺสสา นิจเปตฺวา สทฺเพสฺสปี ราชกิจฺจานิ อาณานิ.^{๔๐๘๕}

ปุณฺณทิวสํ มหาปุริสํ สทฺเพหิ สหชาตโยธะหิ รโหคโต []^{๔๐๘๖} "โณนฺโต ยทา ราชา สทฺเพหิ สทฺธิ สนนฺติโต,^{๔๐๘๗} ตทา สทฺเพ ตุมฺเห กณฺห์ กโรถ, โปเจถ, ยทา สทฺเพ พลนิกายา อญฺญมญฺญํ ปหฺรณฺติ อาภุเลน, ตทา ตุมฺเห ตํ ตํ มหานายกมตฺตทพฺห์^{๔๐๘๘} คณฺห, อหฺปี นรินฺห์ คณฺหิสฺสามิ, ยตฺถ คมฺิสฺสามิ, ตตฺเถว ตํ ตํ อาทาย จจฺจนฺตุ, อปฺป- มตฺตา โหณฺตุ"ติ สญฺญมทาสิ. เต "สาธฺว"ติ สมฺปฏฺิจจิตฺวา ตตฺถ ตตฺถ วสนฺตา^{๔๐๘๙} ตโต ปฏฺุจาย สทฺเพสฺส เตลฺ พลนิกายานํ มนฺเตน จ कुณฺเนน จ โภคปริโกเคน จ ปียตฺรํ สมฺภู- จเปนฺตา เตหิปี^{๔๐๙๐} อติวีย วิสฺสาสํ^{๔๐๙๑} ปริวตฺตุนฺติ.

[]^{๔๐๙๒}

^{๔๐๘๒} ร.ท. : อีสฺสญฺเต เอกเก สทฺเพ สหชาตโยธะ กตฺวา ,ล.,ท.ท. : เอกโก สทฺเพ สหชาต- โยธา วสนฺติ. โส

^{๔๐๘๓} ร.ท.,ล.ณ. : "เตลฺ เตลฺมตฺเถว กาเรนฺตุ" ปทานิ นตฺถิ ,ล.,ท.ท. : เตลฺ อชฺเชว กโรณฺตุ

^{๔๐๘๔} ล.,ท.ท. : "สทฺธิ" ปทํ นตฺถิ

^{๔๐๘๕} ล. : โสฬสนาฏกิตฺติสทฺสเส ราชา ตํ สทฺเพสฺส ราชกิจฺเจสฺส อาณานิ ,ท.ท. : รญฺโถ ปจฺจิม- หสเน โสฬสนาฏกิตฺติสทฺสสา นิสิตฺส. ราชา ตํ สทฺเพสฺส ราชกิจฺเจสฺส อาณานิ.

^{๔๐๘๖} ล.,ท.ท. : เอวมาห

^{๔๐๘๗} ล.,ท.ท. : สทฺเพ สนนฺติตฺวา

^{๔๐๘๘} ล. : ปรินายกํ อติทณฺห์ ,ท.ท. : มหานายกํ อติทณฺห์

^{๔๐๘๙} ล.,ท.ท. : วสนฺติ

^{๔๐๙๐} ล.,ท.ท. : "เตหิปี" ปทํ นตฺถิ

^{๔๐๙๑} ร.ม. : วิสฺสาสํ ,ล. : ปริสฺสาสํ ,ท.ท. : วิสฺสาสํ

^{๔๐๙๒} ร.ท. : เอกสฺมี ปน นกฺขตฺตทิวสเ ราชา เสนางคฺปี โภเชตฺตกาโม โภ ราชคาหก ยตฺถ ปเทเส ชยญฺมิ อตฺถิ, ตตฺเถว ปฏฺุชคฺคาเปตฺวา สทฺเพ พลนิกายะ ปฏฺุปาฏฺุยา ปตฺฏฺุจาเปตฺวา มเมว อาสนํ ปญฺญาเปหิตฺติ อาณานิ. โส สมฺปฏฺุจจิตฺวา ราชานํ วนฺทิตฺวา หตฺถกมฺมสทฺสเส อาทาย นครโต นิกฺขมิตฺวา ยตฺถ วิตฺถารญฺจานเ พหินฺคเร สทฺพปฏฺุชคฺคณํ กรेतฺวา ราชานํ ปญฺญาเปตฺวา ปญฺจสทฺพลโกฏฺฐเก ปตฺฏฺุ- จาเปตฺวา ตตฺถ ตตฺถปี เตลฺมมฺตเร เอกเกสฺส อีสฺสญฺเต เอกเก สหชาตโยธะ วสาเปนฺโต เตลฺมชฺเชว กโรณฺตุ, อปฺปมตฺตา โหณฺตฺติ สญฺญมทาสิ. นิฏฺฐิตะ จ ตสฺมี รญฺโถ อาโรเจสิ. ราชา จตฺรจฺจพลนิกายะหิ สทฺธิ

ราชคาหา ปรีวาเรณฺติ. เต ปญฺจสตนายกา มหามจฺจา ราชานํ สมฺมุขญฺจํ^{๔๐๕๓}
 ปรีวาเรณฺติ. เตสมฺนฺตเร^{๔๐๕๔} มหาปุริโส จิตฺ. ตโต อนนฺตรา^{๔๐๕๕} พลโกฏฺจกา วสนฺติ.
 ราชฯ เตสํ พลนิกายานํ มจฺจมนฺตานิ สฺวราปานานิ จ^{๔๐๕๖} โภชาเปสฺสิ. สพฺเพปี เต ภูณฺชนฺติ, ข
 าทนฺติ, ปิวนฺติ, อจิเรน มทฺทนฺติ. เตสุปี เอโก เอกสฺมี สพฺพปจฺฉา นิสฺสินฺโน เอกสฺส
 มีปํ มุขโมโลเกนฺโต^{๔๐๕๗} "โณโต ดุยฺหํ นายโก กิณฺนุ สฺวโร จ ยโส จ นามโคตฺโต จอ
 มฺหากํ ปุริโต จิตฺ"ติ อุกโกสฺติ. เอโก เตสมฺนฺตเร จิตฺ ตํ สุตฺวา "โภ อมฺเหสุ ดุยฺหํป
 ุริโต จิตฺสุ อมฺเห ตวํ ปรีภาสสฺ"ติ อุกโกสฺติ.^{๔๐๕๘} "มยฺมมฺหากํ ปุริโต จิตํ ปรี-ภา
 สฺสฺสามา"ติ ปรีภาเสณฺติ. อนุกฺกเมน เตเนว นยฺน อุกโกเสณฺติ, ยาว สพฺพปุริโต จิตํปรี
 ภาเสณฺติ.^{๔๐๕๙} ตสฺมี ขณฺเ สหชาตปุริสา อุกฺกจฺหิตฺวา ปฏฺวิวาทกํ^{๔๑๐๐} ปริสํ^{๔๑๐๑} อุกโกสนฺติ,

เลทฺทุนา วา อญฺเณ^{๔๑๐๒} โปเถณฺติ.^{๔๑๐๓} อนนฺตเรยว จิตฺปุริสาปี^{๔๑๐๔} อนุกฺกเมน เลทฺทุนา
 วา อญฺเณ วา^{๔๑๐๕} โปเถณฺติ. สพฺพถาปี อญฺเณหิ ทณฺเทหิ จ ปญฺจาวูเทหิ จ ยฺยฺฆเณณฺติ.
 ตสฺมี ขณฺเ โกลาหเลสฺ จ อุลโลพฺสทฺเทสฺ จ พลวณฺเตสฺ ปวตฺตณฺเตสฺ^{๔๑๐๖} ปญฺจสตนายกา

ตตฺถ คนฺตฺวา สมฺมุสฺสิตเสตตฺเต ราชาสเน นิสฺสิทฺวา ขยฺยชฺคฺคเมกปฺสฺเส จเปตฺวา อตฺตโน ปจฺฉิมาสเน โสฬส-
 นาฏกิตฺติสทฺสสานิ วสาเปสฺสิ

^{๔๐๕๓} ร.ท.,ร.ม.,ท.ท.,ล.ณ. : สมฺมุขญฺจํ,ล. : สมฺมุขญฺจํ

^{๔๐๕๔} ท.ท. : ตสฺมี อนนฺตรา,ปจฺฉาปทฺมปี เอวํ ทญฺจพฺพ

^{๔๐๕๕} ล. : อนนฺตรา

^{๔๐๕๖} ร.ท.,ร.ม.,ล.ณ. : สฺวราปานานิ จ ,ล.,ท.ท. : มจฺจมนฺตานิ สฺวราปานานิ

^{๔๐๕๗} ล.,ท.ท. : โส สมฺปิสมฺมุขํ, "โณโตเกนฺโต" ปทํ นตฺถิ,ล.ณ. : มุขํ โณโตเกนฺโต

^{๔๐๕๘} ร.ท.,ล.,ท.ท. : "อุกโกสฺติ" ปทํ นตฺถิ,ร.ม. : อุกโกสฺติ

^{๔๐๕๙} ล.,ท.ท. : อุกโกสนฺติ

^{๔๑๐๐} ร.ม.,ล.ณ. : ปฏฺวิวาทกํ,ล. : ปฏฺวิวาทกํ,ท.ท. : ปทฺวิวาทกํ

^{๔๑๐๑} ล.,ท.ท. : "ปริสํ" ปทํ นตฺถิ,ล.ณ. : ปริสํ

^{๔๑๐๒} ล.,ท.ท. : ปาเตนฺติ

^{๔๑๐๓} ร.ม. : ปาเตนฺติ,ท.ท. : ปาเตนฺติ

^{๔๑๐๔} ล.,ท.ท. : "จิตฺปุริสาปี" ปทํ นตฺถิ

^{๔๑๐๕} ล. : ปาเตนฺติ

^{๔๑๐๖} ล.,ท.ท. : "พลวณฺเตสฺ ปวตฺตณฺเตสฺ" ปทํ นตฺถิ

มหามัจจา เตสํ นิวารณตุถาย อฏฺฐหิตฺวา สฺนฺธาวนฺติ. เตปํ ปญฺจสฺตสฺสหาตปฺริสา^{๔๑๐๗}
พลวนฺตา เอเกกา ตํ ตํ นายกเมกมฺโมสฺส หตฺถสฺส เอเกน หตฺถเณ คเหตฺวา พนฺธิตฺวา
ธาวนฺติ.

มหาปฺริโส ปน สตฺตนาคฺพลี งามสฺมฺปนฺโน อฏฺฐหิตฺวา เอเกน หตฺถเณ ขคฺคํ
คเหตฺวา ปริวตฺเตตฺวา เอเกน หตฺถเณ นรินฺทมุกฺขิปิตฺวา ขนฺธํ จเปตฺวา พลนิกายโต
นิกฺขมิตฺวา ธาวตฺติ. ตทา นาฏฺเภา จ เสวกา จ ราชเคหํ คนฺตุมชานนฺตา^{๔๑๐๘} รวณฺเต ว. ตํ
สฺสฺสฺวา สฺสรโยธา รมฺโห ติสฺส นามเว ปกฺโกสิตา^{๔๑๐๙} ยฺยทฺธการณํ^{๔๑๑๐} อปฺสฺสนฺตา อชานนฺตาต
ทา คนฺหนภาวํ^{๔๑๑๑} เวน คจฺจนฺติ. ^{๔๑๑๒}มหาปฺริโส เอกํ นิโครธมฺลํ ปาปฺณิตฺวา ตํ ตตฺถเวป
ติฏฺฐาเปตฺวา อฏฺฐารสฺสหตฺถพฺเพธมาภาสฺมฺลฺลฺงฺขิตฺวา^{๔๑๑๓} ขคฺคํ ปริวตฺเตตฺวา ปตฺติวาร
ณฺโห^{๔๑๑๔} หตฺถเณ คเหตฺวา "อหฺมเร 'ธณฺชยฺยมหาปฺริโส'ติ นามํ รมฺโห สฺวาเวสิ. ^{๔๑๑๕}ราชา
มรณายตฺตฺตฺตฺติ "มํ ชีเวน คนฺหฺตฺติ"ติ การุณฺเณน ชีวิทํ ยาจติ. "มหาราช สกฺลชฺมฺพุทฺธิปฺรชฺชํ
กสฺส รชฺชนฺ"ติ ปุจฺฉิ. "มหาปฺริส ตฺยํ รชฺชนฺติ ปุพฺเพปิ ตุมฺहे น ชานามิ, มม ชีวิทํ
ทาตุํ สมฺตฺโต"ติ. ^{๔๑๑๖}"มหาราช ตฺยํ ชีวิทมฺกิณฺนุ นาสฺยเย ^{๔๑๑๗}อุทาหุ โน"ติ ปุจฺฉิ.
"นสฺสฺสฺติ มหาปฺริส ตฺยํ วิสฺสฺชชา"ติ. ^{๔๑๑๘}"เตนฺหิ ตุมฺหากํ ชีวิทํ ทสฺสํ"ติ รมฺโห หตฺถเณ
ขคฺคํ จเปตฺวา อาห "มหาราช สเจ มํ ขาเตตฺกามา ขาเตหิ"ติ. "มหาปฺริส น สกฺโกมิ"ติ.

^{๔๑๐๗} ร.ท.,ล.,ท.ท. : สหชาตปฺริสา

^{๔๑๐๘} ท.ท. : ราชคาหํ ราชคาหฺนฺติ

^{๔๑๐๙} ร.ม. : ปกาลิตา,ล. : ปกฺโกสิ,ท.ท. : นามํ ปกฺโกสิ เก

^{๔๑๑๐} ล.,ท.ท. : ยฺยทฺธากฺเลน เตน

^{๔๑๑๑} ร.ท. : คคณภาเว,ร.ม. : คคณคณภาวํ,ล.,ท.ท. : "อปฺสฺสนฺตา อชานนฺตา ตทา คนฺหน-
ภาวํ" อิมานิ ปทานิ นฺตฺติ

^{๔๑๑๒} ล. : อคณนฺติ,ท.ท. : อคฺคณนฺติ

^{๔๑๑๓} ร.ม. : อฏฺฐารสฺสหตฺถพฺเพธมาภาสฺมฺลฺลฺงฺขิตฺวา,ล.,ท.ท. : อฏฺฐารสฺสหตฺถพฺเพธ อฏฺฐงฺขิตฺวา

^{๔๑๑๔} ท.ท. : "รมฺโห" ปทํ นฺตฺติ,อณฺนตฺถาปิ เอวํ ทฏฺฐพฺพํ

^{๔๑๑๕} ล.,ท.ท. : สฺวาเวตฺวา

^{๔๑๑๖} ล.,ท.ท. : "สมฺตฺโต" ปทํ นฺตฺติ

^{๔๑๑๗} ร.ท.,ร.ม. : นสฺยเย,ล.ณ. : นสฺยเย

^{๔๑๑๘} ร.ม.,ล.,ท.ท.,ล.ณ. : "ตฺยํ วิสฺสฺช" ปทํ นฺตฺติ

ราชา พลนายกมหมามจุเจ สพนุณ^{๔๑๑๕} สหชาติโยเธหิ อาเนตฺวา มหาปุริสสฺส สนฺติเก
จปิยมาเน^{๔๑๒๐} ทิสฺวา ยาจติ "มหาปุริส อิมสฺส พนฺธํ โมเจตุํ ยาจิสุสสามิ"ติ. "มหาราช
ตาว เต ปุจฺฉิสฺสามิ"ติ. "ปุจฺฉตุ มหาปุริสา"ติ. "โณโต โก สกลขมฺพฺทีเป ปุริสโต ปาป-
ตโร"ติ. "มหาปุริส อมฺหากํ ราชา ปาปตโร โหติ, มยฺปี เตเน สหฺที สงฺคามํ คตา ปาป-
ตรา ภเวยฺยมา"ติ.^{๔๑๒๑} โส "อิมะ มุญฺจนฺติ"ติ อาณาเปสิ. เตปี เตสฺส สมฺโมเจตฺวา มหา-
ปุริสํ วนฺทิตฺวา เอกมนฺตํ นิสีทิสฺสุ.

อถ ราชา ตํ มหาปุริสํ "โก มม โทโส, มม เอวฺมุปฺพุตฺตการณํ"^{๔๑๒๒} กโรสิ"
ติ

ปุจฺฉิ. "มหาราช ยสฺมา สกลขมฺพฺทีปรชฺชํ หีสติ, ตสฺมา นิพฺพิเสวนตฺถาย ตว อุปฺพุตฺต-
การณํ กริสุสสามิ, ปรปฺพนํ นาม พาลานํ วิสโย. กถํ?"^{๔๑๒๓} อตฺตา จ หิ นาม สตฺตาสมา-
นชีวิกา นาม, อตฺตโน ชีวิทํ หิ ปรสฺส ชีวเตเน สมํ โหติ, ยถา อตฺตโน สหฺปุตฺต-
กริยาย^{๔๑๒๔} ชีวิทํ คเวสยิ, ตถา ปรปฺคุคฺฉลา อตฺตโน สหฺปุตฺตกริยาย ชีวิทํ คเวสยีสฺสุ,
ตยา ว ทิสฺวา ปรณํ เนว^{๔๑๒๕} อฺสุสฺสุยา อุปฺปาเทตฺพฺพา,^{๔๑๒๖} เอวํ วิตฺถกํ มนสาปี น
จิณฺตตพฺพํ 'อสุกฺกสฺส ธนํ มยฺหเมว ลภิตพฺพํ, มา อญฺเญสฺส โหตุ'ติ,^{๔๑๒๗} โย หิ โลเก
สพฺพูปกาเรหิ อุปฺการชีวิทํ ปรเสเมกนาพิมตฺตํ โภชนํ ทิสฺวา จินฺตสิ 'อสุกฺกสฺส โภชนํ

^{๔๑๑๕} ร.ท. : พนฺธเน, ร.ม. : สพนุณ, ล. : "สพนุณ" ปทํ นตฺถิ

^{๔๑๒๐} ล. : มหาปุริสํ พนฺธิยมาเน, ท.ท. : สมฺปุตเต มหาปุริสํ วนฺธิยมาเน, ล.ฉ. : ถปิยมาเน

^{๔๑๒๑} ล. : ภเวยฺยมนฺติ, ท.ท. : สงฺคมาปาปตรา ภเวยฺยมนฺติ

^{๔๑๒๒} ร.ท., ร.ม. : เอวฺมุปฺพุตฺตการณํ, ล. : เอว อุปฺพุตฺ, ท.ท. : เอวํ ปฺพุตฺ, ล.ฉ. : อุปฺพุตฺตการณํ

^{๔๑๒๓} ร.ท., ล.ฉ. : "กถํ?" ปทํ นตฺถิ.

^{๔๑๒๔} ร.ม. : ปุตฺตกริยาย

^{๔๑๒๕} ล. : "ยถา อตฺตโน สหฺปุตฺตกริยาย ชีวิทํ คเวสยิ, ตถา ปรปฺคุคฺฉลา อตฺตโน สหฺปุตฺตกริยาย
ชีวิทํ คเวสยีสฺสุ, ตยา ว ทิสฺวา ปรณํ เนว" อิมานิ ปทานิ นตฺถิ, ท.ท. : "อตฺตา จ หิ นาม สตฺตาสมา-
นชีวิกา นาม, อตฺตโน ชีวิทํ หิ ปรสฺส ชีวเตเน สมํ โหติ, ยถา อตฺตโน สหฺปุตฺตกริยาย ชีวิทํ คเวสยิ, ตถา
ปรปฺคุคฺฉลา อตฺตโน สหฺปุตฺตกริยาย ชีวิทํ คเวสยีสฺสุ, ตยา ว ทิสฺวา ปรณํ เนว" อิมานิ ปทานิ นตฺถิ,
"ปริคฺคหิณา สมานชีวิตา นาม อตฺตโน ชีวิทํ ปรเสหิ สโม โหติ" เอวฺมฺปน ทฏฺฐพฺพํ

^{๔๑๒๖} ร.ม. : อุปฺปาเทตฺพฺโพ, ร.ท. : อุปฺปาเทตฺพฺพา, ล. : อฺสุยฺสฺสุปฺตติ, ท.ท. : อฺสุยฺยตฺติ

* อิมา คาถาโย คเวสิตฺวา น ทิสฺสนฺติ.

^{๔๑๒๗} ล., ท.ท. : โหตฺติ

มยาเยว ภุชิตพพ, สหสา หาราเปตวา ภุชิตสูสามิ'ติ,^{๔๑๒๘} โส ปรสฺส ชีวเตน สมาชีวิโก
 นาม, ปรสฺส ภณฺทํ ปเรน เนว คณฺหิตพพ, ตํ ปน ธนํ สกมฺมุนา จิตํ ชีวิตรกกเมว,^{๔๑๒๙}
 โย หิ ปสฺยหากาเรน^{๔๑๓๐} คเหตุวา อตฺตโน สนฺตํ กตฺวาปี ปริภุชติ, โส อสามิโกเยว,
 สาสฺสิกปริโกโค นาม อทินฺนปริโกโค'ติ วตฺวา^{๔๑๓๑} เทเสนฺโต คาถา อภาสี^{๔๑๓๒}

"ยํ กมฺมํ ปกตํ^{๔๑๓๓} โลเก โสภณํ วา อโสภณํ,^{๔๑๓๔}
 กมฺมเมว กตํ ธนํ มิตฺตํ มณฺเฑยฺย จापิตํ.^{๔๑๓๕}[๓๔๙]
 สตฺตานํ ปาปํ กมฺมํ ยํ กมฺมํ^{๔๑๓๖} อธิ ทารุณํ,
 ทฺวตฺตีสนฺรเก ทฺวาริ^{๔๑๓๗} วิวเรติ ขณฺเ ขณฺเ.[๓๕๐]
 นรเก จ ปตฺนเตว น ปติฏฺฐา อการิยา,
 เอโก ปริวาริ เทว ติ ทฺกขํ เวเทติ โส ปติ^{๔๑๓๘}
 พหุ, วิปตฺติสาโร ว ตํ กมฺมํ ปติหณฺยติ'ติ.[๓๕๑]*

ตํ สุตฺวา อาภงฺคิราชา "มหาปฺริส ตฺวเมว มมาจริโย, อุคฺคณฺหามิ, สพฺพเมว
 ปทฺฐจํ ชหิสูสามิ"ติ.^{๔๑๓๙} "มหาราช เตนฺหิ เอหิ,^{๔๑๔๐} มยา สทฺธิมินฺทปตฺถนคฺรํ คมิสูสามา"ติ.
 "อาม มหาปฺริส คมิสูสามิ, มเมว การุณฺณํ กโรตุ, วาหเน คณฺหาเปสูสามิ"ติ.^{๔๑๔๑} "มหาราช
 เตนฺหิ ตฺวมิธฺว^{๔๑๔๒} นิเวตฺเตตฺวา^{๔๑๔๓} วาหเน อาทาย คณฺหาหิ"ติ.^{๔๑๔๔} โส "สาธุ มหาปฺริสา"ติ

^{๔๑๒๘} ร.ม. : ภุชิต ,ท.ท. : ภุชิต

^{๔๑๒๙} ร.ท.,ท.ท. : สามินา ปน ธนํ สกมฺมุนา จิตํ ชีวิตรกกเมว ,ร.ม. : ชีวิตกกเมว

^{๔๑๓๐} ร.ม.,ท.ท.,ล.ฉ. : ปสฺยหากาเรน

^{๔๑๓๑} ล.,ท.ท. : "วตฺวา" ปทํ นตฺถิ

^{๔๑๓๒} ล.,ท.ท. : คาถา

^{๔๑๓๓} ร.ม. : ปการิ

^{๔๑๓๔} ร.ม. : โสภณํ วา อโสภณํ

^{๔๑๓๕} ร.ท.,ล.,ล.ฉ. : นาปีตํ ,ท.ท. : นามปีตํ

^{๔๑๓๖} ล. : "ยํ กมฺมํ" ปทํ นตฺถิ

^{๔๑๓๗} ร.ท.,ล.,ท.ท.,ล.ฉ. : ทฺวาเร

^{๔๑๓๘} ร.ม.,ล.ฉ. : จติ

^{๔๑๓๙} ล.,ท.ท. : ชหามีติ

^{๔๑๔๐} ล. : "มหาราช เอหิ" ปทํ นตฺถิ

^{๔๑๔๑} ร.ท.,ล.ฉ. : วาหเนหิ คมาเปหิติ ,ล. : พาหเนหิ คมิสูสามิ,ท.ท. : พาหเนหิ คมิสูสาเปหิ

นิวตเตตวา โอโรธคณิ ราชกุเล จเปตวา สพุพตถาปี พลวาเหน สพุพานิ ราชกกุฏกณทานิ
 จ^{๔๑๔๕} อาทาย คนฺตวา []^{๔๑๔๖} มหาปุริสั มหาวาหเน นิสิตาเปตวา สมุสฺสิตเน^{๔๑๔๗} เสดจตุเตน
 ปฏิจฺฉาเทตวา สยปี เอกสุมิ วารणे นิสิตฺตวา อนุคนฺตวา สพุเพหิ สหชาตโยเธหิ นายก-
 วาหนานํ พลนายเกหิ หุตฺวา อาคจฺจนฺเตหิ^{๔๑๔๘} จ สพุเพหิ พลนายเกหิ เอกกสุมิ วารणे
 จตฺวา อนุคเตหิ^{๔๑๔๙} จ สพุธิมนุปฺพุเพเน ติสฺสุ มาเสสฺสุ อติกฺกนฺเตสฺสุ^{๔๑๕๐} ปจฺมตรมิณฺหปตฺถนคฺรํ
 สมฺปาปฺปนฺโต^{๔๑๕๑} สพุพกาลเมว เอกาทสฺมาสฺจเจเนว อาคจฺจนฺเต^{๔๑๕๒} สพุเพ พลนิกาย
 ทุมราชมณฺทเล ขนฺธาวารํ นิवासาเปสิ. มหาปุริสั^{๔๑๕๓} สราชิกะ พลนายเก^{๔๑๕๔} อาทาย
 นคฺรํ ปวิสิตฺวา รัตนโย มหาวินิจฺฉเย นิสฺสนสฺส สนฺติกํ ปตฺวา วณฺทิตฺวา สพุเพทฺสเสสิ.

ตํ ทิสฺสุวา โกรพฺยราชา วิมฺหยาโน ปุจฺฉิ "มหาปุริสั เกน สราชเก มหายุธ
 อปฺเปหิ โยเธหิ คณฺหิสฺสสฺสิติ." "มหาราช เอตฺตเกเยว สพลวาหเน สราชกณฺเทปี สพุเพ-
 เยว^{๔๑๕๕} อาเนยฺยามี, ทุมราชมณฺทเล จเปสฺสํมี, อปีจ เอส ปเทสั^{๔๑๕๖} สกฺกพฺพุเหน ว
 ๑

จกฺกพฺพุเหน วา ปทุมพฺพุเหน วา^{๔๑๕๗} ตีหิ พฺพุเหหิ^{๔๑๕๘} น ลคฺคิตพฺพิเยว,^{๔๑๕๙} อฺอุสฺสาเหน

^{๔๑๔๒} ร.ม. : ตฺวมิเมว ,ล.,ล.ฉ. : ตฺวํ อิเธว

^{๔๑๔๓} ล.,ท.ท. : นิวตฺเตลล

^{๔๑๔๔} ล.,ท.ท. : คณฺหิสฺสสฺสิติ ,ล.ฉ. : คจฺฉาหิติ

^{๔๑๔๕} ล. : พลพาหนํ สพุพราชกกุฏกณฺทญฺจ ,ท.ท. : พาหนํ สพุพ ราชกกุฏกณฺท

^{๔๑๔๖} ล.,ท.ท. : ราช

^{๔๑๔๗} ร.ม. : สมุสฺสิตเต ,ล. : สมุสฺสิตเสตจตุเต ,ท.ท. : มหาวาหนํ นิสิตาเปตวา สมุสฺสิต

^{๔๑๔๘} ล.,ท.ท. : สพุพสหชาตโยธนายกพาหนพลนายเกหิ พลนายกา หุตฺวา อาคจฺจนฺติ

^{๔๑๔๙} ล.,ท.ท. : สพุพพลนายกา เอกกํ วารณํ ถตฺวา อนุคนฺตวา

^{๔๑๕๐} ล.,ท.ท. : ตโย มาเส อติกฺกนฺเต

^{๔๑๕๑} ล.,ท.ท. : "ปจฺมตรมิณฺหปตฺถนคฺรํ สมฺปาปฺปนฺโต" ปทํ นตฺถิ

^{๔๑๕๒} ล.,ท.ท. : "อาคจฺจนฺเต" ปทํ นตฺถิ , "อินฺหปตฺถนคฺรํ สมฺปาปฺนิ" เอวมน ทฏฺจพฺพุ

^{๔๑๕๓} ล.,ท.ท. : "มหาปุริสั" ปทํ นตฺถิ

^{๔๑๕๔} ล.,ท.ท. : สราชิกา พลนายกา

^{๔๑๕๕} ล.,ท.ท. : เอตฺตกเมว สพลพาหนะ สราชกณฺเทหิ สพุพเมว

^{๔๑๕๖} ท.ท. : เอตํ ปเทสั

คณหิสลามิ"ติ สพพมตุมมาจิกขิ. ตํ สุตฺวา ราชา "เอวเมว สจฺจนฺ"ติ อากงฺคิราชานํ ปุจฺฉิ.
 "อาม มหาราชา"ติ. ราชา เอวํ มหาปฺริสฺสฺส ปสฺยหํ 'กิณฺณฺ ตว ตสฺส โกโธ วา ทุมฺมโน
 วา []"^{๔๑๖๐} อุทาหุ โน"ติ ปุจฺฉิ.^{๔๑๖๑} "เทว มหาปฺริสฺเสน ยํ ยํ กตํ, ตํ ตเมว มาตาปิตุสฺสทิสํ
 โหติ, ยสฺมา มหาราชาจิกฺขเณ"^{๔๑๖๒} รตฺติภาเค วิจฺรมาณญจ มม สพฺเพสํ ราชนํ ปทฺฐจกมฺมญจ
 นิวารสฺส, ตสฺมา 'เอส มาตาปิตุสฺสทิสํ'ติ วทามิ, เนว กุชฺฌามิ, สพฺพตถาปํ สุมฺโน โหมิ"ติ.
 ตํ สุตฺวา ธนญฺชยโกรพฺยราชา "สพฺเพ พลนายกา กตเม"ติ"^{๔๑๖๓} ปุจฺฉิ. สพฺเพ เต "มหาราชา
 น กิลมฺนตา,^{๔๑๖๔} สพฺพปี กมฺมํ สุนฺทรเมว, ยถา อนฺตฺวาลิเก อัจจริโย ชานาเปตฺกามา"^{๔๑๖๕}
 อุกโกสฺสติ, ปรีกาสฺสติ, เอวเมว โหติ"ติ.

ตํ สุตฺวา ราชา "มหาปฺริส กสฺมา สพฺเพสํ สุมฺโนเยว"^{๔๑๖๖} โหติ"ติ. โส "มหา-
 ราชา ยสฺมา สพฺเพสํ หิตกาโม เมตฺตจิตฺเตน"^{๔๑๖๗} กโรมิ, ตสฺมา สุมฺโน โหติ,^{๔๑๖๘} ยถา
 สฺวณฺณการหิ ยํ ยํ สฺวณฺณตฺลํ วา โลหปาสาทํ วาปี อญฺเฆหารณฺเห สฺวญฺจกามตาย สฺก-
 กามตาย กโรนฺเตหิ อคฺคินา ฉาเปตฺวาปี สณฺหาเสน"^{๔๑๖๙} คเหตุวา อธิกรณฺยํ จเปตฺวา
 อยฺยญฺเณน โปเถตฺวา ปุณฺณปฺปนํ กตํ,^{๔๑๗๐} ตํ ตํ สมิชฺเชตติ, โสภติ, เอวเมว เตสํ ปทฺฐจํ

^{๔๑๕๗} ร.ท. : สกฺกพฺพฺยูเหฺน วา.....ปทฺฐพฺพฺยูเหฺน วา จตฺตพฺพฺยูเหฺน วา ,ท.ท. : สกฺกพฺพฺยูเห วา จกฺก

พฺพฺยูเห วา ทุมฺพฺพฺยูเห วา

^{๔๑๕๘} ล. : "ตฺติ พฺพฺยูเหหิ" อิมานิ ปทานิ นตฺถิ

^{๔๑๕๙} ล.,ท.ท. : ลภิตพฺพเมว ,ล.ฉ. : ลภิตพฺพโพเยว

^{๔๑๖๐} ร.ม.,ล.,ท.ท.,ล.ฉ. : โหติ

^{๔๑๖๑} ล.,ท.ท. : "ปุจฺฉิ" ปทํ นตฺถิ

^{๔๑๖๒} ล.,ท.ท. : มม ราชาจิกฺขํ

^{๔๑๖๓} ท.ท. : พลนายเก เอตเมว

^{๔๑๖๔} ล.,ท.ท. : "น กิลมฺนตา" สทฺทปทํ นตฺถิ

^{๔๑๖๕} ล.,ท.ท. : อนฺตฺวาลิโก อัจจริเยน ชานาเปตฺกามาเนน

^{๔๑๖๖} ล.,ท.ท. : สุมฺนเมว

^{๔๑๖๗} ล.,ท.ท. : หิตกาเมหิ เมตฺตจิตฺเตหิ

^{๔๑๖๘} ล.,ท.ท. : โหติตติ

^{๔๑๖๙} ร.ม. : สณฺหาเสน ,ล. : สนิทฺเสน

^{๔๑๗๐} ล.,ท.ท. : กตฺวา

กโรมิ,^{๔๑๗๑} อดี ตเมว ราชานัน^{๔๑๗๒} มหาเสนมปโปเสโนปี สมนเดหิ^{๔๑๗๓} คณหิสสุสามิ"ติ วตวา^{๔๑๗๔}
ทสฺเสนโต คากา อภาสิ^{๔๑๗๕}

"อปปโยโฮปี เจ มนฺติ มหาโยธมมนฺตินิ,
ชินาติ ราช ราชานโน^{๔๑๗๖} มนฺตพลํ มหพฺพลโ. [๓๕๒]
เอโก จ^{๔๑๗๗} อินฺโท อสุเร ชินาติ
เอโก สิทฺโห หนฺติ กเร ปสฺยหํ,
เอโก จ พฺยคฺโข มิคฺยฺกชิโน^{๔๑๗๘}
เอโก เสโน หนฺติ ทิเช^{๔๑๗๙} ปสฺยหนฺติ. [๓๕๓]*

เอวญจ ปน วตวา ปุณ "มหาราช อัย ราชา สทฺธิ พลวาทเนหิ ตยา น
หนฺตพฺโพ"ติ วุตเต^{๔๑๘๐} "มหาปฺริส ตว ยถารุจิ, กโรหิ"ติ^{๔๑๘๑} อาห. "เตนหิ อิมํ ราชานํ
สญฺญํ^{๔๑๘๒} กถาเปตวา สกปฺรมุโยเชตฺต มหาราชา"ติ. "สาธฺ มหาปฺริสา"ติ. อถ โส อางฺกิ-
ราชานํ "ตยา ปุพฺเพ ทฺวํจกมฺมํ กตํ, ตเมว สาธฺกมฺมํ กาคฺตุํ ปุณ อูเปตฺติ^{๔๑๘๓} อูทาหุ-
โน"ติ ปุจฺฉิ. "[]^{๔๑๘๔} มหาปฺริส เกน กตตพฺพเมว^{๔๑๘๕} กริสฺสามิ, ก็ วเทถา"ติ. "เตนหิ ยํ

* อีมา คากาโย คเวสิตฺวา น ทิสฺสนฺติ.

^{๔๑๗๑} ล.,ท.ท. : กริสฺสามิ

^{๔๑๗๒} ล.,ท.ท. : "ราชานํ" ปทํ นตฺถิ

^{๔๑๗๓} ล. : มหาเสนมปโปเสเนหิ มนฺเตหิ ,ท.ท. : เสเนหิ มนฺเตหิ ,ล.ฉ. : มนฺเตหิ

^{๔๑๗๔} ล.,ท.ท. : "วตวา" ปทํ นตฺถิ

^{๔๑๗๕} ล.,ท.ท. : คากมาห

^{๔๑๗๖} ล. : พหํ ราชานโน

^{๔๑๗๗} ล. : เอโกปี

^{๔๑๗๘} ร.ม. : มิคฺยฺก ชิโน ,ล. : มิคฺยฺก ชิโน

^{๔๑๗๙} ล. : ทิเช

^{๔๑๘๐} ล. : พลพาทเนหิ เกน กาทพฺโพสฺสี อาห ,ท.ท. : พลพาทเนหิ เกน กาทพฺโพสฺสี วุตเต
,ล.ฉ. : พลพาทเนหิ ตยา เกน กาทพฺโพติ.

^{๔๑๘๑} ล.,ท.ท. : กโรธาติ

^{๔๑๘๒} ล.,ท.ท. : อัย ราชา สจฺจํ

^{๔๑๘๓} ล. : เม สกฺโกสิ

^{๔๑๘๔} ล.,ท.ท.,ล.ฉ. : สกฺโกมิ

^{๔๑๘๕} ร.ม. : กตพฺพเมว

รฐมรฐจํ กโรสิ, ตํ รฐจํ กโรหิ"ติ.^{๔๑๘๖} "อาม มหาปฺริส อชฺช สํวจนฺโรโต ปฏฺจาย ยาว
 ตินิ สํวจนฺรานิ ตํ ตํ รฐจฺนิวาลํ ราชนํ มยา ธมฺโม สวเวตฺพุโป,^{๔๑๘๗} อหํ ปน อิเห
 ดิณฺณํ สํวจนฺรานมจฺเจน ตฺยหํ ธมฺมสฺสวณฺตถาย^{๔๑๘๘} อากมฺิสฺสามิ"ติ. โส "สาธฺฐ"ติ สม-
 ปฏฺิจฺจิตฺวา สกฺราชานํ^{๔๑๘๙} นิเวเทสิ "รเถสฺส ทสฺสเสว วจันํ รุจฺจตี"ติ. "สาธฺฐ มหาปฺริส
 อิทานิ ทสฺสเสว นินฺตตฺกาลี วฏฺฏตี"ติ.^{๔๑๙๐}

อาภงฺคิราชา ทสฺสเสว อญฺชลิ ปณามेतฺวา "ภทฺทนต์ เสว ตาว สหโยเธหิ
 มหาปฺริสสฺส สกฺการํ กริตฺวา คมฺิสฺสามิ"ติ วทติ. สพุเพ ทสฺส พลนายนํ^{๔๑๙๑} เอวเมว
 วทนฺติ. โส "สาธฺฐ"ติ สมฺปฏฺิจฺจํ. อาภงฺคิราชา พลนายนํ สทฺธิ ทสฺส ปญฺจกฺปติฏฺิจฺเตน
 วทิตฺวา มหาปฺริสสฺส อาจิกฺขิตฺวา อญฺจายาสนา ทุมราชมณฺฑลํ คจฺฉติ.^{๔๑๙๒} ทสฺส คต-
 กาเล โกรพฺยราชา ตํ มหาปฺริสํ "เสว ตว เวรี วกฺขามิ"ติ วตฺวา อญฺจายาสนา ปาสาท-
 เมว ปาวีสิ. โส สหชาตโยเธหิ สทฺธิ สกฺกจฺจณเมว อคฺคมาสิ.^{๔๑๙๓} กลฺยาณิ ตํ ทิสฺวา
 ปจฺจคฺคจฺฉติ.^{๔๑๙๔} เตน วุตฺตํ

"ปจฺจคฺคณฺตฺวา^{๔๑๙๕} จ กลฺยาณิ ทิสฺวา สมฺปตฺตํ^{๔๑๙๖} โสตฺถินา,
 โอวิตฺวา ทสฺส ปาเท เทว สกฺเกสฺสทฺธิ ปุณฺณติ.^{๔๑๙๗}[๓๕๔]
 อนฺโต นิเวสเนยว^{๔๑๙๘} หตฺถे อาทาย คจฺฉติ,
 นิสิตฺวา มหาปเิจ^{๔๑๙๙} อาสเนหิ ปฏฺิจฺจเตเต.[๓๕๕]

^{๔๑๘๖} ร.ม.,ล.,ล.ณ. : กโรสฺติ

^{๔๑๘๗} ร.ท.,ร.ม. : สุตฺตาเปตฺพุโป ,ล.,ท.ท. : สราชฺโน สุตฺตาเปตฺพุปาปี ,ล.ณ. : สุตฺตาเปตฺพุโป

^{๔๑๘๘} ร.ท.,ท.ท. : สํวจนฺร ตฺยหํ ธมฺมสฺสวณฺ

^{๔๑๘๙} ล.,ท.ท. : สกฺรณฺโถ

^{๔๑๙๐} ล.,ท.ท. : นินฺตตฺกาลํ วตฺตตี

^{๔๑๙๑} ร.ม. : พลนายน

^{๔๑๙๒} ล. : คจฺฉนฺติ

^{๔๑๙๓} ล.,ท.ท. : สมฺปาปฺณิ ,ล.ณ. : อคฺคมาสิ

^{๔๑๙๔} ร.ท.,ล.,ท.ท. : ปจฺจคฺคณฺตฺวา

^{๔๑๙๕} ร.ท.,ร.ม.,ท.ท. : ปจฺจคฺคณฺตฺวา

^{๔๑๙๖} ร.ม. : สฺปฺปติ ,ท.ท. : สมฺปตฺตี

^{๔๑๙๗} ร.ม. : ปุณฺณจติ ,ท.ท.,ล.ณ. : มุณฺณจติ

^{๔๑๙๘} ร.ม. : นิเวสเนยว

เอกเหตุเถน สมุพาหิ เอเกน วาลวิชนี,
 อานนฺติ นาม^{๔๒๐๐} มุทิตา โมทมานา อภิกขณฺ"ติ.[๓๕๖]*
 ตทา กลฺยาณิ มหาปุริสฺสฺย ปรุจสฺสหาตโยธสฺตานิ จ โภชาเปตฺวา สฺขนิสินฺ-
 กาเล []^{๔๒๐๑} ตสฺส เตสํ สพฺพมปฺราธมาจิกฺขิ. []^{๔๒๐๒} ตํ สุตฺวา มหาสฺตโต^{๔๒๐๓} ตฺยญฺหิภู-
 ต
 ตาย เอกจฺจนฺโท^{๔๒๐๔} หุตฺวา สยเน นิปฺชฺชิ.
 รมฺวิษยกณฺโท เอกตีสฺมปณฺโท^{๔๒๐๕} นิฏฺฐิต.

๓.๓๓ อุปฺราชกณฺทปณฺโท ทฺวตฺตีสโม

ปฺนทิวเส ปน มหาปุริสฺส เทวีย สพฺเพหิ สหชาตโยเธหิ สทฺธิ มาตาปิตุสฺนตํ
 คนฺตฺวา วนฺทิตฺวา เอกมฺนตํ นิสฺสิตฺวา^{๔๒๐๖} รมฺวิษยการณฺมาจิกฺขิ. ตสฺส มาตาปิตโร ปณฺตี-
 ขาหณียํ โภชนียํ^{๔๒๐๗} โภเชตฺวา คนฺธเนน วิลิมฺเปตฺวา อฺยุโยเชสฺสุ. สพฺเพสํ สหชาตโยธานํ
 มาตาปิตโร อตฺตโน อตฺตโน ปฺตฺเต^{๔๒๐๘} โภเชตฺวา คนฺธเนน^{๔๒๐๙} วิลิมฺเปตฺวา เตน สทฺธิ-
 มฺยุโยเชสฺสุ.^{๔๒๑๐} โส สภริยาย สหชาตโยเธหิ ราชกฺุลํ คนฺตฺวา ราชานํ^{๔๒๑๑} มหาวิสาลมาพเก

^{๔๑๕๕} ร.ท.,ท.ท.,ล.ฉ. : มหาปีเถ ,ล. : มหาปีฏฺเฐ

* อิมมา คาลาโย คเวสิตฺวา น ทิสฺสฺนติ.

^{๔๒๐๐} ร.ม. : อานนฺติตา ป

^{๔๒๐๑} ล.,ท.ท. : กลฺยาณิ

^{๔๒๐๒} ล.,ท.ท.,ล.ฉ. : โส

^{๔๒๐๓} ล.,ท.ท.,ล.ฉ. : มชฺฌโต หุตฺวา

^{๔๒๐๔} ร.ม. : เอนนฺโท ,ล.,ท.ท. : เต เอกจฺจนฺทา

^{๔๒๐๕} ร.ท. : เอกตีสฺมปณฺโณ

^{๔๒๐๖} ล. : นิสฺสิติ

^{๔๒๐๗} ล.,ท.ท. : ปณฺตีเนน ขาหณิเยน โภชนิเยน

^{๔๒๐๘} ล.,ท.ท.,ล.ฉ. : "อตฺตโน อตฺตโน ปฺตฺเต" อิมานิ ปทานิ นตฺถิ

^{๔๒๐๙} ล.,ท.ท. : "คนฺธเนน" ปทํ นตฺถิ

^{๔๒๑๐} ร.ท.,ล.ฉ. : สพฺเพปี สหชาตโยธา อตฺตโน มาตาปิตุหิ โภเชตฺวา คนฺธ วิลิมฺเปตฺวา อฺยุ-
 โยชิตา เตน สทฺธิ อคฺคมํสฺสุ. ,ล. : อฺยุโยเชตฺวา เตน สทฺธิ อคฺคมํสฺสุ.

นิสินัน วนทิตวา เอกมนต์ นิสิต. น จิรสเสว อาภุคิราชา พลนายเกหิ จ พลวาทเนหิ
จ สหุธิ ตตเถว ปุณาคจฉิ. อาคนุตวา จ ปน^{๔๒๑๒} โกรพยุราชานัน วนทิตวา เอกมน
ตนิสิติตวา ตสฺส^{๔๒๑๓} นิเวเทสิ "ภทฺทนต์ กิจฉิ มหาปุริสสฺส สกุการํ ทสฺสามิ"ติ.^{๔๒๑๔} "สา
อู

มหาราช ตว ยถารูจี กรโธ"ติ. โส ตสฺส ราชกกุณณทํ เสดจตตาทิกํ ทตฺวา สฬุเพส-
มุตตมวตฺถาภณํ เทติ.^{๔๒๑๕} สฬุเพ ตสฺส พลนายกา มหาสตตสฺส สตฺตรตเน ทตฺวา สฬุเพส
ภณทํ อทฺส.^{๔๒๑๖} ทตฺวา จ ปน อาภุคิราชา^{๔๒๑๗} โกรพยุรญโย นิเวเทสิ^{๔๒๑๘} "ภทฺทนต์
ตว มหาปุริสสฺส เอกํ สาราณียกํ กถาเปหิ"ติ.^{๔๒๑๙} "อาม มหาราช"ติ วตฺวา "มหาปุริส
เอกํ ธมฺมํ กเถถา"ติ อาท. "มหาราช เตนหิ สารุกํ มนสิกรโธ,^{๔๒๒๐} ภาสิสฺสามิ"ติ วตฺวา
คาถา อภาสี^{๔๒๒๑}

"ราชา ราช วรฏฺจानัน	อนฺวตฺตติ ตํ วร,
ราชภาวคฺคภาวญจ	ปฏฺจยาโน ^{๔๒๒๒} รณญชัย.[๓๕๗]
ปจฺเมเนว วิตถญจ ^{๔๒๒๓}	โกธํ หาสํ นิวารเย,
ตโต กิจฺจานิน กาเรยฺย	ราชธมฺมาทิกานิน จ.[๓๕๘]
ตโยปการา ภูตสฺส	ทิปทินทสฺส การิน, ^{๔๒๒๔}

^{๔๒๑๑} ล.,ท.ท. : ปตฺวา ญโย นิสินนสฺส

^{๔๒๑๒} ล.,ท.ท. : "ปุณาคจฉิ. อาคนุตวา จ ปน" ปทํ นตฺถิ , "สมฺปาปฺถิ" ปทมน ทฏฺจพพํ

^{๔๒๑๓} ล.,ท.ท. : นิสิต. โส ตํ

^{๔๒๑๔} ล. : ทาเปถาติ ,ท.ท. : ทาเปมาติ

^{๔๒๑๕} ร.ม.,ล.,ท.ท. : ทตฺวา

^{๔๒๑๖} ร.ม. : สฬุเพส พลนายเกสฺส ตสฺส สตฺตรตเน ทตฺวา สฬุเพส ภณทํ ททนต์สฺส ,ล.,ท.ท. :

พลนายภณทํ ทตฺวา

^{๔๒๑๗} ล.,ท.ท. : "ทตฺวา จ ปน อาภุคิราชา" อิมานิน ปทานิน นตฺถิ

^{๔๒๑๘} ล.,ท.ท. : นิเวเทยฺย

^{๔๒๑๙} ล.,ท.ท. : ตวญจ มหาปุริสํ เอกํ สาราณียํ กถํ กถาเปสฺสิติ

^{๔๒๒๐} ล.,ท.ท. : มนสิกรโห

^{๔๒๒๑} ล.,ท.ท. : คาถมาท

^{๔๒๒๒} ร.ม. : ทตฺถยานิน ,ล. : ปฏฺจยานิน ,ท.ท. : ปตฺถยานิน

^{๔๒๒๓} ร.ม. : วิตถ

รชชสุขมหนุตญจ	ธีรภาวสิริมโต.[๓๕๙]
พลํ ปญจวิธ ^{๔๒๒๕} โลเก	ปุริสสุมี มหคฺคเต,
ขตฺติยพลกํ เถยฺยํ	ทฺตฺติยํ สฺสูรํ พลํ.[๓๖๐]
เสนาปติพลญจ ^{๔๒๒๖} ตตฺติยํ	จตฺตฺตํ ฌณณามกํ,
ปญจมํ พลโวหารํ	มหาปญญา พลํ วรํ.[๓๖๑]
ยสฺสเสว ราชนิ สนนฺติ	พลา ปญจวิธา มตา, ^{๔๒๒๗}
นรานมิสฺสฺสฺสฺสฺสฺส	เสฏฺฐโจ เสฏฺฐจตโร หิ โส.[๓๖๒]
พลญจ ตวิธํ โลเก	วิญญาตพฺพํ วิชาวินา,
ถามพลญจ ปจฺมํ	ทฺตฺติยํ กายถามกํ, ^{๔๒๒๘}
ตตฺติยํ วิสยถามํ	ถามาถามํ วิชาณเย.[๓๖๓]
นาโค ถลมฺหิ พลวา	ชลมฺหิ พลวานโก,
ทิวาย วายโส ^{๔๒๒๙} ถาโม	รตฺติภาเคสุโก พลํ. ^{๔๒๓๐} [๓๖๔]
ปกฺขินิ ชมฺหิ ^{๔๒๓๑} พลวา	กานเน กาลโก พลํ,
ถามกาลพลํ เถยฺยํ	วิสยพลกํป ^{๔๒๓๒} จ,
วิจาเรตฺวานรฺูปญจ	ชาเนยฺย นยโกวิโท.[๓๖๕]
สพฺพานิ ตานิ กิจฺจานิ	นิสฺสมม มนสิการ,
น โหติ หานิ ตาทิสฺสฺส ^{๔๒๓๓}	ชโย กิตฺติ จ ชายเร.[๓๖๖]
ปรีฏโต มุทุ โหติ	อติตฺกฺโขติ เวรฺวา, ^{๔๒๓๔}

^{๔๒๒๔} ร.ท. : การิโณ

^{๔๒๒๕} ร.ม. : พล ปญจวิธ

* อิมมา คาถาโย คเวสิตฺวา น ทิสฺสฺสฺสฺสฺส

^{๔๒๒๖} ร.ท.,ล.,ท.ท.,ล.ณ. : สেনาพลญจ

^{๔๒๒๗} ร.ม. : ปตฺตา,ล.ณ. : มตฺตา

^{๔๒๒๘} ล. : กาลถามกํ

^{๔๒๒๙} ร.ท. : ทิวาย วา ยโส,ล. : ทิวาราย โส,ท.ท. : ทิวา จ วายโส

^{๔๒๓๐} ร.ท. : รตฺติภาเค อุลฺลฺล,ท.ท. : พลํ,ปจฺฉาปทฺมปํ เหวํ ทฺฐรพฺพํ

^{๔๒๓๑} ร.ท.,ล. : ปกฺขินิชมฺหิ

^{๔๒๓๒} ล. : วิสเย พลกํป,ท.ท. : วิสเยย พลกํป

^{๔๒๓๓} ร.ท. : นิหตา ตสฺส,ท.ท.,ล.ณ. : ตา ตสฺส

เอตถจ อุกย ฌตฺวา

อนุมชฺฌิ สฺมาจเร"ติ.[๓๖๗]*

วตฺวา จ ปน "เทว เตณหิ ยํ เสว 'ตว เวรี วกฺขามิ"ติ^{๔๒๓๕} หิโย มเมว ตยา
 วุตฺตํ, ตํ กเถตุ"ติ อาห. "มหาปฺริส ตโย ปณฺธิตา จ เสนาปติ จ ยํ ยํ สพุพมณาจารย์
 กตฺวา ตํ ตํ สพุพาปราธํ ปาปฺณิสฺส, พนฺธนาคาเร พนฺธธาเปมิ"ติ.^{๔๒๓๖} "มหาราช อิเม พาลา
 โมหนฺธกาเรหิ โอนฺทฐา สพุพเมว โหตุ, โมเจตพุพาเยวา"ติ. "กสฺมา วเทสิ"ติ. "อญฺญาณณ
 มหาราช"ติ. "มหาปฺริส ตโย ปณฺธิตา ยํ ปญฺหํ พุพฺพิณฺณณํ โกสเลน อวชฺชเนน"^{๔๒๓๗}
 จ

วิชาเนยฺยํ, เสนาปติ ปน ตเมว พุพฺพิณฺณณํปายโกสเลน สุวินฺจเนยฺย, ตสฺมา 'สพุเพ เต
 อติวีย ชานนฺติ"ติ วทามิ"ติ. "มหาราช อิเม พาลา เจ สพุพตฺถ ชานนฺติ, น มชฺฌเณ อติ-
 มุพฺพาเตน จ"^{๔๒๓๘} ทุกฺโข คมิสฺสสนฺติ,^{๔๒๓๙} วิจฺขุชโณ ปน สพุพตฺถเป ชานนฺโต ปญฺจาภิญฺญาโยปี
 ราเคน ตถา ปิฬิโต น"^{๔๒๔๐} ตถาภูโต"ติ"^{๔๒๔๑} วตฺวา คถา อภาสิ"^{๔๒๔๒}

"โก หิ นาม มนุสฺสเสสฺสุ ชานนฺโตปี วิจฺขุชโณ,
 หริณปทมฺคเคน ปิฬิโต นฺน มุมนฺโน"^{๔๒๔๓} [๓๖๘]
 ปทานุปทํ สตฺถิ"^{๔๒๔๔} ขลนํ กุรุเต มทํ,

^{๔๒๓๕} ร.ท. : อติตฺถโกติ เภรว ,ล.,ท.,ล.ฉ. : เภรว

* อิม่า คถาโย คเวสิตฺวา น ทิสฺสสนฺติ.

^{๔๒๓๕} ล.,ท.ท. : "วกฺขามิ" ปทํ นตฺถิ

^{๔๒๓๖} ล.,ท.ท. : ฌเปสฺสํมิตฺติ ,ล.ฉ. : ฌเปมิตฺติ

^{๔๒๓๗} ร.ท. : พุชานํ โกสฺสเลน อวชฺชเนน ,ร.ม.,ล.ฉ. : อวชฺชเนน ,ล.,ท.ท. : พุวิญฺณณํ

โกสเลน อวชฺชเนน

^{๔๒๓๘} ร.ท. : สพุพตฺถ ชานนฺตานํ มชฺฌเณ อติมุพฺพาเตน จ ,ท.ท. : ชานมฺเทน อติมุพฺพา

^{๔๒๓๙} ล.,ท.ท. : "ทุกฺโข คมิสฺสสนฺติ" ปทํ นตฺถิ

^{๔๒๔๐} ร.ท. : "ปิฬิโต น" ปทํ นตฺถิ

^{๔๒๔๑} ล.,ท.ท. : "น ตถาภูโต" ปทํ นตฺถิ

^{๔๒๔๒} ล.,ท.ท. : "วตฺวา คถา อภาสิ" ปทํ นตฺถิ , "อาห" ปทมฺปน ทฺวฺจพุพ

^{๔๒๔๓} ร.ท. : นนุ มทฺทนา ,ร.ม. : มุมนฺโน ,ล. : ปิฬิโตนุทมนนา ,ท.ท. : นนุ โมทนา

^{๔๒๔๔} ร.ม. : สตฺถิ

จกขุสชาตปี เตชั อุลูกานปี อนุตตฺ"ติ.^{๔๒๔๕}[๓๖๙]*

เอวญจ ปน วตฺวา ปุณ [^{๔๒๔๖}] "มหาราช ยถา มยฺรสาสิกานญจ พกฺสสญ-
 ญาณโต^{๔๒๔๗} จตุคฺคณั ญาณมฺปี, ตสฺมา สพุเพ เต พกฺสทิสเ ญาณวณฺเต ว วทามิ,
 อติตฺมาหริสฺสามิ"ติ วตฺวา อติตฺมาหริ^{๔๒๔๘} "มหาราช ภูตปุพฺพ มฺยโร จ สาลิกา จ พโก
 จาติ^{๔๒๔๙} ตโย สกฺกนา,^{๔๒๕๐} เตสฺปี กุลาวเกสฺ วสนฺเตสฺ ตทา กมฺโพชรฆฺจวาสี^{๔๒๕๑} ตโย
 เนสาทา ปาโต ว มิคฺมารณตฺถาย อรณฺณํ คนฺตฺวา เนว กิณฺจิ ลภิตฺวา ตฺวจนฺตฺถา อา-
 คนฺตฺวา ตโย สกฺกนโปตฺเก ทิสฺวา [^{๔๒๕๒}] เอเกกํ คเหตฺวา ปุตฺตลิสเนหฺมฺปฺปาเทตฺวา^{๔๒๕๓}
 เอกาเหเนว "รณฺโณ ปณฺณการตฺถาย ทสฺสาม, ลิกฺขิตฺวา โปเสสฺสามา"ติ^{๔๒๕๔} อาทาย สกฺก-
 จานมว อคมฺสฺ.^{๔๒๕๕} มยฺรโปสนเนสาโท ตํ นจฺจํ ลิกฺขติ, สาลิกโปสนเนสาโท ตํ สลฺลา
 ป

ลิกฺขติ, พกโปสนเนสาโท ยํ ยํ ลิกฺขติ,^{๔๒๕๖} โส ตํ ตเมว น ชานาติ. เต อญฺญมญฺเณหิ
 สทฺธิ มนฺเตตฺวา ตํ ตํ ชานนํ ปกาเสตฺวา "พกฺสส ชานนคฺคณั นาโหสิ"ติ^{๔๒๕๗} วตฺวา "ตาย
^{๔๒๕๘}

ปฏฺิญญาย เอกาเหเนว รณฺโณ ทสฺสามา"ติ วตฺวา เตหิ สทฺธิ รณฺโณ ทสฺเสสฺ. ราชา เต
 ทิสฺวา ปุจฺฉิ "โก อยํ มยฺรโร กตมํ ชานาติ"ติ.^{๔๒๕๙} "นจฺจํ ชานาติ เทวา"ติ. ตํ นจฺจาเป
 ตฺปานิ ปหริ. มยฺรโร นจฺจติ. ตํ ทิสฺวา ราชา "สาธฺว"ติ สฺวณฺณรชฺชฺยา พนฺธาเปสิ. "อ

^{๔๒๔๕} ร.ท.,ล.,ล.ฉ. : วนฺตฺตฺนติ

^{๔๒๔๖} ล. : วุตฺเต

^{๔๒๔๗} ล.,ท.ท. : "พกฺสสญฺญาณโต" ปทํ นตฺถิ

^{๔๒๔๘} ล.,ท.ท. : "วตฺวา อติตฺมาหริ" ปทํ นตฺถิ

^{๔๒๔๙} ร.ท. : สาลิกโก จ พกโก จาติ ,ล.,ท.ท. : มยฺรญจ สาลิกญจ พกญจาติ

^{๔๒๕๐} ล. : ตินิ สกฺกนานิ

^{๔๒๕๑} ร.ม.,ล. : กทฺมฺโพชรฆฺจวาสี

^{๔๒๕๒} ร.ม. : ตโย สกฺกนโปตฺโก ทิสฺวา เอเกโก ,ล.,ท.ท.,ล.ฉ. : เอเกโก

^{๔๒๕๓} ร.ม. : ปุตฺตลิสเนหฺมฺปฺปาเทสฺ ,ล.,ท.ท. : ปุตฺตลิสเนหํ อุปฺปชฺชีสฺ

^{๔๒๕๔} ร.ม. : เอโกเหเนว รณฺโณ ปณฺณการตฺถาย ทสฺสามิ, ลิกฺขิตฺวา โปเสสฺมีติ

^{๔๒๕๕} ล.,ท.ท. : ปาปฺถิสฺ ,ล.ฉ. : อคฺคมฺสฺ

^{๔๒๕๖} ร.ม. : ลิกฺขิติ

^{๔๒๕๗} ร.ม. : น โหตฺติ ,ล. : นาโหติ ,ท.ท. : น โหติ

^{๔๒๕๘} ร.ท.,ล.ฉ. : ยาย ,ร.ม. : ยาว ,ล.,ท.ท. : เยน ปติญฺเณน

ปาณี ปหริ. มยุโร นจติ. ตํ ทิสฺวา ราชา "สาธฺ"ติ สฺวณฺณรชฺชยา พนฺธาเปสิ. "อัย
 สาลิกา ชานาตี"ติ. "สฺลลปํ ชานาติ เทวา"ติ. ตํ สฺลลปาเปตฺตมํกุณฺณิณฺณํ กโรติ. ตํ ทิสฺวา
 สาลิกา ปน มนุสฺสภาสาย ภาสติ. ราชา ตํ สุตฺวา "สาธฺ"ติ สฺวณฺณปณฺชเร จเปสิ. "อัย
 พโก กตมํ ชานาตี"ติ. "เนว กิณฺจ ชานาติ เทวา"ติ. ตสฺมี นินฺทิตฺเต พโก "กรโก"ติ^{๔๒๖๐}
 สทฺเทน วรติ. ตํ สุตฺวา ราชา "อัย กิณฺจ น ชานาติ, 'กรโก'ติ ชานาติ, ตสฺมา มุณฺจตุ"ติ
 วทติ. พโก โมเจตฺวา ปาสาทฺทญฺเฏ นิสฺสิตฺวา คาถา อภาสิ

"พโก"^{๔๒๖๑} จ ปณฺทิตฺโต ราช ภาสกณฺเณว มา วจ,

มยุรสาสิกา เจว พหุณฺณตา พหุพฺพธา"ติ.^{๔๒๖๒} [๓๗๐]*

วตฺวา จ ปน อากาเสน ยถาวิสเยน ปกฺกมติ. ตํ สุตฺวา ราชา "สาธฺ"ติ สมฺ-
 ปฏฺิจจิตฺวา เต โมจาเปติ.^{๔๒๖๓}

โส ตํ วตฺถุมาทริตฺวา รมฺโณ ทสฺเสตฺวา^{๔๒๖๔} "มหาราช ตสฺมา อิเม จตฺตาริ
 ชนา น ชานนฺตี"ติ อาห. ตํ สุตฺวา ราชา จตฺตาริ พนฺธนา^{๔๒๖๕} โมจาเปตฺวา มหาปฺริสฺส
 ทสฺเสสิ^{๔๒๖๖} "มหาปฺริส อิเม เต ทสฺสามิ, ตฺยหํ ทาสา ภวนฺตี"ติ. "มหาราช เอวํ น
 รุจฺจติ,^{๔๒๖๗} ปุพฺพสทิสฺสา รุจฺจนฺติ,^{๔๒๖๘} เต สาทฺธกมฺมํ กโรนฺติ, เทว วิมฺลิตฺกาโมมิหิ เนว
 วิมฺลิตฺกาโมมิเม []"^{๔๒๖๙} วิมฺลิตฺกาโมมิเม, ตสฺมา สาทฺธกมฺมํ วทามิ"ติ.^{๔๒๗๐} ตํ สุตฺวา ราชา

^{๔๒๕๕} ร.ม. : ชานาสีติ

^{๔๒๖๐} ล. : พโก กรกาทิ ,ท.ท. : พโก กรกาทิ

* อีมา คาถา คเวสิตฺวา น ทิสฺสติ.

^{๔๒๖๑} ร.ท. : พโก

^{๔๒๖๒} ล.,ท.ท. : พหุพฺพธฺนฺติ

^{๔๒๖๓} ร.ท.,ร.ม. : โมจาเปสิติ ,ล. : มาเจติ ,ท.ท. : โมจาเปติ

^{๔๒๖๔} ล.,ท.ท. : ทสฺเสติ

^{๔๒๖๕} ร.ม. : พนฺธ

^{๔๒๖๖} ล. : อทาสี

^{๔๒๖๗} ร.ท.,ท.ท. : มหาราช น เอวํ รุจฺจติ ,ร.ม. : มหาราช เอวํ รุจฺจติ

^{๔๒๖๘} ล.,ท.ท. : ปุพฺพสทิสฺเส ว รุจฺจตีติ

^{๔๒๖๙} ล.,ท.ท.,ล.ณ. : เอวํ อิเม ตสฺสา

^{๔๒๗๐} ร.ท. : "ตสฺมา สาทฺธกมฺมํ วทามิ" ปทํ นตฺถิ ,ร.ม. : สาทฺธกมฺม วทามิ

"สาธุ ตว ยถารุจี กโรสี"ติ วตวา "อมม กลยาณี เกน สหธิ น วตเตสี"ติ ปุจฉิ "มหา-
 ราช รโห ปเทส โลเก น ปสฺสามิ, อิตฺติโย หิ 'รโห'ติ ทิสฺวา อนาจารํ จริสฺสุ, โสภโน
 จ อโสภโน จ สหฺโท จ ทลฺหฺโท จ อนฺตมโสปี^{๔๒๗๑} จณฺหาโลปี อตฺตโน สามิโก นาม
 ตสฺสา อิสฺสโร โหติ, อปีจ ปรทารกมฺมผลเณ นิริเย ปจฺจิตฺวา ปุณาคนฺตวา นปฺสโก หุตฺวา
 อุปฺปชฺชิตฺวา นปฺสโกโต มุญฺจิตฺวา^{๔๒๗๒} อิตฺติ อุปฺปชฺชิตฺ, []^{๔๒๗๓} อุปฺปชฺชิตฺวา ปน สเจ []

๔๒๗๔

อนาจารํ จริ, ปุณ นิริเย ปจฺจิต, ปุณ อิตฺติ อุปฺปชฺชิต, ตสฺมา เณ อนาจารํ จริสฺสามิ,
 อปีจิทํ พุทฺธปฺเจกพุทฺธสาวกานํ สปัปฺริสสานญฺจ ครหิตพฺพนฺ"ติ^{๔๒๗๕} วตวา^{๔๒๗๖} คาถา

"น ปสฺสามิ รโห^{๔๒๗๗} โลเก ที่ขรตฺตมตฺตปี จ,

เทวา จานาปี ขาเนยฺยํ สาธุวา จ^{๔๒๗๘} วิชาเนยฺยุนฺ"ติ.[๓๗๑]*

ตํ สุตฺวา ราชา "สาธุ"ติ สมฺปฏฺิจฉิ สพฺพเมว สุตฺวา อาภงฺคิกราชา โกรพฺย-
 รมฺโณ นิเวเทสิ "มหाराช ตสฺส จ []^{๔๒๗๙} วจฺนมติวีย สारธฺมโม โหติ, ตยา อิมํ มหฺนตฺถ-
 จาเน จเปตฺตุํ รุจฺจตี"ติ. โกรพฺยราชาปี ตเมว สมฺปฏฺิจฉิ^{๔๒๘๐} "อุปฺราขญฺจาเน จเปสฺสามิ"ติ

.

ตทา มหาปฺริสสฺส ปญฺจหิ กกุฏภณฺเทหิ^{๔๒๘๑} อลงฺกริตฺวา อุปฺราขญฺจาเน จเปตฺวา อาภงฺคิ-
 ราชานํ^{๔๒๘๒} สหฺธิ พลนายเกหิ สกปฺรมุโยเชสิ.

^{๔๒๗๑} ร.ม. : อิตฺติ หิ โส รโหติ ทิสฺวา อญฺเณน อนาจารํ จริ, อปีจ ปฺริโส โสภโน จ
 อโสภโน จ สหฺโท จ ทลฺหฺโท จ อนฺตมโสปี ,ล. : อนฺตมสา

^{๔๒๗๒} ล.,ท.ท.,ล.ฉ. : "สปัสโกโต มุญฺจิตฺวา" ปทํ นตฺติ

^{๔๒๗๓} ร.ท. : ปุณาคนฺตวา นปฺสกุปฺปชฺชิต, อิตฺติ อุปฺปชฺชิตฺวา

^{๔๒๗๔} ล.,ท.ท.,ล.ฉ. : สามิเกน

* อีมา คาถา คเวสิตฺวา น ทิสฺสติ.

^{๔๒๗๕} ล.,ท.ท. : ครหิตภฺตุนฺติ

^{๔๒๗๖} ล.,ท.ท. : "วตวา" ปทํ นตฺติ ,ภียโยโส อิทํ ปทํ นตฺติ

^{๔๒๗๗} ร.ม. : อโห

^{๔๒๗๘} ร.ม. : สาธุจํ ,ล. : สาธุโน ตํ ,ท.ท. : สาธุจํ

^{๔๒๗๙} ล.,ท.ท.,ล.ฉ. : ตสฺสา

^{๔๒๘๐} ร.ท.,ล.ฉ. : สมฺปฏฺิจฉิตฺวา มหาปฺริส

^{๔๒๘๑} ล. : ปญฺจกุกกุฏภณฺทํ ,ท.ท. : ปญฺจกุกกุฏภณฺทํ

ตโต ปฏฺจาย โปธิตตฺตสฺส ยโส มหา อโหสิ. โปธิตฺตโต วินิจฺจนเย นิสินฺนกาเล
สพฺเพสํ ธมฺเมน อนฺุสสาสนฺโต^{๔๒๘๓} "โณโต มา 'อยํ มมกุโกสติ ปริภาสติ ปหฺรติ,

๔๒๘๔

มม ธนํ อโหสิ'ติ วทิสฺสุ,^{๔๒๘๕} "เอวํ มม ปุพฺเพ เวเรน กมฺเมน ภวตี'ติ จินฺตตพฺพํ,

๔๒๘๖

อญฺญมญฺญํ ขมาเปตพฺพเมว, มา กลฺเห จ วิวาทมฺหิ อุตฺตสฺสกา อหฺลํ, ทานาทิสฺสุ ปุญฺญสฺส
อุตฺตสฺสกา โหนฺตุ,^{๔๒๘๗} อิทฺยจฺจ อตฺตปฺรหิตสฺสขมาวหตี'ติ วตฺวา ธมฺมํ เทเสนฺโต คากา อภาสิ

๔๒๘๘

"อปฺราโธ" ^{๔๒๘๙} ภเว เยน	เยน วา ปจฺจโย ภเว,
นรโก จ ภเว เยน	ตํ กมฺมํ น สฺมาจเร.[๓๗๒]
วิวาท พฺหฺวา ^{๔๒๙๐} เนว	ทฺชเชยฺโย หิ มหาชโน,
มหนฺตมปี ^{๔๒๙๑} นาคินฺทํ	ภกฺขยฺนฺติ กิปีลฺลิกา. ^{๔๒๙๒} [๓๗๓]
พฺหุํ อปฺปสาหรานํ	เอกิกฺภาโว หิ ทฺชชโย,
ติเณน วฏฺฏเต ^{๔๒๙๓} รชฺชํ	ตยา [] ^{๔๒๙๔} นาโคปี พฺนฺธิเต.[๓๗๔]
คุโณ สพฺพญฺญตฺตฺลโยปี ^{๔๒๙๕}	สํทตฺเตโก อนิสฺสโย,

^{๔๒๘๒} ร.ม. : อากิจฺคิกราชานํ ,ล.,ท.ท.,ล.ฉ. : อากิจฺคิราชํ

^{๔๒๘๓} ล. : อนฺุสาสติ ,ท.ท. : สเมน อนฺุสาสติ ,ล.ฉ. : อนฺุสสาเสนฺโต

^{๔๒๘๔} ล. : "ปหฺรติ" ปทํ นตฺถิ

^{๔๒๘๕} ร.ท. : "อิติ วทิสฺสุ" สทฺทปทํ นตฺถิ ,ท.ท. : วเทสฺสุ ,ล.ฉ. : วท

^{๔๒๘๖} ล.,ท.ท. : จินฺตตพฺโพ เวทิตพฺโพ

^{๔๒๘๗} ร.ท.,ล.ฉ. : โหถ, ทานาทิเก ปุญฺญสฺส อุตฺตสฺสกา โหถ ,ล.,ท.ท. : กลฺลญจ วิวาทญจ อุตฺตสฺส

ทานาทิกํ ปุญฺญํ อุตฺตสฺสํ โหนฺตุ

^{๔๒๘๘} ล.,ท.ท. : อิมํ คากมาห

^{๔๒๘๙} ร.ท. : อปฺปวาโธล. ,ท.ท. : อปฺปราโธ ,ล.ฉ. : อปฺวาโท

^{๔๒๙๐} ร.ม. : วิโรธา พหโว

^{๔๒๙๑} ร.ท. : ทฺรณฺตมตฺติ ,ร.ม. : ทนฺตมปี ,ล.,ท.ท.,ล.ฉ. : ทฺรณฺตมภิ

^{๔๒๙๒} ล.,ท.ท.,ล.ฉ. : กิปีลิกา

^{๔๒๙๓} ร.ม. : วตฺตเต ,ล.,ท.ท. : ติณฺณน วตฺตเต

^{๔๒๙๔} ล. : รชฺชยา

อนคฺฆมปี มาณิกํ
 อสหาโย สมนฺตโกปี
 นิวาเต^{๔๒๕๖} ชลิตฺ อคฺคิ
 ยถา ฅมฺเภ นิพนฺธเยย
 พนฺธเยย วสํ จิตฺตํ
 โย ททา ทานํ^{๔๒๕๗} สทฺธาย
 ตโต อชฺฌตฺติกลยาโณ

เหม^{๔๒๕๖} นิสุสาย โสภเต.[๓๗๕]
 เตชสี ก็ กริสฺสติ,
 สยเมวุปสมฺมติ.^{๔๒๕๗}[๓๗๖]
 วจฺณํ ทามา นโร อธิ,
 สติยารมฺมณ ทพฺพํ.[๓๗๗]
 สุกฺคิ โสธิตฺจจฺฉติ,
 อุตฺตโม จ มหปฺปโล.[๓๗๘]

สีลํ วิริยญฺจ ขนฺติ จ
 ปญฺจาเปเต มหาปฺญโย
 ธรรมาเนปี สมฺพทฺธ
 โย กโรติ กตํ ปุญฺญํ
 คาวิ สตสฺสสุสํ

อโลโก เมตฺตียปี จ,
 เอตํ พุทฺธสฺส สํสนํ.^{๔๓๐๐}[๓๗๙]
 นิพฺพุเต วา ตถาคเต,
 ผลํ เตสํ สมนํ^{๔๓๐๑} ลียา.[๓๘๐]
 วจฺณํ^{๔๓๐๒} อนฺเวติ มาตริ,

^{๔๒๕๕} ร.ท.,ร.ม. : สพฺพญฺญตฺตฺถยาปี ,ล. : คุณฺโณ สพฺพญฺญตฺตฺถยาปี

^{๔๒๕๖} ท.ท. : มาณิกํ สามํ

^{๔๒๕๗} ร.ม. : นิวาฏเฐ

^{๔๒๕๘} ร.ท.,ล.,ล.ณ. : สยเมวุปสฺสติ ,ร.ม. : สยเมวุปสมฺมติ. ,ท.ท. : สยเมวุปสมฺมติ

^{๔๒๕๙} ร.ม. : ทาน

* อิมมา คาทาโย คเวสิตฺวา น ทิสฺสนฺติ.

^{๔๓๐๐} ล.,ท.ท. : "ยถา ฅมฺเภ นิพนฺธเยย

พนฺธเยย วสํ จิตฺตํ

โย ททา ทานํ สทฺธาย

ตโต อชฺฌตฺติกลยาโณ

สีลํ วิริยญฺจ ขนฺติ จ

ปญฺจาเปเต มหาปฺญโย

^{๔๓๐๑} ล. : "สมนํ" ปทํ นตฺถิ

วจฺณํ ทามา นโร อธิ,

สติยารมฺมณ ทพฺพํ.

สุกฺคิ โสธิตฺจจฺฉติ,

อุตฺตโม จ มหปฺปโล.

อโลโก เมตฺตียปี จ,

เอตํ พุทฺธสฺส สํสนํ" อิมมา คาทา นตฺถิ

เอวเมว กตํ ปุณณํ สามิกํ ปริเยสตี"ติ.^{๔๓๐๓}[๓๘๑]*

มหาชน^{๔๓๐๔} ธมฺมเทสนํ สุตฺวา ธมฺเมน สเมน จิตฺตํ ทเมติ. เย ปน กลเหน
จ วิวาเทน จ อนเภา ยฺคา^{๔๓๐๕} จิรกาลํ ปวตฺตุนฺติ, เตปี สพฺเพ เวรมณฺญมณฺญํ มุญฺจนฺติ
.ธจ จ ปน สามิกา โจริ มุญฺจนฺติ ธมฺมสุสวเนน. ตทเห ว อณฺญมณฺญมานะยุมานา เว
รํมุญฺจนฺติ. เอวํ สกลนคฺรวาสี มนุสฺสา ธมฺเมน สเมน วตฺตุนฺติ. กติปาสฺสเทเนว มหา
-วินิจฺจนเย โกจิ กลลฺลยจ วิวาทญจ วกฺขิตุํ นาโหสิ. มหาสตุโต โจเร พนฺธนาคา
เรปโมเจตฺวา เตสํ สํวจฺจนฺรปมาเณ ปาถะยฺย ทาเปตฺวา เตสํ คมนทฺวาระ ปหิณฺ^{๔๓๐๖} โส
หิ

สกลนคเร มาตาปิตุสทิสฺสเยว ปิโย มนาโป โหติ. น เกวลเมว, อปีจ สกลนคเร เภริ

จราเปสิ^{๔๓๐๗} "โย โย ทลิตฺโต กปโณ, โส โส^{๔๓๐๘} ราชงฺคเณ สนนฺิปาเตตฺตู"ติ.^{๔๓๐๙} สนฺ-
นฺิปาเตตฺวา จ ปน โส "โณนฺโต อมฺมตาทมาตุลมาตาทกคินิโย ตุมฺเห กตเม ปจฺจเย ปริ-
ภุญฺชถ,^{๔๓๑๐} สจฺจํ วถ,^{๔๓๑๑} สีสฺมรฺกฺษถ, โปเสยฺยามี"ติ ปุจฺฉิ. สพฺเพ ยถาภูตมาโรเจสุ. โส
เตสํ สํวจฺจนฺเรน กหาปเณ ทาเปตฺวา เตสํ หตฺถะ สฺฐนํ ทินฺนํ^{๔๓๑๒} ทิวเสน มาเสน สํวจฺจนฺเร
นตํ ตํ นามเณ ลีชาเปตฺวา^{๔๓๑๓} ลญฺจํ ทตฺวา "โณนฺโต ปุณํ สํวจฺจนฺเร อิมํ ลญฺจํ

^{๔๓๐๒} ร.ม. : สตสฺสสุสานิ วจโน

^{๔๓๐๓} ร.ม. : ปริเยสตี

^{๔๓๐๔} ร.ท. : มหาชน

^{๔๓๐๕} ล.,ท.ท. : กลฺลย วิวาทะ จ อนนฺยคฺเคน

^{๔๓๐๖} ร.ม. : "ทาเปตฺวา เตสํ คมนทฺวาระ ปหิณฺ" ปทํ นตฺถิ, "เปเสสิ" ปทฺมฺปน ทฏฺฐพฺพํ ,ล.
,ท.ท. : "เตสํ คมนทฺวาระ ปหิณฺ" ปทํ นตฺถิ, "ปโมเจติ" ปทฺมฺปน ทฏฺฐพฺพํ

^{๔๓๐๗} ล.,ท.ท. : เภริญฺจาราทเปตฺวา ,ล.ณ. : เภริญฺจาราทเปสิ

^{๔๓๐๘} ร.ม. : ตํ ,ล.,ท.ท. : "โส โส" ปทํ นตฺถิ

^{๔๓๐๙} ร.ม.,ล.,ท.ท. : สนนฺิปาเตถาติ

^{๔๓๑๐} ล. : กตมํ ปจฺจยํ ปริโณเค ,ท.ท. : ปจฺจยปริโณเค

^{๔๓๑๑} ล. : วเทสิ ,ท.ท. : วเทถ

^{๔๓๑๒} ล.,ท.ท. : "สฺฐนํ ทินฺนํ" ปทํ นตฺถิ , "เตน" ปทฺมฺปน ทฏฺฐพฺพํ

^{๔๓๑๓} ล.,ท.ท. : "ตํ ตํ นามเณ ลีชาเปตฺวา" อิมานิ ปทานิ นตฺถิ, "เลกฺข" ปทฺมฺปน ทฏฺฐพฺพํ

มาอท,^{๔๓๑๔} อยุณเหที ลญเจหิ กหาปณេ ทสฺสามิ, อปีจ เย ตุมเห โจริ ทิสฺวา มา วิโย
ธ,โปเถธ, ฉินฺท, ทณฺเฑน คณฺห, มยฺหํ ทสฺเสถา"ติ วตฺวา อฺยุโยเชสิ.

ตโต ปฏฺจาย โย โย^{๔๓๑๕} โจริ ลภิตฺวา สซีเวน ทพฺพมาทาย ตสฺส ทสฺสติ.
มหาปุริโส "กิมตฺถาย"^{๔๓๑๖} ตํ กมฺมํ กโรสฺ"ติ ปุจฺฉิ. "สามิ ทลิตฺทภาวเน"^{๔๓๑๗} กริสฺสามิ"ติ.
"เตนหิ ปาถะยวตฺตํ ทสฺสามิ"ติ วตฺวา^{๔๓๑๘} ตสฺส อทินฺนาทานาทินวํ ปกาเสนฺโต คากา
อภาลิ

"เย สซีวโลเกสุ"^{๔๓๑๙} ปาปกมฺมิโน
อทินฺนมาทาย กโรนฺติ ซีวิตํ,
ธนธญฺญํ รชฺชญฺญํ ชาตฺรูป^{๔๓๒๐}
อเชพกญฺจาปี ปสฺสุ มหีสฺ,^{๔๓๒๑}
อสุหิ สตฺติหิ โตมเรหิ
อภยานิ ปสฺसानิ ตฺพนฺติ กณฺญกํ,[๓๘๒]
อปายปตฺโตปี มนุสฺสญฺโต
ทลิตฺทญฺโต ปรทาสชาโต,
จณฺฑาลกฺุเล นิธเน จ ชาโต
โก ตสฺส หิโน ธนหารโก โส"ติ.[๓๘๓]*

ปกาเสตฺวา จ ปน ตตฺถ เลเขหิ กหาปณេ ทาเปตฺวา อฺยุโยเชสิ. ตสฺมา โส
เตสฺ มาตาปีตฺสทิสฺเมว.^{๔๓๒๒} ตโต ปฏฺจาย สกณฺนคเร วา วิธิสฺ วา อาปณฺสุ วา ปเถ
วา สุวณฺณรชฺตรตนญฺจ วตฺถาภรณญฺจ ปมฺภูจฺญจ ปตฺติตฺถจ มาสมตฺตปี เนว นาเสติ,

^{๔๓๑๔} ล.,ท.ท. : มม ทเทถ

^{๔๓๑๕} ล.,ท.ท. : "โย โย" ปทํ นตฺถิ

^{๔๓๑๖} ล.,ท.ท. : "กิมตฺถาย" ปทํ นตฺถิ, "ตํ ตํ โก" ปทมฺปน ทฏฺฐพฺพํ

^{๔๓๑๗} ล.,ท.ท. : ทลิตฺทเทเน

^{๔๓๑๘} ล.,ท.ท. : "วตฺวา" ปทํ นตฺถิ, "โส" ปทมฺปน ทฏฺฐพฺพํ

^{๔๓๑๙} ร.ม. : สซีเว โลเกสุ

^{๔๓๒๐} ล.,ท.ท. : ธนํ ธญฺญํ รชฺชญฺญชาตฺรูป

^{๔๓๒๑} ร.ท. : รชฺเชพกญฺจาปี ปสฺสุ มนุสฺสา, ล.,ท.ท. : รชฺเชลกญฺจาปี ปสฺสมนุสฺสํ, ล.ฉ. : มนุสฺสํ

* อิมมา คากาโย คเวสิตฺวา น ทิสฺสนฺติ.

^{๔๓๒๒} ล.,ท.ท. : มาตาปีตฺสทิสฺเมว

นิรคฺคํ โหติ, อินฺทปตฺตนคร^{๔๓๒๓} สุวฺภูจฺจิ สุภิกฺขเหติ จ เขม^{๔๓๒๔} โหติ. สฬฺหเพ เต ตสฺส
สฬฺพกาลเมว อญฺญายนฺติ. ตโต ปฏฺจาย มหาปฺริโส อเนกสฺตสฺสปรวโร ภเวยฺย. สฬฺพ-
กาลเมว อเนกสฺตสฺสปณฺณการานิ จ ภเวยฺย.^{๔๓๒๕}

ตมตฺถํ ปกาเสนฺโต สตุถา อาห

"ธมฺมธโร ธมฺมวาที ธมฺเมน ปฺริโส สทา,
รณฺโถ อตฺถญฺจ ธมฺมญฺจ อนุสาลิ นรินฺตร.^[๓๘๔]
ธมฺเมน เตน ปวตฺเตน นครํ ชนปฺโท^{๔๓๒๖} รฏฺฐจํ,^{๔๓๒๗}
สุวฺภูจฺจิ สุภิกฺขเหติ เขมฺภวทูตฺตโน สทา"^[๓๘๕]*
อุปราชกณฺโฑ ทวตฺติสฺติมปณฺโฑ^{๔๓๒๘} นิฏฺฐจิต.

๓.๓๔ ราชพุทฺธจริตกณฺฑปณฺโฑ เตตฺติสฺติโม

ตโต ปฏฺจาย เสนาปติ ตสฺส อาฆาตมณฺุพฺพนฺธิตฺวา^{๔๓๒๙} "อํ มหาปฺริโส ปุฬฺเพ
มยฺหฺมปฏฺจจากปฺตฺโต,^{๔๓๓๐} นคฺโค จ ภเวยฺย, อิทานิ อํ ราชา เกน วุจฺจมาโน ปโยชียมาโน
ปคฺคเหตฺ"^{๔๓๓๑} น สกโกติ, เตนहि อญฺญตฺรสฺส รณฺโถ สนฺติกํ คนฺตฺวา ตมิมํ นครมาเนยฺยามี,
อิมํ ตาว สกเลนฺครํ คณฺหาเปสฺสามิ, ตสฺสเสว สีสํ จินฺทิตฺวา อาสนสฺส เหฏฺฐา^{๔๓๓๒} จเปตฺวา
นีสิติสฺสามิ, สุรํ ปิวิสฺสามิ"^{๔๓๓๓}ติ จินฺเตตฺวา น จิสฺสเสว สหสฺสสุรปฏฺจจาเก สกฺขมฺจิตฺวา ปญฺจาวูธ
สขฺขิตฺวา กาลเณ จานํ ปริเยสฺติ.

^{๔๓๒๓} ร.ท., ร.ม., ล.ฉ. : อิหํ นครํ, ล., ท.ท. : "อินฺทปตฺตนคร" ปทํ นตฺถิ

^{๔๓๒๔} ล., ท.ท. : เขม

^{๔๓๒๕} ร.ท., ล.ฉ. : ตโต ปฏฺจาย มหาปฺริโส อเนกสฺตสฺสปรวโร สฬฺพกาลเมว อเนกส-
สฬฺสปณฺณการานิ สมนฺนาคโต อโหสิ.

^{๔๓๒๖} ร.ม. : ชนปทํ

^{๔๓๒๗} ล., ท.ท. : นคร ชนปเท รฏฺฐจ

^{๔๓๒๘} ร.ท. : ทวตฺติสฺติมปณฺโฑ, ร.ม. : ทวตฺติสฺติมปณฺโฑ

^{๔๓๒๙} ล., ท.ท. : อาฆาฏํ พนฺธิ, ล.ฉ. : อาฆาฏํ อญฺญนฺธิตฺวา

^{๔๓๓๐} ร.ท., ร.ม. : มยฺหฺมปฏฺจจากปฺตฺโต, ล., ท.ท., ล.ฉ. : มยฺหํ อฏฺจจากปฺตฺโต

^{๔๓๓๑} ร.ท., ร.ม. : ปคฺคเหตฺ, ล., ท.ท., ล.ฉ. : จ คเหตฺ

^{๔๓๓๒} ร.ม., ล., ท.ท., ล.ฉ. : อาสนนฺทฺฐา

อถกทิวสํ ราชชา สกลนคเร โฆสาเปตฺวา ทุมราชมณฺฑเล สมนิปาเตตฺวา สราชโก
 ธนญชยมหาปฺริสสฺส สนฺติกา^{๔๓๓๓} ธมฺมเทสนํ สฺสณฺดาติ.^{๔๓๓๔} ตทา เสนาปติ ปุตุตกริยาหิ สห-
 วาหเนหิ จ สหสฺสมุฏฺฐาเกหิ สนนฺทอุปญฺจาจฺเจ อาทาย ปจฺฉิมทฺวารเณ นิกฺขิมิตฺวา
 ปลายนฺโต^{๔๓๓๕} สีมารกฺขนปฺริเส มาเรตฺวา วิโรชราชสฺส^{๔๓๓๖} สนฺติกํ คนฺตฺวา เจตียนครเมว
 เจตรญฺจํ สมฺปาปฺณิตฺวา^{๔๓๓๗} พหินคเร ขนฺธาวารํ^{๔๓๓๘} นิวาเสตฺวา ตสฺสเวย รยฺโย ทุตํ ปหิณฺ.
 ทุโต "มหาราช อุชุกเสนาปติ ติฏฺฐํ ทาโส, ตุมหากมฺุฏฺฐากํ กตฺตกาโม"ติ. ราชชา อนุกฺกเมน
 ทุตปฺวตฺตี สุตฺวา "เตนหิ เอกโก ว เอหิ"ติ วทติ.^{๔๓๓๙} ตเมว สุตฺวา เสนาปติ เอกโก ว
 รยฺโย อนุทฺตฺเตหิ สทฺธิ วนฺทิตฺวา^{๔๓๔๐} ราชปฺญฺจํ กตฺวา "ตสฺสเวยํ มหาราช เสนาปติ,
 เอโส โกรพฺยราชชา มยํ คหปติปุตุตกมฺุฏฺฐาญฺจเน จเปตฺวา นีหริสฺสติ, มํ พนฺธาคาเร
 พนฺธาเปตฺวา ปติฏฺฐเปตฺวา มํ โมเจสิ, เตน ปลาเปสฺสามิ, มหาราช สพฺเพ เต อุกฺโขภินิ-
 สํชาตา สฺสรโยธา อิทานิ สิลํ รกฺขนฺติ, ปาณาติปาทมตฺตํ น กโรนฺติ, ตํ นครมมาตฺรกฺข-
 มจฺจุ วยิ สฺสเลภยฺยามา"ติ อาห.^{๔๓๔๑}

ตํ สุตฺวา วิโรชราชชา โสมนสฺสปฺตฺโต "โก เสนาปติ อุมหากํ ทฺวาทสอฺกฺโข-
 ภินิสํชาตา สฺสรโยธา ภเวยฺยํ, วิจุปฺนเมว สฺสลภิตพฺพเมว"ติ อาห. ตสฺสเวย เวโรชพฺราหมณ-
 ปโรหิตो ปณฺธิโต พฺยตฺโต ตเมว สุตฺวา นิเวเทสิ "เทว อินฺทปตฺถนคฺรวาสี สฺสรโยธา สิลํ
 รกฺขนฺติ,^{๔๓๔๒} ตํ วิมฺลิตพฺพเมว"ติ. ราชชา "สาธฺว"ติ สมฺปฏฺิจฺฉิตฺวา เสนาปติสฺส ปริวา-

^{๔๓๓๓} ล.,ท.,ท.,ล.ฉ. : สนฺติเก

^{๔๓๓๔} ล.,ท.,ท. : สฺสณฺดาติ

^{๔๓๓๕} ล.,ท.,ท. : ปลายิ

^{๔๓๓๖} ร.ม. : วิโรชราชสฺส ,ปจฺฉาปทฺมปี เอวํ ทฺวาทสพฺพํ

^{๔๓๓๗} ล. : สมฺปาปฺณิ ,ท.,ท. : เจตรญฺเจ สมฺปาปฺณิ

^{๔๓๓๘} ร.ม. : พหินคขนฺธาวาร

^{๔๓๓๙} ล.,ท.,ท. : "วทติ" ปทํ นตฺถิ

^{๔๓๔๐} ท.,ท.,ล.ฉ. : สมนินฺทิตฺวา

^{๔๓๔๑} ล.,ท.,ท. : "อาห" ปทํ นตฺถิ ,ปจฺฉาปทฺมปี เอวํ ทฺวาทสพฺพํ

^{๔๓๔๒} ล.,ท.,ท. : รกฺขนฺตีติ

๔๓๔๓ ล.,ท.ท. : ทศวา

๔๓๔๔ ล.,ท.ท. : "เตปี" ปทํ นตฺถิ

๔๓๔๕ ล. : กโรติ ,ท.ท. : ราชูปถัมภ์ กโรติ

๔๓๔๖ ล.,ท.ท. : "อจฺจนฺติ" ปทํ นตฺถิ

๔๓๔๗ ร.ม.,ล. : ศิโข ,ท.ท. : ศุโข

๔๓๔๘ ร.ท. : ฉายา

๔๓๔๙ ล.,ท.ท.,ล.ฉ. : วิสเม วิสมํ

๔๓๕๐ ร.ม. : สนิสฺสยํ. เตน วุตฺตํ ,ล. : นิจฺจํ สนิสฺสยํ ,ท.ท. : นิจฺจํ สนิสฺสยํ

๔๓๕๑ ร.ม. : เตน วุตฺตํ

๔๓๕๒ ร.ท. : อปฺปวชฺชํ อญฺมตฺตํ ,ร.ม. : อปฺปวชฺชมนฺมตฺตํ

* อิมํ คาทาโย คเวสิตฺวา น ทิสฺสนฺติ.

๔๓๕๓ ร.ม. : พุชฺชนสฺสเถติ

๔๓๕๔ ล.,ท.ท. : "โย ปฺรสุสฺส อปฺปวชฺช- มนฺมตฺตํ ปกาเสติ,
สวทฺธํ มนฺตํปี เหมตฺตํ น ปสฺสติ.
โส ปสฺส ปุริสํ สพฺเพ 'พุชฺชนสฺส'ติ วุจฺจติ,
โย ตสฺส สวทฺธํ อญฺมตฺตํ ภาเยน ภาเยน อิมํ คาทา นตฺถิ

ตสฺส ปลายนกาเล สกลกรุกฏเจ โกลาหลมโหสิ. ตํปี สุตฺวา ธนญฺชยโกรพฺยราชา
 สกลทิวสจฺเจเนน ธมฺมสฺสวณฺฺสสาหุตฺตา ตเมว อคณฺเฬ.^{๔๓๕๕} ปุณฺทิวเส มหาปุริสฺส ราชูปฏฺจํ
 คนฺตุวา รมฺโณ นิเวเทสิ "เทว อโย เสนาปติ อมฺหากํ วิหีสนตฺถาย ปลาโย, อญฺญํ ราชาน-
 มมฺหากํ นครํ วิลุมฺปิตุมานยติ, ตสฺมี วิชฺชมาเน.^{๔๓๕๖} อีเชว รมฺมจฺวาสิณฺํ โย กุลสมิทฺโธ,
 โส อนุโตเนคเร วสาเปตพฺโพ, โย ทลิตฺโ, โส พหิเนคเร วสาเปตพฺโพ, อิมสฺส จตฺตฺส คาม-
 ทฺวารเร.^{๔๓๕๗} เอเกกสฺมี คามเ อเนกสฺตมหาวิภวเสฏฺฐิโน วสนฺติ,^{๔๓๕๘} ตสฺมา อนุโตเนคเร
 วสาปนตฺถาย อุกฺกิปิตํ น สกฺโกม, จตฺตฺสคามทฺวารรทฺชนตฺถาย อนุปกาโร กตฺตพฺโพ,^{๔๓๕๙}
 อิมสฺส ชิปฺปเมว รทฺชิตํ สมตฺถา อปรภาเค สมนฺโต ปาการํ กโรมา"ติ. ราชาน "สาธู
 ยถารุจฺจํ กโรตฺวา"ติ อาห.

ตํ สุตฺวา^{๔๓๖๐} มหาปุริสฺส ราชานํ วณฺทิตฺวา อญฺจายาสนา ราชงฺคเณ ปาปฺณิตฺวา^{๔๓๖๑}
 เอกมฺนตํ นิสิตฺติวา จตฺตาโร คามทฺวารารทฺเช มหามจฺเจ ปกฺโกสาเปตฺวา "คามทฺวารเร
 วิตฺถาเรน ติคาวุตฺตปฺปมาณมายาเมเน โยชนปฺปมาณํ อนุปกาโร การาเปถ, เอเกกสฺมี ปากาเร
 ติสฺโส อนุกฺกเมเน ปาการานิ ติสฺโส ปริกฺขา โหนฺตุ,^{๔๓๖๒} เอโก อนุโตปกาโร อุตฺตงฺเคน
 ทฺวตฺตีสหตฺโถ^{๔๓๖๓} ตโต จตฺตฺสทิสฺสทฺโถ ตโต อญฺจารสฺสทฺโถ, เอเกกา ปริกฺขา^{๔๓๖๔} คมฺภีรโต จ
 วิตฺถารโต จ จุทฺทสพฺพยามปฺปมาณา โหนฺตุ, หตฺถิสฺสา^{๔๓๖๕} ญฺหายิตํ สมตฺถา โหนฺติ,^{๔๓๖๖}

^{๔๓๕๕} ท.ท. : ธมฺมสวณฺฺ สฺสณฺิ ตเมว อคฺคเฬสิ ,ล.ฉ. : อคณฺเฬสิ

^{๔๓๕๖} ร.ม. : วิลุมฺปิตุมานยติ, ตสฺมี วิชฺชมาเน ,ล.,ล.ฉ. : วิชมาเน

^{๔๓๕๗} ท.ท. : จตฺตาโร คามทฺวาราร

^{๔๓๕๘} ล. : อเนกสฺตปมาวิภวเสฏฺฐิ วสนฺโต ,ท.ท. : วสนฺตา

^{๔๓๕๙} ล. : อนุปกาโร การิตพฺพํ ,ท.ท. : อนุปกาโร การิตพฺพํ ,ล.ฉ. : กาดพฺโพ

^{๔๓๖๐} ร.ท.,ล.,ท.ท.,ล.ฉ. : "ตํ สุตฺวา" ปทํ นตฺถิ

^{๔๓๖๑} ล.,ท.ท. : สมฺปาปฺณิ

^{๔๓๖๒} ล.,ท.ท. : โหนฺติ

^{๔๓๖๓} ร.ท.,ร.ม. : อุตฺตงฺเคน ทฺวตฺตีสหตฺโถ ,ล. : ทฺวตฺตีสหตฺตา

^{๔๓๖๔} ล.,ท.ท. : เอเกกสฺมี ปริกฺขา ,ล.ฉ. : ปริกฺขา

^{๔๓๖๕} ร.ม. : อตฺถิ อสฺสา

^{๔๓๖๖} ล.,ท.ท.,ล.ฉ. : โหนฺตุ

ตตถ อุภยโต ปลุเสสุ เทว มหาปการา โหนตุ, ตสฺมี ปการนฺตเร ตินิ ทวารานิ
 มหามณฑปูปมาณานิ โหนตุ, ตสฺมีมนฺตเร เอเกกานิ จุฬทวารานิ โหนตุ,^{๔๓๖๗} ตตถ ตตถ
 เต เต กมฺมการเ เตสํ เตสํ คามวาสินํ มนุสฺसानํ สพฺพกาลํ สพฺพตฺตินทิวมนฺคณฺทิตา^{๔๓๖๘}
 การารเปถ, มา ปปญฺจํ กโรถ, อุสฺสกา โหถา"ติ"^{๔๓๖๙} อาณาเปตฺวา อุภยโษลสิ. สยเมว ทินเ
 ทินเ ตโย วาเร หตฺถิชนฺธํ นิสินฺโน นคฺรปทฺทฺธิณํ จรฺนฺโต^{๔๓๗๐} น จิรฺสฺสเว สพฺพตฺถ ติสฺ
 มาเสสุ อติกกนฺเตสุ นิฏฺฐิตฺสุ^{๔๓๗๑} ตทา ปจฺฉา สนฺธิปาการเ นคฺรวาสินฺมณฺเส ตตถ ตตถเว
 การารเปสิ. ตสฺมี ตสฺมี กณฺเณ มหามณฑปสฺมปฺนฺนานิ^{๔๓๗๒} อุภยโต ปลุเสสุ เทว มหา
 -ทวารานิ โหนติ. น จิรฺสฺสเว จตฺตมาสจฺเจยน สพฺพเมว นิฏฺฐิตํ.

ปุพฺเพ อินฺทปตฺตณคฺรมายามโต จ วิตุถารโต จ โยชนปฺปมาณํ, ติทฺธิ ปากาเรทฺธิ

^{๔๓๗๓}

อายามโต จ วิตุถารโต จ ปญฺจโยชนปฺปมาณํ^{๔๓๗๔} โหติ. ตสฺมี ตสฺมี สมิชฺฌนฺเต มหาปฺริโส
 รญฺโธ อาโรเจสิ. ตํ สุตฺวา ราชา จตฺตฺรจฺจพลนิกายะทฺธิ สทฺธิมลฺงกตหตฺถิชนฺธํ นิสินฺโน
 ปาการโมโลกนฺตถาย นคฺรํ ปทฺทฺธิณํ กโรติ. ราชา ทิสฺวา ปสฺนมนฺมานโส "สาธฺว"ติ ปสฺสิตฺวา
 ปาสาทเมว ปาวิสฺสิ.

โตโต ปญฺจาย มหาปฺริโส สกฺลนคฺรวาสินํ มนุสฺसानํ เยภฺยุยนฺตฺส กมฺเม การาร-
 เปตฺตฺมาณาเปสิ. สสฺเสสุ สมิชฺฌนฺเตสุ อนฺโตนคฺเร จปาเปสิ. เตนาท ภาควา

"นคฺรํ โส สฺมาเปตฺวา"^{๔๓๗๕} สสฺสการา จ การิตเ,

ทสฺเสติ รญฺโธ โกรพฺยสฺส นิฏฺฐิตํ สพฺพถาปี ตนฺ"ติ.[๓๙๐]*

^{๔๓๖๗} ร.ม. : โหนติ ,ล.,ท.ท. : เอเกโก จุฬทวารโ โหนตุ.

^{๔๓๖๘} ล.,ท.ท.,ล.ณ. : สพฺพตฺตินทิวํ อติณฺทิตา

^{๔๓๖๙} ร.ม.,ล.,ท.ท. : กโรหนตุ, อุสฺสกา โหนตุติ

^{๔๓๗๐} ร.ท.,ล.,ท.ท.,ล.ณ. : จรติ

^{๔๓๗๑} ล.,ท.ท. : ตโย มาเส อติกกนฺเต นิฏฺฐิตเ เต

^{๔๓๗๒} ล.,ท.ท. : มหามณฑปสฺมปฺนโน

^{๔๓๗๓} ล.,ท.ท. : ตสฺมี วิวรปการเ

^{๔๓๗๔} ล. : ตโยชนปฺปมาโน ,ท.ท. : วิตุถารโต จ ตโยชนปฺปมาโน

* อิมมา คากา คเวสิตฺวา น ทิสฺสติ.

^{๔๓๗๕} ร.ท. : โสมาเปตฺวา ,ท.ท. : สฺมาเปตฺวา

ตลุมี่ กาลนุตเร วิโรชราชา อุชุกเสนาปตินา โจทยิมาโน สดฐุเร โยธะ กุรรุญจ-
 วาสี วิลุมปีตุมาณาเปลิ. ปจฺมเมว สุริโยธา กปฺปาสคามิ วิลุมปนฺติ.^{๔๓๖} เต สุริโยธะ คาม-
 วาสี มนุสฺสา ทพฺหิ คเหตฺวา โกรพฺยรณฺโณ ทสฺเสสฺสุ. ราชา มหาปุริสํ วิจาราเปลิ. โส
 ทลิตฺทภาวํ สุตฺวา เตสฺสุ เอเกกสฺส ทสฺสหาปณฺเ^{๔๓๗} ทาเปตฺวา ปโมเจสิ. เตปี จ วุตฺติญจ
 กหาปณฺเ จ วิโรราชสฺส ทสฺเสสฺสุ. ตํ สุตฺวา น^{๔๓๘} สทฺทหติ. ทุตฺติยวเร คามิ วิลุมปีตฺวา
 ตเถว ลภิตฺวา รณฺโณ อาโรเจสฺสุ. ตุตฺติยวเร นครมชฺเช วิลุมปีสฺ.^{๔๓๙} มหาปุริสํ ปน ตโต
 วินิจฺฉิตฺวา เสนาปติการณิ ญตฺวา เตสฺเมเกกสฺส โสฬสฺสหาปณฺเ ทาเปตฺวา เอเตสํ จ
 "กหาปณฺเหิ สทฺธิมิมานิ คากานิ เสนาปติสฺส ปหิณฺสุสํ"ติ วตฺวา เอวเมว คากาปเท

"ปารุตา" ^{๔๓๘๐} ปรทาราย	ธนํ โลโก จ ปติยา, ^{๔๓๘๑}
ปฏฺฐํ สารุ นาสาย	ขเล ขลตฺรา ^{๔๓๘๒} คุณา.[๓๙๑]
อิโต หสฺสกรณฺเ เต ^{๔๓๘๓}	กิญฺจิ อญฺญํ น วิชฺชเต,
อสุชนิ ตฺยมาหุ	สุชนิ ทุชฺชนิ ^{๔๓๘๔} สยํ.[๓๙๒]
น โลเก โสภเต มุพฺโพ	เกวลตฺตปัสสีโต,
อปี ปีทิตฺเต ภูเป	กตวิชฺโช ปกาลิโต. ^{๔๓๘๕} [๓๙๓]

นาคา ขเพสฺสุ วิสฺสาลํ เม มติ^{๔๓๘๖} กิร สํขตา,^{๔๓๘๗}

^{๔๓๖} ล. : วิลุมปยมาโน ,ท.ท. : วิลุมปยมานา

^{๔๓๗} ล.,ท.ท. : เตสํ เอเกกํ ทสฺสหาปณํ ,ล.ฉ. : ทสฺสหาปณ

^{๔๓๘} ร.ท.,ร.ม.,ล.,ท.ท.,ล.ฉ. : "น" ปทํ นตฺถิ

^{๔๓๙} ล.,ท.ท. : วิลุมปีตฺวา

^{๔๓๘๐} ล. : ปารุโต

^{๔๓๘๑} ล. : โลกปติยา

^{๔๓๘๒} ร.ท. : ขนฺธะ ขนฺธตฺรา ,ร.ม. : ขเพ ขพตฺรา ,ล. : ขลตฺตรา ,ท.ท. : ขลตฺตรา

^{๔๓๘๓} ล.,ล.ฉ. : หสฺสสิตรํ โลเก ,ท.ท. : หสฺสสิกรํ โลเก

^{๔๓๘๔} ร.ท.,ร.ม.,ล.,ล.ฉ. : ทุชฺชนิ

^{๔๓๘๕} ล. : อปี สมปีทิตฺเต ภูเป กตวิชฺโช ปกาลิเต

* อิมานิ คากาโย คเวสิตฺวา น ทิสฺสนฺติ.

^{๔๓๘๖} ร.ม. : มมติ

^{๔๓๘๗} ร.ม.,ล.,ล.ฉ.,ท.ท. : สํขโต

จิรกาล จ ทินโนปี ทส เต ว ภูชงคโม.[๓๙๔]
 ลกขี อวคฺคฺสํชาตา อลกขี หาริสุมตา,^{๔๓๘๘}
 อติ พาลสุส สงกปโป คณฺเหยย กลิมตฺตโน.^{๔๓๘๙}[๓๙๕]
 อลกขี วามโต ภาโต อวคฺค จ อกนฺตโต,
 อติ สนฺตสุส สงกปโป คณฺเหยย กตมตฺตโน"ติ.^{๔๓๙๐}[๓๙๖]*

เอวญจ ลิตฺตฺวา อฺยุโยเชสิ.

เต []^{๔๓๙๑} วิโรชราชสุส ทสฺเสนฺติ.^{๔๓๙๒} ราชา เวโรชพฺรหฺมณฺสฺส^{๔๓๙๓} ทสฺเสติ.
 โสปี รญฺโญ^{๔๓๙๔} เสนาปติปจฺจกฺขเมว คากมตฺถํ ปกาเสสิ. ตํ สุตฺวา ราชา สํวึคฺคมานโส
 ตฺถุณี อโหสิ. ตํ^{๔๓๙๕} สุตฺวา จ ปน เสนาปติ "อยมติมญฺญาย ปหิณาตี"ติ อติวีย^{๔๓๙๖} กุฑฺโธ
 โหติ.

ตมตฺถํ ปกาเสนฺโต สตฺถา^{๔๓๙๗} อาห

"อุปกาโร กุมฺจจํ
 อนุกุลปฺปทานน
 กริติ ปุชฺมาโนปี
 ขสฺเน ทสฺเน ลีโฆ
 มหาโทสสุส การโณ,^{๔๓๙๘}
 กุปฺปนฺติ พฺยาธิโน ภูสฺ.^[๓๙๙]
 โลกพฺยสนทฺทุกฺขิตฺ,^{๔๓๙๙}
 อหิริว พุชฺชนโน.^{๔๔๐๐}[๓๙๙]

^{๔๓๘๘} ร.ม. : หาริสุมุตตา

^{๔๓๘๙} ร.ม. : กลิมตฺตโน

^{๔๓๙๐} ร.ท.,ล.ฉ. : อตฺตมตฺถโนติ

^{๔๓๙๑} ท.ท. : ตํ อาทาย นคฺร์ คนฺตฺวา

^{๔๓๙๒} ล. : ทสฺเสตฺวา ,ท.ท. : ทสฺเสตฺวา อเหตุ

^{๔๓๙๓} ล. : เวโรชพฺรหฺมณฺ

^{๔๓๙๔} ล.,ท.ท. : "ทสฺเสติ. โสปี รญฺโญ" อิมานิ ปทานิ นตฺถิ

^{๔๓๙๕} ล. : "อโหสิ. ตํ" ปทํ นตฺถิ

^{๔๓๙๖} ร.ท. : "ปหิณาตีติ อติวีย" ปทํ นตฺถิ

^{๔๓๙๗} ล. : "ปการเสนฺโต สตฺถา" ปทํ นตฺถิ

^{๔๓๙๘} ร.ท. : การณา

^{๔๓๙๙} ร.ท.,ล.,ท.ท.,ล.ฉ. : โลกสุส พฺยสนทฺทุกฺขิตฺ

* อิมา คากาโย คเวสิตฺวา น ทิสฺสนฺติ.

^{๔๔๐๐} ร.ท. : คาสฺสโมราหิริว พุชฺชนา ,ร.ม. : พุชฺชนโน ,ล.,ท.ท. : คาสฺสโมราหิริว พุชฺชนโน

ชีรปาณิ ภูษงคสุส^{๔๔๐๑} เกวลี วิสวทมนัน,
 อุปกาโร หิ นีจัน อปการาย วตตเต.[๓๙๙]
 อสนุโต ปตติตา^{๔๔๐๒} สพุภิ ภิญจิ ทฏจ^{๔๔๐๓} ภูทาจัน,
 มณฺณนเต สมนตมตตาน- มสนตมปี วิสฺตุน"ติ.^{๔๔๐๔} [๔๐๐]*
 ราชพุทธิจริตกณฺโฑ เตตฺตีสติมปณฺโฑ^{๔๔๐๕} นิฏฺฐิตो.

๓.๓๕ ธมฺมยุชฌกณฺทปณฺโฑ จตฺตีสโม

อถกทิวสํ วิโรชราชา เสนาปติโน โกธวเสน โจทยมาโน ทวาทสอฺกฺโขภินิสฺสุริโยธ
 สํกทฺตติววา สนนทฺธปญฺจาวุธํ สขุเชตฺวา จตฺมาสจฺจเยน เตหิ^{๔๔๐๖} สมิชฺฌมาเปสิ.^{๔๔๐๗} ราชฯ
 จตฺรจฺจกพลนิกายะหิ ทวาทสอฺกฺโขภินิสฺสาเตหิ สนนทฺธปญฺจาวุธํ สทฺธิมลฺงกตหตฺติขณฺธ^{๔๔๐๘}
 นิสฺสินโน นครโต นิกขมิตฺวา สขฺขตฺตุนฺทสทิสานวตฺติ วิมลกณฺณจนปฏฺฐเลหิ มณฺนิตารกฺรจฺริ-
 เสตฉนฺตเตหิ อนุธาริยมาโน []^{๔๔๐๙} สขฺขเกริตฺตุมลภารณิวิสํกํสตาลทฺนทฺธิปทเค^{๔๔๑๐} ทนฺทิม-
 วิรุฬฺหิเตสฺส ปญฺจจตฺตริเยสฺส วชฺชมาเนสฺส วิโรชราชสฺส ปุรโต คจฺจมาเนสฺส อจฺจนฺตปรปฺกขวิชฺช-
 สทฺทกถิตมธฺรฺสเรสฺส ราชชยสฺสชิริยกมฺมมจฺจลวตฺตรสฺสสุทฺตวิสฺสิตสฺสกุวิกิเตสฺส^{๔๔๑๑} พฺรหฺมณ-

^{๔๔๐๑} ร.ท. : ภูษังคสุส

^{๔๔๐๒} ร.ท.,ล.ท.ท. : ปฏฺฐิตา

^{๔๔๐๓} ร.ท. : ทตฺถิ

^{๔๔๐๔} ร.ม. : วิสฺตฺเรนฺติ

^{๔๔๐๕} ร.ท. : ราชพุทธิจตฺตกณฺโฑ เตตฺตีสติมปณฺโฑ ,ร.ม. : เตตฺตีสติมปณฺโฑ

^{๔๔๐๖} ล.,ท.ท.,ล.ฉ. : "เตหิ" ปทํ นตฺถิ

^{๔๔๐๗} ล.,ท.ท. : สมิชฺฌมตี

^{๔๔๐๘} ร.ท. : สนนทฺธปญฺจาวุธํ อลฺงกตหตฺติขณฺธ ,ท.ท. : สนนทฺธปญฺจาวุธํ อลฺงกตหตฺติขณฺธ

^{๔๔๐๙} ร.ม.,ล. : ราชฯ ,ท.ท. : สํขตฺตุนฺทน เมธปฺลวิมลกณฺณจนกยฺยชฺชเลหิ มณฺนิกรจฺริเสตฉนฺตเตหิ

อนุธาริยมาโน ราชฯ

^{๔๔๑๐} ร.ม. : สขฺขเกริตฺตุมลภารณิวิสํกํสตาลทฺนทฺธิปทเค ,ท.ท. : สขฺขเกริตฺตุมลภารณิวิสํกํสตาล-

สมุทฺทยาสปทเทเนนิมิวิรุฬฺหิเตสฺส

^{๔๔๑๑} ร.ท.,ร.ม. : ราชชยสฺสชิริยกมฺมมจฺจลวตฺตรสฺสสุทฺตวิสฺสิตสฺสกุวิกิเตสฺส

ทิกะสุ วิโรชาชสุส ปุโรโต คายนุเตสุ ทวาทสอภุโขภินิโยธาคณเฑ นานากุลรูปเวสวณณเฑ
 รตนชคคสนนุเทเหิ ปริวาริโต นานาวิธสตุติโตมรณุตผลกาฐหตุเถहि ปตติกโยเถहि^{๔๔๑๒}
 อญญเฑ จ ตาทิเสเหิ สมตถหตุถิอสุสรเถสุ อารุหุยนุเตสุ นานาฐหตุถิอสุสรเถहि จ นิคุ-
 โฆเสเหิ กิกิณิกาลงกตอสุเสเหิ^{๔๔๑๓} ยุตตเถहि จ สัพพทิสสาภาเคहि คนุตวา ปุริเตहि สุธโยธา-
 ปุริเสเหิ สงคามะสุ โกสสุเลเหิ ยุชฌิตุกาเมहि โมทนุเตเหิ หสนุเตเหิ รมนุเตเหิ จ อติวีย
 รมนเตว.^{๔๔๑๔}

เตสุปี ปุริสา ตีสสหัสสา นวุติสตา ตรุณโยธา ทวาทสอภุโขภินิยยา^{๔๔๑๕}
 อนตเร วิจินิตวา คหิตา,^{๔๔๑๖} นานาฐเฑहि สมนนาคตา เอตตกาปี สงคามะ ปกขนุทิตวา
 ปเรส หตุถิโต อวูธะ คเหตุวา ปจจามิตตาน^{๔๔๑๗} สีสานิ ปหริตวา เตส ปาเตตุ สมตถา
 อนินวตติโน อจจนุติ. เอกจจา ธนุคคหา อติวีย สิกขินตา^{๔๔๑๘} สุรา สงคามะ ปวตตมานา
 อจจนุติ.^{๔๔๑๙} เอวรูปานิ สรานิ ติกขานิ สนนิสิตานิ ขาทนุขสทิสมุขานิ^{๔๔๒๐} ธนุวเคน ปก-
 ขนุตานิ อิตริตรานิ สมพรรณตานิ สรวสส วสสนุติ เมฆวสส วีย. เอกจจา มหاناเคสุ
 โกญจนาท กตวา อากจจนุเตสุปี เตส ทนุเต คเหตุวา ลงฆิตุ สมตถา เตส นิจจลา จิตา
 สุธโยธา อาธาวนุติ.^{๔๔๒๑} เอกจจา ขคคา สตุตวาเร โกญจสกุณเฑ อญญณเฑ สัสสจ-
 มจจมนัสานิ ขาทาเปตวา เตส คุเถहि^{๔๔๒๒} กตา, นรวีเรहि สนนิสิตา อติตักขา วิตมลปาสาณ-
 มจจมนัสทิสสา วิชโชตมานา,^{๔๔๒๓} สุธโยธา^{๔๔๒๔} มขุเฆ จิตา. สุธโยธานมคคิ วา อญญ ว

^{๔๔๑๒} ร.ม. : ปตติกโยเถहि ,ท.ท. : อญญานิ วิวิธสตุติโตมรณุตผลกาฐหตุพานิ หนุถานิ หตุถิ

^{๔๔๑๓} ร.ม. : กิกิณิกาลงกตอสุเสเหิ ,ล. : อสุสทิกกนิกรเถน ,ท.ท. : อสุสทเถนังคพเลเหิ สทุธิ

หตุถิภณุทานิคุโมเสน อสุสทิกกนิกรเถน จ

^{๔๔๑๔} ร.ท. : โมทนุเตเหิ รวนนุเตเหิ ปริวาริโต อติวีย รมนเต ว ,ล.,ท.ท. : โมทนุติ หสนุติ รวนนุติ

^{๔๔๑๕} ท.ท. : เตสุ ปุริสานิ ตีสสหัสสานิ นวุติสตา ตรุณโยธานิ ทวาทสอภุโขภินิยา

^{๔๔๑๖} ล.,ท.ท. : คเหตุวา

^{๔๔๑๗} ร.ม. : ปจจามิตตาน ,ล. : ปจจามิตตา

^{๔๔๑๘} ร.ม. : ธนุคคหา อติวีย สิกขินตา ,ล. : สิกขิตวา ,ท.ท. : ธนุคคโฆ อติวีย สิกขิตา

^{๔๔๑๙} ล.,ท.ท. : ตสมี ธนุคคหโณ สสุเรสุ สงคามะ ปวตตหนาสุ.

^{๔๔๒๐} ร.ม. : ขานนุขสทิสมุขานิ ,ท.ท. : ติกขคคานิ เสตานิ ขาตสทิสมุขานิ

^{๔๔๒๑} ล.,ท.ท. : "อาธาวนุติ" ปท นตุถิ

^{๔๔๒๒} ร.ม. : คุเถहि ,ท.ท. : "เตส คุเถहि" ปท นตุถิ

^{๔๔๒๓} ร.ม.,ล. : วิชโชตมานา

าวิปรีตัม ปุสสนุตติ อกมปีตมานเสหิ ปวิสนุตติ ตัม ตัม คณหิตุ สมตเถหิ มหุทนกกุขพหุตถิ
 หิสทิสานัน ทพหิ ปหารานัน หตติขนุธ เตเหว ขคเคหิ ฉินฺหิตฺวา เอกวารเณ ปาตณสมตถ
 าสโนนฺติ. กวจเกยฺยราภรณเหิ^{๔๔๒๕} ธาเรนฺตา อาวูเธหิ ยุตฺตา สมตถสรีรา โอสธีตารกา วิ
 ยโภภาสสรีรปฺภา^{๔๔๒๖} อจฺจนฺติ. "สกลขมฺพุทฺธิปํ ฆรณฺเตน"^{๔๔๒๗} เอเตเหว สทิสานัน ปุสฺสิตฺย
 จ

เตเหว อิม โยธา เอตตกา"ติ อจฺจนฺตํ ทสฺเสสิ. เตหิ จ ปรีวาริโต ราชา คจฺจมาโน น
 จิเรเนว มาสมตฺเตน อนุกฺกเมน อินฺทปตฺถนคฺรํ สมฺปาปฺณิ โส สมฺปตฺโต^{๔๔๒๘} อตฺถงฺคต-
 กาเล อินฺทปตฺถนคฺรํ สมฺนตฺโต หตฺถิอสุสฺสรปตฺติเกหิ^{๔๔๒๙} จตุหิ สํเขเปหิ ติสฺนุธีหิ ปรีกฺขิปปติ.
 อนเณสฺสสฺสโอบุคฺคาภาเสน สกลนคเร เอโกภาโส โหติ.

ตสฺมี ขณ มหาปุริโส นนฺทียกฺขํ สรมานโน ตมาคตํ^{๔๔๓๐} นคฺรํ รกฺขาเปตฺมา-
 ณาเปสิ. ยกฺโข จ ปน มหากายํ มาเปตฺวา ตฺรณตาลกฺขณูปฺปมาณํ^{๔๔๓๑} ขชฺชวลมานมย-
 ทนฺทํ คเหตฺวา ปรีวตเตตฺวา พหิณคเร สมฺนตฺโต ธาวิตฺวา "อหฺมเร นนฺทียกฺขเสนาปตี"ติ
 นามํ สวาเวติ. ปจฺวิกฺขชนกาโล^{๔๔๓๒} วีย หิ โส สทฺโท.^{๔๔๓๓} ทฺวาทส อุกฺโขภนีสํชาตา โยธ
 าสราชิกา^{๔๔๓๔} เภรสทฺทํ สุตฺวา ภยปฺปตฺตา โลมหํสา ตฺถนฺทีกฺกตา^{๔๔๓๕} อจฺจนฺติ. ^{๔๔๓๖} ตํ สุตฺวา
 า

^{๔๔๒๕} ล.,ท.ท. : "สุริโยธา" ปทํ นตฺถิ

^{๔๔๒๕} ร.ท.,ร.ม. : กวจกาญฺยราภรณเหิ ,ท.ท. : กวจานิ เจว กาญฺยราภรณานิ จ

^{๔๔๒๖} ร.ท.,ร.ม.,ล.ฉ. : โภภาสสรีรปภา

^{๔๔๒๗} ร.ม. : ปรรณเตน ,ท.ท. : ปภาสขมฺพุทฺธิปํ ฆรณฺตานํ ,ล.ฉ. : จรรณเตน

^{๔๔๒๘} ล.,ท.ท. : ตสฺมี สมฺปตฺเต

^{๔๔๒๙} ร.ม. : หตฺถิอสุสฺสรปตฺติเกหิ

^{๔๔๓๐} ล.,ท.ท. : อาคณฺตฺวา ,ล.ฉ. : ตํ อาคตํ

^{๔๔๓๑} ร.ท.,ร.ม. : ตฺรณตาลกฺขณูปฺปมาณํ

^{๔๔๓๒} ร.ม. : ปจฺวิกฺขชนกาโล ,ร.ท.,ล.ฉ. : ปจฺวิกฺขชนกาโล ,ล.,ท.ท. : สวาเวตฺวา ปจฺวิกฺขชนกาโล

^{๔๔๓๓} ล.,ท.ท. : "หิ โส สทฺโท" สทฺทปทํ นตฺถิ

^{๔๔๓๔} ล.,ท.ท. : ทฺวาทสอฺกฺโขภนีสํชาเตหิ โยเธหิ สราชิกเหิ

^{๔๔๓๕} ล. : ภยปฺปตฺโต โลมหํโส ตฺถนฺทีกฺกโต ,ท.ท. : ภยปฺปตฺโต โลมหํโส ตฺถนฺทิ

^{๔๔๓๖} ล.,ท.ท. : "อจฺจนฺติ" ปทํ นตฺถิ

วิโรชราชา "อิมสูมี นคร สุโยธา ยุกขภูตาดิ []^{๔๔๓๗} โกจิ คเหตุ สุกโกตี"ติ เสนาปติ
 ปุจฉิ เสนาปติ ปน "มา ภายิ มหาราช, อัย นนทียุกโข สีสสมปนโน ภัยตชชิต ปาณาติ-
 ปาต กาคู น สุกโกตี, โลกมาคเมถ, อนตรธายิสสตี"ติ อาห. ราชา ตุนทีกูโต นิสสิทิ.

ตํ สุตวา ทิสฺวา จ^{๔๔๓๘} โกรพยราชา อุปรีปาสาเท จิต สวิคฺคมานโส โพธิ-
 สตตมณฺสฺสริ "อโห มเมว รชฺชยฺจ ชีวิตยฺจ นาเสยฺย,^{๔๔๓๙} อัย มหาปรีโส กุหิ คโต, น
 ปสฺสามิ,^{๔๔๔๐} ตํ การณํ ปุจฉิสฺสามิ, อาคจฺจตุ"ติ. โสปี อภิกฺขณมณฺสฺสริตฺวา^{๔๔๔๑} นิหฺทโมกฺกมิ.
 ปจฺจุสกาเล มหาปรีโส ตตฺถ ตตฺถ มณฺทเป นาฏกยฺจ ปญฺจจฺจตฺตริยยฺจ^{๔๔๔๒} จเปตฺวา ตินฺณํ
 ปาการานํ^{๔๔๔๓} สมนฺตโต สุวโยธาปรีเส นิสฺสทาเปตฺวา มจฺฉมฺสํหารํ ขาหาเปตฺวา สุราปานํ
 ปีวาเปตฺวา "อรุณฺคฺคมนกาเล^{๔๔๔๔} ยถา ตุมหากมชฺฉาสเยน ฉณ กิพฺนตุ,^{๔๔๔๕} 'อิทิสฺมชฺเชว
 มํสํ ขาทิสฺสาม, อาหารมํสํ ภกฺขามา'ติ วทฺตุ"ติ อาณาเปตฺวา สุริยฺคฺคมนกาเล ราชูปฺภวจานํ
 คนฺตฺวา ภูฏาการเ อภิรฺยทิตฺวา ราชานํ วทิตฺวา เอกมณฺตํ นิสฺสิทิ. เอกมณฺตํ นิสฺสนํ โข
 ราชา ทิสฺวา อาห "มหาปรีส อิม โยธา กสฺสฺเสว โยธา, ขานาธา"ติ. "มหาราช อิม
 เจตฺยยนฺคร วิโรชราชสฺส โยธา, ขานาธา"ติ.^{๔๔๔๖} "มหาปรีส เจตฺยยนฺครวาสี โยธา ปุพฺเพ
 อติวีย สุรา พหุสฺสยฺทกฺกเมสฺสุ^{๔๔๔๗} เจกา, ตฺยหํ ทสฺสิสฺสาม, ตาต กิร สพฺเพ นวุตฺสตาธิก-
 ตีสฺสทสฺสพฺลนิกายา จ^{๔๔๔๘} ทฺวาทสอฺกโขภินิสฺสขาตา จ เสนาโย สุวณฺณาทิหิ จ ปฏิมณฺตติ-
 สรีรา^{๔๔๔๙} นานาวณฺณ สมฺชฺชยลธนาทิปฏิมณฺตติเตหิ สมตฺถหตฺติอสุสฺสเรหิ สมนฺนาคตา^{๔๔๕๐}

^{๔๔๓๗} ร.ม. : ยุกขภูตาดิ น โกจิ คเหตุ สุกโกตี"ติ

^{๔๔๓๘} ล. : "ทิสฺวา จ" ปทสฺสทโท นตฺถิ ,ท.ท. : "สุตฺวา จ" ปทสฺสทโท นตฺถิ

^{๔๔๓๙} ท.ท. : นาเสติ ,ล.ฉ. : นาเสยฺย

^{๔๔๔๐} ล. : "น ปสฺสามิ" ปทํ นตฺถิ , "ปสฺสิ" ปทมฺปน ทฏฺจพฺพํ ,ท.ท. : ปสฺสิ

^{๔๔๔๑} ล.,ท.ท. : อภิกฺขณํ อนฺนสฺสริ

^{๔๔๔๒} ร.ท.,ร.ม. : ปญฺจจฺจตฺตริยยฺจ

^{๔๔๔๓} ล.,ท.ท. : ติสฺโส ปากาเร ,อณฺตฺถาปี เอวํ ทฏฺจพฺพํ

^{๔๔๔๔} ร.ม.,ล. : อรุณฺคฺคมนกาเล

^{๔๔๔๕} ท.ท. : ฉนฺเน กิลนฺตฺติ

^{๔๔๔๖} ล.,ท.ท.,ล.ฉ. : ขานามิ

^{๔๔๔๗} ล.,ท.ท. : พหุลา ยฺทฺธสฺสุ

^{๔๔๔๘} ร.ม. : นวุตฺสตาธิกตีสฺสทสฺสพฺลนิกายา จ ,ล.,ท.ท. : สพฺพา สทสฺสพฺลนิกายา

^{๔๔๔๙} ร.ม. : ปฏิมณฺตติสรีรา ,ล.,ท.ท. : ปตฺติมณฺตติเตหิ

ปัสส, อิทธิยา อาเนเต ทิพพสมุฏาเร คเหตุวา วิจรุตเต วฑฒกคณ พลลหิ สมนนาคเต
 ปัสส,^{๔๔๕๑} ตาต กิร เสนา สีสสมปรกุกเมหิ สุริโยเธหิ สุปติฏฐิตา^{๔๔๕๒} ประเสนาย อนนฺเต
 รปวิฏฐา อปญญายนฺตา ปเรสํ พลนิกาย^{๔๔๕๓} ฉินฺทิตฺวา หริตฺมํ สมตฺถา, รโหคมณฺญสา
 นนีสิตฺตฺวา มนฺตณสีลา ตํ ตํ กิจฺจเมกาหํ ทฺวีสํ จินฺตตฺมํ ลภนฺตา กิร สตา ปณฺธิตา
 ,อิมสสมนฺตเร รณฺโณ เวโรชพฺรหฺมโณ ปโรหิตอ ฐริปญฺโณ โหติ, ตาต มหาปุริส อวิจิตฺโต
 ยาว ภวคฺคา อญฺโณ ตาย สทิสํ อุปายกฺสโล ปณฺธิโต นาม นตฺถิ, ตว ปณฺธิตภาโว
 นาม เอวรูเปสฺส จาเนสฺส ปญฺญายติ, ตสฺมา ตวเมว ชานาหิ, กถมมฺหากมฺโหโต ทุกฺขโต โมกฺโข
 ภวิสฺสตี"ติ อุตฺตราสวเสนาห^{๔๔๕๔}

"ตาย เสนาย นครา^{๔๔๕๕}

ติสนฺธิปริวาริตา,^{๔๔๕๖}

ราชธานี กุรุฏฐสฺส

สมนฺตา ปรีชณฺณติ.[๔๐๑]

อุทฺธํ ตารกชาตา^{๔๔๕๗} ว

สมนฺตา ปริวาริตา,^{๔๔๕๘}

มหาปุริส วิชานาหิ

กถํ โมกฺโข ภวิสฺสตี"ติ.[๔๐๒]*

เอวํ วตฺวา ราชานํ นนฺตียกฺขเสนาปติญฺจ พลนิกาย^{๔๔๕๙} ปุณฺ ปรีหาเรนฺโต^{๔๔๖๐}

อาห^{๔๔๖๑} "มหาปุริส อิทานิ นนฺตียกฺขเสนาปตินา อิมํ ปณฺณเมตพฺพาเยวา"ติ.^{๔๔๖๒} ตํ สุตฺวา

^{๔๔๕๐} ร.ม. : สมนนาคโต

* อิมํ คากาโย คเวสิตฺวา น ทิสฺสนฺติ.

^{๔๔๕๑} ล.,ท.ท. : "ปัสส" ปทํ นตฺถิ

^{๔๔๕๒} ร.ม. : สีสสมปรกเมหิ สุริโยเธหิ สุปติฏฐิตา ,ท.ท. : สิทพฺพหฺมานปรกุกเมน สุริโยเธหิ

สุปติฏฐิตา

^{๔๔๕๓} ล.,ท.ท. : "พลนิกาย" ปทํ นตฺถิ , "สีลํ" ปทมนฺน ทฏฺฐพฺพํ

^{๔๔๕๔} ล. : อุนฺนาสรสฺสเสนาห

^{๔๔๕๕} ร.ม. : เสนา สนครา

^{๔๔๕๖} ร.ท.,ล. : ติสนฺธิปริวาริตอ

^{๔๔๕๗} ล. : ตารกา ชาตา

^{๔๔๕๘} ร.ท.,ท.ท. : ปริวาริตอ

^{๔๔๕๙} ล.,ท.ท. : "นนฺตียกฺขเสนาปติญฺจ พลนิกาย" ปทํ นตฺถิ

^{๔๔๖๐} ล.,ท.ท. : ปรีหาเรสิ

^{๔๔๖๑} ล.,ท.ท. : "อาห" ปทํ นตฺถิ

^{๔๔๖๒} ล.,ท.ท. : นนฺตียกฺขเสนาปติ อิมํ มณฺณเมตพฺพาเยวาติ

มหาปุริโส "มา ภายิ महाराज, सजे ननुयिष्यकारणेन, गोपी नाम^{๔๔๖๓} อิทธิยา อดโธ,
 อิมสมิ พลนิกายे सग्लखमुत्तिपे मं जपेत्वा गोजि ओणโธ ปณामेतुं समत्तो नाโหสิ"ติ
 วตฺวา คากา อภาสิ^{๔๔๖๔}

"มา ตฺวํ ภายิ महाराज ममं อิทธิ ज^{๔๔๖๕} ปสฺสสิ,
 हतेनेव सहेनेव तण्णेन तण्णिपहेने.^{๔๔๖๖}[๔๐๓]
 सहेनेव सहेने^{๔๔๖๗} षममेन णासिटेन ज,
 येन केनजि युष्सेने^{๔๔๖๘} युष्सेससामि सप्पโส"ติ.[๔๐๔]*

เอวํ วตฺวา ราชานํ वनत्तिवा อญฺญาสาสนา สกฺกจानเมว ปาปฺถิ.

ตโต วิโรชราชา สมฺมุตโต ปากาเรหิ สมานํ สุราปานํ ปิวนตํ มํลํ ขาทนฺตญ-
 จ^{๔๔๖๙} พลนิกาย^{๔๔๗๐} ทิสฺวา ตสฺส^{๔๔๗๑} "อชฺเชว อิมํลํ มํลํ ขาทิสฺสาม, อมฺเห^{๔๔๗๒} มํสาหา
 รํ

ภกฺเขยฺยามา"ติ วทนฺตสฺส^{๔๔๗๓} สุตฺวา อมฺจเจ^{๔๔๗๔} ปุจฺฉิ "โณนฺโต ตสฺมี ปาการมตฺถเก กิณ
 นฺวทนฺติ, นจฺจนฺติ,^{๔๔๗๕} คายนฺติ, คีตํ นจฺจํ ทสฺเสนฺตี"ติ. "มหาราช เหวเมว"ติ. ตํ สุต
 วราชา สํวึคคตมโน อชฺชุกเสนาปติมาณาเปสิ "เสนาปติ อิทานิ อมฺหากํ พลนิกายมาท
 ยนคํ วิลุมฺเปสิ"ติ. โส "สาธฺว"ติ สมฺปฏฺิจฺฉิตฺวา ราชานํ वनत्तिवा อญฺญาสาสนา สุรโยธาปฺริ

^{๔๔๖๓} ล.,ท.ท.,ล.ฉ. : โก มม

* อิมมา คากาโย คเวสิตฺวา น ทิสฺสนฺติ.

^{๔๔๖๔} ท.ท. : โหตีติ คากมาห

^{๔๔๖๕} ร.ท.,ร.ม. : "จ" สทฺโท นตฺถิ ,ล.,ท.ท.,ล.ฉ. : ปี

^{๔๔๖๖} ร.ท.,ล.,ท.ท.,ล.ฉ. : ทณฺธิปเท

^{๔๔๖๗} ท.ท. : สจฺเจเนว สจฺเจเน

^{๔๔๖๘} ล.,ท.ท. : ยุทฺเธน ,อณฺณตฺถาปี เอวํ ทญฺจพฺพํ

^{๔๔๖๙} ล.,ท.ท. : ขาทนํ

^{๔๔๗๐} ล.,ท.ท. : "พลนิกาย" ปทํ นตฺถิ

^{๔๔๗๑} ล.,ท.ท. : เต

^{๔๔๗๒} ล.,ท.ท.,ล.ฉ. : อมฺหากํ

^{๔๔๗๓} ล.,ท.ท. : "วทนฺตสฺส" ปทํ นตฺถิ

^{๔๔๗๔} ล.,ท.ท. : อมฺจจानํ

^{๔๔๗๕} ล.,ท.ท. : "นจฺจนฺติ" ปทํ นตฺถิ

เสสนนิปาเตตวา นครํ วิลมเปตฺตมาณาเปสิ. สฬเพปี "สามิ โก ภูตยฺกเขหิ ยฺชฺฉิตฺตํ สมตฺโ
ถ,มนุสฺเส ยฺชฺฉิตฺตํ, อชฺช รตฺติภาเค ยฺกขานํ สทฺทํ สฺสนิตฺตํ, อิทานิเยว 'มนุสฺส
านํภาสนฺตานเมว อาวูเช"^{๔๔๗๖} อาหเรยฺยาม, เย เย วิลุมฺปนฺติ, เต เต หรณฺตถาย ยฺกข
านํ

อาณานิเปตฺติ"^{๔๔๗๗} มณฺณม, ยทาปี ปญฺจาวูเช นิภฺษณฺติ, มนุสฺสา"^{๔๔๗๘} ตทา ยฺชฺฉิตฺตํมา"^{๔๔๗๙}
เอกปฺปหาเรเนว ปกฺกาสีสุ. ตํ สุตฺวา เสนาปติ อิมเมว วิโรชราชสฺส อาโรเจตฺวา"^{๔๔๘๐}
อาห "กึ กริสฺสํ, เตนหิ"^{๔๔๘๑} เทว โกรพฺยรณฺโณ หุโต ปาเหตฺพุทฺธเววา"^{๔๔๘๒} ราช
"สาธฺว"^{๔๔๘๓}ติ สมปฺปญฺจจิตฺวา หุตํ ปาเหตฺโต"^{๔๔๘๔} "สเจ มยฺหํ ยฺชฺฉิตฺตํมา ตุมฺहे เสนางฺคํ นิภ-
ขมาเปถ,^{๔๔๘๕} อณฺณมณฺณํ ยฺชฺฉิตฺตํ, โน เจ, เสตฺตจฺจตฺตํ มเมว เทธา"^{๔๔๘๖}ติ ปณฺณํ ลิขาเปตฺว
า

อฺยโยเชสิ. หุโต ปณฺณมาทาย นครํ ปวิสิตฺวา รณฺโณ ทสฺเสสิ.

ตํ สุตฺวา โกรพฺยราช มหาปฺริสฺสทสฺเสสิ "ตาท ตว อชฺฉาสยํ กริหี"^{๔๔๘๗}ติ.
มหาปฺริส "ธมฺมยฺชฺฉเณ"^{๔๔๘๘} ยฺชฺฉิตฺตํ, เนว อาวูเชนา"^{๔๔๘๙}ติ ปฏฺธิปณฺณํ ลิขาเปตฺวา อฺยโยเชสิ.
หุโต ตมาทาย วิโรชราชสฺส ทสฺเสสิ. ตํ สุตฺวา ราช เวโรชปฺโรหิตํ ปุจฺฉิ "กึ เอกํ
รฺจฺจติ"^{๔๔๙๐}ติ. "รฺจฺจติ มหาราช, 'กตฺถ กทา"^{๔๔๙๑} เกนา"^{๔๔๙๒}ติ ปุจฺฉิตฺตํ"^{๔๔๙๓} ปุณฺ หุตํ ปฏฺธิ-

^{๔๔๗๖} ร.ม. : ภาสนฺตานเมว อาวูเช ,ล.,ท.ท. : มนุสฺเส ภาสนฺเต เนว อาวูฉํ

^{๔๔๗๗} ล. : อาณานิเปตฺติ

^{๔๔๗๘} ล. : มนุสฺส,ท.ท. : ปญฺจาวูเช นิภฺษมาเน มนุสฺส

^{๔๔๗๙} ท.ท. : ยฺชฺฉิตฺตํ วิลุมฺปิยฺสํมาติ

^{๔๔๘๐} ล.,ท.ท. : อาโรเจสิ

^{๔๔๘๑} ล.,ท.ท. : เตนหิ กึ กริสฺสํมาติ

^{๔๔๘๒} ล.,ท.ท. : หุตํ ปาเหตฺพุทฺธเววาติ

^{๔๔๘๓} ล.,ท.ท. : ปาเหสิ

^{๔๔๘๔} ล. : นิภขม,ท.ท. : เสนางฺคา นิภขม

^{๔๔๘๕} ร.ม. : กริสิ ,ล.,ท.ท. : กริสิ วทฺตติ ,ล.ฉ. : กตฺวา วทาหิติ

^{๔๔๘๖} ล.,ท.ท. : ธมฺมยฺชฺฉเณ

^{๔๔๘๗} ล.,ท.ท. : เอเต เนว กึ รฺจฺจติ ปุจฺฉิ ,ล.ฉ. : เอตํ รฺจฺจติ

^{๔๔๘๘} ล.,ท.ท. : กตฺถ จิ กทาจิ

^{๔๔๘๙} ล.,ท.ท. : ปุจฺฉิ

เปเสตุ"ติ. ราชชา "เอวเมวา"ติ ปุณ หุตํ ปฏิเปเสสิ. โส คนฺตุวา โกรพยราชสฺส ทสฺเสติ. โสปี^{๔๔๕๐} มหาปุริสสฺส ทสฺเสติ.^{๔๔๕๑} มหาปุริส เตน สลฺลปฺนโต^{๔๔๕๒} "โก ฌมฺมุทฺธํ นาม ตุมฺหากญฺจ อมฺหากญฺจ ราชชา เอเกกฺสฺมี มงฺคลฺรเถ นิสฺสีทาเปตฺวา เอเกกํ ปณฺตติ"^{๔๔๕๓} ตตฺถ ตตฺถ รกฺขุเร นิสฺสีทาเปตฺวา^{๔๔๕๔} จตฺตฺรจฺพลนิกายะหิ ปรีวฺโต ฌมฺมุชฺฌมณฺฑเล ปวิสฺสวา รกฺขีเสณ รกฺขีสํ จุปาเปตฺวา^{๔๔๕๕} ปณฺตติเตน^{๔๔๕๖} ปณฺตติตมณฺฑมณฺฑํ โจทาเปตฺวา ปริ- หาเรติ,^{๔๔๕๗} โย ยสฺส ปณฺหิ^{๔๔๕๘} วิสฺสชฺเชตฺตมสฺสโกนฺโต ภวติ, โส สฺราชโก ปฺราชโย โหติ, อยํ ฌมฺมุทฺธํ, เสว กตฺตพฺโพ โหติ, []^{๔๔๕๙} อปีจ ตยา ทุมฺราชมณฺฑเล ปฏฺิขคฺคการณํ ตุมฺเหหิ^{๔๕๐๐} พาหิราย จิตาย กรียฺย,^{๔๕๐๑} ตสฺมีมายามโต จ วิตุถารโต จ โยชนปริมณฺฑเล โหตุ"ติ เปเสสิ.

ตํ สุตฺวา ทฺวโต สมฺปฏฺิจฺฉิตฺวา วิโรชราชสฺสาโรเจสิ. โส เวโรชพฺราหฺมณเณ สกฺลวาทเนหิ มหาอมฺจเจหิ ราชปณฺตติเตหิ จ พฺหุหิ เอกจฺฉนฺโท^{๔๕๐๒} หุตฺวา "สํฐ"ติ สม-
—
ปฏฺิจฺฉิตฺวา^{๔๕๐๓} ตทเหว สพฺเพหิ เตหิ ทุมฺราชปเทเส โยชนปริมณฺฑลํ []^{๔๕๐๔} ปฏฺิ-

^{๔๔๕๐} ล.,ท.ท. : "ทสฺเสติ. โส" ปทํ นตฺถิ

^{๔๔๕๑} ล.,ท.ท. : ทสฺเสตฺวา

^{๔๔๕๒} ล. : เตหิ สลฺลปฺนโต ,ท.ท. : เตหิ สลฺลปติ

^{๔๔๕๓} ล.,ท.ท. : นิสฺสีทิตฺวา เอกโก ปณฺตติโต

^{๔๔๕๔} ล.,ท.ท. : นิสฺสีทิตฺวา

^{๔๔๕๕} ล.,ท.ท. : จุปีติ ,ล.ฉ. : จุปาเปตฺวา

^{๔๔๕๖} ล. : "ปณฺตติเตน" ปทํ นตฺถิ ,ท.ท. : ปณฺตติเตหิ

^{๔๔๕๗} ล.,ท.ท. : โจทณฺปริหาเรตฺวา ,ล.ฉ. : ปริหาเรตฺวา

^{๔๔๕๘} ร.ม.,ล.,ท.ท. : ปณฺหิ

^{๔๔๕๙} ล.,ท.ท. : อยํ ทุมฺราชมณฺฑเล กตฺตพฺโพ

^{๔๕๐๐} ร.ม.,ล.,ท.ท. : "ตุมฺเหหิ" ปทํ นตฺถิ

^{๔๕๐๑} ร.ท. : "พาหิราย จิตาย กรียฺย" ปทํ นตฺถิ

^{๔๕๐๒} ร.ท. : เอกจฺฉนฺโท ,ร.ม. : เอกจฺฉนฺโท ,ล. : เอกจฺฉนฺทา

^{๔๕๐๓} ล.,ท.ท. : สมฺปฏฺิจฺฉิ

^{๔๕๐๔} ล. : กตฺวา ,ท.ท. : โยชนปริมณฺฑเล ปตฺติชคฺคณํ กตฺวา

ชคฺคาเปตฺวา^{๔๕๐๕} ทิฆจฺฉายาย กาลโต ปฏฺจาย ยาว อพฺพมรตฺติยา สมฺปตฺตาย นิฏฺฐิตะ ตสฺมี
 ปภาตาย จรตฺติยา รถํ กุมฺภวณฺณเหติ จตฺตฺหิ^{๔๕๐๖} มงฺคลอสฺเสหิ โยชาเปตฺวา เอกสฺตสฺมานุต-
 ราเชหิ ปจฺฉา ทสฺสอภฺโขภินิสฺสาเตหิ จตฺตฺรจฺจพฺลวาทเนหิ จ ปรีวฺโต ตตฺถ อุปริมงฺคลเร
 จิตฺโต อินฺทปตฺตณฺครโต คาวุตฺตปฺปมาณํ^{๔๕๐๗} ทุมฺราชํ คนฺตฺวา ตตฺถเวย มงฺคลเร จตฺวา^{๔๕๐๘}
 สพฺเพ พฺลวาทเน อุภโต ปสฺสเสสฺสุ ปจฺฉิมภาเค ปเวสาเปตฺวา^{๔๕๐๙} เนว ปฺรโต จเปติ. ตํ หิ
 พลคฺคัมพํ^{๔๕๑๐} สุตฺตตฺตณฺตเตหิ รตฺตตฺตเชหิ รตฺตวตฺตภากรเนหิ โลหิตจฺจครเนหิ กุมฺภวณฺณเหติ จตฺตฺหิ
 อสฺสเสหิ โยชิตา จ วิโรจมานรตฺตคัมพลราชิสฺสทิสฺสญฺจ องฺคารราชิสฺสทิสฺสญฺจ^{๔๕๑๑} อุทฺยโรหิณิ-
 ตารกาสทิสฺสญฺจ อุทฺยทิวากรสทิสฺสญฺจ^{๔๕๑๒} โอภาสมานมฺจฺฉิ เวโรชพฺรหฺมโณ ชลนฺตํ โลหิตจฺจ-
 รตนชนฺทํ ปรีคคฺคิตฺวา^{๔๕๑๓} วรณฺสีเส อฏฺฐจาลิ.

ตทา ปจฺจุสฺสกาลโต ปฏฺจาย มหาปฺรีโส พหิปาการนฺตเร รตนผลเกหิ มชฺฌิม-
 ปาการนฺตเร รชฏฺผลเกหิ มหาปาการนฺตเร สวณฺณผลเกหิ ตินฺณํ ปาการานํ สมฺนตฺโต
 นครวาลิมฺนุสฺเสหิ ปรีวารेतฺวา []^{๔๕๑๔} ตสฺมี ตสฺมี มณฺทปทฺวาเร นาฏกปณฺยจฺจกิตฺตฺริย-
 กัสฺตลาทโย จเปตฺวา^{๔๕๑๕} "โกนฺโต ยทา อมฺหากํ รณฺโณ รเถ สพฺลวาทเน นิฏฺชนฺเต, ตทา
 กัสฺตลาเล ปหฺนฺเต ตฺริยํ โฆเสถ, นาฏกํ นจฺเจถ, ตีสุ ปาการนฺเตสุ นจฺเจถ, ผลเก ปรีวตฺเตถ"ติ
 อาณานิเปสิ. โกรพฺยราชสฺส^{๔๕๑๖} สงฺขวณฺณจตฺตอสฺสโยชิตะ เวพฺพริยมงฺคลเร จนฺทมนฺททลสทิสฺส
 สมฺมุสฺสิตเสตฺตจฺจตฺเต นิสฺสาเปตฺวา อภฺโขภินิสฺสาเต สุตฺตโยเช เสตฺจามรวิชนี^{๔๕๑๗} เสตฺธํ เสต-

^{๔๕๐๕} ล.,ท.ท. : สขุเซตฺวา

^{๔๕๐๖} ร.ม. : "จตฺตฺหิ" ปทํ นตฺถิ ,ล.,ท.ท. : รเถ กุมฺภวณฺณเหติ จตฺตาโร

^{๔๕๐๗} ล.,ท.ท. : ถิตโต วิโรชาชา ทุมฺราชโต คาวุตฺตปฺปมาโน ,ท.ท. : คาวุตฺตปฺปมานะ

^{๔๕๐๘} ล. : มงฺคลเรณํ อฏฺฐจาลิ ,ท.ท. : มงฺคลเรณิ อฏฺฐจาลิ

^{๔๕๐๙} ล. : ปวาสาเปสิ ,ท.ท. : วสฺสาเปสิ

^{๔๕๑๐} ล.,ท.ท. : โหติ. ตสฺมี พลคฺคัมพะ

^{๔๕๑๑} ล.,ล.ฉ. : "องฺคารราชิสฺสทิสฺสญฺจ" ปทํ นตฺถิ

^{๔๕๑๒} ร.ท.,ล.ฉ. : "อุทฺยทิวากรสทิสฺสญฺจ" ปทํ นตฺถิ

^{๔๕๑๓} ร.ท.,ร.ม. : ปรีคคฺคิตฺวา ,ล. : ปรีคคณฺหิตฺวา ,ท.ท. : ปรีคคฺคิตฺวา

^{๔๕๑๔} ล.,ท.ท. : อฏฺฐจาลิ

^{๔๕๑๕} ล. : "จเปตฺวา" ปทํ นตฺถิ ,ล.ฉ. : ถเปตฺวา

^{๔๕๑๖} ล.,ท.ท. : อาณานิเปตฺวา. โกรพฺยราชํ

^{๔๕๑๗} ร.ท. : สุตฺตโยเช เสตฺจามรวิชนี ,ล.,ท.ท. : จามรวิชนี

ปทุมม์ เสตวตถาภรณญจ อนุธาริยาเน ปริวราเปตวา^{๔๕๑๘} ปญจสตสหาตโยเธสุ อุปสาฎกั
 นิวาสาเปตวา^{๔๕๑๙} []^{๔๕๒๐} สุทฺธสาฎกั สีเส เวจาเปตวา^{๔๕๒๑} เตสเมเกกสฺส เอเกกั ผลิกรตน์
 หตฺเถหิ คาหาเปตวา ปาเตตุํ สมตฺเถ^{๔๕๒๒} ปุโรโต การาเปตวา^{๔๕๒๓} สยปี เอกั สุทฺธสาฎกั
 กันิวาเสตวา เอกั สุทฺธสาฎกั สลฺลคฺคิตวา มณิวนฺนตฺถํ สีเส เวเจตวา เวพุริยขณฺท์ ปริค-

คหิตวา อาทาย รตฺถเร นิสินฺโน รถํ ปาเชตวา^{๔๕๒๔} เยน ทกฺขินทวารั เตน ปายาลิ.

ตสฺมี นครปฺลเส ทฺวาเรสุ สพฺเพ เต สมปาปฺถิสฺสุ. ตทา นนฺทียกฺโข สยเมว
 ตาลกฺขนฺธปฺปมาเณ อุตฺตฺงคฺสรีโร^{๔๕๒๕} มหนฺตํ ตาลกฺขนฺธปฺปมาณํ^{๔๕๒๖} ทณฺท์ หตฺเถ อาทาย
 รตฺถรปุโรโต^{๔๕๒๗} อฏฺฐาลิ. ตสฺมี ปาตฺราสกาเล มหาปุริโส กัสมฺตาฬิ^{๔๕๒๘} สณฺญาเปตวา สกฺล-
 นครปฺลเสสุ สพฺพทฺวาเร วิวราเปตวา นิกฺขมิ. ตสฺส คมนปเทโส^{๔๕๒๙} โกรพฺยราชสฺส อกฺโข-
 ภินิสฺสุริยธานํ ติณฺณํ ปาการานมฺุปรินครวาสินํ วสนฺตานญจ สทฺเทหิ เภริโสมเสหิ ปญฺจจฺก-
 ตฺริยโสมเสหิ สงฺขสทฺเทหิ ปาณิปปหฺนนิคฺโสมเสหิ จ มหาสมฺมทฺทกฺขณฺนิคฺโสมเสน^{๔๕๓๐} วิย มหา-
 ปจฺวิภิชฺชนกาเลน วิย จ อุลโลสทฺเทหิ^{๔๕๓๑} จ สโฆเภสิ. ตทา ปญฺจสตสฺสสฺสโยธา นทฺนตา
 หสฺนตา เสเลนฺตา วิชฺฆมมานา อุลลคฺคิกา^{๔๕๓๒} ผลิกรตน์ ปาเตนฺตา^{๔๕๓๓} รตฺถปุโรโต

^{๔๕๑๘} ล.,ท.ท. : ปริวเรตวา

^{๔๕๑๙} ล.,ท.ท. : นิวาเรตวา

^{๔๕๒๐} ล.,ท.ท. : สุทฺธสาฎกั อองเส พนฺธิตวา

^{๔๕๒๑} ล.,ท.ท. : เวเจตวา

^{๔๕๒๒} ล. : ปาเต ตทา โตเมตวา ,ท.ท. : ปาตา เปตา

^{๔๕๒๓} ล. : มาราเปสิ ,ท.ท. : หราเปสิ ,ล.ฉ. : หราเปตวา

^{๔๕๒๔} ล.,ท.ท. : ปาเชสิ

^{๔๕๒๕} ร.ท.,ร.ม. : ตาลกฺขนฺธปฺปมาเณ อุตฺตฺงคฺสรีโร ,ล.,ท.ท.,ล.ฉ. : อุตฺตฺงคฺสรีโร

^{๔๕๒๖} ล. : มหนฺเต ตาลกฺขนฺธปฺปมาเณ ,ท.ท. : มหนฺเต ตาลกฺขนฺธปฺปมาน

^{๔๕๒๗} ร.ท.,ล.,ท.ท. : นาทาย มาเปตวา รตฺถปุโรโต ,ร.ม. : รตฺถรปุโรโต ,ล.ฉ. : มาเปตวา รตฺถปุโรโต

^{๔๕๒๘} ร.ท. : กัสมฺตาลิ ,ล. : กัสมฺตาลเณ ,ท.ท. : กัสมฺตาลิ

^{๔๕๒๙} ล.,ท.ท. : นิกฺขมิตวา. ตสฺมี นิกฺขมนกาเล

^{๔๕๓๐} ร.ม. : ปาณิปปหฺนนิโสมเสหิ จ มหาสมฺมทฺทกฺขณฺนิโสมเสน ,ล.,ท.ท. : สทฺเทหิ นิโสมเส ปาณิมห-

นิโสมเส มหาสมฺมทฺทกฺขณฺนิโสมโส ,ล.ฉ. : มหาสมฺมทฺทกฺขณฺนิโสมเสน

^{๔๕๓๑} ร.ท.,ร.ม. : อุฬอสฺสทฺเทหิ ,ล.ฉ. : อุฬอสฺสทฺเทหิ

^{๔๕๓๒} ล. : เสเลนฺตา วิชฺฆมมานา อุลลคฺคิกา ,ท.ท. : เสเลนฺตา วิชฺฆมมานา อุลลคฺคิก

คจณนติ.^{๔๕๓๔} นนุทียกโข ปน ชชชลิตทณทเมเกน หตเถน ปริวตเตตวา เอเกน หตเถน
พาหุ^{๔๕๓๕} ปลาเรตวา รกปรโต คจณติ. โกรพยราชา ปน อฏจวารณสหัสสปริวโต^{๔๕๓๖} วย
ณทนต์วารณราชา นวุติหัสสหัสสปริวโต^{๔๕๓๗} วย ททฒรฏจหัสราชา ตาราคณปรีวโต^{๔๕๓๘} วิ
ย

จ ปุณณจณโท อุกโขภินีสชาเตหิ จตุรงคผลนิกายะหิ ปรีวโต คจณติ.^{๔๕๓๙}

ตทา วิโรชราชา เตลล์ นิโคโฆสสทเท^{๔๕๔๐} สุตวา อุปริปากการมณทเป นาฏกา
นจจณเตตวา อุปริปากาเรสุ นครวาลิเก^{๔๕๔๑} ผลกัม ปรีคคณนุเตตวา อุกโขภินิโยธะ อภิ-
นันทนเต^{๔๕๔๒} ธาวันเตตวา โกรพยราชานัม จกกวตติรูปสิริปรีโกคัม^{๔๕๔๓} เวพริยมงคฺลเร^{๔๕๔๔} จิตฺ
วา มหาปรีสิ รุปสิริวันตัม เวพริยขณทัม ปรีคคณนุเตตวา ตสฺส สหชาตโยธะ วิชิมหมานะ^{๔๕๔๕}
คจณนเตตวา นนุทียกโข เตชิตุธี ทสฺสนตัม คจณนตัม^{๔๕๔๖} ทิสฺวา วิมหมมานโน โอโละเกตวา
ตสฺส รกสิสสมณณมณณัม ญปนโต^{๔๕๔๗} สมปโต. นนุทียกโข ทกขินปสฺเส อฏจาลิ. สพเพ
พลนิกายา สหชาตโยธะ จ อุกโต ภาเคสุ นิสฺสีสุ. ตทา เวโรชพราหมโณ มหาปรีสิ ปุจฉิ

^{๔๕๓๓} ล. : ปาเตนโต

^{๔๕๓๔} ล. : คจณมานิ ,ท.ท. : คจณมานา

^{๔๕๓๕} ล. : หตเถเน พหุ

^{๔๕๓๖} ล.,ท.ท. : อฏจสหัสสปรีวโต

^{๔๕๓๗} ล.,ท.ท.,ล.ณ. : นวุตติสหัสสปรีวโต

^{๔๕๓๘} ล.,ท.ท. : ทฒรฏจหัสราชา ตารกปรีวโต ,ล.ณ. : ตาราคณปรีวโต

^{๔๕๓๙} ล.,ท.ท. : คจณมานิ

* อิมะ คากา คเวสิตวา น ทิสฺสติ.

^{๔๕๔๐} ร.ท.,ร.ม. : นิโคโฆสสทเท ,ล.,ท.ท. : นิโคสมานัม

^{๔๕๔๑} ล.,ท.ท. : "นครวาลิเก" ปทํ นตฺถิ , "เตลล์" ปทมปน ทฏฐพพ

^{๔๕๔๒} ล. : อุกโขภินิโยธะ อภินนันทนเตหิ

^{๔๕๔๓} ล.,ท.ท. : โกรพยรณโณ รุปสิริจกกวตติปรีโกเคหิ

^{๔๕๔๔} ร.ม. : เวพริยมงคฺลเร ,ท.ท. : เวลฺลูริเย มงคฺลเร

^{๔๕๔๕} ร.ม. : วิชิมหมานะ ,ล. : จิตะ วา มหาปรีสิสฺส รุปสิริเวพริยขณทหตเถน ปรีคคณนุเต

วา เตลล์ สหชาตโยธะ วิชิมห ,ท.ท. : เตลล์ สหชาตโยธานัม วิชิมห

^{๔๕๔๖} ล. : เตชิตุธีทิสฺสคจณนเตตวา

^{๔๕๔๗} ล.,ท.ท. : ตสฺมี รกสิสเสหิ รกสิสํ อณณมณณัม ญปปีตา

"มหาปฐิส ตยหํ ปุจนิสสาม, [^{๔๕๔๘} ปุจนิตํ วิสสชฺเชธา"ติ. "วิสสชฺเชสสามิ"ติ. "กํ วิส-
สชฺเชสี"ติ.^{๔๕๔๙} "ยํ ยํ ปุจนิส, ตํ ตํ วิสสชฺเชมิ"ติ. "สาธุ มหาปฐิส เกนาคิตฺสี"ติ. "ธมฺม-
ยฺพุธเนน อากมิสสามิ"ติ.

พราหมโณ ตํ ปุจณฺโต คากํ อภาสี^{๔๕๕๐}

"ธมฺโมปี^{๔๕๕๑} กสฺสจฺจ ยฺชฺโณ^{๔๕๕๒} กสฺส ยฺชฺเณน เกน จ,^{๔๕๕๓}

ธมฺเมเนน วุจฺจติ ยฺชฺโณ

ตํ เม อภฺษาหิ ปุจฺนิโต"ติ.^{๔๕๕๔} [๔๐๕]*

มหาปฐิส อห

"กามจฺจนฺทญฺจ^{๔๕๕๕} พฺยาปาหํ ถินมิตฺถญฺจเมว จ,^{๔๕๕๖}

อุทฺธจฺจกุกฺกจฺจญฺจ วิจิกิฉฺฉา จ ปญฺจมํ.[๔๐๖]

โย อิมे จ ชินฺเนยว 'ธมฺมยฺชฺโณ"ติ^{๔๕๕๗} ตํ พฺรพฺ,

อิมे ชินฺนฺตฺกาโม โย ธมฺเมเนน วิชฺชติ.[๔๐๗]

กามจฺจนฺทํ สฺมาธิมฺหา พฺยาปาหํ ปิตฺยาปี จ,

ถินมิตฺถํ วิตฺถเกน สฺสฺเชนฺนุทฺธจฺจกุกฺกจฺจ,

วิจิกิฉฺฉํ วิจาเรน เอวํ ธมฺเมหิ ชฺชติ.^{๔๕๕๘} [๔๐๘]

ชิตฺพุโป จ ธมฺมชฺชิตฺโต จ^{๔๕๕๙} ชิตฺวา ตํ สคฺคคามินฺ,

^{๔๕๔๘} ร.ท. : ตยหํ ,ล. : มหาปฐิส ,ท.ท. : ปุจนิสสามิตี. ปุจนิ พราหมณาติ. มหาปฐิส ปุจนิตฺวา

^{๔๕๔๙} ร.ท. : วิสสชฺเชสสามิตี. เกน วิสสชฺเชสีติ. ,ล.,ท.ท.,ล.ฉ. : เกน วิสสชฺเชสีติ

^{๔๕๕๐} ล.,ท.ท. : คากมาห ,ปจฺฉาปทฺมปี เอวํ ทญฺจพฺพ

^{๔๕๕๑} ร.ม.,ล.,ท.ท. : ธมฺโมติ

^{๔๕๕๒} ร.ม. : ยฺชฺเณ ,ล.,ท.ท. : ยฺชฺโธ ,ปจฺฉาปทฺมปี เอวํ ทญฺจพฺพ

^{๔๕๕๓} ล.,ท.ท. : ยฺพุธเนน เกนจ

^{๔๕๕๔} ร.ม. : "อิตฺติ" สทฺโท นตฺถิ

* อิมา คากาโย คเวสิตฺวา น ทิสฺสนฺติ.

^{๔๕๕๕} ร.ม.,ท.ท. : กามจฺจนฺทญฺจ

^{๔๕๕๖} ร.ม. : ถินมิตฺถญฺจ ตเถว

^{๔๕๕๗} ร.ม. : ธมฺมยฺชฺเณน

^{๔๕๕๘} ร.ม. : วิชฺชติ

^{๔๕๕๙} ร.ท. : ชิตญฺจ ธมฺมชฺชิตฺโต จ ,ล.,ท.ท. : ชิตพุโป ธมฺมชฺชิตฺโต จ

อดุณ ชิต น ชิตพโพ^{๔๕๖๐} ชิตวา ทุคคตคามิโน^{๔๕๖๑}[๔๐๙]
 อดุณมณณ วิณาสาย ปหรณติ รณสุ เย,
 ปาเปน สินขา เตน^{๔๕๖๒} ขายนุต ทุกขภาคิโน[๔๑๐]
 นขา เยวาสโย เตส— มยสา^{๔๕๖๓} ชลิตา ขรา,
 เต ทยโยณณ^{๔๕๖๔} นิกขณนติ ยํ เต วาสินขา^{๔๕๖๕} มตา"ติ.[๔๑๑]*
 ตํ สุตวา เวโรชพราหมณ วิโรชราชา จ สกตตภาเวน สนนฺธาเรตุม—
 สกโกนฺตา^{๔๕๖๖} เอกปฺพาเรเนว สารุการํ โฆเสนฺติ. อถ มหาปุริสํ พราหมณํ ปุจฺฉิ "โก
 ตุมหากํ ปญฺหํ วิสฺสขฺเชสฺสามิ, มม ปญฺหํ วิสฺสขฺชิตุํ สกโกสิ"^{๔๕๖๗} อูทาหุ โน"ติ. "มหาปุริ
 สปุจฺฉิ, วิสฺสขฺเชสฺสามิ"ติ.^{๔๕๖๘} โส ปญฺหํ ปุจฺฉนฺโต คากมาห
 "ยํ ฉนฺนมนฺทวิสฺสติ วิวฏฺฐิ"^{๔๕๖๙} นาทวิสฺสติ,
 สเจ พราหมณ ชานาสิ ตํ เม อทุกาหิ ปุจฺฉิต"ติ.[๔๑๒]*
 ตํ สุตวา เวโรชพราหมณ อปฺปฏิกฺขาณ []^{๔๕๗๐} "มหาปุริส น ชานามิ,
 []^{๔๕๗๑} พยากริสิ"ติ. โส สุตวา มหาสทฺเทน หสนฺโต^{๔๕๗๒} อาห "โก ตุมหากํ ปญฺหํ
 พยากริตุ"^{๔๕๗๓} สกโกมิ, สเจ มม ปญฺหํ พยากริตุํ น สกโกสิ, สฺถนาสิ, อุกคณฺหิตพฺพน"ติ.

^{๔๕๖๐} ร.ท. : "ชิตวา ตํ สคคคามิโน, อดุณ ชิต น ชิตพโพ" เทว ปาทานิ นตฺถิ

^{๔๕๖๑} ร.ท. : ตํ สคคคามิโน

^{๔๕๖๒} ร.ม. : นรเก อสินขา เต ,ล.,ท.ท. : ปาปนาสินขา เตน

^{๔๕๖๓} ร.ท. : เตสํ อยโส

^{๔๕๖๔} ร.ท.,ล.,ล.ฉ. : ทยโยณณ

^{๔๕๖๕} ร.ท.,ล.,ท.ท.,ล.ฉ. : นาสินขา

^{๔๕๖๖} ร.ท.,ร.ม. : สนนฺธาเรตุมสกโกนฺโต ,ล. : สกภาเวน สนนฺธาเรตุม สกโกนฺโต

* อิมมา คากา คเวสิตฺวา น ทิสฺสติ.

^{๔๕๖๗} ร.ท. : วิสฺสขฺเชมิ, มม ปญฺหํ วิสฺสขฺเชตุม สกโกสิ ,ร.ม. : วิสฺสขฺเชสฺสามิ, มม ปญฺหํ วิสฺสขฺชิตุม สกโกสิ

^{๔๕๖๘} ร.ท. : วิสฺสขฺเชมิติ ,ร.ม.,ล. : ปุจฺฉณฺติ, วิสฺสขฺเชสฺสามิติ

^{๔๕๖๙} ร.ท.,ล.ฉ. : วิวฏฺฐิ ,ล.,ท.ท. : วิวตฺตํ ,ปจฺฉาปทมปี เหวํ ทฏฺฐพฺพํ

^{๔๕๗๐} ล.,ท.ท. : โหติ ,ล.ฉ. : อาห

^{๔๕๗๑} ล.,ท.ท. : สฺถณฺมิ

^{๔๕๗๒} ล. : หสฺติ ,ท.ท. : หสิตฺวา

^{๔๕๗๓} ล.,ท.ท. : พยากรณํ

"อุคคณฺหามิ มหาปุริสา"ติ. "เตนหิ^{๔๕๗๔} รกโต โอริยุห ภูมียํ จสฺสสี"ติ. พุราหฺมโณ ฌาตุกาโ
มรโกโต โอตริตฺวา ภูมียมฺภูจาสี^{๔๕๗๕} "มหาปุริส วเทสี"ติ. "พุราหฺมณ สาธุกํ มนสิกรโร
หิ,ภาสิสฺสสามิ"ติ วตฺวา คาถา อภาสิ

"อิธ^{๔๕๗๖} พุราหฺมณ เคหญจ เนว เคหมนิवासํ,
ตํ เคหํ กายสํชาตํ สมณสฺส อयํ วิฐุ.[๔๑๓]
สเจ อาปตฺติสฺมปฺตโต ฉนฺนํ ปญฺญาย ฉาทกํ,^{๔๕๗๗}
ฉนฺเนน วทฺธนํ ปาปํ ตํ ปกาเสนุปลฺลสนํ.[๔๑๔]
สุทฺธิ วีย อนาปตฺติ ยํ ฉนฺนมนฺทวิสฺสติ,^{๔๕๗๘}

วิวฏฺฏํ นาภิวสฺสติ^{๔๕๗๙} ตสฺมา ฉนฺนํ

วิวเรถ, เอวณฺตํ นาภิวสฺสติ"ติ.[๔๑๕]*

ตํ สุตฺวา วิโรชราชา สกตฺตภาวํ สฺนธาเรตฺมสฺสโกณฺโต "อโย ธมฺมาที ธมฺมธโร
ปุริสาชานีโย กลฺยาโณ"ติ รกโต โอริยุห ภูมียมฺภูจาสี. เวโรชพุราหฺมโณ "ตุมหากํ ธมฺม-
ปุริสธโร สารธฺโม อติวีย มธฺโร, ตมฺหุคฺคณฺหามิ,^{๔๕๘๐} ยฺชฺเชตฺตํ น สกฺกา"ติ^{๔๕๘๑} อญฺชลี
ปณามेतฺวา อภฺจาสี.

ตํ สุตฺวา สหชาตโยธยา หสฺนฺตา นทฺนฺตา อปฺโฆฏฺเณตฺตา เสเลนฺตา มหาสทฺทา
หุตฺวา อนฺโตนคฺเร จ พหฺนคฺเร จ มหาปจฺวิภิชฺชนกาโล วีย สฺมฺพุทฺธินิโฆโส^{๔๕๘๒} วีย จ
โฆเสนฺติ. นนฺทียกฺโข ปน ทณฺทํ ปริพฺภมิตฺวา อากาสมพฺภุคฺคณฺดฺวา^{๔๕๘๓} "อหฺมเร นนฺทิ-
ยกฺโข"ติ นามํ สาเวติ. ตํ สุตฺวา วิโรชราชา สพุราหฺมโณ สพลนิกาโย ภิตตฺสโต

^{๔๕๗๔} ร.ท. : โภ ตฺยหํ ปญฺหํ พฺยากริตฺํ สกฺโกมิ, สฺถนาสิ อุคฺคณฺทิตพฺพนฺติ. เตนหิ

^{๔๕๗๕} ร.ท.,ล.ฉ. : ภูมียํ จตฺวา อาห

^{๔๕๗๖} ร.ม.,ล.,ท.ท. : อโย

^{๔๕๗๗} ล.,ท.ท. : ฉาทิตํ

^{๔๕๗๘} ล.,ท.ท.,ล.ฉ. : สุทฺธิ วีย จ อาปตฺติ ฉนฺนํ วีย ภวิสฺสติ

^{๔๕๗๙} ล. : "วิวฏฺฏํ นาภิวสฺสติ" ปทํ นตฺถิ

* อิมฺมา คาคาโย คเวสิตฺวา น ทิสฺสนฺติ.

^{๔๕๘๐} ร.ม. : ตมฺหุคฺคณฺหามิ ,ล.ฉ. : อุคฺคณฺหามิ

^{๔๕๘๑} ท.ท. : สกฺโกมิตฺติ ,ล.ฉ. : สกฺโกติ

^{๔๕๘๒} ร.ท.,ร.ม.,ท.ท.,ล.ฉ. : สฺมฺพุทฺธินิโฆโส

^{๔๕๘๓} ร.ม. : ปริภมิตฺวา อากาสมพฺภุคฺคณฺดฺวา ,ท.ท. : อากาสํ อพฺภุคฺคณฺดฺวา

โลมหัส มงคลเถ สเก สเก ตูริตตริโตเยว^{๔๕๘๔} อนริยุหิตวา สิมฺ ธารุนโต^{๔๕๘๕} ปลายติ

.

เตปี ตมนุปะเทหิ ธารุนตา ปลายนฺติ.^{๔๕๘๖} ปตติกา^{๔๕๘๗} ปน ปเทหิ ธารุนตา^{๔๕๘๘} ปลายนฺติ.
อนุกกเมน เจตียนครํ สมปาปุณิสฺส. ตทา รตนญจ สารญจ โภคูปโภคญจ จทเทตฺวา
ปลายนฺติ.^{๔๕๘๙} เตสํ คมนกาเล มหาปุริสํ อาณาเปสิ "วิโรชราชสฺส วสนฺนฺจฺจาเน สพฺพํ
สาปเตยฺยํ โกรพฺยรณฺโณ สนฺตํ"^{๔๕๙๐} โหตุ, วิโรชพฺรหฺมณฺสสฺส วสนฺนฺจฺจาเน ทฺวฺจฺพฺรหฺมณฺสสฺส
สนฺตํ โหตุ, อุปฺราชสฺส มเมว โหตุ, อมฺจฺจานํ สนฺตกมฺมจฺจานํ โหตุ,^{๔๕๙๑} เตสํ พลนิกายานํ
ธนํ พลนิกายานํ โหตุ"ติ. สพฺเพสํ สพฺพสนฺตํ หริยมาณํ^{๔๕๙๒} สพฺพกาลเมว รตฺตินิหิ
เตมาสจฺเจยน ขยาตพฺพเมว.^{๔๕๙๓} ตโต ปฏฺจาย มหาปุริสสฺส ยสฺส สกลขมฺพุทฺธิเป
ปากโฏ^{๔๕๙๔} อโหสิ.

เอกจฺเจ []^{๔๕๙๕} วเทยฺย "อํ วิโรชราชา สห พลวาทเนหิ อินฺทปตฺตนครํ
คณฺหาปนตฺถาย^{๔๕๙๖} อาคโต, สเจ อิเม เอเกกํ เลทฺทํ วา ปสฺมมฺมจฺจิ วา อนฺโตนฺนเร ชิปนฺติ,
เตหิ ปฺปูเรยฺเยว,^{๔๕๙๗} กสฺมา น คณฺหิสฺส? ^{๔๕๙๘} อปฺจ นนฺทียกฺเขน^{๔๕๙๙} ภิโต, 'อํ ยกฺโข
สึลฺวา'ติ^{๔๖๐๐} เสนาปติวฺตุตฺตวจฺเจเนน ชานาติ,^{๔๖๐๑} อปฺจ โกรพฺยราชา สห วาทเนหิ ธมฺมุชฺฌ-
มณฺทลนิกฺขมณกาเล คณฺหิตํ ลภิตพฺโพเยว,^{๔๖๐๒} ตสฺมา น คณฺหาติ, ปลายติ ? กิณฺนุ โข^{๔๖๐๓}

^{๔๕๘๔} ล. : สกลพาทเนหิ ตูริตาเยว ,ท.ท. : สกสพาทโลตฺตริตาเยว

^{๔๕๘๕} ล. : ธารุนติ ,ท.ท. : อภิรยุหิตวา สิมฺ ธารุนติ

^{๔๕๘๖} ล.,ท.ท. : "เตปี ตมนุปะเทหิ ธารุนตา ปลายนฺติ" อิมานิ ปทานิ นตฺถิ

^{๔๕๘๗} ร.ท.,ร.ม.,ท.ท. : ปตติกา

^{๔๕๘๘} ล.,ท.ท. : ธารุนติ

^{๔๕๘๙} ร.ม. : ปลายนฺติ

^{๔๕๙๐} ล.,ท.ท. : สนฺตโก ,ปจฺฉาปทฺมปี เอวํ ทฺวฺจฺพฺพํ

^{๔๕๙๑} ร.ม. : อมฺจฺจานํ โหตุ,

^{๔๕๙๒} ร.ม. : เตสํ สนฺตํ หริยมาณํ ,ท.ท. : สพฺพํ สนฺตํ หริยมาณา

^{๔๕๙๓} ร.ท. : ขิยาเปสฺตพฺพเมว ,ล.,ท.ท. : ขยิตพฺพเมว

^{๔๕๙๔} ล.,ท.ท. : "สกลขมฺพุทฺธิเป ปากโฏ" ปทํ นตฺถิ

^{๔๕๙๕} ท.ท. : อาจริยา

^{๔๕๙๖} ร.ม. : คณฺหาปนตฺถาย

^{๔๕๙๗} ล.,ท.ท. : ปฺเรตพฺพเมว

โกรพยราชสุส จ นนทียกษสุส จ []^{๔๖๐๔} ธมฺมยฺชฺฌปราชยฺยสุส จ อานุกาเวน ปลายติ?^{๔๖๐๕}
 ทสฺวิธราชธมฺมสุสํณากาเวน เตสํ นครวาสินํ สิลํ รกฺขาเปตุํ อนุสํสาณานุกาเวน จ ปลายน-
 ภาโว เวทิตพฺโพ"ติ.^{๔๖๐๖} วุตฺตํปี เจตํ

"นิทฺธโน^{๔๖๐๗} วาปี กามตฺถิ ทุพฺพโล กลหํ ปิโย,^{๔๖๐๘}
 มนุสฺสโต วิวาทตฺถิ ติวริํ มุพฺพหฺลฺกฺขณํ.^{๔๖๐๙}[๔๖๐]
 เทว หิเม กณฺฏกา ติกฺขา สรริปริโสธฺกา,
 กามเต นิทฺธโน โย จ โย จ กุปฺปตฺยนิสฺสโร"ติ.[๔๖๑]*
 ธมฺมยฺชฺฌกณฺโฑ จตฺตฺตีสติมปฺณโห^{๔๖๑๐} นิฏฺฐิต.

๓.๓๖ ทฺวาทสฺสปญฺหิกกณฺทปญฺโห ปญฺจตีสติโม

^{๔๕๕๘} ล. : คณฺหาสิ ?

^{๔๕๕๙} ล. : นนทียกฺโข

^{๔๖๐๐} ล.,ท.ท. : สิลวนฺโตติ

^{๔๖๐๑} ล. : ชานิตฺวา ,ท.ท. : เสนาปตินาติวุตฺเตน ชานิตฺวา

^{๔๖๐๒} ล.,ท.ท. : ลภิตพฺพเมว

^{๔๖๐๓} ร.ท. : กิณฺุ โกรพฺยรณฺโณ เตเชน วา มหาปุริสฺเตเชน วา ธมฺมยฺชฺฌปราชยฺเยน ปลายติ,
 เกณานุกาเวนาคิ, ตสฺสา ปรีหาโร ภเวยฺย, ล. : กิณฺุ โกรพฺยรณฺโณ เตเชน วา ยกฺขเตเชน วา มหาปุริสฺเตเชน
 วา ธมฺมยฺชฺฌปราชยฺเยน ปลายนฺโต, เกณานุกาเวนาคิ, ตสฺสา ปรีหาโร ภเวยฺย, เนว ,ท.ท. ,ล.ฉ. : กิณฺุ โกรพฺย-
 รณฺโณ เตเชน วา ยกฺขเตเชน วา มหาปุริสฺเตเชน วา ธมฺมยฺชฺฌปราชยฺเยน ปลายนฺโต, เกณานุกาวิทฺ, ตสฺสา
 ปรีหาโร วเทยฺย, เนว

^{๔๖๐๔} ท.ท.,ล.ฉ. : มหาปุริสฺสุส จ

^{๔๖๐๕} ล. : ปลายนฺโต ,ท.ท. : ปลายนฺตา

^{๔๖๐๖} ล.,ท.ท. : ปลายนภาวํ เวทิตพฺพนฺติ ,ล.ฉ. : "อิติ" สทฺโธ นตฺถิ

^{๔๖๐๗} ร.ท. : นิธโน ,ท.ท. : นิปนฺโน

^{๔๖๐๘} ล.,ท.ท.,ล.ฉ. : กลหฺปิโย

* อีมา คาถาโย คเวสิตฺวา น ทิสฺสนฺติ.

^{๔๖๐๙} ล.,ท.ท. : มุพฺพหฺลฺกฺขณํ

^{๔๖๑๐} ร.ท. : จตฺตฺตีสติมปฺณโห ,ร.ม. : จตฺตฺตีสติมปฺณโห

ตทา ปน^{๔๖๑๑} อากงฺคิราชา "หังสวตินครณฺจ ทวารวตินครณฺจ อุกฺยณครณฺจา"ติตี
 ณิ นครานิ ปตฺติฏฺจาเปตฺวา เต ราชานิ อาทาย มุทฺตนา^{๔๖๑๒} อินฺทปตฺตณครํ ปาปฺปณฺติ^{๔๖๑๓}
 โกรพฺยราชานํ วณฺทิตฺวา มหาปฺริสสฺส ทสฺสราชธมฺเม สฺสณฺติ^{๔๖๑๔} นครปตฺติฏฺจาปีตการณํ
 อาโรเจตฺวา คนฺดฺวา^{๔๖๑๕} สกนฺครํ สมฺปาปฺปณฺติ. ตโย ราชานิ มหาปฺริสสฺส "ณฺวณโกลโล-
 ปายนฺ"ติ คนฺ^{๔๖๑๖} วณฺณนฺนฺติ. อปรภาเค ตสฺส ยโส สกฺลขมฺพุทฺธิเป ปากโฏ โหติ. ตทา
 โกลลราชา มิถิลายํ ตสฺสเสว คนฺณณฺ^{๔๖๑๗} สฺสฺวา^{๔๖๑๘} วิมฺลิตฺกามา^{๔๖๑๙} เทวฺนิทฺปโรหิตํ เปสฺสิ
 "เทวฺนิทฺ โกรพฺยราชสฺส^{๔๖๒๐} สนฺตํกํ อินฺทปตฺตณครํ^{๔๖๒๑} คนฺดฺวา ยถา ตฺยหํ ณฺวณน ธนญ-

ชยฺมมหาปฺริสํ ปณฺหํ^{๔๖๒๒} ปุจฺจนฺตา"ติ. โส รมฺยโย วจํ สมฺปฏฺิจฺจิตฺวา วณฺทิตฺวา มิถิลโต

๔๖๒๓

นิภฺขมิตฺวา อนุภฺกเมน อินฺทปตฺตณครํ ปาปฺปณฺติ^{๔๖๒๔} พหฺนฺคเร ขนฺธาวารํ นิวาเสตฺวา^{๔๖๒๕}
 "เทวฺนิทฺพฺราหฺมโณ ทฺวาทสฺปณฺหํ ปุจฺจนฺตฺถาย^{๔๖๒๖} อากโต"ติ โกรพฺยรณฺโย^{๔๖๒๗} อา-

^{๔๖๑๑} ร.ท.,ล.ฉ. : ปิ ,ล.,ท.ท. : "ปน" สทโท นตฺถิ

^{๔๖๑๒} ร.ม. : มุทฺตนา ,ล.,ท.ท. : "มุทฺตนา" ปทํ นตฺถิ ,ล.ฉ. : อนุคนฺดฺวา

^{๔๖๑๓} ล.,ท.ท. : อินฺทปตฺตณครณฺจํ คนฺดฺวา ปาปฺปณฺติ

^{๔๖๑๔} ล.,ท.ท. : นครปตฺติฏฺจาปีตํ

^{๔๖๑๕} ล.,ท.ท. : "คนฺดฺวา" ปทํ นตฺถิ

^{๔๖๑๖} ล.,ท.ท. : "อิตฺติ คนฺ" สทฺทปทํ นตฺถิ

^{๔๖๑๗} ร.ท. : ตสฺส ว คนฺณณณฺ ,ท.ท.,ล.ฉ. : คนฺณณณณฺ

^{๔๖๑๘} ร.ท. : "สฺสฺวา" ปทํ นตฺถิ

^{๔๖๑๙} ร.ท.,ล. : วิมฺลิตฺกามา

^{๔๖๒๐} ร.ม. : ราชสฺส

^{๔๖๒๑} ร.ท. : "อินฺทปตฺตณครํ" ปทํ นตฺถิ

^{๔๖๒๒} ล.,ท.ท.,ล.ฉ. : เอวํ

^{๔๖๒๓} ร.ท. : "มิถิลโต" ปทํ นตฺถิ

^{๔๖๒๔} ล.,ท.ท. : ปาปฺปณฺติ

^{๔๖๒๕} ล. : นิวาสาเปตฺวา

^{๔๖๒๖} ร.ม. : ปุจฺจนฺตฺถาย

^{๔๖๒๗} ร.ท. : อากตฺตาติ โกรพฺยราชสฺส

โรเจนโต^{๔๖๒๘} หุตฺ ปาเหลสิ.

ตํ สุตฺวา ราชา มหาปุริสํ "เกณ รุจฺจตี"ติ^{๔๖๒๙} ปุจฺฉิ. "มหाराช เสว ทุมราช—
มณฑเล นิสิตฺวา ปญฺหํ วิสฺสชฺเชตฺถามิ"ติ. ตํ สุตฺวา หุตฺโต^{๔๖๓๐} ปุณฺณคณฺฑวาท พุราหุมนสฺส
อาโรเจสิ. มหาปุริสํ ปาโต ว ทนฺตกฏฺฐาตมฺหุชฺโชนํ^{๔๖๓๑} กตฺวา ญหายิตฺวา มณฑเตวาท
ภตฺตํ ภูยชิตฺวา ทุมราชมณฑเล ปญฺญตฺตปวรรตณปฺลลงฺเก สมนุสฺสิตเสตจฺจตฺเต นิสิตฺ. ^{๔๖๓๒}
ราชา พลนิกายเหิ ปริวฺโต เอกมณฺดํ ปฺลลงฺกวเร นิสิตฺ. ^{๔๖๓๓} นคฺรวาสี มนุสฺสา ตํ ปวฺตตี
สุตฺวา โสตุกามา^{๔๖๓๔} ตสฺมี โยชนมณฑเล ปุเรนฺดา นิสิตฺสฺ. ตทา เทวีนทพฺราหฺมโณ ส—
ปริวาริ คณฺดวาท เอกมณฺดํ นิสิตฺวา มหาปุริสมาห^{๔๖๓๕} "มหาปุริส ตุมหากํ ทฺวาทส ปญฺเห
ปุจฺฉิสฺสามิ"ติ. "ปุจฺฉ พฺราหฺมณา"ติ. โส ตสฺส ปญฺหํ ปจฺฉนฺโต คาทา อภาสี

"กึ สฺ สพฺพิติ โรเปติ	กึ สฺ น สพฺพิ โรปิตํ, ^{๔๖๓๖}
กถิ ^{๔๖๓๗} จปิตํ สฺญยตฺวา	กถิ จปิตํ ปาปํ, [๔๑๘]
กํ ปาโล อตฺตวทฺธโน. ^{๔๖๓๘}	กํ ปาโล ภารสมภโว
เกหิ คฺุณฺเหหิ สฺมาคฺม,	เกหิ โทสํ สฺมาคฺม [๔๑๙]
กสฺสฺสฺฏจฺาโก สฺโข จ.	กสฺส อฺุฏจฺาโก ^{๔๖๓๙} ทฺุโข,
กิณฺนุ อตฺถิ สฺภาสิต,	กิณฺนุ ทฺุภาสิต ทฺุญฺโจิ ^{๔๖๔๐}

^{๔๖๒๘} ร.ท., ล.ฉ. : "อาโรเจนโต" ปทํ นตฺถิ

^{๔๖๒๙} ล., ท.ท. : รุจฺจตี

^{๔๖๓๐} ล., ท.ท. : "หุตโต" ปทํ นตฺถิ

^{๔๖๓๑} ล., ท.ท. : ทนฺตกฏฺฐํ มุชฺโชนํ

^{๔๖๓๒} ล., ท.ท. : นิสิตฺวา

^{๔๖๓๓} ล., ท.ท. : นิจฺจปฺลลงฺกวารํ นิสิตฺวา

^{๔๖๓๔} ล. : สุตฺตํ กามตาย , ท.ท. : สุตฺตกามตาย

^{๔๖๓๕} ล., ท.ท. : มหาปุริสํ ปุจฺฉิ , ล.ฉ. : "อาห" ปทํ นตฺถิ

^{๔๖๓๖} ร.ม. : โรเปตํ , ล., ท.ท. : นาสพฺพิ โรปิตํ

^{๔๖๓๗} ล., ท.ท. : กถญจ

* อิมทา คาทาโย คเวสิตฺวา น ทิสฺสนฺติ.

^{๔๖๓๘} ล. : กึ ปาลํ อตฺตวทฺธนฺโต , ท.ท. : ปาลํ อตฺตวทฺธนฺโต , ล.ฉ. : ปาลํ อตฺตวทฺธโน

^{๔๖๓๙} ล., ล.ฉ. : กสฺสฺสฺฏจฺาโก

^{๔๖๔๐} ล., ท.ท. : สฺภาสิต นตฺถิ , ล.ฉ. : นฺนุจิ

อิมสญจ วิชานาหิ,^{๔๖๔๑} ตัง เม อกฺขาหิ ปุจฺฉิตฺตํ[๔๒๐]*

ตัง สุนนุตฺตสฺส มหาปุริสฺสสฺส คคณตเล ปุณฺณจฺจุโท วีย []^{๔๖๔๒} เตสฺมตฺถา
ปากฺกา โหหนฺติ. โส "เตนหิ สาทูกํ มนสิกโรหิ, ภาสิสฺสสามิ"ติ หลิตฺวา พุยากรโรนฺโต
คากา อภาสิ^{๔๖๔๓}

"สพฺภิติ นาฬิเกโรปํ	นาสพฺภิ โรปิตผลํ, ^{๔๖๔๔}
ปุณฺณํ ชาหิโกโปสฺสํ ^{๔๖๔๕}	สุรากุมภญฺจ ปาปกํ[๔๒๑]
วฑฺฒนํ ฌาตี ปาเลติ	หายนํ ปสฺสํ ปาลกํ, ^{๔๖๔๖}
สาธุนา สงฺคโม คฺโคณ	โทสมสาธฺสงฺคโม[๔๒๒]
สุโข เตนุปฺปจฺจาโก ^{๔๖๔๗}	ทุกฺโข เปตญฺจ วญฺจนํ,
อิกฺขณิกานญฺจุปฺปจฺจาโก	สจฺจมตฺถิ สฺสภาสนํ,
มฺุสา นฺนฺนุจ ทุภาสิโต, ^{๔๖๔๘}	เอเตสํ ทฺวาทส
อตฺถา ^{๔๖๔๙} ปณฺทิตฺเตน วิชาณียา"ติ. ^{๔๖๕๐}	[๔๒๓]*

เอวํ พุยาเกตฺตปฺปเห มหาปุริสฺเสน เทวินฺทพฺราหฺมโณ ปุจฺฉิ "กถํ ปณฺทิต นาฬิ-
เกโร โรปนโก สนฺโต นาม"ติ. "โห พฺราหฺมณ โย สนฺตธฺมเม ปวตฺตติ ปาลยตีติ สนฺโต,
โย จ เตสฺส กตเวที กตญฺญภาโวติ สนฺโต, ยสฺมา นาฬิเกรา สามิโน โรปนกาเล อาวิเลนา
วา กทฺทมถเลนา วา สิลฺลิจิตฺวา ยทา สาธฺมฉาริโน มรฺุณานิ วีย^{๔๖๕๑} ชาโต, จตฺตุมรฺุณสฺสลิ-

^{๔๖๔๑} ร.ม. : วิชานาสิ

^{๔๖๔๒} ล.,ท.ท. : ปากโก

^{๔๖๔๓} ล. : หลิต พุยากรโรติ คากมาท

^{๔๖๔๔} ร.ท. : โรปิตผลํ ,ร.ม. : โรปิตผลํ ,ล.,ท.ท. : โรปิตผลํ

^{๔๖๔๕} ร.ม. : คฺคณํ ฌาปิตุโปสฺสํ ,ล.,ท.ท. : ฌาปิตุ โปสฺสํ

^{๔๖๔๖} ร.ม. : ปาปกํ

^{๔๖๔๗} ล.,ท.ท.,ล.ณ. : รตนุปฺปจฺจาโก

^{๔๖๔๘} ล. : สฺสภาสิตา

^{๔๖๔๙} ล.,ท.ท.,ล.ณ. : อตฺถิ

^{๔๖๕๐} ล.,ท.ท. : วิชาณียติ

* อิมมา คากาโย คเวสิตฺวา น ทิสฺสนฺติ.

^{๔๖๕๑} ร.ท.,ล.ณ. : มรฺุณานิปิย

ธรรมา ^{๔๖๕๒} อัย สีสลา ตมฺหากมฺปิยา มยา สิริ ^{๔๖๕๓} ธาธาติ วทกา ^{๔๖๕๔} วีย โอลมพฺนติ, ^{๔๖๕๕}
 ตสฺมา นาฬิเกโรปนสทิสํ [] ^{๔๖๕๖} 'โรปนนฺติ วุจฺจติ, อัย ปน สนฺเตน โรปีโต สามินา
 ปริกฺขเตน ^{๔๖๕๗} มฺเลน วา ขนฺธเนน วา มฺเขน วา [] ^{๔๖๕๘} พหุปการิ โหติ, เอวํ สนนฺนิจิตฺติ
 ตสฺมฺกฺตํ, อปฺย สพฺเพ สตฺตา กลนฺธาทโย วา นรนาโร วา ขาทเนน วา ปิวเนน วา นิสฺสา
 ยสามิกสฺส มหปฺผลานิ เทนฺติ, ^{๔๖๕๙} เอวํ สมฺปรายิกหิตํ สมฺกฺตนฺ"ติ วตฺวา คาถา อภาสิ

"เต สาธโว ภาวนมฺนทลโมฬิฏฺตา ^{๔๖๖๐}

เย สาธุตํ นิรฺูปการิสฺส ทสฺสยนฺติ,

อตฺถปฺปโยชนวสีกตชินฺนเทโห

ปฺพุโปปการินิ ขโลปี ทิ สาธุกปฺโป.[๔๒๔]

อตฺถปฺปมป ^{๔๖๖๑} สาธุนํ สิลาลेखा ว ติฏฺฐติ,

ชาลเลखा ^{๔๖๖๒} ว นิจานํ ยํ กตํ ตํ วินสฺสตี"ติ.[๔๒๕]*

ตถา มนุสฺเสน โรปีตพฺโป โหตี"ติ.

พฺราหฺมณ ปุณฺ ปุจฺฉิ "กถํ ปณฺทิต กิเผลรฺกฺขโรปนโก ^{๔๖๖๓} อสนฺโต นามา"ติ.

โส วิสฺสชฺเชนฺโตเยว ^{๔๖๖๔} "โก พฺราหฺมณ โย อสนฺตธฺมโม ปวตฺตตี"ติ ^{๔๖๖๕} อสนฺโต, โย

^{๔๖๕๒} ร.ม. : มธฺสสฺสธรรมา ,ล. : จตฺมธฺรสรฺสทิสํ ธาเรสิ สลา ,ท.ท. : ชาตา,จตฺมธฺรสรฺสทิสํ ธาธณ-
 สทิสลา ,ล.ฉ. : จตฺมธฺรสรฺสทิสสฺสธรรมา

^{๔๖๕๓} ร.ม. : สีส

^{๔๖๕๔} ท.ท. : ธาธาปิ ตมฺเหหิ ติวตฺตํ วตฺตติ

^{๔๖๕๕} ท.ท. : "โอลมพฺนติ" ปทํ นตฺถิ

^{๔๖๕๖} ล. : สพฺภิ สพฺภิ ,ท.ท.,ล.ฉ. : สพฺภิ

^{๔๖๕๗} ล.,ท.ท. : "สนฺเตน โรปีโต สามินา ปริกฺขเตน" อิมานิ ปทานิ นตฺถิ

^{๔๖๕๘} ล.,ท.ท. : ขเลน วา

^{๔๖๕๙} ล.,ท.ท. : มหปฺผลา โหติ ,ล.ฉ. : ขนฺธนฺติ

^{๔๖๖๐} ล. : สาธโว ภาวนมฺนทลโมฬิฏฺตํ ,ท.ท. : ภาวนมฺนทลโมฬิฏฺตา

^{๔๖๖๑} ล. : อตฺถปฺปมตฺตํ

^{๔๖๖๒} ร.ม. : ชาลเลखा

^{๔๖๖๓} ล. : กิ เผล รฺกฺขโรปนํ ,ท.ท. : กิ เผลรฺกฺขโรปนํ

^{๔๖๖๔} ร.ท.,ร.ม. : วิสฺสชฺเชนฺโตเยว ,ล.,ท.ท. : วิสฺสชฺเชนฺโต เอวมาห ,ล.ฉ. : วิสฺสชฺเชนฺโตเยว

^{๔๖๖๕} ร.ท. : โก พฺราหฺมณ พหอสฺนตฺธฺมโม ปวตฺตติ ปาลยตีติ ,ล. : อสฺนตฺธฺมเม ปวตฺตติยาติ
 ,ท.ท. : อสฺนตฺธฺมเม ปวตฺตติยาติ

วา^{๔๖๖๖} ออกตเวที ออกตญญาโวติ อสนุโต, ยสุมา ก็ผลรุกโข สามินา^{๔๖๖๗} โรปนกาเล
ปัสสุพลิกเนน วา สาสุเกน วา ปาลิโต^{๔๖๖๘} สัพพกาลเมว ปวทุณฺณโต, ยทา สาสุณฺณํ หริตฺวา
สกลวิสาโต สามิกเนน วา อสฺสามิกชนเนน วา ปริชนเนน วา ติริจฺฉาเนน วา วาณิชนเนน วา
ชาทิโต จ, สพุเพปี เต กาลกตา ภเวยฺย, ตสฺมา ก็ผลโรปนสทิสฺ^{๔๖๖๙} 'อสพุภิโรปนฺนุ'ติ^{๔๖๗๐}
วุจฺจติ, อยํ ปน มฺเณน วา ขนฺธเนน วา ปณฺเณน วา ปุပ္พเนน วา ผลเนน วา อมฺพสทิสฺ
อชานนภาเวเนน สามิกํ นาเสติ,^{๔๖๗๑} เอวํ สนนฺทิฏฺฐิกปฺราภโว สมนฺภูโต,^{๔๖๗๒} []^{๔๖๗๓} อปิจ สพุเพ
สตุตา ปกฺขิอาทโย วา นรนาโร วา ชาทฺนฺตา มรณปฺปตฺตา"ติ วตฺวา อติตมาหริ

"อติเต กิร อิมสฺมี ชมฺพุทฺธิเป อมรวตฺติ นาม^{๔๖๗๔} นครมโหสิ. สพุธาธิปติ นาม
ราชา รชฺสํ กาเรสิ. ตทา มหาวิชยเสฏฺฐิ นาม เอโก เสฏฺฐิ อโหสิ มหาวิภสฺมปฺนฺโน
พหุทาสทาสิโก มหีสฺสนธณฺณสฺสวณฺณรชตโกฏฺฐจาการาทิสฺมปฺนฺโน. ตสฺส ภริยา^{๔๖๗๕} สุนฺทริ นาม
อโหสิ. โส มหาวิชยเสฏฺฐิ จิรกาลเนน โภควิภสฺมปฺนฺโน ภริยาย สพุทฺธิ อนฺนฺวานฺโต^{๔๖๗๖}
เกนจิ พฺยาธินา ปรีปฺพิโต กาลมกาสิ. อถ ภริยา^{๔๖๗๗} อตฺตโน สามิกํ มตํ ทิสฺวา สตุตฺธา
ภิชฺชมานหทยา วีย โรทฺนฺติ ปรีเทวฺนฺติ นานา วิลปฺนฺติ

"กถํ ชเหสฺสติ^{๔๖๗๘} สามิ น ชีวามิ ตยา วินา,

^{๔๖๖๖} ท.ท. : "โย วา" ปทสทฺโท นตฺถิ

^{๔๖๖๗} ล.,ท.ท. : ก็ผล สามิ

^{๔๖๖๘} ล.,ท.ท. : ปัสสุพาลูเกน วา ปสาทอุทเกน วา

^{๔๖๖๙} ร.ม. : ก็ผล 'โรปนสทิสฺมสพุภิโรปนฺนุ'ติ, ล.,ท.ท. : ก็ผล นาม สทิสฺ

^{๔๖๗๐} ล. : "อสพุภิสพุภิโรปนฺนุติ, ท.ท. : อสพุภิโรปนฺนุติ

^{๔๖๗๑} ล.,ท.ท. : "อชานนภาเวเนน สามิกํ นาเสติ" อิมานิ ปทานิ นตฺถิ

^{๔๖๗๒} ร.ท.,ล.ฉ. : สมนฺภูโตติ, ล.,ท.ท. : สนนฺทิฏฺฐิกํ ปฺราภวสฺสชาตํ

^{๔๖๗๓} ร.ท.,ล.ฉ. : โส ชาติสฺสรณฺณาวเสน โปราณกฺวตฺถุ อหริสฺสามิติ วตฺวา อหริ, ท.ท. :
สามิกสฺส อปายปตฺติภาวเหตุภูโต เอวํ สมนฺปฺรายิกปฺราภวสฺสชาโต. โส ชาติสฺสรณฺณาวเสน โปราณกฺวตฺถุ
อหริสฺสามิติ

^{๔๖๗๔} ร.ม. : มรวตฺติ นาม

^{๔๖๗๕} ร.ม. : มหีสฺสนธณฺณสฺสวณฺณรชตโกฏฺฐจาการาทิสฺมปฺนฺโน. ตสฺส ภริยา

^{๔๖๗๖} ร.ม. : อนฺนฺวานฺโต

* อิมา คาถาโย คเวสิตฺวา น ทิสฺสนฺติ.

^{๔๖๗๗} ร.ม. : ภริยา

^{๔๖๗๘} ร.ม. : ชเนสฺสติ

โก เม ธนุปปาเทติ มรณํ เม ภวิสฺสตี"ติ.[๔๒๖]*
 คากํ วตฺวา อิตฺถิจิตฺจ คตา จ อาคตา จ อุมฺมตฺตกา วีย^{๔๖๗} โรทฺหตี ปรีเทวฺนตี
 "หา หา ปติวียคํ เม เอกเมกํ กถํ ลียา,
 เสยฺโย เม มรณมฺมตฺถ กถํ ชีวามิ เอกิกา.[๔๒๗]
 อิทานิ สพฺพโลกสฺมิ— มิตฺถียो ว สสํมิกา,^{๔๖๘}
 อหเมว हि โลกสฺมี วิธฺวา โหมิ เอกิกา.[๔๒๘]
 นนุ เม ปุพฺพชาติสฺสุ ปาปกมฺมํ กตํ มยา,
 เตน กมฺมวิปาเกน วิธฺวา โหมิ เอกิกา"ติ.[๔๒๙]*

คากา วทฺหตี ปุณฺปปุณฺ วิสยฺยํ หุตฺวา สตี ลภิตฺวา อญฺญาสาสนา นานาวิธสมณานญ—
 จ^{๔๖๙} สาธุกํ ทานํ ทตฺวา ตํ สุตฺตานมาเนตฺวา วนฺทสฺสเมหิ ปุเชตฺวา ปทกฺขิณํ กตฺวา จตฺตสฺสุ
 วนฺทิตฺวา ขมาเปตฺวา สกํ เคหํ คนฺตฺวา อสฺส สลิลํ วิสขุขมานา^{๔๖๑๒} ปรีเทวฺนตี ขรทฺวาเร
 อญฺจาลิ. อถ ภควา ปจฺจุสฺสกาเล สีสฺสยนโต^{๔๖๑๓} วุญฺจาย สกฺลโลกโมโลเกนฺโต ตํ ฌาณ
 —ชาลํ ปวิญฺจํ เสฏฺฐจริยํ^{๔๖๑๔} ทิสฺวา "สงฺคหํ กริสฺสํมามี"ติ ปาโต วุญฺจาย สรรริกฺจปฏฺธิชคฺค
 นํกตฺวา ปตฺตจิวรมาทาย ปิณฺหปาทเวลายํ ตสฺสา^{๔๖๑๕} อนุกมฺปาย ขรํ คนฺตฺวา ทฺวาเร อญฺจา
 ลิสฺสา สตฺถารํ ทิสฺวา สุตฺตณฺณงฺคารํ คเหตฺวา ภควโต ปาเท ฐิตฺวา ภควนฺตํ ข
 เรปเวสาเปตฺวา ปญฺญตฺตาสเน นิสฺสทาเปลิ. อถ ภควา เอวมาห "อุปาสิกา กิโรเทสฺสี"
 ติ.

"สํมิโก เม ภนฺเต มโต, ตสฺมา โรทามิ"ติ. อถ ภควา อุปาสิกาย มรณธมฺมํ เทเสนฺโต
 "น คามธมฺโม^{๔๖๑๖} น นิคมธมฺโม
 น จาปิเยเมกกุลสฺส ธมฺโม,

^{๔๖๑๗} ร.ม. : อุมฺมตฺตกา วีย

^{๔๖๑๘} ร.ม. : สสํมิกา

^{๔๖๑๙} ร.ม. : นานาวิธสมณานญจ

^{๔๖๑๑๒} ร.ม. : วิสมานา

^{๔๖๑๑๓} ร.ม. : สีสฺสยนโต

^{๔๖๑๑๔} ร.ม. : เสฏฺฐจริยํ

^{๔๖๑๑๕} ร.ม. : ตสฺส

* อิมา คากาโย คเวสิตฺวา น ทิสฺสนฺติ.

^{๔๖๑๑๖} ร.ม. : น คามิธมฺโม

สพฺพสฺส โลกสฺส สทวากสฺส

เอเสว ธมฺโม ยทิมนิจฺจตา^{๔๖๘๗}ติ.[๔๓๐]*

โกติ อุปาสิกา มรณธมฺโม นาม น ตฺยหํ สามิกญเณว, สพฺพสฺสตา มรณปรายนา อเหตุ
 ทหราปี จ เย วุฑฺฒา เย ว พาลา เป ปณฺธิตา,
 อเหตุ^{๔๖๘๘}า เจว ทลิตฺทา จ สพฺเพ มจฺจุปฺปรายนา.[๔๓๑]
 ผลานมฺวิ^{๔๖๘๙} ปฏฺกานํ นิจฺจมปตฺนโต ภัย,
 เอวมายฺ มนุสฺसानํ นิจฺจํ มรณโต ภัย.[๔๓๒]
 ยถาปี กุมฺภการสฺส กตํ มตฺติกภาชนํ,
 ชุทฺทกญฺจ มหฺนตฺตญฺจ ยํ ปฏฺกํ ยญฺจ อปฏฺกํ,
 สพฺพํ เกทปริยนฺต- เมวํ มจฺจานํ ชีวิทํ.[๔๓๓]
 ปสฺสธ โว ทหฺรํ กุมาร- มมฺมตาด วฑฺฒิตํ,
 กิจฺฉา ลหฺธํ ปิยปฺตฺต- มปฺปตฺวา จ^{๔๖๙๐} ชรํ มตํ.[๔๓๔]
 ยถา วาริวาโห ปุโร วเห รุกฺเข ปฏฺลญฺเจ,^{๔๖๙๑}
 เอวํ ชราย มรณเณ วุญฺหนเต^{๔๖๙๒} สพฺพปาณินฺ.[๔๓๕]
 อนิจฺจา สพฺพสงฺขารา อุปฺปาทวยธมฺมิโน,^{๔๖๙๓}
 อุปฺปชฺชิตฺวา นิรฺชฺฌนฺติ เตสํ วุปฺสโม สฺสฺโข.[๔๓๖]*

อุปฺสิเก เนว ขตฺติเย วา พฺราหฺมเณ วา^{๔๖๙๔} พฺราหฺมณิ วา ปณฺธิเต วา พาล
 วา อิตฺถิ วา ปุริเส วา วุฑฺฒเณ วา ทหเร วา สพฺพสฺสเต มรณธมฺโม นาม ปรีวชฺเชติ,

^{๔๖๘๗} ร.ม. : เอเสว ธมฺโม ยทิมนิจฺจตา

^{๔๖๘๘} ร.ม. : อเหตุา เจว

^{๔๖๘๙} ร.ม. : ผลานิมฺวิ

^{๔๖๙๐} ร.ม. : ปิยปฺตฺตมปตฺวา จ

^{๔๖๙๑} ร.ม. : ปฏฺลญฺ

^{๔๖๙๒} ร.ม. : วุญฺหนเต

^{๔๖๙๓} ร.ม. : อุปฺปาทวยธมฺมิโน

^{๔๖๙๔} ร.ม. : อุปฺสิกา เนว ขตฺติโย วา พฺราหฺมโณ วา

ตสุม่า อุปสิเก^{๔๖๕๕} อีโต ปฏจาย ทานํ เทหิ, สัลลํ รกฺขาหิ, ภาวนํ ภาเวหิ, ธมฺมํ สุณาหิ"ติ
 นานปฺปการเหติ ธมฺมํ เทเสสิ. ส่า ธมฺมํ สุตฺวา โสตาปตฺติผล^{๔๖๕๖} ปฏฺฐิภนฺตี มรณเสฏฺฐิ-
 มุทฺทิสฺส ทกฺขิโณทกํ ปาเตว จีวรปฺปิตฺตปาตเสนาสนคฺคิลาณปจฺจยเภสชฺชปฺริกฺษาทานาทีน
 ปุณฺณานิ กตฺวา "อิทํ เม ปุณฺณํ สามีกสฺส สพฺพสฺส ตานญฺจ ปจฺจโย โหตุ"ติ อธิฏฺฐจฺฉน-
 มกาลิ.^{๔๖๕๗} อถ สามีโก ตสฺส่า ทาเนสุ อนุโมเทตฺวา เปตฺตตฺถาวโต มุญฺจิตฺวา ภริยาย
 ปุณฺณานุภาเวเน ตาวตีสภวเน นิพฺพตฺติ. โส ทฺวาทสโยชนิกเก กนกวิมานเ อจฺฉรราสฺสสฺสปริ-
 กิณฺโณ อุตฺตยานรรมณียสฺมปฺนเน^{๔๖๕๘} เทวปฺุตฺโต ปาตฺรโหสิ. เทวปฺุตฺโต อตฺตโน ทิพฺพสฺมปฺตฺติ
 ทิสฺวา "เกเน การเณเน อิทํ สมฺปตฺติ ลพฺภามิ"ติ โอโลเกนฺโต "มม ภริยาย ปุณฺณานุภาเวเน
 ทิพฺพสฺมปฺตฺติ ลพฺภามิ"ติ จินฺเตตฺวา ตาวตีสภวเนโต โอตฺริตฺวา สพฺพาลงฺการปฏฺิณฺฑิต
 ตฺรณสุริโย วีย อากาเส อฏฺฐาลิ. อถ มหาชนา ตํ ปสฺสเนติ. โส เทวปฺุตฺโต ภริยาย
 ชรทฺวาทเร จตฺวา อตฺตานํ ทสฺสเนโต อาห

"ปสฺสสาหิ มํ ภทฺทมุเช	อหํ เสฏฺฐิ มหทฺธโน,
ตว ปุณฺณานุภาเวเน	ชโตหํ ติทฺถาลเย.[๔๓๗]
ทฺวาทสโยชนุพฺเพธ	วิมานเ รตนามเย,
ภูฏาคารวรูปเต	นารีวรคณเ ยุตฺเต.[๔๓๘]
ตฺริยา ตาฬสฺสฏฺเฐ	นจฺจติ ตํ ปโปธิเน,
ตํ ตํ อุตฺตยานสฺมปฺนเน	กปฺปฺรูกฺขวิภูสิเต.[๔๓๙]
นานา ทิชคณากิณฺเณ	สฺวณฺณวาลิกสฺสณฺเฑ, ^{๔๖๕๙}
นทียา มณฺนิวณฺณาย	สมนฺตา อุปฺปัสสิเกเต.[๔๔๐]

ปทุมปฺปัลลสฺสณฺเนน จากวากปฏฺุชิต,^{๔๗๐๐}

^{๔๖๕๕} ร.ม. : อุปาสิกา

^{๔๖๕๖} ร.ม. : โสตาปตฺติผล

^{๔๖๕๗} ร.ม. : อธิฏฺฐจฺฉนกาลิ

^{๔๖๕๘} ร.ม. : อุตฺตยานรรมณียสฺมปฺนเน

^{๔๖๕๙} ร.ม. : สฺวณฺณวาลิกสฺสณฺเฑ

* อิม่า คาทาโย คเวสิตฺวา น ทิสฺสเนติ.

^{๔๗๐๐} ร.ม. : จากวากปฏฺุชิตเน

ตสฺสานุภาเวน สมฺปตฺติ-	เมทิสฺ ^{๔๗๐๑} ลภ.[๔๔๑]
เอวํ สพฺพบุคคลมฺปนฺโน	สพฺพกามสมิทธิ,
ตว สีนหํ นิสุสาย	อหํ ชาโตสฺมิ โสภณ, ^{๔๗๐๒}
สพฺพภารณสํชาตา	อจฺฉรา สหสฺสา โหหนฺติ"ติ.[๔๔๒]*

ตํ ขณฺณเวย โส เทวปฺตฺโต อตฺตโน อานุภาเวน สพฺพรตเนหิ ชรํ ปุเรตฺวา "ภทฺเท อิตฺโต ปฏฺจาย อปฺปมตฺตา โหหิ, พุทฺธานุสฺสตี ภาเวหิ, ฌมฺมานุสฺสตี ภาเวหิ, สงฺฆา-
 นุสฺสตี ภาเวหิ, รตนตฺตยสรณํ คจฺฉาหิ, เอวํ มม วจฺนํ กตฺวา เทวโลเก นิพฺพตฺติสฺสตี"^{๔๗๐๓}
 วตฺวา สกฺกฺจฺจานมฺว คโต. อถสฺส ภริยา ตโต ปฏฺจาย ทานาทินิ ปุณฺณานิ กตฺวา อายุห-
 ปริโยสาเน เทวโลกํ คนฺตฺวา ตาวตีสฺสวเน ทฺวาทสโยชนิกะ กนกวิมานเ อจฺฉราสหสฺสปริ-
 กิณฺเณ สามิกสฺส สนฺติเก เทวธิดา นิพฺพตฺติ. อุโปปี ทิพฺพสมฺปตฺติมนฺวณฺติ".

มหาปุริสํ มหาวิชยเสฏฺฐิสฺสุตฺตมาหริตฺวา อยถํปี อหริ "อติเต กิร จนฺทมาณวิกา
 กฏฺจมาหริตฺวา ชีวิตํ กปฺเปตฺวา ปาโต ว วณํ ปาวสิ. ส่าปี กฏฺจํ จินฺทิตฺวา วนโต
 นิทฺขมิตฺวา นคราภิมุขา ปายาสิ. ส่า กฏฺจํ สีสโต โอตาริตฺวา รุกฺขจฺฉายาย นิทฺทหายิตฺวา
 เอวํ สุปินํ ปสฺสสิ "รุกฺขเทวตา กิร จนฺทมาณวิกาย หตฺถเ มถึ จเปสิ". ส่า ปพฺพชฺฌิตฺวา
 ภิตฺตลิตา อฏฺจายาสนา นครํ คนฺตฺวา ฃาตินํ กเถสิ. ส่า อิตฺโต ฃาตินํ ปุตฺตลาภพฺยากรณํ
 สุตฺวา ตสฺสสิ. ส่า ตโต ปฏฺจาย คพฺภํ ฃาเรนฺตี ทสฺมาสจฺจเยน มณฺรินฺนํ วีย ปุตฺตมฺวิชายิ.
 โส ทฺวาทสวสฺสทุเทสิโก ชรฺมฺปตฺติตฺวา มรณํ ปตฺโต. ส่า ปุตฺตํ มตํ ทิสฺวา มหาสทฺทํ
 กโรหนฺติ อุปคฺยฺหิตฺวา อูรํ ปหริตฺวา อาวตฺติตฺวา อุมฺมตฺตกา วีย^{๔๗๐๔} อสฺสสุปฺณเณหิ เนตฺเต
 หิโรหนฺติ ปรีเทวณฺติ เอวมาห

"หา หา ปุตฺต สฺสํ รูป	ปจฺมํ ปุตฺตกํ ลภิ,
อิทานิ เต มริสฺสสิ	กถํ กาหามิ ปุตฺตก.[๔๔๓]
อิทานิ วต โลกสฺมิ-	มิตฺถิโย ว สปุตฺตกา,
อหเมว หิ โลกสฺมี	วียเภา ปุตฺตกา ภวี.[๔๔๔]

^{๔๗๐๑} ร.ม. : สมฺปตฺติเอทิสฺ

^{๔๗๐๒} ร.ม. : โสภณิ

^{๔๗๐๓} ร.ม. : กตฺวา เทวโลเก นิพฺพตฺติสฺสตี

^{๔๗๐๔} ร.ม. : อุมฺมตฺตกา วีย

ยถาปี กุมภการสุส กตํ มตติกาชนํ,
 ชุททกญจ มหฺนฺตญจ ยํ ปกุกํ ยญจ อปกุกํ,
 สพฺพํ เกทปริยนฺต— เมวํ มจฺจาน ชีวิตํ.[๔๔๙]
 ยถา วาริวโห ปุโร วहे รุกฺเข ปกุลฺลเจ,^{๔๓๑๓}
 เอวํ ชราย มรณฺเน วุญฺหนฺเต^{๔๓๑๔} สพฺพปาณินฺ.[๔๕๐]
 มา พาพฺพํ ปริเทเวสิ เอลา โลกสุส ธมฺมตา,
 อนิจฺจา สพฺพสํขารา สพฺพพฺพุเทหิ เทสิตา"ติ."^{๔๓๑๕}[๔๕๑]*

ตํ ทิสฺวา "อิโต ปุญฺจาย อปฺปมตฺตา โหหิ, ทานํ เทหิ, สิลํ รุกฺข, ภาวนํ
 ภาเวหิ"ติ วตฺวา สจฺจํ ทสฺสเสสิ. เทสนาปริโยสานเณ ตถาภูโตปี มรณฺปุโต มาตุปฺปญฺยานุ—
 ภาเวเน ทฺวาทสโยชนิกเก กนกวิมานเณ ตาวตฺสเณ นิพฺพตฺติ. จนฺตมาณวิกา นาม อุปาสิกา
 โสตาปตฺติผล^{๔๓๑๖} สมฺปาปฺปนิ.

อตฺเต กิร อิมสฺมี สมเย ชมฺพทฺธิเป อมรฺวตี นาม นครมโหสิ. ตสฺมี นคร
 เอโก เสฏฺฐจิ พหุทาสทาสิกโก^{๔๓๑๗} อโหสิ, สทฺธาย สมฺปนฺโน ทานาทิสฺส อภิรโต จ. ตทา
 ตสฺส ภริยา^{๔๓๑๘} เกนปี พฺยาธินา จ ปริปีฬิตา กาลํ กตฺวา อโหสิ. โส อตฺตโน ภริยํ
 มตํ ทิสฺวา อสฺสุปฺปญฺเณหิ^{๔๓๑๙} เนตฺเตหิ วิลปนฺโต อิมํ คาถมาห

"นฺน เม ปุพฺพชาติสฺส ปาปกมมํ กตมฺมยา,
 เตน กมฺมวิปาเกเน วิโยโค อตฺตโน ภริยา"ติ.[๔๕๒]*

โส โรทิตฺวา ปริเทวิตฺวา อตฺตโน ภริยํ สฺसानเณ ฉาเปตฺวา ปฺนฺน เคหํ คนฺตฺวา
 ขรทฺวาวเร นิสิตฺติ. อถ ภควา ปจฺจุสสกาเล ทิพฺพจกฺขุณา โอโลเกนฺโต ทิสฺวา ตํ เสฏฺฐจิ
 ปาโต วุญฺจาย สรรีริกฺจํ โสเธตฺวา ปตฺตจิวรมาทาย ตสฺส เสฏฺฐิโน ขรํ คนฺตฺวา ขร—

* อิมา คาถาโย คเวสิตฺวา น ทิสฺสนฺติ.

^{๔๓๑๓} ร.ม. : ปกุลฺลเจ

^{๔๓๑๔} ร.ม. : วุญฺหนฺเต

^{๔๓๑๕} ร.ม. : "อิติ" สทฺโท นตฺถิ

^{๔๓๑๖} ร.ม. : โสตาปตฺติผล

^{๔๓๑๗} ร.ม. : พหุทาสทาสิกโก

^{๔๓๑๘} ร.ม. : ภริยา

^{๔๓๑๙} ร.ม. : อสฺสุปฺปญฺเณหิ

ทวารอ อฏฐาลิ. โส ทิสฺวา ภควนฺตํ สุวณฺณมภิการมฺหุเกน ปุเรตฺวา สตถุ เทว ปาเท
 ไรฺวิตฺวา อตฺตโน เคหํ ปเวสาเปตฺวา ปญฺยตฺเต อาสเน นิสฺสาเปตฺวา ภควนฺตํ วนฺทิตฺวา
 เอกมฺมตฺมฏฐาลิ. อถ ภควา "อุปาสก กิ ไรฺทาสี"ติ ปุจฺฉิ. "อาม ภนฺเต มม ภริยา กาล-
 มกาลี, เตน ไรฺทิสฺสามิ"ติ. อถ ภควา ธมฺมํ เทเสนฺโต อิมํ คาถมาห

"น คามธมฺโม น นิคมมธมฺโม

น จาปิยเมกกุสสฺส ธมฺโม,

สพฺพสฺส โลกสฺส สเทวกสฺส

เอเสว ธมฺโม ยทิทมนิจฺจตา.[๔๕๓]

ทหฺราปี จ เย วุฑฺฒา เย พาลา เย จ ปณฺธิตา,

อฑฺฒา เจว^{๔๗๒๐} ทลิทฺทา จ สพฺเพ มจฺจุปรายนา.[๔๕๔]

อนิจฺจา สพฺพสํขารา อุปปาทายธมฺมิโน,

อุปปชฺชิตฺวา นิรุชฺฌนฺติ เตสํ วุปฺสโม สุโข"ติ.^{๔๗๒๑}[๔๕๕]*

"อุปาสก สพฺเพ สตฺตา อมรณธมฺมา นาม นตฺถิ, สเจ ตว ภริยาย^{๔๗๒๒} สีนโ

ห

อตฺถิ, ทานํ เทหิ, สิลํ รุกฺขาหิ, ภาวนํ ภาเวหิ"ติ ปุณฺ ภควา เทเสสิ. โส สตถุ ธมฺม-
 เทสนํ สุตฺวา ปสฺนฺนจิตฺโต โสตาปตฺติผล^{๔๗๒๓} ปตฺถิฏฺฐาลิ. มรณภริยาย อุทฺทิสฺส^{๔๗๒๔} ทกฺขิโณท
 กิ

ปาเตตฺวา^{๔๗๒๕} จีวรญฺจ ปิณฺฑปาทญฺจ เสนาสนญฺจ เกสชฺชปริกฺขารญฺจ อทาสิ. อญฺญานิ
 ธมฺมปุญฺญานิ กตฺวา "อิทํ เม ปุญฺญํ มม ภริยาย สตฺตานญฺจ ปจฺจโย โหตุ"ติ อธิฏฺฐา-
 นมกาลี. อถ ส่า เอวํ อตฺตโน สามิเกน กตปุญฺญานุกฺภาพเน ทฺวาทสโยชนิกเก กนกวินาเน
 เทวจฺฉราสหสฺสปริภินฺเน ตาวตีสกฺวเน นิพฺพตฺติ. โส ตโต ปฏฺฐาย ทานาทินิ ปุญฺญานิ

* อิม่า คาถาโย คเวสิตฺวา น ทิสฺสนฺติ.

^{๔๗๒๐} ร.ม. : อฑฺฐา เจว

^{๔๗๒๑} ร.ม. : เตสํ วุปฺสโม สุโข

^{๔๗๒๒} ร.ม. : ภริยาย

^{๔๗๒๓} ร.ม. : โสตาปตฺติผล

^{๔๗๒๔} ร.ม. : อุทฺทิสฺ

^{๔๗๒๕} ร.ม. : ปาเตตฺวา

กตฺวา อายฺปิโยสํเน กาลํ กตฺวา ตาวตีสํวเน ทฺวาทสโยชนเก^{๔๓๒} กนกวิมานเน สุต-
รตนามเย นิพฺพตฺติ. อจฺจราสทสฺสปริวฺโต อตฺตโน ภริยาย สนฺติเก วิมานํ ลภี.^{๔๓๓} สามิกสฺส
อปาเยปฺปตฺติภาวสํชาโต เอวํ สมฺปรายิกปฺราภโว สมฺภูโต"ติ.^{๔๓๔} โส ชาติสฺสรณฺณวเสน
"อญฺญ"^{๔๓๕} โปรรณวตฺถุมาทริสฺสามี"ติ"^{๔๓๖} วตฺวา อญฺญปี อหริ.^{๔๓๗}

"อดีตเต กิร"^{๔๓๘} พารานลียํ พุรหมทตฺเต รชฺชํ กาเรนฺเต ตสฺมี นคเร เอโก
เสฏฺฐิปฺตฺโต วยฺยปฺตฺโต ปญฺจหิ สกฺกสฺสเทหิ วาณิขฺชํ กโรนฺโต เอกสฺมี กาลเ อญฺญิยํ
ปตฺวา^{๔๓๙} อญฺญิมุขะ จตฺวา สพฺเพ มนุสฺสเส สนนฺปาตาปตฺวา "อิมสฺมิมญฺญิยํ วิสฺรูกฺขา นาม
โหนฺติ, วิสฺปตฺตา วิสฺปุปฺผา วิสฺผลา วิสฺมธฺ, ย"^{๔๔๐} ปุพฺเพ ตุมฺहेหิ อปริกฺตฺ"^{๔๔๑} ปตฺตํ ว
า

ปฺปฬํ วา ผลํ วา อปริกฺตฺติว มา ขาทถา"ติ อห. เต "สาธฺ"ติ สมฺปฏฺิจฺฉิ.^{๔๔๒} อญฺญิมุขะ
จ เอกสฺมี ความทฺวาทเร ก็ผลรูกฺโข นาม อตฺถิ. ตสฺสเสว ขนฺธสาขापณฺณปฺปณฺณานิ สพฺพานิ
อมฺพสฺสทิสฺสํว โหนฺติ. น เกวลญฺจ, วณฺณสณฺจํจํนคฺคเรเสหิ อามปฺกานิ^{๔๔๓} ผลานิ อมฺพ-
สฺสทิสฺสํว โหนฺติ. ตานิ ปน หลาหลวิสํนิ^{๔๔๔} ตํ ขณฺณเวยว ชีวิตกฺขยํ ปาเปนฺติ. ปุโรโต
คจฺจณฺดา เอกจฺเจ โลพฺปฺริสา^{๔๔๕} "อมฺพรูกฺโข อยฺน"ติ สญฺญาย ผลานิ ขาทิสฺ, สพฺเพปี

^{๔๓๒} ร.ม. : ทฺวาทสโยชนเก

^{๔๓๓} ล. : "วตฺวา อดีตมาหริ อดีตเต กิร ฯลฯ วิมานํ ลภี" อิมานิ ปทานิ นตฺถิ

^{๔๓๔} ล. : อปาเยปฺปตฺติภาวเหตุโต. เอวสมฺปรายิกปฺราภวสํชาโต

^{๔๓๕} ร.ท.,ล. : "อญฺญ" ปทํ นตฺถิ

^{๔๓๖} ล. : โปรรณวตฺถุมํ อหริสฺสามีติ

^{๔๓๗} ร.ท. : "อดีตเต กิร อิมสฺมี ขมฺพุทฺธิเป ฯลฯ วตฺวา อญฺญปี อหริ" อิมานิ ปทานิ นตฺถิ,ล. :
"วตฺวา อญฺญ อหริ" ปทํ นตฺถิ,ท.ท.,ล.ฉ. : อปฺจ สพฺเพ สุตฺตา ฯลฯ อญฺญปี อหริ" อิมานิ ปทานิ นตฺถิ

^{๔๓๘} ล.,ท.ท. : "กิร" สทฺโท นตฺถิ

^{๔๓๙} ล. : "อญฺญิยํ ปตฺวา" ปทํ นตฺถิ

^{๔๔๐} ล.,ท.ท. : วิสฺปตฺตานิ วิสฺปุปฺผานิ วิสฺผลานิ วิสฺมธฺนิ โหนฺติ ,เย

^{๔๔๑} ล. : อปริกฺตฺตาย กิณฺจ ,ท.ท. : อปริกฺตฺตายํ กิณฺจ

^{๔๔๒} ล.,ท.ท. : สมฺปฏฺิจฺฉิตฺวา

^{๔๔๓} ร.ม. : อมฺปกานิ ,ท.ท. : อมฺพกานิ

^{๔๔๔} ร.ม. : หลาลวิสํนิ ,ล. : หลาลวิสํ ขายิตํ วีย ,ท.ท. : อมฺพสฺสทิสฺสํ เปกฺขตานิ ปน หลาล-

^{๔๔๕} ล.,ท.ท. : โลพฺปฺริสา

ชีวิตกษย์ ปาเปนต์. ปุนทิวเส คามวาสีโน นิคมิตวา มตมนุสเส ทิสวา ปาเท คเหตวา
 ปฏิจจนนุจจาเน ฉทุเทตวา สกฏเฬิ สทุธิเยว เตส สพุพสนนตัก^{๔๓๔๐} คเหตวา คจณนติ. เอกจเจ
 สตถวาทํ ปุจจิตวา ว "ชาติสุสามา"ติ หตเถเน คเหตวา อญจิสฺ. เต สตถวาทเ อาคเต^{๔๓๔๑}
 "ออยย อิมานิ อมพผลานิ ขาทามา"ติ ปุจจิสฺ. สตถวาทเ "นายมมพรุกโข"ติ ญตวา "กัณ-
 รุกโข นาม, น อมพรุกโข, มา ขทถา"ติ นิวาเรติ. ยะ ชาทิสฺ,^{๔๓๔๒} เต^{๔๓๔๓} จตุมธูรลํ ปาเยตวา
 อาโรคมกาสิ. ปุพเพ ปน อิมสฺมี รุกขมูลเ มนุสสา นิวาลํ กปะเตตวา "อิมานิ อมพ-
 ผลานิ"ติ อิมานิ วิสผลานิ ขาทิตวา ชีวิตกษย์ ปาปณนติ. คามวาสีโน เตส สนตัก
 คเหตวา คจณนติ "ตุมเห มา ขาทถา"ติ. เต เนว ขาทิตวา อจจิสฺ. เต ตํ ทิวสํปี อรุณคุ-
 คมนกาเล^{๔๓๔๔} "มยํ พลิพทํ"^{๔๓๔๕} ภวิสฺสติ, []^{๔๓๔๖} มยํ ภณฺทณฺ"ติ เวเคน ตํ รุกขมูลํ
 คนตวา มนุสเส อโรเค ทิสวา "กถํ ตุมเห อิมํ รุกขํ 'นายมมพรุกโข'ติ ขานิตถา"ติ^{๔๓๔๗}
 ปุจจิสฺ. เต "มยํ น ขานาม, สตถวาทเขฏกโก ขานาติ"ติ อาหิสฺ. มนุสสา สตถวาทเขฏกํ
 ปุจจิสฺ "ปณฺทิต กิการณา ตวมิมสฺส อนมพรุกขภาวมณฺณาสี"ติ.^{๔๓๔๘} โสปี "[]"^{๔๓๔๙} การณ
 หิ

อณฺณาสินฺ"ติ^{๔๓๕๐} วตวา อิมํ คากมาห

"นายํ รุกโข ทุรารุโ

นปี คามโต อารกา,

อาการเกน ขานามิ

นายํ สาทุผลิ ทุโม"ติ.[๔๕๐]^{๔๓๕๑}

^{๔๓๔๐} ล. : สนตัก

^{๔๓๔๑} ท.ท. : สฏฐวาทา อาคโต

^{๔๓๔๒} ล.,ท.ท. : ขาทิตวา

^{๔๓๔๓} ล.,ท.ท. : เตปี ว มาเปตพพา

^{๔๓๔๔} ร.ม.,ล. : อรุณคฺมนกาเล ,ท.ท. : อรุณคฺคฺมนกาเลเยว

^{๔๓๔๕} ร.ม. : พลิพนํ ,ล.,ท.ท.,ล.ณ. : พลิพทํ

^{๔๓๔๖} ล.,ท.ท.,ล.ณ. : มยํ สกฏํ

^{๔๓๔๗} ร.ม.,ท.ท. : ขานถาติ ,ล. : ขานิตวาติ

^{๔๓๔๘} ร.ม. : กิการเณ ตวมิมสฺส อมพรุกขภาวมณฺณาสีติ ,ล. : กิสฺส ตวํ อิมสฺส รุกขสฺส น
 อมพรุกขภาวํ อณฺณาสีติ ,ท.ท.,ล.ณ. : กิ กตวา ตวํ อิมสฺส รุกขสฺส น อมพรุกขภาวํ อณฺณาสีติ

^{๔๓๔๙} ล.,ท.ท.,ล.ณ. : ทุวิหิ

^{๔๓๕๐} ล. : อณฺณามิติ ,ท.ท. : อณฺณาสีติ

^{๔๓๕๑} ขุ.ชา.(บาลี) ๒๗/๕๔/๑๔ ,ขุ.ชา.อ. ๒/๕๔/๔๘ ,ร.ท. : "อฏฺฐวิมุเข จ ฯ เป ฯ สาทุผลิ

โลปี^{๔๓๕๒} มหาชนสฺส ธมฺมํ เทเสตฺวา โสตุถิฏฺฐานํ คโต"ติ.^{๔๓๕๓} มหาปฺริโล
ปี

เอวํ "พฺราหฺมณ ปุพฺเพ ปณฺธิตา ผลกฺุสลา อหฺลฺ, ^{๔๓๕๔} เอวเมว กิฬลํ นาม น โรปีตพฺพนฺ"ติ
อาห.^{๔๓๕๕}

พฺราหฺมโณ ปุณ ปุจฺฉิ "กถํ ปณฺธิต อฺโปสฺถสาลา จปีตา,^{๔๓๕๖} ปุณฺณํ จปีตํ
นามา"ติ. โส วิสฺสขุเชนฺโต อาห "พฺราหฺมณ ยสฺมา พทฺธสีมา สํเขน ยตถ กตฺถจิ จปีตา
,นาลํ,^{๔๓๕๗} กตฺตุกามสฺส ปุณฺณานํ วา อฺโปสฺถกมฺมสฺส วา อญฺญสฺส วา สํขกมฺมสฺส มฺลตฺตา
อฺโปสฺโส นาม ภวติ, เยน เกนจิ ปุณฺณกมฺเมน อฺโปสฺถสาลา เทวสฺส วา อาตปสฺส วา
อญฺญสฺส วา อนุปปีพฺนาเวณ^{๔๓๕๘} []^{๔๓๕๙} จปีโต, ยทา อฺโปสฺถทิวเส วา อญฺญสฺมี วา
ทิวเส อฺโปสฺโส จ ปรีวาสทานาทิกิจฺเณ^{๔๓๖๐} อาปตฺติวุปฺสโม จ^{๔๓๖๑} อตฺถารกภิกฺขุณฺ^{๔๓๖๒}

ทุโมติ" อิมานิ ปทานิ นตฺถิ

^{๔๓๕๒} ร.ท.,ล.,ท.ท. : "โล" ปทํ นตฺถิ

^{๔๓๕๓} ล.,ท.ท. : โสตุถิคมฺนํ คโต

^{๔๓๕๔} ล. : ปณฺธิโต ผลกฺุสโล อหฺลฺสฺติ ,ท.ท. : อหฺลฺสฺนฺติ

^{๔๓๕๕} ล.,ท.ท. : "อาห" ปทํ นตฺถิ

^{๔๓๕๖} ล. : อฺโปสฺถสาลํ ถปีตํ ,ท.ท. : อฺโปสฺถสาลถปีตํ ,ล.ณ. : ถปีตา

^{๔๓๕๗} ร.ท.,ร.ม. : ณาลํ ,ล.ณ. : สาลํ

^{๔๓๕๘} ล.,ท.ท. : "พทฺธสีมา สํเขน ยตถ กตฺถจิ จปีตา, นาลํ, กตฺตุกามสฺส ปุณฺณานํ วา อฺโปสฺถ-
กมฺมสฺส วา อญฺญสฺส วา สํขกมฺมสฺส มฺลตฺตา อฺโปสฺโส นาม ภวติ, เยน เกนจิ ปุณฺณกมฺเมน อฺโปสฺถสาลา
เทวสฺส วา อาตปสฺส วา อญฺญสฺส วา อนุปปีพฺนาเวณ" อิมานิ ปทานิ นตฺถิ

^{๔๓๕๙} ล.,ท.ท. : โย โกจิ อฺโปสฺถสาลํ

^{๔๓๖๐} ล.,ท.ท. : "วา อญฺญสฺมี วา ทิวเส อฺโปสฺโส จ ปรีวาสทานาทิกิจฺเณ" อิมานิ ปทานิ นตฺถิ

^{๔๓๖๑} ล.,ท.ท. : ตสฺมี อาปตฺติวุปฺสมญจ

^{๔๓๖๒} ร.ม. : อตฺถารกภิกฺขุณฺ

"ปุณณํ จปีตุน"ติ วุจจติ. อปีจ []^{๔๓๘๐} เยหิ อุโปสถสาลาทยิ ปภินนกาเล ปุณ กาทพพา
จกาเรตพพา จ.^{๔๓๘๑} ปุณณการกสฺส []^{๔๓๘๒} มหนฺตํ เตสํ ทายกานํ ตสฺสา เจตนาย ผลํ
^{๔๓๘๓}

ภเวยฺย, เตน ผลํ ลียา จตุคฺคณํ เตน วุตฺตํ

"สํมํ วิหาริ"^{๔๓๘๔} ปภินนญจ ญูปํ

พุทฺธสฺส พิมฺพํ, เจตยํ ปุราณํ

สมณพฺรหฺมณานปี ทุกฺขํ

ผลํ ลียา จตุคฺคณํ ปุราณน"ติ.[๔๕๗]*

เทวินฺทพฺราหฺมโณ ปุณฺปุณฺ"^{๔๓๘๕} ปุจฺฉิ "กถํ ปณฺทิต สฺวรากุมฺโห จปีโต, สนนฺทิจิเก
สมฺปฺรายิก"^{๔๓๘๖} ปาปํ จปีตํ นามา"ติ. "โห พฺราหฺมณ โย โกจิ ยสฺมา สฺวรากุมฺโห เยน
จปีโต, ตสฺส สนนฺทิกา พาลสมฺภูทิตฺวา พาลปสฺสิตฺวา วิญญูครหิตฺวา มิจฺฉาวจณฺญ-
จानํ"^{๔๓๘๗} วา กลหฺญจानํ วา"^{๔๓๘๘} จโรปีพิโต วา ขมฺรคฺคิตฺทโธ วา ทุพฺพิโกชฺช วา นคร-
-ยฺกฺขญฺโต วา อหิวาตฺกโรโค วา ปวตฺตติ."^{๔๓๘๙} เอวเมว ทสฺวิธ"^{๔๓๙๐} ปาโป"^{๔๓๙๑} นินฺน-
ตรํ

^{๔๓๘๘} ล.,ท.ท. : ปาณติ. เอวํ

^{๔๓๘๙} ล.,ท.ท. : "ตสฺมา เยน เกณจิ อุโปสถสาลา จปีตา" อิมานิ ปทานิ นตฺถิ,ล.ณ. : ถปีตา

^{๔๓๙๐} ล.,ท.ท. : ปน

^{๔๓๙๑} ร.ท.,ล.,ท.ท. : "กาเรตพพา จ" ปทํ นตฺถิ

^{๔๓๙๒} ร.ท. : โหติ

^{๔๓๙๓} ล.,ท.ท. : ปุณณการิตสฺส จ เตสญฺจ ทายกานญฺจ มหปฺผลํ

* อิมา คาถา คเวสิตฺวา น ทิสฺสติ.

^{๔๓๙๔} ร.ม. : สหวิหาริ

^{๔๓๙๕} ท.ท. : พฺราหฺมโณ ปุณ

^{๔๓๙๖} ล. : สฺวรากุมฺภํ จปีตํ สนนฺทิจิกสมฺปฺรายิกํ,ท.ท. : สฺวรากุมฺภํ จปีตํ สนนฺทิจิกสมฺปฺรายิก

^{๔๓๙๗} ล. : มิจฺฉาวจณฺณาสีโต,ท.ท. : มิจฺฉาวจณฺณาสมาโน

^{๔๓๙๘} ล.,ท.ท. : "กลหฺญจานํ วา" ปทํ นตฺถิ

^{๔๓๙๙} ล. : อาทโย,ท.ท. : เทวญฺโต วา อหิวาตฺกโรโค วา ปานาทโย วา

^{๔๓๙๐} ล. : ทสฺวิธํ,ท.ท. : ทสฺวิธนฺต วา

^{๔๓๙๑} ล. : "ปาโป" ปทํ นตฺถิ,ท.ท. : โย

ยาวชีว์ ภเวยฺย, เอวํ สนฺทิจฺจํ ปาปวฑฺฒนํ นาม, อปีจ โย โส อิตฺ ตถาภูโต มรณฺเน
 ๔๗๕๒ วา ๔๗๕๓ สุราปจฺจนฺเน วา สุราปวฺนเน วา มิจฺฉาวจฺจนฺเน ภาสฺสนฺ ๔๗๕๔ วา อุกฺโกสนปริภาสฺสน
 ๔๗๕๕ วา อญฺญมญฺญํ ปหฺรณฺเน วา ฆาญฺญเน วา โจรกมฺมกาเรน วา ปรทารกาเรน วา ทุชฺชน-
 ๔๗๕๖ มนุสฺสโ ๔๗๕๗ นิริเย วา โฆรํ ทุชฺชนมนุโกติ, ๔๗๕๘ เอวํ สมฺปรายิกปาปวฑฺฒโน เอโส ๔๗๕๙ โหติ,

อปีจ โส นิรยภูโต ๔๗๖๐ มนุสฺสภูโต วา สุรามชฺชาติกเมวํ ๔๗๖๑ กมฺมํ กยิรา, ๔๗๖๒ [] ๔๗๖๓
 ๔๗๖๔ ตสฺส ตทา อาทินวฺปปชฺชนํ ๔๗๖๕ ตตฺถ ตตฺถเอว โหติ, อปีจ ปน โย สุรากุมฺภทุพฺพลกาเล
 ๔๗๖๖ ปุน กาเรติ, โส ๔๗๖๗ สุราโสณฺทานญจ สุราวาณิขานญจ ปาปตโร ภเวยฺยา"ติ วตฺวา ๔๗๖๘
 ๔๗๖๙ เทเสนฺโต อาห

"ปานา อยฺมยา ชาลา ๔๗๗๐ เต จตฺตานิ ๔๗๗๑ ปุณฺณปุณฺ,
 ๔๗๗๒ ปิวนฺติ กุมฺภิกตามเย สุรากุมฺภจาปีตา. ๔๗๗๓ [๔๕๔]
 ๔๗๗๔ โส ตาทีโส ปจฺจติ โลหกุมภิเย

๔๗๗๕ ร.ม. : "วา" ปทํ นตฺถิ, ล.,ท.ท. : "อิตฺ ตถาภูโต มรณฺเน วา" ปทํ นตฺถิ, "ปรโลเก"
 ๔๗๗๖ ปทมฺปน ทฏฺฐพฺพํ, อปีจ สทฺฐตฺถ "วา" สทฺโท นตฺถิ

๔๗๗๗ ร.ม. : ภาเสน, ล.,ท.ท. : มิจฺฉาวจฺจนาลิเตน

๔๗๗๘ ร.ท.,ร.ม. : ทุชฺชนมนุสฺสโ, ล.,ท.ท. : มนุสฺสเสน

๔๗๗๙ ล.,ท.ท. : โฆรตรํ ทุกฺขํ อนุโกติ ภเวยฺย, ล.ฉ. : โฆรตรํ ทุกฺขํ อนุโกติ

๔๗๘๐ ล.,ท.ท. : "เอโส" ปทํ นตฺถิ

* อิมา คาถาโย คเวสิตฺวา น ทิสฺสนฺติ.

๔๗๘๑ ร.ท. : "นิรยภูโต" ปทํ นตฺถิ

๔๗๘๒ ล.,ท.ท. : ยทา สุราปจฺจิตาทย เอวํ

๔๗๘๓ ร.ท. : ปจฺจนาทิกํ เอวํ กิํกมฺมํ กยิราถ, ล.ฉ. : กยิราถ

๔๗๘๔ ล.,ท.ท. : มนุสฺส

๔๗๘๕ ล. : อาทินวจน, ท.ท. : อาทินวฺมฺปน

๔๗๘๖ ร.ม. : "กาเรติ, โส" ปทํ นตฺถิ, ล.,ท.ท. : การิตสฺส

๔๗๘๗ ล.,ท.ท. : "อิตฺ วตฺวา" สทฺทปทํ นตฺถิ

๔๗๘๘ ร.ท. : ปาณาทิปปชาลา, ร.ม.,ท.ท.,ล.ฉ. : ชาลา, ล. : ปาณา อยฺมยา ชาลา

๔๗๘๙ ร.ม. : มิตฺตานิ, ท.ท. : ปตฺตานิ

๔๗๙๐ ล. : กุมฺภิกคามฺเย สุรากุมฺภํ ภาปีตา, ท.ท. : กุญฺจิตํ คามฺพํ เย สุรากุมฺภํ ภาปีตา

ปุกกญจ สติธิ หนนุติ ตจจ,

อนนั กริตวา มุตตกรีสภกข

ขาเตสุ มุขุขนุติ^{๔๘๐๓} ตถาวธิ นรนุ"ติ.^{๔๘๐๔}[๔๕๙]*

เอว เนว สุรากุมโก จปิตพโพ"ติ.^{๔๘๐๕}

พราหฺมณ ปุณ ปุจฉิ "กถํ ปณฺหิต ฌาตกานํ ปรีปาลโต^{๔๘๑๐} สนนฺทิจิกสมุ-
ปฺรายนวทฺธโนปี"ติ. "โก พราหฺมณ ยสฺมา โย^{๔๘๑๑} เตสํ เมตฺติสมฺมฺญาปนโก จ^{๔๘๑๒} ธเนน
รทฺษณโก จ^{๔๘๑๓} คารโว โรจนโก จ^{๔๘๑๔} ภาวติ,^{๔๘๑๕} โสปี เตสํ ฌาตคณานํ สมฺภูโต นายโ
กจ โหติ, []^{๔๘๑๖} ปจฺจตฺติกา วา โจรา วา ตสฺส เมตฺตจิตฺเตน ฌาตคณเหิ^{๔๘๑๗} ปีฬิตุํ
น

สกุโกนฺติ, โส เตสํ ยสฺสจิตฺตาโม^{๔๘๑๘} วา ธนฺวทฺธนกาโม^{๔๘๑๙} วา อตฺตโน เมตฺตจิตฺเตน^{๔๘๒๐}
ทาสทาสโย วา ปรีสชฺเช วา ปกุเช วา^{๔๘๒๑} ทาเร วา ยาว วิปฺปโยคสฺสชาตา^{๔๘๒๒} มรณา
รทฺษติ, โสปี อตฺตโน ฌาตนิํ วา เตสํ ทาสทาสินํ วา^{๔๘๒๓} ปเรสํ ปจฺจตฺติกาณํ ปเรสํปี
อตฺตโน ฌาตนิํ วา เตสํ ทาสทาสินํ วา ปจฺจตฺติกาณํ โทสํ โยเปตฺวา อญฺญมญฺญํ ปทฺฐจ-

^{๔๘๐๓} ล.,ล.ฉ. : ขาเร สมุขุขนุติ ,ท.ท. : ขาเรสุ มุขุขนุติ

^{๔๘๐๔} ร.ม. : "อติ" สทฺโท นตฺถิ

^{๔๘๐๕} ล.,ท.ท. : กุมโก ถปิตพโพ โหติ ,ล.ฉ. : ถปิตพโพ

^{๔๘๑๐} ร.ม. : ปรีปาลโก ,ล.ฉ. : ปารีปาลโก

^{๔๘๑๑} ล.,ท.ท. : "โย" ปทํ นตฺถิ

^{๔๘๑๒} ล.,ท.ท. : เมตฺติสมฺมฺจิตฺตญจ

^{๔๘๑๓} ล.,ท.ท. : รทฺษิตญจ

^{๔๘๑๔} ล.,ท.ท. : โรปนญจ ,ล.ฉ. : โรปนโก

^{๔๘๑๕} ล.,ท.ท. : เต ตสฺส สมฺภูตา โหนฺติ

^{๔๘๑๖} ล.,ท.ท. : เต ตสฺส

^{๔๘๑๗} ล.,ท.ท. : "ตสฺส เมตฺตจิตฺเตน ฌาตคณเหิ" อิมานิ ปทานิ นตฺถิ

^{๔๘๑๘} ร.ท. : ยสฺสจิตฺตาโม ,ล. : ถิตฺตานํ ,ท.ท. : ถิตฺตานํ ,ล.ฉ. : ยสฺสจิตฺตาโม

^{๔๘๑๙} ล.,ท.ท. : ธนฺวทฺธนกาณํ

^{๔๘๒๐} ล.,ท.ท. : "อตฺตโน เมตฺตจิตฺเตน" ปทํ นตฺถิ

^{๔๘๒๑} ล.,ท.ท. : "ปกุเช วา" ปทํ นตฺถิ

^{๔๘๒๒} ล.,ท.ท. : วิปฺปโยโค

^{๔๘๒๓} ร.ม. : ทาสทาสินํ วา

กมฺมสฺส อนิฏฺฐจวิปากญฺเจว []^{๔๘๒๔} ทสฺเสตฺวา เตหิ สฺพเพหิ ทาเน จ สีเล จ เมตฺตคฺคฺ
ณฺจ ปตฺติฏฺฐาเปติ,^{๔๘๒๕} ตสฺมา โส สนนฺทิจิกาวุทฺธโน โหติ, อปฺปจ ตสฺมี กาลํ กตฺวา

^{๔๘๒๖}

เตเนว กมฺเมน^{๔๘๒๗} มนุสฺสสฺมปฺตติํ วา เทวมนุสฺสสฺมปฺตติํ วา^{๔๘๒๘} อนุภวานฺเตว,^{๔๘๒๙} ปจฺจน
า

ฅาติคณฺหา วา ปเร วา ทานาทินิ ปุญฺญานิ กตฺวา 'ตสฺเสว อุทฺทิสฺส'^{๔๘๓๐} อิมานิ อิมสฺส
ปาปฺพนฺตติํ^{๔๘๓๑} ปสนฺนจิตฺตานิ ตสฺเสว ปาปฺพนฺตติ,^{๔๘๓๒} เต หิ ตสฺส ฅาติคณฺเหหิ กตฺวานิ ปุญฺญานิ
อตฺตโน อตฺตโน ปริโลเก^{๔๘๓๓} หิตสฺสุขานิ วทฺธมนฺตติ,^{๔๘๓๔} ตสฺมา โส สฺพเพหิ ติสฺสุเยว ปุญฺญเณสฺ
ปตฺติฏฺฐาเปนฺโต^{๔๘๓๕} สมนฺปรายิกาวุทฺธโน โหติ, ฅาติวทฺธมนฺเนว เวทิตพฺพํ

"โส พนฺธุ โย หิตเ ยุตฺโต โส ปิตา โย ตู โปสโก,

ตํ มิตฺตํ ยตฺร วิสฺสาโส^{๔๘๓๕} สํ ภริยา ยตฺร นิพฺพุติ."^{๔๘๓๖} [๔๖๐]

^{๔๘๒๔} ร.ท.,ล.ณ. : อญฺญํ ขมนกมฺมสฺส อนิฏฺฐจวิปากญฺจ

^{๔๘๒๕} ร.ม.,ล.ณ. : ปตฺติฏฺฐาเปติ ,ล.,ท.ท. : "มรณํ รกฺขติ, โสปี อตฺตโน ฅาติํ นํ วา เตสํ ทาส-
ทาสินํ วา ปเรสํ ปจฺจตฺติกานํ ปเรสํปี อตฺตโน ฅาติํ นํ วา เตสํ ทาสทาสินํ วา ปจฺจตฺติกานํ โทสํ โยเปตฺวา
อญฺญมณฺญํ ปทฺฐจกมฺมสฺส อนิฏฺฐจวิปากญฺเจว ทสฺเสตฺวา เตหิ สฺพเพหิ ทาเน จ สีเล จ เมตฺตคฺคฺณฺจ
ปตฺติฏฺฐาเปติ" อิมานิ ปทานิ นตฺถิ ,เวยมฺปน ทฏฺฐพฺพํ "ตาว มรณฺภูโต ปจฺจตฺติกญฺโต อิมเณวตฺติโย น จ
ปจฺจตฺติโก น จ ปโร โหติ"

^{๔๘๒๖} ล.,ท.ท. : กาลกเต

^{๔๘๒๗} ล.,ท.ท. : "เตเนว กมฺเมน" ปทํ นตฺถิ

^{๔๘๒๘} ร.ท. : "เทวมนุสฺสสฺมปฺตติํ วา" ปทํ นตฺถิ ,ท.ท. : เทวสฺมปฺตติํ วา

^{๔๘๒๙} ล.,ท.ท. : อนุภวนฺโต

* อิมํ คาถาโย คเวสิตฺวา น ทิสฺสนฺติ.

^{๔๘๓๐} ล.,ท.ท. : อุทฺทิสฺสนฺติ ปสฺสนฺติ

^{๔๘๓๑} ร.ม. : 'ตสฺเสว อุทฺทิสฺส อิมานิ อิมสฺส ปาปฺพนฺตติ วทฺธมนฺตติ, ตานิ ตสฺเสว ปาปฺพนฺตติ

^{๔๘๓๒} ล.,ท.ท. : "อิมานิ อิมสฺส ปาปฺพนฺตติ, ปสนฺนจิตฺตานิ ตสฺเสว น ปาปฺพนฺตติ, เต หิ ตสฺส
ฅาติคณฺเหหิ กตฺวานิ ปุญฺญานิ อตฺตโน อตฺตโน ปริโลเก" อิมานิ ปทานิ นตฺถิ

^{๔๘๓๓} ล.,ท.ท. : เตน ตสฺส หิตสฺสุขสฺมปฺตติ ปวตฺติ

^{๔๘๓๔} ล.,ท.ท. : "โสสฺพเพหิ ติสฺสุเยว ปุญฺญเณสฺ ปตฺติฏฺฐาเปนฺโต" อิมานิ ปทานิ นตฺถิ

^{๔๘๓๕} ร.ท.,ล.ณ.,ล.,ท.ท. : วิสฺสาโส ,ร.ม. : ยตฺถ วิสฺสาโส

^{๔๘๓๖} ร.ม. : ยตฺถ นิพฺพุตติ ,ล.,ท.ท. : นิพฺพุตติ

อลงฺกโรติ, โส^{๔๘๕๑} วิญญูหิ ครหิตฺฏโต, เอวํ ฌาณํ หายติ. อปฺย เตสํ ปรีปาลเนน วา
อลงฺการสฺสชเนน วา อาพาธรฺกฺขเณน วา ปรสุสฺส พิชานํ ขาทเนน วา อกฺกมเนน วา^{๔๘๕๒}
ภตฺตํ วา ธนํ วา วิสฺสชฺเชติ,^{๔๘๕๓} เอวํ ธนํ หายติ. อปฺย เตสฺมภีรฺยฺห คมเนน อตฺตโน
พลํ^{๔๘๕๔} เตสํปี พลํ^{๔๘๕๕} นิสฺสํสาย คมนสมตฺถมสฺสโกณฺตํ^{๔๘๕๖} วีย ภาวติ, ตทาปี^{๔๘๕๗} เต อตฺตาน

เมว หุสฺสฺสนฺติ, วิชฺฌมฺยฺนฺติ, ปาเทน ปาเตนฺติ, ฆาเตนฺติ,^{๔๘๕๘} เอวํ คุโณ^{๔๘๕๙} หายติ. อปฺย เตสํ
ปฺลายนฺตานํ ปรีเยสเนน วา กาลกิริยาย วา อญฺเญสํ หรเณน วา โสจติ วา โรทิตฺวา,^{๔๘๖๐}
เอวํ โสตุถิ จ วณฺโณ จ^{๔๘๖๑} หายติ, ตสฺมา สนฺทิฏฺฐจิกฺขายโน โหติ, ยสฺมา โส เตสํ
พฺนฺธเนน วา ปฺหเรเนน วา ลิกฺขเนน วา คณฺโโต วิปฺปโยคกรเณน^{๔๘๖๒} วา อภีรฺยฺห คมเนน
วา มรณกาลเ จตุสฺส^{๔๘๖๓} อปายเยสฺส ปาปฺเณน, ^{๔๘๖๔} ตสฺมา สมฺปฺรายิกฺขายโน โหติ, ตถา เอเต

^{๔๘๕๑} ล.,ท.ท. : "อลงฺกโรติ, โส" ปทํ นตฺถิ

^{๔๘๕๒} ล.,ท.ท.:ปรีปาลนํ วา อลงฺการสฺสชนํ วา อาพาธรฺกฺขณํ วา ปรสุสฺส วิชฺชํ ขายิตํ วา อกฺกมณํ วา

^{๔๘๕๓} ล.,ท.ท. : สชฺเชนฺติ

^{๔๘๕๔} ล. : คเตน อตฺตานํ พลญจ ,ท.ท. : คเตน อตฺตานํ พลญญาดํ

^{๔๘๕๕} ล.,ท.ท. : "เตสํปี พลํ" ปทํ นตฺถิ

^{๔๘๕๖} ล.,ท.ท. : น สกฺโก ,ปจฺฉาปทฺมปี เอวํ ทฏฺฐพฺพํ

^{๔๘๕๗} ล.,ท.ท. : กทาจิ

^{๔๘๕๘} ล. : โปเถนฺติ ฆาณฺเณน ,ท.ท. : หุสฺสฺส วิชฺชติ ปาเทน โปเถติ ฆาณฺเณน ,ปจฺฉาปทฺมปี เอวํ

ทฏฺฐพฺพํ

^{๔๘๕๙} ล.,ท.ท. : วณฺณํ ,ปจฺฉาปทฺมปี เอวํ ทฏฺฐพฺพํ

^{๔๘๖๐} ล. : เต ปฺลายนฺติ ปรีเยสิตํ วา กาลกเตน โส ปน โรทิตํ วา ,ปจฺฉาปทฺมปี เอวํ ทฏฺฐพฺพํ

ท.ท. : เต ปฺลายนปรีเยสิตํ วา กาลกเตน โส ปน โรทิตํ

^{๔๘๖๑} ร.ม. : ฉวณฺโณ จ ,ล.,ท.ท. : "วณฺโณ จ" ปทํ นตฺถิ ,ปจฺฉาปทฺมปี เอวํ ทฏฺฐพฺพํ

^{๔๘๖๒} ล. ,ท.ท. : เต พนฺธนปฺหเรณํ ลิกฺขคคณฺโโต วิโยคกรณํ

^{๔๘๖๓} ร.ม. : จตุสฺส

^{๔๘๖๔} ล. : ปาเปเนน ,ท.ท. : ปาเปติ

จณฺเณ จ ปุคฺคลา^{๔๘๖๕} เต วาหนตุถาย โปเสนฺติ,^{๔๘๖๖} ยสฺมา โย โคมหีเส ธนฺโณเกน กสกาทินํ
 กมฺมานมฺปการตุถาย โปเสนฺโต^{๔๘๖๗} วา คีวาย อาพณฺธเกน^{๔๘๖๘} กีกิณฺเณ จ^{๔๘๖๙} สุวณฺณ-
 รัชตโยเคน อลงฺกาเรน อลงฺกโรนฺโต วา อจฺฉิ, โส^{๔๘๗๐} วิญญูครหิตฺฏโตปี ภวติ,^{๔๘๗๑} เอวํ
 ฌาณํ หายติ, ตสฺมา เอเต จณฺเณ จ เย ปุคฺคลา เต อูปการตุถาย^{๔๘๗๒} โปเสนฺติ, ยสฺมา
 ายิ สุนฺขวิฟारे^{๔๘๗๓} อาหาเรน โปเสนฺโต วา กีกิณฺสฺส เกนจิ^{๔๘๗๔} สุวณฺณรัชตโยเคน อลง-
 -การเรน อลงฺกโรนฺโต วา อจฺฉิ, โส วิญญูครหิตฺฏโต "สุนฺขวิฟारे อุตฺตโน สามิกํ ปียตฺถ
 ายนาเสนฺตํ"ติ วิญญูปฺวาเทหิ^{๔๘๗๕} เนว มุญฺจนฺติ,^{๔๘๗๖} เอวํ ฌาณํ หายติ,^{๔๘๗๗} อปิจฺ เตสํ ป
 ริ-पालเนน วา อลงฺการสฺสขเนน วา อาพาธรฺกขเนน วา ปรสฺส วิชฺชาทเนน วา อกฺกม
 มนฺวา ภตฺตํ วา ธนํ วา วิสฺขุเขติ,^{๔๘๗๘} เอวํ ธนํ หายติ. อปิจฺ ยถิ สุนฺขํ จีโรโฆสนตุถาย,
 ๔๘๗๙

^{๔๘๖๕} ล.,ท.ท. : สตุตา

^{๔๘๖๖} ล. : พาวหนตุถาย ปาเลนฺติ ,ท.ท. : อูปการนตุถาย ปาเลนฺติ

^{๔๘๖๗} ล.,ท.ท. : อูปการตุถาย ปาเลนฺติ

^{๔๘๖๘} ล.,ท.ท. : "วา คีวาย อาพณฺธเกน" ปทํ นตฺถิ

^{๔๘๖๙} ร.ท. : กณฺเณน ปลิฆโกสเกน จ ,ร.ม. : กีกิณฺเณ จ ,ล.,ท.ท. : กีกิณฺเณ สิงฺคโกสเกญฺจ เกน

^{๔๘๗๐} ล.,ท.ท. : "อลงฺกโรนฺโต วา อจฺฉิ, โส" อิมานิ ปทานิ นตฺถิ

^{๔๘๗๑} ล.,ท.ท. : "ภวติ" ปทํ นตฺถิ

^{๔๘๗๒} ร.ม. : อูปการตุถาย

^{๔๘๗๓} ร.ม. : สุนฺขวิฟारे

^{๔๘๗๔} ร.ม. : กีกิณฺสฺส เกน

^{๔๘๗๕} ร.ม. : วิญญูปฺวาเทหิ

^{๔๘๗๖} ร.ท. : "สุนฺขวิฟारे อุตฺตโน สามิกํ ปียตฺถาย นาเสนฺตํ"ติ วิญญูปฺวาเทหิ เนว มุญฺจนฺติ"

อิมานิ ปทานิ นตฺถิ , "ภวติ" ปทมนฺ ทฎฺฐพฺพํ

^{๔๘๗๗} ร.ท.,ล.,ท.ท.,ล.ฉ. : "ตสฺมา เอเต จณฺเณ จ เย ปุคฺคลา เต อูปการตุถาย โปเสนฺติ,

ยสฺมา โย สุนฺขวิฟारे อาหาเรน โปเสนฺโต วา กีกิณฺสฺส เกนจิ สุวณฺณรัชตโยเคน อลงฺกาเรน อลงฺกโรนฺโต
 วา อจฺฉิ, โส วิญญูครหิตฺฏโต "สุนฺขวิฟारे อุตฺตโน สามิกํ ปียตฺถาย นาเสนฺตํ"ติ วิญญูปฺวาเทหิ เนว มุญฺจนฺติ,
 เอวํ ฌาณํ หายติ"ติ อิมานิ ปทานิ นตฺถิ

^{๔๘๗๘} ร.ท. : ปรสฺส วิชฺชาทเนน วา อกฺกมเนน วา ภตฺตํ วา ธนํ วา วิสฺขุเขติ ,ล.,ท.ท. : เตสํ

ปริपालิตํ วา อลงฺการสฺสขนํ วา อาพาธรฺกขิตํ วา ปรสฺส วิชฺชายิตํ วา อกฺกมนํ วา ภตฺตธนํ วิสฺขุเขย

^{๔๘๗๙} ร.ท. : สุนฺขจีโรโฆสนตุถาย ,ร.ม. : สุนฺข จีโรโฆสนตุถาย ,ล.,ท.ท. : สุนฺโข จีโรโฆสนตุถาย

ยทิ วิพาริ มุสิกทนต์ถาย โปเลติ,^{๔๘๘๐} สกพลี เตลปี ชานนํ นิสุลลย ฌาตุ^{๔๘๘๑} สมตถ

มสกุโกนุต^{๔๘๘๒} วีย ภวติ, เอวมุณณํ หายติ. กทาจิ เต อตตทานเมว วา คลาโต วิป-
ปโยครณณ วา กมมปโยชนเนน วา อณฐมณฺเณ วา ตสฺส มรณกาลเ วา ทฺสฺนุต^{๔๘๘๓} วา
วิชฺชนุต วา, เอวํ วณฺโณ^{๔๘๘๔} หายติ. อปีจ ยทิ วิพาริ วจฺจกุณฺณจ สกคฺคหฺมจ อกฺกมิตฺวา
สามิกสฺส ภิสํ พิมฺโพนานํทิมกฺกมิต,^{๔๘๘๕} []^{๔๘๘๖} สุนฺชสามิกโก กุณฺปสฺส สุนฺชเนน อณฺเวยตร
อาทาย อาเนตฺวา เหฏฺฐา ชรสามิกสฺส ขาทนฺตสฺส ทฺคฺคณฺเณน วา เตน ทฺคฺคณฺเณน ปิพิต-
นาลิกโก ปฏฺวิสฺสกสฺส^{๔๘๘๗} ทุมฺมนชาตสทฺเทน วา ทฺกขํ คมิสฺสติ,^{๔๘๘๘} เตลํ ปลายนฺตานํ ปรี-
เยสเนน วา กาลกิริยาย วา โสจติ วา โรทติ วา, เอวํ โสตุถิ หายติ, ตสฺมา สนนฺทิจิ-
กหายโน โหติ.^{๔๘๘๙} ยสฺมา โสปี เตสฺมวาทเนน^{๔๘๙๐} วา คทฺทลพฺพเนน^{๔๘๙๑} วา วิพารสฺส
มุสิกทนต์ถาย^{๔๘๙๒} โปสเนน วา มุสิกทนต์เนน วา สุนฺชสฺส ปรสฺส ทฺสฺนณฺตถาย^{๔๘๙๓} โปสเนน
วา ปรสฺส ทฺสฺเนน วา^{๔๘๙๔} มรณกาลเ จตฺตสฺ อปาเยสฺ ปาปฺณตฺ,^{๔๘๙๕} ตสฺมา สมฺปรายิก-
หายโน โหติ. ตถา เอเต จญฺเญ จ เย ปุคฺคลา เต ปทฺฐจิตาย^{๔๘๙๖} โปเสนฺติ, ยสฺมา โย

^{๔๘๘๐} ล. : วิลาริ มุสิกทนต์ถาย ปาเลติ ,ท.ท. : วิลาริ มุสิกทนต์ถาย ปาเลนติ

^{๔๘๘๑} ล.,ท.ท. : "ฌาตุ สมตถ" ปทํ นตฺถิ

^{๔๘๘๒} ล.,ท.ท. : น สกกา ,ล.ฉ. : สมตถํ อสกุโกนุตํ

^{๔๘๘๓} ร.ท. : อุนฺนุต ,ล. : ทตฺเถน ฉินฺทนฺติ ,ท.ท. : ทฺกฺกเจนฺติ ฉินฺทนฺติ

^{๔๘๘๔} ล. : วณฺณํ วิลาริ ,ท.ท. : วณฺณํ

^{๔๘๘๕} ร.ท.,ล.ฉ. : พิมฺโพนานํ อกฺกมิต ,ร.ม. : วิมฺโพนานํทิมกฺกมิต ,ล.,ท.ท. : ติตฺโตทหนํลิกเมว

^{๔๘๘๖} ล. : ยทิ ,ท.ท. : ติโกทหนํลิกอกฺกเมว. ยทิ

^{๔๘๘๗} ล. : "ขาทนฺตสฺส ทฺคฺคณฺเณน วา เตน ทฺคฺคณฺเณน ปิพิตนาลิกโก ปฏฺวิสฺสกสฺส" ปทานิ นตฺถิ
ท.ท. : ปทานิ เอวํ ทฺกฺกพฺพานิ "เหฏฺฐา ชรสามิกสฺส กุณฺปสฺส อาทาย ขายิตเนน ปติวิสฺสกสฺส"

^{๔๘๘๘} ล.,ท.ท. : "ทฺกขํ คมิสฺสติ" ปทํ นตฺถิ , "กุเณ" ปทมฺปน ทฺกฺกพฺพ

^{๔๘๘๙} ร.ท. : สนนฺทิจิกหายโนติ

^{๔๘๙๐} ร.ท. : เตลํ มทรณเนน วา ,ล. : ปทรณฺเตน ,ท.ท. : เต ปทรณฺเตน วา ,ล.ฉ. : เตลํ ปทรณเนน

^{๔๘๙๑} ล. : พนฺธเนน ,ท.ท. : พนฺธเนน วา

^{๔๘๙๒} ล. : ยทิ วิรามุสิกทนต์ถาย ,ท.ท. : ยทิ วิลาริ มุสิกทนต์ถาย

^{๔๘๙๓} ล. : มุสิกทนต์ถาย วา ยทิ สุนฺช ปน ปทรทนต์ถาย ,ท.ท. : มุสิกทนต์ถาย วา ยทิ สุนฺช ปน ปรี-
ทนต์ถาย

^{๔๘๙๔} ล. : ปทรทนต์ถาย วา เตน กมฺเมเนน ,ท.ท. : มุสิกทนต์ถาย วา เตน กมฺเมเนน

กุกกุฏสุกรอเชพกานมาสิญจิตน อุกเทณ อุปคฺยหฺนฺจํ ปงฺกชาตํ กโรนฺโต วา เตปี ปาณินน
 วา โภชนน วา โลเภณ โปเสนฺโต^{๔๘๙๗} วา ตสฺมี ตสฺมี กมฺเม อุตฺสํหา กโรติ,^{๔๘๙๘} โสปี
 วิญญฺครหิตฺกฺโต, เอวํ ฌาณํ หายติ. อปีจ เตสํปริปาลนฺน วา อาพาธรฺกฺขณน วา ปรสฺส
 พิชานํ^{๔๘๙๙} ขาทนฺน วา อุกมฺนน วา ภตฺตํ วา ธนํ วา วิสฺสขุเชติ.^{๔๙๐๐} เอวํ ธนํ
 หายติ.^{๔๙๐๑} อปีจ กุกกุฏสฺส ยฺชฺฌนตฺถาย โปเสนฺโต วา^{๔๙๐๒} เตสํ สพฺเพสํ สฺวณฺณรชตฺตถาย
 กยวิกฺกยํ กโรนฺโต อตฺตโน ชีวิทํ ปาเลติ. อปีจ สกพลํ กุกกุฏสฺส พิชานํ นิสฺสย
 สฺริยฺคฺคมนํ ฌาตํ^{๔๙๐๓} สมตฺถมสฺสโกนฺตํ วีย ภวติ, กทาจิ อตฺตานมว ทูเสนฺติ, ฉินฺทนฺติ
 วิชฺฌนฺติ จ,^{๔๙๐๔} เอวํ สรรวณฺโณ^{๔๙๐๕} จ หายติ. อปีจ []^{๔๙๐๖} กุกกุฏฺ อตฺตโน วา ปรสฺสว
 า^{๔๙๐๗} สสฺสํ ขาทติ วา, ตญฺจ อญฺญญจ โรปกพิชํ^{๔๙๐๘} วิกิริติ วา, กาเยน วา ฉาทนปฺปญฺจิว
 า ฉาทนสฺสํ วา อุกมฺมติ วา, ยทิ สฺสโร กาเยน สกฺลคฺคมาปเทสฺส คฺกุณฺโส ปิเพนฺโต อตฺตโน
 า ปรสฺส วา อาหารํ วา อญฺญํ วา กิณฺจ ฝสฺสติ,^{๔๙๐๙} ยทิ อเชพกา^{๔๙๑๐} สามิกสฺส วา

^{๔๘๙๕} ล. : จตุ อปาย ปาเปติ ,ท.ท. : จตุอปายํ ปาเลติ

^{๔๘๙๖} ล.,ท.ท. : "เอเต จญฺเณ จ เย ปุคฺคลา เต ปทฺฐจิตาย" อิมานิ ปทานิ นตฺถิ , "อญฺเณ จ
 ปทฺฐเจเน" เอวมฺปน ทฺฐจพฺพํ

^{๔๘๙๗} ล.,ท.ท.:กุกกุฏสุกรอชฺเชลกํ ปจฺจยิตถาย โปเสนฺโภเชน สิญฺจิตน อุปคฺยหฺนฺจํ ปกฺโกสนฺเตนโลเภณ

^{๔๘๙๘} ร.ม. : ตสฺมี กมฺเม กโรติ ,ล.,ท.ท. : "วา ตสฺมี ตสฺมี กมฺเม อุตฺสํหา กโรติ, โสปี" ปทานิ นตฺถิ

^{๔๘๙๙} ร.ท.,ร.ม. ,ล.ฉ. : วิชาณํ

^{๔๙๐๐} ล.,ท.ท. : ธนน ปาเลติ วา อาพาธรฺกฺขณํ วา ปรสฺส วชฺชํ ขาทิตํ วา อุกมฺนํ วา ภตฺตํ
 วา ธนํ วิสฺสขุเชย

^{๔๙๐๑} ร.ม. : "เอวํ ธนํ หายติ"ติ ปทํ นตฺถิ.

^{๔๙๐๒} ล.,ท.ท. : "กุกกุฏสฺส ยฺชฺฌนตฺถาย โปเสนฺโต วา" ปทํ นตฺถิ

^{๔๙๐๓} ร.ม. : ฌาตํ ,ล.,ท.ท. : เตณ ยฺชฺฌนํ สฺวณฺณมทฺทาย เตณ เกยฺยวิกฺกเยน วคฺคาย

^{๔๙๐๔} ล.,ท.ท. : ทตฺเตน ฉินฺทนํ วิชฺฌนํ

^{๔๙๐๕} ล.,ท.ท. : วณฺณํ

^{๔๙๐๖} ล.,ท.ท. : ยทิ

^{๔๙๐๗} ล.,ท.ท. : "อตฺตโน วา ปรสฺส วา" ปทํ นตฺถิ , "สามิกสฺส" ปทมฺปน ทฺฐจพฺพํ

^{๔๙๐๘} ล.,ท.ท. : "วา, ตญฺจ อญฺญญจ โรปกพิชํ" อิมานิ ปทานิ นตฺถิ

^{๔๙๐๙} ร.ม. : ฝสฺสติ ,ล. ท.ท. : ธนกปณฺทํ วิกิริตฺเตน กาเยน สามิกสฺสอาหารํ ฝสฺสติ

^{๔๙๑๐} ร.ท. : อชฺเชพกา ,ล.,ท.ท. : อชฺเชลโก

ปฏิวิสกสฺส วา^{๔๕๑๑} อาหาริ วา พิชานิ วา ขาทนฺติ,^{๔๕๑๒} เตป ปฏิวิสกกา^{๔๕๑๓} คฺกุสฺสทิสฺเสน^{๔๕๑๔}
 ทุมฺมนชาตสฺสทฺเทน^{๔๕๑๕} เตสํ สามิเกน อุกโกสนฺติ,^{๔๕๑๖} เตสํป ปลายนฺตานํ ปรีเยสฺสเนน วา
 กาลกิริยาย วา โสจติ วา ปรีเทวติ วา, เอวํ โสตฺถิ หายติ, ตสฺมา สฺนฺทิจฺจิกหายโน โหติ.
 ยสฺมา โส เตสํ ปหฺรณฺเนน วา พนฺธเนน วา สยฺฆาตเนน วา อณฺทฆณฺเณน วา มรณฺกาลे
 จตฺตสฺสปี อปาเยสฺส ปาปฺณาคิ,^{๔๕๑๗} ปุคฺคโล หิ อตฺตํ หิตเปกฺขตฺถาย ปาเลนฺโต ปสฺสเก
 หิตเปกฺขตฺถาย ปาเลนฺตสฺส ปุคฺคลสฺส ปาปตโร โหติ"^{๔๕๑๘}ติ" วตฺวา ทสฺเสนฺโต อาห

"หตฺถิอัสสควาทินิ วรพฺนธฺนตาสนา,^{๔๕๑๙}
 ขายนฺเต ปาปมฺมา เต สตฺตา ขชิริปริตา."^{๔๕๒๐}[๔๖๔]
 อเชพฺพลิงฺคาลานิ สาสฺมิกสฺสฺสเร,^{๔๕๒๑}
 อญฺเญ จ ปาณินิ หนฺติ สฺมา^{๔๕๒๒} ปตฺนติ เต นรา.[๔๖๕]

สฺมาญฺเญ ตตฺถ ขายนฺเต สห^{๔๕๒๓} หนนฺโต ยโต,
 ตสฺมา สฺมาญฺณามาเนน สมฺมโต นิริโย^{๔๕๒๔} อยฺ.[๔๖๖]

^{๔๕๑๑} ร.ม. : ปฏิวิสกสฺส วา ,ล.,ท.ท. : "วา ปฏิวิสกสฺส วา" ปทํ นตฺถิ

^{๔๕๑๒} ล.,ท.ท. : ขาทติ วิชฺขํ ขาทติ

^{๔๕๑๓} ร.ท.,ล.ณ. : ปฏิวิสกกา ,ล.,ท.ท. : เตเน ปตฺติวิสกสฺส

^{๔๕๑๔} ล.,ท.ท. : "คฺกุสฺสทิสฺเสน" ปทํ นตฺถิ

^{๔๕๑๕} ร.ม. : ปฏิวิสกกา คฺกุสฺสทิสฺเสน ทุมฺมนชาตสฺสทฺเทน

^{๔๕๑๖} ล.,ท.ท. : "เตสํ สามิเกน อุกโกสนฺติ" ปทํ นตฺถิ

^{๔๕๑๗} ร.ม. : ปาเปติเยว ,ล.ณ. : ปาปฺณาคิเยว

^{๔๕๑๘} ล.,ท.ท. : กุกฺกุสฺสฺสเรอชฺเชลกโปสฺสโก ยฺยทฺธนฺตฺถาย โปสฺส น วา ยฺยทฺธนฺทฺธเ วตฺเตน วา เต
 อชฺเชลลสฺสฺสเร คณฺโณวียคฺวเกยฺเยน วา วิฆาณสฺส วิยเยน วา สยฺฆาญฺเณน วา กโรนฺเตน วา เตเน กมฺเมเน
 มรณฺกาลे จตฺตราปายํ ปาเปติ. ตสฺมา สฺมปฺรายิกหายโน โหติ. อคฺคหิตเปกฺขตฺถาย เนว ปสฺสสฺส หิตเปกฺขตฺถาย
 ปาเลนฺโต ปาปตโร โหติ.

^{๔๕๑๙} ล. : หตฺถิอัสสควาทินิ วณฺํ พนฺธนฺตาสนา ,ท.ท. : วณฺพณฺธนฺตาสนา

^{๔๕๒๐} ร.ม. : ขปนฺรวิตา

^{๔๕๒๑} ล. : อชฺเชลลลิ่งคาลานิ สา สาสฺมิกคฺคสฺสฺสรา ,ท.ท. : อชฺเชลลลิ่งคาลานิ สาสฺมิกคฺคสฺสฺสรา

^{๔๕๒๒} ร.ม. : โหนฺติ สฺมาญฺเญ

* อิมา คาทาโย คเวสิตฺวา น ทิสฺสนฺติ.

^{๔๕๒๓} ล. : ตตฺถาขายนฺเต สฺมา ,ท.ท. : สฺมา ,ล.ณ. : สฺมา

ปุนาย^{๔๕๒๕} มนุสสุญโต ตํ ภูตุนติ ตถา กโรติ,
 ตสฺมา ปสฺ^{๔๕๒๖} นาม น ปาเลตพโพเยวา"ติ.^{๔๕๒๗} [๔๖๗]*

พราหมโณ ปุณ ปุจฺฉิ "กถํ ปณฺทิต สํวชเนน สงฺคโม^{๔๕๒๘} สนนฺทิจิสมฺปรายิก-
 เมวมหฺนฺต"^{๔๕๒๙} คุณฺโ ขเนตี"ติ.^{๔๕๓๐} "โภ พราหมณ โย ปรโทสํ น ปวตฺตติ, น ปรคุณํ มกฺขเขตติ,
 เนว อตฺตโน ยสํ วา วณฺณํ วา อญฺญํ วา กิณฺญสิ ปสฺสตี, สฺวจเน โกสลลํ ทพฺพจเน เนว
 โกสลลํ สํวชกมฺเมสฺสุ โกสลลํ ปทฺทจกมฺเมสฺสุ เนว โกสลลํ กลฺยาณกมฺเมสฺสุ โกสลลมฺกลฺยาณ-
 กมฺเมสฺสุ เนว โกสลลํ ปาปฺพนาตี, อญฺญेषุปี กุสลกมฺเมสฺสุ เนว อญฺญेषุ ปาปกมฺเมสฺสุ อตฺตานํ
 วา ปรํ วา ปตฺติจฺจาเปตี, โส อตฺตโน วา ปรสฺส วา สพฺพตถ โสเธตพฺพตฺตา "สํวชโน"ติ
 วุจฺจติ. เยสญจ ตสฺส สงฺคโห เจ ภเวยฺย, ยถิ เต โทสกมฺมญจ คุณกมฺมญจ กโรนฺติ,
 เตปี ตํ ตํ กมฺมํ ขานิตฺวา ยญจ โทสกมฺมํ เจ โหติ, ตมฺโยเชนฺตายญจ คุณกมฺมํ เจ
 โหติ, ตํ โยเชนฺตา สํวชชนสฺส คุณกมฺมํ ปสฺสนฺติ, อสํวชชนสฺส โทสกมฺมํ ครหฺนติ, ยถิปี
 อญฺญเ อสํวชชนสฺส^{๔๕๓๑} โทสกมฺมํ ปสฺสนฺติ, โส เต นิวาเรตี, เตสํปี สฺวจิตฺตํ โหติ. โส
 'ปฺพุเพวหา มหฺตฺธโน มหฺโปกโค มหฺเสกฺโข สพฺพลิปฺเปสฺสุ สมตฺถิโก มหฺกาสโล โหตี"ติ เนว
 อตฺตานํ ปสฺสตี, นิวัจฺจนาเนยว^{๔๕๓๒} อตฺตานํ จเปตฺวา นิจฺจเมว อตฺตานํ นิคฺคณฺหาตี,^{๔๕๓๓}
 เยสญจ ตสฺส สงฺคโห โหติ, เตปี เอวํ ปสฺสนฺติ, ตสฺส เต เนว วณฺณยสฺกิตฺติอุชฺฐกาโว
 เจว เตสํปี อุนฺนภาโว^{๔๕๓๔} ปโหติ, โส อสฺลลาปวํ มุทฺวํ มธฺรวํ ปิยวํ คารว-

^{๔๕๒๔} ร.ม. : นิริโย

^{๔๕๒๕} ร.ม. : ปุรายํ

^{๔๕๒๖} ร.ท.,ล.,ท.ท.,ล.ณ. : ปสฺ

^{๔๕๒๗} ล. : ปาเลตพพเมวาติ ,ท.ท. : ปาสิตพพเมว ,ล.ณ. : ปาเลตพพาเยวาติ

^{๔๕๒๘} ล.,ท.ท. : สํวชชนสฺมาคโม ,ล.ณ. : สํคาโม

^{๔๕๒๙} ล.,ท.ท. : "มหฺนฺต" ปทํ นตฺถิ

^{๔๕๓๐} ล.,ท.ท. : คุโณ โหตีติ

^{๔๕๓๑} ร.ม. : อสํวชชนสฺส

^{๔๕๓๒} ร.ม. : ปสฺสตีนิปตฺถาเนยว

^{๔๕๓๓} ร.ม. : นิคฺคณฺหาตี

^{๔๕๓๔} ร.ม. : วณฺณยสฺกิตฺติอุชฺฐนาโว เจว เตสํปี อุนฺนภาโว

วามตฺตโน วา ปรสฺส วา สุภาสิตวาช^{๔๔๓๕} วา นิจฺจเมว ภาสติ. เปปี อตฺตโน วา ปรสฺส
 วา นิรตฺถกํ กายกมฺมํ วา วจฺจกมฺมํ วา กโรนฺติ วา ภาสนฺติ วา, โส เตหิ ตํ ตํ
 ขหาเปตฺวา ทาเน วา สึเล วา อญฺเญสฺส กุสลกมฺเมสฺส ปตฺติจฺจาเปติเยว, โส สาธวจนฺกุลโล
 โหติ. เปปี ตํ ผรฺสววจาย วา อภฺขณสฺสววจาย วา อภฺโกสณฺติ ปรีภาสนฺติ วา, โส เตสํ
 เนว ปฏฺวิจฺจนํ ปรีภาสติ. โส 'ตุมฺเห มยา มา^{๔๔๓๖} อภฺโกสณฺติ ปรีภาสณฺติ, สามี สพฺเพสํ อตฺตา
 สรียเร อตฺถิ, สพฺเพสํ สรียรา ทฺวตฺตีสการาติโกจฺจาสฺส อสฺสเกสฺส^{๔๔๓๗} จตฺวา เตหิ อสฺสเกหิ
 อนฺนญฺญาตา^{๔๔๓๘} ปณฺทิตานํ เชคฺคฺจนา ปิฬิตา โหนฺติ, ตุมฺหากญฺจ สา วาจา ปณฺทิตานํ อตฺถํ
 ปกาเสติเยวา'ติ อนฺนสฺสาคฺคิ, เตปี อตฺตโน โทสํ ญตฺวา ตสฺส อนฺนสฺสาคฺคิเจเนว ติจฺจจฺนติ.
 ยถิ โส 'อิมสฺสมภฺโกสณฺติ ปรีภาสนฺติ^{๔๔๓๙} จา'ติ ปรีภาสเนน สยฺขานาติ, โส เนว สาธ-
 วจนฺกุลโล โหติ. เตสญฺจ อตฺตโน จ สฺสจฺจิตฺตํ โหติ, โสปี สพฺพกาลํ หิตาหิตกมฺมํ สุวณฺณ-
 การาทโย วีย ขานาติ, โส สาธกมฺมกุลโล โหติ. อตฺตกมฺมเกวญฺญกมฺมเนสาทกมฺมโจรกมฺม-
 ญฺญกมฺมานิ^{๔๔๔๐} กาคฺคํ เนว ขานาติ. เยสญฺจ ตสฺส สจฺจโม^{๔๔๔๑} โหติ, โส เต สาธกมฺมป-
 โยชนสฺส^{๔๔๔๒} สิกฺขติ, อยฺมรียานํ มคฺคโคติ ทฺวญฺจกมฺมานิ นิวาเรติ 'อโย น อรียานํ น มคฺคโค'ติ, โ
 ส เตสํ สฺสขสฺส จ ธนสฺส จ อายฺนญฺจ สทฺธาย ปญฺญาณสฺส จ อญฺเญสญฺจ สพฺพกุลล-
 กมฺมานํ วทฺธมนฺนเจเนว ปตฺติจฺจาเปติเยว. โยปีจ เตสฺมรียมคฺเค อาจกฺขติ 'อิทํ สึลํ อิทํ
 านมฺยํ ภาวนา อิทํ ทฺวขสฺสจฺจมฺยํ ทฺวขสฺสมุทโย อโย ทฺวขนิโรธอโย ทฺวขนิโรธคามินี-
 ฎิปทา อิมะ ขนฺธา อิมานิ อายตฺตานานิ อิมานิ ธาตุโย อิมานิ สจฺจานิ^{๔๔๔๓} อิมานิ อินฺทฺรียานิ
 ยํ ปจฺจยาภาโร, ตุมฺเหปี อิมะ ธมฺเม สิกฺขต, อิมะปี ขานนฺตานํ ตุมฺหากํ ญาณมนนา-
 คตฺถเวสฺส^{๔๔๔๔} อิมะ ภาตฺตํ สมนฺตมรียมคฺคคอรียผลานิ โสเชยฺยํ, ตสฺส หิ อิมะ อชานนฺตา ติน-
 ะ

^{๔๔๓๕} ร.ม. : อภฺโกธวาช

^{๔๔๓๖} ร.ท.,ล.ณ. : มายํ ,ร.ม. : ม

^{๔๔๓๗} ร.ท. : ทฺวตฺตีสการาติโกจฺจาสฺส เตสฺ

^{๔๔๓๘} ร.ท. : อนฺนญฺ

^{๔๔๓๙} ร.ท.,ล.ณ. : "ปรีภาสนฺติ" ปทํ นตฺถิ

^{๔๔๔๐} ร.ท.,ร.ม. : อตฺตกมฺมเกวญฺญกมฺมเนสาทกมฺมโจรกมฺมญฺญกมฺมานิ

^{๔๔๔๑} ร.ม. : สจฺจโม

^{๔๔๔๒} ร.ท.,ร.ม. : สาธกมฺมปโยชนสฺส

^{๔๔๔๓} ร.ม. : "สจฺจานิ" ปทํ นตฺถิ

^{๔๔๔๔} ร.ม. : ญาณมนนาคตฺถเวสฺ

กษสทิสสา สัมภารวณฺเณ ขาติยา มรณณ อกฺขยา ภเวยฺยุนฺติ. เตปี สฬฺหเพ ตสฺส วจน-
มตฺตโน สีสเ ปตฺติจฺจาเปตฺวา มรณกาเล สุกฺตํ คจฺจนฺติ, ตสฺมา โส สนนฺทิกํ มหนฺตํ คุณํช-
เนติ. โส ปน กาลวาที ยุตฺตวาที ทส กุสลกมฺมปเถ ชานาติ, อิมเ ธมฺมา สตฺตานํ โสตุถิ-
ตฺวา สฬฺหเพ สตฺเต จตฺราปาโยโต อปเนตฺติติ กาทํ วา กาเรตํ วา อิจฺฉติ, กุลยาณธมฺเมสุ
ตฺตานํ ปตฺติจฺจาเปตฺวา ปเร สตฺเต เตสุปี ปตฺติจฺจาเปสิ. ทส อกุสลกมฺมาทโย ธมฺเมปิช-
ชานาติ. สตฺตานญจ เตสํ ผลานิ ปกาเสติ "อมฺโห อิมหิ พาลานํ สีสานิ จตฺราปาเยสุ นิ-
มฺกุคฺชานิ โหหนฺติ, สตฺตา ฅาณวฺนตา อตฺตโน สีสานิ จตฺราปาเยหิ อปเนตํ อิจฺฉนฺติ, มาอิ-
เม กรียฺยํ, กุลยาณกมฺเมสุ อุตฺตํ กรียฺยเมว"ติ. เตปี กาทุญจ กาเรตฺยจ เนสํ
วณฺณติ.^{๔๔๔๕} เต ปาเปหิ กมฺเมหิ นิวารติ. เยสญจ ตสฺส สงฺคโม โหติ, โสปี เต กุลยาณ-ก-
มฺมโยชนฺสุ ลิกฺขนฺโต เต ปาเปหิ กมฺเมหิ ทูรญฺจาเนสุ ปตฺติจฺจาเปติ. เตปี สฬฺหเพ ตสฺส
จณฺมชฺชนฺตา มรณกาเล ตวิธสมฺปตฺติมาวหนฺติ,^{๔๔๔๖} ตสฺมา โส สมฺปรายิกํ มหนฺตํ คุณํช-
เนติ. ตโย สฬฺหพญฺญโปธิสฺตฺตา จ ปจฺเจกโปธิสฺตฺตา จ เทว อคฺคสาวกา^{๔๔๔๗} อสฺสิติ จ
มหาสาวกา จ สฬฺหเพ สฬฺหารณสาวกา สฬฺฐชนฺสงฺคเมนฺเนว ยถากมฺมํ กปฺปตฺสทสฺสาธิกานิ
จตฺตาริ จ อญฺจ จ โสฬส อสฺสชยฺยานิ จ สตฺสทสฺสาธิกานิ เทว อสฺสชยฺยานิ จ สตฺสทสฺสา-
ธิกเมกมฺสฺสชยฺญจ^{๔๔๔๘} เอกํ สตฺสทสฺสญจ เอกสฺตฺยจ สทสฺสญจ^{๔๔๔๙} ปารมี ปริปุรณกาเล
อตฺตโน อตฺตโน อคฺคธมฺมํ ลภนฺติเยว. ตสฺมา สฬฺฐสงฺคโม มหนฺตเมว คุณํ ชเนติ"ติ อาห.
พฺราหฺมโณ ปุณฺ ตสฺสเว ปญฺหสฺส โย อตฺถิ อตฺตโน ฅาณสฺส อปากฺโก, ตสฺส
ตํ ปุจฺฉิ "ตํ ตมฺปมาณา โปธิสมฺภารา อตฺตโน อตฺตโน ตํ ตํ มตฺถกํ สาธเนตา เกน
กปฺเปน ฅาตพฺพา"ติ. "โห พฺราหฺมณ เอกิสฺสา มหาปจฺวียา 'สวญฺญา สวญฺญายี'^{๔๔๕๐}
วิญฺญา วิญฺญายี"ติ อิมเ จตฺตาริ^{๔๔๕๑} อสฺสชยฺยปฺปา เอกิสฺสา มหาปจฺวียา อปฺปกาเนว

^{๔๔๔๕} ร.ท. : เต กาทุญจ เนว อิจฺฉนฺติ, ร.ม. : วณฺณติ

^{๔๔๔๖} ร.ท., ล.ณ. : ตวิธสมฺปตฺติ อวหนฺติ, ร.ม. : ตวิธสมฺปติ อวหนฺติ

^{๔๔๔๗} ร.ม. : ปจฺเจกโปธิสฺตฺตา จ ฉพฺ จ อคฺคสาวกา

^{๔๔๔๘} ร.ม. : สตฺสทสฺสาธิกเมกมฺชยฺญจ, ล.ณ. : สตฺสทสฺสาธิกํ เอกํ อสฺสชยฺญจ

^{๔๔๔๙} ร.ม. : สทสฺสญจ

^{๔๔๕๐} ร.ท. : สวญฺญาสวญฺญายี, ร.ม. : สวญฺญา สวญฺญายี

^{๔๔๕๑} ร.ท. : อิมเ จตฺตาริ อสฺสชยฺยปฺปา ปถวิ จตฺตอสมฺชยฺยปฺปิกา ภวติ, อิมเ จตฺตาริ

โหนดิ. เอกาปี มหาปจวี อิมะหิ จตุหิ อัสสัเขยยกปเปหิ พหุกาเนว โหติ. อิมะ จตุตาโร
 อัสสัเขยยกปปา เอกา ปจวี โหนดิ. เอกาปี มหาปจวี อิมะ จตุตาโร อัสสัเขยยกปปา โหนดิ.
 ยथाปี อิมะ จตุตาโร อัสสัเขยยกปปา 'อคุคิมหิ อุทเก วาเต เจ'ติ อิมะสุ ตีสุ^{๔๕๕๒}
 อนุตตราเยสุ อญญตเรน วินัสสนติ, ตथा เอกา ปจวี ภวติ. ยथाปี เอกา ปจวี เอเมสุ
 ตีสุ อนุตตราเยสุ อญญตเรน วินัสสนติ,^{๔๕๕๓} ตथा อิมะ จตุตาโร อัสสัเขยยกปปา โหนดิ. เตหิ
 ปุคฺคเลหิ ทานาทยो โพธิสมุฏาภา ปูริตา โหนดิ, อิมะปี กุสลสมุฏาภา มม สัพพญญตัม วา
 ปจฺเจกโพนินาณัม วา อคฺคสาวกญฺ्ञานัม วา อสึตติสาวกภาวัม วา สาธารณสาวกภาวัม วา
 สาธเนนุติเยวาทิ เตสญฺเจ สัพเพ สมโพธิสมุฏาภา อิมะหิเยว กปเปหิ ปริปุเรนฺติ. สาธารณ-
 สาวกานมฺนตฺติมากานัม โพธิสมุฏาภา กปฺปานัม สเตนาปี ปุเรนฺติ. กปฺปานัม สตญฺหิ มหาปจวีหิ
 คณียเตว, มหาปจวีณัม ปญฺจวิสตีสํขยา ภวन्ติ. มหาปจวีณัม ปญฺจวิสตีสํขายหิ กปเปหิ
 คลายนฺเตว,^{๔๕๕๔} วิกปฺปานัม สตัม ภวติ. เตหิ สาธารณสาวกา กปฺปานัม สตสฺส จ มหาปจวีณัม
 ปญฺจวิสตีสํขยานญฺจ^{๔๕๕๕} อจฺเจเนน ยหิ สมฺมาสมฺพุทฺธัม ปัสสนนฺติ, เตปี ตสฺสเสว สนนฺติเก อรหตฺต-
 ผลัม ลภนฺติ. ตथाปี เต โน เจ, สมฺมาสมฺพุทฺธัม จตุราริยสจฺจานิ ปกาเสณตัมเยว ปัสสนนฺติ,
 อนาคเต อญฺเณสํ สมฺมาสมฺพุทฺธานัม สนนฺติเก คมฺมัสสนนฺติเยว, กปฺปานัม สหสฺสโต มนาปวาจัม วา
 อมนาปวาจัม วา ปรสุสฺส สตถญฺญตวาจัม วา สลญฺญตวาจัม วา วิสญฺญตวาจัม วา รุชฺชญฺญตวาจัม วา
 นิจฺจเมว ภาสติ. ยथाปี อคฺคิ วา คฺคูโธ วา ยตฺถ นิปตฺติ อคฺคิ ตตฺถเวยว อพฺพมภาโว อนุ-
 ทฺตญฺญภาโว โหติ, ตถเวยว ตสฺสสา วาจา โหติ, สา สา ยถา มุขโต คพฺพิ, ตถา เนว
 อญฺเณสํ กณฺณนํ อปีทหานาภาโว วา น อญฺญตถตฺถกํ กณฺณนํ อกรณภาโว วา โหติ.
 โสปี สลฺลาปวาจาย วา มุทฺทวาจาย วา มธฺทวาจาย วา ปิยวาจาย วา คารววาจาย วา
 อตฺตโน ปรสุสฺส วา อคามาवาจาย วา เนว กุสลโ โล โหติ. โสปี ปเรสํ เสวนาย ปทฺฐจฺจิตโต
 โหติ. โสปี หิตาหิตญฺจ กาลากาลญฺจ กมฺมํ สุวณฺณกาโร วिय เนว ชานาติ เนว สาธุ-
 วจณัม กุสลโ โล โหติ. ทฺติกมฺมํ เวชกมฺมเนสาทกมฺมโจรกมฺมญฺญกมฺเมสุ อตฺตโน วา ปรสุสฺส วา
 นายสมตฺถेสุ กุสลโ โล โหติ. เนว อญฺญานิ อิมานิ กมฺมานิ กโรนฺตัม นิวาเรติ. โส ปรสุสฺส

^{๔๕๕๒} ร.ท. : ยथाปี เอกา ปจวี อิมะสุ ตีสุ

^{๔๕๕๓} ร.ท. : "ตथा เอกา ปจวี ภวติ. ยथाปี เอกา ปจวี เอเมสุตีสุ อนุตตราเยสุ อญญตเรน
 วินัสสนตี"ติ อิมานิ ปทานิ นตฺถิ, ร.ม. : วิสฺสตี

^{๔๕๕๔} ร.ม. : คณียนฺเต วา

^{๔๕๕๕} ร.ท. : มหาปจวีณญฺจ วิสตีสํขยานญฺจ

วินยัตโต ทณฺหุโต ทุกฺขภูโต ภยภูโต อปฺปายุกฺกภูโต จ โหติ ยถา หิ อคฺคิ ยตฺถ นิพฺพตฺตติ ตสฺส อตฺตโน นิสฺสายทฺธานสฺส โทสํ อกาลิเยว. เนว โสตุถิํ คุณํ อกาลิ. ตถา อสํวชฺชโน ยตฺถ นิพฺพตฺตติ วา ติฏฺฐจฺจิ วา อุปฺสงฺกมฺติ วา ตสฺส อตฺตโน วา ปรสฺส วา นิพฺพตฺตจฺ्ञานสฺส วา ติฏฺฐจฺ्ञานสฺส วา อุปฺสงฺกมฺจฺ्ञานสฺส วา โทสํ อกาลิเยว,เนว โสตุถิํ น คุณํ อกาลิเยว. ตสฺมา โส สนนฺทิจฺฉิ มหนฺตํ โทสํ ขนฺติ. โสปี อกาลวาทิ อญฺตฺตวาทิ ทสอฺกฺสลงฺกมฺมํ ปถ กาคฺคํ วา กาทฺตํ วา ชานาติ,ปาปานิ กมฺมานิ ปวตฺตติ, วา ปวตฺตาเปตฺตํ วา ชานาติ,ทส อฺกฺสลงฺกมฺมปถ กาคฺคํ วา กาทฺตาเปตฺตํ วา เนว ชานาติ, กลฺยาณปี กมฺมานิ ปวตฺตติ, นาทิกมฺมฺนฺติเยว. เสสํนํปี ปุคฺคลํ กุสฺลํ กุสฺลสมฺมการา ตาทิสาทานาเนว^{๔๕๕๖} โหนฺติ. เตสํ หิ สพฺเพสํ กุสฺลสมฺมการา กปฺเปหิ เจว มหาปจฺวีหิ จ คณิยนฺเตว. สํ คณฺนา สทิสายเว วิปริตา โหติ"ติ.^{๔๕๕๗}

พฺรหฺมโณ ปุณฺ ปุจฺฉิ "กถํ ปณฺหิต อสํวชา สงฺคโม สนนฺทิจฺฉสมฺปราชิกเมว^{๔๕๕๘} มหนฺตํ โทสํ ขนฺติ"ติ. "โก พฺรหฺมณ โย ปรสฺส คุณํ มกฺขเขตฺติเยว, เนว ปรสฺส โทสํ, อตฺตโน ยสํ ปสฺสติ, เนว ปรสฺส, พุพฺพเจเน โกสฺลลํ,^{๔๕๕๙} สุวเจเน เนว โกสฺลลํ, ปทฺฐจกฺกเมเน สุโกสฺลลํ, สํวชฺชเมเน เนว, โกสฺลลํกลฺยาณกมฺเมเน โกสฺลลํ, กลฺยาณกมฺเมเน เนว โกสฺลลํ ปาปฺนาติ,^{๔๕๖๐} เนว อญฺเญสฺส กุสฺลกมฺเมเน อตฺตํ วา ปรี วา ปตฺติจฺ्ञาเปติ, โส อตฺตโน ปรสฺส วา สพฺพตฺถสฺส อสํวชฺชพฺพตฺตา อตฺตโน วา ปรสฺส วา สพฺพปทฺทวํ^{๔๕๖๑} อสํวชฺชพฺพตฺตา จ 'อสาธฺชโน'ติ วุจฺจติ. เยสญจ ตสฺส สงฺคโม เจ ภเวยฺย, ยถิ เต โทสํกมฺมญจ คุณกมฺมญจ กโรนฺติ, เตปี ตํ ตํ อชานิตฺวา, ยญจ โทสกมฺมํ เจ โหติ, ตํ โยเชนฺโต, ยญจ คุณกมฺมํ เจ โหติ, ตมโยเชนฺตา^{๔๕๖๒} อสาธฺชนสฺส โทสกมฺมํ ปสฺสณฺติ, สํวชฺชนสฺส คุณํ ครหฺนฺติ. ยถิ จ อญฺเญ สํวชฺชนสฺส คุณํ ปสฺสณฺติ, โส เต นิวาเรติ,

^{๔๕๕๖} ร.ม. : นาทิกมฺมฺนฺติเยว. เสสํนํปี ปุคฺคลํ กุสฺลสมฺมการา ตาทิสายเว ทานาเนว

^{๔๕๕๗} ร.ม. : สํ คณฺนา สทิสายเว เนว วิปริตา โหติติ

^{๔๕๕๘} ร.ม. : สนนฺทิจฺฉสมฺปราชิกเมว

^{๔๕๕๙} ร.ท.,ร.ม. : โกสฺล

^{๔๕๖๐} ร.ท. : ปทฺฐจกฺกเมเน เนว โกสฺลลํ อกลฺยาณกมฺเมเน โกสฺลลํ กลฺยาณกมฺเมเน เนว โกสฺลลํ

ปาปฺนาติ

^{๔๕๖๑} ร.ม. : สพฺพปทฺทวํ ,ล.ณ. : สพฺพปทฺทวํ

^{๔๕๖๒} ร.ท. : ตมโยเชนฺโต ,ร.ม. : ตมโยเชนฺตา

เตลปี สุขจิตต์ โหติ, โส 'ปุพเพ วาหิ มหุทธโน มหาโกโค มहेสกุโข สพุพลิปุเปสฺ จ
 สมตฺโถ^{๔๕๖๓} มหากุสโล โหมีติ อุตตานิเมว ปัสสตี. อุปปุจจาเนเยว อุตตานิ จเปตฺวา เนว
 กทาจิ อุตตานิ นิคฺคณฺหาติ.^{๔๕๖๔} เยสญจ ตสฺส สงฺกโม โหติ, โส เต 'อิมะ ทลิตฺทา หีนา
 นิงฺกุลา โหนฺตี'ติ นิคฺคณฺหาติ, เตเน ตสฺส วณฺณยสฺสกิตฺติขุชฺชนภาโว โหติ. โสปี พุทฺธวํ
 วา ปุทฺธวํ วา มานวํ วา กุชฺฌวํ วา ปริภาสนวํ วา อปฺปียวํ วา^{๔๕๖๕}
 อมณํปํ วา ปรสุสฺ สตฺถวํ วา สลฺลวํ วา วิสฺสวํ วา รุชฺชนวํ วา
 นิจฺจเมว ภาสตี. ยถาปี อคฺคิ วา คฺคูโถ วา ยตฺถ นิปฺติ, ตตฺถเอว อทฺทณฺภาโว วา อนุ-
 ทฺตคฺคณฺภาโว โหติ,^{๔๕๖๖} ตตฺถเอว ตสฺส วาจา โหตีติ. สํ สํ ยทา มุขโต คพฺตี, ตทา
 เนว อญฺเณสํ กณฺณณมปีทหนฺภาโว วา, น อญฺเณตฺถ คณฺตคฺคณฺณมกรณฺภาโว วา โหติ.
 โสปี สลฺลวํ วา มุทฺธวํ วา พุทฺธวํ วา มธฺธวํ วา ปิยวํ วา คารว-
 วํ วา อุตฺตโน วา ปรสุสฺ วา อตฺตปวํ วา เนว กุสโล โหติ, โสปี ปเรสฺส เสวนาย
 ปุทฺธจฺจิตฺโต โหติ, โสปี หิตาหิตญฺจ กาลากาลญฺจ สพุพกมฺมํ สุวณฺณกาโร วีย^{๔๕๖๗} เนว
 ชานาติ, เนว สํวณฺณกุสโล โหติ. อุตฺตกมฺมเกวณฺณกมฺมเนสาทกมฺมโจรกมฺมกฺกมฺเมสฺสุ^{๔๕๖๘}
 อุตฺตโน วา ปรสุสฺ วา นาสฺนายนํ สมตฺเตสฺสุ กุสโล โหติ. เนว อญฺณานิ อิมานิ กมฺมานิ
 กโรนฺตํ นิวาเรตี. โส ปรสุสฺ วินสฺสนญฺโต ทนฺทญฺโต ทนฺทญฺโต ทนฺทญฺโต ทนฺทญฺโต
 จ โหติ. ยถา हि อคฺคิ ยตฺถ นิพฺพตฺตตี, ตสฺส อุตฺตโน นิสฺสยญฺจานสฺส โทสมกาสีเยว,
 เนว โสตุถินํ คณฺณกาสี, ตถา อสํวณฺณญฺจ ยตฺถ นิพฺพตฺตตี วา ติจฺจตี วา อุปฺสงฺกมตี วา,
 ตสฺส อุตฺตโน วา ปรสุสฺ วา นิพฺพตฺตญฺจานสฺส วา ติจฺจญฺจานสฺส วา อุปฺสงฺกมญฺจานสฺส วา
 โทสมกาสีเยว, เนว โสตุถินํ คณฺณกาสีเยว, ตสฺมา โส สนฺทิจฺจกํ มหนฺตํ โทสํ ชเนตี. โสปี
 อกาลวาทิ อญฺตฺตวาทิ ทส อญฺตฺตกมฺมปเล กาทํ วา ชานาติ, ปาปานิ กมฺมานิ วตฺติตุํ วา

^{๔๕๖๓} ร.ท.,ร.ม.,ล.ณ. : สมโถ

^{๔๕๖๔} ร.ท.,ร.ม.,ล.ณ. : นิคฺคณฺหาติ.

^{๔๕๖๕} ร.ท. : "นาติกมฺมญฺตเยว, เสสนาเป ปุคฺคณานํ ฯลฯ กุชฺฌวํ วา ปริภาสนวํ วา อปฺปีย-
 วํ วา" อิมานิ ปทานิ นตฺถิ, ร.ม. : อปฺปียวํ วา

^{๔๕๖๖} ร.ม. : อทฺตคฺคณฺภาโว วา น โหติ

^{๔๕๖๗} ร.ม. : มุทฺธวํ พุทฺธวํ

^{๔๕๖๘} ร.ม. : สุวณฺณกาโร วีย

^{๔๕๖๙} ร.ท.,ร.ม. : อุตฺตกมฺมเกวณฺณกมฺมเนสาทกมฺมโจรกมฺมกฺกมฺเมสฺสุ

ปวตฺตาเปตฺติ วา ชานาติ. ทส กุสลกมฺมปเถ กาตุํ วา กาเรตฺติ เนว ชานาติ. กลฺยาณานิปี
 กมฺมานิ^{๔๕๗๐} ปวตฺติตฺติ วา ปวตฺตาเปตฺติ วา เนว ชานาติ. ยถาปี สุนฺโข ชาโต คมนาคมนํ น
 ชานาติ, นิจฺจเมว ตสฺส คฺกุณฺทสฺส ขาทเนน นิยมโหติ, เนว สุนฺทสฺส คฺกุณฺทสฺส อขาทนํ โหติ,
 ตถา อสฺสํชโน ชาโต คมนาคมนํ น ชานาติ วา, มาตฺตกุจฺฉิมฺหิ จิตฺโต วาปี นิจฺจเมว
 ตสฺส ปาปกมฺมานิ กรเณน วา การยมาเนน วา นิยมโหติ. เนว ตสฺส ทฺวจฺจริตกมฺมาน-
 มการณํ วา อการยหณํ วา โหติ. เยสญฺจ สงฺคโม โหติ, โส เต ปาปานิ กมฺมานิ
 โยเชตฺติ ลิกฺขติ. เยปี กลฺยาณกมฺมานิ กโรนฺติ, เต นิวาเรติ, อญฺเญปี ตสฺส สงฺคเมน
 มิตฺตํ วา อญฺเญ วา^{๔๕๗๑} ทิสิตฺติ วา ฆาเตตฺติ วา ชานนฺติ, ตานิเยว ปาปกมฺมานิ ตญฺจ
 อญฺเญ จ มรณกาลเณ จตฺตฺราปายมาวหนฺติ. เตปี 'มยํ ตสฺส สงฺคเมน อีธเว อากฺขณามา'ติ
 ชานนฺติ, ตสฺมา โส สมฺปฺรายิกํ มหนตํ โทสํ ชเนติ, เตน เนว อสฺสํชโน สเมตฺตพฺโพเยวา'ติ.

พฺรหฺมโณ ปุณฺ ปุจฺฉิ "กถํ ปณฺทิต รัตนตฺตยฺปุปฺปจฺจาโก สนนฺทิจฺฉสมฺปฺรายิกเมว
 มหนตํ สุขมาวหตี"ติ. "โภ พฺรหฺมณ โย รัตนตฺตยฺสฺส ปุชฺฌกาสี, ตสฺส สพฺพภยโรคฺคทุกฺขา
 วิโยเชยฺยํ, นิโรเธยฺยํ, วุปลเมยฺยมายฺวณฺณสุขพลธฺนานิ วฑฺฒนฺติ. อปีจ โย รัตนตฺตยํ นิจฺจเมว
 ปุชฺเชติ, ยถิ อปฺปมาเทน วา ปฏิปตฺติปฺปชาสํชาเตน อญฺญารมฺมเณน วา อามิสฺสปฺปชาสํชาเตน วา
 ปุชฺเชติ, เตน ตสฺส โสภนํโรคฺคภยฺปทฺทวา เนว อฺปฺปนา โหณฺติ. โย รัตนตฺตยํ นิจฺจเมว
 ปุชฺเชติ, ยถิ ตทา โมหสํชาเตน ปมาเทน วา นวกมฺมาทิจฺฉมณฺณสํชาเตน อญฺญารมฺมเณน
 วา เนว ชเนติ, ตมฺปิ เตน ติหิ ทฺวาเรหิ อภิปฺปชิตํ นาม. ยถิปี จตฺถนํ ปริสํสนํ คารโว
 ชนฺติโต เยน, ตมฺปิ เตน อภิปฺปชิตํ นาม."^{๔๕๗๒} อปีจ ยถิ ตสฺส วา ตสฺสเวยฺย ปุตฺตกมฺมตฺตานํ วา
 อญฺญกิจฺเจน รัตนตฺตยเณ วา พลิมกโรนฺตานํ^{๔๕๗๓} โสภนํโรคฺคภยฺปทฺทวา อฺปฺปนา,^{๔๕๗๔} โสปี
 'พฺพุโธ เม นาโถ, ธมฺโม เม นาโถ, สํโฆ เม นาโถ'ติ ปสาเทน ฉนฺเทน รตฺติทิวํ วา
 เอกรตฺติ มฺหุตฺตมตฺตํ^{๔๕๗๕} วา รัตนตฺตยารมฺมณณินฺทิตฺวา^{๔๕๗๖} ติหิ รัตนทฺวาเรหิ^{๔๕๗๗} รัตนตฺตย

^{๔๕๗๐} ร.ท.,ล.ฉ. : "อปปิยวาจํ วา ฯ เป ฯ กลฺยาณานิปี กมฺมานิ" อิมานิ ปทานิ นตฺถิ

^{๔๕๗๑} ร.ม. : มิตฺตมญฺเญ วา

^{๔๕๗๒} ล.,ท.ท. : "โย ปริทอสํ น ปวตฺตติ ฯล ฯ เตน ปุชฺชิตํ นาม" อิมานิ ปทานิ นตฺถิ

^{๔๕๗๓} ล.,ท.ท. : "ปุตฺตกมฺมตฺตานํ วา อญฺญกิจฺเจน รัตนตฺตยเณ วา พลิมกโรนฺตานํ" อิมานิ ปทานิ นตฺถิ

^{๔๕๗๔} ร.ท. : อฺปฺปนา, ร.ม. : อฺปฺปนา, ล.,ท.ท. : ชนฺทสฺส วา ทฺวจฺจโรคฺคภยฺปทฺทโว อฺปฺปนาโน

^{๔๕๗๕} ร.ท.,ร.ม. : มฺหุตฺตมตฺตํ, ล. : ปสาเทน ฉนฺททฺทนรตฺติณฺทิตฺวา วา เอกรตฺเตน วา มฺหุตฺตมตฺเตน
 ,ท.ท. : รตฺติณฺทิตฺวา วา เอกรตฺเตน วา มฺหุตฺตมตฺเตน

การวํ กโรนโต วา การาเปนโต วา สหุหมํ สุนาติ วา สุนาเปติ วา,^{๔๕๗๘} โสภทุกขโรค-
ภยูปทวา^{๔๕๗๙} เตสํ วุปลเมนติ, []^{๔๕๘๐} ตสฺมา โส สนนฺทิจิกํ มหนตํ สุขมาวหติ,^{๔๕๘๑}
โส จ อญฺเณ จ^{๔๕๘๒} มรณกาเล ติวิสสมปตฺติมนุโกนฺติ.^{๔๕๘๓} []^{๔๕๘๔} พุทฺธสฺส ปุชา มหา-
เตชวโนโต, ฐมฺมสฺส ปุชา มหาปุณฺณวโนโต, สํขสฺส ปุชา มหาโกคฺควโห,^{๔๕๘๕} เตยฺเว ปุชา สนนฺติ
โลเก.^{๔๕๘๖} ตสฺมา สมฺปรายิกํ มหนตํ สุขมาวหติ,^{๔๕๘๗} เตน รตนตฺตยํ ปุเชตพฺพเมว"ติ.^{๔๕๘๘}

พฺรหฺมโณ ปุณ ปุจฺฉิ "กถํ ปณฺทิต วญฺจเปตานํภิกฺขณิกานํมฺปฏฺฐาโก"^{๔๕๘๙} สนนฺ-
ทิจิกสมฺปรายิกเมว มหนตํ ทุกฺขมาวหติ"^{๔๕๙๐} "โก พฺรหฺมณ โยธ อิกฺขณิกานํมิเม"^{๔๕๙๑}
ตุมฺหากํ ปฏฺฐิสรณา อนฺนคฺคหา, ตุมฺहेหิ อุปฏฺฐหิตพฺพา"^{๔๕๙๒} จ, พฺลิกมฺเมหิ ปุเชตพฺพา จ,
การวิตพฺพา จ กเรยฺยนฺติ"^{๔๕๙๓} วจนํ สหุทฺทติ,^{๔๕๙๔} โสปี เปตานมฺตถาย กุกฺกุฏสฺสกรโคมฺหีส-

^{๔๕๗๖} ล.,ท.ท. : "รตนตฺตยารมฺมณํ" ปทํ นตฺถิ, "อจฺฉินฺทิตฺวา" ปทเมว ทฏฺฐพฺพํ

^{๔๕๗๗} ล.,ท.ท.,ล.ณ. : ทฺวาเรหิ

^{๔๕๗๘} ล.,ท.ท. : "รตนตฺตยเ คารวํ กโรนโต วา การาเปนโต วา สหุหมํ สุนาติ วา สุนาเปติ
วา" อิมานิ ปทานิ นตฺถิ, ล. : "ฐมฺมสวณฺณ" ปทมฺปน ทฏฺฐพฺพํ, ท.ท. : "ฐมฺมสวณฺณ" ปทมฺปน ทฏฺฐพฺพํ

^{๔๕๗๙} ร.ม. : โสภทุกฺขภยูปทวา, ล.,ท.ท. : ทุกฺขภยูปทวา

^{๔๕๘๐} ล.,ท.ท. : เต ชลลถอธฺวตฺถเวตฺตาโย เตสํ อนฺนรฺกฺขณฺติ. ยถิ มิจฺฉาภิกฺขจฺจุตปฺปิลิตโย ยาว โส
ปณฺณํ อุทิสฺสตี ตโต สมฺมาทิจฺจุเทวตาโย วิชานเญยฺยํ คจฺเญยฺยํ ปสาเทยฺยํ ตาว ปลาณฺนตี.

^{๔๕๘๑} ล. : มหนโต สุขาวโห โหตี, ท.ท. : สนนฺทิจกมหนโต สุขาวโห โหตี, ล.ณ. : สุขํ อวาทติ

^{๔๕๘๒} ล.,ท.ท. : "จ อญฺเณ จ" สหุทฺทปทํ นตฺถิ

^{๔๕๘๓} ล.,ท.ท. : ติวิสสมปตฺตี อนฺนโกตี, ล.ณ. : ติวิสสมปตฺตี อนฺนโกนฺติ

^{๔๕๘๔} ล.,ท.ท. : สํมิกาจริโย เอวมาห

^{๔๕๘๕} ล.,ท.ท.,ล.ณ. : มหาโกคฺควโนโต

^{๔๕๘๖} ล.,ท.ท. : อสฺมนฺติ โลเกติ

^{๔๕๘๗} ล.,ท.ท. : สมฺปรายิกมหนโต สุขํ โหตี, ล.ณ. : สุขํ วหติ

^{๔๕๘๘} ล.,ท.ท. : ปุเชตพฺพโ หิติ

^{๔๕๘๙} ร.ม.,ร.ท. : วญฺจเปตานํภิกฺขณิกานํมฺปฏฺฐาโก, ล.,ท.ท. : วญฺจเปตานํ อิกฺขณิกานํ อุปฏฺฐาโก

^{๔๕๙๐} ล.,ท.ท. : มหนโต ทุกฺขาวโห ภเวยฺยาตี, ล.ณ. : ทุกฺขํ อวาทิตติ

^{๔๕๙๑} ร.ม. : อิกฺขณิกานํมิเม, ล.,ท.ท.,ล.ณ. : อิกฺขณิกานํ อิเม

^{๔๕๙๒} ล. : เตสํ อุปฏฺฐหิตพฺพา โหตีติ, ท.ท. : เตสํ อุปฏฺฐหิตพฺพา พฺลิตพฺพา คารวตพฺพา โหตีติ

^{๔๕๙๓} ล.,ท.ท. : "พฺลิกมฺเมหิ ปุเชตพฺพา จ, คารวิตพฺพา จ กเรยฺยํ" อิมานิ ปทานิ นตฺถิ

^{๔๕๙๔} ล. : สหุทฺโท โหตี, ท.ท. : วจนสหุทฺโท โหตี

ฆาเตน มชฺชปาเนน จ พลิกมฺเมน กโรนฺโต^{๔๕๕} ปุชฺชิตฺวา มานิตฺวา คุรุทฺวา โหติเยว, ยาว
 อุปกรณํ ปฏฺยตฺติ^{๔๕๖} โหติ, ตาว ทุกฺโข โหติ. ยथा ปมาเทน วา อณฺณกัจเจน วา
 พลิกมฺมํ อกรโณตฺถสฺส^{๔๕๗} ทุกฺขโรคฺคภฺยูปทฺทวอ อุปฺปนฺนาเยว,^{๔๕๘} ตทา โส 'มา อมฺหากมฺเมहि'^{๔๕๙}
 ทุกฺขโรคฺคภฺยูปทฺทวอ อุปฺปชฺชนฺตฺติ สฬฺหุพฺพการณานิ^{๕๐๐} ปริเยสนฺโต ยชฺชนฺโต ทุกฺโข โหติ.
 ยथाปี อิกฺขณิกา^{๕๐๑} "ภริยา วา ตูริเยน วา มุทิจฺเจน วา นจฺเจน วา พลิกมฺมํ กตฺตูกามา
 โกหณฺเณน วา ลากกามตฺถาย วา ตุมฺเห อิทฺถจฺญจ ออาหารถ, ตุมฺหากณฺเญว มม จ
 โสตฺถิ อิมฺเห ภาวิสฺสตี"ติ วทติ, ตทา^{๕๐๒} โส สกฺขรชเนน^{๕๐๓} วา พรชเนน วา^{๕๐๔} สนนฺ-
 ปาตาเปตฺวา อภิรมาเปตฺวา ปาณฺนํ ปหฺราเปตฺวา นจฺเจติ,^{๕๐๕} นานปฺปการาหิ อนตฺถกามาหิ
 วาจาหิ^{๕๐๖} สลฺลเปสฺสิ, เตน โย โกจิ ตสฺส สนนฺติกา พาลสฺมฺพหฺนฺโต มานฺนฺโต โจรปฺปิก-
 ปาณฺนฺโต ฆรคฺคิตฺทพาลนฺนฺโต กลหฺปาณฺนฺโต พาลปฺสฺสีย วิญฺญูครหิตฺปาณฺนฺโต ทฺพ-
 พโลธนฺหายโน ทุกฺโขปี โหติ. โส มรณกาลเ 'เตสฺสํ ปุญฺจาณกรณเณ ธนฺวตฺตมฺมายุวตฺตมฺมํ
 ทาสทาสีวตฺตมฺมํ^{๕๐๗} สฬฺหุเพสฺสปี วตฺตมฺมํ^{๕๐๘} โหตี"ติ อิกฺขณิกานํ^{๕๐๙} วจนสทฺมตฺเตนเยว

^{๔๕๕} ล.,ท.ท. : พลิกโร

^{๔๕๖} ร.ม. : ปฏฺยตฺติ, ล. : ปตฺติยโต, ท.ท. : ปตฺติยโต, ล.ฉ. : อุปกรณูปปฏฺยตฺติ

^{๔๕๗} ร.ม.,ล.ฉ. : อกรโณตฺถสฺส, ล.,ท.ท. : พลิกโร

^{๔๕๘} ล.,ท.ท. : ทุกฺขโรคฺคภฺยูปทฺทวอ อุปฺปนฺนเมว

^{๔๕๙} ล.,ท.ท. : "มา อมฺหากํ" สทฺทปทํ นตฺถิ, ล.ฉ. : อมฺหากํ อิมฺเห

^{๕๐๐} ล.,ท.ท. : เตน ทุกฺขโรคฺคภฺยูปทฺทวออุปฺปนฺเนน อุปฺปกรณํ

^{๕๐๑} ล.,ท.ท. : "อิกฺขณิกา" ปทํ นตฺถิ, "เตสฺ" ปทฺมปน ทฺวฺจพฺพํ

^{๕๐๒} ล.,ท.ท. : "กตฺตูกาโม โกหณฺเณน วา ลากกามตฺถาย วา ตุมฺเห อิทฺถจฺญจ ออาหารถ,
 ตุมฺหากณฺเญว มม จ โสตฺถิ อิมฺเห ภาวิสฺสตีติ วทติ, ตทา" อิมานิ ปทานิ นตฺถิ

^{๕๐๓} ร.ม. : สกฺขรชเนน วา, ล. : ตํ ฆรชเนน, ท.ท. : ตทา ยรชเนน

^{๕๐๔} ล. : "พรชเนน วา" ปทํ นตฺถิ, ท.ท. : "วา" สทฺทโท นตฺถิ

^{๕๐๕} ล. : อภิรมาเมสิ ปาณฺนํ ปหฺเรสิ นจฺเจสิ, ท.ท. : อภิรมาเมสิ ปาณฺนํ ปหฺเรสิ นจฺเจสิ, ล.ฉ. :

นจฺเจติ

^{๕๐๖} ล.,ท.ท. : "นานปฺปการาหิ อนตฺถกามาหิ วาจาหิ" ปทํ นตฺถิ

^{๕๐๗} ล. : อุปฺปจฺจาเกหิ ธนฺวตฺตโก อายุวตฺตโก ปุตฺตวตฺตโก ทาสวตฺตโก, ท.ท. : ตตฺถ พาลสฺมฺพหฺน-
 นฺโต โจรปฺปิกฺขมาณฺนฺโต ฆรคฺคิตฺทมาณฺนฺโต กพฺพหฺมาณฺนฺโต วิญฺญูครหิตฺมาณฺนฺโต ทฺพพโล โหติ ธนฺหายโน โหติ
 ทุกฺโข โหติ. ตสฺมา สนนฺติจฺจิกมฺหฺนฺโต ทุกฺโข โหติ. โส มรณกาลเ เตสฺสํ อุปฺปจฺจาเกหิ ธนฺวตฺตโก อายุวตฺตโก
 ปุตฺตวตฺตโก ทาสวตฺตโก

จตุรปายมวหิต, เตน ปาณฆาโต, ตสฺมา เปตวญฺจกานมิกฺขณิกานมฺปฏฺฐาโก^{๕๐๐๐} สมฺปฺรายิกํ
 มหนฺตํ ทุกฺขมวหิต.^{๕๐๐๑} อปีจ โย กุกฺกุฏสฺสกรโคมหีสํสํสานิ ขาทิกฺคาโม 'อิกฺขณิกานมฺปฺชา-
 กรณฺน มม สฬฺเพ อนฺตรายา อุปฺปชฺชนฺตํ' อตฺตโน อธิปฺปาเยน วตฺวา^{๕๐๐๒} ตํ ตํ
 มารเตวา ขาทิต, มชฺชปานิ วา^{๕๐๐๓} ปิวติ, โสปี ปาปตโร ลามโก นิรเย^{๕๐๐๔} ปจฺจติ. โยปี
 วญฺจนเปตานมิกฺขณิกานํ โภชนาหาเรน มธฺเรน ตมฺพฺพเลน ชเลนาปี ปุเชติ, เนว มจฺจมนฺเสหิ
 น สุรปาเนนปี,^{๕๐๐๕} ยสฺมา วญฺจนเปตานมิกฺขณิกานํ ตํ ตํ วจฺนํ สฬฺทหิต, เนว สรณ-
 คมนํ^{๕๐๐๖} สฬฺทหิต, น พุทฺธวจฺนํ สฬฺทหิต,^{๕๐๐๗} อญฺญมตฺตโน สรณํ^{๕๐๐๘} คณฺหาติ, ตสฺมาปี
 โส ตโต ปาตโร อติวีย ลามโก []^{๕๐๐๙} นาสิกฺวาเต จินฺเน นิรยาภิมุโข คจฺจติ. สฬฺพา หิ
 อิกฺขณิกาโย ปเรสํ^{๕๐๑๐} โลเก คจฺจนฺติ, ยทา เตสํ กาลेषุ สุรปาณํ ปรีคหฺตติเยว, ตทา
 สฬฺเพ เปตายํ ภิกฺขุจิ ออาหารมฺลภนฺตา ปรีเยสนฺตา, ยตฺถ กตฺถจิ อลภนฺตา ตาสํ มาณ-
 มชฺชโฆตฺถกรนฺตา อาหารํ ลเภตฺถกามตาย ยํ ภิกฺขุจิ วิปรีตํ วจฺนํ วทนฺติ, เตสํปี วจฺเนน ยํ
 ภิกฺขุจิ อติวีย วิปรีตํ การณํ ทสฺเสนฺติ, สฬฺเพปี พาลโมเหณ อชฺโฆตฺถกริตมานสา พุทฺธวจฺเนน
 อตฺถจฺจา, ตาสํ วจฺนเมตฺตํ สฬฺทหนฺติเยว.^{๕๐๑๑} เอวเมว วญฺจนเปตา อิกฺขณิกา เนว อุปฺฏฺฐา-

^{๕๐๐๘} ร.ท. : "ทาสทาสีวฑฺฒนํ สฬฺเพสํปี วฑฺฒนํ" ปทานิ นตฺถิ, ล. : "สฬฺเพสํปี วฑฺฒนํ" ปทํ
 นตฺถิ, ล.ฉ. : "อายุวฑฺฒนํ ทาสทาสีวฑฺฒนํ สฬฺเพสํปี วฑฺฒนํ" อิมานิ ปทานิ นตฺถิ

^{๕๐๐๙} ร.ม. : อิกฺขณิกานํ, ล., ท.ท. : "อิกฺขณิกานํ" ปทํ นตฺถิ

^{๕๐๑๐} ล., ท.ท. : "เปตวญฺจกานมิกฺขณิกานมฺปฏฺฐาโก" ปทํ นตฺถิ

^{๕๐๑๑} ร.ท. : ทุกฺขํ อนฺภวติ, ล., ท.ท. : สมฺปฺรายิกมฺหฺนโต ทุกฺโข โหติ, ล.ฉ. : ทุกฺขํ อวฺวหติ

^{๕๐๑๒} ล., ท.ท. : "อิกฺขณิกานมฺปฺชากรณฺน มม สฬฺเพ อนฺตรายา อุปฺปชฺชนฺตํ อตฺตโน อธิปฺ-
 ปาเยน วตฺวา" อิมานิ ปทานิ นตฺถิ

^{๕๐๑๓} ล., ท.ท. : "มชฺชปานิ วา" ปทํ นตฺถิ

^{๕๐๑๔} ร.ม. : นิรียะ, ล., ท.ท. : นิรียะสุ

^{๕๐๑๕} ล., ท.ท. : มธฺเรณ ตมฺพฺพเลน ปติเตน ปุเชติ เนว ปาณฆาฏฺเณ เนว สุรปาเนนาปี

^{๕๐๑๖} ล. : เยว สรณาคมนํ

^{๕๐๑๗} ร.ม. : สฬฺทหิต, ล., ท.ท. : "น พุทฺธวจฺนํ สฬฺทหิต" อิมานิ ปทานิ นตฺถิ

^{๕๐๑๘} ล., ท.ท. : อญฺญมตฺตญญํ

^{๕๐๑๙} ล., ท.ท. : นิรียะสุ ปจฺจติ

^{๕๐๒๐} ร.ม. : สฬฺพิ หิ อิกฺขณิกาโย เจสํ

^{๕๐๒๑} ล., ท.ท. : "นาสิกฺวาเต จินฺเน นิรยาภิมุโข คจฺจติ. สฬฺพาหิ อิกฺขณิกาโย ปเรสํ โลเก
 คจฺจนฺติ, ยทา ตาสํ กาลेषุ สุรปาณํ ปรีคหฺตติเยว, ตทา สฬฺเพ เปตา ยํ ภิกฺขุจิ ออาหารมฺลภนฺตา ปรีเยสนฺตา,

เปตพพา"ติ.^{๕๐๒๒}

พราหมโณ ปุณ ปุจฺฉิ "กถิ ปณฺทิต สฺภาสิต"^{๕๐๒๓} สจฺจวณฺํ สนนฺทิจิกสมฺปรายิก-
เมว อตฺตตฺถญฺจ ปฺรตฺถญฺจ^{๕๐๒๔} โหติ"ติ.^{๕๐๒๕} "โก พฺราหมณ โย จ นิจฺจเมว สจฺจวาที ยํ
ยํ สฺสเนยฺย วา^{๕๐๒๖} ชาเนยฺย วา ปสฺสเนยฺย วา^{๕๐๒๗} กเรยฺย วา ตํ ตํ ภาเสยฺย, เนว อลิ
กัภาเสยฺย, น มุสา ภาเสยฺย,^{๕๐๒๘} อตฺตโนยฺว^{๕๐๒๙} สฺภาเสยฺยา"ติ วตฺวา^{๕๐๓๐} ทสฺสเนโต อาห

"ธมฺมปฺปปี สาธุนํ	กุเป ^{๕๐๓๑} วาริ ว นิสฺสโย,
พหุ จาปี อสาธุนํ	ธนํ วาริ ว อณฺเณว. ^{๕๐๓๒} [๔๖๘]
อมฺพุํ ปิวนฺติ โน นชฺโช ^{๕๐๓๓}	รูกฺขา ^{๕๐๓๔} ชาทฺนฺติ โน ผลํ, ^{๕๐๓๕}
เมฆา โน กทาจิ สสฺสํ	ปฺรตฺถาย สตํ ธนํ. ^{๕๐๓๖} [๔๖๙]
ธมฺมาธมฺมํ วิลปสิ ^{๕๐๓๗}	รตนตฺตเย น สทฺทโท, ^{๕๐๓๘}

ยตฺถ กตฺถจิ อลภฺนฺตา ตาสํ มานมฺชฺโฆตฺถรณฺตา อาหริ ลเภตฺถกามตฺตาย ยํ กิญฺจิ วิปริตํ วณฺํ วทฺนฺติ, เตสํปิ
วณฺเณน ยํ กิญฺจิ อติวีย วิปริตํ การณํ ทสฺสเนติ, สพฺเพปิ พาลโมเหณ อชฺโฆตฺถริตฺมานสา พุทฺธวณฺเณน
อตุฏฺฐา ตาสํ วณฺเณตฺตํ สทฺททฺนฺติเยว" อิมานิ ปทานิ นตฺถิ

^{๕๐๒๒} ล.,ท.ท. : วณฺจณปฺตานํ อิกฺขณิกานํ น อุปฺปจฺจาหิตฺพุโ โหติ

^{๕๐๒๓} ร.ท. : ตํ ,ล.,ท.ท. : สฺภาสิตโต

^{๕๐๒๔} ล.,ท.ท. : อตฺตตฺถโก ปฺรตฺถโก

^{๕๐๒๕} ร.ม. : "อิติ" สทฺทโท นตฺถิ

^{๕๐๒๖} ล.,ท.ท. : "วา" สทฺทโท นตฺถิ

^{๕๐๒๗} ร.ท.,ร.ม. : ปเสยฺย ,ล.,ท.ท. : ทิฏฺฐเจยฺย

^{๕๐๒๘} ล.,ท.ท. : "น มุสา ภาเสยฺย" สทฺทปทานิ นตฺถิ

^{๕๐๒๙} ล.,ท.ท. : อตฺตานมฺว

^{๕๐๓๐} ล.,ท.ท. : "อิติ วตฺวา" สทฺทปทํ นตฺถิ

^{๕๐๓๑} ร.ท. : กป ,ร.ม. : กุปฺป ,ล.,ล.ณ. : กุป ,ท.ท. : กุป

^{๕๐๓๒} ร.ท.,ร.ม.,ล.,ท.ท.,ล.ณ. : "พหุ จาปี อสาธุนํ ธนํ วาริ ว อณฺเณว" อัย อทฺธมฺคาคา นตฺถิ

^{๕๐๓๓} ร.ท. : นชา ,ร.ม. : นโช

^{๕๐๓๔} ร.ม. : รูกฺโข

^{๕๐๓๕} ร.ม. : "อมฺพุํ ปิวนฺติ โน นชฺโช รูกฺโข ชาทฺนฺติ โน ผลํ" อัย อทฺธมฺคาคา นตฺถิ.

^{๕๐๓๖} ร.ท.,ล.,ท.ท.,ล.ณ. : "เมฆา โน กทาจิ สสฺสํ ปฺรตฺถาย สตํ ธนํ" อัย อทฺธมฺคาคา นตฺถิ.

^{๕๐๓๗} ล. : น ปสฺสสิ

^{๕๐๓๘} ล.,ท.ท.,ล.ณ. : สทฺทเทห

อดุณิ สตุถารมคฺคณฺหิ^{๕๐๓๕} มีพฺทญฺเปสฺส คามิโน.[๔๗๐]
 นิภฺขณฺดา มีพฺทญฺปมฺหา กุกฺกุเพสฺส^{๕๐๔๐} ปตฺนฺติ เต,
 ปตฺติจฺจา ตตฺถ เต สตุตา สาสปา^{๕๐๔๑} วีย ปจฺจเร.[๔๗๑]
 กุกฺกุพฺมฺหา จ นิภฺขณฺดา^{๕๐๔๒} ทุมะ^{๕๐๔๓} ปสฺสณฺติ โสภณะ,^{๕๐๔๔}
 หริเต ปกฺกสมฺปนฺเน^{๕๐๔๕} เต วสนฺติ^{๕๐๔๖} สฺสฺเชลิโน.[๔๗๒]
 ตตฺถ กากา จ ชฺชิตฺวา^{๕๐๔๗} จ สฺสนฺโขลกฺกุสฺสฺกรา,^{๕๐๔๘}
 พกฺกกาทโย^{๕๐๔๙} ตสฺมา โลหตฺตฺตฺวา สฺสฺเรวฺวา.[๔๗๓]
 เต สพฺเพ ปริวเรตฺวา เตสฺมึ มํสํนิ ขาทเร,
 ปฺน สยฺยาตมํสา เต อุทฺทฺติ^{๕๐๕๐} น หนฺติ วา.^{๕๐๕๑}[๔๗๔]
 []^{๕๐๕๒}
 มาตาปิตุสฺสฺหฺขณฺ^{๕๐๕๓} มิตฺตโทสํ กรา นรา,
 เปสฺสฺสฺยาสจฺจรามิ กาสฺสฺสฺตฺตาภิคามิโน.^{๕๐๕๔}[๔๗๕]
 กาสฺสฺสฺตฺตานุสาเรน^{๕๐๕๕} คจฺฉนฺเต ทารฺกกา^{๕๐๕๖} ยโต,

^{๕๐๓๕} ร.ม.,ล.ฉ. : สตุถารมคฺคณฺหิ

^{๕๐๔๐} ร.ท.,ร.ม.,ล.,ท.ท.,ล.ฉ. : กุกฺกุเลสฺส

* อิมมา คากาโย คเวสิตฺวา น ทิสฺสณฺติ.

^{๕๐๔๑} ล.,ท.ท. : สาสปา

^{๕๐๔๒} ร.ม. : กุกฺกุพฺมฺหา จ นิภฺขณฺดา

^{๕๐๔๓} ล. : ทุมะ

^{๕๐๔๔} ร.ม.,ล. : โสภเน

^{๕๐๔๕} ล. : หริตฺตตฺสฺมฺปนฺโน ,ท.ท.,ล.ฉ. : ปตฺตสฺมฺปนฺเน

^{๕๐๔๖} ร.ท. : อุสนฺติ ,ล.,ท.ท.,ล.ฉ. : อุสฺสณฺติ

^{๕๐๔๗} ร.ม. : ชฺชิตฺวา จ

^{๕๐๔๘} ล. : สฺสนฺโขลกฺกุสฺสฺโร

^{๕๐๔๙} ร.ท. : วตฺตกาทโย ,ล.,ล.ฉ. : วกฺกกาทโย ,ท.ท. : พกฺกกาทโย

^{๕๐๕๐} ล.,ท.ท. : อุทฺทฺติ

^{๕๐๕๑} ล.,ท.ท. : วาติ

^{๕๐๕๒} ล.,ท.ท. : ทสฺสฺเนนฺโต อาห

^{๕๐๕๓} ร.ท.,ร.ม.,ล.,ล.ฉ. : มาตาปิตุสฺสฺหฺขณฺ ,ท.ท. : มาตาปิตุสฺสฺหฺขณฺ

^{๕๐๕๔} ร.ม. : กาสฺสฺสฺตฺตาภิคามิโน ,ล. : เปสฺสฺสฺยา สจฺจ วทามิ กาสฺสฺสฺตฺตาภิคามิโน

ชลนุเตหิ กุกุกเพหิ กาลสฺสตุตฺตา ตโต มตา"ติ.^{๕๐๕๗}[๔๗]*
 ยมฺปิ ปณฺติตานํ อุตฺตมํ ปิยตรภูตญฺจ^{๕๐๕๘} พาลานมฺมุตฺตมญฺเจว อปฺปิยภูตญฺจ^{๕๐๕๙}
 เยสํ มุขโต คจฺฉติ,^{๕๐๖๐} ตเมว เตสฺมตฺตตฺถํ นาม^{๕๐๖๑} โหติ. ยทฺธิปํ โส กิณฺณํ โทสภูตํ^{๕๐๖๒}
 วทฺติ, โส อมจฺจานํ^{๕๐๖๓} วินิจฺเญยวํ ปาปฺพนฺโต^{๕๐๖๔} "อสีติยา ตํ มยา วุตฺตํ, ตุมฺเห ยํ
 วทฺถ, ตมฺปิ มม สีสโต เนว มุจฺจาตี"ติ^{๕๐๖๕} []^{๕๐๖๖} สจฺจเมว ภาสติ. เตปฺปี ตสฺส ยํ^{๕๐๖๗}
 โทสฺมาโรเปนฺติ,^{๕๐๖๘} โส ลหุโก นาคิครุโก ภวติ. ยทฺธิปํ เต ตสฺส อติครุโกโทสฺมาโรเปนฺติ,
 เตสํ สปุตฺตกริยานํ ทิฏฺฐเจจ ฐมฺเม สหฺพเพ อุปทฺทวา สมฺปฺราเย จตฺตารอ อปายา เคห-
 ภูตฺตาเยว อสฺสยา จ ภวนฺติ. โสปี จิตฺโต วา จรณฺโต วา นิลินฺโน วา สยณฺโต วา พรทิสํ

^{๕๐๕๕} ร.ท.,ล.ณ. : "กาลสฺสตุตฺตานุสาเรน" ปทํ นตฺถิ

^{๕๐๕๖} ร.ท.,ร.ม. : ทารุวา

^{๕๐๕๗} ร.ม. : "อติ" สหฺพโท นตฺถิ ,ล.,ท.ท. : กกจฺเจหิ กาลสฺสตุตฺตโต มตฺนฺติ ,ล.ณ. : มตฺนฺติ

^{๕๐๕๘} ล.,ท.ท. : อุตฺตมฺมฺภูโต ปิยตรภูโต

^{๕๐๕๙} ร.ม. : อปฺปิยภูตญฺจ

^{๕๐๖๐} ล.,ท.ท. : "ออุตฺตมญฺเจว อปฺปิยภูตญฺจ ,เยสํ มุขโต คจฺฉติ" อิมานิ ปทานิ นตฺถิ

^{๕๐๖๑} ล. : น วิสยภูโต โส เอวมตฺตตฺถํ

^{๕๐๖๒} ล.,ท.ท. : โทสภูโต

^{๕๐๖๓} ล.,ท.ท. : "วทฺติ, โส อมจฺจานํ" ปทํ นตฺถิ

^{๕๐๖๔} ล.,ท.ท. : วินิจฺเญยํ ปาปฺณิ

^{๕๐๖๕} ล.,ท.ท. : "อสีติยา ตํ มยา วุตฺตํ, ตุมฺเห ยํ วทฺถ, ตมฺปิ มม สีสโต เนว มุจฺจาตี"ติ

อิมานิ ปทานิ นตฺถิ

^{๕๐๖๖} ล.,ท.ท. : โส

^{๕๐๖๗} ล.,ท.ท. : "เตปฺปี ตสฺส ยํ" อิมานิ ปทานิ นตฺถิ

^{๕๐๖๘} ล.,ท.ท. : ลหุโกโทสฺมาโรเปนฺติ ,ล.ณ. : โทสํ อโรเปนฺติ

ทิสฺวา เยนเกนเปี อปุจฺฉิต^{๕๐๖๕} กทาจิ สยํ ปรีทิสฺ^{๕๐๖๖} เนว วณฺเณติ.^{๕๐๖๗} อญฺเณนเปี ปรีทิสฺป
 สฺสฺนฺเตน ปุจฺฉิต "อญฺญํ อิทฺถจ กโรติ วา ภาสติ วา, ตมฺปิ ชานาสี สฺนฺาสี"^{๕๐๖๘}
 เมตฺตจิตฺเตน ภาสติ "ตุเมเห มหามจฺจุฏฺตา"^{๕๐๖๙} อธิ อิสฺสรภูตา จ สฺตฺตานํ กรุณาสงฺคเห
 เจว เมตฺตาสงฺคเห จ จิตฺตา อตฺตโน อตฺตโน ชานาถ, ตุมฺเห อตฺตโน หิตกามา จ สุข-
 กามา จ ตฺลภาเตยว ญาเณน ชานิตฺวา สฺตฺตานํ กรุณาสทฺคเตน เจว เมตฺตาสทฺคเตน จ
 วจเนน ภาสถา"ติ. เตปี ตสฺส อติครุํ โทสํ กโรนฺติ วา ภาสนฺติ วา ตมฺปิ อกโรนฺตา
 ตสฺส ลหุํ กโรนฺติ,^{๕๐๗๐} ตเมว ตสฺส อตฺตตฺถํ นาม โทนฺติ.^{๕๐๗๑} อปีจ โส วิณฺญยมหา-
 มตฺตสฺส สฺขภูโต ยสฺภูโต ปียตฺรภูโต^{๕๐๗๒} เอวํ ปรีตฺโต โหติ. ตทา อญฺญสฺสฺสว ตสฺมา สฺน-
 ภิฏฺฐิจมตฺตตฺถํ^{๕๐๗๓} นาม โหติ,^{๕๐๗๔} มรณกาเล จ สคฺคปทํ ปาปุณิ, เอวํ สมฺปฺรายิกํ อตฺตตฺถํ
 นาม.^{๕๐๗๕} ยทิ โส ปมาเทน^{๕๐๗๖} ปาณาติปาทาทีสุ อญฺญตรํ^{๕๐๗๗} กโรนฺโต^{๕๐๗๘} ปเรณ ปุจฺฉิตฺเปี

^{๕๐๖๕} ล.,ท.ท. : "โส ลหุโก นาคิครุโก ภวติ. ยทิปี เต ตสฺส อติครุโกโสมาริเปนฺติ, เตสํ
 สปุตฺตภริยานํ ภิฏฺฐเจ จ ธมฺเม สพฺเพ อุปทฺทวา สมฺปฺราเย จตฺตาริ อปายา เคหภูตาเยว อสฺสยา จ ภวณฺติ.
 โสปี จิตฺโต วา จรณฺโต วา ปรีทิสฺ ทิสฺวา เยน เกนเปี อปุจฺฉิต" อิมานิ ปทานิ นตฺถิ

^{๕๐๖๖} ล.,ท.ท. : "สยํ ปรีทิสฺ" ปทํ นตฺถิ

^{๕๐๖๗} ล.,ท.ท. : โทสวณฺโณ

^{๕๐๖๘} ร.ม. : ตมฺปิ ชานาสีติ

^{๕๐๖๙} ร.ท. : มหามจฺจุฏฺโต ,ปจฺฉาปทฺปิ เอวํ ภิฏฺฐพฺพํ

^{๕๐๗๐} ล.,ท.ท. : "อญฺเณนเปี ปรีทิสฺ ปสฺสฺนฺเตน ปุจฺฉิต อญฺญํ อิทฺถจ กโรติ วา ภาสติ วา,
 ตมฺปิ ชานาสี สฺนฺาสีติ เมตฺตจิตฺเตน ภาสติ ตุมฺเห มหามจฺจุฏฺตา อธิ อิสฺสรภูตา จ สฺตฺตานํ กรุณาสงฺคเห เจว
 เมตฺตาสงฺคเห จ จิตฺตา อตฺตโน อตฺตโน ชานาถ, ตุมฺเห อตฺตโน หิตกามาสุขกามา จ สุขกามา จ ตฺลภาเตยว
 ญาเณน ชานิตฺวา สฺตฺตานํ กรุณาสทฺคเตน เจว เมตฺตาสทฺคเตน จ วจเนนภาสถาติ. เตปี ตสฺส อติครุํ โทสํ
 กโรนฺติ วา ภาสนฺติ วา ตมฺปิ อกโรนฺตา ตสฺส ลหุํ กโรนฺติ" อิมานิ ปทานิ นตฺถิ

^{๕๐๗๑} ล.,ท.ท. : เอวมตฺตตฺถโ โหติ ,ล.ณ. : โหติ

^{๕๐๗๒} ล. : สุขมตฺตภูโต ภายสฺภูโต คายนฺภูโต คารวภูโต ,ท.ท. : สุขจิตฺตภูโต ยสฺภูโต ภาย-
 ภูโต คารวภูโต

^{๕๐๗๓} ร.ม. : สนฺภิฏฺฐิจมตฺตตฺถํ ,ท.ท. : สนฺภิฏฺฐิจมตฺตตฺถโ

^{๕๐๗๔} ล. : "ตทา อญฺญสฺสฺสว ตสฺมา สนฺภิฏฺฐิจมตฺตตฺถํ นาม โหติ" อิมานิ ปทานิ นตฺถิ

^{๕๐๗๕} ล.,ท.ท. : "เอวํ สมฺปฺรายิกํ อตฺตตฺถํ นาม" สทฺทปทานิ นตฺถิ

^{๕๐๗๖} ล. : "ปมาเทน" ปทํ นตฺถิ ,ท.ท. : "โส ปมาเทน" ปทานิ นตฺถิ

^{๕๐๗๗} ล.,ท.ท. : "อญฺญตรํ" ปทํ นตฺถิ

สจจ ภาสนุโต เอกัง โทส ปาปุณิ, น ทุติย, เอว สนนุฏจิกา อุตตโน นาสา โหติ, มรณ-
 กाल^{๕๐๘๓} เอเกน กมเมน ทุคคตี ปาปุณิ, น ทุติเยน,^{๕๐๘๔} เอว^{๕๐๘๕} สมุปรายิกา อุตตโน นาส
 าโหติ.^{๕๐๘๖} อปัจ มหามตโต^{๕๐๘๗} ตํ สุนิตวา^{๕๐๘๘} วินิจจยํ กโรนโต 'อมุโก อยญญานวา
 สัลลวา"ติ วตวา"^{๕๐๘๙} []^{๕๐๙๐} สุขจิตตภูโต วา^{๕๐๙๑} อการุญญจิตตภูโต วา อเมตตจิตตภูโต วา
 อมูทิตจิตตภูโต^{๕๐๙๒} วา โหติ, เอว สนนุฏจิกา ปรสฺส นาสา โหติ, มรณกาล^{๕๐๙๓} []^{๕๐๙๔}
 จตุราปาย []^{๕๐๙๕} ปาปุณิ, []^{๕๐๙๖} เอว สมุปรายิกา ปรสฺส นาสา^{๕๐๙๗} โหติ, โสปี มหา-
 มตโต วินิจจยํ กโรนโต 'อมุโก อยญญานวา สัลลวา"ติ วตวา อมูหากํ สุกมมทุกมฺมานิ
 อนุสาสติ, โอวทติ, โส 'โทโส ก็ ตสฺส ชาโต"ติ ทุกฺขจิตตภูโต วา กรุณัจจิตตภูโต วา
 เมตตจิตตภูโต วา ตสฺส คจฺจนตมตฺตโน อาคจฺจนตํ วีย ทุกฺขํ ปสฺสติ, เอว สจฺจวจฺนํ
 สนนุฏจิกมตฺตตฺถํ นาม โหติ, มรณกาล^{๕๐๙๘} สุขญจ โสติถิโย วา ตสฺส ปาปุณนฺติ. เอว ตมปี
 สมุปรายิกปรตฺถํ นาม โหติ,^{๕๐๙๙} ตสฺมา สจฺจเมว ภาสิตพฺพนฺ"ติ.^{๕๐๙๙}

^{๕๐๘๒} ล.,ท.ท. : การิโต

^{๕๐๘๓} ล.,ท.ท. : "ปเรน ปุจฺฉิตปี สจจ ภาสนุโต เอกัง โทส ปาปุณิ, น ทุติย, เอว สนนุฏจิกา
 อุตตโน นาสา โหติ, มรณกาล" อิมานิ ปทานิ นตฺถิ

^{๕๐๘๔} ล.,ท.ท. : เนว ทฺวิคฺคฺโค

^{๕๐๘๕} ล.,ท.ท. : เอวมตฺตตฺถโก.

^{๕๐๘๖} ล.,ท.ท. : "สมุปรายิกา อุตตโน นาสา โหติ" อิมานิ ปทานิ นตฺถิ

^{๕๐๘๗} ล. : วินิจฺเจยฺยมหามตฺตสฺส ,ท.ท. : เตน วินิจฺเจยฺยมหามตฺตสฺส วา

^{๕๐๘๘} ล.,ท.ท. : สฺถนฺนตฺสฺส วา ,ล.ฉ. : คณฺหิตวา

^{๕๐๘๙} ล.,ท.ท. : "วินิจจยํ กโรนโต อมฺโก อยญญานวา สัลลวาติ วตวา" อิมานิ ปทานิ นตฺถิ

^{๕๐๙๐} ร.,ท.,ล.ฉ. : ปรวตฺตํ ชานาติ, ตสฺส มรณํ วา ปสฺสํ วา ชาย วา โทหนฺตฺวา"ติ

^{๕๐๙๑} ล.,ท.ท. : "วา" สทฺโท นตฺถิ

^{๕๐๙๒} ล.,ท.ท. : การุญญจิตตภูโต เมตตจิตตภูโต มุทิตจิตตภูโต

^{๕๐๙๓} ล.,ท.ท. : "วา โหติ, เอว สนนุฏจิกา ปรสฺส นาสา โหติ, มรณกาล" อิมานิ ปทานิ
 นตฺถิ

^{๕๐๙๔} ล.,ท.ท. : เตน

^{๕๐๙๕} ล. : เนว ,ท.ท. : จตุราปาย เนว

^{๕๐๙๖} ล.,ท.ท. : เอว ปรตฺถโก โหติ

^{๕๐๙๗} ล. : สมุปรายิกํ อุตตตฺถโก ปรตฺถโก ,ท.ท. : สมุปรายิก อุตตตฺถโก ปรตฺถโก

^{๕๐๙๘} ล.,ท.ท. : "โสปี มหามตโต วินิจจยํ กโรนโต อมฺโก อยญญานวา สัลลวาติ วตวา อมูหากํ

พราหมณ์ ปุณ ปุณฺณิ "กถํ ปณฺทิต มุสสาวาทวณฺ" ^{๕๑๐๐} สนนฺทิจิกสมปรายิกสฺสเยว
 อตฺตโน วา ปฺรสุส วา นฺนุจภาวสฺส การณํ ภาวตี"ติ. ^{๕๑๐๑} "โภ พฺราหมณ โย จ นิจฺเจเมว
 จตฺตฺรคสมนฺนาคตํ มุสสาวาทํ วทตี, ^{๕๑๐๒} โส ปณฺทิตานํ นินฺทิตมุขฺญโต โทสมุขฺญโต ^{๕๑๐๓}

พาลานํ ฤตฺติมุขฺญโต ปิยมุขฺญโต อตฺตโนเยว นฺนุจิ ^{๕๑๐๔} โหติ, อถ โส ยํ ยํ สฺสณฺเอย
 วา ชาเนยฺย วา [] ^{๕๑๐๕} กเรยฺย วา, เนว ตํ ตํ ภาเสยฺย, อญฺญเมว [] ^{๕๑๐๖} อตฺตโน
 หิตตฺถาย มุสสาวาทวณฺ ภาสตี. เอวมตฺตโนเยว นฺนุจิ ^{๕๑๐๗} โหติ. โส ยํ กิณฺณจฺ วิณฺณจฺ ^{๕๑๐๘}
 ปาปุณฺนิ, ปฺเรสํ โทสํ ชเนตฺตุมิจฺจติเยว. ^{๕๑๐๙} โส วญฺจนตฺถาย อตฺตโน วิตฺถเกณ มุสสาวาทวณฺ
 ภาเสนฺโต ปฺเรสํ โทสมาโรเปตี, ^{๕๑๑๐} กทาจิ โย โภจิ ^{๕๑๑๑} วิกลฺงฺโค ภเวยฺย, ^{๕๑๑๒} เอวมตฺตโน
 นฺนุจิ โหติ. อปฺปิจ โส วิณฺณจฺมหายมตฺตสฺส ปทฺทฺทจิตฺตฺถโต อปฺปิยฺญโต ^{๕๑๑๓} [] ^{๕๑๑๔}

สูกมฺมทุกฺกมฺมานิ อนุสาสตี โววทตี, โส โทโส ก็ ตสฺส ชาโตตี ทุกฺกจิตฺตฺถโต วา กรฺรณจิตฺตฺถโต วา เมตฺต-
 จิตฺตฺถโต วา ตสฺส คจฺจนตฺตโน อาคจฺจนตํ วิย ทุกฺกํ ปสฺสตี, เอวํ สจฺจวณฺ สนนฺทิจิกมตฺตตฺถํ นาม โหติ,
 มรณฺภาเล สฺสขญฺจ โสตฺถิโย วา ตสฺส ปาปุณฺนตี. เอวํ ตมฺปิ สมนฺทิกปฺรตฺถํ นาม โหติ" ปทานิ นตฺถิ

^{๕๐๙๙} ล.,ท.ท. : ภาสิตพฺโพ

^{๕๑๐๐} ล. : ภาสิตามุสสาวาทวณฺ ,ท.ท. : ภาสิตมุสสาวาทวณฺ

^{๕๑๐๑} ล.,ท.ท. : สนนฺทิจิกสมปรายิกเมว อตฺตโน นตฺถิ ปฺเรสํ นตฺถิ โหตีติ

^{๕๑๐๒} ล. : จตฺตฺรคสมนฺนาคเตน มุสสาวาทภาสิต,ท.ท. : ภาสิต

^{๕๑๐๓} ล. : นนฺทิจิกมุขฺญโต เทสิมุขฺญโต

^{๕๑๐๔} ล.,ท.ท. : อตฺตโนเยว นตฺถิ, ปจฺจนาปทมฺปิ เอวํ ทฺทฺทพฺพ

^{๕๑๐๕} ล.,ท.ท. : ทิฏฺเฐยฺย

^{๕๑๐๖} ร.ท. : อตฺตโน วิตฺถเกณ ,ล.,ท.ท. : วิตฺถเกณ

^{๕๑๐๗} ล.,ท.ท. : อตฺตนิตฺถาย มุสสาวาทวณฺ ภาสิต. เอวมตฺตโนเยว นตฺถิ

^{๕๑๐๘} ร.ม. : วิณฺณจฺ, ล.,ท.ท. : โทสฺญโต วิณฺณจฺ

^{๕๑๐๙} ล.,ท.ท. : "ปฺเรสํ โทสํ ชเนตฺตุมิจฺจติเยว" อิมานิ ปทานิ นตฺถิ

^{๕๑๑๐} ร.ม. : โทสมาโรเปตี, ล.,ท.ท. : มุสสาวาทภาสิต ภาโรทสาโรปฺญโต

^{๕๑๑๑} ล.,ท.ท. : "โย โภจิ" ปทํ นตฺถิ

^{๕๑๑๒} ร.ท. : กลฺงฺโค วทพฺโพ ภเวยฺย, ร.ม. : ภาเวยฺย, ล. : วิกลฺงฺโค วิโผ โหติ, ท.ท. : วโร โหติ

^{๕๑๑๓} ร.ท.,ร.ม. : อปฺปิยฺญโต

^{๕๑๑๔} ล.,ท.ท. : น คายนฺญโต น

อณฺณณญโต เอวํ ปรสํ ญฺโฆ โหติ, ตทา อณฺณสฺเสว, ตสฺมา สนนฺทิจิกสฺส ปรสํ ญฺจ-
 ภาวสฺส การณญโต ปาตุภวติ,^{๕๑๑๕} มรณกาลे อปายุปฺปตฺติเหตุญฺโต^{๕๑๑๖} โหติ. ยถิ ปาณาติ-
 ปาตาทิสฺส^{๕๑๑๗} อณฺณตรํ^{๕๑๑๘} กโรนฺโต^{๕๑๑๙} เอเกน กมฺเมน ทฺวีกุณํ ทฺวคฺคํ สมฺปตฺโต^{๕๑๒๐} โหติ,
 'สยํ การณํ หิ เอโก โทโส, เอตํ มยา อกตฺตุนฺติ มุสฺสวาทอ เอโก โทโส โหติ.'^{๕๑๒๑} เอว-
 มตฺตโน ญฺโฆ โหติ. อปฺย วิญฺญมฺหามตฺตสฺส สฺสณฺตสฺส วา วิญฺญํ วา กโรนฺตสฺส^{๕๑๒๒}
 ปทฺฐจฺจิตฺตํ วา โกธจฺจิตฺตํ วา โทสจฺจิตฺตํ วา โลภจฺจิตฺตํ วา โมหจฺจิตฺตํ วา อฺปฺปนฺนํ^{๕๑๒๓}
 โหติ,^{๕๑๒๔} เตน ปรสฺมปฺปายุปฺปตฺติเหตุญฺโต เอวํ ปรสํ ญฺจภาวสฺส เหตุญฺโต^{๕๑๒๕} โหติ.
 ตสฺมา มุสฺสวาทวจนํ^{๕๑๒๖} สมฺปรายิกสฺส อตฺตโน วา ปรสํ วา ญฺจภาวสฺส การณํ
 ภวติ,^{๕๑๒๗} ตสฺมา มุสฺสวาทอ เนว ภาสิตพฺโพ"ติ.^{๕๑๒๘} โสปี เอวมาห

"เอเต จ ทฺวาทส ปญฺหา"^{๕๑๒๙} ปณฺธิเตน วิชานียา,^{๕๑๓๐}

คณฺหิตพฺพมฺคฺคณฺหา^{๕๑๓๑} ฉทฺเตตพฺพญจ ฉทฺถ,^{๕๑๓๒}

^{๕๑๑๕} ล.,ท.ท. : "ญฺจภาวสฺส การณญโต ปาตุภวติ" ปทานิ นตฺถิ "นตฺถิ โหติ" ปทฺมปน ทฺวจฺพพํ

^{๕๑๑๖} ร.ม. : อปายุปฺปตฺติเหตุญฺโต

^{๕๑๑๗} ร.ม. : ปาณาทิสฺส

^{๕๑๑๘} ล.,ท.ท. : "อณฺณตรํ" ปทํ นตฺถิ

^{๕๑๑๙} ล.,ท.ท. : การโต

^{๕๑๒๐} ล.,ท.ท. : คฺคณฺสมฺปตฺโต

^{๕๑๒๑} ล.,ท.ท. : "สยํ การณํ หิ เอโก โทโส, เอตํ มยา อกตฺตุนฺติ มุสฺสวาทอ เอโก โทโส

โหติ" อิมานิ ปทานิ นตฺถิ

^{๕๑๒๒} ล.,ท.ท. : "วิญฺญมฺหามตฺตสฺส" อิมานิ ปทานิ นตฺถิ

* อิมา คาถาโย คเวสิตฺวา น ทิสฺสนฺติ.

^{๕๑๒๓} ล.,ท.ท. : ปทฺฐจฺจิตฺตํปฺปนฺโน เทสิจฺจิตฺตํปฺปนฺโน โกธจฺจิตฺตํปฺปนฺโน เทสิจฺจิตฺตํปฺปนฺโน โลภ-

โทสโมหจฺจิตฺตํปฺปนฺโน

^{๕๑๒๔} ล.,ท.ท. : "โหติ" ปทํ นตฺถิ

^{๕๑๒๕} ล.,ท.ท. : "ญฺจภาวสฺส เหตุญฺโต" ปทํ นตฺถิ, "นตฺถิ" ปทฺมปน ทฺวจฺพพํ

^{๕๑๒๖} ล.,ท.ท. : "มุสฺสวาทวจนํ" ปทํ นตฺถิ

^{๕๑๒๗} ล.,ท.ท. : สมฺปรายิกอ อตฺตานํ นตฺถิ ปรสํ นตฺถิ โหติ

^{๕๑๒๘} ล.,ท.ท. : มุสฺสวาทอ เนว ภาสิตพฺโพ โหติ

^{๕๑๒๙} ร.ท. : "ปญฺหา" ปทํ นตฺถิ, ล.,ท.ท. : ทฺวาทส ปญฺหา

^{๕๑๓๐} ล.,ท.ท. : วิชานน

ตัม สุตฺวา พุราหฺมโณ^{๕๑๔๕} "อโย มหาปุริโส อติวิย ปณฺทิตอ อติวิย สนฺตุญฺโจ
 นิโลโลโก นิโทโส นิโมโห^{๕๑๔๖} วิสุทฺโธ"ติ สาธุการํ ททเต ว.^{๕๑๔๗} มหาปุริโส^{๕๑๔๘} "อมฺโห
 พุราหฺมณ เตเนหิ อิเม คเหตฺวา คจฺเญยาสี"ติ^{๕๑๔๙} วตฺวา เตเยว คาทาเปตฺวา อโยโยเชสิ.
 พุราหฺมโณ ปน มหาปุริสํ วนฺทิตฺวา ปทกฺขิณํ กตฺวา เตเยว คเหตฺวา คนฺตฺวา อนุกฺกเมน
 มิถิลายํ สมฺปาปฺณิตฺวา^{๕๑๕๐} รณฺโณ มหาปุริสสฺส ปณฺญาพลํ^{๕๑๕๑} วณฺณยติ. ตมฺปิ สุตฺว
 ๑

โกสลราชา สพุพกาลเมว ตสฺส คุณฺมนฺนุสฺสริ.

ทฺวาทสฺสพญฺหกกณฺโฑ ปญฺจตีสติมปญฺโห^{๕๑๕๒} นิฏฺฐิตอ.^{๕๑๕๓}

๓.๓๗ ปญฺหตฺตยกณฺฑปญฺโห ฉตฺตีสติโม

ตทา ปน มหาปุริสสฺส ยโส มหา อโหสิ. โสปี รณฺโณ อตฺถญฺจ ธมฺมญฺจ
 อนุสาสิตฺวา^{๕๑๕๔} มธฺรกกโธ ธมฺมกฺกโก หุตฺวา ราชานํ "ปญฺจสฺส สีเลสฺส ปติฏฺฐาเปตฺวา ทาเน
 อุโปสถทิวเส ทสฺส กุสลกมฺมปเถสฺส จา"ติ อิมาสฺส กฺลยาณปฏฺธิปาทสฺส ปติฏฺฐาเปสิ.^{๕๑๕๕} สกฺล-
 รญฺเเจ พุทฺธานมฺบุปฺปนกาโล วีย โส กาโล^{๕๑๕๖} อโหสิ. ปกฺขทิวเส จ ราชาทโย สพุเพ
 สนฺนิปตฺติตฺวา []^{๕๑๕๗} ธมฺมกถาย สทิสฺสกา^{๕๑๕๘} อนนฺยถกถา จ^{๕๑๕๙} โหนฺติ. ตทา เอโก พลต-

^{๕๑๔๕} ล.,ท.ท. : เทวินทพุราหฺมโณ

^{๕๑๔๖} ร.ท.,ร.ม.,ล.,ท.ท.,ล.ณ. : นิโลโก นิโทโส นิโมโห ,ปจฺฉาปทมฺปิ เอวํ ทฏฺฐพฺพํ

^{๕๑๔๗} ร.ท.,ล.,ท.ท.,ล.ณ. : ททนฺโต

^{๕๑๔๘} ล.,ท.ท. : "มหาปุริโส" ปทํ นตฺถิ

^{๕๑๔๙} ล.,ท.ท. : คจฺเญยาสิ

^{๕๑๕๐} ล. : อนุกฺกเมน มิถิลายํ สมฺปาปฺณิ ,ท.ท. : สมฺปาปฺณิ

^{๕๑๕๑} ร.ม. : ญาณพลํ

^{๕๑๕๒} ร.ท. : ทฺวาทสฺสพญฺโห

^{๕๑๕๓} ร.ม. : ทฺวาทสฺสพญฺหา นิฏฺฐิตา

^{๕๑๕๔} ล.,ท.ท. : อนุสฺสริ

^{๕๑๕๕} ร.ท. : ปติฏฺฐาเปสิ ,ล.,ท.ท. : กมฺมปเถสฺสติ อิมาย กฺลยาณปฏฺธิปณฺนาย ปติตฺถเปสิ

^{๕๑๕๖} ล.,ท.ท. : "โส กาโล" ปทํ นตฺถิ

^{๕๑๕๗} ท.ท. : ทุมฺมราชมณฺฑเล ธมฺมสํกํ สขฺเชสิ. มหาสคฺโต สขฺชิตฺตธมฺมสภาย รตนปฺลลจฺก-

มขฺฌตฺโต พุทฺธสิลาเย ธมฺมํ เทเสสิ. พุทฺธานํ

^{๕๑๕๘} ร.ม. : ทิสฺสกา ,ล.,ท.ท. : สทิสฺสา กถา

^{๕๑๕๙} ล.,ท.ท. : "อนนฺยถกถา จ" ปทํ นตฺถิ

ราชา^{๕๑๖๐} นาม เอโก จ ปญจาลราชา นาม กปัลลวเจ^{๕๑๖๑} นรูนคร^{๕๑๖๒} นาม อุตฺตร-
 ปญจลนเคร นาม^{๕๑๖๓} []^{๕๑๖๔} รชฺช กเรนฺโต มหาปฺริสสฺส ยสฺกิตฺติณณานิ สุตฺวา วิมฺลิตฺ-
 กามตฺยา เภวียพฺรหฺมณํ นาม^{๕๑๖๕} ฐริปญฺญํ นาม ปณฺทิตมาณาเปสิ "โก ปณฺทิต อินฺท-
 ปตฺถนคฺรํ คจฺเญยาสิ, ปตฺวา จ ปน ตว อชฺฌาสเยน มหาปฺริสสฺส ปญฺหํ ปุจฺฉสิ"ติ ต-
 มฺยุโยเชสิ. เภวียพฺรหฺมณเ^{๕๑๖๖} โส ฐริปญฺญโ^{๕๑๖๗} จ สกฺสกรราชานํ^{๕๑๖๘} วณฺทิตฺวา อาปุจฺฉิตฺวา
 นรูนครโต อุตฺตรปญฺจาลนคฺรโต จ^{๕๑๖๙} นิภฺษมิตฺวา อนุกฺกเมน อินฺทปตฺถนคฺรํ สม-
 ปาปุณฺสี.^{๕๑๗๐} ตทา ปณฺณรสุโปสโก โหติ. อลงฺกตธมฺมาสเน นิสิตฺวา มหาปฺริสสฺส ธมฺม-
 กถณฺทิวโส. มหาชนิ คนฺธปฺปฬหตฺโถ วคฺควคฺโค หุตฺวา ธมฺมกถํ โสตุํ คจฺฉติ.^{๕๑๗๑} เตสุ^{๕๑๗๒}
 ฐริปญฺญโ ปน ตํ ทิสฺวา "กหํ คจฺฉณ"ติ ปุจฺฉิตฺวา^{๕๑๗๓} "สํมิ อชฺช ธนญฺชยมหาปฺริ-
 สมฺมจฺจเรณ พุทฺธลียาย ธมฺมํ เทเสสิ, ตวํ น ชานาสี"ติ วุตฺเต ตํ สุตฺวา เตน สทฺธิํ ตตฺถ
 กณฺตฺวา มหาปฺริสสฺส สราชิกาย ปรีสาย นิลินฺนาย ปรีวาริตสฺส^{๕๑๗๔} ธมฺมาสนโต อวิหุ
 เรเอกมนฺตํ นิสิตฺติ. เอกมนฺตํ นิลินฺโน โข มหาปฺริสํ จิตฺตวิชนี^{๕๑๗๕} คเหตฺวา ธมฺมาสเน นิลิน

^{๕๑๖๐} ล. : วรตราชา ,ท.ท. : พลตรตราชา

^{๕๑๖๑} ล.,ท.ท. : "เอโก จ ปญจาลราชา นาม กปัลลวเจ" อิมานิ ปทานิ นตฺถิ

^{๕๑๖๒} ร.ท. : นคร ,ล. : นรูนคร ,ท.ท. : สารูนคร ,ปจฺฉาปทฺมปี เอวํ ทฺวญฺจพฺพ

^{๕๑๖๓} ร.ท.,ล.,ท.ท. : "อุตฺตรปญฺจลนคฺเร นาม" ปทสทฺโท นตฺถิ

^{๕๑๖๔} ล. : โส

^{๕๑๖๕} ล.,ท.ท. : "เกวียพฺรหฺมณํ นาม" ปทสทฺโท นตฺถิ

^{๕๑๖๖} ล.,ท.ท. : "เกวียพฺรหฺมณเ" ปทํ นตฺถิ

^{๕๑๖๗} ล. ,ท.ท. : ราชานํ

^{๕๑๖๘} ล.,ท.ท. : "อุตฺตรปญฺจาลนคฺรโต จ" ปทสทฺโท นตฺถิ

^{๕๑๖๙} ร.ท.,ร.ม.,ล.,ท.ท.,ล.ณ. : สมฺปาปุณฺสี

^{๕๑๗๐} ร.ม.,ล.,ท.ท. : คโต

^{๕๑๗๑} ล.,ท.ท. : "เตสุ" ปทํ นตฺถิ

^{๕๑๗๒} ล.,ท.ท. : ปุจฺฉิ

^{๕๑๗๓} ล. : "ธมฺมํ เทเสสิ, ตวํ น ชานาสีติ วุตฺเต ตํ สุตฺวา เตน สทฺธิํ ตตฺถ กณฺตฺวา มหา-
 ปฺริสสฺส สราชิกาย ปรีสาย นิลินฺนาย ปรีวาริตสฺส" อิมานิ ปทานิ นตฺถิ , "เตน" ปทฺมปณ ทฺวญฺจพฺพ ,ท.ท. :
 มหาปฺริสํ ปรีวาริตฺวา เตหิ สทฺธิํ นิลินฺนาย สราชิกาย ปรีสาย เตน

^{๕๑๗๔} ร.ท. : จิตฺตวิชนี ,ร.ม.,ล.ณ. : จิตฺตวิชนี ,ท.ท. : จิตฺตวิชนี

น้ปุจฉิ "สามิ มหาปุริส ตว^{๕๑๗๕} ปญหํ ปุจฉิสสามิ, กิ นุ วิสฺสชฺเชตุ^{๕๑๗๖} สกโกสิ โน"ติ. โ
 ส"โก โกสิ ตวนุ"ติ นาม^{๕๑๗๗} ปุจฉิ. "มหาปุริส กสฺมา นามํ ปุจฉิส"ติ. โส อาห "โวหาร
 –สุขตถิเยว วตถุํ พุยากริตุํ สกโกมิ"ติ. []^{๕๑๗๘} โสปี ตสฺส อตฺตโน นามํ กเถตฺวา ตสฺส
^{๕๑๗๙}

ปญหํ ปุจฉนฺโต อิมํ คาถมาห

"กินฺนุ จาปีตํ^{๕๑๘๐} โหติ []^{๕๑๘๑} โกจิ อฏฺฐวิธเ วาเต
 นิจุจํ วาเรติ^{๕๑๘๒} ปหเต เกน สจฺจเพเลเนว.^{๕๑๘๓} [๕๘๐]
 เนว มุจฺเจยุย จานโต^{๕๑๘๔} เตน เจ นิจุเลเนว^{๕๑๘๕}

มุจฺเจยุย จานโต, ภเว มหาปุริส

วิชานาหิ, ตํ เม อกฺขาหิ ปุจฉิโต"ติ.[๕๘๑]*

ตํ สุตฺวา มหาปุริส "ตาต ภูริปญฺญ เตนหิ สาธุกํ มนสิกริหิ, ภาสิสฺสามิ"ติ
 วตฺวา ปญหํ วิสฺสชฺเชนฺโต อิมํ คาถมาห

"ธมฺมญจ ททยํ นาม ปญญาพเลน จาปีตํ,
 อฏฺฐวิธานเว^{๕๑๘๖} วา เต 'โลกธมฺมา'ติ วุจฺจเร.^{๕๑๘๗} [๕๘๒]
 ยถา รชฺชํ ตถา ทิฏฺฐิ ปญญา ปโตทยภูจฺจียา,

^{๕๑๗๕} ล.,ท.ท. : ตุมหากํ

^{๕๑๗๖} ร.ม. : วิสฺสชฺเชตุ, ล.,ท.ท. : กินฺนุ วิสฺสชฺเชตุ

^{๕๑๗๗} ล. : ตฺวํ นาม"ติ

^{๕๑๗๘} ท.ท. : ภูริปญฺญํ นามนฺติ.

^{๕๑๗๙} ล.,ท.ท. : "อตฺตโน นามํ กเถตฺวา ตสฺส" อิมานิ ปทานิ นตฺถิ

^{๕๑๘๐} ร.ท. : ถปติตรํ, ร.ม.,ล.,ท.ท.,ล.ฉ. : ถปฺปตรํ

^{๕๑๘๑} ล.ฉ. : โกจิ ปติฏฺฐิโต อทฺถยา

^{๕๑๘๒} ล. : นิจุณเรณฺติ, ท.ท. : เกน สจฺจ จเลเนว

^{๕๑๘๓} ร.ม.,ล. : เตน สจฺจเปเลเนว, ท.ท. : เก นํ เจ นิจุเลเนว

^{๕๑๘๔} ร.ท.,ล.,ล.ฉ.,ท.ท. : ฉานโต

^{๕๑๘๕} ล. : นิปลฺเลเนว, ล.ฉ. : นิจุเลเนว

* อิมา คาถาโย คเวสิตฺวา น ทิสฺสนฺติ.

^{๕๑๘๖} ร.ท.,ล.,ท.ท.,ล.ฉ. : อฏฺฐวิธเณ

^{๕๑๘๗} ล. : เตน จ โลกธมฺโมติ วุจฺจติ, ท.ท. : เต จ โลกธมฺโมติ วุจฺจติ

ยถา เสลา ตถา สหฺธา ยถา ภูมิ ตถา สีสฺน^{๕๑๘๘}"ติ.[๔๘๓]*

โสปี ฐริปฺภโว อญฺญํ ปุจฺฉนฺโต อิมํ ปุจฺฉิ"เทเสนฺโต จ ปน โภ 'สาธโว'ติ
วหฺสี"ติ. "ฐริปฺภโว เตสุ เอโก อญฺญนฺโต ว สวตฺถาย มยา ตถา วุตฺโต, ตสฺมา โภ
'สาธโว'ติ วทามิ"ติ วตฺวา อิมํ คากมฺหา

"อสมฺเภเทน โสตฺสฺส สหฺธา ปาฏิตฺเตเทหิ,^{๕๑๘๙}
วาโย สนนิจเยนาปี จตุหิ การณฺเห จ,
ชายนฺเต โสตฺวิญญานํ สมฺปยุตฺเตน ตํ สหฺา"ติ.[๔๘๔]*

โส ปน อญฺญํ ปญฺหํ ปุจฺฉนฺโต อาห "มหาปุริสฺส อหํ ฐริปฺภโว นาม
ตฺยฺหเมว ปญฺหํ ปุจฺฉิสฺสํ"ติ. "ปุจฺฉ ฐริปฺภว"า"ติ. "มหาปุริสฺส มนุสฺสเสน นาม โภ ปริเยสฺสิ-
ตฺพุโป, โภ ปริวชฺเชตฺพุโป"ติ. โส อาห "เกนจิ มนุสฺสเสน มิตฺโต ปริเยสิตฺพุโป, อมิตฺโต
ปริวชฺเชตฺพุโป"ติ. "มหาปุริสฺส มิตฺโต นาม กตโม, อมิตฺโต นาม กตโม"ติ. "โภ จตฺตาริ
มิตฺตา นาม, จตฺตาริ อมิตฺตา นาม"า"ติ. "จตฺตาริ มิตฺตา นาม, เสยฺยถิํ ? จตฺตาริ
อมิตฺตา นาม เสยฺยถิํ"ติ. "โภ เอโก อุปาโร จ สฺมานสฺสทฺทุกฺโข จ อทุกฺขายี จ อนุ-
กมฺปโก จ มิตฺโต นาม, เอโก อญฺญตฺตฺถุ หโร จ วจฺสิปรโม จ อนุปฺปิโย จ อปายสฺสหาโย
จ อมิตฺโต นาม"า"ติ. ตํ สุตฺวา ฐริปฺภโว ตเมว ปุจฺฉนฺโต อิมํ คากมฺหา

"เกน เหวํ จตฺพุพิธา 'มิตฺตา นาม'า"ติ วุจฺจเร,
เกน เหวํ จตฺพุพิธา อมิตฺตา นาม วุจฺจเร,
เอเต จ อุตฺตมา นาม ตํ เม อทุกฺขาหิ ปุจฺฉิตฺ"ติ.[๔๘๕]*

ตํ สุตฺวา มหาปุริสฺส เต ปญฺเห วิสฺสชฺเชสิ "โภ โย จ มิตฺตํ รกฺขติ, มิตฺตสฺส
สาปเตยฺยํ รกฺขติ, ภิตฺตสฺส ปฏฺฐิสฺสรณํ โหติ, อุปฺปन्नํเนสฺส กิจจกรณียํเนสฺส ตสฺส ทฺวิคฺคณํ โภคมฺป-
ปาเทติ, อุปาโร มิตฺโต สฺหฺโท^{๕๑๙๐} เวทิตฺพุโป, โย จ คฺยฺหมสฺส อาจิกฺขติ, คฺยฺหมสฺส
รกฺขติ, อาปทาสุ วิชฺชมาเนสฺส ตสฺส ชีวิตฺตสฺสทฺถาย ปริจฺจชติ, โส สฺมานสฺสทฺทุกฺโข มิตฺโต
สฺหฺโท เวทิตฺพุโป, โย จ อหฺธา ปาปา นิวาเรติ, กุสลานิ นิเวเทติ, อสฺสํ สฺวาเวติ, สคฺค-

^{๕๑๘๘} ล. : "อิตฺติ" สหฺโท นตฺถิ ,ท.ท. : สีสฺติ

^{๕๑๘๙} ร.ท.,ร.ม. : ปาฏิตฺเตเทหิ

* อิมํ คากาโย คเวสิตฺวา น ทิสฺสนฺติ.

^{๕๑๙๐} ล.ฉ. : สฺหฺโท ,ปจฺฉาปทฺมปี เหวํ ทฺวฺรพฺพํ

มคฺคมาจิกฺขติ, โส อตฺถกฺขายี มิตฺโต สฺหโห เวทิตพฺโพ, โย จ วินาสสํชาเตน อภเวณสฺส
 นนฺทติ, วุฑฺฒิสํชาเตน ภเวณสฺส นนฺทติ, อวณฺณํ ภณฺมานํ นิวาเรติ, วณฺณํ ภณฺมานํ
 ปลฺลสฺติ, โส อนุกมฺปโก มิตฺโต สฺหโห เวทิตพฺโพ"ติ ทสฺสเนนฺโต คากมาห

"อุปกาโร จ โย มิตฺโต โย จ มิตฺโต สุขทุกฺโข,
 อตฺถกฺขายี จ โย มิตฺโต โย จ มิตฺโต อนุกมฺปโก.[๔๘๖]
 เอเต จ มิตฺเต จตฺตาริ อิติ วิญญาย ปณฺธิโต,
 สกฺกจํ ปยิริปาเสยฺย มาตา ปุตฺตํ^{๕๑๕๑}ว โอรสํ"ติ.[๔๘๗]*

"โภ โย จ ปน อญฺญทตฺถุ หโร โหติ, อญฺญํ หิ อนุญฺจํ พหุํ วาจํ วทติ,
 ยมสฺส สภยํ ตมสฺส กิจจํ กโรติ, อญฺญมณฺธการณํ สฺสณาเปติ, โส อญฺญทตฺถุ หโร อมิตฺโต
 มิตฺตปฏิรูปโก เวทิตพฺโพ, โย จ อตฺเตสฺสุ กิจฺเจสฺสุ พยสฺนํ ทสฺเสติ, อนาคเตสฺสุ ทสฺเสติ, ปจฺจุป-
 ปนฺเนสฺสุ ทสฺเสติ,^{๕๑๕๒} นีรตฺถเกน กิจฺเจเน สํคณฺหาติ, โส วจีปรโม อมิตฺโต มิตฺตปฏิรูปโก
 เวทิตพฺโพ, โย จ ปาปกมฺมสฺส อนุชานาติ, กลฺยาณกมฺมํ อนุชานาติ,^{๕๑๕๓} สมนุชานาปิสฺส วณฺณํ
 ภาสติ, ปรมุชานาปิสฺส วณฺณํ ภาสติ, []^{๕๑๕๔} โส อนุเปยฺยภาณิ อมิตฺโต มิตฺตปฏิรูปโก เวทิตพฺโพ,
 โย จ สฺสุราเมรยฺยมชฺชปมาทญฺจानเ จ วิกาลสิกฺขาปทปริยาย^{๕๑๕๕} จ อนุญฺญชาเปนฺโต สปชาย
 จ อภิรมาเปนฺโต อญฺญเณสฺสุ จ ปมาทญฺจानเ จ อนุญฺญชาเปติ, โส อปายสหาโย อมิตฺโต
 มิตฺตปฏิรูปโก เวทิตพฺโพ"ติ วตฺวา ทสฺสเนนฺโต คากมาห

"อญฺญทตฺถุ หโร มิตฺโต โย มิตฺโต วจีปรโม,
 อนุเปยฺยจ โย อาห^{๕๑๕๖} อปาเยสฺสุ จ โย สขา.[๔๘๘]
 เอเต อมิตฺเต จตฺตาริ อิติ วิญญาย ปณฺธิโต,
 อารกา ปริวชฺเชยฺย มคฺคํ ปฏฺฐิภํ ยถา"ติ.[๔๘๙]*

^{๕๑๕๑} ร.ม. : ปุตฺตี

^{๕๑๕๒} ร.ท.,ล.ฉ. : "ปจฺจุปนฺเนสฺสุ ทสฺเสติ"ติ ปทํ นตฺถิ

^{๕๑๕๓} ร.ม. : "กลฺยาณกมฺมํ อนุชานาติ" ปทานิ นตฺถิ

^{๕๑๕๔} ร.ท.,ล.ฉ. : อนุเปยฺยจ ภาสติ

* อิมมา คากาโย คเวสิตฺวา น ทิสฺสเนนฺติ.

^{๕๑๕๕} ร.ท.,ร.ม. : วิกาลสิกฺขาปทปริยาย

^{๕๑๕๖} ร.ท.,ร.ม.,ล.ฉ. : อาหุ

ยาว ดาวตีสภานา ฝริ. กถั ? ยลุมิ ยลุมิ นคเร วสนุนา มนุสสา ตลล คณั วณณยนเตว,
 ตลุมิ ตลุมิ วสนุนานั มนุสสานั ตลล คณวณณนสทุ สุตวา ภูมฏจกเทวตา ตลล คณั
 วณณยนเตว. เตปี สุตวา อากาสฏจกเทวตา ตลล คณั วณณยนเตว. เตปี สุตวา จาตุ-
 มหาราชิกเทวตา ดาวตีสเทวตา จ สกโก เทวราชา ตลล คณั วณณยนเตว. โสปี ทิพเพน
 จกขุณา โลกั วโวลเกนโต มหาปฐิสั ทิสวา ว จินเตสิ "อิทานิ สกลขมพทึปราชานิ ตลเสว
 ธมมเทสนั สุตกามตาย จ ทิฏฐิกามตาย จ ตลเสว คณั วณณยนตี"ติ. โสปี เตสมขมาสยั
 วิทิตวา "อชเชว ปุณณมัติวโส อตถิ, ธมมสสวณกาโล ยุตโต โหติเยวา"ติ อารพภนโต
 ธนญชยมหาปฐิสั ธมม ปุจจนโต โฆสาเปนโต "สพเพ อิมะ ราชาโน ตลล ธมม โสตุ-
 กามา ตปี ปลสิตุกามา ตตถ ตตถ คจจนตุติ โฆเสหิ"ติ ขวนเทวปุตตัม เปเสสิ. ตัม สุตวา
 ขวนเทวปุตโต สมุปฏิจฉิตวา มนุสสโลกั คนุตวา อาหิณทิตวา เอวเมว สกลขมพทึป-
 ราชานิ เอกทิวสเมว โฆเสสิ. โฆเสตวา นีวตติตวา ดาวตีสภานั คนุตวา ตเมว สกุก-
 เทวราชสสาโรเจสิ.

ตทา สกลขมพทึเป เอกสตราชาโน จ อนเนสทสสสามนุตราชานิ จ อนเนสท-
 สทสสปลจนุตราชานิ^{๕๒๐๔} จ คมนการณั สขุเชนติ. ตทา วิโรธราชา มหาสตุตลล สนติเก
 ธมม โสตุกามตาย พลตรญโย ราชปณณั ทลเสตวา เอกจจนโต หุตวา อุชุกเสนาปตี
 วิลุมปีตวา ปพพาเซตวา พลตรญโย เอกโต หุตวา จตุรงคเสนาหิ ปรีวโต อินทปถนคร์
 สมปาปณิ. ตทา สพเพ ราชานิ เอกวาเรเนว ตตเถว สมปาปณิสสุ. พหิณคร์ สฏฐิโยชน-
 ปริมณทลั สพเพหิ ราชูหิ ปูริยติ. เตลั ตลุมิ สนนิปตติภาวั ญตวา โกรพยราชา ทุม-
 ราชปเทเส ติโยชนมณทเล สขุเซตวา^{๕๒๐๕} ทุมราชมณทลั ปจจาคนุตวา รตนปลลลงเก เวทุริยมยั
 เสตจจนตตัม จปาเปตวา รตนปลลลงเก อวฏฏมณทลสมนตโต จ ราชาสเนสุ ราชาสนารहे
 อตถरण อตถราเปตวา สยมปี ปจจิมาสเน ราชาสนารห์ อตถरणั อตถราเปตวา เสต-
 จนตตัม จปาเปสิ. ตทา ปณณรสปุณณมัติวโส^{๕๒๐๖} มหาปฐิสั ทุมราชมณทลั ปจจาคนุตวา
 รตนปลลลงเก^{๕๒๐๗} สมุสสิตเวทุริยเสตจจเต นิสสิทิ โพธิมณทเล รตนปลลลงเก สมมาสมพทึโ

^{๕๒๐๔} ร.ม. : อนเนสทสสปลจนุตราชานิ

* อิมะ คากา คเวสิตวา น ทิสสิติ.

^{๕๒๐๕} ร.ท., ร.ม. : สขุเซตวา

^{๕๒๐๖} ร.ท. : เต ตทา ปณณรสปุณณมัติวโส อโหสิ, ล.ฉ. : ตทา ปณณรสปุณณมัติวโส อโหสิ

^{๕๒๐๗} ร.ม. : รตนปลลงเก

ธวีย. ตสฺมิณฺจ ขณฺเ สฬฺเพหิ ราชฺหิ คาวุตฺปะเทโส ปุเรติ. ตโยชนปะเทสา พลนิกายะหิ ส
 -รชฺเซหิ ปุเรนฺติเยว. ตสฺมี กาลนฺตเร สกฺโก เทวราชา อมรคณฺปริวุโต เอราวณหฺตฺถิปิณฺณ
 ยํนิสินฺโน อากาเสนาคฺฉนิ. มหาปุริสเส^{๕๒๐๘} ปน อากาสคฺงฺคา โอตารนฺโต ทกํ วยิ อมตวสฺ
 สํวสฺสาเปนฺโต วยิ ธมฺมํ เทเสนฺเต^{๕๒๐๙} อนฺนิกขาตา นาม ทิสฺสจฺจุชฺชา วิคตวลาหกา โหนฺเต
 ว.มหาปุริสโสปี ปสนฺนปญฺจปฺปสาโท อุกฺขิณิ อุมฺมิลิตฺวา^{๕๒๑๐} สมฺนตฺโต ปริสโมโลเกตฺวา อากา
 สํอุทฺธโมโลเกนฺโต อุปริ อากาเส ทกฺขินฺนภาเค เอราวณหฺตฺถิยานํ สกฺกํ เทวราชานํ ทิสฺว
 าทเมว ปุจฺจนฺโต อิมํ คากมาห

"เทวตา นฺถิ คณฺธพฺโพ อาหุ^{๕๒๑๑} สกฺโก ปุรินฺทโท,
 โกสิ ตวํ ยตฺถ สํวโส กถํ ชาเนมุ เทวเต"ติ.[๕๕๑]*

โสปี อตฺตานมาวิกโรนฺโต อิมํ คากมาห

"ยมาหุ^{๕๒๑๒} เทเวสุ สฺสุขมฺปตฺติ วา
 อญฺเเยปี โลเก ตมहु^{๕๒๑๓} มนุสฺสา,
 โส เทวราชา ตว จานปฺตฺโต
 โว ภาสิตํ ภูริ สฺถนํ ธมฺมมฺ"ติ.[๕๕๒]*

เอวญฺจ ปน วตฺวา เทวราชา ทกฺขินฺนภาเค เอกมฺนฺเต นิสินฺโน ปญฺทุกฺมฺพล-
 รตนาสนสฺทิสฺสา^{๕๒๑๔} อาสนา อุกฺกหิตฺวา อากาเส นิจาสเน นิสิตฺวา อมรคณฺปริวุโต^{๕๒๑๕}
 อุกฺกจสิ. มหาปุริสโสปี สกฺเกน สทฺธี สลฺลปนฺโต อิมํ คากมาห

"คนฺโธ ปชานํ ปุณฺณอุปฺปกานํ
 กายา มุตฺโต คจฺฉติ มาลฺูเตน,

^{๕๒๐๘} ร.ท. : มหาปุริส

^{๕๒๐๙} ร.ท. : เทเสนฺโต

^{๕๒๑๐} ร.ม. : ปสนฺนปญฺจปฺปสาโท อุกฺขิณิ อุมฺมิลิตฺวา ,ล.ฉ. : อุมฺมิลิตฺวา

^{๕๒๑๑} ร.ม. : อหุ

^{๕๒๑๒} ร.ท. : ยถา อาหุ

^{๕๒๑๓} ร.ม. : ตมาหุ

* อิมา คากาโย คเวสิตฺวา น ทิสฺสนฺติ.

^{๕๒๑๔} ร.ท. ,ล.ฉ. : ปญฺทุกฺมฺพลรตนาสนสฺทิสฺเส

^{๕๒๑๕} ล.ฉ. : "อาสนา อุกฺกหิตฺวา อากาเส นิจาสเน นิสิตฺวา อมรคณฺปริวุโต" ปทานิ นตฺถิ

เอโก อติกกมม สหสฺสเนตฺโต
 คนฺโธ ปชานมสฺสจึ เทวราชา"ติ.[๔๙๓]*
 ตํ สุตฺวา สกโก อิตฺรํ คากมาห^{๕๒๑๖}
 "คนฺโธ ปชานํ สมสฺสสึลวันฺตานํ
 กายา มุตฺโต^{๕๒๑๗} คจฺฉติ มาลฺเตน,
 เอโกปี ปุตฺตฺวํ สึลสฺส คนฺโธ
 คนฺโธ สฺสจึ^{๕๒๑๘} ฝริ ติทฺถาลเย"ติ.[๔๙๔]*

เอวญฺจ ปน วตฺวา เทวราชา มหาปุริสํ ปุจฺฉิ "มหาปุริสํ ตฺยํ ปญฺหํ ปุจฺฉิสฺสามิ"ติ.
 "ปุจฺฉสฺส เทวราชา"ติ. "มหาปุริสํ กิณฺณุ มรณโต^{๕๒๑๙} เสฏฺโฐ"ติ. "สยโน นาม มรณโต
 เสฏฺโฐ เทวราชา"ติ. "กิณฺณุ สยโนโต เสฏฺโฐ"ติ. "นิสินฺโน นาม สยโนโต เสฏฺโฐ"ติ. "กิณฺณุ
 นิสินฺนโต^{๕๒๒๐} เสฏฺโฐ"ติ. "จิตโก นาม นิสินฺนโต เสฏฺโฐ"ติ. "กิณฺณุ จิตกโต^{๕๒๒๑} เสฏฺโฐ"ติ.
 "จรณโก นาม จิตกโต เสฏฺโฐ"ติ. "กิณฺณุ จรณกโต นาม^{๕๒๒๒} เสฏฺโฐ"ติ. "ธาวนฺโต นาม
 จรณกโต^{๕๒๒๓} เสฏฺโฐ"ติ. "มหาปุริสํ กิณฺณุ ธาวนฺตโต^{๕๒๒๔} เสฏฺโฐ"ติ. "ปตฺโต นาม ธาวนฺตโต
 เสฏฺโฐ เทวราชา"ติ. "มหาปุริสํ นฺุโข 'มรณโต สยโน สยโนโต นิสินฺโน นิสินฺนโต จิตโก
 จิตโต จรณโก จรณกโต ธาวนฺโต ธาวนฺตโต ปตฺโต เสฏฺโฐ"ติ^{๕๒๒๕} วเทสิ, เกน เก
 น

^{๕๒๑๖} ร.ม. : ตํ สุตฺวา อิตฺรํ คากมาห

^{๕๒๑๗} ร.ม. : กายมุตฺโต

^{๕๒๑๘} ร.ท.,ร.ม.,ล.ฉ. : คนฺโธสุปี

^{๕๒๑๙} ร.ม. : ลามกโต

^{๕๒๒๐} ร.ท. : "ตโต"ติ สหฺพมิตํ ปทํ เวทิตพฺพํ.

^{๕๒๒๑} ร.ท.,ล.ฉ. : ตโต ,ร.ม. : จิตโต

^{๕๒๒๒} ร.ท. : "จรณกโต นาม" ปทํ นตฺถิ ,ร.ม. : จรณโต นาม ,ล.ฉ. : ตโต

^{๕๒๒๓} ร.ม. : จรณโต

^{๕๒๒๔} ร.ท.,ล.ฉ. : ตโต ,ร.ม. : ธาวนฺโต

^{๕๒๒๕} ร.ม. : ธาวนฺตโต เสฏฺโฐติ

โล โส เตน เตน เสฏโฐติ. "เทวราช โย จ ยถา กาโย สชีโว ฌตฺติคเพวรสทิส
 นิตฺตโก เนว อฏฺฐหิตุํ สกโกติ, น จ ตตฺถ ปตฺโต โหติ, โย ตถา ปุคฺคโล รตนตฺตโย
 อณฺโณ สตถารํ อุกฺคณฺหิตฺวา ปวตฺตติ, โส สชีโว มรณโก นาม เนว นิพฺพานํ ปตฺโต
 โหติ, โย จ ยถา กาโย สชีโว ถินมิตฺตคโต มรณสทิส อฏฺฐหิตุํ น สกโกติ, นิพฺพกาเล
 เจว สุตฺตกาเล^{๕๒๒๖} เจว นิตฺตโก โหติ, ตตฺถ ตตฺถ จิรฺสฺสเว ปตฺโต มรณโต ลหุโก โหติ,
 โย ตถา ปุคฺคโล สรณฺสฺส ปวตฺตโต รากฺปาเสหิ พฺพุโธ โหติ, โส สยณโก^{๕๒๒๗} นาม
 นิพฺพานํ จิรฺสฺสเว ปตฺโต มรณโต ลหุโก โหติ, ตสฺมา 'มรณโต'^{๕๒๒๘} เสฏโฐติ วทามิ. โย
 จ ยถา กาโย เคหมชฺเฌ นิสฺสินโน, โส ตตฺถ ตตฺถ น จิรฺสฺสเว ปตฺโต สยณโกโต ลหุโก
 โหติ, โย ตถา ปุคฺคโล เคหาวสฺสโต ทสฺสนุสฺสติ,^{๕๒๒๙} โย นิจฺจเมว วิตฺถเกนฺโต รากฺโธส-
 โมหวเสสฺส นาม คโต, โส นิสฺสินโน นาม นิพฺพานํ นจิรฺสฺสเว ปตฺโต รากฺโธเสหิ พฺพุโธ
 ลหุโก โหติ, ตสฺมา 'นิสฺสินโน สยณโกโต เสฏโฐติ' วทามิ. โย จ ยถา กาโย เคหมชฺเฌ
 อฏฺฐาสฺสิ, โส ตตฺถ ตตฺถ จิรฺสฺสเว ปตฺโต นิสฺสินโนโต ลหุโก โหติ, โย ตถา ปุคฺคโล ราก-
 โธสโมหวเสสฺส นาคโต สติ, โย สมฺปนฺโน ปญฺจสึลาภีโร พุทฺธสฺสเน อฏฺฐาณํ ปาปุณฺนิ,
 โส อฏฺฐาสฺสิ นาม, นิพฺพานํ จิรฺสฺสเว ปตฺโต นิสฺสินโนโต ลหุโก โหติ, ตสฺมา 'จโต นิสฺสินโนโต
 เสฏโฐติ' วทามิ. โย จ ยถา กาโย สนฺติเก จรณฺโต, โส ตตฺถ ตตฺถ จิรฺสฺสเว ปตฺโต
 จิตฺกโต ลหุโก โหติ, โย ตถา ปุคฺคโล อภินิขมฺมนโต ปฏฺจาย จตฺตปาริสฺสุทฺธิสึเลหิ สมฺปนฺโน
 ปพฺพชฺชิตो พุทฺธสฺสเน มจฺจุสฺสชาติ มรณํ ปาปุณฺนิสฺสติ, โส คมนสฺสาโต จรณโก นาม
 นิพฺพานํ จิรฺสฺสเว ปตฺโต, รากฺโธสโมหวเสสฺส นาคโต ลหุโก โหติ, ตสฺมา 'สนฺติเก จรณฺโต
 เสฏโฐติ' วทามิ. โย จ ยถา กาโย ตตฺถ ตตฺถ^{๕๒๓๐} ฌานนฺโต นาม, โส จรณโกโต ลหุโก
 โหติ, โย จ ตถา ปุคฺคโล สึลสฺมาธิปญฺญาหิ สมฺปนฺโน นิพฺพานารมฺมโณ อฏฺฐโลภมฺม-
 ฆาณฺเหหิ อกฺขปฺนฺโต ขิปปเมว นิพฺพานํ ปาปุณฺนิสฺสติ, โส ฌานนฺโต นาม นิพฺพานํ จิรฺสฺสเว
 ปตฺโต โลภมฺเมหิ กปฺปนฺโต ลหุโก โหติ, ตสฺมา 'จรณฺโต เสฏโฐติ' วทามิ. โย จ ยถา
 กาโย ตตฺถ ตตฺถ ปตฺโต, โส ฌานนฺโต ลหุโก โหติ, โย ตถา ปุคฺคโล ตณฺหุขโย

^{๕๒๒๖} ร.ท., ร.ม., ล.ฉ. : สุตฺตกาเล

^{๕๒๒๗} ร.ม. : สยณ

^{๕๒๒๘} ร.ท. : มรณลหุโก โหติ, ตสฺมา มรณโต, ร.ม. : จรณโต ลหุโก โหติ, ตสฺมา จรณโต

^{๕๒๒๙} ร.ท., ร.ม. : ทสฺสนุสฺสติ

^{๕๒๓๐} ร.ม. : "ตตฺถ" ปทํ นตฺถิ

อรหตุตปตฺโต มนุสฺสโลกสฺมี จิตฺปี นิพพานํ ปาปฺณิสฺสติ, โส ปตฺโต นาม โลกธมฺเมหิ
 อปฺปมฺปนฺนลหุโก, ตสฺมา 'ธาวนฺโต เสฏฺโฐ'ติ วทามิ"ติ วตฺวา ทสฺเสนฺโต อีมา คากา
 อภาสิ^{๕๒๓๑}

"อรโห ตณฺหุขโย จ	ชาติโกฏฺติปตฺโต ภเว,
ปตฺโตติ นาม วตฺตพฺโพ	เสฏฺโฐ โส สารโกปี จ.[๔๙๕]
โส สารสมฺปนฺโน เจว	โลกธมฺเมหิ ^{๕๒๓๒} นิจฺจโล,
ธาวนฺโต นาม วตฺตพฺโพ	เสฏฺโฐ ว ปพฺพชิตฺโต.[๔๙๖]
ปพฺพชฺชิตา สยฺโม ทนฺโต ^{๕๒๓๓}	สีลสํวรโต ลียา,
จรโณ นาม วตฺตพฺโพ	เสฏฺโฐ ^{๕๒๓๔} สีลวโต ลียา.[๔๙๗]
ปญฺจสีเลหิ สมฺปนฺโน	เนว รากวสํ คโต,
จิตฺโก นาม วตฺตพฺโพ	เสฏฺโฐ นิสินฺนโต ภเว.[๔๙๘]
ทสฺนานุสฺสติสมฺปนฺโน ^{๕๒๓๕}	เนว ปาปวสํ คโต,
นิสินฺโน นาม วตฺตพฺโพ	เสฏฺโฐ สรณคโต ลียา.[๔๙๙]
สรณาคโม พทุโธ	ราคโทสโมเหหิปี, ^{๕๒๓๖}
สยฺโน นาม วตฺตพฺโพ	เสฏฺโฐ อญฺญสตุถารโต.[๕๐๐]
อญฺญสตุถารภาสิโต	ปาวจเน ^{๕๒๓๗} อสาทิส,
มรณโกปี วตฺตพฺโพ	ลามโก ^{๕๒๓๘} ปาปตโร ภเว"ติ.[๕๐๑]*

เทสฺนาวสาเน สพฺเพปี ราชานํ เอกปฺปหารเนว "สาธู"^{๕๒๓๙} สาธู"ติ สาธูการํ
 ทมมานา อเหตุ. ตํ สุตฺวา สกฺโก เทวราชา เตสมฺชฌาสยํ วิทิตฺวา "สาธู สาธู"ติ สม-

^{๕๒๓๑} ร.ท. : อิมํ คากมาท

^{๕๒๓๒} ร.ม. : โส สารสมฺปนฺโน เจว โลกธมฺโมหิ

^{๕๒๓๓} ร.ม. : ปพฺพชิตา สยฺมอทฺโต, ล.ฉ. : ปพฺพชฺชา สยฺโม ทนฺโต

^{๕๒๓๔} ร.ม. : "เสฏฺโฐ" ปทํ นตฺถิ

^{๕๒๓๕} ร.ท., ร.ม. : ทสฺนานุสฺสติสมฺปนฺโน

^{๕๒๓๖} ร.ม. : รากโทสหิปี, ล.ฉ. : ชาตียา สาณาคมฺม พทุโธ รากปาเลหิปี

^{๕๒๓๗} ร.ม. : ปาวชเน

* อีมา คากายิ คเวสิตฺวา น ทิสฺสนฺติ.

^{๕๒๓๘} ร.ท. : ลามกา

^{๕๒๓๙} ร.ท., ล.ฉ. : "สาธู" ปทํ นตฺถิ

ปฏิจจัตวา ปุณฺ ปุณฺนิ "มหาปุริสํ ตฺยํ ปณํ ปุณฺนิสฺสามิ"ติ. "ปุณฺ เทวราชา"ติ. เทว-
ราชา ปุณฺ ปุณฺณโต อิมํ คากมาห

"พฺราหฺมโณ นาม ชตฺติโย เสวโก เจว วาณิโช,^{๕๒๔๐}

มหาปุริสํ วิชานาหิ^{๕๒๔๑} ตํ เม อภฺชาหิ ปุณฺนิโต"ติ.[๕๐๒]*

ตํ สุตฺวา มหาปุริสํ อาห "เทวราชา สาธุกํ มนสิโกโรหิ, ภาสิสฺสามิ, เตสฺสปี โย
วิชฺชาเวชฺชญจ กมฺเมสฺส ปยุชฺชิตฺ,^{๕๒๔๒} โส ชานิตพฺพคฺคณานํ วเสน 'พฺราหฺมโณ'ติ วุจฺจติ
.ภถํ ? วิชฺชาย นาม สพฺเพสฺส สํวจฺจนฺรสฺส มนฺุสฺเสสฺส^{๕๒๔๓} สพฺเพสฺส รตฺตินฺทิเวสฺส สพฺเพสฺส ยามะ
สฺสอุปาทูปาทญจ กาลากาลญจ นิमितฺตญจ สพฺพรฺุทญจมภิชานาติ, โสปี โหโร นาม, อี
มํเยว วิชฺชํ เตสํ ราชูปราชมหามตฺตานํ วตฺวา อุปาเยน ปยุชฺชนโต เต ทสฺเสตฺวา นิคฺค
-คเหสิ, เตเน เตสํ ธนธญฺญสฺสวณฺรชตฺตถาภรณานิ สํหริตฺเยว, เอสา โหราย กิริยา นาม
.

เวชฺชคฺคเณน^{๕๒๔๔} ปน โย 'อสุโก จ อสุโก จ พฺยาธิ อสุกฺกสฺส จ อสุกฺกสฺส จ
รฺุกขสฺสมฺมุเลน จ ฌเลน จ ปุปฺเพน จ ปลาเสน จ ตฺเจเน จ สาเรน จ ปโยชิตฺเทหิ เกสฺสชฺเชหิ
วุปฺสมเยยา'ติ ชานาติ, โสปี เวชฺชโช นาม. โย ปน, เย เย ปน คิลานา นาม อาพาธิกา
จ, เตสํ เตสํ เคลญฺญญเวย อาพาธญจ สฺสฏฺฐํ ปจฺมเมว อาโรเจติ, ตโต เตสํ เตสฺมภิ-
สงฺคหณตฺถาย ทสฺเสตฺวา นิคฺคยฺหติ, โสปี เวชฺชโช เตสํ สารปีณฺหํ กโรนฺโต 'มา อิทญ-
จิตฺตญจ ขาทถ, มา ญญชถ, มา ปีวถ, เตเน เตเน ตุมฺหากํ โรคานํ สิทธิ ภเวยฺยา'ติ
ปโยคกมฺเมน ปโยเชยฺย, เต เต เคลญฺญโต อาพาธโต วา มุจฺจนฺตุ วา โน วา, เตสํ เตสํ
ธนํ สํหริตฺเยว. โย ปน เวชฺชโช ยถิ ปุญฺญมิจฺฉติเยว, โน ลาภํ, เตสํ คิลานานํ วา
อาพาธิกานํ วา เกสฺสชฺชํ เทติ, เตสํปี เคลญฺญํ วา อาพาธิ วา ยถิ วุปฺสมติ วา โน วา,
เต ตสฺส คฺคณํ ญตฺวา ชุทฺทกํ วา มหฺนตํ วา ธนํ เตเน อนิคฺคหิตา อทฺสฺ, 'ยถิ ตุมฺเห
เอตฺตคฺคญจ เอตฺตคฺคญจ^{๕๒๔๕} ธนํ เม เทถ, อหํ ตุมฺเห ติกิจฺฉิสฺสามิ, โน เจ เทถ, โน
ติ

^{๕๒๔๐} ร.ท. : ปาปวานิโช, ร.ม. : จาริวา วาณิโช

^{๕๒๔๑} ร.ท. : "มหาปุริสํ วิชานาหิ" อัย อทฺธคาคา นตฺถิ

^{๕๒๔๒} ร.ท. : เตสฺสปี วิชฺชาโย วิชฺชาเวชฺชญจ กมฺเมสฺส ปยุชฺชิตฺ, ร.ม., ล.ฉ. : ปยุชฺชิตฺ

^{๕๒๔๓} ล.ฉ. : "มนฺุสฺเสสฺส" ปทํ นตฺถิ

^{๕๒๔๔} ร.ท., ร.ม. : เวชฺช คฺคเณน

^{๕๒๔๕} ร.ท., ล.ฉ. : "เอตฺตคฺคญจ" ปทํ นตฺถิ

กัจฉิตฺตสํมิตี อุตตนา อวุตตตตฺตา ตสฺสเสว มหानิสฺसानิ โหหนฺติ, ปเรสฺสปี ธนลาภกามตาป-
นุปาปเวชฺชานัน^{๕๒๔๖} กิริยา.

ยถุณา นาม สพุเพสฺส เทวภูเตสฺส ปาวเกสฺส ยถุญฺญปกรณํ ยชิตพฺพํ, โย ตํ ชานาติ,
โส ยถุณฺชาโน นาม. โย ยถุณฺชานปฺปคฺคโล ปณฺเฑน โกชนาหาเรน ยถุณฺปุชิตมฺเสน ชีวิตํ
ยาเปติ, โน ปสฺมมฺเสน, เย หิ หิตสฺสขยสวทฺธเมตฺตูกามา วา ภยทฺถกขาพาธาทีนฺวโต มุญฺจิตฺตูกามา
วา เตสฺส ยถุญฺญปกรณํ ปโยเชยฺย, 'เอวมาภาสภูมिवนฺรูกฺขติณคฺคณฺณลลทเวราชฺชนํ วา นครมฺห-
ธมฺภโตรณปการุญฺยานาธิวตฺถานํ ตาสฺม เทวตานํ พลี กาดพฺพา'ติ ปจฺมเมว วตฺวา ตโต
เตสฺส วิธานูปกรณญจ อุปาเยน ทสฺสเสตฺวา เตสฺส ปุชิตานิ สฺวณฺณรชตานิ คณฺหิตฺตูกาโม
'ตุมฺเห สกฺโกถ มชฺชปฺพานมฺนฺนํเสหิ วา นวสฺสมาญฺเฬหิ ผลาณฺเลหิ วา มหารเหหิ สชฺชชิตฺนฺ'ติ
ชีวิตํ ชีว, เตน วิภินาเปตฺวา ตถา อกาลิ, เตสฺสปี มโนเรถํ มตฺถกํ ปาเปติ วา โน วา
เตสฺส ธนํ สํหฺรณฺตถาย 'ตํ ปโยชิตฺนฺ'ติ เอวมาภาส,^{๕๒๔๗} โส ยถุณฺชาโน นาม.^{๕๒๔๘}

กมฺเมเน นาม เยเน สพุเพ มหนฺตํ วา อรณฺณวาสิกา วา อรณฺณชา วา สตฺตทา
พฺนฺธเนเน วา ปกาสนเนเน วา^{๕๒๔๙} อาเนตฺตํ สกฺโกถเนตฺว, โสปี หตฺถาจริโย นาม. โส ปน, เย
เย ราชูปราชมหามตฺตทา หตฺถิอสุสฺสโคมฺหิเส ลาภเมตฺตูกามา, เต เต กิริยํ ปโยเชติ.^{๕๒๕๐} เต
เต ลุทฺทกเวเสน ทมิพเวเสน เปสฺสการเวเสนปี สทฺททาเปสิ,^{๕๒๕๑} เตสฺส เตสฺส วญฺจนูปาเยน
ปจฺมเมว นิคฺคยฺหติ, เต เต โวหารวเสน นิคฺคยฺหติ, อสุเกเน รูกฺขเนน อสุกาย ลตาย
อกปาชียา ปาณิเยเน จ หตฺถิอาทโย ปโลภตฺตํ สกฺโกติ, 'เตเน เตสฺส สฺชลาภยเสน วทฺธตฺติ'ติ
วตฺวา^{๕๒๕๒} อุปาเยเน ธนํ คณฺหาติ, โส หตฺถาจริโย นาม.

เตสฺสปี จตฺตสฺส พฺราหฺมโณ ราชาทินํ สยเมว อุตฺตานํ ปกาเสสิ, โน เอวํ พฺราหฺมโณ
นาม.^{๕๒๕๓} พฺราหฺมโณ จ นาม เทวราช อญฺจจฺติกมคฺเคน สมนฺนาคโต อโหสิ. อญฺจ ปน

^{๕๒๔๖} ร.ท. : ธนลาภกามตาปฺนุปาปวณฺ ,ล.ณ. : ธนลาภกามตาปฺนุปาปเวชฺชนํ

^{๕๒๔๗} ล.ณ. : เอวมาท

^{๕๒๔๘} ล.ณ. : "โส ยถุณฺชาโน นาม" อิมานิ ปทานิ นตฺถิ

^{๕๒๔๙} ร.ท. : "ปกาสนเนเน วา" ปทํ นตฺถิ

^{๕๒๕๐} ร.ม. : ปโยเชติ

^{๕๒๕๑} ร.ท. : เปสฺสการเวเสน จ สทฺททาเปสิ,

^{๕๒๕๒} ร.ม. : วทฺธตฺติ วตฺวา

^{๕๒๕๓} ร.ท. : "พฺราหฺมโณ นาม" ปทํ นตฺถิ

องฺคานิ 'สมฺมาทิฏฺฐิ สมฺมาสงฺกปฺโป สมฺมาวาจา สมฺมากมฺมุนฺโต สมฺมาอาชีโว สมฺมาวาयाโม
สมฺมาสติ สมฺมาสมาธิ'ติ. กตเม จ เต ?

"สมฺมาทิฏฺฐิ"ติ วิมฺลิตฺธิปาโท ปญฺณินฺทริยํ ปญฺญาพลํ ธมฺมวิจยสมฺโพชฺฌมฺจุโค.

"สมฺมาสงฺกปฺโป"ติ เนกขมฺมวิตกฺโก^{๕๒๕๔} วิเวกวิตกฺโก.

"สมฺมาวาจา"ติ มุสฺสาวาทา ปิสุญฺญวาจา ผรุสฺสาวาจา สมฺมปฺปลาปวาจา วิรมติ.

"สมฺมากมฺมุนฺโต"ติ ปาณาติปาตา อทินฺนาทานา กาเมสุ มิจฺฉาจารา วิรมติ.

"สมฺมาอาชีโว"ติ กายทฺถจฺริตวจีทฺถจฺริตมโนทฺถจฺริตวิรมติ.

"สมฺมาวาयाโม"ติ โลกโทสโมหมานวิรมติ. "โลโก กตโม วียา"ติ. ความสูกโร
วีย อามิสฺสคฺคิทธิตมฺจุโน วีย โลโก, อคฺคิมฺหิ ปกฺขิตฺตโณณสฺสกุขโร วีย^{๕๒๕๕} ทณฺฑน ปหตฺตนฺจฺญ
—จาสิวิโส วีย จ โทโส. สกฺกายทิฏฺฐิวิจิจฺฉาสีลพฺพตปฺรามาสฺสพฺพานกรโสตาปตฺติมคฺคจิตฺตํ
ตมาโน.

"สมฺมาสติ"ติ โลกุตฺตรมคฺคผลสหชาตํ สติณฺทริยเมว "จกฺขุญฺจ โสตญฺจ ฆานญฺจ
ชิวฺหา จ กาโย จา"ติ ปญฺจนนฺนินฺทริยานมฺจลฺภุตํ.^{๕๒๕๖} ตตฺถปี จกฺขุปฺปสาโท อหิ วีย, รูป
มณฺฑชฺโช วีย, โสตปฺปสาโท สฺมฺมาโร วีย, สทฺโท มจฺโจ^{๕๒๕๗} วีย, ฆานปฺปสาโท มหาสฺสกุ
วีย, คนฺโธ อากาโส วีย, ชิวฺหาปฺปสาโท สุนฺโข วีย,^{๕๒๕๘} รโส คาโม วีย, กายปฺปสาโท
มจฺจโร วีย, โณณจฺพโป ปุพฺพรโส วีย.

"สมฺมาสมาธิ"ติ ปุณฺณสมฺปปีนฺธิตํ คณฺโหนทํ วีย นิพฺพานารมฺมณา จิตฺเตกคฺคตา
โลกุตฺตรจิตฺตาสยา โหติ. "สีลสมฺมาธิปญฺญา"ติ ตโย ธมฺมา ปมุขวเสน โลกุตฺตรรา นาม.
อปีจ จตฺตมคฺคจตฺตผลนิพฺพานวเสน นว ธมฺมา อนวเสสโต โลกุตฺตรรา นาม. ตตฺถปี "สกฺกาย—
ทิฏฺฐิ วิจิจฺฉา สีลพฺพตปฺรามาโส"ติ ตินฺถํ สโยชนานํ ปหฺนกรํ โสตาปตฺติมคฺคจิตฺตํ.
กามราคพฺยาปาทานมฺปิ ตนฺนํ สกฺทาคามิมคฺคจิตฺตํ. กามราคพฺยาปาทานํ นิรวเสสฺสพฺพาน—

^{๕๒๕๔} ร.ท. : นิกฺขมวิตกฺโก ,ร.ม. : เนกขมวิตกฺโก

^{๕๒๕๕} ร.ท.,ล.ณ. : อาสิวิสฺสคฺคิทธิตมฺจุโน วีย โลโก, อคฺคิมฺหิ ปกฺขิตฺตโณณสฺสกุขโร วีย ร.ม. : ปกฺขิต—
โณณสฺสกุขโร วีย,

^{๕๒๕๖} ร.ท.,ร.ม. : ปญฺจนนฺนินฺทริยานมฺจลฺภุตํ ,ล.ณ. : ปญฺจนนํ อินฺทริยานํ อจลฺภุตํ

^{๕๒๕๗} ร.ม. : มจฺโจ วีย, สทฺโท พลิสํ

^{๕๒๕๘} ร.ม. : ชิวฺหาปฺปสาโท สูกโร วีย

ผิตถุจ พหุณนพานัน นิรพุกุท. ตตถ จ มนุสสา สุกุธา อวิเททยมานา อูเร ปุตุเต นจจาเปนตา
อปรุตมรา วิหรนฺติ. อิทํ มรทวาเรสุ อคฺคิลาณมภาวโต "นิรคฺคิณฺ"ติ วุจฺจติ. อยมปี
ราชูนํ โปราณกปเวณิ โหติ.

เสวโก นาม ราชเสวกสฺชาโต โย อคารเวน อปาปภเยน วา ติฏฺฐนฺโต จ
จรณฺโต จ นิสินฺโน จ สาสนฺโต จ กิฬนฺโต จ อาลาปสฺสลาปวจนํ^{๕๒๖๘} วทนฺโต จ โอ-
โลเกนฺโต จ นิเวเทนฺโต จ, โย จ ราชา อญฺเษหิ สลฺลปนฺโต กิฬนฺโต^{๕๒๖๙} หสนฺโต ตถา
ปฏิวจันนิเวเทนฺโต กิฬนฺโต, โย จ ญญโย ปิโย มนาโป อตฺตนิ ภเวยฺย, ตทา ตสฺส
นิคมปรตถลาภญจ มหเสฏฺฐภริยญจ ยาจนฺโต, โย จ ยํ ยํ เอกปี ราชกิจจํ กาคุํ ญญา
เปสิโต, ตํ ตํ ทวตฺตีสคฺคณํ ปิโยเชนฺโต, โย จ ยตถ ยตถ ราชกิจฺเจน ญญา ปหิโต,
ตตถ ตตฺเตว พลฺกฺขาเรน วา^{๕๒๗๐} เถยฺเยน วา สํหริติ วา ปิเพติ วา, โย จ ญญา ยทา
"อญฺเษสํ ญฺจภาโว ตว ภาโว โหตุ"ติ^{๕๒๗๑} อาณานิโต ภเวยฺย, ตทา เย เย เสวกสฺส
อตฺตนา ทพฺพเมตฺติกา วา อญฺญมญฺญํ พนฺธุโน วา วิสาสิกา^{๕๒๗๒} วา โหนฺติ, "เอเต มเม
วอพนฺธุโน"ติ อารพฺพนฺโต เยน เยน เตสํ นตฺตกาโร เอกวตฺตนิวาสนภาโว วา อสฺสุ
หิสฺสุทฺธิ โภชนภาโว วา โหติ, เตน เตน กมฺมมกาสิ, เตน เตน โส โส สกรณฺโณ อปฺปิ
ยอมมนาโป^{๕๒๗๓} นาม โหติ. โย โย หิ ญญโย เยน เยน อาณานิโต วา ยํ ยํ การานิโต
ตวา ยตถ ยตถ ปหิโต วา, เตน เตน ปวตฺตเตว, โส โส สกรณฺโณ เนว ปิโย นาม
มนนาโป นาม โหติ. โส โสปี สกราชานํ เสวนฺโต สกรณฺโณ อุกา ปาเท จ อุกา หตฺเต
จ

เทว อุกฺขินิ วา จินฺทิตุํ วา อุปฺปาณฺตุํ วา ทิวเส อารพฺพติ. สพฺเพสุปี ชนเปเทสุ มนุสสา
สกรณฺโณ ทวีหิ ปาเทหิ สหิสายะว โหนฺติ. เตสุปี สพฺเพสุ มนุสสา ปจฺฉิมํ สสฺसानิ วา
อญฺญานิ วา โรปกานิ กโรนฺติ, เตสญฺจ ผลานิ ภตฺตเวตฺตานานิ^{๕๒๗๔} วา สกรณฺโณ โภจฺจาการ

^{๕๒๖๘} ร.ท.,ล.ฉ. : อุลลาปสฺสลาปวจนํ ,ร.ม. : อาลาปสฺสลาปวจนํ

^{๕๒๖๙} ร.ท. : กิลนฺโต

^{๕๒๗๐} ร.ท.,ล.ฉ. : พลฺกฺกาเรน ,ร.ม. : พลกาเรน วา

^{๕๒๗๑} ร.ม. : ภาโวหฺตุติ

^{๕๒๗๒} ร.ม. : วิสาสิกา

^{๕๒๗๓} ร.ม. : อปิโย มนาโป

^{๕๒๗๔} ร.ท.,ล.ฉ. : ภตฺตเวชฺชานานิ ,ร.ม. : ภตฺตเวฏฺฏานานิ

สุอาโรหติ วา สกรณโณ ปุตตกริยา วา อิฏฐาการว วา อมจเจ วา นาคเร วา ยาเปนติ
 ,โส โส หิ เสวโก สกรณโณ ยตถ ยตถ ปหิโต, ตตถ ตตถเณ มนุสเส ปิเพติ, เต
 สุตสปี ชนปเทสุ มนุสสานัน ยานิ ยานิ สกรณโณ โกฏฐาการเส อารโหติ วา สกรณโ
 ณปุตตกริยา วา อิฏฐาการว วา อมจเจ วา นาคเร วา ยาเปนติ วา, เตสุ เตสุ หิ ชน
 -ปเทสุ มนุสเสสุ สกรณโณ พลภาเวน สกรณโณ ปาทภาวํ ปตฺวา นฏฺเจสุ สกรณโ
 ณอุโป ปาทา นฏฺจา ภวนฺติเยว.

โส โส หิ เสวโก อตฺตโน พลกาเรน สกรณโณ อุโป ปาเท เนว ฉินฺทิตุํ
 สกโกติ. โส โส รมโณ ยตถ ยตถ ปหิโต 'สพฺเพสุ ชนปเทสุ มนุสสา มม รมโณ
 ทวิหิ ปาเทหิ สทิสายะ โหนฺติ, อหฺยจ รมโณ ยตถ ยตถ ปหิโต ตตถ ตตถเณ มนุสเส
 ปิเพนฺโต มม รมโณ อุโป ปาเท ฉินฺทสทิสो โหมิ, "เตสุ หิ มนุสสา รมโณ พลภาวํ
 ปตฺตา"ติ ตตถ ตตถเณ มนุสเส ปิพิตุมารพฺภตฺติเยว. เตสุ เตสปี ชนปเทสุ มนุสเสหิ โกช-
 นาหาระหิปี สุขํ ปตฺเตหิ สมฺปนฺเนสุ^{๕๒๖๕} ราชา อมจเจหิ สทฺธิ ยตถ ยตถ คโต, ตตถ
 ตตถเณ^{๕๒๖๖} สุขํ ปาปุณฺนียะ. เตสุ เตสุ ชนปเทสุ มนุสเสสุ นฏฺเจสุ, ยตถ ยตถ รมโณ
 สุขคฺคมนํ ภเวยฺย. อริสฺสุ หิ อนาคเตสุ กานิ^{๕๒๖๗} กานิ กุโต กุโต อาคตานิ, นครํ ยาเปนติ
 ,ตทา นครสํมิโก ราชา ทนฺตวิธํสภาวํ ปาปุณฺนียะ. ปาโป หิ ราชา ตถา ตถา ปาปกํ
 เสวํ สทิตุมารพฺภนฺโต "อโย มยา ยตถ ยตถ ปหิโต, ตตถ ตตถเณ สุขํ วา ทุกฺขํ วา
 อกาสิ, นุ โช"ติ เนว อารพฺภติ. ยทา ปหิตุํ ลภติ, ตทา ปหิณฺนาติเยว.

อมจจา ปน ทิวเส รมโณ อุปฺภจฺจัน กโรนฺตา สกรณโณ ทวิหิ หตฺเทหิ
 สทิสายะ โหนฺติ. เสนาปติปี สกรณโณ ทวิหิ อุกฺขิหิ สทิสายะ โหติ. เตหิปี รมโณ
 กาเรตพฺพเมว กโรนฺติ. โสปี รมโณ โอลิเกตพฺพเมว โอลิเกติ. เตปี ยํ ภิกฺขุจิ โทสํ ปตฺวา
 รมฺณา "อิมะ เม โทสมํกํสุ, ตวมิเม ฆาเตหิ"ติ วุตฺเต เตเนว เสวเกน^{๕๒๖๘} ฆาตียนฺตเว.
 โส หิ อิมะสุ มรณฺเตสุ 'อิมัสํ ธีตา วา ภริยา วา สพฺพานิ วา ธนานิ มเมว สนฺตีก-
 มาภตานิ"ติ อารพฺภเตว. เอกทา สิลนฺตสฺส ปริสฺสุทฺธจิตฺตสฺส รมโณ ทสฺสสิโล อปริสฺสุทฺธ-
 จิตฺโต สพฺพทา ปาปจิตฺตํ สํสฺสฺสจฺเจ เสวโก, ยํภิกฺขุจิ กาคฺคฺคมาณปิโต ปาปจิตฺโต อติพฺหุํ

^{๕๒๖๕} ร.ท. : สมฺปนฺเนสุ

^{๕๒๖๖} ร.ม. : อมจเจหิ สทฺธิ ตตถเณ

^{๕๒๖๗} ร.ม. : ตตถ ตตถ รมโณ สุขคฺคมนํ น ภเวยฺย. อริสฺสุ หิ กานิ

^{๕๒๖๘} ร.ม. : เตเนว สฺวเกน

ทูลจจริตกมมมกาลิ.^{๕๒๗๕} โย วา ปน ยทา สกรณฺญา "อญฺจ โจโร อญฺจ มม ปทฺฐโจ
 ตยา มาเรตฺพุโพ วิลุมฺเปตฺพุโพ จา"ติ อาณาปิตฺ, ตทา ปหโต สกรณฺโย เอกมฺนฺเต จิตฺ
 "อญฺจ ราชา ทูลสิโล อติปาโป มยา ยํกิลฺจิ โจโร วา อตฺตโน ปทฺฐจํ วา มาราเปติ
 วา วิลุมฺปาเปติ วา, อิทฺถจ นฺครํ พุทธารณฺญํ หุตฺวา มิคานํ วา พุคฺคานํ วา อญฺเณสํ
 วา ตริจฺฉานคตฺตานํ วา วสณฺฏํ ขาทนฺณจฺฉานํ วา ปญฺญาติ, พุทธารณฺญํ นฺครํ หุตฺวา
 อมฺนุสฺसानํ วสณฺณจฺฉานํ ปญฺญาติ, อญฺจ ราชา พุคฺคโฆ หุตฺวา พุทธารณฺญเ วสฺติ, อิม
 จ มนุสฺสา มิกา หุตฺวา นฺครเ วสฺนฺติ"ติ อนารพฺภนฺโต "ราชา มยา มาราเปติ มาราเปติ,
 วิลุมฺเปติ วิลุมฺเปติ,^{๕๒๘๐} อิทฺถจ รณฺจํ รณฺโย สนฺติกํ เนว มม สนฺติกํ นสฺสติ, อิทํ นสฺสตุ
 ,โย จ ปเทโส มนุสฺโส ปญฺญาติ, โส มม วสณฺณจฺฉานนฺโตเยว ภเวยฺยา"ติ อารพฺภติ.

โย จ สกรณฺญา อุกุสลกมฺมํ การาเปตุํ เปสิโต,^{๕๒๘๑} ตทา พาลो กกุขพมฺนุสฺโส
 อาณนฺทมโน มนาโป อตฺตโน ฆเร ยํ กิลฺจิ อขาทฺนฺโต อญฺชนฺโต ปุโรโต ขาทิตุํ ภุชิตุํ
 คนฺตฺวา อตฺตโน ยทิจฺฉิตมฺกุสลกมฺมมกาลิ. ยทียํ สกรณฺญา อุกุสลกมฺมํ^{๕๒๘๒} การาเปตุํ เปสิโต
 ,ตสฺสเว มุขํ ปุติฏฺฏํ สมฺปมาณํ โหติ. อปรภาเค เตนาุกุสลมฺเลน ปุตฺตธิตฺถกรียาหิ ธเน
 หิ วา นฺนจฺภาวํ ปตฺวา นาสาวาเต ฉินฺแน จตุสฺสปี อปาเยสฺส คนฺตฺวา เอกโต อปาโย
 ตมฺนุจิตฺวา เอกปี อปายํ คนฺตฺวา เอกโต เปตโต มฺนุจิตฺวา เอกสฺมี เปตโลเก นิพฺพตฺติตฺวา
 ออปฺราปรกมฺมวเสน อปริยณฺตํ พหุทฺทุกขมฺนฺนาวติ, โส เนว เอวเมว ราชเสวโก.

อปิจ โย สคารเวน ปาปกเยน ติฏฺฐนฺโต วา จรฺนฺโต วา นิสินฺโน วา
 หเสนฺโต วา กิพฺพนฺโต วา อาลาปสฺสลาปวจฺนํ วทฺนฺโต วา นิเวทนฺโต วา,^{๕๒๘๓} โย จ
 ยทา สกรราชา อญฺเณหิ สลฺลปฺนฺโต หสนฺโต, ตทา น ปฏฺวิจฺฉนํ นิเวทนฺโต วา น หเสนฺโต
 สคารเวน สกราชกเยน วา นิสิตฺติ, โย จ ยทา สกรณฺโย อภิพฺนฺเต อหสนฺเต อสฺสลาปฺนฺเต,
 ตทา สคารเวน จิตฺเตน วิจาเรน จ ปวตฺเตยฺย, โย จ ยทา สกรณฺโย ทฺทุกกรกมฺมํ
 การาเปตุํ เปสิโต, ตทา ฅาติสฺสทิสฺโส อญฺญาติเก สหายสฺสทิสฺโส จ อสฺหายเก ขเน สมฺส-

^{๕๒๗๕} ร.ท. : ยํกิลฺจิ กาดุมาณาปิตฺ อติพฺหุํ ทูลจจริตกมฺมมกาลิ

^{๕๒๘๐} ร.ม. : ราชา มยา มาราเปติ, มาเรมิ วิลุมฺปาเปติ วิลุมฺเปมิ

^{๕๒๘๑} ร.ม. : โย จ สกรณฺโย อุกุสลกมฺมํ การาเปตุํ เปสิ

^{๕๒๘๒} ร.ท. : สกรณฺโย กมฺมํ ,ร.ม.,ล.ฉ. : กุสลกมฺมํ

^{๕๒๘๓} ร.ท.,ร.ม. : อาลาปสฺสลาปวจฺนํ ติฏฺฐนฺโต วา โอโลเกนฺโต วา นิเวทนฺโต วา

สาเสตวา^{๕๒๘๔} 'ตุเมเห มาตาปิตโร มิตตสหายกา หุตวา มม อกุปปา มเมว เมตตายโน
จกรุณายโน จ มม^{๕๒๘๕} อรุโตะ ทุกขํ นิภขมาเปถา'ติ วทติ. เตปี กสฺมา ตํ เนว กเรย
ยฺ,ตสฺมี น อสฺสาเหยฺ, 'อญฺจ ปุริโส อมฺหากํ ตาณํ เลนํ ปรายนํ หุตวา ปญฺญา
ติ,อมฺเหสุปี อภิโรนเตสุ อมฺหากํ ยสฺมี กิสฺมิญฺจ ทุกฺখে สมฺปตเตยฺว มยํ กสฺส มฺขโม
—

โลเกยฺยาม, โก อมฺหากํ ตาณํ เลนํ ปรายนํ หุตวา^{๕๒๘๖} ภาวตี'ติ น จินฺตเยยฺ, โย เอวํ เนว
จินฺตเยย, โส พุชฺชนํ นาม อกตญฺญ นาม โหติ. เตสํปี หิ ทุกฺขेषุ สกฺเลสฺ อากเตสุ
โส เสวโก นาม อตฺตโน อตฺตนาํ เตสํ ปจฺวิสมมกาสี, โส ทุกฺขปิพิเตหิ ชเนหิ 'อตฺตโน
ทุกฺขํ ลภิตฺวา ตุมฺเห อมฺหากํ เมตตายโน กรุณายโน โหถา'ติ วุตฺโต 'อญฺจ เนว ชานามิ,
อญฺจ น ชานิสฺสามี'ติ วทนฺโต เนว อโหสิ, โส อตฺตโน อตฺตนาํ ธรณีนฺภูตมกาสี.

โย จ ยทา รณฺโณ ปิโย มนาโป อตฺตนิ ภาเวยฺ, สกราชา สพุพฺพํ สาปเตยฺย
นิคมปุรฏฺฐจลาภญฺจ มहेสฺสขภริยญฺจ มहेสฺสขโคณวตฺถานิ จ^{๕๒๘๗} ทเทยฺ, ตทา อาปฺจุจิตฺวา
เยว นิวาเรยฺ, สเจ ปน อตฺตโน โควตฺถานิ อปฺปกาณิ สนฺติ, วิจาเรตฺวา อาปฺจุจิตฺวา
นิวาเรตฺวา คณฺเหยฺ. โย จ ยตฺตเกน ราชกิจฺเจเน สกรณฺโณ^{๕๒๘๘} เปลฺลิตฺ, ตตฺตํ ปโยเชนฺโต
เตน ปาปเสวเกน กตราชกิจฺจมปฺปโยเชนฺโต,^{๕๒๘๙} โย จ ยตฺถ ยตฺถ ราชกิจฺจํ การาเปตฺ
สกรณฺโณ เปลฺลิต, ตตฺถ ตตฺถเว มนุสฺसानํ การุญฺเณน อนุคฺคเหเน ราชกิจฺจสฺส สมิทฺธี
กโรติ, เตหิ จ ทินฺนํ ว รณฺโณ ว ยสฺสจ ลภติ. โย จ ยทา อญฺญสฺส รณฺโณ พุโต
อิเชว อากจฺจติ, ตทา เสวโก ปวตฺตติมสฺสเนนฺโต วีย อปฺจุจเนนฺโต วีย อชานเนนฺโต วีย จ
อจฺจ, เตเน เตเน สกรณฺโณ ปิโย นาม มนาโป นาม น โหติ. โส หิ สกรณฺโณ ยํ
ยํ การาเปตฺมาณาปีโต โหติ, ตํ ตํ มนุสฺसानํ พลํ ยทิ อติภฺกมตี,^{๕๒๙๐} โส สกราชานํ

^{๕๒๘๔} ร.ท.,ล.ฉ. : อสฺสาเสตฺวา ,ร.ม. : สมฺสาเสตฺวา

^{๕๒๘๕} ร.ท. : "จ กรุณายโน จ มม" อิมานิ ปทานิ นตฺถิ

^{๕๒๘๖} ร.ท. : "เลนํ ปรายนํ หุตฺวา" อิมานิ ปทานิ นตฺถิ

^{๕๒๘๗} ร.ม.,ล.ฉ. : นิคมปุรฏฺฐจลาภญฺจ มहेสฺสขภริยญฺจ มहेสฺสขโคณวตฺถานิ จ

^{๕๒๘๘} ล.ฉ. : สกรณฺณ ,ปจฺฉาปมฺปิ เอวํ ทฏฺฐพฺพํ

^{๕๒๘๙} ร.ท. : กตฺตพฺพํ ราชกิจฺจํ อปฺปโยเชนฺโต โหติ ,ร.ม. : กตฺตราชกิจฺจมปฺปโยเชนฺโต

^{๕๒๙๐} ร.ท. : อภฺกมตี

วนทิตวา 'ตุเมเห อนาคตเต เอโก พุทฺโธ สํสารวชฺเช สญจรรนฺเตหิ สตุเตหิ สํสารโต
มญฺจาเปตฺวา วรปลฺลงเก นิลินฺนา 'โณนฺโต'^{๕๒๕๑} อหฺมสฺสกุญฺจ สฺจจริตกมฺมํ กตฺวา อสฺสกา จ
อสุกา จ ปารมีโย ปุเรตฺวา ปุตฺตทารญฺจ อตฺตโน ชีวิตญฺจ ยาจกานํ ทานํ ทตฺวา อิเมหิ
พุทฺธภาวํ ลภามิ, น อญฺเญหฺวา'ติ สพุเพ นรเทเว อนุสาสิสฺสเถ'ติ วเทยฺย. โสปี หิ
ราชา ตสฺส โสตุถิวงนํ สุตฺวา ยํ ยํ ครุกํ โหติ, ตํ ตํ เนว การาเปยฺย. ยทิปี โส
ปาปราชา โจจฺจราชา ชานาติ, ปาปกมฺมํ การापนฺตญฺจ เปเสติ, โส เสวโก ตสฺส จิตฺต-
ลหุกตฺยา ตสฺส จิตฺตมฺนุคฺคตฺวา ปุณฺณคฺคตฺวา รณฺโณ 'เอตํ นิฏฺฐิตํ นุ' ชฺ'ติ ปุณฺโณ 'อ
หํตุเมหํ' โพธิสฺสภฺการเ ปุเรตฺวํ อิจฺฉามิ, อหํ ตุเมหํ' โพธิสฺสภฺการเ เนว ปรีหาเปยฺย'นุ'
ติวเทยฺย. ยทิปี อกุสลกมฺมํ การาเปนฺตํ สกราชานํ นิวาเรตฺวํ เนว สกฺกุณฺเวยฺย,^{๕๒๕๒} ธ
นํ

สนฺตมฺงคํ รกฺขติ, องฺโก จ สุปฺปญฺโณ ชีวิตํ รกฺขติ, ชีวิตเ สนฺเต โก กสฺส สํสตุโก
ภเวยฺย, ชีวิตสฺส อภาเวน จ สพุพานิ ธนานิ จ ปพฺพตฺราสฺสญฺจทานิ นีรตฺถกานิ ภเวยฺย, โก
กสฺส สํเปกฺโข ภเวยฺยา'ติ อาปุจฺเจยฺย, อิมํ สมนฺปรีสุสํยาสํสนี อวิชฺชาหนฺโต จ^{๕๒๕๓}

"จเช ธนํ องฺควรสฺส เหตุ

องฺคํ จเช ชีวิตํ รกฺขมาโน,

องฺคํ ธนํ ชีวิตญฺจาปี สพุพํ

จเช นโร ธมฺมมนุสฺสรนฺโต'ติ.[๕๐๓]*

วเทยฺย. อยญฺจ หิ เสวโก อนริโยปี อริยสฺสทิสฺส อพฺพุทฺธงฺกุโรปี โพเชตฺตมสฺสทิสฺส โหติ, ตสฺสเสว
อริยวาชาสฺสทิสฺสา เจว พุทฺธงฺกุรวาชาสฺสทิสฺสา จ เมตฺตาสํยุตฺตา จ กรุณฺณาลงฺการา จ วาจ
ามนุสฺसानํ สิตฺถุตฺตา ทุกฺขปฺหัยิกา จ สฺวทฺตมฺนุญฺจตา จ โหติ.

โย จ ราชา เย จ มนุสฺสา ตํ ตํ วจฺนํ สุตฺวา อตฺตโน อตฺตโน สิริสิ น
ทเหยยฺย, เย เย หิ อตฺตโน อตฺตโน สิริสิ เนว ทหนฺติ, เต เต เทวทตฺตปฺกฺชา จ มาร-
สหายกา จ ตีรจฺฉานคตฺสทิสฺสา จ กทา^{๕๒๕๔} ทุกฺขโต มุญฺจิสฺสฺสนฺติ, กทา ทุกฺขสฺสฺสนฺตํ กริสฺสฺสนฺติ.

^{๕๒๕๑} ร.ท., ร.ม. : นิลินฺโน โณนฺโต

* อีมา คาถา คเวสิตฺวา น ทิสฺสติ.

^{๕๒๕๒} ร.ม. : สกฺกุณฺเวยฺย

^{๕๒๕๓} ร.ม., ล.ฉ. : ปุราณมานุสํสนี อชฺชนฺโต ว

^{๕๒๕๔} ร.ท. : ยทา

ยทิปี โส สกรณโณ อุตตโน นครมาคเตหิ อรีหิ สงคามะสุ ราชกิจจํ การาเปตุํ เปลิตโต
 อุตตโน สามิภตติปุมเขน อุตสาเหเน อุตสาหํ กระเยย, เนว ลากยสภิตติ^{๕๒๕} ปากสนนากมตาย

,
 ยทิปี โส สกรณโณ ปเรสํ ราชูนํ นครเ คณหิตุํ เปลิตโต "ตุเมเห ปุพเพ ทานสีลานํ
 เตเชน เอกาธิกํ ลิริสมปตตี ปตวา อิทานิ เมตตากรณายุกคทเวย จตวา อนาคเต
 สมมาสมพุทฐาวมปาปุณนตา เนว โทถ, ตุเมเห หิ สุขํ นาคเร จ อมจเจ จ ยาเปถ,
 สพุเพปี สุขํ ปาปุณนติ,^{๕๒๖} อิทญจ ตุเมหากํ นครํ มนุสเสหิ จ โภชนาหาระหิ จ วิปุลํ
 ลียา, สพุพาสุ ทิสาสุ อริโย ตุเมหากํ นครสฺส วิปุลภาวํ ญตวา^{๕๒๗} ตุเมหากมริกมมานิ กาทุํ
 อสภโกนตา เมตตากรณานุกาเวหิ ตุเมหากํ ภาณนตา ตุเมหากํ สนนิกมุปสงกมิตวา ตุเมหากํ
 อุโก ปาเท วุนทิตวา อุตตโน อุตตโน นครเ ตุเมหากํ เทนติ, ตทา ตุเมหากํ นาครานญจ
 สุขํ ภวิสฺสติ, ตุเมเห นิจจํ กุสลกรณเนน สปปายํ ปาปุณนถ, นาครา จ ตทา ปาปุณนติ,
 ตุเมหากญจ อายุ จ ยโส จ กิตติ จ นิจจํ วฑฺฒติ, สพุพาปี เทวตา ตุเมเห ปาเลสุ-
 สนนติ"ติ^{๕๒๘} วเทยเย. โสปี ราชา ตสฺสเสว วจันํ สุตวา กิ น คณฺเหยเย, อุตตโน ทพฺพภู-
 จาเน กิ น นิตฺเหยเย, คณฺหนตฺสฺส วา นิตฺหนตฺสฺส วา สนนทิฏฺฐิกิ วา สมปฺรายิกิ วา สพุพ-
 โสตฺถิโย วฑฺฒนติเยว. ยทิปี สกรณฺวา กุสลกมมํ การาเปตุํ เปลิตโต ตํ ทฺวิตฺติคฺคณํ กระเยย,
 เตเน เตเน นิจจมตฺตโน สามิภตติปุมเขนุตสาเหเนว กระเยย, ลากํ วา ยสํ วา กิตฺตี วา
 น ปสฺสเยย, อุตตโน วา ปเรสฺส วา ปุณฺณญฺเต อุตสาเห ติฏฺฐเยย. "ออยมปฺปกสฺส ปุณฺณสฺส
 การณเน ราชูนํ โทโส, อปฺปกปี ชนํ, วิรูปมปี รูปํ, อิทานิ ปุณฺณกรณะสุ อุตฺสโห นาม
 มยา เนว ชหิตพุโ, อิมินาปี ทฺกุขสฺส ขยํ ปาปุณิสฺสามี"ติ สตมาระเยย, ตทา โส รัณโณ
 วา อุตตโน วา ปุณฺณญฺตํ กมมํ ปโยเชนฺโต สกรณโณ อติวีย ปียตรํ การุณฺยตรํ วา คฺคณํ
 วฑฺฒติเยว, ราชา วา ตสฺส เมตตจิตฺตํ วา กรุณาคฺคณํ วา สตํ กระเยย. อปรภาเค รัณโณ
 สุขญจ ฌณญจ อายุ จ วฑฺฒเยย. โสปี "อิมานิ อิมินา ปุริเสน มม วฑฺฒนติ"ติ ชานาติ
 เยว. ตสฺสเสว วจเน ติฏฺฐเยย วา คารวํ วา กระเยย. อปรภาเค โส เสวโก สุขวฑฺฒนโก

^{๕๒๕} ร.ม. : สามิภตติปุมเขน อุตสาเหเน อุตสา กระเยย, เนว ลากยสภิตติ ,ล.ฉ. : ลากยสภิตติ

^{๕๒๖} ร.ท.,ล.ฉ. : "ปาปุณนติ" ปทํ นตฺถิ

^{๕๒๗} ร.ท. : ปตวา

^{๕๒๘} ล.ฉ. : ปาเลยฺยนฺตฺติ

ธนวฑฒนโก อายุวฑฒนโก^{๕๒๕} โหติ, โสปี เอวเมว เสวโก นาม สกรณโย ปียะ มนาโป
โหติ. อิตปี อญโย สกรณโย อุโก ปาเท วา อุโก หตเถ วา เทว อกฺขิณี วา
ฉินฺหิตุํ วา อุปฺปาณฺหิตุํ วา สสตมารพฺเภย. ^{๕๓๐๐}

วณฺโฆ ปน นาม สตุถาทิ วณฺชิสฺสาโต, โยปี อวิจาเรน วา โลเภน วา "สตุเถ
อาวฺธะ อตฺตนา สมานชีเว สชีวปาณ"ติ อาทิสฺส สพฺเพสฺส วตฺถุสฺส พุทฺธปฏิกฺขิตฺเตสฺส^{๕๓๐๑}
วณฺชกมฺมํ กโรติ เจว กยวิกฺกยวณฺชาย วา นาฬิยา วา ตฺลว วา ญฺญวาวํ กโรติ จ.
อปิจ อปฺปมฺULEน อตฺตโน สนฺตเกน มหฺนตํ มฺลํ ปฺรสุสฺส สนฺตกํ ปฺริวตฺเตตฺวา จ^{๕๓๐๒} "อิ
หํ

มม ชุทฺทกสรีรํ มหฺนตํ มฺลํ วา ยตฺถ จิตํ ตตฺถเว โสตุถิ ชเนนฺตํ วา"ติ ปโลเกตฺวา จ
กยวิกฺกยกาเรน ปฺรสนฺตกํ เถเนตฺวา จ สປฺปุริสโวรหโรโต วิปรีเตน ปวตฺตากาเรน ชีวิตํ
ยาเปติเยว. โส หิ กยวิกฺกยกมฺเมสฺส อกฺุสเลหิ ปเรหิ "อิหํ ตว"^{๕๓๐๓} กยวิกฺกยวจเนน ปตฺตํ
มหฺนตมฺลมปฺปํ, ตว นาฬิ ชุทฺทกา, อยํ ตว ตฺลว ลหฺกา"ติ วุตฺโตปี "อิหํ สฺวณฺณํ ชมฺพุ-
นฺทมฺลทิสฺเมว ชุทฺทกมฺลมยํ, นาฬิ ปลิตปฺปมาณา มหฺนตา, อยํ ตฺลว เอกวีหิ ปฺปมาณา
ครุกา"ติ โอโลพฺวาจาย หิพิตฺวาจาย วา วทติ, ปเรปี ปรีโกคํ ยํ กิณฺจลํ อลภฺนตา เตสฺส
กยวิกฺกยกมฺมํ ปาปฺณนฺติ, โส จ กยวิกฺกยวาทาย วา นาฬิยา วา ตฺลว วา ญฺญวาวํ
กโรติ นาม. โส เตน เตน ธนฺหายโน ทนฺทสมฺภูโต อปฺปายโก นานาวิสฺมปฺทวํ ปตฺวา
นาสาวตฺสสฺส อภาเวน จตฺสปี อปาเยสฺส สายมาสํ ปาปฺณิสฺสตีเยว, อยํ เนว วณฺโฆ, อยํ
มหาโจโร นาม. อยมฺหิ ราชา หุตฺวาปี อมจฺเจหิ สหฺธิ คามนิคมํ วิลุมฺปีตฺวา ตสฺมี ลคฺเคหิ
อสุเสหิ สหฺธิ โภชนํ ญฺญชาเปสฺสติ.

วณฺโฆ ปน สປฺปุริสโ กยวิกฺกยํ กโรนฺโต ยานิ อาทินวฏฺฏานิ พุทฺธปฏิก-
ขิตฺตานิ^{๕๓๐๔} วตฺถุณิ ตานิ ปฺริวชฺเชติ. โย ปน ยถา กยติ, ตถา วิกฺกยติ. กถํ ? ยตฺตเกน
มฺULEน ยานิ ยานิ วตฺถุณิ โหนฺติ, ตตฺถเกน ตานิ ตานิ วตฺวา "ยตฺตเกน มฺULEน กยามี,

^{๕๒๕} ร.ท.,ล.ฉ. : สฺวณฺโก ธนฺวณฺโก อายุวณฺโก ,อญฺญปทฺมปน เอวํ ญฺญจฺพฬ

^{๕๓๐๐} ร.ม. : สสตมารเกว ,ล.ฉ. : สสตี อาเกว

^{๕๓๐๑} ร.ม.,ล.ฉ. : พุทฺธปฏิกฺขิตฺเตสฺส

^{๕๓๐๒} ร.ม. : ปฺริวเตตฺวา

^{๕๓๐๓} ร.ท.,ล.ฉ. : "กยวิกฺกยกมฺเมสฺส อกฺุสเลหิ ปเรหิ อิหํ ตว" ปทานิ นตฺถิ ,ร.ม. : มหฺนตมฺลมป

^{๕๓๐๔} ร.ม.,ล.ฉ. : พุทฺธปฏิกฺขิตฺตานิ

ตตตเคน วิกุกยามิ,^{๕๓๐๕} ยทิปี อญญานิ วตฺถุณี สมฺภวานฺติ, ตานิ จ อญญานิ จ เตน ปเทเสน ตตตกมุลาณิ อิมินา ปเทเสน ตตตกมุลาณิ สยมนาคตานิ, มม สุวณฺณรชตานิ วา^{๕๓๐๖} กาย—
พลํ วา นิสฺสาย อิมสฺมี ปเทเส อาคตานิ"ติ โปราณกโวหารํ กตฺวา "อิทฺถิมสฺมี ปเทเส วตฺถุ
มุลาณ"ติ ปุจฺจิตฺวา "กหาปณสฺส สตปฺปมาณมุลาณ"ติ วุตฺเต "อิทฺถิ อิมสฺมี ปเทเส กหาปณสฺส
ปญฺจาสปฺปมาณมุลาณิมิทฺถิมสฺมี ปเทเส กหาปณสฺส สตปฺปมาณมุลาณํ, ตว จ มม จ วจฺนํ
สจฺจเมว, เตนहि ตวํ ยทิ อิทฺถิมจฺฉลฺล, กหาปณสฺส ตติเยน วิเสสภาเคน สทฺธิ กหาปณสฺส
ปญฺจาสปฺปมาณมุลาณํ มม เทหิ"ติ สปปุริสตรวาทาย วทติ, ธนํ วา อญฺญํ วา วาจาย ตฺลหาย
วา วาจาย วา นาฬิยา วา กยติ, ตาย ตาย เตนานิปปาเยเนว วิกุกยติ.

กาหปโณ^{๕๓๐๗} หิ นาม "นัลลกาหปโณ จ สุทฺธกหาปโณ จา"ติ ทฺวิโร โหติ. ตตถ
ปีนัลลกาหปณสฺส จตฺตโก ภาโค เอกปาโท นาม, โสปี เอกโก ปาโท นาม ปญฺจมาสโก นา
มโหติ. ตตถปี เอกโก มาสโก ทฺวินฺนํ วิหิณํ วาฑฺฒเค คุญฺชสฺส วา ปมาณโต "ครุเก
นสตฺโตฏฺฐสฺสวณฺเณ^{๕๓๐๘} ตถา ปมาณโต ครุเกน รชเตน จตฺนํ วิหิณํ เอกคุญฺชสฺส ว
าปมาณโต ครุเกน ตมฺพโลเหเน จา"ติ ตีเหว โภจฺจาเสหิ สยฺยตฺโต โหติ. "สุวณฺโณ
จรชตฺตยจ ตมฺพโลหฺยจา"ติ อิมเ ตโย หิ ปจฺมํ อคฺคินา ปจฺจิตฺวา ปรีสุทฺธาปนา ต
ถาปมาณโต ครุกภาเวน ตฺลยิตฺวา เอกพฺพุทฺธภาวโต อคฺคินา วิลยิตฺวา "เอโก มาสโก"ติ
สํขํโต อาปณฺสฺ จเปตฺพุโ. อาปณิกายี ยตฺตกํ มุลา วทฺติ, ตตตกมุลา ตสฺเสว เอก
สฺสมาสกสฺส มุลา โหติ, ปญจ มาสกาปี, เอกโก ปาโท นาม.

จตฺตาริ วิหิโย คุญฺชา เทว คุญฺชา มาสโก เอกโก,
มาสกาปี จ ปญฺจิเม ปาโท เอกโกติ วุจฺจเต"ติ.^{๕๓๐๙}[๕๐๔]*

โลกโวหารโต จ อริยโวหารโต จ อวิปริตภาวํ ปาปฺปนฺนเตว. เย หิ ชนา
ยํกิญฺจิ ธญฺญํ วา ธนํ วา วตฺถํ วา อญฺญํ วา อทินฺน^{๕๓๑๐} ปญฺจมาสกมุลา วา เอกปาทมุลา

^{๕๓๐๕} ร.ท. : วิกุกยามิ, ล.ฉ. : วิกยามิ, ปจฺฉาปทฺมปน เอรํ ทฺฐจพฺพ

^{๕๓๐๖} ร.ม. : เอกมุลาณิ สยมนาคตานิ, มม สุวณฺณรชตานิ วา

* อิมมา คาคา คเวลิตฺวา น ทิสฺสติ.

^{๕๓๐๗} ร.ท., ล.ฉ. : กหาปโณ, อญฺญปทฺมปน เอรํ ทฺฐจพฺพ

^{๕๓๐๘} ร.ท., ล.ฉ. : สตฺโตทกสฺสวณฺ

^{๕๓๐๙} ร.ม. : เอกโกปี วุจฺจติ

^{๕๓๑๐} ร.ม. : ยํ กิญฺจิ ธญฺญํ วา อญฺญํ วา อทินฺน

วา เถยโต อาทิตฺวา หตฺถเนทํ วา ปาทเนทํ วา มรณภาวํ วา ราชานารหํ ปาปุณฺณติ.
 เย ภิกฺขุปี สพุเพ พุทฺธานํ สวากา ยํ ภิกฺขุจิ ตํ ปมาณมุลํ เถยโต อาทิตฺวา อทินฺนา-
 ทานปาราชิกสํชาตํ สัลลจฺเจชํ ปาปุณฺณติเยว. ยถา हि ราชานํ หิรัณฺยสุวณฺณํ วา อณฺเฏ
 วา ตมฺปมาณํ เถยโต อาทิตฺยฺนฺตานํ โจรานํ หตฺถे วา ปาทे วา ฉินฺหาเปฺนติ วา
 มารราเปฺนติ วา, ตถา สพุพพุธา ตํ ตํ กปฺปมาณํ เถยโต อาทิตฺยฺนฺตานํ สพุเพสํ ภิกฺขุ-
 มทินฺนาทานสํชาตํ ปาราชิกํ ปญฺญาเปฺนฺเตว. ปญฺจ มาสกาติ เอโก ปาโทปิ ตฺสยิตฺวา สม-
 จตฺตาฬิสีทึนํ วา ทสฺสนํ คุญฺชานํ วา ปมาณโต คุรูกภาวํ กตฺวา โลกโวหารโต วา
 อริยโวหารโต วา "นึลปญฺจมาสกา นึลเลกปาโท"ติ โวหารํ ปาปุณฺณเตว. สุตฺถกหาปิณฺ ปน
 เตเหว ตีหิ อสฺสสมิสฺสํ ปริสฺสุทฺธสุวณฺณมโย วา ปริสฺสุทฺธรชตมโย^{๕๓๑} วา มหนฺตํ วา มูโลเยว
 โหติ. สพุเพ हि พุทฺธา นึลปญฺจมาสเกหิ วา นึลเลกปาเทหิ วา ปาราชิกํ ปญฺญาเปฺนฺติเยว,
 เนว สุตฺถปญฺจมาสเกหิ วา สุตฺถเอกปาเทเนว วา, สุตฺถปญฺจมาสกานญฺสุตฺถเอกปาทสฺส จ อติวีย
 มหนฺตํ มุลตฺตา นึลปญฺจมาสกปฺปมาณมุลํ วา นึลเลกปาทปฺปมาณมุลํ ยํภิกฺขุจิ เถยโต อา-
 ทิตฺยฺนฺตานํ คิหิณํ วา ภิกฺขุณํ วา อทินฺนาทานํ หตฺถเนทโต วา ปาทเนทโต วา^{๕๓๒} มรณ-
 ภาวโต วา ราชานารหโต อทินฺนาทานปาราชิกโต สมฺมาสมฺพุทฺธานารหโต วา^{๕๓๓} เนว
 มุจฺจติ, ปเคว สุตฺถํ ปญฺจมาสกปฺปมาณมุลํ วา สุตฺถเอกปาทปฺปมาณมุลํ^{๕๓๔} วา ยํ ภิกฺขุจิ,
 ตสฺมา วาณิโข สปัปฺริโส อตฺตโน วา ปรสฺส วา หิตกาโม วา สุขกาโม วา เยน เยน
 กหาปณฺเนน ยํ ภิกฺขุจิ กยิตฺวา เตน เตน วทติ, อยญฺจ นาม อตฺตโน วา ปรสฺส วา โสถึ
 ปรีเยสฺสตี นาม.

โย ปน เยน "ยานิ วตฺถุณิ สามิกสฺส มหคฺชมูลานิ, วตฺถานิ วา อญฺญานิ
 วตฺถุณิ วตฺถุสามิเกน อิมานิ มหคฺชมูลานิ"ติ เตสฺมชานนภาเวเนว วา ปมาเทเนว วา "อิมานิ
 อปฺปคฺชมูลานิ"ติ วุตฺโต ตสฺส อาโรเจเนโต "อิมานิ ตว มหคฺชมูลานิ, อิมานิ มม อปฺปคฺช-
 มูลานิ"ติ สจฺจเมว ภาสฺนโต อตฺตโน ชีวิทํ ยาปเน อปฺปมาโท^{๕๓๕} อจาโร อุชฺชวจา
 อุกฺกมฺเมเน กยวิภักยมฺปิเยเชติ, เนว โกหญฺเณเน น กุญฺเณเน ปิเยเชยฺย, อุกฺกเน กายเน วาจา

^{๕๓๑} ร.ท. : ปริสฺสุทฺธรชตมโย ,ล.ฉ. : ปริสฺสุทฺธรชตมโย

^{๕๓๒} ร.ม. : หตฺถเนชโต วา ปาทเนชโต วา

^{๕๓๓} ร.ม. : สมฺมาสมฺพุทฺธานารหโต วา

^{๕๓๔} ร.ท. : สุตฺถเอวากปาทปฺปมาณมุลํ ,ร.ม. : ปญฺจมาสกปมาณมุลํ วา สุตฺถเอวากปาทปมาณมุลํ

^{๕๓๕} ร.ท. : "อปฺปมาโท" ปทํ นตฺถิ

วา มนสา วา กุสลกมุขสยุตเตเนว จเรยฺย, เนว อญฺเณน, โส หิ เตเน ผลเนน ธนฺวฑฺฒโก
 สุขฺวฑฺฒโก आयวฑฺฒโก^{๕๓๑๖} โหติ, โส เอวเมว สาธฺวณฺโช นาม. โย โย อริยานํ วา
 สปุปฺริสํ วา^{๕๓๑๗} คมนมคฺโค โหติ, ตสฺส ตสฺส คเวสิตตฺตา เจว ลิกฺขตตฺตา จ อริยตฺตา
 จ "อริยวสฺวณฺโช"ติ วา^{๕๓๑๘} "สปุปฺริสวสฺวณฺโช"ติ วา ปณฺณตฺตี ลภเตวา"ติ.

ตํ สุตฺวา สกุโก เทวราชา "สาธฺว สาธฺว มหาปุริสํ ตว วจันํ สหุเพสํ สมฺมา-
 สมฺพุทฺธานํ วจเนหิ อวิปริตฺเตว เตเหว สทิสํ โหติ"ติ สาธฺวการํ ทตฺวา "มหาปุริสํ เตสํ
 รมฺจํ เขมตฺถาย วฑฺฒตฺถาย ราชธมฺมํ เทเสหิ"ติ ยาจติ.^{๕๓๑๙}

มหาปุริสํ ตํ สุตฺวา กุรุธมฺเม^{๕๓๒๐} เทเสนฺโต คาถมาห

"ราชา มาตา มหเสี จ อปฺราชา ปุโรหิตํ,
 รชฺสุโก^{๕๓๒๑} สารถี เสฏฺฐี โทณํ โทวาริกํ ตถา.^{๕๓๒๒}[๕๐๕]
 คณิกา'ติ^{๕๓๒๓} เอกาทสํ กุรุธมฺเม ปติฏฺฐิตา,^{๕๓๒๔}
 เตเน รมฺจญฺจ วฑฺฒติ สุกฺกขา จ^{๕๓๒๕} สุกฺกจฺโย"ติ.[๕๐๖]*

เตหิ ราชนํ^{๕๓๒๖} ทสฺหิ ราชธมฺเมหิ ปฏิปชฺชนฺตานํ ทสฺวิธราชธมฺเม^{๕๓๒๗} เทเสนฺโต

ต

อาห

^{๕๓๑๖} ร.ท.,ล.,ล.ฉ.,ท.ท. : ธนฺวฑฺฒโก สุขฺวฑฺฒโก आयวฑฺฒโก

^{๕๓๑๗} ร.ท. : "สปุปฺริสํ วา" ปทํ นตฺถิ

^{๕๓๑๘} ร.ม. : คเวสิตตฺตาเมว กิตฺติกตฺตา ลธฺชทิตตฺตา อริยตฺตา จ "อริยวสฺวณฺโช"ติ วา

* อิมํ คาถาโย คเวสิตฺวา น ทิสฺสนฺติ.

^{๕๓๑๙} ล.,ท.ท. : "โสปี ฐุริปฺญโย อญฺญํ ปุจฺฉนฺโต ฯลฯ เทเสหิติ ยาจติ" อิมานิ ปทานิ นตฺถิ
 ,ท.ท. : "ตสฺมี ขณํ สกุโก เทวราชา สคฺคโต โอตฺริตฺวา มหาปุริสํ กุรุธมฺมํ ปจฺฉิ" เอวเมว ทฏฺฐพฺพํ

^{๕๓๒๐} ร.ท. : กุรุธมฺเม ,ล. : ปตฺวา กุรุธมฺมํ ,ท.ท. : กุรุธมฺมํ

^{๕๓๒๑} ล.ฉ. : รชฺสุโก ,ปจฺฉาปทฺมปี เอวํ ทฏฺฐพฺพํ

^{๕๓๒๒} ล. : "ตถา" ปทํ นตฺถิ

^{๕๓๒๓} ร.ม. : คณิกา'ติ

^{๕๓๒๔} ร.ท. : กุรุธมฺเม ปติฏฺฐิตาติ

^{๕๓๒๕} ล. : วฑฺฒติ สุกฺกขญฺจ ,ท.ท. : วฑฺฒนฺติ สุกฺกขญฺจ

^{๕๓๒๖} ล.,ท.ท. : เตสํ ราชา

^{๕๓๒๗} ล.,ท.ท. : ทสฺวิธราชธมฺมํ

"ทานํ สีสํ ปริจุจาคํ อาชฺวํ มหฺทวํ ตป,
 อุกโกธํ อวิหีสญจ ขนฺติ จ อวิโรธนํ,^{๕๓๒๘}
 เอเต ทสฺวิธา ธมฺมา^{๕๓๒๙} ราชนํ ราชธมฺมิกา"ติ.^{๕๓๓๐} [๕๐๗]
 เตสุ ปจฺมมปี^{๕๓๓๑} ทานํ เวทิตพฺพํ

ฉ ทานสาลาโย ราชา การเตวฺวา ธนํ ภาชเย,^{๕๓๓๒}
 สหฺตเถน อทา^{๕๓๓๓} ทานํ วณฺิพฺพกสฺส^{๕๓๓๔} ยาจิโน [๕๐๘]
 สมณํ พฺราหฺมณํ วาปี อฺปาเสติ พหุสฺสุตํ,^{๕๓๓๕}
 []^{๕๓๓๖} เตน ฝเลน ทานสฺส ราชา รมฺมจวิวฑฺฒโนติ.^{๕๓๓๗} [๕๐๙]*
 ทฺติยมปี สีสํ เวทิตพฺพํ

"ปาณฺาติปาตี ธนหารโกปี^{๕๓๓๘}
 ปฺรสฺส ทารญจ ธนฺมสจฺจํ,^{๕๓๓๙}
 มชฺชปีวิ^{๕๓๔๐} โย ขตฺติโย อีเชว
 สฺมุลจเณโท มุณินา ปวุตฺโต.[๕๑๐]

^{๕๓๒๘} พุ.ชา.อ. ๕/๕/๑๐๖.

^{๕๓๒๙} ล.,ท.ท. : ทสฺวิธา ธมฺมา

^{๕๓๓๐} ล. : ราชธมฺมกนฺติ ,ท.ท. : ราชธมฺมิกนฺติ

^{๕๓๓๑} ล.,ท.ท. : ปถมญจ ,อปีจ สพฺพตฺถ "ปี" สทฺโท นตฺถิ

* อีมา คาทาโย คเวสิตฺวา น ทิสฺสนฺติ.

^{๕๓๓๒} ร.ม. : ธนภาชเน ,ท.ท. : ธนภาชเย

^{๕๓๓๓} ร.ท. : อทาสี ,ล. : ทชา ,ท.ท. : ททา

^{๕๓๓๔} ล. : พณฺิพฺพกสฺส ,ท.ท. : พณฺิพฺพกสฺส ,ล.ฉ. : วณฺิพฺพกสฺส

^{๕๓๓๕} ร.ท. : พหุสฺสุตํ ,ร.ม. : พหุสฺสุตํ ,ล. : พหุสฺสุตํ ,ท.ท.,ล.ฉ. : พหุสฺสุตํ

^{๕๓๓๖} ร.ท.,ล.,ท.ท.,ล.ฉ. : ตปฺเปตฺวา อนฺนปาณเนน สกฺกจฺจํ อภิปุชเย

^{๕๓๓๗} ร.ท.,ล.ฉ. : ราชภฺจวิวฑฺฒนาติ ,ร.ม. : "อิตฺติ" สทฺโท นตฺถิ

^{๕๓๓๘} ร.ม.,ล.,ล.ฉ. : ธนหารกาปี ,ร.ท. : ปาณฺาติปาตี ธนหารกาปี ,ท.ท. : ปาณฺาติปาตา

ธนหารกาปี

^{๕๓๓๙} ร.ท.,ท.ท.,ล.ฉ. : ทารํ วจฺนเปี สจฺจํ

^{๕๓๔๐} ล.,ท.ท. : มชฺชํ ปีวิ

ปาณาติปาตา วิรมาหิ ราช
 โลเก อทินนํ ปริวชชยาหิ,
 อมชฺชโป โน จ มุสา ภณานิ^{๕๓๔๑}
 สเกน ทาเรน โหหิ ตุฏฺโห.^{๕๓๔๒}[๕๑๑]
 ตสฺมา ลํยํ วิวิธํ สริตฺวา
 เวรํ ชหิตฺวาน รมเยย สีสํ,

อนนตฺตคุณญจ มหานิสฺสํ
 สมฺปตฺตูปาทิ^{๕๓๔๓} ชินโคจรรนฺตํ.[๕๑๒]
 ยํ ตํ ปิวิตฺวา คุรุเว กุปฺปเต^{๕๓๔๔} ว
 นาสาโตตฺถ อุทกํ ปวาหเต,^{๕๓๔๕}
 ยาติ สหสฺสปี กโรติ พยาธึ
 ภยาปทํ โกปี นํ ปิวิตฺ.^{๕๓๔๖}[๕๑๓]
 โสกปฺรตฺโต อุมมตฺตมิว^{๕๓๔๗} วฑฺฒณฺณจิตฺเต คลชา,^{๕๓๔๘}
 ปรีปฺปณฺณโมหชนนํ มธฺ น ปิเวยฺย กทาปี^{๕๓๔๙}[๕๑๔]
 สุรํ อปีตฺวา น กทาจิ มุพฺโห
 วณฺโณ พโล ฅาณพเลนฺน ยุตฺโต,
 อมฺงกุฏฺโต^{๕๓๕๐} ปรีสาย มชฺเฌ

^{๕๓๔๑} ร.ท.,ล.,ล.ฉ. : ปรรทาวินาหิ

^{๕๓๔๒} ร.ท. : ตุฏฺโห ,ล.,ท.ท. : ตุฏฺโห

* อิมํ คาทาโย คเวสิตฺวา น ทิสฺสนฺติ.

^{๕๓๔๓} ร.ท. : สมฺปตฺตูปาทิ

^{๕๓๔๔} ร.ท.,ร.ม.,ล.ฉ. : คุรุเว กุปฺปเต ,ล. : คุรุเว กุปฺปติ ,ท.ท. : คุรุเวหิ กุปฺปติ

^{๕๓๔๕} ร.ท.,ร.ม.,ล.ฉ.,ล.,ท.ท. : ปภาติ

^{๕๓๔๖} ร.ม.,ล.,ท.ท.,ล.ฉ. : วิวิตติ ,ร.ท. : วิวรรติ

^{๕๓๔๗} ร.ม.,ล.ฉ. : อุมมตฺตมิว ,ล. : โสกาปฺรตฺโต อุมมตฺตมิว ,ท.ท. : โสกปฺรตฺโต อุมมคฺคมิ

^{๕๓๔๘} ล. : ตํ ลชฺชา ,ท.ท. : วฑฺฒณฺณจิตฺเต ตํ ลชฺชา

^{๕๓๔๙} ร.ท.,ล.,ท.ท.,ล.ฉ. : เปยฺยมฺพุทฺธ ,ร.ม. : พุทฺธ

สกุโก วิเนตุ สกลปหาน[๕๑๕]

อสาต สัตรูเปน ปิยรูเปน อปปีย,^{๕๓๕๑}
 ทุกข์ สุขสฺส รูเปน ปมตเต อวติฏฺจติ.[๕๑๖]
 ปหาย ตสฺส ตํ^{๕๓๕๒} ปทํ ภเว สคฺคโคโต^{๕๓๕๓} นโร,
 กายสฺส เกทา สปลฺโย สคฺคํ โส อุปปชฺชเต"ติ.^{๕๓๕๔}[๕๑๗]*

ตติยมปิ ปริจจาคํ เวทิตพฺพํ

"ราชา"^{๕๓๕๕} รกฺขณํ ภตฺติกานํ^{๕๓๕๖}

ราชา สมากนฺตฺวาน ภตฺติ,^{๕๓๕๗}

ภตฺตี จเปตฺวา สทฺเทน

มนสา ภทฺทกปโปโก.[๕๑๘]

ราชา น ยํ ปมฺญเจติ ปิยวาทาย อตฺตโน,^{๕๓๕๘}
 ยโยปการํ กตฺวาน ราชา ปาเลติ ปาณิน.^{๕๓๕๙}[๕๑๙]
 รกฺขจํ ปิยา จ ราชานํ ราชา รกฺขจวิพฺสนโน,^{๕๓๖๐}
 ราชารกฺขา ยมานนฺติ^{๕๓๖๑} ราชา ตํ ปฏฺลิภตฺติ,^{๕๓๖๒}
 เอวเมว ปุริณฺทท ปริจจาคํ ตยา วิพฺ"ติ.[๕๒๐]*

^{๕๓๕๐} ร.ท. : อมฺกุฏโต

^{๕๓๕๑} ร.ท.,ร.ม. : อปปีย

^{๕๓๕๒} ร.ม. : ต

^{๕๓๕๓} ร.ม. : สคฺคํ คโต

^{๕๓๕๔} ร.ม.,ล.ฉ. : อุปปชฺชเตติ ,ล.,ท.ท. : "อสาตํ ฯลฯ โส อุปปชฺชเตติ" อิมํ คธา นตฺถิ

* อิมํ คธาโย คเวสิตฺวา น ทิสฺสนติ.

^{๕๓๕๕} ร.ท.,ล.,ท.ท.,ล.ฉ. : "ราชา" ปทํ นตฺถิ ,ร.ม. : ชา

^{๕๓๕๖} ร.ท. : รกฺขํ ภตฺติ น ,ล. : รกฺขนฺติ ภตฺติกนสฺสา ,ท.ท. : รกฺขนฺติ ภตฺติกานํ

^{๕๓๕๗} ล. : วาตฺติ

^{๕๓๕๘} ร.ท.,ล.,ท.ท.,ล.ฉ. : ปิยวาทมตฺตโน

^{๕๓๕๙} ร.ท. : ปาณิน

^{๕๓๖๐} ร.ท.,ล.,ท.ท. : ราชรกฺขจวิพฺสนนา ,ร.ม. : รกฺขจวิพฺสนโน

^{๕๓๖๑} ล.,ท.ท. : รกฺขเน มานนติ

^{๕๓๖๒} ร.ท. : ปตฺลิภตฺติ ,ร.ม. : ปฏฺลิภตฺติ

จตุตถมปี อาขว เวทิตพพ์

"โยธ กายาทยิ คฺฤ
อญญา ย ฆณสิ วาจ-
ราชรรณจ วนาสาย
กาเยน วาจา^{๕๓๖๔} มนสา
อุชฺ^{๕๓๖๖} กโรนติ ราชาน
เอวเมว ปุรินท

โกหญญ เวญเญเป จ,
มญญ กายเณ กุพฺพโต,
การยหตพฺพต คโต.^{๕๓๖๓}[๕๒๑]
ทเมตฺวา อุชฺ^{๕๓๖๕} กโร,
ราชรรณจ วิวรรณนา,^{๕๓๖๗}
อาชฺชวญจ ตยา วิหฺ^{๕๓๖๘}ติ.[๕๒๒]*

ปญจมปี มหทว^{๕๓๖๘} เวทิตพพ์

"ยถา พุทฺโธ จ ทิสฺวา จ
ทเมติ มุทฺจิตเตน
ตถา ราชา จ ทิสฺวา จ
อญญมญญ วิหิสาย
ทเมตฺวา มุทฺจิตเตน
อุปทฺทว วนาสติ^{๕๓๗๒}
สิล สมหเปตฺวาน
เอวเมว ปุรินท

สตุตฺตานํ มุทฺทารุณํ,^{๕๓๖๙}
ทรรุณน ปวทฺธโน.^{๕๓๗๐}[๕๒๓]
ชคตฺตานํ ทกฺกมฺมินํ,
พลฺหิณํ พลฺปิ^{๕๓๗๑} จ.[๕๒๔]
จเปตฺวา นิยมํ คตฺติ,
โมเจติ ฆยทฺทกฺขโต.[๕๒๕]
อุปการาย รกฺขติ,
มทฺทว นาม เต^{๕๓๗๓} วิหฺ^{๕๓๗๔}ติ.[๕๒๖]*

ฉฏฐมปี ตปเป เวทิตพพ์

^{๕๓๖๓} ล.,ล.ฉ. : คารยหตพพมาคโต

^{๕๓๖๔} ร.ท. : วาจา

^{๕๓๖๕} ร.ท. : "อุชฺ กโร" ปท นตฺถิ ,ล.,ล.ฉ. : กโรนติ

^{๕๓๖๖} ร.ม. : อุชฺ ,ท.ท. : อุชฺ

^{๕๓๖๗} ร.ท.,ล.ฉ. : วิวรรณนา ,ร.ม. : ราชรรณจวิวรรณนา ,ล.,ท.ท. : ราชรรณจ วิวรรณ

* อิมมา คาทาโย คเวสิตฺวา น ทิสฺสนฺติ.

^{๕๓๖๘} ล. : ปญจมปี มุทฺ

^{๕๓๖๙} ร.ท. : มุทฺทารุณ

^{๕๓๗๐} ร.ท.,ล.,ท.ท.,ล.ฉ. : ปวทฺธโน

^{๕๓๗๑} ร.ท. : พลาหิ พลลหิ ,ล. : พาลาหิณํ พาลาปิ

^{๕๓๗๒} ร.ม. : นาม นาสติ

^{๕๓๗๓} ร.ม. : ต

"ปณฺณวโจ ฐมฺมจโร มชฺฌตฺโต^{๕๓๗๔} อนุกมฺปโก,^{๕๓๗๕}
 ปณฺณวณฺโถ สฺมาคณฺโณ อตฺถมตฺถเณ^{๕๓๗๖} ปุจฺจนฺโต,
 วิจาเรตฺวา สฺมาจเร.^{๕๓๗๗}[๕๒๗] เตนฺ เตนฺ ปฏฺธิปชฺชิ^{๕๓๗๘}
 กามานํ นาติจุตฺโต ว,^{๕๓๗๙} อิจฺฉาโลภํ ปนฺนุทฺโต^{๕๓๘๐}
 ชคตฺมินฺนุรทฺตฺนุโต.[๕๒๘] ราชา^{๕๓๘๑} รฏฺฐเจสฺสุ ปาวโก
 ทเมติ มิตฺตตามจฺจํ, นิยมेषฺส ปตฺติฏฺฐิตฺโต^{๕๓๘๒}
 เอวเมว ปุริณฺทท, ตปฺปํ นาม ตยา วิหฺว"ติ.[๕๒๙]*
 สตฺตมมฺปิ อุกโกธํ^{๕๓๘๓} เวทิตพฺพํ
 "รชฺชโกปตฺติปชฺฌนฺหํ^{๕๓๘๔} วาจาธวฺนฺติ^{๕๓๘๕} ภาสติ,
 โอโลกนยนาฏํ^{๕๓๘๖} ยสฺ^{๕๓๘๗} น รทฺธิตฺถํ สกฺโก.^{๕๓๘๘}[๕๓๐]
 โกธํ ชวติ ราชนํ โกธจิตฺตํ นินฺนารเย,
 ตโต กิจฺจํ กาเรยฺย ตํ วตฺตมาหุ ชตฺติย,
 เอวเมว ปุริณฺทท อโกธํ นาม เต วิหฺว"ติ.[๕๓๑]*
 อฏฺฐมาปี^{๕๓๘๙} อวิหิสา เวทิตพฺพา^{๕๓๙๐}

^{๕๓๗๔} ร.ท. : อชฺชโต ,ร.ม. : มชฺฌโต ,ล.,ล.ฉ. : มชฺฌโม ,ท.ท. : มชฺชโต

^{๕๓๗๕} ร.ม. : อนุกมฺปโต

^{๕๓๗๖} ร.ม. : สฺมาคณฺโณ อตฺถํ อตฺถเณ ,ล.,ท.ท.,ล.ฉ. : อตฺถํ อตฺถเณ

^{๕๓๗๗} ร.ท.,ล.,ล.ฉ. : สฺมาจเร

^{๕๓๗๘} ล.,ท.ท. : ปตฺติปชฺชิ

^{๕๓๗๙} ล.,ล.ฉ. : นาติจุตฺโต

^{๕๓๘๐} ร.ม. : ปนฺนุทฺโต ,ล.,ท.ท.,ล.ฉ. : ปนฺนุทฺโต

^{๕๓๘๑} ร.ท.,ล.,ล.ฉ. : ชคตฺ อณฺนุรทฺตฺนุโต ราชา ,ร.ม.,ท.ท. : ราชา

* อิมํ คาทาโย คเวสิตฺวา น ทิสฺสนฺติ.

^{๕๓๘๒} ร.ท.,ล.ฉ. : ปตฺติฏฺฐิต ,ล. : ปตฺติฏฺฐิต ,ท.ท. : ปฏฺฐิต

^{๕๓๘๓} ล.ฉ. : สตฺตมมฺปิ อโกธํ

^{๕๓๘๔} ร.ม. : ราชโกปตฺติปชฺฌนฺหํ ,ล. : ราชโกปํ อตฺติชฺฌนฺหํ ,ท.ท. : ราชโกปํ อตฺติชฺฌนฺหํ

^{๕๓๘๕} ร.ม. : ราชาธวฺนฺติ

^{๕๓๘๖} ร.ม. : โอโลกนยนาฏํ

^{๕๓๘๗} ล.,ท.ท. : โอโลกนยนาฏํ ยสฺส

^{๕๓๘๘} ร.ท.,ท.ท.,ล.ฉ. : สกฺกา

วิธีเสนติ จ ปิณฑิ ^{๕๓๘๑}	สพเพ รฐจา จ กมเปนติ, ^{๕๓๘๒}
โจรกมมานิ กุพพนติ	ทุพพิภขมภิกขวทุณฺเณ.[๕๓๒]
ยทา โลเภณ อากิณฺเณ ^{๕๓๘๓}	สตตานํ สมุททาเก, ^{๕๓๘๔}
อญญมณฺเณ วิธีเสนติ ^{๕๓๘๕}	ทุพพิภขญจ ทุฏฺฐจิตฺติ. ^{๕๓๘๖} [๕๓๓]
สตตา ขีณายุกา โหณฺติ	เตน โลเภณ อากุลา, ^{๕๓๘๗}
ปาปกมมานิ วุฑฺฒนฺติ ^{๕๓๘๘}	นิริเย ^{๕๓๘๘} อภิกามิโย. ^{๕๔๐๐} [๕๓๔]
สตตา ทุกขา ขีณายู จ	ราชานํ ปฏิกณฺฐกา, ^{๕๔๐๑}
สมุปรายิกทิกฺขเจสุ	คารยหตฺตพพกมฺมิกา. ^{๕๔๐๒} [๕๓๕]
น หีเส ^{๕๔๐๓} ปรสฺตเตสุ	ปรทารํ น หาปเย,
สุภิกขญจ สุฏฺฐจิตฺติ จ	ราชา รฐจวิวทุณฺเณ, ^{๕๔๐๔}
เอวเมว ปุรินฺทท	อวิหีสา ตยา วิหฺว"ติ.[๕๓๖]*
นวมปิ ^{๕๔๐๕} ขนฺติ เวทิตพฺพา ^{๕๔๐๖}	

^{๕๓๘๙} ล. : อญฺจปี

^{๕๓๙๐} ล. : เวทิตพฺพ

^{๕๓๙๑} ร.ท.,ร.ม.,ล.ณ. : วิธีเสติ จ ปิเพติ ,ล.,ท.ท. : วิธีเสติ จ ปิเลติ

^{๕๓๙๒} ร.ม. : ปกมเปนติ ,ล. : กมเปติ

^{๕๓๙๓} ล. : อากณฺโณ

^{๕๓๙๔} ร.ท. : สตตานํ สมุททาเก ,ล. : สมุฏฺฐยโก ,ล.ณ. : สมุฏฺฐยเก

^{๕๓๙๕} ล. : อญญมณฺเณ วิธีเสนติ

^{๕๓๙๖} ร.ท. : ทุพพิภฺจโย ,ร.ม.,ล.ณ. : ทุพพิภฺจโย

* อิมา คาถาโย คเวสิตฺวา น ทิสฺสนฺติ.

^{๕๓๙๗} ร.ท. : อากุโล

^{๕๓๙๘} ร.ท. : วณฺณนฺติ

^{๕๓๙๙} ร.ท.,ท.ท. : นิริโย ,ร.ม.,ล.ณ. : นิริโย

^{๕๔๐๐} ร.ท.,ท.ท.,ล.ณ. : อติคามิโย ,ล. : วณฺณนฺติ นิริโย อติคามิยา

^{๕๔๐๑} ร.ท.,ร.ม.,ล.ณ. : ปฏิกณฺฐกา ,ล.,ท.ท. : ปตฺติกณฺฐโก

^{๕๔๐๒} ร.ท. : คารยหตฺตพพกมฺมาโน ,ร.ม. : คารยหตฺตพพกมฺมิโก ,ล.,ท.ท.,ล.ณ. : คารยหิตฺตพพกมฺมาโน

^{๕๔๐๓} ร.ท.,ล.,ท.ท.,ล.ณ. : หีสา ,ร.ม. : หีโส

^{๕๔๐๔} ร.ท.,ร.ม.,ล.ณ. : ราขรฐจวิวทุณฺเณ ,ล.,ท.ท. : ราขรฐจ วิวณฺณ

"ธิตี ขนฺติ จ สจฺจญฺจ มโนวริยสํยโม,^{๕๔๐๓}
 อิมานิ ปญฺจ อํฺกคานิ ราชนมฺพการกา.^{๕๔๐๔}[๕๓๗]
 น เหตุถ มหิปติ^{๕๔๐๕} เสนา
 สราชิกา ยฺธมาณา^{๕๔๐๖} ลเภถ,
 ยํ ขนฺตี สปฺปุริโส ลเภถ
 ขนฺติพลสฺส สมนฺติ เว.^{๕๔๐๗}[๕๓๘]
 โย เสวโก รหมเต กมํ ราชาณา ขมนฺติ เย,
 เตน ขนฺติพลเนว ราชนฺจวิวิคฺชน.^{๕๔๐๘}
 เอวเมว ปุรินฺทท ขนฺติ นาม ตยา วิทฺติ.^{๕๔๐๙}[๕๓๙]*
 ทสมมปี อวิโรธนํ เวทิตพฺพํ
 "พหุปการา เย มจฺจา ปุพฺเพ ปกตเวทิน,
 วิจาเรตฺวา สมาจาโร อาทิมชฺเฌ^{๕๔๑๐} จเปติ จ.^{๕๔๑๑}[๕๔๐]
 เยธ ปกฺขา จ มจฺจา จ อาทิมชฺเฌ ปตฺติจฺจิตา,^{๕๔๑๒}
 ตสฺสจาเร ปริกฺขิตฺวา สามินํ ลีริวทฺชน.^{๕๔๑๓}[๕๔๑]
 เยธ มจฺจา จ ภริยา จ^{๕๔๑๔} ปุตฺตา มิตฺตา จ ปกฺขกา,^{๕๔๑๕}

^{๕๔๐๕} ล.,ท.ท. : นวมปี

^{๕๔๐๖} ล.,ท.ท. : เวทิตพฺพํ

^{๕๔๐๗} ร.ท. : มโนวริยสํยมา

^{๕๔๐๘} ล.,ท.ท. : ราชนํ อูปการกา

^{๕๔๐๙} ร.ท.,ล.,ท.ท. : มตฺถํ มหติ

^{๕๔๑๐} ร.ท.,ล.,ท.ท.,ล.ณ. : ยฺธมาณา

^{๕๔๑๑} ล. : วุปสมนฺติ เวรา ,ท.ท. : ปสฺสมนฺติ เว

* อิมา คาถาโย คเวลิตฺวา น ทิสฺสนฺติ.

^{๕๔๑๒} ร.ท.,ล.,ท.ท. : ราชนฺจวิวิคฺชน ,ร.ม. : ราชา รณฺจวิวิคฺชน ,ล.ณ. : ราชนฺจวิวิคฺชน

^{๕๔๑๓} ร.ท.,ล.,ล.ณ. : สมาจาเร อาทิมจฺเจ ,ท.ท. : วิจาเรตฺวา สมาจาเร อาทิมจฺเจ

^{๕๔๑๔} ร.ท. : ติเปติ จ ,ท.ท. : ผลติปิ

^{๕๔๑๕} ล. : มจฺเจ ปตฺติจฺจิต ,ท.ท. : อาทิมจฺเจ ปตฺติจฺจิต

^{๕๔๑๖} ล.,ท.ท.,ล.ณ. : "จ" สทฺโท นตฺถิ

^{๕๔๑๗} ร.ม. : ปกฺขโต ,ล.,ท.ท.,ล.ณ. : ปกฺขตฺตา

อนาจารา อธมมฐา	วณฺณนณฺญ อาทโย,
วิมฺเสตฺวา ^{๕๔๑๘} วิจาเรตฺวา	ยฺตุตฺตายฺตุเต ปการเย. ^{๕๔๑๙} [๕๔๒]
โย รณฺโณ วณฺํ สุตฺวา	อมฺจุโจ สิริวฑฺฒโน, ^{๕๔๒๐}
อมฺจุสฺส สุตฺมมฺสฺส	วณฺณํ มหิปฺติ, ^{๕๔๒๑}
อฺคุคฺคณฺหิตฺวา ปวตฺเตสิ	ยฺตุตฺตายฺตุเต จ คารยฺเห. ^{๕๔๒๒} [๕๔๓]
เอเตเนว อฺปาเยน โสตฺถิ	วฑฺฒนฺติ เต ^{๕๔๒๓} ชนา,
วิสุํ อาณํ จ วา รณฺโณ ^{๕๔๒๔}	อมฺจฺจานณฺญ อาวิสุ. ^{๕๔๒๕} [๕๔๔]
ยํ อิจฺฉนฺติ กโร มจฺจุโ	ราชา อณฺณณฺญหิ มา กเร, ^{๕๔๒๖}
ราชา รณฺเญ วินสฺสตี	คารยฺหตฺตพฺพตํ คโต, ^{๕๔๒๗}
เอวเมว ปฺรินฺทท	อวิโรธนํ เต วิทู"ติ. ^{๕๔๒๘} [๕๔๕]*

เทวราช เอวเมว ราชธมฺมา^{๕๔๒๙} นามา"ติ.

"มาตา ปน ราชมาตาสํชาตา, ราชมาตา นาม นิจุสสีลณฺจ อฺโปสฺสณฺจ ปวตฺเตติ,
เตสํ เสวกานํ รณฺณจํ มาตา สทิสฺสา, สฺวา อลงฺการณฺจ มหาปรีวารณฺจ มานตฺถทฺถณฺจ
ราครตฺติณฺจ เนว คณฺเญย,^{๕๔๓๐} สํปปี^{๕๔๓๑} เอเตสํ สุขหิตลํ ปรีเยสนฺตา, โย โย ทุกฺขมฺยุ
-ปทุทวนฺโต, โส โส ตสฺส สนฺติกํ คนฺตฺวา วณฺทิตฺวา สกสฺสณฺยุปทุทเว ปหาริหายตี,
^{๕๔๓๒}

^{๕๔๑๘} ร.ท. : วิมฺเสตฺวา

^{๕๔๑๙} ท.ท. : จ การิเย

^{๕๔๒๐} ร.ท. : สิริวฑฺฒโน

^{๕๔๒๑} ร.ท. : มหิปฺติ

^{๕๔๒๒} ร.ท. : วฑฺฒนฺติ ตา ,ร.ม. : โภ

^{๕๔๒๓} ล. : วิสุํ อาณณฺจ ราชานํ

^{๕๔๒๔} ร.ม. : อวิสุํ,ล.,ท.ท.,ล.ณ. : อาวิสุํ

* อิมํ คาทาโย คเวสิตฺวา น ทิสฺสนฺติ.

^{๕๔๒๕} ร.ม. : กโร

^{๕๔๒๖} ล.,ท.ท. : ราชรณฺเญ วินสฺสตี คารยฺหตฺตพฺพมาคตา

^{๕๔๒๗} ร.ท. : ราชา ธมฺมราชาโน ,ร.ม. : ราชธมฺม ,ล.,ท.ท. : ราชธมฺมราชา ,ล.ณ. : ธมฺมราชา

^{๕๔๒๘} ล.,ท.ท. : มานตฺถทฺถณฺจ ราครตฺติณฺจ อฺคุคฺคณฺเญย ,ล.ณ. : คณฺเญยาปี

^{๕๔๒๙} ล.,ล.ณ. : "สํปปี" ปทํ นตฺถิ

สา ตํ ตํ สุตฺวา ตํ ตํ สมฺปฏฺิจฺฉิตฺวา สกฺกาโร วีย เอเตสํ ตํ ตํ อนุทฺมปริการุญฺเณหิ จ
 ปุตฺตหิตฺเตหิ จ^{๕๔๓๑} โลเภสิ,^{๕๔๓๒} ขนฺติเมตฺตาทีหิ สมฺปตฺตีหิ^{๕๔๓๓} จ อตฺตโน ปียปฺุตํ วีย ส
 ยาทิ ปุตฺตานํ นตฺตปนฺตฺตานํ สฺถิสาณญฺจ อารณํ วา อญฺญํ วา^{๕๔๓๔} อจฺจนฺเทน ทเพยฺยา"
 ติวตฺวา^{๕๔๓๕} ทสฺสเนนฺโต อาห

"ยถา จ มาตาปิตโร ปุตฺตานํ อนุรฺกฺขกา,^{๕๔๓๖}
 ปาลกา^{๕๔๓๗} สพฺพอดฺเดชุ ปุตฺตานญฺจ หิตฺลีนํ^{๕๔๓๘} [๕๔๖]

ปฺุตํ วีย สา ยาทิ^{๕๔๓๙} ปุตฺตานํ จ หิตฺลีนํ,^{๕๔๔๐}
 ตถา มาตา หิ เตสฺส จ ขคฺคเต อนุกมฺปกา,
 สพฺพสฺตตฺตหิตฺตถาย รกฺขณญฺเจว^{๕๔๔๑} การกา.^{๕๔๔๒} [๕๔๗]
 ยถา พุทฺโธ ทยาสุ จ สพฺเพ สตฺเต ปตฺติฏฺฐิตฺ,
 ตถา มาตา ทยาสุ จ ขคฺคเต หิตฺสมฺปเท"ติ.[๕๔๘]*

เทวราช เอวเมว ราชมاتا กุรฺธมฺเม ปฏฺิปปชฺชติ.^{๕๔๔๓}

มเหสี ปน อคฺคมเหสีสํชาตา. มเหสี^{๕๔๔๔} นาม นิจฺจสีลญฺจ^{๕๔๔๕} อุโปสถญฺจ

^{๕๔๓๐} ร.ม. : ปรีหาเปติ ล. : สกสกทุกขภยอุปทพฺพปรีหาเรติ

^{๕๔๓๑} ร.ท. : ตํ ตํ อนุทํ ปริการุญฺเณหิ จ ตตฺตหิปโร ,ร.ม. : ปุตฺตหิตฺเตหิ จ

^{๕๔๓๒} ล. : "จ ปุตฺตหิตฺเตหิ จ โลเภสิ" ปทํ นตฺถิ

^{๕๔๓๓} ล.,ท.ท. : ขนฺติเมตฺตาทยาหิ สมฺปนฺเนหิ

^{๕๔๓๔} ล. : "วา อญฺญํ วา" ปทํ นตฺถิ

^{๕๔๓๕} ล. : "อิตฺติ วตฺวา" สทฺทปทํ นตฺถิ

^{๕๔๓๖} ร.ม. : ปุตฺตานมฺนุรฺกฺขกา ,ล. : อนุรฺกฺขโก

^{๕๔๓๗} ล. : ปาลโก

^{๕๔๓๘} ร.ม. : ปุตฺตานญฺจ หิ[ตํ กรา]

* อีมา คาถาโย คเวสิตฺวา น ทิสฺสนฺติ.

^{๕๔๓๙} ล.,ท.ท.,ล.ณ. : "ปุตฺตานญฺจ หิตํ กรา. ปฺุตํ วีย สา ยาทิ" เทว ปาธา นตฺถิ

^{๕๔๔๐} ร.ม. : เตลีนํ

^{๕๔๔๑} ร.ท.,ร.ม.,ท.ท.,ล.ณ. : รกฺขิตฺตญฺเจว

^{๕๔๔๒} ล. : รกฺขิตฺตพฺโพ ว กาโก

^{๕๔๔๓} ร.ท. : ปตฺติปชฺชติ ,ท.ท. : กุรฺธมฺมํ ปตฺติปชฺชติ

^{๕๔๔๔} ร.ม. : อคฺคมเหสี

กณฺหา รูปสมฺปนฺนา น	ปณฺหา ยสฺสวสํกตา-
หิริโตนฺตปฺสมฺปนฺนา	อิตฺติ มณฺเณยฺย สพฺพทา,
อหํ รโห น ปสฺสามิ	ยตฺถ จิตฺเต ^{๕๔๖๑} ปาปํ,
อนาจารํ จริตฺวาน	ปาณฺญตา ^{๕๔๖๒} วิชานเย,
เอวเมว วิจาเรณ	ทฺวจฺจริตํ อนาจริ.[๕๔๗]
ปฺพพฺภุจายี จ ยา โหติ	ตถา ปจฺจนา นิปาตินี, ^{๕๔๖๓}
ปตฺติจฺจาเปติ จิตฺเตสฺสุ	ยา ว ^{๕๔๖๔} หเว สํสาธุ สํสา ว, ^{๕๔๖๕}

น ภินฺทิตฺติ สทา กามํ ยา อณฺเวยา^{๕๔๖๖} ปตฺติโน มนา"ติ.^{๕๔๖๗} [๕๕๐]*

เทวราช เอวเมว อคฺคฺมเหสี กุรุณฺเม ปฏฺิปปชฺชิตฺติ.

อุปฺราชา ปนฺ อุปฺราชสํชาโต.^{๕๔๖๘} อุปฺราชา นาม^{๕๔๖๙} นิจฺจสึลฺลยฺจ อุโปสฺสณฺย
 อณฺุรฺกฺขติ, นิเวสนกมฺมณฺยจ ราชกฺกุลกมฺมณฺยจ นคฺรกมฺมณฺยจ ราชเสวกมฺมณฺยจ เขตฺตคกมฺมณฺยจ
 วินิจฺจนกมฺมณฺยจ รณกมฺมณฺยจ อณฺเวยานิ กมฺมานิ สพฺพานิ สกฺรณฺโณ ภารฺกฺกฺตานิ,^{๕๔๗๐} โส
 สหิตฺตุํ สมตฺถิโก โหติ, เตสฺสุปี รณมคฺเค สกฺพลฺลยฺจ ปฺรพฺลยฺจ^{๕๔๗๑} เวนฺ ปฺริตาเปสิ,^{๕๔๗๒} ธมฺม-

^{๕๔๖๐} ล. : "วิจาเรยฺย" ปทํ นตฺถิ

^{๕๔๖๑} ร.ม. : "วิจาเรยฺย, ยา กณฺหา รูปสมฺปนฺนา น ปณฺหา ยสฺสวสํกตา หิริโตนฺตปฺสมฺปนฺนา อิตฺติ
 มณฺเณยฺย สพฺพทา อหํ รโห น ปสฺสามิ ยตฺถ จิตฺเต" อิมานิ ปทานิ นตฺถิ

^{๕๔๖๒} ล. : ปาณฺญโต

^{๕๔๖๓} ล.,ท.ท. : นิปาฏฺิ

^{๕๔๖๔} ล. : "ว" สทฺโท นตฺถิ

^{๕๔๖๕} ล. : สํสาธุ

^{๕๔๖๖} ล. : กณฺหา

^{๕๔๖๗} ล. : มนฺนติ ,ท.ท. : ปนาติ

^{๕๔๖๘} ร.ท.,ร.ม.,ล. : อุปฺราชสํชาตา ,ล.ฉ. : "อุปฺราชสํชาโต" ปทํ นตฺถิ

^{๕๔๖๙} ท.ท. : "อุปฺราชสํชาโต. อุปฺราชา นาม" ปทสทฺโท นตฺถิ

^{๕๔๗๐} ล. : ภารฺกฺกฺตา

^{๕๔๗๑} ร.ม. : สตฺตคพฺลยฺจ

ยุชฌเณน ยุชฌเณตุ สมนโต^{๕๔๗๓} โหติ. อปีจ เตสํ เสวกานมชฌาสยํ ปริกขิตโต, โย มหามัจโจ
 รญโณ นินเวเทตุ^{๕๔๗๔} สกโกติ, ปรีนคหิตุกามชฌาสโย^{๕๔๗๕} โส โส ปรสฺส^{๕๔๗๖} ยํ ยํ การณํ
 ๕๔๗๖

ขลิตํ วา ปมาทํ วา ทิสฺวา^{๕๔๗๗} ตํ^{๕๔๗๘} ตเมว รญโณ นินเวเทติ. อุปราชา ปน ตํ มหามัจจํ
 นิวารติ,^{๕๔๗๙} โน เจ สกโกติ, จานโต จาเวตฺวา นิจฺจามเจเน จเปสิ.^{๕๔๘๐} โย นิจามัจจํ
 ปรีคหิตุกามชฌาสโย,^{๕๔๘๑} โส ปรสฺส^{๕๔๘๒} ยํ ยํ การณํ^{๕๔๘๓} ขลิตํ วา ปมาทํ วา ทิสฺ
 ๕๔๘๓

๕๔๘๔ ตเมว "อัย"^{๕๔๘๕} คฺกุณเ ทโส ราชทฺฐมฺโหติ ปรสฺส^{๕๔๘๖} สญฺญาเปนฺโต^{๕๔๘๗} อุปปริก
 ๕๔๘๔

๕๔๘๕ ขาเปนฺโต นิวารเณโต อนุสาเสนโต^{๕๔๘๖} โหติ.^{๕๔๘๗} อุปราชา ปน ตํ นิจามัจจํ ปรีคหิตุ-
 ๕๔๘๖ กามชฌาสยมนคฺคฺกุณเณ จเปสิ.^{๕๔๘๗} อปีจ โย จ อตฺตโน จ ปรสฺส จ^{๕๔๘๘} อุปกาเรยว^{๕๔๘๙}

๕๔๗๒ ล. : ปรีตพเพสิ ,ท.ท. : จรีตพพาเปสิ

๕๔๗๓ ร.ท. : ธมฺมยุชฌเณตุ สมนโต ,ล. : ยุชฌสมโต ,ท.ท. : ธมฺมยุชฌเณตุสมโต

๕๔๗๔ ร.ท. : นินเวเทสิ

๕๔๗๕ ล. : สกโก, ปรีคหิตชฌาสโย ,ท.ท. : ปรีนคหิตกามชฌาสโย

๕๔๗๖ ร.ท.,ท.ท.,ล.ณ. : "โส ปรสฺส" ปทํ นตฺถิ ,ปจฺฉาปทฺมปี เอวํ ทฺฐจพฺพํ

๕๔๗๗ ล. : "โส ปรสฺส ยํ ยํ การณํ" อิมานิ ปทานิ นตฺถิ , "ยํกิญฺจิ การณํ" เอวํปน ทฺฐจพฺพํ

๕๔๗๘ ล.,ล.ณ. : ปมาโท วา โหติ ,ปจฺฉาปทฺมปี เอวํ ทฺฐจพฺพํ

๕๔๗๙ ล. : "ปมาทํ วา ทิสฺวา ตํ" ปทสฺสทโ นตฺถิ ,ท.ท. : "วา ทิสฺวา ตํ" สทฺทปทํ นตฺถิ

๕๔๘๐ ล. : วาเรสิ ,ท.ท. : นิวารสิ

๕๔๘๑ ล. : สกโก ถานโต ปาเปสิ อารกา ฎเปติ ,ท.ท. : ถานโต จาเรสิ อารกา ฎเปสิ

๕๔๘๒ ล. : โส นิจามัจจํ ปรีคหิตกามชฌาสโย ,ท.ท. : ปรีคหิตกามชฌาสโย

๕๔๘๓ ร.ท.,ล. : "ปรสฺส" ปทํ นตฺถิ

๕๔๘๔ ล. : การณณ

๕๔๘๕ ล. : ตสฺส

๕๔๘๖ ล. : "อัย" ปทํ นตฺถิ

๕๔๘๗ ล. : "ปรสฺส" ปทํ นตฺถิ

๕๔๘๘ ล. : สญฺญาโต

๕๔๘๙ ล. : ปริกขิตเตน นิวาริตโต อนุสาสิโต ,ล.ณ. : อนุสาเสนโต

๕๔๙๐ ล. : "โหติ" ปทํ นตฺถิ

ธมฺเม []^{๕๔๕๔} คณฺหิ, ยญฺจ โลกโทสโมหาทิวริหิตุํ อมฺจํ อายุปกาเร^{๕๔๕๕} ธมฺเม คณฺหาเปตฺ
 สมฺตถิ^{๕๔๕๖} เปสฺสิ, โส, ยทา โย โย เสวโก วา ราชปทฺฐโจ วา สกปทฺฐโจ^{๕๔๕๗} วา
 ตํ ตเมว ราชา มารราเปสิ, ตทา นิวาเรนฺโต อายาจนฺโต^{๕๔๕๘} เนว มรณาวํ ปาปุณาเปติ.
 อปิจ อุปราชา []^{๕๔๕๙} เตสํ ภาณฺทาคาริกานํ อชฺฌาสยํ^{๕๕๐๐} ชานิตุํ^{๕๕๐๑} สมฺตถิ.^{๕๕๐๒} กถํ ?
 โย^{๕๕๐๓} อมฺจโจ, ยํ ยํ^{๕๕๐๔} ตสฺส ชฺเร สฺยา, ตํ ตเมว^{๕๕๐๕} รกฺเขยฺย. ยถา สารถิ วิสมํ ตํ
 มคฺคํ^{๕๕๐๖} นิวารณฺตถิ โคณํ สงฺกณฺหนฺโต รถํ สงฺกณฺเหยฺย, เอวํ โส สห โภเคหิ ตํ รกฺขิตุํ
 สกฺโกติ,^{๕๕๐๗} โส อมฺจโจ []^{๕๕๐๘} ตาทิสํ คเหตุวา ภาณฺทาคาริกาทิกจฺจานิ กเรยฺย. อุป-
 ราชกิจฺจเมว เวทิตพฺพํ

"อมฺจเจ สกํ"^{๕๕๐๙} ชานาติ ธีเร จ^{๕๕๑๐} อตฺถโกวิท,

^{๕๔๕๑} ร.ท.,ล.ณ. : ถเปสิ ,ล.,ท.ท. : นิจฺจามจฺจํ อคฺคหิตํ อคฺคถานํ ถเปสิ

^{๕๔๕๒} ล. : "โย จ อตฺตโน จ ปรสฺส จ" อิมานิ ปทานิ นตฺถิ , "เยว" ปทฺมฺปน ทฏฺฐพฺพํ ,ท.ท. :
 "จ อตฺตโน จ ปรสฺส" อิมานิ ปทานิ นตฺถิ

^{๕๔๕๓} ล.,ท.ท. : อุปฺกรเณ จ ,ล.ณ. : "เยว" ปทํ นตฺถิ , "จ" สทฺโท ปน ทฏฺฐพฺโ

^{๕๔๕๔} ล. : โย เว ,ท.ท. : เนว ,ล.ณ. : เยว

^{๕๔๕๕} ล. : โลกโทสโมหาทิวริหิตมฺจมายุปกาเร ,ท.ท. : โลกโทสโมหาทิวริหิตํ อมฺจํ อาทาย อายุป-
 กรณํ

^{๕๔๕๖} ล. : "สมฺตถิ" ปทํ นตฺถิ , "คณฺหาเปสิ" ปทฺมฺปน ทฏฺฐพฺพํ ,ท.ท. : "สมฺตถิ" ปทํ นตฺถิ

^{๕๔๕๗} ร.ท.,ล.ณ. : "สกปทฺฐโจ" ปทํ นตฺถิ ,ล. : ยทา โส ยํ เสวกํ วา ราชปทฺฐจํ วา สกปทฺฐจํ

^{๕๔๕๘} ร.ม. : อาจาปนฺโต ,ล.,ท.ท. : นิวาริตฺโต ยาจิตฺโต

^{๕๔๕๙} ล.,ท.ท. : นาม

^{๕๕๐๐} ล. : "อชฺฌาสยํ" ปทํ นตฺถิ

^{๕๕๐๑} ล. : อชานิตุํ ,ท.ท. : อชานิตุํ

^{๕๕๐๒} ร.ม.,ล.,ท.ท.,ล.ณ. : "สมฺตถิ" ปทํ นตฺถิ

^{๕๕๐๓} ร.ท. : "โย" ปทํ นตฺถิ

^{๕๕๐๔} ร.ท. : "ยํ" ปทํ นตฺถิ ,ล.,ท.ท. : "ยํ ยํ" ปทํ นตฺถิ

^{๕๕๐๕} ล.,ท.ท. : "สฺยา ตํ ตเมว" ปทํ นตฺถิ , "ธนฺสิลาเต" ปทฺมฺปน ทฏฺฐพฺพํ

^{๕๕๐๖} ล. : สมฺมคฺคํ ,ล.ณ. : วิสมคฺคํ

^{๕๕๐๗} ล.,ท.ท. : สกฺโกสิ

^{๕๕๐๘} ล.,ท.ท. : นาม

^{๕๕๐๙} ร.ท. : สก ,ล. : สกํ ,ท.ท. : สกฺก

^{๕๕๑๐} ล.,ท.ท. : "จ" สทฺโท นตฺถิ

อนาคติ คเวสํกํ อโสนฺเท อวินาสเก.[๕๕๑]
 โย จ ตเมว รุกฺเขยฺย ธนํ^{๕๕๑๑} ยญฺเวย เต ลียา,
 สฺสโต^{๕๕๑๒} ว รุกฺกํ สงฺคณฺเห^{๕๕๑๓} โส เต กิจฺจานิ การเย.[๕๕๒]
 สฺสสงฺคหิตํ^{๕๕๑๔} ชนฺตโน สยํ จิตฺตมเปกฺขีย,
 นิธิญจ อธิทธานญจ^{๕๕๑๕} น กเร ปรปตฺติยา.[๕๕๓]
 สยํ อายูวํ ชญฺญา สยํ ชญฺญา กตาทํ,
 ปทมตฺถํ อนุสาลํ นิคฺคณฺเห นิคฺคหารทํ.[๕๕๔]
 ปคฺคณฺเห ปคฺคณฺหารทํ^{๕๕๑๖} สยํ ชานปทมตฺถมนุสาลํ,
 มา เต อธมฺมิกายุตฺตา ธนํ รุกฺกญฺจ นาสยํ.[๕๕๕]
 มา จ เวเคน กิจฺจานิ กเร^{๕๕๑๗} การายเยสิ วา,
 เวคสา หิ กตํ กมฺมํ ชโน^{๕๕๑๘} ปจฺจนาตฺตปฺติ.[๕๕๖]
 เสสญฺจ การณํ เม สฺ— กาลํ วิกาลสพฺพทา,^{๕๕๑๙}
 พลาหิณพลา เจว^{๕๕๒๐} รุจฺจินารุจฺจนมฺหิ^{๕๕๒๑} จ.[๕๕๗]
 น โส ปโรธ เปเมสฺส^{๕๕๒๒} การุญฺเณน วิหรต,
 มา^{๕๕๒๓} เต อธิสเร^{๕๕๒๔} ปุจฺฉ สฺสภาสมฺธิโกธกํ.^{๕๕๒๕}[๕๕๘]

^{๕๕๑๑} ล. : วเทยฺย

^{๕๕๑๒} ร.ท.,ล.ฉ. : ปโรธ ,ล.,ท.ท. : สฺสโต

^{๕๕๑๓} ร.ท. : สคณฺเห ,ร.ม. : สคณฺเหยฺย

^{๕๕๑๔} ร.ม. : สฺสคฺคหิตํ

^{๕๕๑๕} ร.ม. : คณฺทธานญจ

^{๕๕๑๖} ร.ม. : ปคฺคเห ปคฺคหารทํ

^{๕๕๑๗} ร.ม. : กาเร

^{๕๕๑๘} ร.ท.,ล.,ท.ท.,ล.ฉ. : มนฺโท

^{๕๕๑๙} ร.ท. : กาลํ วิกาลสพฺพทา ,ล. : เปเสสฺส กาลวิกาลสพฺพทา

^{๕๕๒๐} ร.ม. : พลาหิณพลญฺเจว

^{๕๕๒๑} ล. : รุจฺจินมฺหิ

^{๕๕๒๒} ร.ท. : ปโรธ ,ล.,ล.ฉ. : เปเสสฺส ,ท.ท. : เปเมสฺส

* อิมมา คาถาโย คเวสิตฺวา น ทิสฺสนฺติ.

^{๕๕๒๓} ร.ม. : โม

โกธสา^{๕๕๒๖} หิ พหุติตา กุลานิ อกุลํ คตา,^{๕๕๒๗}
 มา 'สภมิสฺสโรมฺหิ'ติ อภินญาย^{๕๕๒๘} การยิ.^{๕๕๒๙} [๕๕๙]
 อิตฺถินํ ปุริสานญจ^{๕๕๓๐} ปียา อตฺถาย ราช,
 เยน เยน เตสํานญจ^{๕๕๓๑} มา เต อสิ ทุกฺขินฺทริยํ.^{๕๕๓๒} [๕๖๐]
 อเปตโลมหํสฺส^{๕๕๓๓} ตสฺส กามานิ สาริโน,^{๕๕๓๔}
 สพฺเพ โภคา วินสฺสนฺติ รญฺโฆ ตํ วุจฺเจเต อยฺ.^{๕๕๓๕} [๕๖๑]
 ตตฺถเว เต วตฺตปา^{๕๕๓๖} เอสา วตฺตมนุสฺสํ,^{๕๕๓๗}
 ทกฺขลิตานิ^{๕๕๓๘} ปุญฺญกโร อโสณฺโฑ อวินาสโก,
 สิลพฺพตฺตปฺรามาสี^{๕๕๓๙} ทุสฺสึโล^{๕๕๔๐} วินิปาติโก"ติ.^{๕๕๔๑} [๕๖๒]*

เอวํ กุรุธมฺเม รกฺขติ^{๕๕๔๒} อุปฺราชา นาม.

^{๕๕๒๔} ร.ม. : อธีเร

^{๕๕๒๕} ร.ท. : สฺภาอธิโตธิกํ ,ล. : สภาสฺสอธิโกธิตํ ,ท.ท. : ปุจฺฉิ สภาสฺ อธิโกธิตํ

^{๕๕๒๖} ร.ม. : โภเชน

^{๕๕๒๗} ร.ท. : กุลานิ อลฺงฺคตา ,ล.,ท.ท. : อกุลฺงฺคตา ,ล.ณ. : อกุลงฺคตา

^{๕๕๒๘} ร.ท.,ล.ณ. : อภินตฺถายิ ,ร.ม. : อภินตฺถาย ,ล.,ท.ท. : อภินตฺถาย

^{๕๕๒๙} ร.ท. : "การยิ" ปทํ นตฺถิ

^{๕๕๓๐} ร.ม. : ปุริสํ นว

^{๕๕๓๑} ร.ท.,ท.ท.,ล.ณ. : "ปียา อตฺถาย ราช, เยน เยน เตสํานญจ" เทว ปาทา นตฺถิ

^{๕๕๓๒} ร.ท. : ทกฺขินฺทริยํ

^{๕๕๓๓} ร.ม. : อเปตเลมฺหสฺส ,ล. : อเปตโลมฺหสฺส ,ท.ท.,ล.ณ. : อเปตโลมฺหํสฺส

^{๕๕๓๔} ร.ม. : กามานุสําริโน

^{๕๕๓๕} ร.ม. : อิมํ ,ล. : อิม ,ท.ท. : อิม

^{๕๕๓๖} ล. : ตตฺถเว เต ว เต วตฺตปา ,ท.ท. : วตฺตปา

^{๕๕๓๗} ร.ม. : เอสา ว มคฺคมนุสฺสํ ,ล.,ล.ณ. : วตฺตมนุสฺสํ

^{๕๕๓๘} ร.ม. : ทกฺขลิตานิ ,ล. : ทกฺขลิตานิ ,ท.ท.,ล.ณ. : ทกฺขลิตานิ

^{๕๕๓๙} ล. : สิลวตฺตํ ปฺรามาสี ,ท.ท. : สิลวสฺสํ ปฺรามาสี

^{๕๕๔๐} ร.ท.,ล. : ทุสฺสึโล ,ท.ท. : ทุสฺสึโล

^{๕๕๔๑} ร.ม. : วินิปาติโกติ ,ล.,ท.ท. : วินิปาติโกติ

^{๕๕๔๒} ล.,ท.ท. : "รกฺขติ" ปทํ นตฺถิ

ปโรหิต ปน สฬเพฬ สดตานํ หิตานิ ปุเรตติ วจนเน ปากฏคุโณ วา โทเสหิ
 วิรหิตคุโณ วา โหติ. โส^{๕๕๔๓} ปโรหิต นาม ปญจวิเณ กิจเจเน^{๕๕๔๔} สมณนาโค, เสยยถิ ?
 ปจมี วิสุทฺธ^{๕๕๔๕} ภาชนํ วิโสเธยฺย. ทุตติมปี อมโตทเกน วิสุทฺธภาชนสฺส^{๕๕๔๖} ปุเรตฺวา
 รณฺโณ นิพทฺธํ ทเทยฺย.^{๕๕๔๗} ตติมปี นิพทฺธํ^{๕๕๔๘} รณฺโณ กลี ฌาเปยฺย.^{๕๕๔๙} จตุตฺตมปี
 นิพทฺธํ รณฺโณ ฌมํ อนุสาเสยฺย. ปญจมปี นิพทฺธํ รณฺโณ อตฺตมอนุสาเสยฺย.^{๕๕๕๐}

กถํ ? ภาชนํ นาม กายภาชนํ, สฬพกาลเมว ปญจสีลสมฺปนฺโน อฏฺฐมีจาทุ-
 ทสีปญจทสีปาฏิปเทสุ^{๕๕๕๑} อุโปสถสีลํ รกฺขติ จ^{๕๕๕๒} สฬพกาลเมว อฏฺฐจติกมคฺเคน ภาวติ
 จ, เอวํ ตาว วิโสธนํ นาม ปจมี.^{๕๕๕๓}

อมโตทกํ^{๕๕๕๔} นาม สฬพพุทธานํ วจนธมฺโม,^{๕๕๕๕} เตนํ หิ วิสุทฺธกายภาชนสฺส
^{๕๕๕๖}

ปุเรตฺวา รณฺโณ นิพทฺธํ เทนฺโต^{๕๕๕๗} ปรรณฺโณ นิพพานํ ทุกฺขาเปนฺโต จ ปุพฺพณฺุสสมเย

^{๕๕๔๓} ล.,ท.ท. : "สฬเพฬ สดตานํ หิตานิ ปุเรตติ วจนเน ปากฏคุโณ วา โทเสหิ วิรหิตคุโณ
 วา โหติ. โส" อิมานิ ปทานิ นตฺถิ

^{๕๕๔๔} ล.,ท.ท. : ปญจวิเณ กิจเจติ

^{๕๕๔๕} ร.ม. : วิสุทฺธิ ,ล. : เอโก วิสุทฺธิ ,ท.ท. : ปจมี วิสุทฺธ

^{๕๕๔๖} ล. : สุตฺตภาชนสฺส ,ท.ท. : วิสุทฺธภาชน

^{๕๕๔๗} ล.,ท.ท. : นิพทฺธํ เทติ

^{๕๕๔๘} ร.ท.,ร.ม.,ล.,ท.ท.,ล.ฉ. : นิพทฺธํ ,ปจฺฉาปทฺมปี เอวํ ทฏฺฐพฺพ

^{๕๕๔๙} ร.ม.,ล.,ล.ฉ. : ฌาเปติ

^{๕๕๕๐} ล. : นิพทฺธํ ราชานํ ฌมมณฺุสสาเสสิ. ปญจมปี ทิวทฺธํ ราชานํ อตฺตมณฺุสสาเสสิ ,ท.ท. :
 ฌมมณฺุสสาเสสิ. ปญจมปี ทิวทฺธํ ราชานํ อตฺตมณฺุสสาเสสิ

^{๕๕๕๑} ล.,ท.ท. : อฏฺฐมีจาทุทสีปญจทสีปาฏิปเท

^{๕๕๕๒} ล.,ท.ท. : "จ" สทฺโธ นตฺถิ

^{๕๕๕๓} ล.,ท.ท.,ล.ฉ. : ชิวติ

^{๕๕๕๔} ร.ท.,ล.ฉ. : ปจมี ,ล. : ภาสิ วิโสเธยฺยนฺติ ปจมี ,ท.ท. : ภาชนํ วิโสธนํ ปจมี

^{๕๕๕๕} ล. : อมคฺคโตทกํ

^{๕๕๕๖} ล. : "สฬพพุทธานํ วจนธมฺโม" ปทํ นตฺถิ, "อมคฺคธมฺมนฺติ" ปทฺมปนํ ทฏฺฐพฺพ

^{๕๕๕๗} ล. : อมตธมฺเมหิ สุตฺตกายํ ,ท.ท. : อมตธมฺมํ, อมตธมฺเมหิ สุตฺตกายํ

^{๕๕๕๘} ล.,ท.ท. : เทติ

นิจุจเมว^{๕๕๕๕} จตุตติปปฏจានส์ชาต^{๕๕๖๐} []^{๕๕๖๑} ธมฺมํ ญโย เทเสติ.^{๕๕๖๒} []^{๕๕๖๓} อมโตทกสฺส
วิสุทฺธภาษเนน^{๕๕๖๔} ญโย ทาน^{๕๕๖๕} ทูติย.

ญโย กลี ฌาเปติ^{๕๕๖๖} นาม^{๕๕๖๗} ญโย ปาปจิตฺตํ ฌาเปติ.^{๕๕๖๘} โส หิ^{๕๕๖๙}
สพฺพกาลเมว จตุตฺตาริ สมฺปฺปชานเญ ญโย เทเสติ. เอวํ ญโย กลิฌาปน^{๕๕๗๐} ตติย.

ญโย ธมฺมํ อนุสฺสํติ^{๕๕๗๑} นาม สยญฺสเม นิจุจเมว ทสฺวิธราชธมฺเม ญโย
อนุสฺสํติ,^{๕๕๗๒} เอวํ ญโย ธมฺมสฺส อนุสฺสํนิ^{๕๕๗๓} จตุตฺถ.

ญโย อตฺถมฺนุสฺสํติ^{๕๕๗๔} นาม อทฺตมฺรตฺติกสฺมเย^{๕๕๗๕} นิจุจเมว ราชกิจุเจน
ราชานํ อนุสฺสํติ,^{๕๕๗๖} เนว สพฺพํ สํปาเตยฺยํ ยาจติ.^{๕๕๗๗} เอวํ ญโย อตฺถสฺส^{๕๕๗๘} อนุ

—

สํสน^{๕๕๗๙} ปญฺจม. อนุสํสนโตปี เอวํ วเทยฺย^{๕๕๘๐}

^{๕๕๕๕} ล.,ท.ท. : "จ ญโย นิพฺพานํ ทกฺขาเปนโต จ ปุพฺพญฺสเม นิจุจเมว" อิมานิ ปทานิ นตฺถิ

^{๕๕๖๐} ล.,ท.ท. : จตุตฺตาริ สตฺติปปฏจานส์ชาตา

^{๕๕๖๑} ล.,ท.ท. : นิจุจํ ปาเปนติ. ปุพฺพญฺสเม นิจุจเมว ตํ

^{๕๕๖๒} ล. : เทเสสิ ,ปจฺฉาปทฺมปี เอวํ ทฏฺฐพฺพํ

^{๕๕๖๓} ล.,ท.ท. : เอวํ

^{๕๕๖๔} ร.ม. : วิสุทฺธากาษาเนน

^{๕๕๖๕} ล.,ท.ท. : ททฺนติ

^{๕๕๖๖} ล.,ท.ท. : กลิฌาปน

^{๕๕๖๗} ล. : "นาม" สทฺโท นตฺถิ

^{๕๕๖๘} ล.,ท.ท. : ปาปจิตฺตชฺฌาปนนฺติ

^{๕๕๖๙} ล.,ท.ท. : "โส หิ" ปทํ นตฺถิ

^{๕๕๗๐} ร.ท.,ล.ฉ. : กลิฌาปน ,ล.,ท.ท. : ปาปจิตฺตชฺฌาปนนฺติ

^{๕๕๗๑} ล. : ราชานํ ธมฺมมนุสฺสํนฺติ ,ล.ฉ. : ธมฺมมนุสฺสํสํติ

^{๕๕๗๒} ล. : ราชานํ อนุสํเสยฺย ,ท.ท. : อนุสํเสยฺย

^{๕๕๗๓} ล. : ราชานํ อนุสํสนนฺติ ,ล.ฉ. : อนุสํสํสํติ

^{๕๕๗๔} ล. : ราชานํ อตฺถมฺนุสํสํนฺติ ,ล.ฉ. : อนุสํสํสนิ

^{๕๕๗๕} ร.ท.,ล.ฉ. : อตฺตมฺรตฺติกสฺมเย

^{๕๕๗๖} ล.,ท.ท. : อนุสํเสยฺย ,ล.ฉ. : อนุสํสํสํติ

^{๕๕๗๗} ล.,ท.ท. : สํปาเตยฺยํ ยาจติ

^{๕๕๗๘} ร.ท.,ล.ฉ. : "อตฺถสฺส" ปทํ นตฺถิ

"มา ราช^{๕๕๘๑} สัณฺฑิ ยาทิ มคฺคํ ปาเทหิ^{๕๕๘๒} มา จเร,
 มา ยาทิ ปุรี ปวสฺส^{๕๕๘๓} จุฬานาเคหิ มา จเร.[๕๖๓]
 มา ยาทิ ชรยาเนหิ มาภิรุษห^{๕๕๘๔} นวกเร,
 นิสินฺโน หตฺถิ มา ธาวิ มา หตฺถินิสินฺโน ยฺชฺฌเณ.^{๕๕๘๕}[๕๖๔]
 มา ปาเสหิ กเร พนฺธิ มา ธาวิ นิสินฺโน อสฺเส,
 มา กิพฺติ^{๕๕๘๖} วเน ราช มา ธุดฺเด ราช กิพฺติ.[๕๖๕]
 อิเม เต ทฺวาทสฺวิเธ รญฺโณ อุปการเก,^{๕๕๘๗}
 อุกฺคณฺหตุ ปวตฺเตตุ มา ปมาเทหิ ขตฺติยา"ติ.[๕๖๖]*
 เอว^{๕๕๘๘} กุรุณฺเม รกฺขติ^{๕๕๘๙} ปโรหิโต นาม.^{๕๕๙๐}
 รชฺชโก ปน รชฺชุปสารถฺสขาโต,^{๕๕๙๑} รชฺชุนายโก นาม^{๕๕๙๒} ติวิเธน กิจฺเจน^{๕๕๙๓}
 สมนฺนาโคโต, เสยฺยถิ ? ปจฺโม^{๕๕๙๔} สิลลสมฺปนฺโน, ทฺติโยปี อจฺฉนฺโท,^{๕๕๙๕} ตติโยปี
 วิตฺถเกน^{๕๕๙๖} สมนฺนาโคโต.

^{๕๕๘๑} ล. : ราชานํ อุตฺถมนฺุสสาสนฺติ ,ท.ท. : อุตฺถมนฺุสสาสนํ

^{๕๕๘๐} ล.,ท.ท. : วเทสิ

* อีมา คากาโย คเวสิตฺวา น ทิสฺสนฺติ.

^{๕๕๘๑} ล. : มหาราช

^{๕๕๘๒} ร.ท.,ร.ม. : มคฺคํ ปเทหิ ,ล. : มคฺคปเทหิ

^{๕๕๘๓} ร.ท. : ยาจติ ปุริเมณฺสุส ,ร.ม. : อวสฺส ,ล. : ปุริเมณฺสุส ,ท.ท. : ปุริเมวสฺส

^{๕๕๘๔} ล. : ชโยเนหิ มาภิรุษหิ

^{๕๕๘๕} ล.,ท.ท. : ยฺชฺฌเณ

^{๕๕๘๖} ร.ท. : กิพฺติ ,ล. : กิลิตติ ,ท.ท.,ล.ฉ. : กิลติ

^{๕๕๘๗} ล.,ท.ท. : ราชานํ อุปการโก

^{๕๕๘๘} ล.,ท.ท. : เอวเมว

^{๕๕๘๙} ล.,ท.ท. : "รกฺขติ" ปทํ นตฺถิ ,ปจฺฉาปทฺมปี เอวํ ทฺฐจฺพฬํ

^{๕๕๙๐} ล. : นามาทิ ,ปจฺฉาปทฺมปี เอวํ ทฺฐจฺพฬํ

^{๕๕๙๑} ล. : "รชฺชุปสารถฺสขาโต" ปทํ นตฺถิ ,ท.ท. : รชฺชุปสารถฺสขาโต ,ล.ฉ. : รชฺชุปสารถฺสขาโต

^{๕๕๙๒} ร.ท. : "นาม" ปทํ นตฺถิ ,ร.ม. : รชฺชโก ปน รชฺชุปสารถฺสขาโต, รชฺชุนายโก นาม

^{๕๕๙๓} ล.,ท.ท. : ติวิเธหิ กิจฺเจหิ

^{๕๕๙๔} ล. : กตเมว ? เอโก ,ท.ท. : กตเมว ? ปจฺโม

^{๕๕๙๕} ล. : ทฺติยา นิฉนฺโท ,ท.ท. : ฉนฺโท

อถ สพพกาลเมว ปญจสีลญจ อฏฺฐสีลญจ อชณฺห์ อทฺธิฏฺฐมปฺสฺสนฺโต อสฺสณฺตพฺพ
อสฺสณฺโต อกรณฺเญมกโรนฺโต อปรามญฺจมปรามสนฺโต จ^{๕๕๖๗} อนฺรฺกฺขติ, เอวเมว ตํ ปจฺมํ.

อจฺฉนฺทสฺส^{๕๕๖๘} ปน ตสฺส^{๕๕๖๙} รชฺชุปฺสารถนกาเลสฺส^{๕๖๐๐} เนว "เขตตสฺสามิเกสฺส จ
ภุมิสฺสามิเกสฺส จา"ติ อิมสฺส ฉนฺโท โหติ, นาปี รณฺโณ^{๕๖๐๑} ฉนฺโท โหติ. ยตถ ปน พิชา
จ สสฺสา จ โรปีตา, ตตฺถเอว^{๕๖๐๒} รชฺชํ ปสาเรติ, ตํ ตํ เขตตปฺริกฺเขปวตฺติโต วิวชฺเชตฺวา
ปสาเรติ, ยตถ รชฺชํ โกฏฺธิปฺตฺตา,^{๕๖๐๓} []^{๕๖๐๔} ตตฺถเอว^{๕๖๐๕} ขาณฺุ โกฏฺเทติ, เนว ปวิเสณ จ
นิกฺขเมณ จ.^{๕๖๐๖} อปีจ โส รชฺชุปฺสารถโก^{๕๖๐๗} รชฺชุปฺสารถกาเล^{๕๖๐๘} เนว เขตตสฺสามิเกหิ น
ภุมิสฺสามิเกหิ ธนฺมทินฺนํ ปาปจิตฺเตน^{๕๖๐๙} อุกฺคณฺหิ, โส จ ตถา รณฺโณ อุกฺคณฺหิ. เอวเมว
ตํ ทฺติยํ.

วิตฺถโก ปนสฺส สพพกาลเมว สมฺมาวิตฺถโก โหติ, เอว วิตฺถกฺกคาถา อภาสิ
"รชฺชํ^{๕๖๑๐} ปสาเรยฺยามีว เจ รณฺโณ หิตํ ว ปียา,^{๕๖๑๑}

^{๕๕๖๖} ร.ม. : ทฺติโย ฉนฺโท, ตติโยปี วิตฺถเก, ล.ฉ. : วิตฺถเกณ

^{๕๕๖๗} ล. : "อทฺธิฏฺฐมปฺสฺสนฺโต อสฺสณฺตพฺพ อสฺสณฺโต อกรณฺเญมกโรนฺโต อปรามญฺจมปรามสนฺโต จ"
อิมานิ ปทานิ นตฺถิ, "อฏฺฐทฺเธน สุตฺเตน อกฺขเมณ ปรามตฺถ น" เอวมฺปน ทฺฐรพฺพ, ท.ท. : อสฺสุตฺเตน อกฺขเมณ
ปรามตฺถเกณ

^{๕๕๖๘} ร.ม. : ฉนฺทสฺส, ล., ท.ท. : ฉนฺโท, ล.ฉ. : อจฺฉนฺทํ

^{๕๕๖๙} ล., ท.ท. : "ตสฺส" ปทํ นตฺถิ

^{๕๖๐๐} ร.ม., ล.ฉ. : รชฺชุปฺสารถนกาเลสฺส, ท.ท. : รชฺชุปฺสารถนกาเล

^{๕๖๐๑} ล., ท.ท. : เนว ราชาณํ

^{๕๖๐๒} ล., ท.ท. : วิวชฺชญจ สสฺสญจ โรปีโต, ตตฺถ

^{๕๖๐๓} ร.ท. : โกฏฺธิปฺตฺตา, ล. : รชฺชโกติปฺตฺโต, ท.ท. : รชฺชโกฏฺธิปฺตฺโต

^{๕๖๐๔} ล., ท.ท. : เนว ปาวิเส เนว นิกฺขเม

^{๕๖๐๕} ร.ม. : รชฺชํ โกฏฺธิปฺตฺโต วา

^{๕๖๐๖} ล., ท.ท. : "เนว ปวิเสณ จนิกฺขเมณ จ" อิมานิ ปทานิ นตฺถิ

^{๕๖๐๗} ล. : "โส รชฺชุปฺสารถโก" ปทํ นตฺถิ, ล.ฉ. : รชฺชุปฺสารถโก

^{๕๖๐๘} ร.ม. : รชฺชุปฺสารถโก รชฺชุปฺสารถกาเล

^{๕๖๐๙} ร.ท. : เนว เขตตสฺสามิเกหิ น ภุมิสฺสามิเกหิ ธนฺมทินฺนํ ปาปจิตฺเตน อุกฺคณฺหิ, โส จ ตถา
रणฺโณ ธนํ, ล., ท.ท. : เตน รชฺชุปฺสารถเนว น ภุมิสฺสามิกานํ เขตตสฺสามิกานํ ธนํ ทเทน วา เปเมน วา

^{๕๖๑๐} ร.ม. : รชฺชํ, ล. : รชฺชํ

อดถาย ราชทานน
 ราชตุถญจ อดตุตถญจ
 วทุณาย เขตตสํมํ วา
 ปณฺณการย อดถาย
 เตสฺมตถปี นฺนฺจญจ
 สเจ ทีฆํ กริสฺสํม
 เณเก สคฺคคฺคเมว
 ยตฺตเก กริสฺสํม^{๕๖๑๖} เจ
 ปจวี สมนฺตภา เจว
 ยตฺตเกหิ กริสฺสํม
 ตตฺถ เจ วิชฺชติ ฬิขฺ^{๕๖๑๗}
 ตสฺมา มา อคฺคณฺยยามิ
 รชฺชโกฏี ปตฺตา^{๕๖๑๘} ยตฺถ
 ตตฺถเภา ขาณฺโก นาม
 อวชฺเชตฺวา วิจาเรตฺวา
 ยทิ ปตฺตา รชฺชโกฏี
 ถเล จ ฉาทิโต โหติ
 โอโลเกตฺวา วิชฺชเชตฺวา

ภูจิจิตฺเตน การิ โย.^{๕๖๑๒}[๕๖๗]
 สพฺพตฺถ อุกฺโข อดถํ,
 ภูมิสํมิกสฺส วา หิตํ.[๕๖๘]
 ภูจิจิตฺเตน^{๕๖๑๓} การิ โย,
 สพฺพตฺถ อุกฺโข นฺนฺจํ.[๕๖๙]
 กริสฺสํม รสฺสปี^{๕๖๑๔} จ,
 ปจวี^{๕๖๑๕} อติพฺพลา.[๕๗๐]
 ภูมิ เขยฺยยามิ ตตฺตเก,
 อติการํ สหิตํ ภเว.[๕๗๑]
 ปาปํ สหามิ ตตฺตเก,
 ตโต ปาปตโรปี จ.[๕๗๒]
 พฺพลาภญฺจ^{๕๖๑๘} ลภิตํ,
 ตตฺถ โกฏฺถามิ^{๕๖๒๐} ขาณฺกํ.[๕๗๓]
 วชฺชิตํ ชีวปาณกํ,
 โกฏฺถามิ ขาณฺกํปี จ.[๕๗๔]
 ปาปญฺเภา วา นิพฺเพปี วา,
 ปสฺสเนน อชฺชเกน จ.[๕๗๕]
 ตตฺถ โกฏฺถามิ ขาณฺกํ,

^{๕๖๑๑} ร.ม. : รมฺยา หิตํ หิ ยุตฺตํ

^{๕๖๑๒} ล. : ภูจิจิตฺเตน การิยา

* อิมํ คาทาโย คเวสิตฺวา น ทิสฺสนฺติ.

^{๕๖๑๓} ร.ท. : ภูจิจิตฺเตน ,ล.ฉ. : ภูจิจิตฺเตน

^{๕๖๑๔} ร.ท. : รสฺ

^{๕๖๑๕} ร.ท.,ล.,ท.ท.,ล.ฉ. : ปจวี

^{๕๖๑๖} ร.ท. : กริสฺสํม

^{๕๖๑๗} ร.ท.,ท.ท. : วิชฺช ฬิขฺ ,ร.ม. : วิชฺติ ฬิขฺ ,ล. : วิชฺเช ,ล.ฉ. : วิชฺติ ฬิขฺ

^{๕๖๑๘} ล. : อคฺคณฺยยามิ พฺพลาภญฺจ

^{๕๖๑๙} ร.ม. : รชฺชโกฏี ปตฺตา ,ล. : รชฺชโกฏี ปตฺตํ ,ท.ท. : รชฺชโกฏีปตฺตํ

^{๕๖๒๐} ร.ท.,ร.ม.,ล.,ท.ท.,ล.ฉ. : โกฏฺถามิ

เอวเมว วิจาเรน

ธมฺมํ รกฺขติ สฬฺพทา"ติ.[๕๗๖]*

เอวํ กุรุธมฺเม รกฺขติ รกฺขโก^{๕๖๒๑} นาม.

สารถิ ปน อสฺสโคณทมกสฺสาโต.^{๕๖๒๒} สารถิ นาม จตุพฺพิเชน กิจฺเจเน สมนฺนา-
คโต, เสยฺยถิทํ ?^{๕๖๒๓} ปจฺจิมํ สีสสมฺปนฺโน, ทฺติโย เมตฺตาสมฺปนฺโน,^{๕๖๒๔} ตติโย กรุณาสมฺ-
ปนฺโน, จตุตฺถโย มุทฺติจิตฺโต โหติ. สฬฺพกาลเมว ปญฺจสีลํ สฬฺพเพสุ ปกฺขेषุ อฏฺฐสีลญฺจ
^{๕๖๒๕}

รกฺขติ,^{๕๖๒๖} เอวเมว ตํ ปจฺจิมํ.

อทณฺฑเนน อปโตเทน^{๕๖๒๗} อสฺสญฺจ^{๕๖๒๘} โคณญฺจ ทเมนฺโตปี []^{๕๖๒๙} เนว ฌมฺเภสุ
พนฺธนฺโตปี น สฬฺพกเยน^{๕๖๓๐} ทเมนฺโตปี อทณฺโท จ โลเภเนน จ^{๕๖๓๑} สิกฺขนฺโตปี^{๕๖๓๒}
เมตฺตจิตฺเตน คณฺหนฺโตปี คณฺหาเปนฺโตปี^{๕๖๓๓} ทเมติ, เอวเมว ตํ ทฺติยํ.

รถํ โยเชนฺโตปี "อิเมปี สตฺตา"^{๕๖๓๔} อพลา หินฺพลา []^{๕๖๓๕} วุฑฺฒา กิสฺสา ฌุลา
ชฺรา ทณฺธา []^{๕๖๓๖} ฐุเรสุ อวิฐุเรสุ กนฺตารมคฺเคสุ สฺขมคฺเคสุ []^{๕๖๓๗} สนฺติเกสุ อสนฺติเกสุ
มคฺเคสุ ตฺริตคฺมนา คนฺตุํ ยุตฺตา วา อยุตฺตา วา"ติ"^{๕๖๓๘} กรุณาจิตฺเตน วิจาเรตฺวา โยเชติ,

^{๕๖๒๑} ร.ม. : กุขติ รกฺโก

^{๕๖๒๒} ล.,ท.ท. : "อสฺสโคณทมกสฺสาโต" ปทํ นตฺถิ

^{๕๖๒๓} ล.,ท.ท. : "เสยฺยถิทํ ?" ปทํ นตฺถิ

^{๕๖๒๔} ร.ท. : "ทฺติโย เมตฺตาสมฺปนฺโน" ปทํ นตฺถิ

^{๕๖๒๕} ร.ท. : อฏฺฐสีลญฺจ ,ล. : ปญฺจเปกฺโข สฬฺพเพสุ กาลปฺกเขสุ อฏฺฐสีลเปกฺโข

^{๕๖๒๖} ล. : "รกฺขติ" ปทํ นตฺถิ ,ท.ท. : ปรกฺขติ

^{๕๖๒๗} ล.,ท.ท. : "อทณฺฑเนน อปโตเทน" อิมานิ ปทานิ นตฺถิ

^{๕๖๒๘} ร.ม. : "อสฺสญฺจ" ปทํ นตฺถิ ,ล. : อสฺญฺจ

^{๕๖๒๙} ล. : อทณฺฑเนน อปโตเทน ,ท.ท. : ปี จ ทณฺฑเนน อปโตเทน

^{๕๖๓๐} ร.ม. : โคณญฺจ ทเมนฺโต ภิเร วา ฌมฺเภสุ พนฺธนฺโตปี น สฬฺพกเยน

^{๕๖๓๑} ล.,ท.ท. : "ปี อทณฺโท จ โลเภเนน จ" สทฺทปทํ นตฺถิ

^{๕๖๓๒} ล.,ท.ท. : ปโลภสิกฺขเตน

^{๕๖๓๓} ล.,ท.ท. : ปคฺคณฺหาเปนฺเตน

^{๕๖๓๔} ล.,ท.ท. : "อิเม สตฺตา" อิมานิ ปทานิ นตฺถิ

^{๕๖๓๕} ล.,ท.ท. : หินฺพลา โย วา

^{๕๖๓๖} ล. : อคฺมเนสุ ,ท.ท. : รกฺกํ คมเนสุ

^{๕๖๓๗} ล.,ท.ท. : ตฺริเตสุ

เอวเมว ตั ตติย.

รณิ ปาเชนโตปี "อัย พลสมตฺถิ พลหายโน อุตฺตสาหาอนุสสาโห^{๕๖๓๕} อุตฺตโส วา
โคโณ วา^{๕๖๔๐} ปหิตพุโพ วินิตพุโพ^{๕๖๔๑} ปาเชตพุโพ"ติ มุทิจิตฺเตน วิจาเรตฺวา ปาเชติ,
เอวเมว ตั^{๕๖๔๒} จตุตฺถิ. []^{๕๖๔๓}

"ยถา ทณฺฑเณน อธิตา มรณนพฺยตฺตา ปชา,
อตุตฺตานํ อุปมํ กตฺวา น หีเสน ปหนฺตเย"ติ.[๕๗๗]*

เอวํ กุรุธมฺเม รกฺขติ สารถิ นาม.

เสฏฺฐิ ปน ปุณฺณเณ ชนิตฺถนสนฺนิจฺยปฺคฺคฺลสฺสาโต.^{๕๖๔๔} เสฏฺฐิ นาม ติวิธเณ
กิจฺเจะน สมนฺนาคฺโค, เสยฺยถิ? ^{๕๖๔๕} ปจฺโม^{๕๖๔๖} สิลสมฺปนฺโน, ทฺติโย ภาคํ ภาเชนโต,^{๕๖๔๗}
ตฺติโย ทานํ ทาตุกาโม. สพฺพกาลเมว ปญฺจสีลาภิรฺกฺโข สพฺเพสุ ปกฺขेषุ^{๕๖๔๘} อฏฺฐสีลาภิ-
รฺกฺโข โหติ.^{๕๖๔๙} เอวเมว ตั ปจฺม.

ธมฺเมเนน เขตฺตกสณฺกาลโต^{๕๖๕๐} ปฏฺจาย "อตุตฺตโน จ รณฺโณ จ อตุตฺตโน ภาตินญ-
จา"ติ ตฺติหิ ภาเคหิ ตั ภาเชติ, เอวเมว ตั ทฺติย.^{๕๖๕๑}

สพฺพกาลเมว สฺวณฺณรชตฺวตฺถจฺฉาทนสฺสนาสนจตุปฺจยํ ยถาสติ ยถาพลํ ทานํ

^{๕๖๓๘} ล.,ท.ท. : "อนฺนติเกสฺส มคฺเคสฺส ตฺริตคฺคมนา คนฺตุํ ยุตฺตา วา อยุตฺตา วาติ" อิมานิ ปทานิ
นตฺถิ

^{๕๖๓๙} ล. : อุตฺตสาหา อุตฺตสาโ ,ท.ท.,ล.ฉ. : อุตฺตสาหา อุตฺตสาโ

* อิมา คาถา คเวสิตฺวา น ทิสฺสติ.

^{๕๖๔๐} ล.,ท.ท. : "อุตฺตโส วา โคโณ วา" อิมานิ ปทานิ นตฺถิ , "น ลุตฺตโส" เอวเมว ปน ทฏฺฐพฺพํ

^{๕๖๔๑} ล. : "วินิตพุโพ" ปทํ นตฺถิ

^{๕๖๔๒} ล. : "ตั" ปทํ นตฺถิ ,อณฺณตฺถาปี เอวํ ทฏฺฐพฺพํ

^{๕๖๔๓} ล.,ท.ท. : ทสฺสเนนโต คากมาห

^{๕๖๔๔} ล.,ท.ท. : "ปุณฺณเณ ชนิตฺถนสนฺนิจฺยปฺคฺคฺลสฺสาโต" อิมานิ ปทานิ นตฺถิ

^{๕๖๔๕} ล.,ท.ท. : "เสยฺยถิ?" ปทํ นตฺถิ ,ปจฺฉาปทฺมปี เอวํ ทฏฺฐพฺพํ

^{๕๖๔๖} ล. : เอโก ,ท.ท.,ล.ฉ. : ปถโม

^{๕๖๔๗} ร.ม. : โภเชนโต

^{๕๖๔๘} ล. : กาลปฺกฺขेषุ

^{๕๖๔๙} ท.ท. : อฏฺฐสีลาภิรฺกฺโขติ.

^{๕๖๕๐} ล. : เขตฺตธมฺเมสฺส เขตฺตกสฺส กาลโต

^{๕๖๕๑} ล.,ท.ท. : ทฺติโย

วิชฺขุเขนฺโต^{๕๖๕๒} โหติ. โสปี อุตฺตโน^{๕๖๕๓} เกทาเร^{๕๖๕๔} อุตฺตโน สลฺลสาเคน นววา
 ร
 กาเลน^{๕๖๕๕} ทานํ เทติ.^{๕๖๕๖} กถํ ? ชีรกาเล ชีเรน สหุธี สลฺลสขนฺธ ปจฺจิตฺวา ทานํ เทติ,
 มุทฺทกาเล มุทฺทํ โกฏฺเฏตฺวา^{๕๖๕๗} เทติ, ลายนกาเล ลาขํ^{๕๖๕๘} ปจฺจิตฺวา เทติ, เวณิกฺรณกาเล
 กปฺลลํ ปุวํ ปจฺจิตฺวา เทติ, กลาปพฺนธนกาเล^{๕๖๕๙} มุคฺคตฺลปฺเว ปจฺจิตฺวา เทติ, ขลฺหรณ-
 กาเล^{๕๖๖๐} มํสากุลํ^{๕๖๖๑} ปจฺจิตฺวา เทติ, มหฺตฺตกาเล อปฺโปทกมรฺฐปายาสํ ปจฺจิตฺวา เทติ, ขณน-
 กาเล ยาคุํ ปจฺจิตฺวา เทติ,^{๕๖๖๒} โกฏฺจกฺกปิตกาเล^{๕๖๖๓} ภิกฺขุํ ปจฺจิตฺวา เทติ. "ยทาปี^{๕๖๖๔}
 ปุพฺเพ ทานํ ทาหมิ, เตน อิทาเนว มหฺตฺตโน มหาโกโค มหาปฺริวารो โหมิ, อีเชว สจฺเจน
 อปฺปมาเทน นิสฺสาย อตุลฺยาณเณ ทานํ เหมิ, ปฺรโลเก ภวิสฺสามิ,^{๕๖๖๕} มหฺตฺตโน มหาโกโค
 มหาปฺริวารो"ติ []^{๕๖๖๖} ทานํ ทาทพฺพํ,^{๕๖๖๗} เอวเมว ตํ ตติยํ.^{๕๖๖๘} []^{๕๖๖๙}

^{๕๖๕๒} ล. : สวิภาโค ,ท.ท. : ทานสวิภาโค ,ล.ณ. : วิชฺขุเขนโต

^{๕๖๕๓} ล.,ท.ท. : "โสปี อุตฺตโน" ปทํ นตฺถิ , "เตสุ" ปทมฺปน ทฏฺจพฺพํ

^{๕๖๕๔} ล. : เกทาเรสลฺล ,ท.ท. : เกทาเรสลฺล

^{๕๖๕๕} ล. : ภาคํ นววาเรน กาเล ,ท.ท. : "กาเลน" ปทํ นตฺถิ

^{๕๖๕๖} ร.ท.,ล.,ท.ท. : เทตฺ

^{๕๖๕๗} ร.ท.,ท.ท. : ปุทฺทํ โกฏฺเฏตฺวา ,ร.ม.,ล.,ล.ณ. : โกฏฺเฏตฺวา

^{๕๖๕๘} ล. : ลายนกาเลสุ โมทกํ

^{๕๖๕๙} ล. : กลาปกาเลสุ ,ท.ท. : กลาปกาเล

^{๕๖๖๐} ล. : ขลกาเล ,ท.ท. : ขลกาเลสุ

^{๕๖๖๑} ล. : "มํสากุลํ" ปทํ นตฺถิ , "ปุเว" ปทมฺปน ทฏฺจพฺพํ

^{๕๖๖๒} ร.ท. : "มุคฺคตฺลปฺเว ปจฺจิตฺวา เทติ, ขลาหรณกาเล มํสากุลํ ปจฺจิตฺวา เทติ, มหฺตฺตกาเล
 อปฺโปทกมรฺฐปายาสํ ปจฺจิตฺวา เทติ, ขณนกาเล" อิมานิ ปทานิ นตฺถิ ,ล. : "มหฺตฺตกาเล อปฺโปทกมรฺฐปายาสํ
 ปจฺจิตฺวา เทติ, ขณนกาเล ยาคุํ ปจฺจิตฺวา เทติ" อิมานิ ปทานิ นตฺถิ ,ท.ท. : "มํสากุลํ ปจฺจิตฺวา เทติ. มหฺตฺต-
 กาเล อปฺโปทกมรฺฐปายาสํ ปจฺจิตฺวา เทติ, ขณนกาเล ยาคุํ ปจฺจิตฺวา เทติ" อิมานิ ปทานิ นตฺถิ

^{๕๖๖๓} ร.ท.,ล.,ท.ท. : โกฏฺจกฺกปิตกาเลสุ

^{๕๖๖๔} ร.ม. : ยโตปี

^{๕๖๖๕} ล.,ท.ท. : "ภวิสฺสามิ" ปทํ นตฺถิ

^{๕๖๖๖} ล.,ท.ท. : ตสฺมา ,ล.ณ. : ทานํ

^{๕๖๖๗} ล.,ท.ท. : ทาทพฺพนฺติ

^{๕๖๖๘} ล.,ท.ท. : ตติโย

"ยถา เทเว วสุสนฺเตสุ วิวิญญู มุขภาชเน,
 เทวสุสฺส วินฺทูปาเตน ภาชเนสุภิปูรติ.[๕๗๘]
 ปูรติ ธีโร ธนสุสฺ ^{๕๖๗๐} โลกํ โลกํปี วฑฺฒนํ,
 มาวมญฺเฌถ ทานสุสฺ อปฺปํ ทาทพฺพเมว จ.[๕๗๙]

ปทานาธิมุตฺตา ทลิตฺทา ^{๕๖๗๑} สมิทฺธา, ^{๕๖๗๒}

อทานาธิมุตฺตา สมิทฺธา ทลิตฺทา,

อทานาธิมุตฺตา ทลิตฺทา ทลิตฺทา

ปทานาธิมุตฺตา สมิทฺธา สมิทฺธา"ติ.[๕๘๐]*

เอวํ กุรุธมฺเม รกฺขติ สฺสฺสฺ จิ นาม.

โทโณ ปน วิหิ คณนาปฺคุคฺคสฺสชาโต. ^{๕๖๗๓} โทณมฺหามตฺโต นาม จตฺตพฺพิเชน
 กิจฺเจเน ^{๕๖๗๔} สมนฺนาคโต, อิมินา ปุริเสน มหาสตฺตสุสฺสํ คุณฺเนน สทิสฺสคุณฺสุสฺสํ รกฺขิตพฺพตฺตา,
 เสยฺยถิทํ ? ^{๕๖๗๕} ปจฺโม ^{๕๖๗๖} สีสฺสพฺพนฺโน, ทฺตฺติโยปี อฺชฺชโก, ตตฺติโยปี นิจฺฉินฺโน, จตฺตฺติโยปี
 สุนิสฺสมกาโร. ^{๕๖๗๗} กถํ ? เภจฺจาวุตฺตณฺเยนเนว สีสฺสํ รกฺขติ, เอวเมว ตํ ^{๕๖๗๘} ปจฺมํ. ^{๕๖๗๙}

ทานกาเล.

"สทา โพธิสฺตตฺตสมาจินฺตณฺมคฺคํ" ^{๕๖๘๐}

^{๕๖๖๘} ล.,ท.ท. : ยถาห.

^{๕๖๖๙} ร.ท.,ล.,ท.ท. : ธานสุสฺ ,ร.ม. : ทนสุส

* อิมา คาถาโย คเวสิตฺวา น ทิสฺสนฺติ.

^{๕๖๗๑} ร.ม. : ทลิตฺทา ,ล.,ท.ท. : ทฬิตฺทา ,ท.ท. : ปจฺฉาปทฺมปี เอวํ ทฏฺฐพฺพํ

^{๕๖๗๒} ล. : "สมิทฺธา" ปทํ นตฺถิ

^{๕๖๗๓} ล.,ท.ท. : "วิหิตคณนาปฺคุคฺคสฺสชาโต" ปทํ นตฺถิ

^{๕๖๗๔} ล. : จตฺตพฺพิเชทฺติ กิจฺเจหิ ,ปจฺฉาปทฺมปี เอวํ ทฏฺฐพฺพํ ,ท.ท. : จตฺตพฺพิเชทฺติ กิจฺเจ

^{๕๖๗๕} ล.,ท.ท. : "อิมินา ปุริเสน มหาสตฺตสุสฺสํ คุณฺเนน สทิสฺสคุณฺสุสฺสํ รกฺขิตพฺพตฺตา, เสยฺยถิทํ ?"

อิมานิ ปทานิ นตฺถิ

^{๕๖๗๖} ล. : เอโก ,ปจฺฉาปทฺมปี เอวํ ทฏฺฐพฺพํ ,ท.ท.,ล.ฉ. : ปถโม

^{๕๖๗๗} ร.ม.,ล.ฉ. : สุนิสฺสมกาโร ,ล. : นิสฺสมกาโรติ ,ท.ท. : สุนิสฺสมกาโรติ

^{๕๖๗๘} ล. : "ติ" ปทํ นตฺถิ ,ปจฺฉาปทฺมปี เอวํ ทฏฺฐพฺพํ

^{๕๖๗๙} ร.ท.,ท.ท.,ล.ฉ. : ปถมํ ,ล. : ปถโม ,ปจฺฉาปทฺมปี เอวํ ทฏฺฐพฺพํ

^{๕๖๘๐} ร.ม.,ล. : โพธิสฺตตฺตสมาจินฺตณฺมคฺคํ ,ท.ท. : โพธิสฺตตฺตสมาจินฺตณฺมคฺคํ

ทสนุน มหาปารมีน สุมคฺค,
 พุทฺธา สพุภิ ยาดํ ปุราณสฺสุมคฺค
 นิเสวนฺติ ทานํ สฺสุมฺปตฺติมคฺค.[๕๘๑]
 ปฏิกุคฺคาหกานํ^{๕๖๘๑} สุขานํ ปทานํ
 ตถา ทายกานํ ผลานํ ปทานํ,^{๕๖๘๒}
 ปทานุปฺปยตํ^{๕๖๘๓} ปสาทปฺปทานํ
 อนเกานิสฺสํปทานปฺปทานํ.[๕๘๒]
 จเปตฺตน^{๕๖๘๔} จิตฺตํ ชเนตฺตน หาสํ
 วิเนตฺตน โลภํ ชเนตฺตน ลภํ,
 วเปตฺตน เขตฺตํ คุณฺณตาภิเกสฺส
 ปทาตพฺพเมตํ^{๕๖๘๕} วิพฺพิตํ ปทานํ.[๕๘๓]
 คุณฺณพฺเพสฺส กาลเ ผลตฺถิ^{๕๖๘๖} ทินฺนํ
 ปทานํ ปทานํ วิทานํ ปวตฺติ,^{๕๖๘๗}
 ปธานํ ยสํ พธานํ สุขานํ
 พหฺนํ พหฺนํ พหฺนํ พหฺนํ^{๕๖๘๘}[๕๘๔]
 ปณฺเฑติ จิตฺตปสาเทหิ ยุตฺตํ^{๕๖๘๙}
 ปณฺเฑ คุณฺณคฺเค^{๕๖๙๐} ปณฺเฑ ปทานํ
 ปณฺเฑ วิมุตฺติ ปณฺธาย ทินฺนํ,

^{๕๖๘๑} ร.ม.,ล.ฉ. : ปฏิกุคฺคาหกานํ ,ล.,ท.ท. : ปตฺติคฺคาหกานํ

^{๕๖๘๒} ร.ท. : "ตถา ทายกานํ ผลานํ ปทานํ" อัย ปาโท นตฺถิ

* อิมา คากาโย คเวสิตฺวา น ทิสฺสนฺติ.

^{๕๖๘๓} ร.ม. : ปทานุปฺปยาดํ

^{๕๖๘๔} ร.ท.,ล.,ล.ฉ. : ฌเปตฺตน ,อณฺณตฺถาปี เอวํ ทฏฺฐพฺพ

^{๕๖๘๕} ล.,ล.ฉ. : ปทาตพฺพเมว ตํ

^{๕๖๘๖} ล.,ล.ฉ. : ผลตฺถิ

^{๕๖๘๗} ล. : ปทานวิทานํ ปวตฺติ ,ท.ท. : ปวตฺติ

^{๕๖๘๘} ล. : ปหฺนพหฺนํ ปหฺนํ

^{๕๖๘๙} ร.ม.,ล.ฉ. : "ปณฺเฑติ จิตฺตปสาเทหิ ยุตฺตํ" อัย ปาโท นตฺถิ

^{๕๖๙๐} ล. : ปกิตฺเต คุณฺณเตน

ปณฺตี วิปากํ ปทสฺเสติ กาเล.[๕๘๕]

น หีนา น ทินา น นีจา^{๕๖๕๑} มนุสฺสา

ปทานานิ โส อูปทานานิ เทนฺติ,

อหีนา อทินา อนิจา ตฺ อีรา

ปทานานิ โส อูปทานานิ^{๕๖๕๒} เทนฺติ"ติ.[๕๘๖]*

ยตฺตเก มานิตฺมุখে ตตฺตกา^{๕๖๕๓} โทณา, ยตฺตกุปฺมาณํ เขตฺตสํมิกสฺส^{๕๖๕๔}
เขตฺตํ,^{๕๖๕๕} []^{๕๖๕๖} ตตฺตเก จ คเหตุวา ตตฺตเก เวน ราชโกฏฺฐาเส ปกฺขิปติ, น จ อตฺต-
หิตเปกฺโข, ยํ เขตฺตการสฺส สนนฺตํ ฐณฺณญจ ยํ รมฺโณ สนนฺตํ^{๕๖๕๗} ฐณฺณญจ ตเมว เอก-
วิหิปปมาเณน คณฺหิ.^{๕๖๕๘} "อธิกํ อิจฺฉิตฺํ น สกฺโกมิ"ติ^{๕๖๕๙} อุกฺเขน จิตฺเตน ปวตฺตติ,^{๕๗๐๐}
เอวเมว ตํ ทฺติยํ.^{๕๗๐๑}

อถ ยํ เขตฺตการสฺส สนนฺตํ ฐณฺณญจ ตเมว อาทาย ราชวิสฺสาเสน ราช-
โกฏฺฐํ วฑฺฒิตํ นาโหสิ, ยญฺจ รมฺโณ สนนฺตํ^{๕๗๐๒} ฐณฺณญจ ตเมว โหติ,^{๕๗๐๓} เอวเมว
ตํ
ตติยํ.^{๕๗๐๔}

อถ เยน เหตฺุนา ปรมฺณฺทํ ทิสฺวา ลทฺฐกาโม สมนนฺตํ นิสฺสมกาโร ปคฺคหิต-

^{๕๖๕๑} ล. : ทินา อนิจจา

^{๕๖๕๒} ร.ท. : ปทานานิ

^{๕๖๕๓} ล.,ท.ท. : ตตฺตเกน

^{๕๖๕๔} ล. : ยตฺตกาปมาเน เขตฺตการสฺส

^{๕๖๕๕} ล. : "เขตฺตํ" ปทํ นตฺถิ ,ท.ท. : กิตฺตํ

^{๕๖๕๖} ล. : ตตฺตกา ตตฺตเกน สงฺคณฺหิ ,ท.ท. : กาทตฺตเกน สงฺคณฺหิ

^{๕๖๕๗} ล.,ท.ท. : ราชสนนฺตํ

^{๕๖๕๘} ล.,ท.ท. : คณฺหิตํ

^{๕๖๕๙} ล.,ท.ท. : สกฺโกมิ

^{๕๗๐๐} ล. : ปวตฺตติ

^{๕๗๐๑} ล.,ท.ท. : ทฺติโย ,ปจฺฉาปทฺมปี เอวํ ทฺฐจฺพํ

^{๕๗๐๒} ล.,ท.ท. : วฑฺฒิตํ นาโหติ, ยญฺญ ราชสนนฺตํ

^{๕๗๐๓} ล. : "โหติ" ปทํ นตฺถิ

^{๕๗๐๔} ล.,ท.ท. : ตติโย ,ปจฺฉาปทฺมปี เอวํ ทฺฐจฺพํ

สมานชีวิโก^{๕๗๐๕} นาม อุตตโน ชีวติ^{๕๗๐๖} ปรสฺส^{๕๗๐๖} ชีวเตน^{๕๗๐๗} สมนํ ปวตฺตติ.^{๕๗๐๘} ยถา หิ
 อุตตโน ปุตฺตกริยาย^{๕๗๐๙} ชีวติ^{๕๗๐๙} คเวสฺติ,^{๕๗๑๐} ยถา ปรปฺปคฺคณํ ปุตฺตกริยาย ชีวติ^{๕๗๑๑}
 คเวสฺย.^{๕๗๑๑} โส เจ^{๕๗๑๒} ทิสฺวา ธนญฺญํ สฺยติ, เอวํ วิตฺถกํ มนสา ปรธนํปี ลภิตฺ-
 กามตาย^{๕๗๑๓} จินฺตเตตฺตพฺพํ. "อสุกฺสฺส ธนํ มยฺหเมว ลภิตพฺพํ, สโม อตฺถิ โหมี"^{๕๗๑๔}ติ โย
 หิ โลเก สพฺพปฺปการเหติ ปรสฺส ชีวติ^{๕๗๑๕} ยาปนมตฺตเมกนาฬิตตฺตโกชนํ ทิสฺวา จินฺตสิ "อสุกฺสฺส
 โกชนํ มยาเยว ภูตฺตพฺพํ, โสหํ หิ^{๕๗๑๕} สหสา สํหาราเปตฺวาปี ปจฺฉา^{๕๗๑๖} ภูตฺตพฺพํ"^{๕๗๑๖}ติ,
 โส ปน สมานชีวิโก นาม, ปรสฺส ภูตฺตพฺพํ น คณฺหิตพฺพํ,^{๕๗๑๗} []^{๕๗๑๘} สกฺมมฺนา ปเรน
 ชินิตฺธนํ ชีวิตยาปนสมตฺตเมว.^{๕๗๑๙} ปสฺยหากาเรน^{๕๗๒๐} คเหตุว อุตตโน สนฺตํปี กตฺวา
 ปริภุญฺชสิ, อสนฺตโกเยว สาหสิกปริโกโค^{๕๗๒๑} นาม อทินฺนปริโกโค นามา"^{๕๗๒๒}ติ สพฺพตฺถา
 ปี

^{๕๗๐๕} ร.ม. : นิสมกาโร ปคฺคิตสมานชีวิโก ,ล. : ปคฺคิตสมานชีวิตา ,ท.ท. : ปคฺคินาสมานชีวิตา

^{๕๗๐๖} ล.,ท.ท. : ปเรหิ

^{๕๗๐๗} ล.,ท.ท. : "ชีวเตน" ปทํ นตฺถิ

^{๕๗๐๘} ล. : โหติ ,ท.ท. : สมา โหติ

^{๕๗๐๙} ล.,ท.ท. : อุตตนาํ สปุตฺตกริยาย

^{๕๗๑๐} ล.,ท.ท. : คเวสฺมาโน

^{๕๗๑๑} ล. : คเวสฺมานา ,ท.ท. : คเวสฺมาโน

^{๕๗๑๒} ร.ม. : เว ,ล.,ท.ท.,ล.ฉ. : ว

^{๕๗๑๓} ล.,ท.ท. : "ปรธนํปี ลภิตฺกามตาย" ปทานิ นตฺถิ ,ท.ท. : "วิตกมนสํ น" เอวณทฺถจพฺพํ

^{๕๗๑๔} ล. : สโหติ ,ท.ท. : มา อญฺเณสํ โหติ

^{๕๗๑๕} ล. : "โสหํ หิ" ปทํ นตฺถิ ,ท.ท. : "หิ" สทฺโท ปทํ นตฺถิ

^{๕๗๑๖} ล.,ท.ท. : "ปี ปจฺฉา" สทฺทปทํ นตฺถิ

^{๕๗๑๗} ล. : คณฺหิ ,ล.ฉ. : อคฺคณฺหิตพฺพํ

^{๕๗๑๘} ล. : อุกฺคณฺนา ธน ,ท.ท. : สามีนา ธนํ

^{๕๗๑๙} ล.,ท.ท. : "ปเรน ชินิตฺธนํ ชีวิตยาปนสมตฺตเมว" อิมานิ ปทานิ นตฺถิ ,ล. : "ภารวฺชิตพฺโพ ว"

ปทฺมปน ทฺถจพฺพํ ,ท.ท. : "ภารํ ชีวิตพฺโพ ว" ปทฺมปน ทฺถจพฺพํ

^{๕๗๒๐} ร.ม. : ปสฺยหากาเรน

^{๕๗๒๑} ล. : อลฺงฺคโก เจว สาหสิกํ ปริโกโค

^{๕๗๒๒} ล.,ท.ท. : "อิตฺติ" สทฺโท นตฺถิ

สุนิสมุมการโ หิต,^{๕๖๒๓} เอวเมว ตํ จตุตถ.^{๕๖๒๔} []^{๕๖๒๕}

เตหิ ยุตโต ปรโลกสมิ สมตโถติ วิสุทฺธิยา สมานชีวิโก นาม อนาทานปฺวตฺติ-
โตติ.^{๕๖๒๖} เอวํ กุรุธมฺเม รกฺขติ โทโณ^{๕๖๒๗} นาม.

โทวาริกํ ปณฺ ราชทวารสฺส นครทวารสฺส รกฺขณกิจจํ กุรฺมาโน.^{๕๖๒๘} โทวาริกํ
นาม จตุพฺพิเชน กิจฺเจเน สมนฺนาคโต, เสยฺยถิทํ ?

"ปจฺโม สิลสมฺปนฺโน^{๕๖๒๙} ทฺติโยปี สามิกตฺติโก,

ตฺติโยปี สติยา สมฺปนฺโน จตุตฺถปิ อโหสาโรปิโก"ติ.^{๕๖๓๐} [๕๘๗]*

กถํ ? []^{๕๖๓๑} เหฏฺฐา วุตฺตณฺเณว สิลํ รกฺขติ, เอวเมว ตํ ปจฺม.

อถ โย สกฺรณฺโณ สมฺมาภตฺติโก^{๕๖๓๒} หิตกาโม อโหสิ.^{๕๖๓๓} ตสฺส สฺมาจา-

ร

นิจกาลสํชาตํ สพฺพกาลํ วิวชฺชติ, โส ตสฺสเว ทฺวาริ^{๕๖๓๔} []^{๕๖๓๕} วิวเรยฺย.^{๕๖๓๖} โย ราช-
ปทฺนุโจ ตสฺส ทฺวาริ สพฺพการิ^{๕๖๓๗} ปิณฑติ, น วิวเรยฺย.^{๕๖๓๘} สเจ หิ ราชปทฺนุโจ อตฺตโน
โทสญฺจ ททฺนโต โหติ,^{๕๖๓๙} น คณฺหนฺโต^{๕๖๔๐} "ตฺวํ โภ^{๕๖๔๑} ราชปทฺนุโจ โหติ, สเจ ปาวลฺสิ,

^{๕๖๒๓} ล.,ท.ท. : "โหติ" ปทํ นตฺถิ

^{๕๖๒๔} ล.,ท.ท. : จตุตฺถ, ปจฺฉาปทฺมปี เอวํ ทฺนุจพฺพ

^{๕๖๒๕} ล.,ท.ท. : ยถา.

^{๕๖๒๖} ล. : อนาทานปฺวตฺตโตติ

^{๕๖๒๗} ร.ม.,ท.ท. : โทโน, ล. : ธมฺมโทโน

^{๕๖๒๘} ล. : "รกฺขณกิจจํ กุรฺมาโน" ปทํ นตฺถิ

* อิมํ คาทา คเวสิคฺวา น ทิสฺสติ.

^{๕๖๒๙} ร.ท. : ปจฺโม สิลสมฺปนฺโน

^{๕๖๓๐} ร.ท. : อโหสาโรปิโตติ, ล.,ท.ท. : อโหสาโรปิโตติ

^{๕๖๓๑} ล. : โส

^{๕๖๓๒} ร.ม. : สหกตฺติโก

^{๕๖๓๓} ล.,ท.ท. : "อโหสิ" ปทํ นตฺถิ

^{๕๖๓๔} ล.,ท.ท. : "นิจกาลสํชาตํ สพฺพกาลํ วิวชฺชติ, โส ตสฺสเว ทฺวาริ" อิมานิ ปทานิ นตฺถิ

^{๕๖๓๕} ล. : โอกาส, ปจฺฉาปทฺมปี เอวํ ทฺนุจพฺพ

^{๕๖๓๖} ล. : วิวริติ, ท.ท. : วิวตฺติ

^{๕๖๓๗} ร.ท. : ทฺวารํ พกฺกํ, ปจฺฉาปทฺมปี เอวํ ทฺนุจพฺพ, ล. : โอกาส

^{๕๖๓๘} ล. : วิวริยติ, ท.ท. : วิวรสฺสติ

มหาวินาส ปาเปลิ, โน เจ, ตูยหฺมฺ สาสฺ หิตฺ"ติ เนว ตสฺส ทวารํ สพุพกาลํ วิวเรยฺย,
เอวเมว ตํ ทุตฺติยํ.

อปฺปจ ปวิสนฺตมนุสฺสสฺส นิกฺขณฺตมนุสฺสสฺส จ พหุคฺคฺนโทสํ^{๕๓๔๒} ชานาติ, นิจฺจเมว
อปฺปมตฺโต โหติ, "กาลากาลญฺจฏฺฐานาญฺจ สํวณฺณํสํวณฺญา"ติ^{๕๓๔๓} สพุพกาลเมว
อกฺขลิโต^{๕๓๔๔} อปฺปมตฺโต โหติ, สติยา ตํ ตํเยว^{๕๓๔๕} อารมฺมณํ^{๕๓๔๖} ปวตฺตติ, เอวเมว ตํ ตุตฺติยํ.

ยथा จ^{๕๓๔๗} ทฺวาทสฺหตฺถมตฺเต^{๕๓๔๘} ทฺวารสมีเป มนุสฺเส อญฺญมญฺญํ อกฺ-
โกสนฺเต^{๕๓๔๙} จ^{๕๓๕๐} ปหฺรณฺเต^{๕๓๕๑} จ ทิสฺวา, อิมํ อปฺราปรี ปทฺฐจํ^{๕๓๕๒} อญฺญาเนน เจว
ปมาเทน จ กโรนฺติ, สเจ^{๕๓๕๓} "อิมํ คณฺหามิ อิมฺมา ฐนํ ลภิสฺสามิ, รยฺโย จ ฐนญฺจ ยโส
จ ลภิตพฺโพเววา"ติ อโทสาโรปโก สมนฺวาวิตกฺเกน นิคฺคณฺเหยฺย, นิจฺจเมว^{๕๓๕๔} จินฺตเยยฺย

๕๓๕๕

"โย ปเรสํ สนฺตํ ทิสฺวา ปเรสํ โทเส^{๕๓๕๖} อาริเปนฺโต []^{๕๓๕๗} ทณฺท์ อุปเนตฺวา ฐนํ
คณฺหาติ"ติ, มหาโจโร^{๕๓๕๘} อทินฺนาทายี^{๕๓๕๙} นาม อทินฺนชีวิโก นาม อธมฺมชีวิโก นาม^{๕๓๖๐}

๕๓๓๘ ล.,ท.ท. : "โหติ" ปทํ นตฺถิ

๕๓๔๐ ล.,ท.ท. : คณฺหิ ,ล.ณ. : นคฺคณฺหฺนโต

๕๓๔๑ ล.,ท.ท. : โภ ตยา

๕๓๔๒ ร.ท. : พหุคฺคฺนโทเสว ล. : ปวิสนฺตมนุสฺสญฺจ นิกฺขมมนุสฺสญฺจ พหุโทสํ ,ท.ท. : พหุโทสํ

๕๓๔๓ ล.,ท.ท. : กาลากาลญฺจ ฏฺฐานาญฺจ สํวตฺตวิวตฺตญฺจาติ

๕๓๔๔ ร.ม.,ท.ท.,ล.ณ. : อขลิโต

๕๓๔๕ ล. : "ตํ ตํเยว" ปทํ นตฺถิ

๕๓๔๖ ล. : สติยารมฺมณเณ

๕๓๔๗ ร.ม. : ยथाปี ,ล.,ล.ณ. : ยถา

๕๓๔๘ ล.,ท.ท. : "ทฺวาทสฺหตฺถมตฺเต" ปทํ นตฺถิ

๕๓๔๙ ร.ม. : อโกสนฺเต

๕๓๕๐ ร.ม.,ล.,ท.ท. : "จ" สทฺโท นตฺถิ

๕๓๕๑ ล. : ทารนฺเต

๕๓๕๒ ล. : ราชปทฺฐจํ ,ท.ท. : ราชปทฺฐจํ

๕๓๕๓ ร.ม.,ล.ณ. : โส เจ ,ล. : กโรนฺติ, เจ ,ท.ท. : เจ

๕๓๕๔ ล.,ท.ท. : อโทสาโร จ วิตกฺเกน น คณฺหิ, นิจฺจเมว

๕๓๕๕ ล. : จินฺตสิ ,ท.ท. : "จินฺตเยยฺย" ปทํ นตฺถิ

๕๓๕๖ ล. : ปรสฺส โทสํ

[]^{๕๓๖๑} น จิร ษณฺจติ "อถว"^{๕๓๖๒} โทสาโรปนเน^{๕๓๖๓} นาม ปรปฺคฺเลน ทุสฺเสตฺพุโป,^{๕๓๖๔}
 โทเสเนว อุปเนตฺพุโป"ติ."^{๕๓๖๕} ปรปฺคฺลํ หิ ทิสฺวา "อํ กุหโก อํ ลามโก"^{๕๓๖๖} อํ
 มายาวี"ติ โทสํ พาทติ, สฬฺเพสํ สุตตานํ โทสमारोเปตฺวา ฆาณฺเฑติ, พหุ วัณฺณจา โหนฺติ,^{๕๓๖๗}
 อุกฺกสฺตตา^{๕๓๖๘} นาคฺรา, กทาจิ อธฺมิกา, กทาจิ ทุสฺสีลา,^{๕๓๖๙} กทาจิ สึลวณฺดา โหนฺติ.^{๕๓๗๐}
 น หิ กุหกา กลฺยาณธฺมเมสฺสุ จาตุํ, อุกฺกหา เตสฺสปี จาตุํ^{๕๓๗๑} คมิสฺสนฺติ. เตนปี^{๕๓๗๒} ส่าเถยฺย-
 กมฺม^{๕๓๗๓} ฆานิตฺพุพฺ. อยํปี สามณฺเณ น^{๕๓๗๔} กุหกํ ปสฺสิตฺวา ฆาตกมฺม^{๕๓๗๕} สยเมว
 กิริยากรณํ^{๕๓๗๖} ปวตฺเตยฺย, []^{๕๓๗๗} เอวเมว ตํ จตุตฺถํ. []^{๕๓๗๘}

^{๕๓๕๗} ล.,ท.ท. : อํ โจโรติ

^{๕๓๕๘} ล. : "มหาโจโร" ปทํ นตฺถิ ,ท.ท. : "อิติ มหาโจโร" สทฺทปทํ นตฺถิ

^{๕๓๕๙} ล. : อทินฺนาทานา ,ท.ท. : อทินฺนาทานโน

^{๕๓๖๐} ล.,ท.ท. : "นาม" ปทํ นตฺถิ

^{๕๓๖๑} ล. : สุตโต

^{๕๓๖๒} ล. : "อถว" ปทํ นตฺถิ

^{๕๓๖๓} ล.,ท.ท. : อโทสาโรปนํ

^{๕๓๖๔} ร.ท. : ทุสฺเสตฺพุโป

^{๕๓๖๕} ล.,ท.ท. : "อิติ" สทฺโท นตฺถิ

^{๕๓๖๖} ล. : เวโส ,ท.ท. : วิสโล

^{๕๓๖๗} ล. : วินฺตฺตา ภวิสฺสนฺติ

* อีมา คากา คเวสิตฺวา น ทิสฺสตี.

^{๕๓๖๘} ร.ม. : อุกฺกလာตา ,ล. : อุกฺกสาตา

^{๕๓๖๙} ร.ท.,ร.ม. : ทุสฺสีลา

^{๕๓๗๐} ล. : "โหนฺติ" ปทํ นตฺถิ

^{๕๓๗๑} ล. : "กลฺยาณธฺมเมสฺสุ จาตุํ, อุกฺกหา เตสฺสปี จาตุํ" อิมานิ ปทานิ นตฺถิ

^{๕๓๗๒} ล. : ตสฺมา

^{๕๓๗๓} ล. : อุกฺกสาเถยฺย

^{๕๓๗๔} ล.,ล.ฉ. : ว

^{๕๓๗๕} ร.ท. : ปสฺสิตฺวา ฆาณฺณกมฺม ,ล. : ฆาณฺณการณน

^{๕๓๗๖} ล. : "สยเมว กิริยากรณํ" ปทํ นตฺถิ

^{๕๓๗๗} ท.ท. : "สฬฺเพสํ สุตตานํ โทสमारोเปตฺวา ฆาณฺเฑติ, พหุ วัณฺณจาโหนฺติ, อุกฺกสฺตตา นาคฺรา

กทาจิ อธฺมิกา กทาจิ ทุสฺสีลา กทาจิ สึลวณฺดา โหนฺติ. น หิ กุหกา กลฺยาณธฺมเมสฺสุ จาตุํ, อุกฺกหา เตสฺสปี

"สพเพ เต โทสวุนเตน โทสโรปปรสฺส จ,^{๕๖๗๕}
 ธีโร สปุริโส โลเก อโทสโรปกมุโน"ติ.^{๕๖๗๖}[๕๘๘]*
 เอวํ กุรุธมเม รกฺขติ โทวาริโก นาม.
 คณิกา ปน นครโสภณีสํชาตา.^{๕๖๗๗} คณิกา นาม จุตฺตพิเชน กิจฺเจน^{๕๖๗๘}
 สมฺนุนาคตา, เสยฺยถิํ ?^{๕๖๗๙} ปจฺมาปี สิลวตี, ทุติยาปี นิจฺจลจิตฺตา, ตติยาปี นิโลภา,^{๕๖๘๐}
 จตุตฺตาปี มชฺฌตฺตจิตฺตา. กถํ ? เอวเมว สิลรกฺขิกา ปจฺมา.
 []^{๕๖๘๑} โย จณฺหาโล วา ลามกรูโป วา^{๕๖๘๒} ปทุญฺโจะ วา โจโร วา ตา
 ยสฺสญฺญาย กหาปณานิ^{๕๖๘๓} ทตฺวา "อิทํ โหตุ"ติ ปจฺมํ วทติ,^{๕๖๘๔} เย วา อญฺเณ วา ราช
 –มหามตฺตาทโย^{๕๖๘๕} อตฺตโน อตฺตโน^{๕๖๘๖} กาเย อลงฺกโรนฺตา สาธูรฺรปา วา มธูรฺรวาจา วา
^{๕๖๘๗}
 ปจฺฉา ตเมว ปโลเกนฺติ,^{๕๖๘๘} สํ เตน เตน นิจฺจลา โหติ, เอวเมว ตํ ทูติยํ.^{๕๖๘๙}

จาคุํ คมิสฺสสนฺติ. เตนปี สาถะยฺยกมฺมํ ชานิตพฺพํ. อयํ ทิ สามญฺเณ น กุหํ ปสฺสิตฺวา ฆาตกมฺมํ สยเมว
 กิริยากรณํ ปวตฺเตยฺย" อิมานิ ปทานิ เอวณฺทฏฺฐพฺพานิ "ตสฺมา อชฺชุกสาถะยฺยํ ชานิตพฺพํ. อयํ สามญฺเณว
 กุหํ ปสฺสิตฺวา ฆาฏฺตถ การเณ เนว ปตฺตติ"

^{๕๖๘๗} ล.,ท.ท. : ยถา

^{๕๖๘๘} ร.ม.,ล.,ล.ณ. : โทสโร จ ปรสฺส จ

^{๕๖๘๙} ร.ม. : อโทสโรจกมุโนติ

^{๕๖๙๐} ล.,ท.ท. : "นครโสภณีสํชาตา" ปทํ นตฺถิ

^{๕๖๙๑} ล. : จตุพฺพเชหิ กิจฺเจหิ

^{๕๖๙๒} ล.,ท.ท. : "เสยฺยถิํ ?" ปทํ นตฺถิ

^{๕๖๙๓} ร.ท.,ล.ณ. : นิโลภา ,ล.,ท.ท. : เอกา สิลวตฺตา, ทุติยา นิจฺจลจิตฺตา, ตติยา นิโลภจิตฺตา

^{๕๖๙๔} ล.,ท.ท. : สํ

^{๕๖๙๕} ร.ท. : จโณโล วา มณกรูโป วา

^{๕๖๙๖} ร.ท.,ล.ณ. : กหาปณานิ ,ล. : กหาปณํ

^{๕๖๙๗} ล. : "อิทํ โหตุติ ปจฺมํ วทติ" อิมานิ ปทานิ นตฺถิ , "โหธาติ" ปทฺมปณ ฏฏฺฐพฺพํ

^{๕๖๙๘} ร.ม. : ราชูปราชมมหามตฺตาทโย ,ล.,ท.ท. : โย จ อญฺเณ ราชูปราชมมหามตฺตาทโย

^{๕๖๙๙} ล. : "อตฺตโน อตฺตโน" ปทํ นตฺถิ ,ท.ท. : "อตฺตโน" ปทํ นตฺถิ

^{๕๗๐๐} ล. : สกฺกาย อลงฺกโร สาธูรฺรโป วา มธูรฺรวาจา วา

^{๕๗๐๑} ล. : ตาย สทฺธิ ปโลเกติ ,ท.ท. : ตาย สทฺธิ ปโลเกนฺโตติ

^{๕๗๐๒} ล.,ท.ท. : ทุติยา ,ปจฺฉาปทฺมปี เอวํ ฏฏฺฐพฺพํ

ออก โย ตาย รตติทิวสญาย^{๕๗๔} กหาปณ ททาติ,^{๕๗๕} ตสฺส อนาคต-
กาลโต^{๕๗๖} โย จ อญฺโณ ปจฺญา^{๕๗๗} อาคโต พุทฺธํ กหาปณ ททาติ, สฺวา ตสฺส ตํ เนว
โลภวเสน สํคณฺหิ, เอวเมว ตํ ตติยํ.

ออก สฺวา, โย โย ราชูปราชมหามตฺโต วา ทฬิทฺโธ^{๕๗๘} วา จณฺหาโล วา^{๕๗๙}
โหติ,^{๕๘๐} เตน เตน สทฺธิํ สํวาสกาเลสุ ปจฺญา "อโย สุนฺทโร ลามโก อมจฺโจ"ติ จณฺหา-
คตฺติ อนาคตายะ^{๕๘๑} มชฺฌตฺตจิตฺเตน ปวตฺตติ, เอวเมว ตํ จตฺตถุ.

โจทโก ปน เอวํ วเทยฺย "สฺวา ปน ปรสํมิเกหิ^{๕๘๒} วา สิลฺวิปตฺติ ภเวยฺย,
ตสฺสา^{๕๘๓} เนว กามะสุ มิจฺฉาจารา เวรมณิ []^{๕๘๔} ภเวยฺยา"ติ. ตสฺเสว วิสขุโก^{๕๘๕}
วเทยฺย "ยํ ยํ นาวิกเณ^{๕๘๖} สทฺธิํ ยสฺส ยสฺส ปรัชณา ทาสา วา^{๕๘๗} ภาติสาลิหิตา^{๕๘๘}
วา วาณิขชตฺถาย นาวมาภิรฺยุห คจฺฉนฺติ, เตน^{๕๘๙} เตน^{๕๙๐} เตสํ วาณิขชกานมฺกุโกลิตุํ วา
ปหริตุํ วา สมตฺถเณ^{๕๙๑} เตสํ สํมิเกน วา ภาติปนฺธเนน วา^{๕๙๒} นาวิกิสฺส เนว โทสมมา-
โรเปตุํ^{๕๙๓} สกฺโก โหติ,^{๕๙๔} ตถา ตาย สทฺธิํ ยาลํ สํมิกา เมถุนสํวาลํ^{๕๙๕} ปาปฺพนฺติ,

^{๕๗๔} ร.ท. : รตติทิวสญาย

^{๕๗๕} ล.,ท.ท. : ทตฺวา ,ท.ท. เอวํ ทฏฺฐพฺพํ

^{๕๗๖} ล. : อนาคตกาล ,ท.ท. : อนาคตกาลสุ

^{๕๗๗} ล.,ท.ท. : "ปจฺญา" ปทํ นตฺถิ

^{๕๗๘} ร.ท. : ทฬิทฺโธ ,ร.ม. : ทสฺสทฺโธ ,ล.,ท.ท. : ทฬิทฺโธ

^{๕๗๙} ร.ท. : "จณฺหาโล วา" ปทํ นตฺถิ

^{๕๘๐} ล.,ท.ท. : "โหติ" ปทํ นตฺถิ

^{๕๘๑} ล.,ท.ท. : มนาโปติ จณฺหาคตฺติยา นาโหสิ

^{๕๘๒} ล.,ท.ท. : อญฺญา สํมิเกหิ

^{๕๘๓} ล.,ท.ท. : "วา สิลฺวิปตฺติ ภเวยฺย, ตสฺสา" อิมานิ ปทานิ นตฺถิ , "สํวาสา" ปทมนํ ทฏฺฐพฺพํ

^{๕๘๔} ล.,ท.ท. : สิลฺวิปตฺติ

^{๕๘๕} ล.,ท.ท. : "วิสขุโก" ปทํ นตฺถิ

^{๕๘๖} ล. : นาวิกิ ,ท.ท. : นาวิกิ

^{๕๘๗} ร.ม. : ปาทา วา, ล. : สทา สปริชเนหิ วา ,ท.ท. : ทาสสปริชเน วา

^{๕๘๘} ล. : ภาติสาลิหิตะ

^{๕๘๙} ล. : โส

^{๕๙๐} ล.,ล.ฉ. : "เตน" ปทํ นตฺถิ

^{๕๙๑} ล. : อสฺกฺโกสิ ปทํ สมตฺถโก

ดาหิ^{๕๘๑๖} เตลั ภาริยาหิ ตลุสา โทสมาโรเปตุ์ เนว สกโก ภาเวย, ยลุม่า โปราณราชาโน
 ตมาเนตวา^{๕๘๑๗} ตลุสา ยตตุกั กาลั ภาตุตี เทนติ, เตลั^{๕๘๑๘} ตาย สหุธิ เมณุนลัวาโส^{๕๘๑๙}
 []^{๕๘๒๐} ตตตุกั กาลั^{๕๘๒๑} []^{๕๘๒๒} โหติ, เตปี สกสกภาริยาโย^{๕๘๒๓} "มา ตลุสา โทสมาโรเป
 ถ,

อิหิ ราชณั วฒนตถาย^{๕๘๒๔} ลัวตตติ"ติ สญญาเปลั, ^{๕๘๒๕} เตลัปี ภาริยาโย^{๕๘๒๖} "อยญจ
^{๕๘๒๗}

เม^{๕๘๒๘} สามิโก"ติ อคเณลั, ^{๕๘๒๙} ตลุม่า ตลุสา มชฌตตจิตเตน กาเมสุ มิจจาจารา เวรมณั
 โหติ, ^{๕๘๓๐} เนว []^{๕๘๓๑} โหติ. []^{๕๘๓๒} ยถา หิ เอกสส ติรจฌานคตลล สกนิวาสา อญญลล

^{๕๘๓๒} ล. : สามิเก วา ภาติพนุเช วา

^{๕๘๓๓} ร.ม. : โทสมาโรเจตุ์, ล. : โทสาโรเปตุ์, ล.ณ. : โทลั อาโรเปตุ์

^{๕๘๓๔} ล. : สกโกติ

^{๕๘๓๕} ล.,ท.ท. : ยลุม่า สามิโก เมณุนลัวาโส, ล.ณ. : เมณุน ลัวาโส

^{๕๘๓๖} ล.,ท.ท. : "ปาปุณนติ, ดาหิ" ปทัง นตถิ

^{๕๘๓๗} ล. : อาณเปย, ท.ท. : โปราณกราชา อาเนตวา, ล.ณ. : ตัง อาเนตวา

^{๕๘๓๘} ล.,ท.ท. : "เตลั" ปทัง นตถิ

^{๕๘๓๙} ล. : ลัวาเสน

^{๕๘๔๐} ล.,ท.ท. : ตลุสา

^{๕๘๔๑} ล.,ท.ท. : ตตตุเกน กาเลน

^{๕๘๔๒} ล. : สหุธิ, ท.ท. : สหุธิ

^{๕๘๔๓} ร.ม. : สกสกภาริโย, ล. : เตลั ภาริยา, ท.ท. : เตลั ภาริยา

^{๕๘๔๔} ล. : ธนั วฒนตถายาติ, ท.ท. : ราชณวฒนตถาย

^{๕๘๔๕} ล.,ท.ท. : สญญาเปลั

^{๕๘๔๖} ล. : ภาริยา, ท.ท. : ตลุม่า เตลั ภาริยา

^{๕๘๔๗} ร.ม.,ล.ณ. : อยญจ อยญจ, ล.,ท.ท. : "อยญจ" ปทัง นตถิ

^{๕๘๔๘} ร.ม.,ล.ณ. : เม เม, ล.,ท.ท. : มม

^{๕๘๔๙} ล. : อคเณลั, ท.ท. : อคคเณลั

^{๕๘๕๐} ล.,ท.ท. : "โหติ" ปทัง นตถิ

^{๕๘๕๑} ล.,ล.ณ. : มิจจา, ท.ท. : ฉนุทา

ปเทสสุส อุตตโน อาหารปริเยสนตถาย ทิวส์ คมนเน สติ, อยุโย ตีรจจนาคโต เสสกาเล
ตสฺเสว วิวรํ รมฺมิ, ปรีนิวาสํ "อัยํ นิวาโส เม มนาโป"ติ โน อมฺญถ. เอวเมว รมฺโย
วา จณฺทาลสฺส วา ปุพฺเพ ทินฺนธนฺสฺส อนิฏฺฐิตกิจฺจสฺส อตีตกาลสํชาเต คตฺทกาเล สติ, ส่า
คณิกา เสสกาเล อยฺเยน ปุริเสน เมณฺณสํโยเคน อารมฺมณภาเวน ตสฺมี ปุริเส "อัยํ ปุริโส
เม มนาโป"ติ โน อมฺญถ,^{๕๘๓๓} ยถา ปกฺขี จ มิโค จ วาเสสฺส คมนเนสฺส จ เสสฺส
กาญจนกาเล^{๕๘๓๔} 'มนาโป'ติ โน อมฺญถ, เอวํ เสสกาเลสฺส คตฺทกาเลสฺส ตสฺส จ เสฏฺฐิยสฺส
ลามกสฺส จ มนาโป,^{๕๘๓๕} โน อมฺญถา"ติ.

เอวเมว กุรุธมฺเม รกฺขติ คณิกา นาม.^{๕๘๓๖}

กุรุธมฺมกณฺโฑ สุตตติสฺสติมปฺปโย นิฏฺฐิต.

๓.๓๙ สคฺคปรายณปฺปโย อฏฺฐติสฺสติโม

เทสนาวสานเน ปน สพฺเพปี ราชานํ จ อุปฺราชมฺหามตฺตาทโย จ ส่าธฺกัรํ
ทตฺวา อุตตโน^{๕๘๓๗} อารมฺณณฺทานิ นีหริตฺวา ตสฺส ธมฺมํ ปุเชนฺติ.^{๕๘๓๘} สพฺเพปี^{๕๘๓๙}
โกรพฺยราชสฺส ฤตี โฆเสนฺดา คากฺมาหํ^{๕๘๔๐}
"โกรพฺยราชสฺส สุลทฺธลาโก,

^{๕๘๓๒} ล. : ยถา ท.ท. : ยถา อาท

^{๕๘๓๓} ล.,ท.ท. : "เอกสฺส ตีรจจนาคตสฺส สกนิวาสา อยฺยสฺส ปเทสฺส อุตตโน อาหารปริ-
เยสนตถาย ทิวส์ คมนเน สติ, อยฺโย ตีรจจนาคโต เสสกาเล ตสฺเสว วิวรํ รมฺมิ, ปรีนิวาสํ ยํ นิวาโส เม
มนาโปติ โน อมฺญถ. เอวเมว รมฺโย วา จณฺทาลสฺส วา ปุพฺเพ ทินฺนธนฺสฺส อนิฏฺฐิตกิจฺจสฺส อตีตกาล-
สํชาเต คตฺทกาเล สติ, ส่า คณิกา เสสกาเล อยฺเยน ปุริเสน เมณฺณสํโยเคน อารมฺมณภาเวน ตสฺมี ปุริโส
อัยํ ปุริโส เม มนาโปติ โน อมฺญถ" อิมานิ ปทานิ นตฺถิ

^{๕๘๓๔} ล. : เสลํ วา กาญจนลนํ,ท.ท. : เลณํ วา กาญจนลนํ

^{๕๘๓๕} ล. : มนาโป,ล.ฉ. : "โน อมฺญถ, เอวํ เสสกาเลสฺส คตฺทกาเลสฺส ตสฺส จ เสฏฺฐิยสฺส ลามกสฺ-
ส

จ มนาโป" อิมานิ ปทานิ นตฺถิ

^{๕๘๓๖} ล. : นามาทิ

* อิมานิ คากฺมา คเวลิตฺวา น ทิสฺสติ.

^{๕๘๓๗} ล.,ท.ท. : "อุตตโน" ปทํ นตฺถิ

^{๕๘๓๘} ล. : ปุเชตฺวา

^{๕๘๓๙} ล.,ท.ท. : "สพฺเพปี" ปทํ นตฺถิ

^{๕๘๔๐} ท.ท. : อิมํ คากฺมาท

โย ปัสสตี^{๕๘๔๑} ปณฺทิตํ สาธูปณฺณิ,^{๕๘๔๒}

เวฬุริยมุตตาราณญจ^{๕๘๔๓} ภณฺฑํ

ทุกฺกุลโกเสยฺยมฺพุทฺทพรญจ,^{๕๘๔๔}

ปณฺทิสฺส เวยฺยากรณณฺน ตุกฺกุโจ^{๕๘๔๕}

ททามิ เต ธมฺมปฺุชาย เทวาทิ.^{๕๘๔๖}[๕๘๔๗]*

สพฺพปฺุชูปกรณสทฺสสํ มหานามคฺุตฺตคฺุปปมาณราสิ^{๕๘๔๗} อโหสิ. สกฺโก เทวราช
 าทสฺส ธมฺมํ สฺุณฺตีวาท สาธุการํ ทตฺวา อากาสมพฺุทฺทคฺุณฺตวาท ทิพฺพปลฺลจฺเเก นิสฺสีทิตวาท ตตฺถ
 วอนฺตรธายิ.^{๕๘๔๘} ตทาท อฏฺุจจฺกตกาเล สกฺโก เทวราชาท ทิพฺพโภกาเสน ชลนฺเตน สทฺสสฺสุริ
 โยวีย สทฺสสจฺจุทโท วีย จ^{๕๘๔๙} อากาเส จตฺวา^{๕๘๕๐} "มหาปฺุริส กิณฺณุ โข ตวํ สพฺเพสุ สฺุธม
 ม—

กาเยสุ จ วิวฏฺฐธมฺโม^{๕๘๕๑} สพฺพณฺญ พุทฺโธสิ^{๕๘๕๒} []^{๕๘๕๓} อุทาทุ โน อสพฺพณฺญสฺสาปี []

๕๘๕๔

ตว ฅาณพลมตฺวีย ภิสฺสรูปํ สพฺพณฺญตฅาณพลํ วียาทิ ฅุตฺตวเสน ปุจฺฉิตวาท^{๕๘๕๕} ตสฺส ฅุตฺติ

๕๘๔๑ ร.ม. : โย จ ปัสสตี

๕๘๔๒ ล. : สาธูปณฺณนฺตํ

๕๘๔๓ ร.ท. : เวฬุยมุตตาราณญจ ,ท.ท. : เวฬุริยมุตตาราณญจ

๕๘๔๔ ล. : ทุกฺกุล โกเสยฺย อฺุทฺทมฺพรญจ ,ท.ท. : ทุกฺกุลโกเสยฺย อฺุทฺทมฺพรญจ

๕๘๔๕ ล. : ตุกฺกุธา

๕๘๔๖ ร.ท. : ธมฺมปฺุชายิราติ ,ร.ม.,ท.ท.,ล.ฉ. : ทิวดาติ ,ล. : ททาม ธมฺมปฺุชายาจิราติ

๕๘๔๗ ร.ม. : มหานาคฺุตฺตคฺุปปมาณราสิ ,ล. : สพฺพปฺุชูปกรณํ สทฺสสมหานาคฺุตฺตคฺุปปมาณราสิ

๕๘๔๘ ล. : "ทิพฺพปลฺลจฺเเก นิสฺสีทิตวาท ตตฺถวาท อนฺตรธายิ" อิมานิ ปทานิ นตฺถิ , "อากาเส ปลฺลจฺเเกน

อฏฺุจจาลิ" ปทมนฺ ปทฏฺุจพฺุ

๕๘๔๙ ล. ,ท.ท. : "จ" สทฺโธ นตฺถิ

๕๘๕๐ ล. ,ท.ท. : อฏฺุจจาลิ

* อิมาท ฅาณาย ฅเวสิตวาท น ทิสฺสนตฺติ.

๕๘๕๑ ล. : วิวฏฺฐธมฺโม ,ท.ท. : ธมฺมกาเลสุ วิวฏฺฐธมฺโม ,ล.ฉ. : วิวฏฺฐธมฺโม

๕๘๕๒ ล. : พุทฺธปตฺติตฺตฺโ

๕๘๕๓ ล. : ฅุตฺตวเสน ทิสฺสตี

๕๘๕๔ ล. : สโต ,ท.ท. : สนฺโต

๕๘๕๕ ล. : "ฅุตฺตวเสน ปุจฺฉิตวาท" ปทํ นตฺถิ ,ท.ท. : ปุจฺฉิต

กโรนโต คากมาห

"วิภูฏเจโท^{๕๘๕๖} นุ น^{๕๘๕๗} สพุพทสุลี

ณณํ นุ เต ปณฺธิตภีสรูป,

ยํ ยํ วรํ^{๕๘๕๘} ปตุธมาโน ตยา วา^{๕๘๕๙}

คณฺหาหิ สพุพานิ ททามิ ตฺยฺหฺนุ"ติ.[๕๙๐]*

โสปี วรํ คณฺหนโต คากา อภาลี^{๕๘๖๐}

"วรญฺเจ เม เทถ สกุก สพุพฏตานมิสฺสร,

ปาปกา น มุตฺตปเปยฺยํ กุสลานิ สฺรามิ^{๕๘๖๑} วา.[๕๙๑]

ปญฺจกามา นิวาเรยฺยํ^{๕๘๖๒} เต วิริเย อุตฺตสฺสทามิ,

อิมะ วเร จตฺตฺพุพฺพิธะ อุกฺคณฺหามิ ททาหิ เม"ติ.^{๕๘๖๓}[๕๙๒]*

ตํ สุตฺวา เทวราชา วรํ ททฺนโต คากมาห

"ตยา วรํ ยํ ปญฺจิตํ ภาวนฺตํ^{๕๘๖๔}

เอตํ วรํ จตฺตฺพุพฺพิธํ ททามิ,

ยทา ตยา^{๕๘๖๕} สพุพญฺญตํ หิ^{๕๘๖๖} พุชฺฌิ

ตฺยฺหฺนํ ตทา สาสเน ปพุพชามิ"ติ.[๕๙๓]*

ตมตฺถํ ปกาเสนโต สตุถา อาห

^{๕๘๕๖} ร.ท. : วิภูฏจเจโท ,ล. : วิภูฏจเจโท

^{๕๘๕๗} ท.ท.,ล.ฉ. : นุน

^{๕๘๕๘} ล. : "วรํ" ปทํ นคฺติ

^{๕๘๕๙} ล. : จตฺธา ,ท.ท. : ว

^{๕๘๖๐} ล.,ท.ท. : คากมาห

^{๕๘๖๑} ร.ท.,ท.ท. : มตฺตปปามิ กุสลานํ สฺรามิ ,ล. : นมฺมตฺตปปามิ กุสลานํ สฺราปี

^{๕๘๖๒} ร.ท.,ร.ม.,ท.ท.,ล.ฉ. : นิวาเรยฺยํ ,ล. : นิวาเรยฺยา

^{๕๘๖๓} ร.ท.,ล.,ท.ท.,ล.ฉ. : ททามิ โสติ

^{๕๘๖๔} ล. : ภาวตํ

* อิมะ คากา คเวสิตฺวา น ทิสฺสติ.

* อิมะ อพฺพคากา คเวสิตฺวา น ทิสฺสติ.

^{๕๘๖๕} ล. : ตฺวํ

^{๕๘๖๖} ล. : ปติ

"อิหํ วตฺวาน มขฺวา เทวราชา สุขมฺปติ,^{๕๖๗}
 ปณฺหิตสฺส วรํ ทตฺวา สคฺคกายมปฺกมฺ"ติ.[๕๙๔]*
 ตทา สพฺเพปี เต มหาชนา เตหิ สพฺเพหิ^{๕๖๘} ราชฺหิ^{๕๖๙} สหฺมิตี^{๕๗๐} เจลฺกฺเขป-
 สหฺสฺสานิ^{๕๗๑} ปวตฺเตตฺวา อํกุลฺมปฺโณฏฺเตตฺวา^{๕๗๒} หสฺมานา^{๕๗๓} อเนกสฺตสฺหฺสฺสานิ ธฺขานิ
^{๕๗๔}

ปริพฺภมิตฺวา สกฺกจฺจานานิเยว อคฺมึสฺส.

ตโต มหาปฺริโส โกรพฺยรณฺญา อนฺโตนฺคเร ปเวสาเปลิ. อหฺมรตฺติยา สม-
 ปตฺตยา^{๕๗๕} []^{๕๗๖} สกฺโก เทวราชา อินฺทปตฺถนฺครํ ปเทเสน สตฺตวสฺส^{๕๗๗} วสฺสาเป-
 ตฺ

มาเปตฺวา^{๕๗๘} ปจฺมํ สกฺลกรุรฺรเจ วิโสเธตฺมทกฺวสฺสํ วสฺสาเปลิ, ทฺติยมฺปี วาลิกวสฺสํ^{๕๗๙}
 [],^{๕๘๐} ตติยมฺปี ปุปฺผวสฺสํ, จตฺตมฺปี ลาขวสฺสํ, ปญฺจมฺปี ปุวฺชชวสฺสํ, ฉฺฉมฺปี วตฺถา-
 -

ภรณวสฺสํ, สตฺตมฺปี สตฺตรตนวสฺสํ วสฺสาเปลิ. ตสฺมี ขณฺเ สกฺลอินฺทปตฺถนฺคเร ปฺริม-
 วตฺถญฺจ^{๕๘๑} ทกฺขิณวตฺถญฺจ^{๕๘๒} ปจฺฉิมวตฺถญฺจ อุตฺตรวตฺถญฺจ สมนฺตโต ตาลปฺปมาณํ
^{๕๘๓}

^{๕๖๗} ส.ส.(บาลี) ๑๕/๒๖๔-๒๖๖/๒๘๒-๒๘๕.

^{๕๖๘} ร.ม. : "สพฺเพหิ" ปทํ นตฺถิ

^{๕๖๙} ล.,ท.ท. : ราชาโน มหาชนเนหิ

^{๕๗๐} ล.,ท.ท. : "สหฺมิตี" ปทํ นตฺถิ

^{๕๗๑} ร.ท.,ท.ท. : เจลฺกฺเขปสฺหฺสฺสานิ ,ร.ม. : เจลฺกฺเขปสฺหฺสฺสาน ,ล. : เปลฺกฺเขปสฺหฺสฺสานิ

^{๕๗๒} ล. : "อํกุลฺมปฺโณฏฺเตตฺวา" ปทํ นตฺถิ

^{๕๗๓} ล. : หสฺมานโน

^{๕๗๔} ร.ท.,ร.ม.,ล.,ท.ท. : "ธฺขานิ" ปทํ นตฺถิ

^{๕๗๕} ล.,ท.ท. : โกรพฺยราเชหิ อนฺโตนฺครํ ปาวิสิ อหฺมรตฺติกสฺสมฺปตฺเต

^{๕๗๖} ล.,ท.ท. : ตสฺมี ขณฺเ

^{๕๗๗} ล. : อินฺทปตฺถนฺคเร ปเทเส สตฺตวิเส ,ท.ท. : ปเทเส สตฺตวิเส วสฺส

^{๕๗๘} ล. : มาเปลิ

^{๕๗๙} ล. : ทฺติยมฺปี พาลูกวสฺสํ ,ท.ท. : พากุลวสฺสํ ,ล.ฉ. : วาลิกวสฺสํ

^{๕๘๐} ล.,ท.ท. : วสฺสาเปลิ ,ปจฺฉาปทฺมฺปี เอวํ ทฺฏฺฐพฺพํ

ปุเรนโต มหาเมโฆ^{๕๘๘๔} วย สัตตตณนุสสํ วสุสาเปลิ.

ปุณทิวเส มหาปุริโส รมโย สนฺติกํ คนฺตวา "สกลวิธึสฺส สกลราชขุณฺเณสฺส สกล-
ราชกุเลสฺส จ วุญฺจิสฺสนํ ตฺยหํ โหตุ"ติ วตฺวา อาหาราเปตฺวา ราชโกฏฺฐาเรสฺส^{๕๘๘๕} โอยิราเปตฺวา
"ทานํ เทธา"ติ นิเวทิตฺวา^{๕๘๘๖} ปจฺฉา สกลนคเร เภริญฺจราเปตฺวา "โกนฺโต เยสํ กุลานํ
ปุริมวตฺตอุทิสฺส วุญฺจิสฺสนํ เตสํ โหตุ"ติ อาณาเปตฺวา สพฺเพ เต ปุชฺชปกรณเ^{๕๘๘๗} เอเต
สํ

ราชูนํ สยเมว อาหาราเปลิ.^{๕๘๘๘} ตโต ปฏฺจาย ทานาทินิ ปุญฺญานิ^{๕๘๘๙} กตฺวา ตเถว นิจฺจํ
ธมฺมํ เทเสนฺโต^{๕๘๙๐} สกลนครวาสินํ^{๕๘๙๑} "ทานาทินิ ปุญฺญานิ กโรนฺตุ"ติ โอวาทมทาสิ.^{๕๘๙๒}

อปรภาเค โกรพฺยราชา ทานาทินิ ปุญฺญานิ กตฺวา กาลํ กตฺวา^{๕๘๙๓} สคฺค-

—

ปรายโน อโหสิ. มหาปุริโส ตสฺส ปุตฺตํ^{๕๘๙๔} ราชกุมารํ สัตตวสฺสสิกํ รตนราสิมฺหิ นิสีทาเปตฺวา
อภิสิญฺจิตฺวา ตตฺถ รชฺชํ การสิ. โสปี สกลนคเร กุรฺรราชา นาม ปากโก อโหสิ. "กุรฺร-
ธมฺเม ปฏิปชฺชตฺตุ"ติ^{๕๘๙๕} โอวาทมทาสิ.^{๕๘๙๖} ตโต อตฺถลาเทวี ราชมาตา, กญฺจนเทวี^{๕๘๙๗} อคฺค-

^{๕๘๘๑} ร.ม. : ปุริสวตฺตอุญฺจ

^{๕๘๘๒} ล. : "ทกฺขิณวตฺตอุญฺจ" ปทํ นตฺถิ

^{๕๘๘๓} ร.ท.,ท.ท. : ตลปฺปมานํ

^{๕๘๘๔} ล.,ท.ท. : คณเมโฆ

^{๕๘๘๕} ล.,ท.ท. : ราชโกฏฺฐาคารํ

^{๕๘๘๖} ล.,ท.ท. : นิวาเทสิ

^{๕๘๘๗} ร.ม. : ปุชฺชปกรโณ, ล. : ปุชฺชปกรณํ, ท.ท. : ปุชฺชปการणे

^{๕๘๘๘} ล. : อาปาเปลิ, ท.ท. : อาหเปลิ

^{๕๘๘๙} ล. : "ปุญฺญานิ" ปทํ นตฺถิ

^{๕๘๙๐} ล.,ท.ท. : เทเสสิ

^{๕๘๙๑} ร.ม. : สกลนคเรवासินํ

^{๕๘๙๒} ร.ม. : โอวาทมทาสิ, ท.ท. : โอวาทํ กตฺวา

^{๕๘๙๓} ล. : "กาลํ กตฺวา" ปทํ นตฺถิ

^{๕๘๙๔} ล.,ท.ท. : "ปุตฺตํ" ปทํ นตฺถิ

^{๕๘๙๕} ล. : ปากฐาเปลิ. กุรฺรราชสฺส กุรฺรธมฺเมสฺส ปชฺชิตฺตํ

^{๕๘๙๖} ท.ท. : ปากโต เปลิ. กุรฺรราชสฺส กุรฺรธมฺเมสฺส ปฏิปชฺชิตฺตํ โอวาทํ ทตฺวา

^{๕๘๙๗} ร.ท.,ล.,ท.ท. : กญฺจนเทวี

มเหสี, สยเมว ปุตุโต กุรุปาลกุมาริ อุปราชา, ทุฏฐพราหมณสฺส ปุตุโต กณฺหพราหมณ-
 ปโรหิต"ติ,^{๕๘๘} []^{๕๘๙} ปญจ ชนา, เอโก รชฺชโก,^{๕๙๐} เอโก สารถิ, เอโก เสฏฺฐิ,^{๕๙๑}
 เอโก โทโณ, เอโก โทวาริโก, ตโต สุนฺทราเลยฺยธิตา สุนฺทริ นาม คณิกาทิ อิมะ^{๕๙๒} สพุเพ
 เอกาทส ชนา กุรุธมเม^{๕๙๓} อุกโกเปตฺวา ทานาทีนึ ปุณฺณานิ กตฺวา กาลํ กตฺวา สคฺค-
 ปราयณา อเหตุ.

สคฺคปฺรายนปญฺโห^{๕๙๔} อฏฺฐตีสติโม นิฏฺฐิต.

๓.๔๐ จตุสจฺจปญฺโห เอกุนจตุตทาฬีสติโม

สตุถา อิมมฏฺฐตีสปญฺเหติ สยฺยตฺต^{๕๙๕} ธมฺมเทสนมาหริตฺวา สจฺจานิ ปกาเสตฺวา
 ปิพนสํขตสนฺโต วิปริณามฏฺฐเณ ทุกฺขสจฺจํ, อายุหนานิทานสํโยคปฺลิโพธฺฐเณ^{๕๙๖} []^{๕๙๗}
 สมุทฺยสจฺจํ, นิสฺสรณวิเวกาสํขตตามตฺตเณ นโรธสจฺจํ, นิยฺยานิกเหตุทสฺสนาธิปตฺเตยฺยฏฺฐเณ
 มคฺคสจฺจํ,^{๕๙๘} เตสญฺจ กิจฺจานิ นิฏฺฐเปสิเยว.^{๕๙๙}

^{๕๘๘} ล.,ท.ท. : "อิติ" สทฺโท นตฺถิ

^{๕๘๙} ล. : สหชาติโต ,ท.ท. : สหชาตา

^{๕๙๐} ล. : "เอโก รชฺชโก" ปทํ นตฺถิ ,ล.ณ. : รชฺชโก,ปจฺฉาปทมปิ เอวํ ทุฏฐพฺพํ

^{๕๙๑} ล.ณ. : "เอโก เสฏฺฐิ" เทว ปทานิ นตฺถิ

^{๕๙๒} ล.,ท.ท. : "อิติ อิมะ" สทฺทปทํ นตฺถิ

^{๕๙๓} ล.,ท.ท. : กุรุธมฺมํ

^{๕๙๔} ร.ม. : สคฺคปฺรายนปญฺโห

^{๕๙๕} ล.,ท.ท. : "อิมมฏฺฐตีสปญฺเหติ สยฺยตฺต" อิมานิ ปทานิ นตฺถิ ,ล.ณ. : อิมํ อฏฺฐตีสปญฺเหติ ยุตฺตํ

^{๕๙๖} ร.ม. : อายุหนานิทานสํโยคปฺลิโพธฺฐเณ ,ล. : ปิณฺนสขตสนฺตา วิปริณามตฺตเณ ทุกฺขสจฺจ-
 สํชาตา อายุหนานิทานสํโยคปริโกตฺตเณ ,ท.ท. : ปิพนสํขตสนฺตา จ วิปริณามตฺตเณ ทุกฺขสจฺจสํชาตา อายุหน-
 นิทานสํโยคปฺลิโพธฺฐเณ ,ล.ณ. : อายุหนานิทานสํโยคปฺลิโพธฺฐเณ

^{๕๙๗} ล.,ท.ท. : วา

^{๕๙๘} ล. : สมุทฺยสํชาตา,นิสฺสรณวิเวกาสํขคฺคตฺตเณ วา นโรธสจฺจสํชาตา, นิสฺสยฺยานเหตุทสฺสนา-
 ธิปตฺเตยฺยตฺตเณ วา มคฺคสจฺจสํชาตา ,ท.ท. : สมุทฺยสจฺจสํชาตา นิสฺสรณวิเวกาสํขคฺคตฺตเณ วา นโรธสจฺจ-
 สํชาตา นิยฺยานิกเหตุทสฺสนาธิปตฺเตยฺยตฺตเณ วา มคฺคสจฺจสํชาตา ,ล.ณ. : นิยฺยานิกเหตุทสฺสนาธิปตฺเตยฺยฏฺฐเณ
 มคฺคสจฺจํ

^{๕๙๙} ล.,ท.ท. : "เตสญฺจ กิจฺจานิ นิฏฺฐเปสิเยว" อิมานิ ปทานิ นตฺถิ

สจุจปรีโยสาเน พหุ ชนา โสตาปตติผลาทีนิ^{๕๕๑๐} สมปาปุณีสสุ.
 จตุสจุจปญโ^{๕๕๑๑} เอกุณจตุตาฬิสติโม^{๕๕๑๒} นิฏฐิตโ^{๕๕๑๓}

๓.๔๑ นิคมนปญโ จตุตาฬิสติโม

สตถา จตุสจุจาลงกตวจโน อนุสนธิ ฆญญโต ชาตกั สโมธานสิ^{๕๕๑๔} "ตทา
 ภิกขเว^{๕๕๑๕} อุชุกโก^{๕๕๑๖} เทวทตโต อโหสิ, สุนฺทราเลยุโย อาพาโร,^{๕๕๑๗} อิจฺจารมฺมโน
 กาพาโม,^{๕๕๑๘} อภโย^{๕๕๑๙} สญฺชยปริพฺพาชโก, เวโรชฺชพฺราหฺมโน สุกฺกทปฺริพฺพาชโก, วิโรชราชา
 ปเสนทิโกสลโล,^{๕๕๒๐} โกสลราชา พิมฺพิสาโร, พลตราชา^{๕๕๒๑} อุเทโน, ปญฺจาลราชา อนาถ-
 ปิณฺฑิโก, อากงฺคิกรราชา ลีคาลเสฏฺฐิ,^{๕๕๒๒} นนฺทียกฺโข องฺคุลิมาโล, สกฺโก อนุรฺรุโธ, เทวินฺท-
 พฺราหฺมโน อูรฺเวลกสฺสโป,^{๕๕๒๓} ฐิริปญฺโญ อริยกสฺสโป, กณฺหพฺราหฺมโน กุมารกสฺสโป, กุรุ-
 ราชา พากุลตเถโร, เกวียพฺราหฺมโน โมคฺคัลลานโ,^{๕๕๒๔} ทุชฺชพฺราหฺมโน^{๕๕๒๕} สารีปุตฺโต, รชฺชุกโก

^{๕๕๑๐} ร.ม.,ร.ท. : โสตาปตติผลาทีนิ ,ล. : พหุโสตาปตติผลาทีนิ

^{๕๕๑๑} ร.ม. : "จตุสจุจปญโ" ปทํ นตฺถิ

^{๕๕๑๒} ร.ท. : เอกุณจตุตาฬิสติโม จตุสจุจปญโ ,ร.ม. : เอกุณจตุตาฬิสโม

^{๕๕๑๓} ล.,ท.ท. : "จตุสจุจปญโ เอกุณจตุตาฬิสติโม นิฏฐิตโ" อิมานิ ปทานิ นตฺถิ

^{๕๕๑๔} ล.,ท.ท. : "สตถา จตุสจุจาลงกตวจโน อนุสนธิ ฆญญโต ชาตกั สโมธานสิ" อิมานิ ปทา

นิ

นตฺถิ ,ล. : "ชาติ อติกกนฺตปวตฺเตหิ ชาตเกหิ สทฺธิ ฆญฺญสิ" อิมานิ ปน ปทานิ ทญฺจพฺพานิ ,ท.ท. : "ชาติ
 อติกกนฺเต ปวตฺเตหิ ชาตเกหิ สทฺธิ ฆญฺญตฺวา" อิมานิ ปน ปทานิ ทญฺจพฺพานิ

^{๕๕๑๕} ล.,ท.ท. : "ภิกขเว" ปทํ นตฺถิ

^{๕๕๑๖} ท.ท. : อุชุกโก

^{๕๕๑๗} ล.,ท.ท. : อาลาโร

^{๕๕๑๘} ร.ท. : อุทฺทโก ,ล.,ท.ท. : กาลาโร

^{๕๕๑๙} ท.ท. : อภโย

^{๕๕๒๐} ร.ท.,ท.ท.,ล.ฉ. : ปเสนทิโกสลโล

^{๕๕๒๑} ร.ท. : พลตราชา ,ท.ท. : พลตฺตราชา

^{๕๕๒๒} ท.ท.,ล.ฉ. : ลีคาลเสฏฺฐิ

^{๕๕๒๓} ร.ม. : อูรฺเวรกสฺสโป

^{๕๕๒๔} ร.ม. : โมคฺคัลลาน

ภทฺทิตฺตเถโร,^{๕๕๒๖} สารถิ กปิลตฺตเถโร, เสฏฺฐจิ นนฺทตฺตเถโร,^{๕๕๒๗} โทโณ กาฬุทายิ, โทวาริโก
 ฉนฺโน, โกรพฺยราชา อานนฺโท, อตฺตลทฺเหวี มิคฺครมาตา, กาญฺจนทฺเหวี^{๕๕๒๘} อุปลวณฺณา,^{๕๕๒๙}
 คณิกา สิริมา, นิธินิ^{๕๕๓๐} มหาปชาปติ, กุลโกสิ สุปฺปพฺพุตฺตโก, ฌณฺขเสฏฺฐจิ สุตฺโตทโน,
 สุตฺตมาลี มหามายา, กลฺยาณี ราหุลมาตา, กุรฺุปาลกฺุมาริ ราหุโล, ปญฺจสทฺสหาตโยธา กปิล-
 วตฺถวาลิโน^{๕๕๓๑} ภิกฺขุ อเหสฺสุนฺติ.^{๕๕๓๒} []^{๕๕๓๓}

"โย สาคโร ว รุจิโร รวิ วา ภาโต

พฺรหฺมาสุรามาเรสิโรมณิธมฺมชาโต,

โลกคฺคปฺปชฺนิยมณฺชุกโร สุตฺโต^{๕๕๓๔}

โตเสติ โส นรโลเก วรธมฺมทโส.[๕๕๕]

^{๕๕๒๕} ท.ท.,ล.ฉ. : พุชฺชพฺรหฺมโณ

^{๕๕๒๖} ล. : ฐชพฺรหฺมโณ สาริปฺุตโต, รุชฺชโก ภทฺทิตฺตเถโร

^{๕๕๒๗} ร.ท. : นนฺทิตฺตเถโร ,ร.ม. : นนฺทิตฺตเถโร

^{๕๕๒๘} ล. : อตฺตลทฺเหวี มิคฺครมาตา, กาญฺจนทฺเหวี ,ท.ท. : กาญฺจนทฺเหวี

^{๕๕๒๙} ร.ท. : อุปลวณฺณา ,ร.ม. : อุปลวณฺณา

^{๕๕๓๐} ร.ม.,ท.ท. : นิธินิ ,ล. : นิธินิ

^{๕๕๓๑} ร.ท. : กปิลวตฺถวาลิ ,ล. : กปิลวตฺถวาลิ ภิกฺขุวาลิ ,ท.ท. : กปิลวตฺถวาลิ

^{๕๕๓๒} ร.ท. : "ภิกฺขุ อเหสฺสุนฺติ" ปทํ นตฺถิ

^{๕๕๓๓} ร.ท.,ล.ฉ. : อหิวิจฺฉิก จ อญฺเญ จ กมฺมมฺนตา วินาสํ อาปชฺชนฺติ ตทา เทโหนิ ตมิรา

อริยสจฺจาสํชาตํ กุสฺสัลลกมฺมํ อกุสฺสัลลสํชาตํ ปมาทํ อาปชาเปตฺวา อปาเยสฺส ปตฺตาเปเนติ. ยถา อาทิจ-
 จรสา ปถมกาเล อุตฺติกา ตํ วิธึเสตฺวา อาโลกํ ชนฺเนติ. สตฺตา ลตฺตาปายาปถํ วชฺชิตพฺพํ ชานิตฺวา วิสท-
 สปทาปฺปติตฺถมิกาคฺคํ ชานนฺติ. เอกเมว กามาวจรปญฺญา ตํ ตํ ภูมิกาสานนกา อุตฺติกา อกุสฺสัลลสํชาตํ อนนฺธการํ
 วิธึเสตฺวา ปจฺฉา จตฺตาริย สจฺจชานกา กุสฺสัลลสํชาตํ มคฺคํ อุปฺปาเทนฺติ, สทฺเพปิ สตฺตาเยว ปญฺญาย กุสฺส-
 กตฺวา มหานิพฺพานมว อคฺคมํสุ. วิจารณียุตฺตาย ปญฺญาย อตฺตโน โทสํ วิธึเสตฺกามาเหติ โย โกจิ สํชลิทสทฺเทโ
 ปญฺญาวนฺเต สมณพฺรหฺมणेณ อุปสงฺกมิตฺวา ปุจฺฉิตฺวา, เอวํ โส ปญฺญปารมี ปุเรนฺโต น อญฺโณเยว สมมา-
 สมพฺพุทฺธ. สมมาสมพฺพุทฺธ ภาควา ปารมีมฺูลมทฺธนสฺสึโล ภิกฺขุ อเหสฺสุนฺติ. ,ล. : "อิติ" สทฺโท นตฺถิ ,ท.ท. : ภิกฺขุ
 อเหสฺสุ

^{๕๕๓๔} ร.ท. : สุตฺโต โตเสติ ,ล.ฉ. : สุตฺตโต

เอโส ธนุขยมหาปรีโส น อญโ
 พุทโธ สัพพัญญู ปวโร อิติ โลกนาโธ,^{๕๔๓๕}
 []^{๕๔๓๖} ปญญาปชโชโต ชลิตो วิสารโ^{๕๔๓๗}
 ปภงฺกโร ติมวิโนทยนฺโต,
 ยถา วิญญูปายามคฺคฺฉาโร^{๕๔๓๘}
 เอวํ วตฺถุํ ธาเรยฺย คณฺหนฺตฺ จ.[๕๔๖]*
 นิคมนปญโ^{๕๔๓๙} จตฺตาศิสฺสโม^{๕๔๔๐} นิฏฺฐิตโ.

๓.๔๒ อนุสาสนีปญโ เอกจตฺตาศิสฺสโม

ปญญาจิตฺโต^{๕๔๔๑} ชโน^{๕๔๔๒} กุสลากุสลํ ภพฺภาภพฺภํ เสวิตพุพาเสวิตพุพฺพญจ^{๕๔๔๓}

* อิมมา คาทาโย คเวสิตฺวา น ทิสฺสนฺติ.

^{๕๔๓๕} ล. : ยา สาคโร รุจิโร รวิภาสภูโต, ท.ท. : โย สาคโร รุจิ อโร รวิภาสภูโต
 พุรหุมาสรามณฺสีโรมณฺธมฺชาโต, พุรหุมาสรามราสีโรมณฺธมฺชโต
 โลกคฺคฺชูปฺนิยมนฺชุกรา สฺจิตฺโต โลกคฺคฺชูปฺนิยํ มณฺชุกรา สฺจิตฺโต
 โตเสติ โส นครโลเก วรธมฺมเทโส. โตเสติ น รणे เกวรธมฺมทโส
 เอโส ธนุขยมหาปรีโส น อญโ เอโส ธนุขยมหาปรีโส น อญโ
 พุทโธ สัพพัญญู ปวโร อิติ โลกนาโธ, พุทโธ สัพพัญญู ปวโร อิติ โลกนาโธติ.

^{๕๔๓๖} ล. : โลกเนยฺยนฺนิฏฺฐิตา, "ปญญาปชโชโต ฯลฯ ปริปุณฺณํ" ปทโต ปฏฺจาย นตฺถิ, ท.ท. : โลก-
 เนยฺยกปญโ นิฏฺฐิตโ. นิพฺพานปจฺจยฺโย โหติ. "ปญญาปชโชโต ฯลฯ ปริปุณฺณํ" ปทโต ปฏฺจาย นตฺถิ

^{๕๔๓๗} ร.ม.,ล.ฉ. : ชลิตวิสารโ

^{๕๔๓๘} ล.ฉ. : วิญญูปายามคฺคฺฉาโร

^{๕๔๓๙} ร.ท. : นิคมนปญโ, ล.ฉ. : นิคฺคมปญโ

^{๕๔๔๐} ร.ท. : จตฺตาศิสฺสโม

^{๕๔๔๑} ร.ม. : "ปญญาจิตฺโต" ปทํ นตฺถิ

^{๕๔๔๒} ล.ฉ. : ปญญาจิตฺตชโน, ร.ท. : ปญญาจิตฺตชเน

^{๕๔๔๓} ร.ท. : คพฺภาคพฺภํ วิเสตพุพาวิเสตพุพฺพญจ

ชานาติ "โมหจนาทีโต ยุตตมชานนโต ปมาทมาปชชิตวา"^{๕๕๔๔} มิจฉาติฏฐี คณหาติ, สํสาร-
 ทุกฺเข อภิกมิสฺสตี"ติ. ยถา ติมิรา ปจฺมกาเล อุทิตาติสํสนํ ปฏฺวิพาทมานา อนนฺธการํ กโรนฺติ,
 สตฺตวา ปจฺวิยํ ทุกมฺมํ อปฺปสฺสิตวา"^{๕๕๔๕} วิสเมสฺสุ จาเนสฺสุ อกฺกมฺนฺตา สฺสฺลยจฺ สปปโมหวิสยจ
 อหิวิจฺฉิกเก จ อญฺเญ จ อกฺกมฺนฺตา วินาสมาปชฺชนฺติ, ตถา โมหาทีนํ ติมิรา อริยสจฺจสํชาตํ
 กุสฺสกกมฺมชานาเปตฺวา อกุสฺสสํชาตํ ปมาทมาปชฺชาเปตฺวา"^{๕๕๔๖} อปายะสฺสุ ปตฺตาเปนฺติ. ยถา
 อาทิจฺจรัสสี ปจฺมกาเล"^{๕๕๔๗} อุทิตา ตมํ วิธึเสตฺวา อาโลกํ ชเนนฺติ, สตฺตวา อปายปถํ วชฺชิ-
 ตพฺพาวชฺชิตพฺพํ ชานิตฺวา วิสมาวิสฺสมปทญฺจํ ญมฺภากํ ชานนฺติ, เอเมว กามาวจรปญฺญา ตํ
 ตํ ญมฺภากํ ชานนฺกา อุทิตา"^{๕๕๔๘} อกุสฺสสํชาตํ ตมนนฺธการํ วิธึเสตฺวา ปจฺฉา จตฺตริยสจฺ
 จํชานนฺกา"^{๕๕๔๙} กุสฺสสํชาตํ มคฺคมุปฺปาเทนฺติ, สพฺเพปี สตฺตวา กาเลยฺว ปญฺญาย กุสฺสํ กตฺวา
 มหานิพฺพานมฺว อคมฺสฺสุ. วิจาร์ยยุตฺตาย"^{๕๕๕๐} ปญฺญาย อตฺตโน โทสํ วิทฺธึเสตฺกามาเทหิ

๕๕๕๑

โย โกจิ สํขลิกสฺสนฺเทโท ปญฺญาวนฺเต จ สึลวณฺเต จ สมณพฺราหฺมणे อปฺสจฺกมิตฺวา
 ปุจฺฉิตพฺโพเอว. โส ปญฺญาปรมี"^{๕๕๕๒} ปุเรนฺโต น อญฺโณยฺว สมนฺนาสฺมพฺพุโธ. สมนฺนาสฺม-
 พฺพุโธ"^{๕๕๕๓} ภควา ปาทมฺลํ อทฺธานํ สุกตทสฺพลธโร วรทีปุตฺตมุตฺตมจฺครโส"^{๕๕๕๔} โคตโม นาม

^{๕๕๔๔} ร.ท.,ล.ฉ. : โมหจนาทีโต ชนเสนโต ยุตต์ อชานนโต ปมาท อปาชชิตวา

^{๕๕๔๕} ร.ม. : ปถุตตมปสฺสิตวา ,ล.ฉ. : อปสฺสิตวา

^{๕๕๔๖} ร.ม. : ปมาทมาปชฺชาเปตฺวา ,ล.ฉ. : ปมาท อปาชฺชาเปตฺวา

^{๕๕๔๗} ร.ม. : อาทิจฺจรัสสีปจฺมกาเล ,ล.ฉ. : ปถมกาเล

^{๕๕๔๘} ร.ม. : อุทิกา

^{๕๕๔๙} ร.ม. : ชานนกา

^{๕๕๕๐} ร.ม. : วิปารยยุตฺตาย

^{๕๕๕๑} ร.ม.,ล.ฉ. : วิธึเสตฺกามาเทหิ

^{๕๕๕๒} ร.ม. : ส ปญฺญาปรมี ,ล.ฉ. : ปญฺญาปรามี

^{๕๕๕๓} ร.ท. : "อหิวิจฺฉิกเก จ อญฺเญ จ อกฺกมฺนฺตา วินาสมาปชฺชนฺติ, ตถา โมหาทีนํ ติมิรา อริย-
 สจฺจสํชาตํ กุสฺสกกมฺมชานาเปตฺวา อกุสฺสสํชาตํ ปมาทมาปชฺชาเปตฺวา อปายะสฺสุ ปตฺตาเปนฺติ. ยถา อาทิจจ-
 รัสสี ปจฺมกาเล อุทิตา ตมํ วิธึเสตฺวา อาโลกํ ชเนนฺติ, สตฺตวา อปายปถํ วชฺชิตพฺพาวชฺชิตพฺพํ ชานิตฺวา วิสมา-
 วิสฺสมปทญฺจํ ญมฺภากํ ชานนฺติ, เอเมว กามาวจรปญฺญา ตํ ตํ ญมฺภากํ ชานนฺกา อุทิตา อกุสฺสสํชาตํ ตมนนฺธ-
 การํ วิธึเสตฺวา ปจฺฉา จตฺตริยสจฺจํชานนฺกา กุสฺสสํชาตํ มคฺคมุปฺปาเทนฺติ, สพฺเพปี สตฺตวา กาเลยฺว ปญฺญาย
 กุสฺสํ กตฺวา มหานิพฺพานมฺว อคมฺสฺสุ. วิจาร์ยยุตฺตาย ปญฺญาย อตฺตโน โทสํ วิทฺธึเสตฺกามาเทหิ โย โกจิ ส-
 ขลิกสฺสนฺเทโท ปญฺญาวนฺเต จ สึลวณฺเต จ สมณพฺราหฺมणे อปฺสจฺกมิตฺวา ปุจฺฉิตพฺโพเอว. โส ปญฺญาปรมี

สํสารตารณโก สนิทฐปวรพุทฺธาสเน นิลินโน ปวรภูจามมหาวิหารวาสินํ พุทฺธปุตตานํ ภิกฺขุณํ
โกสลราชปุมฺขานํ โลกเนยฺยปฺปรณํ^{๕๕๕๕} นาม มหาปฺริสชาติกมภาสิ "เตนฺหิ อีเชว เอก
—โกฏิปฺปมาณา อญฺญตฺถ จ วิสฺติสํเขยฺยานิ จ วิสฺติ จ ติสหสฺสโกฏิโย จ ปาณินฺธิตา อเห
สํ.จตุตฺตาริ อสํเขยฺยานิ จตุวิสฺติสหสฺสโกฏิยา^{๕๕๕๖} จ ติสหสฺสโกฏิโย จ ปาณินฺธ อวเส
สาภวิสฺสณฺติ, ตสฺมา อิมสํ คณฺตถาย^{๕๕๕๗} สาสนํ จเปสิ. ตสฺเสว สุมฺมาสมฺพุทฺธสฺส สํ วา
จาสกลจกฺกวาเพสฺส นิตฺติณฺนสาครธรรณิตเลสฺส อคณฺตทานํ สุตฺตานมฺขุโณตฺถริตฺวา ติฏฺฐจฺติ, วิตา
น—ภูตา อปากฺกฺวาธิปฺปายา โลกานํ อมรคณฺนํ, อมฺโห สํธโว อตฺตโน อตฺตโน^{๕๕๕๘} หิตสฺ
ข—

กามตาย, ยถา ฌมฺปิตผลเกน หิโรตฺตปฺปนา อลิตสฺติสฺมปฺนเนน^{๕๕๕๙} กรณฺณณชฺเชเคน อุกโ—
ปาพุตฺถมฺภกฺกวิริเยนาปี วิตฺถารโต คารวณฺตานํ เตสฺมปี กุลปุตฺตานํ ภควตา อิหํ ปกรณํ
สฺภาสิตมฺโหสิ, ตถา ธาเรณฺตุ, คณฺหนฺตุ^{๕๕๖๐} ลิกฺขเณณฺตุ, ตํ หิตาย สฺขาย สํวตฺตติ, ติวํ สฺขํ
สมฺปาปฺเณยฺยนฺ"ติ.^{๕๕๖๑}

อนุสาสนิปญฺโห เอกจตุตฺตาสีลโม^{๕๕๖๒} นิฏฺฐิต.

นิฏฺฐิตเมว "ปจฺเจน^{๕๕๖๓} วิตฺถกฺกปญฺเณ, พฺตฺติเยนปี มลฺลตรปญฺเณ, ตตฺติเยนปี ปณฺติต—
วินิจฺฉยปญฺเณ,^{๕๕๖๔} จตฺตเถนปี พหุปฺปญฺติปญฺเณ,^{๕๕๖๕} ปญฺจเมนปี ปิยตรปญฺเณ, ฌญฺเจนปี

ปูเรนฺโต น อญฺโณเยว สุมฺมาสมฺพุทฺโธ. สุมฺมาสมฺพุทฺโธ" อิมานิ ปทานิ นตฺถิ

^{๕๕๕๔} ร.ม. : อทฺธนํ สุตฺตทสฺพลธโร วรทฺธิปุตฺตมฺตมฺจฺจโร

^{๕๕๕๕} ร.ม. : โกสลราชปุมฺขานํ โลกเนยฺยกรณํ

^{๕๕๕๖} ล.ณ. : จตุวิสฺติโกฏิโย

^{๕๕๕๗} ร.ม. : คณฺตถาย

^{๕๕๕๘} ร.ท. : "อตฺตโน" ปทํ นตฺถิ

^{๕๕๕๙} ร.ม. : ฌมฺปิตผลเกน หิโรตฺตปฺปนา อจลิตสฺติสฺมปฺนเนน

^{๕๕๖๐} ล.ณ. : "คณฺหนฺตุ" ปทํ นตฺถิ

^{๕๕๖๑} ร.ม. : ติวํ สฺขํสมฺปาปฺเณยฺยนฺติ

^{๕๕๖๒} ร.ท., ร.ม. : เอกจตุตฺตาสีลโม

^{๕๕๖๓} ร.ท. : ปถเม

^{๕๕๖๔} ร.ท. : ปณฺติตวินิจฺฉยปญฺเณ

รสปัญเณ,^{๕๖๖} สดตเมณปี ขานียาฆาตปญเณ,^{๕๖๗} อฏฐเมณปี ทวารปญเณ, นวเมณปี
 อฏฐวินิจญยปญเณ,^{๕๖๘} ทสเมณปี เกฬปญเณ, เอกาทสเมณปี ปโรหิตปญเณ, ทวาทสเมณปี
 ปริหารปญเณ,^{๕๖๙} เตรสเมณปี อุปราษฏฏจณกฏทปญเณ,^{๕๗๐} จุททสเมณปี อสฺสธาวณกฏท-
 ปญเณ, ปนฺนรสมณปี^{๕๗๑} มหุตตปญเณ, โสฬสเมณปี โกธปญเณ, สดตตรสมณปี อาสํกิต-
 กฏทปญเณ,^{๕๗๒} อฏฐารสมณปี หิตเปกขปญเณ, เอกุณวีลิตเมณปี^{๕๗๓} อกตญญปญเณ,
 วีลิตเมณปี สลลปญเณ, เอกวีลิตเมณปี เอกวจนปญเณ, ทวาวีลิตเมณปี วิโยคกฏทปญเณ,
 เตวีลิตเมณปี อธิวตถกฏทปญเณ, จตุวีลิตเมณปี อาวาทกฏทปญเณ, ปญจวีลิตเมณปี เทวตา-
 อุปสํหณกฏทปญเณ,^{๕๗๔} ณวีลิตเมณปี นครปเวสนกฏทปญเณ, สดตวีลิตเมณปี เภริ-
 สททตถกฏทปญเณ, อฏฐวีลิตเมณปี กลยาณีกฏทปญเณ, เอกุณตีลิตเมณปี^{๕๗๕} คมน-
 กฏทปญเณ, สมตีลิตเมณปี จตุณฺณํ ทุจจริตกฏทปญเณ, เอกตีลิตเมณปี รณวิชยกฏท-
 ปญเณ,^{๕๗๖} ทวตตีลิตเมณปี อุปราษกฏทปญเณ, เตตติมฺสตีลิตเมณปี^{๕๗๗} ราชพุทฺธิจริตกฏท-
 ปญเณ, จตุตตีลิตเมณปี^{๕๗๘} ฐมฺมยุชฌกฏทปญเณ, ปญจตีลิตเมณปี ทวาทสปญหกฏท-
 ปญเณ, ฉตีลิตเมณปี ปญหุตเตยณ, สดตตีลิตเมณปี กุรุฐมฺมกฏทปญเณ จา"ติ อิมหิ สดต-

^{๕๖๕} ร.ม. : พหุภุติปญเณ ,ล.ฉ. : พหุภุตาปญเณ

^{๕๖๖} ร.ท. : ญฺเณ ปุริสปญเณ,

^{๕๖๗} ร.ท.,ล.ฉ. : ขนียาฆาปญเณ

^{๕๖๘} ร.ท.,ล.ฉ. : อฏฐวินิจญยปญเณ

^{๕๖๙} ร.ท. : ปริหารปญเณ ,ร.ม. : ทวาทสเมณปี ปริหารปญเณ ,ล.ฉ. : ปริหิปญเณ

^{๕๗๐} ร.ท. : อุปราษกฏทปญเณ

^{๕๗๑} ร.ม. : เตรสเมณปี อุปราษฏฏจณปญเณ, จุททสเมณปี อสฺสธาวณปญเณ, ปนรสมณปี

^{๕๗๒} ร.ม. : อาสํกิตปญเณ

^{๕๗๓} ร.ท. : เอกุณวีลิตเมณปี

^{๕๗๔} ร.ท. : เทวสํหณกฏทปญเณ

^{๕๗๕} ร.ท.,ล.ฉ. : เอกุณตีลิตเมณปี ,ร.ม. : เอกุณวีลิตเมณปี

^{๕๗๖} ร.ท.,ล.ฉ. : รณวิชยกฏทปญเณ

^{๕๗๗} ร.ท.,ล.ฉ. : เตตติลิตเมณปี ,ร.ม. : เตติมฺสตีลิตเมณปี

^{๕๗๘} ร.ท.,ร.ม.,ล.ฉ. : จตุตตีลิตเมณปี

ตีเลหิ อพฺภนฺตรปญฺเหหิ เจว "อฏฺฐติสฺสตีเมนปี สคฺคปรายนปญฺเหน, เอกฺกจตุตฺตาสีสตีเมนปี
จตุสฺสจฺจปญฺเหน, จตุตฺตาสีสตีเมนปี นิคมฺนปญฺเหน,^{๕๕๗๕} เอกจตุตฺตาสีสตีเมนปี อนุสาสนีปญฺเหน

จา"ติ"^{๕๕๗๐} อิมเหหิ จตุหิ พหิทฺธาปญฺเหหิ^{๕๕๗๑} จา"ติ อิมเหหิ เอกจตุตฺตาสีสปญฺเหหิ วิญฺญี
ตฺโลกนญฺยปฺปรกฺกณฺ"ติ.^{๕๕๗๒}

พฺรโลกนญฺยปฺริปฺปญฺญํ.^{๕๕๗๓}

[]^{๕๕๗๔}

^{๕๕๗๕} ร.ท. : นิคมฺนปญฺเหน

^{๕๕๗๐} ร.ม. : อฏฺฐติเมน สคฺคปรายนปญฺเหน, เอกฺกจตุตฺตาสีสเม จตุสฺสจฺจปญฺเหน, จตุตฺตาสีสเมนปี
นิคมฺนปญฺเหน, เอกจตุตฺตาสีสเมนปี อนุสาสนีปญฺเหน จาติ

^{๕๕๗๑} ร.ท. : พหิทฺธาปญฺเหหิ

^{๕๕๗๒} ร.ม. : โลกนญฺยปฺกฺกณฺ, ล.ณ. : โลกนญฺยปฺปฺกฺกณฺ

^{๕๕๗๓} ร.ม. : ปฺริปฺปญฺญํ, ล.ณ. : "พฺรโลกนญฺยปฺริปฺปญฺญํ" ปทํ นตฺถิ

^{๕๕๗๔} ร.ท. : สทฺธิ สึเลน สมฺปนฺโน ยโส โภคสมฺปปีโต ยํ ยํ ปเทสํ ปชฺชติ. ปรมํ. อิตฺปี โ

ส

ภควา อรหํ สมฺมาสมฺพุทฺธो วิชาจรณ-สมฺปนฺโน สุกโต โลกวินฺนุ อนุตฺตโร ปุริสธมฺมสารถิ สตฺถา. (๑ เป ๑)
ร.ม., ล.ณ. : "สทฺธิ สึเลน สมฺปนฺโน ยโส โภคสมฺปปีโต ยํ ยํ ปเทสํ ปชฺชติ. ปรมํ. อิตฺปี โส ภควา อรหํ
สมฺมาสมฺพุทฺธो วิชาจรณสมฺปนฺโน สุกโต โลกวินฺนุ อนุตฺตโร ปุริสธมฺมสารถิ สตฺถา. (๑เป๑)" อิมานิ ปทานิ
นตฺถิ.

บทที่ ๔
คัมภีร์โลกเนยปรกณ์แปล

๔.๑ อุปัตติกา และประณามคาถา ว่าด้วยปณามกถาและการอุบัติของเรื่อง

"ข้าพเจ้า ขอนอบน้อม พระผู้มีพระภาคเจ้า ซึ่งปรากฏด้วย—
พระปัญญาคุณดุจสาคร ผู้เสด็จไปงาม สูงสุดกว่าชาวโลกด้วยพระ—
ปัญญา มีพระปัญญาว่างใส ดุจพระอาทิตย์ ในภพน้อยภพใหญ่
เสด็จถึงฝั่งแห่งพระปัญญา มีสรรพธรรมอันประเสริฐบริบูรณ์ด้วย—
พระปัญญา เสด็จถึงภาวะอันเลิศด้วยพระปัญญา ผู้มีปัญญาชินว—
รุหนทางแห่งมรรคผลด้วยพระปัญญา พระองค์นั้น

ข้าพเจ้า ขอนอบน้อม พระผู้มีพระภาคเจ้า
ผู้แผ่ทางอันเลิศสำหรับสัตว์ผู้ต้องการที่พึ่งพิง ผู้—
มีกาย อันประเสริฐดุจพรหม มีรัศมีเป็นที่พึ่งอันงดงาม
บอกทางสวรรค์ให้เหล่านาคผู้มีอันปิดกั้นทางสวรรค์แล้ว
เสด็จเข้าถึงที่พึ่งอันดีงาม มีพระธรรมเป็นที่ไปพระองค์นั้น

ข้าพเจ้า ขอนอบน้อม พระผู้มีพระภาคเจ้าซึ่ง—
เว้นจากกามอย่างไม่มีส่วนเหลือ เว้นจากอกุศลทุกอย่าง
โดยประการทั้งปวง มีจิตไม่ถูกราคะย้อมไว้ ในห้วงน้ำ
คือภพผู้ประกอบด้วยความสงบพระองค์นั้นว่าเป็นที่พึ่ง

ด้วยอานุภาพแห่งคุณพระรัตนตรัย ขอสรรพมงคลจงเจริญ
ทำภัยและอุปัทวันตรายในที่ทั้งปวง ให้เหือดห่างไปแก่ข้าพเจ้าผู้—
นอบน้อมในสรีระทั้งหลาย ข้าพเจ้าครั้นนอบน้อมพระรัตนตรัยแล้ว
จักกล่าวคัมภีร์โลกเนยยะ ซึ่งประดับด้วยนัยต่าง ๆ ด้วยปัญหาอัน—
ลึกซึ้ง ขอคุณงามความดีจงมีแก่เหล่าชนผู้มีความเลื่อมใส ขอคุณงาม
ความดี จงนำประโยชน์สุขมาแก่เหล่าสาธุชน ขอท่านทั้งหลาย ผู้—
ประสงค์ความเจริญ จงพึงถ้อยคำที่เป็นสุภาสิตของข้าพเจ้านี้ต่อไป".

ปัจจุบันวัตถุ

ถามว่า "ก็พระโลกเนยยะ ใครแสดง ? แสดง ณ ที่ไหน ? แสดงในกาลใด ? เพราะเหตุใด จึงแสดง ? แสดงปรารภใคร ? ถูกใครถาม จึงแสดง ?".

ในเรื่องนั้น มีวิสัยขนาดดังต่อไปนี้—

ข้อว่า ใครแสดง ได้แก่ พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงแสดง.

ข้อว่า แสดง ณ ที่ไหน ได้แก่ ทรงแสดง ณ พระเชตวันมหาวิหาร.

ข้อว่า แสดงในกาลใด ได้แก่ ทรงแสดงในคราวจบพระโอวาทสั่งสอนชาวโลก.

ข้อว่า เพราะเหตุใด จึงแสดง ได้แก่ เพราะต้องการให้โอวาทพระเจ้าโกศลจึงทรงแสดง.

ข้อว่า แสดงปรารภใคร ได้แก่ แสดงปรารภพระองค์คุณิลมาเถระ.

ข้อว่า ถูกใครถามจึงแสดง ได้แก่ ถูกท่านพระอานนท์เถระทูลถาม จึงทรงแสดง.

ถามว่า เรื่องนั้น มีความเป็นมาอย่างไร ? มีวิสัยขนาดดังต่อไปนี้—

ความพิสดารว่า ในสมัยที่พระผู้มีพระภาคพุทธเจ้า เสด็จออกจากที่หลีกเร้น ในเวลาเย็น ประทับนั่งบนธรรมาสันอันวิจิตรด้วยแก้ว ๗ ประการ ทรงประกาศพระธรรมเทศนา อันบรรลือสำหรับชาวโลกทั้งปวงให้เป็นไปแล้ว. ในเวลาจบเทศนา สิงคาลเศรษฐี พร้อมทั้งบริวาร ได้บรรลุผลเลิศแล้ว. สำหรับบริษัทที่เหลือเป็นจำนวนมากต่างก็พากันบรรลุโสดาปัตติผลเป็นต้น. ขณะเดียวกัน ท่านพระอานนท์ ก็ได้ประกาศพระคุณเป็นอันมาก ของพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า "น่าอัศจรรย์จริง พระเจ้าข้า, ไม่เคยมีมาก่อนเลย พระเจ้าข้า, ขึ้นชื่อว่าพระพุทธรูป เป็นผู้สามารถจะทำเหล่าชนมิถิลาให้หายป่วยได้". ฝ่ายพระผู้มีพระภาคศาสดาผู้โลกนาถแล ทรงทราบวาระจิตของพระเจ้าโกศลซึ่งมีพระประสงค์จะฟังธรรม ทรงประสงค์จะประทานโอวาทจึงได้ตรัสเรื่องนั้น แก่ท่านพระอานนท์ว่า "อานนท์ มีอยู่ทีเดียวสำหรับความน่าอัศจรรย์, ข้อนั้นเป็นวิสัยของพระพุทธรูปพระองค์เดียว นะอานนท์, ถึงในกาลก่อน เราเองมีญาณยังไม่แก่กล้า ยังสามารถทำให้ยักษ์ผู้มีจิตใจต่ำช้าหายป่วยได้ นะอานนท์". ที่นั่นแล ท่านพระอานนท์จึงได้กราบทูลคำนั้นกะพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า "พระเจ้าข้า ในกาลก่อน พระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นผู้สามารถทำยักษ์ผู้มีจิตใจต่ำช้าให้หายป่วยได้ ข้าพระองค์จะพึงรู้ได้อย่างไรหนอ ?".

อดีตวัตถุขาด

ครั้งนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงเปิดพระโอษฐ์อันหอมฟุ้งดุดอกอุบล^๑ ทรงเปล่งพระสุรเสียง ดุจเสียงพรหมที่บังเกิดผลอันเกื้อกูลดุจน้ำทิพย์ ทรงยกพระหัตถ์เบื้องขวาอันเชือกบังอาจเราวอันออกจากผ้าบังสุกุลจีวรที่ย้อมดีแล้วตรัสอย่างนี้ แสดงเฉพาะพระองค์คุณมัลเถระว่า "ภิกษุทั้งหลาย เรื่องเคยมีมาแล้ว, ท่านพระองค์คุณมัลเถระ บังเกิดเป็นยักษ์มีมือเปื้อนเลือดเป็นนิจดังนี้".

มีอนุပ္พฬิกถาตั้งต่อไปนี้—

"ภิกษุทั้งหลาย เรื่องเคยมีมาแล้ว ในพระนครอินทปัตถ์ มีพระราชาพระนามว่า ฌัญชยโกรพยะ ครอบครองราชสมบัติอยู่. พระองค์ได้มีพระอัครมเหสีพระนามว่าอตุลเทวีซึ่งเป็นใหญ่กว่านางสนม ๑๖,๐๐๐ นาง. พระองค์ได้มีปุโรหิตนามว่าทูลพรหมณ์ เป็นผู้สอนอรรถสอนธรรม. ได้มีเสนาบดีนามว่าอุชุกะ. พระองค์ได้มีกำลังพลซึ่งประกอบด้วยทหาร ๔ เหล่าทัพนับได้จำนวนอีกโขภินีหนึ่ง. พระองค์ได้มีบ้านล่วยตั้งอยู่ ๔ ตำบลที่ประตูพระนครทั้ง ๔ คือ ประตูทิศปาจันคาม ประตูทิศทักษิณคาม ประตูทิศปัจฉิมคาม ประตูทิศอุดรคาม. บรรดาประตูพระนครเหล่านั้น ประตูทางทิศปาจันคาม ฌัญชยเศรษฐีอาศัยอยู่, ประตูทางทิศทักษิณคาม วิสาลเศรษฐีอาศัยอยู่, ประตูทางทิศปัจฉิมคาม สุกิเศรษฐีอาศัยอยู่, ประตูทางทิศอุดรคาม สุกัสสนเศรษฐีอาศัยอยู่. เศรษฐีแต่ละท่าน ต่างก็มีบริวารคนละ ๕๐๐ คน. บรรดาเศรษฐีเหล่านั้น ฌัญชยเศรษฐีได้มีอัครชายานามว่าสุชุมาลี. ในเพลากลักรุ่งวันหนึ่ง พระโศภิตัวเสด็จเคลื่อนจากภพดาวดึงส์มาถือเอาปฏิสนธิในท้องของนาง. เทพบุตรอีก ๕๐๐ เหล่าอื่นอีกต่างก็พากันลงมาถือปฏิสนธิในเรือนเศรษฐี ๕๐๐ หลัง ในปาจันคามนั้นเช่นกัน.

พระสุบินนิมิตของพระเจ้าโกรพยราช

พระราชา บรรทมบนพระแท่นอันเป็นสิริมงคลนั้น ก็ได้ทรงสุบินอย่างน่าอัศจรรย์ใจ. พระสุบินได้มีดังนี้ว่า "พระราชามีบริษัทหมู่ใหญ่ห้อมล้อมแล้วประทับขัดสมาธิบนพระสีหาลันในท่ามกลางหอประชุมใหญ่. ในกาลนั้นกองไฟใหญ่ขนาดประมาณเท่าลำตาลผุดขึ้นที่ท่ามกลางพระลานหลวง. ในท่ามกลางกองไฟใหญ่นั้น ดอกโกมุทใหญ่ประมาณเท่าลัทรถ ผุดขึ้นล่องเลยกองไฟขนาดใหญ่เท่าต้นตาลไป. อนึ่ง ดอกโกมุทยังน้อมเข้าไปหาพระราชายังหอประชุมใหญ่น้อมรับเอาเฉพาะพระราช. ฝ่ายพระราช ประทับนั่งบนกลีบดอกโกมุทนั้นแล้วขัดสมาธิอยู่บนดอกโกมุทนั้น. ในกาลนั้นไฟก็ได้อันตรธานดับไป. ส่วนดอกโกมุทก็เปล่งรัศมีไปทั่วชมพูทวีป".

^๑ มุขกมล วาริตวา.

ก็แลครั้นพระองค์ทอดพระเนตรเห็นแล้ว จึงทรงสะดุ้งตื่นขึ้นมาสรวลระเริงกาย แต่เข้าตรูแล้วประทับนั่งบนบัลลังก์ที่ถูกจัดเตรียมเอาไว้เฉพาะพระราช ในท่ามกลางหมู่อำมาตย์ ที่หอประชุมใหญ่ รับสั่งให้หาปุโรหิตมาเฝ้าแล้วตรัสถึงพระสุบินตามที่ทอดพระเนตรมาทั้งหมด. พราหมณ์จึงได้พยากรณ์ถวายพระองค์ว่า "มหาบพิตร กองไฟใหญ่เปรียบเหมือนหม่อมฉันซึ่งเป็น บัณฑิตของพระองค์, ส่วนดอกโกมุท เปรียบเหมือนบัณฑิตที่จะเกิดภายในภาคหน้า, ก็เพราะ บัณฑิตคนนั้นเป็นผู้สามารถจะป้องกันระหว่างคนมีเวรสำหรับพระองค์ได้, แสงสว่างแห่งปัญญา จะโชติช่วงไปทั่วชมพูทวีปทั้งสิ้น". พระราชาพอได้ฟังพยากรณ์นั้นแล้วจึงตรัสถามว่า "บัดนี้ เขา อยู่ไหน?". "มหาบพิตร บัดนี้เขากำลังถือปฏิสนธิ, จะเกิดอีก ๑๐ เดือนข้างหน้า นับจากวันนี้ไป".

พระโศภิตาประสูติ

ตั้งแต่นั้นมา นางสุขุมาลีได้รักษาครรภ์อยู่ตลอด ๑๐ เดือน จึงคลอดบุตรชายใน เวลาใกล้รุ่ง ในงานฉลองทำบุญถึงคนตายครบเดือน. ในกาลนั้น เหล่าภรรยาของเศรษฐีทั้งหลาย ต่างก็คลอดบุตรชาย ๕๐๐ คนเช่นกัน. ในกาลที่พระโศภิตาคลอดออกมา กลองนันทเกร์ของ พระราชา ก็กระหึ่มขึ้นมาเองดังไปทั่วแคว้นกुरु. ในวันตั้งชื่อกุมารนั้น เหล่าญาติต่างพากัน ขนานนามพระโศภิตาว่า "ธัญญชัยกุมาร". พระราชา ทรงสดับเสียงกลองนันทเกร์ที่ดังกระหึ่ม ขึ้นมาเอง ทรงเกิดพระหฤทัยสะดุ้งกลัวรับสั่งให้หาปุโรหิตเข้าเฝ้าแล้วตรัสถามว่า "พราหมณ์ ทำไมหนอ กลองนันทเกร์ จึงดังกระหึ่มขึ้นมาเอง?".^๒ ปุโรหิตทูลว่า "อย่าสะดุ้งพระทัย ! พระเจ้าข้า วันนี้บัณฑิตเกิดแล้ว". พระราชาได้สดับคำทูลนั้นแล้ว ตรัสเรียกหาเหล่าอำมาตย์ ๔ คนมาเฝ้าแล้วรับสั่งว่า "ท่านผู้เจริญ ถ้าเช่นนั้น พวกท่านจงออกไปคนละประตูพระนครเกิด, จงรู้จักเด็กที่เกิดในวันนี้ให้ได้".

เหล่าอำมาตย์ ได้ฟังพระดำรัสนั้นแล้วต่างก็น้อมรับพากันออกไปทางประตูพระนคร ทั้ง ๔ อย่างเร่งด่วน. บรรดาอำมาตย์เหล่านั้น อำมาตย์ที่ออกไปทางประตูทิศปาจิณคาม ทราบ ว่า บุตรชายของธัญญชัยเศรษฐีเกิดในหมู่บ้านนั้นพร้อมกับเด็กอีก ๕๐๐ คน ซึ่งเป็นบริวาร จึงได้กลับไปทูลพระราชา. พระราชา พอได้สดับเรื่องนั้นทรงมีพระหทัยปีติยินดี จึงประทาน คำน้ำนมพันหนึ่ง พร้อมกับแม่นมอีก ๔ คนและเครื่องแต่งตัว ของเล่นเด็ก แก่ธัญญชัยเศรษฐี.

^๒ นนทเกร์ สยเมว อุลโลลสทฺ ไซเกติ.

พร้อมรับสั่งให้ประทานค่าน้ำนมคนละ ๕๐๐ พร้อมกับแม่นมคนหนึ่ง ๆ แก่เหล่าเด็กที่เหลือนั้น แล้วดำริว่า "จักทดลองในเวลาที่เกิดเกล้าขึ้น". ในสมัยต่อมา ธัญชัยกุมารพร้อมกับเหล่ากุมาร ๕๐๐ ก็เติบโตใหญ่ขึ้น กุมารเหล่านั้น เป็นบริวารของพระโพธิสัตว์ทุก ๆ คน เล่นกับพระโพธิสัตว์เป็นประจำ.

อุปบัติกถาจบ.

๔.๒ วิตกกปัญหาที่ ๑ ว่าด้วยการแก้วิตกกปัญหา ๔ ข้อ

การทดลองสติปัญญาของพระโพธิสัตว์

เมื่อถึงเวลาที่เด็กเหล่านั้นอายุได้ ๗ ขวบ พระราชาประสงค์จะทดลองจึงตรัสถามปุโรหิตว่า "อาจารย์ เราควรทดลองเด็กเหล่านั้น เพราะต้องการรู้ว่าฉลาดหรือไม่". ปุโรหิตกราบทูลว่า "ขอจงทำตามชอบใจเถิด มหาบพิตร". "ควรทดลอง ด้วยวิธีการใด ?". "มหาบพิตร ถ้าเช่นนั้น ควรถามพวกเขา ด้วยการทดลองเรื่องวิตกกปัญหาเถิด". พระราชาทรงรับรองว่า "สาธุ" แล้วรับสั่งให้เรียกหาอำมาตย์ผู้ฉลาดสามารถคนหนึ่งส่งไปพร้อมกับย้าว่า "ท่านอำมาตย์ ท่านไปยังที่อยู่ของธัญชัยเศรษฐี สั่งให้ประชุมเด็กหนุ่มทั้งหมดแล้วถามว่า 'วิตกกปัญหา เป็นไฉน?', ถามธัญชัยกุมารที่หลังคนทั้งหมด, คนเหล่าใด กล่าววิตกกปัญหาใด ๆ, ท่านจดคำของพวกเขาทั้งหมดที่กล่าวปัญหานั้น ๆ แล้วบอกแก่เราที่เดียว". อำมาตย์รับพระราชโองการยกมือประณมเหนือศีรษะถวายบังคมแล้วเข้าไปหาธัญชัยเศรษฐีถึงที่อยู่, แล้วบอกพระราชโองการนั้นแก่เศรษฐี. ถึงอำมาตย์ได้สั่งให้เศรษฐีทั้ง ๕๐๐ พร้อมกับเด็กเหล่านั้นมาประชุมพร้อมกันในห้องประชุมแล้วถามปัญหาคะเด็กเหล่านั้นทีละคนว่า "วิตกกปัญหา เป็นไฉน ?" เมื่อเด็กทั้งปวงผู้ไม่มีปัญญาถามว่า "อะไร คือ วิตกกปัญหา ?" จึงได้ถามธัญชัยกุมารที่หลังของคนทั้งหมดว่า "พ่อ วิตกกปัญหา เป็นไฉน ?". ธัญชัยกุมารจึงกล่าวว่า "วิตกกปัญหาของเรามี ๔ อย่าง คือ ๑. หลุม ๒. ลูกฟักเขียว ๓. หลุมมีครรภ ๔. ขน".^๓

อำมาตย์ถามว่า "หลุม หมายความว่าอย่างไร ?".

ธัญชัยกุมารจึงกล่าวว่า "นายท่าน ราชบุรุษคนหนึ่ง เอาจอบไปขุดแผ่นดินที่มีพื้น

^๓ วิตกกโก เม จตุพพิโส, เอกัง กูป, เอกัง กุมภณพผล, เอกา คพภิตติ, เอกา โลมา.

เสมอกัน ทำให้เป็นหลุมลึกแล้วเอาดินทั้งหมดมากองรวมไว้ ยกเสาดันหนึ่งใส่เข้าไป เอาดินทั้งหมดตกลงไปแล้วเอาซากกระทู้ ๆ ลงไป, ดินก็ไม่รู้จักเต็ม, เพราะเหตุใด หลุมที่เต็ม ?, จึงไม่ยอมเต็ม, นี่ คือวิตักกปัญหาข้อที่ ๑".

อำมาตย์จึงจดบันทึกไว้แล้วถามต่อไปว่า "ลูกฟักเขียว หมายความว่าอย่างไร ?".

"นายท่าน ลูกฟักเขียวอาศัยเรือรากลั่นเดียวจึงเจริญเติบโตใหญ่ขึ้นตามลำดับ, เรือวัลย์นั้นก็หาได้ขาดไม่, ถึงจะมีลูกใหญ่กว่าเชือกก็ตาม, เพราะเหตุใด เรือวัลย์จึงไม่ขาด ?, นี่ คือ วิตักกปัญหาข้อที่ ๒".

อำมาตย์จึงจดบันทึกไว้แล้วถามต่อไปว่า "หญิงมีครรภ์ หมายความว่าอย่างไร ?".

"นายท่าน ขึ้นชื่อว่าผู้หญิง ตามปรกติทานข้าวสุกวันละ ๒ ทะนาน, ตั้งแต่เวลาที่รักษาครรภ์จนกระทั่งคลอดบุตร ก็ยังคงทานอยู่เหมือนอย่างแต่ก่อนทีเดียว, นางทานอยู่อย่างไรรักษาอยู่อย่างนั้น จะเลี้ยงลูกชายอย่างไรได้ ?, จะหาอาหารมาแต่ที่ไหน ?, นี่ คือ วิตักกปัญหาข้อที่ ๓".

อำมาตย์จึงจดบันทึกไว้แล้วถามต่อไปว่า "ชน หมายความว่าอย่างไรหนอ ?".

"นายท่าน ก็ชนคิ้วของเหล่าบุรุษ ยังไม่หายไปจากพวกเขา, แต่ว่าชนคิ้วถึงจะรักษาเอาไว้ ก็ยังคงหายไปจากพวกเขาเป็นประจำ, แม้ชนคิ้วก็ยังไม่ทันงอกขึ้น, แต่ชนคิ้วกลับงอกขึ้นมาเร็วพลัน, ทำไม จึงเป็นเช่นนั้น ?, นี่ คือ วิตักกปัญหาข้อที่ ๔".

ฝ่ายอำมาตย์ก็จดบันทึกไว้ทุกถ้อยทุกคำ แล้วกลับไปยังพระราชวัง แสดงแก่พระราชา. พระองค์จึงทรงเปิดสมุดบันทึกแล้วพิจารณาดู ก็ไม่อาจเข้าใจความหมายปัญหาเหล่านั้นได้.

ในสมัยนั้น พระเจ้าโกรพยะรับสั่งให้พระราชอุปราชา มหาอำมาตย์ เสนาบดีพราหมณ์ ปุโรหิต และเหล่าบัณฑิตเป็นต้น ประชุมกันแล้วรับสั่งให้พิจารณาถึงความหมายปัญหาเหล่านั้น. เหล่าข้าราชการบริพารทั้งหมดต่างหาข้อความหมายของปัญหาเหล่านั้นได้ไม่. ฝ่ายปุโรหิตถามว่า "นี่ คือ ปัญหาของใคร ?". เหล่าอำมาตย์ตอบว่า "นี่ คือ ปัญหาของธัญชัยกุมาร บุตรชายของธัญชัยเศรษฐี". ปุโรหิตกล่าวว่า "ใคร ๆ ก็ไม่สามารถรู้ความหมายของปัญหาเหล่านี้ได้หรอก".

พระราชา ครั้นได้สดับคำนั้นกริ้วขึ้นแล้วตรัสอย่างนี้ว่า "ท่านผู้เจริญ นี่ คือวิตักกปัญหาของเด็ก, ถ้าเป็นวิตักกปัญหาของผู้ใหญ่ที่ฉลาด, ใคร อาจจะทราบความหมายได้หรือ ?, ตั้งแต่วันนี้เป็นต้นไป พวกท่านต้องทำราชกิจทุกอย่างทุก ๆ วัน, พึงช่วยกันพิจารณาความหมาย

ของปัญหาเหล่านี้ทุก ๆ คืบ". เหล่าข้าราชการบริพารทั้งหมดต่างพากันน้อมรับแล้ว. ตั้งแต่นั้นมา พอพระอาทิตย์ตกดิน ข้าราชการบริพารต่างพากันมาประชุมพร้อมหน้าพร้อมตากัน ณ หอประชุมใหญ่ ตามสัญญาณของเสียงกลอง. ครั้นเข้าห้องประชุมพร้อมกันแล้ว ต่างก็ช่วยกันพิจารณาพิเคราะห์ วิจารณ์ความหมายของวิตกกปัญหาเหล่านั้น. ทั้งหมดถึงพิจารณากันตลอด ๗ วัน ๗ คืบ ก็ไม่สามารถทราบความหมายได้เลย. ในวันที่ ๘ ตอนเช้า ปุโรหิตจึงกราบทูลพระราชาวา "มหาบพิตร ธัญชัยกุมารคงจะรู้ความหมายของปัญหาเหล่านี้. ขึ้นชื่อว่า คนเป็นบัณฑิตอย่าง ธัญชัยกุมาร พระองค์ควรทดลองด้วยวิตกกปัญหาของเขาเถิด".

ธัญชัยบัณฑิตเข้าเฝ้า

พระราชินีได้สดับจึงทรงเห็นชอบด้วยว่า "สาธุ". พระราชินีรับสั่งให้มหาดเล็กเขียนหนังสือส่งไปในขณะนั้นเองว่า "เศรษฐี ๕๐๐ คนและธัญชัยเศรษฐี จงพาเอาเด็ก ๕๐๐ คน และธัญชัยกุมารมาเข้าเฝ้า" แล้วให้มหาดเล็กนายหนึ่งนำไปส่ง. มหาดเล็กรับพระราชโองการแล้ว เข้าไปหาธัญชัยเศรษฐีถึงที่อยู่ แล้วสั่งธัญชัยคหบดีให้เรียกเศรษฐีทั้งหมดมาประชุมกัน แล้วอ่านพระราชโองการให้ฟัง. ฝ่ายมหาเศรษฐีได้ฟังพระราชโองการแล้วแล จึงสั่งให้ธัญชัยกุมารพร้อมกับเด็ก ๕๐๐ คนมาประชุมกันแล้วแจ้งเรื่องราวให้ทราบ. ธัญชัยกุมารฟังพระราชโองการแล้วจึงกล่าวว่า "จะเข้าเฝ้าวันนี้คงไม่ทัน, เพราะฉะนั้น เอาไว้พรุ่งนี้ค่อยไป". มหาดเล็ก ฟังคำนั้นแล้วจึงกลับไปกราบทูลพระราชาวา "พวกเขายังมาวันนี้ไม่ได้ ต้องพรุ่งนี้ก่อนพระเจ้าข้า". พระราชา ทรงสดับคำนั้นแล้วรับสั่งให้ป่าวประกาศ แก่เหล่าเสนาบดี ปุโรหิต พราหมณ์ และบัณฑิตเหล่านั้นว่า "พรุ่งนี้จึงประชุมกันยังหอประชุมใหญ่". ในวันนั้นเอง เศรษฐีทั้งหมดต่างพากันจัดแจงเครื่องบรรณาการกันอย่างคึกคัก พอรุ่งขึ้น, บางพวก ขนแก้วมรกต, บางพวก ขนแก้วใส, บางพวก ขนแก้วมณีมุกดา, บางพวก ขนแก้วอินทนิล, บางพวก ขนแก้วพลี, ต่างพากันรวบรวมจนได้เครื่องบรรณาการรัตนชาติที่หาค่าประมาณมิได้ แล้วจัดส่งไปให้ธัญชัยเศรษฐี. ฝ่ายธัญชัยเศรษฐี จึงถามธัญชัยกุมารว่า "เครื่องบรรณาการ ควรเป็นสิ่งใดดี ลูก ?". ธัญชัยกุมารตอบว่า "พ่อควรนำเอาแก้วมณีโชติขนาดเท่าผลตาลไปถวายเป็นเครื่องบรรณาการเถิด" ดังนี้แล้วจึงส่งเศรษฐีไปก่อน. คราวนั้น ธัญชัยเศรษฐีพร้อมบริวารทั้งหมดไปยังพระราชวังขึ้นไปที่หอประชุมใหญ่ต่างประนมมือถวายบังคมพระราชแล้วยืน ณ ที่อันสมควร.

พระราชินี พอเห็นเหล่าคหบดีแล้วทรงดีพระทัยยิ่งนัก จึงตรัสอย่างนี้ว่า "ท่านคหบดีทั้งหลาย ธัญชัยกุมารจักมาเมื่อไร ?". ธัญชัยเศรษฐีฟังพระดำรัสนั้นแล้วกราบทูลว่า

"ธัญชัยกุมารยังไม่มาตอนนี้ พระเจ้าข้า". กาลนั้น ธัญชัยกุมาร มีเด็ก ๕๐๐ คนห้อมล้อม
 นุ่งผ้าขาว ห่มผ้าขาวคาดสีทอง มีประทีปด้ามทองติดมือมา มีความประสงค์จะทำบรรณาการ
 พอถึงพระราชวังจึงขึ้นไปยังท้องพระโรงที่ประดับตกแต่งแล้วเสร็จ จัดกุมารเหล่านั้น ให้ถือ
 ประทีปตามลำดับ ถวายบังคมแล้วนั่งอย่างเป็นระเบียบ ณ ที่สมควร. ราชบุรุษทั้งหมด มี
 เสนาบดีพราหมณ์และปุโรหิตเป็นต้น พอเห็นรูปที่งดงามของพระมหาสัตว์แล้วต่างก็พิศวงงงงวย
 แล้วพากันวิพากษ์วิจารณ์กะกันและกัน.

พระราชา พอทอดพระเนตรเห็นพระโพธิสัตว์แล้วทรงมีปิติโสมนัสตรัสว่า "แน่
 ธัญชัย เหตุไฉน เจ้าจึงพากันถือประทีปด้ามมาด้วยเล่า?". ธัญชัยกุมาร ประณมมือกราบทูล
 กับพระองค์ว่า "ขอเดชะ หม่อมฉันเอาประทีปเหล่านี้มาเป็นเครื่องบรรณาการเฉพาะพระองค์".
 เหล่าข้าราชการบริพารทั้งหมด ต่างพากันหัวเราะกันอย่างเอิกเกริกว่า "เครื่องบรรณาการช่างมี
 ค่าน้อยเสียจริง". พระราชาตรัสถามว่า "จะมีประโยชน์อะไร ด้วยประทีปนี้เล่า?". ธัญชัย
 กุมาร จึงกราบทูลแด่พระองค์ว่า "เปลวประทีปล้วนมีอุปการะมาก พระเจ้าข้า". "มีอุปการะ
 อย่างไรเล่า?". "พระเจ้าข้า ขึ้นชื่อว่าไฟสามารถให้ผู้คนใช้หุงข้าว ปิ้งปลา ทอดเนื้อ ต้ม
 น้ำร้อน หรือเพื่อต้องการใช้ผิงแก้หนาวก็ได้, อีกอย่าง เปลวประทีปนี้ ก็มีคุณประโยชน์มิใช่น้อย,
 ฉะนั้น ถึงคนเราทั้งหมดจะดูหมิ่นหัวเราะเยาะมันก็ตาม, พระเจ้าข้า ขึ้นชื่อว่าไฟมีอุปการะมิใช่น้อย
 สำหรับใช้หุงข้าวเป็นต้น จึงไม่ควรดูหมิ่นไฟเหล่านั้น ฉันทิด, บรรดาคนนุชย์มากมี คน
 เชิญใจ ก็ไม่ควรดูหมิ่น ฉันทัน, พระเจ้าข้า ถึงไฟนี้จะไหม้บ้านหรือป่า ก็ไม่ควรดูหมิ่นได้
 ถึงจะกระทำเสียงดัง ทุ้ม ทุ้ม จนเป็นเหตุทำให้สะดุ้งกลัวต่อไฟเหล่านั้นได้ ฉันทิด, ถึงคนมี
 ทรัพย์มาก มีเกียรติยศชื่อเสียง ต่างก็สะดุ้งกลัวไฟ ฉันทันเหมือนกัน, มนุษย์เรา ถึงจะเป็นคน
 ยากจน ร่ำรวย เป็นผู้น้อย หรือผู้ใหญ่ ต่างก็มีความสำคัญเป็นอันเดียวกัน เปรียบเหมือนกับ
 ไฟ ถึงมีมากหรือน้อยก็ตาม ก็มีความสำคัญเป็นอันเดียวกันฉันทัน" เมื่อแสดงจึงทูลว่า

"ไฟที่ลุกโผลงในที่อับลมย่อมสงบลงไปเองทีเดียว เหมือนกับ
 คนเราถึงมีความสามารถ แต่ไม่มีเพื่อน ถึงมีฤทธิ์เดช จักทำอะไรได้,
 คนที่มีเพื่อน ถึงทำประทีปให้ดับไป ไม่มีเสื่อมสิ้นทีเดียว เหมือนกับ
 ไฟที่ไหม้ป่ามีลมเป็นเพื่อนไหม้กระพืออยู่ ฉันทัน. มิตรที่ร่ำรวยทรัพย์
 บุตร ภรรยา พร้อมสหาย ก็คบหาเขา ผู้ซึ่งมีประโยชน์นั้น, เพราะ—
 ประโยชน์อย่างใหญ่มหาศาลมีอยู่ในโลก. ถ้าไม่สามารถมีทรัพย์เลย
 ถึงจะมีประโยชน์อยู่ก็ตาม ความสงสัยจึงเป็นสิ่งที่เขาทำได้ทุกอย่างเอง

เหมือนกับไฟที่รุ่งเรืองอยู่ในมือ ฉะนั้น".*

ครั้นพระราชชาติได้ดับค่านันแล้วจึงประทานสาธุการ, กลายเป็นว่าได้มีเสียงสาธุการ
อันดังน่ากลัวไปทั่วพระราชฐาน. พระศาสดา เมื่อประกาศเนื้อความนั้นจึงตรัสว่า

"เสียงดังก็ก้องอึงมีน่าหวาดกลัว ย่อมเป็นไปในที่นั้น,"^๔

พวกเขาต่างพากันยินดีต้อนรับเสียงนั้น จึงทำสาธุการให้กระหึ่มไปทั่ว".

ปัญหาว่าด้วยเปลวประทีปจบ.

พระราชตรัสถามวิตกกปัญหาทั้ง ๔ ข้อกับพระโพธิสัตว์

พระราช ตรีสถามธัญชัยกุมารต่อไปอีกว่า "พ่อธัญชัยกุมาร วิตกกปัญหา ๔
ข้อของเจ้าเป็นไฉน ? เจ้าจงพยากรณ์เนื้อความแห่งวิตกกปัญหาเหล่านั้นเถิด". ธัญชัยกุมาร
กราบทูลพระราชว่า "ขอเดชะ เด็กจกฐ์เนื้อความแห่งวิตกกปัญหาเหล่านั้นอย่างไรได้,ขอพระองค์
อย่าได้ตรัสเช่นนั้น, ขอเดชะ หม่อมฉันปากยังไม่สิ้นกลืนน้ำนม, เหล่าเสนapati ปุโรหิต และราช
บัณฑิตเป็นต้น ของพระองค์ คงจะทราบเนื้อความปัญหาเหล่านี้, อนึ่ง ทูลบุโรหิตนี้ เป็นผู้
ฉลาดสามารถกว่าหม่อมฉัน, ก็ทำไม หม่อมฉันจึงกล่าวเช่นนั้น, ขึ้นชื่อว่าวิตกกปัญหา เด็กเล็ก ๆ
จะตรัสตอบอย่างไรได้, อีกอย่าง ทูลบุโรหิตนี้ มีความเชี่ยวชาญชำนาญเรื่องปัญหา อธิบาย
เนื้อความได้ กล่าวถ้อยคำไพเราะทั้งในเบื้องต้น ท่ามกลาง และที่สุดได้ดี, เพราะฉะนั้น พระ
องค์ควรถามทูลบุโรหิตนี้เถิด, ขอเดชะ ทูลบุโรหิตพอใจจะเฉลยเนื้อความปัญหาในที่ประชุม
นี้ หรือหม่อมฉันจักเฉลยดี".

พระราช ชาติได้ดับค่านันแล้วรับสั่งให้จัดแจงธรรมาสน์ไว้บนแท่นอย่างดี มีเศวตฉัตร
ที่อุยกขึ้นเรียงรายไว้ แล้วเชื้อเชิญธัญชัยกุมารมานั่งบนบัลลังก์นั้น. ธัญชัยกุมารขึ้นไปนั่งขัด
สมาธิบนอาสนะแล้วกราบทูลพระราชว่า "ในปัญหาเหล่านั้น ขอพระองค์พึงฟังปัญหาข้อที่ ๑
ก่อน, หม่อมฉันจักทูลเฉลยตามลำดับไป". พระราชา ทรงยินดีปรีดาตรัสว่า "จงกล่าวหลุมฝังเสา
ข้อแรกที่เราจะพึงฟังไปตามลำดับเถิด".

พระโพธิสัตว์แก้ปัญหา

ครานั้น พระมหาสัตว์บันลือสีหนาท ดังพระยาโกศลราชสีห์ก็ปานนั้น ประกาศ
เนื้อความของปัญหาว่าด้วยหลุมว่า "ขอเดชะ ราชบุรุษชุดที่ภาคพื้นประเทศที่มีส่วนสมำเสมอ
คุดินออกมากองไว้ ทำหลุมแล้วใส่เสาลงไปในหลุมนั้น กลบดินตามเอาซากกระดูกงูเพื่อให้

* คาถาเหล่านี้ ผู้วิจัย : ยังหาที่มาไม่ได้.

^๔ ชุ.จริยา. (ไทย). ๓๓/๙๑/๗๓๙.

ดินเต็ม, หลุมนั้น ก็หาเต็มด้วยดินนั้นไม่ ถึงจะนำเอาดินจากที่อื่นมากลบก็ไม่เต็ม, เพราะเอาซาก กระทุ้งแล้วกระทุ้งอีก, ฉะนั้น หลุมจึงจะเต็มด้วยดินทั้ง ๒ หลุม หรือเอาดินร่วนจากหลุมอื่น มาพูนให้เต็ม, เปรียบเหมือนกับแม่ทัพนายกองของพระองค์ มีหม้อข้าวอยู่ ๑๐๒ ใบ, ถ้าเสนาบดี คนหนึ่ง ทูบหม้อข้าว ๑๐๒ ใบนั้นเสียแล้ว, ก็แลครั้นทูบแล้ว จึงแต่งตั้งแม่ทัพนายกอง ๑๐๒ นาย, จึงมีแม่ทัพนายกอง ๑๐๒ นาย, ตั้งแต่นั้นมา ราชกิจทั้งหลายที่มีมากพร้อมไปด้วยพระ ราชอาชญาคือภัย ก็เป็นอันมีไม่น้อยเลย เหมือนจะมากเกินไปด้วยอาชญาคือภัยนั้น, ถ้านาย ทหารนำทัพโจมตีเอาราชสมบัติอื่นแล้วนำเอาทรัพย์สินทั้งหมดมามอบแด่พระองค์ไซ้ ก็เป็นอัน นำมาบรรจุให้เต็ม,

ขอพระองค์โปรดจำแนก เหมือนกำหนดขณะ, หมอน้ำเหมือน กองทัพ, แม่ทัพนายกองเหมือนต้นเสา, พระอาชญาเหมือนหมอน้ำ. แม่ทัพนายกองเป็นอันมากมีอยู่ในที่ใด, แม่ทัพนายกองคนนั้น ต้องบีบ คนเก็บส่วยเป็นอันมากในที่นั้นให้พินาศได้, คนทุก ๆ คนเป็นอันมาก ต่างก็มีดวงตาที่บัณฑิตดูหมิ่น, พวกเขาทั้งหมดปรารถนาความเป็น— ใหญ่กัน, สิ่งที่พวกเขาทำไปย่อมพินาศสำหรับพวกเขา, แกลบที่พวกเขา ทำ เพราะความพินาศอย่างอ่อนมีเป็นอันมาก, เหล่าคนที่ไม่อ่อนบ่นอม ก็ะพินาศไปด้วยหอกที่คนวิ่งซัดเข้าไปใส่".*

เนื้อความวิตักกปัญหานี้ว่าด้วยหลุม มีเพียงเท่านี้".

พระราชา สดับวิตักกปัญหานี้แล้ว ก็ได้ประทานสาธุการ. ธัญญชัยกุมารทูลแสดง ต่อว่า "มหาบพิตร ผลพักเขียวค้อย ๆ ใหญ่ตามลำดับ อาศัยเครื่องวัลย์ตั้งอยู่, ไม่อาจจะทำ เครื่องเถาที่มันคงยั้งให้ขาดลงได้, ถึงมีเชือกเส้นใหญ่ประมาณเท่าโครัดไว้, ถ้าเชือกจะพึงขาดลง ไปไซ้, ผลพักเหล่านั้นทั้งหมด ก็ะพินาศได้, ผลพักเขียวอุปมาดังพระนคร, ขอบเขตเป็นเช่น พื้นที่ของพระนครนั้น, เม็ดพักเขียวเป็นเช่นกับราชสมบัติ, ทรัพย์สมบัติ เป็นเช่นกับเนื้อพักเขียว, ส่วนเถาพัก เป็นเช่นกับพระราชา, เมื่อใด พระราชา สวรรคต, เมื่อนั้นแวนแคว้น โภคสมบัติ เหล่าเสนาผู้แก่ล้าก็พินาศไปด้วย ดังนี้ พร้อมกับทูลต่อไปว่า

"ทรัพย์ นำเอาความสวัสดิมาให้, พระราชาพระองค์ใด ทรงรักษาน้ำจิตน้ำใจคนไว้ได้, พระราชาพระองค์นั้น ก็ประทับอยู่

* คาถาเหล่านี้ ผู้วิจัย : ยังหาที่มาไม่ได้.

ที่นั่นได้อย่างสบายด้วย, ภาวะแห่งสมบัติ ๕ ประการไม่มีในที่ใด,
 ในที่นั้น วันเวลาไม่สามารถอยู่ในอำนาจได้ด้วย".*
 เนื้อความวิตักกปัญหาว่าด้วยผลพัก มีเพียงเท่านั้น".

ธัญชัยกุมาร ทูลแสดงต่อไปว่า "มหาบพิตร วิตักกปัญหาข้อว่าด้วยหญิงมีครรภ์
 มีอย่างไร ?, คือ ธรรมชาติ ตามปกตินางก็บริโภคข้าวสารวันละ ๒ ทะนาน. เมื่อใดที่
 นางมีครรภ์เจริญ ก็หุงต้มบริโภคตามปกติ ในเมื่อคนทั้งหลายประเคนให้ ๆ, เมื่อนั้น นางก็
 บริโภคไม่มากเกินไป ๒ เท่า ทุก ๆ วัน. เพราะเมื่อนางคลอดบุตรแล้ว ไฟธาตุก็เผาผลาญไป,
 ฉะนั้น จึงเป็นอันหมดสิ้นไปมากมาย, ฉางหลวง เปรียบเหมือนครรภ์, ล่วยตามปกติ เปรียบ
 เหมือนธาตุที่เผาผลาญตามปกติ, ล่วยงอกงามขึ้น เหมือนครรภ์ใหญ่โตขึ้น. ก็เพราะล่วยเพิ่ม
 มากขึ้นตามลำดับ, ฉะนั้น สตรีมีครรภ์นี้ จึงเผาผลาญ คือทำลายทรัพย์สินให้พินาศไปได้
 มากมาย" จึงทูลว่า

"ผู้ที่ไม่ตรึก ย่อมไม่คบหากับผู้ที่เว้นความตรึกเสีย, ความตรึก
 ของผู้นั้นย่อมเสื่อมสิ้นไป, ส่วนผู้ที่ไม่ตรึกมักจะพินาศได้แล. สิ่งที่ไม่
 เป็นประโยชน์ ย่อมมาโดยรูปแห่งสิ่งที่เป็นประโยชน์, ประโยชน์ก็—
 เป็นรูปแห่งประโยชน์เช่นกัน, ประโยชน์ย่อมเกิดขึ้นจากความพินาศ,
 ฉะนั้น ถึงประโยชน์ที่บุคคลประกอบแล้ว มักเสื่อมสิ้นไปได้".*

เนื้อความวิตักกปัญหาว่าด้วยหญิงมีครรภ์ มีเพียงเท่านั้น".

"มหาบพิตร ส่วนวิตักกปัญหาว่าด้วยชน คือ ขนหางตางอก มีอย่างไร ขนหาง
 ตา เราไม่ได้ตัด ไม่ได้ถอนเลย กลับงอกอยู่อย่างมั่นคง, ฝ่ายขนหนวด ทั้ง ๆ ที่เราตัด ถอน
 ออกเป็นประจำ แต่กลับงอกขึ้นมาอย่างเร็วพลัน, ข้ำเผ้าเก่า ๆ เปรียบเสมือนขนตา, ก็เพราะ
 ขนตา ไม่ถูกตัด ไม่ถูกถอนเลย ฉะนั้น ถึงจะปรากฏว่างอกอย่างมั่นคง ก็ไม่ถูกถอนได้.
 ก็เพราะข้ำเผ้าเก่า มีวิสาสะคุ้นเคยกับพระราชา เพราะตัวเป็นข้ำเผ้าเก่า มักประพฤติตรง,
 กราบทูลอย่างตรงไปตรงมา, ดำรงตามอาชญา, ปราศจากฉันทาคติ ภัยาคติ ฉะนั้น จึงไม่เจริญ
 ก้าวหน้า

อีกอย่าง ไม่เดือดร้อนด้วยคนอื่น เพราะอาศัยบุญเก่า, ถึงงอกงามไพบูลย์ด้วยลาภ
 ยศ อันเลิศอย่างมั่นคง ก็หาได้เจริญงอกงามไม่. ก็เพราะเหตุว่า ขนหนวดถูกตัดอยู่เป็นประจำ

* คาถาเหล่านี้ ผู้วิจัย : ยังหาที่มาไม่ได้.

ฉะนั้น จึงงอกขึ้นได้อย่างรวดเร็ว, เพราะข้าหลวงใหม่ ๆ ยังคุ้นเคยแบบผู้มาใหม่ ถูกพระราชาสั่งสั่งใด ๆ, ก็ทำสิ่งนั้น ๆ แบบฉันทาคติและภยาคติทีเดียว ฉะนั้น เขาจึงเจริญก้าวหน้า.

อีกอย่าง ถูกคนอื่นทำให้เดือดร้อน เพราะอาศัยบุญเก่า, จึงได้ลาภยศอันเลิศอย่างรวดเร็ว. ส่วนข้าหลวงจะแก่หรือหนุ่มก็ตามก็ควรคบเจ้านายด้วยเหตุ ๕ ประการ คือ ๑. ให้รู้ที่จะเข้าเฝ้านั้น ๒. ให้รู้จักบุคคลควรที่จะรู้จัก ๓. ให้ตั้งอยู่ในสัจจะ ๔. ให้มีความเพียรพยายาม ๕. ให้รู้จักบุญและบาป" เพื่อจะแสดงเหตุที่เข้าไปตามธรรมดาแก่พระราชาก็จะพูดว่า

"ก็ผู้ใด เป็นภาวะของคนใด ๆ, ประโยชน์เกื้อกูลก็เป็นอันรู้จากคนนั้น ๆ, คนที่มีปัญญาเข้าไปกำกับไว้ พึงแนะนำบุคคลนั้นในอำนาจเร็วพลัน คนฉลาด ควรยึดถือผู้ที่แข็งแรง เพราะกรรมคืออัญชลี ดุจนายพรานป่าพึงลุ่มหลงเพราะฉันทาคติ, เหมือนบัณฑิตลุ่มหลง ด้วยความเป็นตัวของตัวเอง ฉะนั้น".*

ธัญชัยกุมาร เมื่อจะแสดงเหตุแห่งการเป็นที่รู้แก่พระราชาก็จะพูดว่า

"คนฉลาด จะรู้จักอำมาตย์ดีหรือชั่ว ต่อเมื่อใช้สอยทำงาน, จะรู้จักเผ่าพันธุ์พวกพ้อง ว่าเป็นคนดีหรือเลว รู้ได้เมื่อภัยมาถึงตัว, จะรู้จักมิตรดีหรือชั่ว รู้ได้เมื่อสิ้นทรัพย์, จะรู้จักเมียว่าเป็นคนดีหรือชั่ว รู้ได้เมื่อสิ้นโภคะสมบัติแล้ว".*

ธัญชัยกุมาร เมื่อจะแสดงความเป็นไปของสัจจะ ก็จะพูดว่า

"คนไม่ควรเสพคำที่นำตนขึ้นมาแต่หันหลัง ซึ่งเป็นดุจเปลวไฟตั้งขึ้นจากทอ้ง, เพราะความที่ตนเป็นเจ้าของทุกอย่าง ถ้อยคำนี้จึงนำตนไปสู่ปรโลกที่ดีได้".*

ธัญชัยกุมาร เมื่อจะแสดงความรู้โดยเป็นเหตุพยายาม ก็จะพูดอีกว่า

"คนโง่ มีความพยายามดุจเป็นข้าศึก มีความเกียจคร้านเป็นเพื่อน หรือมีศัตรูเป็นเพื่อนนั่นเอง มีความประมาทในความรู้เป็นมิตร ดุจยาพิษ, คนฉลาด มีวิชาเป็นเพื่อน หรือมีความไม่ประมาทเป็นมิตร ดุจเว้นจากยาพิษ ฉะนั้น".*

* คาถาเหล่านี้ ผู้วิจัย : ยังหาที่มาไม่ได้.

"ชาเนยย เปสเย ภจเจ

อปทาสฺ ตถา มิตฺเต

พณฺธมปี ภโยคเม,

ทารญจ วิภาวฺขเย"ติ.[๒๐]

ธัญชัยกุมาร เมื่อจะแสดงผลของการทำบุญและผลของกรรมในกาลก่อน จึงทูล
ต่อว่า

"ทรัพย์ หรือจะเสมอด้วยวิชา, ข้าศึก หรือจะเท่าโรครภัย—
ไขเจ็บภายใน, รักสิ่งอื่น ๆ หรือจะเท่ารักตน, กำลังอะไรอื่น หรือ
จะเท่ากำลังของกรรมได้".^๕

เนื้อความวิตกกปัญหาวาดด้วยชน มีเพียงเท่านั้น.

พระราชฯ ได้สดับคำของธัญชัยกุมารนั้นแล้ว เกิดความปีติโสมนัสยิ่ง ทรงทอด
พระภูษาอาภรณ์ที่ประดับพระองค์ออก เมื่อจะประทานสาธุการจึงตรัสอย่างนี้ว่า "พ่อ นี่เป็น
คำสุภาษิตที่ไพเราะของเจ้า, เราผู้ที่เจ้าให้ยินดีปรีดาแล้ว จักบูชาธรรม, เด็กคนเช่นเจ้ามีปัญญ
มาก เราไม่เคยเห็น ไม่เคยได้ยินมาก่อน". ลำดับนั้น ชัตตยักัญญาทั้งหมด มีพระอัศรมหเสเป็น
ประมุข ต่างปลดเครื่องประดับทุกอย่างออกมา บูชาธรรม. แต่ฉัน แม่คนเหล่านี้ มีพราหมณ์
คหบดีและบัณฑิตเป็นหัวหน้า ต่างก็ปลดเครื่องประดับทั้งหมดออกมาบูชาธรรมแก่นัญชัยกุมาร
นั้น. ต่อจากนั้น เหล่าพลงนิกาย มีอำมาตย์และเสนาบดีเป็นหัวหน้า ต่างก็ปลดเครื่องประดับ
ทั้งหมดออกมาบูชาธรรมแก่นัญชัยกุมารนั้น. ก็พระมหาสัตว์ มีเครื่องสักการะที่คนทั้งหมดบูชา
แล้วแล จึงลงจากอาสนะ ได้ถวายบังคมพระราชฯแล้วทูลลากลับไปยังถิ่นฐานของตนทีเดียว.
คนเหล่านั้นทั้งหมด ต่างก็พากันกลับไปยังเคหสถานของตน พร้อมทั้งพระโพธิสัตว์.

ในคราวนั้น พระราชฯ รับสั่งให้ราชบุรุษขนเครื่องบูชาทั้งหมดไปส่งพระโพธิสัตว์.
ฝ่ายพระโพธิสัตว์ก็ได้รับไว้ เพื่อประโยชน์แก่โรงงานสั่งให้สร้างโรงงานไว้ที่ประตูบ้านนั้น แล้ว
ทำทานวัตรให้เป็นไป ตลอดกาลทั้งปวงทีเดียว. ในเวลาเช้า พระมหาสัตว์ได้ถวายไม้สีฟัน น้ำ
ล้างหน้า ข้าวต้ม ของขบเคี้ยวและโภชนาหาร แก่ภิกษุผู้บิณฑบาตตามปกติ, ในเวลาเที่ยง

* คาถา นี้ ผู้วิจัย : ยังหาที่มาไม่ได้.

"อุสุสาโห อริวา มิตต"

วิส วิย มิตต วิชชา

"นตฺถิ วิชชาสมํ วิตต"

นตฺถิ อตฺตสมํ เปม"

อาลสฺสํ มิตฺตวา อริ,

ปมาโทมิตฺต วา วิสนฺ"ติ.[๒๒]

นตฺถิ พยาธิสโม อริ,

นตฺถิ กมฺมสมํ พลนฺ"ติ.[๒๓]

: โลกเนยย.

"นตฺถิ ราคสโม อคฺคิ

นตฺถิ โมหสมํ ขล"

นตฺถิ โทสสโม คโ

นตฺถิ ตณฺหาสมมา นทีติ".

: ชุ.ธ.(บาลี) ๒๕/๒๐๒/๙๕.

ได้ถวายทอง เงิน ผ้า น้ำผึ้งและยารักษาโรค, ในเวลาเย็น ได้ถวายเสนาสนะ ที่นอน หมอน มุ้ง ประทีป น้ำมัน และเนยใส สำหรับภิกษุผู้เที่ยวบิณฑบาตตามปกติ ตามลำดับเป็นนิจทีเดียว. ตั้งแต่นั้นมา พระราชาทรงระลึกถึงคุณของพระโพธิสัตว์นั้น.

วิตักกปัญหาข้อที่ ๑ จบ.

๔.๓ มลตรธรรมปัญหาที่ ๒ ว่าด้วยมลตรธรรม หรือกัลยาณธรรม

พระเจ้าโกรพยราชถูกยักษ์จับตัวแล้วถามถึงมลตรธรรม

ภายหลังวันหนึ่ง พระราชา พร้อมกับทหาร ๔ เหล่าทัพ เสด็จออกจากพระนคร ไป เพื่อต้องการล่าเนื้อจึงเข้าไปยังราวป่า. รับสั่งให้แวดล้อมพุ่มป่าใหญ่แห่งหนึ่ง แล้วสั่งให้ตี พุ่มไม้. คราวนั้น เนื้อทรายตัวหนึ่ง ก็ได้กระโจนหนีออกไปทางข้างหน้าพระราชา. ในขณะนั้น พระราชาเสด็จขึ้นมาตัวมีกำลังเร็วไล่ติดตามไป. เหล่าทหารทั้งหมดถึงจะติดตามไป ก็ไม่อาจจะ ทันทพระองค์ได้ เพราะพระองค์ทรงละทิ้งไปเสียไกล. ฝ่ายพระราชา ตามหลังเนื้อไป ก็ไม่อาจ ยิงได้ ทั้งยังทอดพระเนตรไม่เห็นเนื้อตัวนั้นซึ่งวิ่งไปเสียไกลอีกเลย ทอดพระเนตรเห็นต้นไทรใหญ่ ต้นหนึ่ง จึงเสด็จเข้าไปยังร่มเงาของต้นไทร เพื่อต้องการหยุดพักกระบังความกระวนกระวายพระ หทัย. ร่มเงาต้นไทรนั้น ถูกนันทยักษ์ตนหนึ่งซึ่งได้พรจากสำนักของท้าวเวสสุวรรณสิงสถิตอยู่. ท้าวเวสสุวรรณกล่าวกะนั้นนันทยักษ์นั้นว่า "เว้นคนที่รู้มลตรธรรมเสีย คนอื่นนอกนั้นเข้ามายังร่ม ไทรต้นนี้, เจ้ากินมันได้, เมื่อมันไม่เข้ามา และไม่ล้วงลำเจ้าเข้ามา อย่ากินมัน". ตั้งแต่นั้นมา เมื่อคนที่เข้าไปยังร่มเงาต้นไทรนั้น ไม่ได้ศึกษา และไม่รู้มลตรธรรม นันทยักษ์ก็ได้จับเขาด้วย เรี่ยวแรงแล้วเคี้ยวกินทิ้งเลือดทั้งเนื้อ. กาลนั้น นันทยักษ์ จับพระหัตถ์ของพระราชาผู้เสด็จเข้า ไปยังที่ต้นไทรนั้นไว้อย่างแน่นหนาแล้วถามว่า "ท่านเป็นใครกัน มาพร้อมกับพลนิกาย และสัตว์ พาหนะ?". พระราชาฟังคำนั้นแล้วตรัสว่า "เรามีนามว่า พระเจ้าธัญชัยโกรพยะ". นันทยักษ์ ถามต่อว่า "มหาบพิตร พระองค์รู้จักมลตรธรรม หรือเปล่า?". พระราชาตรัสถามว่า "อะไร คือ มลตรธรรม?". นันทยักษ์ เมื่อจะประกาศกะพระราชา จึงกล่าวอย่างนี้ว่า

"ใครเล่าหนอ รู้จักมลตรธรรมบ้าง, มละอย่างไร พึงเป็น-
มลตรธรรม, เพราะอะไร ผู้คนจึงไม่เห็นมลตรธรรมทั้งปวง ?, พระ

องค์ถูกหม่อมฉันถามถึงเรื่องนั้นแล้ว จงบอกเฉพาะเรื่องนั้นแก่—
หม่อมฉันด้วยเถิด".*

พระราชฯ สดับคำนั้นแล้วตรัสว่า "เราไม่รู้", เมื่อนั้นท้าวทศพรนั้นกล่าวว่า "ถ้าเช่นนั้น หม่อมฉัน จักเคี้ยวกินพระองค์เป็นอาหารพร้อมทั้งเลือดและเนื้อทีเดียว", ทรงสดับคำนั้นแล้ว ตรัสถามว่า "เราจะรู้ความแห่งมลธรรมนี้ได้อย่างไร ?", เมื่อนั้นท้าวทศพรกราบทูลว่า "หม่อมฉัน ไม่รู้ มหาบพิตร", ตรัสว่า "ถ้าเช่นนั้น เราถามเนื้อความกับคนอื่น ท่านจะได้ทราบว่า เป็น อย่างไร", เมื่อนั้นท้าวทศพรกราบทูลว่า "มหาบพิตร สิ่งใดเป็นความหมายของมลธรรมนี้, สิ่งนั้น น่าอัศจรรย์แล", ตรัสว่า "ก็อะไรเล่าหนอ ชื่อว่ามลธรรม เรายังไม่เคยได้ยินเลย, ฉะนั้น เรา ไปเพื่อต้องการถามความหมายของมลธรรมนี้แก่เหล่าบัณฑิตของเรา, เมื่อเหล่าบัณฑิตบอก ก็ จักนำเอาความนั้นมาบอกท่านทีเดียว", เมื่อนั้นท้าวทศพรกราบทูลว่า "มหาบพิตร ขึ้นชื่อว่าคน อยู่ ในมือยักษ์ก็หวั่น ผู้เก่งกาจ พ้นจากมือของยักษ์นั้นไปแล้วกลับมาอีก เรายังไม่เคยพบไม่เคย เห็น", ตรัสว่า "ท่านยักษ์ ขึ้นชื่อว่าพระราชฯ ไม่ละองค์ ๕ เหล่านี้ คือ มีความกล้า มีฤทธิ์ มีปกติทำลายเป็นอย่างยิ่ง เป็นผู้มิอาจเชื่อถือได้ และมีถ้อยคำอันไพเราะสำหรับผู้อื่น' ประกอบ พร้อมด้วยผลแห่งสัจจะนั้น, พระราชฯพระองค์ใด ชื่อว่ามีพระวาจาอันกล่าวออกไป ดุจสัตว์ผู้ อยู่ในครรภ์ของหญิงผู้คลอดออกจากครรภ์ ไม่อาจจะเข้าไปได้อีก, เพราะฉะนั้น พระราชฯพระ องค์นั้นจึงเป็นผู้ปกติกกล่าวคำล้า, ฉะนั้น เราถามความหมายปัญหานี้กับเหล่าบัณฑิต ก็จักกลับ มาแสดงแก่ท่านแน่นอน", เมื่อนั้นท้าวทศพรกราบทูลว่า "มหาบพิตร บัณฑิตคนฉลาดในสำนักของ พระองค์ มีอยู่หรือ ?", ตรัสว่า "มีอยู่ ท่านยักษ์", เมื่อนั้นท้าวทศพรกราบทูลว่า "มหาบพิตร ถ้าเช่นนั้น พระองค์จะกลับมาเมื่อไร ?", ตรัสว่า "อีก ๗ วัน จักกลับมา", เมื่อนั้นท้าวทศพร กราบทูลว่า "มหาบพิตร ถ้าเช่นนั้น ผู้ใดทราบความแห่งมลธรรมนี้ พระองค์จงส่งผู้นั้นมาเถิด, พระองค์อย่ากลับมาอีก, ถ้าไม่พบ พระองค์เสด็จมาเองทีเดียว, หม่อมฉันจะกินพระองค์, ถ้า พระองค์จักไม่มาไซ้, หม่อมฉันจักไปกินพระองค์พร้อมกับชาวแวนแคว้น" ทรงประทานปฏิญญา เหมือนอย่างนั้น เสด็จกลับมาพบเหล่าเสนาที่กำลังพลห้อมล้อมแล้ว เสด็จมาสู่พระนครทีเดียว แล้วเสด็จขึ้นสู่ประสาธ.

พระเจ้าไกรยราชตรัสถามมลธรรมกับเหล่าข้าราชการ

* คำนี้นี้ ผู้วิจัย : ยังหาที่มาไม่ได้.

พอรุ่งขึ้น พระราชารับสั่งให้มหาชน มีราชอุปราช ราชมหาอำมาตย์ เสนาบดี พราหมณ์บัณฑิต และปุโรหิตเป็นประมุข ประชุมกันที่หอประชุมใหญ่แล้วตรัสถามมลตรธรรม เป็นต้นว่า "มลตรธรรม เป็นอย่างไรหนอ?". เหล่ามหาชนทั้งหมด ฟังคำนั้นแล้วต่างพากัน กราบทูลว่า "ไม่ทราบ มหาบพิตร". พระเจ้าโกรัพะทรงสดับคำนั้นแล้ว มีพระทัยหวาดกลัว ตรัสว่า "เราคงไม่รอดแน่!". ปุโรหิต ฟังพระดำรัสนั้นแล้วกราบทูลว่า "ทำไม พระองค์จึง ตรัสเช่นนั้นมหาบพิตร". พระราชา ตรัสโดยทำนองนั้นอีกทีหนึ่งว่า "ก็ใคร ๆ จะพึงรู้ความอัน ชัดเจนแห่งมลตรธรรมนี้ ของเราได้บ้าง, ไม่เช่นนั้น ยักษ์จักทำเราและแว่นแคว้นให้พินาศได้". เสนาบดี ได้ฟังพระดำรัสนั้นแล้วกราบทูลว่า "เว้นพระสัมาสัมพุทธเจ้าเสีย ใคร ๆ อื่น จักหา ทราบความหมายแห่งมลตรธรรมนี้ได้ไหม". "ถ้าเช่นนั้น ธัญชัยกุมาร พึงใคร่ครวญมลตรธรรม นั้น มิใช่หรือ?". "มหาบพิตร ธัญชัยกุมารนี้ ปากยังไม่ลิ้นกลืนน้ำนม, จะรู้อะไรได้". พระ ราชาก็รวัด เหมือนพญานาคเอาหางฟาดท่อนเหล็ก ฉะนั้น จึงได้ตรัสอย่างนี้ว่า "ท่านทั้งหลาย ภายใน ๗ วันชีวิตของเหล่าคนที่ไม่รู้ความหมายของมลตรธรรมนี้ จะไม่มี".

ไม่มีใครแก้สามารถแก้ปัญหาได้ แม้กระทั่งสมเด็จพระสังฆราช

ทุกคนฟังพระดำรัสนั้นแล้ว ต่างพากันหวาดกลัวต่อภัยคือความตายกัน ใคร ๆ แม้ คนเดียว ก็ไม่สามารถพูดอะไรได้, ต่างก็นั่งนิ่งกันอย่างเกือเขิน. ฝ่ายปุโรหิตกราบทูลว่า "มหา- บพิตร ทุก ๆ คน จะพากันขบคิดมลตรธรรมนั้นพร้อม ๆ กัน". พระราชา ทรงสดับคำนั้น แล้วทรงยอมรับ. วันนั้น ทุก ๆ คน มีราชบุตร ราชอุปราช มหาอำมาตย์ และเสนาบดี เป็นหัวหน้า ต่างก็พากันขบคิดถึงเนื้อความของมลตรธรรมนั้น ต่างถกเถียงกันตลอดทั้งวันว่า "อะไร คือ มลตรธรรม?". ครั้นถึงเวลาพระอาทิตย์จะตกดิน บรรดาคนทั้งหมด แม้คนเดียว ก็ไม่อาจลุกขึ้นได้ ต่างพากันขบคิดพิจารณาความหมายของมลตรธรรมกันอย่าง ชะมักเขม้น. ในระหว่างปฐมยาม พระราชา ทรงถือพระขรรค์เสด็จไปยังห้องประชุมนั้นแล้วตรัสข่มขู่ว่า "ท่าน ทั้งหลาย ใคร สามารถทราบความหมายของมลตรธรรมนั้นบ้าง, ถ้าไม่มีใครทราบ, เราจักเอา ดาบฟันคอเสีย". ทุก ๆ คนต่างประณมมือขึ้นเหนือศีรษะนั่งนิ่งเสีย. พระราชา เสด็จเข้าไปแล้ว เสด็จออกไปเช่นเคยระหว่างปัจฉิมยาม, ๒ วันผ่านไป, พอถึงวันที่ ๓, ทุก ๆ คน มีพราหมณ์ และปุโรหิตเป็นต้น ต่างประชุมพิจารณากันตลอดทั้งวัน ก็ไม่สามารถจะรู้ได้. พระราชาเสด็จ ออกไปเช่นเคย ในตอนกลางคืนยาม ๓. ครั้นผ่านไปได้ ๓ วัน พอถึงวันที่ ๔ เหล่าบัณฑิต ทั้งปวง ต่างก็ประชุมพร้อมกันพิจารณากันตลอดทั้งวันทั้งคืน ก็ไม่สามารถจะรู้ได้. พระราชา ก็เสด็จไปตรัสข่มขู่ เหมือนเช่นเคย. เมื่อผ่านไปได้ ๔ วัน พอถึงวันที่ ๕ ภิกษุสงฆ์ทั้งหมด

มีพระสังฆราชเป็นประมุข ก็ได้ประชุมกันพิจารณา เหมือนอย่างนั้น ต่างก็ไม่สามารถจะทราบได้. คืบนั้นเอง ในปฐมยาม พระราชาทรงผ้าขาวล้วน เอาผ้าอุตราสงค์สีขาวคล้องพระอังสะ มือถือของหอมและพวงดอกไม้ เสด็จออกไปยังที่อยู่ของพระสังฆราช บูชาไหว้แล้วประทับนั่งที่สมควร. ครั้นพระองค์ ประทับนั่งแล้วแลก็ประณมพระหัตถ์กล่าวคำนั้นกะภิกษุสงฆ์ว่า "พระคุณเจ้า ตั้งแต่เช้าวันนี้ ไปจนถึงปฐมยาม ใคร ๆ สามารถจะขบคิดรู้ถึงความหมายของมลตรธรรมได้บ้าง ?". เมื่อภิกษุสงฆ์ถวายพระพรว่า "เหล่าอาตมา ไม่ทราบความหมายมลตรธรรมนั้นเลย มหาบพิตร", พระราชา พอสดับคำนั้นแล้วทรงนิ่งเฉย แล้วเสด็จลุกจากอาสนะเข้าปราสาทไปทันที. เมื่อถึงมัชฌิมยาม พระราชา ทรงผ้าแดง ห่มผ้าอุตราสงค์สีแดง หยิบพัดเล็ก ๆ เสด็จออกไปนั่ง ณ ที่สมควรแล้วตรัสอย่างนี้ว่า "ท่านเจ้าข้า ขึ้นชื่อว่าเหล่าสมณะเล่าเรียนตำรับตำรา มา น่าจะรู้ความหมายของมลตรธรรมนั้น, ทำไม พระคุณเจ้าจึงไม่รู้ ?". "มหาบพิตร เหล่าอาตมา ไม่ทราบเหตุว่ามลตรธรรมนั้นรู้ได้ยากมีความหมายลึกซึ้ง".

พระราชา พอสดับคำนั้นแล้วทรงแปลกใจตรัสว่า "โอ ! ขึ้นชื่อว่าสมณะ ก็ไม่มีใครรู้" ดังนี้แล้ว เสด็จหลีกไป. เมื่อถึงปัจฉิมยาม พระราชา ทรงผ้ากาสี ทรงเทริดแก้วมณี มีพระอาชญาในพระหัตถ์ เสด็จออกไปชมขู่่า "พระคุณเจ้า ไม่มีความสามารถทราบความหมายของมลตรธรรมนั้นได้, ใคร มีปัญญาก่อนโดยกำเนิด จะมีประโยชน์อะไรแก่เรา". พระภิกษุสงฆ์ฟังพระดำรัสนั้นแล้วต่างหวาดหวั่นต่อภัยไม่สามารถให้คำตอบได้จึงนั่งนิ่งเสีย. พระราชา ทรงแปลกพระทัยนิ่งเสียแล้วเสด็จลุกจากอาสนะหลีกไป. ครั้น ๕ วันผ่านไป, พอถึงวันที่ ๖ พระราชา ประทับนั่งบนสีหাসน์ประดับด้วยรัตนชาติ มีอำมาตย์ เสนาบดี บุโรหิต และพราหมณ์ ห้อมล้อมแล้วตรัสอย่างนี้ว่า "ท่านผู้เจริญ เหล่าท่าน อย่าประมาท, ถ้าเราจักอยู่ในพระนครนี้, ยักษ์ก็จะทำแวนแคว้นทั้งหมดพร้อมทั้งราชสมบัติให้พินาศ, ฉะนั้น พรุ่งนี้ เราผู้เดียวเท่านั้นจักไป". ทุก ๆ คน ฟังแล้วต่างนั่งนิ่งน้ำตานองหน้า. พระราชา ทอดพระเนตรเห็นความวิปริตผิดแปลกของเหล่าข้าราชการแล้ว จึงได้เสด็จเข้าไปยังประสาททันที. โดยล่องไปแห่งราตรีทั้งคืน ใครแม้สักคน เชื่อว่าจะมีความสามารถทราบความหมายของมลตรธรรมนั้น ก็หาไม่มี. ครั้นรุ่งเช้า พระราชา ทรงสนานแล้วทรงผ้าสีเขียว มีพระหัตถ์เปล่า เสด็จดำเนินออกจากพระราชวังไป.

กาลนั้น เหล่าสตรี ๑๖,๐๐๐ นาง มีพระนางอดุลเทวีเป็นประมุข ต่างมีผมยู่เหยงร้องให้เดินตามพระราชาไป. พุทธพราหมณ์บุโรหิต และอุชุกเสนาบดี พร้อมกับหมู่อำมาตย์

ต่างก็พากันติดตามไป. พระนครทั้งสิ้น ได้มีความโกลาหลเป็นอย่างเดียวกัน. และพระราชเสด็จออกไปต่อหน้ามหาชนที่กำลังร้องไห้คร่ำครวญอยู่.

พระโพธิสัตว์ไปปราบนันทยักษ์

ครานั้น ธัญชัยกุมาร มีเด็ก ๕๐๐ คนห้อมล้อม ได้ยินเสียงอึกทึกศึกโครมในขณะนั้น ประรณนาจะดูจึงได้วิ่งลงจากเรือนไปพบพระราชอาวาทย์แล้วทูลถามว่า "พระองค์ จะเสด็จไปไหน ?". พระราชาตรัสบอกว่า "จักไปยังที่อยู่ของยักษ์ ธัญชัย", เมื่อธัญชัยกุมารทูลถามว่า "ทำไม ต้องไป ?", จึงตรัสบอกเหตุให้ทราบทั้งหมด. "มหาบพิตร หม่อมฉัน จักไปยังที่อยู่ของยักษ์นั่นเอง". "พ่อ เจ้ารู้จักมลตรธรรมหรือ ?". "ขอเดชะ หม่อมฉันทราบ, เว้นหม่อมฉันเสียแล้ว ใคร ๆ อื่น ในชมพูทวีปทั้งสิ้นจะรู้ได้อย่างไร". "ถ้าเช่นนั้น จงกล่าวเถิด". "ขอเดชะ มลตรธรรมนี้ พระสัมมาสัมพุทธเจ้าแสดงเอง, ไม่เหมาะจะกล่าว ในที่นี้". "ดีมากพ่อ บัดนี้ ถึงวันที่ ๗ พอดี ก็เหตุในเพราะการตกแต่งอาสนะจะเนินเข้าไป, เพราะฉะนั้นเราทั้ง ๒ คือ เราและเจ้า จะไปยังที่นั่นกัน". เมื่อธัญชัยกุมาร ทูลรับคำว่า "ได้ พระเจ้าข้า", จึงตรัสถามว่า "พ่อ เจ้าอยากได้อะไรบ้าง ?". "พระเจ้าข้า หม่อมฉัน พึงได้ผ้านุ่งสีขาว ผ้าห่มสีขาว, แต่ว่า ขอพระองค์เสด็จขึ้นบนคอช้างตัวประเสริฐ มีเศวตฉัตรกั้นกาง เสด็จไปพร้อมกับทหาร ๔ เหล่าทัพ เมื่อหม่อมฉันไปแล้ว จึงค่อยติดตามไป". พระราชา สดับคำนั้นแล้วรับปากว่า "ได้" แล้วได้ทำตามนั้น.

ในครานั้น ธัญชัยเศรษฐีและนางสุขุมาลีเทวี ได้ฟังเรื่องราวทั้งหมดนั้นแล้วต่างก็ไปยังที่นั่นเอง อาวาทย์กราบทูลพระราชาแล้วกราบทูลอย่างนี้ว่า "มหาบพิตร เจ้าธัญชัยนี้ ยังเด็กนัก ปากยังไม่ลิ้นกลืนน้ำนมเลย, จะสามารถเจรจากับยักษ์อย่างไรได้". พระราชา ตรัสว่า "ท่านทั้งหลาย ธัญชัยกุมารนี้ จะไปเองนะ". ธัญชัยกุมารกล่าวกับมารดาบิดาว่า "อย่าห้ามฉัน ! พ่อแม่".

มารดาฟังคำนั้นแล้วกล่าวคาถาว่า

"โอ ! พ่อลูกรัก เจ้าพูดอะไร ?, โอ ! พ่อ เจ้าเป็นชีวิต
จิตใจของแม่, ชีวิตของคนทั้งหลายเกี่ยวเนื่องด้วยบุตรทั้งหลาย, เจ้า
อย่าได้ทิ้งเราไว้เพียงลำพังเลย ?".*

บิดาของธัญชัยกุมารก็กล่าวอย่างนี้ว่า

* คาถานี้ ผู้วิจัย : ยังหาที่มาไม่ได้.

"แม่ยักษ์ มีกำลัง, เจ้าไม่อาจเจรจากะยักษ์นั้นได้เลย, ยักษ์นั้น มีมือเปื้อนเลือดเป็นประจำ ย่อมจับเอาหมู่มนุษย์ทั้งปวงได้, อย่าเลย ! ด้วยยักษ์ตนนั้นซึ่งเป็นนักรบและดุร้าย, เรานั้นแลสำคัญว่าชีวิตของเจ้านี้ จะถึงความไม่เป็นที่รักได้".*

บิดา ครั้นกล่าวอย่างนี้แล้วก็กล่าวต่อไปว่า "พ่อ เจ้าเป็นเด็กเล็กนัก สุขุมลนชาติด้วย, แต่ว่ายักษ์ เป็นผู้หุนหันพลันแล่น มีกำลังมาก มีรูปร่างใหญ่ มีลำตัวเท่าต้นตาล มีจักหูเป็นเช่นกับพระอาทิตย์อันดุร้าย, เจ้าจะสามารถเจรจากับยักษ์นั้นอย่างไรได้". พระมหาสัตว์กล่าวว่า

"อันการอภิวัตต์แห่ง ของมารดาบิดา จัดว่าเป็นความเจริญ ด้วยความเอื้อเฟื้อ, ข้าพเจ้า ประสงค์จะบอกบางสิ่งบางอย่าง ของ—ข้าพเจ้า, ขอท่านผู้มีจิตใจตั้งมั่น จงฟังคำของข้าพเจ้านั้นเถิด. พระอาทิตย์นี้ ถึงจะมีแสงน้อย หรือมีแสงถูกครอบงำ แม้จมลงไป—ในมหาสมุทร ก็ไม่สามารถจะเหือดแห้งได้. ในอานิสงส์ ๑๑ อย่างของเมตตา อานิสงส์บางอย่างที่เราประกาศแล้ว ด้วยอุปมาเปรียบดัง—ทะเล ดุจพระอาทิตย์ถูกราทูรุกราน และดุจทะเลถูกคลื่นซัดอยู่ในมหาสมุทร ฉะนั้น".*

มารดาบิดา ฟังคำนั้นแล้วไม่อาจทัดทานได้เมื่อจะพรั่งพร้อมจึงได้ให้พรว่า "ลูกรัก ขอความสวัสดิ์ทั้งปวง สิ่งศักดิ์สิทธิ์ทุกอย่าง ชัยชนะทั้งหมด จงมีแก่เจ้า". ธัญญชัยกุมารให้มารดาบิดาแล้วกล่าวกับพระราชาว่า "ไปกันเถิดมหาบพิตร, ขอพระองค์จงปล่อยให้เป็นภาระของหม่อมฉันเอง".

อุชุกเสนาบดี ฟังคำนั้นแล้วกราบทูลว่า "มหาบพิตร พระองค์ไปไม่เหมาะ, ปล่อยเจ้าธัญญชัยกุมารไปเองก็พอ, เพราะอะไรเล่า หม่อมฉันจึงกล่าวเช่นนั้น, มหาบพิตร ธัญญชัยกุมารนี้ สามารถทราบมลตรธรรมได้, ความสวัสดิ์จักมีแก่เขา, ถ้าไม่ทราบ, เขาก็จะถูกยักษ์นั้นกิน, ถ้า พระองค์ไป, ยักษ์มันจะกินพระองค์". พระราชา ฟังคำนั้นแล้วตรัสว่า "ท่านผู้เจริญ ธัญญชัยกุมารนี้สามารถทราบมลตรธรรม, ก็เพราะอะไรเล่า เราจึงกล่าวเช่นนั้น, เพราะ ธัญญชัยกุมารนี้ ฟังกล่าวธรรมด้วยพระพุทธานุสาสน์, เพราะฉะนั้น เขามีความสามารถ, เราจึงยินดีจะไป". พระมหาสัตว์ฟังคำนั้นแล้วกราบทูลว่า "มหาบพิตร ถ้าหม่อมฉันกลัวต่อยักษ์นั้นไซ้, ก็จักไป

* คาถาเหล่านี้ ผู้วิจัย : ยังหาที่มาไม่ได้.

ยังที่อื่นจักไม่ไปยังที่อยู่ของยักษ์นั้นเลย, อีกอย่าง ถ้าพระองค์ทรงสั่งรับสินไหม, หม่อมฉัน จักทำงานรับจ้างสำหรับสินไหมนั้น, เพราะฉะนั้น พระองค์ไปจึงเหมาะ, อีกอย่าง อานาภาพของหม่อมฉันและของยักษ์จะปรากฏแก่พระองค์, ขอพระองค์จงแอบซุ่มดูอยู่ที่ใกล้ ๆ เถิด".

ทูลฐพรหมณบุโรหิต ฟังคำนั้นแล้วกราบทูลว่า "ขอเดชะ พระองค์สมควรเสด็จไป, ถ้านัณญชัยกุมาร สามารถไม่ทราบเนื้อความแห่งธรรม, ยักษ์กินเขาแล้วจะกลับมายังพระนครอีก จักกินพระราชารวมทั้งชาวแวนแคว้น, ถ้าพระองค์ฟังไปไซ้, ยักษ์กินบุตรคหบดี พร้อมพระราชาราช จักไม่กลับมากินพวกหม่อมฉันในพระนครนี้อีก, เพราะฉะนั้น พระองค์สมควรไป".

พระนางอดุลเทวีกราบทูลว่า "พระราชาสมควรเสด็จไป, เพราะพระราชามีได้ส่งธัญญชัยกุมารไป, เขาต้องการไปเอง, ถ้าพระราชามีไม่ไปไซ้, ก็ไม่สมควรยกโทษลงเด็กเล็ก, เพราะฉะนั้น พระองค์สมควรเสด็จไป". ทุก ๆ คน มีฉันทะเป็นอย่างเดียวกัน จึงพากันเตรียมตัวไป. พระราชา มีเหล่าท้าวทหาร ๔ เหล่าทัพห้อมล้อม พร้อมทั้งพระเทวี พร้อมทั้งเศรษฐีและคหบดี เสด็จออกไปแล้วอุ้มเอาธัญญชัยกุมารนั่งบนพระเพลา สวมกอดประคับประคอง คอข้าง รับสั่งให้กันฉัตรแล้วให้คนตรึงมืองค์ ๕ ประโคม ปาวร้อง เสด็จไปถึงที่อยู่ของยักษ์โดยลำดับ. กำลังพลพร้อมพระราชาราช แอบซุ่มอยู่ตามสุ่มทุมพุ่มไม้.

ในคราวนั้น พระมหาสัตว์นึ่งห่มผ้าขาว เอาผ้าอุดราสังค์สีขาวพาดบ่า เอามือจับพัด อย่างสามชুমเข้าไป เหมือนไกรสรราชสีห์ พอไปถึงต้นไทรก็เข้าไปตั้งเมตตาคิดเดินไปด้วยอานาภาพแห่งเมตตาวีรหาร ยืนอยู่ใกล้ต้นไทร ณ ภายนอกกล่าวว่า "ท่านนั้นยักษ์ เรามาถึงแล้ว". เมื่อพระมหาสัตว์กำลังเดินมาแต่ไกล นั้นยักษ์ก็เกิดความรักเหมือนลูก ยืนแอบอยู่ที่โคนต้นไทร ยิ่งได้ฟังคำของพระมหาสัตว์ ก็ยิ่งเกิดความรักยิ่งขึ้น จึงปรากฏกายให้เห็นได้กล่าวคำตอบว่า "แน่ ! มาณพ เจ้าชื่ออะไรหรือ ? เป็นลูกของใครเล่า ?". เมื่อพระมหาสัตว์กล่าวว่า "ท่านยักษ์ เราชื่อธัญญชัยกุมาร เป็นบุตรของธัญชัยเศรษฐี, ยักษ์จึงถามว่า "เจ้ามาที่นี่ทำไม ?", เมื่อพระมหาสัตว์กล่าวว่า "ก็ เราเป็นบุตรทาสของพระเจ้าธัญชัยโกธัพพะ ถูกพระองค์ส่งมา", จึงกล่าวว่า "พ่อ เจ้ารู้จักมลตรธรรมหรือ จึงถูกพระราชาส่งมา ?", เมื่อพระมหาสัตว์กล่าวว่า "ท่านยักษ์ ท่านเข้าใจว่า เราจักมลตรธรรมหรือ ?, เราถูกพระราชาส่งมาเพื่อเป็นอาหารท่าน", จึงกล่าวว่า "เนื้อและเลือดของเจ้า ไม่พอขี้นของเราหรอก, เพราะฉะนั้น เราจึงไม่กินเจ้า, ถ้าเช่นนั้น เจ้าจงเข้ามาเถิด". พระมหาสัตว์ ไม่เข้าไปเลย ได้ยืนนิ่งอยู่ใกล้ ๆ นั้นยักษ์นั้น ยักษ์จึงกล่าวว่า "พ่อ ทำไม เจ้าไม่เข้ามา ?". "เราประพฤตีสัจธรรม, ฉะนั้น จึงไม่เข้าไป".

สุจริตธรรม

"อะไร คือ สุจริตธรรม ?". พระมหาสัตว์กล่าวว่า "ถ้าเช่นนั้น ท่านจงตั้งใจฟัง, เราจักบอก" ดังนี้แล้วกล่าวเป็นคาถานี้ว่า

"เขาไม่เชื่อเชิญ แลขึ้นเรือนเขา ๑, เขาไม่ถาม แลพูด ๑,

ขอบยกยอปอปั้นตนเอง ๑, ๓ อย่างนี้ เป็นลักษณะของคนชั่ว".*

ยักษ์ได้ฟังแล้วอัศจรรย์ใจยิ่งนักจึงคิดขึ้นว่า "ผู้นี้ เป็นบุรุษอาชาไนย" แล้วกล่าวว่า "พ่อ เจ้าจงประกาศเนื้อความของมลตรธรรมด้วยเถิด". "ประกาศไม่ได้". "ถ้าเช่นนั้น เราจักกินเจ้า". "ท่านจะสามารถกินเราได้อย่างไร ? ก็เพราะเหตุไร เราจึงกล่าวเช่นนั้น, ท่านจะกินเราด้วยเหตุอันใด ?". "เรา อาจกินเจ้าเพราะเหตุ ๒ อย่าง คือ เพราะเจ้าเข้ามายังเงาต้นไม้ไทรประการหนึ่ง เพราะเจ้าไม่รู้มลตรธรรมประการหนึ่ง". "ท่านยักษ์ เพราะเหตุ ๒ ประการนี้ ท่านรู้ธรรมนิยม จึงไม่อาจกินเราได้, เพราะท่านเรียกเราเอง, เราจึงเข้าไปด้วยอำนาจคำของท่าน, เราไม่ได้เข้าไปเอง, อีกอย่าง เราก็รู้มลตรธรรมด้วย, ฉะนั้น ท่านจึงไม่อาจกินเราได้". "พ่อ ถ้าเจ้ารู้จักมลตรธรรม, เพราะเหตุใด จึงไม่กล่าว ?". "ท่านยักษ์ เราไม่พอใจสถานที่หรือบุคคล, เพราะฉะนั้นจึงไม่กล่าว". "พ่อ เราจักประดับสถานที่, เจ้าไม่พอใจบุคคลอย่างไร ?". "ท่านยักษ์ ก็เราไม่พอใจท่าน, เพราะคนเหล่านี้ เป็นผู้ยักษ์หยาบช้า หยาบคาย ขำสัต์วิกลจริต เนื้อเป็นประจํา, ฉะนั้น เราจึงไม่พอใจต่อคนเหล่านั้น, ขึ้นชื่อว่ามลตรธรรมนี้ คนมีกัลยาณธรรมจึงจะชอบใจ, ถ้าท่านจักประพฤติกัลยาณธรรม, เราก็จักกล่าว". "พ่อ เราจักประพฤติกัลยาณธรรม, เจ้าจงกล่าวเถิด". "ท่านยักษ์ เราไม่พอใจที่นี่". ยักษ์ ฟังคำนั้นแล้วจึงเนรมิตอาสนะสูงที่ประดับตกแต่งแล้ว ก็นั่งลงด้วยฤทธิ์แล้วอาราธนาว่า "พ่อ เจ้าจงนั่งบนอาสนะนี้แสดงธรรมเถิด". "ท่านยักษ์ เราอาบน้ำชำระล้างสรงปรกร่างกายเราก่อนแล้วจึงจักกล่าว". ยักษ์ ฟังคำนั้นแล้ว ไปยังหิมวันตประเทศอย่างรวดเร็ว นำเอาน้ำดื่มมาจากสระอินดาตอย่างรวดเร็ว ด้วยกำลังแห่งฤทธิ์ เชิญพระมหาสัตว์ให้อาบแล้วรดให้ ถูเอาเครื่องหอมจากคันธธสมาลัยทาแล้วอาราธนา. คราวนั้น พระมหาสัตว์ ประดับตกแต่งแล้วนั่งขัดสมาธิบนอาสนะ ถูพัดอันวิจิตรพิสดารกล่าวธรรม.

* คาถานี้ ผู้วิจัย : ยังหาที่มาไม่ได้.

"อนิมนต์ ฆรี คนตวา

อุปจนา ปรีภาสติ,

อตตานญจ ปัสสี โย

ติวิธึ หินลกขณฺห"ติ.[๓๑]

ในกาลนั้น พระเจ้าธัญชัยโกวัฏยะ เห็นพระมหาสัตว์นังบนอาสนะที่ประดับแล้ว ดำริว่า "ธัญชัยกุมารนี้ ทรมานยักษีให้หายพิษแล้วกล่าวมลตรธรรม" จึงพร้อมทั้งบริวารเสด็จ เข้าไปใกล้กึ่งต้นไทรตั้งค่ายพักแล้วฟังธรรม.

กัลยาณธรรม

พระมหาสัตว์กล่าวว่า "ท่านยักษราช จงใส่ใจฟังให้ดี, เราจักกล่าวกัลยาณธรรม" ดังนี้แล้วกล่าวคาถานี้ว่า

"นรชนใดในโลกนี้ มักฆ่าสัตว์ตัดชีวิต ขโมย
ทรัพย์สินของคนอื่น ผิดลูกเมียท่าน มักพูดคำไม่จริง
ดื่มน้ำเมาเป็นประจำ, นรชนนั้น ชื่อว่า ตัดมูลรากตน
มักถูกผู้รู้ติเตียน. คนที่มักฆ่าสัตว์ตัดชีวิต ต้องไปอบาย
ถึงเกิดเป็นมนุษย์ ก็มีอายุน้อย โรคภัยมักเบียดเบียน
มีปัญญาราม ง่อยเปลี้ยเสียขา มักพลัดพรากจากสิ่ง—
ที่ตนรักใคร่. คนที่มักลักขโมยทรัพย์สินของคนอื่น
มักนำพาตนไปอบายบ้าง ถึงเกิดเป็นมนุษย์ ก็จะเป็น—
คนขี้ใจรั่วทรัพย์ เกิดเป็นข้ารับใช้ ของคนอื่น มัก—
เกิดในตระกูลคนจัญทาล ไร้ทรัพย์ เสื่อมทรัพย์. คน
ที่ทำการล่วงภรรยาคนอื่นนั้นแล้ว ก็มีอบายเป็นทางไป
ถึงเกิดเป็นมนุษย์ก็จะเป็นกะเทย อาภูลไปด้วยกองทุกข์
ไม่เป็นที่รักใคร่ชอบใจของใคร, ถึงเป็นสตรี ก็ต้อง—
พลัดพรากจากคนที่รัก. คนที่มักกล่าวคำไม่จริงนั้นแล้ว
ก็มีอบายเป็นทางไป ถึงเกิดเป็นมนุษย์ ก็เป็นคนชั่ว—
กลืนตัวเหมีน ฟันห่าง เสียงดังยิ่งกว่าเสียงไอเสียงจาม
พูดจาหาคนอื่น เชื่อถือถ้อยคำไม่ได้. คนชอบเสพสุรา
นั้นแล้ว ก็เข้าถึงอบายเช่นกัน ถึงเกิดเป็นมนุษย์ ก็เป็น
คนบ้าใบ้ เป็นยักษ เป็นคนสับปรับ หยาบคาย ไร้ศีล—
ธรรม ถูกติเตียนเป็นประจำ. เพราะฉะนั้น คนเรานึกถึง
ภัยอย่างต่าง ๆ นี้แล้วละเวรต่อกันเสียได้ พึงยินดี
เพียงศีล ซึ่งเป็นสิ่งที่มีคุณอนันต์และอานิสงส์ใหญ่ เป็น

บ่อเกิดแห่งสมบัติ เป็นทางดำเนินไปของพระชินเจ้า
เท่านั้น.

ขอสาธุชนจงรับศีล ๕ อุตส่าห์รักษาไว้มิให้มีมลทิน, ถ้า
ท่านละมลตรธรรมให้หลุดลอยไปเสีย, ท่านก็ไม่สมควรในมลตร-
ธรรมนั้น และจะปราศจากประโยชน์ในพระนิพพานด้วย".*

เมื่อจบเทศนา นั้นที่ยกษัประครองอัญชลีด้วยเลื่อมใสพระธรรมเทศนาแล้ว กล่าว
อย่างนี้ว่า

"เราจะรับศีล ๕ จะรักษาศีลนั้นไม่ให้มีมลทินทีเดียว, เมื่อ-
เป็นเช่นนี้ ท่านบัณฑิตของสงเคราะห์เราผู้ปรารถนาธรรมเป็นเครื่อง
อยู่กับมลตรธรรมนั้นด้วยเถิด".*

พระโพธิสัตว์ฟังคำนั้นแล้วกล่าวว่า "ถ้าเช่นนั้น ท่านจงนั่งกระหม่อมรับศีลเถิด". ยกษั
ฟังคำนั้นแล้วประนมมือนั่งกระหม่อมกล่าวว่า "เราขอศีลนะ บัณฑิต". พระโพธิสัตว์ ประกาศ
ศีล ๕ มีปาณาติปาตา เวรมณีเป็นต้น ทรมานยกษัให้หายพยศ ให้ยกษัรับศีลแล้วได้นั่งนั่ง.

เหล่าเทวดาให้สาธุการแก่พระโพธิสัตว์

คราวนั้น เหล่าเทวดาผู้อยู่ในป่าทั้งหมด ไม่ปรากฏร่างกาย พวกกันทำเสียงสาธุการ
ให้ปรากฏ ได้ทำความอื้ออึงเป็นอย่างเดียวกัน. ฝ่ายยกษั ครั้นรับศีลแล้วจึงอ้อนวอนว่า "บัณฑิต
ท่านจงกล่าวมลตรธรรมเถิด". บัณฑิตฟังคำนั้นแล้วสั่งว่า "ท่านยกษั ถ้าเช่นนั้น ท่านนำเอาพระ
ราชาของเราให้เข้ามาในที่นี้ แล้วประกาศธรรมให้หมู่เทวดาประชุมกันเถิด". ยกษั ฟังคำนั้นแล้ว
ลุกจากที่นั่งเข้าไปหาพระราชา พร้อมกับอ้อนวอนว่า "มหาบพิตร ขอพระองค์นั่งฟังมลตรธรรม
ณ ที่ใกล้ธรรมาสน์เถิด". พระราชา ทรงสดับคำนั้นแล้วจึงทราบว่ามันที่ยกษัหมดพยศแล้ว เสด็จ
ลุกจากอาสนะพร้อมทั้งเหล่าพสนิกร ประทับนั่งบนอาสนะที่มันที่ยกษัปูไว้ ณ ที่สมควรแห่ง
หนึ่งใกล้ธรรมาสน์. ฝ่ายมันที่ยกษัป่าวประกาศว่า "ขอหมู่เทวดาผู้เจริญ จงมาประชุมพร้อมกัน
ฟังมลตรธรรมที่ธัญชัยกุมารจะแสดงเถิด". ในขณะนั้นเอง เหล่าเทวดาที่สิงสถิตอยู่ในป่าทั้งหมด
ต่างพากันคิดว่า "ขึ้นชื่อว่า มลตรธรรมนี้ เราไม่เคยฟัง, ถึงความหมายหรือพยัญชนะ ก็ไม่เคย

* คาถาเหล่านี้ ผู้วิจัย : ยังหาที่มาไม่ได้.

ไฉน" จึงปรากฏกายประชุมขอฟังธรรม. ส่วนยักษ์ ก็นั่งประนมมือ ณ ที่สมควรแก่ตนแล้ว
อาราธนาธรรมว่า "ขอบัณฑิตจงแสดงธรรมเถิด".

พระโพธิสัตว์แสดงมลตรธรรม

ที่นั่น พระมหาสัตว์ ลืมตาที่ใสสะอาด ๕ ประการ แลดูบริษัทไปรอบ ๆ เห็น
บริษัทไม่คะนองมือ ไม่คะนองเท้า หรือแม้เสียงกระแอมไอก็ไม่มี จึงแสดงธรรมว่า "ท่านยักษ์
ราช มลตรธรรมนี้ ไม่ใช่วิสัยของเทวดา ยักษ์ คนธรรพ์ นาค ครุฑ ดาบส และสมณ-
พราหมณ์, แต่เป็นวิสัยของพระสาวก พระปัจเจกพุทธเจ้าและพระสัมมาสัมพุทธเจ้า, เพราะฉะนั้น
ท่านจงใส่ใจให้ดี, เราจักกล่าวละ" จึงกล่าวคาถานี้ว่า

"พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงแสดงมลตรธรรมไว้ ๑๐ ประการ

คือ ทิฏฐิ อนุชุกะ อุทัจจะ โทสะ โมหะ วิจิจฉา ถีนะ มานะ อหิริกะ
อโนตตปปะ,^๗ กิเลสเหล่านั้น มีอยู่คู่กับการทำชาวโลกให้พินาศไป,
สัตว์โลกเป็นผู้ถูกกิเลสครอบงำ จึงต้องเศร้าโศกอยู่ตลอดเวลา.

กิเลส ๑๐ ประการเหล่านั้นแล เป็นดังเหตุริเริ่มแห่งความ-
มืดบอดของหนทาง, คนเหล่านั้น ไม่ควรบรรลุนิพพาน, ผู้รู้ทั้งหลาย
กล่าวว่า กิเลสนั้น พึงเป็นมลตรธรรม. อนึ่ง ผู้ใดละมลตรธรรม
ทั้งที่กำลังเกิด และยังไม่เกิดได้, ผู้นั้น เป็นผู้ไม่ยึดมั่นจะต้องบรรลุนิ-
พพานอย่างแน่นอน".*

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ทิฏฐิ** ได้แก่ เป็นองค์ความรู้ด้วยอำนาจอันวิปริต.

บทว่า **เอชา** ได้แก่ ติดขัดอยู่ในสงสาร ด้วยอำนาจแห่งความโลภ.

บทว่า **อุทัจจ** ได้แก่ ไม่คุ้มครองรักษารักรักรักร ด้วยอำนาจความฟุ้งซ่าน.

บทว่า **โทโส** ได้แก่ จองเวร ในเพราะเหตุแห่งความโกรธ.

บทว่า **อนุโธ** ได้แก่ ไม่เพ่งเล็งนิพพาน ด้วยอำนาจความหลง.

บทว่า **กัมขา** ได้แก่ สงสัยคุณพระรัตนตรัย ด้วยอำนาจความลังเล.

บทว่า **ถีน** ได้แก่ ชบเซาอยู่ในสงสาร ด้วยอำนาจความท้อแท้.

บทว่า **อนุณติ** ได้แก่ ถือตัวจัด ด้วยอำนาจอหังการ.

^๗ "ทิฏฐิเชชฐุทธจโจสทฐิ

กงฺขา ถีนฺนติ ทส,

โลกนาสยุเคนเต

กิเลสํ จิตฺตกิเลสโต.[๔๑]

* คาถาเหล่านี้ ผู้วิจัย : ยังหาที่มาไม่ได้.

ชื่อว่า โลกนาสยเคนเต ความว่า ธรรม ๑๐ ประการเหล่านั้น พร้อมกิเลสที่ประกอบในอกุศลเจตสิกกล่าวคือความไม่ละอายและความไม่เกรงกลัวต่อผลของบาป เพราะฉะนั้น ชื่อกิเลสเหล่านี้ จึงมี ๑๐ อย่าง โดยย่อจากจิตตกิเลส นับได้ ๑๒,๐๐๐ โดยพิสดาร.

ในคราวจบเทศนา ด้วยสาธุการของหมู่เทวดา ได้มีเสียงกึกก้องดังเสียงแยกแ่งแผ่นดินใหญ่. ฝ่ายยักษ์ ก็หมอบลงแทบเท้าพระมหาสัตว์ไว้แล้วกล่าวว่า "ขอหมู่เทพจงมาเรียนเอา ธรรมที่ติงาม เป็นที่ฟัง ที่ต้านทาน ที่ส่องสว่าง ที่อาศัย ที่สลัดออกไปจากภพกับเรา, ขอท่านนั้นแหละ ! จงเป็นอาจารย์ของเรา, ตั้งแต่นี้ไป เราจักทำอุปัชฌายะแก่ท่าน, ท่านจงอนุเคราะห์เรา" ดังนี้แล้วลุกจากอาสนะนั่งที่สมควร. ที่นั่น หมู่เทวดาไหว้พระโพธิสัตว์ ทำประทักษิณแล้วอันตรธานไป ณ ที่นั่นเอง. พระราชาอุ้มพระมหาสัตว์ลงจากธรรมาสน์ วางไว้บนตัก จุบศิระทำการสรรเสริญว่า "เว้นเจ้าเสียแล้ว ใคร ๆ อื่น จะเป็นอำมาตย์ เสนาบดี ปุโรหิต อุปราช ราชบุตร อัศวมเหสี หรือคนที่รักมีมารดาบิดา เหล่าตระกูล พวกพ้อง และสหาย เป็นต้น แม้คนเดียว ชื่อว่าจะเป็นที่ฟังของเราไม่มีเลย" จึงอุ้มเอาพระมหาสัตว์ไปด้วยสะเอวหนึ่งบนคอช้าง ร่ายล้อมไปด้วยธงชัย ธงแผ่นผ้า และฉัตร มีอย่างละ ๕ สี มีกำลังพล ๔ เหล่าทัพแวดล้อม เสด็จถึงพระนครอินทปัตถ์อย่างปลอดภัย. ฝ่ายยักษ์ ก็ติดตามไปข้างหลังคนทั้งปวง. ส่วนพระโพธิสัตว์ เห็นต้นรังใหญ่ใกล้ป่าจินคาม ณ ภายนอกจึงกราบทูลพระราชาว่า "ขอพระองค์จงให้ช้างหยุด ณ ที่นี้ก่อนเถิด". ในขณะนั้น ยักษ์ได้ยื่นประนมมือข้างหน้าพระมหาสัตว์. พระโพธิสัตว์ กล่าวกับยักษ์ว่า "ท่านจงสิงอยู่ในต้นสาละใหญ่นี้เถิด, เราจะคุ้มครองรักษาท่าน". ยักษ์ก็เข้าไปสิงในต้นสาละนั้น. พระราชาส่งช้างเข้าไปเสด็จถึงประตูพระราชวังอย่างปลอดภัย อุ้มมหาสัตว์ลงแล้วเสด็จขึ้นปราสาทไปให้มหาสัตว์นั่งบนสีหาสน์ พระองค์เองนั่งบนบัลลังก์แล้วรับสั่งให้ธัญชัยเศรษฐีและนางสุขุมาลีนั่ง ณ ที่สมควรให้บริโภคน้ำอาหารแล้วตรัสว่า "ตั้งแต่นี้ไป ธัญชัยกุมารนี้ จะเป็นบุตรของเรา, พวกท่านจงให้เถิด". สองสามีภรรยากราบทูลว่า "ขอจงทำตามความพอฟพระทัยเถิด พระเจ้าข้า".

พระราชา สดับคำนั้นแล้วแต่งตั้งธัญชัยกุมารทำให้เป็นดังพระโอรสของพระองค์ รับสั่งให้สร้างปราสาทหลังใหญ่โตใกล้ถนน ในที่ตรงหน้าพระนครไม่ไกลจากพระราชมณเฑียรแล้วมอบให้แก่ธัญชัยกุมาร. พระราชา ให้พระราชทานทรัพย์สินแก่ธัญชัยกุมารวันละแสน ให้พระราชทานยศ ทรัพย์ ผู้คน และพาหนะ ได้พระราชทานหมู่บ้านของธัญชัยเศรษฐี ทำให้เป็นหมู่บ้านนาโคมะมาให้. ตั้งแต่นั้นมา พระโพธิสัตว์ สั่งให้คนนำข้าวมธุปายาสมีน้ำน้อยปรุงด้วยปัญจโครสไปให้ยักษ์วันละ ๒ ครั้ง เป็นประจำทุก ๆ วัน เป็นผู้ปรากฏในแคว้นกูรูรัฐ

เหมือนพระจันทร์และพระอาทิตย์ เป็นผู้เลิศด้วยยศและลาภเพราะอำนาจแห่งปัญญา. พระศาสดาเมื่อจะประกาศความนั้นจึงตรัสว่า

"ท่านผู้ฉลาดทั้งหลาย กล่าวว่า ปัญญาแล
ประเสริฐที่สุด ดุจดวงจันทร์ราชาแห่งนักษัตร ประเสริฐ
กว่าดาวทั้งหลาย คือ ลีริ และแม่ธรรมของสัตบุรุษ
ย่อมเป็นไปตามบุคคลผู้มีปัญญา".^๔

มลตรธรรมปัญหาที่ ๒ จบ.

๔.๔ บัณฑิตวินิจัยปัญหาที่ ๓ ว่าด้วยการสรรหาบัณฑิตเข้ารับราชการ

ตั้งแต่นั้นมา พระโพธิสัตว์ก็ได้มียศเป็นอันมาก. ท่านทำการอุปฐากในพระราชนิเวศน์เป็นประจำ. วันหนึ่งพระราชามีพราหมณ์ บัณฑิต ปุโรหิตเป็นต้น และหมู่อำมาตย์ มีเสนาบดีเป็นต้นห้อมล้อมแล้ว ประทับนั่งในโรงตัดลินคคิความ.

สาธกิจปริศนา

ในขณะนั้น ธัญชัยกุมารไปยังที่บำรุงของพระราชารับส่งโรงวินิจัยใหญ่. พระราชาทอดพระเนตรเห็นธัญชัยกุมารกำลังมา มีพระทัยโสมนัสปริดาตรัสกับปุโรหิตว่า "ท่านปุโรหิต ท่านจงดูคนที่กำลังเดินมา, เมื่อไร เราจึงจะได้เด็กเป็นอันมาก เหมือนบัณฑิต?". ปุโรหิต พึงพระดำรัสนั้นแล้วจึงกราบทูลว่า "มหาบพิตร พึงให้ทดลองทั่วแคว้นแคว้นจะได้". พระราชา ทรงสดับคำนั้นแล้วตรัสรับรองว่า "ตกลง" แล้วตรัสกับพระโพธิสัตว์ซึ่งนั่งอยู่ ณ ที่นั้นว่า "พ่อบัณฑิต คนทั้งหลายจะเป็นบัณฑิต เช่นเจ้ามีหรือไม่?". "พระองค์ผู้เป็นใหญ่ ควรทดลองที่ประตูหมู่บ้านทั้ง ๓ ตำบลเถิด". "ควรทดลอง ด้วยอะไร?". "ควรทดลองถามกิจปริศนาเถิดจึงจะดี พระเจ้าข้า". พระราชา ทรงสดับคำนั้นแล้วเรียกอำมาตย์ ๓ ท่านมาสั่งว่า "ท่านผู้เจริญ พวกท่านจงไปยังประตูบ้านทั้ง ๓ ตำบล พาเอาเด็กซึ่งมีอายุ ๗ ขวบ ที่สามารถรู้จักปริศนาได้เป็นอย่างดี คนหนึ่งหรือมากกว่า มาพักรวมกันไว้ที่ประตูบ้านด้านหน้า".

ฝ่ายเหล่าอำมาตย์ก็ถวายบังคมพระราชา, คนหนึ่งออกไปทางประตูทิศทักษิณคาม, คนหนึ่งออกไปทางประตูทิศปาจิณคาม, คนหนึ่งออกไปทางประตูทิศอุดรคาม. บรรดาอำมาตย์

^๔ ชุ.ชา.(ไทย) ๒๗/๘๑/๖๐๘.

เหล่านั้น คนที่ไปยังประตูศัทธิกษัตริย์ ก็ถึงหมู่บ้านนั้นแล้วไปถึงเรือนของวิสาละเศรษฐี แล้วแจ้งพระราชปัญหาให้ทราบ. คหบดีพอฟังพระราชโองการแล้วจึงส่งคนใช้ทั้งหมดไปพร้อมกับสั่งว่า "พวกท่านจงเที่ยวไปนำเอาเด็กอายุ ๗ ขวบมา". พวกเขาจึงเที่ยวแสวงหาทั่วหมู่บ้านได้เด็กอายุ ๗ ขวบมา ๑,๐๐๐ คน เพียงชั่วอึดใจเดียว พาไปให้ประชุมกันที่หอประชุมใกล้บ้านเศรษฐี. ราชบุรุษนั่งตรงที่ประชุมนั้นแล้วถามพวกเด็ก ๆ ว่า "เด็กน้อยเอ๋ย ! ประพจน์อย่างไร จึงจะเรียกว่าดี, ทำอย่างไร จึงจะเรียกว่าดี ?". เมื่อเหล่าเด็กผู้ไม่มีไหวพริบกกล่าวว่า "อะไร เรียกว่าประพจน์ดี, อะไร เรียกว่าทำดี ?" ในระหว่างเด็กเหล่านั้น บุตรหญิงคนใดคนหนึ่ง ชื่อว่า เทสสะ กล่าวอย่างนี้ว่า "ใคร ที่ลุกขึ้นแต่เช้า ล้างหน้า เคี้ยวไม้สีฟัน อาบน้ำชำระล้างแล้ว กินอาหารอย่างดี หลับนอนอย่างดี ลูบไล้ด้วยเครื่องไล่มีกลิ่นหอม คล้องพวงดอกไม้หอม ประดับด้วยเครื่องแต่งตัวทุกอย่าง พลิกกลับไปกลับมาด้วยอริยาบถทั้ง ๔ อย่างมีความสุข อย่าได้ทำการงาน มีกสิกรรมและพานิชกรรมเป็นต้น, คนผู้มีความเกียจคร้านนั้น ชื่อว่าเป็นสาธุชนคนดี".^๕ ราชบุรุษ ฟังคำนั้นแล้วพาเอาเด็กคนนั้นหลีกไป.

ฝ่ายอำมาตย์คนที่ไปยังปาจิณคาม ถึงหมู่บ้านนั้นแล้วเข้าเรือนของสุจิตเศรษฐีแล้วแจ้งพระราชปัญหา. เศรษฐี ฟังคำนั้นแล้วแสวงหาเด็กเหมือนกันได้เด็กมาประมาณ ๗๐๐ คน ในหมู่บ้านนั้น. ราชบุรุษจึงให้เด็กเหล่านั้นนั่งประชุมกัน ณ ที่นั้นแล้วจึงถามราชปัญหา อย่างนั้นเหมือนกัน. เด็กเหล่านั้นไม่มีแสงสว่างแห่งปัญญาเช่นกัน. ในระหว่างเด็กเหล่านั้น ลูกชายนักเลงคนหนึ่ง ชื่อว่า สุกะ กล่าวอย่างนี้ว่า "ผู้ที่ประสงคฺจะดูรูปด้วยจักขุ มีจิตคิดอย่างใด ก็ประพจน์เช่นนั้น, ผู้ที่ประสงคฺจะฟัง มีจิตคิดจะฟังอย่างใด ก็ประพจน์เช่นนั้น, ผู้ที่ประสงคฺจะสูดกลิ่นใด ก็ประพจน์ตามกลิ่นนั้น, ผู้ที่ประสงคฺบริโภครสใด ก็ประพจน์เช่นนั้น, ผู้ที่ประสงคฺจะสัมผัสสิ่งใด ก็ประพจน์ด้วยสัมผัสนั้น, ผู้ที่ไม่รู้บาปบุญคุณโทษ จักว่าเป็นสาธุชนคนดี".^๖ ราชบุรุษ ฟังคำนั้นแล้วจึงพาเอาสุกกุมนั้นหลีกไป.

แม้อำมาตย์ที่ไปยังประตูหมู่บ้านอุตตรคาม ถึงหมู่บ้านนั้นแล้ว เข้าไปยังเรือนของสุทัสสนะเศรษฐีแล้วแจ้งพระราชปัญหา. เศรษฐีฟังพระราชโองการนั้นแล้ว ให้แสวงหาอย่างนั้นเหมือนกัน ได้เด็กมา ๕๐๐ คน. ราชบุรุษจึงสั่งให้เด็กทั้งหมดประชุมกัน ณ ที่นั้นแล้วจึงถามราชปัญหา อย่างนั้นเหมือนกัน. เด็กเหล่านั้นก็ไร้ปัญญาเช่นนั้นเหมือนกัน. ในระหว่างเด็ก

^๕ อลลสฎาโว โส ชโน สาธุชนิน นาม โหติ : เป็นความเชื่อเฉพาะบุคคล.

^๖ อสญญิกาโว โส สาธุชนิน นาม โหติ : เป็นความเห็นนอกหลักติ จากพระพุทธศาสนา.

เหล่านั้น เด็กคนหนึ่งชื่อว่า ดิกขะ ลูกขายนักมวยปล้ำกล่าวอย่างนี้ว่า "คนที่ดำเก้ง ปากเก้ง หุบคือนอื่นไปทั่ว กล่าวข่มขี้ย่ำทุกคน สามารถจะให้ตนได้รับชัยชนะเหนือคนอื่น ชื่อว่า สาธุชนคนดี."^{๑๑} ราชบุรุษ ฟังคำนั้นแล้วจึงพาเอาเด็กชายดิกขะหลักไป.

ถึงอำมาตย์ทั้ง ๓ ก็มาถึงพระราชวังวันเดียวกันแล้วแสดงเด็กเหล่านั้นแก่พระราชพยานเด็กเหล่านั้นแก่พระราช.

พระเจ้าโกรพะราชได้ราชบัณฑิต

พระราชาสดับค้ำนั้นแล้วตรัสถามปุโรหิตซึ่งอยู่ใกล้พระองค์ว่า "เด็ก ๓ คนนี้ จะเป็นบัณฑิตได้หรือไม่หนอ ?". "มหาบพิตร หม่อมฉันว่า 'เป็นบัณฑิต' แน่หนอ". พระราชตรัสถามพระโพธิสัตว์ว่า "พ่อธัญชัย เด็กเหล่านี้ จะเป็นบัณฑิตหรือไม่หนอ ?". "มหาบพิตร เด็กเหล่านี้ฉลาด, แต่ไม่เป็นบัณฑิต". "ก็ทำไม เจ้าจึงกล่าวเช่นนั้น ?". "ขอเดชะ เด็กจะพูดตามที่ตนถนัด คิดเห็นมาอย่างใด ก็แสดงไปอย่างนั้น, เด็กคนเช่นนี้ควรเรียกว่า 'คนฉลาด' เพราะรู้เฉพาะตน, หนึ่งปัญหาเหล่านี้คนไม่เป็นบัณฑิตก็กล่าวได้, เด็กคนที่ ๑ สรรเสริญคนชอบแต่งตัว คงเป็นบุตรของหญิงแพศยาแน่นอน เพราะพูดคำของหญิงแพศยา, เด็กคนที่ ๒ สรรเสริญความสุขในความต้องการกามคุณ ๕ คงเป็นบุตรของนักเลงแน่นอน เพราะพูดอย่างนักเลง, เด็กคนที่ ๓ สรรเสริญความโมโห คงเป็นบุตรของนักมวยปล้ำแน่นอน เพราะพูดคำอย่างนักมวยปล้ำ". พระราชตรัสถามว่า "ก็เหล่าบัณฑิต พูดคำอย่างใดกัน ?". ธัญชัยกุมาร เมื่อจะประกาศคำพูดของบัณฑิตจึงกล่าวเป็นคาถาว่า

"ข้าแต่ราชา คนเกียจคร้านไม่ใช่คนดี คนจดจำไม่ได้ ก็ไม่ใช่-

คนดี, คนโกรธก็ไม่ใช่คนดี บัณฑิตกล่าวกันอย่างนี้".^{*}

พระราชาสดับค้ำนั้นแล้วตรัสว่า "เจ้ารู้ตระกูลมารดาของเด็กเหล่านี้ ด้วยอาการอย่างไร ?". "ทราบด้วยคำพูด พระเจ้าข้า". พระราชาสดับค้ำนั้นแล้วตรัสถามว่า "ตระกูลมารดาของเด็กเหล่านั้นจัดเป็นตระกูลจริง, คำของบัณฑิต และมารยาทอันเป็นแบบแผน ส่อว่าเป็นตระกูลอย่างแท้จริง". ธัญชัยกุมารกราบทูลว่า "ข้อนั้นถูกละ พระเจ้าข้า" แล้วกล่าวคานี้ว่า

"มารยาทส่อตระกูล, ถ้อยคำ ท่านกล่าวว่าส่อประเทศชาติ-

^{๑๑} ตลุม ปรสฺส ปรายฺหิ ลภาเปตุํ สมตถภาโว, โส สาธุชนิ ปิโหติ : เป็นลักษณะของนักมวย.

^{*} คานี้ ผู้วิจัย : ยังหาที่มาไม่ได้.

"น สาธุ อลโส ราช น สาธุ โย อสญฺญิต,

น สาธุ โกธโน โส จ เอวํ ปณฺทิตภาสิโต"ติ[๔๔]

บ้านเมือง, ความเกี่ยวเนื่องส่อความรัก โภชนะที่ออกมาส่อว่าเลว
หรือประณีต".*

เพราะฉะนั้น เด็กทั้ง ๓ นั้น จึงผูกอาฆาตต่อพระโพธิสัตว์, พระราชาสดับคำนั้น
แล้วตรัสว่า "สิ่งที่รู้ได้ยากด้วยความสลิเนหา และสิ่งที่ติเตียนได้ก็ด้วยการอยู่ร่วมกัน, ท่านผู้เจริญ
เด็กเหล่านี้ เชื่อว่าเป็นบัณฑิต, จะต้องการอะไร ด้วยมารดาบิดาทั้งหลาย" แล้วตรัสคาถานี้ว่า

"คนจะมีชาติแห่งบัณฑิตได้ ก็เปรียบเหมือนดอกบัวเกิดจาก—

เปือกตมก็จะพึงเก็บเอาเอง, มณีเกิดแต่ศิลาที่สมควรที่จะเจาะเอาเอง,
ม้าอาชาไนยบังเกิดในท้องของนางลา พึงให้นับให้ถือได้. โลกยังไม่เว้น
แก้วมณีอันสูงสุด ไม่มีดวงเดียวและรัตนะคือหมู่สัตว์, เหล่าคนที่รักนำ
สิ่งดีเลิศมาให้ จากตระกูลที่หาได้ยาก, ยาพิษนำความประมาทมาให้
คนนำทองมาจากแห่งละเล็กละน้อย สิ่งสมวิชาที่ละนิด มีรัตนะที่—
ละหน่อยก็เต็มได้ ฉันทใด คนเราจะพ้นจากตระกูลที่ไม่ดีก็ต้องฝึกที่—
ละน้อย ฉันทนั้น".*

ก็แล พระราชาครั้นตรัสอย่างนี้แล้วจึงรับสั่งให้พระราชทานยศ ทรัพย์ และสัตว์
พาหนะ พระราชทานชื่อแก่บุตรหญิงแพศยาว่า "สุนทราลัยบัณฑิต", บุตรนักเลงว่า "อิฏฐารมณ
บัณฑิต", บุตรนักมวยปล้ำว่า "อภัยบัณฑิต" ให้พระราชทานเรือนที่อยู่ท้ายเรือนธัญชัยบัณฑิต.
ตั้งแต่นั้นมา บัณฑิตทั้ง ๓ นั้นพากันทำราชอุปัฏฐากและราชกิจร่วมกับธัญชัยบัณฑิต. พวกเขา
ติดตามเพ่งโทษธัญชัยบัณฑิต เหมือนเงาติดตามตัวฉะนั้น.

บัณฑิตวินิจัยปัญหาที่ ๓ จบ.

๔.๕ พหุปฏิบัติปัญหาที่ ๔ ว่าด้วยสิ่งที่มากกลับมีน้อย, สิ่งน้อยกลับมีมาก

จำเนียรกาลในปีต่อมา พระราชามีหมู่เสนาห้อมล้อมประทับนั่ง ในที่ประชุมใหญ่

* คาถาเหล่านี้ ผู้วิจัย : ยังหาที่มาไม่ได้.

เพื่อต้องการจะทดลองเหล่าบัณฑิต จึงตรัสถามลัมปัตติปัญหว่า "ท่านบัณฑิต อะไร ชื่อว่า มากกลับเป็นน้อย, อะไร ชื่อน้อย กลับเป็นมาก ?".

ธัญชัยบัณฑิต พังพระดำรินั้นแล้วประคองอัญชลีกราบทูลว่า "ขอถวายพระพร ทรัพย์นิดหน่อยของเหล่าสาธุชนคนดี ชื่อว่ากลับเป็นมาก, ทรัพย์อันมากมายของเหล่าสัตว์บุรุษ ชื่อว่ากลับเป็นน้อย". สุนทรालักราบทูลว่า "ขอเดชะ วัตถุน้อยกลับเป็นมาก ได้แก่ผลแห่งต้น ไม้, วัตถุมากกลับเป็นน้อย ได้แก่ผลไม้ไผ่". อภิธรรมบัณฑิตกราบทูลว่า "ขอเดชะ วัตถุ น้อยชื่อว่ากลับมีมาก ได้แก่ไข่ปลา, วัตถุมากกลับมีน้อย ได้แก่ฟองน้ำ". ฝ่ายอภัย กราบทูล ว่า "พระเจ้าข้า วัตถุน้อยกลับมีมาก ได้แก่ลูกโค, วัตถุมากกลับมีน้อย ได้แก่ลูกเสือ".

บัณฑิตแก้ปัญหา

ก็พระเจ้าไกรพระสดับคำนั้นแล้วแล ตรัสถามอภัยว่า "ทำไม เธอจึงกล่าวเช่นนั้น?". "ขอเดชะ แม่โคคลอดลูกปีละตัว ๆ จะคลอดคราวละมาก ๆ หามิได้, ลูกโคเหล่านั้น ไม่มีโรค เติบโตมีชีวิตอยู่เป็นอันมาก, เพราะฉะนั้น วัตถุอันนี้จึงชื่อว่ามีมาก, ฝ่ายแม่เสือคลอดคราวละ ๔ - ๕ ตัว, แม่เสือนั้นคลอดลูกไปได้ ๔ - ๕ วัน จึงทดลองลูกด้วยอาหารเพียงวันเดียว เท่านั้น, แม่เสื่อย่อมกัดลูกเสือดาวที่ไม่ยอมกัดแม่เสือนั้นด้วยปลายฟันให้ตายเสีย, ตัวใด มีความ พยายาม, แม่เสือก็น่าเลี้ยงตัวนั้นไว้, แม่คลอดปีหนึ่ง ๔ - ๕ ตัว ก็จะมีลูกเสือดาวอยู่เพียง ตัวเดียว, เพราะฉะนั้น สิ่งนี้มีมาก ก็จัดว่ามีน้อย".

พระราชตรัสถามอภิธรรมบัณฑิตว่า "ทำไม เธอจึงกล่าวเช่นนั้น ?". "ขอเดชะ ก็ไข่ปลาตัวโตที่เกิดมานาน ใบหนึ่ง ๆ มีหลายฟอง, ถ้าพวกมันไม่ถูกมนุษย์ฆ่าตายเสีย, มันก็ จะเต็มแม่น้ำ, เพราะฉะนั้น วัตถุแม้น้อย จึงชื่อว่าเป็นของมาก, ส่วนฟองน้ำเกิดขึ้นในที่ใด, ก็ จะแตกในที่นั้น ฟองน้ำมีเรียงรายเป็นอันมากตั้งอยู่ไม่นานเลย ก็จะถูกกระลอกคลื่นหรือลมตีพัดไป, เพราะฉะนั้น วัตถุแม้มาก ก็ชื่อน้อย".

พระราชสดับคำนั้นแล้วตรัสถามสุนทรालับัณฑิตว่า "เพราะเหตุใด เธอจึงกล่าว เช่นนั้น ?". "ขอเดชะ ผลไม้ไม้ต้นเล็กมีประมาณเมล็ดงาในเวลากลางอกขึ้น ก็เติบโตขึ้นเรื่อย ๆ, เพราะฉะนั้น จึงจัดได้ว่าเป็นสิ่งมีมากมาย, สิ่งที่มาากกลับน้อยได้แก่ผลของไม้ทั้งหมดที่สูง มีลำต้น พร้อมรากจะไม่งอกอีก, เพราะฉะนั้น กอไม้ถึงแม้มาก ก็กลับกลายเป็นน้อย".

พระราช ตรัสถามธัญชัยบัณฑิตว่า "ทำไม ? เธอจึงกล่าวเช่นนั้น". ธัญชัย บัณฑิตกราบทูลว่า "ขอเดชะพระองค์ผู้เป็นใหญ่ ทรัพย์ของสาธุชนคนดี ถึงมีน้อยมีประมาณ ทัพพีเดียว ก็เป็นทรัพย์สำหรับสมณพราหมณ์ คนจน คนชาติที่พึ่ง และคนขัดสน เพื่อแม่ไป

ยังคนไร้ทรัพย์และคนอื่นอีก, เพราะฉะนั้น ทรัพย์ของสาธุชนคนดี ถึงแม้จะมีน้อย ก็จัดว่ามี มากยิ่ง, ส่วนทรัพย์ของอสังตบุรุษถึงจะมีมาก^{๑๑} ก็ไม่อาจใช้จ่ายประโยชน์ทั้ง ๒ ได้ คือ ด้วยการ ให้อภัย และด้วยการใช้สอย, เพราะฉะนั้น สิ่งของแม้มีมาก ก็กลับเป็นน้อย" เมื่อจะแสดงต่อจึง กล่าวคาถาว่า

"ทรัพย์ของสาธุชนคนดี แม้มีน้อยก็เป็นที่ยำคัญแก่สรรพสัตว์ เหมือนน้ำในบ่อ, ทรัพย์ของอสังตบุรุษถึงมีมากก็มีได้เป็นที่ยำคัญ แก่- สรรพสัตว์ เหมือนน้ำในมหาสมุทร, คนทั้งหลายต้องดื่ม น้ำ, แม่น้ำ ทั้งหลายก็ดื่มไม่ได้ ต้นไม้ดูดซับน้ำเค็ม ผลก็กินไม่ได้, น้ำในมหา- สมุทรนั้น จะเป็นเพียงน้ำสำหรับเมษได้อย่างเดียว, ไม่ใช่สำหรับ ชาวกลาเลเย, ทรัพย์ของสังตบุรุษ ก็มีเพื่อประโยชน์แก่คนอื่น,

สมบัติของคนมีสติ จัดเป็นความสุขของหมู่สัตว์,
ความพินาศจะมีในคราวที่ใครก็ตามมีความสุข, แม้สม-
บัติของสังตบุรุษต้องเป็นอันพินาศไป, สมบัติของเหล่า
สังตบุรุษจะพินาศไปจากเขาก็เพราะหมู่สัตว์เกิดเท่านั้น".*

"มหาบพิตร คนชั่วได้สมบัติเมื่อใด, เมื่อนั้นเขาก็จะบีบคั้นคนทุกคนโดยการกระทำ ด้วยกำลังของตน, เมื่อใดเขาถึงความพินาศไป, เมื่อนั้นเขาก็จะบีบคั้นทุกคนด้วยความโกรธ, ฝ่ายสังตบุรุษได้สมบัติเมื่อใด, เมื่อนั้นเขาก็ให้ทานแก่คนทุกคนเป็นประจำ, เมื่อใดถึงความพินาศ, เมื่อนั้นเขาก็จะวิงวอนการให้ทานด้วยการขอชีวิตของตนเพื่อคนทุกคน". พระราชา สดับคำนั้น แล้วประทานสาธุการว่า "ดีมาก" แล้วทรงปลดเครื่องประดับพระศอออกมาบูชาธรรมพระมหา สัตว์. คนเหล่านั้นทั้งหมดนำเอาผ้าและอาภรณ์ออกมาบูชาธรรมพระมหาสัตว์.

พหุปัญญัติปัญหาที่ ๔ จบ.

๔.๖ ปิยตรปัญหาที่ ๕ ว่าด้วยสิ่งเป็นที่รักยิ่งในโลก

รักอื่นเสมอด้วยรักคนไม่มี

^{๑๑} เตน อปุปกัปี พหุตร โหติ, อสากุณิ ชนานิ ธนั พหุกัปี (ผู้ให้ย่อมเป็นที่รัก ผู้ตระหนี่ย่อมไม่ เป็นที่ขบใจของใคร ๆ แม้กระทั่งมารดาผู้ให้กำเนิด).

* คาถาเหล่านี้ ผู้วิจัย : ยังหาที่มาไม่ได้.

วันหนึ่ง พระราชามีเหล่าทหารแวดล้อมประทับนั่ง ณ ที่ประชุมใหญ่ เพื่อต้องการจะทดลองบัณฑิตทั้ง ๔ จึงตรัสถามปิยตระปัญหว่า "ท่านนักปราชญ์ อะไรหนอ ? ชื่อว่าเป็นที่รักยิ่งในโลกนี้". ก็ธัญชัยบัณฑิตกราบทูลว่า "ตนชื่อว่าเป็นที่รักยิ่ง พระเจ้าข้า". ฝ่ายสุนทรालยกราบทูลว่า "บุตรธิดาชื่อว่าเป็นที่รักยิ่ง พระเจ้าข้า". ส่วนอิฏฐารมณ กราบทูลว่า "ภรรยาชื่อว่าเป็นที่รักยิ่ง พระเจ้าข้า". ทางด้านอภัยบัณฑิตกราบทูลว่า "มารดาบิดาชื่อว่าเป็นที่รักยิ่ง พระเจ้าข้า". พระราชาตรัสถามว่า "อภัยบัณฑิต ก็ทำไม เธอจึงกล่าวเช่นนั้น ?". อภัยบัณฑิตกราบทูลว่า "มหาบพิตร ขึ้นชื่อว่ามารดาบิดามีอุปการะมาก ให้น้ำนมมา, ก็เพราะบุตรมีชีวิตเนื่องด้วยมารดาบิดา, ฉะนั้น หม่อมฉันจึงกล่าวว่า 'มารดาบิดาเป็นที่รักยิ่งกว่าสิ่งใดทั้งปวง'".

พระราชาทรงสดับคำนั้นแล้วตรัสถามว่า "อิฏฐารมณบัณฑิต เธอเล่า ทำไม จึงกล่าวเช่นนั้น ?". อิฏฐารมณกราบทูลว่า "มหาบพิตร ขึ้นชื่อว่าภรรยาเป็นเช่นมารดาบิดา โดยที่มารดาบิดาล่วงลับไปเมื่อใด, เมื่อนั้น ขึ้นชื่อว่าผู้ที่เป็นที่รักยิ่งกว่ามีใครในตระกูลอื่น และสหายเป็นต้น เว้นภรรยาเสียไม่มี, ฉะนั้น สามีเป็นอยู่กับภรรยา ภรรยาของเขาย่อมเป็นที่รักยิ่งตลอดเวลาทีเดียว".

ในกาลนั้น พระราชาตรัสถามว่า "สุนทรालย ก็ทำไม เธอจึงกล่าวเช่นนั้น ?". สุนทรालยกราบทูลว่า "มหาบพิตร ขึ้นชื่อว่าบุรุษในเวลาเป็นเด็กยังอาศัยมารดาบิดา พอมารดาบิดาล่วงลับไปก็อาศัยภรรยา ในเวลาแกก็เป็นอยู่กับบุตรธิดา, เพราะฉะนั้น บุตรธิดาจึงเป็นที่รักยิ่งตลอดเวลา".

พระราชชาติตรัสถามว่า "ธัญชัยบัณฑิต ทำไม เธอจึงกล่าวเช่นนั้น ?". ธัญชัยบัณฑิตกราบทูลว่า "มหาบพิตร บุตรธิดาที่ยังไม่ไปอยู่กับภรรยาสามี ก็ยังเป็นรักของมารดาบิดา, เมื่อใด มารดาบิดาผูกบุตรธิดาในเรือน การอยู่กันฉันสามีภรรยาจึงมีอยู่, เมื่อนั้น ความสลิเนหาในมารดาบิดาของบุตรเหล่านั้น ก็จะเสื่อมสลายไป, อีกอย่าง ขึ้นชื่อว่าภรรยาสามี ถึงการคบชู้หรือวิปโยคขึ้นเมื่อใด, เมื่อนั้น ความสลิเนหาในภรรยาก็จะหายไป, อีกอย่าง ขึ้นชื่อว่าบุตรและธิดา ตั้งแต่เกิดจนเป็นหนุ่มสาวก็เป็นที่รักยิ่ง, ต่อเมื่อใด บุตรธิดามีเหย้ามีเรือน ก็ได้ทำอันตรายมีอย่างต่าง ๆ แก่มารดาบิดา เพราะการอยู่ร่วมกันฉันภรรยาสามีของบุตรธิดาเหล่านั้น, เมื่อนั้นความรักของบุตรและธิดาก็เสื่อมไป, ความรักของพวกเขา มิได้มีตลอดเวลา, ความรักตนเองเท่านั้น จึงมีตลอดกาลนาน" ดังนี้แล้วกล่าวคาถาว่า

"ทรัพย์ หรือจะเสมอด้วยวิชา, ข้าศึก หรือจะเท่าไรศภัย—

ไข่เจ็บภายใน, รักสิ่งอื่น ๆ หรือจะเท่ารักตน,^{๑๔} แรงอะไรอื่น หรือ
จะเท่าแรงกรรมได้, บุคคล พึงรักษาทรัพย์ไว้จากภัยอันตราย, พึง
รักษาภรรยาไว้ด้วยทรัพย์, ถึงจะเสียทรัพย์สิ้น บุตร ธิดา ภรรยา
พึงรักษาตัวก่อนรักษาผู้อื่น".*

ส่วนตัวซึ่งมีทุกข์ ภัย โรคและความเจ็บไข่เกิดขึ้นแล้วและเกิดพร้อมแล้ว ในโลก
นี้นั้นเดียว ก็จะเป็นไปด้วยอำนาจกรรมที่เข้ามาตัดรอน, มารดา บิดา บุตร ธิดา หรือภรรยา
ก็ไม่อาจเข้าไปป้องกันได้, อีกอย่าง มารดา บิดา บุตร ธิดา และภรรยา จะป้องกันอันตราย
ให้เข้าไปสงบได้ก็หาไม่, แต่จะสงบได้ด้วยกำลังของตน, ผู้อื่นก็ไม่อาจทำให้เข้าไปสงบได้เช่นกัน,
คนเหล่านั้นทั้งหมดก็ไม่อาจเข้าป้องกันด้วยอำนาจการทำให้กรรมพินาศไปได้, เขาต้องเดินทางไป
เอง มีมือและเท้าขุดคุ้ยไป, คนเหล่านั้นทั้งหมดก็จะยืนดูข้างนอก" ดังนี้แล้วกล่าวคาถาว่า

"อันจะหาบุคคลที่รักเสมอต้นเสมอปลายยากแสนยาก, อาศัย
ผู้อื่นทำประโยชน์ให้ ก็เหมือนเป็นญาติ, ถึงเป็นญาติ ถ้าไม่ทำ-
ประโยชน์ให้ ก็เหมือนคนอื่น, ธรรมดาว่าพยาธิที่เกิดในกาย ไม่สร้าง
ประโยชน์ให้เลย, บุคคลผู้เป็นเนื้อเชื้อไข ไม่ทำประโยชน์ให้ ก็เหมือน
โอสถ ที่เกิดในป่า, ผู้เป็นมิตรพึงละความคิดที่ไม่ดีต่อทรัพย์เสีย, บุตร
ธิดา ภรรยา และสหาย ย่อมคบหาบุคคลนั้น ผู้ทำประโยชน์ให้,
เพราะประโยชน์นั้นยิ่งใหญ่ในโลก".*

อีกอย่าง ในเวลาใกล้ตาย ญาติทั้งหมดก็ช่วยผู้ที่กำลังถึงอบายทุกข์ไม่ได้, ตนเท่านั้น
ต้องประสบทุกข์ใหญ่เอง, อีกอย่าง คนเหล่านั้นทั้งหมดจัดแจงเอาร่างกายของตนที่ถึงมรณะแล้ว
ไปทิ้งเร็วพลัน,

"น้ำค้าง ที่ติดปลายยอดหญ้าให้ประโยชน์แก่ชีวิตไม่ได้, ก็
เหมือน บัณชิตถือเอาสาระจากชีวิตที่ไม่มีประโยชน์ ฉะนั้น",*

เหล่าญาติพอลงป่าช้าเมื่อใด ก็รีบเอาศพทั้งเมื่อนั้นแล้วพากันกลับออกไปอย่าง
รวดเร็ว, อีกอย่าง ตนเองจะเสวยสมบัติได้ทั้ง ๓ อย่างที่คนทำให้ทุกอย่างไม่ได้" แล้วกล่าว
คาถาว่า

"ประโยชน์ในเรือน ย่อมออกไป, ถึงญาติ มิตร และ

^{๑๔} นตฺถิ อุตฺตมํ เปมํ.

* คาถาเหล่านี้ ผู้วิจัย : ยังหาที่มาไม่ได้.

พวกพ้อง ตามไปส่งได้แต่เพียงป่าช้า, ส่วนกรรมดีกรรมชั่ว
ที่ตัวทำไว้ ก็จะเป็นเพื่อนคอยติดตามผู้นั้นไปตลอด".*

พระราชาทรงสดับคานันแล้วประทานสาธุการให้แล้วทรงบูชาธรรมของพระโพธิ
สัตว์นั้น ด้วยทองคำแสนตำลึง. ตั้งแต่นั้นมา เหล่าบัณฑิตทั้ง ๓ ต่างพากันอาฆาตพระโพธิ
สัตว์เป็นอย่างมาก.

ปิยตรปัญหาที่ ๕ จบ

๔.๗ รสปัญหาที่ ๖ ว่าด้วยสิ่งที่มีรสยิ่งกว่ารสในโลก

จำเนียรกาลเมื่อเหล่าบัณฑิตมีอายุได้ ๘ ปี ครั้นถึงปีที่ ๙ ภายหลังวันหนึ่ง
บัณฑิตทั้ง ๔ นั้นพากันไปเข้าเฝ้าพระราชาทรงเสวยพระกระยาหารอย่างดีแล้วทรงเจรจากับเหล่าทหารหาญว่า
"ท่านบัณฑิต ชื่อว่าอาหารสิ่งใด ? จึงจะมีรสอร่อยยิ่งกว่ารสทั้งปวง, ก็ใครมีความเห็นอย่างไร
บ้าง ?". สุนทรालักรับทูลว่า "ข้าวขาว ๆ กินกับแกงเนื้อ นี่แลมีรสยิ่งนัก". ทางด้านอิฏฐารมณ
บัณฑิตกรับทูลว่า "จตุมธุรสทั้ง ๔ คือ น้ำผึ้ง น้ำอ้อย น้ำตาลกรวดและน้ำตาลทราย นี่แลมี
รสยิ่งนัก". อภัยบัณฑิตกรับทูลว่า "สุธาโภชนะอันเป็นทิพย์ นี่แลมีรสยิ่งกว่ารสทั้งปวง". บัณฑิต
ทั้ง ๓ จึงถามพระโพธิสัตว์ว่า "มหาบัณฑิต รสอะไร จึงอร่อยกว่ารสทั้งปวง ?". พระโพธิ
สัตว์ได้นั่งยิ้มนิ่งเฉย.

สิ่งที่ชื่อว่าเป็นรสสูงสุด

พระราชาทรงสดับคานันแล้ว ตรัสถามพระโพธิสัตว์ว่า "ธัญชัย ท่านเล่าจะว่า
อย่างไร ?". ธัญชัยบัณฑิตกรับทูลว่า "ข้าแต่พระองค์ผู้เป็นใหญ่กว่าคนทั้งหมด สิ่งใด ๆ จะ
เศร้าหมองหรือประณีตก็ตาม, สิ่งนั้น ๆ ไม่ใช่รสอร่อยอย่างดีเยี่ยม". พระราชาตรัสว่า "เมื่อ—
เป็นเช่นนั้น ทำไม เหล่าบัณฑิตจึงกล่าวเช่นนั้น ?". "มหาบพิตร พวกเขาเหล่านั้น ฟังกล่าว
เช่นนั้น ก็เพราะไม่รู้รส ด้วยเสพแต่รสพาลตลอด, รสจึงเป็นเช่นนั้นทีเดียว" เมื่อจะแสดงต่อ
จึงกล่าวคาถาว่า

* (สุกฏี ทุกกฏี กัมม คจจนตมนุคจตติ, ผู้ที่ทำความดีไว้มักไปเกิดในภพภูมิที่ดี ส่วนผู้ทำความชั่วไว้มักไปเกิดในทุคติ). คานัน ผู้วิจัย : ยังหาที่มาไม่ได้.

"เมื่อคนสนทนาเจรจากัน มักมีลัทธิจะเป็นรส, เมื่อจะขับร้อง มีเครื่องดนตรีเป็นรส, เมื่อจะประโคม มีกังสดาลเป็นรส, เมื่อจะปล้ำกันมีกำลังเป็นรส, เมื่อจะเข้าสงคราม มีธนูเป็นรส, เมื่อจะเสพ-
 กาม มีความเป็นหนุ่มสาวเป็นรส, เมื่อจะทานอาหาร มีความหิวเป็นรส, เมื่อจะวินิจฉัยคดี มีความฉลาดเป็นรส, เมื่อจะเสวยธรรมในไตรโลก มีสุจริตธรรมเป็นรส."^{๑๖} คนผู้เป็นบัณฑิตพึงรู้อย่างนี้ มรรคและผลทั้งสอง
 เป็นรสของตนไม่ที่มีพิษในสังสารวัฏฏ์, คำเป็นสุภาสิต มีความสุขเป็น-
 รส, บุคคลพึงเป็นผู้เข้าสู่สงครามพร้อมกับความดี".*

พระราชาทรงสดับคำนั้นแล้วตรัสถามบัณฑิตเหล่านั้นว่า "พวกท่านจะว่าอย่างไร?".
 บัณฑิตเหล่านั้นนั่งประนมมือนิ่ง.

รสปัญหาที่ ๖ จบ

๔.๘ ขาณียาฆาฏปัญหาที่ ๗ ว่าด้วยธรรมชาติที่เกิดขึ้นเพื่อฆ่าแม่

ในเวลาประทับนั่งสวดพระพุทธรูป พระราชาทรงประสงค์จะทดลองบัณฑิตเหล่านั้น จึงตรัสว่า "ดูก่อนท่านปราชญ์ เราจักถามปัญหาหะพวกท่านสักข้อ". เหล่าบัณฑิตได้ฟังแล้ว กราบทูลว่า "ขอเชิญถามเถิด พระเจ้าข้า". พระราชาได้ตรัสคำนั้นว่า "ท่านบัณฑิต ธรรมชาติอะไรหนอแล เกิดมาฆ่าเสียซึ่งแม่?". พระโพธิสัตว์กราบทูลว่า "ขอเดชะ ธรรมชาติที่เกิดขึ้นแลฆ่าเสียซึ่งแม่ ได้แก่ลาภที่เกิดขึ้นโดยไม่ชอบธรรม". สุนทรालัยกกราบทูลว่า "ข้าแต่สมมติเทพ ธรรมชาติที่เกิดขึ้นแลฆ่าเสียซึ่งแม่ ได้แก่ม้าอาชาไน". อภิรัฐารมณักราบทูลว่า "ข้าแต่สมมติเทพ ธรรมชาติที่เกิดขึ้นแลฆ่าเสียซึ่งแม่ ได้แก่ลูกกล้วย". อภัยบัณฑิตกราบทูลว่า "ข้าแต่สมมติเทพ ธรรมชาติที่เกิดขึ้นแลฆ่าเสียซึ่งแม่ ได้แก่ขุยตันไผ่".

พระราชารับทรงสดับคำนั้นแล้วจึงตรัสถามว่า "พ่ออภัย ทำไม เธอจึงกล่าวเช่นนั้น?". "ข้าแต่สมมติเทพ ธรรมดว่าไม่ไผ่เกิดลูกเมื่อใด, เมื่อนั้น ทั้งต้นทั้งลำของต้นไผ่นั้น ย่อมพินาศหมด, เพราะฉะนั้น หม่อมฉันจึงทูลว่าธรรมชาติที่เกิดขึ้นแลฆ่าเสียซึ่งแม่ ได้แก่ขุยตันไผ่".

^{๑๖} ธมฺโม รโส ติโลกานํ (สังธรรม เป็นรสยิ่งกว่ารสในไตรโลก).

* คาถาเหล่านี้ ผู้วิจัย : ยังหาที่มาไม่ได้.

พระราชตรัสถามว่า "อิฏฐารมณบัณฑิต ทำไม ? เธอจึงกล่าวเช่นนั้น". "ข้าแต่สมมติเทพ ขึ้นชื่อว่าต้นกล้วยตกลูกเมื่อใด, เมื่อนั้น คนทั้งหลายก็จะตัดต้นมันแล้วเอาผลไป, ถึงคนไม่ตัดต้น เอาผลมันก็ตาม, มันก็จะตายไปเองทีเดียว, ถ้ามันไม่ติดผล, คนทั้งหลายก็จะไม่ตัดต้นเอาผลมัน, มันก็จะตายไปเอง, เพราะฉะนั้น หม่อมฉันจึงกราบทูลว่า ธรรมชาติที่เกิดขึ้นแลฆ่าเสียซึ่งแม่ ได้แก่ผลกล้วย". พระราชตรัสถามว่า "พ่อสุนทรालย์ ทำไม เธอจึงกล่าวเช่นนั้น ?". "ข้าแต่สมมติเทพ ธรรมชาติว่ามาดีย่อมเกิดในท้องแม่ลา, เมื่อใดที่แม่ลามิท้อง, เมื่อท้องแก่รอบแล้ว คนทั้งหลาย ก็จะผ่าท้องเอาม้าอาชาในออก, เมื่อนั้น แม่มาก็จะต้องตาย, ถึงคนทั้งหลายจะไม่ผ่าออก, แม่ลา ก็จะตายไปพร้อมกับการออกมาเองแห่งม้าอาชาใน, เพราะฉะนั้น หม่อมฉันจึงกราบทูลว่าธรรมชาติที่เกิดขึ้นแลฆ่าเสียซึ่งแม่ ได้แก่ม้าอาชาใน".

ความโลภย่อมฆ่าคนโลก

พระราชตรัสถามว่า "พ่อธัญชัย ทำไม เธอจึงกล่าวเช่นนั้น ?". "ข้าแต่สมมติเทพ ขึ้นชื่อว่าความโลภที่เกิดขึ้นกับคนถ้อย ย่อมฆ่าเขาเอง, เพราะฉะนั้น ขึ้นชื่อว่าคนถ้อยย่อมคิดกำเริบอย่างนี้, ชื่อว่าทรัพย์ของผู้อื่นที่คนเขาไม่ได้ให้ ย่อมถูกคนถ้อยซึ่งเป็นพาลถือเอา, เพราะเหตุที่คนอื่นไม่ให้, คนถ้อยจึงคิดว่า 'เมื่อไรหนอ เราจักเสวยสมบัติใหญ่', ด้วยเหตุฉะนั้น คนถ้อยจึงรวบรวมเอาทรัพย์ด้วยการคอยลัก คอยฉก การใช้กำลัง ชูกรรโชก โกงตาชั่ง คิดเอาเปรียบ หรืออิจฉาริษยา จึงเป็นผู้ที่มีโศกมาก มีบิรวารมาก ใช้สอยทรัพย์มาก, เขาจึงมีสมบัติพินาศ เพราะการรวบรวม ๕ อย่างซึ่งเป็นผลแห่งทุจริตนั้น, หรือไม่ก็พินาศไปเอง, เขาเสวยทุกข์ใหญ่ในอบายทั้ง ๔ ย่อมรู้ว่า 'นี่เป็นผลของทุจริต', ขึ้นชื่อว่าสัตว์บุรุษ ย่อมรวบรวมทรัพย์ได้ด้วยอำนาจแห่งการพึ่งธรรม การบูชา เวชกรรม การรับจ้าง หรือจิตที่ประกอบด้วยปิต, แม้โดยที่สุด ทำงานประกอบด้วยธรรมมิกสิกรรมและพานิชกรรมเป็นต้น, อีกอย่าง พระราชา ที่ราชเสวก พึงยินดีเพื่อประสงค์ประจบเจ้านาย และค่าจ้าง, อย่างยินดีเพื่อประโยชน์ที่ไม่ดีสำหรับตน, เพราะเหตุนี้ สิ่งใดสิ่งหนึ่งที่คนชั่วทำด้วยทุจริต, ไม่ทำด้วยสุจริต, เพราะฉะนั้น ขึ้นชื่อว่าความโลภ ย่อมฆ่าคนชั่ว" แล้วกล่าวคาถาว่า

"สิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์ย่อมมาโดยรูปแห่งสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์,
ถึงสิ่งที่เป็นประโยชน์ ก็ย่อมมีรูปแห่งสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์ได้เช่นกัน,
ส่วนสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์ ย่อมขึ้นเพื่อความพินาศ, เพราะฉะนั้น
ความเลื่อมจึงประกอบพร้อมกัน, ผลกล้วย ย่อมฆ่าต้นกล้วย, ขุ่ยไผ่
ย่อมฆ่าต้นไผ่, ผลไม้อ้อ ย่อมฆ่าต้นอ้อ, ม้าอาชาใน ย่อมฆ่าแม่ลา

ในปัจจุบันชาติเดียวเท่านั้น, ส่วนลาลักการะ ย่อมฆ่าคนชั่วทั้ง-
ในโลกนี้และโลกหน้า".*

พระราชาทรงสดับปรีศนาธรรมนั้นแลก็บูชาธรรมเหมือนเช่นเคย.

ชานียาฆาตปัญหาที่ ๗ จบ.

๔.๙ ทวารปัญหาที่ ๘ ว่าด้วยบ่อเกิดแห่งความเสื่อมและเจริญ

เบื้องหน้าแต่นั้นผ่านพ้นไปได้ ๙ ปี เมื่อบัณฑิตเหล่านั้นอายุได้ ๑๐ ขวบ วันหนึ่ง บัณฑิตเหล่านั้น ไปยังที่บำรุงพระราชาทตามปกติ. ในเวลาเสวยพระกระยาหารเช้าเสร็จ พระราชาประทับนั่งที่ประตูปราสาท ทรงมีหมู่เสนาอำมาตย์ทหารห้อมล้อมแล้ว เข้าไปถือเอาณิมิตที่ประตูปราสาทเป็นเหตุ ทรงประสงค์จะถามปัญหากับบัณฑิตทั้ง ๔ จึงตรัสเรียกบัณฑิตเหล่านั้นมาว่า "ดูก่อนท่านบัณฑิต. เหล่าบัณฑิตน้อมรับพระราชโองการว่า "พระเจ้าข้า". พระราชาได้ตรัสค้ำนั้นว่า "ท่านบัณฑิต ความฉิบหายหรือความเจริญ เกิดขึ้นจากทวารไหน ?". ก็พระโพิสัตว์กราบทูลว่า "ข้าแต่จอมเทพ ความฉิบหายหรือความเจริญ เกิดจากช่องปาก". ส่วนสุนทรา-ลัยบัณฑิตกราบทูลว่า "ข้าแต่จอมเทพ ความฉิบหายหรือความเจริญ เกิดจากช่องจมูก". ทางด้านอิฏฐารมณบัณฑิตกราบทูลว่า "ข้าแต่จอมเทพ ความฉิบหายหรือความเจริญ เกิดจากช่องหู". ทางฝ่ายอภัยกราบทูลว่า "ข้าแต่สมมติเทพ ความฉิบหายหรือความเจริญ เกิดจากตา".

พระราชาทรงสดับค้ำนั้นแล้วจึงตรัสถามว่า "อภัย ทำไม เธอจึงกล่าวเช่นนั้น ?". "ข้าแต่สมมติเทพ ขึ้นชื่อว่ามนุษย์อาศัยจักขุทวาร จึงรูรูปรามณได้ทั้งหมดคือ งามแลไม่งาม บริสุทธ์แลไม่บริสุทธ์ ดีแลชั่ว, เพราะฉะนั้น หม่อมฉันจึงกราบทูลว่า 'ความฉิบหายแลความเจริญ พึ่งบังเกิดแต่จักขุทวาร' ดังนี้.

พระราชตรัสถามว่า "อิฏฐารมณ เพราะอะไร เธอจึงกล่าวเช่นนั้น ?". "ข้าแต่พระองค์ผู้เป็นใหญ่ ขึ้นชื่อว่ามนุษย์อาศัยโสตรทวารจึงได้ยินสัททารมณทุกอย่างคือ นินทาแลสรรเสริญ เสียงหัวเราะแลร้องไห้ เสียงคำทอแลตัดพ้อ, เพราะฉะนั้น หม่อมฉันจึงกราบทูลว่า 'ความฉิบหายแลความเจริญ พึ่งเกิดขึ้นแต่โสตรทวาร'.

* ลาโก กาปุริส หนติ อิธ โลกเ ปรตุถ วา (อัสติบุรุษ มักติดอยู่ในโลกธรรม ส่วนสัตบุรุษ รูโลกธรรมตามความเป็นจริง). คาถาเหล่านี้ ผู้วิจัย : ยังหาที่มาไม่ได้.

พระราชดำรัสถามว่า "สุนทราลัย เธอทำไม จึงกล่าวเช่นนั้น ?". "ข้าแต่พระองค์ ผู้เป็นใหญ่แห่งความสำเร็จ ธรรมดาว่ามนุษย์อาศัยขานทวารจึงรู้จักคันธารมณ์ทุกอย่าง คือ 'กลิ่นหอมหรือกลิ่นเหม็น กลิ่นดอกไม้หรือกลิ่นจันทร์ กลิ่นเน่าหรือกลิ่นคุด หรือทั้งกลิ่นเน่าทั้ง กลิ่นคุด', เพราะฉะนั้น หม่อมฉันจึงกราบทูลว่า 'ความฉิบหายแลความเจริญ พึงเกิดจากขาน ทวาร'".

ความชั่วความดีเกิดจากปาก

พระราชดำรัสถามว่า "ธัญชัย ทำไม เธอจึงกล่าวเช่นนั้น ?". "ข้าแต่พระองค์ ผู้เป็นใหญ่ เพราะการพยากรณ์นั้น หาใช่เป็นการพยากรณ์ของพวกเขาไม่, เพราะเหตุไร ? เพราะว่า รูปารมณ์ก็ดี ลัทธารมณ์ก็ดี คันธารมณ์ก็ดี เข้าไปในช่องนั้น ๆ, การพยากรณ์เหตุ การณ์นั้นของพวกเขาจะไม่เกิดขึ้นไม่มีเลย, การพยากรณ์นี้แลที่พวกเขากล่าวคำชั่วก็ตาม ดีก็ ตาม จากช่องปากเท่านั้น."^{๑๔} เพราะฉะนั้น คำชั่วและคำดีทั้ง ๒ อย่างนั้น พึงเกิดขึ้นจากปาก นั้น" เมื่อจะบอกจึงกล่าวคาถาว่า

"คนจะมีลาภน้อยก็เพราะการพูดจา, จะมีทรัพย์ก็เพราะการ—
พูดจา, บุตรจะพินาศก็เพราะการพูดจา, ภรรยาจะหนีไปก็เพราะการ—
พูดจา, พวกเขาจะประสพภัยก็เพราะการพูดจา, จะถูกตัดอวัยวะก็
เพราะการพูดจา, เขาจะฆ่าตนก็เพราะการพูดจา, จะได้ลาภก็เพราะ—
การพูดจา, จะมีบุตรมักหลอกลวงก็เพราะการพูดจา, จะมีภรรยามัก—
หลอกลวงก็เพราะการพูดจา, โทสะจะสงบได้ก็เพราะการพูดจา, จะถึง
ความสวัสดิ์ก็เพราะการพูดจา, พวกเขาจะถึงสุขกันก็เพราะการพูดจา,
จะถึงทุกข์ก็เพราะการพูดจา, จะถึงสุขคติก็เพราะการพูดจา, จะประสพ
กำลังก็เพราะการพูดจา, จะถึงความเย็นใจก็เพราะการพูดจา, จะถึง
วิสุทธิก็เพราะการพูดจา, เพราะฉะนั้น คนผู้กล่าวเช่นนั้น จึงชื่อว่า
เป็นบัณฑิต, ถ้อยคำที่สำรวมจึงจัดว่าเที่ยง".^{*}

พระราชดำรัสทรงสดับคำนั้นแล้ว ได้ประทานสาธุการแก่พระโพธิสัตว์นั้น.

ทวารปัญหาที่ ๘ จบ.

^{๑๔} มุขทวารโต ทูจณ วา สุจณ วา ภาสิต (คนเราจะได้ดีหรือไม่ดี เพราะปากเป็นเหตุ).

^{*} คาถาเหล่านี้ ผู้วิจัย : ยังหาที่มาไม่ได้.

๔.๑๐ อภินิหารปัญหาคำที่ ๙ ว่าด้วยการตัดสินคดีความ

ถัดจากนั้นไปเมื่อล่วงไปได้ ๙ ปี ครั้นปีที่ ๑๐ ของพวกเขามาถึง เมื่อเหล่าบัณฑิตเติบโตขึ้นด้วยระหว่างกาล ปัญหาของธัญชัยบัณฑิต ก็ได้ปรากฏในอินทรีปัดถ์นครในแคว้นกुरुทังสิน เหมือนพระจันทร์และพระอาทิตย์. มนุษย์ชาวเมืองทั้งปวงได้เห็นรูป ได้ฟังธรรมของพระโพธิสัตว์ จึงดูและฟังตลอดเวลาที่เดียว, พวกที่ยังไม่เห็นและยังไม่ได้ยิน ต่างปรารถนาจะได้ฟังตลอดเวลาเหมือนกัน. ในคราวนั้น ที่บ้านภายนอกพระนคร มีคนอาศัยอยู่ ๒ คน คือ เจ้าของสุนัขคน ๑ คนเลี้ยงแพะคน ๑. วันหนึ่งคนเลี้ยงแพะตอนฝูงแพะของเศรษฐีคนหนึ่งออกไปกินหญ้า. ที่นั่นเจ้าของสุนัข มีสุนัขห้อมล้อมออกจากบ้านไปด้วยหมายจะตัดหญ้าและเก็บปิ่นได้เข้าไปเพื่อปลดทุกข์ยังพุ่มไม้กลางนาอหนึ่ง ไกลๆของคนเลี้ยงแพะนั้น. สุนัขทุกตัวจึงวิ่งออกห้อมล้อมเขา. คราวนั้น ลูกแพะตัวหนึ่งวิ่งออกจากฝูงแพะเข้าไปยังนานั้น จึงถูกสุนัขตัวหนึ่งกัดตาย. ก็แลคนเลี้ยงแพะครั้งเห็นแล้ว จึงวิ่งไปยังที่นั่น พร้อมกับทำเสียงดังลั่นว่า "สุนัขใคร กัดแพะเราตาย ?". ฝ่ายเจ้าของสุนัขแลครั้นได้ฟังแล้ว ไม่เห็นและไม่ได้ยินเหตุการณ์นั้นเลย ได้ยินเสียงคนเลี้ยงแพะดังลั่นจึงออกมาจากพุ่มไม้กล่าวว่า "ท่าน สุนัขผมเอง, ผมไม่เห็น ไม่ได้ยิน ไม่ทราบเหตุนี้เลย". คนเลี้ยงแพะกล่าวว่า "ท่าน เรื่องนั้นยกไว้อ่อน, เพราะเหตุที่สุนัขนี้เป็นของท่าน, ฉะนั้น สุนัขใหม่จึงต้องเป็นภาระของท่าน" แล้วพาเอาเจ้าของสุนัขไปยังที่อยู่ของเศรษฐีแล้วบอกเหตุการณ์ทุกอย่าง. ถึงเศรษฐีได้ฟังเรื่องนั้นแล้วจึงกล่าวว่า "ท่านบุรุษ ท่านจงใช้ค่าแพะให้ฉัน". เจ้าของสุนัขจึงกล่าวว่า "นาย เราไม่ชอบใจเรื่องนี้เลย, ถ้าในคดีนี้ เรามีความผิดก็จะให้, แต่ถ้าไม่มีความผิด, ก็จะไม่ให้". "ถ้าเช่นนั้น พวกเราก็จักไปยังโรงวินิจฉัยกัน". "ได้ เจ้านาย". เศรษฐีจึงพาเอาเจ้าของสุนัขไปยังโรงวินิจฉัยแสดงแก้มหาอำมาตย์ผู้วินิจฉัยแล้วบอกความนั้นแก่ผู้วินิจฉัยตามลำดับทีเดียว.

อุชุกเสนาบดีตัดสินความเพราะเห็นแก่ลาภ

มหาอำมาตย์ฟังเรื่องนั้นแล้วถามว่า "ท่าน สุนัขท่านนี้ กัดแพะเขาตายจริงหรือ ?". "จริงครับ, แต่กระผมไม่ได้เห็น ไม่ได้ยิน ไม่ทราบเลย". มหาอำมาตย์จึงกล่าวกับเจ้าของสุนัขว่า "เพราะการที่ท่านไม่ป้องกันสุนัข ถ้าเช่นนั้น เพราะเหตุที่สุนัขเป็นของท่าน, ฉะนั้นท่านจงใช้ค่าแพะ". เจ้าของสุนัขจึงกล่าวกับมหาอำมาตย์ว่า "ผมไม่ผิด, ผมยังจักไม่ใช้ก่อน". "ถ้าเช่นนั้น การทะเลาะวิวาทกันนี้ พวกท่านพึงให้ถึงแก่อุชุกเสนาบดีมหาอำมาตย์เถิด". พวกเขาทั้งสอง

กล่าวว่า "ได้ครับท่าน". ส่วนเศรษฐีคิดความนี้ว่า "ด้วยการที่อุชุกเสนาบดีมาวันนี้ เป็นการดี". ตกตอนกลางคืนเศรษฐีจึงไปยังบ้านของอุชุกเสนาบดี ใ้ท่านให้สิ่งค่าจ้างพร้อมเครื่องบรรณาการ แสดงข้อถกเถียงนั้นโดยทำนองนั้นทีเดียว. อุชุกเสนาบดี เพราะความที่ตนดำเนินไปตามทางแห่งอคติจึงกล่าวว่า "ฉันจักช่วยให้เป็นจริงด้วยการวินิจฉัย" แล้วส่งเศรษฐีไป. พอรุ่งขึ้นเสนาบดีไปยังโรงวินิจฉัยนั่งแล้วกล่าวว่า "มีคดีความวิวาทกันหรือไม่ ฉันจักวินิจฉัยเอง". มหาอำมาตย์ผู้วินิจฉัยจึงแสดงคดีแพะนั้น เพราะการทะเลาะวิวาทกันนั้นแล พร้อมกับกล่าวว่า "มีครับ ท่าน". อุชุกเสนาบดีจึงถามว่า "จริงหรือ ท่านเศรษฐี". "จริงครับ ท่าน". ท่านจึงถามเจ้าของสุนัขว่า "จริงหรือ คุณ". เจ้าของสุนัขจึงกล่าวเช่นนั้นว่า "จริงครับ ท่าน". เสนาบดีกล่าวว่า "คุณ สุนัข และเสียงของสุนัขเหล่านั้น ท่านเห็น และได้ยินทีเดียวในเวลาที่อยู่ในพุ่มไม้, เพราะท่านล่องลงแล้วกล่าวว่า 'ไม่เห็น ไม่ได้ยิน', เพราะฉะนั้น ท่านควรกล่าวว่า 'เห็น ได้ยิน', ท่านผู้เจริญทั้งหลาย คำตัดสินนี้เป็นประการใด". บางพวกรับว่า "ดีครับ". บางพวกนั่งนิ่ง. เสนาบดีฟังคำนั้นแล้วจึงกล่าวว่า "ถ้าเช่นนั้น ท่านพึงเป็นผู้กล่าวคำนั้นจริง, ท่านทั้งหลาย เพราะเจ้าของสุนัขนี้ได้ฟังและเห็นจึงลงพวกเรา, ฉะนั้น เราจึงขอปรับค่าแพะเป็น ๔ เท้า". เจ้าของสุนัขกล่าวว่า "เราไม่แพ้, เราจักไม่ให้ค่าแพะ". "ถ้าเช่นนั้น เราจักให้ลงทัณฑ์". ก็แล พอบุรุษนั้นครั้งได้ฟังคำนั้นจึงยกแขนขึ้นวางบนหัวร้องไห้วิ่งออกไปจากโรงวินิจฉัย และได้พบกับบัณฑิตทั้ง ๔ ที่กำลังออกมาจากที่เข้าเฝ้ามา จำธนัญชัยบัณฑิตได้จึงหมอบลงที่ใกล้เท้าของเขาร้องให้พร้อมกับบอกความนั้นตามลำดับแล้วกล่าวว่า "นายท่าน ชื่อว่าคนอื่นแม่สักคนทั่วพระนคร เว้นท่านเสีย จะเป็นที่พักของข้าพเจ้าไม่มี, เสนาบดีนี้จะทำแวนแคว้นให้พินาศได้ เหมือนแก้วมณีตกอยู่ในมือวานร และเหมือนลูกแพะตกอยู่ในมือเสือโคร่งฉะนั้น".

พระโพธิสัตว์ตัดสินคดีความอย่างเป็นธรรม

พระมหาสัตว์ฟังคำนั้นแล้วมีความกรุณาจึงคิดว่า "เสนาบดีนี้ พึงเป็นเวรกับเรา, บัณฑิตไม่พึงทำการสนทสนมกับคนชั่ว, ถ้าเราจักไม่ทำตามคำของบุรุษนั้น, เสนาบดี จักข่มขี่เราด้วยการทำบุรุษนี้ให้สิ้นชีวิต, อีกอย่าง คนชั่วย่อมฆ่าแม่ซึ่งอกของบุรุษที่ชื่อว่าปรารถนาเหล่ากอพระพุทธเจ้าด้วยขวาน, ท่านเหล่านั้น ไม่คำนึงถึงชีวิตตนเลย ย่อมมุ่งทำแต่ประโยชน์เกื้อกูลสำหรับผู้อื่น, ขึ้นชื่อว่าสัตบุรุษไม่ควรก้าวล่วงแม่ในกาลไร, ใคร ๆ ที่ดำรงอยู่ในธรรม เมื่อคนอื่นทำร่างกายศีรษะถึงให้เป็นที่อนเล็กท่อนน้อย ย่อมไม่กลัวต่อมรณภัยเลย" ครั้นคิดแล้วจึงกล่าวว่า "ผู้เจริญ เราทั้ง ๒ จักไปยังโรงวินิจฉัย, ไปเถิด, เราจะเป็นที่พักแก่ท่าน" แล้วนำเจ้าของ

สุนัขไปยังที่วินิจฉัย ไปถึงแล้วนั่งที่สมควรแห่งหนึ่ง. บัณฑิตทั้ง ๓ เหล่านั้นพากันคิดว่า "ธัญชัย นี่จะต้องทะเลาะกับเสนาบดีเป็นแน่, พวกเรา จักดูการสร้างโทษขึ้นแห่งธัญชัยในเสนาบดินั้น" แล้วไปกับพระมหาสัตว์นั้นนั่งที่สมควรแล้ว. เสนาบดีเห็นพระมหาสัตว์จึงกล่าวว่า "เฮ้ย ! ท่าน บัณฑิตท่านได้ทำความไม่พอใจแก่เรา, ท่านนำเจ้าของสุนัขมาที่นี่อีกทำไม ?". ฝ่ายพระโพธิสัตว์ กล่าวว่า "พ่อเสนาบดี ความทะเลาะวิวาทกันของเรื่องนั้นเป็นอย่างไรกัน ?, ท่าน อย่าเพิ่ง โกรธก่อน". เสนาบดีเกิดความกลัว เพราะอาณาภาพแห่งปัญญาของพระโพธิสัตว์นั้นจึงกล่าวว่า "บัณฑิต เจ้าของสุนัขบอกความแห่งการทะเลาะวิวาทนั้นแก่ท่านแล้วหรือยัง ?". "พ่อเสนาบดี ถ้าเป็นเช่นนั้น, เมื่อมีการทะเลาะวิวาทกันสมควรที่ท่านจะถาม คดีย่อมจะสำเร็จ ด้วยอุบาย อย่างนี้". "อย่างไรกัน ? บัณฑิต". "เมื่อมีคำฝ่ายอื่นนั้น ท่านควรถามอีกฝ่ายด้วยการที่เจ้าของ สุนัขกล่าวว่า 'เราไม่ได้ยินไม่เห็น ไม่ทราบ'. 'ถ้าเช่นนั้น ท่านเพียงถามเองเถิด'. พระมหาสัตว์ ถามว่า 'ท่านคนเลี้ยงแพะจากพุ่มไม้ที่เจ้าของสุนัขถ่ายอุจจาระ กับตรงที่สุนัขกัดแพะตายไกล กันประมาณเท่าไร ?, เจ้าของสุนัขจึงกล่าวว่า 'เราไม่ได้ยิน ไม่ได้เห็น'. 'ประมาณ ๖๐ วา ขอรับ'. เจ้าของสุนัขกล่าวเสริมว่า 'ระหว่างนั้น ยังมีพุ่มไม้อื่นปกปิดอีก'. 'คนเลี้ยงแพะ จริง หรือ ?'. 'จริง ครับท่าน'. 'ท่านผู้เลี้ยงแพะ ถ้าเมื่อเป็นเช่นนั้น ด้วยเหตุนี้ท่านอาจกล่าวว่า 'เจ้าของสุนัขได้ยินและได้เห็น' หรือ ?'. 'ไม่อาจ ครับท่าน'. บัณฑิตได้ฟังแล้วกล่าวว่า 'ท่าน เสนาบดี ด้วยเหตุอย่างนี้ ท่านเห็นอย่างไรว่า 'เจ้าของสุนัข ได้ยินและได้เห็น', อีกอย่าง ถ้ามี คำว่า 'เขาเห็น', ก็พึงกล่าวว่า 'เจ้าของสุนัขนี้ ได้ยินและได้เห็น', คนเลี้ยงแพะจะต้องชดใช้ ค่าแพะ, เจ้าของสุนัขถูกคนเลี้ยงแพะผูกมัดด้วยคำที่ปกปิดเอาไว้".

มหาชนพากันให้สาธุการแก่พระโพธิสัตว์

มหาชนได้ฟังคำตัดสินนั้นแล้วต่างพากันสาธุการด้วยเสียงอื้ออึง. พระราชาทรงสดับ เสียงสาธุการนั้นแล้วจึงตรัสถามว่า "เสียงอะไร อื้ออึงหนักหนา ?". ที่นั่น เหล่ามหาอำมาตย์ จึงกราบทูลความเป็นไปทุกอย่างแก่พระราชา. พระราชาตรัสให้เรียกทั้งบัณฑิตทั้งเสนาบดีมาเข้า เฝ้าตรัสถามว่า "พวกท่าน ตัดสินคดีความด้วยการวินิจฉัย อย่างไร ?". เมื่อธัญชัยบัณฑิตทูล ประกาศในคดีความนั้น ๆ ทุกอย่างแด่พระราชา พระราชาตรัสถามว่า "จริงหรือ เสนาบดี ?". "อย่างนั้นแหละ มหาบพิตร". พระราชาสดับคำนั้นแล้วจึงตรัสว่า "ธัญชัย ถ้าเช่นนั้น เธอจง ทำการตัดสินคดีความเถิด". "หม่อมฉันไม่พร้อมที่จะทำ พระเจ้าข้า". "จงกล่าวมาเถิดบัณฑิต

เพราะเหตุไร จึงไม่พร้อม ?". "มหาบพิตร เพราะหม่อมฉันไม่มีคติวินัจฉัยสำหรับคนเหล่านั้น, อีกทั้งไม่นำเอาอัมมาสัยเข้ามาตัดสินคดีความ, ถ้าพระองค์ตั้งหม่อมฉันในตำแหน่งตัดสินคดีความ เมื่อใด, เมื่อนั้น พวกอำมาตย์เหล่านั้นก็จะจ้องหาแต่โทษหม่อมฉันตลอดเวลา, เพราะฉะนั้น หม่อมฉันจึงไม่พร้อม" เมื่อจะแสดงต่อ จึงกล่าวว่า

"สัตบุรุษต่อสัตบุรุษด้วยกันย่อมชอบใจกัน, คนมิได้เป็นสัตบุรุษด้วยกันก็ชอบใจกัน,^{๑๕} คนมีสัจจะกับคนมีสัจจะด้วยกันชอบใจกัน, คนโกหกกับคนโกหกเหมือนกันก็ชอบใจกัน, คนโลเลกับคนโลเลก็ชอบใจกัน, คนทมิฬต่อคนทมิฬเหมือนกันก็ชอบใจกัน, โจรกับโจรต่างก็ชอบใจกัน, คนมีจิตใจเป็นสุขต่างก็คบหาสมาคมกัน, หม่อมฉัน กล่าวคำจริงเป็น—ประจำ ก็เป็นเหมือนเช่นกับพระองค์ มหาบพิตร, คนเหล่านั้นทั้งหมดพากันถือเอาคำโกหกกว่า เป็นคำจริงแท้, จิตใจของหม่อมฉันและคนเป็นใหญ่ต่างก็เป็นทุกขอย่างนี้, ความรู้และอาชญาของพระราชาและของเหล่าอำมาตย์ต่างแยก ๆ กัน เหมือนดาวไปทั่ว, เมื่อใดพระราชาประพฤติด้วยธรรม, แต่เหล่าคนที่ชื่อว่าอำมาตย์ไม่ประกอบด้วยธรรม, เหล่าอำมาตย์ตั้งอยู่ในธรรมเมื่อใด, เหล่าผู้ที่ชื่อว่าพระราชาพากันไม่ประกอบด้วยธรรม, เมื่อนั้น มหาชนที่อยู่พึงทำโทษให้เกิดด้วยการทำให้ล้มบัลลังก์ และด้วยการทำความเดือดร้อนให้เกิดขึ้น, ถ้าคนเหล่าใดจะเป็นบุตรกิติ บิดากิติ ญาติกิติ ที่ไม่เป็นที่พึงพิง ไม่ตั้งอยู่ในธรรม เป็นฝ่ายของเหล่าอำมาตย์, มหาชน ก็อย่าพึงเชื่อถือถ้อยคำของ—พวกเขา, ถ้าจะพึงเชื่อถือถ้อยคำของพวกเขา, พระองค์พร้อมกับชาว—แวนแคว้นก็จักพินาศได้".*

พระราชาทรงสดับคำที่บัณฑิตกล่าวประชด ด้วยต้องการให้เสนาบดีรู้ความที่ตนวินัจฉัยความไม่ดีและไม่ตั้งอยู่ในธรรม ได้เสด็จเข้าไปเสวยพร้อมกันกับนั่งนิ่งพระหฤทัย. ก็แลเสนาบดีครั้นฟังคำนั้นแล้วก็ซึ่งโกรธกล่าวว่า "เจ้าธัญชัย เจ้าคนเดียวตัวดีนักแล, เราจักเอาคืนแน่นอน". พระโพธิสัตว์ก็หัวเราะร่ากล่าวอย่างนี้ว่า

"คนดีพึงพิจารณาเรื่องของตน พึงพิจารณาโทษของคนอื่น

^{๑๕} สาธุน์ สาธุญเอาจ อสาธุมนสาธุนา.

* คาทาเหล่านี้ ผู้วิจัย : ยังหาที่มาไม่ได้.

เป็นตัวอย่าง, และคนดีพึงกำหนดกรรมที่เป็นของผู้อื่น เหมือนแต่ปากปิดอวัยวะตนเองจะนั้น, เพราะสิ่งนั้นจัดว่าเป็นอุปการะ, ศัตรูเข้าใกล้ศัตรู เพราะประโยชน์แห่งการเข้าไปทำกรรม เหมือนหนามที่ตำเท้า ก็ต้องใช้หนามนั้นแหละบ่งออก".*

ก็แล พระโพธิสัตว์ครั้นกล่าวเช่นนั้นแล้วจึงไปยังที่อยู่ของตน. คนเหล่านั้นทั้งหมดก็ไปยังที่อยู่ของตน ๆ.

อภิญญาวิจยปัญหาที่ ๙ จบ.

๔.๑๑ เกติปัญหาที่ ๑๐ ว่าด้วยสิ่งที่เล่นแล้วก่อให้เกิดความสุข

เมื่อ ๑๐ ปีล่วงไป ครั้นเริ่มเข้าปีที่ ๑๑ ดังพรรณนามาฉะนี้ อยู่มาวันหนึ่งในวันแรม ๑ ค่ำเดือน ๑๒ เมื่อพระราชอำนาจอำมาตย์ เสนาบดีและปุโรหิตห้อมล้อมแล้วเสด็จประทับนั่ง บัณฑิตทั้ง ๔ ต่างพากันนั่ง ณ ที่สมควร ในระหว่างคนเหล่านั้น พระราชารับสั่งให้เลี้ยงดูอำมาตย์ กำลังพล มีเสนาบดีเป็นต้น ด้วยรสแห่งปลา เนื้อ สุราปาณะและโภชนาหารอย่างดีแล้วเสวยเอง. พระองค์ทรงนั่งอย่างมีความสุข ซึ่งถูกเงาพระจันทร์ในยามค่ำคืนส่อง แล้วจึงตรัสเรียกเหล่าบัณฑิตมาตรัสอย่างนี้ว่า "ท่านบัณฑิต ในเวลาที่เงาพระจันทร์ส่องในวันนี้ สมควรจะเล่นอะไรดี จึงจะมีความสุข". พระมหาสัตว์ฟังพระดำรัสแล้วประคองอัญชลีกราบทูลอย่างนี้ว่า "มหาบพิตร พึงเล่นสิ่งที่เป็นมงคล จึงจะมีความสุข". สุนทรालย์บัณฑิตกราบทูลว่า "การเล่นกามคุณ ๕ นั้นแลจึงจะมีความสุข พระเจ้าข้า". อภิธรรมบัณฑิตกราบทูลว่า "การเล่นได้เสียทรัพย์สินนั้นแล จึงจะบังเกิดความสุข พระเจ้าข้า". ส่วนอภัยบัณฑิตกราบทูลว่า "การเล่นแพ้นั้นแล จึงจะมีความสุข พระเจ้าข้า".

พระราชตรัสถามว่า "อภัย ทำไม เธอจึงกล่าวอย่างนี้?". "ขอเดชะ การเล่นของคนรบกันด้วยหอกต่อหอก ดาบต่อดาบ มือเปล่าต่อมือเปล่า หมัดต่อหมัด เล่นชนช้าง กระบือ โคถึก แพะ และไก่เป็นต้น เล่นอย่างนี้ได้ชื่อว่า เล่นแพ้นั้น".

พระราชตรัสถามว่า "อภิธรรม ทำไม เธอจึงกล่าวเช่นนั้น?". อภิธรรมบัณฑิตกราบทูลว่า "การเล่นด้วยองค์ ๔ คือ เล่นทอดบาทลงในกระเบื้องถ้วย เล่นทอดอีแพะ เล่นทอดบาศ หรือเล่นทอดสะกา หรือด้วยการได้เสียทรัพย์สิน จึงจะมีความสุข พระเจ้าข้า".

พระราชตรัสถามว่า "สุนทรालย์ เพราะเหตุไร เธอจึงให้คำตอบเช่นนั้น?".

"ขอเดชะ การชมรูปผู้หญิงสาว ๆ ฟังเสียงผู้หญิงสาว ๆ สูดดมกลิ่นผู้หญิงสาว ๆ สัมผัสถูกต้องผู้หญิงสาว ๆ หรือเสพสมกับผู้หญิงสาว ๆ นี่แล ได้ชื่อว่า เล่นกามคุณ ๕ บังเกิดความสุข".

พระราชชาตรีถามว่า "ธัญชัย บัณฑิตเหล่านั้นกล่าวอย่างนี้ แล้วเธอจะว่าอย่างไรหนอ ?". "ขอเดชะ สุนทรालย์นี้ กล่าวเช่นนี้ด้วยไม่รู้จักโทษเบญจกามคุณ, อภิธรรมมณีนี้อีกกล่าวอย่างนี้ด้วยไม่รู้การได้และเสียทรัพย์, อภัยนี้ กล่าวอย่างนี้ด้วยไม่รู้จักความชนะ และความพ่ายแพ้, ผู้ที่เสพกามคุณที่ตนพึงเสพ ชื่อว่าย่อมได้ความหายณะที่ตนพึงได้, ชื่อว่าย่อมเสื่อมเสียสิ่งที่ดีตนได้แล้วและพึงเสื่อมไป, ธรรมชาติใดเป็นความชนะและความพ่ายแพ้, ย่อมชนะและพ่ายแพ้ต่อธรรมชาตินั้น เหตุดังที่กล่าวมานี้แลหรือที่จัดว่าเป็นความสุข".

โลกธรรม ๘

พระราชชาตรีถามว่า "กามคุณ ๕ เช่นไรควรเสพ ?". "มหาบพิตร บรรดากามคุณ ๕ เหล่านั้น รูปของพระพุทธรูปเจ้า พระปัจเจกพุทธรูปเจ้า พระสาวกและเหล่าสมณะชนิดใดที่ชื่อว่า รูปารมณ์พึงดู, เพราะเห็นด้วยปิยจักขุ หน้าตาจึงเข้มขึ้น สภาพจิตจึงดีทั้งในโลกนี้และโลกหน้า, ฉะนั้น รูปนั้นจึงควรเห็นทีเดียว, ส่วนรูปของสตรีแม้เพราะดูด้วยปิยจักขุจึงเกิดความคิดกำหนดขึ้น เพราะความที่ตนเคยได้กลับไม่ได้ จึงทำให้เป็นทุกข์ทั้งในโลกนี้ และในโลกหน้า, ถ้าตนจะเคยได้ แต่กลับต้องระทมทุกข์ทั้งในโลกนี้และโลกหน้า ด้วยอำนาจการต้องรักษาและคุ้มครอง, ฉะนั้น รูปนั้นจึงไม่สมควรดูเลย, มหาบพิตร ที่ชื่อว่าสังขารมณีนได้แก่ เสียงสนทนาธรรม เสียงกล่าวธรรมอันใดที่มีอยู่, จึงควรฟังเสียงนั้น, เพราะฟังด้วยโสทรวิญญูอย่างพึงพอใจ จึงเป็นเสียงนำสุขมาให้ จิตจึงประกอบด้วยความสุขอย่างหมดสงสัยทั้งในโลกนี้และโลกหน้า, ฉะนั้น เสียงนั้นจึงควรฟังทีเดียว, ส่วนเสียงของสตรี, เพราะฟังเสียงเจรจา เสียงขับร้อง หรือเสียงหัวเราะ ยกจิตที่มีความกำหนัดให้เกิดขึ้นได้ เพราะความที่ตนเคยต้องการกลับไม่ได้, และเพื่อต้องการรักษากามคุณที่ตนเคยได้ จึงต้องประสบทุกข์ทั้งในโลกนี้และโลกหน้า, ฉะนั้น เสียงนั้น จึงไม่ควรฟังเลย, ที่ชื่อว่าคันธารมณีนได้แก่ กลิ่นศีลอันเป็นกลิ่นดีหอมอันใดที่ถูกตกแต่ง ที่บุคคลพึงให้เป็นไปเพราะการสูดดมของบุคคลนั้น ซึ่งมีมานประสาทเป็นปัจจัย และการสูดกลิ่นของกลิ่นศีลนั้น, กลิ่นไม่ดีที่ถูกตกแต่ง อสุกกรรมฐานที่บุคคลพึงให้เป็นไปด้วยการสูดกลิ่นนั้นซึ่งมีมานประสาทเป็นปัจจัย, เพราะอสุกกรรมฐานจัดเป็นความพินาศแห่งความสุข แต่กลับทำให้จิตใจเป็นสุขด้วยจิตตรึงตรึงถึงกลิ่นศีล และจิตอันตรึงตรึงถึงอสุกกรรมฐาน อันเป็นของไม่เที่ยงทั้งในโลกนี้และโลกอื่น, ฉะนั้น กลิ่นนั้นจึงควรจุ่มพิด, ส่วนกลิ่นของสตรี, เพราะตนไม่ได้เหตุที่

กามคุณที่ตนเคยได้ด้วยกลิ่นที่จุ่มพิดหรือด้วยการสูดกลิ่นที่กระจายไป, ถ้ากลิ่นที่ได้เป็นเหตุนำทุกข์มาให้ทั้งในโลกนี้และโลกอื่นตั้งแต่นั้นมาไซ้, ฉะนั้น กลิ่นนั้นจึงไม่ควรเสพเลย, ที่ชื่อว่ารสารมณ์ ได้แก่ รสแห่งธรรมใด ๆ เป็นของวิเศษ เพราะรสมีรสอันโอชาเป็นต้นที่บุคคลมุ่งหมายเอาไว้, รสนั้น ๆ เป็นไปโดยมโนวิญญานอันมีชีวหาวิญญานเป็นปัจจัย, ยึดถือเอาแต่มนทวาร, รสแห่งธรรมนับได้ว่าเป็นรสอมตะ, รสนั้นจึงควรเสพ, เพราะบุรุษย่อมดื่ม บริโภค รสคำพูดแห่งสตรี รสแห่งอาหาร และรสแห่งชีวหา, จึงจัดเป็นมธุรสเพราะมีความพอใจ, อนึ่ง รสอันเป็นที่รักจึงจัดเป็นทุกข์ทั้งในโลกนี้และโลกหน้า เพราะไม่ได้รสที่ตนเคยได้ เหตุต่อนต้องการจะได้รสนั้น หรือ เพราะพลัดพรากจากสิ่งที่ตนได้ ตั้งแต่ที่ตนได้แล้ว, เพราะฉะนั้น รสนั้นจึงไม่ควรเสพเลย, ที่ชื่อว่าโณฏฐัพพารมณ์ ที่บุคคลถูกต้องด้วยโลกธรรมแล้วย่อมไม่หวั่นไหว, จึงควรรักษาความถูกต้องโลกธรรมนั้น ๆ ไว้, อย่างไร ? คือ.-

"โลกธรรมในหม่อมมนุษย์ เหล่านี้ คือ ความ-
มีลาภ ไม่มีลาภ มียศ ไม่มียศ นินทา สรรเสริญ
สุข และทุกข์ เป็นของไม่เที่ยง^{๒๐} การหัวเราะและ
การเศร้าโศก จึงจัดเป็นโลกธรรม",

เพราะในการสัมผัสผิวกิติ ในการเสพเมถุนกิติ กับสตรี เป็นเหตุให้บุรุษลุ่มหลงด้วยความพอใจ, เพราะไม่ได้กามคุณที่ตนเคยได้หรือตั้งแต่ที่ได้กามคุณ จึงประสบทุกข์ทั้งในโลกนี้และโลกอื่น, ฉะนั้น โณฏฐัพพะนั้นจึงไม่ควรเสพเลย, กามคุณ ๕ ที่ควรเสพทั้งปวง มีประการดังกล่าวมานี้.

พระราชชาตรีถามว่า "ความพินาศที่ได้แล้วอย่างไร จึงเสื่อมไปได้ ?". "มหาบพิตร บุคคลผู้เชื่อผลกรรมย่อมปรารถนา วัตถุมีทอง เงินและผ้าเป็นต้นที่เป็นของตน ในทายกผู้หวังอาณิสส ในกุศลธรรมมีการให้ทานเป็นต้น, ผู้ที่มีความเชื่อผลกรรมนั้นจึงเป็นผู้พบแต่ความสุข, สิ่งของจึงเป็นอันเสื่อมไปด้วยเหตุดังนี้, ด้วยผลนั้น เขาย่อมเสวยสมบัติใหญ่ ในทิฏฐธรรมหรือสัมปรายภพ, เขาย่อมเสวยความสุขนั้น ๆ อันเป็นวัตถุที่พึงได้ ด้วยกรรมอันหมดความสงสัยเสียได้, ความเสื่อมจึงเป็นอันผู้นั้นพึงได้ด้วยประการดังกล่าวมานี้, เพราะได้ด้วยกรรมที่ประจักษ์และจิตที่ไม่เชื่อตรงจึงเสื่อมไปพร้อมกับจิตที่มีโทสะ จิตที่มีโมหะ การทะเลาะวิวาทย่อมมีพร้อมกับการเล่น, และภัยใหญ่เป็นสาเหตุนำทุกข์มาให้ในโลกนี้ทีเดียว และเป็นเหตุนำทุกข์ในอบาย ๔

^{๒๐} ชุ.ชา.(ไทย) ๒๗/๑๑๔/๑๘๐.

มาให้ในโลกหน้าอีกด้วย, เพราะฉะนั้น สิ่งที่ได้อย่างประจักษ์ย่อมเสื่อมสลายไป, ขอเดชะ สิ่ง
ผู้นั้นได้จึงเสื่อมไป ดังพรรณนามาฉะนี้".

พระราชตรัสถามว่า "ชนะและพ่ายแพ้อย่างไร ที่จัดว่าบุคคลพึงพ่ายแพ้ ?". พระ
มหาสัตว์กราบทูลว่า "มหาบพิตร บุคคลพึงพ่ายแพ้คนมีเวรด้วยพลกำลังของตน, พึงพ่ายแพ้
เหล่าโจรด้วยความข่ม อันเป็นการฆ่าจิตที่ลามก, จัดได้ว่าพ่ายชนะได้". อุชุกเสนาบดี พึงคำนับ
แล้วกล่าวว่า "จริงทีเดียว พึงชนะโจรภายใน". พระโพธิสัตว์หัวเราะเสียงดังกล่าวอย่างนี้ว่า
"ท่านเสนาบดีนี้ กล่าวเช่นนั้นเพราะไม่รู้จักโจร". เสนาบดีกล่าวว่า "ท่านกล่าวช้อย่างไร ?".

เวอร์ ๕ ประการ^{๒๑}

บัณฑิตพึงคำนับแล้วแสดงแก่พระราชว่า "ภัยที่เกิดขึ้น คือ จากสัตว์ดิรัจฉาน จาก
มนุษย์ จากอมนุษย์ จากพระราช หรือจากร่างกายทั้งสิ้น จัดเป็นเวอร์ ๕ ประการ, อย่างไร ?
คือ ขึ้นชื่อว่าสัตว์ดิรัจฉานทั้งหมดเป็นต้นว่าจุลเล็ก จูใหญ่ หมาใน สุนัขจิ้งจอก ช้าง ม้า โค
กระบือ เสือโคร่ง เสือเหลือง ละมั่งมาศ ราชสีห์ นกหัสติณ และอินทรีทั้งหลาย ย่อม
เบียดเบียนสัตว์อื่นทีเดียว, ภัยที่เกิดจากสัตว์ดิรัจฉานด้วยอำนาจเป็นเวรกันอย่างนี้ จัดเป็นเวอร์
ประการที่ ๑. ก็มนุษย์ทุกคนเป็นต้นว่าโจร มิตร ญาติสาโลหิต บุตร ภรรยา มารดา บิดา
พี่ชาย น้องชาย พี่สาว น้องสาว แม้ได้รับภัยและโทษด้วยความโลภ, ภัยจึงเกิดจากมนุษย์
ด้วยอำนาจเป็นเวรกันอย่างนี้ จัดเป็นเวอร์ประการที่ ๒. อนึ่ง อมนุษย์เป็นต้นว่ายักษ์ ยักษ์ณี
เจ้าป่า เจ้าเขาเผ่งเปรต ผู่งปีศาจเป็นต้นย่อมเกิดขึ้นด้วยอำนาจแห่งเวร, ภัยจากอมนุษย์จึงเกิดขึ้น
ด้วยอำนาจแห่งเวรอย่างนี้ จึงเป็นประการที่ ๓. อนึ่ง ภัยที่เกิดจากพระราชอย่างนี้ ด้วย
อำนาจเวร คือ ด้วยการถูกลงทัณฑ์ ถูกราชบุรุษทำร้าย ถูกระราชชาขับไล่ หรือถูกราชบุรุษ
เบียดเบียนเอา จัดเป็นเวอร์ประการที่ ๔. อนึ่ง โรคทุกอย่าง คือ โรคตา โรคหู โรคจมูก
โรคลิ้น โรคทางกาย โรคศีรษะ โรคปาก โรคช่องหู โรคฟัน โรคไธ โรคหืด โรคคัดจมูก
หายใจทางปาก โรคร้อนใน โรคเหี่ยวแห้ง โรคช่องท้อง โรคเรื้อน โรคฝี โรคกลาก โรค
มองคร่อ โรคลมบ้าหมู และโรคอื่นอีก ย่อมเบียดเบียนเหล่าสัตว์, ภัยที่เกิดจากสรีระร่างกาย
ทั้งสิ้นด้วยอำนาจเวรอย่างนี้ จัดเป็นเวอร์ประการที่ ๕, ถ้าคนทั้งหลาย ประสบทุกข์ในอเวจีมหา
นรก สามารถอดกลั้นได้ เวอร์ ๕ ที่เกิดขึ้น บุคคลพึงอดทนอดกลั้นได้อย่างนี้, เพราะพยาบาล
ที่คนผู้กล่าวด้วยการตรีกตรองวิญญานพึงลืมนาดูไม่เป็นเวอร์ที่สงบได้ จึงเป็นเหมือนทาส ที่

^{๒๑} ดิรัจฉานคตโต วา มนุสฺสโต วา อมนุสฺสโต วา ราชโต วา สกลสรีโรโต วา ภยานิ อุปปन्नานิ
ปญฺจ เวนิสฺสชาติเน

เจ้านายชมด้วยกำลังกาย, ฉะนั้น หม่อมฉันจึงกล่าวว่า 'พึงพ่ายแพ้ คนมีเวรเหล่านั้นด้วยกำลังกายของตน', อีกอย่างหนึ่ง มหาบพิตร ขึ้นชื่อว่าโจร แม้มีกามฉันทะ พยาบาท ถีนมิทธะ อุทธัจจกุกกุจจะ และวิจิกิจฉาเป็นต้น เชื่อว่าเป็นโจร ๕ จำพวก, ก็แลเพราะอะไร ? หม่อมฉันจึงกล่าว, จิตมีอย่าง ๕ นี้ท่านเรียกว่าเป็นโจร ด้วยการไม่มีเวรในสัตว์และในความตาย, คนพาลรวบรวมอาวุธ ๕ อย่างได้ เพื่อต้องการย่ำยีมิตร, มิตรมีอยู่ในที่ใด, ก็ย่ำยีเหล่ามิตรด้วยอาวุธนั้น ทำอมิตรให้แตกพ่ายบ้าง ให้ตายบ้าง ฉันทใด, คนดีก็ฉันทนั้น บริกรรมกลืนให้เจริญอยู่อย่างนี้เพื่อต้องการย่ำยีโจร ๕ จำพวกเสียได้, เมื่อใด เหล่าโจรและอมิตรเกิดขึ้น, เมื่อนั้นจึงย่ำยีเหล่าโจรและอมิตรนั้นด้วยการบริกรรมกลืนนั้น ให้หนีไปบ้าง ให้ตายบ้าง, ด้วยเหตุนี้พระโหราจารย์จึงกล่าวว่า

"คนมีปัญญา เป็นโยคาวจร ย่อมผจญเสียซึ่งโจรกล่าวคือ
กามฉันทะด้วยสมาธิ พยาบาทด้วยปิติ ถีนมิทธะด้วยการตริตรอง
อุทธัจจกุกกุจจะด้วยความสุข และวิจิกิจฉาด้วยการเคล้าคลึง ทั้ง
เจริญกุศลเป็นอันมาก".*

มหาบพิตร เพราะชมเวร ๕ เหล่านั้นเสียได้, ฉะนั้น หม่อมฉันจึงกราบทูลว่า 'พึงชนะเวรเสียได้, คนทั้งหลายไม่พึงเสพมาตุคาม เล่นด้วยคะแนน หรือใช้กำลังรบกัน" แล้วกล่าวอย่างนี้ว่า

"นระใด พึงเสพสมสตรี พึงชอบใจการรบ, นระนั้น ย่อมทำ
ทรัพย์ให้พินาศไป ทั้งในโลกนี้และโลกอื่น".*

ท่านเสนาบดี บุคคลพึงชนะเวรและโจร ด้วยอาการอย่างนี้แล. เสนาบดีได้ฟังค่านั้นแล้วจึงโกรธจัดได้แต่นั่งนิ่ง. ที่นั่นพระราชชาตรัสถามธนัญชัยนั้นว่า "ธนัญชัย ทำอย่างไรจึงชื่อว่าป็นสุขที่ประกอบด้วยมงคล ?". "มหาบพิตร การบำเพ็ญตบะ ท่านกล่าวว่า 'เป็นมงคล".

ตบะจัดเป็นมงคล

ปุโรหิตฟังค่านั้นแล้วกล่าวว่า "มงคล คือการบำเพ็ญตบะ ไม่จัดเป็นความสุขอย่างแท้จริงทีเดียว". พระโพธิสัตว์หัวเราะดังลั่นกล่าวว่า "ท่านกล่าว เพราะไม่รู้ตบะเลย". ปุโรหิตฟังค่านั้นแล้วโกรธจัด กล่าวอย่างนี้ว่า "บัณฑิต เจ้ายังไม่ได้เรียน คำสอนซึ่งเป็นองค์แห่งความรู้ที่บุคคลพึงฉลาดหาเลย, เจ้าจะรู้จักตบะด้วยอาการอย่างไร ?". พระโพธิสัตว์ถามปุโรหิตนั้นว่า

* คาถาเหล่านี้ ผู้วิจัย : ยังหาที่มาไม่ได้.

* คาถาอื่น ผู้วิจัย : ยังหาที่มาไม่ได้.

"ถ้าเช่นนั้น ขอตานจงบอกตบะมาเถิด". "พ่อบัณฑิต การบูชาไฟ การบูชายัญอย่างยิ่งใหญ่ที่คนบูชาแล้ว ท่านเรียกว่า 'ตบะ'. พระโพธิสัตว์พอได้ฟังคำอธิบายนั้นแล้ว ก็ตบมือหัวเราะลั่นกล่าวว่า "โอ ! ขึ้นชื่อว่าพราหมณ์ ยังไม่รู้ว่าตบะที่สุดยิ่งเลย, บอกแก่พระราชายังหลอกลวง". พระราชาตรัสถามว่า "เจ้าละ วาอย่างไร ?". "มหาบพิตร ความลัทธิอินทรีย์ จากการเผาผลาญกิเลสมีอภิขมาและโหมนัสเป็นต้น ชื่อว่าตบะ, แม้บุคคลใดใครก็ตามท่านเรียกว่ามีตบะ เพราะเผาผลาญความโกรธเสียได้, ก็คนย่อมกระทำความเยาะเย้ยคนอื่น ด้วยการกำหนัด ด้วยการเม้มปากสำหรับประโยชน์แห่งตบะใด, ย่อมผูกอาฆาต ด้วยทำปากเบี้ยว, เพราะตบะนั้น ความอาฆาตที่คนมีจักขุเห็นผูกได้ด้วยความตรึกว่า 'เจ้าคนนี้ ทำความเยาะเย้ยเรา', คนอื่นด่าทอต่อว่าตน, เขาพอฟังความนั้น จึงผูกอาฆาตด้วยการตริตรองว่า 'เจ้าคนนี้ ด่าทอต่อว่าเรา', คนอื่นทุบตี แทะ พั่น ตบ ตน, เพราะฉะนั้น จึงผูกความอาฆาตด้วยการตริตรองว่า 'ผู้นี้ประหารทิมทะแหง พั่น ตบ ตีเรา', ผู้นั้น ย่อมทำให้ความอาฆาตนั้นสงบไป ด้วยวิหิตธรรมมีปัญญาเป็นมูลว่า 'สิ่งนั้น ย่อมเกิดขึ้นแก่เราด้วยกรรมอย่างนี้, ด้วยเหตุนี้ ๆ มงคลที่มีจิตเป็นแดนเกิด จัดเป็นความสุข"^{๒๒} จึงกล่าวคาถาว่า

"คนทั้งหลาย ย่อมละจิตที่ประทุษร้ายได้ ด้วย—
ตบะ, ละความผูกอาฆาตได้ ด้วยตบะ, ละวาจาชั่ว—
หยาบได้ ด้วยตบะ, จะมีความสุขทั้งโลกนี้ และโลก—
หน้าได้ ก็ด้วยตบะนั้นทีเดียว".*

ท่านได้กล่าวว่า "อธิบายว่า 'อะไรจัดเป็นมงคล เพราะเหตุที่ถูกไฟเผาด้วยตนไม่รักไม้ ต้นสัก ถั่วเขียว งา น้ำผึ้ง เนยใส และน้ำมัน', เพราะฉะนั้น การไม่รู้ของพราหมณ์ ย่อมกำจัดตนเอง, เหมือนกับรองเท้าที่สวมพอดีเท้าของบุรุษ ย่อมกัดที่เท้าของตนทีเดียว" เมื่อจะทำการหัวเราะจึงกล่าวว่า

"รองเท้าที่คนซื้อมาเพื่อความสบายเท้า กลับนำ
ทุกข์มาให้, รองเท้านั้นถูกความร้อนแผดเผา ถูกพื้นครูดสี
ย่อมกัดเท้าของผู้ที่ใช้นั้นแหละ ฉันทิด".^{๒๓}

^{๒๒} สุขุ จิตตสมภูติ มงคล.

* คาถานี้ ผู้วิจัย : ยังหาที่มาไม่ได้.

^{๒๓} ขุ.ชา.(ไทย) ๒๗/๑๖๑/๑๐๘.

เมื่อธัญชัยบัณฑิตกล่าวว่า "มหาบพิตร หม่อมฉันกล่าวว่า 'การเล่นมงคลในวันนี้ ฟังเล่นอย่างนี้ จึงจะมีความสุข'. ปุโรหิตได้ฟังคำนั้นแล้วจึงนั่งนิ่งด้วยความโกรธ. พระราชา ได้ฟังคำนั้น แล้วประทานสาธุการแล้วกล่าวอย่างนี้ว่า "พ่อธัญชัย บัดนี้เป็นเวลาค่ำมืดแล้ว, พรุ่งนี้เราจักบูชา" แล้วเสด็จจากอาสนะเข้าสู่ปราสาท. คนเหล่านั้นทั้งหมด ได้กลับไปยังที่อยู่ของตน.

เทพิปัญหาที่ ๑๐ จบ.

๔.๑๒ ปุโรหิตปัญหาที่ ๑๑ ว่าด้วยการแก้ปัญหของปุโรหิต

ที่นั่น พระราชาประทับนอนบนที่นอนอันใหญ่แล้วคิดว่า "เจ้าธัญชัยนี้ กล่าวหาญนักหนา, ไม่มีความเกรงกลัวนักปราชญ์ทั้ง ๓ เสนาบดีและปุโรหิตเลย, ทำการหัวเราะเยาะเย้ย, อาศัยการเจรจาปราศัย กระตือรือร้นนักหนา พุดจาแก้วกล้าเกินคน สมเป็นธรรมกถึก".

พระเจ้าโกรพยราชระแวงพระโพธิสัตว์

เพลารุ่งเช้า พระราชาเสด็จออกนั่งเหนืออาสนอันมีค่ามาก มีหมู่เสนาแวดล้อมแล้วทอดพระเนตรเห็นแต่บัณฑิตทั้ง ๓ ไม่เห็นพระโพธิสัตว์จึงตรัสถามเสนาบดีและปุโรหิตว่า "ท่านผู้เจริญ พวกท่านเห็นเจ้าธัญชัยบัณฑิตบ้างไหม ?, เจ้าธัญชัยบัณฑิตนี้ มีวาตะแก้วกล้าไพเราะ เป็นธรรมกถึกยิ่งนัก". เสนาบดีกราบทูลว่า "ขอเดชะ เจ้าธัญชัยนี้ กระด้างด้วยมานะยิ่งนัก ถึงกล่าววาจาไพเราะก็เป็นผู้ไร้สาระ". ปุโรหิตกราบทูลว่า "มหาบพิตร เจ้า ธัญชัยนี้ ถึงกล่าวถ้อยคำไพเราะยิ่ง ก็ได้ศึกษาองค์แห่งความรู้และธรรมที่เป็นภาษาพูดเลย ทั้งยังเป็นผู้กระด้างกระตือรือร้นด้วยสำคัญว่าเรา, ขอพระองค์จงยับยั้งการบูชาสักการะแก่เขาก่อน, พวกหม่อมฉันจักทดลองเขาอีก". ในเวลาที่ยออกไป พระโพธิสัตว์จึงระแวงว่า "คนเหล่านั้น น่าจะกล่าวคำอะไร ๆ ในที่ลับเพื่อประสงค์จะยกโทษเรา" จึงมายังราชสำนักในเวลาสายและถวายบังคมพระราชาแล้วนั่ง ณ ที่สมควร.

พระราชาทอดพระเนตรพระโพธิสัตว์นั้นแล้วทำปฏิสันถารตรัสถามว่า "ธัญชัย เจ้ายังนึกถึงเราอยู่หรือ, ทำไม เจ้าจึงมาช้านัก ?". "มหาบพิตร เมื่อวานหม่อมฉันอุปฐากพระองค์เหนือหัว, ตั้งแต่เช้าวันนี้ หม่อมฉันจึงได้หลับเพียงงีบใหญ่ ๆ". "ถ้าเช่นนั้น พวกท่านจงสนทนากันไป, เราจะฟัง". "ขอเดชะ พระองค์ทรงพอพระทัยกับใคร? หม่อมฉันจักสนทนากับบัณฑิตผู้นั้น". "ดีบัณฑิต ท่านจงสนทนากับบัณฑิตเถิด". พระโพธิสัตว์กล่าวว่า "อาจารย์ จงถามมาเถิด,

เราจักพยากรณ์". "เจ้าทราบเรื่องอะไรบ้าง ? บัณฑิต". "ท่านถามเรื่องใด ๆ, เราก็อธิบายเรื่องนั้น ๆ ทุกอย่าง". "บัณฑิต เจ้ายังเด็กจากรู้ทุกอย่างเสียหรือ ?". "ท่านอาจารย์ ท่านกล่าวมาได้อย่างไร ?". "เจ้าทราบลักษณะการบริโภคอาหารอยู่หรือ ?". "ใช่ รู้". "โอ ! เจ้าเด็กน้อยนี้ไม่รู้จักที่สุดเสียแล้ว". "ถ้าเช่นนั้น จงฟัง, เราจักกล่าวลักษณะ,

การหันหน้าไปของคนที่บริโภคอาหาร บ่ายหน้าไปทิศบูรพา
อายุจะเจริญ, บ่ายหน้าไปทางทิศทักษิณ จะมีทรัพย์, บ่ายหน้าไปทิศ
ปัจฉิม จะมียศ".*

ธัญญชัยถามว่า "ท่านบายนำบริโภคอาหาร บริโภคอาหารไปทางทิศนั้น ๆ ด้วยเหตุผลใด ?". "บัณฑิต ทิศตะวันออกมียักษ์ตนหนึ่งชื่อว่าทิมะ, เพราะฉะนั้น คนที่บริโภคอาหารไปทางทิศนั้นจึงเจริญด้วยอายุ, ในทิศทักษิณมียักษ์ชื่อว่ากาละ, เพราะฉะนั้น ด้วยการหันหน้าบริโภคไปทางทิศนั้น ๆ จึงจะมีทรัพย์มาก, ในทิศปัจฉิมมียักษ์ชื่อว่าสิริยะ, เพราะฉะนั้น คนผู้หันหน้าบริโภคอาหารไปยังทิศนั้น จึงมียศ, ในทิศอุดรมียักษ์ชื่อว่าวิรุฬหะสิงอยู่, เพราะฉะนั้น คนผู้หันหน้าบริโภคอาหารไปยังทิศนั้น จึงบังเกิดความฉิบหาย".

พระมหาสัตว์ฟังคำนั้นแล้วดับมือหัวเราะว่า "ท่านอาจารย์ เมื่อบุคคลบริโภคอาหารหันหน้าไปยังทิศบูรพา, ทิพยักษ์ยอมทำอะไรให้ เขาจึงเป็นผู้มีอายุยืนเล่า ?". "ทิพยักษ์จะให้พรแก่ผู้นั้น บัณฑิต". "ถ้าว่า คนเหล่าใดหันหลังให้แก่ทิพยักษ์บริโภคอาหาร, ทิพยักษ์จะทำอะไร ? แก่พวกเขา". "ทิพยักษ์ จะแข่งชักหักกระดูกผู้นั้น ด้วยความพินาศต่าง ๆ บัณฑิต". "ท่านอาจารย์ คนบริโภคหันหน้าไปหาสิริยะยักษ์ในทิศปัจฉิม, ยศจึงเจริญ, คนนั่งหันหลังให้แก่สิริยะยักษ์, มันจะไม่ลาปแข่งเอาหรือ ? ยศจะมีได้อย่างไร ?".

ทิศ ๖

ปุโรหิตฟังคำนั้นแล้วหมดปัญญาจะตอบ ได้แต่นั่งนิ่งเสีย. พระโพธิสัตว์ถามปุโรหิตต่อว่า "จะว่าอย่างไรต่อ ?". พราหมณ์จึงกล่าวว่า "ถ้าเช่นนั้น เราจะไม่ฟังฟังคาถาบาลีบทเดียว บัณฑิต". "ท่านอาจารย์ คาถาบาลี มีสาระแก่นสารมากแล, เพราะฉะนั้น ท่านเองยอมไม่รู้จักความแห่งคาถาบาลีนั้นเลย, จึงกล่าวเลียงไปเสียทางอื่น". "อย่างไรกัน บัณฑิต". "ถ้าเช่นนั้น ท่านจงตั้งใจ, เราจักกล่าว, ท่านอาจารย์ เสียงการบริโภคก็ดี เสียงปากเคี้ยว คือ ในเวลาบริโภค เวลาเคี้ยวและเวลากลิ้นก็ดี ทวารก็ดี จัดอุปาย, ท่านพึงรู้จักทิศที่เป็นปากทางอย่างนี้,

* คาถานี้ ผู้วิจัย : ยังหาที่มาไม่ได้.

'มารดาบิดาเป็นทิศเบื้องหน้า, เหล่าอาจารย์เป็นทิศเบื้องขวา,
ญาติมิตรสหายเป็นทิศเบื้องหลัง, ภรรยา บุตร ธิดา เป็นทิศเบื้องล่าง'

เพราะเหตุไร ? มารดาบิดา ท่านกล่าวว่า 'เป็นทิศเบื้องหน้า', ตั้งแต่เวลาเกิด มารดาบิดาทำบุญให้ก่อน ได้ทำความปรารถนาด้วยเหตุนี้ว่า 'ขอพวกเราพึงได้บุตรด้วยเถิด', เพราะฉะนั้น ท่านจึงกล่าวว่า 'ทิศเบื้องหน้า'. ในเวลาเกิดดูแลรักษาก่อน, พร่ำสอนก่อน, สร้างประโยชน์ให้ก่อน, แสดงเหตุที่ควรและไม่ควรให้ก่อน, แสดงกิจมีการแต่งตั้งเป็นต้นก่อน, เพราะฉะนั้น ท่านจึงกล่าวว่า 'เป็นบุรพทิศ'. มารดาบิดาจึงมีอุปการะมากแก่บุตรธิดาตลอดเวลา ที่เดียว เพราะหวังความเจริญแห่งอายุสำหรับบุตร ธิดาเหล่านั้นแล จึงมีอุปบายนั่งดูด้วยน้ำ เป็นต้นในเรือน, บุตรใด บริโภคโภชนาที่มารดาบิดาเหล่านั้นให้จากปากของท่านเหล่านั้น, บุตร คนนั้น จึงมีอายุยืนในโลกทั้ง ๒.

อาจารย์ ท่านเรียกว่า 'ทิศเบื้องขวา' เพราะเหตุไร ?, เพราะท่านเป็นผู้อยู่ในทิศ เบื้องขวา, เพราะอันตวาลิก พึงเห็นกุศลและอกุศลที่ตนยังไม่รู้, พึงรู้เนื้อความที่ตนยังไม่รู้, พึง รู้กองแห่งศีลที่ตนยังไม่รู้, พึงเห็นวิมุตติญาณที่ตนยังไม่เห็น, พึงเห็นนิพพานที่ตนยังไม่เห็น ด้วย ความสามารถแห่งอาจารย์, เพราะฉะนั้น ท่านจึงเรียกว่า 'ทิศเบื้องขวา'. ส่วนอาจารย์ เพราะ ต้องการจะพร่ำสอน เหล่าอันตวาลิกตลอดเวลาทีเดียว และเพราะประสงค์จะให้อันตวาลิก ประสพศิลปะทุกอย่างด้วยการตรึงตรองด้วยตน จึงเป็นผู้ฉลาดในอุบาย ย่อมเจริญ.

หมู่ญาติที่เกิดภายหลังหรือก่อนมารดาบิดา ย่อมอนุเคราะห์เลี้ยงดู, ฉะนั้น ท่าน จึงกล่าวว่า 'ทิศเบื้องหลัง'. ส่วนหมู่ญาติที่ถึงยศและความเป็นใหญ่, เพราะท่านเป็นผู้ประสงค์ จะให้คนเหล่านั้นประสพศิลปะในที่ทุกสถาน หมู่ญาติต่างฉลาดในอุบายนั้น ๆ จึงเลี้ยงดูพวกเขา. คนเหล่านั้นแล ท่านเรียกว่า 'ชื่อว่าผู้เลี้ยง' เพราะต้องการจะนำไปเหตุมีความเป็นผู้ไม่ต้องการ ความพินาศแก่คนแม่เหล่านี้น, ผู้นั้น ย่อมเป็นใหญ่เจริญด้วยยศในโลกทั้ง ๒.

ภรรยาท่านเรียกว่า 'ทิศเบื้องล่าง' เพราะเหตุไร ?, ภรรยาเป็นสาเหตุ เพราะการ ได้เฉพาะซึ่งอุตตริมนุสสธรรมได้. อย่างไร ? คือ พระโพธิสัตว์แล บำเพ็ญบารมี จึงได้ให้ ภรรยาแก่เหล่าคนที่มาขอ บำเพ็ญบารมีจนเต็มเพราะภรรยา จึงได้เฉพาะซึ่งสัพพัญญุตญาณ, เพราะฉะนั้น ท่านจึงกล่าวว่า 'เป็นทิศเบื้องล่าง'. (ถึงภรรยาเล่าเป็นเหมือนน้องสาว ด้วยการ ทำ กิจที่ควรทำแก่สามี ด้วยการบำรุงของภรรยา และเพราะพี่ชายต้องการคุณวิเศษ ท่านจึงกล่าว

* คำถานี้ ผู้วิจัย : ยังหาที่มาไม่ได้.

ว่า 'เป็นทิศเบื้องล่าง'), ส่วนภรรยา แม้บำรุงสามีตลอดเวลาย่อมเลี้ยงดูอุบายบางอย่างที่เดียว เพราะต้องการจะเสพเมณฺธธรรมด้วยการตริตรองของสามีนั้น. สามีใดทำช่องทางกล่าวคืออุบาย ในการเสพเมณฺธธรรมให้เป็นไป ทำอย่างอุบาทเสพสม, สามีคนนั้นย่อมเสื่อมในโลกทั้ง ๒,

ก็ในเวลาบริโภค อายุย่อมเจริญ เพราะหันหน้าไปทางทิศ
บูรพา, ผู้บริโภคหันหน้าไปทางทิศทักษิณ ทรัพย์ย่อมจะมี, เพราะ
หันหน้าไปทางทิศปัจฉิมทิศเดียว จึงมียศ, บุคคลไม่ควรบริโภคบาย-
หน้าไปทางทิศอุดรเลย".*

ธรรมของปุโรหิต^{๒๔}

ปุโรหิตได้ฟังคำนั้นแล้วให้สาธุการแล้วกล่าวอย่างนี้ว่า "พ่อบัณฑิต คำของเจ้าเป็น
สรณะในพุทธศาสนาทีเดียว, โอ ! คำสอนทางพระพุทธศาสนาเป็นคำสอนที่มีสาระและงดงาม, คำ
สอนของพระอิศวรไม่ใช่คำสอน ไม่มีสาระ, แต่จะไปเร้าจักละคำสอนของพระอิศวร, จักเรียนเอา
แต่คำสอนของพระพุทธเจ้า, เพราะเหตุนั้น พ่อ จงแสดงปุโรหิตธรรมทางพระพุทธศาสนาเถิด".
พระโพธิสัตว์จึงแสดงปุโรหิตธรรมแก่ปุโรหิตนั้นทีเดียวว่า "ก็ปุโรหิตธรรม ประกอบด้วยกิจ ๕
อย่าง, อย่างไร ? คือ ปุโรหิตคนหนึ่งพึงชำระล้างภาชนะให้ดี จัดเป็นประการที่ ๑, ให้ใส่น้ำ
อมฤตลงในภาชนะให้เต็มแล้วถวายพระราชาเป็นประจำ จัดเป็นประการที่ ๒, เฝ้าความชั่วของ
พระราชาเป็นนิจ จัดเป็นประการที่ ๓, พรา้สอนธรรมแก่พระราชาผู้ประมาทเป็นนิจ จัดเป็น
ประการที่ ๔, พรา้สอนสิ่งที่เป็นประโยชน์แก่พระราชาผู้ประมาทเป็นนิจ จัดเป็นประการที่ ๕.

ทำอย่างไร ?, ที่ชื่อว่าภาชนะ กล่าวคือกาย, ปุโรหิตที่มีศีล ๕ ตลอดเวลา รักษา
ศีลอุโบสถในวัน ๘ คำ ๑๔ คำ หรือ ๑๕ คำ และวันแรม ๑ คำ, และประกอบด้วยโพชฌงค์
๗ ตลอดเวลา พึงชำระภาชนะให้สะอาดอย่างนี้ ด้วยการชำระภาชนะกล่าวคือกาย, นี้จัดเป็น
ประการแรก. โพชฌงค์ ๗ เป็นไฉน ? คือ 'สติสัมโพชฌงค์ ฯลฯ อุเบกขาสัมโพชฌงค์'.

ที่นั่น ปุโรหิตทำภาชนะสะอาดที่ชื่อน้ำอมฤตกล่าวคืออมตธรรมให้เต็มด้วยอมต
ธรรมนั้น ถวายแก่พระราชาเป็นนิจ. อนึ่ง ธรรมกล่าวคืออริยมรรคมีองค์ ๘ แม้เหล่าใด นำ
นิพพานมาให้, จึงแสดงอมตธรรมเหล่านั้นแก่พระราชาในเวลาเช้าเป็นประจำ. อริยมรรคมีองค์

* คานานี้ ผู้วิจัย : ยังหาที่มาไม่ได้.

^{๒๔} เอโก ปจมี สุตฺตภาชน วิโสธเยย, ทุตติย อมโศทเคน สุตฺตภาชน ปุเรตฺวา รณฺโณ นิพทุธ
เทติ, ตติยปี นิพทุธ รณฺโณ กลี ฉาเปติ, จตุตถปี นิพทุธ รณฺโณ ธมฺมมนุสาเสติ, ปญจมี นิพทุธ รณฺโณ
อนุสาเสติ.

๘ เป็นไฉน ?, คือ สัมมาทิฏฐิ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ สัมมาวายามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ. ทำภาชนะสะอาดให้เต็มด้วยน้ำอมฤตอย่างนี้แล้วถวาย พระราชา, นี้จัดเป็นข้อที่ ๒.

ปุโรหิตเฝ้าแม่ซึ่งบาปที่ชื่อว่ากสิของพระราชาอันใดแก่พระราชา ด้วยไฟคือความ-เพียร, แสดงสัมมปปธานวิริยะ ๔ แก่พระราชาตลอดเวลาทีเดียว. สัมมปปธาน ๔ เป็นไฉน ? คือ พยายามเพื่อละธรรมอันลามกที่เกิดขึ้น, พยายามเพื่อไม่ให้ธรรมอันลามกที่ยังไม่เกิด เกิดขึ้นได้, พยายามเพื่อให้กุศลธรรมที่ยังไม่เกิดขึ้นได้เกิดขึ้น, และพยายามเพื่อความเจริญยิ่ง ๆ แห่ง ธรรมที่เป็นกุศลที่เกิดขึ้นแล้ว, นี้จัดเป็นข้อที่ ๓.

ที่นั่น พึงกล่าวคาถาที่ชื่อว่าเป็นเครื่องสอนสำหรับพระราชา ในเวลาเย็น ๆ เป็น ประจำว่า

ขึ้นชื่อว่ากษัตริย์พึงห้ามความโกรธ ช่มความสนุกรื่นเริงที่
แผ่กว้างเกินไป ในสิ่งที่ประกอบด้วยธรรม, แต่นั่น พึงให้ทำกิจอื่น
และราชกิจเป็นต้น, ประโยชน์ ๕ เหล่านี้ คือ ธิติ ขันติ สัจจะ
ความเพียรทางใจ และความสำรวมทางใจ เป็นเครื่องอุปการะสำหรับ
พระราชาทั้งหลาย, กษัตริย์ใดทำตามธรรมเหล่านั้น จะประสบแต่-
ความสุข ทั้งในเทวดาและหมู่มนุษย์, นัยว่า สาครปรารภนาจะข้าม
ขอบฝั่งไปได้, อ้อยไม่เคยละความหวานไป แม้จะโดนหีบก็ตาม
ฉันใด, พระราชาก็ฉันนั้น มีผู้เกลียดชัง ถึงจะวิปริต มีคนไม่ชอบ
ประพฤตชั่วเป็นบางครั้งก็ตาม,

แก่นจันทร์ ถึงจะแห้งก็ไม่ละกลืนไป, ช้างตัว
ประเสริฐ ถึงจะเข้าสู่สงครามสนามรบก็ไม่ละสีลา, แม้
อ้อยเล่า ถึงถูกหีบก็จะไม่ละรสหวานไป, นระผู้เป็น-
บัณฑิตถึงประสบทุกข์ก็ไม่ละธรรม, กษัตริย์ที่มีความ-
แก้วกล้าในที่อื่นแม้ด้วยการฟังเสียงผู้อื่น ถึงจะหวาดหวั่น
ต่อเสียงที่น่ากลัว เป็นผู้มีจิตใจสงบ แม้มีผู้กล่าวคำ-
หยาบก็ยังคงมีความยินดีในความรักและอ่อนโยน. อัน
ธรรมดากษัตริย์ที่พลั้งพลาดไป เพราะอาศัยสมาคมกับ
คนพาล คนผิด จึงควรคบหา บัณฑิตซึ่งเหมือนดอกไม้

ที่ลอยอยู่ในน้ำตลอดวัน, ไม่ควรคบหาคนพาลชื่อเสียง
ไม่ดีทั้งปฐพี และนกแก้วนกขุนทองถ้อยคำที่กล่าวขึ้น
ในกิจที่เป็นไปเหนือศีรษะ เป็นกิจในหทัยที่มีความสุข,
พระราชประวัติอาจมีกิตติศัพท์ ดุจพระอินทร์ ใน
สวรรค์ทุก ๆ เมื่อ เพราะศีลและธรรม, ก็ปุโรหิตผู้
ประกอบด้วยการชำระภาชนะให้สะอาดกล่าวคือกายนั้น
พึงชำระภาชนะให้สะอาดอย่างนี้ประการหนึ่ง.*

ปุโรหิตต้องตามสอนธรรมแก่พระราชาย่างนี้เป็นข้อที่ ๔.

ในเวลาที่ยังคืน พึงตามสอนพระราชาด้วยราชกิจเป็นประจำ กล่าวคาถาเหล่านี้
ซึ่งเป็นเนื้อความแห่งคาถาอันเป็นภาษิตว่า

‘อนึ่ง พระราชาใดเป็นบัณฑิต พึงพิจารณาสิ่งที่เป็นประโยชน์
และไม่เป็นประโยชน์ทั้ง ๒ ประการ, แนะนำผู้อื่นด้วยธรรมอันเสมอกัน
อย่างไม่ฉุนฉิ้น, พระราชาพระองค์นั้น มีปัญญา คุมครองธรรม
ท่านกล่าวว่า ‘ตั้งอยู่ในธรรม’, อนึ่ง พระราชาพระองค์ใด ประคับ-
ประคองความเที่ยงตรงไว้ได้ ย่อมจะนำความดี ประเสริฐเลิศเลอ
มาให้, พระองค์ เว้นบาปเสียได้จึงเป็นมุนี, ด้วยเหตุที่เว้นบาปได้
จึงเป็นมุนี, ทรงทำความกรุณา ความรัก เมตตาจิต และที่พึงให้เกิด,
ทำสิ่งนั้นให้เกิดในที่ของพระองค์ซึ่งเป็นแดนเกิดของบิดา, เป็นผู้มิจิต
อ่อนโยนรอบ มีความกลัวกลัว เป็นผู้นำเกรงขาม รู้เหตุทั้ง ๒ นั้น
แล้วพึงประพฤติโดยตรงไปตรงมา เป็นผู้มีบุญวาสนา กล่าวคือไม่
ไม่ประพฤตินอกธรรม ไม่มีบุญวาสนา เพราะไม่ประกอบด้วยhiri,
เพราะเหตุนั้น ความดำริของคนพาลซึ่งถือเอาความมัวหมองของ
ตนเป็นหลัก, จึงเป็นผู้ไม่มีบุญ ถึงจะมีความพยายาม เหมือน
สาปสูญไป ไม่มีชื่อเสียงไพเราะ ไม่ข้ามลวงสงสารไปได้, ความคิด
ของคนสงบที่ควรถือเอาสิ่งที่ตนทำอย่างนี้, ธรรมดาว่าเป็นบรมกษัตริย์
พึงรักษาไว้ซึ่งพื้นเมือง ตาเมืองสะอั้งเมืองและไล่เมือง อย่าให้เป็น

* คาถาเหล่านี้ ผู้วิจัย : ยังหาที่มาไม่ได้.

อันตราย, รักษาพื้นเมือง คือรักษาตระกูลที่มั่งคั่ง, รักษาตาเมืองคือให้เลี้ยงดูเหล่านักปราชญ์, รักษาตาเมือง และสละเมืองได้แก่รักษาสุริยะโยธา, ที่รักษาไส้เมือง คือรักษาเหล่านักเลงไว้,

พระราชยาอย่าดื่มสุราเมรัย อย่าหลงในการเล่นต่าง ๆ มีวรรณะ กำลัง ประกอบด้วยกำลังอันองอาจ สามารถสั่งสอนในท่ามกลางหมู่บริษัท อาจนำหมู่ประชาทั้งหมดไปได้, เป็นผู้ประกอบด้วยความกรุณา แก่ไพร่ฟ้าประชาชน เอาพระทัยใส่ทุกซอกซอก ในนิคมชนบททั้งปวง เหมือนท้าวสหสเนตร พิจารณาเห็นรอบคอบไปทั่วสักกเทวโลก ฉะนั้น, ธรรมดว่ากษัตริย์พึงยืนในที่ควรยืน อย่ายืนใกล้ฉัตรจันทร์ ใกล้กองไฟ ใกล้ประตู ที่ถนนและตรอก, ถ้าจะบรรทม อย่าบรรทมให้ส่าย เมื่อบรรทมส่าย มักฉิบหายเสียจากสมบัติแล, พระราชาประทับนั่งทำราชกิจบนราชอาสน์ที่ตรงช่วงต่อในท่ามกลางซึ่งเหมาะสำหรับเล่นน้ำ คบหาผู้ที่รู้ความหมายตามที่กล่าวแล้วและใคร่ครวญก่อนจึงทำราชกิจ รู้จักความเจริญที่เป็นช่องให้พ้นจากการกระทบกระทั่งกัน,

พระราชยา อย่าพึงเที่ยวกลางคืน, ถ้าจะดำเนินไป ก็อย่าเสด็จออกนอกทาง, ถ้าจะทรงม้า ก็อย่าเสด็จไปก่อนม้าทั้งปวง, ถ้าจะทรงช้าง ก็อย่าทรงช้างตัวน้อย ๆ, ถ้าจะทรงยวดยวน อย่าทรงยวดยานเก่าคร่ำคร่า, อย่าพึงนั่งช้างตัวฝึกใหม่ ๆ, พึงให้ขับช้างไปค่อย ๆ, อย่าให้หยุดช้างพระที่นั่งไว้เพื่อเล่น, อย่าได้ทรงบาศคล้องช้างด้วยพระหัตถ์เอง, เมื่อจะทรงม้า ม้ามีกำลังอย่าพึงรีบหยุดม้าไว้, อย่าพึงได้พระทัยในที่จะประพาสป่า, อย่าทรงเล่นสกา, จงทรงเล่าเรียนข้อวัตรปฏิบัติทุกอย่าง เป็นกษัตริย์อย่าได้ประมาท',*

* คาถาเหล่านี้ ผู้วิจัย : ยังหาที่มาไม่ได้.

การพร่ำสอนนรธพระราชา อย่างนี้จึงจัดเป็นประการที่ ๕. ท่านพราหมณ์ ขอ
อาจารย์จงเรียนเอาปุโรหิตธรรมเถิด". ปุโรหิตกล่าวว่า "บัณฑิต เราจะเรียนเอาปุโรหิตธรรม"
แล้วละลัทธิของตนปฏิบัติตามธรรม. พระราชาทรงประทานสาธูการว่า "สาธู" ทรงให้ราชบุรุษ
จัดแจงแม่โค โคผู้ ช้าง ม้า รถ หญิงคนรับใช้ คนรับใช้ผู้ชาย พร้อมบ้านส่วย ให้เป็น
เครื่องบูชาธรรม แก่พระโพธิสัตว์นั้นพร้อมกับตรัสอย่างนี้ว่า

"เราขอบใจ จึงให้ด้วยการขวนขวาย การบูชา
ปัญหา ๑๖ ข้อ คือช้าง ม้า โค กระบือ อย่างละพัน,
รถ หญิงสาว เครื่องประดับ ทาสี อย่างละพัน, ทาส
อย่างดี อย่างละพัน, สิ่งของและบ้านส่วยอีกอย่างละร้อย,
เพื่อบูชาธรรมแก่เธอ บัณฑิต".*

ปุโรหิตธรรมที่ ๑๑ จบ.

๔.๑๓ ปรีหาริปัญหาที่ ๑๒ ว่าด้วยบุคคลที่ควรรักษาน้ำจิตน้ำใจ

๑๑ ปีผ่านพ้นไปอย่างนี้ เมื่อบัณฑิตเหล่านั้นอายุได้ ๑๒ ขวบ อยู่มาวันหนึ่ง พระ
ราชาเสด็จออก ณ โรงมหาวิณัจฉัย. บัณฑิตทั้ง ๔ ก็นั่ง ณ ที่สมควรระหว่างขุนนางทั้งปวง.
ที่นั่น พระราชาทรงสดับคำของอำมาตย์ผู้วิณัจฉัยเหล่านั้น ซึ่งทะเลาะกันและกัน และคำเป็นอัน
มาก ด้วยการกล่าวดีและไม่ดี มีพระหฤทัยสังเวช. ที่นั่นพระองค์ จึงได้ตรัสเรียกบัณฑิตเหล่านั้น
มาตรัสค้ำหน้าว่า "ท่านบัณฑิตทั้งหลาย เราพึงรักษาน้ำจิตน้ำใจผู้ใดจึงจะไม่เป็นที่แครงใจ".
พระโพธิสัตว์กราบทูลว่า "ขอเดชะ พึงรักษาน้ำจิตน้ำใจของผู้มีโสดิตี ตาดี". สุนทรालย์กราบ
ทูลว่า "ขอเดชะ พึงรักษาน้ำใจของบุรุษที่ดี". อภิสุรามณฺ์กราบทูลว่า "ขอเดชะ พึงรักษาน้ำ
จิตน้ำใจผู้มีจิตดี". อภัยกราบทูลว่า "ขอเดชะ พึงรักษาน้ำจิตน้ำใจของผู้ประกอบการงานดี".

พระราชาสดับค้ำหน้าแล้วตรัสอย่างนี้ว่า "อภัย เพราะอะไร ? เธอจึงกล่าวเช่นนั้น".
"ขอเดชะพระราชอาผู้เป็นใหญ่ บุคคลที่ชื่อว่าทำการงานดี ได้แก่เสนาบดี, ขึ้นชื่อว่าเสนาบดี
เป็นผู้รอบคอบในแคว้นแคว้นทั้งปวง, เพราะเสนาบดีนั้น คอยเตือนคนทำทุจริตทีเดียว ยกย่อง
สิ่งที่คนอื่นทำดี, การรักษาน้ำใจเสนาบดีนั้น จัดเป็นสิ่งที่ควรกระทำ, ด้วยการกล่าวถ้อยคำอันดีนั้น
พระราชอาพึงรักษาน้ำจิตน้ำใจของเสนาบดีนั้นไว้".

พระราชสาส์นฉบับนั้นแล้วตรัสถามว่า "อภิสรรณ ก็ทำไม ? เธอจึงกล่าวคำนั้น". "ขอเดชะพระองค์ผู้เป็นใหญ่กว่าปวงชน ขึ้นชื่อว่าผู้มีจิตใจดี ได้แก่ปุโรหิต, ก็ธรรมดาว่าปุโรหิต มีเชื้อสายมาจากพราหมณ์ เป็นผู้สำรวมด้วยจิตที่ดีในอริยาบททั้ง ๔ ในการบริโภคและการบริหาร, ปุโรหิตนั้น ตามสอนอรรถและธรรมแก่พระราชาเป็นประจำ, การรักษาน้ำจิตน้ำใจของ ปุโรหิตนั้น เลี้ยงดูและผูกมิตร, พระราชาที่ประสบภัยด้วยความประมาท ความพลั้งพลาด การไม่รู้หรืออาชญาในวงศ์ของพระราชา, ส่วนปุโรหิตก็ขจัดภัยแก่พระราชาพระองค์นั้นด้วยอำนาจแห่งอรรถและธรรม, เพราะฉะนั้น จึงควรรักษาใจจิตน้ำใจปุโรหิตนั้น".

พระราชสาส์นฉบับนั้นแล้วตรัสว่า "สุนทรालย์ ก็ทำไม? เธอจึงกล่าวเช่นนั้น". "ข้าแต่ พระราชาผู้เป็นใหญ่ ขึ้นชื่อว่าคนดี คือพระราชาเช่นกับพระองค์, ก็ขึ้นชื่อว่าพระราชา ทรง ขวนขวายสร้างความเจริญให้แก่ชาวแคว้นด้วยกสิกรรม พาณิชยกรรมหรือด้วยการพิพากษา, ผู้ใดไม่มียศก็ประทานยศ ไม่มีลาภก็ประทานลาภ ไม่มีทรัพย์ก็ประทานทรัพย์, บาปที่ผู้้นทำแล้ว ก็ตาม ไม่กระทำก็ตาม, พระราชาไม่ถือเอาด้วยเหตุสักว่าประทุษร้าย คนชั่วก็พิจารณาโทษ คน ดีก็พิจารณาความดีความชอบ, ความรักที่ผู้้นยึดถือไว้จึงเป็นที่ชอบใจ, พระราชานั้น จึงรักษา ถ้อยคำที่ดีไว้, เพราะฉะนั้น หม่อมฉันจึงกราบทูลว่า 'ควรรักษาใจจิตน้ำใจพระราชนั้นไว้'".

พึงรักษาใจจิตน้ำใจของคนตาดี หูดี

พระราชาทรงสดับคำนั้นแล้วตรัสว่า "ธัญชัย ก็เพราะอะไร? เธอจึงกล่าวเช่นนั้น". "ข้าแต่พระองค์ผู้เป็นใหญ่แห่งมหาชน ผู้ที่ชื่อว่าเนตรดี โสตติ ได้แก่พระพุทธเจ้า พระปัจเจก พุทธเจ้า พระพุทธสาวกและสัตตบุรุษผู้ฉลาด, ก็พระพุทเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า พระสาวก ล้วนมีทิวาทั้งปวงในสรรพสัตว์ตามสมควร ด้วยอำนาจแห่งทิพยจักขุและทิพยโสต, พระราชา ควรรักษาใจจิตน้ำใจของท่าน ที่นับได้ว่า 'มีเนตรดี มีโสตดี', การรักษาด้วยการละมุสาวาท ผรุสวาจา ปิสุณวาจา และสัมผัปปลาปวาจา นั้น จัดเป็นการรักษาที่ชอบธรรม, เพราะฉะนั้น หม่อมฉันจึงกล่าวว่า 'พึงรักษาใจจิตน้ำใจของคนที่มีตาดีมีหูดีเหล่านั้น', อีกอย่าง ขึ้นชื่อว่า เสนาบดีเพื่อจะรักษาพระราชาก็กระทำกิจคือการย้ายในคนทั้งปวง ด้วยกำลังแห่งจิตที่ประกอบ ด้วยโทษะ, ชื่อว่าขันติไม่ได้เป็นที่ชอบใจเลย, ธรรมดาปุโรหิต เพื่อจะรักษามานะของพราหมณ์ จึงทำกิจคือการปาวร้องเพื่อไม่ให้สาธณะแก่ชนทั้งปวง ด้วยจิตที่ประกอบด้วยโลภะ, ชื่อว่า ความสันโดษ มิได้เป็นที่ชอบใจเลย, มหาบพิตร ขึ้นชื่อว่าพระราชาก็เพื่อจะรักษามานะ จึงทรง กระทำกิจคือการประกาศความเป็นเรา แก่คนทั้งปวงด้วยจิตประกอบด้วยโมหะ, ชื่อว่า ความปรารถนาน้อยมิได้เป็นที่ชอบใจเลย, ชื่อว่าเสนาบดี เมื่อก่อนเพื่อจะรักษาอาชญา จึงประกาศ

พราหมณ์เรื่องราวเกี่ยวกับแวนแคว้นโดยชอบประกอบด้วยธรรม ด้วยอำนาจแห่งความกรุณาว่า "กิจนี้ พระองค์อย่าพึงกระทำ, ถ้าพระองค์ทำสิ่งนั้นไซ้, พระองค์ จะไม่พ้นจากสิ่งเหล่านี้ คือ สาราณียกรรม ตัชชนียกรรม ปัพพาทนียกรรม", ย่อมไม่ทำด้วยจิตคิดประทุษร้ายที่ยกขึ้นด้วย ราชทัณฑ์ทีเดียว, เสนาบดี เพื่อจะรักษาพระราชอาชญา จึงกล่าวคำอื่น ทำกิจอย่างอื่น เพื่อจะ ยกโทษด้วยจิตคิดโก่งว่า 'พวกท่านจงฆ่า จงจับ จงประหาร จงริบ', อีกอย่าง เสนาบดีนี้ จะเป็นผู้ที่ชื่อว่ามิกระทำความผิดไม่มีเลย" แล้วกล่าวต่อว่า

"เสนาบดี พึงทำกิจคือการเจรจาที่อ่อนหวาน แต่ปากที่หาประโยชน์ไม่ได้ ไม่มีประโยชน์อยู่สักนิดเลย, บุคคลผู้มีปัญญา อย่า พึงส่อเสียดคนเช่นนั้น ผู้เป็นเหมือนน้ำอ้อยอันเจือด้วยยาพิษเลย, แท้จริง เสนาบดีเป็นเช่นดังงูที่คอยขบกับเอา อีกทั้งยังเป็นผู้ร้ายกาจ กว่าอสรพิษเสียอีก, อสรพิษนั้น หากขบกัดผู้ใดทมนต์โอสถ, ผู้นั้น ก็ย่อมจะหายมาระงับรักษาได้, คนชั่วแล เป็นผู้ทำความพินาศให้เกิด และเป็นผู้ทำความเสียหายให้เกิด, ถึงเขาจะประดับด้วยวิชาความรู้ ก็ตาม ก็เป็นดังงูที่คอยนำภัยมาให้, บาปที่แรงกล้า เป็นเช่นดังงูของ คนพาลนั้นย่อมเจริญดังยาพิษทีเดียว, เพราะว่า คนพาลถึงมีอุปการะ ก็จะเป็นไปเพียงนิดหน่อยเท่านั้น เป็นเหมือนทำปิตีให้คนต่ำช้า และเป็นเหมือนหมอน้ำครีงกระออม, คนต่ำช้าถึงคนอื่นจะเทิดทูลเหนือ ศีรษะ ในกิจที่ประกอบด้วยขณะพลาดพลั้ง พึงรักษาเพียงคุณไร ประโยชน์, ถึงกล่าวเฉพาะคำเป็นที่รัก พึงทิ้งคนชั่วที่เป็นดังมิตร เช่นนั้นเสีย ซึ่งเป็นดังหม้อที่เจือยาพิษมีความหวานอยู่เพียงปากหม้อ, คนชั่วจะพราดำหวานด้วยหวังลากลักการะ แม้จะมีวิชาความรู้ ก็ตาม ก็จะไม่ทอดทิ้งมันเสีย ย่อมมาถือเอาเพียงคำหวานบางคำ นั้นแล เพราะหมอน้ำนมเพียงพินหม้อ".*

มหาบพิตร ก็คนที่มักประทุษร้ายเช่นนั้นแล หาชื่อว่าเป็นผู้มีจักขุโสดไม่, ก็ธรรมดา ว่าปุโรหิต เพื่อจะรักษาสัจจะในกาลก่อน จึงพราสอนพระราชาดด้วยทศพิธราชธรรม ด้วยความ ตั้งใจมั่นกล่าวคือประโยชน์ ด้วยความสันโดษปรารณนาน้อยที่ประกอบด้วยธรรม, แต่ว่า ปุโรหิต

* คถาเหล่านี้ ผู้วิจัย : ยังหาที่มาไม่ได้.

ในวันนี้ เพื่อจะรักษาเกียรติยศชื่อเสียง จึงพร่ำสอนพระราชาด้วยธรรมบ้าง ด้วยโลกแห่งจิต
ในสิ่งอันหาประโยชน์ไม่ได้บ้าง ด้วยมานะถือตัวจัดอย่างขนานใหญ่บ้างว่า

"พระราชา อย่าถึงการน้อมไปในเหตุที่ทำให้รัก อย่ายินดี
ไปยังทางเสื่อมเสีย ขอให้ตั้งมั่นอยู่ในศีล อย่าตกไปจากความเจริญ
ที่จะทำให้เสื่อมเสียเลย, ต้นไม้ ย่อมโน้มไปเพื่อความตั้งมั่น ฉันทใด,
ประชาชนก็โน้มไปเพื่อความรู้อันนั้น, ไม้ที่แห้งซึ่งกำลังติดไฟ และ
ม้าที่กำลังวิ่งไว ย่อมไม่อ่อนกำลังลง ในเพราะการคบหาสมาคมที่เดียว".*

มหาบพิตร ก็ความถือตัวอย่างหยาบอย่างนี้แล ไม่จัดว่าเป็นจักขุโสดสติเลย, ถึง
ชื่อว่าจักขุโสดสติ จัดเป็นสติที่ลามก, ธรรมดว่า พระราชาแต่โบราณกาล ย่อมรักษาแว่นแคว้น
ด้วยความสำรวมในศีล มีธรรม เพื่อประโยชน์แก่การรักษาราชสมบัติ, แต่ในวันนี้ ถึงพระราชา
เพื่อจะรักษาราชสมบัติ จึงตรัสคำอื่น กระทำกิจอื่น เพื่อจะยกโทษขึ้นด้วยจิตโก่งว่า 'พวกท่าน
จงสอบสวน จงจับ จงประหาร จงริบทรัพย์', เพราะฉะนั้น พระราชาพระองค์นั้น ไม่จัด
ว่าเป็นพระราชาที่ดี, ขึ้นชื่อว่าคนดี ย่อมเว้นมานะ หรือการถือยศเสีย ด้วยการคิดอย่างนี้ว่า
'เรา จะไม่มีการเสื่อมสัมพันธ์ในระหว่างตระกูล ถึงจะมีทรัพย์เป็นอันมาก ถึงจะมีความเป็นใหญ่
และถึงจะมีกำลังมากก็ตาม', ไม่ยึดมั่นสิ่งเหล่านั้น จึงจัดได้ว่าเป็นคนดี อย่างนี้แล.

ขึ้นชื่อว่าคนดีนั้น ประกอบด้วยองค์ ๗ คือ ไม่หนักอยู่
ด้วยโทษ ไม่เกียจคร้าน สันโดษ มีวาจาสุก มีการงาน สะอาด ไม่โลภ
และปรารถนาแต่ประโยชน์แก่ผู้อื่น จึงจัดได้ว่า เป็นแบบอย่างที่ดี,
คนดีย่อมนำเอาความโกรธออกไปได้ ย่อมตั้งมั่น ในเมื่อความ-
พินาศกำลังใกล้เข้ามา เหมือนไม้จันทน์ที่เขาตัดยังคงหนักแน่น และ
คงมีกลิ่นหอมอยู่, คนทั้งหลาย ถึงประกอบด้วยรูปโฉมอันงดงาม
มีเชื้อชาติตระกูลบริบูรณ์ ถ้าวอกจากวิชาย่อมไม่งาม เหมือนดอก
ทองกวาวที่มีสีแต่ไม่มีกลิ่น เหมือนดอกไม้แต่เสียงเป็นรูป เหมือน
นารีจะงามก็เพราะอตุลาห์ปฏิบัติสามี, ธรรมดาบุรุษจะดีงามนั้น ก็
เพราะอาศัยวิชานั้น ๆ เป็นรูปแห่งบุรุษ เหมือนบรรพชิตจะงาม
เพราะอาศัยขันติ, ประเทศใดเป็นประเทศชั่ว พึงเว้นประเทศนั้นเสีย
ซึ่งเป็นประเทศชั่ว เป็นมิตรเลว มีความสัมพันธ์ไม่ดี มีความ-
เกี่ยวพันที่ไร้นล มีภรรยานอกใจ และมีพระราชาทิโหดเหี้ยมนั้น

เสียให้ไกล".*

มหาบพิตร พระราชาชั่ว จึงไม่เชื่อว่าเป็นผู้มีจักขุโสตตสฺสเลย อย่างนี้แล, ทั้งยังเป็นผู้มีสติอันลามกด้วย". พระโพธิสัตว์ เมื่อประกาศความนั้น จึงกล่าวว่า

"บุคคลใดคนหนึ่ง เป็นคนมักโลภ มักโกรธ และมักหลง
ถึงจะมีอินทรีย์คือโสตและจักขุก็ตาม, เขาหาถูกเรียกว่า 'มีจักขุ-
อินทรีย์ มีโสตอินทรีย์' ไม่".*

พระราชาสดับคํานั้นแล้ว มีพระทัยถึงความสังเวชว่า "เจ้าธัญชัยนี้ ประกาศโทษของเรา" ถูกความโกรธครอบงำเสด็จลุกจากอาสนะเข้าไปยังปราสาททันที. ถึงปุโรหิต และเสนาบดี ก็ถูกความโกรธครอบงำด้วยการตริกเหมือนอย่างนั้นแล้วไปยังที่อยู่ของตน. คราวนั้นเสนาบดี นึกถึงโทษของพระโพธิสัตว์นั้นเสมอ ๆ. ฝ่ายปุโรหิตระลึกอยู่ว่า "เจ้าธัญชัยนี้ เป็นอาจารย์ของเรา, คำของเขาเราควรปฏิบัติตามให้จงได้". แม้พระราชา ระลึกอย่างมีจิตเป็นกลาง. เหล่าบัณฑิตทั้ง ๓ เพื่อจะต้องการยกโทษพระโพธิสัตว์นั้น จึงระลึกถึงตลอดเวลาด้วยการเข้าไปยึดมั่นถือมั่นในเหตุนี้แต่เดียว.

ปริหาริปัญหาที่ ๑๒ จบ.

๔.๑๔ อุปราขฐานกัณฑ์ปัญหาที่ ๑๓ ว่าด้วยผู้ที่สมควรแก่การเป็นอุปราช

ตั้งแต่นั้นมา พระราชาต้องการจะทดลองอัชฌาศัยของพระโพธิสัตว์จึงดำริว่า "เจ้าธัญชัยนี้ ต้องการจะเป็นใหญ่หรือไม่หนอ ?" แล้วยังทรงระลึกถึงถ้อยคำ ของคนที่เหลืออีก. รุ่งขึ้น พระราชามีหมู่เสนาห้อมล้อมประทับนั่งบนรัตนบัลลังก์ในท่ามกลางโรงมหาวิลาสมาพกะทอดพระเนตรดูพลนิาย. ก็แลครั้นทอดพระเนตรดูแล้ว ทรงเห็นบัณฑิตทั้ง ๔ ทรงนึกถึงโทษ. ที่นั้นแล พระราชาตรัสเรียกเหล่าบัณฑิตมากล่าวว่า "พวกท่าน จงพากันคิดเถิด บัณฑิต". บัณฑิตเหล่านั้นได้กราบทูลพระราชาว่า "พระเจ้าข้า". พระราชาได้ตรัสคํานั้นว่า "ท่านผู้เจริญ บัดนี้ ชื่อว่าอุปราชของเรายังไม่มี, ตำแหน่งอุปราชควรเหมาะแก่ใคร ?". ก็พระโพธิสัตว์ทูลว่า "ขอเดชะ บุคคลฉลานั้นแล สมควรจะได้ตำแหน่งอุปราช". สุนทรालย์ อภิภูมามณเฑียรและอภัย ก็พากันกล่าวเช่นนั้น.

พระราชาสดับคํานั้นแล้วตรัสถามว่า "อภัย เธอจงบอกมาว่า ฉลาดอย่างไร ?". "ขอเดชะ คนที่ชื่อว่าฉลาด ก็คือ เป็นผู้ฉลาดแกวักล้าในกิจสำหรับผู้กล้า, ชื่อว่าผู้แกวักล้า คือ

* คาถานี้ ผู้วิจัย : ยังหาที่มาไม่ได้.

เมื่อใดเกิดสงคราม, เขาจะบัญชากิจของพระองค์ ด้วยความสามารถ เพื่อจะทำกิจทั้งปวงให้สำเร็จได้ โดยการตีล้าทัพ ลุกถอย รู้เชิงที่จะหนีจะไล่ ตั้งทัพตั้งค่าย หรือผ่อนปรนกำลังพล ไม่ทำกิจของพระองค์ให้เสื่อมเสีย, ทำกิจเหล่านั้นให้สำเร็จได้, เพราะฉะนั้น หม่อมฉันจึงกราบทูลว่า 'ผู้ฉลาดแกว่งกล้านในกิจสงคราม จึงเหมาะสำหรับตำแหน่งอุปราช'.

พระราชตรัสถามว่า "อิฏฐารมณฺ์ เธอกล่าวว่า คนเช่นไร ? จึงชื่อว่าฉลาด". "ขอเดชะ ก็ขึ้นชื่อว่าคนฉลาด ต้องฉลาดในกิจที่เกิดขึ้นด้วยการใคร่ครวญแล้วจึงทำ, ก็ผู้ที่ใคร่ครวญแล้วจึงทำ คือ เมื่อราชกิจมีอยู่ หรือกำลังเป็นไปอยู่เมื่อใด, เมื่อนั้น เขาก็สามารถทำกิจทุกอย่างสำเร็จได้ เพื่อจะทำให้กิจทั้งปวงสำเร็จ ด้วยความพยายามทั้งในราชตระกูล ในหมู่อำมาตย์ ไพรพล แว่นแคว้น ที่ไร่นา เวลาฝนตก ฤดูน้ำหลาก หรือในคราวเกิดการทะเลาะกัน, ไม่ทำกิจของพระองค์ให้เสื่อมเสีย, ทำกิจเหล่านั้นให้สำเร็จได้, เพราะฉะนั้น หม่อมฉันจึงกราบทูลว่า 'ผู้ฉลาดในการใคร่ครวญกิจ จึงสมควรได้ตำแหน่งอุปราช'.

พระราชตรัสถามว่า "สุนทรालยฺ์ เธอว่า คนเช่นไร จึงจัดว่าเป็นคนฉลาด ?". "ขอเดชะ ก็ที่ชื่อว่าคนฉลาด คือต้องเป็นผู้ฉลาดในการทำการงานทั้งฉลาดในกิจการทุกอย่าง, ก็ที่ชื่อว่าผู้ทำการงาน ได้แก่ การงานที่ควรทำกำลังดำเนินไปเมื่อใด, เมื่อนั้น เขาก็เป็นผู้สามารถทำกิจทุกอย่างในนครเป็นต้นว่า 'ในการทำปราสาท ปราสาท ในการสร้างบ้านแปลงเมือง และในการสร้างสวนอุทยาน ให้สำเร็จได้', ไม่ทำกิจของพระองค์ให้เสื่อมเสีย, ทำกิจเหล่านั้นให้สำเร็จได้, เพราะฉะนั้น หม่อมฉันจึงกราบทูลว่า 'ขึ้นชื่อว่าคนฉลาด ในการงานทุกอย่างสมควรเป็นอุปราช'.

ลักษณะของคนฉลาด

พระราชตรัสถามว่า "ธัญชัยฺ์ เธอกล่าวคนเช่นไร ว่าเป็นคนฉลาด ?". "ขอเดชะ ที่ชื่อว่าคนฉลาด คือ ต้องเป็นผู้ฉลาดรอบรู้, อนึ่ง คนที่เป็นปราชญ์ สามารถสำรวจมโนหริย์ทั้งหลาย, สามารถในอันบำเพ็ญเบญจศีล,^{๒๕} และสามารถเพื่อทำกิจทุกอย่างที่ตนควรทำด้วยความแกว่งกล้านในหมู่โยธา ด้วยใคร่ครวญแล้วทำ หรือด้วยการทำการงานให้สำเร็จได้ด้วยธรรม, คนที่ไม่ใช่บัณฑิตทำกิจทุกอย่างให้สำเร็จด้วยธรรม, ส่วนคนที่เป็นศัตรูกัน ก็ด้วยการชู้กรรโชกกันอย่างไม่ฉลาดจึงถูกฆ่าตายด้วยอาวุธคือปัญญา เพราะประสงค์จะให้หนีไป, หาใช่ถูกฆ่าตายด้วยเหตุอย่างอื่นไม่, ถึงถูกติดตามจับไล่ไป, หาใช่ให้จับไล่ไปด้วยการรบที่ประกอบด้วยธรรมไม่,

^{๒๕} โกสโล นาม ปณฺธิตโกสโล, ปณฺธิโต ปน อินฺทริยสุ สญฺญิตุํ สมตฺตโก จ, ปญฺจสิลลํ สมาทาเปตุํ สมตฺตโก จ.

เพราะฉะนั้น คนที่ตั้งมั่นด้วยธรรม ที่จับเหล่าศัตรูได้ด้วยอาวุธคือปัญญา อันประสงค์จะให้จับ, หาจับได้ด้วยเหตุอย่างอื่นไม่, สั่งให้เผาด้วยกองเพลิงกล่าวคือไฟ จึงไม่เป็นผู้ถูกจับด้วยธรรม, อีกอย่าง ส่วนคนที่ไม่เป็นบัณฑิตถึงใคร่ครวญแล้วกระทำ เมื่อมีกิจยังไม่ไว้ปรีตอยู่ จึงข่มขี่ ประคับประครองอมิตรที่พึงยึดถือเอาเป็นคู่, จึงจัดว่าเป็นผู้พิจารณาโดยธรรม, เพราะ ผู้นั้น พึงข่มขี่เหล่าคนที่ไม่ใช่ฝ่ายของตน ถึงไม่ใช่ผู้ร้าย ไม่มีโทษต่อกัน หรือประกอบด้วยคุณมีศีล เป็นต้น, ทั้งกลับประคับประครอง เหล่าคนที่เป็ฝ่ายฝ่ายของตน ที่เป็นคนบาปประกอบด้วยโทษ หรือประกอบด้วยคุณมีความหุศีลเป็นต้น, คนเหล่านั้น ครั้นข่มขี่แล้ว ภายหลังจึงเสวยวิบากที่เป็นทุกข์ซึ่งมีมากมายถึงแสนเท่า.

ก็อีกอย่าง ผู้ที่ทำงานอย่างไม่มียั้งคิด ถึงส่งคนอื่นไปในนารวมทั้งหลาย หรือ ส่งโคและกระบือไปจากลำนกของผู้อื่น ย่อมไม่พิจารณาว่า 'โคกระบือตัวนี้รู้การงาน, ตัวนี้ไม่รู้การงาน, ตัวนี้มีกำลังมาก, ตัวนี้มีกำลังน้อย', จัดเป็นการกระทำโดยธรรม, เพราะฉะนั้น ภัยทุกอย่างเป็นต้นว่า โรคภัย โจรภัย และอมนุษย์ภัย จึงมีพร้อมในแวนแคว้น, มหาบพิตร แต่ เพราะ ความสำรวมด้วยศีล พึงไม่เป็นที่สำหรับอำมาตย์ทั้ง ๓ เลย เพราะเหตุนี้ ความสำรวมนั้นย่อมไม่มีแก่อำมาตย์เหล่านั้น, พระราชา พึงทำความอภัยสำหรับชาวแวนแคว้น ด้วยธรรม อันใด, ความเจริญแห่งแวนแคว้นย่อมเป็นไปด้วยธรรม ๑๑ ประการอันใด, ธรรมนั้น ท่านเรียกว่า 'กुरुธรรม', เมื่อจะประกาศกิจ จึงกล่าวว่า

'คน ๑๑ คน คือ พระราชา พระราชมารดา พระมเหสี
อุปราช ปุโรหิต คนวัดนา นายสารถิ เศรษฐี ขุนคลัง คนเฝ้า-
ประตู และหญิงคณิกา ล้วนตั้งอยู่ในกुरुธรรม,^{๒๖} ศีล และความ-
สำรวมแล ท่านเรียกว่า 'กुरुธรรม'.

ก็แล พระมหาสัตว์ครั้นกล่าวอย่างนี้แล้วจึงกราบทูลว่า เพราะฉะนั้น 'คนที่ฉลาดในกิจการงาน เป็นบัณฑิต หม่อมฉันจึงกราบทูลว่า 'สมควรเป็นอุปราช'.

พระราชาให้คนจับผิดพระโพธิสัตว์

พระราชาสดับคำนั้นแล้วมีจิตคิดสังเวชว่า "เจ้าธัญชนินี้ ปรารถนาความเป็นใหญ่ เป็นอย่างมาก" จึงประทับนั่งนิ่งเสีย. พระโพธิสัตว์มองดูพระพักของพระราชาแล้วทราบว่พระราชาเกิดความสลดใจ จึงรู้ในขณะนั้นว่า "คนทั้ง ๗ เหล่านี้ คือ พระราชา ปุโรหิต คน

^{๒๖} พุ.ชา.อ.(บาลี) ๔/๒๗๖/๑๐๒.

วัดนา นายสารถี เศรษฐี ขุนคลัง และคนเฝ้าประตู ต่างนั่งมองหน้ากันและกันเกิดความคิด สดใจขึ้น" จึงคิดว่า "ขึ้นชื่อว่าการงานในราชตระกูลหยาบช้านัก, ใคร ? จะรู้ได้, ควรที่เรา จะไปเสียโดยเร็ว" จึงถวายบังคมพระราชาลูกจากอาสนะไปยังที่อยู่ของตน. ในเวลาที่พระโพธิ สัตว์ไปแล้ว พระราชาตรัสถามว่า "ท่านผู้เจริญ ท่านเห็นอชฌาศัยของบัณฑิตเป็นอย่างไร ?". คนเฒ่าเหล่านั้น พวกกราบทูลพระราชาโดยเป็นเสียงเดียวกันว่า "มหาบพิตร พวกหม่อมฉันเห็น อชฌาศัยมักใหญ่ใฝ่สูง ของเจ้าธัญชัยนั้น". "เราควรทำอะไร ?". เสนาบดีกราบทูลว่า "ให้ฆ่ามันเสีย พระเจ้าข้า". ฝ่ายปุโรหิตกราบทูลว่า "ขึ้นชื่อว่าบัณฑิตไม่ควรให้ฆ่า, ถ้าโทษ รุนแรงนัก ก็ควรให้เนรเทศไปเสีย, บัดนี้ พึงแสวงหาโทษเขาเถิด". พระราชาสดับคำนั้นแล้วรั บว่า "ถ้าเช่นนั้น พวกท่านจงคอยหาโทษ ของเจ้าธัญชัยนั้นเถิด". บัณฑิตทั้ง ๓ แม้นั้นได้ไ้ ห้คำมั่นว่า "มหาบพิตร การคอยหาช่องทางเอาผิดเจ้าธัญชัยนั้น พึงเป็นภาระของพวกหม่อมฉั นเอง, เจ้าธัญชัยนี้ และพวกหม่อมฉัน อยู่ด้วยกันตลอดเวลา, เพราะฉะนั้น ขอพระองค์อ ย่าทรงมีความกังวลเลย". พระราชารับว่า "ดี" แล้วเสด็จลูกจากอาสนะเข้าไปยังปราสาททันที.

ที่นั่น คนทั้งหมดต่างก็พากันลงจากมหาวิศาลมาพะ รู้หน้าที่กันและกัน ในการ ยกโทษและแสวงหาโทษแก่พระโพธิสัตว์นั้น ได้ไปยังที่อยู่ของตนทันที. ตั้งแต่วันรุ่งขึ้นเป็นต้น มาบัณฑิตเหล่านั้น ติดตามคอยแต่จับผิดพระโพธิสัตว์นั้น เหมือนเงาตามตัว. พระโพธิสัตว์นั้น ทราบกิริยาลับของคนเหล่านั้น ด้วยเหตุเพียงมองดูหน้ากันและกัน ด้วยกำลังแห่งปัญญา จึงไม่ ประมาทหรือไม่พลาดพลั้งตลอดเวลาทีเดียว, ถึงจะไปยังที่รับใช้ของพระราชาเป็นประจำ ทราบ คนทั้งหมดมีพระราชาเป็นประธานสดใจอยู่เสมอจึงคิดว่า "ข้าเฝ้า ต่างก็ไม่ยอมเจรจอะไร ะ กับ ใคร ๆ ในพระราชวังตลอดเวลา, ต้องมีสาเหตุในเรื่องนี้แน่ !".

อุปราชกัณฑ์ปัญหาที่ ๑๓ จบ.

๔.๑๕ อัสสธาวนกัณฑ์ปัญหาที่ ๑๔ ว่าด้วยการแข่งขันขี่ม้า

เมื่อ ๑๒ ปีผ่านพ้นไปสำหรับคนเหล่านั้นอย่างนี้ ครั้นถึงปีที่ ๑๓ รุ่งขึ้น พระราชา มีพลนิยายห้อมล้อมประทับนั่ง ณ มหาวิศาลมาพะแล้วตรัสว่า "บัณฑิตผู้เจริญ พวกท่านเห็น โทษของเจ้าธัญชัยนั้น อย่างไรบ้าง ?". เหล่าบัณฑิตกราบทูลว่า "ขอเดชะ พวกหม่อมฉั นติดตามเหมือนเงาตามตัว ก็ไม่อาจเห็นโทษอะไร ๆ ของเจ้าธัญชัยบัณฑิตนั้นเลย". พระราชา สดับคำนั้นแล้วมีพระทัยสลดดำริว่า "เจ้าธัญชัยนี้, ถ้าต้องการราชสมบัติ ต้องมีความประสงค์

จะข้าพหนะ, เพราะฉะนั้น เราจักแข่งขันข้ามาดู". ในขณะที่พระราชาทรงปรวิตรกนั้น พระโพธิสัตว์ก็มาถึงราชนิเวสน์ เพื่อต้องการรับใช้พระราชากวายเป็นพระราชาแล้วนั้น ณ ที่สมควร. พระราชาตรัสว่า "ท่านบัณฑิต ถ้าเราจักจัดแข่งขันให้พวกท่านข้ามาไปกลับสัก ๓ โยชน์ แต่เข้าจะได้ไหม ?", เมื่อบัณฑิตเหล่านั้นกราบทูลว่า "ได้ พระเจ้าข้า", จึงตรัสว่า "ถ้าเช่นนั้น พวกท่านจงขึ้นราชพาหนะหรือม้าตัวมีกำลังไปตามขอบใจเถิด". พระโพธิสัตว์ฟังคำนั้นแล้ว รอเวลาด้วยคิดว่า "เราจักกราบทูล ต่อเมื่อคนเหล่านั้นกล่าวก่อน" จึงนั่งประนมมือนิ่ง. บัณฑิตทั้ง ๓ กราบทูลถึงม้าตัวมีกำลังที่ตนจำได้ว่า "พวกหม่อมฉัน จับจงม้าตัวมีกำลังตัวโน้น, ขอจับจงม้าตัวนั้น ๆ พระเจ้าข้า". พระโพธิสัตว์ กราบทูลที่หลังคนทั้งหมดว่า "มหาบพิตร หม่อมฉันจักเดินไป". พระราชาสดับคำนั้นแล้วตรัสว่า "ดี" แล้วเสด็จเข้าไปยังปราสาททันที. ถึงคนทั้งหมดก็ได้ไปยังที่อยู่ของตน ๆ เช่นกัน.

พระราชาดำริว่า "เจ้าธัญชัยต้องพ่ายแพ้แน่นอน, ส่วนบัณฑิตเหล่านั้นต้องชนะอย่างไม่ต้องสงสัย, ก็เราจักให้เนรเทศ เจ้าธัญชัยผู้พ่ายแพ้ไปเสีย" รุ่งขึ้น มีกองทัพทั้ง ๔ ห้อมล้อมออกไปทางประตูทิศทักษิณ เสด็จเข้าไปใกล้ต้นทุมราขพญาต้นไม้ใหญ่ซึ่งตั้งอยู่ที่ชัยภูมิประทับนั่งเหนือราชพาหนะ ณ สถานที่นั้นแล้วตรัสเรียกเสนาบดีมาวางแก้วมณี ๔ ดวง คือ แก้ววิเชียร แก้วไพฑูรย์ แก้วพลี และแก้วสีแดง ในมือเสนาบดีแล้วตรัสว่า "ท่านผู้เจริญ พวกท่านจงนั่ง ณ ที่โน้นซึ่งไกล ๓ โยชน์จากที่นี่, จงให้แก้วมณีดวงที่ ๑ แก่เหล่าบัณฑิตทั้ง ๔ ผู้ไปถึงก่อนให้ดวงที่ ๒ ในวาระที่ ๒, ให้ดวงที่ ๓ ในวาระที่ ๓, ให้ดวงที่ ๔ ในวาระที่ ๔, ถ้า ทั้งหมดไปถึงพร้อมกัน, จงให้แก้วมณีคนละดวง" เมื่อจะส่งไปจึงทำบุโรหิตให้เป็นพยานแล้วส่งไป. เวลาที่คนเหล่านั้นไปแล้ว พระราชาตรัสเรียกบัณฑิตทั้ง ๔ มาตรัสว่า "ท่านบัณฑิต, เมื่อบัณฑิต เหล่านี้กราบทูลว่า "ขอจงพระราชทานม้าพาหนะเถิด", ทรงรับสั่งว่า "พวกท่านจงขึ้นม้าทั้ง ๓ ตัววิ่งไป, ส่วนธัญชัยบัณฑิต จงเดินไป".

พระโพธิสัตว์หาไปนำแก้วมณีมาถวายพระราชา

บัณฑิตทั้ง ๔ ถวายบังคมพระราชาออกไปจากมณฑลที่สุดแห่งกำลังพล. ทั้ง ๓ บัณฑิตขึ้นม้าคนละตัว. ส่วนพระโพธิสัตว์ นึกถึงนันทียักษ์เสนาบดี. ถึงยักษ์ ก็ทราบวาระจิตจึงมาถึงด้วยกายอันไม่ปรากฏ ด้วยเหตุเพียงลัดมือเดียว อุ้มแม่พระโพธิสัตว์ซึ่งปรากฏอยู่ให้นั่งบนบ่าของตนแล้ววิ่งไป. บัณฑิตทั้ง ๓ ควมม้าออกไปด้วยเสียงระฆัง เพราะมีพระราชาเป็นพยาน. พระโพธิสัตว์วิ่งไปที่หลังคนทั้งหมด. พระราชาและหมู่ทหาร เห็นพระมหาสัตว์ขัดสมาธิบนอากาศประมาณยอดตาลจากแผ่นดินจึงรู้ว่า "เจ้าธัญชัยนี้ นั่งขัดสมาธิไปภายในอากาศ

ด้วยกำลังแห่งฤทธิ์" ต่างคนพองสยองเกล้ากลัวต่อภัยจากเหตุการณ์นั้น^{๒๓} พระโพธิสัตว์ ไปด้วย อาณาภพแห่งยักษ์ไปไกลประมาณ ๓ โยชน์รับแก้วมณีจากมือของเสนapati แล้วกลับมาหา พระราชาชั่วไม่ถึงจิตใจ. ทั้งเสนapati ทั้งปุโรหิตต่างเห็นพระโพธิสัตว์นั้นแล้วประวิตก เกรงกลัวภัยต่างคนพองสยองเกล้าเช่นกัน. ธนุอันมีกำลังพาเอาลูกธนูวิงทะลุกำแพงศิลาไปในที่ประมาณ ๕ วา แล้วถูกต้องลูกศรนั้นย้อนกลับมาอีกอย่างรวดเร็ว ฉันทิด, พระโพธิสัตว์จึงไป ๆ กลับ ๆ อย่างเร็วพลัน ฉันทิดเหมือนกัน. พระโพธิสัตว์ถวายแก้วมณีนั้นแก่พระราชาแล้ว กลับไปกลับมารับเอาแก้วมณีมาถวายพระราชาอีกถึง ๔ ครั้ง. บรรดาผ้าทั้ง ๓ ตัวนั้น ตัวหนึ่ง ๆ วิ่งทักษณาพระนครอินทปัตถ์ซึ่งกว้างถึง ๗ โยชน์ปรากฏเหมือนเวียนรอบรัตนวตนคร, ไม่ปรากฏที่สุดเลย. เมื่อมาถึงเวลานั้นวิ่งไปได้ประมาณ ๑ โยชน์ พระมหาสัตว์ไปได้ถึงประมาณ ๓ โยชน์กลับมาถึงพระราชา ๔ ครั้งตามลำดับ. ในขณะนั้น บัณฑิตทั้ง ๓ ยังไม่ทันถึงเลย. คราวนั้น บัณฑิตเหล่านั้น พบเสนapati ซึ่งกำลังมาระหว่างทางจึงถามว่า "ท่านเสนapati อะไรกัน ? ท่านยังไม่ได้ให้แก้วมณีแก่พวกฉัน อย่าเพิ่งไปเลย". เสนapati ฟังคำนั้นแล้วกล่าวว่า "เจ้าธัญชัย เอาแก้วมณีไปหมดถึง ๔ ครั้งแล้ว". บัณฑิตเหล่านั้นฟังคำนั้นแล้ว เกิดสลดสังเวชใจกลับไปเฝ้าพระราชา.

พระราชาเสด็จเข้าไปยังพระนครขึ้นสู่ปราสาทอย่างนั่งเญียบประทับบรรทม เห็นที่บรรทมใหญ่ดำริว่า "เจ้าธัญชัยนี้ ฉลาด แก้วกล้าเหลือเกิน มีกำลังมาก มีอาณาภพมาก มีฤทธิ์ สมบูรณ์ด้วยโลกียฌาน,^{๒๔} สามารถจะยึดเอาราชสมบัติในชมพูทวีปทั้งหมดได้, ถ้า เขาฟังปรรณาสมบัติของเราด้วยฤทธิ์ ไซ้, ก็สามารถทำได้, เจ้าธัญชัยนั้น แม้คนเดียวรู้ทุกสิ่ง, ต้องการยึดเอาราชสมบัติเราตลอดกาลนาน, ใคร ๆ ก็ไม่อาจห้ามเขาได้เลย", เพราะฉะนั้น จึงสะดุ้งหวาดหวั่น หวาดกลัวต่อพระโพธิสัตว์เป็นอย่างมาก. ถึงคนเหล่านั้นทั้งหมดกลับไปถึงที่อยู่ของตนแล้วพากันคิดเช่นนั้นเหมือนกัน. บรรดาคนเหล่านั้น ปุโรหิตคิดว่า "เจ้าธัญชัยนี้ มีฤทธิ์ มีกำลัง แก้วกล้าเหลือเกิน มีความสมบูรณ์ด้วยลาภ สมบูรณ์ด้วยรูป, เราจักให้เขาทำราชกิจให้ได้". ถึงเสนapati ก็คิดอย่างนี้ว่า "เจ้าธัญชัยนี้ มีฤทธิ์ มีกำลัง แก้วกล้าเหลือเกิน มีความสมบูรณ์ด้วยลาภ สมบูรณ์ด้วยรูป, เราต้องให้พระราชาขำมันให้ได้". คนเหล่านั้นพากันสำคัญอยู่อย่างนั้น. ดังที่พระโอรณจารย์กล่าวเอาไว้ว่า

^{๒๓} อยมิพุทธเลน คคณพจนนุตเรน ปลลลขมมาภุณชิตวา คโตติ ญตวา, ตโต สพุเพ ภยภิตา
อุตุราสา โลมหัสชาตา.

^{๒๔} อัย ธนุชโย ปณตติโด อติวีย สุโร มหพพโล มหานุภาโว อิทธิมา โลกิชฌานานิ สมปนโน.

"ในกาลไหน ๆ สิ่งทีหวนขึ้นย่อมไม่มี แก่คนไม่มีบุญ ด้วย—
บุญในที่ทุกสถาน คือ พึงทบกกำลังด้วยกำลัง คุณด้วยคุณ สิริด้วยสิริ
ความแกล้วกล้าด้วยความแกล้วกล้า และความเร็วด้วยความเร็ว".*

อัสสชาวณกัณฑ์ปัญหาข้อที่ ๑๔ จบ.

๔.๑๖ มหัตตปัญหาที่ ๑๔ ว่าด้วยคุณธรรมของคนดี

ก็ตั้งแต่นั้นมา พระราชาทรงสดุ้งหวาดหวั่นต่อพระมหาสัตว์ตลอดเวลาเลยทีเดียว.
วันหนึ่ง พระราชา เมื่อพระโพธิสัตว์ยังไม่มา เมื่อเหล่าบัณฑิตทั้ง ๓ แต่งตัวแล้วมายังที่รับใช้
พระราชา จึงตรัสถามเสนาบดีและปุโรหิตว่า "อาจารย์ พวกท่านเห็นเจ้าธัญชัย หรือไม่ ?".
ปุโรหิตกราบทูลว่า "มหาบพิตร เจ้าธัญชัยนี้ ถือตัวแข็งกระด้างจัด ด้วยอำนาจอหังการ".
ส่วนเสนาบดีกราบทูลว่า "มหาบพิตร เจ้าธัญชัยนี้ มีมานะแข็งกระด้างจัด ด้วยอำนาจฤทธิ์".
พระราชาสดับคำนั้นแล้วสั่งว่า "ถ้าเช่นนั้น เสนาบดี พวกท่านจงจับ จงกักขังมัน". "มหา
บพิตร เจ้าธัญชัยนี้ มีฤทธิ์มาก เหาะไปในอากาศได้, หม่อมฉัน ไม่อาจจับมันได้". "ควรทำ
อย่างไร ?". "ขอเดชะ ถ้าเช่นนั้น เราทั้ง ๓ อย่าพึงทำอะไรเจ้าธัญชัยมันก่อน, ควรทำดีเข้าไว้,
ถ้ามันพลาดหรือเลินเล่อ, จึงค่อยจับมันด้วยราชาอาญา". สุนทรालย์ กราบทูลว่า "มหาบพิตร
ขอพระองค์พึงถามปัญหากระทบเจ้าธัญชัย, ด้วยเหตุนี้ เจ้าธัญชัยจะไม่พูดความจริงเลย, มัน
อาจประมวลความที่ติดต่อกันด้วยความพลั้งเผลอหรือประมาท". พระราชาทรงรับตามนั้น.

ลักษณะคนชั่วกลับใจ

ก็ในคราวนั้น พระโพธิสัตว์ถึงราชสำนักเร็วกว่าปกติ, ก็แลครั้นถึงแล้วก็ถวายบังคม
พระราชาแล้วนั่ง ณ ที่สมควร. พระราชาครั้นเห็นพระโพธิสัตว์นั้นแล้ว ทรงทำปฏิสันถารตรัส
กะธัญชัยทันทีว่า "เรากำลังนึกถึงพอดิ, ถ้าเช่นนั้น พวกท่านจงสนทนากันเถิด, เราจักฟัง", เมื่อ
พระโพธิสัตว์กราบทูลว่า "ขอเดชะ พระองค์ขอบใจใคร ? หม่อมฉันก็จะพึงกล่าวกับผู้นั้น",
จึงตรัสต่อว่า "ดีละ บัณฑิต วันนี้แล เราจักถามเจ้าถึงส่วนปัญหาที่ไม่เป็นปัญหา". "ขอเดชะ
ขอพระองค์จงถามเถิด". พระราชาจึงตรัสถามว่า "ธัญชัย ขึ้นชื่อว่าคนชั่วแล้วกลับปรากฏใน
โลกว่า 'ดี' ก็ด้วยอาศัยเหตุอะไร ?". พระโพธิสัตว์กราบทูลว่า "ขึ้นชื่อว่าคนชั่วกลับปรากฏ

* คาถานี้ ผู้วิจัย : ยังหาที่มาไม่ได้.

ว่า 'เป็นคนดี' ในโลกก็ด้วยเหตุให้เป็นไป ๓ ประการ คือ ด้วยสัจจะ ด้วยความเป็นผู้มี ความกตัญญู หรือด้วยขันติ พระเจ้าข้า". ส่วนสุนทรालักษณ์กราบทูลว่า "ขึ้นชื่อว่าคนชั่วกลับปรากฏว่า 'เป็นคนดี' ในโลกก็ด้วยอำนาจแห่งการหลอกลวงที่ตนประพฤติ พระเจ้าข้า". อภิธรรมมณิกกราบทูลว่า "ขึ้นชื่อว่าคนชั่วกลับปรากฏว่า 'เป็นคนดี' ในโลกก็ด้วยเหตุที่ประพฤติสรรเสริญตนเอง พระเจ้าข้า". ทางด้านอภัยกราบทูลว่า "ขึ้นชื่อว่าคนชั่วกลับปรากฏว่า 'เป็นคนดี' ในโลกก็ด้วยเหตุที่ตนประพฤติเป็นไปเพราะการเอาชนะผู้อื่น การตีต่อยุทธ์ และการวิวาททุ่มเถียงกันพระเจ้าข้า".

พระราชাত্রัสถามว่า "อภัย ทำไม เธอจึงกล่าวเช่นนั้น ?". "ขอเดชะ ก็คนเราสามารถทุ่มเถียงเขาได้ ในเมื่อถูกใคร ๆ อื่น ด่าหรือต่อว่า สามารถชกต่อยป้องกันตัว ในเมื่อใคร ๆ ก็ตามชกต่อย ทุบตี สามารถรักษาตนได้ในสถานที่ขณะ ด้วยคุณตั้งร้อยแล้วทุบตีผู้นั้นได้, เพราะฉะนั้น หม่อมฉันจึงกราบทูลผู้นั้นว่า 'เป็นคนชั่วกลับปรากฏว่าเป็นคนดี' ในโลกได้".

พระราชাত্রัสถามว่า "อภิธรรมมณิก ทำไม เธอจึงกล่าวเช่นนั้น ?". "มหาบพิตร ก็คนเลวตัดคุณของคนเหล่านี้ ในเมื่อคนเหล่านี้ทำอุปการะแก่ตนและตนทำอุปการะ แก่คนเหล่านี้ ประกาศแต่คุณของตน เขาสามารถรักษาตนได้ในฐานะที่ตนจะเป็นใหญ่ได้, เพราะฉะนั้น หม่อมฉันจึงกราบทูลผู้นั้นว่า 'เป็นคนชั่วกลับปรากฏว่าเป็นคนดี' ในโลกได้".

พระราชাত্রัสถามว่า "สุนทรालักษณ์ ทำไม เธอจึงกล่าวเช่นนั้น ?". "มหาบพิตร ก็คนเลวที่มีตนปรากฏด้วยความปลั่งเปล่งหรือประมาทของตนในกาลก่อน ภายหลังตั้งตนอยู่ด้วยการงานที่หลอกลวง ถึงคนอื่นก็กล่าวเช่นนั้น เป็นนักหยิ่งฉวยเอาแต่ของคนอื่น ด้วยการหลอกลวงสั่งวาสด้วยภรรยาผู้อื่น ผีนราชาอาชญาเป็นประจำ ปรากฏด้วยการหลอกลวงซึ่งเป็นอาการอยากได้ด้วยอำนาจการเสียดแทงสิ่งนั้น ๆ เป็นผู้อาศัยคนอื่นอยู่ในสำนักของคนเป็นใหญ่และเป็นผู้สามารถรักษาตนเอง ในฐานะที่ตนจะต้องเป็นใหญ่ ด้วยการกล่าวโกหกหลอกลวง,

เพราะฉะนั้น หม่อมฉันจึงกราบทูลผู้นั้นว่า 'เป็นคนชั่วกลับปรากฏว่าเป็นคนดี' ในโลกได้".

อานิสงส์ของสัจจะ ขันติ และความกตัญญู

พระราชাত্রัสถามว่า "ธัญชัย บัณฑิตเหล่านั้นกล่าวอย่างนี้, เพราะเหตุไร ? เธอจึงกล่าวเช่นนั้น". "มหาบพิตร ผู้ที่ชื่อว่าสุนทรालักษณ์นี้ กล่าวไปก็ด้วยอำนาจที่ตนเป็นบุตรของหญิงคณิกา, มารดาของเขาหลอกลวงผู้ชายตลอดเวลา, จึงกล่าวสรรเสริญคำหลอกลวง, ผู้ที่ชื่อว่า

อิฐฐารมณีนี กล่าวด้วยอำนาจที่ตนเป็นบุตรของนักเลง, บิดาของเขาบีบคั้นเอาสิ่งของ ของคนที่มีอุปการะด้วยจิตคิดโกงตลอดเวลา, จึงสรรเสริญความมกตัญญู, ผู้ที่ชื่อว่าภยันี กล่าวด้วยอำนาจที่ตนเป็นบุตรของนักมวยปล้ำ, บิดาของเขาทุบและตีผู้อื่นตลอดเวลา, มีจิตคิดกระທပကးທံ, สรรเสริญแต่การสู้รบประมือ, มหาบพิตร ขึ้นชื่อว่าลัจจะ ขันติ และความมกตัญญู จัดว่ามีผลมาก,^{๒๕} คนเหล่าใด ๆ ประพฤติธรรมข้อหนึ่ง ๆ บรรดาธรรมทั้ง ๓ ข้อนั้น, คนเหล่านั้น ๆ จัดว่าเป็นคนดี, ถึงในกาลก่อน สัตว์วิจจมาน ๓ ตัว คือ ตัวหนึ่งรักษาลัจจะ, ตัวหนึ่งรักษาความมกตัญญู, ตัวหนึ่งรักษาขันติ, สัตว์เหล่านั้นจะภาวะแห่งสัตว์วิจจมานนั้น เข้าถึงอัทธภาพทิพย์แล้วเสวยทิพย์สมบัติ". "อย่างไร ? บัณฑิต". "มหาบพิตร หม่อมฉันจักนำเรื่องมากล่าว,

ได้ยินว่า ในอดีตกาล มีแม่โคตัวหนึ่งชื่อว่าพหลาอยู่ในเรือนของกุกุมพิกคนหนึ่งในแคว้นโกศล. ลูกของมันมีอยู่ตัวหนึ่ง. ในสมัยหนึ่ง นางโคพหลาออกจากบ้านพร้อมกับลูกของมันและฝูงโคไปเพื่อต้องการกินหญ้า ละลูกของมันและฝูงโคเดินเข้าป่าไปตัวเดียว. ส่วนลูกโคก็ไปกับฝูงโค. คราวนั้น ในป่านั้นมีเสือโคร่งตัวหนึ่ง. มันเห็นแม่โคนั้นซึ่งกำลังกินหญ้ายู่จึงคิดว่า "เราจะจับแม่โคนี้แล้วเคี้ยวกินเสีย". ที่นั้น มันจึงเดินด้อม ๆ เข้ามาหาแม่โค. แม่โคเห็นเสือโคร่งตัวนั้นแล้วจึงเงยหน้าขึ้นมองแล้วไม่กลัวเสือโคร่งตัวนั้นเลยกลับกล่าวว่า "ท่านเสือโคร่ง ท่านมา เพื่อต้องการอะไร ?". เสือโคร่งจึงกล่าวว่า "ข้าจะจับแกกินนะซี". เมื่อแม่โคกล่าวว่า "ข้าแต่พญาคมใหญ่ ขอโอกาส, ฉันยังมีลูกน้อยอีกตัว, ฉันให้มันลูกแล้วจะมา เพื่อให้ท่านกินฉันอีกที", เสือโคร่งจึงกล่าวว่า "ข้าจักเชื่อว่า เจ้าพูดจริงได้อย่างไร?". แม่โคกล่าวว่า "ฉัน พูดจริง" แล้วอำลาพญาเสือโคร่งไปให้มันลูกกินพร้อมกับกล่าวว่า "ลูก เจ้าจงรีบตีมนม, แม่จะเอาร่างกายไปให้พญาเสือโคร่งกิน". ลูกโคถามว่า "ทำไม ? แม่จึงกล่าวอย่างนี้แล้ว". นางโคร้องไห้เพราะความรักในลูกจึงบอกความจริงทั้งหมด. ลูกโค เพราะตนฉลาดในการตอบแทนคำน้ำนมนมารดา และเพราะตนมีความมกตัญญูต่อมารดา จึงได้กล่าวคำนั้นกะมารดาว่า "แม่จ้ ! ท่านอย่าให้ร่างกายท่านแก่พญาเสือโคร่งเลย, ฉันจักให้ร่างกายฉันแก่พญาเสือโคร่งแทนแม่เอง". นางโคสาวได้กล่าวกะลูกของตนว่า "โธ ! ลูกรัก แม่จะให้ร่างกายของเจ้าแก่พญาเสือโคร่งได้อย่างไร ?, แม่ได้ทำสัญญาจะให้ร่างกายของแม่, ถ้าแม่ไม่ให้ร่างกายของแม่แก่พญาเสือโคร่ง, คำของแม่ก็จักไม่เป็นลัจจะ, ก็ขึ้นชื่อว่าลัจจะเป็นสิ่งที่ให้สมบัติทุกอย่าง อีกทั้งเทวดาและมนุษย์ก็สรรเสริญด้วย, ส่วนคำเท็จจักทำบาปให้เกิดอย่างมหันต์ อีกทั้งยังถูกผู้รู้ติเตียนอีกด้วย, เพราะ

^{๒๒๙} สจจขณตักกตญญูตา นาม (ธรรมที่ทำความชั่วให้กลับเป็นคนดีได้ ถ้าประพฤติตามธรรมเหล่านั้น).

ฉะนั้น ขอให้ร่างกายแม่พินาศเองเถิด, สัจจะอย่าได้พินาศเลย, แม่จะรักษาศรัทธา,จะไม่ละศรัทธา".
 ที่นั่น นางโคสาวจึงเดินเข้าไปยังที่อยู่ของพญาเสือโคร่งแล้วยืนอยู่. ลูกโคก็เดินร้องให้ตามแม่
 มันมา แล้วได้กล่าวกับพญาเสือโคร่งว่า "ท่านพญาคมใหญ่ ขอท่านอนุเคราะห์ฉัน จงกินร่างกาย
 ฉันแทน, จงให้ชีวิตมารดาฉันเถิด, ขึ้นชื่อว่าความกตัญญูให้สมบัติทุกอย่าง อีกทั้งเทวดาและ
 มนุษย์ก็สรรเสริญด้วย, เพราะฉะนั้น ฉันจึงกระทำความกตัญญูในมารดา, ท่านพญาคมใหญ่ ท่าน
 จงประกอบความอดทนเถิด,

ขึ้นชื่อว่าขันติเป็นบรมธรรม ให้สมบัติทุกอย่าง
 เพราะผลบุญทั้งปวง อีกทั้งเทวดาและมนุษย์ก็สรรเสริญ,
 ได้ยินว่า คนทั้งปวง มีอายุยืน สมบูรณ์ด้วยทิพย์สมบัติ
 ประสบความสำเร็จได้ทุกอย่าง ไม่มีโรค และมีความสุขทุกเมื่อ".*

เสือโคร่งได้ฟังคำของลูกโคแล้วจึงกล่าวว่า "ข้าพขออดทนได้ จะไม่กินพวกเจ้า
 ทั้งสอง". ในกาลนั้น ด้วยเดชแห่งสัจจะ ด้วยอำนาจแห่งความกตัญญู และด้วยอำนาจแห่ง
 ขันติ ของสัตว์เหล่านั้น ภพของท้าวสักกะแสดงอาการร้อนขึ้น. ท้าวสักกะใคร่ครวญอยู่ก็ทราบ
 เหตุนี้เห็นอำนาจและสัจจะ ขันติ และความกตัญญูของสัตว์ทั้ง ๓ เหล่านี้จึงเหาะลงมาจาก
 สวรรค์ไปยังที่อยู่ของสัตว์เหล่านั้น เมื่อจะแสดงธรรมจึงกล่าวคาถาว่า

"กำลังเสมอด้วยสัจจะไม่มี, ความงามเสมอด้วยขันติไม่มี, กุศล
 เสมอด้วยความกตัญญูไม่มี, ทั้ง ๓ อย่างนี้ เป็นสิ่งที่ประเสริฐอย่าง—
 สูงสุด,^{๓๐} ผู้ใด ถึงทำกุศลทุกอย่าง ไม่เกี่ยวพันกับสัจจะ, ผลแห่งบุญ
 ของผู้นั้น มีน้อยมาก ซึ่งพระพุทธเจ้าทุกพระองค์ทรงแสดงเอาไว้,
 ผู้ใด ถึงทำกุศลทุกอย่าง, แต่ ขันติของเขาไม่มี, ผลแห่งบุญของ—
 ผู้นั้นมีน้อยมาก ซึ่งพระพุทธเจ้าทุกพระองค์ทรงแสดงเอาไว้, ผู้ใด
 ถึงทำกุศลทุกอย่าง, ความกตัญญูไม่มี, ผลบุญของผู้นั้นมีน้อยมาก
 ซึ่งพระพุทธเจ้าทุกพระองค์ทรงแสดงเอาไว้".*

ที่นั่น ท้าวสักกะจึงนำเอาสัตว์ทั้ง ๓ นั้นไปยังภพชั้นดาวดึงส์แล้วได้มอบวิมานซึ่ง

* คาถานี้ ผู้วิจัย : ยังหาที่มาไม่ได้.

^{๓๐} นตฺถิ สจฺจสมํ พฺลํ นตฺถิ ขนฺติสมํ สุภํ,
 กตญฺญตาสมํ นตฺถิ ตวิธมุตฺตมํ วรฺ.[๑๓๑]

* คาถาเหล่านี้ ผู้วิจัย : ยังหาที่มาไม่ได้.

เต็มด้วยนางเทพอัปสร ๑,๐๐๐ โกฎิ เต็มด้วยโกษณะอันเป็นทิพย์ สมบูรณ์ด้วยโกศอันเป็นทิพย์ มีเสียงเพลงขับร้องเสมอ สมบูรณ์ด้วยฉัตร ธงชัยและธงแผ่นผ้าเป็นต้นหลายกฎิ สำเร็จด้วย กามคุณอันเป็นทิพย์ หลังหนึ่ง ๆ แก่สัตว์ตัวหนึ่ง ๆ. ในกาลนั้น สัตว์ทั้ง ๓ ต้องการอยู่กับ ท้าวสักกะจึงละภาวะแห่งสัตว์ได้ภาวะแห่งเทพบุตร. ทั้งหมดได้เฉพาะสุขอันเป็นทิพย์ ในเทวโลก นั้น" เมื่อจะประกาศความนั้นจึงกล่าวว่า

"สัจจะแล ยอดเยี่ยมในโลก, สัจจะเป็นใหญ่ในโลก, อนึ่ง
แม่เมื่อมีสัจจะ บุญทุกอย่างก็มีด้วย,^{๓๑} เกิดเป็นคน ต้องรักษาสัจจะ
ให้ได้ เหมือนแม่โคสาวรักษาสัจจะในกาลก่อน, เพราะเดชแห่งสัจจะ
ในครั้งนั้นแล แม่โคจึงบังเกิดในสวรรค์. ขันติแล เป็นยอดในโลก,
ขันติเป็นใหญ่ในโลก, เมื่อมีขันติ บุญทุกอย่างก็มีด้วย,^{๓๒} พญาเสือโคร่ง
และแม่โค ย่อมอดทนได้ แม่ฉันใด, คนเรานั้นก็อดทนได้ ฉันนั้น,
เพราะเดชแห่งขันติในครั้งนั้นแล พญาเสือโคร่งจึงอุบัติในสวรรค์.
ความกตัญญู เป็นมูลรากแห่งธรรม, ความกตัญญูเป็นใหญ่ในโลก,
เมื่อมีความกตัญญูบุญทั้งปวงจึงมีด้วย,^{๓๓} ความกตัญญูจึงเป็นคำตอบ-
แทนมารดา เหมือนลูกโคทำตอบแทนมารดาในกาลก่อน, เพราะ-
อานุภาพแห่งกตัญญู ลูกโคจึงอุบัติในสวรรค์. เพราะฉะนั้นแล
ผู้มีวิจาร์ณญาณ ปราธนาสมบัติทุกอย่าง ต้องเป็นผู้มีสัจจะ ขันติ
และความกตัญญู ในกาลทุกเมื่อแล, พึงทำตามสัจจะ ขันติและ
ความกตัญญูเป็นประจำ, เพราะฉะนั้น ผู้มีวิจาร์ณญาณทุก ๆ คน
เมื่อต้องการสมบัติ จึงประพฤติกตัญญู สัจจะและขันติ ตลอดเวลาแล,
ผู้ใดเข้าใกล้พ่อ แม่ หรือครู มีความกตัญญู มั่นคงเป็นนิจ มีสัจจะ-
วาจา อดทน ทุกเมื่อ ย่อมประสบสุขอย่างยิ่ง ทั้งในมนุษย์โลก ทั้ง

๓๑

สจฺจํ หิ ปรมํ โลก
สจฺเจปี วิชฺชมานสมฺมึ

๓๒

ขนฺติ หิ ปรมํ โลก
ขนฺติยา วิชฺชมานาย

๓๓

กตญฺญตา ธมฺมมูลา
กตญฺญตฺยา สนฺติยา

สจฺจํ โลกํ ปธานตํ,
สพฺพปญฺญญจ วิชฺชติ.[๑๓๕]
ขนฺติ โลกํ ปธานตา,
สพฺพปญฺญญจ วิชฺชติ.[๑๓๖]
กตญฺญ โลกํ ปธานตา,
สพฺพปญฺญญจ วิชฺชติ.[๑๓๗]

ในทวโลก, บุญเสมอด้วยลัจจะไม่มี, สุขเสมอด้วยขันติไม่มี, สิ่งอื่น
 เสมอด้วยกตัญญูไม่มี, ๓ สิ่งนี้จึงเป็นสิ่งที่ดียิ่ง, ผู้ใด ทำกุศลทุกอย่าง
 แต่ไม่เจริญลัจจะวาจา, ผลบุญของผู้นั้น ย่อมไร้ผล ซึ่งพระพุทธเจ้า
 ทุกพระองค์ทรงแสดงเอาไว้. ธรรม ๓ อย่างนี้ คือ ขันติ ลัจจะ
 และกตัญญู มีผลมาก, อีกทั้งเหล่าเทวดาต่างพากันสรรเสริญเขา,
 เขาละโลกนี้ไป ย่อมบันเทิงในสวรรค์*.

พระมหาสัตว์ ครั้นนำอดีตนิทานมาแสดงอย่างนี้แล้วจึงกราบว่า "มหาบพิตร ผู้ใด
 มีกายและมีวาจาอันไม่ปิดกัน ด้วยการงานหลอกลวง ด้วยกิจคือการสรรเสริญตนเองและด้วยกิจ
 คือการชนะผู้อื่น, ผู้นั้น หาได้ประกาศสภาวะลัจจะนั้น ๆ ตลอดกาลทั้งปวงไม่, ผู้นั้น ต้องเสวย
 ทุกข์ในโลกหน้าเพราะทุจริตที่ตนทำไว้ในโลกนี้เพียงเล็กน้อยทีเดียว, ด้วยผลแห่งมุสาวาทนั้น จึง
 เสวยทุกข์นานปีประการ, ถ้าตั้งอยู่ในลัจจะก็จะเสวยทิพย์สมบัติด้วยกำลังแห่งลัจจะอันเป็นธรรม
 ยอดเยี่ยม,เป็นผู้มีบาปกรรมนั้น ๆ ย่อมมีแก่ผู้นั้น เพราะทำตามอย่างลัจจะนั้น,กิจคือการยกโทษ
 ย่อมมี เพราะความกรุณาของตน แห่งพระราชา อุปราชา และมหาอำมาตย์ในโลกนี้, ถ้าคน
 เหล่านั้น เป็นมิฉฉาปฏิภูมิจะเป็นบาปมากยิ่งขึ้น เพราะไม่มีความกรุณา, แม้โดยที่สุด เสือโคร่ง
 ก็ยังอดทนได้ เพราะลัจจะของแม่โค, จึงเสวยทิพย์สมบัติ, ส่วนเพราะความกตัญญู พระราชา
 อุปราชา และมหาอำมาตย์ในโลกนี้แล ที่ไม่โกรธยอมถึงฐานะอันเลิศ คือ ผู้นี้เป็นผู้มีคุณ มีความ
 กตัญญูตเวทีแก่พวกเรา, เมื่อทุกข์ภัยเกิดขึ้นแก่พวกเรา, ผู้นี้จึงเป็นที่พึ่งของพวกเราได้, ย่อม
 เสวยมหาสมบัติด้วยผลแห่งความกตัญญูนั้น, โดยที่สุด ลูกโค เพราะผลแห่งความกตัญญูต่อ
 มารดา จึงเสวยทิพย์สมบัติ, ผู้ใดอกตัญญู, ผู้นั้น ย่อมเป็นคนชั่ว บาปมากกว่าลูกโคเสียอีก,
 ส่วนผู้ที่มิขันติในโลกนี้, ถึงมีเหล่าผู้คน นำกำลังพลมาพร้อมพระราชา ก็ไม่อาจท่วมทับได้,
 เพราะว่า คนเหล่านั้น ไม่อาจก้าวล่วงเขาได้, ถ้าทรงธรรม, ปราศรณาดำแหน่งสูงสุด, ย่อมได้
 รับผลอย่างโอฬาร, ผู้ใด ทำความประทุษร้ายแก่ผู้มีขันติด้วยทวาร ๓, ผู้นั้นย่อมประสบภัยด้วย
 ตนเอง, ข้าแต่มหาบพิตร ลัจจะ ขันติ ความกตัญญู จึงจัดว่าเป็นสาเหตุที่คนชั่วกลับปรากฏ
 ว่าเป็นคนดีได้".

พระราชา สดับเรื่องนั้นแล้วทรงดำริว่า "เจ้าธัญชัยนี้แหละ เป็นมิฉฉาปฏิภูมิจึงได้
 กล่าวหาเราก้าวล่วงลูกโคตัวนั้นแม้ด้วยตนว่า 'เลวกว่าลูกโค', เจ้าธัญชัยนี้ เก่งกล้าเหลือเกิน

* คาถาเหล่านี้ ผู้วิจัย : ยังหาที่มาไม่ได้.

เพราะถือว่ามิฤทธิ์" เมื่อพระอาทิตย์ตกดิน ก็เสด็จเข้าสู่ปราสาททันที. ถึงคนเหล่านั้น ก็ได้ไป
ยังที่อยู่ของตน ๆ ที่เดียว.

มหัตตปัญหาที่ ๑๕ จบ.

๔.๑๗ โภธปัญหาที่ ๑๖ ว่าด้วยสิ่งที่โกรธแล้วก่อให้เกิดความพินาศ

ในกาลเมื่อ ๑๓ ปีผ่านพ้นไป เมื่อพระโพธิสัตว์อายุย่างเข้า ๑๔ ปี เสนาบดีคอยแต่
หาโทษพระโพธิสัตว์เองทีเดียว เหมือนเงา เพื่อต้องการยกโทษพระโพธิสัตว์จึงแสวงหาโทษ
เป็นประจำ. วันรุ่งขึ้น บัณฑิตทั้ง ๔ ไปยังที่รับใช้พระราชาวายบงคมแล้วนั่งลง. ในคราวนั้น
มีพงพอนที่เขาเลี้ยงไว้ตัวหนึ่งอยู่ในที่ประชุมนั้น หลุดออกจากเครื่องผูกมัดได้ตามช่องฝาปรางค์
ปราสาท. ที่ช่องฝานั้น มีงูเห่าตัวหนึ่งออกจากช่องฝานั้นมาเห็นพงพอนตัวนั้นเข้า. พวกมันจึงได้
ต่อสู้กันแล้วตายไปทั้ง ๒ ตัว. ที่นั่น คนทั้งหลายที่อยู่ในพระราชฐาน ข้างล่างเห็นงูและพงพอน
แล้วพากันแตกตื่นกันมาดู. พระราชาทรงสับสนโกลาหล จึงตรัสว่า "เรื่องอะไรกัน ?" ทรง—
สดับว่างูและพงพอนกัดกันตาย จึงได้มีพระทัยสังเวชสลดใจ. บรรดาเหล่าบัณฑิตซึ่งฟังเรื่องนั้น
สุนทรालยกราบทูลว่า "ขึ้นชื่อว่างู โกรธแล้วดุร้ายนัก". ถึงอิฏฐารมณก็กราบทูลว่า "แต่ข้าง
ตกมัน โกรธแล้วดุร้ายกว่า". แม้อภัยก็กราบทูลว่า "แต่ ราชสีห์ โกรธแล้วดุร้ายกว่า". บัณฑิต
เหล่านั้นต่างทะเลาะกันและกัน จึงถามพระโพธิสัตว์ว่า "บัณฑิต ท่านจะว่าอย่างไร ?". "สหาย
ความอันนี้ ไม่ควรกล่าวในราชสำนัก".

พระราชา สดับคำนั้นแล้วตรัสว่า "พวกท่าน ฟังกล่าวเรื่องที่ควรกล่าวเถิด". พระ
โพธิสัตว์ประครองอัญชลีนั่งนิ่ง. ก็สุนทรालยประครองอัญชลีกราบทูลว่า "ขอเดชะ ขึ้นชื่อว่างูเห่า
โดยมากถูกมนุษย์ทุบตี ไม่หนีเลย, เพราะฉะนั้น หม่อมฉันจึงกราบทูลว่า 'มันโกรธแล้วมัก
ดุร้าย'. พระราชาตรัสถามว่า "อิฏฐารมณ ก็เพราะอะไร ? เธอจึงกล่าวเช่นนั้น". "ขอเดชะ
ขึ้นชื่อว่าข้างตัวตกมันย่อมไม่เกรงกลัวต่อขอไม้ประดัก และเสือเหลือง เสือโคร่งเลย, ย่อม
ดิ่งดันตนไป, เพราะฉะนั้น หม่อมฉันจึงกราบทูลว่า 'มันโกรธแล้วมักดุร้ายยิ่งนัก'. พระราชา
ตรัสถามว่า "อภัย ทำไม ? เธอจึงกล่าวเช่นนั้น". "ขอเดชะ ขึ้นชื่อว่าสีห์โกลร ประสงค์จะ
ฆ่าผู้ใด ๆ ก็แผดเสียงร้องด้วยความโกรธ เหมือนกับว่าจะทำลายแก้วหูของคนนั้น ๆ ด้วยเสียง
แห่งสีห์, เพราะฉะนั้น หม่อมฉันจึงกราบทูลว่า 'มันโกรธแล้วดุร้ายยิ่งนัก'. พระโพธิสัตว์
ได้แต่นั่งนิ่ง.

พระราชโอรสแล้วนำความพินาศมาให้

พระราช ตรีศถามพระโพธิสัตว์ว่า "ธัญชัย พวกเขากันอย่างนั้น, เธอจะว่าอย่างไร ?". "ขอเดชะ พวกเขา พวกนั้นกล่าวด้วยอำนาจแห่งความไม่รู้". พระราชถามว่า "เธอกล่าวว่าอย่างไร ?". "ความข้อนี้ ไม่เพียงกล่าวในราชสำนักเลย, ขอเดชะ ขอพระองค์ทรงอนุญาตแก่หม่อมฉันเถิด". "เราอนุญาตเธอ". ธัญชัยจึงกราบทูลว่า "ขึ้นชื่อว่าพระราช โอรสแล้วดูร้ายยิ่งนัก,^{๓๔} เพราะอะไร ? ขอเดชะ ถ้าเช่นนั้น ขอพระองค์จงฟัง, ขอพระองค์จงมนสิการให้ติดเกิด, หม่อมฉันจักกล่าว" เมื่อจะแสดงจึงกล่าวคาถาว่า

"ขึ้นชื่อว่าไฟ ย่อมไหม้ซึ่งสรรพสิ่งในโลก ฉนใด, ไฟ คือพระราชซึ่งมักประทุษร้าย ก็ไหม้ประชาชนทั้งสิ้นให้ย่อยยับไป ฉนนั้น, ไฟย่อมเผาคนที่อยู่ใกล้เพียงคนเดียว, ไม่ไหม้คนที่อยู่ไกลได้เลย, แต่ไฟคือพระราช ย่อมเผาตระกูลพร้อมทั้งพวกพ้อง ภรรยาและผู้อื่นมิให้เหลือเลย, ต้นไม้บางเหล่าที่ยังเป็นหนุ่ม, เมื่อไฟไหม้ดังก็จะถูกเผาเช่นกัน, เหล่าคนที่มีความผิด รู้ความโกรธของพระราชซึ่งเป็นดังไฟแผดเผา ย่อมไม่ดำรงอยู่ได้, พระราชามีพระหัตถ์ยาว มักจับผู้ที่ไม่เชื่อถือแต่ที่ไกลเอามาลงโทษได้ อย่างฉับพลัน ทั่วทิศและทั่วโลก, เมื่อพระราชมีความโกรธแผดเผา จงไปเสียจากความพัวพันให้เป็นเช่นเหล็กไหล หรือไม้กวัดลู่อื่น, ธรรมดาว่า คนมักโกรธ มีใจมุทะลุตุตัน ย่อมเข้าไปทำลายแม้เหล็กให้ละเอียดได้".*

พระราชสดับคำนั้นแล้วกริ้วจัดตรัสว่า "ท่านผู้เจริญ เจ้าธัญชัยนี้กล่าวอย่างนี้ เพราะเหตุที่เรานุญาต, เพราะต้องการเตือนเรา จึงนำเรื่องนั้น ๆ มาโดยปริยายเป็นอันมาก กล่าวด้วยกำลังความรู้, ขึ้นชื่อว่าบุตรคบดี มีมานะกล้า เพราะถือตัวว่ามีทรัพย์มาก" ก็แลครั้นตรัสแล้วจึงเสด็จเข้าปราสาทไปทันที. แม้คนเหล่านั้นทั้งหมด ก็ได้ไปยังที่อยู่ของตน ๆ. ตั้งแต่นั้นมา พระราชาทรงนึกถึงแต่โทษของพระโพธิสัตว์เสมอ ๆ.

โกธปัญหาที่ ๑๖ จบ.

^{๓๔} ราช นาม อติวิย ภูฏจุฑโธ (พระราช เมื่อโกรธแล้วสามารถทำความพินาศให้ทุกอย่างได้).

* คาถาเหล่านี้ ผู้วิจัย : ยังหาที่มาไม่ได้.

๔.๑๘ อาสังกตกัณฑ์ปัญหาที่ ๑๗ ว่าด้วยเหตุระแวงใจในพระโพธิสัตว์

วางแผนกำจัดพระโพธิสัตว์

แม่มคนทั้งหมด มีพระราชา เสวก เสนาบดี พราหมณ์ บัณฑิตและปุโรหิตเป็นต้น เห็นพระราชามีพระพักตร์เศร้าหมองอยู่ตลอดเวลาจึงจับเข้าคุยกันอยู่เนื่อง ๆ. ภายหลังวันหนึ่ง ปุโรหิตทูลถามพระราชาว่า "มหาบพิตร พระองค์เสียพระทัยเรื่องอะไร ?, พระองค์คิดอะไรอยู่? จึงทรงน้อยพระทัย, หม่อมฉันเห็นอยู่จึงไม่สบายใจ". "ใช่ พราหมณ์". "พระองค์ไม่สบายพระทัย ด้วยเหตุใด ?". "เรามีอาการได้ว่า, ความข้อนี้อ ควรเป็นความลับ". "พระองค์เห็นว่า ผู้ใด ควรฟัง, ขอจงเจรจากับผู้ใดก็ได้". พระราชารับว่า "ดี" เสด็จลุกจากอาสนะพาเอาเสนาบดีและ ปุโรหิตขึ้นไปเบื้องบนปราสาท ตรัสให้เรียกบัณฑิตทั้ง ๓ ไปภายหลัง เว้นพระมหาเสวกเสีย. พวกเขาขึ้นไป ถวายบังคมพระราชาแล้วนั่งลง. พระราชา ได้ตรัสคำนั้นกับพวกคนเหล่านั้นว่า "พวกท่าน เจ้าธัญชัยนี้เป็นสหายนามเรา, ก็เพราะอะไร ? เราจึงกล่าว, ครั้งแรกเราฟังปัญหา มันด้วยความสำคัญว่า 'เจ้าธัญชัยนี้ มักใหญ่ใฝ่สูง', เพราะเหตุที่เราต้องการข่มขีมนจึงให้ บัณฑิตทั้ง ๓ ขีมน, เรากลัวเพราะมันเที่ยวไปในอากาศได้ด้วยฤทธิ์, ตั้งแต่นั้นมา เราเห็นมัน เมื่อใด, เมื่อนั้น เราเกิดความกลัว, ถ้าเราไม่อาจฆ่าและจงจำในคุกไซ้, เรา พึงทำอย่างไร กับมันดี ?".

เสนาบดีกราบทูลว่า "ขอเดชะ ขึ้นชื่อว่าข้าศึกควรฆ่าเสีย, หม่อมฉันรู้วิธีฆ่า, บัดนี้ ใครจะฆ่า, เพราะใคร ๆ ก็ไม่อาจทำได้". พระราชาได้ตรัสว่า "เราไม่ทราบจะทำประการใด ?". ปุโรหิตกราบทูลว่า "ขอเดชะ พึงแสวงหาโทษมันก่อน, พวกเราได้รับความผิดเมื่อใด, จักทำกรรม มันให้ปรากฏเมื่อนั้น". พระราชาฟังคำนั้นแล้วรับว่า "ดี" แล้วตรัสอย่างนี้ว่า "ท่านทั้งหลาย ใคร ? อาจแสวงหาความผิดเจ้าธัญชัยได้บ้าง". บัณฑิตทั้ง ๓ กราบทูลว่า "ขอเดชะ พวก หม่อมฉันอาจแสวงหาโทษมันได้". "พวกท่านจะกล่าวอย่างไร ?". "ขอเดชะ ขึ้นชื่อว่าราชกิจ อย่าได้ห้ามเจรจาปราศรัยในราชตระกูล, ขอพระองค์จงอนุญาต, ข้าพระองค์จะจับมันด้วยการ เจริญปราศรัย หรือการถามปัญหานั้น, จะเจรจากะกันและกัน". พระราชาสดับคำนั้นแล้วรับรอง แล้วส่งไป. คนทั้ง ๕ ถวายบังคมพระราชาแล้วลงจากปราสาทไป.

บรรดาคนเหล่านั้น บัณฑิตทั้ง ๓ ที่นั่งแล้ว. คือ สุนทรालย์เห็นนางสนมเข้าจึงมี จิตปฏิพัทธ์. อิฏฐารมณเห็นผ้ากำพลแดงของพระราชามีความประสังค์จะห่ม. อกัยเห็นพระขรรค์

ของพระราชชาต้องการจะยึดเอา.^{๓๕} ในเวลากลางคืน ทั้งหมัดนึกถึงเป้าหมายแล้วไปยังที่อยู่ของตน. บัณฑิตทั้ง ๓ เดินไปทางเดียวกันถึงประตูบ้านของพระโพธิสัตว์จึงตกลงกันว่า "บัดนี้ พวกเราไปเจรจาเพื่อสนทนาปราศรัยสำหรับประโยชน์คือความพลั่งพลาดกับเจ้าธัญชัยบัณฑิต" แล้วขึ้นที่ประตูเรือนของธัญชัยบัณฑิต ร้องเรียกว่า "ท่านบัณฑิต". พระโพธิสัตว์ ฟังคำนั้นแล้วกล่าวว่า "อะไร ? สหาย" เมื่อเหล่าบัณฑิตกล่าวว่า "สหาย บัดนี้ พวกเราต้องการปรึกษาหารือด้วย" จึงกล่าวว่า "วันนี้ เราไม่อาจไปในราชสำนักได้, เชิญพวกท่านขึ้นมาเถิด". เหล่าบัณฑิตเข้าไปยังเรือนของพระโพธิสัตว์ประนมมือทำปฏิสันถารกันแล้วนั่งพรณนาราชสมบัติ และพระราชวังกะกันและกัน. พระโพธิสัตว์ถามว่า "ก็ พวกท่านเห็นอะไรน่าอัศจรรย์ จงพรรณนา, เราจะฟัง". สุนทรालักษณ์กล่าวว่า "เราเห็นนางสนมแต่ละคนงดงามนัก ดุจนางฟ้า". พระโพธิสัตว์จึงถามว่า "สหาย ท่านครั้นเห็นแล้วมีจิตปฏิบัติใช่ไหม ?". "ใช่ สหาย". ส่วนอภิญญามณิกกล่าวว่า "เราเห็นผ้ากำพลของพระราชเชนกับผ้าทิพย์". พระโพธิสัตว์ถามว่า "สหาย ท่านครั้นเห็นแล้วอยากนุ่งใช่ไหม ?". "ใช่ สหาย". ส่วนอภัยกล่าวว่า "เราเห็นพระขรรค์ของพระราช ซึ่งวิจิตรไปด้วยแก้ว ๗ ประการเชนกับอาวุธอันเป็นทิพย์". พระโพธิสัตว์ถามว่า "สหาย ท่านครั้นเห็นแล้วต้องการจะได้มาถือใช่ไหม ?". "ใช่ สหาย". พระโพธิสัตว์รู้ว่า "ก็ คนเหล่านี้มายังเรือนของเราประสงค์เพื่อจะแสวงหาโทษของเรา" แล้วกล่าวอย่างนี้ว่า "ท่านผู้เจริญ พวกเรามาช่วยกันสร้างบรรณศาลาลักหลัง เพื่อเล่นหรือพบปะ สำหรับพวกเรา". เหล่าบัณฑิตรับคำแล้วอำลาพระโพธิสัตว์ไปยังที่อยู่ของตน.

พระโพธิสัตว์ให้สร้างศาลาใกล้ทางใหญ่หลังหนึ่งประหนึ่งว่าเทวสภา. เหล่าบัณฑิต บางครั้งมานั่ง ๑ คน, ๒ คน, ๓ คน, และ ๔ คน คือ บางครั้งพระโพธิสัตว์มานั่ง, บางครั้ง สุนทรालักษณ์มานั่ง, บางครั้งคันธารมณิกมานั่ง, บางครั้งอภัยมานั่งที่ศาลานั้น. ก็ตั้งแต่นั้นมา พวกมนุษย์ผู้ไปและมานั่งด้วยหมายรู้ว่า "นี่ เป็นศาลาของบัณฑิตทั้ง ๔". พระมหาสัตว์ คิดว่า "พวกนี้ ฟังแสวงหาโทษเรา, ตั้งแต่นี้ไป ไม่ว่าสนทนาปราศรัย หรือตอบปัญหาพระราช เราฟังกล่าวที่หลังของคนเหล่านี้ทั้งหมด, พระราชานี้ เมื่อก่อนเราเป็นที่รักกล่าวคือมิตร บัดนี้เป็นศัตรูแน่นอน".

สิ่งที่ไม่ควรยึดถือว่าเป็นที่รัก

^{๓๕} สุนทรालโย นานกา ทิสวา ปฏิพุทธจิตโต โหติ. อภิญญามณิ รณโย รตตมพผล ทิสวา นิวาเสตุกาโม โหติ. อภโยรณโย สดถุ ทิสวา คณหิตุกาโม โหติ (เป็นลักษณะของคนไม่รู้จักพอ).

รุ่งขึ้นวันหนึ่ง เหล่าบัณฑิตเมื่อจะไปยังที่รับใช้พระราชาไปจึงยังประตู่เรือน พระมหาสัตว์แล้วกล่าวว่า "เพื่อนบัณฑิต ท่านไปยังที่บำรุงพระราชากับพวกเราเถอะ". พระมหาสัตว์ฟังคำนั้นแล้วกล่าวว่า "เพื่อน พวกท่านไปก่อนเถิด, เราไม่สบายขอพักอยู่ก่อน, จักไปสายหน่อย". เหล่าบัณฑิตฟังคำนั้นแล้วจึงไปยังราชสำนักถวายบังคมพระราชาแล้วยืน ณ ที่อันสมควร. พระราชาทอดพระเนตรเห็นบัณฑิตเหล่านั้นแล้วตรัสถามว่า "พวกท่าน เพราะอะไร ? เจ้าธัญชัยจึงไม่มากับพวกท่าน, หรือพวกท่านโกรธกัน ?". "ขอเดชะ เขาไม่สบาย, ไม่ใช่โกรธกัน". ในเวลาที่บัณฑิตเหล่านั้นไปแล้ว พระมหาสัตว์คิดแล้วเลิกไปด้วยคิดว่า "บัดนี้ คำกล่าวของบัณฑิตเหล่านั้น ไม่กล่าวล่วงแก่เราเพราะการคบหากัน". ก็พระโพธิสัตว์ไปถึงยังราชนิเวศน์ในลำดับคำของบัณฑิตเหล่านั้นกราบทูลถวายบังคมพระราชาแล้วนั่ง ณ ที่สมควร. พระราชา ตรัสถามพระโพธิสัตว์ผู้นั่งแล้วแล้วว่า "ธัญชัย ทำไม ? เธอจึงมาช้านัก". "ขอเดชะ หม่อมฉันไม่มาเพราะกลัว". "เธอ กลัวอะไร ?". พระโพธิสัตว์ เมื่อจะพยากรณ์จึงกราบทูลว่า

"สิ่งเหล่านี้ คือ ไฟ น้ำ ผู้หญิง คนหลง ฐู และราช-

ตระกูล ไม่พึงยึดถือว่าเป็นที่รัก หรือนำไปจัดแจงและยึดถือเป็นชีวิต".*

พระราชา สดับคำนั้นแล้วตรัสถามว่า "มีอะไร ? เป็นที่รักของพวกเขาเหล่านี้หรือไม่หนอ". "ขอเดชะ ถ้าความสเนหาหรือไม่สเนหาย่อมมีในคนเหล่านั้นไซ้, เขาก็ไม่ควรนำประโยชน์มาให้, ความวางใจเป็นกลางในคนเหล่านั้นจึงสมควร". "เพราะอะไร ? จึงกล่าวเช่นนั้น". พระโพธิสัตว์กราบทูลว่า "ขอเดชะ สิ่งนั้นมีอยู่" แล้วได้กล่าวคาถาเหล่านี้ว่า

"บุรุษผู้เป็นศฤหัตถ์ ย่อมพินาศเพราะ ๓ สิ่งนี้ คือ เพราะ-

ความโลภ ความประมาท ความคั่นเคยกัน,^{๓๖} ผู้รู้ไม่พึงทำความโลภ
ความประมาท ความคั่นเคย เฉพาะสิ่งนั้น, ไม่พึงวางใจอมิตร, ไม่พึง
วางใจแม้มิตร, มิตรซึ่งโกรธเมื่อไร ? พึงปาวประกาศโทษทุกอย่าง
เมื่อนั้น, ผู้ที่มีประโยชน์พินาศ ก็เป็นทุกข์ใจ, และทุจริตก็เป็นทุกข์
ในเรือน, ผู้ถือแต่ความเห็นตน มักไม่ประกาศความหลอกลวง และ
ความถือตัวจัดของตน".*

* คาถาเหล่านี้ ผู้วิจัย : ยังหาที่มาไม่ได้. (สิ่งที่ไม่ควรยึดมั่นถือมั่น คือ สิ่งเหล่านี้

"อศุคิ อาโปตถิโย มุพฺพิโห สปิโป ราชกุลานิ จ,

ปิยเตเต โน จ คนฺตพฺพา สขุขุปถนํหฺรานิ จา"ติ.[๑๕๒])

^{๓๖} โลภ ปมาท วิสฺสสา (ทั้ง ๓ สิ่งนี้ อาจก่อให้เกิดความพินาศหากไม่ระวัง).

ลักษณะมิตรที่แท้จริง

พระราชสาส์นฉบับนั้นแล้วตรัสว่า "คนเช่นไรหนอแล ? จึงสมควรเป็นมิตร". "ไม่มีเลย พระเจ้าข้า". "เพราะอะไร ? บอกมาเถิด". พระโศภิตได้กราบทูลว่า "ตนเองคนเดียวเท่านั้น เป็นดี พระเจ้าข้า" แล้วได้กล่าวคาถาว่า

"คนไม่เป็นที่พึ่งกันและปฏิเสธกัน ไม่พึงคบหาสมาคม ใน—
 เพราะการขอเป็นที่พึ่ง, คนที่ตั้งอยู่ในความพินาศ เพราะลักษณะ
 แห่งมิตรมีจำกัด, พวกพ้อง ที่ประกอบประโยชน์ก็อยู่ได้, ผู้ที่ปกป้อง
 เลี้ยงดูมา คือ มารดาบิดา, ความคุ้นเคยมิตรมีอยู่ในผู้ใด ผู้นั้นคือมิตร,
 บุรุษเย็นใจในสตรีใด สตรีนั้น คือ ภรรยา, ส่วนภรรยาที่มักประทุษร้าย
 เป็นเช่นกับมิตรที่ถืออาวุธ เป็นเช่นกับทาสที่คอยเสียดแทง เป็นเช่น
 กับงูพิษที่อยู่ในเรือน, นี่คือนิจจอย่างไม่ต้องสงสัยเลย, เพราะไปคบ
 กับอสัตบุรุษ คนดี ๆ จึงต้องพินาศไป, ถึงผู้ที่ชื่อว่าเดินร่วมทางกัน
 เพราะความเกี่ยวข้องกัน ถึงจะสำรวม ย่อมนำเอายาพิษมาให้ได้,
 พึงทราบมิตร ๑๐ ประเภทในโลก คือ พระพุทธเจ้า พระปัจเจก—
 พุทธเจ้า พระอรหันต์ พระพุทธสาวก มารดา บิดา พี่ชาย น้องชาย
 ครูอาจารย์ ผู้ให้การช่วยเหลือและผู้แสดงพระธรรม เพราะท่านแนะนำ
 และให้รู้ทุกสิ่ง,^{๓๗} อนึ่ง พึงเจริญเมตตาภาวนา พึงทำความกตัญญู—
 กตเวที และพึงใช้ให้ทำการบูชาในมิตรทั้ง ๑๐ ประเภทเหล่านั้น ซึ่ง
 เป็นดุจผู้ให้ความสุขในโลกทั้งสองแนะนำแต่สิ่งที่เป็นสาระให้ ฉะนั้น

ธรรมดาคนที่คบคนชั่ว ย่อมชั่วไปด้วย, จึงไม่
 พึงละมิตรดีเที่ยงตรงในบางครั้งบางคราวเสีย, พึงทำให้
 เขายินดีบ้าง, เข้าไปหามิตรที่ดีย่อมจะบันเทิงเบิกบานใจ
 เร็วพลัน, เพราะฉะนั้น จึงควรคบหาคนที่ยิ่งกว่าตน,
 ขึ้นชื่อว่าแมลงผึ้งไม่ทำลายละอองเกสร ตลอดกาลนาน

เหมือนกับกบตัวเกาะอยู่บนพื้นในบัวไม่ทำลายใบบัว ฉะนั้น,
แม้คนพาลสันดานหยาบ จะอาศัยอยู่เพียงชั่ววินาทีหนึ่ง—
ก็ตาม ถึงอยู่ในขณะนั้น ก็หาบรรลุแห่งธรรมไม่ เหมือน
กับเต่า, แผลงภูเขาเอากลิ่นสุคนธ์ซึ่งมีรสนำชมในที่ไกล
กลับมาเร็วพลัน ฉันทิด, คนชั่วมีความรู้ย่อมเบียดเบียน
สาธุชนคนดี ผู้นำคบหา ฉันทิด, ความอยู่ร่วม เข้าไป
อาศัยลัทธิผู้มีความรู้ถึงอยู่ไกล เหมือนนกกินผลไม้ดี
ทั้งผลไม้เสียไป ฉันทิด, เหมือนไฟไหม้ป่า ถึงหมู่นื้อ
ก็พากันเหม็นเสีย, ดั่งดอกไม้มีเกสรอันหล่นไปแล้ว ถึง
หมูกมกรก็เหม็นเสีย, ดั่งสระน้ำอันแห้งผาก หาปลาไม่ได้,
คนทั้งหลาย ย่อมละคนที่ไม่มีศีล มีทรัพย์สิ้นแล้ว, ถึง
สตรีผู้เปรียบด้วยยาพิษที่ทำให้หลงด้วยอาการทั้งปวง
ไม่หลงเหลือหนึ่ง, เพราะว่าทุก ๆ คน ย่อมยินดีต่อใคร ๆ
ก็ตามที่พระราชามักทรงโปรดปราน".*

พระราชฯ ทรงสดับคานานั้นแล้วตรัสถามว่า "เหล่าบัณฑิต ไม่ทำปฏิสันถารกัน
ดอกหรือหนอ ?". "ขอเดชะ พวกหม่อมฉันยังคงทำปฏิสันถารกันอยู่, แต่ว่า ธัญชัยบัณฑิตไม่
ทำปฏิสันถารกับพวกหม่อมฉันผู้เคยเคยเลย". "เป็นจริงอย่างนั้นหรือ ? บัณฑิต". "จริง มหา
บพิตร". "เพราะอะไร ? จงว่าไป". ธัญชัยบัณฑิตจึงกราบทูลว่า "เป็นอย่างนี้ พระเจ้าข้า"
แล้วกล่าวคาถาว่า

"มิตรปรารภจะผูกพันกับมิตรที่แตกร้างกัน คราวเดียวอีก,
ผู้มีปัญญา สมควรพิจารณา อย่าไว้นื้อเชื่อใจ เหมือนแม่ลามิครรภ์
ถึงความพินาศเพราะลูก ฉันทิด".*

พระราชฯ สดับคานานั้นแล้วมีพระทัยเป็นกลางนั่งนิ่ง เสด็จจากอาสนะเข้า
ปราสาทไปทีเดียว. ถึงคนทั้งหมดก็ได้ไปยังที่อยู่ของตนเช่นกัน.

อาสังกตทัณฑ์ปัญหา ข้อที่ ๑๗ จบ.

* คาถาเหล่านี้ ผู้วิจัย : ยังหาที่มาไม่ได้.

๔.๑๙ หิตเพกขปัญหาที่ ๑๘ ว่าด้วยการเพ่งเล็งสิ่งที่เป็นประโยชน์ดีกว่า

เมื่อบัณฑิตเหล่านั้นมีอายุผ่านพ้นวัย ๑๔ ไป ก็ย่างเข้าปีที่ ๑๕ ตั้งแต่นั้นมา พระราชา ทรงพิจารณาอรรถาธิบายของพระมหาสัตว์จึงทำการตกลงว่า "เจ้าธัญชัยนี้ ไม่ประมาทหรือพลาดพลั้งเลย, การยกโทษจะพึงมีได้อย่างไร ?, ใคร ๆ อื่นที่ตั้งปัญหาที่ควรถามก็ไม่อาจที่จะให้เจ้าธัญชัยนั้นประมาทหรือพลาดพลั้งได้เลย, เพราะฉะนั้น เรา จักเจรจากับบัณฑิตเหล่านั้น เป็นประจำ" รุ่งขึ้นได้ตรัสกับบัณฑิตทั้ง ๔ ซึ่งมายังที่รับใช้ว่า "ท่านบัณฑิต ท่านเห็นแก่เรา หรือว่าเป็นแก่ตนเอง". ในคนทั้ง ๔ นั้นบัณฑิตทั้ง ๓ จึงกราบทูลพระราชาพร้อมกันทีเดียวว่า "ขอเดชะ หม่อมฉันทั้ง ๓ เห็นแก่ประโยชน์ตลอดเวลา จึงไม่ปรารถนาประโยชน์พระองค์ด้วยอุตุล่ำห่มขีที่รمانตนในอิริยาบถทุกอย่าง และแสวงหาแต่ประโยชน์แก่พระองค์เท่านั้น จักไม่เบียดเบียนให้พระองค์ต้องประสบทุกข์สักอย่างเลย".

พระมหาสัตว์ฟังคำนั้นแล้วนิ่งเสียทีเดียวพร้อมกับแยมินิดน้อย. พระราชาตรัสถามว่า "ธัญชัย เธอไม่ต้องนั่งอยู่หรือ มีอะไรก็ว่าไป". "ขอเดชะ ขอพระองค์พึงทราบเอาเองว่า หม่อมฉันไม่เห็นแก่ประโยชน์ของหม่อมฉันแต่เห็นแก่ประโยชน์ของพระองค์". สุนทรालัยกกราบทูลว่า "ขอเดชะ เจ้าธัญชัยนี้ สุขุมลุ่มลึก ยึดถือแต่ประโยชน์ตนมักใหญ่ใฝ่สูงอยู่ตลอดเวลา, มีวาจาที่เป็นเสียหนามทิ่มแทงใจของเจ้านาย และพี่น้องชาย". "อย่างไร ? สุนทรालั". "มหาบพิตร เจ้าธัญชัยนี้พร้อมบริวาร ๕๐๐ สังสรรค์กันในอิริยาบถทั้งปวง, เพราะฉะนั้น หม่อมฉันจึงกราบทูลว่า 'เป็นคนแสวงหาแต่ประโยชน์ตน มักใหญ่ใฝ่สูง'. ถึงบัณฑิตทั้ง ๒ ก็ได้กราบทูลว่า "สุนทรालักล่าวจริง พระเจ้าข้า". พระราชาตรัสถามว่า "จริงหรือ ? เจ้าธัญชัย". "จริงพระเจ้าข้า". "เพราะอะไร ?". ก็พระโพธิสัตว์นั้นจึงกราบทูลว่า "บุตรคบคิดทั้งหมด ซึ่งเกิดร่วมกันล้วนเป็นบริวารของหม่อมฉัน, พวกบัณฑิตเหล่านั้น ซึ่งเป็นลูกของหญิงแพศยา ลูกของนักเลง และลูกของนักมวยปล้ำ ประสงค์จะตำหนิคนอื่น, เพราะพวกเขาไม่มีบริวาร, ถึงตัวหม่อมฉันเองก็รู้ว่า พวกเขากำลังการยศ ความเป็นใหญ่ ความสุขส่วนตัวและประโยชน์ตน หม่อมฉันหาพูดไม่, เพราะฉะนั้น พวกเขาจึงเรียกหม่อมฉันว่า 'หม่อมฉันเองชื่อว่ามีเจ้านายและพี่น้องชาย', ขึ้นชื่อว่าบ มักส่งเสียงร้อง, ความพอใจของเขาไม่ได้เสมอเหมือนกับด้วยเสียงของตนทีเดียว, ขอเดชะ บัณฑิตเหล่านั้น เพราะกลัวความสุขของตนจะหลุดลอยและเพราะต้องการประโยชน์ของตน จึงมักใหญ่ใฝ่สูง, ข้าพระองค์ หากกล่าวเท็จต่อพระองค์ไม่". "อย่างไรกันบัณฑิต ?". "ขอเดชะ บัณฑิตทั้ง ๓ เมื่อคราวที่ขึ้นสู่ปราสาทของพระองค์, บรรดาพวกเขา

สุนทรालย์เห็นนางสนมของพระองค์จึงมีจิตปฏิพัทธ์. "จริงหรือ สุนทรालย์ ?". "จริงพระเจ้าข้า". พระราชา ทรงกริ้วจัดรับสั่งให้ขังเขาไว้ในเรือนจำ. "ขอเดชะ อภิสุธารมณ เห็นผ้ากำพลของ พระองค์ก็มีจิตคิดจับหยาบฉวยเอา". "จริงหรือ อภิสุธารมณ ?". "จริง พระเจ้าข้า". พระองค์ จึงรับสั่งให้ขังเขาไว้ในเรือนจำ. "ขอเดชะ อภัยในคราวนั้นก็ได้เห็นพระขรรค์แก้วของพระองค์ ก็มีจิตคิดอยากได้". "จริงหรือ อภัย ?". "จริง พระเจ้าข้า". พระราชาจึงรับสั่งให้ขังเขาไว้ใน เรือนจำ. "ขอเดชะ บัณฑิตทั้ง ๓ นี้มักใหญ่ใฝ่สูง เหมือนนก".

สาเหตุกับนกเค้าเป็นศัตรูกัน

"อย่างไร บัณฑิต ?". "ขอเดชะ แต่ครั้งปฐมกษัตริย์ในกบนี้ มีนกอยู่ในป่าหิมวันต- ประเทศ, ในระหว่างนกเหล่านั้น มีนก ๕ ตัว คือ หงส์ตัวหนึ่ง ครุฑตัวหนึ่ง นกแขกเต้าตัว หนึ่ง กาใหญ่ตัวหนึ่ง นกเค้าใหญ่ตัวหนึ่ง อาศัยอยู่. อยู่ต่อมา ตัวใดจิตดีตัวใด ตัวอื่น ๆ ก็ไม่สามารถจะห้ามปรามหรือตักเตือนตัวนั้นได้. นกเหล่านั้นจึงเกิดการทะเลาะกันขึ้นตลอดเวลา. ในสมัยต่อมา นกใหญ่และนกแก๊กก็ประชุมกันบนพื้นมโนศิลา พร้อมกับนกทั้ง ๕ ตัวนั้น และ ประกาศกับกันและกันว่า "บัดนี้ พวกเรามีความทะเลาะกันตลอดเวลา จะทำอย่างไรกันดี ?". นกแก๊กตัวหนึ่งกล่าวว่า "เรา ฟังหาราชานก, เราควรทำการอภิเษกนกตัวนั้นให้เป็นราชา". นก ทุกตัวรับว่า "ดีครับ" แล้วกล่าวว่า "ใคร จะเป็นราชาของพวกเรา ?, ใคร จะเป็นราชาของ พวกเรา ?". ในคราวนั้น เขี้ยวใหญ่ตัวหนึ่งจึงกล่าวว่า "นกเค้าตัวนี้ เก่งกล้านัก มีกำลังมาก สมควรเป็นราชาของพวกเรา". นกทุกตัวรับว่า "ดี ๆ เห็นด้วย ๆ". ที่นั่น อีกาตัวใหญ่ประสงค์ จะห้ามจึงกล่าวอย่างนี้ว่า

"นัยว่า นกเค้า ถูกพวกญาติทั้งหมดยกให้เป็นใหญ่, ถ้าผู้เป็น

ญาติทั้งหลายอนุญาต, เราจะฟังกล่าวอะไรสักอย่าง ?".

เหล่านกแก๊กทั้งหมด ต่างยอมอนุญาตกล่าวว่า

"สหาย จงกล่าวมาเถิด, พวกเราอนุญาตให้กล่าวเพียงสิ่งที่เป็นประโยชน์และเป็นธรรมอย่างเดียวเท่านั้น, เพราะว่า นกหนุ่ม มักมีปัญญารู้แจ้งเห็นจริง".

กาจึงกล่าวว่า

"เราไม่ชอบใจเลย ที่พวกท่านสถาปนานกเค้า, เพราะนกเค้านั้น

เมื่อยังไม่โกรธยังมีหน้าตาอย่างนี้, ถ้าโกรธขึ้นมา จักทำหน้าอย่างไร ?".^{๓๘}

นกลเหล่านั้นทั้งหมดต่างกล่าวว่า "เออ จริงซิ". ที่นั่น แร้งใหญ่ตัวหนึ่งจึงกล่าวว่า "ก็ กาใหญ่ แก้วกล้ายิ่งนัก มีกำลังมาก สมควรเป็นราชาของพวกเรา". นกทุกตัวต่างรับรองว่า "ดี ๆ เห็นด้วย ๆ". นกเค้าใหญ่จึงกล่าวคัดค้านว่า

"นัยว่า กา ถูกพวกญาติทั้งหมดยกให้เป็นใหญ่, ถ้าผู้เป็นญาติทั้งหลายอนุญาต, เราจะฟังกล่าวอะไรสักอย่าง ?".*

เหล่านกแกทั้งหมด ต่างยอมอนุญาตกล่าวว่า

"สหาย จงกล่าวมาเถิด, พวกเราอนุญาตให้กล่าวเพียงสิ่งที่เป็นประโยชน์และเป็นธรรมอย่างเดียวเท่านั้น, เพราะว่า นกหนุ่ม มักมีปัญหาจริง ๆ".*

นกเค้าจึงกล่าวว่า

"เราไม่พอใจที่พวกท่านสถาปนา, เพราะว่ากานี้ มักเบียดเบียนผู้ที่ชอบความร่มเย็นไม่ริษยา, ถ้าเป็นใหญ่จักกระทำอย่างไร ?".*

เหล่านกทุกตัวจึงกล่าวว่า "เออ จริงทีเดียว". กาฟังค่านั้นแล้วโกรธจัดกล่าวว่า "ท่านผู้เจริญ ความเป็นราชาพึงเป็นของเรา, เจ้านกเค้าจงพินาศ". ฝ่ายนกเค้าก็กล่าวว่า "ความเป็นราชาต้องเป็นของเรา, เจ้ากาจงพินาศ". กาและนกเค้าต่างก็ทะเลาะและจิกตักกันสัตว์ทั้งสองออกไปจากที่ประชุม ผูกความอาฆาตกันตลอดเวลาแล้วหลีกไป.^{๓๙} เมื่อกาและนกเค้าพากันไปแล้ว ในสมคมนั้น นกแกตัวหนึ่งจึงได้กล่าวคาถาว่า

"พวกเรา ขอสถาปนาครุฑซึ่งบินสูงไปได้ไกลถึงเขตแก้วจุฬามณี, ส่วนนกแขกเต้าท่านเรียกว่าเป็นถึงนักปราชญ์, นกนอกนั้นหากำลังไม่".*

นกแขกเต้าจึงกล่าวว่า

"นัยว่า นกครุฑ ถูกพวกญาติทั้งปวงยกให้เป็นใหญ่, ถ้าผู้เป็นญาติทั้งหลายอนุญาต, เราจะฟังกล่าวอะไรสักอย่าง ?".*

นกลเหล่านั้นจึงกล่าวว่า

"สหาย จงกล่าวมาเถิด, พวกเราอนุญาตให้กล่าวเพียงสิ่งที

^{๓๘} ขุ.ชา.อ.(บาลี) ๔/๕๘-๖๐/๘๗.

* คาถานี้ ผู้วิจัย : ยังหาที่มาไม่ได้.

^{๓๙} สาเหตุที่กาและนกเค้าเป็นศัตรูกัน เพราะแย่งกันเป็นใหญ่.

เป็นประโยชน์และเป็นธรรมอย่างเดียวกันนั้น, เพราะว่า นกหนุ่ม
มักมีปัญญารู้แจ้งเห็นจริง".*

นกแขกเต้ากล่าวว่า

"เราขอใจ จะสถาปนาหงส์ให้เป็นใหญ่แล, เพราะว่า หงส์มี
รูปทรงอันงาม มีกำลัง มีปัญญา มีจิตอ่อนโยน มักกล่าวธรรม".*
นกใหญ่ทั้งหลายมีนกครุฑเป็นต้นจึงกล่าวอย่างนี้ว่า

"ท่านกล่าวดี ๆ รู้ว่าใครมักโกรธ ใครพุดดี, เราทั้งหมด
ย่อมรู้ว่า นกแขกเต้าเป็นบัณฑิตอย่างเดียว".*

ในกาลนั้น พญาหงส์จึงถูกสถาปนาให้เป็นราชา ปรากฏว่า "หงส์ผู้พระราชา". มหา
บพิตร เมื่อเป็นเช่นนั้น ขอพระราชางดปล่อยบัณฑิตจากเครื่องจองจำเกิด. "เราไม่อาจ บัณฑิต".
พระมหาสัตว์จึงกราบทูลว่า "มหาบพิตร ถ้าเป็นไปอย่างนี้, ทั้งพระองค์ทั้งหม่อมฉันไม่พ้นถูก
การหา". "ทำไม?". "เพราะแรงริษยา ธัญชยันตีพรรณนาโทษของคนเหล่านั้นจึงส่งไป เว้นเรื่อง
เดิมเสีย เพราะฉะนั้น หม่อมฉันจึงถูกครหาได้, อีกอย่าง พระราชาทรงตั้งบุตรหญิงคณิกา บุตร
นักเลงและบุตรนักมวยปล้ำไว้ในตำแหน่งบัณฑิต ลงโทษเพราะการรู้เท่าไม่ถึงการณ์ของบัณฑิต
เหล่านี้ เพราะฉะนั้น พระองค์ก็ต้องถูกติเตียนได้, สมควรที่พระองค์จะให้ปล่อยบัณฑิต
เหล่านั้นจากเครื่องจองจำเสีย". "ดี บัณฑิต เธอจงให้ปล่อยพวกเขาเถิด". ถึงบัณฑิตเหล่านั้น
พ้นโทษกลับมาถวายบังคมพระราชแล้ว ณ ที่สมควร. พระราชาเห็นบัณฑิตเหล่านั้นแล้ว
รับสั่งว่า "พวกท่านจงขับบัณฑิตเหล่านั้นไปเสียให้พ้น". พระโพิสัตว์กราบทูลว่า "ถ้าพระองค์ให้
ขับบัณฑิตเหล่านั้นไปไซ้, พวกเขาไปยังประเทศอื่น พึงประทุษร้ายพระองค์ได้, เพราะฉะนั้นแล
ไม่ควรลงโทษขับไล่พวกเขา". พระราชาสดับคำนั้นแล้วตรัสว่า "ถ้าเช่นนั้น พวกมันจะเป็นคน
รับใช้ของเจ้า". พระโพิสัตว์กราบทูลว่า "ขอเดชะ หม่อมฉันจะถูกติเตียนว่า 'เจ้าธัญชยันตีได้
กล่าวว่าประสงค์จะให้ได้ เพราะอยากได้บัณฑิตเหล่านั้นไปเป็นทาสของตน', เพราะฉะนั้น พระ
องค์พึงตั้งพวกเขาไว้ในตำแหน่งบัณฑิตเช่นเดิมเถิด". ดังนี้แล้วกล่าวคาถาว่า

"คนในโลกนี้ อย่าได้สองเสพสมาคมกับคนชั่ว, อย่าพึงอยู่แม่
ด้วยกับข้าศึก, สัตบุรุษทำการคบหาคนชั่ว เพียงชั่วครู่ ย่อมถูกเผา
เหมือนถ่านเพลิงที่ไฟลุมอยู่, สาธุชนคนดี พึงเว้นคนชั่วเสียให้ไกลถึง

* คาถาเหล่านี้ ผู้วิจัย : ยังหาที่มาไม่ได้.

๒,๐๐๐ เท้า^{๔๐} เหมือนแม่โคเหล็กหนีเลื้อยเหลืองตั้ง ๕๐ คอก ๑๐๐ คอก

และเหมือนคนหลักช้างตัวกำลังตกมันไกลตั้ง ๑,๐๐๐ คอก ฉะนั้น".*

พระราชารับว่า "ดี" แล้วทรงตั้งบัณฑิตเหล่านั้นในตำแหน่งเดิมแล้วลูกจากพระราชอาสน์เข้าปราสาทไป. ถึงคนเหล่านั้นก็ได้ไปยังที่อยู่ของตนเช่นกัน.

หิตเพกขาปัญหาที่ ๑๘ จบ.

๔.๒๐ อกัตถุญญปัญหาที่ ๑๙ ว่าด้วยการรู้คุณและไม่รู้คุณคน

ตั้งแต่นั้นมา บัณฑิตทั้ง ๓ ต่างก็ติดตามแสวงหาแต่โทษเพื่อจะยกโทษพระโพธิสัตว์นั้น. อยู่มาวันหนึ่ง บัณฑิตทั้ง ๔ ไปยังที่รับใช้พระราชา ในตอนเย็นก็ออกจากราชสำนัก มายังที่อยู่ของตน พวกหนึ่ง ณ ศาลาที่ประชุม. เมื่อบัณฑิตทั้ง ๔ นั้นนั่งที่ศาลานั้นแล้ว สุนทรालย์ถามว่า "ท่านธัญญชัยมหาบัณฑิต ท่านรู้อะไร ? เป็นธรรมชาติที่น่าอัศจรรย์ของท่านบ้างหรือไม่ ?". "ใช่ เรารู้, พวกท่านรู้อะไร ?". สุนทรालย์กล่าวว่า "บัณฑิต เราเข้าใจว่าการปฏิสนธินั้นแล เป็นอัศจรรย์". อภิฐารมณีกกล่าวว่า "บัณฑิต เราเข้าใจว่าการสรรเสริญเยินยอยกย่องนั้นแล เป็นอัศจรรย์". อภัยกล่าวว่า "บัณฑิต เราเข้าใจว่าการเคารพยำเกรงกันนั้นแลเป็นอัศจรรย์". พระโพธิสัตว์กล่าวว่า "ท่านผู้เจริญ พวกท่านรู้เพียงนี้เท่านั้น, สิ่งเหล่านั้นไม่เป็นสาระแก่นสารเลย". เหล่าบัณฑิตจึงถามว่า "ท่านรู้อะไรบ้าง ?". "เรารู้ความกตัญญูกตเวทิตะ, พวกท่านรู้บ้างไหม? เพราะเหตุนั้น ถึงในกาลก่อน คนรู้อุปการคุณที่คนอื่นทำแก่ตนเอง แม้คราวเดียว ภายหลังจึงกระทำตอบแทนแก่เขาตั้ง ๑,๐๐๐ ครั้ง เพราะความไม่รู้ความกตัญญูกตเวทิตะจึงมีแต่ความฉิบหาย ลามก ทั้งในโลกนี้และโลกหน้า". สุนทรालย์จึงกล่าวว่า "ถ้าเช่นนั้น ท่านทำอุปการะแก่พระราชารึหรือว่า พระราชาทำอุปการะแก่ท่าน". พระโพธิสัตว์ จึงกล่าวว่า "สุนทรालย์ เราทำอุปการะแก่พระราชา, แต่พระราชาก็ทำอุปการะแก่เราหรือไม่ เราไม่ทราบ". "ถ้าเช่นนั้น ท่านไม่รู้คุณของพระราชารึ หรือว่าพระราชารู้คุณของท่าน". "เรารู้คุณของพระราชาลอตเวลา, แต่หาู้จิตใจของพระราชารึ". บัณฑิตเหล่านั้นจึงรับว่า "ดีแล้ว" แล้วได้ไปยังที่อยู่ของตนทันที. บัณฑิตทั้ง ๓ คิดว่า "พวกเราเห็นหลังของอมิตแล้ว". พระโพธิสัตว์จึงคิดว่า "บัณฑิตเหล่านั้น พึงถือเอาถ้อยคำของเราไปแล้ว".

^{๔๐} เทวสหัสเสน พุซุชน (เมื่อจะหลักคนชั่ว ควรหลักไปเสียให้ไกลที่สุดเท่าที่จะทำได้).

รุ่งขึ้นในเวลาหลังอาหารเช้า บัณฑิตทั้ง ๔ ไปยังที่รับใช้พระราชารับส่งห้องโถงใหญ่ ถวายบังคมพระราชาราวแล้ว ณ ที่สมควร. ในขณะที่คนเหล่านั้นนั่งกันอย่างสบาย สุนทรालย์ จึงกราบทูลกับพระราชารว่า "ขอเดชะ เจ้าธัญชัยนี้กล่าวว่า 'พระองค์ไม่ทำอุปการะแก่บัณฑิต, ส่วนบัณฑิตทำอุปการะแก่พระองค์, อีกอย่าง บัณฑิตเป็นผู้ทำกตเวทีก่แก่พระองค์, พระองค์เป็นผู้กตัญญู ออกเวทิต่อบัณฑิต, บัณฑิตผู้ที่เป็นคนอกตเวทีย่อมเสื่อมทั้งในโลกนี้และโลกหน้า'".

พระราชาสดับค่านนั้นแล้วตรัสถามว่า "จริงหรือ ? ธัญชัยบัณฑิต". "จริง มหาบพิตร อีกอย่าง หม่อมฉันรู้คุณของพระองค์เป็นนิจทีเดียว, หม่อมฉันจึงกล่าวว่า 'เราไม่รู้พระทัยของพระองค์'. พระราชาสดับค่านนั้นแล้วตรัสถามว่า "สุนทรालย์ เจ้าธัญชัยนี้กล่าวคำอย่างนี้ใช่ไหม ?". "ใช่ พระเจ้าข้า เขากล่าวปกปิดเร้นลับอย่างนี้, หม่อมฉันไม่ทราบสิ่งเร้นลับนั้นเลย". "เจ้าธัญชัย เจ้ากล่าวว่า 'คนอกตัญญู ออกเวทีย่อมแต่ความเสื่อมดังนี้ จริงหรือ ?'. "จริง พระเจ้าข้า". "อย่างไร ? วา". พระโพธิสัตว์ ทราบอดีตกาลเพราะระลึกชาติได้จึงกราบทูลพระราชารว่า "มหาบพิตร หม่อมฉันจักนำเอาเรื่องในกาลก่อนมาเล่าให้ฟัง,

ลักษณะคนอกตัญญู

ในอดีตกาล พระองค์เสวยพระชาติเป็นพระเจ้าพรหมทัตต์ทรงครองราชอยู่ในเมืองพาราณสี. ปุโรหิตคนนี้เป็นปุโรหิตของพระองค์, เสนาบดีนี้เป็นบุตรปุโรหิตชื่อว่า เทพบุตร. คราวนั้น ตระกูลปุโรหิตพินาศเพราะอหิวาตกโรค. เทพบุตรผู้เดียวทำลายฝ่าเรือนหนีไปได้, เขาไปยังเมืองตักกสิลาเรียนศิลปะเกี่ยวกับการแสดง ในสำนักของอาจารย์ทิสปาโมกข์ ให้อาจารย์ออกไปถึงยังปัจฉิมคามตำบลหนึ่ง. บ้านใหญ่อาศัยปัจฉิมคามนั้น ได้ชื่อว่าจันทาล. กาลนั้น หม่อมฉันเป็นบัณฑิต ผู้ฉลาดรู้มนต์ทำให้ผลไม้ ออกนอกฤดูกาล อาศัยอยู่ในบ้านนั้น หม่อมฉันออกไปแต่เช้า ถือตะกร้าออกไปจากบ้านนั้นเข้าไปใกล้ต้นมะม่วงต้นหนึ่งในป่า ยืนอยู่ชั่ว ๗ อย่างก้าว ร่ายมนต์พรหมตันมะม่วงด้วยน้ำขันเดียว. ใบแก่ ๆ หล่นจากต้นในขณะนั้นทีเดียว, ใบอ่อน ๆ ก็แตกอกขึ้น, ดอกก็ผลิออกร่วงไป, ผลมะม่วงตั้งขึ้นแล้วสุกโดยชั่วครู่เดียว มีรสหวาน มีสีสรรค โอลาเช่นกับผลไม้ทิพย์ หล่นลงจากต้น. เขาเลือกเก็บเคี้ยวกินตามชอบ

ใจแล้วเอาใส่ตะกร้าจนเต็มกลับไปยังเรือน ขายมะม่วงเหล่านั้นเลี้ยงดูบุตรและภรรยา. บุตรพราหมณ์นั้นเห็นนายจันทาลนำมะม่วงสุกนอกฤดูมาขายจึงคิดว่า "มะม่วงพึงเกิดด้วยอำนาจมนต์อย่างไม่ต้องสงสัย, เราอาศัยบุรุษนี้จักได้มนต์อันเลิศนี้" จึงสืบค้นนายจันทาลซึ่งนำมะม่วงมา รู้เหตุนั้นแล้วจึงไปยังเรื่องของนายจันทาลนั้น ในเมื่อเขายังไม่มาจากป่า เป็นเหมือนคนไม่รู้อะไร?

ถามภรรยานายจันทาลว่า "อาจารย์ของเราไปไหน ? เสีย" เมื่อภรรยานายจันทาลกล่าวว่า "ไปป่า" จึงยืนคอยนายจันทาลนั้นกลับมา ต้อนรับถือเอาตะกร้าจากมือนำไปวางไว้บนเรือน

นายจันทาลนั้นมองดูมาณพหนุ่มแล้วกล่าวกับภรรยาว่า "นางผู้เจริญ มาณพนี้มาเพื่อต้องการเรียนมนต์, มนต์จักไม่อยู่ในมือของเขาได้, ผู้นี้เป็นอัสติบุรุษ". ถึงมาณพนั้น ก็คิดว่า "เราบำรุงอาจารย์ จักได้มนต์นี้เป็นแน่" ตั้งแต่นั้นมาก็ทำกิจทุกอย่างในเรือนของนายจันทาลนั้น, นำฟืนมา ตำข้าว หุงข้าว ให้น้ำล้างหน้าป็นต้น และล้างเท้าด้วย. วันหนึ่งเมื่อนายจันทาลกล่าวว่า "พ่อมาณพ จงใส่ขาเตี๋ยง", เขาก็ไม่เข้าป่าเอาเตี๋ยงวางไว้บนขานั่งตลอดคืนจำเนียรกาลต่อมา ภรรยานายจันทาลคลอดบุตรชาย. ในเวลาที่น่างคลอดบุตร มาณพนั้นก็ได้อำนาจแห่งบุรุษทุกอย่าง. วันหนึ่ง นางจึงบอกนายจันทาลว่า "นาย มาณพนี้ สมบูรณ์ด้วยชาติยิ่ง ทำการช่วยเหลือพวกเราเพื่อต้องการมนต์ทีเดียว, จงให้มนต์อยู่ในมือของเขาเถิด, อย่าหนักใจ, จงบอกมนต์ให้แก่เขาด้วยเถิด". นายจันทาลรับว่า "ดี" แล้วให้มนต์แก่มาณพนั้นแล้วกล่าวอย่างนี้ว่า "พ่อ มนต์เป็นสิ่งที่หาค่ามิได้, ท่าน อาศัยมนต์นี้จักมีลาภสักการะเป็นอันมาก, ในเวลาใดใคร ๆ คือ จะเป็นพระราชหรือราชมหากษัตริย์ก็ตาม ถามว่า 'ใคร ? เป็นอาจารย์ของท่าน' ท่านอย่าปกปิดเรา, ถ้าท่านละอายว่า 'เราเรียนอาคมมนต์มาจากสำนักของคนจันทาล' กลับกล่าวว่า 'พราหมณ์มหาศาล เป็นอาจารย์ของเรา' ใช่, ท่านจักไม่ได้รับผลแห่งมนต์นี้". เขาจึงกล่าวว่า "ข้าพเจ้าจะปกปิดทำไม ?, ในเมื่อมีใคร ๆ ถาม จักกล่าวถึงท่านทีเดียว" ให้ออกจากหมู่บ้านจันทาลไปทดลองมนต์แล้วถึงกรุงพาราณสีตามลำดับ ขยายมะม่วงทั้งหลายได้เงินเป็นอันมาก.

อยู่มาวันหนึ่ง คนเฝ้าพระราชอุทยานซื้อมะม่วงจากมือของมาณพนั้นไปถวายพระราช. พระราชาเสวยมะม่วงเหล่านั้นแล้วตรัสถามว่า "โอ ! มะม่วงลูกนี้อร่อยเหลือเกิน, เจ้าไปได้มะม่วงเช่นนี้มาจากไหน ?". "ขอเดชะ มาณพคนหนึ่ง นำเอาผลมะม่วงนอกฤดูมาขาย, หม่อมฉันจึงซื้อมะม่วงเหล่านี้มาจากเขา". "ตั้งแต่นี้ไป ท่านจงกล่าวว่า 'มาณพจมนำมะม่วงมายังวังนี้'. คนเฝ้าพระราชอุทยานได้ทำดังนั้นแล้ว. ถึงมาณพก็ได้้นำเอามะม่วงไปยังราชตระกูลตั้งแต่นั้นมา. ก็เมื่อพระราชาตรัสว่า "เจ้าจงอุปัฏฐากเรา", เขาจึงอุปัฏฐากพระราชา ได้ทรัพย์สินเป็นอันมากจนเกิดความคุ่นเคຍตามลำดับ.

ภายหลังวันหนึ่ง พระราชาตรัสถามเขาว่า "มาณพ เจ้าได้มะม่วงที่สมบูรณ์ด้วยสี กลิ่นและรส นอกฤดูกาลอย่างนี้ มาแต่ไหน ?, ใคร ๆ ? คือ กิณร พระยานาค พญา

ครุฑ หรือเทวดา ให้แก่เจ้า, หรือว่า นี่เป็นกำลังแห่งมนต์". "มหาบพิตร ใคร ๆ ไม่ให้แก่ หม่อมฉัน, แต่ว่า หม่อมฉันมีมนต์ที่หาค่ามิได้, นั้น เป็นกำลังแห่งมนต์นั้น". "ถ้าเช่นนั้น ลักวัน เราต้องการเห็นกำลังแห่งมนต์นั้น". "ได้พระเจ้าข้า หม่อมฉันจักแสดง". รุ่งขึ้น พระราชาเสด็จ ไปอุทยานกับมาณพนั้นแล้วตรัสว่า "เจ้าจงแสดง". เขารับว่า "พระเจ้าข้า" แล้วเข้าไปใกล้ต้น มะม่วงยืนอยู่ไกลประมาณ ๗ ก้าว ร่ายมนต์แล้วสาदनํ้าไป. ในขณะนั้นเอง ต้นมะม่วงก็แทง ผลตามนัยที่กล่าวแล้วในหนหลังนั้นแล ยังฝนแห่งผลมะม่วงให้ตกแล้ว เหมือนมหาเมฆ. มหาชน ได้ให้สาธุการแล้ว. คนทั้งหลายช่วยกันโบกแผ่นผ้าไปมา. พระราชาเสวยมะม่วงแล้วประทาน ทรัพย์แก่เขาเป็นอันมากแล้วตรัสถามว่า "มาณพ มนต์ของเจ้าเห็นปานนี้ น่าอัศจรรย์เหลือเกิน ,ไปเรียนจากสำนักของใคร ?". มาณพคิดว่า "ถ้าเรากล่าวว่า 'ในสำนักของคนจันทาล' ไช้ ,เรจักต้องถึงความละอาย, คนทั้งหลาย ก็จักติเตียนเรา, มนต์เราก็คล่องแคล่วแล้วแล, บัด นี้คงไม่เสื่อม, เรจักอ้างอาจารย์ทิศาปาโมกข์" ทำมุสาวาทแล้วจึงกราบทูลว่า "หม่อมฉันเรียนเอา ในสำนักของอาจารย์ทิศาปาโมกข์ในเมื่อตักกะศิลา". ในขณะนั้นเอง มนต์ก็อันตรธานไปทันที.

๔๑

พระราชาทรงโสมนัสยิ่งนักจึงพาเอาเขาไปยังพระนคร วันรุ่งขึ้นตรัสว่า "เรจัก เสวยมะม่วง" แล้วเสด็จไปยังอุทยานประทับนั่งบนพระแท่นศิลาอันเป็นมงคลแล้วตรัสว่า "มาณพ เจ้าจงนำเอามะม่วงมา". เขารับว่า "พระเจ้าข้า" แล้วเข้าไปใกล้ต้นมะม่วงยืนอยู่ห่างประมาณ ๗ ก้าวคิดอยู่ว่า "เรจักกร่ายมนต์" เมื่อมนต์ยังไม่ปรากฏ ก็ไม่เห็นเบื้องต้นและที่สุดแห่งมนต์ เลย จึงทราบว่มนต์อันตรธานไปเสียแล้วได้ยืนละอายอยู่ ดังบุรุษใบ้ และบุรุษตื้อด้น.

พระราชาทรงดำริว่า "เจ้ามาณพนี้ นำมะม่วงมาในท่ามกลางบริษัท ในกาลก่อน ที่เดียวแล้วถวายแก่เรา, ทำฝนแห่งมะม่วงให้หล่น เหมือนฝนลูกเห็บ ฉะนั้น, บัดนี้ เขายืนแข็ง กระด้างเชียว, มีเหตุอะไรกันหนอ ?" เมื่อจะตรัสถามจึงตรัสคาถาว่า

"ท่านพรหมจารี เมื่อก่อนท่านได้นำผลมะม่วง
น้อยใหญ่มาให้เรา บัดนี้ ผลไม้ทั้งหลายไม่ปรากฏ
ด้วยมนต์เหล่านั้น ของท่านเลยหรือ ท่านพราหมณ์".*

มาณพ ฟังคำนั้นแล้วคิดว่า "ถ้าเรากล่าวว่า 'หม่อมฉัน นำผลมะม่วงมาให้ ไม่ได้', พระราชาจักกริ้วเรา, เรจักลงพระองค์ด้วยมุสาวาท" แล้วกล่าวคาถาที่ ๒ ว่า

* อลัดบุรุษมักรักษาคุณความดีไว้ได้ไม่นาน.

"ข้าพระองค์กำลังคำนวณการโคจรของดาวฤกษ์
ยังไม่เห็นฤกษ์ยามปรากฏในมนต์เลย ครั้นได้การโคจร
ของดาวฤกษ์และยามแล้ว ข้าพระองค์จักนำผลมะม่วง
มากมายมาถวายได้อย่างแน่นอน".*

พระราชา เมื่อจะเริ่มตรัสถามว่า "เจ้านี้ เมื่อก่อนเวลาอื่น ไม่พูดถึงวันนักขัตฤกษ์
เลย, นี่มันอะไรกันหนอ ?" ได้ภาษิตคาถาว่า

"เมื่อก่อน ท่านไม่พูดถึงการโคจรของดาวฤกษ์เลย
ไม่ได้อ้างถึงฤกษ์ยามเลย ได้นำผลมะม่วงที่มีสีงาม กลิ่น-
หอม รสอร่อย จำนวนมากมายมาให้เราด้วยตนเอง
แม้เมื่อก่อน ด้วยการร่ายมนต์ของท่าน ผัสไม่
ทั้งหลายก็ปรากฏมี ท่านพราหมณ์ แต่วันนี้ ท่านนั้น
แม้จะร่ายมนต์อยู่ ก็ไม่สามารถจะให้สำเร็จได้ สภาพ-
ของท่านนั้น มันเกิดอะไรขึ้นในวันนี้".*

มาณพ ฟังคำนั้นแล้วคิดว่า "เราไม่อาจลงพระราชาด้วยคำมุสา, ถึงถ้าเมื่อเรา
กล่าวความจริง พระองค์ก็ไม่พึงลงอาชญา, เราจักกล่าวความจริงละ" ได้กล่าว ๒ คาถาว่า

"บุตรคนจันทาล ได้มอบมนต์ให้แก่ข้าพระองค์
โดยถูกต้อง และบอกสาเหตุที่ทำให้มนต์เสื่อมไว้ว่า
ถ้ามีใครมาถามถึงชื่อและโคตรของเราแล้ว เจ้า
เจ้าอย่าปกปิด ถ้าปกปิดความจริง มนต์ก็จะเสื่อมไป
ข้าพระองค์นั้นถูกพระองค์ผู้เป็นจอมขนตรัสถาม
ขึ้นในหมู่ชน เกิดความลบหลู่ครอบงำแล้วจึงได้กราบทูล
ความพลั้งพลาดไปว่า มนต์เหล่านี้เป็นของพราหมณ์ ดังนี้
ข้าพระองค์มีมนต์เสื่อมเสียแล้ว จึงเป็นคนน่าสงสารร้องให้อยู่".*

พระราชา สดับคานานั้นแล้วโกรธว่า "เจ้านี้ มีธรรมลามก ไม่เก็บรักษารัตนะ
เห็นปานนี้เอาไว้, เมื่อตนได้รัตนอันสูงสุดเช่นนี้ มันยังไม่รักษา, มันจักทำอะไรได้" เมื่อจะติ
เตือนเขาจึงได้ตรัสคาถาเหล่านี้ว่า

"คนผู้ต้องการน้ำหวานพึงได้น้ำหวานจากต้นไม้ใด จะเป็น
ต้นละหุ่งก็ตาม ต้นสะเดาก็ตาม หรือต้นทองกวาวก็ตาม ต้นไม้

นั่นแหละเป็นต้นไม้ดีที่สุดของเขา

บุคคลพึงรู้แจ้งธรรมจากผู้ใด จะเป็นกษัตริย์
พราหมณ์ แพศย์ ศูทร จัณฑาล หรือคนทษะก็ตาม
ผู้นั้นแหละ เป็นคนสูงสุดของเขา

ท่านทั้งหลายจงทำโทษ เหยียนตี และจงจับคอ
เจ้าคนชั่ว ผู้ที่ยังประโยชน์อันสูงสุดซึ่งตนได้มาแสนยาก
ให้พินาศไป เพราะความเย่อหยิ่งและดูหมิ่นคน ไสหัวออกไป".*

ราชบุรุษทำอย่างนั้นแล้วได้ทำให้เขาหายพยศพร้อมกับกล่าวว่า "เจ้าไปยังสำนักของ
อาจารย์ ทำให้ท่านสบายใจ, ถ้าได้มนต์อีกพึงกลับมายังที่นี่, ถ้าไม่ได้, อย่าเหลียวกลับมาดูทิศนี้".
เขาเป็นคนชาติที่พึงจึงคิดว่า "เว้นอาจารย์เสียแล้ว ที่พึงอื่นของเราไม่มี, เราไปยังสำนักของ
อาจารย์ให้ท่านยินดีแล้วจักขอมนต์อีกครั้ง" ร้องให้ได้ไปยังบ้านนั้นอีกทีเดียว.

ที่นั่น นายจันฑาลเห็นมาณพนั้นกำลังเดินมาจึงเรียกภรรยามาแล้วกล่าวว่า "นาง
ผู้เจริญ เธอจงดูเจ้าคนชั่วมีธรรมอันลามก เสื่อมจากมนต์ มีมนต์อันพินาศแล้ว กลับมาเพื่อ
ต้องการมนต์อีกนั้นเกิด". ถึงมาณพนั้น ก็เข้าไปหานายจันฑาลไหว้แล้วนั่งที่สมควร ถูกนาย
จันฑาลถามว่า "เจ้ากลับมาอีกทำไม ?" จึงกล่าวว่า "ท่านอาจารย์ ข้าพเจ้าพูดเท็จจึงถึงความ
พินาศเป็นอย่างมาก" แล้วแสดงความผิดเมื่อจะขอมนต์อีกจึงกล่าวคาถาว่า

"บุรุษสำคัญพื้นที่เรียบ พึงตกบ่อ ตกถ้ำ ตกเหว
ตกหลุมรากไม้ผู้ หรือว่าคนตาบอดสำคัญว่าเชือก พึง
เหยียบบงเห่า เหยียบไฟ ฉนใด ท่านผู้มีปัญญาพึงทราบ
ข้าพเจ้าพลั้งพลาดไปแล้ว ฉนนั่นเหมือนกัน ท่านอาจารย์
ทราบแล้ว จงมอบมนต์ให้แก่ข้าพเจ้า ผู้มีมนต์เสื่อมแล้ว
อีกเกิด".*

ที่นั่น อาจารย์จึงกล่าวกับเขาว่า "พ่อ เจ้าพูดอะไร ?, คนบอดแล ย่อมรักษาช่อง
ทางเป็นต้น ด้วยสำคัญถึงสิ่งที่ท่านให้แล้ว, เราบอกเจ้าแต่แรกแล้วไม่ใช่หรือ, บัดนี้ เจ้าจะมา
ยังที่อยู่ของเรา เพื่ออะไร ?" แล้วได้กล่าวคาถาว่า

"เราได้มอบมนต์ให้แก่เจ้าโดยธรรม ถึงเจ้าก็
เรียนเอาโดยธรรม แม้สาเหตุที่ทำให้มนต์เสื่อม เรา
ก็เต็มใจบอกแก่เจ้า ถ้าเจ้าตั้งอยู่ในธรรมแล้ว มนต์

จะไม่เสื่อม

เจ้าคนโง่ คนที่มีปัญญาน้อย ถึงจะเลี้ยงชีวิต
อยู่ได้ในมนุษยโลกทุกวันนี้ ด้วยมนต์ที่ตนได้มาโดยยาก
ได้มาด้วยความลำบากก็จริง แต่เมื่อพูดเหลวไหล
ก็ทำมนต์บทนั้นให้เสื่อมไปได้

สำหรับเจ้าผู้เป็นคนโง่ หลงมงาย ออกตัญญู
พูดเท็จ ไม่ระมัดระวัง เราจะไม่ให้มนต์ทั้งหลาย
เช่นนั้นอีก มนต์ที่ไหนกัน ไปเสียเถิดเจ้า เราไม่พอใจ
เจ้าเลย".^{๔๒}

เขาถูกอาจารย์ขับไล่ออย่างนี้แล้วจึงคิดว่า "จะมีประโยชน์อะไร ? ด้วยชีวิตของเรา"
แล้วเข้าไปตายอย่างคนอนาถา. महाบพิตร คนจึงมักเสื่อมเพราะเหตุแห่งความออกตัญญู
ออกเวทียอย่างนี้. เสนาบดี ฟังเรื่องนั้นแล้วกล่าวว่า "มหาบพิตร บุตรคหบดีนี้ ตีเตียน
หม่อมฉัน, หม่อมฉันจักขอฆ่ามันเอง". พระราชา สดับแล้วนั่งนิ่งเสียแล้วเสด็จขึ้นไปยังปราสาท.
ถึงคนทั้งหมดก็ได้ไปยังที่อยู่ของตนทีเดียว.

อกตัญญูปัญหาที่ ๑๙ จบ.

๔.๒๑ สัลลปัญหาที่ ๒๐ ว่าด้วยวัตถุเป็นเครื่องเสียบแทงกายและใจ

เมื่อบัณฑิตเหล่านั้นอายุผ่านพ้น ๑๕ ปีอย่างนี้ ครั้นถึงปีที่ ๑๖ วันรุ่งขึ้น เสนาบดี
เข้าไปหาพระราชาซึ่งอยู่ในที่ลับได้กราบทูลกับพระราชาว่า "ขอเดชะ บรรดาราชกิจในกาลก่อน
ผู้ใดประกอบด้วยฤทธิ์ มีฤทธิ์ มีกำลังมาก ฉลาดในการล่องลอย และกลิ้งกลอก ประมาทแล้ว,
ผู้นั้นเป็นราชเลวก็เดียว พระองค์พึงให้ฆ่า ให้จองจำหรือให้ขับไล่ จากแคว้นแคว้นได้, เจ้า
ธัญญชัยนี้แล ประกอบด้วยฤทธิ์ มีฤทธิ์มาก มีกำลังมาก รู้อยบายล่องลอย มีอหังการโลเล
กล้ายิ่งนัก สามารถจะยึดเอาราชสมบัติของพระองค์ได้, เพราะฉะนั้น พระองค์พึงให้ฆ่า ให้
จองจำ หรือให้ขับไล่มันเสีย".

^{๔๒} ชุ.ชา.(ไทย) ๒๗/๑-๑๓/๓๙๖-๓๙๘.

พระราชา สดับคำนั้นแล้วทรงหวาดหวั่นสะดุ้งเป็นอย่างยิ่งพระศอกก็เหือดแห่งตรัส
 อย่างนี้ว่า "เสนาบดี เมื่อเป็นเช่นนั้น ถ้าเราจักให้ฆ่าเจ้าธัญชัยนี้ไซ้, มันก็จะหลอกลวง
 เพฆฆมาตด้วยฤทธิ์, ถ้าจักให้จองจำ, มันก็จักตัดโซ่ตรวน และเครื่องผูกอย่างอื่นเสียด้วยฤทธิ์
 หรือด้วยมนต์ แล้วหนีไป, หรือจักให้ผู้คุมปล่อยเสีย, ก็แลมันพ้นไปแล้วหลุดจากที่ฆ่า และจาก
 เครื่องผูกไปทางอากาศมาฆ่าเราเสียแล้วซึ่งเอาราชสมบัติแล้วเสวยสมบัติ, ถ้าเจ้า ธัญชัยนั้นถือ
 โทษกระทำตอบที่เราพึงให้ขับเสียไซ้, ถ้าไม่ทำตอบไปยังแคว้นอื่นพาเอาหมู่ทหารจากพระราชา
 เหล่านั้นมาโจมตีแคว้นของเราไซ้, ถ้าเราจักฆ่า ให้ชังหรือให้ขับไล่มันไปเสีย, กิจทุกอย่าง
 ของพวกเราก็จักไม่สำเร็จเลย, เพราะว่าเจ้าธัญชัยนี้ ประกอบด้วยฤทธิ์ มีฤทธิ์มาก จักกระทำ
 อย่างที่เราคิด, ถ้าเช่นนั้น ถ้าเราจักเห็นกรรมอย่างใดอย่างหนึ่งของมัน, ก็จักไม่ปล่อยมันแน่,
 เจ้าธัญชัยนี้ ฟังเรื่องทุกอย่างก็รู้สิ่งไม่ดีของคนด้วยวาจาจากเพื่อนทุกคน รู้ถ้อยคำเหล่านั้น
 อันเป็นที่ชอบใจของเราไม่อาจกล่าวปฏิเสธได้แล, เพราะเหตุนั้น เจ้าธัญชัยนี้ ยังมีเรื่องที่
 เล็กน้อยให้เราจัดการอีกมาก". เสนาบริับว่า "รับทราบ พระเจ้าข้า" แล้วลุกจากอาสนะไปถึง
 ยังกที่อยู่ของตนเอง.

ตั้งแต่นั้นมา พระมหาสัตว์ไม่ยอมเจรจากับใคร ๆ บรรดาคนทั้งปวงเหล่านั้น มีพระ
 ราชาเป็นต้นเลย ได้ไปราชตระกูลทำการรับใช้พระราชแล้วไปยังที่อยู่ของตนทันทีอย่างสงบนิ่ง.
 ถึงบัดนี้ทั้ง ๓ ก็ไปและมาด้วยความกลัวภัยเกิดแก่ตน จึงเป็นเช่นเดียวกัน เพราะฉะนั้น
 คนเหล่านั้น คือ พระราชและเสนาบดี จึงไม่อาจยกโทษพระมหาสัตว์ เพราะความพลั้งเผลอ
 หรือความประมาทได้. เมื่อ ๗ เดือนล่วงไปอย่างนี้ รุ่งขึ้นวันหนึ่ง พระราช ประทับนั่งบน
 มหาวิศาลมาพักมีกำลังพลหมู่ใหญ่ห้อมล้อม เมื่อบัดนี้ทั้ง ๔ นั่งในระหว่างนั้น ในคราวที่
 ทุกคนนั่งอย่างสบาย จึงตรัสถามเหล่าบัณฑิตว่า "ท่านบัณฑิต ทำไม ? พวกท่าน จึงนั่งนิ่ง
 ตลอดเวลา, ตั้งแต่ท่านเกิดมานี้ วัตถุเป็นเหตุเสียบแทงใจ เป็นประการใด ?".

วัตถุเครื่องเสียบแทงใจ

พระมหาสัตว์ ฟังคำนั้นแล้วประณมมือนั่งนิ่ง. พระราช จึงตรัสถามสุนทรालยว่า
 "ว่าอย่างไร ? สุนทรालย". สุนทรालยกราบทูลว่า "ข้าพระองค์ว่า วัตถุที่เสียบแทงกายและใจ
 ไม่ให้เจริญ มี ๕ ประการ มหาบพิตร" แล้วกล่าวคาถาว่า

"วัตถุเครื่องเสียบแทงใจ มี ๕ ประการ คือ ขี้เรื้อตาร้าย
 รมครวไพบูลย์ ล่องเสพลตรีแก่ กิณน้ำขุ่น และกิณนมลัมบูต เป็น—

เหตุให้สิ้นอายุขัย เป็นนิจ".*

พระราชา ตรัสถามว่า "ว่าอย่างไร ? อภิธรรมมณ". อภิธรรมมณกราบทูลว่า "มหาบพิตร หม่อมฉันว่า วัตถุที่เสียบแทงกายและใจไม่ให้เจริญ มีการนอนหันหน้าไปยังทิศทั้ง ๔ ที่ดี ๒ ประการ และไม่ดี ๒ ประการ" แล้วกล่าวคาถาว่า

"วัตถุเครื่องเสียบแทงใจ มี ๒ ประการ คือ นอนหันศีรษะไปทางทิศบูรพาจะเกิดปัญญา, หันศีรษะไปทางทิศทักษิณจะมีอายุยืน, หันศีรษะไปทางทิศปัจฉิม จะเดือดเนื้อร้อนใจ, นอนหันศีรษะไปทางทิศอุดรจะตายไว".*

พระราชาตรัสถามว่า "ว่าอย่างไร ? อภัย". อภัยจึงกราบทูลว่า "หม่อมฉันว่า วัตถุที่เสียบแทงกายและใจไม่ให้เจริญ มี ๔ อย่างคือ ดี ๒ อย่าง เสียบ ๒ อย่าง มหาบพิตร" แล้วกล่าวคาถาว่า

"คนที่กินแล้วนอนมักจะอ้วน, กินแล้วยืนจะมีกำลังดี, กินแล้วเดินจะอายุยืน, กินแล้ว วิ่งจะตายไว. บริโภคหันหน้าไปทางทิศบูรพาจะมีอายุยืน, หันหน้าไปทางทิศทักษิณจะมีทรัพย์, หันหน้าไปทางทิศปัจฉิมจะมีศและศักดิ์, หันหน้าไปทางทิศอุดรจะตายไว".*

พระราชาตรัสถามพระโพธิสัตว์ว่า "ว่าอย่างไร ? ธัญชัย". ฝ่ายพระโพธิสัตว์จึงกราบทูลว่า "หม่อมฉันว่า วัตถุที่เสียบแทงกายและใจไม่ให้เจริญ มี ๗ ประการ มหาบพิตร" แล้วกล่าวคาถาว่า

"วัตถุหายาก ๗ ประการ คือ พระจันทร์ส่องแสงกลางวันหายาก, หญิงแก่เกินขนาดจะหาผัวนั้นยาก, สรรที่แห่งมีปลาหายาก, คนไม่รู้อักขระ จะแต่งกลอนให้ไพเราะได้นั้นยาก, คนที่แสวงหาทรัพย์แล้วรักษาไว้ด้วยความตระหนี่นั้นยาก, คนดี ตกยากอยู่นานนั้นยาก, คนทำพลั้งพลาดแล้วจะอยู่เป็นที่รักได้ยาก, ขอพระองค์จงมนสิการวัตถุหายากทั้ง ๗ ประการ ที่หม่อมฉันกราบทูลนี้เถิด".*

เสนาบดี ฟังคานั้นแล้วจึงกล่าวว่า "เจ้าธัญชัย เราเองเป็นที่รักและที่พอพระทัยของพระราชา, เพราะเหตุไร ? เจ้าจึงได้กล่าวว่า 'เราจะพลาดพลั้งได้'. พระโพธิสัตว์กล่าว

* คาถาเหล่านี้ ผู้วิจัย : ยังหาที่มาไม่ได้.

* คาถาเหล่านี้ ผู้วิจัย : ยังหาที่มาไม่ได้. (วัตถุ ๗ ประการนี้เป็นสิ่งที่หายากในโลก).

กับเสนาบดีว่า "ท่านเสนาบดี เราไม่ก้าวร่างกายท่าน, เรากล่าวตามอัธยาศัยของเรา, ท่านเป็นผู้ต้องการความโกลาหลยิ่งกว่าเราเสียอีก" แล้วกล่าวคาถาว่า

"กาลย่อมละผู้รู้ไป เหตุมีวันถึงใจ เพราะทำทุกอย่างได้สำเร็จ, เพราะความพินาศของอัสติบุรุษ หรือเพราะความทะเลาะกันด้วยความลับ. เพราะไม่เว้นจากการติเตียนจากผู้อื่น คนชั่วจึงยินดีความพลั้งพลาด, คนชั่วบริโภคนิสรรพส จึงไม่ยินดี เว้นจากความลุ่มหลง. พุดจามัก ๒ ลิ่นไม่ยั้งยั้ง เพราะต่อหน้าอย่าง ลับหลังอย่าง, คนชั่วชอบผลุนผลัน, มักติ ๔ หน้าเพื่อไม่ให้เกิดประโยชน์เลยสักอย่าง. มักพุดจากระทบกระทั่งด้วยปาก เป็นดังหนาม ที่ทิ่มแทงเท้าของเขาผู้เดียว, เพราะฝีปากแสนชั่วตั้งพัน จึงคอยประหัดประหารชาวโลก. คนชั่วหวานกริยาไว้ ๒ อย่าง คือ สำหรับคนมักนิง และคนที่พลัดพลั้ง, คนชั่วมักมีปากร่อนแรง เป็นเช่นกับรองเท้า, อีกอย่างการเว้นจากคนชั่วไปให้ไกลเสียได้ นับว่าเป็นการดี".*

เสนาบดี ฟังคานั้นแล้วระลึกถึงคำกล่าวของพระโพธิสัตว์นั้นจึงได้แต่นั่งนิ่งเสีย. ถึงพระราชาก็ทรงหวาดหวั่นต่อภัยจึงเสด็จเข้าไปยังปราสาททันที.

สัลลปัญหที่ ๒๐ จบ.

๔.๒๒ เอกวณะปัญหาที่ ๒๑ ว่าด้วยคำว่า "ราชา" มีความหมายกว้าง

ตั้งแต่นั้น เหล่าบัณฑิตทั้ง ๔ ก็ไปยังที่รับใช้พระราชาเหมือนเดิม. บัณฑิตทั้ง ๓ เมื่อไปและมาด้วยอำนาจความกลัวที่ตนกระทำไว้ ก็เป็นเช่นนั้นเหมือนกัน, เพราะฉะนั้น พระราชาหรือเสนาบดี ต่างก็ไม่อาจยกโทษพระมหาสัตว์ในภายใน เพราะความพลั้งเผลอและความประมาทได้. รุ่งขึ้นอีกวัน พระราชาประทับนั่งเหนือมหาวิศาลหัพพะ มีหมู่ทหารจำนวนมาก ห้อมล้อม, เมื่อบัณฑิตทั้ง ๔ นั่งในระหว่างนั้นแล้ว ในเวลาที่ทุกคนนั่งอย่างสบาย จึงตรัสถามเหล่าบัณฑิตว่า "ท่านบัณฑิต ทำไม ? พวกท่านจึงนั่งตลอดเวลาเลย, จงพูดอะไร ? สักอย่างซิ".

* คานานี้ ผู้วิจัย : ยังหาที่มาไม่ได้.

พระมหาสัตว์ พังพระคำรัสนั้นแล้วกราบทูลว่า "ขอเดชะ พระราชาพระเจ้าข้า".
 สุนทรालย์ อภิภูษามณเฑียรและอภัย ต่างก็นั่งกล่าวเช่นนั้นเหมือนกัน. พระราชาสดับคำนั้นแล้วตรัส
 ถามว่า "อภัย เพราะอะไร ? เธอจึงกล่าวว่า 'ราชา'. "ขอเดชะ พระราชาเช่นกับพระองค์
 รู้ภาวะว่าเราเพราะมีมานะด้วยทรัพย์ โภคะหรือด้วยคุณ แล้วบีบคั้นผู้นั้นด้วยอาชญา, รัสสั่งให้
 เอาไม้ดัดคอ, ให้เสียบด้วยหลาว, ให้ย่ำด้วยเดช". "อภิภูษามณเฑียร เพราะอะไร ? เธอจึงกล่าว
 ว่า 'ราชา'. "ขอเดชะ พระราชาเช่นกับพระองค์ รู้สองเสพลสมาคมนทั้งปวง รู้ว่าใครกล้า
 ขี้ขลาด ใครมีกำลังไม่มีกำลัง รู้จักเลือกคบคนนั้น ๆ". "สุนทรालย์ เพราะอะไร ? เธอจึง
 กล่าวว่า 'ราชา'. "มหาบพิตร พระราชาเช่นกับพระองค์ เป็นผู้อดกลั้นภาระหน้าที่ทั้งสิ้น
 ด้วยเหตุ ๒ อย่าง ทั้งฝ่ายโลกและฝ่ายธรรม คือ รู้เทศกาลไถ เก็บเกี่ยว การค้าขาย ฤดูฝน
 การขับโจร จัดการออมซ่อมคนที่มิเวรกัน หรือการตัดสินคดีความ, รู้เหตุทางธรรม คือ ด้วย
 การบำรุงสมณพราหมณ์.

ข้อว่า กสกะ ได้แก่ เป็นผู้สมควรแก่ภาระ ในเวลาไถ เวลาเกี่ยว เวลาที่มะม่วง
 ผลดอกรอออกผล และเวลาเก็บรักษาผลไม้.

ข้อว่า การค้า ได้แก่ เป็นผู้สมควรแก่ภาระ ในเวลาซื้อและในเวลาขาย.

ข้อว่า ฝน ได้แก่ เป็นผู้สมควรแก่ภาระ ในอากาศเบื้องบนที่เกิดเมฆฝนแล้ว
 โปรยปราย และในเวลาที่ฝนไม่ตก.

ข้อว่า โจร ได้แก่ เป็นผู้สมควรแก่ภาระในเวลาเข้าบ้านผู้อื่นและในคราวออกไป.

ข้อว่า คนมีเวร ได้แก่ เป็นผู้สมควรแก่ภาระ ในคราวแสดงอาการทางกายของ
 ผู้อื่น ที่ต้องการกระทบตน.

ข้อว่า วินิจฉัย ได้แก่ เป็นผู้สมควรแก่ภาระ ในคราวไม่พิจารณาผู้ชักท้วง เจ้า
 ของคดี ผู้จงล้างผลาญ และคนตัดสินคดีโก่ง.

ข้อว่า สมณะ ได้แก่ เป็นผู้สมควรแก่ภาระ ในเวลาเที่ยวบิณฑบาตและในเวลา
 พิจารณาถึงความสิ้นไปและความเสื่อมไปของตน.

ข้อว่า พราหมณ์ ได้แก่ เป็นผู้สมควรแก่ภาระ ในเวลาบูชาไฟ และในเวลาเลี้ยง
 ดูพราหมณ์ผู้บริโภคมตามวิสัยของตน. พระราชาทั้งปวงจึงเป็นผู้สมควรแก่ภาระของคนเหล่านี้".
จิตเป็นใหญ่

"ธัญญชัย เพราะอะไร ? เธอจึงกล่าวว่า 'ราชา'. พระมหาสัตว์ กราบทูลพร้อม
 กับหัวเราะลั่นว่า "ชื่อว่าพระราชาในกายนครนี้ จิตสั่งให้ครองราชสมบัติตามอารมณ์ทั้งปวง,

ชวนจิตโดยชื่อจึงเป็นอุปราษผู้หนึ่ง, แต่นั้น โภฏฐัพพะโดยชื่อจัดเป็นเสนาบตีผู้หนึ่ง, แต่นั้น สันตริณะโดยชื่อจัดเป็นผู้เก็บเกี่ยวผลประโยชน์ผู้หนึ่ง, แต่นั้น สัมปฏิจณะโดยชื่อจัดเป็นทูตผู้หนึ่ง, แต่นั้น วิญญานโดยชื่อจัดเป็นช่องทางออกทั้ง ๕, แต่นั้น ปลาหะโดยชื่อจัดเป็นช่องทางเข้าทั้ง ๕. พระนครนี้ ประกอบด้วยทวารทั้ง ๙ หรือหนทางทั้ง ๕.

อีกอย่าง มหาอำมาตย์ มี ๕๒ คน, ในภายในนั้นบัณฑิตมี ๒๕ คน, บุรุษผู้มี ๑๔ คน, คนปัญญาที่โลเลมี ๗ คนที่มีทรัพย์และไวยาวจักรที่เป็นอำมาตย์อีก ๖ คน, กิบรรดาบุรุษที่เป็นบัณฑิต ๒๕ คน และบุรุษชั่ว ๑๔ คนทั้งหมด ทุกคนต่างช่วยกันทำกิจที่ควรทำตลอดเวลาเลยทีเดียว. ส่วนอำมาตย์โลเล ๗ นาย บางครั้ง ก็เป็นพวกของบัณฑิต, บางครั้ง ก็เป็นพวกของคนชั่ว, บางครั้ง ก็อยู่กับพระราชา, บุรุษชั่วอีก ๑๔ คน จับเอากาย ขึ้นขี่คอ หรือเหยียบศีรษะบ้าง อดคร่ำมือและเท้าทั้งข้างซ้ายทั้งข้างขวา ทั้งลากทั้งถูไถ. บางคราว บัณฑิตทั้ง ๒๕ คนของพระราชาช่วยกันขึ้นขี่คอ หรือเหยียบศีรษะ กระชากมือและเท้าทั้งข้างซ้าย และข้างขวา. พระเจ้าจิตรราชก็วิ่งไปตามเป็นดังทาสของคนเหล่านั้น".

พระราชา สดับคำนั้นแล้วทรงกริ้วแล้วตรัสว่า "เจ้าธัญชัย เจ้ากล่าวว่า 'ชื่อว่าบัณฑิต เหยียบศีรษะของจิตรราชา ซึ่งเป็นพระราชบิดา', เจ้า ประสงค์จะเหยียบศีรษะเรา". "หม่อมฉัน หาได้กล่าวเช่นนั้นไม่". พระราชาเมื่อจะทรงบันลือสีหะวาจาจึงกล่าวเป็นคาถาว่า

"บุคคลถึงรู้วิชาตั้งพัน ซึ่งมีอุปการคุณแก่คนตั้งพัน, จะมี-

ประโยชน์อะไร ? แก่เรา เพราะการถือตัวจัด".*

พระโพธิสัตว์ ฟังพระดำรัสนั้นแล้วรู้ว่า "พระราชานี้ ทรงกริ้วแล้วดัดพ้อต่อว่าเรา" แล้วกล่าวคาถาว่า

"ธรรมดาคนทั้งหลาย เห็นคนผู้มีคุณกล่าวแต่คุณ ไม่กล่าว-
โทษเลย เหมือนชาวโลกไม่เห็นความต่างพริ้วอยู่ในพระจันทร์. คน
มีปัญหาฟังคำดีและไม่ดีที่เขากล่าวแก่คนทั่วไป, เขาลวงคนมีคุณที่-
ยินดีในความประมาทในเรือน ดุจหงส์หลงอยู่ในน้ำนม ฉะนั้น,
คุณทั้งหมด ย่อมพินาศไปในที่ทั้งปวง, สัตบุรุษ
มักพรรณนาคุณสมบัติของผู้มีคุณอย่างเดียว เหมือน
ดอกการะเกต เต็มไปด้วยหนาม, ผู้มีปัญหาในโลก

* คาถานี้ ผู้วิจัย : ยังหาที่มาไม่ได้. (ถึงจะมีวิชาความรู้ แต่ถ้าถือตัวจัด แม้แต่พระราชายังไม่ยินดี).

ถึงการปลงใจคนมีคุณว่า เหมือนเป็นปึกผม. บัณฑิต
 เหล่านั้น หาใช่หาประโยชน์เกื้อกูลไม่, ส่วนผู้ที่—
 แสวงหาประโยชน์ถึงเป็นเพื่อน ก็ไม่จัดว่า เป็นคนดี
 ที่ได้รับประโยชน์, บัณฑิตมักนำเอาประโยชน์มาให้
 แก่ผู้อื่น เหมือนโอสถนำความสุขมาให้. สาธุชน
 คนดีเหล่านั้น ที่หลงติดอยู่ในภพ จัดว่าทำนนำ
 ประโยชน์ที่ดีให้ออกไปเสียจากตน, ถ้าผู้ที่อยู่ หวัง—
 เพียงประโยชน์ตน ประดับเพียงรูปกายไปวัน ๆ
 ถึงจะเกิดก่อนก็ทำให้เวลาที่มีค่าหลุดลอยไป, ความ—
 โกรธ หาจัดว่าดีไม่".*

เสนาบดี พังคณานั้นแล้วก็ทำการเยาะเย้ยกล่าวว่า "เจ้าธัญชัย เจ้าเห็นจะมีโทษ
 อย่างไม่ต้องสงสัย". บัณฑิต พังคณานั้นแล้วกล่าวว่า

"ใคร ๆ ก็ตาม ไม่ปราศจากสองสิ่ง บรรดาคุณและโทษ
 อย่างหนึ่ง, ก้านบัวอันเป็นสุขุมาลชาติจะต้องแข็ง. คุณที่ทำแก่คนดี
 ถึงจะมีเพียงเล็กน้อยก็ตั้งอยู่นาน ดุจรอยขีดบนแผ่นศิลา, สิ่งที่เขาทำ
 แก่คนชั่ว ย่อมพินาศไป เหมือนรอยขีดบนน้ำ. คนจะเป็นปราชญ์ได้
 ในเพราะถูกผู้อื่นว่ากล่าวติเตียน, เมื่อเห็นผู้อื่นทำผิด ก็ปิดตาเสีย
 กรรมชั่วของผู้มีจิตใจใฝ่ในนารี มักกระสับกระส่าย. ปาไม้ที่มีอยู่
 งอกขึ้นเสมอกันก็เพื่อความพินาศ, คนชั่วทั้งหลาย ย่อมเอาปาก
 ทิ่มแทงเหล่าคนที่เศร้าโศกเพราะมัวแต่งตัวอย่างเดียว เหมือนคนนั่ง
 บนคอช้าง แล้วเอาตะขอทิ่มแทงข้าง ฉะนั้น เท้าของเขาผู้เดียว
 คอยเป็นลิ้นหนาม, ความพลัดพลั้งด้วยคำพูดชั่วตั้งพัน จะนำ
 ความพินาศมาแก่ชาวโลก. คนชั่ว ที่พลั้งพลาด มีความรู้เพียง
 เมล็ดพันธุ์ผักกาด ย่อมเห็นแต่โทษของผู้อื่น, โทษของตัว เท้าข้าง
 เท้ามา ถึงเห็นก็ยังมองไม่เห็น".*

พระราชสา สดับคณานั้นแล้วมีความโกรธยิ่งขึ้นตรัสอย่างนี้ว่า

"ผู้ใด ล่วงเกินเราซึ่งเป็นสิ่งสูงสุด, ผู้นั้นไม่งาม
 เพราะถือตัวจัด, พวกท่าน จงลงอาชญา และลากเจ้า

ธัญชัยนี้ออกไป จับคอ จับตัว ผลักไปที่พื้น".*

ราชบุรุษมีเสนาบดีเป็นต้น ฟังพระดำรัสนั้นแล้วก็ไม่อาจจับคอหรือมือ เพราะอาณา-
ภาพของพระโพธิสัตว์. พระมหาสัตว์ ฟังพระดำรัสนั้นแล้วคิดว่า "พระราชาณี กริ้วเราเหลือเกิน,
บัดนี้ ใคร ๆ ไม่อาจจับเราได้, อีกอย่าง พระราชานี้ประทานยศแก่เรา, เพราะ ถ้าเรายังอยู่,
อุปัทวเหตุอื่นจักมีแน่นอน, ฉะนั้น สมควรที่เราจะออกไปเสียจากราชตระกูล" จึงลุกจากอาสนะ
ได้ไปยังที่อยู่ของตนทันที. ในเวลาที่พระมหาสัตว์ไปแล้ว พระราชา สั่งบังคับเสนาบดีตามฆ่า
ให้ไล่ฆ่าตมกันชื้ออภัยกรหัตถิแล้ว เสด็จลุกจากพระที่นั่งเข้าปราสาทไปทันที. ถึงคนทั้งหมด
เหล่านั้นก็ได้ไปถึงยังที่อยู่ของตนเช่นกัน.

เอกวณะปัญหาที่ ๒๑ จบ.

๔.๒๓ วิยคกัณฑ์ปัญหาที่ ๒๒ ว่าด้วยการพลัดพรากจากมารดาบิดา

ในกาลที่ไป พระโพธิสัตว์ชำระร่างกายบริโภคอาหารแล้วนอนหลับบนที่นอนอย่าง
สบายใจ. ในเวลาเที่ยงคืน ก็ตื่นขึ้นมานั่งฟังหลังนึกถึงโทษของพระราชาปรารภว่า "เพราะโทษ
อันไม่ดีด้วยตนของเราบางอย่าง พระราชานี้จึงทรงกริ้วจัด, คำของพระราชาว่า 'พวกท่านจง
ฆ่า' ดังนี้เป็นจริงหรือไม่หนอ ?, ถ้าเมื่อเป็นเช่นนั้น สัตว์มีกำลังบางอย่าง ถึงไม่อาจฆ่าเรา
ได้เลย, อีกอย่าง พระราชานี้ประทานยศแก่เรา" จึงได้กล่าวสัทธรรมวิตักกะคาถาว่า

"คนที่บริโภคอาหารในเรือนผู้ใด, พึงทำประโยชน์

ด้วยทวารทั้ง ๓ สำหรับคนบางคนผู้ต่ำในกาลบางครั้ง

ซึ่งโกรธแล้วฉุดลากคอ, บุรุษสูงสูดนั้น หวาดกลัวภัยก็มีอยู่".*

ก็แล พระมหาสัตว์ ครั้นคิดแล้วจึงตั้งสัจปฐิธรรมอันดีไว้ในพระทัยทั้งสิ้นให้ถึงพร้อมแล้ว ถึง
ความโสมนัสแล้วก้าวลงสู่ความหลับ.

เสนาบดีไล่ช้างจะทำร้ายพระโพธิสัตว์

รุ่งขึ้น เสนาบดี ชื่นชื้อช้างอภัยกรหัตถิตัวตมกัน. ก็ในเวลาตมกัน ช้างตัวนั้น

* คาถาเหล่านี้ ผู้วิจัย : ยังหาที่มาไม่ได้.

* คาถานี้ ผู้วิจัย : ยังหาที่มาไม่ได้.

มักดูร้ายยิ่งนักสามารถย้ายสัตว์ต่าง ๆ มี กระบือ เสือโคร่ง ไกรสร ราชสีห์ จระเข้และนกเป็นต้น และหม่อมมนุษย์ได้ด้วยอำนาจการตกมัน, แม้โดยที่สดเห็นแมลงวันทีบินมาใกล้จาก็วิ่งเข้าไปแทงได้. มันมีภัยแก่ชาวแวนแคว้น. ในกาลนั้น พระโพธิสัตว์ทำสรีระกิจในตอนเช้า อาบน้ำทานข้าวแล้วในเวลานั่งอย่างสบายจึงคิดถึงโทษว่า "คนเฝ้าประตูซึ่งเป็นทาสนี้แล ในเวลาที่เปิดประตูให้เราอาจจะให้เปิดประตูให้เราได้ตลอดเวลา, เพราะฉะนั้น เราจักไปยังประตูพระราชวัง". พระโพธิสัตว์ทรงพระสุคนธ์ของหอม ทรงผ้าโกสีย์ ประดับองค์ มีบริวาร ๕๐๐ คนห้อมล้อมออกจากเรือน เหมือนไกรสรราชสีห์ ไปตามทางใหญ่.

เสนาบดีเห็นพระโพธิสัตว์นั้นแล้วจึงใส่ช้างเพื่อต้องการให้วิ่งบ่าหน้าไปหาพระโพธิสัตว์นั้น. บริวารของพระโพธิสัตว์เห็นช้างตัวนั้นแล้วต่างตกใจกลัว พวกมันวิ่งหนีแตกกระเจิงไป. พระมหาสัตว์ เห็นช้างตัวนั้นแล้วได้ยืนส่งเมตตาจิตไป. ล้วนช้าง ก็ได้วิ่งไปใกล้พระโพธิสัตว์เห็นพระโพธิสัตว์แล้วยืนจ้องด้วยกำลังแห่งฤทธิ์. เสนาบดีโกรธจัด จึงเอาขอสับช้างเต็มแรงใส่เข้าไปเพื่อต้องการให้วิ่งเข้าไปอีก. ช้างก็ได้ยืน ณ ที่นั้นอีก. เสนาบดีพยายามเอาขอสับ. ช้างก็ยังคงถอยหลังกลับ. ช้างถูกเสนาบดีก็ยิ่งทิ่มแทงแล้ว ๆ เล่า ๆ เต็มกำลังของตนของบุรุษที่นั่งอยู่ภายหลังอาสนะ. ก็เลือดเป็นเช่นกับน้ำฝาดที่เขาราดไหลออกท่วมตัวช้าง. ช้างได้แต่วิ่งไปรอบ ๆ ก็ไม่อาจทิ่มแทงได้เพราะพลังแห่งเมตตาของพระโพธิสัตว์. พระมหาบุรุษ เห็นเหตุนี้แล้วมีความกรุณาจึงดำริว่า "ช้างตัวนี้ลำบากหนักหนา, เราจักแสดงกำลังกายของเราแก่เสนาบดี" จึงเดินตรงเข้าไปเฉพาะหน้าช้างเอา ๒ มือจับขาทั้ง ๒ ใส่ทำให้ช้างไกลไป. ฝ่ายเสนาบดีตกจากคอช้างล้มกลิ้งไปบนพื้นดินลุกขึ้นแล้วกลัวภัยจึงวิ่งหนีไปยังราชสำนัก.

พระโพธิสัตว์อำลาพระราช

พระราช ทอดพระเนตรเห็นเสนาบดีแล้วตรัสถามว่า "ทำไม ? ท่านจึงมาอย่างรีบเร่ง". เสนาบดี จึงกราบทูลความนั้นทั้งหมด. พระราชาสดับเรื่องนั้นแล้ว ก็สะดุ้งตกพระทัยนั่งเสียดำริว่า "เพราะเหตุแห่งเจ้าธัญชัยนี้ ถ้าเกิดมีความพยาบาทกับเราไซ้, บัดนี้ เจ้าธัญชัยจะมาด้วยอำนาจความโกรธ, จะไม่มาคงเป็นไปไม่ได้, ถ้าเช่นนั้นเราจักขึ้นสู่ปราสาทเพื่อมองดูอัชฌาตย์ของเจ้าธัญชัยนั้น". พระราชาเสด็จขึ้นบนปราสาทแล้วประทับนั่งเปิดสัทบัญชรดู. พระโพธิสัตว์คิดแล้วว่า "โทษนี้ พึงมีเสนาบดีเป็นเหตุแน่, ถ้าเช่นนั้น เราจักดำเนินไปยังทางไปของเสนาบดี, ก็แล เราจักจับขาของเสนาบดีฟาดที่พื้นอันไม่เสมอแล้วให้สิ้นชีวิตไปเสีย, ก็ถ้า เมื่อ

เป็นเช่นนั้น เพราะเหตุเพียงมีเวรภัยกับพระราชา ความทุกข์ใจพึงมีแก่พระราชาหรือเราแน่ !, ถ้าเช่นนั้น เราจักไปยังประเทศอื่นด้วยเพศคนอื่น, ขึ้นชื่อว่าความโกรธ เราไม่พึงทำ" แล้วได้กล่าวคาถาว่า

"ผู้ใด ไปตามอำนาจความโกรธ ผู้นั้น ย่อมตกรรหมกใหม่, ผู้นั้น ย่อมไม่พ้นจากความทุกข์ และการครหา ซึ่งเป็นของเฉพาะตน ได้ย็นว่า นระใด ละระคะ โทสะ และโมหะได้, เมื่อสิ่งที่เป็นที่สุด เพื่อจะทิ่มแทง ล่วงไปและมีอยู่ นระนั้น ย่อมครอบงำสิ่งเหล่านั้นได้. เพราะฉะนั้นแล บัดนี้ พระราชาทรงกริ้วแล้ว ไม่ควรเพื่อเป็นเหตุ แห่งความเจริญสำหรับเรา, ชื่อว่าใคร ? แล ในโลกที่จะเป็นผู้นั่งถึง อำนาจแห่งความโกรธได้. เราแล สามารถทำและยึดเอาพระนครนี้ ให้อยู่ในอำนาจได้, ปัญญาเช่นนี้ของเราแลมีอยู่ฉันใด, กำลังกายของ—เราก็มั่นมั่นนั้นแล".*

ก็แลพระมหาสัตว์ครั้งกล่าวอย่างนั้นแล้วจึงคิดอีกว่า "ถ้าเราจักอยู่ในที่นี้ไซ้, เพราะโทษของเราและเพราะความโกรธในเราซึ่งไม่มีความผิด จิตอันเป็นบาปเกิดขึ้นแล้วบ่อย ๆ แก่พระราชา, ถ้าเราจักไปในประเทศอื่นไซ้, ความโกรธของพระราชาแลจะส่งบลงได้, ถ้าเช่นนั้น เราถวายเป็นคัมภีร์พระราชาแล้วจักไป" แล้วได้ไปยังราชสำนัก. ก็แล ครั้นถึงแล้วก็ยืนอยู่ที่ท้องสนาม ฟังเสียงสีหบัญชรที่กระทบปราสาทของพระราชา. ก็แล พระมหาสัตว์ครั้งแลดูแล้ว ถวายบังคม พระราชาที่สีหบัญชร แล้วกราบทูลว่า

"มหาบพิตร หม่อมฉันขออำนาจ, ข้าแต่กษัตริย์ พระองค์ ผู้ลบลมทิเทพทรงชนะแล้ว, ขอพระองค์ อย่ามีโรค จงมีความสุข เกษมเปรมปรี อายุยืน ไม่มีอุปัทว. บุคคลยกย่องประเทศใด, ประเทศนั้น ไม่มีความปิตติและไม่มีความพ้อง, ก็ใครก็ตามที่มาพร้อม—วิชาความรู้หาไม่มี, หม่อมฉันไม่ควรอยู่ในที่นี้ เพียงวันเดียว. บุคคล พึงเว้นประเทศชั่ว มิตรผู้ชั่วช้า บุตรผู้เลวทราม พวกพ้องที่ไม่ดี เมียชั่ว และพระราชาชั่วเสียให้ไกล.^{๔๓} เสนาบดี ที่ไม่รีบด่วนทำงาน ก็จะเป็นไปเพื่อความพินาศ ถ้าทำสิ่งที่ต้องทำ ย่อมเป็นไปเพื่อ—

^{๔๓} สิ่งเหล่านี้ควรเว้น— กุศลผลบุญ กุศลบุญ
กุศลบุญ กุศลบุญ

กุศลบุญ กุศลบุญ,
ทูลโต ปรีวชชเย.[๒๒๓]

ความเจริญรุ่งเรือง, ความสงบในกิจนั้นจะไม่พินาศไป เพราะประกายไฟที่เกิดขึ้นทั้ง ๗ ดวง. คนผู้กล่าวคำของบัณฑิตทั้งหมด เป็นจำนวน—มาก มีตาดี มีอยู่ในที่ใด, ที่นั้นทุกคนก็ปรารถนาความเป็นใหญ่, สิ่งที่คุณเหล่านั้นทำแล้วจักพินาศไป. เพราะฉะนั้น บัดนี้ หม่อมฉันไม่ไปสู่อำนาจของคนเหล่านั้น ไปแล้วจากที่นี่ ก็จะอยู่ในที่ผาสุกแห่งใด—แห่งหนึ่ง, สิ่งที่คุณหม่อมฉันตั้งมั่น ตลอดเวลาที่ตนประกอบไว้, พระองค์โปรดจงคิดถึงสิ่งนั้นในกาลทุกเมื่อเกิด".*

ก็แล เมื่อพระมหาสัตว์กล่าวอย่างนั้นแล้วจึงกลับไป พระราชาทรงสดับ. ท้าวพระนครอินทปัตถ์ ก็ได้ยิน เพราะเดชแห่งพระมหาสัตว์.

พระโพธิสัตว์อำลามารดา บิดา และสหาย

ฝ่ายพระโพธิสัตว์กลับไปถึงที่อยู่ของตนแล้ว เรียกเพื่อนร่วมสหชาติทั้งหมดมากล่าวว่า "ท่านทั้งหลาย เราเข้าไปหาภักษีในกาลใด, ในกาลพวกท่านอย่าประมาท, แม้เราให้มารดาบิดาแล้วจักอยู่ในหมู่บ้านใดหมู่บ้านหนึ่ง บรรดาหมู่บ้านเหล่านี้ คือ ปาจิณกับปาสคาม ๕๐๐ ตำบล, ทักขิณกับปาสคาม ๕๐๐ ตำบล, ปัจฉิมกับปาสคาม ๕๐๐ ตำบล, และอุตตรกับปาสคาม ๕๐๐ ตำบล, พวกท่านจงอยู่ ณ ที่นี้เถิด" แล้วเข้าไปหามารดาบิดาถึงที่อยู่ ครั้นเข้าไปหาแล้วให้บอกโดยนิยามทุกอย่างนั้นว่า "บัดนี้ ลูกจักไปอยู่ ในหมู่บ้านหนึ่งบรรดาหมู่บ้านเหล่านั้น".

เศรษฐีฟังคำนั้นแล้วกล่าวว่า "พ่อ เจ้าจงหลบอยู่ที่นั่นเถิด". "อย่าเลย! พ่อ ถ้าเมื่อเป็นเช่นนั้น ลูกพึงมีเวรกับพระราชาตลอดเวลา, พ่อและลูกจะไม่ได้รับความสุขสบายแห่ง—ใจเลย". "ถ้าเช่นนั้น เจ้าจะทำอย่างไร?". "พ่อ ลูกควรไปยังที่อื่น". มารดาฟังคำนั้นแล้วกล่าวว่า "พ่อลูกน้อย แม้จักไปอยู่กับเจ้านาย". พระโพธิสัตว์กล่าวกับมารดาว่า "แม่! อย่ากล่าวเลย, ขึ้นชื่อว่า อาชญาของพระราชาแผ่ไปไกล, ถ้าเมื่อเป็นเช่นนั้น ตระกูลของเราจักพินาศ, เพราะฉะนั้น ลูกผู้เดียวเท่านั้นจักไป, ขึ้นชื่อว่าลูกเกิดมาก็เพื่อผูกสัมพันธ์เป็นกำลัง, บุตรคนใดถูกพระราชาประทุษร้าย, บุตรคนนั้น ย่อมทำตระกูลของมารดาบิดาพร้อมหมู่ญาติให้ฉิบหายด้วยเหตุบางอย่าง, เพราะฉะนั้น คนทุกคนพึงเว้นบุตรชั่วนั้นเสีย" ดังนี้แล้วกล่าวว่า

"บุตรคนนั้น เกิดมาทำพวกพ้องพงษ์เผ่าพันธุ์ ให้ถึงความ—พินาศ, ถ้าไปไม่ไต่ถามไม่มี, เหน้าบัวก็ขาดด้วยเหตุนี้. บุคคลพึงเว้น

* คาถาเหล่านี้ ผู้วิจัย : ยังหาที่มาไม่ได้.

สิ่งเหล่านี้ คือ เสียวทรัพย์ก็อย่าให้เสียตระกูล, ถึงเสียตระกูลก็อย่าให้เสียบ้าน, ถึงเสียบ้านก็อย่าให้เสียชนบท, ถึงเสียสมบัติบรมจักรพรรดิก็อย่าให้เสียตัว".*

ก็บิดาถามว่า "พ่อ มีใคร ? ทำให้เจ้าแตกต่างจากราชาบ้าง ?". ธนัญชัยจึงกล่าวว่า "พ่อ กรรมนั่นเอง ทำให้ต่าง" เมื่อจะแสดงกำลังแห่งกรรม จึงกล่าวว่า หมูสัตว์ผู้ท่องเที่ยวไปในภพ มีกรรมเป็นปัจจัย, สมบัติที่ตัวทำไว้ในกาลก่อนเป็นนิจ ย่อมติดตามไป, เหมือนแควียนติดตามรอยเท้าโคไป ฉะนั้น

คนเราได้ซื้อเสียงเพราะกรรม, เสวยยศเพราะ—
กรรม, ความเสื่อมจะมีก็เพราะกรรม, จะถูกจองจำเพราะฆ่าเขา, คนรู้เหตุแห่งกรรมเป็นต่าง ๆ แล้วเพราะฉะนั้น พึงเว้นกรรมเสีย, คำว่า 'กรรม' จะไม่มีในโลกอีกต่อไป.*

คหบดีฟังคำนั้นแล้วถามว่า "ลูก ก็เจ้าจักไปเมื่อไร ?". "พ่อ ลูกจักไปวันนี้ทีเดียว". "เจ้าจักพาบริวารไปเท่าไร ?". "ลูก จักไปเพียงคนเดียว". มารดาบิดา ฟังคำนั้นแล้ว หัวใจแทบสลายกล่าวว่า "ลูก เจ้าอย่าให้พ่อแม่ฉิบหายเลย, เจ้าพ้นจากพ่อแม่ไปเมื่อใด, เมื่อนั้นหัวใจของพ่อแม่ดังถูกไฟไหม้, เจ้าอย่าทิ้งพ่อแม่ไปเลย". พระมหาสัตว์ฟังคำนั้นแล้วหอบลงที่เท้าของมารดาบิดา ไหว้แล้วกล่าวว่า "พ่อแม่ ลูกไม่รู้คุณของท่านก็หาไม่, ลูกจักไปเพื่อต้องการส่งบระจับเวรกับพระราชา, อันคุณของบิดามารดาปกเกล้า คุ่มตัว พิสดารกว่าจักรวาลอันวิจิตรเสียอีก หนากว่าแผ่นดินและลึกยิ่งกว่าความลึกในมหาสมุทรทั้งสิ้น, ใคร ๆ ไม่อาจจะคณานับได้, เพราะเหตุนั้น ลูกจึงกล่าวว่า 'ก็ขึ้นชื่อว่า มารดา ตั้งแต่ถือปฏิสนธิมาจนกระทั่งถึงเวลาคลอด ต้องการทานสิ่งใด ? ก็ไม่อาจทานสิ่งนั้นได้, อีกอย่าง เมื่อถึงวันครรถ์แก่ อาพาธก็ยิ่งเจริญขึ้น เหมือนถือของหนักเอาไว้ฉนั้น, มารดายอมอดทนต่อทุกข์ได้เป็นอันมากอย่างนี้, เมื่อเป็นเช่นนั้น ลูกจักทำคุณแก่มารดาบิดาให้ได้ทีเดียว, ลูกจักไปละ, ในคราวเกิดเมื่อใด พันท้องทั้งสิ้นถูกเสียดแทงเหลือเกิน เหมือนถึงอาการจะแตก, เมื่อนั้น ความเสียดแทงพึงถูกต้องที่เส้นขนแห่งร่างกายทั้งสิ้น, ในเวลาที่มีความเสียดแทงหลุดออกไป บุคคลก็จักถึงความสิ้นไปแห่ง

* คาถาเหล่านี้ ผู้วิจัย : ยังหาที่มาไม่ได้.

* คาถาเหล่านี้ ผู้วิจัย : ยังหาที่มาไม่ได้. (กรรมจำแนกสัตว์ให้เป็นไปต่าง ๆ กัน).

ลมหายใจเข้าออก เหมือนโจรเอาหลาวที่มึงแทง, เมื่อเป็นเช่นนั้น ลูกยังไม่ทำอุปการะตอบแทน คุณมารดาของลูกเลยจ้ะไปเสียแล้ว, อีกอย่าง ตั้งแต่เวลาที่ลูกคลอดออกมาจนเป็นหนุ่ม ก็ตามปกติ คือ การยืน เดิน นอน นั่ง การอาบน้ำ การบริโภค การแต่งตัว และการเล่น สำหรับมารดาของลูกไม่ใช่จะได้ง่าย ๆ, กลืนอย่างใดอย่างหนึ่ง ใคร ๆ ไม่อาจทนได้ เพราะการใช้หลาวอันมีกลิ่นไม่ดีที่มึงแทงสรีระที่ถูกภัย ด้วยอำนาจการขับถ่ายบีบคั้นเอาเป็นประจำทีเดียว, มารดาอดทนต่อทุกข์เป็นอันมากได้อย่างนี้, อีกอย่างหนึ่ง มารดาของลูก ให้ดื่มน้ำนม เพราะกาย ธาตุ และโลหิตเป็นต้นของเราเจริญ และเพราะวาโยธาตุ ลมอัสนาสะ และลมปัสสาสะเป็นต้นของเรานั้นเจริญ จึงชื่อว่ามียุประการมาก, เมื่อเป็นเช่นนั้น ลูกยังไม่ทันได้ทำอุปการะคุณตอบแทนมารดาของลูกเลยก็จ้ะได้เสีย, ส่วนบิดาก็มีคุณ ถึงจะไม่ให้ดื่มนมก็ตาม, เพราะเมื่อทุกข์ โรค ภัย ความลำบาก ปัสสาวะเข้าไปประทุษร้ายบีบคั้นลูก ท่านก็ปรารถนาประโยชน์แก่ลูก และต้องการสมบัติทั้ง ๓ อย่างแก่ลูก, เพราะฉะนั้น คุณอื่นเช่นกับคุณของบิดาไม่มี, เมื่อเป็นเช่นนั้น ลูกยังไม่ทันอุปการะคุณตอบแทนบิดาของลูกก็จ้ะได้เสีย".

ก็บิดาฟังคำนั้นแล้ว มีใจหวนไหวไม่อาจดำรงตนไว้ได้ บ่นพ้อกล่าวว่า

"เจ้าทำทุกข์ให้เกิดแก่เราแล เพราะพลัดพรากจากบุตรสุดที่รัก, ดูก่อนลูกน้อย หัวใจของพ่อ ดังถูกไฟเผา มีกำลังกล้า เพราะความโศกถึงบุตร. เบ้าแห่งนายช่างทอง เผาไหม้อยู่ภายใน, ไม่ใช่เผาไหม้ภายนอก ฉันทิด, จิตใจของพ่อก็ถูกไฟเผา ฉันทัน, เพราะไม่เห็นบุตรสุดที่รัก".*

มารดาพระโพธิสัตว์โคกเศร้า ดุจมีหทัยแตกสลายเพราะความวิปโยคโศกถึงบุตร ไม่อาจตั้งตัวอยู่ได้ จึงสวมกอดพระโพธิสัตว์นั้น ให้นั่งบนตักมองดูลูกของตน พร้อมคร่ำครวญ เพราะกรุณา จึงได้กล่าวหลายคาถาว่า

"โอ้อ้อ ! เจ้าเป็นดังเนื้อหทัยของแม่, โอ้อ้อ ! เจ้าเป็นบุตรสุดที่รักของแม่, ก็เจ้าจะเดินไปได้อย่างไร ?, เจ้าผู้เดียวจะไปอย่างไรกัน ?, แต่ไป เราคงไม่เห็นใคร ๆ ที่น่าดู น่าชื่นชมใจ, พ่อรูปงามหาที่ติมิได้ ควรเป็นที่รักเจริญใจ. ผมพ่อยาวดำและละเอียด ดุจดั่งปลายเชือกเนื้อ, สีหน้าของพ่อผ่องใส น่าจับต้อง เป็นเช่นกับบัวแดงที่แย้ม

* คาถาเหล่านี้ ผู้วิจัย : ยังหาที่มาไม่ได้.

กลีบเกสร. ดวงเนตรซ้ายขวางามดังกลีบอุบล, แต่นี้ไป แม่จักเห็นใคร ?
ที่เป็นที่รักและนาคู. นาสิกของพ่องามแฉล้ม ดังเปลวประทีปที่เขา
ตามไว้ในที่ไม่มีลม, ชิวหาของพ่อ ก็รู้รสสัมผัสทั้งหวานและเปรี้ยวได้ดี
มีอาการดังกลีบดอกใบไม้. ระเบียบฟันก็ไม่ห่าง ประดุจดั่งแก้วมุกดา,
แต่นี้ไป แม่จะเห็นใคร ๆ ที่เป็นที่รักเจริญใจ. กรรมซ้ายขวา ก็งาม
ประดับด้วยเสียงอันวิจิตร กล้าที่จะฟังเสียง, ลำแข้งก็งาม ดังเครือ
ละดาทอง. บวรกายของพ่อบริบูรณ์หาที่ติมิได้ ดังรูปทองที่นายช่างทอง
ประดับให้วิจิตร, แต่นี้ไป แม่จะไม่เห็นใคร ๆ ที่เป็นที่รักและเจริญใจ.
กรรมดังวงไอยราที่งามทุกส่วน, แข้งซ้ายขวาของลูกงาม ดังแข้ง
เนื้อทราย, ผิวหนังของลูกหอม ดังกลิ่นสุคนธ์ชาติ. หลังบาทสูง ดัง
หลังเต่า, นิ้วเท้ายาว ฝ่าเท้านิ่ม ดังอุบลมีเจ้าอ่อน, แต่นี้ไป แม่จะ
ไม่เห็นใคร ๆ เป็นที่รักที่เจริญใจ".*

พระโพธิสัตว์ เมื่อจะห้ามมารดาจึงกล่าวว่า

"แม่อย่าคร่ำครวญนัก, นี่เป็นธรรมดาของโลก,
ธรรมดาสัตว์โลก ต้องมีความเกิด แก่ และตาย ไม่เว้น
ใคร ๆ. ภาวะมั่งมีและตกยากต้องสัมผัส ลาก เสื่อม—
ลาก สุข ทุกข์ สรรเสริญ นินทาเหมือนกัน, สตรี
และบุรุษทั้งหมด ก็ประสบอย่างสาหัส, ท่านอย่าร้องไห้เลย แม่".*

มารดา เศร้าโศกเมื่อพระโพธิสัตว์อำลา

ก็พระโพธิสัตว์ครั้งกล่าวอย่างนี้แล้ว เมื่อจะให้มารดาเบาใจอีกจึงกล่าวว่า "พ่อแม่
ขึ้นชื่อว่าราชกิจหนักยิ่ง, ผู้ใด มีเวรกับพระราชา ถึงการจองจำและถูกฆ่า, คนเหล่านั้นทั้งหมด
มีญาติสาโลหิต มารดา และบิดาเป็นต้นของเขาย่อมร้องไห้คร่ำครวญอย่างหนัก, พระราชาผู้
อธรรม ไม่พิจารณาก่อนทำนี่ยังให้ลงอาชญาแก่พวกเขาเพราะวิปโยค, ที่นั่น เมื่อเป็นอย่างนี้
ถ้าพวกท่านร้องไห้ คร่ำครวญ, พระราชาให้ลงโทษแก่พวกท่าน, เพราะเหตุของลูกนั้น ลูกจะ
เสวยทุกข์ในอบาย ๔, ถ้าพวกท่านประสงค์ให้ลูกเสวยทุกข์ในอบาย, พวกท่านก็จงร้องไห้หรือ
คร่ำครวญเถิด, เพราะเหตุนี้ แม้ความลิเนหาในลูกไม่มีอยู่แก่พ่อแม่, ถ้าพ่อแม่มีความลิเนหา

* คาถาเหล่านี้ ผู้วิจัย : ยังหาที่มาไม่ได้.

ในลูก, ท่านจงให้ทุกข์ถึงแก่ลูกในโลกนี้เท่านั้น, อย่าให้ต้องประสบทุกข์ในปรโลกเลย, เพราะว่าคุณประสบทุกข์ในโลกนี้จะประเสริฐกว่าต้องประสบทุกข์ในปรโลก, เพราะฉะนั้น พ่อแม่ อย่าร้องไห้คร่ำครวญถึงลูกเลย" ไหว้เท้ามารดาบิดาแล้วเมื่อคนที่อยู่ในหมู่บ้านพากันร้องไห้คร่ำครวญอยู่ จึงออกจากบ้านไป. มารดาพระโพธิสัตว์พร้อมบริวารก็ตามส่งบุตรของตน ได้ยืนมองดูการไปของพระโพธิสัตว์นั้นที่อุปจารบ้าน. ก็แล ครั้นแลดูแล้วก็ร้องไห้ด้วยเสียงอันดัง ตราบเท่าที่ไม่เห็นได้กล่าวหลายคาถาว่า

"โอโห้! พ่อรูปงามคนเดียวของแม่, แม่ทำการเลี้ยงตลอดทั้งกลางวันกลางคืน. แม่ไม่เห็นเจ้าผู้หายไปกาลใด, ในกาลนั้น แม่เป็นดังถูกไฟคือความโศกเผาผลาญเอา, แม่จึงไม่เห็นเจ้าซึ่งบำรุงพระราชามือใด. เมื่อนั้น แม่เป็นดังตายทั้งเป็น. แม่นึกถึงลูกผู้เกิดแต่อกมือใด. เมื่อนั้น แม่ก็เป็นดังถูกไฟคือความโศกเผาผลาญ, วันนี้นั้น แม่ไม่เห็นเจ้าจึงประสบทุกข์มากจริง ๆ. โอโห้! พ่อรูปงามเจ้าผู้เดียวจักไปอย่างไร?, เจ้านั้น มีเท้าอ่อนยิ่ง มีเท้าเปล่าจะไปได้อย่างไร?, เจ้าจะนอน นั่ง ยืน และตื่นผู้เดียวได้อย่างไร?, โดยรอบเจ้าจะพบแต่ผู้อื่น และเจ้าก็พบเห็นเพียงโจรและคนมีเวร, เจ้าจะเห็นแต่แรด ช้าง เสือ สิงห์ ตัวร้ายกาจ จักระลึกถึงแม่ เพราะสิ่งนั้นเป็นเหตุ. เจ้าสุขุมลชาติ ถูกต้องลมและแดด, สรีระจึงถูกลมและแดดเผาผลาญ, ต้องตรากตรำหิมะ ฝน น้ำค้าง บุกแฝก แหวกหญ้า คลุกฝุ่น ลุยโคลน. กายที่เช้นกับทองก็จะดำคล้ำเศร้าหมองได้ ต้องพบกับสิ่งที่เย็นจัดและร้อนจัด, โรคก็จะเกิดขึ้น, เจ้าต้องมีความอดทน. ผู้อื่นที่อยู่ร่วมสุขร่วมทุกข์ก็ไม่มี, เจ้าคงจักระลึกถึงแม่ได้อย่างไร?, เพราะวิบากแห่งกรรมนั้น. มารดาคงพราดลูกนก ลูกกาไว้. การอยู่ร่วมคนเป็นที่รักในกาลก่อน จึงพินาศไปแล, เพราะ—วิบากกรรมนั้น เราจึงมีความวิโยคจากลูก ซึ่งเป็นที่รักผู้เกิดแต่อก".*

นางสุขุมลสิ ถึงจะร้องไห้คร่ำครวญอยู่อย่างนี้ก็ไม่อาจตั้งตนอยู่ได้ เพราะกำลังความโศก เป็นเช่นดังหมดสติญาล้มลงสลบไป. เหล่าบริวารเห็นเหตุนี้แล้วจึงช่วยกันพยุงอุ้ม

* คาถาเหล่านี้ ผู้วิจัย : ยังหาที่มาไม่ได้.

ประคองนางขึ้นไว้. กาลนั้น พระมหาสัตว์มีหทัยหวั่นไหวคิดว่า "บัดนี้ มารดาของเราเสีย ความทุกข์อย่างใหญ่หลวงเพราะกำลังแห่งความโศก, เราจึงกลับไปเพื่อบรรเทาความโศก" แล้ว กลับไป. ก็แลครั้นกลับแล้ว ก็เห็นความที่มารดาหมดสติไปจึงยกศีรษะมารดาเอาน้ำลูบ. มารดา ได้น้ำน้อยหนึ่งก็เบาใจเห็นบุตรสุดที่รักจึงกล่าวว่า "โอ้อ้อ! ลูกน้อย เจ้าอย่าทำแม่ให้ฉิบหาย เลย, อย่าทำแม่ให้ขาดที่พึ่งเลย". พระมหาสัตว์ เมื่อจะยังมารดาให้เบาใจจึงกล่าวว่า "แม่ ท่าน อย่าเศร้าโศกเสียใจ, ท่านยังไม่ทราบกำลังแห่งญาณอุบายที่ชาญาณลาดของลูกหรือ ?, ลูกทราบ นันตียกษัตริย์กำลังแห่งเมตตาได้ ในกาลใด, ในกาลนั้น เมื่อจะทราบมนุषย์ แม่โดยที่สุด ในบัดนี้ ลูกไปเพื่อต้องการระงับความโกรธของพระราชา".

นางสุขุมลิจึงฟังคำนั้นแล้วจึงได้กล่าวคำนั้นว่า "ลูกรัก ถ้าเช่นนั้น เพราะอะไร ? เจ้าไม่ทำกรรมที่สำหรับระงับความโกรธแก่พระราชานั้นด้วยเมตตาจิตเล่า ?". "แม่ ถ้าลูกได้เพื่อ จะระงับความโกรธของพระราชานั้นใช่, มันไม่ใช่เป็นสิ่งที่น่าอัศจรรย์, เหล่ามนุษย์จะพากันสรร- เสริญว่า 'เจ้าธัญชัยนี้ ระงับความโกรธได้ด้วยปฏิสันถาร, ไม่ใช่ด้วยสัจจะ', ถึงพระราชาก็ จักส่งคนไปแสวงหาลูก, เพราะฉะนั้น ความอัศจรรย์ก็จะปรากฏในชมพูทวีปทั้งสิ้น, เพราะเหตุนี้ ลูกจักไปยังประเทศอื่น, ขึ้นชื่อว่าคนรักษารธรรมและมีเมตตาจิตไปยังประเทศใด, ก็ย่อมเป็นที่รัก ของมนุษย์และอมมนุษย์ในประเทศนั้นทั้งสิ้น, เหล่าเทวดา ย่อมรักษาคูณนั้น, ถึงพรหมก็บูชา, แม้จะ เห็นลูกมาด้วยความสวัสดีเกิด, แม่อย่ากลัวเลย" เมื่อจะแสดงจึงกล่าวว่า

"บัณฑิตพึงตั้งตนด้วยเท่าที่ดำเนินไปอย่างเดียว, ฐานอย่างอื่น ไม่เพ่งเล็ง พึงละแดนเกิดซึ่งมีในกาลก่อนเสีย. คนที่มีทุกข์มักอยู่อย่าง หายใจไปวัน ๆ เหมือนกรรมซึ่งมีโทษตั้งร้อยเป็นแดนเกิด, แก้วมณี อันอยู่บนภาคพื้นที่ถูกคล่องไปสำหรับกบ, กบตัวนั้น จึงเว้นความสุข ในน้ำเสีย. ความเป็นผู้หนักแน่นและความเป็นบัณฑิต ไม่ใช่เที่ยงตรง สำหรับกาลบางคราวเลย, ประชาชนมักบูชาพระราชาเฉพาะประเทศ ตนเท่านั้น, ส่วนผู้ฉลาด ผู้คนมักบูชาในที่ทุกสถาน".*

พระราชาก็ให้ราชบุรุษเสาะหาลูก, เพราะฉะนั้นความอัศจรรย์ก็จะปรากฏในชมพู ทวีปทั้งสิ้น, เพราะเหตุนี้ ลูกจักไปยังประเทศอื่น, และขอแม่จงคอยดูลูกซึ่งมาด้วยความสวัสดี เกิด, แม่อย่ากลัวเลย".

* คาถาเหล่านี้ ผู้วิจัย : ยังหาที่มาไม่ได้. พุโธ สัพพตถ ปุชิต (คนมีปัญญาความรู้นักเป็นที่ต้องการ ของคนทั่วไป).

มารดาฟังคำนั้นแล้วจึงบรรเทาความโศกเสียได้แล้วกล่าวว่า "ลูกรัก เจ้าไปอย่างสวัสดิ, จงโชคดีมีชัย อายุมันขวัญยืน" แล้วถามอีกว่า "อะไร ? สมควร, เจ้าก็จงเอาสิ่งนั้นไปเถิด". "แม่ ลูกได้ปีแก้วกับรัตนะก็จะดี". ถึงมารดาก็สั่งให้คนนำเอาแก้วมา ๗ ดวง คือ แก้ววิเชียร แก้วไพฑูรย์ แก้วมรกต แก้วพลี แก้วมุกดา แก้วลาย และแก้วแดง พร้อมกับปีแก้วจากเรือนให้แก่พระโพธิสัตว์นั้นแล้วไปยังเรือนของตน. พระโพธิสัตว์ ก็ส่งมารดาไปแล้วออกจากอุปจารแห่งบ้านหลักไป. พระศาสดา เมื่อจะประกาศความนั้น จึงตรัสว่า

"ลำดับนั้น พระโพธิสัตว์บรรเทาความโศกให้มารดาเบาใจ,
ก็ส่งไปแล้วออกไปจากแวนแคว้น ดังพระยาราชสีห์".*

วิยัคคณทัปัญหาที่ ๒๒ จบ.

๔.๒๔ อธิวตถกณทัปัญหาที่ ๒๓ ว่าด้วยการอยู่นอกเมือง

ส่วนพระราชา ในเวลาที่พระโพธิสัตว์ไปก็ทราบว่าเป็นองค์ให้หนีไปจึงสลดพระทัยเสด็จเข้าไปยังห้องบรรทมอันเป็นศิริทอดพระวรกายลงเอาพระพาหาเบื้องขวาวางบนพระลลภูษาดำริว่า "เจ้าธัญชัยนี้แล มีอุปการะมากแก่เรา, ในเวลาที่เราจะถูกยักษ์กิน ชีวิตของเรา บรรดาคนทั้งหมด คนอื่นแม้คนเดียวก็เป็นที่พักของเราไม่ได้, เจ้าธัญชัยนี้แล ผู้เดียวให้ชีวิตแก่เรา เป็นที่พักของเรา, บัดนี้ เรายึดถือเอาคำของเจ้าธัญชัยนั้นจึงเป็นแวรกัน, สั่งบังคับ, ให้ใส่ช้างตกมันใส่, บัดนี้ เจ้าธัญชัยรบกับเสนาบตีออกไปด้วยอำนาจแห่งความโกรธ, เขาไป ณ ที่ไหนหนอ ?, โอ ! เราอันธพาลหนักหนา เป็นบ้าใบ้ มีตบอด วิปริตผิดแผกยิ่งนัก, ถ้าอันธรายแห่งชีวิต อันธรายแห่งแวนแคว้น อันธรายแห่งทุพภิกขภัย และอันธรายแห่งอหิวาตกโรคเกิดขึ้นแก่เราไซ้, ใคร? จะพึงทำอะไรให้ได้, โอ ! บัดนี้ เรามีชีวิตอย่างขาดที่พึ่ง และสูญเสียอย่างไม่ต้องสงสัยเลย". พระราชาดำหรืออยู่ตลอดคืนและวันให้ล่วงไปอย่างนี้ จึงจัดแจงราชกิจทั้งสิ้น ด้วยการอำนาจแห่งอำมาตย์ และคนพาลเหล่านั้น ที่มีเสนาบตีเป็นหัวหน้า, ไม่ได้บรรทมเลยตลอดวันและคืน.

ที่นั่น พระสังคีติกาจารย์จึงกล่าวว่า "เมื่อพระราชาทรงระลึกถึงคุณของพระโพธิสัตว์อยู่อย่างนี้ ศีรษะพึงแตกออกเป็น ๗ เลี่ยง". อาจารย์บางพวกกล่าวว่า "พระราชาขึ้นกับ

* คำนี้นี้ ผู้วิจัย : ยังหาที่มาไม่ได้.

พระมหาสัตว์ ต่างก็มีอุปการะมากต่อกันและกัน ทั้งบำเพ็ญบารมี ๑๐ ทศด้วยกัน เพราะฉะนั้น พระองค์จึงไม่เป็นอันตราย".

ถามว่า "ก็ทำไม ? เสนาบดีแม่ประทุษร้ายพระโพธิสัตว์ จึงไม่เป็นอันตราย". อาจารย์ผู้ตอบจึงตอบว่า "เสนาบดี มีโทษทางใจต่อพระโพธิสัตว์นี้ เพราะกรรมอันเป็นทุจริต นั้น ด้วยอำนาจเวรที่เสนาบดีนี้ติดตามพระโพธิสัตว์นั้นจนกว่าจะถึงพระนิพพาน, เพราะฉะนั้น ด้วยลหุกรรม บาปจึงไม่ตกแก่เสนาบดี".

พระโพธิสัตว์ออกนอกเมือง

กาลนั้น พระโพธิสัตว์เวลาไปก็ไปด้วยเพศที่ใคร ๆ ไม่รู้จัก ทรงนุ่งผ้าแดงสาล่าน ผืนหนึ่ง เอาผ้าแดงโผกศีรษะผืนหนึ่ง เอาผ้าแดงคาดเอวไปผืนหนึ่งแล้วเอาแก้วใส่กระสอบ จับ ปีกแก้วแล้วแบกเดินทางไป. วันนั้นเดินได้ ๓ โยชน์ พอตกเย็นก็ถึงป่าจันทน์กับป่าสคามเหินศาลา หลังหนึ่งอยู่ใต้ต้นพิกุลต้นหนึ่งนอกหมู่บ้านจึงคิดว่า "ศาลานี้ น่าจะมีบุพเพทดาสิงอยู่, เราจักนอน ณ ที่นี้แหละ". พระโพธิสัตว์จึงอาบน้ำในสระแห่งหนึ่งทำการชำระร่างกายแล้ว เข้าไปยังศาลา พักเหนื่อยหนึ่ง นั่งขัดสมาธิในที่นี้อย่างสบายใจแล้วเอาป้อออกมาเป่า. เสียงป้ออย่างนี้ว่า

"ดูก่อนเทวดา อสุร มนุษย์ นิกรทั้งหลาย บุรุษและสตรี ที่มี ศิริเลวภาคอันงดงาม มีลิเนหาไมตรีต่อกันที่มาประชุมกันในสถานที่นี้ พวกท่าน จงตั้งโสตฟังว่า 'ถ้าพวกท่านปรารถนาชมเชยบรมข, พวก- ท่านที่มีจิตใจดี ก็พึงได้ความปราโมทย์ในสุข, ก็พึงได้ความสุขใน โลกนี้และโลกหน้า อีกอย่างแน่นอน".*

เทวดาที่สิงอยู่ ณ ศาลานั้น พอได้ฟังเสียงป้อนั้นจึงแปลงเพศเป็นดาบสมาหาแล้ว กล่าวว่า "ใครกันนั้น ? อยู่ ณ สถานที่นี้". "ท่านผู้เจริญ ข้าพเจ้าเอง, เชิญท่านมาฟังเสียงป้อเถิด". "มาณพน้อย เสียงป้อของเจ้าช่างไพเราะจับใจนัก" ก็เข้าไปยังศาลาถามอีกว่า "มาณพน้อย เจ้าเป่าได้เพียงเท่านี้ หรือเป่าอย่างอื่นได้ด้วย". "ท่านดาบส เราเป่าอะไร ๆ อื่นก็ได้อีก หรือ เป่าเรื่องที่ควรนำมาเป่าก็ได้". "ถ้าเช่นนั้น ก็จงเป่าเป็นนิทานเถิด". "ได้ ตั้งแต่เช้าจนถึงเย็น ข้าพเจ้ามาจากนครอินทปัตถ์, รู้สึกหิวมาก". "ถ้าเช่นนั้น เราจักให้อาหารแก่เจ้า ๆ จะบริโภคนหรือไม่ ?". "ใช่ จะบริโภค". เทวดาออกไปครู่เดียวก็นำเอาอาหารใส่ภาชนะมาให้พระโพธิสัตว์. พระโพธิสัตว์ ครั้นเห็นอาหารที่จะบริโภคจึงรู้ว่า เป็นเทวดาที่สิงอยู่ที่นั่นแน่นอนจึงถามว่า "ผู้เจริญ

* คาถาเหล่านี้ ผู้วิจัย : ยังหาที่มาไม่ได้.

ท่านเป็นใครกัน ? เทวดา นาค หรือครุฑ". "มาณพน้อย เราเป็นเทวดาสงอยู่ที่ต้นพิภูลนั้น". ในเวลาเสร็จภารกิจ เทวดาจึงกล่าวกะพระโพธิสัตว์ซึ่งนั่งอย่างสบายอุราว่า "พ่อ ท่านจงเป่า ปี่เล่าเป็นเรื่องเถิด". พระโพธิสัตว์จึงนำอดีตนิทานมาเล่าว่า "ท่านเทวดา ถ้าเช่นนั้น ท่านจงฟัง, จงมนสิการให้ดี, ข้าพเจ้าจักกล่าว, ท่านเทวดา เรื่องนี้ได้มีครั้งเมื่อพระกุกกุสันธพุทธเจ้า ปรี-นิพพานไปแล้ว" แล้วกล่าวว่า

"ยังมีบุตรนายควาญช้างชื่อโสณะ เป็นชาวเมืองปาทลิบุตร มีทรัพย์ มีเงินทองมาก มีศรัทธาถึงพระรัตนตรัย. วันหนึ่ง ช้าง เข้าไปในป่า ด้วยกรณียกิจบางอย่าง, เขาเข้าไปเพียงผู้เดียวพร้อม- กับช้างตัวกล้าเพียงดั่งสี่หะ. ที่นั่น จึงเห็นต้นมะเดื่อมีผลอยู่ต้นหนึ่งในระหว่างทางเข้าป่านั้น ต้องการจะเด็ดจึงลงจากช้างเข้าไปใกล้ต้นไม้ นั้น. ก็งูเห่าตัวหนึ่งอยู่ที่โพรงต้นมะเดื่อนั้น, ที่นั่น มันเห็นนายโสณะ ซึ่งกำลังปีนต้นไม้จึงเข้าใจว่า 'หมองู'. คิดว่า 'หมองูเห็นจะมาในที่นี้ เพื่อต้องการงู' จึงฉกเข้าที่ใกล้นม ของนายโสณะ ๆ ถูกงูฉกอย่างจัง ได้รับความเจ็บปวดจากพิษงูที่วิ่งเข้าไปทั่วร่างกายอย่างสาหัส สิ้นหา มดแรงล้มลง. จึงกล่าวอย่างนี้ว่า 'โธหนอ ? เราได้ทรัพย์ ข้าว- เปลือกเป็นอันมาก ถึงมีเงิน ทอง ทาส และทาสี โค กระบือ ช้างและ ม้าตัวประเสริฐ รัตนอันเป็นอันมากและหมู่ญาติ, คนเหล่านั้น ทั้งหมด จะเป็นที่พักแก่เราในโลกนี้ไม่ได้เลย. บุตรที่รักของเราก็คือ ภรรยาที่รักของเราก็คือ, พวกเขาทั้งหมดถึงมืออยู่ก็ตาม, ใคร ๆ จะ อยู่ในที่ใกล้ของเราไม่มีเลย. เราประสบเวทนายอย่างสาหัสเพียงผู้เดียว, ใคร ๆ อันจะเป็นที่ต้านทานก็ไม่มี, พระพุทธเจ้าเท่านั้น เป็นที่ต้านทาน เวทนายอย่างหนัก ของชาวโลกในโลก. เราถึงพระพุทธ พระธรรม และพระสงฆ์เป็นที่พึ่ง, เราขอมอบตัวของเราให้พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ซึ่งเป็นที่ต้านทานแก่มหาชน'. นายโสณะไม่คิดถึงเรื่องอื่นเลย, ระลึก ถึงคุณของพระศาสดาว่า อติปิ โส ภควา ดังนี้ เป็นต้น."^{๔๔} เทวดาที่- สงอยู่ต้นมะเดื่อฟังคำนั้นแล้ว จึงคิดว่า 'ถ้าคนดีเช่นนั้น ทำกาลกิริยา

^{๔๔} ผู้ตั้งมั่นในพระรัตนตรัย เมื่อประสบภัยเวทนาย่อมช่วยเหลือให้พ้นภัย.

ยังที่อยู่ของเราไซ้. ถึงหมู่เทวดา ก็พากันติเตียนเราว่า เป็นคน
อกตัญญู, เราจักให้ชีวิตเขาด้วยโอสถสักอย่างหนึ่ง. จึงช่วยเหลือ
ทราบว่ เขาประสบความสวัสดิ ไม่มีโรค จึงกล่าวว่า 'โสดกะ
ท่านจงไปเถิด', นายโสดกะ จึงหายโรค ลงจากต้นไม้ไปยังเรือน.
บอกเรื่องราวทุกอย่างของตน แก่หมู่ญาติมิตร, ก็ นี่เป็นความ-
สังเขปในเรื่องที่ธัญญะกล่าวแล้ว. ก็ ในกาลแห่งพระสัมมา-
สัมพุทธเจ้า พุทธานุสติเทศนานั้น ท่านกล่าวไว้ในมัชฌิมอรรคคา
อย่างพิสดารแล".*

ก็พระโพธิสัตว์ ครั้นกล่าวอย่างนี้แล้วจึงกล่าวอีกว่า "ท่านเทวดา ขึ้นชื่อว่าพระรัตน-
ตรัยมีคุณอนันต์". ถึงเทวดาสดับเรื่องนั้นแล้วจึงถามว่า "ท่านบัณฑิต สิ่งไหน ? เป็นอรรถของ
อักขระทั้ง ๗ เหล่านั้น". พระโพธิสัตว์กล่าวว่า "ท่านเทวดา อรรถแห่งอักขระเหล่านั้นก็คือ
คุณที่เป็นพระดำรัสของพระพุทธเจ้า". "อย่างไร ? บัณฑิต". "ถ้าเช่นนั้น ท่านจงทำมนสิการ
ให้ดี, เราจักกล่าว",

"แปล อี อักขระดังนี้ พระพุทธเจ้าจอมมุณีทรงปรารภนา
พระลัทธิปัญญุตญาณ ทรงประทานอริยมรรคอริยผล ทรงมีคุณ-
ประเสริฐอย่างฤๅ ต้องการให้สิ่งที่ทุกคนต้องการ ทรงให้อริยผลใน
ธรรมอันเลิศสำหรับเทวดาและมนุษย์ ทรงเลิศด้วยมโนติถิฤทธิ ทรง
หลุดพ้นแล้ว จากความต้องการและความโลภเป็นต้น ทรงแสวงหา
ธรรมอันเย็น ทรงเป็นใหญ่ในตน เป็นใหญ่ในโลกทั้งปวง ด้วยธรรม
อันประเสริฐ ข้าพเจ้าขอนอบน้อม พระพุทธเจ้าผู้โชคดี เป็นต้นแบบ
มีฤทธิ์พระองค์นั้น

แปล ดี อักขระดังนี้ พระพุทธเจ้าทรงทำประโยชน์ แก่-
สรรพสัตว์ในโลกทั้ง ๓ ทรงทำสัตว์ให้ถึงฝั่ง คือ ข้ามกระแสโอฆะ
ทั้ง ๓ เสียได้ ทรงบรรลุลิชา ๓ ทรงตั้งธรรมที่สัมปยุตด้วยญาณ ๓
สำหรับปราบภพ ๓ และความกลัวเสียได้ ทรงประทานบรมสุข
ซึ่งเป็นทางอันเลิศ ทรงข้ามพ้นความมืดกล่าวคือโสมพะเสียได้ ทรงพ้น

* คาถาเหล่านี้ ผู้วิจัย : ยังหาที่มาไม่ได้.

จากโลกทั้ง ๓ ทรงประทานความสุขแก่ภพทั้ง ๓ ข้าพเจ้าขอ—
นอบน้อมพระพุทธานุภาพจากโลกทั้ง ๓ เสียได้.

อธิบาย ปี อัคระดังนี้ พระองค์ทรงปรารถนา
โลกุตตรทรัพย์อันประเสริฐอันเป็นที่รัก ของพระองค์
ทรงเสวยรสแห่งอมฤตกล่าวคือพระธรรม พระองค์ทรง
เบียดเบียนราคะ โทสะและโมหะเสียได้ จึงเป็นที่รักยิ่ง
ของเทวดาและมนุษย์ ทรงมีพระวรกายอันบริบูรณ์
ข้าพเจ้าขอนอบน้อม พระพุทธานุภาพยิ่งใหญ่ว่า
ที่รักยิ่งพระองค์นั้น.

อธิบาย โส อัคระดังนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า
พระองค์นั้น ทรงพันบ่วงกล่าวคือภพเสียได้ ทรงบรรเทา
ความโศกของสรรพสัตว์เสียสิ้น ทรงงดงาม บริสุทธิ
จากตัณหาทั้งปวง ข้าพเจ้าขอนอบน้อม พระพุทธานุภาพ
ผู้เป็นจอมมุณี มีความสุขโสมนัส พระองค์นั้น.

อธิบาย ภา อัคระดังนี้ ทรงเป็นใหญ่กว่านัก—
ปราชญ์ทั้ง ๓ ภพ หักเสียซึ่งกิเลสได้ขาด ทรงกำจัด
จักรแห่งภพให้กระจายระส่ำระสายเสียได้ จึงสมควรที่—
ประชามีความอดทนที่เหลือจะภักดี ข้าพเจ้าขอนมัสการ
พระพุทธานุภาพจอมมุณี พระองค์นั้น.

อธิบาย ค อัคระดังนี้ พระองค์ทรงมีญาณ
พละอันดีแล้ว ศีลพละอันดีแล้ว วิริยะพละอันดีแล้ว
เนกขัมมะอันประเสริฐอันดีแล้ว มีมโนคติที่ยิ่งใหญ่กว่า
ที่พระองค์ดำเนินไป ข้าพเจ้าขออภิวาท พระสุคต
พระองค์นั้น.

อธิบาย วา อัคระดังนี้ ทรงเสด็จออกจาก
ตัณหาได้ประทานมรรคผลอันประเสริฐ ทรงตัดวิญญู—
สงสารเสียได้หรือไม่นำตัณหาไปซ่อนไว้ จึงเป็นอัน—
นอบน้อมมีกลิ่นศีลเป็นต้น อันพึงขจรไปยังภพทั้ง ๓

ทรงตรัสสอนสรรพสัตว์ให้รู้จักกุศล ยังสรรพสัตว์ให้
 หว่านประโยชน์คือพระนิพพานอันเป็นที่คลายกำหนด
 ข้าพเจ้า ขอนมัสการพระพุทธเจ้า ผู้มีธรรมอันเลิศ
 ลิทธิโชค ยิ่งใหญ่กว่าคนทั้งปวง ให้ซึ่งความสุข ผู้-
 รู้ค้นหาเครื่องนำออกจากทุกข์*.

ดังนั้นแล้วกล่าวว่า "ท่านเทวดา ท่านจงศึกษาเล่าเรียนพุทธานุสติธรรมเทศนาของ
 พระพุทธเจ้าผู้ประเสริฐนี้เถิด".

เทวดาบูชาธรรมด้วยแก้วมณี

เทวดาฟังเทศนานั้นแล้วมีจิตเลื่อมใสกล่าวว่า "นาย ข้าพเจ้ามีแก้วมณีอยู่ ๑ ดวง,
 ท่านอาจเห็นหรือไม่หนอ?". "ท่านเทวดา ท่านพูดอะไร ?, เราสามารถรู้เห็นได้ทุกอย่าง".
 "บัดนี้ ในที่ทั้งปวง มีขุมทรัพย์มาก, เหล่าเทวดาต่างรักษาไว้โดยมาก, จะไปยังที่อื่นก็ไม่ได้,
 เพราะอะไร ? เราจึงอยู่ที่นี้, ไม่อาจไปยังที่อื่นได้". พระมหาสัตว์ฟังคำนั้นแล้วจึงคิดน้อยหนึ่ง
 ทราบด้วยญาณเป็นเครื่องระลึกชาติได้จึงกล่าวอย่างนี้ว่า "ท่านเทวดา ในกาลก่อน เราได้เป็น
 อาจารย์ของหมู่คณะผู้หนึ่งในนครนี้, ท่านเป็นพราหมณ์ผู้หนึ่งเรียนศิลปะในสำนักของเรา, ท่าน
 เอาแก้วมณีดวงหนึ่งวางไว้ใต้ต้นพิภูล เพื่อเป็นส่วนของอาจารย์, เมื่อสำเร็จศิลปะแล้วท่านจึง
 กลับไปบ้านอย่างรีบด่วนด้วยภิกษุระบางอย่าง ไม่เอาแก้วมณีบูชาอาจารย์ ส้มส่วนของอาจารย์
 เสีย, ในเวลาใกล้ตายจึงระลึกได้แล้วทำกาลกิริยา, เพราะจิตโลภจึงเกิดเป็นเทวดาสังอยู่เพื่อจะ
 รักษาแก้วมณีนั่นทีเดียว, เพราะการผูกพันส่วนของอาจารย์ที่มีอยู่ จึงไปยังที่อื่นไม่ได้".

เทวดาฟังเรื่องนั้นแล้วจึงจับแก้วมณีดวงนั้นมาวางไว้ข้างหน้าของพระโพธิสัตว์แล้ว
 กล่าวอย่างนี้ว่า "ท่านอาจารย์ ข้าพเจ้าขอมอบส่วนแห่งอาจารย์นี้แก่ท่าน ๆ จงรับมันไปเถิด,
 แก้วมณีนี้น้องแสงสว่างใต้ต้นพิภูล, เมื่อก่อนพวกมนุษย์เห็นจึงพากันกราบไหว้กล่าวว่า 'นี่เป็น
 รัสมิ์ของเทวดาผู้มีศักดิ์ใหญ่', จึงถือเอาพิธีกรรมต่าง ๆ มาบูชา, บัดนี้มันเป็นของท่าน, ข้าพเจ้า
 ขอมอบให้ท่านเพื่อต้องการไปยังที่อื่น". พระโพธิสัตว์รับแก้วมณีนั้นแล้วกล่าวว่า "นี่จึงเป็นแก้ว
 ของข้าพเจ้าก่อน, เราขอฝากท่าน ๆ จงรักษาจนกว่าข้าพเจ้าจะมา". "ท่านอาจารย์ ด้วยอาการ
 อย่างนี้ ข้าพเจ้าไม่อาจไปยังที่อื่นได้, จึงจักไม่รับรักษา". "ท่านอย่ากลัวไปเลย ท่านเทวดา, เพราะ
 แก้วมณีเป็นของเราฝากท่านเพียงรักษาไว้เท่านั้น ฉะนั้น ท่านอาจไปยังที่อื่นได้". เทวดารับคำ

* คาถาเหล่านี้ ผู้วิจัย : ยังหาที่มาไม่ได้.

ว่า "ได้ อาจารย์" แล้วเชื่อเชียวว่า "ถ้าเช่นนั้น ท่านอาจารย์จงรับภัตตาหารของข้าพเจ้าในวันพรุ่ง". พระโพธิสัตว์รับคำเชียวแล้ว. เทวดาจึงปูที่นอนด้วยเครื่องลาดอันเป็นทิพย์มอบแก่พระโพธิสัตว์ให้พระโพธิสัตว์แล้วอันตรธานไป ณ ที่นั้นเอง. พระโพธิสัตว์จึงนอนบนที่นอน รุ่งขึ้นเทวดาจึงให้จัดแจงอาหารทิพย์อย่างประณีต เอาอาหารใส่จานเต็มถาดทองคำแล้วนำมาให้พระมหาสัตว์บริโภคร. ฝ่ายพระมหาสัตว์ ให้สัญญาแก่เทวดานั้นในเวลาเสร็จภัตตาหารแล้วเข้าไปยังหมู่บ้านกัปปาสคามเพื่อต้องการอยู่ในหมู่บ้านนั้น.

อภิวัดถกกันปัญหาที่ ๒๓ จบ.

๔.๒๕ อวาทกัณฑ์ปัญหาที่ ๒๔ ว่าด้วยการพบเนื้อคู่

พระโพธิสัตว์พบเนื้อคู่

ในกาลนั้น ได้มีธิดาของพ่อค้าฝ่ายคนหนึ่ง มีอายุได้ ๑๖ ปี เป็นเบญจกัลยาณี^{๔๕} มีรูปสวยงาม ชื่อว่ากัลยาณี เพราะมีความงามในที่ทุกส่วน นางถือเอาภัตตรและขนมไปเพื่อบิดา ซึ่งเข้าป่าฝ่ายเพื่อเลือกเก็บเมล็ดฝ้ายแต่เช้าตรู่ เดินไปตามหนทางพบพระโพธิสัตว์แต่ที่ไกลจึงคิดว่า "บุรุษ มีรูปอย่างนี้ นี่เป็นบุรุษอาชาไนย, เราจักทดลองดูว่า ผู้นี้เป็นบัณฑิตหรือไม่".

ส่วนพระโพธิสัตว์ เห็นนางแต่ที่ไกลเชียวจึงคิดว่า "หญิงนี้ มีรูปงาม สมบูรณ์ สมส่วน, เราจักทดลองดูว่า 'มีสามีหรือยัง, ฉลาดหรือไม่'. นางมีบิดาชื่อว่า กุลโกสี, มารดาชื่อว่า นิธิน. ในเวลาที่กัลยาณีเข้าไปใกล้ พระโพธิสัตว์ยืนอยู่ชั่ว ๗ ก้าวแล้วถามว่า "นางผู้เจริญ เธอมาด้วยภัย หรือว่าไม่มีภัยมา". กัลยาณีฟังคำนั้นแล้วจึงรู้ว่า "บุรุษนี้ถาม เพราะอยากรู้ว่าเรามีสามีหรือยังไม่มีสามีทีเดียว" จึงกล่าวว่า "ท่าน ฉันไม่นำภัยมาให้". พระมหาสัตว์ฟังคำนั้นแล้วรู้นางยังไม่มีสามีจึงเข้าไปใกล้นางแล้วถามว่า "นางผู้เจริญ เธอชื่ออะไร?". "พ่อ ชื่อของฉันประเสริฐกว่าหญิงทั้งหลาย". "เธอคงมีชื่อว่า 'กัลยาณี'. "ใช่! พ่อ". "ท่านมีชื่อว่าอะไร พี่ชาย?". "นาง ชื่อของเราไม่พึงเป็นที่รักสำหรับพระราชาทั้งหลาย". "ท่านพึงมีชื่อว่า ชัย". "ใช่! น้องหญิง". "กัลยาณี มาจากไหน ?, จะไปไหน ? ในกาลต่อไป". "พี่ชาย ฉันมาที่นี่, จักไปจากที่นี่". "ทำไม ? เธอจึงกล่าวเช่นนั้น". "พี่ชาย คำใดพึงมีว่า 'เธอมาจากไหน ? และจะไปไหน ?', ด้วยคำนั้น ท่านถามฉันถึงชาติก่อนและชาติหน้า, เพราะฉะนั้น

^{๔๕} เบญจกัลยาณี คือ มีผงงาม ผิวงาม พ้นงาม เนื้องาม วัยงาม.

ฉันไม่ทราบเหตุเหล่านั้น, รู้เพียงโลกนี้เท่านั้น, จึงกล่าว, เมื่อเป็นเช่นนั้น คำใดพึงมีว่า 'เธอจะไปไหน ? ในอนาคต', ด้วยคำนั้น ท่านถามฉันถึงชาติที่ยังมาไม่ถึงซึ่งต้องระลึกในสงสาร, ท่านไม่ถามถึงที่สุดแห่งชาติ, เพราะฉะนั้น ฉันจึงไม่ทราบเหตุเหล่านั้น, ฉันรู้เพียงในโลกนี้เท่านั้น, ฉันจึงกล่าว, ก็เมื่อแม่เป็นเช่นนั้น ดิฉันจะรู้ที่สุดแห่งชาติได้". "เธอรู้ที่สุดแห่งชาติได้อย่างไร ?". "พี่ชาย คนทั้งหลายระลึกชาติและสงสารได้ไม่ใช่ชาติเดียว トラบใด ?, ฉันบรรลุผลอันเลิศมีพระนิพพานเป็นอารมณ์จึงจะทราบที่สุดแห่งชาติได้ทราบนั้น, จึงกล่าวเช่นนั้น".

"นางผู้เจริญ บัดนี้ เธอจะไปเพื่อต้องการอะไร ?". "จักไปเพื่อประโยชน์แก่คุณอันหาที่สุดไม่ได้". "แสวงหาบิดาของเธอหรือ ?". "ใช่ พี่ชาย". "บิดาของเธอไปไหน ?". "นายบิดาของดิฉันไปป่าเครื่องอาภรณ์สำหรับมนุษย์". "บิดาของเธอไปป่าฝ้ายหรือ ?". "ใช่ นาย". "บิดาของเธอไปด้วยกิจอะไร ?". "บิดาของดิฉันไปเพื่อเก็บฝ้าย". พระโพธิสัตว์กล่าวอย่างนี้ว่า "ถ้าเช่นนั้น ฉันจักไปกับเธอ". มาเถิดนาย แต่อย่าได้เดินมาใกล้ดิฉัน, ขอจงเดินไปห่าง ๆ". พระโพธิสัตว์รับรองว่า "จ๊ะ" แล้วไปกับนางกัลยาณี ติดตามพอเห็นตัวแต่ไกลข้างหลังนาง ติดตามจนนางกัลยาณีไปถึงไร่ฝ้ายแล้วเข้าไปหาบิดา.

พระโพธิสัตว์ เห็นนางแล้วจึงกำหนดหมายไว้แล้วนั่งลงใต้ต้นมะขวิดต้นหนึ่งไม่ไกลนัก. นางจึงเข้าไปเก็บฝ้ายกับบิดาเที่ยวเก็บฝ้ายไปพราร้องเพลงไป. พระมหาสัตว์ ฟังเสียงนั้นแล้วจึงนำเอาปี่แก้วออกมาจากกระสอบแล้วเป่า. เสียงปี่กล่อมทั่วป่าฝ้ายประสานเสียงร่วมกันไปกับเสียงเพลงขับของนางกัลยาณี. บิดาของนางฟังเสียงอันไพเราะจึงกล่าวว่า "เสียงอะไรกัน ? ข่างไพเราะจับใจนัก" แล้วไปยังที่ใกล้พระโพธิสัตว์ได้ยืนอยู่ในที่พอฟังได้. พระมหาสัตว์เห็นบิดาของนางกัลยาณีจึงวางปี่นั่งลง. บิดาของนางกัลยาณีจึงกล่าวว่า "พ่อ เจ้าจงเป่าปี่ไปเถิด" เมื่อพระโพธิสัตว์กล่าวว่า "ลุง ท่านให้ธิดาของท่านขับไปเถิดแล้วจึงให้ข้าพเจ้าเป่าปี่" จึงกล่าวว่า "พ่อมาณพ ธิดาของเราจะอายุคงขับร้องไม่ได้, เจ้า จะเป่าปี่ตามความชอบใจของเจ้าได้หรือ ?". พระโพธิสัตว์หาเป่าปี่ไม่ได้แต่นั่งนิ่ง.

นางกัลยาณี ฟังคำนั้นแล้วหวั่นไหวเพราะความลิเนหาไม่อาจดำรงตนอยู่ในภาวะได้ จึงกล่าวว่า "พ่อ ดิฉันจักขับร้อง" แล้วขับร้องด้วยเสียงอันไพเราะ. เสียงปี่ประสานเสียงเพลงขับนั้นจึงมีความไพเราะยิ่งนัก. บิดาของนาง ฟังเสียงอันไพเราะจึงหลงใหลกล่าวว่า "มาณพ ถ้าเจ้าจะรับธิดาของเรา, เราจักให้แก่เจ้า". พระโพธิสัตว์ฟังคำนั้นแล้วจึงกล่าวว่า "พ่อ ขึ้นชื่อว่าลูกทั้งหลายเชื่อฟังคำของมารดาบิดา, เพราะเหตุใด ท่านจึงกล่าว". "มาณพ ธิดาของเรา

มีความพยศ, ฉะนั้น ใคร ๆ ไม่อาจผูกนางไว้ในเรือนได้". "พยศ ประมาณไหน ?". "มาณพ มีมาก จนเราไม่อาจบอกเจ้าในที่นี้ได้หมด, ในเวลานั้นอย่างสบาย จักบอกในเรือน". พระโณสัตว์ เก็บฝ้ายตลอดวันกับบิดาของนางกัลยาณี. ในเวลาเย็น นายกุลโกสิจึงห่อฝ้ายเป็นกอง ปกปิดไว้แล้วกล่าวว่า "พ่อ มาเถิด, เราจักไปกัน, พรุ่งนี้เราจักนำเกวียนมาบรรทุก". พระโณสัตว์กล่าวว่า "พ่อ ข้าพเจ้าจักเอาไปวันนี้". "ซัย เจ้าไม่อาจขนไปได้หรอก". "อาจ พ่อ". "ถ้าเช่นนั้น จงขนไปเถิด". พระโณสัตว์เอาเถาวัลย์มาถักเข้าแล้วเอาฝ้ายทั้งหมดใส่ลงไปผูกติดกันอย่างมั่นคงแล้วเอาน้ำก้อยเกี่ยวไป ถือเอาปลายด้วยมือข้างเดียว เหมือนอุ้มเด็กแล้วเดินไปถึงบ้านบิดาของนางกัลยาณีตามลำดับ เอาฝ้ายวางลงไว้ ณ ที่สมควร แล้วอาบน้ำแต่งตัวนั่ง ณ ที่แห่งหนึ่ง เพื่อต้องการพักผ่อนน้อยหนึ่ง.

มารดาของนางกัลยาณีจึงถามว่า "นาย นั้น ใครกัน ?". "แม่ มาณพคนนี้มีอายุ เพื่อต้องการธิดาของเรา". นางฟังคำนั้นแล้วจึงจัดแจงข้าวปลาอาหารไว้โดยลำดับ. บิดาของนางกัลยาณีจึงร้องเรียกว่า "ซัย มาทานข้าวกันเถิด". พระโณสัตว์รับว่า "ครับ". ทั้งหมดจึงไปนั่งแล้วทานข้าวพร้อมกัน. ก็แล พระมหาสัตว์ครั้นทานอาหารเสร็จแล้วจึงถามนายกุลโกสีกว่า "พ่อ พยศของธิดาท่าน มีอย่างไร ?". "จงถามน้องสาวของเจ้าเองเถิด". พระโณสัตว์จึงถามว่า "กัลยาณี พยศของเธอมีอย่างไร ?".

พยศของผู้หญิง

นางกัลยาณีฟังคำนั้นแล้วจึงกล่าวว่า "พี่ชาย พยศของดิฉันมี ๒ อย่าง, กับอีก ๒๐ อย่างจึงรวมกันเป็นพันอย่าง, ผู้ชายทั้งหมู่บ้าน ไม่อาจอดทนพยศได้, ท่านอาจหรือหนอ ?". "มีเท่าไร ? นางผู้เจริญ". นางจึงกล่าวว่า "พี่ชาย พยศอย่างหนึ่ง ๒ ประการ คือ ด่าประการ ๑, ตีประการ ๑, แต่ละอย่าง ๆ รวมกันมีอย่างละ ๑๐ และ ๒๐ อย่าง, ๒๐ อย่าง เป็นไหน ? คือ ดิฉันจักด่าด้วยวัตถุ ๑๐ อย่างคือ ว่าเป็นโจร เป็นคนพาล เป็นคนจัญทาล เป็นสุนัขจิ้งจอก เป็นคนลามก เป็นลูกทาส เป็นคนเรือจ้าง เป็นคนกินเดน เป็นคนกินข้าวร้าน ตลาด เป็นคนวิกลจริต, เมื่อเป็นเช่นนั้น ดิฉันยังตีได้ดี ๑๐ อย่าง คือ ตีด้วยท่อนไม้ ด้วยฝ่ามือ ด้วยกำปั้น ถองด้วยศอก เอามือตบศีรษะ เอาเท้าถีบ เอาเล็บข่วน เอาเล็บหยิก จิก ผม เอาปากกัด, แต่ละอย่าง ๆ จึงรวมกันเป็น ๕๐ พอดี, ท่านอาจอดทนได้หรือหนอ ?".

วิธีปราบพยศของผู้หญิง

"นางผู้เจริญ พี่อาจอดทนได้ทั้งพันอย่างในที่ทุกสถาน, พี่มีพยศอย่างเดียว, เธออาจอดทนได้หรือหนอ ?". นางจึงกล่าวว่า "พี่ซัย ดิฉันมีพยศตั้งพันอย่าง ท่านยังอดทนได้, ทำไม ?

ดิฉัน จึงอดทนเพียงอย่างเดียวไม่ได้เล่า พี่ชาย" แล้วถามว่า "อย่างเดียวเป็นอย่างไร ?". พระมหาสัตว์จึงกล่าวว่า "ดี นางผู้เจริญเธอกำลังทำพยศทุกอย่างให้เป็นไป, เรากล่าวว่า "อย่า", เจ้าก็ต้องหยุด, เมื่อเป็นเช่นนั้น เจ้าอาจอดทนสักอย่างหนึ่งจะได้หรือไม่". นางจึงกล่าวว่า "อาจอดทนได้, ดิฉันจักศึกษาเพียงอย่างเดียวเท่านั้น". "ถ้าเช่นนั้น นางผู้เจริญ การอยู่ร่วมของเรา กับเจ้าจักชอบใจ". นางจึงถามว่า "พี่ชาย ดิฉันจักถามปัญหาข้อหนึ่ง, ท่านจักเฉลยหรือไม่ ?". "เธอจะได้ตามนั้น นางผู้เจริญ, เราจักเฉลย". "พี่ชาย อะไร ? เป็นทุกข์สำหรับผู้หญิง". "นางผู้เจริญ สามิปັນใจให้หญิงอื่น, กระทบกระทั้งจิตใจภรรยาจัดเป็นทุกข์ของผู้หญิง, ถ้าสามีอาจให้ราชสมบัติทั้งชมพูทวีปทั้งสิ้น แก่ภรรยาของเขา, ก็ไม่เป็นที่ชอบใจของนางเลย, ด้วยเหตุอย่างนี้ จึงไม่จัดเป็นความสุขสำหรับนาง, แต่กลับเป็นทุกข์สำหรับผู้หญิงเป็นนิจ". นางฟังคำนั้นแล้วรับว่า "ดีละ" แล้วก้มหัวลงกราบเท้าพระโพธิสัตว์แล้วนั่งลง.

พระโพธิสัตว์จึงกล่าวว่า "นางผู้เจริญ เราจักถามปัญหาสักข้อ, เจ้าจักเฉลยหรือไม่". "ถามเถิด ดิฉันจักเฉลย". "นางผู้เจริญ ใคร ? เป็นผู้ทำอุปการะมากแก่ใคร ?". "นาย ชื่น ชื่อว่าบุรุษ มีอุปการะมากแก่ผู้หญิง, เพราะอะไร ? ดิฉันจึงกล่าว, ถึงบุรุษที่เป็นโจร เป็นผู้ดูร้ายลามกยิ่งสำหรับบุรุษเหล่านั้น, ก็เขาไม่คำนึงถึงร่างกายและชีวิตจึงทำโจรกรรม, ด้วยการโจรกรรมนั้น เขาจึงได้เอาไปเลี้ยงบุตรและภรรยา, มหาอำมาตย์ซึ่งเป็นคนของพระราชาก็จับตัวเขาด้วยการผูกด้วยเครื่องจองจำ ๕ อย่าง พาเอาไปให้ได้รับทุกข์อย่างนี้ทีเดียว คือ ด้วยการจองจำด้วยเครื่องผูก ด้วยการตัดมือและเท้า หรือด้วยการฆ่าเสีย, เขาไม่พาดพิงถึงภรรยาเลยว่า 'ราชบุรุษจงไปจับภรรยากับเรา', โจรคนใดกล่าวถึงคนเหล่านั้นว่า 'พ่อ ขอข้าพเจ้าพบ อามาลภรรยาของข้าพเจ้า สักหน่อยหนึ่งเถิด', โจรเห็นปานนั้นประเสริฐยิ่งกว่าคนทั้งหลาย, เพราะฉะนั้น ดิฉันจึงกล่าวว่า 'ผู้ชาย มีอุปการะมากแก่ผู้หญิงตลอดกาลทั้งปวงเลยทีเดียว'. พระมหาสัตว์ฟังคำนั้นแล้วจึงรับรองว่า "ถูกละ" แล้วกล่าวว่า "นางผู้เจริญ เจ้าเท่านั้นพึงปฏิบัติสามิ, จึงสมควรยกย่องว่าประเสริฐกว่ามาตุคามทั้งหลาย". คนทั้ง ๔ ได้มีความพอใจเป็นอย่างเดียวกัน ทั้ง ๓ ก็ให้พระมหาสัตว์นั้นช้านอนในที่ชอบใจ.

ในเวลารাত্রี นายกุลโกสีจึงได้กล่าวกับพระโพธิสัตว์ว่า "พ่อชาย ท่านพึงเป่าปี่แก้วเถิด". พระมหาสัตว์รับรองว่า "ครับ" แล้วถามว่า "พ่อชื่ออะไร ?, แม่ชื่ออะไร ?". "พ่อเรามีชื่อว่า 'กุลโกสี', มารดาชื่อว่า 'นิธินิ'. พระมหาสัตว์จึงกล่าวว่า "พ่อแม่ ตระกูลของพวกท่าน เป็นตระกูลเศรษฐีตถาคต" แล้วเป่าปี่แก้ว. เสียงปี่แก้ว ดังกลบหมู่บ้านกับปาสคามทั้งสิ้น. พวกภุมุขย์ที่อยู่ในบ้านทั้งสิ้น ต่างสรรเสริญถามกันและกันว่า "เสียงอะไรหนอ ? ช่าง

ไฟเราะจับใจยิ่ง". นางนิธินี้กล่าวว่า "พ่อ เจ้าอาจเลี้ยงธิดาของเราได้ด้วยเสียงป้อนไฟเราะของเจ้า, ถ้าความขัดสนเกิดมีแก่เจ้า". พระมหาสัตว์กล่าวว่า "จ๊ะ แม่ ฉันจักเรียนเอาไว้". คนเหล่านั้นจึงก้าวลงสู่ความหลับ.

๒ ผัวเมีย มอบนางกัลยาณีแก่พระโพธิสัตว์

รุ่งขึ้น ๒ ผัวเมียจึงกล่าวว่า "ถ้าความขัดสนมีอยู่แก่เจ้า, พ่อเจ้าอาจเลี้ยงธิดาของเราได้หรือไม่?". "อาจ พ่อแม่". "ถ้าเช่นนั้น เจ้าจงให้คำมั่นสัญญา, พวกเรจักมอบนางให้". พระมหาสัตว์จึงนำเอาแก้วมณี ๗ ดวงมาวางไว้ตามลำดับแล้วกล่าวว่า "พ่อ แก้วมณีดวงนี้มีค่าน้อยกว่าทุกดวง, บุรุษมีกำลังโยนไปในอากาศสูงเท่าใด, ราคาของแก้วมณีนั้นจึงเป็นทองสูงประมาณนั้น, แก้วนี้ คือ ดวงนี้เป็น ๒ กอง, ดวงนี้เป็น ๓ กอง, ดวงนี้เป็น ๔ กอง, ดวงนี้เป็น ๕ กอง, ดวงนี้เป็น ๖ กอง, ดวงนี้เป็น ๗ กอง, ซึ่งเป็นค่าของแก้วมณีดวงนี้ ๆ" แล้วถือเอาแก้วมณีดวงที่มีค่าน้อยที่สุดมาวางไว้ในมือของนางนิธินี้แล้วกล่าวว่า "ท่าน ถือเอาแก้วมณีที่มีค่าน้อยนี้ไปขายแก่เศรษฐีมีทรัพย์เถิด". นางนิธินี้ จึงถือเอาแก้วมณีดวงนั้น ไปยังบ้านของคนมีทรัพย์แล้วแสดงแก้วมณีดวงนั้นแก่เขา. เขาเห็นแก้วมณีดวงนั้นแล้ว เอามือจับวางไว้บนศีรษะแล้วกล่าวว่า "แก้วมณีดวงนี้มีค่าประมาณเท่าทองกองหนึ่ง, ทองของข้าพเจ้าน้อยเกินไป, ท่านจงไปที่อื่นเถิด". นางนิธินี้ เทียวไปตลอดวันก็ไม่พบใคร ๆ ที่อาจจะรับเอาไว้ได้จึงกลับมาในตอนเย็นแล้วเอาแก้วมณีคืนแก่พระมหาสัตว์พร้อมกับกล่าวว่า "ใคร ๆ ลักคนที่รับเอามีได้มีเลย". พระมหาสัตว์ จึงนั่งกลางหมู่บ้านเป่าปี่แก้ว. มนุษย์ชาวบ้านทั้งหมด ต่างก็พากันมาเป็นจำนวนมากนั่งล้อมวงเพื่อจะฟัง. เพราะเสียงอันไพเราะ บางคนให้ทรัพย์แก่พระมหาสัตว์ ๑ กหาปณะบ้าง ๒, ๓, ๔, ๕, ๑๐ กหาปณะบ้าง สำหรับบูชาเสียง. เมื่อพระอาทิตย์ตกดินเมื่อใด ความมืดก็เกิดเมื่อนั้น รัสมิของรัตนะทั้ง ๗ ดวงที่พระมหาสัตว์วางไว้ตามลำดับก็ทำแสงสว่างให้เกิด ดุจรัสมิพระจันทร์. ๒ ผัวเมีย เห็นรัสมิแห่งรัตนะเหล่านั้นแล้วจึงถึงความสังเวชใจ จึงพากันคิดว่า "เมื่อมีรัตนะอันอุดมแห่งแก้วมณีเหล่านี้ รัสมิพึงมี, เจ้าชายนี้ต้องเป็นคนมีฤทธิ์แน่". สองสามีภรรยา จึงกล่าวว่า "ซัย เจ้าจงมา, วันนี้เรจักให้ธิดาของเราแก่เจ้า". พระมหาสัตว์ จึงกล่าวว่า "ขอเวลาก่อน". ครั้นถึงปฐมยาม พระมหาสัตว์ก็เป่าปี่แก้ว ได้ทรัพย์พันกหาปณะ จึงให้แก่พ่อตาแม่ยายแล้วลุกขึ้นจากที่นั่งไปยังเรือน ๒ ผัวเมียจึงได้ทำธิดาของตนให้เป็นปาทจาริกาของพระมหาสัตว์. กาลนั้น พระมหาสัตว์จึงอยู่ร่วมกันกับนางกัลยาณินั้น.

อวาทกัณฑ์ปัญหาที่ ๒๔ จบ.

๔.๒๖ เทวดาอุปสังหารภณท์ที่ ๒๕ ว่าด้วยเทวดาทำลงสังหารณ์

พ่อค้าโลกอยากได้แก้วมณีของพระโพธิสัตว์

ในกาลนั้น มีพราหมณ์พ่อค้ามีทรัพย์มากคนหนึ่งอยู่ในหมู่บ้านนั้น เขาอนาคิตตอนกลางคืน คือนั้นบนที่นอนว่า "๒ ผัวเมียนี้ ยากจนยิ่งนักไปได้แก้วมณีมาจากที่ไหน ? ถ้าเช่นนั้นเราไปยังสำนักของนายบ้านบอกว่า 'แก้วมณีของเราหาย', ใช้นายบ้านให้เรียก ๒ ผัวเมียมาถามด้วยการข่มขู่แล้วจักยึดเอาแก้วเหล่านั้นทั้งหมด". รุ่งขึ้น เขาจึงให้คนถือเอาเครื่องบรรณาการไปยังสำนักของนายบ้านแล้วบอกว่า "นาย แก้วมณีของข้าพเจ้าหายไปนานแล้ว, บัดนี้ มีคนผู้หนึ่งนำแก้วมณีมาจากที่ไหน ? ออกมาเพื่อจำหน่าย, ท่านจงให้เรียกเขามาเพื่อสืบถามดู".

พระโพธิสัตว์แสดงธรรมแก่ชาวบ้าน

นายบ้านฟังคำนั้นแล้วจึงกล่าวว่า "แก้วท่านหายไปจริงหรือ ?" จึงให้เรียกนายกุลโกสีมาถามว่า "ท่านได้แก้วมณีมาจากที่ไหน?". "นาย แก้วมณีเหล่านี้ เป็นของลูกเขยข้าพเจ้า, ลูกเขยให้เข้าไปขายเพื่อประโยชน์การอาวหาะกับบิดาของข้าพเจ้า". "ถ้าเช่นนั้น จงเรียกลูกเขยท่านมา ในวันนี้ทีเดียว". นายกุลโกสี จึงเรียกพระโพธิสัตว์มาดู. นายบ้าน จึงเชื้อเชิญพระโพธิสัตว์แล้วถามว่า "พ่อ ได้ยินว่า แก้วมณีเหล่านี้เป็นของเจ้าหรือ ?". "นายบ้าน แก้วมณีเหล่านี้ เป็นของข้าพเจ้าจริง ๆ". "เจ้า ได้มันมาจากไหน ?". "ท่านนายบ้าน ข้าพเจ้ากล่าวธรรมเทศนาในที่ใด, เหล่าเทวดาผู้สิงอยู่ที่ภาคพื้น อากาศแม่น้ำ บนบก ที่ต้นไม้ และในเรือนในที่นั้น ต่างก็นำเอาทอง เงิน และแก้วมณีมีอย่างต่าง ๆ มาบูชาธรรมเทศนาของข้าพเจ้า, ข้าพเจ้า ได้มาด้วยเหตุนี้, ท่านผู้โลก พึงทราบอย่างนี้เถิด". พราหมณ์ จึงกล่าวว่า "พ่อ ถ้าเช่นนั้น แก้วมณีมีอยู่ที่ต้นพิกุลอันเป็นของเจ้าป้า, เจ้าแสดงเพื่อถือเอาแก้วมณีนั่นดูเถิด". พระมหาสัตว์จึงกล่าวว่า "ได้ ท่านจงตกแต่งโรงธรรม ในวันนี้เถิด". นายบ้านจึงกล่าวว่า "พ่อ เราจักให้ปิดกวาดท่ามกลางหมู่บ้านนั้น, เจ้าจงแสดงธรรมเถิด". พระโพธิสัตว์รับว่า "ดีละ". ที่นั้นนายบ้าน ให้ปิดกวาดสถานที่นั้น แล้วจัดแจงธรรมาสน์ให้คนป่าวร้องงานฟังธรรม แก่คนที่อยู่ในหมู่บ้านทั้งสิ้นว่า "เจ้าชายนี้ แสดงธรรมจนสามารถให้เทวดามอบแก้วมณีให้ได้, พวกท่านจงมาพร้อมเพรียงกันที่นี่เถิด". พระโพธิสัตว์ ขึ้นสู่ธรรมาสน์แล้วนั่งถือเอาพัดอันวิจิตรมาป้องพระพักตร์ เมื่อจะแสดงธรรมจึงกล่าวคาถาว่า

"เหล่าเทวดาและมนุษย์ จากทิศทั้งหลายแล
 จงฟังธรรมของข้าพเจ้า, จงประกอบในทางพระพุทธร
 ศาสนาเช่นข้าพเจ้า ทุกทิศเกิด, จงรู้หนทางไปประพฤ
 ติธรรม เช่นข้าพเจ้า ทุกทิศเกิด, เหล่าคนที่ศึกษาธรรม
 เช่นข้าพเจ้า ย่อมเข้าถึงความสงบได้".*

เหล่าเทวดาชื่นชมธรรมภาษิต

เมื่อพระมหาลัทธิกล่าวคานันแล้ว เหล่าเทวดาที่สิงอยู่ในอากาศ พื้นดิน แม่น้ำ
 บนบกและในเรือน ที่อยู่รอบชนบทในกัปาสคามทั้งสี่นพอดิยธรรม มีใจเลื่อมใสจึงพากันไป
 ประกาศว่า "ท่านเจ้าข้า เหล่าท่านผู้เป็นหมู่เทวดาจึงพากันมาฟังธรรมภาของธัญชัยบัณฑิต
 กันเกิด". หมู่เทวดาทั้งปวงต่างก็มาประชุมกันที่กัปาสคามนั้น ตั้งแต่พื้นดินจนถึงชั้นอากาศอัน
 ไม่มีโอกาสให้แก่ใคร ๆ พากันฟังธรรมอย่างไม่ปรากฏกาย. ก็เทวดาที่สิงอยู่ใต้ต้นพิภูล ก็นำ
 เอาแก้วมณีมาวางไว้ข้างหน้าพระโพธิสัตว์แล้วยืนฟังธรรม ณ ที่สมควร. เมื่อเหล่าเทวดามา
 ประชุมกันแล้ว พระโพธิสัตว์เมื่อจะแสดงธรรมจึงได้กล่าวหลายคาถาว่า

"พระพุทธรเจ้า ทรงอนุเคราะห์สัตว์โลกทั้งปวง ตรัสพระวาจา
 ใด, คนที่ประพฤติตามพระวาจานั้นแล จะพ้นจากทุกข์ทั้งปวงได้,
 ผู้ปฏิบัติตามพระวาจาจึงละเสียซึ่งปาณาติบาต
 อทินนาทาน กาเมสุมิฉฉาจาร ไม่ทำมุสาอันเป็นบาปได้
 ผู้อื่น, ในกาลนั้น ผู้มีปัญญาดี พากันเลื่อมใสสิ่งที่ควร
 ขลาดกลัว, ผู้ที่เลื่อมใสสิ่งที่ควรกลัวก็จะไม่ทำบาปเลย".*

ในเวลาจบเทศนา เทวดาที่สิงอยู่ต้นพิภูลบูชาธรรมด้วยแก้วมณีอีกหลายดวง. เหล่า
 เทวดาที่เหลือ บางพวกบูชาธรรมด้วยดอกไม้ทอง, บางพวกบูชาด้วยดอกไม้เงิน, บางพวกบูชา
 ด้วยแก้วมณี, บางพวกบูชาด้วยแก้ววิเชียรและแก้วผลึก แตกต่างกันไปอย่างนี้. เสียงสาธุการ
 ได้มีอย่างกระหึ่ม. เสียงก็ก้องอย่างเดียวพร้อมกันด้วยเสียงสาธุการไปรอบ ๆ ๗ โยชน์.

เหล่าเทวดาในอินทรีปัตถนครให้สาธุการแก่พระโพธิสัตว์

* คาถาเหล่านี้ ผู้วิจัย : ยังหาที่มาไม่ได้.

กาลนั้น เหล่าเทวดา คือ เทวดาที่สิงอยู่ที่ฉัตรและรักษาพระนคร ในอินทรีปัตถ์นคร ต่างก็พากันให้สาธุการ. เสียงสาธุการนั้นดังมาก. ที่นั่น พระเจ้าโกรัพยะได้ฟังเสียงแล้วถามว่า "พ่อเทวดา ท่านได้ให้สาธุการแก่ใคร ?". "มหาบพิตร พวกเราให้สาธุการ เพราะธรรมเทศนาอันไพเราะของธัญชัยบัณฑิต". พระราชาสดับคำนั้นแล้วได้แต่นิ่งอย่างพิศวง. กาลนั้น เหล่ามนุษย์ที่เลื่อมใส เพราะการฟังธรรมเทศนา, บางพวก บูชาด้วยผ้าถุงและผ้าห่ม, บางพวกมอบกายถวายตัว, บางพวกถือเอาวัตถุต่างอย่างกัน คือ ภาชนะทั้งปวง และทอง เงิน ผ้าอาภรณ์ มาบูชาธรรมพระโพธิสัตว์นั้น. ของทั้งหมดกองได้ ๓ กอง แต่ละกองสูงเท่าหลังช้าง. ทอง เงิน รัตนและเครื่องประดับมีค่าประมาณโกฏิหนึ่ง. เทวดาทั้งหมด ไหว้พระมหาสัตว์ ทำประทักษิณแล้วอันตรธานไป ณ ที่นั่นทีเดียว. พระโพธิสัตว์ ลงจากธรรมาสน์ถือเอาแก้วมณี และสิ่งของทุกอย่างมอบแก่มารดาบิดาของนางกัลยาณี แล้วไปถึงเรือนกับคนเหล่านั้น. ทุก ๆ คนมีนัยบ้านเป็นต้น ต่างเกิดความกลัวด้วยคิดว่า "เจ้าชายนี้ เป็นเทวดา นาค ครุฑ หรือ ปีศาจกันแน่". ถึง ๒ ฝ่ายเมียดังก็หวาดกลัวด้วยวิตกนั้นเช่นกัน. ชาวบ้านทั้งหมด ทำความเคารพยำเกรง ด้วยอำนาจสะดุ้งกลัวต่อพระโพธิสัตว์นั้น เป็นนิจกาล.

เหล่าเทวดาในอินทรีปัตถ์นครอยากฟังธรรม จึงแสดงอาภะให้เกิด

ก็ในกาลนั้น พระราชาตั้งแต่ฟังคำของเหล่าเทวดาทรงมีพระทัยสังเวชตลอดเวลาทีเดียว. ครั้นนั้นแล เทวดาผู้สิงอยู่ในพระนคร เทวดาผู้สิงอยู่ในปราสาท เทวดาผู้สิงอยู่ที่ฉัตร และอมมนุษย์มีนัยกษเป็นต้น เมื่อไม่ได้ฟังการวิไลของพระโพธิสัตว์นานเข้า ต้องการทำนิมิตรในที่บรรทมของพระราชา. บรรดาอมมนุษย์เหล่านั้น นัยกษคิดว่า "เราพึงทำอันตรายพระราชา กับเสนาบดีนี้, ศีลของเราจะพึงขาด, ถ้าเช่นนั้น เราควรทำนิมิตร เพื่อให้พระราชาเกิดความกลัวเกิด" เพราะกลัวศีลขาด เวลาเที่ยงคืนจึงวิ่งรอบนครอินทรีปัตถ์ทำเสียงอีกทีก็คึกโครม ด้วยเสียงดุจเสียงฟ้าผ่าดังหลายพันเสียงว่า "พวกท่าน จงจับ, อย่าเอาไว้ จงฆ่า". หมู่มนุษย์ชาวพระนครฟังเสียงนั้นแล้วต่างตกใจสะดุ้งกลัวต่อภัยยิ่งนัก. พระราชาทรงสดับเสียงนั้นแล้วถึงความสะดุ้งกลัวว่า "เป็นเสียงแห่งความน่าหวาดเสียว" เพราะทำพระนครให้หมุ่นด้วยความเร็วแล้วรับสั่งให้เรียกเสนาบดีมาตรัสถามว่า "เสนาบดี ท่าน ได้ยินเสียงอันน่ากลัวหรือไม่". "ได้ยิน พระเจ้าข้า". พระราชาจึงสั่งว่า "ท่านกับเหล่าทหารที่กล้าหาญ สอดส่องอาวุธทั้ง ๕ ขึ้นไปบนกำแพง จงสอดส่อง จงรู้ จงดู ข้างนอกกำแพง". เหล่าทหาร จึงขึ้นไปบนกำแพงสอดส่องแลดูก็ไม่เห็นใครแม้สักคน, ได้ยินแต่เสียงอันน่ากลัว ประหนึ่งเสียงแผ่นดินจะถูกทำลายลง. เหล่าทหาร ต่างตกใจกลัวกลับลงมาราบหูเล็ดหูเหตุการณแก่พระราชา. พระราชา

ลำดับคํานั้นแล้วทรงทราบว่า "นิมิตไม่ดี เกิดด้วยอานุภาพของเหล่าเทวดา" แล้วถึงความกลัว. ตั้งแต่เที่ยงคืน จนถึงอรุณขึ้น เสียงอันน่ากลัวเป็นไปตลอด. เมื่อล่วงเลยไปเจ็ดวันอย่างนี้ พระราชาจึงตรัสถามปุโรหิต เสนาบดี และเหล่าบัณฑิต.

รุ่งขึ้นวันหนึ่ง เหล่าเทวดารักษาพระนคร นำเอาหัตถ์มาจากป่าช้า ๔ หัตถ์แล้วเอาไม้เสียบปักไว้ที่มุมทั้ง ๔ แต่พระราชวัง ในเมื่อพระอาทิตย์อัสดงคต เมื่อถึงเวลาพลบค่ำก็ให้ร้องขอข่าวพระราชาสั่งดังกลัว. หัตถ์ทั้ง ๔ ก็ร้องว่า "มหาบพิตรธัญชัยโพธิ์พะยะ จอมเทพ พวกหม่อมฉันแลบท่องหนักหนา ขอข่าวพระองค์กินสักหน่อย". พระราชาลำดับคํานั้นแล้วกลัวจนสิ้นชนพองสยองเกล้าจึงส่งอำมาตย์ ๔ คนไปว่า "ใครกัน ? พวกมันร้องขอข่าวกิน พวกท่านจงรู้". เหล่าอำมาตย์ถือกระบเพลิงเดินไปเห็นหัตถ์จึงกลับมากบอก. พระราชาลำดับคํานั้นแล้วตกพระทัยชนพองสยองเกล้า. เหล่าเทวดา ก็ให้ภูตร้องอย่างนั้น ๆ. ล่วงเลยไปได้ ๗ วัน รุ่งขึ้นอีกวัน ในเวลากลางคืนระหว่างปฐมยามนั้นเอง เทวดารักษาปราสาทมีกายไม่ปรากฏถือกระบเพลิงหลายร้อยอัน วิ่งไปรอบราชตระกูลทั้งสิ้น. ไครบเพลิงสว่างไสวไปรอบ ๆ สถานที่ที่พระราชาประทับอยู่. ทำอย่างนั้นตลอดจนกระทั่งหมดราตรี. พระราชา ทอดพระเนตรเห็นเหตุเหล่านั้นแล้วก็มีพระทัยครั่นคร้ามพระโสมมลูกชูขึ้น. เทวดาให้ทำอย่างนี้ ๆ. เมื่อ ๗ วันล่วงไป รุ่งขึ้นอีกวัน ตอนเช้า เทวดารักษาฉัตรพากันตัดกลองทั้ง ๔ คือ กลองชัยภรี กลองฉันทภรี กลองนันทภรี กลองเวลภรี แล้วจับโยนลงมาจากหอ, พร้อมกับทำลายหนังกลองเสีย. ก็แลพนักงานรักษากลองเห็นเหตุเกิดอันเป็นนิมิตจึงสะดุ้งหวาดกลัว จึงพากันหามนำไปแสดงแก่พระราชแล้วกราบทูลเหตุอัศจรรย์ทุกอย่าง. พระราชา ลำดับคํานั้นแล้วยิ่งสังเวชสลดพระทัยสะดุ้งกลัวจึงสั่งให้พระขุมมหาชนมีมหาอำมาตย์ เสนาบดีและปุโรหิตเป็นประมุข ตรัสถามว่า "เราควรทำอย่างไรดี ?".

บรรดาคนเหล่านั้น ปุโรหิตกราบทูลว่า "มหาบพิตร อันเหตุที่เกิดขึ้นด้วยนิมิตทุกอย่างตามนัยที่กล่าวมาในหนกลัง พึงมีเพราะเหตุที่เราประทุษร้ายเจ้าธัญชัยบัณฑิตผู้ไม่มีความผิด, บัดนี้ กลองเหล่านั้นเป็นเช่นกับกายของพระองค์จึงแตก, อันตรายจักเกิดขึ้นแก่พระองค์และชาวแคว้นแคว้น, สมควรนำเจ้าธัญชัยบัณฑิตกลับมายังที่นี่". เสนาบดีฟังคํานั้นแล้วกล่าวว่า "เจ้าบัณฑิตนี้ ทำความผิดอย่างใหญ่หลวงต่อพวกเรา, ถ้าพวกเรานำมา, เราจะมีผลอะไรเป็นอันมาก, อันตรายนี้สามารถลบด้วยประการใด ?, เราควรทำประการนั้น". พระราชาลำดับคํานั้นแล้วตรัสถามว่า "พวกเราควรทำประการใด ?". ปุโรหิตกราบทูลว่า "ถ้าเช่นนั้น พวกเราจักบูชามหาชัยในท่ามกลางพระนครและศาลาเทพารักษ์ ที่ประดิษฐานพระนครทั้ง ๔ แล้วให้ขึงกลอง

ทั้ง ๔ ใบด้วยแผ่นหนังที่ประดุพระนครทั้ง ๔". พระราชาทรงรับรองว่า "ดี" แล้วให้ทำอย่างนั้น. ปุโรหิตจึงบูชาญ้อย่างยิ่งใหญ่ในที่ทั้ง ๖ แล้วให้ขึงกลอง. ก็แลครั้นให้ขึงแล้วก็สั่งตากแดดให้พอแห้งแล้วสั่งให้ตี.

ความอาเภทเกิดจากเสียงกลอง

บรรดากลองเหล่านั้น กลองไชยเกร็งซึ่งอยู่ประตูปะตูศปาจินตีตั้ง 'ทะ ทะ'. กลองฉันทเกร็งซึ่งอยู่ประตูปะตูศทักษณตีตั้ง 'โท โท'. กลองฉันทเกร็งซึ่งอยู่ประตูปะตูศปัจฉิมตีตั้ง 'ทุ ทุ'. กลองเวลเกร็งซึ่งอยู่ประตูปะตูศอุดราตีตั้ง 'ติ ติ'. เหล่าคนตีกลองทั้ง ๔ ได้ยินเสียงเหล่านั้นแล้วต่างสะดุ้งตกใจว่า "โอ ! น่าอัศจรรย์แท้, โอ ! ไม่น่าเชื่อ"^{๔๖} จึงหามเอากลองนั้น ๆ ไปยังสำนักของปุโรหิตแล้วแสดง. ปุโรหิตฟังความอัศจรรย์นั้นแล้วจึงให้นำไปยังสำนักของพระราชาแล้วแสดง. พระราชา สดับความนั้นแล้วจึงเกิดความสังเวชสลดใจ จึงรับสั่งให้ตั้งกลองนั้นไว้ที่หอกลอง. เหล่าราชบุรุษก็ได้ทำตามนั้น. ตอนเที่ยงคืนวันนั้น เทวดารักษาฉัตรก็ถือพระขรรค์ยืนอยู่ในห้องบรรทมอันเป็นศิริของพระราชาแล้วกล่าวว่า

"กลองไชยเกร็งดังทะทะ, กลองฉันทเกร็งดังโทโท, กลองฉันท

เกร็งดังทุทุ, กลองเวลเกร็งดังติติ, มหาบพิตร มันมีอรรถวาทอย่างไร ?

พระองค์ถูกหม่อมฉันถาม จงบอกความนั้นเถิด".*

พระราชาสดับคำนั้นแล้วตรัสว่า "ท่านเทวดา เราไม่ทราบ". "มหาบพิตร ถ้าพระองค์ไม่ทราบ, หม่อมฉันจักเอาพระขรรค์ฟังพระศอพระองค์". พระราชาสดับคำนั้นแล้วก็สะดุ้งตกพระทัยตรัสว่า "ท่านเทวดา เราจักถามปุโรหิตกับเหล่าบัณฑิตก่อน". เทวดากล่าวว่า "มหาบพิตร พรุ่งนี้ หม่อมฉันจักมาฟัง" แล้วหายไป ณ ที่นั้นเอง. เมื่อราตรีสว่างแล้ว พระราชาตรัสให้เรียกปุโรหิต เสนาบดีและบัณฑิตทั้ง ๓ มา เมื่อจะตรัสถามจึงตรัสว่า "พวกท่าน เมื่อคืนเทวดารักษาฉัตรถามเรา, กล่าวคาถาว่า,

'ด้วยเสียง 'ทะ โท ทุ ติ' ฟังเป็นเสียงกลองด้วย—

อรรถาธิบายว่าอย่างไร ? มหาบพิตร ท่านถูกเราถามแล้ว จงบอก—

ความนั้นแก่เรา".*

ปุโรหิตฟังคำนั้นแล้วได้แต่ทูลว่า "เสียงทะทะ ได้แก่อะไร ?, เสียงโทโท ได้แก่อะไร ?, เสียงทุทุ ได้แก่อะไร ?, เสียงติติ ได้แก่อะไร ?". ปุโรหิตบ่นพร่ำพร่ำใหญ่. ทุก ๆ คน

^{๔๖} อโห อจณฺริยมโห อภูต.

* คาถาเหล่านี้ ผู้วิจัย : ยังหาที่มาไม่ได้.

ไม่มีความรู้แตกฉานต่างประนมมือนั่งนิ่งตรงหน้าพระราชา. พระราชาตรัสถามว่า "พวกท่าน
 ทุก ๆ คนนั่งนิ่งทำไมกัน?". ทุก ๆ คนกราบพูลพร้อมกันว่า "พวกหม่อมฉันไม่ทราบ พ
 ระเจ้าข้า". พระราชาตรัสว่า "บัดนี้ เราจะไม่มีชีวิตละครมั่ง" เมื่อปุโรหิตทูลว่า "พระองค์ร
 ะอะไร?" จึงตรัสว่า "ท่านปุโรหิต ถ้าเราไม่ทราบความแห่งเสียงกลองนั้น, วันนี้ เทวดาฟังเอ
 าพระขรรค์ตัดคอเรา, เพราะฉะนั้น เราจึงกลัว". ถึงทุก ๆ คนฟังคำนั้นแล้วต่างก็ตกใจกล
 วภัย. เสนาบดีกราบทูลว่า "มหาบพิตร พระองค์พึงให้ปุโรหิตทำพิธีกรรมแก่เทวดารักษาฉัตรเถ
 ด". พระราชาตรัสว่า "ถ้าเช่นนั้น พวกท่านจงทำกันเถิด". วันนั้น ปุโรหิตก็บูชามหาภัยที่เศวตฉ
 ัตรที่ยกขึ้นแล้วประพรมพระราชาด้วยน้ำอภิเชก ฌ มณฑลที่บูชาขึ้น ป่าวประกาศการมงคลด
 วยปาก. พระราชายังทรงระลึกถึงอันตรายแห่งชีวิต. ในเวลารাত্রี เทวดารักษาฉัตรมีพระข
 รค์ในมือ และเทวดารักษาปราสาทมีค้อนในมือ พวกเขามาหาพระราชาแล้วได้ยื่นกล่าวบนอา
 ศณ ห้องบรรทมอันเป็นศิริของพระราชาด้วยกล่าวว่า "มหาบพิตร พระองค์ ทราบความแห่งเส
 ยงกลองว่าเป็นอย่างไร ?, จงกล่าวมาเถิด".

พระราชาสดับคำนั้นแล้วสะดุ้งตกพระทัย พระศอเหือดแห้งตรัสถามว่า "ขอเทวด
 ท่านจงอดทนสัก ๗ วัน, เรากำลังเสาะหาอยู่, ท่านเทวดา ขอจงรับพิธีกรรมในมหาภัยไปก่อน
 เถิด". "มหาบพิตร เมื่อก่อน เทวดาของพวกเราผู้เช่นพระองค์แล ไม่นำพิธีกรรมมา, พิธีกรรม
 เป็นสิ่งยัณดีเฉพาะผู้ผูกมัดและผูกปรดเท่านั้น, อีกอย่าง เมื่อก่อนเราไม่ได้รักษาพวกท่านเพราะพิ
 ธีกรรม, รักษาพวกท่านเพราะธรรม,เมื่อเป็นเช่นนั้น พวกพราหมณ์กระทำพิธีกรรมเพื่อหลอกลวง
 พวกท่าน, ทิพยโภคะของพวกเรามีมาก, เราจะต้องอะไรด้วยพิธีกรรมของพวกท่าน, เมื่อใด
 ท่านตั้งอยู่ในธรรม, เมื่อนั้น พวกเราจักรักษา, อีกอย่าง เราจะอดทนตลอด ๗ วัน สำหรับ
 ความหมายเหล่านี้, ถ้าท่านไม่รู้, พวกเราจักเอาพระขรรค์ตัดคอ, เอากระบองทุบศีรษะท่าน" ทั้ง
 ๒ จึงกวัดแกว่งอาวุธที่ลูกโพล่งหายไป ณ ที่นั้นเอง. เมื่อราตรีสว่างแล้ว พระราชารับสั่งให้
 ทุก ๆ คนมาประชุมกัน รับสั่งให้คิดเกี่ยวกับการคิดมลลธรรมตามนัยที่กล่าวมาหนหลัง. คราวนั้น
 เมื่อ ๗ วันผ่านพ้นไป พระราชาถูกความโศกครอบงำอนาคิตบนเตียงใหญ่ว่า "ความแห่งมลล
 ธรรมเมื่อก่อน เราได้ที่สำนักของเจ้าธัญชัย, บัดนี้ เราจะได้ความแห่งกลองที่สำนักของใคร?".
 ในเวลากลางคืน นันทิยักษเสนาบดี ถือน้ำมันอันลูกโพล่งเวียนรอบพระราชา แล้ววิ่งรอบนอก
 พระนครพรางประกาศชื่อว่า "เรามีนามว่านันทิยักษเสนาบดี, พระราชา ปุโรหิต และเสนาบดี
 จะต้องเป็นอาหารของเรา". เทวดารักษาพระนคร ถือน้ำมันอันลูกโพล่งเวียนรอบพระราชาแล้ว
 วิ่งรอบนอกราชสำนักประกาศชื่อว่า "เรา ชื่อว่าเป็นเทวดารักษาพระนคร, จักฟันพระราชา

าบุโรหิต และเสนาบดีให้ขาดเป็นท่อน ๆ". ถึงเทวดารักษาจักร และเทวดารักษาปราสาทต่างยืนอยู่ในอากาศ ณ ที่บรรทมอันเป็นศิริของพระราชากว้างอาวุธคำรามอยู่เหมือนกัน. ในพระนครทั้งสิ้น ก็ได้เกิดความโกลาหลกัน. ถึงเทวดาทั้ง ๒ ก็กล่าวว่า "มหาบพิตร พระองค์ทราบอรฆแห่งเสียงกลอง, ก็จงบอก, ถ้าไม่บอก, พวกหม่อมฉันจักฟันพระองค์เสีย".

พระราชานพองสยองเกล้า มีพระศอเหือดแห้ง อ้าปากค้างตรัสว่า "บัดนี้ เราคงไม่มีชีวิตแน่, ท่านเทวดาเราไม่ทราบ". เทวดาถามว่า "พระองค์ถามใคร ? มหาบพิตร". "ท่านเทวดา เราถามบุโรหิตเสนาบดี บัณฑิตทั้ง ๓ และสมณพราหมณ์เหล่ามหาอำมาตย์, ทุก ๆ คน ต่างก็ไม่ทราบ". "มหาบพิตร คนเหล่านั้นทั้งหมดโง่งนั้ จะพึงรู้อะไร ?, ความแห่งเสียงกลองนี้ พระโพธิสัตว์ พระอัครสาวก พระปัจเจกพุทธเจ้าและพระสัมมาสัมพุทธเจ้าท่านนั้นที่รู้, ใคร ๆ อื่นจะพึงรู้ได้, มหาบพิตร พระองค์ เมื่อมีธัญชัยมหาบุรุษ ไม่เที่ยวหาบัณฑิตนั้นมา, มหาบพิตร พระองค์ได้เป็นเหมือนคนโง่ด้วยอันธการ ไม่รู้ทางเรียบไม่เรียบ มีขวากหนาม ตอถ่านเพลิง และอสรพิษร้าย, จึ่งหลงเหยียบเข้า" แล้วได้กล่าวคาถาอุปมาว่า

"ใครเล่าหนอ ? เมื่อน้ำมี จึ่งแสวงหาน้ำดื่ม, ครั้นเห็นน้ำที่
พยับแดดในเวลาเที่ยงวัน. จึ่งสำคัญว่าน้ำจึ่งวิ่งเข้าไป, แม้เข้าจึ่งถึง
วิสัยญญ เพราะไม่สมประสงค์ ด้วยสำคัญผิด จึ่งไม่อาจได้กินน้ำ.
มหาบพิตร พระองค์ก็เป็นเช่นนั้น ไม่ได้ความหมายจึ่งปล่อยทิ้งเสีย
ไปถามอรรถแห่งธรรมกับเหล่าคนพาลที่ไม่รู้เรื่องอะไร ?".*

พระราชาสดับคาถานั้นแล้วอ่อนน้อมว่า "ท่านเทวดา ถ้าเช่นนั้น ล่วงไป ๓ วัน เราจักแสวงหาธัญชัยบัณฑิตมา, ท่านจงยกโทษให้เรา". เหล่าเทวดาข่มขู่ว่า "มหาบพิตร พระองค์ จงให้เรียกบัณฑิตที่อยู่กับปาสิกคาม, หม่อมฉันจะยกโทษให้, ถ้าพระองค์ไม่เรียกมา, หม่อมฉันจักเอาพระขรรค์ตัดคอ, เอาคอนทุบศีรษะ" แล้วหายไป ณ ที่นั่นเอง.

เทวดาสังหารกัณฑ์ปัญหาที่ ๒๕ จบ.

* คาถาเหล่านี้ ผู้วิจัย : ยังหาที่มาไม่ได้.

๔.๒๗ นครเวสนกัณฑ์ปัญหาที่ ๒๖ ว่าด้วยการกลับเข้ามายังพระนคร

พระราชาส่งอำมาตย์ไปรับพระโพธิสัตว์กลับพระนคร

ถึงพระราชา เมื่อราตรีสว่างแล้ว ในตอนเช้ารับสั่งให้หาอำมาตย์ ๔ คนมาตรัสว่า "ท่านอำมาตย์ พวกท่านจงประกอบรถม้ามั่งคั่ง ๔ ตัว ไปยังกัปปาสคาม ๔ ตำบลแล้ว แสวงหาธัญชัยบัณฑิตมา" แล้วตรัสอีกว่า "พวกท่าน จงกล่าวกับนายบ้านว่า 'ท่านพึงส่งราชสาส์นมา, ถ้าไม่ส่ง, จักมีสินไหมพินหนึ่ง', เมื่อเป็นเช่นนั้น พวกท่านจักได้บัณฑิตมา, เห็นบัณฑิตที่ใด จงขอมาแทนเราด้วยทองคำแสนหนึ่งในที่นั้นนั่นแลแล้วพึงนำมาเร็วพลัน เพื่อจะได้แก้ปัญหาของเหล่าเทวดาที่สิงอยู่ ณ ที่นี้".

เหล่าอำมาตย์ทั้ง ๔ คนเอาทองคำ ๔ แสน ประกอบรถม้ามั่งคั่งปิดรถแล้วขึ้นรถขับไปทางประตูทั้ง ๔ ทิศ ตั้งแต่เช้าจนถึงเย็นวิ่งไปได้ ๓ โยชน์จึงถึงกัปปาสคามตำบลหนึ่ง ๆ ถึงอำมาตย์ทั้ง ๔ ก็เข้าไปยังทิศาภาคที่นายบ้านอยู่. ครั้นเข้าไปหาแล้วพวกเขาจึงกล่าวว่า "ท่านจงส่งราชสาส์นมากับเรา, ถ้าไม่ส่ง, ต้องถูกปรับสินไหมพินหนึ่ง". นายบ้านที่อยู่เหล่านั้น, จึงพากันแสวงหาด้วยพระราชอาชญา. พวกภุมมุษย์ชาวกัปปาสคามที่ตำบลทั้ง ๓ เหล่าอื่น ไม่มีปฏิภาณจึงกล่าวว่า "พวกเราไม่รู้จัก, ไม่ทราบ, ไม่เข้าใจ". นายบ้านชาวปาจิณผู้หนึ่งคิดไปพรางกล่าวว่า "ท่านราชบุรุษ ในบ้านนี้ เว้นเจ้าชัยนักเป่าปี่เสีย ใคร ๆ อื่น ไม่สามารถรู้ได้" แล้วเข้าไปทางทิศที่พระมหาสัตว์อยู่พร้อมกับอำมาตย์ผู้นั้น. ก็แล ครั้นเข้าไปถึงแล้ว นายบ้านจึงถามว่า "ท่าน เจ้าชัยนักเป่าปี่อยู่หรือไม่?". ธัญชัยจึงกล่าวว่า "อยู่ ๆ".

อำมาตย์ฟังคำนั้นแล้วทราบเสียงอันไพเราะจึงได้แต่ยิ้มนิ่ง. นายบ้านจึงร้องเรียกว่า "ท่านจงมา ณ ที่นี้". ถึงพระมหาสัตว์ก็ออกจากประตูบ้านได้ยืนที่ห้วยบันได. อำมาตย์เห็น ธัญชัยก็นั่งยอง ๆ ยกมือไหว้อยู่. ธัญชัยจึงถามว่า "ท่านอำมาตย์ ท่านจำเราได้หรือ?". "นายนายท่านเป็นเจ้านายของเรา, เป็นอาจารย์ของข้าพเจ้า, ข้าพเจ้าจำได้แน่นอน". นายบ้านจึงถามอำมาตย์ว่า "ผู้นั้น คือใคร?". อำมาตย์จึงกล่าวว่า "ผู้นี้ คือ ธัญชัยบัณฑิต เพราะเหตุที่ทรมานนันทิยักษิณนาบัติได้ จึงปรากฏในแว่นแคว้นนี้ทั้งสิ้น ดุจพระจันทร์ และพระอาทิตย์". นายบ้านฟังคำนั้นแล้วคิดว่า "โอ! ผู้นี้ คือ ธัญชัยบัณฑิต ผู้มีฤทธิ์มาก มีอำนาจมาก มีศักดิ์ใหญ่" แล้วได้ตระหนกตกใจเป็นอย่างมาก. กาลนั้น นางนิธินิ และกัลยาณี ยืนแอบที่ช่องฝาฟังเรื่องราวทุกอย่างแล้วเกิดความกลัวว่า "ผู้นี้คือ ธัญชัยบัณฑิต". บรรดาทั้ง ๒ นั้น

นางกัลยาณิดคิดว่า "สามีของเรา เป็นอุปทูตด้วยราชอาชญาแท้ ๆ, จะเป็นหรือตาย เราจักไปกับสามี" แล้วออกไปยืนใกล้พระโพธิสัตว์. พระโพธิสัตว์จึงถามนายบ้านว่า "ท่านเรียกใคร ?".

นายบ้านฟังคำนั้นแล้วนั่งยองๆ ประคองอุ้งชulikกล่าวว่า "นาย พระราชาให้ข้าพเจ้าส่งราชสาสน์ไป, ราชปัญหา คือ อะไร ?, ข้าพเจ้า จักถามปัญหานั้นกับท่าน". "พ่อ เราเองชื่อราชสาสน์, อีกทั้ง เราก็สามารถแก้ปัญหของพระราชาได้, เพราะพระราชารับสั่งให้ส่งราชสาสน์ไป, ฉะนั้น ท่านพึงส่งเราไปเถิด". นายบ้านฟังคำนั้นแล้วถามราชบุรุษว่า "ท่านราชบุรุษนี้ ชื่อว่าราชสาสน์ใช่หรือไม่ ?". "ใช่ นี่ คือราชสาสน์ พ่อ". "ถ้าเช่นนั้น ท่านจงพาธัญชัยไปเถิด, ข้าพเจ้าจักไปส่ง". อำมาตย์รับรองว่า "ดีละ" แล้วขับรถมานำทรัพย์ออกมาแลกหาปะนะได้ให้พร้อมไปกับกล่าวว่า "ท่านบัณฑิต ทรัพย์นี้ พระราชาส่งมา, ท่านจงรับไว้, จงยกโทษให้พระราชาด้วยเถิด". พระโพธิสัตว์รับเอาอย่างคุษแล้วมอบให้แก่นางกัลยาณีแล้วกล่าวอย่างนี้ว่า "พ่ออำมาตย์ บัดนี้เย็นมากแล้ว พวกท่านจงพัก ณ ที่นี้ก่อนเถิด, พรุ่งนี้ พวกเราค่อยไปกัน". อำมาตย์รับรองว่า "ดีแล้ว" แล้วจรถรพักไว้ ณ ที่ชอบใจ.

ครานั้น นายกุลโกสีมาจากไร่ฝ้ายถึงเรือนเห็นรถแล้วจึงเกิดความกลัวถามว่า "รถใคร ?". พระมหาบุรุษฟังคำนั้นแล้วจึงบอกว่า "รถอำมาตย์ พ่อ". นายกุลโกสีอาบน้ำแล้วเข้าเรือน. นางนิธินบอกแก่นายกุลโกสีว่า "ตา ลูกเขยของเรา คือธัญชัยบัณฑิต, บัดนี้ พระราชาส่งรถพร้อมทองคำมารับ". นายกุลโกสี ฟังคำนั้นแล้วก็พิศวงตกตะลึงนั่งมึนอยู่. พระโพธิสัตว์เลี้ยงดูอำมาตย์ด้วยอาหารประณีตให้มาสินธพกินมธุรสทั้ง ๔ - ๕ อย่าง แล้วบริโภคเองในเวลานั่งอย่างสบาย จึงให้นางกัลยาณีถือเอาทรัพย์แสนหนึ่ง แล้วไปวางไว้ใกล้มารดาบิดาของนางแล้วกล่าวว่า "พ่อแม่ ข้าพเจ้าจักให้ทรัพย์นี้ทำคุณตอบแทนท่าน, พรุ่งนี้ ข้าพเจ้าจักอำลาไป". พ่อตาแม่ยายฟังคำนั้นแล้วถามว่า "พ่อ น้องสาวของเจ้า ชอบใจจะไปกับเจ้า หรือจะอยู่ที่นี้". "พ่อแม่ การไป ไม่ไป การอยู่ ไม่อยู่ จงชอบใจแก่นางเถิด".

๒ ฝ่ายเมียจึงถามว่า "กัลยาณี ว่าอย่างไร ?". นางจึงกล่าวว่า "พ่อแม่ ลูกจักไปกับสามี". ๒ ฝ่ายเมียจึงกล่าวว่า "พ่อ กัลยาณี เป็นที่ลิเนหาของพวกเรา เป็นธิดาคนเดียว เป็นที่รัก เป็นที่พอใจ, เจ้าอย่าทิ้งนางเสีย ?". "ถ้า พ่อแม่มีความลิเนหาในลูก, ก็อย่าห้าม, เพราะอะไร ? ลูกจึงพูด, ก็หญิงที่พลัดพรากจากสามี มักประสบทุกข์มาก, ถ้าพ่อแม่ห้าม, ลูกอยู่ที่นี้ก็จะประสบทุกข์, เพราะว่า หญิงสาวที่พรากจากสามีมักเป็นที่ดูแคลนของเหล่าผู้ชายยิ่งนัก, ถ้าพวกเขาต้องการหญิงเหล่านั้น ก็จะจุดด้วยกำลัง, ถ้าลูกอยู่ภายในเรือน, เขานำเอาไปด้วยการรื้อฝาเรือน หรือตัดช่องฝา เทียวเป็นขูลูสม, ถ้าลูกมีอาการดั่งนั้น, พวกท่านก็จะมีจิตละอาย,

ขึ้นเชื่อว่าผู้หญิงวิปโยคจากสามี บอกด้วยสิ่งนั้นว่าไม่ควรประพฤติดูเลย, เหล่าหญิงที่มีสามีเป็น
เวรกับพระราชา, เพราะเหตุนี้ ลูกก็จะได้รับความทุกข์มาก, พ่อแม่ อย่าห้ามลูกเลย". มารดา
บิดาฟังคำนั้นแล้วจึงมีฉันทะร่วมกันแล้วกล่าวว่า "ถ้าเช่นนั้น เธอจงไปตามชอบใจเถิด".

พระโพธิสัตว์กลับพระนคร

เมื่อรุ่งสาง พระโพธิสัตว์ ถือเอาเพศนักดนตรีนั่งผ้าแดงลาน เอาแก้วอาโลกมณี
ดวงหนึ่งใส่ผ้าโพกศีรษะ ให้นางกัลยาณีแต่งตัวทำประทักษิณมารดาบิดาแล้วอำลาออกจากบ้าน
ไปกับนางกัลยาณี เวลาเช้า อำมาตย์เทียมรถมาจอดที่เชิงบันได. พระโพธิสัตว์กับนางกัลยาณี
ขึ้นสู่ราชรถ. อำมาตย์จึงขับรถไป. เพราะอาณูภาพแห่งพระโพธิสัตว์ เหล่าเทวดาจึงนำรถไป.
ม้าสินธพก็แล่นไป. ตั้งแต่เข้ามาจนถึงกินข้าวเช้า พระโพธิสัตว์เดินทางไปได้ ๓ โยชน์จึงถึง
ประตูบ้านนครปาจิณ.

เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า

"เมื่อราตรีสิ้นไป พอพระอาทิตย์ขึ้นไป,^{๔๗} พระโพธิสัตว์
ขึ้นรถ, ราชบุรุษก็ขับไป. ยักขได้นำรถไป, รถแล่นไปด้วยความเร็ว
แห่งลม, รถแล่นไปตั้งแต่เช้าจนมาถึงเวลาอาหารเช้า ล่วงทางไกล ๓
โยชน์ ก็ถึงจุดหมาย และประตูบ้านปาจิณคาม อย่างสวัสดิภาพ".*

ก็แล ครั้นถึงแล้วพระมหาสัตว์จึงกล่าวกะอำมาตย์ว่า "ท่านจงหยุดที่นี่สักหน่อย"
แล้วให้รถหยุด ณ ที่นั้น พาเอานางกัลยาณีเข้าไปยังที่อยู่ของมารดาบิดา น้อมเศียรเกล้าลงที่
เท้าของมารดาบิดาไหว้แล้วนำเอาแก้วอาโลกมณีจากศีรษะวางไว้ในมือของมารดาแล้วว่า "ลูก
ให้แม่ เพื่อรับขวัญขับน้ำตา, แม่อย่าร้องไห้, ลูกกลับมาอย่างปลอดภัยแล้ว". มารดาฟังคำของ
พระโพธิสัตว์แล้วถึงความโสมนัสอุ้มเอาพระโพธิสัตว์นั่งบนตักสวมกอดจูบที่ศีรษะกล่าวว่า "พ่อ
ยอตรึก เมื่อก่อน แม่ เพราะวิปโยคโคกเศร้าถึงเจ้า เป็นเหมือนมารดาเศร้าโคกเพราะบุตรตก
น้ำในมหาสมุทร วันนี้แล เพราะความวิเศษ เทวดาจึงอุ้มขึ้นมาจากน้ำ จึงถึงความโสมนัสยินดี
ยิ่งนัก เหมือนบุตรน้อยอยู่ในมือ". พระโพธิสัตว์จึงมอบภรรยาของตนแก่มารดาแสดงเรื่องราว
อาการทุกอย่างแล้วกล่าวว่า "ลูกจะไปยังที่เข้าเฝ้า" แล้วให้มารดาบิดา ทำประทักษิณออกไปขึ้น
รถขับเข้าไปยังพระนครถึงประตูพระราชวังตามลำดับขึ้นสู่ราชนิเวศน์แล้วได้ยืน ณ ที่สมควร.

^{๔๗} ชุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๕๑๗/๓๔๕

* คำาเหล่านี้ ผู้วิจัย : ยังหาที่มาไม่ได้.

พระราชาทอดพระเนตรเห็นพระโพธิสัตว์นุ่งผ้าแดง เอาผ้าแดงโพกศีรษะเข้ามา จึง โสมนัสตรัสว่า "ท่านอำมาตย์ ท่านพบบัณฑิตเลี้ยงชีวิตด้วยการถือเพศใด ?". "บัณฑิตนี้ มี เพศเป็นนักดนตรีเลี้ยงชีวิตอยู่ พระเจ้าข้า". "บัณฑิต ท่านเลี้ยงชีวิตด้วยอะไร ?". "มหาบพิตร หม่อมฉันเลี้ยงชีวิตด้วยเพศคนเป่าปี่". "บัณฑิต ทำไมหนอ ? เจ้าจึงเลี้ยงชีวิตด้วยวิชานี้ ?". พระมหาสัตว์กราบทูลว่า "ขอเดชะ เพราะหม่อมฉันถูกพระองค์ไกรธ, ฉะนั้น จึงเป็นภาระหนัก สำหรับพระองค์ยิ่งกว่าสิ่งทั้งปวง" แล้วได้กล่าวคาถาว่า

"อะไร ๆ ก็ไม่หนักเท่าภูเขา, แต่ยังมีภาระที่หนักยิ่งกว่า, ขอเดชะ ภาระอย่างใหญ่หลวง คือ ภาระที่พระองค์ประทุษร้าย,^{๔๔} หม่อมฉัน ต้องการชนะสิ่งที่แตกต่างกันของภาระ, เพราะฉะนั้น ความโกรธ ของพระองค์เป็นเช่นนี้, ผู้ใด ชนะผู้ดูร้ายด้วยการแยกความแตกต่าง ให้ตกไปอย่างดีได้, ชนะ ผู้เสมอด้วยการละทิ้งสิ่งยึดมั่นเป็นนิจเสีย. ผู้นั้นจะไม่ลุ่มหลง เลื่อมใสสิ่งเลศอย่างเดียว ย่อมงามในโลก, อีกอย่าง เมื่อความโกรธดับไปความรู้ที่สั่งสมไว้ก็เป็นอันประกาศได้. เหล่าคน ที่ไม่ปรารถนาลาภสักการะ ย่อมไม่อิจฉาคนผู้พินาศ ผู้เศร้าโศกและ เหล่านะที่มีลักษณะแห่งบัณฑิต ย่อมไม่หลงสิ่งชั่วบัดิ.

สาธุชนคนดี ไม่เบียดเบียนคนคดโกง ไม่-
เบียดเบียนคนมักประทุษร้ายมิตร ถึงผู้อื่นก็จะถึง
ความสำเร็จด้วยความเพียร, เหล่าคนที่ไม่ใช่บัณฑิต
มักริษยานารี คนมีวิชา เพราะเหตุแห่งความสุข
การล้มผัส".^{*}

พระราชาสดับคานานันแล้วดำริว่า "เจ้าชายนี้ เลี้ยงชีวิตด้วยการเป่าปี่, ไม่คิดเป็น นัศัตร์, เรา หมดความระแวงสงสัย" แล้วโสมนัสยังนักตรัสต่อว่า "บัณฑิต เหล่าผู้คนถามกั นนักหนาว่า เสี่ยงกลอง ๔ ใบ มีอรรถเช่นไร ?, เจ้าสามารถประกาศความหมายแห่งเสี่ยงกลอง ได้หรือไม่ ?". "มหาบพิตร ในชมพูทวีป เว้นหม่อมฉันเสียแล้ว ใคร ๆ อื่นจะรู้ได้". พระราชา รับรองว่า "ดีมาก" แล้วตรัสว่า "ลูกของเรามาในเวลาอาหารเช้า น่าจะหิวนัก, ท่านจงนำเอาลูก

^{๔๔} ภาระบางอย่างถึงหนักแต่สามารถแก้ไขได้ แต่ภาระที่หนักยิ่ง คือ การมีเวรกับพระราชา.

^{*} คาถาเหล่านี้ ผู้วิจัย : ยังหาที่มาไม่ได้.

เราไปเรือนของเขาให้อาบน้ำให้ทานอาหารจากราชสำนักแล้วมาเพื่อแก้ปัญหานี้ในเวลาเย็นเถิด".
อำมาตย์ฟังคำนั้นแล้วพาเอาพระโพธิสัตว์ไปยังเรือนของท่านและได้ทำอย่างนั้น. ถึงเหล่าบริวาร
๕๐๐ คน ที่เกิดรวมกันก็พากันมายืนแวดล้อม.

นครเวสทกัณฑ์ปัญหาที่ ๒๖ จบ.

๔.๒๘ เกร็ดที่ทศกัณฐ์พิจารณาปัญหาที่ ๒๗ ว่าด้วยการอธิบายเสียงกลอง

ในขณะนั้น พระราชารับสั่งให้ปิดกวาดพระลานให้เกลี้ยงทรายลงไป ให้ไพร่ข้าว
ตอกดอกไม้ ๕ อย่างเบื่องบน ให้ตั้งบัลลังก์แก้วประดับอย่างดีในท่ามกลางพระลาน ให้กัณณดิตร
สีขาว ให้กัณณผ้านวนรอบ ๆ พระลาน ให้จุดประทีปด้ามไฉวภายในโดยรอบ ให้ปักต้นอ้อย ต้น
กล้วยและไม้ผลอื่นแล้วให้คนตีกลองปาวร้องว่า "วันนี้แหละ ธนัญชัยบัณฑิต จะประกาศความ
หมายแห่งเสียงกลอง". ชาวพระนครทั้งหมดต่างพากันออกจากที่อยู่ของตน ๆ มาประชุมพร้อม
กันภายในม่านที่พระลาน รอบ ๆ ภายนอกม่าน ก็ตั้งเตียงตั้งน้อยเตียงใหญ่แล้วพากันนั่งลง.
ตั้งแต่เที่ยงวันยันเย็น เหล่ามนุษย์ต่างเดินไปมาบนถนนแทบไม่ได้เลย. ก็แล เมื่อราชบุรุษจัดแจง
ทุกสิ่งอย่างแล้ว พระราชาจึงส่งผ้าขาวและเครื่องประดับขาวไปให้พระโพธิสัตว์ให้นำพระโพธิ
สัตว์มาด้วยวอทอง พระองค์เองประทับนั่ง ณ ที่สมควรบน สีหसनัรณะ ให้ปาวประกาศ
ธรรมแก่เหล่าเทวดาและภูต อันเป็นบาทเบื้องต้น ทรงให้ปาวประกาศว่า "ท่านภูตเทวดา เทวดา
รักษาดิตร เทวดารักษาปราสาท เทวดารักษาพระนคร และนันทิยักษเป็นต้น บัดนี้ ขอจงฟัง
ธรรมเทศนาของธนัญชัยบัณฑิต ผู้จะวิสัชนาความหมายเสียงกลองอย่างพิสดาร ไม่มีสองรอง
ใครเถิด".

เหล่าภูตเทวดาที่สิงอยู่ในที่ทั้งปวง ฟังคำนั้นแล้วมีกายไม่ปรากฏต่างประชุมกันภายใน
ในอากาศ. พระราชา เมื่อจะประกาศเสียงกลองแก่พระมหาสัตว์ จึงตรัสลาคาถาว่า

"ธนัญชัย กลองไชยเกรมีเสียงดังทะทะ กลองฉันทเกรมีเสียง

ดังโทโท กลองนันทเกรมีเสียงดังทุทุ กลองเวลเกรมีเสียงดังททิ มัน
หมายความว่าอย่างไร ? เจ้าถูกเราถามแล้ว จงบอกความหมายนั้น
แก่เราด้วยเถิด".*

* คาถานี้ ผู้วิจัย : ยังหาที่มาไม่ได้.

พระโศภิต์แก้ปริศนาเสียงกลอง

พระมหาสัตว์ฟังคำนั้นแล้ว ปรากฏแจ่มแจ้งในทุก ๆ อย่าง ดุจพระจันทร์เต็มดวง ปรากฏในอากาศ กราบทูลว่า "มหาบพิตร ถ้าเช่นนั้น ขอพระองค์จงฟัง, จงมนสิการให้ดี, หม่อมฉันจักกล่าว" เพื่อจะประกาศความแห่งเสียงทะทะ จึงภาษิตถาคณานี้ว่า

"ทศพิธราชธรรม ๑๐ ประการ คือ ทาน ๑ ศีล ๑ บริจาค ๑
ความซื่อตรง ๑ ความอ่อนโยน ๑ ความเพียร ๑ ความไม่โกรธ ๑
ความไม่เบียดเบียน ๑ ความอดทน ๑ ความไม่เกียจคร้าน ๑ ทศพิธ
ราชธรรม ๑๐ ประการนี้ เหมาะแก่พระราชฯ".*^{๔๕}

เหล่าเทวดาฟังคำนั้นแล้ว ต่างให้สาธุการด้วยเสียงอันดังเป็นอย่างเดียวกันว่า "สาธุ
สาธุ" แล้วโปรยดอกไม้ทิพย์บูชาพระโศภิต์ องค์กรดอก ๆ. พระราชา บูชาพระโศภิต์
ด้วยกหาปณะกำมือหนึ่ง. มหาชนได้ให้สาธุการด้วยเสียงกึกก้อง. เพื่อจะประกาศความแห่งเสียง
โทโท พระมหาสัตว์ จึงกล่าวคาถาว่า

"ข้าแต่กษัตริย์ ถ้ามีผู้มาทูลว่า ราชเสวกทำความผิดก็อย่า
ฟังเชื่อผู้อื่นก่อน อย่าขัดเคือง ฟังพิจารณาอย่างละเอียดถี่ถ้วนก่อน
เหมือนคนชำระเท้าที่เปื้อนโคลนให้สะอาดจากเปลือกตม ฉะนั้น".*

เทวดาก็ทำสาธุการแล้วบูชาเหมือนเช่นเคย. พระราชาก็บูชาพระโศภิต์เช่นกัน.
เพื่อจะประกาศความแห่งเสียงทุทุ พระโศภิต์ จึงกล่าวคาถาว่า

"พระราชฯจะเสื่อมถอย เพราะวาจาชั่ว เพราะเลียงชีพชั่ว
คนผู้นั้นจึงมีอายุน้อย เพราะการกระทำที่ไม่ดี จึงมีร่างกายเร่าร้อน
เพราะคิดไม่ดี จึงเกิดมีภัยคือความทุกข์".*

ทุกคนต่างก็ทำสาธุการเช่นเคย. เพื่อจะประกาศความแห่งเสียงททิ พระโศภิต์
จึงกล่าวคาถาว่า

"คนมีสัมมาทิฐิ มีสัจจะ มีปัญญา มีความเห็นตรง มีความ—
เพียร ล้ำรวม ขยันทั้งกลางวันกลางคืน จึงจัดเป็นคนผู้เลิศประเสริฐ
กว่าสัตว์ ๒ เท้า".*

^{๔๕} ทส ทานญจ สิลญจ ททตฺตุมฺหุโตโป,
ทมอวิหีสานนฺติ จ ททฺชนฺติ อวิโรธนนฺติ.[๓๐๒]
* คาถาเหล่านี้ ผู้วิจัย : ยังหาที่มาไม่ได้.

ทุก ๆ คน ทำসাধুการเหมือนเช่นเคย. ในกาลนั้น เทวดารักษาดรจิ่งแสดงกาย
ของตนให้ปรากฏแล้วกล่าวว่า "ท่านธัญชัย คำของท่านเป็นอรรถอันสุขุม ไพเราะ, ขอโอกาส
พวกข้าพเจ้า ประรณาคความอย่างย่อ" เมื่อจะถามอีก จึงกล่าวคาถาว่า

"ด้วยเสียงว่า ท โท ทุ ทิ ฟังเป็นเสียงแห่งกลองไซร์

ท่านธัญชัย จะมีอรรถเป็นประการใด ? ท่านถูกเราถามจงบอก
ความนั้นแก่เราเถิด".*

พระมหาสัตว์ฟังคำนั้นแล้วจึงกล่าวว่า "เทวดา ถ้าเช่นนั้น ท่านจงฟัง, จงมนสิการ
ให้ดี, เราจักกล่าว" เมื่อจะประกาศความแห่งเสียงเหล่านั้นด้วยบทคาถาอันอุดม จึงกล่าวคาถา
นี้ว่า

"พระราชาโกรธร้ายกาจ ชื่อว่าเผาเสียซึ่งตนเอง

พระราชาโกรธเร็ว ชื่อว่ามีโทษะ พระราชาไม่พิจารณา

ชื่อว่าทำความผิด พระราชาที่มีศัลลวิบัติ ชื่อว่าเป็น-

มิจฉาทิฏฐิ".*

พระโพธิสัตว์ ครั้นแสดงด้วยอรรถแห่งเสียงนั้นแล้ว จึงแสดงพุทธานุสติต่อว่า

"พระพุทธเจ้า ทรงทรมานตนในสิ่งที่ควรทรมานไม่มีมลทิน

เป็นมนุษย์ประเสริฐ เสด็จไปยังทางที่มีการฝึกฝนมักฝึกตนอยู่ และ

สำรวมในหมู่คณะ ทรมานด้วยสิ่งนั้น จัดเป็นการทรมาน ถึงถูก

พญามารครอบงำ, ก็แสดงปาฏิหาริย์อย่างประเสริฐ ฉลาดกว่าสมณะ

พราหมณ์และเหล่าเทวดา, จัดว่ามีทุกสิ่ง ทรงปัญญาคุณอันประเสริฐ

ข้าพเจ้าขอนอบน้อมพระพุทธเจ้า ผู้ฝึกตนได้พระองค์นั้น. พระพุทธเจ้า

ชำระเสียซึ่งมลทิน ด้วยพระคุณ ทรงชำระอุปธิทุกอย่างทั้งสิ้น ทรง

ประทานอมตธรรม ชำระเสียซึ่งมลทินคือกิเลสสังโยชน์ทุกอย่าง ชำระ

ความโกรธเสียได้ ทรงความชื่นชมยินดีในที่ทั้งปวง ข้าพเจ้าขอนอบน้อม

พระพุทธเจ้า ผู้มีศีลสังวรระลึกแต่เพียงความสะอาดหมดจดบริสุทธิ์เท่านั้น.

พระพุทธเจ้า แสวงหาประโยชน์ แก่หมู่สัตว์

แม้อยู่ไกลแสนไกล ทรงมีพระญาณแสดงประโยชน์

* คาถาเหล่านี้ ผู้วิจัย : ยังหาที่มาไม่ได้.

อย่างดีและไม่ดี ทุกเมื่อ ทรงล่องทางไกลเสียได้ เป็น—
ผู้สงบ แนะนำประโยชน์แก่ผู้ที่อยู่แม่ไกล ข้าพเจ้า
ขอนอบน้อม พระพุทธเจ้าผู้ไปไกลจากกิเลส ละกิเลส
เครื่องไกลจากนิพพาน เสด็จไปได้แล้วพระองค์นั้น พระ
พุทธเจ้าทรงสว่างไสว ดุจแสงสว่างทิพย์ ทรงตรัสรู้
ด้วยสมบัติทิพย์นั้น ทรงมีองค์รุ่งเรือง ดังเทวาประดับ
โอภาสอันเป็นทิพย์ ทรงรัสมิ์ดุจมหาพรหม งามรุ่งเรือง
ด้วยทิพย์โอภาส ข้าพเจ้าขอนอบน้อมพระพุทธเจ้า ผู้
สงบเป็นที่ด้านทาน ด้วยการอุปการคุณแห่งผู้เป็นใหญ่”^{*}

เทวดาที่รักษาคันธ พึงค้ำนั้นแล้ว โยนผอบแก้วเจ็ดประการไปบูชาพระโพธิสัตว์.
เหล่าภูตและเทวดาทั้งหมด ต่างปรากฏกายโยนผอบแก้วเจ็ดประการไปบูชาพระโพธิสัตว์. ก็กอง
แห่งรัตนสูงประมาณเท่าหลังช้างเชือกใหญ่. พระราชาถือเอาภาชนะเต็มด้วยแก้ว ๗ ประการ
ไปบูชาพระโพธิสัตว์. มหาชนนำเอาผ้าและเครื่องประดับจากตัวออกมาบูชาพระโพธิสัตว์. กอง
สิ่งของทั้งหมดนั้นสูงประมาณเท่าช้าง ๗ เชือก. ตั้งแต่นั้นมา กลองทั้ง ๔ ใบ ก็มีเสียงดัง
ตามปกติ.

เกร็ดที่ทศกัณฐ์พิจารณาปัญหาที่ ๒๗ จบ.

๔.๒๙ กัลยาณิกัณฐ์ปัญหาที่ ๒๘ ว่าด้วยนางกัลยาณีเข้าเฝ้าตอบปัญหา

ก็กาลนั้น พระราชาตรัสถามปัญหาอย่างหนึ่งกับพระโพธิสัตว์ว่า "บัณฑิต คำที่
ว่า 'ไม่สำรวม' ของเทวดาอันใดมีอยู่. เราจักทำการสำรวมคำนั้นต่อไป. ก็ชื่อว่ากายนคร เป็น
อย่างไร ?, ใคร ? ชื่อว่าจิตราชา,^{๕๑} อะไร ? เป็นชวณะโดยชื่อว่าอุปราชา, อะไร ? จัดเป็น
โณภูฏพะ โดยชื่อเสนาบดี, ใคร ? คือ สันตริณะ โดยชื่อผู้สังเกตุการณ์, อะไร ? คือ สัม-
ปฏิจฉณะ โดยชื่อว่าทูต, สิ่งเหล่าไหน ? จัดเป็นวิญญาน โดยชื่อผู้รักษาประตูทั้ง ๖,

^{*} คาถาเหล่านี้ ผู้วิจัย : ยังหาที่มาไม่ได้.

^{๕๑} หมายถึง พระราชาที่ทำอะไรมักตามใจพระองค์.

เหล่าไหน ? คือ ประสาท โดยชื่อผู้ให้ผลทางทวาร ๕, เหล่าไหน ? จัดเป็นทวาร ๙, เหล่าไหน ? จัดเป็นวิถี ๖, และเพราะอะไร ? จึงมีมหาอำมาตย์ถึง ๕๒ คน, บรรดาคนเหล่านั้น คนเหล่าไหน ? จัดเป็นพนักงานทั้ง ๗, คนเหล่าไหน ? จัดเป็นไวยาวัจกรทั้ง ๖, เหล่าไหน ? จัดเป็นบุรุษชัว ๑๔ คน, เหล่าไหน ? จัดเป็นบัณฑิต ๒๕ คน, ท่านจึงตอบว่า 'คนเหล่าไหน ? เป็นประโยชน์แก่คนเหล่านั้น'.

อธิบายกายนคร

พระมหาสัตว์ฟังค่านั้นแล้วจึงแสดงธรรมอย่างนี้ว่า "มหาบพิตร ถ้าเช่นนั้น พระองค์ของจมนสิการให้ตี, หม่อมฉันจักกล่าว, มหาบพิตร ที่ชื่อว่ากายนคร เพราะเป็นที่ประชุมแห่งรูป ๑๘, คืออย่างไร ? คือ

"ปฐวีธาตุ อาโปธาตุ เตโชธาตุ และวาโยธาตุ จัดเป็นมหา
ภูตรูป, อุปาทยรูป คือ จักขุ โสตะ ฆานะ ชิวหา กาย อาหาร
สี กลิ่น รส ผัสสะ ผู้หญิง ผู้ชาย หทัยวัตถุและชีวิต".*

นี้ชื่อว่ากายนคร.

มหาบพิตร ที่ชื่อว่าจิตราชา, เพราะเป็นเจ้าของกายด้วยเหตุอันวิจิตร, ฉะนั้น หม่อมฉันจึงกราบทูลว่า 'จิตราชา'.

มหาบพิตร ที่ชื่อว่าขวนะ โดยชื่อว่าอุปราช เพราะเป็นเจ้าของในกายนี้ ฉะนั้น หม่อมฉันจึงกราบทูลว่า 'อุปราช', ขวนะ คืออย่างไร ? เมื่ออารมณ์เหล่านี้เป็นไป รูปารมณ์ก็กระทบจักขุได้, ฟังฟังเสียงสัมผัสอารมณ์ด้วยโสตะจึงได้ยินเสียง, ฟังสูดคันธารมณ์ได้ ด้วยฆานะจึงประสพได้, ฟังลิ้มรสอารมณ์ได้ด้วยชิวหาจึงกินได้, ฟังถูกต้องโณภูมิจึงรู้สีกได้, ฟังระลึกรสอารมณ์ได้ด้วยใจจึงระลึกได้, ฉะนั้น หม่อมฉันจึงเรียกขวนะว่า 'อุปราช'.

มหาบพิตร โณภูมิจึงพอ โดยชื่อว่าเสนapati เพราะเมื่อมีอารมณ์ทั้งปวง อารมณ์นี้อันใดยังมาไม่ถึง จึงพิจารณาว่าเป็นชื่ออารมณ์ก็ส่งขวนะไปตั้งร้อย ฉะนั้น หม่อมฉันจึงกราบทูลว่า 'เสนapati'.

มหาบพิตร ที่ชื่อว่าสันติระณะ โดยชื่อว่าสันติ, เพราะเมื่อมีอารมณ์ทุกอย่าง โณภูมิจึงพอที่วิจิตรอย่างไร ? จึงส่งโณภูมิจึงพอไปได้ตั้งร้อย, ฉะนั้น หม่อมฉันจึงกราบทูลว่า 'ผู้จัดแจง'.

* คานานี้ ผู้วิจัย : ยังหาที่มาไม่ได้.

มหาบพิตร สัมปฏิจนะ โดยชื่อว่าทูต, เพราะเมื่อมีอารมณ์ทุกอย่าง อารมณ์มีรูปารมณ์เป็นต้น เป็นไปโดยวิญญานทั้ง ๕ จึงส่งการยอมรับไป เพื่อกิเลสที่สงบ, ฉะนั้น หม่อมฉันจึงกราบทูลว่า 'ทูต'.

มหาบพิตร ที่ชื่อว่าวิญญาน โดยชื่อว่าคนเฝ้าประตูทั้ง ๖, เพราะเมื่อมีอารมณ์ทุกอย่าง ผู้ทำกิจทุกอย่างมีการแลดูรูปารมณ์เป็นต้น ซึ่งนำประสาทสัมผัสเป็นต้นมา จึงส่งไปเพื่อรับใช้, ฉะนั้น หม่อมฉันจึงกราบทูลว่า 'นายทวารบาล'.

มหาบพิตร ที่ชื่อว่าประสาทสัมผัสโดยชื่อว่าผู้ดูแลผลประโยชน์ประตูทั้ง ๕, เพราะอารมณ์ทั้งหลายเป็นไปกับวิญญาน, บรรดาอารมณ์เหล่านั้น จักขุปสาท จึงมีด้วยโวหารที่จะทำผลแก่จักขุวิญญาน, ทำกิจของตนให้เป็นไปว่า 'หม่อมฉันแลดูอารมณ์นั้นได้ ในที่ใด จึงลืมตาเห็น ในที่นั้น' ในกาลบางครั้งก็มีอารมณ์ที่เหลือบ้าง, ฉะนั้น หม่อมฉันจึงกราบทูลว่า 'ผู้เฝ้าดูแลผลประโยชน์ที่ประตู'.

มหาบพิตร ที่ชื่อว่าทวาร คือ จักขุ ๒ โสตะ ๒ ฆานะ ๒ ช่องปาก ๑ ทวารคือมลทิน ๑ ทวารที่นอกจากนี้ ๑ หม่อมฉันจึงกราบทูลว่า 'ทวาร ๙'.

มหาบพิตร ที่ชื่อว่าวิถิ ๖ กล่าวคือจิต, ในจิตดวงหนึ่ง ๆ จึงจัดเป็นจิต ๑๗ และ ๘ ดวงจึงเป็นลักษณะที่พร้อม หม่อมฉันจึงกราบทูลว่า 'วิถิ ๖'.

มหาบพิตร ที่ชื่อว่ามหาอำมาตย์ ๕๒ คน กล่าวคือเจตสิก, บรรดามหาอำมาตย์เหล่านั้น มีมหาอำมาตย์พนักงาน ๗ คน, มหาบพิตร สรรพจิตสาธารณเจตสิก คือ ผัสสะ เวทนา สัญญา เจตนา เอกัคคตา ชีวิตินทรีย์ มนสิการ, บรรดาสรรพจิตสาธารณะเจตสิกเหล่านั้น ผัสสะเจตสิก มีลักษณะถูกต้องอารมณ์มีรูปเป็นต้น เหมือนกับดัดศีรษะแพะ ๒ ตัว และเหมือนการไหลออกแห่งน้ำลายเป็นต้น ของคนผู้หนึ่ง ซึ่งเห็นคนกินผลไม้มีมะม่วงเป็นต้น, เวทนา เป็นเหมือนพระราชที่เสวยสุโภชนะอันมีรสอร่อย, สัญญา เป็นเหมือนการทำความจำของคนทั้งหลายมีช่างไม้เป็นต้น ในกิจมีการขนไม้ไปกองเป็นต้น, เจตนาภิ เป็นเช่นกับคนที่ทั้งหลายมีนายช่างไม้เป็นต้น ผู้ประสงค์ทำกิจของตนให้สำเร็จ, เอกัคคตา เป็นเช่นกับฟองน้ำที่คนดักไว้จนเต็มสำหรับอาบ, ชีวิตินทรีย์ เป็นเหมือนน้ำเลี้ยงดอกบัวเป็นต้น และเป็นเหมือนแม่มกกำลังเลี้ยงเด็กที่หิว, มนสิการ เป็นเหมือนนายสารถิเทียมม้าอาชาไนย, เจตสิกทั้ง ๗ เหล่านี้ชื่อว่าสรรพจิตสาธารณะ, เพราะเจตสิกทั้งหมดเป็นตัวยุทธแห่งอารมณ์เหล่านั้น, ฉะนั้น หม่อมฉันจึงกล่าวว่า 'เป็นพนักงาน'.

มหาบพิตร ไวยาวัจกร ๖ คน คือ วิตก วิจารณ์ อธิโมกข์ วิจารณ์ ปิติ ฉันทะ, บรรดา ปกิณกเจตสิกเหล่านั้น วิตกก่อน เป็นเหมือนการกระพือปีกของนกจากที่นั่น และเป็นเหมือนการโผล่ยอดดอกอุบลของแมลงภู่, วิจารณ์ เป็นเหมือนการตามดู เป็นเหมือนการหมุนตัวลงของนกและแมลงภู่, อธิโมกข์ เป็นเหมือนเสาเชือก เพราะไม่หวั่นไหวในอารมณ์, วิจารณ์ เป็นเหมือนการเหยียดแขน, เจตสิกเหล่านี้ ชื่อว่าปกิณกเจตสิก ๖ อย่าง, เพราะคนเหล่านั้นประพฤติตามควรแก่ตระกูลที่ทำการชวนช่วยแก่เจตสิกทั้งปวง, ฉะนั้น หม่อมฉันจึงกราบทูลว่า 'เป็นเช่นไวยาวัจกร'.

มหาบพิตร บุรุษ ๑๔ คน ได้แก่ อกุศลเจตสิก ๑๔ ดวงคือ โมหะ อหิริกะ อนัตตปปะ อุทธัจจะ โลภะ ทิฏฐิ มานะ โทสะ อิสสา มัจฉริยะ กุกกุจจะ ถีนะ มิตตะ และวิจิกิจฉา, บรรดาอกุศลเหล่านั้น โมหะ เป็นเหมือนการเกิดขึ้นแห่งความมืด, อหิริกะเป็นเหมือนสุกรบ้าน, อนัตตปปะ เป็นเหมือนตึกเตน, อุทธัจจะ เป็นเหมือนผลเต่าร้างที่ถูกลมต้อง, โลภะเป็นเหมือนวานรติดตัง, ทิฏฐิเป็นเหมือนเนื้อเห็นที่เห็นพยับแดด, มานะเป็นเหมือนลักษณะการเกิดขึ้นเพราะประสงค์จะไฉ้ว, โทสะเป็นลักษณะให้ซึ่งโกรธเบียดเบียนผู้อื่น, อิสสา มีลักษณะริษยาสมบัติของผู้อื่น, มัจฉริยะมีลักษณะปกปิดสมบัติของตน, กุกกุจจะมีลักษณะทำตามทุจริตและสุจริต, ถีนมีลักษณะซบเซาหาวนอน, มิตตะมีลักษณะให้หลับ, วิจิกิจฉามีลักษณะแยกเป็น ๒ ทาง, เจตสิกทั้ง ๑๔ อย่างนี้ ชื่อว่าอกุศล, เพราะนำทางอบาย ๔ มาให้, ฉะนั้น หม่อมฉันจึงกราบทูลว่า 'เป็นบุรุษ'.

มหาบพิตร บัณฑิต ๒๕ คน คือ สัทธา สติ หิริ โอตตปปะ อโลภะ อโทสะ ตัตตมชฌัตตดา กายปัสสัทธิ จิตตปัสสัทธิ กายลหุตา จิตตลหุตา กายมุทุตา จิตตมุทุตา กายกัมมัณญดา จิตตกัมมัณญดา กายปาคุณญดา จิตตปาคุณญดา กายชุกตา จิตตชุกตา สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ กรุณา มุทิตา และปัญญินทรีย์, บรรดาธรรมเหล่านั้น สัทธา เป็นดั่งแก้วที่ทำให้ให้น้ำมองใส, สติ มีลักษณะระลึกได้ถึงธรรมที่สัมผัสกัน, หิริ เป็นดั่งหญิงสาวในตระกูล, โอตตปปะ เป็นดั่งหญิงแพศยา, อโลภะ เป็นดั่งสัตว์บุรุษ, อโทสะ เป็นดั่งผู้อนุกลเพื่อนและเป็นดั่งแก่นจันทร์แดงที่มีรสเย็น, ตัตตมชฌัตตตามีลักษณะทำให้จิตและเจตสิกเป็นกลาง ๆ, กายปัสสัทธิ จิตตปัสสัทธิ ทั้ง ๒ ไม่เข้าไประงับความฟุ้งซ่าน, กายลหุตา จิตตลหุตาทั้ง ๒ ไม่เข้าไประงับถีนมิตตะ, กายมุทุตา จิตตมุทุตาทั้ง ๒ ไม่เข้าไประงับทิฏฐิและมานะ, กายกัมมัณญดา จิตตกัมมัณญดา มีลักษณะไม่ให้กามฉันทะ พยาบาทและวิจิกิจฉาเกิดขึ้นได้, กายปาคุณญดา จิตตปาคุณญดา มีลักษณะไม่ให้เกิดการขัดสลายแห่งจิตเกิดขึ้น, กายชุกตา

จิตตฺชุกตา ไม่ให้เกิดความคดงอขึ้นได้, เจตสิกทั้ง ๒๕ อย่างนี้แล ชื่อว่ากุศล เพราะนำเอา
 สุขมาให้, ฉะนั้น หม่อมฉันจึงกราบทูลว่า 'เป็นบุรุษบัณฑิต'.

มหาบพิตร บุรุษบัณฑิต กล่าวคือกุศลเจตสิก, บรรดากุศลเหล่านั้น เมื่อใดมีศรัทธา
 เสียอย่างหนึ่งแล้ว ถึงธรรมอื่นจะเป็นไปตาม, เมื่อนั้น เจตสิก และกุศลจิตเหล่านี้ ก็เป็นไป
 กับศรัทธานั้น ๆ ดังนั้น จึงจัดเป็นอกุศลเจตสิก เพราะฉะนั้น หม่อมฉันจึงกราบทูลว่า 'บุรุษ
 ชั่วก็ตาม บุรุษบัณฑิตก็ตาม ย่อมข่มขืนนำพระราชินีไป เหมือนเป็นทาส', หม่อมฉัน จึงไม่
 กราบทูล แก่พระองค์อย่างนี้".

หมู่เทวดา ตั้งแต่พื้นดินจนถึงกามาวจรเทวโลก ๖ ชั้น มีความโกลาหลอย่างเดียวย
 กัน ได้ทำสาธุการแล้ว. บรรดาเทพเหล่านั้น ท้าวสักกะเทวราช ก็ทำสาธุการ. ในสมานั้น
 เหล่าเทวดา ก็ให้พระโพธิสัตว์นั้นทำประทักษิณแล้วหายไป ณ ที่นั่นเอง.

พระราชาทรงสดับธรรมของพระมหาสัตว์แล้ว มีจิตเลื่อมใส เมื่อจะบูชาด้วยของ
 อย่างต่าง ๆ เป็นเครื่องบูชาทั้งหมดพันอย่าง จึงตรัสคาถาว่า

"เรายินดีจะให้สมบัติแก่เจ้า โดยประการทั้งปวง
 คือ แม่โค ลูกโค ช้าง ม้า รถ รถม้า พร้อมทั้ง
 ภรรยาอย่างละพัน เพราะการชวนชวนตอบปัญหาของเจ้า".*

พระมหาสัตว์ลงจากรัตนะบัลลังก์ถวายบังคมพระราชนั่ง ณ ที่สมควรแล้วกราบ
 ทูลว่า "มหาบพิตร หม่อมฉันขอรับของบูชาทุกอย่าง เว้นภรรยา". "เพราะอะไร ? บัณฑิต".
 "มหาบพิตร ภรรยาของหม่อมฉันมีอยู่". "ถ้าเช่นนั้น บัณฑิตจงรับหญิงเหล่านี้เป็นอนุภรรยา".
 "มหาบพิตร หม่อมฉันให้ปฏิญญาแก่นางไว้ว่า 'เธอเป็นภรรยาคนเดียว เราจะไม่มีภรรยาอื่น'.
 "อะไร ? เป็นสิ่งวิเศษ ของภรรยาเจ้า บัณฑิต". พระมหาสัตว์กราบทูลว่า "ขอเดชะ เมื่อใด?
 พระองค์พบภรรยาหม่อมฉัน ขอจงถามเมื่อนั้น, หม่อมฉัน หาควรสรรเสริญไม่" แล้วภาษิต
 คาถาว่า

"บุคคลจะสรรเสริญครู ควรสรรเสริญต่อหน้า จะสรรเสริญ
 เผ่าพันธุ์และมิตร ควรสรรเสริญลับหลัง จะสรรเสริญทาสและอำมาตย์
 ควรสรรเสริญเมื่อทำกิจเสร็จแล้ว จะสรรเสริญสตรี ไม่ควรสรรเสริญ
 เมื่อมีวเมาบุตร. จะสรรเสริญคนกล้า ควรสรรเสริญเมื่อกลับมาจาก

* คาถานี้ ผู้วิจัย : ยังหาที่มาไม่ได้.

ที่รบ, จะสรรเสริญข้าวเปลือกก็เมื่อชนเข้าเรือนแล้ว, จะสรรเสริญข้าวสุกก็เมื่อถูกไฟธาดุเผาผลาญแล้ว, จะสรรเสริญภรรยาว่าซื่อตรงก็เมื่อแก่ ตอนเป็นสาวอย่าสรรเสริญก่อน".*

นางกัลยาณีเฝ้าพระราชา

"บัณฑิต บัดนี้ ภรรยาของเจ้าอยู่ ณ ที่ไหน ? เราใคร่อยากเห็น". "มหาบพิตร บัดนี้ หม่อมฉันมอบไว้ในสำนัก ของมารดาบิดาของหม่อมฉัน, พรุ่งนี้หม่อมฉันจักนำมา, พระองค์จะเห็น". "ถ้าเช่นนั้น บัณฑิต เราจักนำเอาภรรยาของเจ้ามาเอง". "เป็นพระมหากษัตริย์คุณ มหาบพิตร". พระราชาเสด็จจากอาสน์เข้าปราสาทไป. พระมหาบุรุษก็ถึงเรือนของตน อาบน้ำ แล้วทานอาหารมีรสเลิศต่าง ๆ แล้วนอนบนที่นอน.

รุ่งขึ้น พระราชาให้ตกแต่งยานกำบัง ประทับนั่งบนคอช้างตัวประดับแล้ว มีเศวตฉัตรกั้นกางเบี่ยงบน พร้อมด้วยจตุรงคพลนิกาย เสด็จเข้าไปยังทิวาศาที่บัณฑิตอยู่ ครั้นเข้าไปแล้วได้ประทับ ณ ที่สมควรแห่งหนึ่ง. พระมหาสัตว์ เห็นพระราชาแล้วจึงลงจากเรือนไป ถวายบังคมพระราชาแล้วได้นอนอยู่แล้ว. พระราชาให้พระมหาสัตว์นั่งบนรถทองคำแล้วเสด็จออกไปยังประเทศอันสมควรยิ่งแห่งหนึ่ง. ก็แล ครั้นถึงแล้วพระราชาให้พระมหาสัตว์นำเอายานที่กำบังไว้อย่างดีแล้วส่งไป พระองค์เองเสด็จตั้งค่ายอยู่ ณ ที่ควรส่วนหนึ่ง. พระโพธิสัตว์ ไปยังสำนักของมารดาบิดาแล้วกล่าวว่า "พ่อแม่ บัดนี้ พระราชาเสด็จมาพาเอานางกัลยาณีไปเอง, พ่อแม่จงรับส่งไปโดยเร็วเถิด". มารดาฟังคำนั้นแล้ว จึงแต่งตัวนางกัลยาณีด้วยเครื่องประดับอันควรค่าแสนหนึ่ง ให้จตุมธุรส มีน้ำมัน น้ำอ้อย ข้าวสาร อย่างละร้อยเล่มเกวียนแก่นางกัลยาณีแล้วกล่าวว่า "กัลยาณี จงเลี้ยงดูพระราชา พระยุพราชและมหาอำมาตย์ เหล่าอื่น ด้วยเครื่องอุปการณทุกอย่างนี้ ตามอัธยาศัยของเจ้าเถิด" แล้วส่งไป. พระโพธิสัตว์ให้มารดาบิดาแล้วพาเอานางกัลยาณีไปให้นั่งภายในยานไปถึงสำนักของพระราชาถวายบังคมแล้วนั่ง.

พระราชาทอดพระเนตรเห็นนางกัลยาณีแล้วก็พิศวงงงงวยพระทัยตรัสว่า "ลูกสะใภ้ของเรางามนัก" แล้วเข้าไปพาเอานางกัลยาณีไป เพื่อจะเจรจากับบัณฑิตจึงตรัสว่า "บัณฑิต ใคร ? ไม่สรรเสริญภรรยาเจ้า ไม่มีเลย". พระมหาสัตว์กราบทูลว่า "อย่างนั้น มหาบพิตร" แล้วได้ภาษิตคาถาทั้งหลายว่า

"บุคคลปรารถนาความสัมพันธ์กันยืนยาว อย่าพึงทำเหตุ ๓

* คาถาเหล่านี้ ผู้วิจัย : ยังหาที่มาไม่ได้. (ผู้มีปัญญา ควรรู้ว่าใครควรสรรเสริญเวลาใด).

ประการ คือ การทุ่มเถียงกัน ๑ ซื้อขายเข้าทุนกัน ๑ ไม่ดูเมียงกัน
 ลับหลัง ๑. อีกอย่าง อย่าคบหาเมียเขา ๑ อย่าปรารภนาทรพิท้าน ๑
 อย่าเยาะเย้ยท้านผู้อื่น ๑ อย่าอยู่ในประเทศที่ไม่ควรอยู่ ๑ แม้ในกาลไหน ๆ".*

พระราชสาส์นฉบับนั้นแล้วรับรองว่า "ดีมาก". ก็แล พระองค์ครั้งเสด็จไปแล้วถึง
 นิเวศน์ของบัณฑิตตามลำดับแล้วขึ้นไป. พระโพธิสัตว์ ให้จอมนระประทับนั่งบนอาสนะที่ปูลาด
 ไว้แล้ว ให้พลงนิกายนั่งที่ขอบใจ. กาลนั้น นางเทวี ก็ให้ทาสและกรรมกรทำอุปกรณ์ทุกอย่าง
 ให้จัดแจงของเคี้ยว โภชนะและเนื้ออันมีรสต่าง ๆ อย่างประณีต ท้องของพระราชฯ พระ
 ยุพราชและมหาอำมาตย์จะเต็มอย่างไร ? ก็ให้ทานกันอย่างนั้น แล้วใช้คนที่เหลือให้บริวารและ
 ทาสกรรมกรของท่านเหล่านั้นนั่งบริโภคอาหารจากของนั้น. พระราชาตรัสถามนางกัลยาณีซึ่งนั่ง
 อยู่ว่า "แม่ เจ้าชื่ออะไร ?". "หม่อมฉันชื่อว่ากัลยาณี เพคะ". "กัลยาณี เพราะอะไร ? เจ้าจึง
 ห้ามสามีของเจ้าไม่ให้มีอนุภรรยาเล่า ?". "หม่อมฉันไม่ได้ห้าม เพคะ, เพียงกล่าวเพื่อประโยชน์
 แสงหาสามีในกาลก่อน". "เจ้ารู้ได้ด้วยอะไร ?". "มหาบพิตร เมื่อก่อน หม่อมฉันนั้นชื่อว่าเป็น
 อนุภรรยาของหญิงแม่บ้าน ได้รับความลำบากมาก หม่อมฉันระลึกชาติได้". "ใคร ? รู้อย่าง
 นั้น". "หม่อมฉันรู้ว่า ธัญชัยนี้เป็นสามีในกาลก่อน". "อย่างไร ? กัลยาณี". เพราะนางระลึก
 ชาติได้ รู้แล้วจึงกราบทูลว่า "มหาบพิตร ถ้าเช่นนั้น ขอพระองค์จงฟัง จงมนสิการให้ดี
 หม่อมฉันจักกล่าว ;

นางกัลยาณีเล่าอดีตชาติถวายพระราชฯ

มหาบพิตร เรื่องเคยมีมาแล้ว ธัญชัยบัณฑิตนี้ เป็นพระเจ้ากาสีครองราชอยู่ใน
 กรุงพาราณสี. พระเทวีของพระองค์ พระนามว่ากาลิ ได้เป็นอัครมเหสีเป็นใหญ่กว่าหญิง ๕๐๐
 นาง. ส่วนหม่อมฉัน เป็นธิดาของนายบ้านปทุมคาม. เพราะหม่อมฉันนั้นเกิดในเวลาที่มาตรา
 เลือกเก็บดอกบงกช. เหล่าญาติจึงได้พากันเรียกว่า ศิริบงกช. นางสาวบงกชจึงพาเพื่อนไปเลือก
 เก็บดอกบัวในสระปทุม. วันหนึ่ง พระราชฯทรงม้าตัววิ่งเร็วตัวหนึ่ง ล่าเนื้อมาถึงสระปทุมนั้น
 ฟังเสียงเพลงขับอันไพเราะของเหล่านางทริกาทั้งหมด ซึ่งเลือกเก็บดอกปทุมประดับตัวอยู่ได้
 ต้นโพธิ์ จึงมีจิตปฏิพัทธ์ควมัววิ่งไปใกล้นางทริกาเหล่านั้น. เหล่านางทริกาที่เหลือ เห็น
 พระราชฯแล้วพากันแตกตื่นวิ่งหนีไป. บงกชธิดาคนเดียวที่ไม่หนี แต่ได้ยืนแอบอยู่ข้างหนึ่ง. พระ
 ราชฯจึงถามว่า "เธอ ชื่ออะไร ? เป็นธิดาของใคร ?". "หม่อมฉันเป็นธิดาของนายบ้าน ชื่อว่า

* คาถาเหล่านี้ ผู้วิจัย : ยังหาที่มาไม่ได้. (ผู้ครองเรือนพึงเว้นสิ่งที่เป็นอันตรายเหล่านี้เสีย).

บงกช เพคะ". พระราชา จึงอุ้มเอานางศิริบงกชให้นั่งบนหลังม้าแล้วเสด็จไปสู่พระราชมนเทียร วางไว้บนกองรัตนะแล้วอภิเษกในตำแหน่งอัครมเหล็. ตั้งแต่นั้นมา พระนางกาลิเทวี และหญิง ๕๐๐ คน จึงผูกอาฆาตต่อพระนางศิริบงกช เทียวติดตามแสวงหาโทษ.

ก็พระเทวีไม่เห็นโทษอะไร ๆ ของพระนางศิริบงกช จึงมีฉันทะเป็นอย่างเดียวกัน เรียกหญิงคนรับใช้คนหนึ่งมากล่าวกะนางว่า "เธอทำนักเลงสองคนให้อยู่ได้อำนาจ แล้วกล่าวว่า 'ท่านทั้งสอง จงแปลงเป็นขงู คือ คนหนึ่งเป็นอาจารย์ คนหนึ่งเป็นอันตวาสก แล้วเที่ยวไปเพื่อศึกษาจารในพระนครนี้ได้, ถ้าพวกท่านสามารถทำตามคำของเราได้, เราจักให้ทรัพย์สินพันกหาปณะ, ถ้าสามารถ ก็จงเที่ยวไปวันพรุ่งนี้เลย" แล้ววางทรัพย์สินพันกหาปณะไว้ในมือคนรับใช้ แล้วส่งไป. หญิงรับใช้คนนั้นทำอย่างนั้น รับปฏิญญาของคนเหล่านั้น ให้ทรัพย์สินพันกหาปณะแล้ว กลับไปบอกเรื่องราวแก่พระนางกาลิเทวี. วันนั้น นักเลงทั้งสอง จึงซื้อบริวารสำหรับขงูจากร้านตลาด ออกจากพระนครนอนที่ศาลาที่เรือนแห่งหนึ่ง พอรุ่งเช้าก็ถือเพศขงูผูกขาหัวเกล้า ถือภาชนะภิกษา เข้าไปยังพระนคร เทียวไปเพื่อภิกษา. มหาชนเห็นอิริยาบถของสองขงูแล้วมีจิตเลื่อมใส ทำความเคารพ, บางพวกถวายภิกษา, บางพวก เองาและสาकुมาถวาย, บางพวก ถวายสมอและมะขามป้อม, บางพวกถวายผ้า, บางพวก ถวายเงินและทอง. ขงูทั้งสองถือเอาเพียงภิกษาและสมอพร้อมมะขามป้อมทั้งของที่เหลือเสีย. มหาชน เห็นอัชฌาศัยของสองดาบส อย่างนี้จึงเลื่อมต่อสองดาบสยิ่งนัก, ต่างพากันสรรเสริญคุณต่าง ๆ นานา. ทุก ๆ เช้า เมื่อขงูทั้งสองเที่ยวไปเพื่อภิกษาเป็นประจำอย่างนี้, คนทั้งหลาย ต่างพากันสรรเสริญความสันโดษของสองขงูทั่วพระนคร. ไม่นานนัก พระราชาก็ทราบคุณของสองขงูนั้น. เหล่าหญิงมีพระนางกาลิเทวีเป็นประมุข ปรีกษากับหญิงรับใช้ของพระนางศิริบงกชเทวินั้นว่า "ถ้าพวกเธอสามารถ ตัดเส้นผมตรงกลางกระหม่อมของพระเทวีศิริบงกช และนำพระอำมรงค์ที่มีมาให้เราได้, เราจักให้ทรัพย์สินคนละกหาปณะ" แล้วให้หญิงรับใช้พระนางศิริบงกชเรียนอาแมนต์สำหรับกล่อมให้หลับ. หญิงเหล่านั้นรับรองว่า "จะ" แล้วเที่ยวแสวงหา.

รุ่งขึ้น พระนางเทวีศิริบงกช ตอนกลางคืนบรรทมบนเตียงน้อยพระองค์เดียวก้าวลงสู่ความหลับแล้ว. เหล่าสาวใช้ ก็เอากรรโกตัดผมตรงกลางกระหม่อมของพระนางศิริบงกชได้ ประมาณกำมือหนึ่ง หยิบเอาพระอำมรงค์จากที่พระเทวีวางไว้ ด้วยอาณุภาพแห่งมนต์ ให้ในมือของพระนางกาลิเทวี รับค่าจ้างสำหรับตนแล้วหลีกไป. พระนางกาลิเทวี ให้ผมในมือของสาวใช้ทันทีแล้วตรัสว่า "แม่ เจ้าวางผมเหล่านี้ไว้ในมือของดาบสทั้งสอง แล้วกล่าวว่า 'พ่อทั้ง ๒ ท่านเป็นอาจารย์ นั่งคู่บัลลังก์ ณ ป่าช้า เก็บผมนี้ไว้, ท่านเป็นอันตวาสก ถือเอาอำมรงค์นี้

ไปยังร้านตลาดแลงสมอและมะขามป้อม, ถ้าบางคนถามว่า 'ท่าน ได้แหวนวงนี้มาจากที่ไหน?', จงกล่าวกะเขาว่า 'ยักษิณีนหนึ่งไปตอนกลางคืน กินซากศพ ถูกอาจารย์ของเราจับได้ จึงให้แหวนวงนี้ เป็นค่าประกันแก่อาจารย์ของเราแล้วหลีกไป, บัดนี้ เราจักแลงสมอและมะขามป้อม, ถ้าพวกท่านไม่เชื่อคำของเรา, จงถามอาจารย์ของเราดูเถิด', ถ้ามีคนมาถามอาจารย์ ๆ จงกล่าวเช่นนั้นเหมือนกัน แล้วแสดงผมให้ดู' แล้วให้ทรัพย์พันกหาปณะแก่ขนิลทั้งสองนั้น ดังนี้แล้วส่งไป. สาวใช้ ถือเอาของเหล่านั้นไป พอตกลงกลางคืน จึงอาศัยต้นมะพลับต้นหนึ่งใกล้กำแพงด้านหนึ่ง ข้ามกำแพงออกจากพระนครทางประตูเล็กไปยังสำนักของขนิลทั้งสองนั้น บอกโดยนัยที่พระเทวีกาลิสังมาทุกประการ. ขนิลทั้งสองก็ได้ทำอย่างนั้น.

รุ่งขึ้น พระนางศิริบงกชเทวีลูบพระเศียรของพระองค์ และรู้ว่าผมถูกตัดไป เกิดความสังเวชใจ ทั้งพระอัมรงค์ก็ไม่เห็นเช่นกัน จึงถามสาวใช้แล้วบรรทมปิดพระเศียรละอาย. สาวรับใช้ จึงไปยังสำนักของพระราชแล้วบอกพระองค์. พระราชาให้ค้นหาทั่วพระราชนิเวสน์เมื่อไม่เห็นจึงให้หาทั่วพระนคร. เหล่าราชบุรุษ พบอันตวาลิกของดาบสนั่งอยู่เพื่อต้องการขายแหวน จึงจับอย่างมั่นคงแล้วถาม เมื่อขนิลนั้นบอกความอย่างนั้นแล้ว จึงพาเอาดาบสนั้นไปยังสำนักของดาบสผู้อาจารย์ ซึ่งนั่งอยู่ท่ามกลางป่าช้าแล้วถาม. ดาบสนั้น บอกโดยนิยามนั้นแล้วให้พระอัมรงค์และผมแก่เหล่าราชบุรุษส่งไปแล้ว. ราชบุรุษเหล่านั้นจึงไปยังราชสำนักแสดงแล้วกราบทูลทุกอย่าง. พระราชาสดับคำนั้นแล้ว จึงเสด็จลุกจากอาสน์ไปยังห้องอันเป็นศิริของพระนางศิริบงกชเทวีประทับนั่ง ณ ที่สมควรแล้วถามว่า "นางผู้เจริญ เธอไปไหนมา ? จึงทำอัมรงค์หาย". พระนางนอนบนที่นอนเพราะความละอาย กราบทูลว่า "มหาบพิตร หม่อมฉันไม่ได้ไปที่ไหน ๆ เลย, อัมรงค์ หายตรงนี้เอง". พระราชทรงเวกผ้าภูษาที่พระนางคลุมออก เห็นผมที่ถูกตัดจึงเกิดความกลัวร้องเสียงอันดังว่า "นางนี้ เป็นยักษ์จริง ๆ ด้วย". ทุก ๆ คนทั่วราชตระกูล ร้องอย่างตกใจกลัวเป็นเสียงเดียวกันว่า "พระนางศิริบงกชนี้ เป็นยักษ์". พระราชาจึงนำพระนางศิริบงกชเทวีออกไปนอกพระนคร ได้ทำการเนรเทศไปเสีย. พระนางศิริบงกช จึงเที่ยวไปตามธรรมดาของตน.

กาลนั้น มีหญิงหม้ายชราคนหนึ่ง เห็นพระนางเดินอยู่ จึงเกิดความรักดังธิดาถามว่า "เธอ จะไปไหน ?". "แม่ ฉันจักมาเพื่อต้องการเสาะหาที่อยู่". หญิงแก่จึงกล่าวว่า "ถ้าเช่นนั้น จงไปอยู่เรือนแม่" แล้วพาเอาไปปฏิบัติในฐานะธิดา. วันนั้น สองดาบสกลับเพศเช่นเดิมอีก เพราะได้ค่าจ้างแล้ว พวกนี้ดื่มสุรายังร้านตลาดเป็นประจำ. อาจารย์ถือเอาทรัพย์ ๒ ส่วนจากค่าจ้างพันกหาปณะ บอกให้อันตวาลิกเอาไปส่วนเดียว. เพียง ๒ - ๓ วันเท่านั้นพระราช

จึงตรัสว่า "ท่านอำมาตย์ พวกท่านจงนำเอาดาบสทั้งสองมา ณ ที่นี้". "มหาบพิตร วันนี้พวกหม่อมฉันไม่พบพวกเขาเลย". พระราชาสับค่านันแล้ว เกิดสังเวชสลดพระทัย. ตั้งแต่นั้นมา พระราชาเที่ยวไปเพื่อทดสอบในพระนครทั้งสิ้น ในเวลากลางคืนตลอดเวลา. ในเวลากลางคืนคืนหนึ่ง พระราชาถึงบ้านของพวกนักเลงนั้น ได้ยื่น ณ ที่กำบังแห่งหนึ่ง. ส่วนนักเลงทั้งสองจึงทำการทะเลาะกัน ด้วยเหตุแห่งการแบ่งทรัพย์สินหนึ่ง เพราะความเมาสุรา. คนหนึ่งกล่าวว่า "ข้าเป็นอาจารย์ พระนางกาลิเทวีจึงสั่งให้ทรัพย์สินนี้แก่ข้า, เพราะฉะนั้น ข้าสมควรได้ ๒ ส่วน". แต่คนหนึ่งกล่าวว่า "ข้าเป็นศิษย์ก็จริง ข้าเอาแหวนของพระนางศิริบงกชนั้นไปขาย ลวงราชบุรุษ, เพราะฉะนั้น ข้าต้องได้เท่า ๆ กัน".

พระราชาฟังคำของพวกนักเลงนั้นแล้ว กำหนดเรือนและถนนแล้วหลีกไป รุ่งขึ้นจึงสั่งบังคับราชบุรุษว่า "ในที่โน้น ในเรือนหลังโน้น มีคนเหล่าใดอยู่, ราชบุรุษจงนำพวกนั้นมาเร็ว". เหล่าราชบุรุษจึงพาเอานักเลงทั้งสองไปยังราชสำนักแล้วแสดง. พระราชาตรัสถามว่า "ผู้เจริญ เมื่อคืนนี้ พวกท่านทะเลาะกันด้วยเหตุผลอันใดหรือ?". นักเลงทั้งสองจึงกราบทูลว่า "ทะเลาะกันตามประสา นักเลง พระเจ้าข้า". พระราชาทรงกริ้วแล้วตรัสว่า "เจ้าคนถ่อย พวกเจ้าออกชื่อพระนางกาลิเทวีและพระนางศิริบงกชเทวี, ทำไม? พวกเจ้าจึงหลอก ลวงเรา". พวกนักเลงจึงเกิดความกลัวแล้วกราบทูลอย่างสัจจริง. พระราชาสับค่านันแล้ว จึงตรัสใช้ให้หญิง ๕๐๐ คน มีพระนางกาลิเป็นหัวหน้าและหญิงรับใช้ตามหาพระนางศิริบงกชเทวี. หญิงเหล่านั้นมีพระนางกาลิเทวีเป็นหัวหน้า เทียวเสาะหาพระนางศิริบงกชเทวีในที่ทุกแห่ง ก็ไม่พบจนถึงเรือนนั้นตามลำดับ พบพระนางแล้วจึงไหวพริบอ้อนวอนว่า "ท่านจงเข้าราชมณเฑียรเถิด" ถูกพระนางศิริบงกชผู้ไม่เชื่อถ้อยคำของหญิงเหล่านั้นกล่าวว่า "พวกท่าน ถ้าพระราชาเสด็จมาเอง, ฉันก็จักไปด้วยเหตุนี้" จึงกลับไปกราบทูลพระราชา.

พระราชาประทับนั่งบนคอช้าง มีเศวตฉัตรกั้นกับจตุรงคพลนิกาย เสด็จดำเนินไป. ก็แล ครั้นไปถึงแล้ว พระราชาอุ้มเอาพระนางไปนั่งบนคอช้างด้วยพระองค์เอง แล้วเสด็จเข้าพระราชมณเฑียร อภิเษกไว้ในตำแหน่งอัคมรเสลียก รับสั่งให้ฝังเฉพาะผู้ที่คิดร้ายในหลุมให้ฝังข้างเหยียบ. พระนางศิริบงกช ตั้งอยู่ในจิตคิดสงเคราะห์ด้วยเมตตาจึงห้ามไม่ให้ลงโทษหญิง ๕๐๐ คน มีพระนางกาลิเป็นประมุขนั้นว่า "มหาบพิตร คนเหล่านี้ เพราะเป็นคนมีเวร และเป็นคนพาล ถ้าพระองค์จะทำอย่างนั้นไซ้ ทั้งหม่อมฉัน ทั้งพระองค์จะต้องเป็นคนพาลและเป็นบาปยิ่งกว่า, ฉะนั้น ขอพระองค์อย่าสั่งประหารคนเหล่านั้นเลย". พระราชาฟังธรรมเทศนาของพระนางแล้วจึงตรัสว่า "เธอช่างเลริฐที่สุดในโลก, นางผู้เจริญ ถ้าเช่นนั้น หญิงเหล่านี้

จงเป็นทาสีของเธอ". "มหาบพิตร พระนางกาลิศจึงเป็นพระเทวีเหมือนก่อนเกิด". พระราชาตรัสว่า "นางผู้เจริญ เจ้ากล่าวอย่างนี้ว่า ขึ้นชื่อว่าเมียน้อย อดทนต่อภรรยาของตนอย่างนี้, เพราะฉะนั้น หญิงใด ๆ ก็ตามเป็นเมียน้อย, เราจักไม่รับหญิงคนนั้น ๆ, หญิงทั้งหมดจงเป็นทาสีของเจ้า" แล้วได้ตรัสคาถาเหล่านี้ว่า

"ธรรมดาคนชั่ว มักได้รับทุกข์ เพราะตนเบียดเบียนผู้อื่น,
 สาส์นคนดีจะได้รับทุกข์ เพราะระคนกับคนพาล. เมียหลวงจะได้—
 รับทุกข์ เพราะถูกภรรยาน้อยคอยทำร้าย, และบุรุษจะได้รับทุกข์
 เพราะภรรยาไม่ซื่อตรง".*

พระราชาครั้นตรัสอย่างนี้แล้วจึงตรัสว่า "ถ้าเช่นนั้น หญิงเหล่านั้นจึงเป็นหญิงรับใช้ของเธอ". หญิงเหล่านั้น มีฉันทะร่วมกัน ได้ให้เงินแสนหาปณะแก่หญิงชรา那人. มหาบพิตรด้วยอาการอย่างนี้ ธนัญชัยบัณฑิตนี้ เป็นสามีของหม่อมฉันในชาติก่อน, เขาจึงทราบได้".

พระโพธิสัตว์เล่าอดีตชาติถวายพระราชา

พระราชา สดับคำนั้นแล้วประทานสาธุการแล้วบูชานางกัลยาณีด้วยเครื่องมโหลดาปสาธน์มีค่าโกฏิหนึ่ง พร้อมตรัสอย่างนี้ว่า "พ่อธนัญชัย เจ้ารู้หรือไม่ว่า กัลยาณีนี้เป็นภรรยาชาติก่อนของเจ้า". พระโพธิสัตว์รู้เพราะระลึกชาติได้จึงกราบทูลว่า "ทราบ มหาบพิตร, แต่แรกปฐมกัปป์ หม่อมฉันเป็นมหาราช นามว่ามโนช ครองราชธานีชื่อวิศาล, กัลยาณีนี้ เป็นอัครมเหสีของพระราชา นามว่าสสีเทวี, กาลที่พระราชาประทับวินิจฉัยคดีทุก ๆ ครั้ง, มักประทับนั่งกับพระเทวีในโรงวินิจฉัยนั้นเอง. ครั้นในวันหนึ่ง ราชบุรุษจับโจรมาด้วยเครื่องผูกทั้ง ๕ ถึงยังที่วินิจฉัยแสดงแก่พระราชา. พระองค์วินิจฉัยจากความร่อนแรงของโจรแล้วพิจารณาโทษสั่งให้เอาโจรทั้งยังมีชีวิตเสียบหลาวแล้วส่งไป. นายเพชรฆาต ฟังคำนั้นแล้วจับโจรผูกหลังผูกมือทั้งสอง ผูกคอ. โจรจึงร้องให้อ้อนวอนด้วยเสียงอันดังอย่างน่าเวทนาว่า "นาย ขอเราไปอำลาบุตรภรรยาสักหน่อยหนึ่งก่อน". พระราชาสดับคำนั้นแล้วให้เรียกมาตรัสว่า "พ่อโจร ก็เจ้าเลี้ยบุตรและภรรยาด้วยทรัพย์ที่ได้ใช้หรือไม่?". "ขอเดชะ หม่อมฉันเลี้ยงดูเขาเหล่านั้น". "พ่อโจร ในเวลาจะตาย พวกเขapingตายกับเจ้า, เพราะอะไร? เจ้าจึงกล่าวว่า 'ขอเราอำลาบุตรและภรรยาของเราก่อน'. 'ขอเดชะ หม่อมฉันเกิดเป็นโจร ทำกรรมชั่วไว้ในปางก่อน วันนี้ทำโจรกรรม, มีอบายใหญ่เป็นที่ไป, เพราะอะไร? หม่อมฉันจึงทำการประทุษร้ายบุตรและภรรยา

* คาถาเหล่านี้ ผู้วิจัย : ยังหาที่มาไม่ได้.

ของตนอีกเล่า, ขึ้นชื่อว่าคนของตนทั้งหมด ไม่ว่าจะเป็นบุตร ภรรยา ญาติสาโลหิต มารดา และบิดาเป็นต้น, หม่อมฉันพึงทำตนให้พินาศเอง, แต่อย่าไม่ควรจะไม่ให้คนเหล่านั้นพินาศไปเอง". พระนางสสีเทวีตรัสว่า "ขอเดชะ โจรคนนี้ มีความเมตตากรุณายิ่งนัก". "นางผู้เจริญ ขึ้นชื่อว่าบุรุษท่านเรียกว่า 'ทำความเมตตากรุณาต่อผู้หญิงมากมาย'. "ขอเดชะ ผู้นี้เป็นโจร เพราะมีความเมตตาและกรุณาอย่างนี้ แม้จะถึงความตาย ก็กล่าวคำเช่นกับคำของสัตบุรุษ, ถ้าไม่เป็นโจร คงจะมีความเมตตากรุณามากกว่านี้, มหาบพิตร หม่อมฉันจักขอชีวิตของโจรคนนั้น". "นางผู้เจริญ เธอจงทำตามชอบใจเถิด, เราจะให้ชีวิตของเขาแก่เจ้า". พระนางจึงให้ราชบุรุษแก่โจรจากเครื่องจองจำให้ทรัพย์สินพินาศและแก่โจรนั้น แล้วส่งโจรไปตามอัธมาศย์".

บัดนี้ครั้นนำเอานิทานมาอย่างนี้แล้ว กราบทูลอีกว่า "มหาบพิตร หม่อมฉันจำได้ว่านางกัลยาณีนี้นับเป็นภรรยาในชาติก่อนที่มีใจรู้ภาวะของบุรุษ อย่างนี้". พระราชาทรงทำสาธุการแก่บัณฑิตแล้วเสด็จจากอาสน์ขึ้นปราสาทไปแล้วระลึกถึงคุณของพระโพธิสัตว์อยู่ตลอดเวลา.

กัลยาณิกถณ์ปัญหาที่ ๒๘ จบ.

๔.๓๐ คมนกัณฑ์ปัญหาที่ ๒๙ ว่าด้วยการออกไปทรมานพระเจ้าอังกศิ

รุ่งขึ้น พระมหาสัตว์เข้าสู่ที่เฝ้าตอนบ่ายถวายบังคมแล้วนั่ง ณ ที่สมควร. พระราชาเมื่อจะตรัสถามพระมหาสัตว์ซึ่งนั่ง ณ ที่สมควร จึงตรัสคาถาว่า

"ท่าน อาจหาญ แก้วกล้า มีกำลัง มีปัญญา
ถ้าจะยึดเอาราชสมบัติในชมพูทวีปที่ต้องการได้ทุก ๆ
ที่ ทำไม ? เมื่อเราประทุษร้ายเจ้า ๆ จึงไม่ยึดเอาราชสมบัติของเรา".*

"มหาบพิตร ขึ้นชื่อว่าบุรุษไม่พึงทำความประทุษร้ายต่อผู้ประทุษร้าย, เพราะฉะนั้น หม่อมฉันจักทำโทษแก่ผู้ให้ยศได้อย่างไร ?" เมื่อจะแสดงลัทธิปริยัติธรรม จึงได้กล่าวคาถาว่า

"สัตบุรุษ ผู้มีใจล่วงเลย ย่อมไม่ไปตามวาทา มีผรุสวาจา
เป็นต้น เหมือนใคร ๆ ไม่อาจแผดเผาในมหาสมุทรด้วยคบเพลิง
ให้ร้อนได้,

* คาถานี้ ผู้วิจัย : ยังหาที่มาไม่ได้.

ลัดบุรุษ ถึงเขาตัดพ้อด้วยคำหยาบ ก็ไม่โกรธ
เป็นเช่นไม้จันทน์ถึงถูกตัดก็ยังมิกลั่นหอมฟุ้ง, สาธุชน
คนดี เว้นจากการกล่าวคำหยาบนำแต่เพียงคำเป็นที่รัก
อ่อนโยนมาให้อาจเพียงฟังคำหยาบได้. เหมือนไม้จันทน์
ถึงแห้งก็ไม่ละกลิ่น, ข้างตัวประเสริฐเข้าสู่สงครามก็ไม่ละ
ท่าทางของตน, อ้อยถึงถูกหีบก็ไม่ละรสหวาน, บัณฑิต
ถึงประสบทุกข์ก็ไม่ละธรรม,

ผู้ใด เป็นลัดบุรุษในโลกนี้ และทำคุณและโทษ แก่พระราช
ด้วยเหตุอื่น ผู้นั้น เมื่อระลึกถึงคุณของพระราช เป็นผู้มีโทษเพียง—
เล็กน้อย, เพราะฉะนั้นแล พระเจ้าแผ่นดิน บัดนี้ จักทำคุณและ
โทษทั้ง ๒ อย่าง ให้ก็ตาม ความเฉลอเลอ ของพระองค์จัดเป็นโทษ
หม่อมฉันระลึกถึงคุณพระองค์ตลอดเวลา. พระราชา ถึงจะตรัสมาก
ก็จัดเป็นคนดีหายศ, ถ้าพระราชทำได้อย่างนี้ พระองค์ถึงมีความคิด
ไม่ดี แต่ก็ยังเป็นลัดบุรุษและทำกิจต่าง ๆ ได้. คนที่มีผิวพรรณดี รู้ที่สุด
ประพจน์เป็นคนบาป ถึงมีความรู้พอประมาณ ก็จะประสบกับ
การประทุษร้าย, แต่ว่า สาธุชนคนดี ถึงเมื่อหมุ่สัวจะล่วงไป ก็ยัง
ยินดีต่อที่สุดแห่งเวลาที่ล่วงเลยไป เป็นอย่างดี สามารถเพื่อจะ—
ก้าวล่วงความเป็นไปได้".*

"บัณฑิต จงเป็นอย่างนั้นเถิด, เจ้าน่าจะอยู่ในสำนักของบิดามารดา, ทำไม จะต้อง
ปลอมตัวไปที่อื่นด้วยเล่า?". "ถ้าหม่อมฉันอยู่ในสำนักของมารดาบิดาไซ้, ประพจน์ในอิริยาบถ
ทั้งปวงพร้อมกับบริวารตลอดเวลา, ด้วยเหตุนี้ พระองค์พึงเป็นปฏิปักษ์ต่อหม่อมฉัน, เพราะ
ฉะนั้น หม่อมฉันจึงไปยังที่อื่นด้วยเพศที่คนอื่นไม่รู้จัก".

พระราชตรัสว่า "จงเป็นอย่างนั้นเถิด บัณฑิต" แลเมื่อจะตรัสถามจึงตรัสต่อไปว่า

"เราขอถามเจ้า, ธนัญชัยบัณฑิต ผู้มีปัญญา
ไม่ต่ำทราม เจ้าแสดงธรรมอย่างเดียว แม้คนอื่น
จะทำความพินาศแก่เจ้า, เพราะอะไร ? จึงไม่ทำ

* คาถาเหล่านี้ ผู้วิจัย : ยังหาที่มาไม่ได้.

ความพินาศให้แก่คนนั้นเล่า".*

ลักษณะคนดี

"มหาบพิตร ขึ้นชื่อว่าบัณฑิต เพราะการพิจารณาเหตุ ๒ ประการกล่าวคือ เหตุแห่งตนและเหตุแห่งคนอื่น, จึงพิจารณาว่า 'ก็ผู้นี้ทำเหตุของตนอย่างไร ? ทำความพินาศแก่เรา ด้วยการสร้างเวรแก่เราก่อน, ถ้าเขาทำเวรตอบ, หม่อมฉันจะต้องตกอบาย' แต่พิจารณาว่า 'คนอื่น ถ้าไม่มีเวรแก่ผู้อื่นในการก่อนแก่เรา, ก็จะไม่ทำความพินาศอันเป็นเหตุสร้างเวรก่อน' เราไม่พึงทำโมหะตอบเลย" แล้วได้ภาษิตวิตักกคาถาว่า

"สาธุชนคนดี ย่อมทำกรรมอันดี คนชั่วย่อมทำกรรมชั่ว คนทั้งหลาย ประรณาทะพุชรายผู้อื่น ตนเองก็ได้รับการประทุษร้ายเช่นกัน, ประรณาความเจริญแก่ผู้อื่น ตนเองก็ได้รับความเจริญกลับมาเช่นกัน, ด้วยเหตุนี้ หม่อมฉัน ไม่ควรทำการประทุษร้ายตอบต่อพระองค์เลย".*

พระราชสาส์นฉบับนั้นแล้วประทานสาธุการว่า "สาธุ" แล้วสรรเสริญว่า "เจ้าธัญญ์นี้เป็นมหาบุรุษจริง ๆ, เจ้าธัญญ์ชัย ตั้งแต่บัดนี้ไป เราได้ปรากฏรู้ว่าเจ้าเป็นมหาบุรุษ". ส่วนปุโรหิตทำสาธุการว่า "สาธุ" แล้วกราบทูลว่า "มหาบพิตร ถึงพระองค์ควรยกย่องเจ้าธัญญ์ชัยนี้ ด้วยตำแหน่งเลิศบางอย่าง". พระราชาตรัสว่า "ปุโรหิต เราจะตั้งเจ้าธัญญ์ชัยนี้ในตำแหน่งอุปราช". เสนาบดี ฟังคำนั้นแล้วกราบทูลว่า "มหาบพิตร ชื่อว่าอุปราช เป็นคนประเสริฐที่พระองค์พอใจ". "เสนาบดี เราจักทำอุปการะคุณตอบแก่เจ้าธัญญ์ชัยนี้ ๆ ถึงมหาชนมีกษัตริย์ พราหมณ์และคหบดี เป็นต้น กราบไหว้ ธัญญ์ชัยบัณฑิตจงเป็นอุปราชของเราท่านอย่าห้าม". เสนาบดี กราบทูลว่า "อีกอย่าง มหาบพิตร ขึ้นชื่อว่าอุปราช ไม่อาจนิ่งนอนใจในเมื่อมีกิจทุกอย่างอยู่ และมีสงคราม" เพื่อต้องการจะห้าม จึงกล่าวคาถาว่า

"คนกล้า สามารถ มีกำลัง มีปัญญา เมื่อกิจทุกอย่างเกิดขึ้น อาจทำได้, เพราะทำบาปจึงมีเหตุ ฉะนั้น ตำแหน่งอุปราช เป็นยศอันเลิศ เขาจึงไม่อาจเป็นอุปราชได้".

พระมหาสัตว์ฟังคำนั้นแล้วจึงรับรองว่า "ดีละ" แล้วกล่าวว่า "ผู้เจริญ เพราะเรามีอุปบายในการรบ, ฉะนั้น ท่านพึงดูเราทำสงคราม, ผู้ใด มีเวรกับพระราชาของเรา ๆ จักจับ

* คาถาเหล่านี้ ผู้วิจัย : ยังหาที่มาไม่ได้.

ผู้ขึ้นมา". "พ่อ พระราชาทมิฬองค์หนึ่งนามว่า อาภังคี ครองราชในสาครนครปัจจุบันประเทศในแคว้นอาภังคี, พระองค์มีแม่ทัพ ๕๐๐ นาย, คนหนึ่ง ๆ มีทหารล้วนแก้วกล้าคนละ ๑๐,๐๐๐ นาย ประกอบด้วยจตุรงค์พล, ส่วนพระเจ้าอาภังคีนั่งหนังสือไปว่า 'พระราชา ในชมพูทวีปทั้งหมดจะมาเข้าเฝ้าเรา' ฝ่ายพระราชาพระองค์ใดไม่เข้าเฝ้า, ก็เสด็จไปเอง โจมตีปลงพระชนม์ พระราชาพระองค์นั้นเสียด้วยนายทหาร, ถ้าได้ก็จะยึดเอาแคว้นแคว้นเป็นของตนทำชาวแคว้นแคว้นทั้งหมดให้ยากจนด้วยการรบ ยึดเอาด้วยอำนาจตน ทำมเหสีและสนมของพระราชาพระองค์นั้นให้เป็นชายาตน ทำการสมสู่ต่อหน้าต่อตาของพระราชาพระองค์นั้น ได้ทำพระราชาเหล่านั้นไม่ให้ เป็นพระราชา, บางทีก็ให้สำเร็จโทษเสีย, ถ้าไม่อาจให้อยู่ในอำนาจตนได้, ก็ทำการประทุษร้าย พระราชาพระองค์นั้น ด้วยการทำลายข้าวกล้า พ่อค้าทางน้ำ และผลไม้ตลอดเวลา, ในกาลแห่งพระเจ้าหลวงผู้เป็นพระราชาของเรา พระเจ้าอาภังคิก็นั่งอย่างนั้นกับพระองค์ ๆ ประทุษร้ายอย่างนี้ตลอด ๓ ปี ที่ผ่านมา บัดนี้ยังไม่ได้ทำ". พระโพธิสัตว์กราบทูลว่า "จริงหรือ ? มหาบพิตร". "จริง มหาบุรุษ". "ถ้าเช่นนั้น มหาบพิตร พระองค์ควรให้โจมตีหรือไม่?". "ควรโจมตี มหาบุรุษ". "มหาบพิตร ไม่สมควร เพราะอะไร ? หม่อมฉันจึงกล่าวอย่างนั้น ขอเดชะ พระราชาพระองค์ใด เมื่อพระราชาอยู่ในราชสมบัติของตน ไม่มีความผิด ก็ยังไปเบียดเบียน, พระราชาพระองค์นั้น ท่านเรียกว่า 'มหาโจร', บัดนี้ พระเจ้าอาภังคีมียุ, ถ้าเราจับได้, ด้วยเหตุนี้ ยศของพระองค์ก็จะเจริญในชมพูทวีปทั้งสิ้น, พระองค์ก็ไม่พึงถูกติเตียนทั่วชมพูทวีปว่า 'พระราชาก่อนมา เทียวทำความชั่ว', เพราะฉะนั้น เพื่อรักษายศ และเพื่อความเจริญแห่งยศของพระองค์, หม่อมฉันจึงกล่าว หม่อมฉันจะไปจับพระเจ้าอาภังคีเอง".

พระโพธิสัตว์อาสาจับพระเจ้าอาภังคี

พระราชาสดับคำนั้นแล้วรับรองว่า "สาธุ" แล้วตรัสถามว่า "มหาบุรุษ ท่านได้กำลังพลและพาหนะสักเท่าไรดี ?". "มหาบพิตร หม่อมฉันจะพาเอาบุรุษที่เกิดร่วมกัน ๕๐๐ คน และส่วนกำลังพลเพียง ๕๐๐ เท่านั้น, แต่ว่า หม่อมฉันจะต้องจับพระเจ้าอาภังคีมาได้". "ถ้าเช่นนั้น มหาบุรุษจงเลือกเอาอาวุธเถิด". "หม่อมฉันจะจับด้วยมือเปล่า มหาบพิตร". พระราชาสดับคำนั้นแล้ว มีพระทัยพิศวงจึงตรัสถามว่า "มหาบุรุษ พึงจับได้ประมาณกาลเท่าไร ?". "มหาบพิตร ประมาณหนึ่งปี". "มหาบุรุษ ถ้าเช่นนั้น พึงให้บุโรหิตดูฤกษ์ยามยามดและวันไปเถิด". "มหาบพิตร ถึงจะมีฤกษ์ดี มีวันดี ใคร ๆ ก็ไม่อาจห้ามบาปกรรมด้วยฤกษ์ดี วันดีได้, หม่อมฉันจัดแจงวันไปแล้วเสร็จเมื่อไร ? จักไปเมื่อนั้น". "มหาบุรุษ เจ้าจักไปเมื่อใด ? เมื่อนั้น เราจักเลี้ยงดูบริวาร ๕๐๐ และส่วนแห่งกำลังพล ๕๐๐, พร้อมประดับประดา". พระโพธิสัตว์

กราบทูลว่า "มหาบพิตร พึงให้เลี้ยงดูอย่างเดียวก็น่าพอ, อย่าประดับประดาเลย, หม่อมฉันจับพระเจ้าอากัศได้แล้วมาเมื่อใด ?, พึงประดับประดาเมื่อนั้นเถิด" แล้วกราบทูลอีกว่า

"ธรรมดา จะยกย่องสรรเสริญคนกล้าพึงยกย่อง เมื่อกลับมา
จากสนามรบ,^{๕๒} จะยกย่องสรรเสริญชาวเปลือก พึงยกย่องเมื่อชนเข้า
บ้านแล้ว, จะยกย่องสรรเสริญชาวสุก ควรสรรเสริญเมื่อย่อยด้วย—
ไฟธาตุ, จะยกย่องสรรเสริญภรรยาพึงยกย่องเมื่อผ่านวัยสาวไปแล้ว".*

พระราชาทรงรับรองว่า "ถูกแล้ว". ในเวลาพระอาทิตย์อัสดงคต พระมหาบุรุษ
จึงถวายบังคมพระราชาด้วยเบญจางคประดิษฐ์ ได้ลุกจากอาสน์ไปยังที่อยู่ของตน.

เสนาบดีคิดอุทลกับนางกัลยาณี

ในเวลาพระโพธิสัตว์ไปแล้ว เสนาบดีกราบทูลพระราชาวา "มหาบพิตร นาง
กัลยาณีไม่พอใจธัญชัยบัณฑิตนั้น, แต่พอใจพระองค์". พระราชา สดับคำนั้นแล้วทรงกริ้วพร้อม
คุกคามว่า "เจ้าคนชั่วช้า อย่าได้พูด, เจ้าธัญชัยนี้เป็นบุตรของเรา, นางกัลยาณีนั่นเป็นลูกสะใภ้
ของเราเช่นกัน, ถ้าบรรดานางสนมคนใดก็ตามที่เจ้าธัญชัยชอบใจ, เราก็จะให้คนนั้นทีเดียว, เจ้า
คนชั่วช้า ทำไม ? เจ้าจึงกล่าวเช่นนั้น กับลูกสะใภ้ที่เรานำมา" แล้วตรัสต่อว่า "ท่านรีบไป
จากที่นี่เสีย" แล้วเสด็จลุกจากอาสน์เข้าปราสาทไป.

รุ่งขึ้น พระมหาบุรุษจึงให้นำนายกุลโกสีและนางนิธินิ จากตระกูลของตน และ
จากบ้านกัปปาสคามในบ้านส่วยมา. ก็แล ครั้นนำมาแล้ว จึงให้อยู่ในสำนักของมารดาบิดา
ของตน บรรทุกเกวียนเต็มด้วยผ้า ๕๐๐ ชนิด ด้วยเกวียน ๕๐๐ เล่ม ในเกวียนเล่มหนึ่ง ๆ
ให้พวคนั่ง ๕ คน ให้สหชาติโยธาประจำระหว่างเล่มละหนึ่งคน จัดแจงสิ่งทั้งปวงตลอด ๗
วัน จึงสำเร็จ ในเวลาอาหารเช้าพร้อมกับเหล่าโยธาสหชาติทั้งหมด เข้าเฝ้าพระราชา ถวาย
บังคมพระราชาแล้วนั่ง ณ ที่สมควร. เหล่าทหารสหชาติทั้ง ๕๐๐ นายก็นั่ง ณ ที่สมควร.
พระราชาทรัสถามพระมหาบุรุษซึ่งนั่งอยู่ ณ ที่สมควรว่า "มหาบุรุษ เจ้าจัดแจงการไปสำเร็จ
แล้วหรือยัง ?". "สำเร็จแล้ว มหาบพิตร". "จักไปเมื่อใด ?". "จักไปพรุ่งนี้". ก็ในกาลนั้น พระ
มหาราชฯ สั่งให้พระมหาบุรุษและทหารทั้ง ๕๐๐ นายบริโภคของเคี้ยว อาหาร พร้อมกับรส
แห่งปลาและเนื้อ ให้ลُبไลด้วยของมีกลิ่นหอมอย่างดี ในเวลานั่งสบายจึงตรัสถามว่า "มหาบุรุษ
เจ้ามีกำลังน้อย เข้าสงคราม พึงตั้งพายุหยาอย่างไร ? เข้าได้อย่างไร ? ผูกสอดอย่างไร ?

^{๕๒} ธรรมดา ปจฺจนาคติ สุริ (ผู้กล้าสมัยโบราณมาจากสนามรบ).

* คำถ้อยนี้ ผู้วิจัย : ยังหาที่มาไม่ได้.

จะเข้าเจรจอย่างไร ?". "มหาบพิตร หม่อมฉันยังไม่รู้ประเทศ ป่าและแม่น้ำ จึงไม่อาจกล่าวได้, ถ้ารู้สถานที่ทุกอย่าง จึงอาจทราบมูลได้". "ดีมาก มหาบุรุษ". "มหาบพิตร ด้วยการออกรบในวันนี้ หม่อมฉันไม่ทำการรบเพราะเห็นแก่ลาภ ยศ และความเป็นใหญ่, เพราะพระองค์ตรัสตั้งหม่อมฉันในตำแหน่งอันเลิศ, จึงจักทำการรบตามตำแหน่งนั้น, อีกอย่าง เสนาบดีนี้ประสงค์จะรู้ และเห็นความแก่กล้า ญาณ กำลังและความฉลาดอันยอมเยี่ยงพร้อมทั้งอุปายของหม่อมฉัน จึงทราบมูลสิ่งที่ตนเห็นอย่างนี้, เพราะฉะนั้น หม่อมฉันจึงทำการรบ, เพราะเหตุไรหม่อมฉันจึงกล่าว ?, เพราะบัณฑิตในอนาคตนั่งบนธรรมาสน์ ถือนิพพานวิจิตรแล้วกล่าวว่า 'ในอดีตกาล ธัญชัยมหาบุรุษ อุตสาหะรบ เพราะปรารถนายศ ต้องการลาภ และอยากเป็นใหญ่', อีกอย่าง เหล่าคนพาล ก็จักกล่าวว่า 'ธัญชัยมหาบุรุษนั้น เป็นผู้วิเศษ เป็นเหล่ากอพระพุทธรเจ้า สามารถรบด้วยอาวุธและทหารได้ พวกเราทุกคนจะทำตามธัญชัยบัณฑิต', อนึ่ง กองแห่งอกุศล ก็จักมีแก่เรา และคนเหล่านั้น, เพราะฉะนั้น หม่อมฉัน จะประกาศคุณให้ปรากฏว่า 'ธัญชัยนี้ ทำการรบ เพื่อเจ้านายและพี่น้องชาย'".

พระโพธิสัตว์ให้โอวาทแก่นางกัลยาณี

พระราชสาส์นฉบับนั้นแล้วรับรองว่า "สาธุ" แล้วส่งไปด้วยพระดำรัสว่า "เจ้าจงมีชัย มีกำลัง มีอายุยืน, ความสวัสดิ์ทั้งหมดจะมีแก่พวกเจ้า". พระมหาบุรุษถวายบังคมพระราชแล้วลุกจากอาสน์ไปยังที่อยู่ของตนพร้อมกับบริวาร. วางกำลังพลทั้งหมดไว้บนเกวียนเหมือนดังกล่าวพร้อมกับทหารผู้เกิดร่วมกัน ถึงประตูบ้านปาจิณคามไปยังสำนักของมารดาบิดาไว้แล้วนั่ง ณ ที่สมควร. พระโพธิสัตว์นั่ง ณ ที่สมควรแล้วบอกการไปรบแก่มารดาบิดา ให้มารดาบิดาให้ ๆ พรแล้วให้ทำประทักษิณอำลากลับไป. ทหารทั้ง ๕๐๐ นายให้มารดาบิดาของตน ขอพรทำประทักษิณ อำลาแล้วออกไปกับพระโพธิสัตว์. พระโพธิสัตว์กับเหล่าสหาย ถึงยังที่อยู่ของตนตามลำดับ อาบน้ำแต่งตัว บริโภคอาหารแล้ว ในเวลานั่งสบาย ก็พราศ่อนนางกัลยาณีว่า "นางผู้เจริญ ก็เรารู้จักไปทำสงคราม, ล้วนเธอ เมื่อใด อุปัทวะและทุกข์เกิดขึ้น เมื่อนั้น จงทราบมูลพระราช, ตั้งแต่วันนี้ไป พระราชาเป็นที่พึ่งของพวกเรา, ถึงพระองค์ ไม่ใช่บิดามารดา พ่อแม่ผู้เป็นต้นก็ตาม, เพราะฉะนั้น เราทั้งหมด ตั้งแต่เกิด จนดับโตมา เบื้องต้นอาศัยบิดามารดา ตั้งแต่มีเฝ้าเรือน จนกระทั่งแก่ ในกาลเวลาต่อมา เป็นไปต่าง ๆ เป็นต้นว่า ยืน เดิน นั่ง นอน กิน และเจ็บป่วย, เบื้องต้น อาศัยท่านทั้งสอง ตั้งแต่เวลาแก่ จนกระทั่งถึงเวลาตาย กาลต่อมา อาศัยบุตรธิดา ในระหว่างกาลเวลาทั้งหมด, เพราะสรรพสิ่ง มีภัย อาชญา อุปัทวะ อุปสรรค โจร และคนมีเวรเป็นต้น เกิดขึ้น, ฉะนั้นพวกเราต้องอาศัยพระราชา ทำพระ

ราชาให้เป็นที่พึ่งอาศัย, เพราะเหตุนั้น เราจึงกล่าวว่า 'พระราชาพระองค์นี้' จึงเป็นที่พึ่งของพวกเรา" เมื่อจะแสดงจึงกล่าวว่า

"อากาศเป็นที่พึ่งของนก น้ำเป็นที่พึ่งของปลา กาญจนาคูหา
เป็นที่พึ่งของราชสีห์ ปาใหญ่เป็นที่พึ่งของช้าง. พระราชาเป็นที่พึ่ง
แก่คนมีอุปสรรค เพื่อนเป็นที่พึ่งแก่คนไข้ มารดาเป็นที่พึ่งของเด็ก
พระราชสมภารเจ้า เป็นที่พึ่งอย่างย่งยวด".*

นางกัลยาณีฟังคำนั้นแล้วกล่าวว่า "มหาบุรุษ ท่านอย่างกลัว อย่าประมาท ใน
สงคราม, จงมีความเป็นตัวของตัวเองในสงคราม, อย่าประมาทในการนี้, ท่านจงไว้วางใจว่าเรา
จะเป็นตัวของตัวเอง, เพราะว่า ท่านทั้งสองเป็นดังพี่ชาย". นางไหว้ด้วยเบญจางคประดิษฐ์
เพราะความวิโยคจากสามี ทำประทักษิณแล้วหมอบลงร้องไห้ใกล้เท้าของสามี พร้อมกล่าวว่า
"ลูกเจ้า ความพลัดพรากจากมารดาบิดา และความพลัดพรากจากบุตร เป็นความทุกข์อย่าง
ใหญ่หลวง, ขึ้นชื่อว่า ความพลัดพรากจากสามี มีทุกข์มากยิ่งขึ้นกว่าทุกข์ทุก ๆ อย่าง, อนึ่ง ทุกข์
ที่เขาเรียกว่าทุกข์ จัดเป็นความทุกข์สังขม, แต่เหตุที่พลัดพรากจากสามี ถึงอยู่ในระหว่าง
มารดา บิดา ญาติสาโลหิต ก็ประสบทุกข์ยิ่งกว่า, เพราะพลัดพรากจากสามี ข้าพเจ้า เป็น
เช่นกับอยู่ในท่ามกลางศัตรู, เพราะฉะนั้น จึงประสบทุกข์ยิ่งกว่า, ส่วนศัตรู เป็นอันตราย
ผู้หนึ่งหมาย จึงถูกเบียดเบียนรังแก เพราะเหตุแห่งการประทุษร้าย, แต่เมื่อใด ในเวลาที่มีอุปสรรค
หญิงสาวย่อมประสบทุกข์มาก เหมือนลูกนกที่มารดาบิดาตายใกล้รัง, เมื่อใด นายพราน มา
เพื่อต้องการฆ่า, เมื่อนั้น เหล่าลูกนก ต่างเหินย้ายแลขวา ก็ไม่เห็นมารดาบิดาที่ประสบเหตุ
ตายไป จึงประสบทุกข์มากจากเหตุนี้ ฉะนั้น, ข้าพเจ้า ก็ฉนั้นนั่น พลัดพรากจากสามี จึงประสบ
ทุกข์มาก, เมื่อใด ศัตรูมาเบียดเบียน, เมื่อนั้น ข้าพเจ้า มองดูรอบ ๆ ทิศ ก็ไม่เห็นท่าน,
แต่นั้น ข้าพเจ้า จึงประสบทุกข์อย่างใหญ่หลวง, ข้าพเจ้าประสบทุกข์ด้วยอาการอย่างนี้ หรือ
ด้วยอาการอื่น, แต่ข้าพเจ้า เว้นเสียแต่ตายแล้ว ไม่อาจคบหาสมาคมชายอื่นที่เหลือเลย". "นาง
ผู้เจริญ ถ้ามีเหตุอย่างนี้, เราทราบ เราเห็น กำลังความรู้ของเธอทีเดียว, ขึ้นชื่อว่า ความพลัด-
พรากจากของที่รัก เป็นทุกข์ตลอดเวลา, เมื่อใด ใคร ๆ ก็ตามบรรลุนิโรธสัง เมื่อนั้น ย่อมไม่มี
ความโศก, เธออย่างกลัวเลย, นางผู้เจริญ ขึ้นชื่อว่าเรา สามารถฆ่าเราภายในเสียได้ เมื่อใด
เมื่อนั้น ย่อมทำเราภายนอกให้พินาศไปได้" แล้วได้กล่าวคาถาว่า

* คาถาเหล่านี้ ผู้วิจัย : ยังหาที่มาไม่ได้.

"คนชั่วในโลกนี้ นับประมาณไม่ได้ มีชื่อเสียงแล้วอาจฆ่าตนเองได้, ส่วนเมื่อจิตโกรธถูกตนเองฆ่าได้ คนชั่วก็สามารถถูกฆ่าได้เช่นกัน ใคร ๆ ไม่อาจปกปิดแผ่นดินที่มีหนามได้, คนมีปัญญาถึงถูกปกปิดด้วยที่สุดแห่งรอยเท้า. คนเป็นหนี้ที่เหลือ ไฟที่มีเชื้อเหลือ และศัตรูที่ยังเหลือ พึงจัดการเสียให้สิ้นซาก,^{๕๓} เพราะมันจะเจริญค่อย ๆ เพราะฉะนั้น ไม่ควรทำอะไร ๆ ให้เหลือ".*

นางกัลยาณีฟังคำนั้นแล้วรับรองว่า "สาธุ สาธุ". ทั้งสอง มีฉันทะร่วมกันพากันพักผ่อนแล้ว. เมื่อสิ้นราตรี พระโพธิสัตว์ขึ้นเกวียนเล่มหนึ่ง ให้กำหนดพ่อค้าทุก ๆ คน ด้วยการจดชื่อ ก็เมื่อจดชื่อเสร็จแล้ว เมื่อเกวียน ๕๐๐ เล่มไปอยู่, พระโพธิสัตว์ออกไปหลังคนทั้งหมด, เข้าไปทางประตูทางทิศทักษิณ แล้วเข้าไปยังทุมราชมณฑล ให้ประชุมพร้อมกันแล้วสั่งทุก ๆ คนว่า "ผู้เจริญ พวกเราอย่าไปถึงเมืองอาภังคีพร้อมกัน, ท่านไปกันวันละคน, ๒ คน, ๓ คน, ๔ คน, ๕ คน, ถ้าใคร ๆ ถามท่านว่า 'พวกท่านมาจากไหน?' พึงกล่าวว่า 'พวกเรา มาจากเมืองโน้น รัฐโน้น หรือบ้านโน้น'. ก็แล พระโพธิสัตว์ครั้นโอวาทแล้วลุกขึ้นส่งไปว่า "จงไปเถิด" เมื่อจะไปเอง จึงถึงเมืองอาภังคีพร้อมคนเหล่านั้นตามลำดับ ในเวลาล่วงไปแล้วถึง ๓ เดือน.

พระศาสดา เมื่อจะประกาศเนื้อความนั้น จึงตรัสว่า

"ธัญชัย ไปเมื่ออรุณขึ้น โดยล่องไปปีหนึ่ง
ก็ถึง, คนหนึ่ง พาเอาสิ่งของไป ๕๐๐ อย่างไปข้างหน้า.
เมื่อล่องไป ๓ เดือน ก็ถึงนครอาภังคี, ครั้นถึงพระ
นครแล้ว ก็เข้าไปยังแคว้นอาภังคีที่ตั้งอยู่".*

คณกัณฑ์ปัญหาที่ ๒๙ จบ.

๔.๓๑ จตุทฺจกริตปัญหากัณฑ์ที่ ๓๐ ว่าด้วยนางกัลยาณีข่มขืน ๔ บัณฑิต

เสนาบดียุให้บัณฑิตทั้ง ๓ ประเล้าประโลมนางกัลยาณี

^{๕๓} อธิมา เสสา อคฺคิ เสสา สตฺตุ เสสา ตเถว จ,

* คาถาเหล่านี้ ผู้วิจัย : ยังหาที่มาไม่ได้.

ในเวลาที่พระโพธิสัตว์ไปแล้ว เสนาบดีคิดว่า "เราจักยุยงบัณฑิตทั้ง ๓ ให้ร่วมเมถุนสังวาสกับนางกัลยาณี ซึ่งพลัดพรากจากสามีนี้". รุ่งขึ้น เสนาบดีไปยังที่เข้าเฝ้าถามบัณฑิตทั้ง ๓ ว่า "ท่านบัณฑิต พวกท่านเห็นภรรยาของมหาบุรุษหรือยัง?". "นาย พวกฉันจักพบเห็นได้อย่างไร?". "พ่อ พวกท่านพึงประเล้าประโลมนางกัลยาณีด้วยความอยากร้าง ด้วยอำนาจเมถุนสังโยชน์เถิด". "นาย นางมีบริวารอารักขามาก, พวกฉันจักประเล้าประโลมนางซึ่งมีการอารักขาคงลำบากแน่". "พ่อ บริวารของนาง น่าจะโลภด้วยของบางอย่าง". "ดีครับ นาย". วันนั้นเอง บัณฑิตทั้ง ๓ ไปเข้าเฝ้าแล้วกลับมาตอนเย็น ถึงทางใหญ่ภายนอกรั้วของพระมหาบุรุษตามลำดับ ไม่ไปยังที่อยู่ของตน ๆ เลย เทียวเดินไปมาภายนอกรั้วนั้น. กาลนั้น นางกัลยาณี มองดูกิจรรมของบัณฑิตทั้ง ๓ นั้น จากข้างบนนิเวสน์. นาง จึงส่งสาวใช้คนหนึ่งไปพร้อมสั่งว่า "เจ้า จงรู้กิจรรมของบัณฑิตทั้ง ๓ นั้น". นางจึงไปยืนอยู่ที่ประตูรั้ว. บัณฑิตทั้ง ๓ เห็นนางโดยที่นั้น จึงกล่าวว่า "น้องนาง ตั้งแต่มหาบุรุษไปแล้ว บ้านนี้ดูเงียบสนิทนัก, เธอจงบอกแก่นางกัลยาณีแม่เจ้าของเธอว่า 'เมื่อมีบัณฑิตอยู่ อย่าสะอึกกลัวเลย' แล้วหลีกไป. นางทาสี จึงมาบอกข่าวสารแก่นางกัลยาณี.

นางกัลยาณีฟังข่าวนั้นแล้วจึงคิดว่า "เราจักลวงบัณฑิตทั้ง ๓ ให้ได้ยาดังสุนัข". วันนั้น จึงให้เรียกประชุมทาสและกรรมกร บอกความทุกอย่างแล้วสั่งว่า "เราจักลวงบัณฑิตทั้ง ๓, ทุกคนจงขุดบ่อน้ำใกล้ภายในรั้ว, จงตั้งเสาโพงและคันโพงด้วยเครื่องยนต์ไว้ที่บ่อนั้น, อีกอย่าง จงตั้งไว้ในร้านตลาดข้างถนนสายนี้, จงสร้างร้านขายของ ๒ แห่ง คือ แห่งหนึ่งสำหรับขายยา และอีกแห่งสำหรับขายโถง ที่ร้านตลาดนั้น, อีกอย่าง จงทำศาลาเย็น ๆ หลังหนึ่งไว้ที่ใกล้ประตูภายในรั้ว". ตั้งแต่นั้นมา ตอนเย็น ๆ นางกัลยาณี บางครั้ง แต่งตัวด้วยผ้าและอาภรณ์สีขาว, บางครั้ง แต่งตัวด้วยผ้าและอาภรณ์สีเหลือง, บางครั้ง แต่งตัวด้วยผ้าลายดอกไม้ เดินไปมาอยู่ที่ศาลาเย็นใจ. มองดูสาวรุ่นที่ตักน้ำอยู่ที่บ่อ แล้วหัวเราะกระซิกกระซี้. บัณฑิตทั้ง ๓ มาจากที่เข้าเฝ้าเห็นนางกัลยาณีแล้ว ได้ลุ่มหลงมีจิตปฏิพัทธ์.

นางกัลยาณีให้คนจับสุนทรालย์ผูกติดกับคันโพง

บรรดาบัณฑิตทั้ง ๓ สุนทรालย์ไม่ให้บัณฑิตทั้ง ๒ รู้เลย จึงเอาเงินร้อยกหาปณะ ไล่ชายพวกไปยังบ้านของนางกัลยาณี แล้วยืนอยู่ภายนอกรั้ว เห็นนางทาสีคนหนึ่ง แบกหม้อน้ำมา จึงเคาะรั้ว เรียกนางทาสีมากล่าวว่า "น้องนาง ทำไม เจ้าจึงโพงน้ำเสียมืดค่านัก?". นางจึง

กล่าวว่า "นาย แม่เจ้าของเรา ต้องการเล่นหัวเราะกับพวกท่าน จึงให้สร้างศาลาไว้". สุนทรालย์ ฟังคำนั้นแล้ว โสมนัสยิ่งจึงกล่าวว่า "นางผู้เจริญ ถ้าเช่นนั้น เจ้าอาจให้เราพูดคุยกับนางกัลยาณี ได้หรือไม่?". "นาย มันเป็นเรื่องยากนัก, คนรักษาประตูบ้านนี้มีมาก, ท่านเข้าไม่ได้หรอก, ถ้า ท่านจะเข้ามาได้ ก็เพราะมนต์, เพราะอะไร ฉันจึงกล่าว, เพราะต้องคนเหล่านั้นปรารพกับท่าน เท่านั้น, เพราะฉะนั้น ฉันจึงกล่าวว่า 'ท่านเข้าสะดวก'. "นางผู้เจริญ เราจะเข้าไปได้ ด้วย ประการใด ?, เธอจงบอกประการนั้นเถิด, เราจักให้เจ้า ๑๐๐ กหาปณะ". "ถ้าเช่นนั้น หากท่าน ทำตามคำของฉัน, จะเข้าได้ง่าย, ถ้าไม่ทำตาม, ก็เข้ายาก". "นางผู้เจริญ เราอาจ, เธอจงบอก อุบายนั้นมาเถิด". "นายฉัน ยกปลายโพงคันโพงขึ้นมา, ท่านเอามือและเท้า ห้อยปลายคันโพง มาเถิด". "ได้ นางผู้เจริญเราจักทำตาม". "นาย ถ้าเช่นนั้น พรุ่งนี้ ท่านจงมาตามเวลานี้เถิด". "เจ้าหย่อนคันโพงเดี๋ยวนี้เลย นางผู้เจริญ". "ถ้าเช่นนั้น ฉันจะให้คนช่วยจับท่านซึ่งเป็นภาระหนัก ลงมา, อีกอย่าง ท่านบอกว่า จักให้ทรัพย์ฉัน ๑๐๐ กหาปณะ, ท่านจงให้ทรัพย์ मैंนั้น แก่ ฉันเถิด, เพื่อฉันจะได้จ้างบุรุษมีกำลังมาชักคันโพง, ฉันจักไปบอกแก่นางกัลยาณีให้". สุนทรालย์ จึงกล่าวว่า "สาธุ" แล้วเอาผ้าสาฎกผืนน้อยห่อเงินโยนไปให้. นางทาสีรับเงินนั้นแล้วจึงกล่าวว่า "นาย ท่านจงรอจนกว่าฉันจะไปและมา" แล้วหลีกไปยังสำนักของนางกัลยาณี แสดงทรัพย์นั้น แล้วบอกความทุกอย่าง. นางกัลยาณีฟังคำนั้นแล้ว เรียกบุรุษมีกำลังคนหนึ่งมาบอกความทุกอย่าง แล้วสั่งว่า "พ่อ ท่านจงหย่อนคันโพงรับสุนทรालย์ ซึ่งยืนรออยู่ข้างนอกเร็ว ชักคันโพงมาให้ ตรง ๆ ยกบัณฑิตมาตามเชือกแล้วจับสุนทรालย์มัดมือและเท้าที่คันโพงให้แน่นด้วยเชือก ยก คันโพงนั้นขึ้นอีก ให้นำมาตรง ๆ และมัดสุนทรालย์ซึ่งพลิกไปพลิกมาอีกอย่างแน่นหนา ที่โคน เสาตรงประตูแล้วมาบอกเรา".

บุรุษนั้นให้นางกัลยาณีแล้วไปกับสาวใช้ได้ทำดังนั้นแล้ว. สุนทรालย์ถูกบุรุษนั้นผูก ไว้ได้แต่นิ่ง เพราะความละเอียด เพราะหวาดหวั่น และเพราะหวาดกลัว. บุรุษนั้นกระทำเหมือน ที่นางกัลยาณีสั่งแล้วกลับมาบอกแก่นางอีก. นางกัลยาณีพอฟังคำนั้นแล้วจึงส่งไปว่า "พวกท่าน พรุ่งนี้ จงบอกกับมหาอำมาตย์ผู้รักษาพระนครแต่เช้าว่า 'เมื่อคืนนี้ พวกเราจักโจรลักตักน้ำได้ จึงมัดไว้ที่คันโพง' แล้วเข้านอน. ครั้นเมื่อสิ้นราตรี พวกมนุษย์ก็ได้พากันมายืนมองดูเป็นจำนวน มาก. ถึงบัณฑิตทั้งสอง ฟังความเป็นไปแล้วจึงมาดู. ส่วนอุปัฏฐากก็บอกความทั้งหมดแก่มหา อำมาตย์. มหาอำมาตย์ ฟังคำนั้นแล้วจึงส่งคนใช้ไปว่า 'ถ้าเช่นนั้น คนที่จำได้จงไปดู'. คน ใช้ไป เห็นสุนทรालย์จำได้จึงกลับมาบอกแก่มหาอำมาตย์. มหาอำมาตย์ จึงขี้นมาดูเองเห็น

สุนทรालย์จึงจำได้แล้วถามว่า "พ่อสุนทรालย์ ทำไม ? จึงเป็นเช่นนี้". สุนทรालย์ฟังคำนั้นแล้วได้แต่นิ่ง เพราะความละอาย. ถึงมหาอำมาตย์ เพราะความกรุณาจึงกล่าวกับอุปัฏฐากว่า "ท่านจงกล่าวแก่นางกัลยาณีว่า 'เราขอสุนทราลย์เสีย'. นางฟังคำนั้นแล้ว จึงออกไปเอนั่งอยู่ ณ ศาลาเย็นใจถามว่า "ท่าน ? พูดอะไร ?". อำมาตย์จึงกล่าวว่า "แม่เจ้า เราจักสอบสวนเรื่องทุกอย่างกับสุนทราลย์เอง, เธอจงสั่งให้แก้เขาเถิด". "มหาอำมาตย์ ท่านจงทำตามชอบใจเถิด, เราไม่รู้จักเขาคนนั้น" นางสั่งให้ปล่อยสุนทราลย์แล้วมอบให้แก่มหาอำมาตย์ เพื่อจะติเตียนสุนทราลย์นั้น ในท่ามกลางมหาชน จึงได้กล่าวว่า

"สตรีบางจำพวกโลเล ดังสายฟ้า, บางจำพวกมีล้นลมคมคาย
ดังศาสตราอันคมกล้า, บางจำพวกมีใจเร็ว ดังลม, บางจำพวกมี-
โทษะกล้า ดังไฟ. ธรรมดาสตรีจะหาอาหารเพียงเลี้ยงตัวก็หาไม่
แต่ปรารถนาอาหารถึง ๒ เท้า ปรารถนาปัญญาถึง ๔ เท้า
ปรารถนาความเพียรถึง ๖ เท้า ปรารถนากามคุณถึง ๘ เท้า".*

ก็แลครั้นกล่าวแล้ว ก็เข้าเรือนไป. มหาอำมาตย์ จึงพาเอาสุนทราลย์ไปแสดงแก่พระราชแล้วบอกเหตุการณ์ทุกอย่าง. พระราชาตรัสถามว่า "ทำไม ? เจ้าจึงเป็นเช่นนั้นสุนทราลย์". สุนทราลย์ประณมมือนั่งเก้อกอยู่. "เจ้าไปเพื่อต้องการพูดคุยกับนางกัลยาณี ใช่หรือไม่?". "พระเจ้าข้า มหาบพิตร". พระราชา ทรงกริ้วแล้วตรัสว่า "เจ้าคนถ่อย เจ้าไปทำไม ?, เจ้าก็รู้ว่าเราไม่ชอบไม่พอใจคนพาล มิใช่หรือไม่?". สุนทราลย์ ตกใจกลัวรีบถวายบังคมพระราชแล้วลุกจากอาสน์ เอาผ้าคลุมศีรษะวิ่งไปยังที่อยู่ของตน.

นางกัลยาณีให้คนจับอัฐารมณบัณฑิตใส่กระสอบ

รุ่งขึ้น อัฐารมณบัณฑิตคิดว่า "สุนทราลย์นี้ โง่แน่, เราจักไปเอง" ในเวลาเย็นจึงเดินไปเดินมาบนถนนนั้น เห็นนางกัลยาณีนั่งอยู่ เหมือนจะต้องการไปยังที่อยู่ของตน หลีกไป. นางกัลยาณีนั่งอยู่ที่ศาลาเย็นใจ มองเห็นอัฐารมณแล้วจึงเข้าบ้าน พร้อมส่งสาวใช้คนหนึ่งไปเพื่อเจรจากับอัฐารมณ. ถึงสาวใช้ ก็ไปไหว้อัฐารมณแล้วกล่าวว่า "นาย ท่านต้องการสนทนากับน้องสาวของท่านไหม ?". อัฐารมณมีความโสมนัสยิ่งจึงกล่าวว่า "น้องนาง เจ้าจงบอกสิ่งทีควรสำเร็จนำความยินดีมาให้ ด้วยเหตุสักอย่าง, เราจักให้ทรัพย์เจ้าร่ายกหาปณะ". "นายคนเฝ้าประตูมีมาก, พรุ่งนี้ ฉันจัดการทำลายช่อง, ฉันจะนำท่านไปด้วยช่องนั้นเอง, ท่านจงให้

* คาถาเหล่านี้ ผู้วิจัย : ยังหาที่มาไม่ได้. ทิคุโณ ถินมหาโร พุทธิ จาปี จตุคุณดา,

ทรัพย์แก่ฉัน, ฉันจะทำการจ้างคน เพื่อต้องการตัดช่อง". อภิธรรมณ์จึงให้ทรัพย์แก่สาวใช้แล้ว หลีกไป. สาวใช้ รับทรัพย์แล้วให้แก่นางกัลยาณีแล้วบอกความทุกอย่าง.

รุ่งขึ้น นางกัลยาณีจึงให้คนจะทำลายช่องรั้ว ให้ทำพอตัวลอดเข้าไปได้ ในเวลา ที่อภิธรรมณ์มา จึงให้สาวใช้ ส่งไปตรงรั้วที่เป็นช่อง. อภิธรรมณ์เห็นดังนั้นจึงคิดว่า "มนิรท ของเรา จักถึงที่สุดเป็นแน่" แล้วไปเข้าเฝ้า. ถึงนางกัลยาณี ก็ให้ปูเสื่อไว้ตรงช่อง พักบุรุษไว้ ๒ คนทั้งข้างนอกและข้างในสั่งว่า "ท่าน ในเวลาที่บัณฑิตเข้าไปครั้งตัว พวกท่านจงเอา กระสอบห่อตั้งแต่คอจนถึงศีรษะ และตั้งแต่ข้อเท้าจนถึงเท้า เอาเชือกผูกให้แน่น เอาไม้ไผ่ผูก ท่อนหนึ่งหามเอาไปคล้องตรงเสา ๓ ต้นที่ท่ามกลางทาง ๔ แพร่ง ไม่ต้องให้ใคร ๆ รู้" แล้ว นั่งที่ศาลาเย็นใจ.

อภิธรรมณ์กลับมาจากที่เข้าเฝ้า พบนางกัลยาณี ซึ่งยืนอยู่ตอนเย็นอีก จึงมีจิต ปฏิพัทธ์ร่าร้อนด้วยไฟคือราคะกลับไป. นางกัลยาณี เห็นอภิธรรมณ์เข้าจึงหัวเราะมองอย่าง เชื้อเชิญ เมื่อพระอาทิตย์ตกดิน จึงเข้าบ้านส่งสาวใช้นั้นไปอีก. สาวใช้ไปไหว้อภิธรรมณ์แล้วพา เข้าตามช่อง. บุรุษทั้ง ๔ เมื่ออภิธรรมณ์เข้าไปได้ครั้งตัว ก็มัดด้วยเครื่องลาดนั้นแล้วบอกแก่ นางกัลยาณี. นางกัลยาณี มาพร้อมกับประทีป มองดูอภิธรรมณ์นั้น เมื่อจะติเตียน จึงได้กล่าว วาถาว่า

"บุรุษผู้เปล่าประโยชน์ ทำไม ? จึงมาพ่ายแพ้
แก่เหล่าสตรี, ตัวท่านสมควรสังวาสกับนางสนัขจิ้งจอก
หรือไม่ก็นางสุกร หรือไม่ก็แม่โคสัตว์นั้น ซึ่งสมควร
แก่คนโง่เขลาเบาปัญญาเป็นนิจ.

รูปกายเป็นของเน่า ไม่สะอาด เต็มด้วยซากศพ เปรียบดัง
อุจจาระ, รูปกายนี้ บัณฑิตมีจักษุพากันติเตียน แต่คนพาลกลับ
สรรเสริญยิ่งนัก, รูปกายนี้ มีหนังปกปิดภายนอก มีของไม่สะอาด
ไหลออกทางทวาร ๔ มีแผลใหญ่ กลิ่นเหม็น ไม่สะอาด ไหลออก
โดยรอบ".*

ก็แล ครั้นกล่าวอย่างนี้แล้วเข้าเรือนไป.

ครั้นเวลาใกล้รุ่ง บุรุษทั้ง ๔ ก็หามเอาสือไปไม่ให้ใคร ๆ รู้ คล้องต้นเสา ๓ ต้น

* คาถาเหล่านี้ ผู้วิจัย : ยังหาที่มาไม่ได้.

ไว้ที่ท่ามกลางพระนคร ระหว่างทาง ๔ แพร่งแล้วกลับไป. รุ่งเช้า หมู่มนุษย์ผู้เดินทางไกลส่วนมากก็เห็นกัน แต่ไม่รู้ว่าจะไร. มหาอำมาตย์รักษาพระนคร จำอัฐารมณได้จึงสั่งให้แก้แสดงแก่พระราชาลักราบทุลความทั้งหมด. พระราชาตรัสถามว่า "ทำไม ? เจ้าจึงเป็นเช่นนี้". อัฐารมณ จึงประนมมือกราบทุลว่า "เพราะเหตุแห่งนางกัลยาณีนั่น หม่อมฉันจึงเป็นเช่นนี้มหาบพิตร". "เจ้าไปเพราะต้องการพุดคุยกับนางกัลยาณีนีหรือ ?". "รับด้วยเกล้า มหาบพิตร". พระราชาทรงกริ้วแล้วให้ขับไล่ไปเสียจากที่นั่น. อัฐารมณจึงไปยังที่อยู่ของตนทันที.

นางกัลยาณีให้คนหลอกอภัยบัณฑิตเข้าโลง

อีกวันหนึ่ง อภัยบัณฑิตคิดเหมือนอย่างนั้นจึงเดินไปเดินมา. นางกัลยาณีเห็นกริยานั้นจึงให้เรียกบุรุษผู้เป็นพ่อค้าขายโลงมาส่งไปด้วยคำว่า "ท่านผู้เจริญ อภัยบัณฑิตสามารถเข้าไปอยู่ภายในโลงได้โดยประการใด ท่านจงทำโดยประการนั้นเถิด, อย่าให้ออกมาได้, จงทำอย่างแน่นหนา". บุรุษทั้ง ๔ คน จึงเดินแซงไปข้างทั้ง ๒ ของอภัยบัณฑิต ประณมมือถามว่า "นาย ท่านมาด้วยประโยชน์อันใดเล่า ?". "ผู้เจริญ เราปรารถนาจะรู้ว่า เพราะเหตุไร บัณฑิตทั้ง ๒ ประสบความผิดอย่างใหญ่หลวง ?". "นาย บัณฑิตทั้ง ๒ คบหากับพวกผู้หญิง, พวกผู้หญิงนี้ ไม่รู้ที่ควรออกควรเข้า พาไปยังที่ไม่เหมาะสม, เพราะฉะนั้น พนักงานเฝ้าบ้าน เห็นเข้าจึงจับมัดอย่างแน่นหนา, ถ้าพวกเรานำไปเอง, ใคร ๆ ก็ไม่สามารถรู้ได้". "ผู้เจริญ เราขอบใจคำของท่านนัก ทั้งเป็นคำไพเราะหุด้วย, พวกท่านอาจทำอุปการะแก่เราได้จริงหรือไม่ ?". "ไม่ยากเลย นาย, ท่านอาจทำตามคำของพวกเรา, ท่านก็จะได้นั่นเอง". "ท่านผู้เจริญ เราจักให้เงินแก่พวกท่านคนละ ๑๐๐ กหาปณะ, เราจักอาจได้โดยประการที่พวกท่านสามารถให้เป็นไปได้". "ถ้าเช่นนั้น ท่านอาจไปปรึกษากันในที่ลับหรือ ?". อภัยบัณฑิตฟังคำนั้นแล้ว มีจิตยินดี ถูกพ่อค้าโลงพาไปไว้ที่ศาลาสถานัง ณ ที่สมควร ถามคนเหล่านั้นที่นั่งแล้วว่า "ท่านจงบอกโดยประการที่เราอาจจะได้มาเถิด". "นาย พวกเราไม่อาจขายโลงเหล่านี้หมด, ก็จะหามเอาไปวางไว้ภายในริ้ว, เพราะฉะนั้น เราให้ท่านเข้าไปนอนในโลงแล้วปิด, เราหามเอาโลงไปวางไว้ภายในริ้ว บอกแก่น้องสาวของท่าน ในเวลาที่นางไปจึงเปิด ออกมา, เมื่อนั้น ท่านจงออกไปทำตามความขอบใจของท่านเถิด". อภัยบัณฑิตรับรองว่า "สาธุ" แล้วให้คนนำเงินมา ๔๐๐ กหาปณะแล้วให้แก่พ่อค้าโลงเหล่านั้นแล้วรออยู่. ในเวลาพระอาทิตย์ตกดิน พวกพ่อค้าให้อภัยบัณฑิตเข้าไปนอนในโลงปิดแล้วแบกเข้าไปไว้ในริ้วแล้วบอกแก่นางกัลยาณี. นางกัลยาณีจึงมากับเหล่าหญิงบริวาร เพื่อจะติเตียนอภัยบัณฑิต จึงได้กล่าวว่า

"ดูก่อนชากศพ ท่านมัวเมาด้วยราคะ จึงมานอนอยู่ในโลง,

เมื่อใดผู้ที่หลงผิดคิดว่ากายงาม หลงมัวเมาราคะ เมื่อนั้นเป็นดังราตรีมืดมิด. ผู้ใด มีความอาฆาต เสพสมอยู่เป็นประจำ, ตูก่อนนายช่างหูก ผู้นั้น จะมีชีวิตอยู่ได้หรือ ?, ท่านไม่รู้ธรรมสักอย่าง ที่คนเป็นบัณฑิต ถูกเรียกว่า 'พันกระแส'. กายนี้ เกิดในซากศพ, ซากศพ ก็มักยินดีในซากศพ, ซากศพ เป็นดังขนตาซ้าย อันมีช่องน้อยช่องใหญ่ เป็นที่ปรารถนาของเหล่าคนพาล. กายนี้ วิจิตร เป็นดังรูปปั้นหาแก่นสารไม่ได้ เป็นที่ยินดีของคนพาล เป็นที่ประชุมแห่งส่วน ๓๒ อย่าง เต็มไปด้วยของเน่าเหม็น มีผม และขนเป็นต้น".*

ก็แล นางกัลยาณีครั้นกล่าวแล้วจึงส่งไปด้วยคำว่า "ท่านผู้เจริญ ในเวลาใกล้รุ่ง เหล่าคนงานจงแบกโลงนี้ไป ไม่ให้ใคร ๆ รู้ได้ วางไว้ใกล้ประตูราชวังแล้วมา" แล้วเข้าเรือนไป. อภัยฟังคำนั้นแล้วจึงคิดว่า "เราถูกคนเหล่านั้นหลอกเอาแล้วละ" ไม่อาจร้องได้ จึงได้แต่นอน. ในเวลาใกล้รุ่ง คนเหล่านั้นจึงทำตามสั่งแล้วกลับไป. เมื่อสิ้นราตรี เหล่าคนที่อยู่ในราชตระกูล หรืออยู่ภายนอกมากมายต่างแวดล้อมมุงดูแล้วคิดว่า "ใคร ? ทั้งซากศพไว้ ณ ที่นี้". คนเหล่านั้นทั้งหมด มีมหาอำมาตย์และเสนาบดีเป็นหัวหน้า แวดล้อมแล้วคิดเหมือนเช่นนั้นจึงกล่าวว่า "สมควรเอาไปเผาเสีย". อภัยฟังคำนั้นแล้ว เพราะกลัวถูกเผาจึงเอาทั้งมือทั้งเท้าทั้งหัวกระทุ้งข้างทั้ง ๔ ก็ไม่อาจให้โลงแตกได้. ทุกคนฟังเสียงนั้นแล้วจึงกล่าวว่า "เขายังมีชีวิตอยู่" แล้วให้ผ่าเปิดออกดูเห็นบัณฑิตจึงถามว่า "ทำไม ? ท่านจึงเป็นเช่นนี้". เพราะความละอายอภัยจึงได้แต่นั่งเกอิ่ง ๆ อยู่. คนเหล่านั้น จึงนำเอาอภัยไปยังราชสำนักแล้วกราบทูลเรื่องราวทุกอย่าง. พระราชา สดับคำนั้นแล้วทราบอภัยจึงตรัสถามว่า "ท่านพ่ายแพ้ความสามารถของนางกัลยาณีอีกไซ้ไหม ?". อภัยประนมมือกราบทูลว่า "รับด้วยเกล้า มหาบพิตร". พระราชา สดับคำนั้นแล้วทรงกริ้วแล้วขับไล่ไปเสียจากที่นั้น. อภัยถวายบังคมพระราชาแล้ววิ่งออกจากที่นั้นไปถึงที่อยู่ของตนทันที.

ตั้งแต่นั้นมา เสนาบดีคิดว่า "เหล่าบัณฑิตนี้ ข้างโง่งนักรบ พ่ายแพ้แก่ผู้หญิงได้, ส่วนเรา จักไม่พ่ายแพ้ จักไปเอง" แล้วเดินไปเดินมาจนพระอาทิตย์ตกดิน. รุ่งขึ้น เสนาบดีในเวลากลางคืนจากที่เข้าเฝ้าจึงนั่งบนคอช้าง เดินไปตามถนนหยุดที่นั่น เห็นนางกัลยาณีและร้านตลาดจึงถามเหล่าพ่อค้าว่า "ท่านผู้เจริญ ที่ข้างบ้านของมหาบุรุษ มีร้านตลาดด้วยหรือ". เหล่า

* คาถาเหล่านี้ ผู้วิจัย : ยังหาที่มาไม่ได้.

พ่อค้า ไหว้เสนาบดีแล้วกล่าวว่า "ถูกแล้ว นาย". เสนาบดี จึงกล่าวว่า "เราจะซื้อยา" แล้วแก้มองเดินไปมาจนพระอาทิตย์ตกดิน มองดูนางกัลยาณีแล้วจึงกลับเข้าเรือนที่อยู่ของตนก่อน ในเวลากลางคืนนั้น นางกัลยาณีจึงให้เรียกพ่อค้ายามากกล่าวว่า "ผู้เจริญ ตั้งแต่นี้ไป เราจักไปยังร้านค้ากับพวกท่านในเวลาเย็น, จักแสดงตัวแก่เสนาบดี ๆ จะเข้าไปในถุงยาของพวกท่าน โดยประการใด พวกท่านจงทำโดยประการนั้น" แล้วส่งไป. พวกพ่อค้ารับรองว่า "สาธุ" แล้วได้ไปยังที่อยู่ของตน.

รุ่งขึ้น ตามเวลานั้น นางกัลยาณี แต่งตัวด้วยอาภรณ์เป็นผ้าลายดอกไม้ที่เย็บอยู่ที่ร้านขายยากับเหล่าบริวาร. ส่วนเสนาบดี มาจากที่เข้าเฝ้าในเวลานั้น เห็นนางกัลยาณีแล้วมีจิตพิศวงกล่าวว่า "พ่อค้าผู้เจริญ แก่นจันทร์แดงมีอยู่หรือไม่หนอ?". "มีอยู่ นาย". "ถ้ามีท่านจงเอามันไปส่งสำนักของเรา ๆ จักซื้อ". ส่วนนางกัลยาณี ทำเป็นเหมือนรี้นเรียงยินดีหัวเราะข้างหน้าของเสนาบดี แล้วเข้าไปในรั้ว. เสนาบดี มองดูรูปศิริของนางแล้วหลีกไป.

นางกัลยาณีให้คนหลอกเสนาบดีเข้าถุงยา

รุ่งขึ้น พ่อค้าคนหนึ่ง นำเอาแก่นจันทร์แดงไปยังสำนักของเสนาบดีไหว้ แสดงแล้วนั่ง ณ ที่สมควร. เสนาบดีกล่าวว่า "พ่อ เราหาต้องการด้วยแก่นจันทร์แดงไม่, เราประสงค์จะถามปัญหาสักอย่าง". พ่อค้ากล่าวว่า "ถามมาเถิด นาย". "เพราะอะไร? บัณฑิตทั้ง ๓ จึงพลาดท่าเสียที". "นาย บัณฑิตทั้ง ๓ คลุกคลีกับคนรับใช้จึงถูกคนเหล่านั้นจับมัดไว้, เพราะฉะนั้นจึงถึงความวิบัติ". "ท่าน อาจทำอุปการะแก่เรา ได้หรือไม่?". "นาย ข้อนั้น ไม่เป็นการยากสำหรับท่าน ๆ อาจทำตามคำของข้าพเจ้า, ท่านก็จะได้ตามความต้องการ". "เรา จักให้ท่านร่ายกหาปณะ". "นาย มนต์นี้ มีชื่อว่ามนต์ ๔ หู,^{๕๕} ท่านจงร่ำมนต์เหล่านี้". เสนาบดีรับรองว่า "สาธุ" แล้วพาพ่อค้าไปยังที่ไม่มีคน ในสวนดอกไม้ นั่งบนที่ผาสุกแล้วกล่าวว่า "ว่าอย่างไร?". "นาย ก็นางกัลยาณี ตั้งแต่ที่เห็นท่าน ย่อมยินดี, นางเทวีมา เมื่อไร, เมื่อนั้นเราจักร้องเรียกท่าน, เมื่อเป็นเช่นนั้น ในเวลาที่ข้าพเจ้าเรียกท่าน ๆ พึงไปเพราะเหตุที่ปริชนรู้เห็นและฟังที่เดียว, ถ้าท่านอาจไปด้วยเหตุนั้น, ท่านก็จะได้, ถ้าไม่อาจ ก็จะได้ไม่ได้". "สหาย เราจักทำตามคำที่ท่านบอกมาอย่างดี". "นาย ท่านเข้าไปหลบอยู่ข้างในถุงยาของข้าพเจ้าเถิด, ข้าพเจ้า จะปิดถุงเสีย, จะเปิดเมื่อนางกัลยาณีมา, ท่านจงลุดไปจับนางไว้, ด้วยอุบายอย่างนี้ ท่านจะพึงได้นางง่าย

^{๕๕} หมายถึง รุกันเพียง ๒ คนเท่านั้น.

ๆ. เสนาบดี รับรองว่า "สาธุ" แล้วให้ทรัพย์ไปร้อยยกหาปณะแล้วส่งไป. พ่อค้าฯ จึงไปบอกควมทุกอย่างแก่นางกัลยาณีแล้วนั่ง ณ ร้านตลาด.

วันนั้น นางกัลยาณีแต่งตัวด้วยอาภรณ์คือผ้าถุงที่นำมาจากแคว้นกาลิเทียวไปที่ร้านตลาด ตามเวลานั้น เสนาบดีมาจากที่เข้าเฝ้า เห็นนางกัลยาณีจึงหยุดข้าง. นางกัลยาณี ยิ้มแล้วหัวเราะข้างหน้าของเสนาบดีแล้วเข้าประตูไปนั่งที่ศาลาเย็นใจ. เสนาบดีเห็นนางแล้วไล่ข้างไปหน่อย ก็ลงจากหลังช้างแล้วส่งบริวารพร้อมช้างเข้าบ้านตน มากับบุรุษ ๒ คน พักบุรุษไว้ในที่ลับคนเดียวไปยังร้านตลาดเข้าไปในถุงอย่างรวดเร็วแล้วนั่งยอง ๆ. ที่นั้น พวกพ่อค้าจึงปิดแล้วผูกปากถุงอย่างแน่นหนาด้วยหูทั้ง ๔ ใช้บุรุษ ๔ คนหามไปให้เข้าไปภายในรั้วให้วางไว้ ณ ที่สมควร แล้วไปยังสำนักของนางกัลยาณีแล้วบอก. นางกัลยาณี ฟังคำนั้นแล้วจึงสั่งว่า "ผู้เจริญ พวกท่านจงทำการอารักขาอย่างแน่นหนา จนตลอดคืน, เราจักแสดง แก่พระราชา". เหล่าพ่อค้าได้ทำอย่างนั้นแล้ว. ถึงเสนาบดี ฟังพอใจหมายเพียงรูปอันงามของนางกัลยาณี จึงไม่รู้วาทนถูกหลอกให้เข้าไปยังถุงยา.

นางกัลยาณีให้คนหามเสนาบดีเข้าเฝ้าพระราชา

รุ่งขึ้น ในเวลาบริโภคอาหารเช้าเสร็จ นางกัลยาณีจึงให้คนนำถุงไปยังราชสำนัก. นางไปยังที่ที่พระราชาประทับนั่งในโรงมหาวิมจรรย์ ถวายบังคมพระราชาด้วยเบญจางคประดิษฐ์นั่ง ณ ที่สมควร ให้วางถุงนั้นไว้ตรงกลางศาลาวิมจรรย์แล้วกราบทูลว่า "มหาบพิตร ถุงใบนี้ผู้ร้ายเอามาทิ้งไว้หน้าบ้านของหม่อมฉัน ๆ ไม่รู้ว่ามีอะไร ? สมควรวิมจรรย์". พระราชาสดับคำนั้นแล้ว รับสั่งให้เปิดถุงดูเห็นเสนาบดีแล้วถามว่า "เสนาบดี ท่านเข้าไปในถุงทำไม ?". "มหาบพิตร คนของนางกัลยาณีหลอกหลวงหม่อมฉัน". พระราชาทรงกริ้วแล้วตรัสว่า "เจ้าประสงค์จะทำอนาจารกับลูกสะใภ้ที่พลัดพรากจากสามีของเรา หรือ ?". เสนาบดี ได้แต่นั่งนิ่งอย่างเก้อเขิน. พระราชาตรัสว่า "ผู้เจริญ ท่านสั่งบังคับลงอาชญาแก่ผู้อื่นที่ทำประเวณีกับภรรยาคนอื่น, เพราะอะไร ? ท่านจึงทำเสียเอง, เกลือสำหรับใส่เนื้อและปลาไม่ให้บูดเน่า, บัดนี้ เกลือเน่าเสียเอง ฉันทิด, ท่าน ก็เป็นฉันทันั้น, นางกัลยาณีนี้ รักติดต่อกับสามี, หาไม่แล้ว ท่านก็คงประพฤติกว้างได้แล้ว".

นางกัลยาณีฟังคำนั้นแล้วจึงกราบทูลว่า "พระองค์ผู้เป็นใหญ่ ก็หม่อมฉัน ไม่อาจถูกใคร ๆ ประเล้าประโลมได้, หากผู้ใดแล มาประเล้าประโลมหม่อมฉัน ๆ ก็จักทำผู้นั้นไม่ให้พ้นอายจากความวิการอย่างใดอย่างหนึ่ง ด้วยความละอาย, บุรุษเหล่านี้ ย่อมถึงความล้ม

ญว่า 'ผู้หญิงที่พลัดพรากจากสามี จะประเล้าประโลมได้ง่าย' เมื่อจะแสดงจึงได้กล่าวคาถาว่า
 ๑

"สุนัขจิ้งจอกเห็นรอยเท้าของกระบือ อยากกินเนื้อกระบือ จึง
 เฝ้าเท้าหอนอยู่ใกล้รอยเท้า ย่อมไม่ได้กิน เหมือนสุกรเห็นดาวเฝ้า-
 แหงन्दูเพื่อต้องการจะกิน เหมือนหนูปรารถนาจะกินก้อนเหล็ก และ
 เหมือนคนพาล ตั้งตนให้ตรงเพียงนิดหน่อย ก็เพื่อต้องการยกตน-
 ให้สูงขึ้น ฉันทไ. มหาบพิตร คนพาล ก็ฉันทนั้น ปรารถนาเสพสมกับ
 หม่อมฉัน ย่อมไม่ได้ เพราะการประเล้าประโลมอย่างอุตสาหะ ใน-
 กาลไหน ๆ. แมลงวัน จับลงที่ก้อนเหล็กแดงอันลุกโพร่ง แมลงเมา
 บินเข้ากองไฟ ก็ถูกไฟเผาเผาเย้ยอมนพินาศไป ฉันทไ, คนพาล ก็-
 ฉันทนั้น ปรารถนาหม่อมฉัน จึงมีกายเร่าร้อนอย่างฉับพลัน".*

พระราชโองการจำเณนาบัติและบัณฑิตทั้ง ๓

พระราชสาส์นคาถานั้นแล้วตรัสถามว่า "กัลยาณี บัณฑิตทั้ง ๓ ปรารถนาตัวเจ้า
 หรือ?". "เพคะ มหาบพิตร". พระราชาให้ตรัสเรียกบัณฑิตทั้ง ๓ มาแล้วถามว่า "ท่านบัณฑิต
 ใคร? นำอุบายเพื่อทำอนาจารกับนางกัลยาณีมาเป็นคนแรก". บัณฑิตทั้ง ๓ กราบทูลพร้อม
 กันว่า "มหาบพิตร เสนาบดี นำความคิดอ่านมาเป็นคนแรก". "จริงหรือ? ท่านเสนาบดี."
 จริง มหาบพิตร". พระราชาประกาศก้อง ด้วยเสียงอันดังในท่ามกลางเหล่าเสนาด้วยอำนาจ
 ความโกรธว่า "พวกท่าน เสนาบดีนี้ ประพฤติทุจริตเองทีเดียว, ชั่วช้ายิ่งนัก, ชักชวนผู้อื่นด้วย,
 จัดว่าเลวทรามลามกยิ่งกว่าคนอื่น, ท่านชักชวนผู้อื่นจึงมีความผิดมากเป็นอันดับแรก, ต่อจากนั้น
 บัณฑิตทั้ง ๓ ก็ประพฤติทุจริตตามคำของผู้อื่น, พวกเจ้า เพราะอะไร? จึงเป็นบัณฑิตได้,
 อีกอย่าง พวกเจ้าคนทั้งหลายทราบว่ 'บัณฑิตเหล่านี้ พระราชที่ตั้งไว้ในตำแหน่งบัณฑิตอันเลิศ',
 ถึงเราควรรักษาคนเหล่านี้ไว้เอง, ในวันนี้แหละ พวกท่านไม่คำนึงถึง, ด้วยอาการอย่างนี้ จึง
 มีความผิดใหญ่หลวงนัก, เราจะต้องการอะไรด้วยคนพาล, เหล่าเพชรฆาตจงจับคนทั้ง ๔ ไป
 จ้องจำไว้อย่างมั่นคงลงเหล็กใส่คุกไว้".

นางกัลยาณีฟังคำนั้นแล้วกราบทูลว่า "มหาบพิตร โทษของคนเหล่านี้ ฟังขอร้องได้,
 ถ้า หม่อมฉันจักขอร้องไซ้, ทั้งพระองค์ ทั้งมหาบุรุษพึงแคลงใจหม่อมฉันว่า 'นางกัลยาณีนี้

* คาถาเหล่านี้ ผู้วิจัย : ยังหาที่มาไม่ได้.

ประพจน์ไม่สมควรกับคนเหล่านี้, เพราะฉะนั้น หม่อมฉันจึงไม่ขอร้อง". "กัลยาณี ลูกเรากลับมาเมื่อใด ?, เมื่อนั้น เราจะส่งลงโทษแก่คนเหล่านั้นอย่างหนักทีเดียว". เหล่าเพชรฆาต ได้ทำตามรับสั่งอย่างนั้นแล้ว. นางกัลยาณีถวายบังคมพระราชาแล้วไปถึงที่อยู่ของตนทีเดียว.

พระสังคีติกจารย์ เมื่อจะประกาศเนื้อความที่ผูกกันเป็นคาถา จึงกล่าวคาถาว่า

"สัตว์เหล่านี้ มักเร้าร้อนเพราะราคะ ย่อมพินาศจากบุตร
และภรรยา หรือพินาศจากคุณและยศ โดยที่สุดล้นแม่ทรัพย์, เขา
ทำตนให้พินาศและประสบภัย คืออาชญาในโลกนี้ มีปัญญาทรม
เขาลึกลงเพราะการแตกไปแห่งกาย".*

จตุทฺจริตกัณฑ์ปัญหาที่ ๓๐ จบ.

๔.๓๒ รณวิชัยกัณฑ์ปัญหาที่ ๓๑ ว่าด้วยชัยชนะของพระโพธิสัตว์

พระโพธิสัตว์และสหชาติเข้าแคว้นอังกศิ

ฝ่ายพระมหาลัทธิถึงแคว้นอังกศิแล้ว เมื่อเกวียน ๕๐๐ เล่มถึงตามลำดับ จึงให้แลกละจำหน่ายสิ่งของนั้น ตนเองพร้อมกับบุรุษสหชาติ พักอยู่กับชาวพระนครผู้เกื้อกูล ได้ส่งเกวียน ๕๐๐ เล่มพร้อมบุรุษที่เหลือกลับไปตามลำดับแล้ว. เหล่าพ่อค้าก็ไปถึงนครอินทปัตถ์ตามลำดับ. ก็คนเหล่านั้นแล แสดงสักการะแล้วกราบทูลแก่พระราชา. ส่วนมหาบุรุษให้สหชาติโยธาทั้งหมดให้อยู่กับขุนพลทั้ง ๕๐๐ นาย. ทหารเหล่านั้นทั้งหมด เป็นบริวารของนายทหารของพระเจ้าอังกศิ ประพจน์เป็นอย่างเดียวกันด้วยอำนาจมนต์ และอำนาจคุณ. ส่วนพระมหาบุรุษเอง เข้าไปอยู่กับนายทหารผู้ถืออาญาสิทธิ์ เมื่องานที่ควรทำเกิดขึ้นแก่นายทหารผู้ใหญ่ ก็ทำงานร่วมกันกับเหล่าทหารสหชาติ.

วันหนึ่ง นายทหารผู้ใหญ่ ในเวลานั่งสบาย พร้อมกับบริวารพากันสรรเสริญราชกิจว่า "เหล่าท่าน พระราชาของพวกเรา ทรงรักษาสกลนครเอง ในเวลารাত্রี ทั้งปฐมยาม และมัชฌิมยาม ตลอดเวลา พระองค์เดียว ถือพระขรรค์เที่ยวรักษาสกลนคร, เพราะฉะนั้น เราจึงกล่าวสรรเสริญว่าพระองค์ทำกิจดี". เหล่าบริวารทั้งหมดต่างกล่าวว่า "ถูกต้อง นาย". แต่พระมหาบุรุษกล่าวว่า "นาย ข้าพเจ้ากล่าวว่า ด้วยอาการอย่างนี้ ยังทำราชกิจไม่ได้". นาย

* คาถาเหล่านี้ ผู้วิจัย : ยังหาที่มาไม่ได้.

ทหารใหญ่จึงกล่าวว่า "ทำไม ? เจ้าจึงกล่าวเช่นนั้น". นาย พระราชา ไม่มีบิรवारไปเอง พระองค์เดียวย่อมไม่เหมาะ, ไม่ต้องกล่าวถึงตอนกลางคืน พระองค์เดียวเที่ยวไป, เพราะฉะนั้น ข้าพเจ้ากล่าวถึงพระราชาร้องที่รักษาพระนครอย่างนี้, คนเหล่าใดเหล่าหนึ่งแล ไม่ทราบว่า พระราชาร้องเดียวเสด็จเที่ยวไป, บางคราวก็มีโจรปล้นสดมภ์หรือไฟไหม้ ในเรือนใด, เมื่อพระราชาร้องถึงเรือนนั้นในกาลที่เหล่าชาวบ้านออกไป, ถ้าพวกเขาไม่เห็นโจร แต่พบพระราชาร้อง เข้า ก็จับพระองค์อย่างมั่นคงทำการประทุษร้าย, ถ้าพระองค์บอกว่า เป็นพระราชาร้อง, คนเหล่านั้น บางคนก็เชื่อ และจำได้จึงพรรณนาคุณของตนตลอดเวลา, เพราะเหตุนี้ พระยศพระเกียรติของพระราชาร้องก็จะมี, อีกอย่าง คนใดคนหนึ่งผู้จำพระราชาร้องได้ หรือเห็นพระราชาร้อง ถ้าไม่มี, แม้ที่สุด พระราชาร้องก็จะเอาพระบาทกระแทบหนาม ถูกเสี้ยน หรือสะดุดตอไม้ ถ้ามีแผลประมาณเพียงเมล็ดงา, แม้ถูกคนใดคนหนึ่งถามว่า 'เพราะอะไร ? พระบาทของพระองค์จึงมีแผล' จึงตรัสว่า 'เราเที่ยวไปอย่างไม่สำรวม' จึงเป็นเหตุให้คนมีเวรได้โอกาส, ถ้าพระราชาร้องตรัสว่า 'เราเที่ยวอยู่ในราชนิเวสน์', เหล่าคนก็จะกล่าวเป็นอาการ ๒ อย่างว่า 'พระราชามุสา', เพราะฉะนั้น ข้าพเจ้าจึงกล่าวว่า 'ยังไม่ดี'.

นายทหารผู้ใหญ่ฟังคำนั้นแล้ว จึงถามว่า "พ่อ เจ้าชื่ออะไร ?". "ข้าพเจ้า ชื่อ เจ้าจับพระยา นาย". "พ่อ เจ้าชื่อเจ้าจับพระยา"^{๕๖} คำของเจ้า ถูกต้องจิตใจของเรามาก, เจ้าอาจกล่าวคำอย่างนี้ ต่อหน้าพระราชาร้องของเราหรือไม่ ?". "อาจ นาย". นายทหารผู้ใหญ่ จึงพาเอาธนูชัยบัณฑิตไปยังสำนักของพระราชาร้อง แล้วให้กล่าวความข้อนั้นแก่พระราชาร้อง. พระราชาร้องดับคำนั้นแล้ว จึงดำริว่า "เจ้านี้ ต้องการประโยชน์จากเรา, ดีละ" แล้วส่งไปว่า "ตั้งแต่นี้ไป เจ้าจงอยู่รับใช้ใกล้ชิดเรา". ตั้งแต่นั้นมาพระมหาสัตว์ได้เป็นผู้รับใช้ใกล้ชิดพระราชาร้อง.

จำเนียรกาลนานมา พระราชาร้องจะจัดเลี้ยงให้เหล่าเสนาจึงรับสั่งพระมหาบุรุษว่า "เจ้าจับพระยา ประเทศใดมีชัยภูมิดี, เจ้าจงไปแผ้วถางประเทศนั้น ให้ตั้งกำลังพลทั้งหมดตามลำดับ แล้วปูลาดที่นั่งไว้สำหรับเราด้วย". พระโพธิสัตว์รับแล้ว ถวายบังคมพระราชาร้อง พาเอาคนงานพันหนึ่งออกจากพระนคร ให้แผ้วถางที่ทั้งปวงในภายนอกพระนคร แล้วให้ปุราชอาสน์ ให้ตั้งส่วนแห่งกำลังพลละ ๕๐๐ ไว้ ส่งสหชาติโยธาคณหนึ่ง ๆ ไปที่นายทหารผู้ใหญ่คนหนึ่ง ๆ ซึ่งอยู่ในระหว่างทหารเหล่านั้น ในที่นั้น ๆ ได้ให้สัญญาว่า "พวกท่านจงรักษาการณ์ระหว่างทหารเหล่านั้น และอย่าประมาท". เมื่อสถานที่สำเร็จ พระโพธิสัตว์ จึง

^{๕๖} หมายถึง ผู้ที่มีความสามารถในการจับได้แม้กระทั่งพระราชาร้อง.

กราบทูลพระราชา. พระราชาพร้อมด้วยกำลังพล ๔ เหล่าทัพ เสด็จไปยังที่นั่นประทับนั่งเหนือ
ราชอาสน์มีเศวตฉัตรกั้นทาง ทรงวางพระขรรค์ชัยไว้ ณ ข้างหนึ่ง ให้สตรีนักฟ้อน ๑๖,๐๐๐
นางยืนอยู่ข้างหลังของพระองค์ แล้วสั่งราชกิจทุกอย่างแก่เหล่าทหารทั้งหมด.

พระโพธิสัตว์วางแผนจับพระราชานายทหารใหญ่

รุ่งขึ้น พระมหาบุรุษอยู่ในที่ลับกับเหล่าสหชาติโยธาได้ให้สัญญาณว่า "ท่านผู้เจริญ
พวกท่านทั้งหมด จงทำการทะเลาะทู่ตักกันในเวลาที่จะพระราชาทหารทั้งหมดมาประชุมกัน,
เมื่อใด หมู่ทหารทั้งหมดเอาของไม้สะอาดขว้างกันและกัน. เมื่อئั้น พวกท่านจงจับนายทหาร
ใหญ่คนนั้น ๆ อย่างมั่นคง, ส่วนเราจักจับพระราชา, เราไปในที่ใด, พวกท่านจงพาเอานาย
ทหารคนนั้น ๆ ไปในที่นั้น, จงอย่าประมาท". เหล่าสหชาติโยธารับรองว่า "สาธุ" แล้วอยู่ที่นั่น ๆ
ตั้งแต่นั้นไป ต่างยกสิ่งที่เป็นที่รักกว่าขึ้นมาเจรจากัน ด้วยมนต์ ด้วยคุณ และการบริโภคอาหาร
ในระหว่างกำลังพลเหล่านั้นทั้งหมด แสดงความคุ้นเคยเป็นกันเองกับทหารแม่เหล่านั้น.

ข้าราชการต่างพากันแวดล้อม. มหาอำมาตย์ซึ่งเป็นนายทหารใหญ่ ๕๐๐ นาย
แวดล้อมข้างหน้าพระราชา. พระมหาบุรุษ ยืนอยู่ระหว่างนายทหารเหล่านั้น. ส่วนแห่งกำลังพล
ก็อยู่ระหว่างนั้น ๆ. พระราชาทรงเลี้ยงปลา เนื้อ และสุราปาดะแก่เหล่ากำลังพล. ทหาร
ทั้งหมดต่างก็กิน เคี้ยว ต้มจนเมามายชั่วอึดใจเดียว.^{๕๗} บรรดาทหารเหล่านั้น คนหนึ่งนั่งข้าง
หลังทหารทั้งหมด ณ ที่แห่งหนึ่งเออปากยื่นเข้าใกล้อีกคนหนึ่งด่าว่า "เฮ้ย ! นายเอ็ง กล้าหาญ
ปานใด ? มีชื่อและโคตรอย่างไร ? จึงยืนข้างหน้าพวกข้า". คนหนึ่งยืนอยู่ระหว่าง
คนเหล่านั้น ฟังคำนั้นแล้วจึงด่าตอบว่า "เฮ้ย ! เมื่อพวกข้ายืนอยู่ข้างหน้าเอ็ง ๆ ด่าพวกข้า
หรือ ?". ทหารทั้งหลายจึงด่าตอบไปว่า "พวกข้า ด่าคนยืนอยู่ข้างหน้าพวกข้าไว้อ !". เหล่า
ทหารต่างด่ากัน โดยนัยนั้นตามลำดับ จนกระทั่งบริภาษคนที่ยืนอยู่ข้างหน้าทั้งหมด. ในขณะนั้น
เหล่าสหชาติบุรุษ ก็ลุกขึ้นยืนด่าทหารผู้ด่าตอบ หรือเอาก่อนดินและวัตถุอื่นโยนใส่กัน. ถึงทหาร
ที่ยืนชิดกัน ก็เอาก่อนดินหรือของสิ่งอื่นขว้างปากันตามลำดับ. ถึงในที่อื่น ทหารเหล่าอื่น ก็
รบกันด้วยท่อนไม้และอาวุธทั้ง ๕. ในขณะนั้น เมื่อเกิดความโกลาหล และความทะเลาะกันทวี
ความรุนแรงขึ้น มหาอำมาตย์ผู้เป็นนายทหาร ๕๐๐ นาย ก็ลุกขึ้นวิ่งเข้าไปเพื่อจะห้ามเหล่า
ทหารนั้น. ทหารสหชาติ ๕๐๐ นายต่างมีกำลัง คนหนึ่ง ๆ เอามือข้างเดียวจับนายทหารคน
หนึ่ง ๆ ที่มีมือทั้ง ๒ แล้วพากันวิ่งไป

^{๕๗} การดื่มสุราเมรัย และของมีเมาทุกชนิด ทำให้ขาดสติ ถึงมีความรู้มาก ก็ไร้ความรู้ ถึงมี
ความสามารถมาก ก็ไร้ความสามารถ ถึงมีกำลังมาก ก็ไร้กำลัง

พระโศภิต์จับพระเจ้าอังกศได้ และแสดงธรรมแก่พระเจ้าอังกศ

ส่วนพระมหาบุรุษ มีกำลังเท่าช้าง ๗ เชือก สมบูรณ์ด้วยกำลัง ลูกขึ้นเอามือข้างหนึ่งจับพระขรรค์แกว่งไปมา เอามืออีกข้างหนึ่งยกพระราชาช้อนวางไว้บนแขน วิ่งออกจากหมู่ทหารไป. กาลนั้น เหล่าหญิงนักฟ้อนและองครักษ์ เมื่อรู้ว่าพระราชากลับไปจึงพากันร้องลั่น. เหล่าทหารผู้แก้วกล้า ฟังคำนั้นแล้ว ถูกพระราชารเรียกชื่อของผู้นั้น จึงไม่เห็น ไม่ทราบที่จะรบได้ จึงไม่อาจติดตามไปยังที่พระราชากลับ ในคราวนั้น พระมหาบุรุษถึงต้นไทรต้นหนึ่งจึงวางพระราชาลงที่นั่นเอง และกระโดดขึ้นสู่อากาศสูงประมาณ ๑๘ ศอก แกว่งดาบ แล้วลงไปจับพระหัตถ์ของพระราชา ประกาศชื่อตนแก่พระราชาวา "เฮ้ย ! เรา คือธัญชัย บัณฑิตมหาบุรุษ". พระราชาทรงสะดุ้งกลัวต่อภัยคือมรณะ จึงทรงวิงวอนขอชีวิตด้วยความกรุณาว่า "บัณฑิต จงเว้นชีวิตเราเถิด". "มหาบพิตร ราชสมบัติในชมพูทวีปทั้งสิ้น เป็นสมบัติของใคร ?". "มหาบุรุษ เป็นสมบัติของท่าน เพราะเหตุนั้น ถึงในกาลก่อน เราไม่รู้จักท่านก็ตาม, ท่านสามารถให้ชีวิตแก่เราได้". "มหาบพิตร ชีวิตของพระองค์พึงนิบhayหรือไม่". "นิบhay แน่ มหาบุรุษ". พระมหาบุรุษจึงกราบทูลว่า "ถ้าเช่นนั้น หม่อมฉันจักให้ชีวิตแก่พระองค์" แล้ววางพระขรรค์ไว้ในมือของพระราชา กราบทูลต่อว่า "มหาบพิตร ถ้าพระองค์ประสงค์จะฆ่าหม่อมฉัน จงฆ่าเถิด". "มหาบุรุษ เราไม่อาจ". พระราชา เห็นนายทหารและมหาอำมาตย์ถูกสหชาติโยธามัดนำมาวางไว้ใกล้มหาบุรุษจึงวิงวอนว่า "มหาบุรุษ เราขอวิงวอนให้ท่านแก้มนายทหารและมหาอำมาตย์เหล่านั้นเสียเถิด". "มหาบพิตร ข้าพเจ้าขออนุญาตนายทหารเหล่านั้นก่อน". "จงถามเถิด มหาบุรุษ". "ท่านผู้เจริญ ในชมพูทวีปทั้งสิ้น ใคร ? เป็นบาปมากกว่าบุรุษ ?". "มหาบุรุษ พระราชาของพวกเรา เป็นบาปมากกว่าพระราชานอื่น, อนึ่ง พวกเราไปทำสงครามกับพระราชานั้น พึงเป็นบาปยิ่งกว่า". พระมหาบุรุษจึงสั่งว่า "พวกท่าน จงแก้มนคนเหล่านี้". นายทหารที่ถูกแก้มนแล้ว จึงไหว้พระมหาบุรุษแล้วนั่ง ณ ที่สมควร.

ที่นั้น พระราชาก็ตรัสถามพระมหาบุรุษว่า "เรามีโทษอะไร ? เจ้าจึงทำการประทุษร้ายเราถึงเพียงนี้". "มหาบพิตร เพราะพระองค์เบียดเบียนราชสมบัติในชมพูทวีปทั้งสิ้น, ฉะนั้น เพื่อปราบพยศ หม่อมฉันจึงทำการประทุษร้ายพระองค์, ขึ้นชื่อว่าเบียดเบียนผู้อื่นเป็นวิสัยของคนพาล, อย่างไร ? ขึ้นชื่อว่าตนแตกต่างเป็นสัตว์มีชีวิตเหมือนกัน, ชีวิตของตนเองแลก็มีเสมอด้วยชีวิตของคนอื่น, คนเหล่านั้นย่อมแสวงหาชีวิตของตน พร้อมกับบุตรและภรรยา ก็เหมือนพระองค์ ทรงแสวงหาชีวิตของพระองค์พร้อมกับพระโอรสและมเหสี, พระองค์เห็นทรัพย์ของคนอื่นแล้วอย่าเกิดความอูสาหะ, พระองค์อย่าคิดวิตกอย่างนี้ว่า 'เรา พึงได้ทรัพย์ของคน

โน้น, ขอทรัพย์นั้นอย่าเป็นของคนอื่นเลย' ผู้ใดแล เห็นโทษะเพียงเท่านั้นเดียวของคนเหล่านั้น ซึ่งเป็นเครื่องเกื้อกูลชีวิต ด้วยเหตุเป็นอุปการะทุกอย่างในโลกจึงคิดว่า 'เรา พึงบริโภคโทษะของคนโน้น, เราจักให้นำมาบริโภคเร็วพลัน', ผู้นั้น ชื่อว่ามีชีวิตเสมอผู้อื่น, ภัยชะของคนอื่น ๆ ไม่ควรถือเอา, ส่วนทรัพย์นั้นที่เกิดด้วยการงานอันสะอาด ย่อมรักษาชีวิตไว้ได้, ผู้ใดแล ถือเอา ด้วยอาการข่มขู่ถึงทำให้เป็นของตนเองใช้สอยอยู่, ผู้นั้นหาเป็นเจ้าของไม่, ขึ้นชื่อว่า การบริโภค อย่างรีบด่วน จัดเป็นการบริโภคทรัพย์ที่คนอื่นไม่ได้ให้" เมื่อจะแสดงจึงได้กล่าวคาถาว่า

"กรรมใด ดีก็ตาม ชั่วก็ตาม ที่ตนทำไว้ในโลก, กรรมนั้นแล ที่ตนทำแล้ว จัดเป็นทรัพย์ที่พึงเห็น ตั้งอยู่เป็นดังมิตร ไม่ใช่ศัตรูเลย. หมูสัตว์ทำกรรมชั่วอันใดไว้ กรรมนั้น เป็นกรรมอันตรายฤๅหนในโลกลี้ ย่อมเปิดประตูรกรใหญ่ทั้ง ๓๒ บาน ทุก ๆ ขณะ. และ คนเหล่านั้น ก็จะต้องรกรไปอย่างไม่มีที่พึ่ง ไม่มีใครช่วยเหลือได้, บริวารสักคน สองคน สามคน ก็ตามไปไม่ได้เลย, ไม่ต้องพูดถึง บริวารมากคน, เขาต้องประสบทุกข์เพียงลำพัง มีสาระแก่นสารวิบัติ จึงต้องประสบกรรมนั้น".*

พระเจ้าอภังคีพาเหล่าเสนาเข้าเฝ้าพระเจ้าโกรพยราช

พระเจ้าอภังคีสดับคานานั้นแล้วจึงตรัสว่า "มหาบุรุษ ท่านแหละจะเป็นอาจารย์ใหญ่ของเรา ๆ จะร่ำเรียนศึกษา, จักละสิ่งชั่วทั้งหมด". พระมหาบุรุษกล่าวว่า "ถ้าเช่นนั้น พระองค์จะไปยังพระนครอินทปัตถ์ กับหม่อมฉัน". "ได้ มหาบุรุษ เราจักไป, ท่านจงกรณารอเรา ก่อน, เราจักให้จัดเตรียมยานพาหนะก่อน". "มหาบพิตร ถ้าเช่นนั้น พระองค์กลับจากที่นี่แล้ว, หม่อมฉันจักพาเอายานพาหนะไป". พระเจ้าอภังคีตรัสว่า "สาธุ มหาบุรุษ" แล้วกลับไปเฝ้าห้องพระมหาลีในราชตระกูล ทรงพาเอาเครื่องบรรณาการทุกอย่าง และเครื่องราชกกุธภัณฑ์ไปด้วยพาหนะมีกำลัง แม้ในที่ทั้งปวงมาเฝ้ามหาบุรุษนั่งบนคอช้างตัวใหญ่ ปกปิดด้วยเศวตฉัตรสีขาว พระองค์เองนั่งบนช้างตัวหนึ่งตามมา สหชาติโยธาทั้งหมด เป็นนายทหารของเหล่าพาหนะของนายทหารก็มาทั้งซ้ายขวา นายทหารอยู่บนช้างนายละตัว พร้อมกับพลม้ามากมาย ครั้นล่วงไป ๓ เดือนตามลำดับ จึงถึงนครอินทปัตถ์เป็นประถม โดยล่วงไป ๑๑ เดือน จึงให้กำลังพลทั้งหมดที่พากันมาตั้งค่ายพักอยู่ท้องสนามทุมราชมณฑล. พระมหาบุรุษพาเอานาย

* คาถาเหล่านี้ ผู้วิจัย : ยังหาที่มาไม่ได้.

ทหารพร้อมพระราชา เข้าพระนครถึงสำนักของพระราชานั่งวินิจฉัย ณ โรงมหาวินิจฉัย ถวายบังคมแล้วแสดงคนเหล่านั้นทั้งหมด.

พระเจ้าไกรยยะ ทอดพระเนตรแล้ว ก็เกิดพิศวงพระทัยตรัสถามว่า "มหาบุรุษ เพราะอะไร ? เจ้าจึงจับพระราชานั่งโยธามากด้วยโยธาน้อยได้". พระมหาบุรุษ จึงกราบทูลความทุกอย่างว่า "มหาบพิตร หม่อมฉันพาเอาเพียงนายทหารพร้อมกำลังพล พร้อมพระราชาทรงอาชญา มีประมาณเท่านั้นมา ยังไม่พาเอามาทั้งหมด, พักเอาไว้ ณ สนามทุมราชมณฑล, อีกอย่าง พระราชาเจ้าของประเทศนั้น หม่อมฉันไม่ได้จับด้วยกระบวณทัณฑ์ทั้ง ๓ คือ ด้วยกระบวณแกวียนกระบวณล้อ หรือกระบวณดอกประทุมเลย, หม่อมฉันจับได้ ด้วยความพยายาม". พระราชาสดับคำนั้นแล้วจึงตรัสถามพระเจ้าอากังควา "เป็นอย่างนั้น จริงหรือ ?". "ใช่ มหาบพิตร". พระราชาตรัสถามว่าถึงการข่มขืนซึ่งพระมหาราชของพระมหาบุรุษอย่างนี้ว่า "พระองค์ไกรธ หรือเสียพระทัยต่อมหาบุรุษหรือไม่ ?". "ขอเดชะ มหาบุรุษทำกรรมไป เป็นเช่นกับมารดาบิดา, เพราะห้ามจิตใจอันมีตมณ ดุจราตรี ด้วยราชกิจบางอย่าง และห้ามกรรมที่ข้าพเจ้าประทุษร้ายพระราชาทิ้งปวง ฉะนั้น หม่อมฉันจึงกล่าวว่า 'มหาบุรุษนั้น เป็นเช่นกับมารดาบิดา', จึงไม่ไกรธ, กลับมีจิตยินดีแม้ในที่ทิ้งปวงด้วยซ้ำ". พระราชาธัญชัยไกรยยะ สดับคำนั้นแล้วตรัสถามว่า "นายทหารทั้งหมดเป็นเช่นไร ?". นายทหารทั้งหมด จึงกราบทูลว่า "มหาบพิตร พวกหม่อมฉันไม่ลำบากใจ, กรรมทั้งหมดเป็นกรรมดี, ธัญชัย เป็นเช่นกับอาจารย์ประสงค์ให้อันตวาลิกรูวิชา จึงดำและบริภาษ".

พระราชาสดับคำนั้นแล้วจึงตรัสถามว่า "มหาบุรุษ ท่านมีจิตใจดีแก่คนทั้งหมดได้อย่างไร ?". พระมหาบุรุษจึงกราบทูลว่า "มหาบพิตร เพราะหม่อมฉัน ประสงค์ประโยชน์แก่คนทุกคน จึงทำจิตเมตตา ฉะนั้นจึงมีจิตใจดี, ก้อนทองหรือแท่งโลหะอันใด ที่นายช่างทองทำให้มีสิ่งอื่นออกไป เพราะประสงค์ความบริสุทธิ์หรือความงามจึงเอาไฟเผา เอาคีมจับวางไว้ ณ ที่สมควรแล้วเอาเหล็กทุบทำบ่อย ๆ, เครื่องประดับนั้น จึงสำเร็จ และงามได้ ฉันทิด, หม่อมฉันก็ฉันทิดนั้น ทำจิตของคนเหล่านั้นที่ไม่ดี แม้ไม่เลื่อมใส ทำมิตรคือพระราชานายทหารใหญ่ ก็จับเอาด้วยความปรีชาญาณ" เมื่อจะแสดงต่อ จึงกล่าวคาถาว่า

"ถึงมีโยธาน้อย มีความคิดมาก ก็อาจชนะอมิตรที่มีโยธามากได้, คนมีกำลังมาก ย่อมเอาชนะพระราชาของพระราชาได้ แต่ไม่อาจเอาชนะคนมีกำลังคือความรู้ได้.

อนึ่ง พระอินทร์องค์เดียว ย่อมเอาชนะ

เหล่าอสูรได้ สีสหัตว์เดียวก็นะหมู่ข้างได้ ถึงเสือโคร่ง
ตัวเดียวก็นะหมู่เนื้อได้ เหยี่ยวตัวเดียวเอาชนะหมูนก
เป็นอันมากได้เช่นกัน".*

ก็แลพระมหาบุรุษครั้นกล่าวอย่างนี้แล้วจึงกราบทูลอีกว่า "มหาบพิตร พระราชานี้
พร้อมหมู่ทหาร พระองค์ไม่ควรประหาร". "มหาบุรุษ ท่านจงทำตามความชอบใจของท่านเถิด".
"ถ้าเช่นนั้น พระองค์ให้พระเจ้าอากังคีนี้กล่าวทำสัญญาแล้วส่งไปยังแคว้นของพระองค์เถิด มหา
บพิตร". "สาธุ มหาบุรุษ". ที่นั้น พระมหาบุรุษจึงกราบทูลพระเจ้าอากังคีว่า "พระองค์ทำ
กรรมชั่วไว้ในกาลก่อน, พระองค์จะเข้าไปทำกรรมนั้นให้ได้ดีหรือไม่?". "ได้ มหาบุรุษ เรา
จักทำสิ่งที่ควรทำอย่างไร ?, ท่านจงว่ามาเถิด". "ถ้าเช่นนั้น พระองค์ทำแวนแคว้นใดให้พินาศ,
ของจะทำแวนแคว้นนั้นให้กลับเป็นปกติเถิด". "ได้ มหาบุรุษ ตั้งแต่วันนี้ไปอีก ๓ ปี เราจะให้
พระราชารู้ในแวนแคว้นนั้น ๆ มาฟังธรรม, ต่อล่วงไปอีก ๓ ปีเราก็จามาเพื่อฟังธรรมของ
ท่าน". พระมหาบุรุษรับรองว่า "สาธุ" แล้วกราบทูลพระราชาทนว่า "พระองค์ผู้อาจหาญ
คำของพระเจ้าอากังคี ชอบใจหม่อมฉัน". "สาธุ มหาบุรุษ บัดนี้ สมควรถึงเวลาที่พระเจ้า
อากังคีเสด็จกลับได้แล้ว".

พระเจ้าอากังคีประสงค์อัญชลิตต่อพระราชารู้แล้วกล่าวว่า "ขอเดชะ หม่อมฉันพร้อม
กับเหล่าทหารจักทำสักการะแก่มหาบุรุษแล้วจึงไป". เหล่านายทหารของพระเจ้าอากังคีทั้งหมด
ต่างก็กราบทูลเช่นนั้น. พระเจ้าโกรพยะรับรองว่า "ตามใจเถิด". พระเจ้าอากังคีพร้อมนายทหาร
ถวายบังคมพระราชารู้ด้วยเบญจาคประดิษฐ์ บอกแก่พระมหาบุรุษลุกจากอาสนะเสด็จไปยังท้อง
สนามทุมราชมณฑล. ในเวลาที่พระเจ้าอากังคีเสด็จไปแล้ว พระเจ้าโกรพยะตรัสว่า พระมหา
บุรุษนั้นว่า "พวกรุ่นนี้ เรจักบอกคนมีเวรแก่เจ้า" แล้วลุกจากอาสน์เข้าปราสาทไป. พระมหา
บุรุษพร้อมด้วยสหชาติโยธา ได้ไปยังที่อยู่ของตน. นางกัลยาณีเห็นพระมหาบุรุษแล้ว จึงออกไป
ต้อนรับ.

เพราะเหตุนี้ พระโหราจารย์จึงกล่าวว่า

"ฝ่ายนางกัลยาณี เห็นพระโพธิสัตว์แล้วจึงต้อนรับ เพราะ
ความสวัสดิ์ที่ถึงพร้อม, เหาผมของตน เช็ดที่เท้าทั้ง ๒ ของพระ
โพธิสัตว์. จับมือของพระโพธิสัตว์ แล้วพาเข้าไปภายในเรือนที่เดียว,

* คาถาเหล่านี้ ผู้วิจัย : ยังหาที่มาไม่ได้. (ผู้ที่มีปัญญา กำลังความคิด แม้ผู้เดียว อาจชนะศัตรู
แม้มั่งร้อยได้).

ให้นั่งบนเตียงใหญ่ที่ตกแต่งด้วยอาสนะ. เอามือข้างหนึ่งนวดทุก ๆ ที่
อีกมือถือพัด, นางจึงได้ชื่อว่า มีความยินดีปราโมทย์ บันเทิงตลอดเวลา".*

กาลนั้น นางกัลยาณีเลี้ยงดูพระมหาบุรุษและสหชาติโยธาทั้ง ๕๐๐ นาย ในเวลานั้นสบาย จึงบอกความผิดทุกอย่างของคนทั้ง ๔ พระโพิสัต์ว์. พระโพิสัต์ว์ฟังคำนั้นแล้วนั่งเสีย มีฉันทะร่วมกัน แล้วพากันนอนบนที่นอน.

รณวิชัยกัณฑ์ปัญหาที่ ๓๑ จบ.

๔.๓๓ อุปราษกัณฑ์ปัญหาที่ ๓๒ ว่าด้วยการตั้งอุปราษ

รุ่งขึ้น พระมหาบุรุษพร้อมนางกัลยาณีและสหชาติโยธาทั้งหมด ไปยังสำนักของมารดาบิดาไหว้แล้วนั่ง ณ ที่สมควร บอกเหตุแห่งการรบชนะ. มารดาบิดาของพระมหาบุรุษให้พระมหาบุรุษบริโภคของเคี้ยว และโภชนะอันประณีต ให้ไล่ทาของหอมแล้วส่งไป. มารดาบิดาของสหชาติโยธาทั้งหมด ต่างให้บุตรของตน ๆ บริโภค ไล่ทาของหอม แล้วส่งไป พร้อมพระมหาบุรุษ. พระโพิสัต์ว์พร้อมภรรยาและสหชาติโยธา ถึงราชตระกูลถวายบังคมพระราชาซึ่งประทับนั่ง ณ โรงกลมใหญ่แล้วนั่ง ณ ที่สมควร. ต่อกาลไม่นาน พระเจ้าอากัศศีพร้อมนายทหารและพลพาหนะกลับมายังนครอินทปัตถ์อีก. ก็ครั้งเสด็จมาแล้วจึงถวายบังคมพระเจ้าโกรัพยะแล้วนั่ง ณ ที่สมควร กราบทูลแก่พระราชาว่า "ขอเดชะ พระองค์จงให้หม่อมฉันทำสักการะบางอย่างแก่มหาบุรุษเถิด". "สาธุ มหาบพิตร ขอพระองค์จงทำตามชอบใจเถิด". พระเจ้าอากัศศีประธานเครื่องราชกกุธภัณฑ์และเศวตฉัตรเป็นต้น แก่พระมหาบุรุษแล้วประธานผ้าและอาภรณ์อย่างมีค่ามากแก่สหชาติโยธาทุกนาย. นายทหารของพระเจ้าอากัศศีทั้งหมด มอบแก้ว ๗ ประการแก่พระมหาบุรุษนั้น พร้อมให้ทรัพย์แก่สหชาติโยธาทุกคน. ก็ครั้งพระเจ้าอากัศศีมอบของให้แล้ว จึงทูลแก่พระเจ้าโกรัพยราชว่า "ขอเดชะ ขอพระองค์จงให้มหาบุรุษกล่าวสาราณียธรรม สักอย่างหนึ่งเถิด". พระเจ้าโกรัพยะตรัสว่า "ได้ มหาบพิตร" แล้วตรัสต่อไปว่า "มหาบุรุษ ท่านจงแสดงธรรมสักประการหนึ่งเถิด". พระมหาบุรุษกราบทูลว่า "มหาบพิตร ถ้าเช่นนั้น ขอพระองค์จงมนสิการให้ตี, หม่อมฉันจักกล่าว" แล้วได้กล่าวคาถาว่า

"ขอเดชะพระราชา ธรรมดว่า พระราชาเสวยราชสมบัติ

* คาถาเหล่านี้ ผู้วิจัย : ยังหาที่มาไม่ได้.

อันติ ปรารภความสถาพรอยู่ในราชสมบัติและชนะข้าศึก. พึงห้าม
ตนจากคำเหลาะแหละ ๑ ความโกรธ ๑ อย่าเล่นหัวในที่ไม่วุ่น
เล่น ๑, แต่นั้นพึงทำกิจทั้งหลายที่เป็นธรรมสำหรับพระราชาเป็นต้น.
พึงทำอุปัฏฐาก ๓ ประการ แก่พระราชาเจ้าของประเทศ, พระราชา
มีศิริคือปัญญา จึงครองราชอย่างเป็นสุขยิ่ง. กำลัง ๕ อย่างในโลกนี้
จะต้องมีสำหรับบุรุษผู้ต้องการเป็นใหญ่ คือ กำลังกษัตริย์ ๑ กำลัง
โยธา ๑. กำลังเสนา ๑ กำลังทรัพย์ ๑ กำลังโวหาร ๑, กำลังแห่ง
มหาปัญญา จัดเป็นกำลังยิ่งกว่ากำลัง.^{๕๘} พระราชาพระองค์ใด มีกำลัง
๕ อย่างนี้, พระราชาพระองค์นั้นจัดว่าประเสริฐ วิเศษกว่าพระและ
เหล่าอิสสรชน. ส่วนกำลัง ๓ อย่างในโลก พระราชาพึงกำหนดรู้
โดยภาวนา คือ กำลังของกำลัง ๑ กำลังของกาย ๑ กำลังที่พัน
วิสัย ๑ พึงรู้สัตว์ที่มีกำลังและไร้กำลัง. คือ ช้างมีกำลังบนบก โค
มีกำลังในน้ำ กามีกำลังตอนกลางวัน นกเค้ามียกกำลังตอนกลางคืน.
นกมีกำลังในอากาศ ราชสีห์มีกำลังในป่า, พึงรู้กำลังแห่งกาลเวลา
และวิสัยแห่งกำลัง, อนึ่ง พระราชาผู้ฉลาดในนัยพึงรู้ว่าอย่ากล้านัก
อย่าขลาดนัก. พึงสำรวจกิจทุก ๆ อย่างในเวลาอันสมควร, พระราชา
พระองค์นั้น ก็จะไม่เสื่อมถอย พบแต่ชัยชนะ มีชื่อเสียงเจริญรุ่งเรือง.
มีแต่ความอ่อนโยน น่าคบหาสมาคมด้วย กระด้างจนเกินไป มักจะ
พบแต่คนมีเวร, พระราชารู้เหตุทั้ง ๒ นั้นแล้ว พึงประพฤติตามทาง
สายกลางเถิด".*

พระราชาให้พระโพธิสัตว์ตัดสินความผิดของเสนาบดีและเหล่าบัณฑิตทั้ง ๓

ก็แล พระมหาบุรุษครั้นกล่าวแล้วจึงกราบทูลว่า "ขอเดชะ ถ้าเช่นนั้น ขอพระ
องค์ จงบอกสิ่งที่พระองค์จะกล่าวแก่หม่อมฉันเมื่อวานเถิดว่า 'เราจักบอกคนมีเวรแก่เจ้า'. "มหา
บุรุษ บัณฑิตทั้ง ๓ และเสนาบดี ทำอานาจทั้งปวง ถึงความผิดทุก ๆ อย่าง, เราจึงสั่งให้ขัง

๕๘

พล ปญจวิธ โลก

ขตติยพลกั เถยย

เสนาปติพลญจ ตติย

ปญจม พลโวหาร

ปฐิสสุมิ มหคคเต,

ทุติย สุรกั พล.[๓๖๐]

จตุตถ ธนถามก,

มหาปญญา พล วร.[๓๖๑]

ไว้ในเรือนจำ". "มหาบพิตร คนพาลเหล่านี้ ถูกความมืดคือโหมะครอบงำแล้ว จึงประสบทุกข์ทั้งปวง, ขอพระองค์พึงให้พวกเขาปล่อยเถิด". "เพราะอะไร ? เจ้าจึงกล่าวเช่นนั้น". "เหตุอื่นมีมหาบพิตร". "มหาบุรุษ บัณฑิตทั้ง ๓ พึงรู้ปัญหาที่รู้ไม่ดี เพราะความฉลาดและเพราะเว้นสิ่งที่ควรเว้นเสียได้, แต่เสนาบดี คิดถึงปัญหาที่วินิจฉัยไม่ดี เพราะตนฉลาดในอุบาย, ฉะนั้นเราจึงกล่าวว่า 'คนเหล่านั้นทั้งหมด รู้มากเกินไป'. "มหาบพิตร ถ้า คนอันธพาลเหล่านี้ รู้ทุกสรรพสิ่ง ไซ้, พวกเขาก็จักไม่ประสบทุกข์ด้วยความรู้นั้น, ส่วนคนมีปัญญา เครื่องวิจารณ์ญาณ รู้แม้ในเหตุทั้งปวง แม้มีปัญญา ๕ ถึงถูกราคะเบียดเบียน อย่างนั้น ก็จะไม่เป็นเช่นดังคนพาลนั้น" แล้วได้ภาษิตคาถาว่า

"บรรดามนุษย์ชายหญิง ใครหนอ มีปัญญาเครื่องวิจารณ์ญาณ รู้ผิดชอบชั่วดี จะไม่ถูกราคะอันทำให้ลุ่มหลงมัวเมาฉาบทาได้ เพราะกามเทพเป็นแน่ คนพาล ยิ่งรู้วิชาศัตราคถา อันเป็นเหตุยึดมั่นถือมั่น ก็จะทำให้เป็นผู้มัวเมาพลาตพลั้งได้ ดุจพระอาทิตย์ทำแสงสว่างให้แก่คนมีจักขุ แต่ทำให้นกแสงและนกเค้าตามืดมัว ฉะนั้น".*

ก็แล พระมหาบุรุษครั้นกล่าวอย่างนี้แล้วกราบทูลอีกว่า "มหาบพิตร ขาตินกยงและนกสาลิกา ฉลาดกว่านกกระยางถึง ๔ เท่า, เพราะฉะนั้น หม่อมฉันจึงกล่าวว่า คนทั้ง ๔ เหล่านี้ทั้งหมด มีความรู้เพียงเช่นนกกระยางเท่านั้น, หม่อมฉันจักนำเอาอดีตนิทานมาแล้วให้ฟัง" แล้วนำอดีตนิทานมากล่าวว่า "มหาบพิตร เรื่องเคยมีมาแล้ว มีลูกนกอยู่ ๓ ตัว คือ ลูกนกยง ๑ ลูกนกสาลิกา ๑ ลูกนกยาง ๑, เมื่อนกเหล่านั้นยังอยู่ในรัง ในกาลนั้น นายพรานซึ่งอยู่ในแคว้นกัมโพชะ ๓ คน ไปยังป่าเพื่อต้องการล่าเนื้อแต่เช้าตรู่ ไม่ได้อะไร ๆ เลย จึงกลับมามือเปล่า พบลูกนกทั้ง ๓ ตัว จึงเอาไปคนละตัว มีความรักดังลูก มีความคิดเป็นอย่างเดียวกันว่า "เราจักฝึกสอนเลี้ยงดูแล้ว นำไปถวายพระราชา เพื่อประโยชน์แก่เครื่องบรรณาการ" แล้วได้ถือเอาไปยังที่อยู่ของตน. นายพรานที่เลี้ยงลูกนกยง สอนให้นกยงรำแพน คนที่เลี้ยงลูกนกสาลิกา ก็สอนให้เจรจา. ที่เลี้ยงลูกนกยาง จะฝึกสอนอะไร ๆ มันก็รู้เอาเสียเลย. คนทั้ง ๓ จึงปรึกษากันและกันแล้วประกาศความรู้นั้น ๆ แล้วกล่าวว่า "คุณความรู้ของนกยางไม่ได้มีเลย" แล้วกล่าวต่อว่า "พวกเราจักถวายแก่พระราชา พร้อมกันตามปฏิกฤษณานั้น" แล้วแสดงแก่พระราชา พร้อมกับนกเหล่านั้น. พระราชาเห็นนกเหล่านั้นแล้วตรัสถามนายพราน

* คาถาเหล่านี้ ผู้วิจัย : ยังหาที่มาไม่ได้.

เลี้ยงนกยูงว่า "ผู้เจริญ นกยูงนี้ รู้อะไรบ้าง?". "รู้รำแพน พระเจ้าข้า". นายพราน จึงตีดนิ้วมือ เพื่อให้ นกยูงรำแพน. นกยูงก็รำแพน. พระราชาทอดพระเนตรแล้วตรัสว่า "ดีมาก" แล้วให้ผูกด้วยโซ่ทองคำ. "นกสาลิกานี้ รู้อะไรบ้าง?". "รู้เจรจา มหาบพิตร". นายพราน ทำสัญญาตีดนิ้วมือ เพื่อให้ นกสาลิกาเจรจา. ทางนกสาลิกาเห็นแล้ว จึงพูดภาษามนุษย์. พระราชาสดับคำนั้นแล้วรับว่า "ดีมาก" แล้วให้อยู่ในกรงทอง. "นกกระยางตัวนี้ รู้อะไรบ้าง?". "ไม่รู้อะไรเลย พระเจ้าข้า". เมื่อนายพรานกราบทูลแล้ว นกกระยางก็ร้องดัง "กรอก ๆ". พระราชาสดับคำนั้นแล้วจึงตรัสว่า "เจ้านกกระยางตัวนี้ ไม่รู้อะไร ๆ เสียเลย, ได้แต่ร้อง 'กรอก ๆ', เพราะฉะนั้น จงปล่อยมันไปเสีย". นกกระยางถูกปล่อยแล้วได้จับบนยอดปราสาทกล่าวคาถาว่า

"ข้าแต่พระราชา ก็นกกระยางตัวนี้ มีปัญญา จึงไม่กล่าว

คำอะไร ๆ เลย, ฝ่ายนกยูงและนกสาลิกา ทำเป็นรู้อย่างมาก จึงถูก—
เครื่องพันธนาการเสียเป็นจำนวนมาก".*

ก็แล ครั้นกล่าวแล้วก็บินขึ้นอากาศไปตามความชอบใจ. พระราชาสดับคำนั้นแล้วรับรองว่า "ดีมาก" แล้วรับสั่งให้ปล่อยนกยูงและนกสาลิกาสี.

พระมหาบุรุษ ครั้นนำอดีตนิทานมาแสดงแก่พระราชาแล้วกราบทูลว่า "มหาบพิตร เพราะฉะนั้น คนทั้ง ๔ นี้จึงไม่รู้อะไร ๆ". พระราชาสดับคำนั้นแล้ว จึงรับสั่งให้ปล่อยคนทั้ง ๔ จากเรือนจำแล้วแสดงแก่พระมหาบุรุษว่า "มหาบุรุษ เราจักยกคนเหล่านี้ให้แก่เจ้า, พวกเขาจงเป็นทาสของเจ้า". "มหาบพิตร หม่อมฉันหาชอบใจเช่นนั้นไม่, ชอบใจพวกเขาเป็นเช่นแต่ก่อน, พวกเขาทำกรรมดีมาก, หม่อมฉันใคร่จะทดลอง ไม่ได้ทดลอง, เมื่อเป็นเช่นนั้น คนเหล่านี้เป็นผู้ถูกพระองค์ทดลองแล้ว, เพราะฉะนั้น หม่อมฉันจึงกล่าวว่า พวกเขายังมีความดีอยู่". พระราชาสดับคำนั้นแล้วตรัสว่า "สาธุ เจ้าจงทำตามชอบใจของเจ้า" แล้วถามว่า "แม่อัลยาณี เพราะอะไร เจ้าจึงไม่ประพฤติล่วงเกินใคร ๆ?". นางอัลยาณี กราบทูลว่า "มหาบพิตร หม่อมฉันไม่เห็นที่ลับมีในโลก, หูญทั้งหลายเห็นว่า 'ที่ลับนั้น มีอยู่ในโลก' จึงประพฤตินาจารกับคนอื่น, อีกอย่าง ขึ้นชื่อว่าสามีของตนจะดี ชั่ว เป็นนายพราน คนขี้ดสน โดยที่สุดแม้เป็นคนจัญทาล ก็เป็นใหญ่สำหรับสตรีนั้น, อีกอย่าง เพราะผลกรรมที่ประพฤติล่วงกรรยาผู้อื่น บุรุษทั้งหลายจึงใหม่ในนรก ถึงกลับมาเกิดอีกก็จะเกิดเป็นกะเทย พอพ้นจากกะเทย จะเกิดเป็นผู้หญิง, ก็ถ้าครั้นเกิดมาแล้วยังประพฤตินาจารอีก, ก็จะต้องใหม่ในนรกอีก, และเกิดเป็นผู้หญิง

* คาถานี้ ผู้วิจัย : ยังหาที่มาไม่ได้.

อีก, เพราะฉะนั้น หม่อมฉันจึงไม่ประพฤตินอกใจสามี, อีกอย่าง กรรมนี้ พระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า และเหล่าสัตบุรุษ ต่างพากันดิ้นรนหนีทา" แล้วกล่าวคาถาว่า

"หม่อมฉันไม่เห็น ความลับมีอยู่ในโลก^{๕๙} ถึงจะปกปิดมานาน
เพียงใดก็ตาม, เหล่าเทวดาพึงรู้แน่โดยที่ดัง, พึงทราบที่เกิดขึ้นเป็นอย่างดี".*

พระโพธิสัตว์ได้รับแต่งตั้งให้เป็นอุปราช

พระราชสาส์นฉบับนั้นแล้วรับรองว่า "สาธุ". พระเจ้าอากังคีทรงสดับเรื่องราวทั้งหมด แล้วจึงตรัสกับพระเจ้าโกรพยะว่า "มหาบพิตร คำของมหาบุรุษและนางกัลยาณี เป็นสาระธรรม อย่างยิ่ง, สมควรแต่งตั้งธัญชัยมหาบุรุษนี้ในตำแหน่งผู้ใหญ่". ถึงพระเจ้าโกรพยะก็รับรองคำนั้น แล้วว่า "หม่อมฉันจักตั้งมหาบุรุษไว้ในตำแหน่งอุปราช". ในคราวนั้น พระราชาทรงประดับพระมหาบุรุษด้วยเครื่องกกุธภัณฑ์ ๕ อย่าง ตั้งไว้ในตำแหน่งอุปราชแล้วส่งพระเจ้าอากังคีพร้อมกับ นายทหารกลับพระนครของพระองค์.

ตั้งแต่นั้นมา พระโพธิสัตว์ได้มีศเป็นอันมาก. พระโพธิสัตว์ สั่งสอนคนทั้งปวง โดยธรรมอย่างสม่ำเสมอ ในเวลานั้นที่โรจนินจฉัยกล่าวว่า "ท่านทั้งหลาย อย่ากล่าวว่า 'ผู้นี้ ด่า บริภาษ ทูตเรา ลักทรัพย์ของเรา', พึงคิดว่า 'เรา ย่อมมีเวรกรรมในกาลก่อน ด้วยการประพฤติอย่างนี้', พึงขอโทษกันและกัน,อย่าได้ชวนชวายในการทู่เถียงกัน, จงชวนชวายในการทำบุญมีการให้ทานเป็นต้น, สิ่งนี้ ก็นำความสุขมาให้ทั้งแก่ตนเองและผู้อื่น" เมื่อจะแสดงธรรม จึงได้ภาษิตคาถาว่า

"อุปัทวะพึงมี ด้วยกรรมใด ปัจจัยพึงมี ด้วยกรรมใด นรก
พึงมี ด้วยกรรมใด บุคคลไม่พึงประพฤติกกรรมนั้น. มหาชนเป็นอันมาก
รู้ได้ยาก ไม่พึงเอาชนะด้วยวิธีชั่ว, เหล่ามดแดง ก็กินพญานาคผู้มี
ฤทธิ์แรงกล้าได้. เพราะว่า พญานาคมีตัวเดียว จึงต้องพ่ายแพ้ต่อ
เหล่ามดแดงถึงไม่มีฤทธิ์ แต่มีจำนวนมากกว่า, เชือกทำด้วยหญ้า
ก็จริง ถึงข้างจะมีกำลัง แต่ก็ถูกเชือกผูกเอาไว้ได้. คน ที่มีคุณ
เปรียบดังพระลัพพัญญุแผ่ไปคนเดียว ไม่มีที่อาศัย แต่อาศัยตนเอง
จึงงามได้ เปรียบดังหัวแวนอันหาค่ามิได้ ก็ต้องมีทองคอยค้าชู.
คนที่ไม่มีเพื่อนฝูง ถึงมีความสามารถ มีเดช ก็จักทำอะไรได้, ไฟ

^{๕๙} น ปุสสามิ รโ โลเก.

* คาถานี้ ผู้วิจัย : ยังหาที่มาไม่ได้.

ที่ลูกโพลงในที่มีลมต้อง ย่อมดับลงได้เอง. นายโคบาล ในโลกนี้
 ผูกโคติดต้นเสาได้ ฉันทใด, คนมีปัญหา ก็ผูกจิตตนที่มีศีลอย่างมั่นคง
 จนถึงจิต ฉันทนั้น. ผู้ใดให้ทานด้วยศรัทธา ผู้นั้นย่อมถึงสุคติ, เพราะ—
 เหตุนั้น ความงามในภายใน จัดว่ามีผลมากอย่างสูงสุด. ศีล ความ—
 เพียร ขันติ อโลภะ และเมตตา สิ่งทั้ง ๕ อย่างนั้น เป็นบุญมาก,
 คำนั้นเป็นคำสอนของพระพุทธเจ้า. เมื่อพระพุทธเจ้า ยังทรงพระ—
 ชนม์อยู่ก็ตาม พระตถาคต ปรีณิพพานไปแล้วก็ตาม, ผู้ใด ทำบุญที่
 ทำแล้ว ผลของผู้นั้นจึงเสมอกัน. ลูกโคถึงจะมีตั้งแสนตัว ก็จะเดิน
 ตามแม่มันเท่านั้น, บุญที่ตัวทำแล้ว ก็ฉันทนั้น ย่อมแสวงหาเฉพาะผู้—
 เป็นเจ้าของบุญนั้น”*

มหาชนพึงธรรมเทศนา แล้วฝึกจิตโดยธรรมสมาธิ. ส่วนผู้ใด ไม่ประกอบ
 ลักอย่างด้วยการทะเลาะและวิวาทกัน ประพฤติไปตลอดกาลนาน, ผู้นั้นทั้งหมดจึงพัวพัน
 และกันได้. ก็ที่นั่นแล เจ้าของทรัพย์ก็ปล่อยใจไป เพราะการพึงธรรม. เหล่าใจที่ถูกราช
 บุรุษนำมาจากที่อื่นวันนั้น ก็พ้นจากเวร. มนุษย์ชาวพระนครทั้งสิ้น ก็ประพฤติโดยธรรมสมาธิ
 เสมออย่างนี้. โดยล่วงไป ๒ - ๓ วันเท่านั้น ในโรงวินิจฉัย ใคร ๆ ไม่ได้มีเพื่อจะกล่าว
 ทะเลาะและทู่เถียงกัน. พระมหาสัตว์ ให้ปล่อยพวกโจรในเรือนจำ สั่งให้มอบเสบียงได้ตลอดปี
 แก่โจรเหล่านั้นแล้วส่งไปที่ประตูทางไปของคนเหล่านั้น. พระโพธิสัตว์แลเป็นที่รักที่พอใจ เช่น
 กับมารดาบิดา ในพระนครทั้งสิ้น. ไม่ใช่เป็นเช่นนั้นอย่างเดียว, อีกอย่าง ยังให้ตีกลอง
 ป่าวร้องไปทั่วพระนครว่า "ผู้ที่ยากจนข้นแค้น จงมาประชุมกันหน้าพลับพลาไชย". ก็แลครั้นให้
 ประชุมกันแล้ว พระมหาสัตว์จึงถามว่า "พ่อ แม่ ลุง ป้า พี่สาว น้องสาว พวกท่านจะ
 บริโภคปัจจัยเท่าไร ?, จงกล่าวตามเป็นจริง, จงรักษาศีล, เราจะเลี้ยงดู". คนทั้งหมด ก็บอก
 ตามความเป็นจริง. พระมหาสัตว์สั่งให้ทรัพย์แก่คนเหล่านั้นตามปี ให้จดชื่อคนนั้น ๆ ที่มีมือของ
 คนเหล่านั้นตามวัน เดือน ปี ที่ให้ทรัพย์ ให้คำจ้างกล่าวว่า "ผู้เจริญทั้งหลาย พวกท่านจง
 มาเอาค่าจ้างนี้ไปปีหนึ่ง, เราจักให้ทรัพย์ด้วยค่าจ้างอื่น, อีกอย่าง พวกท่านเห็นโจรเข้า อย่าฆ่า,
 อย่าตี, อย่าตัดแขนขา, จงมัดอย่างแน่นหนา, จงแสดงแก่เรา" แล้วส่งไป.

พระโพธิสัตว์ให้ทรัพย์เป็นต้นทุนแก่คนจน

* คาทาเหล่านี้ ผู้วิจัย : ยังหาที่มาไม่ได้.

ตั้งแต่นั้นมา ผู้ที่จับโจรได้จึงมัดพามาแสดงแก่พระมหาบุรุษทั้งยังมีชีวิต. พระมหาบุรุษจึงถามว่า "ท่านทำกรรมนั้น เพื่ออะไร?". "นาย ข้าพเจ้าทำเพราะความยากจน". พระมหาสัตว์จึงกล่าวว่า "ถ้าเช่นนั้น เราจักให้เสีย" เมื่อจะประกาศโทษแห่งอนินาทานแก่โจรนั้น ได้กล่าวคาถาว่า

"เหล่าคนที่มีชีวิตในโลก ทำบาปกรรม ถือเอา
สิ่งที่คุณอื่นไม่ให้ เลี้ยงชีวิต, ข้าเจ้าทรัพย์ อีกทั้งยังเอา
หอกทิ่มแทงถูกผู้อื่น ถือเอาข้าวเปลือก ข้าวสาร แก้ว—
แหวน เงินทอง และ สัตว์ของเลี้ยง วัว ควาย
และมนุษย์อย่างตรงๆ ซึ่งคร่ำครวญอยู่ ไปรอบๆ ข้าง
ทั้ง ๒. ผู้นั้น ถึงพ้นจากอภัย เกิดเป็นมนุษย์ก็ต้องเป็น—
คนยากจน เป็นทาสของผู้อื่น ต้องเกิดในตระกูลคน—
จัญทาล ต้องเก็บดอกไม้ เสื่อมจากโภคะ หาทรัพยา".*

ก็แล ครั้นประกาศแล้ว จึงสั่งคนให้ให้ทรัพย์ด้วยการจดซื้อไว้ที่นั้น แล้วส่งไป. เพราะเหตุนี้ พระมหาบุรุษ จึงเป็นเช่นดังมารดาบิดาของคนเหล่านั้น. จำเดิมแต่นั้นมา รัตนะ คือทองและเงิน เสื้อผ้าและอาภรณ์ที่คนอื่นลื้มไว้ และตกอยู่ ในพระนครทั้งสิ้น ในร้านตลาด หรือหนทางก็ตาม ก็ไม่หาย แม้ตกอยู่นานเป็นเดือนก็ตาม. พระนครอินทปัตถ์นี้ ไม่มีข้อขัด, เกษมสุข ด้วยฝนตกต้องตามฤดูกาลและข้าวปลาบริบูรณ์. ชาวเมืองเหล่านั้นทั้งหมด ก็ประพฤติตามคำของพระมหาบุรุษตลอดเวลา. ตั้งแต่นั้นมา พระมหาบุรุษ มีบริวารหลายแสน และ สมบูรณ์ด้วยบรรณาการหลายแสน ตลอดกาลทั้งปวง.

พระศาสดา เมื่อจะทรงประกาศเนื้อความนั้น จึงตรัสว่า

"คนผู้ทรงธรรม กล่าวธรรม โดยธรรมทุกเมื่อ ตามสอน
อรรถและธรรม แก่พระราชา ไม่ว่างเว้น ด้วยธรรมที่ประพฤตินั้น,
ทั้งนคร ชนบท แคว้นแคว้น จึงรุ่งเรืองเกษมเปรมปรี ด้วยฝนตก
ต้องตามฤดูกาล ข้าว ปลา บริบูรณ์ ทุกเมื่อ".*

อุปราชกัณฑ์ปัญหาที่ ๓๒ จบ.

* คาถาเหล่านี้ ผู้วิจย : ยังหาที่มาไม่ได้.

* คาถาเหล่านี้ ผู้วิจย : ยังหาที่มาไม่ได้. (ประเทศใด พระราชาทรงธรรม ประเทศนั้น ฝนจะตกต้องตามฤดูกาล ทั้งข้าวกล้าก็บริบูรณ์ ถึงประชาก็มีหน้าขึ้นบาน).

๔.๓๔ ราชพุทธจริตกัณฑ์ปัญหาที่ ๓๓ ว่าด้วยการกลับใจของพระราชา

ตั้งแต่นั้นมา เสนาบดี จึงผูกอาฆาตต่อพระมหาบุรุษ แล้วคิดว่า "เจ้ามหาบุรุษนี้ เมื่อก่อน เป็นบุตรผู้อุปัฏฐากเรา, บริวารอะไร ๆ ก็ไม่มี, บัดนี้ พระราชานี้ ใครพูดอะไร และ กล่าวโทษอย่างไร ก็ไม่เชื่อ, ถ้าเช่นนั้น เราไปยังสำนักของพระราชาองค์ใดองค์หนึ่ง พาเอา พระราชามายังนครนี้ให้ยึดเอาพระนครนี้เสียทั้งหมดก่อน, จักตัดศีรษะเจ้าธัญชัย ให้วางไว้ได้ ที่นั่งแล้ว จักนั่งดื่มสุรา" ต่อไม่นานจึงช่องสุมสุรโยธาได้พันหนึ่ง ตระเตรียมอาวุธทั้ง ๕ ชนิด แลวงหาที่ตามเวลา.

เสนาบดีหนีออกนอกเมือง

ภายหลังวันหนึ่ง พระราชาให้ป่าวร้องทั่วพระนครให้คนมาประชุมกัน ณ สนาม ทุมราชมณฑลแล้ว พร้อมข้าราชการบริหารพึงธรรมเสนาจากสำนักของธัญชัยมหาบุรุษ. กาลนั้น เสนาบดีพร้อมบุตร ภรรยา หมู่พาหนะและสุรโยธาพันหนึ่ง ถือเอาเกาและอาวุธทั้ง ๕ ชนิด หนีออกไปทางประตูทิศปัจฉิม มาบุรุษรักษาเขตแดนเสีย ไปยังสำนักของพระเจ้าวิโรชราช ถึง เจดีย์รัฐในเจดียนคร ตั้งค่ายอยู่นอกพระนครส่งทูตไปหาพระราชา. ทูตจึงกราบทูลว่า "มหา บพิตร อุชุกเสนาบดี ขอเป็นทาสของพระองค์, ประสงค์จะทำการรับใช้พระองค์". พระราชา สดับความเป็นไปของทูตตามลำดับจึงตรัสว่า "ถ้าเช่นนั้น ท่านจงมาเพียงผู้เดียว". เสนาบดีฟัง คำนั้นแล้ว คนเดียวมาพร้อมกับอนุทูตของพระราชาไปเข้าเฝ้า กราบทูลแก่พระราชาว่า "มหา บพิตร หม่อมฉันเป็นเสนาบดีของพระเจ้าโกรพิยะ, พระเจ้าโกรพิยะนั้น ทรงตั้งบุตรคหบดีซึ่ง เป็นคนรับใช้ของหม่อมฉันให้ดำรงตำแหน่งอุปราชแล้วปลดหม่อมฉัน, อิกยังให้ทหารจับหม่อมฉันขังในเรือนจำแล้วให้ปล่อยหม่อมฉัน, เพราะเหตุนี้ หม่อมฉันจึงหนีมา, มหาบพิตร เหล่า ทหารกล่าวคือเหล่าเสนาทั้งหมด บัดนี้ รักษาศีล, ไม่ทำแม้สักว่าปาณาติบาต, พวกเราฟังได้ พระนคร เหมือนคนถือเอารวงผึ้งที่ไม่มีตัวฉะนั้น".

พระเจ้าวิโรชเสดับคำนั้นแล้ว ถึงความโสมนัสแล้วตรัสว่า "ท่านเสนาบดี สุรโยธา กล่าวคือเสนา ๑๒ อักโขภินิของเรามีอยู่, พวกเราพึงโสมนัสได้อย่างง่ายดาย". เวโรชพราหมณ์ ปุโรหิตของพระเจ้าวิโรชราช เป็นคนฉลาด ฉะฉานแลม ฟังคำนั้นแล้วกราบทูลว่า "ขอเดชะ สุรโยธาอยู่ในพระนครอินทปัตถ์ รักษาศีลจริงหรือไม่?, เราควรทำการตรวจสอบ". พระราชา รับรองว่า "ดีมาก" แล้วให้เรียกเหล่าบริวารเสนาบดีมาประทานเรือนที่อยู่และเสบียง แก่เสนาบดี

แล้วเลี้ยงดู. ทั้งเสนาบดีทั้งหลายบริวาร จึงอยู่รับใช้พระราชชาติตลอดเวลา. ด้วยเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า

"คนชั่ว เห็นโทษของคนอื่น แม้ประมาณเมล็ดพันธุ์ผักกาด ก็ทำให้ใหญ่โต, แต่ถึงแม้จะเห็นโทษของตนประมาณเท่าช้าง ก็ทำเป็นไม่เห็น. คนชั่วยอมหักรานเสียซึ่งผู้นั้น เหมือนช้างสารเข้าไปอาศัยร่มเงา ก็หักรานต้นไม้ที่ตนอาศัยร่มเงาคลายร้อนเสีย"*

พระองค์ทรงตรัสต่อไปอีกว่า

"ผู้ใด ประกาศโทษ เพียงเล็กน้อยของคนอื่นเท่านั้น, แต่ไม่เห็นโทษของตนมากมาย ประมาณเขาสุนัข, ผู้นั้นแล เหล่าสัตว์บุรุษทั้งหมด กล่าวว่า "เป็นคนชั่ว", ผู้ใด สماعคมกับผู้นั้น ก็ต้องประสบภัยในโลกนี้และโลกหน้า".*

ในเวลาทีเสนาบดีหนีไป ได้มีความโกลาหลขึ้นในแคว้นกุรุทั้งสิ้น. พระเจ้าธัญชัยโกกรัพยาฯ พึงคำนึงแล้วก็ไม่ให้ค้นหาเสนาบดีเลย เพราะพระองค์มีอุสาหะในการพึงธรรมตลอดทั้งวัน. รุ่งขึ้น พระมหาบุรุษไปเข้าเฝ้ากราบทูลแก่พระราชาวา "ขอเดชะ เสนาบดีนี้หนีไปเพื่อต้องการเบียดเบียนพวกเรา, จะนำพระราชอาชญาเพื่อโจมตีพระนครของเรา, เมื่อมีเหตุบรรดาผู้ที่อยู่ในแคว้นแคว้นนี้ ตระกูลใด ๆ มั่งคั่ง, พึงให้ตระกูลนั้น ๆ เข้าอยู่ภายในพระนคร, ตระกูลที่ขัดสน, พึงให้อยู่ภายนอกพระนคร, ที่ประตูทั้ง ๔ ในพระนครนี้ บ้านหลังหนึ่ง ๆ เศรษฐีมีทรัพย์มากหลายร้อยอาศัยอยู่, เพราะฉะนั้น เราไม่อาจจะย้ายเพื่อต้องการให้อยู่ภายในพระนครได้, พึงให้สร้างกำแพงขึ้นนอกเพื่อรักษาประตูบ้านทั้ง ๔ ไว้, ก็จะสามารถรักษาบ้านไว้ได้ภายนอกจงทำกำแพงเตี้ย ๆ". พระราชาตรัสว่า "ดีละ จงทำตามชอบใจเถิด".

พระโพธิสัตว์ให้สร้างกำแพง และสะสมเสบียง

พระมหาบุรุษฟังพระดำรัสแล้ว ถวายบังคมพระราชาลุกจากอาสนะถึงหน้าพลับพลาไชย นั่ง ณ ที่สมควร แล้วให้เรียกมหาอำมาตย์ที่รักษาประตูบ้านทั้ง ๔ มาสั่งว่า "พวกท่านจงให้สร้างกำแพงขึ้นนอกกว้างประมาณ ๓ คาวุตที่ประตูบ้าน ยาวประมาณโยชน์หนึ่ง, ที่กำแพงด้านหนึ่ง ๆ มี ๓ โยชน์ จึงรวมเป็นกำแพง ๓ ชั้นโดยลำดับ, กำแพงชั้นในสูง ๑๒ ศอก, ชั้นถัดไป ๑๔ ศอก, ชั้นถัดไป ๑๘ ศอก, คูแต่ละชั้น ลึกและกว้างได้ประมาณ ๑๔ วา,

* คทาเหล่านี้ ผู้วิจัย : ยังหาที่มาไม่ได้. (ปกติคนชั่วมักมองไม่เห็นโทษของตนเอง).

ข้างและมาสามารถลงอาบได้, ประตูละใหญ่ทั้ง ๒ มีที่ข้างทั้ง ๒ แห่งคู่นั้น, ระหว่างกำแพงนั้นมีประตู ๓ บาน ใหญ่เท่ามณฑป, ในระหว่างนั้นมีประตูเล็ก ๆ อีกข้างละประตู, พวกท่านจงเกณฑ์เหล่ากรรมกรและชาวพระนครในที่นั้น ๆ มาให้สร้างตลอดวันและคืนทุกเวลา, จงอย่าชักช้า, จงมีความอุตสาหะเถิด" แล้วส่งไป. ตัวท่านเอง เมื่อสั่งการให้แล้วก็นั่งบนคอช้างเที่ยวทำประทักษิณพระนครวันละ ๓ เวลา ต่อไม่นานเมื่อล่วงไป ๓ เดือนจึงสำเร็จทุกอย่าง กาลภายหลังจึงสั่งให้ชาวพระนครก่อสร้างกำแพง ณ ที่นั้น ๆ. ประตูใหญ่ ๒ แห่งที่ข้างทั้ง ๒ สมบูรณ์ด้วยมณฑปใหญ่ ณ มุมนั้น ๆ. ต่อไม่นาน ทุกสิ่งทุกอย่างก็สำเร็จโดยล่วงไป ๔ เดือน.

เมื่อก่อน พระนครอินทปัตถ์ ยาวและกว้างประมาณโยชน์หนึ่ง, สร้างกำแพง ๓ ด้านจึงยาวและกว้างประมาณ ๕ โยชน์. เมื่อกำแพงสำเร็จ พระมหาบุรุษจึงกราบทูลพระราชา. พระราชาทรงสดับคำนั้นแล้ว พร้อมด้วยพลนิาย ๔ เหล่าทัพเสด็จนั่งบนคอช้างตัวประดับแล้วทำการประทักษิณพระนครเพื่อต้องการทอดพระเนตรกำแพง. พระราชาครั้นเห็นแล้วมีจิตยินดีสรรเสริญว่า "ดีมาก" แล้วเสด็จเข้าปราสาทไป.

ตั้งแต่นั้นมา พระมหาบุรุษจึงสั่งให้เหล่ามนุษย์ชาวพระนครทำนากันทุกครัวเรือน. เมื่อเก็บข้าวกล้าเสร็จจึงให้เก็บไว้ในพระนคร. ด้วยเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า

"พระโพธิสัตว์ ให้สร้างพระนครและสั่งให้ปลูกข้าว, แสดง

สิ่งที่สำเร็จในที่ทุกแห่ง แก่พระเจ้าโกธิยราช".*

ระหว่างกาลนั้น พระเจ้าวิโรจราชถูกอุชุกเสนาบตีตกเตือนอยู่ประจำ จึงสั่งสุริโยธาร้อยหนึ่งไปปล้นชาวกรุงรัฐ. ครั้งแรก เหล่าสุริโยธาปล้นบ้านกับป่าสคาม. หมู่มนุษย์ชาวบ้านจึงจับเหล่าสุริโยธามัดอย่างแน่นหนาแล้วแสดงแก่พระเจ้าโกธิยะ. พระราชาจึงให้พระมหาบุรุษพิจารณาดู. พระมหาบุรุษฟังว่าปล้น เพราะความยากจน จึงสั่งให้มอบทรัพย์ให้คนละ ๑๐ กหาปณะแก่เหล่าสุริโยธาทุก ๆ คนแล้วให้ปล่อยตัวไป. เหล่าสุริโยธาก็กลับไปแสดงทรัพย์ และกหาปณะ แก่พระเจ้าวิโรจราช. พระองค์ฟังแล้วยังไม่ทรงเชื่อก่อน. ในครั้งที่ ๒ เหล่าสุริโยธาก็ปล้นหมู่บ้านแล้วได้ทรัพย์เช่นเคยแล้วกราบทูลพระราชา. ครั้งที่ ๓ เหล่าสุริโยธาก็ปล้นกลางพระนคร. ส่วนพระมหาบุรุษวินิจฉัยจากเหตุนี้จึงทราบว่าเป็นเหตุเกิดจากอุชุกเสนาบตี จึงสั่งให้มอบทรัพย์คนละ ๑๖ กหาปณะ พร้อมกับคาถา ๖ บทแก่เหล่าสุริโยธาแล้วกล่าว "เราจักส่งคาถาเหล่านี้ พร้อมกหาปณะไปให้แก่เสนาบตี" จึงกล่าวบทคาถาอย่างนี้ว่า

* คาถานี้ ผู้วิจัย : ยังหาที่มาไม่ได้.

"คนอันธพาลที่รู้ปงามมักประทุษร้ายภรรยาผู้อื่น ถ้ามีทรัพย์ ก็จะหวงแต่ทรัพย์, คนพาลถึงมีคุณก็มีคนที่ชั่วเป็นคนที่สนองตนเท่านั้น. ถ้อยคำที่ควรหวั่นระของคณพาลจากนี้ ไม่มีคำอะไร ๆ อื่นในโลก, คนชั่วเองกล่าวติเตียนคนดี ในการทำอย่างตั้งใจว่า 'ไม่ตั้งใจ'. เป็นคนหลงสรเสรีอุตุนเอง จึงไม่งามในโลก, อีกอย่าง รู้วิชาลับ-ประกาศสิ่งที่กำเริบน่าจะปิดไว้. นัยว่า คนมีปัญญา อย่ารักใคร่-ชอบใจคนชั่วดังงูพิษ ขาดงูพิษ ถึงจะเลี้ยงดี ปานใด, เผลอเมื่อใด ก็กัดฉกผู้เลี้ยงทันที. คนพาลถึงมีบุญ ก็จัดว่าไม่มีบุญกล่าวคือไม่มีทรัพย์ ที่จัดเสมอว่า น่าดู, เพราะเหตุนั้น ความคิดของคนพาล มุ่งยึดถือเอาเฉพาะความลำบากใส่ตน. อีกอย่าง คนพาลไม่มีบุญ ถึงมีความรู้ความสามารถ ก็จัดว่าไม่มีทรัพย์ ไม่น่ารักใคร่, ความคิดของสัตบุรุษ มุ่งถือเอาแต่สิ่งที่ตนเห็นว่าดีอย่างเดียว".*

ครั้นเขียนเสร็จแล้วจึงส่งไป. สุริโยธาเหล่านั้นจึงแสดงแก่พระเจ้าวิโรชราชา. พระราชา จึงแสดงแก่เวโรชพราหมณ์. ถึงเวโรชพราหมณ์ก็ได้ประกาศความแห่งคาถาแก่พระราชา ต่อหน้าเสนapati. พระราชาทรงสดับแล้ว เกิดความสังเวชใจได้แต่นิ่งเสีย. ก็เสนapatiแล ครั้นฟังแล้วจึงโกรธยิ่งนักว่า "เจ้านันยุชยนี้ ส่งมาเพื่อเยาะเย้ยเรา".

พระศาสดา เมื่อจะประกาศความนั้น จึงตรัสว่า

"ผู้ทำอุปการะ แก่เหล่าอำมาตย์คนชั่ว จัดว่ามีตบอดเป็น-อย่างมาก, เหตุว่า ให้ข้าวปลา พยาธีย่อมกำเริบ เพราะบริโภคอาหารแสดง ๆ ฉนใด. คนแม่ฐาคนชั่วถึงทำสิ่งดี ก็ต้องประสบทุกข์คือความโศก และความพินาศ, เหล่าคนชั่ว เป็นดังงูพิษร้าย คอยฉกกัดเหล่าคนที่เลี้ยง. ความเจริญแห่งพิษ อย่างเดียวของ-งูพิษนั้นมันแล่นไป ดุจนันม, เพราะว่า ผู้ทำอุปการะแก่เหล่าคนชั่ว เป็นนิจ ย่อมเป็นไปเพื่อปราศจากสิ่งอันทำ. อสัตบุรุษ ถึงคบหาสัต-บุรุษ ก็รังแต่ทำประโยชน์บางอย่างให้กำเริบ, ถึงตัวจะเป็นสงบบริสุทธิ แต่หาสงบบริสุทธิไม่".*

* คาถาเหล่านี้ ผู้วิจัย : ยังหาที่มาไม่ได้.

* คาถาเหล่านี้ ผู้วิจัย : ยังหาที่มาไม่ได้.

ราชพุทธวิจิตรคดีปัญหาที่ ๓๓ จบ.

๔.๓๕ ธรรมยุตตกัณฑ์ปัญหาที่ ๓๔ ว่าด้วยการรบกัณฑ์ธรรมะ

พระเจ้าวิโรชราชยกทัพมาตีนครอินทปัตถ์

ต่อมาวันหนึ่ง พระเจ้าวิโรชราชถูกอุชุกเสนาบดีชักชวนด้วยความโกรธ จึงเกณฑ์
 สूरโยธา ๑๒ อักโกภินี จัดแจงเสื่อเกาะและอาวุธ ๕ ชนิด รับสั่งให้จัดทุกสิ่งอย่างสำเร็จภายใน ๔ เดือน พระราชาประทับนั่งบนคอช้างตัวประดับแล้วออกจากพระนคร กับเหล่าพลนิกร
 ๔ เหล่าทัพ ที่มีการผูกเสื่อเกาะและอาวุธ ๕ ชนิด นับได้ ๑๒ อักโกภินี มีเหล่าทหาร
 ติดตามด้วยการยกฉัตรสีขาวทำด้วยทอง ดาราดาดด้วยแก้วมณีทำเป็นเดือนดาว ด้วยเพดานทำ
 ด้วยทองไพฑูรย์ถึง ๒ ชั้นเช่นกับข้าวสารขัดอย่างดี เมื่อดนตรีทั้ง ๕ ประกอบเข้ากับ โดมร
 เกาทันท์ หอก ดาบ หลาว อันน่าสะพรึงกลัว เมื่อเสียงอันไพเราะที่กล่าวด้วยเสียงแห่งชัยชนะ
 ข้าศึกศัตรูไปข้าง ๆ เมื่อเหล่าทหารต่างไซโยให้ร้องอย่างสุขสำราญ ข้างหน้าพระเจ้าวิโรชราช
 พระเจ้าวิโรชราช พร้อมด้วยนายทหารมีพรหมณ์เป็นต้น พระราชาผู้ให้หมู่โยธา ๑๒ อักโกภินี
 มีสีสรรเพศแปลก ๆ แตกต่างกันผูกสอดด้วยพระขรรค์แก้วแวดล้อม เสด็จไปด้วยเหล่าโยธา
 เติบเท่า มีมือถือหอก โดมร โล่และอาวุธต่าง ๆ อย่างทรงแวดล้อมด้วยเหล่าโยธาอื่นเช่นนั้น
 ที่ขึ้นบนหลังช้าง ม้าและรถ ด้วยโยธาที่ชำนาญอาวุธต่าง ๆ ด้วยโยธาม้าที่ประดับด้วยกริ่งส่ง
 เสียงไซโยให้ร้องและเหล่าพลรถจากทั่วสารทิศ และบุรุษสूरโยธาข้างหน้าที่ฉลาดในการสงคราม
 ประสงค์จะรบมูทะลุคุดัน ต่างร้องแซงแซว พระองค์ทรงยินดียิ่งนัก.

บรรดาทหารนั้น เหล่าทหารซึ่งเป็นทหารหนุ่ม ๕,๗๐๐,๐๐๐ นายนับได้ระหว่าง
 เสนา ๑๒ อักโกภินี ถูกพระราชาเลือกพาไป, ทหารแม่ประมาณเท่านั้น พร้อมด้วยอาวุธต่าง ๆ
 วิ่งเข้าไปในสงคราม สามารถจับอาวุธจากมือคนเหล่านี้ แล้วตัดคอเหล่าปัจจามิตรให้ตกไปได้
 ไม่คิดถอยกลับแม้ก้าวเดียว. บางพวกถือธนู ที่ศึกษาอย่างดี อาจหาญในการยิงลูกศรให้ตกไปใน
 นสงครามได้อย่างแม่นยำ. เหล่าลูกศรเห็นปานนี้ มีปลายแหลมคม มีปากเช่นกับปากลิ่ว ที่
 เหล่าทหารยิงไปด้วยกำลังแห่งธนูตกไปถูกต้องอย่างรวดเร็วเป็นลูกศรฝน ดุจสายฝน. บางพวก
 ถึงเมื่อช้างใหญ่ทำเสียงร้องโละมา ก็สามารถจับงาช้างเหล่านั้นหักได้ เป็นสूरโยธาที่ไม่หวั่นไหว
 ยืนนิ่งต่อหน้าช้างเหล่านั้น ช้างยังวิ่งเข้าหาเสียอีก. บางพวกถือดาบที่ให้นกกระเรียนกินเนื้อปลา
 ผสมผงเหล็กถึง ๗ ครั้งแล้วเอามูลนกกระเรียนมาลูบเอาเนื้อมาทำดาบ. ดาบเหล่านั้นจึงกล้า

แข็งยิ่งนัก เป็นเช่นกับปลาไม่มีก้าง มีสีสรรรุ่งเรือง. เหล่าสุริยาธิดาดำเนินยืนอยู่ตรงกลาง. เหล่าสุริยาธิดาที่เห็นไฟหรือสิ่งอื่นที่ผิดแผกไป ก็มีจิตไม่หวั่นไหวในการเข้าไป สามารถจะจับดาบนั้น ๆ มาประหัตประหารช่างตัวจับมันดูร้ายแล้วเอาดาบตัดคอข้างได้ ซึ่งสามารถให้มันขาดตกไปคราวเดียวได้ ย่อมงามยิ่งนัก. เหล่าสุริยาธิดาต่างสวมอาภรณ์มีเกาะและนวม ประดับด้วยอาวูรมีตัวอาจหาญเป็นดุษฎีประกายดาวพฤษภ. พระโบราณจารย์ จึงแสดงความอัศจรรย์ว่า "หมู่โยธาเหล่านั้น และเหล่านี้ มีประมาณเท่านี้ เช่นกับจะเที่ยวยึดเอาชมพูทวีปได้ อันใคร ๆ ไม่พึงดูแคลนได้". ก็พระราชอำนาจเหล่าสุริยาธิดาแวดล้อมแล้ว ดำเนินไปอยู่ ต่อไม่นานประมาณเดือนหนึ่งก็ถึงนครอินทปัตถ์ตามลำดับ. พระองค์เสด็จมาถึงในเวลาพระอาทิตย์ตกดินพอดี จึงสั่งให้ลอมนครอินทปัตถ์ไว้ด้วย ๔ สิ่งเป คือ พลช้าง พลม้า พลรถและพลเดินเท้า โดยรอบด้วยการติดต่อกัน ๓ ด้าน ด้วยแสงแห่งคบเพลิงหลายแสน ก็เกิดสว่างไปทั่วนคร.

ในขณะนั้น พระมหาบุรุษจึงระลึกถึงนันทิยักษ แล้วสั่งยักษ์ผู้มาแล้วให้รักษาพระนครไว้. ก็แล นันทิยักษจึงแปลงกายใหญ่โตถือเอาตะบองอันลูกโซติช่วงซัวลท่อนประมาณเท่าต้นตาลหนุม กวาดแกว่งไปมาแล้ววิ่งไปรอบ ๆ ภายนอกพระนครพร้อมกับประกาศชื่อนว่า"เฮ้ย! ข้าชื่อนันทิยักษเสนาบดี". ก็เสียงนั้น เป็นดังกาลแตกแยกแห่งแผ่นดิน. เหล่าโยธาคือทหาร ๑๒ อักโกภินีพร้อมพระราชพา ฟังเสียงอันน่าสะพรึงกลัวแล้วเกิดสะดุ้งขนลุกชูชันได้แต่นิ่งอยู่. พระเจ้าวิโรชราช สดับแล้วตรัสถามเสนาบดีว่า "สุริยาธิดาในพระนครนี้ ล้วนเป็นยักษ์ เพราะฉะนั้นใครเล่า ? จะสามารถยึดได้". ฝ่ายอุชุกเสนาบดีกราบทูลว่า "อย่ากลัวเลย ! มหาบพิตร นันทิยักษนี้ มีศีล กลัวภัย ไม่อาจทำปาณาติบาตได้, ขอพระองค์ โปรดรอเวลาสักหน่อยหนึ่งก่อน, มันก็จะหายไปเอง". พระราชาได้นิ่ง.

พระเจ้าโกรพยราชเห็นกองทัพจากเจดียนครแล้วทรงสะดุ้งหวาดหวั่น

พระเจ้าโกรพยราช ทรงฟังและเห็นเหตุนี้แล้ว ประทับยืนอยู่บนปราสาท เกิดความสังเวชใจ จึงระลึกถึงพระโพธิสัตว์ว่า "โอ ! แว่นแคว้นและชีวิตของเรา พึงพินาศเป็นแน่, มหาบุรุษนี้ไปที่ไหนเสีย ?, เรายังไม่เห็นเลย, เราจักถามเหตุการณ์นั้น, ขอรีบจงมาเถิด". พระองค์ทรงนึกถึงบ่อย ๆ แล้วก้าวลงสู่ความหลับ. รุ่งเช้า พระมหาบุรุษ จึงให้ตั้งนางสนมและวงดุริยางค์ไว้ที่มณฑปนั้น ๆ ให้บุรุษสุริยานั่งรอบกำแพง ๓ ชั้น ให้กินอาหาร คือ ปลาและเนื้อ ให้ดื่มสุราแล้วจึงสั่งว่า "เหล่าโยธา จงเล่นมหรสพกันตามอัชฌาศัยของพวกท่าน จนกว่าอรุณจะขึ้น, จงพากันกล่าวแก่พวกกันเองว่า 'วันนี้ พวกเราจักเคี้ยวเนื้อ, พวกเราจักกินอาหารกับเนื้อเช่นนี้ก่อน' แล้วไปเข้าเฝ้าตอนใกล้รุ่ง ขึ้นไปยังอาคารถวายบังคมพระราชาแล้ว

นั่ง ณ ที่สมควร. พระราชาเห็นพระมหาบุรุษ ซึ่งนั่ง ณ ที่สมควรแล้วตรัสถามว่า "มหาบุรุษ
 เจารู้ว่าโยธาเหล่านี้เป็นของใคร ? หรือ". "มหาบพิตร หม่อมฉันรู้ว่า โยธาเหล่านี้เป็นของ
 พระเจ้าวิโรชราช ในแควยนคร". พระเจ้าโกโรพราชตรัสด้วยอำนาจการสั่งหาว่า "มหาบุรุษ
 โยธาที่อยู่ในแควยนคร เมื่อก่อน ส่วนมากล้วนกล้าหาญฉลาดในการรบ, เราจักแสดงแก่เจ้า,
 พ่อได้ยินว่า แม่ทัพนายกองมีประมาณ ๓๐,๑๙๐ นายและเสนานับได้ ๑๒ อักโกภินี ทั้งหมด
 ล้วนมีตัวประดับหลากสีด้วยทองคำเป็นต้น ต่างมาพร้อมด้วยช้าง ม้า และรถ ซึ่งอาจหาญ
 สามารถ ที่ประดับด้วยทองคำ และธงชัยเป็นต้น, จงดูพวกโยธาพากันชนเอาทัพพะและสัมภาระ
 ที่นำมาด้วยฤทธิ์ ซึ่งมาพร้อมกับพลทหารคือหมู่ช้างไม้เทียมเดินไปมา, พ่อ ได้ยินว่า นายทหาร
 ถูกเหล่าสุริโยธาที่มีความฮึกเหิมดุจสีหะคุมครอง จึงเข้าไปในระหว่างแห่งเสนานอื่น ไม่ปรากฏตัว
 สามารถตัดคอพลนิกายของคนเหล่านั้นมาได้, ได้ยินว่าเหล่าสุริยอล้วนเป็นบัณฑิต นั่งอยู่ใน
 ที่ลับคิดอ่านท่องมนต์ได้เพื่อจะคิดกิจนั้น หนึ่งวันหรือสองวัน, เวโรชพราหมณ์ บุโรหิตของพระ
 ราชาในระหว่างคนเหล่านี้ มีปัญญา, พ่อมหาบุรุษขึ้นชื่อว่าบัณฑิตผู้ฉลาดในอุบายเช่นเจ้า คนอื่น
 ตั้งแต่เวเจจนถึงภวคเคพรหมยังไม่มี, เจ้าชื่อว่าเป็นบัณฑิตปรากฏในที่เช่นนี้, เพราะฉะนั้น เจ้า
 จงรู้ว่า จะทำอย่างไร, เราจึงจักพ้นจากทุกขนี้ได้" แล้วตรัสอีกว่า

"เหล่าโยธา พาเอาเสนามาล้อมเมือง ล้อมโดยรอบราชธานี

แคว้นกุรุรัฐ. เหล่าโยธา ล้อมอยู่โดยรอบ ดุจดาวเกิดในเบื้องบน,

มหาบุรุษ ท่านจงรู้ว่าทำอย่างไร ? จึงจักพ้นได้".*

ก็แล พระราชาครั้นตรัสอย่างนี้แล้วจึงส่งพลนิกายมีนันทิยักษ์เสนาบดีไปอีกตรัสว่า
 "มหาบุรุษ บัดนี้ นันทิยักษ์เสนาบดีจะพึงขับไล่โยธาเหล่านั้นเอง". พระมหาบุรุษฟังคำนั้นแล้ว
 กราบทูลว่า "อย่ากลัวเลย ! มหาบพิตร, ถ้า เพราะเหตุแห่งนันทิยักษ์ ไซ้, จะมีประโยชน์
 ด้วยฤทธิ์, เว้นหม่อมฉันเสีย ในชมพูทวีปทั้งสิ้นนี้ ใคร ๆ อื่น ก็ไม่สามารถจะให้เหล่าทหาร
 หินไปได้" แล้วกล่าวคาถาว่า

"พระองค์ อย่ากลัวไปเลย มหาบพิตร, ขอจงดูฤทธิ์ของ—

หม่อมฉัน, หม่อมฉัน จะไม่รบด้วยมือ ไม่ถือศาสตรา ไม่ใช้ท่อนไม้

ตอบโต้ท่อนไม้. ไม่ใช้ศาสตราตอบโต้ศาสตรา แต่จักรบด้วยธรรม

ภาสิต ซึ่งเป็นการรบอย่างหนึ่ง ซึ่งทำให้ชนะได้โดยประการทั้งปวง".*

* คาถาเหล่านี้ ผู้วิจัย : ยังหาที่มาไม่ได้.

ก็แล ครั้นกล่าวอย่างนี้แล้ว ถวายบังคมลาพระราชาลูกจากอาสนะถึงที่อยู่ของตน.
 ลำดับนั้น พระเจ้าวิโรชราช ทรงเห็นพลงกายเต็มสุราปานะและเคี้ยวกินเนื้อกันอยู่
 รอบกำแพง ทรงสดับเสียงของพลงกายร้องว่า "วันนี้ พวกเราจักกินเนื้อของคนเหล่านี้ จัก
 กินอาหารกับเนื้อ" จึงตรัสถามเหล่าอำมาตย์ว่า "ผู้เจริญ พวกนั้นพูด ร้องรำทำเพลง แสดง
 การขับร้อง ประโคมกันอยู่บนกำแพง ไข้ไหมหนอ ?". "อย่างนั้น มหาบพิตร". พระราชาสดับ
 คำนั้นแล้วมีพระทัยสังเวช ตรัสสั่งอุชุกเสนาบดีว่า "เสนาบดี บัดนี้ จงพาพลงกายของเราเข้าตี
 พระนคร". เสนาบดีจึงรับว่า "รับด้วยเกล้า" ถวายบังคมพระราชาลูกจากอาสนะ ให้ประชุม
 เหล่าสุริยาธำมหาราชแล้วสั่งให้เข้าตีพระนคร. เหล่าสุริยาธำมหาราชทั้งหมดจึงร้องด้วยเสียงอย่างเดียวกันว่า
 "นาย ใคร จะสามารถรบกับเหล่าภูตและยักษ์ได้เล่า ?, พวกเรา จักรบกับหมู่มนุษย์เท่านั้น,
 เมื่อคืนเราได้ยินเสียงเหล่ายักษ์, บัดนี้ พวกเราสำคัญว่า "เมื่อหมู่มนุษย์ เจริญจากกันอยู่อย่างนี้
 พวกเรา จักจับอาวุธ, พวกใดบุก, พวกนั้นคงต้องถูกจับเป็นแน่, แต่เมื่อใดเหล่ามนุษย์จับอาวุธ
 ๕ ชนิดออกมา, เมื่อนั้นพวกเราจักรบ จักปล้นสดมภ์แล้วพากันหนีไป. เสนาบดีฟังคำนั้นแล้ว
 จึงกราบทูลแก่ แล้วกราบทูลพระเจ้าวิโรชราช ๆ ตรัสว่า "ถ้าเช่นนั้น เราจักทำอย่างไร ?".
 "ขอเดชะ พระองค์พึงส่งทูตไปหาพระเจ้าโกรัพยะเถิด". พระราชารับรองว่า "ดี" เมื่อจะจัดส่ง
 ทูตไปจึงให้ทหารเขียนสารว่า "ถ้าต้องการรบกับเรา พระองค์จงเกณฑ์กองทัพออกมา, พวกเราจัก
 รบกัน, ถ้าไม่รบ, จงให้ฉัตรแก่เรา" แล้วส่งไป. ทูตถือสารเข้าไปยังพระนครแสดงแก่พระราชา.

ธรรมยุท

พระราชาสดับสารนั้นแล้วแสดงแก่พระมหาบุรุษว่า "พ่อ เจ้าจงทำตามอัชฌาศัย
 ของเจ้าไปเถิด". พระมหาบุรุษ ให้เขียนสารตอบไปว่า "เราจักรบกัน โดยธรรม, จักไม่รบ
 ด้วยอาวุธ" แล้วส่งไป. ทูตนำเอาสารไปแสดงแก่พระเจ้าวิโรชราช. พระราชาสดับสารนั้นแล้ว
 ตรัสถามวิโรชปุโรหิตว่า "การธรรมยุทนั้น ชอบใจแก่ท่านหรือไม่ ?". "ชอบใจ มหาบพิตร,
 ขอจงส่งข่าวสารตอบไปอีกเพื่อให้ถามว่า 'จะทำการที่ไหน ? ทำเมื่อใด ? จะทำกันอย่างไร ?'.
 พระราชาตรัสว่า "อย่างนั้นหรือ ?" แล้วส่งทูตตอบกลับไปอีก. ทูตไปแล้วแสดงแก่พระเจ้า
 โกรัพยะราช. ถึงพระเจ้าโกรัพยะราชก็แสดงแก่พระมหาบุรุษ. พระมหาบุรุษเมื่อจะเจรจากับทูต
 นั้นจึงกล่าวว่า "ท่านผู้เจริญ ขึ้นชื่อว่าธรรมยุท คือ พระราชาทั้งของท่านทั้งของเรา นั่งบน
 รถอันเป็นมงคลพระองค์ละคัน ให้บัณฑิตแต่ละคนนั่งบนแอกรถคันนั้น ๆ มีกำลังพล ๔ เหล่า
 หัพแวดล้อมแล้ว เข้าไปยังสนามธรรมยุท หันหัวรถเข้าหากัน ให้บัณฑิตแต่ละฝ่ายถามและ
 แก้ปัญหากันและกัน, บัณฑิตฝ่ายใดไม่อาจแก้ปัญหาของอีกฝ่ายได้, บัณฑิตฝ่ายนั้นพร้อมพระราชา

ต้องพ่ายแพ้, นี่คือการยุทธ์, พรุ่งนี้ พวกเราจะทำยุทธกัน, อีกอย่าง ท่านซึ่งอยู่ภายนอก พึงให้ทำการจัดแจงท้องสนามทุ่งราชมนฑล ทั้งยาวและกว้างของสนามนั้น ประมาณโดยรอบ โยชน์หนึ่งให้เรียบรอย" แล้วส่งไป.

ทูตฟังยุทธมยุธนั้นแล้วรับรองกลับไปบอกแก่พระเจ้าวิโรชราช. พระเจ้าวิโรชราช พร้อมกับวิโรชพราหมณ์ เหล่าพลพาหนะ มหาอำมาตย์ และราชบัณฑิตเป็นอันมาก ต่างพึงพอใจรับรองว่า "สาธุ" แล้ววันนั้นทั้งวันให้จัดแจงพื้นที่ประมาณโยชน์หนึ่ง ที่ทุ่งราชประเทศ แผ้วถางกันตั้งแต่บ่ายจนถึงเที่ยงคืน เมื่อพื้นที่สำเร็จแล้วจึงให้ประกอบรดด้วยน้ำมงคล ๔ ตัว มีสีดังดอกโกมุท อันพระราชโดยรอบมีประมาณ ๑๐๑ พระองค์และทหาร ๔ เหล่าทัพ กล่าว คือ ๑๒ อักโขภินิเวดล้อมแล้ว ประทับยืนบนรถมณฑลคั่นแล้วนั้นเสด็จไปยังทุ่งราชประมาณ ๑๒๐๐๐๐ หนึ่งจากนครอินทปัตถ์ ยืนบนรถมณฑลคั่นนั้น รับสั่งให้พลพาหนะทั้งหมดอยู่ที่ข้างทั้ง ๒ และข้างหลัง ข้างหน้าไม่ให้อยู่. ก็กำลังพลนั้นรุ่งเรืองไปด้วยฉัตรแดง ธงแดง ผ้าและอาภรณ์ สีแดงและรถประดับด้วยสีแดง ประกอบด้วยม้า ๔ ตัว มีสีเหมือนดอกโกมุท ที่นั้นสว่างรุ่งเรือง เช่นกับกองผ้ากำพลแดง เช่นกับกองถ่านเพลิง เช่นกับดาวโรหิตขึ้นไปในอากาศ และเช่นกับ พระอาทิตย์ขึ้น. เวโรชพราหมณ์ ได้ถือเอาแก้วแดงอันลูกโพล่งเป็นเปลวไปยืนอยู่บนรถ.

กาลครั้งนั้น ตั้งแต่พระอาทิตย์ขึ้น พระมหาบุรุษ ถูกแวดล้อมด้วยหมู่มนุสยชาว พระนครโดยรอบกำแพงทั้ง ๓ ชั้น คือ ระหว่างกำแพงชั้นนอกมีพวกถือโล่แก้ว ระหว่างกำแพง ชั้นกลางมีพวกถือโล่เงิน ระหว่างกำแพงชั้นในมีพวกถือโล่ทอง ตั้งเหล่านางสนม ให้ถือเอา ปัญจางคดุริยางคดนตรีเป็นต้นไปยืนที่ประตูมณฑปนั้น ๆ แล้วสั่งว่า "พวกนาง เมื่อรถของพระราชของพวกเราออกไปพร้อมกับพลพาหนะเมื่อใด, เมื่อนั้น จะมีคนตีกังสดาลขึ้น พวกเธอจง ประโคม ขับร้อง จรุงเรึง แกว่งโล่ระหว่างกำแพงทั้ง ๓ ด้าน". พระมหาบุรุษให้พระเจ้า โกรัพยะนั่งบนรถมณฑลประดับด้วยแก้วไพฑูรย์ซึ่งเทียมม้าสีขาว ๔ ตัว มีฉัตรชวากันกางเช่น กับมณฑลพระจันทร์ ให้เหล่าสุริโยธา ประมาณอักโขภินิ นุ่งห่มเสื้อผ้าสีขาวเช่นดอกประทุม ถือพัดและธงสีขาวแวดล้อม ให้เหล่าสหชาติโยธา ๕๐๐ นาย นุ่งผ้าสาฎกเนื้อละเอียด ให้เอา ผ้าขาวบริสุทธิ์ผูกศีรษะ ให้แต่ละคนถือแก้วผลึกคนละดวง ให้คนที่สามารถลุกขึ้นได้นำออกไป ข้างหน้า พระองค์เองนุ่งผ้าขาวผืนหนึ่ง คล่องผ้าขาวผืนหนึ่ง เอาดวงแก้วมณีรัศมีรุ่งโรจน์ ผูกที่ศีรษะ เอาพระหัตถ์ถือแก้วไพฑูรย์ไว้แล้วนั่งบนแกรถให้ขับออกไปทางประตูทิศทักษิณ.

คนทั้งหมดถึงประตูที่ข้างพระนครนั้น. กาลนั้น นันทิยักษ์ของนิรมิตรกายสูงประมาณ ลำตาล เอามือถือตะบองใหญ่ประมาณเท่าลำตาล ได้ยืนอยู่ข้างหน้ารถ. ในเวลาทานอาหาร

เข้าเสร็จ พระมหาบุรุษให้ตีกังสดาล ให้เปิดประตูทุก ๆ บาน ที่ข้างพระนครทั้งหมดแล้วออกไป. ประเทศเป็นที่ไปของสุริโยธานั้น ประโคมด้วยเสียงดุริยดนตรี เสียงปี่ ซอ แตร สังข์ ระฆัง กังสดาล เสียงตีฉิ่ง ตีกรับ ทับ โทน ปربมือ โห่ร้อง ของเหล่าสุริโยธาประมาณอีกโขภินีหนึ่งของพระเจ้าไกรยหาราช และเหล่าชาวพระนครซึ่งยืนอยู่เบื้องบนกำแพงทั้ง ๓ ดุจเสียงการกระทบกันด้วยเสียงคลื่นในมหาสมุทรและด้วยการแตกไปแห่งแผ่นดิน. ในกาลนั้นเหล่าโยธาสหชาติ ๕๐๐ นาย ทั้งโห่ร้อง หัวเราะว่าเริง โยนแก้วผลึกอันรุ่งโรจน์โชติช่วงเดินไปข้างหน้ารถ. ส่วนนนทียักษ์ เอามือข้างหนึ่งแกว่งตะบองเหล็กอันลูกโพล่ง แล้วเยียดแขนข้างหนึ่งเดินไปข้างหน้ารถ. ทางพระเจ้าไกรยหาราชมีหมู่ทหาร ๔ เหล่าทัพประมาณอีกโขภินีหนึ่งแวดล้อมเสด็จออกไป ดุจพญาช้างฉัททันต์ถูกช้าง ๘,๐๐๐ เชือกแวดล้อม ดุจท้าวธรรมพระยาหงส์มีหงส์ ๙,๐๐๐ ตัวแวดล้อม และดุจพระจันทรวันเพ็ญถูกหมู่ดาวแวดล้อม.

พระโพธิสัตว์กับวิโรชพราหมณ์ทำธรรมยุทกัน

ในกาลนั้น พระเจ้าวิโรชราชทรงสดับเสียงโห่ร้องของเหล่าทหารนครอินทปัตถ์ มีพระทัยพิศวงศรัทธาพระเนตรไปเห็นเหล่านักพ้อนขับร้องกันที่มณฑปบนกำแพง เห็นเหล่าชาวพระนครกวัดแกว่งโล่บนกำแพง เห็นเหล่าโยธาประมาณอีกโขภินีหนึ่งเดินโลดโห่ร้อง เห็นพระเจ้าไกรยหาราชมีส่วนรูปสรีระดุจพระเจ้าจักรพรรดิ ยืนอยู่บนรถมณฑลประดับด้วยแก้วไพฑูริย์ เห็นพระมหาบุรุษมีรูปสรีระงดงามถือแก้วไพฑูริย์อันรุ่งเรือง เห็นเหล่าสหชาติโยธาของพระโพธิสัตว์ผู้แก้วกล้าเดินมา หรือนนนทียักษ์มีฤทธิ์ห้าวหาญเดินมา แลดูแล้วประสานงอนรกันและกันกับพระเจ้าไกรยหาราช. นนนทียักษ์ได้ยืนอยู่ข้างทักษิณทิศ. พลนิกายทั้งหมดผู้เป็นสหชาติโยธานั่งข้างทั้ง ๒. ในกาลนั้น วิโรชพราหมณ์จึงถามพระมหาบุรุษว่า "ท่านมหาบุรุษ ท่านจงตอบปัญหาที่เราถามเถิด. "เราจักวิสัชนา". "ท่าน วิสัชนาอย่างไร ?". "เรา วิสัชนาปัญหาที่ท่านถามแล้ว". "ดีละ มหาบุรุษ ท่านมาด้วยเหตุผลใด ?". "มาด้วยธรรมยุท".

พราหมณ์เมื่อจะถามพระมหาบุรุษจึงได้กล่าวคาถาว่า

"การรบอย่างไร ? จัดเป็นธรรมยุท, ด้วยการรบอย่างไร ?

กับอะไร ? จึงจัดเป็นธรรมยุท, อย่างไร ? ท่านเรียกว่า รบด้วย-
ธรรม, ท่านถูกเราถามแล้ว จงตอบสิ่งนั้นแก่เราเถิด".*

พระมหาบุรุษจึงกล่าวว่า

* คาถานี้ ผู้วิจัย : ยังหาที่มาไม่ได้.

"ผู้ใด ชนธรรม ๕ อย่างนี้ คือ กามฉันทะ พยาบาท ถีนมิทธะ อุทธัจจกุกกุจจะและวิจิกิจฉา. ท่านเรียกผู้นี้ว่า 'ชนะโดย-ธรรม',^{๖๐} ผู้ใด ประสงค์จะชนะธรรมเหล่านี้ จัดว่ายังไม่ชนะธรรมเลย. ผู้นี้ ต้องชนะอย่างนี้ คือ ชนกามฉันทะ ด้วยอำนาจสมาธิ, ชนพยาบาท ด้วยอำนาจปิติ, ชนถีนมิทธะ ด้วยอำนาจการตริตรอง, ชนอุทธัจจกุกกุจจะ ด้วยอำนาจความสุข, ชนวิจิกิจฉา ด้วยวิจาร. อนึ่ง ผู้ชนะโดยธรรมพึงเป็นผู้ชนะ, ครั้นชนะแล้วจึงได้ไปสวรรค์, ผู้ชนะคนอื่น ไม่จัดว่าเป็นผู้ชนะ, ครั้นชนะแล้วเป็นทางไปสู่ทุกคติ. คนเหล่านี้ ประหัตประหารกันและกันในท่ามกลางสงคราม เพราะ-ยังกันและกันให้พินาศไป, คนเหล่านั้น จึงมีส่วนแห่งทุกคติ. ย่อมเกิดมีเลืบบั่นเป็นบาป, ผู้ใด ถึงยังไม่ถึงสิ้นไป, ความกล้าแข็งแห่งคน-เหล่านั้น ก็จะลุกโพลงดังเหล็กไฟ ด้วยเหตุนี้ พวกเขารบพุ่งกัน และกัน, กรรมใดยังมีอยู่ เพราะกรรมนั้น พวกเขา จึงเป็นเหมือน-เลืบบั่นที่ตายไปแล้ว".*

วิโรชพราหมณ์และพระเจ้าวิโรชาฯได้ฟังคำถ้อยนั้นแล้ว ไม่อาจดำรงอยู่ในภาวะของตนได้ จึงได้ชองสาธุการพร้อม ๆ กัน. ที่นั่น พระมหาบุรุษจึงถามพราหมณ์ว่า "ผู้เจริญ เราแก้ปัญหาท่าน ๆ อาจแก้ปัญหาให้เราได้หรือไม่?". "มหาบุรุษ ถ้ามมาเถิด เราจักแก้".

พระมหาบุรุษเมื่อจะถามปัญหาจึงกล่าวคาถาว่า

"เรือนใด ที่บุคคลปิดไว้ ฝนก็ยังรั่วไหล, พอเปิดที่มุงเสีย ฝน

กลับไม่รั่วรด, พราหมณ์ ถ้าท่านรู้จงบอกปัญหาที่เราถามด้วยเถิด".*

วิโรชพราหมณ์ได้ฟังคำถ้อยนั้นแล้ว ไม่มีความแตกฉานจึงกล่าวว่า "มหาบุรุษ เราไม่รู้, ท่านจงพยากรณ์มาเถิด". พระมหาบุรุษ ฟังแล้วหัวเราะด้วยเสียงดังแล้วกล่าวว่า "ท่านพราหมณ์ เราอาจพยากรณ์ปัญหาท่านได้, ถ้าท่าน ไม่อาจพยากรณ์ปัญหาของเราได้, ก็จงฟัง, ฟังเรียนเอาเถิด". "เรา จะขอเรียนเอา มหาบุรุษ". "ถ้าเช่นนั้น ท่าน จงลงจากรถยืนอยู่บนภาคพื้นเถิด". พราหมณ์ประสงค์จะทราบจึงลงจากรถยืนอยู่บนพื้นดินกล่าวว่า "มหาบุรุษ ท่าน

จงกล่าวมาเถิด". พระมหาบุรุษจึงกล่าวว่า "พราหมณ์ ท่านจงมนสิการให้เถิด, เรา จักกล่าว"
แล้วได้กล่าวคาถาว่า

"พราหมณ์ เรือนในโลกนี้ ไม่จัดว่าเป็นเรือนที่อยู่เลย, เรือน
กล่าวคือรูปกายของสมณะนี้ จัดเป็นเรือนอันหนึ่ง, สมณะนี้จัดว่า
เป็นผู้รู้เรือนนั้น. ถ้าต้องอาบัติแล้วปกปิดไว้ เพราะรู้อาบัติที่ปกปิดไว้,
บาปด้วยการปกปิดก็ย่อมจะเจริญ เพราะการประกาศโทษนั้น. จึง
สงบลงได้, อาบัติ จักเป็นอันเจริญ เพราะถูกปกปิดไว้, อาบัติใด
ที่ปิดไว้ อาบัตินั้น จักเป็นอันเปิด,

เพราะฉะนั้น ท่านจงเปิดเผยสิ่งใดที่ปิดไว้,

สิ่งนั้นจักไม่มีอีกโดยส่วนเดียว".*

พระเจ้าวิโรชราชสดับคานานั้นแล้วไม่อาจดำรงอยู่ในภาวะของตนได้จึงดำริว่า "ผู้นี้
เป็นธรรมวาที ทรงธรรม เป็นบุรุษอาชาไนย เป็นกัลยาณมิตร" แล้วเสด็จลงจากรถได้ยืนอยู่
บนพื้นดิน. เวโรชพราหมณ์ได้ยืนยกมือขึ้นกล่าวว่า "ธรรมของท่านสัตบุรุษ เป็นสารธรรมอัน
ไพเราะยิ่งนัก, เราจักเรียนเอา, ใคร ๆ ไม่อาจจะรับได้".

ทัพพระเจ้าวิโรชราชแตก

เหล่าสหชาติโยธา พังเวโรชพราหมณ์กล่าวแล้วต่างพากันดับมือห้าวระเห โห่ร้อง
เสียงดังลั่น ปาวร้องทั้งภายในทั้งภายนอกพระนคร ประหนึ่งว่ากาลเป็นที่ทรุดไปแห่งแผ่นดินใหญ่
และประหนึ่งระลอกคลื่นในมหาสมุทร. ฝ่ายนั้นทียักษ์ก็แกว่งตะบองเหาะขึ้นอากาศประกาศชื่อว่า
"เฮ้ย! เราคือนันทียักษ์". พระเจ้าวิโรชราชพร้อมพราหมณ์ พร้อมพลนิกาย พังเสียงนั้นแล้ว
ก็สะดุ้งตกใจกลัวชนลูกชูชัน ชันรอมงคลของตน ๆ อย่างรวดเร็วแล้วขับหนีไปอย่างรีบเร่ง. ถึง
พวกโยธาเหล่านั้น ก็ได้วิ่งหนีไป. ส่วนพลเดินเท้า ก็วิ่งหนีไปด้วยเท้า. ทั้งหมดถึงเจติยานคร
โดยลำดับ. ในกาลนั้น เหล่าสุริโยธาของพระเจ้าวิโรชราชต่างพากันละทิ้งสิ่งของทั้งอันเป็นแก้ว
ทั้งเครื่องอุปโภคบริโภค หนีไป. ในเวลาที่เหล่าข้าศึกหนีไป พระมหาบุรุษสั่งว่า "ในสถานที่
ของพระเจ้าวิโรชราช ทรัพย์สมบัติทั้งหมดจงเป็นของพระเจ้าโกรพยะ, ในที่อยู่ของวิโรช-
พราหมณ์ สิ่งของทั้งหมดจงเป็นของทุชพราหมณ์, ของอุปราช จงเป็นของเราทีเดียว, ทรัพย์
ของหมู่อำมาตย์ จงเป็นของเหล่าอำมาตย์, ทรัพย์ของพลนิกาย จงเป็นของพลนิกาย". สิ่งของ

* คาถาเหล่านี้ ผู้วิจัย : ยังหาที่มาไม่ได้.

ทั้งปวงของข้าศึกทั้งหมดที่เหล่าราชบุรุษนำไป มีอย่างต่าง ๆ ราชบุรุษชนกันทั้งวันทั้งคืน ใช้เวลาทั้งหมด ๓ เดือนจึงแล้วเสร็จ. ตั้งแต่นั้นมา ยศของพระมหาบุรุษ ได้ปรากฏไปทั่วชมพูทวีปทั้งสิ้น.

อาจารย์บางพวกกล่าวว่า "พระเจ้าวิโรชราชพร้อมทั้งพลพาหนะนี้ มาเพื่อต้องการยึดนครอินทปัตถ์, ถ้า เหล่าสุริโยธานี้ จะเอาก่อนดินคนละก้อนหรือผู้คนคนละกำขว้างเข้าไปในพระนคร ๆ ก็พึงเต็มได้ด้วยก่อนดินและผู้คนเหล่านั้นทีเดียว, เพราะอะไร ? สุริโยธาเหล่านั้นจึงยึดเอาไม่ได้, อีกอย่าง พระเจ้าวิโรชราชกลัวยักษนันทิ, ทั้งรู้เพราะเสนาบดีกราบทูลว่า 'ยักษตัวนี้ มีศีล', อีกอย่าง พระเจ้าโกริषยะพร้อมกับกองทัพ ในเวลาออกไปยังสนามธรรมยุตต์ เหล่าสุริโยธาก็ได้เพื่อจะจับเอา, เพราะอะไร ? จึงไม่จับ, จึงต้องหนีไป ๆ เพราะกลัวเดชของพระเจ้าโกริषยะ เดชของนันทียักษ หรือเพราะพ่ายแพ้ต่อธรรมยุตต์กันหมดแล้ว, หนีไปด้วยอาณูภาพอะไร ?, พึงมีคำแก้ปัญหานี้ว่า 'เหล่าโยธา ไม่ได้หนีไปเพราะกลัวอาณูภาพของพระเจ้าโกริषยะ นันทียักษ มหาบุรุษ และการพ่ายแพ้ต่อธรรมยุตต์, พึงทราบว่าเป็นเพราะอาณูภาพแห่งทศพิธราชธรรม และเพราะการตามสอน เพื่อให้ชาวพระนครรักษาศีล'. สมจริงดังคำที่ท่านกล่าวเอาไว้ว่า

"ผู้ที่ไร้ทรัพย์ มีกำลังทรมาน ยังมีความต้องการด้วยกาม—
เป็นนิจ มักชอบใจความทะเลาะ, ส่วนผู้ที่มักมีแต่ความวิวาท หวัง
ประโยชน์เพียงน้อยนิด จัดว่ายังหลงอยู่ในลักษณะ ๓ อย่าง. นาม
ทั้ง ๒ อย่างนี้แล แรกกล้า ทำให้ร่างกายเหือดแห้งได้, ผู้ใด ไร้—
ทรัพย์ทั้งยังมีสิ่งที่ไร้สาระเป็นเหตุกำเริบ, ผู้นั้นแล จัดว่ามักได้".*

ธรรมยุตตกัณฑ์ปัญหาที่ ๓๔ จบ.

๔.๓๖ ทวาทสปัญหาที่ ๓๔ ว่าด้วยการแก้ปัญห ๑๒ ข้อ

เจ้าเมืองมิลลาล่องเทวินทพราหมณ์ไปถามปัญหากับพระโพธิสัตว์

* คาถาเหล่านี้ ผู้วิจัย : ยังหาที่มาไม่ได้.

ก็กาลนั้น พระเจ้าอภังคิทรให้บุรณะ ๓ นคร คือ หงสาวดี ทวาราวดี และ
อภัยนคร แล้วพาเอาพระราชอาสน์นั้นมาถึงนครอินทปัตถ์ ถวายบังคมพระเจ้าโกรพยะ พัง
ทศธรรมของพระมหาบุรุษ บอกเหตุแห่งการบุรณะนครให้เป็นปกติแล้วเสด็จกลับไปถึงพระนคร
ของตน พระราชาทั้ง ๓ พระองค์สรรเสริญคุณของพระมหาบุรุษว่า "มหาบุรุษนี้ ฉลาดในกาล
และมีใช้กาล". ในกาลต่อมา ยศของพระมหาบุรุษ ก็ปรากฏไปทั่วชมพูทวีปทั้งสิ้น ในกาลนี้
ยังมีพระเจ้าโกศลฟังคุณความรู้ของพระมหาบุรุษอยู่ในเมืองมิลลา ประสงค์จะทดลอง จึงส่ง
เทวินทปุโรหิตไปพร้อมกับตรัสว่า "เทวินทะ ท่านจงไปยังอินทปัตถ์นครอันเป็นที่อยู่ของพระเจ้า
โกรพยะแล้วถามปัญหา กระณัญชัยมหาบุรุษตามกำลังแห่งความรู้ของท่านเถิด". เทวินทปุโรหิต
ตอบรับคำของพระราชอาสน์แล้วออกจากเมืองมิลลาถึงนครอินทปัตถ์ตามลำดับ สั่งให้
ตั้งค่ายอยู่นอกพระนคร แล้วส่งทูตไปบอกพระเจ้าโกรพยะว่า "เทวินทพราหมณ์ มาเพื่อถาม
ปัญหา ๑๒ ข้อ".

พระราชอาสน์ค้ำนั้นแล้วตรัสถามพระมหาบุรุษว่า "ท่านชอบใจอย่างไร ?". "มหา
บพิตร พุรุษนี้ หม่อมฉันจักนั่ง ณ ที่มุนีราชมณฑลแล้วแก้ปัญหา". ทูตฟังค้ำนั้นแล้ว จึงกลับมา
บอกแก่พราหมณ์ พระมหาบุรุษเคี้ยวไม้ชำระฟันและล้างหน้าแต่เช้าตรู่ อาบน้ำแต่งตัว บริโภค
อาหารแล้วนั่งบนบัลลังก์แก้วที่คนตกแต่งอย่างดีมีร่มสีชาวกั้นกาง ที่มุนีราชมณฑล. พระราชา
อันพลนิกายแวดล้อมแล้ว ประทับนั่งบนบัลลังก์อย่างดี ณ ที่สมควร. เหล่ามุนีชาวพระนคร
ฟังความเป็นไปแล้ว ประสงค์จะฟังเรื่องราวอันจึงนั่งเต็มมณฑลประมาณโยชน์หนึ่งนั้น. กาลนั้น
เทวินทพราหมณ์พร้อมบริวาร ไปนั่ง ณ ที่สมควรแล้วกล่าวกับพระมหาบุรุษว่า "มหาบุรุษ เรา
ขอถามปัญหาท่านสัก ๑๒ ข้อ". "จงถามมาเถิด พราหมณ์". พราหมณ์ เมื่อจะถามปัญหากับ
พระมหาบุรุษ จึงได้กล่าวคาถาว่า

"ปลูกต้นไม้ชนิดใด ? จัดเป็นสัตตบุรุษ, ต้นไม้ชนิดใด ? จัด
เป็นอสัตตบุรุษ, บุญ ตั้งอยู่อย่างไร ?, บาปตั้งอยู่อย่างไร ?. รักษา
อะไร ? บังเกิดความเจริญแก่ตน, รักษาอะไร ? เป็นภาระ, คบหา
คนเช่นไร ? จัดเป็นคุณ, คบหาคนเช่นไร ? จัดเป็นโทษ, อุบัติจาก
ใคร ? จัดเป็นสุข, อุบัติจากใคร ? จัดเป็นทุกข์, ความอย่างไร ?
จัดเป็นสุภาสิต, ความเช่นไร ? จัดเป็นทุพภาสิต, ท่านถูกเราแล้ว

จงบอกความเหล่านี้น ที่ท่านทราบแก่เราด้วยเถิด".*

พระโศภิต์แก้ปัญา ๑๒ ของของเทวินทพราหมณ์

ความแห่งปัญาทั้ง ๑๒ ข้อ ปราภฏแก่พระมหาบุรุษผู้ฟังปัญานั้น ดังพระจันทร์วันเพ็ญลอยเด่นอยู่บนท้องฟ้า. พระมหาบุรุษจึงหัวเราะว่า "ถ้าเช่นนั้น ท่านจงมนสิการให้ดี, เราจักกล่าว", เมื่อจะพยากรณ์จึงได้กล่าวคาถาทั้งหลายว่า

"ปลูกต้นมะพร้าว จิตว่าปลูกไม้สัตบุรุษ, ปลูกไม้พิษ ชื่อว่า
ปลูกไม้อสัตบุรุษ, ตั้งโรงอุโบสถ ชื่อว่าตั้งบุญ, ตั้งคุ่มสุรา ชื่อว่า
ตั้งบาป. เลี้ยงญาติ บังเกิดความเจริญ, เลี้ยงสัตว์ของเลี้ยง จัดเป็น
หายนะ, คบสัตบุรุษ จัดเป็นคุณ, คบอสัตบุรุษ จัดเป็นโทษ. อุปลัฏฐาก
พระรัตนตรัย จัดเป็นความสุข, ล่องลงบรรพบุรุษ และอุปลัฏฐาก
แม่มดจัดเป็นทุกข์, ความจริง จัดเป็นสุภาสิต, มุสาวาท จัดเป็น
ทุพภาสิต นำความฉิบหายมาให้, ปัญา ๑๒ ประการเหล่านี้
จัดเป็นประโยชน์ที่บัณฑิตพึงรู้".*

ต้นไม้สัตบุรุษ

เพราะปัญาที่พระมหาบุรุษพยากรณ์อย่างนี้แล้ว เทวินทพราหมณ์ จึงถามว่า
"บัณฑิต ปลูกต้นมะพร้าวอย่างไร ? จึงจัดว่าเป็นสัตบุรุษ". "ท่านพราหมณ์ ผู้ใด ประพฤติ
ตาม ไปตามธรรมของสัตบุรุษ เพราะเหตุนี้ ผู้นั้นจึงชื่อว่า สัตบุรุษ, อนึ่ง บรรดาคนเหล่านั้น
ผู้ใด มีความกตัญญูตเวที เพราะเหตุนี้ ผู้นั้นจึงชื่อว่าสัตบุรุษ, เพราะการปลูกที่เจ้าของต้น
มะพร้าวรดด้วยน้ำอย่างดี หรืออย่างอดทน เมื่อใด มะพร้าวให้ผลดี, เมื่อนั้น ต้นมะพร้าวก็
เกิดน้ำมีรสหวาน ชวนลิ้มลอง, เพราะทรงรสหวาน ๔ อย่างเอาไว้ จึงน้อมเข้าไปเป็นที่รัก
ของพวกท่าน เหมือนความรู้ ๓ อย่างที่เราทรงไว้ด้วยศรัทธา, ฉะนั้น การปลูกต้นไม้เช่นกับ
การปลูกต้นมะพร้าว ท่านกล่าวว่า 'เป็นการปลูกสัตบุรุษ', ก็ต้นมะพร้าวที่สัตบุรุษปลูกไว้นี้ มี
อุปการะเป็นอันมากทั้งราก ลำต้น หรือดอก ที่เจ้าของใช้บริโภคได้, การปลูกต้นมะพร้าวอย่าง
นี้จัดว่า มีประโยชน์เกื้อกูลสืบต่อไป, อีกอย่าง เหล่าสัตว์ทั้งปวง คือเหล่าลูกช้างเป็นต้น หรือ
เหล่ากนิรและกนิรารี ได้อาศัยด้วยการเคี้ยวกินหรือดื่มน้ำจัดว่าเกิดเป็นผลบุญมากแก่เจ้าของ,

* คาถาเหล่านี้ ผู้วิจัย : ยังหาที่มาไม่ได้.

ด้วยอาการอย่างนี้ การปลุกต้นมะพร้าวนั้น จัดว่าเป็นประโยชน์เกื้อกูลในสัมปรายภพ" แล้วกล่าวคาถาว่า

"เหล่าสาธุชน ถูกเครื่องประดับคือภพเป็น-
มงกุฎครอบงำแล้ว เห็นอันสงสการปลุกต้นมะพร้าว
ว่าดี, การอยู่สร้างประโยชน์อันเลิศ อันเป็นสิ่งที่เรา
ใช้ร่างกายทำการกำเริบอันดีทั้งหมดแล ถึงจะพลั้ง-
พลาดไป ก็จัดเป็นอุปการะในกาลก่อนทั้งสิ้น.
กรรมดีมีประโยชน์ ที่เหล่าสาธุชนทำไว้มั้ประมาณน้อยย่อม
ตั้งมั่น เหมือนรอยขีดบนศิลา ฉะนั้น, แต่กรรมที่คนต่ำทรามทำ
ย่อมทำให้ผู้นั้นพินาศได้ เหมือนรอยขีดในน้ำ ฉะนั้น"^{*}
กาลนั้น มนุษย์จึงพึงปลุกต้นมะพร้าวไว้".^{๖๑}

ต้นไม้โอลัดบุรุษ

พราหมณ์ถามอีกว่า "บัณฑิต ปลุกต้นไม้อะไร ? จัดว่าปลุกต้นไม้โอลัดบุรุษ". พระมหาบุรุษ เมื่อจะวิสัชนาจึงกล่าวว่า "ท่านพราหมณ์ ผู้ใดประพฤติปฏิบัติตามธรรมของโอลัดบุรุษ เพราะฉะนั้น ผู้นั้นชื่อว่า โอลัดบุรุษ, อีกอย่าง ผู้ใด เป็นคนอกตัญญูอกตเวทิต์ เหตุนี้ผู้นั้นชื่อว่า โอลัดบุรุษ, เพราะไม่ผลบางอย่าง ในเวลาปลูกเจ้าของก็ปลูกด้วยดินและทราย หรือด้วยการเอาใจใส่อย่างดี จึงเจริญเติบโตตลอดเวลา, ทั้งที่รักษาผลไว้อย่างดีกลับกลายเป็นผลไม่มีพิษ ทั้งเจ้าของ ทั้งคนไม่ใช่เจ้าของ ทั้งบุรุษ ทั้งสัตว์ดิรัจฉาน ทั้งพ่อค้า ต่างก็เก็บกิน, คนเหล่านั้นทั้งหมดจึงต้องตาย, ฉะนั้น การปลุกต้นไม้เช่นบางอย่าง ท่านกล่าวว่า 'เป็นการปลูกโอลัดบุรุษ', ส่วนต้นไม้ที่มีพิษเช่นกับต้นมะม่วง ทั้งราก ลำต้น ใบ ดอก หรือผล เพราะความไม่รู้ จึงทำเจ้าของให้พินาศได้, ต้นไม้มีพิษอย่างนี้ ให้เกิดความทุกข์ในสัมปรายภพ, อีกอย่างเหล่าสัตว์ทั้งปวง มีนกเป็นต้น หรือเหล่ากินนรและกินนารี เมื่อพากันเคี้ยวกิน จึงถึงความตาย" แล้วได้นำเอาอดีตนิทานมาแล้วว่า

"ได้ยินว่า อดีตกาลในชมพูทวีปนี้ ได้มีพระนครชื่อว่าอมรวตี. พระราชาพระนามว่าสุทธาธิปติทรงครองราชอยู่. ในกาลนั้น ได้มีเศรษฐีคนหนึ่งชื่อว่า มหาวิชัยเศรษฐี สมบูรณ์

* คาถาเหล่านี้ ผู้วิจัย : ยังหาที่มาไม่ได้.

^{๖๑} เหตุที่ต้นมะพร้าวชื่อว่า เป็นไม้โอลัดบุรุษ เพราะต้นมะพร้าวมีประโยชน์ทุกส่วน ผลกินได้ ใบใช้ทำประโยชน์ได้สารพัด เป็นต้น.

ด้วยทรัพย์สมบัติ มีทาสและทาสีเป็นจำนวนมาก สมบูรณ์ด้วยสิ่งห้ามทรัพย์และสิ่งห้ามทรัพย์ เป็นต้นว่า กระบือ ทรัพย์ ข้าวเปลือก ทอง เงิน และเรือนยอด. เศรษฐีได้มีภรรยาชื่อว่า สุนทรี. มหาวิชัยเศรษฐี สมบูรณ์ด้วยทรัพย์สมบัติ ใช้สอยสมบัติพร้อมกับภรรยา โดยกาลยาวนาน ถูกพยาธิบางอย่างเบียดเบียน ได้ทำกาละแล้ว. ครั้งนั้น ภรรยาเห็นสามีของตนซึ่งตายแล้ว ประหนึ่งว่า มีเหตุตายแตกสลายเป็น ๗ เลี่ยง จึงร้องให้คร่ำครวญบ่นพ้อมีประการต่าง ๆ กล่าวคาถาว่า

"สามีจะไปแล้ว ดิฉันจะมีชีวิตอยู่ เว้นจากท่านได้อย่างไร,
ใครก็ตาม ยังทรัพย์ให้เกิดแก่นฉัน ลูทำให้ดิฉันตายเสียดีกว่า"*
เดินไปเดินมาข้างโน้นข้างนี้ ร้องให้คร่ำครวญ ประหนึ่งว่าเป็นคนบ้า กล่าวคาถาทั้งหลายว่า

"โฮ ! โฮ! ความพลัดพรากจากสามี พึงมีแก่นฉันเพียงผู้เดียว
หรืออย่างไร ?, ความตายในที่นี้ ของดิฉันยังดีกว่า ที่จะให้ดิฉัน
อยู่เพียงลำพังผู้เดียว. บัดนี้ ได้มีเพียงเหล่าผู้หญิงที่มีสามีอยู่ในโลก,
ดิฉันผู้เดียวเท่านั้นเป็นหญิงหม้ายอยู่ในโลก. คงเป็นบาปกรรมที่ดิฉัน
ได้ทำไว้ ในชาติก่อนเป็นแน่ !, เพราะผลแห่งกรรมนั้น ดิฉันจึงเป็น
หม้ายอยู่เพียงผู้เดียว".*

สลบแล้วสลบอีก กลับได้สติลุกขึ้นจากอาสนะและถวายทานอย่างดี แก่เหล่าสมณะมีอย่างต่าง ๆ นำศพสามีไปยังป่าช้าแล้วบูชาด้วยดอกมะลิป่า ทำประทักษิณไหว้ทิศทั้ง ๔ ขอขมาแล้วไปยังเรือนของตน หลังน้ำเพื่อสามีนั้นได้ยื่นร้องไห้อยู่ที่ประตูเรือน. ที่นั่น พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จลุกจากสิหะไสยาสน์ในเวลาใกล้รุ่ง ทรงตรวจดูสัตว์โลกทั้งมวลทอดพระเนตรเห็นภรรยาของเศรษฐีเข้าไปยังชายคือพระญานั่น ดำริแล้วว่า "เราจักทำการสงเคราะห์" เสด็จลุกขึ้นทำพระสรีระกิจแต่เช้า ถือเอาบาตรและจีวรเสด็จไปยังเรือนเพื่ออนุเคราะห์ภรรยาของเศรษฐีในเวลาภัตตาหารเช้า ได้ยืนที่ประตู. นางเห็นพระศาสดาแล้วจึงถือเอากระบวยทองคำออกไปล้างพระบาทของพระผู้มีพระภาคเจ้า นิมนต์ให้พระผู้มีพระภาคเจ้าเข้าเรือน ให้นั่งบนอาสนะที่ปูลาดเสร็จแล้ว. ที่นั่น พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสอย่างนี้ว่า "อุบาลิกา เธอร้องให้ทำไมหรือ ?". "สามีของหม่อมฉันตายแล้ว เจ้าข้า, เพราะฉะนั้น หม่อมฉันจึงร้องไห้". ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อจะทรงแสดงธรรมแก่อูบาลิกา จึงตรัสคาถาว่า

* คาถาเหล่านี้ ผู้วิจัย : ยังหาที่มาไม่ได้.

"นี่ ไม่ใช่ธรรมของชาวบ้าน, ไม่ใช่ธรรมของ—
 ขวานิคม, ทั้งไม่ใช่ธรรมของตระกูลเพียงตระกูลเดียว,
 แต่นั่นเป็นธรรมของชาวโลก พร้อมทั้งเทวดาทั้งมวล
 เพราะมันเป็นของไม่เที่ยง".*

อุบาลิกา ขึ้นชื่อว่ามรณะธรรม มิใช่จะมีแก่เพียงสามีของเธอเพียงผู้เดียว, เหล่า
 สรรพสัตว์ล้วนมีมรณเป็นที่ไปในเบื้องหน้า

คนเหล่าใด เป็นหนุ่มก็ตาม แก่ก็ตาม โง่ก็ตาม ฉลาดก็ตาม
 ร่ำรวยก็ตาม ยากจนก็ตาม ทั้งหมดล้วนมีความตายเป็นที่ไปใน—
 เบื้องหน้า. อายุของหนุ่มมนุษย์ล้วนมีภัยแต่ความตายเป็นนิจ เหมือน
 ผลมะม่วงสุกล้วนมีภัยแต่การตกไปเป็นนิจ. ภาชนะดินเผาที่นายช่าง—
 หม้อทำแล้ว ใหญ่ก็ตาม เล็กก็ตาม สุกก็ตาม ไม่สุกก็ตามล้วนมี
 การแตกไปเป็นที่สุด ฉันทิ, ชีวิตของหมู่สัตว์ ก็ฉันทิ. ดูก่อนแม่
 และพ่อ พวกท่านจงพากันดูเด็กน้อยที่กำลังเป็นหนุ่มแล้วแก่ ถึงเป็น
 บุตรสุดที่รักซึ่งได้โดยยากยิ่งยังแก่และก็ตาย. หวังน้ำที่เต็มย่อมเน่าคั่งไม่
 ที่ผู้พึงไปได้ ฉันทิ, เหล่าสรรพสัตว์ล้วนถูกความตายนำไปด้วยขรา
 ฉันทิ. สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง มีการเกิดขึ้นแล้วเสื่อมไป เป็นธรรมดา
 ครั้นเกิดขึ้นแล้วย่อมดับไป, ความเข้าไปสังขารเหล่านั้น จัดเป็นความสุข.*

ดูก่อนอุบาลิกา ขึ้นชื่อว่ามรณะธรรมไม่มีเว้นสรรพสัตว์ ไม่ว่าจะเป็นกษัตริย์ก็ตาม
 พราหมณ์ก็ตาม นางพราหมณ์ก็ตาม บัณฑิตก็ตาม คนพาลก็ตาม หญิงก็ตาม บุรุษก็ตาม
 คนแก่ก็ตามเด็กก็ตาม, เพราะฉะนั้น อุบาลิกา ตั้งแต่นั้นไป เธอจงให้ทาน รักษาศีล เจริญภาวนา
 ฟังธรรมเถิด" แล้วทรงแสดงธรรมโดยประการต่าง ๆ. นางฟังธรรมแล้วได้บรรลุโสดาปัตติผล
 หลังน้ำทักษิณทกเฉพาะสามีที่ตายไปแล้วทำบุญทั้งหลาย มีถวายจีวร บิณฑบาต เสนาสนะ
 ปัจจัยสำหรับคนไข้ และยารักษาโรคเป็นต้น ได้ทำการอธิษฐานว่า "ขอผลบุญของเรานี้ จงเป็น
 ปัจจัยให้แก่สามีและสรรพสัตว์ด้วยเถิด". ที่นั่น สามีอนุโมทนาในทานของนาง จึงพ้นจากความ
 เป็นเปรตบังเกิดในภพชั้นดาวดึงส์ด้วยอานุภาพแห่งบุญของภรรยา. เศรษฐีนั้นได้ปรากฏเป็นเทพ
 บุตรระคนด้วยนางอัปสร ๑,๐๐๐ นาง ในวิมานทองกว้าง ๑๒ โยชน์ เหมือนคนไปปรากฏใน

* คานานี้ ผู้วิจัย : ยังหาที่มาไม่ได้.

* คานาเหล่านี้ ผู้วิจัย : ยังหาที่มาไม่ได้.

สวนที่สมบุรณ์ด้วยดอกไม้ที่ร่มรื่นในสวน เทพบุตรเห็นทิวทัศน์สมบัติของตนแล้วแลดูว่า "เราได้อสมบัตินี้ ด้วยเหตุอะไรหนอ ?" คิดแล้วว่า "เราได้อสมบัติ ด้วยอำนาจแห่งบุญของภรรยาเรา" จึงลงจากภพดาวดึงส์ ประดับด้วยเครื่องอลังการทั้งปวงได้ยืนอยู่บนอากาศ เหมือนพระอาทิตย์อ่อน ๆ. ที่นั่น หม่อมหาชนย่อมเห็นเทพบุตรนั้น เทพบุตรแสดงตนยืนกล่าวอยู่ที่ประตูเรือนของภรรยาว่า

"นางผู้มีหน้าขึ้นบาน เธอจงดูเรา ซึ่งเป็นเศรษฐีมีทรัพย์มาก, เพราะอำนาจแห่งบุญของเธอ, เราจึงเกิดในหมู่เทวดาไตรทศ. ในวิมานทอง สูง ๑๒ โยชน์ แล้วด้วยรัตนะ ซึ่งมีรูปร่างเช่นเรือนยอด ประกอบด้วยเหล่านารีผู้เลิศ. ครั้นเคร่งด้วยเสียงกังสดาลดนตรี, ฟ้อนรำกันตลอดคืนอันรุ่ง สมบุรณ์ด้วยสวน ประดับด้วยต้นกล้วยพฤกษ์. มีหม่อนกานาพันธุ์ ปลูกด้วยสะเก็ดทอง งดงามโดยรอบด้วยแม่น้ำมีสีดังแก้วมณี. ดารดาษด้วยดอกปทุมและดอกอุบล ประดับด้วยนกเป็ดน้ำ ในเพราะอำนาจแห่งบุญนั้น เราจึงได้อสมบัติ เช่นนี้ เราสมบุรณ์ด้วยอวัยวะทั้งปวงอย่างนี้ มีความต้องการทุกอย่างสำเร็จแล้ว อาศัยความรักของเธอ จึงเกิดในภพทั้งดงาม, นางอัปสรกล่าวคือผู้หญิงที่ประดับด้วยอาภรณ์ทุกอย่าง มีตั้งพันนาง ในภพดาวดึงส์นั้น".*

ในขณะนั้นเอง เทพบุตรจึงบันดาลเรือนให้เต็มด้วยรัตนะ ๗ ประการ ด้วยอำนาจของตนแล้วกล่าวว่า "นาง ตั้งแต่นี้ไป เธอจงอย่างประมาท, จงเจริญพุทธานุสติ อัมมานุสติ สังฆานุสติ, จงถึงรัตนะ ๓ ประการ, ทำตามคำของเรอย่างนี้แล้วจักเกิดในเทวโลก" แล้วได้ไปยังที่อยู่ของตนทีเดียว. ที่นั่น ภรรยาของเทพบุตรนั้น จึงทำบุญมีให้ทานเป็นต้นตั้งแต่นั้นมา ในเวลาสิ้นอายุขัย จึงไปเกิดยังเทวโลกเป็นเทพธิดาในวิมานทองประมาณ ๑๒ โยชน์ ในภพชั้นดาวดึงส์ สมบุรณ์ด้วยนางอัปสร ๑,๐๐๐ นาง ไกล่ส่สถานที่แห่งสามิตน. ถึงเทพบุตร และเทพธิดาทั้ง ๒ ต่างเสวยทิพย์สมบัติอย่างพร้อมเพรียงกัน".

พระมหาบุรุษครั้นนำเอามหาวิชัยเศรษฐีสูตรมากล่าวแล้ว ยังนำเอาสูตรอื่นมากล่าวอีกว่า "ได้ยินว่า ในอดีตกาล มีหญิงชื่อว่าจันทมาณิกาประกอบอาชีพเก็บฝืนเลี้ยงชีวิต ไปป่าแต่เช้า. นางตัดต้นไม้แล้วนำออกมาจากป่ามุ่งหน้าตรงต่อพระนคร. นางปลงไม้ลงจากศีรษะแล้วนอนหลับอยู่ไคร้ร่มไม้แผ่เห็นอย่างนี้ว่า "ได้ยินว่า รุกขเทวดาวางแก้วมณีไว้ในมือของนางจันทมาณิกา". นางตกใจตื่นสะดุ้งกลัวจากอาสนะแล้วไปยังพระนครบอกแก่หมู่ญาติ. นาง

ได้ฟังหมู่ญาติพยากรณ์ว่าจะได้บุตรชายตั้งแต่นั้นไป จึงยินดี. ตั้งแต่นั้นมา นางจึงเริ่มตั้งครรรภ์ ล่วงไปได้ ๑๐ เดือนจึงคลอดบุตรชาย เหมือนดังแก้วมณี. บุตรนั้นมีอายุได้ ๑๒ ขวบจึงตก เรือร่นตาย. นางเห็นบุตรซึ่งตายแล้วจึงร้องลั่นอุ้มไว้แล้วทูลบอกกลับไปมา มีน้ำตาเต็มหน้า ร้องให้ คร่ำครวญ ประหนึ่งหญิงบ้า กล่าวอย่างนี้ว่า

"โฮ ! โฮ! ลูก เราได้ลูกชายคนแรก มีรูปร่างงดงาม, บัดนี้ เจ้ามารดาจากไป เราจักทำอย่างไรเล่า ? ลูก. บัดนี้หนอ เหล่า- ผู้หญิงในโลกต่างก็มีบุตรกัน, มีเราเท่านั้นหนอ ในโลกที่พลัดพราก จากบุตร. ทุกข์ใหญ่ คือความพลัดพรากจากบุตร มีกับเราเพียงผู้- เดียวได้อย่างไร ?, ความตายของเราในที่นี้ มันดีเสียยิ่งกว่า ที่เรา จะอยู่คนเดียวได้เสียอีก".*

นางสวมกอดบุตรตามนัยนี้ อย่างนี้ แล้วจุมพิตที่ศีรษะ มีน้ำตานองหน้า ร้องให้ คร่ำครวญสลบแล้วนั่งหายใจระรวยแล้ว ๆ เล่า ๆ. นางลูกแล้วพาเอาบุตรไปยังป่าช้า แล้ว กลับมานั่งร้องไห้ในเรือนของตน.

ครั้งนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงตรวจดูด้วยทิพยจักขุในเวลาใกล้รุ่ง ทอดพระ เนตรเห็นอุบาสิกาชื่อว่าจันทมาณวิกา เสด็จลุกแต่เช้า ชำระสรีระร่างกายแล้วถือบาตรและจีวร ไปยังเรือนของนางจันทมาณวิกา ได้ประทับยืนอยู่ที่ประตู. นางเห็นพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว เอาขันทองคำดักน้ำจันเต็มไปล้างพระบาททั้งสองแล้วนำมาล้างเรือน แล้วนิมนต์ให้นั่งบนอาสนะ ที่ปูลาดแล้ว. พระผู้มีพระภาคเจ้าเปิดพระโอษฐ์อันชนกับดอกปทุมตรัสถามว่า "จันทมาณวิกา เธอร้องให้ทำไม ?". "พระองค์ผู้เจริญ บุตรของหม่อมฉันตกเรือร่นตาย, เพราะฉะนั้น หม่อมฉัน จึงร้องให้". ที่นั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า "อุบาสิกา อย่าร้องให้ คร่ำครวญไปเลย !, ใน โลกนี้ ใคร ? ที่ชื่อว่าพ้นจากความตาย ไม่มีเลย" เมื่อจะแสดงมรณธรรม จึงตรัสว่า

"นี้ ไม่ใช่ธรรมของชาวบ้าน, ไม่ใช่ธรรมของ-
ชาวนิคม, ทั้งไม่ใช่ธรรมของตระกูลเพียงตระกูลเดียว,
แต่ นั้นเป็นธรรมของชาวโลก พร้อมทั้งเทวดาทั้งมวล
เพราะมันเป็นของไม่เที่ยง.

คนเหล่าใด เป็นหนุ่มก็ตาม แก่ก็ตาม โง่ก็ตาม ฉลาดก็ตาม

* คาถาเหล่านี้ ผู้วิจัย : ยังหาที่มาไม่ได้.

ร่ำรวยก็ตาม ยากจนก็ตาม ทั้งหมดล้วนมีความตาย เป็นที่ไปใน—
เบื้องหน้า. อายุของหมู่มนุษย์ล้วนมีภัยแต่ความตายเป็นนิจ เหมือน
ผลมะม่วงสุก ล้วนมีภัยแต่การตกไปเป็นนิจ. ภาชนะดินเผาที่นาย—
ช่างหม้อทำแล้ว ใหญ่ก็ตาม เล็กก็ตาม สุกก็ตาม ไม่สุกก็ตาม ล้วน
มีการแตกไปเป็นที่สุด ฉันทิด, ชีวิตของหมู่สัตว์ก็ฉันทัน. ห้วงน้ำที่เต็ม
ย่อมเน่าคั่งไม่ที่ผู้พึงไปได้ ฉันทิด, เหล่าสรรพสัตว์ล้วนถูกความตาย
นำไปด้วยขรา ฉันทัน. เธออย่า ! คร่ำครวญไปนัก, นั่นเป็นธรรมดา
ของชาวโลก, พระพุทธเจ้าทุกพระองค์ ทรงแสดงว่า สังขารทั้งปวง
เป็นของไม่เที่ยง".*

ครั้นทรงแสดงคานานั้นแล้วตรัสว่า "ตั้งแต่นี้ไป เธอจงอย่าประมาท จงถวายทาน
รักษาศีล เจริญภาวนาเถิด" แล้วทรงแสดงสังคหกรรม. ในเวลาจบพระธรรมเทศนา บุตรที่ถึง
ความตายแม้เป็นผู้เช่นนั้น จึงบังเกิดในวิมานทองกว้าง ๑๒ โยชน์ในภพดาวดึงส์ ด้วย
อานุภาพแห่งบุญของมารดา. อุบาสิกาสื่อว่าจันทมาณวิภากีได้บรรลุโสดาปัตติผลแล้ว.

ได้ยินว่า ในสมัยหนึ่งในอดีตกาล ได้มีพระนครชื่อว่าอมรวดี ในชมพูทวีป. ใน
พระนครนั้น ได้มีเศรษฐีมีทาสและทาสีเป็นอันมากผู้หนึ่ง, สมบูรณ์ด้วยศรัทธา และยินดีในการ
บุญต่าง ๆ มีให้ทานเป็นต้น. ในกาลนั้น ภรรยาของเศรษฐี ถูกพยาธิบางอย่างเบียดเบียนแล้ว
ได้ทำกาละกิริยาตายไป. เศรษฐีเห็นภรรยาของตนซึ่งตายแล้ว จึงมีหน้าซุ่มด้วยน้ำตาบ่นพ้อกล่าว
คานานี้ว่า

"เรา คงได้ทำบาปกรรมไว้ในชาติก่อนเป็นแน่ !, เพราะ—

ผลแห่งบาปกรรมนั้น จึงพลัดพรากจากภรรยาตน".*

เศรษฐีร้องไห้คร่ำครวญให้เฝ้าภรรยาของตนในป่าช้าแล้วกลับไปยังเรือน นั่งที่ประตู
เรือน. ที่นั่น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงตรวจดูด้วยทิพยจักขุในเวลาใกล้รุ่ง ทรงทอดพระเนตร
เห็นเศรษฐีนั้นแล้ว เสด็จลุกขึ้นแต่เช้าทรงชำระสรีระร่างกายแล้วถือบาตรและจีวรไปยังเรือนของ
เศรษฐีนั้น แล้วได้ยืนอยู่ที่ประตูเรือน. เศรษฐีเห็นพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้วเอาขันทองตักน้ำจัน
เต็มไปล้างพระบาททั้งสองของพระศาสดา นิมนต์ให้เข้าเรือนของตนแล้วให้นั่งบนอาสนะที่ปูลาด
แล้วถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้า ได้ยินอยู่ ณ ที่สมควร. ครั้นนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัส

* คานาเหล่านี้ ผู้วิจัย : ยังหาที่มาไม่ได้.

ถามว่า "อุบาสก ท่านร้องไห้หรือ?". "ถูกแล้ว พระเจ้าข้า ภรรยาของหม่อมฉันได้ทำกาลกิริยาแล้ว, เพราะฉะนั้น หม่อมฉันจึงร้องไห้". พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อจะทรงแสดงธรรมจึงตรัสคานี้ว่า

"นี้ ไม่ใช่ธรรมของชาวบ้าน, ไม่ใช่ธรรมของ
ชาวนิคม, ทั้งไม่ใช่ธรรมของตระกูลเพียงตระกูลเดียว,
แต่ นั่นเป็นธรรมของชาวโลก พร้อมทั้งเทวดาทั้งมวล
เพราะมันเป็นของไม่เที่ยง.

คนเหล่าใด เป็นหนุ่มก็ตาม แก่ก็ตาม โง่ก็ตาม ฉลาดก็ตาม
ร่ำรวยก็ตาม ยากจนก็ตาม ทั้งหมดล้วนมีความตามเป็นที่ไป ใน—
เบื้องหน้า. สังขารทั้งปวง ไม่เที่ยง มีการเกิดขึ้นแล้วเสื่อมไป
เป็นธรรมดา ครั้นเกิดขึ้นแล้วย่อมดับไป, ความเข้าไปสังขารเหล่านั้น
จัดเป็นความสุข".*

พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงอีกว่า "อุบาสก ธรรมดว่าสัตว์ทั้งปวงไม่มีความตาย
เป็นธรรมดา ย่อมไม่มี, ถ้า ท่านมีความเส่นหาในภรรยา, ท่านจงถวายทาน รักษาศีล เจริญ
ภาวนาเถิด". เศรษฐีพึงธรรมเทศนาของพระศาสดาแล้วมีจิตเลื่อมใสตั้งอยู่ในโสดาปัตติผลแล้ว.
เศรษฐีหิ้งน้ำทักษิณทก ได้ถวายจีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และคิลานภัสสขบริวารเจาะจง
ภรรยาที่ตายไป. ครั้นทำบุญประกอบด้วยธรรมอันอื่นแล้วได้อิच्छานว่า "ขอบุญของเราเนี่ย จง
เป็นปัจจัยแก่ภรรยาของเรา และเหล่าสรรพสัตว์เถิด". ที่นั่น ภรรยาของเศรษฐีจึงบังเกิดใน
วิมานทองกว้างยาวประมาณ ๑๒ โยชน์ระคนไปด้วยนางอัปสร ๒,๐๐๐ นางในภพดาวดึงส์
เพราะอานุภาพแห่งผลบุญที่สามีของตนได้ทำแล้วอย่างนี้. ตั้งแต่นั้นมา เศรษฐีทำบุญมีถวายทาน
เป็นต้น ในเวลาสิ้นอายุขัยจึงทำกาลกิริยาไปบังเกิดในวิมานทองกว้างยาวประมาณ ๑๒ โยชน์
สำเร็จด้วยรัตนะ ๗ ประการในภพดาวดึงส์. มีนางอัปสร ๑,๐๐๐ นางแวดล้อมแล้วได้วิมาน
ใกล้ภรรยาตน. เศรษฐี มีภพเป็นที่ไปในเบื้องหน้าอย่างนี้ กล่าวคือเป็นเจ้าของอายุอันไม่เน่ย์.
พระมหาบุรุษกล่าวว่า "หม่อมฉันจักนำเอาเรื่องเก่าอื่นมาเล่าอีก" ด้วยอำนาจแห่งความระลึกชาติ
แล้วนำเอาอดีตนิทานอื่นมาเล่าอีกว่า

* คานาเหล่านี้ ผู้วิจัย : ยังหาที่มาไม่ได้.

"ได้ยินว่า ในอดีตกาล เมื่อพระเจ้าพรหมทัตครองราชอยู่ในกรุงพาราณสี บุตรเศรษฐีคนหนึ่ง ในพระนคร เจริญวัยแล้วจึงทำการค้าขายด้วยเกวียน ๕๐๐ เล่ม ในเวลาหนึ่งก็ถึงดงจึงจอดพักที่ปากดงแล้วเรียกประชุมหมู่มนุษย์ทั้งหมดแล้วกล่าวว่า "ขึ้นชื่อว่า ต้นไม้มีพืช ใบ ดอก ผล อันเป็นพืชมีอยู่ในดงนี้"^{๖๒} ถ้าพวกท่านพบต้นไม้ มีใบ ดอก หรือผล ที่พวกท่านไม่เคยกินในกาลก่อน ยังไม่ทันถามจงอย่ากิน". ทุกคนรับปากว่า "ได้นาย". ก็ที่ปากดงมีต้นไม้ผลมีพืชอยู่ที่ประตูบ้านตำบลหนึ่ง. ต้น กิ่ง ใบ ดอกและผลของต้นไม้ นั้น เป็นเหมือนมะม่วงทุกประการ. ไม่ใช่เช่นนั้นอย่างเดียว, ผลที่ดิบและสุก ก็เป็นเช่นผลมะม่วง ด้วยสี ลักษณะกลิ่น และรส. แต่ว่า ผลไม้เหล่านั้นมีพืชปะปนอยู่ ทำให้สิ้นชีวิตได้เพียงชั่วขณะเดียว. เหล่าบุรุษโกลเลบางพวกไปข้างหน้าสำคัญว่า "นี่เป็นต้นมะม่วง" จึงหยิบผลทั้งหลายมากิน. ทุกคนจึงสิ้นชีวิตกันหมด. รุ่งขึ้น ชาวบ้านจึงออกมาเห็นหมู่มนุษย์ตายแล้วจึงจับขาลากไปทิ้งไว้ ณ ที่กำบัง แล้วขนเอาสิ่งทุกอย่างของคนที่เหล่านั้นพร้อมกับเกวียนไป. บางพวกรอกถามนายเกวียนแล้วคิดว่า "เราจักกิน" ได้ยื่นถือเอาไว้. เมื่อนายเกวียนมาถึง พวกเขาคงถามว่า "นาย พวกเราจักกินผลมะม่วงเหล่านี้". นายเกวียนรู้ว่า "นี่ไม่ใช่ต้นมะม่วง" จึงห้ามขึ้นว่า "นี่ ชื่อว่าต้นไม้ อะไร, มันไม่ใช่ต้นมะม่วง, พวกท่านจงอย่ากิน". จึงให้เหล่าคนที่หลงบริโภคสารออกแล้วให้ดื่มของหวาน ๔ ชนิดได้ทำให้หายโรค. ก็เมื่อก่อน เหล่ามนุษย์ซึ่งพักอยู่ที่โคนต้นไม้จึงพากันเคี้ยวกินผลไม้เหล่านั้น ด้วยความสำคัญว่า "ผลไม้เหล่านี้ คือมะม่วง" ก็จึงถึงความสิ้นชีวิต. พวกชาวบ้านไปยังสำนักของคนเหล่านั้นถามว่า "พวกท่านไม่กินผลไม้หรือ ?". คนเหล่านั้นไม่เคี้ยวกินเลยจึงมีชีวิตอยู่. ในเวลาอรุณขึ้น ในวันนั้น พวกชาวบ้านจึงคิดว่า "เราจักเอาโคพลีฬ, เราจักเอาสิ่งของ" จึงมายังต้นไม้กันอย่างรีบเร่ง เห็นเหล่ามนุษย์ยังมีชีวิตอยู่จึงถามว่า "พวกท่านรู้ผลไม้ได้อย่างไรว่า 'นี่ไม่ใช่มะม่วง'. พวกเขาคงกล่าวว่า "พวกเราไม่รู้หรอก, นายเกวียนเขารู้". หมู่มนุษย์จึงถามนายเกวียนว่า "บัณฑิต ท่านรู้ว่าต้นไม้ไม่ใช่มะม่วงได้อย่างไร ?". ถึงนายเกวียนจึงกล่าวว่า "รู้ด้วยเหตุ ๒ อย่าง" แล้วกล่าวคานี้ว่า

"ต้นไม้ที่คนขึ้นได้ไม่ยาก ทั้งอยู่ไม่ไกลจากหมู่บ้าน, เพราะ—

เหตุ ๒ ประการนี้ เราจึงรู้ได้ว่า ต้นไม้นี้มีผลไม่ดี".^{๖๓}

^{๖๒} วิสปดตา วิสปปุผา วิสผลา วิสมธู (ต้นไม้ชนิดนี้จัดเป็นต้นไม้สัตว์บุรุษ).

^{๖๓} ชุ.ชา.(ไทย) ๒๔/๔๔/๒๓.

ถึงนายเกวียนก็แสดงธรรมแก่มหาชนแล้วไปยังที่อยู่อย่างปลอดภัย". ทางพระมหาบุรุษก็กล่าวว่า "ดูก่อนพราหมณ์ เหล่าบัณฑิตในกาลก่อน ได้เป็นผู้มีผลแห่งกุศล, ด้วยอาการอย่างนี้ ขึ้นชื่อว่าผลไม่มีพิษจึงไม่ควรปลูก".^{๖๔}

วิธีสร้างบุญกุศล

พราหมณ์ถามอีกว่า "บัณฑิต บุคคลสร้างโรงอุโบสถอย่างไร, ชื่อว่า สร้างบุญกุศล?". พระมหาบุรุษ เมื่อจะวิสัชนาจึงกล่าวว่า "พราหมณ์ เพราะพัสตสีมาที่สงฆ์ตั้งไว้ ณ ที่ใดที่หนึ่ง, ไม่ควรละทิ้ง, ขึ้นชื่อว่าอุโบสถมี เพราะผู้ต้องการสร้างศาลาเหตุปรารณานุญเป็นเหตุ จึงสร้างอุโบสถ เพื่อให้ภิกษุสงฆ์ทำอุโบสถกรรมหรือสังฆกรรมอย่างอื่น, ด้วยการปรารณานุญอย่างใดอย่างหนึ่ง จึงตั้งโรงอุโบสถเพราะอยากหลีกเลี่ยงการเบียดเบียนของเทวดา ดาบส หรือคนอื่น, เมื่อใด อุโบสถในวันอุโบสถหรือวันอื่น และการระงับอาบัติด้วยก็มีกรให้ปริวาสเป็นต้นย่อมมีแก่เหล่าภิกษุผู้มีความต้องการอาณิสส ๕ ประการ. เมื่อนั้นในส่วนทั้งปวง การให้ผ้ากฐินและสังฆกรรมอย่างอื่น ด้วยอำนาจแห่งกรรมวาจากล่าวคือการกรานกฐิน ด้วยสามารถที่น่าสืบ ๆ กันมา อุโบสถนั้นจึงให้ทั้งกฐิน ทั้งสงฆ์ก็ทำสังฆกรรมในอุโบสถนี้, สังฆกรรมที่สงฆ์ทำด้วยโรงอุโบสถที่อุบาสกสร้าง และภิกษุสงฆ์มีประมาณเท่าใดปรากฏว่าบริสุทธิ์ มีจิตอ่อนโยน, ภิกษุมีประมาณเท่านั้นจึงมีคุณน่าเลื่อมใสสำหรับอุบาสกผู้สร้างโรงอุโบสถนั้น. อุบาสกหรืออุบาสิกาก็สรรเสริญว่า "ภิกษุเหล่านี้ ในพระศาสนานี้อาจให้อาบัติสงบลงได้ และสามารถทำอุโบสถกรรมหรือสังฆกรรมอื่นได้ และอุโบสถนี้ สามารถให้ภิกษุเหล่านี้ออกจากอาบัติ และทำอุโบสถ หรือสังฆกรรมอย่างอื่นได้จริง, เพราะการก่อสร้างโรงอุโบสถ สิ่งนี้แล จึงชื่อว่าเป็นที่ตั้งแห่งบุญ" ทั้งคนเหล่านั้นยังได้ปฏิบัติต่อพระสงฆ์ด้วยปัจจัย ๔ อีกด้วย, ความเจริญแห่งบุญที่จะพึงเห็นได้ในปัจจุบัน ย่อมมีด้วยอำนาจการระลึกถึงบ่อย ๆ จนตลอดชีวิตอย่างนี้. คนเหล่านั้น ครั้นระลึกแล้วทำกาลกิริยาไป ก็จะเสวยมนุษย์สมบัติและเทวดาสมบัติ. เมื่อใด ภิกษุสงฆ์ต้องการระงับอาบัติ จึงทำอุโบสถสังฆกรรม ในโรงอุโบสถนั้น เมื่อนั้น การเจริญแห่งบุญ อันเป็นไปในสัมปรายภพกล่าวคือความเจริญขึ้นเรื่อย ๆ แห่งสมบัติของผู้นั้น ย่อมมีด้วยอำนาจการระลึกถึงบุญนั้น. เพราะเหตุนี้โรงอุโบสถที่คนใดคนหนึ่งสร้าง ท่านจึงกล่าวว่า 'เป็นการก่อสร้างบุญ'. อีกอย่าง คนเหล่าใดสร้าง หรือใช้ให้คนอื่นสร้างโรงอุโบสถเป็นต้น^{๖๕} ในเวลา

^{๖๔} ต้นไม้ธูปบุรุษ คือต้นไม้ที่มีใบ ดอก ผล ให้ประโยชน์แก่สัตว์อะไรไม่ได้ มีแต่จะร่วงหล่นเน่าเสียละลายลงบนแผ่นดินเปล่า ๆ.

^{๖๕} อาจเป็นด้วยเหตุผลนี้กระมัง จึงทำให้ผู้คนพากันนิยมสร้างอุโบสถ กุฏิ และศาลาเป็นต้น

แตกกายทำลายชั้นธไป. ผลแห่งเจตนาส่วนบุญเป็นอันมากของผู้สร้างบุญ จึงมีแก่เหล่าทายกผู้ถวายนั้น, ฉะนั้น ผลพึงมีทวีคูณเป็น ๔ เท่า. เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า

"วิหาร สีมา และพระสถูป รูปพระพุทธรูป
พระเจดีย์ คร่ำคร่าชำรุดอยู่ จึงเป็นความลำบาก
สำหรับเหล่าสมณพราหมณ์ ผู้ที่บูรณปฏิสังขรณ์ย่อม-
ได้ผลมากกว่าผู้ก่อสร้างที่แรกถึง ๔ เท่า".*

วิธีการสร้างบาป

เทวินทพราหมณ์จึงถามอีกว่า "บัณฑิต ตุ่มสุราที่คนกลั่นแล้วซึ่งคนตั้งไว้อย่างไร ?, จัดว่า ตั้งบาปไว้สำหรับปัจจุบันและสัมปรายภพ". "ท่านพราหมณ์ เพราะคนใดคนหนึ่งตั้งตุ่มสุราไว้ดื่ม, เป็นที่ประชุมของคนพาล เป็นที่สรรเสริญของคนพาล แต่นักปราชญ์ดีเตียน ทั้งยังเป็นที่ตั้งแห่งคำเท็จ เป็นเหตุก่อความวิวาท เป็นเหตุให้โจรผู้ร้ายเบียดเบียน เป็นเหตุให้ไฟไหม้เรือน เป็นเหตุให้ข้าวแพง เป็นนครแห่งยักษ์ หรือเป็นเหตุให้เกิดอหิวาตกโรค ย่อมเป็นไปได้จากสำนักของผู้นั้น. บาปทั้ง ๑๐ อย่างจึงเป็นไปจนตลอดชีวิตไม่มีละเว้นอย่างนี้, ชื่อว่าความเจริญแห่งบาปในปัจจุบันจึงมี ด้วยประการฉะนี้. อีกอย่าง ผู้ใดเป็นผู้เช่นนั้นในโลกนี้ จัดว่าเป็นมนุษย์ชั่วช้าย่อมเสวยทุกข์อย่างเผ็ดร้อนในนรกทีเดียว เพราะความตาย การจัดเตรียมสุรา การดื่มสุรา การกล่าวผิดทำนองครองธรรม การด่าทอกัน การดบตีกันและกัน การฆ่ากัน การทำโจรกรรม หรือการเป็นขี้กับเมียผู้อื่น, ผู้นั้น ย่อมเป็นผู้เจริญด้วยบาปในสัมปรายภพอย่างนี้. อีกอย่าง ผู้นั้นจะเป็นสัตว์นรกก็ตาม เป็นมนุษย์ก็ตาม ย่อมทำกรรมมีการดื่มสุราเป็นต้นอย่างนี้. ในกาลนั้น การเกิดขึ้นแห่งโทษย่อมมีแก่ผู้นั้นในที่นั้น ๆ อย่างเดียว, ก็อีกอย่าง ผู้ใด ให้แก่เหล่านักเลงสุรา และพ่อค้าสุรา ในเวลาตุ่มสุรารั่ว, ผู้นั้นจึงเป็นผู้บาปยิ่งกว่า" เมื่อจะแสดงจึงกล่าวว่า

"น้ำนี้ใด ที่เรียกกันว่า 'ปานะ', เหล้าคนที่ตั้งตุ่มสุราไว้ในที่มี
ตุ่มตั้งไว้ ย่อมดื่มเป็นประจำ แม้เพียงเล็กน้อย, ชนเช่นนั้น ย่อมไหม้
ในโลหะกัมภี.

ทั้งนายนิรยบาลยังจับผู้นั้นถึงถูกตม้สูกแล้ว ก็
ตามมาถลกหนังด้วยศัตรา, ทั้งยังทำให้สัตว์นรกกนั้นตา

* คาทาเหล่านี้ ผู้วิจัย : ยังหาที่มาไม่ได้.

มีดบอด ให้มีมิตรและกิริสเป็นนักฆาต ทั้งยังจับ
กดลงไปสู่รอก ๓ อย่างอันเช่นนั้น ในบ่อน้ำในรอก".
คนจึงไม่ควรตั้งตมสุราไว้อย่างนี้".

รักษาญาตินำความเจริญมาให้

พราหมณ์ถามอีกว่า "บัณฑิต บุคคลรักษาญาติอย่างไร จึงบังเกิดความเจริญทั้ง
ชาตินี้และชาติหน้า ?". "ท่านพราหมณ์ เพราะผู้ใดเข้าไปตั้งเมตตาคือหมุญาติ รักษาและปลูก
สร้างความเคารพหมุญาติด้วยทรัพย์, ผู้นั้น เป็นหมุและเป็นนายของหมุญาติเหล่านั้น, พวก
ปัจจามิตร หรือโจรก็ตาม ไม่อาจเบียดเบียนหมุญาติด้วยเมตตาคิดของเขาได้, ผู้ที่ต้องการดำรง
ยศและความเจริญแห่งทรัพย์ แก่คนเหล่านั้น ต้องตั้งตนให้มีเมตตาคิด จนถึงตามรักษาทาสและ
ทาสี คนใกล้ชิด ศัตรู หรือภรรยาจนกว่าจะตายกล่าวคือความพลัดพราก, แม้ผู้นั้นอ่อนวอนขอ
โทษสำหรับญาติตน หรือทาสและทาสีของคนเหล่านั้น เหล่าปัจจามิตรของคนเหล่านั้น เหล่า
ญาติของตนแม้เหล่าอื่น หรือเหล่าปัจจามิตรถึงจะเป็นทาสและทาสีของคนเหล่านั้นก็ตาม จึง
แสดงผลแห่งกรรมของผู้ประทุษร้ายกันและกัน และผลแห่งวิบากที่ไม่น่าปรารถนา จึงให้คนเหล่านี้นั้น
ทั้งหมดให้ตั้งอยู่ในทาน ศีล และเมตตาคณ, เพราะเหตุนี้ ผู้นั้นจึงเจริญในโลกมนุษย์,
อีกอย่าง ผู้นั้นทำกาลกิริยาในที่นั้นแล้ว ย่อมได้เสวยมนุษย์สมบัติหรือเทวดาสมบัติ เพราะกรรม
นั้น, ภายหลัง หมุญาติหรือคนเหล่าอื่น ทำบุญมีทานเป็นต้น จึงพากันสรรเสริญว่า 'ขออุทิศส่วน
บุญเหล่านี้ แก่หมุญาติคนนั้นนั่นเทียว' บุญเหล่านั้นที่ทำด้วยจิตเลื่อมใส ก็ถึงแก่ผู้นั้นทีเดียว,
เพราะบุญที่หมุญาติทำแล้วแก่ผู้นั้น ย่อมเจริญเป็นประโยชน์เกื้อกูลเป็นสุขสำหรับผู้นั้น ในปรโลก
แก่ตน ๆ, ฉะนั้น ผู้นั้นทำคนทั้งหมดให้ตั้งอยู่ในกองบุญทั้ง ๓ จัดว่าเป็นผู้เจริญในโลกหน้า,
บุคคลพึงทราบความเจริญแห่งหมุญาติ อย่างนี้ว่า

"ผู้ใด ประกอบประโยชน์เกื้อกูล, ผู้นั้นจัดว่าเป็นพวกพ้อง,
ส่วนผู้ใดเลียดดู ผู้นั้นจัดเป็นบิดา, ความคุ้นเคยมีอยู่ในที่ใด ที่นั้น
จัดว่าเป็นมิตร, ความเย็นใจมีอยู่ในหญิงใด หญิงนั้นจัดเป็นภรรยา.
ผู้ใด เมื่อถึงความย่อยยับอย่างอาดูร ประสพทุกข์ภัย ข้ำใกล้
ศัตรู จึงยืนอยู่ที่ประตูลาขังและสุสาน ผู้นั้นจัดว่าเป็นพวกพ้อง.
ถึงผู้อื่นที่ได้ทำประโยชน์ให้ ก็จัดเป็นพวกพ้อง, ถึงเป็นพวกพ้อง

* คาถาเหล่านี้ ผู้วิจั : ยังหาที่มาไม่ได้.

แต่เป็นคนอื่น ก็จัดเป็นงูพิษ, ร่างกายที่เป็นพิษ จัดเป็นความเจ็บไข้
เหมือนยาที่เป็นประโยชน์ แต่เอาไปวางไว้ที่อื่น. พวกพ้องนั้นเอง
ย่อมเกิดขึ้นเกี่ยวพันกันตอนพบความพินาศ, ถัดนั้นไม่มีใบแล้วไซ้,
ถึงเงาบัวก็ต้องถูกระบายอย่างให้สิ้นไปเป็นแน่".*

ขึ้นชื่อว่าญาติพึงรักษาไว้อย่างนี้".^{๖๖}

เลี้ยงสัตว์นำความฉิบหายมาให้

พราหมณ์ถามอีกว่า "บัณฑิต บุคคลเลี้ยงสัตว์อย่างไร ? จัดว่าฉิบหายทั้งโลกนี้
และโลกหน้า". "ท่านพราหมณ์ ผู้ใด เลี้ยงช้าง ม้า โค กระบือ แพะ สุนัข แมว
และไก่ ถืออย่างเป็นที่รัก ทั้งต้องเลี้ยงด้วยอาหาร, ผู้นั้นต้องเสื่อมจากปัญญา ทรัพย์ ความ
สวัสดิ และผิวพรรณ, ฉะนั้น ผู้นั้นจึงชื่อว่าฉิบหายในปัจจุบัน, อย่างไร ? เพราะผู้ที่เลี้ยงช้าง
และม้าไว้ เพื่อชักลากด้วยจิตแข็งกระด้าง หรือเพื่อต้องการรบด้วยจิตคิดประทุษร้าย จึงประดับ
ด้วยเครื่องประดับที่ทำด้วยทองและเงินอยู่, ผู้นั้นแล จึงถูกวิญญูชนติเตียน ชื่อว่าย่อมเสื่อม
ความรู้อย่างนี้. อีกอย่าง เพราะการเลี้ยงดูสัตว์เหล่านั้น การจัดแจงเครื่องประดับ การพยาบาล
รักษา การกินหรือเหยียบข้าวกล้าของผู้อื่น จึงต้องเสียค่าจ้างหรือทรัพย์ไป, ทรัพย์จึงฉิบหาย
อย่างนี้. อีกอย่าง คนขึ้นสัตว์เหล่านั้น ในเวลาไปจึงอาศัยกำลังของตน และกำลังแม่ของสัตว์
เหล่านั้น จึงเป็นเหมือนไม่สามารถจะไปได้, แม้ในกาลนั้น สัตว์เหล่านั้นก็ทำร้าย ทิ่มแทง กระตืบ
และฆ่าเจ้าของเอง, คุณจึงเสื่อมเสียด้วยอาการอย่างนี้. อีกอย่าง เมื่อสัตว์เหล่านั้นหนีไป เจ้า
ของต้องเศร้าโศกหรือร้องไห้ เหตุต้องตามหา เพราะการตาย หรือเพราะถูกคนเหล่านี้นำไป,
ความสวัสดิและวรรณะจึงเสื่อมเสีย ด้วยอาการอย่างนี้, เพราะฉะนั้น ผู้นั้น จึงเป็นผู้เสื่อมจาก
ประโยชน์ในปัจจุบัน, เพราะผู้นั้น ขึ้นสัตว์เหล่านั้นด้วยการผูก การประหาร การฝึกสอน หรือ
ด้วยเหตุแห่งความพลัดพรากจากหมู่คณะ หรือด้วยการไป ในเวลาตายย่อมเข้าถึงอบาย ๔,
ฉะนั้น ผู้นั้นจึงเสื่อมจากประโยชน์ในโลกหน้า, เหมือนกันนั้น คือคนเหล่านั้น และคนเหล่านี้น
ที่เลี้ยงสัตว์เหล่านั้น เพื่อต้องการเอาเป็นพาหนะ, เพราะผู้ใดเลี้ยงโคและกระบือ เพื่อต้องการ
ใช้สอยทำงาน มีไถนาเป็นต้น เพราะความโลภในทรัพย์ หรือด้วยการขับขี่ลากเข็น จึงประดับ
ด้วยเครื่องประดับที่ประกอบด้วยทองและเงิน, ผู้นั้นจึงถูกวิญญูชนติเตียน จึงจัดว่าเสื่อมปัญญา
ความรู้ ด้วยอาการอย่างนี้, เพราะเหล่าบุคคลที่เลี้ยงสัตว์เหล่านั้นและเหล่านี้น เพื่อต้องการเป็น

* คธาเหล่านี้ ผู้วิจัย : ยังหาที่มาไม่ได้.

^{๖๖} วิสาสาปรมมา ญาติ (ความคุ้นเคย เป็นญาติอย่างยิ่ง).

อุปการะ, ฉะนั้น ผู้ใดเอาอาหารเลี้ยงสุนัขและแมว หรือเอาเครื่องประดับบางอย่างที่ทำด้วยทอง และเงิน ในบรรดาเครื่องประดับคือกระดิ่งมาประดับ, ผู้นั้นจึงถูกวิญญูชนติเตียน ไม่พ้นจาก คำครหาของเหล่าวิญญูชนว่า "เหล่าสัตว์ยอมทำให้สุนัขและแมวพินาศไป เพียงเพื่อต้องการให้ เจ้าของตนรัก", ปัญญาความรู้จึงจัดว่าย่อมเสื่อม ด้วยอาการอย่างนี้ อีกอย่าง เพราะการ คຸມครองรักษา เพราะการเสียค่าเครื่องประดับ เพราะการรักษาพยาบาล เพราะการเคี้ยวกิน หรือเหยียบขี้มูลของผู้อื่น เจ้าของต้องเสียทรัพย์ไป, ทรัพย์ชื่อว่าเสื่อมทรัพย์ ด้วยอาการ อย่างนี้ อีกอย่าง ถ้าเจ้าของเลี้ยงสุนัขเพื่อต้องการกัฏโຈ, ถ้าเลี้ยงแมวเพื่อต้องการให้กัดหนู, กำลังของตน เป็นเหมือนว่าไม่อาจสามารถรู้ทิศทางของคนเหล่านั้น หาใช่ไม่, ความปัญญา ความรู้จึงชื่อว่าย่อมเสื่อมไป ด้วยอาการอย่างนี้, บางครั้ง สัตว์เหล่านั้น ย่อมกัดหรือทิ่มแทง ตนเสียเอง ทางคอ เพราะการพลัดพราว เพราะการทำความผิด หรือเพราะการกระทบที่มีผิด ในเวลาสัตว์นั้นตายไป, คุณความดีจึงหายไป ด้วยอาการอย่างนี้. อีกอย่าง ถ้าแมวกระโดดข้าม วัจกุฎีและรูปของตนไปแล้วเกิดความกลัวเจ้าของมีรูปภาพเป็นต้นจึงกระโดดหนีไป, เจ้าของสุนัข เว้นลูกสุนัขเสีย จึงพาเอาสุนัขทั้งหมดไป เมื่อเจ้าของบ้านทานอาหารได้ถนัดบ้านจึงถึงความทุกข์ กับกลิ่นไม่ดี จมูกจะกระทบกับกลิ่นที่ไม่ดีนั้นเข้าหรือถูกเสียงไม่ดีแห่งความคຸ້ນเคยนั้นเบียดเบียน, แต่เมื่อสัตว์เหล่านั้นพากันหนีไป ย่อมเศร้าโศกหรือร้องไห้เสียใจ เพราะการแสวงหาหรือการ ตายจากไปของสัตว์เหล่านั้น, ชื่อว่า ย่อมเสื่อมความสวัสดิ ด้วยอาการอย่างนี้, เพราะฉะนั้น ผู้นั้น จึงเสื่อมจากประโยชน์ในปัจจุบัน. เพราะผู้นั้น ในเวลาเขาตาย ย่อมเข้าถึงอบาย ๔ เพราะการเลี้ยงหรือเพราะการไว้กัฏหนู เพื่อประโยชน์แก่การเลี้ยงแมวให้กัดหนู เพราะการ เลี้ยงหรือเพราะการกัฏคนอื่น เพื่อต้องการให้สุนัขกัดคนอื่น พร้อมกับการนำไป หรือการผูกมัด เป็นคຸ, ฉะนั้น จึงชื่อว่าเสื่อมจากประโยชน์ในโลกหน้า. เช่นเดียวกัน คือ เหล่าคนที่เลี้ยงสัตว์ เหล่านั้นและเหล่าอื่น เลี้ยงไว้เพื่อประโยชน์แก่การประทุษร้าย, เพราะผู้ใด ทำสถานที่อันปกปิด ในน้ำด้วยวัตถุที่คนใช้รดให้เป็นเช่นดอกบัว สำหรับไก่ สุนัข และแพะ หรือเอาน้ำดื่มหรืออาหาร เลี้ยงสัตว์เหล่านั้นด้วยความโลภ ทำอุตสาหะในกรรมนั้น, แม้ผู้นั้นก็ถูกวิญญูชนติเตียนอยู่, ปัญญา ความรู้จึงเสื่อมไป ด้วยอาการอย่างนี้. อีกอย่าง เพราะการคຸມครองรักษาหรือการพยาบาลดูแล สัตว์เหล่านั้น เพราะการกัฏกินหรือเหยียบเหย้าพิชของผู้อื่นเจ้าของต้องเสียค่าบำรุงหรือทรัพย์, ทรัพย์จึงเสื่อมไป ด้วยอาการอย่างนี้. อีกอย่าง คนที่เลี้ยงไก่ไว้เพื่อต้องการให้ชนกันหรือทำการ ซื้อขายแลกเปลี่ยนไก่เหล่านั้นทั้งหมด เพื่อประโยชน์แก่ทองและเงิน. อีกอย่าง กำลังของตน ของไก่ไม่อาจรู้จึงเหมือนไม่อาจสามารถรู้เวลาพระอาทิตย์ขึ้นได้, แม้บางครั้ง ไก่เหล่านั้น

ทำร้าย จิก และตีเจ้าของเองทีเดียว, วรรณะแห่งสรีระ ชื่อว่า ย่อมเสื่อมเสีย ด้วยอาการอย่างนี้ อีกอย่าง ไก่กินข้าวกล้าของตนหรือของผู้อื่น, หรือคู้ยี่เพียที่ตนและผู้อื่นปลูกเอาไว้, หรือเอาตัวเหยียบหลังคาหรือยอดหลังคา, ถ้าสุกรเอาตัวเบียดคูดที่ข้างบ้านที่ยาวไปมาจะต้องอาหารหรือของบางอย่าง อย่างอื่นของตนหรือของผู้อื่น, ถ้าแพะเคี้ยวกินอาหาร หรือผักของเจ้าของเองหรือของคนข้างบ้าน, เหล่าคนข้างบ้าน จึงด่าเจ้าของแพะ ด้วยเสียงอันไม่น่ายินดี เช่นกับกลืนคูด, เมื่อสัตว์เหล่านั้นหนีไป เจ้าของย่อมเศร้าโศกหรือคร่ำครวญ เพราะการเสาะหา หรือเพราะการตายของสัตว์เหล่านั้น, ความสวัสดิ์จึงเสื่อมหายไป ด้วยอาการอย่างนี้, เพราะเหตุนี้ ผู้หนึ่งจึงชื่อว่าเสื่อมจากประโยชน์ในโลกหน้า, เพราะผู้หนึ่ง ย่อมเข้าถึงอบาย ๔ ที่เดียว ในเวลาตาย เหตุติมัด ทุบ ข่าเอง หรือใช้คนอื่นฆ่าแพะเหล่านั้น, เพราะว่า บุคคลเลี้ยงไว้ เพื่อต้องการดูเป็นประโยชน์ตน จัดว่าเป็นผู้บาปกว่าบุคคลผู้เลี้ยงสัตว์ของเลี้ยงไว้ เพื่อต้องการเอาไว้ดู" เมื่อจะแสดงจึงกล่าวว่า

"บาปกรรม ย่อมเกิดแก่ผู้ฆ่า มัด และทุบตี เหล่าสัตว์มีช้าง ม้าและโคเป็นต้น, สัตว์เหล่านั้น จึงถูกฆ่าตายไปโดยฉับพลัน คนฆ่า แพะ ควาย พร้อมด้วยนก เนื้อและสุกร พร้อมสัตว์เหล่าอื่น ผู้ฆ่า ย่อมตกอยู่ในความอาฆาตพยาบาท. เมื่อเกิดความอาฆาตในคนฆ่า พร้อมกับการถูกฆ่า, ฉะนั้น ผู้หนึ่งจึงชื่อว่าตกนรกเสมอกัน เพราะชื่อว่า ร่วมกันฆ่า. ผู้หนึ่ง เกิดเป็นมนุษย์อีก ก็ย่อมทำอย่างที่ดีทำไว้อีก, เพราะเหตุนี้ ใคร ๆ ไม่ควรเลี้ยงสัตว์เลย".*

ผู้ที่ควรสมาคมด้วย

พราหมณ์ถามอีกว่า "บัณฑิต การสมาคมด้วยสาธุชน เช่นไร ? ยังคุณเป็นอันมาก ให้เกิด ทั้งในโลกนี้และโลกหน้า". "ท่านพราหมณ์ ผู้ใด ไม่กล่าวโทษผู้อื่น, ไม่ลบหลู่คุณผู้อื่น, ไม่สรรเสริญยศ คุณ หรือสิ่งไร ๆ อย่างอื่นของตน, ฉลาดพูดคำดี ไม่ทำฉลาดพูดคำชั่ว ฉลาดในการงานดี ไม่ฉลาดในการงานชั่ว ถึงความฉลาดในกรรมดี ไม่ถึงความฉลาดในกรรมชั่ว, ทำให้ตนหรือผู้อื่นตั้งอยู่ในกุศลกรรมอื่นไม่ทำตนหรือผู้อื่นให้ตกไปในบาปกรรมอื่น, เพราะความที่ตนหรือผู้อื่นชำระในกุศลทั้งปวง ท่านจึงเรียกผู้หนึ่งว่า 'สาธุชนคนดี'. ถ้าการสงเคราะห์ผู้หนึ่ง พึงมีแก่สัตว์เหล่านั้นทั้งหมด ๆ จึงทำโทษกรรมและคุณกรรมให้, ถึงคนเหล่านั้นทำกรรมไม่ดีที่มี

* คธาเหล่านี้ ผู้วิจัย : ยังหาที่มาไม่ได้.

นั้น ๆ ในที่เกิดและผู้ประกอบคุณกรรมนั้น ๆ ก็มีอยู่ ย่อมจะสรรเสริญกรรมอันเป็นคุณของคนดี, ผู้รู้ย่อมติเตียน กรรมอันเป็นโทษของคนไม่ดี, แม้ถ้าคนเหล่านั้นสรรเสริญกรรมอันเป็นโทษของคนไม่ดี, ผู้นั้นย่อมห้ามคนเหล่านั้นเสีย, คนเหล่านั้นจึงมีจิตเป็นสุข, ผู้นั้นย่อมไม่สรรเสริญตนว่า 'เมื่อก่อน เรามีทรัพย์มาก มีโศคะมาก มีศักดิ์ใหญ่ พร้อมสรรพไปด้วยศิลปะทุกอย่าง มีกุศลมาก' จึงไม่ตั้งตนไว้ในตำแหน่งมิใช่ฐานะ ย่อมติเตียนตนเป็นนิจ, ผู้นั้น สงเคราะห์คนเหล่าใด, คนเหล่านั้น จึงสรรเสริญเขาอย่างนี้, ด้วยเหตุแห่งการสรรเสริญนั้น วรณะ ยศ เกียรติศัพท์ ความซื่อตรงของผู้นั้น และความอุ้มชูคนเหล่านั้นย่อมมีได้, ผู้นั้น จึงกล่าวคำไม่ยกตนคำอ้อนโยน อ่อนหวาน เป็นที่รัก ที่เคารพ หรือคำเคารพตนหรือคนอื่นเป็นนิจ. คนเหล่าใด ทำหรือกล่าวกายกรรม ที่ไม่เป็นประโยชน์แก่ตนหรือคนอื่นเป็นนิจ, ผู้นั้น ทำคนอื่นให้เสื่อมด้วยเหตุเหล่านั้น ทำตนให้ตั้งอยู่ในทาน ศีล หรือกุศลกรรมเหล่าอื่น, ผู้นั้นจัดเป็นผู้ฉลาดในคำดี, คนเหล่าใด คำหรือบริภาษผู้หนึ่ง ด้วยคำหยาบหรือคำอันไม่สบายหู, ผู้นั้นย่อมไม่กล่าวคำด่าตอบคนเหล่านั้น, เขาตามสอนว่า 'พวกท่านอย่าด่า อย่าบริภาษรา, ในร่างกายของเหล่าสัตว์ทั้งหมดล้วนมีตนเป็นเจ้าของ, เพราะว่า ร่างกายของคนทุกคนตั้งอยู่ในอสุภะ อันเป็นส่วนอาการ ๓๒ เหล่าคนที่ไม่รู้ด้วยอสุภะนั้นจึงหลงใหลอยู่ จึงถูกบัณฑิตรังเกียจ ติเตียน, ส่วนวาจานั้น ของพวกท่านประกาศความแห่งบัณฑิตทีเดียว', แม้คนเหล่านั้นรู้โทษของตนแล้วตั้งอยู่ในคำสั่งสอนของบัณฑิตนั้น. ถ้าผู้หนึ่งจำคนบริภาษได้ว่า 'คนเหล่านี้ ด่าและบริภาษรา', ผู้นั้นจัดว่าไม่ฉลาดในคำดี, อนึ่ง ทั้งคนเหล่านั้น ทั้งตน ย่อมมีจิตประกอบด้วยความสุข, ถึงผู้หนึ่งก็รู้ตลอดเวลา เหมือนคนทำงานมีนายช่างทองเป็นต้นรู้จักการทำงานที่เป็นประโยชน์ และไม่เป็นประโยชน์, ผู้นั้น จัดว่าฉลาดในการทำงานอันดี. ย่อมไม่รู้จะทำการงานอย่างนักเลง คนหาปลานายพราน นักโจรกรรม และคนคดโกง. การสมาคมของผู้นั้น ย่อมมิได้สำหรับการงานเหล่าใด, ผู้นั้น ย่อมศึกษาการงานอันดีเหล่านั้นในประโยชน์สำหรับการงานที่ติงาม, นี่เป็นทางแห่งอริยธรรม เพราะเหตุที่นั่นท่านจึงห้ามการทำงานชั่วว่า 'นี่ไม่ใช่หนทางแห่งพระอริยเจ้า', ผู้นั้นยังตนให้ตั้งอยู่ในฐานะเจริญแห่งความสุข ทรัพย์ อายุ ศรีธา ปัญญาและกุศลธรรมอย่างอื่นทั้งปวงทีเดียว. อนึ่ง แม้ผู้นั้น จะบอกทางอริยะแก่คนเหล่าใดว่า 'นี่ศีล นี่ทาน นี่ภาวนา นี่ทุกขสังขัลป์นี้สมุทัยสังขัลป์นี้โรธสังขัลป์นี้โรธคามินีปฏิปทา เหล่านี้คือขันธ เหล่านี้คืออายตนะ เหล่านี้คือธาตุ เหล่านี้คืออินทรีย์ นี่คือปัจจัยการ, แม้พวกท่านจงศึกษาธรรมเหล่านี้, เมื่อพวกท่านรู้ธรรมเหล่านี้ พึงชำระอริยมรรคอริยผลอันสามารถให้รู้ธรรมเหล่านี้ในอนาคตกาล, เพราะเหล่าสัตว์เมื่อไม่รู้ธรรมเหล่านี้ จึงเป็นเช่นดังต้นหญ้า ชื่อว่าไม่พ้นจากความตายเบื้องหน้าแต่ชาติใน

สังสารวัฏฏ์. คนเหล่านั้นทั้งหมด ยังวาจาของผู้นั้นให้ตั้งไว้บนศีรษะตนย่อมไปสู่สุคติ ในเวลาตาย, เพราะเหตุนี้ผู้หนึ่งจึงทำคุณอันใหญ่อันเป็นปัจจุบันให้เกิด. ก็ผู้หนึ่งเป็นกาลวาที ฉลาดกล่าว จึงรู้กุศลกรรมบท ๑๐, ธรรมเหล่านี้ให้ความสวัสดิแก่เหล่าสัตว์ ทำหมู่สัตว์ให้พ้นจากอบาย ๔ เพราะเหตุนี้ ผู้ปรารถนาเพื่อทำเองหรือให้ผู้อื่นทำ, ย่อมทำตนให้ตั้งอยู่ในกัลยาณธรรม ทำสัตว์อื่นให้ตั้งอยู่ในกัลยาณธรรมเหล่านั้นด้วย. ผู้หนึ่งจึงรู้ธรรม มีอกุศลกรรมบท ๑๐ เป็นต้น ทั้งยังประกาศผลแห่งกรรมเหล่านั้นแก่หมู่สัตว์ว่า 'ผู้เจริญ ก็ศีรษะของเหล่าคนอันธพาล ย่อมจมลงไปในอบาย ๔ ด้วยอกุศลธรรมเหล่านี้, เหล่าสัตว์ที่มีความรู้ย่อมปรารถนาเพื่อจะนำศีรษะของตนให้พ้นจากอบาย ๔, อย่าพึงทำกรรมเหล่านี้, พึงทำความอุตสาหะในกัลยาณธรรมเถิด'. ถึงคนเหล่านั้นจึงควรทำเองและให้ผู้อื่นทำกัลยาณธรรมเหล่านั้น. ย่อมห้ามเสียจากบาปกรรมเหล่านั้น. อนึ่ง การสมาคมของผู้นั้น ย่อมมีแก่ธรรมเหล่าใด, ถึงคนนั้น ก็ศึกษาธรรมเหล่านั้น

ในเพราะเล็งเห็นประโยชน์ของกัลยาณธรรม ย่อมทำคนเหล่านั้น ให้ตั้งอยู่ในฐานะอันไกลจากกรรมชั่วนั้น. แม้คนเหล่านั้นทั้งหมด ไม่ละทิ้งคำของผู้นั้น ในเวลาตาย จะนำเอาสมบัติ ๓ อย่างมาได้, เพราะฉะนั้น ผู้หนึ่ง ย่อมยังคุณอันใหญ่หลวงอันเป็นไปในสัมปรายภพให้เกิด. พระสัพพัญญุโพธิสัตว์ ๓ พระองค์ พระปัจเจกโพธิสัตว์ พระอัครสาวก ๒ องค์ พระมหาสาวก ๘๐ องค์ และพระสาวกทั่วไปทั้งหมด ได้ธรรมอันเลิศสำหรับตน ๆ ในการบำเพ็ญบารมี หนึ่งแสน หนึ่งร้อย และหนึ่งพัน ตลอดแสนกัปตามธรรม ด้วยการคบคนดี ตลอด ๔ อสงไขย ๘ อสงไขย และ ๑๖ อสงไขย อันยิ่งด้วยแสนกัป และ ๒ อสงไขยยิ่งด้วย ๑,๐๐๐ กัป และ ๑ อสงไขย. เพราะฉะนั้น ในการคบคนดี จึงยังคุณอันใหญ่ให้เกิดได้".^{๖๗}

พราหมณ์ถามความแห่งปัญหาที่ไม่ปรากฏด้วยญาณความรู้ของตนกับพระมหาบุรุษ นั้นว่า "พระโพธิสมภาร มีประมาณเท่าไร ? จึงชำระที่สุดนั้น ๆ ของตน ๆ ได้อย่างไร ? และรู้ได้อย่างไร ?". "ท่านพราหมณ์ ๔ อสงไขยกัปเหล่านี้แห่งมหาแผ่นดินผืนหนึ่ง คือ สังวัฏฏ์สังวัฏฏฐายี วิวัฏฏ์ วิวัฏฏฐายี จัดว่าไม่น้อยสำหรับมหาปฐวีผืนหนึ่ง, มหาปฐวีผืนหนึ่ง ย่อมมีตามเวลามาก จาก ๔ อสงไขยกัปเหล่านี้ ๔ อสงไขยนี้ จัดเป็นแผ่นดินหนึ่ง, มหาปฐวีผืนหนึ่งจัดเป็น ๔ อสงไขยกัปนี้. เมื่อใด ๔ อสงไขยกัปเหล่านี้ ย่อมพินาศ เพราะอันตรายอย่างใดอย่างหนึ่ง บรรดาอันตรายเหล่านี้ คือ ไฟ น้ำ และลม, เมื่อนั้น ย่อมมีแผ่นดิน

^{๖๗} ปลุกพืชเช่นใด ได้ผลเช่นนั้น คบคนเช่นใด ย่อมเป็นเช่นนั้น.

ผืนหนึ่งขึ้น เมื่อใด แผ่นดินผืนหนึ่งจวดยาวด้วยอันตรายอย่างใดอย่างหนึ่ง บรรดาอันตรายทั้ง ๓ เหล่านี้, เมื่อนั้น อสงไขยกัปทั้ง ๔ เหล่านี้จึงมีได้. พระโพธิสมภารที่คนเหล่านั้นยังกุศลมีทานเป็นต้นให้เต็ม, กุศลสมภารเหล่านี้ย่อมชำระพระสัพพัญญุตญาณ พระปัจเจกโพธิญาณ ดำรงอัครสาวก ความเป็นอสีติมหาสาวก หรือสาวกภูมิ ให้สำเร็จแก่เราได้ทีเดียว เพราะฉะนั้นพระโพธิสมภารของคนเหล่านั้นทั้งหมด ย่อมเต็มบริบูรณ์ด้วยกัปปีเหล่านี้ทีเดียว. เพราะว่า พระโพธิสมภารแห่งสาธารณสาวกอันเป็นที่สุด ย่อมเต็มบริบูรณ์ด้วยบารมีร้อยกัปปี. จึงนับเป็น ๑๐๐ กัปปี, ถ้านับด้วยแผ่นดินใหญ่, จึงมีแผ่นดินใหญ่ ๒๕ อสงไขย. มีแผ่นดินใหญ่ ๒๕ อสงไขย ถ้านับด้วยกัปจึงเป็น ๑๐๐ กัปปี. ด้วย ๑๐๐ กัปปีนั้น สาธารณสาวกจึงได้อรหัตผลในสำนักของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าที่ตนเห็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าโดยล่วงไป ๑๐๐ กัปปี และ ๒๐ อสงไขย แห่งแผ่นดินใหญ่. แม้ในกาลนั้น ถ้าคนเหล่านั้น ไม่ได้บรรลุพระอรหัตต์, เพียงแต่เห็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้ประกาศอริยสัจ ๔, ในอนาคต ก็จักไปยังสำนักของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเหล่าอื่น, โดยล่วงไปพันกัปปี ย่อมกล่าวคำเป็นที่ชอบใจ หรือไม่ชอบใจ คำเสียดแทงผู้อื่น หรือสรรเสริญผู้อื่น คำเป็นพิษ หรือคำชื้อตรงเป็นนิจ. ไฟหรือควันไม่ตกไปในที่ใด เพราะฉะนั้น ไฟจึงเป็นอันลุก และส่งกลิ่นควันอันไม่ดี ในที่นั้นเองแม้ฉันใด, เสียงของแผ่นดินนั้น ก็ฉันนั้นทีเดียว. แผ่นดินนั้น ๆ ย่อมเอาปากกลืนกิน ฉันใด, ผู้นั้น ก็ฉันนั้น หาได้ปิดหูอื่น หรือหาใจทำประโยชน์ในที่อื่นให้แก่ผู้ไม่เลย. แม้ผู้นั้น จึงไม่เป็นผู้ฉลาด ด้วยวาจาชวนเจรจา วาจาอ่อนโยน อ่อนหวาน เป็นที่รัก เป็นที่เคารพ หรือไม่นำพาดนหรือผู้อื่นให้ตกไปในที่ชั่ว. ถ้าผู้นั้นมีจิตคิดประทุษร้าย เพราะการสนทนากับคนเหล่าอื่นก็ตาม. แม้ผู้นั้น หากรู้ประโยชน์มิใช่ประโยชน์ และกาล มิใช่กาลไม่ อีกทั้งยังไม่ฉลาดกล่าวคำดี เหมือนนายช่างทองไม่รู้จักรางาน ฉะนั้น กรรมอย่างที ๒. เป็นผู้ฉลาดในการงานของหมอ นายพราน โจร และชาวประมง หรือในการงานที่สามารถนำตนหรือผู้อื่นไปดี. ไม่ห้ามผู้ทำกรรมเหล่าอื่นนี้. ผู้นั้น เป็นผู้นำนรก อาชญา ทุกข์ ภัย และอายุน้อยมาให้ เหมือนไฟดับในที่ใด, ได้กระทำโทษของผู้คนที่อาศัยตนแล้วดับไป ฉะนั้น. หาได้ทำคุณแห่งความสวัสดิ์ไม่. คนไม่ดี เกิด ดำรงอยู่ หรือเข้าไปในที่ใด ก็ได้ทำโทษให้แก่สถานที่เกิด สถานที่อยู่ หรือสถานที่เข้าไป แก่ตน หรือผู้อื่นนั้นทีเดียว. หาได้ทำความสวัสดิ์และคุณให้ไม่. เพราะฉะนั้น ผู้นั้น จึงทำโทษอย่างใหญ่หลวงภพหน้าให้เกิด. แม้ผู้นั้น เป็นผู้กล่าวไม่ถูกกาล กล่าวไม่ประกอบด้วยประโยชน์ รู้วิธีเพื่อทำหรือให้ผู้อื่นทำอกุศลกรรมบท ๑๐, หรือรู้ทำบาปกรรมให้เป็นไปเอง หรือให้ผู้อื่นทำให้เป็นไป, ไม่รู้วิธีทำตนหรือให้ผู้อื่นทำอกุศลกรรมบท ๑๐ เลย, แม้กรรมที่ติงาม ย่อมเป็นไป. จะ

ไม่ล่วงเลย ๑,๐๐๐ กัปปไปได้. กุศลสมาการของเหล่าบุคคลที่เหลี่ยวย่อมเป็นเช่นนั้นแน่นอนทีเดียว คือ เป็นทานนั่นเอง. กุศลสมาการของคนเหล่านั้นทั้งหมด นับเป็นกัปปและมหาปฐวี, การนับนั้น หาวิปริตเช่นนั้นไม่เลย".

ผู้ที่ไม่ควรสมาคม

พราหมณ์ถามอีกว่า "บัณฑิต การสมาคมกับคนไม่ดีนั้น อย่างไร ? จึงยังโทษให้ เกิดเป็นอันมาก ทั้งปัจจุบันและอนาคต". "ท่านพราหมณ์ ผู้ใดลบหลู่คุณของผู้อื่น, ไม่ปกปิดโทษ คนอื่น, สรรเสริญแต่ยศของตน ไม่สรรเสริญยศของผู้อื่นเลย, ฉลาดแต่ในคำไม่ดี ไม่ฉลาดใน คำดี, ฉลาดดีด้วยกรรมเป็นเหตุประทุษร้าย ไม่ฉลาดในกรรมอันดี, ถึงความเป็นคนฉลาดใน กรรมอันไม่งาม ไม่ถึงความเป็นคนฉลาดในกรรมอันงาม, ไม่ทำตนและผู้อื่นให้ตั้งอยู่ในกุศล กรรมอื่น, เพราะไม่ชำระประโยชน์ทั้งปวงของตนหรือผู้อื่นให้หมดจด และเพราะไม่ชำระอุปัทวะ ทุกอย่างของตนหรือผู้อื่น ท่านจึงเรียกผู้นั้นว่า 'คนชั่ว'. อนึ่ง การสมาคมของผู้นั้นพึงมีสำหรับ คนชั่วเหล่าใด, ถ้าเหล่าคนชื่อนั้น ทำกรรมอันเป็นโทษและกรรมอันเป็นคุณให้, ถ้ามีกรรมอันเป็น โทษ ถึงคนเหล่านั้นไม่รู้กรรมนั้นเลย, ถ้าคนเหล่านั้นประกอบกรรมอันเป็นคุณที่มีอยู่ ไม่ประกอบ กรรมนั้น หลงสรรเสริญกรรมอันเป็นโทษของคนชั่ว, ตีเตียนกรรมอันเป็นคุณของคนดี, อนึ่ง ถ้าคนเหล่านั้นสรรเสริญคุณของคนดี, เขาก็จะห้ามคนเหล่านั้นเสีย, ถึงคนเหล่านั้นก็เป็นสุขใจ, คนชื่อนั้นมักสรรเสริญตนเองว่า 'แต่ก่อนโน้น เรามีทรัพย์มาก มีโภคะมาก มีศักดิ์ใหญ่ อาจหาญในสรรพศิลปะทุกอย่าง ฉลาดมาก' ตั้งตนในฐานะอันสูงส่ง ไม่ตีเตียนตนเลยสักเวลา. ถ้าคนนั้นมีการสมาคมกับเหล่าคนพาลใด เหล่าคนพาลนั้นมักจะข่มขู่ผู้นั้นว่า 'คนเหล่านี้ ยากจน เลวทราม มีตระกูลต่ำต้อย', เพราะเหตุนี้ คนพาลจึงยกวรรณะ ยศและศักดิ์ ของตนอย่าง สูงส่ง. คนพาลย่อมพูดมาก พูดคำมักประทุษร้าย คำดูหมิ่น คำโกรธ คำด่า คำอันไม่เป็นที่รั กไม่เป็นที่ชอบใจ คำเสียดแทงเป็นดังคัศตรา หอก ยาพิษ ทิ่มแทงใจผู้อื่นเป็นนิจ. ไฟหรือคุ ถกในทีใด, จะไม่เผาผลาญหรือไม่ส่งกลิ่นเหม็นในที่นั้นไม่มีเลย ฉนใด, วาจาของคนพาลนั้น ก็

เป็นฉนนั้น. เพราะเหตุนี้ วาจานั้นพ้นจากปากเมื่อใด, เมื่อนั้น คนเหล่านี้จะไม่ปิดหูกยอมไม่มี, หรือผู้อื่น จะไม่ต้องการไปยังที่อื่นเสียยอมไม่มี. คนพาลนั้น ย่อมไม่ฉลาดด้วยถ้อยคำชักชวน อ่อนโยน จับใจ อ่อนหวาน เป็นที่รัก ที่เคารพ ไม่ทำตนหรือคนอื่นให้เดือดร้อนเลย, คนพาล นั้น ในเวลาสนทนากับคนเหล่านี้ มักมีจิตคิดประทุษร้าย, เขาย่อมไม่รู้จักสิ่งที่เป็นประโยชน์และ

ไม่เป็นประโยชน์ เวลาและไม่ใช้เวลา เหมือนนายช่างทองเป็นต้น ไม่รู้จักการทำงานทุกอย่างจะนั้น, ไม่ฉลาดในถ้อยคำของคนดี. แต่ฉลาดในการงานของเหล่านักเลง คนหาปลา นายพราน นักโจรกรรม และคนคดโกง อันสามารถนำความพิวามาให้ทั้งแก่ตนหรือผู้อื่น. ทั้งไม่ห้ามคนที่ทำการงานเหล่านี้. คนพาลนั้น เป็นสาเหตุของความเสื่อม อาชญา ทุกข์ ภัย เหตุอายุสั้น มาให้แก่คนอื่น. เหมือนอย่างว่า ไฟดับในที่ใด, คนที่ได้กระทำกรรมอันไม่ดีสำหรับที่ซึ่งไม่ใช่ที่อาศัยของตนนั้น, อีกทั้งไม่ทำคุณให้แก่ผู้ปรารถนาความสวัสดิ ฉันใด. คนที่ไม่ดี ก็ฉันนั้น ย่อมเกิด ดำรงอยู่ หรือเข้าไปอาศัยในที่ใด, ได้ทำกรรมอันไม่ดีกับสถานที่เกิด ดำรงอยู่ หรือเข้าไปอาศัยสำหรับตนหรือผู้อื่นนั้นเสียทีเดียว, ทั้งไม่ทำคุณให้แก่ผู้ปรารถนาความสวัสดิ, เพราะฉะนั้น คนไม่ดีนั้น ย่อมยังโทษอย่างใหญ่หลวงอันเป็นปัจจุบันให้เกิดได้. แม้คนไม่ดี ยังไม่รู้เวลาพูด ไม่ฉลาดพูด รู้จะทำแต่อกุศลกรรมบท ๑๐ อย่าง, หรือรู้เพียงประพัตติเองหรือใช้คนอื่นให้ประพัตติกรรมชั่วเท่านั้น. เขาย่อมไม่รู้ที่จะทำหรือให้คนอื่นทำกุศลกรรมบท ๑๐ เลย, อีกทั้งไม่รู้จักประพัตติเอง หรือใช้คนอื่นให้ประพัตติกรรมอันงาม. สัญชาติสุนัข ย่อมไม่รู้ทางไปทางมา, ประสงค์เพียงกินคุณนั้นเป็นประจำ, มันจึงไม่อ้อมในอันที่จะกินคุณ ฉันใด, สัญชาติคนชั่ว ก็ฉันนั้น ย่อมไม่รู้ทางไปและทางมา ถึงอยู่ในท้องของมารดาผู้อุ้มท้องมา ก็ยังวนเวียนด้วยการทำเองหรือสอนให้ผู้อื่นทำบาปกรรมแก่ผู้มีอุปการคุณนั้น. คนชั่วไม่มีเลยที่จะไม่ทำหรือไม่ให้คนอื่นทำกรรมอันเป็นทุจริต. ก็คนเหล่าใด สมคบกับคนชั่ว ๆ ย่อมสอนคนเหล่านั้นเพื่อให้ประกอบบาปกรรม. แม้คนเหล่าใด จะทำกัลยาณกรรม ก็ห้ามคนเหล่านั้นเสีย, ถึงคนเหล่านั้นจะรู้จักมิตรด้วยการสมาคมกับคนชั่วนั้น หรือรู้เพื่อจะเบียดเบียนหรือทำร้ายคนเหล่านั้นเท่านั้น. บาปกรรมเหล่านั้นนั้นแล ก็จะนำผู้นั้น และคนเหล่านั้นไปยังอบาย ๔ ในเวลาตาย, ถึงคนเหล่านั้น ย่อมรู้ว่า 'พวกเรา มายังที่นี่ เพราะการสมาคมกับคนพาลนั้น', เพราะเหตุนี้ คนพาลจึงยังโทษเป็นอันมากให้เกิดในสัมปรายภพ, เพราะเหตุนี้ เหล่าสาธุชนจึงไม่ควรสมาคมกับคนชั่วนั้นเลย".

ผู้ที่ควรอุปัฏฐาก

พราหมณ์ถามอีกว่า "บัณฑิต บุคคลอุปัฏฐากรัตนตรัยอย่างไร ? จึงนำสุขเป็นอันมากมาให้ทั้งปัจจุบันและอนาคตกาล". "ท่านพราหมณ์ ผู้ใดได้ทำกรณบูชาในพระรัตนตรัย, ภัยโรคและทุกข์ทั้งมวล ไม่พึงเบียดเบียน ทิมาแทง ผู้นั้น, สิ่งเหล่านั้นย่อมสงบไป อายุ วรรณะ สุข พละ และทรัพย์ย่อมเจริญแก่ผู้นั้น, อีกอย่าง ผู้ใดบูชาพระรัตนตรัยเป็นนิจ, ถ่าบูชาด้วยความไม่ประมาทกล่าวคือปฏิบัติบูชา หรือด้วยการไม่ปล่อยอารมณ์ไปในที่อื่น กล่าวคืออามิสบูชา, เพราะเหตุนี้ ความโศกเศร้า ทุกข์ โรค ภัย และอุปัทวะของผู้นั้น ย่อมเกิดขึ้นไม่ได้เลย.

ผู้ใดบูชาพระรัตนตรัยเป็นนิจ, ถ้าไม่ยังจิตให้เกิดเพราะความประมาทกล่าวคือไม่หลงในกาลนั้น หรือเพราะอารมณ์อื่นกล่าวคืออารมณ์ในนวัตรเป็นต้น, แม้พระรัตนตรัยนั้น เชื่อว่าเป็นสิ่งที่ ผู้นั้นบูชาอย่างยิ่งด้วยทวาร ๓. แม้ถาบริษั ๔ เกิดมีความเคารพขึ้น พระรัตนตรัยนั้น เชื่อว่า ผู้นั้นบูชายิ่งแล้ว. อีกอย่าง ถ้าผู้นั้น หรือบุตรและหลานของเขาไม่ทำพิธีกรรมในพระรัตนตรัย เพราะมีกิจอื่น ความโศกเศร้า ทุกข์ โรค ภัย และอุปัทวเหตุจึงเกิดขึ้น, แม้ผู้นั้น ยังได้กล่าว ด้วยความเลื่อมใสอย่างพอใจว่า 'พระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ เป็นที่พึ่งของเรา' จึง ตัดอารมณ์ในพระรัตนตรัยชั่วคืนและวัน คืนหนึ่ง หรือเพียงครู่เดียว จึงทำหรือให้ผู้อื่นทำความ เคารพในพระรัตนตรัยด้วยทวาร ๓ ย่อมพึงหรือให้ผู้อื่นพึงพระรัตนตรัย, ความโศก ทุกข์ โรค ภัย และอุปัทวเหตุ ย่อมสงบไปแก่คนเหล่านั้น, เพราะเหตุนี้ ผู้นั้นจึงนำความสุขเป็นอันมากใน ปัจจุบันมาให้, ในเวลาใกล้ตายทั้งผู้นั้นและคนอื่น ย่อมเสวยสมบัติ ๓ ประการ. การบูชาพระ พุทธเจ้าทำให้มีเดชมาก, การบูชาพระธรรมทำให้มีปัญญามาก, การบูชาพระสงฆ์ทำให้มีโรค ภัย มาก, การบูชาเหล่านั้นแล ย่อมมีอยู่ในโลก. เพราะเหตุนี้ ผู้นั้น จึงประสบความสุขเป็นอันมาก ในสัมปรายภพ, เพราะฉะนั้น จึงควรบูชาพระรัตนตรัยอย่างเดียว".

ผู้ที่ไม่ควรอุปฐาก

พราหมณ์ถามอีกว่า "บัณฑิต ผู้อุปฐากแม่ตซึ่งเอาคนตายมาหลอกลง นำทุกข์ เป็นอันมากมาให้ชั่วปัจจุบันและอนาคต ได้อย่างไร?". "ท่านพราหมณ์ ผู้ใดในโลกนี้เชื่อถ้อย คำเหล่าแม่ตว่า 'สิ่งเหล่านี้เป็นที่พึ่ง ที่ยึดถือของพวกท่าน, พวกท่านพึงบำรุง, พึ่งบูชาด้วยพิธี กรรมและพึงทำความเคารพนับถือ', เพื่อประโยชน์แก่คนตาย ผู้นั้นจึงทำพิธีกรรม บูชา เคารพ นับถือด้วยการฆ่าไก่ สุกร โค กระบือและด้วยสุราปानะ, พวกเขาคงจัดเตรียมเครื่องอุปการณ์ เพียงให้หายทุกข์. เมื่อใดคนนั้นไม่ทำพิธีกรรมด้วยความประมาท หรือมีกิจอื่น ทุกข์ โรค ภัย และอุปัทวเหตุ จึงเกิดขึ้น, เมื่อนั้น เขาก็แสวงหาเหตุทั้งปวงว่า 'ขอทุกข์ โรค ภัยและอุปัทวเหตุ อย่าเกิดขึ้นแก่พวกเรา ด้วยเหตุนี้เลย' แล้วบูชา ทุกข์ก็ยังคงมี. แม้เมื่อใด แม่ตกล่าวว่า 'พวกท่านประสงค์จะทำพิธีกรรมด้วยกลอง ดนตรี ตะโพน หรือการร้องรำ จงนำเอาสิ่งนี้ ๑ มาด้วยความโกหก หรือเพื่อต้องการจะได้ลาภ, ความสวัสดิ์ ของพวกท่านและของเราก็จมี ด้วยการบูชาอย่างนี้'. ในกาลนั้น ผู้นั้นจึงสั่งให้คนในเรือนตนหรือคนอื่นมาประชุมกัน ให้พากัน รื่นเรงยินดีปรบมือร้องรำทำเพลงกัน, พุดพราด้วยคำอันหาประโยชน์ไม่ได้ มีประการต่าง ๆ, เพราะเหตุนี้ คนใดคนหนึ่งก็รวมตัวกันเป็นคนพาล เป็นคนถือตัว เป็นโจรคอยเบียดเบียน เป็น มีอวางเพลิงเที่ยวเผาเรือน เป็นคนมักตบตีกัน สรรเสริญคนพาล คบคนที่วิญญูชนิตเตยน เป็น

คนโง่เขลา เลื่อมทรัพย์ ประสบทุกข์จากสำนักของแม่มนั้น, คนผู้นั้น ในเวลาใกล้ตาย ย่อมเข้าถึงอบาย ๔ เพราะเหตุว่า เชื่อคำของแม่มนว่า 'ความเจริญแห่งทรัพย์ อายุ ทาส ทาสี และความเจริญทุก ๆ อย่างจะมีได้ เพราะการอุปัฏฐากคนเหล่านั้น', เพราะเหตุนี้ ผู้นั้นจึงชื่อว่า ปาณาติ (นักฆ่า), เพราะฉะนั้น ผู้อุปัฏฐากแม่มนที่เอาคนตายมาหลอกลวง ย่อมนำทุกข์เป็นอันมากในสัมปรายภพมาให้. อีกอย่าง ผู้ใดประสงค์จะกินเนื้อไก่ สุกร โค และกระบือ อจึงกล่าวตามความต้องการของตนว่า 'เพราะไม่บูชาแม่มน อันตรายทั้งปวงจึงเกิดขึ้นแก่เรา' แล้วฆ่าสัตว์นั้น ๆ กิน, หรือย้อมดื่มสุราปानะ, แม่ผู้นั้นจึงเป็นคนบาปลามกยิ่งกว่า ย่อมไหม้ในนรก, ผู้ใดบูชาเหล่าแม่มนซึ่งอาศัยคนตายหากินด้วยโภชนาหารอันมีรสอร่อย ด้วยถาดทองแดง, ไม่บูชาด้วยเนื้อปลา ไม่บูชาด้วยสุราปานะ, เพราะเชื่อกำนัน ๆ ของเหล่าแม่มนผู้เอาคนตายมาหลอกลวง, ไม่เชื่อสรวงมนต์ ไม่เชื่อพุทธพจน์, ยึดถือสิ่งอื่นว่าเป็นที่พึ่งสำหรับตน, ฉะนั้นผู้นั้น จึงเป็นผู้บาปลามกยิ่งกว่าผู้ที่บูชาแม่มนเสียอีก เมื่อหมดลมหายใจ จึงไปยืนอยู่ข้างหน้านายนิรบาล. เพราะว่า เหล่าแม่มนทั้งหมด ย่อมไปในโลกของคนเหล่านั้น, เมื่อใดนายนิรบาล

เอาสุราปานะ จ้อคอของเหล่าแม่มน ตลอดเวลา, เมื่อนั้น คนตายทั้งหมด เมื่อไม่ได้อาหารอย่างใดอย่างหนึ่ง จึงเที่ยวแสวงหา, เมื่อไม่ได้ ณ ที่ใดที่หนึ่ง จึงวางใจเป็นกลางสำหรับแม่มน จึงพากันกล่าวคำวิปริตผิดแปลกอย่างใดอย่างหนึ่ง เพราะต้องการจะได้อาหาร, ด้วยคำของคนตายเหล่านั้น จึงแสดงอาการวิปริตอย่างใดอย่างหนึ่งเป็นอันมาก, คนพาลแม้ทั้งหมดมีใจตกอยู่ในอำนาจความเขลา จึงไม่ยินดีด้วยพุทธพจน์, กลับเชื่อเพียงคำของแม่มนเหล่านั้น. เหล่าแม่มนผู้เอาคนตายมาหลอกลวงมาหากินอยู่อย่างนี้ จึงไม่ควรอุปัฏฐาก".

คำเป็นสุภาษิต

พราหมณ์ถามอีกว่า "บัณฑิต คำจริงเป็นสุภาษิตอย่างไร ? จึงมีประโยชน์ทั้งแก่ตนและคนอื่น ในโลกนี้และโลกหน้า". พระมหาบุรุษกล่าวว่า "ท่านพราหมณ์ ก็ผู้ใดกล่าวคำจริงเป็นนิจ พึงฟัง รู้ ทำ คำใด ๆ, พึงกล่าวคำนั้น ๆ ไม่เหลวไหล, ไม่พึงกล่าวคำมุสา, จึงกล่าวคำดีสำหรับตนทีเดียว" เมื่อจะแสดงจึงกล่าวว่า

"ทรัพย์ของสาธุชนคนดี ถึงมีน้อย ก็เป็นที่อาศัยแห่งสรรพสัตว์ เหมือนบ่อน้ำเป็นที่อาศัยของสรรพสัตว์, ส่วนทรัพย์ของคนไม่ดี ถึงจะมีมากย่อมไม่มีประโยชน์ เหมือนน้ำในทะเล ฉะนั้น คนทั้งหลาย ย่อมดื่มดื่มน้ำที่บ่อไม่ใช่แม่น้ำ, คนทั้งหลาย ย่อมเคี้ยวกินผลไม้จากต้นไม้

ไม่ใช่จากผล, ในกาลบางคราว เมฆย่อมตก ไม่ใช่ฝน, ทรัพย์ถึงมี
ตั้งร้อย ก็มีเพื่อประโยชน์แก่คนอื่น. คนเจรจาธรรมสมควรแก่ธรรม
อย่างวิปริต ย่อมไม่เชื่อ ในพระรัตนตรัย, ผู้ที่ยึดถือศาสนาอื่น จึง
ดำเนินไปในความยึดมั่น. เหล่าคนหลง ถึงออกไปจากบ่อ ย่อมตกไป
ที่เถาเรียง, สัตว์เหล่านั้น อาศัยอยู่ ณ ที่นั้น ดุจเมล็ดพันธุ์ตกาด ตัด-
อยู่บนแพ. ก็พวกเขาออกมาจากเถาเรียงแล้ว เห็นดอกปทุมอันงาม ที่
สมบูรณ์ด้วยใบ จึงนำเอามาแสวงหาความสุข. กา แร้ง สุนัข นก-
เค้าแมว และสุกร ที่มีอยู่ ณ ที่นั้น, เหล่าสัตว์มีนกระยางและกา
เป็นต้น เพราะความกลัวจึงมีจะงอยปากอันสั้นเทา, จึงรุมล้อมคน
เหล่านั้น แล้วพากันกินเนื้อคนเหล่านั้นเสีย, คนเหล่านั้น มีเนื้อ
เป็นที่หมายรู้ จึงถูกรุมทั้ง หรือไม่ก็ถูกจิกตี. เหล่านระ ทำการ-
ประทุษร้ายต่อมารดาบิดา สหายและมิตร, มักกล่าวส่อเสียด ไม่มี
สัจจะ มีความรู้อันมีตบอดเป็นที่ไปในเบื้องหน้า. ผู้คนย่อมเดินตาม
กระแสความรู้อันมีตบอด เหมือนท่อนไม้ ฉะนั้น, กระแสความรู้
อันมีตบอด เป็นเหตุตายยิ่งกว่าถ่านเพลิงอันลุกโพล่งเสียอีก".*

คำใด เป็นที่ชื่นชมและเป็นที่รักยิ่งของเหล่าบัณฑิต ไม่เป็นที่ชื่นชมและไม่เป็นที่รัก
ของเหล่าคนพาล ออกจากปากของคนเหล่านี้, คำนั้น จึงชื่อว่าเป็นประโยชน์แก่คนเหล่านั้น.
แม้ว่า ผู้นั้นกล่าวโทษบางอย่างที่เป็นจริง, ถึงโรจนินิจฉัยของเหล่าอำมาตย์ จึงกล่าวคำจริงว่า
'ข้าพเจ้ากล่าวคำนั้น เพราะไม่มีสติ, พวกท่านกล่าวคำใด, ถึงคำนั้นไม่พ้นจากศีระของเรา'.
ถึงคนเหล่านั้นจะยกโทษอันใดให้แก่ผู้นั้น ๆ เป็นผู้เบา คือไม่หนักแน่น. แม้ถ้า คนเหล่านั้น
ยกโทษอย่างหนักยิ่งแก่ผู้นั้น, อุปัทวะทั้งปวงในธรรมที่คนเหล่านั้นพร้อมบุตรและภรรยาเห็นแล้ว
และอบาย ๔ ในสัมปรายภพของคนเหล่านั้น จึงเป็นเช่นดังเรือที่ทั้งไม่มีความแน่นอน. แม้
ผู้นั้นยืนอยู่ หรือเดินไป เห็นโทษของผู้อื่น ไม่มีใคร ๆ ถาม บางคราวตนเองก็ไม่สรรเสริญโทษ
ของผู้อื่น. ถึงถูกคนอื่นซึ่งเห็นโทษทุกอย่างถาม ย่อมกล่าวด้วยเมตตาจิตว่า 'ถึงท่านก็รู้ และ
ได้ยินสิ่งที่ผู้นี้ทำ หรือกล่าว' และกล่าวอีกว่า "พวกท่านเป็นอำมาตย์ใหญ่และมีความเป็นใหญ่
ในโลกนี้ จงตั้งหน้าตั้งตาในการกรุณา เมตตาสงเคราะห์เหล่าสัตว์ รู้จักตน ๆ เกิด, พวกท่าน

* คาทาเหล่านี้ ผู้วิจัย : ยังหาที่มาไม่ได้.

ต้องการประโยชน์และความสุขแก่ตน ๆ รู้ด้วยญาณอันเป็นดังตราขั้ จงกล่าวคำด้วยการคบหา
สมาคมกับเหล่าสัตว์ด้วยความเมตตากรุณาเถิด". แม้คนเหล่านั้นจะทำหรือกล่าวโทษอย่างหนัก
ยิ่งแก่ผู้นั้นก็ตาม จะไม่ทำกรรมนั้น แต่ทำกรรมให้ผู้นั้นเบาขึ้น, สิ่งนั้นจึงชื่อว่าเป็นประโยชน์ตน
แก่คนนั้น. อีกอย่าง ผู้นั้นถึงเป็นมหาอำมาตย์ผู้วิจิตร มีสุขุมมีศเป็นที่รักยิ่ง ชื่อว่ามีประโยชน์
แก่ผู้อื่น ด้วยอาการอย่างนี้. เพราะเหตุไร การช่วยเหลือผู้อื่นจึงจัดว่าเป็นประโยชน์ปัจจุบัน
ในกาลนั้น, และในเวลาใกล้ตาย ผู้นั้นจึงถึงทางสวรรค์, นี้ชื่อว่า เป็นประโยชน์ในสัมปรายภพ
ด้วยประการฉะนี้. ถ้าผู้นั้น ทำกรรมอย่างใดอย่างหนึ่ง บรรดากรรม มีปาณาติบาตเป็นต้น
ด้วยความประมาทอย่างนี้ แม้ถูกผู้อื่นถามก็กล่าวความจริง จึงถึงโทษอย่างหนึ่ง, ครั้งที่ ๒ ไม่ได้
รับโทษ, ประโยชน์ปัจจุบันจึงไม่สว่างสำหรับตน ด้วยอาการอย่างนี้, ในเวลาตาย ย่อมเข้า
ถึงทุกข์ ด้วยกรรมอย่างเดียว, ด้วยกรรมส่วนที่ ๒ ย่อมไม่มี, ประโยชน์ในสัมปรายภพย่อม
ไม่สดใสสำหรับตน ด้วยกรรมอย่างนี้. อีกอย่าง มหาอำมาตย์ฟังเรื่องนั้นแล้วจึงทำการวิจิตร
กล่าวอย่างนี้ว่า "ผู้เจริญ ท่านผู้นี้กล่าวว่า 'เราเป็นผู้มีความรู้ มีศีล' มีใจเป็นสุข มีจิตไม่
กรุณา ไม่มีจิตเมตตาหรือไม่มีจิตมูทิตา, ประโยชน์ปัจจุบัน ย่อมไม่สว่างสำหรับผู้อื่น ด้วยอาการ
อย่างนี้, ในเวลาตาย จึงเข้าถึงอบาย ๔, อีกประโยชน์ในสัมปรายภพย่อมไม่สดใสสำหรับผู้อื่น
ด้วยอาการอย่างนี้เช่นกัน, แม้มหาอำมาตย์เมื่อจะทำการวิจิตรจึงกล่าวว่า "ผู้เจริญ ผู้นี้กล่าว
ว่า 'เราเป็นผู้มีความรู้ มีศีล' จึงตามสอน กล่าวสอน กรรมอันดีและกรรมอันชั่วแก่พวกเรา,
มหาอำมาตย์จึงคิดว่า "โทษเกิดแก่ผู้นั้นได้อย่างไร ?" จึงมีจิตประสพทุกข์ มีจิตกรุณา หรือ
มีจิตเมตตา ย่อมประสพทุกข์ เหมือนทุกข์จากผู้นั้นไป กลับมาหาตนฉะนั้น, สัจจะวาจา จึง
ชื่อว่าเป็นประโยชน์ในปัจจุบัน ด้วยอาการอย่างนี้, ในเวลาตาย ความสุขหรือความสวัสดิ
ย่อมถึงแก่ผู้นั้น, นี้จึงเป็นสัมปรายภพ ที่ชื่อว่าเป็นประโยชน์สำหรับผู้อื่นอย่างนี้, เพราะเหตุนี้
บุคคลพึงกล่าวสัจจะเท่านั้น".^{๖๘}

คำไม่เป็นสุภาษิต

พราหมณ์ถามอีกว่า "บัณฑิต คำอันเป็นมุสาวาทเช่นไร ? เป็นเหตุแห่งความพินาศ
ทั้งของตนทั้งของผู้อื่น อันเป็นปัจจุบันและอนาคต". "ท่านพราหมณ์ แม้ผู้ใด กล่าวเท็จอัน
ประกอบด้วยองค์ ๔ เป็นนิจ, ผู้นั้นมักถูกเหล่าบัณฑิตติเตียนต่อหน้า มีหน้าเศร้า ถูกคนพาล
ชมเชยต่อหน้า มีหน้าชื่นชม จึงชื่อว่าเป็นสิ่งพินาศสำหรับตนเอง อย่างนี้, เมื่อเป็นเช่นนั้น เขา

^{๖๘} สุภาสิตา จ ยา วาจา เอตมมุงคละมุตตม.

ฟังฟัง รู้ หรือทำคำใด ๆ, ไม่ฟังกล่าวคำนั้น ๆ เลย, จึงกล่าวคำอื่นด้วยคำเท็จ เพื่อประโยชน์สำหรับตนเท่านั้น, ผู้นั้นชื่อว่า ย่อมฉิบหายด้วยตนเอง อย่างนี้, ผู้นั้น ถึงโรงวินิจัยแห่งใดแห่งหนึ่ง ต้องการยังโทษให้เกิดสำหรับผู้อื่น, ผู้นั้นเพราะต้องการล่อลวง เมื่อกำลังพูดเท็จ เพราะตนเองวิตกจึงยกโทษคนอื่น, แม้ในกาลนั้น ผู้ใดผู้หนึ่งมีอวัยวะพิการ, ว่าเป็นเหตุฉิบหายสำหรับตนเอง อย่างนี้, อีกอย่าง ผู้นั้นจึงถูกมหาอำมาตย์ผู้วินิจัยมีจิตคิดร้าย ไม่ชอบใจ จึงจัดว่าเสื่อมจากคนอื่น อย่างนี้, ถึงคนอื่นก็เหมือนกัน, เพราะเหตุนี้ จึงมีเหตุแห่งความพินาศสำหรับคนอื่น อันเป็นปัจจุบันปรากฏขึ้น, ในเวลาใกล้ตาย จึงเป็นเหตุเกิดขึ้นในอบาย. ถ้าบุคคลทำกรรมอย่างใดอย่างหนึ่งบรรดากรรมมีปาณาติบาต เป็นต้นจึงถึงทุกขวิบาก เพราะกรรมอย่างหนึ่ง, เพราะมุสาวาทว่า "การกระทำเอง จัดเป็นโทษอย่างหนึ่ง, เราไม่ได้ทำกรรมนั้นเลย" จัดได้ว่าเป็นโทษอย่างหนึ่ง, จึงชื่อว่าเป็นเหตุฉิบหายสำหรับตน อย่างนี้, อีกอย่าง เมื่อมหาอำมาตย์ผู้วินิจัยพึงอยู่กิติ ทำการวินิจัยกิติ จิตคิดประทุษร้าย จิตโกรธ จิตมีโทษจิตโลภ หรือจิตหลง ย่อมเกิดขึ้น, เพราะเหตุนี้ มุสาวาทนั้น จึงเป็นเหตุเกิดในอบายสำหรับคนอื่น ชื่อว่าเป็นเหตุแห่งความพินาศสำหรับคนอื่นอย่างนี้ เพราะเหตุนี้ คำมุสาวาท จึงเป็นเหตุแห่งความพินาศ สำหรับตนหรือคนอื่น, เพราะเหตุนี้ มุสาวาท ใด ๆ ไม่ฟังกล่าวเลย". ถึงพระโฆสีตวักล่าวยังนี้ว่า

"ก็ปัญหาทั้ง ๑๒ ข้อเหล่านั้น บัณฑิตพึงรู้แจ้ง, ท่านจงเรียนเอาสิ่งที่ควรเรียน และทั้งสิ่งที่ควรทิ้งเกิด, พึงอยู่ประพฤติดัง, ก็ผู้ที่ประพฤติดังปัญหาเหล่านั้น, พึงได้รับทั้งประโยชน์ตนและประโยชน์ผู้อื่น ในโลกนี้และโลกหน้า, ท่านพราหมณ์ ท่านจงรู้อย่างนี้, จงรู้ปัญหานี้ว่า 'เป็นโลกนัย'."

เทวินทพราหมณ์บูชาธรรม

เทวินทพราหมณ์ ฟังปัญหานี้แล้วรับรองว่า "สาธุ สาธุ" แล้วบูชาธรรมด้วยรัตนสาระ ประมาณโกฏิหนึ่งแก่พระมหาบุรุษ. พระมหาบุรุษไม่รับรัตนเหล่านั้นเลย กลับให้คืนพร้อมกล่าวว่า "เราไม่รับรัตนนี้หรอก". "บัณฑิต เพราะเหตุอะไร ? ท่านจึงกล่าวว่า 'เราไม่รับอุปการะแห่งการบูชาธรรม'. พระมหาบุรุษกล่าวว่า "ผู้เจริญ ท่านให้รัตนเหล่านี้ เพื่อการพยากรณ์ปัญหา, เพราะเหตุนี้ รัตนนี้ไม่ใช่อุปการะบูชาธรรม, ทั้งชื่อว่าเป็นคำจ้างสำหรับคน

* คาทีกิ่งเหล่านี้ ผู้วิจย : ยังหาที่มาไม่ได้.

ยาก, เพราะถ้า ท่านบันทึกด้วยความเป็นผู้หนึ่ง ไม่ได้ตอบ เพราะมัวแต่ฟังธรรม จึงให้สิ่งใด
สิ่งหนึ่งด้วยศรัทธา, นี้ ชื่อว่า เป็นอุปกณ์บูชาซึ่งธรรม" เพื่อต้องการจะไม่รับเอา จึงกล่าว
คาถานี้ว่า

"บัณฑิตทั้งหลาย ย่อมไม่รับค่าจ้าง เพราะ—

คาถาอันวิจิตรที่กล่าวดีแล้ว,^{๖๕} เมื่อบุคคลฟังธรรมอย่าง

ไม่เคารพ นักปราชญ์ก็ไม่ควรรับเอารัตนะเลย".*

พราหมณ์ฟังคำนั้นแล้วจึงให้สาธุการว่า "มหาบุรุษนี้ มีฉลาดยิ่งนัก สันโดษยิ่งนัก
ไม่โลภ ไม่มีโทสะ ไม่มีโมหะ มีแต่ความบริสุทธิ์". พระมหาบุรุษจึงกล่าวว่า "ท่านพราหมณ์
ถ้าเช่นนั้น ท่านพึงรับเอาแก้วเหล่านี้คืนแล้วกลับไปเสียเถิด" ให้พราหมณ์รับรัตนเหล่านั้นคืน
แล้วส่งไป. ส่วนพราหมณ์ไหว้พระมหาบุรุษแล้วทำประทักษิณรับรัตนเหล่านั้นไปถึงเมืองมถิลา
ตามลำดับแล้วสรรเสริญกำลังแห่งปัญญาของพระมหาบุรุษให้พระราชาฟัง. พระเจ้าโกศล สดับ
คำพรรณนานั้นแล้วทรงอนุสรณ์ถึงคุณของพระมหาบุรุษตลอดเวลาทีเดียว.

ทวาทสปัญหากัณฑ์ ปัญหาที่ ๓๕ จบ.

๔.๓๗ ปัญหาตยกัณฑ์ปัญหาที่ ๓๖ ว่าด้วยการแก้ปัญหากัฏฐิปัญญา ๓ ข้อ

ก็ในกาลนั้น พระมหาบุรุษได้มีศเป็นอันมาก. ถึงพระมหาบุรุษก็ได้สอนอรรถและ
ธรรมแก่พระราชา เป็นผู้กล่าวคำอันไพเราะ เป็นผู้ตั้งอยู่ในธรรม ให้พระราชาตั้งให้ตั้งอยู่ใน
กัลยาณธรรมปฏิบัติเหล่านี้ คือ ให้ตั้งอยู่ในศีล ๕ ในทาน อุโบสถศีล และในกุศลกรรมบท
๑๐. ในพระนครทั้งสิ้น กาลนั้นได้เป็นดังว่ากาลเกิดขึ้นแห่งพระพุทธเจ้าทั้งหลาย. ถึงในวันแห่ง
ปักษี คนทั้งปวงมีพระราชาเป็นต้นประชุมกัน กล่าวคำเช่นธรรมกถา และไม่ได้กล่าวคำอื่นเลย.
ในกาลนั้น ยังมีพระราชา ๒ พระองค์ คือ พระองค์หนึ่งพระนามว่า พลตราชครองราชใน
แคว้นนรวันทร องค์หนึ่งพระนามว่าปัญจาลราช ครองราชอยู่ในแคว้นปัญจาลนคร ได้ฟังยศ
เกียรติ และความรู้ของพระมหาบุรุษ ประสงค์จะทดลอง จึงสั่งบัณฑิตชื่อว่าเกวียพราหมณ์และ

^{๖๕} ชุ.ชา.(ไทย) ๒๗/๕๓/๑๖๙.

ภริยาบอกว่า "ท่านบัณฑิต ท่านพึงไปยังอินทรีปัตถนคร, ก็แล ครั้นถึงแล้ว จงถามปัญหากับ พระมหาบุรุษตามอัชฌาภัยของท่านเถิด" แล้วส่งบัณฑิตนั้นไป. ทั้งภริยาพราหมณ์ ทั้งภริยาภรรยา บังคมพระราชของตน ๆ อ้าลาแล้วออกจากนครและอุตตรปัญจาปนครถึงอินทรีปัตถนครตามลำดับ. กาลนั้น เป็นวันอุโบสถขึ้น ๑๕ ค่ำ, ได้เป็นวันที่พระมหาบุรุษนั่งกล่าวธรรม กถาเหนือธรรมาสน์ที่ตกแต่งแล้ว. มหาชนต่างพากันถือเอาของหอมและดอกไม้ จักเป็นกลุ่ม ๆ ไปฟังธรรมกถา. ก็บรรดาทั้ง ๒ บัณฑิตนั้น ภริยาเห็นว่าเห็นมหาชนเข้าจึงถามว่า "พวกท่านจะไป ณ ที่ไหนกัน ?" เมื่อหมู่มหาชนตอบว่า "นาย วันนี้ ธัญชัมมหาบุรุษแสดงธรรมตามพุทธลีลา ด้วยเสียงอันไพเราะ, ท่านไม่รู้ดอกหรือ ?" ฟังคำนั้นแล้วจึงไป ณ ที่นั้นกับหมู่มหาชนแล้วนั่ง ณ ที่สมควร ไม่ไกลจากธรรมาสน์ของพระมหาบุรุษซึ่งบริษัทร่วมพระราชพากันนั่งแวดล้อมไว้. ครั้นนั่ง ณ ที่สมควรแล้ว จึงถามพระมหาบุรุษผู้ถือพัดอันวิจิตรซึ่งนั่งบนธรรมาสน์ว่า "ท่านมหาบุรุษ เราจักถามปัญหากับท่าน ๆ อาจตอบได้หรือไม่ ?". พระมหาบุรุษจึงถามชื่อว่า "ท่านชื่ออะไร ?". "มหาบุรุษ ทำไม ? ต้องถามชื่อ". พระมหาบุรุษกล่าวว่า "เรา จะสามารถพยากรณ์เรื่องที่เป็นประโยชน์สำหรับผู้ต้องการด้วยโวหาร". ถึงภริยาภริยาก็บอกชื่อของตนแก่พระมหาบุรุษ เมื่อจะถามปัญหากับพระมหาบุรุษ จึงกล่าวคำนี้ว่า

"อะไรเล่าหนอ ? เป็นเหตุตั้งมัน, ใครเล่า จะห้ามลมใหญ่ ทั้ง ๘ อย่าง ที่เข้ามาระทบ อย่างต่อเนื่องได้ ด้วยกำลังแห่งลัทธิจะนั้น. ไม่มีใครจะพ้นจากเหตุมันได้, เพราะเหตุมัน ถ้าบุคคลจะพึงพ้นจากฐานะได้ก็ด้วยความไม่หวั่นไหวทีเดียว, ท่านมหาบุรุษ ท่านรู้ความเป็นไปอยู่, ถูกเราถามแล้ว จงบอกความนั้นแก่เราเถิด".*

พระโพธิสัตว์แก้ปัญหากุริยาพราหมณ์

พระมหาบุรุษฟังคำนั้นแล้วจึงกล่าวว่า "พ่อภริยาภริยา ถ้าเช่นนั้น ท่านจงมนสิการให้ดี, เราจักบอก" เมื่อจะแก้ปัญหากุริยาภริยา จึงกล่าวคำนี้ว่า

"ขึ้นชื่อว่าหทัยเป็นเสาหลัก คนตั้งไว้ด้วยกำลังแห่งปัญญา, ท่านเรียกเหตุ ๘ นั้นว่า 'โลกธรรม'. โลภะอยู่ฉันท โอโลภะ ก็มี ฉันทนั้น, ยศมีอยู่ฉันท ความเสื่อมยศก็มีฉันทนั้น, สุขมีอยู่ฉันท ทุกข์ก็มีอยู่ฉันทนั้น, นิทานมีอยู่ฉันท สรรเสริญก็มีอยู่ฉันทนั้น".*

* คำเหล่านี้ ผู้วิจัย : ยังหาที่มาไม่ได้.

แม้ภริยาปัญญานั้นเมื่อจะถามปัญหาอื่นจึงถามปัญหานี้ว่า "ก็แล ผู้เจริญ ท่านเมื่อจะแสดง ย่อมกล่าวว่า 'สาธโว' เพราะอะไร ?". พระมหาบุรุษจึงกล่าวว่า "ท่านภริยาปัญญา บรรดาคนเหล่านั้น คนหนึ่งไม่ฟังเที่ยว จึงถูกเราถามเช่นนั้น เพื่อต้องการให้ฟัง, เพราะฉะนั้น ท่านภริยาปัญญา เราจึงกล่าวว่า 'สาธโว' แล้วกล่าวคานี้ว่า

"เพราะความไม่แตกฉานในการฟัง ท่านจงให้หลักแห่งศรัทธา
สำหรับคนเป็นโรคเกิด, ลมย่อมเกิดได้เพราะการรวมตัวกันและด้วย—
เหตุ ๔ อย่าง เหมือนโสตวิญญานเกิดได้ เพราะสัมปยุตต์ด้วยสัทท—
วิญญาน ฉะนั้น".*

มิตรแท้ มิตรเทียม

ภริยาปัญญา เมื่อจะถามปัญหาอื่นจึงกล่าวว่า "ท่านมหาบุรุษ เราชื่อภริยาปัญญา จักขอถามปัญหากับท่านนั้นเทียว". "จงถามมาเถิด ท่านภริยาปัญญา". "ท่านมหาบุรุษ ขึ้นชื่อว่า ผู้เป็นมนุษย์ควรแสวงหาใคร ? ควรเว้นใคร ?". พระมหาบุรุษกล่าวว่า "ท่านภริยาปัญญา ขึ้นชื่อว่ามนุษย์ไรก็ตาม ควรแสวงหามิตร, ควรเว้นอมิตร". "ท่านมหาบุรุษ ขึ้นชื่อว่ามิตรเป็นไหน ? ชื่อว่าอมิตรเป็นไหน ?". "ท่านภริยาปัญญา ขึ้นชื่อว่ามิตรมี ๔ จำพวก อมิตรก็มี ๔ จำพวก". "ขึ้นชื่อว่ามิตร ๔ จำพวก คือ อย่างไร ? อมิตร ๔ จำพวก คือ อย่างไร ?". "ท่านภริยาปัญญา มิตร ๔ จำพวก คือ มิตรมีอุปการะ มิตรร่วมสุขร่วมทุกข์ มิตรแนะนำประโยชน์ และมิตรผู้อนุเคราะห์, อมิตรมี ๔ จำพวก คือ อมิตรแนะนำสิ่งอื่น อมิตรชอบพูดอมิตรชอบคล้อยตาม และอมิตรที่ฟังฟังไม่ได้". ภริยาปัญญา ฟังคำนั้นแล้ว เมื่อจะถามรายละเอียดจึงกล่าวคาถาว่า

"เพราะอะไร ? ท่านจึงเรียกคน ๔ ประเภทว่า 'มิตร'
อย่างนี้, เพราะอะไร ? ท่านจึงเรียกคนอีก ๔ ประเภท อย่างนี้ว่า
อมิตร, ก็คนพวกไหน ชื่อว่า เป็นมิตรสูงสุด, ท่านถูกเราถามแล้ว
จงบอกความนั้นแก่เราด้วยเถิด".*

พระมหาบุรุษ ฟังคานานั้นแล้วจึงแก้ปัญหานั้นว่า "ท่านภริยาปัญญา ก็ผู้ใดรักษามิตรผู้ประมาท, รักษาทรัพย์สมบัติของมิตรผู้ประมาท, เป็นที่พึ่งของมิตรผู้กลัวได้, เมื่อมีกิจที่ต้องทำเกิดขึ้น จึงออกทรัพย์ให้แก่มิตรถึง ๒ เท่า, นี้พึงทราบว่าเป็นมิตรมีอุปการะ ผู้มีจิตใจ

* คานานี้ ผู้วิจย : ยังหาที่มาไม่ได้.

ดิงาม, อนึ่งผู้ใด บอกความลับของตนแก่เพื่อน, รักษาความลับของเพื่อนไว้, เมื่อมีอันตรายจึง
สละชีวิตเพื่อประโยชน์แก่ชีวิตเพื่อน, ผู้นั้นพึงทราบว่า เป็นมิตรร่วมสุขร่วมทุกข์ เป็นสหายผู้มี
จิตใจดีงาม, อนึ่งผู้ใด ห้ามเพื่อนจากบาปอันมีติดบอด ชักชวนเพื่อนให้ทำกุศลกรรมอันงาม, ให้
ฟังสิ่งที่ยังไม่เคยฟัง, บอกทางสวรรค์ให้, ผู้นั้นพึงทราบว่า เป็นมิตรแนะนำประโยชน์ เป็นเพื่อน
ผู้มีจิตใจดีงาม, อนึ่งผู้ใด ไม่ยินดีแก่มิตรผู้เสื่อม ด้วยความไม่มีเหตุกล่าวคือความพินาศ, ไม่
ยินดีแก่มิตรด้วยเหตุกล่าวคือความเจริญก้าวหน้า, ห้ามคำที่คนอื่นกล่าวติเตียน, สรรเสริญคน
ผู้กล่าวสรรเสริญยกย่อง, ผู้นั้นพึงทราบว่า เป็นมิตรมีอุปการะ เป็นสหายมีจิตใจดีงาม" เมื่อจะ
แสดงต่อ จึงกล่าวคาถาว่า

"บัณฑิตพึงรู้ว่า มิตรมี ๔ จำพวกเหล่านี้ คือ มิตรมีอุปการะ
มิตรร่วมสุขร่วมทุกข์ มิตรแนะนำประโยชน์และมิตรอนุเคราะห์, พึง
รักษามิตรทั้ง ๔ เหล่านี้ โดยเคารพ ดุจมารดารักษบุตรที่เกิด-
แต่อกของตน ฉะนั้น".*

พระมหาบุรุษกล่าวอีกว่า "ท่านภริยาปัญญา ก็ผู้ใดแล แนะนำสิ่งไม่ใช่ประโยชน์,
พูดคำอื่นเป็นอันมากอย่างคนมีติดบอด, ทำกิจแก่มิตรเมื่อมีภัย, ให้ฟังเรื่องที่ไม่เป็นประโยชน์, ผู้
นั้นพึงทราบว่า เป็นมิตรแนะนำสิ่งที่ไม่ใช่ประโยชน์ จัดเป็นมิตรเทียม, อนึ่ง ผู้ใด แสดงสิ่ง
ที่ไม่เป็นประโยชน์ในกิจที่ล่วงไปแล้ว, แสดงสิ่งที่เป็นกิจในอนาคต, แสดงกิจในปัจจุบัน, สงเคราะห์
ด้วยกิจอันไร้ประโยชน์, ผู้นั้นพึงทราบว่า เป็นมิตรพูดสิ่งที่ไปไม่ได้ จัดเป็นมิตรเทียม, อนึ่ง
ผู้ใด มักคล้อยตามมิตรผู้ทำบาป, มักคล้อยตามมิตรผู้ทำดี, กล่าวสรรเสริญมิตรต่อหน้า, กล่าว
นินทามิตรลับหลัง, ผู้นั้นพึงทราบว่า เป็นมิตรผู้กล่าวคำที่ฟังฟังไม่ได้ จัดเป็นมิตรเทียม, อนึ่ง
ผู้ใดชักชวนในการดื่มน้ำเมาคือสุราและเมรัยอันเป็นที่ตั้งแห่งความประมาท และในการท่องเที่ยว
ยามวิกาล ให้รื่นเริงในเมหรสพ ชักชวนในเหตุอย่างอื่น และในความประมาท, ผู้นั้นพึงทราบว่า
เป็นมิตรที่ฟังฟังไม่ได้ จัดเป็นมิตรเทียม" เมื่อจะแสดง จึงกล่าวคาถาว่า

"บัณฑิตพึงทราบอมิตร ๔ จำพวกเหล่านี้ คือคนชอบชวนในสิ่ง
หาประโยชน์ไม่ได้ คนพูดมากเกินไป คนมักคล้อยตาม และคนแนะนำ
ในสิ่งที่เป็นอบาย พึงเว้นให้ไกล เหมือนคนหลีกทางที่มีภัย ฉะนั้น".*

* คาถาเหล่านี้ ผู้วิจัย : ยังหาที่มาไม่ได้.

ภริยา ฟังความนั้นแล้วจึงได้ให้สาธุการว่า "สาธุ สาธุ". เหล่าเทวดาชั้นดาวดึงส์ ฟังสาธุการของภริยา แล้วก็ให้สาธุการแก่พระมหาบุรุษ. ถึงภริยา ก็ได้ให้ทองคำ เหมือนคนก่อน ๆ ใ้พระมหาบุรุษผู้ไม่รับเอาอะไร ๆ เลย ทำประทักษิณแล้วพาเอาภริยา พราหมณ์ไปถึงอนรรฆนคร และอุตรปัญจาลนครตามลำดับ. ถึงภริยาพราหมณ์และภริยาก็ แสดงเกียรติยศและกำลังแห่งปัญญาของพระมหาบุรุษแก่พระราชบิดาของตน. พระเจ้าพลตราชและ พระเจ้าปัญจาลราช สดับความนั้นแล้ว จึงอนุสรณ์ถึงคุณของพระมหาบุรุษอยู่ตลอดเวลา.

พระโหราจารย์จึงกล่าวว่า

"ท่านผู้ฉลาดทั้งหลาย กล่าวว่า ปัญญาแล
ประเสริฐที่สุด ดุจดวงจันทร์ราชาแห่งนักษัตร ประเสริฐ
กว่าดาวทั้งหลาย ศีล สิริ และมรรยาทของสัตบุรุษ
ย่อมเป็นไปตามบุคคลผู้มีปัญญา".^{๗๐}

ปัญหา ๓ ข้ออันเป็นปัญหาที่ ๓๖ จบ.

๔.๓๘ กุฎธรรมปัญหากัณฑ์ที่ ๓๗ ว่าด้วยกุฎธรรม ๑๐ ข้อ

ท้าวสักกะประกาศคุณของพระโพธิสัตว์

ก็ตั้งแต่นั้นมา พระมหาบุรุษ ได้มียศศักดิ์อย่างใหญ่หลวง. พระราชา ๓ พระองค์
แม่เหล่านั้น ต่างพากันสรรเสริญคุณของพระมหาบุรุษว่า "พระมหาบุรุษนี้ ไม่รับเอาทรัพย์ที่เรา
บูชาซึ่งมีค่าตั้งประมาณโกฏิหนึ่ง ข้างสันโดษยิ่งนัก ไม่โลภเลย, พระมหาบุรุษนี้ หาได้ยากยิ่ง,
ในชมพูทวีปไม่มีคนอื่นเช่นกับพระมหาบุรุษนี้". ถึงหมู่มนุษย์ ที่อยู่ในพระนครทั้ง ๓ ก็พากัน
สรรเสริญคุณของพระมหาบุรุษอย่างนี้เช่นกัน. หมู่มนุษย์ที่อยู่ในแว่นแคว้นอื่น ฟังเสียงการ
สรรเสริญคุณแห่งพระมหาบุรุษของคนเหล่านั้นอย่างนี้แล้ว จึงพากันสรรเสริญคุณของพระมหา
บุรุษเหมือนกัน. ด้วยประการอย่างนี้ หมู่มนุษย์ในชมพูทวีปทั้งสิ้น ต่างพากันสรรเสริญคุณของ

^{๗๐} ชุ.ชา.(ไทย) ๒๗/๘๑/๖๐๘.

พระมหาบุรุษ. เพราะเหตุนี้ ยศของพระมหาบุรุษจึงพุ่งแผ่ไปตั้งแต่พื้นดินจนถึงภพชั้นดาวดึงส์. แผ่ไปอย่างไร ? คือ หมู่มนุษย์ผู้อยู่ในนครใด ๆ สรรเสริญคุณของพระมหาบุรุษ. ภูมิภพเทวดา พึงเลื่องการพรรณนาคุณแห่งพระมหาบุรุษของหมู่มนุษย์ผู้อยู่ในนครนั้น ๆ จึงพากันสรรเสริญคุณของพระมหาบุรุษ. เหล่าอากาศภูรุษเทวดา พึงภูมิภพเทวดาเหล่านั้นแล้วสรรเสริญคุณของพระมหาบุรุษเหมือนกัน. เทวดาชั้นจาตุมหาราชิกา เทวดาชั้นดาวดึงส์ และท้าวสักกเทวราชต่างก็พากันสรรเสริญคุณของพระมหาบุรุษเหมือนกัน. แม้ท้าวสักกเทวราชนั้นแลดูสัตว์โลกด้วยทิพยจักขุ เห็นพระมหาบุรุษแล้วคิดว่า "บัดนี้ พระราชในชมพูทวีปทั้งสิ้น เพราะต้องการพึงธรรมเทศนาของพระมหาบุรุษ และเพราะต้องการเห็นพระมหาบุรุษ จึงพากันสรรเสริญคุณของพระมหาบุรุษนั้น". ถึงท้าวเธอครั้นทราบอักษมาศของพระราชาเหล่านั้นแล้ว จึงปรารภว่า "วันนี้แหละ เป็นวันปุณณมี, จึงเป็นกาลสมควรแก่การพึงธรรมเท่านั้น" เมื่อจะถามธรรมกับธัญชัมมหาบุรุษ จึงให้ปาวร้องไปพร้อมจัดส่งชวนเทพบุตรไปด้วยคำว่า "เธอ จงปาวร้องว่า 'เหล่าพระราชาทุกพระองค์ ผู้ประสงค์จะพึงธรรมของธัญชัมมหาบุรุษ จงมาพึง ณ ที่นั้น'". ชวนเทพบุตรฟังคำนั้นจึงรับบัญชาแล้วไปยังโลกมนุษย์ เทียบปาวร้องแก่พระราชาท้าวชมพูทวีปทั้งสิ้น ตลอดทั้งวันที่เดียว. ครั้นปาวร้องแล้วจึงกลับไปยังภพดาวดึงส์ ทูลแก่ท้าวสักกเทวราช.

พระโพธิสัตว์แก้ปัญหาของท้าวสักกเทวราช

ในกาลนั้น พระราชา ๑๐๑ พระองค์ในชมพูทวีปทั้งสิ้น พระราชารอบ ๆ อีกหลายพัน และพระราชาปัจจามิตรหลายแสนพระองค์ ต่างตระเตรียมสิ่งของที่จะไป. กาลนั้นพระเจ้าวิโรจราช เพราะประสงค์จะพึงธรรมในสำนักของพระมหาสัตว์ จึงราชสาสน์ให้แก่พระเจ้าพลตราช มีความพอใจเป็นอย่างเดียวกัน จึงรับสั่งให้รีบแล้วขับไล่ อุชุกเสนาบดีไปเสีย พร้อมใจกันกับพระเจ้าพลตราชมีหมู่เสนา ๔ เหล่าทัพแวดล้อมแล้ว ถึงนครอินทปัตถ์. กาลนั้นพระราชาทุกพระองค์ ต่างถึงนครอินทปัตถ์เวลาเดียวกัน. นอกพระนครมีปริมณฑล ๑๖ โยชน์ จุพระราชาทั้งหมด. พระเจ้าโกรพยราชทราบว่าพระราชาเหล่านั้นมาประชุมกัน ณ มณฑลนั้น จึงรับสั่งให้จัดมณฑล ๓ โยชน์อันเป็นส่วนแห่งทุมราช เสด็จไปยังทุมราชมณฑลภายหลัง ให้กันศวดนัตรที่แล้วด้วยแก้วมณี ที่รัตนบัลลังก์ซึ่งประดับแล้วโดยรอบ ๆ มณฑลที่จัดแจงจากบัลลังก์แก้ว ให้ปูลาดเครื่องลาดอันควรแก่พระราชา ณ ที่นั่งของพระราชา พระองค์เองให้ลาดเครื่องลาดอันควรแก่พระราชา ณ อาสน์ข้างหลังแล้วให้กันศวดนัตร. กาลนั้น ในวันปุณณมี ๑๕ ค่ำ พระมหาบุรุษไปยังทุมราชมณฑลภายหลัง นั่งใกล้ศวดนัตรอันแล้วด้วยแก้วไพฑูรย์อันขัดดีแล้ว เหมือนพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ประทับนั่ง ณ บัลลังก์แก้ว ใกล้โพธิมณฑล.

ในขณะนั้น พระราชาทั้งหมดก็อยู่เต็มส่วนประมาณคาบหนึ่ง. ส่วนข้างอีก ๓ โยชน์ก็เต็มไปด้วยพลนิยายพร้อมพระราชา. ในระหว่างกาลนั้น ท้าวสักกเทวราชมีหมู่เทวดาแวดล้อม ทรงช้างเอราวัณหัตถิ มาจากอากาศ. ก็เมื่อพระมหาบุรุษกำลังแสดงธรรม เหมือนท้าววิรุฬหาน้ำให้หล่นจากอากาศ ประหนึ่งว่าพระสัมมาสัมพุทธเจ้ายังฝนอมฤตให้ตก ฉะนั้น เหล่าคนที่มีจักขุบอดทั้ง ๔ ทิศ ที่เชื่อว่าบอดมาแต่กำเนิด ย่อมเป็นผู้ปราศจากความคิดบอดไปได้ทีเดียว. ถึงพระมหาบุรุษผู้มีประสาทอันมองเห็น ๕ อย่าง ลืมตามองดูบริสุทธิไปรอบ ๆ แล้วมองดูบนอากาศ เห็นท้าวสักกเทวราชทรงช้างเอราวัณอยู่บนอากาศทางทิศทักษิณ เมื่อจะถามท้าวสักกะนั้น จึงกล่าวคำถาถนี้ว่า

"ท่านเป็นเทวดา คนธรรพ์ หรือเป็นท้าวสักกะจอมเทพเล่า ?
ท่านเป็นใครกัน ? อยู่ ณ สถานที่ใด ? ทำอย่างไร เราจึงจะรู้จักท่านได้เล่า ท่านเทวดา ?".*

แม้ท้าวสักกเทวราช เมื่อจะประกาศแสดงตน จึงกล่าวคำถาถนี้ว่า

"เหล่าเทวดาในเทวโลก หรือหมู่มนุษย์อื่น
ในโลก เรียกเราว่า 'ท้าวสุขัมบดี', เราเป็นเทวราช
มายังที่อยู่ของท่าน จะฟังธรรมมีอุปมาดังแผ่นดิน
ที่ท่านกล่าวแล้ว".*

ก็แล ท้าวสักกเทวราช ครั้นกล่าวเช่นนั้นแล้วจึงนั่ง ณ ที่สมควรทางทิศทักษิณ ลุกจากอาสนะอันแซ่กับรัตนอาสน์ที่ดาราตาศไปด้วยผ้าบัณทุกัมพล นั่งเหนืออาสนะตำบลอากาศ มีหมู่เทวดาแวดล้อมแล้วได้ยืนอยู่. ถึงพระมหาบุรุษ เมื่อจะเจรจากับท้าวสักกะนั้น จึงกล่าวคำถาถนี้ว่า

"กลืนกายของมนุษย์ผู้มีบุญน้อย ซึ่งออกจาก—
กายไปตามลม, ท่านท้าวสุทิสสเนตรล่วงจากสิ่งนี้ไปได้
ท่านเทวราช กลืนกายของหมู่มนุษย์เป็นของไม่สะอาด".*

ท้าวสักกะฟังคำถาถนั้นแล้ว จึงกล่าวคำถาถอื่นว่า

"กลืนกาย ของหมู่มนุษย์ผู้มีศีล พ้นกายแล้ว
ย่อมไปทวนลม, กลืนแห่งศีลอย่างเดียวกันที่ไม่บูดเน่า จึง
เป็นกลืนที่สะอาด แม้ไปในไตรทิพย์ได้".*

* คำถาถเหล่านี้ ผู้วิจัย : ยังหาที่มาไม่ได้.

* คำถาถเหล่านี้ ผู้วิจัย : ยังหาที่มาไม่ได้. (กลืนจันทร หรือกลืนฤกษ์ยามที่หอม ยังสูดกลืนศีลไม่ได้).

คนผู้ถึงที่แล้วดีกว่าทุก ๆ คน

ก็แล ท้าวสักกเทวราช ครั้นกล่าวอย่างนี้แล้วจึงถามพระมหาบุรุษว่า "ท่านมหาบุรุษ เราจักถามปัญหาของท่าน จะได้ไหม?". "ขอจงถามมาเถิด ท่านเทวราช". "มหาบุรุษ อะไรเล่าหนอ ประเสริฐกว่าคนตาย?". "ขึ้นชื่อว่าคนนอน ประเสริฐกว่าคนตาย ท่านเทวราช". "อะไรเล่าหนอ ประเสริฐกว่าคนนอน?". "ชื่อว่าคนนั่ง ประเสริฐกว่าคนนอน". "อะไรเล่าหนอ ประเสริฐกว่าคนนั่ง?". "คนยืน ประเสริฐกว่าคนนั่ง". "อะไรเล่าหนอ ประเสริฐกว่าคนยืน?". "ชื่อว่าคนเดิน ประเสริฐกว่าคนยืน". "อะไรเล่าหนอ ประเสริฐกว่าคนเดิน?". "ชื่อว่าคนวิ่ง ประเสริฐกว่าคนเดิน". "มหาบุรุษ อะไรเล่าหนอ ประเสริฐกว่าคนวิ่ง?". "ชื่อว่าคนถึงแล้ว ประเสริฐกว่าคนวิ่ง ท่านเทวราช". "มหาบุรุษ ทำไมหนอ ท่านจึงกล่าวว่า 'คนนอนประเสริฐกว่าคนตาย คนนั่งประเสริฐกว่าคนนอน คนยืนประเสริฐกว่าคนนั่ง คนเดินประเสริฐกว่าคนยืน คนวิ่งประเสริฐกว่าคนเดิน คนถึงแล้วประเสริฐกว่าคนวิ่ง', เพราะอะไร คนนั้น ๆ จึงประเสริฐกว่าคนนั้น ๆ?". พระมหาบุรุษกล่าวว่า "ท่านเทวราช ก็ร่างกายใดมีชีวิตเช่นกับกบเพวระ ๑๖ อย่างที่พวกเขาพากันทิ้งแล้ว จึงไม่อาจจะลุกขึ้นไปได้ และย่อมไม่ถึงที่นั่นได้, เช่นกันบุคคลใดเรียนเอาศาสดาอื่นจากพระรัตนตรัยแล้วประพฤติด้อย, บุคคลนั้นถึงมีชีวิตอยู่ ก็ชื่อว่าตายแล้ว ย่อมไม่บรรลุนิพพานได้, อนึ่ง ผู้ใดมีชีวิตถูกถิ่นมิทธะครอบงำ เป็นเช่นกันคนตายจึงไม่อาจลุกขึ้นได้, ในเวลาหลับและเวลาตื่น เป็นผู้หาประโยชน์ไม่ได้, จึงหมกหม้อยู่ ณ ที่นั้น ๆ ตลอดเวลา เป็นผู้เบากว่าคนตาย ฉนฺได, บุคคลที่ประพฤตินิสถะก็ฉนฺไดนั้น จึงถูกผูกไว้ด้วยข่ายคือราคะ, ชื่อว่าคนนอนหลับจะบรรลุนิพพานยาวนาน จึงเบากว่าคนตาย, เพราะเหตุนี้ เราจึงกล่าวว่า 'คนนอน ประเสริฐกว่าคนตาย'. อนึ่ง ผู้ใดนั่งกลางเรือน, ผู้นั้นก็ถึง ณ ที่นั้น ๆ ต่อกาลไม่นาน จึงเบากว่าคนนอน ฉนฺได, คนที่อยู่ในเรือนก็ฉนฺไดนั้น ตรีกอณฺุสสติ ๑๐ เป็นประจำ ไม่ไปในอำนาจในราคะ โทสะและโมหะ, ชื่อว่านั่งต่อเวลานาน จึงบรรลุนิพพาน จิตว่าเบากว่าผู้ถูกราคะและโทสะผูกเอาไว้, เพราะเหตุนี้ เราจึงกล่าวว่า 'คนนั่ง ประเสริฐกว่าคนนอน'. อนึ่ง ผู้ใดยืนตรงกลางบ้าน, ผู้นั้นชื่อว่าถึงที่นั้น ๆ ต่อกาลนาน จึงเป็นผู้เบากว่าคนนั่ง ฉนฺได, บุคคลที่ไม่ไปในอำนาจของราคะ โทสะ และโมหะ ก็ฉนฺไดนั้น สมบูรณ์ด้วยสติ ราคีล ๕ จึงถึงฐานะในพระพุทธศาสนา, ผู้นั้นชื่อว่าได้ยืนแล้ว, ผู้นั้นบรรลุนิพพานต่อกาลนาน จึงเป็นผู้เบากว่าคนนั่ง, เพราะเหตุนี้ เราจึงกล่าวว่า 'คนยืน ประเสริฐกว่าคนนั่ง'. อนึ่ง ผู้ใดเดินไปในสำนัก, ผู้นั้นชื่อว่าถึง ณ ที่นั้น ๆ ต่อกาลนานจึงเป็นผู้เบากว่าคนยืน ฉนฺได, ผู้ที่สมบูรณ์ด้วยจตุปาริสุทธศีล ตั้งแต่อกบวช ก็ฉนฺไดนั้น บวชในพระพุทธศาสนา จักถึงความตายกล่าว

คือมัจจุราช, ผู้นั้นเชื่อว่าเดินไปกล่าวคือดำเนินไป บรรลุพระนิพพานต่อกาลนาน, ไม่ไปในอำนาจของราคะ โทสะและโมหะ จึงมีกายเบาว่า, เพราะฉะนั้น เราจึงกล่าวว่า 'ประเสริฐกว่า คนเที่ยวอยู่ในที่ใกล้'. อนึ่ง ผู้ใดวิ่งไปในที่นั้น ๆ, ผู้นั้น ย่อมเบากว่าผู้เดินไป ฉนใด, บุคคลที่สมบูรณ์ด้วยศีล สมาธิและปัญญา ก็ฉนนั้น มีนิพพานเป็นอารมณ์ ไม่หวั่นไหว เพราะการกระทบกระทั่งแห่งโลกธรรม ๘ จักบรรลุนิพพานพลัน, ผู้นั้น เชื่อว่าวิ่งไปถึงนิพพานต่อกาลนาน เป็นผู้เบาว่าผู้หวั่นไหวด้วยโลกธรรม, เพราะเหตุนี้ เราจึงกล่าวว่า 'ประเสริฐกว่า คนเดิน'. อนึ่ง ผู้ใดถึง ณ ที่นั้น ๆ, ผู้นั้นจึงเบาว่าผู้วิ่งไป ฉนใด, บุคคลที่ลั่นคันทนาบรรลุพระอรหันต์ ก็ฉนนั้น แม้อยู่ในมนุษยโลกจักบรรลุนิพพาน, ผู้นั้น เชื่อว่าถึงแล้ว เป็นผู้เบาว่าผู้ไม่กำเริบด้วยโลกธรรม, เพราะฉะนั้น เราจึงกล่าวว่า 'ประเสริฐกว่า คนวิ่ง'^{๗๑} เมื่อจะแสดงธรรม จึงกล่าวคาถาเหล่านี้ว่า

"พระอรหันต์ ลั่นคันทนา และเป็นผู้มีชาติเป็นที่สุด พึง-

ทราบ ว่า ประเสริฐ และมีสารธรรม. ท่าน สมบูรณ์ด้วยสารธรรม และไม่หวั่นไหวด้วยโลกธรรม เชื่อว่าแล่นไป พึงทราบ ว่า เป็นผู้ประเสริฐกว่าบรรพชิต. เหล่าบรรพชิต อดทนสำรวมด้วยศีล ผู้สำรวม เชื่อว่าเดินไป พึงทราบ ว่า ประเสริฐกว่าผู้มีศีล. ผู้ที่สมบูรณ์ด้วยศีล ๕ ไม่อยู่ในอำนาจราคะ พึงทราบ เชื่อว่า เป็นผู้ยืน จิตว่าเป็นผู้ประเสริฐกว่าคนที่นั่ง. ผู้ที่สมบูรณ์ด้วยอนุสสติ ๑๐ ไม่อยู่ในอำนาจบาป พึงทราบ ว่า เชื่อว่า ผู้นั่ง จิตว่า เป็นผู้ประเสริฐกว่าคนถึงสรณะ. ผู้ที่ถึงสรณะ แม้ถูกข้ายแห่งราคะ โทสะ และโมหะผูกมัดไว้ พึงทราบ ว่า เชื่อว่าเป็นผู้นอน จิตว่าเป็นผู้ประเสริฐกว่า ผู้นับถือศาสนาอื่น. ผู้ที่กล่าวภาษิตของศาสดาอื่น ไม่ผิดไปกับคนบาป พึงทราบ ว่า ตายจากโลก จึงจิตว่าเป็นผู้บาปลามกยิ่งกว่า".*

ในเวลาจบเทศนา พระราชาแม่ทั้งหมดได้ให้สาธุการพร้อม ๆ กันว่า "สาธุ". ท้าวสักกเทวราช สดับสาธุการนั้นแล้ว ทราบอัศจรรย์ของคนเหล่านั้น จึงรับรองว่า "สาธุ สาธุ" แล้วถามอีกว่า "ท่านมหาบุรุษ เราจักถามปัญหาเกี่ยวกับท่าน". "จงถามมาเถิด ท่านเทวราช". ก็ท้าวเทวราช เมื่อจะถามอีกจึงกล่าวคาถาว่า

"คนเช่นไรหนอ เชื่อว่า เป็นพราหมณ์ กษัตริย์ เสวกและ

^{๗๑} หมายถึง วิ่งวนเวียนไปมาอยู่ในวัฏฏะสงสาร.

พ่อค้า ?, ท่านมหาบุรุษ ถ้าท่านรู้, ท่านถูกเราถามปัญหาแล้ว จง—
บอกความนั้นแก่เราเถิด".*

พระมหาบุรุษฟังคำถามนั้นแล้วจึงกล่าวว่า "ท่านทวาราช ท่านจงมนสิการให้ดีเถิด, เราจักกล่าว, บรรดาคนเหล่านั้น ผู้ใดประกอบในเวชกรรมและอภัยกรรม, ผู้นั้นท่านเรียกว่า 'เป็นพราหมณ์' ด้วยอำนาจแห่งคุณที่ควรรู้. อย่างไร ? ที่ชื่อว่า วิชา คือรู้ถึงความเกิดขึ้นและไม่เกิดขึ้น กาลไม่ใช่กาล นิमितและสรรพเสียงทุกอย่าง ทุก ๆ ปี ในมนุษยทุก ๆ คน ทุก ๆ คั่นและวัน และทุก ๆ ยาม, เพราะเหตุนี้ ผู้นั้นจึงชื่อว่า โหโร, ผู้กล่าววิชานี้ แก่ พระราชา อุปราชา และมหาอำมาตย์เหล่านั้น ประกอบด้วยอุบายข่มขี่แสดงเหตุที่กล่าวมานั้น, เพราะเหตุนี้ จึงริบเอาทรัพย์ ข้าวเปลือก ทอง เงิน ผ้าและอาภรณ์ ของคนเหล่านั้นทีเดียว, นั่นชื่อว่า เป็นกิริยาของพวกโหโร.

ลักษณะของหมอ

ส่วนผู้ใดรู้เพราะคุณแห่งเวชกรรมว่า 'พยาธินั้น ๆ ต้องประกอบบดด้วยราก ผล ดอก ใบ เปลือก และแก่น ของต้นไม้ชื่อโน้น ๆ จึงจะสงบ', ผู้นั้นชื่อว่า เวชโซ. ส่วนผู้ใด บอกความเจ็บป่วย อาพาธแต่เริ่มแรก แก่เหล่าคนที่เป็นไข้และอาพาธ, ลำดับนั้น จึงข่มขี่แสดง เพื่อต้องการให้อนุเคราะห์แก่คนเหล่านั้น ๆ, หมอแม้นั้น เมื่อจะทำกอนยาแก่คนเหล่านั้น พึง ประกอบด้วยกรรมเบื้องต้นว่า 'ท่านอย่าเคี้ยว อย่ากิน อย่าดื่ม สิ่งนี้ ๆ, ด้วยอุบายนั้น ๆ โรคของท่าน จะพึงหายได้', คนเหล่านั้น จะพ้นจากความเจ็บไข้ ความเจ็บป่วย หรือไม่ก็ตาม, หมอย่อมเก็บทรัพย์ของคนเหล่านั้นทีเดียว. ส่วนหมอคณใด ถ้าปรารถนาบุญ, ไม่ปรารถนาลาภ, จึงให้ยาแก่คนเป็นไข้ หรืออาพาธเหล่านั้น, ถ้าความเจ็บไข้หรือความเจ็บป่วยของคนเหล่านั้น สงบไปหรือไม่สงบก็ตาม, พวกเขาจักขอบคุณของหมอแล้ว จึงไม่ได้ถูกหมอข่มขี่เอาทรัพย์น้อยหรือ มากก็ตาม, เพราะตนไม่กล่าวว่า 'ถ้าพวกท่านให้ทรัพย์แก่เราประมาณเท่านี้ ๆ, เราจักรักษา ท่าน, ถ้าไม่ให้, จักไม่รักษา' อานิสงส์เป็นอันมากย่อมมีแก่หมอเอง, เพราะหวังได้ทรัพย์ของคน เหล่าอื่น จึงจัดเป็นกิริยาของหมอชั่ว.

ลักษณะของยัญ

ที่ชื่อว่า ยัญ คืออุปกรณ์แก่ยัญที่บุคคลบูชา ในทิวสถาน ในป่าทั้งปวง, ผู้ใด รู้ สิ่งนั้น, ผู้นั้นชื่อว่า รู้การบูชายัญ. คนที่รู้การบูชายัญใด เลี้ยงชีวิตด้วยโภชนาหาร ด้วยเนื้อที่

* คาถาเหล่านี้ ผู้วิจัย : ยังหาที่มาไม่ได้.

เขาเอามาบูชาญัณอันประณีต, ไม่เลี้ยงชีวิตด้วยเนื้อสัตว์เลี้ยง, คนเหล่าใดแล หวังความเจริญแห่งประโยชน์สุข และยศ หรือต้องการพ้นจากโทษคือ ภัย ทุกข์ และอาพาธ จึงประกอบอุภกรณ์แห่งญัณแก่คนเหล่านั้น, ผู้นั้นจึงกล่าวเป็นปฐมว่า 'พวกท่านพึงทำพลีกรรมแก่เหล่าเทวราช ผู้อยู่ในอากาศ บนภาคพื้น ในป่า บนต้นไม้ บนท้องฟ้า ในน้ำ หรือเทวดาเหล่านั้น ผู้สิงอยู่ในพระนคร ในบ้าน ต้นเสา เสากระเนียด ที่กำแพง และในสวน อย่างนี้' แล้วแสดงอุภกรณ์แห่งการจัดแจงแก่คนเหล่านั้นจากเหตุนี้ ด้วยอุบายเป็นเครื่องหลอกลวง ประสงค์จะยึดเอาทองและเงินที่คนเหล่านั้นบูชาแล้ว ให้ได้ชีวิตว่า 'พวกท่านอาจ เพื่อจัดแจงสุรา ปานะ ข้าว และเนื้อ หรือผลไม้ไม่น้อยใหญ่อันเป็นของใหม่ ซึ่งควรค่ามากหรือไม่?', ได้ให้คนใช้นั้นไปรยทรัพย์แล้วทำเหมือนอย่างนั้น, ทำความปรารถนาของคนเหล่านั้นให้ถึงที่สุด หรือไม่ก็ตาม เพราะต้องการรวบรวมทรัพย์ของคนเหล่านั้นจึงได้ทำอย่างนี้ว่า 'ท่าน จัดหาทรัพย์นั้นได้แล้ว', ผู้นั้นจึงชื่อว่า เป็นผู้รู้จักญัณ.

เพราะกรรมใด สัตว์ทั้งหลายทั้งปวง อยู่ในปากก็ตาม รู้เรื่องปากก็ตาม ถึงเป็นสัตว์ยิ่งใหญ่ อาจจะถูกนำมามากด้วยการผูกมัด หรือการประกาศได้, ผู้นั้นจึงชื่อว่า นายหัตถาจารย์. ส่วนผู้ที่ประกอบกิริยาที่เหล่าคนจะเป็นพระราชา อุปราช หรือมหาอำมาตย์ก็ตาม ต้องการได้ช้างม้า โค และกระบือ. จึงให้คนเหล่านั้นเชื่อดำเนินอำนาจการหลอกลวง โหดเหี้ยม และส่งคนไปข่มขู่, เบื้องต้นจึงข่มขู่คนเหล่านั้นด้วยอุบายเครื่องหลอกลวง, ข่มขู่คนเหล่านั้นด้วยอำนาจแห่งโศก, อาจเพื่อจะเอาอวัยวะมีมือเป็นต้นจับต้อง ด้วยต้นไม้โน้น ด้วยหญ้าโน้น และด้วยน้ำดื่มโน้น, จึงกล่าวว่า 'สุข ลาภ ยศ ย่อมเจริญแก่คนเหล่านั้น ด้วยเหตุนี้' ย่อมถือเอาทรัพย์ด้วยอุบายเป็นเครื่องหลอกลวง, ผู้นั้นจึงชื่อว่า นายหัตถาจารย์.

คุณธรรมของพราหมณ์

บรรดาคนทั้ง ๔ แม่นั้น พราหมณ์ ประกาศตนเองแก่พระราชาเป็นต้นทีเดียว, ไม่ชื่อว่าพราหมณ์ ด้วยอาการอย่างนี้ ท่านทวาราช แต่ที่ชื่อว่าพราหมณ์ ต้องได้เป็นผู้ประกอบด้วยมรรคมืองค์ ๘. ก้องค์ ๘ คือ สัมมาทิฏฐิ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ สัมมาวายามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ. ก็มรรคมืองค์ ๘ เหล่านี้เป็นไฉน ? คือ^{๗๒}

^{๗๒} เอกายมคโค (นี้ คือทางสายเอก).

ที่ชื่อว่า **สัมมาทิฐิ** เพราะเป็นทางสำเร็จด้วยการไตร่ตรอง ได้แก่ อินทรีย์ ๕ พละ ๕ ธรรมวิชัยสัมโพชฌงค์.

ที่ชื่อว่า **สัมมาสังกัป** เพราะเป็นเหตุตรึงตรองความออกจากกาม ได้แก่ ตริกวินเวก.

ที่ชื่อว่า **สัมมาวาจา** เพราะเว้นจากมุสาวาท ปิสุณญวาจา ผรุสวาจา สัมผัสปลาวาจา.

ที่ชื่อว่า **สัมมากัมมันตะ** เพราะเว้นปาณาติบาต อทินนาทาน กาเมสุมิชฌาจาร.

ที่ชื่อว่า **สัมมาอาชีวะ** เพราะเว้นกายทุจริต วาจทุจริต และมโนทุจริต.

ที่ชื่อว่า **สัมมาวายามะ** เพราะเว้นโลภะ โทสะ โมหะและมานะ.

ถามว่า "โลภะ เหมือนอะไร?". ตอบว่า "โลภะ เหมือนสุกรบ้าน และเหมือนปลาที่มีความโลภเหยื่อ, โทสะ เหมือนก้อนเกลือที่เขาทิ้งไปในไฟ และเหมือนงูพิษที่เอาคอไปถูกท่อนไม้, มานะ ทำการประหัตประหาร ลักกายทิฐิ วิจิกิจฉา สิลัพพตปราชส อันเป็นปฏิปักษ์ต่อโสดาปัตติมรรค.

ที่ชื่อว่า **สัมมาสติ** ได้แก่ สตินทรีย์ที่เกิดพร้อมกับโลกุตตรมรรค โลกุตตรผล เป็นเครื่องไม่หวั่นไหวแห่งอินทรีย์ ๕ คือ จักขุ โสตะ ฆานะ ชิวหา และกาย. บรรดาอินทรีย์เหล่านั้น จักขุปลาท เหมือนงู, รูปเหมือนนกบ, โสตะปลาทเหมือนปลา, เสียงเหมือนบี๊ด, ฆานปลาท เหมือนนกใหญ่, คันธะ เหมือนอากาศ, ชิวหาปลาท เหมือนสุนัขป่า, รส เหมือนสุนัขบ้าน, กายปลาท เหมือนผึ้ง, โณภูมัพพะ เหมือนรสดอกไม้.

ที่ชื่อว่า **สัมมาสมาธิ** ได้แก่ อัชฌาศัยแห่งจิตอันเป็นโลกุตตระ มินิพพานเป็นอารมณ์ มีจิตเป็นเอกัคคตา เหมือนแผ่นใบไม้ที่รองรับน้ำเอาไว้ ฉะนั้น ที่ชื่อว่า โลกุตตระ ได้แก่ ธรรม ๓ อย่าง คือ ศีล สมาธิและปัญญา เพราะเป็นเบื้องต้น. อีกอย่าง ธรรม ๙ อย่างด้วยอำนาจแห่งมรรค ๔ ผล ๔ และนิพพาน ๑ ชื่อว่าโลกุตตรธรรม เพราะไม่มีอะไรวิเศษกว่า. บรรดาธรรมเหล่านั้น การละสังโยชน์ ๓ คือ ลักกายทิฐิ วิจิกิจฉาและสิลัพพตปราชส จัดเป็นโสดาปัตติมรรคจิต, อนึ่ง การบรรเทาการมาระและพยาบาท จัดเป็นสกทาคามิมรรคจิต, การละธรรมที่เหลือแห่งการมาระและพยาบาท จัดเป็นอนาคามิมรรคจิต, การละอวิชชาคือรูปราคะและอรูปราคะ มานะ และอุทธัจจะ จัดเป็นอรหัตตมรรคจิต, โสดาปัตติผล สกทาคามิผลอนาคามิผล และอรหัตตผล เป็นเหตุบริสุทธิ์แห่งกิเลสเหล่านั้น ๆ, มรรคนั้น ๆ และผลนั้น ๆ จัดเป็นอารมณ์แห่งนิพพานอันเป็นอสังขตธรรม. คำร้องเรียกว่า 'พราหมณ์' มีอยู่สำหรับ

พระอริยบุคคลผู้วิเศษที่ตัดอุปัทวะคือชาติ ชรา พยาธิ และมรณะเสียได้ แล้วบรรลुพระอรหัตตผลเท่านั้น

ผู้ที่ก่อตั้งอาณาจักร ชื่อว่ากษัตริย์, อีกอย่าง ผู้ที่ให้ขับไล่ผู้ควรขับไล่ ให้ย้ายผู้ควรย้าย ให้ฆ่าผู้ควรถูกฆ่า. อย่างไร ? คือ ทำให้ตนวิ่งไล่เนื้อที่วิ่ง ย่อมศึกษาศิลปะทุกอย่าง เพื่อให้เนื้อเหล่านั้นตาย ด้วยลูกศร ศาสตรา หลาว หรือด้วยหลาว, เมื่อเป็นเช่นนั้น เพราะนายความขังมีขอ เขาจึงให้จับขังได้ตลอดเวลาทีเดียว, ที่นั่น เขาจึงให้เหล่าช่างปล้นราชสมบัติของเหล่าพระราชแล้วทำสมบัติให้เจริญแก่ตน, เขาให้ประกาศศของตน แก่เหล่าพระราช ด้วยอาการอย่างนี้, ผู้นั้น จึงไม่ชื่อว่าเป็นพระราช ด้วยอุบายอย่างนี้, ท่านทวาราชชื่อว่าพระราช ฟังทราบราชกิจทีเดียว. อย่างไร ? ฟังทราบราชกิจด้วยสังคหวัตถุ ๔ เหล่านี้ คือ ฉลาดในข้าวกล้า ฉลาดในบุรุษ ปฏิบัติอย่างชอบธรรม บริจาคทานเป็นประจำ.

เพราะว่า เมื่อจิตประสาทประณีตแห่งข้าวกล้าซึ่งเกิดขึ้นในที่นั้น การถือเอาสิ่งหนึ่งทำให้เป็น ๑๐ ส่วน ชื่อว่า ฉลาดในข้าวกล้า, ท่านเรียกว่า "ผู้ฉลาด" ในการจัดแจงข้าวกล้า. การอนุเคราะห์ข้าวของและค่าจ้าง ทุก ๆ ๖ เดือนแก่หมู่มหาโยธา ชื่อว่า ฉลาดในบุรุษ, ท่านเรียกว่า "เป็นผู้ฉลาด" ในการสงเคราะห์บุรุษ. การเอาหนังสือจากมือของเหล่ามนุษย์ขัดสนแล้วปักที่ข้าวเปลือกประมาณเท่านั้นหนึ่ง ประมาณข้าวเปลือก ๑,๐๐๐ - ๒,๐๐๐ เนทาน วันข้าวเปลือกที่เกินไปเสียทุก ๆ วัน ตลอด ๓ ปี ชื่อว่า บ่วงอันชอบธรรม, พระราชานั้นแลย่อมเลี้ยงดูหมู่มนุษย์ไปโดยชอบ, ตั้งไว้ในหฤทัย ดุจดูกไว้, เพราะฉะนั้น ท่านจึงเรียกว่า "บ่วงอันชอบธรรม". ผู้ที่มีวาจาอ่อนหวานโดยนัยเป็นต้นว่า "พ่อ ท่านอย่าโกลาเลย" ท่านเรียกว่า "มีวาจา เป็นที่รัก". พระนครใหญ่ที่พระราชาสงเคราะห์ประชาชนด้วยสังคหวัตถุ ๔ อย่างนี้ จัดเป็นเป็นนครที่ประสบผลสำเร็จ และกว้างขวาง อีกทั้งยังมีข้าวน้ำเป็นอันมาก สงบร่มเย็นก็หมู่มนุษย์ในพระนครนั้น ล้วนบันเทิงเบิกบานใจ อุ่มลูกน้อยแนบอ กอยู่อย่างไม่ต้องปิดบ้านเรือน. เพราะไม่มีคนไข้ที่ประทุเรื้อน ท่านจึงเรียกพระนครนั้นว่า "ไม่มีคนเจ็บไข้" ด้วยประการฉะนี้. แม้นี้ จัดว่าเป็นประเพณีของเหล่าพระราชาก่อน.

องค์ประกอบของเสวก(ข้าเฝ้า,อำมาตย์)

ผู้ที่ชื่อว่า เสวก กล่าวคือผู้รับใช้ของพระราช ได้แก่ ผู้ที่ยืน เดิน นั่ง ศึกษา เล่น พุดจาปราศรัย แลดู และบอกกล่าว ด้วยความไม่เคารพ หรือไม่กลัวบาปกรรม, อนึ่ง พระราชพระองค์ใด เจริญ เล่น หัวเราะ บอกกล่าวโต้ตอบเล่นอย่างนั้น กับคนเหล่านี้, อนึ่ง ผู้ใดเป็นที่รัก ที่ชอบใจพระราช มีอยู่ในตน, ในกาลนั้น ผู้นั้นจึงทูลขอนิคม ลากอัน

เป็นของคนอื่น และภรรยาผู้มีศักดิ์ใหญ่ ต่อพระราชานั้น, อนึ่ง ผู้ใดถูกพระราชาส่งไปเพื่อให้
 ทำราชกิจแหมอย่างหนึ่งใด ๆ, จึงประกอบกิจนั้น ๆ ทวีคูณ ๓๒ เท่า, อนึ่ง ผู้ใดถูกพระราชา
 ส่งไปด้วยราชกิจในที่ใด ๆ, ผู้นั้นจึงรวบรวมหรือบีบคั้นเอาทรัพย์ทั้งไม่มีวิญญานหรือมีวิญญาน
 ด้วยการขู่ตะคอก การข่มขู่ หรือด้วยการปล้น ในที่นั้น ๆ ที่เดียว, อนึ่ง ผู้ใด ถูกพระราชา
 สั่งว่า 'ความที่คนเหล่าอื่นฉิบหาย ความเป็นเธอจะมี' ในกาลใด, ในกาลนั้น คนเหล่าใดจะเป็น
 คนลุ่มหลงเสวกตบอย่างไม่มีลืมหูลืมตา เป็นพวกพ้อง หรือคนคู่กันและกัน, เขาไม่เอื้อเฟื้อ
 คนเหล่านั้น ประการว่า 'คนเหล่านั้น ไม่เกี่ยวข้องกับเราเลย' ตนจึงเป็นคนเปลือย นุ่งผ้า
 ผืนเดียว หรือบริโภคอาหารพร้อมน้ำตา, ด้วยเหตุผลนั้น ๆ จึงได้ทำกรรม, ด้วยการกระทำนั้น
 เขาจึงชื่อว่าไม่เป็นที่รัก ไม่เป็นที่พอใจของพระราชาตน, เพราะว่า ผู้ใดก็ตามถูกพระราชา
 บังคับด้วยกิจใด ๆ ให้ทำกิจใด ๆ หรือส่งไปในที่ใด ๆ, ต้องประพฤติด้วยกิจนั้น ๆ, ผู้นั้น ๆ
 จึงชื่อว่า ไม่เป็นที่รัก ไม่เป็นที่พอใจ แก่พระราชาตน, บุคคลเมื่อนั้น ๆ คบพระราชาของตน
 เริ่มตัดเท้าทั้ง ๒ และมือทั้ง ๒ หรือควักลูกตาทั้ง ๒ ของพระราชาตน ทุก ๆ วัน, เพราะว่า
 เหล่ามนุษย์ในชนบททั้งปวงเป็นเช่นกับเท้าทั้ง ๒ ของพระราชาตน, เหล่ามนุษย์ในชนบททั้งปวง
 เหล่านั้น ย่อมทำนาหรือเพราะปลูกอย่างอื่นบนแผ่นดิน, และผลผลิตของพืชเหล่านั้น จัดเป็น
 ข้าวและค่าจ้างรางวัล จึงเก็บไว้ในฉางของพระราชาของตน หรือใช้เลี้ยงดูพระโอรส พระธิดา
 มเหสี เหล่าขุนคลัง เหล่าอำมาตย์ หรือชาวพระนครของพระราชาตน, เพราะว่า เสวกนั้น ๆ
 ถูกพระราชาของตนส่งไปยังที่ใด ๆ, จึงเบียดเบียนหมู่มนุษย์ในที่นั้น ๆ, จึงชนเอาวัตถุใด ๆ ของ
 หมู่มนุษย์ในชนบทนั้น ๆ ไปไว้ในฉางของพระราชาตน หรือใช้เลี้ยงดูพระโอรส ธิดา มเหสี
 เหล่าขุนคลัง หมู่อำมาตย์ หรือชาวพระนครของพระราชาตน, ก็เมื่อหมู่มนุษย์ในชนบทนั้น ๆ
 เพราะความที่พระราชาของตนใช้กำลัง กระทั่งให้เท้าพระราชาตนพินาศไป เท้าทั้ง ๒ ของพระ
 ราชาตนจึงเป็นอันพินาศได้ทีเดียว.

เพราะเสวกนั้น ๆ ไม่อาจตัดเท้าทั้ง ๒ ของพระราชาตนได้ โดยผลการของตน.
 เสวกนั้น ๆ ถูกพระราชาส่งไปยังที่ใด ๆ จึงคิดว่า 'หมู่มนุษย์ในชนบททั้งปวง เป็นเช่นกับเท้า
 ทั้ง ๒ ของพระราชาเรา, อนึ่ง เราถูกพระราชาส่งไปยังที่ใด ๆ, จึงเบียดเบียนหมู่มนุษย์ในที่
 นั้น ๆ ย่อมเป็นเช่นกับต้องตัดเท้าทั้ง ๒ ของพระราชาเรา, เพราะว่า เสวกนั้นเริ่มเบียดเบียน
 หมู่มนุษย์ในที่นั้น ๆ ว่า "บรรดาหมู่มนุษย์เหล่านั้น หมู่มนุษย์ที่ประสบความที่พระราชามีกำลัง'.
 เมื่อชนบทนั้น ๆ สมบูรณ์ด้วยหมู่มนุษย์ผู้ประสพสุขแม้ด้วยโภชนาหาร พระราชาพร้อมกับหมู่
 อำมาตย์ไปยังสถานที่ใด ๆ จึงถึงความสุข ณ สถานที่นั้น ๆ ที่เดียว. เมื่อหมู่มนุษย์ในชนบท

นั้น ๆ พินาศ การไปอย่างเป็นสุขของพระราชา ณ ที่ใด ๆ ย่อมไม่มี. เพราะว่าบรรดาข้าศึกทั้งหลาย บางเหล่ามาจากที่ไหน ๆ ?, คนทั้งหลายย่อมเลี้ยงชาวเมือง จากที่นั่น, พระราชาซึ่งเป็นเจ้าของพระนคร ต้องถึงภาวะของตนอย่างอดทนทีเดียว. เพราะว่า พระราชาผู้ลามกจึงเริ่มส่งเสวกลามกเช่นนั้น ๆ ไป ไม่ปรารถนาว่า 'เสวกนี้ ถูกเราส่งไป ณ ที่ใด ๆ, ได้ทำความสุขหรือทุกข์ ณ ที่นั่นหรือไม่หนอ ?'. ในกาลใด พระราชาได้ส่งไป, ในกาลนั้น ชื่อว่าย่อมส่งไป.

ส่วนเหล่าอำมาตย์เข้าเฝ้าพระราชาทุกวัน เป็นเช่นกับมือทั้ง ๒ ของพระราชาตนเหมือนกัน. ถึงเสนาบดี ก็เป็นเช่นกับด้วยตาทั้ง ๒ ของพระราชาด้วยเช่นกัน. เหล่าอำมาตย์ย่อมทำสิ่งที่คนเหล่านั้นให้กระทำสำหรับพระราชา. แม้อำมาตย์ยังดูสิ่งที่ควรแลดู สำหรับพระราชาทีเดียว. ถึงคนเหล่านั้น จะต้องโทษอย่างใดอย่างหนึ่ง เมื่อพระราชาตรัสว่า 'คนเหล่านี้ได้ทำโทษแก่เรา, เจ้าจงฆ่าคนเหล่านี้เสีย' จึงถูกเสวกนั้นฆ่าตายเสียทีเดียว. เพราะ เมื่อคนเหล่านั้นตายไป เสวกนั้นจึงปรารถนาว่า 'ธิดา ภรรยาหรือทรัพย์ทั้งหมดของคนเหล่านี้ จงมายังสำนักของเรา'. บางคราว เมื่อพระราชามีศัล มีจิตใจบริสุทธิ์ เสวกทุศีล มีจิตไม่บริสุทธิ์ ระคนกับจิตชั่วทุกเมื่อ ถูกพระราชาสั่งให้ทำการอย่างใดอย่างหนึ่ง มีจิตลามก จึงได้ทำกรรมทุจริตอันมากเกินไป. ก็อีกอย่าง เสวกใดถูกพระราชาของตนสั่งว่า 'ผู้นี้เป็นโจร ผู้นี้เป็นคนประทุษร้ายเรา, เจ้าพึงฆ่าและพึงโจมตีเสีย', เมื่อนั้น เสวกผู้ลามกจึงถูกส่งไปยืนอยู่ ณ ส่วนข้างหนึ่งแห่งพระราชานัน ไม่ปรารถนาว่า "พระราชานี้ ทุศีล ลามกยิ่ง จึงใช้ให้เราฆ่าโจรคนใดคนหนึ่ง หรือให้ปล้นหมู่บ้านตำบลใดตำบลหนึ่งที่ประทุษร้ายตน, อนึ่ง พระนครนี้ เป็นนครที่มีปาติบ จึงปรากฏเป็นที่อยู่ หรือที่หากินของหมู่เนื้อ เสือโคร่ง หรือสัตว์ดิรัจฉานเหล่าอื่น, นครที่เป็นปาติบ จึงปรากฏเป็นที่อยู่ของเหล่ามนุษย์, อนึ่งพระราชานี้ จึงเป็นดังพยัคฆ์ร้ายอยู่ป่าทิบ, อนึ่ง หมู่มนุษย์เหล่านี้ จึงเป็นดังเนื้ออยู่ในนคร" จึงปรารถนาว่า "พระราชา ใช้เราให้คนอื่นฆ่าให้ฆ่าเอง ให้คนอื่นปล้น ให้ปล้นเอง, อนึ่ง แคว้นนี้ เป็นที่อยู่ของพระราชา ไม่ใช่ที่อยู่ของเรา ย่อมพินาศไป, แคว้นนี้จึงพินาศ, ก็ประเทศใดปรากฏว่ามีมนุษย์, ประเทศนั้น พึงเป็นที่อยู่ของเราทีเดียว".

อนึ่ง ผู้ใดถูกพระราชาของตนส่งไปให้ทำอกุศลกรรม, เมื่อนั้น จึงเป็นมนุษย์โง่เขลาเบาปัญญา ทุร้าย มีใจไม่ดี ไม่น่ารักใคร่ จึงไม่กิน ไม่บริโภคอะไร ๆ ในเรือนของตน ไปเคี้ยวกิน บริโภคของคนอื่น ได้ทำอกุศลกรรมตามที่ตนปรารถนาแล้ว. แม้ถ้าถูกพระราชาของตนส่งไปเพื่อให้ทำอกุศลกรรม, ใบหน้าของผู้นั้นแล ย่อมเป็นของอันนุดน่อย่างหาประมาณไม่ได้. กาลต่อมา ด้วยผลอกุศลกรรมนั้น เขาจึงถึงความที่บุตร ธิดา ภรรยา หรือทรัพย์

ต้องพินาศไป เมื่อลมแห่งความหวังขาดสูญไป จึงต้องไปยังอบาย ๔ ถึงพ้นจากอบายอย่างหนึ่ง ก็ต้องไปยังอบายอีกอย่าง พ้นจากเปรตอย่างหนึ่ง ก็บังเกิดในโลกเปรตอีกอย่าง ต้องรับทุกข์ เป็นอันมากไม่มีสิ้นสุด ด้วยอำนาจกรรมชั่วที่ตัวทำบ่อย ๆ, ผู้นั้น ไม่จัดว่าเป็นราชเสวก ด้วยอาการอย่างนั้นนั่นเทียว.

อีกอย่าง ผู้ใด เพราะความเคารพหรือเพราะกลัวภัยอันลามกก็ตาม จึงยืน เดิน นั่ง หัวเราะ เล่น พุด หรือกล่าวคำร้องเรียกและคำเจรจาปราศรัยกัน, อนึ่ง ผู้ใดพร้อมกับ พระราชาของตน เจรจา หัวเราะกับคนเหล่านั้น ในกาลใด, กาลนั้น จึงไม่กล่าวคำตอບ หรือ ไม่หัวเราะนั่งนิ่งเสีย เพราะความเคารพ หรือเพราะกลัวพระราชาของตน, อนึ่ง ผู้ที่ไม่เล่น ไม่ หัวเราะ ไม่เจรจากับพระราชาของตน ในกาลใด, กาลนั้น จึงประพัตต์ด้วยการวิเคราะห้จิตที่เป็นไปกับด้วยความเคารพ, อนึ่ง เมื่อใด ผู้ที่ถูกพระราชาของตน ส่งไปให้ทำกรรมที่ท่ายาก, เมื่อนั้น จึงให้ชนผู้ไม่ใช่ญาติ เป็นเช่นกับญาติ และผู้มีโทษหายให้เป็นเช่นกับสหาย ได้เบาใจ แล้วกล่าวว่า 'พวกท่าน ล้วนเป็นมารดาบิดา หรือมิตรสหาย อย่าโกรธข้าพเจ้าเลย จงมีเมตตา และกรุณาต่อข้าพเจ้าด้วย ขอจงให้ทุกข้อออกจากอกข้าพเจ้าเถิด'. เพราะเหตุใด คนเหล่านั้น จึงไม่พึงทำผู้ั้น, ไม่พึงอุตสาหะในผู้ั้น, ไม่พึงคิดว่า 'อนึ่ง บุรุษนี้ปรากฏเป็นที่พึง ที่ด้านทาน ที่อาศัยของพวกเรา, แม้เมื่อพวกเราไม่ทำ เมื่อทุกข้ออย่างใดอย่างหนึ่ง ถึงแก่พวกเรา ๆ พึง มองดูหน้าผู้ั้น, ใคร ? จะเป็นที่พัก ที่ด้านทาน ที่อาศัยของพวกเรา', ผู้ใดไม่คิดอย่างนี้, ผู้นั้น ชื่อว่าเป็นคนชั่ว ชื่อว่าอกตัญญู. เพราะว่า เมื่อทุกขทั้งสิ้นมาหาคนเหล่านั้น ชื่อว่าเสวกของ พวกเรา ได้ทำตนของตนให้เสมอตั้งแผ่นดินแก่คนเหล่านั้น, ผู้นั้นถูกเหล่าคนที่ถูกทุกขบีบคั้น เบียดเบียน กล่าวว่า 'พวกท่านได้รับทุกข์ของตน จงนำเมตตากรุณาต่อพวกเราด้วยเถิด' จึงกล่าวว่า 'เรา ย่อมไม่รู้ และไม่ทราบอะไร ? เลย' ไม่ได้มีแล้ว, ผู้นั้นได้ทำตนของตนให้เป็ดังธรณี

อนึ่ง เมื่อใดผู้ที่เป็นที่รักที่ชอบใจของพระราชาพึงตั้งตนได้, พระราชาของตนจึงให้ ทรัพย์ทุกอย่าง ได้ทั้งนิคม บุรี และแวนแคว้น ภรรยาผู้มีศักดิ์ใหญ่ และเครื่องแต่งตัวของโค ตัวมีศักดิ์ใหญ่, เมื่อนั้นเขาจึงอำลาไปแล้วห้ามเสียได้, แต่ถ้า เครื่องแต่งตัวของโคของตนมีน้อย, เขาจึงเที่ยวไปอำลาห้ามแล้วยึดเอา, อนึ่ง ผู้ที่ถูกพระราชาของตนส่งไปด้วยราชกิจบางอย่างยัง ที่ใด, จึงเทียมสัตว์ไปยังที่นั้น ประกอบราชกิจที่เสวกชั่วนั้นทำไว้, อนึ่ง ผู้ที่ถูกพระราชาของตน ส่งไปเพื่อให้ทำราชกิจยังที่ใด ๆ เพราะความกรุณา อนุเคราะห์แก่หมู่มนุษย์ ณ ที่นั้น ๆ จึงทำ ราชกิจสำเร็จ, ย่อมได้รับยศสำหรับพระราชาที่คนเหล่านั้นให้แล้ว. อนึ่ง เมื่อใดผู้ที่เป็นทูตของ พระราชาอื่นมายังที่นี่, เมื่อนั้น เสวกทำเป็นเหมือนไม่ฟัง ไม่ถาม ไม่รู้ความเป็นไปนั้นอยู่, จึง

ชื่อว่าไม่เป็นที่รักใคร่พอใจของพระราชาตน ด้วยเหตุนั้น ๆ, เพราะผู้นั้น ถูกพระราชาของตนสั่งให้ทำสิ่งใด ๆ, ถ้าวางเกินสิ่งนั้น ๆ อันเป็นกำลังของหมู่มนุษย์, เขาจึงถวายบังคมพระราชาของตนแล้วกราบทูลว่า 'พระองค์ จักเป็นพระพุทธรูปเจ้าพระองค์หนึ่งในอนาคต ให้เหล่าสรรพสัตว์ผู้ท่องเที่ยวไปในสังสารวัฏพ้นจากสงสาร ประทับนั่งบนบัลลังก์อย่างดี แล้วตามสอนเหล่าคนและเทวดาทั้งปวงว่า 'ผู้เจริญ เราทำสุจริตกรรมชื่อโน้น บำเพ็ญบารมีชื่อโน้น ๆ บริจาคลูก เมีย และชีวิตของตน ให้ท่านแก่เหล่าคนขอจึงได้ความเป็นพุทธรูป ด้วยเหตุเหล่านี้, ไม่ได้ด้วยเหตุเหล่านี้เลย'. พระราชาเมื่อนั้นแล สดับคำสวัสดิ์ของผู้นั้นแล้ว ไม่พึงให้ทำกรรมอย่างหนัก ๆ. แม้ถ้าพระราชาพระองค์นั้น เป็นพระราชาชั่ว พระราชาโจร ย่อมรู้ชั่ว, จึงส่งไป

เพื่อต้องการให้ทำบาปกรรม, เสวคนั้น เพราะมีจิตอ่อนตามพระราชานั้น จึงตามจิตของพระราชาไปแล้วกลับมาอีก จึงถูกพระราชาถามว่า 'กิจนั้น สำเร็จแล้วหรือยัง' จึงกราบทูลว่า 'หม่อมฉัน ไปบำเพ็ญโศกสมภารแก่พระองค์, หม่อมฉัน ไม่พึงทำโศกสมภารของพระองค์ให้เสื่อมเสียเลย'. แม้ถ้าเขาไม่อาจห้ามพระราชาของตนผู้ให้ทำอกุศลกรรมได้ชั่ว, ถ้าเสียทรัพย์ก็ให้รักษาอวัยวะไว้, และอวัยวะจะถูกบั่นทอนก็ให้รักษาชีวิตไว้, เมื่อชีวิตจะพินาศไป ใคร ? จะมีประโยชน์แก่ใคร ?, อนึ่ง เพราะความไม่มีชีวิต ทรัพย์ทั้งหมดถึงมีเท่ากองภูเขา ก็ไม่มีประโยชน์อะไร ?, ใคร ? จะเป็นผีกฝ่ายใคร ?" เพราะเหตุนี้พึงอำลาไปเสีย, เมื่อจะไม่ละคำสอนของโบราณจารย์ พึงกล่าวว่า

"นระ พึงสละทรัพย์ เพราะเหตุแห่งอวัยวะ,

พึงสละอวัยวะ รักษาชีวิต, เมื่อระลึกถึงธรรม พึง—

สละทุกอย่าง คือ อวัยวะ ทรัพย์ และชีวิต"

ก็เสวคนั้นแล เป็นเหมือนพระอริยะ แต่ไม่ใช่พระอริยะ เป็นเหมือนเหล่ากอของพระพุทธรูป แต่ไม่ใช่เหล่ากอของพระพุทธรูป, วาจาเสวคนั้น เช่นกับวาจาของพระอริยะเจ้า เช่นกับวาจาของเหล่ากอของพระพุทธรูป ประกอบด้วยเมตตา และประดับด้วยความกรุณา เป็นที่เย็นใจของหมู่มนุษย์ นำทุกข์ออกและนำความเจริญมาให้.

อนึ่ง คนทั้งหลายจะเป็นพระราชา และมนุษย์ก็ตาม พึงคำนึง ๆ แล้วไม่เอาความคิดของตน ๆ ไปเบียดเบียนกัน, คนเหล่าใดแล ไม่เอาความคิดของตน ๆ ไปเบียดเบียน,

* คานานี้ ผู้วิจัย : ยังหาที่มาไม่ได้.

คนเหล่านั้นล้วนเป็นฝ่ายของพระเทวทัต เป็นสหายของมาร และเป็นชนกกับสัตว์ดิรัจฉาน จักพ้นจากทุกข์เมื่อไร ? จักทำที่สุดทุกข์ได้เมื่อไร ? แม้ถ้าผู้นั้นถูกศัสตรูที่มายังพระนครของตน ส่งไปเพื่อให้ทำราชกิจในสงครามสำหรับพระราชบิดาของตน พึงทำความอดุสสาเห ด้วยความพยายามอันมีเจ้านายและผู้บังคับบัญชาของตนเป็นที่ตั้ง, ไม่พึงทำเพราะประสงค์จะประกาศลาภยศ และเกียรติเท่านั้น, แม้ถ้าผู้นั้นถูกพระราชบิดาของตนส่งไป เพื่อให้ยึดเอานครของพระราชบิดาคนอื่นพึงกล่าวว่า "เมื่อก่อน พระองค์ ถึงสิริสมบัติอันยิ่งใหญ่อย่างหนึ่งด้วยเดชแห่งทานและศีล บัดนี้ ตั้งอยู่ในหมวด ๒ คู่อธรรมคือเมตตาและกรุณา ในอนาคตจะไม่บรรลุความเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้เลย, เพราะพระองค์ ทรงเลี้ยงดูชาวพระนครและหมู่อำมาตย์อย่างเป็นสุข, ผู้คนแม้ทั้งหมดย่อมประสบสุข, และนครของพระองค์นี้จึงไพบูลย์ด้วยมนุษย์และโภชนาหาร, เหล่าอิริยวาทสารถีศรัทธาความไพบูลย์แห่งนครของพระองค์แล้ว ไม่อาจทำกรรมอันเป็นข้าศึกต่อพระองค์ได้หาว่าตกแล้วต่อพระองค์ด้วยอำนาจแห่งเมตตาและกรุณา จึงเข้าไปยังสำนักของพระองค์ ถวายบังคมพระบาททั้ง ๒ ของพระองค์ ถวายนครของตน ๆ แก่พระองค์, ในกาลนั้น ทั้งพระองค์และชาวพระนครต่างจักมีความสุข, พระองค์จะถึงความสลับปายะเพราะเหตุแห่งกุศลเป็นนิจ, และชาวพระนครจึงถึงเหมือนอย่างนั้น, ทั้งอายุ ยศ และเกียรติศัพท์ ของพระองค์ย่อมเจริญเป็นนิจ, เหล่าเทวดาทั้งปวง ก็จักรักษาพระองค์". พระราชาแม้อไ ฟังคำของเสวกนั้นแล้ว ไม่ยึดถืออะไร ๆ ไม่เชื่ออะไร ๆ ในที่ตนจะมั่นคงได้, เมื่อพระราชบิดาจะรับหรือไม่รับก็ตาม ความสวัสดีทุกอย่าง ทั้งเป็นปัจจุบันหรืออนาคตย่อมเจริญทีเดียว, แม้ถ้าเสวก ถูกพระราชบิดาของตน ส่งไปให้ทำกุศลกรรม จึงทำถึง ๒ เท่า, เพราะเหตุนี้ ๆ เสวกนั้นพึงทำความอดุสสาเหอันมีเจ้านายและผู้บังคับบัญชาของตนเป็นที่ตั้ง, ไม่พึงเห็นลาภ ยศ หรือเกียรติเป็นที่ตั้ง, พึงตั้งอดุสสาเหอันเป็นบุญสำหรับตนหรือคนอื่น, พึงเริ่มอย่างแน่อนว่า 'นี่ เป็นโทษของพระราชบิดาเพราะเหตุแห่งบุญอันน้อย, ทรัพย์มีน้อยบ้าง รูปวิปริตบ้าง, บัดนี้ ชื่อว่าความอดุสสาเหในเหตุแห่งบุญเราไม่พึงละเลย, ด้วยเหตุนี้ ห่มอมฉันจักถึงความสิ้นไปแห่งทุกข์ได้', ในกาลนั้น เสวกนั้นจึงประสบกรรมอันเป็นบุญแก่พระราชบิดาหรือตน ย่อมมีคุณคือความรัก หรือความกรุณาอันยิ่งเจริญแก่พระราชบิดาของตน, อีกอย่าง พระราชาพึงทำเมตตาจิต หรือกรุณาคุณของเสวกนั้นให้มั่นคง, ในกาลต่อมา ความสุข ทรัพย์ และอายุ พึงเจริญแก่พระราชบิดา, เสวกนั้นย่อมรู้ว่า "ด้วยบุญนี้ ๆ สิ่งเหล่านั้นย่อมเจริญแก่เรา". พึงตั้งถ้อยคำหรือทำความเคารพแก่พระราชบิดา ในกาลต่อมา เสวกนั้นจึงเป็นผู้เจริญด้วยสุข ทรัพย์ อายุ, แม้ผู้นั้นจึงชื่อว่าเสวก ด้วยอาการ

อย่างนี้ จึงเป็นที่รักที่พอใจแก่พระราชบิดาของตน. แต่นั่นไป คนอื่นเพิ่งเริ่มตัดเท้าทั้ง ๒ มือทั้ง ๒ หรือควักลูกตาทั้ง ๒ ของพระราชบิดาตนแน่.

ลักษณะของพ่อค้า

ส่วนผู้ที่ชื่อว่าพ่อค้า ได้แก่พ่อค้าเกวียนเป็นต้น, เพราะไม่พิจารณาหรือเพราะโลก พ่อค้าแม่ได้ยอมทำพานิชกรรมอย่างในวัตถุที่พระพุทธเจ้าห้ามในวัตถุทั้งปวงเป็นต้นว่า "ค้าขาย คัสตราวุธ ปลิดชีวิตผู้อื่นที่เสมอกับชีวิตตน" และยอมทำการค้าขายอย่างโกงด้วยการซื้อขายแลกเปลี่ยน ด้วยหะนาน หรือด้วยตาชั่ง. อีกอย่าง กระจายมูลค่าเป็นอันมากอันเป็นของผู้อื่น ด้วยของ ๆ ตนอันไม่มีค่า ทั้งประเล้าประโลมว่า "นี่ คือส่วนเล็ก ส่วนใหญ่ ส่วนโคน หรือที่เกิด ซึ่งตั้งอยู่อย่างสวัสดิ์ อันเป็นร่างกายของเรา" ทั้งหลอกลวงเอาสิ่งของของผู้อื่น ด้วยการแลกเปลี่ยนซื้อขายกัน แล้วเลี้ยงชีวิตด้วยอาการวิปริตผิดแผกจากโวหารของสัตบุรุษ ที่เดียว. พ่อค้า นั้นแล แม้ถูกผู้อื่นกล่าวหาด้วยอุกฤษ ในกรรมคือการซื้อขายว่า "นี่ เป็นของมีมูลค่ามากหรือน้อยถึงแก่ท่านด้วยการตกลงซื้อขาย, หะนานของท่านน้อย, นี่เป็นหะนานที่เบาสำหรับท่าน" จึงกล่าวด้วยการหลอกลวง หรือด้วยการกล่าวโกหกว่า "นี่ คือของมีมูลค่าเช่นกับทองชมพูบุษ มีมูลค่าน้อยนัก, หะนานนี้ ใหญ่ประมาณฝ่ามือหนึ่ง, ตาชั่งนี้ เบาประมาณข้าวเปลือกเมล็ดเดียว", แม้คนเหล่านั้น เมื่อไม่ได้อะไร ๆ อันเป็นเครื่องบริโภคนิจถึงถึงการซื้อขายในสิ่งเหล่านั้น, อนึ่ง พ่อค่านั้น ชื่อว่าย่อมทำการค้าขายด้วยการโกง ด้วยการเจรจาซื้อขายแลกเปลี่ยนกัน ด้วยหะนาน หรือด้วยตาชั่ง. พ่อค่านั้นจึงเสื่อมทรัพย์ด้วยการทำนั้น ๆ จึงถูกลงอาชญา มีอายุสั้น ถึงอุปัฏฐะมีย่างต่างๆ เพราะความไม่มีแห่งลมที่จุมูก จักถึงความเร่าร้อนในอบายทั้ง ๔, ผู้นี้ จึงไม่จัดว่าเป็นพ่อค้า, ผู้นี้ ชื่อว่าเป็นมหาโจร. ผู้นี้แล ถึงเป็นพระราชาก็พากันปล้นบ้านและนิคมพร้อมเหล่าอำมาตย์ เลี้ยงดูเหล่าอำมาตย์ด้วยโภชนาหารพร้อมกับม้าซึ่งขังติดในที่นั้น.

อนึ่ง พ่อค้าที่เป็นสัตบุรุษเมื่อจะทำการซื้อขาย ย่อมเว้นวัตถุต่าง ๆ ที่พระพุทธเจ้าห้ามไว้ซึ่งเป็นโทษ. อนึ่ง พ่อค้าใด ซื้ออย่างไร ? ขายอย่างนั้น. อย่างไร ? คือ วัตถุใด ๆ มีด้วยมูลค่าประมาณเท่าใด ? พ่อค่านั้น กล่าววัตถุนั้น ๆ ด้วยมูลค่าประมาณเท่านั้น จึงทำตามคำ ของคนโบราณว่า "เราจะขายด้วยมูลค่าประมาณที่เราซื้อ, แม้ถ้าวัตถุอื่นถึงพร้อม, วัตถุอื่นและวัตถุอื่น มีค่าประมาณเท่านี้จากประเทศนั้น มันไม่มาเองมีมูลค่าอย่างหนึ่ง จากประเทศนี้, ทองและเงิน หรือเครื่องพันกายของเรา มาอาศัยในประเทศนี้" แล้วมาถึงประเทศนี้จึงถามว่า "ในประเทศนี้ วัตถุนี้มีค่า เท่าไร ?" เมื่อคนเหล่านั้นกล่าวว่า "มีค่าประมาณ

๑๐๐ กหาปณะ" จึงกล่าวด้วยคำอภัยของสัตบุรุษว่า "สิ่งนี้ ในประเทศนี้ มีค่าประมาณ ๕๐ กหาปณะ, สิ่งนี้ ในประเทศนี้ มีค่าประมาณ ๑๐๐ กหาปณะ, คำของท่านและของเราจึงเป็นจริง, ถ้าเช่นนั้น ท่านปรารถนาสิ่งนี้ จงให้สิ่งของมีมูลค่า ๕๐ กหาปณะ พร้อมกับส่วนเกินอีก ๓ ส่วนของกหาปณะแก่เรา", จึงซื้อข้าวเปลือกหรือสิ่งอื่น ด้วยตาชั่ง หรือทะนานใด, จึงขายตามความประสงค์ด้วยตาชั่ง และทะนานนั้น ๆ.

ที่ชื่อว่ากหาปณะแล มี ๒ อย่าง คือ นิลกหาปณะ และสุทธกหาปณะ. บรรดากหาปณะทั้ง ๒ อย่างนั้น นิลกหาปณะ มี ๔ ส่วน ชื่อว่าเป็น ๑ บาท, ที่ชื่อว่าบาทหนึ่งเมื่อนั้น จัดเป็น ๕ มาสก. บรรดามาสกเหล่านั้น ๑ มาสก โดยหนักประมาณข้าวเปลือก ๒ เมล็ด หรือมะกล่ำครึ่งเม็ด หรือเป็น ๓ อย่าง คือ โดยทองคำหนักประมาณ ๗ เมล็ดข้าว ด้วยเงินก็หนักประมาณเท่านั้นเหมือนกัน และด้วยทองแดงหนักประมาณ ๔ เมล็ดข้าวเปลือก หรือมะกล่ำ ๑ เม็ด จึงประกอบด้วยส่วนทั้ง ๓ ส่วน. เพราะว่าของ ๓ สิ่งนี้ คือ ทอง เงิน และทองแดง ถูกไฟเผาก่อน จึงบริสุทธิ์ได้ ภายหลังจึงชั่งความหนักโดยประมาณนั้น เอาไฟหลอมโดยได้เป็นอย่างเดียวกัน จึงถึงการนับว่า "เป็นมาสกหนึ่ง" พึงเก็บไว้ที่ร้านตลาด. ถึงชาวร้านตลาดต่างพากันกล่าวมูลค่าเท่าใด ?, มูลค่าประมาณนั้น จึงจัดเป็นค่ามาสกหนึ่งนั้น ถึง ๕ มาสกก็ชื่อว่า ๑ บาท.

"ข้าวเปลือก กับมะกล่ำ ๔ เม็ด และมะกล่ำ ๒ เม็ด ท่านกล่าวว่า 'มาสกหนึ่ง', อนึ่ง แม้หนึ่งบาท ท่านเรียกว่า เป็น ๕ มาสกเหล่านี้".*

เพราะโวหารของชาวโลก และโวหารของพระอริยเจ้า มาสกเหล่านั้น จึงไม่ถึงความผิดพลาดไป. เพราะว่า เหล่าคนที่ถือเอาของอย่างใดอย่างหนึ่ง ไม่ว่าจะเป็นข้าวเปลือก ทรัพย์ หรือผ้าก็ตาม หรือของอย่างอื่นที่เขาไม่ได้ให้ อันเป็นมูลค่า ๕ มาสก หรือบาทหนึ่ง โดยความเป็นขโมยจึงถึงควรแก่ราชอาชญา คือการตัดมือ ตัดเท้า หรือถึงความตาย. ถึงเหล่าภิกษุสาวกของพระพุทธเจ้าทุกพระองค์ ที่ถือเอาสิ่งของมีมูลค่าประมาณนั้น อย่างใดอย่างหนึ่ง โดยความเป็นขโมย จึงถึงความขาดแห่งศีลกล่าวคือต้องอธิณาทานปาราชิกทีเดียว. พระราชาทั้งหลายให้ตัดมือหรือเท้า หรือให้ฆ่าคนที่ถือเอาเงิน ทอง หรือวัตถุอื่นมีประมาณเท่านั้น ด้วย

* คำนี้นี้ ผู้วิจัย : ยังหาที่มาไม่ได้.

ไถยจิต ฉนฺได, พระพุทธเจ้าทุกพระองค์ ก็ฉนฺไดนั้น ทรงบัญญัติปาราชิกกล่าวคืออทินนาทาน แก่เหล่าภิกษุทั้งหมดผู้ถือเอาสิ่งของมีประมาณเท่านั้น ๆ ด้วยไถยจิต. แม้ ๕ มาสก ได้แก่ บาทหนึ่ง ชั่งและทำให้หนักโดยประมาณข้าวเปลือก ๔๐ เม็ดเท่า ๆ กัน หรือมะกล่ำ ๑๐ เม็ด เพราะโวหารของชาวโลก และโวหารของพระอริยเจ้า จึงถึงโวหารว่า "๕ มาสกนี้จะ จัดเป็น ๑ บาทนี้ละ" ที่เดียว. ส่วนสุทธกหาปณะอันไม่เจือปนวัตถุ ๓ อย่างเหล่านั้น สำเร็จ ด้วยทองบริสุทธิ์หรือเงินบริสุทธิ์ จัดเป็นมูลค่ามากทีเดียว. เพราะว่า พระพุทธเจ้าทุกพระองค์ ทรงบัญญัติอาบัติปาราชิก ด้วยนี้ละ ๕ มาสก หรือนี้ละ ๑ บาททีเดียว, ไม่ใช่บัญญัติเพราะ ๕ มาสกล้วน ๆ หรือ ๑ บาทล้วน ๆ. เพราะ ๕ มาสกล้วน และ ๑ บาทล้วนเป็นของ มีมูลค่ามากยิ่งขึ้น อทินนาทานของเหล่าคฤหัสถ์ หรือหมู่ภิกษุผู้ถือเอาของอย่างใดอย่างหนึ่ง มี ประมาณนี้ละ ๕ มาสก หรือมีประมาณนี้ละ ๑ บาท ด้วยไถยจิต จึงไม่พ้นจากการควรแก่ ราชอาชญา คือการถูกตัดมือ ถูกตัดเท้า หรือจากความตาย หรือจากการควรแก่สัมมาสัมพุทธ อาชญา คืออทินนาทานปาราชิก, ไม่ต้องกล่าวถึงมูลค่าประมาณ ๕ มาสกล้วน หรือมูลค่า ประมาณ ๑ บาทล้วนอย่างใดอย่างหนึ่งเลย, เพราะฉะนั้น พ่อค้าผู้เป็นสัตบุรุษประสงค์ประโยชน์ หรือความสุขทั้งแก่ตนหรือผู้อื่น ซื้อสินค้าอย่างใดอย่างหนึ่งด้วยกหาปณะใด ๆ จึงขายด้วย กหาปณะนั้น ๆ, อนึ่ง ชื่อว่าพ่อค้าคนนี้ ชื่อว่าแสวงหาความสวัสดิ์แก่ตนหรือแก่ผู้อื่น.

อนึ่ง พ่อค้าคนใด เพราะความไม่รู้วัตถุใดของคนเหล่านั้นว่า "วัตถุใด มีค่ามาก สำหรับนาย, วัตถุนี้หรือวัตถุอื่นมีค่ามากเหล่านี้ สำหรับนาย" หรือเพราะประมาทจึงถูกถามว่า "วัตถุนี้ มีค่าน้อยหรือ ?" บอกแก่คนนั้น แต่กล่าวคำล้าว่า "ของท่านนี้ มีราคาแพง, ของ เรามีราคาน้อย" เป็นผู้มีความประพฤติดันเป็นความไม่ประมาท ในธรรมเครื่องเลี้ยงตน จึง ประกอบการซื้อขายด้วยวาจาตรง ด้วยการงานตรง, ไม่ประกอบ ด้วยการโกหกหลอกลวง, เพราะกาย วาจา หรือใจตรง จึงประกอบด้วยกุศลกรรม, ไม่ได้ประกอบด้วยกรรมอย่างอื่นเลย, พ่อค้าผู้นั้นแล เพราะผลนั้นย่อมเป็นผู้เจริญด้วยทรัพย์ เจริญด้วยสุข เจริญด้วยอายุ, ผู้นั้นชื่อว่า จัดเป็นพ่อค้าที่ดี ด้วยอาการอย่างนี้. ผู้ใด ๆ ไปตามทางของพระอริยเจ้าหรือสัตบุรุษ, เพราะ การแสวงหา เกียรติ ของผู้นั้น ๆ เพราะการศึกษา และความเป็นพระอริยเจ้า จึงได้รับการ บัญญัติว่า "เป็นพ่อค้าวงศ์พระอริยะ" หรือ "เป็นพ่อค้าวงศ์ของสัตบุรุษ".

ท้าวสักกเทวราชฟังคำนั้นแล้วจึงให้สาธุการว่า "สาธุ สาธุ มหาบุรุษ คำของท่าน ไม่ผิดแผกจากคำของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทั้งปวงเลย เป็นเช่นกับพระพุทธเจ้าเหล่านั้น" แล้ว

อ้อนวอนว่า "มหาบุรุษ ท่านจงแสดงราชธรรม เพื่อความเกษม เพื่อความเจริญ สำหรับชาวแวนแคว้นเหล่านั้นเถิด".

พระโพธิสัตว์แสดงกुरुธรรม

พระมหาบุรุษ ฟังคำนั้นแล้ว เมื่อจะแสดงกुरुธรรม จึงกล่าวคาถาว่า

"คนทั้ง ๑๑ คน คือ พระราชา พระมารดา พระมเหสี
อุปราช ปุโรหิต นายรางวัล นายสารถิ เศรษฐี ขุนคลัง คนเฝ้า
ประตู และนางคณิกา ต่างปฏิบัติในกुरुธรรม, เพราะเหตุนั้น แวนแคว้น
จึงเจริญ มีภิกษาหาได้ง่าย และฝนก็ตกต้องตามฤดูกาล".*

พระมหาบุรุษ เมื่อจะแสดงราชธรรม ๑๐ อย่างของพระราชาผู้ปฏิบัติตามราช
ธรรม ๑๐ เหล่านั้น จึงกล่าวว่า

"ธรรม ๑๐ อย่างเหล่านั้น คือ ทาน ศีล การบริจาค
ความซื่อตรง ความอ่อนโยน ความเพียร ความไม่โกรธ ความ—
ไม่เบียดเบียน ความอดทน และความไม่ขัดข้อง^{๗๓} จัดเป็นราชธรรม
สำหรับพระราชา".

บรรดาธรรมเหล่านั้น ฟังทราบทานเป็นอันดับแรก คือ.—

"พระราชาทรงให้สร้างโรงทานไว้ ๖ แห่ง แบ่งทรัพย์ให้ ๆ
ทานแก่ภิกษุ ยาจก. หรือแม้กระทั่งสมณะ พราหมณ์ ด้วยพระหัตถ์
ของพระองค์ ยังภิกษุพหูสูต ให้รุ่งเรืองแล้วบูชาด้วยข้าว น้ำ
อย่างเคารพ เพราะผลแห่งทานนั้น พระราชา จึงมีแวนแคว้น
เจริญรุ่งเรือง".*

ฟังทราบศีล เป็นลำดับที่ ๒ คือ.—

"กษัตริย์ผู้ทำปาณาติบาต ให้ปล้นทรัพย์ผู้อื่น
ข่มขืนภรรยาผู้อื่น ให้ลอบทรัพย์ และกล่าวคำไม่จริง,
ดื่มน้ำเมา มีมูลรากขาด ล้วนถูกพระมุนีเจ้าตีสอน
ในโลกนี้ทั้งนั้น ข้าแต่ราชาขอพระองค์ จงเว้นจาก—

* คาถานี้ ผู้วิจัย : ยังหาที่มาไม่ได้.

^{๗๓} ขุ.ชา.อ.(บาลี) ๕/๕/๑๖๐.

* คาถาเหล่านี้ ผู้วิจัย : ยังหาที่มาไม่ได้.

ปาณาติบาต เว้นอุทินนาทานในโลก, ขอพระองค์อย่า
ดื่มน้ำเมา อย่าพูดเท็จ และจงเป็นผู้สันโดษด้วยภรรยาคณ.
เพราะฉะนั้น พระราชา ทรงระลึกถึงความสำรวมมี—
อย่างต่าง ๆ ละเวรเสียได้ ฟังรื่นรมย์ในศีล อันเป็น—
คุณอย่างอนันต์ มีอานิสงส์มากอันเป็นเหตุให้เกิดสมบัติขึ้น
อันเป็นที่ทองเที่ยวของพระชินสีห์. ดื่มน้ำอมตธรรม
เมื่อกรรมอันหนักกำเริบ ยังไม่ให้น้ำพัดพาออกไปจาก—
ความหวังในสิ่งนั้น, ย่อมไปทำพยาธิให้หายไปอย่างรวดเร็ว—
พลันได้, ใคร ? จะดื่มบทรคือความกล้านั้นได้.

ผู้เกิดมา ดุจหญ้าปล้อง มีความโศกเป็นเบื้องปลาย จึ่ง—
ตั้งอยู่ในความเจริญได้ ดุจหญ้าที่ไหวไปมาได้ฉะนั้น, บุคคลไม่พึงดื่ม
รสหวานซึ่งอันทำโมหะให้เต็มบริบูรณ์ ในกาลบางครั้ง,

ในกาลบางครั้งก็อย่าดื่มสุรา อันเป็นเหตุให้—
ลุ่มหลง ไม่น่าสรรเสริญ เป็นเหตุต่อยกกำลัง ไม่—
ประกอบด้วยกำลังแห่งญาณ ไม่เกื้อเงินในท่ามกลาง—
บริษัท อาจเป็นสาเหตุบั่นทอนความรู้ทุกอย่าง.

ความไม่ยินดีย่อมมี ด้วยรูปแห่งความยินดี, ความไม่เป็นที่รัก
ย่อมมีด้วยรูปอันเป็นที่รัก, ความทุกข์ ย่อมมีด้วยรูปแห่งความสุข,
บุคคลจะไม่ตั้งลงในเหตุอันประมาท, นรชน ละบทที่ไม่ดีนั้นเสียได้
แล้วเข้าถึงบทอันน่ายินดีในภพ, ผู้นั้น มีปัญญา ย่อมเข้าถึงสรรค์
เพราะกายแตกตายไป".*

ฟังทราบ การบริจาต เป็นลำดับที่ ๓ ต่อไป. คือ.—

"พระราชาทรงรับสั่งให้จัดตั้งการอารักขา แก่—
พี่น้องชาย ทรงพร้อมเพรียงกับพี่น้องชาย ทรงจัดตั้ง
ค่าเบี้ยหวัดให้ ชื่อว่าสำเร็จความเจริญ ด้วยใจอัน—
น่าเลื่อมใส,

พระราชา ไม่ทรงปล่อยให้สิ่งอันไม่ต้อออกไป ด้วยพระวาทา
อันเป็นที่รักของพระองค์, เหมือนอย่างที่ว่าพระองค์ทรงกระทำอุปการะ

รักษาสรรพสัตว์ไว้ ฉะนั้น ชาวแวนแคว้นย่อมเป็นที่รักสำหรับพระราชา และพระราชา ก็ย่อมเป็นที่เจริญใจสำหรับชาวแวนแคว้น, พระราชา ย่อมได้สิ่งซึ่งผู้ทำการอารักขานำมาให้, ข้าแต่จอมเทพ ขอพระองค์ ฟังทราบสิ่งที่ควรบริจาต ดังพรรณนามาด้วยประการฉะนี้".*

ฟังทราบ ความซื่อตรง เป็นลำดับที่ ๔ ต่อไป คือ.-

"พระราชาพระองค์ใด ในโลกนี้ ทั้งรู้ยังกล่าวคำโกหก และคำหลอกลวง อันเป็นดุจคูที่เปื้อนกายเป็นต้น กลับทำคำอื่นด้วยกาย, พระราชาพระองค์นั้นต้องถูกติเตียน พร้อมกับความพินาศไปแห่ง-
แวนแคว้น ส่วนพระราชาพระองค์ใด ทรงทรมานกาย วาจา ใจ ทำจิตใจให้ตรง, พระองค์นั้น จัดเป็นพระราชาทำสิ่งที่ไม่ดีให้ตรงได้ จึงเป็นพระราชา ที่มีแวนแคว้นอันเจริญยิ่ง, ข้าแต่จอมเทพ ขอพระองค์ ฟังทราบสิ่งที่ควรบริจาต ดังพรรณนามาด้วยประการฉะนี้".*

ฟังทราบ ความอ่อนโยน เป็นลำดับที่ ๕ ต่อไป คือ.-

"อนึ่ง พระพุทธเจ้า ทรงเห็นแล้วจึงทรมานหมู่สัตว์อย่าง-
อ่อนโยน เป็นผู้เจริญด้วยจิตที่อ่อนโยนและด้วยจิตที่ต้องการทรมานฉันใด. ถึงพระราชา ก็ฉันนั้น ครั้นเห็นแล้ว เมื่อหมู่ชนประกอบ-
การงานที่ไม่ดี จึงทรงเบียดเบียนกันและกัน และเมื่อหมู่ชน มีกำลังอ่อนจึงบั่นทอนกำลังเสีย. แล้วอดทนด้วยจิตอ่อนโยน เว้นนิยามอันเป็นคติ ทำภัยที่ชื่อว่าอุปัทวะเสีย ย่อมพ้นจากทุกข์คือภัยได้. ทั้งสมათานรักษาศีลเพราะต้องการสิ่งอันเป็นอุปการะ, ข้าแต่จอมเทพ ขอพระองค์ ฟังทราบสิ่งที่ชื่อว่าความซื่อตรง ดังพรรณนา มา-
ด้วยประการฉะนี้".*

ฟังทราบ ความเพียร เป็นลำดับที่ ๖ ต่อไป คือ.-

"คนผู้มีปัญญา ประพฤติตามธรรม เดินทางสายกลาง มักอนุเคราะห์ สماعคนมีปัญญา ถ้ามอรรตด้วยอรรถ เทียวประพฤติกไปอย่างสม่ำเสมอ. ปฏิบัติด้วยสิ่งนั้น ๆ จึงไม่เข้าใกล้กามเลย ไม่

* คาถาเหล่านี้ ผู้วิจัย : ยังหาที่มาไม่ได้.

ยึดมั่นความอิจฉาและความโลก ตามรักษาทรรณของผู้ตื่นอยู่เสมอ.
พระราชา เป็นดุจไฟฟ้าเผาชาวแวนแคว้น จึงทรงอดทนต่อหมู่มิตร
และอำมาตย์ปฏิบัติตามปกติ, ข้าแต่จอมเทพ ขอพระองค์ ฟังทราบ
สิ่งที่ชื่อว่าความเพียร ดังพรรณนา มาด้วยประการดังนี้".*

ฟังทราบ ความไม่โกรธ เป็นลำดับที่ ๗ ต่อไป คือ.-

"พระราชาดรว่า 'เราชื่อว่าเป็นพระราชา จะเอาชนะพระ
ราชาอื่นด้วยอาวุธ' จึงไม่สามารถรักษาศ ตามที่ตนยึดเอามาได้
ตามประสาชาวโลก. จึงแล่นไปสู่ความโกรธ, แต่มาห้ามจิตมักโกรธ
ต่อเหล่าพระราชาสืบได้, แต่นั่นเพียงให้ทำกิจทั้งหลาย, ข้าแต่กษัตริย์
คนทั้งหลายจึงกล่าวว่า 'กัจฉัน เป็นวัตร', ข้าแต่จอมเทพ ขอพระ
องค์ ฟังทราบสิ่งที่ชื่อว่าความไม่โกรธ ดังพรรณนามาด้วยประการดังนี้".*

ฟังทราบ ความไม่เบียดเบียน เป็นลำดับที่ ๘ ต่อไป คือ.-

"เหล่าพระราชา ที่เบียดเบียน และบีบคั้นชาวแวนแคว้น
ทั้งหมดให้เดือดร้อน. และยังทำโจรกรรม เป็นเหตุให้ทุกข์ภัย
เจริญขึ้น, เมื่อบุคคลเกลื่อนกล่น เพราะความโลก เมื่อใด, เมื่อนั้น
บุคคลสามารถทำให้ภัยเกิดขึ้นแก่หมู่มสัตว์ได้, พวกเขาดังเบียดเบียน
กันและกัน อีกทั้งยังเป็นสาเหตุให้ทุกข์ภัยเจริญยิ่งขึ้นเป็น ๒ เท่า,
เหล่าสัตว์ที่สิ้นอายุลง เพราะอาภูลด้วยความโลภนั้น, บาปกรรม
จึงเจริญ จนเป็นเหตุให้เข้าถึงนรกมากยิ่งขึ้น. หมู่มสัตว์จึงประสบทุกข์
และมีอายุชั่วขณะ ทั้งยังเป็นหนามทิ่มแทงใจเหล่าพระราชา เป็นผู้ม
กรรมน่าตีย่น ทั้งในโลกหน้าและโลกนี้. จึงไม่พึงเบียดเบียนใน
สัตว์เหล่าอื่น อีกทั้งไม่ทำภรรยาสู้ผู้อื่นให้พินาศ, พระราชาจึงมีแวนแคว้น
เจริญทั้งมีภิกษาสมบูรณ์และมีฝนตกดี, ข้าแต่จอมเทพ ขอพระองค์
ฟังทราบสิ่งที่ชื่อว่าความไม่เบียดเบียน ดังพรรณนามาด้วยประการดังนี้".*

ฟังทราบ ความอดทน เป็นลำดับที่ ๙ ต่อไป คือ.-

"องค์ ๕ เหล่านี้ คือ ความทรงจำ ขันติ สัจจะ ความเพียร

* คาถาเหล่านี้ ผู้วิจัย : ยังหาที่มาไม่ได้.

แห่งใจ และความสำรวม เป็นสิ่งที่เป็นการสำหรับเหล่าพระราชา.

เสนาหมู่ใหญ่ในโลกนี้แล พร้อมพระราชา ถึงรบ
อยู่ ชื่อว่าย่อมไม่ได้ชัยชนะ, ลัดบุรุษ ฟังได้ขันติธรรมใด,
คนทั้งหลาย ย่อมเสมอกันสำหรับขันติธรรมนั้นแล.

เสวกไฉนดีการทำงาน อีกทั้งพระราชา ทรงอดกลั้นต่อ
อาชญาสำหรับเสวกเหล่าใด, ด้วยขันติธรรมนั้นแล พระราชาย่อม
เป็นผู้เจริญในแว่นแคว้น, ข้าแต่จอมเทพ ขอพระองค์พึงทราบสิ่งที่
ชื่อว่าความอดทน ดังพรรณนามาด้วยประการฉะนี้*.

พึงทราบ ความไม่ขัดข้อง เป็นลำดับที่ ๑๐ ต่อไป คือ.—

"เหล่าอำมาตย์ที่มีอุปการมาก รู้อุปการะที่ท่านทำไว้ในกาลก่อน,
ฝ่ายพระราชารู้ประพฤติชอบพิจารณาเห็นแล้วจึงทรงตั้งไว้ในตำแหน่ง
เบื้องต้นและท่ามกลางตามลำดับไป. เหล่าอำมาตย์ในโลกนี้ ที่เป็น—
ฝักฝ่ายและเป็นกลาง ที่พระราชาทรงตั้งไว้ในตำแหน่งเบื้องต้นและ—
กลาง, พระราชา ทรงกำหนดเห็นความประพฤติของอำมาตย์นั้นแล้ว
จึงชื่อว่าเป็นเจ้านาย มีศิริอันเจริญยิ่ง. เหล่าอำมาตย์ ในโลกนี้
พร้อมทั้งภรรยา บุตร และมิตร ต่างเป็นฝักฝ่ายกัน ไม่ผิดอนาจาร
ไม่ออกนอกธรรม ทั้งเป็นแบบอย่างให้เหล่าคนมักหลอกลวงได้, พระ
ราชาทรงทดลองพิจารณาดูแล พึงให้ทำกิจที่ควรทำและกิจที่ไม่ควรทำ.
อำมาตย์ใด เชื่อฟังพระดำรัสของพระราชา, อำมาตย์นั้นย่อมเจริญ
ด้วยศิริเป็นใหญ่กว่าอำมาตย์ผู้มีธรรมดี บรรดาเหล่าอำมาตย์ที่เป็น—
นักพูด มักเรียนเอาข้อปฏิบัติแล้วนำเอาไปประพฤติ ทั้งยังให้ติเตียน
ผู้ที่ควรติเตียนและผู้ที่ไม่ประกอบด้วยธรรม. ด้วยอุบายอย่างนั้นแล
คนทั้งสองย่อมพบความเจริญสวัสดิ, ทั้งส่วนทั้งอาชญา จึงไม่เป็น—
แผนก ๆ สำหรับพระราชาและเหล่าอำมาตย์. ทั้งอำมาตย์ทั้งพระราชา
ไม่ฝืนใจทำดีก็อย่าได้ทำความชั่วอย่างอื่นเลย, พระราชาทรงถึงฐานะที่
เหล่าบัณฑิตพึงติเตียน ชื่อว่าย่อมทำให้ชาวแว่นแคว้น พินาศได้,

* คากลเหล่านี้ ยังหาที่มาไม่ได้/ผู้วิจัย.

ข้าแต่จอมเทพ ขอพระองค์พึงทราบสิ่งที่ชื่อว่าความไม่ขัดข้อง ดัง—
พรรณนามาด้วยประการฉะนี้”^{*}

ท่านเทวราช ขึ้นชื่อว่าราชธรรมย่อมมี ดังพรรณนามาด้วยประการฉะนี้”.

กुरुธรรมของพระราชมารดา

“ก็พระมารดา กล่าวคือพระมารดาของพระราชา, ขึ้นชื่อว่าราชมารดา ย่อมประพฤตินิจศีลและอุโบสถศีลเป็นประจำ, พระมารดาของพระราชานั้น เป็นเช่นกับมารดาของคนเหล่านั้น คือของเหล่าเสวก เหล่าชาวแวนแคว้น, พระนางไม่ถือเอาเครื่องประดับ บริวารมาก มานะอย่างแข็งกระด้าง และความกำหนดในราคะ, แม้พระนางยังแสวงหาประโยชน์อันเป็นสุขและลาภสักการะแก่คนเหล่านั้นอีก, ผู้ใด ๆ ประสพทุกข์ ภัย และอุปัทวะ, ผู้นั้น ๆ จึงไปยังสำนักของพระนาง ถวายบังคมแล้วเชิญพระนางให้ทำภัยและอุปัทวะของตน ๆ ให้เสื่อมพินาศไป, พระนางสดับเรื่องราวนั้น ๆ แล้วทรงรับรองสิ่งนั้น ๆ แล้วทรงพลอบโยนสิ่งนั้น ๆ ของคนเหล่านั้น ดุจเป็นภาระของตน เพราะความกรุณาอันเป็นเบื้องต้นแห่งความพอใจ และด้วยสิ่งที่เป็นประโยชน์เกื้อกูลสำหรับบุตร, พระนางทรงประทานเครื่องประดับ หรือของสิ่งอื่นสำหรับพระราชาโอรส พระราชนัดดา พระราชปนัดดา และเหล่าสะใภ้ โดยไม่ให้เกิดช่องว่างได้เลย ดุจประทานสมบัติมีขันติและเมตตาเป็นต้นสำหรับบุตรเป็นที่รักของพระองค์เอง ฉะนั้น”
เมื่อจะแสดง จึงกล่าวว่า

“เหมือนอย่างว่า มารดาบิดา รักษาเลี้ยงดูบุตรในประโยชน์ทั้งปวง และทำสิ่งที่เป็นประโยชน์เกื้อกูลแก่บุตร ฉันทใด, อนึ่ง มารดามักแสวงหาประโยชน์เกื้อกูล สำหรับบุตรทั้งหลายของตน เหมือนมารดาของผู้อื่น ก็แสวงหาประโยชน์เกื้อกูลสำหรับบุตรตน ฉะนั้นฉันทใด, แม้พระมารดา ก็ฉันทนั้น มักอนุเคราะห์สิ่งที่ควรปฏิบัติ ในคนเหล่านั้น จึงให้ทำการรักษาเพื่อประโยชน์เกื้อกูล แก่สัตว์ทั้งปวง, พระพุทธเจ้า ทรงอ่อนโยน และเป็นที่พึง สำหรับสรรพสัตว์ ฉันทใด, พระมารดา ก็ฉันทนั้น ทรงอ่อนโยน ในเพราะความถึงพร้อมแห่ง—
ประโยชน์เกื้อกูล ที่ทรงปฏิบัติ”^{*}

ท่านเทวราช ด้วยอุบายอย่างนี้ พระราชมารดาจึงชื่อว่าปฏิบัติตามกुरुธรรม.

^{*} คาทาเหล่านี้ ผู้วิจัย : ยังหาที่มาไม่ได้.

^{*} คาทาเหล่านี้ ผู้วิจัย : ยังหาที่มาไม่ได้.

กुरुธรรมของพระอัศรมเหสี

ส่วนพระมเหสี กล่าวคือพระอัศรมเหสี, ขึ้นชื่อว่า อัศรมเหสี ย่อมประพฤติกษาศิลและอุโบสถเป็นประจำ. พระนางเป็นความสุขและทุกข์เป็นเบื้องต้น แก่หมู่มนุษย์. พระนางเป็นผู้เสมอด้วยหมู่สัตว์ ทั้งมีพระทัยเสมอกัน ในเวลาบริโภค บนที่นอน ที่เดิน ที่มีภัย ที่มีพยาธิ และอุปัทวะ ในกาลทุกเมื่อ. พระนางทรงบูชาพระสวามี ไม่ดูหมิ่นพระสวามีในที่ถวายน้ำร้อน เป็นต้น และในที่ทั้งหลายมีที่นวดพระบาท เป็นต้น. พระนางเข้าไปตั้งบรรดาคนทั้งหลายมีมารดา เป็นต้น ให้เป็นเช่นกับเหล่าพระญาติมีพระบิดาและพระมารดาของพระสวามี ด้วยความเอื้ออาทร, พระนางใช้พวกกทาส และเหล่ากรรมกรให้ทำงาน ก็ใช้ทำงานโดยชอบธรรม, ไม่มีคนคอยเอาท่อนไม้คอยควบคุม, ทรงยินดียิ่งในทานคือการมอบเงินให้แก่ผู้คน, พระนาง เป็นภรรยาที่ประพฤติกษธรรม ทรงรับสั่งให้มอบวัตถุ ๓ เข้าไปอุปถัมภ์ผู้มีคุณคือศีลและอาจารย์ ทรงวิงวอน โทษ อาชญา ภัยและชีวิตที่เป็นเหตุเข้าไปประทุษร้ายพระราชา ชื่อว่าย่อมอนุเคราะห์, อีกอย่างหนึ่ง พระนางตั้งอยู่ในความลิเนหาแห่งพระสวามีผู้เป็นที่รัก คือพระราชาของพระองค์, พระองค์มีความยินดีในศีล ไม่ดำเนินไปในอำนาจความพอใจส่วนอย่างอื่น เป็นที่รักใคร่พอใจ ได้มีมิตรและอำมาตย์ไม่แปรผันเป็นอื่น. หญิงใด

มีรูปงาม แต่ไร้ปัญญา ตกอยู่ในอำนาจของยล ไม่มีหิริและโอตตปปะ หญิงนั้น จึงประพฤตินาจาร เพราะตนเป็นผู้ฉลาดกว่าสามีและพี่น้องชาย, พระนาง ครั้นทรงทราบอย่างนี้ในกาลทุกเมื่อแล้ว ดำริว่า เราผู้เกิดเป็นมนุษย์ ในเพราะรู้เพียงสา ยังไม่เห็น ผู้ประพฤตินาจารซึ่งเป็นความชั่ว ดำรงอยู่ในโลกได้เลย ฉันทิด, เพราะการพิจารณาเห็นพระนางจึงไม่ประพฤติชั่ว ฉันทัน. ความประพฤติใดที่เป็นความเจริญในกาลก่อนในภายหลัง พระนาง ก็ไม่ประพฤตินอกใจพระสวามี เหมือนกัน, ความประพฤติใดทำให้พระนางมีจิตตั้งมั่น, ความประพฤติ นั้นแล จัดเป็นความดี, ความประพฤติใดอันอื่น เป็นที่ขบใจพระสวามี ไม่ทรงทำลายความประพฤตินั้น เพราะเหตุแห่งความใคร่ ในกาลทุกเมื่อ.*

ท่านเทวราช ด้วยอาการอย่างนี้ พระอัศรมเหสีจึงชื่อว่าย่อมปฏิบัติตามกुरुธรรม.

* คาถาเหล่านี้ ผู้วิจัย : ยังหาที่มาไม่ได้.

กฤตรรมของอุปราช

ส่วนอุปราช กล่าวคือผู้อยู่ใกล้พระราชา. ที่ชื่อว่าอุปราชต้องรักษาศีลและอุโบสถเป็นประจำ. การงานทั้งหมดเหล่านี้ คือ การงานในราชนิเวสน์ ราชตระกูล ราชเสวก นาโรงวินิจฉัยและการงานอันเป็นเหตุยินดี เป็นการงานประจำ ซึ่งเป็นภาระของพระราชาของตน, อุปราชต้องสามารถที่จะทำได้. ต้องไม่ทำกำลังของตน ทั้งกำลังของผู้อื่นให้เสื่อมถอย ในบรรดาทาง มีทางนำความยินดีมาให้, ทั้งสามารถประกอบการรบโดยธรรมได้. อีกอย่าง ต้องกำหนดอชฌาศัยของเหล่าเสวคนั้นให้ได้, มหาอำมาตย์ใดที่อาจพูดกับพระราชาได้, มหาอำมาตย์นั้น ๆ มีอชฌาศัยประสงคฺจะข่มขี่ เห็นสิ่งที่เป็นเหตุผลาดพลัง หรือประมาทจึงกราบทูลเหตุเหล่านั้นแก่พระราชา. ส่วนอุปราช จึงห้ามมหาอำมาตย์นั้นเสีย. ถ้า ไม่อาจห้ามได้, ควรลาออกจากตำแหน่งแล้วตั้งอยู่ในตำแหน่งต่ำ. อำมาตย์ มีตำแหน่งต่ำผู้ใดที่มีอชฌาศัยข่มขี่, อำมาตย์นั้นเห็นเหตุใด ๆ อันเป็นความพลังผลาดหรือประมาท จึงให้สัญญาณเหตุเหล่านั้น ๆ แก่คนอื่นว่า 'นี่คือคุณ คือโทษ เหตุประทุษร้ายพระราชา' จึงให้ทหารเข้าไปล้อม ห้าม กล่าวสอน. อนึ่งอุปราช ตั้งอำมาตย์มีตำแหน่งต่ำนั้นในตำแหน่งอันเลิศ ที่มีอชฌาศัยประสงคฺจะข่ม. อีกอย่างอุปราชใด ถือธรรมอันเป็นอุปการะแก่ตนและผู้อื่น, จึงส่งอำมาตย์ใดผู้เว้นจากโลภะ โทสะและโมหะเป็นต้นซึ่งสามารถให้เรียนเอาธรรมอันเป็นอุปการะต่ออายุ, เมื่อใด ผู้ใด ๆ จะเป็นเสวกคนประทุษร้ายพระราชา หรือคนที่ทำร้ายตนเอง ถูกพระราชารับสั่งให้ประหารผู้หนึ่ง ๆ เสีย, เมื่อนั้น อุปราชนั้นจึงกล่าวห้าม อ้อนวอน ไม่ให้ผู้หนึ่งมีโทษถึงความตาย. อีกอย่าง อุปราชเป็นผู้สามารถเพื่อจะทราบอชฌาศัยของเหล่าคนเฝ้าเรือนคลัง. ทราบได้อย่างไร ? คือ สิ่งใด ๆ มีอยู่ในเรือนของผู้หนึ่ง อำมาตย์พึงรักษาสິงนั้น ๆ ไว้. เพื่อจะห้ามทางขลุขละนั้นเสีย นายสารถิจจึงคอยบังคับฝูงโคขับรถไปได้ ฉันท, อุปราช ก็ฉันทนั้น ย่อมอาจเพื่อจะรักษาผู้หนึ่งพร้อมภคะสมบัติได้, อำมาตย์นั้น ถือเอาอาชญาไปให้คนทำกิจมีการสร้างโรงเก็บของเป็นต้น. บัณฑิตพึงทราบกิจของอุปราชอย่างนี้

"อุปราชย่อมรู้หม้ออำมาตย์ว่าเป็นพวกตน และเหล่านักปราชญ์ผู้ฉลาดในอรรถ ไม่พูดสิ่งทีแสบหาโทษไม่ทำตนให้มีโทษ จะไม่พินาศ. อนึ่ง คนเหล่านั้นมีทรัพย์และสมบัติอื่นใดไว้ อุปราชนั้นก็พึงรักษาทรัพย์และสมบัตินั้นทีเดียว เป็นผู้ห้าวหาญ พึงรักษาแวนแคว้นไว้ได้ จึงให้คนเหล่านั้นทำราชกิจได้. วัตถุที่มีพร้อมที่จะสงเคราะห์แก่สัตว์ทีเกิดมา ตัวเองจึงมีจิตอย่างมีความหวัง, ไม่พึงทำทั้งทรัพย์

ทั้งทานที่เป็นคุณ ให้เป็นสมบัติของผู้อื่น. ฟังรู้อายุและวัยของตนเอง ๆ ฟังรู้จักที่ตนทำแล้วและยังไม่ได้ทำ ฟังอดกลั้นคำสั่งสอนที่มีบทเป็น เนื้อความที่ควรอดกลั้นเสีย. ฟังประทับประคองผู้ที่ควรประทับประคอง ให้ปฏิบัติตามความหมายแห่งบทที่ตนรู้. อย่าทำเองหรือใช้ให้เหล่าคนที่ไม่ประกอบด้วยธรรมที่มักทำทรัพย์และแวนแคว้นพินาศทำกิจ อย่าง รีบเร่ง, คนย่อมเดือดร้อนในภายหลัง กับกรรมที่ตนทำอย่างรีบเร่ง. เหตุที่เหลื่อและกาลอันดี ไม่จัดเป็นกาล เป็นทั้งพลังและบั่นทอนกำลัง ในสิ่งที่น่าพอใจและไม่น่าพอใจ สำหรับเราในกาลทุกเมื่อ. ผู้อื่น นั้น ไม่แนบสนิทในความรัก, ส่วนพวกท่านจงอยู่กัน ด้วยความ—กรุณาเกิด, ท่านจงอย่าถาม สิ่งที่เป็นความดีและความไม่ดีกับคน—เหล่านั้นที่ไม่ใช่ นักปราชญ์เลย. เพราะผู้ที่ถูกความโกรธ เป็นอันมาก ขณะแล้วมักไปยังตระกูลที่ไม่ใช่ตระกูล, ท่านอย่าผุดลุกผุดนั่งให้ทำการใหญ่ว่า 'เราจะต้องทำตนให้เป็นใหญ่'. ข้าแต่ราชา คนทั้งหลาย มักเป็นที่รัก ของเหล่าสตรีและเหล่าบุรุษ เพราะผู้นั้นทำประโยชน์ให้, อินทรีย์คือทุกข์ อย่าฟังมีแก่คนเหล่านั้นและท่าน เพราะเหตุใด ๆ เลย. เหตุนั้น ๆ อันเป็นเหตุให้ระลึกถึงกามสำหรับผู้นั้น ซึ่งมี—ความยินดีสิ่งที่ไม่เพ่งเล็ง, โภคะทั้งหมดถึงจะเสื่อมไป, ผู้นั้น ถูกพระราชากล่าวชมว่าไม่ทรยศ. บทพิจารณานั้นเอง จะเจริญรอยตาม ท่านไปในที่นั่นทีเดียว, ท่านซึ่งเป็นผู้ขยัน ทำทานสร้างบุญ ไม่เป็นนักเลง ไม่พินาศ, ส่วนผู้ที่ยึดมั่นในศีลและพรต มักจะเป็นผู้ทุศีล ทำตนให้ตกนรกได้".*

ชื่อว่าอุปราชา ต้องรักษาภุรุธรรม ด้วยอาการอย่างนี้

ภุรุธรรมของปุโรหิต

ฝ่ายปุโรหิต บำเพ็ญประโยชน์แก่อกุลแก่เหล่าสรรพสัตว์ ในเพราะการกล่าวดังนี้ จึงคุณอันปรากฏ หรือมีคุณอันแว่นจากโทษ. ชื่อว่าปุโรหิตนั้นต้องประกอบด้วยกิจ ๕ อย่าง. คืออย่างไร ? ประการแรก ฟังชำระภาชนะให้สะอาด, ประการที่ ๒ เอาภาชนะสะอาดใส่

* คาทาเหล่านี้ ผู้วิจัย : ยังหาที่มาไม่ได้.

น้ำอมฤตให้เต็มถ้วยแก่พระราชินีเป็นประจำ, ประการที่ ๓ พึงเผาทูของพระราชินีเป็นประจำ, ประการที่ ๔ พึงสอนธรรมแก่พระราชินี, ประการที่ ๕ พึงตามสอนอรธแก่พระราชินีเป็นประจำ.

ที่ชื่อว่าภาชนะเป็นอย่างไร? กายภาชนะ ชื่อว่าเป็นภาชนะ, ปุโรหิตสมบุรณ์ด้วยศีล ๕ ตลอดเวลา ในวัน ๘ คำ, ๑๔ คำ, ๑๕ คำ และวันปาฏิภท ต้องรักษาอุโบสถศีลและเจริญด้วยอริยมรรคมีองค์ ๘ ตลอดเวลา, ชื่อว่าการชำระมีเท่านี้ก่อนเป็นอันดับแรก.

ที่ชื่อน้ำอมฤต จัดเป็นพระดำรัสธรรมของพระพุทธเจ้าทุกพระองค์, เพราะเหตุนี้แล ปุโรหิตจึงเอากายภาชนะอันบริสุทธิ์ใส่ให้เต็มถ้วยพระราชินีและให้แสดงนิพพานแก่พระราชินี ในเวลาเช้าจึงแสดงธรรมกล่าวคือสติปัฏฐาน ๔ แก่พระราชินี. การถวายน้ำอมฤตแก่พระราชินีด้วยกายภาชนะอันบริสุทธิ์เป็นคำรบ ๒.

ปุโรหิตชื่อว่าเผาทูของพระราชินี เผาจิตอันเป็นบาปของพระราชินี. แม้ปุโรหิตนั้นย่อมแสดงความเพียรเป็นประธาน ๔ อย่างแก่พระราชินีตลอดเวลาทีเดียว. การเผาความชั่วของพระราชินีจึงจัดเป็นคำรบ ๓ ด้วยประการฉะนี้.

ที่ชื่อว่าการตามสอนธรรมแก่พระราชินี คือ ในเวลาเย็น จึงตามสอนราชธรรม ๑๐ ประการแก่พระราชินี. การตามสอนธรรมแก่พระราชินีเป็นคำรบ ๔ อย่างนี้.

ที่ชื่อว่าตามสอนอรธแก่พระราชินี คือ ในเวลาเที่ยงคืน จึงตามสอนพระราชินีด้วยราชกิจเป็นนิมิต, ไม่มัวแต่ขอทรัพย์สมบัติทุกอย่าง. การตามสอนอรธแก่พระราชินี อย่างนี้จึงเป็นคำรบ ๕. แม้เมื่อจะสอนพึงกล่าวอย่างนี้ว่า

"ขอพระราชินี อย่าทิ้งราชกิจ อย่าเดินด้วยเท้าเปล่า อย่าเดินไปข้างหน้า อย่างทรงช้างเผือกใหม่. อย่าไปด้วยยานเก่า อย่าทรงม้าตัวเผือกใหม่ อย่าทรงช้างตัววิ่งเร็ว อย่าทรงช้างรบ. อย่าทำมวยผมให้หนีจากเครื่องผูก นั่งแล้วอย่าหัวเราะโคลงคิริชะ ข้าแต่ราชินี เล่นกับพวกนักเลง. ขอพระราชินีทรงศึกษา ประพฤติธรรม ๑๐ ประการ ซึ่งเป็นมือุปการะสำหรับพระราชินีเหล่านี้เกิด, ข้าแต่กษัตริย์ ขอพระองค์อย่าประมาทเลย".*

ชื่อว่าปุโรหิต ต้องรักษาอุทฺธมอย่างนี้.

* คาถาเหล่านี้ ผู้วิจัย : ยังหาที่มาไม่ได้.

กฤษฎกรรมของคณางวัด

ที่นั่น คณางวัดต้องไม่ดูสิ่งที่ไม่ควรดู ต้องไม่ฟังสิ่งที่ยังไม่ควรฟัง ต้องไม่ทำสิ่งที่ไม่ควรทำ และต้องไม่จับต้องสิ่งที่ไม่ควรจับต้อง ต้องตามรักษาศีล ๕ และศีล ๘ อย่าให้ขาด, ศีลนั้น จึงจัดเป็นข้อที่ ๑ ดังพรรณนามาฉะนี้.

ส่วนในเวลาซึ่งเชือก สำหรับคณางวัดที่มีความเด็ดขาดนั้น ย่อมมีความพอใจในสถานที่เหล่านั้น คือ เจ้าของนา และเจ้าของพื้นดิน, จะไม่ทำความพอใจผู้ที่ทำประโยชน์ให้กับพระราชาเป็นไปไม่ได้. ก็ในที่สุดทั้งพืชและข้าวกล้าที่เขาปลูกไว้, จึงซึ่งเชือก ณ ที่นั่น, จึงแวดล้อมนานั้น ๆ ซึ่งเชือกไปไม่มีเว้น, เชือก หรือที่สุดแห่งเชือกตก ณ ที่ใด, จึงตอกหลักลง ณ ที่นั่น, ไม่ตอกแบบยกเข้าและยกออก. อีกอย่าง คนซึ่งเชือกในเวลาซึ่งเชือกไป จะไม่รับเอาทรัพย์สินที่เจ้าของนาหรือเจ้าของที่ให้ด้วยจิตเป็นบาป. ด้วยประการดังกล่าวมาอย่างนี้ จึงเป็นวัตรข้อที่ ๒.

ส่วนการตริตรองของคณางวัดจึงต้องมีย่างสม่ำเสมอทุกเวลา, ด้วยการตริตรองอย่างนี้ พระโบราณจารย์จึงได้กล่าววิตักกะคาถาว่า

"ถ้าคณางวัด ให้ทำด้วยจิตเป็นยอดที่พระราชาพระราชทาน
 พึงให้เหมือนเราซึ่งเชือกออกไปให้ประกอบเป็นประโยชน์เกื้อกูลแก่พระ
 ราชาไซ้. บรรดาประโยชน์ทุกอย่าง ประโยชน์จึงมี ๒ อย่าง คือ
 ประโยชน์พระราชา และประโยชน์ตน, เพื่อความเจริญ จึงเป็น-
 ประโยชน์แก่เจ้าของนา หรือแก่เจ้าของภาคพื้น, เพื่อผลประโยชน์
 แก่เครื่องบรรณาการ จึงให้ทำด้วยจิตคิดคด แม้ประโยชน์ของคน
 เหล่านั้นจึงพินาศ ทั้งยังพินาศจากประโยชน์ทั้ง ๒. ถ้าเราจักทำให้
 ยาวและทำให้สั้นไซ้, หนทางสวรรค์พึงขาดไปทีเดียว แผ่นดินซ้ำยัง
 หนา. ถ้าเราจักทำ ณ ที่มีประมาณเท่าใด เราต้องชำระภาคพื้น
 ในที่มีประมาณเท่านั้น, แผ่นดินสามารถเพิ่ม อีกทั้งอาจทำภาระให้
 เพิ่มขึ้นอีกได้. เราจักทำด้วยที่มีประมาณเท่าใด ก็อาจทำบาปได้ในที่
 มีประมาณเท่านั้น, ถ้าเชื่อมีอยู่ในที่นั้นไซ้, เราก็จะเป็นผู้ลามกยิ่งกว่า
 ผู้ที่เสียอีก. เพราะฉะนั้น เราอย่าถือเอาลาภให้มาก และจะไม่ทำ
 ในสิ่งที่อาจได้ลาภนั้น, ภาคพื้นตกที่สุดเชือก ณ ที่ใด เราจะต้องหลัก
 ณ ที่นั่น. ขึ้นชื่อว่าหลักมีอยู่ ณ ที่นั่น เพื่อสามารถให้สัตว์เป็นอยู่ได้,

เราใคร่ครวญพิจารณาแล้วจึงตอกหลักซ้ำอีก. ถ้าปลายเชือกถึง ฟังให้
ตกหรือให้ตดเสียทีเดียว, ปลายเชือกจึงเป็นอันปกปิดพื้น ทั้งด้านข้าง
และด้านตรง. เรามองดูใคร่ครวญแล้วจึงตอกหลัก ณ ที่นั้น, ด้วย—
การพิจารณาดังกล่าวมานี้ คนรางวัลจึงชื่อว่ารักษาศรัทธาทุกเมื่อ”.

ชื่อว่า คนรางวัลย่อมรักษาศรัทธา ด้วยอาการอย่างนี้.

ศรัทธาของนายสารถิ

ส่วนนายสารถิ กล่าวคือคนเฝ้าม้าและโค. ที่ชื่อว่า นายสารถิ ต้องประกอบด้วยกิจ
๔ อย่าง. อย่างไร ? คือ ประการแรก สมบูรณ์ด้วยศีล, ประการที่ ๒ สมบูรณ์ด้วยเมตตา,
ประการที่ ๓ ถึงพร้อมด้วยกรุณา, ประการที่ ๔ มีจิตอ่อนโยน. นายสารถิ ต้องรักษาศีล ๕
และศีล ๘ ทุก ๆ ปักข์ตลอดเวลา. ด้วยประการอย่างนี้ จึงจัดเป็นประการแรก.

นายสารถิไม่ใช่ท่อนไม้ ด้ามปฏักทรมานม้าและโค ไม่ผูกมัด ณ ที่อันมั่นคง หรือ
ที่ต้นเสาบ้าง ไม่ทรมานด้วยภัยทุกอย่างบ้าง ไม่ถือท่อนไม้ ศึกษาด้วยความละมุนละม่อมบ้าง
รับเอาเองบ้าง ให้รับเอามาบ้าง ด้วยเมตตาจิต ชื่อว่าย่อมเฝ้า. ด้วยอาการอย่างนี้ จึงจัดเป็น
ข้อที่ ๒.

แม้เมื่อขับรถไปจึงพิจารณาแล้วจึงเทียมไป ด้วยจิตกรุณาว่า "สัตว์ทั้งหลาย ไม่มี
กำลัง อ่อนกำลัง แก่ ผอม อ้วน ขราภาพ ถูกท่อนไม้ ควรหรือไม่ควร เพื่อจะไปและมา
อย่างรีบด่วน ในทางไกล ทางไม่ไกล ทางกันดาร ทางสบาย ในทางอันไกล ในทางอันใกล้".
ด้วยประการดังกล่าวมานี้ จึงจัดเป็นข้อที่ ๓.

แม้เมื่อจะขับรถไป ย่อมพิจารณาด้วยมุทิตาจิตว่า "ม้าตัวนี้มีกำลัง ไม่มีกำลัง
อ่อนล้า อุตสาหะและไม่อุตสาหะ หรือโคตัวนี้ ควรนำไปได้ ไม่ควรนำไป ฟังแว่น" แล้วขับไป.
ด้วยประการดังกล่าวมานี้ จึงเป็นข้อที่ ๔.

"หมู่ม้าตัว ที่ถูกท่อนไม้เบียดเบียน มักกลัวตาย ฉันทิด, บุคคล

ทำตนให้เป็นเครื่องเปรียบ ฉันทิด แล้วไม่ฟังเบียดเบียน ไม่ฟังทำร้ายกัน”.

ชื่อว่านายสารถิ ย่อมรักษาศรัทธา ดังกล่าวมาฉะนี้.

ศรัทธาของเศรษฐี

* คาถาเหล่านี้ ผู้วิจัย : ยังหาที่มาไม่ได้.

* คาถานี้ ผู้วิจัย : ยังหาที่มาไม่ได้.

ส่วนเศรษฐีกล่าวคือบุคคลผู้สั่งสมทรัพย์ที่เกิดด้วยบุญ. ที่ชื่อว่าเศรษฐี ต้องประกอบ ด้วยกิจ ๓ อย่าง. อย่างไร ? คือ ประการแรก สมบูรณ์ด้วยศีล, ประการที่ ๒ จำแนกส่วนได้, ประการที่ ๓ เป็นผู้ใคร่ในการให้ทาน. รักษาศีล ๕ รักษาศีล ๘ ทุก ๆ ปักซ์ตลอดเวลา. ด้วยประการดังกล่าวมานี้ จัดเป็นข้อที่ ๑.

จำแนกส่วน ตั้งแต่การไถนาโดยธรรม ด้วยส่วน ๓ ส่วน คือ ทั้งของตน ทั้งของพระราชา ทั้งของญาติตน. ด้วยประการที่กล่าวมานี้ จึงจัดเป็นข้อที่ ๒.

จำแนกทานซึ่งเป็นปัจจัย ๔ ได้แก่ ทอง เงิน ผ้า เครื่องมุงบัง และเสนาสนะ ตามสติ ตามกำลัง ตลอดเวลาทีเดียว. ถึงเศรษฐีนั้น ย่อมให้ทานตามกาล ๙ ครั้ง จากส่วนแห่งข้าวกล้าของตน ในทุ่งนาทีเดียว. ให้อย่างไร ? คือ ในเวลาเป็นนํ้านม ก็ดื่มดั้นข้าวกับ นํ้านมถวายทาน, ในเวลาข้าวเม่า ก็ดำข้าวเม่าถวายทาน, ในเวลาเก็บเกี่ยว ก็คว่ข้าวดอกถวายทาน, ในกาลทำเป็นประเพณี จึงทอดเป็นขนมเบื้องถวายทาน, ในเวลามัดเป็นฟ่อน ก็หุงเป็นขนมแฉกงาถวายทาน, ในเวลาขนเข้าลาน ก็หุงเป็นข้าวคลุกเนื้อถวายทาน, ในเวลานวด ก็ดื่มข้าวสุกปายาสมีนํ้าน้อยถวาย, ในเวลากองไว้ ก็หุงข้าวยาคุถวายทาน, ในเวลาดำ ก็หุงภิกษาถวายทาน. พึงถวายทานด้วยคิดว่า "แม้เพราะเมื่อก่อน เราถวายทาน ด้วยผลแห่งทานนั้น บัดนี้เอง เราจึงมีทรัพย์มาก มีโภคะมาก มีบริวารมาก, เพราะอาศัยสัจจะ ความไม่ประมาทอะไร เราจึงถวายทานในโลกนี้อย่างไม่รู้จักประมาณทีเดียว, เราก็จักมีทรัพย์มาก มีโภคะมาก มีบริวารมาก ในโลกหน้าเช่นกัน". ด้วยประการที่กล่าวมานี้ จึงจัดเป็นข้อที่ ๓.

"เมื่อปากหม้อถูกเปิด เหมือนฝนตก ข้าวของจึงบริบูรณ์ ๆ ในภพขณะทั้งหลาย ด้วยการตกลงแห่งเมตตฝน. นักปราชญ์ บริบูรณ์ด้วยทรัพย์ ชื่อว่า เจริญทีละน้อย ๆ. อีกทั้งไม่พึงดูหมิ่นสิ่งที่บุคคลทำเพียงนิดหน่อยแห่งทาน.

พวกคนซึ้งใจพ้นได้ด้วยการถวายทานจึงประสบผลสำเร็จ, เหล่าคนซึ้งใจประสบผลสำเร็จได้ พ้นจากการถวายทาน ไม่มี, เหล่าคนซึ้งใจ ไม่ยอมถวายทาน จึงยังคงเป็นคนซึ้งใจ, เหล่าคนที่ประสบผลสำเร็จ ยิ่งถวายทาน ก็ยิ่งประสบผลสำเร็จ".*

* คาถาเหล่านี้ ผู้วิจั : ยังหาที่มาไม่ได้.

ชื่อว่า เศรษฐี ต้องรักษาภรรยา ด้วยอาการอย่างนี้

ภรรยาของคนตบ

ส่วนคนตบ กล่าวคือคนนับข้าวเปลือก. ที่ชื่อว่ามหาอำมาตย์ผู้ตบ ต้องประกอบ ด้วยกิจ ๔ อย่าง, เพราะความที่แห่งคุณของตนกับคุณของพระมหาลัทธิที่บุรุษนั้นจะต้องรักษา. อย่างไร ?. คือ ประการแรก ต้องสมบูรณ์ด้วยศีล, ประการที่ ๒ ต้องซื่อตรง, ประการที่ ๓ ตัดสินใจเด็ดขาด, ประการที่ ๔ ต้องทำอย่างตั้งใจจริง. อย่างไร ?. ต้องรักษาศีลตามนัยที่ กล่าวไว้ในหนังสือ, ด้วยประการดังกล่าวมานี้ จึงจัดเป็นประการแรก.

ในการให้ทาน พระโหราจารย์กล่าวไว้ว่า

"ผู้รู้ทั้งหลาย พวกสังฆปริณายก ที่เป็นหนทางซึ่งพระโพธิสัตว์สะสมมา อันเป็นทางดีแห่งมหา-
 ภารมี ๑๐ อย่าง ที่เหล่าสัตว์บุรุษพากันไป เป็นทางดี สำหรับผู้รู้ในปางก่อนซึ่งเป็นทางอันให้สมบัติอันดี ใน-
 กาลทุกเมื่อ. ทานที่พิเศษเป็นไปสำหรับบทธออันเป็นสุข แก่เหล่าปฤคคาหก ทั้งเป็นบทธอที่ให้ผลสำหรับเหล่าทายก เช่นกัน, เป็นบทธอแห่งความเลื่อมใสศรัทธา ที่ให้ความ-
 ผ่องใสเกิดขึ้น, เป็นบทธอให้อานิสงส์อย่างมากมายยิ่ง. เพราะจิตตั้งมั่น เพราะให้ความยินดีเกิด เพราะให้ ความโลภปราศจากไป เพราะให้ลาภเกิด เพราะให้ ไถนา ในที่เช่นนั้น ๆ, จึงเป็นบทธอที่เหล่าวิญญูชนพึงให้-
 พอกพูนขึ้นมาได้. แห่งบทธอทั้งหลาย ที่เหล่าผู้มี ความ-
 ต้องการผลถวายไว้ในบรรดาบทธที่มีคุณปรากฏครั้งหนึ่ง, บุคคลพิจารณาเห็นผลอันประณีตแห่งบทธ ยศ กำลัง สุข เป็นอันมากนับไม่ถ้วน. อันประณีตแห่งบทธในคุณ อันเลิศอันประณีต ที่บุคคลให้เพราะเป็นทานอันประณีต อันพ้นจากความประณีตขึ้นไปอีก ทุกเวลา. เหล่ามนุษย์ ไม่ใช่เป็นคนแล้ว ไม่ใช่เป็นคนยากจน ไม่ใช่เป็นมนุษย์ ต่ำต้อย จึงให้วัตถุ อันเป็นเหตุแห่งความเข้าไปสำเร็จ ดังที่บุคคลนั้นให้ทานยิ่งขึ้น ฉะนั้น, ส่วนเหล่านั้นนักปราชญ์

ไม่ใช่คนแลว ไม่ใช่คนยากจน ไม่ใช่คนต่ำต้อย ย่อมให้
 วัตถุอันเป็นเหตุแห่งความเข้าไปสำเร็จ ดังที่บุคคลนั้น
 ให้ทานยิ่งขึ้น ฉะนั้น".*

เหล่าคนตวงมีประมาณเท่านั้น ในมุขที่นับได้ประมาณเท่าใด, เขตแห่งเจ้าของนา
 เป็นเขตมีประมาณเท่าใด, จึงยึดเอานาสิ้นประมาณเท่านั้น ใส่ข้าวเปลือกมีประมาณเท่านั้นไว้
 ในฉางหลวง, ทั้งจะไม่เพ่งเล็งประโยชน์เกื้อกูลแก่ตนเลย, จึงเที่ยวยึดเอาข้าวเปลือกอันเป็นของ
 ที่มีอยู่ของชาวนา ทั้งข้าวเปลือกอันเป็นของมีอยู่ของพระราชา ด้วยประมาณแห่งข้าวเปลือก
 เม็ดเดียว. ย่อมปฏิบัติด้วยจิตอันตรงว่า "เราไม่อาจต้องการเกินเลยไปได้". ด้วยประการดังกล่าว
 มานี้ จึงจัดเป็นข้อที่ ๒.

ที่นั่น คนตวงข้าวจึงถือเอาข้าวเปลือกอันเป็นของมีอยู่ของผู้ชาวนา และสิ่งของ
 นั้นเอง ไม่ให้ฉางหลวงเจริญด้วยความคุ่นเคຍอย่างเดียวกับพระราชา, ถ้าของมีอยู่ของพระราชา
 และข้าวเปลือกนั้นมีไ้. ด้วยประการที่กล่าวมาแล้วอย่างนี้ จึงจัดเป็นข้อที่ ๓.

ครั้งนั้น คนตวงเห็นข้าวของอื่นด้วยเหตุใด มีความประสงค์จะได้ จึงใคร่ครวญ
 ถึงชีวิตที่เสมอกันก่อนแล้วทำ ชื่อว่ามีชีวิตเสมอกับความดีที่ตนประคองเอาไว้ ปฏิบัติชีวิตของตน
 ให้เสมอกับชีวิตของคนอื่น. เหมือนเช่น คนแสวงหาชีวิตของบุตรและภรรยาตน ฉันท, บัณฑิต
 แสวงหาชีวิตของบุตร และภรรยาของบุคคลอื่น ฉันท. ถ้า เขาพบเห็นแล้วจึงใช้สอยทรัพย์
 หมดไป, เพราะใจตรึกตรอง ใคร ๆ ไม่พึงคิดถึงแม้ทรัพย์ของคนอื่น เพราะประสงค์จะได้เลย.
 คนตวงใดแลคิดว่ "เราพึงได้ทรัพย์ของคนโน้นทีเดียว, เราจะมีเฉพาะประโยชน์ตน" เห็นภัตร
 และโภชนะเท่านั้นเดียวลั้กว่าเป็นเครื่องเลี้ยงชีวิตของผู้อื่น โดยประการทั้งปวงในโลก จึงคิดว่า
 "เราพึงบริโภคโภชนะของคนโน้น, เรานั้นแลต้องให้นำมาอย่างเร็วพลัน จักบริโภคภายหลัง".
 ก็คนตวงนั้น ชื่อว่ามีชีวิตเสมอกัน, จึงไม่พึงถือเอาภัณะของคนอื่นเลย. ทรัพย์ที่คนอื่นชนะมา
 ได้ด้วยการงานอันสะอาด จัดเป็นประโยชน์สำหรับเลี้ยงชีวิตให้ดำเนินไปได้. คนตวงถือเอาด้วย
 อากาที่พึงเห็น ทำแม้ให้เป็นของตนแล้วบริโภค, ที่ชื่อว่าผู้บริโภคอย่างรีบด่วน ซึ่งของอันไม่มี
 อยู่ทีเดียว ชื่อว่าบริโภคของคนอื่นไม่ให้ เพราะเหตุนั้น คนตวงจึงจัดได้ว่า เป็นผู้ใคร่ครวญ
 อย่างดี แม้ในกิจทั้งปวง. ด้วยประการดังนี้ จึงจัดเป็นข้อที่ ๔.

* คาถาเหล่านี้ ผู้วิจัย : ยังหาที่มาไม่ได้.

คนดวงหลวงประกอบด้วยเหตุเหล่านี้ จึงสามารถอยู่ในโลกหน้าได้ เพราะเหตุนี้
จึงชื่อว่า มีชีวิตเสมอด้วยความบริสุทธิ์ เป็นผู้ไม่ประพฤติดินนาทาน ในกาลทุกเมื่อ เพราะ
เหตุนี้ ชื่อว่า คนดวงหลวง ต้องรักษากรรมไว้ ด้วยอาการดังกล่าวมานี้

กรรมของคนเฝ้าประตู

ส่วนที่ชื่อว่าคนเฝ้าประตู ต้องทำกิจคือการรักษาที่ประตูพระราชวัง ประตูพระนคร.
ชื่อว่า คนเฝ้าประตู ต้องประกอบด้วยกิจ ๔ อย่าง. อย่างไร ? คือ.—

"ประการแรก ต้องสมบูรณ์ด้วยศีล, ประการที่ ๒ ภาทิตต่อ—

เจ้านาย, ประการที่ ๓ สมบูรณ์ด้วยสติ, ประการที่ ๔ ไม่ปลุกโทสะ".*

อย่างไร ? คือ ต้องรักษาศีล ตามนัยที่กล่าวมาแล้วในหนหลัง. ด้วยประการ
ดังกล่าวมานี้ จึงจัดเป็นข้อแรก.

ที่นั่น ผู้ใดจงรักภักดี หวังประโยชน์เกื้อกูลแก่พระราชทาน. การประพฤติดชอบของ
ผู้นั้น จึงถูกเปิดเผยทุกเวลา กล่าวคือตลอดกาลเป็นนิจ, คนเฝ้าประตูนั้น พึงเปิดประตูให้แก่เขา.
ผู้ใดประทุษร้ายพระราชทาน ปิดประตูสำหรับผู้นั้นตลอดเวลา, ไม่พึงเปิดประตูให้. ก็ถ้าคนมัก
ประทุษร้ายพระราชทานให้โทษแก่ตน. ไม่จับ ไม่พึงเปิดโอกาสทางประตูแก่ผู้นั้นแลว่า "ผู้เจริญ
ท่านมักประทุษร้ายพระราชทาน, แม้ถ้าท่านได้โอกาสเข้าไปทางประตู, ก็จะถึงความพินาศใหญ่.
ถ้าไม่ประสบโอกาส ก็เป็นการดีสำหรับท่าน". ด้วยประการดังกล่าวมานี้ จึงจัดเป็นข้อที่ ๒.

อีกอย่าง คนเฝ้าประตู ย่อมรู้จักคุณและโทษเป็นอันมากของมนุษย์ผู้เข้าไปและมนุษย์
ผู้ออกไปทีเดียว, จึงเป็นผู้ไม่ประมาทเป็นนิจ, ทั้งไม่พลั้งพลาด ไม่ประมาท ตลอดเวลา คือ
ตลอดกาลและไม่ใช่ว่า ฐานะและไม่ใช่ว่า ฐานะ สำรวมและไม่สำรวม, ปฏิบัติอารมณ์นั้น ๆ ด้วย
สติทีเดียว. ด้วยประการที่กล่าวมาอย่างนี้ นี้ จึงเป็นข้อที่ ๓.

แม้เมื่อใด คนเฝ้าประตูเห็นหมู่มนุษย์ ผู้ดำและฆ่าฟันกันและกัน ณ ที่ใกล้ประตู
ประมาณ ๑๒ ศอก, คนเหล่านี้ทำเหตุประทุษร้ายกันอยู่รำไป ด้วยความไม่รู้และด้วยความ
ประมาท, ถ้าคนเฝ้าประตูไม่ก่อโทษว่า "เราจะจับคนเหล่านี้ จักได้ทรัพย์จากคนเหล่านี้ และจะ
พึงได้ทรัพย์ และยศ จากพระราชทานทีเดียว" จึงข่มขี้ด้วยความตริกโดยชอบ, พึงคิดเป็นนิจ
ทีเดียวว่า "ผู้ใดเห็นของมีอยู่ของคนเหล่านี้ จึงยกโทษแก่คนเหล่านี้ น้อมนำอาชญาเข้าไป
ยึดเอาทรัพย์", ผู้นี้จัดเป็นมหาโจร ชื่ออินนาทายี ชื่ออินนชวิก ชื่อธรรมชวิก ย่อมดำรง

* คานานี้ ผู้วิจัย : ยังหาที่มาไม่ได้.

อยู่ได้ไม่นานด้วยความคิดว่า "อีกอย่างหนึ่งแล ผู้ที่ถูกคนอื่นชื่อผู้ชอบยกโทษพึงประทุษร้าย, ท่านไม่พียงนำโทษเข้าไปตอบเลย". เห็นคนอื่นแล้วแล จึงเบียดเบียนโทษว่า "ผู้นี้ จัดเป็นคนโกหก ลามก มีมายา", จึงยกโทษต่อสรรพสัตว์แล้วเบียดเบียน, จึงพากันพินาศเป็นอันมาก. ชาวพระนครผู้เป็นคนซื่อตรง, บางคราว ก็ไม่ประกอบด้วยธรรม, บางคราวก็ทุศีล, บางคราว ก็มีศีล. เพราะเหล่านี้คน ไม่โกหกจักอาจตั้งอยู่ในกัลยาณธรรมได้, คนไม่โกหก จะอาศัยในคนเหล่านั้นได้. เพราะเหตุฉะนั้น พึงรู้กรรมเป็นเหตุโอ้อวด. คนเฝ้าประตูเมื่อนี้แล จึงเห็นคนโกหก ในที่อื่น อันเสมอกันจึงประพฤติเบียดเบียนให้เป็นเหตุแห่งกริยาเช่นเดียวกับตน. ด้วยประการดังกล่าวมานี้ นี้ จัดเป็นข้อที่ ๔.

"คนเหล่านั้นทั้งหมด ย่อมดำรงอยู่ด้วยคนชั่ว และเป็นพวก
ของผู้ที่มักก่อโทษ, ส่วนคนมีปัญญา เป็นสัตบุรุษในโลก ไม่ประกอบ
ด้วยการก่อสร้างโทษ".*

ชื่อว่าคนเฝ้าประตู ต้องรักษากุศลธรรม ด้วยอาการอย่างนี้.

กุศลธรรมของหญิงนครโสเภณี^{๗๔}

ส่วนหญิงแพศยา กล่าวคือหญิงนครโสเภณี. ที่ชื่อว่า หญิงแพศยา ต้องประกอบด้วยกิจ ๔ อย่าง. อย่างไร ?. คือ ประการแรก ต้องมีศีล, ประการที่ ๒ ต้องมีจิตใจไม่หวั่นไหว, ประการที่ ๓ ต้องไม่โลภ, ประการที่ ๔ มีจิตใจวางตนเป็นกลาง. อย่างไร ?. คือ ข้อแรก เป็นหญิงมีศีล ดังกล่าวมาดังนี้.

ผู้ใดจะเป็นคนฉันทาล มีรูปลามก เป็นคนดुर้าย หรือจะเป็นโจรก็ตาม ให้หาพาณะตามสัญญาขึ้น แล้วกล่าวเป็นคนแรกว่า "นี่ จงเป็นของเจ้า", อีกอย่าง เหล่าคนที่ ๒ หรือคนเหล่านี้ จะเป็นพระราชา อุปราชา และมหาอำมาตย์เป็นต้นก็ตาม ประดับกายของตน ๆ มีรูปร่างดี มีวาจาไพเราะ มาประโลมนางภายหลัง, นาง จึงไม่หวั่นไหว ด้วยเหตุนี้ ๆ, ด้วยประการดังกล่าวมานี้ จึงจัดเป็นข้อที่ ๒.

ที่นั่น ผู้ใด ให้หาพาณะด้วยสัญญากลางคืนและกลางวันแก่นาง, ในเวลาที่ผู้นั้นยังไม่มา อนึ่ง ผู้ใดอื่น มาภายหลังย่อมให้หาพาณะมากกว่า, นาง ไม่รับเอาหาพาณะของผู้นั้น ด้วยอำนาจความโลภเลย. ด้วยประการดังกล่าวมานี้ จึงจัดเป็นข้อที่ ๓.

* คานานี้ ผู้วิจัย : ยังหาที่มาไม่ได้.

^{๗๔} คนสวยประจำเมือง.

ที่นั่น ในเวลาทำสังวาสกับผู้ที่เป็นพระราช อุปราช และมหาอำมาตย์ คนขัดสน คนดูร้าย หรือจันทาล ก็ตาม ภายหลัง นางไม่มีฉันทาคิดว่า "ผู้นี้ เป็นคนรูปงาม เป็นคน ลามก เป็นอำมาตย์" กลับประพติดด้วยจิตเป็นกลาง, ด้วยประการดังกล่าวมานี้ จึงจัดเป็น ข้อที่ ๔.

ก็มีผู้ท้วงฟังกกล่าวว่า "ก็นางพึงมีศีลวิบัติกับสามีของผู้อื่นมิใช่หรือ ? เพราะนางไม่ เว้นจากกาเมสุมิจนจารเลย".

ผู้แก้ ฟังกกล่าวแก่ผู้ท้วงนั้นว่า "คนอื่น จะเป็นทาส หรือญาติสาโลหิต ก็ตาม ของคนใด ๆ ขึ้นเรือไปเพื่อต้องการค้าขาย กับนายเรือ, ด้วยการไปนั้น นางอาจดำ หรือ หัวเราะเยาะ พวกพ่อค้าเหล่านั้นได้ แต่ไม่อาจยกโทษแก่นายเรือ ด้วยเหตุเป็นเจ้าของ หรือ ด้วยความเกี่ยวเนื่องเป็นญาติกันของคนเหล่านั้นได้, ในกาลนั้น สามีของเหล่าหญิงใด เสพเมถุน สังวาสกับหญิงคนิกานั้น เพราะภรรยาของคนเหล่านั้นแล ใคร ๆ ไม่อาจโทษหญิงคนิกานั้นได้. เพราะพระราชในปางก่อน พาเอาหญิงคนิกาไปประทาน เป็นค่าจ้างตลอดเวลาประมาณเท่าใด แก่นาง, เมถุนสังวาสกับหญิงคนิกาของคนเหล่านั้น ย่อมมีตลอดเวลามีประมาณเท่านั้น, คนแม่ เหล่านั้นจึงให้ภรรยาของตน ๆ รับทราบ ว่า "พวกเธอ อย่ายกโทษหญิงคนิกานั้น, ทรัพย์ของ พระราชานี้ ย่อมเป็นไปเพื่อประโยชน์แห่งความเจริญ, ภรรยาของคนเหล่านั้น จึงไม่คำนึงว่า "คนนี้ ๆ เป็นสามีของเรา ๆ", เพราะฉะนั้น ด้วยจิตเป็นกลางของหญิงคนิกานั้น ย่อมเป็น อันเว้นจากกาเมสุมิจนจารได้, ย่อมไม่ถูกติเตียนเลย. การอยู่ร่วมกันของสัตว์ดิรัจฉานบางตัว เพื่อจะแสวงหาอาหารสำหรับตนอันเป็นส่วนอื่น จึงพากันไปตลอดทั้งวัน, สัตว์ดิรัจฉานอื่น ยินดี เสียร้องของสัตว์ดิรัจฉานตัวนั้น ในเวลาที่เหลือ, จึงไม่สำคัญการอยู่ร่วมกันของสัตว์อื่นว่า "การ อยู่นี้ เป็นความพอใจของเรา". ด้วยอุบายอย่างนี้ เมื่อพระราช หรือคนจันทาลให้ทรัพย์ก่อน จะสำเร็จกิจหรือไม่ก็ตาม เมื่อเวลาไปกล่าวคือเวลาที่ล่วงไปแล้ว, หญิงคนิกานั้นไม่สำคัญบุรุษนั้น เพราะความยินดีในเมถุนสังโยชน์กับบุรุษอื่น ในกาลที่เหลือว่า "บุรุษนี้ ไม่เป็นที่ชอบ". นก และเนื้อ ไม่สำคัญถ้าทองคำในที่อยู่ ที่ไปและที่อันเหลือว่า "เป็นที่ชอบใจ" ฉะนั้น, หญิงคนิกา ก็ฉันทาล ไม่ได้สำคัญชายคนนั้นว่าเป็น เศรษฐีและคนลามก ในเวลาที่เหลือ และในเวลาไปว่า "เป็นคนที่ดีพอใจ".

ชื่อว่า หญิงคนิกาต้องรักษาภรรยาธรรม ด้วยประการดังกล่าวมาฉะนี้.

ภรรยาธรรมกัณฑ์ปัญหาที่ ๓๗ จบ.

๔.๓๙ สักคปรายนปัญหาที่ ๓๘ ว่าด้วยผู้สมควรจะได้ไปเกิดในสวรรค์

ก็ในเวลาจบเทศนา เหล่าพระราชา และคนทั้งหลายมีอุปราช และมหาอำมาตย์ เป็นต้น ให้สาธุการแล้วนำเอาอาภรณ์และสิ่งของของตนออกมาบูชาธรรม ของพระมหาสัตว์. แม้คนเหล่านั้นทั้งหมด เมื่อจะปาวร้องชมเชย พระเจ้าโกรัพยราช จึงได้กล่าวคาถาว่า

"พระเจ้าโกรัพยราช ได้ลาภอย่างดีแล้ว, อนึ่ง
ผู้ใดเห็นพระองค์ ผู้เป็นบัณฑิต มีปัญญาดี มีอาภรณ์
และภักทยะ ดุจแก้วไพฑูรย์และแก้วมุกดา และดุจผ้า
โกสโย คือผ้าไหม ๒ ชั้น และผ้าอุทุมพร คือผ้า-
เปลือกมะเดื่อชุมพร, ผู้นั้น ยินดีเพราะการชวนชวายเป็น
ต่อปัญหา, ข้าแต่เทพ ข้าพเจ้าจึงให้การบูชาธรรมแก่ท่าน".*

ท้าวสักกเทวราชประทานพรแก่พระโพธิสัตว์

สักการะได้มีประมาณกองเท่าช้างใหญ่ ๑,๐๐๐ เชือก ซึ่งเป็นเครื่องอุปกรณ์การบูชา
ทุก ๆ อย่าง. ท้าวสักกเทวราช สดับธรรมของพระมหาสัตว์แล้วประทานสาธุการเสร็จก็เหาะขึ้น
ไปยังอากาศ นั่งบนบัลลังก์ทิพย์ หายไป ณ ที่นั่นเอง. กาลนั้น ในเวลาพระอาทิตย์อัสดงคต
ท้าวสักกเทวราช มีแสงทิพย์ สว่างรุ่งเรือง ยืนอยู่บนอากาศ เหมือนพระอาทิตย์ ๑,๐๐๐ ดวง
และเหมือนพระจันทร์ ๑,๐๐๐ ดวง ถ้ามด้วยอำนาจแห่งการชมเชยว่า "ท่านมหาบุรุษ ท่าน
เป็นเช่นพระสัมพันธัญญะพุทธเจ้า ผู้เปิดเผยธรรม ในกายแห่งธรรมอันดีทั้งปวง หรือหนอแล หรือ
ว่ารูปอันดีอะไร ? ที่เป็นอย่างยิ่งกว่ากำลังแห่งญาณของท่านแม้ผู้หาพระสัมพันธัญญะญาณไม่ได้ ซึ่ง
เป็นดังกำลังแห่งพระสัมพันธัญญะญาณทั้งปวง" เมื่อจะชมเชยพระมหาบุรุษจึงกล่าวคาถาว่า

"ท่านผู้มีกิเลสเครื่องมุงบังเปิดแล้ว ย่อมเห็น-
ทุกสิ่งทุกอย่างใช่หรือไม่หนอ, ญาณอะไรหนอ ? เป็น-
รูปอันดียิ่งที่จัดเป็นรากเหง้าแห่งบัณฑิตของท่าน, ท่าน
ปรารถนาพรประเสริฐใด ๆ จงถือเอาพรนั้น ๆ ตาม
ความปรารถนาของท่านเถิด, เราจะให้ทุกอย่างแก่ท่าน".*

พระมหาสัตว์ เมื่อจะรับพร จึงได้กล่าวคาถาทั้งหลายว่า

* คาถาเหล่านี้ ผู้วิจัย : ยังหาที่มาไม่ได้.

"ข้าแต่ท้าวลัทธิผู้เป็นอิสระแห่งภูตทั้งปวง ถ้าท่านจะให้พรแก่เราไซ้ร้, ขอเหล่าคนชั่ว อย่าพึงเข้าใกล้เรา หรือขอเราจงระลึกถึงแต่สิ่งที่เป็นกุศล. ขอเราพึงห้ามตนจากกามคุณ ๕ ขออุตสาหะทำความเพียรที่จะเว้นกามคุณเหล่านั้น, เรา ขอเรียนอาพร ๔ ประการเหล่านั้น ขอท่านประทานแก่เราเถิด".*

ท้าวเทวราช สดับคานานั้นแล้ว เมื่อจะให้พร จึงกล่าวคาถาว่า

"ท่านปรารถนาพรใดที่มีอยู่, เราจะให้พรทั้ง ๔ ประการนั้น แก่ท่าน, เมื่อใดท่านตรัสรู้สิ่งที่ท่านรู้ทุกอย่าง เมื่อนั้น เราขอบรรพชาในศาสนาของท่านด้วยเถิด".*

พระศาสดา เมื่อจะประกาศความนั้น จึงตรัสว่า

"ท้าวหมว จอมเทวราช สุขุมบดี ครั้นตรัสดังนี้แล้ว^{๗๕}

จึงให้พรแก่นฤชัยบัณฑิต แล้วหลีกไปยังสวรรค์".

ในกาลนั้น มหาชนเหล่านั้นทั้งหมด พร้อมกับเหล่าพระราชา ต่างพากันไปก่อบัดแผ่นผ้าถึงพันผืน ปรบมือ หัวเราะ รื่นเริง โบกสะบัดธงหลายแสนผืนแล้วได้ไปยังที่อยู่ของตน **ท้าวลัทธิประทานแก้ว ๗ ประการ**

แต่นั้น พระมหาบุรุษ ให้พระเจ้าโกรพยราชเสด็จเข้าภายในพระนคร. เมื่อถึงเที่ยงคืน ท้าวลัทธิเทวราช เนรมิตเพื่อให้ฝนแก้ว ๗ ประการตกยังอินทรีปัตถนคร เฉพาะประเทศ ครั้งแรกให้ฝนน้ำตกชำระกุศลทั้งสิ้น, ครั้งที่ ๒ ให้ฝนทรายตกมา, ครั้งที่ ๓ ให้ฝนดอกไม้ตก, ครั้งที่ ๔ ให้ฝนดอกข้าวตอกตก, ครั้งที่ ๕ ให้ฝนขนมและของเคี้ยวตก, ครั้งที่ ๖ ให้ฝนผ้าและอาภรณ์ตก, ครั้งที่ ๗ ให้ฝนรัตนะ ๗ ประการตก. ขณะนั้น ในอินทรีปัตถนคร ทั้งสิ้น ทิศเบื้องหน้า ทิศทักษิณ ทิศปัจจิม และทิศอุดร ท้าวลัทธิเทวราชก็ให้เต็มอย่างประมาณ เท้าต๋นตาลโดยรอบ ทำฝนรัตนะ ๗ ประการให้ตก ดังหมู่เมฆใหญ่.

รุ่งขึ้น พระมหาบุรุษ ไปยังสำนักของพระราชากราบทูลว่า "ทรัพย์สินที่เข้าไปที่ถนนทั้งสิ้น ที่พลายไชยทั้งสิ้น ที่ราชสำนักทั้งสิ้น จงเป็นของพระองค์" แล้วให้นำไป ให้ขนลงไปในเรือนคลังแล้วกราบทูลว่า "ขอพระองค์ จงให้ท่าน" ให้ราชบุรุษตีกลองปาวร้องไปทั่วพระนคร ในภายหลัง แล้วสั่งว่า "ท่านผู้เจริญ ทรัพย์สินที่ตก ณ ทิศเบื้องหน้าเป็นต้น ของตระกูลเหล่าใด

จงเป็นของตระกูลเหล่านั้นเกิด" ให้คนเหล่านั้นทั้งหมดนำไปเพื่อพระราชเหล่านั้น ณ ที่ทำการบูชา. ตั้งแต่นั้นมา พระมหาบุรุษทำบุญมีทานเป็นต้นแล้วแสดงธรรม เหมือนอย่างนั้นเป็นประจำ ได้ให้โอวาทแก่ชาวพระนครทั้งสิ้นว่า "จงทำบุญ มีทานเป็นต้นเกิด".

พระเจ้าโพธิ์พยราชสวรรคต พระราชโอรสครองราชแทน

กาลต่อมา พระเจ้าโพธิ์พยราช ทำบุญมีทานเป็นต้น สวรรคตแล้วได้มีสววรรค์เป็นที่ไปในเบื้องหน้า. พระมหาบุรุษ จึงให้พระราชกุมารโอรสของพระเจ้าโพธิ์พยราชซึ่งมีพระชนม์ได้ ๗ พรรษานั่งบนกองรัตนะ อภิเษกแล้วให้ครองราชในอินทปัตถนครนั้น. ถึงพระราชกุมารนั้นก็ปรากฏในพระนครทั้งสิ้นว่าพระเจ้ากुरुราช. พระมหาบุรุษได้ให้โอวาทว่า "ขอพระราชฯ จงปฏิบัติกุศลธรรมเกิด". ลำดับนั้น พระนางอดุลยาเทวี เป็นพระชนนี, พระนางกัญจนเทวี เป็นอัครมเหสี, บุตรพระมหาสัตว์เอง นามว่ากुरुपालกุมาร เป็นอุปราช, บุตรของทุขพราหมณ์ เป็นกัณห์พราหมณ์ปุโรหิตแล, คนทั้ง ๕ คือ คนหนึ่งเป็นคนรางวัด, คนหนึ่งเป็นนายสารถี, คนหนึ่งเป็นเศรษฐี, คนหนึ่งเป็นคนตวง, คนหนึ่งเป็นคนเผ้าประตู่, จากคนเหล่านั้น ธิดาของสุนทรालย์ บัณฑิต ชื่อสุนทรี เป็นนางคณิกา เพราะเหตุนั้น คนทั้งหมดเหล่านี้ จึงเป็น ๑๑ คนพอดี ต่างไม่ให้อุทธรรณกำเริบเลย พวกกันทำบุญมากมายมีทานเป็นต้น ทำกาลแล้วได้พากันไปเกิดในสววรรค์.

ลัคคปรายนปัญหาที่ ๓๘ จบ.

๔.๔๐ จตุลัจจะปัญหาที่ ๓๙ ว่าด้วยอริยสัจ ๔^{๗๖}

พระศาสดา ครั้นนำพระธรรมเทศนาอันประกอบด้วย ๓๘ ปัญหาขึ้นมาแล้ว จึงประกาศลัจจะทั้งหลาย คือ ทุกขสัจ เพราะเป็นที่ตั้งแห่งการผันแปรกล่าวคือความบีบคั้น, สมุทัยสัจ เพราะเป็นที่ตั้งแห่งความกังวลที่ประกอบด้วยอายุเป็นแดนเกิด, นิโรธสัจ เพราะเป็นที่ตั้งแห่งความรู้กล่าวคือความวิเวกจากการสลัดออกจากทุกข์, มรรคสัจ เพราะเป็นที่ตั้งแห่งความประสงค์ จะเห็นเหตุแห่งการนำสัตว์ออกไปจากทุกข์, และทำกิจแห่งลัจจะเหล่านั้นให้จบแล้วทีเดียว.

ในการจบลงแห่งลัจจะ ผู้คนเป็นอันมากต่างบรรลुพระอริยบุคคลมีโสดาบันเป็นต้น.

^{๗๖} อริยสัจ ๔ เป็นธรรมที่พระพุทธเจ้ามักตรัสทุกครั้งหลังจากทรงแสดงพระธรรมเทศนาจบ.

จดุสัจปัญหาที่ ๓๙ จบ.

๔.๔๑ นิคมปัญหาที่ ๔๐ ว่าด้วยการประมวลชาดก

พระศาสดา มีวาจาประดับด้วยสัจจะ ๔ เมื่อจะสืบต่ออนุสนธิจึงประมวลชาดกว่า "ภิกษุทั้งหลาย อุชุกเสนาบดีในกาลนั้น ได้เป็นพระเทวทัตต์, สุนทรालย์ ได้เป็นอาฬารดาบส, อภิภูตรมณ ได้เป็นอุทกดาบสกาลามโคตร, อภัยบัณฑิต เป็นสัจจชัยปริพาชก, เวโรชพราหมณ์ เป็นสัจจทปริพาชก, พระเจ้าวิโรชราช เป็นพระเจ้าปเสนทิโกศล, พระเจ้าโกศล เป็นพระเจ้าพิมพิสาร, พระเจ้าพลตราช เป็นพระเจ้าอุเทน, พระเจ้าปัญจาลราช เป็นอนาถปิณฑิกเศรษฐี, พระเจ้าอากังคี เป็นสิงคาลเศรษฐี, นันทิยักษ์ เป็นพระองคุลิมาล, ท้าวลักกะเทวราช เป็นพระอนรุทธะ, เทวินทพราหมณ์ เป็นพระอุรุเวลกัสสปะ, ภูริปัญญา เป็นอริยกัสสปะ, กัณ्हพราหมณ์ เป็นพระกุมารกัสสปะ, พระเจ้ากुरुราช เป็นพระพากุลเถระ, เกวียพราหมณ์ เป็นพระมหาโมคคัลลานะ, ทูชพราหมณ์ เป็นพระสารีบุตร, นายรางวัด เป็นพระภัททิยเถระ, นายสารถิ เป็นพระกปิลเถระ, เศรษฐี เป็นพระนันทเถระ, คนตวง เป็นพระกาฬุทายี, คนเฝ้าประตู เป็นพระฉันทะ, พระเจ้าโกรัพยราช เป็นพระอนนท, พระนางอดุลลาเทวี เป็นนิคมมารดา, พระนางกัญจนเทวี เป็นนางอุบลวรรณาเถรี, นางคณิกา เป็นนางสิริมา, นางนิธิ เป็นพระนางมหาปชาบดี, นายกุลโกสี เป็นพระเจ้าสุปพุทธศากยราช, ธัญชัยเศรษฐี เป็นพระเจ้าสุทโธทนะ, นางสุขุมาลิ เป็นพระนางสิริมหามายา, นางกัลยาณี เป็นพระนางราหุลมารดา, กुरुपालกุมาร เป็นพระราहुล. สหชาติโยธา ๕๐๐ นาย เป็นภิกษุผู้อยู่ในกรุงกบิลพัสดุ์".

ผู้ใดดงาม ดุจสาคร สว่างรุ่งเรือง ดุจพระ—
 อาทิตย มีเสียงและรัศมีดุจพรหม มีธรรมดุจแก้วมณี—
 เกิด มีความรู้ดี เพราะทำเหตุตรงคือนิยมบูชาบุคคล—
 ผู้เลิศในโลก, ผู้นั้นอาจให้ธรรมอันประเสริฐ ย่อมทำให้
 นรชนในโลกยินดีได้. ผู้นั้นคือ ธัญชัยมหาบุรุษ หาใช่
 ใครอื่นไม่ เป็นพระสัพพัญญูพุทธเจ้า ผู้ประเสริฐ เป็น
 ที่พึ่งของชาวโลก ดังกล่าวมาฉะนั้น มีปัญญาสว่าง—
 รุ่งเรือง แก้วกล้า ทำสรรพสิ่งให้สว่าง กำจัดความ—
 มืดได้ พิจารณาหนทางอันนำสัตว์ไปสู่การตรัสรู้ได้

ฉันใด, ขอสาธุชนพึงทรงจำ และเรียนเอาเรื่องนี้
ฉันนั้นเกิด".*

นิคมปัญหาที่ ๔๐ จบ.

๔.๔๒ อนุสาสนีปัญหาที่ ๔๑ ว่าด้วยพระอนุสาสนีของพระพุทธเจ้า

ชนผู้มีจิตประกอบด้วยปัญญา ย่อมรู้กุศลและอกุศล ห่วงไม่ใช่ห่วง สิ่งไม่ควรเสพ และไม่ควรเสพว่า "ผู้ถูกโมหะครอบงำ ไม่รู้สิ่งที่ควรจึงถึงความประมาท ย่อมถือเอามิฉันทิฏฐิ, จักไปเจริญ ในสังสารทุกข์". เหล่าคนที่บังเกิดในกาลแต่มีความมืดเป็นเบื้องต้น กำลังอาพาธ ย่อมทำตนให้มีติดบอด, เหล่าสัตว์ไม่เห็นกรรมชั่วอันเป็นเบื้องต้น ก้าวล่วงในที่อันไม่เสมอ ทั้ง ก้าวล่วงหลาว ภูพิชราย ฝูงงูและแมลงปอง และเหล่าสัตว์อื่น ย่อมถึงความพิศ ฉันใด, ความมืด มิใช่เป็นต้น ก็ฉันนั้น ไม่ให้เหล่าสัตว์รู้กุศลกรรมกล่าวคืออริยสัจ แต่ให้ถึงความประมาท กล่าวคืออกุศลกรรม ให้สรรพสัตว์ตกไปในอบายทั้งหลาย. แสงแห่งพระอาทิตย์ อุทัยขึ้นในเวลาเช้าแล้วกำจัดความมืดและความสว่างไสวให้เกิดขึ้น, เหล่าสรรพสัตว์ รู้หนทางแห่งอบาย ซึ่งตนควรเว้นหรือไม่ควรเว้น แล้วทำกัมมียกอันเป็นทางเสมอและไม่เสมอให้เกิดขึ้นได้ ฉันใด, ปัญญา อันเป็นฝ่ายกามวจร ก็ฉันนั้น รู้ภาคพื้นนั้น ๆ แล้วบังเกิดยินดีกำจัดความมืดกล่าวคืออกุศลเสียได้ ภายหลังจึงรู้ริยสัจ ๔ ทำทางกล่าวคือกุศลให้เกิดขึ้น, เหล่าสัตว์แม้ทั้งปวง กระทำกุศลด้วยปัญญา ในกาลทุกเมื่อ จึงได้ไปยังมหานิพพานทีเดียว. ผู้ใดผู้หนึ่ง มีกายอันขัดสน ด้วยความต้องการจะกำจัดโทษของตนเองด้วยปัญญา เพราะเป็นผู้ประกอบด้วยปัญญาเครื่องพิจารณา จึงเข้าไปหาสมณะพราหมณ์ผู้มีปัญญา และมีศีล พึงถามปัญหาทีเดียว. ผู้นั้น บำเพ็ญบารมีอยู่จะเป็นใครอื่นไปไม่ได้ นอกจากพระสัมมาสัมพุทธเจ้า. พระผู้มีพระภาค สัมมาสัมพุทธเจ้า ทรงทศพลญาณอันไปติดตลอดทางไกล อันมีพระบาทเป็นเบื้องต้น มีพระรัศมีสูงสุดยิ่งกว่าประทีปอย่างดีทรงพระนามว่าโคดม ทรงข้ามพ้นสังสารวัฏเสียได้ ประทับนั่งบนบวรพุทธอาสน์อย่างดี ได้ภาษิตมหาปริสชาดกอันเป็นเครื่องแนะนำชาวโลก แก่เหล่าภิกษุผู้เป็นพุทธบุตร ซึ่งอยู่ในเมหฬวิหาร อันเป็นสถานที่ควรแก่การเจริญธรรมอย่างประเสริฐ มีพระเจ้าโกศลเป็นประธานว่า "ถ้าเช่นนั้น ชนประมาณโกฏิหนึ่งในโลกนี้ และในโลกอื่น สัตว์มีปาณะมี ๒๐

* คาถาเหล่านี้ ผู้วิจัย : ยังหาที่มาไม่ได้.

สงขัย ๒๐ โกฎิและ ๑,๐๐๓ โกฎิ ได้เป็นผู้ตรัสรู้แล้ว, เหล่าสัตว์ ๔ อสงขัย ๒๔ โกฎิและ ๑,๐๐๓ โกฎิ เป็นสัตว์ที่เหลือ, เพราะเหตุนั้น เพื่อจะนับสัตว์เหล่านี้ จึงทรงตั้งพระศาสนา. พระวาจาของพระสัมมาสัมพุทธเจ้านั้นแล ย่อมตั้งท่วมทับเหล่าสัตว์นับไม่ถ้วน ในจักรวาลทั้งสิ้น อันมีสาครธรณี และภาคพื้น โดยส่วนกว้าง, หมู่ประชุมชน ผู้มีความประสงค์ที่ยังไม่ปรากฏ อันเป็นดุจพืชาน สำหรับชาวโลก พร้อมทั้งหมู่เทพ. ท่านสาธุชนผู้เจริญ จงเป็นผู้มีความสุข เพราะความที่ตนเป็นผู้ต้องการประโยชน์สุข, ปกรณ์นี้ เป็นอันพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงภาษิตแล้ว สำหรับกุลบุตรเหล่านั้นที่มีความเคารพอย่างกว้างขวาง ด้วยหิริโอตตปปะที่เป็นผลให้เหล่าสัตว์ สะดุ้งกลัว แม้ด้วยความเพียรอันเป็นเหตุอุปถัมภ์สำหรับทางทั้งสอง อันถึงพร้อมด้วยสติอันไม่ ห้วนไหว มีความกรุณาเป็นเลิศ ฉันท, เหล่าสาธุชน จงทรงจำ จงเรียน จงศึกษา ปกรณ์นี้ ฉันทนั้น ปกรณ์นั้น ย่อมเป็นไปเพื่อประโยชน์เกื้อกูล เพื่อความสุข, เหล่าสรรพสัตว์ จะพึงถึง ความสุข ๓ อย่างได้ด้วยปกรณ์นี้แล".

อนุสาสนิปัญหาที่ ๔๑ จบ.

โลกนยปกรณ์ อันแจ่มแจ้งด้วยปัญหา ๔๑ ข้อเหล่านี้ คือ ปัญหาภายใน ๓๗ ข้อเหล่านี้ คือ วิตกกปัญหา เป็นข้อที่ ๑, มลตรปัญหา เป็นข้อที่ ๒, บัณฑิตวินิจฉัยปัญหา เป็นข้อที่ ๓, พหุปปญฺติปัญหา เป็นข้อที่ ๔, ปิยตรปัญหา เป็นข้อที่ ๕, รสปัญหา เป็นข้อที่ ๖, ขานียาฆาตปัญหา เป็นข้อที่ ๗, ทวารปัญหา เป็นข้อที่ ๘, อัญญวินิจฉัยปัญหา เป็นข้อที่ ๙, เกฬิปัญหา เป็นข้อที่ ๑๐, ปโรหิตปัญหา เป็นข้อที่ ๑๑, ปริหารปัญหา เป็นข้อที่ ๑๒, อุปราชฐานะกัณฺธิปัญหา เป็นข้อที่ ๑๓, อัสนฺธาวนกัณฺธิปัญหา เป็นข้อที่ ๑๔, มหัตตะปัญหา เป็นข้อที่ ๑๕, โกระปัญหา เป็นข้อที่ ๑๖, อาสังกิตปัญหา เป็นข้อที่ ๑๗, หิตเปกขปัญหา เป็นข้อที่ ๑๘, อกตัญญูปัญหา เป็นข้อที่ ๑๙, สลัลปัญหา เป็นข้อที่ ๒๐, เอกวจนะปัญหา เป็นข้อที่ ๒๑, วิโยคกัณฺธิปัญหา เป็นข้อที่ ๒๒, อธิวตตะกัณฺธิปัญหา เป็นข้อที่ ๒๓, อาวาหกัณฺธิปัญหา เป็นข้อที่ ๒๔, เทวตาอุปสังหรณกัณฺธิปัญหา เป็นข้อที่ ๒๕, นครปเวสนกัณฺธิปัญหา เป็นข้อที่ ๒๖, เภริสัททตถวิจารณกัณฺธิปัญหา เป็นข้อที่ ๒๗, กัลยาณกัณฺธิปัญหา เป็นข้อที่ ๒๘, คมนกัณฺธิปัญหา เป็นข้อที่ ๒๙, จตุณฺนังพุทฺธิกัณฺธิปัญหา เป็นข้อที่ ๓๐, รณวิชัยกัณฺธิปัญหา เป็นข้อที่ ๓๑, อุปราชกัณฺธิปัญหา เป็นข้อที่ ๓๒, ราชพุทฺธิจริตกัณฺธิปัญหา เป็นข้อที่

๓๓, อัมมยุชฌกัณฑ์ปัญหา เป็นข้อที่ ๓๔, ทวาทสปัญหกัณฑ์ปัญหา เป็นข้อที่ ๓๕, ปัญหัตตย-
 ปัญหา เป็นข้อที่ ๓๖, กุรุธรรมกัณฑ์ปัญหา เป็นข้อที่ ๓๗" และปัญหาภายนอกอีก ๔ ข้อ
 เหล่านี้ คือ สักคปรายนปัญหา เป็นข้อที่ ๓๘, จตุลัจจปัญหา เป็นข้อที่ ๓๙, นิคมนปัญหา
 เป็นข้อที่ ๔๐, และอนุสาสนีปัญหา เป็นข้อที่ ๔๑" จบบริบูรณ์แล้ว.

พระโลกเนยยะจบบริบูรณ์

บทที่ ๕

สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ

๕.๑ สรุปผลการวิจัย

คัมภีร์โลกเนยปรกณ์ ฉบับภาษาบาลีอักษรขอมที่นำมาใช้ในการตรวจสอบชำระเป็นภาษาบาลีอักษรไทยปัจจุบันจำนวน ๔ ฉบับ คือ ๑. ฉบับรองทรง ร. ๑ ไม่ตรงกับระดับเกล็ดหอย ๒. ฉบับล่องชาด ไม่ตรงกับหาชาด สมเด็จพระพันวัสสาสวราง พ.ศ.๒๓๕๓ ๓. ฉบับทองทิบ ไม่ตรงกับธรรมดา ๔. ฉบับล่องชาด ไม่ตรงกับหาชาดลายฉลุทอง และฉบับอักษรโรมันอีก ๑ ฉบับ รวมเป็น ๕ ฉบับ ปรากฏว่าแต่ละฉบับมีข้อความขาดหายไปมากบ้าง น้อยบ้าง ตามแต่ยุคสมัยที่มีการจารคัดลอก

ผลของการปริวรรตและศึกษาคัมภีร์โลกเนยปรกณ์ ทั้ง ๕ ฉบับ ทำให้ผู้วิจัยได้เห็นความแตกต่างของต้นฉบับที่นำมาใช้ในการเปรียบเทียบ เช่น วิธีการจาร รูปแบบการจาร ต้นฉบับในการจารคัดลอก และอักษรขอมที่ใช้ในการจาร ดังนี้-

- วิธีการจาร คัมภีร์โลกเนยปรกณ์ บางฉบับใช้ผู้จารคนเดียว บางฉบับใช้ผู้จารหลายคน
- รูปแบบการจาร คัมภีร์โลกเนยปรกณ์ ใช้รูปแบบการจารแบบทั่วไปบ้าง ใช้รูปแบบการจารแบบพิเศษบ้าง รูปแบบการจารแบบทั่วไป คือ การจารคัดลอกแบบผิดก็ผิดเหมือนกัน ถูกก็ถูกเหมือนกัน รูปแบบการจารแบบพิเศษ คือ มีการเพิ่มเติมในส่วนที่ขาดหายไป หรือแก้ไขในส่วนที่จารผิดให้ถูกต้องตามหลักไวยากรณ์
- ต้นฉบับในการคัดลอก ผู้วิจัยใช้ต้นฉบับรองทรง ร. ๑ ไม่ตรงกับระดับเกล็ดหอย ซึ่งผู้วิจัยเห็นว่าถูกต้องและสมบูรณ์ที่สุด พร้อมทั้งเป็นต้นฉบับที่จารคัดลอกมา โดยทางราชการบ้านเมืองเป็นผู้ดูแลในส่วนของการจารคัดลอก
- อักษรขอมที่ใช้ในการจาร ผู้วิจัยได้เห็นความแตกต่างกัน คือ บางครั้งใช้อักษรแทนผิดวรรค ผิดตัว เช่น ใช้ ป แทน จ หรือ ใช้ จ แทน ป บางครั้งใช้อักษรในวรรคเดียวกัน แต่ผิดตัว เช่น ใช้ ป แทน ม หรือ ใช้ ม แทน ป

คัมภีร์โลกเนยปรกณ์นี้ ผู้วิจัยเห็นว่า อาจแต่งขึ้นโดยท่านผู้เป็นปราชญ์ทางภาษาบาลี ซึ่งมีชีวิตอยู่ในสมัยอยุธยา และไม่มีหลักฐานระบุว่าผู้แต่งคือใคร อยู่ในสมัยอยุธยาช่วงไหน

ทางด้านที่มาของเนื้อหาในคัมภีร์โลกเนยปรณนี้ มาจาก ๔ แหล่ง คือ ๑. พระไตรปิฎก ๒. อรรถกถา ๓. ธัมมปัทฏสฎกเถ ๔. โคลงโลกนิติ

คัมภีร์โลกเนยปรณมีลักษณะการประพันธ์ ๒ แบบ คือ ๑. การประพันธ์แบบเนื้อเรื่อง ๒. การประพันธ์แบบคาถา การประพันธ์ทั้ง ๒ แบบนี้ มีสำนวนภาษาแบบภาษาบาลีทั่วไป คือ บางฉบับมีการใช้ ตฺวา ปัจจัยคุมพากย์ บางฉบับยังคงนิยมแต่งฉิดลึงค์ บางฉบับนิยมแต่งผสมผสานกัน เช่น ประธานเป็นพหูพจน์ บุรพกริยาเป็นเอกพจน์ เป็นต้น

๕.๒ ข้อเสนอแนะ

ข้อเสนอแนะในงานวิจัยนี้ คือ

ผู้วิจัยต้องการให้ทำงานในส่วนที่เหลือจากงานที่ผู้วิจัยยังไม่ได้ทำ ดังนี้

๑. ส่วนของคาถา ผู้วิจัยต้องการให้วิเคราะห์ และเจาะลึกลงไปให้ยิ่งกว่าที่ผู้วิจัยเสนอมานี้

๒. ที่มาของคาถา ผู้วิจัยต้องการให้หาที่มา และวิธีการประพันธ์ในส่วนของคาถาทั้งหมด

๓. ความอลังการของคาถา ที่มีปรากฏประพันธ์เป็นฉันทะรวม ๑๓ ฉันทะ นับได้ถึง ๕๙๐ คาถา ไม่รวมคาถานอกจากนี้อีก ๓ คาถา ผู้วิจัยต้องการให้ศึกษาถึงความอลังการ ในคัมภีร์โลกเนยปรณนี้ เพื่อให้ทราบถึงความปรีชาชาญของผู้ประพันธ์ภาษาบาลีในยุคนี

บรรณานุกรม

๑. ข้อปฐมนิพนธ์

(๑) ภาษาไทย :

มหาวิทยาลัยราชภัฏวชิรวิทยาลัย. พระไตรปิฎกภาษาบาลี. ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. ๒๕๐๐.

กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

_____ . อรรถกถาภาษาบาลี. ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. ๒๕๓๕.

กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์วิญญูณ, ๒๕๓๕.

_____ . พระไตรปิฎกภาษาไทย. ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

มหาวิทยาลัยราชภัฏวชิรวิทยาลัย. วิสุทธิมคฺคสุตฺต นาม ปกรณวิเสสสุตฺต ปฐโม – ตติโย ภาค.

พิมพ์ครั้งที่ ๖. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยราชภัฏวชิรวิทยาลัย, ๒๕๒๒.

_____ . มงคลสูตรที่ปณี ปฐโมภาค. พิมพ์ครั้งที่ ๑๐. กรุงเทพมหานคร :

โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยราชภัฏวชิรวิทยาลัย, ๒๕๓๒.

_____ . มงคลสูตรที่ปณี ทุติโย ภาค. พิมพ์ครั้งที่ ๑๐. กรุงเทพมหานคร :

โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยราชภัฏวชิรวิทยาลัย, ๒๕๓๒.

(๒) อักษรขอม – ภาษาบาลี

พระยาศรีสทเทพ. “โลกนยชาตก”. ฉบับล่องชาด ไม่ประทับทาสาดลายฉลุทอง อักษร

ขอมภาษาบาลี, ม.ป.ต. : แผนงานบริการเอกสารโบราณหอสมุดแห่งชาติ,

ม.ป.ป. (คัมภีร์ใบลาน).

หอสมุดแห่งชาติ. “โลกนยชาตก”. ฉบับชาดทึบ ไม่ประทับธรรมดา, อักษรขอม ภาษา

บาลี , ม.ป.ต. : แผนงานบริการเอกสารโบราณหอสมุดแห่งชาติ, ม.ป.ส.,

ม.ป.ป. (คัมภีร์ใบลาน).

_____ . “โลกนยชาตก”. ฉบับทองทึบ ไม่ประทับธรรมดา, อักษรขอม ภาษา

บาลี , ม.ป.ต. : แผนงานบริการเอกสารโบราณหอสมุดแห่งชาติ, ม.ป.ส.,

ม.ป.ป. (คัมภีร์ใบลาน).

- _____ . “โลกนยชาติก”. ฉบับทองทึบ ไม่มีไม้ประกับ, อักษรขอม ภาษาบาลี, ม.ป.ต. : แผนงานบริการเอกสารโบราณหอสมุดแห่งชาติ, ม.ป.ส., ม.ป.ป. (คัมภีร์ใบลาน).
- _____ . “โลกนยชาติก”. ฉบับล่องชาด ไม้ประกับธรรมดา, อักษรขอม ภาษาบาลี, ม.ป.ต. : แผนงานบริการเอกสารโบราณหอสมุดแห่งชาติ, ม.ป.ส., ม.ป.ป. (คัมภีร์ใบลาน).
- _____ . “โลกนยชาติก”. ฉบับล่องชาด ไม่มีไม้ประกับ, อักษรขอม ภาษาบาลี, ม.ป.ต. : แผนงานบริการเอกสารโบราณหอสมุดแห่งชาติ, ม.ป.ส., ม.ป.ป. (คัมภีร์ใบลาน).
- _____ . “โลกนยชาติก”. ฉบับทองทึบ ไม้ประกับธรรมดา, อักษรขอม ภาษาบาลี, ม.ป.ต. : แผนงานบริการเอกสารโบราณหอสมุดแห่งชาติ, ม.ป.ส., ม.ป.ป. (คัมภีร์ใบลาน).
- _____ . “โลกนยชาติก”. ฉบับทองทึบ ไม้ประกับธรรมดา, อักษรขอม ภาษาบาลี, ม.ป.ต. : แผนงานบริการเอกสารโบราณหอสมุดแห่งชาติ, ม.ป.ส., ม.ป.ป. (คัมภีร์ใบลาน).
- _____ . “โลกนยชาติก”. ฉบับทองทึบ ไม้ประกับธรรมดา, อักษรขอม ภาษาบาลี, ม.ป.ต. : แผนงานบริการเอกสารโบราณหอสมุดแห่งชาติ, ม.ป.ส., ม.ป.ป. (คัมภีร์ใบลาน).
- _____ . “โลกนยชาติก”. ฉบับทองทึบ ไม้ประกับธรรมดา, อักษรขอม ภาษาบาลี, ม.ป.ต. : แผนงานบริการเอกสารโบราณหอสมุดแห่งชาติ, ม.ป.ส., ม.ป.ป. (คัมภีร์ใบลาน).
- _____ . “โลกนยชาติก”. ฉบับล่องชาด ไม้ประกับธรรมดา, อักษรขอม ภาษาบาลี, ม.ป.ต. : แผนงานบริการเอกสารโบราณหอสมุดแห่งชาติ, ม.ป.ส., ม.ป.ป. (คัมภีร์ใบลาน).
- _____ . “โลกนยชาติก”. ฉบับล่องชาด ไม้ประกับธรรมดา, อักษรขอม ภาษา

ม.ป.ป. (คัมภีร์ไบลาน).

_____ . “โลกนยชาติก”. ฉบับทองทึบ ไม่ประทับธรรมดา, อักษรขอม ภาษาบาลี, ม.ป.ต. : แผนงานบริการเอกสารโบราณหอสมุดแห่งชาติ, ม.ป.ส., ม.ป.ป. (คัมภีร์ไบลาน).

_____ . “โลกนยชาติก”. ฉบับทองทึบล่องชาด ไม่ประทับธรรมดา, อักษรขอม ภาษาบาลี, ม.ป.ต. : แผนงานบริการเอกสารโบราณหอสมุดแห่งชาติ, ม.ป.ส., ม.ป.ป. (คัมภีร์ไบลาน).

_____ . “โลกนยชาติก”. ฉบับลานดิบ ไม่ประทับธรรมดา, อักษรขอม ภาษาบาลี, ม.ป.ต. : แผนงานบริการเอกสารโบราณหอสมุดแห่งชาติ, ม.ป.ส., ม.ป.ป. (คัมภีร์ไบลาน).

_____ . “โลกนยชาติก”. ฉบับชาดทึบ ไม่ประทับธรรมดา, อักษรขอม ภาษาบาลี, ม.ป.ต. : แผนงานบริการเอกสารโบราณหอสมุดแห่งชาติ, ม.ป.ส., ม.ป.ป. (คัมภีร์ไบลาน).

_____ . “โลกนยชาติก”. ฉบับทองทึบ ไม่มีไม้ประทับ, อักษรขอม ภาษาบาลี, ม.ป.ต. : แผนงานบริการเอกสารโบราณหอสมุดแห่งชาติ, ม.ป.ส., ม.ป.ป. (คัมภีร์ไบลาน).

_____ . “โลกนยชาติก”. ฉบับล่องชาด ไม่ประทับธรรมดา, อักษรขอม ภาษาบาลี, ม.ป.ต. : แผนงานบริการเอกสารโบราณหอสมุดแห่งชาติ, ม.ป.ส., ม.ป.ป. (คัมภีร์ไบลาน).

_____ . “โลกนยชาติก”. ฉบับทองทึบ ไม่ประทับธรรมดา, อักษรขอม ภาษาบาลี, ม.ป.ต. : แผนงานบริการเอกสารโบราณหอสมุดแห่งชาติ, ม.ป.ส., ม.ป.ป. (คัมภีร์ไบลาน).

_____ . “โลกนยชาติก”. ฉบับล่องชาด ข้างลายรดน้ำแดง ไม่ประทับธรรมดา, อักษรขอม ภาษาบาลี, ม.ป.ต. : แผนงานบริการเอกสารโบราณหอสมุดแห่งชาติ, ม.ป.ส., ม.ป.ป. (คัมภีร์ไบลาน).

_____ . “โลกนยชาติก”. ฉบับล่องชาดข้างลาย ไม่ประทับธรรมดา, อักษรขอม ภาษาบาลี, ม.ป.ต. : แผนงานบริการเอกสารโบราณหอสมุดแห่งชาติ, ม.ป.ส., ม.ป.ป. (คัมภีร์ไบลาน).

_____ . “โลกนยชาติก”. ฉบับล่องชาด ไม่ประกับธรรมดา, อักษรขอม ภาษาบาลี, ม.ป.ต. : แผนงานบริการเอกสารโบราณหอสมุดแห่งชาติ, ม.ป.ส., ม.ป.ป. (คัมภีร์ใบลาน).

_____ . “โลกนยชาติก”. ฉบับล่องชาด ไม่ประกับธรรมดา, อักษรขอม ภาษาบาลี, ม.ป.ต. : แผนงานบริการเอกสารโบราณหอสมุดแห่งชาติ, ม.ป.ส., ม.ป.ป. (คัมภีร์ใบลาน).

_____ . “โลกนยชาติก”. ฉบับล่องชาด ไม่ประกับธรรมดา, อักษรขอม ภาษาบาลี, ม.ป.ต. : แผนงานบริการเอกสารโบราณหอสมุดแห่งชาติ, ม.ป.ส., ม.ป.ป. (คัมภีร์ใบลาน).

_____ . “โลกนยชาติก”. ฉบับทองทึบ ไม่ประกับ ลายทองจีน, อักษรขอม ภาษาบาลี, ม.ป.ต. : แผนงานบริการเอกสารโบราณหอสมุดแห่งชาติ, ม.ป.ส., ม.ป.ป. (คัมภีร์ใบลาน).

_____ . “โลกนยชาติก”. ฉบับทองทึบ ไม่ประกับธรรมดา, อักษรขอม ภาษาบาลี, ม.ป.ต. : แผนงานบริการเอกสารโบราณหอสมุดแห่งชาติ, ม.ป.ส., ม.ป.ป. (คัมภีร์ใบลาน).

_____ . “โลกนยชาติก”. ฉบับล่องชาด ไม่ประกับทาสชาด, อักษรขอม ภาษาบาลี, ม.ป.ต. : แผนงานบริการเอกสารโบราณหอสมุดแห่งชาติ, ม.ป.ส., ม.ป.ป. (คัมภีร์ใบลาน).

_____ . “โลกนยชาติก”. ฉบับล่องชาด ไม่ประกับธรรมดา, อักษรขอม ภาษาบาลี, ม.ป.ต. : แผนงานบริการเอกสารโบราณหอสมุดแห่งชาติ, ม.ป.ส., ม.ป.ป. (คัมภีร์ใบลาน).

สมเด็จพระพนังวีสสา. “โลกนยชาติก”. ฉบับล่องชาด ไม่ประกับธรรมดา, อักษรขอม ภาษาบาลี, ม.ป.ต. : แผนงานบริการเอกสารโบราณหอสมุดแห่งชาติ, สร้าง พ.ศ. ๒๓๕๓, ม.ป.ป.(คัมภีร์ใบลาน).

นางปุก, ยายเจ้าฟู, นางนาค, นางจัน, ยายดี, นางพูน,นางเชรียง.“โลกนยชาติก”. ฉบับทองทึบ ไม่ประกับธรรมดา, อักษรขอม ภาษาบาลี, ม.ป.ต.: แผนงานบริการเอกสารโบราณหอสมุดแห่งชาติ, ม.ป.ส., ม.ป.ป.(คัมภีร์ใบลาน).

(๓) อักษรไทย – ขอม

พระอธิการคลอง วัดหนองหอย ต. ขนุน อ. เมือง จ. สงขลา. “โลกนยชาติก”.

ฉบับทองทึบ ไม่ประทับธรรมดา, อักษรขอม ภาษาบาลี – ไทย, ม.ป.ต. :

แผนงานบริการเอกสารโบราณหอสมุดแห่งชาติ, มอบให้เมื่อ ๑๑ พฤศจิกายน

พ.ศ. ๒๕๒๗., ม.ป.ป., (คัมภีร์ใบลาน).

จีนเปี้ยวและแม่เหลียง. “โลกนยชาติก”. ฉบับล่องชาด ไม่มีไม้ประทับ, อักษรขอม

ภาษาบาลี-ไทย, สร้าง, ม.ป.ป., (คัมภีร์ใบลาน).

๒. ข้อมูลวิทยุภูมิ :

๑. หนังสือ

ทรัพย์ ประกอบสุข. วรรณคดีชาติก. (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์ วังบูรพา

,

๒๕๒๗).

นิยะดา เหล่าสุนทร. ธัญชัยบัณฑิตชาติก : ภาพสะท้อนภูมิปัญญาของชาวอยุธยา.

กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์แม่คำผาง, ๒๕๔๒.

_____ . การฟื้นฟูอักษรศาสตร์ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬา-

โลกมหาราช. พิมพ์ครั้งที่ ๒ สำนักพิมพ์แม่คำผาง, ๒๕๓๙.

ป. หลงสมบุรณ์. พจนานุกรมบาลีไทย. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว

๒๕๑๙.

พระธรรมปิฎก, (ป.อ. ปยุตโต). พุทธธรรม (ฉบับปรับปรุงขยายความ). พิมพ์ครั้งที่ ๘.

กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๒.

_____ . พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์. พิมพ์ครั้งที่ ๙. กรุงเทพ-

มหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓.

_____ . พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม. พิมพ์ครั้งที่ ๘. กรุงเทพ-

มหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘.

พระครูศรีปัญญาโมณี (อ่อน). ธัญชัยบัณฑิต. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์พานิชคุณผล,

๒๔๗๙. (พิมพ์อุทิศให้แก่นายกี เลขยานนท์)

_____ . **ธนชัยบัณฑิต. : คู่มือการปฏิบัติธรรม.** กรุงเทพมหานคร : ม.ป.ท.

๒๕๔๐. (พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพนางทัศนีย์ เดชอัมรงค์).

_____ . **ธนชัยบัณฑิต.** กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๑. (พิมพ์สมโภชพระศรีวิราภรณ์ (โสภะเชมสรโณ ป.ธ. ๙) วัดพระงาม นครปฐม ๗ มีนาคม ๒๕๔๑).

_____ . **ธนชัยบัณฑิต.** กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ลูก ส. ธรรมภักดี, ๒๕๓๐. พระคันธสารากิจวัตร, **วุดโตทยมณฺชรี.** กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ทักษิณอักษร, ๒๕๔๕. พระสังฆรักขิตมหาสามี, **วุดโตทยปุปฺภกรณ.** ธนบุรี : โรงพิมพ์ประยูรวงศ์, ๒๕๐๘. พัฒน์ เพ็งผลา. **ประวัติวรรณคดีบาลี.** ภาควิชาภาษาไทยและภาษาตะวันออก. คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยรามคำแหง, กรุงเทพมหานคร : ป.ป.ส., ม.ป.ป.

_____ . **ชาดกกับวรรณกรรมไทย.** กรุงเทพมหานคร : คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๓๐.

มูลนิธิภูมิพโลภิกขุ, **แบบเรียนอ่านและเขียน อักษรขอม อักษรธรรมล้านนา อักษรธรรมอีสาน อักษรมอญ อักษรพม่า อักษรสิงหล อักษรโรมัน** กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มูลนิธิภูมิพโลภิกขุ, ๒๕๒๔.

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระจันทบุรีนฤนาถ. **ปทานุกรม บาลี ไทย อังกฤษ สันสกฤต.** กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๒๘.

สนิท ตั้งทวี. **วรรณคดีและวรรณกรรมศาสนา.** พระนคร : โอ เอส พริ้นติ้งเฮาส์. (ม.ป.ป.).

สืบบงศ์ ธรรมชาติ. **วรรณคดีชาดก.** พิมพ์ครั้งที่ ๑. พระนคร : โอ เอส พริ้นติ้งเฮาส์, ๒๕๔๒.

สุภาพรรณ ณ บางช้าง. **วิวัฒนาการวรรณคดีสายพระสุตตันตปิฎกที่แต่งในประเทศไทย.** พิมพ์ครั้งที่ ๑. กรุงเทพมหานคร : พิมพ์ที่โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๓.

_____ . **ประวัติวรรณคดีบาลีในอินเดียและลังกา.** กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๖.

_____ . **วัฒนธรรมงานเขียนที่เป็นภาษาบาลีในประเทศไทย : บทวิเคราะห์-**

ธรรมในพระสูตรตันตปิฎก. กรุงเทพมหานคร : คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๙.

สุชีพ ปุญญานุภาพ, **พระไตรปิฎกฉบับสำหรับประชาชน** พิมพ์ครั้งที่ ๕ กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์, ๒๕๒๔.

ศักดิ์ศรี แย้มนัตตา. **วรรณคดีพุทธศาสนาพาทย์ไทย.** กรุงเทพมหานคร : คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๓.

ศิลปากร, กรม. **ประชุมโคลงโลกนิติ.** กรุงเทพฯ ฯ : อมรการพิมพ์, ๒๕๑๑.

๒. ภาษาอังกฤษ

(1) Books

Cowell, E.B. **The Jātaka, Stories of the Buddha's Former Births.** 7 vols. 1895. Reprint in 3 vols. London : Pāli Text society, 1957.

De, Gokuldas. **Significance and importance of Jātakas with Specul Reference to Bharhut.** Calcutta : Calcutta University, 1951.

Fausboll, V., ed. **Jātakatthavannā : The Jātaka Together with Its Commentary.** 7 vols. 1977-98. Reprint in 3 vols. London : Luzac and Co., Ltd., 1962-64.

Feer, Hen Ri Leon. **A Study of the Jātakas.** Trans. By G. M. Foulkes. Calcutta : Susil Gupta, 1963.

Law, Bimal Churn. **A History of Pāli Literature.** Published for the first time. New Delhi : Rekha Printers Pvt. Ltd, 1993.

Malalasakera, G.P. **Dictionry of Pāli Proper Name.** 2 vols. Calcutta, 1960.

Hinuber, Oskar Von. **A Handbook of Pāli Literarure.** India : Munshiram Mandharlal Publishrts Pvt. Ltd, 1997.

S. Jaini, Padamanath (ed). **Pannāsajātaka or Zimme Pānnāsajātaka.** Vols 1,2. London : The Pāli Text Society, 1981.

Pannāsajātaka. 5 vols. Phnom Penh : Institut Bouddhque, 1953-62.

Phra Cao Ha Sip. **Jatakas. (Fifty Jatakas).** Vienteane : Institute for the

study of the Buddhist Religion, 1974.

Pannasa, Zimme. Rangoon : **Union Buddha Sasana**, Hanthawaddy Prees.

1911.

Rhys David, T.W. and Stede, William. **Pāli-English Dictionary**. London ; The Pāli Text Society, 1959.

Saddhatissa, Ven. Hammalawa, Dr. **Pāli Literature of Soutu - East Asia**. Singapore Buddhist Meditation Centre.

(2) **Articles**

Finot, Louis, ED. “**Rechervhes sur litterature laotienne.**” Bulletin de L'Ecole francaise d'Extreme-Oriet XV. Ll, 5 (1917) : 1-218.

Oldenberg, Hermann. “**The Prose – and – Verse Type of Narrative dnd the Jātakas.**” Journal of the Pāli Text Society, (1919 -12), 1950.

Padmanabh S. Jaini “**Lokaneyyappakaranam**”. London : Pāli Taxt Society, 1986.

Terral, Ginnete. “**Samuddaghosjataka : Conte Pāli Tire Du Pannasa – Jataka.**” ^bulletin De l'Ecore Francaise D'Exterm – Orient XLVIII, 1 (1956) : 249 – 351.

Winternitz, Maurice. “**Jātika Gathas. And Jātika Commentary.**” Indian Historical Quartery IV. 1 (1928) : 1 – 14.

สงเขปตถกถา

ปจโม ปริจเฉโท

ยํ โลกเนยฺยชาตกตํ ทิเปติ ,ตํ โลกเนยฺยปฺปกรณํ นาม. ตํ ปเนตํ อนุวิจารเกณ
อาเนตฺวา ปริวตเตตฺวา รจิตํ. ปจฉิมาย ชนตาย มหโต อตฺถาย สํวตฺตติ. ตณฺจ พุทฺธ-
จกฺเก สตฺถุสสาสนฺสํ สยฺยชานิตพฺพํ เอกเมกํ ปกรณํ โหติ. เสยฺยถิทํ. เตปฺปิฏกํ อฏฺฐกถา
ภิกฺกา อนุภิกฺกา โยชนา วิเสสปกรณํ. ตณฺจ ชาตํ "สํวตฺตํ เคยฺยํ เวยฺยาकरणํ คาถา อุทานํ
อิติวุตฺตํ ชาตํ อพฺพุตธมฺโม เวทลฺลญฺจา"ติ นวํคสตฺถุสสาสนสงฺขาเตสํ เตปฺปิฏเกสํ ยงฺกิญฺจิ
สตฺถุสสาสนํ โหติ"ติ.

อิทํ กิร โลกเนยฺยปฺปกรณํ ปจฺฉา สํวณฺณิตํ พหิณีปาเต ชาตํ. "สํวาทพรรณ
ณ บางช้าง" อิติ ทยฺยภาสาย ลพฺพนามกาย ทยฺยรฏฺฐอิติยา อนุวิจาเรนฺติยา "ปญฺญาสาตํ
สมฺโมหนิทานํ ตินฺปาสาตํ ราโฆวาทชาตํ ธนญฺชยปญฺชิตชาตํ สีวิชยชาตญฺจา"ติ ฉ
วตฺถุณิ สจฺฉิกตฺวา ธมฺมวิจยํ อาโรเปตฺวา รจิตํ. "พัฒฺนํ เพ็งผลา" อิติ เจว "ศ. ดร. นิยะดา
เหลาสุณฺทร" อิติ จ ทยฺยภาสาย ลพฺพนามเกหิ อนุวิจารนฺเตหิ ทวีหิ ทยฺยิกชนฺเหหิ ตเถว
พหิณีปาเต ชาตชาตํ กตํ.

อยญฺหิ โลกเนยฺยปฺปกรณวิจยวิสโย ปริวตฺติตํ วิมฺลิตํ ลิกฺขิตํ โปตฺถกสฺสจฺจิวิชฺฌนํ
สารตฺถํ ภาสาโวหารลกฺขณญฺจ อุคฺคหํ กาทํ. กมฺโพชกฺขรทยฺยกฺขรสงฺขาตาย มคฺคภาสาย
รจิตโลกเนยฺยปฺปกรณสฺส สํสนฺทนวิโสธนํ การิตํ จ.

อยมฺปน โลกเนยฺยปฺปกรณวิจยปริจฺเฉโท "ฉบับรອງทรง ร.๑ ไม้ประกับประดับ
เกล็ดหอย ,ฉบับล่องชาด ไม้ประกับทาชาด สมเด็จพระพันวัสสา สํวํ พ.ศ. ๒๓๕๓ ,ฉบับ
ทองทิบ ไม้ประกับธรรมดา ,ฉบับล่องชาด ไม้ประกับทาชาด ลายฉลุทอง ,ฉบับอักษรโรมัน
จา"ติ ปญฺจสํ ลกฺขณฺสยฺเวว โปตฺถกสฺสจฺจิวิชฺฌนํ สารตฺถํ ภาสาโวหารลกฺขณํ ทยฺยกฺขราทินานาตํ
จ ภาตํ รจิตโลกเนยฺยปฺปกรณสฺส ปริวตฺติตํ วิโสธิตํ ลิกฺขิตํ จ.

อยญฺหิ โลกเนยฺยปฺปกรณวิจยวิธิ กมฺโพชกฺขรทยฺยกฺขรมคฺคภาสลิตสฺส โลก-
เนยฺยปฺปกรณสฺส ปวิจยิตํ ,ยตถ โลกเนยฺยปฺปกรณํ อโหสิ ,ตตถ ปวิจิตฺวา ทยฺยภาสาย
ปริวตฺตณํ สารุํ กาทํ ,ภาสานียเมณ โลกเนยฺยปฺปกรณสฺส วิคฺคหํ กาทํ ,โสธิตํ โลกเนยฺยป-
ปกรณํ ลกิตฺวา เตปฺปิฏกฏกถาย ปากฏาย ตาย ลกฺขณรสปจฺจุปฺปฏฺจนาภาสาย ตาลปณฺณ

ลิขิตปณณณ ภาสานิยนเณน โลกเนยยุปุปกรณสุส กาคุ้ ,โสธิตโลกเนยยุปุปกรณสุส สโมธานิ
กาคุ้ สโมธานเณตววา มคธภาสาย ปวิจยั กาคุญจ.

อยมฺปน โลกเนยยุปุปกรณธิปุเปตพพตฺโต โลกเนยยุปุปกรณั ปฏิลพฺภติ ,โลก-
เนยยุปุปกรณสุส มคธภาสานิยนเณน อตฺถพฺยญฺชนภาสาสลฺกฺขนโปตฺถกสุจิวาหารชานนตฺถั ปฏี-
ลพฺภติ.

หุติโย ปริจฺเณโท

อยมฺปน ปริจฺเณโท เตปฏิกฺกจกถาฏีกาอณฺเฐกาโยชนานานาวิเสสปรณโต ปฏฺจาย
ยาว โลกเนยยุปุปกรณคณนั อารพฺภ พุทฺธสาสนปากฏคฺมภิกฺรณนั โหติ. เต จ คฺมภีรา
จาเปตววา โลกเนยยุปุปกรณั วิตถารั กถิตา นาทฺเหสุ. อิมสฺมญจ ปริจฺเณเท รจิกสุส ปวตฺตนั
ลิขณสมโย โปฏฺจิลวิชฺฌานวิธิ จ กถิตฺ อโหสิ.

อิทมฺปน โลกเนยยุปุปกรณสุส ปวตฺตนั นามเณน ปากฏั สนนฺทิตววา อธิปุเปตฺ.
รจิกสุส ปวตฺตนญจ ภิยฺโยโส โปฏฺจิลคฺมภีเร น ปญฺญายติ. ลิขณสมโย ตสฺมึ ตสฺมึ สมเย
ปากฏั นานาโปฏฺจิลคฺมภีเร คณฺหิตพฺโพเยว. โย จ โปฏฺจิลคฺมภีโร อญฺชณิยนคฺเร ปญฺญายิ,
ตํ สนนฺทาย อีเณว โลกเนยยุปุปกรณั กถิตํ. ตมฺปน อกฺขรวิชฺฌนํ "ฉบับรอนทฺรง ร.๑" ไม้
ประกับประดับเกล็ดหอย ,ฉบับล่องชาด ไม้ประกับทาชาด สมเด็จพระพันวัสสา สรร้าง พ.ศ.
๒๓๕๓ ,ฉบับทองทึบ ไม้ประกับธรรมดา ,ฉบับล่องชาด ไม้ประกับทาชาด ลายฉลุทอง ,ฉบับ
อักษรโรมัน จา"ติ นามะทิ ปากฏเฐ โปฏฺจิลคฺมภีเร นิสุสลาย สัสนนฺทิตววา กตํ.

อยญฺหิ วิจยสโรธณวิมัสตฺถลิจิตโปฏฺจิลคณฺถปวตฺติ.

เย หิ วิจยการินา วิจยกรณสัสนนฺทนฺตถาย โลกเนยยุปุปกรณสงฺขาโต คณฺโถ
อาณัโต. สพฺเพ เต ปรีปฺปณฺณํ วา อปรีปฺปณฺณํ วา ปาลิภาสากมฺโพชกฺขเรน ลิจิตฺ. นคร-
วาสีสาธารณปณฺณาการโต อโหสิ. ตตฺถเววายมฺปน สงฺเขโป.

๑.๑ ทญฺยภาสาย "ฉบับรอนทฺรง ร. ๑" อิติ ลทฺธนาโม โลกเนยยุปุปกรณคณฺโถ
"ไม้ประกับ ประดับเกล็ดหอย" อิติ ทญฺยภาสาวิสฺสุดสฺนทานทฺวิกฺกจโก เทวตฺตีสฺสุดตฺรติสตาธิก-
เทวสทฺสเลขณนิมิตฺตโก ทสมมญฺชุสยํ ปกฺขิตฺ. อยมฺปน จกฺกิวลิกสุส ปจฺมรณโย กาเล
รจิตฺ. คณฺถสุส การกปณฺทิตสุส นามํ ปากฏั น โหติ ,กตคณฺถสุส จ วสุสํ ปากฏั น

โหติ. เยภุเยน คนฺถเวจนวตฺถํ อปริปฺภณํ. โปตฺถโก ปริปฺภณเณ. อยมฺปน "ร.ท." อิติ สงฺ-
 เขปนาโม คนฺโถ.

๑.๒ ทหฺยภาสาย "ฉบฺบํทองทิบ" อิติ ลหฺธนาโม โลกเนยฺยปฺปรณคนฺโถ "ไม้
 ประกับธรรมดา" อิติ ทหฺยภาสาวิสฺสุตฺตสนฺทานทฺวิกฺกจโก เทวตฺตีสฺสุตฺตรตฺติสตาธิกเทวสทฺสเลข-
 นิमितฺตโก ทสम्मณฺชฺสาเย ปกฺขิโต. อยมฺปน จกฺกิวํสิกสฺส ปจฺมรณฺโณ กาเล รจฺจิตฺ. คนฺถสฺส
 การกปณฺทิตสฺส นามํ ปากฺกํ น โหติ ,กตคนฺถสฺส จ วสฺสํ ปากฺกํ น โหติ. เยภุเยน
 คนฺถเวจนวตฺถํ อปริปฺภณํ. โปตฺถโก ปริปฺภณเณ. อยมฺปน "ท.ท." อิติ สงฺเขปนาโม คนฺโถ.

๑.๓ ทหฺยภาสาย "ฉบฺบํล่องชาด" อิติ ลหฺธนาโม โลกเนยฺยปฺปรณคนฺโถ "ไม้
 ประกับหาชาติ" อิติ ทหฺยภาสาวิสฺสุตฺตสนฺทานทฺวิกฺกจโก เตปญฺญาสฺสุตฺตรตฺติสตาธิกเทวสทฺสเลข-
 นิमितฺตโก ทสम्मณฺชฺสาเย ปกฺขิโต. อยมฺปน จกฺกิวํสิกสฺส ตติยรณฺโณ กาเล รจฺจิตฺ. คนฺถสฺส
 การกปณฺทิตสฺส นามํ ปากฺกํ น โหติ ,กตคนฺถสฺส จ วสฺสํ ปากฺกํ น โหติ. เยภุเยน
 คนฺถเวจนวตฺถํ อปริปฺภณํ. โปตฺถโก ปริปฺภณเณ. อยมฺปน "ล." อิติ สงฺเขปนาโม คนฺโถ.

๑.๔ ทหฺยภาสาย "ฉบฺบํล่องชาด" อิติ ลหฺธนาโม โลกเนยฺยปฺปรณคนฺโถ "ไม้
 ประกับหาชาติ ลายฉลุ" อิติ ทหฺยภาสาวิสฺสุตฺตสนฺทานทฺวิกฺกจโก เตตฺตีสฺสุตฺตรตฺติสตาธิกเทว-
 สทฺสเลขนิमितฺตโก ทสम्मณฺชฺสาเย ปกฺขิโต. อยมฺปน จกฺกิวํสิกสฺส จตฺตยรณฺโณ กาเล
 รจฺจิตฺ. คนฺถสฺส การกปณฺทิตสฺส นามํ ปากฺกํ น โหติ ,กตคนฺถสฺส จ วสฺสํ ปากฺกํ น
 โหติ. เยภุเยน คนฺถเวจนวตฺถํ อปริปฺภณํ. โปตฺถโก ปริปฺภณเณ. อยมฺปน "ล.ฉ." อิติ สงฺ-
 เขปนาโม คนฺโถ.

๑.๕ "โรมัน" อิติ ภาสาย "ฉบฺบํบาสิอักฺษรโรมัน" อิติ ลหฺธนาโม โลกเนยฺยป-
 ปรณคนฺโถ "โรมัน" อิติ ภาสาวิสฺสุตฺตสนฺทานทฺวิกฺกจโก เอภฺนตฺตีสฺสุตฺตรปญฺจสตาธิกเทว-
 สทฺสเลขนิमितฺตโก ทสम्मณฺชฺสาเย ปกฺขิโต. อยมฺปน จกฺกิวํสิกสฺส นวมรณฺโณ กาเล รจฺจิตฺ.
 "Padmanabh S. Jaini" อิติ คนฺถสฺส การกปณฺทิตสฺส นามํ ปากฺกํ น โหติ ,เอภฺนตฺตีสฺสุตฺตร-
 ปญฺจสตาธิกเทวสทฺสวสฺเส กตคนฺถสฺส จ วสฺสํ ปากฺกํ น โหติ. เยภุเยน คนฺถเวจนวตฺถํ
 อปริปฺภณํ. โปตฺถโก ปริปฺภณเณ. อยมฺปน "ร.ม." อิติ สงฺเขปนาโม คนฺโถ.

คติโย ปริจเฉโท

อัยยัทธิ ปริจเฉโท ,ยา รจนา อตฺถิ ,สพฺพสฺสา ตสฺสา อตฺถธมฺมสารทฺเทสิโก,
 "ฉนฺทลภฺขสฺมี สมตฺโถ ,เตปฺปิฏกปฏิสมฺภิตปฺปตฺโต นิรุตฺตวสี จา"ติ โลกเนยฺยปฺปกรณฺรจิกสฺส
 อติวียปฺปญฺญาเย เทสิโก โหติ. อัยยจ ปณามคาถาอุปฺปตฺติคาถาโต ปฏฺจาย ยาว นิคม-
 คาถา ทสฺสนสงฺฆาตสฺสา ตณฺณคิมภีรจนาเย วิธิลกฺขณเทสิโก โหติ. เอวํ อุทาหรณฺโณ โหติ.

ปณามคาถา :

"ปญฺญาโต คุณสาครเหติ สุกฺโต	ปญฺญาเย โลกุตฺตโม
ปญฺญาทีปตโมนฺุโท ภวภเว	ปญฺญาเย ปารํชคโต,
ปญฺญายาริยสพฺพธมฺมนิปุโณ	ปญฺญาเย อคฺคํ คโต
ปญฺญาวนฺตํ นมามิ ตํ ชินวรํ	ปญฺญาเย มคฺคํ คตํ,[๑]

สรณฺมาธิตานํ อคฺคมคฺคปฺปทาเย

สรณฺมรฺวรานํ พุทฺธมกายนมคฺโค,

สครุทฺธกฺษคานํ สคฺคมคฺคปฺปทาตา

สมฺปคต สิวํ ตํ ธมฺมมคฺคํ นมามิ,[๒]

วิวิจฺจ กาเมหิ อสฺสเกหิ จ

วิวิจฺจ สพฺพากุสเลหิ สพฺพโส,

วิรุตฺตจิตฺโต ภวสาครมฺหิ โย

วิเวกยฺตุตฺตํ นมามิ หารกํ,[๓]

สรณฺสฺส นมนตฺสฺส	สพฺพตฺถ ญฺยปฺปทเว,

อานุกาเวน โสเสตฺวา	วฑฺฒนฺตฺส สพฺพมจฺจคฺลา,[๔]

โลกเนยฺยํ ปวฺกขามิ	นนานาเยหิจฺจกตํ,

ปญฺเหหิ ปรมตฺเถหิ	วณฺทิตฺวา รตนตฺตยํ,[๕]

ปาสาทชนนํ สาธู-	ชนานํ หิตมาวหํ,

อิมํ สฺกาสิตํ วาญํ	วุฑฺฒิกามา สฺกณฺณ เม"ติ.[๖]

อุปฺปตฺติคาถา

"โลกนโย ปน เกน เทสิโต, กตฺถ เทสิโต, กทา เทสิโต, กสฺมา เทสิโต, กํ อา-
 รพฺภ เทสิโต เกน ปุจฺฉิตฺเตน เทสิโต"ติ. ตตฺตริทํ วิสขุชนํ.

"เกน เทลิต"ติ. สุมมาสุมพุธเนน เทลิต.
 "กตถ เทลิต"ติ. เขตวณมหาวิหาเร เทลิต.
 "กทา เทลิต"ติ. โลโกวาทาวสาเน เทลิต.
 "กสุมา เทลิต"ติ. โกสลราชสส โอวาทตุถาย เทลิต.
 "กั อารพภ เทลิต"ติ. อังคุลิมาตเถรึ อารพภ เทลิต.
 "เกน ปุจฉิเตน เทลิต"ติ. อายสุมตา อานนุทเถเรน ปุจฉิเตน เทลิต.

วิตกกပ္ปโย :

โสปี สณฺจาคาเรสุ เอเตหิ ทารเกหิ สหึ ปญฺจเสฏฺฐจิสํ สมนิปาเตตฺวา เตสํ
 เอเกกํ "กตโม วิตกโก"ติ ปุจฉิตฺวา, สพฺเพหิ อปฺปฏิกฺขาณฺเห "กั วิตกโก"ติ วุตฺเต, สพฺพปจฺจา
 ธนญฺชยกุมารํ "ตาท กตโม วิตกโก"ติ ปุจฉิ. โส อาห "วิตกโก เม จตุพฺพิธ, เอกํ กูป,
 เอกํ กุมฺภณฺฑลํ, เอกา คพฺภิตฺถิ, เอกา โลมา"ติ.

มลตลปโย :

"โก สุจฺริตธมฺโม"ติ. "เตนหิ ตวํ มนสิกรฺโรหิ, ภาสิสฺสามิ"ติ วุตฺวา อิมํ คาถมาห
 "อนิมนฺตํ ฆรํ คนฺดฺวา อปฺปจฺจา ปริภาสติ,
 อุตฺตานญฺจ ปลฺลสิ โย ติวธํ หินฺลฺกฺขนฺน"ติ.[๓๑]

ปณฺทิตวินิจฺฉยปโย :

โส ปณฺทิตสฺส วจันํ ปกาเสนฺโต คาถมาห
 "น สาธุ อลฺลส ราชานํ น สาธุ โย อสฺสณฺณโต,
 น สาธุ โกธโน โส จ เอวํ ปณฺทิตภาสิต"ติ.[๔๕]

พหุပ္ปฏติปโย :

ตํ สุตฺวา ธนญฺชยปณฺธิโต อญฺชลึ ปณามตฺวา "มหินฺทรธา สาธฺนมนฺปตฺรํ ธนํ
 พหุํ ภวติ, อสาธฺนํ พหุตฺรํ ธนมนฺปกํ ภวติ"ติ นิเวเทสิ. สุนฺทราเลโย "ภทฺทนฺเต อปฺปตฺรํ
 นิโครธพิชํ พหุํ ภวติ, พหุตฺรํ เวพฺพผลมนฺปตฺรํ ภวติ"ติ วเทสิ. อภิฏฺฐาโรมณปณฺธิโต "รเถสภ

อปปตร์ มจณฺหฺช พหุํ ภวติ, พหุตรํ เวฬุํ อปปกํ ภวตี"ติ นิเวทสิ. อภโย ปน "เทว
อปปตร์ โควจณฺ พหุํ ภวติ, พหุตรํ พุคฺชโปตโก อปปโก ภวตี"ติ นิเวทสิ.

ปิยตรปญฺโห :

อตฺตา หิ อตฺตโน สพฺพกาลเมว สินฺเนหิ โหตี"ติ วตฺวา คาถมาห

"นตฺถิ วิชฺชาสมํ วิตฺตํ	นตฺถิ พฺยาธิสโม อริ,
นตฺถิ อตฺตสมํ เปมํ	นตฺถิ กมฺมสมํ พลํ.[๕๓]
อาปทาย ธนํ รุกฺเข	ทาเร รุกฺเข ธเนนปี,
อตฺตานํ สดฺตํ รุกฺเข	ทาเรหิปี ธเนหิปี"ติ.[๕๔]

รสปญฺโห :

ราชา "เอวเมว เต วเทยฺยุณฺ"ติ อาห. "มหाराช เอเต ตาพรเสน รสํ อชานน-
ตาย วเทยฺยุ, เอวเมว รโส โหตี"ติ วตฺวา เทเสนฺโต คาถมาห

"สฺลลาปสฺส รโส สจฺจํ	วาทิตสฺส รโส ตูริโย,
ตฺตริยสฺส รโส ตาพา	ผลานํ จามํ รโส ภเว.[๕๕]
สงฺคามสฺส ธนุ รโส	กามานํ โยพฺพนํ รโส,
ธมฺโม รโส ติโลกานํ	ปญฺหิตโต จ วิชานเย.[๖๐]
สํสาร์วิสรุกฺขสฺส	ทวยเมวามตํ ผลํ,
สฺภาสิตรสฺสสาโท	สาธฺวหิ สห สงฺคโม"ติ.[๖๑]

ขานียาฆาตปญฺโห :

.....เตน ยํ ภิกฺขุ จิ กาปุริเสน พุจฺจริเตน กตํ, น สฺจจริเตน, ตสฺมา โลโก นาม
กาปุริสํ หนฺตี"ติ วตฺวา คาถมาห

"อนตฺถิโก พฺยตฺถรฺูปเณ	อตฺถิโก พฺยนตฺถรฺูปโต,
อฺปปชฺชเต วินาสาย	ตสฺมา ยุตฺตํ ปริกฺขณํ.[๖๒]
ผลํ กทฺธิโน หนฺติ	เวฬุ หนฺติ ผลํ นพฺ,
ลาโก กาปุริสํ หนฺติ	อิธ โลเก ปฺรตฺถ วา"ติ.[๖๓]

ทวารปญโห :

ราชา เอตทโวจ "โกนุโต ปณฺธิตา กุโต ทวารโตวา กลี วา ลีรี วา อุป-
ปาติตา"ติ. โพธิสตุโต ปน "เทว มุขทวารโต กลี วา ลีรี วา อุปปาติตา"ติ. สุนฺทราเลยโย
ปณฺธิโต ปน "เทว ฆานทวารโต กลี วา ลีรี วา อุปปาติตา"ติ. อภิฏจารมมณฺณปณฺธิโต
ปน "เทว โสตทวารโต กลี วา ลีรี วา อุปปาติตา"ติ. อภโย ปน "เทว จกขุทวารโต
กลี วา ลีรี วา อุปปาติตา"ติ.

เกฬปญโห :

โส สุนฺนิสินฺโน มชฺฌิมยามนฺตเร จนฺทนายาย สุขสมฺภุสฺสิตโต ปณฺธิเต อามนฺเตตฺวา
เอวมาห "โกนุโต ปณฺธิตา อชฺช จนฺทนายาย สุขสมฺภุสฺสิตกาเล เกณ กิพฺพนํ สุขสมฺภุสฺสํ
โหตี"ติ. ตํ สุตฺวา มหาสตุโต อญฺชลิ ปณฺนามेतฺวา เอวํ วทสิ "มหาราช มจฺจกคฺคิพฺพนํ
สุขสมฺภุสฺสํ กิพฺพิตพฺพน"ติ. สุนฺทราเลยโยปณฺธิโต "ปญฺจกามาเห กิพฺพนํ สุขสมฺภุสฺสํ เทวา"ติ.
อภิฏจารมมณฺณปณฺธิโต "ธนฺทนายณฺลาเกณ กิพฺพนํ สุขสมฺภุสฺสํ เทวา"ติ. อภโยปณฺธิโต ปน "ชย-
ปราชยทสฺสเนน กิพฺพนํ สุขสมฺภุสฺสํ เทวา"ติ.

ปริหารปญโห :

อถ ปณฺธิเต อามนฺเตตฺวา ราชา เอตทโวจ "โกนุโต ปณฺธิตา ปริหาโร นาม
กสฺสจฺจ มนาปจฺจุตํ ปริตฺตํ ปริหาริตพฺพน"ติ. โพธิสตุโต "เทว สุโสตสฺส สุนฺเตตสฺส มนาเปนฺตํ
ปริหาริตพฺพน"ติ อาห. สุนฺทราเลยโย "เทว สุโปสสฺส มนาเปนฺตํ ปริหาริตพฺพน"ติ อาห.
อภิฏจารมมณฺ "เทว สุจิตตสฺส มนาเปนฺตํ ปริหาริตพฺพน"ติ อาห. อภโย "เทว สุขมมสฺส
มนาเปนฺตํ ปริหาริตพฺพน"ติ อาห.

โกธปญโห :

ราชา ตํ ปุจฺฉิ "ธนฺนชย เอวเมว เต วทเยยฺม, กถํ วทสี"ติ. "เทว เอ-
ต
อญฺญาณวเสน วทนฺตี"ติ. "กถํ วทสี"ติ ปุจฺฉิ. "อโย ราชกุเล เนว วตฺตพฺโพ, เทว มยฺหเมว
อนฺนญฺญาถา"ติ. "ตุวมนฺนญฺญาโต มยา"ติ. "ราชา นาม อติวีย ทฺวญฺจกฺกฺโธ, กสฺมา ? เทว
เตนฺหิ สุนฺถาถ, สาทฺธํ มนสิกโรถ, ภาสิสฺสํสามี"ติ วตฺวา ทสฺเสนฺนโต คากมาห

วิโยคกณฺทปญฺโห :

ตสฺส มาตา ปุตฺตวิโยคโสเกน ภินฺนหทยา วีย อุตฺตานํ สฺนฺธาเรตฺมสฺสโกนฺหติ
 ตมฺปคฺคฺยหิตฺวา องฺเก นิสีทาเปตฺวา อุตฺตโน ปุตฺตโมโลภียมาณา กลฺลํ ปรีเทวนฺตี คาถา
 อภาลึ

"หา หา หทยมฺส เม	หา หา ปียตฺรโซ มม,
กถํ ปาเทน คมโน	ตฺวํ กถเมโก คมิสฺสสฺส.[๒๓๓]
อิโตหํ ตํ น ปสฺสามิ	ทสฺสนึโย มโนรมเม,
อนินฺทิจฺคปจฺจจฺโค	อโหสิ ปียทสฺสนโน.[๒๓๔]

ธมฺมยฺชฺฌกณฺทปญฺโห

อถ มหาปฺริโส พฺราหฺมณํ ปุจฺฉิ "โก ตมฺหากํ ปญฺหํ วิสฺสชฺเชสฺสสามิ, มม ปญฺหํ
 วิสฺสชฺชิตฺํ สกฺโกลึ อุทาหุ โน"ติ. "มหาปฺริส ปุจฺฉิ, วิสฺสชฺเชสฺสสามิ"ติ. โส ปญฺหํ ปุจฺฉนฺโต
 คาถมาห

"ยํ ฉนฺนมนฺทวิสฺสติ	วิวฺถํ นาวิสฺสติ,
สเจ พฺราหฺมณ ชานาลิ	ตํ เม อภฺชาหิ ปุจฺฉิตฺ"ติ.[๔๑๒]

กฺุรฺธมฺมกณฺทปญฺโห :

มหาปฺริโส ตํ สุตฺวา กฺุรฺธมฺเม เทเสนฺโต คาถมาห

"ราชา มาตา มหฺสี จ	อุปฺราชา ปุโรหิตो,
รชฺชโก สารถิ สฺสฺสจฺจิ	โทณฺ โทวาริโก ตถา.[๕๐๕]
คณิกาติ เอกาทส	กฺุรฺธมฺเม ปติฏฺจิตา,
เตน รฏฺฏญฺจ วฑฺฒติ	สฺสฺสภฺชา จ สฺสฺสภฺจฺจิโย"ติ.[๕๐๖]

จตฺสจฺจปญฺโห :

สตุถา อิมมฺภฺจตฺสปญฺเหหิ สยฺยตฺตํ ธมฺมเทสนมาหริตฺวา สจฺจานิ ปกาเสตฺวา

ปีพนส์ตสนโต วิปริณามภูเจณ ทุกขสจจํ, อายุหนานิทานสโยคปัลโพนภูเจณ สมุทยสจจํ, นิสุ-
สรณวิเวกาสํตามตภูเจณ นิโรธสจจํ, นิยุยานิกเหตุทสสนาธิปัตเตยยภูเจณ มคคสจจํ, เตสญจ
กัจจานิ นิฏฺฐเปสียะ.

สจฺจปรีโยसानะ พหุ ชนา โสตาปตฺติผลาทีนํ สมปาปุณีสฺ.

นิคมปณฺโฑ :

สตุถา จตุสจฺจาลงฺกตวจโน อนุสนฺธี มณฺเฑนโต ชาตกํ สโมธานะสิ "ตทา
ภิกฺขเว อุชฺฐโก เทวทตฺโต อโหสิ, สุนฺทราเลโย อาพาโร, อิจฺฉารมฺมโณ กาพาโม, อภโย
สญฺชยปริพฺพาชโก, เวโรชพฺพรหมโณ สุกฺกตปริพฺพาชโก, วิโรชราชา ปเสนทิโกสลโ, โกสล-
ราชา พิมฺพิสาโร, พลตราชา อุเทโน, ปญฺจาลราชา อนาถปิตฺธิโก, อาภฺยคิกราชา สีคาล-
เสฏฺฐิ, นนฺทียโก อญฺจุลิมาลโ, สกโก อนุรฺรทโ, เทวินฺทพฺพรหมโณ อรุเวลกสฺสโป, ฐริปณฺโณ
อริยกสฺสโป, กณฺหพฺพรหมโณ กุมารกสฺสโป, กุรุราชา พากุลตเถโร, เกวียพฺพรหมโณ โมคคฺค-
ลาโน, ทุชพฺพรหมโณ สารีปุตฺโต, รชฺชโก ภทฺทิตฺเถโร, สารถิ กปิลตเถโร, เสฏฺฐิ นนฺท-
เถโร, โทโณ กาฬุทายี, โทวารโก ฉนฺโน, โกรพฺยราชา อานนฺโท, อตุลเทวี มิคารมาตา,
กณฺจนเทวี อุปลลวณฺณา, คณิกา สีริมา, นิธินิ มหาปชาปตี, กุลโกสิ สุปฺพทฺธสโก, ธนญฺช-
เสฏฺฐิ สุกฺโกโธโน, สุขุมาลิ มหามายา, กลยาณี ราหุลมาตา, กุรุपालกุมาริ ราหุโล, ปญฺจ-
สตสหชาตโยธา กปิลวตฺถวาสินิ ภิกฺขุ อเหสฺสุนฺติ.

จตุตฺโถ ปริจฺเฉโท

อยมฺปน ปริจฺเฉโท ตติยปฺปริจฺเฉทโต สพฺเพ อตฺเถ วิภาเวนโต หุตฺวา ,ยถา
ยา ปาลิภาสา อตฺถิ ,ตถา ตา ปจฺจุปฺปนฺนทฺยญฺชํ กริตฺวา ,โย โลกเนยฺยปฺปกรณโต
สารตฺถกาโม โหติ ,ปาลิภาสมฺปน น ชานาติ ,ทฺยญฺชสา ย ตํ ภาวิตฺ ,อญฺญิ ปริจฺเฉโท
ปฏฺธิปจฺจุปฺปนฺนทฺยญฺชํ รจฺจิต ,มฺลสฺสทฺตโต ปุพฺเพ สทิสฺ อโหสิ ,อิมสฺมิญฺจ ปาลิภาสา
ทฺยญฺชเรณ ภาวิตา อตฺถสฺส สจฺเชปโต กตา โหติ ,ตํ ตสฺส ตสฺส อตฺถชานนฺตีสฺส
สุภาวิตฺ ,ตสฺมา อญฺ ปริจฺเฉโท ยถา ธนญฺกามสฺส ธนเทสิโก ,ตถา สทิสฺ ,ยถา อทฺธาน-
มคฺคิกสฺส มคฺคเทสิโก ,ตถา สทิสฺ.

ปณฺจโม ปริจฺเจโท

ออยญจ ปริจฺเจโท วิจยวิธิสฺสฺสฺสฺสฺสฺสฺส วิจยวิธิ "ฉบับ
รองทรง ร.๑" ไม่ประกับประดับเกล็ดหอย ,ฉบับล่องชาด ไม่ประกับทาสาด สมเด็จพระพัน-
วัสสา สรร้าง พ.ศ. ๒๓๕๓ ,ฉบับทองทึบ ไม่ประกับธรรมดา ,ฉบับล่องชาด ไม่ประกับทาสาด
ลายฉลุทอง จา"ติ นามเนน ปากฏา กมฺโพชกฺขรปาลี "ฉบับอักษรโรมัน"อิติ อกฺขรปาลิณฺจ
ปจฺจุปฺปนฺนทฺยยกฺขรํ อาหริตฺวา กรณํ ,โย คมฺภีโร อตฺถิ ,ตสฺส พหุเมปี อนฺนตฺตมฺปิ อุณฺตถํ
ทสฺสลิโต อโหสิ.

ตสฺสมิณฺจ ตสฺมี สมเย วิชฺฌนํ นานปฺปวตฺตนํ อโหสิ. เอกฺจฺเจ วทฺนฺติ ,เอกฺจฺเจ
ลิขนฺติ ,เอกฺจฺเจ ปุจฺจนฺติ ,เอกฺจฺเจ วิสฺขุณฺติ ,เอกฺจฺเจ โอโลเกณฺติ ,เอกฺจฺเจ รกฺขนฺติ. อิมินา
นานาโปฏฺฐจิกิ อุณฺเมปี ปาปฺพณฺติ.

อนฺุวิจฺจารเกณ จ ตสฺส มคฺธภาสฺสฺส ปจฺจุปฺปนฺนทฺยยภาสํ กรณํ พุทฺธสาสน-
คมฺภีโร ลิกฺขิตฺตฺกามตฺถาย ปจฺจุปฺปนฺนทฺยยภาสาคทฺเถเนน "พจนานุกรมฉบับบัณฑิตยสถาน พุทฺธ
ศักราช ๒๕๔๒" อิติ นามเนน ปากฏภาสาคทฺเถเนน กตํ อโหสิ.

โลกเนยฺยปฺปกรณคมฺภีรํ ปากฏอ จ สพฺพนานาอดฺโถ ,เย ภิกฺขุ อยุชฺฌิณฺนคเร
พุทฺธสาสนเน ปพฺพชฺชูปสมฺปทา ,เต ปฏฺฐิสฺสภิตฺตฺตสฺสฺสชาติํ พุทฺธสาสนํ สฺสฺสฺสฺส จินฺตยฺนฺติ
ปุจฺจนฺติ ลิกฺขนฺติ ,สํสฺสฺสฺส จ นานาโปฏฺฐจิกิ ลิกฺขิตุํ สมตฺถา.

อิทญฺจ โลกเนยฺยปฺปกรณํ สํสฺสฺสฺสชาติํ อุปฺปตฺติสฺสทฺธาคติธฺมฺมจิติสฺสชาติณฺจ
ลกฺขณสมฺปยุตฺตํ. อิทํ พุทฺธสาสนเน ลิกฺขิตฺตฺตพฺพสฺสโปฏฺฐจิกิ อารพฺภ คติธฺมฺมสฺสภาสีเตน นิฏฺฐิต-
ลิกฺขิตํ นิรุตฺติปฺปฏฺฐิสฺสภิตฺตฺตสฺสชาติํ อตฺถเกณ จ พฺยญฺชเนน จ สมฺปตฺตญฺจ.

ออยญฺจ วิจฺจาโร :

อนฺุวิจฺจารเกณ โลกเนยฺยปฺปกรณปริวตฺตนลิกฺขเนน ปริวตฺตนํ กตฺวา โปฏฺฐจิกคตํ
อตฺถสํารํ ลิกฺขิตฺตฺวา สํสฺสฺสฺสชาติํ โอโลเกตฺวา สฺสฺสฺสฺสโปฏฺฐจิกิ สฺสฺสฺสวธิกตํ วิจฺจาเร วิ-
รฺุทฺธณฺญจ.

อิมสฺสมิณฺจ วิจฺจาเร อาคมณํ สฺสฺสฺสชาติํ สทฺธาคติ ธฺมฺมจิติ ลิกฺขณลกฺขณํ
ลิกฺขิตฺตพฺพคากาภาคโปฏฺฐญฺจ. อนฺุวิจฺจารเกณ ปน อตฺถสํารลิกฺขณวิธิ อฏฺฐสฺสจฺจิกิปณฺจสฺสทฺส-

ชาโต เทรสณฺทลภขณนาเมน ปากฏคาถาลงกาโร จ น ลิกขิตพุโพ. ตสฺมา อายตี อิมํ
โลกเนยฺยปฺปกรณํ ลิกขิตุกาโม โหมี"ติ.

ประวัติผู้วิจัย

ชื่อผู้วิจัย พระมหาวิชาญ กนฺตสโร (มาบ้านไร่)

วัน เดือน ปี เกิด

เกิดวันจันทร์ที่ ๒๗ พฤษภาคม พุทธศักราช ๒๕๑๑

สถานที่เกิด

บ้านเลขที่ ๙๒/๑๒ หมู่ที่ ๔ ตำบลน้ำอ่าง อำเภอตรอน จังหวัดอุดรธานี

อุปสมบท

วันที่ ๑๐ มีนาคม พุทธศักราช ๒๕๓๒ ณ พัทธสีมา วัดศรีสะอาด
ตำบลน้ำอ่าง อำเภอตรอน จังหวัดอุดรธานี

ประวัติการศึกษา**ทางธรรม**

ปีพุทธศักราช ๒๕๓๕ สอบได้นักธรรมชั้นเอก

ปีพุทธศักราช ๒๕๔๘ สอบได้เปรียญธรรม ๘ ประโยค

ทางโลก

ปีพุทธศักราช ๒๕๔๓ จบปริญญาพุทธศาสตรบัณฑิต (พุทธจิตวิทยา)

มหาวิทยาลัย มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

ปีพุทธศักราช ๒๕๔๘ จบปริญญาศึกษาศาสตรบัณฑิต (บริหารการศึกษา)

มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช

ประวัติการทำงาน

ปีพุทธศักราช ๒๕๓๕ เป็นครูสอนพระปริยัติธรรม แผนกธรรม สังกัด

กรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ

ปีพุทธศักราช ๒๕๔๘ เป็นครูพระสอนศีลธรรมในโรงเรียน รุ่นที่ ๒ สังกัด

กรมการศาสนา กระทรวงวัฒนธรรม

ที่อยู่

วัดบ้านพร้าวนอก ตำบลเชียงรากใหญ่ อำเภอสามโคก จังหวัดปทุมธานี

๑๒๑๖๐ โทร. ๐-๕๑๑๖-๑๖๓๑

ภาคผนวก